REFERENCE DEPARTMENT DESK

MAIN LIBRARY 2

Literature Dept.

SAN FRANCISCO PUBLIC LIBRARY

17

38 N75 172569 ✓

NOT TO BE TAKEN FROM THE LIBRARY

Form 3427

SAN FRANCISCO PUBLIC LIBRARY
3 1223 06899 3972

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON
OCH
REALENCYKLOPEDI

NY, REVIDERAD OCH RIKT ILLUSTRERAD UPPLAGA

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

LECHE, V.
PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

NYSTRÖM, J. F.
LEKTOR VID HÖGRE REALLÄROVERKET Å NORRMALM

WARBURG, K.
PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

WESTRIN, TH.
FÖRSTE ARKIVARIE I RIKSARKIVET, KOMMITTÉNS ORDFÖRANDE

REDAKTÖR: **TH. WESTRIN**

SJUTTONDE BANDET
LUX—MEKANIK

S. F. PUBLIC LIBRARY

STOCKHOLM
NORDISK FAMILJEBOKS FÖRLAGS AKTIEBOLAG

X38
N75 17

172569

STOCKHOLM 1912
NORDISK FAMILJEBOKS TRYCKERI

ORDINARIE MEDARBETARE.

Adlerz, G. A., lektor vid Sundsvalls högre allmänna läroverk (G. A—z).
Afzelius, J. F. I., president i Svea hofrätt, medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag (I. Afz.).
d'Ailly, A., byrådirektör i Järnvägsstyrelsen (A. d'A.).
Alexanderson, A. M., f. d. professor vid Lunds universitet (A. M. A.).
Alfvén, A., praktiserande läkare i Stockholm (Avn).
Almquist, E. B., professor vid Karolinska institutet (E. At).
Almquist, H. K. H., docent vid Uppsala universitet (H. A—t).
Almquist, V., öfverdirektör och chef för Fångvårdsstyrelsen (V. A—t).
Anderson, F. A., f. d. generaldirektör och chef för Statskontoret (A. A.).
Annerstedt, Cl., f. d. bibliotekarie vid Uppsala universitet (C. A.).
Apelqvist, O. E., t. f. aktuarie i Kommerskollegium (E. A—t).
Apiarie, E., filos. licentiat, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. A—ie).
Arne, T. J., antikvarie vid Vitt. hist. o. ant. akademien (T. J. A.).
Arrhenius, S. A., professor (S. A—s).
Bagge, G. A:son, filos. licentiat, redaktör (G. B—e).
Beckman, E., direktör (E. Bn).
Berg, G. R. G:son, docent vid Stockholms högskola, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (R—n B.).
Bergstrand, C. E., professor, f. d. agrikulturkemist vid Landtbruksakademien (C. E. B.).
Bergstrand, C. Ö. E., professor vid Uppsala universitet (B—d).
Bergvall, E., redaktör (E. B—ll).
Billing, E. M., professor vid Uppsala universitet (E. Bg).
Björling, C. G. E., professor vid Lunds universitet (C. G. Bj.).
Boëthius, S. J., professor vid Uppsala universitet (S. B.).
Bohlin, K. P. T., professor, Vetenskapsakademiens astronom (K. B.).
Bovin, E., docent vid Karolinska institutet (Bvn).
Brate, E., lektor vid Södermalms högre allmänna läroverk (B—e).
Bring, J. M. F. T., domprost i Linköping (J. T. B.).
Brulin, J. O. H., andre arkivarie i Riksarkivet (H. B—n).
Bååth, L. M., andre arkivarie i Riksarkivet (L. M. B.).
Carpelan, T., friherre, sekreterare vid Helsingfors' universitet (T. C.).
Cederström, C. G. B., friherre, öfverstelöjtnant (B. C—m).
Centerwall, J. E., f. d. rektor, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (J. C.).
Clason, I. G., förste intendent i Öfverintendentsämbetet (I. G. C.).
Clason, S., professor vid Lunds universitet (S. C.).
Dahl, C. G., filos. kandidat, föreståndare för Alnarps trädgårdsskola (C. G. D.).
Dahlberg, B. H., professor vid Uppsala universitet (B. H. D.).
Dietrichson, L. H. S., professor vid Kristiania universitet (L. D.).
Edén, N., professor vid Uppsala universitet (N. E—n).
Ekholm, N., amanuens vid Meteorologiska centralanstalten (N. E—m).
Ekman, P. W., disponent (W. E—n).
Elberling, E., bibliotekarie i danska riksdagens bibliotek (E. Ebg).
Enblom, F., major i Väg- och vattenbyggnadskåren (Fr. E.).
Enström, A. F., filos. licentiat, civilingenjör (A. E—m).
Erdmann, A., f. d. professor vid Uppsala universitet (A. E.).
Erdmann, E., filos. doktor (E. E.).
Eriksson, J., professor, Landtbruksakademiens växtfysiolog (J. E—n).
Euler, H. K. A. S. von, professor vid Stockholms högskola (H. E.).
Fahlstedt, C. A., lärare vid Beskowska skolan (C. A. F—dt; biträder vid beteckning af italienska ords uttal).
Fahlstedt, E., medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. F—t; redigerar den illustrativa afdelningen).
Fontell, A. G., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån i Finland (A. G. F.).
Fredholm, E. I., professor vid Stockholms högskola (I. F.).
Funkqvist, H. P. A., lektor vid Landtbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp (H. F.).
Gadelius, B. E., professor vid Karolinska institutet, öfverläkare vid Stockholms hospital för sinnessjuka (G—s).
Geete, K. R., förste bibliotekarie i K. biblioteket (R. G.).
Geijer, P. A., f. d. professor vid Uppsala universitet (P. A. G.).
Granqvist, P. M., skriftställare (P. M. G.).
Grönberg, G., lärare vid Skogsinstitutet, docent vid Stockholms högskola (G. G.).
Grönblad, C., bibliotekarie vid Svenska akademiens Nobel-institut (C. G.).
Gullstrand, A., professor vid Uppsala universitet (G—d).
Gyllensvärd, G. V., registrator hos Stockholms stadsfullmäktige (G. V. G.).
Hallendorff, C. J. H., professor, rektor vid Handelshögskolan i Stockholm (C. H. H.).

Hammarskjöld, K. H. L., landshöfding i Uppsala län, medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag (Hj. H—d).
Hammarstedt, N. E., intendent vid Nordiska museet (N. E. H.).
Hammer, K. V., förste arkivarie i norska Utrikesdepartementet (K. V. H.).
Harlock, W. E., lektor vid Sjökrigsskolan (W. H—k; biträder vid beteckning af engelska ords uttal).
Hausen, R., statsarkivarie i Helsingfors (R. H.).
Hedenius, P. A. I., med. doktor, lifmedikus (I. H.).
Hedrén, G., professor vid Karolinska institutet (G. H.).
Hennig, A. H., professor (A. Hng).
Hertzberg, J., hoffotograf, redaktör (J. Htzg).
Hesselman, H., docent vid Stockholms högskola (H. Hn).
Hildebrand, H. O. H., f. d. riksantikvarie (Hs Hd).
Hildebrand, H. R. T. E., riksarkivarie (Ehd).
Hillman, A., konsul (Ad. H—n).
Hjärne, H. G., professor vid Uppsala universitet (H—e).
Holmberger, G., civilingenjör (G. H—r; biträder vid redigeringen af den tekniska afdelningen).
Holmgren, E., professor vid Karolinska institutet (E. Hgn).
Holmquist, H. F., professor vid Lunds universitet (Hj. H—t).
Hubendick, L. A., f. d. kapten i K. flottans reserv (L. H.).
Hultin, A., vice bibliotekarie vid Helsingfors' universitetsbibliotek (A. H.).
Höjer, E. B., ingenjör (E. Hjr).
Höjer, T. M:son, förste sekreterare i Utrikesdepartementet (T. H—r).
Jensen, A., filos. doktor, medlem af Svenska akademiens Nobel-institut (A—d J.).
Johansson, J. E., professor vid Karolinska institutet (J. E. J—n; biträder vid redigeringen af den medicinska afdelningen).
Johansson, K. F., professor vid Uppsala universitet (K. F. J.).
Jolin, S., professor vid Karolinska institutet (S. J—n).
Jonsson, A., öfverlärare (A. J.).
Juhlin Dannfelt, H. J. B., professor, Landtbruksakademiens sekreterare (H. J. Dft).
Jungstedt, C. A. H., generalmajor, chef för fjärde arméfördelningen (H. J—dt).
Kallenberg, E. A., professor vid Lunds universitet (E. K.).
Kinberg, A. V., f. d. revisor i Kammarrätten (Kbg).
Kjederqvist, J. O. G., rektor vid Högre latinläroverket å Norrmalm (Kj—t).
Kjellberg, C. J. A., marinläkare (J. K.).
Klein, G., professor, rabbin (G. K—n).
Kobb, G., docent vid Stockholms högskola (G. K.).
Koch, N. F. H. von, professor vid Tekniska högskolan (H. v. K.).
Kolmodin, J. A., professor vid Uppsala universitet (A. K.).
Krok, T. O. B. N., f. d. läroverksadjunkt (T. K.).
Lagerheim, N. G., professor vid Stockholms högskola (G. L—m).
Leche, V., professor vid Stockholms högskola (L—e).
Lemke, H., major, chef i tredje järnvägsdistriktet (H. L.).
Levertin, A. P., docent vid Karolinska institutet (Ln).
Lidén, B. P. E., professor vid Göteborgs högskola (E. L—n).
Lindahl, P. A. L., öfverstelöjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (P. Ax. L.).
Lindblom, A. F. G., fattigvårdsinspektör (A. L—m).
Lindhagen, A. I., kansliråd (A. Lhgn).
Lindman, C. A. M., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (C. Lmn).
Lindström, P. E., f. d. statsråd och chef för Ecklesiastikdepartementet, kansliråd (P. E. L—m).
Lovén, F., filos. doktor, f. d. skogschef vid Uddeholmsverken (F. L.).
Lundgren, R. G. F., förste aktuarie i Generalpoststyrelsen (R. L—n).
Lundstedt, B. V., förste bibliotekarie i K. biblioteket (B. L.).
Lundström, K. J. V., professor vid Göteborgs högskola (V. Lm).
Lübeck, S. E. J., löjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (S. L—k).
Lönborg, S. E., docent vid Göteborgs högskola (S. L.).
Malling, L. J. H. A., amanuens i Domänstyrelsen (M—g).
Millqvist, V., skriftställare (V. M.).
Mittag-Leffler, G., f. d. professor vid Stockholms högskola (M. L.).
Montelius, G. O. A., riksantikvarie (O. M.).
Mortensen, J. M., docent vid Uppsala universitet (J. M.).
Munthe, C. D. L. V. W:son, generalmajor och chef för Fortifikationen (L. W:son M.).
Munthe, Å. W:son, rektor vid Frans Schartaus praktiska handelsinstitut (Å. W:son M.).
Myhrman, D. V., docent vid Uppsala universitet (D. M.).
Müller, J., f. d. lektor vid Sjökrigsskolan (J. M—r).
Müntzing, A., direktör i Svenska pappersbyrån (M—ng).
Nathorst, A. G., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (A. G. N.).
Nielsen, Y., professor vid Kristiania universitet (Y. N.).
Nordenstreng, R., filos. licentiat (R. N—g).
Nordensvan, C. O., generalmajor i reserven (C. O. N.).
Nordensvan, G. G., skriftställare (G—g N.).
Nordin, K. R., lektor vid Högre allmänna läroverket i Uppsala (R. N—n).
Nordström, C. F. Th., f. d. landshöfding i Örebro län (Th. N—m).
Noreen, A. G., professor vid Uppsala universitet (Ad. N—n).
Nyström, E. T., professor vid Veterinärinstitutet i Stockholm (E. T. N.).
Nyström, J. F., lektor vid Högre reallläroverket å Norrmalm (J. F. N.).
Personne, J. V., biskop i Linköpings stift (J. P.).
Persson, P., professor vid Uppsala universitet (P. P.).

Raphael, A., filos. doktor, juris kandidat (Rphl).
Reuterskiöld, C. A., professor vid Uppsala universitet (Rld).
Reuterskiöld, E. H. C., docent vid Uppsala universitet (E. Rld).
Richert, J. G., f. d. professor vid Tekniska högskolan (J. G. R.).
Rinman, E. B., redaktör (E. B. R.).
Romdahl, A. L., intendent vid Göteborgs museum (A. L. R.).
Rosenberg, G. O., professor vid Stockholms högskola (G. O. R.).
Salin, B., Nordiska museets styresman (B. S—n).
Sandegren, S. A. M., lektor vid Nya elementarskolan (M. Sdn).
Santesson, C. G., professor vid Karolinska institutet (C. G. S.).
Schéele, F. A. von, professor, folkskoleinspektör i Stockholm (S—e).
Schotte, G., föreståndare för Statens skogsförsöksanstalt (G. Sch.).
Schoug, E. H. T., f. d. länsveterinär (S—g).
Schybergson, M. G., e. o. professor vid Helsingfors' universitet (M. G. S.).
Sederholm, E., civilingenjör (E. S—m).
Sjögren, H., docent vid Uppsala universitet (H. Sgn).
Sjögren, K. J. V., justitieråd (V. Sgn).
Sondén, K., med. doktor, ingenjör (K. S—n).
Sparre, U. C. K., friherre, kommendörkapten (C. K. S.).
Staaff, E. S., professor vid Uppsala universitet (E. S—f).
Stangenberg, A. E., med. doktor (E. St—g).
Stave, E., professor vid Uppsala universitet (E. S—e).
Stavenow, L. V. A., professor vid Göteborgs högskola (L. S.).
Stenquist, D., filos. licentiat (D. S—t).
Stjernberg, N. F., professor vid Stockholms högskola (N. S—g).
Sundbärg, A. G., professor vid Uppsala universitet (G. S—g).
Svenonius, F. V., filos. doktor, geolog (S—s).
Söderberg, E. N., filos. doktor (E. N. S—g).
Söderberg, F. F. V., filos. doktor (V. S—g; biträder vid redigeringen af den historiska afdelningen).
Söderblom, L. O. J., professor vid Uppsala universitet (N. S.).
Thyselius, E., skriftställare (T—s).
Tigerstedt, R. A. A., professor vid Helsingfors' universitet (R. T—dt).
Trybom, F., byråchef i Landtbruksstyrelsen (F. T—m).
Ulmgren, O., med. doktor, hofdentist (Ugn).
Wahlberg, A., litteratör, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (Wbg).
Wahlström, Lydia, filos. doktor, studierektor vid Åhlinska skolan (L. W—m).
Wallis, C., f. d. professor vid Karolinska institutet (W—s).
Wallis, E., filos. doktor (E. W.).
Warburg, K. J., professor vid Stockholms högskola (K. W—g).
Wennerström, G. A., ingenjör, föreståndare för John Lennings väfskola i Norrköping (G. A. W.).
Westin, O. E., professor vid Tekniska högskolan (O. E. W.).
Westling, G. O. F., rektor vid Högre allmänna läroverket i Västervik (Fr. W.).
Westrin, J. Th., förste arkivarie i Riksarkivet (J. Th. W.).
Wetterstedt, C. G. af, major vid Positionsartilleriregementet (G. af Wdt).
Vide, J. R., revisionskommissarie (R. V.).
Widell, J. L., öfverdirektör och chef för Statistiska centralbyrån (L. Wll).
Wiklund, K. B., professor vid Uppsala universitet (K. B. W.).
Winroth, A. O., professor vid Stockholms högskola (A. W.).
Wittrock, G. J. V., docent vid Uppsala universitet (G. W—k).
Wrangel, E. H. G., professor vid Lunds universitet (E. Wrgl).
Wrangel, H. G. V., generalmajor och chef för Kustartilleriet (H. W—l).
Zetterstéen, K. V., professor vid Uppsala universitet (K. V. Z.).
Åkerman, J. H., professor vid Karolinska institutet (J. Å.).

TILLFÄLLIGA MEDARBETARE I DETTA BAND:

Aulén, G. E. H., docent vid Uppsala universitet (G. A—n).
Bergh, S., förste arkivarie i Riksarkivet (S. B—h).
Bergstrand, Hj., filos. licentiat, amanuens i Riksarkivet (Hj. B—d).
Björkman, E., professor vid Uppsala universitet (E. B—n).
Blanck, E. A., docent vid Uppsala universitet (A. B—ck).
Boëthius, S. B., filos. licentiat (B. B—s).
Brising, G. V. H., filos. licentiat (H. Br—ng).
Brock, L. K., borgmästare (L. Bk).
Danell, Maria, fröken (M. D—ll).
Fahlbeck, P. E., professor vid Lunds universitet (P. E. F—k).
Fant, C. F. M., direktör (F. F—t).
Fant, C. J. M., lektor vid Högre reallläroverket i Göteborg (F—t).
Fehr, M. N., docent vid Uppsala universitet (M. F—r).
Gavelin, A. O., filos. doktor, geolog (A. G—n).
Granberg, O., bibliotekarie vid Akademien för de fria konsterna (O. G—g).
Hallman, P. O., docent vid Tekniska högskolan (P. H—n).
Hartman, C. V., professor vid Naturhistoriska riksmuseet (C. V. H.).
Hedlund, C. N., redaktionssekreterare (C. N. H—d).
Hesselman, B. I., docent vid Uppsala universitet (B. H.).
Hirsch, A., filos. kandidat (A. H—h).
Holmdahl, C., med. doktor (C. H—hl).
Homén, O., filos. magister, e. o. amanuens vid Helsingfors' universitetsbibliotek (O. H—én).
Hultman, G. H., byråingenjör (G. H. H.).
Hörman, E., redaktör (E. Hrn).
Isberg, A. U. M., stadsarkivarie i Malmö.

Jaederholm, G. A., filos. licentiat (G. A. J.).
Kaudern, V. A., filos. doktor (Kdrn).
Kyhlberg, O., f. d. rektor (O. K.).
Landin, J., civilingenjör (J. Lndn).
Lennmalm, K. G. F., professor vid Karolinska institutet (F. Lnm).
Lindeberg, K. M., öfverdirektör och chef för Kontrollstyrelsen (K. L.).
Linder, O. A., redaktör, Chicago (O. A. L—r).
Lindqvist, K. G. O. E., borgmästare (G. Lqt).
Ljunggren, C. J. F., vicekonsul (C. J. F. L.).
Lundell, J. A., professor vid Uppsala universitet (Lll).
Munthe, H. V., filos. doktor, geolog (H. M—e).
Nyblom, H., filos. doktor (H. N.).
Otter, C. F. von, friherre, kammarråd (C. v. O.).
Psilander, E. H., professor vid Uppsala universitet (Hj. P—r).
Risberg, J. B., lektor vid Linköpings högre allmänna läroverk (B. R—g).
Rodhe, E. M., professor vid Uppsala universitet (E. M. R.)
Roos af Hjelmsäter, J. O., civilingenjör (J. O. R—s).
Rosberg, J. E., e. o. professor vid Helsingfors' universitet (J. E. R.).
Rosén, K. D. P., professor vid Generalstaben (K. Rn).
Sandberg, O., med. doktor (O. Sdbg).
Seijmer, J. G., civilingenjör (J. G. S.).
Sidenvall, K. J. F., bergsingenjör (K. S—ll).
Sjöberg, N., filos. licentiat (N. Sbg).
Stille, A. G. H., professor vid Lunds universitet (A. S.).
Stille, F. O. V., civilingenjör (F. S—e).
Sundberg, A. L., borgmästare (Ax. S—g).
Sundberg, C. J. G., professor vid Karolinska institutet (C. S—g).
Swensson, S. E., kapten vid Kustartilleriet (S.).
Söderman, S., filos. doktor (S. S—n).
Thörnberg, E. H., skriftställare (E. H. T.).
Tunberg, S. A. D., docent vid Uppsala universitet (S. T—g).
Uddgren, H. E., löjtnant (H. E. U.).
Ugglas, C. G. S. R. af, friherre, filos. licentiat (C. R. U—s).
Wallroth, K. A., myntdirektör (K. A. W.).
Wawrinsky, R. A., f. d. medicinalråd (R. W.).
Westman, K. G., professor vid Uppsala universitet (K. G. Wn).
Wieselgren, O. H., filos. doktor (O. W—n).
Wirgin, G., docent vid Karolinska institutet (G. Wrgn).
Wåhlin, L. P. O., docent vid Göteborgs högskola (L. W—n)
Zander, E. V., med. licentiat (E. Z.).
Österlöf, J. A. J., revisionssekreterare (A. Ö.).

I detta band förekomma signerade artiklar af följande bland den första upplagans ej ofvan nämnde samt af denna upplagas genom döden bortryckte medarbetare:

H. N. Almkvist (H. A.), *L. Annerstedt* (L. A.), *F. Björnström* (F. B.), *A. B. Blomberg* (A. B. B.), *K. H. Blomberg* (K. H. B.), *J. G. Braune* (J. G. B.), *E. Bruno* (E. B.), *O. A. Busch* (O. A. B.), *P. T. Cleve* (P. T. C.), *C. Curman* (C.), *G. R. Dahlander* (G. R. D.), *D. Davidson* (D. D.), *C. A. Dellwik* (C. A. D.), *G. V. J. von Düben* (G. v. D.), *C. Eichhorn* (—rn), *C. T. Falk* (C. F.), *P. Fischier* (P. F.), *G. Forsgrén* (G. F.), *A. T. Granlund* (A. G.), *O. Grotenfelt* (O. G.), *J. Hagströmer* (J. H—r), *A. Hammarskjöld* (A. H—ld), *S. F. Hammarstrand* (S. F. H.), *J. H. C. Hellstenius* (J. H.), *K. Henning* (K. H.), *C. G. Holmerz* (C. G. H.), *O. Ingerman* (O. I.), *E. Jäderin* (E. J.), *K. H. Karlsson* (K. H. K.), *V. Kôersner* (V. K—r), *I. S. Landtmanson* (I. L.), *J. A. Leffler* (J. Lr), *L. Lewysohn* (L. L.), *A. Lindgren* (A. L.), *N. R. Lundberg* (R. L.), *S. A. B. Lundgren* (B. L—n), *C. O. Montan* (C. O. M.), *S. E. T. Nordström* (S. N.), *C. R. Nyblom* (C. R. N.), *K. F. Piehl* (K. P.), *O. M. Th. Rabenius* (Th. R.), *O. M. Reuter* (O. M. R.), *G. V. L. Revel* (G. R—l), *C. Rosenberg* (C. R.), *C. J. Rossander* (Rsr), *R. Rubenson* (R. R.), *H. L. Rydin* (H. L. R.), *O. T. Sandahl* (O. T. S.), *K. Sidenbladh* (K. S.), *C. G. U. Silfverstolpe* (C. S—e), *A. Th. Sjöberg* (A. Th. S.), *S. A. H. Sjögren* (Hj. Sj.), *C. R. Sundström* (C. R. S.), *R. Törnebladh* (R. Tdh), *G. H. W. Upmark* (Upk), *Ph. Weilbach* (Ph. W.), *H. W. Westin* (H. W. W.), *J. Widmark* (J. W—k), *H. Wieselgren* (H. W.), *Th. Wisén* (Th. W.), *L. H. Aberg* (L. H. Å.) och *O. A. Överland* (O. A. Ö.).

SIGNERING AF ARTIKLARNA.

Signatur utan parentes betecknar artikelns författare.

Signatur inom parentes betecknar artikelns granskare.

Asterisk (*) efter en signatur betecknar, att artikeln granskats af annan fackman än signaturens innehafvare, men i det väsentliga bibehållits oförändrad.

UTTALSBETECKNING.

g utläses som g (a l d r i g som j);
k » » k (a l d r i g som tj);
o » » ett ljud mellan o och u;
ω » » o-ljudet i svenskt bo;
ʃ betecknar sje-ljud;
ŋ » äng-ljud;
ɵ » sista ljudet i svenskt gosse;
th » det engelska t-ljudet i think;
ch betecknar de tyska ch-ljuden i ich och ach;
˙ öfver en konsonant anger, att ljudet är tonande (»lent»);
˜ » » vokal » » » » nasaleradt;
¯ » » » » » » » långt;
˘ » » » » » » » kort;
ˈ efter » » » » denna stafvelse har huvudtonvikten;
‿ förenande två vokaler anger, att de bilda diftong.

FÖRTECKNING ÖFVER ILLUSTRATIONER I SJUTTONDE BANDET.

I. Kartor, planscher och andra helsidesillustrationer.

Spalt

Lübeck (helsidesillustration med 5 fig.) ..... 19—20
» färglagd karta 20
Läroverkshus (helsidesillustration med 2 fig.)... 225—226
Löfmossor (helsidesillustration med 12 fig.) ... 249—250
Madrid (helsidesillustration med 5 fig.) ... 419—420
» färglagd karta 420
Malmö, färglagd karta och 2 planscher med 11 fig. 672
Marinmålning, 2 planscher med 4 fig. 980
Marseille, situationsplan 1065—1066
Meander (helsidesillustration med 5 fig.) ..... 1359—1360
Medalj, 4 planscher med 16 fig. 1376

II. Porträtt.

(*äfven porträttskulpturer*).

Spalt

Luxembourg, F. H. de M.-B. 4
Luynes, C. d'A. 11
Lybecker, G. H. 25
Lübke, W. 26
Lüdeke, C. W. 41
» J. A. A. 41
Lyell, sir Charles 46
Lykurgos (myntbild) 56
Lyons, E. 78
Lysander, A. T. 84
Lysias 113
Lysimachos 115
Lütkemann, G. T. 124
Lyttkens, I. 128
Lytton, E. G. E. L. Bulwer-L. 130
» E. R. Bulwer-L. .. 133
Læssöe, V. H. F. A:son ... 235
Löfstedt, N. E. A. 254
Löfwenskiöld, H. A. 257
Lönnrot, E. 277
Löscher, V. E. 287
Löwe, J. K. G. 307
Lövendal, V. 311
Löwenhjelm, K. G., kanslipresident..... 313
Löwenhjelm, G. K. F. 314
» K. A. 316
» K. G., militär, diplomat..... 317
Lövenörn, P. 321
Lövland, J. G:son 323
Mabillon, J. 333
Mably, G. B. de 334
Macaulay, T. B. 337
Mac Carthy, J. 341
Mac Clellan, G. B. 342
Mac Clintock, sir F. L. ... 343
Mac Clure, sir R. J. Le M. 344
Mac Culloch, J. R. 346
Macdonald, E. J. J. A. ... 347
» sir J. A. 348
Mac Dowell, E. A. 351
Mach, E. 361
Mácha, K. H. 361
Machiavelli, N. di B. dei 364
Mackenzie, H. 372
» sir A. 372
Mac Kinley, W. 375
Mackintosh, sir James 377
Maclean, R. 378
Mac Mahon, M. E. P. M. de 381
Macpherson, J. 385
Macready, W. C. 388
Macrinus (myntbild) 388
Madison, J. 411
Madvig, J. N. 428
Mæcenas, C. 431
Mæterlinck, M. 435
Maffei, F. S. di 439
Magalhães, F. de 443
Magnusson, Arne 510
Mahan, A. T. 523
Mahler, G. 527
Mahmud II 529
Maine, L. A. de B. 541
Maintenon, Françoise d'A. 545
Maison, N. J. de 551
Maistre, J. M. de 553
» X. de 554
Maitland, J. 556
Majano, B. da 560
Major, G. 566
Makarov, S. O:vitj 577
Makart, H. 578
Makonnen, ras 585
Maksimovitj, K. I:vitj 595
Malebranche, N. 622
Malesherbes, C. G. de L. de 624
Malet, sir Edward 626
Malherbe, F. de 629
Malibran, Maria F. 631
Mallet, F. 635
» P. H. 635
Malling, O. 637
Malm, K. V. 644
Malmberg, P. 648
Malmgren, A. J. 651
Malmqvist, A. M. 653
Malmsten, P. H. 656
» K. J. 657
Malmström, B. E. 660
» K. G. 662
» J. A. 664
» K. R. 666
Malone, E. 686
Malpighi, M. 688
Malthus, T. R. 697
Mancini, Maria 721
Mandelberg, J. E. 729
Mandelgren, N. M:son 730
Mander, K. v., d. ä. 734
» K. v., d. y. 735
Manderström, K. 735
» K. R. L. 736
Manet, É. 752
Manin, D. 777
Mankell, K. A. 783
» G. A. 783
» J. 784
Mann, H. 787
Mannerheim, L. A. 791
» K. E. 792
Mannerskantz, K. A. 796
Manning, H. E. 802
Mansard, F. 810
» J. H. 811
Mansfeld, P. E. 814
Mantegazza, P. 821
Mantegna, A. 822
Manteuffel, K. R. E. v. 827
Mantzius, K. A. L. 836
Manuel, N. 838
» L. P. 839
» E. 840
Manutius, A. P. 843
Manzoni, A. F. T. A. 846
Maragall, J. 855
Marat, J. P. 859
Marceau, F. S. D. 869
Marcellus (myntbild) 871
Marconi, G. 880

	Spalt
Marcus Aurelius	881
Marcy, W. L.	883
Marderfelt, K.	884
» A. A.	885
Marées, H. v.	890
Maret, H. B.	895
Marey, E. J.	896
Margareta Leijonhufvud	897
» sv. kronprinsessa	898
» af Angoulême	900
» drottn. af Frankrike	901
» drottn. af Italien	902
» af Österrike	904
» af Parma	905
» Valdemarsdotter	906
Maria Eleonora, sv. drottn.	917
» Pavlovna, sv. prinsessa	918
» hertiginna af Burgund	919
» Sofia Fredrika, da. drottn.	919
» Amalia Franciska Helena, da. prinsessa	920
» I Tudor, eng. drottn.	920
» II Stuart, »	922
» af Medici, fr. drottn.	923
» Teresia, »	924
» Leszczyńska, »	924
» Antoinetta, »	925
» Lovisa, fr. kejsarinna	927
» I, portugisisk drottn.	928
» II da Gloria, portugisisk drottn.	928
» Fedorovna, rysk kejsarinna	929
» Stuart, skotsk drottn.	930
» Lovisa, sp. drottn.	936
» Kristina »	936
» Kristina »	936
» Teresia, ty. kejsarinna	937
» ståthållarinna i Nederländerna	939
Mariana, J. de	948
Mariette, A. E.	969
Marini, G.	975
Mario, G.	983
Marius, Cajus	988
Marivaux, P. C. de C. de	991
Markham, sir C. R.	1003
Marklin, G.	1005
Marmier, X.	1017
Marmont, A. F. L. V. de	1018
Marmontel, J. F.	1019
Marnix, F. van	1024
Marot, C.	1042
Marryat, F.	1050
Mars, Anne F. A. B.-M.	1057
Marschall von Bieberstein, A. H.	1060
Marschner, H. A.	1061
Marsh, O. C.	1071
Marstrand, V. N.	1089
Marteau, H.	1094
Martel de Janville (sign. Gyp)	1095
Martensen, H. L.	1099
Martin, R.	1106
» E.	1109
» J. F.	1112
» B. L. H.	1114
Martineau, Harriet	1118
» J.	1119
Martinez de Campos y Anton, A.	1120
Martinez de la Rosa, F.	1120
Martius, K. F. Ph. v.	1133
Marvell, A.	1139
Marx, H. K.	1140
Masaccio	1145
Masaniello	1148
Masaryk, T. G.	1149
Mascagni, P.	1151
Maspero, G. C. C.	1178
Masreliez, L. A.	1179
Masséna, A.	1191
Massenet, J. É. F.	1192
Massillon, J. B.	1194
Massinger, P.	1196
Matejko, J.	1219
Mathews, C.	1246
Matkowsky, A.	1253
Matsukata, M.	1262
Matsys, Q.	1263
Matthisson, F. v.	1274
Mattias, rom.-ty. kejsare	1275
Mattias Corvinus	1276
Matzen, H.	1282
Maupassant, H. R. A. G. de	1288
Maupeou, R. N. C. A. de	1291
Maupertuis, P. L. M. de	1291
Maurepas, J. F. P. de	1294
Maurer, K. v.	1295
Maurice, J. F. D.	1299
Maurokordatos, A.	1304
Maurolico, F.	1305
Maury, J. S.	1306
» M. F.	1307
Max, G. C. v.	1311
Maxentius, kejsare (myntbild)	1311
Maximianus, kejsare (myntbild)	1313
Maximilian, kejsare af Mexico	1314
Maximilian I, rom.-ty. kejsare	1316
Maximilian II, rom.-ty. kejsare	1318
Maximilian I, bajersk kurfurste	1319
Maximilian II Emanuel, bajersk kurfurste	1320
Maximilian III Josef, bajersk kurfurste	1321
Maximilian I Josef, kon. af Bajern	1321
Maximilian II Josef, kon. af Bajern	1322
Maximilian Emanuel, prins af Württemberg	1323
Maximinus, kejsare	1324
Maxwell, J. C.	1329
Mayenne, C. de L.	1334
Mayer, J. F.	1334
» J. R.	1336
Mazarin, J.	1342
Mazepa, I. S:vitj M.-K.	1346
Mazer, J.	1348
Mazzini, G.	1351
Mazzuoli, Fr.	1354
Meade, G. G.	1356
Mechelin, L. H. S.	1362
Meckel, J. F.	1366
Medici, Cosimo d. ä. de'	1416
» Lorenzo de'	1417
» Giuliano »	1419
» Giovanni »	1420
» Alessandro »	1421
» Cosimo I de', storhertig	1422
» Francessco de'	1423
Medin, K. O.	1449
Meer, J. van d. (J. Vermeer van Delft)	1460
Méhul, É. N.	1474
Meijer, K. F.	1478
Meijerberg, K. J.	1479
Meijerfeldt, J. A., generalguvernör	1480
» J. A., fältmarskalk	1481
Meilhac, H.	1481
Meissner, A. H. E. B.	1488
Meissonier, J. L. E.	1490

III. Andra illustrationer i texten.

	Spalt
Lux (2 fig.)	1
Luxembourgpalatset (2 fig.)	5
Luzern (2 fig.)	13 o. 14
Lycæna Icarus (till art. Lycænidæ)	27
Lycien (2 fig.)	30
Lyckohjul	35
Hälleforsfallet i Ume älf (till art. Lycksele)	37
Lyckås, manbyggnaden	38
Lycopodium clavatum (till art. Lycopodium)	39
Lyftsax (2 fig.)	48
Lyftverk (2 fig.)	49
Riddarskinnbaggen (till art. Lygæidæ)	50
Surinamska lyktbäraren (till art. Lyktstritar)	55
Lymfkärlen (2 fig.)	60 o. 61
Lynett	67
Lyon, situationsplan o. 2 fig.	71—74
Forngrekisk lyra (till art. Lyra)	79

Spalt

ysekil, vapen, situations- plan och 2 fig. ..... 86—89
ysgas (16 fig.) 91—94, 96—108 o. 111—112
ysimachia vulgaris (till art. Lysimachia) 114
anliga lysmasken (2 fig. till art. Lysmaskfamiljen) 118
ythrum salicaria (till art. Lythrum) 123
ützen (2 fig.) ..... 136 o. 137
ånga 141
ångbro sjukhus ..... 143—144
hrysotus neglectus (till art. Långbenflugor) 144
lyrspofven (till art. Långnäbbsläktet) 149
ås (18 fig.) 155—160 o. 162
åtpipa 164
äckö slott 165
ägerhydda 117
jällämmeln (till art. Lämmelsläktet) 183
änga (4 fig.) 187
äpp, *sjöv.* (2 fig.) 209
ånglärkan (till art. Lärkor) 220
ärkstaden (2 fig.) 222
äroverkshus (3 fig.) 227—228
öberöd, manbyggnaden ... 239
ödra (4 fig.) 242
öfsta, manbyggnaden 252
öfstad (2 fig.) 253
röna sångaren (till art. Löfsångarsläktet) 255
eraldiskt löfverk (till art. Löfverk) 258
öja 262
ök 263
ildlök (2 fig. till art. Löksläktet) 266
llmänna lönnen (till art. Lönn) 273
öpning (4 fig.) ..... 283 o. 284
öss, *zool.* (2 fig.) 298
öss, *geol.* (2 fig.) ... 299 o. 300
övenborgs slott 311
öwenströmska lasarettet ... 321
Macedoniskt bronsmynt (till art. Macedonien) 354
Måchicoulis 366
Torfjällig skoläst (till art. Macruridæ) 390
Madagaskar (2 fig.) ... 393 o. 395
Madeira (2 fig.) 402, 403—404
Den hel. Cecilia som död (marmorbild, till art. Maderna, S.) 408
Tempel och gata i Madura (till art. Madura) 427
Madurafot 428
Klosterpalatset i Mafra (till art. Mafra) 441
Magdeburg (2 fig.) 453 o. 455—456
Mage (4 fig.) ... 456, 457 o. 458

Spalt

Minnesmärket öfver stupade skandinaver vid Magersfontein (till art. Magersfontein) 461
Stycke af relieffris å Artemistemplet i Magnesia (till art. Magnesia) ..... 481—482
Söndrad strykning (till art. Magnetisering) 486
Magnetiska paralleller och meridianer (till art. Magnetiska paralleller) ... 489—490
Magnetism (7 fig.) ..... 489—493
Magnetograf (2 fig.) ... 495—496
Magnolia 497
Magnus Ladulås (2 fig. till art. Magnus, sv. kon.) 499—500
Magnus Erikssons sigill (till art. Magnus, sv. kon.) ... 501
Hertig Magnus' graf i Vadstena klosterkyrka (till art. Magnus, sv. prinsar 2) 504
Mynt, slaget för Magnus den gode (till art. Magnus, no. konungar) 505
Jaquéska magsonden (till art. Magpump) 513
Mail-coach 534
Main-gauches (2 fig.) 543
Mainz (2 fig.) ..... 547—548
Maisons-Laffitte 552
Majanthemum bifolium (till art. Majanthemum) 561
Majorana hortensis (till art. Majorana) 567
Majs 570
Dans kring majstång i slutet af 1600-talet (till art. Majstång) 572
Silfvermynt, slaget för Simon Makkabeus (till art. Makkabéermynt) 584
Makrillfiske med dörj (till art. Makrillfiske) .... 587—588
Vanliga makrillen (till art. Makrillsläktet) 590
Strandparti i staden Málaga (till art. Málaga) 598
Ebba Brahes malmgård på Södermalm i Stockholm (till art. Malm) ..... 643—644
Kung Heimer och Aslög, målning (till art. Malmström, J. A.) 665
Malmö, vapen o. bild af staden från 1580-talet... 667 o. 675—676
Malen (till art. Malsläktet) 689
Stora hamnen vid Valetta (till art. Malta) 692
Maltesholms slott 696
Malva rotundifolia (till art. Malva) 703
Man (2 fig.) 710
Stadshuset i Manchester (till art. Manchester) 718

Spalt

Bittermandel (3 fig. till art. Mandel) 728
Mandolin 741
Le bon bock, oljemålning (till art. Manet, É.) 753
Mangel (2 fig.) 762
Mangelbräde (3 fig.) 763
Mangofrukt (till art. Mangifera) 764
Manhål 768
Manihot utilissima (till art. Manihot) 771
Manilla döfstumskola (till art. Manilla) 776
Mankskyddare 786
Mannaafsöndrande stamdel (till art. Manna) 789
Mannesmannsrör (2 fig.) 797 o. 798
Mannheim (2 fig.) ..... 799—800
Manometer (8 fig.) ..... 805—807
Katedralen i Le Mans (till art. Mans, Le) 809
Mansardtak 811
Kristus som smärtornas man, oljemålning (till art. Mantegna, A.) 823
Mantel, *sjöv.* 825
Bönsyrsan och hennes äggmassa (till art. Mantidæ) 828
Mantispidæ (2 fig.) 831
Piazza Sordello (till art. Mantua) ..... 833—834
Mantuavasen 835
Manutius' förlagsmärke (till art. Manutius, A.) 844
Marabun 854
Maran (till art. Marasläktet) 858
Häxringar (till art. Marasmius) 859
Slätten vid Marathon (till art. Marathon) ..... 861—862
Elisabetskyrkan i Marburg (till art. Marburg) 867
Margareta Valdemarsdotter (sigill, klänning, 3 fig.) 907 o. 909
Margretelund, manbyggnaden 913
Maria Magdalena kyrka (till art. Maria Magdalena) ... 947
Mariebergs porslinsfabriks märke (till art. Marieberg) 953
Mariedal, manbyggnaden ... 954
Mariefred, vapen, situationsplan o. 3 fig. ..... 955—958
Mariehamn, vapen o. situationsplan ..... 958—960
Marieklagan 960
Kreuzbrunnen i Marienbad (till art. Marienbad) 961
Marienburgs slott (till art. Marienburg) 963
Mariestad, vapen, situationsplan o. 4 fig. ..... 965—968

Spalt

Maringalvanometer (2 fig.) 974 o. 975
Mariottes flaska 986
Mark (5 fig.) ..... 993—995
Diana-apan (till art. Markattorna) 1000
Forsling af marmorblock (till art. Marmor) 1021
Marokko (3 fig.) ..... 1027—1029
Maronit (till art. Maroniterna) 1040
Taiohae (Port Anna Maria; till art. Marquesasöarna) 1046
Planeten Mars 1052
Mars, *myt.* (2 fig.) 1055 o. 1056
Joliettehamnen och basilikan i Marseille (till art. Marseille) ..... 1067—1068
Marstrand, vapen, situationsplan o. 2 fig. 1084—1088
Kristian IV på ''Trefoldigheden'' i sjöslaget vid Femern, väggmålning (till art. Marstrand, V. N.) 1089—1090
Vanliga marsvinet (till art. Marsvin) 1091
Marsvinsholms slott 1093
Apollon och Marsyas (till art. Marsyas) 1093
Landskapsbild (till art. Martin, E.) 1110
Martingal (2 fig.) 1123

Spalt

Mont Pelée och staden S:t Pierre (till art. Martinique) ..... 1125—1126
Martinugn (2 fig. till art. Martinprocessen)... 1129—1130
Marulk 1137
Utdrifvandet ur paradiset, freskomålning (till art. Masaccio) 1146
Mask (5 fig.) ..... 1155—1157
Maskaron (2 fig.) 1159
Maskros 1170
Pelargården i Palazzo Massimi (till art. Massimi) 1195
Mast (3 fig.) ..... 1203—1205
Mastaba 1205
Svensk masugn i genomskärning (till art. Masugn) ... 1210
Masur 1213
Kristi gravläggning, midtbild på Antwerpenaltaret, målning (till art. Matsys, Q.) 1263—1264
Matte (3 fig.) 1266
Matterhorn 1268
Matteuskyrkan (till art. Matteus, Sankt) 1269
Löfkoja (till art. Matthiola) 1272
Mattias Kettilmundssons sigill 1277
Korsgång i Maulbronnklostret (till art. Maulbronn) 1286

Spalt

Bergtoppen Pieter Botte (till art. Mauritius) 1302
Katedralen i Meaux 1358
Katedralen i Mecheln 1364
Medalj (2 fig.) 1378
Medea, i Herculaneum funnen väggmålning 1388
Medelpads vapen 1397
Medevi (2 fig.) ..... 1408—1410
Medicago (3 fig.) ... 1413—1414
Medicinman..... 1440
Mediko-mekanisk gymnastik (4 fig.) ..... 1445—1447
Medina ..... 1451—1452
Medinet-Habu (tempelruinen) 1452
Soldaten och den skrattande flickan, oljemålning (till art. Meer, Van der)..... 1461
Tapetserarbi (till art. Megachilinæ)..... 1464
Megafon 1465
Megalitiska monument (3 fig.) ..... 1466—1467
Mynt från Megaris (till art. Megaris)..... 1470
Meissen (2 fig.) ..... 1486—1487
Slagsmålet, oljemålning (till art. Meissonier, J. L. E.) 1491
Mejeri (2 fig.) ..... 1493—1494
Mejsel (4 fig.) 1498

FÖRKORTNINGAR.

ab. = aktiebolag.
abl. = ablativ.
ack. = ackusativ.
adj. = adjektiv.
adm. = administrativt.
adv. = adverb.
afd. = afdelning(en).
afh. = afhandling.
alban. = albanesiskt.
amerik. = amerikanskt.
anat. = i anatomien.
ang. = angående.
angls. = angelsaxiskt.
anon. = anonym (-t, -a).
antropol. = i antropologien.
arab. = arabiskt.
aram. = arameiskt.
aritm. = i aritmetiken.
arkeol. = i arkeologien.
armen. = armeniskt.
art. = artikel.
artill. = i artilleriväsendet.
astrol. = i astrologien.
astron. = i astronomien.
atm. = atmosfär(er).
avest. = i avestiskan.

b. = boken.
bab. = babyloniskt.
balneol. = i balneologien.
bankt. = bankterm.
bask. = baskiskt.
bd = band.
bearb. = bearbetad.
befästningsk. = i befästningskonsten.
bergsv. = i bergsväsendet.
bibliogr. = i bibliografien.
bildh. = i bildhuggarkonsten.
biljardt. = biljardterm.
biogr. = biografi.
biol. = i biologien.
bl. a. = bland annat.
bokh. = i bokhålleriet.
bokhand. = i bokhandeln.
boktr. = i boktryckarkonsten.
bot. = i botaniken.
br. = bredd.
bras. = brasilianskt.
brit. = brittiskt.
brukl. = brukligt.
byggnk. = i byggnadskonsten.

C. = Celsius.
cg. = centigram.
cirk. = cirkulär.
civilr. = i civilrätten.
cl. = centiliter.
cm. = centimeter.
ctr = centner.

d. = död; del.
da. = danskt.
dal. kmt = daler kopparmynt.
dal. smt = daler silfvermynt.
dansk. = i danskonsten.
dat. = dativ; daterad (-t, -e).
dep. och *depart.* = departement.
dermat. = i dermatologien.
dets. = detsamma.
dg. = decigram.
dim. = diminutiv.
dipl. = i diplomatien.
dl. = deciliter.
dlr = delar.
dm. = decimeter.
d. o. = detta ord.
doll. = dollar(s).
d:r = doktor.
dramat. = i dramatiken.
dt. = deciton.
d. v. s. = det vill säga.
d. y. = den yngre.
dyl. = dylik (-t, -a).
dåv. = dåvarande.
d. ä. = den äldre; det är.
därst. = därstädes.

e. d. = eller dylikt.
eg. l. egentl. = egentligen.
eg. v. = egentlig vikt.
egypt. = egyptiskt; i egyptologien.
ekon. = i ekonomien.
e. Kr. = efter Kristus.
elektrot. = i elektrotekniken.
e. m. = eftermiddagen.
embryol. = i embryologien.
eng. = engelskt.
enl. = enligt.
e. o. = extra ordinarie.
estet. = i estetiken.
etc. = et cetera.
etnogr. = i etnografien.
etnol. = i etnologien.
europ. = europeiskt.
ev. = eventuellt.

f. = född.
farm. = i farmakologien.
f. d. = för detta.
fda. = forndanskt.
fem. = femininum.
ff. = och följande.
f. g. = första gången.
fi. = finskt.
fig. = figurligt; figur(en).
filos. = i filosofien, filosofie.
finansv. = i finansväsendet.
fisk. = fiskeriterm.
f. Kr. = före Kristus.
fla. = flamskt.
f. m. = förmiddagen.
f. n. = för närvarande.
fnegypt. = fornegyptiskt.
fnfr. = fornfranskt.
fnhty. = fornhögtyskt.
fnisl. = fornisländskt.
fnit. = fornitalienskt.
fnlty. = fornlågtyskt.
fno. = fornnorskt.
fnod. = fornnordiskt.
fnpers. = fornpersiskt.
fnslav. = fornslaviskt.
folkl. = folkloristiskt.
folkr. = i folkrätten.
fonet. = i fonetiken.
fornk. = i fornkunskapen.
fortif. = i fortifikationsväsendet.
fot. = fotografiskt.
fr. = franskt.
frcs = francs.
fr. Gr. = från Greenwich.
fr. h. = från höger.
frih. = friherre.
fris. = frisiskt.
fr. o. m. = från och med.
fr. v. = från vänster.
fsv. = fornsvenskt.
fullb. = fullbordad (-t, -e).
fyrverk. = i fyrverkeriet.
fys. = i fysiken.
fysiol. = i fysiologien.
fångv. = i fångvårdsväsendet.
fäktk. = i fäktkonsten.
färr. = färöiska.
f. ö. = för öfrigt.
följ. = följande.
föreg. = föregående.
förf. = författad.
förk. = förkortad.
förordn. = förordning.
förv. = i förvaltningen.

gael. = gaeliskt.
gen., genit. = genitiv.
geogr. = i geografien.
geol. = i geologien.

geom. = i geometrien.
ggr = gånger.
g. m. = gift med.
gr. = gram.
gramm. = i grammatiken.
grefsk. = grefskap.
grek. = grekiskt.
grek. hjältes. = i grekiska hjältesagan.
grufv. = i grufväsendet.
g. st. = gamla stilen.
G. T. = Gamla Testamentet.
guv. och *guvern.* = guvernement.
gymn. = i gymnastiken.

h. = hälften; häfte.
hand. = handelsterm.
handtv. = handtverksterm.
har = hektar.
hebr. = hebreiskt.
hedersled. = hedersledamot.
her. = i heraldiken.
hftn = häften.
hg. = hektogram.
hist. = i historien.
histol. = i histologien.
hkr = hästkrafter.
hl. = hektoliter.
hlj. = hefnerljus.
h. o. h. = helt och hållet.
holl. = holländskt.
husdjurssk. = i husdjursskötseln.
hydrogr. = i hydrografien.
hyg. = i hygienen.

ibd., *ibid.* = ibidem (lat.), på samma ställe.
idrottst. = idrottsterm.
ind. = indiskt.
inv. = invånare.
ir. = iriskt.
irl. = irländskt.
i sht = i synnerhet.
isl. = isländskt.
i st. f. = i stället för.
it. = italienskt.

jaktv. = i jaktväsendet.
jap. = japanskt.
javan. = javanskt.
jfr = jämför.
jur. = i juridiken.
järnv. = i järnvägsväsendet.
järnvägstekn. = järnvägstekniskt.

k. = kunglig (-t, -a).
kam. = i kameralväsendet.
kand. = kandidat.
kap. = kapitel.
kartogr. = i kartografien.
kbcm. = kubikcentimeter.
kbdm. = kubikdecimeter.
kbm. = kubikmeter.
kbmm. = kubikmillimeter.
k. br. = kungligt bref.
kelt. = keltiskt.
kem. = i kemien.
keram. = i keramiken.
k. förkl. = kunglig förklaring.
kg. = kilogram.
kin. = kinesiskt.
kir. = i kirurgien.
kirg. = kirgisiskt.
kl. = klass.
km. = kilometer.
kmt = kopparmynt.
K. M:t = Kunglig Majestät.
knr = kannor.
kokk. = i kokkonsten.
komp. = kompani; komparativ; komponerad.
konsth. = i konsthistorien.
konstind. = i konstindustrien.
konstt. = konstterm.
korresp. = korresponderande.
kp. = kokpunkt.
kr. = kronor.
k. regl. = kungl. reglemente.
krigsv. = i krigsväsendet.
krist. = i kristallografien.
kroat. = kroatiskt.
kronol. = kronologiskt.
kung. = kungörelse.
kungl. = kunglig (-t, -a).
kvcm. = kvadratcentimeter.
kvdm. = kvadratdecimeter.
kvkm = kvadratkilometer.
kvm. = kvadratmeter.
kvmm. = kvadratmillimeter.
kymr. = kymriskt.
kyrkohist. = i kyrkohistorien.

l. = eller; liter.
L℔ = lispund.
landtbr. = i landtbruket.
landtm. = i landtmäteriet.
lapp. = lapskt.
lat. = latinskt.
led. = ledamot.
lgd = längd; longitud.
lett. = lettiskt.
lit. = litauiskt.
litt. = litteratur.
liturg. = i liturgien.
log. = i logiken.
lty. = lågtyskt.

m. = meter; minuter.
malaj. = malajiskt.
m. a. o. = med andra ord.
mask. = maskulinum.
maskinb. = i maskinbyggnadskonsten.
maskint. = i maskintekniken.
mat. = i matematiken.
med. = i medicinen; medicine.
medl. = medlem.
mejerisk. = i mejeriskötseln.
mek. = i mekaniken.
metall. = i metallurgien.
meteor. = i meteorologien.
metr. = i metriken.
mexik. = mexikanskt.
m. fl. = med flera.
mg. = milligram.
mht., *mhty.* = medelhögtyskt.
milit. = militärt; i militärväsendet.
mill. = million(er).
miner. = i mineralogien.
mk = mark.
mkg. = meterkilogram.
mlat. = medeltidslatinskt.
mlt., *mlty.* = medellågtyskt.
mm. = millimeter.
m. m. d. = med mera dylikt.
mongol. = mongoliskt.
mrs. = mistress.
M:t = Mount (eng.), berg.
mtl = mantal.
mus. = i musiken.
myntv. = i myntväsendet.
myt. = i mytologien.
målark. = i målarkonsten.

n. = norr, nordlig.
nationalek. = i nationalekonomien.
nat. storl. = naturlig storlek.
neutr. = neutrum.
N. F. = Nordisk Familjebok.
n. h. o. v. = namn, heder och värdighet.
nlat. = nylatinskt.
no. = norskt.
nom. = nominativ.
nord. = nordiskt.
n:r = nummer.
n. st. = nya stilen.
nsv. = nysvenskt.
N. T. = Nya Testamentet.
num. = i numismatiken.
nuv. = nuvarande.
nyhty. = nyhögtyskt.

o. = och.
o. a. = och andra.
o. a. s. = och andra ställen.
obstetr. = i obstetriken.
o. d. = och dylikt.
o. f. = och följande.
off. = officiellt.
oftalm. = i oftalmologien.
omarb., *omarbet.* = omarbetad (-t, -e).
omkr. = omkring.
ord. = ordinarie.
ordf. = ordförande.
ordn. = ordning.
ornament. = i ornamentiken.
o. s. v. = och så vidare.

paleobot. = i paleobotaniken.
paleont. = i paleontologien.
patol. = i patologien.
pd st. = pund sterling.
pedag. = i pedagogiken.
pers. = persiskt; personer.
petr., *petrogr.* = i petrografien.
pl., *plur.* = pluralis; *pl.* även = plansch.
po. = polskt.

iit. = i politiken.
rt. = portugisiskt.
stv. = i postväsendet.
rp. = preposition.
russ. = preussiskt.
pc. = procent.
pf. = professor.
pv. = provins.
pvens. = provensalskt.
ysk. = i psykologien.
ykiatr. = i psykiatrien.

" = riksdaler; rdr b:ko = riksdaler banko; *rdr rgs* = riksdaler riksgälds; *rdr sp.* = riksdaler specie.
r.-omr. = regeringsområde.
rs:te = regemente.
r.-ton = register-ton.
rig. = i religionen.
rsol. = resolution.
rsp. = respektive.
r. = i retoriken.
F. = regeringsformen.
Rk. = i ridkonsten.
O. = riksdagsordningen.
rm. = romerskt.
r. = runstycke(n).
rm. = rumänskt.
r. = ryskt.
Rorom. = rätoromanskt.
Rttshist. = i rättshistorien.
r. = rörande.

s = söder, sydlig; sekunder.
s a. = sine anno (lat.), utan årtal.
Sag. = i sagor.
Sagohist. = i sagohistorien.
Sanskr. = i sanskrit.
Schackt. = schackterm.
s d. = samma dag.
Sept. = Septuaginta.
Serb. = serbiskt.
Sing. = singularis.
sistn. = sistnämnda.
Sjöförs. = i sjöförsäkringen.
Sjör. = i sjörätten.
Sjöv. = i sjöväsendet.
sk. = skilling.
skp = skeppund.
s. k. = så kallad.
skjutk. = i skjutkonsten.
skogsh. = i skogshushållningen.
skogsv. = i skogsväsendet.
skolv. = i skolväsendet.
skpsb. = i skeppsbyggeriet.
skr. = skrifter.
slav. = slaviskt.
s. m. = samma månad.
smt = silfvermynt.
s:n = socken.
S. O. = successionsordningen.
sp. = spanskt; spalt.
spd. = speciedaler.
spelt. = spelterm.
spirit. = i spiritismen.
sportt. = sportterm.
sportv. = i sportväsendet.
språkv. = i språkvetenskapen.
sp. v. = specifik vikt.
s. str. = sensu stricto (lat.), i egentlig bemärkelse.
st. = ställen; stycken; stiftad (-e, -t).
statist. = i statistiken.
statsr. = i statsrätten.
stds = standards.
straffr. = i straffrätten.
subst. = substantiv.
superl. = superlativ.
suppl. = supplement.
sv. = svenskt.
syr. = syriskt.
s. å. = samma år.

t. = timmar.
tandläk. = i tandläkarkonsten.
tekn. = tekniskt.
telegr. = i telegrafien.
teol. = i teologien; teologie.
teos. = i teosofien.
t. ex. = till exempel.
text. = i textilindustrien.
T. F. = tryckfrihetsförordningen.
t. f. = tillförordnad.
t:g = tingslag.
t. h. = till höger.
thr = thaler.
tills. = tillsammans.
tjech. = tjechiskt.
tld = tunnland.
tnr = tunnor.
t. o. m. = till och med.
toxik. = i toxikologien.
tr. = tryckt.
trol. = troligen.
trädg. = i trädgårdskonsten.
träv. = i trävaruindustrien.
turk. = turkiskt.
t. v. = till vänster.
ty. = tyskt.

u. h. = under hafsytan.
und. = underdånig.
ung. = ungerskt; ungefär.
univ. = universitet; universal.
uppf. = uppförd.
uppl. = upplaga(n), upplagor.
upps. = uppsats.
urmak. o. *urmakark.* = i urmakarkonsten.
urspr. = ursprungligen.
utg. = utgifven (-et, -na).

v. = väster, västlig; vers.
vanl. = vanligen.
var. = varietet(en).
v. e. = värmeenhet.
vend. = vendiskt.
veter. = i veterinärväsendet.
vol. = volym.
väg- o. vattenb. = i väg- och vattenbyggnadskonsten.
växtfys. = i växtfysiologien.
växtpat. = i växtpatologien.

zool. = i zoologien.

ångm. = i ångmaskinsläran.
årg. = årgång, årgångar.
årh. = århundrade.

ö. = öster, östlig.
öfv. = öfversatt, öfversättning.
ö. h. = öfver hafsytan.
> = öfvergår till.
< = kommer ifrån.

RÄTTELSER:

Bd	I	sp.	1194	rad	30	uppifrån	*står* markoki	*bör vara*	muskoki
»	VI	»	942	i underskriften till andra fig.			*står* 1870	»	1879
»	VII	»	73	rad	3	uppifrån	*står* Ejubbīder	»	Ejjubīder
»	»	»	822	»	13	nedifrån	» 1162	»	1164
»	»	»	884	»	1	»	» 26	»	25
»	VIII	»	1139	»	4	»	» 752	»	751
»	IX	»	164	»	16	»	» Lusiani	»	Luciani
»	X	»	1408	»	12	»	» Metzenheim.	»	Meissenheim.
»	XI	»	311	»	7	uppifrån	» Mavillier	»	Marillier
»	»	»	378	»	41	nedifrån	» **Hematostilbit** Igelström (Hämatostilbit)	*bör vara*	**Hematostibiit** Igelström (Hämatostibiit)
»	»	»	»	»	39	»	» ganostilbit	*bör vara*	ganostibiit
»	XII	»	508	»	3	uppifrån	» mapla (l. mopilla)	»	mopla (l. mappila)
»	»	»	969	»	4	»	» 1787	»	1781
»	»	»	1178	»	25—26	»	» *Jacaranda* och *Machærium*	*bör vara*	*Machærium* och bignoniacé-släktet *Jacaranda*
»	XV	»	500	»	18	nedifrån	» R. Martin	*bör vara*	J. Martin
»	»	»	561	»	23	uppifrån	» II	»	III
»	»	»	1153	»	8	»	» 752	»	751
»	XVI	»	1384	»	3	nedifrån	» Lund—Bjärreds spårvägsaktiebolag	*bör vara*	Lunds stad
»	»	»	1414	»	12—13	uppifrån	» Lund—Refvinge järnvägsaktiebolag	»	Lunds stad
»	»	»	1420	»	5—2	nedifrån	» Malmöhus .... Karlskrona	*bör vara*	de skånska länen, Halland och Bornholm i landsarkivet i Lund samt Blekinge i Karlskrona. Ett andra exemplar, förkortadt, tillhör Uppsala universitetsbibliotek.
»	»	»	1504	»	12	uppifrån	» [lūk-]	»	[lōkk-]
»	»	»	»	»	23	nedifrån	» [lūm-]	»	[lōm-]
»	XVII	»	24	»	8	uppifrån	» Topelius	»	Topelius' hustru
»	»	»	238	»	30	nedifrån	» **Lä'töseno**	»	**Lä'täseno**
»	»	»	370	»	2	»	» jan. 1912	»	okt. 1911
»	»	»	390	»	1	»	» Imra	»	Imre
»	»	»	440	»	28	»	» 1890	»	1800
»	»	»	637	»	5	uppifrån	» dansk	»	skånsk
»	»	»	655	»	14	nedifrån	» Norrköping	»	Linköping
»	»	»	680	»	23	uppifrån	» 3	»	$30{,}_2$
»	»	»	911	»	30	»	» **Margaritsziget**	»	**Margitsziget**
»	»	»	966	»	4	nedifrån	» 3	»	2
»	»	»	»	»	11	»	» Skaraborgs läns enskilda	»	Skaraborgs enskilda
»	»	»	1092	»	22	»	*utgår*		
»	»	»	1129	»	16	»	*står* nedkokningen	»	nedkolningen

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON

OCH

REALENCYKLOPEDI

Lux, lat., ljus.

Lux, svenskt aktiebolag, med ett aktiekapital af 3,750,000 kr. (1912), bildades 1901 af filos. doktor Sven Carlson för att exploatera en af honom jämte verkmästaren H. Rustige som konstruktör utarbetad fotogenglödljuslampa för ytterbelysning. Två hufvudtyper förekomma: 1) *trycklampor* (fig. 1), i hvilka trycket åstadkommes genom flytande kolsyra eller komprimerad luft,

Fig. 1. Trycklampa.

Fig. 2. Självtrycklampa (autoluxlampa).

och 2) *självtrycklampor* (fig. 2), s. k. autoluxlampor, utan öfvertryck. (Se vidare Glödljus, sp. 1354.) Bolagets fabriker äro belägna på ön Lilla Essingen vid Stockholm och i Riga. Luxlampan har vunnit spridning öfver hela jorden till belysning af bangårdar, villasamhällen m. m. Imitationer med olika namn finnas i marknaden.

Luxatiōn (lat. *luxātio*, vrickning), *med.* Något svenskt ord, som fullt motsvarar ”luxation”, finnes ej, ty med ”ledvrickning” förstås äfven mindre rubbningar i ledgångarna. Vanligen säger man, att en arm, ett ben o. s. v. är ”ur led”. För att en vrickning skall vara verklig luxation, fordras, att båda ledytorna i en led fullständigt lämnat hvarandra. Alla människokroppens ledgångar kunna luxeras. Detta sker lättast med dem, som ha de friaste rörelserna, de s. k. kul-lederna, såsom öfverarmen och låret, hvaremot de leder, som medge endast obetydlig rörelse och endast i *en* riktning, långt svårare rubbas, såsom fot- och handleden, äfven knäleden. Vanligast inträffar luxationen på en gång och till följd af ett yttre våld, men icke ett sådant, som träffar leden direkt, ty då uppkommer ej vrickning, utan brott. Våldet skall verka så, att den ena parten förvandlas till en häfstång, hvars ända liksom kränges ur sitt läge. Så sker vid ett fall med utsträckt arm eller ben. Äfven kotorna i ryggen och halsen kunna bringas att lämna hvarandra, och en sådan skada är af den svåraste betydelse, beroende därpå, att ryggmärgen vanligen i sådana fall klämmes eller slites. Döden följer ögonblickligen, om luxation inträffar emellan första och andra halskotan. — Den missbildning, som uppkommer till följd af en luxation, är vanligen så betydlig, att äfven i läkarkonsten alldeles oförfarna personer lätt igenkänna skadans art. Vanligen blir extremiteten fastläst i en ovanlig ställning, men hänger icke slappt ned, såsom vid benbrott. Understundom kan det dock kräfva rätt mycket skarpsinne och erfarenhet att skilja mellan luxation och benbrott; och misstag i detta hänseende äro bedröfliga till sina följder, i hvilken riktning de än gått. Har man tagit ett verkligt brott för en luxation, så försöker behandlaren att draga den skadade delen i led, och ibland nyttjas därvid en energi, som för den stackars patienten ej kan vara annat än olycksbringande. Har man åter misstagit sig på det sätt, att man ej igenkänt luxationen, utan tror på ett brott eller någon annan skada, då underlåtas de för luxationens afhjälpande nödiga åtgärderna. Detta äfvenledes till patienternas skada, ity att efter en tid, längre eller kortare för de olika ledgångarna, det luxerade benet fastnar i det oriktiga läget, ej vidare kan riktas in (”reponeras”), och den sjuke förblir en krympling för sitt återstående lif. — Att rikta in en ledvrickning var före kloroformens upptäckt ett lika svårt som för den skadade plågsamt företag.

Tryckt den 7/8 12

De muskler, som omge ledgången, hålla nämligen den luxerade delen fast i det oriktiga läget. Nu slappas dessa genom den anestetiska sömnen, och repositionen göres därigenom i regel mycket lätt. Vanligen är det tillräckligt att, sedan full känslolöshet inträdt, draga på den skadade extremiteten, medan en medhjälpare håller fast den öfre delen däraf eller också bålen, om en hel extremitet luxerats. Med en kännbar och hörbar knyck springer delen i led. Dock kunna för vissa ledgångar och i äldre fall mycket mera komplicerade förfaranden bli nödvändiga. Efter skedd reposition bör leden någon tid sparas, eljest kan recidiv lätt inträffa. Någon retning i den skadade ledgången uppträder väl alltid; det bästa botemedlet därför är massage.

Det ges äfven èn annan form af luxation, den, som uppkommer i ledgångar, hvilka genom sjukdom, oftast benröta, blifvit så förstörda, att leden ej längre kan hålla ihop. Småningom skiljer sig den ena kontrahenten från den andra — underbenet från lårets nedre ända i knäet, lårbenshufvudet från bäckenets panna, vid höftsjuka o. s. v. En sådan *patologisk luxation* är alltid en tillstöt af sämsta betydelse. Dock kan läkning omsider ske, naturligtvis i den oriktiga ställningen. Efteråt kan t. o. m. denna, liksom f. ö. vanförheten vid misskända och ej reponerade våldsamma luxationer, på operativ väg rättas mer eller mindre fullständigt. Sådan operativ behandling kan jämväl bli nödvändig vid de tillfällen, då luxationen är förenad med afsprängning af delar af ledytan eller deras omgifning, då alltså ett s. k. intra-artikulärt brott föreligger. Genom Röntgenfotografering ha vi numera ett säkert medel såväl att igenkänna en luxation som att öfvertyga oss om de luxerade bendelarnas oriktiga läge samt att efter verkställd reposition konstatera, att ledkomponenterna återförts i riktig ställning till hvarandra. — Jfr Distorsion. Rsr. J. A.

Luxdorph, Bolle Villum, dansk jurist och estetiker, f. 1716, d. 1788, blef 1733 student, 1734 kanslisekreterare, 1744 assessor i Höjesteret, 1749 generalprokurator och 1773 förste deputerad i kansliet samt 1777 geheimeråd. L. var led. i många viktiga kommissioner, såsom 1772 i den, som dömde Struensee, och 1786 i den stora landbokommissionen: han författade betänkandet om stavnsbaandets upphäfvande. 1750 blef han medlem och 1780 president i Videnskabernes selskab. Han skref 1754 en latinsk dikt om tåget öfver Belt (*Poema in Caroli Gustavi transitum maris baltici*), hvilken prisbelöntes af svenska Vitterhetsakad. och trycktes i dess handlingar (I, 1755); han utgaf äfven en samling latinska *Carmina* (1775; 2:a uppl. 1784) och den kvicka satiren *Tossernes lyksalighed* (1764). Största betydelsen fick L. som smakdomare, genom brefväxling med samtidens lärde och genom sin verksamhet i Selskabet for de skjönne videnskaber; han utgaf 1742 *Samling af smukke danske vers* och deltog i utgifvandet af T. Reenbergs skrifter (1769). R. Nyerup utgaf *Luxdorphiana* (1791), en samling bref och litterära anteckningar ur hans efterlämnade papper. Hans kalendrar innehålla intressanta upplysningar om dåtidens politiska förhållanden och tilldragelser. E. Ebg.

Luxembourg [lyksäbōr], François Henri de Montmorency-Bouteville, hertig af L., fransk marskalk, f. 8 jan. 1628 i Paris, d. 4 jan. 1695 i Versailles, var son till grefve de Bouteville och bar detta namn till 1661, då han gifte sig med arftagerskan till huset Luxembourg, Madeleine de L.-Piney. Han lärde sig krigskonsten under ”den store” Condé, hvars moder var L:s beskyddarinna, och deltog i fälttågen i Katalonien 1647 och i Flandern 1648, där han särskildt utmärkte sig i slaget vid Lens och s. å. utnämndes till ”maréchal de camp”. Under frondeupproret (1648—52) stod L. på Condés sida och gick liksom denne i spansk krigstjänst. Efter pyreneiska freden (1659) återvände han till Frankrike, försonade sig med hofvet och deltog som generallöjtnant under Condé i eröfringen af Franche-Comté (1668). 1672 blef L. befälhafvare för den franska armé, som opererade i Köln. Han intog flera fasta platser, segrade öfver prinsen af Oranien vid Woerden samt vid Bodgrave och blef befälhafvare öfver franska armén vid Nedre Rhen. Där gjorde han ett äfven af fienden beundradt återtåg till Maastricht (1673), hvarifrån prinsen af Oranien, ehuru öfverlägsen i antal, förgäfves sökte fördrifva honom. 1675 blef han efter Turennes död marskalk af Frankrike och högste befälhafvare. Hans fälttåg i Belgien 1677 och 1678 voro verkliga segertåg. Han intog Valenciennes, slog Vilhelm af Oranien vid Cassel (1677) och Saint-Denis (24 aug. 1678). Genom den mot honom fientlige Louvois' intriger blef L. emellertid 1679 anklagad för förbund med djäfvulen (hvilket gaf stoffet till den svenska folkboken ”Luxembourgs förbund med satan”, 1769) och förbindelser med giftblanderskor, fick i 14 månader sitta på Bastiljen, men frigafs 1680, sedan man icke kunnat förebringa några bevis mot honom. Först 1690 fick han ånyo öfverbefälet, denna gång i Flandern. Där segrade han vid Fleurus (s. å.), Steenkerken (1692) och Neerwinden (1693) samt intog Charleroi (s. å.). L. var redbar och frimodig och en af sin tids största militära begåfningar samt varmt älskad af soldaterna, men i kroppsligt afseende var han mindre lyckligt utrustad, han var sjuklig och puckelryggig. Med honom bortgick den siste af Ludvig XIV:s ”store generaler”. Se Artoing, ”Le maréchal de L.” (1853). — L:s son Christian Louis de Montmorency-L. (f. 1675, d. 1746) och sonson Christian François Frédéric de Montmorency-L. (f. 1702, d. 1764) blefvo äfvenledes marskalkar af Frankrike. Den senares maka, Madeleine Angélique, född de Neuville-Villeroy (f. 1707, d. 1787), vid 15 års ålder gift med markis de Boufflers, under hvilket namn hon är mest känd, och 1750 gift med Luxembourg, var en af de för fägring och snillrikhet mest utmärkta damerna under Ludvig

XV:s tid. Hon var en förtrogen vän till J. J. Rousseau (se denne). E. A—t.

Luxembourggalleriet [lyksäbōr-], Luxembourgmuseet. Se Luxembourgpalatset.

Luxembourgpalatset [lyksäbōr-] i Paris, beläget icke långt från Seines vänstra strand, uppbyggdes 1615—20 af Salomon Debrosse på Marias af Medici föranstaltande. På platsen stod förut ett större enskildt hus, tillhörigt hertigen af Luxembourg-Piney (däraf palatsets namn). Palatset

Fig. 1. Luxembourgpalatsets fasad åt Luxembourgträdgården.

(fig. 1) är byggdt i fransk renässans, ehuru vissa delar erinra om trädgårdsfasaden i Palazzo Pitti i Florens. Hufvudfasaden mot n. består af tre pavillonger, sammanbundna af gallerier. Palatset ombyggdes delvis 1804 och 1836—44. Det nyttjades som fursteboning ända till revolutionen 1789, gjordes af konventet till statsfängelse (1792) och blef 1795 säte för Direktoriet. Under första kejsardömet var palatset lokal för senaten, därefter, till 1848, för pärskammaren, och sedan 1852 är det

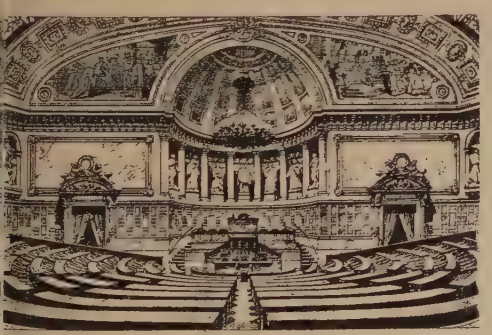

Fig. 2. Senatens sessionssal i Luxembourgpalatset.

ånyo senatspalats (jfr fig. 2), med det undantag, att 1871—79 Seine-prefekturens byråer voro inrymda där. Palatset har flera ståtliga och praktfulla interiörer från Marias af Medici och senare tid, med plafond- och väggmålningar. ”La grande galerie” i första våningen dekorerades af Rubens med den följd delvis allegoriska målningar till drottningens ära, som nu finns i ”Rubenssalen” i Louvre. L. omges af en stor och präktig, stämningsfull park, ”le jardin du L.”, med terrasser, fontäner (”Medicifontänen”) och en mängd gamla och moderna skulpturverk, bland de senare åtskilliga monument, resta öfver skalder och konstnärer (Watteau, George Sand, Delacroix m. fl.). I parken ligger Luxembourgmuseet, som intill 1885 var inrymdt i själfva palatset, men då flyttades till ett orangerihus, som utvidgades, men som från första början var otillräckligt. F. n. ombygges det närbelägna och rymliga seminariet vid S:t Sulpice till lokal för museet l. Luxembourggalleriet. Detta omfattar af staten förvärfvade konstverk af lefvande konstnärer, franska och utländska. Tidigast ett 10-tal år efter mästarnas död pläga deras verk öfverflyttas till Louvre eller till provinsmuseer. Till följd af nu rådande trångboddhet äro många af museets konstverk magasinerade eller sända till andra lokaler. En radikal nygestaltning af museet väntas i förening med den stundande förflyttningen. Senaste katalog (utan årtal, omkr. 1900) omfattar 1,254 nummer (målning, teckning, skulptur, gravyr, medaljer, objets d'art); sedan dess har samlingen ökats betydligt. Jfr L. Bénédite, ”Le musée national du Luxembourg” (1894), och A. Hustin, ”Le palais du L.” (1904). (G—g N.)

Luxemburg [lo'ksemborg], fordom grefskap och senare hertigdöme i västra Tyskland på gränsen mot Nederländerna, hörde efter 1815 som storhertigdöme till Tyska förbundet, men delades vid fördraget i London 19 april 1839 mellan Nederländerna och Belgien. Den till Nederländerna förr hörande delen bildar

1. Storhertigdömet L., som genom Londonfördraget 11 maj 1867 förklarades för ett oberoende och neutralt land. Det har formen af en likbent triangel med spetsen riktad mot n. samt gränsar i n. och ö. till Rhenprovinsen, i s. till Lothringen och franska dep. Meurthe-et-Moselle samt i v. till belgiska L. 2,586 kvkm. 259,891 inv. (1910), hvilka nästan alla (96,4 proc.) äro katoliker. Utom i några byar vid belgiska gränsen, där vallonska talas, är språket allmänt en plattysk munart (se ”Wörterbuch der luxemburgischen mundart”, 1906, och Welter, ”Die dichter der luxemburgischen mundart”, s. å.); dock begagnas franskan nästan utan undantag vid deputeradekammarens öfverläggningar, vid domstolarna och i förvaltningen. Landet är kuperadt. Norra delen är en skogrik, af många dalar genomdragen platå, Ösling l. Eisling, som bildar en öfvergång från lothringska berglandet Ardennerna till Eifel och stiger till 565 m. Södra delen, det fruktbara Gutland, är af mesozoisk ålder, medan det ofruktbara norden är devoniskt. Stenkol saknas alldeles, men på järnmalm (s. k. minettemalm) finnes stor rikedom. Utom Chiers, som är biflod till Maas, flyta vattendragen till Mosels biflod Sauer, som fr. v. till ö. strömmar genom landet. Klimatet är i n. rått, med snörika vintrar och svala somrar, i s. mildare (staden L. har i årsmedeltemperatur 9,8°); nederbördsmängden är 745 mm. Nära hälften (46,5 proc.) af hela området är åkerjord, 1/3 skog, 10,5 proc. ängsmark och 0,57 proc. vinberg, de senare mest vid Mosel och Sauer, hvilka lämna i goda år 60,000 hl. Boskapsskötseln är betydlig, goda nötkreatur och hästar exporteras. F. ö. sysselsätter sig befolkningen mest med industri och bergsbruk. 1909 brötos 5,8 mill. ton järnmalm, 34 masugnar smälte 1,6 mill. ton tackjärn, 10 järngjuterier tillverkade 15,450

ton gjutjärn, 5 stålverk 535,000 ton stål. Mycket malm, järn och stål exporteras. Jämte järnhandtering drifves tillverkning af läder, väfnader, handskar, papper, socker, fajans m. m. L. tillhör tyska tullföreningen sedan 1842. Järnvägarna hade 1910 en längd af 529 km. Af undervisningsanstalter har L. ett ateneum (se nedan, staden L.), 3 gymnasier, 2 lärarseminarier och prästseminarium, landtbruksskola samt omkr. 830 folkskolor (skoltvång sedan 1881). — Enär tronföljdsordningen i L. icke är densamma som i Nederländerna, skildes L. efter konung Vilhelm III:s död (23 nov. 1890) från förbindelsen med Nederländerna och öfvergick till följd af 1783 års arfförening till storhertig Adolf, förut hertig af Nassau. Författningen af 9 juli 1848 (med senare ändringar) är monarkisk. Enligt vallagen af 22 juni 1901 består deputeradekammaren af 53 för 6 år genom direkta val kantonsvis utsedda ledamöter (1 på 5,000 inv.), af hvilka hälften afgår hvart tredje år. För valbarhet fordras liksom för valrätt minst 25 års ålder samt att betala minst 10 frcs i direkt skatt. — Statsinkomsterna beräknades för 1911 till 18,$_5$ mill. frcs och statsutgifterna till 19,$_9$ mill. frcs; statsskulden uppgår till 12 mill. frcs utom en sväfvande skuld för extraordinarie arbeten mot skattkammarförbindelser, hvilken enligt lag af 1907 icke får öfverstiga 11,$_{88}$ mill. frcs. Krigsmakten består af 1 kompani gendarmer (2 officerare och 145 man, förlagda på 33 stationer) samt 1 kompani frivilliga (6 off., 140 à 170 man). De frivilliges antal kan i undantagsfall höjas till 250 man. För rättskipningen gäller code Napoléon. En högsta domstol finnes i hufvudstaden; dessutom finnas 2 kretsdomstolar (Luxemburg och Diekirch) och 12 fredsdomare (en i hvarje kanton). L. är indeladt i staden L. och de tre distrikten Diekirch, Grevenmacher och L. Mynt- och måttsystemen äro de franska. Landsfärgerna: rödt, hvitt, blått. Flaggan har horisontala ränder i dessa färger. Vapnet är en i silfver och blått randad sköld med ett upprättstående krönt rödt dubbelsvansadt lejon. Ordnar: Ekkroneorden, Nassauitiska husorden Gyllne lejonet samt Adolfs af Nassau militär- och förtjänstorden. Hufvudstad är staden L. Litt.: Bartholeyns, "Le grandduché de Luxembourg, monographie illustrée" (1910).

2. Belgisk provins, omfattar den genom Londonkonferensen 1839 från det forna storhertigdömet L. afskilda västra delen, som bildar sydöstligaste hörnet af Belgien och gränsar i ö. till storhertigdömet L., i s. till Frankrike, i v. till belgiska prov. Namur och i n. till Liège. 4,418 kvkm. 234,252 inv. (1910). Prov. är till större delen en skogig högslätt, genomskuren af breda och djupa floddalar, af hvilka dock flera om sommaren delvis sakna vatten. De viktigaste floderna äro Semoy i s. och Ourthe i n., båda bifloder till Meuse (Maas). Jordbruket är föga gifvande. Däremot äro mineraltillgångarna (järn, bly och zink) mycket stora. Invånarna tala i allmänhet franska, med blandning af en vallonsk och plattysk munart på östra gränsen. Hufvudstad är Arlon.

Historia. Landet Luxemburg har sitt namn efter den af romarna anlagda borgen Lützelburg, omkring hvilken staden L. uppstod. En grefve Siegfried af Ardennerna kom 963 i besittning af denna borg och gjorde den till medelpunkt för sina i Wawer-, Mosel- och Ardennergau spridda besittningar. Med Konrad II, åttonde grefven af L., utslocknade 1136 på manssidan det ardenniskluxemburgska huset, och L. öfvergick till Konrads kusin, grefve Henrik af Namur, samt därefter genom gifte till Valram IV, hertig af Limburg och markgrefve af Arlon. Dennes son Henrik blef stiftare af den andra luxemburgska linjen, till hvilken hörde bl. a. romerske kejsaren Henrik VII, dennes son Johan den blinde af Böhmen samt sonson kejsar Karl IV och som utslocknade med kejsar Sigismund 1437. 1354 blef L. upphöjdt till hertigdöme, förenades 1444 af Filip den gode med Burgund samt kom med detta 1477 till huset Habsburg-Österrike och 1555 till Spanien, ehuru det som en del af burgundiska kretsen räknades till Tyska riket. I pyreneiska freden (1659) erhöll Frankrike södra delen (Thionville, Montmédy, Damvilliers m. m.), och genom freden i Utrecht (1713) fick Österrike det öfriga. 1795 eröfrades L. af Frankrike och afträddes 1797 till detta land, i hvilket det bildade dep. Les Forêts. Genom Wienkongressen förvandlades L. 1815 till en särskild stat i Tyska förbundet med titeln storhertigdöme och tilldelades konung Vilhelm I af Nederländerna som ersättning för förlusten af hans nassauska arfland; dock skulle staden och fästningen L. vara tysk förbundsfästning och erhöll en garnison af 6,000 man. Vid utbrottet af den belgiska revolutionen 1830 slöt sig hela L. utom förbundsfästningen till rörelsen och förklarades af den provisoriska regeringen i Bruxelles 28 okt. 1830 för en del af Belgien. Genom Londontraktaten (19 april 1839) afskildes västra delen från storhertigdömet och förenades med Belgien, hvaremot Tyska förbundet och konung Vilhelm fingo ersättning i delar af Limburg. Återstoden af L. förenades icke med Nederländerna, utan skulle förvaltas som en särskild stat och erhöll 1841 en författning, som ändrades 1848 och 1856. Genom Tyska förbundets upplösning (1866) blef L. självständigt, ehuru det kvarstod i tyska tullföreningen och fortfarande hade preussisk besättning i staden L. Då Preussen likväl trots Tyska förbundets upplösning vägrade att draga sina trupper ur fästningen och ej heller godkände ett 21 mars 1867 mellan nederländske konungen Vilhelm III och Napoleon III afslutadt fördrag, hvarigenom landet såldes till Frankrike, sammanträdde en konferens i London, där utom stormakterna Nederländerna och Belgien voro representerade. Där förklarades 11 maj 1867 L. neutralt under de undertecknande makternas kollektiva garanti, och det beslöts, att Preussen skulle återkalla sina trupper och fästningen slopas. Detta senare skedde dock först 1872. (Jfr Matschoss, "Die kriegsgefahr von 1867. Die Luxemburger frage", 1908.) Om storhertigdömets skilsmässa från Nederländerna 1890 är ofvan taladt. Storhertig Adolf (se d. o., sp. 186) efterträddes vid sin död 17 nov. 1905 af sonen Vilhelm (f. 22 april 1852), som i sitt äktenskap med infantinnan Maria Anna af Portugal (f. 1861) hade endast döttrar. Hans äldsta dotter Maria förklarades därför genom grundlagsändring 10 juli 1907 för tronarfvinge. Under storhertigens långvariga sjukdom förordnades genom deputeradekammarens beslut 13

nov. 1908 hans gemål till regentinna. Sedan Vilhelm, med hvilken huset Nassau utslocknade på manslinjen, dött 25 febr. 1912, utropades dottern Maria (f. 14 juni 1894) till storhertiginna.

3. Hufvudstad i storhertigdömet L., ligger dels på en bergplatå, som stupar brant mot n. ö. och s., dels i den af ån Alzette genomflutna dalen och består af öfre staden samt de nedre nyare stadsdelarna Pfaffenthal, Clausen och Grund i n. ö. och s. 20,848 inv. (1910). De till stor del i klippan inhuggna berömda fästningsverken, som gjorde L. till en af de starkaste fästningarna i Europa och på hvilka tre århundradens ingenjörer utvecklat sin skicklighet, slopades 1872 enligt Londonfördraget 1867. Deras plats upptages nu dels af en vacker offentlig park, dels af nybyggda kvarter, genom hvilka L. fått ett mera hufvudstadslikt utseende. L. är säte för en biskop och har 6 katolska kyrkor, bland hvilka katedralen Notre Dame (byggd af jesuiterna 1613) och S:t Mikaelskyrkan (från 1320) äro de märkligaste. Slottet (från 1500-talet) ombyggdes 1893—94. L. har ateneum (i det forna jesuitkollegiet; högre kurser i filosofiska och exakta vetenskaper, gymnasium, industri-, handels- och teckningsskola; landsbibliotek, omkr. 85,000 bd), lärarseminarium, normalskolor, döfstuminstitut, musikkonservatorium, arkiv (omkr. 40,000 urkunder) m. m. Handeln och industrien ha växt betydligt, sedan befästningarna slopats. Industrien omfattar företrädesvis garfverier, bryggerier, kvarnar, tillverkning af handskar, kassaskåp, konserver. — Borgen L. (förr kallad *Lucilinburch* och *Lützelburg*) skänktes 738 af Karl Martell till abbotdömet Trier. Staden växte upp under 900-talet och började omges med murar, men först 1503 började ett regelbundet befästningssystem tillämpas. Vauban, som var med och ledde angreppet, då marskalk Créqui 1684 intog fästningen, gaf sedermera fästningsverken i hufvudsak den form de senast hade. Fransmännen utrymde fästningen enligt Rijswijkfreden 1697, men eröfrade den 1795 onyo, efter 8 månaders inneslutning, samt innehade den till 1814. 1—3. (J. F. N.)

Luxeuil [lyksö'j, lyssö'j], stad i franska dep. Haute-Saône (Franche-Comté), i en fruktbar trakt vid en af Saônes bifloder. 5,195 inv. (1906). Collège. Staden har flera märkliga byggnader från 1300—1500-talen, bl. a. maison Carré (det forna stadshuset) från 1440 (med bibliotek och ett litet museum), maison Jouffroy, maison François I (renässans) och kyrkan S:t Pierre (från 1330), som tillhörde abbotens palats (nu stadshus). Staden är mycktbar för sina 17 mineralkällor, som innehålla glornatrium (ett par järn), med en temperatur af 41°—53° och som användas både till drickning och bad. De voro kända redan af romarna, som kallade staden *Luxovium*, och tillhöra staten. Det af Columba (se d. o. 2) grundlagda klostret upphäfdes 1792. J. F. N.

Luxferprisma (af lat. *lux*, ljus, och *fe'rre*, bära). Se Fönster, sp. 367.

Luxlampa. Se Lux.

Luxljus. Se Glödljus och Lux.

Luxör, forntida egyptisk stad. Se Luksor.

Luxövium. Se Luxeuil.

Luxurierande granulationer (af lat. *luxuriāre*, vara yppig, frodas), *med.* Se Dödkött.

Luxuriös. Se Lyx.

Luxuös. Se Lyx.

Lux von Luxenstein [loks fånn lo'ksenstajn]. Se Luycx.

Luycx [löjks], Frans (han skref sig äfven Leux, Lux), flamsk figurmålare, f. 1604 i Antwerpen, d. 1668 i Wien, var 1618—20 elev af Remakel Sina, en obskyr artist, af hvilken intet arbete är kändt. Troligt är, att han därefter var en af Rubens' lärjungar, men härpå finnas inga dokumentariska bevis. Säkert är emellertid, att han ifrigt studerade den store mästarens målningar och af dem tog starka intryck för lifvet. Sannolikt är, att han enligt tidens sed redan i unga år reste till Italien, men när detta skedde, därom finnas inga säkra uppgifter. (Ett porträtt af en ung man i Stuerssska samlingen i Haag är dateradt Rom 1635.) Från 1638 arbetade han för kejsar Ferdinand III:s räkning, blef hans ''kammarmålare'' — kejsar Leopold bekräftade 1658 hans fullmakt —, adlades med namnet Lux von Luxenstein och blef herre till slottet Pötzleinsdorff, som 1648 förstördes af svenskarna. L. utförde åtskilliga af Rubens påverkade större kompositioner, af hvilka *Jesus, Magdalena och två änglar* nu finnes i furst Liechtensteins galleri i Wien, *Bebådelsen* i Rudolphinum i Prag och en *Vanitas* (vapen, instrument och en ängel) i kejserl. hofmuseet i Wien. Men hufvudsakligen var han verksam som porträttmålare och spelade vid det romersk-tyska kejsarhofvet samma roll som Velasquez i Madrid. Tyvärr voro kejsar Ferdinand och hans närmsta fränder om möjligt ännu ointressantare modeller än Filip IV och hans släktingar, och genom att oupphörligt nödgas frambringa nya konterfej med små variationer af kejsaren och de ärkehertigliga familjernas medlemmar råkade han — allra helst som beställningarna skyndsamt måste effektueras — ut för en massproduktion, som gjorde den från början begåfvade konstnären till en allt ytligare artist, hvars penselföring blef alltmer summarisk. Många porträtt af hans hand finnas ännu i de kejserliga samlingarna i Österrike och i Prag. De flesta kommo dock helt visst efter svenskarnas plundring af denna stad 1648 till Sverige, ehuru en stor del af dem väl förgåtts. Så funnos nog flera Luycx-konterfej bland dem, som vid Uppsala slotts brand 1702 gingo upp i lågor. Ännu träffas dock åtskilliga af L:s porträtt i vårt land. Så ses på Gripsholm *kejsar Ferdinand III* dels i helfigur och rustning, dels i midjebild och civil dräkt, liksom hans bror *ärkehertig Leopold Vilhelm*, af hvilken en bild i helfigur (replik af en i Wien) återfinnes i Nationalmuseum, *kejsar Ferdinand IV* i midjestycke, som konung af Böhmen, Ferdinand III:s tre gemåler, *kejsarinnorna Maria Anna* af Spanien, *Maria Leopoldina* af Tyrolen och *Eleonora* af Mantua. På Vibyholm förvaras två helbilder af *Ferdinand III* och *Leopold Vilhelm*. Se E. Ebenstein, ''Der hofmaler Frans Luycx'' (1907). O. G—g.

Luyk [löjk], detsamma som Luik. Se Liège 2.

Luynes [luïn]. 1. Charles d'Albert, markis, hertig af L. och pär af Frankrike, f. 5 mars 1578, d. 15 dec. 1621, var först page hos Henrik IV och blef 1607 anställd vid dauphins (sedermera Ludvig XIII:s) uppvaktning. Han förvärfvade sig

snart dennes gunst under hans minderårighet genom att dressera jaktfalkar åt honom. Han organiserade med konungens medgifvande den komplott, som resulterade i mordet på marskalk d'Ancre (1617), och blef därefter dennes efterträdare som allenarådande gunstling.

Han slog under sig d'Ancres stora efterlämnade förmögenhet. Som faktisk ledare af regeringen ådagalade han prof på en viss statsmannamässig begåfning. Han återkallade Henrik IV:s ministrar, Villeroy, Jeannin och Sillery, sökte stärka konungamakten i det inre mot revolterande stormän och hugenotter och var härutinnan en föregångare till Richelieu. Han sökte bryta förbindelserna med Spanien, närmade sig England och slöt förbund med Venezia och Savojen. Men intriger vid hofvet och hans egen snikenhet minskade hans makt öfver konungen. Dock blef han 1619 hertig af L. och 1621 konnetabel och storsigillbevarare. Under ett fälttåg mot protestanterna i södra Frankrike intog han Saint-Jean d'Angély, men hade motgång vid Montauban och ådrog sig vid belägringen af Monheur en häftig feber, som efter få dagar bortryckte honom till glädje för folket och stormännen och föga saknad för konungen. L. var gift med den sedermera som hertiginna af Chevreuse (se d. o.) bekanta Marie de Rohan-Montbazon. Litt.: Cousin, "Le duc et connétable de L." (1861—63), och B. Zeller, "Études sur le XVII:e siècle" (1880).

2. Charles Philippe d'Albert, hertig af L., den föregåendes sonsons sonson, f. 1695, d. 1758, äktade i sitt andra gifte Marie Brûlart, änka efter markisen af Charost. Som drottning Maria Leszczyńskas hofdam och förtrogna skaffade hon sin make inträde i den intimare franska hofkretsen. Han upptecknade därunder med noggrannhet och opartiskhet sina *Mémoires* (utg. 1860—65, i 17 bd).

3. Honoré Théodoric Paul Joseph d'Albert, hertig af L., den föregåendes sonsons sonson, arkeolog och numismatiker, artist och tekniker (förbättrade ståltillverkningen), f. 1802, d. 1867, blef 1830 medlem af Franska institutet, satt 1848 i konstituerande församlingen, 1849 i den lagstiftande och hölls efter prins Louis Napoléons statskupp (2 dec. 1851) någon tid fängslad. L. var en rik grandseigneur med öppen hand för allt, som föll inom hans intressesfär. Den ryktbara Esmunazar-sarkofagen från Sidon i Louvre är en gåfva af L. Bland hans arbeten märkas *Métaponte* (1836), *Description de quelques vases peints* (1840) och *Essai sur la numismatique des Satrapies et de la Phénicie* (1846). Ur hans kvarlåtenskap offentliggjordes *Voyage d'exploration à la Mer morte* (1871—75), beskrifningar af den af honom ledda och bekostade expeditionen af franska vetenskapsmän till Heliga landet. 1. E. A—t. 2—3. (E. A—t.)

Luzán [lotha'n], Ignacio de, spansk författare och lärd, f. 1702 i Zaragoza, d. 1754 i Madrid, förvärfvade doktorsgrad vid universitetet i Catania (Italien) och egnade sig åt diplomatbanan. L. var i besittning af vidsträckt lärdom, och hans till ett 60-tal uppgående arbeten omfatta filosofi, metafysik, retorik, filologi, estetik, politik m. m. L:s sträfvan att rensa tidens fördärfvade smakriktning förberedde ett litterärt uppsving, och hans lyrik utmärker sig för elegans och harmoni. L:s beundran för Boileau gaf närmaste upphof till *La poética ó reglas de la poesía en general y sus principales especies* (1737 o. 1789), som dock icke är någon imitation, men fastställde den fransk-klassiska smaken inom spanska litteraturen. Ett burleskt poem, *La giganteina*, och en satir öfver tidens predikosätt, *La gatomiomaquia*, vunno stort bifall. L. var led. af Spanska akad. och af många lärda samfund. I Rivadeneiras "Biblioteca de autores españoles", bd 61, finnes en del af hans arbeten, och hans namn är intaget i Spanska akad:s "Catálogo de autoridades de la lengua". Ad. H—n.

Luze'rn, *bot.* Se Medicago.

Luzern [lotsä'rn]. 1. Kanton i mellersta Schweiz, begränsad i ö. af kant. Aargau, Zug och Schwyz, i s. af Unterwalden, i v. af Bern och i n. af Aargau. 1,501 kvkm. Större delen af kant. tillhör det lågbergiga nordvästra Schweiz och består mest af odlad mark. L. har endast en större alpdal, Entlebuch (se d. o.), där boskapsskötsel är hufvudnäring. Intet af L:s berg når snögränsen; det högsta är Rothhorn (2,353 m.), i sydligaste delen af kantonen, det mest bekanta Pilatus (2,132 m.) på gränsen emellan L. och Unterwalden. Sjöarna Sempach och Baldegg, en del af Vierwaldstättersjön samt flera mindre sjöar ligga inom kant. och ha aflopp till Aar. Hufvudfloden är Reuss, från Vierwaldstättersjön. Dess viktigaste tillflöde är Kleine Emme, som vattnar Entlebuch och dess bidalar. Till Aar flyta Wigger och Suhr, den senare från Sempachsjön. 91,5 proc. af arealen äro produktiv mark, hvaraf 1,064 kvkm. äng, åker och trädgårdsland, 0,17 kvkm. vinland och 309 kvkm. skog. Jordbruket är viktigaste näringen och drifves intensivt och rationellt. Spelt är hufvudsädet, men äfven råg och hafre samt i mindre grad hvete och korn odlas. Betydande ostproduktion. — Äfven industrien är ansenlig. L. genomdrages af flera järnvägar, hvilkas centrum är staden L., utgångspunkten för transitotrafiken på Italien öfver S:t Gotthardsbanan. Utom kantonsskolan i staden L. (se nedan) finnas lärar- (i Hitzkirch) och lärarinneseminarium (i Baldegg) och landtbruksskola (i Sursee), kantonssjukhus i staden L. och därvårdsanstalt i S:t Urban, döfstumanstalt i Hohenrain och räddningshem i Sonnenberg vid L. Kantonen hör jämte Solothurn och Zug till biskopsstiftet Basel-Lugano. Invånarnas antal var 1910 167,223, öfver 90 proc. katoliker, flertalet tysktalande (97,8 proc.), blott 1,5 proc. italienare och 0,5 proc. fransmän. — Författningen (af 1875, med mindre ändringar 1882, 1890 och 1904) är representativ-demokratisk. Stora rådet (*Der grosse rat*), hvars medlemmar, 1 på 1,000 inv., väljas i 55 valkretsar för 4 år, är den lagstiftande, regeringsrådet (*Der regierungsrat*) med 7 ledamöter den verkställande myndigheten. 1910 infördes proportionell metod vid valen till stora

ådet (fakultativt vid kommunala val). Lagar och inansdekret underställas en folkomröstning (''refe-endum''), om 5,000 medborgare fordra det. I dministrativt hänseende är kant. delad i 5 *amts-ezirke*, hvart och ett under en *amtstatthalter*. I ant. finnas 91 fredsdomstolar, 19 kretsdomstolar ch, såsom högsta instans, 1 öfverdomstol (*Das bergericht*) med 9 ledamöter och 1 brottmålsdom-ol (5 led.). — Alla ämbetsmän väljas för 4 år, tom ståthållaren, som utses årligen. — 2. Huf-udstad i nämnda kanton, på ömse sidor om euss' utlopp ur Vierwaldstättersjön. 39,339 nv. (1910). Staden är trångt byggd, mot n. om-duten af en stadsmur från 1385 med 9 vakttorn, aden har under senare tid utvidgats och förskönats enom kajer och prydliga hus samt präktiga ho-ell. Öfver Reuss gå en järnvägsbro och 6 andra roar, af hvilka två äro öfvertäckta: kapellbron (från 333) med historiska framställningar och Spreuer-. kvarnbron (från 1408) med en framställning af ödsdansen (af Meglinger). Vid kapellbron lig-

ig. 1. Kapellbron i Luzern med vattentornet (nu arkiv).

er det gamla vattentornet (se fig. 1) med stadens rkiv. Bland kyrkor är stiftskyrkan, S:t Leodegar från 1600-talet), den förnämsta. Af andra bygg-ader märkas, på vänstra sidan, regeringsbyggna-den (förr jesuitkollegium), med statsarkiv, mu-eum, med kantonsbiblioteket (90,000 bd) och bor-garbiblioteket, en filial af schweiziska landsbiblio-eket i Bern med samling af ''helvetica'' före 848, samt, på högra sidan, rådhuset (1519—605), med historiskt museum. Staden har präst-eminarium, kantonsskola (omfattande teologisk akultet, lyceum, gymnasium, real-, handels- och onstslöjdskola samt högre flickskola (med lärarinne-eminarium och handelsskola). Till stadens sevärd-eter hör den s. k. ''gletschergarten'' med ett 30-al jättegrytor (den största 8 m. i genomskärning) ch andra minnen från den tid, då glaciärer täckte etta område, samt det ryktbara lejonmonumentet ig. 2), efter en modell af Thorvaldsen uthugget i lippväggen till minne af de vid försvaret af Tui-erierna 10 aug. 1792 dödade schweizergardisterna. – L. är en af Schweiz' vackraste städer och har till öljd af förtjusande omgifningar, mildt klimat och ynnsamt läge midt i Schweiz, i den breda alppor-en mellan Rigi och Pilatus, vid utloppet af den ärliga Vierwaldstättersjön, blifvit medelpunkten ör turistströmmen, i synnerhet efter öppnandet af S:t Gotthardsbanan. Det har också ett 80-tal hotell och en mängd pensioner samt besökes årligen af omkr. 150,000 turister. Upp till Gütsch (525 m.) v. om staden går en hissbana (167 m. lång, 53 proc. stigning). Staden har ganska liflig industri (ma-skiner, symaskiner, färger, möbler) och stora krea-

Fig. 2. Lejonmonumentet i Luzern.

tursmarknader; i slutet af juli hålles där en inter-nationell regatta och i början af sept. traftäflingar.

Historia. Staden L., som bildar kantonens kärna, uppstod omkring ett gammalt kloster och kom 1291 till huset Habsburg, men ingick 1332 i det förbund, som de tre skogskantonerna Uri, Schwyz och Unterwalden hade bildat, och tryg-gade sitt oberoende af Österrike, då den deltog i den lysande segern vid Sempach (1386). Genom eröfring och köp, såsom af Entlebuch 1402, ökade L. sitt område. Det stod under religionskrigen i spetsen för de katolska kantonerna, och staden L. var 1579—1874 säte för den påflige nuntien hos Edsförbundet. Den urspr. demokratiska författnin-gen öfvergick under 1500- och 1600-talen till ari-stokratisk, som egde bestånd till 1798, då Helveti-ska republiken bildades, hvars regering hade sitt säte i staden L. till 1802. Efter införandet af me-diationsakten (1803) var L. åter en kanton i Schweiz och staden L. omväxlande med Zürich och Bern säte för dess förbundsdag (*tagsatzung*). 1815 återställdes den gamla aristokratiska författningen och det katolska prästerskapets makt. Först 1826 fingo protestanterna fri religionsöfning. 1831 in-fördes en friare författning, men denna störtades 1841 af bönderna under ledning af Josef Leu och det katolska prästerskapet. 1844 inkallades jesui-terna för att öfvertaga den högre undervisningen. Flera försök af flyktingar från L. i förening med friskaror från andra kantoner gjordes att störta den klerikala regeringen, men förgäfves. L. fort-för att vara den ledande katolska kantonen och stod 1847 i spetsen för Sonderbund. Efter dettas ne-derlag blefvo jesuiterna fördrifna, kloster indragna och författningen ändrad. Det liberala partiet be-höll sedan öfverhanden till 1871. En ny författ-

ning antogs 1875 (se sp. 12). Litt.: Pfyffer, "Geschichte der stadt und des kantons L." (2 bd, 1850—52) och "Der kanton L." (2 dlr, 1858—59) samt A. v. Liebenau, "Das alte L." (1881) och "Charakterbilder aus L:s vergangenheit" (2 bd, 1884—91). 1. (J. F. N.) 2. J. F. N.

Luzernalperna [lotsä'rn-]. Se Emmengruppen.

Luzisteig [lo'tsistajg], smalt pass i schweiziska kantonen Graubünden, mellan Fläscherberg och Falknis. Genom L. framgår vägen Marienfeld—Vaduz och spärras här af ett hornverk och 2 högtliggande flygelbatterier, hvarjämte 7 smärre blockhusbefästningar uppförts på Fläscherbergs sluttningar. Ytterligare försvarsverk äro planlagda och ha måhända redan påbörjats. L. W:son M.

Luzon [lothå'n], den största och viktigaste ön bland Filippinerna och den nordligaste af dess hufvudöar, ligger mellan 12° 30′ och 18° 38′ n. br. 106,109 kvkm. (enl. officiell uppgift). 3,798,507 inv. (1903), af hvilka 223,506 i statistiken klassificeras som ociviliserade. Ön består af en större och kompaktare nordlig del och en smalare, af djupt ingående vikar sönderskuren sydlig, den s. k. Camarines, som genom en 7 km. bred landtunga sammanhänger med den förra och är en af Filippinernas vulkanrikaste delar. Om öns naturbeskaffenhet, växt- och djurvärld, klimat m. m. se Filippinerna. Invånarna äro hufvudsakligen malajer: tagaler, ilokaner (ilcanos), pangasinan, pampangan, cagayan samt ginaner och igorroter, hvilka till större delen äro ociviliserade. De mörkare negritos, i de inre bergstrakterna, äro öns urinvånare. Ön är delad i 22 provinser. Vid västra kusten ligger hela ögruppens hufvudstad Manila. J. F. N.

Luz-Saint-Sauveur [lys sä' såvör], stad i franska dep. Hautes-Pyrénées, i Gave de Paus dal, bestående af Luz vid Gave de Paus tillflöde Bastan (682 m. ö. h.) och S:t Sauveur något högre på vänstra sidan af Gave de Pau, öfver hvilken något högre upp går den storartade Pont Napoléon (från 1860). 1,069 inv. (1906). L. har en märklig, fästningslik kyrka (byggd af tempelherrarna på 1100-talet) och besökes för sin vackra natur och sin badanstalt, till hvilken vattnet ledes från Barèges. Wbg.

Lu'zula, Fryleslägtet, *bot.*, ett släkte af gräsliknande örter, hörande till fam. *Juncaceæ*. Genom sina sex ståndare och sin enrummiga, trefröiga kapsel igenkännes lätt detta släkte, hvars arter ibland bilda mindre tufvor. Bladen äro platta eller rännformiga, ofta håriga, synnerligast i kanten. Bladskifvorna äro jämbreda, spetsade, med hela slidor, omfattande stråret. De allmännaste arterna i svenska floran äro de allmänt utbredda *L. pilosa* L., som växer i skogsmark och lundar, samt *L. campestris* L., som tillhör öppna, soliga ängar och backar. Flera andra arter af detta släkte tillhöra fjälltrakterna såväl i Skandinavien som i andra länder. Rötterna och rotstockarna af flera Luzula-arter äro i åtskilliga europeiska länder folkmedel mot njurlidanden. O. T. S.*

Luzzara [lotsära], by uti italienska prov. Reggio nell' Emilia, på Pos högra strand, n. om Guastalla. 2,454 inv. (1901; som kommun 9,253 inv.). L. var skådeplats för slaget 15 aug. 1702, där österrikarna under prins Eugen af Savojen öfverraskade den nära dubbelt starkare fransk-spanska armén, under konung Filip V och Vendôme, utan att dock vinna ett afgörande resultat. (J. F. N.)

Luzza'tti [lots-], Luigi, italiensk nationalekonom och politiker af judisk härkomst, f. 11 mars 1841 i Venezia, nödgades som helt ung man af politiska skäl emigrera från det då ännu österrikiska Venetien, blef 1863 lärare vid en teknisk läroanstalt i Milano och 1867 professor i statsrätt vid universitetet i Padua, var en kortare tid 1869 generalsekreterare (under Minghetti) i handels- och jordbruksministeriet samt valdes 1870 till deputerad. Valet upphäfdes, enär L. ej uppnått stadgad valbarhetsålder, och först efter tredje valet kunde L. 1871 intaga sin plats i deputeradekammaren. Han slöt sig där till högern, hade 1878 verksam del i tillkomsten af Italiens nya tulltaxa och var en af dess ledande underhandlare vid afslutandet af en rad handelstraktater med olika länder. L. var febr. 1891—maj 1892 skattkammarminister i Rudinis första kabinett samt innehade samma portfölj i Rudinis andra ministär (juli 1896—juni 1898), i Giolittis andra ministär (nov. 1903—mars 1905) och i Sonninos första ministär (febr.—maj 1906). En fördelaktig konvertering af den italienska statsskulden 1906 var hans förnämsta ministerbedrift. L. var dec. 1909—mars 1910 jordbruksminister i Sonninos andra ministär samt blef därefter konseljpresident och utrikesminister, men måste afgå i mars 1911 till följd af meningsskiljaktighet med de radikale medlemmarna af ministären. Från Padua hade L. 1894 kallats till en lärostol i Perugia och erhöll 1898 en dylik i Rom. Tidigt och starkt påverkad af Schulze-Delitzsch, har L. i en mängd skrifter och tidskriftsartiklar populariserat dennes nationalekonomiska idéer i Italien, och han ifrade redan på 1860-talet för upprättande af kooperativa företag och folkbanker. 1869 blef L. led. af Franska institutet. — Bland hans skrifter märkas *Schulze-Delitzsch* (1883), *Le classi dirigenti e gli operai in Inghilterra* (1893) och *La libertà di coscienza e di scienza* (1909). V. S—g.

Luzzatto [lotsa'ttå], Samuele Davide, lärd italiensk jude, f. 1800 i Trieste, d. 1865 i Padua, var sedan 1829 professor vid Collegium rabbinicum och medlem af den k. k. akademien i Padua. L. var den mest framstående judiske exegeten och den skickligaste hebraisten under 1800-talet. Sina flesta verk skref han på italienska, många på hebreiska och några på arameiska. Bland hans arbeten märkas *Prolegomeni ad una grammatica ragionata della lingua ebraica* (1836), *Grammatica della lingua ebraica* (1867—69) samt *Philoxenos* (öfver det arameiska språket; 1830) och det för bibelkritiken viktiga arbetet *Bet haozar* (d. v. s. skattkammare; 1847). L. L.*

L. V. Se Litteraturvännerna.

Lwów, polska namnet på Lemberg.

Lvov, Alexei Fedorovitj, rysk tonsättare, f. 1799 i Reval, d. 7 jan. 1871 på sitt gods nära Kovno, var generalmajor, adjutant hos kejsar Nikolaus och kapellmästare vid hofsångarkapellet samt framstående violinspelare. Han skref operor (*Undine*, *Bianca e Gualtiero* m. fl.), violinkompositioner, ryska körsånger och psalmer, harmoniserade gamla

jyska kyrkosånger och utgaf *Über den freien und nicht symmetrischen rhythmus des altrussischen Kirchengesangs* (1859), men är mest känd som tonsättare till den af Sjukovskij med anledning af Alexanderpelarens aftäckning i Petersburg 11 dec. 1833 diktade ryska nationalhymnen *Bošje tsarja chrani* (Gud bevare tsaren). L:s självbiografi utgafs 1884 (2:a uppl. 1896). A. L.*

LXX (lat. talbeteckning för 70, *septuaginta*), allmänt använd beteckning för den alexandrinska bibelöfversättningen, den s. k. Septuaginta. Se Bibelöfversättningar 1.

Lü, regent. Se Kina, sp. 56.

Lya, *jaktv.*, vissa rofdjurs, såsom räfvens, varens och gräflingens, underjordiska bo; den kan utgöras af en naturlig klyfta eller hålighet eller ock vara utgräfd af djuret i lösa jordlager (jfr gryt). G. G.

Lyaï'os (grek. *Avaïoç*, lat. *Lyæus*, af grek. *lyein*, lösa), "han som löser (l. stillar) sorgerna", ett namn för vinguden Dionysos l. Bakchos.

Lyall [lāl'əl], Edna, pseudonym för engelska romanförfattarinnan miss Ada Ellen Bayly (se d. o.).

Lyall [lāl'əl], sir Alfred Comyn, angloindisk ämbetsman och skriftställare, f. 4 jan. 1835 i Coulston, Surrey, d. 10 april 1911, inträdde i Ostindiska kompaniets tjänst 1855, utmärkte sig under seapoysupproret 1857—58 och innehade sedan flera viktiga poster inom den angloindiska förvaltningen. Sålunda blef han 1873 inrikes sekreterare och 1878 sekreterare vid indiska regeringen samt var 1882—87 vice-guvernör i Nordvästprovinserna och 1888—1903 medlem af indiska rådet i London. Bland hans skrifter, som kännetecknas af djup insikt i indisk åskådning och indiska förhållanden, märkas *Asiatic studies, religious and social* (1882; ny uppl. i 2 bd 1899), *Verses written in India* (1889; 4:e uppl. 1896), *Warren Hastings* (1889), *The rise and expansion of the british dominion in India* (1893; 5:e uppl. 1910) och *Life of the marquis of Dufferin and Ava* (2 bd, 1905). V. S—g.

Lü'bbecke, kretsstad i preussiska reg.-omr. Minden (Westfalen). 4,002 inv. (1905). Mångsidig industri. J. F. N.

Lübben (vend. *Lubena*), kretsstad i preussiska reg.-omr. Frankfurt (Brandenburg), vid Spree. 7,173 inv. (1905). Realgymnasium. Tillverkning af trikåvaror, papp och papper. Vid hufvudkyrkan L. var psalmdiktaren Paul Gerhardt arkidiakon 1669—76, och han är begrafven där. J. F. N.

Lübben, Heinrich August, tysk språkforskare, f. 1818, d. 1884 som bibliotekarie i Oldenburg, skref *Mittelniederdeutsche grammatik* (1884) och, i förening med K. Schiller, *Mittelniederdeutsches wörterbuch* (6 bd, 1871—81) samt utgaf 1875 ff. "Jahrbuch des vereins für niederdeutsche sprachforschung".

Lü'bbenau (vend. *Lubnjov*), stad i preussiska reg.-omr. Frankfurt (Brandenburg), vid Spree, 10 km. s. om Lübben. 3,805 inv. (1905). Möbelfabriker, trädgårdsodling. (J. F. N.)

Lübeck (svensk form Lybeck). 1. Fria och hansestaden L., förbundsstat i Tyska riket, bestående af dels ett sammanhängande område mellan Östersjön, Holstein, Oldenburgska furstendömet Lübeck, Lauenburg och Mecklenburg, dels nio mindre enklaver i Lauenburg, furstendömet Lübeck och Mecklenburg-Strelitz. Den indelas i staden L. med förstäder (se L. 2), staden Travemünde samt 4 landskommuner. Sammanlagda arealen utgör 297,7 kvkm., hvaraf 26,5 kvkm. vatten. 116,599 inv. (1910), hvaraf 98,656 inom staden L. Hufvuddelen är en slätt, genomfluten af Trave, som vid sitt utlopp bildar flera vikar och står i förbindelse med Elbe genom Elbe—Trave-kanalen. I staden L:s grannskap idkas betydande trädgårdsskötsel, hvars alster exporteras till Sverige och andra Östersjöländer. Enligt författningen af 29 dec. 1851, reviderad 7 april 1875, 15 dec. 1902 och 2 okt. 1907, utöfvas den lagstiftande makten af *senaten* och en representation, som benämnes *bürgerschaft* ("borgerskapet"). Senaten består af 14 på lifstid valda, minst 30 år gamla medlemmar. 8 af dessa måste tillhöra det lärda ståndet (däraf minst 6 rättslärda) och af de öfrige 6 minst 5 tillhöra köpmansståndet. De utses af en särskild valkommission enligt en invecklad valmetod. Ordföranden, som utses för 2 år, bär titeln *bürgermeister*. Senaten öfvervakar förvaltningen och rättskipningen, utnämner statens ämbetsmän och utöfvar benådningsrätt i brottmål. Bürgerschaft består af 120 på 6 år valda medlemmar (1/3 afgår hvartannat år). Valrätt har hvarje borgare, som är minst 25 år, minst 4 år bott inom L:s område och under denna tid betalt inkomstskatt. Valmännen delas i två klasser; till den första höra de, som under de sista åren betalt skatt för en årsinkomst af minst 2,100 mark, i Travemünde och i landtområdet äfven de, som drifva ett jordbruk om minst 3 har; alla öfriga höra till den andra klassen. Vid valen i staden och förstäderna utser första klassen 90, andra klassen 12 ledamöter af bürgerschaft; i Travemünde och på landet utser första klassen 15 och andra klassen 3 ombud. Valbar är den, som har valrätt; dock naturligtvis icke senatorer. För erhållande af borgarrätt fordras att minst 5 år ha bott inom statsområdet. Ett af 30 personer bestående utskott af bürgerschaft öfverlägger på förhand om senatens förslag och eger att besluta i mindre viktiga finansfrågor. I spetsen för de särskilda förvaltningsgrenarna stå deputationer af senatorer och borgare. Rättsväsendet är fullständigt skildt från förvaltningen. I L. finnes en *landgericht* (äfven omfattande oldenburgska furstendömet L.) och en *amtsgericht* samt en yrkes- och handelsdomstol. Dess högsta domstol är den för de 3 fria riksstäderna gemensamma *oberlandesgericht* i Hamburg (hvilken till 1879 hade sitt säte i staden L.). *Die freie und hansestadt L.* (officiellt namn) sänder 1 representant till tyska riksdagen samt har 1 röst i förbundsrådet. Sedan 1867 har L. ej uppställt någon särskild militärkontingent, utan dess värnpliktige ingå i den preussiska hären (9:e armékåren). Statens inkomster uppgingo för 1911 till 14,5 mill. mk, dess utgifter till 14,7 mill. Statsskulden var s. å. 63,14 mill. mk. L:s vapen är en tvåhöfdad örn, med en hvit och röd delad sköld på bröstet. — 2. Staden L., vid Wakenitz' förening med Trave (se den till art. hörande färglagda kartan o. fig. 1), 15 km. från Östersjön, består af den egentliga staden och 3 förstäder samt är tämligen regelbunden,

Fig. 1. Lübeck, sedt från n. v. öfver Trave. (Kyrkorna äro, från vänster räknadt, Mariakyrkan, Petrikyrkan och domen.)

Fig. 2. Domkyrkan.

Fig. 3. Mariakyrkan, stora torget och (t. h.) rådhuset.

Fig. 4. Schiffergesellschafts hus.

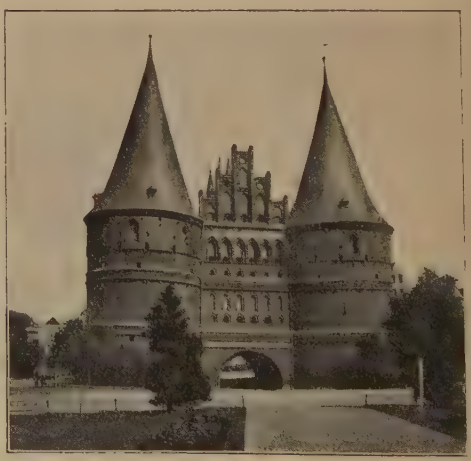

Fig. 5. Holstenthor (gammal stadsport).

Nordisk Familjebok. B. XVII. Bibliogr. Institut in Leipzig. Till art. Lübeck.

d breda gator. Flera privathus äfvensom nästan a kyrkorna och de allmänna byggnaderna äro ckra prof på medeltidens byggnadsstil. De förmsta bland stadens 9 protestantiska kyrkor äro mkyrkan (fig. 2; delvis från 1170-talet) och ariakyrkan (fig. 3; från 1276—1310, en bland vackraste äldre gotiska kyrkorna i Tyskland), da med värdefulla konstskatter. Katarinakyrn (grundlagd 1335) hörde till det forna minoritostret, i hvars byggnad nu befinna sig Katharium (gymnasium och realgymnasium) samt stadsblioteket (omkr. 153,000 bd, hvaraf 900 inkunabr). Den nyaste kyrkan är S:t Gertrudskyrkan, ggd 1908—10. En märklig byggnad är råd- och rshuset (se fig. 3 och bild å pl. XIII till art. yggnadskonst), vid torget i stadens midt. et härstammar från skilda tider; den vackraste len är den södra, 1342—44 byggda flygeln. Unr rådhuset ligger vinkällaren, ett intressant byggdsverk. Bland byggnader må äfven nämnas Holenthor (1476; fig. 5) och Burgthor samt Schiffersellschafts hus (fig. 4), som fordom var sjöfartsidrnas gilleshus. Den 1893 fullbordade museibyggaden innehåller stora samlingar af olika slag samt ndels- och industrimuseum. Af undervisningsnstalter märkas det gamla berömda Katharineum e ofvan), reformrealgymnasium med realskola, alskola, lärar- och lärarinneseminarium, flera ffentliga och privata flickskolor, flera yrkesskolor l. a. navigationsskola och maskinistskola, hanlsskolor m. m.). L. har ock ett rikt statsarkiv, m utgifvit flera stadens och hansans historia besande publikationer (''Hanserezesse'', ''Hansehes urkundenbuch'' m. fl.). L. eger många och ka välgörenhetsinrättningar, såsom Fattiganstalen med stort jordområde och ett kapital på omkr. ,5 mill. mark; S:t Johannis jungfrustift (grundgdt redan 1177), efter reformationen försörjningsnstalt för obemedlade borgardöttrar, och Helgendshospitalet, där fattiga borgare och borgaränkor å fri försörjning. Båda stiftelserna ha stora jordgendomar. Evang. fosterlandsstiftelsen har i L. jömansmission och svenskarna egen gudstjänstkal. L. hade 1910 98,656 inv. Industrien är isserligen ej obetydlig (skeppsbyggeri, maskinerkstäder, tillverkning af brännvin, öl, tobaksaror, tvål, konserver m. m.), men handel och sjöart äro stadens hufvudnäringar. L. är en viktig peditionsplats för Östersjön och förmedlar handeln mellan Hamburg och det inre Tyskland å ena idan samt länderna vid Östersjökusten å den anra. (L. står i regelbunden ångbåtsförbindelse med l. a. Stockholm och flera andra svenska städer.) fter stadens inträde i Tyska tullföreningen (1868) ch till följd af dess vidgade järnvägsförbindelser ned Kiel, Hamburg, Lüneburg, Berlin, Stettin) ar varuomsättningen ökats betydligt. Införseln nfattar hufvudsakligen skogsprodukter, spannmål, etroleum, mejerialster, stenkol och metaller. 1909 löpte i hamnen 3,585 fartyg om 802,648 ton, varaf lastade 3,365 om 777,971 ton, samt afgingo ,549 om 796,176 ton, hvaraf med last 2,804 om 37,845 ton. Stadens egen handelsflotta räknade 911 60 oceanfartyg om 59,560 ton, hvaraf 1 segelrtyg om 777 ton. — Sedan Trave nedanför L. nder de sista årtiondena med stora kostnader förjupats (1912 skall dess djup vara 8,5 m.), har Travemünde förlorat sin gamla betydelse som L:s egentliga sjöhamn, och fartygen gå nu ända upp till staden. Den vid nedre Trave belägna köpingen Schlutup är Tysklands hufvudmarknad för rökt och inlagd fisk.

Historia. Staden L. anlades på sin nuv. plats 1143 af grefve Adolf II af Holstein-Schauenburg, sedan rugierna 1138 förstört det *gamla L.* (först omtaladt omkr. midten af 1000-talet), som låg något nordligare, på vänstra Travestranden vid det nu s. k. *Alt-Lübeck* och var förnämsta handelsplatsen hos de slaviske invånarna i Vagrien (östra Holstein). Grefve Adolf måste 1157 afträda staden till sin länsherre Henrik Lejonet, hertig af Sachsen, som på allt sätt befordrade stadens uppkomst. Han affärdade redan 1159 sändebud till Sverige, Norge, Danmark och Ryssland för att inbjuda dessa länders köpmän att besöka hans stad, han förlade 1163 det oldenburgska biskopssätet till L. och afslöt under något af åren 1173—79 en för L. gynnsam traktat med Sverige, förnyad, med beviljande af betydliga friheter, af Birger jarl 1250 eller 1251. Till följd af hertig Henriks förklarande i akt kom staden 1181 till kejsaren och begåfvades med betydande privilegier, som bekräftades af danskarna, i hvilkas händer staden föll 1201. När de nordalbingiska länderna efter Valdemar Sejrs fall återvunnit sin frihet, ställde L. sig under kejsaren (Fredrik II), som 1226 förklarade det för fri riksstad. Den lifliga handeln förenade staden snart med andra städer i norra Tyskland i midten af 1200-talet till den under namnet hansan bekanta stora förening af handelsstäder, hvilkas angelägenheter den med mycken klokhet och stor framgång ledde från början af 1300-talet. (Se Hansa och Hansedag.) Dess flottor behärskade Östersjön, och dess röst var ofta afgörande i de nordiska rikenas angelägenheter. I mer än två århundraden kvarstod L. på höjden af sin makt. De tre skandinaviska rikenas förening under en regent hade L. alltid betraktat som en fara för sitt Östersjövälde. Därför tog det under ledning af en af sina fyra borgmästare, Nikolaus Bröms, en väsentlig del i omgestaltningen af de politiska förhållandena i Norden genom att med penningar och krigsmateriel understöda Gustaf Vasa i kampen mot Danmark. Den skuld Sverige därvid åsamkade sig till L. torde ha belöpt sig till omkr. 170,000 lybska mark, d. v. s. omkr. 680,000 kr., oafsedt myntvärdets fall. Men icke långt efter Kalmarunionens upplösning började hansans förfall och därmed L:s tillbakagång. Mycket bidrogo de svåra inre striderna mellan det katolsk-aristokratiska partiet under den ofvannämnde Bröms och Hermann Plönnies och det protestantisk-demokratiska under Jürgen Wullenwever. Sistnämnda partis försök att med stöd af borgare och bönder i Danmark återuppsätta Kristian II på Danmarks tron misslyckades (se Grefvefejden), ty det fick emot sig icke allenast adel och präster i Danmark, utan äfven Sveriges rike, som dessutom retats af dess penningkraf och trycktes af dess olidliga handelstyranni — Sveriges ställning till L. vid denna tid har jämförts med Spaniens sydamerikanska koloniers ställning till moderlandet. L. fick visserligen i freden (14 febr. 1536) sina handelsrättigheter i Danmark bekräftade och erhöll Bornholm på ytterligare 50 år, men

dess envälde i handelsväg inom Sverige knäcktes dock genom denna fejd. Sista gången L. uppträdde som självständig krigförande stat var i Nordiska sjuårskriget (1563—70), då det i förbund med Danmark sökte tränga svenskarna från Estland, hvarifrån dessa hindrade L:s fria handel på Ryssland. Efter Trettioåriga kriget, under hvilket kejsarens fred med Kristian IV ingicks i L. 12 maj 1629, förlorade staden återstoden af sin forna politiska och handelsbetydelse. Holländarna spelade mästare i Östersjön. — Danskarnas ockupation 1801 blef utan följder. Efter preussarnas nederlag vid Jena kastade sig Blücher med omkr. 20,000 man in i L., 5 nov. 1806, men redan följande dagen stormades den af Blücher försvarade staden af Bernadotte, Soult och Murat under en häftig gatustrid och prisgafs åt tre dagars plundring. En vid staden befintlig svensk trupp på omkr. 2,000 man under öfverste C. A. von Morian blef beskjuten under försöket att på fartyg smyga sig utför Trave och tillfångatogs. L. var sedan besatt af fransmännen och införlifvades i dec. 1810 med kejsarriket (dep. Bouches de l'Elbe). Dess handel tillintetgjordes därunder alldeles genom kontinentalsystemet. 1813 deltog staden i striden för Tysklands befrielse; 5 dec. inryckte där svenskarna under Bernadotte. Med freden återfick den sin självständighet och blef medlem af Tyska förbundet. 1866 inträdde staden i Nordtyska förbundet och 1868 i Tyska tullföreningen.

Litt.: "Urkundenbuch der stadt L." (11 bd, 1843—1904), "Chroniken der deutschen städte vom 14. bis 16. jahrhundert" (bd 19, 26 och 28, 1884—1903), Waitz, "L. unter Jürgen Wullenwever" (3 bd, 1855—56), M. Hoffmann, "Geschichte der freien und hansestadt L." (2 bd, 1889—93), Holm, "Die freie und hansestadt L." (1900), och "Zeitschrift des Vereins für lübeckische geschichte" (1860 ff.). 1 o. 2. (J. F. N.)

Lübeck, furstendöme, tillhörande storhertigarna af Oldenburg, är beläget vid Östersjön, emellan Holstein och staden Lübecks område. 541 kvkm. 41,500 inv. (1910). Det utgöres af en svagt kuperad slätt, hvars norra del, med sina många småsjöar, är synnerligen vacker. Befolkningen är af nedersachsisk stam, nästan h. o. h. protestantisk. Furstendömet består af stadskommunen Eutin, regeringens (1 president och 6 medl.) säte och där äfven provinsialrådet (15 medl.) samlas, samt amten Eutin och Schwartau. Det var urspr. en del af biskopsstiftet Lübeck, som grundlades 948 i Oldenburg, men 1163 flyttades till staden Lübeck, ehuru biskoparna fortfarande residerade i Eutin. Efter Henrik Lejonets fall (1180) blef stiftet riksomedelbart, men hörde i kyrkligt hänseende till ärkestiftet Bremen. Efter 1535 förvaltades det af protestantiska biskopar, som sedan 1586 valdes bland furstar af holstein-gottorpska huset. Genom westfaliska freden fick furstbiskopen säte och stämma på tyska riksdagen. 1647 förband sig L:s kapitel att välja 6 biskopar efter hvarandra ur holstein-gottorpska huset; därefter skulle äfven danska prinsar kunna väljas. (En af dessa holsteinska furstbiskopar, Adolf Fredrik, 1727—43, valdes 1743 till svensk tronföljare och blef 1751 svensk konung.) Vid sekularisationen 1803 erhöll hertigen af Oldenburg (som tillhörde huset Holstein-Gottorp) stiftets område som världsligt furstendöme. 1867 ökades detta genom det af Preussen afträdda amtet Ahrensböck. (J. F. N.)

Lübeck, Jakob. Se Lidbeck, sp. 371.

Lybeck, den svenska namnformen för Lübeck.

Lybeck, Karl Mikael, finländsk författare, f. 18 mars 1864 i Nykarleby, systerson till skalden Topelius, vardt student från Helsingfors privatlyceum 1882, filos. kandidat 1887 och magister 1890. 1888—89 företog L. en längre studieresa, hvarunder han besökte Ryssland, Tyskland, Schweiz, Österrike, Danmark och Sverige; en termin var han inskrifven som student vid universitetet i München. 1893—96 tjänstgjorde han vid universitetsbiblioteket i Helsingfors. — L. debuterade 1890 med en samling *Dikter*, som visade förmåga både af episk gestaltning (versberättelser i moderniserad byronsk stil), modern impressionistisk genre och af reflexion genomväfda känslobikter. Debutboken har sedan följts af ytterligare två samlingar med lika namn, 1895 och 1903; ett urval utkom 1910 under titeln *Lyrik. En och trettio dikter*. Hans form är utpräglad personlig, prunklös och fullödig. Den växlar från musikalisk stämning (*Kvällsvind spelade*) till uttryck för innerlig känsla af dels personlig (*Till dina händer små*, *Den tysta elden*, *En kvinnas bön*), dels monumentalt patriotisk art (*Trötta träd*, *Klockbojen*, *Mina söner*), den kan slå in i folkvisans tonart (*I systrar*, *I bröder*, *I älskande par*), men eger äfven satirens hvassa vändningar (*Kägelpartiet*; *När elden dog*; *Vi, som...*). Manligt behärskad, äkta och varm, inrymmer denna sparsamma lyrik några af de karaktärsfullaste, af alla vittra moderiktningar oberoende alstren af den svenska efter-runebergska poesien i Finland. I novellistisk form har L. likaledes skapat betydande verk. *Unge Hemming* (1891) ger dels karaktärs-, dels miljöstudier från München, *Ett mosaikarbete* (1892) är en dialogiskt affattad känsloanalys, medan både "*Allas vår Margit*" (1893), *Dagar och nätter* (1896) och *Tomas Indal* (1911) behandla småstadslifvet i Finland; *Den starkare* (1900) skildrar gripande striden om en själ och hur ett lifs lycka grusas. Den tydliga dramatiska konstruktion, som framträder i novellerna, där scen och dialog koncentreras kring handlingens och utvecklingens knutpunkter, har i *Ödlan* (1908; ty. öfv. 1910) blifvit afgörande för formen, som är skådespelets. Efter att till att börja med ha valt små och obetydliga ämnen, kanske oftast situationsbilder, ur hvilka han med säker och medveten konst framkallat personligt och lokalt karakteristiska drag, har L. i sina tre senaste arbeten lämnat stilfullt och originellt genomförda människo- och tidsanalyser. I sin prosa liksom i sin vers en otadlig konstnär, skyende stora gester och våldsamma utbrott, lämnar han med osviklig konkretion i framställningen obevekligt konsekventa och öfvertygande, vemodiga interiörer ur nutidslifvet i Finland. Både perspektivet och den psykologiska grundvalen äro mäktigare än den ordknappa, ofta färglösa formen först tycks ge vid handen. 1897 erhöll L. Svenska litteratursällskapets i Finland pris och 1900 ett statspris på 1,000 mark. Se G. Castrén i "Sveriges nationallitteratur", XXV: 2, och O. Levertin, "Nordisk litteratur" (1909). R—n B.

Lybecker, svensk adlig släkt, härstammar från bergmästare Otto Henrik L., som 1619 inkom till Sverige från Westfalen, ingick i Gustaf II Adolfs tjänst och blef direktör vid Löfåsens silfververk. Hans yngre son, Georg Henrik L. 1619, d. som generalmajor och landshöfding 1683), adlades 1650. En af dennes söner, Georg Henrik L. (se L. 1), blef 1707 friherre (sönerna introducerades som friherrar 1719). Från honom härstammar den ännu i Sverige och Finland lefvande friherrliga ätten L.; hans bröder dogo ogifta. En Harald L. (f. 1649, d. 1714), son till Otto Henrik L:s äldre son, likasom sin fader bergmästare och assessor i Bergskollegium, slutligen bergsråd, adlades 1709. Hans ätt utgick redan 1762 på svärdssidan.

1. Georg Henrik L., friherre, krigare (föregående), d. 4 juni 1718 på Värsta i Närke, blef ryttmästare vid Norra Skånska kavalleriet 1682, major 1703 och öfverstelöjtnant 1704.

L. deltog med heder i Karl XII:s polska krig. Han var med vid Klissov 1702, slog ett betydligt antal polacker vid Bug-strömmen 1704 och fördref polackerna ur Lowicz 1705. Han utnämndes s. å. till landshöfding i Viborgs län och 1706 till generalmajor af kavalleriet samt erhöll 1707 friherrlig värdighet. Då befälhafvaren öfver armén i Finland general J. Maidel 1707 erhöll afsked, blef L. utsedd till hans efterträdare. Den uppgift, som då anförelades honom, nämligen att försvara Finland mot ryssarnas angrepp, var svår, i det att försvarsmedlen i Finland voro ytterst svaga. 1708 uppbådade L. sina trupper till ett tåg till Ingermanland med syfte att "förmå något nyttigt till fiendens fördelande och den kostsamma subsistancens anskaffande ur de fientliga länderna", men uträttade intet, utan måste inskeppa sig vid Kolkanpää och återvända med betydlig förlust. 1710 föll Viborg i ryssarnas händer, utan att han gjorde något försök att undsätta staden. Han utnämndes till generallöjtnant 1710, men regeringen i Stockholm, som var missnöjd med hans overksamhet, fråntog honom öfverbefälet, hvilket anförtroddes åt grefve Dieroth. Efter dennes död, 1712, utsågs L. för andra gången till ledare af kriget i Finland, men visade sig i ännu mindre grad än förra gången värdig denna plats. Det hade bort tillkomma honom att göra allt för att hindra de ryska trupperna att landstiga på Finlands södra kust, men han gaf G. Armfelt, som stod i det hotade Helsingfors, intet understöd och gjorde intet försök att fördrifva ryssarna därifrån, sedan denna stad i maj 1713 fallit i deras händer. Han samlade därefter sin hufvudstyrka i Borgå; men då fienden beredde sig att landstiga äfven där, drog han sig tillbaka norrut, utan att lossa ett skott, och tågade sedermera under någon tid ändamålslöst fram och åter. Snart föll Finlands hela södra kust i ryssarnas händer. L. kunde visserligen skylla på den instruktion konungen gifvit honom, ty denna förbjöd honom att inlåta sig i en hufvuddrabbning, men missnöjet öfver hans obeslutsamhet var allmänt, såväl i arméns leder som utom densamma. L. återkallades under hösten 1713 och ställdes i Stockholm under åtal. Efter en långvarig process, hvarunder i främsta rummet biskopen i Åbo Joh. Gezelius d. y. vittnade emot honom, dömdes han 1717 af generalkrigsrätten förlustig lif, ära och gods. Han blef dock nyårsdagen 1718 benådad af konungen, men det förbjöds honom att lämna sitt gods, Värsta. Se "Striderna kring Finska viken 1706—10" (i "Hist. tidskr.", 24, 1904), M. E. Uddgren, "Den Lybeckerska arméns uppgift i 1708 års anfall mot Ryssland" (ibid., 26, 1906), E. Carlson, "I hvad förhållande stod Lybeckers tåg till Ingermanland sensommaren 1708 till Karl XII:s fälttågsplan mot Ryssland?" (ibid., 29, 1909), och Fr. Hjelmqvist, "Kriget i Finland och Ingermanland 1707 och 1708" (1909).

2. Karl Bleckert L., friherre, den föregåendes sonsons son, vitterlekare, f. 15 okt. 1768, d. genom drunkning 4 aug. 1795, vardt k. lifdrabant och löjtnant i armén och erhöll afsked 1795. Han utgaf 1795 *Den ensamme eller hjertats philosophe* samt 1796 *Den känslofulles lidelser*, båda hållna i den sentimentala ton, som Youngs "Nätter", Goethes "Werther", Sternes "Känslosamma resa" och andra samtida mönster framkallat inom den svenska litteraturen. Däremot äro hans *Skaldestycken* (1796; ett litet häfte) i en alldeles motsatt anda samt delvis i hög grad sensuella. Utom nämnda arbeten utgaf L. åtskilliga öfversättningar, bl. a. af Liomin (1795), Marmontel (1796) och Young (1795 och 1796). 1. M. G. S. 2. —rn.*

Lübeck, kretsstad i preussiska reg.-omr. Liegnitz. 6,568 inv. (1905). Sockerfabrik; pianofabrik. J. F. N.

Lübke, Wilhelm, tysk konsthistoriker, f. 1826 i Dortmund, d. 1893 i Karlsruhe, blef 1857 lärare i arkitekturens historia vid Berlins arkitektskola, 1861 professor i konsthistoria vid Polyteknikum i Zürich, 1866 vid Polyteknikum och konstskolan i Stuttgart och 1885 vid Karlsruhes tekniska högskola. Han var ock föreståndare för storhertigliga målnings- och skulpturgalleriet i sistnämnda stad. L:s skrifter vunno anseende genom innehållets grundlighet samt den säkra, klara uppställningen. Här må nämnas *Geschichte der architektur* (1855, flera uppl.; "Arkitekturens historia", 1871), *Grundriss der kunstgeschichte* (1860, 12:e uppl., bearbetad af Semrau och Haack, 1899—1905; "De bildande konsternas historia", 1872), *Geschichte der plastik* (1863), *Geschichte der renaissance in Frankreich* (1868; 2:a tillökade uppl. 1885), *Geschichte der renaissance in Deutschland* (1873; 2:a uppl. 1881—82), hvilka

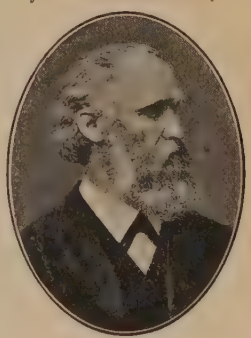

två sistnämnda arbeten bildade 5:e bandet af Kuglers "Geschichte der baukunst", *Geschichte der italienischen malerei vom 4. bis ins 16. jahrhundert* (1878—79), *Rafaels leben und werke* (1882), *Bunte blätter aus Schwaben* (1885), *Geschichte der deutschen kunst* (1888) och *Lebenserinnerungen* (1891). 1895 utgåfvos L:s *bref* till H. Kestner 1846—59. L:s staty restes 1905 i Karlsruhe. (G—g N.)

Lübtheen [ly'btēn], köping i Mecklenburg-Schwerin, 2 km. s. om Elbes biflod Sude. 4,019 inv. (1905). Lärarseminarium. Kalibergverk. Wbg.

Lyby, socken i Malmöhus län, Frosta härad. 2,525 har. 1,156 inv. (1910). Annex till Hörby, Lunds stift, Frosta kontrakt.

Lübz, stad i Mecklenburg-Schwerin, vid Elde. 3,396 inv. (1905). Landtmannaskola. Sockerfabrik och annan industri. J. F. N.

Lycæna, *zool.* Se Argusfjärilen och Lycænidæ.

Lycænidæ, *zool.*, familj bland dagfjärilarna, omfattande mestadels små arter, hos hvilkas honor frambenens tarser äro förkrympta, 1-ledade, utrustade med enkel, hakformig klo. Vingarnas färger äro inom denna familj de mest växlande. Ofta äro de på öfversidan, åtminstone hos hannen, sidenglänsande blå eller gulröda, och undersidan är vanligen tecknad med mörkare punkter och ögonfläckar. Svanslika bihang på bakvingarna förekomma ofta. Larverna äro korta och tjocka, gråsugglika.

Lycæna Icarus, en blåvingeart.

I olika världsdelar har det iakttagits, att larver tillhörande denna familj omhuldas af myror, af hvilka de uppskattas, emedan de på en af de bakre ryggledderna afsöndra en af myrorna omtyckt sötaktig vätska. — Mer än 2,000 arter äro beskrifna från alla världsdelar. I Sverige förekomma 28, fördelade på släktena *Thecla*, *Zephyrus* (se Snabbvingar), *Polyommatus* (se Guldvingar) och *Lycæna*. Störst är blåvingesläktet, *Lycæna*, med 18 arter, af hvilka några höra till våra vanligaste dagfjärilar, såsom Argusfjärilen (se d. o.). Af särskildt intresse är detta släkte därigenom, att man hos dess arter kan iakttaga, hurusom vackra färger, med hvilka urspr. blott några arters hannar smyckat sig, småningom och i allt större utsträckning öfverflyttats äfven på honorna. Hos vissa arter är vingarnas öfversida hos båda könen brun, med eller utan röda fläckar längs utkanten. Hos andra har hannen fått en glänsande blå färg, medan honan bibehåller den bruna dräkten. Hos ännu andra börjar en blå glans från roten utbreda sig öfver vingarnas inre del äfven hos honan. Hos en af våra vanligaste arter, den 22—36 mm. breda *L. Icarus* (se fig.), där hannens vingar äro glänsande himmelsblå, med smal svart utkant, visa honorna alla möjliga öfvergångar från rent bruna vingar, med röda utkantsfläckar till en dräkt, som nästan alldeles liknar hannens. Hos några tropiska arter slutligen har den vackra helblå färgen blifvit konstant hos båda könen. Släktet bildar sålunda en god illustration till artförändring genom könsurval. G. A—z.

Lycæus. Se Lykaios.

Lycäon, *zool.* Se Hyenhundsläktet.

Lycée [lisē], plur. lycées, namn på läroanstalter inom den sekundära undervisningen i Frankrike (se d. o., sp. 1124) och (*licéo*, plur. *licei*) i Italien (se d. o., sp. 1039).

Lycetol [-tål], *farm. kem.*, vinsyrans dimetylpiperacinsalt, är ett hvitt pulver, lösligt i vatten och användes i doser af 1,0—2,0 gr. per dygn mot gikt och reumatism. H. E.

Lycēum, lat. (af grek. *Ly'keion*, se d. o.), i Sverige namn på åtskilliga enskilda högre läroverk, af hvilka de mest bekanta äro det af sällskapet Fribyggarna (se d. o.) grundlagda läroverket, vidare det af K. O. Ramström (se denne) 1827—39 ledda Uppsala lyceum och det af honom 1839 inrättade, sedan 1851 af filos. doktorerna Karl Johan Bohman (f. 1816, d. 1882) och O. von Feilitzen (se Feilitzen 3) ledda Stockholms lyceum, som hösten 1875 sammanslogs med Stockholms ateneum, samt Lyceum för flickor (se d. o.). — I Finland är ordet officiell benämning på statens och enskilda högre allmänna läroverk, t. ex. normallyceum, klassiska lyceer, reallyceer (se Finland, sp. 298). — I Preussen är lyceum namn på de vid omkr. 16 års ålder absolverade 10-klassiga flickskolornas fortsättning, som klyfver sig i en *allgemeine frauenschule* (1 febr. 1910 funnos 72) och ett *höheres lehrerinnenseminar* för utbildning af lärarinnor vid mellan- och högre skolor för flickor (1 febr. 1910 funnos 146). I Bajern benämnes så ett antal undervisningsanstalter, motsvarande universitetens katolskt-teol. och filos. fakulteter. Jfr Lycée.

Lycēum, tidskrift, af hvilken två häften utkommo 1810 och 1811 under redaktion af L. Hammarskjöld. Dess afsikt var att bidraga till den akademiska smakens störtande och uppkomsten af sannare litterära ideal. Af dess kritiska uppsatser voro redaktörens (om vår litteraturs järnålder 1803—10, om Öhlenschläger, om Adlerbeths öfversättningar) och en artikel af Höijer viktigast; bland de poetiska bidragen var Lings "Gylfe" det betydelsefullaste. Se Frunck, "Bidrag till kännedomen om nya skolans förberedelser och första utveckling" (1889). R—n B.

Lycēum för flickor i Stockholm, högre fullständigt läroverk, grundlades 1875 af döv. lektorn vid Nya elementarskolan G. Sjöberg (se denne) och hans hustru Hanna S., född Tillander. Från en ringa början växte skolan raskt med klass efter klass och hade 1881 i hufvudsak nått den fullständighet, som dess stiftare afsett. Sedan två af skolans lärjungar 1882 vid Nya elementarskolan aflagt mogenhetsexamen, erhöll föreståndaren dimissionsrätt för Lyceum för flickor, och redan samma höst höll skolan sin första afgångsexamen. Läroverket består af en småskola med 3 förberedande klasser, en elementarskola med 8 klasser samt ett gymnasium med 4 ringar. Alla klasserna äro ettåriga. Kursen till mogenhetsexamen, räknad från lärjungarnas 9:e år, utgöres af 6 år i elementarskolan och 4 i gymnasiet, en tio-årig kurs, som alltså med ett år öfverskjuter den, som fordras i statens allmänna läroverk för gossar. Genom den längre skolkursen blir det möjligt att något skona flickans krafter. Skolan har också alltifrån början

; som en af sina uppgifter att genom ett väl af-
dt hem- och skolarbete söka förekomma öfver-
trängning. Undervisningen ordnades urspr. ef-
Nya elementarskolans system, dock med vissa
lifikationer, men har sedermera efter hand blif-
omlagd. Vårterminen 1911 utgjorde lärjungar-
antal 263. 1882—1911 hade 231 af skolans
a lärjungar och 31 privatister aflagt mogenhets-
men. Från och med 1898 har läroverket öfver-
ûts af Aktiebolaget Lyceum. Arbetet leddes dock
b. m. vårterminen 1903 af lektor och fru Sjö-
gg. Föreståndare ha därefter varit läroverksad-
unkten, sedermera rektor Axel Åström 1903—10
. lektor Herman Levin fr. o. m. höstterminen
10. Föreståndarinna har alltsedan höstterminen
03 varit fröken Anna Uggla. Läroverket har se-
n 1910 egen tidsenlig lokal, Kommendörsga-
13.

)-yche [ly'kke], Hans Tambs, norsk publi-
, författare, f. 21 nov. 1857 i Fredrikshald, d.
apr. 1898 i Kristiania, aflade ingenjörsexamen i
stiania och blef efter studier vid den frireligiösa
sstskolan i Meadville (Pennsylvania) unitarisk
ist. 1892 återvände han till Norge, där han
ecklade rastlös verksamhet som publicist och
giös förkunnare. Han stiftade genast en uni-
isk församling och uppsatte 1893 månadsskrif-
''Kringsjaa'' (se d. o.), där han sökte göra
ppaganda för amerikanskt andligt lif. I bok-
m utgaf han en serie hänförda föredrag om *Ny-
alismen* (1896). Ett urval af hans tidskriftsar-
lar, *Lysstreif over livsproblemer*, utgafs 1903
utvidgad uppl. 1906). K. V. H.

Ly'chnis L., *bot.*, ett örtsläkte inom fam. *Ca-
phyllaceæ*, afd. *Silenoideæ*, hvilket igenkännes
om det nästan hinnaktiga, tionerviga, femtan-
de blomfodret och de fyrflikiga kronbladsskif-
na, som ha en bikrona vid öfvergången till de
ga, nästan ovingade klorna. Frukten är en en-
mmig kapsel. I Sverige finnes endast en art, *L.
s cuculi* L., g ö k b l o m m a, en tämligen högväxt
., allmän å fuktig gräsmark, med smala blad
n stora, vanligen ljusröda blommor, sittande i
glest, kvastlikt knippe. Som prydnadsväxter
las allmänt i trädgårdar *L. chalcedonica*, s t u-
ntnejlika l. b r i n n a n d e k ä r l e k, in-
msk i Ryssland, med scharlakansröda blommor,
Coronaria från Syd-Europa med röda eller hvita
mmor och hvitludna blad, m. fl. O. T. S. (G. L—m.)

Lychnūchus. Se K a n d e l a b e r.

Lycia, stad. Se L e c c e 2.

Lȳcien l. L ȳ k i e n (grek. *Avxía*, lat. *Ly'cia*)
r fordom namnet på Mindre Asiens sydvästliga-
landskap, begränsadt i n. af Karien, Kabalien,
sidien och Pamfylien, på öfriga sidor af Medel-
fvet. Landet fylles till stor del af höga berg,
lhörande det stora Taurussystemet och delvis af
lkanisk natur. Mellan bergskedjorna söka sig åt-
illiga floder med sydligt lopp en väg till hafvet,
nd hvilka Xanthos i landets västra del är den
tydligaste. I floddalarna odlades fordom i rik-
mängd vin, spannmål och saffran, och de skog-
vuxna bergen buro många värderika trädslag,
a. cedrar af ovanlig höjd. På åtskilliga stäl-
framvälla naftakällor ur jorden. — Som äldsta
yggare i L. nämnas milyer och solymer, må-
nda af semitisk stam. Men dessa synas redan i urminnes tid ha blifvit dels fördrifna, dels under-kufvade af ett annat, från norden invandrande folk, som torde ha varit närmare besläktadt med det frygiska och i alla händelser är att räkna till den indoeuropeiska folkstammen. Af grekerna beteck-

Fig. 1. Lyciska klippgrafvar vid Myra.

nades detta folk med namnet lycier (*lykioi*). I kustorterna slogo sig tidigt grekiska nybyggare ned, och den redan utvecklade grekiska kulturen influerade betydligt på den lyciska, hvaremot under äldre tider en inverkan i motsatt riktning är omiss-

Fig. 2. Lyciskt grafmonument vid Xanthos.

kännlig. L. var bl. a. en hufvudort för Apollons dyrkan. Betydande fornminnen vittna om en egendomlig och urgammal kultur. Dit höra dels väldiga komplexer af grafkamrar, till stor del uthuggna ur själfva klippan i en om ursprunglig träarkitektur påminnande stil (fig. 1), dels en stor mängd inskrifter med en bokstafsskrift, som visar släktskap med den grekiska. Om språket i dessa inskrifter

se Lyciska språket. Äfven finnes en mängd lämningar af forntida skulpturverk (t. ex. de s. k. harpy- och nereid-monumenten från Xanthos, båda nu i British museum, London; ett annat är afbildadt i fig. 2), men dessa tillhöra en yngre tid och röja tydlig påverkan af den grekiska konsten (till en del under dennas senare skeden). Efter att i 6:e årh. f. Kr. ha tillbakaslagit Kresus' anfall kufvades L. af perserna under Kyros och utgjorde sedan en del af det stora persiska riket ända till dess öfvergång i Alexander den stores världsvälde. Efter Alexanders död (323 f. Kr.) införlifvades det först med egyptiska riket och sedan med Syrien, tills det efter Antiochos III:s besegrande (190 f. Kr.) af romarna skänktes till rhodierna. Detta främmande välde lyckades dock L. afkasta och fick genom romarnas mellankomst sitt oberoende erkändt (167 f. Kr.), tills det år 43 e. Kr. förenades med Pamfylien till en romersk provins. Landets 23 städer, bland hvilka de betydligaste voro Patara, Olympos, Pinara, Tlos, Xanthos och Myra, bildade under nämnda självständighetsperiod en förbundsstat, hvars förman bar titel af *lykiarches*. F. n. utgör L. en del af Asiatiska Turkiet (vilajeten Aidin och Konia), men är glest befolkadt och ligger delvis öde. I det inre landet bo mest turkar, i kustorterna greker. Litt.: Spratt och Forbes, ''Travels in Lycia etc.'' (1847), Benndorf och Niemann, ''Reisen in Lykien und Karien'' (1884), och Treuber, ''Geschichte der lykier'' (1887). Se f. ö. den i art. Lyciska språket omnämnda litteraturen. A. M. A.

Lyciska språket, de gamle lyciernas språk, bekant — utom genom några glossor hos grekiska lexikografer, företrädesvis Stefanos från Bysans — genom inskrifter, 150 till antalet, hvilka härstamma från 400- och 300-talen f. Kr. och äro skrifna på ett med de grekiska besläktadt alfabet. Förnämsta samlingar äro M. Schmidt, ''The Lycian inscriptions'' (1868), och E. Kalinka, ''Tituli Asiæ Minoris conlecti et editi auspiciis Cæsareæ Academiæ litterarum Vindobonensis. Vol. I. Tituli Lyciæ lingua Lycia conscripti'' (1901). En stor del af dessa inskrifter, företrädesvis grafskrifter, är tämligen säkert tolkad med hjälp af liknande grekiska inskrifter, af hvilka ett fåtal har karaktär af bilingver (helt bilingval är endast den s. k. Si'darios-inskriften). Andra, såsom den största och viktigaste, inskriften på Xanthospelaren, kunna blott i ringa grad anses tolkade, huru mycket arbete därpå än nedlagts i synnerhet af nordiska språkvetenskapsmän. Xanthospelarens inskrift, härstammande från omkr. 400 f. Kr., är märklig äfven därför, att den — med bortseende från ett grekiskt epigram — är affattad på två rätt starkt skilda dialekter (eller rent af språk), af hvilka den ena öfverensstämmer med det af det stora flertalet inskrifter använda språket, lyciskan i egentlig mening, den andra åter utom i det på det grekiska epigrammet följande stycket å Xanthospelaren endast är bekant genom en enda inskrift (från Antifellos). — De historiska minnesmärkena innehålla inga säkra upplysningar om lyciernas etnografiska ställning; olyckligtvis lämnar oss också språket i sticket. Under det flera forskare sökt åt de lyciska dialekterna vindicera indoeuropeisk karaktär, såsom Grotefend, Lassen, Savelsberg, Deecke (''Lykische studien'', I—IV i ''Beiträge zur kunde der indogermanischen sprachen'', bd XII—XIV, 1887—89) och framför alla Bugge (''Lykische studien'', I, II, 1897, 1901), och sålunda med hjälp af etymologiska kombinationer sökt inträngа i språket, ha andra sträfvat att förutsättningslöst tolka inskrifterna genom en minutiös undersökning och jämförelse af dessa. De viktigaste bidragen af denna art härstamma från fransmannen Imbert, norrmannen A. Torp (''Lykische beiträge'' I—V, 1898—1901) och dansken V. Thomsen (''Études lyciennes'', I, 1899), hvilka båda senare icke förneka möjligheten af lyciskans indoeuropeiska karaktär. Denna har dansken Pedersen med styrka sökt häfda i ett par refererande uppsatser (''Lykisk'', i ''Nordisk tidsskrift for filologi. Ny række'', bd VII, VIII och annorstädes), och K. F. Johansson (''Lykiska inskrifter'', i ''Nordisk tidskr.'', 1901) har ansett till en viss grad sannolikt, att åtminstone indoeuropeiska element förefinnas, vare sig som underlag eller genom inblandning på grundvalen af ett icke indoeuropeiskt underlag. I alla händelser råder fullständig ovisshet, hvarifrån lyciskans icke indoeuropeiska element resp. underlag härstamma. Blott så mycket torde man våga säga, att Herodotos' uppgift (I, 173), att lycierna invandrat från Kreta, kunde innehålla ett korn af sanning. De på detta sätt till Lycien invandrade termilerna — som de själfva kallade sig — skulle då blandats med de urspr. i Lycien bofaste solymerna, och den eventuella språkblandningen skulle därigenom erhålla sin förklaring, utan att man ändå kan säga, hvilken del som skulle representera det antagna indoeuropeiska elementet. Kretschmer (''Einleitung in die geschichte der griechischen sprache'', 1896) söker i en längre utredning ådagalägga, att de flesta mindreasiatiska språk — som icke äro af erkändt indoeuropeisk eller semitisk art — böra sammanfattas till en språkenhet sui generis, medan andra, t. ex. Th. Kluge (''Die lykier'', i ''Der alte Orient'' XI, 2, 1900, och ''Lykische inschriften'' i ''Mitteilungen der vorderasiatischen gesellschaft'', 1910), vilja finna släktskap med de fornspråk — förmodligen af ''kaukasisk'' karaktär — som äro representerade bl. a. i de gamle chaldernas (protoarmeniernas) språk (i trakterna omkring sjön Van i förra hälften af 1:a årtusendet f. Kr.). De allra senaste fynden i Mindre Asien, särskildt från utgräfningarna af Lydiens gamla hufvudstad Sardes, synas peka i den riktningen, att lyciskan skulle sammanhänga med lydiskan (Thumb, ''Lydian inscriptions from Sardes'', i ''American journal of archæology. Sec. Ser.'', XV, 1911). Jfr E. Meyer, ''Geschichte des altertums'' (1909), och W. Leonhard, ''Hettiter und amazonen'' (1911). K. F. J.

Ly'cium L., *bot.*, ett släkte af buskar eller små träd, hörande till fam. *Solanaceæ*. I Sverige förekommer ofta, odlad i trädgårdar samt därur förvildad, en art, *L. barbarum* L., bocktörne, som är en medelhög buske med långa, bågböjda, vidjelika, något torniga grenar, hela blad och violetta blommor. Dessas foder är bägarlikt och vanligen tvåläppigt; kronan är trattlik, med djupt femklufvet bräm. Frukten är ett rödt bär. Släktet har omkr. 70 arter, till största delen förekom-

nde i Syd-Amerika. *L. umbellatum* R. & P. och *aggregatum* R. & P. åstadkomma, då de anvdas såsom bränsle, så våldsamma explosioner om gasutveckling i veden, att kokkärlen kunna störtas. O. T. S. (G. L—m.)

Lyck (L y k), kretsstad i preuss. reg.-omr. Allenin (Ostpreussen), vid den af Lyckfloden (till ör) genomflutna Lycksjön. 12,397 inv. (1905). en holme i sjön ligger ett af Tyska orden 1273 pfördt slott (nu fängelse). Gymnasium, lärarseinarium. L. är masurernas hufvudstad. J. F. N.

Lycka, *filos.*, kan fattas antingen i subjektiv er i objektiv bemärkelse. 1. *Lycka i subjektiv märkelse*, den lycka, som är gifven i den inre varenheten, är ett tillstånd, som för varelsen i nga innebär tillfredsställelse af alla hans behof ch önskningar. En ren och oblandad lycka är tillstånd af idel lustkänslor (se K ä n s l a). Då ssa känslor tänkas ha största möjliga styrka, las lyckan l y c k s a l i g h e t l., i religiös beelse, s a l i g h e t. Den etiska åsikt, som ser ets mål i lycka, kallas eudemonism (se d. o.); nniskans handlingar ha enligt denna åsikt mosiskt värde genom att främja egen eller andras ka. En motsatt åsikt har framställts af Kant ch andra etiska rationalister. Enligt dem är förllandet mellan det rätta handlandet och lycn endast det, att man genom detta handlande sig värdig lyckan, hvilket man däremot ej är, man gör lyckan till målet för sin sträfvan. — *Lycka i objektiv bemärkelse*, de yttre förhållden, som främja den subjektiva lyckan: hälsa, nomiskt välstånd o. s. v. Stoikerna ha fordrat en vises" fullständiga oberoende af lyckan i nna bemärkelse. — Jfr "Lyckans filosofi" af Janet (sv. öfv., 1869). S—e.

Lycka, *jaktv.* Haren säges göra lycka, då den att vilseleda sina fiender går tillbaka i sina spår, hvarefter han "gör afhopp" åt sidan r H a r e n, sp. 1464). G. G.

Lycka, liten, inhägnad åker- eller ängsmark.

Lyckan, kronopark i Lycksele socken, Södra cksele revir, Västerbottens län, afsattes till kropark af öfverloppsmark genom K. M:ts befallghafvandes afvittringsutslag 16 maj 1882. Bemningen fastställdes af Kammarkollegium 29 . 1885. Areal 8,260 har. M—g.

Lyckans gudinna. Se F o r t u n a, *rom. myt.*

Lycke, socken i Göteborgs och Bohus län, Inds södra härad. 3,615 har. 817 inv. (1910). nex till Torsby, Älfsyssels södra kontrakt. (L. kens kyrka har äfven kallats K a r l L u d v i g g e n s k y r k a.)

Lyckeby. 1. Jordebokssocken i Blekinge län, r egen kyrkosocken, men sedan midten af 00-talet i kyrkligt hänseende förenad med Lö-. — 2. Stor by i Lösens socken, Blekinge län, Lyckebyån, ej långt från dess utlopp i Östersjön vid Ö. Blekinge järnväg. Byn, som är känd sina ovanligt vackra omgifningar, har omkr. 550 ., poststation, tingsställe (för Östra härads tings-), sparbank, skjutsstation, flera handlande och ndtverkare samt flera industriella verk, bl. a. Karlskrona stad tillhörig kvarn, till hvilken let i ån lämnar drifkraft, samt bryggeri, stärkelabrik, gjuteri och mek. verkstad, vagnfabrik m. Karlskrona stad har där sitt vattenledningsverk. I byn finnes ett 1911 upprättadt församlingshem. — På byns nuv. plats låg förr L y c k e a (*Lyckaa* l. *Lyckow*), hvilket omtalas som köpstad vid midten af 1400-talet, men sannolikt är äldre. Bredvid låg ett slott, L y c k å b o r g, säte för höfvitsmannen öfver Lyckå län och uppbyggdt före 1452, då det intogs af svenskarna under Birger Trolle. Det eröfrades af dem äfven 1503, af Sten Sture, som till en del lät förstöra detsamma, 1506 och 1523, af B. von Melen, och 24 aug. 1564, af Åke Bengtsson Färla. Stadsprivilegierna bekräftades 1596, men upphäfdes 1600, då invånarna uppmanades att flytta till Kristianopel. 1601 befallde Kristian IV, att slottet skulle nedbrytas och stenen användas till Kristianopels befästande. Hvad som var kvar af slottet lämnades efter 1658 års fred att ytterligare förfalla, men ännu finnas dock några lämningar af detsamma i behåll. 2. Wbg. L. W:son M.

Lyckebyån, vattendrag i sydöstra Småland och östra Blekinge, upprinner i Algutsboda socken, 236 m. ö. h. och flyter med sydlig hufvudriktning samt utfaller i en vacker trakt vid Lyckeby i en vik af Östersjön. Ån afför vattnet från de på länsgränsen liggande Västersjön, Bockabosjön och Norrsjön samt längre ned inom Blekinge Hofsjön. Den bildar flera forsar och fall, det nedersta vid byn Lyckeby. Längd 90 km. Flodområde omkr. 840 kvkm. A. G.*

Lyckholm, D a v i d M e l k e r, industriidkare, kommunalman, politiker, f. 9 dec. 1856 i Sjögestad, Östergötlands län, genomgick bryggeriskolan i Worms och studerade yrket i Kristiania och Tyskland samt är sedan 1894 innehafvare af den stora bryggerifirman J. W. Lyckholm & Co i Göteborg, som ofta gått i spetsen för förbättrade anordningar i yrket (t. ex. propageringsapparaten vid renkultur af jäst, den sinnrika ismaskinen, Veltens apparat för kylning i hermetiskt slutet rum). L. blef 1885 kommunalfullmäktig i Örgryte kommun, fullmäktiges ordf. 1900, landstingsman 1897, vice ordf. i landstinget 1910 och ord. ordf. 1911. Han var led. för Askims och Säfvedals härad i Andra kammaren 1900—08 och valdes till led. af Första kammaren för Göteborgs och Bohuslän 1909, omvald 1911; han har varit led. af tillf. utskott, suppleant i bevillningsutskottet 1904 och blef ord. led. af detsamma 1912. L. tillhör nationella partiet. Han har lämnat frikostiga bidrag till kommunala ändamål (t. ex. en större donation till Göteborgs slöjdskola), till lärda verk, bibliotek och museer samt till vetenskapliga resor. En ö i Norra ishafvet bär L:s namn. 1909 företog han en resa kring jorden. L. införde trålfisket på västkusten. Han är äfven en känd och framgångsrik blomsterodlare. J. C.

Lyckliga Arabien. Se A r a b i e n, sp. 1271.

Lyckohjul, en i medeltidens konst vanlig sinnebild — i litteraturen antydd redan af klassiska och gammalkristna författare (jfr t. ex. Jakobs bref 3: 6) — för lyckans och de mänskliga ödenas obeständighet. Redan där den uppträder för första gången säkert daterad, som en illustration i abbedissan Herrad von Landsbergs "Hortus deliciarum" (1159—75), har den samma gestalt, som den sedan i hufvudsak oförändrad bibehåller hela medeltiden igenom: ett hjul, på hvilket en skara människor hålla sig fast, några på uppstigande, andra

i fallande, öfverst en tronande med krona på hufvudet; hjulet vrides rundt af en där bredvid sittande kvinna. Framställningen grundar sig på en beskrifning i den senlatinske filosofen Boëthius' verk ''De consolatione philosophiæ'' (kap. II), där Fortuna, den antika lyckogudinnan, på öfverensstämmande sätt skildrar det af henne styrda ödets växlingar. ''Snabbt vänder jag hjulet. Jag älskar att upphöja det, som var i det djupa, och neddraga det, som högt står''. Synbarligen genom ett missförstånd af detta ställe hos Boëthius har sedan Honorius af Autun (i ''Speculum ecclesiæ'') framställt saken så, som vore Fortuna själf bunden vid ett evigt kringsvängande hjul, och det är tydligen detta, som illustreras i en med Herrads bild ungefär jämnårig kalkmålning i Slaglille kyrka i Danmark. Annars blir i följande tid det förut omnämnda representationsschemat det normerande. Ofta använder man katedralernas rundfönster som förevändningar för sinnebildens framställande; så i Basel, Amiens, Verona m. fl. ställen. I målning (t. ex. i Udby, Danmark) ser man stundom Fortuna stående bakom hjulet, svängande detsamma. Långt vanligare är dock, att hela Fortunafiguren utelämnas (se fig.) och dessutom in-

Lyckohjulet, målning i Härkeberga kyrka, Uppland.

skränkes också samtidigt, särskildt mot medeltidens slut, de hjulet omgifvande figurernas antal till 3, en uppklättrande, en på hjulets topp, en nedfallande (stundom äfven en nedanför liggande död i en graf), samtliga med vidfästa inskrifter, resp.: *regnabo* (jag skall regera), *regno* (jag regerar), *regnavi* (jag har regerat) samt (vid den döde): *sum sine regno* (jag har intet rike). I några fall, t. ex. i ett träsnitt i Sebastian Brants ''Narrenschiff'' (1494), äro dessa figurer utbytta mot i narrkläder utstyrda åsnor eller är lyckojagandets dåraktighet på annat sätt satiriskt understruket. En ej ovanlig variation af temat visar Gud Fader eller hans ur ett moln framsträckta hand sättande hjulet i rörelse, en illustration till Augustinus' (''De civitate Dei'', V, kap. 1) och andra teologers framhållande af Gud som det obeständiga ödets herre. — I Sverige förekomma lyckohjul flerstädes bland kyrkornas vägg- och hvalfmålningar. Det äldsta kända exemplet är i Borreby (Skåne), från 1330—40-talet. Från omkr. 1450 är det i Ösmo (Södermanland), där den bakom hjulet stående Fortuna äfven är afbildad. Jämnårig med denna bild är den i Fundbo (Uppland). Något senare bli lyckohjulsframställningarna mycket vanliga. Man finner sådana i Husby-Sjutolft (den rikt klädda, bredvid hjulet stående kvinnan torde vara Fortuna), Härkeberga (Uppland; se fig.), Kumla (Västmanland), Öja (Skåne), Ytter-Lännäs (Ångermanland), samtliga från 1400-talets slut; från 1500-talets början i Frötuna och Dannemora (Uppland) m. fl. kyrkor. Ännu efter reformationens införande uppträder sinnebilden en och annan gång, t. ex. i Sorunda (1549), och i folklig konst långt fram i nyare tid, t. ex. en målad bonad från Blekinge från 1800-talets början (i Nordiska museet). — Litt.: E. Måle, ''L'art religieux du XIII:e siècle'' (s. 118 ff.), G. Heider, ''Das glücksrad und dessen anwendung in der christlichen kunst'' (i ''Mittheilungen der k. k. Central-commission zur erforschung und erhaltung der baudenkmale'', 1859), och J. Kornerup, ''Om afbildninger af Lykkehjulet'' (i ''Aarböger for nord. oldkyndighed og hist.'', 1887). Öfrig litt. är förtecknad af F. X. Kraus, ''Geschichte der christlichen kunst'' (II, 1), och H. Bergner, ''Handbuch der kirchlichen kunstaltertümer in Deutschland''. C. R. U—s.

Lyckoklöfver, *bot.* Se Fyrväppling.

Lyckorna, klimatisk kurort och hafsbadanstalt i Ljungs socken, Göteborgs och Bohus län, ligger vid Ljungskilen, omkr. 2 km. från Ljungskile station, och har under badsäsongen daglig ångbåtsförbindelse med Göteborg och Uddevalla. Badinrättning med läkare, flera hotell, post- och telegrafstation.

Lycksalighet, *filos.* Se Lycka 1.

Lycksalighetens ö, en folksaga, hvars hufvudsakliga innehåll är följande. Adolf, en ung och klok furste i ett arktiskt land, råkar vilse under en isbjörnsjakt och hamnar uppe i bergen i en grotta, som utgör tillhåll för vädrens gud, gamle Æolus, dennes maka och barn (vindarna). De senare äro alla vilda sällar utom västan (Zefyr), en ljuflig barnskepnad. Västan skildrar för sällskapet i grottan en skön prinsessa, hvilken, omgifven af sina nymfer, råder öfver den svårhinneliga ''Lycksalighetens ö''. Då Adolfs åtrå efter att se den sköna väckts, förs han af Zefyr genom luften till den praktfulla tropiska ön, vinner där prinsessans kärlek och stannar hos henne i oblandad sällhet och med bibehållen ungdomlighet. Den tidrymd, som på detta sätt förflutit, uppskattar han själf till 3 månader. Men när han får höra, att det i stället varit 300 år, grips han af obetvinglig lust att återse sitt rike och uträtta något till sitt namns ära. Han skiljs från den sörjande prinsessan med löfte att återkomma. Men på vägen öfverlistas han af en gubbe (Tiden), som kväfver honom. Zefyr finner den döda kroppen och för den till Lycksalighetens ö. Där uppstår stor veklagan; öns växtlighet vissnar bort, och ungdomskällan tillslutes. — Denna saga är framställd i den svenska folkboken ''Lycksalighetens ö'' (många uppl.), hvars franska original återfinns som episod i grefvinnan d'Aulnoys ''Histoire d'Hypolite comte de Duglas'' (1714; sv. öfv. 1746). Episoden tycks vara en bearbetning af en äldre fransk folksaga, sannolikt af gaeliskt ursprung, enär sagans hufvuddrag innehållas i ett ersiskt manuskript, som ej är yngre än från 600-talet. I versform är sagan behandlad i ''Saga om prints Adolph och printsessan Lycksalighet'' (öfv. från fr. 1747, på alexandriner) samt i Atterboms stora sagospel, ''Lycksalighetens ö''. Jfr an-

rkningarna i 3:e uppl. af detta (1875) och P. O. ckström, "Svenska folkböcker", II (1848), och Paludan, "Lyksalighedens ö" (i "Nordisk skr.", 1900).

Ly'cksele. 1. Socken i Västerbottens län, Lycke lappmarks tingslag. Omkr. 5,370 kvkm. 7,975 . (1910), hvaraf 971 i Lycksele municilsamhälle (häri ingår med 331 inv. Lyckle marknadsplats, som i vissa hänseenden eget municipalsamhälle). L. utgör ett pastorat uleå stift, Lappmarkens första kontrakt. — 2. rkoby i ofvannämnda socken, näst Gällivare och runa den viktigaste orten i hela Lappland, ligger högra sidan af Ume älf, som i närheten bildar

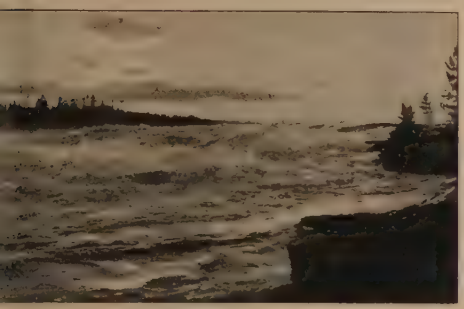

Hälleforsfallet i Ume älf vid Lycksele kyrkoby.

ra fall (bl. a. Hälleforsfallet; se fig.) och längs ven från kusten upp till Stensele, hvilken väg vid skäres af landsvägen från Glommersträsk i n. till le och Vilhelmina i s. och v. Kyrka vid L. ggdes för lapparna redan under Karl IX:s tid, an ännu någon bofast befolkning fanns i sock-, och försågs med präst 1613. Platsen är beggd efter en viss stadsplan med köpmansgata och mse sidor kyrko- och marknadsstugor, lappstad s. v. Marknader hållas i jan. och mars, hvilka ökas af en mängd lappar. Kyrkobyn omfattar L. rknadsplats, 331 inv. (1910), tax.-v. å fastighe- 862,800 kr. (1910), L. kyrkoplats, 379 inv., .-v. 102,300 kr., samt ett intill dem beläget omle af Lyckselehemmanen n:r 1 och 2, 261 inv., m hvilket allt brandstadgan för rikets städer tillpas enl. k. br. 6 juni 1884 och 15 april 1904. dningsstadgan för rikets städer tillämpas inom rko- och marknadsplatsen enl. k. br. 6 juni 1884, gnadsstadgan inom marknadsplatsen enl. k. br. okt. 1884 och hälsovårdsstadgans bestämmelser stad inom marknadsplatsen enl. k. br. 16 aug. 05. Kyrkobyn har prov.-läkare, distriktsveteri-, sjukstuga, apotek (sedan 1849), kronohäkte, utsanstalt, postkontor, telegraf- och telefonsta-n, expeditionskontor af A.-b. Norrlandsbanken, rbankskommittén för Västerbottens läns sparsamt många handlande och handtverkare. nom eldsvåda 23 juli 1911 lades ett tjugutal dar i aska, medförande en skada af omkr. 1/2 l. kr.

Lycksele lappmark. Se Lappmark, sp. 1220.

Lycksele lappmarks tingslag, i Västerbottens , ingår i Västerbottens västra domsaga och Vä-bottens läns Lappmarksfögderi samt omfattar socknarna Lycksele, Örträsk, Stensele, Tärna, Sorsele. 22,090 kvkm. 17,597 inv. (1910).

Lycksele revir. Se Norra Lycksele revir och Södra Lycksele revir.

Lyckåborg. Se Lyckeby.

Lyckås, gods i Skärstads socken, Jönköpings län, med hufvudgården belägen vid Landsjön. Det omfattar 18 7/12 mtl med en egovidd af 2,700 har (åker 735 har), tax. till 704,000 kr., hvaraf 25,700 för ångsåg, tegelbruk, 2 kvarnar och vattensåg (1910), och är en mönsteregendom med rationellt drifvet jordbruk och framstående ladugårdsskötsel. Hufvudbyggnaden, nära L. station å Jönköping—Gripenbergs järnväg, är ett tvåvåningsstenhus i

Lyckås, manbyggnaden.

renässansstil, byggdt 1863 (se fig.). L. existerade sannolikt redan på 1300—1500-talen, som en oansenlig gård med namnet *Hallösa*. I början af 1600-talet tillhörde det den stora Brahepossessionen, såldes 1751 för 270,000 dal. kmt af Ulrika Juliana Brahe, änka efter riksrådet Nils Gyllenstierna, till hennes måg hofmarskalken frih. G. J. Horn af Rantzien och tillhörde sedermera kanslipresidenten grefve K. G. Löwenhielm (1756—68), vicepresidenten frih. A. J. von Köhler (1780-talet), som förbättrade godset i hög grad dels genom inköp, bl. a. af Drättinge, dels genom sänkning af Landsjön, hvarigenom stora vidder vunnos för plogen, öfversten frih. E. G. Adelsvärd och statsrådet grefve E. R. Adelsvärd (1790—1840) samt öfverståthållaren grefve J. Essen Hamilton, som uppförde det nuv. slottet, och dennes son grefve J. Hamilton, den nuv. egaren, som i hög grad uppdrifvit L:s höga kultur. Wbg.

Lycoperdāceæ, *bot.*, svampfamilj af klassen *Gasteromycetes*, utmärkt af de i början köttiga, senare torra fruktkropparna, som ha dubbel, papperstunn vägg och vid mognaden innehålla en med kapillitium blandad pulverformig spormassa. Hit höra *Geaster* och röksvamparna. G. L—m.

Lycope'rdon L., *bot.* Se Röksvamp.

Lycope'rsicum escule'ntum, *bot.* Se Tomat.

Lycopodiāceæ, Lykopodiacéer, Lummerväxter, *bot.*, växtfamilj af klassen *Lycopodiales*, utmärkt genom knölformigt, samkönadt prothallium, sporer af endast ett slag och blad utan ligula. Lykopodiacéerna förekomma i synnerhet i tropikerna. G. L—m

Lycopodiacéer, *bot.* Se Lycopodiaceæ.

Lycopodiāles, *bot.*, klass bland ormbunksväx-

terna, utmärkt genom små, vanligen spiralställda blad och ensamma sporangier på bladens öfversida eller i bladvecken. Klassen delas i två serier: *Lycopodiales eligulatæ* (fam. *Lycopodiaceæ*), isospora, med blad utan ligula, och *Lycopodiales ligulatæ* (fam. *Selaginellaceæ*, *Lepidodendraceæ*, *Sigillariaceæ*, *Isoëtaceæ*), heterospora, med blad med ligula. G. L—m.

Lycopodi'tes Brongn., *paleobot.*, provisoriskt släktnamn för sådana fossila växter, som till sin yttre byggnad öfverensstämma med de nutida släktena *Lycopodium* och *Selaginella* och, så vidt man vet, hade sporer af endast ett slag. A. G. N.

Lycopo'dium L., Lummerslägtet, *bot.*, *farm.*, är ett släkte af mångåriga, ofta refviga, mossliknande växter, som bilda typen för fam. *Lycopodiaceæ*. Stammen är utdragen, gaffellikt delad och täckt af många, små, styfva, barrlika blad. Sporangierna (2 å fig.), som äro njurformiga och öppna sig med 2 valvler, äro antingen samlade i grenspetsarna i ax af kortare, fjällika blad eller på blad ej olika de öfriga. *L. selago* L. har ej ax, och dess stam bildar ej långa, greniga refvor, såsom hos öfriga svenska arter. Dekokt på denna art begagnas till tvättning af boskapen mot ohyra; däraf det svenska namnet lopplummer. De öfriga långrefviga arterna, särskildt *L. clavatum* (se fig.), användas till flätning af dörrmattor, och denna användning har förskaffat dem benämningen mattgräs. Alla lummerarter äro ständigt gröna och växa i skogs- och fjälltrakter, här och där tämligen ymnigt. En art, med det svenska namnet jämna, *L. complanatum* L., har på de sterila grenarna korsvis motsatta blad af två olika slag. Det egendomliga utseendet hos dessa ständigt mörkgröna eller blågröna, sterila grenar har föranledt, att jämna ganska ofta af allmogen afplockas under vintern och utbjudes till salu i de större städerna som ett vackert vintergrönt. Rörande de för medicinskt och farmaceutiskt ändamål använda sporerna (3 å fig.) se Nikt. O. T. S. (G. L—m.)

Lycopodium clavatum. *1* gren med axlika sporangiesamlingar, *2* sporofyll med sporangie (nedtill), *3* sporer.

Lyco'psis L., örtsläkte af fam. *Borraginaceæ*, skildt från det närstående släktet *Anchusa* genom böjdt kronrör. I Sverige förekommer allmänt som åkergräs *L. arvensis* (*Anchusa arvensis*), en 10—50 cm. hög, mycket sträf ört med vågigt tandade blad och ljusblåa blommor. G. L—m.

Ly'copus europæus L., Andorn, Strandklo, *bot.*, en på våta ställen växande ört af fam. *Labiatæ*. Stjälken är upprätt, ända till 1 m. hög, hårig, med motsatta, parflikiga, grofvt sågade blad, i hvilkas vinkel sitta mycket täta, kransvis ställda samlingar af små hvitröda blommor. Dessa ha nästan regelbundet fyrflikig krona och 2 ståndare. Den torkade örten var förr upptagen i farmakopéerna under namnet *herba marrubii aquatici* och är än i dag uti Italien ett folkmedel mot frossan, hvilket gett anledning till namnet kina-ört. Örten har varit mycket rekommenderad som verksam mot lifmoderblödningar. Dess saft ger en vackert svart färg, af hvilken zigenarna, enligt i södern gängse folkmening, begagna sig för att brunfärga huden hos ljushyade barn, som de bortröfvat. Detta skall vara orsaken till benämningen zigenarört, som äfven tillagts denna växt. O. T. S. (G. L—m.)

Lycōsa, *zool.* Se Spindeldjur.

Lycostro'bus Nathorst, *paleobot.*, en inom Skånes kolförande aflagringar funnen stor sporofyllsamling (blomma) med såväl mega- som mikrosporer, de senare erinrande om dem hos *Isoëtes*. Fossilet, som hittills är funnet med blott ett enda exemplar, har sitt hufvudsakliga intresse därigenom, att det synes ådagalägga, att afkomlingar af stenkolsperiodens stora lummerväxter fortlefde ännu under rät-liastiden. A. G. N.

Lycu'rgus. Se Lykurgos.

Lyda, *zool.* Se Sågsteklar.

Lydbiskop (fsv. *lyþbiskuper*, af *lyþir*, människor, folk). Se Korbiskopar.

Lydd [li'd], stad i engelska grefsk. Kent, 5 km. s. v. om New Romney. 2,675 inv. (1901). Det var förr en hamn af betydenhet, och ehuru staden nu, till följd af kustens förändringar, ligger nära 5 km. från densamma, är befolkningen ännu till stor del fiskare. 1290 fick staden samma privilegier som Cinque ports mot villkor att understödja kronan med ett skepp. Wbg.

Lydda (hebr. *Lod*, arab. *el-Ludd*), i forntiden stad i Palestina, vid den egyptisk-syriska karavanvägen och vid järnvägen Jafa—Jerusalem, 19 km. s. ö. om Jafa. Redan tidigt funnos kristna där.

trus botar där den lame Eneas, Apg. 9: 32 ff.) der den senare kejsarperioden hette staden *Diosis* och blef säte för en biskop. Efter Jerusalems fick den en rabbinskola. 415 hölls där en od, på hvilken Pelagius försvarade sina åsikter. är El-Ludd en stor by och till namnet säte för grekisk biskop, som emellertid residerar i Jeruem. Grek.-ortodox S:t Georgskyrka (förr moské). kr. 4,000 inv. (J. F. N.)

Lyddeköpinge, socken. Se Löddeköpinge.

Lyddeån. Se Käflingeån.

Lyddit, ett af engelska staten som sprängladdg i granater användt sprängämne. Lydditen pkallad efter tillverkningsorten, Lydd, i grefsk. nt) utgöres af gjuten pikrinsyra (se d. o.) och n första gången till användning i boerkriget 99, hvarvid den dock till följd af ofullkomliga danordningar ofta gaf dåliga krevader. E. S—m.

Lü'deke. 1. Christoph Wilhelm L., tysk ist, litteraturhistoriker, f. 1737 i Schöneberg, mark, d. 1805 i Stockholm, var 1758—68 bosatt Smyrna som därvarande lutherska församlings förste själasörjare, sedermera kyrkoherde vid en församling i Magdeburg. 1773 blef L. andre och 1774 förste pastor vid Tyska församlingen i Stockholm. L. skapade sig ett namn mindre genom predikningar och andliga tal än genom *Beschreibung des türkischen reichs* (3 dlr, 1771—89) och i synnerhet genom *Allgemeines schwedisches gersamkeits archiv* (7 dlr, 1781—96), en med ovansakkunskap och fullständighet utförd framställg af hela den svenska bokvärlden under Gustaf s tid samt än i dag en oumbärlig litteraturtorisk och bibliografisk källa. Om sin församling ade L. flerfaldiga förtjänster. Bl. a. utgaf han i ening med pastor Hachenburg en ny redaktion *Deutsches stockholmisches gesangbuch* (1801).

2. Johan Anton August L., den föreendes son, historisk forskare, boksamlare, f. 1772 i Magdeburg, d. 1838 i Stockholm, blef student i Uppsala 1788, filos. mag. i Göttingen 1798, e. o. hofpredikant 1801 och pastor vid Tyska församlingen i Norrköping 1802, hvilken befattning han 1807 utbytte mot den af andre pastor vid Stockholms Tyska församling. 1817 blef han ensam pastor i denna församling och 1818 teol. doktor. Redan n student visade L. sig som en allvarlig specialskare genom *Dissertatio historica de ecclesia teutica et templo S:tæ Gertrudis stockholmiense* (1791) och fortsatte med oförtruten flit sina undersökningar öfver detta ämne. Frukten af sina lärda mödor nedlade L. hufvudsakligen i arbetet *Denkmal der wiedereröffnung der deutschen kirche in Stockholm* (1823), som ger underrättelser om tyska i Sverige bosatta släkter och deras förgreningar. F. ö. utgaf L. några tal och predikningar. Hans utomordentligt rikhaltiga och dyrbara boksamling, innehållande omkr. 600 handskrifter och öfver 14,000 band, såldes 1840. 1 o. 2. —rn.*

Ly'deke Abelsson, biskop, f. i Nyköping af svensk frälsesläkt, d. 1487, var 1450 kanik och sysslоman vid domkyrkan i Västerås och under de följande åren tillika kyrkoherde i Munktorp. Han förekommer 1464 som electus till biskopsstolen i Västerås och lär ha fått sin konfirmation 1466. Han var en nitisk biskop och patriotisk rådsherre, värderad af Karl Knutsson och Sten Sture. Af dessa samt genom försäljning af indulgensbref skaffade han medel till reparation och tillbyggnad af Västerås' domkyrka, och biskopsstolen vann under hans tid stor tillökning i egodelar.

Lydekini anteckningar. Se Landskapslagar, sp. 1019.

Lydekker [li'dekə], Richard, engelsk zoolog, f. 1849, var 1874—82 anställd vid Indiens geologiska undersökning. Han är en af de bäste kännarna af såväl lefvande som fossila däggdjursarter och har utvecklat en häpnadsväckande stor verksamhet rörande dessa djurs beskrifning. Här kunna blott några af hans större skrifter nämnas: *Indian tertiary and posttertiary vertebrata* (1880—86), katalogerna öfver fossila däggdjur, fåglar och kräldjur i British museum (10 dlr, 1885—91), *A manual of palæontology* (tills. med Nicholson, 2 bd 1889), *An introduction to the study of mammals living and extinct* (tills. med W. H. Flower, 1891), *Contributions to the knowledge of the fossil vertebrata of Argentina* (1893), *A handbook of the Marsupialia and Monotremata* (1894), *A geographical history of mammals* (1896), *The deer of all lands* (1898) och *Wild oxen, sheep and goats of all lands* (1898). Alltsedan 1887 författar L. de årligen utkommande berättelserna öfver däggdjurslitteraturen i "Zoological records". L—e.

Lydenburg [le'j-], stad i Transvaal, Syd-Afrika, vid Pretoria—Delagoajärnvägen. 1,523 inv. (1904). L., som är hufvudort i ett guldfält, anlades 1846 af boerna och blef hufvudstad i ett distrikt, som då omfattade hela östra delen af Transvaal. 1856 skilde sig boerna i L. från de öfrige och proklamerade en självständig republik, som 1860 inkorporerades i Sydafrikanska republiken. Guld upptäcktes nära staden 1869, och 1873 började där den första framgångsrika bearbetningen af ett guldfält i Transvaal. Wbg.

Lü'denscheid [-ʃajt], stad i preussiska reg.-omr. Arnsberg (Westfalen), i västra delen af Sauerland, på högslätten mellan Volme och Lenne. 32,301 inv. (1910). Realgymnasium samt realskola. Tillverkning af tenn-, järn-, mässings- och nysilverartiklar samt elektrotekniska artiklar. Bredvid staden ligger landskommunen L. (9,913 inv. 1905) med trådfabriker, grof- och klensmide m. m. (J. F. N.)

Lü'deritz, Gustav, tysk kopparstickare, f. 1803, d. 1884, var lärjunge af Buchhorn i Berlin och Richomme i Paris, hvarjämte han i London stu-

derade stålsticket. 1853 blef han professor i kopparstickskonst och medlem af akademien i Berlin. Bland hans stick i linjemaner märkas *ärkeängeln Mikael* (efter Rafael i Louvre) och *Edvard IV:s söner* (efter Hildebrandt), i mezzotinto-maner bl. a. *Veronicas svettduk* (efter Correggio). (G—g N.)

Lü'deritz, F. A. E., tysk kolonigrundläggare. Se Lüderitzland.

Lü'deritzbukten. Se Angra Pequena.

Lü'deritzland, område på västra kusten af Syd-Afrika, i Stora Namalandet, n. om nedre Oranjefloden. Franz Adolf Eduard Lüderitz (f. 1834 i Bremen, d. genom drunkning i Oranje 1886), sedan 1878 disponent för en stor tobaksaffär i Bremen, anlade 1883 en handelsstation (kallad Fort Vogelsang) vid viken Angra Pequena under 26° 27′ s. br., förvärfvade 25 aug. 1883 genom köp eganderätten till ofvannämnda område och ställde det 7 aug. 1884 under skydd af Tyska riket. L. utgör nu den sydligaste delen af Tyska Sydväst-Afrika. (J. F. N.)

Lüders, Aleksander Nikolajevitj, grefve, rysk general, f. 1790 i Podolien, d. 1874 i Petersburg, inträdde 1805 i ryska armén, deltog bl. a. i finska kriget 1808, i de turkiska 1810, 1812—14 och 1828—29 samt i det polska 1831, utmärkte sig 1844—45 i det kaukasiska fälttåget och undertryckte 1848 med sin kår — han var sedan 1837 chef för 5:e infanterikåren —, i förbindelse med Omer pascha, upproret i Donaufurstendömena. Därifrån trängde L. i juni 1849 med 36,000 man upp i Siebenbürgen för att deltaga i bekämpandet af de ungerska upprorstrupper, som där voro samlade under general Bem. Han intog Hermannstadt och besegrade Bem i grund vid Segesvár (Schässburg; 31 juli) samt tvang 20,000 insurgenter att kapitulera. Vid Krimkrigets utbrott (1853) blef L:s kår tilldelad Gortjakovs armé, men L. måste snart för sjuklighet lämna krigsskådeplatsen. Efter sitt tillfrisknande utnämndes han i mars 1855 till öfverbefälhafvare öfver sydhären efter Gortjakov, efterträdde denne i jan. 1856 som högstkommenderande på Krim och afslöt i denna egenskap stilleståndet med västmakterna. L. utnämndes okt. 1861 till ståthållare i Polen och uppträdde där med öfverdrifven stränghet, återkallades därför i juni 1862, men blef dock samtidigt upphöjd i grefligt stånd. Vid afresan från Warschau sårades han vid ett attentat och drog sig sedan tillbaka till privatlifvet.

Lüders, Heinrich, tysk indolog, f. 1869 i Lybeck, filos. doktor i Göttingen 1894, tjänstgjorde vid Indian institutes bibliotek i Oxford 1895—99, blef privatdocent i Göttingen 1898, e. o. professor där 1903, ord. professor där 1905, i Kiel 1908 och i Berlin 1909. L. är en synnerligen gedigen litteraturkännare och har utgifvit bl. a. *Die Vyāsaçikṣā* (1895), *Die grantha recension des Mahābhārata* (1901), *Würfelspiel im alten Indien* (1907) och *Bruchstücke buddhistischer dramen* (1911). L. är led. af den kommission, som skall åvägabringa en kritisk upplaga af Mahābhārata. K. F. J.

Lydgate [li'dgēit], John, engelsk skald, f. omkr. 1370 i byn Lydgate i Suffolk, d. omkr. 1450, tillbragte större delen af sitt lif som munk i benediktinklostret Bury S:t Edmunds, Suffolk, i hvilket han vann inträde redan som gosse. L. var 1400-talets både mångsidigaste och produktivaste författare; man har beräknat, att hvad han författat öfverskrider 140,000 versrader, förutom hvad som ej bevarats till vår tid. Han synes ha studerat i Oxford och Paris, kanske äfven i Italien. Som sin mästare och föregångare nämner han själf Chaucer, som han också flitigt efterliknar, understundom så slafviskt, att hans diktning gör intryck af parodi. Hans oerhördt rika författarskap låter sig ännu ej fullständigt öfverblickas, då mycket af hans penna ej är utgifvet och äktheten af flera honom tillskrifna verk är tvifvelaktig. Trots sin brist på originalitet och trots den ofta klumpiga formen och haltande metern åtnjöt L. stort anseende bland sina samtida och beskyddades af hofvet. Han var alltid beredd att skrifva öfver de olikartade ämnen, som förelades honom. Hans största och mest kända arbeten äro *Troy Book* (efter Guido delle Colonne och en fransk källa, men tydligen påverkad af Chaucers "Troilus"), en roman på 30,000 vers, *Story of Thebes* efter en fransk bearbetning af Statius' "Thebais" och med en mycket krystad anslutning till Chaucers Canterbury-berättelser (L. berättar historien för pilgrimerna på återvägen från Canterbury) samt *Falls of Princes* (efter Boccaccios "De casibus virorum illustrium" eller en fransk öfv. af denne), L:s berömdaste arbete, öfver 36,000 vers, skrifvet på uppdrag af hertig Humphrey of Gloucester. Dessutom må nämnas *The temple of glass* (utg. 1891), en allegorisk dikt med Chaucer som förebild, *St. Albon and Amphabel*, *Miracles of St. Edmund* m. fl. legendariska epos, *The secrets of old philosophers*, *Reason and sensuality*, *The pilgrimage of the life of man* (efter De Guilleville), en Æsopus-öfversättning, allehanda ballader, klagodikter, berättelser, fabler, hymner och invokationer. I litteraturhistorien nämnes L. i oskiljaktigt samband med Thomas Occleve eller Hoccleve, likaledes en varm beundrare och efterliknare af Chaucer. E. B—n.

Lydia, *astron.*, en af småplaneterna.

Lydiannas sund. Se Kung Karls land.

Lydien (grek. *Avδία*, jon. *Avδίη*, lat. *Lydia*), i äldre tider äfven kalladt Meonien (grek. *Maioni'a*, lat. *Mœonia*), var fordom namnet på ett vidsträckt landskap i västra delen af Mindre Asien, begränsadt af Mysien i n., Frygien i ö., Karien i s. och Egeiska hafvet i v., ehuru visserligen den breda, af joniska greker befolkade kuststräckan knappt är att räkna till det egentliga L. Det lydiska riket sträckte sig vida öfver de nu angifna gränserna för stamlandet och omfattade mot slutet af sin tillvaro en stor del af Mindre Asien, med floden Halys som östlig gräns. Den nordliga och större delen af det egentliga L. utgjordes af Hermos', den sydliga af Kaystros' flodområden, åtskilda genom den i ö. och v. löpande bergskedjan Tmolos (nu *Bos dag*). Landets östra del med tydliga spår af vulkanisk natur (därför fordom kallad *Katakekaume'ne*, "det förbrända landet") är öde och ofruktbar, men de båda nämnda floddalarna utmärkas genom utomordentlig fruktbarhet och ha det härligaste klimat. I berget Tmolos funnos fordom rika guldgrufvor, och äfven den därifrån kommande floden Paktolos, en biflod till Hermos, hade guldförande sand. Till följd af dessa rika hjälpkällor var L. säte för en uråldrig kultur och intog tidigt en betydande maktställning bland de kring-

gande länderna. Sedan urminnes tid skall det ha
erats först af atyadernas och sedan af herakli-
nas härskarätter. I sitt historiska tidsskede in-
der det med mermnadernas konungaätt omkr.
f. Kr. Bland konungar af detta hus äro i syn-
het Alyattes och hans son Kresus (Kroisos) kända
kraftfulla härskare, under hvilka det lydiska
t nådde sin största utsträckning. Men då Kresus
siktigt började krig mot perserna, blef han i
nd besegrad af Cyrus, och det underkufvade L.
andlades till en persisk satrapi (546 f. Kr.). Det
lade sedermera en viktig landsdel inom det
ucidiska, det pergamenska och slutligen inom
romerska riket. I det nuv. turkiska riket mot-
rar det en del af vilajetet (provinsen) Aidin.
Det lydiska folket synes ha tillhört en med karer
fryger besläktad stam, måhända uppblandad
l semitiska element. Under äldre tider voro
erna ett krigiskt och tappert folk, men de per-
e eröfrarna voro angelägna att i grund utrota
krigiska anden genom att förbjuda lyderna bru-
af vapen och i stället uppmuntra dem till för-
ligande nöjen. Handel och industri fortforo
ge att blomstra. Bland sköna konster idkades
trädesvis musiken, och en af den grekiska mu-
ns tonarter bar namn af den lydiska. Inom
gionsväsendet intog gudamodern Kybeles dyr-
, med sina vilda och larmande fester, ett fram-
nde rum. Bland fornminnen märkas i synnerhet
liga grafhögar med däri inbyggda grafkamrar
lydiska konungar. Lydiens hufvudstad var
rdes (grek. *Sardeis*) vid floden Paktolos på
ra sidan om Tmolos. Bland öfriga städer märkas
gnesia (nu Manissa) vid floden Hermos (till
lnad från andra orter med samma namn vanligen
cknadt som "Magnesia vid Sipylos"), Thyateira
rra och Hypaipa i södra delen af landet. Om
grekiska städerna (Smyrna, Kolofon, Efesos
fl.) på L:s kust se Jonien. Litt.: Schubert,
schichte der könige von Lydien" (1884), Radet,
a Lydie et le monde grec au temps des Merm-
les" (1893), Perrot och Chipiez, "Histoire de
t dans l'antiquité" (bd V, 1890), Buresch,
us Lydien" (1898), och den af forskningsresan-
a J. Keil och A. von Premerstein 1908 lämnade
ogörelsen för undersökningarna 1906 (i bd 53
"Denkschriften der Wiener Akademie der wis-
schaften"). A. M. A.

Lydinæ, *zool.* Se Sågsteklar.

Lyding, David. Se Lydinghielm.

Lydinghielm, David, fortifikationsofficer, f.
1, d. 1694 i Göteborg, ingick 1657 som handt-
gare vid artilleriet, där han 1666 blef löjtnant
t tjänstgjorde tillika som konduktör vid forti-
tionen (sedan 1667) och som ingenjör (sedan
1), blef 1675 generalkvartermästarlöjtnant och
1681 öfverstelöjtnants karaktär. Han adlades
8 med namnet L. (förut hette han Lyding).
var en mycket skicklig fortifikationsofficer och
de stor förtjänst om ungdomens undervisning i
ifikationsvetenskapen. Bl. a. uppgjorde han
ingar till Nya Älfsborg och Bohus (1672), ledde
eten å Nya Älfsborg och Marstrand (1674), å
lingen (1675) och å Marstrand (1676), deltog
rigsrörelserna i Bohuslän och Västergötland
7, satte Göteborg i provisoriskt försvarsstånd
8 och biträdde Stenbock vid anordningarna för
undsättningen af Bohus och särskildt vid öfvergången öfver Göta älf vid Älfsborg, uppgjorde planer öfver Nya Älfsborg (1679), Bohus (1680) och Hedvigsholm (1682) samt ombesörjde arbeten å Karlsten och afritade Marstrands stad s. å., uppgjorde plan till Otterhällans befästande (1683) och dessein till Nya Älfsborg (1685), men framför allt verkade han nitiskt för förstärkandet af Göteborgs försvarsverk. L. W:son M.

Lydiska riket. Se Lydien.

Lydisk keramik. Se Larisa, sp. 1238.

Lydisk sten, *miner.* Se Kiselskiffer.

Lydisk tonart, den autentiska kyrkotonart, hvars grundton är *f* (se Kyrkotonarter). I Hæffners koralbok stå koralerna n:r 29 och 483 i lydisk tonart. A. L.*

Lydit, *miner.* Se Kiselskiffer.

Lydköping. Se Köping, sp. 673.

Lydos (grek. *Λυδός*, lat. *Lydus*), eg. Joannes Laurentios, bysantinsk lärd, f. 490 i Filadelfia i Lydien (däraf tillnamnet Lydos). Redan som ung kom han till Konstantinopel, där han inträdde i statstjänst och efter hand bekläddе flera höga ämbeten. Förändringar i administrationsväsendet under kejsar Justinianus medförde dock hans fall (552). I stället började han då vid öfver 60 års ålder en omfångsrik verksamhet som skriftställare. Till vår tid ha, ehuru i stympadt skick, kommit tre om stor lärdom vittnande och delvis ur ej vidare befintliga källor hämtade skrifter på grekiska språket, "Om den romerska republikens ämbetsmän" (utg. af Wuensch 1903), "Om månaderna" (det grekisk-romerska kalenderväsendet; utg. af Wuensch 1898) och "Om järtecken" (båda utg. af Wachsmuth 1897). Äldre upplaga af Becker (1837). A. M. A.

Lydus. Se Lydos.

Lye, socken i Gottlands län, Gottlands södra härad. 1,933 har. 336 inv. (1910). Annex till Alskog, Visby stift, Södra kontraktet.

Lyell [lāi′əl], sir Charles, engelsk geolog, f. 14 nov. 1797 i Kinnordy i Forfarshire (Skottland), d. 22 febr. 1875 i London, blef 1832 professor i geologi vid King's college i London, hvilken plats han dock efter någon tid afsade sig. Han företog vidsträckta resor såväl i Europa (äfven i Sverige, 1834, och i Danmark, 1836) som i Nord-Amerika (1841 och 1845). L. upphöjdes till knight 1848 och till baronet 1864. Han ligger begrafven i Westminster abbey. Ehuru L. offentliggjort äfven många specialundersökningar af stort värde, ligger dock hans förnämsta betydelse i den allmänna riktning han gett geologien, i det att förnämligast han förfäktat de åsikter om de nu på jorden verkande krafternas betydelse för jordens utveckling, hvilka nu omfattas af det stora flertalet geologer. Ur den bittra striden emellan neptunisterna (Werner och hans skola) och vulkanisterna (Hutton, Playfair

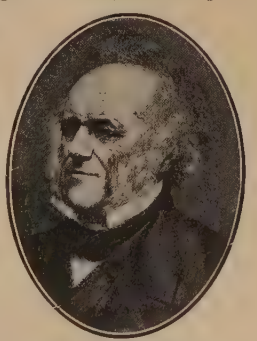

och deras lärjungar) om jordens utveckling framgick en förmedling af bägge partiernas åsikter, som fick sitt förnämsta allmänfattliga uttryck i Cuviers ”Discours sur les révolutions du globe”. Enligt denna mening skildes de olika perioder, i hvilka jordens utvecklingshistoria kan delas, från hvarandra genom våldsamma katastrofer eller revolutioner, genom hvilka icke blott de fysiska förhållandena h. o. h. förändrades, utan ock allt lefvande förstördes, så att hvarje ny period började med en ny skapelse, hvarigenom en h. o. h. ny flora och fauna uppträdde. De krafter, som varit verksamma under förflutna jordperioder, ansågos äfven vara af annan art än de nu verksamma och knappt bundna af samma lagar som nu. Mot dessa läror uppträdde L. och sökte visa, att samma krafter, som nu verka på jordskorpan, verkat äfven under förflutna jordperioder och att de verka efter samma lagar. Därigenom att de verka under ofantligt långa tidrymder, åstadkommas storartade resultat. Inga hela jorden omfattande katastrofer eller revolutioner ha förekommit; dylika ha alltid varit lokala. Lika litet har en fullständig tillintetgörelse af floran och faunan någonsin egt rum. I det stora hela har en jämn utveckling försiggått från den tid, då den glödande, flytande jordkärnan bekläddes med en fast skorpa. Dylika åsikter om de nu på jorden verkande krafternas tillräcklighet att förklara de under jordens utvecklingshistoria försiggångna förändringarna (aktualism), ehuru redan förut framställda såväl af äldre författare som särskildt af C. Prévost och K. E. A. v. Hoff, vunno dock egentligen först genom L. vidsträcktare spridning. Han framställde dessa läror med glänsande talang i *Principles of geology* (hans hufvudarbete, till hvars utgifvande han föranleddes genom studiet af Poulett Scropes ”Geology of Central France”) och *Elements of geology*, hvilka från 1830 utkommit i många upplagor och öfversatts på flera språk (i sammandrag bearbetade på svenska af G. Lindström, ”Geologiens grunder”, 1857; 2:a uppl. 1859). I början motståndare till Darwins lära om arternas förändring, blef dock L. snart anhängare af densamma (se Descendensteori, sp. 192). I själfva verket kunna, såsom B. von Cotta anmärkt, L:s och Darwins åsikter anses som uttryck för samma åskådningssätt, eller lagen om den småningom skeende utvecklingen genom summeringen af enskilda verkningar. Bland L:s många andra arbeten böra nämnas hans klassifikation af tertiärsystemet, grundad på Deshayes undersökningar öfver dess mollusker, berättelserna om hans resor i Nord-Amerika (*Travels in North America*, 1845, och *Second visit to the United states*, 1849) samt hans undersökningar om människans första uppträdande på jorden (*Geological evidences of the antiquity of man*, 1863), hvari han på ett öfvertygande sätt visade människoslägtets höga ålder och samtidighet med en nu utdöd däggdjursfauna. Af särskildt intresse för Sverige äro hans undersökningar öfver hvad som kallats ”svenska vallens höjning” (*Proofs of a gradual rising of the lund in certain parts of Sweden*, 1835), som gjordes under L:s resa här 1834. Enligt dessa skulle Sverige höjas mest i n. och med aftagande mått ungefär till Kalmar, s. om hvilken stad ingen höjning kan spåras. L:s behandling af frågan samt de af honom angifna måtten för höjningen ha ingått i nästan alla läroböcker. Nyare undersökningar, grundade på ett större iakttagelsematerial, ha emellertid visat, att en nivåförändring visserligen eger rum och att denna är större i norra än i södra Sverige, men å andra sidan ej försiggår så hastigt, som L. antog; för Stockholmstrakten t. ex. angaf L. en höjning på $0{,}_{75}$ m. för 100 år, under det nyare undersökningar ange höjningen till ung. $0{,}_{50}$ m. under nämnda tidrymd. 1881 utgafs L:s ”Life, letters, and journals” i 2 bd. Se T. G. Bonney, ”Ch. L. and modern geology” (1895). — B. L—n. (A. Hng.)

Lyftarmring (Bruskring), *mek.* Se Brusk, Hammare 1, sp. 1239—40, och Hammarställning, sp. 1258 med fig.

Lyfting, *sjöv.* Se Drake 3, sp. 817.

Lyftkraft, *mek.* Om en fast kropp nedsänkes delvis eller h. o. h. i en vätska, utöfvar denna på den en resulterande tryckning, som är riktad lodrätt uppåt och benämnes vätskans lyftkraft. Enligt ”archimediska principen” (se d. o.) är denna kraft lika stor med vikten af den utaf kroppen undanträngda vätskan. En kropp, hvars vikt är mindre än vikten af en lika stor volym af vätskan, nedsjunker så djupt i denna, att vid jämvikt lyftkraften blir lika med kroppens vikt. Så t. ex. väger ett fartyg lika mycket som den vid jämvikt undanträngda vattenvolymen. Äfven luften utöfvar en lyftkraft på i densamma befintliga kroppar. Är kroppen lättare, hvilket t. ex. är händelsen med luftballongen, stiger den upp med en kraft, som vid jämvikt är lika med skillnaden emellan lyftkraften och kroppens vikt. G. R. D.*

Lyftkran. Se Kran 2, där bl. a. å sp. 1208 och å pl. III, fig. 8, lämnas förklaring öfver det hit hänvisade ordet bockkran. — Det hit hänvisade bockvindspel är ett fristående vindspel (se d. o.).

Lyftkrok, *skogsv.* Se Lyftsax.

Lyftsax, *skogsv.*, en apparat, som man använder för att lyfta upphugget virke, såsom timmer, trämasseved och kolved. För att erhålla ett stadigt grepp på en stock, då den skulle lyftas, brukade man förr hugga fast yxan i stockändan. Härigenom skadades dock virket högst afsevärdt, hvarför man nu allmänt använder lyftsax eller lyftkrok, hvil-

Fig. 1. Lyftsax.

Fig. 2. Lyftkrok.

kas konstruktion framgår af fig. 1 och 2. Med lyftsaxen griper man rundt stocken och kan sålunda lätt draga den åt sidorna, med lyftkroken fattar man under stockens ena ända, hvarför man vid flyttandet alltid måste uppbära stocken. W. E—n.

Lyftverk, *maskint.*, en anordning för fartygs transport från en lägre till en högre kanalnivå och tvärtom. Fartyget hvilar i en med vatten fylld låda,

höjes och sänkes i vertikal riktning. De äldsta verken manövreras med hydrauliskt tryck (se 1). Vatten under högt tryck insläppes i brun-

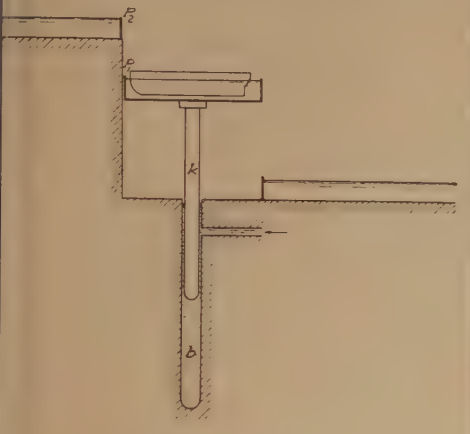

Fig. 1.

b och lyfter upp kolfven *k*. Då lådan kommit vå med den öfre kanalen, med den lösa porten tätt intill den likaledes lösa porten p_2, tätas llanrummen mellan kanalmuren och lådan med mmiringar e. d., portarna upplyftas eller ner-las, fartyget går in i kanalen och ett eventuellt dgående fartyg in i lådan; därefter tillstängas tarna, tätningen borttages, tryckvattnet ut-ppes från brunnen *b*, och lådan sjunker till den öfre kanalens nivå, där de andra portarna på mma sätt manövreras. Vid moderna lyftverk har n i st. f. kolfven *k* anordnat ett antal pelare, pburna af i brunnar nedsänkta flottörer. Den orderliga lyftkraften reduceras då till ett mini-m, och i st. f. hydrauliskt tryck användas skruf-, manövrerade med maskinkraft. Lyftverket dför, i jämförelse med vanliga slussar, två stora delar: att en större höjdskillnad kan erhållas llan kanalbassängerna samt att vattenförbruk-gen är praktiskt taget = 0; dess olägenheter högre anläggningskostnad och mindre drift-kerhet. — Till lyftverk kunna räknas även s. k.

Fig. 2.

tande plan (se d. o.) eller båtbanor. Även r transporteras fartyget i en med vatten fylld och d rörliga portar försedd låda, men rörelsen sker e i vertikal led, utan längs en i lutning lagd bana . 2). Jfr Kanal, sp. 748. J. G. R.

Lygæidæ, *zool.*, familj hörande till gruppen *mnocerata*, underordn. skinnbaggar (*Heteroptera*) halfvingarnas (*Hemiptera*) ordn. bland insek-na. Hit höra medelstora eller små arter med nligen långsträckt, jämbred kroppsform; sku-len, d. v. s. den mellan vingarna inskjutande kantiga ryggplåten på mesothorax, når ej med sin spets till bakkroppens midt. Pannspröten äro trådlika, fästa nedanför hufvudets sidokanter. — Mer än 2,000 arter äro beskrifna. Af dessa har ett 60-tal, tillhörande 32 släkten, anträffats i Sverige. Arterna lefva af växtsafter och döda smådjur. Allmän på torr mark i barrskog är den 8 mm. långa, svarta och bruna, med svart rombisk vingfläck tecknade *Pachymerus pini*. En af våra största arter är den 12—14 mm. långa riddarskinnbaggen, *Lygæus equestris* (se fig.), som är grant röd med svart kors och därbakom en rund hvit fläck på ryggen. Den är vanlig i kusttrakterna på tulkörten (*Cynanchum vincetoxicum*). I ögonen fallande för sina färger är äfven den 9—10 mm. långa *Pyrrhocoris apterus*, som är svart med röda kanter på mellan- och bakkropp samt röda vingar, tecknade med 2 svarta punkter; träffas bland gräset i löfängar. G. A—z.

Riddarskinnbaggen.

Lygæus, *zool.* Se Lygæidæ.

Ly'gdamis (grek. *Λύγδαμις*), forngrekisk enväldshärskare på ön Naxos under senare delen af 6:e årh. f. Kr. Ehuru själf af högättad härkomst, ställde han sig i striderna mellan aristokraterna och folkpartiet i spetsen för det senare. Det därigenom vunna inflytandet begagnade han för att understödja Peisistratos, då denne för tredje gången tillryckte sig enväldet i Aten. Till gengäld var Peisistratos honom sedermera behjälplig att förjaga hans motståndare och göra honom till envåldshärskare på Naxos (omkr. 540 f. Kr.). Han störtades sedan, antagligen af spartanerna. A. M. A.

Lygeum spartum Lœfl., *bot.*, *tekn.* Se Esparto.

Lygnern, insjö på gränsen emellan Fjäre härad i Hallands och Marks härad i Älfsborgs län, 15 m. ö. h., 31,6 kvkm., omkr. 18 km. lång i n. ö. och s. v., och högst 2,5 km. bred, afflyter till Kungsbackafjorden af Kattegatt genom Rolfsån. På nordvästra sidan utbreder sig en på sjöar och mossar rik, föga bebyggd skogstrakt, de s. k. Lygners vider. (Wbg.)

Lygon [lāi'gən], engelsk adelssläkt, hvars hufvudman bär titeln earl Beauchamp [bi'tʃəm]. — Frederick L., 6:e earl Beauchamp, politiker, f. 1830, d. 1891, var 1857—66 (konservativ) medlem af underhuset, 1874—80 lord steward i Beaconsfields ministär samt juni 1885—april 1886 och aug. 1886—juli 1887 (under Salisbury) generalkrigskommissarie. I parlamentet gjorde han sig känd som en af högkyrklighetens främsta målsmän. — Hans son, William L., 7:e earl Beauchamp, politiker, f. 20 febr. 1872, var 1899—1901 guvernör öfver Nya Syd-Wales, anslöt sig till det liberala partiet, var 1907—11 lord steward och är sedan 1911 (under Asquith) minister för offentliga arbeten och medlem af kabinettet. V. S—g.

Lygoso'ma, *zool.* Se Lacertilia, sp. 748.

Ly'gris, *zool.* Se Mätarfjärilar.

Lügumkloster. Se Lögumkloster.

Lyhundra. 1. Härad i Stockholms län, ingår i Mellersta Roslags domsaga och fögderi samt omfattar socknarna Söderby-Karl, Estuna, Lohärad, Malsta, Husby-Lyhundra. 31,811 har. 5,060 inv. (1910). — 2. Kontrakt i Uppsala stift, omfattar

de sex pastoraten Väddö; Estuna; Söderby-Karl; Vätö; Roslags-Bro; Lohärad och Maista. 64,818 har. 13,002 inv. (1910).

Lyk, stad. Se Lyck.

Lykabe'ttos. Se Aten, sp. 316.

Lykaï'os (grek. *Λυκαῖος*, lat. *Lycæus*), binamn för Zeus med anledning af den dyrkan, som egnades honom på berget Lykaion i Arkadien. A. M. A.

Lykakonitin. Se Akonitin.

Lykantropi (af grek. *ly'kos*, varg, och *a'nthropos*, människa), *psyk.*, en ofta i sjukliga förnimmelser rotad vidskeplig föreställning om en människas förvandling till varg (varulf). Denna föreställning har uråldriga anor och torde ännu någon gång kunna förekomma hos sinnessjuka i afskilda trakter, där sägen och öfvertro lefva kvar i folkmedvetandet. Sådana föreställningar, om hvilka en hel del antydningar och berättelser återfinnes i den klassiska litteraturen, hade under medeltiden och långt fram i nyare tid stor spridning i Europa och sammanhängde intimt med tron på djäfvulens ingripande och förmåga att "förvända synen på folk" eller direkt omskapa verkligheten. Vid sidan om andra former af andlig smitta ser man sålunda äfven epidemisk lykantropi uppträda. I Frankrike förekommo sålunda under 1500-talet många varulfsprocesser, hvarvid människor anklagades för att ha i gestalt af vargar begått allehanda gräsligheter, dömdes och afrättades. Jfr R. Leubuscher, "Ueber die wehrwölfe und tierverwandlungen im mittelalter" (1850), och W. Hertz, "Der werwolf" (1862). Se äfven Häxeriprocesser. G—s.

Lykāon (grek. *Λυκάων*, lat. *Lycāon*), *grek. myt.*, en son af Pelasgos, sagokonung öfver Arkadien och fader till 50 söner, hvilka i brottslighet och öfvermod sägas ha öfverträffat alla andra människor. För att pröfva deras sinnelag besökte dem Zeus själf i oansenlig människogestalt, hvarvid de till måltid framsatte köttet af en slaktad gosse. Förgrymmad, kullstötte Zeus bordet och dödade med blixten dem alla utom den yngste, Nyktimos. Enligt andra sagor var det L. själf, som framsatte den hemska måltiden, hvarefter Zeus till straff förvandlade honom till en varg (varg heter på grek. *ly'kos*). Ännu en annan saga låter L. sönderstycka sin dotter Kallistos son med Zeus, Arkas, hvars kropp dock ånyo sammantogades af Zeus och upptogs bland stjärnbilderna. Alla dessa sagor anspela tydligen på en i Arkadien under urminnes tid åt Zeus Lykaios hemburen dyrkan med människooffer. A. M. A.

Lykaönien (grek. *Λυκαονία*), i forntiden landskap i Mindre Asien, begränsadt i ö. af Kappadocien, i n. af Galatien, i v. af Frygien och Pisidien samt i s. af bergskedjan Taurus, från hvilken det delvis var skildt af Isaurien, hvilket några författare räknade till L. Gränserna växlade dock på olika tider. Landet bildar en del af den stora högslätt, som upptager hela det inre af Mindre Asien, och lider i allmänhet brist på vatten, så att hela norra delen af landskapet från trakten af Ikonion till saltsjön Tatta och Galatiens gräns nästan alldeles saknade vegetation. Andra delar voro emellertid, oaktadt vattenbristen, synnerligen lämpliga för fårafvel. Lykaonerna voro liksom sina grannar isaurierna ett vildt och laglöst folk. Om deras ställning i etnografiskt hänseende är ingenting bekant. De voro hvarken arier eller semiter. Deras land genomskars af en af de stora stråkvägarna, som naturen själf bildat genom Mindre Asien, från Sardes och Efesos till Ciliciska portarna, och längs denna uppstodo några städer, bland hvilka *Ikonion* var den förnämsta. Något längre i n. låg Laodikeia Katakekaumene och i s., nära foten af Taurus, Laranda, senare kalladt Karaman. Äfven Derbe och Lystra, hvilka att döma af Apg. tyckas varit betydande städer, lågo sannolikt i trakten af Laranda. (J. F. N.)

Ly'kēion (grek. *Λύκειον*, lat. *Lycēum*, *Lycium*), ett på östra sidan om det forna Aten beläget gymnasion (se Gymnasium 1) med omgifvande parkanläggningar. Berömdt var stället i synnerhet som läroplats för Aristoteles och hans efterföljare, den peripatetiska skolan. Med anledning häraf har ordet i den latinska formen upptagits i de nyare språken som betecknande en högre läroanstalt (se Lycée och Lyceum). A. M. A.

Ly'kēios l. Ly'kios (grek. *Λύκειος* l. *Λύκιος*), ett, i synnerhet hos de grekiske skalderna, ofta förekommande binamn för Apollon. Om namnets betydelse funnos redan hos de gamle stridiga meningar. Några ha velat härleda det från grek. *ly'kos* (varg), i hvilket fall Apollon därmed skulle betecknas som herdegud (vargfördrifvare), andra från landskapsnamnet *Lykia*, där Apollons dyrkan från urminnes tider var inhemsk. Sannolikt är det bildadt af stammen *lyk-* (grek. *lychnos*, lat. *lux*, *luceo*) och betecknar Apollon som "ljusgud", i hvilken egenskap han äfven identifierades med solguden *Helios*. A. M. A.

Lykien, Lykiska språket. Se Lycien och Lyciska språket.

Lykke, dansk adelsslägt, som var känd sedan 1200-talet och utslocknade på 1700-talet.

1. Iver L., blef 1382 riddare och 1387 riksråd, deltog 1395 i förhandlingarna på Lindholms slott och dog omkr. 1400. Det är tvifvelaktigt, om han, som folkvisan förtäljer, var anförare för de danska trupperna i slaget vid Falköping 1389; högste befälhafvare var han i alla fall ej.

2. Peder L., f. 1359, d. 1436, hette eg. Bille, men tog sig efter modern namnet L. Han studerade i Paris och erhöll magistergraden samt blef 1385 ärkedjäkne i Roskilde. 1401 förde han i England underhandlingarna om Eriks af Pommern förmälning, blef 1409 biskop i Ribe och 1418 ärkebiskop i Lund. Han var ett af danska kyrkans sändebud till konsiliet i Konstanz, där han spelade en viktig roll. På det af honom sammankallade kyrkomötet i Köpenhamn 1425 (det sista i Danmark) genomdref han viktiga beslut, som afsågo sedernas förbättring bland präster och munkar och egde giltighet till reformationen.

3. Niels L., f. omkr. 1492, d. 1535, följde Kristian II på tåget till Sverige 1520 och blef vid kröningen dubbad till riddare samt höll under blodbadet i Stockholm 8 nov. till folket ett tal med uppmaning att ej förfäras för det straff, som nu drabbade förbrytare och kättare. 1522 blef han konungens köksmästare, deltog 1523 i Köpenhamns försvar och tjänade sedan Kristian i flera diplomatiska beskickningar. 1528 slöt han sig till Fredrik I, sändes till Norge och verkade för befästandet af dess förbindelse med Danmark samt äktade Elline

lenstjerne, dotter till fru Inger Römer till
åt. 1532 blef L. norskt riksråd, deltog i tåget
Oslo mot Kristian II och öfvertalade honom att
tulera, men föll i onåd hos konung Fredrik,
för att han lofvat Kristian II fri lejd. Efter sin
as död 1532 knöt L. en förbindelse med hennes
er Lucie, men kunde ej utverka släktens eller
ans samtycke till äktenskapet, ehuru ett barn
it frukten af förbindelsen. Han närmade sig
utom lutheranerna och fängslades därför i juni
5 af ärkebiskop Olaf, dömdes för kätteri och
i fängelset dödad genom kolosförgiftning
get ihjel") 24 dec. s. å. Lucie äktade seder-
a Jens Bjelke och drunknade 1555.

. Anna L., f. 1595, d. omkr. 1641, var
5—23 gift med Kaj Rantzau och knöt 1626
t en förbindelse med tronföljaren, prins Kri-
n. Hans fader, Kristian IV, lät fängsla henne
ville ha henne åtalad för trolldom, men måste
n. 1628 lössläppa henne (dock förpliktades hon
ej lämna sin gård). 1629 ingick hon äktenskap
Knud Ulfeld.

. Kaj L., den föregåendes brorson, f. omkr.
2, d. 1699, var en af Danmarks rikaste gods-
re på sin tid, men utmärkte sig mest genom sitt
rmod, öfverdåd och utsväfvande lefnadssätt.
blef kammarjunkare 1646, var nära förbunden
rikshofmästaren K. Ulfeld och blef för sin fri-
kighet plötsligt aflägsnad från hofvet. 1657
han öfverste för ett af honom själf värfvadt
mente, men visade ingen krigisk duglighet.
han 1661 råkade i tvist med sin f. d. gårds-
de, framdrog denne ett bref, som L. 1656 skrif-
till sin dåv. frilla (sedermera gårdsfogdens
tru) och hvari han på ett ytterst kränkande sätt
rat sig om drottning Sofia Amalias äktenskap-
trohet. L. måste erkänna sitt brott och utfästa
att betala 100,000 riksdaler i böter. Då han
n att betala flydde ur landet, anklagades han
majestätsbrott och dömdes att mista lif, ära
gods. Hans egendom (uppskattad till inalles
,000 riksdaler) indrogs till kronan, och själf
ttades han in effigie 5 sept. 1651. Efter Sofia
alias död (1685) fick L. tillstånd att åter-
da till Danmark. Jfr K. Bruun, "K. L."
86). 1—5. E. Ebg.

Lyko'fron (grek. *Λυκόφρων*), forngrekisk skald
grammatiker från Chalkis på Eubea, lefde
der Ptolemaios Filadelfos (förra hälften af 3:e
. f. Kr.) i Alexandria och lade hand vid ord-
det af den i det ptolemaiska biblioteket befint-
grekiska lustspelslitteraturen. Äfven nämnes
som författare till ett arbete "om lustspelet"
till ett stort antal dramer, till större delen tra-
ier. Under L:s namn har till vår tid kommit
dikt med titeln *Alexandra* (l. Kassandra), hvil-
i 1,474 jambiska verser framställer den trojan-
Kassandras spådomar om Trojas öde och föl-
de tiders skickelser ända t. o. m. Alexander den
e. Viktigaste upplagor af Scheer (1881) och
zinger (1895, med tysk öfv.). A. M. A.

Lykomēdes (grek. *Λυκομήδης*). 1. Konung öf-
doloperna på Skyros, fader till Deïdameia (se
o.), spelar en roll i den trojanska sagokretsen
den grekiska konsten (se Akilles, sp. 423,
Theseus). — 2. En rik man från Manti-
i Arkadien, var mycket verksam vid grund-
läggningen af Megalopolis (se d. o.) i 4:e årh. f.
Kr. Han sökte med tebanernas hjälp frigöra arka-
dierna från Spartas öfvervälde. Men efter 369
ville han göra sig och sina landsmän oberoende
äfven af tebanerna. På återvägen från Aten, med
hvilket han sökt förbund, blef han mördad.

Lykopodiacéer, *bot.* Se Lycopodiaceæ.

Lyko'polis. Se Siût.

Lyko'rtas (grek. *Λυκόρτας*), forngrekisk krigare och statsman från Megalopolis i Arkadien, efter Filopoimens död (183 f. Kr.) anförare (strateg) för det akeiska förbundet (se Akéer), hvars redan sviktande motståndskraft han för en tid lyckades höja. L. var fader till historieskrif-varen Polybios. A. M. A.

Ly'kos, forntida namn på en flod, som nu heter Nahr-el-Kelb ("hufvudfloden") och på Syriens kust faller ut i S:t Georgsviken af Medelhafvet, ej långt n. ö. om Beirut (se d. o.), dit dess vatten ledes. Bron öfver floden vid Debayeh, platsen för vattenledningens maskinhus och filtreringsverk, är ett vanligt mål för turisters utflykter. Passet mellan floden och en klipphalfö har spelat en roll i histo-rien. Omkr. 30 m. öfver den nuv. vägen hade kejsar Marcus Aurelius anlagt en stenbelagd militärväg. Ännu högre upp finnas många egyptiska (från Ramses II, 1324—1258 f. Kr.), assyriska (från Salmanassar II, 859—825 f. Kr.) och andra inskrifter, som visa, att här gick en väg långt före den romerska. Utom dessa inskrifter finnas en grekisk, en latinsk och en fransk (ang. den franska expeditionen till Syrien år 1860 och 1861 med anledning af blodbadet i Damaskus och de drusiska oroligheterna). Jämte inskrifterna finnas reliefer, t. ex. en, som framställer assyriske konun-gen Assarhaddon, och en, som afbildar en egyp-tisk farao och guden Amon, som delvis ha både konstnärligt och arkeologiskt värde. — Äfven ett par andra floder, t. ex. den nuv. Germili l. Kelil Irmak, en biflod till Jeschil Irmak, och den nuv. Zâb el-Aʿlâ (Öfre Zab), som infaller i Tigris ej långt s. om Mosul, har i forn-tiden burit namnet L. J. C.

Lykosider, *zool.* Se Spindeldjur.

Lyksborg. Se Glücksburg.

Lykseth-Skogman, Magna Elvine, opera-sångerska, f. 6 febr. 1874 i Kristiania, studerade därstädes vid konservatoriet för fru Ida Basilier (-Magelssen), tillhörde 1898—99 O. Lombergs kringresande svenska operasällskap och debuterade 1901 på K. teatern i Stockholm som *Santuzza* i "På Sicilien", *Margareta* i "Faust" och *Elsa* i "Lohengrin". Man fann hos debutanten en ganska stor sopranröst med fasta och präktigt klingande höjdtoner, en aktningsvärd, om än ej fullfärdig sångteknik, behag i den yttre företeelsen, drama-tiskt gry jämte en viss scenvana, och af norsk bryt-ning märktes föga i uttalet. Särskildt den tredje debutrollen lofvade godt genom poetiskt uttryck i sång och spel. Hon anställdes s. å. vid vår opera-scen, där hon alltsedan företrädesvis uppburit de stora, högdramatiska sopranpartierna, under steg-rad förfining i sångligt och plastiskt hänseende. Särskildt för Wagner-repertoaren har hon varit ett stöd genom vackra och lyftade framställningar af *Brynhildas* roller i hela Nibelungentrilogien, *Sieg-linde* i "Valkyrian", *Senta* i "Flygande hollända-

ren", *Elisabet* i "Tannhäuser" och *Isolde* i "Tristan och Isolde", den sistnämnda snart sagdt en mönsterprestation. Vidare må nämnas hennes utmärksfulla *Donna Anna* i "Don Juan", mycket intagande *Grefvinna Almaviva* i "Figaros bröllop" och med stort bifall hälsade *Aida*, äfvensom *Valentine* i "Hugenotterna", *Rachel* i "Judinnan", *Desdemona* i "Otello", *Marta* i "Låglandet" samt den med lif och lidelse genomförda *Izeÿl*. Sångerskan var 1904—jan. 1910 gift med en i Stockholm bosatt norsk köpman O. J. Schjerven och blef 1911 omgift med kanslisekreteraren friherre Karl Skogman. Hon har inom konsertlifvet gjort sig bemärkt som oratoriesångerska samt äfven konserterat i Danmark och Norge. I Kristiania gaf hon 1909 gästspel på Nationalteatret. E. F—t.

Lyktbäraren, *zool.* Se Lyktstritar.

Lyktgubbe, detsamma som irrbloss (se d. o.).

Ly'ktos l. Lyttos (grek. *Λύκτος* l. *Λύττος*), en redan af Homeros omtalad forntida stad på Kreta, belägen på öns östra del ungefär 12 km. från dess norra kust. Den ansågs för en koloni från Sparta. A. M. A.

Lyktstritar, *Fulgoridæ*, *zool.*, en till underordningen stritar (*Homoptera*) hörande familj af de halfvingade insekternas ordning, omfattande talrika (omkr. 3,500), mest i tropiska länder utbredda arter. Medan de i vårt land förekommande (tillhörande släktena *Issus*, *Flata*, *Delphax* m. fl.) äro små och oansenliga, hör en del i de varma länderna lefvande till de största af alla insekter och utmärkes icke blott för granna färger, utan också ofta för en snabelformigt framåtriktad utväxt på hufvudet, hvilken stundom når en sådan storlek, att den ger åt insekten ett helt vidunderligt utseende. Beryktad är särskildt den surinamska

Surinamska lyktbäraren. (Knappt 1/2 nat. storl.)

lyktbäraren (*Fulgora laternaria*; se fig.), 70—80 mm. lång, gröngul med svarta teckningar och en stor, citrongul ögonfläck på bakvingarna. Hufvudets utskott, som utgör omkr. 1/4 af kroppslängden, är tjockare än hufvudet självt och framtill blåsformigt uppsvälldt, baktill försedt med en puckel. Det är prydt med röda strimmor och fläckar och troddes förr utan grund utstråla ljus, ett misstag, som gett upphof till hela familjens namn. Såväl denna som i ännu högre grad andra arter af familjen utmärkas för en ymnig afsöndring af vaxartade trådar, som kunna bilda en tofs af kroppens dubbla längd och af kineserna hopsamlas för tillverkning af ljus. G. A—z.

Lyku'rgos (grek. *Ανκοῦργος*, lat. *Lycurgus*), ett i den forngrekiska sagan och historien ofta förekommande personnamn. Bland dem, som burit det, märkas: 1. En sagokonung öfver edonerna i Tracien, som, emedan han förgripit sig på guden Dionysos (Bakchos) och hans följe, af Zeus straffades med blindhet och kort därefter dödades. Enligt en annan saga hemsöktes hans land af missväxt, och L. själf förföll i vansinne. Detta dref honom att döda sin egen son, under det han trodde sig afhugga en vinranka. Då missväxten fortfor, förde honom edonerna till berget Pangaion, där han sönderslets af vilda hästar eller af pantrar. — 2. Spartas i arfsägnen frejdade lagstiftare och grundläggaren af det statsskick, som icke blott tryggade den spartanska statens inre fasthet och sammanhållning, utan äfven bland Greklands öfriga stater tillförsäkrade den en maktställning, i hvilken den under århundraden var utan medtäflare. Rörande L:s lefnadstid äro uppgifterna hos forntidens skriftställare synnerligen stridiga. Enligt Xenofon skulle han ha lefvat samtidigt med herakliderna eller den doriska invandringen (d. v. s. omkr. 1100 f. Kr.), enligt Thukydides däremot föga mer än 400 år före Peloponnesiska krigets slut, således mot slutet af 9:e årh. f. Kr. Enligt den traditionella, på Eratosthenes' beräkningar grundade, tidsbestämningen tillträdde L., som själf tillhörde proklidernas konungahus, 884 f. Kr. regeringen som förmyndare för sin brorson Charilaos l. Labotas. Familjeintriger och afundsmäns stämplingar tvungo honom dock snart att lämna landet. Under vidsträckta resor besökte han äfven Kreta, hvars statsinrättning skall ha tjänat honom till mönster vid den författningsreform, som han efter sin återkomst genomförde i Sparta (se d. o.). Enligt en annan berättelse var det det pythiska oraklet i Delfi, som därvid manade och vägledde honom. Efter fullbordadt värf begaf sig L. till Delfi för att ytterligare förvissa sig om gudens mening, sedan han först tagit löfte af sina medborgare att obrottsligt vidhålla hans lagar, tills han själf kommit tillbaka. Då Pythia förkunnat honom, att Sparta skulle förbli stort och mäktigt, så länge hans lagar höllos i helgd, led han frivillig hungersdöd efter att ha förordnat, att hans aska skulle kastas i hafvet, på det att spartanerna ej genom att hemföra denna skulle kunna anse sig lösta från sitt löfte. I Sparta åtnjöt L. efter döden dyrkan som halfgud (heros). Hans lefnadslopp är enligt äldre källor skildradt af Plutarchos. — Det ligger i öppen dag, att hvad de forntida författarna berätta om L. till ej ringa del är utsmyckadt af sagan. I senare tider ha några forskare velat h. o. h. bestrida hans historiska verklighet och i honom se blott och bart en mytisk personifikation af det spartanska statsskicket. Huru härmed än må förhålla sig, lider det intet tvifvel, att Spartas statsskick icke kan vara ett verk af en person eller på en gång nyskapadt, såsom Lykurgos-

Lykurgos' bild på ett spartanskt bronsmynt.

an låter påskina, utan fastmera är frukten af en om århundraden fortgående utveckling på grund- en af forndoriska traditioner. Litt.: Gilbert, udien der altspartanischen geschichte" (1872), Wide, "Bemerkungen zur spartanischen Ly- glegende" (i "Skandinavisches archiv", I, 01), Nusselt, "Das Lykurgproblem" (1898), Meyer i "Forschungen zur alten geschichte" 02). — 3. Attisk statsman och talare, f. omkr. f. Kr. I likhet med Demosthenes och Hypereides åfvade han att häfda det fosterländska intresset temot det macedoniska partiets stämplingar. I nerhet inlade han stora förtjänster genom att nga ordning och reda i den inre förvaltningen. är den förste verklige framstående finansman, n forntidshistorien har att uppvisa. Under den af 12 år (från 338 f. Kr.), då han stod i spetsen Atens statshushållning, bragte han de genom de egående tidernas misshushållning och demago- ka lättsinne grundligt förstörda finanserna åter tt blomstrande skick, använde stora summor på ndsättandet af flottan, skeppsvarfven, arsenalen m. och kunde därjämte bereda tillgångar för örandet af många storartade, till stadens gagn n förskönande afsedda praktbyggnader. Ett 307 Kr. fattadt folkbeslut rörande en hyllningsgärd L:s minne är bevaradt genom en inskrift. Han de ha dött omkr. 324 och begrofs på statens kostnad vid vägen till Akademeia. Forntiden egde offentliggjorda tal af L., bland hvilka endast ett klagelsetal mot Leokrates) jämte några fragment mmit till vår tid. Detta tal är utgifvet dels i killiga specialupplagor, dels i samlingar af "Ora- es attici". Jfr Blass, "Die attische beredsam- t" (3 bd, 1868—80; ny uppl. 1887—98).

1—3. A. M. A.

Lyly [li'li] l. **Lilly** (**Lylie**), **John**, engelsk fattare, f. 1553 (eller 1554) i grefsk. Kent, d. 06, studerade vid Oxfords universitet 1569—75 mt blef master of arts där och 1579 i Cambridge h lefde sedan i London som skriftställare, för- fves traktande efter att bli antagen till direk- r för hofvets lustbarheter. Han valdes 4 gånger l medlem af parlamentet, 1589—1601. L:s ro- an *Euphues. The anatomy of wit* (1579), med n något vidlyftigare fortsättning *Euphues and s England* (1580), gjorde honom för 10—12 års l till den mest omtyckte skriftställaren i England h gaf upphof åt en särskild smakriktning, den k. "euphuismen", som behärskade hofvets hela ngångeston. Skildringen af Euphues' lefnadsöden gör liksom en tråd, hvilken är fullhängd med varliga moraliska tirader, afhandlingar och bref. et var därför mindre ämnet än stilen, som gjorde ken så ryktbar. Hvad euphuismen beträffar, är t oegentligt att, såsom brukligt är, under denna m inbegripa alla tillkonstlade sätt att tala och rifva, hvilka voro gängse i England under 1500- let. Riktningen skiljer sig nämligen väsentligt an tidens öfriga tillgjordheter. Euphuismens nnemärken äro: en egendomlig förening af lång- ta antiteser med allitteration, assonans, rim och dlek, en pedantiskt omständlig parallellism i an- ingandet af tänkespråk, ett hopande af retoriska urer, ständiga hänvisningar till den klassiska ntiden samt, icke minst, en omåttlig förkärlek liknelser, hämtade från ett slags fabelaktig na- turalhistoria med uppdiktade djur, växter och mi- neral. Jämförd med den surreyska skolans italia- niserande omskrifningar, förefaller L:s diktion klar och enkel. Euphuismens källa (och förebilden, ofta in i detaljer, för L:s bok) är i själfva verket span- joren Antonio de Guevaras historiska roman "El libro aureo de Marco Aurelio" (1529), som sedan 1534 utkom i en mängd engelska upplagor, af hvilka i synnerhet Th. Norths öfversättning ("The dial for princes", 1557) blef inflytelserik. (Jfr Landmann, "Der euphuismus", 1881.) Emellertid gaf L. onekligen en rätt individuell och fantasi- rik ton åt denna pretiösa riktning. L:s mest framstående härmare voro Greene, Lodge och Nash. Hans motståndare var Ph. Sidney, hvars "Arcadia" utträngde euphuismen. — F. ö. skref L. 8 eller 9 hofkomedier, de flesta med mytologi- ska ämnen. Sju af dem äro på prosa och beteckna därigenom samt genom dialogens lif och spänstiga kvickhet ett framsteg i det engelska dramat. De inströdda lyriska styckena äro synnerligen behag- fulla och harmoniska. Af "Euphues" utkommo 13 uppl. till 1636 samt nya uppl. 1868 och 1887. En uppl. af L:s "Dramatic works" utgafs i 2 bd 1858, hans "Complete works" i 3 bd 1902. Monografier öfver honom äro skrifna af J. D. Wilson (1905) och fransmannen A. Feuillerat (1910).

E. F—t.

Lyma'ntria, *zool.* Se Nunnan.

Lymantriidæ, *zool.* Se Liparidæ.

Lyme Regis [lāim ri'dj̆is], stad i grefsk. Dorset, vid floden Lymes utflöde i Engelska kanalen, v. om Dorchester. 2,095 inv. (1901). L., som omtalas redan 774 och blef stad 1284, var förr af betydenhet (det sände två ombud till parla- mentet 1295—1832) och är nu ett besökt hafs- bad.

J. F. N.

Lyme'xylon navāle, Skeppsvarfsflu- gan, *zool.*, en till gruppen *Polymorpha* och fam. *Lymexylonidæ* hörande skalbagge. Den fullbil- dade insekten utmärkes genom långsträckt, mjuk- hårig kropp och mjuka täckvingar. Namnet skepps- varfsfluga har denna insekt erhållit däraf, att dess larv ofta förstört stora förråd af trävirke, afsedt till fartygsbyggnad. Så fann Linné å kro- nans varf i Göteborg stora massor af ekvirke, som genomstungits och gjorts odugligt af detta skade- djur, hvarom han talar i "Wästgöta Resan". På senare tid har denna insekt föga låtit tala om sig som skadedjur.

G. G.

Ly'mfa (lat. *lympha*, klart vatten), *fysiol.*, dels innehållet i lymfkärlen, dels den vätska, som genom- dränker väfnaderna — väfnadsvätskan —, ur hvilken cellerna närmast hämta sin näring och till hvilken de aflämna produkterna af sin verk- samhet. Väfnadsvätskan förnyas ständigt genom ämnesutbyte med blodet. Blodets tryck i kapillä- rerna är i genomsnitt 15 mm. kvicksilfver högre än väfnadsvätskans tryck. Till följd häraf filtrerar vätska genom kärlväggen; lösta ämnen *diffundera* i bägge riktningar genom densamma. Innehållet i lymfkärlen kan betraktas som ett öfverskott af väfnadsvätska, som afrinner genom ett särskildt kärlsystem. Väfnadsvätskans mängd och samman- sättning låta sig icke bestämma. Däremot kan man undersöka den vätska, som bortledes genom de större lymfstammarna. Man har beräknat, att

den lymfmängd, som per dygn inströmmar genom ”bröstgången” i vensystemet, uppgår till $^1/_{15}$ af kroppsvikten och därutöfver. Lymfan är en nästan klar vätska, som innehåller i ringa mängd hvita blodkroppar. Den har samma salthalt som blodserum, men är fattigare på ägghvita. Vid lokal blodtrycksstegring, särskildt vid hinder för venblodets afflöde från ett organ (venös stas), stiger lymfmängden, beroende på ökad filtration ur kapillärerna. Likaså ökas lymfbildningen i en muskel eller en körtel, då organet träder i verksamhet. Vissa ämnen ha en egendomlig *lymfdrifvande verkan* (se Lymfagoga), om de insprutas i blodet. Denna verkan synes stå i samband med något inflytande på lymfbildningen i lefvern (jfr Lymfagoga). J. E. J—n.

Lymfadenit (af *lymfa* och grek. *adēn*, körtel), *anat. fysiol.* Se Körtel 1.

Lymfadenom [-nåm; af *lymfa* och grek. *adēn*, körtel]. Se Lymfom.

Lymfagōga (af *lymfa* och grek. *a'gēin*, drifva) l. Lymfdrifvande medel, *fysiol.*, ämnen, som, när de införas i kroppen på en eller annan väg, synas kunna öka bildningen af lymfa eller väfnadssaft. Sådana ämnen äro t. ex. det amerikanska pilgiftet kurare, extrakt på kräftmuskler, på blodiglar eller på djurtarmar, utspädda lösningar af hönsägghvita, pepton och lim, vissa produkter af bakterier, vattenextrakt på smultron o. s. v. Hur deras verkan skall förklaras, är ej säkert ådagalagdt (jfr Lymfa, sp. 59). Det synes sannolikast, att de förstärka den lymfbildande verksamheten hos de celler, som bilda de finaste blodkärlens, kapillärernas, väggar. En sådan lymfdrifvande verkan har man förmodat vara orsaken till, att vissa personer, som ha ett känsligt nerv- och hudkärlsystem, få ”utslag” efter förtärande af kräftor eller smultron. På en del ställen på kroppen uppträda först rodnad och hetta, därefter begränsade, bleka upphöjningar, som klia likt s. k. nässelutslag, men efter en stund försvinna. Många personer få vid förtärande af kräftor ett rikligt flöde af tunt sekret från näsan, äfvenledes sannolikt beroende på, att kräftköttet innehåller ett lymfdrifvande ämne. C. G. S.

Lymfangiom [-åm; af *lymfa* och grek. *a'ngēion*, kärl], *med.*, äro svulster, till väsentlig del uppkomna genom abnorm förökning af lymfkärl eller endast genom dilatation (utspänning) af normalt förefintliga sådana kärl eller slutligen genom en kombination af båda dessa utvecklingssätt. Lymfangiom kunna ligga till grund för makroglossi och makrocheili, d. v. s. medfödd förstoring af tungan eller läpparna, äfvenså till abnorm förtjockning af huden, särskildt öfver blygdläpparna hos kvinnan, pungen hos mannen samt öfver låret. Äfven på halsen kunna till följd af stark dilatation och förökning af lymfkärl utvecklas s. k. cystahygromer, som te sig som enkla eller i olika kamrar uppdelade säckar, fyllda af en vätska, ej sällan af ett gråhvitt och grumligt utseende och innehållande sönderfallsprodukter och äfven kolesterin. E. Hgn.

Lymfangit (af *lymfa* och grek. *a'ngēion*, kärl), *med.*, inflammation i lymfkärlen, inträder till följd af bakterieverkan från elakartade sårnader i huden, såsom af likgift, ormbett o. d. Den visar sig först som strängformiga hudinflammationer eller röda, svullna strimmor, hvilka sedan sammanflyta till ett rödt svullet band, liknande ros och sträckande sig till närmaste körtlar, som äfven ansvälla. I svåra fall bildas här och där utefter bandet små abscesser (varhärdar). I början känner patienten mattighet, frossa och feber. I de svåraste fallen inträder allmän blodförgiftning, och döden blir slutresultatet. F. B.*

Lymfātisk (lat. *lympha'ticus*), som har afseende på lymfan.

Lymfātiska kärlen. Se Lymfkärlen.

Lymfātiska systemet l. Lymfsystemet, *anat.*, sammanfattande benämning å lymfkärlen och lymfkörtlarna.

Lymfceller, *histol.* Se Leukocyter.

Lymfcysta, *patol.* Se Cysta.

Lymfdrifvande medel, *fysiol.* Se Lymfagoga.

Lymfemi (af *lymfa* och grek. *hāi'ma*, blod), *med.*, kallades med en föråldrad term blodbeskaffenheten hos den lymfatiska formen af leukemi (se d. o.). F. B.*

Lymffolliklar, *anat.*, utgöra till sin form runda härdar för hvita blodkroppars nybildning. De äro uppbyggda af en tätmaskig bindväf (s. k. retikulär bindväf), som i midten af follikeln omgestaltat sig till ett ”groddcentrum”, där lymfceller oaflåtligt utvecklas. Dessa celler utfylla bindväfvens maskor i follikelns periferi, hvarifrån de under hand inkomma i spaltformigt vidgade lymfkapillärer, som korgformigt omge follikeln. Lymffolliklar uppträda flerstädes i kroppen, såsom i digestionskanalens vägg, i de gröfre respirationsvägarna, i lymfkörtlarna samt — i något modifierad form — i mjälten. E. Hgn.

Lymfkärlen, *anat.*, de rör, som föra lymfa (se d. o.). Dessa upptäcktes af O. Rudbeck d. ä. (1650—51) och, ungefär samtidigt, af danske anatomen T. Bartholin, som gaf dem deras nuv. vetenskapliga namn: *vasa lymphātica* (lymfkärlen). Rudbeck kallade dem först *vasa glandulārum serōsa*, sedermera endast *vasa serosa*. Lymfkärlen

Fig. 1.

äro hos människan och djuren funna i de flesta organ och väfnader, som ha blodkärl, och finnas sannolikt i alla. De stå öfverallt förnämligast i samband med bindväfven, ur hvars saftluckor (se Bindesubstansväfnad) de hämta den vätska, lymfa, som cirkulerar i dem. På några ställen (t. ex. i tarmluddet) börja de med blinda,

kolflika ändar. I sina yttersta ändar börja lymfkärlen som tunnväggiga, oregelbundna, nätformigt i ett eller flera lager utbredda, rikt grenade kapillärer, af mycket växlande storlek, men alltid vidare än motsvarande blodkapillärer (se fig. 1; några större lymfkärl med kapillärnät emellan dem). I denna sin utbredning synas de, liksom andra kapillärer, vara sammansatta af kant i kant ställda, platta (endotel-)celler. Ur kapillärerna framträda de som mera utbildade kärlrör med flera hinnor, men alltid med tunnare och mera oregelbundet byggda väggar än motsvarande blodkärl. Lumen är fri i kapillärerna; men i de flesta gröfre rören finnas tämligen tätt belägna klaffar (valvler), vanligen två, ställda midt emot hvarandra (se fig. 2; ett stycke sedt från ytan och helt, ett uppskuret och utbredt) och så riktade, att de, vid lymfströmmens gång centralt, vika ut mot kärlets vägg och lämna passagen fri, men vid ström i motsatt riktning (periferiskt) slå in i kärlets lumen och lägga sig mot hvarandra, så att de hindra sådan strömning. Vid stark utspänning få lymfkärlen pärlbandsform. Dessa valvler måste naturligtvis ha stor betydelse för lymfans rörelse i kärlen, hvilken väsentligen beror på yttre tryck. I sitt perifera lopp gå lymfkärlen för sig själfva, men så snart de bli något större, följa de vanligen blodkärlen. Under båda förhållandena anastomosera (inmynna i hvarandra) de rikt. Ofta finnas ännu närmare samband med blodkärlen, i det att periferiska lymfkärl kunna slidlikt omge blodkärl och såväl där som annorstädes i form af nät mer eller mindre fullständigt omspinna blodkärlen. De från tarmkanalen kommande lymfkärlen (chyluskärlen) likna fullkomligt de öfriga nyss beskrifna. Alla lymfkärlen samlas slutligen, genom anslutning till och inmynning i hvarandra, i två stammar. Den ena, "bröstgången" (*ductus thoracicus*), som mottager tillflödet från de nedre lemmarna, från största delen af bukhålans väggar och inälfvor, från vänstra halfvan af hals och hufvud samt från den öfre vänstra lemmen, går från bukhålan genom brösthålan upp till halsen och åt vänster samt tömmes i vänstra nyckelbensvenen emellan två valvler. Lymfan från lefverns öfre yta, halsens och hufvudets högra halfvor samt från den högra öfre lemmen ingår med en kort stam på lika sätt i högra sidans nyckelbensven. Därmed har lymfan ingått i blodströmmen. G. v. D.*

Fig. 2.

Lymfkörtlar, *anat.*, små, rundade kroppar, som ligga i lymf- och chyluskärlens banor och genom hvilka den saft (*lymfa*, se d. o.), som dessa innehålla, passerar på sin väg till de större lymfkärlstammarna. Sådana lymfkörtlar finnas flerstädes samlade i paket, t. ex. kring de stora halskärlen, i brösthålan vid lungroten, i bukhålan (mest i käxet och kring de större blodkärlen), i axelhålan och i ljumsken. På lemmarna gå de icke nedom armbåge eller knä. Få lymfkärl gå direkt till samlingsstammen; de allra flesta ha på vägen en, somliga två, tre eller flera körtlar. Dessa äro merendels runda eller ovala, af en storlek från hampfröets till bönans. De omges af en bindväfskapsel. Massan därinom är ett tätt nätverk af fina trådar, och i dess maskor finnas tallösa lymfceller. Massan genomdrages af blodkärl och är så ordnad, att vissa kolf- (s. k. lymffolliklar) eller strängformiga partier äro rikare på celler och omges af tunna, klyftlika mellanrum, som fritt kommunicera med hvarandra genom hela körteln, s. k. lymfsinus. I dessa klyftor tömma de från periferien kommande, *tillförande* kärlen sin lymfa. Denna går genom dem långsamt, i ytterligt tunt lager och i nära beröring med cellerna, till en annan del af körteln, där den träder in i rötterna till de *afförande* kärlen, hvilka sedan fritt fortsätta sin väg, rätt ofta till en annan körtel. Det är klart, att lymfan under dessa förhållanden skall i körtlarna ha stort inflytande på och i sin ordning kraftigt påverkas af cellerna; den medför ock sådana vid afgången i större antal än vid inträdet. Följder af denna växelverkan synas ock vid de rätt ofta inträffande fall, då ett deletärt (skadligt) ämne — gift eller smitta — medföres af lymfan; körtlarna angripas då, svullna, bulna o. s. v. Detta är fallet i synnerhet hos barn, ofta vid obetydliga skråmor, eljest af särskilda gifter, såsom sår- och likgift, syfilis m. fl. Då fasta partiklar inträngt i lymfkärlen, fastna de, om de icke äro alltför fina, i körtlarna; så vid tatuering af huden, så vid inandning af kol. Man finner nästan utan undantag hos äldre personer lymfkörtlarna vid lungroten mer eller mindre mörka. Hos smeder och synnerligen hos arbetare i kolgrufvor äro de, stundom t. o. m. hela lungan, svarta alltigenom. Man kan därför med goda skäl betrakta lymfkörtlarna som i viss mån säkerhetsfiltra för blodet. Då sådana affektioner tämligen ofta angripa de under huden ytligt belägna lymfkörtlarna, som däraf svälla och bli ömma, bli de lätt observerade, och det är dessa allmänheten företrädesvis benämner "körtlar". Jfr Bubon, Körtel och Skrofler. G. v. D.*

Lymfocyter, *anat.* Se Leukocyter, sp. 282. Jfr Ehrlich, sp. 42.

Lymfoida organ (af *lymfa* och grek. *eïdos*, utseende) äro till sin väsentliga del sammansatta af lymfoid väfnad, d. v. s. af en tätmaskig bindväf (s. k. retikulär bindväf), hvars maskor äro fyllda af lymfceller. E. Hgn.

Lymfom [-åm], förstoring (ansvällning) af en körtel (se d. o.).

Lymforragi (af *lymfa* och grek. *rhēgnysthai*, bryta fram), *med.*, lymfflytning. Ganska betydliga kvantiteter lymfa kunna stundom utrinna genom ett såradt lymfkärl, vare sig utåt genom huden, eller inåt, såsom genom njurarna med urinen vid chyluri. F. B.*

Lymfosarkom [-åm], *med.* Se Sarkom.

Lymfsinus, *anat.* Se Lymfkörtlar.

Lymfsystemet. Se Lymfatiska systemet.

Lymington [li'mintən], hamnstad i engelska grefsk. Hampshire, där floden L. utmynnar i Solent, midt emot ön Wight. 4,165 inv. (1901). Hafsbad. S. v. om staden ligger på en halfö Hurst castle, där Karl I en tid hölls fången 1648. J. F. N.

Lymm [li'm], stad i engelska grefsk. Chester,

vid Bridgewaterkanalen. 4,707 inv. (1901). Latinskola. Lädertillverkning. J. F. N.

Lynar, Rochus Friedrich, grefve zu L., dansk diplomat af tysk adlig ätt, f. 1708 på fädderneslottet Lübbenau i Nieder-Lausitz, d. där 1781, gick 1733 i dansk tjänst och blef 1735 envoyé i Stockholm, där han understödde Arvid Horns fredliga politik och därför 1740 undanträngdes genom franskt inflytande. Han sträfvade uppriktigt för godt samförstånd med Sverige, men trodde ej på möjligheten af en nordisk union. Han var 1743—49 regeringspresident i Holstein, blef under tiden (1746) geheimeråd och medverkade 1749 till "mageskiftetraktaten" med svenska arfprinsen (sedermera konung) Adolf Fredrik. S. å. sändes L. till Petersburg för att utverka liknande traktat med den ryske tronföljaren (sedermera kejsar) Peter III, hvilket dock ej lyckades; han förspillde därjämte sina utsikter att bli dansk utrikesminister, såsom 1750 var påtänkt. 1752 återkallades han och blef ståthållare i Oldenburg (till 1765); som sådan lyckades han 1757 åstadkomma vapenstillestånd mellan franska och engelska trupper efter slaget vid Hastenbeck. 1768 ärfde L. Lübbenau och drog sig tillbaka dit. Trots hans framstående begåfning blef i själfva verket frukten af hans verksamhet ej stor. Efter L:s död utgåfvos hans *Staatsschriften* (2 bd, 1793—97). E. Ebg.

Ly'nceus. Se Lynkeus.

Lynch [li'nʃ], Anne Charlotte. Se Botta 2.

Lyncha [-ʃa], utöfva lynchlagen (se d. o.; vanligen om en uppretad folkmassa), döda på färsk gärning utan inväntande af laga rannsakning, dom eller exekution.

Lynchburg [li'nʃbŏg], stad i nordamerikanska staten Virginia, vid James river. 29,494 inv. (1910). Stor skoindustri samt tobaksodling. I närheten järn- och stenkolsgrufvor. (J. F. N.)

Lynchlag [li'nʃ-; sv. utt. lynʃ-], eng. *lynch law*, benämning på ett slags i Nord-Amerika förekommande, egenmäktig rättskipning, hvarigenom straff omedelbart utkräfvas af en (verklig eller förmodad) förbrytare i mer eller mindre ordnade former utan laga rannsakning och dom. Upphofvet till denna benämning låter sig icke med säkerhet konstatera. Enligt den pålitligaste traditionen har förfarandet fått sitt namn efter öfverste Charles Lynch (d. 1796), tillhörig en farmarsläkt i västra Virginia, hvilken organiserade en frivillig sammanslutning till bekämpande af den laglöshet, som under befrielsekriget därstädes gripit omkring sig. För brott misstänkta grepos och ställdes inför en domstol bestående af honom och hans närmaste grannar, och de, som befunnos skyldiga, bundos vid ett träd på hans gård och piskades. Dylika organisationer för själftagen rättskipning ha emellertid förekommit redan tidigare i de osäkra gränsdistrikten; och hvarför denna anordning kommit att anknytas till Lynchs namn är okändt. Historiskt kan emellertid påvisas, att benämningen omkr. 1820 förekommit i Virginia, hvarifrån den sedan småningom vunnit spridning inom Unionens hela område. I denna äldsta tid förstods därmed en metod att upprätthålla lag och ordning genom att i en själftagen rättskipnings former piska upp vissa mer eller mindre farliga förbrytare, särskildt kreaturstjufvar och röfvare, ofta med föreläggande för dem att därpå lämna orten. I sådan form förekom lynchlagens användning företrädesvis i gränsdistrikten och spred sig med kolonisationens fortgång öfver hela den amerikanska västern. Mot midten af 1800-talet blir lynchning, särskildt i samband med den begynnande agitationen för slafveriets afskaffande, mera vanlig äfven i de äldre staterna, framför allt de södra, och formerna för exekutionen blefvo delvis andra. Från denna tid härstammar t. ex. metoden att insmörja offret i tjära och sedan rulla det i fjäder. Efter 1850 börjar vid denna själftagna rättskipning äfven dödsstraff komma till användning, vanligen i form af hängning. Efter inbördeskriget blir denna exekutionstyp den härskande, så att numera med ordet lynchlag i allmänt språkbruk kommit att så godt som uteslutande betecknas sådana förfaringssätt. Denna utveckling står i samband med slafveriets afskaffande. Inom negerbefolkningen frigjordes därvid i de södra staterna en mängd kriminella element, mot hvilka själfhjälp från den hvita befolkningens sida ansågs mer eller mindre nödvändig. Så länge negern var farmarens egendom, beröfvade man honom endast ogärna lifvet. Efter frigörelsen bortföll dessa hänsyn, samtidigt som rashatet skärptes, särskildt i samband med de tilltagande våldtäktsförbrytelserna af negrer gentemot hvita kvinnor. Antagligen är det särskildt härifrån, som den tilltagande grymheten vid lynchningarna är att härleda. Karakteristiskt för utvecklingen i senare tid är ock, att proportionen af lynchade negrer varit i ständigt stigande. Dock får man icke föreställa sig, att antalet under senare tid lynchade hvita är obetydligt, ej heller att våldtäktsförbrytelser äro den vanligaste orsaken till lynchning af negrer. Under åren 1882—1903 lynchades enligt en någorlunda tillförlitlig statistik 2,060 negrer och 1,169 hvita; och af förstnämnda fall ha endast 34 proc. kunnat konstateras ha sin grund i dylika våldtäktsbrott. I de flesta fallen (c:a 40 proc.) är anledningen såväl i fråga om svarta som hvita mord. I fråga om de hvite spela emellertid våldtäktsförbrytelser en mycket obetydlig roll som lynchningsanledning. Dess plats intages i stället af tjufnader, särskildt kreatursstölder i västern (c:a 32 proc.). Med undantag för vissa af Nya Englands stater förekommer lynchning i Unionens alla stater, dock vida öfvervägande i de södra och i viss mån äfven de västra (resp. åren 1882—1903 2,585 och 632; öfriga stater sammanlagdt 120). Fr. o. m. början af 1890-talet, då antalet lynchningar steg till en särskildt hög siffra samt åtskilliga fall af särdeles stor grymhet i exekutionen af negrer upprörde den amerikanska opinionen, ha statsmakterna börjat vidtaga åtgärder till deras undertryckande. Åtskilliga stater ha stiftat särskilda lagar för detta ändamål. De afse dels att öka polismyndigheternas ansvar för underlåtenhet att skydda personer, som de ha under bevakning, från våldsamheter, dels strängare straff för personer, som bryta sig in i fängelser eller eljest hindra laga ämbetsåtgärder, dels anordningar för att underlätta upptäckt och bestraffning af deltagare i en lynchning, slutligen i vissa stater äfven åläggande af skadeståndsskyldighet för det distrikt, i hvilket en

lynchning eger rum. Effektiviteten af denna lagstiftning är dock omtvistad. Visserligen synes antalet lynchningar på senare år ha aftagit, men detta tyckes lika mycket gälla för de staters del, som icke tillgripit någon dylik lagstiftning. Å ena sidan synas visserligen de stiftade lagarna i vissa stater icke sällan ha kommit till användning, men å andra sidan ock i andra af dessa stater många lynchningar ha egt rum i trots af dessa lagar. För att förstå detta måste man erinra sig, att på grund af juryinstitutets allmänna användning samt åklagar- och polismyndigheternas tillsättande genom val äfven rättskipningen i Förenta staterna är ställd under sträng kontroll af den allmänna folkmeningen. Så länge, såsom alltjämt händer, juryns utlåtande i en process ang. en lynchning äfven i uppenbara fall lyder på att ”den döde blifvit aflifvad af personer, som äro för juryn okända”, så länge kan man icke förvänta, att myndigheterna skola visa större ifver att inskrida, helst om de därvid äfven riskera att förlora sitt ämbete. Som ett tecken på en omsvängning i den allmänna meningen kan emellertid anses, att myndigheterna på senare tid i flera stater börjat mera energiskt fullgöra sina skyldigheter och att antalet fällande juryutslag likaledes på många håll är i tilltagande. Å andra sidan talar emellertid den på andra håll vitsordade tilltagande grymheten vid lynchningarnas verkställande i viss mån ett annat språk. N. S—g.

Lyndhurst [li′ndəst], kommun och mycket besökt sommarvistelseort i engelska grefsk. Hampshire, midt i New forest. 2,141 inv. (1901). Där ligger King's house, det officiella residenset för lord warden för kronoallmänningen New forest. J. F. N.

Lyndhurst [li′ndəst], lord, engelsk rättslärd och statsman. Se Copley 2.

Lyndsay 1. Lind(e)say [li′nsi], sir David, skotsk skald, f. 1490, d. 1555, sattes 1512 till hofmästare för den späde prins Jakob, hvilken året därefter ärfde skotska kronan under namn af Jakob V. Af honom utnämndes L. 1529 till ”lyon king-of-arms” (rikshärold) och adlades; sedermera betroddes honom flera gånger utrikes ambassader. Den äldsta af L:s dikter, *The dreme* (1528), är en om Dante och Dunbar erinrande lärodikt, där himlar och helveten besökas; skotska förhållanden skildras med bitande satir. Det allegoriserande dramat *The satyre of the thrie estaitis* (1535) erinrar om de engelska moraliteterna, men innehåller också satir. Några af L:s satirer ge en lefvande framställning af förhållandena vid Jakob V:s hof. *The historie of squyer Meldrum* (1550) är ett försök att i de gamla riddardikternas stil behandla en samtida skotsk riddares öden. Den sista af L:s stora dikter, *The monarche* (1553), angriper liksom flera föregående det katolska prästerskapet. L. tillhörde reformatorn Knox' vänner och förklarade sig öppet för reformationen, som han främjade genom sin diktning, hvars skarpa hugg på girigheten och sedefördärfvet gjorde den mycket omtyckt. L:s verk äro utg. af D. Laing (3 bd, 1879) och Early english text society. Se afh. af Knauff (1885) och Archenberg (1891).

Lü′neburg [-borg]. 1. Regeringsområde, bildande nordöstligaste delen af preussiska prov. Hannover. 11,341 kvkm. 546,405 inv. (1910). Det utgöres till stor del af den s. k. Lüneburgheden (*Lüneburger heide*), en af sand-, sten- och märgellager bestående slätt af i medeltal 80—120 m. höjd, som sträcker sig emellan Aller och Elbe (90 km. i s. ö. och n. v.), från Göhrde till trakten af Bremen och Stade. Hela detta område är dock ingalunda en ofruktbar stäpp. T. o. m. de torraste ställena äro klädda med ljung samt oftast med blåbärsris, och där tillräcklig fuktighet medger en rikare växtlighet, finnas stora bok- och björkskogar. Vackra ekdungar omge i synnerhet byarna. Hedens karakteristiska natur har föranledt Föreningen för naturskyddsparker i Stuttgart att söka göra den centrala delen af densamma, trakten kring Wilsederberg i kretsarna Soltau och Winsen, med en areal af 23,300 har, till en naturskyddspark, och föreningen har redan inköpt ett mindre område. Tillsammans äro 23 proc. af reg.-omr. skogbevuxen mark, och denna ökas fortfarande genom skogssådd. Området utgjorde det forna furstendömet L. Det är indeladt i 16 kretsar. Jfr Braunschweig och Hannover. — 2. Hufvudstad (stadskrets) i nämnda reg.-omr., vid Ilmenau, som är segelbar dit, och vid flera järnvägslinjer. 27,790 inv. (1910). Staden var förr omgifven af vallar och murar, men dessa ha nu till största delen försvunnit. Det är en af de mest ålderdomliga och måleriska städerna i Nord-Tyskland med flera vackra byggnader i sengotisk och renässansstil, hvilka vittna om stadens välstånd under 1300—1500-talen, såsom rådhuset, tre gotiska kyrkor (från 1300- och 1400-talen) jämte många privathus. Viktigaste näringsgrenen är bearbetningen af de stora gips- och kalkbrotten invid staden samt af den tusenåriga salinen, som årligen lämnar 20,000 ton salt. Därjämte finnas åtskilliga fabriker. Staden har gymnasium med realgymnasium, lärarseminarium, handelsskola, stadsbibliotek (40,000 bd) och stadsarkiv (omkr. 20,000 pergamenturkunder samt en mängd andra akter och handskrifter). — L. fanns redan på Karl den stores tid, men erhöll någon betydenhet, först sedan ett kloster och en borg uppbyggts där på 900-talet och grannstaden Bardowiek, vid Ilmenau nedanför L., 1189 förstörts, hvilken förut varit förnämsta handelsplatsen i norra Tyskland. L. ärfde denna stads handel och blef en af de förnämsta medlemmarna i hansan. 1267—1369 var det residens för hertigarna af den äldre lüneburgska linjen. Sin högsta blomstring hade staden på 1400-talet, och äfven under 1600-talet var den nederlagsplats för alla handelsvaror, som exporterades från Sachsen och Böhmen till Elbes mynning. 1 o. 2. (J. F. N.)

Lüneburger svartbrokig boskap, en låglandsras, uppkommen genom korsning mellan väst- och ostfrisisk boskap. H. F.

Lüneburgheden. Se Lüneburg 1.

Lüneburgit, *miner.*, ett vattenhaltigt magnesiumborat och -fosfat, förekommer som utbredda massor. A. Hng.

Lüneburgska silfverskatten, en staden Lüneburg förr tillhörig bordsuppsats af förgylld silfver, bestående af 37 pjäser, af hvilka preussiska staten 1874 för en summa af 660,000 mark inköpte 36 för att införlifva dem med Kunstgewerbemuseum i Berlin. Uppsatsen, dels i sengotisk, dels i renäs-

sans, härstammar från 1400- och 1500-talen och består af 18 bägare och pokaler, 11 bäcken och skålar, 2 vinkannor i form af stående lejon, 1 handfat, 2 ströskedar, 1 staty (madonnan med barnet) och 1 litet relikskrin. Pjäserna voro gåfvor af patriciska familjer eller ämbetsmän i Lüneburg. J. C.

Lynedoch [lī'ndåch], lord. Se Graham 6.

Lü'nen, stad i preussiska reg.-omr. Arnsberg (Westfalen), vid Lippe. 8,776 inv. (1905). Järngjuterier, tillverkning af maskiner och metallvaror. J. F. N.

Lyne'tt, fr. *lunette* (dim. af *lune*, måne). 1. *Bygnk.*, en urtagning vid foten af ett tunnhvalf, en kupol eller en större hålkäl, för att bereda tillfälle för fönster eller dekorativa partier, såsom altaruppställningar, målningar, spisar, dörröfverstycken o. d., att växa upp öfver hvalfvets, kupolens eller hålkälens anfang, eller för att ofvan detta kunna anordna högt sittande, mindre fönster (ly-

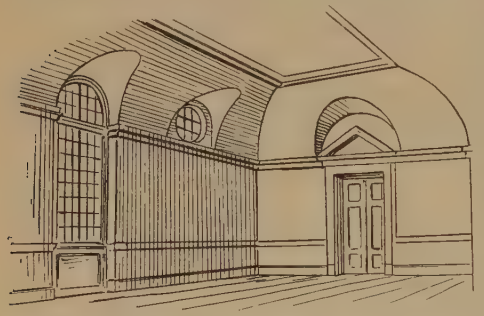

nettfönster), vanligen runda eller halfrunda (se fig.). Lynetten kan ock i sin enklaste form karakteriseras som skärningen mellan ett tunnhvalf med mycket liten diameter och ett tunnhvalf med stor diameter. Emellertid göres i allmänhet icke den till lynetten hörande hvalfkappans hjässa rak och horisontal, som den skulle vara, om den tillhörde ett tunnhvalf, utan höjande sig inåt rummet, stundom i en svag båge. En gammal regel lär, att högsta punkten af skärningslinjen mellan lynetten och tunnhvalfvet skall nå upp till en tredjedel af tunnhvalfvets omkrets, d. v. s. att afståndet mellan högsta punkterna af två motstående lynetter skall vara lika med tunnhvalfvets radie, om detsamma är slaget efter en cirkel. Vid plafondtak med stor hålkäl anordnas ofta en serie lynetter af enbart dekorativa skäl. — 2. *Befästningsk.* En i utgående vinkel bruten befästning (flesch) med tillbakadragna flanker för ernående af bättre skydd mot sidobeskjutning. Bastionen är sålunda en lynett. Jfr Framskjutna utanverk. Om *lunettes d'Arçon* se Fort, sp. 917. 1. I. G. C. 2. L. W:son M.

Lynetten, sjöfäste. Se Köpenhamn, sp. 662.

Lyng, å Grönland (se d. o., sp. 497) namn på en mängd olika risartade växter.

Lyng, Georg Vilhelm, norsk filosof, f. 24 mars 1827 i Suldals socken, Stavanger amt, d. 19 maj 1884 i Kristiania, blef filologie kandidat 1851, universitetsstipendiat i filosofi 1858, filos. doktor 1867 på afh. *Studiet over Schelling* och 1869 professor i filosofi. Som tänkare var L. påverkad af i synnerhet Grundtvig, Kierkegaard och Hegel. Hans religiösa grundtankar göra sig särskildt gällande i de religionsfilosofiska skrifterna *Hedenskabets levnetslöb* (1866), *Jödedommen* (1867) och *Grundtvigianismen og skrifttheologien* (1872). — L:s hufvudverk, *Grundtankernes system* (3 bd, 1882—87), är en djupgående och själfull framställning af Hegels logik. Han söker här återupprätta hegelianismen genom att befria den från den subjektivism och formalism, hvari den under själllösa epigoners behandling förstenats, och ingjuta i densamma en nyare tids realism. Därvid utgick han från den uppfattningen, att logiken är ”ett verkligt instrument till kunskap om sanningen till alla viktiga frågors lösning”. K. V. H.

Lyngb., vid växtnamn förkortning för H. K. Lyngbye.

Lyngby, socken i Malmöhus län, Bara härad. 1,939 har. 1,051 inv. (1910). L. bildar med Genarp och Gödelöf ett alternerande till egaren af Häckeberga patronellt pastorat i Lunds stift, Bara kontrakt.

Lyngby (eg. Kongens L.), dansk socken på Själland, 11 km. n. v. om Köpenhamn, vid Lyngby- och Fure-sö, och genomskuren af Mölle å. 8,100 inv. (1911; emot 3,000 år 1880), hvaraf 5,240 i den stadsliknande orten L., som har gasverk, teknisk skola och bank. 1906 afskildes fiskeläget Taarbæk som särskild socken. Tätt intill ligga Sorgenfri slott och den 1867 upprättade landtmannaskolan, sedan 1890 förbunden med Grundtvigs högskola, samt danskt landtbruksmuseum. Till socknen höra dessutom herrgården Frederiksdal och ett stort antal fabriker utefter Mölle-ån (klädesfabriken Brede, pappersbruken Örholm och Strandmöllen, kniffabriken Raavad l. Fileværket m. fl.) samt södra delen af Dyrehaven. Den nordsjälländska järnvägen, från Köpenhamn till Helsingör, går sedan 1864 öfver L., som sedan 1900 har järnväg äfven till Vedbæk. E. Ebg.

Lyngby, Kristen Jensen, dansk språkforskare, f. 1829 i Nibe, d. 1871, blef student 1847 och docent i nordiska språk 1863. Ehuru L. icke utgaf något större arbete, hade han dock ett väsentligt inflytande på den nordiska språkvetenskapens ställning i Danmark, i synnerhet därigenom, att han gjorde dialekterna till föremål för undersökning. Till detta forskningsområde höra hans första arbeten, *Bidrag til en sönderjydsk sproglære* (1858) och *Om nordfrisisk i Bökking og Hvidding herreder* (s. å.), samt hans största skrift, *Udsagnsordenes böjning i jydske lov og i den jydske sprogart* (1863). Som specimen för docenturen skref L. föreläsningen *Dansk og svensk literatur og sprog i 2:den halvdel af det 14:de og i det 15:de aarhundrede* (1863). Hans sista arbete var *Beretning om det stockholmske retskrivningsmöde* (1870). Men långt mera än genom skrifter verkade L. som föreläsare och lärare. Hans stora samlingar ha nyttjats af Feilberg. C. R.*

Lyngbye [-by], Hans Kristian, dansk naturforskare, f. 1782, d. 1837, blef 1802 student, men först 1812 teol. kandidat och måste söka sitt lefvebröd som informator på landsbygden. Under denna tid egnade han sig åt studiet af vattenväxterna med sådan framgång, att han 1817 vann universitetets guldmedalj för en afh. i detta ämne, *Tentamen hydrophytologiæ danicæ*, hvilken 1819 utgafs och ännu eger betydelse som den enda öfversikten af

de danska algerna. Med offentligt understöd företog han 1818 en resa till Färöarna samt författade en afh. om grindhvalarna, hvilken prisbelöntes af Videnskabernes selskab och trycktes 1826. På Färöarna samlade L. dessutom de gamla sångerna om Sigurd Fafnesbane, hvilka han sedermera utgaf jämte dansk öfv.: *Færöeske kvæder om Sigurd Fofnersbane og hans æt* (1822). 1819 blef han kyrkoherde, sedan 1827 i Söborg (norra Själland). E. Ebg.

Lyngby fort l. Gammelmosegaardfort. Se Köpenhamn, sp. 663.

Lyngen, härad och socken i Tromsö amt, s. ö. om Tromsö, Norge. 3,120 kvkm. 5,251 inv. (1910, år 1900 5,102, hvaraf 2,751 lappar och 498 finnar). L. ligger omkring Lyngsfjorden, som rätt i s. skär omkr. 85 km. in i landet mellan imponerande fjäll. Fjorden, hvars innersta del heter Storfjorden, lockar årligen många turistfartyg till sig. På den omkr. 85 km. långa och i medeltal omkr. 16 km. breda halfön mellan Lyngsfjorden i ö. och Ulsfjorden i v. reser sig en rad skarpa, snöklädda tinnar, hvaribland amtets högsta topp, Jæggevarre (1,915 m.) på gränsen till Sörfjords härad. I s. gränsar L. till Sverige och Finland. På gränsen till detta härad finns det s. k. "treriksröset", där Sverige, Norge och Ryssland stöta ihop. Inom L. ligger Birtavarre kopparverk med grufvor inunder Moskogaissa. På östra sidan af Lyngsfjorden ligger Skibotns marknadsplats. K. V. H.

Lyngsfjorden. Se Lyngen.

Lyngsjö, socken i Kristianstads län, Gärds härad. 1,756 har. 368 inv. (1910). Annex till Köpinge, Lunds stift, Gärds kontrakt.

Lyngspole, *zool.* Se Piparsläktet.

Lyngve, *nord. myt.* Se Amsvartner.

Lyngör, hamn i Dybvaags härad mellan Risör och Arendal, i Nedenæs amt, Norge. 613 inv. (1910). Tull- och lotsstation, post och telegraf; stället anlöpes af kustångarna på deras turer. 6 juli 1812 stod där emellan fregatten "Najaden" och briggarna "Samsö", "Laaland" och "Kiel" på dansk-norsk sida samt örlogsskeppet "Dictator" och briggen "Calypso" på engelsk sida en träffning, som slutade därmed, att de dansk-norska briggarna — fregatten hade råkat i brand och blef totalt förstörd — tvungo de båda engelska fartygen att taga till flykten. — Strax ö. om L. står på Kjeholmen L. fyr, af första ordningen, med fast rödt sken och med röd blänk med en ljusstyrka af resp. 560 och 3,550 normalljus och en ljusvidd af 12,$_5$ och 14 kvartsmil. O. A. Ö. (K. V. H.)

Lüning, Hermann, tysk filolog, f. 1814, d. 1874 som lärare i Zürich. I den vetenskapliga världen är hans namn kändt genom hans edition af den äldre eddan, *Die Edda, eine sammlung altnordischer götter- und heldenlieder* (1859).

Lynkeioskōp (af grek. *ly'nkeios*, lös), ett af Goerz i handeln fördt symmetriskt fotografiskt objektiv, som tillhör aplanaternas klass (jfr Fotografi, sp. 994).

Ly'nkeūs (grek. *Λυγκεύς*, lat. *Ly'nceus*), *grek. myt.* 1. En son af den egyptiske sagokonungen Aigyptos, förmäld med Hypermnestra, en af danaiderna (se Danaos), och stamfader för perseidernas ätt. — 2. En broder till Idas (se d. o.). 1o. 2. A. M. A.

Lynn [li'n]. 1. Stad i nordamerikanska staten Massachusetts, nära norra ändan af Massachusettsviken, 16 km. n. ö. om Boston, med hvilket L. är förenadt medelst flera järnvägslinjer. 89,336 inv. (1910). Storartad skoindustri, en bland de största på jorden, införd redan 1636. Skor tillverkas för omkr. 30 mill. dollars om året, mest barn- och fruntimmersskodon, och öfver 12,000 personer äro sysselsatta i yrket. Därjämte drifvas omfattande lädertillverkning och annan industri. Staden grundlades 1629, och i dess närhet anlades 1643 den första smälthärden i Nya England. 1905, då L. var näst Boston statens största fabriksort, hade den 431 fabriker med 21,540 arb. och ett tillverkningsvärde af 55 mill. doll. — 2. Stad i England. Se Kings Lynn. 1. (J. F. N.)

Lynn [li'n], Eliza. Se Linton 2.

Lynne, *psyk.* 1. Den varaktiga eller kortvariga beskaffenheten af en persons känslolif eller dispositionen för en viss riktning däri (jfr Känslostämningar). En person säges ha "häftigt lynne", om han lätt bringas i affekt (se d. o.), särskildt i vrede (se d. o.), vara vid "godt" eller "dåligt lynne", allteftersom hans känslostämning för tillfället är ljus eller mörk. En särskild art af lynne är humor (se d. o.). — 2. I något oegentlig bem. betecknas med lynne ej blott känslolifvets beskaffenhet, utan äfven själslifvets i öfrigt; särskildt användes i sådan betydelse uttrycket "folklynne" som betecknande de utmärkande egendomligheterna i ett visst folks karaktär, sådan den framträder i hela folklifvet. Lynne blir därvid ungefär detsamma som individualitet, i hvilken bemärkelse man ock använder uttrycket "skaplynne". — 3. Lynne betecknar ock en viss lättare abnormitet i känslolifvet, bestående i labilitet hos känslostämningarna, så att de på skenbart omotiveradt sätt växla och leda personers tankar och handlingar i helt olika riktningar alltefter den tillfälliga stämningen. I denna bemärkelse säges en person "ha lynne", "vara lynnig". I lägre grad är denna egenskap naturlig för barn och obildade människor; i högre grad är den yttring af en lindrig rubbning i nervlifvet och därmed följande bristande psykisk jämvikt. Se E. Jentsch, "Die laune" (1902). S—e.

Lynnkanalen [li'n-], en 110 km. lång fjord vid nordvästra kusten af Nord-Amerika, i territoriet Alaska, mellan 58° och 59° n. br. Den slutar med tre vikar, Chilkat inlet, Chilkoat inlet och Taiya inlet, och från hvar och en af dem gå passvägar öfver kustbergen till guldfälten vid Yukon. Från Skagway vid Taiya inlet går äfven en järnbana öfver Whitepasset. J. F. N.

Lynn regis [li'n rī'dʒis]. Se Kings Lynn.

Lynx (Lodjuret), *astron.*, stjärnbild på norra stjärnhimmelen, belägen mellan Giraffen i n., Stora Björnen och Lilla Lejonet i ö., Kräftan och Tvillingarna i s. samt Kusken i v. Denna stjärnbild upptar en ganska stor del af himmelen, men innehåller blott få mera framträdande stjärnor (en af 3:e och en af 4:e storleken). Heis räknade i denna stjärnbild 87 för blotta ögat synliga stjärnor; ett mindre skarpt öga torde knappast kunna urskilja hälften af detta antal. Enligt Schiaparellis undersökningar är den sydliga delen af L. den på ljusare stjärnor fattigaste trakten af hela stjärnhimmelen. B—d.

Lynx, *zool.* Se Losläktet.

Lyon [liå'], Frankrikes tredje stad, fordom hufvudstad i prov. Lyonnais, nu i dep. Rhône, ligger vid Rhônes och Saônes förening, dels på den långsträckta halfön emellan båda floderna, dels på Rhônes vänstra, låga strand, dels på Saônes högra, högt belägna strand. Rhône, som i L. i genomsnitt har en bredd af 200 m., förorsakar plötsliga och stora öfversvämningar, mot hvilka de lågt liggande stadsdelarna måste skyddas genom dyrbara dammar. Staden är indelad i 6 arrondissemang. Den inre, äldre delen af staden har i allmänhet trånga gator, med gamla, dystra, stundom 6—7

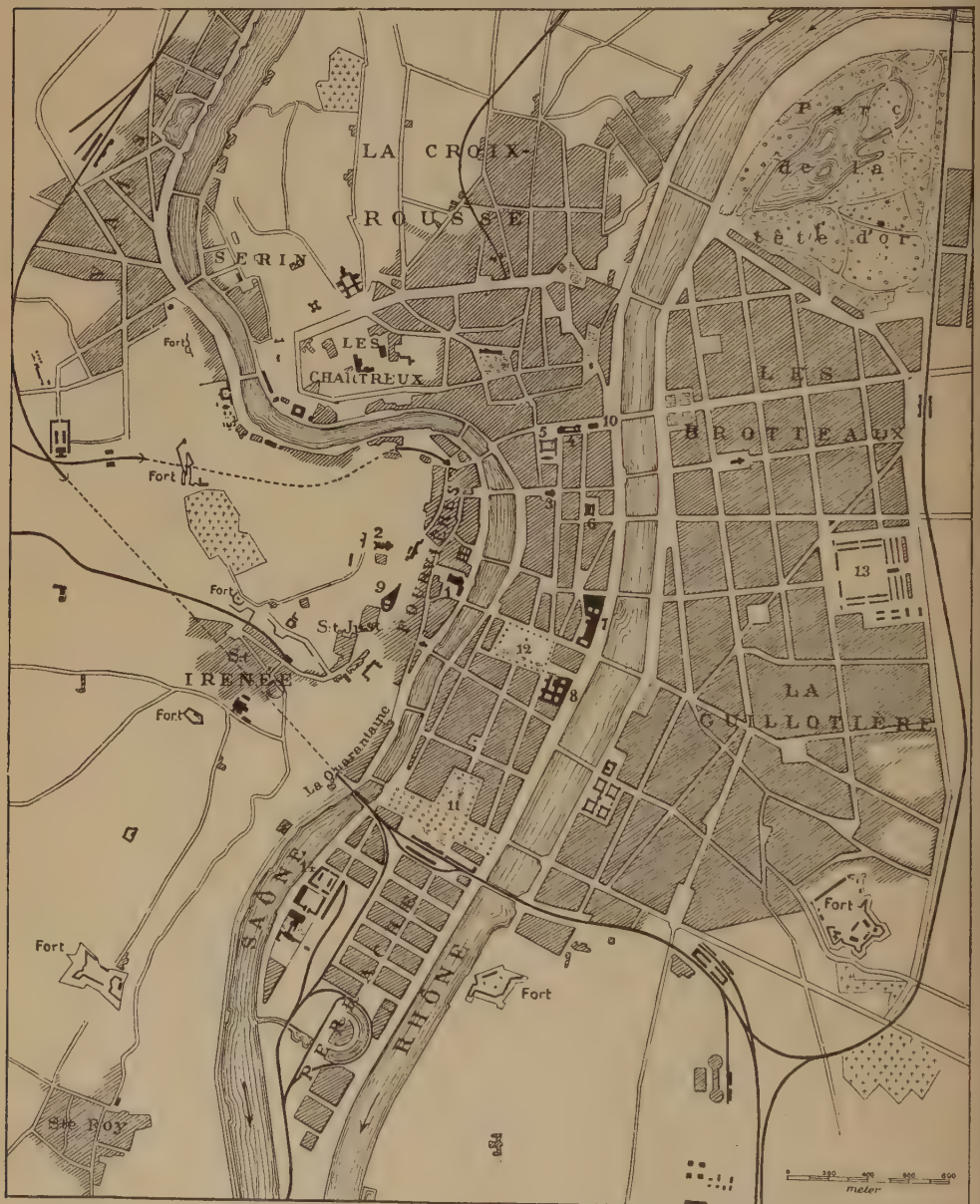

Fig. 1. Situationsplan af Lyon. (Stadens högligen invecklade gatunät är här återgifvet mycket förenkladt ondast i stora drag.) *1.* Katedralen S:t Jean. — *2.* Kyrkan Notre-dame de Fourvières. — *3.* Kyrkan S:t Nizier. — *4.* Stadshuset (Hôtel de ville). — *5.* Palais des arts. — *6.* Handels- och börspalatset. — *7.* Hôtel-Dieu. — *8.* Hospice de la Charité. — *9.* Hospice de l'Antiquaille. — *10.* Teater. — *11.* Place Carnot. — *12.* Place Bellecour. — *13.* Kasern. — *14.* Arsenal.

våningar höga hus; de nyare stadsdelarna däremot
na ett ståtligt utseende. Den egentliga staden (1:a
och 2:a arrondissemangen) ligger på norra delen
af nyssnämnda halfö och är säte för de stora indu-
strifirmorna och handeln samt äfven för rikedomen
och lyxen. N. v. därom reser sig en brant höjd,
på hvars platå *La Croix-rousse* ligger, genom två
hissbanor förenad med den inre staden. Där bor
den stora massan af arbetarna i sidenfabrikerna.
Till denna förstad, hvilken liksom de andra först
1852 införlifvades med den egentliga staden, sluta sig
Les Chartreux och *S:t Serin* alldeles utefter Saône
och på flodens andra sida *Vaise* samt längre nedför
floden, på samma sida *Fourvières* (det af Trajanus
anlagda *Forum vetus*), den äldsta delen af L., dit
tre hissbanor gå från Saônekajen. Omedelbart till
denna stadsdel sluta sig förstäderna *S:t Just* och
S:t Irénée. På vänstra Rhônestranden ligger det
starkt befolkade arbetarkvarteret *La Guillotière*
och n. därom kvarteret *Les Brotteaux*, till hvilket
stöter den stora Parc de la tête d'or, som inne-
sluter en zoologisk samling samt en botanisk och
en zoologisk trädgård. Dess växthus äro de rikaste
i Frankrike, med unika samlingar af orkidéer, pal-
mer och cykadéer. Detta kvarter, som uppstått
under 1800-talet, är regelbundet byggdt och en för-
näm stadsdel. Längre österut ligga industriför-
städerna *Villeurbanne* och *Montchat*. Slutligen upp-
tages södra delen af halfön mellan floderna af kvar-
teret *Perrache*. — Bland offentliga byggnader mär-

Fig. 2. – Katedralen S:t Jean i Lyon.

kas den gotiska metropolitankyrkan S:t Jean (fig. 2) vid foten af Fourvièreskullen (färdig 1480) med rik fasad, 4 torn, vackra glasmålningar; den på samma kulles krön 1872—94 i ett slags moderniserad bysantinsk stil uppförda Notre-dame de Fourvières (namnet tillhörde urspr. det omedelbart s. om den nya kyrkan belägna kapellet, hvars svarta Mariabild gör det till en af de mest besökta vallfartsorterna i Frankrike); S:t Martin d'Ainay (i Perrache), stadens äldsta kyrka (från 500-talet, ombyggd under 800- och 900-talen), S:t Nizier, den äldsta katedralen, i stadens midt. Den nuv. kyrkan är en gotisk byggnad från 1400-talet, med undantag af portalen, som är ett verk af Phil. Delorme. Kryptan till kyrkan S:t Irénée innehåller biskop Irenæus' graf och en mängd ben, som sägas vara kvarlefvorna af de 19,000 martyrer, hvilka omkommo i förföljelsen under Severus. Den förnämsta öppna platsen är Place Bellecour, i medelpunkten af landtungan, stadsbornas käraste promenadplats, prydd i ö. och v. af två monumentala fasader, urspr. uppförda efter ritning af Mansard, samt af en ryttarstaty af Ludvig XIV. Något s. därom ligger Place Carnot, prydd sedan 1890 med ett stort monument af republiken, och något nordligare Place des Terreaux, ryktbar genom afrättningarna 1793 och försedd med en högst dekorativ fontän af Bartholdi. Östra sidan af detta torg upptages af stads-

Fig. 3. Stadshuset i Lyon.

huset (Hôtel de ville; fig. 3), byggdt 1646—72, hvars rikt smyckade fasad öfverst uppbär en ryttarstaty af Henrik IV, södra sidan af Palais S:t Pierre l. des arts, en kolossal byggnad, som förr var ett benediktinkloster, men nu innehåller flera museer (epigrafik, tafvelgalleri, samlingar från antiken, medeltiden och renässansen, naturhistoriskt museum) samt ett bibliotek af omkr. 80,000 bd, behandlande konst, naturvetenskap, industri och arkeologi, och École des beaux-arts, tillkommen på 1700-talet för att utbilda ritare för textilindustrien. Rue de l'Hôtel de ville, som förenar Place Bellecour och Place des Terreaux, samt Rue de la République, som går parallellt med den förra öfver Place de la République (staty af presidenten Carnot), äro bland de vackraste gatorna i staden. Vid den senare ligger, mellan Place de la Bourse och Place des Cordeliers och med fasader åt dem båda, stadens vackraste byggnad, handels- och börspalatset, som inrymmer äfven handelskammare och ett textilmuseum. Staden är säte för en ärkebiskop (gallikanska kyrkans primas), hvars palats ligger bredvid metropolitankyrkan. Af undervisningsanstalter har L. ett statsuniversitet med 4 fakulteter (juridik, naturvetenskap, humanistiska

vetenskaper och medicin) och omkr. 3,000 stud., ett fritt katolskt universitet (med fakulteter för teologi, juridik, naturvetenskap och humanistiska vetenskaper, omkr. 600 stud.), en veterinärskola (inrättad 1761, den äldsta i Europa), högre teknisk läroanstalt (École centrale lyonnaise, från 1857), 3 lycées, ett lärar- och ett lärarinneseminarium, konstskola (se ofvan), skola i militär hälsovård, högre handelsskola, yrkesskolor af flera slag, écoles de Lamartinière (med fri undervisning i vetenskap och konst tillämpad på industrien) och musikkonservatorium. Vidare stadsbibliotek (130,000 bd, öfver 5,000 handskrifter), det ofvannämnda biblioteket i Palais S:t Pierre, flera folkbibliotek, astronomiskt och meteorologiskt observatorium, dessutom flera vetenskapliga konst- och yrkesföreningar. Af välgörenhetsinrättningar må nämnas Hôtel-Dieu (stiftadt i början af 500-talet) samt de större Hospice de la Charité, militärhospitalet och Hospice de l'Antiquaille, det sistnämnda beläget i Fourvière på samma plats, som förr upptogs af ett kejserligt palats, där Germanicus, Claudius och Caracalla voro födda. De i ofvannämnda Palais S:t Pierre inrymda konstsamlingarna äro de största i Frankrike utanför Paris. Myntsamlingen (30,000 st.) innehåller en serie mynt slagna i L. från år 43 f. Kr. till 1857. Konst- och industrimuseet (bildadt 1864 af handelskammaren) är ock ganska betydande. — Stadens vattenledningsverk fullbordades 1856. Lämningar finnas af tre stora romerska vattenledningar från Montroman, Mont d'Or och Mont Pilat (den sistnämnda var 83 km. lång). L. är en viktig medelpunkt i det franska kommunikationsväsendet, beläget som det är vid järnvägslinjer (bl. a. Paris—Marseille-banan och L.—Genèvebanan) och två till större delen segelbara floder. Det har 8 bangårdar.

Sin framstående ställning bland Frankrikes städer intager L. på grund af liflig handel och högt utvecklad industri. Det är världens förnämsta sidentillverkningsort; hälften af allt silke, som produceras på jorden, passerar dess magasin. Stadens konditioneringsanstalt undersökte 1905 nära 5,000 ton. Infördt från Italien, utvecklade sig sidenväfveriet hastigt under skydd af konungarna Frans I, Henrik II och Henrik IV och tog genom lyonesaren Jacquards stora uppfinning af mönsterväfmaskinen i början af 1800-talet jättesteg framåt. Några tusen handväfstolar arbeta i själfva staden, tillverkande den finaste varan, 50—55 tusen i omgifningen, omkr. 33,000 mek. väfstolar i förstäderna och angränsande orter. Produktionens värde stiger till omkr. 380—400 mill. frcs, hvaraf råmaterialet anses representera halfva värdet. I fabrikaten ingår dock en stor myckenhet bomull, ull och affallssilke. Till textilindustrien sluta sig en mängd färgerier, tillverkning af guld- och silfverbrokad, af jacquardväfstolar och andra till väfveri hörande redskap, hvarjämte i staden finnas många och stora hattfabriker, smidesverkstäder, kemiska fabriker (80 mill. frcs i tillverkningsvärde), maskinverkstäder (75 mill. frcs), guld- och juvelerarverkstäder (35 mill. frcs), sko- och handskfabriker (53 mill. frcs), klädes-, möbel-, tobaksfabriker, glasbruk m. m. De viktigaste handelsvarorna äro råsilke, som inköpes från södra Frankrike, Italien, Levanten, Indien, Kina och Japan, samt sidenfabrikat, hvilka väsentligen gå till England och Amerika. L., som 1906 hade 430,186 inv. (som kommun 472,114), var då, som ofvan nämnts, till storleken Frankrikes tredje stad, men var dess andra till 1901, då det öfverflyglades af Marseille. Man har dock för afsikt att genom inkorporering af några förstäder återvinna andra rummet. Liksom andra städer omges L. nämligen af en krans kommuner, som kunna anses som förstäder till staden. Sådana äro Caluire-et-Cuir (10,000 inv.) i n., Villeurbanne (30,000 inv.) och Bronn (2,000 inv.) i ö., S:t Fons (3,500 inv.) i s. ö., S:te Foy (2,000 inv.), La Mulatière (3,500 inv.) och Oullins (10,000 inv.) i s., Ecully (1,200 inv.) och La-Demi-Lune (3,000 inv.) i v. Bland de många namnkunnige män, som äro födda i L., må nämnas Germanicus, kejsarna Claudius och Caracalla och den senares broder Geta, den romerske skalden Sidonius Apollinaris, general Duphot, marskalk Suchet, statsmannen Jules Favre, de tre botanisterna Ant., Bern. och Jos. de Jussieu, fysikern Ampère, uppfinnaren Jacquard, konstnärerna Philibert Delorme, Audran, Coyzevox, Coustou, Hennequin, Flandrin, Meissonier, Puvis de Chavannes, skaldinnan Louise Labé, den bekanta madame Récamier och nationalekonomen J. B. Say.

L., som redan förut var en befäst stad, har under senare delen af 1800-talet anordnats till en synnerligen stark lägerfästning med försvarsverk på såväl låglandet ö. om Rhône som höglandet v. om Saône och halfön mellan båda floderna. Befästningarna på låglandet bestå af en ny långt framskjuten enceinte och framför denna i vid gördel forten Feyzin, Corbas, S:t Priest, Genas och Meyzieux, verken Azieu och Décines samt batteriet Chaurant. De föga äldre 4,5 km. framför den gamla enceinten framskjutna befästningarna på Plateau Bron (fort Bron och 2 batterier) ligga nu endast 0,5—1,5 km. framför den nya enceinten. Af den gamla enceinten ännu kvarvarande verk ligga midt inne i staden. På halfön fortsättes den nya fortgördeln med fort och verk Neyron, och bakom dessa vid Rhône batteri Sermenaz, fort Vancia och batteri Sathonay; 5 km. längre tillbaka ligga de äldre forten Montessuy och Caluire jämte mellanverk; de gamla verken S:t Laurent och S:t Jean ligga nu ini staden. På högra Saônestranden delas fortgördeln af Charbonnièredalen i en nordlig del, Plateau Mont d'Or, och en sydlig. På den förra ligga forten Verdun och Paillet samt batterierna Narcel, Montou och Freta. I Charbonnièredalen ligger fort Chapoly. S. om dalen finnas Bruissongruppen, fort Côte Lorette och Montcorin-Champvillardgruppen. Bakom denna yttre västra gördel ligga forten la Duchère, Vaise, Loyasse, S:t Irénée och S:te Foy. Förstaden Fourvières' gamla enceinte skall ersättas med en ny och längre framskjuten. Hela den yttre fortgördeln är 68 km. lång med ett största afstånd från stadens midt af 14 och en diameter af 21—22 km.

Historia. L:s äldsta galliska invånare voro segusianerna. Omkr. 590 f. Kr. kommo grekiska nybyggare dit och sammansmälte efter hand med den galliska befolkningen, så att deras minne nästan var utplånadt, när Minutius Plancus 43 f. Kr. där anlade en romersk koloni. Romarna kallade staden *Lugdūnum.* När kejsar Augustus 27 f. Kr. organiserade Gallien, blef L. hufvudstad för en del däraf och

säte för de ”sextio folkens” nationalråd, som årligen sammanträdde där och hade betydande funktioner. L. gick en lysande utveckling till mötes under det följande romarväldet och var otvifvelaktigt Galliens förnämsta stad, med storartade vattenledningar m. m., om hvilkas betydenhet ännu näktiga ruiner vittna. Propagandan för kristendomens utbredning i Gallien vann tidigt fotfäste i L., där Pothinus (d. 177) och Irenæus (d. 202) bl. a. kraftigt verkade och där förföljelserna mot de kristne också voro starkast. Efter växlande öden i det intogs på 530-talet af frankerna) bildade det jämte den kringliggande trakten det under egna grefvar lydande grefsk. *Lyonnais*, som hörde till riket Arelat; det kom jämte detta 1032 under tyskromerska riket, blef 1173 direkt beroende af ärkebiskopen, som 1274 ställde sig under franskt skydd. Genom konfiskeringen af konnetabelns af Bourbon land införlifvades Lyonnais, Forez och Beaujolais 1527 med franska kronan, och L. var sedan ända till revolutionen detta områdes hufvudstad. I L. höllos under medeltiden flera kyrkomöten, t. ex. 1245, då kejsar Fredrik II förklarades afsatt, och 1274, då ett försök gjordes till förening mellan den romerska och den grekiska kyrkan. 1562 plundrades och delvis ödelades staden genom hugenotterna, och 1572 under Bartolomeinatten dödade katolikerna där till hämnd omkr. 1,000 hugenotter, 1685 fördrefvos alla protestanter från L., till stor skada för dess under tidernas lopp rikt utvecklade näringslif. 1793 reste sig L. mot nationalkonventet och sina jakobinska styresmän. Det belägrades därefter på konventets order af Kellermann och blef efter ett förtvifladt och energiskt försvar samt sedan allt hopp om utländskt understöd afskurits, tvunget att ge sig på nåd och onåd 10 okt. s. å. Straffet blef, att staden förlorade sitt namn — den kallades en tid efteråt *Commune affranchie* —, att en del af dess märkligare byggnader förstördes och omkr. 6,000 medborgare giljotinerades eller nedskötos, allt under ledning af konventets kommissarier Collot d'Herbois, Fouché och Couthon. Robespierres fall gjorde emellertid slut på förföljelserna, och L. reste sig snart åter till rang af ett af Frankrikes förnämsta industricentra. Under 1800-talet skakades L. af tre svåra arbetarupplopp, 1831, då marskalk Soult i spetsen för 20,000 man återställde lugnet, 1834, då en fem dagars blodig gatustrid utkämpades, och 1849. L. drabbades kännbart af 1882 års svåra finansiella kris och af flera fruktansvärda öfversvämningar, särskildt 1856. — Flera för Frankrike viktiga fördrag ha slutits i L., såsom 1601 mellan Henrik IV och hertigen af Savojen. I L. sårades dödligt 24 juni 1894 presidenten Sadi Carnot af anarkisten Caserio. J. F. N. L. W:son M. E. A—t.

Lyon [lāi′ən], Emily (Emy). Se Hamilton, sp. 1225.

Lyon, Paul Otto, tysk germanist, f. 1853, stadsskolråd i Dresden sedan 1899, har i bearbetningar och nya upplagor utgifvit ett stort antal vetenskapliga verk (Eberhards synonymordbok, Beckers stillära m. fl.) samt själf författat handböcker för skolorna (*Abriss der deutschen grammatik*, i Sammlung Göschen, 4:e uppl. 1905, m. fl.), pedagogiska arbeten (*Die lektüre als grundlage eines einheitlichen und naturgemässen unterrichts in der deutschen sprache*, 2 bd, 1889; 3:e uppl. 1904, *Goethes verhältnis zu Klopstock*, 1880) och grundlagt ”Zeitschrift für den deutschen unterricht” (1887 ff.), som han ännu redigerar.

Lyonblått [liā′-], fr. *bleu de Lyon*. Se Bleu.

Lyon king-of-arms [lāi′ən ki′ŋ-əv-ā′mš]. Se King-at-arms.

Lyonnais [liånnä], fordom fransk provins (omkr. 7,800 kvkm.), omfattade det egentliga L., som Filip den sköne 1313 bemäktigade sig, samt Forez och Beaujolais, hvilka förenades med franska kronan först på Frans I:s tid (1527). Det bildade först dep. Rhône-et-Loire, som snart delades i två dep., Rhône och Loire. En mindre del kom på dep. Puy-de-Dôme. Dess hufvudstad var Lyon. (J. F. N.)

Lyons [lāi′ənš], stad i nordamerikanska staten New York, vid Clyde river. 5,824 inv. (1900). Destillation af pepparmyntolja. J. F. N.

Lyons [lāi′ənš]. 1. Edmund L., lord L., brittisk amiral, f. 1790, d. 1858, utmärkte sig i yngre år som en rask sjöofficer i Medelhafvet och ostindiska farvatten, utnämndes 1835 till engelskt sändebud i Aten, men blef efter hand så ogynnsamt stämd mot grekerna, att lord Palmerston 1849 återkallade honom. Han var därefter engelsk minister hos schweiziska edsförbundet (1849—51) och i Stockholm (1851—53), blef 1850 konteramiral och erhöll efter Krimkrigets utbrott 1853 befälet närmast under amiral Dundas, som han i dec. 1854 efterträdde som befälhafvare för engelska Svartahafsflottan. Han gjorde med sina kanoner god tjänst i slaget vid Alma samt tog med ”Agamemnon” framstående del i det första bombardemanget af Sevastopol. L. blef 1855 vice-amiral och upphöjdes efter krigets slut 1856, som baron L. of Christchurch, till peer (han hade 1835 blifvit knight och 1840 baronet). Jfr A. S. Eardley-Wilmot, ”Life of lord L.” (1898).

2. Richard Bickerton Pemell L., den föregående son, viscount och sedermera earl L., engelsk diplomat, f. 1817, d. 1887, inträdde 1839 på diplomatbanan, erhöll i dec. 1858 sändebudsposten hos Nord-Amerikas förena stater och skötte under inbördeskriget sitt värf med stor takt och urskillning (särskildt under förhandlingar om den s. k. ”Trent-affären”, se d. o.), men måste i febr. 1865 resa hem för sjuklighet. Han var aug. 1865—juli 1867 ambassadör i Konstantinopel samt 1867—87 ambassadör i Paris, där han blef allmänt uppburen och under 1870—71 års krig verkade i medlande syfte. L. blef 1865 medlem af Privy council samt upphöjdes 1861 till viscount och vid sitt afskedstagande 1887 till earl. 1—2. (V. S—g.)

Lypemani (af grek. *ly′pe*, sorg, och *mani′a*, galenskap), *med.*, samma sjukdom som melankoli (se d. o.).

Lypēria, *bot.* Se Kapsaffran.

Lypting, fno., lyfting. Se Drake, sp. 817.

Lyptol [-tål], ett arcanum (se Hemliga me-

del) från Henrikssons tekniska fabrik i Örebro, är till god del detsamma som nämnda fabriks "Hvita elektriska liquid", hvilken bestod af en 3 proc. lösning af salicylsyra i sprit, försatt med flyktig olja, mest pepparmyntolja. Denna "liquid" förändrades så, att salicylsyran ersattes med först 0,1 proc., senare 2 proc. kinosol, hvarefter preparatet lanserades under namnet *lyptol*. Den flyktiga oljan, omkr. 2 proc., synes innehålla äfven feberträ- l. eucalyptusolja. Alkohol ingår till 50 proc. Medlet lär, likasom salubrin, på sina håll ha missbrukats som rusdryck. Annonseringen af lyptol täflar med det mest motbjudande, som senare tider på detta område så rikligt företett. C. G. S.

Lyr, *zool.* Se Torskslägtet.

Lyra (grek. o. lat.). 1. *Mus.* a) Forngrekiskt stränginstrument (se fig.), liknande *kitha'ra* och *fo'rminx*, men mindre än dessa. Strängarna (3, 7 eller flera) voro utspända mellan en resonansbotten och en tvärslå, som åtskilde två hornformigt böjda ramar. De sväfvade sålunda till största delen fritt i luften och saknade gripbräde, hvadan instrumentet är mera jämförligt med vår harpa än med vår cittra eller gitarr. Lyran hölls emellan knäna och spelades med plektron (se d. o.). — b) Under 1500—1700-talen ett stråkinstrument med många strängar, af hvilka somliga löpte öfver gripbrädet, andra bredvid detsamma, såsom s. k. borduner. Denna lyra hörde till violernas klass och byggdes i tre storlekar: *lira da braccio* (9 strängar, tenorinstrument), *lira da gamba* (14 strängar, basinstrument), *lirone* (24 strängar, kontrabasinstrument). Till samma klass hörde äfven baryton (se d. o. 1). — c) Modernt slaginstrument, bestående af stämda stålstafvar, löst fästa inom en lyraformad ram och anslagna med hammare (jfr Klockspel). — 2. *Astron.* Se Lyran. 1. A. L.*

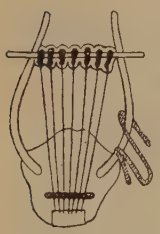

Forngrekisk lyra.

Lyra [lira'], Nicolaus de, fransk bibeltolkare, f. omkr. 1270 i Normandie, d. 1340 i Paris som provinsial i franciskanorden, var en judisk konvertit. Hans viktigaste arbete var *Postillæ perpetuæ, sive brevia commentaria in universa biblia* (5 bd, tr. 1471—72; flera uppl.), som betecknar en början till fördomsfri exeges och flitigt nyttjades af Luther. (Hj. H—t.)

Lyragitarr. Se Gitarr.

Lyran (lat. *Lyra*), *astron.*, stjärnbild på norra himmeln emellan Draken i n., Svanen i ö., Räfven i s. och Hercules i v. Denna stjärnbild har endast ringa utsträckning (mellan 25° och 48° nordlig deklination och mellan 18 och 19½ timmars rektascension). Men den tilldrar sig uppmärksamheten genom sin ljusaste stjärna, *Vega* (α Lyræ), som är af första storleken och en bland himmelens klaraste stjärnor. Lyran innehåller enligt Heis 69 med blotta ögat synliga stjärnor. Utom Vega märkas däribland β och γ, som äro af mellan 3:e och 4:e storleken och af hvilka den förra är en af de märkvärdigaste föränderliga stjärnorna (se Variabla stjärnor). B—d.

Lyratypen, *astron.* Stjärnor af Lyratypen kallas en klass af de föränderliga stjärnorna med kort period. Namnet härleder sig från β Lyræ, den märkligaste och tidigast kända stjärnan af denna typ. Se Variabla stjärnor. B—d.

Lyrblomma, *bot.*, namn på *Diclytra spectabilis*.

Lyrboll. Se Bollspel, sp. 1020.

Lyre. Se Ljor.

Lyrestad, socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 9,708 har. 2,573 inv. (1910). L. utgör ett pastorat i Skara stift, Norra Vadsbo kontrakt.

Lyrformiga sinnesorgan, *zool.* Se Spindeldjur.

Lyrformigt, *bot.*, säges om ett mer eller mindre djupt flikadt blad, hvars ändflik är mycket större än de öfriga flikarna; sådana blad finnas hos *Senecio jacobæa*, *Geum rivale* (se fig. å sp. 1095 i bd 9) m. fl. G. L—m.

Lyrfågeln, *zool.* Se Lyrfågelsläktet.

Lyrfågelsläktet, *Menura*, *zool.*, räknas till fam. *Menuridæ* inom tättingarnas ordning och fåglarnas klass. Dithörande fåglar äro stora, likna till sin kroppsbyggnad något fasaner samt ha höga tarser, korta vingar och lång stjärt, som är sammansatt af olika bildade fjädrar. Hos en del af stjärtpennorna äro fanströlarna icke sammanhängande; de båda mellersta och de båda yttersta pennorna ha däremot fan af vanlig beskaffenhet, mycket smalt hos de förra, men hos de senare, som äro S-formigt krökta, bredt på den inre och smalt på den yttre sidan. Denna egendomliga bildning finnes dock endast hos hannen, hvaremot honan har graderad stjärt. Fjäderbeklädnaden är rik och lucker, på bålen och ryggen nästan hårlik, på hufvudet förlängd till en tofs och kring näbbroten förvandlad till borst. — Lyrfågeln, lyrstjärten l. lyrsvansfågeln, *M. superba* (se pl. Australisk fauna till art. Australien), är hufvudsakligen mörkt brungrå. Strupens och halsens främre del är röd, de undre delarna brunaktigt askgrå och blekare på buken, öfvergumpen försedd med rödaktig anstrykning, armpennorna och de öfriga vingpennornas ytterfan rödbruna, stjärten ofvanpå svartbrunaktig, undertill silfvergrå, de båda lyrformiga fjädrarna mörkgrå, med sammetssvarta, hvitfransade spetsar samt omväxlande svartbruna och roströda band i inre fanet, de mellersta stjärtpennorna grå och de öfriga svarta. Hannen blir 1,3 m. lång, hvaraf 70 cm. komma på stjärten. Honan är betydligt mindre och färgen på hennes fjädrar smutsbrun, på buken öfvergående i grått. Lyrfågeln är hemma i sydöstra Australien, från trakten ö. om Moreton-viken ned emot Port Phillip, och vistas i tät buskskog på kullig eller klippig mark. Fågeln tillbringar sin mesta tid på marken och flyger endast ytterst sällan. Då den springer fort, håller den kroppen mycket framsträckt, hufvudet framåtlutadt samt stjärten vågrät och hoplagd, emedan den endast på detta sätt kan komma fram genom buskarna, utan att skada sin ovanliga prydnad. Lyrfågeln är i rörelse mest morgnar och aftnar, under parningstiden dock äfven midt på dagen på särskildt anordnade platser. Hannarna skrapa nämligen ihop små kullar och klifva oupphörligt omkring på dem, hålla därvid upp och breda ut sin stjärt samt ge uttryck åt sina känslor i mycket växlande ljud. De ha högljudd, gällt hvisslande lockton och omväxlande sång, som innehåller äfven

närmade ljud af allehanda slag. Arten är mycket försiktig, skyr ängsligt människor, lefver parvis samt förtär mestadels insekter och maskar. Lyrfågeln bygger ett stort, äggformigt, med tak försedt bo, till hvars inre en sidoöppning lämnar tillträde. Honan lägger blott ett enda ägg, som hon ensam rufvar; härunder synes hannen ej alls bekymra sig om sin maka. C. R. S.*

Lyriderna, *astron.*, en stjärnfallssvärm, som uppträder omkr. 25 april. Namnet har uppkommit däraf, att svärmens radiationspunkt ligger i Lyrans stjärnbild. Se Stjärnfall. B—d.

Lyrik (af *lyra*, på hvilket stränginstrument antikens greker beledsagade föredraget af sina sällskapsvisor, skolierna) l. Lyrisk skaldekonst, den hufvudart af poesi, som bringar känslornas inre värld till omedelbart uttryck. Lyriken är, i motsats till epos och drama, den företrädesvis *subjektiva* skaldekonsten. Här utgör skalden själf medelpunkten; han uttalar i egen person de känslor och tankar, som födts i hans själ och fått sin särskilda färg af stundens stämning. (Att skalden ofta gör en annan person till den talande i dikten är härvidlag af oväsentlig betydelse.) Lyriken står i nära samband med musiken, d. v. s. den konst, som ger uppenbarelser från själslifvets dunkla, aldrig fullt pejlade djup. Ur musikens hemlighetsfulla värld stiger lyriken upp, men skänker känslornas en bestämdare riktning och konkretare uttryck genom språk och bildlig framställning. De dunkla, i sig gestaltlösa stämningarna söker skalden sålunda förhjälpa till uttryck medelst de mera objektiva föreställningarna, hvilka få göra tjänst som sinnebilder. När den yttre världens gestalter, natur- och människolif, synas utgöra föremålet för en lyrisk dikt, stå de emellertid där icke för sin egen skull, utan för att gifva anledning till utsägandet af de känslostämningar och idéer, som deras afspegling i skaldens inre framkallat. Hvarje inflätad skildring och reflexion upplöses åter i den musikaliska stämningens atmosfär. Den lyriska poesien är väsentligen hänvisad till det närvarande tidsmomentet, det djupt förnumna ögonblicket, hvilket för skalden får ett oändligt värde. Men han diktar ej midt under lidelsens storm, utan först efter att sinnet klarnat och känslan stillnat, så att han står öfver densamma och kan harmoniskt, men dock i all dess styrka återgifva skakningen, som försiggått i hans själ. Då stämningen sålunda uttalas på ett konstnärligt sätt, luttras den och lyftes upp i skönhetens värld. Sitt egentliga intresse får ett lyriskt skaldestycke i samma mån som den individuella känslan utvidgas till ideal allmänlighet och skalden framstår som en typisk personlighet, i hvilken andra hjärtan kunna spegla och återfinna sig själfva. Men denna personlighet måste vara en starkt utpräglad, för att kunna väcka intresse för sitt själslif och breda originalitetens doft kring sin diktning. ”Det bestämda sätt, hvarpå individualiteten och världen gå samman i känslan, ger dikten dess doft, och det högsta beröm, som kan uttalas öfver en lyrisk dikt, är att den har doft.” — Den lyriska stilens behag ligger däri, att den mera låter ana än tydligt utsäger. Den är kort, bildrik och raskt framskridande samt älskar oförmodade öfvergångar (”språng”). Dessa sammanbindas dock, om ingifvelsen är äkta, af en inre enhet, så att dikten ger en organisk bild af en känslas lifslopp, omfattande dess uppsvallande, utbrott och lugnande (ordningen emellan dessa tre moment kan äfven vara en annan). Det beslöjade, drömlikt antydande uttryckssättet i mången lyrisk dikt gör, att den omöjligt skulle kunna återges på prosa. På grund af sin frändskap med musiken trängtar lyriken efter att aflocka språket all dess inneboende melodi och harmoni. Så uppstår rytmen och rimmet. Versbyggnadens rytm skall återge känslans; däraf rikedomen på lyriska versformer. Typisk för flertalet af dem är uppdelningen i strofer, hvilkas slut beteckna pauser i känslans gång. Att för hvarje fall finna en meter, som lämpar sig, blir skaldeinspirationens sak. — Lyrikens område är högst vidsträckt, enär subjektets lifserfarenheter bilda ämnena därför. De högsta förnuftsidéer, intryck från det nationella, historiska och sociala lifvet, det egna hjärtats historia, naturens oändliga fullhet af lif, allt kan lyrikern omsmälta i sång. Kärleken med sina olika faser bildar ett företrädesvis rikt ämne. Äfven sådana stämningar, som framkallas af det outgrundliga sambandet emellan människosjälen och naturen i alla dennas växlingar, ha i synnerhet under nyare tider gett upphof åt en oöfverskådlig massa lyrik. — Som den ursprungligaste af all poesi, har lyriken, om ock endast i ofullständade ansatser och tidigast i förening med dans, framträdt före epos, men är som utbildad diktart yngre än detta, liksom ock lyrikens utvecklade innerlighet förutsätter en högre civilisation.

Man plägar särskilja tre stora hufvudgrupper: sångartad lyrik, hänförelsens lyrik och betraktelsens lyrik. Dessas här nedan omnämnda underarter återfinnas i detta arbete hvar under sin artikel. — Den sångartade lyriken (den rena känslolyriken l. visan) uttrycker i en högst enkel, okonstlad och likväl pregnant form den känsla, som innerlig dväljes inom sig själf. I visans natur ligger att vara lättflytande, sångbar och byggd i lika strofer. Tunga, konstrikt sammanlödda ord äro där lika litet på sin plats som skarpt begränsade bilder och utförda liknelser. Sångartad lyrik påkallar själfmant musikalisk komposition, icke minst s. k. centrallyriska dikter, hvilkas aningsrikt symboliska innehåll blott kan vinna på att tolkas fullare i toner. I visans form kan den religiösa känslan utgjuta sig (*psalmen*), lika väl som den uppsluppnaste komik vet att där göra sig hemmastadd. F. ö. hämtar den rena känslolyriken sina ingifvelser från alla lifsområden, om ock hvardagslifvets innehåll ligger densamma närmast. Visan kan jämväl verka gripande genom att blott skildra ett tillstånd och därvid alls icke eller endast antydningsvis inmänga den lyriska affekten. *Folkvise*-diktningen och *konstballaden* kunna osökt räknas till sångartad lyrik, ty det episkt förtäljande eller dramatiska elementet i dem är endast löst skisseradt och helt insvept i den musikaliska stämningens slöja. Den sångartade dikten är lyrikens vänaste, mest ömtåliga blomma, men bör ej öfverskattas på bekostnad af de djärfvare och rikare lyriska formerna. — I hänförelsens (l. upphöjdhetens) lyrik vänder sig skaldens själ mot betydande yttre föremål eller eviga väsen, sträfvar energiskt att nalkas dem

och upptaga dem i sig samt firar dem i fulltonig sång. Här spränges visans enkla form af den öfverströmmande lidelsen, och större rymder öppnas för skildring och tanke. Rytmerna bli rörligare, ofta oregelbundna. Stor djärfhet kan råda såväl i diktens inre byggnad som i afseende på bildernas glans och nya ordsammansättningar. Underafdelningar inom denna grupp äro *hymnen, odet* och *dityramben*. — I betraktelsens lyrik (elegisk och reflexionslyrik) dröjer skalden ömsevis vid de besjungna föremålen och vid sina egna känslor, hvadan beskrifning och betraktelse spela in i hvarandra. Den svalnande känslan har ännu kvar tillräcklig glöd för att genomvärma tankarna, som den sätter i rörelse och hvilka i sin ordning fördjupa känslan och framkalla nya stämningar. Bilderna utmålas mera lugnt; de anslagna strängarna få tona ut. Det vemod, som gärna ingår i dylik poesi, beror därpå, att grundtonen i all betraktelse är förgängligheten af det jordiska. Till betraktelsens lyrik höra *elegien, epigrammet* (gåtan, gnomen), den moderna *reflexionspoesien* samt (med hänsyn till det innehåll, som vanligen i dem gjutes) versformerna *sonett* och *canzon*. Inom samma område faller ofta *satiren*, som i likhet med elegien härflyter ur diktarens saknad efter ett ideal, som föresväfvar honom.

Lyriken har blomstrat hos alla tiders kulturfolk, mer eller mindre rikt, allteftersom poetisk känsla och fantasi ingått i de olika nationernas skaplynnen. Bland fjärran österns folk ega särskildt inder och perser skatter af karakteristisk lyrik. Hebréernas hymner (psalmerna, Jobs bok, Esaias) uppbäras af den mest sublima lyriska flykt. Hos grekerna utbildades lyrikens former allsidigt och typiskt, så vidt som den antika anden tillstadde. Under den europeiska medeltiden uppodlades kärlekslyriken främst i Frankrike, Italien och Tyskland. Hos kelter, germaner och slaver blomstrade den lyriska folkviseditningen. Bland folken i nutiden ha i synnerhet tyskar, engelsmän och skandinaver nedlagt rika lyriska gåfvor i sin konstpoesi. Se framställningarna i de moderna poetikerna samt R. M. Werner, "Lyrik und lyriker" (1890), och Geiger, "Beiträge zu einer ästhetik der lyrik" (1905). E. F—t.

Lyriker, skald, som diktar lyrik (se d. o.). — Lyrisk, som är rik på subjektiv poetisk känsla; som lämpar sig för en lyrisk dikt. — Lyrisk musik, sådan musik, som mera går ut på att skildra subjektiva stämningar än episka eller dramatiska handlingar. Jfr Musik. — Lyrisk scen, skådebana, där operor och andra musikstycken uppföras, i motsats till "talscen", där hufvudsakligen endast "talpjäser" ges. — Lyrisk skaldekonst. Se Lyrik.

Lürmanns slaggforma, *bergsv.* Se Forma, sp. 847.

Lyrofon [-fån]. Se Grammofon, sp. 105.

Lyrskovshede (Lyrskogsheden), n. om staden Slesvig och nära Isted (ej, som Knytlingasagan förtäljer, i närheten af Kongeaa). Heden är namnkunnig genom det stora slag, som stod där 28 sept. 1043, hvari Magnus den gode i spetsen för norrmän och danskar, med understöd af några sachsiska furstar, slog en stor här af hedniska slaver, i synnerhet obotriter och vender. 15,000 slaver berättas ha stupat. C. R.*

Lyrstjärten, *zool.* Se Lyrfågelsläktet.

Lyrsvansfågeln, *zool.* Se Lyrfågelsläktet.

Lyrtorsk, *zool.* Se Torsksläktet.

Lys [li's], flam. *Leye*, kanaliserad biflod till Schelde i Frankrike och Belgien, upprinner i franska dep. Pas-de-Calais, flyter genom dep. Nord, bildar på en sträcka af 27 km. gräns emellan detta och belgiska prov. Västflandern, flyter därefter genom Väst- och Östflandern samt mynnar ut genom flera armar i Schelde vid Gent, efter ett lopp af 205 km., af hvilka 115 km. komma på Belgien och 159 km. äro kanaliserade och segelbara. L. förmedlar flera kanalförbindelser, bl. a. den 53 km. långa kanalen emellan Deynze och Heyst. Floden bildade fordom gräns emellan Frankrike och Tyskland. (J. F. N.)

Lysaker, järnvägsstation med tätt befolkad omnejd vid Kristiania—Drammensbanan, 6 km. v. om Kristiania i Akers härad, Akershus amt, Norge. Vid L. faller L.-elven, som kommer från Bogstadvandet, ut i L.-bukten, en liten vik af Kristianiafjorden. I den natursköna trakten längs eller nära älfven ligga en rad fabriker och några sågverk samt många, mest af utflyttade Kristianiabor bebodda villor. 2,315 inv. (1910; 548 inv. 1900; siffran är fortfarande i stark stigning). Spårvägens utsträckande från Kristiania till L. är endast en tidsfråga. K. V. H.

Lysa'nder, spartansk fältherre. Se Lysandros.

Lysander, Albert Teodor, filolog, estetiker, f. 29 maj 1822 i Göteborg, d. 25 apr. 1890 i Lund, blef student i Lund 1840, filos. doktor där 1847 och docent i latin 1848. 1859 befordrades han till adjunkt i litteraturhistoria och utnämndes 1864 till professor i romersk vältalighet och poesi vid Lunds universitet. Läsåret 1875—76 fungerade han som universitetets rektor. L. utgaf, utom dikter och akademiska afhandlingar på latin, bl. a. *Sören Kierkegaard. Litterärhistorisk teckning* (i "Tidskr. för litteratur", 1851), *Tre föredrag i academiska föreningen:* 1. *Om nordiska qvinnan*; 2. *Erosmythen*; 3. *Carl XII:s betydelse* (1855), vidare *Om sagospelet Lycksalighetens ö och dess uttolkare* (ofullb., i "Nord. univ.-tidskr.", 1857), *Romerska litteraturens historia* (blott 1:a delen, 1858), *Äfventyr* (1:a saml. 1872), *Faust. En själshistoria efter Göthes sorgespel, jemfördt med flera idédramer* (1875) och *Om Tegnér* (tal vid hundraårsfesten; 1882). Han offentliggjorde vidare en tolkning af Longfellows "Evangelina" (1854), redigerade "Lunds studentkalender 1863—64" (1863) och "Valda skrifter af C. J. L. Almqvist" (1874—78), hvilka han försett med noter och till hvilka han fogade en utförlig karaktärs- och lefnadsteckning. I trots af den absolut ohistoriska uppfattningen af Almquist äro dessa verk af stor betydelse för Almquistforskningen genom skarpsinne och rikedom på uppgifter. 1891 utgafs "Smärre skrifter i urval" af Kr. Cavallin och L. genom M. Weibull,

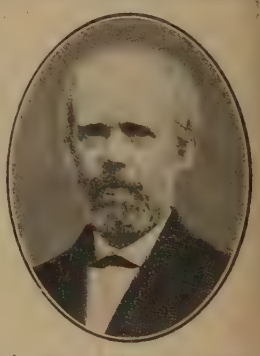

m inledde volymen med biografier öfver de båda rfattarna. Jfr äfven Cavallins uppsats om L. i Ny svensk tidskr." 1890.

Lysandros (grek. *Λύσανδρος*, lat. *Lysa'nder*), partansk fältherre och statsman, f. antagligen mkr. 450 f. Kr., var son af Aristokritos och till-örde heraklidernas ätt. På det offentliga lifvets kådeplats framträder han först under senare delen i Peloponnesiska kriget, då den långvariga stri-en emellan Greklands båda mäktigaste stater, tten och Sparta, närmade sig sitt afgörande, hvar-ll L:s kraftfulla uppträdande i hög grad bidrog. 07 valdes han till öfverbefälhafvare (*nauarchos*) fver en med understöd af den persiske fursten yros d. y. bildad spartansk flotta och lyckades llfoga Atens flotta ett nederlag vid Notion. 05 slog L. det afgörande slaget genom att vid etfloden (*Aigospotamoi*) på Traciens kust öfver-mpla och tillintetgöra hela den attiska flottan. an seglade sedan omkring till Egeiska hafvets öar ch kuststäder, hvilka utan svårighet förmåddes ffalla från det dåmera maktlösa Aten. Öfver-llt störtades folkväldet, och i hvarje stat insattes m oligarkisk regering af tio män, tillhörande det partanska partiet. Därefter styrdes kosan till ten, som inneslöts och, efter hårdnackadt mot-tånd, genom hunger tvangs att ge sig och antaga grarens hårda villkor (404). De "långa mu-arna", som tryggade Atens förbindelse med hamn-taden Peiraieus, nedrefvos vid flöjtmusik, och sta-ens styrelse öfverlämnades åt 30 spartansksinnade nän (de s. k. 30 tyrannerna), hvilka under skydd f en spartansk garnison under åtta månaders tid tövade ett sannskyldigt skräckvälde. L. var nu den mäktigaste och anseddaste mannen i hela Grek-and. De grekiska staterna hyllade honom medelst ltaren och bildstoder, och skalderna täflade att junga hans lof. I Sparta misstänkte man honom dock, sannolikt icke utan skäl, för att umgås med laner att omstörta det bestående samhällsskicket, och L. vistades af denna orsak under någon tid nelst på främmande ort. 399 lyckades han genom-drifva, att Agesilaos valdes till konung, och åter-vann därmed en del af sitt inflytande. Vid ut-rottet af det s. k. Korintiska kriget erhöll han tt öfverbefäl och stupade vid Haliartos i Beotien 395). Omättligt maktbegär och ärelystnad äro let bestämmande draget i L:s karaktär. Vid full-följandet af sina syften höll han alla medel för goda. Han var en tapper och framstående kri-gare, men vann dock sina segrar ej mindre medelst ist och ränker. F. ö. var han en typ af gammal-dags spartansk enkelhet och stränghet i lefnads-sätt, och med ett bland hans samtida högst ovan-ligt förakt för rikedomar lefde och dog han fattig. Hans lefnadslopp eller egentligen blott den sista, politiskt betydelsefulla, delen däraf är tecknadt af Plutarchos och i kort sammandrag af Cornelius Nepos. A. M. A.

Lysargin, *farm.*, ett preparat, väsentligen iden-tiskt med kollargol (se d. o.).

Lysberg, pseudonym för Charles Samuel Bovy, schweizisk tonsättare och pianist, f. 1821 Genève, d. där 1873, var Chopins elev och lärare id konservatoriet i Genève. Han skref etyder, en omantisk sonat, en opera (*La fille du carillonneur*, 854) m. m., men är mest känd genom sina salongsstycken för piano (*Le réveil des oiseaux*, *Le chant du rouet* m. m.). A. L.*

Lysboj. Se Boj 1.

Lyse, socken i Göteborgs och Bohus län, Stångenäs härad. 5,158 har. 4,506 inv. (1910). Annex till Bro, Göteborgs stift, Vikornas södra kontrakt.

Lyse, Norges äldsta cistercienskloster, beläget i Os socken, i närheten af Bergen, stiftades 10 juli 1146 af Bergens biskop, Sigurd, och befolkades till en början af engelska munkar från klostret Fountains vid York. Med detta moderkloster är L. i sin anläggning noga öfverensstämmande; det visar äfven stor likhet med klostret på Hovedön vid Kristiania. L. klosterkyrka, som varit 42 m. lång och 11 m. bred, uppfördes i tidig normandisk stil, klosterbyggnaderna dels i sen-normandisk stil, dels i tidig gotik. Till klostret hörde mycket jordagods; man vet, att det var ett af landets rikaste. F. ö. är dess historia föga känd. Vid reformationen indrogs det till kronan och kom sedermera som adlig sätesgård i enskildas ego. Klostrets byggnader ligga i ruiner. Sten från L. användes på 1500-talet som byggnadsmaterial till Bergenhus' fästning och Kronborgs slott i Danmark. Se N. Nicolaysen, "Om Lysekloster og dets ruiner" (1890). O. A. Ö. (K. V. H.)

Lysefjorden. Se Hölefjorden.

Lysegrunden, ett af Kattegatts farligaste grund, 12 km. n. ö. från Hesselö. Fyrtorn sedan 1892. E. Ebg.

Lysekil, stad och badort i Göteborgs och Bohus län, ligger på den yttersta spetsen af det s. k. Stångenäset, och dess område, $^1/_4$ mtl, utbrutet ur Lyse socken, omfattar dels på fastlandet all den mark, som i n. sträcker sig mot Lyse sockens gräns och på öfriga sidor omslutes af hafvet, dels ock följande holmar: Stora och Lilla Skeppsholmen, Skälholmarna, Kramkisteholmen, Testholmen l. Humlesäcken, Stångholmen, Släggö, Grötö, Kålholmarna och Tofva. Arealen utgör 150 har, hvaraf 22 har obebodda holmar och skär, 71 har bergig utmark, till större delen obebodd, samt 57 har, å hvilka den egentliga staden är belägen. Stadsplanen fastställdes 1873 och 1904, hvarefter en revision och komplettering företagits i samband med en fullständig triangelmätning af hela det egentliga stadsområdet. 4,254 inv. (1910). Taxeringsvärde å fastigheter 6,932,400 kr. (1910), hvaraf 636,900 kr. å bevillningsfria. Platsen bebyggdes först på landtungans norra sida, vid en vik ("kil") af Kornöfjorden, som bildar en naturlig hamn (Norra hamnen) invid den "gamla köpingen". Under sin raska utveckling, företrädesvis en följd af den 1847 anlagda badinrättningen, utbredde sig samhället öfver hela det lilla näset nedåt Gullmarfjorden, och där ha den nya stadsdelen och badorten uppstått invid den nya l. Södra hamnen, med tullkammaren (sedan 1856). Där

Fig. 1. Lysekils vapen.

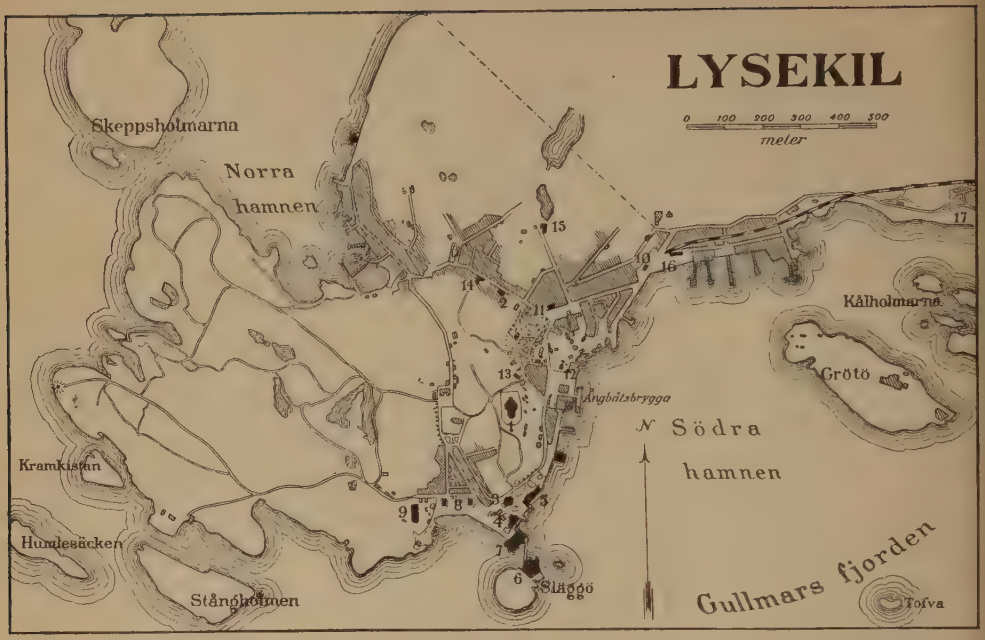

Fig. 2. Situationsplan af Lysekil. *1.* Kyrka. — *2.* Rådhus. — *3.* Societetshus. — *4.* Restaurang. — *5.* Varmbadhus. — *6.* Kallbadhus, herrbassäng. — *7.* Kallbadhus, dambassäng. — *8.* Strandhotell. — *9.* Turisthotellet. — *10.* Telegrafstation. — *11.* Postkontor. — *12.* Tullkammare. — *13.* Samskola. — *14.* Apotek. — *15.* Vattenledningsverk. — *16.* Järnvägsstation (under byggnad i likhet med järnvägen, som skall öppnas till sommaren 1913). — *17.* Nya begrafningsplatsen.

ligger ock den nya kyrkan, byggd 1901 efter ritningar af arkitekten Adrian Petersson. Staden har vattenledning och kloakledning, hvarjämte ett enskildt bolag levererar elektrisk kraft för gatubelysning och till enskilda. (1912 beslöts, att de elektriska anläggningarna skulle inköpas för stadens räkning.) I staden finnes en enskild samskola med statsunderstöd. L. har liflig ångbåtsförbindelse med såväl Uddevalla som Göteborg och kustorterna samt Norge, sparbank (sedan 1857), afdelningskontor af A.-b. Göteborgs bank och A.-b. Göteborgs handelsbank, lotsstation, stads- och badläkare samt apotek. Hufvudnäringar äro handel med den omgifvande skärgården, mekanisk verkstadsrörelse, stenhuggerirörelse och inläggning af ansjovis, hvartill kommer den inkomst badgästerna bereda samhället. 1909 hade staden 90 handlande med 98 biträden och en till 166,500 kr. uppskattad inkomst af handelsrörelsen, 71 handtverkare med 147 arbetare och en till 17,000 kr. taxerad inkomst af handtverksdriften samt 28 fabriker med 771 arbetare och ett tillverkningsvärde af 2,859,000 kr., hvaraf

Fig. 3. Utsikt af Lysekils sydöstra del, med kyrkan och (t. v.) badanstalten.

pommo 1,113,000 kr. på 11 fiskberedningsanstalter (805 arb.), 1,100,000 kr. på 1 mek. verkstad (156 arb.) och 231,500 kr. på 5 stenbrott och stenhuggerier. Antalet hemmahörande fartyg var 17 segelfartyg om 1,223 ton och 2 ångfartyg om 133 ton samt 8 ång- och 1 segelfartyg under 20 ton. Till stadens hamn ankommo och därifrån afgingo 6,832 fartyg om 437,042 ton (för hvilka i hamnafgifter erlades 11,439 kr.), hvaraf i utrikes fart 185 fartyg om 21,974 ton. Å sjömanshuset (inrättadt 1903) voro inskrifna 29 befälhafvare och 908 öfriga sjömän. 1910 bildades L:s järnvägs-a.-b. (aktiekapital 1,2 mill. kr.) i syfte att få till stånd järnvägsförbindelse med Bohuslänska statsbanan vid Smedberg. Järnvägsanläggningen påbörjades 1911.

I kyrkligt hänseende utgör staden (sedan 1900) eget pastorat inom Göteborgs stift, Vikornas södra kontrakt. Vid val till riksdagens Andra kammare tillhör den länets norra valkrets. I staden utges "Lysekilsposten" (moderat) 4 ggr i veckan och "Lysekilskuriren" (socialdemokratisk) 2 ggr i veckan. — Platsen, som nu upptages af L., är ett af länets äldsta samhällen: redan under 1500-talets stora sillfiske hade den egen kyrka och präst, och under 1600- och 1700-talen var den en af de fem västkusthamnar, i hvilka sillpackning och sillvrakning fingo ega rum. Dess befolkning har i senare tid idkat liflig sjöfart och egde vid midten af 1800-talet en högst betydande segelflotta. Vid 1834—35 års riksdag väcktes förslag att anlägga en stad vid L., men ståndena ansågo köpingsrättigheter tillräckliga för det blomstrande fiskeläget, som ock 1836 fick sådana. Platsen var urspr. en lägenhet under Lyse gård. Efter 1658 upptogs L. ej i jordeböckerna förrän 1685, då det blef kronofiskeläge. 1715 inköptes lägenheten af amiral Strömstierna och 1778 af ett 40-tal åbor, hvilkas arfvingar ännu äro L:s jordegare. Köpingen erhöll 6 juli 1900 stapelstadsjämte nederlags- och transitoupplagsrätt och trädde i april 1903 i utöfning af desamma. — Som b a d-

Fig. 4. Kallbadhusen (och Släggön) vid Lysekils hafsbad.

o c h k u r o r t (eg. från 1859, då K. P. Curman blef badläkare därstädes) har L. i synnerhet genom dennes nitiska omvårdnad nått stor utveckling samt utmärker sig såväl för jämnt, föga varierande klimat som för tidsenliga inrättningar, tillhöriga ett aktiebolag. Kurgästerna ha tillgång till varma och kalla hafsbad samt alla slags medikamentösa bad, gymnastik, elektricitet, massage, brunnsdrickning, inhalationer m. m. Vid ingen af våra kurorter ha så fullständiga meteorologiska undersökningar gjorts som vid L., och Curman har särskildt studerat L:s klimat. Enligt dennes 1879 utgifna "Studier öfver de skandinaviska nordsjökusternas sommarklimat" har medellufttemperaturen vid L. varit under juni + 15°, juli 17,4°, aug. 17° och 1—15 sept. 15,2° C., mediet beräknadt efter observationer kl. 8 f. m., kl. 2 e. m. och kl. 9 e. m. Den dagliga differensen har knappt uppgått till 2,5°. Sommarklimatet vid L. utmärkes äfven för en jämnare fuktighet, än man skulle vänta af dess nordliga läge (58° n. br.). Hafsvattnets temperatur på ytan har varit enligt 20 års iakttagelser kl. 8 f. m. och 2 e. m. under juni + 14° och 15°, under juli 17,3° och 18°, under augusti 17,3° och 18,7° samt under förra hälften af sept. 15,4° och 16°. Salthalten på en fots djup invid badinrättningen har visat i medeltal 3 proc. (Vid de stora nordsjöhafsbaden är salthalten 3 à 3,5 proc., i mellersta Östersjön 0,6 till 1,1 proc., i sydvästra Östersjön omkr. 1,75 proc.) L. kan med skäl betraktas som Sveriges förnämsta hafsbadanstalt med afseende på hygieniska anordningar, ledning af kurortens medicinska förhållanden, gymnastik m. m. Säsong 1 juni—15 sept. Frekvens omkr. 2,000 badgäster, för hvilka finnas att tillgå omkr. 1,500 möblerade rum i härför afsedda boningshus, spridda gruppvis på stadens kuperade område, i badbolagets två strandhotell, turisthotellet och flera andra hotell. Ax. S—g. E. Hrn. Ln.

Lysekils järnväg, för hvilken koncession blifvit beviljad 8 maj 1908 och 4 nov. 1910 öfverlåten på Lysekils järnvägsaktiebolag, hvars styrelse har sitt säte i Lysekil, skall sträcka sig från Lysekils stad till Smedberg, en plats belägen mellan stationerna Munkedal och Dingle vid statsbanan genom Bohuslän. Järnvägen, som är under byggnad (1912), blir normalspårig (1,435 m.), får en längd af 35,8 km. samt har beräknats draga en anläggningskostnad af 2,160,000 kr., hvaraf för rullande materiel 289,000 kr. A. d'A.

Lysgas erhålles vanligen genom torrdestillation af stenkol. Utom lysgas uppkomma därvid dels flytande produkter, ammoniakvatten l. g a s v a t t e n och stenkolstjära, dels en fast återstod, koks (se d. o.). Konsten att tillverka lysgas genom torrdestillation är af jämförelsevis ungt datum. De första iakttagelserna rörande uppkomsten af gas på detta sätt gjordes på 1600-talet. Så iakttog R. B o y l e (1627—91), att trä "upplöstes till olja, 'spiritus', ånga och vatten", när det upphettades i slutet rum. 1667 utgaf Th. Shirley en berättelse om "en brinnande källa" nära Wigan i Lancashire, i hvilken han visade, att den brinnande "ångan" härrörde från de närbelägna stenkolslagren. J. J. B e c h e r (se denne) framställde enligt en af honom utgifven afhandling koks, tjära och ett lifligt brinnande ämne genom torrdestillation af torf och stenkol. De första försöken att tillverka lysgas i större skala gjordes dock först 1792 af engelske ingenjören W. M u r d o c k (1754—1839), som då belyste sitt hus i Redruth med lysgas, tillverkad "på 70 fots afstånd" genom torrdestillation af stenkol i järnretorter. 1796 förevisade franske ingenjören P h. L e b o n (1767—1804) i Paris en apparat för tillverkning af lysgas ur trä, kallad *termolampa*; den fick till en början en viss spridning, som dock snart aftog på grund af svårigheter med gasens rening. I Amerika hade H e n f r e y upptäckt lysgasen vid experiment för tillverkning af koks och framförde denna upptäckt med sådan energi, att Baltimore hade gasbelysning redan 1802. Det första gasverket i Europa för allmänt behof byggdes 1812 i London; nyårskvällen 1813 brann gasen första gången

på Westminsterbron, och från 1 april 1814 var gasbelysning införd i stadsdelen S:t Margaret. Stor förtjänst om dessa verk tillkommer Murdocks lärjunge S. Clegg (se denne), som kan anses som gasindustriens praktiske grundläggare. I Sverige infördes gasbelysningen 1846, i Stockholm 1853.

Som råmaterial för tillverkning af lysgas kunna ifrågakomma stenkol, koks, olja, torf och ved samt, som tillsatser, kannelkol, brunkol och skifferkol. Alla stenkol äro dock icke lämpliga. Med afseende på den rest, som de ge vid torrdestillation, indelar man dem i sandkol, som äro oförändrade efter upphettning, sinterkol, som sintra ihop till en sammanhängande massa, och bakande kol, som smälta ihop till en metallglänsande koks med större volym än kolens. Kol för lysgastillverkning (gaskol) skola ge såväl en viss gasmängd af god beskaffenhet som ock en säljbar koks. De böra därför vara mer eller mindre bakande, vanligen äro de s. k. bakande sinterkol. Efter restens storlek indelas åter kolen i torra kol (50—60 proc. koks), feta kol (gaskol 60—68 proc., smideskol 68—74 proc., kokskol 74—82 proc. koks) och magra kol (82—92 proc. koks). Kol för lysgastillverkning äro feta kol; vid de svenska gasverken användas vanligen kokskol. Kolens olika beskaffenhet beror dels af olika geologisk ålder, dels af de förhållanden, som varit rådande under bildningstiden. Lewes anger, att kolen bestå af fyra hufvudämnen: humusämnen, hartsämnen, kolväten och egentlig kolsubstans. Af humusämnena bildas vid kolens torrdestillation utspädande gaser, af hartsämnena mättade och omättade kolväten samt af kolvätena flytande produkter. Hartsämnena bilda vidare det beck, som sammanfogar kolämnet till koks. Sådana kol, som sakna hartsämnen, kunna alltså icke koksa. Likaså upphör koksningsförmågan, om hartsämnet blifvit förstördt genom stenkolets oxidation. Om hartsämnet blifvit flytande på grund af hög temperatur vid kolets bildning och runnit in i närliggande jordlager, ha kannelkol uppkommit. Har åter temperaturen varit så hög, att hartsämnet destillerat och upptagits af skifferlager, ha skifferkol uppkommit. Feta kol för lysgastillverkning finnas i alla världsdelarna. Det kol, som mest användes hos oss — *old pelton main* — kommer från Durhamdistriktet i England. Det innehåller, bortsedt från aska, enligt en genomsnittsanalys 86,$_7$ proc. kol, 5,$_2$ proc. väte, 4,$_9$ proc. syre, 1,$_8$ proc. kväfve och 1,$_4$ proc. svafvel samt har ett kalorimetriskt värmevärde af 8,500 värmeenheter. Vid torrdestillation ger det 73—75 proc. koks och 27—25 proc. flyktiga ämnen. Goda gaskol finnas äfven i Yorkshiredistriktet. I Tyskland finnas gaskol i Westfalen, Schlesien, Sachsen och Saarområdet. Kannelkol och skifferkol finnas i Skottland samt i Australien. Om kol destilleras vid en temperatur under rödvärme, bildas kolväten, som till största delen äro flytande vid vanlig temperatur och bestå af paraffiner och olefiner. De komma alltså ej gasen till godo, utan tjäran. Af gas fås en mindre mängd, bestående af metan och etylen jämte något väte. Vid högre temperatur sönderdelas paraffinerna dels i mera permanenta, mindre kolrika gaser väte, metan, etylen och bensol, dels i mera kolrika naftalin och antracen, d. v. s. mera gas erhålles och mindre tjära. Koksen afger ytterligare metan och väte. Vid ljus värme sker en ytterligare uppdelning af kolvätena, så att å ena sidan erhålles mera väte, å andra sidan kolrika fasta föreningar och fritt kol, samt ännu mera väte frigöres ur koksen. För att få mycket gas bör man alltså upphetta kolen till hög sluttemperatur, men lika viktigt är, att den utvecklade gasen skyddas mot en för långt gående sönderdelning. I destillationen taga äfven syre, kväfve och svafvel del. Af syret bildas till största del vatten och af resten kolsyra och koloxid. En del af kväfvet bildar med väte ammoniak, som emellertid delvis sönderdelas vid hög temperatur, då cyanväte uppkommer. Det flyktiga svaflet bildar vätesvafla, som vid hög temperatur ger upphof till kolsvafla, hvilken äfven kan uppkomma direkt. Kol med hög syrehalt äro endotermiska och med låg syrehalt exotermiska, så att vid destillation mera värme behöfver tillföras, då det senare slaget användes.

Framställningen af lysgas sker i *retortugnar* eller *kammarugnar*, som uppföras af eldfast material. Retorter och kammare, som äfvenledes äro af chamotte eller eldfast tegel, kunna vara antingen horisontala, lutande eller vertikala. Skötseln är vanligen diskontinuerlig, d. v. s. sedan retorten eller kammaren blifvit fylld med kol, får detta torr-

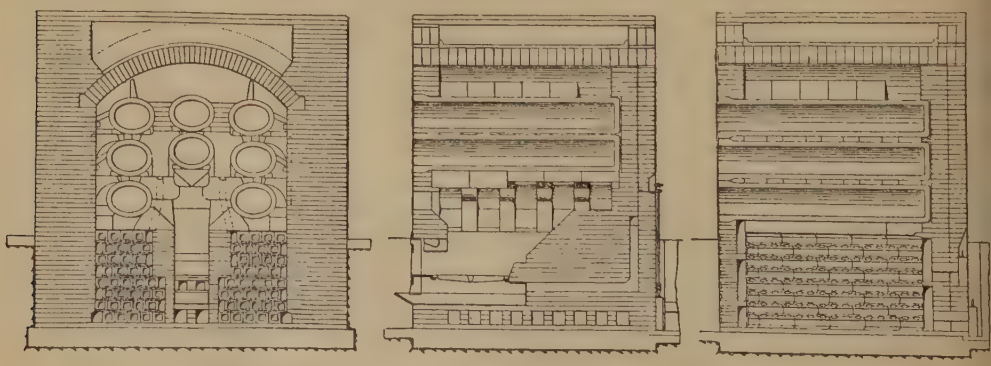

Fig. 1. Ugn med horisontala retorter. Pintsch-Hermansens konstruktion. (Genomskärningar.)

destillera eller ”afgasa”, hvarpå retorten eller kammaren helt tömmes och åter beskickas. Af dessa med vertikala retorter finnas äfven sådana, som arbeta kontinuerligt. Fig. 1 visar en ugn med *horisontala retorter*, som fått stor användning vid mindre gasverk i Sverige. Den innehåller 8 retorter af chamotte, 3 m. långa och af elliptisk genomskärning, 520 × 380 mm. I ugnen är insker på sådant sätt, att rekuperatorn är uppförd af ihåliga stenar, som på öfver- och undersidor ha räfflor. Inmurade bilda dessa räfflor kanaler i ugnens tvärriktning, genom hvilka luften stryker, under det att förbränningsprodukterna gå i hålen i stenarna i ugnens längdriktning. Generatorn eldas med koks. Vid rätt skötsel åtgår en koksmängd af omkr. 15 proc. af de förgasade kolens

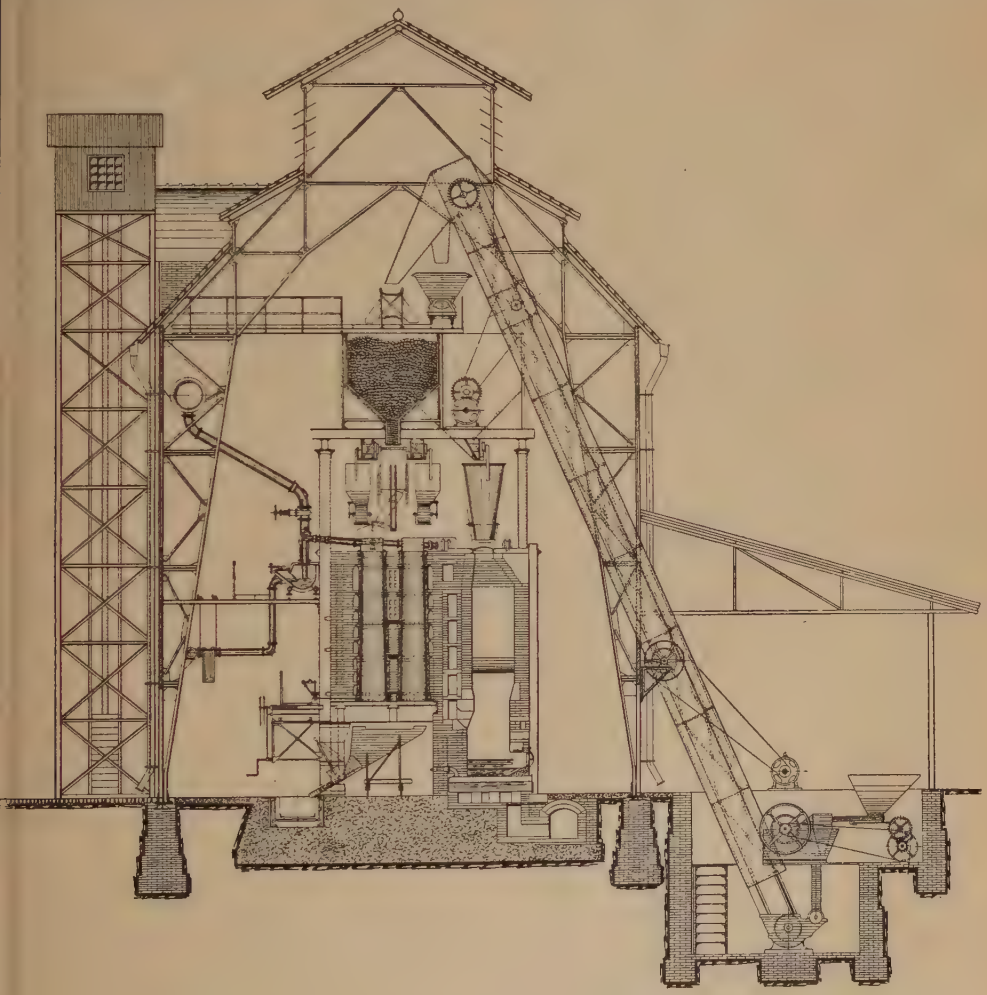

Fig. 2. Ugn med vertikala retorter. Buebs konstruktion.

byggd en generator, på grund af sin form kallad flatgenerator, för alstring af den gas, som skall upphetta retorterna. Sedan för detta ändamål generatorgasen blifvit förbränd i särskilda brännare, som ha sin plats omkring midtretorterna, ledas förbränningsgaserna genom rekuperatorn (se d. o.) för att ytterligare afge värme för förvärmning af den för generatorn erforderliga primärluften och den för generatorgasens förbränning erforderliga sekundärluften. Värmeutbytet vikt. Den högsta temperaturen i retortrummet uppgår därvid till 1,200 à 1,400° C., och förbränningsgaserna lämna retortrummet med omkr. 1,000°. Som värmetransmissionen är mycket god, ha retorternas inre ytor vid slutet af förgasningen en temperatur, som icke mycket understiger denna sista. Hvarje retort laddas med omkr. 175 kg. kol, och destillationen tager en tid af 6 timmar med engelska gaskol. Laddningen utföres med laddmaskin. Den utgöres af en skopa af plåt med

samma längd som retorten. Skopan fylles med kol och införes i retorten, där den genom vridning eller öppning bringas att aflämna kolet, hvarpå den utföres. En sådan apparat kan skötas af 1 man. De flyktiga produkterna, gas, ammoniakvatten och tjära, lämna retorterna genom s. k. stigrör, ett för hvar retort. Koksen utdrages ur retorten för hand med krok. Som utbyte af destillationen fås pr ton afgasade kol omkr. 310 kbm. gas med ett kalorimetriskt värmevärde af omkr. 5,200 kalorier eller ett effektivt värmevärde af omkr. 4,700 kalorier, 730—750 kg. koks, inberäknadt den till ugnarnas eldning, 4,5—5 proc. tjära och 0,225 proc. ammoniak, som ger 0,9 proc. svafvelsyrad ammoniak. — Ugnar med *lutande retorter* konstruerades af Coze för att underlätta retorternas fyllning och tömning. De utföras 3—6 m. långa och få en lutning mot horisontalplanet af 32—34°. Själfva destillationsförloppet är detsamma som vid horisontala retorter. — Med *vertikala retorter* borde erhållas ännu större arbetsbesparing, men vissa betänkligheter förelågo länge mot dessa. Man trodde, dels att kolen vid svällningen skulle spränga retorten, dels att gasen skulle bli för mycket sönderdelad vid sin väg upp genom den glödande koksen. Kolens svällning sammanhänger med deras lättsmälthet. Kol, som smälta lätt och ha lättfluten tjära, ha ej benägenhet att svälla, då gasen utvecklas; däremot svälla kol, som vid upphettning bilda en seg, klibbig massa, dock mera vid låg temperatur än vid hög. Det har visat sig, att de flesta gaskol icke tillhöra de svällande kolen. Faran för gasens sönderdelning var också öfverskattad. Gasen går nämligen under större delen af afgasningen hufvudsakligen upp genom retortens midt, där minsta motståndet finnes, då där ännu ej bildats vare sig koks eller tjära, och dessutom få de flyktiga produkterna helt naturligt större hastighet, än om retorten varit delvis fylld, och undgå äfven därigenom sönderdelning. Detta förklarar, hvarför de tekniska utbytena, i rak motsats till hvad som antagits, blifvit mycket bättre vid vertikala retorter än vid horisontala och lutande. Den, som först byggde en i praktiken användbar vertikalugn, var J. Bueb. Hans ugn visas i fig. 2. Eldningen af retorterna sker medelst generator af vanlig schaktugnsform och förvärmningen af luften i rekuperator som förut. Högsta temperaturen i retortrummet uppgår till 1,300 à 1,400°, och förbränningsgaserna lämna detsamma med omkr. 1,000°. Retortrummet innehåller 10—18 retorter af 4—5 m. längd. Destillationstiden utgör 10 à 12 timmar och gastillverkningen pr ugn 4,000—7,000 kbm. Under destillationens sista två timmar inblåses vanligen en del vattenånga i retorten, hvarvid vattengas bildas, som ökar gasutbytet. Per ton afgasade kol erhållas omkr. 350 kbm. gas af 5,000 kal. kalorimetriskt eller 4,500 kal. effektivt värmevärde, 720—740 kg. koks, 5 proc. tjära och 1,2 proc. ammoniak som svafvelsyrad ammoniak. Vertikalugnar med *kontinuerlig drift* konstruerades först af Woodall och Duckham och ha sedermera ytterligare utvecklats af Glover och West. Retorter af den sistnämndes konstruktion visas i fig. 3. En ugn innehåller 8 retorter af 6,9—7,5 m. längd och tillverkar pr dygn omkr. 7,000 kbm. gas. Den kontinuerliga afgasningen åstadkommes därigenom, att den skruf, på hvilken retortfyllningen hvilar, genom långsam kringvridning matar ned koksen i mottagningsbehållaren under retorten. Allteftersom därvid fyllningen sjunker, nedkommer kol i retortens öfre del från en öfver retorten befintlig behållare. Kol- och koksbehållarna påfyllas, resp. tömmas hvarannan timme. Generatorgasen förbrinner omkring retorternas mellersta del, hvarefter förbränningsgaserna gå omkring retorternas öfre del, där förvärmning eger rum och destillationen börjar. Sekundärluften värmes genom att ledas rundt retorternas nedre delar, som därför utföras af gjutjärn. Därigenom afkyles koksen, så att den lämnar ugnen i fullständigt släckt tillstånd. Uppvärmningssystemet är synnerligen väl utarbetadt, så att gasutbyten ända till 400 kbm. pr ton kol kunnat erhållas. För destillationen erfordras också mindre mängd koks än vid någon annan ugnskonstruktion; den har blifvit nedbringad till 10 à 12 proc. af de afgasade kolens vikt. — De förmånliga resultat, som erhållits med de vertikala retorterna, ha ledt till, att äfven de horisontala retorterna blifvit betydligt förbättrade. Genom ökning af laddningarnas storlek och en däremot svarande ökning af afgasningstiden har man småningom kommit till ett afgasningsförlopp med tekniska utbyten, som endast obetydligt understiga dem, som erhållas med vertikala retorter. Sådana horisontalretorter äro *genomgående*, d. v. s. försedda med luckor i båda ändarna, samt betjänas med maskinellt, vanligen elektriskt, drifna laddnings- och uttryckningsmaskiner. *De Brouwers laddmaskin* slungar in kolet med hjälp af en hastigt gående rem, på hvilken kolet nedkommer från en på maskinen monterad behållare. För att möjliggöra uttryckningsmaskinens arbete äro retorterna svagt koniska. De ha en längd af 4—6 m. och ha ⌓-formig eller oval genomskärning, 400 × 600 mm.

Fig. 3. Retort med kontinuerlig gång. Glover-Wests konstruktion.

Vid *kammarugnar* åstadkommes på grund af de stora massor, som behandlas på en gång, en ännu större arbetsbesparing än vid vertikala retorter. Vid horisontala retorter gör 1 man omkr. 800 kbm., vid lutande omkr. 1,600 kbm., vid vertikala omkr. 7,000 kbm. och vid kammarugnar omkr. 10,000 kbm. pr dygn. Fig. 4 visar en s. k. *Münchener-kammarugn* af Ries' konstruktion. Hvarje kammare rymmer 7 ton kol, som afgasas på 24 timmar och lämna en gasmängd af 2,300—2,400 kbm. Hvarje ugn har 3 kammare. Eldningen sker med generator framför hvar ugn och värmeutbytet mellan rökgaser och luft i rekuperator. *Horisontala kammarugnar* utföras med kammare för ända till 10 à 11 tons laddningar. De ha stundom fristående generatoranläggning och regeneratorer (se d. o.). En sådan kammarugn skiljer sig till sin konstruktion från en koksugn endast där-

genom, att kammarugnen är afsedd att eldas med generatorgas, men koksugnen att eldas med en del

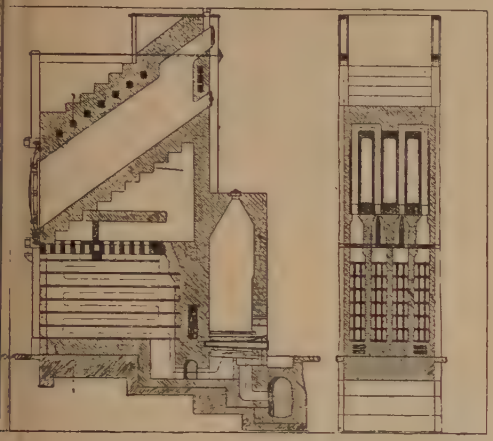

Fig. 4. Kammarugn med lutande kammare. Ries' konstruktion. (Genomskärning.)

af den vid destillationen erhållna lysgasen (se Koks).

Den ur stigrören kommande rågasen har en temperatur af omkr. 200°, är brungul till färgen och innehåller utom lysgasens vanliga beståndsdelar, väte, koloxid och kolväten, äfven större och mindre mängder af vattenånga, tjärångor, naftalin, cyanväte, ammoniak, vätesvafla, kolsvafla och kolsyra. Dessa föroreningar uppgå till en tredjedel af gasens volym och måste till hufvudsakligaste del aflägsnas, innan gasen kan användas för vanliga ändamål. Först nedbringas gasens temperatur i *hydraulker* och *kylare* till omkr. 15°, hvarigenom vattenånga och en stor del af tjärångorna afskiljas. Vattnet löser därvid en del ammoniak, vätesvafla och kolsyra. Resten af tjärångorna, som i form af fina blåsor hålla sig sväfvande i gasen, aflägsnas i s. k. *tjärafskiljare*. De öfriga föroreningarna borttagas därefter på kemisk väg, naftalinen genom tvättning med tunga tjäroljor i s. k. *naftalintvättare*, cyanvätet genom tvättning med järnsaltlösningar i s. k. *cyantvättare* och ammoniaken genom tvättning med vatten i *ammoniaktvättare*. Vid ammoniaktvättningen aflägsnas äfven en del af vätesvaflan och kolsyran. Resten af vätesvaflan borttages sedan i s. k. *reningskistor*, fyllda med antingen släckt kalk eller järnoxidhydrat, s. k. gasreningsmassa l. reningsmassa. Vid rening med kalk upptagas äfven all kolsyran samt en del af kolsvaflan. För att få gasen att genomgå dessa reningsapparater, hvilka erbjuda ett visst motstånd mot gasens rörelse, begagnar man sig af en pump, den s. k. *Beales roterande exhaustor*, som vanligen har sin plats mellan kylarna och tjärafskiljarna och som suger gasen från ugnarna och trycker den genom de följande apparaterna. — Fig. 5 visar ett *förlag* l. en *hydraulik*. Den utgöres af ett långt rör med U-formig genomskärning och har sin plats ofvanpå ugnen. Den är delvis fylld med tjärvatten, hvari stigrören neddoppa. Därigenom hindras gasen att gå tillbaka i en retort, som är under laddning eller tömning. Vid kontinuerliga ugnar användes dock vanligen ej någon vätskespärr, utan vatten påtappas, endast då en retort skall afställas för lagning eller för

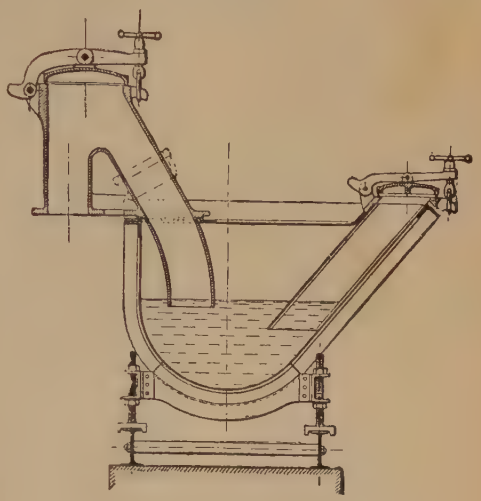

Fig. 5. Förlag. (Genomskärning.)

utbränning af den *retortgrafit* l. det *retortkol*, som uppkommer genom kolvätens sönderdelning och afsätter sig på retortens väggar. Förlaget är i detta fall deladt medelst skiljeväggar, så att ett rum erhålles för hvar retort. I förlaget nedsättes gasens temperatur till 70 à 90°, hvarvid en stor del af vatten- och tjärångor afskiljes. Något beck afsätter sig äfven under stigrörens utlopp, hvilket med vissa mellanrum måste borttagas genom särskilda rensöppningar. De afskilda kondensaten afrinna kontinuerligt genom på lämplig höjd placerade afloppsrör. — För kylningen användas antingen luftkylare eller vattenkylare eller ock en kombination af dessa. Fig. 6 visar en *luftkylare*. Den består af två koncentriska plåtcylindrar med ringa afstånd från hvarandra. I det af dessa bildade mellanrummet får gasen passera och afkyles därvid dels af luften utomkring, dels af den luft, som passerar genom den inre öppna cylindern. *Vattenkylare* utföras antingen med stående eller liggande kylrör, genom hvilka går en ständig vattenström i motsatt riktning mot den omkring rören gående gasen. Fig. 7 visar en dylik kylare med liggande rör, en s. k. *Reutterkylare*. Den består af

Fig. 6. Luftkylare. (Genomskärning.)

ett parallellepipediskt kärl af smidesjärn eller gjutjärn, i hvilket ligga horisontala rör, som radvis äro förbundna genom kammare vid ändarna och genom hvilka vatten går nedifrån och upp, under det den uppifrån och ned gående gasen omspolar

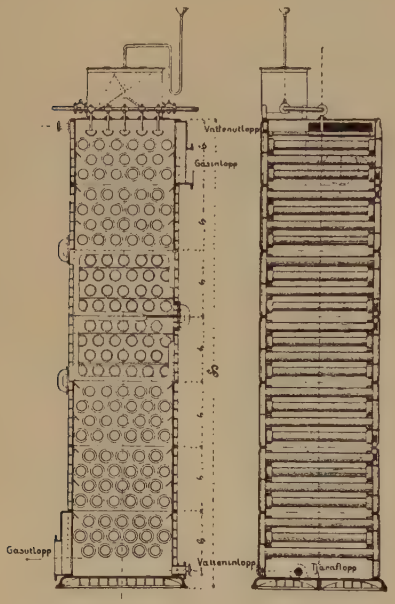

Fig. 7. Reutterkylare. (Genomskärningar.)

rören. — Genom kylningen kan dock ej all tjära aflägsnas ur gasen, utan en del håller sig alltid i form af små blåsor sväfvande i densamma. Dessa aflägsnas delvis i exhaustorerna, hvarefter återstoden borttages i *tjärafskiljare*. Denna apparat af Pelouze och Audouin aflägsnar fullkomligt de sista spåren af tjäran därigenom, att gasen får passera en af dubbla plåtar på 25 mm. afstånd bestående klocka (se fig. 8). Den inre plåten är försedd med 1,5 mm. runda hål, den yttre med aflånga större hål, så placerade, att den genom hålen i den inre plåten utströmmande gasen stöter mot ett helt parti på den yttre plåten. Genom denna stötverkan afskiljas de fina tjärblåsorna. Klockan är utbalanserad, så att apparaten alltid gör gasen samma motstånd. En annan mycket använd tjärafskiljare är konstruerad af Drory. I denna tvättas gasen genom att passera en tvättkammare med ammoniakvatten, innan den inkommer i en klocka af samma konstruktion som hos den förut beskrifna apparaten. Det ur förlag och kylare erhållna kondensatet samt tjäran från tjärafskiljarna afrinna till en vanligen under jord placerad behållare. I denna skilja sig tjäran och ammoniakvattnet genom den olika specifika vikten, hvarefter de hvar för sig uppumpas till vidare bearbetning eller försäljning. Den på detta sätt erhållna tjäran håller dock fortfarande omkr. 5 proc. vatten. — Större delen af *naftalinen* upptages af tjäran i gasen och bortgår med denna vid kylningen. Gasens förmåga att hålla naftalin i gasform aftar mycket fort vid sjunkande temperatur, hvarvid naftalinen afskiljes i fast form som små glänsande fjäll. Vid 15°, den temperatur, som gasen får efter kylningen, är visserligen naftalinhalten i gasen icke stor. Om dock sådan gas utsläppes i ett rörnät, afskiljes vid lägre temperatur naftalin, som kan förorsaka fullständig igensättning på de för kylan mest utsatta punkterna. För undvikande af dessa naftalinafsättningar använder man dels uttvättning af naftalinen, dels tillsättning af något ämne till gasen, såsom sprit, xylol e. d., som äfven vid låg temperatur hindrar nafta-

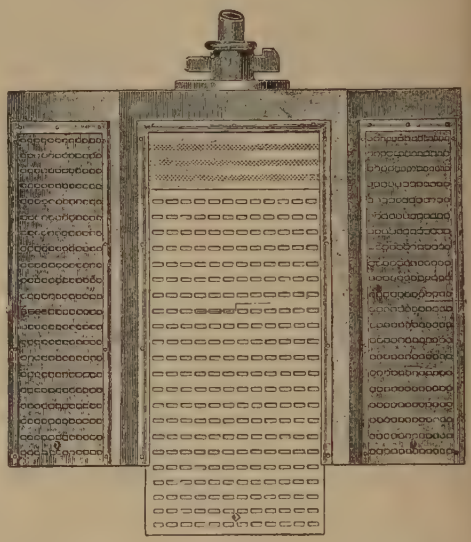

Fig. 8. Klocka till tjärafskiljare. (Den ena plåten nedragen för att visa de olika formade hålen.)

linen att afsätta sig i fast form. Tvättningen sker vanligen med antracen- eller kreosotolja i roterande tvättare af samma konstruktion som de senare beskrifna ammoniaktvättarna, men blott försedda med 2—4 kammare. Oljan användes, tills den är fullständigt mättad. Genom frysning af oljan kan sedan en stor del af den så upptagna naftalinen afskiljas, hvarefter oljan på nytt kan användas.

Den råa gasen håller ända till 8 gr. *ammoniak* pr kbm., som måste borttagas, emedan den förstör gasmätarna och vid lysgasens förbränning kan ge upphof till salpetersyrlighet. Den utgör dessutom en mycket värdefull biprodukt, som bereder gasverken en afsevärd inkomst. I förlag och kylare upptages en stor del af ammoniakhalten, men för fullständigt aflägsnande af ammoniaken måste gasen tvättas med vatten, först med redan erhållet gasvatten och sist med rent vatten för borttagande af de sista spåren. Det så erhållna ammoniakvattnet förarbetas sedan i särskilda fabriker till svafvelsyrad och kaustik ammoniak, salmiak m. m. På senaste tiden har man vid mindre

gasverk återgått till den en gång förut använda uttvättningen med svafvelsyra, då svafvelsyrad ammoniak direkt erhålles. Vid gasens tvättning med vatten upptages ammoniaken tillsammans med en del af den i gasen befintliga kolsyran, vätesvaflan och cyanvätet som kolsyrad ammoniak, svafvelammonium och cyan-(rhodan-)ammonium, hvarjämte dessutom bildas mindre mängder andra ammoniaksalter, beroende på tvättvattnets sammansättning. Gasens tvättning blir fullkomligare, i ju intimare beröring gasen kommer med tvättvätskan. Tvättarna äro därför försedda med inlägg af träribbor, plåtpaket e. d., som dels åstadkommer en fin fördelning af gasen, dels sedan erbjuder densamma en stor med tvättvätska fuktad beröringsyta. Förr användes i regel stora, stående cylindrar, s. k. *skrubbrar*, fyllda med träribbor, men numera användas dylika nästan uteslutande blott af de mindre verken, medan de större öfvergått till tvättning i roterande tvättare af liggande eller stående typ. Dels taga dessa mindre utrymme, att cyanvätet med järn vid närvaro af starka baser bildar beständiga dubbelsalter, ferrocyanföreningar, antingen lösliga eller olösliga, hvilka sedan bearbetas för utvinning af säljbara produkter. Olikheten hos de olika metoderna ligger i den bas, som användes för reaktionen. I vanligaste fall sker uttvättningen enl. Buebs metod med en koncentrerad lösning af järnvitriol i en tvättare placerad före ammoniaktvättaren. Lösningen upptager därvid en del ammoniak, som tjänstgör som den behöfliga basen. Härvid erhålles ett slamm innehållande 12 à 13,5 proc. berlinerblått och 6—7 proc. ammoniak, som antingen säljas direkt eller förarbetas vidare. I det senare fallet kokas slammet med ånga, hvarvid den flyktiga ammoniaken afdrifves och resten pressas genom en filterpress. Härvid afpressas en lösning af ammoniumsulfat; de kvarblifvande kakorna hålla omkr. 30 proc. berlinerblått och utgöra en värdefull biprodukt. Cyantvättningen kan företagas äfven sedan ammoniaken är fullständigt aflägsnad, men tvätt-

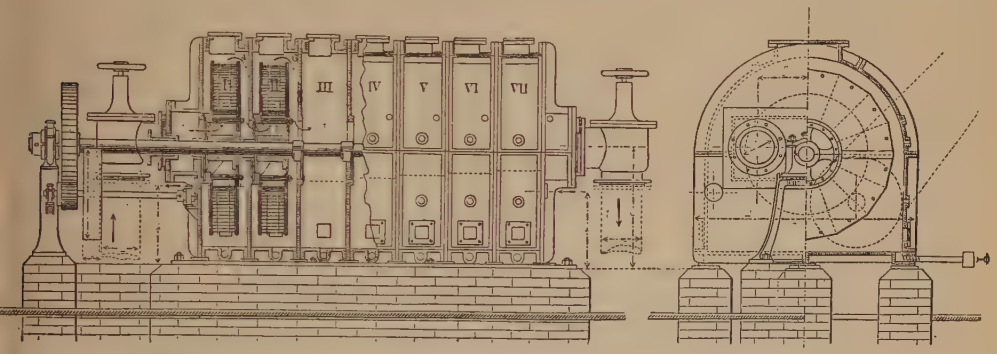

Fig. 9. Standardtvättare.

dels kan i dem en effektivare tvättning och därigenom ett starkare ammoniakvatten erhållas än i de gamla fasta tvättarna. Fig. 9 visar den mest använda liggande roterande tvättaren, den s. k. *standardtvättaren*. Den består af en cylindrisk kåpa af gjutjärn, som genom vertikala skiljeväggar är delad i flera kammare. I hvarje dylik kammare finnas på axeln fästa plåtskifvor, mellan hvilka paket af träribbor äro inlagda så, att det hela bildar en cylindrisk kropp. Gasen kommer genom en central öppning i skiljeväggen in i midten på hvarje sådan kropp och finfördelas genom träpaketen i en mängd smärre strömmar, hvarefter den utkommer vid omkretsen. Gasen går på detta sätt från kammare till kammare, vattnet likaså, men i motsatt riktning mot gasen, så att den renaste gasen kommer i beröring med det renaste vattnet. Tvättelementen neddoppa till en tredjedel af diametern i vatten och rotera med en hastighet af 2 à 3 hvarf i minuten. I andra konstruktioner användas i st. f. träpaket stora borstar af piassave, kulor o. d. De roterande tvättarna lämna ett ammoniakvatten af omkr. 3 proc. ammoniak och borttaga ammoniaken fullständigt ur gasen.

Uttvättningen af *cyanvätet* försiggår efter olika metoder, af hvilka de flesta grunda sig därpå, vätskan måste då innehålla en tillförd bas, vanligen natriumhydrat, framställdt genom fällning af soda med kalk. Cyanvätet bildar därvid med det af natriumhydrat och järnkarbonat bestående tvättslammet en löslig förening, ferrocyannatrium. Det erhållna slammet pressas; presslösningen industas och får kristallisera, hvarefter saltet renas genom omkristallisation och färdigt rent ferrocyannatrium erhålles. Tvättningen företages i roterande tvättare af samma konstruktion som vid ammoniaktvättningen. Tvättvätskan får antingen rinna, eller ock pumpas den med vissa mellanrum från kammare till kammare. Uttvättningen kan vid Buebs metod uppgå till 95—99 proc., vid tvättning efter ammoniaktvättaren till 70 proc. I senare fallet går äfven den cyan, som vid ammoniaktvättningen i form af cyanammonium upptages i ammoniakvattnet, förlorad.

Gasens halt af *vätesvafla* sänkes genom kylningen och de olika tvättningarna med omkr. en tredjedel. För borttagande af resten begagnar man sig af vätesvaflans egenskap att bilda sulfider. Förr användes nästan uteslutande släckt kalk, som fullständigt aflägsnade vätesvaflan samt dessutom kolsyran och en del af *kolsvaflan*. Vid detta reningssätt förbrukas dock stora mängder kalk, dels

för kolsyre-, dels för vätesvaflebindningen, hvarjämte den använda massan blir mycket illaluktande och därför svår att handtera. Kalkreningen har därför bibehållits endast vid en del engelska verk, där bestämmelserna om gasens svafvelhalt nödvändiggjort, att äfven en del af kolsvaflan borttages. Numera användes nästan uteslutande järnoxidhydrat som reningsmedel. Det har framför kalk den stora fördelen, att det, sedan det blifvit mättadt med vätesvafla, åter kan göras användbart genom oxidation med luft och således kan användas flera gånger. Större delen af den cyan, som ej upptages vid cyantvättningen eller är kvar i gasen, om ej dylik tvättning finnes, upptages också af järnoxidhydratet i form af berlinerblått. Järnoxidhydrat förekommer i naturen färdigbildadt i form af myrmalm. Denna skall för att vara lämplig för gasrening vara lös, fri från hårda bollar samt porös, så att den lätt genomsläpper gasen. Konstgjord massa, bl. a. alkaliseradt järnoxidhydrat, användes äfven ofta som tillsättning till myrmalmen. Reningsmassan upptager vätesvaflan i form af svafveljärn. Sedan den blifvit mättad, uttages den ur kistorna och utbredes på ett golf och får ligga utsatt för luftens inverkan. Genom omskyffling och fuktning med vatten påskyndas oxidationen, massan blir ljusare, och svafveljärnet öfverföres åter till järnoxidhydrat under bildning af fritt svafvel, som utspäder massan. Massan är därefter åter färdig till användning. Denna regeneration kan också till en del ske i reningskistorna genom tillsättning af 1—2 proc. luft till gasen, innan den inkommer i kistorna. Massan kan på detta sätt användas mycket längre, innan den behöfver uttagas för fullständig regeneration; per kbm. massa renas vid lufttillsättning dubbelt så mycket gas som då ej lufttillsättning användes. Massan inlägges vanligen i 4 *reningskistor*, af den konstruktion, som

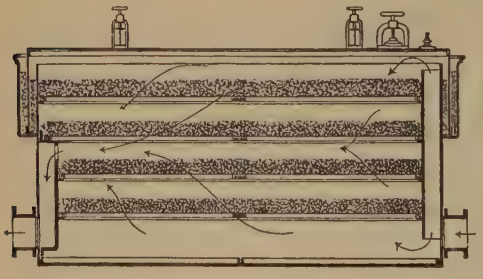

Fig. 10. Reningskista. (Genomskärning.)

fig. 10 visar, med gasledningarna så anordnade, att kistorna kunna kopplas efter hvarandra i hvilken ordning som helst. Af dessa användas 3 kistor för reningen, medan den 4:e står som reserv eller är under ombyte. Kistorna drifvas så, att gasen är fullständigt fri från vätesvafla efter den andra kistan; den tredje upptar möjligen befintliga spår. Hvarje kista bildas af smärre gjutjärnsplåtar, skrufvade tillsammans. Kistorna göras vanligen 1,5 å 2 m. djupa, bredd och längd afpassas så, att lämplig volym efter verkets storlek erhålles. Kistan täckes med ett lock af plåt, som fastkläm-

mes medels skrufvar. Tätningen åstadkommes antingen genom gummilister, torr tätning, eller vätskespärr, våt tätning. I förra fallet utföres locket i flera delar, i senare fallet i en och förses med kanter, som neddoppa i en med vatten fylld ränna på kistan (se fig.). I kistan finnas gjutna stag mellan väggarna, på dessa inläggas galler af träribbor af olika form. Vanligen finnas 4 dylika galler öfver hvarandra i hvarje kista, hvarvid gasen inledes så, att den delas i två strömmar, som genomgå två lager hvardera.

Sedan gasen är fullständigt renad, ledes den genom en *stationsgasmätare* (fig. 11), i

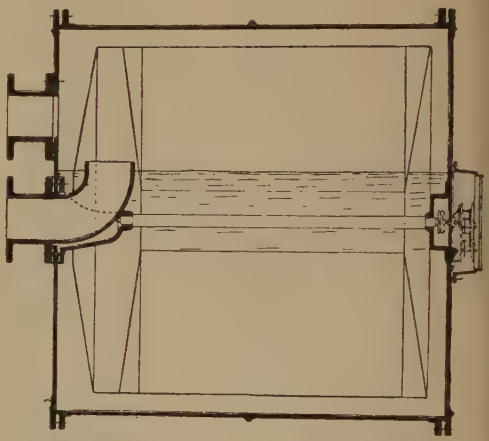

Fig. 11. Stationsgasmätare. (Genomskärning.)

hvilken all den tillverkade gasen uppmätes. Mätaren består af en liggande cylinder, som till något mer än halfva höjden är fylld med vatten. Inuti denna rör sig en trumma, som genom fyra plana, mot axeln snedt ställda skoflar delas i fyra lika stora kammare. Trumman begränsas i sidled af täckskoflar, som delvis täcka hvarandra, men placerade så, att de lämna breda springor, som tjänstgöra som aflopp från kamrarna. Genom gasens öfvertryck får trumman en roterande rörelse. Trumaxeln är genom kugghjulsutväxlingar förbunden med ett visarverk, som direkt anger den passerade gaskvantiteten. Rotationshastigheten är vanligen 80—100 hvarf pr timme. Mätaren är försedd med en anordning, som håller vattenhöjden i densamma konstant, för att ej mätfel skola uppstå. — Från mätaren kommer gasen sedan in i *gasklockan* l. *gasometern*, som utgör ett uppsamlingsrum för densamma. Förbrukningen är mycket varierande under olika timmar af dygnet, medan tillverkningen är tillnärmelsevis konstant. Gasklockan tjänstgör således som magasin: den upptar tillverkningsöfverskottet de timmar, då förbrukningen är liten, och afsänder det igen, när förbrukningen blir större än tillverkningen. På detta sätt erhålles äfven delvis en utjämning af de olika dygnstillverkningarna. Gasklocksutrymmet utgör vanligen 60—70 proc. af verkets största tillverkningsförmåga pr dygn. En gasklocka består af följande hufvud-

delar: 1) vattenbassäng eller klock-kar af murverk, betong eller järnplåt; 2) själfva klockan, en- eller flerdelad; 3) ledarställning; 4) in- och utloppsrör, utmynnande något öfver vattenytan inuti klockan. Förr användes uteslutande klock-kar af murverk eller betong, nedsänkta i marken, men numera användes mest kar af järnplåt, byggda h. o. h. ofvan jord. Klockan, som göres af tunn järnplåt, neddoppar i klock-karet, på hvars botten dess underkant hvilar, då klockan är tom. Vid mindre klockor är klockan utförd i ett stycke, vid större i flera delar, s. k. *lyft*. Klockor med en rymd af ända till 400,000 kbm. finnas utförda med 6 lyft. Då gasen inledes i en dylik teleskopisk klocka, lyftes först den inre delen; sedan denna är uppe, griper den ringformiga rännan, fickan, på dess undre kant i en motsvarande ring på det andra lyftets öfre kant, hvarefter det andra lyftet börjar gå i höjden o. s. v. Tätningen mellan de olika lyften åstadkommes genom det vatten, som medföres i lyftens fickor. För att klockan skall lyfta sig jämnt öfver hela omkretsen, måste den styras medelst rullar, som anligga mot ledarställningen. Förr var det vanligt att inbygga klockorna i hus, enär man fruktade, att vätskespärren skulle frysa vid kyla, men sedan numera effektiva uppvärmningsanordningar finnas, användes vanligen öppna klockor, d. v. s. ej inbyggda. Fig. 12 visar en inbyggd gasklocka med bassäng af murverk och gjord i 3 lyft. — För att gasen skall kunna genomgå de olika tvättarna och kistorna samt inpressas i klockorna, begagnar man en *exhaustor* (i gastekniken nyttjas eng. formen *exhauster*; se fig. 13), en liggande cylinder, försedd med in- och utlopp för gasen, i hvilken en mindre cylinder roterar, som är excentriskt lagrad i den större på sådant sätt, att den vid rotationen berör den yttre på ett ställe. Den inre cylindern utföres i 3 delar, mellan hvilka finnas 3 plattor af stål eller läder, som anligga mot den yttre cylinderns väggar och som kunna röra sig fram och åter i radiell led mellan cylinderns 3 delar. Vid innercylinderns rotation skjutas dessa af centrifugalkraften mot den yttre cylindern och släpa efter densamma, hvarvid de omväxlande skjutas in och ut i innercylindern. Därvid förstoras eller förminskas rummet mellan plattorna, hvarigenom en sugande respektive tryckande verkan uppstår vid in- respektive utloppssidan. På sista tiden ha för samma ändamål turbofläktar börjat användas. Som det är af stor vikt, att exhaustorn håller jämnt tryck, särskildt på sugsidan, sättes den i förbindelse med en regulator för reglering af trycket. I retorterna bör trycket nämligen alltid vara $+ 0$. Vid högre tryck läcker en del gas ut genom otätheter i desamma, hvarjämte en sönderdelning af gasen lättare eger rum, och vid lägre tryck kunna lätt rökgaser sugas in.

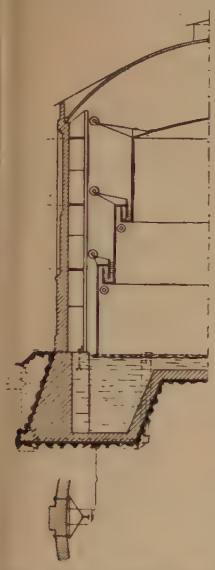

Fig. 12. Teleskoperad gasklocka i 3 lyft, schematiskt framställd.

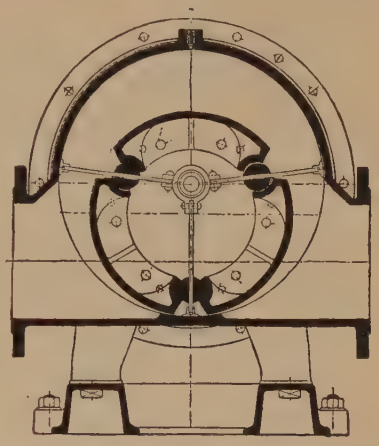

Fig. 13. Beales exhaustor med 3 vingar. (Tvärgenomskärning.)

Regleringen sker antingen medelst en *omloppsregulator*, som låter genom en omloppsledning så mycket gas återgå i sugledningen, att trycket i densamma hålles konstant, eller medelst en *Hahns regulator*, som reglerar ångtilloppet till den direktkopplade ångmaskinen efter trycket i ledningen. — Gasen kan ej från gasklockan ledas direkt ut i ledningsnätet, ty klockan utöfvar olika tryck på gasen alltefter det höjdläge, som den för tillfället intar. Gasen får därför från klockan passera en *tryckregulator*, som håller trycket konstant i den utgående ledningen. Denna apparat (se fig. 14) liknar till sin konstruktion omloppsregulatorn. Trycket i utloppsledningen verkar på en i vatten simmande klocka, hvars rörelse öfverföres till en i ledningen befintlig ventil, som därigenom ändras så, att trycket i utloppsledningen hålles konstant vid önskad storlek. Genom ändring af klockans belastning, som utgöres af vatten eller fasta vikter, kan samma tryck ändras efter behag. — För kontrollering af trycket i olika delar af rörnätet inom verket finnas manometrar inkopplade före och efter hvarje särskild apparat. Medelst dessa kan man genast se, om stoppar bildats i apparaterna eller i ledningarna mellan desamma. Rörledningarna inom verket utföras vanligen af gjutjärnsrör med muffar af vanlig konstruktion eller flänsar vid anslutning till apparaterna. Storleken tages så, att gasens hastighet uppgår till högst 3 m. per sekund. Ledningarna läggas antingen i marken utomhus och i källare inomhus eller också i luften öfverallt. I senare fallet användas smidesjärnrör. Då man oaktadt all rening och kondensering ej kan hindra, att gasen för med sig mindre mängder vattenånga och tjära, hvilka sedan kondensera i rörnätet, lägges detta öfverallt med sådan lutning, att kondensationsprodukterna kunna rinna åt ena eller andra hållet. På de lägst liggande punkterna anbringas s. k. *sifoner*, cylindriska kärl af gjutjärn,

hvari kondensationsprodukterna samla sig och hvarifrån de sedan kunna pumpas upp. Rörnätet läggas på sådant djup, att frysning i sifonerna ej kan uppstå. Genom spritning af gasen vid köld

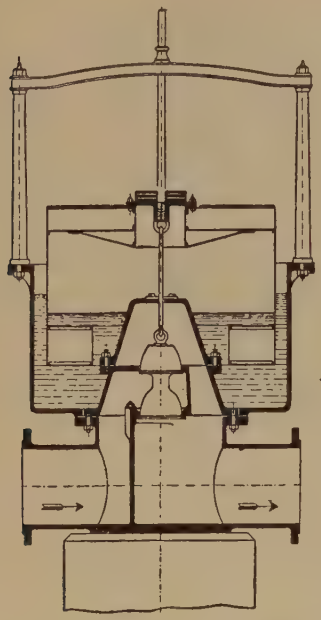

Fig. 14. Tryckregulator. (Genomskärning.)

erhållas kondensationsprodukter, som på grund af sprithalten ej frysa förrän vid mycket låg temperatur. Vanligen läggas rören så, att öfverkanten kommer 1 m. under markytan, men djupet kan, om spritning användes, utan fara tagas mindre.

Från gasverket ledes gasen ut i förbrukningsortens *rörnät*. Detta består af ett hufvudnät af större rör, som ledas och afpassas så, att gastrycket blir praktiskt detsamma i hela förbrukningsområdet (vanligen 50 mm.). Ligger förbrukningsområdet på mycket stort afstånd från gasverket, kan gasen pumpas till detsamma under högre tryck, $^1/_2$—$^3/_4$ atmosfär. Vid förbrukningsorten måste då vara uppsatt en regulator med eller utan gasklocka för utjämning, innan gasen inkommer i hufvudrörnätet. I Europa finnas sådana *tryckledningar* af 20 km. längd. I Amerika transporteras naturgas under många atm. tryck 200 km. och därutöfver. Från hufvudrörnätet utgrenas sedan rör i de olika gatorna och sedan i sin tur från dessa ledningar in i husen. Gasverken utföra i allmänhet ledningarna fram till husväggen, och husegarna anlägga servisledningarna inomhus. Dessa ledningar inspekteras dock af gasverket, innan gas påsläppes i desamma, då det är af stor vikt, att sådana arbeten utföras omsorgsfullt. Hufvudrören äro vanligen af gjutjärn, hvaremot biledningarna och servisledningarna göras af smidesjärn. Hos hvarje förbrukare i huset installeras g a s m ä t a r e, en eller flera, beroende på, om samma gaspris gäller för gas till olika förbrukningsändamål, ”lysgas” och ”kokgas”, eller ej. Gasmätarna äro antingen våta eller torra, beroende på, om mätrummet begränsas af en vätska eller ej. De *våta mätarna* äro i hufvudsak konstruerade på samma sätt som stationsgasmätarna. Dessa mätare fordra dock en mycket noggrann tillsyn och användas därför numera ej så mycket

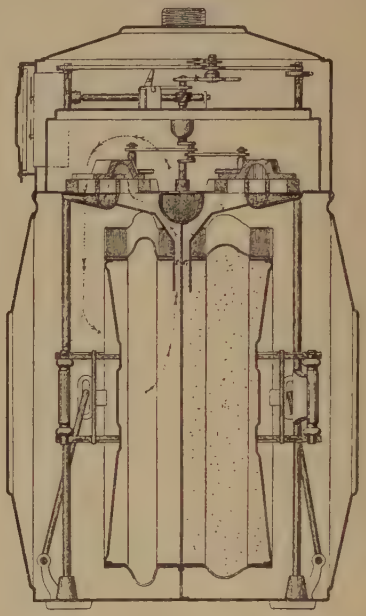

Fig. 15. Torr gasmätare. (Tvärgenomskärning.)

som de *torra mätarna* (se fig. 15). Mätrummet i dessa utgöres af en bälgartad kammare, bildad af fasta väggar och rörliga membraner. Bälgen fylles och sammantryckes omväxlande af den genom en slid inströmmande gasen och får således en rörelse liknande kolfvens i en ångmaskin. Medelst vef öfverföres denna rörelse till ett visarverk, som direkt visar den genomgångna gasmängden. Hvarje mätare är vanligen utförd med 2 eller 3 sådana bälgar. Mätare af dessa konstruktioner utföras med samma konstruktion för alla storlekar. Storleken räknas i lågor, börjande med 3-lågig. Man räknade nämligen förr storleken efter antalet lågor, som voro kopplade efter mätaren. En vanlig dåtida låga i snittbrännare förbrukade 150 liter pr timme, hvilket sedan blifvit använd som mått på förbrukningen. Hvarje gasmätare afprofvas före användning och äfven sedan med jämna mellanrum. Under de senaste åren har man, för att gasen skall få en allmännare utbredning äfven hos de mindre konsumenterna, infört s. k. a u t o m a t g a s m ä t a r e. En sådan genomsläpper först efter inläggning af ett mynt af viss valör en mot myntet svarande gasmängd, och sedan denna är förbrukad, stänges ledningen. Myntet kommer i en sluten utbytbar behållare. Genom en visare kan man på mätaren se, huru mycket af den betalda kvantiteten, som är förbrukad.

Gasen användes från början uteslutande för belysning, hvaraf benämningen lysgas, men numera har dess hufvudsakliga användning blifvit som värmekälla för olika ändamål. Genom förbränning af 1 kbm. gas erhålles nämligen 4,500 à 4,700 effektiva värmeenheter. Gasen har därför genom sin lätthandterlighet blifvit en i det dagliga lifvet så godt som oumbärlig värmekälla. I hushållen användes den (k o k g a s) för kokning, stekning, bakning, vattenvärmning, rumsuppvärmning m. m., och för alla dessa ändamål finnas lämpliga apparater allmänt tillgängliga i handeln (se G a s a p p a r a t). Äfven på belysningsområdet ha emellertid stora framsteg blifvit gjorda. De äldsta g a s b r ä n n a r n a voro de s. k. *snittbrännarna* och *hålbrännarna*, i hvilka gasen strömmade ut genom en fin springa, resp. ett eller två runda hål. Ofta voro de försedda med vissa anordningar för att nedsätta trycket vid gasens utströmning ur brännaren. Sådana kallades *besparingsbrännare*. I *argandbrännarna*, som uteslutande användes för innerbelysning, utströmmade gasen genom en mängd i en ring sittande fina hål. Sedermera kommo de s. k. g a s l a m p o r n a af Siemens och Wenham i bruk, hvilka voro konstruerade så, att gasens förbränningsprodukter användes för att förvärma gasen och luften, hvarigenom bättre ljuseffekt erhölls. Nu ha dessa äldre brännare så godt som alldeles undanträngts af *gasglödljuset* (se G l ö d l j u s). Numera finnas glödljusbrännare utförda, lämnande från 30 upp till 600 normalljus per brännare vid en förbrukning af 1—0,75 liter per normalljus och timme. Ännu mindre blir förbrukningen vid användning af *pressgaslampor*, i hvilka antingen gasen eller förbränningsluften komprimerats till ett högre tryck (intill 1,500 mm. vattentryck). I dessa utgör förbrukningen endast 0,5 liter per normalljus och timme. För gatubelysningen ha de flesta städer numera börjat införa s. k. *självtändare* för tändning och släckning af gatlyktor. Dessa äro utförda af olika konstruktioner; de flesta af dem fungera dock på grund af en tryckökning af gasen, som gasverket verkställer under några minuters tid. Denna tryckökning fortplantas genom rörnätet och verkar på självtändaren så, att en ventil öppnar gastilloppet till brännaren, som därvid tändes medelst tändarlåga. Släckningen tillgår på samma sätt med tryckvåg. För industriella ändamål användes gasen dels i gasmotorer, dels i ugnar för olika ändamål, såsom smältning, härdning m. m. *Gasmotorer* (se G a s m a s k i n) utföras numera i storlekar ned till $^1/_5$ hkr. Motorer under 10 hkr utföras hastigtgående till en kostnad, som obetydligt öfverstiger elektriska motorer af samma storlek. Gasförbrukningen vid dessa hastigtgående typer är c:a 0,7 kbm. per hkr och timme, vid större mera långsamt gående maskiner 0,5 kbm. vid full belastning. — Vid all användning af lysgas bör man iakttaga försiktighet, dels emedan lysgasen på grund af sin koloxidhalt är giftig, dels emedan den med luft bildar en explosiv blandning. Blandningar af lysgas och luft kunna explodera vid en lysgashalt i blandningen mellan 8 och 19 proc.

För att lysgasen skall fullt motsvara sitt ändamål, måste den ha en jämn sammansättning och underkastas därför vid gasverket profning på värmevärde. Detta sker vanligen i en *kalorimeter* (se d. o.). De för kontrollen bästa kalorimetrarna arbeta automatiskt och registrera de erhållna resultaten. Ett kalorimetriskt värmevärde af 5,000 kalorier (+ 15° C.) anses vara normalt för en god gas på teknikens nuvarande ståndpunkt. Förr profvades gasen äfven på ljusstyrka i *fotometer* (se d. o.), men då numera efter glödljusbelysningens införande gasens lämplighet för såväl belysning som uppvärmning uteslutande beror på dess värmevärde, har ljusprofningen förlorat sin forna betydelse. Gasen från Stockholms gasverk har ett kalorimetriskt värmevärde af omkr. 5,200 kalorier (+ 15° C.) och en sammansättning af 1 proc. kolsyra, 3 proc. tunga kolväten, 5,5 proc. koloxid, 29,5 proc. metan, 57 proc. väte och 4 proc. kväfve. Gasförbrukningen pr invånare har hittills varit i ett ständigt stigande vid gasverken. Den uppgår f. n. i Stockholm till omkr. 115 kbm. pr år. I andra länder förekomma dock väsentligt högre förbrukningstal. I engelska städer är t. ex. en förbrukning af 200 à 250 kbm. vanlig, och förbrukningar förekomma där upp till omkr. 400 kbm. Vid de svenska gasverken tillverkades 1901 omkr. 47 mill. kbm. lysgas och år 1910 omkr. 74 mill. kbm. 1910 funnos 30 gasverk. 1908 var det aktiva anläggningskapitalet omkr. 35 mill. kr. och förmögenhetsvärdet, beräknadt genom kapitalisering af nettovinsten, omkr. 78 mill. kr. (efter $4^1/_2$ proc.).

Utom genom torrdestillation af stenkol kan man äfven framställa lysgas af koks, olja, torf och ved. *Lysgas af koks* utgöres af s. k. k a r b u r e r a d v a t t e n g a s. Vattengas framställes därigenom, att man blåser ånga genom glödande koks, då man erhåller en blandning af koloxid och vätgas med ett kalorimetriskt värmevärde af 2,600 à 2,800 kalorier. Denna gas är icke någon lysgas, men kan användas som tillsats till vanlig lysgas. Ett vattengasverk är nämligen mycket billigare i anläggningskostnad än ett kolgasverk, och ehuru driftkostnaderna äro högre på grund däraf, att inga biprodukter erhållas, lönar det sig att anlägga ett vattengasverk som supplement till kolgasverket i synnerhet för att därmed bestrida ökningen i förbrukningen under den mörkaste årstiden. För att emellertid göra vattengasen mera likvärdig med kolgasen, då en gas af jämn sammansättning är af stor vikt, karbureras vattengasen vanligen med bensol eller gasberedningsoljor. Karburering med bensol tillgår så, att bensolen förgasas med ånga och den bildade bensolångan blandas med vattengasen. Denna karburering sker vanligen, sedan vattengasen blifvit blandad med kolgasen. Så mycket bensol kan dock icke tillsättas, att den på detta sätt karburerade vattengasen får samma värmevärde som kolgasen. Detta kan däremot ske, om karbureringen utföres med olja. Fig. 16 visar ett sådant vattengasverk enligt *Humphreys & Glasgows system*. Det karakteriseras af tre efter hvarandra följande apparater: *generatorn*, i hvilken vattengasen bildas, *karburatorn*, där oljan nedsprutas, och *öfverhettaren*, där oljan sönderdelas i permanenta kolväten, som kunna kvarstanna i gasen. Alla tre apparaterna utgöras af cylindrar af järnplåt, invändigt beklädda med eldfast material. De båda senare äro dessutom uppfyllda af staplar af eldfast sten. Tillverkningen af den karburerade vattengasen sker

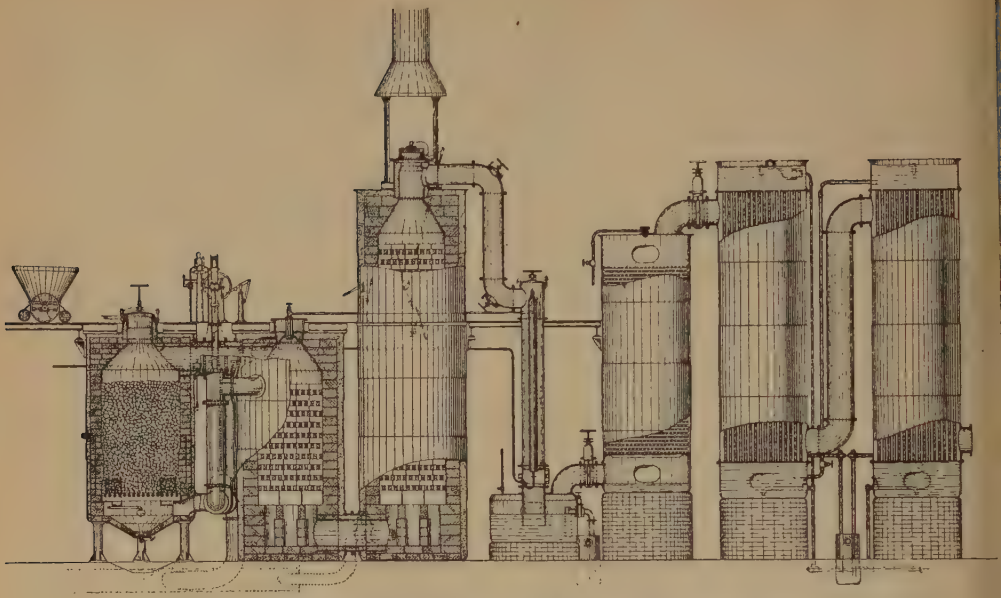

Fig. 16. Schematisk bild af Humphreys & Glasgows vattengasapparater.
Generator. Karburator. Öfverhettare. Oljeförvärmare. Skrubber. Kylare. Kylare. Vattenlås.

i korta perioder, gasningsperioder och blåsningsperioder. Vid den förra sker den egentliga tillverkningen, hvarunder temperaturen i apparaterna sjunker, vid den senare bringas åter temperaturen till erforderligt belopp genom blåsning med luft. För sin rening passerar vattengasen vattenlås, där tjära afskiljes, skrubbrar för afskiljande af aska etc., som medföljer vid gasningen, samt kylare för nedkylning till vanlig temperatur. Härifrån fortsätter gasen till en mindre gasklocka för utjämning af tillverkningsperioderna samt pumpas från denna medelst exhaustorer genom reningskistor för rening från vätesvafla, hvarefter den karburerade vattengasen kan blandas med kolgasen. — *Lysgas af olja*, s. k. oljegas, har stor användning för belysning af järnvägsvagnar. Som råmaterial användas gasberedningsoljor (se d. o.) af olika ursprung. Tillverkningen sker i järnretorter vid 900—1,000°. För sin rening har gasen att passera kylare, tvättare och reningskistor med järnoxidhydrat. Oljegasen har ett effektivt värmevärde af omkr. 8,300 kalorier. På senaste tid har den blifvit använd äfven som lysgas och kokgas i mindre samhällen. — *Lysgas af trä* (trägas) och *af torf* (torfgas) användes i midten af 1800-talet som stadsbelysning på många ställen. I synnerhet trägasverken voro mycket vanliga i Tyskland, Österrike och Schweiz. De ha dock numera h. o. h. förlorat sin betydelse och blifvit ersatta af stenkolsgasverk. — Äfven *acetylen* kan sägas vara en lysgas i den mening, att den funnit användning till belysning. På senaste tid har den för vissa speciella ändamål, såsom fyrar, lysbojar m. m., fått ökad betydelse på grund af den lätthet, hvarmed den kan transporteras såsom ”acetylène dissous” (se Acetylen och Acetylengasverk). De kärl, i hvilka denna försändes, ha fått namnet gasackumulatorer. G. H. H.

Lysgasförgiftning, *toxik.*, en koloxidförgiftning (se d. o.), börjar vanligen med hufvudvärk och kräkningar, hvartill komma stor matthet, långsam och ytlig, till sist snarkande andning, långsam puls, blåaktig (cyanotisk) ansiktsfärg, medvetslöshet, t. o. m. djup dvala med stark temperatursänkning, slutligen hastig, oregelbunden puls. Döden kan inträda efter 1—4 timmar. Ibland förekommer under dvaltillståndet häftig kramp, mest stelkramp, äfvenså före förlusten af medvetandet en i hög grad nedsatt känsel (anestesi); den förgiftade har t. ex. under detta tillstånd kunnat bränna sig illa utan att veta det. Om den dödliga utgången dröjer något längre, har man äfven iakttagit svåra nervösa och psykiska rubbningar. Om behandlingen se Koloxidförgiftning. C. G. S.

Lysholm, Bjarne, norsk läkare, entomolog, f. 26 april 1861 i Trondhjem, tog med. ämbetsexamen 1887 och praktiserade som läkare i norska settlement i Iowa, i Lardal och i Trondhjem till 1894, då han vid faderns, konsul O. K. L:s, död jämte två bröder öfvertog det af farfadern J. B. L. (1796—1843) 1821 anlagda, alltjämt förkofrade brännvinsbränneriet, Norges största och mest bekanta anläggning af denna art. Han var chef för denna affär, som han betydligt utvidgat, till hösten 1911, då den öfvergick till ett aktiebolog. Jämte sin praktiska verksamhet har L. idkat naturvetenskaplig med entomologi som specialitet och offentliggjort bl. a. *Bidrag til kundskaben om coleopterafaunaen i det Trondhjemske* (i ”Trondhjems videnskabsselskabs skrifter”, 1897—99). Sedan 1903 har L.,

som är filos. doktor, varit preses i Trondhjems videnskabsselskab. K. V. H.

Lysias (grek. *Λυσίας*, lat. *Lysĭas*), forngrekisk talare, f. omkr. år 445 f. Kr. Hans fader, Kefalos, en förmögen syrakusan, var en bland de många främlingar, hvilka af Perikles förmåddes inflytta och bosätta sig i Aten, där såväl han som hans söner räknades till ”isotelerna” (den mest tryckta klassen af skyddsborgare). Vid 15 års ålder utvandrade L. jämte sin broder och många andra atenare till den ej långt förut grundlagda staden Thurioi i Syd-Italien, där han af Tisias från Syrakusa erhöll undervisning i talarkonsten. 411 återvände L. och hans broder till Aten, där de under några år idkade en lönande fabriksrörelse, tills efter statshvälfningen 404 deras förmögenhet eggade ”de 30 tyrannernas” roflystnad, för hvilken L:s broder föll ett offer, hvaremot L. själf lyckades undfly till Megara. Med spillrorna af sin sköflade förmögenhet understödde han ännu i landsflykten det demokratiska partiet. Efter den borgerliga författningens återställande skyndade han att draga sin broders mördare till ansvar genom sitt mot Eratosthenes, en bland ”de trettio”, riktade anklagelsetal, det enda bland L:s bibehållna tal, hvilket han själf hållit. Däremot författade han, i egenskap af ”logograf” (se d. o.), mot betalning ett stort antal rättegångstal för andras räkning, hvarjämte han meddelade undervisning i talarkonsten. I forntiden egde man vid pass 230 som äkta erkända tal af L. Till vår tid ha förutom fragment kommit 34 tal under hans namn, bland hvilka dock några äro skäligen misstänkta att vara understuckna. Redan af forntidens konstdomare var L. erkänd som mästare i den enkla, rakt på sak gående, alla konstlade prydnader försmående vältaligheten. Under hans skenbart konstlösa framställningssätt dölja sig dock i själfva verket väl genomtänkt planläggning och den sorgfälligaste utarbetning. Beundransvärd är hans förmåga att i hvarje fall träffa den för sakens beskaffenhet och den talandes ställning bäst passande stämningen och uttryckssättet. Framför allt ligger hans styrka i den med dramatisk åskådlighet genomförda ”berättelsen”, eller utvecklingen af sakförloppet. L:s stil utmärker sig i hög grad genom språklig korrekthet och är synnerligen lättfattlig. Också har L. städse varit en af de mest läste grekiske prosaförfattarna. Bland nyare upplagor af hans tal märkas dels de i samlingarna af ”Oratores attici” förekommande, dels Westermanns och Scheibes textupplagor, dels Frohbergers och Rauchensteins med ypperliga förklaringar försedda editioner af ”Ausgewählte reden des L.” Jfr Blass, ”Die attische beredsamkeit”, bd I (2:a uppl. (1885), och W. L. Devries, ”Ethopoiia. A rethorical study of the types of character in the orations of Lysias” (1892). A. M. A.

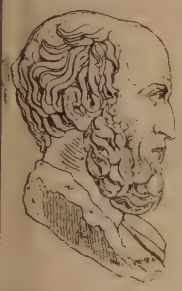

Lysias, efter en antik marmorbyst.

Lysicrátes. Se Lysikrates.

Lysigēn, *bot.* Se Sekretbehållare.

Lysi'krates (grek. *Λυσικράτης*, lat. *Lysicrătes*), en atenare, bekant genom ett af honom 334 f. Kr. med anledning af en koragisk seger uppfördt och ännu bibehållet monument vid östra foten af Akropolis i Aten (se Korag med fig.). Af nutidens atenare betecknas detta lilla rundtempel vanligen som ”Demosthenes' lykta” med anspelning dels på dess form, dels på en fullkomligt grundlös och orimlig sägen, att den store talaren där skulle ha inneslutit sig för att ostörd få egna sig åt sina studier. A. M. A.

Lysima'chia L., *bot.*, ett släkte af tämligen stora, antingen upprätta eller på marken krypande örter eller halfbuskar med motsatta eller kransställda, hela blad, hörande till fam. *Primulaceæ*. Blommorna äro hos en del arter ganska stora, vanligast gula, sittande ensamma eller i klasar. Blommorna äro 5-taliga med hjulformig eller grundt klocklik krona. Ståndarna äro kortare än kronflikarna; hos vissa arter äro strängarna vid basen sammanvuxna med kronan. Frukten är en kapsel, som öppnar sig med 5 eller 10 tänder. Vid stränder och å fuktiga ställen förekommer allmänt *L. vulgaris* L., vide-

Lysimachia vulgaris. *1* växtens topp, *2* blomma, *3* fröhus i genomskärning.

ört (se fig.), som har stjälken till mer än 1 m. hög, med bladen å öfre delen af stjälken 3 (eller 4) i krans och blommorna i greniga klasar i stjälkens topp. *L. nummularia* L., penningört (med anledning af de rundade bladen), kryper med långa refvor utefter marken helst å fuktig gräsmark; den odlas ej sällan som ampelväxt, särskildt en form med guldgula blad. Om *Lysimachia thyrsiflora* se Naumburgia. O. T. S. (G. L—m.)

Lysi'machos (grek. *Λυσίμαχος*, lat. *Lysimăchus*), en af Alexander den stores fältherrar och efterträdare (diadocher). Han deltog redan från början i Alexanders asiatiska fälttåg, men först under det indiska fälttåget trädde han mera i förgrunden. Efter Alexanders frånfälle (323 f. Kr.) erhöll han som ståthållarskap Tracien, hvars upproriska inbyggare han dock först efter långvariga strider

lyckades kufva. Han grundlade där staden Lysimachia och antog (omkr. 306 f. Kr.) konungatitel. Redan 314 hade han förbundit sig med Kassandros, Ptolemaios och Seleukos mot den härsklystne Antigonos, men den egentliga striden började först 302 och afgjordes genom slaget vid Ipsos i Frygien (301), där Antigonos stupade. L. erhöll då större delen af Mindre Asien och förmälde sig med Ptolemaios' dotter Arsinoe. Emellertid hade han ännu en farlig fiende att bekämpa i Antigonos' son Demetrios Poliorketes. 294 måste han t. o. m. erkänna honom som konung i Macedonien, men lyckades 287 med tillhjälp af Ptolemaios och Seleukos förjaga honom. Ett under mellantiden företaget fälttåg mot de på andra sidan Donau boende geterna tog en olycklig vändning, och L. blef själf tillfångatagen, men frigafs ädelmodigt af den getiske konungen. Hans sista år förbittrades af familjesorger, och på misstankar, väckta af Arsinoe, lät han mörda sin son i förra giftet Agathokles. Äfven med sina gamla bundsförvanter Ptolemaios och Seleukos råkade han i fiendskap och stupade i striden mot den senare vid Kurupedion i Frygien (281). Se bl. a. H. Hünerwadel, ''Forschungen zur geschichte des königs Lysimachos'' (1900). Å. M. A.

Lysimachos, efter en öfver honom slagen medalj.

Lysimēter (af grek. *ly'sis*, lösning, och *me'tron*, mått), *hydrogr.*, apparat för bestämning af den regnvattensmängd, som till ett visst djup nedtränger i mark af viss beskaffenhet. G. H—r.

Lysin (af grek. *ly'sis*, lösning), *kem.*, *α-ε*-diaminokapronsyra, en beståndsdel af många äggbyiteämnen; dess konstitution framgår af följande formel:

$$(CH_2)_3 . CH_2 . NH_2$$

$$CH (NH_2) . COOH$$

Ämnet tillhör diaminosyrornas, de s. k. hexonbasernas (se d. o.), grupp. Lysin är i vatten lättlöslig, men kristalliserar ej. Dess vattenlösning fälles af fosforvolframsyra, men ej af silfvernitrat och barytvatten, hvarigenom lysin skiljer sig från 2 andra viktiga hexonbaser, arginin och histidin. H. E.

Lysing. 1. Härad och tingslag i Östergötlands län, ingår i Lysings och Göstrings domsaga och i Lysings och Göstrings härads fögderi samt omfattar socknarna Svanhals, Kumla, Rök, Heda, Stora Åby, Ödeshög, Trehörna, Västra Tollstad. 45,424 har. 9,859 inv. (1910). — 2. Kontrakt i Linköpings stift, omfattar de fem pastoraten Stora Åby och Ödeshög; Rök och Heda; Västra Tollstad; Trehörna; Svanhals och Kumla. 45,424 har. 9,859 inv. (1910).

Lysings häradsallmänning, belägen i Åby och Röks socknar, Ombergs revir, Östergötlands län, står under skogsstatens vård och förvaltning. Reglemente fastställdes af K. M:ts befallningshafvande 2 juli 1883. Areal omkr. 3,000 har, med en årsafverkning af omkr. 6,000 kbm. M—g.

Lysings och Göstrings domsaga, Östergötlands län, omfattar Lysings och Göstrings härad, hvartdera ett tingslag. 1,165 kvkm. 24,553 inv. (1910).

Lysippos (grek. *Λύσιππος*), grekisk bildhuggare af den peloponnesiska skolan, lefde i 4:e årh. f. Kr., under Alexander den stores tid, och var så värderad af monarken, att denne icke ville plastiskt framställas af någon annan än af L. Han var från Sikyon, arbetade i sin ungdom som bronsgjutare och utbildade sig till konstnär med eget studium, utan någon annan lärare än naturen. Också fortgick han på den af Polykleitos öppnade banan som verklighetsskildrare i ädel mening, framställde helst den manliga gestalten och arbetade uteslutande i brons. Ehuru sålunda idealgestalter icke passade för hans smakriktning, skall han dock ha utfört flera gudabilder, såsom en kolossalstod i brons af Zeus, en Poseidon (för Korint), en Helios med sin vagn (för ön Rhodos) samt bilder af Apollon, Hermes, Dionysos och Eros (se d. o.). En gudatyp, nämligen *Herakles*, blef af honom utvecklad och fastställd; men detta låg hans sinne som naturalistisk konstnär ganska nära, då denne gudomlige heros kunde framställas som idealet af kroppslig kraft. En sådan Herakles i kolossala dimensioner utförde han för staden Tarent. Den fördes af Fabius Maximus till Rom, kom sedermera till Bysans och nedsmältes 1204 af korsfararna. Hjälten var afbildad sittande, svårmodigt grubblande öfver sitt öde. Dessutom utförde L. ''Herakles' arbeten'' i relief, hvilka kompositioner troligen gå igen i mångfaldiga senare efterbildningar. Den berömda marmorstatyen Farneziske Herakles (se Farnesiska konstverk och fig. i art. Glykon) i Neapel anses återge ett original af L. Mest framstående var han som porträttframställare. Han modellerade många segerstatyer för Olympia — en sådan var den berömde *Apoxyomenos* (se d. o. med fig.) — och bildade äfven hufvud af berömda personer från flydda tider, såsom de sju vise och Aisopos, i det han ur traditionerna tog fram det för hvar och en karakteristiska. Därför blef han ock Alexanders lifporträttör, den ende, som förmådde återge hjältekonungens drag på ett verkligt lefvande, enhetsfullt sätt. En föreställning härom torde vi ännu kunna få genom efterbildningar i Louvre i Paris, på Capitolium i Rom och en i British museum. F. ö. framställde L. konungen i alla åldrar och förhållanden, som världseröfrare, som yngling, som segraren vid Granikos, omgifven af 25 ryttare och 9 kämpar till fots, och som lejonjägaren, hvilken räddas af Krateros. I detta arbete biträddes han af Leochares. Krateros, som beställde det, hade helgat det till Delfi. — Vid sin behandling af människokroppen införde L. nya proportioner med smärtare gestalt och mindre hufvud och lade mera an på en karakteristisk och lefvande verkan än på iakttagande af normala och häfdvunna måttförhållanden. L. använde nya ställnings- och åtbördsmotiv, bl. a. det på ett stöd uppställda benet (t. ex. en *Poseidon*, en *Alexander*, marmorkopia i München, en *Sandallindare*, marmorkopia i Paris). L. sysselsatte sig äfven med genreframställningar, djurfigurer, fyrspann o. d. Öfverallt sträfvade han efter natursanning, återgifven med fri iakttagelse af verkligheten, men icke rå och stötande, utan vittnande om ett fint och skarpt, men ädelt sinne. Särskildt må observeras, huru han behandlade håret fritt och naturligt till skillnad från den

rängthet, som i detta hänseende tillhörde äldre
conbilder. C. R. N. (A. L. R.)

Ly'sis, grek. (eg. lösning), upphörande (af en
ukdom), *med.* Se Krislära.

Lyskamm. Se Monte Rosa.

Lyskander, Klaus Kristofersen, dansk
ald, historiker, f. 1558 i Norra Vram (Skåne),
vid nyårstiden 1624, studerade 1581—87 vid
ostocks och andra tyska universitet samt blef
agister. Kort efter hemkomsten blef L. genom
ungligt maktspråk kyrkoherde i Herfölge vid
jöge och 1616 kunglig historiograf. I yngre år
ref han latinska dikter med fosterländska ämnen
h senare i fyndig rimkrönikestil samt på god
anska en serie rimverk: *Grönlandsk chronica*
608), om Grönlands första upptäckande och be-
yggande samt om försöken 1605—07 att åter-
nna landet, *Calmarske triumph* (1611), om Kal-
arkriget, och *Billeættens krönike* (förf. 1598, tr.
förvanskad form 1722 och ånyo utg. af H. F.
ördam 1888), där han låter släktens stamfäder
h stammödrar berätta sina egna och sina när-
nastes lefnadsöden. Som historiker gjorde han
ütiga studier och uppgjorde planen till en full-
ständig Danmarks historia, ett jätteverk i 116
öcker, äfven behandlande landets inre förhållan-
en, de enskilda ståndens utveckling m. m. Han
örspillde emellertid sitt lärda rykte genom att
— som "en lykkelig indgang" — utge *De danske*
ongers slectebog (1622), ett digert folioband, där
an till danska folkets ära ville påvisa konunga-
ttens härstamning från Adam och dess senare
örgreningar i de andra europeiska furstehusen.
. baserade nämligen äldsta delen af sitt verk på
rästen N. Pedersens af denne själf hopstufvade,
k. "gullandske dokumenter", och han för-
ärrade falsariet genom att återge dem med runor
r egen fatabur. Sannolikt är L. den ursprunglige
örfattaren till den *Frederik den andens krönike*,
om utgafs 1680 och på titelbladet bär namnet
. Resen, och han har vidare gjort den första
örteckning i alfabetisk ordning öfver danska för-
attare, *Scriptores danici* (tr. i Westphalens "Mo-
umenta rerum german.", III, 1743; utg. 1868
ed utförliga lärda anmärkningar af H. F. Rör-
lam, jämte L:s biogr.). E. Ebg.

Lyskräftor, *zool.*, svensk benämning på kräft-
ljursgruppen *Euphausiacea* (se d. o.).

Lyskula, *artill.*, kallades en med starkt lysande
ats (26 dlr salpeter, 20 dlr svafvel och 2 dlr
njölkrut) fylld järnkarkas jämte bottenplåt, om-
luten af buldan och doppad i tunt lim. Lys-
ulor kastades förr ur grofva mörsare för att
nder natten upplysa någon del af stridsfältet; de
runno omkr. 8 min., och deras lysförmåga var
nnu på 300 m. så stark, att föremål kunde upp-
äckas. De användes förnämligast i fästningskriget
ch bibehöllos ända till slutet af 1800-talet. Nu-
era ha emellertid kraftigare belysningsmedel er-
ållits i de för krigsändamål använda strålkastarna
se d. o.). H. W. W. (G. af Wdt.)

Lysmasken, *zool.* Se Lysmaskfamiljen.

Lysmaskfamiljen, *Lampyridæ*, *zool.*, familj af
e med 5-ledade tarser försedda skalbaggarna,
vilken af somliga systematiker sammanställes med
ågra andra, likaledes med tunna och veka täck-
ingar utrustade skalbagg-grupper under det gemen-
samma familjenamnet *Malacodermidæ* l. mjuk-
baggar (se d. o.). Hit höra medelstora eller
små skalbaggar af tämligen nedplattad kroppsform,
med hufvudet doldt under halssköldens samt med
korta antenner och ben. Stundom ha båda könen
flygförmåga, stundom åter blott hannen; hos ännu
andra sakna båda könen vingar. Hvad som fram-
för allt utmärker släktet är dess lysförmåga, hvilken
är i olika grad utbildad hos de båda könen och
alltid har sitt säte i bakkroppens sista leder. Af
några hundra hithörande arter från skilda världs-
delar förekommer ett 20-tal i Europa, hvaraf 2 äro
svenska. Vår vanliga lysmask, *Lampyris noc-*

Vanliga lysmasken, *Lampyris noctiluca*. *1* hanne, *2* hona.
(2 ggr nat. storl.)

tiluca (se fig.), hör till de arter, hos hvilka ensamt
hannen är bevingad. Den är omkr. 12 mm. lång,
med gråbruna täckvingar samt grågul, i midten
mörkare halssköld. Ögonen äro mycket stora. Den
lyser själf endast svagt, men låter locka sig af
skenet från en lampa att under de mörka augusti-
kvällarna flyga in genom ett öppet fönster. Honans
ansenligt starkare lysförmåga är därför ett medel att
locka till sig hannen. Honan, som är något större,
saknar hvarje spår af vingar och är likaledes grå-
brun, utom på buksidan af bakkroppens sista leder,
där en gul färg utmärker det område, från hvilket
ljuset utstrålar. Detta område är begränsadt till
bukplåtarna af de 2 näst sista lederna. Dessa lysa
i sin helhet, men betydligt starkare från två runda
fläckar på hvardera leden, hvilka först börja lysa
och sist upphöra därmed. Ljuset är till färgen
gröngult, likt det, som utsändes af brinnande fosfor.
Den lysande honan sitter vanligen stilla på ett
gräsblad ett stycke öfver marken och vrider där-
vid spetsen af bakkroppen så, att ljuset ej blir
bortskymdt af gräsbladet. På gräsbevuxna marker
utanför skogens bryn är lysmasken ej sällsynt i
södra Sverige. Mot norr blir den mindre vanlig,
men förekommer åtminstone ännu i Medelpad. Den
sexbenta larven, som till kroppsformen rätt mycket
liknar honan, är svart med gula bakhörn på de
platta lederna. Den lyser från samma delar som
honan, fast mycket svagare. Dess näring utgöres
af sniglar. Hos vår andra lysmaskart, den säll-
synta, 6—8 mm. långa *Phosphænus hemipterus*,
har hannen rudimentära täckvingar, medan honan
är vinglös. I södra Europa och framför allt i tro-
piska länder finnas arter med flygförmåga hos båda
könen. Hos dessa är hannen oftast den starkast
lysande. Bland sydeuropeiska släkten har *Luciola*
blifvit omnämndt under art. Eldflugor, där
äfven olika åsikter om beskaffenheten af lysförmå-
gan meddelats. G. A—z.

Lysning, *jur.*, bekantgörande, särskildt muntligt
tillkännagifvande från predikstolen, af visst förhål-
lande (att sak hittats, att bortrest äkta make bör

återvända e. d.). Oftast menas lysning till äktenskap. Enligt en redan vid lateranska mötet 1215 påbjuden regel, som sedermera allmänneligen upptagits och (med olika modifikationer) bibehållits, ehvar kyrklig vigsel är den regelrätta formen för äktenskaps afslutande, skall vigseln föregås af tillkännagifvande (mlat. *proclamatio*, fr. *ban*, ty. *aufgebot*), vanligen tre gånger, från predikstolen, för att bereda tillfälle att anmäla hinder mot det tillärnade äktenskapet. I svensk rätt gäller ang. denna lysning väsentligen följande. Före hvarje äktenskap, det må afslutas inför borgerlig myndighet eller med kyrklig vigsel, skall lysning ske i den till svenska kyrkan hörande församling, där kvinnan har sitt hemvist, d. v. s. i vanliga fall är kyrkskrifven. Endast vid äktenskaps afslutande inför svensk diplomatisk eller konsulär ämbetsman i utlandet behöfs ej lysning, utan anslås i stället å beskickningen eller konsulatet kungörelse om det tillärnade äktenskapet. Dispens från lysning förekommer däremot icke. Innan lysning beviljas, skall pastor förvissa sig om, att intet hinder mot det tillärnade äktenskapet veterligen föreligger (se Hinderslöshet), hvarefter anteckning göres i församlingens lysnings- och vigselbok (se Kyrkböcker, sp. 471). Lysning måste ske vid högmässogudstjänsten tre söndagar å rad, utom i vissa fall (då "uppbrott sker emot fienden eller mannen för annat rikets ärende utskickad varder" eller då endera "ligger på sotesäng"), då lysning *en* söndag eller annan helgdag räcker till. Eventuella hinder mot äktenskapet få anmälas ("jäf") hos lysningsförrättaren före tredje lysningen, hvarefter, mot säkerhet ställd för skada, saken utföres i vanlig rättegång. Då lysning afslutats utan jäf, utfärdas lysningsattest (se d. o.), hvarefter äktenskapet genast kan ingås. I händelse af blott *en* dags lysning, skall väntas med giftermålet två dagar. Lysningen förlorar icke sin giltighet efter någon viss tid. Ingås äktenskap utan föregående lysning, blir det ej därför ogiltigt, men vigsel- eller giftermålsförrättaren ådrager sig straff för ämbetsbrott. Jfr Civiläktenskap, Vigsel och Äktenskap. C. G. Bj.

Lysningsattest, *jur.*, intyg, att lysning (se d. o.) till äktenskap mellan två i intyget namngifna personer skett i behörig ordning och utan att jäf gjorts mot deras tillärnade äktenskap. Lysningsattesten, som jämväl skall innehålla uppgift, att intet veterligt hinder mot det ifrågavarande äktenskapet möter samt huruvida det må fullbordas med vigsel eller borgerlig giftermålsform måste begagnas (se Äktenskap), utfärdas enligt (23 dec. 1910) fastställdt formulär af den präst, som förrättat lysningen, och utgör för den vigsel- eller giftermålsförrättare, som brudparet vill anlita, bevis, att äktenskapet får obehindradt afslutas. C. G. Bj.

Lysnings- och vigselbok. Se Kyrkböcker, sp. 471.

Lysofo'rm, *farm.*, en i handeln förekommande blandning af formalin (se Form-aldehyd), såpa och koncentrerad sprit, afsedd att efter spädning med vatten till 2—3 proc. användas som medel till desinfektion och rengöring. Likt lysoform är Svenska farmakopéns preparat *Liquor formaldehydi saponatus* (se Liquor). C. G. S.

Lysol [-sål], *kem. tekn.*, en till antiseptiska ändamål använd blandning af kresoler (se Kresol) med harts- och oljetvål, hvarvid kresolsåpor uppstå. Lysol är en mörkbrun, klar, karbolluktande vätska, vida mindre giftig än karbolsyra (fenol), ett handelspreparat, som numera i allmänhet ersatts af *Liquor kresoli saponatus* (se Kresol). Se äfven Desinfektion, sp. 216. C. G. S.

Ly'ssa, grek. 1. Vattuskräck (se d. o.). — 2. *Zool.* Se Tunga.

Lysspis. Se Eldstad, sp. 189.

Lyssten, *fys.* Se Bolognesiska lysstenen.

Ly'ster (fr. *lustre*, eg. glans), ljuskrona, stor armstake; spegelkula att uppställa i trädgårdar. — Lysterfärger kallas sådana inom lergodstillverkningen använda färger, som efter bränningen antaga en metallskiftande glans (fr. *reflet métallique*). Berömda för sina lysterfärger äro i synnerhet de gamla spansk-moriska fajanserna (t. ex. den s. k. Alhambravasen i Sveriges Nationalmuseum) samt vissa äldre majolikor. Dessa färger förekomma dock numera ej sällan å moderna tillverkningar. — Lystergarn, ett garn af starkt glansk engelsk kamull. — Lystertyg, åtskilliga slags skimrande tyg, vanligen med varp af bomull och inslag af kamgarn (jfr Kamull).

Lyster (under medeltiden skrifvet Lustr och så ännu uttaladt), härad och pastorat i Nordre Bergenhus amt, Norge. 1,559,$_{87}$ kvkm. 2,962 inv. (1910; 3,276 år 1891), på ömse sidor om Sognefjordens innersta, nordöstra vik, Lysterfjorden, från hvilken Fortundalen och Mörkrisdalen skjuta upp mot de vilda snö- och högfjällsregionerna på gränsen till K istians amt. Lysterfjorden är ett af Sognefjordens skönaste partier med tvärbranta stränder, här och där afbrutna af tätt bebyggda, leende smådalar med frodig vegetation. Till L:s härad hör också en del af Jostedalen. L. är till största delen uppfylldt af Langfjeldenes väster ut brant nedstupande fjällmassor, och $^2/_9$ af dess areal täckas af evig snö och is; i s. når Store Skagastölstind 2,404 m. L. är lifligt frekventeradt af turister. Mest bebyggdt är det nere vid Lyster- och Gaupnefjord. N. om Lysterfjord ligger det vackra Dösen med L:s antikvariskt intressanta, i nyare tid restaurerade hufvudkyrka. Där ligger äfven, 6 km. från sjön, skyddadt af furuskog och subalpint klimat, 490 m. ö. h. Lysters statssanatorium (upprättadt 1902), med plats för 130 patienter. K. V. H.

Lysterfjorden. Se Lyster, norskt härad.

Lysterfärger. Se Lyster.

Lystergarn. Se Lyster.

Lysters statssanatorium. Se Lyster, norskt härad.

Lystertyg. Se Lyster.

Lystorn, *fortif.*, i permanenta befästningar uppställda vrid- samt höj- och sänkbara pansartorn till skydd för inuti desamma apterade elektriska strålkastare för anfallsfältets belysning. Jfr Pansartorn och Strålkastare. L. W:son M.

Lystrēra (se Lyster), göra glänsande genom pressning.

Lystringsgallerier (fr. *écoutes*), *krigsv.*, kallas de mot anfallsfältet riktade yttersta grenarna af en

stningsfronts mingångar. Lystringsgallerierna ha tt namn däraf, att de besättas med poster, som pmärksamt skola lyssna till fiendens företag. Se ästning, sp. 315, och Galleri 9. O. A. B.*

Lystringsknäpp. Se Centralstation, sp. 458.

Lystringsord, *krigsv.* Se Kommando, sp. 633.

Lysved, *bot.*, multnad ved, genomvuxen af ett sforesccrande svampmycelium, oftast hörande till n hymenomycet, t. ex. *Armillaria mellea*. I varare länder förekomma äfven hymenomyceter med sforesccrande fruktkroppar, hvilkas ljus kan vara å intensivt, att man kan läsa därvid. Hos flera f dessa är ljuset hufvudsakligen lokaliseradt till ymeniet, hvilket troligen står i samband med sporernas spridning genom nattinsekter. G. L—m.

Lysvik, socken i Värmlands län, Fryksdals härad. 20,183 har. 3,424 inv. (1910). Annex till Fryksände, Karlstads stift, Fryksdals kontrakt. En utsikt vid L. finnes framställd å fig. till art. Fryken.

Lysämnen. Se Belysning 2.

Lütgendortmund [-dâ'rtmont], by i preussiska Reg.-omr. Arnsberg (Westfalen), 7 km. v. om Dortmund. 13,015 inv. (1905). Stenkolsgrufvor.

Lyth, gottländsk släkt, som lär ha inflyttat från Lüttich (Liège) på 1600-talet.

1. Joakim Matthiasson L., militär, f. Visby och döpt 15 okt. 1679, d. där 22 juni 1746, trädde i krigstjänst 1703 som volontär på Västmanlands regemente och deltog i Karl XII:s polska och ryska fälttåg. Han öfvergick 1705 till Skånska ståndsdragonregementet och blef 1709 löjtnant där. Genom kapitulationen vid Perevolotjna (s. å.) blef han fånge, tillbragte en stor del af fångenskapstiden i Solikamsk och hemkom först efter freden i Nystad, hvarefter han snart synes ha lämnat tjänsten. L. författade en *dagbok* (tr. i "Karolinska krigares dagböcker", utg. af A. Quennerstedt, bd II, 1903), omfattande åren 1703—22, som utmärkes för liflig, målande framställning, hvari ofta en frisk humor framträder; den är ett ej oviktigt bidrag till källitteraturen om Karl XII:s krig.

2. Jakob Eberhard L., skolman, läroboksförfattare, f. 29 juni 1810 i Visby, d. där 10 nov. 1852. Med sin fader, som var handlande, flyttade L. som gosse öfver till Königsberg, men återkom 1827 till Visby och blef 1828 student i Uppsala. 1830—33 var han underlärare i latinska och grekiska språken vid Rowland Hills uppfostringsanstalt å Hazelwood, nära Birmingham, och var därefter lärare i tyska vid Hillska skolan å Barnängen, tills han 1835 utnämndes till första apologist vid högre lärdoms- och apologistskolan i Visby. 1847 blef han konrektor vid sistnämnda skola. 1840—50 var L. tillika lärare i främmande lefvande språk vid Visby gymnasium. Efter att redan 1842 ha låtit prästviga sig var han uppförd på första förslagsrummet till ett konsistoriellt pastorat, då han afled. L. författade den på sin tid mycket spridda skolboken *Tysk språklära jämte förberedande explikations- och skriföfningar* (1834; 2:a uppl., tillökt med *läsebok* och *ordregister*, 1836; 15:e uppl. 1875; 16:e uppl. senare delen 1875, förra delen 1884) samt *Schwedische grammatik nebst einer auswahl prosaischer und poëtischer musterstücke mit erläuterndem wörterbuche* (1850; 3:e uppl. 1877).

3. Georg Vilhelm L., den föregåendes kusins son, industriidkare i Stockholm, riksdagsman, f. 5 jan. 1834 i Visby, kom i urmakarlära där, men flyttade 1854 till Stockholm och egnade sig åt det yrke, som då betecknades med namnet "mekanisk instrumentmakare", praktiserade däri i Stockholm två år samt i Paris, London och Berlin fem år. Han etablerade sig 1861 i Stockholm som "matematisk, fysisk och nautisk instrumentmakare" och bragte sin affär till stort anseende och betydande omfattning. Särskildt har omtalats hans tillverkning af förträffliga nautiska instrument, spritkompasser, hydrografiska instrument samt fyrapparater, af hvilka må omnämnas v. Otters klippfyrapparater, roterande blixtfyrapparater för de svenska fyrskeppen samt Lyths lampa för kontinuerlig bränning, använd i mycket stort antal i ledfyrar inom och utom Sverige. L. var kommissarie vid internationella industriutställningen i Bruxelles 1876, juryman vid flera utställningar, ordf. (vice ordf.) i Stockholms stads handtverksförening 1890—1909 och blef 1910 föreningens hedersled. 1888—90 var han (konservativ) riksdagsman i Andra kammaren för Stockholms stad.

4. Per Gustaf L., son till L. 2, f. 6 mars 1848 i Visby, blef student i Uppsala 1867, filos. kandidat 1875, filos. doktor s. å. och 1883 lektor i latin och grekiska vid Örebro högre allmänna läroverk. L. har gjort sig bekant som en grundlig kännare af latinska litteraturen och romerska antikviteterna samt af svenska språket och litteraturen. Bland hans många skrifter märkas *Lärobok i romerska antiqviteter* (1877), *De usu præpositionis per apud Livium* etc. (1882), *Tegnér och Fritjofs saga* (1894), *Minnen från Nerike, tal och föredrag* (s. å.) och *Svensk stilistik i exempel* (5 hftn, 1896) samt dessutom en hel mängd afhandlingar på latin och svenska, ordlistor och öfversättningar (af Ciceros "De senectute" och "De amicitia", de första 7 sångerna af Odyssén m. m.). L. har dessutom verkat som publicist och kortare eller längre tid utgifvit "Minerva, tidning för Sveriges ungdom" (1884), "Bergslagsbladet" (s. å.), "Örebro tidning" (1883—85) och "Nerikesposten" (1886—87). 1. A. S. 3 o. 4. J. C.

Lytham [li'thəm], stad och badort i engelska grefsk. Lancaster, vid mynningen af Ribble. 7,185 inv. (1901). Slott med stor park. J. F. N.

Lythräceæ, Fackelrosfamiljen, Lythracéer, *bot.*, växtfamilj af serien *Myrtifloræ* bland choripetalerna. De omkr. 250 hithörande växterna äro örter, buskar eller träd med vanligen motsatta, alltid hela och helbräddade blad med ytterst små stipler och blommor i klasar eller knippen. De förekomma såväl i tempererade som varma länder, särskildt i Amerika. Blommorna äro aktinomorfa eller zygomorfa, tvåkönade, vanligen 6-taliga, med kringsittande hylle, ofta stora och vackert färgade. Frukten är en kapsel. Af flera hithörande växter erhållas färgämnen (se Alkanna), andra lämna värdefullt virke (se Lagerstrœmia), som prydnadsväxter odlas arter af släktena *Cuphea* och *Lagerstrœmia*. G. L—m.

Lythracéer, *bot.* Se Lythraceæ.

Ly'thrum L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Lythraceæ* med omkr. 25, oftast på fuktiga ställen växande arter. Blommorna sitta ensamma eller i axliknande ställningar. Den i Sverige vid stränder och i vattensamlingar allmänna arten *L. salicaria* L., fackelros (se fig.), är en högväxt ört med oskaftade, från hjärtlik bas lansettlika blad och röda blommor. Ståndarna äro 12, heterodynama, i det 6 äro längre och 6 kortare. Pistillens längd växlar i olika blommor (se Heterostyli). Den svenska artens rotstock och örtstånd, *radix et herba Salicariæ* eller *r. et h. Lysimachiæ purpureæ*, ha varit ett

Lythrum salicaria. *1* stycke af stjälkens midt, *2* blomställningens öfre del, *3* makrostyl blomma med uppfläkt blomaxelbägare, *4* mesostyl och *5* mikrostyl blomma i längdsnitt (jfr fig. 2 i art. Heterostyli).

berömdt läkemedel mot envisa diarréer samt slem- och blodflöden. Rotstocken innehåller garfämnen och kan användas till brunfärgning. Flera andra arter ha medicinsk användning, och den i Nord-Amerika och Mexico växande *L. alatum*, "Yerba del cancer", anses kunna rena brandiga sår och äfven vara verksam mot kräfta. O. T. S. (G. L—m.)

Lytiskt serum. Se Höfeber, sp. 203.

Lütke, Fedor Petrovitj, grefve, rysk amiral och geograf, f. 1797 i Petersburg, d. där 1882, deltog 1817—18 i en rysk jordomsegling under kapten Golovnin och kartlade 1821—24 på ett förtjänstfullt sätt Novaja Zemljas kuster. Som marinkapten ledde L. 1826—28 den fjärde ryska vetenskapliga jordomseglingsexpeditionen, som bl. a. gjorde viktiga uppmätningar och upptäckter i Berings haf och i Stora oceanen vid Karolinerna. Jämte ett rikt etnologiskt och naturhistoriskt byte var en stor serie magnetiska iakttagelser och pendelförsök frukten af denna resa. Aktivt uppträdde L. sedan icke som forskare, enär han 1832 utnämndes till flygeladjutant och informator samt 1847 till kurator för storfurst Konstantin. 1851—53 var han guvernör i Reval, därefter på Kronstadt, inträdde 1855 som amiral i riksrådet och fick 1863 greflig värdighet. L. var städse en nitisk befordrare af geografiska forskningar, hade största förtjänsten om inrättandet af k. ryska geografiska sällskapet (1845) och var i många år dess vicepresident. 1864—82 var han president i vet. akad. i Petersburg. Öfver sina resor i Norra ishafvet 1821—24 och jordomseglingen 1826—28 offentliggjorde han reseberättelser på ryska, hvilka öfversatts den förra till tyska (1835), den senare till franska (1835—36). Jfr biografi — på ryska — af Besobrasov (1889). V. S—g.

Lütkemann, Gabriel Timoteus, biskop, f. 6 mars 1723 i Stockholm, d. 20 mars 1795 i Visby, son till generalsuperintendenten i Pommern Timoteus L., studerade i Uppsala och Greifswald, där han 1740 blef filos. magister och 1742 docent. 1744 kallades han till hofpredikant hos tronföljaren (sedermera konung) Adolf Fredrik. Redan 1750 blef han teol. doktor (i Greifswald) samt befordrades 1753 till konungens öfverhofpredikant och 1758 till superintendent i Visby, hvilken superintendentia 1772 höjdes till biskopsstift. L. skildras som en ifrig och på samma gång försiktig medlem af hattpartiet, men tillika som något opålitlig. 1788, då Gottland allvarsamt hotades af ett ryskt anfall, utnämndes L. till vice landshöfding, en befattning, som han i ett halft år skötte på ett utmärkt sätt. Hans skrifter utgöras endast af latinska tal och disputationer samt några predikningar. —rn.*

Lütken. Se Lyttkens.

Lütken, Frederik, dansk sjöofficer, författare, f. 1698, d. 1784, deltog som kadett i sjökrigen 1712—19 och blef 1733 kapten. 1734 var han medlem af en kommission för bedömande af skeppsbyggaren Brendstrups verksamhet: denne angreps af flera högt uppsatta sjöofficerare och flottans senare chef, Danneskjold Samsöe, som åtnjöt Kristian VI:s förtroende. L. tog därvid den anklagade så ifrigt i försvar, att konungen kände sig kränkt och lät ställa L. inför krigsrätt samt döma honom förlustig sitt ämbete (1736). Han blef dock 1739 kontrollör vid Öresunds tullkammare (till 1777) och adlades 1780. Som författare gjorde L. sig känd genom ett egendomligt nationalekonomiskt verk, *Ökonomiske tanker til höjere eftertanke* (1755—61) och den förträffliga andaktsboken *Hellige opmuntringer i mödige og tankefulde stunder* (1765; 9:e uppl. 1889). E. Ebg.

Lütken, Kristian Frederik, dansk zoolog, f. 4 okt. 1827, d. 6 febr. 1901, blef student 1844 och gjorde 1848—50 frivillig krigstjänst samt avancerade till premiärlöjtnant, men tog afsked 1852. Redan tidigt egnade han sig åt studiet af zoologi och blef 1852 amanuens vid zoologiska museet. 1853 tog han magisterkonferens, blef 1857 filos. doktor och var 1878—86 lärare vid den polytekniska läroanstalten, blef 1881 inspektor vid zoologiska museet och 1885 dessutom professor

äd universitetet, hvilka bägge befattningar han ämnade 1899. I Videnskabernes selskabs skrifter L. blef medlem af nämnda samfund 1870) och i Meddelelser fra den naturhistoriske forening" (L. ar sedan 1868 en bland redaktörerna af nämnda ublikation) offentliggjorde han en mängd special-fhandlingar om fiskar, kräldjur och lägre hafs-jur, i synnerhet från de nordliga hafven. Sedan 870 slog han sig företrädesvis på studiet af fiskarna ch lämnade viktiga bidrag till zoografien. Så-unda skref han *Korte bidrag til nordisk ichthyogra-hie* (bd 1—8, 1876—91), *Spolia atlantica* (1880—9), afhandlingar om tandhvalarna (1887—89), m *Laxesild l. Scopeliner* (1892) och *Hvallusene* 1873—93). Därjämte lämnade han ett stort mtal bidrag till "Tidsskrift for populære frem-illinger af naturvidenskaben", i hvars grund-läggande han deltog (1854), likasom han äfven ar en af dess redaktörer, ända tills den upp-örde (1883). Härtill komma *Skildringer af dyre-et i fortid og nutid* (1880). Slutligen författade an en rad läroböcker i zoologi, hvilka länge hade tor spridning. På svenska utkom "Begynnelse-runderna af zoologien eller djurrikets naturhisto-ia" (Helsingfors 1865; 2:a uppl. 1868). 1886 blef . led. af Vet. soc. i Uppsala. E. Ebg.

Lütken, Augusta, dansk operasångerska, född chou, f. 4 okt. 1855, d. 26 sept. 1910, de-uterade 1876 på k. teatern och hade genast fram-ång genom sin sällsynt höga sopranstämma samt in färdighet som koloratursångerska. Hon utförde n mängd stora sångpartier och vann i hög grad ublikens ynnest, men måste 1885 på grund af jukdom draga sig tillbaka från scenen. 1891 upp-trädde hon dock ånyo som gäst med samma fram-ång. Sedan 1880 var hon gift med sjöofficeren tto L. (f. 1849, d. 1906), som författat en rad jökrigshistoriska arbeten: *Om Peter Willemoës* 1884), *Nordsöeskadren og kampen ved Helgoland* s. å.), *De danske paa Schelden 1808—13* (1885—8) och *Sökrigsbegivenhederne i 1864* (1896). E. Ebg.

Lütkens, Franz, tysk teolog i dansk tjänst, . 1650, d. 1712, blef 1688 prost i Berlin, men ille 1702 ej medverka till en påtänkt union mellan utherska och reformerta kyrkan och mottog därför 704 kallelse till tysk hofpredikant i Köpenhamn. . tillhörde de äldre pietisterna af Speners rikt-ing, som sökte väcka en mera lefvande kristen-lom än den gamla ortodox-dogmatiska, och råkade ärför i strid med Köpenhamns präster, hvilka örsvarade denna. Det var hufvudsakligen genom onom, som missionen i Trankebar kom till stånd 705. Han arbetade därjämte för en förbättrad olkundervisning, och på hans initiativ upprättades attigskolor vid Köpenhamns kyrkor 1706, hvar-ämte han införde konfirmationen vid S:t Petri yska församling. E. Ebg.

Lütschine, biflod från v. till Aar i schweiziska antonen Bern, uppstår af två glaciärbäckar, Svarta ch Hvita L., hvilka förena sig vid byn Zwei-ütschinen, och faller ut i Brienzsjön 2,5 km. ö. m Interlaken. Svarta L., afloppet för de båda rindelwaldglaciärerna, flyter genom Grindelwald-ch Lütschendalarna. Hvita L., som uppstår af era glaciärer s. v. om den förra, genomflyter den ånga Lauterbrunnendalen, hvilken har tt namn ("idel källor") efter de många vatten-fall (öfver 200), som störta utför dess branta, här och hvar 300—500 m. höga klippväggar. Ryktbarast af alla dessa vattenfall är det vid byn Lauterbrunnen belägna, 264 m. höga Staubbach, hvars obetydliga vattenmassa till följd af den stora höjden upplöses i ett fint stoft. Båda källflodernas vattenkraft har utnyttjats genom elektriska kraftanläggningar. (J. F. N.)

Lytta, *zool.* Se Meloidæ.

Lyttelton [li'tltən], hamnstad till Christchurch (se d. o. 2).

Lyttelton [li'tltən], gammal engelsk släkt, härstammande från den berömde medeltidsjuristen Thomas de Littleton (se d. o.).

1. George L., baron L., politiker, skriftställare, f. 1709, d. 1773, var 1735—56 medlem af underhuset och tillhörde där det inflytelserika släktkotteri (af familjerna Grenville, Temple, Pitt och L.), som först kallades *The cobhamites* (efter Richard Temple, lord Cobham), sedan *The Grenville cousins*. Han var 1744—54 en af skattkammarlorderna och nov. 1755—nov. 1756 skattkammarkansler, ärfde 1751 baronetvärdighet och upphöjdes 1756 till baron L. of Frankley. L. var litterär mecenat och beskyddare af Pope, Thomson och Fielding samt vann själf ett aktadt namn som skriftställare, särskildt genom *Dialogues of the dead* (1760; 4:e uppl. 1765) och det vidlyftiga historiska arbetet *History of ... Henry the second* (1767—71). Hans *Works* utgåfvos 1774 af G. E. Ayscough (ny uppl., 3 bd, 1776). Jfr R. Phillimore, "Memoirs and correspondence of lord L." (2 bd, 1845).

2. George William L., baron L., den föregåendes brorsons son, politiker, pedagog, f. 31 mars 1817, d. 19 apr. 1876 genom själfmord under sinnesförvirring, ärfde lordtiteln 1837, blef 1834 lordlöjtnant i Worcestershire och var där oaflåtligt verksam för folkbildningens höjande genom inrättande af aftonskolor, arbetarinstitut o. s. v. Han var jan.—juli 1846 understatssekreterare för kolonierna i Peels ministär och deltog med E. G. Wakefield i grundläggandet af det högkyrkliga kolonisamhället Canterbury på Nya Zeeland, där hamnstaden Lyttelton är uppkallad efter honom. Som regeringskommissarie för de statsunderstödda skolorna 1869—74 inlade L. stora förtjänster om Englands skolväsen. Han utgaf jämte sin svåger W. E. Gladstone en samling öfversättningar från grekiska skalder (1839) och själf *Ephemera* (2 bd, 1864—72). Jfr Gladstone, "Brief memorials of lord L." (1876).

3. Sir Neville Gerald L., den föregåendes son, militär, f. 28 okt. 1845, blef officer 1865, deltog 1882 i slaget vid Tell-el-Kebir och 1898 som brigadchef i Kitcheners Sudanfälttåg, blef s. å. generalmajor och innehade flera viktiga befäl under sydafrikanska kriget 1899—1902. Bl. a. organiserade han febr.—mars 1901 jakten på De Wet i Kapkolonien och Orange river colony. Efter Kitcheners hemresa 1902 blef L., som s. å. adlats och utnämnts till generallöjtnant, befälhafvare öfver de brittiska stridskrafterna i Syd-Afrika. Han var 1904—07 chef för engelska generalstaben och medlem af krigsrådet samt är sedan 1908 militärbefälhafvare på Irland.

4. Alfred L., den föregåendes broder, politiker, f. 7 febr. 1857, blef 1881 advokat och 1895

(unionistisk) medlem af underhuset, som han sedan, med afbrott för några månader 1906, alltjämt tillhört. L. var okt. 1903—dec. 1905, efter Chamberlain, kolonialminister i Balfours ministär och har sedan hört till unionistoppositionens ledande män. Som kolonialminister utfärdade L. i mars 1905 en författning med begränsad självstyrelse för Transvaal, hvilken dock efter liberalernas valseger 1906 snart ersattes af en ny författning med full parlamentarisk självstyrelse. L. gjorde sig i yngre år känd som en af Englands allra främsta idrottsmän (särskildt kricket- och tennisspelare). 1—4. V. S—g.

Lüttich, stad och provins. Se Liège.

Lü'ttichau, mecklenburgsk adelsätt, som på 1600-talet kom till Danmark.

1. Tönne L., f. 1744, d. 1805, var först officer, studerade i Göttingen och Oxford (där 1768 juris doktor) och blef senare egare af godset Aakjær nära Aarhus. Han var en skicklig landtbrukare, men hade stor självkänsla och höll strängt på sitt ståndsrättigheter samt skydde ej våldsamma utfall mot myndigheterna. Förbittrad öfver de stora landboreformerna 1788, var han 1790 med om att öfverlämna 103 jylländska godsegares s. k. "tillidsskrift" härom till kronprinsen-regenten (sedermera Fredrik VI), men mötte hos honom bestämdt afslag. I en motskrift mot bondesakens förespråkare, K. Colbjörnsen, riktade han så skarpa angrepp mot denne, att han dömdes att böta 1,000 rdr. Han drog därefter till Tyskland, blef tysk riksgrefve och geheimeråd i Braunschweig.

2. Matthias L., f. 1795, d. 1870, blef 1810 löjtnant vid artilleriet, 1836 batterichef och 1846 major. Han ärfde 1819 godset Store Grundet vid Vejle, var 1836—46 konservativ led. af Viborgs ständerförsamling och 1848—49 kungavald medlem af den grundlagstiftande riksförsamlingen (en af de tio, som protesterade mot grundlagen), hade 1851—64 säte och stämma i landstinget och var 1857—63 kungavald medlem af riksrådet samt dec. 1854—maj 1856 krigsminister. I slaget vid Isted 1850 anförde L. den ena divisionens artilleri, blef 1861 chef för artilleriet och anförde det som generallöjtnant 1863—64 i Dannevirkeställningen. Han röstade i febr. 1864 i krigsrådet mot positionens utrymmande och var sedan en kort tid härens högste befälhafvare, men deltog ej i den öfriga delen af kriget.

3. Kristian Ditlev L., f. 1832, blef 1849 student, men öfvergick snart till landtbruket och kom 1862 i besittning af stamgodset Tjele nära Viborg. Han visade sig snart som en utmärkt landtbrukare, var 1866 en bland stiftarna af Hedeselskabet och fick många förtroendeuppdrag: han var 1869—74 medlem af Viborgs amtsråd, 1884—93 ordf. i de jylländska landboföreningarna och 1899—1908 i Hedeselskabet. 1887—98 var han folketingsman och aug. 1894—maj 1897 finansminister i Reedtz-Thotts ministär. 1—3. E. Ebg.

Lyttkens, svensk släkt, hvars äldste med säkerhet kände stamfader, som skref sig Lütken, var ryttmästare under Karl XII:s regering. 1. Ivar L., ryttmästaren Lütkens sonsons son, landthushållare, kommunalman, politiker, f. 22 jan. 1823 på Brollsta i Össeby-Garns socken, Stockholms län, d. 30 juni 1899 å Skedala i Snöstorps socken, Halland, egnade sig efter studier vid Teknologiska institutet åt landtbruk och fullkomnade sig för sitt yrke bl. a. genom flerårig vistelse i Tyskland i början af 1840-talet, då han äfven efter aflagd examen inskrefs som student vid universitetet i Greifswald. Hemkommen, anställdes han som förvaltare å Börringe i Skåne och studerade, på uppdrag af dess egare, grefve Beck-Friis, okänd och förklädd till arbetare, bränneridriften vid Bjerres bränneri i Köpenhamn, hvartill eljest främlingar nekades tillträde. Efter hemkomsten anlade han ångbrännerier å Börringe och Ebbesjö i Skåne, de första i sitt slag i Sverige. 1850 inköpte han egendomen Skedala i Halland. L. deltog lifligt i sin orts allmänna angelägenheter, tillhörde från 1869 hushållningssällskapets förvaltningsutskott och under en lång följd af år landstinget (1887—97 som vice ordf.) samt bidrog verksamt till skapandet af Skåne—Hallands och Halmstad—Bolmens järnvägar och var 1886—99 verkställande direktör i den senare järnvägens aktiebolag. 1870—93 representerade han Halmstads och Tönnersjö härad i Andra kammaren, nära anslutande sig till länskamraten Karl Ifvarsson, i likhet med hvilken han städse yrkade på sträng sparsamhet i statsförvaltningen, värnande af medborgerliga rättigheter samt utsträckt politisk och kommunal rösträtt, men kämpade mot tullskydd å landtmannaprodukter. Han hade 1872—74 plats i konstitutionsutskottet och 1871, 1875—76 samt 1878—87 i bankoutskottet (sistnämnda period som vice ordf.). Kraftig och orädd i sitt yttre uppträdande samt skarp och fyndig i repliken, stod han i debattens hetaste eld, och när protektionisterna 1888 nått en knapp majoritet i kammaren, sattes L. utom utskottsarbetet. När efter 1890 års val hans meningsfränder fått vind i seglen, insattes L. 1891—92 i statsutskottet och var 1892—93 led. af talmanskonferensen. Han var 1873 statsrevisor och blef 1879 led. af Landtbruksakad., hvarjämte han anlitades för kommittéerna för förslag till ny brännvinstillverkningsförordning (1871), till maltdrycksbeskattning (1877) och till lag för enskilda banker (1881).

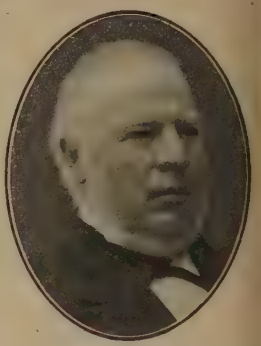

2. Ivar Adolf L., den föregående son, skolman, språkforskare, f. 19 jan. 1844 i Gustafs församling, Lunds stift, blef student i Lund 1862, filos. doktor 1868, läroverksadjunkt i Lund 1869 och docent i zoologi där 1870. Han blef 1876 folkskoleinspektör i Norrköping samt var 1901—11 kansliråd och byråchef i Ecklesiastikdepartementet för ärenden ang. folkundervisningen. L. har varit led. af en mängd kommittéer, såsom för utarbetande af läroverksstadga 1874, för granskning af läroböcker för folkskolorna 1885—87, för omarbetning af normalplanen för undervisning i folkskolorna 1888, för omarbetning af läsebok för folkskolan 1889—92, för utarbetande af folkskolestadga för rikets större städer 1894—95. Han var lekmannaombud

vid kyrkomötet 1893 och 1898. Som författare har L. framträdt dels med läroböcker för skolan, bland hvilka må nämnas *Naturlära för elementarläroverken* (I, 1875; i sammandrag 1880) och *Läslära* (1883; 2:a uppl. 1903), hvari han framställer en ny metod (”ljudbindningsmetoden”) för den första undervisningen i innanläsning (se vidare Ljudmetoden) samt (tills. med K. V. Kastman) *Ordlista över svenska språket* (1893 och 1906), dels med flera språkvetenskapliga arbeten. Tills. med professor F. A. Wulff har nämligen L. utvecklat en omfattande och resultatrik verksamhet för utredande af en mängd frågor rörande modersmålets ljudlära och rättskrifning. De viktigaste af dessa skrifter äro *Svenska språkets ljudlära* (1885), ett särskildt genom sina storartade exempelsamlingar högst betydande arbete, *Förslag till ändringar i svenska språkets rättskrivning* (s. å.), ett af uppslagen till 1880-talets lifliga strid för reformer i rättskrifningen, en fråga, för hvilken L. alltid varmt intresserat sig och i reformatoriskt syfte verkat, icke minst som medverkande vid tillkomsten af kungl. rättstafningscirkuläret af 7 apr. 1906, *Om samhörighet och dess förhållande till ljudenlighet* (1886), *Svensk uttalsordbok* (1889—91), vårt förnämsta och så godt som enda arbete i sitt slag, *Metodiska ljudöfningar* (1892), *Bort med stumma tecken* (1898), *Rättskrivningsreformen av år 1906* (1910) och *Svensk ordlista med uttalsbeteckning ... och med stavning enligt 1906 års cirkulär* (1911).

3. August L., den föregående broder, agronom, f. 1845, student i Göteborg 1866, genomgick Alnarps landtbruksinstitut 1866—68 och egnade sig sedan åt praktiskt jordbruk, bl. a. som förvaltare å faderns egendom Skedala (1870—93) och arrendator å Nydala (1876—93) samt var samtidigt (1876—93) föreståndare för den å Nydala upprättade första svenska frökontrollanstalten och sekreterare i länets hushållningssällskap (1885—93). En mängd kommunala och andra förtroendeuppdrag kom honom under denna tid till del. Han har varit prisdomare vid de allmänna landtbruksmötena (1881—1911) samt flera andra utställningar. Han blef landtbruksinspektor i Landtbruksstyrelsen 1893 och byråchef där 1909. Han är led. af Landtbruksakad. (1894). L. har som sekreterare i hushållningssällskapet och led. i Landtbruksstyrelsen särskildt arbetat för det mindre jordbrukets och trädgårdsskötselns främjande äfvensom landtbruks- och trädgårdsundervisning. Han har lifligt deltagit i arbetet för frökontrollens utveckling samt genomfört en metod att genom eosinfärgning igenkänna utländskt utsädesfrö m. m. L. har författat en mängd smärre skrifter rörande frökontroll m. m. 1890 kallades han att jämte T. Fries m. fl. utarbeta förslag till normalförteckning öfver svenska namn för gagn- och ogräsväxter och har utgifvit *Svenska växtnamn* (2 hftn 1904—05; ej afslutadt). 1. V. M. 2. Ad. N—n. 3. H. J. Dft.

Lytton [li'tn]. 1. Edward George Earle Lytton Bulwer-L., baron L., engelsk författare och politiker, mera känd under namnet Edward Bulwer, f. 25 maj 1803 i London, d. 18 jan. 1873 på sin villa vid Torquay, begrafd i Westminster abbey, var son till general William Earle Bulwer samt yngre broder till diplomaten sir Henry Bulwer (lord Dalling; se Bulwer 1). Vid fyra års ålder miste L. sin fader. Hans högt begåfvade moder tillhörde den rika släkten Lytton till Knebworth. Redan som barn visade L. anlag för skaldekonsten och utgaf sjuttonårig en omogen diktsamling i Byrons stil, *Ishmael and other poems* (1820). Samtidigt led han af olycklig kärlek till en ung kvinna, som likväl tvangs att gifta sig med en annan. Han studerade i Cambridge, utgaf *Delmour* (1823), *Sculpture* (1825, prisbelönt), *Weeds and wild flowers* (1826), *O'Neill, or the rebel* (1827) och en satir på vers, *The siamese twins* (1831) — samtliga nu förgätna. 1826 tog han graden. — Under tiden hade L. redan gjort sig bemärkt i societeten som en herre på modet. Han svärmade för Byron och Schiller, led af världssmärta, hade haft en olycklig kärlek, var dandy ut i fingerspetsarna, och man talade om hans galanta äfventyr. 1827 ingick han äktenskap med en irländsk skönhet, Rosina Doyle Wheeler (f. 1802, d. 1882). Därmed förlorade han det understöd han haft från sin moder och måste tänka på att arbeta på allvar. S. å. utgaf han sin första roman, den af Werther- och Byronintryck fyllda *Falkland*, som dock ej väckte något uppseende, medan däremot *Pelham, or the adventures of a gentleman* (1828), en intim skildring af tidens byronska salongshjälte, dandyn, förskaffade L. europeisk berömdhet. Man återfann i romanen flera af tidens mest kända personligheter. Efter dessa satiriska skildringar ur tidens mondäna lif följde kriminalromanerna *The disowned* (1828), *Devereux* (1829), *Paul Clifford* (1830), hvilka äro den engelska litteraturens första tendensromaner under denna period; flera utmärkas af ypperliga psykologiska skildringar. Bäst är dock *Eugene Aram* (1832), som skildrar, hur en lärd af kärlek till sina vetenskapliga studier begår ett mord. Närmast följde åter en salongsroman, *Godolphin* (1833). L:s produktion gaf vid denna tid anledning till en tidningspolemik angående hans skrifters moraliska halt, i hvilken L. själf uppträdde och försvarade sig. Samtidigt började L. äfven göra sig bemärkt som politiker. Han slöt sig till de liberale och invaldes 1831 i parlamentet. Hans rastlösa verksamhet vid denna tid, då han var upptagen både af politiken och litteraturen, gjorde, att han försummade sin hustru; förhållandet blef mindre tillfredsställande mellan den af öfveransträngning retlige mannen och den häftiga hustrun; efter åtskilliga obehagliga stridigheter beslöto makarna att lefva hvar för sig samt erhöllo laglig skilsmässa 1836. Tre år senare utgaf hustrun en roman, ”Cheveley, or the man of honour” (1839), i hvilken hon elakt karrikerade mannen. 1858, då denne var uppställd som kandidat till parlamentet, uppträdde hon under valkampanjen och angrep honom. Hon sattes under uppsikt som van-

sinnig, men lössläpptes efter några veckor och fortsatte under åratal sina angrepp på mannens karaktär, bl. a. i en senare roman, "The world and his wife" (1858). Hon öfverdref betydligt, men L. var icke någon mönstergill äkta man, och båda voro alltför häftiga naturer för att kunna lefva lyckligt tillsammans.

L. fortsatte emellertid rastlöst sin verksamhet. Han talade i parlamentet för reformbillen och för minskning af stämpelskatten på tidningar. Vid ministerkrisen 1834 utgaf han en ströskrift, som öfvade stort inflytande, *A letter to a late cabinet minister on the present crisis*, på grund af hvilken lord Melbourne erbjöd honom en plats i sin ministär. Han afböjde emellertid, då det skulle hindrat hans författarskap. 1834 utkom dikten *The pilgrims of the Rhine*, som emellertid var för tysk till sin anda för att slå an på engelsmännen. Därefter kastade han sig på den historiska romanen och uppnådde en storartad framgång med *The last days of Pompeii* (1834) och *Rienzi* (1835), hvilka beteckna höjdpunkten af hans rykte och författarskap. Hans följande romaner, *Ernest Maltravers* (1837) och dess fortsättning *Alice, or the mysteries* (1838), ge ypperliga psykologiska skildringar ur det engelska lifvet och mottogos med nästan lika stormande framgång. Andra romaner från denna tid äro *Leila, or the siege of Granada* (1838) och *Calderon, the courtier* (1838). Redan 1831 hade L. slagit sig på journalistik och öfvertagit redaktörskapet för "The new monthly", men uppgaf det följande år; 1841, s. å., som han utgaf romanen *Night and morning*, återupptog han denna tanke och startade "The monthly chronicle", där han publicerade *Zicci*, det första oafslutade utkastet till *Zanoni* (1842), en mystisk roman, som skildrar rosenkreutzarnas fantastiska samfund och följdes af *The ill omened marriage* (1842). Under dessa år eröfrade han äfven scenen. Hans arbeten för teatern omfatta, utom en dramatisering af "Eugene Aram", *The duchess de la Vallière* (1836) samt *The lady of Lyons* (1838), jämte *Money* (1840; "Penningen", 1842) det bästa af hans stycken, hvilket alltjämt hållit sig på scenen, dessutom *Richelieu* (1839; uppf. i Sverige 1840), *The sea captain* (1840), hvilket drama föll, hvarför han 1869 omskref det till *The rightful heir*, *Not so bad as we seem* (1851) och *Walpole* (1869). Trots sentimentalitet och förkonstling ha dessa dramer haft stor framgång och vittna om stort sinne för scenens fordringar. Omkr. 1838 stod L. på höjden af sin popularitet. Han utnämndes till baronet och ärfde vid moderns frånfälle familjegodset Knebworth, som representerade en betydande förmögenhet. Han lade nu Lytton till sitt förra namn. 1841—52 hade han icke plats i parlamentet, utan tillbragte sin mesta tid på resor. Hans litterära verksamhet var mindre omfattande än förut, men alltjämt betydande för en man, som skrifvit så mycket. 1843 utgaf han *The last of the barons*, af många betraktad som hans bästa historiska roman. Under 1840-talet utgaf han äfven åtskilliga lyriska arbeten: *Poems* (1842), *Poems and ballads* (1844), en samling öfversättningar af hans älsklingsskald Schiller; *The new Timon* (1846), en satir mot Tennyson, som ej blef honom svaret skyldig. Därpå följde hans romantiska epos *King Arthur* (1849), af hvilket han väntat sig mycket, men som föll till jorden, hvarför han omarbetade det 1870. Äfven hans romaner *Lucretia, or the children of the night*, en fasansfull historia om en giftblanderska (1847), och *Harold, the last of the Saxon kings* mottogos med mycken ovilja af kritiken, som icke utan skäl ställde i fråga deras moralitet. Under tiden hade Dickens uppträdt och genom sina romaner gifvit smaken en mera borgerlig och realistisk karaktär, hvilken genom sin humor och sin sunda lifsåskådning utgjorde en stark reaktion mot den hyperromantiska riktning, som L. i mångt och mycket representerat. L. slog då äfven in på denna väg och gaf i romanen *The Caxtons, a family picture* (1849) en humoristisk skildring ur engelskt lif, som blifvit en af hans mest uppskattade böcker. Ett slags fortsättning på denna roman utgör *My novel, or varieties of english life* (1853).

Emellertid hade L. 1852 åter uppträdt på den politiska banan, men nu som högerman. Redan 1851 hade han skrifvit *Letter to John Bull*, där han sökt visa farorna af spannmålslagarnas upphäfvande. Han bröt med frihandlarna och invaldes som protektionist i underhuset för Hertfordshire. Hans vältalighet gjorde honom till en gärna hörd talare, som hade stort inflytande. 1858—59 var han kolonialminister i lord Derbys andra toryministär och upphöjdes till belöning för sina tjänster 1866 till peer under namn af baron Lytton of Knebworth. Efter åtskilliga års tystnad utgaf L. *What will he do with it?* (1858), den mystisk-spiritualistiska romanen *A strange story* (1862), *The lost tales of Miletus* (1866); 1871 följde *The coming race*, en fantastisk roman, i hvilken han utkastar bilden af framtidens mänsklighet, *The Parisians* (1873), en skildring af Paris under belägringen och kommunen, *Kenelm Chillingly* samt den efter hans död af sonen utgifna *Pausanias, the Spartan* (1876). — Utom ofvan anförda arbeten af L. kunna ytterligare nämnas *The odes and epodes of Horace, a metrical translation* (1869), *England and the english* (1833), en samling satiriska essayer, *The student* (1835), utgörande litterärt filosofiska afhandlingar, *Athens, its rise and fall* (2 bd, 1837), en historisk skildring utan större värde, *Caxtoniana, or essays on life, literature, and manners* (2 bd, 1863). Sonen (se L. 2) utgaf *Speeches of Lord Lytton* (2 bd, 1874). L:s arbeten äro utgifna i flera upplagor. En samlad upplaga är "The Knebworth edition" (38 bd, 1873—75). Romanerna ha vunnit spridning i alla länder; i Sverige, där samtliga hans romaner med undantag af "The Caxtons" äro öfversatta, har han varit en af de mest läste engelske romanförfattarna. Strödda tankar ur hans skrifter utgaf C. Kent 1883 under titeln "The wit and wisdom af Edward Bulwer, lord L."

L. var en man af ovanlig energi och sällsynt smidighet. Under en dandys later dolde han inför publiken den beslutsamhet och kraft, hvarmed han fullföljde sin litterära och politiska karriär. Genom sitt våldsamma arbete slet han ut sig, så att hans hälsa långt före hans död var allvarligt undergräfd, utan att detta inverkade på själens lifaktighet. Han var en man af stor beläsenhet, men

utan grundligare bildning. Hans skrifsätt är teatraliskt, hans språk konstladt och ofta svulstigt, hans smak och omdöme ofta ej så litet falska. I djupare mening saknar han originalitet och kan icke jämföras med vare sig W. Scott i den historiska romanen eller med Dickens och Thackeray i sedeskildringen. Men han var en talang af utomordentlig smidighet, som skref framstående arbeten inom alla de olika arter af romanen, som 1800-talet odlat, historisk, kriminal-, salongsroman, spökhistoria o. s. v. Han förberedde sina romaner med omsorg och utförde dem med samvetsgrannhet. De verka stundom tunga genom den kvasifilosofiska lärdom och de icke särdeles djupa moralbetraktelser, hvarmed han älskade att lysa; men hans människoskildring vittnar om icke obetydlig världserfarenhet, och handlingen är vanligen ytterst spännande. Det maner, i hvilket han skref, är numera föråldradt, och många af hans arbeten äro därför glömda. Åtskilliga af dem ega dock alltjämt värde, och L. skall alltid räknas som en af de intressantaste och mest betydande romanförfattare, som speglat det intellektuella lifvet under 1800-talets förra hälft. — Se "Life of E. Bulwer, lord L." (2 bd, 1883—84, sträcker sig blott till 1832; utg. af hans son) och T. H. S. Escott, "E. Bulwer" (1910).

2. Edward Robert Bulwer-L., förste earl af L., den föregåendes son, engelsk diplomat och skald, f. 8 nov. 1831 i London, d. 24 nov. 1891 i Paris, beträdde 1850 som attaché i

Washington den diplomatiska banan, på hvilken han därefter i egenskap af efter hvartannat attaché, legationssekreterare och chargé d'affaires förflyttades från den ena platsen till den andra: Florens (1852), Paris (1854), Haag (1856), Petersburg (1858), Konstantinopel (s. å.), Wien (1859), Köpenhamn (1863), Åten (1864), Lissabon (1865), Madrid (1868), Wien (s. å.) och Paris (1873). L., som 1873 vid faderns död ärfde titeln baron L., utnämndes 1874 till sändebud i Lissabon. I jan. 1876 utnämndes han genom Beaconsfields inflytande till vicekonung af Indien. Under de 4 år L. bekläddе detta ämbete verkställde han drottning Viktorias utropande till kejsarinna af Indien (i Delhi 1 jan. 1877), hade att kämpa mot två gånger inträffande hungersnöd och ledde underhandlingarna med Schir Ali kan samt förberedelserna för de två fälttågen mot Afganistan 1878—80. Det sätt, hvarpå han utförde dessa uppdrag, länder honom till största beröm. När ett liberalt kabinett med Gladstone i spetsen åter kom till styret 1880, begärde L. afsked, vid hvilket tillfälle han upphöjdes till earl. Under de närmaste åren lefde han på sitt gods Knebworth till 1887, då han utsågs till ambassadör i Paris, där han stannade till sin död. Under pseudonymen Owen Meredith utgaf L. åtskilliga skönlitterära arbeten: *Clytemnestra, and other poems* (1855), *The wanderer* (1858), *Lucile* (1860), *Serbski pesme, or national songs of Servia* (1861), *Tannhäuser* (tillsammans med J. Fane, 1861), romanen *The ring of Amasis* (1863), *Chronicles and characters* (1867), *Orval, or the fool of time* (1868), *Fables in song* (2 bd, 1874), *Glenaveril, or the metamorphoses* (1885) och *After Paradise, or the legends of exile, and other poems* (1887). Efter hans död utgåfvos *Marah* (1892) och *King Poppy* (s. å.). Andra postuma arbeten finnas i *Selections* (1894), liksom *The personal and literary letters of Robert, first earl of Lytton* (1906), utgifvet af hans dotter lady Betty Balfour. Dessutom skref L. en ofullbordad lefnadsteckning öfver sin fader (se L. 1). Jfr Betty Balfour, "History of lord Lytton's indian administration 1876—1880" (1899). 1—2. J. M.

Lyttos. Se Lyktos.

Lüttringhausen, stad i preussiska reg.-omr. Düsseldorf (Rhenprovinsen), 3 km. n. v. om Lennep. 11,829 inv. (1905). Centralfängelse. Sinnessjukanstalt. Järn- och textilindustri. L. blef stad 1856. (J. F. N.)

Lützelburg. Se Luxemburg 3.

Lützelburger, Hans, kallad Hans Frank, berömd formskärare (träsnidare), bördig sannolikt från Luxembourg. Han var verksam i Basel från omkr. 1520 och dog i denna stad 1526. L. är bekant för sina fina och känsligt utförda träsnitt efter H. Holbein, särskildt för flera alfabet med bilder från dödsdansen (först utg. 1538 i Lyon). L. är en af de ypperste representanterna för det konstnärliga "formsnittet" och hade sin styrka i korrekt och elegant teckning. R. G.

Lützen, stad i preussiska reg.-omr. Merseburg (Sachsen), 18 km. s. v. om Leipzig. 3,981 inv. (1905). I staden finnes ett Gustaf-Adolfshus, som numera användes till kyrkliga och filantropiska ändamål. Grosshandlaren O. Plauer har i sitt hus samlat en mängd Gustaf-Adolfsminnen (katalog 1894 och 1907), och i L:s gamla slott har anordnats ett Gustaf-Adolfsmuseum. — Utanför L:s portar utkämpades 6 nov. (g. st.) 1632 ett blodigt slag emellan svenskarna och de kejserlige. Wallenstein hade från Böhmen ryckt in i Sachsen och tagit ställning vid Weissenfels (13 km. s. v. om L.), då Gustaf Adolf 30 okt. ryckte in i Naumburg (15 km. s. v. om Weissenfels). Wallenstein gick då tillbaka till L. med omkr. 17,000 man och skickade Pappenheim med 7,000 man att belägra Halle. Gustaf Adolf uppbröt från Naumburg 5 nov. på morgonen med 18,000 man, marscherade österut, men tog riktningen mot L., då han fick underrättelse om Pappenheims bortsändande, och bivackerade med armén under natten till 6 vid Rippachbäcken (7 km. från L.). Följande dag före dagningen fortsattes marschen; det gällde att besegra Wallenstein före Pappenheims återkomst. Till följd af den täta dimma, som betäckte nejden, kunde framryckningen dock utföras först framemot middagstiden. Wallenstein hade tagit ställning bakom vägen från L. till Leipzig med högra flygeln och ett stort batteri på Galgenberg (strax n. om staden), med fyra stora infanterifyrkanter och artilleri i midten samt kavalleri på flyglarna, hvarjämte infanteri besatt ena landsvägskanten.

Svenskarna anryckte på två linjer, med infanteri i midten och kavalleri på flyglarna. Högra flygelns kavalleri måste vika. Konungen satte sig då själf i spetsen för dess vänstra afdelning, Smålänningarna, hvarefter högra flygeln och midten förnyade anfallet. Konungen stupade, och anfallet afvisades. Hertig Bernhard af Weimar, som fåfängt sökt tränga fram med vänstra flygeln, tog då befälet öfver hela linjen och utförde omkr. kl. 2 ett nytt anfall, som kastade de kejserlige tillbaka. Snart anlände dock förstärkning på Wallensteins vänstra flygel (möjligen var det Pappenheim med hans 6 kavalleriregementen, om dessa icke förut anländt), och åter måste svenskarna vika. Ett tredje anfall på eftermiddagen gjorde dem likväl till herrar på slagfältet, hvarefter Wallenstein återvände till Böhmen. Dagen kostade hvardera parten 6,000 man i döda. I taktiskt eller politiskt afseende kan slaget vid L. ej jämföras med 1631 års vid Breitenfeld, men det är ryktbart i Sveriges historia och platsen för detsamma nästan helig för svenska sinnen, emedan national- och troshjälten Gustaf Adolf stupade därstädes. — Ej långt från den plats, där han föll, ligger en sten, *Schwedenstein*, med inskriften ”G. A. 1632”. Öfver denna uppfördes ett 6 nov. 1837 aftäckt monument af järn, hvartill medel insamlats genom Gustaf-Adolfsstiftelsen inom Tyskland, ja hela den protestantiska världen. Årligen på den store konungens dödsdag tåga den lilla staden L:s invånare i högtidlig procession ut till detta monument, där de med tal och sånger fira dagens betydelse. 6 nov. 1906 lades invid detta monument grundstenen till ett *minneskapell*, som, efter ritningar af L. I. Wahlman, uppfördes på bekostnad af konsul Oskar Ekman i Stockholm och hans fru Maria, f. Lavonius, samt invigdes 6 nov. 1907 i närvaro af svenske kronprinsen Gustaf, prins Eitel Friedrich (som representant för tyske kejsaren) samt representanter för svenska regeringen och riksdagen, för svenska kyrkan, för åtskilliga tyska furstar och (bestående af officerare och manskap) för de svenska regementen, som deltogo i slaget, för svenska adeln, för en mängd andra svenska och tyska myndigheter, stater, kårer, universitet (Uppsalastudenter utförde sång) och Gustaf-Adolfsför-

Fig. 1. Slaget vid Lützen 6 nov. 1632, efter samtida kopparstick af Merian (ur ”Theatrum europæum”). I förgrunden de kejserliges slagordning, i bakgrunden svenskarnas två mot densamma anryckande linjer.

eningen, hvarjämte äfven Finland var särskildt representeradt. Kapellets gafvel prydes af en haut-relief (Gustaf II Adolf till häst) af O. Strandman, dess inre af 20 fönstermålningar (före-

Fig. 2. Schwedensteinmonumentet och svenska minneskapellet vid Lützen.

ställande i slaget deltagande officerares vapen), efter teckningar af O. Hjortzberg utförda af Stockholms glassliperi (Neumann & Vogel), och af en (1908 uppsatt) altartafla, med målningar af O. Hjortzberg och skulptur efter ritning af L. Wahlman. Staden Lützen, som upplät byggnadstomten, lät mot särskild godtgörelse af donatorerna flytta ett vid Schwedenstein liggande, platsens helgd störande värdshus och har mot särskild ersättning en gång för alla öfvertagit kapellet i ego och vård. Ett kuratorium bestämmer om kapellets användande.

Slaget vid Grossgörschen (se d. o.) 2 maj 1813 benämnes äfven efter det 6 km. s. ö. om slagfältet belägna Lützen. C. O. N.

Lützow, Barthold Heinrich von, norsk krigare af mecklenburgsk släkt, f. 1654, d. 1729, blef 1697 öfverste och 1699 chef för det smaalenske regementet samt deltog 1711 i general Lövendals infall i Bohuslän. Genom giftermål blef han egare af den adliga sätesgården Tomb, i Råde socken, vid Moss. 1716 och 1718 förde han som generallöjtnant befälet öfver trupperna i det sunnanfjällska Norge under fälttågen mot Karl XII. 1719 ledde han det oblodiga infallet i Bohuslän. Han var rättänkande och human, men visade icke någon synnerlig duglighet. 1720 fick han afsked med pension och bodde sedan på Tomb. O. A. Ö.*

Lützow, Ludwig Adolf Wilhelm von, friherre, preussisk militär, f. 1782 i Berlin, d. där 1834, vann ryktbarhet som anförare för en af de ströfkårer (*Lützows frikår* l. *Svarta skaran*, omkr. 2,800 man till fot, 480 ryttare och 8 kanoner), som under kriget med Napoleon I 1813 rörde sig i västra Tyskland för att bringa detta på de förbundnes sida och för att hota fransmännens förbindelser. Han utförde under vårfälttåget flera lyckliga företag; men sedan en del af kåren 17 juni (under stilleståndet) blifvit anfallen och upprifven vid Kitzen, var dess bästa kraft förbi. 1815 ingick kåren i preussiska armén. L. deltog i samma års krig i Frankrike och blef tillfångatagen vid Ligny. Han blef 1815 öfverste och var 1822—30 brigadchef i Münster. C. O. N.

Lützow, Karl Friedrich Arnold von, tysk konsthistoriker, f. 1832 i Göttingen, d. 1897, var sedan 1864 professor i arkitekturens historia vid tekniska högskolan i Wien, utgaf bl. a. *Münchener antiken* (1861—69), *Die meisterwerke der kirchenbaukunst* (1862; 2:a uppl. 1871) och *Die kunstschätze Italiens* (1882—84) samt uppsatte 1866 "Zeitschrift für bildende kunst". G—g N.

Lyx (fr. *luxe*, af lat. *lu'xus*, slöseri, prakt), öfverflödig förbrukning af naturens eller det mänskliga arbetets alster; öfverdrifven ståt, yppighet, prakt. — Luxuös l. Lyxyös (fr. *luxueux*) och Luxuriös, Lyxuriös l. Lyxyriös (af lat. *luxuriōsus*), innebärande lyx, yppig, prunkande, slösande, frossande. — Nationalekonomerna ha gett en mångfald skiftande definitioner af begreppet lyx. A. Smith hänförde till lyxföremål alla nyttigheter, som kunde umbäras, d. v. s. som ej genom naturens ordning eller gällande sedvänja blifvit nödvändighetsartiklar. Men han utdömde endast det omåttliga, kapitalbildningen hämmande bruket af lyxföremål. I öfrigt ha nationalekonomerna betecknat lyxen dels som "öfverflödiga njutningar", dels som konsumtion af det, som "på en och samma gång är dyrt och öfverflödigt" (Laveleye, en afgjord motståndare till den sålunda definierade lyxen) o. s. v. Ingen absolut gränslinje kan uppdragas mellan nödvändighets- och bekvämlighetsmedel, ännu mindre mellan bekvämlighet och lyx. Och särskildt begreppet lyx växlar från tidehvarf till tidehvarf, från nation till nation, från samhällsklass till samhällsklass. Med bestämdhet vända sig nationalekonomerna mot det försvar för lyxen, som innehåller, att en sådan konsumtion bereder arbete åt folk. Ty en omedelbar konsumtion af mindre öfverflödiga nyttigheter eller sparande med ty åtföljande kapitalplacering medför likaledes efterfrågan på arbetskraft. I regel uttala sig nutida nationalekonomer i mindre fördömande ton mot lyxen, enkannerligen om de alldeles bortse från frågans rent etiska innebörd. Emellertid beror lyxens ekonomiska berättigande framför allt på förhållandet mellan den kostnad, som de konsumerade föremålen representera, och den ekonomiska innebörden af samma konsumtions resultat — i båda fallen för samhället i dess helhet. En nära besläktad uppfattning ligger till grund för ett uttalande sådant som detta: "Bidrager lyxen till förädling, till ekonomiskt och sedligt höjande af den enskilde såväl som af hela samhället, är den fullkomligt berättigad; i mot-

satt fall icke'' (Sommerlad). Det citerade yttrandet kan, i allmänna drag, tillämpas äfven på den offentliga lyxen. Sedan långt tillbaka i forntiden och ända fram till slutet af 1700-talet stiftades i skilda länder och jämväl i Sverige lagar mot lyxen (se Öfverflödsförordningar). Samma lagstiftningsväg fortsättes, ehuru med andra förutsättningar, beträffande rusdryckerna. I ganska stor utsträckning förekommer fortfarande, särskildt i vissa länder, lyxbeskattning eller, m. a. o., skattebeläggning af förbrukningsföremål, bekvämlighets- och njutningsmedel, som af vederbörande lagstiftare anses öfverstiga de genomsnittliga behofven. Dylika skatter ha varit och äro bl. a.: vagns- och hästskatter, automobil- och velocipedskatter, tjänstefolks-, smyckes- och förlustelseskatter, äfven hundskatter o. s. v. (jfr Konsumtionsskatt och Skatt). — Litt.: Roscher, ''Über den luxus'' (1843), Rabenius, ''Om lyxen'' (i Upps. univ:s årsskrift, 1868), Laveleye, ''La luxe'' (1887; ''Lyxen'', 1892), Lexis, ''Die volkswirtschaftliche konsumtion'' (i Schönbergs ''Handbuch'', I, 1896). E. H. T.

Lyxtåg, *järnv.*, sådana tåg, som föra särskildt bekvämt inrättade vagnar — salong-, matsals-, rök- och sofvagnar m. fl. —, alla af första klass med täckta genomgångar i hela tåget och för hvilkas begagnande fordras utom första klassens biljett äfven en viss tilläggsafgift. Banförvaltningarna själfva anordna i regel icke sådana tåg, utan detta sker genom särskilda bolag. Jfr Expresståg. H. L.

Lyxyös. Se Lyx.

Lyylikki [lȳ'likki], en i Kalevala (se d. o.) och finska folkrunor uppträdande skidmakare och skidlöpare. Namnet torde vara att härleda ur *lyly*, vänstra fotens skida, ofta gjord af ''talltjur'', hårdt, elastiskt, af kåda fylldt tallvirke. K. B. W.

Lyö, liten dansk ö i Lilla Belt, 2 km. s. om Fyn. Areal 6 kvkm. 386 inv. (1911). L. är historiskt bekant (se Valdemar, danska konungar 2). E. Ebg.

Låckespindlar, *Phalangiidæ, zool.*, en till spindeldjurens klass och underklassen *Arthrogastres* hörande ordning (se vidare Spindeldjur). I jämförelse med skorpioner och öfriga ordningar tillhörande denna underklass ha låckespindlarna mindre tydligt ledad bakkropp och erinra därför till sitt allmänna utseende om de vanliga spindlarna. Benen äro ofantligt långa och mycket smala. Låckespindlarna ha endast ett par ögon, andas med trakéer och sakna spinnkörtlar. De i Sverige förekommande arterna — t. ex. *Phalangium opilio* och *Ph. cornutum* — äro bekanta under namnen helga högben, låcke, väggspindel. I Syd-Amerika företrädes denna ordning af egendomliga former, som ha palperna försedda med gripklor. Hit hör släktet *Gonyleptes*, hvars arter nå betydlig storlek. G. G.

Låda. 1. *Krigsv.* Se Handeldvapen, pl. III, och Lavettage, sp. 1428. — 2. Se Gesäll och Skråväsen.

Lådmagasin, *krigsv.* Se Handeldvapen, sp. 1314.

Lådskruf, *krigsv.* Se Handeldvapen, pl. III.

Lågadel, den lägsta, ej betitlade klassen inom adeln (se d. o., sp. 141, och Gentry).

Låga Tatra. Se Karpaterna, sp. 1146.

Låga öarna. Se Paumotuöarna.

Lågblad, *bot.* Se Blad, sp. 617.

Lågen, älf. Se Laagen.

Lågfjäll, *geogr.* Se Fjäll 1.

Lågfrankiska. Se Frankiska.

Lågkyrklig. Se England (kyrkliga förhållanden, sp. 596) och Episkopalkyrkan, sp. 713. Jfr Gabrielsson, ''Kyrkostudier'' (1910).

Lågland, ett område, som ligger högst 200 m. öfver hafsytan (jfr Högland). Vanligen är låglandet öfvervägande slätt.

Låglettiska. Se Lettiska språket och litteraturen, sp. 269.

Lågmosse, *landtbr.* Se Mosse.

Lågprosa, *språkv.* Se Högprosa.

Lågskogsskötsel (felaktig öfv. af ty. *niederwaldbetrieb*), Lågskogsbruk l. Skottskogsskötsel, *skogsh.*, grundar sig på löfträdens förmåga att ur adventivknopparna på de afverkade trädens stubbar och rötter utveckla nya skott. — Detta skogshushållningssätt, hvarvid återväxten erhålles genom stubb- och rotskott, kan således användas endast för löfträd. Bland dessa är det i synnerhet al och björk, som i Sverige behandlas som lågskog i någon större utsträckning. Åtskilliga pilbuskar (*Salix viminalis, S. purpurea, S. acutifolia* och *S. amygdalina*) skötas äfven som lågskog för vinnande af vidjor till tunnband och korgflätning. Om denna odling skall löna sig, måste marken vara fruktbar och tämligen fuktig samt bearbetas lika djupt och omsorgsfullt som den välskötta åkerjorden. Omloppstiden för pilbuskarna växlar emellan 1 och 5 år och för öfriga trädslag, som skötas såsom lågskog, mellan 20 och 50 år. C. G. H.*

Lågspänning, *elektrot.* Se Högspänning.

Lågspänningsanläggningar. Se Elektriska anläggningar, sp. 233.

Lågstöt (i bajonettfäktning). Se Fäktkonst, sp. 217.

Lågt böj af och **Lågt böj in.** Se Fäktkonst, sp. 215.

Lågton. Se Grav 1 och Högton.

Lågtryck, *mek.* Se Ångmaskin.

Lågt vatten, *sjöv.* 1. En ovanlig sänkning af vattenytan, merendels orsakad af storm eller högt lufttryck. — 2. (Lågvatten) Det lägsta vattenståndet, som två gånger på dygnet inträffar på de ställen, där tidvatten råder. Jfr Ebb och flod, Hamntid och Tidvatten. 1 o. 2. H. W—l.

Lågtyska. Se Plattyska.

Lågvatten. Se Lågt vatten 2.

Låhkek, lapska. Se Ackja.

Lå'jtavare, kronopark i Dorotea socken, Tåsjö revir, Västerbottens län, afsatt af öfverloppsmark genom K. M:ts befallningshafvandes afvittringsutslag 21 juli 1885 samt 15 maj 1891. Benämningen fastställdes genom beslut af Kammarkollegium 13 okt. 1891. Areal 15,039 har, årsafverkning enl. hushållningsplan 3,522 kbm. M—g.

Låkarp, socken. Se Lockarp.

Låla, Låra (sv. dialektord), sjunga låtar (ljudligt och ofta med rask modulation) i vallskog (jfr Låt).

Låland, ö. Se Lolland.

Låle, Peder. Se Laale.

Lån, *jur.*, öfverlämnande af lös sak till begag-

nande utan ersättning, med förpliktelse för mot-tagaren (låntagaren) att vid anfordran eller efter viss tids förlopp återställa samma sak till lån-givaren. Se vidare Försträckning och Legoaftal (sp. 49). Om kommunallån se d. o.; om statslån se Statsskuld. Jfr äfven art. om Egna hem, Förlag, Järn-kontoret, Obligation, Odlingslåne-fonder m. fl. — Rörande lånebank och lå-nerörelse se Bank, Hypoteksbank och Kreditanstalt. C. G. Bj.

Lång (Long), egendom i Grums socken, Värm-lands län, vid östra stranden af Lången, en syd-östlig arm af Värmelen, och 13 km. från Grums station å Bergslagernas järnvägar, bestående af fideikommisset L., 1 mtl säteri samt $^{11}/_{24}$ mtl un-derlydande, tax. till 175,000 kr. (1910), jämte kvarn och såg, tax. till 3,000 kr., och frälseränta, tax. till 400 kr., samt till fideikommisset icke hörande jordbruksfastigheter, tax. till 186,300 kr., Malsjö kvarn och såg, pappersmassefabrik och me-jeri, tax. till 48,500 kr. — 1643 erhöll And. Ber-genfelt skatteköpebref på L., som då antagligen var kronogods. Det öfvergick genom gifte till släkten Cremer, i hvars ego det stannade under tre släktled, såldes sedan till assessor J. Linroth, hvars son, assessor J. G. Linroth, 1756 gjorde L. till fideikommiss. Som en oklarhet fanns i fidei-kommissbrefvet, gjorde hans änka 1796 äfven sin del till fideikommiss. Hennes dotter Sara Katarina var gift med sedermera öfversten, grefve K. G. Lö-wenhjelm. Efter en mångårig process förklarades det första fideikommissbrefvet ogiltigt, hvarför blott en del af L. är fideikommiss, hvilket nu innehafves af grefvinnan Natalia Rosensvärd, dotter till ofvan-nämnde grefve Löwenhjelms sonson och änka efter generallöjtnanten J. H. Rosensvärd, hvaremot den öfriga delen af egendomen tillhör hennes son, kam-marherren K. Rosensvärd. Fideikommissets stora manbyggnad (från 1800-talet) beboddes sommaren 1905 af nuv. änkedrottning Sofia.

Långa, *Molva vulgaris, zool.*, en laken mycket närstående fiskart af torskfiskarnas familj bland de mjukstråliga fiskarna. Till kroppsformen liknar långan laken, men är mera långsträckt och smal

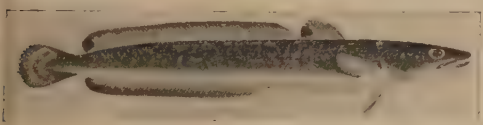

än denna. Färgen på ryggen är mörkt gröngrå, på buksidan hvitaktig. Bakre ryggfenan samt anal- och stjärtfenorna ha hvit kant, med en mörk rand innanför denna. Långan är en djupvattensfisk, utbredd från Norra ishafvet till Vizcayabukten i s. Den förekommer sällsynt i nordliga delen af Öre-sund och är anträffad i Kielbukten, men längre in i Östersjön förekommer den icke. Den är en för fisket rätt viktig fiskart och utgör en betydande del af fångsten vid det ute på Jutska refvet och utanför Norges sydvästra kust drifna "bankfisket". Långan fiskas där med "backor" på 180—270 meters djup. Den beredes dels till klippfisk, dels saltas den till kabeljo eller, såsom mera torkad och lindrigare pressad, till saltlånga. I Bohus län torkas långa utspänd med träspjälor och kallas då spillånga. Den når en längd af ända till 2 m. och är en glupsk roffisk. En annan art långa, som icke förekommer vid Sveriges kuster, är birkelangen, *M. byrkelange* (Wahlbaum), *M. abyssorum* (Nils.). Se Birkelånga. R. L.*

Långa fältet, *artill.* Se Kanon, sp. 779, och Kanonport, sp. 795.

Långa murarna. Se Aten, sp. 317—318, och Grekland, sp. 242.

Långa papper, *hand.* Se Korta papper.

Långa parlamentet kallas i Englands historia det parlament, som Karl I sammankallade till 3 nov. 1640 och som snart upptog strid med det Stuartska konungadömet. Det satt, fastän "ren-sadt" från rojalister 1648 och reduceradt till blott underhus efter öfverhusets afskaffande 1649, ända till 20 april 1653, då Oliver Cromwell lät med våld skingra återstoden af dess medlemmar ("the Rump"). Under partistriderna efter O. Cromwells död nödgades Richard Cromwell åter inkalla långa parlamentet (7 maj 1659), men redan 13 okt. s. å. sprängdes det ånyo för att efter Monks statshvälf-ning än en gång sammanträda 26 dec. Det upplöste sig till sist frivilligt 16 mars 1660. V. S—g.

Långa recessen. Se Hamburg, sp. 1204.

Långared, socken i Älfsborgs län, Kullings härad. 9,021 har. 1,817 inv. (1910). L. utgör ett pastorat i Skara stift, Kullings kontrakt.

Långaryd, socken i Jönköpings län, Västbo härad. 24,275 har. 3,777 inv. (1910). L. bildar med Färgaryd ett pastorat i Växjö stift, Västbo kontrakt.

Långaröd, socken i Malmöhus län, Färs härad. 5,034 har. 1,583 inv. (1910). Annex till Östra Sallerup, Lunds stift, Frosta kontrakt.

Långasjö, socken i Kronobergs län, Konga härad. 14,344 har. 2,121 inv. (1910). L. bildar med Ljuder ett pastorat i Växjö stift, Konga kontrakt.

Långa växlar, *hand.* Se Korta papper.

Långbanit Flink, *miner.*, hexagonalt tafvelför-miga kristaller, som i kemiskt hänseende sluta sig till brauniten (se Manganmalmer), fast med en betydande halt, 12—15 proc., af antimon-trioxid. Förekommer vid Långban. A. Hng.

Långbans gruffält är beläget 21 km. n. ö. om Filipstad vid Långbanshyttans järnvägsstation i Färnebo socken af Värmlands län. Bergarten vid och i trakten af fältet utgöres af dolomit, som för den järnmalm af blodsten och något svartmalm, hvarå grufvorna äro anlagda. På 1870-talet an-träffades afsevärda tillgångar af manganmalm, bestående af mineralierna braunit och hausmannit. De grufvor, som nu bearbetas, äro Kollegiegruf-van, Storgrufvan, Gustafsgrufvan och Wahlunds-grufvan. Den förstnämndas djup är omkr. 200 m. Fyndigheten anses vara upptäckt på 1400-talet. Fältet eges af Grufaktiebolaget Långban. Bryt-ningen uppgick 1910 till 19,037 ton berg, hvaraf erhölls 6,849 ton järn- och 1,764 ton manganmalm, inberäknadt genom anrikning erhållna produkter. Manganmalmen förväxlades förr med svartmalm, och först under senare hälften af 1870-talet blef den, sedan större tillgångar då anträffats, särskildt tillgodogjord. 1880 byggdes för den fattigare man-ganmalmens tillgodogörande ett anrikningsverk, som uppbringar malm af 20 proc. halt till en halt

af 54 proc. mangan. Äfven för anrikning af den lätt sönderfallande blodstensmalmen har sörjts genom uppförandet 1883 af ett särskildt anrikningsverk, som tillgodogör stenar och mull under 22 mm. storlek. Gruffältets geologi finnes bl. a. beskrifven af Hj. Sjögren i "Geol. fören:s förhandl." 1910.

Långbans gruffält har ansetts vara den, så vidt kändt är, på olika mineral rikaste platsen på jorden. Utom vanliga mineral träffas där adelit, afrodit, allaktit, apofyllit, aragonit, asbesthedyfan, astochit, atopit, barylit, barysil, barytokalcit, berzeliit, braunit, bustamit, chalcocit, ekdemit, ganomalit, gediget bly, gedigen koppar, gediget silfver, gillingit, gul granat, hausmannit, hedyfan, hisingerit, hyalotekit, hydrocerussit, hydrotefroit, inesit, jacobsit, järnkisel, karyinit, kataspilit, kentrolit, lamprofan, långbanit, manganit, manganofyll, manganosit, manganspat, manganvesuvian, marmairolit, melanotekit, mimetesit, monimolit, neotokit, orthit, pektolit, pinakiolit, pyroaurit, pyrokroit, richterit, rodonit, rosenkvarts, scheelit, schefferit, tefroit och urbanit. (Efter H. V. Tiberg i Värmlands bergsmannaförenings "Annaler", 1910.) Ganska många af nu nämnda mineral äro för Långban specifika. I tekniskt hänseende ha endast få betydelse. Rodoniten har någon användning till prydnadsartiklar. Braunit och hausmannit äro de värdefulla manganmalmerna. — Å disponentgården vid Långbanshyttan föddes bröderna John och Nils Ericsson. Ett monument vid nämnda gård bevarar minnet af John (se Ericsson, sp. 770 o. fig. där). På annat ställe vid Långbanshyttan finnes ett annat monument öfver båda bröderna (se Ericson, sp. 763). Th. N—m. (K. S—ll.)

Långbro sjukhus' sjukpaviljong för kvinnliga patienter. (Paviljongen för de manlige är alldeles lik denna till storlek och utseende.)

Långbanshyttan, masugn i Färnebo socken i Värmland, tillhörig Lesjöfors a.-b.

Långbarnet, *zool.* Se Slemfiskar.

Långbarnsläktet, *Lumpenus* Reinh., *zool.* Se Slemfiskar.

Långbenflugor l. Styltflugor, *Dolichopodidæ*, *zool.*, familj af underordn. *Orthorrhapha*, afd. *Brachycera* bland tvåvingarna. Hit höra medelstora eller små flugor med nästan cylindrisk kroppsform och långa ben, synnerligast de bakre, samt korta, 3-ledade antenner, hvilkas sista led i spetsen eller på ryggsidan bär ett borst. Kroppen är metallglänsande, oftast grön, mera sällan blå. Familjen omfattar öfver 200 arter, som lefva af rof och för det mesta vistas i närheten af vatten, somliga t. o. m. på själfva vattenytan, på hvilken de kunna glida fram. De långa, smala larverna lefva under lossnande bark eller i fuktig jord. Bland hithörande släkten kunna nämnas *Dolichopus*, *Hydrophorus* och *Chrysotus* (se fig.). G. A—z.

Chrysotus neglectus (4 ggr nat. storl.).

Långboll. Se Bollspel, sp. 1018.

Långborg, *sjöv.* Se Borg, sp. 1162.

Långbro sjukhus, anstalt för tillfällig vård af sinnessjuka, tillhör Stockholms stad, men är beläget i Brännkyrka socken, Stockholms län, ung. 2,5 km. från Älfsjö station å Västra stambanan. Anläggningen påbörjades 1905 och afslutades i maj 1910, men redan i dec. 1909, då manspaviljongen och alla ekonomibyggnaderna voro färdiga, kunde anstalten delvis tagas i bruk. Marken, hvarpå anstalten uppförts, omfattar 25 har, afsöndrade från Långbro egendom. Utom två sjukpaviljonger, en för manliga och en för kvinnliga patienter (se fig.), finnas nu uppförda en särskild administrationsbyggnad, en ekonomibyggnad, bostad för öfverläkaren, uthus m. m. Kostnaderna för det hela ha uppgått till i rundt tal 2,350,000 kr. En afsevärd utvidgning af anstalten är dock redan planlagd. Sjukhusets ändamål är att mottaga sinnessjuka från Stockholms stad och vårda dessa patienter, intill dess att plats kan för dem beredas å någon af statens sinnessjukanstalter. För att bli intagen erfordras i regel remiss från Öfverståthållarämbetet i Stockholm eller förste stadsläkaren därstädes, dock eger sjukhusdirektören rätt att intaga jämväl annan sinnessjuk, därest behof af och rätt till vård å Stockholms stads sjukhus pröfvas föreligga. Direktören åligger sedan att oförd röjligen införskaffa och till Stockholms stads hälsovårdsnämnd insända sådana handlingar, som enligt gällande föreskrift erfordras för ansökan om inträde å statens sinnessjukanstalter. Sjukplatserna å anstalten uppgå f. n. (1912) till 640, hvaraf 608 i allmänt och 32 i enskildt eller halfenskildt rum. Omkr. 246 platser äro beräknade för akut sinnessjuka och 394 för kroniskt sjuka. Anstalten, som står under en särskild direktion, ledes af en öfverläkare som direktör, och till biträde vid sjukvården har denne en biträdande öfverläkare, två biträdande läkare och två underläkare. Samtliga dessa läkare har tillerkänts rätt till tjänstårsberäkning lika med civila läkare i statens tjänst. R. W.

Långdalen, kronopark i Arvidsjaurs socken, Malmesjaurs revir, Norrbottens län, bildad af till kronopark enl. k. br. 20 okt. 1899 afsatt öfverloppsmark. Omfattningen bestämdes af Domänstyrelsen 29 april 1902, benämningen fastställdes

Kammarkollegium 10 juli 1902. Areal 22,202 kr. M—g.

Långdans. Se Dans, sp. 1316 och 1325 samt 6.

Långdös, *arkeol.* Se Dös 1.

Långebroskansen, vid Kristianstad. Se Stenkansen.

Långed, trämassefabrik och pappersbruk i Stene- socken, Älfsborgs län, vid Dalslands kanal, tillhörigt L. a.-b. (bildadt 1870, aktiekapital 1 mill. kr.), var jämte kraftstation 1910 tax. till 415,500 kr., hvartill kommer jordbruksfastighet tax. till 2,700 kr. Wbg.

Långedrag, municipalsamhälle (endast hälsovårdsstadgans bestämmelser för stad tillämpas enl. k. br. 25 jan. 1907), lotsstation och badort s. om mynningen af Göta älfs sydligare gren, i V. Frölunda socken, Göteborgs och Bohus län, en halftimmes sjöväg från Göteborg. 462 inv. (1910). Sjöod hamn, nästan på alla sidor af höga berg skyddad mot vindarna. Det milda hafsklimatet, de utmärkta badinrättningarna och närheten till Göteborg, hvarifrån järnväg går till L. (8 km.), ha gjort platsen icke blott till en omtyckt vistelseort för badgäster, utan äfven till ett mål för göteborgarnas tillfälliga utflykter och lustresor. Omgifningen är ful och steril. Wbg.

Långe Herman, ofta förekommande namn på torn äldre fästningar, t. ex. i Viborg, Reval och Narvensburg. L. W:son M.

Långe Jan, fyr på Ölands södra udde, ett rundt, hvitt, 41,6 m. högt stentorn med rödt midtbälte, byggdt 1785 och försedt med en blixtfyr, som hvar 15:e sekund ger två tätt på hvarandra följande starka blänkar, ljusstyrka 150,000 hefnerljus, lysvidd 18 min., samt nära 3 m. lägre en fast klippfyr, som visar reguljärt klippsken öfver Utgrunden. Se fig. 5 i art. Fyr. Wbg.

Långelanda, socken i Göteborgs och Bohus län, Orusts östra härad. 4,127 har. 1,537 inv. (1910). Annex till Myckleby, Göteborgs stift, Orusts och Tjörns kontrakt.

Långemåla, socken i Kalmar län, Handbörds härad. 15,244 har. 1,616 inv. (1910). L. utgör ett pastorat i Kalmar stift, Handbörds kontrakt.

Långesläktet, *zool.* Se Långa.

Långfredag (ty. *karfreitag,* "sorgsenhetsfredagen", eng. *good friday,* "den goda, välsignade fredagen"; fr. *vendredi-saint,* "heliga fredagen"), fredagen före påsk, bär i de nordiska länderna detta sitt namn, emedan Jesu dödsdag — som sådan kära långfredagen — blef lång för den korsfäste Frälsaren och emedan man därför fordom på denna åminnelsedag lät gudstjänsten och fastan räcka längre än vanligt. Dagen, som i den katolska kyrkan kallas *parasceve,* "beredelsedagen" (till påsk), har där nedsjunkit till endast en sträng fastedag, på hvilken världsliga göromål icke hvila. Vida större vikt lägger den romerska kyrkan på Kristi lekamens fest (se d. o.). Af de protestantiska kyrkorna (med undantag af den skotska) högtidlighålles dagen däremot med stilla allvar, såsom en af de betydelsefullaste helgdagarna. På f. m. predikas hos oss öfver 5:e och på e. m. öfver 6:e akten af Jesu begrafning) i Kristi lidandes historia. Jfr Fyra fymmeldagar och Fasta. (J. T. B.)

Långgren, *bot.* Se Dvärggren.

Långhalsar, *zool.* Se Lepas.

Långhalsen, insjö i Södermanland, Oppunda, Villåttinge, Jönåkers och Rönö härad. Den är ytterst oregelbunden till formen och består af ett större antal fjärdar (ingen mer än 3 km. bred), förenade genom mer eller mindre smala sund. Oberäknadt förgreningarna har den från nordvästra ändan vid Dagöholm i Lerbo socken till den sydöstra vid Täckhammar i Bärbo socken en längd af 40 km. Arealen utgör 4,061,4 har, hvaraf 2,666 har i Oppunda härad. Sjön, som ligger 18,5—18,7 m. ö. h., upptager mellersta Södermanlands flesta vattendrag och afrinner genom Nyköpingsån till Östersjön. Den kommer att ingå i den föreslagna Nyköpings kanal. (Wbg.)

Långhand, binamn på Artaxerxes I (se d. o.).

Långheden, höjdsträckning, som bildar en ofullständig vattendelare mellan Dalälfvens och Mälarens vattensystem, utbredande sig hufvudsakligen inom Vagnsbro och Öfvertjurbo härad af Västmanlands län (i äldre tider betraktad som gräns mot Dalarna). Höjden öfver hafvet är ej betydlig, och åsen består, liksom dess förgreningar åt s. ö., af sand och skogsmo, omväxlande med hedar, kärr och mossar.

Långholmen, ö i Riddarfjärden af Mälaren, genom Pålsundet skild från Södermalm och tillhörande Maria Magdalena församling af Stockholms stad. Längden är 1,400 m., största bredden 380 m., arealen 34,8 har. Ön omtalas i historien först 1435, då ett stort antal riksråd 10 aug. där var samladt och skriftligen iklädde sig gemensam ansvarighet för de beslut, hvilka förut s. å. på möten i Halmstad och Uppsala under Engelbrekts ledning blifvit fattade rörande vissa unionella bestämmelser. Den har från äldsta tider tillhört kronan, men skänktes 1647 af drottning Kristina till Stockholms stad. Med anledning af en 21 okt. 1698 i sammanhang med ny tiggarordning utfärdad k. stadga och förordn. ang. inrättande af ett "rasp- och spinnehus" i Stockholm, hvarvid likasom beträffande tukthusen, rent ekonomiska motiv — upphjälpandet af de inhemska manufakturerna — voro vida mer bestämmande än de rättsliga, och sedan Kommerskollegium genom k. br. af 23 juni 1722 fått i uppdrag verkställigheten däraf, inköptes för statens räkning ett område å L., och där anlades ett rasp- och spinnhus, ett slags tvångsarbetsanstalt för bettlare och lösdrifvare (af båda könen) samt vanartiga gossar. För denna likasom för andra dylika, sedermera tillkomna inrättningars iordningställande och underhåll använde man inkomsten af böter för vissa polisförseelser, frivilliga sammanskott, äfvensom en särskild, genom k. taxan af 22 juli 1735 närmare bestämd, egendomlig skatt under namn af "rasp- och spinnhusmedel". Efter hand intogos å L. äfven kvinnor, som för brott dömts till straffarbete. För fångantalets ökning i manufakturernas intresse utlofvades t. o. m. belöningar åt Stockholms polisbetjäning för uppspanandet af personer, som kunde sändas till kronospinnhuset; och på klagomål af spinnhusarrendatorerna öfver brist på arbetare medgaf ett k. br. af 4 febr. 1766 spinnhusarbete å L. som tilläggsstraff för itererad stöld och andra gröfre brott begångna i Stockholm. Sammanförandet inom inrättningen af bettlare, lösdrifvare och

grofva förbrytare af olika kön och alla åldrar blef alltmera fullständigt och besmittande. Därtill kom med tiden brist på arbete, sedan nyuppfunna maskiner minskat behofvet af den billiga arbetskraften vid spinnhuset. Sedan en särskild styrelse öfver fängelser och arbetsinrättningar i riket 1825 blifvit inrättad, vidtogos förändringar till det bättre därigenom, att en korrektionsinrättning för kvinnor anlades vid det s. k. Smedjegårdshäktet å Norrmalm, under det att kronospinnhuset å L., som från den tiden benämndes Södra korrektionsinrättningen, ombyggdes och utvidgades. Där uppfördes nämligen en centralbyggnad med 4 flyglar för att användas som tvångsarbetsanstalt för endast manliga lösdrifvare, s. k. försvarslösa, från norra och mellersta Sverige (k. br. 21 dec. 1825 och 26 maj 1826). Äfven en för svenska lagstiftningen egendomlig klass af fångar, s. k. bekännelsefångar (Rättegb. 17: 37), skulle enligt k. br. 16 febr. 1826 intagas å L. och förvaras i cell utan arbete, en tortyrbestämmelse, som mildrades först genom k. br. 5 mars 1846 och ej upphäfdes förr än genom k. förordn. 12 sept. 1868. Sedan, till följd af det år från år ökade antalet af försvarslösa och det bristande utrymmet i korrektionsfängelserna, kronoarbetskåren 1842 blifvit inrättad, öfverflyttades till denna ett större antal af korrektionisterna från L., som sedermera efter de gamla fästningsfängelsernas successiva indragning alltmer blef en försändningsort för manliga straffångar samt benämndes Straff- och arbetsfängelse. Centralfängelset å L., såsom det numera kallas, omfattar dels det förutvarande straffängelset, dels ett kronohäkte, numera från 1 jan. 1911 förenade till en anstalt, där manliga fångar af alla slag, utom rannsakningsoch bötesfångar, förvaras. Genom extra statsanslag af 615,000 kr. blef fängelset å L. 1874—82 fullständigt ombyggdt, så att det gamla fängelsets cellafdelning och gemensamhetssofrum blifvit förändrade till arbetslokaler. Invid detsamma uppfördes i början af 1880-talet en stor centralbyggnad, inrymmande förvaltningslokaler, kyrka och skolrum, med från densamma strålformigt utlöpande 4 cellflyglar med 200 dag- och nattceller för enrumsfångar, isolerade från hvarandra dag och natt, samt 300 nattceller, afsedda för öfriga fångars isolering nattetid (se planritningen i art. Fängelse, sp. 251—252). Kronohäktet inrymmer omkr. 200 dag- och nattceller för enrumsfångar. Hela anstalten ger sålunda plats för tillhopa omkr. 700 fångar. Den emellan vissa indelta regementen omväxlande militärbevakningen vid fängelset indrogs 1880 och ersattes med civilt manskap. Förvaltnings- och bevakningspersonalen utgöres numera af en direktör, en kamrerare, tre assistenter, två prästmän, två skollärare, en läkare samt ett större antal uppsyningsmän, öfverkonstaplar och konstaplar (jfr Fängelse). F. F—t.

Långhornad boskap (eng. *The longhorn-breed*), en nötkreatursras i engelska grefsk. Warwick och Leicester. Till färgen är den brun-, röd- eller svartskäckig. Den store engelske djurförädlaren Bakewell å Dishley frambragte redan i slutet af 1700-talet genom intensiv inafvel formfulländade och snabbvuxna göddjur af denna ras. H. F.

Långhorningar, *Cerambycidæ* l. *Longicornia*, familj bland skalbaggarna. Till det, som sagts under *Cerambycidæ*, må följande läggas. Familjen indelas i underfam. *Prioninæ*, *Cerambycinæ*, *Lamiinæ* och *Lepturinæ*, hvilka beskrifvas under sina namn utom *Cerambycinæ*. Denna senare igenkännes därpå, att hufvudet ej är halsformigt afsnördt samt bäres snedt nedåtböjdt, så att pannan ej hålles lodrätt, att framhöfterna äro rundade och ögonen njurformiga. Af hithörande former har *Cerambyx cerdo* blifvit beskrifven och afbildad (se Cerambycidæ). Af liknande kroppsform, men mindre (15—34 mm.) är den metallglänsande, gröna myskbocken, *Aromia moschata*, som ej är sällsynt på sälg och pil och som sprider en angenäm lukt. Talrika arter sammanfattades förr under det gemensamma släktnamnet *Callidium*, som numera fördelats på flera släkten. Under namnet blåjon omtalas den ofta i nytimrade hus förekommande *Callidium violaceum*. I byggnadstimmer lefver också husbocken l. timmermansdrängen, *Hylotrupes bajulus*, 12—20 mm. lång, mer eller mindre mörkt brun, gråluden, med ett par glänsande, ögonlika upphöjningar på halsskölden. Från de förut omtalade skilja sig dessa båda genom sin tämligen platta öfversida, sin på sidorna afrundade halsköld och de jämförelsevis korta antennerna, som icke öfverträffa kroppen i längd. Antenner, som icke ens nå halfva kroppslängden, har bitbaggen l. träbitaren, *Spondylis buprestoides*, 12—22 mm. lång, mattsvart, med nästan cylindrisk kroppsform, korta ben och starka käkar. Den är vanlig i barrskogar, där den uppehåller sig på färska stubbar och nyfällda stammar. Ett egendomligt utseende genom de korta täckvingarna, som lämna bakkroppen alldeles obetäckt, ha stekelbockarna, släktena *Necydalis* (l. *Molorchus*) och *Caenoptera*, som oftast träffas på blommor. — Af underfamiljen *Cerambycinæ* finnes i Sverige ett 30-tal arter. G. A—z.

Långhufvad. Se Dolikocefal, Hufvudskål, sp. 1230, och Hästen, sp. 179.

Långhundra, härad i Stockholms län, ingår i Stockholms läns västra domsaga och fögderi samt omfattar socknarna Lagga, Östuna, Husby-Långhundra, Närtuna, Gottröra, Kårsta. 33,940 har. 5,019 inv. (1910).

Långhus, Skepp l. Långskepp, *bygnk.*, kallas, i motsats till tvärhus och kor, det mot v. belägna, för församlingen afsedda, långsträckta hufvudrummet i en kyrkbyggnad. Långhuset består i större anläggningar af ett midtskepp emellan två (eller fyra) sidoskepp eller kapellräckor, skilda genom fristående stöd (pelare eller kolonner), så t. ex. i Uppsala och Lunds domkyrkor (se bilder t. ex. å pl. XVII till art. Byggnadskonst samt i art. Kapell och Lunds domkyrka). Smärre kyrkor ha långhuset enskeppigt eller, såsom någon gång på Gottland, Tyska kyrkan i Stockholm m. fl., tvåskeppigt. Till långhuset sluter sig i v. stundom ett särskildt tillbyggdt torn, eller reser sig tornet öfver långhusets västra ända. I ö. skiljes det genom tvärhuset (tvärskeppet), när ett sådant finnes, från koret. Eljest vidtager där direkt det mer eller mindre rikt utvecklade koret (med eller utan rundel, koromgång, kapellkrans). Enkla kyrkanläggningar sakna ofta särskildt kor och kunna då sägas bestå

last af långhus, hvars östligaste del gör tjänst n kor eller altarrum. Upk.*

Långhåriga lapphunden, *zool.* Se Hunden, 1314.

Långhårig vindthund, *zool.* Se Hunden, sp. 13.

Långkummin, *bot.*, detsamma som spiskummin. Cuminum.

Långkyrka, *bygnk.*, en kyrka med långsträckt anform, som hufvudsakligen utvecklar sig utefter längdaxel (*basilika*, se d. o.), i motsats till *centralkyrka* (se d. o.). I. G. C.

Långlask, *skpsb.* Se Lask.

Långlinje, *metr.*, en ofta använd term för den lmänt germanska versen, som bestod af tre (någon ng två) versfötter och innehöll ett fullständigt litterationssystem.

Långlöt, socken i Kalmar län, Runstens härad. 163 har. 456 inv. (1911). L. utgör ett pastorat Kalmar stift, Ölands medelkontrakt.

Långmjölk. Se Mjölk.

Långmärken, *sjöv.* Se Öfverensmärken.

Långnäbbsläktet l. Rödspofsläktet, *Limosa*, *zool.*, hör till fam. snäppartade fåglar (*Charadriidæ*) inom ordningen *Charadriiformes* och fåglarnas klass. Näbben är mycket längre än hufvudet och tarsen, svagt uppåt böjd och trubbig; käkanterna äro icke inböjda, och de fåror, i hvilka näsborrarna ligga, sträcka sig nästan fram till näbbspetsen. Vingarna äro långa, benen mycket höga och yttertån förenad med mellantån till första leden. Dithörande arter häcka kolonivis på sumpiga ställen, vanligen nära hafvet, och vistas därefter vid hafskusterna. Under flyttningarna samlas de i stora, ofta mycket talrika skaror, som söka sin föda i grundt vatten eller på ängar och sumpmarker i dess närhet. Dessa fåglar flyga lätt och rigt som de mindre snäpporna, kunna simma och dyka samt äro tämligen rädda och försiktiga. Födan

Myrspofven.

åtgöres af ryggradslösa djur, ödlor, grodor, småfisk och rom. — Rödspofven, *L. ægocephala*, är sommardräkt ofvan svart, med rostgula fjäderkanter och helt svart bakrygg, rostgul på halsen, bröstet och sidorna (de sistnämnda äro försedda med rostgula tvärband och korta fjäderkanter) samt på underlifvet hvit, med rostgul anstrykning och har mörkbruna band på sidorna. Handpennorna äro svartbruna och stjärten inåt hvit, utåt svart, med gråhvit spets. Fågelns längd stiger till 44 cm. Vinterdräkten är ofvan brunaktigt askgrå, svart på bakryggen, blekgrå på halsen och bröstet samt hvit på underlifvet. Arten häckar på Öland och Gottland, men har numera där mycket aftagit i antal. Den lägger fyra, gröngrå eller rödaktigt olivgrå, af svartgrått och olivbrunt eller lefverbrunt fläckiga ägg. — Myrspofven, *L. lapponica* l. *rufa* (se fig.), är i sommardräkt ofvan svart, med rödbruna fjäderkanter och hvit bakrygg, undertill roströd, med glesa, svarta längdstreck på halsen och bröstet. Vingpennorna äro svarta; stjärten är försedd med mörkbruna och hvita tvärband. Kroppslängden uppgår till 43 cm. I vinterdräkt är hufvudet ofvan ljusgrått, med svartbruna fläckar, ryggen och skuldrorna brunsvarta, med ljusgrå fjäderkanter, hufvudets sidor, halsen och bröstet ljusgrå, med rostgul anstrykning och bruna, fina streck, underlifvet hvitt. Myrspofven häckar allmänt i det nordligaste Lappland och lägger fyra, ljust gröngrå eller mörkare olivgrå, af olivbrunt, svart och gråbrunt fläckiga ägg. C. R. S.*

Långpannade oxen, *zool.* Se Nötkreaturet.

Långpeppar, *bot.* Se Piper, *bot.*

Långref. Se Fiskredskap, sp. 448.

Långrem, *krigsv.* Se Koppel, sp. 998.

Långrofva, *bot.*, namn på *Bunias orientalis*.

Långsalning, *sjöv.*, ett på hvardera sidan af undermasten å segelfartyg långskepps gående trä, som hvilar på kindbacken. De båda långsalningarna fastbultas till hvarandra och masträtten samt tjäna till underlag för tvärsalningarna, tillsammans med hvilka de uppbära märsen. Långsalningarna utgöra dessutom stöd för svåra stångens sluthult. (Jfr Hummer, *sjöv.*, och Mast.) C. K. S.

Lå'ngsele, socken i Västernorrlands län, Sollefteå tingslag. 15,779 har. 3,004 inv. (1910). L. bildar med Graninge ett pastorat i Härnösands stift, Ångermanlands sydvästra kontrakt.

Långselsforsen, fors i Ångermanälfven, mellan Kultsjön och Malgomaj (ofvanför Bielite), inom Vilhelmina socken, Västerbottens län. Den har en fallhöjd af 24,8 m. på en längd af 660 m. och en industriell medelvattenmängd af 14,4 m. per sek., utvecklande 3,570 hkr. Stränderna utgöras af berg och erbjuda goda dammfästen i forshufvudet. Wbg.

Lå'ngserud, socken i Värmlands län, Gillbergs härad. 22,388 har. 2,042 inv. (1910). Annex till Gillberga, Karlstads stift, Gillbergs kontrakt.

Långshyttan, järnverk. Se Kloster 3.

Lång sikt, *hand.* Se Växel.

Långskallig. Se Dolikocefal och Hufvudskål, sp. 1230.

Långskepp. 1. *Bygnk.* Se Långhus. — 2. *Sjöv.*, ett gemensamt namn för de krigsfartyg, som användes under vikingatiden. De största och starkaste af långskeppen kallades *drakar*; de mindre benämndes *karfvar*, *snäckor* m. m. Formen på dessa fartyg var lång och smal; bottnen var dock fyllig midskepps, på det att fartygen skulle bli grundgående samt lätt kunna på rullar dragas upp på strand eller sålunda transporteras kortare vägar öfver land. För- och akterut voro de spetsiga. Drakskeppen voro "stortimrade", hvilket utan

tvifvel betecknar, att de voro byggda på kravell. De mindre långskeppen däremot voro sannolikt byggda på klink. (Se vidare Drake 3 och Karfve.) 2. J. G. B.*

Långskepps, *sjöv.* 1. Parallellt med fartygets längdriktning (kölriktning). — 2. Kommandoord, då utsatta vaterbommar skola läggas längs fartygets sidor. 1 o. 2. H. W—l.

Långskeppsmetace'ntrum, *skpsb.* Se Metacentrum.

Långskeppsskott, *skpsb.* Se Skott.

Långskeppsspant, *skpsb.*, eg. detsamma som vägare (se d. o.); den förra benämningen användes allmänt å med dubbla bottnar försedda järnfartyg. Ett långskeppsspant består liksom byggda tvärskeppsspant af hela eller utskurna plåtar eller brackets, förenade medelst vinkeljärn till ytter- och innerbottnen; det utgör en mycket god långskeppsförbindning. (Jfr Dubbelbotten, Knäplåt och Spant.) C. K. S.

Långskott, *bot.* Se Skottbyggnad.

Långsplits, *sjöv.* Se Splits.

Långspännare, *skpsb.*, horisontella klossar, som, då diagonalförbindning af trä användes, inpassas mellan diagonalstinnarna. (Jfr Diagonalförbindning.) C. K. S.

Långström, Peter. Se Longström.

Långsvan och Långvattnet, insjöar i Västmanland, den förra 67,5 m. ö. h., den senare öfver 10 km. lång, delvis belägen inom Dalarna, båda med aflopp genom Hedströmmen till Mälaren.

Långsvansade får, en grupp fårraser, som härledas från *Ovis arkal* och vanligen indelas i två afdelningar, af hvilka den ena karakteriseras af breda fettbemängda svansar och den andra af smala, magra sådana. Representanter för den förra afdelningen äro *Ovis aries platyura* m. fl. och för den senare en hel del engelska raser, t. ex. Southdown m. fl. Jfr Fårsläktet. H. F.

Långsvärd. Se Longström.

Långsynthet. Se Presbyopi.

Långsån. Se Indalsälfven, sp. 467.

Långtidslampa, *elektrot.* Se Båglampa, sp. 805.

Långtora, socken i Uppsala län, Lagunda härad. 2,267 har. 610 inv. (1911). L. bildar med Härkeberga ett pastorat i Uppsala stift, Lagunda kontrakt.

Långulliga får, en grupp engelska fårraser, till hvilken hänföras Leicester-, Border Leicester-, Lincoln-, Wensleydale-, Romney Marsh-, Devon Longwool-, South Devon- och Cotswoldraserna. H. F.

Långvattnet. Se Långsvan.

Långvingade simfåglar, *Longipennes, zool.*, benämnes inom den äldre zoologiska systematiken en ordning inom fåglarnas klass. De ha ansiktet befjädradt, näbben hård samt utan lameller och nagel, tungan af vanlig form, halsen af medelmåttig längd, långa, spetsiga vingar, väl utbildad stjärt, benen icke belägna långt bakåt samt liten och fri eller ingen baktå. De hithörande måsartade fåglarna (*Laridæ*) och stormfåglarna (*Procellariidæ*) hänföras numera till skilda ordningar. L—e.

Långvingnattskärrsläktet, *zool.* Se Nattskärrorna.

Långå skans, i Härjedalen och Hede socken på Ljusnans vänstra strand midt emot Långå gästgifvargård, anlades 1644 eller kanske ändå tidigare, men var förfallen vid krigsutbrottet 1675, då den iståndsattes. Den var återigen förfallen 1700, men iståndsattes 1710 och 1718, hvarefter L. efter krigets slut än en gång lämnades åt sitt öde, och 1734 beslöto ständerna, att skansen skulle som mindre nödig raseras. Redan 1743, då krig med Danmark hotade, reparerades emellertid L., och äfven 1808 sattes skansen i stånd, men utrymdes, då den i aug. hotades af norrmännen. Ännu synas ganska betydande lämningar af den oregelbundna stjärnskansen. L. W:son M.

Långö, municipalsamhälle (enl. k. br. 14 febr. 1908) i Augerums socken, Blekinge län, omfattande den v. om Pantarholmen och Vämmö i Karlskrona belägna ön med samma namn, förenad med Pantarholmen medelst en träbro. 772 inv. (1910). Tax.-v. å fastigheter omkr. 450,000 kr. Wbg.

Långörade fladermusen, *zool.* Se Fladermöss.

Långöre kapell. Se Kapelludden.

Långörn, befästning. Se Sveaborg.

Långö skans, i Södermanlands skärgård vid och s. om Säfsundet, anlades i början af 1600-talet och iståndsattes af Stuart 1675 och 1676, då den bestyckades och försågs med besättning. L. förföll efter kriget, men reparerades 1720. Ännu synas lämningar af den fyrhörniga stjärnskansen. L. W:son M.

Lånke, *bot.*, namn på arter af släktena *Callitriche* och *Peplis*.

Lånkesärf, *bot.*, namn på arter af släktet *Elatine*.

Lånord. Se Främmande ord.

Lår, *anat.*, hos människan den del af nedre lemmen, som sträcker sig från bäckenet till knäet. Framtill utgör ljumskvecket en bestämd gräns; baktill och lateralt öfvergår låret omärkbart i säte och höft. Stommen för låret är lårbenet (*femur*), som är den längsta och gröfsta knotan i människans skelett. Dess långa mellanstycke, "skaftet", är trindt, otydligt trekantigt, bågböjdt, med konvexiteten framåt, och därigenom något elastiskt. Denna dess böjning uppstår, först då individen börjat gå. Liksom en del andra dylika långa knotor består skaftet af en ganska fast och tät benmassa, omslutande en märgfylld håla. De starkt svällda ändarna utgöras däremot af porös bensubstans, omgifven af en tunn, fastare skolla. Nedre ändan företer två knölar, som med broskklädda ytor i knäet leda mot skenbenet. Den öfre ändan är delad i 2 grenar, af hvilka den ena nästan i fortsättning af skaftet skjuter upp lateralt, såsom den i det yttre märkbara höftknölen. Den andra åter stiger upp medialt, och som en hals uppbär den på sin ända en stor knapp (lårbenshufvudet), med sfärisk yta, större än halfklotets. Lårbenshufvudet hvilar i en lika formad håla (ledpanna) på utsidan af höftbenet och ledar däri (se Höft). Lårbenet omges af väldiga muskler, som ge det dess koniska form och, gående i längdriktningen (med fästen i växlande ordning på 2 eller 3 af de fyra knotorna höft-, lår-, sken- och vadben), utföra de rörelser, af hvilka höftled och knäled äro mäktiga, häri dock hjälpta af musklerna på höften. De främre musklerna böja låret och sträcka läggen, de bakre tvärtom. De mediala draga ena lemmen mot eller förbi den andra; vissa höftmuskler draga

undre lemmarna isär, andra rulla dem kring as längdaxlar. Muskelmassan omges af en k, flerstädes vid knotor fäst *fascia*, vid hvilken en är så intimt förenad, att den på muskel- ka subjekt vid kraftig muskelspänning icke kan lyftas eller knipas. I midten af ljumsken ut- ma lårets främre stora nerver och kärl ur kenet; mot dess kant kan artären lätt samman- kas för hämmande af blödning icke blott från et, utan ock från knä, lägg och fot, som alla lod ur detta kärls fortsättningar. Lårets bakre ll och nerver utgå ur bäckenet under de tjocka s-(höft-)musklerna. Nerven (*nervus ischiadicus*) rker ned tätt bakom höftknölen och är där till- glig för massage vid den form af neuralgi däri, kallas *ischias*. Se planscher till art. Män- skan. G. v. D.*

Låra. Se Låla.

Lårben, *anat.* Se Lår.

Lårbensbrott, *kir.* Hos en fullvuxen och frisk nniska behöfves ett ganska betydligt yttre våld r svårare fall för att afbryta lårets ben, starkt n detta är och dessutom skyddadt af tjocka skellager. Emellertid förekommer detta brott ej sällan. Det är vanligen snedt, hvarigenom också n ena, den undre, brottändan så mycket lättare ler upp förbi den öfre. Lårmusklerna hjälpa så till härvid: de ha långt större makt öfver n nedre biten än öfver den, som befinner sig när- re kroppen och som förblir tämligen orubbad. En nska betydlig dragning på det nedre brottstycket därför nödig för att åstadkomma brottytornas mmanfogning, och äfven om denna lyckas, är det rt att bibehålla den. Därpå går i själfva verket handlingen af lårbensbrott ut. Ofta måste man der större delen af behandlingstiden genom på- ngda tyngder eller på annat sätt hålla låret äckt (extenderadt). Någon grad af förkortning svår att förekomma. Hos den fullvuxne behöfvas till 8 veckor för fullständig läkning (konsolide- ng) af ett sådant brott. Detta likväl endast under n förutsättning, att de mjuka delarna icke på mma gång blifvit genombrutna. Har detta in- ffat, inträder ganska lätt varbildning, och läk- gen tar i anspråk längre tid. Dessutom kan det nda, att sårfeber tillkommer, så att dödlig ut- ng inträffar. Är benet söndersplittradt i flera lar, går läkningen äfvenledes långsammare. Om net är både splittradt och kompliceradt genom r i de mjuka delarna, hvilket oftast är fallet vid ttskador, äro utsikterna ganska mörka, och inom gskirurgien äro skottfrakturerna å låret sedan mmalt med skäl fruktade. Den antiseptiska (asep- ka) behandlingen har emellertid här, som i så nga andra fall, skapat bättre utsikter — då n i tid kommer till, hvilket ej alltid är förhål- det och minst efter de stora fältslagen. — En nan form af lårbensbrott har helt andra karak- er, den af brott å lårbenets ”hals”, d. v. s. n öfversta delen, närmast det i höftbenets panna gande ”hufvudet”. Detta brott uppkommer rendels genom fall direkt på höften, nästan slutande hos gamla personer och oftare hos kvin- r än hos män. Symtomen härvid kunna i början ra så små, att man är i villrådighet om, huru- la en fraktur förefinnes eller ej. Patienten kan serligen ej stödja på sitt ben, men äfven efter en svår stöt, utan brott, kan detta vara omöjligt — för någon tid. Låret blir dock snart kortare än det andra; extremiteten ligger i det vanligaste fallet vriden utåt genom sin egen tyngd, och vid försök att röra den uppstå smärtor. Ju längre från ”hufvudet” brottet är beläget (utanför ledgångs- kapseln), dess betydligare är förkortningen, dess starkare svullnaden och smärtorna. Vid brott in- nanför kapseln äro alla symtomen mindre framstå- ende. Läkning af detta brott är vida svårare att ernå än vid det å lårbenets skaft. I många fall, hos mycket gamla personer och vid brott innanför kapseln, inträffar ingen fullständig läkning alls, och patienterna måste ständigt begagna kryckor eller käppar vid gående. Dödlig utgång kan in- träffa hos de gamle, om de alltför länge hållas till sängs, hvarför man ock, för att rädda patien- ternas lif, kan bli tvungen att öfverge hvarje tanke på läkning samt snart låta dem komma upp och hjälpa sig fram med kryckor. Då riktig ställning emellan brottytorna icke kan ernås på annat sätt, har man numera genom operation öppnat sig väg in till brottet för att genom skrufvar, spikning o. d. tvinga brottändarna intill hvarandra och under läkningen fasthålla dem i god ställning in- bördes. Därigenom undgås de svåraste formerna af felläkning och förkortning af lårbenet. Rsr. (J. A.)

Lårbenshufvudet, *anat.* Se Lår.

Lårding, *sjöv.* Se Sjömansgarn.

Låring, *skpsb.*, å tremastade fartyg den del af fartygssidan, som är belägen mellan akterstäfven och mesanmasten, samt å andra fartyg motsvaran- de del af sidan. — För att ange bäringen till föremål, som befinna sig i 45° vinkel på endera sidan om fartygets långskeppsplan, akterifrån räk- nadt, sägas de vara på styrbords, babords, lofvarts eller lä låring. C. K. S.

Låringsbåtar, *sjöv.*, de till ett fartyg hörande båtar, hvilka, då de äro ombordtagna, ha sin plats vid fartygets sidor akterut, där de äro upphissade och hängande uti båtdäfvertar, placerade utom- bords öfver fartygets låringar. (Jfr Båt.) J. G. B.*

Låringssjö, *sjöv.*, vågrörelse, som går i riktning mot låringen. H. W—l.

Låringsvind, *sjöv.*, vind, som kommer in på låringen (snedt akterin, d. v. s. mellan ”tvärs” och ”rätt akterin”). ”Sida-medvind” är ”land- krabbsuttryck” för låringsvind. H. W—l.

Låringsvis, *sjöv.*, ett uttryck, hvarmed anges, att ett föremål befinner sig i en riktning från far- tyget mellan rätt *akter ut* och *tvärs ut*. Under segling anges sådan riktning, då vinden ej är rätt akterin, emellanåt med *låringsvis i lofvart*, *låringsvis i lä*; vanligare uttryck äro *låringsvis om styr- bord* eller *babord*. H. W—l.

Lårvecket, *anat.* Se Ljumske.

Lås, *zool.*, ett gemensamt namn på de bild- ningar å musslornas skal (se Blötdjur), hvilka ha till uppgift att åstadkomma förbindelsen mellan skalens båda halfvor. Låset — mycket olika byggdt hos olika musslor — består af utskott (*tän- der*) och motsvarande fördjupningar (*låsgropar*). — Låsrand benämnes den öfre randen af skalet, emedan låset är beläget där. — Låsbandet är en elastisk valk, som går från den ena skalhalfvans låsrand till den andras. L—e.

Lås. 1. *Mek.*, i allmänhet en anordning för kvar-

hållande af dörrar, lådor, klaffar (lock) o. d. i visst läge — ”låsta” — och som medelst knopp, trycke (handtag, vred), nyckel eller genom omställning af vissa delar (t. ex. bokstafslåsen) bringas att fungera.

De olika låstyperna kunna på grund af sättet för låsningen hänföras till tre hufvudgrupper: klinklås, regellås och tillhållningslås. Klinklås bestå antingen af en kring en tapp i låshuset

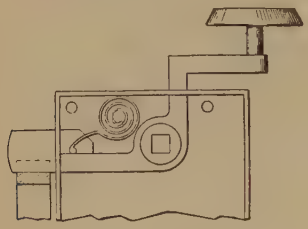

Fig. 1. Klinklås.

vridbar klinka (fig. 1), som vid låsningen nedfaller i en låshake, därvid åverkad af en i låshuset anbragt fjäder eller ock af en i låshuset förskjutbar, framtill spetsig kolf (snedkolf), *snapp-* l.

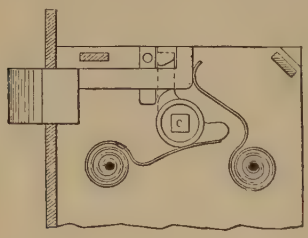

Fig. 2. Snapp- l. springlås.

springlås (fig. 2), som vid låsningen skjutes medelst fjädertryck in i en urtagning uti det i dörrposten e. d. anbragta *slutblecket*. Af dessa lås öppnas det första antingen med knopp eller med trycke, hvaremot det senare kan öppnas endast medelst nyckel eller med trycke, hvars rörelse i så fall öfverföres till kolfven medelst s. k. ”nöt” (jfr nedan sp. 161). Hit höra äfven de s. k. *rullåsen*, som i stället för den afsneddade delen af kolfven ha en i låsplåtens öppning insatt rulle, som faller in i slutbleckets urtag. — Regellås bestå af en i låshuset befintlig regel, som medelst en å densamma anbragt knopp eller medelst trycke och nöt inskjutes i slutblecket. Dessa lås äro ej försedda med fjäder för låsningen. — Tillhållningslås, lås i egentlig mening, äro försedda med vissa anordningar, tillhållningar, som hindra regeln att sättas i rörelse utan särskild nyckel. Det mest typiska af dylika lås är det *franska låset* (fig. 3), i hvilket regeln är försedd med hak, hvari en medelst fjäder åverkad tillhållare ingriper. Denna tillhållare lyftes af nyckelaxet, som tryckes emot *tillhållarbygeln* och samtidigt ingriper i ett hak å regelns undre sida, hvarigenom regeln genom nyckelns vridning sättes i rörelse. När nyckeln släpper regeln, nedfaller tillhållaren i sitt hak. De franska låsen äro dessutom *dubbla*, d. v. s. man kan framföra regeln ännu ett stycke därigenom, att nyckeln kringvrides ytterligare ett

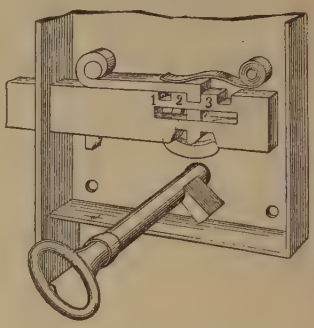

Fig. 3. Franskt lås.

hvarf, hvarför regeln är försedd med tre hak för tillhållaren och två för nyckeln. *Enkla* lås äro de *tyska låsen*, hvari nyckeln vrides endast ett hvarf och regeln antingen hålles tillbaka genom nyckeln eller medelst tillhållare, men skjutes fram genom fjädertryck (s. k. *garderobslås*). Hit kunna äfven räknas de i rulljalusierna till amerikanska skrifbord o. d. använda haklåsen. För att om möjligt förhindra, att ett nyckellås af ofvan beskrifna typer må kunna öppnas med orätt nyckel, förses låsen med s. k. ”inrikten” (äfven ”besättning”, ”villor”), d. v. s. i låshuset invändigt kring nyckelhålet fastsatta ringformiga plåtremsor, för hvilka urtag göras i nyckelaxen, ”riffbesättning”. En mera komplicerad anordning fås, när axet delas i två hälfter, hvardera anordnad för riffbesättning, ”midtelbrocksbesättning” (fig. 17). Härvid anbringas i låshusets midt en plåtskifva, försedd med inrikten. Anordningar med inrikten af olika slag erbjuda dock ej full trygghet, emedan olika sådana lås i vissa fall kunna öppnas af en gemensam nyckel eller med dyrk. Däremot äro *säkerhetslåsen* mycket svåra, i vissa fall omöjliga, att öppna med annat än den rätta nyckeln. Dessa

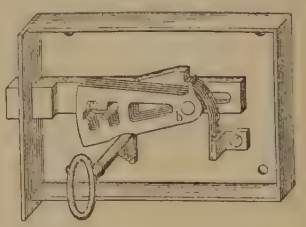

Fig. 4—6. Chubblås.

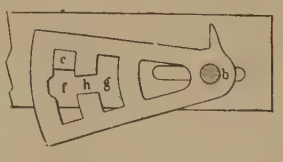

Fig. 5. Regeln och en tillhållare.

Fig. 6. Nyckeln.

erhetslås, som äro konstruerade enligt kombinationsprincipen, d. v. s. så, att rje del i låset skall försättas i visst läge, olika olika lås, innan låset kan öppnas, förekomma ånga olika typer. Det vanligaste af dessa lås det af engelsmannen Jeremiah Chubb 1818 uppnna *chubblåset*, "patentlåset" (fig. 4—6), som anses vara en ytterligare förbättring af det nska låset. Det består af en regel, som hålles låsläge af flera sinsemellan olika tillhållare. ssa utgöras af tunna mässingsskifvor, som äro ombrutna ("fönster") och medelst fjädrar brin- att vrida sig kring en tapp *b*. Nyckelaxet är dt trappformigt, så att det å regeln befintliga iftet" *c* kan passera de å tillhållarna på olika t placerade öppningarna *h* i balken mellan stren *f* och *g* därigenom, att dessa tillhållare lyf- olika högt af nyckelaxet. Låsregeln framföres om det yttre utspränget på nyckelaxet, som riper i hak å regeln. Dessutom äro chubblåsen sedda med s. k. "upptäckare" (*detektor*), som till känna, om man försökt öppna låset med tt nyckel. Någon af tillhållarna skall då benas vara för högt lyft, i hvilket läge den fastlles af upptäckaren. Låset kan då ej öppnas med n rätta nyckeln med mindre än man först vridit nna i riktning för tillåsning. För att användas i ytterdörrar o. d. äro dylika lås konstruerade m springlås, d. v. s. med snedkolf, som genom dertryck framskjutes och medelst en knopp kan pnas inifrån. I stället för s. k. nattregel äro ssa lås försedda med en extra, för hand manövrbar tillhållare, som griper in i ett hak i kolfn. Numera har det ursprungliga chubblåset förts med en del ytterligare anordningar för ande af säkerheten. — Ett annat dylikt kombi-

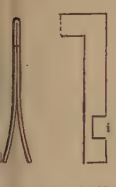

g. 10. Tillhållare.

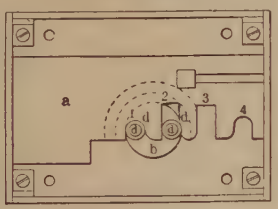

Fig. 7. Bramahlåsets regel.

g. 9 a. yckelpan.

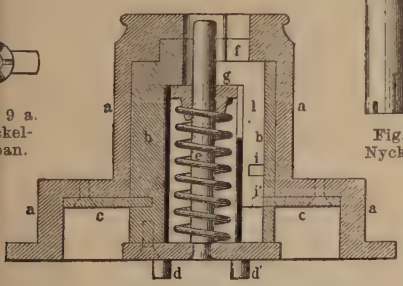

Fig. 9. Nyckeln.

Fig. 8. Låscylindern och tillhållarna.
Fig. 7—10. Bramahlås.

tionslås, som erbjuder mycket stor säkerhet, är t af engelsmannen Joseph Bramah 1784 uppnna s. k. *bramahlåset* (fig. 7—10). Detta lås karakteriseras däraf, att låsregeln ej framföres af nyckelaxet, utan medelst en med tappar försedd cylinder, låscylindern, *b*, som vrides af nyckeln. Denna cylinder är vridbart insatt i låshuset *a* samt fasthålles af spärrskifvan *c*. På tappen l. dornen *e* är en medelst spiralfjäder åverkad hylsa *g* påträdd, hvilken uppbär de olika tillhållarna, *l*. Dessa, som äro utförda af hopbockade, fjädrande plåtremsor (fig. 10), äro försedda med på olika höjd anbragta hak, *i*, samt löpa i haken *i'* i spärrskifvan *c*. Tillhållarna äro placerade radiellt i cylindern, *b*. Nyckeln, hvars skaft är urborradt, "nyckelpipan" (fig. 9 o. 9 a), har i den nedanför axet, *z*, framskjutande ändan försetts med spår, svarande emot tillhållarna och det djup, till hvilket dessa skola sänkas, för att haken *i* skola passa in i spärrskifvans hak *i'*. Därvid kommer axet *z* att passa in i haket *f* å låscylindern, som därefter genom nyckelns vridning bringas i rörelse, hvarvid tapparna *d* växelvis gripa in i låsregelns

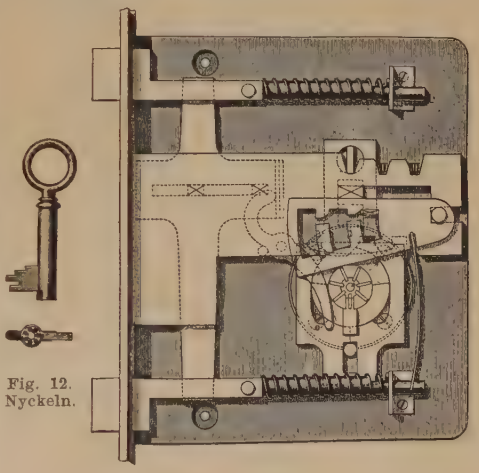

Fig. 12. Nyckeln.

Fig. 11. Låset.
Fig. 11 o. 12. Bramah-chubb-lås.

hak 1—4 (fig. 7). — Fig. 11 och 12 visa ett för kassaskåps- och kassahvalfsdörrar konstrueradt lås, utgörande en kombination af bramah- och chubblåsen tillika med den tillhållaranordning, som an-

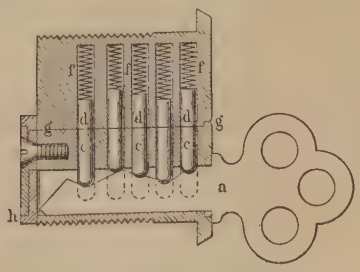

Fig. 13. Yalelås.

vändes i de franska låsen. — Det numera mest använda kassaskåpslåset är det af Th. Kromer i Freiburg (Baden) 1874 konstruerade s. k. *pro-*

tektorlåset. Detta lås karakteriseras af, att i låscylindern finnes inlagdt ett större antal tillhållare enligt chubbprincipen, men utan fjädrar. De åverkas i stället af två motsatta hak å nyckeln, hvilken därför är försedd med två ax. Denna mekanism påminner i viss mån om polhemslåsets (se nedan), men med den skillnaden, att tillhållarna ej vridas, utan skjutas parallellt förbi hvarandra. — En helt annan typ af säkerhetslås till såväl form som verkningssätt utgöra de amerikanska *yalelåsen* (fig. 13), uppfunna af amerikanen Linus Yale. Nyckeln (*a*) till detta lås göres af tunn metallplåt, omkr. 1,5—2,5 mm. tjock samt antingen slät eller vågig. I kanten af nyckelplåten äro hak uppfilade, som svara emot de i låset insatta tillhållarna, stiften *c*. Låset består af en utvändigt gängad metallcylinder, låshuset, i hvilken låscylindern är vridbar (”vridcylindern”). Båda dessa cylindrar ha hål med ilagda stift, *c*, *d*, som bilda tillhållningen. När nyckeln inskjutes i en smal springa i låscylindern, två fasta plåtar finnes en lös plåt inlagd. Samtliga dessa plåtar äro i centrum försedda med ett rektangulärt hål för införandet af nyckeln samt vid omkretsen med två diametralt motsatta hak, så anordnade, att två rännor bildas för låsbygelns skänklar. Dessa skänklar äro äfven försedda med hak, svarande emot plåtarna. När låset skall öppnas, införes nyckeln underifrån i låset samt vrides ett fjärdedels hvarf, hvarvid ofvan nämnda rännor bildas, så att bygeln kan dragas ur låshuset och nyckeln på grund af sina hak sitter kvar i låset. Vid låsning införes bygeln, hvarefter nyckeln åter vrides ett fjärdedels hvarf, hvarvid de lösa skifvorna ingripa i haken å bygelns skänklar, men nyckeln blir fri, så att den kan uttagas. Genom förändringar af haken (och plåtarna) förhindras, att låset öppnas med orätt nyckel. Ett ännu äldre hänglås är det af Hans Ehemann år 1540 uppfunna s. k. *ring-*, *mal-* l. *bokstafslåset*, som kännetecknas däraf, att det saknar nyckel, men öppnas genom att å en ihålig axel uppträdda ringar, som å

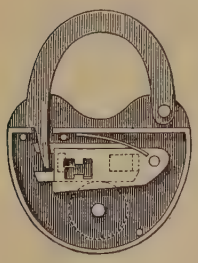

Fig. 14. Chubbhänglås.

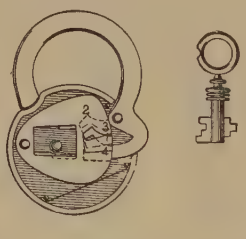

Fig. 15. Steinkes hänglås, slutet och öppnadt, jämte nyckeln till detsamma.

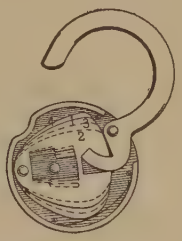

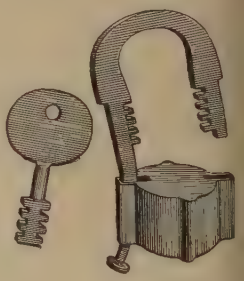

Fig. 16. Polhemslås.

uppskjutas de genom fjädrarna *f* åverkade stiften på grund af nyckelns hak till sådan höjd, att stiften *c* och *d* nå fogen *g*—*g*, hvarefter låscylindern kan vridas medelst nyckeln. Låsregeln åverkas af den å låscylindern anbragta medbringaren *h*. Genom användning af olika antal stift, olika stiftlängder, omkastning af stiftens lägen m. m. kan en mångfald kombinationer erhållas.

En särskild typ af lås utgöra **hänglåsen**, hvilka utföras dels som franska lås, dels som chubblås m. fl. andra säkerhetskonstruktioner (fig. 14 o. 15). I runda hänglås utföres regeln som s. k. hjulregel, d. v. s. låsregel, medbringarhak för nyckeln och tillhållarhak äro samtliga anbringade å en rund skifva, rörlig kring en tapp i centrum. Tillhållaren är utförd som en vinkelhäfstång, hvars ena skänkel åverkas af nyckelaxet och hvars andra ingriper i tillhållarens hak. Billigare hänglås utföras dock med rak regel i likhet med de förut beskrifna franska låsen. Ett inventiöst och på samma gång på grund af sin säregna konstruktion enkelt, men starkt hänglås är det af svensken Kristofer Polhem uppfunna, efter honom benämnda *polhemslåset* (fig. 16), på sätt och vis en föregångare till chubb- och protektorlåsen. Polhemslåsets nyckel, som företer rektangulär tvärsektion, har i de smala sidorna infilade hak, som svara emot i låset öfver hvarandra inlagda plåtar, dels lösa, dels fastsatta i låshuset så, att emellan omkretsen äro försedda med en mångfald bokstäfver, vridas så, att ett visst ord bildas. Svarande mot de i detta ord ingående bokstäfverna finnas på ringarnas inre omkrets gjorda urtag, genom hvilka å låsregeln befintliga klackar kunna passera. Vid låsning inskjutes denna regel i den ihåliga axeln, hvarvid den samtidigt ingriper i låsbygelns fria skänkel, hvarefter bokstafsringarna omvridas. Denna anordning med bokstäfver återfinnes på de å säkerhetslåsen till kassahvalf o. d. använda s. k. ”vexirerna”, d. v. s. anordningar, som antingen bilda en särskild tillhållning eller förhindra, att nyckelhålet blir tillgängligt förr, än dessa vexirer inställts på särskildt sätt.

Ett annat slag af lås utgöres af de numera använda **elektriska (port-)låsen**. Dessa bestå af ett nyckellås (vanligtvis kombinationslås) samt ett slutbleck, hvars ena sida är vridbar och åverkas af en elektromagnet. Då magneten verkar, vrides denna sida så, att nyckellåsets regel kan föras förbi densamma utan att manövreras med nyckeln. Då regeln återföres till slutblecket, brytes den elektriska strömmen, och slutblecket återtar sitt stängningsläge.

Låsnycklar bestå af tre delar: axet, skaftet l. pipan och öglan. Axet är den del, som åverkar låsmekanismen, därvid styrd af det i den å låshuset fastsatta nyckelhylsan (eller låscylindern för vissa lås; jfr ofvan) inskjutna nyckelskaftet. Detta

utföres ibland borradt, ”pipa”, och då finnes en nyckelhylsans axellinje anbragt tapp l. dorn, på vilken nyckeln trädes, hvilket göres för att minska möjligheten att med dyrk eller falsk nyckel kunna öppna låset. Öglan slutligen är den del af nyckeln, hvari man griper för att vrida densamma. Anmärkningsvärdt är, att man sträfvar att göra nycklarna till nutida lås så små och tunna som möjligt, i motsats till hvad fordom var händelsen, då det ansågs bäst att göra dem stora och starka. Orsaken är att söka i den alltmer ökade fordran på dyrkfrihet hos låsen. Vid lås, hvilkas kolfvar manövreras med handtag, öfverföres rörelsen från handtaget till kolfven medelst s. k. *nöt* (*c* å fig. 2), d. v. s. en vinkelhäfstång, som åverkas af en fjäder så, att handtaget alltid innehar sitt rätta läge oberoende af kolfven.

Alltefter det sätt, hvarpå låsen anbringas å en dörr e. d., kunna de hänföras till någon af följande fyra grupper. Kammarlås l. påläggslås, hvars delar äro helt inneslutna i ett låshus, fastskrufvas på dörrens (ramstyckets) ena sida, hvarvid hela låset således är synligt. Hit höra hufvudsakligen klinklåsen och de tyska låsen. Infällda lås infällas från ena sidan i ramstycket, hvarvid således endast främre låsplåten, ”låsstolpen” och ena låssidan bli synliga. Hit kunna räknas vanliga låd- och skåplås, såväl säkerhetslås som franska lås m. fl. Instuckna lås äro så smala, att de kunna inskjutas uti en i ramstycket från dess smala sida urstämd hålighet, hvarvid tydligen endast låsstolpen blir synlig. Hit räknas alla dörrlås l. s. k. ”salslås” (d. v. s. sådana, som ha i samma låshus anbragta både kolflås med handtag och regellås med nyckel), skjutdörrslås, finare lådlås m. fl. såväl säkerhets- som franska lås. För att infällda eller instuckna lås ej skola förstöras genom träspån, damm o. d. förses de ibland med s. k. omsvep, d. v. s. en plåt, gående rundt om låset efter dess smala sidor till låsstolpen. Hänglåsen kunna åstadkomma stängning endast genom krampa med öfverfall (”haspe och märla”).

Benämningen *konstlås* hänför sig till lås af sådan (komplicerad) konstruktion, att det fordras en mera ingående kännedom om desamma för att kunna öppna eller låsa dem, t. ex. bokstafslåset, vexirlåsen.

Låsanordningar i form af träreglar, som ingrepo i krampor, nyttjades redan af forntidens egypter, och utgräfningar af gamla grekiska städer ha bragt i dagen låsdelar af brons och koppar. Äfven romarna använde lås, hvarom man kan döma på grund af tillvaratagna enstaka låsdelar och nycklar af brons och järn. Af dessa framgår ock, att det gammalromerska låset har utvecklats från träregellåset. Romarna hade äfven lås med vridbar nyckel och fjädertillhållning, utförda enligt alldeles samma grunder som nutida lås. Under medeltiden och renässansen stod låstillverkningen ganska högt samt utvecklade sig särskildt i konstindustriellt afseende (jfr fig. 17 o. 18). Genom vidtagande af den konstruktiva ändringen att förlägga låsmekanismen helt öppen på låsbleckets framsida fick låssmeden tillfälle att i konstnärligt afseende ytterligare fullkomna sina arbeten, såsom förhållandet blef äfven med nycklar och vred. Från midten af 1600-talet började dock denna riktning inom låstillverkningen alltmer försvinna, sedan först det franska och därefter det tyska låset med sina i låshuset helt täckta mekanismer kommo till användning. Numera har låstillverkningen öfvergått till fabriksindustri, hvarigenom dels större precision i arbetet, dels billigare pris för äfven ganska invecklade lås ernåtts.

Fig. 17. Nyckel från slutet af 1600-talet. (Nordiska museet, Stockholm.)

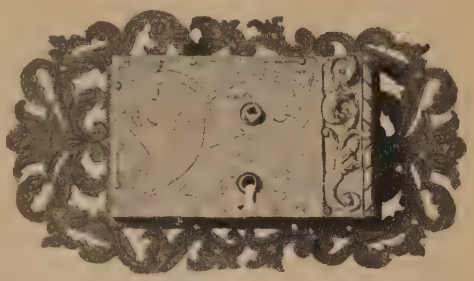

Fig. 18. Dörrlås från Gästrikland, 1600-talet. (Nordiska museet.)

2. Inom *gevärstekniken* den del af affyrningsinrättningen, som innefattar slagfjädern, hanen och delar för hanens kvarhållande i half- och helspänn. Samtliga dessa rörliga delar sitta fästa på ett beslag, låsblecket. Benämningen ”lås” har med all säkerhet uppkommit af vissa likheter, som det hela erbjuder med ett vanligt dörrlås, med dess på ett bleck monterade fjäder och öfriga rörliga delar. På en del moderna vapen är den gamla låsformen alldeles öfvergifven, men benämningen lås eller låsmekanism bibehålles stundom. Angående olika slag af äldre gevärslås se Handeldvapen, sp. 1311 o. 1312.

3. *Bygnk.* Se Fog, sp. 709 o. fig. 9 däri.

4. Linlås, *tekn.*, benämning på anordning för hopfästning af stål- eller järntrådslinor. Vanligen utgöras linlås antingen af en tillplattad hylsa, hvari linorna införas och sammaupressas medelst i hylsan ingängade skrufvar, eller ock af en klämplatta och bygel med gängade skänklar och muttrar.

5. Om remlås se Rem.

6. Om vattenlås se Kloak, sp. 308, och Klosett. 1 o. 4. J. G. S. 2. G. G.

Låsband, *zool.* Se Lås.

Låsgrop, *zool.* Se Lås.

Låsgräsfamiljen, *bot.* Se Ophioglossales.

Låskloss, *skpsb.* Se Däck.

Låspulka. Se Ackja.

Låsrand, *zool.* Se Lås.

Lässen, insjö i Härjedalen, genomfluten af Ljusnan (se d. o.).

Låstad, socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 1,590 har. 384 inv. (1910). Annex till Odensåker, Skara stift, Mariestads kontrakt.

Tryckt d. 27/3 12

Låstbom, August Teodor, biografisk författare, f. 1815 i Västerås, d. 1845 i Uppsala, utgaf *Upsala academies matrikel* (1841), *Svea och götha höfdingaminne* (1842—43, suppl. till Stjernmans liknämnda verk) samt (jämte L. och J. E. Fant) *Upsala ärkestifts herdaminne* (1842—45) m. fl. liknande arbeten och var en flitig medarbetare i "Biographiskt lexicon". I Riksarkivet förvaras i manuskript en mängd af L. utarbetade ämbetsmannalängder.

Låt (af fnod. *læti*, ljud), äfven Folklåt, *mus.*, i svenska (och finländska) folkmusiken beteckning för spel eller sång utan ord, enkel melodi, äfven dansmelodi (l. "lek", som hos allmogen är en äldre benämning på dansmelodier). De ursprungligaste låtarna torde vara de på vallhorn (lur, kohorn, ox-, bockhorn) frambragta *vallåtarna* l. *hornlåtarna* samt desammas motsvarigheter i sjungna toner. De äro vanligen mollartade, röra sig i de af nämnda enkla instrument betingade naturtonföljderna och öfvergångarna, ofta med modulationer i svårbestämbara tonarter, samt genljuda af fäbodslifvets enslighet, skogarnas och bergens återskall och sällsamma, naturvilda stämningspoesi. Hornlåtarna äro ej sällan signaler och kunna då ha formen af fråga och svar (mellan vallhjonen). Många äro *locklåtar*, med hvilka förirrade kor lockas åter. (I närmaste samband med vallåtarna stå vallvisorna, hvilkas ord till ej ringa del utgöras af enkla utrop och tillrop, naturljud snart sagdt, mellan hvilka vanligtvis inpassas de trohjärtade namnen på korna. Jfr Låla.) — Lifligare rytmer och rikare utformning få de sällskapliga låtarna på fiol, nyckelharpa, klarinett o. s. v. Till dessa höra *gånglåtarna* (marschmelodier), som väsentligen varit bröllops- och feststycken. För bröllopsmusik finnas äfven i olika trakter andra namn på särskilda slags stycken, såsom *brudlåt*, *skänklåt* (spelad, medan dryck iskänktes åt bröllopsskaran), *steklåt* (då steken bars in), *rolåt* (spelad mellan bröllopsdansen och "bortdansningen"), *tiggarlåt* (medan insamling åt brudparet gjordes bland gästerna), *kryckgånge* (som spelades när på första lysningsdagen brudens och brudgummens ungdomsvänner tågat till skogs och under muntert glam fällt en "syskonbjörk", som bars till brudens hem, med spelmannen sittande på björkens storända) o. s. v. Danslåtar bära ofta nog namn efter socknar, enskilda personer m. m. (t. ex. Leksandslåten, Sorundalåten, Karlskogavalsen, Lusti'-Johans vals, Näfgrötvalsen). — Låtar äro upptecknade och utgifna af R. Dybeck (i hans tidskrift "Runa" samt "Svenska vallvisor och hornlåtar", 1846, "Svenska folkmelodier", 1853—56) m. fl., för att icke nämna de sedan ett århundrade alltjämt fortgående bidragen af offentliggjorda svenska folkdanser från alla landskap i riket. Den 1908 tillsatta Svenska folkmusikkommissionen (hvars ledande kraft är den oförtrutne samlaren stadsnotarien Nils Andersson) förbereder utgifvandet af tusentals låtar, folkvisor o. s. v. Jfr Dans, sp. 1326, Lur 2, Låtpipa och Vallhorn samt Spelmanstäflingar. E. F—t.

Låta gå, *sjöv.*, vid firning af en tågända eller vid nedsänkning af ett föremål, hängande i tåg eller kätting, plötsligt släppa af, så att föremålet hastigare hinner sin bestämmelseort. Jfr Fira, Gå för run 1 och Släcka. L. H.*

Låta gå ankaret, *sjöv.* Se Ankra.

Låtpipa ("spelapipa"), *mus.*, ett förnämligast i Dalarna och Norrland förr af vallhjon nyttjadt, lättspelt träblåsinstrument, omkr. 12 tum långt

Låtpipa från Dalarna. (Nordiska museet, Stockholm.)

och försedt med 6—9 tonhål samt konstrueradt som den gamla flöjtdusen (blockflöjten). Låtpipans tonomfång utgöres af durskalan i 1 oktav jämte lilla tersen och öfverstigande kvarten, den senare anlitad för att åstadkomma utvikning till dominanten. Jfr Låt. E. F—t.

Låtsadt anfall, detsamma som fint (se d. o. och Fäktkonst, sp. 215).

Låvenit Brögger, *miner.*, en monoklint prismatisk, mörk- eller ljusgul zirkon-pyroxen, i gångbergarter tillhörande augitsyeniternas familj. A. Hng.

Lä l. Le (isl. *Hlér*), *nord. myt.*, en hafsgud, äfven kallad Ägir. Han var son af Fornjot (se d. o.) och ansågs bo på Læsö i Kattegatt. L. utgör kanske ett lån af Ler, irernas gamle hafsgud (se A. Bugge, "Vikingerne"). Th. W.*

Lä, *sjöv.*, den sida, hvaråt vinden går. Då man står skyddad för blåst, säges man "stå i lä" om det skyddande föremålet. På handelsfartyg brukas ordet "lä!" som kommandoord vid genomvindsvändning i samma betydelse som ordet "lofva" å örlogsfartyg. Därmed antydes, att rorkulten skall bringas ned i lä, så att fartyget börjar lofva. L. H.*

Läbard (fnod. *Hlébarðr*), ett i Eddan förekommande jättenamn, som ock användes appellativt i betydelsen af leopard. Th. W.*

Läby, socken och kommun i Uppsala län, Ulleråkers härad. 1,374 har. 219 inv. (1911). Vänge (se d. o.) och L. bilda en församling och ett pastorat, Uppsala stift, Ulleråkers kontrakt. — Vid Läby vad, där landsvägen emellan Uppsala och Enköping går öfver den oansenliga Håga-ån, uppsattes 1835, på Karl XIV Johans bekostnad, ett med inskrift försedt monument till erinring om den händelse under Gustaf Vasas befrielsekrig, då han i juni 1521, på flykt från Uppsala undan ärkebiskop Gustaf Trolles trupper, upphanns vid Läbyån af de fientlige ryttarna, blef kullriden i ån af en bland sina följeslagare och var nära att tagas till fånga, men räddades därigenom, att hans folk kraftigt bjöd förföljarna spetsen.

Läby vad. Se Läby.

Läckage [-åʃ; ty. *leckage*, holl. *lekkaadje*], *sjöv.*, förlust af flytande varor under befraktning eller på nederlag, uppkommen genom läckor på förvaringskärlen. Om ersättningsanspråk och skadestånd för olika fall af läckage finnes stadgadt i svenska sjölagen §§ 142, 152, 188, 249 och 349. Det franska ordet för läckage är *coulage*. L. H.*

Läckra riskan, *bot.* Se Lactarius.

Läckra rörsoppen, *bot.*, namn på *Boletus edulis*.

Läckö (Leckö). 1. Kungsgård på Kållandsös nordöstra del, Kållandsö (Otterstads) socken, Ska-

laborgs län, omfattar 5 mtl. På en klippa härligt belägen i den s. k. Stallviken af Vänern och skild från land genom en i berget sprängd graf reser sig med ansenliga murar och torn L. slott (se fig.),

Läckö slott i nutiden.

visserligen förfallet, men likväl ej mer än att det på senare tider varit fråga om att praktiskt kunna använda det, och det står alltjämt som ett imponerande minne från Sveriges stormaktstid. Till sin grundplan är slottet en fyrkantig byggnad med fyra torn och två borggårdar samt innehåller, med kyrka, salar, boningsrum och källare, inalles omkr. 248 rum, genom de numera rätt sparsamt befintliga målningarna och ornamenten i tak och väggar, ännu i sitt förfall vittnande om prakten vid M. G. De la Gardies hof. Af den lösa inredningen återstår endast ett groft furubord med gotiska former, som ställts i riddarsalen. På 1830-talet lät kronan på auktion för vrakpris försälja hvad då fanns af den lösa inredningen, och väggmålningar nedrefvos så våldsamt, att här och hvar ännu bitar sitta kvar vid listerna, vittnande om denna skandalösa förstörelse. Ännu saknas en vetenskaplig undersökning af slottets byggnadshistoria, men det synes redan nu vara tydligt, att slottet vid medeltidens slut var en vidlyftig anläggning, kanske af samma omfång som det nuv. slottet. M. G. De la Gardie har visserligen gjort tillbyggnader, men icke i så stor utsträckning, som allmänt antages. Det är egentligen slottets inre, som är ett minne från hans tid. — *Lækkia* var under medeltiden en gård, som sannolikt bebyggdes (omkr. 1298) af Skarabiskopen Brynolf Algotsson och tillhörde sedan biskoparna i Skara, hvilka tidtals uppehöllo sig där. Egentligen befäst blef gården dock sannolikt först mot slutet af 1400-talet genom biskop Brynolf Gerlaksson (d. 1505), hvars vapen och initialer, B. G., finnas på en dörr och på en sten i nordöstra hörnet af den stora borggården. — Genom Västerås recess hemföll L. till kronan, men gafs 1571 som friherreskap till Hogenskild Bielke samt utgjorde 1600—09 en del af hertig Johans hertigdöme. 1615 förlänades det som grefskap åt Jakob De la Gardie (se nedan 2). Reduceradt 1683 till kronan, utarrenderades L. 1719 till riksrådet grefve K. G. Dücker (d. 1732), därefter till riksrådet Kl. Ekeblad till Stola och förlänades 1752 på lifstid till grefve K. G. Tessin, hvarefter riksrådet G. A. Hiärne blef arrendator (d. 1805). 1810 lämnades L. af rikets ständer på 50 år till grefve K. J. Adlercreutz, segraren vid Siikajoki, och skulle äfven kallas Siikajoki. L. har sedermera med undantag af själfva slottet, som står öde, innehafts af Adlercreutz' broder, generallöjtnanten G. M. Adlercreutz (d. 1845), och dennes måg, kaptenen grefve K. Rudenschöld (d. 1850), samt arrenderas f. n. af hans son f. d. öfversten grefve A. Rudenschöld. — Litt.: A. Hahr, "Konst och konstnärer vid Magnus Gabriel De la Gardies hof" (1905), och A. L. Romdahl, "Leckö" (i "Svenska slott och herresäten", 1910). — 2. Grefskap, som 10 maj 1615 förlänades åt Jakob De la Gardie, omfattade L. slott och ladugård samt Kållands och Åse härad jämte Källby och Husaby gäll i Kinne härad med alla där varande skatte- och kronohemman, hvilka då utgjorde tills. 306¼ mtl. Sedermera skänkte drottning Kristina De la Gardie 16 april 1651, till länets förbättring, Lidköpings stad samt Kinne fjärding — hvarmed man förstod Härene gälls tre socknar Härene, Hofby och Skofteby — med alla de gods, som där voro kronan behållna, och 20 dec. 1652 förordnade hon, att Säfvare gäll, som då räknades till Skånings härad, skulle lyda under grefskapets jurisdiktion. Länets hemmantal vann likväl ingen betydande tillväxt genom dessa två donationer, ty inom Härene och Säfvare gäll var vid donationstillfället endast ½ mtl kronan behållet. Till lifstidsförläningarna och Norrköpingsbeslutsdonationerna inom de två gällen erhöllo emellertid grefvarna exspektans; och då några af dessa inom kort blefvo lediga samt grefve Magnus Gabriel dessutom redan före 1651 erhållit under Norrköpings besluts villkor några gårdar i Härene gäll, hvilka införlifvades med grefskapet, växte dettas hemmantal så, att det 1654 beräknades till 312¼ mtl och 1681, då grefskapet reducerades till kronan, 405½ mtl. — 3. Friherreskap, som 27 febr. 1571 gafs riksrådet Hogenskild Bielke. Se F. Ödberg, "Anteckningar om Hogenskild Bielkes friherreskap Leckö 1571—99" (1892). 1. (L. M. B.) 2—3. G. F.*

Läder, afhårad och genom garfning beredd djurhud. De högre djurens hud (se d. o.) kan sägas bestå af flera olika lager: ytterst den af förhornade epitelceller bestående *öfverhuden* (*epidermis*, hvartill hör själfva hårbeklädnaden), därunder ett lager af saftförande, protoplasmarika celler, det s. k. *malpighiska lagret*, så den betydligt tjockare, hufvudsakligen af bindväfsbuntar med däruti inströdda elastiska trådar bestående *läderhuden* (*corium*, *derma*) och innerst underhudsväfven, *fetthuden* (*panniculus adiposus*), som utgör hudens *köttsida*. Af dessa lager är det egentligen endast läderhuden, som kan förvandlas till läder. Den procedur, hvarigenom denna förvandling åstadkommes, kallas garfning. Stor skillnad råder emellan hud och läder: huden är mjuk och smidig i fuktigt tillstånd, men blir vid torkning styf och hornartad, den öfvergår lätt till förruttnelse, sväller upp vid kokning med vatten och förvandlas småningom till lim, under det att lädret är böjligt och mjukt, men ändock segt och fast, icke har böjelse att ruttna och vid kokning med vatten icke alls eller blott i ringa mån öfvergår till lim. Den stora

skillnaden emellan hud och läder grundar sig därpå, att vid garfningen de genom lämplig mekanisk och kemisk behandling förberedda bindväfsfibrerna i huden träda i förening med och liksom omhöljas af det använda garfmaterialet, ungefär på samma sätt som vid färgning den animaliska eller vegetabiliska fibern förenas med färgämnet. Härigenom hindras nu bindväfstrådarna att vid torkning klibba samman med hvarandra. Huden bibehåller sålunda sin smidighet och har på samma gång erhållit egenskaperna att icke ruttna och icke kunna öfverföras till lim — korteligen, den har förvandlats till läder. Denna förvandling kan försiggå på många sätt. Som garfmaterial kunna de mest olikartade ämnen användas, t. ex. vegetabiliska garfämnen, metallsalter, fetter, tvåler, hartser o. s. v., alldeles liksom vid färgning en mängd olika färgämnen begagnas. I praktiken ha likväl endast vissa af dessa visat sig förmånliga. — Alltefter de olika slagen af hudar, som bearbetas, och de metoder, som vid garfningen användas, erhållas mycket olika produkter, från det grofva sulläder till det fina sämskskinnet. Med hänsyn härtill kunna de många sätten att garfva hänföras till tre hufvudgrupper: *egentlig* l. *vegetabilisk garfning* l. *logarfning*, där vegetabiliskt garfämne, resp. garfsyra, *mineralgarfning*, där mineralsalter, samt *fett-* l. *sämskgarfning*, där fett utgör det ämne, hvarigenom själfva läderbildningen åstadkommes. Vid hvarje slag af garfning kan man f. ö. särskilja tre hufvudsakliga operationer: hudarnas *rengöring* både på hår- och köttsidan, *garningen* (själfva garfningsprocessen) och *appreteringen*, eller det s. k. ”tågarbetet”. — 1. *Egentlig* l. *vegetabilisk garfning* l. *logarfning* (af ty. *lohe*, bark). Vid garfning af s u l l ä d e r förarbetas hudar af fullvuxna nötkreatur. Hudarna äro antingen färska, saltade eller torkade. I sistnämnda tillstånd befinna sig de i den stora handeln förekommande och hufvudsakligen från Syd-Amerika utförda hudarna. För att kunna bearbetas måste nu först och främst de torra hudarna uppmjukas (”vekas”). Detta sker genom deras inläggning i vatten, helst rinnande, hvarvid man lagar, att hårens riktning är vänd mot strömmen, så att vattnet bättre må kunna verka på själfva huden. Efter tillräcklig uppmjukning (hvartill kan åtgå en vecka och mera) upptagas hudarna och rengöras på köttsidan, hvarvid fett, bindväf o. s. v. aflägsnas genom behandling med ”skafjärnet”, en med två handtag försedd, slö knif. Därpå följer borttagandet af håren jämte öfverhuden. För att få dessa att ”släppa” måste man uppluckra själfva öfverhuden, och detta sker vid tjocka hudar genom en process, som benämnes *smultning* och består däri, att hudarna inhängas i slutna rum, där temperaturen genom inledd vattenånga hålles vid inemot 30°. Äfven användes mycket allmänt efter amerikanskt mönster s. k. kall smultning, där hudarna alltefter sin tjocklek få hänga 6 à 12 dagar i fuktig luft under en lägre, möjligast jämn temperatur. Mera sällan användes vid sulläderhudar kalkmjölk o. d. för hårens och öfverhudens lossande. Sedan hudarna behandlats på ena eller andra sättet, bortskrapas på en s. k. *skafbock* såväl hår som öfverhud, hvilken operation kallas *pälning*. Härigenom blottlägges det hudlager, som sedermera utgör lädrets öfre sida och i följd af sitt egendomliga, skrumpna utseende kallas *narf*. De afhårade hudarna fuktas och rengöras ännu en gång på köttsidan samt ”svällas” i sura garfämneslösningar och träsyra (s. k. perma) eller ock mycket utspädd svafvelsyra (på senaste tiden äfven ej så sällan i formalin). Genom alla dessa processer har nu läderhuden blottats och uppluckrats så, att den kan genomträngas och mättas af garfämneslösningen och är färdig för själfva garfningen. Denna verkställes antingen enligt den af ålder följda metoden, att hudarna med mellanlager af garfmaterialet, vanligen (ek-)bark, inläggas i kar af trä eller cement, som äro nedsänkta i jorden, eller ock behandlas med redan färdigberedda lösningar af extrakt af garfämnen, s. k. *extrakt-* l. *snällgarfning*. Äfven förekomma kombinerade förfaranden af de båda metoderna. Då garfning med bark användes, bilda hudar och mellanströdd bark omväxlande lager i karet. Öfverst kommer ett lager af gammal bark, hvarefter så mycket vatten påsläppes, att den öfversta huden däraf täckes. Karet tillslutes därefter med ett lock och lämnas i hvila under 6—8 veckor. Sedan uttagas hudarna och läggas med ny bark i ett annat kar, där de få förbli 3—4 månader, hvarefter de förflyttas i ett tredje o. s. v. På detta sätt kunna hudarna ligga på bark i ett, ja t. o. m. två år, innan de äro färdiggarfvade. När detta omsider inträffat (hvilket bedömes af hudarnas och särskildt snittytans utseende), uttagas hudarna, befrias från vidhängande bark, torkas samt slås (”klappas”) med klubbor och hammare, valsas (”manglas”) o. s. v. Genom dessa mekaniska operationer åsyftar man att föröka lädrets täthet, hvarefter hudarna äro färdiga att sändas i handeln. Denna tidsödande metod, hvarmed emellertid utmärkta produkter kunde erhållas, har nu rätt allmänt, helt eller delvis, utträngts af den särskildt i Amerika praktiskt utvecklade extraktgarfningen, som kan ge ett fullgarfvadt sulläder på några månaders tid. Som exempel kan anföras det amerikanska s. k. h e m l o c k l ä d r e t, vid hvars garfning användas lösningar af barken från hemlocktallen (*Pinus canadensis*). Den malda barken utlakas systematiskt i en serie af kar, stundom ända till 24 stycken, med varmt vatten. De på vanligt sätt afhårade och förberedda hudarna svällas sedan antingen uti utspädd svafvelsyra (”acid tanning”) eller uti gamla, sura garflösningar (”non acid tanning”) och nedläggas sedan uti garfämneslösningarna, först i svagare, sedan i mera koncentrerade. Lösningarnas antal är i regel fyra, hvarvid hudarna få ligga uti den första (svagaste och suraste) omkr. 12, i den andra 18, i den tredje 24 och i den fjärde (starkaste) 36 dagar, så att hela garfningstiden blir endast omkr. 90 dagar. Det internationellt viktigaste garfämnesextraktet är i våra dagar *quebrachoextrakt*. — För ytterligare påskyndande af garfningsprocessen ha rekommenderats och delvis kommit till användning cirkulation af lösningarna, hudarnas hållande i rörelse, lösningarnas pressande genom huden under starkt tryck, garfning vid något förhöjd temperatur, med tillhjälp af elektricitet etc. — Något omständligare är beredningen af s. k. o f v a n l ä d e r, hvartill hufvudsakligen hudar af kor och kalfvar användas. Sedan hudarna uppmjukats och rengjorts på köttsidan, läggas de på kalk, d. v. s. i kar, som påfyllas med kalkmjölk,

h få förbli där några veckor. Kalken åstadkom-er icke blott hårets lossnande, utan sönderdelar saponifierar) äfven det fett, som finnes i huden. ed fördel användes härvid s. k. gaskalk. Efter alkningen skafvas hudarna rena och behandlas där-ter med ”svällbeta”, en vätska, som erhålles ge-om sur jäsning af skrotadt korn och hvetekli och om innehåller bl. a. organiska syror i mängd njölksyra, myrsyra, ättiksyra, smörsyra o. s. v.). samma syfte användes äfven s. k. ”pyr” eller ikaschka” (exkrement af hundar, höns m. m., ut-örda med vatten), som verkar genom sin halt af rganiska ammoniaksalter, urinsyra och fosforsy-ade salter. Svällbetan har en dubbel inverkan på uden, i det att den dels bortskaffar återstoden af alken, dels uppluckrar hudfibrerna, så att de bli era mottagliga för garfämnet. Efter ”svällnin-en” strykas hudarna rena och garfvas, vanligen edelst snällgarfning, d. v. s. insänkning i först ut-pädda och sedan alltmer koncentrerade lösningar garfämnen (extrakt af granbark, ekbark m. m.), varvid man söker att genom omröring, tryck m. m. efordra garfämnets inträngande i huden. Efter —3 månader eller något längre tid äro hudarna gara”. De upptagas då, torkas och underkastas edermera en mängd operationer (de ”falsas”, sliktas”, ”krusas” etc.), olika alltefter lädrets estämmelse samt afsedda att ge detsamma en jämn ta och ett prydligt utseende. Slutligen insmörjas udarna med fett (tran, talg eller ofta s. k. dégras), m behandling, som på sätt och vis kan anses för n andra garfning, enär fettet fast bindes af läd-et. Ofta svärtas hudarna (i synnerhet sådana, om äro afsedda till förfärdigande af skodon) på år- l. narfsidan medelst järnvitriol och garf-mne eller medelst tjärfärgämnen. — Från det u skildrade förloppet afvika i många hänseen-len metoderna för framställning af finare läder-orter, sådana som *klipping*, *juft*, *saffian*, *kar-duan* m. fl. (se nedan). — 2. Af *mineralgarfning* särskiljas flera olika slag, af hvilka de viktigaste ro s. k. *hvitgarfning* l. *hvitmentning* och *krom-arfning*. Hvitgarfningen, som är den äldsta me-oden, har numera förlorat mycket i betydelse, då less produkter allt mera ersatts med logarfvade ller sämskade varor. De vid densamma använda arfmedlen äro koksalt och alun eller aluminium-ulfat jämte i vissa fall mjöl och äggula. Af gam-malt plägar man särskilja tre olika modifikationer: anlig, ungersk och fransk eller Erlanger-hvit-arfning. Vid *vanlig hvitgarfning* förarbetas huf-udsakligen får- och getskinn. De förberedande rbetena äro ungefär desamma som vid logarfning. Skinnen uppmjukas i vatten, utstrykas på ”skaf-ommen” och behandlas sedan med kalkmjölk un-er längre tid, till dess ullen eller håren lossna, varefter de borttagas, hvilket sker med en trä-taf, för att icke narfven må skadas. Är ullen å årskinn icke förut klippt, så bestrykas dessa skinn öre kalkningen å köttsidan med en blandning af alk och aska, som efter några dygns inverkan ter borttvättas. Härigenom lossnar den värderika llen (som vid kalkningen annars skulle förstöras) mt kan lätt afplockas och tillvaratagas. Efter af-åringen behandlas skinnen med sådant kalkvatten, om förut under längre tid begagnats och därige-om blifvit rikt på organiska ämnen, på hvilka kalken inverkar så, att ammoniak utvecklas. Genom denna behandling bortskaffas större delen af det fett, som skinnen innehålla. Härefter afjämnas skinnen, därigenom att obrukbara delar (ändarna af benen och hufvudet, öronen, bröstlappen och svansen) bortskäras. Detta affall (s. k. limläder) användes till limberedning. Skinnen blötas och rengöras på köttsidan ett par gånger, valkas ett par timmar med vatten medelst en ”stötkula” eller ”stampkil” af trä, tvättas och sköljas väl samt afstrykas på narfsidan med skafjärnet. Med dessa operationer åsyftas att fullständigt aflägsna håren äfvensom att bortskaffa det mesta af kalken. Sista återstoden af denna aflägsnas genom skinnens behandling i ”klibetan” (hvetekli och ljumt vatten), där de få förbli 1—3 dygn. Härvid inträffar en jäsning med bildande af ättiksyra m. m., hvarigenom kalken utlöses samt skinnen ”svälla” och bli mottagliga för garfningen. Efter uttagandet ur klibetan sköljas och utvridas skinnen samt ”garas” omedelbart därpå genom att ett par gånger dragas genom en lösning af alun och koksalt. Denna operation utgör själfva garfningen, hvarvid läderbildningen åstadkommes genom salternas inverkan; det kemiska förloppet härvid är ännu omtvistadt. Sedan skinnen utan att utvridas fått ligga ett eller flera dygn för att bli fullt ”gara”, upphängas de till torkning. Då lädret härvid skrumpnar något, måste skinnen ”stollas”, d. v. s. efter förutgången fuktning med vatten uttänjas öfver den konvexa delen af ett bågformigt järn. Efter denna behandling afputsas lädret på köttsidan, så att det blir jämnt och glatt samt är sedan färdigt. Det ”hvitgara” lädret användes till foder i skodon, till sadelmakeriarbeten, handskar o. s. v. — Den *ungerska hvitgarfningen*, hvarvid företrädesvis användas gröfre hudar (af nötkreatur och hästar), skiljer sig från den vanliga hufvudsakligen däruti, att hudarna icke behandlas med kalk och efter garfningen indränkas med talg. Efter uppmjukningen och den första rengöringen borttagas håren med en skarp putsknif, hvarefter hudarna genast bringas i en ljum lut af alun och koksalt samt genomknådas därmed. Efter vid pass en vecka upptagas hudarna, torkas, sträckas och insmörjas med smält talg, som därvid delvis träder i förening med huden, så att lädret sålunda blir både hvit- och sämskgarfvadt. Det efter denna metod beredda lädret har stor användning till seldon o. d. — Den *franska hvitgarfningen*, äfven kallad *glacégarfning*, har till mål att bereda skinn till glacéhandskar och dylika fina läderarbeten. Denna fabrikation fordrar den största renlighet och noggrannhet i arbetet. De skinn, som användas, komma från späda lamm, killingar, stengetter o. s. v. De förberedande operationerna utföras i det hela på samma sätt som vid vanlig hvitgarfning; däremot är själfva garfmedlet olika. Sedan skinnen svällt i klibetan och uttvättats, behandlas de nämligen med en af alun, koksalt, hvetemjöl och färska äggulor bestående välling. Härigenom bli de på samma gång garfvade och försedda med den för deras smidighet nödvändiga halten af olja. Äggulorna verka nämligen genom sin halt af fet olja. Äggoljan kan för öfrigt ersättas genom andra feta oljor. Sedan skinnen behandlats med garf-vällingen, valkas de, sträckas och torkas i luften. Härefter fuktas de

lindrigt, och en med träskor försedd arbetare trampar dem, tills de blifvit riktigt mjuka. Sedan de ytterligare ''stollats'' ett par gånger (hvarigenom de sista spåren af mjöl bortskaffas), blekas de i solen, om så behöfves, och glaceras slutligen genom valsning i en särskild appreteringsmaskin eller genom narfsidans bestrykning med ägghvita eller gummi. Handskskinn färgas antingen på båda sidorna, genom indoppning, eller på den ena, genom anstrykning, vanligen på narfsidan, då ju denna i allmänhet blir utsida på handsken. — Skinn till äkta s. k. gants de Suède underkastas utom de nu nämnda operationerna äfven en förberedande, ofullständig garfning i ett svagt extrakt af videbark. Dessutom sätter man till den egentliga garfvällingen litet björkolja för att ge skinnen en svag lukt af juft (ryssläder). S. k. *kidgarfning* skiljer sig från glacégarfningen eg. blott med hänsyn till hudmaterialet och den färdiga produktens användning, som här är inom skomakeriet. Af kalfskinn erhålles s. k. kalfkidläder och af getskinn s. k. chevreau. Kidläder svärtas vanligen på liknande sätt som vid logarfvadt läder och slutbehandlas på narfsidan med glansgifvande blandningar af talg, vax, tvål, olivolja, kolofonium etc. Till hvitgarfning är äfven att räkna *pälsberedning*, som karakteriseras däraf, att största vikt lägges på, att håren bibehållas i så oskadadt skick som möjligt. Garfningen sker med alun och koksalt eller koksalt och organiska syror (ättik- och mjölksyra), som erhållas genom jäsning af kli. — På senare tiden har den s. k. *kromgarfningen* erhållit allt större betydelse. Vanligen utföres denna så, att de förberedda hudarna eller skinnen först valkas uti ett bad af surt kromsyradt kali (kaliumdikromat) försatt med så mycket saltsyra, att kromsyran frigöres. Sedan de här blifvit helt gula, öfverföras de uti ett bad af undersvafvelsyrligt natron (natriumhyposulfit), likaledes försatt med saltsyra, hvarvid kromsyran reduceras till kromoxid, som utfaller på fibern och garfvar denna. Vid riktig beredning blir kromläder mycket starkt och tillverkas i stor skala såväl i Nord-Amerika som Europa särskildt till remläder, men äfven till ofvanläder i skodon etc. — Af mindre vikt är den s. k. *järngarfningen*, d. v. s. användandet af basiska järnsalter som garfmaterial. — 3. Vid *sämskgarfning* förarbetas mest hudar af ren, älg, hjort, får och get, men äfven hudar af nötkreatur (gröfre vara). Hudarna ''vekas'' som vanligt i vatten, afstrykas på köttsidan, kalkas och afhåras. Vid denna operation aflägsnas på samma gång äfven narfven, på det att fettet sedermera må kunna fullständigare intränga i huden. Härefter behandlas skinnen med svagt kalkvatten. Sedermera sköljas de, behandlas med ljum, sur klibeta, valkas och utvridas för att fullständigt befrias från kalk och svällas, hvarefter de underkastas själfva garningen eller garfningsprocessen. Denna består däruti, att skinnen insmörjas med tran, hopvecklas och valkas 4—5 timmar i en stampvalk (drifven med ång-, vatten- eller hästkraft) samt upphängas och torkas. Valkningen utföres, omväxlande med afsvalning och torkning, 7—14 gånger alltefter årstiden; då och då förnyas äfven insmörjningen med tran. Då hudarna upptagit tillräckligt med fett (hvilket igenkännes därpå, att de utveckla en egendomlig, skarp lukt), läggas de i en hög på hvarandra eller upphängas i ett särskildt rum (''torkstugan''). Den redan under valkningen inledda oxidationen af tranen fortgår där ganska raskt; hudarna komma i ett slags jäsning, och temperaturen i högen stiger betydligt. Då hudarna bli alltför varma, omlägges högen, och detta upprepas flera gånger, till dess skinnen erhållit den rätta gula färgen; de läggas då isär och få kallna. De sämskade skinnen afstrykas nu på narfsidan för att befrias från ''grunden'' (rester af öfverhuden och narfven). Härvid bortgår äfven en del fett. Af det myckna fett, som hudarna upptagit, har visserligen en stor del oxiderats och fast förbundit sig med fibrerna samt därigenom förvandlat huden till läder, men en betydlig mängd återstår dock, hvilken är endast mekaniskt inpressad i lädret och måste bortskaffas. Detta sker genom upprepade behandlingar med ljum sodalut, hvarefter skinnen utvridas, indränkas i ''skölj'' (fetthaltig, utspädd sodalösning), torkas och ''riktas upp'', d. v. s. utarbetas till sin naturliga form, hvarefter de putsas och äro färdiga att efter för en del ändamål företagen blekning eller färgning utsändas i handeln. Ur den använda sodaluten afskiljer sig småningom en hufvudsakligen af tvålartade ämnen bestående, fettliknande massa, som kallas *dégras* l. *garffett* och har ganska stor användning vid garfning. Sämskgarfvadt skinn har stor användning till handskar, ridbyxor, tröjor m. fl. klädespersedlar liksom äfven till gehäng, bantler, kirurgiska bandage o. s. v.

Till sul- l. bottenläder tagas tjockare ox- och kohudar, af hvilka den största mängden fås från Syd-Amerika, särskildt La Plata-staterna och Brasilien. Äfven från Indien, Australien och Syd-Afrika exporteras betydande kvantiteter. Af ålder ha portugisiskt och franskt sulläder åtnjutit speciellt godt rykte, men äfven engelskt, norskt och svenskt etc. har producerats och produceras af bästa kvalitet. I midten af 1870-talet vann det prisbilliga, snällgarfvade, amerikanska hemlocklädret (se därom ofvan) stor marknad i Europa, ej minst i Sverige, där den inhemska sulläderindustrien var nära att duka under i konkurrensen. Sålunda minskades den inhemska sulläderstillverkningen från ett årligt medelvärde af cirka 5 mill. kr. för femårsperioden 1871—75 till 1,6 mill. för perioden 1886—90, men sedan extraktgarfning efter amerikanskt mönster börjat införas (först af John Landin vid ett garfveri i Norrköping i midten af 1880-talet) och i allmänhet mera tidsbesparande och rationella metoder tillämpats, har detta missförhållande upphört (jfr nedan). Under senaste åren har värdet af den årliga importen af hemlocksläder varit allenast $^1/_4$ à $^1/_2$ mill. kr. — Med bindsulläder förstås lättare och mindre styfva sulläderssorter, hvilka beredas af tunnare ox- eller kohudar, vanligen afhårade med kalk, och användas dels till bindsulor (de inre sulorna i skodon), dels till verkliga undersulor i mera lätta skodon (damkängor etc.). — Ofvanläder innefattar de flesta här nedan omnämnda sorter. Vanligt ofvanläder i skodon göres af tunnare ox- och kohudar samt kalfskinn. Särskilda sorter äro *smorläder* (svart, insmordt med sältran och andra fettämnen), *vaxläder* (ljust gulbrunt) och *plattläder* (till sadelmakeri). Smorlädret och plattlädret

narfsidan utåt, hvaremot vaxlädret har kött-
dan ut. *Rossläder* (af ty. *ross*, häst) l. *skyttläder* utgöres af länddelen å hästhuden, hvilken å
öttsidan affalsats, så att en inuti befintlig, horn-
rtad hinna blottats. Rossläder har fått vidsträckt
nvändning till ofvanläder. *Hästläder* göres af
isthudens öfriga delar. *Lackeradt läder* l. *blank-
äder* är öfverdraget med en seg, glänsande be-
ckning af lackfernissa. Insidan å oxhudar, som
altats itu å spaltmaskin, lämpar sig genom sin
mna yta väl för upptagande af lackering. *Rys-
äder* l. *juftläder* (ry. *juftj* l. *juchtj*) göres af olika
ags hudar och skinn, som garfvas med videbark,
dan indränkas i alun, färgas röda eller svarta,
smörjas på köttsidan med en blandning af tran
h björkolja (se d. o.), glättas och förses med
nstgjord narf. Af björkoljan får ryssläder sin
gendomliga lukt, hvilken har egenskapen att af-
ålla insekter. Juftlädret, som är högeligen mjukt
h vattentätt, tillverkas förnämligast i Ryssland
men äfven i Österrike, Sverige och andra länder)
amt brukas till remmar, ridtyg, renslar, skor, bok-
and och portföljarbeten. Till Sverige infördes
uftläderfabrikationen från Ryssland genom Johan
nthony Balk. Till ersättning för de förluster han
dit i Ryssland benådades han ”för det goda upp-
åtets skull, som han hade till att föra den nyttiga
onsten” till Sverige, 23 juni 1673, genom k. bref
ed slagskatten eller tullen på 1,000 skå koppar
såsom räntefritt lån. *Saffian* (af marokkanska sta-
en *Saffi*), äfven kalladt *marokäng* (fr. *maroquin*,
f *Marokko*) l. *turkiskt skinn*, tillverkas (äkta) af
et- och bockskinn eller (oäkta) af får- och lamm-
kinn. Det är mjukt och mycket fint, på narf-
ädan färgadt och med konst finkrusadt. I Turkiet
örfärdigas skodon af saffian; dessutom bälten,
chabrak, portföljarbeten o. s. v. *Karduän* (eg.
orduan, efter spanska staden *Córdoba*) är en fär-
ad lädersort af samma art som saffian och har en
lädesliknande yta. *Chagrin* är på narfsidan kor-
igt eller strimmigt samt färgadt. I Persien och
Turkiet, hvarest chagrin bildar en inhemsk till-
erkning, göres det af rygghudens bakre del på
ästar och vildåsnor, men i Europa mestadels af
etskinn. Det korniga eller strimmiga utseendet med-
delas varan i Orienten därigenom, att små frökorn
f Chenopodium album inpressas i huden, i Europa
enom pressning mot särskildt formade metallplat-
or eller valsar. (S. k. *fiskhuds-chagrin*, hvarmed
ikare o. d. öfverdragas, består af huden på haj-
skar, rockor o. s. v. Se Fiskskinn.) *Klipping*
r ett svagt logarfvadt, fint och smidigt lammskinn
ed egendomlig, vackert ljusbrun färg (jfr Klip-
pingshandskar). I Skåne tillverkas utmärkt
lipping. *Danskt handskskinn* är af samma art som
lipping, men garfvas med videbark. Ofta spaltas
et- och fårskinn för framställande af det finaste
lacé-handskskinn. — Om *gyllenläder* se Tape-
er. — *Pergament* (se d. o.) är icke läder i egent-
g mening, ty det underkastas ej garfning.

Läderberedningen är en synnerligen viktig och
mfångsrik industri. Dess uppkomst går tillbaka
ll de förhistoriska tiderna. Man synes ha från
örjan i enklare form tillämpat samma garfnings-
etoder, som nu med vetenskaplig insikt brukas.
arfning med galläpplen, som innehålla gall-
pplegarfsyra l. tannin, utbildades företrädesvis i Orienten, metoden med ekbark i Västerlandet och alungarfningen hos muhammedanerna. I Europa har i senare tider Frankrike länge gått främst inom läderindustrien. Fransmännen införde under 1700-talet saffiantillverkningen äfvensom hvitgarfningen och läderlackeringen. Snällgarfningen uppfanns 1795 af fransmannen Seguin, men utvecklades på 1800-talet vidare i England och särskildt i Amerika (jfr ofvan). — Sveriges export af oberedda hudar och skinn uppgick 1910 till $9^3/_4$ mill. kg., medan importen utgjorde $12^1/_2$ mill. kg. Importen af sulläder var s. å. knappt $^1/_2$ mill. kg. mot t. ex. år 1891 $2^2/_3$ mill. kg. Exporten är obetydlig. Af läder ”andra slag” märkes särskildt en stor import af färgade lädersorter, år 1910 till $^3/_4$ mill. kg. motsvarande 9 mill. kr. värde, mot äfven härvidlag en obetydlig export. S. J—n. J. Lndn.

Läderbagge, *zool.* Se Guldbaggar.

Läderfil, *mek. tekn.* Se Fil, sp. 190.

Läderhud. Se Hud.

Läderinta'rsia. Se Intarsia.

Läderkanon. Se Kanon, sp. 783.

Läderkarpen, *zool.* Se Karpsläktet.

Läderkork, *bot.* Se Kork.

Läderlapp, ej sällan använd benämning på fladermöss, enl. Nilsson på gråskymliga fladermusen (*Vesperugo discolor*) och långörade fladermusen (*Plecotus auritus*). C. R. S.*

Läderlöpare, *zool.* Se Jordlöparsläktet.

Lädermjöl, *landtbr.*, affall af läder, användes på grund af sin halt af 6—8 proc. kväfve som konstgödsel, hufvudsakligen som tillsats till benmjöl för att höja dettas kväfvehalt. Det utgör en försämring af benmjölet, i det att läders kväfveinnehåll är mycket svårlösligt. H. J. Dft.

Lädermosaik, inläggning med läder af olika färger, är en förnäm och dyrbar teknik, sedan gammalt använd för konstnärliga bokband. Från Orienten öfverfördes den till renässansens Italien, särskildt Venezia, och därifrån till Frankrike och andra länder. I Sverige ha konstnärliga bokband o. d. i lädermosaik blifvit utförda af J. V. Beck och G. Hedberg (se dessa) i Stockholm (jfr pl. II till art. Bokbinderi). A. L. R.

Lädermynt omtalas från åtskilliga länder såsom begagnade dels i forntiden, dels under senare århundraden som nödmynt. Några säkra sådana mynt torde emellertid icke nu vara kända.

Läderpapper. Se Papper.

Läderplastik, drifning och modellering af för ändamålet beredt läder, är i sin nu gängse form en modern konstart. Den användes för smyckandet af bokpärmar, fotografiramar, portföljer, väskor och, någon gång, skinnklädda möbler. Arbetssättet tillåter utvecklandet af stor virtuositet, men förleder lätt till afvikelser från en sund och naturlig smak, hvadan dess anseende torde vara stadt i återgång. Till läderplastiken kan i viss mån räknas gyllenlädret (se Tapeter), som nutilldags merendels framställes för hand, men i gamla dagar pressades med skurna stockar. A. L. R.

Lädersköldpadda, *Dermatochelys s. Sphargis coriacea*, *zool* Se Sköldpaddor.

Lädertapeter. Se Tapeter.

Läffler, Leopold Fredrik (Frits) Alexander. Se Leffler 6 (sp. 20).

Läge, *mus.* 1. Ett ackords anordning: a) med

afseende på öfverstämmans intervall, hvarvid läget kallas oktavläge l. *1:a läge*, om oktaven ligger öfverst, tersläge l. *2:a läge*, om tersen, och kvintläge l. *3:e läge*, om kvinten ligger öfverst; b) med afseende på intervallernas afstånd inbördes, så att läget kallas *trångt*, om intervallerna ligga så nära hvarandra som möjligt, *spridt*, om de ligga längre skilda. — 2. Vid violinspel detsamma som position, d. v. s. det ställe, där vänstra handen fattar instrumentets hals. Detta sker i *1:a läget*, om pekfingret kan gripa strängens lägsta ton näst öfver grundtonen, i *2:a läget*, om fingret kan gripa andra tonen, i *3:e läget*, om det kan gripa tredje tonen, o. s. v. Jfr Applikatur. A. L.*

Lägenhet, *kam.* 1. Egoområde å land eller i vatten (torp, utjordar, skogstrakter, kvarn- och sågplatser, fisken m. m.), som icke ingått i hemmans skattläggning (se Hemman), utan betraktas som från äldre tider för sig bestående egendom. — 2. Tillhörighet till hemman, såsom torp, kvarnar m. m., som fått sig åsatt särskild ränta eller kronotionde eller varit roterad. — 3. Område, som från fastighet upplåtits under nyttjanderätt (se Jordafsöndring). Lägenheter af första slaget skola vara i jordeboken upptagna och i jordregistret (se d. o.) uppföras på eget upplägg. De af andra slaget ha äfven skolat införas i jordeboken, men genom grundskatternas afskrifning och roteringens upphörande ha förutsättningarna härför bortfallit. Afsöndringar för alltid skola numera blott antecknas i jordeboken och skola i jordregistret upptagas på samma upplägg som stamfastigheter. Om lägenhets afstående för allmänt behof se Expropriera, sp. 1180. C. v. O.

Lägenhetsarrende, *jur.* Se Legoaftal, sp. 53.

Lägenhetsstreck, den inskränkning i politiska rösträtten, som före allmänna rösträttens införande bestod däri, att egare af hus å landet, som icke egde eller med stadgad åborätt innehade jorden, hvarå huset var uppfördt, i sin egenskap af husegare saknade den fastighetsegare eljest enligt 14:e § R. O. tillerkända rösträtten till Andra kammaren.

Läger, *krigsv.*, kallas truppers härbärgerande, då detta icke sker i hus (kantonering, kasernering), baracker likväl undantagna. Alltefter som baracker, hyttor eller tält — vanligen stora tält — användas för att skydda manskapet mot väderleken, benämnes härbärgeringssättet barack-, hytte- eller tältläger. Om åter af manskapet burna tält (s. k. skyddstält) användas, går lägret vanligen under benämningen bivack (se d. o.). Konsten att anordna läger utvecklades i hög grad af romarna, hvilka alltid lägrade i läder-tält eller baracker inom ett fyrkantigt område, hvilket på alla sidor omgafs med vall och graf, som hade sina väl skyddade portar och som i händelse af motgång tjänade som tillflyktsort och stöd för hären (se Castra med fig.). De vandrande folken lägrade vanligen under bar himmel på en af deras vagnar omgärdad plats (*vagnborg*). Småningom började man använda tält och hyttor, och mot slutet af medeltiden hade det romerska sättet att uppföra (”slå”) läger nästan öfverallt kommit till heders och användes ända in på 1600-talet. Under detta och under 1700-talet hvilade trupperna alltid i tält, som medfördes på särskilda tältvagnar, som tillhörde trossen, till följd hvaraf denna blef särdeles stor och menligt inverkade på truppernas rörlighet. Med franska revolutionen försvunno tälten. Arméerna blefvo för stora, för att tält skulle kunna anskaffas för dem, och rörelserna blefvo så hastiga, att man icke hann få fram tälten. Under det rörliga kriget hvila trupperna numera i bivack eller i kvarter, och läger användes endast, där krigföringen blir stillastående, såsom vid inneslutna fästningar, vid förbindelsevägar, under stilleständ o. s. v. I fredstid kommer läger däremot ofta till användning, då trupper sammandragas till öfningar; och om detta år efter år sker på samma ställe, gör man där ofta anordningar för att befordra truppernas välbefinnande, hvarigenom s. k. stående läger (ståndläger) uppkommit. — Tältlägret anordnas i Sverige vanligen i gator (*tältgator*), så att hvart kompani eller hvar skvadron bildar en eller två sådana, vinkelräta mot fronten. Hvarje gata utgöres af två mot hvarandra vända tältrader med ganska stort mellanrum sinsemellan. I tältgatan ha hästarna vid kavalleriet sin plats. Den smala gata, som uppkommer emellan två tältraders baksidor, kallas *brandgata*. Framför lägrets front kommer uppställningslinjen och framför denna, midt framför hvarje regementes eller fristående bataljons läger, lägervakten. Strax bakom tältgatorna uppslå officerarna sina tält, och där bakom uppkör trossen, inrättas kök eller kokgropar, anordnas marketenterier o. s. v. Tältlägren ha på våra mötesplatser numera till stor del fått vika för baracklägren. Barackerna, af trä, placeras så, som förhållandena bäst medge; förläggningen ordnas som i kaserner. Jfr Befäst läger och Koncentrationsläger. C. O. N.

Lägerarbeten, *krigsv.*, kallas med ett gemensamt namn samtliga anordningar för tillgodoseendet under tillfällig förläggning 1) af truppernas och hästarnas behof af skydd mot oblid väderlek, 2) af underlättnad vid proviantens tillredande och beredandet af vattentillgång samt 3) af snygghetsanstalter. Till skydd mot oblid väderlek uppföras *tälthyddor*, *skärmskydd* eller *lägerhyddor* för truppen samt *vindskydd* eller provisoriska *stall* för hästarna; mot köld anordnas *nying*. För underlättandet af proviantens tillredande anordnas *kok-* och *stekgrafvar*. För förbättrandet eller beredandet af vattentillgången rensas befintliga eller upptagas nya *brunnar*, anordnas *filtrer*, beredas *vattningsställen* eller tillverkas *vattningshoar*. Slutligen anordnas alltid, då trupp skall kvarstanna å samma plats minst ett halft dygn, *latriner*, som läggas från vindsidan och bestå af 0,5—1 m. breda och djupa grafvar med tvärs öfver dem ställda pålkryss med längsgående sitt- och ryggstänger; det hela omges af en lämplig inhägnad. L. W:son M.

Lägerfästning. Se Befäst läger och Fästning, sp. 311, samt Befästningskonst, sp. 1200.

Lägerhydda, *krigsv.*, för trupp i fält, som under längre tid och särskildt under oblid årstid skall bivackera, anordnad tillfällig bostad, som vanligen uppföres af störar och ris eller halm eller ock af bräder. De förra byggas antingen som skärmhyddor (se fig.) eller runda; brädhyddorna göras alltid fyrkantiga. Under kallare års-

l anordnas jordhyddor, som nedskäras 1,5 och förses med beklädnad af bräder eller ris, ed eldstad och med sluttande tak af bjälkar, brär och jord eller snö. Äfven för fredsbruk ha lä-

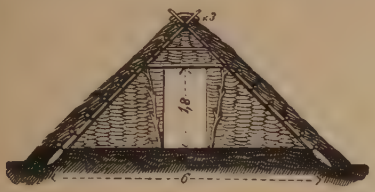

rhyddor kommit till användning å våra mötesatser. Redan 1843 uppfördes sålunda å Kronobergs hed ett hyddläger, bestående af halmhydor i pyramidform med 16-kantig bas; och sedan öningstiden utsträckts, ha stora och med mera omsorg utförda trähyddor uppförts (jfr Barack, . 891). L. W:son M.

Lägermästare, *krigsv.* Se Fortifikation, sp. 927.

Lägersmål, *jur.*, är i vidsträckt mening liktydigt ed olofligt köttsligt umgänge mellan man och vinna. I en inskränktare och vanligare bemärelse betecknar detta ord sådant olofligt umgänge, m ej utgör blodskam, hor eller våldäkt (se dessa ord). I nutida lagar bestraffas dylika gärningar endast i vissa kvalificerade fall, såsom då gärningen föröfvats med kvinna under 15 i nyare lagar under 16) år, då densamma innefattar missbruk af vårdnadsplikt, då någon beredt sig illfälle till densamma genom hot (utan att våldäkt kan anses föreligga) eller genom bedrägligt örfarande. I svensk lag är straffskyddet i samtliga dessa hänseenden relativt outveckladt. Jfr ock Lönskaläge. — I civilrättsligt afseende an under vissa förhållanden ett lägersmål grunda ktenskapliga rättsverkningar, s. k. ofullkomnade ktenskap (se Äktenskap). N. S—g.

Lägervakt, *krigsv.*, kallas den vakt, som utsätes till skyddande af ett läger eller en bivack. Se Läger. C. O. N.

Lägervall, *sjöv.* Se Vall.

Lägesenergi, *fys.* Se Energi.

Lägg. 1. *Anat.*, hos människan den del af nedre lemmen, som sträcker sig från knäet till foten. Läggen (se plansch till art. Människan) är ojämnt konisk, och stommen för densamma utgöres af 2 knotor. Den större, mera medialt och något framåt belägna, benämnes kenbenet (*tibia*) och är af trekantig form. Dess främre kant och främre inre yta äro kännbara hela sträckan från knäet till inre fotknölen, som r en del af detta ben. Dessa delar täckas endast f huden och äro därför ömtåliga för tryck och tötar: den skarpa främre kanten skär genom huden äfven vid stöt mot trubbiga föremål. Den tunnare, flerkantiga, mera lateralt-bakåt belägna knoan är vadbenet (*fibula*), hvaraf blott båda ndarna äro kännbara: den öfre lateralt under knäet, en nedre såsom laterala fotknölen. Ofvan de båda notornas nämnda nedre ändar, fotknölarna, är ggen smalast och kallas där smalbenet. Uppåt fvergår detta i den bakåt och åt sidorna frampringande vaden. Smalbenet har föga märkbar muskulatur, mest blott senor utanpå och emellan knotorna jämte fett. Detta är dock tillräckligt att hos ordinärt feta kvinnor ge den som skön prisade rundningen, med jämn öfvergång till vaden. Hos mannen är öfvergången tvärare; och hos honom, liksom i allmänhet hos magra personer, framspringer tillika bak på och längs åt smalbenet den huden upplyftande *akillessenan* (se d. o. och Gastrocnemius med fig.). Vaden får sin volym och form af två lager platta muskler, af hvilka det yttre har sitt ursprung på lårbenet och därigenom kan böja knäet äfvensom stadga lårets och läggens ställning mot hvarandra vid ståendet. De öfvergå eljest båda i akilles-senan och sträcka foten bakåt, liksom några andra, på läggens baksida, djupare belägna muskler, hvilka äfven böja tårna. De främre böja i allmänhet foten fram mot läggen och sträcka tårna. En för flera, såväl främre som bakre, muskler gemensam, viktig verkan är den att understödja och lyfta fotens hvalf, hvadan ock deras försvagning genom obruk eller af andra skäl ofta är en bidragande orsak till plattfot (se d. o.). — Vadmuskulaturens styrka — och öfver hufvud vadens tillvaro hos människan — är ett nödvändigt villkor för eller en följd af hennes upprätta ställning. Intet djur har vad. — Lägg kallas äfven den bakre delen af låret och skanken hos slaktad boskap. — 2. *Sjöv.* Se Ankare 1 (*a*) och Knä 2. — 3. Tidningsteknisk benämning på inhäftad samling af pågående tidningsårgångs i följd ordnade nummer; äfven af tryckpressen uppräknadt och levereradt visst antal, t. ex. 50 eller 100, tidningsexemplar. — 4. Se Handskrift, sp. 1366. 1. G. v. D.*

Lägga bi, *sjöv.* Se Bi.

Lägga om bord, *sjöv.*, säges om ett fartyg, när det med eller utan afsikt kommer i så nära beröring med ett annat fartyg, att skada däraf uppstår eller kan uppstå. Jfr Bord 2 och Ombordläggning. L. H.*

Lägga till spels, *sjöv.*, lägga ankarkättingen i den å spelet befintliga tandkransen och i öfrigt klargöra den för ankarets hemvindning. (Jfr Gångspel.)

Lägga upp bidevind, *sjöv.* Se Bidevind.

Lägnum, socken. Se Längnum.

Lägra, *jur.*, ha köttslig beblandelse med en kvinna. Se Lägersmål.

Lægran skans i Norge, Stod socken och Nordre Trondhjems amt, byggdes under Kristian V:s tid, men var redan 1699 förfallen. L. iståndsattes och fick besättning 1718, men nu finnes knappt något spår af densamma. L. W:son M.

Lägre allmänna läroverk. Se Lärdomsskola.

Lägre elementarläroverk. Se Lärdomsskola.

Lähme, ty. Se Föl-lamhet.

Läkarbetyg. Se Läkarintyg.

Läkarbok (Läkebok), hjälpreda i läkekonst, afsedd för deras behof, som, till följd af svårighet att vid påkommande fall tillräckligt hastigt erhålla läkarhjälp, äro hänvisade till självhjälp. Jämte det gagn sådana böcker, vanligen kallade ”husläkare”, ”hemläkare” e. d., kunna bereda dem, som bo i landsändar med bristfälliga kommunikationer eller där läkare ej finnas på nära

håll, ha de äfven sina vådor. Dessa bestå dels i okritiska personers missuppfattning af det lästa, dels i oroande tillämpning på sig själfva och andra af i läkarboken beskrifna symtom. Läkarböcker för allmänhetens bruk ha funnits och finnas i alla länder. I Sverige funnos sådana redan under medeltiden. En samling af detta slag, bestående af tio olika läkarböcker och spridda läkedomsråd, har utgifvits af G. E. Klemming i "Läke- och örteböcker från Sveriges medeltid" (1883—86; i Sv. fornskr.-sällsk:s samlingar). Häri ingår bl. a. Vadstenamunken Peder Månssons (se d. o.) läkebok från 1522, hvilken, liksom flera af de i nämnda samling intagna läkarböckerna, till stor del utgöres af rön om örters krafter och dygder, åderlåtning m. m. Från 1500-talets senare del härröra bl. a. Benedictus Olai, "Een nyttigh läkere book" (1578), och ärkebiskop Olaus Martinis "Läkiarebook" (utg. först 1879, af J. V. Broberg), från något senare tid Arvid Månssons "Practica" (1642; ny uppl. 1645) och "Örtabook" (som upplefde 8 uppl. 1628—54). Af populära svenska läkarböcker från nyare tider förtjäna nämnas D. Tissot, "Goda råd och underrättelser angående helsan" (öfv. af H. Schützer, 1764; 2:a uppl. 1768), C. J. Hartman, "Husläkaren" (1828; 7:e uppl., utg. af O. F. Hallin, 1880), A. T. Wistrand, "Handbok i husmedicinen" (1840; 10:e uppl. 1904), J. Pontén, "Läkebok" (1841; 2:a uppl. 1851), J. G. Collin, "Allmän husläkare" (I—III, 1858—59), C. E. Bock, "Helsolära" (I—III och suppl., 1863—64; 2:a uppl. 1870), W. Uhrström, "Hemläkaren" (1881; 2:a uppl. 1886), O. F. Hallin, "Helsan framför allt. Helso- och sjukvårdslära" (1884—85) och E. W. Wretlind, "Läkarebok för alla" (1893—1902). Kända läkarböcker från senaste tiden äro dessutom utgifna af bl. a. M. Asplund (1895), E. Mitander (1899—1901; ny uppl. 1906—07), C. Dahlborg (1901), J. Lagerholm (1903—04), Henr. Berg (1903—05), A. Sperling (1906), P. Panum (1909) m. fl. R. G.

Läkardistrikt. För tillgodoseende af den allmänna hälso- och sjukvården å landsbygden är riket indeladt i vissa distrikt, s. k. provinsial- och extra provinsialläkardistrikt, hvart och ett med sin särskilda tjänsteläkare. Läkarna i provinsialdistrikten aflönas af staten och utnämnas af K. M:t på förslag af Medicinalstyrelsen; i de extra provinsialläkardistrikten aflönas och tillsättas läkarna i regel af vederbörande kommunalmyndighet, dock finnas åtskilliga extra provinsialläkare, till hvilkas aflöning staten bidrager med visst belopp och som då tillsättas af Medicinalstyrelsen. Provinsialläkardistrikten äro f. n. (1912) 161, de extra provinsialläkardistrikten *utan statsbidrag* 106 och de extra provinsialläkardistrikten *med statsbidrag* 42. 1904 tillsattes en k. kommitté med uppdrag att verkställa utredning, huruvida genom omreglering af läkardistriktens indelning hälso- och sjukvården å landsbygden skulle kunna bättre än hittills främjas. Enligt denna kommittés förslag skola provinsialläkardistrikten ökas med 48 distrikt och de extra provinsialläkardistrikten minskas med 59. Förslaget är ännu delvis beroende på K. M:ts pröfning och riksdagens beslut. En väsentlig ökning af provinsialläkardistriktens antal genomfördes emellertid på grund af detsamma under 1911. Jfr Distriktsläkare. R. W.

Läkarförening (Läkareförening). Se Läkarsällskap.

Läkarintyg, Friskbetyg, Sjukbetyg, äro utlåtanden, hvilka innehålla ett på läkarens sakkunskap stödt vittnesbörd rörande sådana förhållanden, som af betygsgifvaren själf kunnat iakttagas, samt slutsatser däraf. Läkarintyg skall följaktligen grunda sig på föregången undersökning samt, med angifvande af dess ändamål, vara i så bestämda och tydliga ordalag affattadt, att läkarens åsikt med visshet kan af intyget inhämtas. Däri bör ock vara intagen uppgift om tiden och stället för undersökningen, och intyget skall, om det är afsedt att åberopas inför domstol eller annan offentlig myndighet, vara bestyrkt med orden: "hvilket härmed på heder och samvete intygas". Det forna *beedigandet* af läkarintyg är nämligen afskaffadt genom ett k. br. af 13 juli 1887. R. W.

Läkarsällskap (Läkaresällskap), förening med hufvudsaklig uppgift att i vetenskapligt hänseende främja läkekonsten. Redan sedan längre tider tillbaka ha läkarna i olika länder slutit sig tillsammans i sådana föreningar. I vårt land stiftades det första egentliga läkarsällskapet 1792 i Stockholm af K. Carlander; detta sällskap, Societeten, räckte endast $1^1/_2$ år. Det äldsta och största af de vetenskapliga läkarsällskapen i Sverige är Svenska läkarsällskapet (se d. o.), som började sin verksamhet 1808. Bland andra svenska sådana sällskap märkas Uppsala läkareförening, Göteborgs läkarsällskap och Lunds läkarsällskap. En del läkarsällskap, bildade inom olika landskap, ha ock tidtals varit verksamma, men dessa ha i allmänhet numera ingått som lokalföreningar i den (1893) 1901 bildade Allmänna svenska läkareföreningen (se d. o.), till hvilken f. n. äro anslutna 24 lokalföreningar inom landets alla delar. Genom sammanslutning af vissa tjänsteläkare med gemensamma intressen ha bildats Svenska militärläkarföreningen, Svenska provinsialläkarföreningen, Lasarettsläkarföreningen och Svenska stadsläkarföreningen m. fl. — Om Finska läkarsällskapet se d. o.

Läkearun, *bot., farm.* Se Erythræa.

Läkeblad, *bot.* Se Plantago.

Läkebok. Se Läkarbok.

Läkemedel (lat. *medicame'ntum, reme'dium,* grek. *fa'rmakon*), i inskränkt mening de natur- eller konstprodukter, som företrädesvis användas för att, då sjukdom uppträdt i en organism, bidraga till det normala tillståndets återställande. Denna bestämning af begreppet läkemedel är visserligen till icke ringa del godtycklig, men torde dock motsvara den allmännaste föreställningen om, hvad man kallar läkemedel. Om detta begrepp däremot tages i sin vidsträcktaste mening, är det snart sagdt oändligt omfattande, enär det ges få föremål i den yttre världen eller få verksamhetsyttringar af en organism, hvilka icke på ett eller annat sätt kunna tjäna till häfvandet af ett sjukdomstillstånd. Många läkemedel, som under vissa, afpassade förhål-

nden kunde bidraga till aflägsnandet af en sjuk-m eller ett eller flera sjukdomssymtom, kunna der andra förhållanden visa helt motsatta verk-ngar. Exempel på sådana läkemedel ge de i lä-konsten använda gifterna, hvilka, i liten och mplig mängd (”dos”) använda, kunna verka myc-t välgörande, men i för stor dos eller på annat tt orätt använda lätt medföra fara för hälsa och . De i medicinen använda läkemedlen hämtas ån naturens alla tre riken, dock numera minst ån djurriket, enär animaliska läkemedel blifvit senare tid mer och mer bortlagda, t. ex. de ånga från såväl högre som lägre stående djur mtade kalkhaltiga ämnen (bezoar, kräftstenar, nvalfiskfjäll”, ostronskal, koraller m. m.), hvilka ro upptagna i äldre farmakopéer. Den oorga-ska världen lämnar en mängd läkemedel, såsom ånga metaller, alkalier, alkaliska jordarter jämte ras salter och andra beredningar, syror o. s. v. örsta antalet läkemedel erhålles dock ur växt-ket i form af ”droger” och ur dem framställda ståndsdelar af mycket olika beskaffenhet i ke-iskt och farmakodynamiskt hänseende, från de in-fferenta kolhydraten (såsom stärkelse, socker d.), fetterna (de många olika slagen af oljor d.), balsamer och hartser till de kraftigt verk-mma, i något större doser i regel mycket giftiga kaloiderna. Under senare årtionden har den ke-isk-tekniska industrien lämnat ett utomordentligt ort antal läkemedel, utgörande dels isolerade rksamma beståndsdelar ur tidigare använda dro-r, dels fabriksmässigt framställda nya föreni-ar. Ledd af erfarenheter från djurexperiment h från sjuksängen ang. olika ämnens och kemi-ka kombinationers verkningar, konstruerar man lanmässigt nya läkemedel med särskildt önskade genskaper, hvarefter dessa nyheter med hänsyn ll sina verkningar undersökas i farmakologiska boratorier samt pröfvas vid sjukdomsfall. Så rundas alltmer en ”rationell sjukbehandling” i t. f. den tidigare, mera planlöst trefvande eller mpiriska. En mängd äldre medel, droger och pre-arat ersättas af nya och bli öfverflödiga, en om-ättningsprocess, som naturligtvis äfven i väsent-g mån betingas af den alltmer vidgade kunska-en om sjukdomarnas orsaker och natur. Så har ramför allt upptäckten af de sjukdomsalstrande ikroorganismerna kraftigt bidragit att omgestalta jukbehandlingen äfven med hänsyn till använd-ing af läkemedel. Vidare har den moderna kirur-iens storartade utveckling äfvensom erfarenhe-rna om den stora betydelsen af klimat- och diet-ehandling, gymnastik, massage, bad, värme . m. på stora områden undanträngt eller åtmin-one inskränkt den medikamentösa terapien. xempelvis må erinras om den allt oftare förekom-ande operativa behandlingen af mag- och tarm-kommor (blindtarmsinflammationen) m. fl. ”invär-s” sjukdomar, om sanatoriebehandlingen af ngsot, om gymnastik-, massage- och värmebehand-ngen af reumatiska åkommor m. m. Om sålunda e egentliga läkemedlen undanträngas på vissa åll, så göra de landvinningar på andra i form af ya antiseptica, smärtstillande och sömngifvande edel o. s. v. Äfven ur djurriket hämtas åter läke-edel af egendomlig art, såsom anti-difteriserum h andra ”antitoxiska sera”, preparat från sköldkörtel och binjurar (adrenalin) o. s. v. De faktiskt använda läkemedlen växla på grund af nu antydda förhållanden ganska hastigt, och blott ett mindretal kvarstår sedan gamla tider som bepröfvadt och relativt oumbärligt. Af de många nyheterna äro flera visst icke förbättringar, utan råka snart i glömska, sedan de en kort tid utbasunats af fabrikanterna och ej sällan äfven af läkare, som gå fabrikanterna till handa med intyg och mer eller mindre i reklamsyfte tillkomna uppsatser i tidskrifter o. d. Jfr Farmaceut, Farmaci, Farmakodynamik, Farmakognosi, Farmakologi och Hemliga medel. C. G. S.

Läkkött, *patol.* Se Bensår.

Läkt, *skogsv.* Se Trä.

Läm, *jaktv.* Se Giller.

Läma, släktnamn, som plägar tilläggas alla de personer, som i Sverige under medeltiden förde två snedbjälkar i vapnet. Af dessa personer har dock endast en verkligen burit detta namn, nämligen riddaren Håkan Jonsson L., som mellan åren 1310 och 1319 nämnes som konung Birgers marsk och äfven tog verksam del i den följande förmyndarstyrelsen. Hans ättlingar, af hvilka många äfven kallade sig L., förde däremot ett helt annat vapen: en fyrdelt sköld med trappskurna rutor i två fält, den s. k. Välungesläktens vapen, hvilket bars äfven af Håkan Jonssons broder, riddaren Tuke Jonsson, och dennes söner. Håkan Jonssons släkt utdog i slutet af 1400-talet. — I senare tid har Lämanamnet orätt tillagts en mängd personer, hvilka till sköldemärke förde två snedbjälkar, ett vapen, som liknade Håkan Jonsson Lämas. Förnämst af dessa är drotsen Mattias Kettilmundsson (se d. o.). — Vidare betecknas med detta namn den talrika ätt, som härstammade från Birger jarls oäkta son herr Greger l. Gregers (d. 1276). Den förnämste af hans ättlingar var sonsonen, riddaren Greger Magnusson, som var lagman i Västmanland och under två skilda perioder på 1330-talet konung Magnus Erikssons drots. 1338 blef han som hufvudman för det aristokratiska partiet af konungen drifven i landsflykt, hvarvid hans egendomar indrogos. Först vid ryska krigets början (1350) fick han tillåtelse att återkomma, men fann i detta krig sin död. Från hans broder, Karl Gregersson, härstammade de medlemmar af denna släkt, som nämnas under 1400-talet. Till denna släkt hörde äfven ärkebiskopen i Uppsala Birger Gregersson (d. 1383; se d. o.). Ätten, hvilken torde kunna kallas *den oegentliga Läma-ätten*, utdog i midten af 1470-talet, med riddaren Greger Bengtsson. — Ej otroligt är, att Håkan Jonsson L., Mattias Kettilmundsson och jarlasonen Greger på något sätt voro befryndade, ehuru det numera är omöjligt att bevisligen ådagalägga denna släktskap. K. H. K.*

Lämmelsläktet, *Myodes* s. *Lemmus*, *zool.*, hör till underfam. sorkar (*Arvicolini*), fam. mössdjur (*Muridæ*) och ordn. gnagare (*Glires*) bland däggdjuren. Det har undersätsig och klumpig kropp, stort hufvud, korta ben och svansen kortare än bakfötterna. Ögonen äro små, öronen döljas fullkomligt i hårfällen, tandraderna äro jämbreda, och underkäkens bakersta kindtand är försedd med fyra emaljslyngor. — De fyra hithörande arterna

äro hemma i fjälltrakterna, tallskogsområdet och på tundrorna i den höga norden. Sedan de till följd af sin starka förökning blifvit mycket talrika, börja de företaga stundom vidsträckta vandringar. Under dessa uppträda de ofta i massor på ställen, där de annars icke förekomma, och anställa därvid stor förödelse på säd, gräs och buskväxter. Också ha dessa vandringar sedan långliga tider tillbaka ådragit sig uppmärksamhet af både lärda och olärda. Lämlarna äro ilskna och sätta sig till motvärn, då man vill taga dem; äfven angripa och bita de personer, som komma i deras omedelbara närhet. Deras föda utgöres endast af växtämnen. De yngla mer än en gång hvarje år. De gräfva gångar i mossan och jorden samt tillreda där sina bon af sönderbitet gräs, löf, fina rötter, mossa m. m. — Blå- l. skogslämmeln, *M. schisticolor*, har framfötternas klor mindre än bakfötternas, svansen ungefär af hufvudets halfva längd och räckande till roten af bakfötternas klor. Färgen är skiffergrå, undertill något ljusare, med en rostbrun fläck på korsryggen; kroppens längd utgör 93 och svansens 15 mm. Inom Sverige har denna art sitt förnämsta utbredningsområde i Dalarna, hvarifrån utvandringar iakttagits (1871—72, 1895) till Värmland, Närke och Västmanland. Dessutom lefver den i Norge, Finland och östligaste Sibirien, i täta och vilda barrskogar i bergstrakter. I sina rörelser är den snabbare än de följande arterna. — Fjällämmeln l. lämmingen,

Fjällämmeln.

M. lemmus (se fig.), har framfötternas klor större än bakfötternas, svansen kortare än hufvudets halfva längd och räckande till bakbenens hål. Färgen är svart på nosen, pannan, nacken och framryggen, rostgul på bakryggen och ljusare rostgul undertill; kroppens längd stiger till 150 och svansens till 17 mm. Denna lämmel är hemma på de högre fjällen och förekommer i Sverige från nordligaste Värmland till finska gränsen. F. ö. träffas den i Norge samt finska och ryska Lappmarkerna ända till Hvita hafvet. Den vistas vanligen ofvanför tallskogsområdet i björkskogens, dvärgbjörkens och videts regioner, stundom äfven högre upp, i grannskapet af den eviga snön. Där gräfver den sig gångar och tillreder sitt bo under tufvor och stenar. Olika orsaker (intensivare fortplantning, för ungarnas utveckling särskildt gynnsamma vintrar) torde samverka till, att lämmeln under vissa år (''lämmelår'') uppträder i vida större antal än vanligt. Under dylika år äro vandringarna särskildt iögonenfallande. Då lämlarna äro stadda på vandring, gå de rakt fram, sky inga hinder och simma öfver floder, sjöar, sund och fjärdar. Under dessa vandringar, som stundom sluta först vid Bottniska viken eller hafvet utanför Norges kust, omkomma milliontals lämlar till följd af regnig och kall väderlek, rofdjurs förföljelser, olycksfall o. s. v. Det är hufvudsakligen denna art, som genom sitt temporära uppträdande i oräkneliga massor blir skadlig. Rörande dessa vandringars natur och orsaker har påvisats att, medan lämlarna under fortplantningstiden äro tämligen stationära, börja de mot hösten sprida sig, ofta visserligen i långa sträckor i en bestämd riktning; dock sker denna spridning i själfva verket åt alla håll, ej blott nedåt fjällryggen, utan ock uppåt ända till glaciärerna. Ett stort antal stannar kvar i sin hembygd, i vide- och björkregionen. C. R. S. (L—e.)

Lämming, *zool.* Se Lämmelsläktet.

Lämneå, åkerbrukskoloni. Se Föreningen till det godas befrämjande.

Lämugilder, fsv. (af *læma*, slå, krossa). Se Björn, sp. 574.

Lämånar, *sjöv.* Se Vigflekar.

Län. 1. (Förläning, Donation), lat. *fēū'dum*, en inkomst, en rättighet e. d., som kronan eller annan makthafvande öfverlämnade åt någon att inneha och nyttja mot viss tjänst, krigstjänst, civil ämbetstjänst eller annan förpliktelse, eller som belöning för redan gjorda tjänster i ett eller annat afseende. Äfven själfva *området*, där de förlänade rättigheterna utöfvades, kallades län. Om länsinstitutets uppkomst och utveckling se Länsväsen (där ock, å sp. 207, det hit hänvisade lifstidsfriheter förklaras). — 2. I Sverige och Finland benämning på de områden, i hvilka riket är indeladt i och för den högsta civilförvaltningen i orterna. *Sverige* är f. n. indeladt i 24 län. (Hufvudstaden hör ej till något af dessa, utan bildar ett särskildt öfverståthållarskap.) Beräknas samtliga länens areal vara 447,470 kvkm., upptager hvart län i medeltal en areal af 18,644 kvkm., men länen äro till vidden ytterst olika. Så har det största, Norrbottens, 105,520,$_{29}$ kvkm., men det minsta, Blekinge, endast 3,014,$_{73}$ kvkm. ytinnehåll. Äfven med afseende på folkmängden äro de hvarandra mycket olika. I genomsnitt räknade 1910 hvart län 215,840 inv.; största folkmängden hade Malmöhus län, 457,214, minsta Gottlands, 55,217. — I spetsen för länets styrelse står en landshöfding i egenskap af K. M:ts befallningshafvande med biträde af underordnade tjänstemän. (Om länsstyrelsens och underlydande myndigheters organisation och befogenhet se Kunglig majestäts befallningshafvande, Landsstaten och Landtregering.) Länet är deladt i fögderier, som omfatta ett större eller mindre antal länsmansdistrikt. Länet är i Sverige icke endast ett område för den kungliga förvaltningen, utan äfven ett kommunalt område. (Ett län, Kalmar län, är dock deladt i två dylika kommuner.) Länskommunens angelägenheter handhas af en representation, kallad landsting (se d. o.), och dess underafdelningar äro härad samt socknar och städer. (Inom länet belägna

städer med minst $^1/_{150}$ af rikets hela folkmängd göra dock icke till läns- l. landstingskommunen.) Länet eller, rättare sagdt, landstingsområdet utgör äfven området för skogsvårdsstyrelsernas (se d. o.) verksamhet. Länet bildar vidare ett särskildt område vid skattetaxeringarna, i det att för hvart län årligen utses en s. k. pröfningsnämnd (se d. o.) för granskning af taxeringarna och pröfning af mot taxeringsnämndernas beslut anförda besvären och anmärkningarna. Länet har äfven politisk betydelse. Dels väljas nämligen ledamöterna i riksdagens Första kammare af landstinget till ett antal, som beror på landstingsområdets folkmängd (städer med minst $^1/_{150}$ af rikets folkmängd bilda dock egna valkretsar), dels utgör länet eller viss del däraf valkrets för utseende af ledamöter i riksdagens Andra kammare. Länet är därjämte området för ett (Kalmar och Älfsborgs län för två) hushållningssällskaps (se d. o.) verksamhet. Länet är således ett viktigt led i statsförvaltningens och självstyrelsens organisation.

Den nuv. länsindelningen ledes i sina hufvuddrag tillbaka till 1634 års regeringsform, enligt hvars 23:e § landtregeringen i det egentliga Sverige fördelades i 12 ”höfdingedömmen” eller ”gouvernement” med särskildt bestämda residens. Man följde vid denna fördelning i några fall, så vidt det lät sig göra utan olägenhet, den uråldriga landskapsindelningen, i det att man lät ”höfdingedömmets” eller länets gränser i det hufvudsakliga sammanfalla med landskapets. Så var händelsen med Upplands, Västmanlands, Östergötlands, Södermanlands och Kopparbergs län. Men å andra sidan tvekade man ej att klyfva ett landskap i flera län (Västergötland i Skaraborgs och Älfsborgs län, Småland i Kronobergs och Kalmar län) eller låta ett län omfatta flera landskap (Närke och Värmland sammanslogos till ett län med residens i Örebro; hela Norrland och Lappland bildade ett län med residens i Hudiksvall). Af Stockholms stad bildades ett öfverståthållarskap. Sedan de lyckosamma krigen mot Danmark 1643—45 och 1657—58 ökat det egentliga Sveriges område med landskapen Jämtland, Härjedalen, Gottland, Blekinge, Skåne, Halland och Bohuslän, ökades naturligtvis också länens antal. Man tycktes dock ej vara benägen att fastslå bestämda gränser för dem eller hålla på de gamla länens. Det heter nämligen i 1660 års regeringsforms 10:e §: ”Hvad landshöfdingedömens indelning och residence vidkommer, så finne vi, att detta intet så noga kan hållas och observeras, utan står till konungens och regeringens godtyckio efter statens trångmål och tidernes förändring att måga dem samme contrahera, förmera eller förandra”. Men i 1719 års R. F. (§ 32) och likaså i 1720 års (§ 38) bestämdes länens antal till 20, nämligen Upplands, Roslagens, Stockholms, Skaraborgs, Kronobergs, Jönköpings, Västmanlands, Östergötlands, Södermanlands, Älfsborgs, Kalmar, Kopparbergs, Närkes och Värmlands (Örebro), Västernorrlands, Västerbottens, Gottlands, Malmö, Kristianstads, Blekinge, Hallands samt Göteborgs och Bohus. Genom utbrytningar ur dessa län bildades sedermera ytterligare 4 län, nämligen 1762 Gäfleborgs län (Gästrikland, Hälsingland och Härjedalen, som utbrötos ur Västernorrlands län), 1779 Värmlands (genom Närkes och Värmlands fördelning på skilda län), 1810 Jämtlands (landskapen Jämtland, som skildes från Västernorrlands, och Härjedalen, som skildes från Gäfleborgs län) och s. å. Norrbottens (norra delen af landskapet Västerbotten och af Lappland, som skildes från Västerbottens län). Sedan 1810 har antalet af rikets län varit 24, med undantag af 1819—24, då Öland var skildt från Kalmar län och bildade ett eget höfdingedöme.

I *Finland* motsvaras den svenska landshöfdingen numera af guvernören. De finska länens antal är för närvarande 8. Beräknas Finlands areal till 373,603,$_8$ kvkm., blir hvart län i medelstorlek 46,700,$_5$ kvkm. Men disproportionen i länens ytvidd är i Finland liksom i Sverige betydlig: det största länet, Uleåborgs, har en areal af 165,641 kvkm., det minsta, Nylands, af 11,872 kvkm. Folkmängden var 1910 i medeltal för hvarje län 390,033; största folkmängden hade Viborgs län, 525,148, minsta S:t Michels, 198,859. De finska länen ega icke som de svenska kommunal betydelse; däremot äro de liksom i Sverige af politisk vikt, i det att valkretsarna vid utseende af landtdagsmän utgöras af länen eller delar af dessa.

De svensk-finska länen motsvaras i Norge och Danmark af amt (se d. o.). En efterbildning af de svenska länen äro de ryska guvernementen. 1. (S. B.) 2. (L. Wll.)

Länd (lat. *lumbus*). 1. *Anat.* Bakre delen och sidodelen af mellersta bukregionen emellan bröstkorg och bäcken, med artificiell gräns framåt. Dess fasta stomme utgöres af ryggradens fem ländkotor, på hvilka såväl fram som bak ligga muskler. Inåt bukhålan ligga i denna trakt njurarna jämte delar af groftarmen, blodkärl, nerver m. m. I allmänt språkbruk är dock begreppet ”länd” vacklande, i det att därmed vanligtvis torde förstås endast den bakåt belägna delen af regionen, hvaremot den främre, i den hvälfda buken öfvergående, benämnes ”veka lifvet”. — 2. *Veter.* I ytterläran den del af ryggen, som har till underlag ländkotorna och sålunda sträcker sig från sista refbenet till korset. En kort och bred muskelfyllig länd gör ryggen stark och är därför särskildt önskvärd för ridhästar; är länden lång och smal med svagt utvecklad muskulatur, så att en skarp afsats bildas vid öfvergången i korset, kallas den *instucken*; ryggen blir därigenom svag och sänker sig lätt, hvarvid *svankrygg* uppkommer. Är länden kort, så att afståndet mellan sista refbenet och yttre höftknölen ej är större, än att det hos en medelstor häst kan täckas med en tvärhand, säges hästen vara *väl sluten* l. *tät*; en lång länd åter gör hästen *gles* l. *illa sluten*, hvilket alltid betecknar en viss svaghet i kroppsbyggnaden. Uppåtböjning af ländens öfre kontur kallas *karprygg* (se d. o.); är den däremot sänkt nedåt, säges den vara *insjunken*. 1. G. v. D.* 2. E. T. N.

Ländkota. Se Kota.

Ländler (ty., af *Landel*, ett namn på Österrike ofvanför Enns), ”tyrolienne”, österrikisk runddans (se Dans, fig. 13) i lugn rörelse och $^3/_8$ eller $^3/_4$ takt (långsam vals). Byspelmän pläga improvisera musiken på klarinett, fiol och basfiol. Ländler-musik har komponerats äfven af berömda tonsättare (Beethoven, Schubert, Lanner m. fl.). E. F—t.

Länegränsesynerätt, *jur.* Enligt 14:e kap. 5:e § jordabalken skall vid gränstvist mellan olika län K. M:ts befallningshafvande anmäla tvisten för konungen, som förordnar den däröfver döma må. Den sålunda tillsatta domstolen bär namnet länegränsesynerätt. Jfr k. cirk. 15 juli 1766. E. K.

Länfall. Se Länsväsen, sp. 198.

Länga (holl. *leng*), *sjöv.*, en lösända, antingen öppen eller hopsplitsad till en ring eller ock en sär-

skildt inrättad kort kätting (se fig.). Längan användes att slå om eller fästa på tunnor och andra föremål, som skola hissas eller firas. Jfr Båtlänga, Fatlänga och Haklänga. L. H.*

Längbro, socken i Örebro län, Örebro härad. 3,016 har. 2,019 inv. (1910). Annex till Ansta, Strängnäs stift, Örebro kontrakt.

Längd. 1. *Astron.* (Längd, Longitud, förk. lgd) A. En orts geografiska längd är den vinkel, som ortens meridian bildar med en annan, bestämd meridian (''initialmeridianen'' l. ''nollmeridianen''). Då en karta upprättas öfver endast *ett* land, räknas längden ofta från dess hufvudstad. Men på en världskarta eller på kartor öfver de särskilda länderna i ett sammanhängande arbete har man förr räknat längden från ön Ferros meridian (eller rättare från den meridian, som ligger 20° v. om Paris' observatorium), emedan man ansåg denna meridian lämpligast dela jorden i de båda hälfter, som benämnts Gamla och Nya världen. Numera räknar man dock vanligast från Greenwichs observatorium, ett bruk, som uppkommit därigenom, att den mest brukade nautiska almanacken (''The nautical almanac'') utges i Greenwich. (Jfr H. H. von Schwerin, ''Initialmeridianens historia'', i ''Ymer'', 1886—87.) Man bestämmer den geografiska längden genom att jämföra tiden på det ställe, där man vistas, med tiden för en ort på nollmeridianen (Greenwich), den förra känd genom astronomisk observation på stället, den senare lättast genom på resan medförd kronometer. Två ställens längdskillnad är alldeles liktydig med tidsskillnaden, endast olika uttryckt, nämligen i förra fallet i grader, bågminuter och bågsekunder, i senare fallet i timmar, tidsminuter och tidssekunder. B. Astronomisk längd l. longitud, den vinkel, som en stjärnas latitudcirkel (den genom stjärnan och ekliptikans poler lagda storcirkeln) bildar med den latitudcirkel, som går genom vårdagjämningspunkten. Den kan ock definieras som den båge af ekliptikan, som ligger mellan vårdagjämningspunkten och skärningspunkten mellan ekliptikan och stjärnans latitudcirkel. Längden bildar tillsammans med bredden, eller latituden (se Bredd 3), ett koordinatsystem för bestämningen af stjärnans läge på himmelssfären. Se Astronomiska koordinater, sp. 300. — I den teoretiska astronomien användes ofta, vid angifvande af en planets eller en komets heliocentriska ort, en längd, som icke räknas utefter ekliptikan, utan utefter den storcirkel, som planetens banplan utskär på himmelssfären. Denna längd kallas därför längd i banan. Den räknas från en punkt i banan, hvars vinkelafstånd från noden är lika med nodens heliocentriska längd. — 2. *Fonet.* Se Kvantitet 3. — 3. *Skpsb.* Om mätning af ett fartygs längd se Hufvuddimensioner. 1. E. J. (B—d.)

Längd-bredd-index. Se Hufvudskål, sp. 1230.

Längdgördel, *bygnk.* Se Gördelbåge.

Längdhinder, *sportt.* Se Hinder.

Längdhopp, *idrottst.*, den gren af hoppöfningar, där uppgiften är att medelst ett hopp förflytta kroppen det största afstånd, som möjligt är, genom luften från afsatsgränsen räknadt. Längdhopp sker dels med, dels utan anlopp. I båda fallen markeras afsatsgränsen från en i marken nedfälld planka, som icke får öfverskridas vid satsen. Nedhoppet sker i en till brädden med lös sand fylld grop. Hopplängden mätes vinkelrätt från ansatsplankans yttre kant till bakersta kanten af det bakersta märke med hand eller fot, som hopparen gör i sanden vid nedslaget. Längdhopp förekom som idrottsöfning äfven under antiken, hvarvid användes tyngder (*halterer*, se d. o.) i händerna till hjälp vid ansatsen. I själfva hoppet släpptes dessa tyngder. Hopp med hjälp af dylika hantlar kan man få se äfven i våra dagar vid cirkusuppvisningar o. d., men vid idrottstäflingar äro numera dylika hjälpmedel förbjudna. E. B—ll.

Längd-höjd-index. Se Hufvudskål, sp. 1230.

Längdmått, sådana mått, som tjäna till bestämmande af afståndet mellan en linjes ändpunkter. För detta ändamål nyttjas vanligen måttstock eller måttband, försedda med delstreck, i landtmäteriet mätkedjor. I förstone erbjödo sig som naturligaste längdmått de från människokroppen hämtade: fingerled, tvärhand (handsbredd), tum, aln, famn (urspr. = längden mellan långfingerspetsarna, då armarna hållas utbredda), manslängd o. s. v. På grund af dessas naturliga genomsnittsskillnad hos olika folkstammar uppkom en mångfald af längdmått, som i handel och annan samfärdsel förorsakade stort besvär och mycken tidsförlust vid omräkning till det egna landets mått. Först genom det allt allmännare antagna metersystemet har denna olägenhet undanröjts, om än vid sidan af detsamma de äldre inhemska måttenheterna mångenstädes lefvat kvar länge. Jfr Aln, Famn, Fot, Kvarter, Linje, Mil, Ref, Stång, Tum samt t. ex. Arsjin och Yard äfvensom Metersystemet.

Längdspridning, *artill.* Se Spridning.

Lä'ngelmäki, socken af Jämsä härad och dom-ga, Tavastehus län, Finland. Landareal 330 km.; befolkningen, finsk, 4,356 pers. (1910). onsistoriellt pastorat af 3:e kl., Borgå stift, Ori-si prosteri. A. G. F.

Lä'ngelmäenvesi. Se Kumo 1.

Länghem, socken i Älfsborgs län, Kinds härad. 718 har. 1,245 inv. (1910). L. bildar med Dan-ke, Månstad och Södra Åsarp ett till egaren af orpa säteri patronellt pastorat i Göteborgs stift, inds kontrakt.

Längjum. 1. Socken i Skaraborgs län, Laske ärad. 2,381 har. 788 inv. (1910). Annex till arf, Skara stift, Vånga kontrakt. — 2. Socknen *ängnum* i Viste härad har ock stundom benämnts ängjum.

Längmanska testamentsfonden. Handlanden rik Johan Längman (f. 24 april 1799 i orgå, d. 16 okt. 1863 i Helsingfors) upprättade 0 dec. 1859 i London ett testamente, hvarigenom an donerade större delen af sin hufvudsakligen enom vidsträckt sågverksrörelse förvärfvade egen-om åt svenska och finska folken så, att Sverige ulle erhålla $\frac{2}{4}\frac{9}{5}\frac{5}{0}$ och Finland $\frac{1}{4}\frac{5}{5}\frac{5}{0}$ af densamma. id efter Längmans död verkställd bouppteckning ppskattades boets värde till 1,338,000 finska ark, men vid år 1866 företagen delning af de ntanta tillgångarna mellan Sverige och Finland ar endast en summa af 558,776 mark 69 penni isponibel, hvaraf Finland erhöll 194,129 mark 74 nni och Sverige 364,646 mark 95 penni. Testa-entet bestämde, att det Finlands folk tillkom-ande beloppet skulle, så snart det stigit till 20,000 mark, delas i två fonder. Den ena af essa, utgörande 250,000 mark, skall som grund-nd och under namn af ''Litera A'' förräntas till 5 mill. mark samt därefter dels ytterligare för-äntas, dels användas till understöd åt fattiga, uka och andra hjälpbehöfvande, till hvarjehanda ommunala behof samt till främjande af jordbruk, öfart, handel och industri, till förbättrade kom-unikationer m. fl. allmännyttiga ändamål. Den ndra fonden, ''Litera B'', är bestämd för veten-kaper och sköna konster, för litterära arbeten samt ratisutdelning af allmogeskrifter äfvensom för be-ridande af förvaltningskostnaden för bägge fon-erna. Vid 1877 års landtdag öfverlämnades fon-en af Finska statsverket åt Finlands ständer, som lacerade densamma i Finlands bank. Vid 1911 rs utgång utgjorde fonden A. 2,554,374:66 och nden B. 1,249,601:10 mark. Sedan 1882 har ndtdagen ur den senare fonden utdelat bidrag till lika belopp åt särskilda sällskap för vetenskap, nst och folkbildning, senast äfven för yrkesamhet f social art. Beloppen utdelas hvart tredje år h utgjorde 1910 inalles 73,000 mark. Den verige tillfallna andelen skall enligt testators för-rdnande användas efter samma bestämmelser och mma schema, som för den finska andelen blifvit ststälda med den skillnad, att under namnet Litera C'' är afsatt en särskild del af fonden, m enligt testators bestämmelse skall förräntas, lls den vuxit till 100 mill. sv. riksmynt, då den all användas till svenska kursens upphjälpande. en svenska andelen af fonden förvaltas af Stats-ntoret. I und. skrifvelse till K. M:t af 13 nov. 1877 yttrade Statskontoret, att det ansåg möjligt, att en utdelning af ''Litera B'' kunde begynna, men på grund af justitiekanslersämbetets afstyr-kande utlåtande af 22 dec. s. å. förklarade K. M:t i bref till Statskontoret af 25 jan. 1878 sig icke kunna lämna bifall till en sådan åtgärd. Den sven-ska andelen af fonden uppgick vid 1910 års slut till 3,663,030 kr. (T. C.)

Längnum, socken i Skaraborgs län, Viste härad, 798 har. 278 inv. (1910). Annex till Tengene, Skara stift, Väne kontrakt.

Längsladugård, *landtbr.* Se Ladugård, sp. 776.

Längsloge, *landtbr.* Se Loge, sp. 974.

Länk, Länkkedja. Se Kätting, sp. 599.

Länkharf, *landtbr.* Se Harf.

Länkkoppling. Se Cardan-länk.

Länklokomotiv. Se Lokomotiv, sp. 1019.

Länkpolygon, *mek.* Se Linpolygon.

Länkstång, en vid båda ändarna rörlig stång, som förmedlar rörelse mellan olika maskindelar.

Länna. 1. Socken i Stockholms län, Frötuna och Länna skeppslag. 13,733 har. 2,562 inv. (1910). L. bildar med Blidö ett pastorat i Upp-sala stift, Sjuhundra kontrakt. — 2. Socken i Södermanlands län, Åkers härad. 9,988 har. 1,074 inv. (1910). Annex till Åker, Strängnäs stift, Domprosteriet.

Länna—Norrtälje järnväg. Se Stockholm—Roslagens järnvägar.

Lä'nnetär (fi., ''Västerns dotter''), en i Helsing-fors af en krets studenter från västra Finland på svenska och finska utgifven skönlitterär publika-tion, af hvilken 7 häften utkommo (1860—82). S. G. Elmgren, O. M. Reuter, J. J. Wecksell, K. E. F. Ignatius, R. Hertzberg, Z. Topelius, O. E. A. Hjelt, M. G. Schybergson, R. Tigerstedt, L. W. Fagerlund m. fl. lämnade bidrag till densamma. 1908 började den finskspråkiga Egentliga Finlands studentafdelning utge en ny följd med samma namn. Bidrag till det första häftet ha lämnats af E. N. Setälä, J. J. Mikkola, Arth. Hjelt, H. Ojansuu, A. M. Tallgren m. fl. M. G. S.

Lännäs. 1. Socken i Örebro län, Askers härad. 9,851 har. 2,154 inv. (1911). L. utgör ett pastorat i Strängnäs stift, Askers kontrakt. — 2. Socknar i Västernorrlands län. Se Ytterlännäs och Öfverlännäs.

Läns, *sjöv.*, tom eller nästan tom (vattenfylld till visst märke). Å fartyg, som ej äro indelade genom flera vattentäta skott, undersökes alltsomoftast (vanligen en gång hvar fjärde timme), huru myc-ket vatten som finnes i hålskeppet. Detta kallas att ''pejla pumpen''. Vattenståndet anges sålunda: ''läns'' l. ''läns i pumpen'', då vattnet ej når öf-ver det bestämda ''länsmärket'', ''1, 2, 3 o. s. v. cm. öfver läns'', då vattnet i hålskeppet når 1, 2, 3, o. s. v. cm. öfver länsmärket. ''Pumpa läns'', utpumpa allt vatten, som når öfver länsmärket. Jfr Länsanordningar. H. W—l.

Länsa. 1. *Sjöv.* a) Ur ett fartyg utpumpa allt vatten, som icke skall vara där. Se Länsan-ordningar. — b) Segla undan vind eller med vinden på låringen. — Länsa för topp och tackel, att, oberoende af kursen, nöd-gas styra med vinden i hård storm och med alla segel bärgade. — 2. *Träv.*, en samling stockar,

som vid flottning genom järn eller vidjor sammankopplats med ändarna vid hvarandra. Länsan kan antingen omsluta ett timmerparti, som magasinerats i ett vattendrag, eller ligga som skydd utmed en strand. I båda fallen skall den hindra flottgodsen från att tränga ur den för dem afsedda platsen in på annan. 1. L. H.* 2. W. E—n.

Länsagronom, hos hushållningssällskapen anställda kringresande undervisare i landtbrukets samtliga grenar, började tillsättas på 1860-talet, men ha alltmer allmänt ersatts af särskilda undervisare för olika delar af landthushållningen, hvilka i allmänhet fått titeln konsulent (mejeri-, jordbruks- och husdjurskonsulent). I Finland äro länsagronomerna statstjänstemän. H. J. Dft.

Länsa för topp och tackel. Se Länsa.

Länsanordningar, *skpsb.*, de organ, som afse att befria ett fartyg från inkommet vatten (länsa). För länsningen användas kolfpumpar, drifna med ånga eller handkraft, centrifugalpumpar, drifna med ånga eller elektricitet, ejektorer och pulsometrar (se Pump). Den enklaste installationen utgöres af en eller flera pumpar placerade i hvarje vattentät afdelning, som bör kunna länsas. Häraf uppkomma emellertid vissa olägenheter; dels kan af praktiska skäl med en sådan anordning endast ett fåtal olika rum länsas, dels kan starkare vatteninströmning snart nog stoppa pumpen i det läckande rummet, hvilket därefter saknar länsmedel. Genom våghål i de vattentäta skotten kan man visserligen leda inkommet vatten till andra, med länspumpar försedda rum, men härigenom kunna vid fartygets rörelser i sjögång betydliga vattenmassor spridas i fartyget i stället för att genom våghålen rinna till pumparna. Dessa olägenheter undvikas genom installation af ett *länsrörsystem*, sträckande sig genom de vattentäta afdelningar, hvilka böra kunna länsas, och i hvarje sådan afdelning försedt med ett grenrör till därvarande länsbrunn. Genom att förbinda länsrörsystemet med flera, i olika rum befintliga pumpar vinner man äfven säkerhet att alltid disponera pumpkraft för länsningen, oafsedt hvilket till systemet hörande rum blifvit utsatt för läcka. — På handelsfartyg och smärre örlogsfartyg saknas vanligen egentligt länsrörsystem, utan hvartdera af maskin- och pannrummen länsas med i detsamma uppställda pumpar. Om kondensorns cirkulationspump förses med ett extra sugrör till lämplig länsbrunn, hvarifrån cirkulationsvattnet vid behof kan tagas i stället för direkt från sjön, erhålles en kraftig förstärkning af länsmedlen, en anordning, som med stor fördel användes å nyare, såväl större som mindre fartyg. — På moderna mindre örlogsfartyg, såsom jagare och torpedbåtar, användas för länsning, utom vanliga pumpar, i stor utsträckning ejektorer. Med dessa kan man utan svårighet åstadkomma länsning af snart sagdt hvilken del af fartyget som helst. — På större örlogsfartyg finnes vanligen ett hufvudlänssystem, sträckande sig ofvanför innerbottnen, långskepps, i främsta hand i maskin- och pannrummen, och afsedt för länsning i händelse af läcka, samt ett eller flera bisystem, afsedda för länsning af ammunitionsdurkar, om dessa satts under vatten, äfvensom af vissa rum, hvari smärre vattenmängder kunna antagas inkomma, t. ex. axeltunnlar. I det förra systemet äro inkopplade fartygets kraftigaste länspumpar, bl. a. kondensorernas cirkulationspumpar, i det senare systemet smärre pumpar. — Å stora örlogsfartyg finnes dessutom ett ofta ganska invecklad rörsystem för länsning och vattenfyllning af fartygets celler. C. K. S.

Länsbaron (da. *lensbaron*) l. Friherre är en titel inom Danmarks näst högsta adelsklass, liksom länsgrefve uppkommen, då Kristian V 1671 upprättade den nya länsadeln för att sprida större glans öfver kronan och bilda motvikt mot den gamla danska adeln. Länsbaronerna och länsgrefvarna erhöllo betydande jordagods som fideikommiss med vidt utsträckta privilegier, som dock bortfallit enligt 1849 års grundlag. För erhållande af friherreskap kräfdes ursprungligen, att vederbörande adelsman skulle ega jordagods till ett omfång af 1,000 tunnor hartkorn. Bland Danmarks 14 länsbaroner (uppräknade i "Kongelig dansk hof- og statskalender") märkas Holck till Holckenhavn, Gyldenkrone till Vilhelmsborg, Lövenskiold till Lövenborg, Stampe till Stampenborg, Reedtz-Thott till Gaunö och Zytphen-Adeler till Adelersborg. Dessutom tillkomma rang och värdighet som länsbaron några innehafvare af substitut för danska baronier, t. ex. Juul Rysensteen, Rosenkrantz och Gersdorff.

Länsbokhållare, *förv.*, den på ett landskontor närmast landskamreraren ställde ord. tjänsteman, som, i händelse af förfall för denne, är hans ställföreträdare. Honom åligger å landskontoret förekommande bokföring och revision. Tjänsten hade redan 1820 sin nuv. benämning. Numera äro i några län äfven extra länsbokhållartjänster uppförda på stat. Kbg.

Länsbrunn, *skpsb.*, en i ett fartygs innerbotten byggd, på öfra sidan med sil försedd plåtlåda, dit å innerbotten befintligt vatten nedrinner och samlas. I länsbrunnen utmynna länspumparnas sugrör (jfr Länsanordningar). C. K. S.

Länscellfängelse. Se Fängelse, sp. 246—249.

Länsed. Se Länsväsen, sp. 198.

Länsenspännare, detsamma som enspännare (se d. o.).

Länsfängelse. Se Fångvård, sp. 193, och Fängelse, sp. 246.

Länsförhållande. Se Länsväsen.

Länsgrefve (da. *lensgreve*) är titeln för den högsta klassen af dansk adel (se Grefve, sp. 180). Vid den nya länsadelns upprättande 1671 (jfr Länsbaron) erhöllo adelsmän med större jordagods (urspr. 2,500 tunnor hartkorn; senare nöjde man sig med långt mindre omfång) tillåtelse att taga sina gods som grefskap i län af kronan och därmed trygga deras öfvergång som *odelad* besittning till närmaste manliga arfvingar i regelrätt arfsföljd (som fideikommiss). Då de flesta grefskapen (21 till antalet) gå i arf äfven på kvinnolinjen, fastän den manliga linjen åtnjuter företrädesrätt, är utsikten till att de som återfallna län skola återgå till kronan mycket ringa.

De viktigaste länsgrefvarna (uppräknade i "Kongelig dansk hof- og statskalender") äro Frijs till Frijsenborg, Ahlefeld till Langeland, Knuth till Knuthenborg och Reventlow till Kristianssæde; dessutom kunna nämnas Holstein till Ledreborg

rh Holsteinborg samt Moltke till Bregentved. utligen ha flera adelsätter (l. linjer), bl. a. några lsteinska, såsom Scheel-Plessen, fått rang och rdighet af danska länsgrefvar. Fredrik VI upp- jde sin oäkta son Dannemand till länsgrefve och edrik VII sin morganatiska gemål till läns- refvinna Danner. E. Ebg.

Länsherre, den, som bortger ett län, i motsats ill länstagaren l. vasallen. Se Länsväsen, sp. 97 ff. — I medeltidens svenska lagspråk (Upp- ndslagen) förekom emellertid ordet (*læns hærra*) i ldeles motsatt betydelse, nämligen för att beteckna nehafvaren af det kungliga ämbetet (län), hvil- et var öfverordnadt ”länsmannens” (se Läns- an). S. B.

Länskungörelser, *förv.*, en årlig länsvis ordnad amling af de kungörelser, som länsstyrelserna ed statsmedel låtit trycka. Man finner där allt f allmän vikt ang. förändringarna i ett läns inre konomiska angelägenheter, rättskipning m. m. Kbg.

Länslasarett. Se Lasarett.

Länsman. 1. (Fsv. *lænsmaþer*, *lænsman*) I verige under medeltiden en kunglig tjänsteman om hvart härad (eller skeppslag), hvilken det låg att vid tingen bevaka konungens rätt och ut- öka de honom i brottmål tillfallande böterna. Jfr ryte. — 2. Lägre landsstatstjänsteman. Se ronolänsman. — 3. Polisman vid järn- ägsbyggnadsföretag. Se Järnvägslänsman. — 4. Detsamma som läntagare, vasall. Se Läns- äsen. — 5. Om de norske *lendermänden* l. änsmännen se Herse.

Länsmansexamen, pröfning, som person, hvil- en ej aflagt juridisk examen, genomgår inför läns- tyrelse för vinnande af kompetens att bli krono- änsman (se d. o.). Den, som tagit studentexamen, befrias från de eljest stadgade skrif- och räkne- rofven.

Länsnotarie, *förv.*, den på ett landskansli när- mast landssekreteraren ställde ord. tjänsteman, om, i händelse af förfall för denne, öfvertager hefskapet. Numera finnas dessutom en eller flera extra länsnotarier på stat i de flesta än. Kbg.

Länsrörsystem, *skpsb.* Se Länsanordningar.

Länsstat, en stat, som h. o. h. är grundad på eodalt länsväsen, så att själfva dess statsförfatt- ning icke är annat än feodal länsförfattning. Se Länsväsen.

Länsstyrelse, *förv.*, benämningen på den högsta civila myndigheten i ett län, Kunglig majes- täts befallningshafvande (se d. o.).

Länsträdgårdsmästare, *trädg.*, hos hushållnings- sällskap anställd trädgårdsman, tillsattes först af Kalmar läns södra hushållningssällskap (1868), och nu (1912) finnas sådana till ett sammanlagdt antal af omkr. 40 i alla län med undantag af Jön- köpings och Norrbottens. Från att urspr. ha an- vändts huvudsakligen till uppgörande af planer till prydnadsträdgårdar eller, i vissa län, till att utföra praktiska trädgårdsarbeten åt personer, som rekvirerat deras biträde, ha de efter hand öfver- gått till instruktörs- och konsulentverksamhet inom området för den ekonomiska trädgårdsskötseln. De- ras verksamhet på detta område har varit af syn- nerligt stor betydelse för trädgårdsodlingens ut- veckling. På senare år ha länsträdgårdsmästarna börjat benämnas med den numera riktigare titeln trädgårdskonsulenter. C. G. D.

Länsveterinär. Se Veterinär.

Länsväsen, innehafvandet af jordområde eller rättighet inom sådant (t. ex. rätt att uppbära skatt) eller af produktionsmedel äfven af annat slag än jord ej med eganderätt, utan som ”lån” (”län”, förläning) på vissa villkor. I vidsträckt mening omfattar länsväsen äfven sådana öfverlåtelser mot arrendeafgifter eller dagsverksskyldighet, men vanligen användes ordet (*länsväsen i inskränkt bemärkelse*), när förläningsvillkoren afse prestationer, hvilka betraktas som ”högre”, t. ex. krigstjänstskyldighet. Ett länsväsen af sistnämnda slag uppstod i Europa under medeltiden. Likartade samhällsföreteelser ha funnits äfven på andra håll och andra tider (t. ex. i Japan, se d. o., sp. 1453, 1456 o. f., i Kina, bland muhammedanska folk och hos aztekerna i Mexico) och synas vara en nästan självfallen följd af ett visst kulturläge, men det medeltida-europeiska länsväsendet har haft så stor historisk betydelse, att ordet länsväsen kommit att användas som dess tekniska term. Det är därför detta länsväsen, som utgör det hufvudsakliga föremålet för den följande framställningen.

1. Enligt en äldre uppfattning var det *europeiska länsväsendet* en omedelbar följd af den germanska folkvandringen. Man antog nämligen, att de på romerskt område invandrade folkens konungar från början af den eröfrade jorden utdelat län åt sina män. De grundliga forskningar i den äldre medeltidens historia, som bedrifvits från midten af 1800-talet (särskildt af tyskarna G. Waitz, P. von Roth och R. Sohm), ha emellertid visat, att denna uppfattning ej var riktig. Germankonungarna öfvertogo i allmänhet blott de romerska kejsargodsen som kronojord; af den privata jorden fick en del stanna hos de förre egarna, och det öfriga fördelades mellan de invandrade folkens medlemmar såsom verklig egendom, *allod* (se d. o.). Ej heller betraktades den betydliga del af de kungliga godsen, som under de närmaste århundradena skänktes till kyrkliga stiftelser eller världsliga stormän, som län, utan som mottagarnas egendom, om ock med vissa inskränkningar. Det var först i *frankiska riket* från rikshofmästaren Karl Martells tid (se Karl Martell), som regenternas godsutdelningar började ske under länsform. Orsakerna härtill och sättet härför voro följande. Liksom konungarna omgåfvo sig med hirdmän (se Antrustioner), så hade den stormannaklass, som i de nya germanrikena under efterverkningar af romerskt storgodsväsen höjde sig på bekostnad af germansk bondefrihet, i sin tjänst handgångna män, och på 700-talet hade dessa börjat kallas *vassi* l. *vasaller* (troligen af det keltiska ordet *gwâs*, tjänare). Hvad stormännen förnämligast ville vinna genom att hålla vasallföljen, var krigiska maktmedel; hvarje vasall var nämligen skyldig att mot underhåll göra sin herre krigstjänst till häst. Underhållet gafs antingen i sådan form, att vasallen fritt lefde vid sin herres hof, eller ock i form af gods. Vasaller, som underhöllos på det förra sättet, voro urspr. ofta ofria, och dylika vasaller förekommo länge i Tyskland under namn af *ministerialer* (se d. o.). I samma mån aflöningssättet med gods tilltog, rekryterades emellertid vasallföljden alltmer med fria män. Vid

700-talets början förfogade sålunda stormännen öfver starka beväpnade ryttarföljen. Samtidigt hade till följd af den fria bondeklassens förfall det ursprungliga, på allmän värnplikt grundade germanska härväsendet (se Härbann) börjat bli otillräckligt för försvaret. Detta föranledde Karl Martell att söka genom godsutdelning åt stormän förmå sådana att bli kronans vasaller och därmed ställa sina vasallföljen i rikets tjänst. Men hvad som återstod af kronogodsen räckte ej till härför, och då indrog Karl Martell (och sedan hans söner) kyrkogods och använde dem till dylik utdelning. Dessa gods betraktades emellertid fortfarande som kyrkans tillhörighet och kunde därför ej bortges med eganderätt, utan blott som förläning på viss tid och mot vissa skyldigheter. En sådan upplåtelseform föll sig så mycket naturligare, som kyrkan själf förut användt länsformen (i vidsträckt bemärkelse), när kyrkliga myndigheter på kyrkogodsen anställde arrende- och dagsverksskyldiga landbönder. Dessas jordlotter kallades *prekarier*, men för de af rikshofmästaren gifna kyrkliga förläningarna, som ej medförde skyldighet till arrendeafgifter och dagsverken, utan till ryttartjänst (vasalltjänst), användes det latinska ordet *beneficium* (se d. o.) eller det germanska *feudum* (se d. o.; fr. *fief*), och sålunda kommo dessa termer att beteckna län i inskränkt bemärkelse, d. v. s. godsupplåtelse med blott nyttjanderätt *mot vasalltjänst*. Naturligtvis gåfvos äfven kronogods för att vinna vasaller åt kronan, men också till dylika skänker öfverflyttades nu den form och det namn, som användes vid upplåtelsen af kyrkogods mot vasalltjänst. Ursprungligen hade godsupplåtelse och vasallitet varit skilda saker; först genom beneficialväsendet kombinerades de, och härigenom var det, som medeltidens länsväsen, feodalism l. feodalväsen uppstod. Systemet tillämpades jämväl på de enskildes vasaller, i det dessa fingo till sitt underhåll "beneficier" af sina herrars allod eller af deras kronoförläningar. I det sistnämnda fallet blefvo kronvasallernas vasaller *undervasaller*, s. k. *medelbara vasaller* åt kronan, och en dylik *subinfeodation* med *underförläningar* (ty. *afterlehen*, fr. *arrière-fiefs*) befordrades i hög grad genom rikshofmästarnas beneficialdonationer, enär ett syfte med dessa just var att bereda stormännen möjlighet att till rikets tjänst öka sina vasallföljen. Subinfeodationen kunde sträcka sig genom flera grader ("den feodala skalan": A vasall åt kronan, B vasall åt A, C vasall åt B o. s. v.). Ännu på Karl den stores tid (slutet af 700- och början af 800-talet) innebar emellertid detta länsväsen blott ett undantagsförhållande: vid sidan af vasallerna funnos fortfarande innehafvare af verklig jordegendom (allod). Men under de senare karolingerna genomsyrade länsväsendet hela samhällslifvet. Det karolingiska rikets upplösning karakteriserades af ständiga inbördes krig samt af nordmännens, sarasenernas och ungrarnas härjningar, och häraf förorsakades en allmän osäkerhet, hvaremot statsmyndigheterna ej mäktade erbjuda hjälp. I massa underordnade sig då mindre jordegare med sina allod frivilligt mäktiga herrar för att erhålla skydd af dessas vasallföljen antingen som deras landbönder eller som deras vasaller. Till en sådan underkastelse bidrogo också immunitetsprivilegierna (se Immunitet), som fritogo storgodsens underhafvande från de kunglige ämbetsmännens ofta förtryckande myndighet, ty äfven därigenom lockades bönderna att med uppgifvande af sin allodrätt underordna sig storgodsen. Hvad som fullbordade länsväsendets seger öfver allodialfriheten var emellertid ämbetsmyndighetens feodalisering. Till följd af bristen på penningar (s. k. naturahushållning, se d. o.) måste de lokale ämbetsmännen aflönas med beneficier; då de som innehafvare af dessa voro vasaller, kommo själfva deras ämbetsuppdrag att anses som ett vasallitetsförhållande och deras förvaltningsområden som län, så att de rättigheter, som dittills å konungens vägnar utöfvats inom förvaltningsområdet (rätt att uppbära sakören och skatt från jord utan immunitetsfrihet samt att uppbåda de krigstjänstskyldige), nu blefvo privata rättigheter, förvärfvade genom ett privaträttsligt aftal (länsöfverlåtelsen). De själfegande bönder och omedelbara vasaller, som ännu funnos kvar inom det forna ämbetsområdet, betraktades därefter, de förre som landbönder, de senare — om de ej särskildt undantogos från beroendet — som vasaller åt den till vasall förvandlade ämbetsmannen. I större delen af Frankrike blef det sålunda en allmän regel, att ingen jordbesittning kunde tänkas annat än som förlänad af en feodal maktinnehafvare ("*Nulle terre sans seigneur*"), vare sig under form af tributpliktigt landboförhållande eller mot vasallitet (egentligt länsförhållande). I södra Frankrike fortfor likväl allodial besittningsrätt att finnas, men som undantag (jfr Frankrike, sp. 1142). Detsamma var förhållandet i Tyskland, och där dröjde det till 1200-talet, innan ämbetsområdenas feodalisering var fullt genomförd, under det att den var ett fullbordadt faktum i Frankrike vid den karolingiska ättens utslocknande där 987.

I de tre stora riken, hvari det frankisk-karolingiska väldet sönderföll, Frankrike, Tyskland och Italien, blef ett genomfördt länsväsen (*feodalstaten*, *länsstaten*) i hufvudsak rådande, men likartade institutioner spridde sig ock i mer eller mindre mån till det öfriga Västerlandet, och i sin mest systematiska form genomfördes den feodala ordningen i det under korstågen upprättade konungariket Jerusalem.

Utmärkande för feodalismen i dess typiska form var, att all jord i ett land betraktades som konungens, men till största delen var utskiftad som län. Med denna utskiftelse af jorden följde utskiftning af statsmyndigheten. De omedelbara kronvasallerna egde lagstiftningsrätt utan kunglig kontroll, ehuru bunden vid undervasallernas samtycke; vidare fejdrätt, domsrätt öfver sina vasaller och doms- och förvaltningsrätt öfver dem bland sina underhafvande, som icke voro vasaller, och någon skatt kunde ej utan kronvasallernas samtycke för rikets behof utkräfvas från deras län. Liknande rättigheter, om också ej alltid lika stora, hade undervasallerna i förhållande till *sina* längifvare. Vasallerna bildade tillsammans en ärftlig krigaradel, som ensam förfogade öfver krigsväsendets maktmedel. Landets fästningar utgjordes af deras borgar, uppförda af dem själfva eller anförtrodda åt dem som län, och någon ordnad härs-

nakt vid sidan af det feodala rytteriet fanns ej ner, sedan den allmänna värnplikten fullständigt örfallit med allodialfrihetens undergång. Hela den öfriga befolkningen, ”de ofrälse” (fr. *les roturiers*), var skatt- eller dagsverksskyldig eller i. o. m. lifegen (se Lifegenskap) under feoala herrar och underkastad deras förvaltande och dömande myndighet. I förhållande till sina vasaller kallades den feodale maktinnehafvaren länsherre l. suverän (*suzerain*), i förhållande till alla sina underhafvande (sålunda äfven till de ofrälse) senior (fr. *seigneur*). Konungen var ej statsmyndighetens representant, utan blott den öfverste seignören. Verkliga undersåtar hade man blott i de ofrälse på det ej till län utdelade kungliga området (domänen), men på samma sätt hade hvarje vasall sina ofrälse underhafvande på sin domän. Det enande bandet i samhället blef under sådana förhållanden ej af offentlig-rättslig, utan af privaträttslig natur. — Omedelbara kronän skulle egentligen varit blott de till län förvandade judiciella och administrativa ämbetsområdena. I regel utgjordes dessa i det frankiska riket af grefskap (se Gau och Grefve), men det hade där funnits förvaltningsområden af äfven högre ordning: hertigdömen (se Hertig) och markgrefskap (se Markgrefve), och äfven de blefvo feodaliserade. De högsta rangplatserna på den feodala skalan innehade sålunda *hertigar*, *markgrefvar* (fr. *marquis*) och *grefvar* (fr. *comtes*, lat. *comites*). Till de omedelbara vasallerna hörde i Frankrike vanligen också *vikomterna* (lat. *vice comites*), som före ämbetenas feodalisering varit vikarier åt grefvarna. Men det fanns äfven omedelbara vasaller utan ämbetstitlar, nämligen innehafvare af områden, som alldeles utbrutits ur ett ämbetslän, i Frankrike kallade *baroner* (se d. o.) och i Tyskland *freie herren* (se Friherre). Slutligen räknades som omedelbara vasaller högre kyrkliga dignitärer — ärkebiskopar, biskopar och abbotar —, hvilka, såsom ofta skedde, belänats med grefverättigheter. Egentligen borde hvarje vasall omedelbart ha stått under blott en länsherre, men det var ej ovanligt, att en person tog län från flera håll och sålunda blef vasall åt flera länsherrar; ja en omedelbar vasall kunde på detta sätt jämväl vara medelbar vasall. Härigenom blefvo de feodala förhållandena ofta i hög grad invecklade. — Det aftal, hvarigenom länsförhållandet kom till stånd, hade form af vissa ceremonier: å vasallens sida hyllning (lat. *homagium*, af *homo*, man), å länsherrens investitur. Den förstnämnda ceremonien härstammade från tiden före vasalliteten förknippning med godsförläning och hade då kallats *commendatio in vassaticum*. Den bestod däri, att den blifvande vasallen, obeväpnad, med obetäckt hufvud och knäböjande, lade sina händer mellan sin blifvande herres (blef hans ”handgångne man”) och lofvade honom trohet (med eller utan edlig bekräftelse), hvarvid denne med en kyss mottog hans förbindelse. Genom investituren åter öfverläts åt vasallen som vederlag för den genom hyllningen åtagna trohetsplikten ett län, och investitur kom sålunda i bruk först genom beneficialväsendet. Den bestod däri, att länsherren lämnade vasallen ett föremål, som ansågs symbolisera länet, t. ex. en jordtorfva, en gren, en handske, en ring, en lans. Då de kyrkliga besittningarna blifvit feodaliserade, tillträdde också de genom investitur (se d. o.). — Länsväsendet hvilade på moraliskt pliktförhållande: å länsherrens sida garanti för länets okvalda besittning, militäriskt bistånd och rättsskydd åt vasallen — allt betingadt af dennes trohet. Ett dylikt förhållande är naturligtvis något personligt. Också hade det gammalgermanska hirdmannaskapet, hvarur vasalliteten uppstått, kunnat fritt uppsägas. Detta fick däremot ej ske med vasalliteten, som gällde för båda kontrahenternas lifstid. Länsherren var ej berättigad att återtaga länet, såvida ej vasallen lagligen öfverbevisades om otrohet, och vasallen fick ej uppsäga sin vasalltrohet (länsed), så vida ej länsherren uraktlät sina plikter, då det stod vasallen fritt att med vapenmakt häfda sin rätt (jfr Felони). Men länet återgick (”hemföll”) urspr., på grund af personlighetsprincipen, såväl vid länsherrens död (herrefall, kronfall i fråga om kronlän) som vid vasallens död (manfall l. länfall). Vid båda tillfällena fordrades ny hyllning och ny investitur, om länsförhållandet skulle fortfara gentemot den döde länsherrens arfvinge eller till förmån för den döde vasallens arfvinge. Länen blefvo dock genom häfd ärftliga: i Frankrike från omkr. 900 (principiellt erkändt med afseende på ämbetslänen genom Karl II:s kapitular 877 i Kiersy) och i Tyskland och Italien från 1000-talet, men äfven därefter fordrades ny hyllning och ny investitur både vid herrefall och manfall. Skillnaden mot förut var blott, att länsförhållandets förnyelse nu blifvit en *rättighet* för den döde länsherrens vasaller eller för den döde vasallens arfvinge. Till följd af länsväsendets krigiska syfte borde länet ha ärfts endast af det mest krigsdugliga bland den döde vasallens barn (se Lifsarfvinge), hvilket hans äldste son antogs vara, och manlig förstfödslorätt var ock länsväsendets ursprungliga arfsregel. Men det blef stundom brukligt, att län kunde delas mellan manliga lifsarfvingar och att äfven kvinnliga sådana fingo arfsrätt, och likaså förekom vid brist på lifsarfvinge arfsrätt för sidoarfvinge. Härom utbildade sig olika rättssedvänjor på olika håll. — Urspr. voro de skyldigheter, som följde af vasallens trohetsplikt ej närmare bestämda, men de blefvo det småningom genom häfd, och denna uppteckнades i feodala lagböcker, t. ex. i Frankrike ”Les coutumes de Beauvoisis” (se Beaumanoir 2) och ”Les coutumiers de Normandie”, i Tyskland ”Der Sachsenspiegel”, i konungariket Jerusalem ”Assises du royaume de Jérusalem”. De grundläggande skyldigheterna voro krigstjänst till häst (fr. *service d'host ou de guerre*, rusttjänst) och hoftjänst — sammanfattade under namnet ridderlig tjänst (fr. *service noble*; ty. *heer- und hoffahrt*) till skillnad från de ofrälse underhafvandenas tribut- och dagsverksskyldighet (fr. *ignoble service*). Krigstjänstskyldigheten blef genom de feodala rättssedvänjorna vanligen begränsad till 40 dagar på egen kost. Dess försummande räknades som felони. Hoftjänsten innebar, att vasallen på kallelse hade att infinna sig vid länsherrens hof för att deltaga i fester, medverka vid den feodala rättskipningen och bistå länsherren med sitt råd. Vid dessa ”hofdagar” (fr. *cours plenières*) inhämtades också va-

sallernas samtycke, när länsherren ville utfärda förordningar, som skulle gälla inom deras län, eller när han af dem kräfde understöd utöfver deras vanliga länsplikt, t. ex. skattebidrag. De kungliga hofdagarna kunna anses som en fortsättning af den karolingiska tidens herredagar (se Karl, romerska kejsare 1, sp. 1029), och ur dem utvecklade sig medeltidens riks-ständerförsamlingar, liksom hofdagarna inom de stora omedelbara länen i Tyskland gåfvo upphof till landtdagarna (se d. o.). Ehuru länen (beneficierna) ej voro skattepliktiga, medförde dock länsväsendet äfven skyldigheter af ekonomisk art, som t. o. m. kunde bli ganska tryckande. Af trohetsplikten ansågs sålunda följa, att vasallen borde med penninggåfvor (lat. *auxilium*, fr. *aids*) bispringa länsherren vid vissa utomordentliga tillfällen, vanligen när länsherren behöfde friköpa sig ur fångenskap, vid hans äldste sons riddarslag och hans äldsta dotters bröllop. En kvarlefva från den tid, då länen ej voro ärftliga, var, 1) att vid ”länfall” (undantagsvis vid ”herrefall”) måste betalas en afgift (lat. *relevium*, fr. *relief*) för rätten att tillträda (behålla) länet, ja att länsherren uppbar hela första årets afkastning (eng. *primer seisin*); 2) att länsherren hade förmynderskap för omyndig vasall, hvilket kunde innebära, att länets afkastning under omyndighetstiden tillföll honom. Af vasallitetens personliga karaktär följde, att vasallen ej fick på annan person öfverlåta länet eller delar däraf utan länsherrens samtycke, för hvars gifvande penningersättning kunde fordras, och af vasallitetens krigiska karaktär följde, att länsherren hade att bestämma öfver kvinnlig vasalls giftermål, då ju hennes man skulle bli den, som fullgjorde rusttjänsten, hvilken ”giftorätt” öppnade möjlighet till svåra utpressningar. — Den feodala domsrätten härledde sig dels från en privat öfverenskommelse: den i länsfördraget grundade skyldigheten för länsherren att tillhandahålla vasallen rättvisa och för denne att mottaga sådan af länsherren, dels från den ursprungligen offentliga domsmyndighet, som genom immunitetsprivilegier och den grefliga domsrättens feodalisering tillfallit seignörerna. Under den förra — feodal domsrätt i inskränkt mening — hörde alla med länsförhållandet sammanhängande mål. Det andra slaget, som i synnerhet i Frankrike blef starkt utveckladt, kallades ”hög domsrätt” (fr. *haute justice*), om den gaf rätt att ådöma döds- och stympningsstraff (”hals- och handrätt”), och ”låg domsrätt” (fr. *basse justice*), om den var inskränkt till mindre mål. Under 1300-talet kom äfven en mellanform (fr. *moyenne justice*) i bruk. Den ”höga domsrätten” hade uppstått ur den grefliga domsrätten, den ”låga” ur immunitetsdomsrätten. Gentemot de ofrälse underhafvandena kunde seignören utöfva sin domsrätt genom blott en sin tjänsteman (*bailli, prévôt, vogt, meier, schultheiss*), men egentliga vasaller hade rätt att dömas af sina pärer (lat. *pares*, likar, d. v. s. medvasaller af samma grad) såsom bisittare i länsherrens domstol. (Sådan rätt tillkom i England jämväl innehafvare af socage-förläning, se nedan.) Vid de domstolar, som uppstått genom den offentliga domsmyndighetens feodalisering, var det också brukligt, att domen föreslogs af en nämnd, hvars ursprung var den karolingiska skabinnämnden (se Karl, romerska kejsare 1, sp. 1029, Échevin och Schöffen). Bevisningsmedel voro vanligen de gamla germanska: ed med edgärdsmän och gudsdom, och i följd af länsväsendets krigiska ande blef rättegångsenvigets gudsdom det brukligaste, hvarvid, såsom när målet gällde kvinnor, ställföreträdare kunde användas. Vad från feodala domstolar förekom i allmänhet, blott om seignören vägrade fullgöra sin domsplikt eller när en part ansåg en fälld dom vara afsiktligt orättvis. Han hade då att bevisa detta genom rättegångsenvig med vederbörande domare. I båda fallen gick målet till närmast högre länsherre (i sista hand till konungen).

Länsväsendet hade under medeltiden sitt berättigande som en nödfallsutväg. Det gaf åtminstone något skydd till lif och egendom vid statsmyndighetens fullständiga förfall. Om det också utvecklade sig på bekostnad af den germanska bondefriheten, så innebar det dock i motsats mot det romerska latifundieväsendet (se Latifundium), att jorden brukades ej af hemlösa slafvar, utan af bofasta jordarbetare, hvilka, t. o. m. när de voro lifegna, hade vissa häfdvunna rättigheter i förhållande till sina seignörer, ty dessa voro ej skyldiga blott sina vasaller, utan ock sina landbönder rättvisa och skydd. Vasallernas frihet från statlig kontroll medförde visserligen svåra olägenheter, men därigenom bevarades dock, åtminstone inom *en* samhällsklass, den kärlek till personlig frihet, som var en af den germanska folkvandringens frukter (se Germaner, sp. 1044). Utan ledare är intet framåtskridande möjligt; genom länsväsendet erhöll det ur folkvandringens kaos framgångna Västerlandet en ledande aristokrati. Att denna grundades på en moralisk plikt (ömsesidig trohet) var af utomordentlig betydelse under en tid, som hotades af sedlig förvildning (följden af sammanstötningen mellan romerskt sedefördärf och germanskt barbari), och denna etiska grund förklarar, att länsväsendet kunde ge upphof till riddarväsendet (se d. o.), hvars ideala kraf: ridderlighet, lojalitet (allt, som innefattas i det engelska ordet gentleman, eg. medlem af den obetitlade feodaladeln; se Gentry), visserligen ursprungligen blott gällde länsaristokratien, men sedan, så att säga renodlade inom denna, gått den västerländska civilisationen i blodet. — Ett nödfallstillstånd har dock blott ett tillfälligt berättigande. All högre kulturutveckling fordrar skyddet af en verklig statsmyndighet, i hvars hägn fredliga yrken kunna trifvas, men länsväsendet uteslöt en fast rättsordning. Utan garanti af en sådan förmå ej moraliska bud stäfja de mänskliga passionerna. Vasallernas rätt till fejd med hvarandra och med länsherren innebar näfrättens anarki; deras okontrollerade, blott moraliska skyldigheter mot sina ofrälse svaga underhafvande ledde i verkligheten ofta till upprörande förtryck, och splittringen i en mångfald län utgjorde ett hinder för de nationella krafternas samling. Därför var det en lycka för den europeiska kulturen, att länsväsendet under medeltidens senare del råkade i upplösning. Därtill bidrogo i synnerhet konungamakten och städernas borgerskap. Äfven under länsväsendets högsta utveckling fortlefde, om också svagt, föreställningar om, att konungen dock ej blott var den öfverste

länsherren, utan äfven representerade en öfver alla upphöjd rättsordning. Denna uppfattning fick växt genom det återupplifvade studiet af den romerska rätten (se d. o.), och under dennas inverkan beröfvades småningom länen den självständighet, som gjort dem till ”stater i staten”. Därvid upphörde titeln suverän att beteckna länsherre i allmänhet (se ofvan) och blef förbehållen högsta innehafvaren af statsmyndigheten i ett ej i länsförhållande stående land (se Suveränitet; jfr Bodin). Städernas borgare (se d. o., sp. 1167, och Kommunernas historia, sp. 1669 ff.) hade i länsstaten liksom andra ofrälse blifvit beroende af feodala maktinnehafvare. Emellertid uppblomstrade, särskildt under korstågen, industri och handel, och i samma mån vek naturahushållningen, länsväsendets ekonomiska grund, för penningshushållningen (se d. o.). Det nya slags rikedom, som härigenom uppkom, fanns egentligen i städerna och framkallade hos borgarna en självständighetsanda, som från 1000-talet ledde till, att en mängd städer genom köp eller våld frigjorde sig från sina feodala herrar och upprättade kommunal självstyrelse (”städernas emancipation”). De sålunda frigjorde borgarna blefvo den uppåtsträfvande konungamaktens naturliga bundsförvanter, då det låg i deras intresse, att en fast rättsordning trädde i stället för den feodala anarkien, som dessutom vid länsadelns ekonomiska förfall genom penninghushållningens utveckling antog de råaste former: utarmade vasaller blefvo rofriddare, som begagnade sin tull- och fejdrätt till att plundra köpmännens varutransporter. Skattebevillningar af de välmående städerna satte konungarna i stånd att upprätta stående härar, och detta i förening med krigsväsendets ombildning genom krutets användning till krigsbruk (se Krut, sp. 104) gjorde slut på den öfvervikt, som länsadeln hämtat af att ensam vara herre öfver krigets maktmedel. Följden af allt detta var, att vid nya tidens början i allmänhet länsstaten ersatts af den nationella enhetsstaten, som sammanhölls af ett allmänt statsborgarskap (undersåtsförhållande) i stället för af privaträttsliga länsförbindelser. Men ehuru länsväsendet sålunda förlorade sin politiska betydelse, fortlefde dock sociala lämningar däraf långt in i nya tiden i form af adliga privilegier (skattefrihet, rätt till högre ämbeten) och godsherrliga rättigheter öfver landbönder (”de feodala rättigheterna”).

Trots de gemensamma typiska dragen gestaltade sig länsväsendet och dess historia olika i olika länder.

I *Frankrike* utvecklade sig länsväsendet tidigast och kraftigast. När den kapetingiska ätten 987 besteg tronen, medförde detta i verkligheten ej något annat än länsöfverhöghet öfver dem, som förut varit kapetingernas medvasaller (pärer), och de kapetingiske konungarnas faktiska makt var länge begränsad till det län (Ile-de-France, se d. o.), som ätten innehaft före tronbestigningen och som genom denna blef kunglig domän. Emellertid hemföll under den följande tiden det ena stora kronlänet efter det andra och förenades med det kapetingiska stamlandet, som på detta sätt och tack vare ättens oafbrutna regering vid nya tidens början växte ut till att omfatta hela Frankrike.

I samma mån detta samlingsarbete fortskred, blefvo de förre kronvasallernas omedelbara vasaller konungens omedelbara vasaller, men deras maktmedel voro, särskildt sedan konungen kunde stödja sig på en stående här, ej sådana, att de förmådde för sin räkning häfda de ursprungliga kronvasallernas självständiga ställning, utan de måste böja sig för konungens af den romerska rätten och dess uttolkare (se Legister) stödda anspråk på en verklig regeringsmakt, d. v. s. de blefvo undersåtar i st. f. blotta vasaller. Därmed kan länsväsendets *politiska* roll anses utspelt i Frankrike, och från början af 1600-talet var detta land ej längre en länsstat, utan en envåldsmonarki. Länsväsendets *sociala* lämningar afskaffades emellertid först under den stora revolutionen genom besluten 4 aug. 1789 (jfr Frankrike, sp. 1152).

Tyskland hotades vid karolingiska ättens utgång 911 genom de stora stamhertigdömena (Sachsen, Franken, Lothringen, Schwaben och Bajern) med fullständig upplösning, men riksenheten häfdades af de sachsiske regenterna (919—1024), och dessa förstodo att skaffa sig för feodala konungar ovanliga maktmedel genom att med stor frihet förfoga öfver de betydande kyrkliga länen i Tyskland, i synnerhet sedan den romerska kejsarvärdighetens förvärfvande (962) beredt dem möjlighet att utöfva inflytande på kyrkans öfverhufvud, påfven. Men just häraf föranleddes investiturstriden och krigen i Italien, och detta gaf den mängd mäktiga omedelbara vasaller (”furstar”; se Furste) och fria riksstäder, som uppstått vid stamhertigdömenas upplösning på 1100-talet, tillfälle att göra sig alltmer oberoende, hvartill ock medverkade, att Tyskland i olikhet med Frankrike blef ett valrike. Ett officiellt erkännande erhöll riksenhetens upplösning genom westfaliska freden 1648, som medgaf ”riksständerna” *landeshoheit* (d. v. s. så godt som fullständig suveränitet). Länsväsendets historia i Tyskland som helhet gick sålunda i motsatt riktning mot i Frankrike: där var utgångspunkten den monarkiska principens upplösning, men slutresultatet dess seger; i Tyskland åter segrade den feodala furstemakten öfver en i början ej obetydlig monarkisk makt. Och dock dukade äfven i Tyskland feodalismen som politisk makt under för en monarkisk princip, nämligen inom furstendömena, ty vid öfvergången mellan medeltiden och nya tiden nödgades furstarnas vasaller underordna sig den statsmyndighet furstarna tillegnat sig på rikets bekostnad. Denna utveckling fick sin afslutning genom Tyska rikets upplösning 1806 och Tysklands organiserande 1815 som ett förbund af fullt suveräna furstendömen (och städer). Äfven i de tyska furstendömena öfverlefde emellertid feodalismens sociala inrättningar dess politiska förfall och nedbrötos först under de napoleonska krigen och genom eller i följd af 1848 års revolutionära omstörtningar.

I *Italien* rubbades länsväsendet redan under medeltiden därigenom, att en mängd emanciperade städer gjorde sig till självständiga republiker. Den furstemakt, som sedermera uppstod i många af dem, var ej feodal, utan framgick ur revolutioner eller condottieriväsendet (se Condottieri), om också åtskilliga innehafvare af denna furstemakt sökte legitimera sin ställning genom att

af den tysk-romerske kejsaren som nominell länsherre öfver Italien låta beläna sig med hertigvärdighet.

I *England* funnos visserligen under den angelsaxiska tiden ansatser till länsväsen: storgods med immunitetsdomsrätt och med fria eller lifegna underhafvande, men först i och med den normandiska eröfringen 1066 genomfördes här fullständigt länsväsendet. Vilhelm Eröfraren gjorde nämligen gällande, att alla, som motsatt sig hans anspråk på den engelska kronan, voro rebeller, som förverkat sin egendom, och då detta var fallet med så godt som hela den angelsaxiska befolkningen, kom all jord i England nu att betraktas som kronans. Största delen däraf utdelade Vilhelm som omedelbara län mot ryttartjänst (*knights service*) — ”riddarlän” — hufvudsakligen till sina normandiska följeslagare. Under de omedelbara länen lydde dels medelbara riddarlän, dels förlänad jord, som ej medförde ridderliga tjänstplikter, utan tribut- och dagsverksskyldighet. Detta slags förläning kallades *socage*, om den gaf fullt betryggad besittningsrätt. Äfven omedelbara förläningar under kronan kunde vara af socage-natur. Gemensamt namn för riddarlän och socage-förläning (samt äfven för kyrkliga län) var *freehold* (se d. o.), till skillnad från jord, som urspr. innehafts af lifegna landbönder och hvartill besittningsrätten ej var lika betryggad. Under det att England sålunda i sina jordförhållanden blef en fullständig länsstat, blef det emellertid icke en sådan i politiskt hänseende. Orsaken härtill var, att det engelska länsväsendet ej kom till stånd genom upplösning af statsmyndigheten, utan var ett verk af dennas egen innehafvare, som därför vid dess genomförande hade tillfälle att betrygga statsintresset. För det första upprätthölls ett allmänt undersåtsförhållande, i det äfven undervasallerna fingo svära konungen trohetsed (i Salisbury 1086), och till följd häraf voro innehafvarna af medelbara riddarlän krigstjänstskyldiga blott till konungen, hvilket innebar, att de engelske vasallerna lagligen saknade privat fejdrätt. Vidare förvandlades ej de gamla administrativa-judiciella områdena — *shires*, nu kallade *counties* (grefskap) — till län, utan förblefvo ämbetsområden under verkliga kungliga ämbetsmän, sheriffverna. De grefvar (*earls*), hvilka förekommo i England efter eröfringen, blefvo blott innehafvare af en tom hederstitel, och detsamma var här också fallet med de engelske hertigarna, markiserna och vikomterna, när dessa värdigheter sedermera infördes. Visserligen bibehöllos de angelsaxiska immunitetsdomstolarna till förmån för en del vasaller under namn af *court-leet*, och visserligen följde af länsväsendets genomförande uppkomsten af rent feodala domstolar (*court baron*, för tvister ang. allt slags freehold, och *customary court*, för de lifegnes jordtvister), men konungarna reserverade — vid sidan af sin domsrätt som öfverste länsherre — åt sig i sitt råd (*curia regis*) en rent statlig central domsrätt, och vid slutet af 1200-talet hade denna i hufvudsak gjort slut på både sheriffernas lokala domsrätt och den feodala domsrätten i alla dess former. Ett utflöde däraf var och är den domsrätt, som från 1100-talet utöfvats af ”resande domare”, och likaså fredsdomarnas domsrätt (se Fredsdomare). Sedan vasallerna på 1100-talet börjat genom afgifter (*scutagia*) lösa sig från rusttjänstskyldigheten, kom det engelska länsväsendet ej heller att innebära skattefrihet för länen. Att den anglo-normandiska länsadeln måste finna sig i ett dylikt länsväsen, berodde dels däraf, att de af Vilhelm gifna länen i allmänhet voro små och därför ej erbjödo tillräckliga motståndsmedel, dels däraf, att den behöfde konungens stöd mot den fientliga angelsaxiska befolkningen. I själfva verket utnyttjade konungarna af de normandiska och plantagenetska ätterna de länsherrliga rättigheterna (såsom förmynderskap, giftorätt, rätt till ”aids” och ”scutagia”) på det mest despotiska sätt (jfr England, sp. 607—610), och till följd af den anglo-normandiska länsadelns svaghet gentemot konungamakten måste denna klass slutligen söka skydda sig genom författningsbestämmelser, som kommo hela folket till godo (se Magna charta). På detta sätt gaf den engelska feodalismen i olikhet med den franska och tyska upphof till en konstitutionell författning med allmänt medborgerliga rättigheter och skyldigheter. Ännu i dag är dock länsväsendet som juridisk fiktion grunden för den engelska jordbesittningen, i det all sådan antages ytterst bero på förläning af kronan, och de nutida olika slagen af jordbesittning kunna ledas tillbaka till de feodala. Det urspr. förnämsta af dessa, län mot krigstjänst (riddarlän) med sina särskilda ur vasalliteten härledda skyldigheter, afskaffades emellertid vid restaurationen 1660, eller m. a. o. riddarlänen förvandlades då till jord af ”socage”-natur.

Länsväsendets återupplifvande, ehuru i andra former, åsyftas af den moderna socialdemokratien, som vill förvandla jorden liksom alla andra produktionsmedel till statsegendom, hvars upplåtande åt enskilda får ske endast på viss tid och mot vissa villkor.

2. *Sverige*. Från slutet af 1100-talet (Knut Erikssons tid) härrör det tidigaste hittills kända omnämnandet af län i Sverige. Hufvudanledningen till länens framträdande äfven i vårt land har säkerligen legat i svårigheterna för regenten att under naturahushållningens tid, då skatter hufvudsakligen utgingo in natura, på annat sätt än genom anvisning å dylika eller å andra kronans inkomster, t. ex. sakören, belöna eller aflöna medhjälpare eller tjänare. Ett kontant aflöningssystem skulle nödgat honom att själf äfven i aflägsna orter först ombestyra naturapersedlarnas uppbörd och omsättning i penningar; i stället föredrog han nu att låta vederbörande tjänare på ort och ställe upptaga och tillgodogöra sig dessa skattepersedlar i den form, som de i hvarje särskildt fall hade. (Det är således samma anledning, som äfven medverkat till frälsefrihetens utdelning; i stället för att ge jordegare — personer eller institutioner — kontant lön för hvad de utförde i stats- eller kulturlifvets tjänst lät regenten dem behålla de skatter, de eljest för sin jord skulle erlagt till kronan.) Länsformens vidsträcktare utveckling i Sverige förutsatte således, dels att skatteväsendet erhållit sådan utbildning, att konungen öfver hela landet egde uppbära årliga utskylder af någon betydenhet, dels att hans regentmyndighet öfver rikets olika delar vunnit tillräcklig omfattning för

tt nödga honom att i större utsträckning där anlända egna förvaltningsorgan. Då dessa förutsättningar i vårt land inträda under den period af förökad styrka för riksenheten och konungamakten, om utmärker 1200-talet, så kan först därmed något kraftigare länsväsen framträda, och först under 1300-talet torde det också funnits utbildadt högre grad. Upplandslagen (omkr. 1296) och Magnus Erikssons landslag (midten af 1300-talet) tillerkänna ock konungen rätt ”åt tjänstemän länifva” (Upplandslagen) eller att ”län läna” (landslagen); och länen (”förläning”) blefvo efter hand den normala formen för den lokala förvaltningen. Länen kunde vara af mycket olika storlek: från kungsgårdar med områden under *brytar*, *konungssoknare* (se Bryte) eller *länsmän* (se d. o.), till landskap eller större delar däraf. En innehafvare af ett sådant större län var under 1200-talet antagligen Västergötlands ”länsman” samt utan tvifvel *jarlen* och den efter jarlsämbetets försvinnande uppträdande *hertigen* (se dessa ord). Under den senare medeltiden plägade innehafvarna af de större länen benämnas *höfvitsmän* (se d. o. och Fogde), särskildt vid län, hvilkas medelpunkt var ett slott eller fäste, eller *fogdar*, hvilken benämning blef den vanligaste åt synnerhet på fatabursländ (se nedan) eller i häraden (landsfogdar). Till länsinnehafvare var konungen enligt landslagen förbjuden att sätta utländska män. Förbudet blef dock snart öfverträdt, och konung Albrekts försyndelser i detta hänseende framkallade då närmare bestämmelser i hans konungaförsäkran 1371, som band honom att ge län endast med rådets samtycke och åt inländska män; och mer eller mindre liknande bestämmelser om rådets eller vissa rådsherrars hörande vid länsutdelning och om länens utdelning blott till infödda män återkommo sedan i de konungaförsäkringar, som unionstidens utländska konungar fingo aflägga. I dessa bestämdes ock, till hvem vid konungens död slottslofven (se d. o.) skulle stå, d. v. s. länet hållas till handa.

Länsinnehafvaren hade att ombesörja uppbörden af skatter och sakören, representera konungen vid tingen och att, när ett slott eller fäste var förenadt med länet, sörja för dess försvar, men fick i regel *icke* domsrätt — det sista en viktig olikhet med utlandets feodalväsen. I fråga om skyldigheter gentemot konungen framträdde efter hand fyra olika former af län: nämligen län på räkenskap, vid hvilka länsinnehafvaren hade att redovisa länsuppbörden inför konungen, län på afgift, där han hade att erlägga en bestämdt fixerad penningsumma, län på tjänst, då han själf behöll uppbörden, men var skyldig att göra kronan tjänst, och pantelän, då länet getts som säkerhet för lån till kronan, och innehafvaren fick tillgodogöra sig inkomsterna däraf såsom vare sig säkerhet för, ränta för eller blott amortering af sin förträckning. Vid de större tjänstelänen var emellertid tjänsteförpliktelsens omfång vanligen icke fixeradt, utan uttryckt i så allmänna ordalag som skyldighet att göra kronan ”huld och trogen tjänst”, hvarmed framför allt afsågs krigstjänst af läntagaren själf och det manskap, som han med stöd af uppbörden från länet underhöll i sin egen tjänst. I sistnämnda fall, då han, stödd på stora krigarföljen, kunde uppträda tämligen godtyckligt, kunde svårigheterna för kronan att upprätthålla någon sin myndighet inom länet bli betydande, och ur denna synpunkt voro för kronan län på räkenskap att föredraga på sådana orter, där hon verkligen mäktade själf omhändertaga och på ett effektivt sätt tillgodogöra sig naturapersedlarna, men detta var visst icke fallet öfverallt. Mot medeltidens slut sades räkenskapslänen ligga under kronans ”fatabur” (fatabursländ) och synas i regel ha förekommit i Stockholms omnejd och Mälarområdena, de norrländska landskapen, vissa finska län m. m., under det att däremot gränstrakterna ofta voro bortförlänta på tjänst.

I motsats mot utlandets feodallän voro de svenska länen i regel icke ärftliga, utan gifna ”så länge vår nåd tillsäger”, d. v. s. de kunde af gifvaren efter behag återkallas. Mot 1400-talets midt blef det dock vanligt att utdela län äfven för mottagarens lifstid, ofta t. o. m. med rättighet för hans änka och för hans närmaste arfvingar att behålla dem under viss tid framåt, och särskildt användes denna form vid län, gifna som pant för en verklig eller fingerad förträckning. Detta medförde faror både för konungamaktens myndighet och för bevarandet af odalfriheten, hvilken eljest i Sverige just tack vare länens icke-ärftlighet och saknaden af domsrätt för länsinnehafvaren kunde hålla sig uppe; odalbönderna anslöto sig alltså aldrig massvis till storgodsen som vasaller (subinfeodation förekom endast undantagsvis), och riket blef sålunda aldrig någon fullständig länsstat.

Äfven de tendenser till en sådan, som börjat framträda under den senare medeltiden, brötos af Gustaf Vasas nationella konungadöme. Redan vid sin regerings början förbehöll han sig rätt att förfoga obehindradt öfver kronans slott och län, och denna myndighet använde han till en genomgripande omläggning af medeltidens svenska länsväsen. Den största delen af riket gjordes till ”län på räkenskap”, d. v. s. ställdes under konungens direkta kontroll under redovisningsskyldiga fogdar, hvilka ofta förflyttades och ombyttes, och de åt dessa utdelade länen gjordes i regel mycket mindre till omfång än medeltidens. Från en mäktig slottsherre med militärbefäl och härskande öfver en stor landsända, blef ”fogden” nu kronans strängt kontrollerade uppbördsförvaltare inom ett ganska begränsadt fögderi. Åtskilliga större län på tjänst eller på afgift behöllos visserligen särskildt under konungens närmaste fränder, men i vida mindre omfattning och under långt starkare kontroll än tidigare samt med rusttjänstskyldigheten (se Rusttjänst) snart närmare reglerad efter länets årliga afkastning. Det stora godsförvärfvet från kyrkan och naturahushållningens fortvaro med dess mångfaldigt varierande skattepersedlar försvårade eller förhindrade emellertid för kronan att på räkenskap omhändertaga all naturauppbörden, och anvisningar på skatteuppbörd fortforo därför som den vanligaste aflöningsformen för lägre lokala tjänstemän. Redan under konungens lifstid framkallade också samma svårigheter uppkomsten af ett nytt och denna gång ärftligt länsväsen genom instiftandet af hertigdömena (se d. o.) som lämpligaste form för underhåll åt sönerna, och under dessa utvecklades af lik-

nande grunder snart detta ärftliga länsväsen vidare genom grefskapen och friherreskapen (se Grefve och Friherre) och genom de ärftliga donationer (''frälsedonationer''), som efter hand och särskildt under 1600-talet togo så stor omfattning. Ursprunget till dessa sistnämnda voro gåfvor af gods och räntor, till en början gifna att besittas under evärdlig ego som vanliga arfvegods utan några inskränkningar (sedermera kallade ''donationer utan conditioner'', jfr Allod) — enstaka sådana förekommo redan under Gustaf I och Erik XIV, i ökadt antal under Johan III —, men efter hand särskildt under Karl IX begränsade till en mera inskränkt besittningsrätt (''donationer med conditioner''), såsom bröst- l. lifsarfvingegods (se Bröstarfvingegods), gifna för den ursprunglige mottagarens och hans samtliga manliga och kvinnliga afkomlingar, men däremot icke för bak- eller sidoarf (d. v. s. arf genom hans föräldrar eller syskon), donationer gifna blott för manliga afkomlingar samt, efter Norrköpings riksdag 1604, gods gifna på därvid stipulerade villkor, s. k. Norrköpings-besluts-gods (se d. o.), hvilka gingo i arf till mottagarens manliga afkomlingar samt till den siste manlige ättlingens dotter och hennes manliga afkomlingar, därest hon gifte sig med en make, med hvilken kronan kunde ''låta sig åtnöja''. För dessa nya ärftliga län skulle i regel konfirmation, d. v. s. bekräftelse, sökas vid regentskifte och hembud ske till kronan före eventuell försäljning eller förpantning, men rätteligen sökt konfirmation ansågs ej kunna förvägras, hvilket ock lagfästes genom 1617 års adelsprivilegier. Genom reduktionsbeslutet på 1655 års riksdag förbjöds att för framtiden ge frälsedonationer annat än på Norrköpings besluts villkor och bestämdes tillika, att sådana, som getts på andra villkor under tiden sedan Gustaf II Adolfs död, skulle förvandlas till Norrköpings-besluts-gods. — Samtidigt med frälsedonationernas ökade användning, d. v. s. från slutet af 1500-talet, började termen förläning alltmer att användas endast om sådana län, som icke voro gifna under arfsrätt. Vid förläningar i denna bemärkelse skilde man med hänsyn till varaktigheten mellan förläningar på behaglig tid, hvilka när som helst kunde återtagas, förläningar på vissa år och förläningar på lifstid (stundom benämnda lifstidsfriheter), de sistnämnda emellanåt med besittningsrätt äfven för mottagarens hustru. Äfven förpantningar af kronans gods och räntor (alltså ett slags pantelän) förekommo under nyare tid, åtminstone alltifrån Johan III och intill reduktionstiden, under olika villkor, stundom med bestämmelsen, att uppbörd, som steg utöfver en viss procent af lånesumman, skulle räknas som amortering, stundom utan någon dylik amorteringsklausul.

Vid Gustaf I:s län på tjänst hade ännu förekommit, att, likasom under medeltiden, läntagaren hade åt sig uppdraget att utföra vissa af statens förvaltningsfunktioner inom länet. Alltefter den lokala landtregeringens utbildning (se Landtregering) under ordnade landshöfdingeämbeten och ståthållarskap upphörde detta, utom hvad beträffar hertigdömena och i någon mån gref- och friherreskapen; hvad öfriga länsformer angick, egde läntagaren endast uppbördsförmåner. Dessa varierade. Regeln var emellertid, ehuru ofta med växlande undantag, att innehafvaren af en ''förläning'' i detta ords inskränkta bemärkelse fick uppbära endast årliga räntan samt fr. o. m. drottning Kristinas förmyndare äfven landtågsgärden, hvaremot öfriga ovissa och e. o. räntor samt kronotionden skulle ingå till kronan. På ''donationerna'' åter åtnjötos samma uppbördsförmåner som på vanliga frälsegods (se Frälse); å gref- och friherreskap njötos i vissa fall större, i andra åter till 1644 mindre, men därefter samma friheter som på vanliga frälsegods. Under benämningen frälse på behaglig tid eller på lifstid förekomma undantagsvis äfven ''förläningar'' med samma uppbördsförmåner som frälsegodsen. Emellertid är det att märka, att adeln genom särskilda bevillningar på riksdagarna oupphörligt plägade medge inskränkningar i sina i privilegierna stadgade uppbördsförmåner. Vid alla länsformerna — hertigdömen, gref- och friherreskap, frälsedonationer, förläningar och förpantningar — utdelade kronan om hvartannat såväl kronogods som räntorna af skattehemman; i sistnämnda fallet förbehölls åt skattebonden hans eganderätt, och donatarien stod sålunda blott som räntetagare. Om de delar af riket, inom hvilka länsutdelningar eller andra afsöndringar från kronan ej borde få ega rum, se Förbudna orter.

Kvantitativt fick det nya ärftliga länsväsendet en mycket stark utsträckning under 1600-talets förra del. Orsakerna voro af skilda slag. Naturahushållningens otymplighet är redan omnämnd; både Gustaf II Adolfs och Axel Oxenstiernas statshushållningssystem eftersträfvade emellertid största möjliga utveckling af den kontanta penninguppbörden och kunde vinna detta endast genom uppdrifvande af de kontant ingående, indirekta skatterna (tullar, acciser o. d.), hvartill landets stegrade uppodling genom jordens öfvergång under ärftlig rätt i kapitalstarka händer beräknades medverka, under det däremot ett bortförlänande blott på kort tid ofta ledde till hemmanens utsugande. Statslifvets kraftiga utveckling både inåt och utåt kräfde vidare statstjänst i långt högre grad än förut, och på en tid, då ett ordnadt kontant aflöningssystem ännu ej kunnat utbildas, sökte man i stället locka och uppmuntra statstjänarna till exceptionella tjänster genom frikostig användning af de olika länsformerna, på samma gång som dessas ärftlighet manade adeln att utbilda sig till ett ärftligt tjänstemannastånd. Utländska förebilder inverkade äfven, särskildt då det gällde att fästa vid Sverige de eröfrade provinserna eller framstående utlänningar. En alldeles särskild roll spelade emellertid också drottning Kristinas hejdlösa slösaktighet. Dess betydelse i detta hänseende kan bl. a. belysas däraf, att i Sverige och Finland åren 1632, 1644 och 1655 uppbörden af hufvudräntorna å korttidsförläningarna beräknades till resp. omkr. 118,000, 70,000 och 48,000 dal. smt — de minskades alltså —, medan uppbörden af motsvarande räntor å gref- och friherreskapen samt frälsedonationerna beräknades till resp. omkr. 163,000, 184,000 och 685,000 dal. smt, hvaraf

nsamt 1651—53 tillkommit 246,000 dal. smt. Mot
n ökning under hela förmyndartiden 1632—44 af
mkr. 21,000 dal. smt stod således under Kristinas
gen regering en tillväxt af omkr. 500,000 dal. smt.
mkr. 1/3 af den ordinarie räntan i Sverige och
inland var dåmera afsöndrad, i de utrikes pro-
inserna ännu mera. Det var denna donationernas
erhörda utveckling i förening med tvisterna mel-
an skattebönderna på de bortdonerade godsen och
donationsemottagarna om deras inbördes rättighe-
er, som framkallade det nya länsväsendets fall
genom reduktionerna (se d. o.). I fråga om skatte-
böndernas ställning till donatarierna hade emeller-
tid Axel Oxenstierna arbetat för en reglering, som
1652 ledde till en fixering af böndernas skyldighe-
er emot frälsemännen på de afsöndrade hemmanen.

Äfven efter 1600-talets reduktioner ha for-
mer af länsväsen kvarstått i den svenska stats-
förvaltningen. Militiehemmanen å det efter hand
upprättade indelningsverket (se Indelta ar-
mén och Krigsfolksjordeböcker) lika-
som ock boställen inom andra förvaltningsområden
äro intet annat än ett slags "län på tjänst" och
kronoarrenden ett slags "län på afgift".

Om det svenska länsväsendet under medeltiden
se K. G. Styffe, "Bidrag till Skandinaviens histo-
ria ur utländska arkiver" (1859—84) och "Skan-
dinavien under unionstiden" (3:e uppl. 1911).
För nyare tiden se särskildt H. Forssell, "Sveri-
ges inre historia från Gustaf den förste" (1869—
75), och S. Clason, "Till reduktionens förhisto-
ria: Gods- och ränteafsöndringarne och de förbudna
orterna" (1895). 1. S. B. 2. S. C.

Läntagare. Se Länsväsen.

Läplantering, *trädg.*, plantering af träd och buskar till skydd mot starka och kalla vindar. Den göres helst af barrträd, emedan sådana lämna skydd äfven under vintern. På ställen, som äro mest utsatta för blåst, användas åtminstone ytterst mot vindsidan sådana träd som bergfur (*Pinus montana*) eller hvitgran (*Picea alba*). Bland löfbärande träd och buskar, som bäst tåla stark blåst, märkas hagtorn, oxel och afvenbok, vidare alm och bok. En högre häck af någon bland ofvan-nämnda växter kan tjänstgöra som läplantering, men i vanliga fall upptager läplanteringen en bre-dare remsa, ej tätare planterad än att hvarje träd eller buske får plats att utveckla grenar åt alla håll. C. G. D.

Läpp (lat. *la'bium*). 1. *Anat.*, i allmänhet en framstående kant kring gropar eller öppningar till hålor (t. ex. höftledpannan, lifmodern, kvinnoblyg-den, "blygdläppar", m. fl.); företrädesvis, enligt vanligt språkbruk, de veck, som omge och bilda munöppningen. — 2. *Bot.* Se Jungfru Marie hand och Labiatæ. — 3. *Mus.* Se La-bium. — 4. *Sjöv.*, en med eller icke med block-

Läpp med och läpp utan blockskifva l. trissa.

skifva l. trissa försedd, vinkelformad tingest af trä eller metall ("en i ena ändan öppen skiftask" på sjömansspråket), hvari bukten af en tross (löpare) kan direkt inläggas. 4. H. W—l.

Läppbjörnen, *Ursus labiatus, zool.*, annat namn på jonglörbjörnen (se Björn, sp. 573).

Läppblomfamiljen, *bot.*, namn på fam. *Labiatæ*.

Läppceller l. Slutceller, *bot.* Se Klyf-öppningar, sp. 362.

Läppfiskar, *zool.* Se Bergfiskar.

Läppkankroid, *med.* Se Kräfta, sp. 143.

Läppkontakt, *fonet.* Se Kontaktsläge, sp. 895.

Läppkräfta, *med.* Se Kräfta, sp. 142.

Läppljud. Se Labialer.

Lärad (fnod. *Lærâðr*), *nord. myt.*, ett träd, som öfverskyggar Valhall och hvars kvistar afbitas af geten Heidrun och hjorten Eiktyrner. Se vidare Yggdrasil och S. Bugge, "Studier over de nord. gude- og heltesagns oprindelse". Th. W.*

Lärare. Se Suppl.

Lärarinna, enskild och vid skola. I Sverige torde med försvinnande få undantag ej före reformationen ha förekommit speciella lärarinnor och då endast i kvinnliga handaslöjder och andra praktiska kunskaper (t. ex. sårbehandling och medicinsk örtberedning). Och ännu mycket längre fram i tiden var det hufvudsakligen manliga lärare, som meddelade vidare eller inskränktare undervisning åt flickor. Först torde undervisningen åt flickor i hemmet anförtrotts åt s. k. guvernanter: enskilda flickskolor i egentlig mening hörde nog till de yttersta sällsyntheterna, om de alls förekommo före 1830-talet (jfr Wallinska flickskolan). Hade man ej råd att ensam eller tillsamman med andra hålla en "guvernant", fick man lita till de i staden och ännu mera på landsbygden verksamma "skolmostrarna" ("moster" brukades, som flerstädes ännu i dag, i st. f. "tant", sålunda äfven om ej besläktade kvinnor). Detta såvida flickorna ej skickades i folkskolorna (se Folkskola), hvilket ej på långt när alltid var fallet, eller de, som ofta hände, lämnades alldeles utan skrif- och läskunskap. Nu är det obligatoriskt (och detta ej blott på papperet), att äfven flickor måste inhämta åtminstone hvad som läses i vanliga folkskolor. Kvinnor ha tillsvidare blifvit lärarinnor (om ock i inskränktare mån) både vid universitet (docenter, vikarierande professorer), allmänna läroverk (v. adjunkter, extra lärare, öfningslärarinnor) och vissa fack- och specialskolor; vid folkskolor kämpa de i sammanhang med kvinnorörelsen (se d. o.) att t. o. m. kunna bli öfverlärare. Vid folkskollärarinneseminarier kallas lärarinnorna adjunkter. Lärarinnor och föreståndarinnor äro de officiella titlarna vid Högre lärarinneseminariet, vid Blindinstitutet och blindskolorna, så ock vid de statsunderstödda flickskolorna, enligt kung. 29 okt. 1909. Äfven folkskolestadgan benämner med folkskolans undervisning sysselsatta kvinnor lärarinnor. Jfr om lärarinnors kompetens, aflöning och pensionering Skolväsen, Lärarinnornas pensionsanstalt, Lärarinnornas pensionsförening, Pensionsinrättningen för lärarinnor vid Sveriges högre skolor för kvinnlig ungdom, Folkskola, Folkskollärarnas pensionsinrättning och Folkskollärarseminarium.

Lärarinnehem är ett kollektivt namn på åtskilliga slags anstalter för att bereda blifvande, i tjänst varande eller f. d. lärarinnor billig bostad och vivre. Af förstnämnda slag är t. ex. Stockholms internationella lärarinnehem (f. n. Tunnelg. 19), som i regel mottager elever vid Högre lärarinneseminarium, men äfven, särskildt om somrarna, utländska lärarinnor, som uppehålla sig i Stockholm. För lärarinnor vid högre flickskolor finnas dylika anstalter för beredande till billigt pris af sommarrekreation, t. ex. Göteborgs lärarinnehem å Bångbro vid Säröbanan. Slutligen omfattar begreppet äfven ålderdomshem för äldre lärarinnor vid de högre flickskolorna, som ofta ej få högre pensioner. Ett förberedande upprop för bildandet af dylikt ålderdomshem utfärdades af ett flertal föreståndarinnor och lärarinnor i dec. 1911. Äfven för folkskollärarinnor finnas dylika hem, särskildt för sjukliga småskollärarinnor, såsom "Stackens" sommarhem i Marstrand och Gäfleborgs läns hvilohem i Söderhamns skärgård. J. C.

Lärarinnemöten. Se Lärarmöten.

Lärarinneseminarium. Se Folkskollärarseminarium och Högre lärarinneseminarium.

Lärarinnornas pensionsanstalt. Äfven sedan aflöningen af lärarinnorna vid statsunderstödda enskilda läroanstalter för kvinnlig ungdom blifvit ordnad och förbättrad genom kung. 27 dec. 1909, saknades slutstenen, en betryggande pensionering af de högre flickskolornas m. fl. läroverks uttjänta lärarinnor. I k. proposition till riksdagen 1910 föreslogs en dylik pensionering, och sedan förslaget vunnit riksdagens bifall, utfärdades k. kung. 23 dec. 1910 ang. pensionering af den kvinnliga lärarpersonalen vid enskilda läroanstalter, hvilken trädde i kraft 1 jan. 1911. Skyldighet att vara delegare i pensionsanstalten åligger föreståndarinna och lärarinna, som har full tjänstgöring (minst 24 veckotimmar) och ej fyllt 50 år (ehuru äfven dessa ega *rätt* att ingå i kassan) samt annan lärarinna med minst 10 veckotimmars undervisning i klasserna öfver de förberedande. Anstaltens inkomster äro statens bidrag (för 1911 beviljades åt pensionsanstalten samt de båda enskilda, nedan nämnda pensionskassorna tills. 68,000 kr.), enskilda bidrag, delegarnas egna afgifter, gåfvor och räntor. Pensionsafgiften skall, där ej föreståndarinna eller ämneslärarinna är medlem af någon eller af de båda förut befintliga pensionsinrättningarna (se Pensionsinrättningen för lärarinnor vid Sveriges högre skolor för kvinnlig ungdom och Lärarinnornas pensionsförening), i hvilket fall särskilda bestämmelser gälla, uppgå till lägst 90 och högst 120 kr. för läsetermin och för en pension af högst 1,200 kr. från 60 års ålder. Afkortad pension kan enligt förordningen bifogade tabeller utgå i vissa fall. För timlärarinna beräknas en pension från 60 års ålder af 60 kr. för hvarje veckotimme, dock ej mera än för 20 veckotimmar. Emellertid erlägges $^1/_3$ af pensionsafgiften af staten, $^1/_3$ af kommun, enskilda donatorer eller i vissa fall vederbörande läroanstalt. För den återstående tredjedelen svara läroanstalterna, dock med rätt att afdraga beloppet från lönen. Rätt till pension inträder 1 juli det kalenderår, då delegare fyller 55 år, skyldighet att afgå från innehafvande befattning först 30 juni det kalenderår, då hon fyller 60 år. Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk kan bevilja uppskof till 63 år, hvilket väl ytterst sällan bör inträffa. Pension beräknas för fulla kalendermånader och vidtager med början af kalenderhalfåret näst efter det lärarinna afgått. Pension upphör med den kalendermånad, under hvilken pensionstagaren aflidit eller pensionsrätt förlorats. Lärarinnornas pensionsanstalt står under den direktion, som förvaltar Folkskollärarnas m. fl. pensionskassor. J. C.

Lärarinnornas pensionsförening, Svenska, stiftad 1855 i Stockholm, har till ändamål att åt svenska lärarinnor bereda lifränta vid fyllda 54 års ålder. Inträde i föreningen kan vinnas af lärarinnor, som ej fyllt 45 år, vare sig deras lärarinneverksamhet är förlagd till skola eller familj. Lifräntans storlek är beroende af det insatta kapitalets storlek och utgår med högst 9 proc. af detsamma. Sedan 1904 utgår ett årligt statsbidrag (urspr. 30 kr., 1906 höjdt till 60 kr.) för hvarje delegare, som är lärarinna vid högre skola för kvinnlig ungdom eller samskola och som icke är delegare i Pensionsinrättningen för lärarinnor vid Sveriges högre skolor för kvinnlig ungdom, under villkor att af eller för henne i Svenska lärarinnornas pensionsförening näst föregående år insatts minst 60 kr. Lärarinnor, som före 1 jan. 1911 vunnit inträde i Svenska lärarinnornas pensionsförening och enligt då gällande bestämmelser voro berättigade till statsbidrag, ega rätt att fortfarande i denna förening utfå statens bidrag af 60 kr. årligen på de gamla villkoren, under förutsättning att mellan dem och Svenska lärarinnornas pensionsförening före 1 jan. 1913 ett aftal ang. tidpunkten för pensions utbekommande träffas. För lärarinnor, som icke äro delegare i eller åtnjuta pension från den 1911 upprättade Lärarinnornas pensionsanstalt, d. v. s. för lärarinnor i de förberedande klasserna, kan ett årligt statsbidrag af 60 kr. utgå till Svenska lärarinnornas pensionsförening, under villkor att af eller för dem under näst föregående år inbetalts minst 60 kr. och att de under samma tid vid statsunderstödd enskild läroanstalt haft minst 20 timmars tjänstgöring. Alla föreningens inkomster af gåfvor och testamenten, gifna utan särskilda villkor, tillfalla garantifonden, som har till ändamål att garantera föreningens genom lifräntefonden åtagna förbindelser till delegarna. Garantifondens kapital, som ej får minskas, utgjorde vid 1911 års slut 162,346 kr. Vid samma tid var medlemmarnas antal 1,050, af hvilka 153 voro lifräntetagare. Lifräntorna utgjorde sammanlagdt 30,585 kr. Statsbidrag utgick under 1911 till 509 delegare. Behållningen till 1912 utgjorde 1,472,634 kr. M. D—ll.

Lärarkandidat. Se Profår.

Lärarmöten, sammankomster förnämligast af skollärare och lärarinnor för öfverläggning om ärenden rörande undervisning och uppfostran, lärarnas utbildning, ekonomiska förhållanden o. d. Flera slag af sådana möten förekomma i Sverige, dels af lärarna vid de allmänna läroverken (allmänna svenska lärarmöten), dels af folkskollärare och lärarinnor (allmänna svenska

lkskollärarmöten); dessutom ha hål- s möten, som varit gemensamma för de skandi- viska länderna och Finland under namn af nor- ska lärar- l. skolmöten, samt slutligen ickskolemöten, för lärare och lärarinnor l de högre flickskolorna. De tre första ”allmän- svenska lärarmötena” höllos i Stockholm 1849, 52 och 1854. Efter 1863, då det fjärde mötet detta slag hölls (i Göteborg, med 215 deltagare), allmänna svenska lärarmöten återkommit hvart dje år, nämligen i Stockholm 1866 med 247 ftagare, i Uppsala 1869 med 213, i Lund 1872 d 190, i Jönköping 1875 med 201, i Gäfle 1878 d 176, i Örebro 1881 med 172, i Stockholm 84 med 455, i Göteborg 1887 med 270, i Häl- ugborg 1890 med 155, i Linköping 1893 med 1, i Karlstad 1896 med 151, i Stockholm 1900 d 261, i Malmö 1903 med 179, i Skara 1906 d 153 och i Falun 1909 med 92 deltagare. — d de fyra första af dessa möten voro äfven folk- ollärare närvarande, men dessa började snart mmankomma till egna möten. Det första ”all- änna svenska folkskollärarmötet” samlades i Ar- ga 1860. Sedermera ha sådana möten hållits i ockholm 1861, i Göteborg 1862, i Jönköping 63, i Gäfle 1865, i Örebro 1868, i Lund 1871, i nköping 1878, i Uppsala 1883, i Stockholm 88, i Göteborg 1893, i Norrköping 1898, i ockholm 1903 och i Sundsvall 1908. — Till det llmänna svenska folkskollärarmötet i Örebro 1868 ade inbjudits äfven grannländernas folkskolevän- er, hvilka ock däraf begagnade sig, så att mötet ar besökt af 114 norrmän, 44 danskar och 6 finnar. å samma möte fattades beslut att anordna all- änna ”nordiska lärarmöten” vid sidan af de enska mötena. Det första mötet af detta slag ölls i Göteborg 1870, hvarefter samlingsorten har äxlat mellan de nordiska ländernas hufvudstäder; et senaste, tionde, ”nordiska skolmötet” hölls i tockholm 1910. Dessa möten ha i allmänhet va- t talrikt besökta såväl af lärare och lärarinnor d alla slags skolor i de nordiska länderna som ock andra för ungdomens uppfostran och undervis- ng intresserade personer — de senare mötena ha äknat öfver ett halft tiotusental deltagare. — lickskolemöten ha hållits i Stockholm 1879, i öteborg 1882, i Stockholm 1886 och 1889, i Lund 893, i Sundsvall 1897, i Stockholm 1901, i Gö- borg 1904, i Uppsala 1907 och i Falun 1911. et mest besökta af dessa möten, det i Stockholm 901, hade 577 deltagare. I regel äro öfver för- ndlingarna vid dessa möten särskilda berättel- r utgifna. Vid de flesta af dem ha också ut- ställningar af undervisningsmateriel varit anord- ade. R. N—n.

Lärarnas vid elementarläroverken nya änke- ch pupillkassa. Af ålder hade lärarna vid sta- ns läroverk prästerlig tjänsteårsberäkning, hvil- et var så mycket naturligare, som ända in å 1800-talet en öfvervägande del af dem var ler blef präster. Nämnda lärare, som voro legare i stiftens försvinnande små pensions- meriti-)kassor, hade f. ö., liksom prästerna, tt till tjänsteår (se d. o.) och enligt präster- apets privilegier 16 okt. 1723 nådår (se d. o.). å det emellertid blef allt sällsyntare, att lärare d elementarläroverken (numera allmänna läroverken) voro präster och intäkten af tjänsteår och nådår, sedan vikariearfvoden m. m. afdragits, gaf en ganska obetydlig behållning, blef det nödvändigt att sätta änkor och oförsörjda barn efter de lågt aflönade lärarna i bättre ställning. Sedan riksdagen bifallit en af K. M:t därom framlagd proposition och kyrkomötet bifallit upphäfvande af nådårsrätten, utfärdades 11 okt. 1878 k. reglemente för Lärarnas vid elementarläroverken änke- och pupillkassa byggd på en viss andel af stiftens emeritikassor, årliga bidrag af statsmedel samt vissa årliga afgifter af delegarna. Med sjunkande penningvärde blefvo emellertid pensionerna (högst 675 kr. för änka, med 30 proc. förhöjning för ett barn och 50 proc. för två eller flera) alldeles otillräckliga. En k. proposition om förhöjning afslogs i gemensam votering med knapp majoritet af 1907 års riksdag. Sedan förslaget omarbetats i läroverksstyrelsen, antogs det mot att lärarna afstodo tjänsteårsrätten och sedan kyrkomötet blifvit hördt af 1911 års riksdag; reglementet för Lärarnas vid elementarläroverken nya änke- och pupillkassa utfärdades 8 dec. 1911 och trädde i kraft 1 jan. 1912. Kassan, hvilken liksom den af 1878 förvaltas af Direktionen för Folkskollärarnas pensionsinrättning, har öfvertagit den gamlas tillgångar och förbindelser samt uppbär årligt statsbidrag, hvartill komma delegarnas bidrag. Delaktighetsbeloppet är 4,000 kr. för rektorer och lektorer vid högre allmänna läroverk, vid Högre lärarinneseminariet och tekniska elementarskolor, professorer vid Chalmers' tekniska läroanstalt, rektorer vid folkskoleseminarier, öfverlärare vid Gymnastiska centralinstitutet samt två tjänstemän i Folkskollärarnas pensionsinrättning; 3,700 kr. för realskolerektorer (som icke äro lektorer) och 2 tjänstemän i nämnda pensionsinrättning; 3,400 kr. för adjunkter vid allmänna läroverk, Högre lärarinneseminariet samt folkskoleseminarier; 2,400 kr. för kvinnliga adjunkter vid folkskoleseminarier och ord. lärarinnor vid Högre lärarinneseminariet; 2,200 kr. för den högst aflönade läraren vid Gymnastiska centralinstitutet samt olika belopp, växlande mellan 2,750 och 750 kr., för s. k. öfningslärare. Delegarnas afgifter äro för manliga delegare 3 proc. och för kvinnliga $1^1/_2$ proc. af delaktighetsbeloppet; för pensionerade lärare och lärarinnor sänkas afgifterna med omkr. $^1/_3$. Pensionerna utgå för änka med 100 kr. som grundpension och 20 proc. af delaktighetsbeloppet som tilläggspension; för ett pensionsberättigadt barn höjes pensionen med 30 proc., för 2 sådana barn med 50 proc. och för hvarje följande pensionsberättigadt barn med ytterligare 10 proc. En lektorsänka med 4 barn kan sålunda erhålla 100 + 800 + 450 + 90 + 90 = 1,530 kr. mot 1,012,$_{50}$ förut. En änka efter adjunkt utan pensionsberättigade barn får 780 kr. i st. f. förut 580. Äfven under tiden 1905—11 pensionerade delegare i gamla kassan äfvensom person, som fränträdt lärarbefattning, men sedan inbetalar förhöjda afgifter, kunna bli delegare i den nya kassan, men på i allmänhet tämligen hårda, ehuruväl efter ”försäkringstekniska grunder” beräknade villkor. — Behållningen i (gamla) kassan vid 1910 års slut var kr. 5,182,886,$_{99}$, antalet delegare 1,627, antalet gällande pensionsbref 376; statsbidraget för 1910 utgjorde 106,526 kr. och

Lärarinnehem är ett kollektivt namn på åtskilliga slags anstalter för att bereda blifvande, i tjänst varande eller f. d. lärarinnor billig bostad och vivre. Af förstnämnda slag är t. ex. Stockholms internationella lärarinnehem (f. n. Tunnelg. 19), som i regel mottager elever vid Högre lärarinneseminarium, men äfven, särskildt om somrarna, utländska lärarinnor, som uppehålla sig i Stockholm. För lärarinnor vid högre flickskolor finnas dylika anstalter för beredande till billigt pris af sommarrekreation, t. ex. Göteborgs lärarinnehem å Bångbro vid Säröbanan. Slutligen omfattar begreppet äfven ålderdomshem för äldre lärarinnor vid de högre flickskolorna, som ofta ej få högre pensioner. Ett förberedande upprop för bildandet af dylikt ålderdomshem utfärdades af ett fiertal föreståndarinnor och lärarinnor i dec. 1911. Äfven för folkskolelärarinnor finnas dylika hem, särskildt för sjukliga småskolelärarinnor, såsom "Stackens", sommarhem i Marstrand och Gäfleborgs läns vilohem i Söderhamns skärgård. J. C.

Lärarinnemöten. Se Lärarmöten.

Lärarinneseminarium. Se Folkskollärarseminarium och Högre lärarinneseminarium.

Lärarinnornas pensionsanstalt. Äfven sedan aflöningen af lärarinnorna vid statsunderstödda enskilda läroanstalter för kvinnlig ungdom blifvit ordnad och förbättrad genom kung. 27 dec. 1909, saknades slutstenen, en betryggande pensionering af de högre flickskolornas m. fl. läroverks uttjänta lärarinnor. I k. proposition till riksdagen 1910 föreslogs en dylik pensionering, och sedan förslaget vunnit riksdagens bifall, utfärdades k. kung. 23 dec. 1910 ang. pensionering af den kvinnliga lärarpersonalen vid enskilda läroanstalter, hvilken trädde i kraft 1 jan. 1911. Skyldighet att vara delegare i pensionsanstalten åligger föreståndarinna och lärarinna, som har full tjänstgöring (minst 24 veckotimmar) och ej fyllt 50 år (ehuru äfven dessa ega *rätt* att ingå i kassan) samt annan lärarinna med minst 10 veckotimmars undervisning i klasserna öfver de förberedande. Anstaltens inkomster äro statens bidrag (för 1911 beviljades åt pensionsanstalten samt de båda enskilda, nedan nämnda pensionskassorna tills. 68,000 kr.), enskilda bidrag, delegarnas egna afgifter, gåfvor och räntor. Pensionsafgiften skall, där ej föreståndarinna eller ämneslärarinna är medlem af någon eller af de båda förut befintliga pensionsinrättningarna (se Pensionsinrättningen för lärarinnor vid Sveriges högre skolor för kvinnlig ungdom och Lärarinnornas pensionsförening), i hvilket fall särskilda bestämmelser gälla, uppgå till lägst 90 och högst 120 kr. för läsetermin och för en pension af högst 1,200 kr. från 60 års ålder. Afkortad pension kan enligt förordningen bifogade tabeller utgå i vissa fall. För timlärarinna beräknas en pension från 60 års ålder af 60 kr. för hvarje veckotimme, dock ej mera än för 20 veckotimmar. Emellertid erlägges $^1/_3$ af pensionsafgiften af staten, $^1/_3$ af kommun, enskilda donatorer eller i vissa fall vederbörande läroanstalt. För den återstående tredjedelen svara läroanstalterna, dock med rätt att afdraga beloppet från lönen. Rätt till pension inträder 1 juli det kalenderår, då delegare fyller 55 år, skyldighet att afgå från innehafvande befattning först 30 juni det kalenderår, då hon fyller 60 år. Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk kan bevilja uppskof till 63 år, hvilket väl ytterst sällan bör inträffa. Pension beräknas för fulla kalendermånader och vidtager med början af kalenderhalfåret näst efter det lärarinna afgått. Pension upphör med den kalendermånad, under hvilken pensionstagaren aflidit eller pensionsrätt förlorats. Lärarinnornas pensionsanstalt står under den direktion, som förvaltar Folkskollärarnas m. fl. pensionskassor. J. C.

Lärarinnornas pensionsförening, Svenska, stiftad 1855 i Stockholm, har till ändamål att åt svenska lärarinnor bereda lifränta vid fyllda 54 års ålder. Inträde i föreningen kan vinnas af lärarinnor, som ej fyllt 45 år, vare sig deras lärarinneverksamhet är förlagd till skola eller familj. Lifräntans storlek är beroende af det insatta kapitalets storlek och utgår med högst 9 proc. af detsamma. Sedan 1904 utgår ett årligt statsbidrag (urspr. 30 kr., 1906 höjdt till 60 kr.) för hvarje delegare, som är lärarinna vid högre skola för kvinnlig ungdom eller samskola och som icke är delegare i Pensionsinrättningen för lärarinnor vid Sveriges högre skolor för kvinnlig ungdom, under villkor att af eller för henne i Svenska lärarinnornas pensionsförening näst föregående år insatts minst 60 kr. Lärarinnor, som före 1 jan. 1911 vunnit inträde i Svenska lärarinnornas pensionsförening och enligt då gällande bestämmelser voro berättigade till statsbidrag, ega rätt att fortfarande i denna förening utfå statens bidrag af 60 kr. årligen på de gamla villkoren, under förutsättning att mellan dem och Svenska lärarinnornas pensionsförening före 1 jan. 1913 ett aftal ang. tidpunkten för pensions utbekommande träffas. För lärarinnor, som icke äro delegare i eller åtnjuta pension från den 1911 upprättade Lärarinnornas pensionsanstalt, d. v. s. för lärarinnor i de förberedande klasserna, kan ett årligt statsbidrag af 60 kr. utgå till Svenska lärarinnornas pensionsförening, under villkor att af eller för dem under näst föregående år inbetalts minst 60 kr. och att de under samma tid vid statsunderstödd enskild läroanstalt haft minst 20 timmars tjänstgöring. Alla föreningens inkomster af gåfvor och testamenten, gifna utan särskilda villkor, tillfalla garantifonden, som har till ändamål att garantera föreningens genom lifräntefonden åtagna förbindelser till delegarna. Garantifondens kapital, som ej får minskas, utgjorde vid 1911 års slut 162,346 kr. Vid samma tid var medlemmarnas antal 1,050, af hvilka 153 voro lifräntetagare. Lifräntorna utgjorde sammanlagdt 30,585 kr. Statsbidrag utgick under 1911 till 509 delegare. Behållningen till 1912 utgjorde 1,472,634 kr. M. D—ll.

Lärarkandidat. Se Profår.

Lärarmöten, sammankomster förnämligast af skollärare och lärarinnor för öfverläggning om ärenden rörande undervisning och uppfostran, lärarnas utbildning, ekonomiska förhållanden o. d. Flera slag af sådana möten förekomma i Sverige, dels af lärarna vid de allmänna läroverken (allmänna svenska lärarmöten), dels af folkskollärare och lärarinnor (allmänna svenska

lkskollärarmöten); dessutom ha hål- s möten, som varit gemensamma för de skandi- viska länderna och Finland under namn af n o r- s k a l ä r a r- l. s k o l m ö t e n, samt slutligen i c k s k o l e m ö t e n, för lärare och lärarinnor l de högre flickskolorna. De tre första ”allmän- svenska lärarmötena” höllos i Stockholm 1849, 52 och 1854. Efter 1863, då det fjärde mötet detta slag hölls (i Göteborg, med 215 deltagare), allmänna svenska lärarmöten återkommit hvart dje år, nämligen i Stockholm 1866 med 247 ltagare, i Uppsala 1869 med 213, i Lund 1872 d 190, i Jönköping 1875 med 201, i Gäfle 1878 d 176, i Örebro 1881 med 172, i Stockholm 84 med 455, i Göteborg 1887 med 270, i Häl- ngborg 1890 med 155, i Linköping 1893 med 1, i Karlstad 1896 med 151, i Stockholm 1900 d 261, i Malmö 1903 med 179, i Skara 1906 d 153 och i Falun 1909 med 92 deltagare. — dd de fyra första af dessa möten voro äfven folk- ollärare närvarande, men dessa började snart mmankomma till egna möten. Det första ”all- änna svenska folkskollärarmötet” samlades i Ar- ga 1860. Sedermera ha sådana möten hållits i ockholm 1861, i Göteborg 1862, i Jönköping 63, i Gäfle 1865, i Örebro 1868, i Lund 1871, i önköping 1878, i Uppsala 1883, i Stockholm 88, i Göteborg 1893, i Norrköping 1898, i ockholm 1903 och i Sundsvall 1908. — Till det lmänna svenska folkskollärarmötet i Örebro 1868 ade inbjudits äfven grannländernas folkskolevän- er, hvilka ock däraf begagnade sig, så att mötet ar besökt af 114 norrmän, 44 danskar och 6 finnar. å samma möte fattades beslut att anordna all- änna ”nordiska lärarmöten” vid sidan af de enska mötena. Det första mötet af detta slag ölls i Göteborg 1870, hvarefter samlingsorten har ixlat mellan de nordiska ländernas hufvudstäder; et senaste, tionde, ”nordiska skolmötet” hölls i tockholm 1910. Dessa möten ha i allmänhet va- t talrikt besökta såväl af lärare och lärarinnor id alla slags skolor i de nordiska länderna som ock f andra för ungdomens uppfostran och undervis- ing intresserade personer — de senare mötena ha äknat öfver ett halft tiotusental deltagare. — lickskolemöten ha hållits i Stockholm 1879, i öteborg 1882, i Stockholm 1886 och 1889, i Lund 893, i Sundsvall 1897, i Stockholm 1901, i Gö- eborg 1904, i Uppsala 1907 och i Falun 1911. et mest besökta af dessa möten, det i Stockholm 901, hade 577 deltagare. I regel äro öfver för- andlingarna vid dessa möten särskilda berättel- er utgifna. Vid de flesta af dem ha också ut- ställningar af undervisningsmateriel varit anord- ade. R. N—n.

Lärarnas vid elementarläroverken nya änke- ch pupillkassa. Af ålder hade lärarna vid sta- ens läroverk prästerlig tjänsteårsberäkning, hvil- et var så mycket naturligare, som ända in å 1800-talet en öfvervägande del af dem var ler blef präster. Nämnda lärare, som voro elegare i stiftens försvinnande små pensions- meriti-)kassor, hade f. ö., liksom prästerna, itt till tjänsteår (se d. o.) och enligt präster- apets privilegier 16 okt. 1723 nådår (se d. o.). å det emellertid blef allt sällsyntare, att lärare d elementarläroverken (numera a l l m ä n n a l ä r o v e r k e n) voro präster och intäkten af tjänsteår och nådår, sedan vikariearfvoden m. m. afdragits, gaf en ganska obetydlig behållning, blef det nödvändigt att sätta änkor och oförsörjda barn efter de lågt aflönade lärarna i bättre ställning. Sedan riksdagen bifallit en af K. M:t därom framlagd proposition och kyrkomötet bifallit upphäfvande af nådårsrätten, utfärdades 11 okt. 1878 k. reglemente för Lärarnas vid elementarläroverken änke- och pupillkassa byggd på en viss andel af stiftens emeritikassor, årliga bidrag af statsmedel samt vissa årliga afgifter af delegarna. Med sjunkande penningvärde blefvo emellertid pensionerna (högst 675 kr. för änka, med 30 proc. förhöjning för ett barn och 50 proc. för två eller flera) alldeles otillräckliga. En k. proposition om förhöjning afslogs i gemensam votering med knapp majoritet af 1907 års riksdag. Sedan förslaget omarbetats i läroverksstyrelsen, antogs det mot att lärarna afstodo tjänsteårsrätten och sedan kyrkomötet blifvit hördt af 1911 års riksdag; reglementet för Lärarnas vid elementarläroverken nya änke- och pupillkassa utfärdades 8 dec. 1911 och trädde i kraft 1 jan. 1912. Kassan, hvilken liksom den af 1878 förvaltas af Direktionen för Folkskollärarnas pensionsinrättning, har öfvertagit den gamlas tillgångar och förbindelser samt uppbär årligt statsbidrag, hvartill komma delegarnas bidrag. Delaktighetsbeloppet är 4,000 kr. för rektorer och lektorer vid högre allmänna läroverk, vid Högre lärarinneseminariet och tekniska elementarskolor, professorer vid Chalmers' tekniska läroanstalt, rektorer vid folkskoleseminarier, öfverlärare vid Gymnastiska centralinstitutet samt två tjänstemän i Folkskollärarnas pensionsinrättning; 3,700 kr. för realskolerektorer (som icke äro lektorer) och 2 tjänstemän i nämnda pensionsinrättning; 3,400 kr. för adjunkter vid allmänna läroverk, Högre lärarinneseminariet samt folkskoleseminarier; 2,400 kr. för kvinnliga adjunkter vid folkskoleseminarier och ord. lärarinnor vid Högre lärarinneseminariet; 2,200 kr. för den högst aflönade läraren vid Gymnastiska centralinstitutet samt olika belopp, växlande mellan 2,750 och 750 kr., för s. k. öfningslärare. Delegarnas afgifter äro för manliga delegare 3 proc. och för kvinnliga $1^1/_2$ proc. af delaktighetsbeloppet; för pensionerade lärare och lärarinnor sänkas afgifterna med omkr. $^1/_8$. Pensionerna utgå för änka med 100 kr. som grundpension och 20 proc. af delaktighetsbeloppet som tilläggspension; för ett pensionsberättigadt barn höjes pensionen med 30 proc., för 2 sådana barn med 50 proc. och för hvarje följande pensionsberättigadt barn med ytterligare 10 proc. En lektorsänka med 4 barn kan sålunda erhålla 100 + 800 + 450 + 90 + 90 = 1,530 kr. mot 1,012,$_{50}$ förut. En änka efter adjunkt utan pensionsberättigade barn får 780 kr. i st. f. förut 580. Äfven under tiden 1905—11 pensionerade delegare i gamla kassan äfvensom person, som fränträdt lärarbefattning, men sedan inbetalar förhöjda afgifter, kunna bli delegare i den nya kassan, men på i allmänhet tämligen hårda, ehuruväl efter ”försäkringstekniska grunder” beräknade villkor. — Behållningen i (gamla) kassan vid 1910 års slut var kr. 5,182,886,$_{99}$, antalet delegare 1,627, antalet gällande pensionsbref 376; statsbidraget för 1910 utgjorde 106,526 kr. och

räntemedel för s. å. kr. 216,898,21. I pensioner utgingo 1910 kr. 209,385,99. J. C.

Lärarprof. Se Undervisningsprof.

Lärarråd, den institution vid de fria högskolorna m. fl. institutioner, hvilken motsvarar universitetens akademiska konsistorium. Se Göteborgs högskola, sp. 903.

Lärarseminārium. Se Folkskollärarseminarium.

Lärbro, socken i Gottlands län, Gottlands norra härad. 10,411 har. 1,301 inv. (1910). L. bildar med Hellvi ett regalt pastorat i Visby stift, Norra kontraktet. Lärbro märkliga medeltida kyrka finnes afbildad på pl. XXI till art. Byggnadskonsten (jfr Kastal).

Lærdal, härad i Inre Sogn, Nordre Bergenhus amt, Norge. 583,67 kvkm. 2,152 inv. (1910), omsluter en af Sognefjordens inre vikar, Lærdalsfjorden, och genomströmmas af den fiskrika Lærdalselv, som kommer från en rad vattendrag på Filefjeld. Vid dess utlopp i fjorden ligger på en flack sandmo fiskeläget Lærdalsören med flera hotell, post- och telegrafkontor, en meteorologisk station och i närheten en gammal exercisplats; omkr. 700 inv. På gården Rikheim finns en landtbruksskola. K. V. H.

Lærdalselv. Se Lærdal.

Lærdalsfjorden. Se Lærdal.

Lærdalsören, fiskeläge. Se Lærdal.

Lärda samfund. Se Akademi.

Lärda tidningar, ”upplagde i Stockholm för egen kostnad af Lars Salvius”, en litteraturtidning, som 1745—73 (med hela 29 årgångar) utgafs af nämnde boktryckare och skriftställare. Tidningen utgjorde en fortsättning af Uppsala Vet. soc:s kortlifvade månadsskrift ”Tidningar om the lärdas arbeten” (utg. 1742 af O. Celsius d. y.). ”Lärda tidningar” utkom i små enspaltiga oktavblad om 4 sidor, under de tre första åren hvarje torsdag, men fr. o. m. 1748 hvarje måndag och torsdag. Nyutkomna böcker anmäldes där på ett noggrant, redigt och oväldigt sätt. Dessa anmälningar innehålla sällan ansatser till kritik i modern mening, utan inskränka sig mest till en torr och schematisk framställning af verkens innehåll. Mesta utrymmet egnas åt inhemska arbeten, som behandla olika vetenskaps- och yrkesgrenar. Öfversikter af Vet. akad:s förhandlingar meddelas regelbundet. Dessutom förekomma notiser om vittra arbeten och om tilldragelser i den lärda världen samt en mängd poem, af hvilka de allra flesta äro lofkväden (på flera språk) till de kungliga personerna på bemärkelsedagar, medan återstoden utgöres af lyckönskningar öfver rikets ständer, herdedikter, fabler, öfversättningar från latinet samt religiösa poem (bl. a. af Bellman). Insända uppsatser ledde ofta till polemiker af vidlyftigt slag, t. ex. Ihres om svenska språket i skolorna. Sedan L. Salvius aflidit (1773), fortsattes tidningen af Gjörwell med ”Nya lärda tidningar” (1774—75) och ”Stockholms lärda tidningar” (1776—80). Se O. Sylwan, ”Svenska pressens historia” (1896).

Lärdomsgrad. Se Grad 7.

Lärdomshistoria, en numera ej bruklig benämning, motsvarande hvad vi kalla vetenskapernas (och litteraturens) historia. Lärdomshistorien har vid de svenska undervisningsanstalterna aldrig haft någon egen målsman. Ett försök att skaffa den en sådan gjordes 1779 af professor J. H. Lidén (se denne), som var docent i detta ämne vid Uppsala universitet. Denne man skänkte till Östgöta nation i Uppsala ett större bibliotek och förordnade därvid, att bibliotekarien skulle hålla offentliga föreläsningar i ”lärdomshistoria”, men någon verkställighet följde ej däraf. I de ”anvisningar och råd”, som äro bifogade skolordningen af 16 dec. 1820, uttryckes under rubriken ”Lärdomshistoria” som ett önskningsmål, att lärarna hvar i sitt ämne skulle lämna historiska underrättelser om de viktigaste framsteg vetenskaperna gjort. C. F.*

Lärdomsskola (Lärd skola), ett till den s. k. ”sekundära” undervisningen hörande läroverk, som har till ändamål att grundlägga den vetenskapliga bildning, hvilken sedermera fullföljes vid högskola (universitet eller högre specialläroverk). Som officiell benämning på sådana läroverk har den i Sverige endast en kortare tid varit använd. — Under medeltiden funnos i vårt land, likasom i utlandet, skolor, hörande till 3 olika grupper. Den första och äldsta gruppen omfattade skolor, som voro förlagda i klostren och i hvilka undervisning meddelades af munkarna. Den andra och förnämsta omfattade skolor, som voro fästa vid domkyrkorna (katedralerna) och i hvilka undervisning urspr. meddelades af de vid domkyrkorna anställde prästerna, de s. k. kanikerna (domkapitelsledamöterna). Hit hörde också trivialskolor vid andra kyrkor med talrikt prästerskap. Slutligen uppkom längre fram under medeltiden en tredje grupp af skolor, hvilka icke, såsom de två föregående grupperna, anlades af kyrkan, utan af städernas borgerskap. Vid reformationens införande i Sverige bibehöllos de forna domkyrko- och stadsskolorna. Klosterskolorna däremot hade redan tidigt börjat förfalla, och de vid denna tid möjligen ännu befintliga upphörde naturligtvis vid klostrens upphäfvande. I den första allmänna svenska skolordningen, ingående som en beståndsdel i 1571 års kyrkoordning, begagnas endast benämningen skolor. I den skolordning, som 1611 blef af prästerskapet ”gjord och stadfästad” och som hade till upphofsmän Laur. Paulinus och Joh. Rudbeckius, delas skolorna i *provinciales* och *cathedrales*. De förra voro lägre lärdomsskolor; de senare, hvilkas namn tyder på läge i stiftsstad, voro högre, men omfattade äfven klasser, som motsvarade den förra gruppens. I 1649 års k. skolordning delas läroverken i ”halfva gymnasier” eller *trivialskolor* och *gymnasier* (se dessa ord). De förra delas i lägre och högre l. fullständiga. De lägre (äfven *barnskolor* kallade) motsvarade 1:a klassen i de högre. Med dessa senare var förenad en särskild ”skrifvarklass”, i hvilken undervisades bl. a. i brefskrifning, musik, fäderneslandets historia och aritmetik, ”så väl den allmänna som den praktiska eller apologistiska”. Läraren i denna klass kallades apologist (se d. o.). Undervisningen i gymnasierna vidtog, där undervisningen i de högre trivialskolorna slutade. Genom 1693 års förordning om skolväsendet vidtogs ingen förändring med de nyss angifna läroverksbenämningarna; dock förekommer ej benämningen barn-

lor. hvarjämte ”skrifvarklassen” indrogs. I 24 års förordning bibehållas äfven samma be-mningar; men där omtalas äfven ”cathedral-bla”, som visar sig vara en trivialskola, belägen stiftsstad. ”Skrifvarklassen” återupprättas un-r benämningen ”apologistens klass” och ”är att se som hvar orts seminarium för handlande, nstemän, länsmän m. fl.” Med afseende på be-mningarna i 1807 års skolordning är ingen an-n förändring att anföra, än att där äfven om-as ”pedagogier” (se d. o.) samt ”mindre barn-blor i städerna och på landet”. Dock må äfven mnas, att katedralskolorna bli föremål för mera rskild uppmärksamhet än i föregående förord-ng. Det heter om dem bl. a., att flyttning från m till akademien, utan att gymnasium besöktes, llåtes, och att fördenskull därstädes en grundligare derbyggnad hos lärjungarna, än vid trivialsko-rna, måste beredas. Undervisningen blef därför r utsträckt längre, hvaremot apologistklassen bulle vid dem försvinna. I skolordningen af 1820 fvo alla dithörande läroverk sammanfattade un-r den gemensamma benämningen elemen-arläroverk. Dessa delades i 2 klasser: *apo-gistskolor* och *lärdomsskolor*. De senare voro af slag: *lägre lärdomsskolor*, *högre lärdomsskolor* h *högsta lärdomsskolor* l. *gymnasier*. ”Kate-alskolor” omtalas icke i förordningen, men be-mningen fortfor att användas, äfven i regerings-andlingar. 1820 funnos 2 skolor, som benämndes tedralskolor, nämligen i Stockholm och Uppsala, hvilka den förra redan 1821 vid Stockholms ymnasiums inrättande upphörde och den andra 867 bortlade sagda namn, hvilket däremot en edje, Lunds, inrättad 1837, själf ännu begagnar. edan K. M:t redan 1847 hade godkänt vissa huf-udgrunder i ett förslag till ordnande af elemen-arläroverken, bl. a. lärdoms- och apologistsko-rnas sammanslående och förening med gymna-um till ett sammanhängande läroverk, blef 1849 enomförandet af denna reform anbefalld (jfr ymnasium). I 1856 års ”Stadga för rikets llmänna elementarläroverk” delades de i ”*högre lementarläroverk*, där fullständig undervisning eddelas i alla elementarläroverken tillhörande äroämnen, och *lägre elementarläroverk*, hvilka ll större eller mindre omfång meddela den un-ervisning, som inom de högre fortsättes och af-lutas”. I 1859 års läroverksstadga behöllos sam-na benämningar, men genom läroverksstadgan af 878 infördes i stället benämningarna *högre* och *ägre allmänna läroverk*. Redan genom ofvan be-örda förordning af 1849 medgafs befrielse från äsning af latin, grekiska och hebreiska, hvarige-om således den sekundära undervisningen blef nda till sin afslutning delad på de två bildnings-injer, som sedan blifvit benämnda ”latinlinjen” ch ”reallinjen”. Enligt 1904 års läroverksstadga ro de allmänna läroverken delade i *realskolor* och *ögre allmänna läroverk*, de senare bestående af ealskola och gymnasium (se Skolväsen). ymnasiet har bibehållit karaktären af lärdoms-kola. S. N. (R. N—n.)

Lärd skola. Se Lärdomsskola.

Lærdölerne, ett kompani norska partigängare, m deltog i gränsfejden 1808—09 och i 1814 års rig. Kompaniet, som utmärkte sig för tapperhet och fältduglighet, stod under befäl af Vilhelm Jürgensen (se denne). O. A. Ö.*

Lærerhöjskole, Statens (da., Statens lärarhögskola), namn på en dansk institution för vidare utbildning af lärare och lärarinnor vid folkskolan (inklusive folkhögskolor och realskolor). Den har sin upprinnelse i några kurser, som Monrad, då öfverdirektör för borger- og almueskolvæsenet, 1856 upprättade till förmån för några få lärare (hvaraf sedan namnet ”Monradister”) och som till 1890 styrdes af N. J. Fjord. Men efter hand utvidgades de såväl med hänsyn till ämnena och lärotidens utsträckning (jämte de ursprungliga ettåriga kurserna kommo kortare, särskilda feriekurser) som till deltagarnas art och antal (folkhögskollärare medtogos 1870, lärarinnor 1880, realskollärare 1889); antalet deltagare i den ettåriga kursen var 1910 203 och i 3-månadskursen 516. Sedan 1896 har professor H. Olrik varit skolans ledare; 1893 upptogs det nuv. namnet, och 1894 fick högskolan egen byggnad i Köpenhamn. Skolans årliga utgift, som 1856 var blott 5,000 kr., uppgick 1907 till 173,000 kr. — Se H. Olrik, ”Danmarks lærerhöjskole 1856—1906” (1906). E. Ebg.

Lärft, en tvåskaftad, tät väfnad, urspr. af lin enbart (hellinnelärft), sedermera af lin och bomull i förening (halflinnelärft) samt af bomull enbart (bomullslärft). Äfven förekommer s. k. blaggarns-(eg. blångarns-) lärft, väfdt blångarn. I bindningsläran (se Bindning) ger man namnet lärft (*tvåskaft* l. *taft*) åt alla väfnader (oafsedt deras material), som binda i tvåskaft, d. v. s. hvilkas alla udda varptrådar (1, 3, 5 o. s. v.) äro höjda öfver hvartannat inslag, medan de jämna (2, 4, 6 o. s. v.) äro höjda öfver hvartannat. Denna bindning — den första af de tre s. k. grundbindningarna — eger sålunda det största möjliga antalet bindepunkter och till följd däraf jämförelsevis större fasthet och styrka än andra bindningar. Lärftartade kallas en klass väfnadsbindningar, som genom fördubbling af varp- eller inslagstrådar eller bådadera härledts ur den enkla lärftbindningen. Hit höra rips- och panama- eller tvistbindningar af olika slag. G. A. W.

Lärje skans, i Västergötland, vid Göta älf, midt emot Lärje by på sydöstra Hisingen, uppbyggdes af Wärnschiöldh 1644 och förstärktes i maj 1645 samt raserades af Mannerskköld i juni. M. G. De la Gardie lät 1676 iståndsätta L., som efter krigets slut dock fick förfalla. L. W:son M.

Lärjungar. 1. Jesu lärjungar. Se Apostel. — 2. (Eng. *disciples of Christ*) Campbelliter, baptistsekt. Se Campbell, A., sp. 1053.

Lärjungebibliotek, vid svensk skola förefintlig boksamling, bekostad af läroverkets kassa (eller stundom delvis af gåfvomedel), som afser att tillhandahålla eleverna dels litteratur för självstudier, dels lämplig förströelseläsning. I gällande stadga af 1905 § 145 för de allm. läroverken är föreskrifvet, att rektor skall, ”såvidt möjligt, draga försorg därom, att vid läroverket finnes en för lärjungarna särskildt afsedd boksamling”. Åt denna viktiga sak egnas också numera vid såväl stats- som de enskilda högre skolorna (äfven flickskolorna) mycken uppmärksamhet, ehuru de stora anspråk för andra ändamål, som ställas på läroverkens ”bib-

lioteks- och materialkassor", icke ha tillåtit en utveckling af de svenska lärjungebiblioteken till den omfattning, som förekommer på flera håll i utlandet. Hvad folkskolorna beträffar, innehöllo sockenbiblioteken (se Folkbibliotek) äfven böcker för barn och ungdom, men folkskolinspektörerna uttalade sig emellertid 1894 för inrättande af särskilda skolbibliotek. Sedan 1905 års riksdag anvisat medel till understödjande af folkbibliotek (se d. o.), utgår ett statsbidrag af 75 kr. årligen åt skoldistrikt, som upprätta församlingsbibliotek, hvilka utgöras af eller i sig innesluta skolbibliotek. Med lärjungebibliotek få ej förblandas de barnbibliotek, som i synnerhet i Förenta staterna på senaste tiden nått så stor utveckling. R. N—n.

Lärk, *bot.* Se Larix.

Lärka, *zool.* Se Lärkor.

Lärkesholm, gods i Örkelljunga socken, Kristianstads län, vid den lilla Lärkesholmssjön, omfattar säterierna L. och Lärka jämte tre kvarnar, 5 mtl med ett tax.-värde af 236,500 kr. (1910) samt 2 skolhus och ett härbärgshus (bevillningsfria), tax. till 18,000 kr. L. är en gammal gård, som under danska tiden innehades af medlemmar af släkterna Lindenow, Svane och Sparre. Efter Skånes öfvergång till Sverige köptes det af hofrättsrådet Adlermark, hvars arfvingar sålde det till öfversten, frih. B. V. von Liewen. När Linné 1749 gjorde sin skånska resa, besökte han Liewen och egnade flera sidor af sin resebeskrifning åt denne egares många "ekonomiska rön och förbättringar" samt anläggningar, särskildt de stora fiskdammarna. Efter Liewens död köptes godset af titulärlandshöfdingen And. von Reiser, som genom testamente 10 nov. 1780 och 28 mars 1782 af sin med hustrun, Agathe Walkendorf, f. Urne, vunna förmögenhet, L. inbegripet, bildade den von Reiserska stiftelsen (se d. o.), i hvilken ingår en skola på L., bestående af folkskola för gossar och folkskola för flickor samt småskola med samundervisning och slöjdskola, inrymda i präktiga skolhus, väl inredda och praktiskt anordnade i alla afseenden. Wbg.

Lärkfalken, *zool.* Se Falksläktet.

Lärkfåglar, *zool.* Se Lärkor.

Lärkgran, detsamma som lärkträd. Se Larix.

Lärkonstapel. Se Konstapel.

Lärkor l. Lärkfåglar, *Alaudidæ*, *zool.*, bilda en familj inom tättingarnas ordning och fåglarnas klass. De ha vanligen medellång, rät eller böjd, gröfre eller finare näbb utan hak vid spetsen. Käkarna äro icke plattade invändigt mot spetsen, utan urholkade. De inre armpennorna nå längre bakåt än de yttre, då vingen är hoplagd. Fötterna äro starka, men icke stora; baktåns klo är lång och mindre böjd än de öfriga. Lärkorna ega en synnerligen väl utbildad sångmuskelapparat. — Dithörande arter lefva i Europa, Asien och Afrika, några få i Amerika och Australien. De äro tämligen undersätsiga, flyga skickligt och löpa snabbt på marken, där de tillbringa sin mesta tid. Sången är mycket vacker och omväxlande, och under densamma hålla hannarna sig ofta med utbredda och dallrande vingar liksom hängande i luften. Dessa fåglar vistas mestadels på öppna ställen, en af våra arter dock under fortplantningstiden i skogarna. Näringen utgöres af frön, som de svälja hela, och insekter. Äggen läggas i konstlösa bon på marken. Vid påkommande fara trycka lärkorna på marken liksom hönsfåglarna och bada liksom dessa i mull och sand. — Lärksläktet, *Alauda*. Hufvudets fjädrar kunna ofta resas upp till en eller två tofsar. Handpennorna äro 9—10, 1:a handpennan är mycket smal och kort, och tarsen är längre än mellantån. Tarsens baksida har 5—7 tydliga tvärsömmar. Af detta släkte finnas i Sverige fyra arter. Sånglärkan, *A. arvensis*, är ofvan svartaktig, med gråbruna, i spetsen blekare fjäderkanter. Öfver-

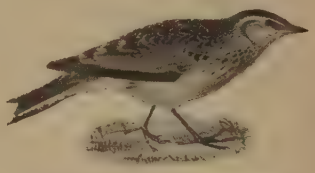

Sånglärkan (*Alauda arvensis*).

gumpen är försedd med rostbruna kanter och svartaktiga fläckar. Halsen och frambröstet äro hvita, med rostgul anstrykning och täta, svartaktiga fläckar. Bröstets nedre del och magen äro hvita, med svagare gul anstrykning. De svartaktiga vingpennorna ha rödbruna kanter. Stjärten är svartaktig; dess mellersta pennpar har brunaktiga kanter, och de båda yttersta äro i större eller mindre grad hvita. Fågelns längd utgör 18,5 cm. Denna lärka häckar allmänt ända upp i Lappmarken, sällsyntare längre norrut. Den bebor åkerfälten och slätterna och blir därför sällsynt n. om åkerbrukets gräns. Tofslärkan, *A. cristata*, har fjädrarna på hjässan svarta, med grå kanter och förlängda till en tofs. Fågeln är ofvan brungrå, med svartaktiga fläckar och rostgrå, ofläckad undergump. Strupen är hvit, frambröstet ockragult, med större, svarta fläckar, och sidorna färgade på samma sätt, men med mindre och glesare fläckar. Vingarna äro mörkbruna, utåt med rostbruna, inåt med rostgula fjäderkanter. Stjärtpennorna äro svartbruna, de båda yttersta paren i yttre kanten rostgula, det mellersta gråbrunt. Fågelns längd stiger till 19 cm. Arten häckar tämligen allmänt i Skåne; norrut är den påträffad flerstädes ända till Medelpad. Trädlärkan, *A. arborea:* fjädrarna på hjässan äro långa, men bilda ej någon spetsig tofs; fågeln är ofvan svartbrun, med breda, rostgrå fjäderkanter och ofläckad öfvergump. På tinningen finnes en mörkt rödbrun, upptill svart fläck. Undre kroppsdelarna äro hvita, med gulaktig anstrykning samt smala, svartbruna streck på halsen och bröstet. Vingarna äro svartbruna, med rostgrå pennkanter och hvita fläckar. Stjärten är kort och svart, mellersta pennparet rostgrått. Andra—fjärde pennparen ha hvita spetsfläckar. Fågelns längd stiger till 16 cm. Denna art häckar allmänt i södra och mellersta Sveriges skogstrakter, helst i barrskogar, och är, liksom sånglärkan, en flyttfågel, hvaremot tofslärkan stannar kvar om vintern. Sand-, alp- l. berglärkan, *A.* l. *Otocorys alpestris*, har en liten spetsig fjädertofs på hvardera sidan af bakhufvudet; är ofvan rostgrå, med otydliga, bruna fläckar på ryggen. Pannan och ett

eck öfver ögonen äro gula, och öfver ögonbrynen er ett svart streck. Strupen är gul, bröstet rostätt, öfriga undre delar hvita. Vingpennorna äro arta, med hvita pennkanter. Stjärten är svart, d det mellersta paret rostgrått och de tre yttersta r eller mindre hvita. Fågelns längd utgör 19 . Sandlärkan, som stundom hänföres till ett särldt släkte (hornlärksläktet), är hemma väl i Gamla som Nya världens nordligaste delar. n häckar regelbundet i norra Skandinavien (hos s i Lappland) och passerar under flyttningarna m genom södra Sverige. — Af ofvannämnda ter eger trädlärkan en mycket vacker, men sångkan en ännu bättre och långt mera ihållande ng. Den sistnämnda arten återkommer till oss ycket tidigt på året, ej sällan i febr. (i Skåne nu tidigare under blida vintrar), och har därför traktats såsom en vårens budbärarinna. Den unger flitigt ända in i aug. och växlar om na föga talrika toner på mångahanda sätt. Förr r det brukligt, att den första på hofvet under et upplämnade skjutna lärkan betalades med en kat. Denna plägsed afskaffades dock af konung arl XV år 1861. I vissa delar af Europa fångas nglärkan, särskildt under flyttningen, i mängd r sitt läckra kött. Därvid användes ofta en s. k. rkspegel. — Stundom uppföres kalanderlärkan, *A. calandra*, som tillhörande ett skildt äkte (*Melanocorypha*); den har 9 handpennor, å hvardera sidan af halsen en stor svart fläck och t hvitt band öfver vingarna; längd 21 cm. Kanderlärkan är hemma i Europas Medelhafsländer, nordvästra Afrika och Turkestan. Till lefadssättet liknar den vår sånglärka, men går ycket rak och rör sig i luften med långsammare ngslag. Sången är vacker och öfverträffar alla ndra lärkors. Därför skattas fågeln också högt h fångas flitigt i Spanien; men den sjunger så ärdt, att den ej blir rätt behaglig i fångenkap. C. R. S. (L—e.)

Lärksläktet, *zool.* Se Lärkor.

Lärkstaden, *bygnk.*, en i dagligt tal använd benämning på det stadsparti i Stockholm, som är beläget mellan Valhallavägen, Uggleviks-, Östermalms- och Odengatorna inom Engelbrekts församling. För ett jämförelsevis stort byggnadskvarter med namnet Lärkan, omgifvet af dessa gator, upprättades 1902 ett förslag till uppdelning uti fyra nya kvarter. Förslaget antogs af stadsfullmäktige 1907, och kvarteren erhöllo senare namnen Tofs-, Träd-, Sång- och Piplärkan; de tre nya gatorna mellan kvarteren erhöllo namnen Tyr-, Sköldunga- och Baldersgatan och en annan ny gata namnet Friggagatan. Kvarteren äro bebyggda med hufvudsakligen enfamiljshus, sammanförda i grupper. Husen äro uppdelade på 3 à 4 våningar. Byggnadsgrunden är berg med svag lutning mot Valhallavägen och brant sluttning mot Östermalmsgatan; som en egendomlighet må anföras, att midt uppe i berget var en mindre grop så djup, att hälning måste tillgripas. Tomternas storlek är 300 à 400 kvm. För bebyggandet gälla särskilda, dels af K. M:t, dels af Öfverståthållarämbetet fastställda bestämmelser, af hvilka främst må nämnas den, att vissa fixerade tomtområden icke få bebyggas, utan skola utgöra gårdar. Vidare är föreskrifven en viss maximihöjd (12 m.) för byggnaderna enligt en för Stockholm ny beräkningsgrund, en viss "mall", utanför hvilken byggnad icke får utskjuta; äfvenså är föreskrifvet, att endast ett kök (förutom för portvakt) får anordnas. Stadspartiet var afsedt för personer i god ekonomisk ställ-

Partier af Lärkstaden.

ning; tomtpriset sattes dock gifvetvis lägre än hvad förut gällande byggnadsplan för högre hyreshus gett vid handen. Man afsåg att i någon mån söka hämma utflyttningen af "goda skatteobjekt" till de staden omgifvande villastäderna. Det hela var ett experiment, som dock så till vida slagit väl ut, att alla till salu utbjudna tomter afyttrats vid 1912 års början och flertalet af desamma redan då bebyggts. Det har anmärkts — och med rätta —, att byggnadernas stilbehandling och fasadmaterial alltför mycket varierats; respektive arkitekter ha icke samverkat. Såväl staden som de enskilde byggherrarna ha emellertid anlagt vackra planteringar, hvilka, då de väl vuxit upp, med sannolikhet komma att kunna räknas till stadens prydnader; särskildt beaktansvärd är stadens anläggning i sluttningen mot Östermalmsgatan. Det lilla egnahemssamhällets bostäder äro in i de minsta detaljer bekväma och erbjuda den hemtrefnad, som saknas i flertalet af hyreshusen inom staden i öfrigt. P. H—n.

Lärksvamp, *bot., farm.* Se Polyporus.

Lärkträd, *bot.* Se Larix.

Lärkträdsbarrlusen, *zool.* Se Granbarrlusen.

Lärling, i allmänhet person, som är anställd hos en yrkesidkare för att under dennes ledning utbildas till utlärd yrkesarbetare. Aftalet om lär-

lingsanställning är således ett blandadt arbets- och läroaftal: lärlingen ställer genom aftalet sin arbetskraft till arbetsgifvarens förfogande, och denne å sin sida förbinder sig att bereda lärlingen den afsedda yrkesutbildningen. — Under skråtiden blomstrade ett strängt upprätthållet lärlingsväsen inom de flesta yrken, i det att man föreskref viss lärotid, som den unge arbetaren hade att såsom lärling genomgå, innan han kunde bli förklarad för fullärd gesäll (se d. o.); och de olika skråordningarna innehöllo detaljerade föreskrifter om, hvad lärlingar, gesäller och mästare hade att iakttaga mot hvarandra. Skråordningarna kunde dock ej förhindra, att lärlingarna i praktiken ofta utnyttjades allenast som billig arbetskraft, utan att erhålla tillfredsställande utbildning, och detta blef en af orsakerna till skråväldets fall. Med näringsfrihetens (se d. o.) införande upphörde lärlingsväsendet som offentlig institution, men länge dröjde det ej, innan, särskildt från handtverkarhåll, klagomål höjdes öfver, att lärlingsinstitutionens borttagande medfört en oroväckande återgång i yrkesskickligheten. Då dessa klagomål vunno alltmer i styrka, fann sig så småningom det ena landet efter det andra nödsakadt att på lagstiftningens väg söka på nytt, ehuru i modern form, införa ett ordnadt lärlingsväsen inom de yrken, som kunde anses vara i behof däraf. Detta har haft till påföljd, att de flesta europeiska länder (Tyskland, Österrike, Schweiz, Danmark, Norge m. fl.) numera ega fastställda lagar rörande lärlingsväsendets ordnande och att i andra länder (Frankrike, Ungern, Finland m. fl.) föreligga utarbetade lagförslag. Äfven i vårt land pågår lagarbete i ämnet.

De yrken, hvilkas lärlingsväsen de moderna lärlingslagarna afse att reglera, utgöras i allmänhet af sådana industriella yrken, för hvilkas utöfvande kräfves en utbildning, som kan förvärfvas endast genom en längre tids lära i yrket. I de stora kulturländerna omfatta lärlingslagarna dock äfven handelsyrket. Det ligger i sakens natur, att lärlingar i regel äro yngre personer, men i åtskilliga länder är det ej uteslutet, att äfven vuxna kunna antagas som lärlingar. De medel, hvarigenom lärlingslagarna söka åstadkomma garantier för en ordnad yrkesutbildning, äro hufvudsakligen följande: 1) förpliktelse för kontrahenterna att fixera det ingångna lärlingsaftalet genom upprättande af skriftligt lärlingskontrakt, hvari detaljerade bestämmelser intagas rörande lärotidens längd, ömsesidiga rättigheter och skyldigheter, äfventyr i händelse af kontraktsbrott, afgörande af uppkommande tvister m. m.; 2) förpliktelse att underställa detta lärlingskontrakt en öfvervakande myndighets granskning och godkännande; 3) återkommande inspektioner å arbetsplatsen; 4) utlärlingsprof vid lärotidens slut (åtminstone inom handtverksyrkena). Förutom den rent praktiska utbildning, som lärlingen får hos sin arbetsgifvare, pläga lärlingslagarna i regel kräfva, att åt lärlingen äfven beredes tillfälle att förvärfva någon teoretisk yrkesutbildning vid härför lämpad yrkesskola, där sådan finnes (jfr Yrkesundervisning). — I Göteborg och Stockholm ha upprättats lärlingshem (1907, 1909), afsedda att åt behöfvande handtverkslärlingar bereda omvårdnad (mycket billig helinackordering) samt skydd mot moraliskt och kroppsligt förfall. A. Ö.

Lärlingshem. Se Lärling.

Lärlingskontrakt. Se Lärling.

Lärlingslag. Se Lärling.

Lärlingsväsen. Se Lärling.

Lärobref. Se Gesäll, sp. 1076.

Lärodikt l. Dida'ktisk poesi, *estet.*, en förr ofta, nu mera sällan nyttjad term, som sidoordnats med epik, lyrik och dramatik eller användts för att beteckna en ”öfvergångsform” mellan poesi och prosa. I moderna poetiker är termen struken: med poesien har lärodikten endast formen gemensam. Medan tankelyriken bringar den intellektuella upplefvelse, som är diktens frö, till lyrisk verkan därigenom, att den utlöser känslor, därigenom, att det abstrakta konkretiseras, vill den didaktiska poesien endast förmedla stoff, upplysa, undervisa; den tillhör icke poesien, utan den vetenskap (respektive yrke o. s. v.), hvarifrån dess ämne är hämtadt, och är retorisk (jfr Schillers ord: ”Om något intellektuellt eller öfver hufvud förnuftsmässigt skall kunna bli skönt, måste det först bli sinnligt och föremål för inbillningskraften”). Lärodikter med uttaladt syfte att undervisa uppstodo med Vergilius’ ”Georgica” (som förblifvit mönstergill inom arten) och Horatius’ ”De arte poëtica”. Bland lärodiktare i nyare tider märkas fransmännen Boileau och Delille, tyskarna Opitz, Haller och Tiedge, engelsmännen Pope och Young, svenskarna Gyllenborg, Leopold, Valerius och Wallin. Under 1700-talet, då den pseudoklassiska smaken jämte hänsyn till det nyttiga behärskade litteraturen, idkades lärodikten som en af poesiens förnämsta arter. Så satte man på vers t. ex. bi- och silkesodling, jakthundars dressyr, navigation, öfversättningskonst, schackspel, syfilis, ull, hälsobrunnar, dietetik, astronomi, uppfostran o. s. v. — Jfr R. M. Werner, ”Lyrik und lyriker” (1890).

Lärofader, chef för en religiös sekt eller en filosofisk skola; en person, hvars åsikter en annan gjort till sina egna.

Läroverk, Allmänna. Se Skolväsen.

Läroverksbyrån, det gängse namnet på Ecklesiastikdepartementets byrå för ärenden ang. den högre undervisningen. Se Ecklesiastikdepartementet, sp. 1308.

Läroverkshus i Sverige. I. I gällande läroverksstadga §§ 213 och 214 är föreskrifvet, att byggnad och underhåll af allmänna läroverkens hus skola, där byggnadsskyldighet och större reparationer icke åligga kommun, ske på bekostnad af läroverkens byggnadsfonder och stiftens byggnadskassa. Kommun är dock alltid skyldig att kostnadsfritt upplåta byggnadsplats. Numera göres det till villkor för erhållande af nya eller utvidgade allmänna läroverk, att kommunen åtager sig byggnads- och underhållsskyldighet. Uppstår tvist, inberättar rektor sådant till Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk, som eger att genom vederbörande länsstyrelse söka rättelse. Mindre reparationer besörjas af rektor efter samråd med ”delegerade för byggnadsfondens förvaltning”. I eller utom läroverkshuset skall rektor ha bostad, som af kommunen bekostas, eller ock hyresersätt-

Tryckt den 3/4 12

Fig. 1.

Fig. 2.

Plan af 2 våningar i Kungsholmens realskola, Stockholm.

Fig. 1. Våningen 1 tr. upp. *1* klassrum (fem), *2* bönsal med absid, *3* lärjungebibliotek, *4* öfre delen af gymnastiksalen, *5* gymnastikläktare, *6* materialrum, *7* förvaringsrum, *8* tambur, *9* vestibul, korridor och trappa, *10* kommunikationstrappa.

Fig. 2. Våningen 2 tr. upp. *1* klassrum (två), *2* biologiskt auditorium, *3* kemiskt o. fysiskt auditorium, *4* kemiskt laboratorium, *5* fysiskt laboratorium, *6* museum, *7* terrarium, *8* arbetsrum, *9* vestibul, korridor och trappa, *10* bönsalsläktare.

17 b. 8

Fig. 3. Högre reallläroverket å Östermalm, Stockholm (arkitekt: Ragnar Östberg).

ning, hvars belopp växlar högst betydligt på olika orter. Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk har genom ofvannämnda k. stadga § 58 erhållit rätt att utfärda ”normalbestämmelser” ang. läroverksbyggnader, och sådana, särdeles detaljerade, ha ock gifvits 14 sept. 1905 (med en ändring af 6 juni 1911). I dem föreskrifves 1) hvilka förberedande åtgärder för byggnadernas uppförande, som skola vidtagas, 2) ang. byggnadsplanen, hvarvid föreskrifter meddelas om läget, byggnadsgrundens beskaffenhet och byggnadstomtens storlek; 3) om läroverkshusets allmänna anordning, hvarvid stadgas om källare, förstugor, trappor, korridorer, dörrar, fönster, bjälklag och golf, tak och väggar, värme- och ventilationsanordningar samt vattentillgång; 4) om rummens antal och storlek (jfr fig. 1 o. 2); 5) om rummens inredning och möblering, hvarvid ingående föreskrifter lämnas om artificiell belysning, om skolbänkarna, om rummen för undervisning i de naturvetenskapliga ämnena, för teckningsundervisning, för gymnastik, för musikundervisning, för slöjdundervisning och om uthus. Föreskrifterna torde någon gång vara något betungande och fordringarna stundom väl högt tilltagna. I flera läroverkshus finnas badrum, mottagningsrum för läkaren, frukostrum för lärjungar, som ej kunna komma hem på frukostrasten, samt vaktmästarbostad m. m.

Fig. 4. Söderhamns realskola (arkitekt: Axel Lindegren).

Fig. 5. Kjellbergska flickskolan, Göteborg (hörnhuset; dess tillbyggnad t. v. å fig. inrymmer det med skolan förenade seminariet).

II. För statsunderstödda flickskolor finnas ej dylika detaljerade bestämmelser, utan endast mera allmänt hållna vid understödets beviljande stipulerade föreskrifter ang. utrymme och hygien. Flickskolehusen ha bekostats på många olika sätt, af kommunerna, af aktiebolag, af särskilda förenin-

är o. s. v., men äro i allmänhet vackra och ända-
ålsenliga om också ej så nästan öfverflödigt
atiösa som många af de allmänna läroverkens
ggnader. I flera flickskolehus tillkommer en lo-
al, hvartill motsvarighet ej finnes i gosskolorna,
ämligen ett skolkök för undervisning i matlag-
ing. — Fig. 3—5 visa exteriörer af några nyare
venska läroverkshus. J. C.

Läroverkskollegium, Skolkollegium l.
ndast Kollegium, en skolas lärarpersonal,
amlad till utöfning af vissa densamma samfälldt
iggande skyldigheter. Enligt gällande läroverks-
adga utgöres vid de allmänna läroverken kolle-
iet af rektor och samtliga ord. och vikarierande
mneslärare och -lärarinnor. Öfningslärare och
xtra lärare deltaga i kollegiets öfverläggningar
ch beslut, endast då frågor förekomma, som angå
ndervisning, ordning och tukt. Kan för beslut-
ässighet stadgadt antal lärare ej komma tillstä-
es, eger ordf. (rektor, eforus eller inspektor) att
djungera erforderligt antal ”för allmänt för-
roende inom orten kända personer”. Kollegiet är
äroverkets högsta disciplinära myndighet, det kan
. ex. ådöma relegation af lärjunge, dock skall för-
isningsdom underställas läroverksöfverstyrelsens
röfning. Det skall höras i fråga om förslag rö-
ande läroämnen för ämneslärartjänst, det skall
ranska räkenskaperna öfver läroverkens kassor
ch är därvid ansvarsskyldigt (denna granskings-
ch ansvarsskyldighet har emellertid icke kolle-
ium vid samskola) o. s. v. R. N—n.

Läroverksläkare. Se Skolläkare.

Läroverksråd, ledamöter af den 1904 tillsatta
öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk, äro 4
ill antalet under en chef med titeln öfverdirektör.
Om läroverksrådens åligganden och befogenheter
är stadgadt i K. M:ts instruktion för ofvannämnda
öfverstyrelse af 28 okt. 1904. R. N—n.

Läroverksöfverstyrelsen, i dagligt tal benäm-
ning på Öfverstyrelsen för rikets all-
männa läroverk (se d. o.).

Lärpojke. Se Gesäll, sp. 1076, och Lär-
ing.

Lærum, Gustav, norsk tecknare och skulp-
tör, f. 2 juni 1870 nära Fetsund, Akershus amt,
har sedan 1887 varit tecknare i norska skämtpres-
sen, särskildt i ”Vikingen”, hvars bärande kraft
han är som politisk karikatyrtecknare och illustra-
tör af situationer för dagen. Han utmärker sig för
träffsäker porträtteringskonst och talang att i några
få drag karakterisera en person eller händelse; hans
skämt är i regel alldeles harmlöst. Åtskilliga af
sina kartonger har han utgett samlade i portföljer.
De senare åren har L. koncentrerat sig på bild-
huggarkonsten. Lyckligt genomförda verk på detta
område har han presterat i statyer af vägdirektör
H. Krag (1909, på Voksenkollen) och af öfverste
G. Stang (s. å., öfver grafven i Vor Frelsers grav-
lund i Kristiania) och i bysten af *J. Sverdrup*
(1910, på samma kyrkogård). Bland L:s relativt få
målningar märkas porträtt af *H. Ibsen* och *Björn-
stjerne Björnson*. K. V. H.

Läsare, *kyrkohist.*, är ett specifikt svenskt ord, som
närmast afser endast ett yttre kännetecken, nämligen
ett flitigt läsande af bibeln och andra uppbyggelse-
skrifter, och tillägges enligt språkbruket sådana,
som, utan att tillhöra något från statskyrkan be-
stämdt afsöndradt kyrkosamfund, med en i ögonen
fallande trägenhet egna sig åt bibelläsning eller
bevista religiösa sammankomster samt med ängslig
noggrannhet iakttaga vissa utvärtes, för det kristliga
lifvet i själfva verket likgiltiga ting (jfr Adia-
fora). Det har sig ej lätt att i en gemensam de-
finition sammanfatta de mångskiftande andliga
företeelser, som språkbruket betecknar med det
gemensamma namnet läseri. Måhända skulle
detta lika allmänt använda som oklart fattade
ord kunna anses beteckna ”en lifvet genomträn-
gande åskådning, enligt hvilken till saligheten er-
fordras en större religiositet än den, som bland
människor är den vanliga, och som till följe däraf
i teori och praxis skiljer mellan Guds barn och
världens barn, mellan omvända och oomvända
människor” (M. Johansson).

Namnet läsare som beteckning för personer af
en större religiös lifaktighet förekommer för första
gången på 1750-talet. Det nyttjades då i Väster-
götland om en bland menige man i detta landskap
framträdande, med den spenerska pietismen be-
släktad rörelse, som bestod däri, att folk ”löpte”
efter vissa präster och höll enskilda böne- och pre-
dikosammankomster (konventiklar). I början af
1760-talet anställdes religionsmål med dessa lä-
sare, hvarvid det visade sig, att rörelsen i det hela
var aktningsvärd och ej aflägsnade sig från luther-
domen. Annorlunda beskaffadt var det läseri, som
mot slutet af 1760-talet framväxte ur den väckelse-
rörelse, hvilken komminister Mårten Thun-
borg framkallat i Lillhärdal i Härjedalen. Natt-
liga sammankomster höllos, där det sjöngs, predi-
kades och profeterades i den mest uppjagade stäm-
ning; ”lambsens bröllop” firades, och anständig-
heten sårande upptåg förekommo. Framför allt
yttrade sig läseriet i epileptiska anfall (”drifter”),
som slutade med förmaningsrop under konvulsioner.
Dylika ”drifter” började anses som nödvändiga
för den, som fått nåden. Thunborg rycktes med;
myndigheternas ovisa ingripande ökade elden, och
först sedan Thunborg aflägsnats och 1774 dömts
till förvar på Härnösands hospital, afstannade
svärmeriet. Vid samma tid dyker rörelsen i stäl-
let upp i Orsa och Fågelsjö finnmarker samt i Dels-
bo och kringliggande socknar i Hälsingland (även
i Sala 1774 kring mantalskommissarien Lars Ek-
holm och från 1780 i Stockholm direkt kyrko-
fientlig kring väfvargesällen Anders Collin),
där visserligen ock ”drifter” förekommo, men
där utvecklingen i det hela tog en sundare
form, med enskilda andaktsstunder och en pie-
tistisk-herrnhutiskt färgad lutherdom. — Dylika af
rörelsen i södra Norrland, som det synes, historiskt
oberoende gamla läsare påträffades ock fler-
städes i Norrbotten och Västerbotten i slutet af
1700-talet, stilla, gudfruktiga människor, hvilka
undveko gängse folknöjen, men höllo konventiklar.
Deras käraste läsning var Luther, Arndt, Müller,
Nohrborg och Tolleson, deras sångbok ”Mose
och Lambsens visor”. 1790 erhöllo de kungl.
skyddsbref. Dessa liksom läsarna i Hälsing-
land fortlefde i stillhet långt in på 1800-talet
och finnas i viss mening kvar än i dag. — Från
dem afsöndrades dock vid 1800-talets början en
grupp, de s. k. nye läsarna, hvilka 1805
framträdde i Piteå landsförsamling och sedan fingo

stor spridning i Öfverluleå. En af deras främste ledare var bonden Olof Palmgren; i Skellefteå uppträdde sedan inhysesmannen Lars Andersson som predikant och andlig ledare. De ”nye läsarna” utmärktes af opposition mot alla försök att hålla lagen och mot lagen som bindande för den ”troende”; bättring, ånger och helgelse voro onödiga för den kristne. De urartade delvis till upplösande antinomism; så t. ex. utdelade bonden Nils Andersson nattvarden med både vatten och brännvin och stod på ”andens” tillskyndan i brottsligt förhållande till flera kvinnor, ehuru han själf var gift. Här fördömdes naturligen Arndt, Nohrborg och Tolleson; framför allt den sistnämndes postilla hatades. Endast bibeln och delvis Luther lästes. När Lindbloms katekes, 1811 års handbok och Wallins psalmbok utkommit, angrepos dessa häftigast. Alla, som gillade dessa ”nyböcker” eller hyllade statskyrkans prästerskap, voro hemfallna åt fördömelsen. Under högmässotid höllo de sina bönemöten. En af ledarna, Gerhard Gerhardsson, utgaf en ”kristlig trosbekännelse” i 22 artiklar. Klagomål mot dessa läsare höjdes snart, t. ex. 1815; myndigheterna inskredo dock varsamt. Nils Andersson och Palmgren dömdes, och biskop E. A. Almquist höll visitation om saken i Skellefteå 1819; men läsarna fingo genom k. br. 21 jan. 1820 tillåtelse att, trots det stränga konventikelplakatet, under vissa villkor samlas till enskilda andaktsöfningar. I början af 1840-talet tog det norrländska läseriet nytt uppsving, under ledning af bönderna Per Ersson och Johan Riström från Nederluleå socken. 1844 sändes dessa till Stockholm för att utverka ”nyböckernas” afskaffande eller åtminstone dispens från nya handboken. När detta afslogs, tog rörelsen rent separatistisk form, med egen nattvards- och dopförvaltning, hvaremot myndigheterna satte tvångsdop etc. Splittring inträdde snart, då den begåfvade handlanden Jonas Bodell i Luleå kräfde mera ordning i sakramentsförvaltningen samt mindre stränghet gentemot adiafora. Konventikelplakatets upphäfvande 1858 underlättade söndringen. 1860 skilde sig Bodell och hans anhängare från de öfrige läsarna. Äfven mellan Riström och Ersson uppstod söndring; och efter ledarnas död (Bodell dog 1867, Ersson och Riström 1868) har söndring ytterligare visat sig, t. ex. 1894, till dess rörelsen alltmer dött bort.

Närbesläktad med nyläseriet är hedbergianismen, anhängarna i Sverige af finske prästen F. G. Hedberg (se d. o.). De växte till ett ansenligt parti, mest i Hälsingland, men äfven i Stockholm och annorstädes. Äfven dessa förkastade ”nyböckerna” och tenderade till separatism. Så ock Orsaläsarna i Dalarna på 1850-talet. Om erik-jansismen se Jansson, Erik. Som ”läseri” ha ock betecknats de rörelser, hvilka utgått från Schartau, Hoof, Predikare-Lena i Linköpings stift (verksam 1806—59), P. L. Sellergren m. fl., och framför allt de stora kyrkohistoriska företeelser, som knyta sig till K. O. Rosenius, Evangeliska fosterlandsstiftelsen och Svenska missionsförbundet (i Norge, Hauge m. fl.). F. ö. användes alltfort beteckningen ”läsare” stundom hånfullt om alla allvarliga kristna, hvilken riktning de än tillhöra.

Litt.: Öfversikter: K. A. Cornelius, ”Svenska kyrkans historia efter reformationen”, II (1887), E. J. Ekman, ”Den inre missionens historia från början af 18:e århundradet” (1896—1902), K. Fr. Lundin, ”Kyrkohistoria för hemmet” (II: 3, 1905 och III: 1, 1908). — Specialundersökningar: K. Henning, ”Bidrag till kännedom om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730” (1891), M. Rosendal, ”Den finska pietismens historia i 19:e århundradet” (I, 1903), H. Levin, ”Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782” (1896), [Joh. Sandelin], ”Svärmeriet i Lillherrdal eller läseriets uppkomst 1768 enligt tillförlitliga handlingar” (s. å.), Br. Alstermark, ”De religiöst-svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800” (I, 1898, II, 1900) och ”Svärmiska separatister inom Vesterås’ stift under senare hälften af 1700-talet” (i ”Kyrkohist. årsskr.”, 1901), E. Herlenius, ”Erik-Jansismens historia” (1900), ”Åkianismens historia” (1902) och ”Predikare-Lena eller Hvita jungfrun” (i ”Kyrkohist. årsskr.”, 1904), S. Gezelius’ reseberättelse från 1780 (ibid. 1905, mycket belysande för de ”gamle läsarna”), H. Lundström, ”Tvänne bref från 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet” (ibid. 1908; belysande för de ”nye läsarna”), H. Lyth, ”Från flydda tider” (1911), och K. Edquist, ”Zakarias Lindmark” (1911). Hj. H—t.

Läsdrama, en dikt, som är dramatiskt känd och gestaltad, men icke tänkt för uppförande på scenen. Ett sådant drama kan vara en betydande dikt och ega dramatiskt lif. Ofta användes emellertid uttrycket läsdrama om dramatiska arbeten, som sakna ”lif”, både dramatiskt och skaldiskt öfver hufvud.

Läsemetoden. Se Ljudmetoden.

Läseri. Se Läsare.

Läsestuga, ett numera mindre vanligt ord, i regel betecknande ett för allmänheten afsedt läsrum med bibliotek, från hvilket böcker antingen utlånas endast till läsning på stället eller dessutom s. k. hemlån lämnas. Läsestugorna upprättades till en början hufvudsakligen i mera filantropiskt syfte för att bereda den mindre bemedlade befolkningen en inbjudande tillflyktsort och motverka besök å krogar, kaféer o. d. Samtidigt därmed har gifvetvis folkbildningsintresset gjort sig gällande vid inrättandet af läsestugor. I Stockholm har den 1900 bildade föreningen Folkbibliotek och läsestugor, sedan 1903 Afdelningen för folkbibliotek i Stockholm inom Folkbildningsförbundet (se d. o.), upprättat flera läsestugor. Dylika finnas dessutom upprättade i en del andra svenska städer. A. H—h.

Läsförhör, detsamma som husförhör (se d. o.).

Läsida. 1. *Sjöv.*, den sida af ett fartyg, som är ”i lä”. — 2. *Geol.*, den sida af en genom inlandsis och glaciärer afnött eller slipad berghäll eller bergkulle, som är vänd åt samma håll, hvaråt isen rört sig, således ”i lä”. Läsidan är vanligen skroflig, kantig och jämförelsevis brant, under det den motsatta sidan, ”stötsidan”, som varit utsatt för glaciärrörelsens angrepp, för det mesta är mer eller mindre långsluttande, jämnt afslipad och räfflad. 2. E. E.

Läska, rengöra ett eldvapens lopp från däri kvarsittande krutsmuts m. m. — Läskskott, ett löst skott, som skjutes ur ett eldvapen, innan eld ges med skarp ammunition. H. W. W.*

Läskbalja l. Luntbalja (se Lunta), *sjöv.*, till en kanon ombord hörande vattenfylld trälja, i hvilken viskaren under skjutning renskölj-s strax före kanonens viskning (rengöring af ppet). Å nutida skjutpjäser äro sådana anord-ngar vidtagna, att "viskning" af loppet mellan otten ej erfordras, hvadan också läskbaljan mer-dels försvunnit. H. W—l.

Läskskott. Se Läska.

Läskstång. Se Laddstock.

Läsning, *polit.* Se Bill, Bordläggning h Lagförslag.

Läsning för folket, kvartalsskrift, som sedan 835 (ett häfte utkom 1834) utges af Sällska-et för nyttiga kunskapers spri-ande (se d. o.), redigerades 1835—68 af L. . Ekmarck, 1869—75 (i ny följd) af H. Forssell ch 1875—83 af H. Hofberg, 1883—87 af G. O. . Lagerbring och redigeras sedan 1887 af J. R. pilhammar (alla sekreterare i nämnda sällskap). Tidskriften, hvars namn fr. o. m. 1899 ändrades ill Läsning för svenska folket, utkom-er med 4 häften årligen, till hvilka stundom ommit tilläggshäften. Innehållet utgöres af lätt-attligt skrifna uppsatser om samtida kulturfrågor, närkliga riksdagsbeslut och viktigare upptäckter, ramställningar af nationalekonomiens läror, kortare ekniska upplysningar, ekonomiska råd samt all-nännyttiga rön i landtbruket och den enskilda hus-åållningen, skildringar ur naturens rike, ur hi-torien, geografien och nordens folklif, lefnadsteck-ningar öfver fosterlandsälskande män, tänkespråk, gåtor, anmälningar af lämpliga folkskrifter o. s. v.

Läsning för svenska folket. Se Läsning för olket.

Läsning i blandade ämnen, en tidskrift, som ut-gafs i Stockholm 1797—1801, med 5 årgångar och 50 rätt omfångsrika häften i liten oktav, af Georg Adlersparre (se denne). En förelöpare till denna tidskrift var samme utgifvares "Läsning för landt-män" (1795—96 i 3 häften), som mest innehöll öfversättningar från danska uppsatser och arbetade för jordbrukets och bondeklassens höjning. "Läs-ning i blandade ämnen", som af svenska allmän-heten omfattades med synnerligt bifall, bjöd på ett rikhaltigt innehåll, utmärkt af grundlighet och frisinnad anda. Tidskriften, som bar mottot "From sounds to things", förde upplysningens och fram-åtskridandets talan så pass oförbehållsamt, som det rådande presstvånget och de styrandes skuggrädsla gjorde möjligt. Flertalet uppsatser är valdt med hänsyn till det praktiska lifvets spörsmål. Så egnas mycken uppmärksamhet åt jordbruket och dess bi-näringar liksom åt finansiella och juridiska reform-frågor, hvarjämte utgifvaren gjorde den större svenska allmänheten bekant med Adam Smiths nationalekonomiska läror. Mer än ett godt handtag gafs äfven den fria yttranderätten. Vid sidan af upplysningstidehvarfvets ledande åsikter framträda i tidskriften verkningarna af den Kantska filosofien, särskildt i uppfattningen af sedeläran och i kravet på en djupare religiositet. Det skönlitterära ele-mentet är tillgodosedt genom ett litet antal dikter af tidens mera framstående skalder; af vitter kri-tik finner man däremot nästan intet. De flitigaste medarbetarna voro, utom Adlersparre själf, Leo-pold (uppsatserna "Om svenska tryckfriheten", "Svenska vitterhetens historia", "Skribenten Du-rencran" m. fl., dikterna "Det blinda nitet", "Byxorna", "Till Kellgrens skugga" m. fl.), A. G. Silverstolpe (dikter som "Känslan för fosterlan-det" och öfv. från Thomas och Gray), läkaren D. v. Schulzenheim och kantianen, kyrkoherden J. Åström. Se Ljunggren, "Svenska vitterhetens häfder", III: 129 ff., och Blanck, "Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur" (1911). — En annan, liknämnd tidskrift utgafs 1839—40, under samma namn, af K. A. Adlersparre, en son till G. Adlersparre; den hade en öfvervägande skönlitterär prägel.

Läs- och skrifkunnighet, *statist.* Se Analfabeter.

Läsordning, Arbetsordning l. Schema, *pedag.*, uppgöres i skolorna med ledning af fastställda normal- l. undervisningsplaner, där det stadgas, huru många lektioner i veckan skola belöpa sig på hvarje ämne, samt med iakttagande af vissa föreskrifter ang. ämnenas fördelning och ordningsföljd. För folkskolan, där läsordningen fastställes (eventuellt uppgöres) af skolrådet, finnas dithörande, ganska detaljerade föreskrifter i § 14 af K. M:ts förnyade stadga 10 dec. 1897 ang. folkundervisningen i riket. För allmänna läroverken innehållas motsvarande föreskrifter i k. stadgan för rikets allmänna läroverk 18 febr. 1905 § 15; arbetsordningen uppgöres af rektor, "efter vederbörande lärares hörande" och anslås i läroverket; skolläkaren kan hos rektor göra anmälan, därest arbetsordningen skulle ur hygienisk synpunkt ge anledning till anmärkning. Naturligtvis finnas äfven arbetsordningar för flickskolor och andra enskilda läroverk samt för fack- och specialskolor. Vid universitetet och högskolor utges arbetsordningen i form af föreläsningskatalog. J. C.

Läspning, Läspande, ett felaktigt uttal af ord eller stafvelser med konsonanten *s*, som ej utsäges med sitt skarpa ljud, utan mera beslöjadt och hväsande, ungefär motsvarande ljudet af det engelska *th*. Läspningen beror hufvudsakligen på en felaktig ställning af tungan, som skjutes för långt fram emot eller emellan tänderna i stället för att hållas innanför dessa och på tillräckligt afstånd för att framsläppa det fulla *s*-ljudet. F. B.*

Läss (ty. *gelese*, plockning) l. Kryss, *text.*, det sätt, hvarpå man genom att lägga varptrådar i kors mellan ett par käppar eller pinnar hindrar dem från att oordnas. Redan under varpningen på varp- eller skärkronan måste man bestämma trådarnas ordningsföljd och inrätta så, att denna under de följande bomnings-, inrednings- och väfningsarbetena icke kan störas. För detta ändamål eger varpkronan utom de båda utstående pinnar, kring hvilka trådarna omvikas vid varpens början och slut, ytterligare två framskjutande pinnar, placerade tämligen nära begynnelsepinnen (30 à 50 cm. därifrån). Vid varpningen ledas trådarna förbi dessa *läss-*, *skel-* l. *krysspinnar*, så att hvarannan tråd går öfver den ena och under den andra pinnen, hvarannan tvärt om (trådarna "plockas i läss"). När tillräckligt många trådar blifvit varpade, måste man, innan varpen löstages från kronan för att bommas, inlägga ett snöre — s. k. *läss-band* — i lässpinnarnas ställe. Detta snöre, hvars längd måste något öfverskjuta den blifvande väf-

vens dubbla bredd, inträdes sorgfälligt utmed den ena lässpinnen och utträdes intill den andra, hvarefter dess båda ändar sammanknytas. Vid slutet af bomningen utbytes lässbandet mot ett par släta träkäppar af något större längd än bomningsbredden. Mellan dessa s. k. *lässkäppar* l. *skelsprötor* plockas trådarna i tur och ordning för inredning i solfven. Käpparna skulle efter detta arbete kunna aflägsnas, men mycket ofta låter man dem sitta kvar under hela väfningen (fastbundna vid väfstolens bakre del), emedan de äro synnerligen förmånliga för att vid inlagning af brustna varptrådar hindra uppkomsten af s. k. ”tuppar”, trådslingringar, som försvåra väfningen. Lässkäpparna böra göras af bok eller annat hårdt träslag, för att de spända varptrådarna under sin långsamma glidning däröfver icke skola skära in i dem; i bomullsväfverier använder man ofta t. o. m. plåtbeklädda lässkäppar. Utom nu beskrifna läss, som efter sitt hufvudsyfte, att möjliggöra varptrådarnas riktiga inredning i solfven, mera speciellt kallas *inredningsläss*, begagnar man äfven s. k. *bomläss*. Detta senare har till uppgift att underlätta trådarnas lämpliga utbredning till bomningen och anbringas nära varpens slutända (d. v. s. den ända, som sist kommer att väfvas, men som först måste lindas kring bommen). Bomlässet lägges sällan trådvis, utan vanligen knippvis eller ”halfgängsvis” kring varpkronans slutpinne och en nära därintill sittande. *Halfgäng* kallar man det trådknippe, hvaraf man genom många fram- och återgående vindlingar kring skärkronan småningom bildar varpen. När man vid slutändan omvikt halfgängen, bildas en helgäng. Halfgängens trådantal måste i randiga varpar rättas efter randningsmönstret; i släta, d. v. s. enfärgade och af endast *en* garnsort bestående, varpar kan man välja det efter godtfinnande — 20 à 50 trådar. Vid maskinvarpning läggas lässen på annat sätt (se Varpning). G. A. W.

Lässband, *text.* Se Läss.

Lässkäppar, *text.* Se Läss.

Lässpinnar, *text.* Se Läss.

Læssöe [lä'ssö], Verner Hans Frederik Abrahamson, dansk krigare, f. 23 sept. 1811, d. 25 juli 1850, dotterson till den danske författaren V. H. F. Abrahamson, blef 1830 löjtnant vid ett infanteriregemente, var 1832—36 elev vid krigshögskolan och anställdes därefter i generalstaben, där han 1842 befordrades till kapten. Under flera år var han sysselsatt med mätnings- och kartarbeten, hvilka i en senare tid kommo Hedeselskabets vattenledningsplaner till godo, och tjänstgjorde 1844—45 som lärare vid krigshögskolan, men aflägsnades från denna plats, emedan hans alltför stora självständighet gjorde honom mindre omtyckt af förmän, i synnerhet som han i politiskt hänseende lutade åt det nationalliberala

partiet. I mars 1848 blef L. stabschef vid hären samt utöfvade stort inflytande på dess ledning i slagen vid Slesvig och Dybböl. 13 april 1849 afskedades L. emellertid från stabschefsplatsen, emedan hans uppfattning af sättet för krigföringen alltför mycket afvek från den, som hystes af krigsministern Hansen, hvilken ständigt ingrep i öfverkommandots beslut. Flottans olyckliga expedition till Eckernförde begagnade Hansen som förevändning att undantränga L., fastän denne ej hade någon särskild skuld i nämnda missöde. Kort därpå fick L. — som i aug. 1848 blifvit öfverstelöjtnant — på O. Ryes hemställan befälet öfver en bataljon, hvilken han med stor duglighet anförde under återtåget genom Jylland; han stannade med densamma på Helgenæs, då Ryes öfriga kår fördes till Fredericia i juli 1849. I slaget vid Isted stupade L., under anfallet på Grydeskov. Han var den bland alla officerarna, vid hvilken hären och folket fäste de största förhoppningarna, ty han hade mera än någon annan visat prof på fältherresnille. Minnessten öfver L. restes i Kolding 1907. — Jfr O. Vaupell, ”L:s levned og aktstykker til krigen 1848—50” (1905). E. Ebg.

Läst (fnisl. *lest*, fsv. *læst*). 1. Ett redan i Sveriges medeltid användt mått, innehållande ett på skilda tider och orter samt för olika varuslag olika antal tunnor. Som rymdmått begagnas läst nu endast vid mätning af träkol (enl. k. stadgan ang. mått och vikt 10 nov. 1865). Om beräkningen af sådan *kolläst* l. *tolftunnestig* se Kolmått. Ett annat rymdmått var *kommers-* l. *handelsläst*, som innehöll 1,134 kannor = 29,$_7$ hl. — 2. En viktenhet, som förr begagnades vid skeppsmätning. Enligt äldre skeppsmätningsreglementen, bl. a. det af 20 aug. 1840, skulle ett fartygs dräktighet eller lastdryghet uppges i *svåra läster* (*skeppsläster*), hvarje sådan i vikt uppgående till 18 skeppund stapelstadsvikt (järnvikt) l. 14 skeppund 8 lispund viktualievikt (= 2,450 kg. och i rymd svarande mot 1,480 kannor = 38,$_7$ hl.). Enligt skeppsmätningsreglementet af 21 dec. 1865 skulle åter fartygets dräktighet uppges i *nyläster*, hvarje sådan i vikt uppgående till 100 centner l. 10,000 skålpund. Enligt 1874 och 1880 års skeppsmätningsreglementen däremot uppges fartygets dräktighet ej i vikt, utan i rymd, i *ton* (*registerton*), hvarje ton upptagande en rymd af 100 eng. kbfot l. 2,$_{83}$ kbm. Jfr Dräktighet. 2. J. G. B.*

Lästringe, socken i Södermanlands län, Rönö härad. 3,908 har. 547 inv. (1911). Annex till Torsåker, Strängnäs stift, Nyköpings östra kontrakt.

Läsår kallas den del af ett kalenderår, som är anslagen till undervisning, i motsats till ferier (se d. o.). Vid våra statsuniversitet räcker ”det akademiska läsåret”, som delas i två terminer, från 1 sept. till 15 dec. och från 15 jan. till 1 juni; af denna tid kan dock sammanlagdt en månad användas till examina (Universitetsstatuterna 27 nov. 1908 § 102, sådan denna § lyder i k. kung. 13 aug. 1909). Vid de allmänna läroverken är läsåret (2 terminer) enl. stadg. 18 febr. 1905 38 läsveckor utöfver tiden för pröfningar och räknas i lönehänseende till 39 veckor. Vid statsunderstödda flickskolor skall läsåret räcka minst 36 veckor och vid folkskola, som åtnjuter lönetillskott af

åten enl. stadg. 10 dec. 1897 § 15, minst 34½ ckor. Vid statens fack- och specialskolor växlar sårets längd; så ock vid de enskilda undervisningsanstalterna, som dock merendels rätta sina ider efter statsläroverkens. Som ett allmänt omöme har på sina håll uttalats, att vårt läsår, som r mindre utsträckt än de flesta andra länders, är r kort. J. C.

Læsö (fnod. *Hlesey*, hafsguden Læs l. Hlers ö), ansk ö i Kattegatt, 22,6 km. ö. om Sæby och 68 m. s. v. om Göteborg. 116 kvkm. 2,909 inv. (1911). delas i 3 socknar, men har endast en präst; et utgör egen domsaga och tillhör Hjörrings amt. orra delen af ön är täckt af flygsand och obodd. Jordbruket är föga utveckladt och idkas ästan uteslutande af kvinnorna. Hufvudnäringar ro sjöfart, lotsning och fiske, hvarjämte de ofta örekommande strandningarna lämna god förjänst. L. var förr bevuxet med stora skogar, men essa ha sköflats genom den intensiva salttillverkingen, som därför måste upphöra omkr. 1650. fter skogarnas förstöring började flygsanden ödejägga nordkusten. L. har en hamn vid Lundbæk Vesterös socken, men är omgifvet af långt utskjuande grund och ett stort antal ref. Därför inrättades redan 1651 på L. ett "lygteværk", d. v. s. 2 glaslanternor med talgljus, första ansatsen till den senare fyren. Omkr. 11 km. n. ö. om L:s nordöstra ttersta punkt, Syrodden, förlades 1829 på grundet Trindelen ett fyrskepp, det äldsta i Danmark. Ett annat har sedan 1852 haft sin plats i Læsö-Rende, farvattnet mellan L. och Jylland. Där byggdes på nordvästra refvet ett fyrtorn (1901); ett annat hade redan 1880 uppförts på en af holmarna, Nordre Rönner. — Vid L. stod 1051 ett sjöslag mellan Sven Estridsson och Harald Hårdråde. E. Ebg.

Læsö-Rende. Se Læsö.

Lätta, *sjöv.* 1. Lyfta ett från ett fartyg fälldt ankare från bottnen. *Alle man lättq ankar!* l. *Vakten lättar ankar!* äro de vanliga kommandoorden, då ifrågavarande manöver skall ske. *Lätt ankare!* varskos från backsbefälet till den, som för tillfället för befälet på kommandobryggan (fartygschefen, sekonden eller vakthafvande officeren), så snart ankaret släppt bottnen, hvilket en van blick genast kan iakttaga med ledning af ankarkättingens riktning, hemvindningens hastighet och kännedom om bottendjupet. — "Pansarbåten lättade och afgick kl. —" är ett ofta förekommande rapportuttryck. "Lättat kl. —" antecknas i loggboken o. s. v. — 2. Minska trycket, särskildt vattnets tryck på rodret. *Lätta på rodret!* är det vanliga kommandoordet, då hastigheten af en pågående gir skall minskas genom rorvinkelns minskande. — 3. Skingras, om dimma eller tjocka, t. ex. "tjockan lättar", "det börjar lätta" o. s. v. 1 o. 2. H. W—l.

Lätta dragonerna. Se Lifgardet till häst.

Lätta fregatter, *skpsb.* Se Fregatt.

Lätta galären (it. *galéa sottile*), *skpsb.* Se Galär, sp. 679.

Lätta metaller, *kem.*, benämnas sådana metalliska grundämnen, hvilkas specifika vikt är relativt ringa (0,5—3). Till de lätta metallerna höra alkalimetallerna, jordalkalimetallerna, magnesium, aluminium samt de sällsynta jordartmetallerna. P. T. C.*

Lätt ankare! Se Lätta 1.

Lätta (artilleri-)pjäser. Se Artilleri. Suppl.

Lätta på rodret! Se Lätta 2.

Lätta tjänsten, *krigsv.* Se Lätta trupper.

Lätta trupper, *krigsv.*, kallas de trupper, som till följd af sin jämförelsevis lättare beväpning egna sig för den s. k. *lätta tjänsten*, d. v. s. rekognosceringar, bevakning, stridens inledande i spridd ordning o. s. v. Truppernas skiljande i "lätta" och "tunga" genomgår alla tider, men är numera af ringa betydelse, då såväl infanteri som kavalleri bör egna sig för den lätta tjänsten. Af lätta infanteritrupper finnas egentligen blott de fåtaliga jägarna, och af kavalleriet är allt lätt med undantag af kyrassiärer och karabiniärer, om än ulaner eller dragoner stundom också räknas till det tunga (jfr Kavalleri). Om två slags fältartilleri finnes, kallas det med lättare materiel vanligen "lätt". Till detta slag hör alltid det ridande artilleriet (jfr Artilleri). C. O. N.

Lätt bidevind, *sjöv.* Se Bidevind.

Lättklöfvar, *zool.*, de mer eller mindre förkrympta hofvarna (klöfvarna) på andra och fjärde tån hos hjortdjuren och en del andra partåiga däggdjur (jfr Artiodactyla). Dessa förkortade tår nå hos vissa hjortarter, såsom kronhjort och rådjur, ej marken vid lugn gång (skridt och traf), utan endast vid språng; hos älgen däremot nå lättklöfvarna vanligen ned och lämna aftryck i spåret äfven vid skridt. G. G.

Lätt lera, *geol.* Se Jordarter, sp. 114.

Lättmatros, *sjöv.*, yngre sjöman ombord å handelsfartyg. Jfr Halfbefaren och Jungman.

Lä'töseno [-nå], biflod till Muonio älf i Finland.

Läu'ger, Max, tysk arkitekt och konstindustriallist, f. 1864 i Baden, professor i Karlsruhe, är en af den moderna tyska konstindustriens förare och landvinnare. Utom byggnader och interiörer har han utfört glasmålningar, men främst arbeten i keramik, där han ofta anslutit sig till gammaltyska former. G—g N.

Lö'bau. 1. (L. in Westpreussen, po. *Lubawa*) Stad i preussiska reg.-omr. Marienwerder (Westpreussen), vid Sandella, ett tillflöde till Drewenz. 5,048 inv. (1905). Progymnasium, lärarseminarium. — 2. (L. in Sachsen, vend. *Lubij*) Stad i konungariket Sachsen, kretsen Bautzen, vid Sprees tillflöde L.-wasser, 11,261 inv. (1910). Realskola med progymnasium, skollärarseminarium, handelsskola. Mineralbad och mångsidig industri. 1 o. 2. J. F. N.

Löbell (Loebell), Johann Wilhelm, tysk historieskrifvare, f. 1786 i Berlin, d. 1863 i Bonn, vid hvars universitet han 1829 blifvit e. o. och 1831 ord. professor i historia. Hans begåfning för universalhistorisk framställning ådagalades i synnerhet genom hans omarbetning af K. F. Beckers världshistoria (3 tyska uppl.; 2 i svensk öfv. 1829—35). L:s bästa specialhistoriska arbete är *Gregor von Tours und seine zeit* (2:a uppl. 1869).

Löbenicht, stadsdel. Se Königsberg.

Löberg, Timandus Jonas, norsk läkare, f. 29 jan. 1819 i Kongsberg, d. 3 apr. 1882, blef

student 1838 och med. kandidat 1845 samt utnämndes 1849 till läkare vid Lungegaardshospitalet i Bergen och 1858 till öfverläkare för vården af de spetälske i södra distriktet och sedan 1863 som ende öfverläkare för spetälska. På båda dessa poster inlade han stora förtjänster om spetälskans bekämpande, bl. a. genom att utge intressant statistik i en rad årsberättelser (1858—74). 1875—82 var han direktör för Rigshospitalet i Kristiania, 1877—80 medlem af byggnadskommissionen för uppförande af nya rikshospitalet och 1865—66, 1871—73 och 1874—76 en af Bergens representanter i stortinget. O. A. Ö.*

Löberöd. 1. Gods i Hammarlunda socken, Malmöhus län, v. om L:s järnvägsstation å Ystad—Eslövs järnväg. $3\frac{2}{10}\frac{1}{70}\frac{5}{0}$ mtl, tax. till 350,000 kr. (1910). Gården ligger tämligen högt på gränsen mellan skogsbygden och den nakna enformiga slätten samt har fått sin skönhet uteslutande genom

Manbyggnaden å Löberöd.

människohand. Hufvudbyggnaden (se fig.), i två våningar, med korta flyglar och på midten af östra fasaden försedd med ett åttkantigt trapptorn, uppfördes 1798—99 af frih. Hans Ramel, som ock lät gräfva den lilla sjön invid gården, hvaremot parken, trädgården (med stort orangeri) och mycket annat, som länder L. till prydnad, äro verk af excellensen grefve J. G. De la Gardie, den mest framstående af L:s egare. Gårdens äldre öden äro föga kända. 1635 kom L. genom arf till Ramelska släkten och tillhörde den i mer än 150 år. Efter H. Ramels död (1799) sålde hans dotter, änkegrefvinnan Amalia Sparre, godset till sin dotter Kristina Sparre och hennes man excell. grefve J. G. De la Gardie, hvars namn är på det närmaste förbundet med L. Vän af litterära och konstnärliga idrotter, samlade han där ett bibliotek, som vid hans död räknade omkr. 18,000 bd, taflor och porträtt samt dyrbara handteckningar äfvensom en stor manuskriptsamling, som delvis utgifvits (jfr Delagardieska arkivet) och hvilken af arfvingarna öfverlämnades (1848 och 1892) till Lunds universitet. Medeltidsurkunderna ha gått till Riksarkivet, en del af boksamlingen kom till Charlottenlund, och af konstsamlingarna gick en stor del till Maltesholm, en del till Övedskloster. Godset styckades efter De la Gardies död i tre delar, men hufvudparten tillföll brorsonen grefve Axel Axelsson De la Gardie. 1863 såldes L. till frih. Otto Ramel på Övedskloster och tillhör nu (1912) dennes halfbroder, frih. Henrik Ramel. — 2. Municipalsamhälle, utgöres af ett område vid L:s järnvägsstation vid Ystad—Eslövs järnväg, omfattande Ölycke by i Högseröds socken med en areal af 41,77 har och Löberöds by i Hammarlunda socken, 23,65 har. 512 inv. (1910) i den förra, 44 i den senare delen. Taxeringsvärde å fastigheter 451,700 kr. (1910) i den förra, 41,500 kr. i den senare delen. Municipalordning infördes genom k. br. 26 maj och 21 juli 1899. Platsen har post- och telegrafstation, sparbank, afdelningskontor af A.-b. Malmö folkbank, läkarstation, veterinär, hotell, många handlande och handtverkare samt flera industriella anläggningar, såsom torffabriker, mejerier, stärkelsefabrik och färgeri. 1 o. 2. Wbg.

Löchen [löken]. 1. Arne L., norsk filosof, f. 20 nov. 1850 i Vang, Hedemarkens amt, Norge, blef student 1869, påverkades genast starkt af Taine, hvars föreläsningar i Paris han bevistade 1877, och studerade sedermera i Tyskland. 1877 vann L. kronprinsens guldmedalj för en afh. om *Sprogets væsen og oprindelse*. 1885 utgaf han *Om J. Stuart Mills logik. En kritisk studie* (gradualafh.). Då L. härleder de skilda filosofiska systemen från deras upphofsmäns lifsåskådning och personlighet, blef psykologien af särskild betydelse för honom; denna grundåskådning förde honom äfven in på etiska studier. Så hade han redan förut slagit sig på Ibsen och utgett den ypperliga afh. *Om den udvikling, Ibsens moralske grundanskuelse har undergaaet* (i "Nyt tidsskr.", 1882). På ett psykofysiologiskt gränsområde rör han sig i *Spörgsmaal vedkommende de afasiske sygdomme* (1888). Hans hufvudverk är den djupa och själfulla estetiska monografien *J. S. Welhaven. Liv og skrifter* (1898—1900). Stortinget upprättade 1900 en professur i filosofi åt honom.

2. Einar L., den föregåendes tvillingbroder, norsk jurist, f. 20 nov. 1850, d. 27 nov. 1908 i Kristiania, tog juridisk ämbetsexamen 1875, upprättade 1879 egen sakförarfirma i Trondhjem, flyttade den 1880 till Kristiania och blef 1886 höjesteretsadvokat. 1890 blef han statsadvokat i Borgartings lagsaga, 1891 e. o. höjesteretsassessor och 1893 därjämte statsadvokat i Oslo lagsaga. 17 febr. 1898 inträdde han i Steens andra vänsterministär, först som statsråd i Stockholm, senare som justitieminister. Som sådan afgick han 3 nov. 1900 och utnämndes då till justitiarius (ordf.) i Höjesteret. — En kusin till L. 1 och 2 är Haakon Löken (se denne). 1—2. K. V. H.

Löcknitz, by i södra Vorpommern vid gränsen till Uckermark, intogs af svenskarna under Leslie och befästes i jan. 1631. 5 maj 1675 besattes det af svenskarna under K. G. Wrangel, men förloradés åter 3 sept. 1676. 6 sept. 1759 intogs L. återigen af svenskarna, men utrymdes snart åter. 3 okt. 1760 besegrades vid L. en mindre svensk styrka af preussarna. L. W:son M.

Löcse [lö'tʃä]. Se Leutschau.

Löddeköpinge (Lyddeköpinge), socken i Malmöhus län, Harjagers härad. 1,884 har. 1,131 inv. (1911). Annex till Borgeby, Lunds stift, Torna kontrakt.

Löddeån. Se Käflingeån.

Löderup, socken i Kristianstads län, Ingelstads härad. 4,184 har. 2,097 inv. (1911). L. bildar med Hörup ett pastorat i Lunds stift, Ingelstads kontrakt.

Lödig och **Lödighet**. Se **Lod** 2 och **Mark**.

Löding, *nord. myt.*, en boja, hvarmed man sökte fängsla Fenresulfven (se d. o.).

Lödingen, härad och pastorat i Nordlands amt, Nordre, på gränsen till Tromsö amt, skjuter som en smal tunga s. ö. in emot svenska gränsen. 1,006 kvkm., hvaraf väl hälften är öar. 3,030 inv. (1910). På den stora Hinnöy reser sig bland vilda, sönderklyftrade fjäll Möisadlen (1,266 m.); på fastlandet det höga Isfjeld på Frostisen 1,483 m. På sydöstra delen af Hinnöy står L:s hufvudkyrka med handelsplats, sparbank och mejeri. Orten är en knutpunkt för samfärdseln i norra delen af Nordland (Lofoten, Vesteraalen, Ofoten). På Hjertholmen vid södra inloppet till Tjelsundet, nära L:s kyrkoplats, står sedan 1862 L:s fyr. K. V. H.

Lödkolf, **Lödlampa**, **Lödmedel**, *tekn.* Se **Lödning**.

Lödning, *tekn.*, det förfarande, hvarigenom två metallytor af samma eller olika slag förenas med hvarandra genom ingjutning mellan dem af en metall, som efter afsvalningen fäster vid båda ytorna. Denna metall eller legering, *lodet*, får naturligtvis icke vara hårdsmältare än den lättsmältaste af dem, som skola hoplödas. Vid finare arbeten fordras äfven, att lodet skall till färgen öfverensstämma med de stycken, som skola förenas. Följaktligen måste många olika sorters lod användas, beroende på den olika lättsmältheten och färgen hos de metaller man vill sammanlöda, äfvensom af den styrka, som fordras af lödningen. Man skiljer emellan **snällod**, för lättsmälta metaller, såsom tenn eller legeringar af tenn med bly och vismut, och **slaglod** l. **hårdlod**, hvartill användas hårdsmältare metaller, såsom koppar, mässing, nysilfver, silfver och guldlegeringar. Lodet nyttjas vid lödningar antingen i form af fint granulerade korn eller af runt utvalsadt och i små bitar sönderklippt bleck, som i lagom mängd utströs emellan lödytorna. För att lödning skall vara god och pålitlig erfordras, att lödytorna äro rena, att luften under lödningen utestänges (för att förekomma oxidering), att lödytorna ha en passande form och säkert fasthålles mot hvarandra samt att en häftig och tillräckligt stark värme användes för att hastigt bringa lodet i fullständig smältning. Lödytorna skrapas och rengöras med fil och smärgelpapper samt penslas med *lödvatten*, hvartill användes utspädd klorväteesyra, salmiaklösning eller andra medel, som lösa förefintlig oxidhinna. För att utestänga luften täcker man lödytorna vid snällödning med *lödmedel* (*lödsalfva*) af harts, terpentin eller salmiak och vid hårdlödning med lödpulver af borax eller andra smältbara salter, stundom äfven, vid lödning af hårdsmälta metaller, med glaspulver. Vid stora pjäser, som skola utsättas för hög temperatur, bestryker man lödytorna med lera. — Då lödning skall utföras, måste lödytorna till en viss grad uppvärmas, på samma gång som lodet bringas till fullständig smältning. Denna upphettning åstadkommes på olika sätt alltefter lödstyckenas form och beskaffenhet, såsom i öppen koleld, för blåsrörslåga, för gaslåga med eller utan bläster, för *lödlampa*, med elektrisk ström eller slutligen med *lödkolf*. Som lödlampa användes ofta den s. k. blåslampan, hvilken eldas med gasolja eller fotogen och lämnar en sticklåga enligt samma grundprincip som fotogenköket Primus (se **Kokapparater**). Lödkolfven utgöres af ett smidt stycke koppar, som i ena ändan är fastsatt vid ett järnhandtag och i den andra är formadt till en spets eller egg, som lämpligen kan föras utefter lödstället. Lödkolfven användes endast vid snällödning och har den fördelen, att lodet med densamma kan i smält tillstånd anbringas å lödstället. Kolfven uppvärmes nämligen och föres mot ett stycke tennlod, hvaraf då en viss kvantitet afsmälter och med kolfven öfverföres till lödstället. För skarfning af metalltråd finnas s. k. *lödrör*, som trådas öfver skarfven och innehålla såväl lödtenn som lödmedel och en brännsats för uppvärmning af lödstället. Blylödning med syrgasbläster är en viktig detalj vid byggande och underhåll af kemiska fabriksapparater af bly. Jfr **Elektrisk svetsning**. C. A. D.*

Lödpulver, *tekn.* Se **Lödning**.

Lödra, *sjöv.*, ring af tågvirke (tross). Lödror fastsättas å bestämda ställen vid kanterna af ett

segel. De få olika namn efter sitt olika ändamål, såsom *bolins-*, *skot-*, *hals-*, *nock-* och *reflödror*. Se vidare **Bolin** och **Ref**, *sjöv.* L. H.*

Lödrör, *tekn.* Se **Lödning**.

Lödsalfva, *tekn.* Se **Lödning**.

Lödsalt, *kem.*, ett dubbelsalt af klorzink och klorammonium, $NH_4Cl + ZnCl_2 + 2H_2O$, hvilket nyttjas vid lödningar. P. T. C.*

Lödvatten, *tekn.* Se **Lödning**.

Lödöse. 1. **Gamla L.** (*Lödhos*, *Lödhusa*, latiniseradt *Ludōsia*, möjligen "folkhus") omtalas redan under den tidigaste medeltiden som köpstad vid västkusten, låg vid Göta älf i nuv. S:t Peders socken, Älfsborgs län, vid den nuv. hållstationen Alfhem (förut Lödöse) på Bergslagernas järnväg. Stadens tomter och jordar bestodo af de nuv. gårdarna Klostret, n:r 1 Kroken, Passagården och Spetalen. På grund af sitt läge var den västra Sveriges mest betydande stad under medeltiden och besöktes ofta af furstar och stormän, som där hade sina sammankomster. Under unionstiden hade staden 2 kyrkor, S:t Olofs och S:t Peders (af hvilka den senare sedan gammalt gett namn åt den nuv. socknen), ett dominikankloster (1243), flera kapell (S:t Birgitta, Helgekors) och ett hospital (S:t Jörgens hospital) samt ett slott, hvilket jämte staden ofta nämnes i krigen mellan svenskar och danskar. I L:s närhet låg sannolikt äfven slottet Stynaborg, som omtalas i början af 1400-talet. Emedan uppseglingen till staden var för lång och under vintern afbruten samt höfdingen på norska

fästningen Bohus därjämte plägade uppbära dryg tull af köpmansskutorna, ämnade redan Karl Knutsson flytta staden längre ned åt hafvet; först under efterträdaren Sten Sture d. ä. sattes planen i verket, och Nya L. anlades (se nedan). Gustaf I upphäfde 1526 Gamla Lödöses köpstadsprivilegier, och dess inrättningar flyttades till Nya Lödöse, hvarvid namnet Gamla L. uppkom. S:t Olofs kyrka nedrefs, och 1537 säges staden vara ödelagd. Den återfick dock sina rättigheter af Johan III, och såväl denne som hertig Karl och Gustaf II Adolf donerade gårdar. Efter att värst under Sehested 1644 ha sköflats af norrmännen förlorade Gamla L. 1646 sina stadsprivilegier och nedsjönk till en bondby. I maj 1452 besattes L. af danskarna under konung Kristian och befästes, men sommaren s. å. återtogs det af Tord Bonde. 1455 besattes staden åter af danskarna och brändes, i trots af att brandskatt förut utkräfts. Dittills hade L. haft endast mindre betydande försvarsverk, men Gustaf I började kring staden uppföra fyrkantiga torn. Sedermera förstärktes L:s befästningar 1563 af Lindorm Torstensson, men i juli 1565 brändes det af danskarna under Daniel Rantzau. 1 febr. och 6 juni 1612 besattes L. af Kristian IV och behölls af danskarna i freden 1613 samt återlämnades först 1619. 1644 brändes staden af norrmännen, men en skans, som svenskarna uppkastade vid L., anfölls förgäfves af de förre 30 jan. 1645. En af De la Gardie 1676 vid L. byggd skans, som 1677 förstärktes, fick efter krigets slut förfalla. — 2. Nya L., fordom stad i Västergötland, på ömse sidor om Säfveåns utlopp i Göta älf, erhöll privilegier 17 aug. 1473, då den också anses ha anlagts. Egentligen var det ämnadt, att den skulle anläggas å en holme utanför Säfveåns utlopp och kallas Götaholm, men borgarna i Gamla L., som befalldes flytta dit, begärde, att det gamla namnet måtte behållas. I dec. 1507 brändes staden af danskarna under Henrik Krummedige. 1540 anbefallde Gustaf I L:s befästande, men några år senare ville han flytta staden närmare Älfsborg för att få den skyddad af fästningen, och en flyttning till Älfsborg egde ock några år därefter rum. Men sedan Älfsborg 1563 förstörts af danskarna, fingo Lödöseborna återvända till L. Trots flera gånger upprepade befallningar om befästningars uppförande hann borgerskapet ej långt med den enkla jordvall, som de började uppkasta kring staden. 1611 slog Jesper Mattsson Krus en skans utanför L. s. om ån, och sedan fullbordades ändtligen grafven omkring staden, hvarefter ett danskt anfall kunde lyckligen tillbakavisas. I jan. 1612 intogs dock L. af konung Kristian och befästes, men återtogs 27 febr. af Krus och brändes. Efter freden förvägrades borgarna att återuppbygga sina hus; de skulle flytta till Brätte eller Alingsås eller "annorstädes hvar de kunde". 1619, då Älfsborg af danskarna återlämnats till Sverige, började dock återuppbyggandet, men 24 febr. 1624 resolverade K. M:t, att Nya L:s borgare genast skulle öfverflytta till det nyanlagda Göteborg. Platsen kallas nu Gamlestaden och utgör en del af Göteborg (se d. o., sp. 891, och kartan). Omkr. 1624 synes Nya L. ha varit i det närmaste öfvergifvet. Jfr K. S. Lindblad, "Lödöse stad samt Ale och Flundre härader" (1897), "Ortnamnen i Älfsborgs län" (utg. af k. ortnamnskommittén, d. II. Ale härad), och Styffe, "Skandinavien under unionstiden" (3:e uppl. 1911). 1—2. L. M. B. L. W:son M.

Lödöse—Lilla Edets järnväg (sign. L. L. E. J.), normalspårig (1,435 m.), 15 km. lång järnväg inom Älfsborgs län, som tillhör Lödöse—Lilla Edets järnvägsaktiebolag, men som på arrende trafikeras af Bergslagernas järnvägar med dess materiel. Järnvägen, som sträcker sig från Alfhems station vid Bergslagernas järnvägar, belägen 37 km. n. om Göteborg, i nordlig riktning till Lilla Edet, öppnades för trafik 1906. Vid 1910 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden till 724,041 kr. och aktiekapitalet till 336,800 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Göteborg. A. d'A.

Löf, *bot.* Se Löfträd.

Löfbad. Se Bad, sp. 616.

Löfbaggar, *zool.*, några till fam. *Chrysomelidæ* bland skalbaggarna hörande släkten, utmärkta af den aflånga, föga kullriga kroppsformen samt det lilla nedböjda, af halsköldens framhörn omfattade hufvudet, hvars trådformiga pannspröt äro fästa nära hvarandra på pannan. Såväl skalbaggarna själfva som deras larver förtära blad och bli stundom genom sin mängd skadliga för träd och buskar. Allmän öfver hela landet är den 6—7 mm. långa, violettblå allöfbaggen, *Agelastica alni*. Något mindre är sälglöfbaggen, *Lochmæa capreæ*, som är svart, med brungula täckvingar och halsköld. Den lefver på sälg och pilbuskar, stundom äfven på björk. Snöbollslöfbaggen, *Galeruca viburni*, är gulgrå med en fläck på pannan, tre längsgående strimmor på halsskölden samt framhörnen på täckvingarna svarta. Den lefver i synnerhet på snöbollsbusken, men angriper stundom i trädgårdar andra buskväxter, hvilkas blad larverna skelettera. Allmän på näckrosblad är den 3 mm. långa, svartbruna *Galeruca nymphææ*. Besläktad med löfbaggarna är renfanebaggen (se d. o.). G. A—z.

Löfbinda, *bot.* Se Polygonum.

Löfblad, *bot.* Se Blad, sp. 617.

Löffler, Ernst, dansk geograf, f. 28 febr. 1835, d. 30 juli 1911, blef student 1854 och tog 1859 magisterkonferens i geografi samt 1866 doktorsgraden på den geologiska afh. *Forsög til en geognostisk tydning af landenes overfladeforhold*. Han började kort därpå hålla föreläsningar som privatdocent och kämpade ihärdigt för att skaffa geografien en särskild lärostol vid universitetet. 1883 utnämndes han till docent och 1888 till professor, i det att samtidigt geografi blef ett ämne i ämbetsexamen för skolorna. 1909 tog han afsked. Hans litterära verksamhet är ej stor: *Den skandinaviske halvö* (1859), *Haandbog i geografien* (1876; 3:e uppl. 1881—85; sv. öfv. 1879), *Omrids af geografien* (2 bd, 1893—98) och *Dänemark, natur und volk. Eine geographische monographie* (1905). L. blef led. af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg 1905 och af Fysiogr. sällsk. i Lund 1906. E. Ebg.

Löffler, Friedrich August Johannes, tysk bakteriolog, f. 1852, blef med. doktor 1874, anställdes 1879 vid Reichsgesundheitsamt i Berlin och kallades 1888 till professor i hygien i Greifswald. L. har offentliggjort ett mycket stort antal afhandlingar, i hvilka han bl. a. meddelar

ptäckten af rotsbacillen (1882), difteribacillen 884), pseudodifteribacillen (1887), svinpestens cill (1886); dessutom har han utgifvit *Vorlesun-n über die geschichtliche entwicklung der lehre n den bakterien* (1887) samt redigerar sedan 87 tills. med Leuckart och Uhlworm "Central-att für bakteriologie". R. T—dt.

Löffler, Alexander Karl, österrikisk raffrättslärare, f. 1866, blef 1896 privatdocent i ien, var 1897—1902 domare, blef 1902 e. o. h 1903 ord. professor i Wien. Redan hans första bete, *Die schuldformen des strafrechts* (I,1, 895), röjde koncishet och klarhet; dessa egenska-r ha visat sig äfven i senare arbeten, t. ex. *Die afrechtliche behandlung jugendlicher* (1908), *rafe und fürsorgeunterricht* (1909) och *Die kör-verletzung* (I,5 af "Vergleichende darstellung s deutschen und ausländischen strafrechts", 905). N. S—g.

Löffoder, *landtbr.* Se Löfträd.

Löfftz, Ludwig von, tysk målare, f. 1845 i armstadt, d. 1910, elev af Kreling och Raupp i ürnberg och därefter, från 1871, af Diez i Mün-nen, där han förblef bosatt och där han blef pro-ssor 1880 och akademiens direktör 1891. Som rare hade han stort inflytande. Sitt rykte som ålare grundlade han genom den af Quinten Mas-ys starkt påverkade målningen *Girighet och kär-ek* (1879). Bland hans öfriga målningar, som ut-märkas för renhet i teckningen och vacker färg-behandling och där ett intelligent studium af gamla mästare ofta spelar in, märkas *Orgelspe-lande kardinal* (med Fr. Liszt som modell, 1876), en uttrycksfulla *Jesu lik* med Magdalena knäbö-jande vid den dödes fötter (1883, i Nya pinakote-ket i München), vidare *Erasmus vid skrifbordet* (i galleriet i Stuttgart), *Marie himmelsfärd* (1889, domkyrkan i Freising) och flera freskomålningar samt *Orfeus och Eurydike* (1898, i Nya pinakote-ket i München, som äfven eger ett *Klippland-kap*). G—g N.

Löffällning, *bot.*, detsamma som bladfäll-ning (se d. o.).

Löfgren, svensk släkt, hvaraf några medlem-mar adlades med namnet Löfwenskiöld (se d. o.).

Löfgren, Nils Isak, präst, fornforskare, f. 28 sept. 1797 i Högsby, Kalmar län, d. 7 dec. 1881 i Högsholms prästgård, blef student i Lund 1819, prästvigdes 1821 och innehade sedan åtskil-liga förordnanden som vice komminister och v. pastor. Han blef 1833 komminister vid domkyrkan i Kalmar samt 1843 kyrkoherde i Fagerhult och Kråksmåla och 1858 (tillträdde 1860) i Högsby och Långemåla samt var 1858—80 prost öfver Handbörds kontrakt. L. förvärfvade sig ett namn hufvudsakligen som flitig och lycklig forskare i sin hembygds historia och minnen. Redan som ung präst aftecknade och uppmätte han Ölands kyrkor och Borgholms slott, hvilka teckningar graverades för A. Ahlqvists "Ölands beskrifning" och äro af den största vikt för kunskapen om dessa egendom-liga, nu moderniserade eller rifna byggnadsverk. Han utgaf sedan *Kalmar och dess stift i Småland* (2 hftn, 1828—30) samt de första häftena af det förträffliga herdaminnet öfver Kalmar stift, *Tjen-stemän vid församlingarne och läroverken uti Kal-mar stift*, vanligen kalladt *Clerus calmariensis* (h. 1 1836, h. 2 1839, h. 3, utg. af A. Ahlqvist, 1841). Hans efterlämnade anteckningar och rit-ningar tillföllo, jämte ett urval af hans boksam-ling, Vitt. hist. o. ant. akad., af hvilken han 1844 kallades till korresp. led. L. utgaf äfven åtskilliga tal och predikningar. Jfr "Prosten Löf-grens efterlemnade papper" (i Vitt. hist. o. ant. akad:s månadsblad 1883). —rn.*

Löfgren, Oskar Leonard, skolman, läro-boksförfattare, f. 25 sept. 1839 i Karlstad, blef student i Uppsala 1858, aflade filos. kandidatexa-men 1872 och utnämndes till adjunkt i tyska, en-gelska och franska 1877 vid högre allm. läroverket i Kristianstad och 1880 vid Göteborgs högre real-läroverk och tog afsked 1908. L. har utgifvit bl. a. *Lärobok i tyska språket* (I—II, 1880—81; 7:e uppl. under titeln *Tysk språklära för skolun-dervisningen*, 1897), *Tysk elementarbok* (1882; 5:e uppl. 1907), *Tysk öfnings- och läsebok* (1884; 3:e uppl. 1895), *Tyska öfversättnings- och tal-öfningar* (1886; 8:e uppl. 1908), *Nya gramma-tiska öfningsstycken* (1912), *Hufvudregler för svensk rättstafning och skiljetecknens bruk* (1893), *Engelsk språklära* (1895) och *Engelsk öfningsbok för nybörjare* (1899). R. N—n.

Löfgren, Erik Johan, finsk målare, f. 15 maj 1825 i Åbo, d. där 10 dec. 1884, studerade vid konstakademien i Stockholm 1842—52, debu-terade med sitt första originalarbete *Den heliga Cecilia* 1848, försökte sig på inrådan af F. Cyg-næus med *Döbeln vid Jutas* (endast skissen blef fär-dig), målade *Psyke* (1851), vistades i Düsseldorf 1853—58, där han påverkades mest af Th. Hilde-brandt. Där målade han bl. a. altartaflan *Jesus i örtagården* (1854) och *Hagar i öknen* (1858). Efter 4 års vistelse hemma i Finland begaf han sig 1862 till Paris, målade *Drömmar* (salongen 1863, nu i Finska konstföreningen), *Italienska med tamburin* (1864) m. fl. Af de historiska eller romantiska mo-tiv, som han drömde öfver, fullbordade han 1863 *Erik XIV och Karin Månsdotter* (den sinnessjuke konungen slumrande med hufvudet i Karins knä, sedan hon påträffat honom i skogen, i Finska konst-föreningen). 1865—79 vistades L. i hemlandet och reste 1879 till München, där han 1881 träffades af ett slaganfall, som helt nedbröt hans kraft och arbetsförmåga. — L. var en idealistiskt anlagd konstnärstyp, godhjärtad, men opraktisk och bort-kommen i lifvet. Hans konst var naivt romantisk med böjelse för poesi och svärmeri, kvinnligt käns-lofull och sökande efter skön form och efter ett vackert utpensladt framställningssätt. De porträtt, som han målade, blefvo högt berömda; bland dessa märkas *självporträtt* (från akademitiden i Stock-holm 1844, i Finska konstföreningen), *F. Cygnæus* (ett af dem i universitetet), *Runeberg* (flera, ett af 1861 sammastädes), *Estlander* (1864) och *Topelius* (1872). L. är godt representerad i Finska konst-föreningen (11 nummer). Åbo museum eger *Den heliga Cecilia* m. fl. — Se J. J. Tikkanen, "Finska konstföreningen 1846—96" (1896). G—g N.

Löfgren (mot slutet af sitt lif antog han namn-et Lounasmaa), Nils Viktor Alfred, finsk publicist, f. 25 nov. 1843 i Viborg, d. 11 dec. 1909 i Helsingfors, blef student 1862 och filos. kandidat 1870 samt öfvertog s. å. utgifvandet af

det fennomanska partiets hufvudorgan "Uusi Suometar", hvars hufvudredaktör han var in på sommaren 1906. L. var landtdagsman i borgarståndet som representant för Heinola 1885, 1888 och 1891 och för Torneå 1897, 1899 och 1900. M. G. S.

Löfgrodor, *zool.* Se Amfibier, sp. 835—836.

Löfgång. Se Pergola.

Löfhack, *landtbr.* Se Löfträd.

Löfhyddofesten, Löfhyddohögtiden (hebr. *chag ha-sukkoth*), den tredje af israeliternas vallfartshögtider, begicks dels till åminnelse af Guds nådiga ledning och beskydd under den långa ökenvandringen, då folket bodde i hyddor, dels som en tacksägelsefest för den inhöstade skörden. Den firades i månaden Tischri (sept.) under 7 dagar (fr. o. m. 15 t. o. m. 21) som en glädjefest och karakteriserades af två symboliserande handlingar: vistelsen i för tillfället uppförda löfhyddor samt kringbärandet af kvistar och frukt af de fyra tör Palestinas vegetation representativa trädslagen (kvistar af palmträdet, myrten och pilen samt ett paradisäpple, *Citrus*), öfver hvilka tacksägelseböner lästes. Omedelbart på löfhyddofesten följde, 22 Tischri, den s. k. slutfesten (*sch'mini azeret*), med hvilken den långa raden af israelitiska högtidsdagar under månaden Tischri afslutades. Löfhyddofesten, som finnes beskrifven bl. a. i 3 Mos. 23: 34—43, är ännu i bruk; dock iaktages löfhyddobudet icke så strängt af de västerländske judarna. L. L.*

Löfhyddohögtiden. Se Löfhyddofesten.

Löfjerska betyder eg. kvinna, som tillreder läkemedel, hvilka i äldre språket kallades *lyf* l. *löf*. Snart fick ordet den närliggande betydelsen giftblanderska, besvärjerska, trollkvinna. — I några landskap menas med löfjerska ett kvinnligt, öfvernaturligt väsen, som tänkes ha sin bostad i vissa löfträd. I andra trakter kallas en dylik hamadryad med det riktigare namnet *löfviska*, af hvilket ordet "löfjerska" i sistnämnda mening är endast en genom ljudlikheten framkallad förväxling. Th. W.*

Löfkoja, *bot.* Se Leucojum och Matthiola.

Löfling (Loefling), Per, botanist, f. 20 jan. 1729 på Tolffors bruk i Gästrikland, blef 1743 student i Uppsala och idkade där medicinska studier. Han egnade sig dock därunder med förkärlek åt Linnés vetenskap och väckte genom sitt brinnande intresse mästarens uppmärksamhet. Denne tog honom till informator för sin son och såg snart i honom sin mest lofvande lärjunge. 1749 meddelade L. i en disputation, *Gemmæ arborum* (Trädens knoppar), en ypperlig utredning af knoppbildningens betydelse. 1751 mottog han, med uppgifvande af en icke särdeles aflägsen medicinsk doktorsgrad, uppdraget att — därtill utsedd af Linné — afresa till Pyreneiska halfön för att undersöka dess flora, en undersökning, som spanska regeringen begärt få verkställd genom någon af Linnés lärjungar. Efter att ha undersökt vegetationen på Portugals stränder och kring Madrid, samlat ett stort herbarium samt hemsändt frön och förträffliga beskrifningar till Linné medföljde han i febr. 1754 den stora vetenskapliga expedition, som från Spanien utsändes till Cumaná. Under det han i dessa trakter ifrigt studerade den tropiska vegetationen, ådrog han sig på en resa i nuvarande Venezuela en envis frossa, för hvilken han dukade under, 22 febr. 1756. Under titeln *Petri Loefling iter hispanicum* blefvo hans bref och växtbeskrifningar 1758 utgifna af Linné. (T. K.)

Löfmossor, Bladmossor, *Musci frondosi* l. *veri* (*Bryaceæ* i vidsträckt bemärkelse), *bot.*, den andra klassen bland mossorna (*Bryophyta*). Stammen är trind och vanligen upprät, stundom försedd med en vatten och mera sällan äfven ägghviteämnen ledande centralsträng. Bladen äro vanligen spiralställda och försedda med medelnerv. Från stammens bas utgå rhizoider. Könsorganen (anteridier och arkegon) sitta i ställningar i spetsen af hufvudstammen eller små sidogrenar, omgifna af de öfversta, ofta särskildt utbildade bladen (*perichætium*); ställningarna ("blomman") kunna vara tvåkönade eller enkönade, i senare fallet sittande på samma eller olika mossindivid. Sporogoniet (sporhuset, sporgömmet) har nästan alltid centralpelare, men innehåller aldrig elaterer; oftast finnas klyföppningar på dess undre parti. Resterna af arkegoniet, ur hvilket sporogoniet utvecklas, bilda en mössa på sporogoniets öfre del eller en krage kring dess bas. Sporhuset öppnar sig oftast med ett lock (*musci stegocarpi*), mera sällan i 4 upptill sammanhängande flikar (*musci schizocarpi*), eller det öppnar sig oregelbundet genom väggens upplösning (*musci cleistocarpi*). Löfmossorna indelas i 3 underklasser: *Sphagnales* (hvitmossor; fig. 1—4), sporhus sittande i spetsen af en bladlös förlängning af stammen (*pseudopodium*), utan mössa och utan tandkrans (peristom) under locket, *Andreæales* (fig. 5 o. 6), sporhus med pseudopodium och mössa, öppnande sig i 4 flikar, och *Bryales* (fig. 7—12), sporhus med mössa och peristom under locket, utan pseudopodium (till *Bryales* räknas äfven *musci cleistocarpi*). Utom genom sporerna föröka sig löfmossorna på vegetativ väg genom affallande grenar och särskilda s. k. groddkroppar, flercelliga bildningar af bestämd form. Löfmossorna spela en viktig roll i naturens hushållning. De växa på alla slags lokaler i alla länder; i arktiska och alpina trakter utgöra de ofta vegetationens hufvudmassa. Genom mullbildning möjliggöra de uppkomsten af högre växter på klippor och andra ställen, de bidraga till igenväxning af kärr och bilda torf, de kvarhålla fuktigheten i marken, men de kunna också genom tät mattbildning förhindra andra växters uppkomst. För människan äro de torfbildande arterna af stor betydelse, andra arter ha fått användning till mattflätning, väggtätning, torra prydnadskransar m. m. G. L—m.

Löfskogsnunnan, Trädgårdsnunnan, *Ocneria dispar*, *zool.*, en till fam. *Liparidæ* (se d. o.) bland spinnarna hörande fjäril, som stundom anställer svåra härjningar på löfskog och fruktträd. Den fullbildade insekten visar stor olikhet mellan könen (hvarpå äfven lat. namnet *dispar*, "olik", syftar), i det hannen är gråbrun och honan hvitaktig med mer eller mindre framträdande, mörkbruna, sicksackformade tvärlinjer på framvingarna; honan är äfven betydligt större än hannen. (Se Trädgårdens skadeinsekter, pl. I, fig. 2.) Larven är brunaktig och starkt luden samt har främre delen af kroppen försedd med blå, den bakre med röda vårtor. Flygtiden infaller i juli och

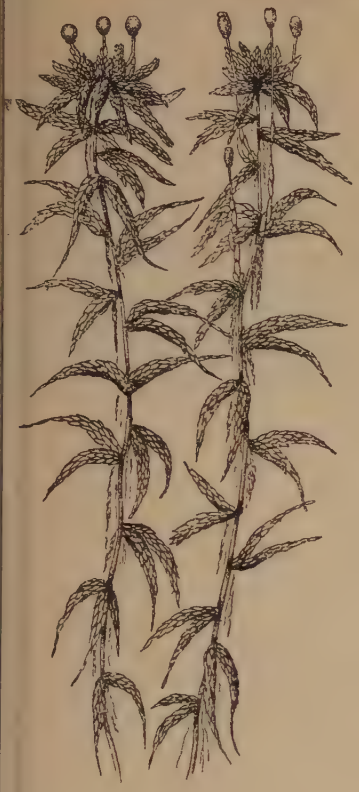

Fig. 1

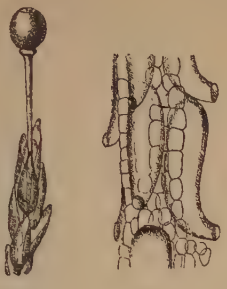

Fig. 2.

Fig. 4.

Fig. 5

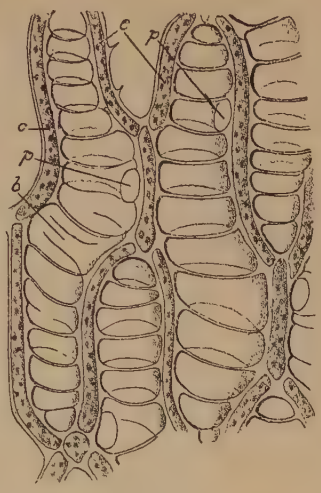

Fig. 3.

Fig 6.

Fig. 11.

Fig. 10

Fig. 9.

Fig. 12.

Fig. 7.

Fig. 8.

Typer af löfmossor. Fig. 1—4 *Sphagnales:* 1. *Sphagnum cymbifolium,* t. v. med slutna, t. h. med öppna sporhus (nat. storl.). — 2. Sporhus (förstor.) af samma löfmossa. — 3. Ett stycke bladväfnad af samma (400 ggr förstor.). *b* celler utan, *c* celler med klorofyll, *p* porer. — 4. Grenstycke af *Sphagnum molluscum* (förstor.). — Fig. 5 o. 6 *Andreæales:* 5. *Andreæa petrophila* (nat. storl.). — 6 Moget sporhus af sistnämnda. — Fig. 7—12 *Bryales:* 7. Sporhus (utan lock) af *Rhynchostegium rusciforme* (förstor.). — 8. *Hylocomium splendens* (nat. storl.). — 9. *Polytrichum commune* (nat. storl.). — 10. Sporhus af sistnämnda, med lock (förstor.). — 11. Samma sporhus med locket affallet och peristomet synligt. — 12. *Mnium affine* (nat. storl.).

aug.; honan lägger sina ägg i en hög om 300 à 400 stycken samt öfversmetar dem med hår från sin bakkropp. Äggen öfvervintra. Larverna framkomma i maj, och larvtiden varar ungefär 2—2½ månad. Vid massförökning kunna hela löfskogsbestånd kalätas. Att på hösten eller tidigt på våren oskadliggöra äggsamlingarna genom bestrykning med stenkolstjära är det verksammaste medlet mot denna skadeinsekt. G. G.

Löfsmygen, *zool.* Se Löfsångarsläktet.

Löfsta, socknar. Se Västerlöfsta och Österlöfsta.

Löfsta (af innehafvarna skrifves namnet med förkärlek Leufsta), ett af Sveriges förnämsta jordagods och järnbruk, ligger i Österlöfsta socken, Uppsala län, vid Risforsån (Löfsta- l. Forsmarksån), som 5 km. nedanför Forsmarks bruk faller ut i Kallrigafjärden af Öregrundsgrepen. Till L. höra (största delen som fideikommiss), enligt 1910 års taxeringslängder, i Uppsala län, Österlöfsta socken: L. frälsesäteri om 9⅔ mtl samt järnbruk med 4 hammare och 4 härdar, 3 kvarnar och såg, Skärplinge tegelbruk och kvarn, Åkerby kvarn och såg samt jordegendom om 24 $\frac{29}{30}$ mtl, tax. till 925,500 kr. för jordbruksfastighet och 329,200 kr. för annan fastighet, i Hållnäs socken: 21¼ mtl, tax. till 689,900 kr. å jordbruksfastighet och 6,700 kr. å annan fastighet, i Tegelsmora socken: Tobo masugn, ångkvarn och ångsåg m. m., tax. till 201,900, samt jordbruksfastighet om 22 $\frac{23}{40}$ mtl, tax. till 483,100 kr., i Västlands socken: Karlholms järnbruk med 6 lancashirehärdar, vällugn, grofvalsverk m. m. samt kvarn och såg, tax. till 229,900 kr. (med frälseräntor), samt jordbruksfastighet om 7⅓ mtl, tax. till 338,600 kr., i Vendels socken: 12$^{7}/_{12}$ mtl, jämte frälseränta tax. till 256,900 kr., i Älfkarleby socken: 8¾ mtl, tax. till 140,500 kr., jämte lastageplats vid Marma, i Viksta socken: 1 mtl, tax. till 16,000 kr., i Tierps socken: 1 mtl, tax. till 39,700 kr., i Dannemora socken: frälseränta tax. till 100 kr., hus och tomt i Uppsala stad, tax. till 80,500 kr., samt andelar i Dannemora grufvor utan taxeringsvärde, hvarjämte till samma innehafvare hör Frötuna fideikommiss, bestående af 18⅛ mtl i Rasbo socken, tax. till 425,000 kr., Lambro kvarn och såg, tax. till 13,500 kr., ¼ mtl i Rasbokils socken, tax. till 12,500 kr., 2¼ mtl i Fundbo, tax. till 29,900 kr., 4¼ mtl i Vaksala socken, tax. till 110,000 kr., 2¾ mtl i Gamla Uppsala socken, tax. till 45,900 kr. Samtliga jordbruksfastigheter i länet, 135 $\frac{29}{40}$ mtl, voro 1910 tax. till 3,513,000 kr. samt annan fastighet till 862,300 kr. Vidare höra till samme innehafvare 5½ mtl i Eds och Hammarby socknar af Stockholms län (Hammarby-Väsby), tax. till 130,000 kr., samt två hus och tomter i Stockholms stad, Jakobs församling, tax. till 475,000 kr. Redan tidigt hade L. en ej obetydlig järntillverkning (omkr. 1640 öfver 1,700 skeppund stångjärn), och under de äldre De Geerarnas tid var L. rikets största järnverk och hade 1660 2 masugnar och 3 hamrar för vallonsmide; det privilegierade smidet var vid 1600-talets slut 6,500 skeppund, en siffra, som minskades vid slutet af 1700-talet. Sedan 1676 har L. gjutit tackjärn vid Tobo, nu fideikommissets enda masugn, sedan Strömsbergsverken skilts därifrån och den detta tillhöriga Utansjö masugn i Västernorrlands län nedlagts. Tillverkningen uppgick för några år sedan till nära 1,400 ton smältstycken, hvaraf bereddes omkr. 1,000 ton stångjärn och 50 ton stångjärnsafhugg. — Manbyggnaden (se fig.) å L. består af en tvåvånings hufvudbyggnad och två med denna förenade flygelbyggnader samt på något afstånd två halfrunda flygelar, allt af sten. Vid bruket, som med alla sina byggnader liknar en mindre stad, finnas kyrka med brukspredikant, skolhus, läkare, apotek, poststation och värdshus. Till fideikommisset höra boksamlingar (en äldre i en flygel, en yngre i nyrestaurerade rum i hufvudbyggnaden), synnerligen rika inom facken naturhistoria, geografi och resebeskrifningar (bland sällsyntheterna märkas manuskriptet med handkolorerade planscher till Ol. Rudbecks ”Campi elysii” och det enda kompletta tryckta exemplaret af detta verks två första delar, det fullständiga exemplaret af Rudbecks ”Fågelboken” och de färglagda originalhandteckningarna till ”Plantæ lapponicæ”, egenhändiga handskrifter af Linné samt Charles De Geers egenhändigt ritade planscher till hans entomologiska verk), mineral-, kopparsticks- och porträttsamling samt ett mindre arkiv. — Där L. bruk nu ligger, ha i urminnes tid funnits hyttor, som tillhört bönder i kringliggande gårdar. Dessa hyttor fingo 1578 frihet under skattemannarätt mot en årlig skatt af 1½ skeppund stångjärn och kallades Bondebruket till skillnad från Kronobruket, ett stycke längre upp i strömmen, hvilket anlades 1601 och drefs för kronans räkning. 1626 utarrenderade staten till Welam Gillisson De Besche Olands härad samt Löfsta och Hållnäs socknar med deras behållna årliga ränta jämte Österby och L. bruk. 1627 fingo De Besche och Louis De Geer detta kontrakt förlängdt på 6 år, och 1633 öfvertog De Geer ensam arrendet som pant för en sin fordran hos kronan, och detta förnyades 1636, 1639 och 1642, och 1643 köpte han kronobruket vid L., Österby och Gimo bruk samt en mängd kronohemman i Uppland. 1646 bekräftades köpeaftalet af drottning Kristina, sedan hon blifvit myndig, och köpesumman bestämdes till 62,459 rdr 14⅗ penningar. Hans son Emanuel köpte 1668 äfven det ofvannämnda Bondebruket och anlade Tobo masugn. Han insatte sin brorson Charles De Geer till arftagare af hela sin förmögenhet. Under dennes tid brände ryssarna 25—26 juli 1719 såväl L. bruk som nästan hela socknen med kyrka och prästgård.

Löfsta, manbyggnaden (från trädgårdssidan).

rles återuppbyggde emellertid icke endast hela ket, utan äfven herrgården och kyrkan, så att sådant det nu är, i allt hufvudsakligt kan sävara hans skapelse. Genom testamente af 6 j 1730 förordnade han, att L. jämte Åkerby nu a bruk (anlagdt 1638 af H. Lemmens) och lholms bruk jämte underlydande skulle som ikommiss tillfalla hans brorson, sedermera frih. arles De Geer (se De Geer 3) och efter honom s manliga afkomma. Under Charles' tid fördes Hillebola, Strömsbergs, Västlands och Ull- s bruk med stamgodset, men fingo ej fideikomssnatur. Komplexen sammanhölls emellertid un- hans son, kammarherre Charles De Geer (se Geer 4), men då dennes son, excellensen fve Karl De Geer (se De Geer 7), ej efterlämde någon son, ärfdes de nyssnämnda bruken mt flera andra gods af hans enda dotter, gift d excellensen grefve B. J. E. von Platen, men fideikommisset öfvergick till excellensens kus son Karl Emanuel De Geer (d. ogift 1877), m efterträddes af sin broder, hofmarskalken h. Louis De Geer (d. 1887), hvars son, frih. rl De Geer, är den nuv. innehafvaren. Wbg.

Löfstad, herrsäte i Kimstads socken, Östergötnds län, beläget på en höjd ej långt från Kim-

g. 1. Löfstads slott i slutet af 1600-talet, efter Sueciæverket.

adssjön och allmänna landsvägen mellan Norrköing och Linköping, bebyggdt med en större hufudbyggnad i tre våningar och två långa flyglar i vå våningar, med torn i de yttre ändarna, upp-

Fig. 2. Löfstads slott i nutiden.

rda af fältmarskalken grefve Ax. Lillie på 1650-alet.. Efter en eldsvåda 1750 undergick slottet en odernisering, men den nuv. inredningen är ngre; det inrymmer ett bibliotek af omkr. 8,000 bd och en värdefull tafvelsamling, företrädesvis porträtt af L:s egare och deras fränder, samt omges af trädgård och park, med en minnesvård i marmor öfver riksmarskalken Ax. v. Fersen. Egendomen var förr betydligt större än nu, då den omfattar 8½ mtl i Kimstad, tax. till 348,600 kr. (1910), och 7 mtl i Kullerstad och Borg, tax. till 314,300 kr. Egovidden är 2,085 har. Äldste kände egaren till L. är Jöns Ethersson Lillie af Greger Matssons ätt (se Lilja 2), hvarefter det egdes af dennes släkt son efter fader till 1696, då det öfvergick till öfverstelöjtnanten grefve Ax. Joh. Lillies änka Agneta Wrede. Sedan egdes det af hennes måg riksrådet och öfverstemarskalken grefve M. J. De la Gardie, hans måg riksrådet och fältmarskalken, grefve Fr. A. v. Fersen, hans dotter grefvinnan Eva Piper, hennes son öfverhofjägmästaren grefve K. F. Piper och dennes son kammarherren grefve Ch. E. Piper (d. 1902), hvars dotter fröken Emilie Piper nu eger L. Egaren af L. kallar kyrkoherde i Kimstad. Wbg.

Löfstedt, Nor Einar Ansgarius, universitetslärare, f. 24 mars 1831 i Härnösand, d. 21 maj 1889 i Uppsala, blef 1851 student där, aflade 1858 filos. kandidatexamen och promoverades 1860 till filos. doktor. Efter att 1861 ha disputerat för docentur utnämndes han s. å. till docent i grekiska samt befordrades 1870 till adjunkt och 1874 till professor i grekiska språket och litteraturen vid Uppsala universitet. 1869—70 studerade han vid tyska universitet samt gjorde 1876 och 1877 med resestipendium en arkeologisk studieresa i Italien, Grekland och Mindre Asien. Han var sedan 1871 föreståndare för den teoretiska profårskursen vid Uppsala allm. läroverk (med skyldighet att föreläsa pedagogik) och sedan 1875 censor vid matu-ritetsexamina. L. var en ovanligt begåfvad man, äfven i musikaliskt hänseende, och utöfvade ett ej ringa inflytande på de klassiska studiernas utveckling i Uppsala. Bland hans utgifna arbeten må nämnas *In illa Demosthenis et Aeschinis de Philocratea pace contentione uter utrum melioribus rationibus impugnaverit* (1, 2; 1860—61), *Grekisk grammatik* (1868; 4:e uppl., omarbetad af J. af Sillén, 1904), *Ordförteckning till de tre första sångerna af Homeri Odyssée och Iliad* (1868; 2:a uppl. 1886), *Om grekernas likbegängelse och grafoffer* (i "Pedagog. tidskr.", 1869), *Grundlinier till föreläsningar öfver philologisk kritik med särskildt afseende på det grekiska universitetsstudiet* (1871), *Om Sveriges skolor före år 1571* (1876), ej i bokh., och *Om 1571 års skolordning* (1878). (J. C.)

Löfsund, herrgård i Runtuna socken, Södermanlands län, vid sjön Runnviken, utgör jämte andra gårdar inom socknen en egendom på 6½ mtl, tax. till 115,000 kr. (1910). På en ö (numera halfö) i Runnviken, skild från fastlandet genom Læfsundet, som gifvit namn åt två närbelägna

gårdar, låg ett urgammalt säteri med namnet Ön, under hvilket Læfsundsgårdarna lydde som ladugårdshemman. På 1600-talet benämndes alla tre gårdarna *Leffsundzöö* (senare L.). Egendomen har sedan 1600-talet egts inom släkterna Drakenhjelm, Dureel, Rosenhane, Bronikowski m. fl. och tillhör nu (1912) ryttmästaren K. A. H. Cassel. Jfr K. A. Klingspor, "Löfsund" (1893). Wbg.

Löfsångaren, *zool.* Se Löfsångarsläktet.

Löfsångarsläktet, *Phyllopseustes, zool.*, hör till fam. sångare (*Sylvidæ*) inom tättingarnas ordning och fåglarnas klass. Näbben är tunn, liten, vid roten bredare och strax framom näsborrarna lika hög som bred samt har icke käkkanterna inböjda under näsborrarna. Pannan är mer eller mindre hög och tydligt afsatt från näbbroten. Stjärten är urnupen. Kroppens öfre sida har grönaktig färg. — Dithörande arter äro de minsta i Sverige lefvande sångare, visa sig ytterst lifliga, äro ständigt i rörelse samt vistas i barrträd, täta lövträd och buskar. De lägga sina öfvertäckta bon på marken. Födan utgöres af insekter och spindlar.

Gröna sångaren l. skogssångaren.

Släktet räknar tre svenska arter; alla äro flyttfåglar. Gröna sångaren l. skogssångaren, *P. sibilatrix* (se fig.), har de öfre kroppsdelarna gröna, de undre hvita med strupen, bröstet och sidorna mer eller mindre ljusgula; öfver ögat och örat går ett gult och under detta ett mörkbrunt streck; ving- och stjärtpennorna äfvensom vingtäckarna äro mörkbruna; första handpennan är kortare än de öfre handtäckfjädrarna; längden stiger till 13 cm. Gröna sångaren är allmän i Skånes bokskogar, men förekommer dessutom flerstädes i södra och mellersta Sverige. Den vistas i höga och lummiga träd i skogar och parker. Äggen, 6—7, äro hvita med små rödbruna fläckar. Skogssångaren ankommer till Sverige i midten af maj, senare än de två andra arterna. — Löfsångaren l. löfsmygen, *P. trochilus*, är ofvan grågrön, under hvitaktig med gul anstrykning; andra handpennan är längre än den sjätte, första handpennan längre än de öfre handtäckfjädrarna; längden stiger till 14 cm. Löfsångaren är en af Nordens allmännaste sångfåglar, hvars förekomst sträcker sig ända upp till Nordkap; den vistas helst i löfskog. Sången är visserligen enformig, men synnerligen tilltalande. — Gransångaren l. gransmygen, *P. abietina* l. *collybita*, är ofvan grågrön, under hvit med blekgul anstrykning; första handpennan är lika beskaffad som löfsångarens; andra handpennan är kortare än den sjätte; benen äro mörkare än hos de föregående; längden är 12 cm. Gransångaren häckar tämligen allmänt i Sveriges norra delar; den bor helst i barrskogar. Sången är mindre behaglig än den föregåendes. L—e.

Löfteskvinna. Se Gunnlög Ormtunga.

Löftesman. Se Borgen.

Löftesskrift kallas den skriftliga handling, som den, hvilken för annan går i borgen, till bevis däråfger till hans borgenär. Såframt skriftlig handling icke blifvit upprättad öfver det hufvudsakliga obligationsförhållandet, utgöres löftesskriften naturligen af en självständig förskrifning. Men äfven i motsatt händelse kan detta vara förhållandet, ehuru löftesförbindelsen då vanligen tecknas på den handling, som innefattar hufvudförbindelsen, till hvars säkerhet löftesskriften utfärdats. Därest så sker, plägar man för öfrigt affatta löftesskriften synnerligen kort under hänvisning till hufvudförbindelsens innehåll. Men då, vid sviklig förändring af detta senare, domstolarna visat sig böjda att i ett dylikt skrifsätt se en anledning till att låta borgensmännens ansvar jämväl omfatta den utvidgning, som hufvudförbindelsen sålunda kan ha erhållit, är förfaringssättet ej utan sina vådor. Rådligast är, att borgensmannen sörjer för att själfva löftesskriften till alla delar bestämmer omfånget af hans ansvar och dessutom så upprättas, att förändring af dess innehåll icke lätteligen må kunna ske. Hvarje löftesskrift faller f. ö., i sin egenskap af förskrifning, under de för skuldebref gällande rättsbestämmelserna. Jfr Borgen och Skuldebref. A. W.

Löftesteorien. Se Aftal, sp. 303.

Lövträd, *bot.*, benämnas med ett gemensamt namn, till skillnad från barrträden, alla träd, hvilkas blad (löf) icke äro jämbreda, styfva och stickande, utan ha en mer eller mindre utbredd bladskifva, hvars fasthet (konsistens) kan mycket växla, från pergaments- eller läderhårdhet till hög grad af mjukhet eller vekhet. Löfträdens blad lefva i alla kallare luftstreck blott en sommar eller vegetationsperiod och bortdö sålunda vid köldens inbrott, om de ock hos ett par löfträd, såsom boken och vintereken (*Quercus sessiliflora*), kvarsitta vissnade öfver vintern. I varmare nejder däremot, inom "de ständigt grönskande löfträdens zon", kunna de fortlefva längre tid eller under flera vegetationsperioder. De enda skandinaviska löfträd, som ha vintergröna blad, äro kristtorn (*Ilex*) och murgröna (*Hedera*). Det är anmärkningsvärdt, att i regel de i Sverige vildt växande löfträdens (liksom äfven barrträdens) namn äro enstafviga, t. ex. al, alm, asp, björk, bok, ek, hägg, lind, lönn, pil, rönn, sälg (gran och tall). Buskars namn äro däremot ofta nog tvåstafviga, såsom hagtorn, vide, hassel o. s. v. — Löfträdens blad och späda kvistar innehålla rätt mycket näringsämnen och användes förr allmänt som foder åt kreaturen, i synnerhet får, getter och hästar. Löfskörden skedde oftast så, att kvistar afhöggos, vanligen under eftersommaren, hopbundos i knippen, till formen liknande sädeskärfvar, och torkades, uppställda parvis mot hvarandra som "trafvarna" eller "skylarna" vid inbärgning af säd. Man kallar detta att "hamla" l. "bryta löf", och sådan "löfbrytning" verkställes medelst en *löfhack*, en i öfre delen likt en "skära" krökt, men å den undre, raka delen mera utdragen knif. Man "bryter löf" företrädesvis af asp och björk eller ibland af al. Äfven förekom, att man repade löfvet, som därefter torkades. Numera användes löffoder föga och endast vid det minsta jordbruket. O. T. S. (G. L—m.) H. J. Dft.

Löfwenskiöld, svensk adlig ätt, hette förut Löfgren och härstammar från borgmästaren i Västerås Anders Simonsson, d. 1588. Hans sonsons sonson, advokatfiskalen i Kammarrevisionen Hen-

k Anders Löfgren (se L. 1) och dennes
rbroder, häradshöfdingen Gabriel Löfgren, fingo
34 konung Fredrik I:s resolution och försäkran
n adelskap. Den förre adlades 1743 med namnet
Den senare hade s. å. aflidit, men hans sö-
r, landssekreteraren, sedermera häradshöfdingen
lexander Löfgren och amiralitetsöfverkommissarien
muel Löfgren, adlades och adopterades 1756 å
n kusins ätt. En af Samuels söner, Salo-
on L. (se L. 2), blef 1810 friherre, men slöt
350 själf den friherrliga ättgrenen. Med hans
rorson, hofmarskalken Axel Salomon Fer-
inand L., f. 1808, d. 1892, utslocknade
lten.

1. Henrik Anders L., latinsk skald, äm-
etsman, f. 1699 på Eggeby (Östergötland), d.
765 i Karlskrona, ingick 1719 i Krigsexpeditio-
en samt 1720 vid Utrikesexpeditionen. Han

följde 1721 med envoyén, sedermera riksrådet Cedercreutz som sekreterare till Ryssland, blef 1725 pagehofmästare, 1736 assessor i Kammarrevisionen, i hvilken befattning han 1743 adlades (se ofvan). 1747 utnämndes han till amiralitetskammarråd. L. ansågs som en framstående ämbetsman. Sin förnämsta berömmelse egde han dock som
kald på latin och äfven på modersmålet. Hans tillällighetsverser finnas tryckta dels särskildt, dels
Salvius' ''Lärda tidningar''. De största bland
ans latinska poem äro *Sueogothia exultans circa coronationem* (1751) samt *Ad magnum ducatum Finlandiæ* (1752).

2. Salomon L., friherre, den föregåendes
usins son, ämbetsman, f. 26 dec. 1764 på Öströ
Dagsås socken, Halland, d. 25 febr. 1850 i
Stockholm, blef 1779 officer, tjänstgjorde från
1789 i några år som adjutant hos dåv. generalen
Toll (äfven under dennes ministertid i Polen) samt
var sedan 1797 öfveradjutant hos konungen och
major i armén, då han 1801 utnämndes till lands-
höfding i Örebro län. Då Georg Adlersparre 1809
med den s. k. västra arméns värmländska fördel-
ning tågade mot Stockholm för att afsätta Gustaf
IV Adolf, ansågs försiktigheten bjuda, att man
för tillfället försäkrade sig om L:s person. Under
riksdagarna i Örebro 1810 och 1812 hade L. öfver-
styrelsen vid allt, som fordrades för deras hål-
lande. 1810 erhöll han friherrlig värdighet. Han
var vid 1812 års riksdag led. af statsutskottet.
1816 blef han president i Bergskollegium, var 1818
—30 president i Kammarkollegium samt utnämndes
1829 till en af rikets herrar. L. var ordf. i en
kommitté, som 1819—22 utarbetade det förslag till
ny reglering af rikets styrelseverk, hvilket behand-
lades vid 1823 års riksdag. Men liksom dåv.
kanslirådet J. A. v. Hartmansdorff, hvilken 1821
inträdde i kommittén, skilde L. sig i åtskilligt
från medkommitterades mening och afgaf ett sär-
skildt, ganska intressant förslag, i hvilket han
bl. a. förordade att, utan förändringar i grund-
lagen och således med bibehållande af statsexpedi-
tionerna och Rikets allmänna ärenders beredning,
statsrådets dåv. personal skulle fördelas på sex
statsdepartement samt att i näst lägre instans den
egentliga administrationen skulle anförtros åt fyra
kungl. förvaltningar.

3. Charles Emil L., den föregåendes bror-
son, landtbruksarkitekt, f. 27 jan. 1810 på
Hassle-Säby i Hassle socken, Skaraborgs län, d.
18 okt. 1888 på Bergatorp, egde och brukade Ber-
gatorp i Berga socken, Skaraborgs län, och verkade
med stort intresse för en förbättring af landtbrukets
byggnadsväsen. Utom planschverken *Om landt-
mannabyggnader* (34 pl. med text, utg. i 4 hftn
af C. A. Forsselius, 1854—55) och *Landtmanna-
byggnader, hufvudsakligen för mindre jordbruk*
(62 taflor och 2 arbetsritningar med text, 1868;
ny uppl. 1890), det förra belönadt med Landt-
bruksakad:s mindre, det senare med dess större
guldmedalj, har man af L:s hand åtskilliga artik-
lar i dithörande frågor, införda i Bergelins ''Tid-
skrift för svenska landtbruket'', i ''Tidskrift för
byggnadskonst och ingeniörvetenskap'' och i
Landtbruksakad:s tidskrift. L. valdes 1870 till
led. af Landtbruksakad. L:s ofvannämnda arbeten
voro länge den förnämsta handledningen i landt-
byggnadskonst, tills införande af cement som bygg-
nadsmaterial samt af landtbrukets utveckling betin-
gade förändringar i byggnadssättet gjort dem mindre
användbara. 1. —rn.* 2. (S. C.) 3. (H. J. Dft.)

Löfverk. 1. *Konsth.*, stiliserade växtornament,
företrädesvis då de äro plastiskt utförda. Löfverk
förekommer inom samtliga konststilar, i den grek-
isk-romerska såväl som i medeltidens och i de
från renässansen utgångna (jfr Ornament). —
2. (Mussering, Skraffering), *her.*, ett

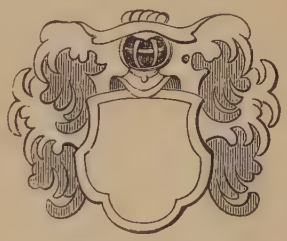

Heraldiskt löfverk.

slags omslutande ornament kring adliga vapen (se
fig. och Hjälmtäcke). 1. Upk.*

Löfveråsfjället, berg vid Idefjorden på gränsen
emellan Näsinge och Skee socknar i Bohus län.
Från dess högsta topp, Björnerödspiken l. Björne-
rödpiggen, 224 m., den högsta punkten i Bohus
län, har man en af de vidsträcktaste utsikterna i
hela södra Sverige.

Löfvestad, socken i Malmöhus län, Färs härad.
5,435 har. 2,476 inv. (1911). L. bildar med Få-
geltofta ett pastorat i Lunds stift, Färs kontrakt.

Löfviflar, *zool.* Se Viflar.

Löfving, Stefan, krigare, f. 24 dec. 1689 i
Narva, d. 22 okt. 1777 på Hommanäs, deltog re-
dan 1710 i några smärre krigiska företag på Fin-
lands östra gräns och användes, sedan han 1711

fått plats i armén som mönsterskrifvare vid Åbo läns infanteriregemente, i en mängd smärre rekognosceringar. Sedan armén 1713 och 1714 blifvit slagen och dragit sig tillbaka till Sverige, förblef han i Finland och förde under flera års tid ett kringströfvande partigängarlif, hvilket beredde honom en viss ryktbarhet. Han uppehöll sig i Satakunta, Nyland och Egentliga Finland, men helst i den sydvästra finska skärgården, oaflåtligt ströfvande kring i närheten af de fientliga posteringarna. Han t. o. m. trängde någon gång djärft in i det fientliga hufvudkvarteret i Åbo. Genom list, snabbhet och skickligt anlagda förklädningar lyckades han gång efter annan rädda sig ur de mest öfverhängande faror och bereda fienden ej ringa obehag. Tillika meddelade han regeringen i Sverige tillförlitliga underrättelser om ryssarnas ställning och förehafvanden i sydvästra Finland. Bönderna, åtminstone de fleste, sågo dock i honom snarare en förtryckare än en vän och räddare. Ty hänsynslös af naturen, gick han hårdt och våldsamt till väga, hvarjämte det småkrig han förde retade ryssarna till ökad stränghet mot landets invånare. Det vilda lifvet tyckes icke h. o. h. ha förkväft de bättre känslorna hos honom, till hvilket man kan sluta däraf, att i hans dagbok, som är intagen i Yrjö-Koskinens ”Lähteitä ison vihan historiaan” (Den stora ofredens historia; 1865), någon gång träffas yttranden af innerlig fromhet. 1716 utnämndes han till fänrik, och då han 1717 i Lund sammanträffade med konungen, gaf denne honom i nådiga ord sin välvilja till känna. Efter konungens död blef han förgäten och erhöll först 1729 kaptens rang med löfte att vid tillfälle användas, utan att dock något vidare steg togs för att gå hans önskningar till mötes. Missnöjd begaf han sig till hertig Karl Fredrik af Holstein, som gaf honom understöd. Han var t. o. m. betänkt på att inträda i rysk tjänst, men afstod därifrån, då till hans underhåll anslogs ett kronohemman, Hommanäs i Nyland, som han behöll till sin död. Vid utbrottet af kriget 1741 trädde han utan lön i tjänst, men blef i mars 1742, med anledning af en till öfverbefälhafvaren Lewenhaupt ingifven falsk rapport om fiendens anryckande, fängslad och kvarhölls under flera månader på Tavastehus slott. Följande år användes han i krigstjänst i norra Österbotten och erhöll 1747 majors rang. Under riksdagen 1746—47 erbjöd han ryske ministern i Stockholm von Korff sina tjänster. Regeringen blef troligen okunnig härom, och 1752 gaf den honom en lifstidspension af 120 dal. smt. Se K. G. Malmströms uppsats om L. i ”Hist. tidskr.” (XVI, 1896). M. G. S.

Löfving, Concordia, f. 1843. Se Föreningen till det godas befrämjande.

Löfånger, socken i Västerbottens län, Nysätra tingslag. 55,276 har. 4,191 inv. (1910). L. utgör ett pastorat i Luleå stift, Västerbottens norra kontrakt.

Löfö, by i Vårdö kapell, Sunds församling (Åland), är beläget på samma ö som Vårdö kapellkyrka, n. om denna. I L. by höllos maj 1718—sept. 1719 fredsunderhandlingar emellan Sverige och Ryssland. Underhandlare voro å den svenska sidan G. H. von Goertz (efter hvars fall J. Lillienstedt 27 maj 1719 inträdde) och K. Gyllenborg, å den ryska J. D. Bruce och J. Fr. Ostermann. Förhandlingarna ledde ej till något resultat. Jfr F. F. Carlson, ”Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718” (1854), och Malmström, ”Sveriges politiska historia från konung Carl XII:s död etc.”, del 1 (2:a uppl., 1893). (V. S—g.)

Lögaren. Se Mälaren.

Lögberg (”Lagberget”), en klippa vid det isländska alltingets samlingsplats, från hvilken kungörelser meddelades menigheten. På tingets andra dag drog man dit för att få domare utnämnda vid de särskilda domstolarna och platser anvisade för fjärdingsdomarna. Där delgåfvos stämningar i sådana mål, som uppkommit under själfva tingstiden, t. ex. för förseelser under rättegångar m. m. Där framsade lagsagomannen lagarna samt kungjorde alla i lagrättan antagna nya lagar och, vid tingets slut, det följande årets tidräkning. Äfven enskilda personer fingo, med lagsagomannens tillstånd, från L. meddela hvad de ville ha bragt till allmän kännedom, under den hedniska tiden t. ex. utmaningar till tvekamp, tillkännagifvanden om skilsmässa, inbjudningar till gästabud o. s. v. Platsen för L. har i mer än hundra år varit bestämdt påvisad, nämligen en klippa, som genom två djupa rännor i lavan skiljes från den öfriga tingsplatsen, hvilken där, ö. om Öxarån, jämnt höjer sig mot öster. Mot denna uppfattning har K. Kaalund, i ”Bidrag til en historisk-topografisk beskrivelse af Island”, gjort viktiga inlägg, i det han nämligen sökt bevisa, att man icke kan finna spår af denna tradition från äldre tid än midten af 1700-talet samt att många uttryck i källorna (”Grágás” och sagorna) snarare tyda därpå, att L. varit en del af Almannagjás sydöstra vägg. Hvilken af de många lavaklipporna på sluttningen af Almannagjá mot tingsslätten, som varit det verkliga L., är ännu icke till fullo utrönt; men det synes ha varit en af de närmast den *gamla* ridvägens pass genom sydöstväggen belägna, antingen den strax n. om passet liggande eller en något s. därom befintlig; vid den senares fot ligga flera ruiner af tingsbodar hopade än någon annanstädes. Båda klipporna ha en ypperlig akustik, och hvart ord, som talas där med vanlig röst, höres tydligt vida omkring. Då lagsagomansämbetet 1271 upphäfdes, upphörde också L. att nyttjas. Det falska L. mellan de mindre klyftorna i ö. torde så till vida göra skäl för namnet, som *lagrättan*, åtminstone i senare tider, torde ha suttit där, hvarför den ock kallats *lögréttuspöng* (”lagrätte-spången”). Den torde vara identisk med fornsagornas *Byrgisbúðartangi* (”Skansbods-tången”). C. R. (R. N—g.)

Lögde älf [lö'jde], norrländskt vattendrag, kommer från Gransjön i Åsele lappmark, genomflyter Storlögdasjön och faller ut i Nordmalingsfjärden af Bottenhafvet. Längd omkr. 150 km., vattenområde 1,510 kvkm.

Lögdö [lö'jdö], bruk i Västernorrlands län, Hässjö socken. Samhället, som förr räknats som bruksförsamling, hade 1910 178 inv.

Lögdöverken [lö'jdö-]. Se Sunds aktiebolag.

Lögnfältet. Se Ludvig, sp. 1259.

Lögréttuspöng. Se Lögberg.

Lögrinn, isl. Se Mälaren.

Lögstör, dansk sjöstad på södra kusten af Lim-

rden och L. bredning. 2,400 inv. (1911). L., m sedan 1893 har järnvägsförbindelse med Hobro h därigenom med östjylländska längdbanan, upp-jdes 1899 till köpstad. För att underlätta seglat-n mellan Limfjordens östra och västra del ifäldes 1856—61 Fredrik VII:s kanal l. Lög-ör kanal. E. Ebg.

Lögsögumaör, isl. Se Lagman, sp. 873, och agsagoman.

Lögum kloster (ty. *Lügumkloster*), köping i rdvästra delen af preussiska prov. Schleswig-olstein, 15 km. n. ö. om Tönder. 1,446 inv. 905). De förnämsta näringsfången äro landthan-el, jordbruk och knyppling. 1173 grundlade sterciensermunkar ett kloster i L., med en ännu varstående kyrka, en egendomlig korskyrka i ro-ansk-gotisk öfvergångsstil (från midten af 1200-talet). Af det gamla namnet bildades ett nytt, latinskt, *Locus Dei*. 1548 indrogs klostret. Före 1866 bildade L. ett eget amt, förbundet med Tön-ders amt. E. Ebg.*

Löhe, Johann Konrad Wilhelm, tysk luthersk teolog och kyrkoman, f. 1808 i Fürth, d. 1872, studerade i Erlangen och blef 1837 pastor i Neuendettelsau (Bajern), hvarest han ända till sin död utöfvade en prästerlig verksamhet, som sträckte sig vidt öfver Bajerns gränser. Där bildade han föreningar och anstalter för utsändandet af lärare åt de tysk-lutherska församlingarna i Nord-Ame-rika, för främjandet af den inre missionen och för utbildandet af diakonissor samt utgaf därjämte ett stort antal värdefulla skrifter af öfvervägande pastoral-teologiskt och liturgiskt innehåll. Mest betecknande för hans kyrkliga åskådning äro hans *Drei bücher von der kirche* (1845; ”Tre böcker om kyrkan”, 1846) samt *Aphorismen über die neutestamentlichen ämter und ihr verhältnis zur gemeinde* (1849). I hans uppfattning af kyrkan möter en egendomlig förening af donatistisk-indi-vidualistiska tankar med en i viss mån romanise-rande åskådning af ämbete och sakrament. Med förhållandena inom den bajerska landskyrkan var L. i mångt och mycket missbelåten, men skred dock ej till formlig separation. Jfr ”W. L:s leben aus seinem schriftlichen Nachlass zusammenge-stellt” (3 bd, 1873—92). P. F. (G. A—n.)

Löher, Franz von, tysk arkivman och histo-riker, f. 15 okt. 1818 i Paderborn, d. 1 mars 1892 i München, uppsatte 1848 i sin födelsestad ”Westfälische zeitung”, blef 1849 led. af preus-siska deputeradekammaren, 1853 docent i stats- och rättsvetenskap i Göttingen och 1855 professor i München. Han var 1865—88 bajersk riksarki-varie, uppsatte 1876 ”Archivalische zeitschrift”, som han ledde t. o. m. bd 13 (1888), och vann anseende som en af Europas förnämsta arkivkän-nare. L. gjorde vidsträckta resor (han besökte bl. a. Sverige) och utgaf ett stort antal rese-skildringar. Bland hans öfriga arbeten må näm-nas *Jakobäa von Bayern* (2 bd, 1862—69), *Archiv-lehre* (1890) och *Kulturgeschichte der deutschen im mittelalter* (3 bd, 1891—94).

Löhman, Lars Vilhelm, skald, f. 1803 i Stockholm, d. 1869 i Spånga prästgård, 1821 stu-dent i Uppsala, prästvigdes 1826 och utnämndes 1838 till komminister i Adolf Fredriks församling i Stockholm, en befattning, som han 1849 utbytte mot kyrkoherdebefattningen i Spånga och Järfälla (ärkestiftet). Han blef sedermera kontraktsprost. Genom sina *Dikter* (1830) ådrog L. sig uppmärk-samhet. De äro varmhjärtade, men röja ej någon självständighet. Han utgaf dessutom 2 bd öfver-sättningar af Hofackers predikosamlingar. *Dikter och dagboksanteckningar* (1872) lämna skildringar af intresse från Almquists m. fl:s lif. —rn.*

Löiten, härad och pastorat i Hedemarkens amt, Norge, ö. om staden Hamar. 349,05 kvkm. 5,604 inv. (1910). L. är väl uppodladt och har dessutom vidsträckta skogar samt jämförelsevis betydlig fa-briksdrift (Aadals bruk m. fl.), stora sågverk och kvarnar, mejeri och ett betydande brännvinsbräu-neri med destilleringsverk (”L. destillation”) i Kri-stiania. Österdalsbanan går midt igenom bygden. I södra delen, vid Rokosjön, finnas intressanta rui-ner af en mycket gammal, åt S:t Mikael invigd kyrka. K. V. H.

Löja, *Aspius alburnus, zool.*, är en liten till karpfiskarnas familj hörande fiskart, besläktad närmast med aspen, från hvars yngel den lättast skiljes genom mindre munöppning, som ej sträcker

sig till ögat, medan den hos aspen räcker under ögat. Löjan når en längd af 150—170 mm. samt har på sidorna silfverglänsande färg, buksidan hvit och ryggsidan brungrön. Fenorna äro ljusa, med något rödaktig anstrykning. Löjan förekommer i en stor del af Europa, dock ej söder om Alperna, samt i västra Asien. I Sverige är den allmän öfver hela landet och förekommer äfven i Östersjöns skär-gård. Det är en liflig och sällskaplig fisk, som oftast träffas samlad i stim. Leken, som inträffar i slutet af maj eller in i juni månad, sker i flera repriser, emedan äldre och yngre ej leka alldeles samtidigt. För fisket är den af betydelse hufvud-sakligen som agn. För bordet användes den sällan. Af ”silfverbeläggningen” på löjans fjäll beredes den s. k. *essence d'Orient*, som nyttjas vid förfär-digande af oäkta pärlor. 20,000 fiskar anses åtgå för beredning af ett skålpund af denna essens. R. L.*

Löjrom, en af siklöjans ägg eller rom beredd kaviar, som erhålles hufvudsakligast från Norr-lands skärgårdar under hösten, då siklöjan där går in för att leka. Löjrommen har en rödgulaktig färg och är blott omkr. hälften så stor som van-lig störkaviar. Kaviar af sikrom, som är större och något ljusare än löjrommen, förekommer ock, fast mera sällan, i handeln. F. T—m.

Löjtnant, fr. och eng. *lieutenant*, ty. *leutnant*, it. *luogotenente* l. vanligen endast *tenente* (af lat. *lo'cus*, ställe, och *tenēre*, innehafva), ”ställföreträ-dare”, *krigsv.*, benämning på de två lägsta offi-cersgraderna vid armén och flottan. Titeln före-kommer redan under senare delen af medeltiden. Urspr. betecknade den (befälhafvarens) ställföre-trädare, hvaraf sammansättningarna *generallöjt-nant*, *öfverstelöjtnant* och *kaptenlöjtnant*, samt

stundom äfven den lägste befälhafvarens närmaste man i befälet. Småningom öfvergick ordet att beteckna uteslutande kompanichefens närmaste man, och ännu längre fram utbyttes äfven benämningen fänrik (eller kornett) för den lägsta officersgraden mot löjtnant, hvarefter löjtnantsgraden delades i två, i Sverige, Frankrike, Ryssland och Italien kallade *löjtnant* och *underlöjtnant*, i Danmark och Norge *premiärlöjtnant* och *sekondlöjtnant*, i Tyskland och Österrike *oberleutnant* (öfverlöjtnant) och *leutnant*. — Om den engelska titeln *lordlieutenant* se d. o. I Frankrike funnos i äldre tider titeln *lieutenant du roi* som beteckning för konungens befallningshafvande i en viktigare stad, hamn eller fästning och titeln *lieutenant général du royaume* som beteckning för riksföreståndare. Fortfarande användes titeln *lieutenant de vaisseau* i st. f. kapten vid flottan. C. O. N.

Löjtnantshjärtan, *bot.* Se Diclytra.

Lök (lat. *bulbus*), *bot.*, är en jordstam (lökstam), som närmast kan jämföras med ett knopplikt skott, enär lökstammens mellanleder icke kommit till utveckling, utan äro sammanträngda till en kort och bred s. k. lökstock, hvars undre yta är bar och från hvilken birötter utgå. Å lökstocken sitta stundom några få, men i de flesta fall en mängd bladorgan, hvilka antingen utgöras af tjocka, köttiga, på aflagrad näring rika lågblad, lökfjäll, som, då näringen är förbrukad, bli tunna, ofta brunaktiga hinnor eller också delvis bestå af kvarsittande örtbladslidor. Antingen kan tillväxten af lökstocken (axeln) vara obegränsad, då blommorna bli sidoställda, såsom hos snödroppen och pingstliljan m. fl., eller ock begränsas axeln af blomningen. En lök af sistnämnda slag dör bort samt ersättes af nybildad lök, som utväxer som en knopp, lökknopp (groddlök), i vinkeln emellan ett lökblad och lökstocken. En lök kan ha ett- eller flerårig utveckling. Om flera lökknoppar komma till utveckling, såsom hos hvitlöken, kallas löken mångklyftig. Lökens form kan omväxla, hvilket i synnerhet eger rum hos de odlade arterna af släktet *Allium*, från den vanliga äggrunda eller rundade formen till platt, sammantryckt eller långsträckt form. Lökartad stam träffar man mest hos monokotyledoner, såsom hos många liliacéer, amaryllidacéer samt hos några iridacéer; hos dikotyledoner äro lökar sällsynta, t. ex. hos arter af *Diclytra*, *Oxalis* och *Saxifraga*. Sådana lökväxter finner man i mängd i varma och torra luftstreck samt vanligast å torra platser. De kunna nämligen genom sina tjocka, saftiga, näringsrika blad länge motstå inflytandet af torka och värme samt ligga därför i hvila under sommaren hos oss eller under den torra årstiden i varmare länder. I kallare klimat utvecklas lökarna under sensommaren och hösten samt under vintern, om kölden tillåter. Därför blomma hos oss de flesta lökväxter tidigt på våren eller högsommaren, liksom i varma trakter liljeväxterna utveckla hela yppigheten af sina ofta praktfulla blommor under början af regntiden. Om knopplökar (groddknoppar af lökform) se Groddknoppar, om taklök se Sempervivum, om luftlök se Luftknöl. — Benämningen ”lök” tillägges ock de i hushållen begagnade arterna af lökslägtet, t. ex. gräslök, purjolök, rödlök o. s. v. Af gräslök (*Allium Schoenoprasum*; se fig. 2 i art. Lökslägtet) nyttjas icke själfva löken, utan de trinda, smala, nästan gräslika bladen, som ha stark löksmak. Till någon del är detta fallet äfven med purjolök (*A. porrum*), hvars blad användas i soppor o. s. v. I allmänhet ätas af denna art nedre delen af bladen och själfva löken. Hos det viktigaste lökslaget, rödlöken, och de många andra varieteterna af *A. cepa*, är det äfven själfva löken, som användes. Egentlig rödlök (Braunschweiger, röd holländsk m. fl. sorter) utmärkes af intensiv löksmak och användes mest hackad eller skuren i skifvor och stekt som krydda. Mycket närbesläktad är syltlöken, som utmärkes af hvit färg och ringa storlek (10—20 mm. i diameter). Den användes nästan uteslutande tillagad med socker och ättika. Zittauerlök, vanligen gul till färgen, är oftast något större än rödlök och af finare, mildare smak. Den användes som rödlök eller stekes hel. Ännu större är s. k. portugisisk lök (spansk lök, madeiralök o. s. v.), som kan uppnå storleken af en knuten hand och hvars löksmak är ännu mindre utpräglad än föregåendes. Den anrättas i regel helstekt. Schalottenlök (förr vanligen chalottenlök, af fr. *échalote*, stundom, oriktigt, charlottenlök) har betraktats som särskild art (*A. ascalonicum*), men är måhända blott en afart af *A. cepa*. Den användes ungefär som zittauerlök. Hvitlök (*A. sativum*) användes i medicin, stundom som krydda och i vissa trakter af landet, numera dock sällsynt, som njutningsmedel (tuggas). Rödlök och zittauerlök odlas i rätt stor skala inom landet, dock otillräckligt för behofvet, hvarför ansenliga mängder däraf importeras, i synnerhet under vissa år. O. T. S. (G. L—m. C. G. D.)

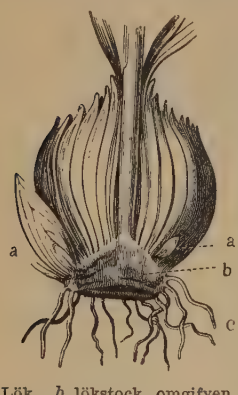

Lök. *b* lökstock, omgifven af lågblad (lökfjäll), *a* lökknoppar (groddlökar), *c* birötter.

Lökbrosksvamp, *bot.* Se Marasmius.

Löken, Haakon, norsk politiker och publicist, kusin till A. och E. Löchen (se d. o.), f. 9 nov. 1859 på Inderöen, Nordre Trondhjems amt, tog juridisk ämbetsexamen 1884, slog sig ned som overretssakförer i Trondhjem, var 1890—1902 hufvudredaktör för tidningen ”Dagsposten” där och 1902—10 för den af honom uppsatta dagliga tidningen ”Nidaros” som organ för radikala vänstern. 1909—10 var han därjämte Trondhjems borgmästare. L. är en ifrig språkreformator på riksmålets grundval, men har föreslagit en del mindre medgifvanden åt landsmålet. Af en kulturhistorisk, till konkreta personligheter och händelser knuten, men i anläggning och utförande poetiskt fri skildring af lif i Norge under 1800-talet har L. utgifvit bd I, *Anne Cathrines ungdom. Hverdagsbilleder fra 1830—40 aarene* (1910), och bd II, *Landsens liv. Billeder fra 1850—60 aarene* (1911). K. V. H.

Lökfjäll, *bot.* Se Lök.

Lökflugan, *Hylemyia antiqua, zool.*, en fluga, vars larv ofta gör betydlig skada på lök. Den fullbildade insekten är gulgrå med svarta ben. Honan lägger sina ägg på unga lökplantor, och larverna borra sig in i löken. Flera generationer kunna utvecklas under sommarens lopp. Som medel mot denna skadeinsekt ha rekommenderats uppgräfning och bränning af angripna plantor samt djupgräfning och hård tillpackning af trädgårdslanden höst och vår. Genom den senare åtgärden skulle de i jorden öfvervintrande pupporna förstöras. G. G.

Lökgroda, *Pelobates, zool.* Se Amfibier, sp. 834.

Lökke, Jakob Olaus, norsk pedagog, f. 13 febr. 1829 i Trondhjem, d. 29 sept. 1881 i Berlin, blef student 1848, tog filologisk ämbetsexamen 1852 och blef adjunkt 1855 vid Lillehammers skola och 1861 vid Kristiania katedralskola, där han 1862 blef overlærer (lektor). L. var 1864 en bland grundläggarna af Det skandinaviske selskab i Kristiania, hvars sekreterare han var, så länge det egde bestånd. Under vistelsen i Lillehammer utgaf och redigerade L. den konservativa "Kristians amtstidende" (1855—59). Bland hans skrifter märkas *Modersmaalets formlære i udförlig fremstilling* (1855), *Modersmaalets grammatik til skolebrug* (1865) och *Kort omrids af modersmaalets grammatik* (s. å.; de två sistnämnda i många senare uppl.) samt flera på sin tid mycket använda läroböcker i tyska och engelska, bl. a. ett förträffligt kompendium af *Engelske forfattere i udvalg* (1875), hvilka arbeten som alla hans öfriga skrifter vittna om fin språkkänsla och utvecklad smak. L. utgaf därjämte *Beretning om det nordiske retskrivningsmöde i Stockholm 25—30 Juli 1869*, i hvars förhandlingar han torde ha på ett framstående sätt deltagit. (K. V. H.)

Lökken, dansk handelsplats och fiskeläge i Hjörrings amt, vid Nordsjön, 22 km. s. v. om staden Hjörring. Folkmängden har starkt aftagit sedan 1880 till följd däraf, att den forna utförseln af spannmål till England upphört. 876 inv. (1911). E. Ebg.

Lökknopp, *bot.* Se Lök.

Lökmögel, *bot.*, en på odlade löksorters blad lefvande parasitsvamp, *Peronospora Schleideni*, som ger sig som ett i början gråviolett, slutligen nästan svart mögel. G. L—m.

Lökolja, *kem.* Se Allyl.

Löksläktet, *Allium* L., *bot.*, ett örtsläkte inom fam. *Liliaceæ*, underfam. *Allioideæ*. De omkr. 250 lökarterna äro utbredda inom de tempererade jordbältena. Europa eger öfver 80 och Skandinavien 7 arter. De äro lägre eller högre, glatta örter med lökstam och i de flesta fall smalt jämnbreda eller trinda blad, som ha långa stjälkomfattande slidor. De små, rödlätta eller hvita blommorna äro samlade i toppen af den enkla stjälken i en ofta tät och hufvudlik flock, hos många arter med knopplökar emellan blomskaften. Före blomningen är flocken omsluten af 2 eller 3 hinnaktiga hölsterblad. Blomkalkens blad äro fria eller nästan fria samt utstående eller klocklikt sammanstående. Ståndarnas strängar äro vid basen ofta utbredda och sammanvuxna med hvarandra. Den i Sverige allmännaste arten af löksläktet är *Allium oleraceum*, vildlök (fig. 1), med halftrinda blad, som förekommer på ängar och torra ställen upp till södra Norrland. *A. Schoenoprasum*, gräslök (fig. 2), med rödvioletta blommor utan groddknoppar, växer på berghällar

Fig. 1. Fig. 2.

Fig. 1. Vildlök (*Allium oleraceum*). *1* blomställning med knopplökar, *2* blomma, *3* fruktanlag. — Fig. 2. Gräslök (*Allium Schoenoprasum*). *1* växten i blomning, *2* blomma, *3* fruktanlag, *4* frö.

vid kusten. Mera sällsynt är *A. ursinum*, ramslök, med nästan ovala blad och stjärnlikt utbredda hvita blommor, som växer i fuktiga lundar i södra och mellersta Sverige. Som prydnadsväxter odlas flera arter med vackra, delvis välluktande blommor, t. ex. *A. neapolitanum* från Syd-Europa. Många lökarter odlas för att användas i matlagningen (se Lök, där upplysning lämnas bl. a. om den hit hänvisade chalottenlök) och som medicin. De utmärkas genom sin egendomliga skarpa lukt och smak, beroende på en svafvelhaltig flyktig olja. O. T. S. (G. L—m.)

Lökstam, *bot.* Se Lök.

Lökstock, *bot.* Se Lök.

Löksuga, *bot.*, namn på *Teucrium scordium*.

Löktraf, *bot.* Se Hvitlöksört.

Löllingit Haidinger, *miner.* Se Arsenikjärn.

Lömsk flugsvamp, *bot.* Se Flugsvamp, sp. 654.

Lön, ersättning för arbete. Om kropps-, företrädesvis industriarbetares lön se Arbetslön, om tjänares se Legohjon, om jordbruksarbetares se Stat och om tjänstemäns se Lönereglering. Jfr äfven Boställe, Indelning 2 och Länsväsen.

Lönberg, Lorens (Lars), målare, f. omkr. 1730, d. 1809 i Hamburg. L. var porträttmålare i Stockholm, begaf sig omkr. 1780 på väg till Italien, men stannade i Hamburg, där han blef anlitad som porträttör i olja och pastell samt äfven utförde historiska bilder och dekorationer "i ett behagligt maner". Han målade där äfven plafonder, såsom i Schimmelmannska palatset, i Ellermannska huset, "Waisenhauskirche" och flerstädes. I Sve-

rige finnas veterligen intet alster af hans dekorationskonst och blott ytterst få porträtt. —rn.*

Lönborg, Sven Erik, pedagog, skriftställare, f. 16 mars 1871 i Kristbergs socken, Östergötlands län, blef student i Stockholm 1889, filos. doktor i Uppsala 1897, där han s. å. vardt docent i geografi, uppehöll 1903—05 professuren i geografi vid Göteborgs högskola och har sedan april 1904 varit rektor vid Göteborgs högre samskola, där han undervisat i geografi, religionshistoria och modersmålet. L. har författat *Adam af Bremen och hans skildringar af Nordeuropas länder och folk* (1897), *Israels historia* (1899), *Sveriges karta* (1903), *Swedish maps* (1906 ff.), *Olika bildningsideal* (s. å.), *Jesu etik* (s. å.), *Religionsundervisningen i skolan* (s. å.), *Kristendomens uppkomst* (1907), *Jesu från Nazara* (1911), och, jämte M. Ambrosius, läro- och läseböcker för religions- och geografiundervisningen, hvarjämte han bidragit med ett mycket stort antal uppsatser i tidskrifter. För sina geografiska forskningar har L. företagit åtskilliga resor till olika europeiska länder. Han utger från 1909 ”Skrifter, utg. från Göteborgs h. samskola”.

Löneboställer, vissa slag af prästerskapet anslagna boställen. Enligt f. n. (1912) gällande löneregleringar äro åt flertalet kyrkoherdar och komministrar äfvensom med de senare likställda präster upplåtna hemman eller lägenheter med eller utan jordbruk. Dessa boställen kunna i visst hänseende indelas i två slag: bostadsboställen, sådana, som äro afsedda att af prästen bebos och brukas, och löningsboställen, hvilka anvisats honom endast som bidrag till aflöningen (annex-, stom- och mensalhemman m. fl.) och skola vara utarrenderade enligt särskilda bestämmelser. Genom de olika författningar rörande prästerskapets aflöningsförhållanden, som utfärdats 9 dec. 1910 och genom hvilka i väsentliga hänseenden nya grunder för aflöningen bestämts, har äfven den förändring införts, att till prästens eget begagnande skall vid ny löneregleringupplåtas endast tomt med bostadshus och trädgårdsområde, enligt ecklesiastik boställsordning af sagda dag kallad prästgård, hvaremot all annan ecklesiastik boställsjord, enligt boställsordningen benämnd löneboställen — hvarunder sålunda inbegripas icke blott de nuv. s. k. löningsboställena, utan äfven de delar af nuv. bostadsboställen, som återstå efter prästgårdarnas afskiljande — skall vara utarrenderad. Arrendet skall, efter hvad i lag ang. reglering af prästerskapets aflöning af ofvannämnda dag närmare stadgas, ingå antingen till vederbörande pastorat för att användas som bidrag till prästerskapets aflöning eller till kyrkofonden (se d. o.) eller ock, undantagsvis, direkt till viss prästerlig tjänstinnehafvare. Närmare bestämmelser rörande utarrendering af löneboställena ha meddelats i förordning af 15 sept. 1911. C. v. O.

Lönefondsteori. Se Arbetslön, sp. 1355.

Lönegren. 1. Gustaf Valter Leopold L., ämbetsman, riksdagsman, f. 25 nov. 1828 i Landskrona, d. 21 febr. 1907 i Stockholm, blef student i Lund 1846 och ingick efter året därpå aflagd kameralexamen i tullverket, där hans arbetsamhet och duglighet gjorde honom snart bemärkt och 1863 föranledde hans befordran till tullförvaltare i Norrköping. Han representerade staden i Andra kammaren 1879—90 och var 1882—87 (januaririksdagen) medlem af bevillningsutskottet samt invaldes i utskottet äfven 1888, men måste afgå inom kort i följd af statsrådsutnämningen. Till sin politiska ståndpunkt var han konservativ och protektionist och uppträdde hufvudsakligen endast i tullfrågor, hvarvid hans lugna och sakliga sätt att debattera gjorde, att hans anföranden alltid aktningsfullt åhördes. Vid det nya systemets genomförande utnämndes han 6 febr. 1888 till konsultativt statsråd i Bildtska ministären, men afgick hösten s. å. för att efterträda Bennich som generaltulldirektör. Från denna befattning tog han afsked 1898. L. var medlem af tullkommittén (1879—82), kommittén ang. differentialtullar (1886) och den s. k. öfverskottsplaceringskommittén af 1888. — 2. Ernst Fritiof L., den föregåendes son, biskop, f. 15 juli 1862 i Stockholm, blef student i Lund 1881, prästvigd 1887, fängelsepredikant i Linköping s. å., komminister i S:t Lars samt därefter kyrkoherde i Öved, Lunds stift, 1893, föreståndare för diakonissanstalten i Stockholm 1898 och e. o. k. hofpredikant 1906 samt uppfördes 1907 på tredje förslagsrummet till biskop i Linköping och 1908 på första förslagsrummet till biskop i Härnösand, hvartill han utnämndes 1909. L. har af trycket utgifvit, utom predikningar samt betraktelser och andra uppsatser i det af honom 1899—1909 utgifna ”Olivebladet” m. fl. tidskrifter, *Förstår du hvad du läser? Liten bibelnyckel för gammal och ung* (1897), *Minnesskrift till svenska diakonissanstaltens femtioårsjubileum* (1901), *Luthers kyrka och kärlekens gärningar* (1902) och *Hur man blir diakonissa* (1908).

1. T—s. 2. J. T. B.

Lönekonventiōn. Se Lönereglering.

Lönelagen, Lassalles järnhårda. Se Arbetslön, sp. 1355, och Lassalle, sp. 1287.

Lönereglering innefattar de åtgärder och beslut, som afse bestämmandet för en tjänstemannakår eller enskild tjänsteman af löneförmåner och de villkor, hvarunder dessa få åtnjutas. Genom löneregleringen åsyftas att bereda tjänstinnehafvaren ersättning motsvarande göromålens olika omfattning och vikt, de större eller mindre anspråk, som ställas på hans kunskaper och duglighet, samt graden af det ansvar, som hvilar på honom.

För *statens tjänstemän* beslutes lönereglering af K. M:t och riksdagen; den återfinnes i den för hvarje verk eller myndighet utfärdade lönestat (förteckning öfver lönebeloppen) jämte tillhörande kungörelse ang. villkoren för åtnjutande af de anvisade löneförmånerna. I samband med lönereglering förekomma vanligen jämväl frågor om förenkling i statsförvaltningen och om indragning af öfverflödiga tjänster o. d. Lönereglering gäller i regel tills vidare och intill dess den på grund af förändrade förhållanden ersättes af ny, hvarvid förutvarande tjänstinnehafvare i allmänhet väl har rätt, men icke utan därom gjordt förbehåll skyldighet att öfvergå på den nya lönestaten. Anledningen till ny lönereglering har väl stundom varit minskad ekonomisk styrka hos staten, hvarpå exempel förekomma från löneregleringar på 1700-talet, eller ock vissa tjänstinnehafvares öfverflödigt höga löneinkomster, såsom förhållandet var med åt-

killiga biskopar, i hvilka fall de nya löneregleringarna alltså inneburit en lönereduktion. I allmänhet föranledas de dock af inträdande dyrare lefnadskostnader och penningvärdets fall och åsyfta följaktligen löneförbättring. Af dessa senare skäl ha under loppet af senaste hundra år allmänna löneregleringar, efter verkställda kommittéutredningar och föregången provisorisk lönereglering eller tillfällig löneförbättring (dyrtidstillägg, se d. o.), flera gånger vidtagits för flertalet grupper af statstjänstemän, hvarvid början gjorts vid riksdagarna 1859—60, 1876 och 1907, hvilken sistnämnda dock ej ännu (1912) utsträckts att omfatta alla kårer.

Lönerna för statens tjänstemän ha i forna tider — förutom i jordagods, vanligen afsedda att tillika användas som *boställe* (se d. o.), den äldsta aflöningsformen (jfr Länsväsen) — ofta och särskildt för tjänstinnehafvare i landsorten varit bestämda i ”persedlar” (jfr Jordebokspersedlar). Bland dessa löner voro de s. k. indelta lönerna, bestående af den från vissa hemman och lägenheter utgående ränta (skatt) och kronotionde, hvilken löntagaren egde att af den skattskyldige jordegaren själf uppbära. Till andra löner har varit anvisad s. k. oindelt spannmål. I persedlar bestämd lön har, alltefter skilda bestämmelser för olika fall och olika tider, utbetalats antingen in natura eller i penningar genom persedlarnas inlösande efter markegångspris, i vissa fall med tillagd forsellön (se d. o.). Numera äro lönerna beräknade i penningar. Mera undantagsvis ha boställen bibehållits, hvarvid boställsförmånen uppskattats till visst värde, hvarmed den beräknade lönen minskas. I enstaka fall förekomma fortfarande säregna aflöningsformer, såsom ved in natura och den i vissa teol. professors- och lektorslöner ingående, till bestämda penningbelopp uppskattade afkomsten af prebenden (se d. o.). Inkomsterna af tjänsten äro enligt senaste årens löneregleringar i regel bestämda i *lön* och *tjänstgöringspenningar* samt i vissa fall i *ortstillägg*. Lönen och tjänstgöringspenningarna äro i allmänhet lika för tjänster af enahanda vikt, om ock åtskilliga variationer förekomma. Ortstillägget är förenadt med tjänster i orter, där lefnadskostnaderna äro högre. Därtill komma vanligen ett eller flera *ålderstillägg*, som räknas till lönen och utgå efter viss tids med godt vitsord fullgjord tjänstgöring. Såsom normaltyp betraktas den 1907 fastställda staten för Statskontoret — det första nu nyreglerade verket —, hvilken stat innehåller bl. a. följande lönesatser (ålderstillägg oberäknade): generaldirektör 11,000 kr., statskommissarie (3:e lönegr.) 8,100 kr., sekreterare m. fl. (2:a lönegr.) 5,800 kr., revisorer m. fl. (1:a lönegr.) 4,000 kr. Anmärkas bör, att från lönebeloppen afgå ej oväsentliga belopp som bidrag till egen pensionering. (Specificerade uppgifter rörande tjänstemännens löner återfinnas i ”Svensk rikskalender”.) Lön och ortstillägg få i allmänhet uppbäras äfven vid tjänstledighet; tjänstgöringspenningarna åter skola afstås till vikarien vid annan ledighet än semester, där sådan förekommer, då vikarien i stället åtnjuter särskildt anvisad vikariatsersättning. Förutom de ord. löneförmånerna åtnjuta vissa tjänstemän e. o. löneinkomster af flera slag, *sportler* (se d. o), numera väsentligt reducerade mot förr. Särskildt äro häradshöfdingarnas inkomster till ej ringa del baserade på sportler. Lönerna utgå i regel af statsverkets allmänna medel; vid statens affärsverk, såsom post- och telegrafverken, järnvägarna m. fl., pläga de anvisas att utgå direkt af dessa verks egna medel. F. ö. kan som en egendomlighet anmärkas förhållandet vid universiteten i Uppsala och Lund, där lönerna bestridas genom räntekammaren medelst de universitetet anvisade medlen, bestående af dels statsanslag till visst belopp, dels afkomst af universitetets egna tillgångar, såsom arrenden, skogsförsäljningsmedel o. d., dels studentinskrifningspenningar m. m.

För *indelta arméns befäl med vederlikar* voro som aflöningstillgångar intill 1876 anvisade boställen (se d. o.), vissa vakansafgifter samt arrenden, hemmansräntor och kronotionde, dessa senare vid riksdagen 1850—51 förändrade till oindelt spannmål. Då lönerna 1833 reglerades, uppgjordes på grund af aflöningstillgångarnas beräknade penningvärde s. k. normalstater, å hvilka innehafvare af hvarje särskild grad uppfördes till en viss i penningar bestämd lön. Med undantag af afkastningen af de af löntagarna disponerade boställena uppburos samtliga ett indelt regementes inkomster af regementsskrifvaren och ingingo till regementets löningsdirektion, som hade att, sedan naturapersedlarna blifvit förvandlade till penningar, fördela det uppkommande beloppet mellan löntagarna. Företrädesvis genom ökade arrenden af de för regementena utarrenderade boställena plägade aflöningsmedlen i själfva verket öfverskjuta lönernas belopp enligt normalstaterna, hvilket öfverskott, benämndt *lönevinst*, proportionsvis fördelades mellan löntagarna. Vid riksdagen 1875 afskaffades det indelta aflöningssättet och förbyttes till vissa i penningar bestämda löner. Sedan vid riksdagen 1901, samtidigt med nya härordningens genomförande, underofficerarnas löner reglerats, sedan tid efter annan jämkningar vidtagits, företogs 1902 lönereglering för officerskårerna med vederlikar, hvarvid tillika förenkling i härens aflöningssystem genomfördes. — Hvad *flottan* angår, företogos löneregleringar vid riksdagarna 1876 och 1902. Aflöningen för arméns och flottans (marinens) befäl och vederlikar är nu bestämd i *lön* och *dagaflöning*, hvartill komma *inkvarterings-* och *servisbidrag*. Högsta lönebelopp (oafsedt den beriden officer tillkommande hästgodtgörelse) äro exempelvis för general 12,055 kr., för öfverste 9,390 kr., för kapten 5,360 kr. och för underlöjtnant 2,215 kr.

Biskoparnas löner ha 1869—82 reglerats på grundvalen af 1859—60 års riksdags beslut och K. M:ts i öfverensstämmelse därmed 15 juni 1861 utfärdade bref. Enligt detta skulle biskoparna, jämte fri bostad, tilldelas löneinkomster till vissa i brefvet angifna belopp, näml. i Uppsala 16,000 kr., i Lund 15,000 kr., i Göteborg 14,000 kr., i Linköping 13,000 kr., i Skara, Strängnäs, Västerås, Växjö, Karlstad och Härnösand 12,000 kr. samt i Kalmar och Visby 10,000 kr. Löneinkomsterna bestå af afkastning af löneboställen, kronotionde jämte forsellön, behållning af prebenden samt slutligen i vissa fall lönefyllnad från nedannämnda s. k. biskopslöneregleringsfond. Efter utredning och förslag af enligt k. förordn. 11 juli 1862

tillsatta löneregleringsnämnder fastställde K. M:t för hvarje biskopsämbete lönereglering, hvilken gäller tillsvidare, och därvid bestämdes tillika om de förutvarande lönetillgångar, som borde skiljas från biskopslönen. I den mån dessa indragna lönetillgångar ej utgjordes af prebenden, hvilka försågos med egna hyrkoherdar, skulle de ingå till Statskontoret för att under titel *biskopslöneregleringsfonden* redovisas och användas till jämnande af annan biskopslön eller enligt K. M:ts bestämmande till af löneregleringen nödvändiggjorda utgifter. För biskopen i Luleå är lönen genom särskildt beslut 1903 reglerad till 14,000 kr. Hvad åter *öfriga prästerskapet* angår, se Prästlön.

Äfven i fråga om *läroverkslärarnas* aflöning ha särskilda förhållanden varit rådande. Intill 1850 voro lärarbefattningarna exspektanstjänster, afsedda att snart utbytas mot prästerliga beställningar. Sålunda voro enligt 1686 års kyrkolag och 1723 års prästerskapets privilegier lärare vid akademier, gymnasier och skolor tillförsäkrade företräde vid besättande af regala gäll och fingo 1724 rätt att räkna dubbla prästerliga tjänsteår. På grund häraf voro lärarnas löner i äldre tider mycket knappa — af 1820 års skolrevision beräknades medellönen för gymnasiernas lärare till 638 rdr b:ko och för öfriga skollärare till 250 rdr b:ko — och måste mångenstädes utfyllas medelst frivilliga bidrag eller gåfvor af lärjungarna, ja äfven med kollekter och matdagar. Endast de lektorer, som tillika voro domkapitelsmedlemmar och i regel hade prebendepastorat och stundom äfven ämbetsgårdar e. d., voro skäligt aflönade. Sedan tid efter annan smärre löneförbättringar egt rum, särskildt 1833, togs 1849 ett viktigt steg genom den då fastställda s. k. *öfvergångsstaten*, enligt hvilken lönerna, som emellertid fortfarande likasom dittills ledo af stor inbördes ojämnhet, ökades med omkr. 45 proc. Samtidigt borttogos de dubbla prästerliga tjänsteåren. Vid riksdagen 1856—58 antogs en normalstat, innebärande dels en löneutjämning, dels en löneförbättring af i allmänhet omkr. 100 proc. Under den följande tiden vidtogos ytterligare, dock jämförelsevis obetydliga löneförbättringar, hvarvid 1874 jämväl den indelta spannmålen, där sådan åtnjöts, förbyttes i fast penninganslag, hvaremot gång efter annan framlagda förslag till fullständig lönereglering förkastades, till dess slutligen vid 1904 års riksdag nu gällande lönereglering antogs. Enligt denna åtnjuta lärarna kontant, i lön, tjänstgöringspenningar och ålderstillägg bestämd aflöning af statsmedel, dock att för vissa lärare däri ingår afkomst af löningsjordar o. d., af donations- eller andra fonder och i enstaka fall af prebendepastorat. Rektorerna skola därjämte af vederbörande kommun åtnjuta fri bostad eller hyresersättning. Äfven vissa andra lärare åtnjuta ämbetsgård eller hyresbidrag. F. n. pågår utredning i fråga om löningsjordarnas indragning till statsverket mot lönefyllnad. Högsta lönebelopp äro för rektor 6,500 kr. (rektor vid högre allmänna läroverket i Malmö utgör dock ett undantag; han har öfver 11,000 kr. lön, hufvudsakligen hemmansafkastning), för lektor 6,000 kr. och för adjunkt 5,000 kr. Äfven lärarna bidraga till egen pensionering.

Beträffande *öfriga löneregleringar* torde få framhållas följande. Riksdagen fastställer lönereglering för de dess verk tillhörande tjänstinnehafvarna. För städernas styrelser, verk och särskilda tjänstemän samt öfriga kommuners tjänstemän, där sådana finnas, fastställes lönereglering af vederbörande stad eller kommun genom dess beslutande organ; dock torde besluten, såsom afseende påläggande af afgifter, hvilka erfordra uttaxering för längre tid än 5 år, jämlikt kommunallagarna underställas K. M:ts befallningshafvandes pröfning, hvaremot städernas aflöningsstater böra underställas K. M:ts pröfning i hvad de afse tjänstebefattningar, hvilka kunna anses vara af vikt för lagskipningen och kronans uppbörd eller eljest af mera allmän beskaffenhet. Äfven för folkskollärare regleras lönerna af kommunen, men för rätten att härför åtnjuta statsbidrag fordras bl. a. viss minimilön. Genom k. förordn. 2 nov. 1883 har stadgats ang. reglering af klockarnas löneinkomster (se Klockare). C. v. O.

Löneregleringskommitté. Se Löneregleringsnämnd.

Löneregleringsnämnd, en för hvarje stift enligt k. förordn. 11 juli 1862 och 11 sept. 1863 tillsatt nämnd, på grundval af hvars förslag af K. M:t fastställdes den för femtio år gällande och fr. o. m. 1914 successivt tilländagående regleringen af det svenska prästerskapets aflöning inom de särskilda församlingarna (jfr Kyrkofonden och Kyrkoegendom, sp. 482). De personer, åt hvilka uppdragits att behandla andra löneregleringar, ha ej kallats nämnder, utan kommittéer. En sådan kommitté tillsattes 3 okt. 1902 för att afge "utlåtande och förslag rörande reglering af statens ämbetsverks och myndigheters löneförhållanden" och har ännu (1912) ej afslutat sin verksamhet. S. B.

Löneskala. Se Arbetslön, sp. 1357.

Lönestat. Se Lönereglering, sp. 268.

Lönetaxa. Se Arbetslön, sp. 1356.

Lönevinst. Se Lönereglering, sp. 270.

Löningsboställen. Se Beställningshemman och Löneboställen.

Löningshemman. Se Beställningshemman.

Lönn, *Acer* L., *bot.*, är ett släkte af i allmänhet resliga träd, med ståtliga kronor och vackert bladverk, hvars omkr. 100 arter äro utbredda hufvudsakligen i de tempererade delarna af norra halfklotet, med många representanter i synnerhet i trakterna mellan Öst-Himalaya och Central-Kina, i Japan, i Medelhafsområdet och Nord-Amerika. Europa har icke fullt 10 arter, och såsom vilda i Sverige anses endast två, nämligen *A. platanoides* L. och den sällsynt i Skåne träffade *A. campestre* L., nafverlönnen. Släktet är typen för en egen familj, lönnfamiljen, *Aceraceæ*, af ser. *Sapindales* bland de frikronbladiga dikotyledonerna. Lönnarnas blad äro motsatta, vanligen långskaftade, med ganska stora, hela eller ofta 5-flikiga (stundom parbladigt delade) skifvor. Blommorna, som äro grönaktiga, hvita eller röda, sitta i kvastar eller klasar samt äro mångbyggare, med 4—5-taligt foder och krona. De vanligen 8 ståndarna sitta fästa utanför eller innanför en honungsafsöndrande disk. Frukten är en tvådelad klyffrukt

ed vingade delfrukter. Af de svenska arterna är
n vackra allmänna lönnen, *A. platanoides*
(se fig.), ofta planterad i parker och alléer; den
xer vild i löfskog mindre allmänt i södra och mel-
rsta Sverige och blommar på våren samtidigt med
löfsprickningen. Jämte denna odlas upp till meller-

Allmänna lönnen (*Acer platanoides*). *1* gren med blom-
mor, späda blad och ännu kvarsittande knoppfjäll, där-
bakom kontur af ett fullväxt blad, *2* enkönad, hanlig
blomma, *3* tvåkönad, dock öfvervägande honlig blomma,
4 klyffrukt, *5* groddplanta.

sta Sverige många utländska arter i talrika varie-
teter, af hvilka *A. pseudoplatanus* L., sykomorlönn, tysk lönn, berglönn, är mest bekant; dess blad äro undertill grågröna, och blommorna sitta i hängande klasar, som utvecklas efter bladen. Andra som prydnadsträd odlade arter äro *A. rubrum* L., med på hösten lysande röda blad, och *A. Negundo* L., hvars blad till formen likna askens och på hösten bli lysande gula; båda dessa arter härstamma från Nord-Amerika. Många brokbladiga och ''trasbladiga'', under odlingen uppkomna afarter odlas ofta i våra trädgårdars buskgrupper. Af veden, som antager vacker polityr, förfärdigas möbler och finare snickeriarbeten. Många lönnarter innehålla socker i barken, som hos *A. Negundo* och *A. saccharinum* uppgår till 3 proc. I Nord-Amerika framställes i stor skala lönnsirap och lönnsocker ur saften af dessa träd. O. T. S. (G. L—m.)

Lönnberg. 1. Matilda Lovisa Jakobina L., författarinna, dotter af M. Stenhammar (se denne), f. 27 sept. 1837 i Risinge, Östergötland, d. 9 mars 1907, 1855 gift med filos. doktor K. J. L. Lönnberg, utgaf, i början under signaturen —*th*—, en mängd berättelser, som särskildt skattas af ungdom, bl. a. *Ragnfast Mårsson* (1873), *Gunnel* (1875), *Ur lifvet i skogsbygden* (1880), *Episoder ur en målares lif* (1888), *Sigtrygg Torbrandsson* (1892), *Fru Holmfrid* (1894; belönt med tidningen ''Iduns'' första pris) och *Från skilda tider* (1895).

2. Axel Johan Einar L., son till L. 1, zoolog, f. 24 dec. 1865 i Stockholm, tog studenten 1884, blef filos. kandidat i Uppsala 1887, licentiat 1890 och filos. doktor 1891, var docent i zoologi vid Uppsala universitet 1891—1903, intendent vid zoologiska afdelningen af Göteborgs museum 1903—04 samt är professor och intendent vid Riksmuseets vertebratafdelning sedan 1904. Han studerade i Berlin 1889, i Kiel och Heidelberg 1891. L. har företagit resor i zoologiskt ändamål bl. a. till Florida 1892—93, till Kaspiska hafvet och kringliggande trakter 1899 och till Brittiska Öst-Afrika (Kenia, Guasso Nyiri och områdena norr om sistnämnda flod) 1910—11 samt hemfört rika samlingar. Af L:s synnerligen talrika skrifter, som omfatta skilda grenar af zoologien och behandla former ur fiertalet djurklasser, må här nämnas *Öfversigt öfver Sveriges cephalopoder* (1891), *Anatomische studien über skandinavische cestoden* (1891—92), *Notes on Spirula reticulata and its phylogeny* (1896), *Notes on tailed batrachians without lungs* (s. å.), *Beiträge zur phylogenie der parasitischen plathelminthen* (1897), *On the cephalopods collected by the swedish expedition to Tierra del Fuego* (1898), *Some biological and anatomical facts concerning Parastacus* (s. å.), *On some remains of Neomylodon listai* (1899), *Notes on the fishes collected during the swedish arctic expedition 1898* (s. å.), *On the structure and anatomy of the muskox* (1900), *Pisces* (i Bronns ''Klassen und ordnungen des tierreichs'' fr. o. m. 1901), *Studies on ruminants* (1901—04, 1909), *On some remarkable digestive adaptions in diprotodont marsupials* (1902), *Über eine zwischenform zwischen Mysis oculata und M. relicta* (1903), *On some points of relation between the morphological structure of the intestine and the diet of reptiles* (s. å.), *On the adaptions to a molluscivorous diet in Varanus niloticus* (s. å.), *On the homologies of the different pieces of the compound rhamphotheca of birds* (1904), *On hybrid hares between Lepus timidus and L. europæus from S. Sweden* (1905), *Remarks on the dentition of Delphinapterus leucas*; *On a new Orycteropus from Northern Congo and some remarks on the dentition of tubulidentata* (1906), *Contributions to the ornis of Saghalin* (1908), *On the clawless otter of Central Africa and biological adaptions of african clawless otters* (s. å.) och *Om renarna och deras lefnadsvanor* (1909). Vidare märkas bland bidragen till kännedom om den svenska hafsfaunan: *Undersökning rörande Öresunds djurlif* (1898), *Fortsatta undersökningar rörande Öresunds djurlif* (1899) och *Undersökningar rörande Skeldervikens och angränsande Kattegatsområdes djurlif* (1902). Äfven för den zoologiska vetenskapens tillämpning i det praktiska lifvet har L. varit verksam. Sålunda har han varit anställd i statstjänst som fiskeritjänsteman 1891—1903 och led. i kommittéerna för naturskydds- och jaktlagstiftning m. m. L. har redigerat 1902—06 ''Svensk fiskeri-

tidskrift'' samt uppsatt och redigerat tidskr. ''Fauna och flora'' (1906 ff.), i hvilken influtit ett stort antal af honom skrifna populära biologiska uppsatser. Han är led. af Vet. soc. i Uppsala (1902), Vet. akad. (1905) och Landtbruksakad. (s. å.) samt flera utländska vetenskapliga sällskap. 2. L—e.

Lönnberga, socken. Se Lönneberga.

Lönnbohm. 1. Kasimir Agathon L., pseudonymen Kasimir Leino, finsk skald och publicist, son till kommissionslandtmätaren Anders L. (som tillhörde en gammal karelsk bondesläkt Mustonen och i ungdomen antog namnet L.), f. 17 nov. 1866 i Paldamo, blef student 1884, filos. licentiat 1896 på afh. *Prosper Merimée, elämäketsa ja teokset* (P. M., hans lif och hans verk, 1895), var 1890—97 litteratur-, konst- och teaterkritiker i den ungfinska tidningen ''Päivälehti'' och verkade en tid som regissör vid Finska teatern. Jämte brodern utgaf han 1898—99 tidskr. ''Nykyaika'' (Nutid). Han var direktör för Finska landsortsteatern 1899—1903 och vid den af honom upprättade Suomen näyttämö (Finska skådebanan) 1904—05. F. n. är han konstkritiker i den gammalfinska tidningen ''Uusi Suometar''. L:s viktigaste arbeten äro novellsamlingen *Elämästä* (Ur lifvet, 1889), diktsamlingarna *Ristiaallokossa* (Brottsjöar, 1891), *Väljemmillä vesillä* (På vidare vatten, 1893), *Runoja* (Dikter, 1899), skådespelet *Jaakko Ilkka ja Klaus Flemming* (Jakob Ilkka och Klas F., 1901). L. har verksamt bidragit att öppna den finskspråkiga litteraturen för inflytanden från modern europeisk estetisk kultur. För det finska diktspråkets utveckling har hans vårdade och säkra form varit af betydelse. — Litt.: Eino Leino, ''Suomalaisia kirjailijoita'' (1909).

2. Armas Eino Leopold L., pseudonymen Eino Leino, den föregåendes broder, finsk skald, f. 6 juli 1878 på Hövelö gård i Paldamo, blef student 1895 och framträdde redan 1896 med sin första diktsamling, *Maaliskuun lauluja* (Sånger i mars). Hans alstring är utomordentligt rik. Den räknar f. n. ett 40-tal band och rör sig på den lyriska diktens, dramats och romanens område. L. har dessutom utöfvat omfattande verksamhet som vitter, en tid äfven politisk, publicist. En frukt häraf är bl. a. essaysamlingen *Suomalaisia kirjailijoita*. (Finska författare, 1909). Som öfversättare har L. med den finska litteraturen införlifvat verk af Dante, Racine, Goethe, Schiller, A. France, Runeberg och Topelius. Liksom Juhani Aho definitivt skapat den moderna finskspråkiga berättarkonsten, har L. afslutat ett skede i den finskspråkiga lyrikens utveckling. Han har öfvervunnit det jämförelsevis litet odlade språkliga materialets motstånd och skapat en af stoffet oberoende dikt. Han röjer utan tvifvel drag af stor diktare, främst en språklig ingifvelse af sällsynt styrka och självständighet. Hans dikt är starkt personlig lyrism, åt hvilken emellertid hans intellektuella rörlighet ofta ger ett egendomligt tycke af tankedikt. Dess utveckling har hittills bestämts främst af L:s sträfvan att finna nya och till språkets speciella förutsättningar svarande uttrycksmedel. Mycket snart frigjorde sig L. från Runebergs- och Heine-inflytandena i debutsamlingen samt i *Sata ja yksi laulua* (Hundra och en sång, 1899). Detta har han nått dels genom att närma sig den finska folkpoesien — i det dramatiska poemet *Tuonelan joutsen* (Dödsrikets svan, 1899) bearbetar han ett Kalevalamotiv —, dels genom att såsom i diktsamlingarna *Hiihtäjän virsiä* (Skidlöparens visor, 1900) och *Pyhä kevät* (Den heliga våren, 1901) låta det diskursiva drag tränga igenom, som skänker så mycket af perspektiv och rymd åt hans poesi. I *Helkavirsiä* (Legender, 1903) förmäla sig de olika tendenserna. L. förnyar här i modern anda ''Kalevalas'' diktion och metrik. Den språkliga formen eger en storslagen och nästan vild skönhet, och en kraftfull inbillning har födt syner och poetiska symboler af en märklig åskådlighet. Denna ballad- och legendsamling betecknar tillsvidare höjdpunkten inom L:s diktning, liksom den intar en plats för sig i den finskspråkiga konstpoesien öfver hufvudtaget. Bland L:s senare samlingar må nämnas *Talvi-yö* (Vinternatten, 1905) och *Halla* (Frost, 1908). *Runokirja* (Diktboken, 1906) är en antologi ur hans lyriska produktion. L:s dramatiska diktning omfattar ett tjugutal verk, de flesta samlade i serien *Naamioita* (Masker, I—VI, 1905—11), dessutom tio melodramer, *Kalevala näyttämöllä* (Kalevala på scenen, 1912), arrangerade efter ''Kalevala'' och afsedda att uppföras på en friluftsteater, Helkanäyttämö (Vårfestteatern), som L. f. n. står i begrepp att uppsätta å Fölisön invid Helsingfors. — Bland L:s skådespel skulle kunna särskildt framhållas den dramatiska anekdoten *Lyydian kuningas* (Lydiens konung, 1901), bondeskådespelet *Pentti Pääkkönen* (Bengt Pääkkönen, förf. 1905), den historiska trilogien *Lalli* (1907) — *Tuomas Piispa* (Biskop Tomas, 1909) — *Maunu Tavast* (Magnus Tavast, 1908). L. har själf (1909) som sitt dramatiska program angett skapandet af en finsk nationell dramatik, och som vägen till detta nya, ''dekorativa'' och ''poetiska'', drama har han betecknat en ''allt hänsynslösare förenkling af de sceniska medlen'' äfvensom en ''allt starkare stilisering'' af handling och psykologi. Som romanförfattare har L. odlat samhällsskildringen. Stoffen ha i allmänhet hämtats ur den s. k. ofärdsepoken. Sin berättande stil har L. sökt utforma utan direkt anslutning till Aho eller Järnefelt. *Kaunosielu* (Skönsjälen, 1904) egde ännu ett mycket starkt lyriskt tycke. I *Päivä Helsingissä* (En dag i Helsingfors, 1905) försökte L. tillämpa sin journalistiska stil; i *Tuomas Vitikka* (Tomas Vitikka, 1906) göra sig inflytanden från fransk berättarkonst gällande. Med *Jaana Rönty* (Johanna Rönty, 1907), den psykologiska studien öfver en bondflickas lif, nådde L. den jämförelsevis enkla och spänstiga, lätt satiriska prosaform, som han sedan vidare utvecklat i *Olli Suurpää* (Olof Suurpää, 1908), en politisk strebers historia, samt i *Työn orja* (Arbetets träl, 1911), inledningen till en romanserie, som skall behandla sociala förhållanden i det nutida Finland. I svensk öfv. af B. Gripenberg föreligger ''Den unga kvinnan'' (fyra noveller, Helsingfors, 1911; Nuori nainen, 1910). Litt.: J. J. Meyer, ''Vom land der tausend seen'' (1910); två uppsatser i tidskr. ''Euterpe'' (1904 och 1905). 1—2. O. H—én.

Lönneberga (Lönnberga), socken i Kalmar län, Aspelands härad. 9,236 har. 1,492 inv.

911). L. utgör ett pastorat i Linköpings stift, Åpelands kontrakt.

Lönnfamiljen, *bot.* Se Lönn.

Lönnmedel, någon gång nyttjadt ord i st. f. Åmliga medel (se d. o.).

Lönnrot, Elias, skriftställare, den nyare finskråkiga litteraturens grundläggare, f. 9 april 1802 i Sammatti kapell, Karislojo socken, d. 19 mars 1884 på Lammi hemman i Sammatti. Fadern, som bodde på Paikkari torp under ett lika benämndt boställe, var sockenskräddare. L:s studiebana var länge en kamp mot oupphörliga ekonomiska svårigheter, och endast genom välvilliga personers understöd kunde han fullfölja densamma, tills han 1822, samtidigt med J. L. Runeberg och J. V. Snellman, blef student i Åbo. Vid universitetet skaffade han sig utkomst genom akademisk kondition, blef filos. kandidat 1827, med. kandidat 1830 och med. licentiat 1832. Samtidigt blef han t. f. provinsialläkare i Kajana och 1833 ord. innehafvare af samma tjänst. Redan dessförinnan hade han fattats af kärlek till finska språket och finska folkpoesien, som då började tilldraga sig den yngre akademiska generationens uppmärksamhet. Hans gradualdisputation, *De Väinämöine priscorum fennorum numine* (1827), där tanken på ”Kalevalas” enhet redan antydes, och hans doktorsdisputation, *Om finnarnes magiska medicin* (1832, omarb. och utvidgad i Finska läkarsällskapets handlingar 1842), rörde sig på detta fält. Tillika hade han 1828—31 företagit två forskningsresor i Finlands centrala och östliga nejder och som frukt af dessa utgett *Kantele taikka Suomen kansan sekä vanhoja että nykyisempiä runoja* (Kantele eller finska folkets såväl gamla som nyare runor; 4 hftn, 1829—31). I Finska litteratursällskapets grundläggning, 1831, hade han tagit verksam del (han var sällskapets förste sekreterare och 1854—63 ordf.). Som läkare i Kajana fullföljde L. oaflåtligt dessa sträfvanden, som fingo en bestämdare riktning och en mera omfattande karaktär. Enligt sin föregångare Z. Topelius d. ä:s anvisningar företog han resor till det egentliga hemmet för de fornfinska runorna: socknarna på båda sidorna om gränsen emellan Finland och Ryssland i östra Karelen. De upprepades årligen på än längre, än kortare tid, och han återvände alltid med nya skördar. Hans kännedom af den finske bondens seder och tänkesätt var honom till stor hjälp under dessa resor, hvilka han skildrat i ”Helsingfors morgonblad” 1833—35. Den längsta af sina runosamlingsfärder företog L. hösten 1836—37 genom finska och ryska Lappmarkerna till Kola och sedan söder ut till Sordavala och Olonets, hvarunder han besökte hela det område, där runosången fortlefde. Andra, yngre medarbetare samlade sedermera nya bidrag. Han betraktade de olika sånger, hvilka behandlade de fornfinske hjältarnas strider, som delar af ett finskt nationalepos, där kampen emellan Kalevala och Pohjola var den genomgående och sammanhållande tråden. I enlighet med denna grundtanke fullföljde han redaktionen af sångerna med sådan raskhet, att han 28 febr. 1835 kunde underteckna förordet till *Kalevala* (se d. o.), hjältarnas hem. Arbetet utkom s. å. på Finska litteratursällskapets förlag (detta sällskap har förlagt äfven de flesta af L:s senare arbeten). 1849 utgaf han en ny utvidgad uppl.; i 3:e uppl. 1866 var texten oförändrad. Den ordning, i hvilken de olika sångstyckena där framträda, är h. o. h. L:s verk. Han säger själf i ”Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning” 1849: ”Jag kunde ej anse den ene sångarens ordning mera än den andres för ursprunglig, utan förklarade så den ena som den andra ur det hos människan naturliga begäret att bringa sina kunskaper i någon ordning, hvilket efter sångarens individuella föreställningssätt skapat olikheten. Slutligen, när ingen af sångarna enskildt mera kunde mäta sig med mig i anseende till massan af runor dem jag samlat, trodde jag mig ega samma rätt, som jag var öfvertygad om att de fleste sångarna tillerkände sig, att nämligen ordna runorna efter som de bäst passade till hvarandra, det vill säga jag ansåg mig för en sångare lika god som de själfve”. Lyriska dikter och trollsånger inskötos mellan de episka styckena. Bland de många varianterna valde han de lämpligaste. I öfrigt behandlade L. med pietet de ursprungliga texterna. Dock äro några hans egna ord eller versrader inskjutna för att förbinda de skilda delarna. — Därefter följde i snabb följd den ena märkliga publikationen efter den andra. 1840 utkom L:s stora samling af lyriska folkdikter, som erhöll namnet *Kanteletar* (se d. o.), 1842 *Suomen kansan sanalaskuja* (Det finska folkets ordspråk) och 1844 *Suomen kansan arvoituksia* (Det finska folkets gåtor). Hörnstenen var lagd, på hvilken framtiden kunde bygga; ordförrådet hade i ofantlig mån blifvit ökadt, och en ny måttstock var funnen för bedömandet af språkets renhet. Därjämte hade L. tid öfrig att verka som skriftställare för folket samt utgifvare af läroböcker och andra för undervisningen afsedda arbeten. Märkligast i detta afseende är månadsbladet ”Mehiläinen” (Biet; Uleåborg 1836—37 och 1839—40) med uteslutande litterärt och för folket afsedt innehåll. Äfven må nämnas *Suomalaisen talonpojan kotilääkeri* (Den finske bondens husläkare; 1839), en öfv. af 1:a delen af Beckers världshistoria samt redaktionen af ”Oulun Viikkosanomat” (Uleåborgs veckoblad) 1852—53. Till denna tid höra två hufvudsakligen i språkvetenskapligt syfte företagna resor: 1841—42 till norska, finska och ryska Lappmarkerna samt Archangel och Onega-nejden; 1844—45 till Estland, Livland och Ingermanland.

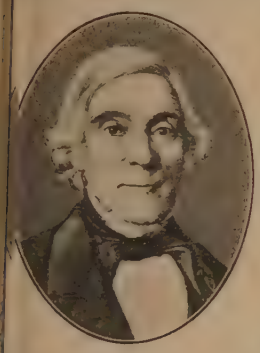

Emellertid blef professuren i finska språket och litteraturen ledig genom M. A. Castréns död. L. tvekade, anspråkslös som alltid, att söka platsen, men hans vänners uppmaningar förmådde honom dock slutligen därtill. Sedan han 1853 utgett en disputation, *Om det nordtschudiska språket*, utnämndes han s. å. till professor och flyttade 1854 till Helsingfors. I denna nya ställning utöfvade han

ett mäktigt inflytande på finska skriftspråkets utbildning. Han bragte till slut striden emellan de olika dialekterna, hvilken hotade att framkalla fullständig förvirring. Han bibehöll i hufvudsak västfinskans genom bibelöfversättningen af gammalt kända former, men gaf dem nytt lif genom att uppta östfinskans ord- och formrikedom samt egendomliga, böjliga uttryckssätt. Af knappt mindre vikt var bildandet af en finsk vetenskaplig terminologi, hufvudsakligen genom öfversättningar och bearbetningar från svenskan. Handelsbalken och jordabalken i 1734 års lag utgåfvos af honom i finsk öfv. 1857. *Suomen kasvisto* (Finlands flora; bearb. af Hartmans flora) och en öfv. af J. Ph. Palméns juridiska handbok publicerade han 1860 och 1863. — Som lingvist i egentlig mening var L. föga produktiv, men bidrog genom råd och upplysningar till andras publikationer. Jämte hans ofvan nämnda disputationer är att märka en 1854 i Finska vet. soc:s akter införd afh. *Ueber den Enare-lappischen dialekt.*

Sedan L. 1862 som emeritus med kanslirås titel erhållit afsked från sin professur, vistades han hufvudsakligen i sin födelsebygd, Sammatti, oaflåtligt sysselsatt med fullföljandet af sina arbeten. 1863 utsågs han till medlem af kommittén för utarbetande af ny psalmbok på finska språket och var under denna kommittés åttaåriga verksamhet dess trägnaste och insiktsfullaste arbetare. Sedan kommittén 1872 upplöst sig, utgaf han en ny, finskspråkig psalmbok, *Virsikirja*, innehållande 413 psalmer (ny uppl. 1883 med 500 psalmer). De flesta af dessa äro ombildningar eller bearbetningar af äldre förebilder; endast få äro självständiga skapelser af L. Men obestridligt är, att han genom detta arbete, som ännu på dödsbädden sysselsatte den fromme mannen, väsentligen befordrade det finska psalmboksföretaget och äfven bidrog till stadgandet af det finska poetiska språket. I ”Suomi” 1845 publicerade han *Kokeita suomalaisessa laulannossa* (Försök i finsk sång), som utgjordes af öfv. från Runeberg och andra jämte bifogade anmärkningar om den finska metriken. 1848 utgaf han folkskalden Paavo Korhonens sånger. Hans egna poetiska stycken äro obetydliga. Enligt hans mening borde den finska versformen grunda sig på stafvelsernas kvantitet, en uppfattning, som dock hos senare skalder blifvit betydligt modifierad. — Ännu under sina sista lefnadsår afslutade L. två omfattande arbeten: *Suomen kansan muinaisia loitsurunoja* (Finska folkets forna trollrunor; 1880), en samling, som, ej mindre vidlyftig än ”Kalevala”, lämnar rika bidrag till belysning af fornfinnarnas schamanistiska världsåskådning, och det digra *Finsk-svenska lexikon* (s. å.), hvars utgifning börjat redan 1866 och som är värdefullt genom rikt språkmaterial, äfven om L. icke hade tillfälle till materialets vetenskapliga bearbetning.

L. deltog icke i de politiska och nationella strider, som utkämpades i hans omgifning. Han var en fridens man, och när helst han yttrade sig inför en talrikare allmänhet, i synnerhet då den akademiska ungdomen egnade honom sin hyllning, manade han till endräktigt arbete för fosterlandet, oafsedt alla språkliga skiljaktigheter. Vid jordfästningen, som egde rum i Sammatti kapellkyrka, vittnade hyllningsgärder af myndigheter och korporationer om, huru högt L. var skattad. L:s staty (modellerad af E. Wikström) aftäcktes 1902 i Helsingfors. Jfr Aug. Ahlqvist, ”Elias Lönnrot” (1884), S. G. Elmgren, ”Minnestal” (i ”Acta soc. scient. fennicæ”, bd XIV), E. Nervander, ”E. L:s ungdomstid på Laukko” (1893), A. Niemi, ”Elias Lönnrotin matkat” (Elias Lönnrots resor, Finska litteratursällsk:s ”Skrifter”, d. 98, 1902) och Jenny af Forselles, ”E. L:s svenska skrifter” (I, II med hans bref i urval och en inledande lefnadsteckning, utg. 1908—11 af Svenska litteratursällsk:t i Finland). M. G. S.

Lönnroth, Arvid Fredrik, målare, f. 27 aug. 1823 i Göteborg, d. 13 mars 1880 i Söderkulla i Bohuslän, var militär och tog afsked 1879 som major i armén. Han studerade vid konstakademien och i Düsseldorf och målade hufvudsakligen hästar: *Hästar skrämda af vargar, Efter jakten, Eldsvåda i ett stall* m. fl. *Ridknekt med två hästar* eges af Nationalmuseum. G—g N.

Lönnrunor. Se Runor.

Lönnsirap. Se Lönn.

Lönnskrift, efter orden detsamma som kryptografi (se d. o.), tages dock numera i vidsträcktare bemärkelse och omfattar alla sätt att skriftligen meddela, hvad som hemligt hållas bör. Den kan då sägas omfatta äfven de mycket omtalade antika sätten, t. ex. skytale (se Chiffer), eller då man afrakade håret på en slaf, skref med outplånligt bläck på hufvudsvålen, lät håret åter växa och sände det lefvande brefvet till adressaten, som naturligtvis åter lät afraka budbärarens hår. Dit kunde räknas knutskriften (se d. o. och Wampum). Dit kunde ock räknas hvarje bokstafsskrift, innan den blef känd för flera än ett fåtal och sålunda var ”lönnrunor”. Dit kunde man ock i viss mening föra de s. k. tironska noterna m. m. Dit höra ock chiffer i egentlig betydelse och äfven hvad den nyare diplomatiken speciellt kallar kryptografi (se d. o.). Till lönnskrift kan man räkna äfven meddelanden med s. k. sympatetiskt bläck (se Bläck), ehuru detta sätt ej torde förorsaka de s. k. svarta kabinetten stora svårigheter. Naturligtvis kan man tänka sig många andra sätt att skrifva lönnskrift med öfverenskommen nyckel. J. C.

Lönnsocker. Se Lönn.

Lön- och betalningsafgift. Se Fredshjälp.

Lönskaläge (fsv. *löskalæghi*, af *löska*, ledig, ogift), *jur.*, betecknade enligt den äldre rättsterminologien lägersmål emellan ogifta personer, hvilka ej stodo till hvarandra i sådant skyldskaps- eller svågerlagsförhållande, att äktenskap dem emellan var förbjudet. Man skilde emellan enkelt och kvalificeradt lönskaläge. Det senare omfattade sådana fall, i hvilka gärningen var utmärkt genom någon särskild omständighet, som enligt lag stämplade densamma till en svårare förbrytelse (såsom vid lägersmål med minderårig flicka o. s. v., se Lägersmål). Numera användes uttrycket vanligen blott för att beteckna det enkla lönskaläget. I gällande strafflagar träffas detta numera icke af straff. Endast Finland samt några schweiziska kantoner och nordamerikanska stater göra därifrån undantag. Enligt svenska strafflagen straffas vid lönskaläge endast mannen, och detta blott under

utsättning att det, efter lagsökning af kvinnan r hennes målsman, ålägges honom att ge under- l till barn, hvarmed kvinnan blifvit rådd i ersmålet. Denna straffbestämmelse afser alltså ntligen icke lönskaläget som sådant, utan nnens försök att undandraga sig försörjnings- t. Dess tillämpning påkallas numera endast an. N. S—g.

Lönstrup, danskt fiskeläge vid Nordsjön, 11 km. om Hjörring, norra Jylland, genom en bred rad ter skildt från strandbrädden. 312 inv. (1911). Hort. Räddningsstation. E. Ebg.

Lönsystem. Se Arbetslön, sp. 1356.

Lönsås, socken i Östergötlands län, Bobergs rad. 1,932 har. 601 inv. (1911). Annex till rnåsa, Linköpings stift, Gullbergs och Bobergs ntrakt.

Lönö skans l. Gränsö skans, i Östergöt- ds skärgård, Jonsbergs socken, vid södra in- pet till Bosöfjärden, anlades i början af 1600- et, men låg för fäfot 1659, då landshöfdingen h. Gustaf Kurck lät återuppbygga densamma. d krigsutbrottet 1675 var L. åter förfallen, men parerades samt bestyckades med 13 st. 4-a:iga moner; äfven 1677 iståndsattes skansen, af all- gen, och bestyckades ytterligare, men efter kri- ts slut lämnades den åt sitt öde, och allt trä- ke bortfördes. 1719 lågo emellertid 26 stora rnkanoner kvar i L., men något åtgjordes ej d befästningen, som ej heller kunde hindra ryska rdbrännarflottans strandhugg. L. W:son M.

Löpa, *sjöv.* Se Litsa.

Löpa, *jaktv.* Honorna af hund, varg, räf och en l andra rofdjur sägas löpa, då de ha sin brunst- riod. G. G.

Löpande gods, *sjöv.* Se Tackling.

Löpande kreditpapper. Se Kredit, sp. 1235.

Löpande rim, *metr.*, numera mindre brukligt amn på trestafvigt rim. Se Rim.

Löpande räkning. Se Kontokurant och reditanstalt, sp. 1241.

Löpande skuldebref. Se Innehafvarpap- er och Skuldebref.

Löpande ändar. Se Fotblock, sp. 980.

Löpare. 1. *Geol.*, namn på de vanligen afnötta h rundade stenar, som stundom träffas på bott- en af s. k. jättegrytor (se d. o.) och som jämte rus och sand åstadkommit dessa fördjupningars rsvarfvande under inverkan af hvirflande eller allande vatten. — 2. Se Kvarn, sp. 362 och 66. — 3. Sten, med hvilken färger rifvas på n häll. — 4. *Sjöv.* a) Post ombord, som bl. a. har ll åliggande att uträtta ärenden åt befälet. Så- an post är ofta jämväl glasvakt (se Glas, *jöv.*). — b) Tross eller kätting, skuren genom tt eller flera block. Jfr Block 3. — 5. (Ty. *äufer*, eng. *bishop*, fr. *fou*) Namn på fyra f de högre pjäserna i schackspelet. — 6. Hof- etjänt, vanligen uppassande drottning eller nkedrottning och skild från andra kungliga ppassare genom sin dräkt, hvartill hör en li- en kalottlik mössa, prydd med högt uppstående jädrar. 1. E. E. 4. H. W—l.

Löparen, kronopark i Lycksele socken och Norra ycksele revir, Västerbottens län, bildad af öfver- ppsmarker genom K. M:ts befallningshafvandes fvittringsutslag 16 maj 1882 och 24 febr. 1885. Benämningen fastställdes af Kammarkollegium 29 dec. 1885. Areal 17,673 har. M—g.

Löparskridsko, *idrottst.* Se Skridskoåkning.

Löparvals, *text.* Se Kardning, sp. 923.

Löpe. 1. Den inre delen af spädkalfvens löpmage (se Idisslare), som användes vid ostberedning. Magslemhinnan afsöndrar nämligen ett egendomligt enzym (ferment), kalladt *kymosin*, som har egenskapen att fälla ost ur kaseinlösningar, t. ex. mjölk. Verksamt enzym finnes äfven i magar, som torkats vid ej alltför hög temperatur. Om sådana torkade magar, hvilka finnas i handeln, utlakas med koksalthaltigt vatten och vätskan filtreras, erhåller man en lösning af enzymet, kallad i handeln löpextrakt, hvilket vid ostberedning användes i st. f. löpmagar. Se vidare Kymosin. — 2. Beläggning af granbark, öfver hvilken tjäran skall rinna i en tjärdal (se d. o.). 1. P. T. C.* 2. H. J. Dft.

Löpeld. Se Stubin och Skogseld.

Löpenzym, *kem.* Se Kymosin.

Löpetid, *jur.*, den tid, under hvilken en skuldförbindelse (revers, växel) är utelöpande, d. v. s. tiden mellan dess utställande och förfallodag. C. G. Bj.

Löpextrakt. Se Löpe 1.

Löpferment, *kem.* Se Kymosin.

Löpfot. Se Löpmeter.

Löpgraf. Se Approche, Fästningskrig, sp. 322, och Sapp.

Löpgrafsvakt, *krigsv.*, kallas den trupp (fältvakt), som vid en belägring utgör besättningen i den närmast mot fästningen framskjutna löpgrafven, parallellen (se Fästningskrig, sp. 322 och 323), och hvarifrån nattetid en kedja af poster utsättes framför sapptäterna. Beredskapen lägges i närmast bakom liggande löpgrafvar och förposternas hufvudstyrka på lämpligt afstånd därbakom. O. A. B.*

Löpkran, *mek.* Se Kran 2, sp. 1200 och 1208.

Löpkrans. Se Hjulring, sp. 815.

Löpmage, *Abomasus, zool.* Se Idisslare.

Löpmeter (Löpfot), *bygnk.*, det inom byggnadsvärlden vanligaste uttrycket för längdmeter (längdfot) till skillnad från kvadratmeter (kvadratfot) och kubikmeter (kubikfot). I arbetsbeskrifningar och kostnadsberäkningar — där enhetspriset (= à-priset) för åtskilliga byggnadsdelar anges per löpmeter — användes förkortningen *lm* för löpmeter, d. v. s. längdmeter. I. G. C.

Löpna säges om en löst kolloid, när den öfvergår till halffast form, ett s. k. gelé, t. ex. mjölk genom tillsats af löpe (se d. o.).

Löpning, *idrottst.*, eg. löpning till fots, men äfven kapplöpning (se d. o.), skridskolöpning (se Skridskoåkning), skidlöpning (se d. o.) o. s. v. Man skiljer vid fotlöpning på hastighetslöpning och uthållighetslöpning. Som hastighetslöpning (fig. 1) räknas löpning på distanser ända till 400 à 500 m.; uthållighetslöpning (fig. 2) är löpning på distanser däröfver. Vid uthållighetslöpning skiljer man mellan löpning på medellånga distanser och löpning på långa distanser. Som löpning på medellånga distanser räknas löpningar från 800 till omkr. 2,000 meter. Löpning var hos forngrekerna den första af de i Olym-

pia förekommande täflingarna, och täflingar däri äro kända ända sedan Homeros' tid. Femkamp och brottning infördes först 780 f. Kr. 520 f. Kr. infördes krigarkapplöpning (fotlöpning med sköl-

Fig. 1. Typisk hastighetslöpning. (Vid målet.)

dar). Löpningarna voro såsom de äldsta täflingarna de mest ansedda och försiggingo på tre olika distanser. Den första, *dro'mos*, löptes på rak bana från ena ändan af stadion till den andra. En lång rad af stenar, försedda med urgräfda gropar till fäste för fötterna vid starten, var lagd i båda ändar af densamma. Längs dessa stenplattor voro stolpar resta, afdelande banan, så att tjugu kunde starta

Fig. 2. Typisk uthållighetslöpning. (Vid målet.)

samtidigt. Man hade försökstäflingar liksom nu för tiden, och åtminstone andra gången löpte man i grupper om fyra i hvarje. Det andra loppet, *di'aŭlos*, var en löpning på två stadier med start i ena ändan och en tvär helomvändning i den andra. Det tredje loppet, *do'lichos*, återigen var en uthållighetslöpning på sex, åtta, tolf och ända till tjugu stadier; äfven detta utfördes med tvära helomvändningar. Denna löpning öfversteg aldrig 5,000 m., men var dock mycket ansträngande på grund af den djupa sand, som fanns i stadion, och på grund af de tvära helomvändningarna. Krigarloppet, sköldloppet, var på två stadier. Till en början löpte man i full rustning, men från 4:e årh. f. Kr. blott med hjälm och sköld. Gossarnas löpning omfattade ett stadion. — Äfven i våra dagar åtnjuter löpningen stort anseende bland idrotterna. Täflingar förekomma på snart sagdt alla distanser, från 50 m. ända till maratondistansen (40 km.—200 m.; se Maratonlöpning). Häcklöpning (fig. 3) är en fotlöpning, som förekommer på distanser upp till 400 m. och sker öfver visst antal med gifna mellanrum uppställda häckar af en viss höjd. Äfven hinderlöpning (*steeplechase*) förekommer, vanligen på distanser från 400 m. till 1 eng. mil. Löpningen går här öfver särskildt

Fig. 3. Häcklöpning.

utlagda hinder, såsom häckar, vattengrafvar o. d. Vid skämttäflingar förekomma äfven svårare hinder. En annan art af fotlöpning är terränglöpning, hvarvid banan lägges i terrängen. Särskildt i England äro dessa *cross-country-löpningar* mycket omtyckta. Terränglöpningssäsongen inträder under eftervintern och våren. I Sverige är terränglöpningen sedan ett tiotal år tillbaka en mycket populär idrottsart. Stafettlöpning

Fig. 4. Stafettlöpning. Stafetten växlas.

(fig. 4) är hastighetslöpning i lag, hvarvid löpningen sker så, att de olika löparna aflösa hvarandra, medförande en stafett (se d. o.) från start till mål, hvilken stafett växlas mellan löparna på vissa gifna punkter på banan. Stafettlöpning sker vanligen i fyramannalag med 100 eller 400 m. löpning för hvarje man. Budkaflelöpning är stafettlöpning på längre distanser. E. B—ll.

Löpsedel, *postv.*, benämndes förr inom postverket handling, som vid landsvägspostlinje belägen postanstalt hade att aflåta till närmast följande postanstalt ang. förutbeställning af särskild skjuts utöfver den vanliga, då postgodsets omfattning gaf

dning därtill. Löpsedel utfärdades ock i vissa postanstalterna emellan vid förutbeställning Hiligensbiljetter. Allmännast betecknade emeld benämningen löpsedel sådan reklamationsdling, som på vederbörande afsändares eller essats begäran och mot särskild afgift utfärdarörande postförsändelse, som saknades eller mkommit senare, än ske bort. De postanstalter, försändelsen skolat passera, fingo i tur och ning förse handlingen med anteckning om tillgliga upplysningar, hvarefter löpsedeln blef den postanstalt, hvarifrån den utgått, återd för att delgifvas reklamanten. Benämningen aflyst, men tillvägagåendet vid reklamation postförsändelser är ännu, i vissa fall, likadt. R. L—n.

Lördag (se Dag), den kristna veckans sjunde sta) dag, har, i olikhet med de öfriga dagarna, någon mytologisk härledning. Ordet har i Norn (da. *löverdag*) gått en alldeles självständig g. Fsv. *löghardagher* (fnod. *laugardagr*, äfven *áttdagr*, "tvättdag") har nämligen fått sitt mn af de i äldre tider på veckans sista dag ukliga tvagningarna och baden (jfr Baduga), som urspr. hade religiös betydelse. I flesta öfriga kulturfolks benämningar på lörgen ingår det gammaltestamentliga ordet "sabt" (hebr. *sjabthaï*), t. ex. lat. *dies sa'bbati* (som rrängde det hednisk-romerska *dies Saturni*), it. *bbato*, sp. och port. *sabado*, fr. *samedi*, ty. *mstag* (en benämning, som brukas i södra Tyskland, hvaremot *sonnabend*, "aftonen före söndan", är det häfdvunna nordtyska namnet). Äfn de ryska och polska benämningarna på lörgen (resp. *subbota* och *sobota*) utgå från sabbat. äremot äro eng. *saturday* (angls. *sâteresdag*) h holl. *zaturdag* l. *zaterdag* bildade af det nyssämnda lat. *Saturni dies*, Saturnus' dag. Påskrdagen kallades fordom "stora sabbaten". — e vidare Bönedagar och Jungfru Maie bebådelsedag. R. G.

Lördagsföreningen. Se Kristliga studentvärldsförbundet, sp. 1441.

Lördags-Magasin, Nytt, en litterär tidskrift blandadt innehåll, hvaraf fyra årgångar utmmo 1860—63 i Stockholm, bestående hvar och af 48 à 52 n:r i tvåspaltig oktav. Dess ansvage utgifvare var först Ph. J. Meyer, sedan bokandlaren P. A. Huldberg och slutligen Aug. Th. aban. B. L.*

Lördags-Magasinet, en illustrerad populär tidkrift, hvaraf utkommo 1836—38 samt 1842 på . J. Hiertas förlag årligen 50 nummer (om 8 d. i tvåspaltig, stor oktav). Dess ansvarige utgifare var e. o. kammarskrifvaren J. Lind. B. L.*

Lördagssällskapet kallades en våren 1830 af tt antal framstående unga män vid universitetet i Helsingfors bildad sammanslutning för samkväm ch fri diskussion af litterära spörsmål. Bland tiftarna voro J. L. Runeberg, J. J. Nervander ch J. J. Nordström de förnämste; inom kort slöto ig till dem F. Cygnæus, J. V. Snellman, G. Rein, M. A. Castrén, E. Lönnrot m. fl., så att sällskaet kom att omfatta nästan hela det "unga Finland". Snart behandlades äfven politiska och kulturella frågor, och sällskapet kan betraktas som en nya nationella patriotismens vagga. En direkt frukt af dess verksamhet var ett privatlyceum, grundadt på moderna pedagogiska principer. Men också tanken på Finska litteratursällskapets bildande utgick från denna krets. Sitt organ kan det sägas ha haft i "Helsingfors morgonblad", som redigerades af Runeberg. Efter dennes flyttning till Borgå 1837 bortdog sällskapet småningom, så att efter 1838 några spår af detsamma ej mer skönjas. T. C.

Lörenskogen, härad och socken i Akershus amt, ö. om Kristiania, Norge. 65,27 kvkm. 1,252 inv. (1910). L. är ett rikt jordbruks- och skogsdistrikt och har fabriksindustri, särskildt koncentrerad kring stationen Strömmen. Hufvudjärnvägen till Eidsvold går genom L. K. V. H.

Lö'rrach, hufvudstad i badenska kretsen L. (960 kvkm.; 104,453 inv. 1900), 9 km. n. ö. om Basel. 14,756 inv. (1910), sedan därmed 1908 inkorporerats kommunen Stetten. Realgymnasium med progymnasium, högre flick- och handelsskola. Stort ylle- och bomullstryckeri (1,400 arbetare), stor klädesfabrik, siden- och bomullsväfverier, mekaniska verkstäder och annan industri. Frukt- och vinodling. (J. F. N.)

Lösa boliner, *sjöv.* Att "segla för lösa boliner" betecknar detsamma som att segla för god vind. Loss bolinerna öfverallt! är ett efter längre tids kryssning eller bidevindssegling mycket välkommet kommandoord, enär det innebär, att vinden nu är "god", så att fartyget kan "styra kurs" (i st. f. att styra så nära vinden som möjligt). L. H.*

Lösande medel, *med.* Se Afförande medel.

Lösbref, *postv.*, sådana bref, som från inlämningspostanstalten skickades "lösa" med posten — antingen styckevis eller inneslutna i lösväska (se d. o.) — för att under färden till nästa postanstalt af postiljonen eller postföraren tillställas adressaterna eller lösväskegarna, eller ock sådana bref, som i omvänd ordning på enahanda sätt fortskaffades för att genom postanstalt utdelas. Befordringsafgiften, fastställd genom k. br. 19 febr. 1812 till 1 skilling banko och genom k. br. 23 febr. 1858 till 3 öre, tillföll postförvaltaren. Ännu 1867 beräknades lösbrefvens antal för året till bortemot 1/2 mill. Allteftersom de med 1860-talets början inrättade poststationerna tillväxte i antal, och än mer sedan 1877 landtbrefbäring börjat anordnas, minskades lösbrefvens antal. Med 1884 blef lösbrefvens egenskap att utgöra ett särskildt slags postförsändelser upphäfd, och portot indrogs till postkassan. Härmed blef ock själfva benämningen afskaffad. Därefter betraktas och taxeras de f. d. lösbref, som utväxlas i lösväska, hvilken fortskaffas af egarens bud och ej med post, som lokalbref, alla öfriga däremot som i vanlig ordning postbefordrade bref. — Ofta nog användes, i tal och skrift, benämningen "lösbref" som motsats till värdebref. Detta är oriktigt. Postverket har fastställt beteckningen *vanliga* för sådana bref, beträffande hvilka icke begärts rekommendation, assurans eller postförskott. R. L—n.

Löscher, Valentin Ernst, tysk luthersk teolog, f. 1673 i Sondershausen, d. 1749 i Dresden, studerade vid det mot pietismen fientliga universitetet i Wittenberg, blef 1698 pastor och super-

intendent i Jüterbog, 1701 superintendent i Delitzsch, 1707 professor i Wittenberg, 1709 pastor vid Korskyrkan i Dresden samt superintendent och medlem af öfverkonsistoriet där. Redan i Jüterbog hade L. börjat utge en teologisk tidskrift — den första i sitt slag — som utkom under olika titlar (1701 "Altes und neues aus dem schatz theologischer wissenschaft", 1702 "Unschuldige nachrichten von alten und neuen theologischen sachen", sedan 1721 "Fortgesetzte sammlung von alten und neuen theologischen sachen"; den redigerades 1721—31 af annan person, men öfvertogs 1731 åter af L.). Det nya i företaget väckte uppseende, och genom rikedomen och sakligheten i sitt innehåll vann tidskriften mycket stort anseende. Af särskild betydelse blef den genom den granskning, som L. där i en mängd uppsatser underkastade den pietistiska riktningen. I den af denna framkallade striden blef L. alltmer den egentlige ledaren på den lutherska ortodoxiens sida. Trots sin afgjorda motsats mot pietismen i teologiskt hänseende förstod dock L. vida mer än sina meningsfränder att rättvist uppskatta dess praktiska sträfvanden, och hans, närmast mot Halle-teologen J. Lange riktade, ur en serie tidskriftsuppsatser framvuxna, antipietistiska hufvudarbete *Vollständiger Timotheus Verinus* (2 bd, 1718—22) utgör än i dag grundvalen för den vetenskapliga uppfattningen och uppskattningen af pietismen. Äfven mot den romersk-katolska kyrkan och den Leibniz-Wolfska filosofien uppträdde L. som en skarpsynt polemiker och gjorde sig dessutom känd som flitig kyrkohistorisk forskare, särskildt till reformationens historia (*Vollständige reformations-acta und documenta*, 3 bd, 1720—29). Jfr M. v. Engelhardt, "V. E. L." (2:a uppl. 1856), och A. Ritschl, "Geschichte des pietismus" (bd III, 1866). E. Bg.

Lö'schern von Hertzfelt [fånn], Karl Gustaf, sjöhjälte, son af en 1667 till svensk adelsman naturaliserad livländsk öfverste, Anders Löschern, kom 1687 i tjänst vid amiralitetet och blef 1700 kapten där. Under de närmast följande åren hade han befälet öfver en liten flotta på Peipus, hvarvid han en gång, biträdd af J. Hökeflycht, hade en träffning med icke färre än 100 ryska småfartyg, hvilka han tillbakadref efter 4 timmars strid (21 maj 1702). På våren 1704, då han från Dorpt seglade utför Embach, påträffade han 14 maj en rysk styrka, som uppkastat maskerade batterier på stranden. Sedan dessas eld till stor del beröfvat de svenska fartygen deras besättningar, antände L. krutkammaren på sitt skepp och sprängde sig i luften jämte en mängd ryssar, som hunnit komma ombord.

Lö'schhorn [-hårn], Albert, tysk tonsättare, f. 1819 i Berlin, d. där 1905, från 1851 pianolärare vid k. institutet för kyrkomusik i Berlin (med professors titel från 1858), gjorde sig känd i synnerhet genom etyder och briljanta salongsstycken för piano samt arbetet *Wegweiser in der pianoforteliteratur* (1862; 2:a uppl., "Führer durch die klavierliteratur", 1885). A. L.*

Lösdamm. Se Damm, sp. 1226.

Lösdrifvare är enligt nu gällande lagstiftning hvar och en, som sysslolös stryker omkring från ort till annan utan medel till sitt uppehälle och utan att söka arbete, äfvensom den, hvilken eljest, utan att äga medel till sitt uppehälle, underlåter att efter förmåga söka ärligen försörja sig och tillika för ett sådant lefnadssätt, att våda däraf uppstår för allmän säkerhet, ordning eller sedlighet. Vådan för det allmänna af dylika personer har sedan gammalt varit insedd och af lagstiftningen beaktad. "Vagabonderna", såsom de i utländsk rätt gemenligen betecknas, voro tydligen, innan polisväsendet vunnit full utbredning och styrka, så mycket farligare på en tid, då landsvägarna voro de hufvudsakliga förbindelselederna. Det är sålunda ej underligt, att lagstiftningen tog i med hård hand emot de kringstrykande och utarmade lättingarna, som gjorde vägarna osäkra och med våldgästning hemsökte landtbefolkningens afsides liggande boningar. Lösdrifveriet ansågs som ett brott, hvilket belades med straff, en åskådning, som ännu i utländsk rätt förekommer. Enligt de angelsaxiska lagarna ansågs den, som ej var bofast eller hade fast tjänst, fridlös; och likt tjufven kunde han saklöst dödas. Sveriges gamla landskapslagar ålade dem, som ej voro bofasta, *löske mæn*, att taga årstjänst som "leghudrængiær", och Birger Magnussons stadga mot lösdrifveriet 1303 vidfogar härtill hotet om spöslitning, öronens afskärande och landsförvisning. Genom plakatet 4 jan. 1577 föreskrifves, att lösdrifvaren skall uttagas till krigstjänst, och härmed slog man in på en väg, som ända in i senare tider följts. Genom zigenarnas, de s. k. *tattarnas*, insteg i landet blef lösdrifveriets plåga än mer ökad. I 1642 års stadga om tiggare föreskrefs, att vaganter och landstrykare skulle föras till nästa slott för att där arbeta i järnen, till dess de läte påskina någon märklig bättring. Men tattarna — beträffande dessa hade 1637 års plakat bestämt, att alla män, som efter viss dag funnes i landet kvar, skulle upphängas och till lifvet straffas, under det att kvinnor och barn skulle härad från härad sin kos ur landet utdrifvas — fingo jämväl i nämnda stadga den varningen att, om de beginge någon otillbörlig gärning, skulle de straffas till lifvet, annars ur riket utdrifvas. Enligt senare bestämmelser under 1600-talet skulle löst folk, lättingar och driftekarlar fasttagas och insättas som soldater emot den bestämda knektelönen och, om ej någon rote funnes ledig, försändas till något konungens slott, fästning eller ladugård för att arbeta, intill dess ledigt rum blefve. Liknande bestämmelser bibehöllos i författningar under 1700-talet. Äfven de lösa kvinnorna blefvo ålagda arbetstvång och intogos för detta ändamål å spinnhusen. Enligt 1723 års tjänstehjonsstadga egde den, som dömts till allmänt arbete, hvilket mest skedde på obestämd tid, därifrån frigifvas, så snart han skaffat sig husbonde. En hvar, som ej egde sådan eller medel till sitt uppehälle, var försvarslös. Uttrycket laga försvar

de urspr. betecknat det skydd mot utskrifning, ilket enligt de adliga privilegierna vanns genom nst hos adeln, men öfvergick småningom till n tekniska termen för de förhållanden, som ggade mot behandling som lösdrifvare. Upptningen af försvarslösheten som ett brott började åningen ändras, och därmed framträdde insikn om det olämpliga af de försvarslöses inhyande i fästningar och spinnhus tillsammans med rkliga förbrytare. En k. förordn. 27 febr. 1804 r uttryck häråt genom inrättande af särskilda betsanstalter för sysselsättande af sysslolösa och nartiga personer "utan att, såsom förut skett, mmanblandas med missdådare". Dessa anstalter go en fullt militärisk organisation, i det att anskapet indelades i kompanier under befäl af ficerare. Sålunda uppkom den s. k. pioniärären. De män, som ej lämpade sig för denna r, äfvensom kvinnorna, intogos å skilda korektionshus. Där fingo de dömde stanna kvar obestämd tid, tills någon genom erbjudande laga försvar möjliggjorde deras frigifning. ock blef genom k. kung. 1834 tjänstetiden vid oniärkåren begränsad till minst 2, högst 4 år. ådd korrektionshusen kunde fortfarande den dömde ödgas stanna sin lifstid ut. Arméns misstämning ot att rekryteras med lösdrifvare hade sedan nge motverkat denna rekrytering, som ock gem k. bref 8 sept. och 13 okt. 1824 formligen rbjöds. Men pioniärkåren och korrektionshusen nde ej rymma alla de försvarslöse. 8 aug. 1842 rättades därför en kronoarbetskår (se . o.), som i sig upptog alla de försvarslöse, förlade på kompanier, hvilka skulle lyda under istriktets generalbefälhafvare och stå under rigslagarna; dessa användes till arbeten vid rollhätte och Strömsholms kanaler, vid fästningsch fängelsebyggnader m. m. Ej heller denna kår nde mottaga obegränsadt antal personer, och et blef till sist uppenbart, att den gällande lagiftningens allmänna princip om de försvarslöses ömmande på obestämd tid måste ändras. Detta kedde ändtligen genom stadgan ang. försvarslösa ch till allmänt arbete dömda personer 29 maj 846. Enligt denna ansågs som laga försvar dels nnehafvande af allmän eller enskild tjänst, dels dkande af studier eller något visst yrke, dels att evisligen genom egna tillgångar eller andras årdnad ega sin bärgning, dels slutligen att enligt ehörigt intyg vara känd som den där iakttager rdning och sedlighet i sitt lefverne samt söker fter förmåga sig ärligen försörja. Genom k. br. . å. fastslogs, att kronoarbetskarl på egen begäan finge som *frivillig* kvarstanna vid kronoarbetsåren utöfver den ådömda tiden, äfvensom att den, om saknade försörjningsmöjligheter, kunde som rivillig där vinna inträde, en rätt, som i stor tsträckning anlitades. Äfven kvinnor kunde som rivilliga vinna inträde vid arbetsanstalt. Detta nedgifvande upphörde först med utfärdandet af den nya lagen ang. lösdrifvares behandling 12 uni 1885, den lag, som f. n. reglerar hithörande rågor. Här är det gamla försvarslöshetsbegreppet fvergifvet och i stället lösdrifveri upptaget som runden för den behandling lagen bestämmer. Hvad med lösdrifveri menas är ofvan vid artikelns ubrik angifvet. Barn under femton år må ej behandlas som lösdrifvare. Den, som beträdes med lösdrifveri, skall inställas för ortens kronofogde eller länsman samt i stad inför stadsfiskal och förhöras, hvarefter han kan varnas eller, om han är okänd, häktas och införpassas till K. M:ts befallningshafvande, som i sin tur eger besluta varningen. Beträdes den, som sålunda varnats, inom två år efter varningens kungörande ånyo med lösdrifveri, må han häktas och insändas till K. M:ts befallningshafvande, som eger ånyo varna honom eller ock döma honom till tvångsarbete (se d. o.) fr. o. m. en månad t. o. m. ett år, dock att, om han förut hållits till tvångs- eller straffarbete eller eljest försvårande omständigheter förekomma, tvångsarbetstiden kan utsträckas till högst tre år. Den, som i följd af ålderdom, kropps- eller sinnessjukdom, vanförhet eller lyte är oförmögen att genom arbete förvärfva, hvad till lifvets uppehållande oundgängligen fordras, må ej dömas till tvångsarbete eller, om han börjat undergå sådant, därmed fortsätta. Kommer den, som undergår tvångsarbete, i förändrade villkor, så att hans kvarhållande icke är af nöden, eger K. M:ts befallningshafvande förordna om hans frigifvande. Tvångsarbete skall förrättas i allmän tvångsarbetsanstalt (se d. o.), så ordnad, att för brott straffade i allmänhet särskiljas från andra samt att de dömde varda skilda efter kön. Lagen medger, att tvångsarbete må kunna förrättas jämväl i anstalt, som fattigvårdssamhälle inrättat. Men i själfva verket sker det för lösdrifveri ålagda arbetet alltid i de under Fångvårdsstyrelsen stående tvångsarbetsanstalterna. Tvångsarbetet kan ej i regel medföra afsedd verkan för lösdrifvarnas vänjande vid arbete och god ordning, emedan de ådömda tiderna oftast äro alltför korta, inskränkta som de merendels äro till 2 à 3 månader. Den, som efter den ådömda tvångsarbetstidens slut frigifves, förpassas till hemorten. Har han varit dömd till tvångsarbete i sex månader eller därutöfver, eger han under två år efter frigifvandet icke utan särskildt tillstånd af polismyndigheten uppehålla sig utom kommunen och skall han i stad, där polismästare finnes, enligt dennes föreskrift göra anmälan om bostad och försörjningsmedel. Det åligger krono- och polisbetjänte äfvensom särskilda tillsyningsmän att hålla noggrann tillsyn å lösdrifvare, och kommunalmyndighet samt tillsyningsman böra låta sig angeläget vara att bereda lösdrifvare utväg till arbete. Antalet enligt försvarslöshetsstadgarna eller lösdrifverilagen dömda personer uppgick vid slutet af 1835 till 1,842, 1845 till 2,317, 1855 till 1,269, 1865 till 593, 1875 till 994, 1885 till 902, 1895 till 753, 1905 till 727 och 1910 till 636.

1910 häktades för lösdrifveri 2,246 personer, nämligen 1,623 män och 623 kvinnor. Bland de sistnämnda utgjordes som alltid en öfvervägande del af prostituerade, i det att polismyndigheterna i vissa större städer, särskildt i Stockholm, ådöma tvångsarbete för öfverträdelse af ordningsreglerna i gifna reglementen. Det är af detta skäl och icke för sitt osedliga lif, som dessa kvinnor behandlas enligt lösdrifverilagen. 21 juni 1907 tillsattes en k. kommitté för utarbetande af förslag till förändrad lagstiftning ang. lösdrifvares behandling m. m.

I *Finland* gäller kejs. förordn. 2 apr. 1883, väsentligt öfverensstämmande med svensk lagstiftning. För lösdrifveri stadgade påföljder äro häktning (anhållande), varning och allmänt arbete, det sistnämnda i arbetsfängelse. Domsrätten utöfvas af länets guvernör, mot hvars beslut besvär kunna anföras hos senatens justitiedepartement. Till allmänt arbete kan dömas för första resan på 3 månader—1 år, för andra och följande resor på 6 månader—3 år. Den, som i egen kommun idkar lösdrifveri, skall först ha varnats, i stad af fattigvårdsstyrelse och på landet af kommunalnämnd.

I *Danmark* var af gammalt förbättringsarbete stadgadt som straff för *lösgængeri* och bettleri. Genom lag 3 mars 1860 infördes i stället tvångsarbete som straff därför; men det öfverläts åt kommunerna att upprätta tvångsarbetsanstalter och besörja straffens verkställande. Tvångsarbete ådömes ock enligt lagen 10 april 1874 ang. motverkande af venerisk smitta äfvensom enligt lag 11 maj 1897 för misshandelsbrott i vissa fall. Genom fattiglagen 9 april 1891 bestämmes, att för hvar amtsrådskrets och tillhörande köpstäder skall finnas en tvångsarbetsanstalt, som skall godkännas af justitieministeriet. Man sträfvar att i dessa få nattceller inrättade, hvilket dock inom vissa amtsråd mött motstånd. Fattigvårdsstyrelsen kan ådöma tvångsarbete intill 6 månader. Eljest ligger domsrätten i judiciell hand; och domstolen eger i stället ålägga fängelse vid vatten och bröd. — I *Norge* gäller en ny lag af 31 maj 1900 om *lösgjængeri*, bettleri och dryckenskap, och tvångsarbete kan enligt denna ådömas ända till 6 år. Enligt Lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide 12 dec. 1903 skall staten upprätta minst två tvangsarbeidshem. V. At.

Lös egendom. Se Egendom och Lösören.

Lösen. 1. *Jur.*, dels detsamma som lösningsrätt (se d. o.), dels själfva utöfvandet af samma lösningsrätt (lösandet), dels slutligen den penningsumma, som därvid skall erläggas (löseskillingen). I sistnämnda mening begagnas ordet bl. a. såväl i sammansättningen expeditionslösen (se d. o.) som äfven förkortningsvis liktydigt med detta ord. Ny förordn. ang. expeditionslösen utgafs 7 dec. 1883. — 2. *Krigsv.* a) Se Fältrop. b) Förr använd benämning på svar vid anrop till båtar från fartyg under mörker eller tjocka. Detta svar är olika, beroende på, om båten skall lägga till eller ej, om den tillhör fartyget, hvarifrån anropet sker, om den för officer o. s. v. Utom denna s. k. allmänna lösen, som ges på anropet "hvem där?", innan båten lagt till, använde man hemligt fältrop och lösen ungefär på samma sätt som landttrupp. — c) Dels som igenkänningstecken, dels som hedersbetygelse för annat eller andra örlogsfartyg, vare sig egen eller annan nations, brukade örlogsfartyg förr ge "lösen" med kanonskott, hvarvid hvarje nation hade sitt bestämda antal skott. Så utgjordes svensk lösen af 2 skott. Första gången uttrycket svensk lösen förekommer i svenska flottans arkivhandlingar är 1635. Dubbel svensk lösen (4 skott) användes endast vid högtidliga tillfällen och omtalas mera sällan. Man antager, att antalet hurrarop, som än i dag användes af trupp (2 för befäl och 4 för kunglig person) härrör från antalet skott i svensk lösen. Från 1858 brukas vid saluter i Sverige (likasom tidigare utomlands) udda antal skott. Jfr Salut. Se "Historisk tidskr.", XXI (1900, s. 100—101). 1. A. W. 2. H. W—l.

Lösen, socken i Blekinge län, Östra härad. 3,975 har. 2,019 inv. (1911). L. bildar med Augerum och Flymens kapell ett pastorat i Lunds stift, Östra kontrakt.

Lösenbref. Se Lösenförsändelse.

Lösenförsändelse, *postv.*, bref (lösenbref) eller annan försändelse, som är belastad med oguldna postafgifter och fördenskull endast mot lösen kan utbekommas. För utbekommande af ofrankerad eller ofullständigt frankerad vanlig brefpostförsändelse skall i regel erläggas dubbla beloppet af den felande befordringsafgiften. Till brefposten hörande lokalförsändelse, som efter framställning om adressförändring eller eftersändning befordras till annan inrikes postanstalt, betraktas som om den urspr. varit adresserad till den nya adressorten och belägges följaktligen med lösen motsvarande dubbla beloppet af felande franko. Hvarje som paket taxerad inrikes postförsändelse, hvilken af sådan anledning, hvarom nyss är nämndt, eller ock i ändamål att återställas till afsändaren befordras från en till annan postanstalt inom riket, drager för hvarje dylik befordran *ny* befordringsafgift, dock, hvad lokalpaket beträffar, ej för befordringen från inlämningspostantalten till nästa adressort. — Beträffande lösenbeläggning af försändelser *från utlandet* tillämpas särskilda föreskrifter, om hvilka upplysningar meddelas å postkontoren. Från utlandet anländt paket, som varder föremål för adressförändring eller eftersändning inom riket, drager för hvarje dylik befordran afgift som inrikes paket. Sker däremot den nya befordringen till utlandet, beräknas afgiften enligt de grunder, som gälla för paket från Sverige till utlandet. R. L—n.

Lösenmärken. Se Frimärke, sp. 1450.

Löse- och bindenyckel (lat. *claves Sancti Petri, potestas clāvium* l. *potestas solvendi ligandique*) betecknar i den kristna kyrkans språkbruk kyrkans maktbefogenhet att lösa eller binda, d. v. s. att ge eller neka syndernas förlåtelse. Begreppet stöder sig framför allt på Mat. 16: 19, hvarest Kristus säger till Petrus: "Jag skall gifva dig himmelrikets nycklar. Allt det du binder på jorden, det skall vara bundet i himmelen, och allt det du löser på jorden, det skall vara löst i himmelen". Enligt katolsk uppfattning tillkom denna makt Petrus som Guds ståthållare på jorden och påfvarna som hans efterträdare, men alla öfriga biskopar och präster endast i kraft af den fullmakt påfven förlänat dem. Därför framställer den bildande konsten Petrus med två nycklar (någon gång med endast en) i handen (jfr bilden af Petrus å pl. till art. Dürer), och påfvarna föra nyckel i sitt vapen. I den äldsta kyrkan gällde lösandet och bindandet endast de botgörande, men småningom framträdde den åsikten, att alla kristna borde underkasta sig bikten, hvilket uttryckligen stadgades 1215 (jfr Bikt). Enligt det af Tomas från Aquino utbildade lärobegrepp, som slutligen fastställdes 1551 på tridentinska mötet, innehar prästen såväl *clavis ordinis*, d. v. s. makt att i Guds ställe på ett ofelbart verk-

rmt sätt meddela absolution (en sakramental akt), m ock *clavis jurisdictionis*, d. v. s. befogenheten t inför det kyrkliga forum bannlysa syndare eller yo upptaga dem i församlingens gemenskap. ör Luther undergick tanken på nyckelmakten en upgående förändring. Mot Rom och dess straffrier betonar han i öfverensstämmelse med sin formatoriska grundåskådning, att nyckelmakten inför sig endast till det rent andliga eller m. a. o. ott rör syndarens personliga förhållande till Gud. yckelmakten, som ej blifvit öfverlåten till påfven ller till klerus, utan till kyrkan som sådan (jfr yrka), framställes därför af Luther i de schmalaldiska artiklarna som en form af evangelium redvid de former af evangelium, som utgöras af et muntliga ordet, sakramenten och de kristnes rbördes samtal och broderliga tröstande. (G. A—n.)

Lösepenning (ty. *ranzion*, fr. *rançon*, af lat. *ede'mptio*, friköpande) kallades under förgångna åder det penningbelopp, som hvarje krigsfånge ller den stat han tillhörde måste utbetala, för att an skulle vinna befrielse ur fångenskapen. Lösepenningen steg betydligt under medeltiden, då den, om tagit fången, vanligen fick uppbära denamma. Under 1600-talet bestämdes dess belopp för olika grader vanligen genom fördrag, s. k. kartellfördrag, staterna emellan. Franska revolutionen gjorde slut på detta liksom på så många ndra föråldrade krigsbruk. C. O. N.

Löseskilling, *jur.* Se Lösen 1.

Löseth, Oluf Eilert, norsk språkforskare och tteraturhistoriker, f. 1 sept. 1858 i Trondhjem, lef filol. kandidat 1883, hvarefter hans specialitet lef romanska språk. 1892 blef han universitetsstipendiat i romansk språkvetenskap och litteraturhistoria i Kristiania samt därjämte 1895 docent dessa ämnen och 1897 lektor i modern franska. enom en afh. i "Romania" hade han redan 1885 jort sig bemärkt med ett försök till en ny förlaring af italienska litteraturens upprinnelse. 888 tog han doktorsgraden på en afh. om *Tristanomanens gammelfranske prosahaandskrifter*, senare tvidgad till det större verket *Le roman de Tristan en prose, le roman de Palamède et la compilation de Rusticien de Pise* (Paris, 1891), med djupgående comparativ-analytiska studier i fransk medeltidslitteratur. Till detta arbete sluta sig hans förträffliga kritiskt reviderande editioner af Gautier l'Arras' (1100-talet) fornfranska dikter "Eracle" 1890) och "Ille et Galeron" (1891), af romanen "Robert le Diable" (Paris, 1903, för "La société des anciens textes français") och af "Le Tristan et le Palamède des manuscrits français de British museum" (i Kristiania Vidensk. selsk:s skr., 1905). Bl. a. i *Notes de syntaxe française* (1910) har han spridt ljus öfver olika punkter i modernt franskt språkbruk. L. har dessutom skrifvit en mängd vetenskapliga uppsatser i tidskrifter och tidningar. K. V. H.

Lösfinnar. Se Finnmarker.

Lösflottning. Se Flottled och Flottning, sp. 647.

Lös-från-Rom-rörelsen. Se Romersk-katolska kyrkan.

Löshund l. Lös hund, *jaktv.*, hund, som begagnas lös vid jakt på älg och björn, till skillnad från ledhund, som föres i band. Löshundens uppgift är att söka "ställa" villebrådet, d. v. s. genom ståndskall uppehålla det, till dess jägaren hinner fram. Som löshund vid älgjakt användes vanligen i vårt land jämthunden (jfr Hunden, sp. 1314); äfven ha försök gjorts med importerade tyska (hannoverska) spårhundar. G. G.

Löshäst. 1. Häst, som medföljer utan att ridas eller draga; i öfverförd bemärkelse en ensam person, t. ex. kavaljer utan dam vid bjudning. — 2. *Skpsb.* Se Lösspant.

Lös i munnen, *veter.* Se Lanerna.

Lösing, härad i Östergötlands län, ingår i Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings härads domsaga, tingslag och fögderi samt omfattar socknarna Styrestad, S:t Johannes, Dagsberg, Krokek, Tingstad, Furingstad. 22,008 har. 8,021 inv. (1911).

Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt. Se Norrköpings kontrakt.

Lösings häradsallmänning Kolmården, belägen i Krokeks socken, Finspångs revir och Östergötlands län, har af ålder varit allmänning och bibehölls som sådan vid den reglering, som allmänningarna i riket undergingo på 1830-talet. Allmänningen har stått under skogsstatens vård och förvaltning till 1881, då förvaltningen öfvertogs af allmänningsdelegarna. Reglemente fastställdes af K. M:ts befallningshafvande 3 april 1882. Areal 5,231 har med en årlig afverkning af omkr. 4,900 kbm. M—g.

Lösk (fsv. *lösker*), ej bofast. Se Lösdrifvare.

Lösköl, *skpsb.* Se Köl 1, sp. 607.

Löslighet, *kem.* Se Lösning.

Löslig indigo. Se Indigo-karmin.

Löslig stärkelse, *tekn. farm.* Se Stärkelse.

Lösning, *fys.-kem.* Bringas en fast kropp, t. ex. socker, i beröring med en vätska, t. ex. vatten, så försvinner skenbart en del af den fasta kroppen och vätskan får nya egenskaper — i nu anförda exempel söt smak, högre specifik vikt, högre kokpunkt (se Ebullioskopi) o. s. v. än förut. Genom rent fysiska medel, såsom afdunstning eller utfrysning, kan man emellertid ur denna nya vätska afskilja två kroppar, nämligen den fasta kroppen (sockret) och den ursprungliga vätskan (vattnet, som eventuellt afskiljes i form af gas eller fast kropp, is). Man säger därför, att den fasta kroppen i den resulterande vätskan (lösningen) varit löst, och den ursprungliga vätskan (vattnet) kallas den fasta kroppens (sockrets) lösningsmedel. — Man säger också ofta, att en metall, t. ex. zink, löser sig i en syra, t. ex. svafvelsyra, och den så resulterande lösningen kallas stundom (zink)lösning. Detta är emellertid ett oegentligt uttryck, ty därvid sker en kemisk förändring af (svafvel)syran, i det denna mister sitt väte, och metallen (zinken) kan ej heller medelst fysiska hjälpmedel återvinnas ur vätskan i fråga, som i själfva verket är en lösning af ett metallsalt (zinksulfat) och ej af metall (zink). — Man föreställer sig, att vid lösningsprocessen den fasta kroppens molekyler attraheras af lösningsmedlets och detta i dess högre grad, ju flera molekyler af lösningsmedlet komma på en molekyl af den lösta kroppen. Lösningsprocessen kan därför pågå endast till en viss gräns, då attraktionen mellan en molekyl af den fasta kroppen och

lösningsmedlet blir lika stor med attraktionen mellan den förra och återstående olösta delar af den fasta kroppen. Lösningen i fråga säges då vara mättad, och den mängd af den fasta kroppen, som finnes i en kubikcentimeter af den mättade lösningen, kallas för den fasta kroppens löslighet i det gifna lösningsmedlet. Sagda gräns är i allmänhet föränderlig med temperaturen, och den fasta kroppens löslighet växer med temperaturen, om lösningsprocessen är förbunden med en värmeabsorption (det vanligaste fallet), aftager däremot med stigande temperatur, om vid lösningsprocessen värme utvecklas (t. ex. för gips) i enlighet med den mekaniska värmeteoriens fordringar. Afkyles en mättad lösning af en kropp, hvars löslighet stiger med temperaturen, utskiljes i allmänhet den lösta kroppen till en del och bildar en s. k. fällning (se d. o.), om den, såsom i de flesta fall, är tyngre än lösningen. Ännu vanligare är, att fällningar bildas därigenom, att en svårlöslig kropp bildas vid sammanblandning af två lösningar. Stundom utfaller i dylika fall den svårlösliga kroppen ej genast; lösningen säges då vara ”öfvermättad”.

Liksom en fast kropp kan äfven en vätska lösas i en annan vätska, t. ex. alkohol eller eter i vatten. I några fall, såsom för alkohol och vatten, kunna vätskorna blandas i alla proportioner — löslighet säges då vara ”obegränsad” —, i andra åter, såsom för eter och vatten vid vanlig temperatur, är den likasom för fasta kroppar begränsad och följer samma lagar, som nyss angifvits. I dylika fall är det ofta svårt att afgöra, hvad som är lösningsmedel och hvad som är löst kropp. Vanligen anger man den vätska, som förefinnes i större mängd i lösningen, såsom lösningsmedel. När en vätska, t. ex. eter, endast till en viss grad löses i en annan, t. ex. vatten, erhåller man två lösningar: den ena af den förra vätskan (eter) i den senare (vatten), den andra af den senare vätskan (vatten) i den förra (eter).

Vid en viss temperatur, som motsvarar den kritiska temperaturen vid ångbildning, få de båda lösningarna samma sammansättning. Öfver (stundom under) denna ”kritiska temperatur” äro de båda vätskorna blandbara i alla proportioner. Så t. ex. är den kritiska temperaturen för fenol och vatten 68,8° C. enligt Rothmund — öfver denna temperatur kunna de båda vätskorna blandas i alla proportioner, däremot ej under densamma. Likaså är den ”*undre* kritiska temperaturen” för trietylamin och vatten 18,6° enligt Rothmund, d. v. s. dessa båda vätskor kunna blandas i alla förhållanden under denna temperatur, men ej öfver densamma. I åtskilliga fall är den ”kritiska temperaturen” för vätskeblandningar ej känd, emedan den ej ligger på för försöken tillgängligt område. Detta är förhållandet med eter och vatten, där denna temperatur, om den finnes, ligger under —4° C., där vattnet fryser ut.

Liksom en vätska kan lösa sig i en annan vätska, så kan äfven en gas, t. ex. kolsyra, lösa sig i en vätska, t. ex. vatten, hvilken företeelse fått namnet absorption (se d. o.). I detta fall gäller en särskild lag, funnen af Henry, som säger att, då jämvikt inträdt mellan gasen och lösningen, stå gasens koncentration i lösningen och dess koncentration i gastillstånd i ett bestämdt förhållande, kalladt absorptionskoefficient. Om man således har kolsyra öfver en lösning af kolsyra i vatten och fördubblar kolsyregasens koncentration (genom att fördubbla dess tryck), så fördubblas äfven kolsyrans koncentration i vattenlösningen. Absorptionskoefficienten ändras med temperaturen efter samma lag, som ofvan angifvits för löslighetens motsvarande ändring. Af de olika gasernas förhållande i berörda afseende kan man sluta sig till, att i allmänhet gasabsorption eger rum under värmeutveckling, utom vid lösning af vätgas i vatten, som synes ske utan något slags värmeförändring. Henrys lag kan utsträckas till andra kroppar än gaser, dock fordras alltid för dess giltighet, att kroppen i fråga skall ha samma molekylarstorlek i lösning och i det andra ifrågavarande tillståndet. Gaser kunna blandas med hvarandra i alla förhållanden. Gaser ansågos förr ej kunna lösa andra kroppar. Emellertid synas nyare erfarenheter ge vid handen, att detta beror endast därpå, att gaserna i allmänhet innehålla föga materia på volymsenheten (1 kbcm.) och till följd däraf utöfva ringa attraktion; när åter gaserna äro starkt koncentrerade, såsom i närheten af den kritiska punkten, kunna de stundom lösa fasta och flytande kroppar.

Äfven fasta kroppar kunna lösa hvarandra, såsom vid sammankristallisering af isomorfa (se d. o.) kroppar. De bilda då s. k. *fasta lösningar*.

Enligt van't Hoffs lag om det osmotiska trycket motsvarar en mättad lösning fullkomligt en mättad ånga. Den hastighet, med hvilken en fast kropp, t. ex. ett salt, löses i en vätska, motsvarar därför den hastighet, hvarmed en vätska afdunstar (se Afdunstning); det vill säga lösningshastigheten är proportionell mot mättningsdeficit eller skillnaden mellan lösningens verkliga koncentration och den mättade lösningens koncentration. Försök af Noyes och Whitney ha visat riktigheten af denna slutsats. Liksom afdunstningens hastighet stiger med vindhastigheten, ökas lösningshastigheten med omröringen — några försök af Brunner synas visa, att denna hastighet växer proportionellt mot potensen $^2/_3$ af omröringshastigheten. Likaså växer lösningshastigheten med temperaturen, så vidt vi känna, och är proportionell mot storleken af beröringsytan mellan den fasta kroppen och lösningsmedlet. Liknande lagar gälla för lösning af en gas i en vätska och utan tvifvel äfven för lösning af en vätska i en annan vätska.

Oaktadt lösningarna spela den största roll inom naturen (man erinre sig hafs- och flodvattnet samt de fysiologiska vätskorna såsom blod och magsaft), var deras natur jämförelsevis föga studerad intill de senaste två årtiondena, då en fullständig omgestaltning af detta område egde rum till följd af Raoults undersökningar ang. lösningars ångtryck och fryspunkt samt den därpå följande storartade upptäckten af van't Hoff, att samma lagar gälla för lösningar som för gaser (se Osmotiskt tryck) och slutligen den elektrolytiska dissociationsteoriens (se Dissociation) genomförande inom fysikens och kemiens viktigaste områden. Likasom upptäckten af gaslagarna i slutet af 1700- och början af 1800-talet satte prägeln på de rationella naturvetenskapernas utveckling vid sagda tid, så har den noggranna undersökningen af lös-

ngarnas förhållande och därmed förenade vidt-
ående upptäckter mer än något annat karak-
riserat och betingat dessa vetenskapers utveckling
d 1800-talets slut. S. A—s.

Lösning, *jaktv.*, villebrådets exkrementer, som
ta ega typisk form, ej blott för olika villebrådsslag,
an även för djurets olika ålder och kön. Lös-
ingen är därför ett af de mest karakteristiska
spårtecken", som villebrådet lämnar efter sig i
arken. G. G.

Lösningsljud, *fonet.*, ett mera sällan användt namn
å mediæ (se d. o.). Jfr Explosiva ljud.

Lösningsrätt, *jur.*, betecknar lagligt anspråk på
tt förvärfva sak eller rättighet mot erläggande af
ess värde. En dylik rätt kan tillhöra någon på
rund af en privat rättshandling (kontrakt, testa-
ente o. s. v.) och har i sådant fall sin användning
entemot den person, som mottagit saken under
örpliktelse att underkasta sig lösningsrätten. Van-
gen förknippar man dock med lösningsrätt före-
ällningen om en sakrätt. Man tänker således när-
ast på de fall, i hvilka någon med afseende på
n sak eller rättighet eger att göra en lösningsrätt
ällande mot en och hvar, som kan vara i besitt-
ing af saken. I särskilda fall har lagen nämligen
llerkänt vissa personer en dylik rättighet. Oftast
räder den dock i verksamhet allenast i händelse
f en föregående ändring i de föremålet vidkom-
nande rättsförhållandena. Sålunda ha i vår rätt
öreskrifter om lösningsrätt lämnats med afseende
å gåfva, arf och pantsättning af egendom. Det
egelrätta fallet är emellertid försäljning och för-
äljning allena. Vill härvid innehafvare af lös-
ingsrätt begagna densamma mot köparen, har han
tt till honom gälda den kontraherade köpeskil-
ingen. För öfrigt förekommer lösningsrätt hufvud-
akligen i fråga om fast egendom, mera sällan vid
ös. — Lösningsrättens ändamål är naturligen i
lika fall olika. Ytterst är dock vanligen dess syfte
tt förebygga rubbning i förut bestående rättsför-
ållanden eller att bereda medel till deras åter-
tställande. Man märke bl. a. egares lösningsrätt
mot den, som i god tro förvärfvat lös egendom af
oerson, som på grund af lån- eller inlagsaftal haft
den i sin besittning, och den lösningsrätt, som Dan-
viks hospital har till hemman och lägenheter,
vilka, förut innehafda under ständig besittnings-
rätt, detsamma försålt åt innehafvarna till skatte.
I så vidtomfattande användning synes lösningsrät-
en dock ej komma att vidare upprätthållas. På
grund af den förändring i åsikter, som här egt
rum, ha också flera lösningsrätter kommit ur bruk,
där de icke, såsom delvis skett, formligen afskaf-
fats. Detta senare öde har bl. a. i det hela drab-
bat bördsrätten (se d. o.), fordom den viktigaste af
alla lösningsrätterna. Men äfven för en framtid
kommer nog lösningsrätt att finnas, nämligen för
så vidt som den tjänar till att i *en* egares hand
sammanföra ting, hvilka af naturen mera lämpa sig
till att vara sålunda förenade. Af dylika lösnings-
rätter ha vi fortfarande en mängd i laglig giltig-
het och verkligt bruk. Sålunda kunna vid försälj-
ning af hus eller tomt i stad den, som eger del
däri (viderboende), och i vissa fall den, som be-
sitter tomt därbredvid (nabo), yrka, att köparen
mot erhållande af köpeskillingen måtte till honom
afstå huset eller tomten. Vid försäljning af sådant
hus i stad, hvilket ligger å annans grund, har den-
nas egare en dylik rätt. Där jordränta utgår till
enskild man, ha, alltefter som jorden eller räntan
försålts, ränteegaren och jordegaren lösningsrätt
mot köparen. På sistnämnda grundsats berodde äf-
ven den lösningsrätt, hvarmed afsågs att stäfja
hemmansklyfningen; och till den del, som denna
lösningsrätt ännu kan tagas i anspråk, gäller detta
f. ö. fortfarande (Ärfdabalken kap. 12 § 7). Af
liknande beskaffenhet är ytterligare den lösnings-
rätt, som, då en delegare i fartyg sålt sin lott, de
öfrige ha därtill. — Ang. sättet för utöfvande af
lösningsrätt finnas egentligen inga allmänna före-
skrifter. Endast beträffande bördsrätten voro så-
dana meddelade. Men då dessa tillämpats äfven i
fråga om andra lösningsrätter, torde de, trots börds-
rättens afskaffande, fortfarande böra på nämnda
sätt lända till efterrättelse. F. ö. finnas i vår rätt
dels spridda föreskrifter om lösningsrätters före-
träde i förhållande till hvarandra, och dels hvad
angår försåld fast egendom, stadganden om en viss
preskriptionstid för väckande af lösetalan. Denna
skall nämligen i staden anställas 6 månader och på
landet senast å första rättegångsdagen af det ting
eller allmänna tingssammanträde, som infaller näst
efter natt och år, allt räknadt från dagen för lag-
farts beviljande å egendomsköpet (se k. förordn.
ang. upphörande af hembudsskyldighet 16 juni
1875). A. W.

Lösram. Se Sågram.

Lösrygg. Se Bokbinderi, sp. 949.

Löss, *Anoplura*, *zool.*, en med gnagarinsekterna
närmast besläktad insektordning, omfattande små
vinglösa, på däggdjur blodsugande parasiter, med
otydligt ledad mellankropp, 7—9-ledad bakkropp
samt kraftiga, sidoriktade extremiteter, som ändas
med en enda stor och krökt, mot sista leden infäll-
bar häftklo, hvarmed parasiten kan hålla sig starkt
fast vid värddjurets hår. Det lilla tydligt afsatta
hufvudet bär korta pannspröt och små ofasetterade
ögon samt afsmalnar framåt till en kort, med hakar
beväpnad snabel, ur hvilken ett slags sugrör kan
stjälpas fram. De päronformiga äggen fästas med
smaländan vid något hår. Ungarna genomgå inga
förvandlingar. — På olika däggdjur lefvande löss
anses i regel vara artskilda. Man känner sådana

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 1. *Pediculus capitis*, hanne. (20 ggr nat. storl.) — Fig. 2. *Phthirius pubis*. (20 ggr nat. storl.)

från hundar, hästar, åsnor, nötkreatur, svin samt
äfven från elefanter, gnagare och t. o. m. sälar.
Människan hemsökes af 2 särskilda släkten, *Pedi-
culus* och *Phthirius*, båda tillhörande familjen *Pe-
diculidæ*. Af det förra släktet, som har långsträckt

bakkropp, känner man 2 arter, h u f v u d l u s e n (*P. capitis*; fig. 1), 1—2 mm. lång, samt den ända till 3,5 mm. långa k l ä d l u s e n (*P. vestimenti*). Den förra träffas framför allt på hufvudets hårbevuxna del. De på håren fästa äggen (''gnetter'') kläckas om 6—8 dagar, och efter ytterligare 18 dagar är djuret fullvuxet. Klädlusen, som af en del författare ej anses till arten skild från den förra, lefver på de med blott småhår beklädda delarna af bålen. Den lägger sina ägg i vecken eller vid sömmarna af kläderna. Det torde egentligen vara denna art, som framkallat talet om den mystiska s. k. l u s s j u k a n (se F t i r i a s i s). — F l a t l u s e n (*Phthirius pubis*; fig. 2) har kort, från den öfriga kroppen otydligt afsatt bakkropp. Denna art lefver på de hårbevuxna omgifningarna till könsorganen, stundom äfven i armhålorna, skägget och ögonbrynen. G. A—z.

Löss (ty.), *geol.*, en gulgrå till ljusbrun, kalkhaltig, vanligtvis oskiktad, homogen finsandig lera af kvartär ålder. Den genomdrages af hårfina vertikala rör (efter växtrötter) och visar stor benägenhet att förklyftas vertikalt. Ej sällan innehåller den sekundärt bildade, skiktvis anordnade kalkkonkretioner, s. k. l ö s s m ä n n c h e n, som orsaka en viss lagring. Lössen innehåller lämningar förnämligast af stäppdjur och stäppväxter, såsom ben af stäppantilopen, vildhästen, stäppmurmeldjuret m. fl. gnagare o. s. v. samt skal af mollusker, förnämligast landsnäckorna *Helix hispida*, *Pupa muscorum* och *Succinea oblonga*. Lössaflagringarna, som vanligen nå en mäktighet af 10—50 m., på sina ställen, såsom i norra Kina, flera hundra m., uppträda hufvudsakligen inom vidsträckta slättområden, breda dalar och andra sänkor. Löss har stor utbredning inom alla världsdelar, framför allt i Asien, särskildt norra Kina (se fig. 1), där den kallas *gula jorden*, väl känd genom F. von Richthofens mästerliga skildringar. I Europa har löss stor utbredning bl. a. inom Rhens och Donaus breda dalar, på de ungerska och delvis äfven polska slätterna, öfverallt *utanför den sista nedisningens gränser* (se K v a r t ä r p e r i o d e n, fig. 1). Den saknas därför t. ex. i norra Ryssland, Fennoskandia, England o. s. v. Det ges äfven löss af interglacial ålder. På grund dels af sitt uppträdande, t. ex. genom att inom flera områden bilda vattendelaren, dels ock af sin nyssnämnda fauna och flora är löss att anse som ett hufvudsakligen eoliskt l. *luftsediment*, det finaste stoftet af vittrings- och nötningsprodukter, som af stormar bortförts från stormcentra (mest ökenområden) och aflagrats inom lugnare (framför allt stäpp-) områden, där f. ö. nederbörd och vegetation bundit stoftet. En del geologer håller före, att löss bildats äfven i sjöar. Norra Kinas lössaflagringar äro ojämförliga i utsträckning och storslagenhet. De genomdragas af otaliga, ofta af lodräta väggar begränsade, mestadels oöfverkomliga, djupa erosionsklyftor, hvilkas bredd ibland uppgår till blott 1 à 2 m. mot ett djup af 10—20 m. Millioner människor

Fig. 1. Lösslandskap i Shansi, norra Kina.

Fig. 2. Lössboningar i Kina.

ha här gräft sina boningar (se fig. 2) i väggarna och odla med framgång platåerna, ty lössaflagringarna bilda inom klimatologiskt gynnsamma trakter en mycket fruktbar jordmån (jfr K v a r t ä r p e r i o d e n). H. M—e.

Lösskindchen (ty.). Se L e r a, sp. 229.

Lössmännchen (ty.). Se L ö s s, *geol.*

Lösspant l. L ö s h ä s t, *skpsb.*, på ett träfartyg ett spant, som består af endast *en* timmerring (se S p a n t). C. K. S.

Lös sträng kallas en sträng på stråkinstrument, gitarr m. m., då densamma skall ljuda med sin egen ton, således utan någon fingersättning därpå. Vid utsatt fingersättning öfver noterna betecknas lös sträng med ○. A. L.*

Löståg, *sjöv.*, ett tåg, som icke för tillfället nyttjas och som icke är på något sätt fastgjordt. Ett dylikt kortare tåg kallas l ö s ä n d a. L. H.*

Löständer, A r t i f i c i e l l a t ä n d e r l. K o n s t g j o r d a t ä n d e r användas i st. f. förlorade naturliga tänder. De konstgjorda tänderna äro till lika mycket för nyttan som för utseendet.

nog därmed att matsmältningen och uttalet
na genom dem, utan mången gång utöfva de
görande inflytande på bröstorganen, särskildt
gorna, där dessa på ett eller annat sätt äro an-
pna. I flera lungsjukdomar t. ex. är det all-
les nödvändigt, att lungorna skyddas för inflyt-
ade af den luft, som under kallare årstider ut-
rar en skadlig inverkan på dessa organ. Hos
rsoner, som lida af dylika sjukdomar och hvil-
s tänder af en eller annan orsak gått under,
ndras detta i betydlig mån därigenom, att lös-
nder anläggas. — Föreställningen om löständer
i allmänhet förenad med en viss fasa, och
nna torde härleda sig från den tid, då det verk-
en var förenadt med mindre eller större, ja
ngen gång rätt betydligt besvär att bära dem.
tta är numera, sedan tandläkarkonsten på de
sta 30 à 40 åren gått så betydligt framåt, i ej
nga mån afhjälpt. Fall kunna väl ges, där,
l följd af munnens egen beskaffenhet, känslighe-
n hos den, som bär löständer, är stor, och några
ndra förhållanden göra det svårt och t. o. m.
gon gång omöjligt att fördraga dem, men dessa
ll äro undantag.

Löständer tillverkades fordom för hand af elfen-
n, hvalrossbetar o. d., men åstadkommas nu-
era fabriksmässigt och i stor skala af en massa,
m hufvudsakligen innehåller kisel, samt benäm-
s *porslins-* eller *emaljtänder*. De anbringas i
unnen på flera sätt, allteftersom omständighe-
rna i de olika fallen tillåta. Sålunda kunna de
stas medelst ett stift (*pivot*) i roten eller med
ädrar och hakar kring närliggande, naturliga
änder eller medelst sugning (vidhäftning l. ad-
esion) till gommen därigenom, att de anbringas
å en gomplåt, som lufttätt sluter (adhererar) till
en naturliga gommen (s. k. *sugplåtar*); vidare
öras numera s. k. *bryggarbeten*, där artificiella
änder på det ena eller andra sättet fästas vid
mstaka, kvarsittande, naturliga tänder eller rötter,
åledes utan gomplåt. Sådana artificiella tänder
unna här också göras af metall (helst guld) och
ill kronan formade efter motsvarande förlorade eller
ner eller mindre förstörda tänder. Slutligen kunna,
är samtliga naturliga tänder äro borta, fullständiga
. k. *tandgarnityr* anbringas medelst spiralfjädrar
s. k. resårer) mellan öfver- och underkäkens tän-
ler. Här kvarhållas de konstgjorda plåtarna i sitt
äge hufvudsakligen genom spänningen hos dessa
piraler, ehuru understundom adhesionen äfven här,
ör den öfre gomplåten, gör sitt till. Alla dessa
lika sätt för fästande af löständer ha hvart för sig
lika användning vid olika tillfällen samt hvart
ch ett sina fördelar och olägenheter. Vid alla
måste man noga tillse, att munnen förut tillbörligt
prepareras. Det bekvämaste sättet är utan tvifvel
tifttanden, där den kan användas, men detta är
nera sällan. Den kan egentligen brukas endast
st. f. tänder med en enda rot och företrädesvis
ör framtänderna. Men ett villkor härvid är, att
ötterna äro friska och sålunda starka nog att
unna uppbära stiftet. Stifttänderna användas så-
unda rättast då, när en eller annan tandkrona
genom yttre våld blifvit krossad och roten ej
genom ”röta” eller annan sjukdom är förstörd.
sådant fall kan stifttanden appliceras med största
tsikt att kunna kvarsitta flera år (ända till 12—15 och stundom längre). Sedan den en gång blifvit insatt, har patienten af densamma knappt det ringaste besvär, så att han snart glömmer alldeles bort, att han bär den. Den behöfver nämligen ej uttagas och rengöras, såsom förhållandet är med andra artificiella tänder, utan skötes som de naturliga tänderna. De öfriga sätten för anbringande af löständer ha alla det gemensamt, att tänderna fordra en ytterst noggrann omvårdnad och skötsel för undvikande af de obehag, som äro förknippade med dem. Iakttages däremot denna vård, försvinna snart obehagen af sig själfva, och man vänjer sig i allmänhet ganska lätt vid tänderna. Sugplåtarna äro i de flesta fall att föredraga framför sådana, som fästas medelst fjädrar, ty dessa senare åstadkomma merendels på kvarsittande naturliga tänder slitningar, som leda till dessa tänders undergång. Sugplåten fästes i munnen därigenom, att plåten, som passar fullkomligt lufttätt in i den naturliga gommens alla böjningar och fällor, utränger all luft emellan sig och gommen och därigenom suges (adhererar) till denna. En väl gjord sugplåt till en mun, som lämpar sig därför, sitter i de flesta fall så fast och stadigt, att det behöfves en viss kraft att taga den bort. Någon gång kan t. o. m. hända, att den till en början så våldsamt adhererar till gommen, att denna inflammeras samt blåsor och sårnader där uppkomma. Vid sådana tillfällen måste man iaktta försiktighet till en början vid plåtens användande, så att ej framtida men för gommen uppkommer. Skillnaden emellan plåtar, som fästas med hakar, och adhesionsplåtar är den att, ehuru de förra visserligen någon gång äfven sugas fast, de dock merendels äro så små, att själfva sugytan blir liten, hvadan de alltså kvarhållas af fjädrarna, då sugplåten däremot sitter uteslutande genom adhesionen. F. ö. måste afseende här mycket fästas vid den naturliga gommens egen beskaffenhet hos olika personer, dess större eller mindre hårdhet, som gör den olika mottaglig för det ena eller andra slaget af gomplåtar. Adhesionsplåtarna äro oftast större än fjäderplåtarna, enär man måste beräkna en ganska stor sugyta för deras kvarstannande, och de bli äfven till följd häraf till en början mer besvärliga. Plåtarna göras af olika ämnen, men kanske användas mest sådana af vulkaniserad kautschuk. Dessa äro nämligen betydligt lättare än de af metall (merendels platina eller guld) och ha i det hänseendet företräde framför de på senare tider af celluloid förfärdigade, att de äro lukt- och smakfria. Celluloidplåtarna ha däremot en egendomlig och ibland obehaglig lukt och smak af kamfer (som ingår i massan), liksom de äfven något ändra sin ursprungliga form efter olika värmegrader i munnen och därigenom kunna rubbas i sitt läge. Metallplåtarna göras visserligen tunnare och äro därigenom behagligare för munnen, men de äro i stället tyngre än de öfriga. De hela ”garnityren” med spiraler eller s. k. resårer äro svårast att sköta och besvärligast att bära. De fordra nämligen den yttersta omsorg vid renhållningen, ty de erbjuda genom själfva resårerna ypperliga kloaker för saliv, slem och matrester m. m., som passera munnen samt där kvarstanna och undergå förruttnelse. Spiralfjädrarna förorsaka dessutom vid munnens rörelser ofta ett tryck

mot tandkött och kinder, hvilket kan i dessa mjuka partier leda till verkliga sjukdomar. Äfven dessa plåtar kunna göras af olika ämnen, men förfärdigas merendels af kautschuk för under- och af metall för öfverkäkens tänder. De kunna äfven hvar för sig göras af kombinerad metall och kautschuk.

Vid anläggandet af en tandplåt må man, som nämndt, ej föreställa sig, att munnen genast kan fördraga denna, att tuggningen genast kan försiggå och att uttalet på normalt sätt genast kan åvägabringas. Någon svårighet, understundom äfven en större sådan, finnes nästan alltid. Huru liten plåten än är, dröjer alltid någon tid, innan munnen vänjer sig vid densamma. Gommens olika form, patientens större eller mindre tålighet, således lynnet och nervsystemets beskaffenhet jämte flera andra omständigheter inverka i olika grad härpå, så att den tid, som åtgår, innan man hunnit vänja sig, är mycket olika för olika personer. — Hvad vården af löständerna beträffar, gäller den regel, att ju oftare den tillgodoses, dess bättre, dock ej så, att man behöfver gå till någon öfverdrift. Sitter plåten väl, behöfver man ej uttaga och skölja densamma mer än morgon och afton. Är den af en eller annan orsak mindre fast, liksom i allmänhet där den är liten, bör den ej öfver natten kvarstanna i munnen. Den skulle nämligen lätt kunna nedkomma i halsen. Bristande tillsyn och renhållning af löständerna kunna för munnen själf och kvarsittande naturliga tänder bli högst menliga, oafsedt den skadliga inverkan, som kvarstannande slem och matrester ha på den föda, som måste passera munnen för att i friskt tillstånd tillföras magsäcken och tarmkanalen. Ugn.

Lösväska, *postv.*, en af korrespondent anskaffad och underhållen, med låsanordning och, där så erfordras, skylt försedd stark läderväska, afsedd för befordran af egarens post till och från viss närbelägen postanstalt. Önskan att utväxla lösväska skall anmälas hos postanstaltens föreståndare. Flera korrespondenter eller en hel socken få förena sig om en enda lösväska. I regel har egaren att fortskaffa väskan genom eget bud. Emellertid kan den äfven få befordras med allmänna posten, dock icke i postkupé utan särskildt meddeladt tillstånd. Den kan ock, då aftal därom träffats, försändas med bantåg utan postkupé eller med ångfartyg. För utväxlande af lösväska, som med landsvägspost fortskaffas, får posten icke uppehållas eller från allmänna postvägen afvika, utan så snart postiljon eller postförare genom hornsignal tillkännagifvit sin ankomst, har väskegaren att oförd röjligen ombesörja aflämnandet eller afhämtandet. — Lösväskan eller, som den (mindre riktigt) på landsbygden merendels kallas, ”postväskan” var redan under postverkets äldre tider i bruk. I ett k. br. till Kanslikollegium 18 sept. 1688 föreskrifves, ”at then, som wil hafva några bref til sig på landet, han måste göra aftahl med närmaste städers post-contoir, at the läggia the brefwen uti een bijwäska, at uttagas i then postgården, som til then orten närmast är dijt brefwet skall beställas, ifrån hvilken postgård han och sielf måst låta thet afhemta, eller handla med postbonden därom”. Länge utgjorde bestämmandet af ersättningsbeloppet åt postförvaltaren för besväret med lösväskan en privatsak mellan denne och väskegaren. Genom k. br. 25 febr. 1832 föreskrefs emellertid, att godtgörelsen skulle utgöra minst 4 och högst 12 rdr banko om året. Numera skall för utväxling af lösväska utgå expeditionsafgift med 1 kr. 50 öre i kvartalet, då väskan afsändes från postanstalten högst 4 gånger i veckan, och med 3 kr. i kvartalet, då den afsändes oftare; myndigheter m. fl., som tillerkänts tjänstebrefsrätt, äro dock från dylik afgift befriade. Egare af lösväska, som fortskaffas med landsvägspost, hvilken regelbundet ledsagas af postiljon, har intill senaste tid varit förpliktad att jämväl till denne erlägga en afgift af högst 3 kr. om året. Denna bestämmelse upphörde med 1909. S. å. omfattade utväxlingen af lösväskor vid rikets samtliga postanstalter ett antal af 4,104 st. R. L—n.

Lösända, *sjöv.* Se Löståg.

Lösöreköp, *jur.*, en beteckning, som i äldre tider någon gång nyttjades i st. f. köp af lösören, men som efter hand kommit att utmärka ett särskildt slag däraf, nämligen en sådan handel, vid hvilken köparen låter säljaren få bli i besittning af lösörena. — Då enligt 1734 års lag regelrätt ingen kunde ega panträtt i lös egendom utan att ha den i sin besittning, tjänade aftalet till ett lagens kringgående. Borgenären uppträdde därvid som köpare och gäldenären som säljare. Köpeskillingen utgjorde försträckningssumman. Den försålda egendomen, hvilken tillsvidare förblef i säljarens hand, skulle vara borgenären till pantsäkerhet samt således af honom icke tagas i anspråk, förrän det visat sig, att gäldenären icke kunde återbetala det försträckta beloppet. Var han åter i stånd därtill, egde en återförsäljning eller en återgång af köpet rum. Ränta kunde borgenären då bekomma genom köpeskillingens höjande. Vanligare var dock, att gäldenären vid den första skenbara försäljningen tillfredsställde borgenärens anspråk på ränta i form af en hyresafgift för rätten till det fortsatta begagnandet af godset. — Då dessa aftal icke helt enkelt voro beräknade på att göra en gäldenärs egendom oåtkomlig för samtliga hans borgenärer, satte de för hvarje fall gäldenären i tillfälle att utan egen olägenhet gynna en af dem på de öfriges bekostnad. Enär lagskipningen icke visade sig i stånd att stäfja det missbruk, som sålunda bedrefs, grep omsider lagstiftningen in. — I ämnet ha två förordningar utfärdats, den första 9 maj 1835 och den andra, som ersatte den föregående, 20 nov. 1845. Denna senare förordning gäller fortfarande, men har dock underkastats ändringar genom lag 14 juni 1907. Redan enligt 1835 års förordn. skulle köparen för bevarande af sin vid lösöreköpet förvärfvade rätt sörja för, att aftalet under iakttagande af vissa föreskrifna former skriftligen upprättades samt därefter inom viss tid offentliggjordes och inprotokollerades. I 1845 års förordn., som ytterligare skärpt föreskrifterna i nämnda afseenden, ha därjämte intagits bestämmelser om, hvad borgenär, som sökt utmätning hos en sin gäldenär, eger att företaga för det fall, att utmätningens verkställande bestrides på grund af lösöreköp, hvarigenom gäldenären till annan man försålt i boet befintlig egendom. Med afseende å den rättegång, till hvars anhängiggörande borgenären för detta fall bl. a. hänvisas, har det förordnats, att domstolen, trots iakttagandet

i stadgandena om förfarande vid och med lösöreköp, eger att efter omständigheterna pröfva afhandlingens giltighet. Vederbörande fordringsägare har ock rätt att affordra den, som enligt afhandlingen är köpare, ed om dess öfverensstämmelse med de verkliga sakförhållandena. Lösöreköp gälla alltså icke, då de afslöjas såsom förtäckta pantförskrifningar. Enligt såväl 1835 som 1845 års förordningar spelade lösöreköp allenast en roll såsom utmätning hos säljaren, hvaremot 1907 års lag därtill fogat en hans konkurs och fränkänt det rättslig betydelse, så snart utmätning eller konkurs inträffat inom 30 dagar, efter det att köpet ingafs till myndighet för den förfarandet afslutande protokolleringen. Alltjämt sakna åter bestämmelserna om lösöreköp tillämplighet, där det sålda, fastän lös egendom, ej kan tagas i besittning eller följ icke är lösöre i inskränkt mening. För hvarje fall är här köparen i sin säkerhet mot säljarens borgenärer icke beroende af att ha iakttagit, hvad som stadgats om lösöreköp. Såsom exempel må nämnas byggnad å annans mark, gröda samt arrres- och arrenderätt. Emellertid bereder såsunda för visst slags lös egendom köpet i och för sig fullt rättsskydd mot säljarens utmätningssökande borgenärer och är sålunda mera verksamt, än som händelsen är vid ej mindre lösören i inskränkt mening än äfven fast egendom; se Utsökningslagen § 82. Jfr Hypotek och Lösören. A. W.

Lösören (fsv. *lösörar*, af *lös*, lös, rörlig, och *öre*, pl. *örar*, penning, värde) är en redan i våra äldsta landskapslagar brukad beteckning för sådana värdeting, som icke bestå i fastighet. I denna bemärkelse förekommer ordet, omväxlande med lös egendom, ännu i det moderna lagspråket. Grunden för ifrågavarande indelning, hvilken f. ö. har sin motsvarighet i den romerska rättens åtskillnad mellan *res mobiles* och *r. immobiles*, framgår af själfva beteckningarna. Som fast egendom betraktas allt det, som icke utan skada kan förflyttas från en ort till annan, d. v. s. själfva marken och hvad som af naturen eller människohand på ett beståndande sätt därmed förenats. Det öfriga är lös egendom. — Såsom häraf synes, har indelningen skett med afseende på s. k. kroppsliga saker, eller ting, som med känseln kunna uppfattas. Uttrycket ”lösören” afser dock egentligen icke sådana ting, som allenast till sin myckenhet äro bestämda, utan endast individuella saker och närmast husgeråd, möbler o. d. i egentlig mening flyttbart gods. Så ha i gällande utsökningslag lösören uttryckligen blifvit ställda i motsats till bl. a. penningar, och i den äldre rättens föreskrifter om den ordning, hvari utmätning må ske, uppräknas jämte lösören icke blott jord, utan äfven få, korn, hö och hus. Här äro således lösören fattade i en mera inskränkt bemärkelse än hvad som enligt den förut angifna utgångspunkten för indelningens uppställande egentligen synes ha bort ske. Vanligen är dock förhållandet omvändt. Detta beror då därpå, att termerna ”fast egendom” och ”lösören” användas till att uppdela icke längre kroppsliga saker, utan alla de rättigheter, som äro af förmögenhetsrättslig beskaffenhet. Härvid räknas nämligen väl eganderätt till fastighet, men endast undantagsvis ännu annan rätt därtill såsom fast egendom. Det stora flertalet dylika rättigheter, t. ex. panträtt och nyttjanderätt, faller jämte rättigheter till lösa saker under begreppet lös egendom eller lösören. Hit föras dessutom alla de rättigheter, som till sitt föremål icke ha kroppsliga ting, såsom patenträtt, litterär eganderätt, fordringsrätt etc. Ifrågavarande åtskillnad mellan fast egendom och lösören har fordom spelat en stor roll i juridiskt hänseende och gör så delvis än i dag. Så är särskildt fallet i fråga om giftorätt, morgongåfva, arfskifte, afhändelse, utmätning och vinnande af sakrättsligt skydd. Se vidare Lösöreköp. A. W.

Löt. Se Fordon.

Löt. 1. Socken i Kalmar län, Runstens och Slättbo härad. 3,250 har. 718 inv. (1911), hvaraf 667 i det förra och 51 i det senare häradet. L. bildar med Alböke ett pastorat i Kalmar stift, Ölands norra kontrakt. — 2. Socken i Uppsala län, Trögds härad. 2,198 har. 619 inv. (1911). Annex till Hacksta, Uppsala stift, Trögds kontrakt. — 3. F. d. socken i Östergötlands län, sedan 1887 kallad Borg (se d. o.).

Löts skans, vid Löts hamn på Ölands östra kust, anlades af Kagg 1643, men lämnades efter krigets slut att förfalla. L. W:son M.

Lö'tzen (Loetzen), kretsstad i preussiska reg.-omr. Allenstein (Ost-Preussen), vid Löwentinsjön och kanalen mellan denna sjö och Mauersee. 6,551 inv. (1905). Gymnasium. Kvarnar och sågverk, järnindustri, spannmålshandel. J. F. N.

Lövaas [-ås], Johan, norsk skådespelare, f. 31 okt. 1870 i Kristiania, debuterade vid Bergens nationalscen 1892, men har sedan 1893 verkat i sin födelsestad, 1893—99 vid Kristiania teater och vid Nationaltheatret efter dess upprättande 1899. L. har en djärf och robust, till ursprung och anläggning specifikt östländsk humor. Hans styrka ligger i den bredt realistiska framställningen af typer ur hvardagslifvet och det småborgerliga, hvilka han återger med gemytlig, ofta lindrigt sentimental trovärdighet. Bland L:s bästa roller äro bryggaren *Jakobsen* i ”En fallit”, gamle *Monsen* och *Bastian Monsen* i ”De unges forbund”, gamle *Ekdal* i ”Vildanden”, *Nymo* i H. Aanruds ”Storken” och ”Höit til hest” samt *Falstaff*. K. V. H.

Löve, Den norske (”det norska lejonet”), norsk orden. Se Ordnar.

Löwe, G. och Fr. Se Löwen.

Löwe. 1. Johann Daniel Ludwig L., tysk skådespelare, f. 1795 i Rinteln, d. 1871 i Wien, var den mest framstående ättlingen af en begåfvad, talrik skådespelarsläkt. Han tillhörde Burgteatern i Wien alltifrån 1826 (från 1838 därjämte som regissör) samt utmärkte sig som *Fiesco*, *Egmont*, *Macbeth*, *Othello* o. a. tragiska roller genom djupt poetiskt grepp på karaktären äfvensom i lustspel genom otvungenhet och humor. — 2. Johanna Sophie L., den föregående brorsdotter, tysk sopransångerska, f. 1815 i Oldenburg, d. 1866 i Budapest, tillegnade sig i Wien den italienska sångmetoden och fästes 1837 vid hofoperan i Berlin, hvarjämte hon gaf gästspel i London, Paris och Italien. Hon glänste i synnerhet som *Norma*, *Donna Anna* i ”Don Juan” och *Adina* i ”Kärleksdrycken”. Till följd af sitt gif-

termål, 1848, med furst F. v. Liechtenstein lämnade hon scenen. — 3. Franz Ludwig Feodor L., den föregående broder, tysk skådespelare och skald, f. 1816 i Kassel, d. 1890 i Stuttgart, var från 1841 anställd vid hofteatern i Stuttgart (tillika som regissör). Hans spel i *Faust*, *Tasso*, *Hamlet*, *Karl Moor* m. fl. roller beundrades mycket. Genom flera diktsamlingar gjorde han sig känd jämväl som lyriker.

Löwe, Johann Karl Gottfried, tysk tonsättare, f. 30 nov. 1796 i Löbejün nära Halle, d. 20 april 1869 i Kiel, erhöll redan som gymnasist grundlig musikundervisning af Türk och utmärkte sig högeligen som korsångare i Kiel. Han egnade sig i Halle åt teologien, men fortsatte äfven sina musikaliska arbeten och blef snart fördelaktigt känd genom sina ballader. 1820—66 var han gymnasiemusiklärare och kantor vid Jakobskyrkan i Stettin, från 1821 tillika stadsmusikdirektor där. 1832 blef han hedersdoktor vid universitetet i Greifswald.

Själf god sångare med ovanligt omfångsrik röst, föredrog han på ett oöfverträffadt sätt sina ballader. L:s samtliga offentliggjorda verk uppgå till 145, bland dem flera instrumentala. Tyngdpunkten af hans betydelse ligger dock i hans sångverk, särskildt i hans ballader för en röst med piano, i hvilka han genom fasthållande af ett melodiskt grundmotiv, som tematiskt ombildas alltefter situationernas växling, åvägabringar enhet i stämningen och i den musikaliska gestaltningen. Han vardt sålunda en föregångare till Rich. Wagner i afseende på konstnärligt användande af ”ledmotiv”. L. förfogar öfver en frisk och populär, men visserligen föga originell melodik jämte styrka i det dramatiska uttrycket och fantasirikt behag i skildringar af naturväsen o. d. Han skrifver i hög grad sångbart och med vårdad, ganska fint arbetad pianosats. Bland mängden af hans ballader må framhållas *Edward*, *Erlkönig*, *Der fischer*, den ovanligt verkningsfulla och medryckande *Archibald Douglas*, *Der nöck*, *Herr Oluf*, *Prinz Eugen*, *Friedericus rex*, *Die nächtliche heerschau*, *Tom der reimer* och *Der blumen rache*. L. kallas af tyskarna vanligen ”oöfverträffad” såsom balladkompositör, ett omdöme, hvilket visserligen kan blott fällas af den, som är obekant med August Södermans ballader. Af hans fem operor gafs blott en, *Die drei wünsche* (1834). Vidare komponerade L. sånglegender, en mängd visor, romanser och andliga sånger, goda sångkvartetter, åtskilliga kantater samt 18 oratorier, i hvilka senare han sträfvade efter att förena folklighet med kyrkligt sträng sats. De bästa af dem äro *Die zerstörung Jerusalems* (1829) och *Die festzeiten* (1825—36); sinnrika episoder förekomma i *Die siebenschläfer* (1835) samt *Johann Huss* (1842), och intressanta smärre oratorier äro *Die apostel von Philippi* och *Die eherne schlange*, bägge för manskör a cappella. — L. egde en omfattande bildning och ädel karaktär. Hans självbiografi utgafs 1870, hans samlade sånger för en röst i 17 bd 1899—1904. Statyer öfver honom ha rests i Löbejün (1896), Kiel (s. å., af Schaper) och Stettin (1897). Ett Löwe-sällskap stiftades i Berlin 1882. Monografier öfver honom skrefvos af Runze (1884, 1888, 1894, 1905), Wellmer (1886), Wossidlo (1894), Niggli (1897) och Bulthaupt (1898). E. F—t.

Löwe, Wilhelm, tysk politiker, f. 1814 i Olvenstedt nära Magdeburg, d. 1886 i Meran, mest känd under namnet Löwe-Kalbe, var praktiserande läkare i Kalbe an der Saale, då han 1848 valdes till medlem af Frankfurtparlamentet. Han slöt sig där till den demokratiska vänstern samt valdes till vicepresident och blef senare, efter flyttningen till Stuttgart, församlingens president. För detta deltagande i de politiska rörelserna dömdes han till tukthusstraff för lifstiden, men hade då redan begifvit sig till Schweiz. Efter att som läkare ha vistats dels där, dels i Paris, London och New York, återvände han till Tyskland efter amnestien 1861, invaldes 1863 i preussiska deputeradekammaren, hvars vicepresident han var 1871—75, och tillhörde 1867—81 tyska riksdagen. Där slöt han sig först till ”fortschrittspartiet”, men bildade 1874 en egen, nationalliberalerna närstående grupp, hvilken gynnade Bismarcks skyddspolitik. Till följd däraf angreps L. häftigt af sina forna partivänner, och de lyckades 1881, med de ultramontanes hjälp, förhindra hans återval.

Löwegren. 1. Fredrik Georg August L., trädgårdsman, f. 22 aug. 1833 i Lund, praktiserade i olika trädgårdar inom och utom Sverige (bl. a. på en ledande plats i den på sin tid högst framstående trädgården vid Herrenhausen i Hannover) och är sedan 1859 anställd som trädgårdsföreståndare vid Göteborgs trädgårdsförening. Det är L:s förtjänst, att denna förenings trädgård icke blott utgör en af Göteborgs sevärdheter, utan äfven blifvit den i sitt slag förnämsta i Sverige, i synnerhet genom de stora och välskötta växthusen (se bild å pl. III till art. Göteborg) med de högst värdefulla samlingar af palmer, orkidéer och ormbunkar, som L. hopbragt. Också är L. Sveriges förnämste fackman och kännare beträffande sistnämnda växter och deras odling. Utom många uppsatser i trädgårdstidskrifter har L. författat h. 6 (1876) och större delen af h. 7 (1883) i den af honom jämte E. Lindgren och A. Pihl 1872—84 utgifna *Handbok i svenska trädgårdsskötseln*. L. är led. af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1881).

2. Mikaël Kolmodin L., den föregåendes broder, ögonläkare, f. 5 febr. 1836 i Lund, blef student där 1856, med. kandidat 1861 och licentiat 1864 samt promoverades till med. doktor vid Lunds universitets jubelfest 1868. Han förordnades 1867 till docent i kirurgi och oftalmologi vid nämnda högskola, blef s. å. adjunkt i kirurgi och obstetrik samt var 1883—1904 e. o. professor i oftalmiatrik. Han har utgifvit bl. a. *Om myopi* (i Lunds universitets årsskrift 1867), *Om refractionstillstånden hos ögat och bestämmandet af glasögon* (1870; 2:a öfversedda och delvis omarb. uppl. 1881), *Om ögonsjukdomarne och deras behandling* (1891; 2:a uppl. 1900) samt öfversatt ”De Hippo-

ratiska skrifterna" (2 bd, 1909—10), för hvilket ubete L. af Vet. akad. erhöll Letterstedtska öfver-ttningspriset. 1. C. G. D. 2. (R. T—dt.)

Löweit, *miner.*, tetragonalt, hvit- eller gul-ktigt, vattenhaltigt dubbelsalt af sammansättnin-n $2\,Na_2SO_4$, $2\,MgSO_4$, $5\,H_2O$; finnes vid Ischl llsammans med anhydrit. A. Hng.

Löwe-Kalbe. Se Löwe, W.

Löwen, tyska namnet på staden Louvain e d. o.).

Löwen, svensk adlig släkt, härstammande från stland, blef naturaliserad i Sverige med bröderna erhard och Fredrik Löwe. Den se-nre, d. som landtråd i Estland, var en tapper kri-nare på Trettioåriga krigets tid och under Karl X ustafs dagar, då han med en ringa styrka slog 0,000 ryssar och s. å., 1657, blef generallöjtnant. arnen kallade sig von Löwen. En af Fredriks nsöner, Otto Vilhelm v. L. (f. 1659, d. 712), hvilken 1698 blef öfverste för Upplands egemente och som lär ha varit den förste, som atte foten i land vid Karl XII:s landstigning å jällland (1700), utnämndes 1705 till landshöfding Västerbotten och Lappmarken. Af hans söner, vilka kallade sig Löwen, blefvo Axel (se . 2) friherre 1731 och grefve 1751 samt Johan f. 1697, president 1755—65 i Kammarrevisionen ch 1765—72 i Statskontoret, d. 1775) och Fa-ian (se L. 3) friherrar, den förre — hvars ätt tgick med honom själf — 1751, den senare 1766. Adliga ätten är utgången. Den grefliga ätten och den nu lefvande friherrliga (hvars hufvudman skall ära namnet Trolle-Löwen) inneha flera üdeikommissegendomar i Södermanland. Släkten mmatrikulerades 1746 på estländska riddarhuset, men är numera utslocknad i Estland.

1. Karl Henrik von L., sjömilitär, bro-der till Otto Vilhelm von L. (se ofvan), f. 22 maj 1666, d. 7 dec. 1741 i Karlskrona, kom i sjötjänst 1680 och befordrades efter hand till schoutbynacht (1709), viceamiral (1715) och ami-ral (1719). Han blef 1738 president i Amiralitets-kollegiet. L. hade 11 juli 1715 under en träffning med den danska flottan Karl XII ombord å sitt skepp, "Öland".

2. Axel L., grefve, den föregåendes brorson, fortifikationsofficer, riksråd, f. 1 nov. 1686, d. 25 juli 1772 i Stralsund, volontär vid fortifikationen 1702, vann sin hufvudsakliga militära utbildning i utlandet och blef 1712 svensk generalkvarter-mästarlöjtnant i de tyska provinserna, utmärkte sig s. å. vid försvaret af Stade, men blef under det-samma tillfångatagen af danskarna. 1713 lyckades han undkomma och smög sig nattetid genom de sachsiska posteringarna fram till Stralsund (juli 1713). 1714 satte han Wismar i defension, deltog 1715 i Stralsunds försvar och befäste Rudön, invid nämnda stad. Han utnämndes s. å. till öfverste och generalkvartermästare. 1716 deltog han i fält-tåget i Norge och föll vid Ringerikes prästgård ännu en gång i dansk fångenskap. Utväxlad 1719, blef han s. å. generalmajor och direktör af forti-fikationen och uppgjorde som sådan plan till åt-skilliga befästningar, bl. a. vid Oxdjupet (se Fredriksborg). 1731 blef han friherre. Hans 2:a giftermål (1735), med en dotter till Ar-vid Horn, ansågs allmänt vara bidragande orsak till hans vidare fortkomst. Han utnämndes 1737 till befälhafvande general i Finland och föreslog i denna egenskap i sekreta utskottet vid 1738—39 års riksdag iståndsättande af de påbörjade, föga lämpliga fästningsverken vid Villmanstrand och Fredrikshamn, men var också den förste, som väckte tanken på anläggandet af en befäst hamn vid Helsingfors. Vid samma riksdag användes han af hattpartiet till att öfvertala sin svärfader Horn att inlämna ansökan om afsked från kanslipre-sidentsbefattningen. För sin medverkan lär L. ha fått löfte om en plats i rådet, hvilken han också erhöll vid de nya rådsutnämningarna 1739, då han lämnade chefskapet öfver fortifikationen. 1743 sändes L. jämte riksrådet E. Wrangel att affordra Adolf Fredrik hans tronföljarförsäkran samt beledsaga honom till Sverige. L. ansågs för en slug och fin man. Ehuru vald af hattpartiet, intog han i rådet en ganska självständig hållning och röstade ofta mot partiet. Delvis för att af-lägsna honom ur regeringen gjorde rådet honom 1748 efter Meijerfeldts afgång till generalguvernör öfver Pommern. Han kvarstod i detta ämbete samt som kansler öfver Greifswalds universitet till 1766. — Sedan 1746 var L. led. af Vet. akad. och hade 1751 erhållit greflig värdighet. En dottersons son till L. var den franske teaterförfattaren A. de Leuven (se denne).

3. Fabian L., friherre, den föregåendes bro-der, militär, politisk partiman, f. 30 sept. 1699 i Stockholm, d. 19 dec. 1773, blef 1737 öfverste i holländsk tjänst och 1762 svensk generalmajor. L. framträdde fr. o. m. 1742 års riksdag som en af mössornas främsta män. Vid riksdagen 1746 —47 var han medlem af partikonseljen och en af utdelarna af ryska och engelska penningar. 1762 tog han vid riksdagen initiativet till adelns, präste-och bondeståndens beslut att anmoda sekreta ut-skottet om att sörja för en snar fred med Preussen eller ett kraftigare fortsättande af kriget i Pom-mern. Han blottade tillika den egenmäktighet, hvarmed hattpartiet, under efterlåtenhet från bankofullmäktiges sida, försänkt riket i gäld för krigets skull, och han lyckades få sitt yrkande på undersökning bifallet. Vid samma riksdag vann han en plats bland bankofullmäktige och verkade ifrigt för beviljandet af koncession åt det nya Ostindiska kompani, som 1766 aflöste det gamla och i hvilket L. själf blef direktör. Då vid 1766 års riksdag den öfvervägande stämningen var för samtliga bankofullmäktiges aflägsnande, begärde L. slutligen — till utseendet frivilligt — afsked från sin befattning som fullmäktig i banken. S. å. blef han friherre. 2. (L. S. L. W:son M.) 3. (L. S.)

Lövenbalk, dansk adlig ätt, som enl. sägnen lär härstamma från en oäkta son till Kristofer II och en adelsdam af ätten Lunge. — Mogens L. till Tjele, d. 1536, hade 1525 från Skottland hem-fört adelsdamen Genete Cragengelt (d. 1567); men fienderna vägrade erkänna hans barns arfsrätt, ehuru äktenskapets giltighet ådagalades 1554. Först 1571 åvägabragtes genom Fredrik II:s med-ling en förlikning mellan sonen Knud L. och fränderna, och hans äkta börd erkändes (stoff till H. F. Ewalds roman "Den skotske qvinde paa Tjele"). Ätten utgick med Knud L. Ty till ätten L. hörde säkerligen ej, såsom förr uppgifvits,

Thöger Jensen (d. 1538), Hans Tausens medhjälpare vid reformationens genomförande i Viborg, och hans son Peder Thögersen (f. 1532, d. 1594), biskop i Viborg (sedan 1571). E. Ebg.

Löwenberg, kretsstad i preussiska reg.-omr. Liegnitz (Schlesien), vid Bober. 5,682 inv. (1905). Realskola och lärarinneseminarium. J. F. N.

Lövenborg, danskt baroni på Själland, Holbæks amt, består af hufvudgodsen Lövenborg och Vognstrup samt två afvelsgårdar, tills. 1,150 har, samt 515 har skog och ett fideikommisskapital å 1,650,000 kr. Godset L., beläget 7,5 km. v. om Holbæk, hette fordom *Ellinge* och tillhörde under medeltiden Roskilde biskopsstol. Vid reformationen indrogs det till kronan och såldes 1547 till Hans Barnekov, som gaf det namnet *Birkholm*. 1739 köptes det af en rik norsk järnverksegare, Herman Leopoldus (f. 1677, d. 1750, af tysk släkt), som s. å. adlades under namnet Lövenskiold. Hans son konferensrådet Severin Lövenskiold förvärfvade sig ytterligare godset Vognstrup och upprättade 1773 baroniet L., som sedan 1877 innehas af stiftarens sinnessjuke ättling, baron K. H. Lövenskiold (f.

Lövenborgs slott.

1836). Hufvudgården L. (se fig.) är ett bland de största och vackraste gamla herresätena i Danmark med en präktig trädgård. E. Ebg.

Lö'wenburg, tysk namnform på staden Lemberg (se d. o.).

Lövendal. 1. Valdemar L., friherre, dansk krigare, f. 25 sept. 1660 i ett hemligt äktenskap emellan U. F. Gyldenlöve (konung Fredrik III:s oäkta son) och Sofie Urne (dotter af riksmarsken Jörgen Urne), d. 24 juni 1740, upptogs 1682 till friherre. Han gick tidigt i främmande krigstjänst och var 1683 i Wien under belägringen. 1700 var han befälhafvare på Fyn, och 1705 besatte han stiftet Lybeck, blef därefter sachsiskt geheimeråd och kammarpresident samt medverkade 1709 till afslutandet af förbundet emellan Danmark och Sachsen mot Sverige. Därefter återvände L. till fäderneslandet, blef 1710 general och ståthållare i Norge samt ledde 1711 infallet i Bohus län och

gaf Tordenskjold hans första chefskommando, på fregatten "Lövendals galej", som L. själf låtit bygga. Redan 1712 tog L. afsked och begaf sig tillbaka till Sachsen, där han sedan var öfverhofmarskalk och statsminister.

2. Ulrik Frederik Valdemar L., den föregående son, grefve, krigare, f. 6 april 1700, d. 27 maj 1755, vann stort rykte för tapperhet, fältherreskicklighet och grundliga militära kunskaper. Redan 1714 blef han kapten i Polen och gjorde därefter frivillig tjänst i danska hären i kriget mot Sverige, drog 1716 till Ungern och utmärkte sig mot turkarna vid Temesvárs och Belgrads belägringar, kämpade 1718—20 i kejserlig tjänst på Sicilien samt i kriget mot Spanien. Därefter vände han tillbaka till Sachsen och blef 1728 fältmarskalk. Efter August II:s död (1733) ledde L. med stor skicklighet Krakaus försvar, gjorde de följande åren fälttågen vid Rhen mot Frankrike, gick 1737 i rysk tjänst och kämpade mot turkarna vid Otjakov och Chotin. 1741 blef han upphöjd till tysk riksgrefve och deltog 1742 i fälttåget i Finland, men lämnade därefter Ryssland och utnämndes 1743 till fransk general. I denna egenskap utmärkte han sig under Österrikiska tronföljdskriget, dels i slaget vid Fontenoy (1745), dels genom att intaga åtskilliga fästningar i Nederländerna, särskildt Bergen op Zoom, samt upphöjdes 1747 till marskalk. L. var från ungdomsåren nära förbunden med sin släkting Morits af Sachsen, som han var mycket lik. Hans son François Xavier Josef L., f. 1742, d. 1808, blef 1786 dansk grefve af Danneskjold-Lövendal. Släkten utslocknade redan med dennes son Karl Valdemar (d. 1830). 1—2. E. Ebg.

Löweneck, Peter, fortifikationsofficer, f. 1679 i Halland, d. 1735 i Stockholm, blef volontär vid Fortifikationen 1700, deltog i descenten på Själland s. å., i öfvergången af Düna (1701) och i fästningsarbeten i Kurland samt avancerade därunder till löjtnant (1704). Som kapten deltog han i slaget vid Hälsingborg (1710) och började återuppbyggandet af Kristianstads fästningsverk. 1712 medföljde han Stenbock till Tyskland som generalstabskvartermästare, var med i slaget vid Gadebusch och försvaret af Tönning, vid hvars öfvergång han 1713 blef dansk krigsfånge. Han blef fri redan 1714, tjänstgjorde vid armén i Roslagen och 1718 som generaladjutant vid jämtländska armén under Armfelt; 1722—29 var han fortifikationskapten vid Lifgardet, hvarefter han placerades vid fortifikationskontoret. — L., som adlats 1719 (han hette förut Stockman), var skicklig fortifikationsofficer. Utom i Kurland och Kristianstad uppförde han fästningsverk vid Gäfle och Vaxholm. L. W:son M.

Löwenfeld [-fält], Raphael, tysk teaterledare, f. 1854 i Posen, d. 1910 i Berlin, egnade sig efter afslutade universitetsstudier åt skriftställarskap och lärarverksamhet (slaviska språk), tills han 1894 öppnade en folkteater i östra Berlin under namn af Schillertheater (i f. d. Wallnerteaterns lokal), där han till särdeles billiga pris bjöd småfolket på en förstklassig repertoar (Schiller o. a. klassiker samt Tolstoj, Ibsen, Hauptmann, Sudermann, Fulda, nyare franska dramer m. m.), framförd af goda skådespelarkrafter, och

d litterära upplysningar i gratisprogrammen. 02 upprättade han ännu en Schillerteater, i rra delen af Berlin (i f. d. Friedrich-Wilhelmdtisches theater), aflöst 1907 af Charlottenburgs hillerteater. L. gaf äfven litterär-musikaliska aréer och kammarmusikaftnar. Han utgaf tidriften "Die volksunterhaltung" (1898—1906), ref en biografi öfver L. Tolstoj (1892; 2:a uppl. 01) och utgaf dennes samlade arbeten i tysk versättning (1891 ff.).

Löwenhaupt. Se Lewenhaupt, sp. 294.

Löwenhjelm, svensk adlig släkt, härstammar från rmländske prästsonen Gudmund Nordberg 1656, d. 1739 som f. d. hofrättsråd i Göta hoftt), som var sonsons son af en till Sverige inflyttad vallon. Han adlades 1725 med namnet L. En hans söner, Karl Gustaf L. (se L. 1), blef 47 friherre och 1762 grefve. Den grefliga ätten dog 1861 på manssidan med Karl Axel L. se L. 3).

1. Karl Gustaf L. (före faderns adlande, 25, Nordberg; se ofvan), grefve, kanslipresident, f. 5 jan. 1701 på Ströms gård i Kila socken, Värmlands län, d. 7 mars 1768 i Stockholm, blef, efter akademiska studier i Uppsala (1717—19) och tjänstgöring inom Göta hofrätt, 1729 häradshöfding "på Dal" och erhöll 1738 transport till döv. Väster-Sysslets domsaga i Värmland. Från 1738 framträder han å riksdagarna som en af hattpartiets mera framstående män, verksam särskildt i statsdeputationen. Vid 1740—41 års riksdag var han led. af den krigslystna mindre sekreta deputationen och af det förstärkta "sekretissimum" samt utsågs till en af de tio deputerade, vilka, sedan man beslutit sig för krig mot Ryssland, fingo i uppdrag att jämte landtmarskalken (Ch. E. Lewenhaupt) på förhand bestämma fredsvillkoren. Det var L., som åt de deputerade uppsatte de tre öfvermodiga skrifvelser, hvilka förseglade lämnades till regeringen för att, allteftersom kriget artade sig, brytas och läggas till grund för fredsunderhandlingarna. Det härskande partiet underlät icke att utmärka och befordra en sådan vapendragare, så mycket mindre som L:s ovanliga ämbetsmannaduglighet gjorde honom synnerligt lämplig för högre värf. Han blef bankofullmäktig 1745—51), en revisionssekreterarsyssla tillskapades åt honom (1741), han insattes i lagkommissionen (1741—49), utnämndes 1747 till justitiekansler och friherre, erhöll s. å. den främsta platsen bland fullmäktige i det nyinrättade Järnkontoret (han var stor bruksegare i Värmland) samt utnämndes 1750 till president i Svea hofrätt och 1751 till riksråd. Han hade vid den tiden börjat i en och annan fråga skilja sig från hattpartiets ytterlighetsmän. I rådet förde han vid många tillfällen den formella saglighetens talan samt utvecklade stor ifver, då det gällde att till räddande af rikets ekonomiska

ställning inskränka, senare rent af förbjuda brännvinsbränningen samt hämma den tilltagande lyxen. (Den stränga öfverflödsförordningen af 4 nov. 1756 var ett verk af L. och riksrådet Karl Lagerberg.) Till rådspluralitetens beslut att indraga Sverige i krig med Preussen (1757) gaf han visserligen för enighetens skull sitt bifall, men uttalade otvetydigt som sin åsikt, att rådet i denna sak öfverskridit sin befogenhet. Också var L. den ende rådsherre, som undantogs från den skrapa, hvilken vid 1760—62 års riksdag tilldelades rådet. Vid samma riksdag belönades han med 20,000 dal. smt för sitt gagnande arbete som ordf. i den för kriget inrättade utredningskommissionen. 1762 blef L. grefve och förordnades till ordf. i lagkommissionen. Till 1765 års ständer, då mössorna fullständigt togo makten, författade han å regeringens vägnar den sekreta propositionen öfver inrikes ärendena, hvilken uppriktigt blottade det bedröfliga tillståndet. 9 sept. 1765 utnämndes L., efter Kl. Ekeblad, till kanslipresident. Hans uppgift blef nu att utan öfvergifvande af subsidieförbundet med Frankrike verkställa ett försiktigt närmande till England och Ryssland. Ett förbund med England undertecknades också, 5 febr. 1766, men följden blef, att Frankrike förklarade sig löst från sina förbindelser. — Det ingalunda grundlösa, om ock öfverdrifna ryktet, att L. vore mottaglig för utländskt guld, fördunklade i någon mån det anseende han vann för ämbetsskicklighet, driftighet, lärdom och vältalighet. L. var sedan 1746 led. af Vet. akad. och sedan 1762 Lunds universitets kansler; i sistnämnda befattning verkade han nitiskt för undanrödjandet af åtskilliga missförhållanden vid lärosätet. Lofordade äro de tal L. höll vid två tillfällen, då han nedlade presidiet i Vetenskapsakademien: *Tal om landtskötsel* (1751) och *Tal om ungdomens uppfostran i ett välbeställt regemente* (1767).

2. Gustaf Karl Fredrik L., grefve, den föregåendes sonson, son till en af de "tre gracerna" vid Adolf Fredriks hof, Augusta von Fersen, gift med hofkanslern och ministern grefve Fredrik Adolf L. (f. 1743, d. 1810), krigare, diplomat, f. 6 okt. 1771 i Stockholm, d. där 29 juli 1856. Han uppfostrades 1781—87 jämte sin yngre broder Karl Axel vid Strassburgs universitet, då en samlingsplats för förnäma ynglingar från olika länder, såsom furst Metternich m. fl. Enligt tidens sed hade han redan helt späd inskrifvits i ett regementes rullor; efter hemkomsten utnämndes han till löjtnant vid Lätta dragonerna och vann jämväl anställning vid hofvet, i konungens omedelbara närhet, samt erhöll således rikt tillfälle att utveckla den ridderlighet och älskvärdhet, som voro utmärkande drag i hans karaktär. Med sitt regemente deltog han i 1788—90 års ryska krig, därunder avancerande till ryttmästare, och var under

maskeraden 13 mars 1792 vakthafvande hos konungen. Under åren närmast efter Gustaf III:s död egnade han sig tämligen odeladt åt krigarens yrke och tillvann sig genom åtskilliga uppsatser i ryttertaktiken, tjänstereglementen o. d. stort anseende som duglig militär. Praktiskt fick han tillfälle att visa sig som sådan dels som kavalleriinspektör 1804—09, dels som öfverste och generaladjutant i Pommern och Lauenburg 1805—06, dels ock i början af Finska kriget 1808 som stabschef, till dess han vid Pyhäjoki svårt sårad föll i rysk fångenskap, hvarefter Adlercreutz öfvertog stabschefsposten. Först efter 1809 års statshvälfning utväxlades han och deltog omedelbart därefter i expeditionen till Västerbotten. Vid tronföljarvalet 1810 arbetade han för konungen af Danmark, men sändes efter dess utgång af Karl XIII, som han och hans bror Karl Axel alltid stått nära, jämte denne att möta den nye tronföljaren Karl Johan. Han blef snart en af dennes intimaste anhängare och medhjälpare, en af de förste, som invigdes i kronprinsens planer att frigöra Sverige från franskt protektorat och vända dess blickar från Finland mot Norge, och användes under de följande åren gång på gång i de viktiga och grannlaga beskickningar, som betingades af denna politiks genomförande. L. förde sålunda flera gånger den svenske kronprinsens bud till kejsar Alexander, var närvarande i Trachenberg (1813) och satte den öfverenskomna fälttågsplanen på papperet, gjorde som generaladjutant fälttågen i Tyskland, Frankrike, Danmark och Norge (1813—14), då och då afbrutna af nya särskilda beskickningar, samt utnämndes efter fredssluten till minister, först i Wien (1816—17), därefter (1818) i Paris. Äfven efter denna tid användes han vid olika tillfällen till särskilda uppdrag, då Karl Johan lade särskild vikt vid valet af ombud, så t. ex. vid kronprinsessan Josefinas förmälning och färd till Sverige 1823, drottning Viktorias kröning 1838. Om det ur alla synpunkter utmärkta sätt, hvarpå L. ända in i sitt 85:e år i Paris bevakade Sveriges intressen hos mångfaldigt växlande franska styrelser, därom råder ej mer än en mening. Han utöfvade också ett icke obetydligt inflytande. Bekant är hans försök vid julirevolutionen 1830 att i det längsta rädda kronan åt Karl X. L:s redbarhet, duglighet och fosterländska sinnelag, hans utomordentliga välvilja och gästfrihet mot resande landsmän, af hvad samhällsställning de vara måtte, hans storartade mecenatskap och frikostiga välgörenhet beredde honom tidigt en popularitet, som aldrig förlorades. Han stod i Paris jämväl i liflig förbindelse med samtida författare, som behandlade historiska spörsmål af intresse för Sverige, och öfvade tydligen i mer än ett fall inflytande på deras skriftställarskap, så t. ex. på general Suremains memoarer, Touchard-Lafosses historia öfver Karl Johan o. s. v. Om Sveriges ära var han ytterligt mån. Betecknande i detta hänseende, liksom ock för hans sinnes ända in i ålderns dagar ungdomliga liflighet, är den utmaning, som han riktade till Frankrikes krigsminister, marskalk Sebastiani, då denne under en debatt i kamrarna nämnt Sverige bland makter af *tredje* ordningen, och som afböjdes endast genom formlig afbön från Sebastianis sida. Sin rappell i början af 1856 hade den åldrige svårt att förlika sig vid och öfverlefde den också endast helt kort. — Under vistelsen i Paris hade L. utnämnts till general (1826), generalinspektör för kavalleriet (1833) och excellens (1837) samt var sistnämnda år ifrågasatt till utrikes statsminister. I regel infann han sig på permission vid riksdagarna och deltog med lif och lust mer eller mindre långvarigt i flertalet riksdagar från 1809 till sin död. 1834 var han starkt på tal som blifvande landtmarskalk, men afböjde uppdraget. Med en blick, skärpt af beröringen med de allmänt europeiska spörsmålen, följde han ifrigt utvecklingen äfven hemma och framlade öfver dess förhållanden emellanåt sina tankar i promemorior, skrifna på ett frimodigt, träffande, originellt, stundom något drastiskt språk. I unionsfrågan förordade han sålunda (1828) en kraftigare, målmedveten politik mot Norge. Ett af hans utlåtanden, som utvidgades till en ströskrift, *Om styrelsens organisation* (1830; 4:e uppl. 1834), var ej utan inflytande på departementalstyrelsens införande. Nya Trollhätte-kanal förordade han ifrigt och blef förste ordf. i dess direktion. Slutligen bör ej heller förgätas, att L. till sin öfriga omfattande verksamhet också i nära sex år (1 juli 1812—26 maj 1818) hade chefskapet för de kungliga teatrarna, hvilka under hans synnerligen lyckliga styrelse sammansmältes, hvarjämte deras elevskolors och pensionsinrättningars bildande är hans verk. Af hans efterlämnade papper förvaras en afsevärd del i Riksarkivet. Samlingen, till omfånget ej stor, rör hufvudsakligen hans diplomatiska bana; dess viktigaste partier afse 1812—16. Dessutom finnas några historiska fragment samt ett antal koncept till utlåtanden o. d. Af dessa ha tryckts några ”minnen af Gustaf III” och några anmärkningar vid Schinkels minnen, d. 2, i Fryxells ”Bidrag till Sveriges historia efter 1772”, där äfven en mängd smärre historiska uppgifter förekommer med L. som sagesman, vidare en uppsats (troligen af 1828), ”Om hufvudfelet i ämbetsverkens organisation i Sverige” och en annan ”Den norska frågan 1828”, bägge i ”Historisk tidskr.” 1905. (Där finnes också en kortare öfversikt öfver Riksarkivets andel af hans papper.)

3. Karl Axel L., grefve, den föregåendes broder, krigare, diplomat, statsman, f. 3 nov. 1772 i Stockholm, d. där 9 juni 1861. Verklig duglighet och personlig älskvärdhet i rikt mått påskyndade L:s befordringar. Han deltog i krigsoperationerna i Finland 1788—90, i Pommern 1807, vid norska gränsen och på Åland 1809 samt avancerade därunder till öfverstelöjtnant vid Kronobergs regemente 1808. 1811 utnämndes han till chef för Västgöta-Dals regemente, 1812 till generaladjutant och 1814 till generalmajor. 1815 fick han generallöjtnants n. h. o. v. och förde 1816—24 befälet öfver 8:e infanteribrigaden. Samtidigt avancerade

n på hofvägen till öfverstekammarjunkare (1816). ia diplomatiska lärospån gjorde han som ”le- ionskavaljer” i Konstantinopel (1791—95). Af rklig betydenhet blef hans verksamhet som en- yé i Petersburg 1812—18, hvarunder han d. Ryssland afslöt det betydelsefulla fördrag april 1812), som lade den diplomatiska grun- n till ”1812 års politik” genom att garantera erige Rysslands bistånd till förvärfvet af Norge. un följde därefter kejsar Alexander under hela iget mot Napoleon i Ryssland, Tyskland och ankrike (1812—14) samt deltog som Sveriges bud i kongresserna i Châtillon (1814) och Wien 814—15). Först efter Karl Johans tronbestig- ng (1818) öppnades för L. den egentliga civila hetsmannabanan; han blef 1819 president i rigskollegium och var statsråd från 1822 till som- aren 1839, då han på grund af ålder och sjuk- het erhöll afsked. En kortare tid (1825—26) änstgjorde han som ordf. i Styrelsen öfver fän- lser och arbetsinrättningar i riket samt var från 38 till sin död ordf. i Tabellkommissionen. Någ- smärre skrifter: *Tankar om fängelser och kor- ktionsinrättningar* (1826), *Om hypotheksföreninr* (1832), *Om communalstyrelsen och penitentiär- stemet år 1839* (1839) och *Försök till en kritisk adersökning af vissa delar utaf 1809 års grundlag* 844), vittna otvetydigt om högre intressen än de r löpande ärendens behandling. 1807 invaldes L. ll led. af Krigsvet. akad. — Till sina politiska sikter var L. strängt konservativ, men ställde ock ora fordringar på de styrande. Framstående drag hans karaktär voro f. ö. djup religiositet, om- ttande människokärlek och stark böjelse för allt ystiskt (L. var bl. a. stor magnetisör). Om hans rksamhet i Petersburg 1812 se O. Alin, ”För- andlingarna om allianstraktaten mellan Sverige ch Ryssland af den 5 april/24 mars 1812” (akad.- rogram, 1900).

4. Karl Gustaf L., grefve, de två före- ående kusins son, militär, diplomat, f. 31 jan. 790 å fideikommisset Lång i Grums socken, Värm- ands län, d. där 18 maj 1858, ingick 1809 som volontär vid Lifregementsbrigadens husar- kår, samtidigt med att Adlersparre med sin afdelning af västra armén redde sig till upp- brott från Karlstad, följde med till Stock- holm, blef s. å. kornett, 1811 kavaljer hos prins Oskar och 1812 löjtnant. S. å. sändes han som militärattaché till Petersburg, där hans frände Karl Axel L. blifvit envoyé (se ofvan

nder 3), och följde honom till det ryska högkvar- eret i Vilna; var med om den ryska härens åter- åg, stannade kvar, när Karl Axel L. afreste till nötet i Åbo, deltog som tillfällig adjutant hos yske generalen Bennigsen i slaget vid Borodino ch återvände därefter öfver Moskva till Peters- urg. 1813 befann han sig åter, fortfarande som ttaché hos sin frände, vid den ryska armén i Tyskland, deltog, denna gång som adjutant hos kejsar Alexander, i slaget vid Leipzig och åtföljde 1814 de allierade ända till Paris. Därefter åter- vände han till Petersburg och hemkallades s. å. Här blef han 1816 ryttmästare vid husarkåren och därefter i rask följd major, öfverstelöjtnant (äfven i generalstaben) och (1821) öfverste i armén samt kammarherre hos dåv. kronprinsen Oskar och chef för dennes stab. 1822 följde han kronprinsen på hans friarfärd till Bajern, afsändes 1823 på en sär- skild beskickning till Leuchtenbergska hofvet, blef 1824 ministerresident i Konstantinopel samt general- konsul i Levanten och lyckades här 1827 afsluta en för Sverige fördelaktig handelstraktat med Tur- kiet. Sistnämnda år blef han envoyé i Wien (äfven ackrediterad i Bajern), stannade där i många år och blef 1835 generalmajor. Den diplomatiska banan lämnade han 1843, då han utnämndes till landshöfding i Göteborgs och Bohuslän, blef 1844 generallöjtnant, 1847 generalbefälhafvare i tredje militärdistriktet, hade 1848 befälet öfver de svensk- norska ockupationstrupperna på Fyn, en delikat uppgift, som han med framgång löste, och tog 1856 afsked ur krigstjänsten. L. hade tidigt blifvit in- förd i Europas stora värld och var, liksom hans båda ofvannämnda fränder, känd och uppskattad inom dess högsta kretsar; han var en intelligent och fint bildad, energisk, rätträdig och plikttrogen man samt god stilist, skicklig diplomat och duglig militär med blicken öppen för den dåv. svenska härorganisationens brister. Mycket konservativ, oböjlig i sina åsikter och stundom väl likgiltig för formen, blef han som landshöfding utsatt, både i Stockholm och Göteborg, för upprepade angrepp från den liberala pressen, hvilka han också tid efter annan besvarade. Som generalbefälhafvare sökte han upprätthålla sträng disciplin bland sina underordnade, ådrog sig därigenom en och annan process och skildrades alltjämt i den liberala pres- sen som en despot. Man beskyllde honom äfven, ehuru utan någon verklig grund, för ett otillbörligt sidoinflytande på Oskar I. Dennes vänskap och förtroende åtnjöt han emellertid i hög grad; han var bl. a. en af de få, som under Krimkriget in- vigdes i Oskar I:s hemligaste planer och berä- kningar, och hans mening inhämtades gång efter annan af konungen, som hela denna tid personligen ledde Sveriges utrikespolitik.

1. G. V. G. (L. S.) 2—3. J. H. (S. C.) 4. Ehd.

Lövenhjelm, Hans, dansk general, f. 1627, d. 1699, utmärkte sig under Köpenhamns belägring (1658) och sändes därifrån till Möen, som han un- der ett halft år försvarade mot svenskarnas anfall. 1661—72 var han kommendant på Bornholm och adlades 1669 med namnet L. (han hette förut Schröder). Under kriget mot Sverige deltog L. i Marstrands intagande och anförde rytteriet i slaget vid Uddevalla (1677), var 1678 generalmajor för de trupper, som öfverfördes till Rügen, och intog ön efter fem veckors strid. Efter freden (1679) bosatte L. sig på sin egendom Vejrupgård vid Odense. En dotterson till L. fick 1699 rätt att kalla sig Brockenhuus-L., hvilket namn hans ätt ännu bär. E. Ebg.

Lövenich, fabriksby i preussiska reg.-omr. Köln (Rhenprovinsen). 5,253 inv. (1905).

Lövenskiold, norsk-dansk släkt, urspr. af tysk

härkomst. Stamfadern, Herman Leopoldus (d. 1696), var först köpman i Bremen och bosatte sig i midten af 1600-talet i Kristiania. Hans son Herman Leopoldus (f. 1677, d. 1750) blef genom giftermål med Inger Borse egare af betydliga jordagods och bergverk samt upphöjdes 6 nov. 1739 i danskt adligt stånd, under namnet L. En gren af ätten erhöll friherrlig värdighet 1773. Den adliga ättgrenen fortlefver i Norge, den friherrliga i Danmark (se Lövenborg). — 1. Bartholomeus Herman L., son till Herman Leopoldus d. y. och biskop Deichmans dotter Margrethe, norsk topograf, f. 29 sept. 1729, d. 17 maj 1788, ärfde Fossum och Bolvigs järnverk, hvilket han sålde 1779, blef kansliråd och bodde på godset Borrestad i Nedre Telemarken till sin död. Han utgaf *Beskrivelse over Bratsberg amt og Skiens by med sine forstæder* (1784). — 2. Severin L., den föregåendes brorson, norsk ståthållare, f. 7 febr. 1777 i Porsgrund, d. 15 sept. 1856 på Fossum, studerade 1793—94 bergsvetenskap i Sachsen och Schlesien samt tog 1796 juridisk examen i Köpenhamn och ingick i Räntekammaren. 1797 blef han assessor i Kommerskollegium samt 1801 tillika i Finanskassedirektionen och var i denna egenskap grefve Schimmelmanns sekreterare. 1802 öfvertog han ledningen af Fossums järnverk, som han kort därefter inköpte. 1803 blef han amtman i Bratsberg amt och styrde 1805—11 tillika konungens egendom Larviks grefskap. Vid krigets utbrott 1807 egnade han sig ifrigt åt försvaret af sitt amt, anlade kustbatterier och inrättade enskilda provianteringskommissioner. 1813 tog han afsked från amtmansbefattningen. 1814 deltog han som representant för Bratsberg amt i riksförsamlingen på Eidsvold, där han tillhörde grefve Wedels mest framstående och inflytelserika meningsfränder i fråga om Norges förening med Sverige, under det att han däremot stod i spändt förhållande till Kristian Fredrik. I nov. s. å. utnämndes han till statsråd och fick jämte J. H. Vogt i uppdrag att underhandla med Danmark samt uppehöll sig af denna anledning först i Stockholm, senare i Köpenhamn från april 1815 till sommaren 1816. 1817 tog han afsked från statsrådsämbetet och lefde sedermera som enskild man på Fossum till 10 juli 1828, då han blef statsminister vid norska statsrådsafdelningen i Stockholm. Då han 1836 icke protesterat mot konungens åtgärd att upplösa stortinget, ställdes han af detta inför riksrätt och dömdes — enl. J. H. Vogts "optegnelser" med 11 röster mot 10 — att böta 1,000 spd. Han begärde då sitt afsked, men detta blef honom i kraft af k. protokollsdiktamen af 26 sept. s. å. förvägradt. 27 febr. 1841 utnämndes han som grefve Wedels efterträdare till Norges ståthållare, och på denna post kvarstod han ända till 17 maj 1856, då han till följd af sin höga ålder på begäran erhöll afsked. L. var en karaktärsfast, utpräglad konservativ personlighet. Hans politik har blifvit strängt, men knappast riktigt rättvist bedömd. De svårigheter, som han hade att kämpa med, ha ännu ej klart belysts. — 3. Otto Joachim L., den föregåendes son, norsk jurist, politiker, f. 14 maj 1811 på Fossum, d. 4 aug. 1882 i Kristiania, blef student 1828 och juris kandidat 1834. Han utnämndes till protokollssekreterare i Höjesteret 1840, till brigadauditör i Artilleribrigaden 1846, till expeditionssekreterare i Finansdepartementet 1847 och till assessor i Höjesteret 1854. 1856 var han medlem af den svensknorska tullkommittén och 1864—66 en af de ledande männen i Det skandinaviske selskab. Han var starkt intresserad af nykterhetssaken. 1869—76 var han ordf. i Kristiania formandskab och 1871—79 en bland hufvudstadens representanter i stortinget, där han var högerns ledare. — 4. Leopold Herman Severin L., den föregåendes broder, f. 31 mars 1813 på Fossum, d. 11 juni 1848 i Flensborg, deltog som frivillig i det första slesvigska kriget samt blef, efter att i flera drabbningar ha utmärkt sig genom tapperhet, dödligt sårad vid Dybböl i Sundeved. — 5. Karl Otto L., son till L. 3, norsk statsminister, f. 23 dec. 1839, blef sjöofficer 1859 samt gick 1863 i engelsk tjänst och deltog därunder i en expedition till Australien. 1875 afgick han ur krigstjänsten och öfvertog skötseln af sin svärfaders, baron Wedel-Jarlsbergs, gods, Bærums verk m. fl. egendomar i trakten af Kristiania. 3 april 1884 utnämndes han till medlem af den s. k. "aprilministären", som norsk statsminister i Stockholm, men lämnade denna post redan 26 juni s. å. Strax därpå bidrog han till, att J. Sverdrups första parlamentariska ministär kom till stånd. 1889—97 representerade L. Akershus amt i stortinget, där han tillhörde det konservativa partiet. 1897 öfvertog han som hufvudegare Bærums järnverk, Nordmarkens väldiga skogsmarker i närheten af Kristiania, Brekke bruk, Hakedals verk och Vækkerö m. fl. egendomar, och han torde därigenom vara Norges störste jorddrott. L., som är donator i stor stil, har bl. a. skänkt ett legat på 200,000 kr. till främjande af statsvetenskapliga och juridiska studier och ett annat på 50,000 kr. till fromma för den kristliga studentrörelsen. 1912 gjorde han ett legat på omkr. 145,000 kr. till förmån för arbetarna å sina egendomar. 1906 undertecknade han som Norges diplomatiske representant "ad hoc" konventionen med Italien om upprättande af internationella landtbruksinstitutet i Rom. — 6. Leopold Herman L., brorson till L. 3 och 4, f. 29 dec. 1859, egare af Fossums järnverk m. fl. gods, öfvertog 1885 Fossum och en rad andra familjeegendomar med därtill hörande skogar. Han intager en framstående ställning i sitt härad (Gjerpen vid Skien), hvars ordf. han var 1896—98. L. var 1898—1905 kammarherre hos drottning Sofia. 1911 representerade han som utomordentligt sändebud konungen af Norge vid kröningen i Siam. — 7. Herman Severin L., dansk baron, tonsättare, tillhörande den ofvanstående släktens friherrliga gren, f. 30 juli 1815 på Holden i Norge, d. 5 dec. 1870, blef k. kammarmusikus 1841 och organist vid Slottskyrkan i Köpenhamn 1851. L. komponerade baletten *Sylfiden* (1836, i Stockholm 1862), operan *Sara* (1839), en *Festmarsch*, konsertuvertyren *Fra skoven ved Furesö* (1863), *Albumblätter* för piano, flerstämmiga sånger m. m. 1—6. O. A. Ö. (K. V. H.) 7. A. L.*

Löwenstern-Kunckel, J. von. Se Kunckel.

Löwenström. Se Anckarström.

Löwenströmska lasarettet, en genom testamente 21 mars 1811 af ryttmästaren G. A. Löwenström upprättad sjukvårdsanstalt, som till en början stod

der Serafimerordensgillets direkta styrelse och valtning, men 1825 öfverlämnades åt en särskild ektion under landshöfdingens ordförandeskap; 34 likställdes sjukhuset med öfriga länslasarett, 1877 öfvertogs det h. o. h. af Stockholms läns dsting. Anstalten är belägen i Hammarby soc-, Vallentuna härad, Stockholms län, invid stora dsvägen mellan Stockholm och Uppsala, unge-3 km. från Väsby järnvägsstation. Urspr. in-nöll sjukhuset blott tre små sjukrum med plats 6 à 8 sängar jämte kök och betjäningsrum; i khusets öfre våning hade läkaren sin bostad. 51 vidtogs en väsentlig omändring af byggnaden, arigenom sjukplatsernas antal ökades till 16. dan landstinget öfvertagit anstalten, har den-mma ytterligare vid flera tillfällen utvidgats, rskildt 1902—03, så att f. n. sjukplatsernas antal pgår till 54. Hufvudbyggnaden, ny, utgöres (se

g.) af ett 21 m. långt 3-våningshus, sammanbyggdt rät vinkel med den gamla sjukhusbyggnaden; huf-udsakligen äro sjukrummen numera förlagda till byggnaden och ekonomirummen m. m. till det dre huset. Å andra sidan landsvägen, å särskild mt, ligger läkarbostaden (uppförd 1879). R. W.

Lövenörn. 1. Poul L., dansk militär, diplo-at, f. 5 apr. 1686, d. 27 febr. 1740, blef 1705 udent och studerade teologi, men drog 1707 till yssland och var först informator hos furst Mensji-kov, befordrades kort därefter till officer och redan 1708 till kapten. Han utmärkte sig i fälttåget mot Lewen-haupt, var Mensjikovs adjutant i slaget vid Poltava och förde där-efter underhandlingar-na med de svenske ge-neralerna om kapitu-lationen vid Perevolotj-na. Till belöning blef han tsar Peters general-adjutant och sändes i diplomatiska värf 1710

ill Fredrik IV af Danmark. Denne önskade till-örsäkra fäderneslandet hans tjänster, adlade ho-om 1711 under namn af L. (han hette förut V e n-e l b o) och gjorde honom till sin generaladjutant. om sådan skickades han 1712 till tsar Peter i ecklenburg, men fick där sådan ovilja mot denne, tt han allt framgent var fientligt stämd mot Rys-and. L. var 1714 dansk underhandlare vid M. Stenbocks kapitulation i Tönning och 1719—20 vid fredsslutet med Sverige samt 1722—26 sändebud i Berlin. Öfverallt blef han omtyckt för sin vänlighet och nobless. Efter att ha varit stiftsamtman i Aalborg 1726—30 blef han generalsekreterare för hären (d. v. s. krigsminister; till 1735 därjämte för flottan) samt bibehöll denna post till sin död. 1731 blef han geheimeråd och 1738 general.

2. Poul L., den föregåendes sonson, f. 1751, d. 1826, blef 1770 löjtnant i flottan och tjänstgjorde 1776—81 i franska marinen under d'Estaing, tog 1784 initiativet till upprättande af sjökartarkivet, hvars chef han var till sin död, samt ledde många sjömätningar och kartläggningar. 1796 erhöll han dessutom ledningen af lotsväsendet och organiserade 1809 äfven färjväsendet. 1812 blef han konteramiral. 1—2. E. Ebg.

Löwes färgringar, *fysiol.* Se Färgringar.

Lövetand, *Radix Taraxaci*, *farm.* Se Kaffesurrogat, sp. 543, och Maskros.

Lövgren, Nils, biskop, f. 29 mars 1852 i Kila, Karlstads stift, blef student i Uppsala 1874, filos. licentiat 1881 och, befriad från teol. examina, prästvigd 1886, utnämndes till lektor 1883 i Umeå, 1884 i Örebro, 1885 i Uppsala samt till kyrkoherde i Gäfle 1889, till kontraktsprost 1898 och till biskop i Västerås stift 1900. Som valdt ombud deltog han i kyrkomötena 1883 och 1898. Under sin Gäfletid gjorde L. en stor insats i församlingslifvets organisation och har sedermera fullföljt dessa intentioner, bl. a. genom att arbeta för diakonistyrelsens inrättande. Sedan 1897 är han teol. doktor. Bland utgifna skrifter märkes *Kyrkohistoria till skolornas tjänst* (1888; 10:e uppl., omarb. af H. Levin, 1910). E. M. R.

Löwig, Karl Jakob, tysk kemist, f. 1803 i Kreuznach, d. där 1890, blef professor 1833 i Zürich, 1853 (Bunsens efterträdare) i Breslau. Utom en mängd monografier öfver mineralvatten, de organiska metallradikalerna m. m. skref L. några större arbeten, bland dem *Grundriss der organischen chemie* (1852), i hvilket verk han ang. de organiska kropparnas konstitution uttalar åsikter, som i mycket antecipera på den s. k. moderna kemiens teorier. L. hade äfven stor förtjänst om den kemiska industriens utveckling i Schlesien.

Löwigit Mitscherlich, *miner.*, mörkt halmgula, i saltsyra lösliga runda massor af sammansättningen K_2O, $3\,Al_2O_3$, $4\,SO_3$, $9\,H_2O$; bekant t. ex. från Schlesien. A. Hng.

Lövland, Jörgen Gunnarson, norsk statsman, f. 3 febr. 1848 i Evje, Setesdalen, tog afgångsexamen från Holts seminarium 1865, var 1866—78 lärare vid Kristiansands folkskola, sedan 1872 samtidigt en af föreståndarna för ett privat lärarinneseminarium där och 1878—84 föreståndare för amtsseminariet i Nedenes. 1884 flyttade han tillbaka till Kristiansand, öfvertog redaktionen af "Christiansands stiftsavis" och kom 1885 in i stadens kommunalstyrelse. Han var stortingsman för Kristiansand 1886—88 och 1892—97 samt var hela denna sista tid president i odelstinget. 1897—98 var han medlem af 3:e unionskommittén, där han tillhörde den norska minoritetsfraktion, som föreslog särskild utrikesstyrelse och särskildt konsulatväsen för hvartdera riket. Han återvaldes till stor-

tinget för perioden 1898—1900, men inträdde redan 17 febr. 1898 i Steens 2:a ministär som chef för arbetsdepartementet, en post, som han bekläddе äfven i Blehrs ministär, 21 apr. 1902—22 okt. 1903. Efter sin afgång förblef han bosatt i Kristiania som medlem af direktionen för Norsk hovedjernbane, hvarjämte han återupptog sin aldrig fullständigt afbrutna journalistiska verksamhet och bevarade också därigenom ett intimt samband med de ledande politiska vänsterkretsarna. Då Chr. Michelsen 11 mars 1905 bildade sin regering med unionsfrågans lösning som program, blef L. statsminister i Stockholm och chef för statsrådsafdelningen där; han kom alltså att förmedla de sista förhandlingarna mellan svenska och norska regeringen. Då Oskar II 27 maj 1905 vägrade sanktionera den af stortinget ånyo antagna lagen om eget norskt konsulatväsen, blef unionskrisen akut. L. med sina kolleger i statsrådsafdelningen vägrade kontrasignera konungens beslut, inlämnade omedelbart därpå sin afskedsansökan och afreste 29 maj från Stockholm. När stortinget 7 juni förklarade unionen upplöst och norskt utrikesdepartement s. d. upprättades, fick L. den nya portföljen och kom sålunda att få afgörande betydelse för organisationen af Norges utrikesstyrelse. Hösten 1905 var L. en af Norges delegerade vid underhandlingarna i Karlstad. Som utrikesminister började han genast arbeta på att afsluta freds- och skiljedomstraktater mellan Norge och en rad andra stater samt att förbereda den s. k. integritetstraktaten, som afslöts 2 nov. 1907 (se N o r g e). Få dagar dessförinnan hade Michelsen dragit sig tillbaka, och L. trädde då i spetsen för regeringen med bibehållande af utrikesministerportföljen. Samtidigt rekonstruerade han ministären i vänsterriktning. Icke desto mindre stötte han på många svårigheter i och utanför stortinget från sitt gamla parti, emedan man ansåg hans politik för ett fullföljande af Michelsens ”samlingspolitik”, om hvilken en stark fraktion menade, att den vid denna tid uppfyllt sin historiska och politiska mission. Förgäfves förklarade L. vid trontalsdebatten 15 febr. 1908, att ministären till sammansättning och öfvertygelse blifvit en vänsterregering; den radikala gruppen, den s. k. ”konsoliderade vänstern”, väckte dock förslag om omröstning, rörande otvetydigt misstroendevotum mot ministären. Fastän förslaget föll med 70 röster mot de konsoliderades 53, ansåg sig ministären böra ge vika, då den af stortingets 123 röster fick blott 60 för sin ståndpunkt (de 10 socialdemokraterna hade nämligen röstat för eget förslag om misstroendevotum), så att regeringen ansåg sig ha s. k. ”negativ majoritet” af 63 röster mot sig. 18 mars 1908 aflöstes L:s ministär af G. Knudsens (se denne). L. utnämndes till ”toldskriver”. (tulldirektör) i Kristiania, hvilket 1912 omorganiserade ämbete han ännu innehar, men med titeln ”toldkasserer”. Hösten 1909 deltog han i valstriden på vänsterns sida utan att dock själf lyckas bli vald. Sedan 1910 är L. ordf. i en af regeringen tillsatt kommission till utredning af frågan om en revision af matrikellagstiftningen och om särskild skatt på värdestegring af tomter (fast egendom); denna kommission har ännu (apr. 1912) ej afslutat sitt arbete. Han är led. af stortingets Nobelkommitté (sedan 1897) och ordf. i Nobelinstitutet (sedan 1904). Han har de senare åren energiskt agiterat för ”maalsaken” (se L a n d s m å l 1), hvars politiske ledare han är. L. är en framstående föredragshållare och folktalare samt fullföljer som politiker ihärdigt sina syften. K. V. H.

Löwstädt. 1. K a r l T e o d o r L., tecknare, f. 1789 i Stralsund, d. 1829 i Stockholm, var någon tid omkr. 1813 elev af konstakademien, egnade sig bl. a. åt miniatyrmåleri, var äfven ritlärare och utgaf ett litograferadt häfte *Principritningar för barn från sex till tio års ålder*. L. var ock en bland de förste, som begynte ett svenskt porträttgalleri i litografi, *Porte-feuille för historiska teckningar* (2 dlr, 1823—27), men det litografiska trycket var tämligen klent. Större verksamhet utvecklade han som karikatrytecknare öfver dagens händelser och personer, hvilka han ibland kvickt, men ej sällan elakt och af personlig förföljelselusta framdrog till allmänt åtlöje. Dessa blad, färglagda och ibland åtföljda af text, äro alla anonyma. Nämnas må *Scribleroscriblerus* (mot Hammarsköld), *Draf-slottet, Lindwurms resa till Draf-slottet, Sol-gubben, med tillnamnet den röda* (1825), *Procentaridealet* (s. å.), de båda sista små broschyrer till bilder, åtskilliga porträtt af Stockholms procentare m. fl. L. är representerad i Nationalmuseum.

2. E m m a H i l m a A m a l i a L., målarinna. Se C h a d w i c k. 1. —rn.*

Löwy, M. Se L o e w y.

är den trettonde bokstafven i det vanliga europeisk-latinska alfabetet. Bokstafvens äldsta säkert kända, fornsemitiska (moabi-ska) form är 𐤌, vändt åt vänster. Till denna m sluter sig det äldsta grekiska alfabetet (Melos, æta), utan annan olikhet än den, som följer af riftens riktning än åt vänster, än åt höger. I ngre grekiska (såväl doriska som joniska) alfabet r tecknet gått miste om slutstrecket och upp-ider som M, M, M m. m. I handskrifter träffas dlan omkr. år 500 e. Kr. M. Ur den första af nämnda yngre formerna (uncialer) låter sig den ekiska minuskeln μ utan svårighet härleda. Från ekiskan har uncialen M oförändrad öfvergått i lt slavisk-cyrilliska alfabetet. En något yngre m, som står nära minuskeln, har lånats af kop-skan. Det chalcidisk-doriska alfabetet uti Italien de både det urspr. 𐌌 och M, och ur dessa rmer förklaras de fornitaliska alfabetens former: 𐌌, M, M, M (så normalt), M, de båda sista eciellt latinska. I uncialskrift (4:e och 5:e årh. Kr.) visar sig ett rundadt Ω, något senare alf-uncialt ϻ (redan 509). Från dessa typer ärstammar dels vårt vanliga ”lilla” m, dels frak-rstilens 𝔪 m. I den äldre (urnordiska) runraden ar det 20:e tecknet (före *l*) med betydelse af *m* van-gast formen ᛗ (hvaremot M betyder *e*, se detta), nnolikt närmast utgående från det ofvan nämnda rekiska M. Ur M utvecklade sig i vikingatiden rst Φ och Φ, som ofta förekomma i synnerhet å jylländska stenar (bl. a. på de bekanta Jællinge-enarna), därigenom att de båda stafvarna sam-anslogos till en. Senare förenklas detta tecken els i den s. k. Rökstensgruppens inskrifter till , dels till Y, som är det yngre (kortare) alfa-etets vanliga tecken för *m* och i runraden innehar e platsen i den 3:e ätten (Tŷs ätt), efter *l*. — (*m*) är nästan aldrig tecken för annat än *m*-ljud. fr. utmärker dock vokal + *m* nasalerad vokal. ecknets namn är i hebr. *mem*, i grek. *my*, i yare språk *ämm*; runan heter *madher* (man).

Det vanliga *m*-ljudet, som vi ha i t. ex. sv. *an*, *arm*, är en tonande labio-labial naso-oral edia, mindre ofta, såsom i *lampa*, *bomb*, nasal resonant. Det bildas sålunda, att talströmmen först i struphufvudet vid gången emellan de till hvarandra närmade och i regelbundna vibrationer försatta röstbanden blir tonande samt därefter passerar genom svalget och näsan, under det vägen genom munnen är spärrad på det sätt, att läpparna tätt sluta sig till hvarandra och förbli så vid resonantens frambringande, under det att de vid medians öppnas medelst en svag explosion. Den i struphufvudet frambragta grundtonen förändras alltså genom resonans af näs- och munhålornas egentoner. Är vid luftens gång genom struphufvudet ljudspringan vidöppen, så att röstbanden icke sättas i rörelse, uppstår ett *m* utan ton, såsom i det vanliga uttalet af *sarkasm*, *rytm*. Resonantiskt *m* utan ton finnes i härjedalskan före perspirerad tenuis, t. ex. i *jamt* ”jämtlänning”. Ett tredje *m* höres vanligen före *f*, t. ex. i ordet *kamfer*. Om, liksom fallet är vid bildningen af det följande *f*, underläppen lägger sig mot öfre framtänderna i st. f. mot öfverläppen, uppstår nämligen ett labio-dentalt *m*. Slutligen kan *m* äfven ”muljeras” därigenom, att tungans främre del, samtidigt med att de öfriga språkverktygen intaga den för *m*:s bildning nödiga ställningen, höjes i *i*-läge, hvarigenom man samtidigt får *m*- och *i*-ljud, som t. ex. i ry. *mjetj*, po. *miecz*, svärd. *M*-ljudet tecknas i alla språk med europeisk-latinsk skrift oföränderligen med *m*. Muljeradt *m* tecknas i polskan *mi*, i ryskan *m* med följande muljeringstecken eller också *m* med följande särskildt vokaltecken, som i sig anses innesluta muljeringstecken + vokal.

Om det indoeuropeiska *m*-ljudets historia är föga att säga, enär det i de allra flesta fall bibehållit sig oförändradt. Dock har det i alla germanska språk öfvergått till *n* före *d*, såsom synes t. ex. af sv. *sand* = grek. *amathos* (för *samadhos*) och af ty. *schande* jämfördt med sv. *skam*, vidare bortfallit i obetonadt slutljud, t. ex. sv. *nio* = lat. *novem* (för *nevem*). I de nordiska språken har *m* mycket ofta (i isl. alltid) assimilerats med följande *p*, t. ex. i *i kapp* = *i kamp* (lån från tyskan), *kläpp* = *klimp*, dialekternas *sopp* = *svamp*. Nytt *m*-ljud har svenskan skaffat sig af gammalt *v* före *n*, t. ex. *hamn* = da. *havn*, *domna* = *dufna*, och stundom af *n* före *b*, t. ex. *hambo*-polska för *Hanebo*-polska, *umbära* för *und-bära* (jfr *und-vika*). Märk-

ligt är, att nysvenskan regelbundet förlängt *m*-ljudet efter betonad vokal, t. ex. *hemma* (fsv. *hema*), *timme* (fsv. *time*), *rymma* (fsv. *ryma*) o. s. v., sällan dock efter *a*, *å*, *ä*, t. ex. *lam*, *gam*, *ram*, *tam*, *åm*, *råma*, *skråma*, *gräma* sig, *samkväm*. Lll. (Ad. N—n.)

På franska *mynt* betecknar *M* myntningsorten *Toulouse* och 2 hopflätade *M Marseille*, på spanska mynt *Madrid*, på italienska *Milano*. — Som fornromerskt taltecken är *M* = 1,000, *MM* = 2,000, *M* = 1,000,000. — I fornromerska inskrifter och handskrifter är *M.* (*m.*) förkortning för *Mars*, *Mercurius*, *Manlius*, *Marcus*, *Marius*, *Mucius*, *magister*, *magistratus*, *magnus*, *martyr*, *mater*, *memoria*, *mensis*, *miles*, *mille* (tusen), *monumentum*, *mortuus* (afliden), *municipium* m. m. samt *M'* förkortning för *Manius*, liksom *M'* ock i skotska namn betecknar *Mac.* — Framför franska namn är *M.* = *monsieur*. — I måttbestämningar är *m* (*M*) allmänt antagen förkortning för längdmåttet meter och *m.* officiell svensk förkortning för meter, hvarjämte m^2 och m^3 ej sällan efter utländsk förebild användes i st. f. *kvm.* och *kbm.* som förkortningar för kvadratmeter och kubikmeter. — I grammatiken betecknar *m.* maskulinum; som musikaliskt förkortningstecken kan *m.* betyda manual, *mezzo*, *meno*, moll, *muta* (''ändra'', vid omstämning af horn, trumpeter, pukor och klarinetter), metronom, *mano* l. *main* (hand), på recept (som förkortning af lat. *misce* l. *misceātur*) blanda! (bör blandas), i tidsuppgifter är *m.* = middag (kl. 12 på dagen). Framför penningsummor är *M.* = ty. *mark*, på kurslistor = eng. *money* (mynt). — Inom *artilleriväsendet* betyder *m* modell (t. ex. m/81 på en kanon = ''af 1881 års modell''). — Det grekiska *μ* (bokstafven *my*) är som taltecken = 40 och inom mikroskopien beteckning för mikromillimeter ($^1/_{1000}$ mm.), hvarjämte *μμ* är = $^1/_{1000}$ *μ* (= $^1/_{1000000}$ mm.), enhet för mätning af ljusets väglängd. — Vid insektnamn är *M.* förkortning för tyske entomologen J. W. Meigen (se Meig.).

M. A., förkortning för lat. *magister artium* (se Artium liberalium magister och Magister) samt för eng. master of arts (se Master).

Ma., amerikansk förkortning för Minnesota.

Ma, gudinna, en af de former, under hvilka den ''stora modern'', naturens lifgifvande kraft, dyrkades i Mindre Asien, i synnerhet i Komana i Kappadocien och den liknämnda staden i Pontos. Äfven i Mastaura i Lydien finns Mas dyrkan. M. framställes på mynt med strålkrona på hufvudet och en stor aflång sköld. Måhända är det M., som afbildas på de hettitiska relieferna, stående på ett rofdjur. Gudinnan, hvars präst hade rang närmast konungen och betjänades ensamt i kappadociska Komana af 6,000 prästinnor, firades med fester, hvarest förekommo allsköns orgier; prostitution hörde till de heliga ceremonierna. Äfven sorgefester firades på hösten till gudinnans ära. Grekerna sammansmälte henne med Artemis och romarna med Bellona. J. C.

Maa (med femin. artikel Maa-t) är den vedertagna läsningen af namnet på den fornegyptiska gudinna, som är den enande, den mätande kraften i universum, sanningens och rättfärdighetens dömande gudinna. I ''Dödsboken'' finnes M. afbildad, liksom de andra dömande gudomligheterna med en strutsfjäder (sinnebild för rättvisan) på hufvudet. Man talar om den dubbla rättvisans sal (jfr Dödsboken, sp. 1229), och man finner ofta två gudinnor M. afbildade bredvid hvarandra. Måhända har detta afseende därpå, att rättvisan kan tänkas antingen döma till straff eller frikänna. De egyptiske domarna plägade bära en bild af M. på bröstet. I Ny Carlsberg glyptotek finnes en statyett, en stående M. (annars afbildas hon vanligen sittande; jfr hieroglyfen ofvan) i brons, en af de bästa bilder af gudinnan, som man känner. J. C.

Maa [mā], Anders Gooson van der, militärbyggmästare, krigare (födelseåret okändt), d. 1617, inkom från Holland till Sverige senast 1609 och ledde 1612—14 som öfverste vaktmästare befästningsarbeten i Jönköping och Kalmar, fick 1614 ''commandement'' öfver belägringsarbetena vid Gdov samt hade sedermera åtskilliga såväl fält- som belägrings- och fästningsarbeten om hand under ryska kriget. Efter dettas slut medföljde han, då öfverstelöjtnant ''öfver ett regemente'', armén till Livland samt var 1617 med om öppnandet af belägringsarbetena mot Riga och intagandet af Riga skans, på hvilken han sedan blef kommendant. L. W:son M.

Maaka, enligt G. T. en folkstam och ett af denna bebodt land, som sträckte sig från södra delen af berget Hermon, i v. begränsades af Jordan i dess öfre lopp och sjön Genesaret och i ö. af Basan. Invånarna, maakatéerna, voro araméer och blefvo icke jämte de andra folken före Israel af detta fördrifna, utan lefde kvar som en självständig stam (Jos. 13: 13). På Davids tid läto de af ammoniterna förmå sig till krig mot israeliterna (2 Sam. 10: 6, 8, 1 Krön. 19: 6 f.). Dessutom förekommer M. som personnamn, bl. a. som namn på en af konung Davids gemåler, en dotter af Talmaj, konung i Gesur, och moder till Absalom (2 Sam. 3: 3). E. S—e.

Maakatéerna. Se Maaka.

Maalselven [måls-]. 1. Älf i Tromsö amt, Norge, detta amts ojämförligt största vattendrag, med ett nederbördsområde af omkr. 5,990 kvkm., har sina många källor på ömse sidor om riksgränsen mellan 68 och 69° n. br., längsta loppet utgör 170 m., och floden utfaller i Maalselv-fjorden. I sitt nedre lopp har M. betydlig bredd, som vid färjstället Fredriksberg uppgår till 160—190 m. Den egentliga M. bildas genom sammanflytning af två i och för sig ansenliga vattendrag, Malangselven (ofta kallad M.), och Bardo- l. Barduelven. Malangselven bildas åter af tre mindre älfvar, Tamokälf (från fjällsjöar vid riksgränsen), Rosta älf (från Stora Rostavattnet, hvaraf största delen ligger inom Sverige) och Divielv (från fjällsjöar vid riksgränsen). Strax ofvanför sammanflödet med Bardoelv bildas den 22 m. höga Malangsfos, älfvens mest betydande vattenfall.

2. Härad och pastorat i Tromsö amt, Norge. 3,331,62 kvkm. 3,886 inv. (1910). Omkring Maalselvdalen och dess bidalar mellan Maalselven och Bardoelv stänges landskapet söder ut af en rad snötäckta fjäll, hvaribland de vackra Istinder med bl. a. toppen Kistefjeld (1,720 m. ö. h.). Inre delen af

är ett vildt och söndersplittradt fjällandskap. mare fjorden öppnar sig dalen till stora, jämna, is af furu- och björkskog täckta moar. M. har förelsevis betydliga, sammanhängande odlade Den bebyggda delen sträcker sig 70 km. upp hufvudälfvens mynning. Af den bofasta befolk- en — där finnas dessutom nära 200 lappar och ar — invandrade en stor del i början af 1800- t från Gudbrands- och Österdalarna. Jordbruk boskapsskötsel är den viktigaste näringsgrenen, M. anses för Nord-Norges bästra jordbruks- rikt med utmärkta beten. Goda landsvägar från M. till Salangen i v., till Malan- i n. 1—2. K. V. H.

Maalstriden [mål-], no. Se Landsmål 1.

Maalstræv [målsträv], no. Se Landsmål 1.

Maamme [mām-], fi. Se Vårt land.

Maʻān, El- (arab., boningsplats), hufvudort i turkiskt sandjak i Syrien, vid den gamla pil- nsvägen (nu järnvägen) mellan Damaskus och kka, omkr. 100 km. n. ö. om Akaba. Omkr. 00 inv. Platsen har ymnig tillgång på vatten, en rik vegetation frodas i dess många träd- dar, men den omges af en fullständig öken. G. T. kallas staden *Maʻon*. Dess invånare, nims barn, maoniterna (2 Krön. 26: 7, Neh. 52), anses vara identiska med de af Eratosthenes fl. nämnde judisk-arabiske minéerna. Wbg.

Maane [måne] l. Maanelven, vattendrag i tsberg amt, Norge, flyter i nordöstlig riktning n Mösvand i Raulands härad genom Vestfjord- ned till Tinnsjö i Telemarken. Vattendragets e del, ofvan Mösvands västra ända, heter enna (se d. o.). Under sitt korta lopp, 32 ., faller M. 712 m., hvarigenom bildas en rad vis mycket höga vattenfall: Fröistulsfos m.), Skarsfos (50 m. fall i flera afsatser), itingfos (12 m.), Kvernhusfos (29) och Norges mest berömda vattenfall, Rju- nfos (se d. o.), 105 m. M. beräknas i out- ggdt tillstånd representera 259,000 hkr; genom mmbyggnader i Mösvand anser man sig ha gjort kraftvinst af 230,000 hkr. Däraf fullbordades mmbyggnadsarbeten för 145,000 hkr 1911 för utnyttjas vid framställningen af norsk salpeter Saaheims fabriker. K. V. H.

Maanelven [mån-]. Se Maane.

Maanen [mān-], Cornelis Felix van, ne- rländsk statsman, f. 9 sept. 1769 i Haag, d. febr. 1849, blef 1795 generalprokurator och r 1806—09 justitieminister under konung Lud- g Bonaparte och därefter president i högsta dom- olen i Haag. Af Vilhelm I bekräftades M. 1814 detta ämbete, utsågs till president för den kon- tituerande notabelförsamlingen och utnämndes 15 till justitieminister. Genom strängt upprätt- llande af 1819 års förordning om nederländska råkets användning som officiellt i de belgiska ovinserna samt genom pressförföljelser o. d. bi- og han väsentligen att framkalla revolutionen 30. M. lämnade då sin ministerpost, men åter- llades snart, sedan en återförening af Belgien ed Nederländerna visat sig omöjlig, och af- ck därpå först 1842 efter Vilhelm I:s tronaf- gelse.

Maaninka [mān-]. 1. Sjö i Savolaks, Finland, gör den nordvästligaste fjärden af Kallavesi, sam- manhängande med de sydligare fjärdarna genom Ruokovirta kanaliserade ström samt med det nord- liga Onkivesi genom kanalerna vid Vianto och Ahkionlaks. Areal 45 kvkm. — 2. Socken vid nämnda sjö, i Kuopio län, härad och domsaga. Landareal 424 kvkm. Befolkningen, finsk, 7,015 pers. (1910). — Imperiellt pastorat af 1:a kl., Kuopio stift, Kuopio kontrakt. A. G. F.

Maanselkä [mān-], den finska benämningen på landrygg, betyder i folkspråket vattendelare mel- lan större vattendrag och kom därigenom att å äldre kartor och i geografier beteckna sammanfatt- ningen af Finlands alla väsentligare vattendelare. Numera användes M. endast för att beteckna den tvärs genom finska Lappland gående hufvudvatten- delaren. M. har endast på vissa sträckor natur af en mer eller mindre afbruten bergskedja. Mesta- dels täckes dess berggrund af morän- eller rull- stensgrus eller af högmossar, myrar och träsk, och stundom röjer sig icke ens dess sträckning för ögat genom någon upphöjning öfver den omgifvande terrängen. De ansenligaste bergshöjderna resa sig icke heller i regel från själfva vattendelaren, utan mer eller mindre fristående på sidan om densamma. — M. utgår från den skandinaviska fjällryggen vid Haldefjäll (fi. *Haldetjokko*; n. om 69° n. br.), det högsta fjäll, som berör finskt område (1,353 m.). Med en riktning åt s. ö. och ö. utgör M. till en början riksgräns mot Norge intill Peltotun- turi fjäll. Skild från M. genom en dalsänka, i hvilken Ounasjärvi sjö ligger, utgår mot s. ända till Bottniska viken en bergräcka, som under nam- net Ounasselkä skiljer Torne älfs och Kemi älfs dalar samt tillika landskapen Väster- och Öster- botten. Af denna grens högre toppar äro sedan länge bekanta *Ounastunturi* (762 m.) och *Pallas- tunturi* (820 m.). Mellan Haldefjäll och Peltotunturi ligga flera högre fjäll, såsom Urtivaara (omkr. 684 m.) och Jietakero (omkr. 641 m.). Denna del af M. beskrifves af Marelius (Vet. akad:s handl. 1771—72). Från Peltotunturi stryker M. åt s. och ö. till ryska gränsen, som beröres vid Talkkunaoaivi (68° 10′ n. br.). Denna sträcka, och företrädesvis dess östligaste del, betecknas med namnet Suoloselgi l. Saariselkä. Mel- lan Ivalojoki och Kitinens källor är M. lägst, ställvis endast ett par hundra m., och man plägar där på ett par ställen draga båtar öfver vatten- delaren från det ena vattendraget till det andra, för hvilket ändamål tvärstockar äro utlagda. V. om Saariselkä finnas *Raututunturi*-höjderna, hvilka så godt som i sin helhet ligga öfver 300 m., men till största delen under 350 m. nivå. Saariselkäs fjäll äro vilda och storslagna. Utom *Talkkunaoaivi* (omkr. 633 m.) äro *Vuomapää* (omkr. 712 m.), *Sokusti* (omkr. 744 m.), *Tuiskupää* (omkr. 560 m.) och *Kuikkapää* (omkr. 725 m.) de mest imponerande topparna. Benämningen M. användes i inskränktare mening, jämväl i orten, på den del af landryggen, som från nämnda gränspunkt fortsättes, på 20—30 km. afstånd från gränsen mot Ryssland och emel- lanåt sammanfallande med denna, till Möntönvaara (strax s. om 64° n. br.), där Uleåborgs och Kuopio län samt guvernementet Olonets sammanstöta. — En utförlig framställning af M. lämnas af K. E. F. Ignatius i hans ”Finlands geografi” (1890), i texten till ”Atlas öfver Finland” (1910) samt af

J. E. Rosberg i ”Finlands geografi i landskapsskildringar” (1911) och i ”Lappi” (s. å.). O. I. J. E. R.

Maaria [mä-]. Se Marie, Sankt.

Maarianhamina [märian-], fi. Se Mariehamn.

Maarib (Arbith), hebreiskt namn för den israelitiska aftonbönen.

Maartens [mä-], Marten, pseudonym för den holländske författaren J. M. W. van der Poorten-Schwartz (se d. o.).

Maartind [mår-]. Se Malangen.

Maartman [mä'rt-], Elsa, tecknarinna. Se Beskow 4.

Maas [mäs], flod. Se Meuse.

Maasbefästningarna [mäs-]. Se Meusebefästningarna.

Maaseyck [mäsejk], stad. Se Maeseyck.

Maasin, stad på sydvästra kusten af ön Leyte bland Filippinerna. 21,638 inv. (1903). Export af hampa och copra. J. F. N.

Maaslandsluis [maslandslöjs]. Se Maassluis.

Maaslinjen [mäs-]. Se Meuselinjen.

Maass [mäs], Alexander Edvard August Fredrik, skogsman, f. 3 april 1864, student 1883, utexaminerad från Skogsinstitutet 1887, blef extra jägmästare i Stockholms revir s. å. Efter att ha varit skogrättare vid Marma skogsskola och tjänstgjort i Öster-Dalarnas revir studerade han 1897 skogsmatematik vid Eberswalde forstakademi (Preussen) och utnämndes 1898 till lektor i skogshushållning och matematik vid Skogsinstitutet. 1902—08 var M. föreståndare vid Statens skogsförsöksanstalt och utnämndes sistnämnda år till jägmästare i Stockholms revir. M. har publicerat uppsatser rörande skogsuppskattning och trädens tillväxt i ”Tidskr. för skogshushållning”, Meddelanden från Statens skogsförsöksanstalt i ”Skogsvårdsföreningens tidskr.” och *Tabell för träduppskattning* (1908; 2:a uppl. 1911). G. Sch.

Maassen [mäs-], Karl Georg, preussisk statsman, f. 1769 i Kleve, d. 1834 i Berlin, utsågs 1816 till direktor för den nyinrättade generalförvaltningen för handel och näringar, inkallades 1817 i statsrådet, blef 1818 generalskattedirektor samt 1830 geheime stats- och finansminister. Han hade jämte J. A. F. Eichhorn mycken förtjänst om tillkomsten af den preussisk-tyska tullföreningen.

Maassen [mäs-], Friedrich, tysk rättslärd, f. 1823 i Wismar, d. 1900 i Innsbruck, blef 1849 advokat i Rostock, öfvergick 1851 till katolska läran samt blef 1855 e. o. professor i romersk rätt i Prag. 1856 öfverflyttade han till Innsbrucks och 1860 till Graz' universitet samt blef 1871 professor i romersk och kanonisk rätt i Wien och 1882 led. af högsta domstolen därstädes. Hans förnämsta arbete är *Geschichte der quellen und der litteratur des kanonischen rechts* (bd I, 1870).

Maassluis [mas-slöjs] l. Maaslandsluis, stad i nederländska prov. Syd-Holland, vid den nya kanalen emellan Rotterdam och hafvet. 8,011 inv. (1903). Fiske och sjöfart. (J. F. N.)

Maastricht [mäs-], eg. Maastrecht, hufvudstad i nederländska prov. Limburg, ligger vid den *trecht* (lat. *trajectum*) l. korsväg vid Maas (Meuse), där romarna hade en militärpost vid vägen emellan Bagacum (Bavay) och Colonia Agrippina (Köln). 37,653 inv. (1910). Staden delas af floden i två delar, en större, det egentliga M., på vänstra, och en mindre del, kallad Wijk, på högra stranden, hvilka förenas genom en 1280—98 byggd, 1683 ombyggd stenbro. Den var fordom en af de starkast befästa städerna i Europa. Fästningsverken slopades först 1871—78 äfvensom det s. om staden på Pietersbergs norra sluttning belägna citadellet. M. är tämligen regelbundet byggdt och har åtskilliga märkliga gamla byggnader, såsom rådhuset (fullb. 1683) midt på torget. med en fornsakssamling, den gotiska domkyrkan (M. var förr biskopssäte), S:t Servaas (enligt en berättelse ombyggd på Karl den stores tid), med en af W. Geefs arbetad staty af Karl den store, Vårfrukyrkan (Lieve-Vrouwe-kerk), möjligen grundlagd under 500-talet, med ett vackert kor från 1000-talet, samt den forna minoritkyrkan (1200-talet, restaurerad 1880), nu inrymmande stadsbiblioteket och stadsarkivet. Limburgs riksarkiv har en särskild byggnad. Viktigaste industrigrenarna äro tillverkning af lergods och glas, af gevär, tapeter m. m.; dessutom drifver M. stark handel med jordbruksprodukter och har liflig sjöfart på Maas. Ofvannämnda Pietersberg är synnerligen märkvärdigt genom sina från urminnes tid ända till slutet af 1800-talet bearbetade ofantliga sandstensbrott med en labyrint af underjordiska gångar. — M. (romarnas *Trajectum superius*, i medeltiden *Trajectum ad Mosam*) hörde under frankiska väldet till Austrasien och styrdes sedan gemensamt af hertigarna af Brabant och biskoparna af Liège. Under nederländska befrielsekriget intogs M. 1579 efter 4 månaders belägring af spanjorerna, hvarvid hela staden sköflades. Af senare belägringar äro följande de märkligaste, hvilka alla slutade med stadens eröfring: 1632 af prins Fredrik Henrik af Oranien samt 1673, 1676, 1701, 1748 och 1794 af fransmännen. 9 mars—10 april 1814 cernerades staden af de allierade (nordtyska arméns 3:e division under Sandels) och besattes 23 april som följd af konventionen. Under revolutionen 1830 var M. nästan den enda stad i södra delen af Nederländerna, i hvilken den nederländska besättningen höll stånd mot belgerna. (J. F. N. L. W:son M.)

Maaswerk [mäs-], ty., *bygnk.* Se Spröjsverk.

Maasö [måsö], Norges nordligaste härad och socken i Finnmarken, n. ö. om Hammerfest. Omkr. 1,565 kvkm. 2,067 inv. (1910; år 1900 1,781). Af häradets areal äro omkr. 396 kvkm. öar; Rolfsö (den största), Hjelmsö, Ingö, Maasö samt västra delen af Magerö (se d. o.). Åker och skog finnas ej, blott få kvkm. ytterst mager äng. Främsta näringsgrenen är fiske. Norges nordligaste punkt, Knivskjærodden (på 71° 11′ 8″), ligger inom häradets sfär. Här finns äfven landets och världens nordligaste fyr, Fruholmen, utanför Ingö; på denna ö ligger stationen för den 24 nov. 1911 öppnade trådlösa telegrafförbindelsen Spetsbergen—Norge. Socknens hufvudkyrka ligger på ön M. K. V. H.

Maä-t. Se Maa.

Maatjes [mätjes] l. Maatjes-sill. Se Sillsläktet.

Maatschappij [matʃape'j], holl. (af *maat*, kamrat, och *schappij*, suffixet ”-skap”), sällskap, samfund, förening, bolag, i synnerhet handelsbolag.

ab [mä'b], forniriska *Medb* (jfr I r i s k a l i t t e r a t u r e n, sp. 847), ett namn på älfvornas tning hos engelska skalder (Spenser m. fl.). I speres ''Romeo och Julia'' skildrar Mercutio tning Mab (''älfvors jordegumma'') som en , späd, luftig varelse, som bringar de sofvande niskorna drömmar. ''Queen Mab'' är titeln på filosofisk ungdomsdikt af Shelley.

äba Forst., *bot.*, ett släkte af träd och buskar nde till fam. *Ebenaceæ*. Kärnveden är mörkad, hård och tung och användes därför till nträ. Frukterna äro äggformiga, guldgula bär, ha ett ätbart, mjöligt och slemhaltigt kött. omkr. 60 arterna förekomma uteslutande i tro- rna. O. T. S. (G. L—m.)

laba, invånarna i Wadai (se d. o.).

labē'n (arab.; mellanrum), eg. den mellan em och mottagningsrummen, selamlyk, liggande en af ett turkiskt hus, till hvilken äfven främ- ar kunna erhålla tillträde; i allmänhet mot- rande hvad vi kalla ''det inre'', de inre rum- n af ett hus. M.-i-h u m a j u n (kejserliga , sultanens audienssal. K. V. Z.

Mabella, *astron.*, en af småplaneterna.

Mabellini, T e o d u l o, italiensk tonsättare, f. 17 i Pistoja, d. 1897 i Florens, där han blef kapellmästare och 1867 kompositionsprofessor, uppburen som kompositör af operor, bl. a. *lla* (1840), *Il venturiero* (1851) och *Fiametta* 57) samt oratorier, kantater och kyrkliga sång- k. Biografi af Giannini (1899). E. F—t.

Mabille [-bi'l], trädgård i Paris med en prakt- l offentlig danslokal, länge den mest besökta beryktade i sitt slag. Den undanröjdes vid gatureglering i början af 1880-talet.

Mabillon [mabijå'], J e a n, fransk häfdaforare, f. 23 nov. 1632 i S:t Pierremont (Champagne), d. 27 dec. 1707 i Paris, inträdde 1653 m novis i maurinkongregationen af benediktinorden, aflade 1654 sina munklöften, fick 1663 sin verksamhet förlagd till S:t Denis och 1664 till S:t Germain des Prés, maurinernas vetenskapliga hufvudhärd, där han var d'Achery behjälplig vid utgifvandet af de sex sista banden af ''Spicilegium''. M:s egentliga vetenskapliga lifsuppgift blef emellertid utforskandet af hans egen ordens hioria, till hvilken d'Achery samlat ett rikt aterial. *Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti* 3 bd fol., 1668—1701), skildrande benediktinerås historia till 1100, vittna om hans enastående lärdom och stora kritiska begåfning. M:s ufvudverk är emellertid *Annales ordinis S. Benedicti* (bd 1—4, 1703; bd 5 och 6, omfattande tiden o. m. 1157, utg. 1713 och 1739 af Massuet och Martène). Jesuiten Papebrochs angrepp (i 2:a oriltomen af ''Acta sanctorum'') 1675 på nästan lla de äldsta klosterprivilegiernas äkthet förledde från M:s sida en vederläggning i den för den moderna diplomvetenskapen grundläggande klassiska skriften *De re diplomatica libri VI* (1681; med tillägg 1704), tillegnad Colbert, hvari M. uppställde fasta och bestämda regler för urkundernas kritiska behandling och som därigenom utöfvat ett bestämmande inflytande på historieforskningens utveckling. På resor i Burgund (1682), Tyskland (1683) och Italien (1685—86) insamlade M. ett rikhaltigt material af urkunder och böcker; en del af hans skörd offentliggjordes i *Museum italicum* (2 bd, 1687—89) och i *Vetera analecta* (4 bd, 1675 —84). Af M:s öfriga arbeten må nämnas det viktiga verket *De liturgia gallicana libri III* (1685). *Ouvrages posthumes de Mabillon et de Ruinart* (3 bd, 1724) innehåller bl. a. en mängd af M:s bref. En annan del af hans brefväxling utgafs af Valery, *Correspondance inédite de Mabillon et de Montfaucon avec l'Italie* (3 bd, 1846); en fullständig uppl. förberedes af Stein. Litt.: Ruinart, ''Abrégé de la vie de M.'' (1709), Broglie, ''M. et la société de l'abbaye S:t Germain-des-Prés, 1664—1707'' (2 bd, 1888), Bäumer, ''Joh. M.'' (1892), och Bresslau, ''Handbuch der urkundenlehre'', I (2:a uppl. 1912). T. H—r.

Mabinogion [mäbinâū'gion], plur. af *mabinogi* (se B a r d, sp. 910), en samling fornwalesiska hjältesagor, som bevarats i ett manuskript från 1300-talet, den s. k. *Red book of Hergest*, och offentliggjordes 1838 af lady Charlotte Guest. I sv. öfv. af Harald Heyman meddelades 1906 ett väsentligt urval jämte inledning. Jfr W a l e s i s k a s p r å k e t o c h l i t t e r a t u r e n.

Mably [-blí], G a b r i e l B o n n o t d e, abbé, fransk skriftställare, f. 1709, d. 1785, äldre broder till filosofen Condillac. Hans äldsta arbete, *Parallèle des romains et des français* (1740), är ett försvar för envåldsmakten samt ett förhärligande af industrien, handeln och lyxen (i ny uppl. utgifven af Guizot 1823 —24 och 1840). I sitt ryktbaraste verk, *Entretiens de Phocion sur le rapport de la morale et de la politique* (1763; sv. öfv. 1766) prisade han den spartanska samhällsordningen. M. författade flera andra politisk-filosofiska arbeten, hvilkas inflytande på sin tids politiska uppfattning täflade med Montesquieus och Rousseaus och i vissa fall blefvo bestämmande för revolutionens lagstiftning. Han visar sig i ett af dem, *De l'étude de l'histoire* (förf. troligen 1767; tr. 1778), som en stor beundrare af Sveriges författning under frihetstiden. M:s samlade skrifter utkommo 1789, 1795, 1797 och 1818, M:s efterlämnade skrifter 1797. Se biogr. af Guerrier (1886). Jfr S. Boëthius, ''Den franska revolutionen'' (sid. 65—67, 142—143).

Mabog, syriska namnet å *Hierapolis* (se d. o.).

Mabûg, stad. Se K a r k e m i s c h.

Mabuse [mabÿs], J a n v a n. Se G o s s a r t.

Mac [mä'k], förk. *M'* och *Mc*, ett i skotska och

irländska tillnamn ofta förekommande ord, som betyder "son", t. ex. Mac Adam, M'Clure, Mc Clellan. Se Klan, sp. 199.

Macabebe [-kabe'be], stad i prov. Pampanga på Luzon, bland Filippinerna, omkr. 40 km. n. v. om Manila. 21,481 inv. (1903). Odling af ris och sockerrör samt tillverkning af sprit (af nipapalmens blomkolfvar), hamp- och bomullsväfnader. Wbg.

Macabre, Danse m. [dã's maka'br], fr., dödsdans (se d. o.).

Macācus ecaudātus, *zool.* Se Inuus ecaudatus.

Mac Adam [məkä'dəm], Mc Adam, John Loudon, f. 1756, d. 1836, skotsk väginspektör, känd genom den efter honom uppkallade vägbyggnadsmetoden makadamisering (ordet rätt allmänt användt redan på 1820-talet), fick sin metod antagen för hela England 1823 och blef 1827 öfverinspektör öfver rikets vägbyggnader. Sitt system beskref han bl. a. i *Present state of roadmaking* (1820; 5:e uppl. 1822). Jfr Gatläggning, sp. 800.

Mac Alester [məkəle'stə]. Se Mc Alester.

Macao [-kāo'], port. *Macau* (fullständigt *Cidade do Santo Nome de Dios de Macau*), eg. *A-Mangao*, "gudinnan A-Mas hamn", portugisisk koloni på Kinas kust, består af en halfö, som genom en smal landtunga sammanhänger med ön Hiangtschang (port. *Ançam*) vid västra sidan af Kantonflodens mynning, 140 km. nedanför Kanton. Hela kolonien omfattar blott 12 kvkm., däri inräknadt holmarna Taipa och Colovane. 74,866 inv. (1910), hvaraf omkr. 70,000 äro kineser. De hvite bo i ett särskildt kvarter, Praya Grande, men äfven i detta ha kineser slagit sig ned. Den portugisiska byggnadsstilen, med sina moriska reminiscenser, till hvilka kommer användningen af i Kina brukliga färger och former, de rymliga gatorna, en mängd kyrkor, klosterbyggnader (som kvarstå, ehuru alla kloster upphäfdes 1834), pagoder och andra offentliga byggnader göra ett behagligt totalintryck. Norr om staden ligger den ryktbara Camõesgrottan, i hvilken den förviste skalden Camões skall ha fullbordat sin hjältedikt "Os Lusiadas". M. har ett utmärkt handelsläge och var förr medelpunkten för den östasiatiska handeln och den enda för handeln med Kina öppna hamnen, men har förlorat denna sin forna betydenhet, sedan engelsmännen grundlagt sin koloni på det midt emot belägna Hongkong och flera kinesiska hamnar öppnats för världshandeln. Därtill kommer, att dess hamn är grund och öppen för flera vindar. Under engelsk-kinesiska kriget 1840—42 råkade M. i så stort förfall, att man tänkte uppge kolonien. För att då höja dess handel förklarade den portugisiska regeringen 28 febr. 1846 M. för frihamn, men lade dryg skatt på alla mellan M., Hongkong och Kanton gående fartyg, hvilken måste erläggas af såväl européer som kineser. En sorglig ryktbarhet vann M. sedan genom den afskyvärda kulihandeln (se Kulier). Värdet af import och export (oberäknadt en högst betydande smyghandel) uppgick 1909 till resp. 8,3 och 7,5 mill. milreis. Exporten omfattar hufvudsakligen ris, te, apelsiner och salt fisk. Hamnen besöktes s. å. af 1,886 fartyg om 897,000 ton. Lifligast är handelsförbindelsen med Hongkong, Kanton, Batavia och Goa. Handeln förmedlas nästan uteslutande af kineser, och få europeiska fartyg besöka M. Moderlandets inkomster af M. härröra hufvudsakligen af lotterier och skatt på spelhusen. Det är väsentligen genom sina spelhus M. är ryktbart i östra Asien. — 1557 erhöllo portugiserna tillstånd att anlägga faktorier på halfön med ett årligt arrende af 500 taël, hvilket erlades ända till 1849. 1573 byggde kineserna den mur tvärs öfver landtungan, som länge skilde det portugisiska området från det kinesiska. Jesuitmissionärer slogo sig ned där, och 1580 inrättade Gregorius XIII biskopsstiftet M., till hvilket höra äfven den portugisiska delen af Timor samt de portugisiske kristne i Malakka och Singapore. 1628 utnämndes den förste guvernören, men kolonien förblef under kinesernas uppsikt, hvilka icke hade uppgifvit sina territoriella rättigheter, utan fortfarande upprätthöllo sin myndighet genom mandariner. Först guvernören Ferreira do Amaral beröfvade (1849) de kinesiske ämbetsmännen all myndighet utöfver hvad representanter för andra främmande nationer egde. Kinesiska regeringen vägrade länge erkänna Portugals territoriella anspråk, och först genom en konvention af 26 mars 1887 tillförsäkrade Kina Portugal besittningen af ön M. för alltid. 1802 och 1808 var M. för korta tider i engelsmännens händer. (J. F. N.)

Macapá [-kapa'], stad i brasilianska staten Pará, vid Amasonflodens norra mynningsarm, nästan alldeles under ekvatorn, har god redd, skyddad af ett fort, och användes som deportationsort. J. F. N.

Macārius. Se Makarios.

Macaroni [-rå-], oriktig form för it. *maccheróni*. Se Makaroner.

Maca'rsca, stad i Dalmatien. Se Makarska.

Macarthur [mäkä'thə], John, australisk kolonipionjär, f. 1767 i Plymouth, d. 10 april 1834 i Camden, Nya Syd-Wales, blef 1789 löjtnant i den nyuppsatta Nya-Syd-Waleskåren och kom 1790 till Sydney, befordrades 1795 till kapten och tog afsked 1804. Han grundade vid Paramatta en mönsterfarm och egnade sig särskildt åt fårafvel med från Kaplandet anskaffade merinofår. Invecklad i tvisterna med guvernör Bligh (se d. o.), blef M. 1807 häktad för otillåten destilleringsverksamhet och 1808, sedan guvernören vid ett till följd af processen mot M. utbrutet upplopp i sin ordning fängslats, sekreterare vid den provisoriska regering, som då upprättades. Under flera års vistelse i Europa studerade han vin- och olivodling i Frankrike och anlade vid sin återkomst till Australien (1817) de första vingårdarna där (på sin jordegendom vid Camden). M. var 1825—31 medlem af Nya Syd-Wales' lagstiftande råd. Han är skapare af Australiens ullexport och grundläggare af dess vinodling. Jfr Jenks, "History of the australasian colonies" (2:a uppl. 1896). V. S—g.

Macarthys gin [məkä'thiś dʃi'n]. Se Egrenermaskin (med fig. 1).

Macartney [məkā'tni], George, earl M., engelsk diplomat och koloniguvernör, f. 1737 på Irland, d. 1806, var 1764—67 utomordentligt sändebud i Ryssland för afslutande af en handelstraktat, blef 1768 medlem af underhuset och var 1769—72 förste sekreterare för Irland. 1775—80 var M. guvernör öfver Karibiska öarna i Västindien och 1781—85 guvernör i Madras. Han ledde

92—94 den första engelska beskickningen till
ina och var dec. 1796—nov. 1798 guvernör
er den kort förut från holländarna eröfrade
kolonien. M. upphöjdes 1776 till (irländsk)
on och 1792 till (irländsk) earl. Hans skildrin-
af sina ambassader till Ryssland och Kina äro
kta i sir John Barrows "Life and writings
lord M." (2 bd, 1807). Jfr äfven H. M.
bins, "The first english ambassador to China"
08). V. S—g.

Maca'ssar. Se Makassar.

Macaulay [məkå'li]. 1. Zachary M., skotsk
ntrop, f. 2 maj 1768, d. 13 maj 1838, vistades
84—92 på Jamaica som plantageföreståndare
. dref s genom därunder vunnen erfarenhet om
varnas lidanden till att egna sitt lif åt kamp
t negerslafveriet. Han inträdde vid hemkomsten
tet 1791 bildade Sierra-Leone-kompaniets tjänst
utsändes 1793 till Sierra Leone, där han blef
vernör öfver kompaniets koloni af frigjorda ne-
rslafvar. Med ett kortare afbrott styrde han de
ngstyriga kolonisterna till 1799 och var sedan i
ndon kompaniets sekreterare till 1808, då kolo-
n öfvertogs af kronan. M. dref sedan till 1831
omfattande handelsrörelse och utgaf 1802—15
islafveritidskriften "The christian observer".
mte sir Th. F. Buxton (se d. o.) stiftade han
23 "The anti-slavery society". M. samarbetade
igt och anspråkslöst med Wilberforce, Buxton
a andra ledande män i striden mot negerslafve-
t och var särskildt outtröttlig i att skaffa dem
litligt material för deras tal och skrifter. Varmt
igiös, fann han äfven tid till främjande af inre
h yttre mission, söndagsskolor o. s. v. En min-
svård öfver M. har rests i Westminster abbey.

2. Thomas Babington M., lord M. of
othley, den föregåendes son, engelsk historie-
rifvare, essayist och parlamentstalare, f. 25 okt.
00 i Rothley Temple, Leicestershire, d. 28 dec.

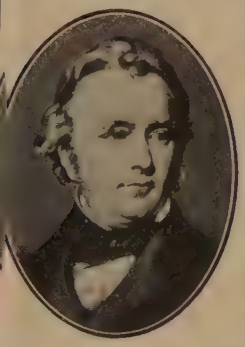

1859 i London, visade som gosse prof på brådmogen litterär begåfning och ett häpnadsväckande starkt minne, hvilket han bevarade oförsvagadt lifvet igenom. M. hade uppväxt i fädernehemmets tory-åskådning, men omvändes under sin vistelse vid universitetet till ifrig, ej så litet doktrinär whig af sin vän Charles Austin (sedermera en berömd
dvokat). Vid universitetsstudierna visade han
nlag för poesi och vältalighet, men motvilja
r matematik. Han blef 1824 fellow vid Trinity
llege. Sin mera framstående skriftställarverk-
mhet började M. 1825 med en essay öfver Mil-
n i "Edinburgh review", hvilken tidskrift han
två årtionden riktade med snillrika bidrag, de
esta af historiskt och litteraturkritiskt innehåll.
fter att 1826 ha blifvit "barrister" (högre advo-
at) fick han 1830 genom lord Lansdownes för-
rg en plats i underhuset. De tal, som han där
831 och 1832 höll för parlamentsreformen, grund-
lade hans rykte som en af Englands mest glänsande talare. 1832 anställdes han som sekreterare vid Board of control (det ämbetsverk, hvarunder de indiska ärendena lydde), försvarade i underhuset med stor skicklighet regeringens förslag till förändringar i Indiens förvaltning i samband med förnyandet af Ostindiska kompaniets charter (1833) och mottog s. å. — ej minst för att trygga sin fars och sina systrars ekonomiska ställning — en högt aflönad plats som medlem af regeringen (supreme council) i Calcutta. Uti Indien, hvarest han stannade från 1834 till början af 1838, genomdref han införandet af engelska språkets och litteraturens läsning vid skolorna för de infödde och inlade vida större förtjänst än någon annan om författandet af den berömda strafflag, som ännu i sina grunddrag är där gällande. Efter hemkomsten invaldes han 1839 af Edinburgh i underhuset och blef s. å. "secretary at war" (delvis motsvarande vår krigsminister) i Melbournes kabinett. Vid whigs' fall i aug. 1841 måste han nedlägga sitt ministerämbete och kunde därefter med mera kraft egna sig åt sitt författarskap. Han återtog då det redan 1839 påbörjade, men snart afbrutna arbetet på ett större historiskt verk öfver England, utsände 1842 ett häfte ballader, *Lays of ancient Rome*, som vunno mycket bifall, fortsatte t. o. m. 1844 att skrifva essayer för "Edinburgh review" och utgaf 1843 en samling sådana, *Critical and historical essays*, omfattande de flesta af dem, som förut stått att läsa i denna tidskrift, och af allmänheten mottagen med starkt bifall. Denna samling följdes sedan af hans *Biographical essays* (1851). Samtidigt spelade han en ganska betydande roll i parlamentet. Han ville 1842 i vissa stycken gå de s. k. chartisternas (se d. o.) önskningar till mötes, därvid likväl bestämdt motsättande sig deras fordran på allmän rösträtt, och röstade alltifrån 1843 för hvarje förslag om spannmålstullarnas fullkomliga upphäfvande. 1845 förklarade han, att den protestantiska statskyrkan i det katolska Irland var en vidunderlighet, som väl ej med ett enda slag kunde tillintetgöras, men ej borde oförändrad få kvarstå. Lidelsefull partiman som han var, gick han stundom för långt i sina angrepp mot tories och deras ledare, Peel, något, som han själf efter den sistnämndes död (1850) synes ha erkänt och beklagat. När whigs 1846 återfingo makten, inträdde M. som "paymaster-general" (generalkrigskommissarie) i Russells kabinett, men måste redan 1847 utgå därur, emedan han vid de allmänna valen föll igenom i Edinburgh och ej ville uppställa sig som kandidat för hvilken valkrets som helst. 1 dec. 1848 utgaf han de två första banden af *The history of England from the accession of James II*, som rönte oerhörd framgång och spreds i för sin tid sällsynt stor upplaga. Under de mest ärofulla omständigheter återinvaldes M. 1852 för Edinburgh i underhuset, men tog ej vidare någon stor del i det politiska lifvet, allrahelst som hans hälsa ungefär samtidigt bröts af ett svårt hjärtlidande. Sedan han 1853 utgifvit en vald samling af *Speeches*, tal, hållna till största delen i parlamentet, offentliggjorde han 1855 två nya band af sin historia, hvilka på mindre än ett år inbragte honom 20,000 pd st., men hann aldrig fullborda sitt femte band,

som var ämnadt att afsluta Vilhelm III:s regering. Detta band utgafs efter hans död i ofullständigt skick af hans älsklingssyster, lady Trevelyan (1861). Under de senare åren af sitt lif skref han därjämte för "Encyclopædia britannica" åtskilliga artiklar, bland hvilka de öfver Samuel Johnson och Pitt d. y. äro de förnämsta. De äro intagna i hans *Miscellaneous writings* (1860 utg. af hans vän Th. F. Ellis). Af de många utmärkelser, som tillföllo M., må anföras hans upphöjelse till peer (baron M. of Rothley) 1857. Han dog ogift och ligger begrafven i "The poets' corner" i Westminster abbey. — M:s historiska författarskap, som nådde sin höjdpunkt i hans berömda "Englands historia", utmärktes af snillrika tankar, en i högsta grad konstnärlig anordning af ämnena, en oöfverträffad förmåga att med åskådlighet och lif teckna personer, samhällsklasser och tidehvarf samt en genomskinlig, på en gång vältalig och flärdlös stil. Men han skref städse från mycket utpräglad whigståndpunkt, och ej alltid var forskningen så grundlig, uppfattningen så djup, omdömet så opartiskt, som man kunde fordra eller vänta. "När han beskrifver vänners förtjänster och fienders fel, känner hans penna ingen måtta". Som talare var han, enligt eget medgifvande, ej någon debattör, men knappast någon af hans samtida i parlamentet hördes med sådan förtjusning som han. Han visade sig i många fall ega statsmannens blick och var en framstående administratör. I det politiska lifvet mer än uppvägdes hans häftighet och bitterhet som partiman af självständighet och mod, osviklig trohet mot grundsatser, varm fosterlandskärlek och lågande hänförelse för frihet och rätt, medan hans enskilda vandel alltigenom bar vittne om en högsint, varmhjärtad och välvillig personlighet. — M:s arbeten ha dels hvart och ett för sig, dels samlade eller i urval, utkommit och utkomma alltjämt i en mängd upplagor. Bland de samlade märkes en af lady Trevelyan (8 bd 1866) och "Albanyupplagan" (12 bd 1898). Af "Critical and historical essays" utgafs en kommenterad uppl. i 3 bd 1903 af F. C. Montague. Hans engelska historia har öfversatts till åtminstone 12 språk. Af M:s arbeten finnas i svensk öfv. "Englands historia från Jakob den andres tillträde till regeringen" (I—VIII, 1853—62; 3:e uppl.: "Englands hist. fr. Jakob den andres tronbestigning", I—V, 1879), "Smärre valda skrifter" (1854—55), "Baco of Verulam" (1865), "Tal" (Helsingfors, 1866) och "Biografiska skizzer" (I—III, 1869—72). — Litt.: Den bästa biografien öfver M. är den af hans systerson C. O. Trevelyan utgifna, "Life and letters of lord M." (2 bd, 1876). Vidare märkas M.-biografier af F. Arnold (1862), J. C. Morison (1882), Jebb (1900) och D. H. Macgregor (1901), lord Morley, "Critical miscellanies", II (1877), Kinkel, "M., sein leben und sein geschichtswerk" (1879), Thurn, "Anmerkungen zu M:s history of England" (1882), E. Tili, "Lord M. i kritisk belysning" (i "Finsk tidskr." 1888), och lord Avebury, "Essays and adresses" (1903).
1. V. S—g. 2. E. B. (V. S—g.)

Macbeth [mäkbe'th], konung i Skottland 1040—57, var son till Findlaech, ärftlig styresman (*mormaer*) öfver Moray, och gjorde anspråk på tronen, enär hans hustru Gruach tillhörde konungaätten. Sannolikt är han identisk med den *Maelbœthe*, hvilken af angelsaxiska krönikan nämnes bland de skotske höfdingar, som 1032 hyllade Knut den store. Sedan M. 1040 öfverfallit och dödat konung Duncan I, blef han själf konung. Han stod i förbund med den norske jarlen Torfinn på Orkneyöarna och tyckes ha representerat de i n. boende kelterna mot Duncan, som hade angelsaxiska förbindelser. M. uppges 1050 ha företagit en pilgrimsfärd till Rom och omtalas i krönikorna som frikostig mot kyrkor och kloster. Duncans son Malkolm hade funnit en tillflykt hos sin frände, jarl Siward af Northumberland, och de vunno 1054 en seger öfver M. vid Dunsinane i Pertshire, hvarpå Malkolm hyllades som konung i Cumberland och s. om Forth. I n. behöll dock M. sin makt, till dess han, ånyo anfallen af Malkolm och Siward, besegrades och stupade i en ny drabbning vid Lumphanan i Aberdeenshire, 15 aug. 1057. — M. är mest ryktbar som hjälten i Shaksperes bekanta tragedi med samma namn. Dess handling är tagen ur Holinsheds krönika, som i sin ordning följt några medeltidskrönikor, där M:s historia utsmyckats med en mängd sägenartade tillsatser. Jfr Skene, "Celtic Scotland" (1876) och sir J. Rhys, "Celtic Britain" (3:e uppl. 1904). V. S—g.

Macbeth [mäkbe'th], Robert Welker, skotsk målare, f. 1848 i Glasgow, d. 1910 i London, studerade i Edinburgh och i London samt målade i olja och akvarell moderna genrebilder, såsom *Lincolnshire gang* (barn, som gå till arbetet, 1872), *Potatisskörd*, *Öfversvämning*, *Hjortjakt i dimma*, *En vinterpromenad* och *Moderlig tillsyn*. Mera betydande var M. i sina raderingar. Han utförde förträffliga stick efter Tizian, Velasquez, Millais m. fl. mästare. (G—g N.)

Maccaluba [-lōba], dyvulkan på Sicilien, 11 km. n. om Girgenti, består af en 42 m. hög lerkulle, betäckt med ett antal små käglor af 0,6—1 m. höjd, genom hvilkas trattformiga öppningar gaser utströmma, stundom åtföljda af dy och stenar till betydande höjd. Ordet begagnas ock som appellativ i betydelsen dyvulkan i allmänhet. (J. F. N.)

Maccāri, Cesare, italiensk målare, f. 1840 i Siena, studerade där och i Florens, vann 1865 pris för *Lionardo da Vinci målande Mona Lisas porträtt* och har sedan gjort sig känd hufvudsakligen som freskomålare. Han utförde takmålningar i kapellet del Sudario i Rom (1873), *De tre gracernas triumf* (fresk i Kvirinalpalatset), fresker i stadshuset i Siena (motiv från Italiens frihetskrig, 1887), i senatspalatset i Rom (motiv ur gamla Roms historia, 1889), i domkyrkan i Loreto (Maria, profeter, apostlar — 1905 o. f.) samt i det nya justitiepalatset i Rom (efter 1905). M:s fresker äro lifligt komponerade och ha modernt ljus- och färgstudium, men mindre dekorativt värde. M. är professor vid Accademia di San Luca i Rom. G—g N.

Maccaroni [-råni], Maccheroni. Se Makaroner.

Mac Carthy, vanligen M'Carthy [məkā'thi], Denis Florence, irländsk skald, f. 1817, d. 1882, utgaf dikter i original och öfv., bl. a. *Ballads, poems and lyrics* (1850), som blefvo mycket populära på grund af sin patriotism, öfversätt-

gar från Calderón, *The early life of Shelley* 72) m. m.

Mac Carthy, vanligen M'Carthy [məkā'thi]. Justin M., irländsk historiker, romanförfare och politiker, f. 22 nov. 1830 i Cork, lade sig redan 1848 åt tidningsmannabanan och har i London 1848—68 utgett "Morning star" samt från 1870 under många år varit politisk medarbetare i "Daily news". M. vann stor popularitet genom sina humoristiska romaner, bl. a. *The waterdale neighbours* (1867), *Dear lady Disdain* (1875; "Lilla hennes nåd", 1883) och *Donna Quixote* (1879; sv. öfv. 1883) samt de historiska

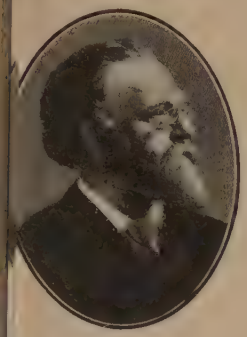

ildringarna *A history of our own times* (4 , 1878—80; ej mindre än 13 uppl. inom år, del 5 utkom 1897; 1—4 i svensk öfv., Englands historia i våra dagar", 2 bd, 1887), *istory of the four Georges* (1884—1901; i sambete med sonen Justin Huntly M., se nedan) och *he reign of queen Anne* (1902). M. har vidare rifvit biografier öfver sir Robert Peel (1891), Leo III (1896) och W. E. Gladstone (1898), memoarerket *Reminiscences* (2 bd, 1899) och *The story an irishman* (1904). Han var 1879—1900 medm af underhuset, först som home-rule-vänlig libell, sedan som nationalist, och var 1890—96 ominell ledare af den antiparnellitiska gruppen. — 2. Justin Huntly M., den föregåendes n, irländsk skriftställare, f. 1860, var 1884—92 edlem af underhuset och har författat ett stort tal romaner, dikter, skådespel, populärhistoriska rbeten och politiska agitationsskrifter. Dessutom ar han utgett en poetisk öfv. af Omar Khayyams Rubaiyat" (1889). 1—2. V. S—g.

Mâcchia [ma'kia], it., svårgenomträngliga småog. Se Italien, sp. 1028.

Macchiavelli [makiave'lli]. Se Machiavelli.

Mac Clean [məkli'n], Frank, engelsk astrom, f. 13 nov. 1837 i Belfast, medlem af Solar hysics committee i London, har utfört värdefulla rbeten öfver absorptionslinjerna i solens och fixtjärnornas spektra och bl. a. påvisat tillvaron af yre i vissa stjärnors atmosfärer. B—d.

Mac Clellan, eg. Mc Clellan [məkle'ln], George Brinton, nordamerikansk general, f. dec. 1826 i Philadelphia, d. 29 okt. 1885 i Orange, New Jersey, blef 1846 officer vid ingenjörkåren och 1847 kapten efter tappert deltagande mexikanska kriget. Han deltog 1855 i en till Europa sänd militär studiekommission, hvarunder han bevistade Sevastopols belägring, och afgaf öfver resan en rapport, *The armies of Europe* 1861). M. förflyttades 1855 till kavalleriet, tog 857 afsked och blef trafikdirektör för en järnväg. Vid inbördeskrigets utbrott blef M. i mars 1861 generalmajor vid staten Ohios milis och i maj generalmajor i Förenta staternas armé samt befälhafvare i Ohio-området. Hans framgångar i West Virginia bidrogo väsentligt att bevara detta område åt Unionen. Efter nordstatstruppernas nederlag vid Bull Run (21 juli) blef M. i aug. befälhafvare öfver Potomac-armén och i nov. general Scotts efterträdare som öfverbefälhafvare öfver Unionens alla arméer.

M. visade sig som en utomordentligt skicklig organisatör och soldatutbildare, men kom snart i konflikt med regeringen i Washington och ådrog sig de ledande politikernas ovilja genom sin långt drifna försiktighet, när det gällde det ifrigt efterlängtade framryckandet mot Richmond. Om detta fälttåg se närmare Nordamerikanska inbördeskriget. M. fick genast i början (mars 1862) sitt befäl inskränkt till själfva Potomac-armén och klagade bittert öfver uteblifvet understöd. Öfverskattande fiendens styrka, trängde han mycket sakta framåt uppför York river, flyttade efter slaget vid Fair Oaks (31 maj—1 juni) skickligt sin bas till James river, men måste retirera och blef i aug. befalld att nedlägga befälet och låta sina trupper uppgå i general Popes nybildade Virginia-armé. Efter dennes nederlag i andra slaget vid Bull Run (29—30 aug.) sändes M. med alla tillgängliga trupper att hejda den i Maryland inryckande Lee. Han vann vid Antietam (16—17 sept.) en betydande framgång, men lät Lee ohindrad retirera öfver Potomac. Regeringen i Washington, som ogillade hans lama sätt att förfölja, fråntog honom 7 nov. ånyo befälet, som gafs åt general Burnside. Därefter deltog M. ej aktivt i kriget. Han var fortfarande ytterst populär i armén och uppställdes 1864 som demokratisk presidentkandidat mot Lincoln, men besegrades af denne vid valet (8 nov.). M., som s. å. skildrat sin verksamhet under kriget i *Report on the reorganization and campaigns of the army of the Potomac* (1864) och i sept. tagit afsked ur armén, var till 1868 bosatt i Europa samt efter hemkomsten 1870—72 öfveringenjör vid staden New Yorks dock- och hamnbyggnader och 1878—81 guvernör i New Jersey. Hans självbiografiska *Mc Clellan's own story* utgafs med biografisk inledning af W. C. Prime (1886). — M. var en god teoretisk strateg och ypperlig organisatör samt visade sig i kritiska lägen som en mästare i försvarets konst, men hans motvilja mot offensivt initiativ och ständiga öfverskattning af de mötande svårigheterna gjorde honom allt annat än egnad för de anfallsoperationer det politiska läget ansågs kräfva. Jfr J. T. Morse, "Lincoln" (2 bd, 1896), Michie, "Life of general M." (1901), samt Rhodes, "History of the United states from 1850", bd III—IV. — M:s son, George Brinton M., f. 23 nov. 1865 i Dresden, var först journalist i New York, blef 1892 advokat, fick genom Tammany halls inflytande flera viktiga kommunala förtroendesysslor i New York, var 1895—1903 demokratisk kongressmedlem, valdes 1903 till mayor i

New York som Tammany halls kandidat i häftig strid mot fusionskandidaten Seth Low och omvaldes för perioden 1905—09. V. S—g.

Macclesfield [mä'klsfild], stad i engelska grefsk. Chester, 27 km. s. s. ö. om Manchester. 34,624 inv. (1901). M. har flera prydliga byggnader, museum, latinskola (från 1502), teknisk och konstskola samt tillverkning af siden (sedan 1756) och andra väfnader. I omgifningen stenkolsgrufvor och stenbrott. J. F. N.

Mac Clintock, vanligen M' l. Mc Clintock [mækli'ntåk], sir Francis Leopold, engelsk viceamiral, polarfarare, f. 1819 i Dundalk (Irland), d. 1907 i London, sedan 1843 löjtnant i engelska marinen, deltog 1848—49 i Ross' och 1850—51 i Austins expedition till Franklins uppsökande, vid senare tillfället som förste löjtnant å ''Assistance'' under Ommanney, samt i Belchers expedition (1852—54), då M. hade befälet öfver dithörande ångaren ''Intrepid'' och åtföljde enligt sin instruktion Kellet, när denne med ''Resolute'' styrde kosan till Melville-ön. Från vinterkvarteret vid denna ös sydkust begaf han sig med de Bray tvärs. öfver ön till Hecla- och Griperviken och därifrån åt n. v., hvarest Emeraldön upptäcktes. Färden riktades därefter till Prins Patricks ö, hvarvid äfven Eglintonön besöktes och Polinjegruppen upptäcktes. Efter att ha påträffat och räddat Mac Clure och dem, som med honom deltagit i försöket att från Berings sund verkställa ''nordvästpassagen'', måste Kellet och M. själfva lämna sina fartyg i isen. Vandrande åt ö., framkommo de till Beecheyön och sammanträffade där med de öfrige under Belchers öfverbefäl utgångna fartygens besättningar, hvarefter samtliga hemvände dels med E. A. Inglefields expeditioner 1853 och 1854, dels med Belchers enda återstående skepp. Efter hemkomsten befordrades M. till kapten. 1857 utsändes han af Franklins änka och vänner med ångjakten ''Fox'' för att närmare utforska Franklinexpeditionens olycksöde. Han nödgades tillbringa första vintern vid Melvilleviken på Grönlands västkust, för 1858 genom Lancaster sund och Barrow sund fram åt Peel sund, vände därefter och tog vägen genom Prince regent inlet till Bellot sund. Medan M. där låg infrusen den följande vintern, anställde han slädfärder öfver Boothia Felix till King Williams ö, hvarvid man påträffade ett dokument med upplysningar om den förolyckade expeditionens färd och öden till 25 april 1848 (se Franklin, sp. 1101). Med rik behållning i vetenskapligt hänseende (han hade kartlagt 1,300 km. kustlinjer i en dittills fullkomligt okänd del af polararkipelagen och anställt en följd magnetiska, meteorol.-astronomiska och andra vetenskapliga iakttagelser) anträdde M. 9 aug. 1859 hemfärden. Expeditionen skildrade han i *The voyage of the ''Fox'' in the Arctic seas* (1859). Bland hedersbetygelser, som därefter kommo honom till del, må nämnas hans utnämning till knight (1860). Våren 1860 fick M. i uppdrag att leda djupmätningarna i oceanen med anledning af en föreslagen nordatlantisk kabelförbindelse med Amerika. 1865—68 var han kommendant vid stationen vid Jamaica, utnämndes 1871 till konteramiral, hade 1872—77 kommandot i Portsmouth, blef sistnämnda år viceamiral och var 1879—82 högstkommenderande vid den nordamerikanska flottstationen. Under sina polarfärder gjorde han djärfva och vidsträckta slädfärder, ett sätt för polarforskningens bedrifvande, som genom honom väsentligen nått sin utbildning. Jfr Markham, ''Life of admiral sir Leopold M.'' (1909). (Wbg.)

Mac Clinto'ckia Heer, *paleobot.*, ett efter polarfararen Mac Clintock uppkalladt fossilt växtsläkte, hvilket först uppdagades i de berömda tertiära lerjärnstenarna vid Atanekerdluk på Grönland. Bladen — de enda organ, hvilka man hittills känner — voro läderartade, stundom mot spetsen tandade, med 3—7 parallella primärnerver, mellan hvilka ett mycket tydligt nät af finare nervmaskor kan iakttagas. Man antager, att växten möjligen hörde till urticacéerna, hvilket emellertid är långtifrån afgjordt. Utom på Grönland har man funnit blad af växten äfven i tertiära lager på Spetsbergen och Irland m. fl. ställen. A. G. N.

Mac Clure [məklō'ə], vanligen M'Clure, sir Robert John Le Mesurier, engelsk sjöofficer, polarfarare, f. 1807 på Irland, d. 1873 i Portsmouth, deltog 1836—37 i G. Backs och 1848—49 i Ross' arktiska expedition. 1850 erhöll han befälet å ''Investigator'', som jämte det af R. Collinson förda ''Enterprise'' skulle under den sistnämndes ledning tränga genom Berings sund upp i Norra ishafvet för att från östra sidan söka nordvästpassagen och efterspana Franklins expedition. Sedan M. passerat Berings sund, styrde han djärft mot ö., undersökte Banks land och upptäckte Prins Alberts land, men frös med sitt skepp inne i det mellanliggande sundet, hvilket han kallade Prinsens af Wales sund (det kallas äfven Mac Clures sund). Han utforskade emellertid på släde denna passage ända till dess nordliga ända och såg 26 okt. 1850 det af Parry upptäckta Melvillesundet samt hade sålunda på visst sätt funnit den eftersökta nordvästliga genomfartsvägen. Han kunde dock icke med fartyget komma genom sundet eller segla omkring Banks land, och efter två öfvervintringar i Mercy bay på Banks lands nordkust stod han i begrepp att lämna fartyget, då Kellets och Mac Clintocks afdelning af Belchers expedition 1853 påträffade hans spår och tog besättningen med sig på sin egen äfventyrliga hemfärd. För denna upptäckt af nordvästpassagen (färden beskrefs sedermera af Sh.

Osborn) erhöll M. den utlofvade belöningen å 10,000 pd st., knightvärdighet och guldmedaljer af de geografiska sällskapen i London och Paris. 1856—61 kommenderade M. en flottdivision i de kinesiska farvattnen och gjorde goda tjänster under kriget mot Kina. Han erhöll slutligen (1873) viceamirals värdighet. (Wbg.)

Mac Cormick, vanligen Mc Cormick [məkå'mik], Robert, engelsk polarfarare, f. 1800, d. 1890, trädde 1823 som skeppsläkare i engelska marinen, följde 1827 som naturforskare Parry på ''Heclas'' färd n. om Spetsbergen, var sedan tjänstledig under flera år, hvarunder han under vandringar i England och Wales studerade geologi och naturalhistoria. 1839 följde han som läkare och naturforskare Ross med ''Erebus'' till Antarktis. Senare ville han förmå amiralitetet att utsända en polarexpedition för att söka Franklin, men vann endast till viss utsträckning tillfälle till en dylik färd med ''North star'', skildrad i *Narrative of a boat expedition up the Wellington channel in the year 1852* (1854). Sina resor och expeditioner jämte utförlig självbiografi utgaf han 1884 under titeln *Voyages of discovery in the arctic and antarctic seas and round the world* (2 bd).

Mac Cormick, vanligen Mc Cormick [məkå'mik], Cyrus Hall, amerikansk uppfinnare af skördemaskinen, f. 1809 i West Virginia, d. 1884 i Chicago, var son till en farmare, som uppfunnit flera arbetsbesparande jordbruksredskap, men ej lyckats åstadkomma en lämplig skördemaskin. M. tog upp problemet 1831 och konstruerade en maskin, som han efter ett par års prof uttog patent på 1834. Efter ytterligare förbättringar vann maskinen fullständig framgång. M. anlade en fabrik i Chicago, vann pris och medaljer och invaldes i franska vet. akad. med det vitsordet, att ''han gjort mer för jordbruket än någon annan lefvande människa''.

Macculiagh, vanligen Mc Cullagh [məka'läch], James, irländsk matematiker, f. 1809, d. 1847 (genom självmord), blef professor i matematik 1838 och i fysik 1843 vid Trinity college i Dublin. — M. var framstående lärare och gjorde sig bemärkt äfven genom flera afh. i geometri, mekanik och optik. Han egnade flera arbeten åt teorien för ljusets reflexion och refraktion, af hvilka särskildt må nämnas den prisbelönta afhandlingen *On the laws of crystalline reflexion and refraction* (i ''Transactions of the Irish academy'', d. 18, 1838). Hans *Collected works* utgåfvos 1881 af Jellet och Haughton.

Mac Culloch [məka'låk], John, engelsk geolog, f. 1773, d. 1835, studerade först medicin i Edinburgh, men egnade sig sedan åt geologien och särskildt åt utredandet af Skottlands geologi. Hans viktigaste verk är *Description of the Western islands of Scotland* (2 dlr, 1819). M. var en noggrann och skarpsinnig iakttagare, som hufvudsakligen intresserade sig för den mineralogiska och petrografiska sidan af geologien. B. L—n.*

Mac Culloch [məka'låk], vanligen M'Culloch, John Ramsay, skotsk nationalekonom och statistiker, f. 1789 i Wigtownshire, d. 1864 i London, var en tid redaktör af ''Scotsman'' och förlade därefter sin verksamhet till ''Edinburgh review''. M. blef 1828 professor i nationalekomoni vid University college i London och 1838 kontrollör eller chef för Stationary office (för parlaments- och departementstryck, bok- och pappersinköp åt departementen etc.). Sin största betydelse nådde M. som populariserande och dogmatiserande kommentator åt A. Smith och Ricardo. Hans editioner af deras hufvudverk vunno mycket stor spridning och bidrogo i hög grad att befästa dessa verks maktställning inom den nationalekonomiska litteraturen. Hans lärobok *Principles of political economy* (1825, 7:e uppl. 1886; öfv. till flera främmande språk), var, särskildt i Storbritannien, länge ett af de allmännast lästa och inflytelserikaste arbetena i sitt slag. M:s mest originella arbete var *The circumstances which determine the rate of wages* etc. (1826; flera uppl.), hvari han gaf en mera grundläggande framställning af lönefondsteorien (jfr Arbetslön). Icke minst genom sin utveckling af och försvar för frihandelns grundsatser i *Treatise on the principles, practice and history of commerce* (1831) vardt han en ledare och lärare för Manchesterskolan (se d. o.). Värdefulla voro hans ekonomisk-statistiska verk: *Dictionary of commerce and commercial navigation* (1832; 10:e uppl. 1859), *A statistical account of the British empire* (1837; flera uppl.). E. H. T.

Mac Culloch [məka'låk], vanligen M'Culloch, sir James, australisk politiker, f. 1819 i Glasgow, d. 1893 i Ewell i Surrey, emigrerade till Victoria i början af 1850-talet som köpman, blef 1854 medlem af lagstiftande rådet och invaldes kort därpå i Victorias första lagstiftande församling. 1857—58 var han handelsminister, 1859—60 finansminister och 1862—68 premiärminister. Som sådan invecklades M., då han sökte genomföra en protektionistisk tulltaxa, i en lång och bitter strid mot representationens öfre kammare, hvarvid han ifrigt understöddes af guvernören sir Ch. Darling, som till följd af sitt partitagande hemkallades. Efter en kort mellantid som oppositionsledare var M. ånyo premiärminister 1868—69 samt innehade samma post 1870—71 och 1875—77. Mot oppositionens försök till obstruktion satte han ett skickligt utarbetadt system för debatternas begränsning (''closure''), hvilket sedermera i modifierad form upptagits i engelska underhuset. Han erhöll 1874 knightvärdighet och flyttade 1877 till England. V. S—g.

Mac Cunn [məka'n], Hamish, skotsk tonsättare, f. 1868 i Greenock, var harmoniprofessor vid k. musikakademien 1888—94 och därefter kapellmästare vid Carlo Rosas operaföretag i London och New York. M. har skrifvit kompositioner med nationellt skotsk färgläggning, bl. a. fyraaktsoperorna *Janie Deans* (1894) och *Diarmid* (1897), kantater, uvertyrer, orkesterballader och sånger. E. F—t.

Ma'ccus, mask i de atellanska lustspelen. Se Atellaner.

Macdonald [məkdå'nəld], Alexander, kal-

lad Mac Ian, skotsk klanchef, dödad vid den s. k. Glencoe-massakern 1692. Se Glencoe 1.

Macdonald [məkdå'nəld], Flora, skotsk jakobitisk hjältinna, f. 1722, d. 1790, vistades hos släktingar på ön Benbecula bland Hebriderna 1746, då pretendenten Karl Edvard Stuart efter nederlaget vid Culloden kom dit som flykting. Med hjälp af den lokala milisens befälhafvare, en M., skaffade hon ett pass för sig och en irländsk tjänstflicka, Betty Burke, under hvilket namn prinsen, förklädd till kvinna, i hennes sällskap 27 juni undkom från ön. Hon blef kort därefter häktad och förd till London, men fick del i 1747 års amnesti och blef mycket firad i jakobitiska kretsar. Gift 1750 med Allen M., emigrerade hon 1773 med honom till Nord-Carolina, där han fick ett militärbefäl i inbördeskriget. Till Skottland återvände hon 1779. En staty öfver henne är rest i Inverness. Jfr biografi af A. Macgregor (1882) och A. C. Ewald, "Life and times of prince Charles Edward" (1886). V. S—g.

Macdonald [məkdå'nəld l. makdåna'l], Étienne Jacques Joseph Alexandre, hertig af Tarent, marskalk af Frankrike, f. 1765 i Sedan, d. 1840, tillhörde en skotsk emigrantfamilj. Han slöt sig till revolutionen, utmärkte sig på slagfälten i Nederländerna och utnämndes 1796 till divisionsgeneral. 1798—99 tog M. verksam del i kriget i Italien, där han efter Championnet förde befäl i kriget på neapolitanska området, men till följd af fransmännens motgångar i norra Italien måste han i maj 1799 draga sig tillbaka genom hela Italien och blef därunder vid floden Trebbia 19 juni slagen af Suvorov. Vid statshvälfningen 18 Brumaire år VIII (9 nov. 1799) gaf han Bonaparte verksamt bistånd. Hösten 1800 fick han befälet öfver den s. k. andra reservarmén och öfverskred med denna under otroliga ansträngningar (27 nov. —6 dec.) Splügen för att falla österrikarna i ryggen. Stilleståndet i Treviso (jan. 1801) hindrade honom dock att vinna några afgörande fördelar. 1804 föll M. i onåd, emedan han försvarade Moreau. Först 1809 uppträdde han åter på händelsernas skådeplats. I slaget vid Wagram 6 juli s. å. utförde han det anfall, som var afsedt att, men icke lyckades bryta österrikarnas motstånd, och erhöll efter denna lysande vapenbragd marskalksstafven och hertiglig värdighet. Under tåget till Ryssland, 1812, förde han vänstra flygeln, till hvilken den preussiska kåren hörde. I 1813 års krig i Tyskland stod han i spetsen för 11:e armékåren och fick sedermera befälet öfver den af fyra armékårer bestående härafdelning, som skulle uppehålla schlesiska armén, men blef 26 aug. slagen vid Katzbach (se d. o.). Vid Leipzig skyddade M. återtåget 19 okt. och tog sedermera del i slaget vid Hanau 30 okt. Efter Napoleons nederlag 1814 ledde M. underhandlingarna rörande dennes afsättning, hvarefter han af Ludvig XVIII utnämndes till pär och fick befälet öfver en militärdivision. Ehuru hans trupper gingo öfver till Napoleon under "hundra dagarna", förblef han sin konung trogen. Efter julirevolutionen (1830) drog han sig tillbaka. — M. förenade med framstående krigaregenskaper en af vän och fiende aktad karaktär. Hans memoarer utgåfvos 1892. C. O. N.

Macdonald [məkdå'nəld], sir John Alexander, kanadensisk statsman, f. 11 jan. 1815 i Glasgow, d. 6 juni 1891 i Ottawa, emigrerade 1820 med sina föräldrar till Kingston i Öfre Canada, blef 1836 advokat där, invaldes 1844 i Canadas parlament och var 1847—48 medlem af en konservativ ministär. Efter att ha väsentligt bidragit till en koalition mellan konservativa och moderatliberaler, som fick namnet det liberalkonservativa partiet, blef M. 1854 ånyo minister (attorney general för Öfre Canada) och var en kortare tid 1857 premiärminister. Som medlem af flera följande ministärer verkade M. ifrigt för en federativ förening af de brittiska kolonierna i Nord-Amerika, vann anslutning för denna plan på en kongress i Charlottetown 1868 med ombud för New Brunswick, Nova Scotia och Prince Edward's island, hvilka planerat en trängre förening mellan dessa tre kolonier, och tog s. å. väsentlig andel i federationstankens närmare utformning på en ny konferens i Quebec. När föreningen omsider efter långvariga förhandlingar både i Canada och i London — där M. dec. 1866—jan. 1867 deltog i unionsaktens utarbetande — blifvit genomförd, blef M. 1867 den förste premiärministern i Dominion of Canada, som då bestod af prov. Quebec, Ontario, Nova Scotia och New Brunswick. Han ledde förtjänstfullt organisationen af den nya sammanslutningen och medverkade till dess utvidgning genom inköpet af Hudson-bay-kompaniets rättigheter i de s. k. nordvästterritorierna, upptagandet af Manitoba som särskild provins 1870 och Brittiska Columbias anslutning till Dominion of Canada 1871 i samband med beslutet om byggande af en transkontinental järnväg från Atlanten till Stilla hafvet. Beskyllningar mot ministärens medlemmar att otillbörligt ha gynnat vissa kontraktörer för järnvägsbygget föranledde 1873 ministärens fall, men vid 1878 års val vann M. en glänsande seger för de protektionistiska idéer han då förfäktade, blef ånyo premiärminister och bibehöll makten till sin död. 1871 hade M. varit en af Englands delegerade vid afslutandet af traktaten i Washington om Alabamafrågans (se d. o.) afgörande genom skiljedom. Det af den liberala ministären Mackenzie uppskjutna järnvägsbygget påbörjades 1880, och till stor del till följd af M:s energi var det stora verket afslutadt 1885. Därmed var ett starkt föreningsband skapadt mellan

Brittiska Nord-Amerikas olika delar; för deras inbördes sammanhållning och orubbliga lojalitet mot riket verkade M. under sin långa statsmannabana med okuflig energi och mästerlig förmåga att till samverkan ena de mest olikartade element. Han adlades 1867 och blef 1872 medlem af Privy council; efter hans död erhöll hans änka titeln baronessa. Statyer öfver M. ha rests i många af Canadas städer. Jfr biografier öfver M. af hans privatsekreterare J. Pope (''Memoirs of the Rt. Hon. sir J. A. M.'', 2 bd, 1894), E. D. Biggar (1891) och G. R. Parkin (1907; ny uppl. 1909). V. S—g.

Macdonald [məkdå'nəld], George, engelsk författare, f. 1824, d. 1905, var i sin ungdom en tid präst, men måste lämna sin tjänst på grund af sjuklighet. M. var en fantasifull och fängslande berättare och lyriker, som framför allt i sina tidigare arbeten hänförde genom frisk humor och sympatisk människoskildring. Af hans berättelser må nämnas *David Elginbrod* (1862), *Adela Cathcart* (1864), *Alec Forbes* (1865), *Robert Falconer* (1868) och *The seabord parish* (s. å.), af hans dikter *Poetical works* (2 bd, 1893). M. skref äfven ungdomsböcker, öfversatte Novalis, utgaf flera samlingar predikningar m. m.

Mac Donald [məkdå'nəld], James Wilson Alexander, amerikansk skulptör, f. 1824, d. 1891, studerade från 1849 i New York, där han 1854 utställde en allmänt beundrad byst af statsmannen *Thomas Benton* samt en byst af *Jeanne d'Arc* och en stod af *Italia*. Han bosatte sig i New York och har där utfört flera porträttbyster och stoder, hvaribland en ryttarstod af general *Nathaniel Lyon* (1878). Dessutom har han i olja målat porträtt och landskap samt skrifvit uppsatser om amerikanska konstnärer och om människokroppens anatomi. (G—g N.)

Macdonald [məkdå'nəld], sir Hector, brittisk general, f. 1852 i grefsk. Ross i Skottland, var son till ett fattigt torparfolk och först anställd som bodbiträde i Dingwall, tog 1870 värfning vid Gordon-höglandsregementet, tjänade sig upp till sergeant och utmärkte sig genom glänsande tapperhet i Afganistan 1879, där han vann befordran till officer genom ett djärft anfall på en skara afganer, som lågo i bakhåll för den engelske öfverbefälhafvaren, general Roberts. Som underlöjtnant stred M. 1881 mot boerna vid Majuba, togs till fånga, men återfick sin värja af general Joubert som tecken till fiendernas beundran för hans tapperhet. M. deltog från 1885 i fälttågen i Egypten och Sudan, anförde en egyptisk brigad i Dongolaexpeditionen 1896 och tillbakaslog som brigadchef i det blodiga slaget vid Omdurman 1898 mahdisternas ursinniga anlopp. Han blef 1899 generalmajor och erhöll ett högt befäl i Indien samt kallades i dec. s. å. till Syd-Afrika att öfvertaga befälet öfver den i slaget vid Magersfontein hårdt medtagna Höglandsbrigaden. M. anförde den sedan till boerkrigets slut, blef svårt sårad vid Paardeberg (febr. 1900), men hann likväl deltaga i lord Roberts' marsch mot Bloemfontein (mars s. å.) och erhöll 1901 knightvärdighet. 1902 blef M. militärbefälhafvare på Ceylon. Anklagelser för sedlighetsbrott förmådde honom att begå självmord, i Paris 25 mars 1903. Ett monument öfver M., i form af ett högt torn, restes i Dingwall 1907. V. S—g.

Macdonald [məkdå'nəld], James Ramsay, engelsk arbetarledare och politiker, f. 1866 i Lossiemouth i Skottland, var först liksom sin fader kroppsarbetare, blef sedermera agitator och journalist och var 1900—11 sekreterare i ''kommittén för arbetarrepresentationen'' (*Labour representation committee*; se Labour party). Därjämte var M., som sedan 1906 haft plats i underhuset, 1906—09 ordf. i det brittisk-socialdemokratiska partiet (*Independent labour party*), och sedan 1911 är han ordf. för underhusets arbetarparti, *Labour party*. 1901—04 var han medlem af Londons grefskapsråd. M. har i underhuset gjort sig bemärkt som ledig och gärna hörd talare samt har genom sina goda förbindelser med radikala liberaler ibland utöfvat ganska stort inflytande på ministären Asquiths politik. Bland M:s skrifter märkas *Socialism and society* (1905), *Socialism* (1908), *Socialism and government* (1909) och *The socialist movement* (1911). V. S—g.

Macdonell [məkdå'nl], Arthur Anthony, engelsk indolog, f. 1854 i Indien, idkade universitetsstudier 1875—84 i Tyskland och har sedan dess verkat i Oxford bl. a. som lektor i tyska och ''deputy professor'' i sanskrit 1888—99, sedan 1899 hufvudlärare och ''Boden professor'' i sanskrit och föreståndare för Indian institute där. M. har utgett ''Sarvānukramaṇī'' till Rigveda (i ''Anecdota Oxoniensia'', 1886), *Sanskrit grammar* (1886), *Sanskrit-english dictionary* (1893), *Vedic mythology* (1897), *History of sanskrit litterature* (1900), *A new sanskrit grammar* (1901), *Vedic grammar* (1910) samt utgifvit och öfversatt ''Bṛhaddevatā'' (2 bd, i ''Harvard sanskrit series'', V, VI, 1904). K. F. J.

Macdonnell [məkdå'nl], Antony Patrick, baron M. of Swinford, irländsk och angloindisk statsman, f. 1844, blef 1865 ämbetsman i Indien, 1889 t. f. regeringskommissarie i Burma och 1891 styresman (''chief commissioner'') öfver Centralprovinserna. 1893 blef M. t. f. viceguvernör öfver Bengalen, var 1893—95 medlem af vicekonungens råd samt 1895—1901 viceguvernör öfver Nordvästprovinserna och styresman i Oudh. M. erhöll 1893 knightvärdighet (sir Antony M.), blef 1902 medlem af Privy council och af indiska rådet samt utsågs s. å. till understatssekreterare för Irland. Som sådan var han öns egentlige styresman under flera år framåt och verkade energiskt för den irländska frågans lösning genom införande af begränsad självstyrelse, delvis efter planer från den indiska administrationen. Dessa planer på s. k. ''devolution'' utsatte ministern för Irland, Wyndham, för skarpa angrepp i underhuset och föranledde dennes afgång ur Balfours ministär (mars 1905). M. kvarstannade som understatssekreterare vid ministärförändringen i dec. s. å. och afgick först 1908, hvarvid han upphöjdes till peer. Han räknas till öfverhusets förnämsta auktoriteter i irländska frågor. V. S—g.

Mac Dowell [məkdaū'l], Patrick, engelsk skulptör, f. 1799, d. 1870, studerade i Paris och i London och utförde idealfigurer och grupper i antikiserande stil. Bäst är han i studier och porträttbyster (*Pitt* och lord *Chatham* i Westminster abbey, *Turner* i S:t Paul). G—g N.

Mac Dowell, eg. Mc Dowell [məkdaū'l],

Irwin, nordamerikansk general, f. 15 okt. 1818 i Columbus, Ohio, d. 4 maj 1885 i San Francisco, blef 1838 artillerifficer, deltog i mexikanska kriget, utnämndes 1856 till major samt blef vid inbördeskrigets utbrott brigadgeneral (maj 1861) och befälhafvare för de till Washingtons försvar samlade trupper, som i juli gjorde ett förhastadt infall i Virginia och blefvo slagna vid Bull Run (21 juli). M. blef sedan chef för en armékår i Mac Clellans Potomac-armé, men fick ej åtfölja denna på frammarschen mot Richmond våren 1862, utan sändes med sin "Rappahannock-armé" på en fruktlös jakt efter Stonewall Jackson i Shenandoahdalen. Under Popes befäl deltog M:s kår i andra slaget vid Bull Run (29—30 aug.), hvarefter han (sept.) entledigades ur aktiv tjänst. M. blef 1872 generalmajor, förde befälet i flera militärdistrikt och tog 1882 afsked. Han var en skickligare befälhafvare, än hans ständiga motgångar i fält läto förmoda. Under sina sista år inlade han mycken förtjänst om de storartade parkanläggningarna vid San Francisco. V. S—g.

Mac Dowell [məkdaŭ'l], Edward Alexander, nordamerikansk tonsättare, f. 1861 i New York, d. där (sinnessjuk) 1908, studerade musik därstädes (för Teresa Carreño m. fl.) och i Europa för bl. a. J. Raff i Frankfurt am Main, återvände 1888 till Amerika och var 1895—1904 professor i musik vid Columbia-universitetet i New York. Han gäller som den mest egenartade amerikanske tonsättaren; föreningen af dristighet och intensivt uttryck med vekhet och fint detaljarbete i hans kompositioner har gjort, att man funnit någon likhet mellan honom och Grieg. M. anknöt gärna sina tonstycken till något kändt poetiskt motiv ur vitterheten eller till några versrader ur egen fatabur. Bland hans verk framstå de symfoniska dikterna *Hamlet and Ophelia*, *Lancelot and Elaine* och *Lamia*, som berömmas för uppfinning och orkesterprakt, *Indian suite* (öfver indianska melodimotiv), 2 pianokonserter, 4 pianosonater (med benämningarna *tragica*, *eroica*, *norse* och *keltic*), de melodiskt och harmoniskt fängslande pianostyckena *Woodland sketches*, *Sea pieces*, *Fireside tales* och *New England idyls* samt åtskilliga häften sångromanser, bland hvilka finnas verkligt intagande stycken. M. var framstående äfven som pianist. Biogr. af Gilman (1905). E. F—t.

Macduff [mäkda'f], skotsk sagogestalt, en af hufvudpersonerna i Shaksperes skådespel "Macbeth" (se d. o. och Duff).

Mace [mēi's], eng., klubba eller staf, särskildt som symbol för ämbets- och beslutande makt. Dylika, vanligen rikt utsirade ämbetsstafvar af guld eller silfver plägade bäras framför de engelska städernas borgmästare ända sedan medeltiden. Mest omtalad är underhusets *mace*, som under förhandlingarna ligger på husets bord framför talmannens plats. Den nu i bruk varande förfärdigades 1649 och omgjordes efter restaurationen 1660, då ett nytt "hufvud" med kungliga emblem ersatte det ursprungliga.

Macé, Jean, fransk skriftställare, f. 1815 i Paris, d. 1894, tjänstgjorde en tid som lärare och 1842—45 som soldat, var sedermera litteratör och lärare. Han skref utmärkta barnböcker, bl. a. *Histoire d'une bouchée de pain* (1861, många uppl.; "En brödtuggas historia", 1867). M. stiftade 1863 en förening för sockenbiblioteks inrättande i dep. Haut-Rhin och 1866 en "undervisningsförening" (för upprättande af skolor och folkbibliotek) samt vardt 1883 lifstidssenator.

Macé, Gustave, fransk polisman, f. 1835 i Paris, d. 1904 i Champigny, inträdde som ung vid Parispolisen och afgick 1884 från sin plats som polischef i Paris. Bland hans mycket lästa populärt kriminalistiska arbeten märkas *Le service de la sureté* (1884), *Mon premier crime* (1885; "Mitt första brottmål", 1886), *Un joli monde* (1887; "Snyggt sällskap", s. å.), *Mes lundis en prison* (1889; "Från Paris fängelseverld", 1890) och *Crimes impunis* (1897).

Macedo [mase'do], José Agostinho de, portugisisk författare, f. 1761 i Beja, d. 1831 i Pedrouços, intogs 1778 i augustinorden, undergick på grund af våldsamt lynne och lättsinnigt lefnadssätt upprepade bestraffningar, flyttades från kloster till kloster och uteslöts omsider ur orden 1792, men fick dock särskild påflig tillåtelse att fortfarande utöfva predikoverksamhet. Han blef snart en af sin tids mest bemärkta andliga talare och utnämndes t. o. m. till hofpredikant (1802). M. utöfvade äfven en fenomenalt omfattande skriftställarverksamhet på journalistikens, den politiska pamflettens, den sociala satirens och skönlitteraturens områden. I sitt politiska författarskap angrep han, själf fanatisk anhängare af absolutismen, på det våldsammaste sätt konstitutionalisterna. Hans bitande skämt och giftiga satir förskaffade honom många beundrare, och hans rent af enastående förmåga att använda invektiver har föranledt en biograf att kalla honom "Portugals främste smädeskrifvare". Hans ondska nådde sin höjdpunkt i *Os Burros* (Åsnorna), satirisk hjältedikt i 6 sånger (1812—14), där han på det allra hänsynslösaste sätt hudflängde en mängd namngifna personer ur alla samhällsklasser, både lefvande och döda. Som skald odlade han f. ö. icke utan framgång den didaktiska och deskriptiva poesien, och särskildt i en del mindre sånger visar han sig ega verklig poetisk inspiration. Till ytterlighet inbilsk och ärelysten, ansåg han sig själf som sitt lands främste skald och råkade af denna anledning i häftig strid med Bocage (se d. o.), där han dock drog det kortaste strået. Sitt största nederlag led han emellertid, när han ville försöka att öfverträffa Camões genom sitt epos *Gama* (1811), senare i tillökad form under titeln *O Oriente* (1814), med samma ämne som "Lusiaderna", en torr och långrandig dikt, ehuru skrifven med obestridlig formell talang. Det kalla mottagande, som denna anspråksfulla imitation af den afgudade nationalskaldens stora epos rönte, förmådde M. att publicera *Censura dos Lusiadas*, en småaktig och ytterst hätsk kritik af Camões' mästerverk. Bland öfriga märkligare

diktverk af M. må nämnas *Newton* (1813) och *Nova Argonautica* (1825). Å. W:son M.

Macedo [-se'do], Joaquim Manoel de, brasiliansk skald, f. 1820, d. 1882, var professor i fäderneslandets historia vid Collegio imperial i Rio de Janeiro och vice president för historisk-geografiska institutet. Han skref romaner, bl. a. *Moreninha* (1844; 5:e uppl. 1877), *O moço louro* (1845; 5:e uppl. 1877) och *A carteira de meu tio* (1859), ett af V. Hugo påverkadt epos *A nebulosa* (1857), med yppiga naturskildringar, det patriotiska sorgespelet *Cobé* (1855) och komedierna *Fantasma branco* (1856), *Luxo e vaidade* (1859) m. fl. Se uppsats i "Ny svensk tidskrift" 1886.

Macedonianer. Se Macedonius 1.

Macedonien (grek. *Μακεδονία*, lat. *Macedonia*) är det först hos Herodotos förekommande, men sedermera allmänt brukade namnet för det vidsträckta, till Egeiska hafvets nordvästra del stötande land, som på öfriga sidor begränsades af Tessalien, Greklands nordligaste landskap, i s. v., af Epirus och Illyrien i v., af Paionien i n. samt af Tracien i ö. I äldsta tider synes landet ha burit det redan hos Homeros förekommande namnet Emathia, hvilket sedan kvarstod som landskapsnamn för den mellersta delen kring floden Ludias. M:s landområde var under olika tider mycket olika. Gränsen i ö. utgjordes nämligen i äldre tid af floden Axios, men framflyttades genom landvinningar från Tracien redan tidigt till floden Strymon och under Filip II ända till floden Nestos. Äfven det i n. tillstötande Paionien och den på södra sidan emellan Termaiska och Strymonska hafsviken utskjutande stora halfön Chalkidike (se d. o.) jämte delar af Illyrien införlifvades af Filip med det macedoniska riket. Till stor del uppfylles M. af berg: Skardos l. Skordos (nu Schar dag) och Barnos (nu Peristeri) i västra delen, båda bildande landets naturliga gräns mot Illyrien likasom deras sydliga fortsättning, Boion och de Kambuniska bergen, mot Epirus, Bermios (nu Doxa), i sydlig riktning sträckande sig fram mot det tessaliska gränsberget Olympos. Mindre betydande äro i landets mellersta del Kerkine och Dysoros (nu Kurscha Balkan), fordom berömdt för sina silfvergrufvor. I nordöstra hörnet reser sig Orbelos (nu Perim dag) och i s. ö. utmed hafvet Pangaion (nu Bunar dag) med fordom rika guldgrufvor. Mellan bergen öppna sig breda floddalar, hvilka i hufvudriktning mot s. ö. genomströmmas af åtskilliga, delvis rätt betydande vattendrag. Hufvudfloder äro de båda nämnda Axios (nu Vardar) med bifloden Erigon (nu Tscherna) och Strymon (nu Struma), utfallande den förra i Termaiska, den senare i Strymonska hafsviken, samt på östra gränsen Nestos (nu Mesta). Bland öfriga floder märkas Haliakmon (nu Vistritsa), Ludias (nu Karasmak) och Echedoros (nu Galliko), alla i landets västra del och utfallande i Termaiska hafsviken. Klimatet är tämligen strängt. Snö faller om vintern i ansenliga massor, och vattnen äro ofta isbelagda. Men jordmånen är i floddalarna förträfflig. De skogbevuxna bergen erbjuda ypperliga och vidsträckta betesmarker, hvarför äfven boskapsskötseln i alla tider varit en af M:s hufvudnäringar. Bland städer märkas Pella, de macedoniske konungarnas residensstad, i södra delen af landet mellan Axios och Ludias, Aigai och Herakleia i västra delen, Therme (sedermera Thessalonike, nu Saloniki) och Pydna vid Termaiska viken, Amfipolis vid Strymons utlopp samt Stoboi i Paionien och Filippoi i det inre af landets östra del. På Chalkidike lågo bl. a. de blomstrande grekiska städerna Potidaia och Olynthos. Inbyggarna, om man bortser från de på den södra kuststräckan i stort antal bosatte grekerna och andra främlingar, torde ha utgjort en blandning af traciska och illyriska stammar samt voro ett rått, men kraftfullt och i hög grad stridbart folk. Af grekerna voro de aldrig fullt erkända som stamförvanter (jfr dock Macedoniska språket). Statsförfattningen synes af ålder ha varit en genom en mäktig adel inskränkt monarki och jämföres af Aristoteles med den spartanska. Också omtala sagorna äfven här en invandring af heraklider.

Historia. Som grundläggare af det macedoniska riket nämnes hos Herodotos Perdikkas (omkr. 700 f. Kr.). Landets hela äldre historia är emellertid insvept i dunkel. Dess självständighet hotades starkt af perserna, och dess konung Alexander I såg sig tvungen att som persisk vasall deltaga i Xerxes' härnadståg mot Grekland (480). Efter slaget vid Plataiai (479) och den persiska härens därpå följande aftåg återvann M. sin självständighet. I Greklands angelägenheter invecklades M. ånyo under Perdikkas II (454—413), hvilken under Peloponnesiska kriget skiftevis understödde Aten och Sparta. Dennes son Archelaos var en despotisk, men kraftfull och upplyst regent, hvilken icke blott sträfvade för höjandet af landets materiella välstånd och förbättrandet af dess krigsmakt, utan äfven som gynnare af konster och vetenskaper främjade dess andliga odling genom att där införa grekisk bildning. Efter hans

Macedoniskt bronsmynt med Silenos' bild på åtsidan.

död (399) följde en lång tid af inre förvirring och blodiga tronstrider, hvilka omsider fingo en ända, då Filip II (359—336) som förmyndare för sin brorson Amyntas begagnade tillfället att själf svinga sig upp på tronen. Med Filip vidtager M:s stormaktsperiod. Genom lyckliga krig och slug statskonst vidgade han sitt rikes gränser åt alla håll och lyckades omsider att äfven lägga Grekland under sin lydnad (efter slaget vid Chaironeia, 338). Genom hans son Alexander den store (336—323) glänsande eröfringar höjdes M. för en kort tid till hufvudland i ett världsrike. Efter Alexanders död styrdes landet till en början af Antipatros, men var efter dennes död (319) under många år en kastboll i striderna mellan Kassandros, Polysperchon, Demetrios Poliorketes, Lysimachos m. fl. Slutligen (276) lyckades det Antigonos Gonatas,

en son af Demetrios Poliorketes, att därstädes grundlägga ett stadigvarande välde, hvilket äfven öfvergick till hans efterkommande. Väldet öfver Grekland var fortfarande ett mål för de macedoniske konungarna (Demetrios II, 240—230, och Antigonos Doson, 230—221), men gjordes dem stridigt genom de akeiska och de etoliska förbunden, i hvilka den grekiska nationen samlat sin sista motståndskraft. I sin nöd sökte grekerna hjälp hos romarna, som med glädje begagnade tillfället att utsträcka sitt inflytande äfven till Grekland och Macedonien. Konung Filip III (V) (en son af Demetrios II), som underskattade den från detta håll hotande faran och lättsinnigt inlät sig i krig med romarna, blef af konsuln Quinctius Flamininus i grund slagen vid Kynoskefalai (197), och hans son Perseus måste efter ett nytt nederlag, vid Pydna (168), som fånge smycka den romerske fältherren Aemilius Paullus' triumftåg. År 146 f. Kr. förvandlades M. till en romersk provins, som omfattade äfven Tessalien och en del af Illyrien. Vid Romerska rikets klyfning (395 e. Kr.) lades M. till den östra delen. Under medeltidens ständiga strider mellan Östromerska riket och de bulgariska och serbiska väldena bytte de olika landsdelar, som motsvarade det gamla M., gång på gång egare, tills de under senare hälften af 1300-talet och förra hälften af 1400-talet stycke efter stycke eröfrades af turkarna.

M. under turkiskt välde. M. blef icke heller efter den turkiska eröfringen någon administrativ enhet; det område, som plägar sammanfattas under det historiska namnet M., motsvaras ung. af de nuv. turkiska vilajeten Saloniki, Monastir (utom västligaste delen) och Kossovo (sandjaket Üsküb). Befolkningsförhållandena inom detta område äro sällsynt förvirrade. Bland invånarna, hvilka uppskattas till mellan 2 och 3 mill. (beräkningarna variera i hög grad, delvis beroende på den svåfvande betydelsen af namnet M.), finnas — jämte smärre folkelement, såsom judar och zigenare — alla Balkanhalföns stammar i afsevärdt antal representerade: turkar, greker, bulgarer, serber, rumäner (kutzo-valaker) och albaneser. De olika folkslagens inbördes styrkeförhållanden äro omöjliga att ens tillnärmelsevis ange, då de etnografiska gränserna äro synnerligen oklara och de befolkningsstatistiska uppgifterna hos olika författare växla på ett rent af fantastiskt sätt alltefter nationalitet och politiska sympatier. De slaviska stammarna, hvilka särskildt behärska de inre delarna af landet, torde dock vara i majoritet, och bland dem bulgarerna, medan grekerna mera sammanhängande bebo kusttrakterna; rumänerna äro de numeriskt svagaste (bortåt 100,000), turkarna uppskattas till omkr. ½ mill. Allraminst ur etnografisk synpunkt utgör alltså M. något enhetligt begrepp, och en *macedonisk fråga* uppstod först med den omstöpning af Balkanhalföns politiska förhållanden, som blef en följd af 1877—78 års rysk-turkiska krig. Genom freden i San Stefano 1878 lades M. (utom Saloniki och halfön Chalkidike) till det nybildade furstendömet Bulgarien, men Berlintraktaten s. å. återförde det under turkiskt välde; M:s förvärfvande ingick sedan dess i den bulgariska nationalismens program. De reformer, som Berlintraktatens § 23 utfäste åt Europeiska Turkiets kristna undersåtar, stannade på papperet, och de oförändrade sociala och ekonomiska missförhållandena, förtrycket från de turkiske ämbetsmännen, storgodsegarna och gendarmerna — i M:s västliga delar äfven från albanesiska röfvarband — kändes hårdare efter grannländernas frigörelse och skapade en gynnsam jordmån för politisk agitation från dessas sida. På grund af folkblandningen kom den macedoniska rörelsen emellertid att få en dubbel karaktär, på samma gång riktad mot turkarna och innebärande en skarp rivalitet mellan de olika kristna Balkanfolken. Till de nationella motsättningarna kommo dessutom de kyrkliga, särskildt tillspetsade mellan anhängarna af det grekiska patriarkatet, som länge varit allenarådande bland Balkanhalföns ortodoxa kristna, och det 1870 inrättade bulgariska exarkatet (se Bulgarien, sp. 562), men äfven af betydelse med hänsyn till serber och rumäner, af hvilka de senare 1905 lyckades uppnå sultanens erkännande af en särskild kyrklig organisation i M. Bulgarerna voro från början de mest aktiva i den nationella agitationen, men begagnade först — särskildt så länge Stambolov höll de revolutionära elementen i tukt (hans mord 1895 skedde från dylikt håll) — i likhet med de andra rivaliserande nationerna företrädesvis fredliga medel, i det de inrättade skolor och utverkade upprättandet af bulgariska biskopsstolar i M. (7 under åren 1891—98). Emellertid bildades såväl i M. som i Bulgarien agitationskommittéer, hvilka — dels i samverkan, dels i inbördes kamp — tillgrepo revolutionära medel, förbindande de gamla Balkanröfvarnas stridstaktik med moderna anarkistiska förstörelsemetoder. Deras till väpnade band sammanslutna medlemmar (*komitadjis*) förövade mord, bombattentat och penningutpressningar samt företogo lokala resningar i M. och väpnade infall från Bulgarien (det första planmässiga infallsförsöket utfördes 1895 af löjtnant Boris Sarafov, president i den "yttre kommittén" i Sofia). De terroriserade i lika hög grad M:s kristna invånare af annan stam och turkarna, och från dessa håll uppstodo liknande rörelser med motsvarande våldsdåd. Från hösten 1902 var M. skådeplatsen för ett formligt inbördeskrig, och de fruktansvärda repressalierna från turkisk sida hotade 1903 att framkalla krig mellan Bulgarien och Turkiet. Den tilltagande anarkien tvang slutligen stormakterna att ingripa. Österrike och Ryssland, hvilka sedan 1897 stodo i samförstånd beträffande sin Balkanpolitik, började 1902 utöfva påtryckningar och utarbetade i okt. 1903 ett formligt reformprogram ("Mürzsteg-programmet"), hvilket Turkiet efter åtskilligt motstånd måste i hufvudsak acceptera. Vid sidan af den 1902 till generalinspektör öfver de tre macedoniska vilajeten utnämnde Hilmi pascha ställdes en rysk och en österrikisk "civilagent", och gendarmeriets reorganisation (påbörjad redan tidigare på året med biträde af några utländska officerare, hvaribland en svensk) uppdrogs åt en europeisk general (först italienaren de Giorgis, 1904—07) med biträde af ett betydande antal officerare från de olika stormakterna. Den finansiella oredan framkallade 1905 en utvidgning af reformprogrammet, i det att vid de båda civilagenternas sida placerades 4 "finansråd", utsedda

af de öfriga stormakterna; Turkiets samtycke måste framtvingas genom en af stormakterna (utom Tyskland) företagen gemensam flottdemonstration i slutet af året. De revolutionära bandens illgärningar fortforo emellertid utan synnerlig afmattning under ett förbittradt gerillakrig såväl mellan de olika nationerna som mellan motsatta organisationer af samma stam (så t. ex. mördades Sarafov 1907 på anstiftan af en för M:s autonomi stämplande kommitté). Från olika håll och i skilda syften framställdes projekt till de macedoniska svårigheternas afhjälpande, utmynnande i ett vid konung Edvards af England och tsarens möte i Reval i juni 1908 skisseradt utvidgadt reformprojekt. Dess genomförande förekoms emellertid af den ungturkiska revolutionen, hvilken i juli s. å. utbröt just bland de i M. förlagda turkiska trupperna, sannolikt i viss mån befordrad af harmen öfver den nationella smälek, som den främmande inblandningen i M. innebar. Efter revolutionens seger lämnade stormakterna åt den nya regeringen att på egen hand söka införa ordnade förhållanden i M., deras gendarmerifficerare entledigades från sitt uppdrag 1908 och den macedoniska finanskommissionen upphörde 1909, hvaremot den utrustades med nya uppgifter, gällande hela det turkiska riket. Mot oron i M. ingrep den nya regeringen med kraft, och under 1910 genomfördes en afväpning af dess civila befolkning, hvaraf följden bl. a. blef en stark emigration till Bulgarien. Det visade sig dock omöjligt att fullständigt utrota det revolutionära bandväsendet, och de alltjämt oförsonade motsatserna i M., ej minst mellan de rivaliserande Balkanfolken, göra fortfarande M. till sydöstra Europas farligaste oroshärd och den macedoniska frågan till ett af den europeiska politikens ömtåligaste problem.

Litt., utom Beloch, "Griechische geschichte", bl. a. Flathe, "Geschichte Makedoniens" (1832), Desdevises du Dezert, "Géographie ancienne de la Macédoine" (1862), Heuzey och Drumet, "Mission archéologique de Macédoine" (1864), Curteis, "Rise of the macedonian empire" (1877), Gopčevič, "M. und Altserbien" (1889, ur serbisk synpunkt), Niese, "Geschichte der griechischen und makedonischen staaten seit der schlacht bei Chäronea" (1893), K. F. Kinch, "Beretning om en archæologisk reise i Makedonien" (s. å.), Naumann, "Makedonien" (1894), Bérard, "La Macédoine" (1897), Oberhummer, "Makedonien und die makedonier" (1898), Nicolaides, "M." (1899, ur grekisk synpunkt), Mach, "Beiträge zur etnographie der Balkanhalbinsel" (i "Petermanns mitteilungen", s. å.), Östreich, "M." (i "Geographische zeitschrift", 1904), J. P. Mahaffy, "Alexanders empire. Progress of hellenism" (1905) och "The silverage of the greek world" (1906), J. Crijić, "Grundlinien der geographie und zoologie von Mazedonien" (1908), "Das bandenwesen in M." (s. å.), goda sammanfattningar hos E. af Wirsén, "Balkanfolken och stormakterna" (1909), och i Bourchiers art. "Macedonia" i "Encyclopædia britannica" (1911). A. M. A. H. B—n.

Macedoniska språket, språket i det gamla Macedonien. Enligt inhemsk tradition och den grekiska historieskrifningen gällde macedonierna för att vara hellener; så skall Perdikkas, grundläggaren af den macedoniska dynasti, hvartill Alexander den store hörde, varit afkomling till en med dorerna nära förbunden stam heras. Språket, så vidt vi af de sparsamma resterna känna det, jäfvar knappast denna uppfattning. Hvad vi däraf känna, mest namn och ett antal glossor (samlade af Sturz i "De dialecto Macedonica et Alexandrina", 1809), har en ljudform, som närmast öfverensstämmer med grekiskans, om ock betydande skillnader förekomma. Den viktigaste afvikelsen är, att de indoeuropeiska aspirerade medierna (*gh*, *bh*, *dh*) i macedoniskan uppträda som oaspirerade medier, i grekiskan däremot som aspirerade tenues (senare affrikator), t. ex. mac. *γεβλά*, *κεβλά* = grek. *κεφαλή*, 'huvud'. För macedoniskans närmare anslutning till grekiskan ha yttrat sig bl. a. Fick i "Orient und Occident" II, 118—129, Kuhns "Zeitschrift für vergleichende sprachforschung", XXII (1874) och XXXVII (1904), Bezzenbergers "Beiträge zur kunde der indogermanischen sprachen", XXIV (1899), Hatzidakis "Zur abstammung der alten makedonier" (1897) samt "Athená", XI (1899), och Hoffmann, "Die Makedonen, ihre sprache und ihr volkstum" (1906), under det att t. ex. Kretschmer i "Einleitung in die geschichte der griechischen sprache" (1896) lämnar saken oafgjord, om han ock lutar till åsikten om samhörighet med grekiskan. Mot macedonernas och macedoniskans närmare anslutning till grekiskan har förnämligast Hirt yttrat sig i "Die indogermanen", I (1905) och II (1907). I stället anser han, att macedoniskan bör hållas tillsammans med den illyriska språkfamiljen. Den förra meningen torde ha mest skäl för sig. K. F. J.

Macedōnius. 1. Biskop af Konstantinopel, vald af de arianske biskoparna år 341, medan det ortodoxa partiet valde Paulus. Ett blodigt tumult följde; slutligen måste kejsar Konstantius II bannlysa Paulus, och M. erkändes som patriark 342. Han afsattes 348, återinsattes 350, fördrefs åter 360. Han stiftade nu en sekt kallad macedonianer l. pneumatomaker. Se Helige ande. — 2. Biskop af Mopsvestia, deltog i kyrkomötena i Nicæa och Filippopel. — 3. Biskop i Konstantinopel 510, afsatt 513.

Macedo-valaker. Se Tsintsarer.

Macefronde [masfrå'd], fr. Se Machefronde.

Maceió [-säjå'], hufvudstad i brasilianska staten Alagoas, på en halfö mellan hafvet och Lagoa do Norte. Omkr. 33,000 inv. (1909). M. har en ståtlig katedral, regeringspalats, lyceum, bomulls- och maskinindustri, skeppsvarf samt exporterar socker, bomull, rom, majs m. m. Dess hamn är Jaraguá. J. F. N.

Maceo [-the'å], Antonio, kubansk frihetskämpe, f. 14 juli 1848 i Santiago de Cuba, tillhörde en mulattfamilj med indianblod i ådrorna, deltog först som menig soldat, till sist som general i oafhängighetsstriderna 1868—78, vistades sedan i landsflykt på Jamaica och i Costa Rica samt landsteg våren 1895 på Cuba vid den nya resningens utbrott (se Cuba, sp. 938—939). Under en af honom och M. Gómez ledd invasion i västra delen af ön stupade M. nära Habana i dec. 1896. — Af hans bröder stupade 8 under kriget; mest bekant af dessa var José M., f. 1846, som äfven deltagit i striderna 1868—78; från Costa Rica

förde han i mars 1895 en skara insurgenter till Cuba och stupade 5 juli 1896 vid La Lama del Gato. V. S—g.

Ma'cer. 1. C. Licinius M., romersk talare och författare af annaler, d. 66 f. Kr. — 2. C. Licinius M. Calvus, den föregående son, f. 82, d. 47, vän till Catullus, talare och skald, en af de ledande personligheterna i den s. k. ungromerska skolan (se Latinska litteraturen, sp. 1320 f.). — 3. Aemilius M., romersk skald från Verona, d. 16 f. Kr., vän till Vergilius och Ovidius, författade lärodikter efter bl. a. Nikandros' från Kolofon förebild: *Ornithogonia*, om fåglar, *Theriaca*, bl. a. om ormbett, samt troligen en dikt om hälsobringande örter. 1—3. R. Tdh. (H. Sgn.)

Macerāta [-tje-]. 1. Provins i mellersta Italien, förr en del af Mark Ancona. 2,816 kvkm. 262,613 inv. (1911). Provinsen bildar ett naturskönt berglandskap och är en af de bäst odlade och bördigaste i hela Italien. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, 35 km. s. om Ancona, 23 km. från kusten och vid järnvägen Porto Civitanova—Albacina, ligger på ett 368 m. högt berg med fri och härlig utsikt åt hafvet samt Potenzas och Chientis floddalar. 22,941 inv. (1911; i hela kommunen). Staden, som omges af murar och torn, är säte för en biskop och har ett universitet (grundlagdt 1290), som likväl har endast en fakultet, för juridik, jämte specialkurser i medicin, lyceum och gymnasium, tekniskt institut, teknisk skola, bibliotek (50,000 bd) och museum; tillverkning af tegel, kemikalier, tändstickor m. m. I närheten ligga ruiner af det gamla *Ricina*, efter hvars förstöring genom Alarik (408) M. och Recanati anlades. 1 o. 2. (J. F. N.)

Maceratiōn. 1. Förfarandet vid macerering (se Macerera). — 2. *Bot.*, uppvärmning af växtdelar, särskildt ved, i en blandning af salpetersyra och kaliumklorat (Schultzes macerationsblandning), hvarigenom midtlamellerna upplösas och cellerna skiljas från hvarandra; en annan följd af macerationen är, att ligninet i cellväggarna aflägsnas. Som macerationsmedel användes äfven varm kalilut, som ofta isolerar cellerna i örtartade väfnader. 2. G. L—m.

Macerēra (lat. *macerāre*), eg. göra mjuk eller mör, upplösa; *kem.*, utdraga lösliga ämnen ur växtdelar m. m. genom dessas uppblötning och behandling vid vanlig rumstemperatur med vatten eller andra lösningsmedel; denna behandling kallas äfven digerering; ur ett djurkadaver aflägsna de organiska beståndsdelarna för att sedermera bevara skelettet. Jfr Maceration. (H. E.)

Macfarren [mäkfä'rən], sir George Alexander, engelsk musiker, f. 1813 i London, d. där 1887, blef 1829 lärjunge och 1837 lärare vid Royal academy of music. I många år verkade han där, ehuru slutligen blind, samt blef vid Bennetts död, 1875, professor i musik vid universitetet i Cambridge, äfvensom doktor i musik och direktör för ofvannämnda musikakademi. Han adlades 1883. M. anses vara den förnämste representanten för den engelska nationaloperan. Mest kända äro hans operor *Robin Hood* (1860) och *Helvellyn* (1864). Vidare skref han oratorier (*St John the baptist* m. fl.), kantater (bl. a. *May-day*, 1856, och *The lady of the lake*, 1877), kyrkliga sångverk, 8 symfonier, uvertyrer, stråk- och pianosaker m. m. samt utgaf Purcells "Dido and Æneas", Händels "Belsazar", "Judas Maccabæus" och "Jephta", harmoniserade äldre melodier och författade *Rudiments of harmony* (1860; många uppl.), *Six lectures on harmony* (1867; 3:e uppl. 1880), *Counterpoint* (1879; 6:e uppl. 1886), analytiska konsertprogram för Sacred harmonic society och Philharmonic society m. m. Biogr. af H. C. Banister (1891). A. L.*

Macg. Se Macgill.

Mac Gee, eg. Mc Gee [məgi'], Thomas D'Arcy, irländsk-kanadensisk politiker och skriftställare, f. 1825 på Irland, dödad af en fenisk lönnmördare i Ottawa 1868, emigrerade 1842 till Amerika, återvände 1845 och verkade som politisk journalist och en af de ledande inom "Nya-Irland-partiet" i London till 1848, då han ånyo emigrerade till Förenta staterna. M:s engelskhat förflyktigade med åren; han öfverflyttade 1857 till Canada, blef 1858 medlem af därvarande parlament, var 1862—63 medlem af ministären Sandfield-Macdonald och 1864—68 jordbruksminister (i flera ministärer). Han anslöt sig till rörelsen för Brittiska Nord-Amerikas federativa förening och blef 1867 medlem af Dominion of Canadas första parlament. Mordet på M. lär ha föranledts af det klander han uttalat mot det feniska försöket till infall i Canada 1868. M. skref en mängd historiska arbeten och ett par diktsamlingar (*Canadian ballads*, 1858, och *Poems*, 1869). Jfr biogr. af F. Taylor (1867) och J. K. Foran (1904). V. S—g.

Macgill. 1. Macg., vid latinska djurnamn förkortning för skotske zoologen William Macgillivray, f. 1796, d. 1852 som professor i Aberdeen, författare till *A history of british birds* (1837—52) m. m.

Macgillicuddy's reeks [məgilika'diš rī'ks], berg uti irländska grefsk. Kerry (se d. o.).

Macgillivray [məgi'livri], W. Se Macgill.

Macgregor [mäk-gre'gə], Robert, skotsk höglandsfribytare. Se Rob Roy.

Macgregor [mäk-gre'gə], John, engelsk resande och skriftställare, f. 1825, d. 1892, blef 1851 advokat, men egnade sig snart hufvudsakligen åt utländska resor och filantropisk verksamhet. Särskildt bekant blef M. genom sina kanotfärder på tyska och franska floder, Östersjön, Röda hafvet, Jordan o. s. v. Sina kanoter kallade han "Rob Roy", och namnet öfvergick snart till honom själf. Inkomsten af sina lifliga reseskildringar och föredrag om resorna anslog han till sina filantropiska företag i London (trasskolor, "skoputsarbrigaden" o. s. v.). Ytterst populär blef hans *A thousand miles in the Rob Roy canoe on rivers and lakes in Europe* (1866; 18:e uppl. 1891). En resa till Sverige, Norge och Danmark 1866 har han skildrat i *The Rob Roy on the Baltic* (1867; 9:e uppl. 1892). Jfr biografi öfver M. af E. Hodder (1894). V. S—g.

Mach, Ernst, österrikisk filosof, fysiker, f. 1838 i Turas (Mähren), professor i fysik i Graz 1864 och i Prag 1867 samt professor i filosofi i Wien 1895—1902. Redan vid 15 års ålder studerade han Kants "Prolegomena", som grundlade det kunskapsteoretiska intresse och den subjek-

tiva riktning i uppfattningen, hvilka framgent tryckt sin prägel på hans tänkande. Hans studier inom fysiken och dess historia ledde honom icke från denna tankeriktning, men förde honom från Kants ståndpunkt till en sensualistisk positivism,

som förnekar ”tinget i sig” och fattar all verklighet endast som ett helt af sensationer. Det finnes enl. M. inga kroppar, som orsaka våra sinnesförnimmelser, utan kropparna äro intet annat än komplexer af förnimmelser. Vetenskapens uppgift är endast att lämna en beskrifning af dessa förnimmelsefakta, hvarvid en användning af funktionsbegreppet, medelst hvilket man konstaterar regelbundna förhållanden mellan de enskilda fakta, möjliggör en tänkandets ekonomi, så att man kan nå fram till en relativ fullständighet i uppfattningen. Liksom M. upplöser kropparna i sinnesförnimmelser, så erkänner han heller icke något ursprungligt ”jag”, utan fattar äfven jaget blott som en starkare sammanhängande grupp af sinnesförnimmelser, hvilkas sammanhang med element, tillhörande andra grupper, är svagare. M:s första arbeten behandla delar af naturvetenskapernas historia: *Die geschichte und die wurzel des satzes von der erhaltung der arbeit* (1872), *Die mechanik in ihrer entwickelung* (1883; 5:e uppl. 1904) och *Die principien der wärmelehre* (1896; 2:a uppl. 1900). Filosofiskt innehåll ha *Die analyse der empfindungen* (1886; 5:e uppl. 1906) och *Erkenntnis und irrtum* (1905). Därjämte har han utgifvit *Populärwissenschaftliche vorlesungen* (1896; 3:e uppl. 1903). M:s filosofiska teorier ha väckt mycket uppseende och flitigt diskuterats inom facklitteraturen. Höffding behandlar dem i ”Moderne filosofer” (1904), och inom den tyska litteraturen ha monografier öfver M:s filosofi utgetts af R. Hönigswald och T. Beer (1903), B. Hell (1907) och F. Reinhold (1908). S—e.

Mácha, Karel Hynek, tjechisk skald, f. 1810 i Prag, d. 1836, studerade vid universitetet i Prag 1831—36 och fick sedermera anställning på en advokatbyrå i Leitmeritz. Oregelbunden i sina vanor, gjorde han under studietiden vidsträckta fotvandringar i Böhmen, som han utsträckte ända till Venezia (1835). Byron fick ett afgörande inflytande på hans diktning, på samma gång som han dock förstod att ge den tjechiska byronismen nationell färg. Detta inflytande spåras redan i prosaskissen *Krkonošska pout'* (Resa till Riesengebirge) och är förhärskande i hans poetiska berättelser *Mnich* (Munken) och *Máj* (svensk öfv. i ”Ur Böhmens moderna diktning”, 1894). ”Maj” anses som hans betydelsefullaste alster och är, trots den sentimentala tonen och den onaturliga inre motiveringen, mycket betydande genom sin starka känsla och den varma naturmålningen. Efter titeln på detta diktverk ha flera litterära kalendrar i Böhmen uppkallats, liksom ock den 1887 bildade tjechiska författarföreningen i Prag. Högst står M. som lyriker, och hans betydelse för den nytjechiska romantiken har varit synnerligt stor, om ock först på senare tid fullt uppskattad. Bland hans arbeten på prosa märkes den af Scott och Byron påverkade fantastiska äfventyrsromanen *Cikáni* (Zigenarne, tr. 1851). M:s samlade skrifter utgåfvos 1862 (senaste uppl. i 2 dlr 1905, 1907). Tjechiska monografier öfver M. af Arbes (1886), Flajšhans (1905), Voborník (1907) och den polske litteraturhistorikern prof. M. Zdziechowski i ”Byron i jego wiek” (1894). På tyska finnas ”Ausgewählte gedichte” (1862) i öfvers. af A. Waldau. — Jfr A. Jensens ”Mácha och den tjechiska romantiken” (i ”Finsk tidskr.”, 1895) samt ett par diktprof i ”Svithiod” (1894). A—d J.

Machacha, sannolikt den näst högsta toppen i södra Afrika, 3,350 m., i Basutoland, mellan Oranje och dess biflod Caledon. J. F. N.

Machâdat ʿAbâra. Se Betabara.

Machado [-ʃa'do], Bernardino Luis M. Guimarães, portugisisk universitetsman och politiker, f. omkr. 1850, var en kortare tid 1893—94 minister för allmänna arbeten i den konservativa ministären Hintze Ribeiro, men ansågs redan då företräda en liberal åskådning. Från 1903 framträdde M., som till 1907 innehade en professur i antropologi och paleontologi vid universitetet i Coimbra, öppet som republikan, blef snart en af det republikanska partiets inflytelserikaste ledare och vid statshvälfningen 5 okt. 1910 utrikesminister i den provisoriska republikanska regeringen. Han var vid det första presidentvalet i den nya republiken, 24 aug. 1911, den radikala riktningens kandidat, men erhöll i den väljande nationalförsamlingen blott 86 röster mot 121 för kompromisskandidaten M. de Arriaga. M. har sedan dess jämte A. Costa ledt de radikale republikanerna, tidtals i opposition mot regeringen. V. S—g.

Machærium Pers., *bot.*, ett släkte af träd och högt klättrande buskar med pardelade blad hörande till fam. *Leguminosæ*, afd. *Papilionatæ*, uteslutande förekommande i tropiska Amerika. De flesta trädformiga arterna, i Brasilien kallade jacarandá, lämna värdefullt virke; af *M. firmum* erhålles röd jakaranda, af *M. legale* svart jakaranda. Af *M. Schomburgkii* i Guyana erhålles ett ebenholts, kalladt tigerträ. G. L—m.

Machærodus l. Machairodus (af grek. *ma'chaira*, kroksabel, och *odûs*, tand), *paleont.*, fossilt rofdjurssläkte af kattfamiljen med mycket stora, sammantryckta, sabelformiga hörntänder, som ofta äro fint sågade i kanten. Arter af detta släkte, af hvilka somliga ha uppnått tigerns storlek, finnas i yngre tertiära och i kvartära bildningar i Europa, Asien och Amerika (Brasilien, Pampas). B. L—n.*

Machæ'rodus, *paleont.* Se Machærodus.

Máchal, Jan, tjechisk litteraturhistoriker, f. 1855, professor i slavisk litteratur vid Prags tjechiska universitet, har, förutom studier öfver slaviska författare (Čelakovský, Šafařík, Pusjkin, L. Tolstoj m. fl.), skrifvit en bibliografisk öfversikt af de slaviska litteraturerna 1848—98 (*Dějiny literatur slovanských*, 1898) och öfver den moderna tjechiska romanen (*O českém románu novodobém*, 1902). Bland hans många studier om slavisk folkpoesi märkas *Nákres slovanského bájesloví* (Om slavisk mytologi, 1891), *Úvod ve studium ruskych bylín* (Om ryska byliner, s. å.) och *O bohatyrském epose slovanském* (Om slavernas folkepik, 1894). A—d J.

Macha'on (grek. *Μαχάων*), *grek. myt.*, enl. Homeros en son af Asklepios (se d. o.) och härskare öfver de tessaliska städerna Ithome, Trikka och Oichalia, hvilkas krigarskaror han på 30 skepp förde till deltagande i trojanska kriget. Både M. och hans broder Podaleirios voro i öfverensstämmelse med sin härkomst berömda läkare och öfvade under kriget sin konst inom den grekiska hären. Måhända voro de från början självständiga tessaliska läkedomsgudar och först senare ställda i samband med Asklepios. A. M. A.

Macha'onfjäril, *zool.* Se Papilionidæ.

Ma'char, Jan Svatopluk, tjechisk skald, f. 1864 i Kolin, Böhmen, studerade juridik vid Prags tjechiska universitet och blef tjänsteman vid Boden-credit-anstalt i Wien. Redan genom den första diktsamlingen, *Confiteor* (1887; 2:a uppl. 1899), väckte han stort uppseende som modern skeptiker, originell till form och innehåll, och som polemisk satiriker. Härpå följde diktsamlingarna *Bez názvu* (Utan titel, 1889), *Třetí kniha lyriky* (Den tredje boken lyrik, 1892), *Pêle-Mêle* (s. å.), *Tristium Vindobona* (1893; 2:a uppl. 1900), *Sonetter* (4 bd, 1891—94), *1893—1896* (1897), allt reflexionslyrik, än sarkastisk-politisk och social, än intimt vek och resignerad. Åt sorgliga kvinnoöden har han egnat de båda samlingarna *Magdalena* (1894) och *Zde by měly kvést růže* (Här hade bort blomma rosor, s. å.). Från resor samlade han stoff till diktsamlingen *Výlet na Krym* (Utflykt till Krim, 1898) och den i berättelseform affattade reseskildringen *Rím* (Rom, 1907; 5:e uppl. 1908), spirituella religionsfilosofiska kåserier. M:s förkärlek för den helleniska kulturen och misstro mot den ortodoxt kristna ha ock tagit sig starka poetiska uttryck i de på bibliska och antika motiv byggda diktsamlingarna *Golgata* (1901), *Jed z Judey* (Gift från Judéen, 1906) och *V září hellenského slunce* (I den helleniska solens glöd, s. å.). Som politisk kåsör intar M. en mycket framstående plats i Böhmens litteratur genom satirisk skärpa och formell elegans och räknas jämte Masaryk (se d. o.) som en af banerförarna för de s. k. realisterna, som i politiken bryta med de ungtjechiska traditionerna och i skönlitteraturen med de akademiska. Af hans tidningsartiklar föreligga hittills i bokform *Feuilleton* (3 bd, 1901). För sina djuptänkta nationalpsykologiska elegier "Tristium Vindobona" invaldes han i tjechiska Frans-Josefsakademien, men afsade sig denna utmärkelse (1895) efter en skarp kritik af Háleks skaldskap, hvilket blef utgångspunkten för den moderna rörelsen i den tjechiska litteraturen. — På svenska finnes i öfv. blott "Golgata" och "Romans från 30-åriga kriget" (i A. Jensens "Färdeminnen", 1907). A—d J.

Machault [-ʃå], Guillaume de (latinis. *Guillelmus de Mascandio*), fransk tonsättare, f. omkr. 1300 i Machault (Ardennerna), d. omkr. 1370, vistades vid olika hof, senast hos Karl V af Frankrike, och erhöll åtskilliga beneficier. Han utbildade den gammalfranska motetten med stram formgifning och smakfull lösning af kontrapunktiska problem. Därjämte var han i sina ballader och rondåer den tidigaste franske odlaren af den i Florens vid 1300-talets början uppträdande *ars nova* (konstsången med ackompanjemang). Han idkade äfven diktkonst och skref omkr. 80,000 verser. 14 tonverk af M. finnas tryckta i J. Wolfs "Geschichte der mensuralnotation" (1904). E. F—t.

Mâche [mâʃ], fr., *bot.*, detsamma som fältsallat (odlad *Valerianella olitoria*).

Maché. Se Radioaktivitet.

Mâchecoulis [maʃkoli']. Se Mâchicoulis.

Mâchefronde [maʃfrå'd] l. Macefronde, fr., *krigsv.*, forntida krigsmaskin, afsedd att slunga stenar mot fientliga försvarsverk och trupper. L. W:son M.

Ma chère [ma ʃär], fr., "min kära", bästa ni (i tilltal till fruntimmer).

Machètes pugnax, *zool.* Se Brushane.

Machiave'lli [mak-], Nicolò di Bernardo dei, italiensk statsman och skriftställare, f. 3 maj 1469 i Florens, d. där 22 juni 1527, var en af den italienska renässansens märkligaste personligheter. Som skönlitterär författare intog han en ganska framstående plats. Hans lustspel *La Mandragola* ("Mandragola, Trolldrycken", 1883) hör till den italienska renässanslitteraturens kvickaste, men också skabrösaste alster. Hvad som gett honom världshistorisk betydelse är emellertid hans statsvetenskapliga författarskap. Småstatsväsendet hade i denna tids Italien framkallat stark politisk lifaktighet, och M. var framför allt politiskt intresserad. Tillfälle till praktisk politisk verksamhet öppnades för honom, då han 1498 anställdes som kansler hos den republikanska styrelse, som kommit till makten efter Lorenzo dei Medicis död och Savonarolas fall; han användes i viktiga diplomatiska uppdrag, såsom till Frankrike, Tyskland och Cesare Borgia, och hans rapporter från dessa beskickningar (numera delvis tryckta) vittna om hans vakna politiska intresse och skarpa iakttagelseförmåga. Hans bana som praktisk politiker afbröts emellertid, då Medicéerna 1512 återfingo makten i Florens; anklagad för stämplingar mot kardinal Giovanni dei Medici (sedermera påfven Leo X), kastades han i fängelse, lades på pinbänken och måste därefter tillbringa flera år i politisk overksamhet på en liten landtgård. För att ånyo bli använd sökte han ställa sig in hos

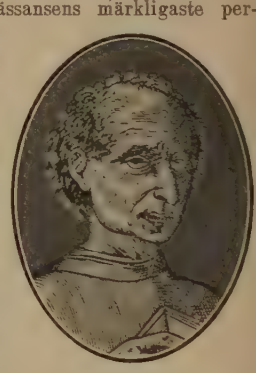

sina förtryckare och kom verkligen i gunst hos Giulio dei Medici, som från 1519, först som kardinal, sedan som påfve Klemens VII, utöfvade ledningen af den mediceiska familjemaktens i Florens. Denna störtade emellertid tillsammans 1527 i följd af Klemens' olyckliga krig med kejsar Karl V, och därmed afbröts ånyo M:s politiska bana omedelbart före hans död. Genom det tvungna afsägnandet från statstjänst 1512 erhöll M. lediget till det politiska författarskap, som gjort honom så ryktbar. Med beundransvärdt skarpsinne och utomordentlig stilistisk talang häfdades däri statslifvets självständighet i motsats mot det medeltida statsidealet: en kyrkliga ändamål tjänande teokratisk universalmonarki. Den teoretiska förutsättningen för denna moderna statsidé var renässansens opposition mot medeltidens hela kyrkliga världsåskådning; den faktiska var uppkomsten i Italien af småstater och utom Italien af nationalriken, hvilkas självständighetskraf ej läto sig förena med vare sig kejsarens eller påfvens på teokratisk grund hvilande öfverhöghetsanspråk. Men i spåren af statslifvets emanciperande från medeltidens kyrkliga åskådningar gick också en statskonstens emancipation i hednisk-antik anda från den dittills i dessa åskådningar inkapslade kristna sedeläran, och såväl i Italiens småstater som i de stora nationalrikena använde ofta den moderna statsmaktens grundläggare (t. ex. Ludvig XI i Frankrike) de mest omoraliska medel. Denna statskonst "bortom ondt och godt, bortom religion och sedlighet" var det, som renässansmänniskan M. i sitt mest bekanta arbete *Il principe* (1513; "Machiavels Prins", 1757, "N. Machiavellis Furste", 1867) realistiskt skildrade blott med hänsyn till dess lämplighet att befrämja statsintresset (här = "furstens" makt), och såsom en mönsterfurste kunde han därför framställa Cesare Borgia. I ett annat arbete, *Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio* (Betraktelser öfver Livius' första dekad, började ung. samtidigt med "Il principe", afslutade på 1520-talet, tr. 1532), utlade han med direkt anslutning till antikt hedniska mönster, att en sådan statskonst äfven för en republik är rätta medlet att vinna storhet och makt. Själf skulle han troligen föredragit en republik i antik anda framför furstendömet, men detta var den form, hvari den af M. önskade starka och självständiga statsmakten då hade bästa utsikten att förverkligas, och han trodde, att endast genom en furste i Ludvig XI:s stil det splittrade Italien kunde ernå nationell samling och därmed räddas från det främlingsvälde, hvaraf det hotades alltifrån den franske konungen Karl VIII:s inbrott 1494 (se Karl, franska konungar 8, sp. 1023, och Italien, sp. 1050). I slutet af "Il principe" uppmanade han Lorenzo d. y., brorson till den store Lorenzo och då den mediceiske styresmannen i Florens, att ställa sig i spetsen för samlingsverket, till hvars genomförande han påyrkade det fördärfliga condottieriväsendets (se Condottieri) ersättande med en nationell folkbeväpning. Sina tankar härom utvecklade han ytterligare i arbetet *Dell'arte della guerra* (Om krigskonsten, 1521). — De nämnda politiska skrifterna röja en betydande historisk bildning, och hans *Istorie fiorentini* ("M:s florentinska historia", 1884), som han författade på uppdrag af den ofvan omtalade kardinal Giulio dei Medici, räknas som grundläggande för den moderna pragmatiska historieskrifningen.

M:s objektiva skildring af sin tids statskonst har onekligen bidragit till uppfattningen, att i politiken ej någon hänsyn behöfver tagas till sedelagens bud, och till följd däraf har han blifvit föremål för en bitter opposition. Han har ansetts till allmängiltig regel upphöja en illslug och samvetslös statskonst, som därför karakteriserats med namnet "machiavellism", och Fredrik II fördömde i en ungdomsskrift "Antimacchiavell" på det skarpaste M:s omoraliska läror, ehuru den statskonst, hvarigenom han som konung skapade Preussens stormaktsställning, ingalunda var främmande för den af M. skildrade. Huru man än bedömt M., så har dock allmänt erkänts, att hans politiska skrifter på statsvetenskapen utöfvat ett utomordentligt stort inflytande. Han gaf uppslaget till en empirisk behandling däraf, hvaraf äfven hans bittraste vedersakare tagit lärdom, och t. o. m. den anstöt, som han väckte, blef fruktbringande: den statsvetenskapliga spekulationen under 1600- och 1700-talen hade väsentligen till utgångspunkt sträfvandet att finna en rationell grund för statslifvet i stället för den af M. ensidigt betonade maktprincipen. I senare tider har M. blifvit rättvisare bedömd genom att ses i sitt historiska sammanhang, och det fosterländska patos, som låg bakom hans politiska cynism, har vunnit erkännande, sedan Italien omsider ernått den nationella samling, för hvilken han tre århundraden förut fåfängt ifrat. Jfr Villari, "La storia di Nicoló M. e de' suoi tempi" (1877—82; 2:a uppl. 1894—96). S. B.

Machiavelli'sm [mak-], Machiavellistisk. Se Machiavelli.

Mâchicoulis [maʃikolī] l. Mâchecoulis, fr., *befästningsk.* Innan krutet uppfanns, utgjordes fästningsverken af mycket höga murar, som försvarades af på murens krön stående bågskyttar och anföllos medelst murbräckor, som framfördes till murens fot. För att hindra detta försågs murkrönet med utspringande kragstenar, hvilkas mellanrum öfverhvälfdes. På dessa hvalf ställdes den med tinnar försedda bröstmuren till försvararnas skydd, och i själfva hvalfven, eller emellan dessa och murlifvet, anbringades vertikala skottgluggar, s. k. *mâchicoulis*, genom hvilka murfoten kunde beskjutas med stupskott och stenar nedkastas på samt sjudande olja eller brinnande tjära utgjutas öfver de anfallande. Äfven de flankerande tornen, hvilka i en senare tid tillkommo, försågos vanligen rundt om krönet med en krans af mâchicoulis (se fig.). Voro sådana skottgluggar anordnade i täckta gallerier (skyttegångar), benämndes också dessa senare mâchicoulis. Någon gång ha mâchicoulis

användts äfven i den modernare befästningskonsten, då för flankering oåtkomliga döda vinklar funnos vid försvarsverkets fot, såsom vid tornbyggnader. I Sverige uppfördes t. ex. ”tour à mâchicoulis” i Bohuslän 1718, och i Karlsten försågs ett kruttorn på 1830- och ett utanverk på 1840-talet med mâchicoulis. Som dekorativt motiv har ifrågavarande byggnadsdetalj i alla tider varit mycket använd äfven inom den civila byggnadskonsten (jfr Befästningskonst, sp. 1197, och Bostad, sp. 1266 och pl. II). O. A. B. L. W:son M.

Machilidæ, *zool.* Se Fjällborstsvansar.

Māchilis, *zool.* Se Fjällborstsvansar.

Machinatiōn (lat. *machinātio*), konstgrepp, listigt anslag, ränker. Ordet begagnas mest i plur.

Machine [maʃi′n], La, kommun i franska dep. Nièvre (Nivernais), 6 km. n. om Decize. 4,479 inv. (1901). Stenkolsgrufvor. J. F. N.

Machsen. Se Maghzen.

Machsōr (hebr. *maḥzōr*, ”krets”) betyder hos judarna eg. astronomisk cykel. Så är *m. gadōl*, ”stora m.”, den 28-åriga solcykeln och *m. katōn*, ”lilla m.”, den 19-åriga måncykeln. Då tiden för de rörliga religiösa festerna beror på dylika cykler, började snart de viktigaste hithörande kalenderdata införas i synagogornas liturgiska böcker, och därigenom erhöll ”machsor” sin numera vanligaste betydelse af officiell ”bönbok” eller ”handbok”. Denna machsor innehåller alla för samtliga större och mindre fester föreskrifna böner, sånger, perikopiska texter o. d. Detta innehåll är dock ej öfverallt detsamma, utan växlar efter den olika rituella och liturgiska usus, som under tidernas lopp utbildat sig inom den betydliga mängd af större eller mindre synagogala kretsar, i hvilka judarna i detta hänseende äro splittrade. Man har därför en mängd olika machsorupplagor, som äro officiella inom hvar sin särskilda krets af synagogor. Jfr Zunz, ”Die synagogale poesie des mittelalters” (1855) och ”Die ritus des synagogalen gottesdienstes” (1859). H. A.*

Macht geht vor recht [-gēt fȧr-], ty. (”makt går före rätt”), ett yttrande, som skulle ha fällts af Otto v. Bismarck i hans yngre dagar. Han har emellertid sedermera förnekat det. Yttrandet är f. ö. endast en tysk öfversättning af det franska *La force prime le droit.*

Machverk (ty. *machwerk*, af *machen*, göra, tillverka, och *werk*, arbete), fuskeri; handtverksmässigt arbete, konstverk, i hvilket all högre inspiration felas.

Mac Ian [mäk-ā̈′ən]. Se Glencoe 1.

Macias [-thi′as], spansk trubadur, kallad el Enamorado (”den förälskade”), lefde på 1400-talet, f. i Padrón (Coruña), d. i fängelse i Arjonilla, fick sin uppfostran hos den lärde och mäktige Enrique de Aragón, markis af Villona, hos hvilken han tjänstgjorde som page. Förälskad i en gift dam, Maria Albornoz, tillhörande markisens familj, skref han till henne otaliga ”coplas”. Denna hyllning upptogs illa, och M. kastades i fängelse, där han dödades. M:s dikter (på galicisk dialekt) anses icke af högre värde, men ha i stilistiskt hänseende haft ej ringa inflytande. Några finnas samlade i Baenas ”Cancionero”. M:s romantiska lefnadssaga har lämnat stoff åt Juan de Mena, Iñigo Lopez de Mendoza, Calderón, Quevedo, Lope de Vega i ”Porfiar hasta morir”, och M. är hjälten äfven i M. J. de Larras roman ”El doncel de D. Enrique el Doliente” och drama ”Macías”. Ad. H—n.

Maciejowice [màtsiejȧvi′tse], ort i rysk-polska guv. Siedlce, ej långt från Weichsel, omkr. 75 km. s. ö. om Warschau. 1,800 inv. (1910). Där besegrades polackerna under Kosciuszko 10 okt. 1794 af de tre gånger starkare ryssarna. J. F. N.

Maciejowski [matsiejȧ′vski], Wacław Aleksander, polsk historiker, f. 1793, d. 1883 i Warschau, studerade i Krakau, Breslau, Berlin och Göttingen samt utgaf 1818 *De vita et constitutionibus M. Traiani Decii.* Efter sin återkomst från utlandet blef han först professor i romersk litteraturhistoria vid lyceet i Warschau, senare prof. i romersk rätt vid universitetet. Under tiden utgaf han en lärobok i romersk rätt (på latin; 1820—25). Genom Bandtke fördes han emellertid in på studiet af den slaviska rätten. När universitetet 1831 stängdes, förlorade M. sin plats, och efter den tiden egnade han sig uteslutande åt rättens, sedernas och litteraturens historia. Hans arbeten i dessa ämnen äro ännu hufvudverk inom den polska litteraturen, utmärkta för grundlig och metodisk forskning, endast i enskildheter föråldrade. Först utkom den slaviska rättens historia: *Historya prawodawstw słowiańskich* (4 bd, 1832—35; ny uppl. i 6 bd 1856—65; öfv. till tyska, ryska och, delvis, till serbiska). Som ett kritiskt supplement till detta arbete tjänar *Dutkiewicz, Spostrzeżenia nad historią prawodawstw słów* (1870). Till rättshistorien sluta sig hans historiska anteckningar: *Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian* (2 bd, 1839), hvilkas 1:a del föranledde en långvarig litterär strid om den af M. påstådda tillvaron af slavisk gudstjänst i Polen i äldsta tider. Den yngre historiska forskningen har i denna fråga ställt sig på M:s sida. Viktigt för sedernas historia är *Polska aż do pierwszej połowy w XVII wieku pod względem obyczajów* (4 bd). Ej mindre berömd än rättshistorien, i synnerhet för sin sakrikedom och objektivitet, är M:s litteraturhistoria: *Piśmiennictwo Polskie od najdawniejszych czasów aż do r. 1830* (3 bd, 1851—52; räcker blott till 1650). Hans senare arbeten äro af mindre betydenhet. M. var den siste representanten för den gamla lelewelska historiska skolan. Lll. (A—d J.)

Maciejowski [matsiejȧ′vski], Ignacy, polsk författare, pseudonymen Sewer, f. 1839, d. 1901, måste efter resningen 1863 fly till utlandet, men slog sig ned i Krakau 1880. Han debuterade 1875 med reseskildringar från England, *Szkice z Anglii*, och prisbelönades för ett drama, *Pojedynek szlachetnych* (Ädlingarnas duell). Hans konstnärliga styrka låg dock på det novellistiska området, hufvudsakligen med ämnen ur Galiziens sociala lif. Hans mest betydande arbeten äro *Na pobojowisku* (På valplatsen, 1877), *Walka o byt* (Kampen för tillvaron, 1882), *Nafta* (om lifvet i de galiziska oljegrufvorna, 1894), *U progu sztuki* (Vid konstens tröskel, 1897), *Ponad siły* (Öfver förmågan, 1901) och *Maciek w powstaniu* (Maciek under resningen, 1901). Ett urval af hans berättelser utkom 1902. A—d J.

Ma′cies (Emaciātio), lat., magerhet, afmagring.

Maçin [matji'n], stad och fästning i det rumäniska Dobrudscha, länet Tulcea, vid en östlig arm af Donau, 15 km. ö. om Braila. 4,063 inv. (1899). Där vunno ryssarna 6 april 1761 en seger öfver turkarna. J. F. N.

Macintosh [mä'kintå∫], Charles. Se Mackintosh.

Macis, *bot.* Se Myristica.

Mack, Karl, friherre von Leiberich, österrikisk militär, f. 1752 i Bajern, d. 1828, trädde 1769 i österrikisk krigstjänst, gjorde sina lärospån i bajerska tronföljdskriget (1778—79) som adjutant hos fältmarskalklöjtnanten Kinsky och flyttades 1783 till generalstaben, hvilken han därefter nästan utan afbrott tillhörde. 1788—90 deltog M. i krigen med Turkiet, var 1793 generalstabschef vid den under prinsens af Koburg befäl stående armé, som kämpade mot fransmännen i Nederländerna och vid Rhen, samt utnämndes 1794 till generalmajor. 1796 blef han fältmarskalklöjtnant och tjänade under ärkehertig Karl vid Rhen. I okt. 1798 kallades han till öfverbefälhafvare för kungliga neapolitanska hären, trängde tillbaka de spridda franska trupperna under Championnet och ryckte in i Rom, men måste snart draga sig tillbaka och uppge både Capua och Neapel, hvarefter han undan den neapolitanska pöbelns raseri i början af 1799 sökte sin räddning i det franska högkvarteret. Han fördes därefter som krigsfånge till Paris, men rymde (april 1800) mot sitt hedersord. M. var en ifrig motståndare till ärkehertig Karl och blef för en tid kejsar Frans II:s inflytelserikaste rådgifvare i militära angelägenheter. Vid krigsutbrottet 1805 ställdes han i spetsen för Österrikes stridskrafter, men lät lura sig af Napoleon och slutade sin krigarbana med den skymfliga kapitulationen vid Ulm (okt. 1805). M. internerades och ställdes för krigsrätt, som 17 juni 1807 dömde honom förlustig hans värdigheter och till 8 års fängelse. Af kejserlig nåd minskades strafftiden till 2 år, och 1819 återfick M. sin fältmarskalklöjtnantsvärdighet jämte sina ordenstecken. C. O. N.

Mackabéerna. Se Makkabéerna.

Mackay [məkē'], hamnstad i Queensland, Australien, utgångspunkt för järnvägen till närliggande guld- och koppargrufvor och de många sockerplantagerna. 4,091 inv. (1901). Australiens förnämsta exportort för socker. J. F. N.

Mackay [məkē'], skotsk klan, hvars namn plägar härledas från Donald Mackaoi (= son till Hugh), d. 1325. Klanhöfding blef 1614 Donald M. of Far, f. 1591, d. 1649, som 1627 upphöjdes till baronet och med ett höglandsregemente begaf sig till Tyskland, där han tappert stred i Kristian IV:s här och af Karl I till belöning upphöjdes till skotsk peer (baron Reay). Han deltog 1629 i försvaret af Stralsund och trädde i svensk tjänst med sitt regemente, som sedan var med bl. a. i slagen vid Breitenfeld och Lützen. Lord Reay användes f. ö. af Gustaf Adolf 1631 vid förhandlingar om markisens af Hamilton deltagande i kriget. Han deltog i inbördeskriget på Karl I:s sida och tog 1648 sin tillflykt till Danmark, där hans son var regementsöfverste. — Från en omkr. 1629 till Sverige inflyttad medlem af klanen M. härstammar den svenska släkten Key (se d. o. och Key-Åberg). — Donald James M., 11:e baron Reay, f. 22 dec. 1839 i Haag, var 1885—90 guvernör i Bombay och 1894—95 understatssekreterare för Indien i Salisburys andra ministär. V. S—g.

Mackay [məkē'], Charles, skotsk skald och publicist, f. 1814 i Perth, d. 1889 i London, var medarbetare i "Morning chronicle", "Glasgow Argus", "Illustrated London news", "London review" m. fl. publikationer. 1862—65 var han "Times'" korrespondent i New York. Universitetet i Glasgow kallade honom 1846 till juris hedersdoktor. M. vann en kolossal popularitet genom visor och sånger, som tonsattes af Henry Russell och Henry Bishop. Han författade vidare ett stort antal prosaarbeten: romaner, keltisk filologi, historia m. m. och de intressanta lefnadsminnena *Forty years' recollections of life 1830—70* (1876) och *Through the long day* (1887). M:s *Collected songs* utkommo 1859, hans *Poetical works* 1868 och efterlämnade dikter under titeln *Gossamer and snowdrift* 1890.

Mackay [məkē'], John William, nordamerikansk finansman, f. 1831 i Dublin, d. 1902 i London, emigrerade 1840 med sina föräldrar till Förenta staterna, var 1851—60 guldgräfvare i Kalifornien och egnade sig sedan åt gruffaffärer i Nevada, där upptäckten, i början af 1870-talet, af de rika Bonanza-silfvergrufvorna, i hvilka han egde två femtedelar, gjorde honom till en af världens rikaste män, ofta kallad "silfverkungen". M. egnade sig sedermera med ringa framgång åt bankaffärer i Kalifornien och Nevada, grundade 1884 jämte J. Gordon Bennett "The commercial cable company", som nedlade två atlantkablar, samt öfverflyttade mot 1880-talets slut som privatman till Europa. V. S—g.

Mackay [ma'kaj], John Henry, tysk författare, f. 6 febr. 1864 i Greenock i Skottland, kom tidigt till Tyskland, där han gjorde vetenskapliga studier och efter längre resor samt en vistelse i Schweiz bosatte sig. M. började med skildringar från Skottland, *Kinder des hochlands* (1885), har sedan behandlat sociala problem (*Moderne stoffe* 1888; *Sturm* s. å., 4:e uppl. 1898; *Die anarchisten* 1891; *Der schwimmer* s. å., 2:a uppl. 1903, *Die menschen der ehe* 1892, 2:a uppl. 1903, m. fl.), biograferat Max Stirner (1898; 2:a uppl. 1910) och öfversatt engelska förf. Hans *Gesammelte dichtungen* utgåfvos 1898. R—n B.

Mac Keesport [məkī'ś påt], stad. Se Mc Keesport.

Mac Kees rocks [məkī'ś rå'ks], stad. Se Mc Kees rocks.

Mac Kenna [məke'nə] l. M'Kenna, Reginald, engelsk politiker, f. 6 juli 1863 i London, blef 1887 advokat och 1895 (liberal) medlem af underhuset, ingick i dec. 1905 som finanssekreterare vid skattkammaren i Campbell-Bannermans ministär, var jan. 1907—april 1908 undervisningsminister (president i Board of education) med säte i kabinettet och blef i april 1908 marinminister i Asquiths kabinett. Som sådan genomdref han 1911 mot radikal opposition de största nybyggnadsanslag för flottan parlamentet dittills beviljat. Han bytte i jan. 1912 portfölj med Winston Churchill och blef i dennes ställe inrikesminister. M.

är en bland de frireligiöse liberalernas mest framträdande politiker. V. S—g.

Ma'ckensen, Fritz, tysk målare, f. 1866, studerade i Düsseldorf, München och Berlin, bosatte sig 1889 i Worpswede vid Bremen och bildade 1895 Worpswedes konstnärsförening. 1908 blef han lärare vid akademien i Weimar och 1910 dess direktör. Hans figurmålningar skildra med kraft, enkelhet och karaktär den allvarliga sidan af bondelifvet i norra Tyskland. Hans landskap ge låglandets natur med stark personlig känsla. Bland M:s arbeten märkes *Dibarnet* (1893, konsthallen i Bremen), *Gudstjänst i det fria* (1895, museet i Hannover), den i sin enkelhet djupt gripande *Sörjande familj* (1897), *Torfvan* (1899), *Sjömannen* (1903) och *Moder och barn* (båda sofvande, 1910). M. är äfven skulptör (*Gumma med get*, 1901, konsthallen i Bremen). Jfr R. M. Rilke, "Worpswede" (1910). G—g N.

Mackenzie [məke'nši]. 1. Flod i Dominion of Canada. Dess källfloder äro Athabasca (se d. o.) och den från v. kommande Peace river, hvilka mötas strax n. om Athabascasjön, där floden kallas Stora Slaffloden. Först efter utflödet ur Stora Slafsjön får den namnet M. I nordvästlig riktning flyter den nu mot Norra ishafvet, upptagande fr. v. Liard (öfver 1,000 km. lång) och Peel river, från h. Björnfloden (Great Bear river) från Stora björnsjön (se Björnsjön, Stora). Vid Fort Norman, där den sistnämnda floden infaller i M., har denna en höjd öfver hafvet af 45 m. och genombryter därpå de af paleozoisk kalksten bildade "öfre vallarna" (*upper ramparts*) ofvanför porten Fort Good hope samt de "nedre vallarna" (*lower ramparts*) nedanför densamma i mycket hopträngda, cañonliknande dalar. I sin mynning bildar M. en labyrint af deltaarmar och faller under 69° n. br. ut i Ishafvet. M. är en mycket vattenrik flod och från midten af juni till midten af okt. segelbar från mynningen till Fort Smith nära 2,000 km. och därifrån till Lilla Slafflodens mynning ytterligare 1,000 km. med afbrott vid Grand rapids nära Fort Mc Murray. Peace är segelbar omkr. 350 km., till Vermilion falls. M., nedanför Stora Slafsjön, har en längd af mer än 1,500 km. samt till Athabascas källor af öfver 4,000 km. Hela det område, som afvattnas af M., beräknas till 1,750,000 kvkm., näst Mississippis det största flodområde i Nord-Amerika. Floden upptäcktes 1789 af sir Alex. Mackenzie (se denne), efter hvilken den fått sitt namn, samt undersöktes vidare af John Franklin (1825—27) och af abbé Petitot, af hvilken hela flodområdet för första gången noga utforskades (1862—73). — 2. Distrikt i Canada, upprättadt 1865. Distriktet omfattar landet n. om 60° n. br. och begränsas i ö. af 100° v. lgd samt i v. af en med floden M. tämligen parallell linje, dragen omkr. 200 km. v. om floden. Dess areal beräknas till 1,456,000 kvkm., men invånarnas antal endast omkr. 6,000. Hvita inbyggare finnas blott vid Hudsonkompaniets blockhus (fort) och vid missionsstationerna. Det hårda klimatet omöjliggör jordbruk; jakt och skogsbruk äro de viktigaste näringsgrenarna. J. F. N.

Mackenzie [məke'nši], John, lord Macleod, sedermera earl af Cromarty, skotsk militär, en tid i svensk tjänst, f. 1726, d. 1789, var son till George M., earl af Cromarty (d. 1766), deltog liksom fadern i den jakobitiska resningen 1745—46, togs till fånga, men benådades 1748, dock liksom fadern med förlust af titlar och gods. M. for utrikes, kom 1749 med rekommendationsbref från fältmarskalk Keith i Berlin till svenska hofvet och blef 1750 kapten i svenska armén vid hertig Fredrik Adolfs regemente. Han avancerade 1755 till major, var en tid i preussisk tjänst som adjutant åt Keith (1757), deltog i svensk tjänst i Pommerska kriget, blef 1765 öfverstelöjtnant och 1773 öfverste vid Björneborgs regemente, fick 1778 generalmajors afsked och återvände till hemlandet. 1779—83 var M. öfverste för ett af honom uppsatt höglandsregemente, som stationerades i Madras, blef 1783 engelsk generalmajor och återfick 1784 släktgodsen. På svenska riddarhuset introducerades han efter naturalisation 1756 (adliga ätten Mackenzie af Macleod, som utgick med honom). V. S—g.

Mackenzie [məke'nši], Henry, skotsk romanförfattare, f. 1745 i Edinburgh, d. 1831, utöfvade advokatyrket och vardt 1804 generalkontrollör öfver skatteväsendet i Skottland. M. vann rykte genom den högst sentimentala romanen *The man of feeling* (1771), efterföljd af *The man of the world* (1773, en öfverdrifven skurkhistoria) och den misslyckadt tragiska *Julia de Roubigné* (1777). Dessa sentensrika berättelser med sina abstrakta figurer förete endast en matt efterklang af Rousseau, Sterne och Richardson. I de af honom utgifna tidskrifterna "The mirror" (1778—80) och "The lounger" (1785—87) utvecklade han däremot både kvickhet och kraft i stilen. Han fäste först uppmärksamheten på R. Burns' snille och verkade för kännedom om Schiller och Goethe i Skottland. På gamla dagar intog M. en hedrad ställning som ett slags vitter medelpunkt i Edinburgh. Hans *Works* utgåfvos 1808, i 8 bd. Se Walter Scott i "Lives of the novelists".

Mackenzie [məke'nši], sir Alexander, kanadensisk upptäcktsresande och pionjär, f. omkr. 1755 i Inverness, d. 1820 i Mulnain, Skottland, kom vid unga år till Canada i ett pälsvarukompanis tjänst och företog 1789 från Fort Chipewyan vid Athabascasjön en upptäcktsfärd åt nordväst, hvarunder han följde den efter honom uppkallade Mackenzieflodens lopp ända till Norra ishafvet. På en ny resa 1792—93 framträngde han — den

förste hvite man, som gjort denna färd — öfver Klippbergen till Stilla oceanen, som han nådde vid Kap Menzies (52° 21′ n. br.). M. förvärfvade genom pälshandel stor förmögenhet, adlades 1802 och tillbragte sina sista år i Skottland. Hans reseskildring *Voyages — — to the frozen and pacific oceans* (1801) innehåller äfven värdefulla upplysningar om pälshandeln och indianernas lefnadssätt. V. S—g.

Mackenzie [məke′nši], William Lyon, kanadensisk politiker, f. 12 mars 1795 invid Dundee (Skottland), d. 28 aug. 1861 i Toronto, emigrerade 1820 till Canada, där han 1824—34 utgaf oppositionstidningen "Colonial advocate" och 1828 valdes till medlem af Öfre Canadas lagstiftande församling. M. var 1834—35 mayor i Toronto, framlade 1835 som ordförande i lagstiftande församlingens besvärsutskott ett liberalt reformprogram och knöt s. å. förbindelser med de missnöjde franske liberalernas ledare i Nedre Canada, Papineau. 1836 började M. utge tidningen "The constitution" med republikanskt program och påyrkade efter liberalernas nederlag vid valen helt öppet i våldsamma tal uppror mot England. Han bildade (25 nov. 1837) en provisorisk regering, anryckte (4 dec.) med en sammanrafsad skara på 800 man mot Toronto, men blef (7 dec.) i grund slagen af regeringstrupperna och måste fly till Förenta staterna. Därifrån sökte han organisera en invasion i Canada af en skara äfventyrare, men häktades (1839) och hölls nära ett år i fängelse för neutralitetsbrott. Upproret i Öfre Canada liksom Papineaus resning i Nedre Canada hade emellertid påskyndat införandet af parlamentarisk självstyrelse (1840) i de båda samtidigt till *en* koloni sammanslagna länderna (se därom Canada, sp. 1078, och Lambton 2). M. fick 1849 amnesti, återvände till Canada och var 1851—58 medlem af kanadensiska parlamentet. De missförhållanden han bekämpade voro verkliga och hans reformuppsåt ärligt, men hans agitatoriska läggning dref honom från lagens väg in på obetänksamma våldsåtgärder, och som revolutionsledare var han misslyckad. Jfr hans måg Ch. Lindseys "Life and times of W. Lyon M." (2 bd, 1862; förkortad uppl. i "Makers of Canada series", 1909), J. C. Dent, "The canadian portrait gallery", II (1881), och Bourinot, "Canada under british rule" (1900). V. S—g.

Mackenzie [məke′nši], Alexander, kanadensisk politiker, f. 28 jan. 1822 i Perthshire, d. 17 april 1892 i Toronto, var först stenhuggare i sin hembygd, emigrerade 1842 till Canada, där han arbetade sig upp som murare och byggmästare samt 1852 började utge en liberal tidning. Han blef 1861 medlem af Canadas parlament, invaldes 1867 i den nya federationens första parlament och blef där ledare för den liberala oppositionen. M. var dec. 1871—okt. 1872 medlem af Blakes liberala ministär i prov. Ontario och var nov. 1873—sept. 1878 premiärminister i Dominion of Canada, sedan han lyckats störta ministären Macdonald på grund af dess bristande kontroll öfver oegentligheter i samband med den kanadensiska pacifikjärnvägens anläggning. I sin tur störtades M. af Macdonald genom dennes protektionistiska valseger 1878. M. afgick 1880 från ledarskapet i Canadas liberala parti. Han var baptist och en typisk representant för den skotska medelklassliberalismen. M. utgaf 1882 en biografi öfver sin i Canada berömde partivän George Brown (se d. o., sp. 306). Jfr W. Buckingham och G. Ross, "Life and times of A. M." (1892). V. S—g.

Mackenzie [məke′nši], sir Morell, engelsk läkare, f. 7 juli 1837, d. 3 febr. 1892, blef 1862 med. doktor i London, införde användningen af larynxspegeln i England, grundlade 1863 ett sjukhus för strupsjukdomar och utgaf ett stort antal arbeten inom laryngologien. Mest bekant har han blifvit genom sin olyckliga behandling af kejsar Fredrik III:s sista sjukdom. (Om striden emellan M. och E. von Bergmann rörande densamma se A. Buchholtz, "Ernst v. Bergmann", 1911.) R. T—dt.

Mackenzie [məke′nši], sir Alexander Campbell, skotsk tonsättare, f. 1847 i Edinburgh, blef 1865 musiklärare där och 1888, efter Macfarren, direktör för k. musikakademien i London samt dirigerade 1892—99 filharmoniska sällskapets konserter. Han adlades 1894. M. har gjort sig känd som kompositör af operor (*Colomba*, 1883, *The troubadour*, 1886, den komiska operan *His majesty*, 1897, m. fl.), oratorier (bl. a. *The rose of Sharon*, 1884, och *Bethlehem*, 1894), orkester- och kammarmusik, sånger m. m. Han blef 1897 led. af Mus. akad. i Stockholm. A. L.*

Mackeprang, Adolf Henrik, dansk målare, f. 1833 på Langesö vid Odense, d. 1911, målade landskap och framför allt djur — storkar, räfvar, hästar, åsnor. M. är representerad i danska konstmuseet (*Rådjur*) och i Hirschsprungska galleriet af den stora parisbilden *Vid Pont d'Iéna 1870* (med dragande hästar). G—g N.

Mackeprang, Karl Mouritz Clod, dansk historiker, f. 28 dec. 1869 i Sundeved i Slesvig, blef filos. doktor 1900 och efter anställning 1897 vid nationalmuseet 1910 direktör för dess andra afdelning (rörande medeltiden och perioden till 1660). Skrifter: *Dansk kjöbstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV* (1900) och *Nordslesvig 1864—1909* (1910). E. Ebg.

Mackinac l. Mackinaw [mä′kinå], en naturskön ö i nordöstra ändan af sjön Huron midt emot Mackinaw city vid Michiganhalföns nordspets. Ön, hvars ena hälft är förklarad för nationalpark, har en massa stora hotell och besökes mycket af sommargäster. Af ön har M.-sundet sitt namn, hvilket förenar Michigansjön med Huronsjön. Det är 60 km. långt, omkr. 6 km. bredt och 77 m. djupt. Från dec. till slutet af april är det isbelagdt. J. F. N.

Mackinac-sundet [mä′kinå-]. Se Mackinac.

Mac Kinlay l. M′Kinlay [məki′nli], John, skotsk upptäcktsresande, f. 1819, d. 1872, utvandrade 1836 till Nya Syd-Wales och lefde där som "squatter". 1861 ställdes han i spetsen för den expedition, som från Syd-Australien utsändes för att uppsöka Burke och Wills. I Barcoo-creeks mynningsland, ö. om Lake Eyre, vann han underrättelse om den saknade expeditionens undergång, men fortsatte sin färd och framträngde tvärs öfver kontinenten till Carpentariaviken. 1865 och 1870 gjorde han resor i Nordterritoriet.

Mac Kinley, Mount [mau̯nt məki′nli], Nord-Amerikas högsta bergstopp, ligger i Alaska moun-

tains under 63° 3′ 56,88″ n. br. och 151° 41,31″ v. lgd och har en höjd af 6,187 m., enligt bestämning, som 1909 gjordes af U. S. Coast and Geodetic survey. Redan de ryske nybyggarna, som för mer än 100 år sedan slogo sig ned vid öfre ändan af Cook inlet vid Alaskas sydkust, lade märke till ett norrut därifrån liggande väldigt berg, som de kallade Bolsjaja. 1896 besöktes dessa trakter af en amerikan W. Dickey, som beskref berget i tidskr. ”Sun” och kallade det M. K. Sommaren 1898 beräknades bergets höjd trigonometriskt af en afdelning af Geological survey, dock på långt afstånd, till 6,241 m. 1906 påstod sig den ökände nordpolsfararen F. A. Cook ha bestigit dess topp, hvilket senare visat sig vara osanning. Däremot bestegs berget 3 april 1910 af fyra grufarbetare, bland dem en svensk, Peter Andersson, hvilka hissade stjärnbaneret på den norra af bergets två toppar. J. F. N.

Mac Kinley, eg. Mc Kinley [məki'nli], William, president i Nord-Amerikas förenta stater, f. 29 jan. 1843 i Niles, Ohio, d. 14 sept. 1901 i Buffalo, tillhörde en skotsk-irländsk, till Nord-Amerika på 1740-talet invandrad släkt, var vid inbördeskrigets utbrott 1861 posttjänsteman, gick ut som frivillig och erhöll för kallblodig tapperhet i slaget vid Antietam officersfullmakt (sept. 1862). Vid krigets slut 1865 hade M. avancerat till major vid de frivillige; han egnade sig nu åt juridiska studier, blef 1867 advokat, tog ifrigt del i republikanernas politiska agitation och valdes 1876 till medlem af kongressens representanthus. M., som snart blef den ledande bland republikanerna i sin hemstat Ohio, återvaldes ständigt, trots demokraternas försök att genom omläggning af valkretsarna försvåra hans val, tills en dylik manöver 1890 beröfvade honom hans kongressmandat. I kongressen var han en slagfärdig och ihärdig förkämpe för de protektionistiska strömningarna inom industrikretsarna, valdes 1889 till ordf. i Committee of ways and means och framlade som sådan 16 april 1890 det förslag till starkt skyddsvänlig tulltariff, som efter honom fick namnet Mac Kinley-billen. Billen hade föregåtts af ett omfattande förslag till reform af tullförvaltningen med stränga bestämmelser mot sviklig förtullning och rörande enhetligt förtullningsförfarande. Detta genomdrefs 10 juni 1890, och M:s tariffbill blef efter häftiga debatter i något modifierad form antagen i båda husen och stadfäst af presidenten (1 okt. s. å.). Den nya tariffen innehöll många ytterligt höga, i några fall rent af prohibitiva tullsatser och afsåg att främja uppkomsten och utvecklingen af amerikanska industrigrenar, som dittills lidit genom särskildt engelsk, tysk, fransk och österrikisk konkurrens. Å andra sidan underlättades införseln af vissa förnödenhetsvaror, t. ex. af socker, och lagens ömsesidighetsklausul föranledde — sedan i Europa tanken på bildandet i repressaliesyfte af en mot Förenta staterna riktad tullunion uppgifvits — afslutandet af ömsesidighetsfördrag med Tyskland, Frankrike, Italien och Belgien, hvarigenom exporten af amerikanskt fläsk till dessa länder underlättades. M. var 1892—95 guvernör i Ohio, påtänktes såväl 1888 som 1892 till republikansk presidentkandidat och nominerades som sådan 1896. Valstriden gällde dels tullfrågan, dels och förnämligast den demokratiske motkandidaten W. J. Bryans projekt om fri utmyntning af silfver (se Bryan). Efter en synnerligen häftig kampanj, hvari ”sund myntfot” samt ”Bill Mac Kinley and the Mac Kinley bill” voro republikanernas fältrop, segrade M. med 271 elektorsröster mot Bryans 176 och 600,000 rösters majoritet bland urväljarna. Han tillträdde sitt ämbete 4 mars 1897 samt omvaldes 1900 (med 292 elektorsröster mot 155). M:s ämbetstid som president kom väsentligen att upptagas af Förenta staternas ingripande, först i form af underhandlingar och sedan (1898) genom öppet krig, i striden mellan Spanien och dess upproriska undersåtar på Cuba (se därom Cuba, sp. 939—941, och Nord-Amerikas förenta stater. Historia). Genom freden i Paris (10 dec. 1898; ratificerad af amerikanska senaten 6 febr. 1899) afträddes till Förenta staterna Porto Rico och Filippinerna, hvarjämte Cuba ställdes under amerikansk jurisdiktion, tills en oberoende republikansk regering där hann upprättas. Kriget med Spanien betecknade Förenta staternas definitiva framträdande som en ”imperialistisk” stormakt. Detta accentuerades ytterligare af M. genom annekteringen af Hawaiiöarna (1898), deras organisering som amerikanskt territorium (april 1900) och amerikanska truppers deltagande i den väpnade internationella aktionen i Kina (s. å.). Under 1900 års valstrid angreps M:s politik häftigt af demokraterna såsom dels imperialistisk, dels alltför kapitalistisk och trustvänlig. M. besökte i sept. 1901 panamerikanska utställningen i Buffalo, där han i ett märkligt tal (5 sept.) bebådade en väsentligt modifierad tullpolitik. Dagen därpå blef han vid en mottagning utsatt för ett attentat af en fanatisk polskfödd anarkist, Leon Czolgosz (6 sept.); en revolverkula, som inträngt i underlifvet, vållade 8 dagar senare hans död. — M. var ingen stor ledarpersonlighet, men han hade fint öra för folkmeningens skiftande kraf och förstod som administrator att med godt omdöme åt sig utse skickliga medhjälpare. Hans *Speeches and addresses* utgåfvos i 2 samlingar (1893, 1901). Jfr biografier af Fallows (1902) samt af Halstead och Munson (s. å.). V. S—g.

Mac Kinley-billen [məki'nli-]. Se Mac Kinley.

Mackintosh [mä'kintå∫], sir James, skotsk moralfilosof och historisk skriftställare, f. 1765, d. 1832, blef 1788 läkare i London och 1795 advokat samt intog en bemärkt ställning i tidens politiska och litterära kretsar, sedan han fäst uppmärksamheten vid sig genom sin 1791 som svar på Burkes arbete ”Reflections on the revolution in France” utgifna försvarsskrift för revolutionen, *Vindiciæ gallicæ*, som erhöll nästan lika stor framgång som hans vältalige motståndares verk. M.

adlades 1803, var 1804—11 öfverdomare (recorder) i Bombay och tillhörde som underhusmedlem (fr. 1813 till sin död) whigpartiets mera bemärkta män; 1830 utnämndes han till led. i Board of control (departementet för indiska ärenden), efter att 1818—24 ha varit professor i lagkunskap vid Ostindiska kompaniets läroanstalt Haileybury college. M., som mot 1790-talets slut tillkännagifvit sin öfvergång till Burkes uppfattning af franska revolutionen, verkade i parlamentet bl. a. för strafflagens förmildring, katolikernas emancipation och parlamentsreformen. Som moralfilosof intager han en mellanställning mellan den äldre intuitiva etiken och den moderna altruistiska utilitarismen. Hans mest bekanta filosofiska arbete är *Dissertation on the progress of the ethical philosophy* (i "Encyclopædia britannica", 1830, separat i 4 uppl., senast 1872). Han gjorde omfattande förstudier för en stor engelsk historia, men hann utarbeta endast en öfversiktlig sådan i Lardners "Cabinet cyclopædia" och en ofullbordad *History of the revolution in England in 1688* (1834), som högt prisades i en essay af Macaulay. M:s *Miscellaneous works* utgåfvos i 13 bd 1846. Jfr biografi öfver M. af hans son R. J. M. (2 bd, 1836) och lord Dalling and Bulwer, "Historical characters" (1867). V. S—g. S—e.

Mackintosh [mä'kintåʃ] l. Macintosh, Charles, skotsk kemist, f. 1766, d. 1843, egde en fabrik i Crossbasket, i närheten af Glasgow. Han framställde där sedan 1820 blysocker i stort, förbättrade 1825 fabrikationen af berliner- och pariserblått och uppfann s. å. metoden att tillverka stål genom smidestackjärnets glödgning i kolvätegas. 1823 började han bereda vattentätt tyg genom anbringande af en kautschuklösning mellan två tyglager, hvilket fabrikat bl. a. vann användning till ett efter honom uppkalladt slag af regnrockar. (H. E.)

Macklean [maklin, eng. utt. məklē'n], Rutger. Se Maclean.

Macklier, Hans. Se Maclean, R.

Mackmyra, pappersmassefabrik i Valbo socken, Gäfleborgs län, vid Gafleån och M. station vid Sala—Gysinge—Gäfle järnväg, tillhör det 1889 bildade M. sulfit a.-b. (aktiekapital 340,000 kr.) och var 1910 tax. till 44,700 kr. å jordbruksfastighet och 1,492,500 kr. å annan fastighet. — Landtegendomen M., tillhörig M. bruksegare, med kvarn, klensmedja och elektrisk kraftstation var s. å. taxerad till 1,1 mill. kr. (178,000 kr. å annan fastighet). — M. var sedan 1600-talet järnbruk, till hvilket tackjärnet erhölls från Valbo masugn, som 1685 förenades under samma egare som M. 1833 infördes lancashiresmide (förut tysksmide). På 1860-talet hade bruket 2 lancashiresmälthärdar, 1 smälthammare, 2 räckhammare, 1 manufakturhärd och 3 spikhammare. Sedan M:s bruksegare blifvit delegare i Forsbacka bruk, flyttades tillverkningarna dit. Wbg.

Maclaren [məklä'rən], Jan, pseudonym för engelske författaren J. Watson (se d. o.).

Maclaurin [məklä'rin], Colin, skotsk matematiker, f. 1698, d. 1746 i York, blef professor i matematik 1717 vid Marischal college i Aberdeen och 1725 vid universitetet i Edinburgh. Han ledde 1745 arbetet med Edinburghs befästande för att skydda staden mot angrepp af Pretendentens armé. Inom analysen har M:s namn blifvit bevaradt genom en efter honom benämnd serie, hvilken utgör en specialisering af Taylors serie. Därjämte citeras stundom under hans namn en viktig summationsformel, som ungefär samtidigt upptäcktes af Euler och M. Inom geometrien bidrog han väsentligen att utbilda transversalteorien, inom hvilken ett viktigt teorem äfven bär hans namn. Likaledes undersökte han närmare de koniska sektionernas projektiviska egenskaper och angaf en metod att upprita kroklinjer genom intersektionen emellan de två benen till två rörliga vinklar. Inom mekaniken behandlade han medelst ett särdeles elegant geometriskt betraktelsesätt problemen rörande jordens figur samt om ebb och flod. Han var tillika den förste, som bevisade, att ellipsoiden är jämviktsfiguren för ett roterande fluidum. M. författade ett stort antal afhandlingar i "Philosophical transactions". Bland hans särskildt utgifna arbeten märkas *Geometria organica* (1719), *A treatise on fluxions* (1742), hvari han sökte ge en rent syntetisk framställning af Newtons fluxionsmetod, samt *A treatise on algebra* (1748). (I. F.)

Maclay-kusten [məklē'-], kuststräcka i Kejsar Vilhelms land, Nya Guinea, från Astrolabeviken i v. till Konung Vilhelms udde i ö. Den är uppkallad efter den ryske resanden Maklucho-Maclay. J. F. N.

Maclean [maklin, eng. utt. məklē'n], Rutger, friherre, politiker, landthushållare, f. 27 juli 1742, d. 14 febr. 1816 på Svaneholm, härstammade från en urgammal skotsk stormansslägt, af hvilken en medlem, Hans Macklier (såsom han själf skref sig; d. 1666), inkom till Sverige, blef en betydande köpman i Göteborg och 1649 adlades med namnet Makeléer. Ätten blef 1708 friherrlig, men introducerades som sådan först 1784 genom Rutger M. och hans broder Gustaf, hvarvid den ursprungliga namnformen Maclean (Macklean) återupptogs. Rutger M. var då kammarherre. Han hade i yngre år aflagt juridisk ämbetsexamen och därefter beträdt den militära banan, men lämnat denna med majors afsked. Vid riksdagarna 1786 och 1789 tillhörde M. "landtpartiet" ("patrioterna"). Också var han en af de 19 adlige oppositionsmän, genom hvilkas arrestering (20 febr. 1789) Gustaf III sökte betrygga Förenings- och säkerhetsaktens antagande af adeln. Vid 1809 års

riksdag bidrog M. verksamt till att tillförsäkra ständerna rätten att med obundna händer uppgöra konstitutionen, innan riksföreståndaren, hertig Karl, erhölle kronan, och framstod därjämte som en af det "gustavianska" partiets hufvudmän. Men det var icke på politikens fält, som M. skulle utföra sin egentliga lifsgärning. Sedan han nämligen 1782, efter en morbroder, ärft det stora godset Svaneholm, i Skurups socken af Malmöhus län, satte han som sitt mål att grundligt förbättra det bedröfliga tillstånd, som rådde där, likasom i allmänhet vid de skånska herrgårdarna. Med omedelbart inhämtad kännedom om landtbruket i England, Skottland och Holland gick M. till sitt värf. Det för underhafvandenas såväl ekonomi som moraliska själfkänsla fördärfliga hofverisystemet afskaffades, godsets egor, hvilka på M:s tid utgjordes af 51¼ mtl, med en sammanlagd jordrymd af 3,400 har, underkastades enskifte, och jordens häfdande medelst växelbruk föreskrefs. Från 1783 till 1786 enskiftades sålunda 36½ mtl, hvaraf bildades 73 arrendegårdar. Bönderna, som förut bott tillsammans i fyra stora byar, måste utflytta till de för hvarje åbo uppförda nya lägenheterna. Det var den första jord i riket, som enskiftades. Arrendena skulle betalas icke i säd — uteslutande sädesproduktion borde motarbetas —, än mindre i dagsverken och körslor, utan i penningafgift, hvilken dock till en början sattes mycket låg. Trots sina egna landbönders samt de skånske jorddrottarnas allmänna misstro till företagets framgång fullföljde M. sin plan med oförtröttad energi, ehuru till en början under stora uppoffringar. Äfven själfva hufvudgårdens egor skiftades, och å en del däraf anlades sex utgårdar, hvilka en tid brukades som mönstergårdar för godsets underhafvande. Det nya systemet visade efter hand de bästa verkningar: i mån af arrendatorernas stigande välmåga kunde arrendena höjas till skälig storlek, hvarefter de bortlämnades på längre tid, t. o. m. på arrendators lifstid. Och då 1785 endast 700 människor funnits på godset, hvilka med möda kunde lifnära sig, hyste det 25 år senare inemot dubbelt så många personer, alla i goda omständigheter. Äfven åt sina underhafvandes intellektuella och moraliska uppfostran egnade M. stor omsorg. Så t. ex. lät han inhämta närmare kännedom om schweizaren Pestalozzis uppfostringsprinciper samt tillämpa dem i två folkskolor, som han anlade och underhöll. M:s förbättringar i landthushållningen vunno omsider efterföljd på flera håll och hade sin andel i tillkomsten af de strax i början af 1800-talet utfärdade allmänna författningarna om enskiften. Han rönte ock slutligen flera bevis på erkännande för sin gagnande verksamhet; bl. a. blef han led. af Vet. akad. (1812) och hedersled. af Landtbruksakad. (s. å.). Han var den siste af sin ätt. En skrift, som M. författat och påbjudit till efterrättelse å sin egendom, *Lärobok i landtbruket för Skurups socken*, utgafs från trycket 1844 (2:a uppl. 1845). — M:s broder frih. Gustaf M., f. 1744, d. 1804, öfverste i armén och kammarherre hos hertig Karl af Södermanland, delade M:s politiska tänkesätt och var den förste, som följde föredömet af hans landthushållning. (L. S.)

Maclear [məklīə'], sir Thomas, engelsk astronom, f. 17 mars 1794 i Tyrone, Irland, d. 14 juli 1879, var först läkare och egnade sig därefter åt astronomien. Sedan han under några år varit sysselsatt med astronomiska observationer på ett litet honom tillhörigt privatobservatorium i Biggleswade, var han 1834—70 Hendersons efterträdare som "astronomer royal" och direktor för observatoriet i Kapstaden. Han utförde där omfattande geodetiska arbeten, fixstjärnobservationer (bl. a. bestämningar af fixstjärnparallaxer), observationer af ett flertal kometer och af planeterna Uranus, Neptunus och Mars m. m. Större delen af dessa arbeten är offentliggjord i Royal astronomical societys "Memoirs" och "Monthly notices". B—d.

Macleod [məklāu'd], lord. Se Mackenzie, John, sp. 371.

Macleod [məklāu'd], Norman, skotsk prästman, f. 1812, d. 1872, blef 1838 präst i en skotsk församling (i Ayrshire), verkade sedan 1851 i Glasgow samt utnämndes 1857 till hofpredikant. Han utöfvade ett starkt religiöst inflytande i Skottland, bl. a. genom den af honom sedan 1860 utgifna månadsskriften "Good words", och var outtröttlig i kyrkligt social verksamhet. M:s *Reminiscences of a highland parish* (1867) anses vara hans bästa arbete. Jfr D. Macleod, "Memoir of Norman M." (1876). V. S—g.

Macleod [məklāu'd], Henry Dunning, brittisk nationalekonom, f. 1821 i Edinburgh, d. 1902 i London, blef advokat, men egnade sig en tid åt bankverksamhet och sedermera h. o. h. åt nationalekonomiskt skriftställeri. Särskildt verksam som författare på kredit- och bankväsendets område, tilldrog han sig uppmärksamhet genom sin teori, att krediten bildade ett nytt kapital och sålunda utgjorde en självständig produktionsfaktor (penningen vore ett positivt, krediten ett negativt kapital). Denna teori har skarpt kritiserats af bl. a. Knies och Böhm von Bawerk. M. införde 1858 i den nationalekonomiska litteraturen termen "Greshams lag" (se d. o.). Nationalekonomien var för M. läran om bytet, och efterfrågan utgjorde värdets "orsak och källa". Mot den klassiska skolans uppfattning om värdets förhållande till produktionskostnaderna gjorde han redan före 1870 invändningar, som i viss mån anteciperade en senare framförd kritik. Af M:s arbeten märkas *The theory and practice of banking* (1856; 5:e uppl. 1893), *Elements of political economy* (1858; 3:e uppl., *Elements of economics*, 2 bd, 1886), *The theory of credit* (2 bd, 1889, 3:e uppl., 1 bd, 1898) och *History of economics* (1896). Af hans lofvande *Dictionary of political economy* utkom endast en volym (A—C, 1863). E. H. T.

Macleod [məklāu'd], Fiona. Se Sharp, William.

Maclise [məklī's], Daniel, engelsk målare, f. 1811 i Cork på Irland, d. 1870, studerade i sin födelsestad och vid akademien i London och uppträdde äfven som tecknare och poet. Han vann 1831 medalj för *Herkules vid skiljevägen* och blef högt ansedd af sina samtida under en långvarig, oförtröttad och mångsidig verksamhet. Han målade historiska ämnen, äfven väggtaflor, såsom *Blüchers och Wellingtons möte vid Waterloo* och *Nelsons död*, romantiska genrebilder, scener ur

Shakspere — *Macbeths bankett* (1840, medförde hans inval i Royal academy), *teaterscenen* ur "Hamlet" (National gallery), *Malvolio inför grefvinnan* (ur "Som ni behagar", Tate gallery) —, vidare porträtt (*Charles Dickens'*, M:s intime vän, National gallery) och akvareller samt tecknade karikatyrer och illustrerade böcker, allt skickligt och väl gjordt, men utan djupare karaktär och utan koloristiskt lif, hvarför eftervärldens intresse för M:s konst är skäligen svalt. Jfr O'Driscoll, "Memoir of D. M." (1871). G—g N.

Maclūra Nutt., *bot.*, ett släkte af fam. *Moraceæ*, underfam. *Moroideæ*, med 1 art, *M. aurantiaca*, ett tornigt träd med strödda hela blad, som växer i Arkansas och norra Louisiana. Dess ved (*bow-wood*) är mycket hård och varaktig, dess stora, orunda, gulgröna fruktställningar (*osage orange*) äro ätliga, dess blad användas till föda åt silkesmasken. G. L—m.

Maclurīn, *kem.*, ett aromatiskt keton af svagt gul färg med sammansättningen $(HO)_2 C_6 H_3 \cdot CO \cdot C_6 H_2 (OH)_3$. Det förekommer tillsammans med flavonfärgämnet *morin* (se d. o.) i gulholts (se d. o.). H. E.

Mac Mahon [makk maå'], Marie Edme Patrice Maurice de, hertig af Magenta, marskalk af Frankrike, franska republikens president, f. 13 juni 1808 på slottet Sully i dep. Saône-et-Loire, d. 17 okt. 1893 på La Forest vid Montargis, tillhörde en irländsk familj, som mot slutet af 1600-talet slog sig ned i Frankrike. M., hvars fader var pär af Frankrike och konung Karl X:s personlige vän, genomgick krigsskolan i S:t Cyr och utnämndes 1830 till officer vid 4:e husarregementet. Efter att ha deltagit i expeditionen till Algeriet s. å. bevistade han som general Achards adjutant Antwerpens belägring och befordrades 1833 till kapten. 1835 återvände han till Algeriet, där han vid Constantines belägring 1837 ådagalade lysande tapperhet och svårt sårades. Hans bedrifter förde honom raskt framåt, så att han redan 1845 blef öfverste, 1848 brigadgeneral och 1852 divisionsgeneral. I spetsen för 1:a infanteridivisionen af 2:a armékåren (marskalk Bosquets kår) afgick han 1855 till Krim och satte där genom stormningen af Malakov (8 sept. 1855), nyckeln till Sevastopol, kronan på sina bedrifter. "Jag är där, jag blir där" (*J'y suis, j'y reste*) uppges han från det stormade Malakovtornet ha svarat, då öfverbefälhafvaren lät meddela, att ryssarna gjort förberedelser att spränga det i luften. Själf bestred han emellertid senare sannolikheten af, att han skulle ha fällt dessa sedan bevingade ord. Hans bedrift belönades med bl. a. senatorsvärdighet (1856). 1857 deltog han under marskalk Randon i det svåra fälttåget mot kabylerna och blef 1858 befälhafvare för hela den i Algeriet förlagda krigsstyrkan både till lands och till sjöss. 1859 togs hans verksamhet i anspråk i Italien. I spetsen för 2:a armékåren gick han 2 juni vid Turbigo öfver Ticino och anföll österrikarna 4 s. m. norrifrån, medan återstoden af armén ryckte fram från v. längs stora vägen mot Magenta. Ställningen var farlig, men M. samlade sina krafter, under det att österrikarna splittrade sina, och afgjorde slaget genom anfallet mot själfva staden Magenta (se d. o.). På slagfältet utnämndes han till marskalk och hertig. I drabbningen vid Solferino, 24 juni s. å., hade han sin plats i centern och stormade med sin kår byn Cavriana. 1861 representerade den nye hertigen kejsar Napoleon vid preussiske konungen Vilhelms kröning, hvarvid han utvecklade en utomordentlig stat. Han utnämndes 1862 till befälhafvare för 3:e armékåren (i Lille) och flyttades 1864 som generalguvernör till Algeriet. Vid utbrottet af kriget med Tyskland, 1870, ställdes M. i spetsen för 1:a armékåren, som samlades i Strassburg, och fick äfven 5:e och 7:e kårerna under sitt befäl. Utan kännedom om fienden och underskattande dennes egenskaper, utsatte M. sin svaga styrka för att vid Wörth bli fullständigt slagen 6 aug. (jfr Fransk-tyska kriget 1870—71), hvarpå följde ett brådstörtadt återtåg till Châlons. Där organiserades en ny armé, som fick M. till högste befälhafvare. Han ville med denna armé draga sig tillbaka mot Paris för att med stöd af denna starka fästning åter upptaga striden, men af politiska skäl yrkade kejsarinnan och regeringen enträget på, att M. skulle marschera norrut till den i Metz inneslutne Bazaines understöd. Den tappre, ridderlige och sin härskare tillgifne generalen saknade tillräcklig fasthet för att motsätta sig en plan, hvars stora vådor han mer än väl insåg. Rörelsen var illa förberedd och utfördes med långsamhet. Fransmännen trängdes alltmera åt n., tills de slutligen blefvo instängda vid Sedan. Där upptogs striden 1 sept. mot den öfverlägsne fienden, utan någon närmare bestämd plan. M. sårades genast i drabbningens början i låret af en granatskärfva, så att han måste lämna befälet. Då fransmännen ej lyckades slå sig igenom, nödgades de ingå en kapitulation, enligt hvilken hela M:s armé och kejsaren, som vistades vid densamma, gåfvo sig fångna. M. följde sin armé i fångenskapen och ställdes efter sitt frigifvande (i mars 1871) i spetsen för den s. k. Versailles-armén med uppgift att kufva kommunupproret i Paris, hvilket äfven skedde, sedan han 28 maj intagit staden.

M:s anseende var vid denna tid utomordentligt, och han drogs mot sin vilja in i det politiska lifvet. Flera departement erbjödo honom, ehuru förgäfves, kandidatur vid fyllnadsvalen till nationalförsamlingen i juli 1871 och jan. 1872, och utan eget åtgörande, eller snarare mot sin önskan, valdes han 24 maj 1873 till chef för verkställande makten efter Thiers, som s. d. störtats af den klerikal-monarkistiska majoriteten i nationalförsamlingen. Vänstern deltog ej i valet, och M. valdes med 390 röster vid ett sammanträde, hvari 721 nationalförsamlingsmedlemmar voro närvarande. Han förklarade genast, att han skulle med kraft och beslutsamhet upprätthålla den då bestående ordningen, tills nationen bestämt sig för en statsform. Och ehuru i botten monarkiskt sinnad, stod han utanför de legitimistiska underhandlin-

gar, som hösten 1873 tycktes skola leda till ett konungadöme under grefven af Chambord. Han afböjde sålunda ett af grefven, som i hemlighet kommit till Versailles, begärdt samtal (10 nov.), och man har lagt i hans mun de orden, att chassepotgevären skulle brunnit af utaf sig själfva och att han ej längre kunde svara för ordningen på gatorna och för disciplinen inom armén, om den hvita fanan vecklats ut bredvid trikoloren. 19 nov. 1873 uppdrogs med 383 röster mot 317 den verkställande makten åt M. på 7 år (det s. k. septennatet). Ännu var ej någon definitiv statsform antagen. M. betonade ånyo uttryckligen vid flera tillfällen, att han skulle försvara ”de bestående institutionerna”, hvilket ställde honom i en ogynnsam dager hos den yttersta högerns män, som ville begagna hans medverkan till en monarkisk restauration. Men det hindrade icke, att han i själfva verket var mest benägen för en högerpolitik, att han ville stödja sig på ”moderata af alla partier”, såsom han själf sade. Hans kabinett utgjordes en tid bortåt af monarkiskt sinnade män (ministärerna Broglie, Cissey och Buffet), som höllo strängt efter republikanerna, äfven sedan den republikanska statsformen definitivt antagits genom nationalförsamlingens beslut af 30 jan. och 25 febr. 1875. Först i Dufaures kabinett (febr. 1876) fick det republikanska elementet en representant, och i dec. 1876 såg M. sig tvungen att taga den utpräglade republikanen Jules Simon till konseljpresident. Men då denne icke gjorde någon insaga mot deputeradekammarens skarpa protester och anmärkningar med anledning af de klerikales bearbetningar inom landet, gaf M. honom i sin bekanta skrifvelse af 16 maj 1877 en vink att afgå, tog en klerikal-monarkistisk ministär (Broglie, Fourtou m. fl.) och fick senatens tillstånd att upplösa deputeradekammaren. Under den stormiga valstrid, som följde under sommaren och i hvilken M. personligen deltog på högersidan, riktade Gambetta till honom sin beryktade uppmaning att ”afgå eller underkasta sig” (*se démettre ou se soumettre*). Men i ett manifest till nationen af 19 sept. förklarade M., ”att han skulle stanna kvar på sin post för att med senatens hjälp försvara de konservativa intressena”. Valen 14 okt. gåfvo emellertid oppositionen seger (335 republikaner; 198 antirepublikaner, splittrade i fyra grupper). M. måste afskeda ministären af 16 maj och tog sig nya rådgifvare — utom kammaren (expeditionsministären Rochebouet). Då kammaren förklarade sig icke kunna träda i något slags förbindelse med detta kabinett, blef krisen allvarsam. M. ämnade afgå, men lät öfvertala sig att stanna och uppdrog 13 dec. 1877 åt Dufaure att bilda ett kabinett af majoritetsmedlemmar. M. förklarade visserligen dagen därefter för nationalförsamlingen, att ”valen af 14 okt. ånyo bekräftat landets förtroende till den republikanska statsformen” och att han ”ställde sig landets svar till efterrättelse”; men situationen var honom plågsam, och 30 jan. 1879, sedan vänsterpartiet vid de partiella valen till senaten fått tillväxt äfven i denna församling, nedlade han sitt ämbete, begagnande som förevändning en konflikt med ministären ang. det högre militärbefälet. Samma dag valdes Grévy till hans efterträdare. Åtnjutande alla partiers aktning, drog M. sig tillbaka ur det politiska lifvet, i hvilket han sedan dess ej tog någon del. M., som en gång af grefven af Chambord kallades ”våra tiders Bayard”, var en tapper krigare, varmt fosterlandsälskande och alltid sträfvande att lojalt fylla sin plikt mot nationen; i politiken kunde hans af alla erkända välmening emellertid ej ersätta frånvaron af den statsmannabegåfning, som hade kräfts för en själfständig personlig insats i de kritiska förhållandena under hans presidentskap. Bildstoder af honom ha rests i Paris och på Magentas slagfält (1895). Jfr L. Laforge, ”Histoire complète de M. M.” (3 bd, 1898), och Hanotaux, ”Histoire de la France contemporaine 1871—1900”, I—IV (1900—08).

C. O. N. J. Th. W.*

Macmaster [mäkmä'stə], John Bach, nordamerikansk historiker, f. 29 juni 1852 i Brooklyn, var först ingenjör och lärare i ingenjörsvetenskap och är sedan 1883 professor i amerikansk historia vid Pennsylvania-universitetet. Hans mest betydande arbete är *History of the people of the United states* (6 bd, 1883—1905). Han har därjämte skrifvit bl. a. *Daniel Webster* (1902), *Brief history of the United states* (1903) samt flera skolböcker i amerikansk historia.

V. S—g.

Macmillan [mäkmi'lən], engelsk (skotsk) bokförläggarfamilj. — Daniel M. (f. 1813, d. 1857) öppnade 1843 i London tills. med sin broder Alexander M. (f. 1818, d. 1896) en förlagsaffär, som s. å. flyttades till Cambridge, men 1863 återflyttades till London. Firman, som sedan 1850 bär namnet Macmillan & Comp., utger bl. a. den mycket spridda månadsskriften ”Macmillan's magazine” (sedan 1859; länge redigerad af sir George Grove) och veckoskriften ”Nature” (sedan 1869) samt framstående arbeten i naturvetenskap och historia, skönlitteratur, grekiska och latinska klassiker m. m. Firman har filialer i New York (sedan 1869) och Bombay (sedan 1894). Se Hughes, ”Memoir of Daniel M.” (1882).

Macnaghten [məknå'tn], sir William Hay, angloindisk ämbetsman och diplomat, f. 1793, kom ut till Indien 1809, förvärfvade omfattande kunskaper i orientaliska språk och utgaf efter att en tid ha varit registrator vid en indisk öfverdomstol ett par afhandlingar om muhammedanska och hinduiska rättsgrundsatser, 1865 ånyo utgifna af H. H. Wilson (*Principles of hindu and mahomedan law*). M. blef 1830 sekreterare åt generalguvernören lord W. Bentinck och var från 1837 generalguvernören lord Aucklands främste rådgifvare, särskildt i dennes olyckliga afganska politik (se Afganistan, sp. 232—233, och Eden 2). M. afslöt 1838 förbundet mellan indiska regeringen, Ranjit Singh i Punjab och den afganske tronpretendenten Shah Shuja samt åtföljde 1839 den militära expedition, som uppsatte Shah Shuja på tronen i Kandahar och Kabul. Som indiska regeringens ombud hos denne sökte M. förgäfves införa ordnad förvaltning i Afganistan och komma till uppgörelse med de mot den oduglige marionettfursten upproriske stamhöfdingarna. Till sist utbröt öppet uppror äfven i Kabul (nov. 1841), och under förhandlingarna om fritt aftåg för den engelska garnisonen blef M. tillfångatagen af den nye emiren Dost Muhammeds son, 23 dec. 1841, och s. d. ned-

skjuten af denne. Han hade 1840 upphöjts till baronet. M. bar nog genom sin impulsiva optimism en dryg del af skulden för det afganska äfventyret och därmed följande olyckor. Jfr sir H. M. Durrand, "The first afghan war" (1879). V. S—g.

Macomb [məkō′m], stad i nordamerikanska staten Illinois. 5,774 inv. (1910). Carnegiebibliotek, statens normalskola (1902). Lerkärls- och tegeltillverkning. J. F. N.

Mâcon [makā′], hufvudstad i franska dep. Saône-et-Loire, på högra stranden af Saône, på hvars andra sida ligger förstaden S:t Laurent, och vid järnvägarna till Paris och Marseille, Mont Cenis och Genève samt Digoin. 16,151 inv. (1906). Lycée Lamartine (efter skalden L., som var född i M. och där har en staty framför stadshuset), lärar- och lärarinneseminarium, bibliotek och museum. Liflig handel med vin, trävaror och spannmål samt åtskilliga fabriker (kopparарbeten, tågvirke, mattor och vinfat). — M., det redan på Cæsars tid bekanta *Matisco* i æduernas land, blef tidigt biskopssäte, men detta upphäfdes under den första franska revolutionen. Fordom bildade M. jämte sitt område, landskapet Mâconnais, ett eget grefskap. Detta köptes 1228 af franske konungen och tillhörde sedan med några afbrott kronan. (J. F. N.)

Macon [mē′kən]. 1. Stad i nordamerikanska staten Georgia, vid floden Ocmulgee. 33,000 inv. (1910). Bland läroanstalter i staden må nämnas statens blindinstitut, det baptistiska Mercer university, det wesleyanska Female college, de katolska S:t Stanislaus college och Mt de Sales academy samt Lewis high school för färgade. Liflig handel med bomull och trädgårdsprodukter. Bomulls- o. a. fabriker. — 2. Stad i nordamerikanska staten Missouri. 4,068 inv. (1900). Vagnfabriker och stenkolsgrufvor. 1—2. (J. F. N.)

Mâconnais [-kånnā]. Se Mâcon.

Mac Pherson [məkfə′sən], skotsk släkt. Se Fersen, adlig ätt.

Macpherson [məkfə′sən], James, skotsk skald, f. 27 okt. 1736 på Ruthven i Kingussie, Inverness, d. 1796, studerade i Aberdeen och Edinburgh, där han bl. a. torde ha kommit under Hugh Blairs (se denne) inflytande. 1756 återvände han utan examen till Ruthven och blef skollärare där. Under denna tid hade han författat en del rätt obetydlig poesi i nära anslutning till rådande moderiktningar (t. ex. en grafdikt i den Young-Grayska stilen). En del publicerades i tidskrifter; den episka dikten *The Highlander* utgafs 1758. M. hade från ungdomen en, visserligen bristfällig, kunskap i det gaeliska språket och var sålunda i stånd att någorlunda förstå den urgamla keltiska folkliga traditionen, som ännu fanns kvar i hans hemtrakt; han synes äfven tidigt för sitt nöjes skull ha samlat en del af denna diktning. På sommaren 1758 sammanträffade han med den skotske författaren John Home. För dennes räkning gjorde M. en "öfversättning" af en gaelisk dikt, d. v. s. det blef en bearbetning, där M:s egen litterära smak satte en bestämd stämpel på originalet. Home förde denna dikt med sig till Edinburgh, i hvars litterära centrum (under Blairs, Humes m. fl:s ledning) den väckte stor uppmärksamhet. På dessa mäns uppmaning publicerade M. nu 1760 sin första samling *Fragments of Ancient poetry, collected in the Highlands of Scotland and translated from the Gaelic or Erse language*. Den innehåller 16 "fragment", i själfva verket lika många prosadikter i elegisk, sentimental ton, behandlande vanliga balladmotiv, som stå i samband med de gamla keltiska sagokretsarna (Cuchullin- och Finnsagorna). Samlingen väckte stort uppseende, och M:s uppgift, att det i Högländerna fanns stora episka dikter lefvande på folkets läppar, vann ögonblickligen genklang hos den efter slaget vid Culloden (1746) starka skotska nationalkänslan. Han sattes genom en insamling i stånd att göra resor för att uppteckna dessa litterära skatter. Stödd på muntlig tradition och i någon mån kanske äfven gamla uppteckningar, sammansatte nu M. sitt stora prosaepos *Fingal* i sex böcker, hvilket utkom 1762 jämte en del kortare dikter. Det följdes 1763 af *Temora*. Alla dessa dikter utkommo slutligen samlade under titeln *Poems of Ossian* (1765). Denna samling (om hvilken se närmare Ossian), som utgafs vara en öfversättning af den fornskotske barden Ossians dikter från 200-talet e. Kr., men i själfva verket var en ytterst fri omdiktning af gamla keltiska sagomotiv, fick genast en enorm spridning, och Blair satte detta skotska nationalepos i en inledande essay framför Homeros. M. hade lyckats anslå just de strängar, som tilltalade hans samtid, och hans sentimentala, elegiska sånger om en dunkel forntid, fyllda dessutom af en visserligen monoton, men dock mycket fin naturpoesi, skildrande den dystra, dimmiga Höglandsnaturen, fingo en mycket stor betydelse för den frambrytande romantiken, i synnerhet på kontinenten. I England höjdes dock mycket snart tviflande röster i fråga om dikternas äkthet, och M. hade länge att uthärda svåra strider med motståndare, af hvilka Samuel Johnson var den hänsynslösaste och grundligaste. M. lämnade emellertid skönlitteraturen och egnade sig åt politik och historiskt författarskap. Han var 1764—66 sekreterare hos guvernören öfver Florida och användes sedan en tid som den sittande regeringens uppsyningsman öfver dess press. Han blef 1781 den rike navabens af Arcot ombud i London och 1790 medlem af underhuset, där han satt kvar till sin död. Utom en dålig prosaöfversättning af Iliaden publicerade han ett par historiska arbeten i jakobitisk anda. Han blef på egen bekostnad begrafd i Westminster abbey, i närheten af "skaldernas vrå". — Han var säkerligen en af Skottlands största skalder och har jämte Scott gjort mest för den skotska nationalitetens och naturens framträdande i litteraturen. Tyvärr har han genom sitt förhållande till sina "original" kommit i åtnjutande af ett dåligt rykte, som dock delvis är oförtjänt, då hans samtid alls ej behandlade folklig diktning med samma respekt som nutiden, utan fritt omdiktade och omskref. Jfr Saunders, "Life and

Tryckt den 26/4 12

letters of J. M." (1894; 2:a uppl. 1906), och A. Smart, "J. M." (1905). A. B—ck.

Macq., vid insektnamn förkortning för Pierre Justin Marie Macquart, f. 1778, d. 1855 som föreståndare för naturhistoriska museet i Lille, författare till *Histoire naturelle des insectes. Diptères* (2 bd, 1834—35), *Diptères exotiques nouveaux ou peu connus* (2 bd, med 2 suppl.-bd, 1838—48) m. m.

Macquarie [məkωå'rī]. 1. Biflod från v. till Darling i Nya Syd-Wales, kommer från Blå bergen, grenar sig på slätten kring Nyngan i flera armar, som ibland försvinna i träskmarker utan att nå Darling. Den är uppkallad efter Lachlan Macquarie (se denne). — 2. Ö. Se Macquarieöarna. 1. Wbg.

Macquarie [məkωå'rī], Lachlan, brittisk koloniguvernör, f. omkr. 1760, d. 1824 i London, tillhörde en skotsk familj, blef 1777 fänrik, 1807 öfverste och sändes 1809 med sitt regemente till Nya Syd-Wales för att aflösa den s. k. Nya-Syd-Wales-kåren (se Nya Syd-Wales, historia), som nyligen gjort revolt och afsatt guvernör Bligh. M. öfvertog vid sin framkomst i dec. s. å. guvernörskapet, som han behöll till 1821. Han lyckades göra sig ganska populär och verkade i allmänhet klarsynt för koloniens utveckling. Särskildt främjade han geografiska upptäcktsfärder och utvidgningen af det för jordbruk och boskapsskötsel upplåtna området, men frigjorde sig föga från den äldre uppfattningen af kolonien som väsentligen deportationsort. Hans kända fåfänga gjorde, att en mängd gator, floder, hamnar, städer, öar o. s. v. uppkallades efter honom, så t. ex. floderna Lachlan och Macquarie samt öarna Macquarie s. v. om Nya Zeeland. Jfr Jenks, "History of the australasian colonies" (3:e uppl. 1911). V. S—g.

Macquarieöarna [məkωå'rī-], en af 5 öar bestående ögrupp i Stora oceanen, omkr. 1,100 km. s. v. om Nya Zeeland, under 54° 49′ s. br. och 159° 50′ ö. lgd från Greenw. Hufvudö är Macquarie, 440 kvkm. med 400—500 m. höga berg, som äro gräsbevuxna och ha några träd eller buskar på skyddade ställen. Öarna äro obebodda, men besökas ofta af säljägare. De upptäcktes 1811 och räknas sedan 1890 till Tasmanien. J. F. N.

Macquart [makär], P. J. M. Se Macq.

Mäcra, liten flod i norra Italien, mellan Ligurien och Toscana, faller ut i Liguriska hafvet. Den betraktades i forntiden som det egentliga Italiens nordgräns i v., liksom Rubico i ö.

Macready [məkrī'di], William Charles, engelsk skådespelare, f. 1793 i London, d. 1873 i Cheltenham, debuterade 1810 i Birmingham som *Romeo* och tjänstgjorde i 4 år som regissör och affärsbiträde hos sin far, som var teateragent och direktör för en landsortstrupp. M. spelade 1814—15 i Skottland och på Irland samt anställdes 1816 i London vid Covent-garden-teatern. I början af 1820-talet öfvergick han till Drury-lane-teatern. Efter Keans och Youngs afgång var M. den engelska skådebanans förnämsta förmåga. Han innehade 1837—39 Covent-garden-teatern och 1841—43 Drury-lane-teatern samt gjorde då självuppoffrande försök att lyfta det inhemska teaterväsendet ur dess iråkade förfall. På gästresor till Paris (1828) samt i Nord-Amerika (1826, 1843—44 och 1849) vann han stor framgång. Då han 1849 en gång uppträdde i Astor Opera house i New York, riktades mot honom ett pöbelupplopp, tillställdt af skådespelaren E. Forrests beundrare, hvarvid M. med nöd undkom och tillkallad militär sköt ihjäl 17 personer. M. uppträdde därefter på Haymarket-teatern i London, lämnade för sjuklighet scenen 1851 och egnade återstoden af sin lefnad åt filantropiska sträfvanden för folkets upplysning. Inom sin konst intog M. en plats näst efter Kean och Kemble. Han egde ej snillets ursprunglighet, och hans framställningsmedel voro, med undantag af stämman, mindre fördelaktiga, men hans spel bar städse prägeln af stor intelligens och fint konstnärlig utarbetning. Hans bästa roller voro *Rikard III*, *Lear* samt hufvudrollerna i Knowles' historiska dramer och i Bulwers "Richelieu". M:s *Reminiscences* utgåfvos i 2 bd 1875. Biogr. af Archer (1890) och Price (1895). E. F—t.

Macriānus, romersk kejsare under den stora oredans tid (de trettio tyrannernas), öfvervanns och dödades (troligen) år 261 e. Kr. R. Tdh.

Macrīnus, romersk kejsare, f. i Mauretanien, egnade sig i början åt civila värf, men blef senare prefekt (befälhafvare) vid pretorianska gardet under kejsar Caracalla (211—217). En spådom, att M. skulle få kejsarvärdigheten, föranledde honom, till en del för egen säkerhet skull, att röja Caracalla ur vägen. Därefter blef han kejsare — den förste kejsaren af riddarståndet. Han slöt med uppoffringar fred med parter och dacer. Sedan vidtog han vissa reformer, men missnöje uppkom på flera håll, i synnerhet inom hären, som M. behandlade med en viss stränghet. Kejsarinnan Julias systerdotters son, Bassianus, kunde snart samla omkring sig ett parti. Och i striden mot honom uppoffrade den personligen föga tappre och alltid vankelmodige M. redan vunna fördelar genom en brådstörtad flykt, hvarefter han upphanns och jämte sin unge son, Diadumenianus, som blifvit utnämnd till medregent, dödades af fienderna (juni 218). R. Tdh.

Fornromerskt guldmynt med Macrinus' bild.

Macro'bius, Ambrosius Theodosius, latinsk författare och lärd samlare, f. omkr. 400 e. Kr. Vi ega af honom en kommentar till den genom just samma kommentar åt eftervärlden bevarade afdelningen "Somnium Scipionis" (Scipios dröm) i 6:e boken af Ciceros skrift "De re publica", äfvensom större delen af hans *Saturnalia* (*Convivia*) i 7 böcker, en efter Gellius' föredöme gjord samling i samtalsform af historiska, antikvariska och framför allt mytologiska notiser och citat. Innehållet har historiskt värde, helst många uppgifter endast genom M. blifvit bevarade åt

eftervärlden. Formen är däremot ofta mindre lyckad. Gellius, Servius' kommentar till Vergilius samt Seneca och Plutarchos m. fl. ha till M:s arbete lämnat mycket stoff. — En skrift om likheter och olikheter emellan det grekiska och det latinska verbet föreligger endast i utdrag från medeltiden. R. Tdh.*

Macrocephalites Sut., *paleont.*, ett i Europas, Ostindiens och Syd-Amerikas callovien, gränsbildningar emellan dogger och malm (se Jurasystemet), förekommande ammonitsläkte. A. Hng.

Macrocephalitesskikt, *geol.*, den zon af callovien, som karakteriseras af *Macrocephalites* (se d. o.). A. Hng.

Macrochlōa tenaci'ssima, *bot.* Se Esparto.

Macrocy'stis pyrĭfera Ag., *bot.*, är en hafsalg, hörande till fam. *Laminariaceæ* af *Phæophyceæ*. Denna alg, som träffas växande massvis i de kallare delarna af södra halfklotets haf, såsom vid Eldslandet och Kap Hoorn o. s. v., är den längsta af alla alger; den torde uppnå en längd af bortåt 100 m. De bladlika flikarna äro långa och smala. Vid basen af hvarje flik sitter en stor luftfylld simblåsa; genom dessa blåsor kan algen uppbära största delen af sin långa stjälk flytande i vattnet. Stjälken bär vid basen kortare grenar med fertila bladlika flikar, som sakna simblåsa. O. T. S. (G. L—m.)

Macrodanūria, *zool.* Se Mantidæ.

Macrodi'pteryx, *zool.* Se Nattskärrorna.

Macrody'tes, *zool.* Se Dykarfamiljen.

Macroglo'ssa, *zool.* Se Dagsvärmarsläktet.

Macroglo'ssinæ, *zool.* Se Flyghundar, sp. 670.

Macrolepido'ptera, *zool.* Se Fjärilar, sp. 515.

Macropo'dinæ, *zool.* Se Kängurudjuren.

Macro'podus vi'ridi-aurātus, *zool.*, en till gruppen *Acanthopterygii* hörande fiskform, som för sin praktfulla färgdräkts och sina egendomliga fenors skull — särskildt stjärtfenan är mycket stor — ofta hålles i fångenskap. Den anses vara en genom domestikation uppkommen varietet af en kinesisk fisk (*Polyacanthus*). Äggen ligga i ett af hannen förfärdigadt bo och bevakas däri af denne. L—e.

Ma'cropus, *zool.* Se Kängurusläktet och Prioninæ.

Macrorhīnus leonīnus, *zool.* Se Säldjur.

Macrosceli'didæ, *zool.* Se Snabelmöss.

Macrospo'rium Dāū'ci, en svampart. Se Krussjuka, sp. 103.

Macrosta'chya, *paleobot.* Se Calamites, sp. 974.

Macrothy'rsus, *bot.* Se Æsculus.

Macrūra (af grek. *makro's*, lång, och *ura'*, svans), *zool.*, grupp af tiofotade kräftdjur (*Decapoda*). Se Tiofotingar.

Macrūridæ (om härledn. se Macrura), *zool.*, en med torskfiskarna besläktad fiskfamilj, ha lång, hoptryckt och afsmalnande stjärt, täckt af taggiga, kölade eller strimmiga fjäll. Den främre ryggfenan är kort; den bakre är däremot mycket lång och fortsättes ända ut i stjärtspetsen. Särskild stjärtfena saknas. Hithörande arter äro djuphafsfiskar, förekommande på ett djup af 200 till 4,400 m., och ha, såsom vanligen är förhållandet med djuphafsformerna, en ganska vidsträckt utbredning. Omkr. 120 arter äro numera kända, de flesta funna under de senare åren. Familjen delas f. n. i 5 släkten, af hvilka i Skandinavien finnas representanter för 3, nämligen *Macrurus*, af hvilket två arter, *M. Fabricii* och *M. cœlorhynchus*, förekomma vid Norges kuster. Båda äro tämligen sällsynta, i synnerhet den sistnämnda, som anträffats endast en gång, utanför Bergen. Genom mera kägellikt förlängd nos och undertill sittande munöppning skiljes detta släkte från följande, eller *Coryphænoides*, som har trubbigare och snedt afhuggen nos. Af hithörande arter

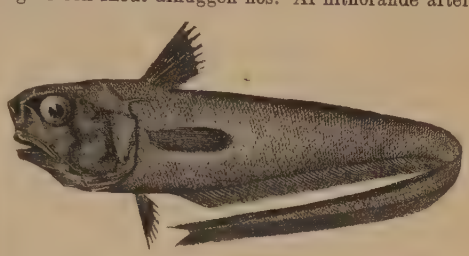

Storfjällig skoläst (*Coryphænoides rupestris*).

är *C. rupestris* (se fig.) minst sällsynt. Den förekommer längs hela norska kusten, mest från Bergen upp till Trondhjem, men har endast tillfälligtvis anträffats i Bohus län. Den kallas af norrmännen "skoläst". Af ett tredje släkte, *Malacocephalus*, har en art, *M. lævis*, anträffats några gånger i Skandinavien. Detta släkte skiljes från de föregående genom små, taggbräddade fjäll. R. L. (L—e.)

Macrūrus, *zool.* Se Macruridæ.

Mactān, en liten ö bland de s. k. Visayasöarna bland Filippinerna, utmed östra kusten af Cebú. Magalhães vardt där dödad i en strid med infödingarna (1521).

Ma'culæ acu'sticæ, lat., anat. Se Hörselorgan, sp. 286.

Mācula lūtea, lat., *anat.* Se Gula fläcken.

Mad. Se Kärr.

Mādaba (Madeba), östjordansk by i Syrien, på en kulle 8 km. s. ö. om Nebo, omkr. 774 m. ö. h., bebodd af omkr. 1,200 kristna, de fleste greker (med kyrka och skolor), men omkr. 300 latiner (med ett hospits samt skolor). Den forna stadsmuren omfattade en ganska stor areal. Vid norra porten har legat en kyrka, hvars ruiner grekerna begagnat som material för sin egen kyrka. I ruinens stenläggning upptäcktes 1897 en mosaikkarta, märklig som den äldsta kända kartan öfver Palestina (från 6:e årh.). Längre söderut ligga flera ruiner, bl. a. af ett rundtempel och en kyrka (eller tempel) med en därifrån utgående kolonnad till norra porten på östra sidan, vidare af en latinsk kyrka och af en stor basilika. Utanför muren på dess sydvästra hörn ligger en stor murad vattenreservoar. M. är den moabitiska, senare nabateiska staden *Medeba*, enligt Jos. 13: 9 tilldelad stammen Ruben. I 5:e årh. var det biskopssäte. Jfr uppsats af Schumacher i "Zeitschr. d. deutsch. Palestina-Vereins", XVIII, sid. 113 ff. samt Palmer och Guthe, "Die mosaikkarte von Madeba" (1906). Wbg.

Madách [ma'dāt∫], Imra (Emerich), ungersk

skald, f. 1823, d. 1864, utgaf 1861 den filosofiska dikten *Az ember tragoediája* (Människans tragedi, öfv. till flera språk, till ty. bl. a. i Reclam-biblioteket), som i dialogform i 15 tablåer framställer människoslägtets och individens kamp och utveckling genom tiderna. Den mottogs med synnerligt bifall och räknas alltjämt som ett af den ungerska dramatikens förnämsta alster. M:s öfriga arbeten (dramer och lyriska dikter) äro af mindre betydelse. K. B. W.

Madaga'skar, näst Grönland, Nya Guinea och Borneo den största ö på jorden, är beläget uti Indiska oceanen och skiljes från Syd-Afrikas östkust genom den 370—1,000 km. breda Moçambiquekanalen (se 2 kartor, fysisk o. politisk, till art. Afrika). Ön har sin största utsträckning i n. n. ö.—s. s. v. Längden från Kap Ambro i n. (12° 1′ s. br.) till Kap S:te Marie i s. (25° 35′ s. br.) är 1,600 km.; största bredden är 560 km. Hela arealen är 591,563 kvkm. Ön har en mycket regelbunden form, med få inskärningar i sin långa strandlinje. De flesta och största vikarna finnas på öns nordvästra sida. Två tredjedelar af östra kusten bilda nästan en rak linje, men n. därom ligger den breda och djupa Antongilviken och nära norra ändan vikarna Port Louquez och Diego Suarez. Öarna omkring M. äro få och obetydliga. Störst äro S:te Marie, nära östra kusten, och Nossi Bé, vid nordvästra. Kusten är öfverallt flack, utom i n. och s. ö. Å östra sidan har slätten en bredd af 16—80 km., men öfverstiger i v. här och där 150 km. Från dessa kustslätter höjer sig landet terrassformigt, tvärare i ö. än i v., till 300, 900, 1,400—1,800 m. höga platåer. De högsta bergen ligga i öns midt, s. v. om hufvudstaden, i Ankaratras basaltmassa, hvars fyra toppar nå en höjd af omkr. 2,500 m. (den högsta af dem kallas Tsiafajavona, 2,680 m.). Utom dessa finnes i de centrala provinserna ett betydligt antal berg, växlande i höjd från 1,500 till 2,400 m. Öns högsta topp är en från slätten till nära 2,900 m. höjd uppstigande vulkankägla nära öns norra ända, kallad Amboro. Ön är väl försedd med vatten, äfven i de högst belägna delarna, emedan den ymniga nederbörden på östsidan ger ständig näring åt otaliga källor och strömmar. Det finnes därför inga ödemarker, med undantag af några trakter i de västra och sydvästra provinserna, där nederbörden är ringa. I allmänhet äro vattendragen i de centrala delarna af ön oanvändbara som samfärdsmedel, till följd af en mängd, ofta mycket höga, forsar och fall. På västkusten däremot trafikeras de flerstädes från hafvet rätt långt in i landet af grundgående ångbåtar. Längs östra sidan sträcker sig en 450 km. lång kedja af laguner. Andra sjöar af betydenhet äro få, störst är den 40 km. långa sjön Alaotra, n. ö. om Tananarive. På M. finnes visserligen ingen verksam vulkan, men däremot ett stort antal slocknade i olika delar af ön. Lindriga jordskalf, som kännas hvarje år, och heta källor på flera ställen äro emellertid bevis på en vidt utgrenad vulkanisk verksamhet.

M:s geologi är ännu känd blott i sina stora drag. De östra och de centrala delarna, vid pass två tredjedelar af ön, utgöras af urberg, hufvudsakligast gnejs, granit och andra kristalliniska bergarter. Midt på östra kusten sträcker sig emellertid utmed hafvet ett smalt bälte af sedimentär bergart (kritformationen). Den västra tredjedelen består däremot uteslutande af lagrade bergarter med undantag af ett mindre urbergsparti innanför kap S:t André. Det är af likartadt utseende med det centrala. De sedimentära bergarterna tillhöra de geologiska perioderna lias, jura, krita och äldre tertiär och löpa lagrade konkordant på hvarandra likt band från n. till s. Jura- och kritformationerna äro flerstädes rika på fossil, såsom dinosaurier, ammoniter, belemniter, echinodermer m. m. äfvensom förkislade trädslag. Flerstädes förekomma kvartära aflagringar, såsom i Alaotrabäckenet och utmed västra kusten, i hvilka man påträffat lämningar af flera i sen tid utdöda djurarter, t. ex. den jättelika strutsfågeln *Æpyornis* (se Æpyornithes), en liten flodhäst, stora halfapor samt jätteköldpaddor. Eruptiva bergarter af yngre geologiska åldrar förekomma flerstädes öfver hela ön. Af mineral förekomma flera mycket värdefulla. Guld är det viktigaste och vaskas särskildt vid gränsen mellan urberget och de sedimentära bergarterna. Dessutom finnas ädelstenar, järn, koppar, bly, zink, silfver, nickel, magnesium, tenn, antimon, kvicksilfver, kobolt, kol och grafit. — Klimatet i de högre trakterna är tempereradt och tämligen sundt för européer, men vid kusten mera hett, i synnerhet på östra sidan. Årstiderna äro två: en het och regnig, nov.—april, och en mindre varm och torr, under återstoden af året. På den östra, för den fuktiga sydöstpassaden utsatta kusten faller regn nästan året om, mindre på den västra. Snö är okänd, äfven på de högsta bergen; men tunn is bildas tillfälligtvis, och hagelskurar, stundom mycket förödande, förekomma ofta under regnperioden. Temperaturen i hufvudstaden liknar Neapels eller Palermos.

M:s växtvärld är i flera hänseenden egendomlig och liknar Afrikas mindre, än man af det nära grannskapet kunde vänta. Från växtgeografisk synpunkt kan M., beroende på de klimatiska förhållandena, uppdelas i fyra särskilda regioner: 1) Östsidan samt trakten kring Nossi Bé i n. v., som har en tämligen konstant fuktighet. Lagunbältet karakteriseras af mangrovevegetation (*Rhizophora*). Innanför detta höjer sig landet, starkt småkuperadt, till 800 m. Detta bälte karakteriseras af *Pandanus*, *Ravenala* och bambu. Ravenalan l. "de resandes träd" (*Ravenala madagascariensis*; fig. 1) torde vara ett af de mer märkliga träden på ön. Sitt populära namn har det erhållit, emedan vid nedre ändan af bladskaftet samlar sig i en hålighet en kvantitet rent, kallt vatten. Det finnes redan på 50 m. höjd ö. h., men når sin fulla utveckling först på omkr. 300 m. Bambun är representerad af *Nastus capitatus*, som är egendomlig för M. och har blott en släkting, på Réunion. Rafiapalmen (*Raphia ruffia*), som förekommer äfven i n. v., är där på 25—50 m. höjd ö. h. en karaktärsväxt. Innanför detta område vidtager ett urskogsbälte, som utbreder sig ända upp till 1,300 m. och är kraftigast utvecklad vid Antongilviken, där det har en bredd af 80—90 km. 2) Den centrala platån, som ena hälften af året har regntid, den andra torrtid, saknar högstammiga träd och tät undervegetation, har mestadels vidsträckta, enformiga stäpper, som här och där nä-

stan öfvergå till öken. Floran erinrar mest om Syd-Afrikas eller floran på östra Afrikas högslätter. Gräsen utgöra omkr. 70 proc. och kompositéerna 13 proc. af floran. 3) Den södra och syd-

Fig. 1. Landskap på Madagaskar, med *Ravenala madagascariensis* ("de resandes träd").

västra delen, som har torrtid $^3/_4$ af året och nederbörd under den återstående delen, har en typiskt xerofil flora, i synnerhet längst i s. Karaktärsväxter äro *Didierea-* och *Adansonia*-arter äfvensom *Pachypodium* och *euforbiacéer*. 4) Nordvästra delen, som har torrtid ena hälften af året och regntid den andra, har en vegetation, som utgör en blandning af de tre andra områdenas. Torra urskogar förekomma här och där, men vidsträckta grässlätter, beströdda med enstaka träd och dungar, äro förhärskande. Ett några mil bredt bälte utmed kusten karakteriseras af rik palmvegetation. Hittills äro enligt R. Baron 4,100 kärlväxter kända på M. — af hvilka omkr. $^3/_4$ äro endemiska för ön —, nämligen 3,492 dikotyledoner, 248 monokotyledoner och 360 akotyledoner. Rikast representerade äro Leguminosæ (346), Filices (318), Compositæ (281), Euphorbiaceæ (228), Orchidaceæ (170) och Cyperaceæ (160 arter). Bland näringsväxter må nämnas ris (befolkningens viktigaste födoämne), majs, hirs, maniok, jams, batater jämte en mängd från Europa införda vegetabilier. De flesta fruktarter, som finnas på ön, äro införda.

M:s djurvärld visar med afseende på däggdjuren den egendomligheten, att — om vi bortse från senare invandrade djurformer — endast lägre typer af de representerade grupperna förekomma. Af aporna lefva sålunda på M. endast halfaporna, af rofdjuren endast skunkdjuren, af råttdjuren endast en lågt stående grupp (*Nesomyinæ*). På liknande sätt lära skalbaggarna förhålla sig. Då nu den närbelägna afrikanska kontinenten härbärgerar de högsta aporna och rofdjuren i stor mängd och dessutom utmärkes genom förekomsten af talrika egendomliga hofdjur, som alldeles saknas på M., nödgas man antaga, att M., som tämligen säkert en gång stått i landförbindelse med Afrika, blifvit skildt från denna världsdel, innan densamma erhållit sin nuv. fauna. Äfven för en fordom bestående landförbindelse med Syd-Amerika talar en del viktiga zoogeografiska företeelser: de enda på Madagaskar som inhemska förekommande insektätarna (*Centetidæ*, se d. o.) ha sina närmaste lefvande släktingar i Västindien; af fam. *Iguanidæ* bland ödlorna förekomma förutom amerikanska former två släkten (*Chalarodon* och *Oplurus*) på M. och ett på Fidjiöarna; sköldpaddsläktet *Podocnemis* är företrädt blott i Syd-Amerika och på M.; släktet *Boa* bland ormar förekommer endast i Syd- och Central-Amerika samt på M. Bland för M. egendomliga djur märkes, som nämndt, vidare den utdöda *Æpyornis* (se Æpyornithes). Krokodiler af rätt ansenliga dimensioner (6 à 7 m.) förekomma allmänt i sjöar och floder. I fråga om öfriga reptilier finnes stor rikedom på kameleonter, geckoödlor och giftlösa ormar (af giftiga känner man blott några tillhörande fam. *Opistoglyphæ*). I vissa delar af ön förekomma sköldpaddor i stor mängd. M:s sötvattensfiskar tillhöra i synnerhet fam. *Chromidæ*, hvaremot fam. *Cyprinidæ* och *Characinidæ*, som eljest äro mycket vanliga i andra världsdelar, saknas fullständigt.

Bland de ryggradslösa djuren äro molluskerna närmast besläktade med Bortre Indiens och Syd-Amerikas. På insekter och spindlar eger ön stor rikedom. Som husdjur användes den afrikanska puckeloxen (*Bos africanus*), som infördes för flera hundra år sedan och nu finnes i stora hjordar öfver hela ön. Äfven svin, getter och fettsvansade får ha acklimatiserats; mycket fjäderfä hålles. Äfven strutsar ha införts de senaste åren. Många expeditioner af fransmän, holländare och tyskar ha utforskat M. Bland svenskar, som i vetenskapligt syfte besökt M., må nämnas d:r Valter Kaudern (1906—07, 1911—12).

Öns hela befolkning räknade 1909 2,965,508 pers., af hvilka 15,118 voro européer (7,606 fransmän) och 2,691,381 malagasser, som den infödda befolkningen med ett gemensamt namn kallas. De tillhöra ett större antal stammar och äro en gren af den malajisk-polynesiska folkfamiljen, hvilket framgår i synnerhet af språket (se Malagassiska språket). På västra kusten är befolkningen uppblandad med afrikaner och, i några trakter, med araber och hinduer. Man tror sig ha funnit spår af en urbefolkning, som innehade delar af det inre höglandet före den nuv. befolkningen och som synes ha varit småväxt samt mera ljuslätt än de nuv. malagasserna. Dessa senare kunna delas i 3 afdelningar: en östlig, omfattande bl. a. stammen betsimisaraka (omkr. 290,000), en central, dit bl. a. hova (850,000) och betsileo (400,000) höra, samt en västlig,

innefattande flera stammar, kända under det gemensamma namnet sakalava. Af alla dessa äro hovaerna, som bebo den centrala provinsen Imerina, de mest civiliserade och intelligenta, och deras språk förstås öfver större delen af ön. De tyckas vara de senast inflyttade och ha den ljusaste hyn (jfr fig. i art. Hova). De öfrige malagasserna äro icke vildar, ehuru de ej äro civiliserade i europeisk mening. De hade ett ordnadt samhällsskick, och deras byar voro ofta befästa med stor skicklighet samt styrdes af höfdingar och äldste. Hovaerna voro delade i 3 samhällsklasser: andriana, ädlingarna, ättlingar af forna höfdingar, hova, de frie ofrälse, som bilda massan af befolkningen i Imerina, samt andevo, slafvarna. Malagasserna skildras som osedliga och opålitliga, känslolösa för andras lidanden och grymma i krig. Polygami var vanlig; men på samma gång hade kvinnan större anseende där än i de flesta hedniska länder, hvartill i sin mån bidragit, att ön i mer än 50 år (med ett kort afbrott) haft endast kvinnliga regenter. Dryckenskap är mycket allmän. Å andra sidan äro malagasserna tappra, vänfasta, ömma mot sina barn och sina gamla släktingar, höfliga och gästvänliga mot främlingar. Slafveriet hade en patriarkalisk karaktär och var sällan åtföljdt af grymhet eller förtryck. Slafhandel borttogs nominellt 1877, och slafveri upphäfdes 1896 i alla delar, som då stodo under fransk myndighet. Kristendomen är officiellt införd bland hovaerna, hvilka till namnet bekänna sig till presbyterianismen. London missionary society har verkat på ön sedan 1820, anlagt skolor och skapat en inhemsk litteratur (bokstafsskrift saknades förut) samt hade 1890 1,220 kyrkor, 248,000 kristna bekännare och 68,000 barn i sina skolor. 1863 började ett annat brittiskt missionssällskap, 1866 det norske missionsselskab (som nu räknar öfver 70,000 kristna), 1867 kväkarna och senare (1896) ett franskt protestantiskt missionssällskap samt flera katolska. 1906 räknade de protestantiska missionerna närmare 2,500 kyrkor, 350,000 kristna (sannolikt $^3/_4$ l. $^4/_5$ af alla kristna på ön) och 100,000 barn i småskolor. Skolorna äro ej blott primärskolor, utan omfatta äfven högre läroanstalter. Sedan 1897 har den franska styrelsen på ön upprättat sekundärskolor, medicinska och tekniska skolor samt några primärskolor (statsutgifterna för undervisningsväsendet voro 1910 nära 950,000 frcs), och alla andra skolor måste iakttaga de stadgar undervisningsdepartementet utfärdar samt undervisa i franska språket. 1906 förbjödos missionssällskapen att, som i de flesta fall var vanligt, använda kyrkorna som skolsalar, och följden af detta förbud jämte andra åtgärder var, att flertalet skolor måste upphöra. De enda, som befattade sig med sjukvård, voro före 1896 de protestantiska missionerna, hvilka utbildade infödda läkare, sjuksköterskor och barnmorskor samt anlade sjukhus, bl. a. äfven leproserier: två af London missionary society, ett stort (800—900 sängar) af norska missionssällskapet och ett af den katolska missionen. Det sistnämnda och det ena af Londonsällskapets ha öfvertagits af regeringen. De hedniske malagasserna tro på ett högsta väsen, men ha intet organiseradt religiöst system eller någon gudstjänstform, inga tempel, inga bilder och intet särskildt prästerskap. Djuroffer anställdes förr flerstädes på heliga stenar och altaren, och människooffer uppgifvas ha förekommit tillfälligtvis i några af de södra distrikten. Vidskepelsen på ön är ännu mycket stor, och många handlingar äro på grund af öfvertro icke tillåtna, d. v. s. de äro tabu. — Malagasserna äro hufvudsakligen jordbrukare. Några stammar utmärka sig genom skicklighet i handaslöjd, kvinnorna i förfärdigande af väfnader af silke, bomull och hampa samt andra växtfibrer, männen i metallarbeten af flera slag. Handeln består väsentligen i export af nötkreatur, hudar, ris, guld, fibrer af rafiapalmen (*Raphia ruffia*) och väfnader däraf, gummi, kautschuk och kaffe, hvars odling införts till ön, samt i import af europeiska och nordamerikanska väfnader, järnvaror och brännvin. Sammanlagda värdet af in- och utförseln (båda nästan lika stora) var 1909 nära 50 mill. kr. Europeiska köpmän äro bosatta längs kusten. Något inhemskt mynt finnes icke, men det franska myntsystemet är numera gällande värdemätare på hela ön. Kommunikationerna äro i allmänhet dåliga, men fransmännen göra allt för att förbättra dem. Så ha en järnväg anlagts från östkusten till hufvudstaden (272 km.) samt landsvägar dit från både öst- och västkusten. M:s hufvudstad är Antananarivo (fr. *Tananarive*), med omkr. 95,000 inv., belägen i det inre höglandet. Nästan hela staden har blifvit ombyggd samt de gamla trä- och rörhusen ersatta med större och solidare byggnader af soltorkadt tegel och sten. Den har flera kungliga palats, ett 50-tal kyrkor (bl. a. en norsk samt en anglikansk och romersk-katolsk katedral), läroanstalter och sjukhus, grundade af engelska missionssällskap. Andra större städer på ön äro Mojanga (Majunga, 7,200 inv.), på nordvästra kusten, Tamatave (8,750 inv.), den förnämsta hamnen, på östra kusten, och Fianarantsoa (8,200 inv.), hufvudstad i Betsileo. De flesta öfriga städer äro små. Kolonien har icke självstyrelse, är ej representerad i franska nationalförsamlingen och har ingen egen representation. I spetsen för förvaltningen står en generalguvernör, biträdd af ett råd, hvilket måste deltaga i bestämmandet af budgeten. Till kolonien höra äfven (sedan 1896) Diégo Suarez, Nossi Bé och S:te Marie. I flera städer finnas *chambres consultatives*, bestående af köpmän och jordbrukare. Ön är delad i 19 provinser med civil förvaltning och i 5 militärdistrikt (*circles*) med militära ämbetsmän. Så långt som möjligt ha de infödda stammarna självstyrelse, och hovaernas inflytande öfver de andra har borttagits.

Fig. 2. Malagassisk höfdings hydda (vid Tamatave).

Hvarje provins har sin infödde styresman, hvartill vanligen utnämnes den, som folket valt. Hvarje by bildar ett slags kommun med en för tre år vald föreståndare. Fransk lag gäller för européer och i mål mellan dem och infödingar, men i mål mellan de sistnämnde tillämpas sedvanerätt. Hvarje underdomstol har jämte en fransk domare två infödda bisittare. — Koloniens inkomster härröra dels från direkt beskattning (grundskatt, husskatt och personella skatter), tullar och andra indirekta skatter, licenser, försäljning af koloniland samt bidrag från moderlandet. För 1910 hade budgeten 30,54 mill. frcs i inkomster och utgifter. Moderlandets tillskott var s. å. 15,5 mill. frcs, hufvudsakligen för militära ändamål. Koloniens skuld var s. å. omkr. 100 mill. frcs. Enligt hvad som meddelats i franska senaten (febr. 1909), beskattas allting på ön, och ej förr har ett företag vunnit framgång, än det beskattas så tungt, att det går under, och vissa skördar förstöras af kolonisterna, som nedlagt arbete på dem; så är fallet med tobak, socker och äfven i fråga om smörtillverkning, kreatursafvel m. m. Oaktadt denna mördande beskattning har moderlandet 1895—1908 måst ge ut mer än 200 mill. kr. för kolonien, och denna utgift ökas fortfarande.

Historia. Arabiska nybyggen funnos på M. långt tillbaka i tiden, och språket har rönt inflytande af arabiskan. 1500 sågs ön sannolikt första gången af en europée, portugisen Diogo Diaz i Pedro Cabrals indiska flotta. Bland stammarna på M. framträdde sakalava (i s. v.) mot midten af 1600-talet som ett eröfrande folk. De trängde mot n., underkufvade en stor del af ön samt bildade två riken, hvilka hade öfvervälde till slutet af 1700-talet. Då reste sig hovastammen i den centrala prov. Imerina under sina krigiska och energiska höfdingar Andrianimpoina och hans son Radama, gjorde sig oberoende af sakalava, underkufvade de kringboende stammarna och svingade sig upp till öns mäktigaste folk, därvid understödda af engelsmännen med vapen och ammunition. Med Radama I, som 1810 grundlade hovariket, börjar M:s egentliga historia. Denne härskare blef tillika sitt folks civilisator. Han uppförde skolor och sände ynglingar till Mauritius och England för att undervisas i tekniska yrken, förbjöd slafhandeln och tillät missionärer att inkomma (1820). Men i juli 1828 dödades han genom gift af en af sina gemåler, Ranavalona I, hvilken, sedan hon jämväl bragt flera af Radamas anförvanter om lifvet, utropades till drottning och sedermera regerade med blodig despotism, utplånande så mycket som möjligt alla spår af europeisk civilisation. Kristendomen utrotade hon med de grymmaste medel och afbröt all förbindelse med engelsmännen, som fullständigt behärskat företrädaren. Efter drottningens död (1861) och hennes son Radama II:s tronbestigning öppnades ön åter för européerna, och missionärerna började ånyo sin verksamhet. Men genom den hänsynslöshet, hvarmed konungen gynnade utlänningarna, retade han hova-ädlingarna, och dessa bildade en sammansvärjning, för hvilken han föll offer (1863). Hans änka Rasoherina afslöt 1865 vänskaps- och handelsfördrag med England och Nord-Amerikas förenta stater. Hon efterträddes 1868 af sin kusin Ranavalona II. En af dennas första regeringsåtgärder var att offentligen erkänna kristendomen, till hvilken hon och hennes gemål, premiärministern, öfvergingo (1869). Från denna tid gjorde undervisning och upplysning stora framsteg, och hovaregeringen sträfvade att få M. erkändt som en självständig civiliserad stat. Ranavalona II dog 13 juli 1883 och efterträddes af sin systerdotter Ranavalona III, som 1897 afsattes af fransmännen.

Portugiserna namngåfvo de flesta uddar, men gjorde intet kolonisationsförsök. Sådana gjordes däremot af holländare och engelsmän, men misslyckades. Ett gifvande sjöröfveri idkades omkr. 1700 från M. och S:te Marie af en samling fribytare af skilda nationer. Förföljda af sjömakternas krigsskepp, erbjödo de slutligen Karl XII genom deputerade flera gånger protektoratet öfver ön under erbjudande af ofantliga summor för att bli tagna under svenskt skydd, och 24 juni 1718 utfärdades protektionsbref samt vidtogos i sammanhang därmed åtgärder för etablerandet af närmare förbindelser med fribytarna. (Svenska regeringen släppte ej tanken på en malagassisk kolonisation ur sikte; en 1721 för ändamålet utrustad expedition under kommendör Ulrich kom dock icke längre än till Cádiz. 1727—28 återupptogs, på enskildt initiativ, arbetet för en sådan.) I senare hälften af 1600- och under hela 1700-talet försökte fransmännen grundlägga militärkolonier på flera ställen af östra kusten, ehuru med ringa framgång. Och i början af 1800-talet uppgåfvo de alla sina besittningar på själfva M., men innehade fortfarande småöarna S:te Marie och Nossi Bé. Sommaren 1882 upptogo de emellertid med allvar de redan af Ludvig XIII år 1642 proklamerade besittningsanspråken på vissa delar af kusten. De sände krigsskepp till M., besatte i juni 1883 Tamatave och tvungo i dec. 1885 hovadrottningen att erkänna Frankrikes protektorat, afträda viken Diego-Suarez jämte kringliggande område till Frankrike och betala en krigsskadeersättning af 10 mill. frcs. Däremot förpliktade sig Frankrike i fredsslutet att ej inblanda sig i öns administration. Ordet "protektorat" undveks omsorgsfullt i fördraget, ehuru de franska underhandlarna utan tvifvel afsågo ett sådant. Öns utrikesärenden skulle kontrolleras af en fransk resident i hufvudstaden med militärisk eskort. Hovaregeringen respekterade ej fördraget, residenten var snarare gisslan än representant för skyddsherren, och han kunde ej vinna det inflytande, som franska regeringen ansåg sig ha rätt att kräfva. M:s premiärminister Rainilaiarivani var ej benägen att ge Frankrike några företräden samt underhöll och lät brittiska officerare inöfva en stor armé, beväpnad med moderna gevär och delvis modernt artilleri, och då slutligen fransmän mördades och plundrades, framställde residenten i okt. 1894 ett ultimatum, på hvilket hovaregeringen svarade, att den skulle vika endast för våld, men gjorde vissa medgifvanden. Franska regeringen utrustade då, i febr. 1895, en expedition under general Duchesne till M. Tamatave besattes redan i dec. 1894 af trupper från Réunion. Från Mojanga på västkusten framträngde den 17,500 man starka hären, som led stora förluster till följd af terrängens och klimatets svårigheter, mot

det inre, utan synnerligt motstånd af hovaerna. Dessa lämnades i sticket af sina engelska officerare, och hufvudstaden Antananarivo gaf sig 30 sept. Följande dag undertecknade drottningen, Ranavalona III, freden, enligt hvilken M. blef en fransk skyddsstat. En fransk generalresident skulle kontrollera den inre förvaltningen och finanserna samt sköta utrikesärendena, hvarjämte Frankrike skulle ega rätt att på ön hålla så stor krigsstyrka, som det ansåg nödig. Drottningen skulle dock behålla sin ställning som sådan. I början af 1896 utbröt ett allvarsamt uppror i flera delar af Imerina, riktadt ej blott mot Frankrike och utlänningar i allmänhet, utan äfven mot kristendomen och europeisk kultur, och då detta syntes breda ut sig till andra delar af ön, sändes general Gallieni (se d. o.) till M. för att som generalguvernör kväfva upprorsrörelsen. 6 aug. 1896 dekreterades M:s förvandling till fransk koloni, och ''som konungadömet dåmera var öfverflödigt'', afsattes drottningen, som icke upphörde att visa fientlighet mot den franska styrelsen och hvars hof var härden för alla intrigerna, 27 febr. 1897 och fördes jämte familj till Réunion, senare till Alger, där hon åtnjuter ett franskt underhåll. Vid slutet af 1899 kunde Gallieni rapportera, att endast vissa områden i v. och s. v. ännu ej bragts till underkastelse, men ej långt därefter var fransk myndighet erkänd öfver hela ön. Gallieni, som genom sin fasta och kraftfulla förvaltning och sin sträfvan att behandla befolkningen rättvist och vänligt gjort sig mycket omtyckt, drog sig tillbaka 1905 och fick till efterträdare V. Augagneur, och denne efterträddes 1910 af Picquié. Litt.: Hufvudarbetet rörande M. är det af A. Grandidier i förening med andra vetenskapsmän utgifna ''Histoire physique, naturelle et politique de M.'' (4:o, 1879 ff., ännu under utgifning, omkr. 40 bd med hundratals kartor och planscher); vidare må nämnas dennes ''Collection des ouvrages anciens concernant M.'' (jämte Roux, Delhorbe m. fl., I—III, 1903—05) och Guill. Grandidier, ''Bibliographie de M.'' (1905—06), Sibree, ''M. and its people'' (1870), ''M. before the conquest'' (1896) och ''The London missionary societies mission in M.'' (1907), Dahle, ''M. og dets beboere'' (2 bd, 1876—77), Gautier, ''Essay de géographie physique'' (1902), Blanchard, Boule, Froidevaux m. fl., ''M. au début de XX:e siècle'' (s. å.), Matthews, ''Thirty years in M.'' (1904), Gravier, ''M., les malgaches, origine de la colonisation française, la conquête'' (s. å.), You, ''M., histoire, organisation, colonisation'' (1905), Pappenheim, ''M. Studien, schilderungen u. erlebnisse'' (1906), den officiella årsboken ''Guide-annuaire de M. et dépendances'' (1898 ff.), den af Londons missionssällskap utgifna ''The Antananarivo annual and M. magazine'' (1875 ff.) samt den under Malagassiska språket anförda litteraturen. (Kdrn.)

Madaga'sser, Madegasser, detsamma som malagasser (se Madagaskar, sp. 394).

Madagassiska. Se Malagassiska språket.

Madain Saleh. Se Hedjir, El.

Mada'm (se Madame), hustru eller änka af lägre stånd; ofta liktydigt med hjälphustru, hjälpgumma.

Madame [mada'm; af *ma*, min, och *dame*, kvinna], fr., förkortadt *Mme*, plur. *mesdames* [mäda'm], förk. *Mdes*, i Frankrike fordom titel för ett adligt gift fruntimmer, sedermera och ännu för en gift kvinna i allmänhet. På bourbonernas tid kallades hvar och en af konungens döttrar redan från födelsen madame med tillfogadt dopnamn, under det att man med madame ensamt betecknade konungens eller dauphins äldsta dotter eller monsieurs (konungens äldste broders) gemål. Då Napoleon satte kejsarkronan på sitt hufvud (1804), gaf han sin moder titeln ''Madame Mère'' (''Fru moder''). Jfr Madam.

Madame Elisabeth [mada'm]. Se Elisabet, sp. 408.

Madame Louis [mada'm loï]. Se Figuier 2.

Madame Sans Gêne [mada'm sä ʃän]. Se Lefebvre, Fr. J.

Madame Sophie [mada'm såfi]. Se Gay 1.

Madapolām [eng. utt. mädəpå'ləm], ett tätt, tvåskaftadt bomullstyg, finare än domestik, men gröfre än shirting. Namnet är troligen hämtadt från den i brittisk-ostindiska presidentskapet Madras belägna byn Madapolam, hvarest bomullstyg tillverkas i stor skala. (G. A. W.)

Madara, förut en Svenska kyrkans missionsstation i Främre Indien, upprättad 1901, tillhör nu evangelisk-lutherska missionssällskapet i Leipzig.

Madarōsis (grek. *mada'rosis*, hårlöshet), frånvaro af cilierna (ögonhåren), i regel slutstadiet af långvarig inflammation i ögonlockskanten, *blepharitis* (se Ögonsjukdomar). G—d.

Mada'ska (sannolikt af madame), stort, grofhugget fruntimmer med ogenerade fasoner. Begreppet har troligen blifvit påverkadt af Aug. Blanches bekanta berättelse med detta namn.

Maddalēna, La. Se La Maddalena.

Maddaloni [-låni], stad uti italienska prov. Caserta, 6 km. s. ö. om staden Caserta, vid järnvägarna Rom—Neapel och Foggia—Neapel. 17,974 inv. (1901; som kommun 21,270). Gammalt palats, tillhörigt familjen Caraffa (fordom hertigar af M.), lyceum och gymnasium (nu uppkalladt efter Giordano Bruno). Omkr. 4 km. ö. om M., vid järnvägen till Foggia, ligger den af Vanvitelli 1753—59 byggda akvedukten, som förser slottsträdgården i Caserta med vatten från Tiburno. (J. F. N.)

Madden [mä'dn], sir Frederic, engelsk textutgifvare, f. 1801, d. 1873, vardt 1837 föreståndare för handskriftsafdelningen i British museum, utgaf ''Havelok'' (1828), ''William and the werwolf'' (1832), Layamons ''Brut'' (1847) m. m.

Madder-akka. Se Mytologi, Lapsk.

Maddox [mä'dəks], Richard Leach, engelsk läkare, f. 1816, d. 1902, sysslade med fotografi, speciellt mikrofotografi, och gjorde sig på 1850—1860-talen känd för förträffliga arbeten inom detta område. Mest känd är M. genom uppfinningen af bromsilfvergelatinplåten, om hvilken han i sept. 1871 gjorde sitt första meddelande. Jfr Fotografi, sp. 991. J. Htzg.

Mādeba. Se Madaba.

Madegasser. Se Madagasser.

Madegassiska. Se Malagassiska språket.

Made in Germany [mē'd in dʒö'məni], eng., ''tillverkadt i Tyskland''. I de flesta civiliserade

länder finns lag om ursprungsbeteckning; en sådan lag innehåller i allmänhet bl. a., att tillverkningslandet skall utsättas eller betecknas. På den tiden, då tyskarna lade an på att fabricera varor, om hvilka omdömet kunde sammanfattas i "billig und schlecht", var i England *made in Germany* ett föraktfullt uttryck, som ofta användes äfven figurligt. Numera, sedan den tyska industrien intar en helt annan ståndpunkt, saknar uttrycket berättigande i förklenande betydelse.

Made'ira, "träfloden", så kallad med anledning af den massa driftimmer, som den vid sin upptäckt medförde, ind. *Cayary*, hvita floden, Amasonflodens största tillflöde, bildas genom förening af de tre floderna Guaporé l. Itenez, Mamoré och Beni, af hvilka Mamoré är den längsta och vattenrikaste och därför betraktas som M:s öfre lopp. Mamoré uppstår genom föreningen af Rio Guapay (Rio Grande) och Rio Chapare, båda upprinnande på Sierra da Cochabamba i Bolivia. Förstärkt genom vattenrika bifloder, flyter Mamoré mot n. samt upptager under 11° 55′ s. br. Guaporé, som upprinner i brasilianska prov. Matto Grosso på Serra dos Parecis, och under 10° 22′ Beni, som har sina källor på östra sidan af Bolivias inre Andeskedja. Floden får först där namnet M., vänder sig mot n. ö. och bibehåller denna riktning ända till sin förening med Amasonfloden. Från 10:e breddgraden har M. på en sträcka af 370 km. en rad af fall och forsar, det öfversta Guayará-mirim, det nedersta São Antonio-fallen, hvilka, med en sammanlagd höjd af omkr. 60 m., försvåra flodfarten, ehuru de alla vid högvatten, utom Theotoniofallet, kunna passeras. Nedanför São Antonio-fallet blir floden åter segelbar för 5 m. djupgående fartyg. Först efter fullbordandet af den järnväg förbi fallen, som påbörjades 1877, men uppgafs redan 1878, kan M. fullt tillgodogöras som förbindelseled mellan Atlantiska hafvet samt Bolivia och västra Brasilien. Nära mynningen sträcker M. en östlig sidoarm, Mirim de Canomá, till Amasonfloden, bildande den 14,300 kvkm. stora ön Tupinambaranas, och förenar sig på 24 m. höjd ö. h. under 3° 24′ s. br. och 58° 48′ v. lgd, 2,5 km. bred, med Amasonfloden. M:s längd från Mamorés och Guaporés förening är 1,450 km., från Mamorés källor 3,200 km. Flodområdet omkr. 1,1 mill. kvkm. Den vattenmängd, som M. för till Amasonfloden, utgör, enl. Keller-Leuzinger, "Vom Amazonas und M.", 1874, vid lågvatten 4,200, vanligen 14—15 tusen och vid högvatten 39,000 kbm. i sek. Några större orter finnas icke vid de låga, ofta öfversvämmade stränderna. J. F. N.

Made'ira (port.; sp. *Madēra*), ö i Atlantiska oceanen, tillhörig Portugal, är belägen nära 700 km. v. om Afrika mellan 32° 49′ 44″ och 32° 37′ 18″ n. br. samt 16° 39′ 30″ och 17° 16′ 38″ v. lgd. Öns längd är 57 km., från Ponta do Pargo i v. till Ponta Furada i ö., dess bredd 22 km. från Ponta de S. Jorge i n. till Ponta da Cruz i s. Till M. höra öarna Porto Santo i n. ö. (2,311 inv. 1900) och i s. ö. Chao, Grande deserta, Bugio m. fl., som alla äro obebodda. Hela ögruppens ytinnehåll beräknas till omkr. 815 kvkm. En väldig bergskedja, som sträcker sig från v. till ö. och utgrenar sig i alla riktningar öfver ön, betäcker den än med kala och dystra, än med grönskande och skogbevuxna höjder. Hela bergskammen krönes af högresta spetsar, t. ex. Pico Ruivo (1,913 m.), Pico Grande (1,643 m.), Pico da Encumida (1,620 m.) o. a. Till större delen ligger kustlandet högt öfver hafvet på branta klippor. Endast på få ställen sänker det sig gradvis och bildar en lång, bred bergsluttning. Från höjderna nedströmma otaliga bäckar jämte några mindre floder, af hvilka den mest betydande är Rio Soccoridos. Bergväggarna genombrytas äfven af

Fig. 1. Landskap på Madeira.

oräkneliga raviner och dalgångar (jfr fig. 1), såsom den underbara Curral das Freiras i hjärtat af ön samt de romantiska Ribeira da Janella i v. och Ribeira do Machico i ö. Liksom närliggande öar är M. tydligen af vulkaniskt ursprung. Spår häraf finnas öfverallt, bl. a. tre ganska väl bibehållna kratrar, särskildt Lagoa vid S. Antonio da Serra i ö., samt flera öfver hvarandra lagrade lavaströmmar, bestående dels af blåsig basalt, dels af mer eller mindre fältspatartad trakyt. På sina ställen förekomma äfven olika slag af tuffer, hvilande på tertiär kalk. Alla lägre trakter längs kusten betäckas af verklig basalt. Öfver de högsta bergstopparna, hvilka om vintern vanligen äro snöbetäckta, sväfva nästan ständigt tjocka dimmor. Men några hundra meter därunder, på de stora, gröna bergsplatåerna och än längre ned mot hafvet i de fruktbara dalarna, råder ständig sommar. Skiftningen i årstiderna vore nära nog omärklig, om icke under några månader (nov.—mars) häftiga regnflöden inträffade, hvarigenom luften i någon mån afkyles. Denna luftförändring är dock mera kännbar i de nordliga trakterna, som ofta äro utsatta för häftiga stormar. På det södra kustlandet är årsmedeltemperaturen 18,6°; febr. (den svalaste månaden) har 15,4°, aug. (den hetaste) 22,6°; ytterligheterna under 25 år ha varit 32,7° och 6,5°. Regnmängden är i Funchal 683 mm. på 79 regndagar. En het, torr ökenvind från Sahara, kallad *leste*, som medför rödt stoft, upp-

träder ibland, dock mera sällan under sommaren. Jordmånen är utomordentligt fruktbar. De stora skogarna, som fordom beskuggade ön (hvaraf den erhållit sitt namn; port. *madeira* betyder trä), ha försvunnit; men icke få trakter äro nu åter bevuxna med skogar af barrträd, ek, kastanje, lager m. fl., hvaribland äfven några inhemska träd, t. ex. det bekanta drakblodsträdet. På den norra sidan af ön växa de flesta slag af europeiska frukter samt mot s. de mest olika arter af tropiska

fåtal stora jordegare och det öfriga folket är endast förpaktare mot en fjärdedel till hälften af afkastningen. Emigrationen är stark, mest till Brittiska Guyana, Syd-Afrika, Brasilien och Hawaii. Industrien består förnämligast af bomullsväfnader, broderier, blommor, korgsaker, träsnideriarbeten samt tillverkning af socker, rom, tobak och cigarrer. — Alla städer, bland hvilka må nämnas Calheta, Moniz, Machico, Santa Cruz, äro belägna vid kusten. I s. ligger hufvudstaden, F u n-

Fig. 2. Madeiras hufvudstad, Funchal.

trädslag och buskväxter, såsom dadelpalmen, bananen, orangen o. a. I dessa nejder blomma de vackraste växterna, t. ex. kamelian, heliotropen, fuchsian, oleandern m. fl. Jordbruket försvåras såväl af den bergiga och ojämna marken som af brist på vatten under den torra årstiden. Denna brist afhjälpes dock i någon mån genom konstgjord vattning medelst ledningar från bergen (de s. k. *levadas*). De olika sädesslagen (korn, hvete och majs) ge icke tillräcklig afkastning för öns behof. Sockerröret är icke på långt när så vinstgifvande som fordom, då råsocker utgjorde öns viktigaste exportartikel. Däremot odlas med framgång vin (se M a d e i r a v i n) samt tobak, kaffe, te och förträffliga sydfrukter. Boskapsskötseln omfattar hufvudsakligen får- och svinafvel, därjämte oxar, kor och getter. På ön finnas inga rofdjur. Af fåglar häckar därstädes endast ett ringa antal arter, såsom tornfalken, koltrasten, sädesärlan m. fl. och, bland icke europeiska fåglar, kanariefågeln, som förekommer allmänt i vildt tillstånd. Af reptilier finnes blott en mindre ödleart, *Lacerta Dugesii*, och af sötvattensfisk ålen. — Större delen af befolkningen, som 1900 uppgick till 148,263 pers., bor på södra kusten, medan det inre är folktomt; den är nästan uteslutande af romerskkatolsk trosbekännelse och af portugisisk härkomst samt talar ett språk, som högst obetydligt skiljer sig från modersspråket. Männen äro i allmänhet stora, kraftiga och välväxta; kvinnorna äro endast undantagsvis vackra. Folket är ärligt och nyktert, men okunnigt och fattigt, emedan ön tillhör ett

c h a l (se d. o. och fig. 2), som står i telegrafisk förbindelse med Lissabon och Brasilien. Sedan mer än hundra år tillbaka har denna stad varit känd som en välgörande tillflyktsort för bröstlidande, betingad af M:s underbart milda och jämna klimat. Sedan besöken vid Davos ökats, ha de i allmänhet minskats vid Funchal. Patienter, som lida af strupkatarrer samt af mera *eretisk* konstitution med kongestiva symtom och tendens till inflammation, befinna sig väl på M., hvaremot patienter med mera *torpid* karaktär och atoni ha mera nytta af Davos. Enligt Mittermaiers och Goldschmidts undersökningar angifvas omkr. 33,2 proc. som botade. Bäst lyckas kuren för de patienter, som kunna uppehålla sig några år på ön. Man bör ej resa till M. i slutet af sept. eller början af okt., emedan öfverresan då i regel brukar vara mycket stormig. På hotellen ställa sig pensionsprisen till omkr. 10 kr. per dag. Antalet sjuka, som nu årligen vistas där, beräknas till 6 à 7 hundra personer. För obemedlade finnes en särskild vårdanstalt, Hospicio da Princesa Dona Maria Amelia, grundad af änkekejsarinnan Amalia af Brasilien och sedermera efter hennes död definitivt ordnad af stiftarinnans syster, änkedrottning Josefina af Sverige och Norge. — Ön har egentligen blott en ankarsättning för större fartyg, nämligen Funchals redd. Skillnaden emellan det höga och låga vattenståndet vid springtid är 2 m. — I administrativt hänseende bildar M. jämte Porto Santo och närliggande öar ett förvaltningsdistrikt af det europeiska Portugal och sänder ombud till cortes

i Lissabon. I kyrkligt afseende är ön sedan 1539 ett biskopsstift.

M. finnes inlagdt på den s. k. mediceiska sjökartan af 1351 under namnet Isola de lo legname, hvaraf M. är en portugisisk öfversättning. 1356 skall enligt en romantisk historia en engelsman Mac Kean ha blifvit vinddrifven till ön, men sannolikt blef upptäckten sedermera bortglömd. Ön upptäcktes ånyo 1420 af portugisen João Gonçalves Zarco, som 1418 jämte Tristão Vaz Texeira vinddrifvits till Porto Santo och därifrån vid ett senare besök funnit M., som togs i besittning för Portugals räkning. Ön var då obebodd och betäckt med skog, men koloniserades snart genom Henrik Sjöfararen. 1580—1640 delade ön med moderlandet ödet att stå under spanskt herravälde. Engelsmännen besatte ön 1801 och 1807, men sedan 1814 har den oafbrutet tillhört portugiserna, af hvilka den erhållit den vackra benämningen "Atlantens drottning". — Jfr K. Mittermaier och Goldschmidt, "Madeira und seine bedeutung als heilungsort" (2:a uppl. 1885), P. Langerhaus, "Handbuch für Madeira" (1884), Biddle, "M. islands" (2 bd, 1900), Vahl, "M:s vegetation" (Köpenh. 1904), W. H. Koebel, "M. Old and New" (London 1909), och Ackermann, "L'île de M." (1910). J. M—r. (J. F. N. Ln.)

Made'iralök. Se L ö k.

Made'iravin (M a d e r a), ett starkt, fylligt, välsmakande vin, som beredes på ön Madeira. De första vinstockarna anses ha blifvit öfverflyttade från Cypern till Madeira. Redan under 1500-talet var vinodlingen af stor betydelse för ön. I början af 1800-talet uppnåddes den högsta exportsiffran, nämligen 22,000 pipor år 1813. Vinbergen ha sedermera varit hemsökta af insekthärjningar, särskildt genom den s. k. *Oidium Tuckeri* 1852 och af *Phylloxera* 1873. Den förra hotade att tillintetgöra all vinodling, och 1865 exporterades endast 536 pipor. 1883 utskeppades 3,854 pipor. Bland de förnämsta vinsorterna må nämnas *Malvoisir* (fr. *Malvoisie*, eng. *Malmsey*), ett mycket sött vin, *Sercial*, ett ljust, mycket torrt vin, *Bual*, ett torrt, väldoftande vin, och *Tinto*, ett utsökt, något rödfärgadt vin. J. M—r.*

Madeleine, L a [madlän]. 1. Stad i franska dep. Nord (Flandern), förstad till Lille, vid den kanaliserade Deûle. 12,323 inv. (1901). Bomulls- och linspinnerier och väfverier, sytrådfabriker, järngjuterier och annan industri. — 2. Kyrka i Paris (se d. o.). 1. J. F. N.

Madeleinetid [madlänntid], fr. *Époque magdalénienne, arkeol.*, kallas efter Madeleinegrottan i Tursac (Dordogne, Frankrike) den sista afdelningen af den äldre stenåldern, den paleolitiska tiden i Europa. Madeleinetiden sammanfaller med slutet af den sista istiden med dess ymniga renfauna och många andra jaktdjur, såsom saigaantilop, hjort, myskoxe m. fl. Af renjakten lifnärde sig hufvudsakligen tidens människor, och renens ben och horn användes i stor utsträckning till vapen och redskap. Karakteristiska äro lansspetsarna och de cylinderformade harpunerna med hullingar på en eller två sidor. Af renhorn äro också de s. k. kommandostafvarna med djurbilder och genomborrade hål. Troligen äro de ett slags "trollstafvar", afsedda för magiska bruk. Äfven fina synålar med öga, mejslar och prylar framställdes i ben. De användes för bearbetning af läder och skinn, som tjänade till kläder och säckar m. m. Under det att benkulturen utvecklades, gick flintans bearbetning snarare tillbaka från den höga ståndpunkt, som den intagit under den föregående solutrétiden. Flintredskapen bestodo väsentligen af flintspånor, som retuscherades på olika sätt för skilda ändamål. Man erhöll sålunda skrapor, prylar och mejslar samt sågliknande redskap. Madeleinetidens befolkning bodde hufvudsakligen i grottor eller klippskjul. I dessa har man också funnit de flesta fynden. Förutom redskap och vapen är en mängd smycken samt målningar, teckningar och skulpturer anträffade. Madeleinetiden jämte den föregående solutrétiden utgör den s. k. glyptiska perioden af den äldre stenåldern, utmärkt för en intressant konstutveckling. Å väggarna i en del grottor finnas ristningar och målningar af ett stort antal dåtida djur, framför allt renar, hästar, bisonoxar och mammutdjur (se G r o t t m å l n i n g a r). Förutom med målning och tatuering smyckade man sin kropp med halsband af snäckor (t. ex. *Nassa, Cypræa, Littorina* och *Dentalium*), hvilka stundom blifvit införda långväga ifrån. Likaså tjänade djurtänder till smycken. Skulpturer utfördes i ben och sten. Till aurignac- och solutrétiden synas ännu de fristående kvinnoskulpturerna höra. Djurskulpturerna däremot tillhöra med få undantag madeleinetiden. Man känner t. ex. häst- och renfigurer, mammut-, häst- och bisonhufvud i ben och horn; de flesta ha anträffats i Périgords eller Pyrenéernas grottor. Från fristående skulptur öfvergick man till låg relief och till teckningar med snidade konturer. Sådana ha hittats i stort antal å madeleineboplatserna i Arudy, Lourdes och Mas d'Azil i Pyrenéerna. Talrikast äro teckningarna eller gravyrerna, af hvilka man känner åtskilliga hundratal, särskildt från Frankrike och Schweiz. De utfördes med fina flintredskap på skulderblad eller andra ben af ren, på elfenben och skifferplattor. Vanligast äro djurfigurer i profil, men äfven människofigurer förekomma, dock sämre tecknade än de mästerliga djurbilderna. Berömda äro "den betande renen" från Thayngen i Schweiz, "den springande renen" från Saint-Marcel i dep. Indre (Frankrike), benstycket med renar, laxar och geometriska tecken från Lorthet (se d. o.) i Pyrenéerna, "kvinnan med renen" eller "den hafvande kvinnan" från Laugerie-Basse i Dordogne, "mannen och bisonoxen" från samma ställe och "den apliknande mannen" från Mas d'Azil i dep. Ariège. Mera sällsynta äro växtmotiven, hvaremot geometriska motiv förekomma rätt ofta. Orneringen användes såväl på redskap som på föremål, som ej afsågo någon direkt nytta, om ej i magiskt syfte. Åtskilliga skelett af madeleinetidens människor ha anträffats i grottor och klippskjul, såsom vid Laugerie-Basse i Dordogne. De döde synas ha begrafts i hukad ställning. Flertalet skelett torde tillhöra den s. k. Cro-Magnonrasen. Madeleinetidens kultur finnes utbredd öfver ett stort område. Särskildt glänsande utvecklades den i södra Frankrike, i Dordogne, där de berömda boplatserna vid les Eyzies, la Madeleine, Laugerie-Basse och Gorge d'Enfer ligga, och i Pyrenéerna med t. ex. grottorna vid Arudy och Gourdan. Men äfven i andra delar af Frank-

rike, i Loire-området, i sydöstra delen af Seinedalen, i Auvergne, i östra gränstrakterna och annorstädes, finnes madeleinekulturen representerad. I Italien förekommer den ej alls, däremot i Schweiz (Kesslerloch vid Thayngen, Schweizersbild), Belgien (Goyet, Furfooz), England (Kentgrottan i Devonshire, Creswellgrottorna i Derbyshire), Syd-Tyskland (Schussenried, Wildscheuer), Österrike (Gudenus-grottan vid Krems, Kulna, Byčiskala, Kostelik i Mähren), i Ryska Polen (Maszyckagrottan nära Krakau). Rika fynd af madeleinekultur ha på sista tiden gjorts äfven i Spanien. Jfr Stenåldern. T. J. A.

Madeley [mā′dli], township (kommun) i Shropshire (England), ligger längs Severn och omfattar orterna M., Coalbrookdale, Ironbridge och Coalport med sammanlagdt 8,442 inv. (1901). Stenkolsgrufvor, järnverk, porslinsfabriker m. m. (J. F. N.)

Madelonnettes [madlånä′t], fr. Se Magdalenanunnor.

Mademoiselle [madmωašä′l; af *ma*, min, och demoiselle, se d. o.], fr., förkortadt *Mlle*, plur. *mesdemoiselles* [mädmωašä′l], i Frankrike fordom titel för ett gift, oadligt frutimmer, sedermera och ännu för ett ogift fruntimmer i allmänhet. Användt ensamt, betecknade ordet på bourbonernas tid monsieurs (konungens äldste broders) äldsta dotter och därjämte den första prinsessan af blodet, så länge hon var ogift. Jfr Mamsell.

Mademoiselle, La grande [la grād madmωašä′l], benämning på Anne Marie d'Orléans, hertiginna af Montpensier, dotter till Ludvig XIII:s broder, hertig Gaston af Orléans. Se Montpensier.

Madēra. Se Madeiravin.

Maderänerthal, sidodal från höger till Reuss i schweiziska kantonen Uri, sträcker sig med 12 km. längd från Hüfiglaciären i västlig riktning till Amsteg vid Gotthardsbanan, där Kärstelenbach l. Maderaner Reuss mynnar ut i Reuss. Det är en pittoresk dal, innesluten af höga berg (i n. Stora och Lilla Ruchen, Stora och Lilla Windgälle, i s. Düssistock, Oberalpstock, Weitenalpstock och Bristenstock), och besökes mycket af turister. (J. F. N.)

Madērna, Carlo, italiensk arkitekt, f. 1556 i Lombardiet, d. 1629 i Rom, studerade under sin släkting Fontana i Rom. Af påfven Paul V erhöll han 1605 uppdrag att fortsätta utförandet af *Peterskyrkan*, hvarvid han afvek från Michelangelos plan att göra den till en centralkyrka och i stället drog ut dess långhus till den sträckning det nu har. Därigenom åstadkoms ett perspektiv i det inre, som ej var beräknadt från början och hvari kupolens verkan ej kom till sin rätt. Detsamma blef förhållandet i det yttre, där den af M. i två våningar anlagda fasaden skymmer kupolen, utan att stå i fullt organisk förbindelse med den bakom liggande kyrkan och utan att, oaktadt sina kolossala former, göra något stort intryck. Men den innanför fasaden liggande väldiga försalen är ett mästerverk af M., imponerande genom sin storlek (öfver 200 m. lång) och genom sitt vackra perspektiv, en af Roms bästa moderna byggnader. Dessutom utförde han kyrkan *Andrea della Valle* och flera andra mindre kyrkor i Rom samt var verksam vid utförandet af flera romerska palats, såsom *Pal. Barberini* och *Pal. Mattei*. C. R. N.*

Madērna, Stefano, italiensk bildhuggare från Lombardiet, f. 1571, d. 1636 i Rom. Hans främsta arbete är marmorbilden af *S. Cecilia* som död, där han förstått att förläna döden ett ljuft

Den heliga Cecilia som död, marmorbild af S. Maderna.

och gripande behag (i helgonets basilika i Rom. Se fig.). C. R. N.*

Madēro, Francisco J., president i Mexico, tillhör en urspr. judisk släkt, som i senare hälften af 1500-talet från Portugal utvandrade till Mexico och där antog kristendomen. Släkten eger stora rikedomar (jordagods, bly- och silfvergrufvor o. s. v.) i norra Mexico, där dess inflytelserika ställning grundlagts af M:s fader, Evaristo M. (d. 1911), som var bankir i Monterey och en tid guvernör i staten Coahuila samt efter Maximilians korta mexikanska kejsartid drog ofantlig ekonomisk fördel af jordkonfiskeringarna från dennes anhängare. M., som fått en vårdad uppfostran i Kalifornien och Paris, framsköts i april 1910 af sin släkt som presidentkandidat mot Diaz, men arresterades under en skenfager förevändning kort före valet och fick vid detta (juni s. å.) endast ett obetydligt antal röster. Ställd på fri fot mot borgen, flydde han i nov. undan en anklagelse för uppvigling till Förenta staterna, men återkom våren 1911 och ställdes i spetsen för det i norra Mexico under tiden utbrutna upproret. Sedan Diaz efter revolutionärernas intagande af staden Juarez (8 maj) nedlagt presidentvärdigheten (25 maj), framträdde M. som presidentkandidat, valdes 2 okt. till president och tillträdde sitt ämbete 5 okt. Han uppges vara en man med svärmisk läggning och förnämligast redskap för handlingskraftigare personer i sin omgifning, särskildt för brodern Gustavo A. M., som var upprorets organisatör och skaffade nödigt understöd i Förenta staterna. M. har våren 1912 haft att kämpa mot ett nytt farligt uppror, som hotat störta den nya regeringen. Jfr Mexico (Historia). V. S—g.

Madesjö, socken i Kalmar län, Södra Möre härad. 30,096 har. 7,850 inv. (1911), hvaraf 1,965 i den inom socknen belägna köpingen Nybro, som utgör egen kommun. M. bildar med Örsjö ett pastorat i Kalmar stift, Södra Möre kontrakt. Från M. skall framdeles utbrytas en annexförsamling, benämnd Viktoria.

Mādhava l. Mādhavācārya, som med orätt identifierats med den omkr. ett århundrade tidigare lefvande religionsstiftaren Madhvācārya (se Mādhvasekten), härstammade från Tuluva och var förste minister hos konung Vīra Bukka I i Vijayanagara (1350—79) och broder till den vid samme konungs hof verkande lärde

kommentatorn Sāyaṇa. Enligt traditionen skall han ha varit medarbetare i dennes arbeten, framför allt hans stora Rigveda-kommentar. F. ö. är M. känd som förf. af *Sarvadarçanasaṁgraha* (kompendium af de filosofiska systemen) och en kommentar Mīmāṁsā-sūtra (se Mīmāṁsā). Han dog som abbot i klostret i Sringiri. K. F. J.

Mādhavācārya [-tjär-]. Se Mādhava.

Madhvācārya [-tjär-], sektstiftare. Se Mādhvasekten.

Mādhvasekten l. Brahmasampradāyinsekten är en i Syd-Indien utbredd viṣṇuitisk (kṛṣṇaitisk) sekt, stiftad af Madhvācārya l. Ānandatīrtha, en sydindisk braman, f. 1199 e. Kr. Denna blef tidigt upptagen i orden Daçanāmin (se d. o.) och verkade inom bhakti-religionens krets, som räknar skrifter som Bhagavadgītā till de verk, som trognast representera nämnda viṣṇuitiska riktning. M. skref därtill en större kommentar. Ett stort antal verk skall han i sitt eremitage i Badarī, bland Himalayabergen, ha ytterligare författat. Sektens religiösa tro låter honom ännu lefva där i sällskap med Vyāsa, den mytiske ordnaren af Mahābhārata. Han gäller som en inkarnation af Viṣṇu, som själf går äfven under namnet Mādhva. Mādhvasekten har sitt hufvudtempel i Udipi. Dess präster äro bramaner, bekännarna i öfrigt kunna tillhöra alla kaster utom den lägsta. Lärar-(guru-)värdigheten går för viss tid i arf inom vissa familjer. Sektens religionsfilosofi är dualistisk (*dvāita*). Gudomsväsendet Viṣṇu bor i den högsta himlen (Vāikuṇṭha), Lakṣmī och Durgā (delvis identifierade med den från det högsta väsendet evigt skilda materien) äro hans hustrur. Medelst *māyā* (illusion) framträder han i olika uppenbarelseformer (den indiska treenigheten Brahman, Viṣṇu och Çiva). Sektens religionsböcker äro *Veda*, *Mahābhārata*, *Rāmāyaṇa* o. s. v. och framför allt stiftarens egna skrifter af teologiskt (kommenterande) innehåll. Se H. H. Wilson, "Sketch of the religious sects of the hindus" (1828—32), och Hopkins, "The religions of India" (1895). K. F. J.

Madi (*a-madi*, *moru*), negerfolk i Bahr el-gasals källområde i Central-Afrika, under 5° n. br. och 30° ö. lgd, stora och starkt byggda individer, af ljusare hy än deras grannar bari och dinka. De slå ut de fyra nedre framtänderna, tatuera panna och tinningar, bära armringar af järn med långa taggar, kring halsen vildsvinständer eller en krans af glaspärlor. Dräkten består blott af en smal lädergördel, besatt med järnpärlor, kaurisnäckor m. m., eller ett löst kring lifvet fäst skinn, beväpningen af spjut, båge och pilar. Madi äro flitiga jordbrukare, hålla får och nötkreatur samt bo i flätade hyddor af bikupsform. De ha blifvit kända genom Schweinfurth, Junker och Emin pascha.

Ma'dia Molin., *bot.*, ett örtsläkte, hörande till fam. *Compositæ*, afd. *Tubulifloræ*. Dess mest bekanta art är *M. sativa* Molin, hvars moderland är Chile. Frukterna, madiafrö, af denna art, som odlas i varmare länder, lämna genom pressning en mild, fet olja, madiaolja, som har en egendomlig lukt och användes såsom olivolja i matlagning och för tekniska ändamål. O. T. S. (G. L—m.)

Ma'diafrö, *bot.* Se Madia.

Ma'diaolja. Se Madia.

Mādinet-Isā, minaret. Se Damaskus, sp. 1207.

Madioen [-diun], nederländskt residentskap i östra delen af Java och vid dess södra kust. 5,874 kvkm. 1,349,472 inv. (1905, hvaraf omkr. 1,500 européer och 4,500 kineser). Landet är bergigt; vid dess östra gräns, mot Kediri, höjer sig vulkanen Wilis (2,556 m.) och vid dess västra gräns, mot Soerakarta, Lawoe (3,265 m.). Hufvudstaden M., vid en sekundär biflod till Solo, har omkr. 20,000 inv. J. F. N.

Madison [mä'disn], flod i nordamerikanska staten Montana, en af Missouris tre källfloder: Gallatin, M. och Jefferson rivers, hvilka förena sig vid Three forks.

Madison [mä'disn], namn på flera städer i Nord-Amerikas förenta stater, uppkallade efter deras fjärde president. 1. Hufvudstad i staten Wisconsin, med vackert och sundt läge mellan sjöarna Mendota och Monona, 125 km. v. om Milwaukee. 25,128 inv. (1906, enl. beräkning). Stort kapitolium (1909—10). Statsuniversitet, som grundlades 1848 och sedermera utvidgats, så att det nu omfattar college of letters and science, college of mechanics and engineering, college of agriculture (med experimentalfält, kurser i huslig ekonomi och mejerihandtering m. m.), juridisk 3-årig kurs, förberedande medicinsk kurs, astronomiskt observatorium (Washburn), gymnasialafdelning samt "extension division" (med kurser i olika ämnen, bl. a. diskussionsöfningar) samt hade 1910 omkr. 400 lärare och nära 5,000 stud. Det förfogar öfver ett stort område (250 har) vid sjön Mendota och har en årsinkomst af omkr. 1,$_5$ mill. doll. Dess bibliotek (omkr. 165,000 bd, utom broschyrer) är uppställdt i Historical societys byggnad tills. med detta samfunds samlingar och bibliotek (öfver 400,000 bd) och Wisconsin academys of sciences, arts and letters boksamling (5,000 bd). Andra boksamlingar i staden äro statens juridiska bibliotek (45,000 bd) i kapitolium, M. public library och ett astronomiskt bibliotek. F. ö. finnas flera katolska, protestantiska och osekteriska läroanstalter, Monona lake assembly efter mönstret af den i Chautauqua, statens fiskodlingsanstalt, statshospital. Staden har stor omsättning af landtmannaprodukter och besökes mycket af sommargäster. M. blef stad 1856. — 2. Stad i staten Indiana, på norra stranden af Ohio, 70 km. ofvanför Louisville. 7,835 inv. (1900). — 3. Köping i staten New Jersey, 43 km. v. om New York. 4,115 inv. (1905). Det betraktas som en förstad till New York och Newark och är säte för Drews prästseminarium (metodist-episkopalernas), öppnadt 1867 och uppkalladt efter D. Drew (d. 1879), som skänkte dess vidsträckta område och de flesta af dess byggnader. — 4. Stad i Iowa. Se Fort Madison. 1—4. Wbg.

Madison [mä'disn], James, Nord-Amerikas förenta staters fjärde president, f. 16 mars 1751 i Port Conway i Virginia, d. 28 juni 1836 på sitt landtgods Montpelier i Virginia, var son till en rik godsegare, valdes 1776 till medlem af det konvent, som gaf staten Virginia dess författning, insattes 1778 i denna stats verkställande råd och utsågs 1779 till ett af Virginias ombud å kongressen i Philadelphia. I nov. 1783 återvände han till Virginia och

verkade därefter i dess lagstiftande församling, där han bl. a. genom sin skarpa opposition omintetgjorde yrkandet på prästerskapets aflöning med statsmedel. 1787 sändes M. som delegerad till det i Philadelphia sammanträdande konventet för uppgörande af en förbundsförfattning.

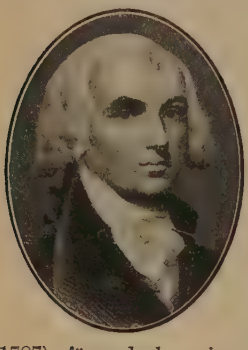

Han hade från början ifrat för det unga nordamerikanska statsförbundets stärkande genom upprättande af en kraftig centralstyrelse, och han fick nu å författningskonventet en ledande del i utarbetandet af den nya författningen, som dock endast delvis kom att ge uttryck åt hans centraliseringsidéer. Sedan konstitutionsförslaget blifvit färdigt (sept. 1787), förenade han sig med Alex. Hamilton och Jay om att främja detsamma genom en serie tidningsuppsatser, hvilka äfven utgåfvos samlade under boktiteln *The federalist* (1788; se Federalister 1) och väsentligen bidrogo till förslagets allmänna antagande af de enskilda staterna. Särskildt hade M. stor andel i, att staten Virginia trots Patrik Henrys ifriga motstånd antog förbundsförfattningen. Som medlem af kongressens representanthus (1789—97) motarbetade M. de flesta af Hamiltons finansplaner, skilde sig äfven i andra frågor från federalisterna och öfvertog småningom ledningen af det republikanska (sedermera demokratiska) partiets opposition i huset. Med statssekreteraren för utrikesärendena Jefferson blef han därunder personligen på det närmaste förbunden och biträdde dennes öfverdrifna sträfvan att åt staterna på centralmaktens bekostnad bevara så stor självständighet som möjligt. Han var sålunda författare till de bekanta Virginiaresolutionerna i detta ämne (1798). Då Jefferson 1801 blef Förenta staternas president, utnämndes M. till statssekreterare. 1809 efterträdde han Jefferson som president, sedan dennes andra mandat gått till ända. En handlingskraftigare utrikespolitik än den dittills förda påyrkades allt ifrigare under intryck af Englands hårdhändta förfarande mot den neutrala sjöfarten; men först 1812 förmådde ett energiskt krigsparti M. till ett afgörande steg, hvilket för öfrigt mycket bidrog att skaffa honom förnyelse å presidentskapet (1813—17). Den olyckliga gången af kriget mot England (1812—14) var icke egnad att stärka M:s ställning, och han visade sig icke vara rätte mannen att leda nationen i en svår kris af denna art. Hans parti förblef emellertid vid makten, och vid sin afgång 1817 efterträddes M. af sin vän och meningsfrände Monroe. M. drog sig tillbaka till sitt landtgods Montpelier i Virginia och var bosatt där till sin död. 1829 — han var då 78 år — deltog han i konventet för revision af Virginias författning, och 1830 grep han, hälsad med hedersnamnet "konstitutionens fader", till pennan för att gendrifva ett mot kongressbesluten uppstudsigt parti, hvilket som föredöme för sitt handlingssätt med en viss rätt åberopade hans och Jeffersons forna verksamhet till förmån för de särskilda staternas myndighet gentemot centralmakten. Kongressen köpte af änkan hans uppteckningar af debatterna i 1787 års förbundskonvent och lät utge dessa historiskt synnerligen värdefulla handlingar under namnet "The Madison papers" (3 bd, 1840). *Letters and writings of James Madison* utgåfvos 1865 i 4 bd, en modernare edition af hans *Writings* utgafs af G. Hunt i 7 bd 1900—06. Jfr biografier öfver M. af W. C. Rives (3 bd, 1859—69), S. H. Gay (1884) och G. Hunt (1902). Om M:s andel i tillkomsten af nordamerikanska förbundsförfattningen se bl. a. "Cambridge modern history", del 8. G. V. G.*

Madkroken, insjö i Kronobergs län, Uppvidinge härad, 195 m. ö. h., ingår i Mörrumsåns vattensystem.

Madoera [-dūra] l. Madura, ö n. om Javas östra ända, skild därifrån genom det i sin västra del (Soerabajasundet) endast 3 km. breda Madoerasundet. 4,470 kvkm. Ön, som bildar en fortsättning af norra Javas tertiära kalkberg, består hufvudsakligen af märgel och märgelliknande kalksten, med mycket tunt jordlager, hvarför fiske och boskapsskötsel utgöra hufvudnäringarna. Mycket slaktboskap utföres till Java. Kusterna äro dock klädda i tropisk vegetation. Heta källor förekomma, och i dalen mellan Gunong Geger och Banjar ligger slamvulkanen Banjoe Ening. Tillverkning af salt åt regeringen, hvaraf möjligen öns namn (af sanskr. *mandura*, salt). Madoereserna äro nära besläktade med javanerna; de äro mindre, men gröfre och kraftigare, med bredare ansikten, mindre fina anletsdrag, mera utstående kindknotor. Politiskt bildar M. med tillhörande småöar (Kangean, Sapoedi m. fl.) ett residentskap, med en areal af 5,406 kvkm. och 1,493,289 inv. (1905). Hufvudstad är Pamekasan (omkr. 8,000 inv.), men de största städerna äro Soemenep (omkr. 18,000 inv.), nära södra kusten, och hamnstaden Bangkalan (omkr. 15,000 inv.), på norra kusten, med sultanens af M. palats och flera furstebonings. J. F. N.

Madoerasundet [-dūra-]. Se Madoera.

Madoeresiska språket [-dur-], som talas på ön Madoera (se d. o.), hör till den malajiska gruppen af den malajisk-polynesiska språkstammen och är historiskt sedt nära besläktadt med javanskan, om det ock till sin byggnad synes vara rätt olika såväl fornjavanskan (kavi) med dess starka uppblandning af indiska element som med den moderna javanskan (jfr Javanska språket och litteraturen samt Kavispråket). Jfr A. C. Vreede, "Handleiding to de beoefening der Madoeresche taal" (1874). K. F. J.

Mado'nna, it. (af *ma*, min, och *donna*, lat. *do'mina*, fru), i Italien numera uteslutande benämning på jungfru Maria (jfr sv. *vårfru* i "vårfrudag", "vårfrukyrka" o. s. v., fr. *notre dame*, eng. *our lady*, ty. *unsere liebe frau*), i samtliga moderna kulturspråk beteckning för andaktsbilder af Maria, Jesu moder. Se vidare Mariabilder.

Mado'nna del Mo'nte. Se Varese.

Mado'nna di Campiglio [-pi'ljå], klimatisk kurort i södra Tyrolen, vid foten af Monte Spinale, 1,515 m. ö. h.

Madou [-dō], Jean Baptiste, belgisk målare, f. 1796 i Bruxelles, d. 1877, var från början litograf och utgaf bl. a. *Scènes de la vie des peintres de l'école flamande et hollandaise* (1840). I sina målningar skildrade han med humor och spiritualitet dagligt lif på gatan och ej minst på värdshuset, bland kannstöpande bönder eller pössande ämbetsmän i 1600- eller 1700-talets dräkt, bland fyllbultar och gräländе käringar. Han målade äfven landskap. M. är representerad i det moderna galleriet i Bruxelles af *Råttjakt* i en bondstuga, *Fridstörare* (unga kavaljerer komma in i ett bondgille) m. fl. och i öfriga belgiska samlingar. *Spåkvinnan* finns i konsthallen i Hamburg. G—g N.

Madoz [-då'th], Pasquale, spansk politiker, f. 1806 i Pamplona, d. 1870 i Genua, deltog som student i 1822 års revolution och tillfångatogs 1823 af fransmännen, blef 1835 juridisk ämbetsman i Barcelona och 1836 medlem af cortes. 1854 blef M. guvernör i Barcelona och, som ledare af det till makten komna progressistpartiet, president i cortes, men utnämndes 21 jan. 1855 till finansminister. Som sådan åvägabragte han den märkliga s. k. desamortisationslagen (lagen om försäljning af stats- och kyrkogodsen), men afgick redan i juli s. å. Han deltog i oroligheterna i Madrid 14—16 juli 1856, begaf sig, sedan dessa blifvit undertryckta, till utlandet, återkom efter revolutionen 1868 och var en kort tid civilguvernör i Madrid. Senare slöt han sig obetingadt till Prim. Han afled på återfärden från Florens med den deputation, som till hertigen af Aosta framförde anbudet om spanska kronan. M:s förnämsta litterära verk är *Diccionario geográfico, estatístico y histórico de España* (16 bd, 1848—50).

Madra, *bot.*, namn på arter af släktena *Asperula* och *Sherardia*.

Madras [mədrä's]. 1. Presidentskap (eng. *presidency*) i kejsardömet Indien, omfattar södra delen af Västra indiska halfön från dess sydligaste udde, Kap Komorin, upp till 20° 20′ n. br. på östra kusten (Koromandel) och till 14° n. br. på den västra (Malabarkusten). I n., där gränsen är mycket oregelbunden, stöter det till bengaliska prov. Orissa, vidare till Centralprovinserna och Haidarabad samt i n. v. till Bombaydistrikten Dharvar och North Kanara samt omsluter geografiskt Mysore och Coorg och omfattar politiskt Lakkadiverna. Det omfattar de fem lydstaterna Travancore, Cochin, Banganapalle, Pudukkotai och Sandur (inalles 26,125 kvkm. 4,188,101 inv., 1901) samt det omedelbart brittiska området, 367,070 kvkm., 38,209,436 inv. (1901), sålunda inalles 393,195 kvkm. med 42,397,537 inv. Landet genomdrages af Västra och Östra Ghats; de senare, betydligt lägre än de förra, ligga h. o. h. inom M. och skiljas från kusten genom en bred slätt. I södra delen af halfön ligga de isolerade Cardamombergen med toppen Anaimudi (2,694 m.), den högsta i södra Indien. N. om dem följa Nilgiribergen, som kulminera i Dodabetta (2,670 m.). I dalsänkan mellan dessa berg går järnvägen mellan Kalikut och staden M. Som landet sluttar från v. mot ö., flyta de stora floderna ut i Bengaliska viken: Godavari, Kistna, Cauveri m. fl. Klimatet är på högslätten i det inre sundt. Torka med åtföljande hungersnöd förekommer ofta. På sommaren blåser nämligen sydvästmonsunen, hvars vattenånga förtätas till regn på västra sidan af Västra Ghats (3—4 m.), medan landet ö. om dem ofta får för litet nederbörd. Där bergskedjan är lägre, passera regnmolnen öfver bergen och föra sin fuktighet till de inre områdena. Under den svala årstiden (okt.—mars) blåser nordöst—sydöstpassaden, som medför regn åt Koromandelkusten. Årsmedeltemperaturen är i staden M. 27,₉° (jan. 24,₇°, maj, varmaste månaden, 30,₈°); regnmängden 1,230 mm. Järn af ypperlig beskaffenhet har sedan urminnes tid smälts af befolkningen, men försök att bearbeta malmen efter europeiska metoder ha misslyckats. Kolförande sandsten sträcker sig tvärsöfver Godavaridalen, men kolen äro af sämre beskaffenhet. Bland andra mineral förekomma mangan och skiffer, hvarjämte det finns granater rikligt i Northern circars' sandsten samt diamanter af måttligt värde därsammastädes. Betydande mängder salt fås i kustlagunerna. Om växt- och djurvärld se Asien, sp. 170—171. Befolkningen omfattade 1901 omkr. 37 mill. hinduer, 2,₇ mill. muhammedaner och omkr. 2 mill. kristna och utgöres till nio tiondelar af dravidastammar, af hvilka omkr. 15 mill. tala tamil, 14 mill. telugu, 1,₆ mill. kanaresiska, nära 3 mill. malayalam och 0,₅ mill. tulu. Oriya talas i Ganjam vid gränsen till Orissa och olika underdialekter af dravida af bergsstammarna i Östra Ghats, för hvilka khonderna kunna betraktas som typ. De kristna äro talrikare i M. än i någon annan del af Indien och utgöra i Travancore och Cochin ända till 25 proc. af befolkningen. Kristendomen är mycket gammal i dessa trakter, hvarest det redan i 7:e och 8:e årh. fanns manikéer och nestorianer. Den katolska missionen grundlades af Fr. Xavier och jesuitmissionen i Madura, den protestantiska af danskarna i början af 1700-talet. Folkbildningen står lågt: 937 inv. på 1,000 kunna icke läsa (1901). Dock erhöllo 1907 öfver 1 mill. pers., hvaraf 165,000 kvinnor, undervisning. Antalet skolor af alla slag är stadt i tillväxt, och i staden M. finnes ett universitet, som dock hufvudsakligen är blott en examensanstalt, men med 49 läroanstalter som filialer, Presidency college (1841), M. christian college (1837), Pachayyappas college, juridiska, medicinska och ingenjörsskolor, i Coimbatore landtbruksskola och i M:s förstad Saidapet lärarseminarium. Af näringskällorna intager jordbruket första rummet, ehuru landet icke kan kallas särdeles fruktbart. Utom i de ofvannämnda flodernas deltaområden är konstgjord bevattning omöjlig, och jordbruket är följaktligen beroende af nederbörden, som utom på västra kusten är knapp (sällan öfver 1,000 mm.) och oregelbunden. De viktigaste produkterna äro ris, olika slags hirs, mycket bomull, oljeväxter, indigo, tobak, socker (af sockerrör och sockerpalmen), kaffe (sluttningen af Västra Ghats och i Nilgiri), te (i Nilgiri) samt cinchona (mest i Nilgiri). Af frukter fås tamarinder, mango, areka- och kokosnötter (vid Malabarkustens laguner). Industriens viktigaste artikel var i äldre tider vackra bomullstyg, som numera ha undanträngts af europeiska fabriksvaror. Juvelerararbeten samt arbeten af horn, elfenben och sandelträ äro numera den inhemska produktionens märkligaste pro-

dukter. Af européer tillverkas socker, rom och arrak, och det finnes stora fabriker för dessa varor, spinnerier, väfverier och cigarrfabriker. Handeln har sitt centrum i Madras; andra mer betydande hamnar äro Negapatam, Tuticorin och Kalikut, alla i järnvägsförbindelse med det inre landet. Importen steg 1910 till ett värde af 107,6 mill. rupier och exporten till 202,7 mill. rup. Presidentskapet styres af en af kronan utnämnd guvernör och ett råd (*executive council*) bestående af två civila ämbetsmän, hvilket antal kan ökas till fyra. Vidare finnes ett lagstiftande råd (*legislative council*) på 45 led., af hvilka ej fler än 17 kunna vara ämbetsmän (utnämnda af vicekonungen), medan 19 väljas af olika representativa myndigheter. Medlemmar i lagstiftande rådet kunna interpellera, väcka förslag och diskutera budgeten. Presidentskapet är indeladt i 24 distrikt, hvart och ett under en *collector*. Distrikten äro icke grupperade i ”divisions” eller ”commissionerships” såsom i öfriga provinser i Indien. Presidentskapets inkomster utgjorde 1909 136,5 mill. rupier, dess utgifter 66,9 mill. — Madrasområdet upptogs redan i förkristen tid af mäktiga dravidariken. I början af 1600-talet fingo engelsmännen rätt att handla i Pulicat (n. om staden M.), sedan upprättades faktorier i Kalikut och Cranganore (1616) samt i Tellicherri, som blef deras förnämsta handelsplats på västra kusten. Den första engelska besittningen på östra kusten var Masulipatam (1611). Längre söderut grundades 1640 ett faktori, som blef början till staden M. Pondichéri köptes af fransmännen 1762. Lord Clives segrar skaffade England öfvervikten öfver det rivaliserande Frankrike i södra Indien, och efter Tippo Sahibs fall (1799) var engelska kompaniet utan någon medtäflare där. — De olika områden, hvilka bilda presidentskapet M., ha förvärfvats på skilda tider. 1763 afträdde navaben i Arcot trakten kring staden M. (distriktet Chengalpat). 1765 öfverlät stormogul Northern circars åt kompaniet mot en årlig tribut af 90,000 pd st. (full besittningsrätt vanns först 1823). 1792 afträdde Tippo Sahib Baramahal (nu en del af distriktet Salem), Malabar och en del af Madura. 1799 förvärfvades Coimbatore, Kanara och Tanjore, 1800 Bellary och Cuddapah, 1801 navabens af Karnatik besittningar och 1839 navabens af Karnul.

2. Hufvudstad i ofvannämnda presidentskap, i en flack och sandig trakt på Koromandelkusten under 80° 17′ ö. lgd och 13° 4′ n. br., på ömse sidor af den lilla, orena floden Kuvams (Cooums) utlopp i Bengaliska viken, den tredje till storleken af Indiens städer. 509,346 inv. (1901). Staden har en areal af 70 kvkm., men många delar ha ett nästan landtligt utseende. N. om Kuvams mynning, invid hafsstranden ligga Fort S:t George, Marina, promenaden utmed hafsstranden, samt regeringsbyggnaden, genom en större öppen plats skild från den längre i n. liggande, illa byggda och tätt befolkade Georgetown (förr Svarta staden, Black town), affärslifvets säte, där banker, tullhuset samt handelskontoren äro belägna. Vid sjösidan ligger den nya hamnen med sina vågbrytare. V. och s. om fortet, genom floden och Buckinghamkanalen skilda från Georgetown, ligga några stora stadsdelar, där guvernören, ämbetsmännen, affärsmännen m. fl. ha sina praktfulla boningshus. Längst i s. ligga de europeiska stadsdelarna Tanampet och Adyar. I allmänhet bär staden en specifikt orientalisk karaktär; pagoder, moskéer, kyrkor och kapell, palats, magasin, hus med platta tak ligga blandade om hvarandra mellan parker och trädgårdar. Ungefär 5 km. s. om fortet ligger den hufvudsakligen af tomaskristna (nestorianer) bebodda stadsdelen S:t Thomé l. Mylapur (anlagd och befäst af portugiserna 1504). Det isolerade och befästa S:t Thomas's mount, med en brittisk militärstyrka, är vallfartsort för en mängd syriska kristna, emedan aposteln Tomas, enligt legenden, där skall ha lidit martyrdöden. M. är säte för presidentskapets regering och öfverdomstol, en anglikansk biskop och en romerskkatolsk ärkebiskop. I staden ligger en stark garnison. Af befolkningen voro (1901) 40,958 kristna, 57,331 muhammedaner och 410,648 hinduer. Om undervisningsanstalterna se ofvan (under 1). Industrien är icke af större betydelse utom bomullsindustrien, men många grenar äro företrädda. Däremot är handeln viktig, ehuru staden numera intager endast femte rummet i Indien (efter Calcutta, Bombay, Karachi och Rangoon). 1909—10 stego import och export till sammanlagdt 137,8 mill. rupier. Största delen af handeln går på England. Sjöfarten lider dock genom bristen på en god hamn. Denna är nämligen endast af två långa vågbrytare skyddad mot de vid denna kust oerhördt våldsamma bränningarna och orkanerna. Med det öfriga Indien är M. förenadt medelst tre järnvägar åt olika riktningar. — Staden M. uppstod efter 1639, då engelsk-ostindiska kompaniet erhöll det område, hvarpå staden ligger, af rajan i Chandragiri och där uppförde fortet S:t George. 1653 blef M., som förut hört under Bantam på Java, ett särskildt presidentskap. 1746 intogs staden af Labourdonnais, men återlämnades till engelsmännen i freden i Aachen (1748). 1 o. 2. J. F. N.

Madrasmyrobaläner, *tekn.* Se Garfmedel, sp. 746.

Madras-rädisa, *bot.* Se Raphanus.

Madra'ss (ty. *matratze*, fr. *matelas*, mlat. *matrātium*, af arab. *matrah*), underlag i en säng, af bolstervar eller säckväf, stoppadt med tagel, krollsplint, skogsull, fin hyfvelspån, halm eller hö o. s. v.

Madrazo [-dra'thå]. 1. José M. y Agudo, spansk målare, f. 1781, d. 1859, har blifvit kallad ”den spanske David”. Han var Davids lärjunge i Paris och studerade sedan i Rom, där han bl. a. målade *Greker och trojaner i strid om Patroklos' lik* (i Kvirinalpalatset). Han blef 1818 i Madrid direktör för akademien S. Fernando och var äfven föreståndare för museet. Han målade bibliska scener, historietaflor och äfven porträtt. — 2. Federico de M., den föregåendes son, målare, f. 1815 i Rom, d. 1894, studerade i Paris, målade *Gottfrid af Bouillon utropas till konung af Jerusalem* (i Versailles, 1839), bibliska motiv, förträffliga genrer och förnäma porträtt. — 3. Pedro de M., den föregåendes broder, spansk målare, skriftställare, f. 1816 i Rom, d. 1898, skref en del lyrik, som finnes intagen i Ochoas ”Colección de los mejores autores españoles”, men hans betydelse som författare ligger

förnämligast på konstkritikens område: *Catálogo descriptivo del Museo del Prado de Madrid* (1872), *El Museo de Madrid y las joyas de la pintura española* m. fl. M. målade historietaflor och porträtt. Han var direktör för konstakademien och nationalmuseet i Madrid samt led. af Spanska akad. (1874). — 4. Luis de M., den föregående broder, målare, f. 1825, d. 1897, målade historiska ämnen — hans mest kända tafla är *Den heliga Cecilias bisättning i katakomberna*. — 5. Raimundo de M., son till M. 2, målare, f. 1841, d. 1898, målade med raffinerad färgkänsla och spirituell pensel eleganta damporträtt och genrestycken: *Pierrette* (i en färgskala från hvitt till rosa) och den figurrika *Efter maskeradbalen* (tidig morgon utanför operan i Paris med ett vimmel af maskeradfigurer, liksom den föregående på världsutställningen 1878). *Före balen* finns i Glyptoteket i Köpenhamn. — Hans broder, Ricardo de M., är akvarellmålare.

1—2, 4—5. G—g N. 3. Ad. H—n.

Ma'dre, berg i Mexico. Se Sierra Madre.

Ma'dre, Laguna de la [-gōna-], grund lagun vid kusten af Texas, n. om Rio grande, 180 km. lång och skild från Mexikanska viken genom öarna Mustang och Isla del Padre. I n. hänger den samman med Corpus Christi bay, San Antonio bay och Matagorda bay, så att hela lagunraden har en längd af 380 km. J. F. N.

Ma'dre austral, Laguna de la [-gōna... austral], grund lagun på östra kusten af Mexico, s. om Rio grande, 170 km. lång, genom en rad öar skild från Mexikanska viken. J. F. N.

Ma'dre de Dios [-diå's], på aymaraspråket *Amaru-mayu* l. *Mayu-tata*, flod i Syd-Amerika, biflod till Beni, en af de källfloder, som bilda Madeira, upprinner under namnet Tono på östra sluttningen af Cuzcos Ander, upptager fr. h. den ännu större Inambari l. Huari-Huari, strömmar med nordöstlig riktning genom Montañas skogar och förenar sig med Beni något ofvanför den punkt, där Madeira börjar. Längd omkr. 1,400 km. M. anses vanligen som biflod till Beni, ehuru den för en större vattenmassa än denna. (J. F. N.)

Ma'dre de Dios-arkipelagen [-diå's-], ögrupp utanför Patagoniens kust mellan Trinidadkanalen i n. (50° s. br.) och Concepciónsundet i s. J. F. N.

Madrepōra, *zool.*, korallsläkte med oftast månggreniga arter, som i stor mängd deltaga i bildningen af nutidens korallref och af hvilket äfven fossila arter förekomma i tertiärsystemet. B. L—n.*

Madrepōrmönster. Se Glasfabrikation, sp. 1283.

Madrepōrskifva, *zool.*, benämnes hos tagghudingarna den af många hål genomborrade kalkskifva, förmedelst hvilken vattenkärlsystemet står i förbindelse med det omgifvande hafsvattnet. Se Tagghudingar. L—e.

Madrid [-dri'th]. 1. Provins i Spanien, nordvästligaste delen af landskapet Nya Kastilien. 7,989 kvkm. 871,308 inv. (1910). — 2. Hufvudstad i ofvannämnda prov., Spaniens hufvud- och residensstad (se den till art. hörande färglagda kartan), ligger under 3° 41′ v. lgd och 40° 24′ 30″ n. br. på en stor slätt nästan midt i riket (600—650 m. ö. h.), på vänstra stranden af Manzanares, ett litet tillflöde till Tajos biflod Jarama. 571,539 inv. (1910). De gamla kvarteren, begränsade i s. v. af Manzanares, bilda nästan en rektangel, mätande omkr. 2 km. i ö. och v. samt 2,5 km. i n. och s. Öfver Manzanares (eller rättare öfver dess bädd, ty den har merendels högst litet vatten) leda 13 broar, hvaraf 2 järnvägsbroar. Stadens medelpunkt är Puerta del Sol (fig. 2; förr östra stadsporten, nu ett torg), samlingsplatsen för den sysslolösa världen och den lifligaste punkten i hela M. På dess södra sida ligger Palacio de la gobernacion (inrikesministeriet). Från Puerta del Sol utgå, medelbart eller omedelbart, nästan alla de förnämsta gatorna i M.: mot n. ö. Calle de Alcalá, mot ö. Carrera de San Jerónimo, båda utmynnande i Prado, den senare vid Plaza de las Cortes, mot s. Calle de Carretas, mot v. Calle mayor, vid hvars västra ända ligga stadshuset (Ayuntamiento) och Capitania general (generalkaptenens i Nya Kastilien ämbetsbostad), och Calle del Arenal, som slutar vid Plaza de Isabel II och operahuset, mot n. v. Calle de Preciados och mot n. Calle de la Montera, som delar sig i Calle de Fuencarral och Calle de Hortaleza. Af dessa gator är den trädplanterade C. de Alcalá den vackraste och omges af ståtliga byggnader, bl. a. konstakademien, Teatro de Apolo och krigsministeriets hus, förr tillhörigt Godoy, men konfiskeradt 1808 och sedan bebodt af Espartero (1841—43) och Prim (1869—70), på norra sidan samt spanska banken på den södra. På Plaza de Castelar, där gatan skär Prado, står Cybelebrunnen, hvarefter den fortsätter öfver Plaza de la Independencia (med triumfport) och förbi Esparteros staty till stadens gräns. På Plaza de las Cortes, vid hvilket deputeradekammarens palats ligger, står en bronsstaty af Cervantes (rest 1835). Strax s. om Calle mayor ligger Plaza mayor (fig. 3), en rektangulär öppen plats, där fordom tornerspel, tjurfäktningar, autodaféer och dylika skådespel egde rum. Den anlades af Filip III 1619 och omges af hus med arkader. I midten står Filip III:s ryttarstaty. Från torgets sydöstra hörn utgår Calle de Atocha och från dess sydvästra Calle de Toledo, båda ett par af M:s förnämsta gator. Vid Plaza de Isabel II (med staty af drottning Isabella II, 1905), vid västra ändan af Calle del Arenal, ligger det k. operahuset, med hufvudfasaden vänd åt Plaza de Oriente och k. palatset. På torget står Filip IV:s ryttarstaty, omgifven af 44 statyer af västgotiska och spanska konungar. — I jämförelse med andra hufvudstäder har M. mycket få byggnader af arkitektoniskt eller annat intresse. De märkligaste kyrkorna äro Basilica de Nuestra Señora de Atocha (s. ö. om staden), hvilken eger en af dessa undergörande Mariabilder, som tillskrifvas Lukas och af hvilka Spanien öfverflödar (ny kyrka under byggnad sedan 1890), samt det forna jesuitkollegiets kyrka San Isidro el Real, vid Calle de Toledo (från 1651), den nuv. katedralen. En ny katedral (Catedral de Nuestra Señora de la Almudena) har sedan 1895 varit under byggnad s. om slottet i st. f. en äldre kyrka med samma namn nästan midt emot, vid Calle mayor. En vacker kyrka är S. Francisco el Grande, som 1869 bestämdes till nationalpanteon, men då man ej kunde identifiera nationens stora mäns kvarlefvor, som skulle jordas där, aflägsnades alla därifrån 1881, och kyr-

Tryckt den 26/4 12

Fig. 1. K. slottet i Madrid (sedt från Plaza de Oriente).

Fig. 2. Puerta del Sol. (T. h. inrikesministeriet).

Fig. 3. Plaza mayor

Fig. 4. Nationalmuseet l. Pradomuseet (för målning och skulptur).

Fig. 5. Svenska legationshuset i Madrid.

Nordisk Familjebok. B. XVII. Bibliogr. Institut in Leipzig. Till art. Madrid.

kan användes åter för gudstjänstligt bruk. M:s förnämsta byggnad är obestridt k. slottet (fig. 1), på västra sidan af staden, på en höjd nära Manzanares. Där stod fordom en morisk alcázar. Henrik IV (d. 1474) byggde där ett jaktslott, som tillbyggdes och förskönades af Karl I (V), när han först gjorde M. till sin residensstad (1532), och sedan ytterligare af Filip II, men förstördes genom en eldsvåda 1734. Den nuv. byggnaden påbörjades under Filip V 1737 af Sacchetti och fullbordades 1764. Det är byggdt i renässansstil, 143 m. i kvadrat och 30 m. högt, af hvit, marmorliknande granit från Colmenar. Nordöstra hörnet inrymmer k. biblioteket (omkr. 100,000 bd och 5,000 manuskript, några mycket värdefulla) samt kronans arkiv. S. om slottet ligger den k. rustkammaren (Museo de la real armeria), innehållande den kanske bästa vapensamling, som någonstädes finnes. N. om slottet ligga marinministeriet och marinmuseet samt senatens samlingslokaler. På platsen utanför står en staty af statsmannen Cánovas del Castillo. På östra sidan af staden ligger det k. museet (Museo nacional de pintura y escultura; fig. 4) l. Pradomuseet, byggdt 1785, innehållande omkr. 2,200 tafior, hvaraf en mängd mästerverk af första ordningen, så att samlingen räknas bland de allra förnämsta i Europa. Skulpturgalleriet innehåller många arbeten, som tillhört svenska drottningen Kristina och af Filip V:s gemål Elisabet Farnese fördes till M. Bland M:s byggnader må ock nämnas den 1874 byggda tjurfäktningsarenan, Plaza de Toros, ö. om staden, hvilken rymmer 14,000 åskådare. Mest besökta af stadens promenader äro den 3,4 km. långa, 65 m. breda, med flera präktiga marmorfontäner prydda Prado (Paseo del prado, Salón del prado), utmed stadens östra sida, och dess fortsättning mot n. Paseo de recoletos. Vid sidan af Salón del prado står Monumento de Dos de Mayo, egnadt minnet af de "frihetens martyrer", som stupade 2 maj 1808 vid försöket att utdrifva fransmännen ur staden. I v. mellan k. palatsets trädgård och Manzanares ligger Paseo de la Virgen del puerto. Ö. om Prado ligga botaniska trädgården samt El Retiros parker med dammar, springbrunnar och statyer (bl. a. af Martinez Campos) samt en liten djurgård. (Om det forna k. lustslottet Buen Retiro se d. o.) I parkens södra del ligga Museo y biblioteca de Ultramar med föremål från Filippinerna och andra forna spanska kolonier och utställningspalatset de Cristal. Början till Retiroparken gjordes af Filip II, som där byggde ett landtställe för sin engelska drottning. Olivares fullbordade parken, och Filip IV byggde där ett palats, som beboddes af följande konungar och nu är förändradt till ett artillerimuseum. N. om Retiroparken och den gamla staden ha uppstått nya stadsdelar, med breda gator och bulevarder och flerstädes af trädgårdar omgifna hus och kontrastera med det gamla M. Sverige eger i M. ett legationshus (Calle Zurbano 25; se fig. 5), inköpt 1904 för 385,000 pesetas, men svenska regeringen har (1912) ifrågasatt att sälja det. Främst bland undervisningsanstalterna står universitetet, grundlagdt i Alcalá de Henares 1508 af kardinal Jiménez och 1836 flyttadt till M., som sedan 1590 haft en högt ansedd läroanstalt i filosofi samt i matematiska och naturvetenskapliga discipliner. Det har öfver 5,000 stud. och är deladt i 5 fakulteter (filosofiska, juridiska, naturvetenskapliga, medicinska och farmaceutiska) samt har ett centralbibliotek (omkr. 270,000 bd), hvarjämte de olika fakulteterna ha egna, ganska stora bibliotek. Med universitetet är förenad den af Filip IV stiftade förberedande skolan (Estudios de S. Isidro). Vidare har M. landtbruksinstitut, veterinärinstitut, skola för väg- och vattenbyggnadsingenjörer, arkitekturskola, läroanstalt i militärhygien, teknisk högskola och teknisk skola, handelshögskola, målar- och bildhuggarskola, konservatorium, lärar- och lärarinneseminarium m. m. samt många enskilda läroanstalter, bland hvilka särskildt förtjäna nämnas de protestantiska skolor (besökta af mer än 2,500 barn), som underhållas med tyskt, engelskt och amerikanskt understöd. Den förste protestantiske biskopen af M. invigdes 1895. Till M:s öfriga bildningsanstalter höra nationalbiblioteket och museerna (Biblioteca y museos nacionales), inrymda i en 1866—94 uppförd byggnad vid Paseo de recoletos. Biblioteket, som sedan 1716 får arkivexemplar af hvarje i Spanien tryckt bok, räknar omkr. 650,000 bd, 2,000 inkunabler, 50,000 handskrifter och urkunder, 100,000 stick m. m. och 30,000 handteckningar. Museerna omfatta naturalhistoriska, arkeologiska och etnografiska samlingar, konstindustriföremål samt samlingar af modern konst. I samma byggnad förvaras ock riksarkivet. De förnämsta vetenskapliga samfunden äro Real academia española (k. Spanska akademien, med 36 ord. medlemmar samt 24 korresponderande och ett obestämdt antal utländska), konstakademien, k. historiska akademien, k. juridiska akademien, k. medicinska akademien (hvilken har samma uppgift som sv. Medicinalstyrelsen) samt ett par andra akademier (se Akademi, sp. 408). — Stadens industri har utvecklats utomordentligt de sista årtiondena och sysselsätter öfver 30,000 pers. utom de 4,000 kvinnor och flickor, som arbeta i den stora tobaksfabriken. De viktigaste alstren äro arbeten af läder och skinn, solfjädrar, kemikalier, porslin och annat lergods, tvål, papper, möbler, mattor, vagnar, juvelerararbeten samt metallarbeten af olika slag. Kommunikations- och belysningsväsendet är högt utvecklad, och mycket har gjorts i sanitärt syfte. Sedan 1859 har M. vattenledning från Lozoya vid foten af Peñalara (omkr. 50 km.), men den är otillräcklig för det moderna M., och en företagen utvidgning genom anläggning af nya vattenverk afbröts genom ett ras 8 apr. 1905, som kostade nära 400 personers lif. M:s klimat är ogynnsamt: om somrarna torrt och hett (ända till 43° C.), om vintern kallt (— 12° C.) och blåsigt till följd af grannskapet till den en stor del af året snöbetäckta Sierra Guadarrama; dagliga temperaturväxlingar af ända till 20° förekomma. Dödsprocenten är dock icke synnerligen stor (1901 22,07 pro mille) i jämförelse med andra större spanska städers. Den numera nakna omgifningen prisades förr som en förtjusande plats med skuggigt läge och vidsträckta skogar, rika på vildt, såsom hjortar, vildsvin och t. o. m. björnar. — M. uppträder i historien först på 900-talet som en morisk by och fäste *Madjrit*, hvilket intogs 1083 af Alfons VI. Karl I (V), som ville njuta af M:s rena luft, hade där sitt tillfälliga residens, och

där höll han Frans I fången efter slaget vid Pavia (1525). Filip II gjorde det 1560 till sitt rikes hufvudstad och enda residens (*única corte*). (J. F. N.)

Madridejos [-de'chås], kretsstad i spanska prov. Toledo (Nya Kastilien), på en fruktbar slätt vid Valdespino, en biflod till Guadiana. 7,158 inv. (1900). Frukt- och saffranodling. J. F. N.

Madrigāl (it. *madrigāle*, äldre form *madriale*, *mandriale*, herdesång, af *mandra*, boskapshjord). 1. *Litt.* Urspr. en enkel folkvisa, upptogs madrigalen på 1300-talet af de italienske skalderna och regelbands som en strof af 8—11 elfvastafviga jambverser med bestämd rimföljd. Sedan tillätos äfven sjustafviga rader, och småningom vidgades ordets betydelse till att omfatta hvarje liten dikt af sådana verser, hvilken löpte ut i en epigrammatisk vändning. Så har termen äfven begagnats i Sverige. I Frankrike, där madrigalen odlades mycket under 1500—1700-talen, utgjorde den ett i småvers klädt infall, galant smicker e. d. Om tyska madrigalen se Vossler, "Das deutsche m." (1898). — 2. *Mus.* a) Redan förrenässansens florentinska madrigalpoesi var nära förbunden med musik, och senaste tidens forskningar (af Joh. Wolf m. fl.) ha ådagalagt, att 1300-talets flerstämmiga madrigaler (och ballader, canzoner o. s. v.) voro komponerade icke för a-cappella-sång, utan för en röst med utfyllande instrumental ledsagning. Bland denna tids madrigalkompositörer må nämnas Dantes vän P. Casella samt F. Landino (se denne). — b) Sedan den nya kyrkliga a-cappella-stilen på 1500-talet öfverförts äfven på den världsliga sången, blef madrigalen den egentliga representanten för kammarmusik och konstsång under 1500- och 1600-talen samt utgjordes af en 3—6-stämmig kör, till formen liknande motetten, men med världsligt och mest erotiskt innehåll i likhet med de mera populära "villanelle", "frottole" m. fl., som å andra sidan icke egde madrigalens rytmiskt och kontrapunktiskt mera konstfulla faktur. Namnet blef vedertaget efter Arcadelt, som 1539 med första boken af sina "Madrigali" väckte sådant uppseende, att densamma på 30 år upplefde 12 upplagor. Till detta skedes madrigalkompositörer höra äfven Orlando Lasso och engelsmannen O. Gibbons. Madrigalens förnämsta musikhistoriska betydelse ligger däri, att den indirekt blef utgångspunkten för den beledsagade solosången ("monodien") och instrumentalmusiken, i det man plägade arrangera omtyckta madrigaler för luta eller klaver på det sätt, att en stämma sjöngs och de andra spelades, så godt det lät sig göra. Madrigalen utträngdes småningom af andra former, men har i form af a-cappellasång bibehållit sig ända in i nutiden uti England, där en Madrigal society stiftades 1741. Ett urval af engelska madrigaler från 1500- och 1600-talen finnes utgifvet af B. Squire, på Breitkopf & Härtels förlag. 1. R—n B. 2. A. L.* E. F—t.

Madrileña [-le'nja], eg. "den madridska", en från trakten af Madrid härstammande spansk nationaldans af eldigt kynne.

Madrillbräde, *krigsv.* Se Petard.

Ma'dsen, Hans, dansk präst, d. omkr. 1562, verkade 1535 i Svanninge vid Faaborg på Fyn och blef tillfångatagen af lybska krigare. Af en händelse, då han var inspärrad i ett skåp, hörde han en rådplägning mellan de fientlige anförarna om fälttågsplanen. Han lyckades fly och röjde sin kunskap för den kunglige härföraren J. Rantzau samt medverkade därigenom till dennes seger vid Öxnebjerg (11 juni 1535). Till belöning blef han prost. E. Ebg.

Ma'dsen. 1. Andreas Peter M., dansk målare och arkeolog, f. 22 dec. 1822 i Köpenhamn, d. 25 sept. 1911, kom i målarlära, gick samtidigt på konstakademien, blef djurmålare, utställde 1847 en rad bilder af husdjur i det fria, utförde sedan väggmålningar i Landbohöjskolens föreläsningssal och i Zoologiska museet. M. ingick som frivillig i armén vid krigets utbrott 1848, blef officer och tog i slutet af 1864 afsked som kapten. Han utgaf planschverket *Afbildninger af danske oldsager og mindesmærker* (1868—70), *Undersögelse af kjökkenmöddingen ved Mejlgaard* (1888) och *Jydske gravpladser fra den förromerske jernalder* (1894), de bägge senare i "Aarböger for nord. oldk. o. hist." — 2. Karl Johan Vilhelm M., den föregåendes son, dansk konstförfattare och museiman, f. 22 mars 1855 i Köpenhamn, studerade måleri vid akademien i sin födelsestad, på Skagen och i Paris på Gérômes ateljé 1876—79, utställde under hela 1880-talet figurmålningar, landskap och stilleben i Köpenhamn men drogs samtidigt öfver till konstkritik och konstforskning. Han debuterade som konstanmälare i "Dagsavisen" och blef som kritiker i "Politiken" 1884 ff. den moderna riktningens främste litteräre förkämpe i Danmark. I bokform utgaf han 1885 *Japansk malerkunst*, 1891 *Hollandsk malerkunst I*, som behandlade tiden före Rembrandt, och 1892 *Studier fra Sverig*, som innehöll uppsatser om en del äldre konstverk. Den i denna bok intagna studien om den målning af Rembrandt, som blifvit kallad "Ziskas sammansvärjning" — men som, enligt ett antagande af M., möjligen var afsedd att framställa Odin och hans kämpar — gaf anledning till en vidlyftig diskussion. Denna hade till resultat, att den holländske forskaren Hofstede de Groot fastslog, att taflan i själfva verket afsåg att framställa den bataviske frihetshjälten Claudius Civilis' sammansvärjning mot romarna. M. blef 1895 assistent vid Konstmuseet i Köpenhamn, där han 1900 blef inspektör och 1911 direktör för målningssamlingen. Sedan 1899 har han varit medlem af gallerikommissionen. Hans senare arbeten äro omfattande och uttömmande monografier öfver *J. Th. Lundbye* (1895) och *W. Marstrand* (1905), en kort, populär öfversikt af *Billedkunsten* (1902), ett par kapitel i *Kunstens historie i Danmark*, hvilket verk han redigerade 1901 ff., samt *Malerier af Rembrandt og hans elever i den kongelige malerisamling* (1911). Dessutom har M. skrifvit gedigna uppsatser i "Tilskueren" m. fl. publikationer och utarbetat kritiska kataloger öfver konstmuseets äldre målningar (1904) och öfver den staten tillhöriga samlingen på Nivaagaard (1907). Bland skandinaviska konstförfattare är M. f. n. en af de främste. 1. G—g N. T. J. A. 2. G—g N.

Ma'dsen, Emil, dansk officer, f. 27 juni 1830, blef 1853 löjtnant i artilleriet och 1861 kapten i generalstaben. I kriget 1864 tjänstgjorde han som souschef vid den ena armédivisionen på Dybböl, var 1870—82 lärare vid krigsskolan och 1879—

95 öfverste i artilleriet. 1863 författade han i ”Annaler for nordisk oldkyndighed og hist.” en afh. om *Sjællandske stedsnavne*, hvari påvisades, att många af dem leda sitt upphof från själfva de lokala förhållandena, och 1871 i ”Tidsskr. for landökonomi” en annan om *Höjdeforholdene paa den sjællandske og fynske ögruppe*, bägge frukter af hans uppmätningsarbeten. 1898—1901 författade han i ”Militært tidsskr.” *Studier over Danmarks hærvæsen i 16:e aarh.* och 1907—12 i ”Geografisk tidsskr.” *Oversigter over de vigtigste rejser og forskninger, som af danske ere foretagne i arktiske egne* (bd 19), i Asien (bd 20) och i Amerika (bd 21). E. Ebg.

Ma'dsen, Peder, dansk teolog, f. 25 aug. 1843, d. 7 aug. 1911, var bondson från Vestjylland, blef 1868 teol. kandidat och 1879 teol. doktor. 1875 professor vid Köpenhamns universitet och 1910 biskop öfver Själlands stift. Som professor ådagalade han stor lärdom och grundlighet, var utpräglad konservativ och mycket vaksam mot nya idéer, äfven gentemot den nyare bibelkritiken; de unge studenterna omfattade han med stor välvilja och lämnade dem både hjälp och vägledning. Af hans skrifter må nämnas *De kristnes almindelige præstedömme* (1879), *Fortolkning af Johannes' aabenbaring* (2 bd, 1885—87, 2:a uppl. 1896) och *Det kirkelige embede* (1890) och *Embedets og menighedens samvirken i det kirkelige arbejde* (1895). Efter M:s död utkom 1912 hans tolkning af Paulus' ”Epistel till Kolosserna”, och äfven hans omfattande lärobok i dogmatik väntas utkomma i en nära framtid. Han tog äfven verksam del i utarbetningen af den nya textserien (1879—81) och af ändringarna i den liturgiska delen af gudstjänsten. 1884—86 var han led. af kyrkorådet (en rådgifvande församling af biskopar och två professorer) och 1905—07 af kyrkoutskottet (en provisorisk representation för folkkyrkan af företrädesvis valda ledamöter för att afge betänkanden i kyrkofrågor) samt fullbordade som sådan ett utkast till ny kyrkoordning. 1880 blef han medlem af och var 1899—1905 ordf. i styrelsen för Kirkelig forening for indre mission i Kjöbenhavn. Dessutom deltog han i de s. k. Bethesdamötena (1886—1904), där präster och lekmän af skilda kyrkliga riktningar sammanträffade, och var sedan 1899 dessas ledare. Motvilligt utbytte han sin professur mot biskopsstolen. E. Ebg.

Ma'dsen. 1. Vilhelm Herman Oluf M., dansk officer, minister, f. 11 apr. 1844, blef 1861 löjtnant och deltog i 1864 års krig, öfvergick 1868 till artilleriet samt avancerade 1903 till generalmajor. 1868—96 var han lärare vid krigsskolan i matematik och artillerivetenskap, utgaf förträffliga läroböcker i dessa ämnen och författade lärda afhandlingar i ”Mathematisk tidsskr.” (redan 1866 vann han Videnskabernes selskabs guldmedalj för besvarandet af en prisfråga). M. var äfven framstående praktisk konstruktör (af bl. a. en distansmätare för Köpenhamns sjöfort, 1870, och ett automatiskt verkande rekylgevär, 1885, som sedan 1896 användts i Danmark; se Kulspruta, sp. 221). Han anlitades äfven för många viktiga militära kommittéer, bl. a. 1881 om införande af ett nytt gevär i armén. 1901 utnämndes M. till krigsminister, utverkade som sådan inköp af nytt fältartilleri och en förbättring af underofficerarnas löner. Han sökte äfven förbättra de meniges villkor, bl. a. genom att införa naturaförplägning, och att göra hären omtyckt af folket, men lyckades ej åstadkomma ny lönelag för officerarna. Fastän som politiker vänsterman, var han dock afgjord anhängare af tanken på Köpenhamns fullständiga befästande och hoppades främja denna saks afgörande genom tillsättandet af försvarskommittén 1903. Striden härom med sjöministern Jöhncke ledde till ministärens upplösning i jan. 1905 och hans egen afgång som minister. 1908 blef han direktör för gradmätningen och invaldes 1909 i folketinget, men återvaldes ej vid nyvalen 1910. Hans korta riksdagsmannabana gaf honom dock tillfälle att utarbeta ett förslag om införande af proportionella val i enmansvalkretsar. — 2. Thorvald Johannes Marius M., den föregående son, dansk läkare och bakteriolog, f. 18 febr. 1870 i Frederiksberg, blef student 1886, med. doktor 1896, föreståndare för danska statens seruminstituts laboratorium 1902, institutets direktör 1909 och därjämte s. å. Sundhetsstyrelsens konsulent i bakteriologi och epidemiologi. M:s förnämsta vetenskapliga forskning rör serumimmuniteten. Hit höra *Experimentelle undersögelser om difterigiften* (1896), *Om difterigiftens konstitution* (1899), m. fl. bemärkta arbeten (en del af dessa tills. med K. J. Salomonsen, G. Dreyer o. a.). Särdeles uppmärksammadt blef M:s i samarbete med Arrhenius utförda arbete *Physical chemistry applied to the study of toxins and antitoxins* (i festskrift vid invigningen af danska statens seruminstitut, 1902), hvarvid den fysikaliska kemiens metoder först pröfvades i tillämpningen på serumterapien. M. är icke blott en auktoritet inom det danska medicinalväsendet, utan ock en framstående ledare af vetenskaplig produktion vid seruminstitutet, som besökes af forskare från alla länder. Från institutet utges årligen ”Contributions de L'Institut sérothérapeutique de l'état danois”. M. är led. af Sv. läkarsällskapet (1903) och Fysiogr. sällskapet i Lund (1911). 1. E. Ebg. 2. C. S—g.

Ma'dsen, Hans Theodor, norsk författare, f. 14 jan. 1858 i Bergen, uppfostrades i Nordland, hvars väldiga natur gjorde ett outplånligt intryck på honom. M., som sedan 1872 varit anställd på kontor i Bergen — med undantag af åren 1880—84 —, är sedan 1896 därjämte lärare vid ett handelsinstitut i sin födelsestad. — Hans böcker äro få, men ha satt märke i 1890-talets norska litteratur. Efter många svårigheter lyckades han 1890 få ut den bredt anlagda samhällsromanen *I drift*, en bjärt naturalistisk, psykologiskt analyserande skildring af själfupplösningsprocessen hos en dekadentnatur. Klarare äro romanen *Guds finger* (1893), ett olyckligt äktenskaps historia med djup uppfattning af de moraliska grundvärdena, och det fast utformade skådespelet *Marionetter* (1894). M:s mest betydande verk är romanen *Under kundskabens træ* (1897), en grubblares djupt disharmoniska historia. M:s senare arbeten utgöras väsentligen af ur facksynpunkt förträffliga böcker i handelslära. M. står i Norges litteratur jämte Amalie Skram som obevekligt öfvertygad naturalist och determinist. Hans romaner vittna i hög grad om författarens blick för de mänskliga

handlingarnas lagbundna kausalsammanhang. — Litt.: C. Nærup, "Norsk litteraturhistorie" (1905). K. V. H.

Madsens kulsprutegevär, *krigsv.* Se Kulspruta, sp. 221, och Madsen, V. H. O.

Madura [mädö'rä]. 1. Distrikt i kejsardömet Indien, södra delen af presidentskapet Madras. 22,536 kvkm. 2,831,280 inv. (1901). Landet är till större delen en slätt omkring floden Vaigai, sakta sluttande mot s. ö. Nordvästra delen fylles af de omkr. 2,300 m. höga Palni hills, där ett sanatorium anlagts och kaffeodling med framgång införts. Genom distriktet går södra Indiens järnväg från Tinnevelli och Tuticorin till Trichinopoly. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid södra stranden af floden Vaigai. 105,984 inv. (1901), hvaraf 3,750 kristna. M. är medelpunkten för den amerikanska missionen i södra Indien. M. var fordom hufvudstad i ett mäktigt konungarike. Ännu finnas storartade ruiner af bl. a. det gamla konungapalatset, hvilka med stor kostnad

Tempel och gata i Madura.

restaurerats af regeringen, af ett çivatempel (se fig.) samt af en tschultri (sal för pilgrimers mottagande), hvars tak uppbäres af 124 i fyra rader ställda monolitpelare, öfverlastade med de underligaste ornament. Å pl. II till art. Byggnadskonsten finnes afbildad en helig damm i M. — 3. Nederländskt residentskap. Se Madoera. 1 o. 2. (J. F. N.)

Madūrafot (eng. *madurafoot of India*), *med.*, en sjukdom i foten, uppträdande hos infödingarna i Indien, företrädesvis i Madura, samt bestående i en inflammation och karies (röta) i fotens småben, med stark svullnad, varbildning, fistlar m. m. (se fig.). I vetenskaplig litteratur är namnet madurafot numera ersatt med mycetoma, hvarunder man förstår en till sina kliniska symtom enhetlig grupp af svampsjukdomar. Utom i Asien och Afrika äro enstaka fall påträffade i Amerika och Syd-Europa. Sjukdomen kan, ehuru mera sällan, angripa äfven andra organ, t. ex. handen. Den kan öfverympas på vissa djur. I framskridet stadium anses sjukdomen ännu vara obotlig, om icke kirurgiskt ingrepp sker. Den synes icke innebära direkt fara för lifvet. Sjukdomen beror på, att i foten inträngа mögelliknande svampar, som af Berkeley fått namnet

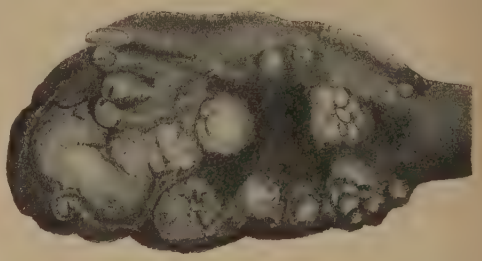

Chionyphe Carteri. Smittämnet, som utgöres af flera hvarandra närstående svamparter, betecknas numera oftast med namnet *mycetomasvamp*. Dessa svampar, som växa på flera af de vanliga bakteriologiska näringssubstraten, kunna med mikroskopet ses i de olikfärgade små korn, som anträffas i fistlarnas sekret. G. Wrgn.

Madūrasundet. Se Madoera.

Madurēsiska språket. Se Madoeresiska språket.

Maduro [-do'rå], "mogen", Obscūro l. Oscuro, "mörk", sp., namn på cigarrer med mörkt täckblad, jfr Cigarr, sp. 310; beteckning på de starka portvinerna från Duerotrakten.

Madūsa (antagligen förvrängning af Medusa, se Gorgoner), i sv. folkspråk beteckning för en tjock, stor och groflemmad kvinna. Ordet förekommer redan hos Stiernhielm (i "Hercules"). Jfr Madaska.

Madvig, Johan Nikolaj, dansk filolog och statsman, f. 7 aug. 1804 i Svaneke på Bornholm, d. 12 dec. 1886, blef student 1820 samt tog 1825 filologisk ämbetsexamen med utmärkelse och 1826 magistergraden. S. å. förordnades han till docent och 1828 till lektor vid universitetet, tog s. å. doktorsgraden och blef 1829 professor i klassisk filologi. 1832—48 var han därjämte universitetsbibliotekarie och 1848—74 undervisningsinspektör för de lärda skolorna. Vid sin professur kvarstod han, om man bortser från de tre år (1848—51), då han var minister, ända till synförmågans aftagande tvang honom att draga sig tillbaka, 1879. Han blef 1835 led. af Videnskabernes selskab och var sedan 1867 dess president, sedan 1876 dessutom ordf. i Carlsbergfondens styrelse. Redan i sina första afhandlingar, för magister- och doktorsgraderna: *Emendationes in Ciceronis libros De legibus et Academica* (1826) samt *De Q. Asconii Pediani . . . in Ciceronis Orationes commentariis disputatio* (1828), visade han sig som skarp-

sinnig textkritiker och uppställde regler för en strängt vetenskaplig behandling af de gamla handskrifterna. Han genomförde sitt system i senare arbeten, såsom i *Madvigii ad Jo. Casp. Orellium epistola critica* (1828), innehållande textförbättringar till Ciceros tal mot Verres, samt upplagor af Ciceros *Orationes selectæ duodecim* (1830; 8:e uppl. 1899), *Cato major et Lælius* (1835) och *De finibus bonorum et malorum* (1839; 3:e uppl. 1876), hvilken sistnämnda på grund af sin omfattande kritiska och exegetiska kommentar måste räknas som hans förnämsta arbete på detta område. Senare egnade M. äfven Livius kritisk behandling, i de ypperliga *Emendationes livianæ* (1860; 2:a uppl. 1877) och den därpå grundade upplagan af Livius (1861—66, ny uppl. 1873—80; tills. med J. L. Ussing). Dessutom bistod han beredvilligt yngre forskare i deras kritiska arbeten och lämnade viktiga bidrag till textens förbättrande i den nya upplagan af Saxo Grammaticus (1839). Frukterna af sina kritiska studier beträffande andra forntidsförfattare, både grekiska och latinska, nedlade han i *Adversaria critica* (bd 1—2, 1871—73; bd 3, 1884). Vid sidan däraf utöfvade M. omfattande verksamhet som universitetslärare samt behandlade i denna egenskap på ett klart och väckande sätt fornstudiets olika sidor, den rent litterära och arkeologiska såväl som den grammatiska, jämte språkvetenskap i allmänhet. En serie smärre latinska afhandlingar äro samlade i *Opuscula academica* (2 bd, 1834—42; ny uppl. 1887). Bland hans öfriga arbeten må nämnas *Om kjönnet i sprogene* (1835), *Om sprogets væsen, udvikling og liv* (1842) och *Om de grammatikalske betegnelsers tilblivelse og væsen* (1856—57), hvartill kommer ett af hans allra förnämsta verk, *Latinsk sproglære* (1841; 10:e uppl. 1907), som ger en skarpare och noggrannare framställning af de grammatiska fenomenen än någon föregående språklära och som äfven i utlandet väckt stor uppmärksamhet. Den är öfversatt till ty., fr., eng., it., holl., port., nygr. och ry. Äfven *Græsk ordföiningslære* (1846; 2:a uppl. 1857) fick stor användning samt öfversattes till ty., fr., eng. och holl. Sina mindre språkliga afh. utgaf han på ty. under titeln *Kleine philologische schriften* (1875). Till M:s mest betydande verk hör slutligen *Den romerske stats forfatning og forvaltning* (1881—82), öfv. till ty. och fr. — Men äfven i det politiska lifvet intog M. en framstående plats. Sitt inträde där gjorde han 1848, då han inlade en djärf protest mot den orättvisa, som den bebådade helstatsförfattningen (28 jan.) skulle tillfoga danska folket genom att i ständerförsamlingen likställa Slesvig-Holstein med konungariket, oaktadt det senares betydligt större folkmängd (som 3 till 2). I okt. s. å. invaldes M. i den grundlagstiftande riksförsamlingen samt blef i nov. kyrko- och undervisningsminister. Som sådan tog han en viktig del i grundlagens utarbetande, men sökte förgäfves i regeringen vinna gehör åt tanken på Slesvigs delning som en gärd af rättvisa mot de tyske slesvigarna. (Först 1883 offentliggjorde M. sin hemställan till ministären af 13 okt. 1850 ang. Slesvigs delning som den äfven för Danmark önskligaste lösningen; han hade hoppats, att kriget 1864 skulle resulterat häri.) 1850 genomförde han en ny ordning för de lärda skolorna. Till folkskoleväsendets omdaning hann M. icke göra mera än ett utkast. I dec. 1851 måste han nämligen afgå från sin ministerpost, men kvarstod som medlem af folketinget till 1853 och var dess ordf. 1852—53. Han röstade mot arföljdslagen, sedan han utan framgång försökt mäkla mellan de olika åsikterna. 1853 inträdde han i landstinget, där han, med ett kort afbrott, 1854—55, hade säte till 1874 och spelade en mycket viktig roll. I aug. 1854 undanbad M. sig en kunglig utnämning till medlem af riksrådet, men lät välja sig därtill 1856. Till 1863 var han dess af konungen utnämnde president, ett värf, som han utförde med stor duglighet och opartiskhet. Därjämte var han led. af riksrådslandstinget 1864—66 samt af de båda stora kyrkokommittéerna 1854 och 1868. Äfven deltog M. vid flera tillfällen med viktiga flygskrifter i den offentliga diskussionen. Så t. ex. 1859, då han uppträdde mot den holsteinska ständerförsamlingens, af grefve Sponneck understödda, begäran om en ny helstatsförfattning med ”kurie-omröstning” (lika röst för hvarje landskap utan hänsyn till storleken), hvarigenom konungariket Danmark skulle lidit en ännu större orättvisa än den, som var detsamma tilltänkt 1848. Efter förlusten af Sönderjylland (1864) utvecklade M. med stor bestämdhet i *Den nationale politik og det danske monarki*, att orsaken till Danmarks olycka låg däri, att man icke tidigt nog och allvarligt nog aktat på den nationella synpunkten. Kort därefter afrådde han kraftigt från hvarje tanke på en personalunion emellan konungariket och ett tyskt Slesvig-Holstein. 1876 tog M. med värme till orda för anläggandet af fästningsverk, och 1882 häfdade han med styrka mot sina gamla partivänner folketingets rätt att afslå bevillningar och landstingets vanmakt gentemot ett sådant afslag (den s. k. ”nejteorien”), hvarjämte han 1885 nedlade sin protest mot uppsättande af värfvade kårer och anläggning af fästningsverk utan laglig grund. — M. blef 1852 etats- och 1856 konferensråd samt vid Köpenhamns universitets jubelfest 1879 (han var då för sjätte gången universitetets rektor) riddare af Elefantorden, hvilket medför rang af geheimekonferensråd. Vid samma tillfälle blef han juris hedersdoktor. 1874 restes i hans födelseort ett minnesmärke till hans ära, och 1887 aftäcktes hans byst framför universitetet. Hans efterlämnade *Livserindringer* utkom 1887. Jfr J. L. Ussings framställning i ”Videnskabernes selskabs oversigt” (1887), O. Siesbyes i ”Tidsskr. for filologi” (ny serie, 8 bd) och K. Cavallin, ”Smärre skrifter”. E. Ebg.

Mæa'nder, lat., en flod. Se Menderes. Jfr Meander.

Maëbashi (Mayēbashi), stad i Japan, prov. Gumma, i det inre Nippon, förbunden med Tokyo genom järnväg. 45,183 inv. (1903). J. F. N.

Mæcēnas, Cajus (Cilnius), romersk statsman, beskyddare af konst och vitterhet, f. antagligen mellan åren 76 och 64 f. Kr., d. år 8 f. Kr., härstammade från en förnäm etruskisk släkt i Arretium och tillhörde i Rom riddarståndet. Hans offentliga verksamhet började först efter Cæsars död, då Octavianus (Augustus) uppträdde på den politiska skådebanan. M. hjälpte Octavianus att försona sig med Antonius år 43 f. Kr., förmedlade

några år efteråt giftermålet emellan denne och Octavia, Octavianus' syster, samt lyckades åstadkomma de båda maktegandes gemensamma uppträdande mot S. Pompejus, år 37. Både under fälttåget mot denne och kriget med Antonius användes M. att vaka öfver ordningen i Rom, dock utan att bekläda något statsämbete; ett sådant öfvertog han hvarken då eller senare. M:s inverkan på Augustus var i det hela välgörande. Sansad, klok och smidig, tyglade han ofta härskarens lidelser, och hans väl beräknade råd följdes gärna af Augustus i brydsamma lägen. Han var och förblef i många år Augustus' trogne vän och medhjälpare, hvars skickliga biträde anlitades för underhandling och medling, under det att Agrippa ledde de krigiska företagen. M. synes särskildt ha utöfvat inflytande på Augustus' handlingssätt i fråga om öfvertagandet af principatet, och historieskrifvaren Dio Cassius låter honom till förmån för monarkien hålla ett tal, hvari grunderna för ändringen i statsskicket utvecklas. Under de senare åren af sin lefnad drog M. sig alltmer tillbaka i det enskilda lifvet. Han kom ock småningom i mindre förtroligt förhållande till härskaren än förr; olika anledningar uppges därtill. Han var en rikt begåfvad person och utvecklade, när så behöfdes, kraft, ihärdighet och förslagenhet. Af naturen synes han dock ha varit mera böjd för att i maklig ro njuta af lifvet, och mer än en förebråelse för veklighet och yppighet har riktats mot honom. Framför allt var han vän till och kännare af konst och vitterhet. Som sådan uppmuntrade och understödde han genom rikedom och inflytande på ett verksamt sätt skalder, konstnärer och författare, och med somliga stod han i förhållande af förtrolig vänskap, t. ex. med Horatius och Vergilius. Själf försökte han sig också som författare både på prosa och vers, men hans stil var konstlad och veklig. Detsamma var fallet med hans sätt att uttrycka sig, som i viss mån röjde hans innersta smak, likasom ock den yppiga klädedräkten. M. var känd äfven som samlare af konstsaker och värdefulla föremål, hvilka hopades i hans höga hus på eskvilinska kullen, bredvid hvilket låg den berömda park- och trädgårdsanläggningen, som sedermera tillhörde kejsarna. M:s namn har öfvergått att beteckna en frikostig gynnare och främjare af konst och vetenskap (*mecenät*). R. Tdh.

Mæcenas' bild å en antik kamé.

Maele [mäle], Ludvig af, greve af Flandern 1346—84. Se Flandern, sp. 543.

Maelen [mälen], Philippe Marie Guillaume van der, belgisk kartograf, f. 1795, d. 1869, till 30 års ålder köpman, utgaf 1827 en *Atlas universel* (400 blad), det första större kartverket i litografi, och 1829—30 en *Atlas de l'Europe* (165 blad) samt grundade 1830 "Établissement géographique de Bruxelles", hvarifrån utgått stora kartverk, i synnerhet öfver Belgien, och som bildade en mönsteranstalt i kartografiskt hänseende. En af Mississippis källsjöar och en orkidé äro uppkallade efter M. på grund af hans förtjänster om geografien och botaniken. K. Rn.

Mælius (Mēlius), Spurius, en rik romersk riddare, som lefde under 5:e årh. f. Kr. Under en dyr tid i Rom uppköpte han lifsmedel och utdelade dem till behöfvande. Af de styrande beskylldes M. för äregiriga planer och sträfvan efter envälde samt kallades inför diktatorn Cincinnatus. Då han icke åtlydde kallelsen, nedstöttes han af diktatorns närmaste man, rytteriöfversten Ahāla, 439 f. Kr. Så enligt traditionen, som dock är oviss. De förnäme prisade aflifvandet af M. — väl orätt — som en hjältebragd till fosterlandets räddning. R. Tdh.

Mæna vulgaris, *zool.* Se Laxerfisken.

Mænia colu'mna var en kolonn, som uppges ha år 338 f. Kr. blifvit upprest på Forum romanum till ära för en af segervinnarna i kriget mot latinerna, C. Mænius. Dess tillkomst är dock omtvistad, liksom dess läge. I närheten af densamma hade *triumviri capitales* sitt tribunal, vid hvilket förbrytare ur de lägre samhällsklasserna, tjufvar, förrymda slafvar o. d., undergingo polisrannsakning och dom. R. Tdh.

Mæo'nia, lat. Se Lydien.

Mæōtis. Se Maiotis.

Mærcker, Heinrich Max, tysk landtbrukskemist, f. 24 okt. 1842 i Kalbe, prov. Sachsen, d. 19 okt. 1901 i Halle, 1864 filos. doktor i Greifswald, var från 1871 till sin död föreståndare för försöksanstalten i Halle samt blef tillika 1872 e. o. och 1892 ord. professor i landtbrukskemi vid universitetet i denna stad. M. var en af Tysklands mest bemärkta och högst uppskattade män på landtbruksvetenskapens område, mindre till följd af banbrytande upptäckter eller forskningar, utan främst genom sin förmåga att göra sina vetenskapliga arbeten direkt gagneliga för jordbruket. Genom sina studier om spritjäsningen och sin 1877 utgifna *Handbuch der spiritusfabrikation* (7:e uppl. 1898) betraktas han af sina landsmän som den rationella sprittillverkningens upphofsman. Äfven utförde han praktiskt viktiga undersökningar rörande sockertillverkningen samt de därvid erhållna affallsvarornas tillgodogörande. På det egentliga jordbruksvetenskapliga området inlade han stor förtjänst genom att förbättra tekniken för odlings- och gödslingsförsök på fria fältet, och han befordrade därigenom i hög grad användning af konstgödsel, särskildt kalisalt och tomasfosfat, men egnade sig äfven åt näringsfysiologiska arbeten, särskildt genom utfodringsförsök med affallsprodukter från landtbruksindustrien. Sina försök utförde han dels ute hos jordbrukarna, dels till stor del på Lauchstädt, där 1895 anordnades en försöksgård, som under hans ledning utvecklades till en af de främsta i sitt slag. Likaså blef det landtbrukskemiska laboratoriet i Halle en verklig mönsteranstalt. De viktigaste af M:s många litterära arbeten äro, utom ofvannämnda handbok, *Über die futterwert der getrockneten diffusionsrückstände* (1883) och *Fütterungslehre* (1902), *Das fluss-säureverfahren in der spiritusfabrikation* (1891), *Zweckmässige anwendung der kalisalze* (1880), *Die kalidüngung* (2 uppl. 1893) och *Anleitung zum brennereibetrieb* (1898). H. J. Dft.

Maerlant [mär-], Jacob van, holländsk medeltidsdiktare, f. under förra hälften af 1200-talet

(enligt traditionen 1235) inom en flamländsk släkt, d. efter 1291 (möjligen 1300), tillbragte en del af sin ungdom i Holland, i Maerlant (nu Brielle) på ön Voorne, där han synes ha innehaft en kyrklig befattning som ”coster” och där han skref några af sina tidigare verk, med säkerhet *Historie van Troyen* (utg. senast 1891), sedan, enligt eget vittnesbörd, bofast i Damme (nära Brügge) i Flandern, såsom traditionen uppger, i egenskap af ”scepenclerc” (stadsskrifvare). M. anses ligga begrafven i Damme. M. skattade först åt tidens smak för riddarromaner och sammanskref efter kända förebilder utom sin långa Trojaroman (efter Bénoit de S:t More och antika källor) andra dikter behandlande ämnen ur den klassiska eller bretonska sagokretsen, om Alexander, Merlijn, Graal och Torec. Redan i dessa dikter framträder starkt det didaktiska element, som sedan blir det förhärskande, då skalden, med ogillande af den romantiska riktningen, i den latinska medeltidslitteraturen söker stoff för trovärdiga och sanna dikter med undervisande och upplysande syfte och skänker sitt modersmål en rad af populärvetenskapliga, teologiska och historiska verk i versifierad form. Bland dessa märkas *Naturen bloeme* (utg. senast 1878), *Scolastica* l. *Rijmbijbel* (fullb. 1271, utg. 1859), *S:t Franciscus' leven* (utg. 1848) och främst *Spieghel historiael* (ofullb.; förf. omkr. 1283—89, utg. senast 1863), som skrefs på uppdrag af och tillegnades Floris V af Holland, närmast en öfv. och bearbetning af Vincent de Beauvais' latinska världskrönika, men med självständigt värde och ansatser till historisk kritik. Poetiskt vida högre än detta verk stå hans strofiska dikter, bland dem särskildt *Wapene Martijn* (uppkallad efter begynnelseorden), en lärodikt i dialogform, behandlande olika spörsmål, mest af religiös och etisk art, samt diktarens ”svanesång”, korstågsdikten *Van den lande van Oversee* (förf. efter S:t Jean d'Acres fall 12 maj 1291). M:s verk ega sin förnämsta betydelse som en trogen och sannfärdig afspegling af samtidens religiösa, politiska och borgerliga idéer. Trots sin didaktiska och teologisk-skolastiska prägel äro några af dem nog för att tillförsäkra honom rangen af en verklig skald. För den populära uppfattningen förkroppsligar M. den flamländska nationalitetens självständighetssträfvanden och dess andliga och språkliga egenart. Redan af sin samtid räknades han som ”de vader der dietschen dichteren”. Belgiska regeringen lät 1860 i Damme resa ett monument öfver M. — Se J. te Winkel, ”Maerlant's werken beschouwd als spiegel van de 13. eeuw” (2:a uppl. 1892), och G. Kalff, ”Geschiedenis der nederlandsche letterkunde”. Jfr Holländska litteraturen. Hj. P—r.

Maes [mäs], Nicolaes, holländsk figurmålare, f. omkr. 1632 i Dordrecht, d. 1693 i Amsterdam, tillhörde det stora antalet af Rembrandts elever och studerade sannolikt 1648—52 på den store mästarens ateljé. Han är en af Rembrandts bästa lärjungar och utförde under 1650-talet en rad af genrebilder, i hvilka färgens must och djupa guldton komma lärarens nära. Några af dessa bilder, såsom *Den gamla spinnerskan* (i Amsterdams Rijksmuseum) och *Gammal, i en länstol sittande dam försänkt i tankar, Läsande gumma* (båda i Bruxelles' museum), präglas af en innerlighet, som ofelbart meddelar sig åt åskådaren, och andra, såsom *Den lata kökspigan*, som somnat från diskarna (i National gallery i London), ha en starkt humoristisk grundton. I Amsterdams museum ses äfven af hans hand en stor duk med *Sex medlemmar af kirurg-sällskapet*, målad med stor bravur. Talrikast äro dock hans enstaka porträtt; han blef en porträttör på modet efter återkomsten från en vistelse i Antwerpen 1660—65, under hvilken han öfvergaf Rembrandts maner och anslöt sig till den flamska skolan. Från denna period af M:s konst härstammar ett porträtt af en *Ung, förnäm dam* (dat. 1666) i Stockholms högskolas samling. I von Schinkelska samlingen på Tidö ses 4 af M. utförda porträtt, nämligen *Förnäm herre med sin maka*, i helfigurer (dat. 1685), *Ung man* och *Ung dam* (motstycken) samt ännu ett porträtt af en *Ung man*. O. G—g.

Mæsa Forsk., *bot.* Se Myrsinaceæ.

Maeseyck l. Maaseyck [mäsejk], flam. *Maaseik*, arrondissemangshufvudstad i belgiska prov. Limburg, vid Maas och flera järnvägar. 4,634 inv. (1904). Blind- och döfstumanstalt. Där föddes sannolikt bröderna van Eyck, åt hvilka ett vackert marmormonument restes 1864. J. F. N.

Maestà [mäistå], it., majestät, användes i konsten som teknisk term för den på en tron sittande frälsaren.

Maesteg [mäi'steg], stad i engelska grefsk. Glamorgan (södra Wales), i en på stenkol rik bidal till Ogmore. 15,012 inv. (1901). Järnverk. J. F. N.

Maeste'rtius [mas-], Jakob, nederländsk jurist, f. 1610, d. omkr. 1658, studerade i Bruxelles och Louvain samt blef 1637 e. o. och 1639 ord. professor i Leiden. Flera svenskar, såsom Johan Marquard Stiernhielm (Georgs son) och sedermera kungl. rådet Ehrensteen (se d. o.), studerade för M.

Maestlin [mä'st-] l. Moestlin, Michael, tysk astronom, f. 1550 i Göppingen, d. 1631, studerade matematik under Philip Apianus, blef 1571 magister och 1580 professor i Heidelberg samt efterträdde 1584 som professor i Tübingen sin lärare. M. var Keplers lärare. Denne och, som det säges, äfven Galilei inhämtade af M. sin första kunskap om det kopernikanska systemet. Sedermera stod han som en trogen vän vid Keplers sida under dennes skiftesrika lefnadslopp. Han var f. ö. en förtjänstfull skriftställare och observatör. Han var den förste, som förklarade det askgråa ljuset på månen vid tiderna kort före och efter nymåne. K. B.

Maestoso [mäiståså], it., *mus.*, majestätiskt.

Maestro [mäi'strå], it. (af lat. *magi'ster*), lärare, mästare (i synnerhet på musikens område); *maestro di cappella*, kapellmästare; *m. della nave*, lots; *m. di spada*. Se Fäktkonst, sp. 211. — M. är äfven namnet på den nordvästliga vinden i trakterna af Adriatiska hafvet.

Maeterlinck [mäterlink], Maurice, belgisk skald, f. 29 aug. 1862 i Gent, studerade juridik vid universitetet i sin födelsestad, där han en kort tid äfven verkade som advokat. Men han passade icke för yrket och beslöt i stället att uteslutande egna sig åt skönlitteraturen, begaf sig till Paris, lefde där en tid med i den litterära bohemen och utvecklade under några år ett rastlöst arbete. Hans litterära debut, en liten symbolistisk diktsamling, *Serres chaudes* (1889), blef obeaktad, men redan samma år slog han sitt första betydelsefulla slag

med *La princesse Maleine*, ett stort anlagdt fantasidrama med shakspereskt sceneri och en pseudohistorisk sagas bakgrund. Octave Mirbeau proklamerade honom i en emfatisk artikel i ”Le Figaro” (aug. 1890) som ett universalgeni och förklarade hans drama öfverlägset alla Shaksperes. Artikeln hade till följd, att allmänhetens uppmärksamhet riktades på den unge författaren, som nu i rask följd utgaf de dramatiska dödsstämningsmålerierna *L'intruse* (1890), *Les aveugles* (s. å., ”De blinda”, öfv. i ”Ord och bild”, 1901) — två af M:s mest typiska dramer från hans första skede — och *Les sept princesses*. Den sensationella nyfikenhet och det litterära intresse, hvarmed dessa verk mottogos, stegrades oafbrutet under M:s närmast följande produktion, *Pelléas et Mélisande* (1892), nattens och tystnadens melankoliska legend om kärlekens fataliteter, samt de under den gemensamma titeln ”Trois petites drames pour marionettes” sammanförda *Alladine et Palomides*, *Intérieur* (öfv. i ”Ord och bild”, 1895) och *La mort de Tintagiles* (1894).

Den världsåsikt, som kännetecknar M:s första period och afspeglas i hans dramer, är en pessimistisk ödestro, en medeltidsartad föreställning om, att människan är bestämd till undergång och hjälplös gentemot de hemlighetsfulla makter — framför allt döden och kärleken —, som ondskefullt leka med hennes tillvaro. Denna människa är späd och svag, oförmögen att fatta något af lifvets mysterium, darrande under en osynlig, men alltid närvarande olyckas hot, hjälplös på grund af kroppsliga och psykiska defekter, utan vilja och till och med urståndsatt att fatta motståndets tanke. Den jordiska tillvaron är för henne som ett irrande genom en labyrint af mörka ändlösa korridorer, hvilkas väggar äro seende med varulfvars och polypers ögon, ett smärtsamt stigande uppför trappor, som aldrig taga slut, men i hvilkas afsatser finnas järnbeslagna portar, bakom hvilka ödena förberedas och gömma sin lösning. Hon känner en ständig skräck för det okända och en ångestfull väntan, att slaget skall falla och olycksödet fullbordas. Men ej blott den omgifvande världen är för henne en gåta, hon känner icke heller sig själf. I sitt eget inre hör hon främmande röster, förnimmer hon rofdjursaktiga drifter, som hon icke kan motstå och som tvinga henne att handla tvärtemot hvad hon anser vara rätt. Men mystiskt förnimmer hon, att bakom lifsyttringarna existerar ett lif, som är doldt i det omedvetnas mörker och som hon kallar för själen. Detta är hennes verkliga väsen, och hennes ändamål är att draga sig undan det medvetna lifvet, intelligensens och passionernas lif, in i den stora tystnaden för att med de inre sinnesorganen förnimma sitt högsta lif. Förhållandet till medmänniskorna bestämmes af hennes önskan att icke göra någon skada samt af hennes sökande efter en själ, till hvilken hennes har frändskap — syskonsjälen — och som utgör dess komplement. Men tillvarons hemlighetsfulla och fruktansvärda makter hindra henne från att lefva ett rent själens lif, och de tvinga henne till underkastelse och undergång. I *Le trésor des humbles* (1896; ”De ringes rikedomar”, 1909 och 1911), en samling aforismer och betraktelser, har M. teoretiskt framställt sin transcendenta psykologi. — M:s drama har på grund af dessa psykologiska förutsättningar fått sin originella sceniska form af kombineradt skugg- och marionettspel. Den jordiska tillvarons kvaliteter, färger, nyanser, finare utbildade former o. s. v. försvinna, man ser endast de grofva konturerna i en enformig mörk ton — en sotritning med ett otydligt slott, en tät park, ett högt fyrtorn och i bakgrunden en ljusning mot den punkt, där hafvet begynner. Och själfva den mänskliga kroppen är för M. af så ringa betydelse, att han ej vill draga uppmärksamheten därpå annat än vid de tillfällen, då själens rörelser kraftigast återverka. Men då faller liksom ett klart sken öfver den dunkla gestalten, och man tycker sig förnimma mycket längre och djuparé, än ett mänskligt sinne kan nå. Hans figurer äro på en gång diafana varelser och skuggbilder. Då de tala, afslöjas moment för moment af deras själstillstånd, naturligtvis ej genom en analytisk och förklarande process, utan på så sätt, att de med den mest oförställda uppriktighet låta tonfallen afspegla själens omedvetna innehåll. Man tycker sig *se* ångesten, oron, sorgbundenheten, impulsen, omsorgen, väntan, som aldrig uppfylles. Man känner, att hos dessa människor blir smärtan så eteriserad, så genomlefvad med de finaste själsorganen, att den kan uppfattas som skönhet och lycka, och lyckan så intensiv, att den kan yttra sig som smärta. Man hör själ tala vid själ, och man tycker sig stundom sinnligt uppfatta dessa valfrändskapens strängar, som binda den ena människan just vid denna och icke vid andra varelser. När de upphöra att tala, faller mörkret ånyo på, och skuggspelet fortsätter i långsamma, stiliserade rörelser eller afstannar i en egendomlig stillhet. Då är det själfva tystnaden, som talar, och man förnimmer den på en gång som ödets ironiska sfinxleende och som den öfversinnliga värld, hvari människosjälens mysterium fullbordas. — M:s första försök att bryta upp en af ödets järndörrar sker i hans stora drama *Aglavaine et Sélysette* (1896; sv. öfv. 1911), det subtilaste extraktet af hans ”första maners” filosofi och poesi. Han hade på reflexionens väg kommit till insikt om, att en af de makter, som tillintetgöra människorna, kärleken, kunde vara i stånd till att i stället framkalla lycka och glädje, om de blott förstode att mottaga den på ett rätt sätt. Försöket slog fel, men han vann därunder en ny kunskap, att kärlekens patos ligger just i dess jordiska belastning, i den egoism han kallar kärlekens bagateller. Därmed var uppslaget gifvet till en självständig mänsklig verksamhet inom den mystiska ringen af de makter, som bestämma människans öde, och härifrån arbetar sig en ny tankegång fram i en rad filosoferande och skildrande verk. Förf. anser visserligen fortfarande, att världsgåtan är lika ofattbar som någonsin, att vi ur tillvaron ej kunna utfinna ett godt och nyttigt ändamål samt att nästan all vår sträfvan visar vår vanmakt gentemot de makter vi äro underkastade. Men han

leder ur detta en ny konsekvens. I stället för att skrämda draga oss undan våra sinnen och vårt förstånd för att fördjupa oss i vårt omedvetna själslif (hvilket endast bör ske, då den inre kallelsen är ett imperativ), böra vi med stoisk pliktkänsla underkasta oss tillvarons mystär och använda all vår förmåga på hvad som där möjligen kan vara att genomtränga med vårt förstånd och motstå med vår moraliska vilja. Människan har alltså en plikt att fylla. Hvart denna plikt för oss, veta vi ej, men vi veta, att vi måste följa den trofast, oförtrutet, utan tvekan och utan hänsyn — liksom bien i kupan frambringa honung för ett ändamål, som är dem obekant. Denna synpunkt utföres teoretiskt i essaysamlingarna *La sagesse et la destinée* (1898; ”Visheten och ödet”, 1909; 2:a uppl. 1911), *Le temple enseveli* (1902; ”Det begrafna templet”, 1911) och i företalet till M:s ”Théâtre” (1901—02), får sina poetiska former i *La vie des abeilles* (2 öfv. 1902; ”Bikupan”, 1910) — en hänförande skildring af det af okända lagar reglerade, arbetsamt och plikttroget fyllda lifvet i bikupan — och det italienska renässansdramat *Monna Vanna* (1902; sv. öfv. 1903), samt utvecklar sina yttersta — optimistiska och utopiska — konsekvenser i essaysamlingarna *Le double jardin* (1904; ”Den underbara trädgården”, s. å.) och *L'intelligence des fleurs* (1907; ”Blommornas intelligens”, 1908). Då M. i ”Monna Vanna” tillämpar detta pliktbud i sin dramatiska dikt, sker en fullständig förvandling af hans teater. Den hemska leken med hjälplösa varelser upphör med ens, de automatiska marionetterna förvandlas till tänkande och ansvariga människor, dialog, rörelser och apparitioner bli verklighetstrogna, och det skugglika sagolandet ersättes af en af historiska samhällsförhållanden bestämd miljö. Men trots den förändrade yttre formen förlorar den Maeterlinckska poesien ej sin inre egenart, och uttrycket är alltjämt förandligadt och transparent. Inom den samtida litteraturen är M. den egendomligaste företeelsen och en af de största skaldebegåfningarna. Han har uttryckt några af de väsentliga idéerna inom den renässans, poesien för närvarande genomgår, och tillfört den moderna dikten nya sällsamma skönhetselement. — Utom redan nämnda verk, som ge de bestämmande dragen af M:s åskådning och konstnärliga uttryckssätt, har han utgifvit i fransk omdiktning ”L'ornement des noces spirituelles” af medeltidsmystikern Jan van Ruijsbroeck, ”Les disciples à Sais et les fragments de Novalis”, tragedien ”Annabella” af den engelske renässansdramatikern John Ford och en prosatolkning af ”Macbeth”, vidare ett knippe symboliska ballader, *Douze chansons* (1896), och följande dramatiska arbeten: *Ariane et Barbe-bleue* (1900), mirakelspelet *Soeur Béatrice* (1901), kärlekssagan *Joyzelle* (1903; sv. öfv. s. å.) och den allegoriska fesagan *L'oiseau bleu* (1909; ”Fågel blå”, 1910) samt (på tyska) den farsartade satiren *Das wunder des heiligen Antonius* (1904) och *Maria Magdalena* (1909). I Stockholm blef M. först spelad af Lugné-Poë, som 1899 framförde ”Pelléas et Mélisande” och ”L'intruse”. 1903 gaf diktarens maka, den franska skådespelerskan Georgette Leblanc, också några gästspel här, hvarvid spelades ”Monna Vanna”, ”Joyzelle”, ”Aglavaine et Sélysette” och ”L'intruse”. För öfrigt ha på svenska scener gifvits följande af M:s dramer: ”Pelléas och Mélisande”, ”Monna Vanna” och ”Den objudna gästen” (”L'intruse”). 1911 belönades M. med Nobelska världspriset i litteratur. Se A. van Bever, ”M. M.” (1904), och S. Söderman, ”M. M.” (1911). S. S—n.

Mævius. Se Bavius.

Ma'feking, stad i det med Kapkolonien förenade Syd-Betsjuanaland i Syd-Afrika, nära Transvaals gräns, vid floden Molopo (biflod till Oranje) och järnvägen från Kapstaden till Sambesi, omkr. 1,320 km. från den förra. 8,500 inv. (1899), hvaraf 7,000 färgade; 2,713 inv. (1904), hvaraf 1,328 hvita. Staden, som jämväl är säte för förvaltningen af protektoratet Betsjuanaland och en viktig handelsplats, är mest bekant genom belägringen 16 okt. 1899—17 maj 1900 under boerkriget (se d. o.), då den försvarades af engelske öfversten Baden-Powell mot boergeneralerna Cronje och (sedermera) Snyman. M., en viktig vägknut och upplagsplats för en del förråd, särskildt af gevärsammunition, inneslöts redan en vecka efter krigsutbrottet af boerna. Stadens för tillfället organiserade garnison utgjordes då af omkr. 900 hvita — polistrupper och frivilliga (volunteers) —, hvaraf omkr. hälften beriden samt vid pass 350 färgade. Af artilleri funnos endast några få små mynningsladdningskanoner, en gammal slätborrad skeppskanon samt några kulsprutor. För spanings- och ordonnanstjänst organiserades ett slags ”kadettkår”, bestående af ynglingar om 9—15 års ålder, hvilken organisation utgjorde ursprunget till den sedermera så utbredda boy-scoutrörelsen. Ett af kommendantens första åtgöranden var att omge den fullkomligt öppna och på en vidsträckt slätt belägna staden med en gördel (med omkr. $2{,}_5$ km. radie) af fältbefästningar och bereda bombsäkra rum för åtminstone en del af invånarna. Belägringskåren räknade till en början omkr. 6,000 man, med moderna $7{,}_5$ cm. fältpjäser och en $15{,}_5$ cm. positionskanon (den s. k. Long Tom), men minskades, när Cronje aftågade söderut med 1,500 man. Äfven boerna använde fältbefästningar i stor utsträckning för att kunna upprätthålla cerneringen. Å deras sida gingo ansträngningarna ut på att medelst uthungring i förening med bombardemang samt smärre anfall — endast mot slutet af belägringen företogs ett större dylikt — söka betvinga staden, medan dennas besättning å sin sida sökte genom ihärdigt fasthållande af sina ursprungliga ställningar och talrika utfall hindra boerna att nå sitt mål. Baden-Powells kanske största förtjänst var hans utomordentliga förmåga att ingjuta mod och förtröstan hos besättning och invånare. Staden befriades därigenom, att den från s. anryckande undsättningskåren, under öfverste Mahon, i förening med en annan, norrifrån anmarscherande kolonn, under öfverste Plumer, natten till 17 maj 1900 lyckades, dock först efter en förbittrad strid, fördrifva de v. om staden stående boerna och intränga i denna. För den lysande tapperhet och nästan otroliga uthållighet, hvarmed Baden-Powell ledt försvaret, hyllades han i England som nationalhjälte. H. J—dt.

Maffēi, Giovanni Pietro, italiensk historieskrifvare, jesuit, f. 1536, d. 1603, författade bl. a. på elegant latin *De vita et moribus S:ti*

Ignatii Loyolæ (1585), *Historiarum indicarum libri XVI* (1588) och en historia öfver Gregorius XIII:s pontifikat (utg. 1743). Hans samlade arbeten utgåfvos 1747. J. C.

Maffēi. 1. Alessandro di M., markis, bajersk fältmarskalk, f. 1662, d. 1730 i München, hade stor del i segern öfver turkarna vid Belgrad 1717 och efterlämnade memoarer, viktiga för samtidens historia (utg. 1737). — 2. Francesco Scipione di M., markis, den föregående broder, italiensk fornforskare och skådespelsförfattare,

f. 1675 i Verona, d. där 1755. Efter uppfostran i Parmas jesuitkollegium begaf han sig till Rom, där han egnade sig åt studiet af den italienska skaldekonsten, i synnerhet Dantes verk, och upptogs bland medlemmarna i Accademia degli Arcadi. 1703 och 1704 deltog han som bajersk frivillig i Spanska tronföljdskriget, men bosatte sig sedan i Verona (i släktens praktfulla palats vid Piazza d'Erbe). Emellertid finna vi honom redan 1709 i Padua som medredaktör i "Giornale de' letterati d'Italia". I Turin, dit han därefter begaf sig, gjorde han bekantskap med en af den tidens förnämsta skådespelare, och därigenom riktades hans håg åt dramatiskt författarskap. Frukten blef sorgespelet *Merope* (1713), som imiterats af Voltaire och kommenterats af Lessing, och senare lustspelet *Le cerimonie* samt "Teatro italiano", en samling äldre italienska teaterstycken. 1716 gaf han på Veronas antika amfiteater ett tornerspel till ära för den bajerske tronföljaren, hvarvid han själf uppträdde. Emellertid hade han egnat sig äfven åt historia och fornforskning, och detta blef småningom hans egentliga lifsgärning. Ryktbart, ännu ej i sitt slag öfverträffadt är hans arbete *Verona illustrata* (1731—32, ny uppl. 1825—27 i 4 bd). Veronas fornsaksmuseum, som han beskrifvit i *Museum veronense* (1749), är hans skapelse. För fornforskningen har M. stor betydelse som kännare och kritiker af romerska inskrifter. Han kände äfven sin tids naturvetenskap och kämpade mot öfvertron i *Arte magica annichilata* (1754). Hans arbeten äro utgifna i 21 bd (1790). Jfr bl. a. Pindemonte, "Elogio del marchese Scipione di Maffei". 1—2. J. C.

Maffēi, Giuseppe, italiensk litteraturhistoriker, f. 1775, d. 1859, blef professor i italienska litteraturen vid Salzburgs universitet 1805 och vid Münchens 1826. Hans viktigaste arbete är *Storia della letteratura italiana* (3 bd, 1825; 3:e uppl. 1853, 4 bd).

Maffēi, Andrea, italiensk skald och öfversättare, f. 1798 (l. 1800 l. 1802), d. 1885. I sin ungdom var han mycket tillsamman med skalden Monti (se d. o.). Sina poetiska öfversättningar började han 1818 med Gessners idyller; sedan följde "Faust" m. m. af Goethe, Schillers tragedier, Grillparzers "Medea", flera af Shaksperes dramer, Miltons "Förlorade paradiset", större delen af Byrons dikter, skaldestycken af Th. Moore. M:s öfversättningar äro stundom väl fria, men på det hela mästerliga. Bland hans originalarbeten må nämnas *Dal Benaco* (1854), *Versi editi ed inediti* (1858), *Arti affetti e fantasie* (2:a uppl. 1864). J. C.

Maffia. Se Mafia.

Mafflien [-iā'], *arkeol.*, kallas af den belgiske forskaren Rutot den mellersta delen af den eolitiska tiden (d. v. s. den allra tidigaste, förpaleolitiska stenåldern), som af honom indelas i *reutelien, reutelo-mesvinien* l. *mafflien* och *mesvinien*. Epoken tillhör den tidigaste kvartärperioden. De funna redskapen, som skola karakterisera densamma, utgöras af grofva flintstycken med några få retuscher. De kunna ej skiljas från annan eolitisk industri. T. J. A.

Ma'fia (Monfia), en 434 kvkm. stor ö vid Afrikas östra kust, ö. om floden Rufidjis mynning. M. är en korallö; på dess östra kust ligga stora hopar pimsten, som anses ha ditkommit från det vulkaniska utbrottet på Sundaöarna 1883. Ön har omkr. 200,000 kokoskäd; f. ö. odlas maniok, bönor, batater, bananer och ris. Äfven boskapsskötseln och fisket äro af vikt. På ön flätas mattor af palmbladsfibrer. Invånarna äro en brokig samling af olika slags negrer, araber, indier och ett fåtal européer — inalles omkr. 6,000. — Hufvudort är Tschole, på en liten angränsande holme. Ön, som förr egdes af sultanen af Sansibar, tillhör sedan 1890 Tyska Öst-Afrika. J. F. N.

Ma'fia (riktigare än Ma'ffia), namn på en egendomlig social företeelse på Sicilien, i viss mån jämförlig med den ryktbara camorran (se d. o.) å södra Italiens fastland, men som långt mindre än denna kan betraktas som endast ett vanligt röfvarförbund. Namnets ursprungliga betydelse är omstridd, och mafians uppkomst härledes ur ett slags gendarmeri, "compagnie d'armi", som omkr. år 1890 organiserades af regeringen på Sicilien till röfvarväsendets bekämpande, men snart själf började göra sig skyldigt till utpressningar hos den förmögnare delen af befolkningen och vann åtminstone passiv anslutning inom alla folklager på ön. Detta onda fortfor, äfven sedan Garibaldi 1860 upplöst "compagnie d'armi"; och ehuru mafian tidtals (i midten af 1870-talet och 1892) våldsamt förföljts af den italienska regeringen, härskar den ännu som ett slags kontrollerande samhällsinstitution vid sidan af de lagliga myndigheterna. Dess medlemmar, af allmänheten kallade mafiosi, tillhöra alla samhällsklasser, äfven de högsta, men återfinnas mest bland underhafvandena å de större godsen. Med dolk eller revolver utöfva mafians medlemmar utan betänkligheter sin självtagna straffmakt, och icke minst strängt straffas dess egna medlemmar, då de missbrukat sin ställning. En betydande del af Siciliens invånare hyser större förtroende till mafians domslut än till regeringsdomstolarnas, och befolkningens tvister afgöras i stor utsträckning af mafian såsom skiljedomare, medan däremot polisens och domstolarnas verksamhet vid uppdagande och bestraffande af brott försvåras. De politiska valen på ön ligga nästan fullständigt i dess hand. Med italienska emigranter har mafian äfven öfverförts till Förenta staterna. Jfr Umilta, "Camorra et M." (1878), Le Faure, "La

maffia" (1892), Cutrera, "La m. e i mafiosi" (1900), och Alongi, "La maffia" (2:a uppl. 1904). (V. S—g.)

Mafiosi [-åsi]. Se Mafia.

Mafiti (Maviti, Mafitu, Masitu), en v. om Nyassasjön boende sulustam. Till mafiti räknas äfven yao, som bor vid Rovuma, wahehe vid Ruahas och Urangos källor samt watuta i Ugombo. Mafiti vandrade omkr. 1825 från sina sydliga boplatser öfver Sambesi och underkufvade folken på sin väg. Särskildt ha watuta utöfvat under 1800-talets sista årtionden stort inflytande på förhållandena i Ekvatorial-Afrika. De tågade ända upp emot Victoria Nyansa, och sedan de under höfdingen Mirambo — bekant för sitt möte med Stanley — slagit sig ned i Ngomba, blefvo de det härskande folket i dessa delar af Afrika. De hotade de tyska stationerna i Usaramo, Khutu och Usagara och lyckades t. o. m. 1891 och 1892 förinta två tyska expeditioner, tills de 1897 på allvar betvingades af tyskarna. E. Rld.

Mafitu, sulustam. Se Mafiti.

Ma foi [-*fwa'*], fr. (eg. min tro), minsann, min själ, på min heder!

Ma'fra, stad i portugisiska distriktet Lissabon (Estremadura), nära Atlantiska hafvet, 30 km. n. v. om Lissabon, på en torr högslätt. 4,794 inv. (1900). Staden är bekant för det af konung Johan V 1717—32 för en kostnad af 70 mill. kr. byggda

Klosterpalatset i Mafra.

klosterpalatset (se fig.), det portugisiska Escorial, en kolossal fyrkant af 251 m. längd och 221 m. bredd, med, som det uppges, 866 rum och 2,500 fönster. Midten upptages af en marmorkyrka, rikt prydd med statyer och andra konstverk. I slottet, af hvilket en del nu användes till kadettskola, finnes ett bibliotek på 30,000 bd. Den egentliga klosterbyggnaden (som nu ej längre begagnas för ändamålet) innehåller 300 celler. (J. F. N.)

Mag., förkortning för lat. *magister* (se d. o.) och magistratus (se Magistrat).

Magaard [-går], Udger Valdemar Rasmussen, dansk konstnär, f. 1864 i Köpenhamn, var till en början musiker, studerade måleri vid konstakademien och i Tuxens skola, målar i olja och akvarell motiv från det gamla Köpenhamn och från Rörvig samt bondemotiv. M. är ock en god etsare. G—g N.

Magadha, det forna namnet på den del af västra Bengalen, som omfattar slättlandet på båda sidor om Ganges och motsvarar ung. det nuvarande Behar (se d. o.). M. är berömdt som buddismens vagga. Väl föddes Buddha utanför det egentliga M. (n. därom i närheten af Himalaya), men hela hans verksamhet var förlagd till M., där han vandrade omkring och predikade i M:s då förnämsta orter Rājagṛha, i hvars närhet han under Bodhiträdet erhöll sin upplysning (nuv. Gaya), Benares (Vāraṇasī), Kāuçāmbhī, Çrāvastī. M. är icke blott buddismens ursprungsland; det var under århundraden dess förnämsta säte. Därifrån utgick den buddistiska missionsverksamheten till Ceylon, Tibet, Kina, Turkestan och i andra riktningar, Hög-Asien och södra Europa o. s. v. M. var centrum i den äldsta större egentliga statsbildningen vi känna från Indien. Under Māurya-dynastiens tid, särskildt under dess grundläggare, Chandra Gupta och dennes sonson Açoka (omkr. 259—226), stod detta världsrike på höjdpunkten af makt och förenade till en politisk enhet nästan hela Indien. Äfven sedan denna enhet upphört, fortfor M. med Pāṭaliputra (nuv. Patna) som hufvudstad att vara den förnämsta staten i Indien ända till 5:e—6:e årh. e. Kr. Så småningom uppgick M. i andra statsbildningar, och 1202 eröfrades det af muhammedanerna; sedan dess har det under de politiska växlingarna varit närmast förbundet med Bengalen. Jfr bl. a. V. A. Smith, "Early history of India" (1908). K. F. J.

Māgadhī, "Magadha-språket", det sanskritiska namnet på den prakritdialekt (se Ariska språk, sp. 1466, och Indiens språk och litteratur, sp. 545—546), som förutsättes ha varit landsspråket i landet Magadha (se d. o.) på Buddhas tid. Troligen var māgadhī det språk, hvarpå Buddha predikade och hvarpå de buddistiska kanoniska skrifterna urspr. voro affattade. Senare öfversattes de till olika dialekter, bl. a. pāli, sanskrit, apabhraṁça o. s. v. Åtskilliga rester af detta äldsta māgadhī torde förefinnas särskildt i pālikanon. Annars är den äldsta form, som vi ha kvar, den dialekt, som förekommer i de flesta Açoka-inskrifterna (med undantag af versionerna från Girnār, Shāhbāzgarhi och Mansehra). Det māgadhī-prakrit, som i dem användes, torde böra betraktas som konung Açokas kanslispråk, hvaraf han betjänade sig vid sina påbud till folket i olika delar af hans stora rike, hvars centrum var Magadhalandet. I öfrigt har man blott ytterst sparsamma rester kvar af detta prakrit, t. ex. i vissa dramer, såsom Mṛcchakaṭikā och Çakuntala, och där — något som gäller alla prakritdialekter i dramatiken — som ett konventionellt kast- eller yrkesspråk, som blott delvis kan göra anspråk att motsvara den talade landsdialekt, hvars namn det bär. De mest framträdande egendomligheterna i māgadhī till skillnad från sanskrit och andra prakritdialekter är, att mot *r* och *l* i dessa svarar endast *l* i māgadhī samt ändelsen *-e*, där de andra språken ha *-o*, t. ex. māgadhī *puliçe* 'man, mannen' mot sanskr. *puruṣō*, pāl. prakr. *puriso* o. s. v. — Med *ardhamāgadhī*, "halfmāgadhī", menas en språkform, som är använd i vissa dogmatiska skrifter tillhörande jāinasekten. Då jāinaläran liksom buddismen har Magadha till sitt ursprungsland, är det i och för sig sanno-

likt, att äfven ardhamāgadhī grundar sig på Magadhalandets språk, fast det senare förändrats genom en delvis konstlad — litterär — blandning med andra prakritspråk, särskildt *māhārāṣṭri* i samband med deras skrifters öfverflyttning eller aptering för andra landsändars befolkning. Jfr företrädesvis Pischel, "Grammatik der prākritsprachen" (1900; i Bühlers "Grundriss der indoarischen philologie und altertumskunde", I, 8). K. F. J.

Ma'gadis, *mus.*, ett harpan liknande forngrekiskt stränginstrument med 20 strängar, hvaraf 10 voro stämda i oktav under de öfriga; det spelades med bägge händerna.

Magalda'n, stad i prov. Pangasinán på ön Luzon bland Filippinerna, omkr. 3 km. från Lingayenviken. 15,841 inv. (1903).

Magalhães [port. utt. magaljãĭ∫], äfven skrifvet Magelhaens (fr. *Magellan*, sp. *Magallanes*), Fernãode, portugisisk sjöfarande, f. omkr. 1480 i Villa de Sabrosa (prov. Traz-os-Montes) af adlig familj. Tidigt kom han till hofvet i Lissabon, där han erhöll god uppfostran. 1505 slöt han sig frivilligt till den af Almeida anförda expeditionen till Indien. Under sin sjuåriga krigstjänst där förvärfvade han under segling i de indiska farvattnen geografiska insikter och tillfälle att grundligt bereda sig för sitt blifvande värf som ledare af en maritim upptäcktsresa. F. ö. utmärkte han sig genom mod och duglighet. Efter återkomsten från Indien slöt han sig till den straffexpedition, som 1513 afgick till Marokko, och erhöll i en af striderna där ett sår i knäet, som gjorde honom halt för hela lifvet. Återkommen till Portugal 1514, utsattes han för hvarjehanda småaktiga trakasserier, fick afslag på sin begäran om förhöjning i sin blygsamma pension som f. d. tjänsteman i Indien och drog sig tillbaka från hofvet samt sysslade med planer för nya forskningsresor, hvarvid han särskildt hade Molukkerna i tankarna. Han ville nå dem genom att segla västerut, "den spanska vägen", öfvertygad om, att ett sund till de asiatiska farvattnen fanns någonstädes genom Nya världen. Men då han ej fick något understöd af konung Emanuel, som dels icke trodde, att något sådant sund fanns, dels ej vågade i strid med Tordesillastraktaten af 1494 segla i den spanska andelen af jorden, lämnade M. Portugal, gick i Karl V:s tjänst och fick spansk medborgarrätt samtidigt med sin vän astronomen Ruy Faleiro. 22 mars 1518 slöts en "kapitulation" mellan Karl V samt M. och Faleiro, hvarvid konungen förband sig att utrusta en flotta på 5 skepp, som uteslutande skulle hålla sig inom det spanska halfklotet, där Molukkerna voro förlagda på en företedd jordglob. De 5 fartygen, som räknade tills. 480 ton och hade en besättning af omkr. 280 man af en mängd olika nationaliteter, voro gamla och murkna med "spanten mjuka som smör". De afgingo 20 sept. 1519 från S. Lúcar, nådde 13 dec. Rio de Janeirobukten och 11 jan. 1520 La Plata utan att finna det sökta sundet. Sedan M. öfvervintrat i Puerto San Julian på Patagoniens kust och med kraft undertryckt ett där utbrutet myteri, nådde han 21 okt. 1520 vid ingången till sundet den udde, som han kallade De las Virgenes, och framträngde genom den dittills h. o. h. okända vattenväg, som sedermera erhöll namnet Magalhães' sund (se d. o.), till Söderhafvet, som han först varseblef 28 nov. och för dess ständigt lugna vattenspegel benämnde Stilla oceanen. Ett af hans fartyg hade förolyckats på Patagoniens kust, med ett annat hade hans personlige fiende, den portugisiske lotsen Gomez, återvändt hem ur sundet. M. genomseglade med de tre återstående fartygen på tre månader och tjugu dagar Stilla hafvet samt upptäckte, då han var nära att duka under af brist på vatten och lifsmedel, 6 mars 1521 Ladronernas (Marianernas) ögrupp och kort därefter Filippinerna. Han omvände till kristendomen härskaren på Cebu (en af dessa öar). Men då han ville göra denne till öfverherre öfver alla öarna, stupade M. på ett krigståg mot ön Mactans höfding 27 april 1521. Endast ett af hans fartyg, "Victoria", återkom, under Sebastian el Canos ledning, 6 sept. 1522 med 31 mans besättning till Spanien, rikt lastadt med kryddor, hvarigenom kostnaden för eskaderns hela utrustning blef mer än dubbelt betald. — M. efterlämnade själf inga dagböcker. Den bästa originalberättelsen om den första jordomseglingen är författad af hans följeslagare italienaren Ant. Pigafetta och utgifven på italienska först omkr. 1524 i Venezia, i fransk öfv. omkr. 1525 och efter en annan handskrift af Amoretti 1800 (fr. öfv. 1801). Den är jämte fem andra originalberättelser intagen i den hittills fullständigaste beskrifningen öfver resan, lord Stanleys "The first voyage round the world" (Hakluyt society 52, 1874). Se F. H. H. Guillemard, "The life of Ferdinand Magellan and the first circumnavigation of the globe" (1890), och E. Falk, "M. och den första verldsomseglingen" (i Heimdals folkskrifter 1899). Wbg.

Magalhães [magaljãĭ∫], Domingos José Gonçalves de, brasiliansk skald och diplomat, f. 1811 i Rio de Janeiro, d. 1882 i Rom, reste 1833 till Europa, var 1836—38 attaché i Paris, en tid därpå professor i filosofi i Rio de Janeiro, och senare efter hand brasilianskt sändebud i Turin, Wien och Washington. M. framstod som hufvudman för den nya nationella och romantiska skaldeskolan i sitt fädernesland, sedan han utgett den lyriska samlingen *Suspiros e saudades* (1836), följd af de filosofiska dikterna *Mysterios*, sorgespelen *Antonio José* (1839) och *Olgiato* (1841) samt ett epos, *A confederação dos Tamoyos* (1857), som med väl träffad lokalfärg skildrar indianstammarnas kamp mot portugiserna och Rio de Janeiros grundläggning. Vidare märkes *Urania* (1862), en samling kärleksdikter, och det första filosofiska arbetet af en brasilian, *Factos do espirito humano* (1858). M:s *Obras completas* utgåfvos 1864—65, i 8 bd.

Magalhães' arkipelag [magaljãĭ∫], bland sjöfarande benämning på de n. om Marianerna, mellan 20° och 32° n. br. samt 130° och 156° ö. lgd spridda öarna och ögrupperna, omkr. 110 kvkm.

och omkr. 1,300 inv., alla på Peel-ön i Boningruppen. Arkipelagen sönderfaller i tre grupper; i den mellersta ligga Boninöarna (se d. o.).

Magalhães' moln [magaljäl̃ʃ], Magalhäesska fläckarna l. Kapmolnen, *astron.* Se Kapmolnen.

Magalhães' sund [magaljäl̃ʃ] kallas efter sin upptäckare det sund, som skiljer sydamerikanska fastlandets sydligaste del från Eldslandets arkipelag. Sundet benämndes först, sannolikt af upptäckaren, Canal de todos los santos och kallas af äldre författare ofta Estrecho de patagonico och Estrecho de la nave Victoria (Magalhães' fartyg). Från det östra, af flacka stränder omgifna inloppet emellan Cabo de las Virgenes och Catherine point, till det västra, af branta, skogbeväxta berg omgärdade Cabo Pillar har det en längd af omkr. 600 km.; bredden växlar emellan 4 och 33 km. Den östra, bredaste delen är riktad först mot s. v., därefter mot s.; den västra, mycket smalare delen är vänd mot n. v. Strömmen är i västra delen vida häftigare och mera oregelbunden än i den östra. Seglingen försvåras därjämte genom våldsamma västliga vindar. I v. finnas flera goda hamnar, men sådana äro däremot sällsynta i ö. Flera försök ha gjorts att anlägga kolonier vid sundet, särskildt på östra kusten af halfön Brunswick. Så grundade Chile 1851 en militärpost och straffkoloni, Punta Arenas (se d. o.), och på senare tiden ha flera faktorier eller boskapsstationer tillkommit. De i närheten befintliga kollagren bearbetas och äro af stor vikt för ångbåtsfarten trots kolens dåliga beskaffenhet. Chilenska regeringen har nu tagit stränderna på ömse sidor om sundet i besittning samt af västra delen af Eldslandet och Patagoniens västkust från 47° s. br. till Kap Hoorn organiserat territoriet Magallanes (se d. o.). (J. F. N.)

Magaʹlia, en stadsdel i Kartago (se d. o., sp. 1165).

Magallanes [-galjaʹnes], sp. Se Magalhães, F. de.

Magallanes [-galjaʹnes], territorium i Chile, omfattar fastlandet s. om 47° s. br. äfvensom ön Wellington, Madre de Dios-arkipelagen, Hannover, Drottning Adelaides arkipelag, King William's land, Ponsonbyland, Desolation, Santa Ines, Clarence, Hoste, Navarin o. a. samt västra hälften af Eldslandet, tills. 184,211 (enl. annan uppgift 171,438 kvkm.) med 18,426 inv. (1909), till största delen bosatta i och omkring hufvudstaden, Punta Arenas (se d. o.), som 1907 hade 12,199 inv. Glaciärerna nå i södra delen ända till hafsytan; dock är klimatet tämligen mildt i förhållande till breddgraden, såsom ock växt- och djurvärldens representanter bevisa. Synnerligen vackra äro skogarna, som bestå oj allenast af barrträd (företrädesvis Araucaria), utan ock af ständigt gröna bokar. Befolkningens hufvudnäringar äro skogsafverkning och fårafvel och något bergsbruk (guld, stenkol, petroleum); det obetydliga jordbruket afkastar potatis, korn, råg, baljväxter och grönsaker. Jfr Eldslandet och Patagonien. (J. F. N.)

Magaloʹtti, Lorenzo, grefve, italiensk diplomat och skriftställare, f. 13 dec. 1637 i Rom, d. 2 mars 1712 i Florens, var till börden florentinare, användes ofta af storhertigliga hofvet i Toscana på diplomatiska beskickningar samt utnämndes 1699 af Cosimo III till storhertiglig rådsherre. Under sina vidsträckta resor besökte M. äfven Sverige. Bland hans af lärdom och fin språkkänsla präglade skrifter märkas en samling naturvetenskapliga afhandlingar, *Saggi di naturale esperienze* (1666), och framför allt hans mot ateisterna riktade *Lettere familiari* (1701). V. S—g.

Magangué [-geʹ], stad med lifliga marknader i sydamerikanska republiken Colombia vid Rio Cauca, nära dess förening med Magdalena. J. F. N.

Magar. Se Himalayafolk.

Magariños Cervaʹntes [-riʹnjås ther-], Alejandro, spansk-amerikansk skald och historiker, f. 1826 i Montevideo, där han aflade juridisk och filosofisk grad. M:s lyrik vittnar om betydande inspiration, och hans prosaarbeten utmärkas af ingående studium och stor kännedom af det verkliga lifvet. Af hans arbeten må nämnas dramat *No hay mal que por bien no venga*, legenderna *Caramum* och *Celiar*, lyriska diktsamlingarna *Las brisas de la Plata* och *Horas de melancolía* (1858) och *Estudios historicos, politicos y sociales sobre el Rio de la Plata* (Paris 1854). Ad. H—n.

Mägas Sow., *paleont.*, ett under krittiden lefvande släkte, tillhörande armfotingarnas (brachiopodernas) klass, utmärkt därigenom, att dess större skal saknar medianseptum, under det septum från det mindre skalet är så högt, att det når fram till det större skalet. De viktigaste i Sveriges kritsystem förekommande arterna äro *M. costatus* Wahl. och *M. spathulatus* Wahl., båda i Kristianstadsområdets senon. A. Hng.

Magasin (fr. *magasin*, it. *magazzino*; urspr. ett arabiskt ord), förrådshus (i synnerhet för spannmål); förvaringsrum för varulager (jfr Lagerhus), spannmål (jfr Kornskruf) m. m., byggnad, hvari fordom kronans spannmålsräntor förvarades (*kronomagasin*; se Magasinsstaten); hvarje plats eller byggnad, som tjänar till upplag af krigsförnödenheter, såsom ammunition, mjöl, konserver m. m. (se Magasinsförplägnad); bod, hvari mjölk, bröd och andra lifsförnödenheter utminuteras eller där brännvin försäljes; ammunitionsrum på vissa handeldvapen (se Magasinsgevär). — Ordet ”magasin” nyttjas äfven som titel för åtskilliga såväl utländska som svenska (merendels illustrerade) tidskrifter, t. ex. ”Magasin pittoresque”, ”Pfennigmagazin”, ”Magazine of art”, ”Lördagsmagasinet”, ”Magasin för veterinärvetenskapen och landthushållningen” (Skara 1826—30) m. fl.

Magasinēra (se Magasin), upplägga i förrådshus.

Magasin för konst, nyheter och moder, en månadsskrift, innehållande noveller, poem, biografier, beskrifningar öfver moder m. m., af hvilken från juli 1823 t. o. m. dec. 1844 i hvarje månad utkom ett häfte in 8:o, med text och 4 plancher (af hvilka städse en kolorerad modeplansch). Den utgjorde en omedelbar fortsättning af Konst- och nyhetsmagasin för medborgare af alla klasser, som efter samma plan fortgått från juli 1818 t. o. m. juni 1823 med ett häfte i månaden, innehållande text och 4 plancher in 4:o. Största delen af dess text är författad af dess utgifvare, kammarherren Fr. Boije, hvilken

ända in i sin ålderdom — han var öfver 71 år, då tidskriften upphörde — själf mästerligt litograferade eller graverade i koppar dess flesta planscher. Prenumerationspriset var 6 rdr b:ko (9 kr.) pr år. B. L.*

Magasinsbokhållare, *hand.* Se Lagerbokhållare.

Magasinsbrytning, *bergsv.* Se Grufbrytning.

Magasinsdirektionen, Allmänna. Se Magasinsstaten.

Magasinseldning. Se Eldning och Eldstad.

Magasinsfonden. Se Magasinsstaten.

Magasinsförplägnad, *krigsv.*, kallas det sätt att i krig underhålla trupper, då de för utbekommande af sina förnödenheter uteslutande hänvisas till magasin. Ännu under Trettioåriga kriget skedde underhållet vanligen på det sätt, att soldaterna erhöllo sold, för hvilken de själfva fingo uppköpa lifsmedel. I lägret hölls då fullständig marknad. Flera härförare, såsom Gustaf II Adolf, Wallenstein och Banér, bestredo visserligen tidtals underhållet ur för ändamålet anlagda magasin; men det var först efter Pfalz' ödeläggande 1689 och under det därpå följande kriget med Ludvig XIV, som magasinsförplägnaden kom att uteslutande tillämpas. En missförstådd humanitetssträfvan ledde småningom därhän, att man icke ansåg sig kunna anlita krigsortens tillgångar, utan under hela 1700-talet grundade sig arméernas underhåll uteslutande på magasinssystemet. Följden däraf blef en ytterlig långsamhet i rörelserna, ty man kunde icke aflägsna sig mer än 6 dagsmarscher från magasinen, utan att anlägga nya sådana. Endast Karl XII och, vid några tillfällen, Fredrik II visste att frigöra sig från det tvång, som förbindelsen med magasinen ålade, men så ledo den förres arméer ofta hungersnöd, och deras företag bestämdes af tillgången på lifsmedel i olika trakter. Efter franska revolutionens utbrott kunde de stora franska arméerna icke underhållas på annat sätt än genom rekvisition i krigsorten, hvarför denna helst förlades till fiendens land. Sedermera har det blifvit grundsats, att man under det rörliga kriget i första hand skall lefva af krigsortens tillgångar, hvilka tagas i anspråk genom uppköp eller genom rekvisition, och att magasin skola anlitas, endast i den mån dessa icke förslå. För nutidens stora arméer måste magasin, fasta förplägnadsförråd, som de i Sverige numera kallas, alltid finnas. Jfr Förplägnad. C. O. N.

Magasinsförvaltare. Se Lagerbokhållare och Magasinsstaten.

Magasinsgevär, äldre benämning å repetergevär, föranledd däraf, att man förr fäste hufvudvikten vid själfva magasinet som förrådsrum för den sparade patronreserven, hvaremot man sedan mera fäste sig vid den med magasinet förbundna repeterinrättningen. Magasinet var i allmänhet fast förenadt med geväret, men på 1870- och 1880-talen förekommo äfven *lösa magasin*, konstruerade af amerikanen Lee och tysken Löwe. Dessa innehöllo repeterinrättning och kunde anbringas på ett enkelladdningsgevär. Föregångare till de lösa magasinen voro de s. k. snäll- l. snabbladdarna (fr. *chargeurs rapides*), som dock saknade repeterinrättning och endast voro ett slags patronhållare, som fästes på geväret för att möjliggöra dess snabbare laddande. Se vidare Handeldvapen. G. af Wdt.

Magasinsinrättningen, Allmänna. Se Magasinsstaten.

Magasinskader, *krigsv.*, kallas hvarje af intendenturpersonal bestående kader, som uppsättes vid mobilisering för att handha vården af under krig upprättade magasin. C. O. N.

Magasinsstaten, *kam.*, kollektiv benämning på alla de personer, hvilka från midten af 1700-talet till 1870-talet af staten fast aflönades för att i hufvudstaden och alla län handha kronans spannmålsrörelse. De oftast stora och gedigna byggnader, i hvilka kronans spannmålsräntor förvarades, kallades kronomagasin. Föreståndarna för magasinen benämndes proviantmästare l. magasinsförvaltare. Magasinsförvaltaren utfärdade sina tjänstehandlingar från kronomagasinskontoret och biträddes vid varans skötsel af fast anställda magasinsdrängar. Förvaltningen af samtliga kronomagasinen med all räntespannmål jämte varans försändning, försäljning eller utborgning till föda och utsäde i missväxtår sammanfattades i uttrycket "magasinsväsendet". Denna förvaltningsgren, som var fullt ordnad 1748, var 1788—93 ställd under en särskild direktion, öfvertogs sedan af Statskontoret, men öfverlämnades 1794 till kommitterade vid den till följd af 1786 års riksdagsbeslut stiftade Allmänna magasinsinrättningen. 1798 kom Allmänna magasinsdirektionen till stånd och öfvertog ej blott statens magasinsväsen, utan äfven kronobagerierna och fältproviantmagasinen samt bestyret att hålla trupper och fångar med bröd. Åt denna direktion, som bestod af 4 (tidtals 8) led. utom ordf., uppdrogs jämväl förvaltningen af statens brännvinsaffärer, och för alla dessa ärendens beredning utvecklade sig kring direktionen ett stort ämbetsverk. Kansliet räknade en tid 9, kammarkontoret 6, revisionskontoret 7, kassakontoret 2 och bokslutskontoret 3 ord. tjänstemän. Särskild ombudsman var hos direktionen anställd, och äfven advokatfiskalskontor fanns. Verkets hufvudbok kräfde $2^1/_2$ års arbete efter redovisningsårets utgång, och antalet af de under direktionen sorterande inrättningarna i olika landsdelar var betydligt. Exempelvis i Stockholm funnos 1810, utom slottsmagasinet och kronobageriet, Ladugårdslands bränneri och lagerkällare (med kronoinspektor, 2 bokhållare och faktor), Tanto bränneri (med inspektor och bokhållare), Maria bränneri och lagerkällare samt Katarina lagerkällare och magasin (hvartdera med sin förvaltare), vidare Kungsholms bränneri och lagerkällare (med inspektor, faktor och försäljningsbokhållare) samt kronolagerkällrarna under Riddarhuset och Börsen (med hvar sin faktor och försäljningsbokhållare). Alla dessa i hufvudstaden befintliga inrättningar lydde närmast under en hos direktionen anställd öfveruppsyningsman. Kriget 1808—09 hade till stor del medtagit de samlade fonderna; och direktionen kom sedermera i beroende ställning till rikets ständer, där efter hand den uppfattningen gjorde sig gällande, att direktionens inflytande på spannmålshandeln i riket verkade menligt och att

hela den vidlyftiga apparaten borde indragas. Slutligen nekade ständerna direktionen ett begärdt kreditiv, och K. M:t beslöt 17 mars 1824 dess upplösning. Utredningen kräfde så lång tid, att slutlikviden mellan statsverket och ”f. d. allmänna magasinsfonden” kunde ega rum först vid slutet af 1829. Statskontoret återfick genom k. beslut 16 maj 1826 de s. k. magasinsärendena, till hvilka sedermera hörde endast förvaltningen af kronomagasin, kronobagerier och undsättningsfonden (se d. o.). — Som förut är nämndt, kan magasinsväsendets ordnande räknas från 1748, då K. M:t resolverade att, som i hvarje län funnes kronomagasin, där kronans behållna spannmål kunde inlevereras, tillåts icke allmogen längre att lösa skattespannmålen med penningar, utan skulle räntan, kronotionden, kronoarrendet, hästvakansafgiften o. s. v., bestående mest i råg och korn, forslas till ”närmaste kronomagasin”. Leveranserna skedde häradsvis på af länsstyrelsen bestämda dagar. En för hela häradet gemensam forlista uppgjordes af kronofogden och öfverlämnades till länsmannen, som på den bestämda dagen åtföljde den långa foran för att upprätthålla ordningen bland allmogen. Vid framkomsten till magasinet skedde mätning, hvarvid länsmannen höll ”kontroll-annotation”. Emellertid inträffade på 1800-talet förändringar, genom hvilka spannmålsleveranserna alltmer minskades; och då slutligen räntan och tionden omsattes i penningar samt penningarrenden infördes i st. f. spannmålsarrenden, blef hela magasinsinrättningen öfverflödig. Genom k. br. 14 juni 1871 förordnades, att kronomagasins- och kronobageriförelsen i landsorterna skulle med 1871 års slut upphöra. En del magasin hade redan förut indragits. De återstående, som då äfven upphörde, voro de i Norrköping, Linköping, Vadstena, Visby, Torsebro, Malmö, Landskrona, Göteborg och Karlsten jämte 24 reservmagasin samt kronobagerierna i Göteborg och Kristianstad. Därefter återstod endast slottsmagasinet (se d. o.). Kbg.

Magasinssystem, ett vid inrättningen af bibliotek och arkiv nyttjadt system, hvarom se närmare Biblioteksbyggnad, sp. 292.

Magatonī (se Atoni), *med.* Se Magsjukdomar, sp. 516.

Magazin för nöje och bildning, historisk och biografisk veckoskrift, som 1840—41 utgafs af bokhandlaren P. G. Berg i Stockholm. Dess prenumerationspris var 16 rdr årgången.

Magblödning, *med.* Se Magsjukdomar, sp. 519.

Magda, gods i Näshulta socken, Södermanlands län, omfattar $2^{7}/_{8}$ mtl, med en areal af 1,261 har, tax. till 250,000 kr. (1910). Gården är mycket gammal. Den skänktes 1244 af Nils Ulfsson till Saba l. Julita kloster, var efter klosterindragningen kronogods till 1624, då det genom byte kom till Hedensö, men har sedan början af 1700-talet varit självständig egendom. Egare är sedan 1874 A. Lundh. Wbg.

Magdahl-Nielsen [-nil-], Johannes, dansk arkitekt, f. 1862 i västra Jylland, elev af akademien i Köpenhamn och af arkitekterna Hans Holm och Storck. M. har byggt kyrkor, bl. a. den i Vanlöse (Köpenhamn), skolor, bibliotek och arkiv i Reykjavik (1908) och blef 1909 prisbelönad för sin anläggning af Nicolaigade i Svendborg, osökt, och pietetsfullt hållen i dansk småstadsstil. G—g N.

Ma′gdala. 1. (Hebr. *Migdal*, torn) Ort i Palestina, vid västra stranden af sjön Genesaret, omkr. 7 km. n. om Tiberias, bekant som Maria Magdalenas födelseort. Nu byn *el-Medjdel*. — 2. (Rättare *Makdala*) Fordom bergfästning i Abessinien, 190 km. s. ö. från Gondar, på en basaltplatå af 2,750 m. höjd. Konung Teodor af Abessinien hade där sitt residens. 13 april 1868 stormades och förstördes M. fullständigt af en engelsk expedition under sir Robert Napiers befäl, afsänd för att befria åtskilliga af Teodor tillfångatagna engelsmän. Se Abessinien, sp. 44. 1 o. 2. (J. F. N.)

Ma′gdalarödt, Rose Magdala, Naftalinrödt l. Sudanrödt, *kem.*, ett naftalinfärgämne, som uppstår genom upphettning af saltsur α-amidoazonaftalin med α-naftylamin. Det är ett mörkbrunt pulver, lösligt i alkohol med röd färg och röd fluorescens. H. E.

Magdalēna, *astron.*, en af småplaneterna.

Magdalēna. 1. Rio M., flod i sydamerikanska republiken Colombia, upprinner 75 km. s. om Popayan ur Laguna del Buey, på samma parti af Kordillererna som dess viktigaste biflod Cauca, hvilken flyter parallellt med M. De båda floddalarna skiljas åt genom den mellersta af Andernas kedjor, medan M:s dal i ö. begränsas af den s. k. Cordillera oriental. Strömmen har ett nästan rakt, mot n. riktadt lopp, bildar i sin öfre del en mängd forsar, men är segelbar från Neiva till Honda, hvarest de sista katarakterna bilda ett oöfverstigligt hinder för fartygen. Nedanför Honda inträder floden på slättlandet och är segelbar därifrån till mynningen. Ofvanför Honda har den få tillflöden, emedan dess dal är mycket smal, men längre ned mottager den några större bifloder, såsom Carare, Sagamoso och Cesar fr. ö. samt Cauca fr. v. Vid utloppet bildar floden ett mycket förgrenadt delta; viktigast för sjöfarten är dess mot n. gående arm, som mynnar ut i hafvet nedanför Barranquilla, flodområdets viktigaste hamn. Flodens längd är omkr. 1,350 km., dess flodområde omkr. 300,000 kvkm. Jfr K. A. Gosselman, ”Resa i Columbia etc.” (1828). — 2. Stad i mexikanska staten Sonora, i en fruktbar trakt vid floden Rio de San Ignacio. 3,471 inv. (1900). I närheten aztekiska ruiner. — 3. Stad i argentinska prov. Buenos Aires, nära södra stranden af La Plata. 4,549 inv. (1895). Stora slakterier. 1—3. (J. F. N.)

Magdalēna, den största af Chonos-öarna.

Magdalenahem är en allmän benämning på välgörenhetsanstalter, som ha till ändamål att upptaga fallna kvinnor och förmå dem att återgå till ett sedligt lefverne. (Namnet är taget från den i N. T. omtalade ”synderskan” Maria Magdalena.) I alla tider har den kristna barmhärtigheten sökt främja detta ädla syfte. Redan kejsar Justinianus' gemål, Teodora, själf beryktad för sin ungdoms sedeslöshet, upprättade ett dylikt hem, eller rättare kloster, för 500 fallna kvinnor. Under medeltiden stiftades i flera länder särskilda ordenssamfund med uppgift att uteslutande egna sig åt synderskors förbättring, och vid slutet af 1300-talet funnos räddningshem för botfärdiga kvinnor bl. a. i Tyskland, Italien, Spanien och Frankrike. En af de mest kända af dessa anstalter var det af Hus' före-

gångare Militz (Milec; d. 1374) i Prag inrättade s. k. ”Lilla Jerusalem”, som underhölls genom gåfvor samt skänkte vård och undervisning åt 200 fallna kvinnor. Det var dock först under loppet af 1600-talet, som dessa anstalter erhöllo större betydelse. Till de mångfaldiga barmhärtighetsverk, som den store människovännen Vincent de Paul skapade i Frankrike, må räknas äfven de många stiftelser, som under hans ledning inrättades i Paris och andra städer med bestämmelse att vara tillflyktsorter för ångerfulla synderskor eller ur fängelse frigifna kvinnor. Samtidigt upprättades särskilda hem för yngre brottslingar. Med de franska anstalterna som förebild uppstodo sedermera liknande stiftelser i de flesta länder i Europa. De ha numera utvidgat sin verksamhet till Amerika och andra världsdelar. — Inom den protestantiska världen ha högst lofvärda försök blifvit gjorda att skapa räddningshem. Den äldsta anstalten af detta slag är det i London 1758 stiftade hemmet för fallna kvinnor. Men det är hufvudsakligen från Tyskland och Holland, som den kraftiga rörelse utgått, hvilken gett upphof till protestantiska anstalter såväl i Europa som i Amerika. Ett mäktigt stöd ega dessa hem i diakoniss-stiftelserna. — Magdalenahem finnas äfven i Danmark, Norge och Sverige. Det äldsta i vårt land är ”Magdalenahemmet i Stockholm” (se nästa art.). Några andra anstalter med liknande verksamhet ha på senare tider blifvit inrättade bl. a. i Stockholm, Jönköping, Norrköping, Uppsala och Göteborg. J. M—r.

Magdalenahemmet i Stockholm kallades en af enskild välgörenhet upprättad och underhållen räddningsanstalt ”för fallna och ur fängelser frigifna kvinnor intill en ålder af omkring 40 år”. Det började sin verksamhet 1852 (på Kungsholmen), men måste redan fyra år senare afbryta densamma af brist på lämplig personal och passande lokaler för ett dylikt hem. Men 1857 åtog sig diakonissanstalten detta barmhärtighetsverk, och Magdalenahemmet öppnades ånyo i en af staden upplåten afdelning af stora gäldstugan vid Besvärsgatan. Dessa lokaler befunnos emellertid högst olämpliga för ändamålet, hvarför diakonissanstalten 1862 inköpte egendomen vid Stora Ersta på Söder, dit hemmet året därpå flyttades och där för detsamma 1877 öppnades en ljus och rymlig nyuppförd byggnad. Ditintills hade äfven yngre vanvårdade eller vilseledda flickor upptagits och vistats i ständigt umgänge med de äldre. Olägenheterna af en dylik nödtvångsåtgärd afhjälptes nu därigenom, att i det nya hemmet inrättades en särskild afdelning för barn, nämligen skyddshemmet, afsedt att mottaga och vårda okonfirmerade flickor mellan 12 och 15 år. Bägge hemmen förestodos af diakonissor och förvaltades af en styrelse, bestående af sex manliga och sex kvinnliga ledamöter. Stadgar för hemmen utfärdades 1879. I anstalten upptogs en kvinna endast för så vidt hon frivilligt sökte inträde där, ett barn däremot, om dess föräldrar eller målsman gjorde anhållan därom. Kvinnan kunde lämna hemmet, när hon det önskade, men barnet endast med målsmans medgifvande. Dessa bestämmelser utesluta hvarje tanke på tvång. Men för att anstalten ej måtte bli en tillfällig tillflyktsort, utan ett verkligt räddningshem, förutsatte stadgarna, att en i anstalten upptagen kvinna stannade där minst ett år och barnet, tills det blifvit konfirmeradt. Skyddslingarna sysselsattes med vanliga husgöromål, såsom tvätt, bakning, väfning, stickning m. m.; äfven de yngre skulle deltaga i dessa göromål, men åtnjöto därjämte nödig skolundervisning. Då antalet kvinnor småningom minskades, utvidgades i mån af utrymme afdelningen för barn. 1888 upphörde Magdalenahemmet. Men uppgiften att från sedligt fördärf rädda unga kvinnor återupptog diakonissanstalten 1904, då den af styrelsen för ”Hemmet Fristad”, i Spånga socken, Stockholms län, mottog vården och ledningen af en där 1902 öppnad anstalt, afsedd ”att uppfostra unga kvinnor, hvilka från ett sedeslöst lif vilja återgå till en hederlig vandel”. (Se under Fristad.) Skyddshemmet däremot fortsatte sin verksamhet vid Ersta till 1903, då byggnaderna på grund af Stadsgårdshamnens utvidgning måste rifvas. Hemmet förlades vid den tiden till den synnerligen vackra lägenheten Sjötorp, i Huddinge socken, Stockholms län. Enligt det af K. M:t 1903 fastställda reglementet är hemmets ändamål att i enlighet med lagen ang. uppfostran af vanartade och i sedligt afseende försummade barn till kristlig vård och uppfostran mottaga vanartade flickor af 10—15 års ålder, hvilka på ansökan af barnavårdsnämnd eller enskilda öfverlämnas till skyddshemmet. Antalet i hemmet samtidigt intagna skyddslingar beräknas till 25 och får icke öfverstiga 30. För att bereda vård och uppfostran åt minderåriga kvinnliga förbrytare, som af lagen dömts till tvångsuppfostran i st. f. fängelsestraff på högst 6 månader, anlades 1906 och 1909 af diakonissanstalten två särskilda vårdhem å Viebäck i Almesåkra socken i Småland. Hvart och ett af dessa hem kan emottaga 12 skyddslingar mellan 15 och 18 år. J. M—r.

Magdalenamässan, marknad i Beaucaire (se d. o.).

Magdalenanunnor (ty. *magdalenen-nonnen*, *magdalenerinnen*), namn på kvinnliga ordensföreningar, som ha till syfte att föra fallna kvinnor från lastens väg eller ock bestå af dylika kvinnor, som önska upprättas ur sitt fall, men därtill behöfva gemensam eggelse och uppmuntran. Sådana föreningar inrättades flerstädes under medeltiden, särskildt under 1300- och 1400-talen, men gingo snart tillbaka; nu finnes blott ett par kloster kvar. Liknande mål fullföljde de 1618 i Paris stiftade *Madelonnettes*, hvilken kongregation nu alldeles utslocknat. 1866 stiftades en kongregation af Heliga Maria Magdalenas dominikannunnor i Frankrike, nu med ett par kloster i Belgien. Litt.: Th. Schäfer, ”Die weibliche diakonie” (1879 ff.), Erren, ”Unschuld und busse als schwestern” (1907), och Heimbucher, ”Die orden und kongregationen” (2:a uppl., II, 1907). Hj. H—t.

Magdalenaviken, en fiskrik, af hvalfångare ofta besökt vik på sydvästra kusten af halfön Baja California (Nedre Kalifornien), genom den höga ön Santa Margarita skild från Stilla hafvet. Den är 90 km. lång. J. F. N.

Magdalenaöarna (eng. *Magdalen islands*), en till prov. Quebec hörande ögrupp i S:t Lawrenceviken. 220 kvkm. Gruppen består af 13 glest skogbevuxna

öar af sandsten, hvilka under ebbtid vanligen hänga ihop med hvarandra. Den största är Coffin island, den viktigaste Amherst. Invånarna (omkr. 5,000) äro mestadels af fransk börd och lefva af fiske och något jordbruk. J. F. N.

Magdalinus, *zool.* Se Viflar.

Magdeburg. 1. Regeringsområde i preussiska prov. Sachsen, är indeladt i 17 kretsar och har en areal af 11,519 kvkm. med 1,248,990 inv. (1910). — 2. Hufvudstad i prov. Sachsen och i nämnda reg.-omr. samt fästning, ligger till större delen på vänstra stranden af Elbe, som där är delad i 3 armar, och består af den egentliga (gamla) staden och 5 förstäder: Sudenburg och Buckau i s., Neustadt i n., Wilhelmstadt i v. samt Friedrichstadt i ö., på högra stranden af Alte Elbe. I midten, på en ö, ligger det 1683—1702 uppförda citadellet. Gamla staden, som förr var omgifven af vallar, är, sedan dessa efter 1866 slopats, nu genom ett bredt glacisområde skild från de nya stadsdelarna. En del af de gamla befästnings- och glacisområdena har förvandlats till parker, såsom Friedrich Wilhelmgarten i s., där det 1810 upphäfda klostret Bergen låg och där nu ligga ett af Grusons arfvingar till staden skänkt stort växthus och ett akvarium, och Königin Luisengarten (med marmorstaty af drottningen) i n. Med undantag af Kaiserstrasse och Breiterweg, stadens viktigaste samfärdsleder, som gå genom staden i n. och s., äro gatorna i gamla staden smala och krokiga. Viktigaste byggnaden i

Fig. 1. Domkyrkan i Magdeburg.

M. är domkyrkan (fig. 1; byggd 1208—1363, sedan en äldre af Otto den store byggd kyrka nedbrunnit), med Ottos och hans gemål Edithas grafvar samt en vacker grafvård öfver ärkebiskop Ernst af Sachsen (d. 1513), ett mästerverk af Peter Vischer i Nürnberg. Den katolska Vårfrukyrkan (förr klosterkyrka) är en korsformig basilika, påbörjad omkr. 1070, omkr. 1240 delvis ombyggd i gotik. Af det forna, 1015 grundlagda, 1129 med premonstratensmunkar besatta klostret (nu pedagogium) återstå refektoriet och östra gafveln. De förnämsta världsliga byggnaderna äro börsen och rådhuset (byggdt 1691, tillbyggdt 1865), vid Alte markt (på hvilket torg står en ryttarstaty af Otto den store från slutet af 1300-talet), den nya stadsteatern (bronsbyst af K. Immermann) och Kaiser-Friedrich-museum (fullb. 1906, bronsstaty af kejsar Fredrik) vid Kaiserstrasse, regeringsbyggnaden och öfverpresidentens bostad vid Domplatz, justitiepalatset i Sudenburg, generalkommandot och centralbangården. Monument utom de nämnda finnas öfver kejsar Vilhelm I (på Kaiser-Wilhelm-platz), furst Bismarck, borgmästaren Otto von Guericke (nära Altmarkt) och Luther (framför Johanneskyrkan). M. är en af de förnämsta handelsstäderna i Tyskland. Dess sockermarknad är den största i riket, och dessutom har det stor omsättning af boskap, spannmål, kol, järn- och kolonialvaror, surkål m. m. Äfven industrien är mycket betydande och omfattar tillverkning af maskiner och metallvaror, sprit, socker, cement, tobaksvaror, kemikalier, bomulls- och sidenvaror m. m. Största industrianläggningen är firman Krupps Grusonwerk i Buckau (se Gruson), som sysselsätter 4,000 arbetare. M. är ock en viktig järnvägsknut. Det är säte för 4:e armékårens generalkommando, provinsens appellationsdomstol och förvaltande myndigheter, ett lutherskt konsistorium och två generalsuperintendenter för den evangeliska kyrkan, har pedagogiskt seminarium, fyra gymnasier (af hvilka ett, pedagogium, med kandidatkonvikt för utbildning af religionslärare, i det forna premonstratensklostret), realgymnasium med högre realskola, realskola, konst- och tekniska skolor af flera slag, två musikkonservatorier, fyra teatrar, ett ortopedisk-kirurgiskt institut, konst- och konstindustrimuseum (Kaiser-Friedrich-museum), ett naturhistoriskt museum, stadsbibliotek och de därmed förenade lärarbiblioteket och historiska föreningens bibliotek, statsarkiv och stadsarkiv. Bland stadens tidningar är den 13 ggr i veckan utkommande nationalliberala ”Magdeburgische zeitung” (hvars äldsta bevarade nummer härrör från 1626) mest känd. Invånarantalet var 1910 279,629 pers., de fleste protestanter.

Historia. M. var en liten handelsplats redan i början af 800-talet, men erhöll sin egentliga uppkomst genom kejsar Otto den store (936—937), som där 937 grundlade det ofvannämnda benediktinklostret Bergen. 968 blef staden säte för en ärkebiskop, hvilken fick värdigheten af Tysklands primas och sträckte sin myndighet öfver stiften Meissen, Merseburg, Naumburg (Zeitz), Havelberg, Brandenburg samt till slutet af 1100-talet äfven öfver Lebus och Posen. Under 1200-talet hade M. blifvit en blomstrande handelsstad och en viktig medlem af hansan. Dess tidigt inrättade ”schöffenstuhl” stod i stort anseende under medeltiden, och dess stadsrätt var antagen i många delar af Tyskland, Polen och Böhmen. Vid slutet af 1400-talet hade staden gjort sig nästan oberoende af ärkebiskoparna, men blef aldrig fri riksstad. Den omfattade reformationen 1524 och styrdes därefter af protestantiska ärkebiskopar eller, såsom de efter 1566 kallades, administratorer. Då borgarna vägrade antaga ”Interim”, förklarades staden i akt och belägrades i flera månader (1550—51) af kurfurst Morits af Sachsen samt intogs nov. 1551. I Trettioåriga kriget besattes M. 1626 för en kort tid af Wallenstein, belägrades af honom förgäfves i 28 veckor 1629 och ånyo 1630 af Pappenheim, med hvilken Tilly i mars 1631 förenade sig. Staden, hvars kommendant var den af Gustaf II Adolf ditsände Diet-

rich von Falkenberg (se denne, sp. 1309—10), stormades 10 (20) maj 1631, plundrades på det gräsligaste sätt, hvarvid 30,000 af dess 36,000 invånare dödades, samt uppgick i lågor. Endast domkyrkan, Vårfrukyrkan och omkr. 130 hus räddades. Till midten af 1800-talet ansågs med orätt

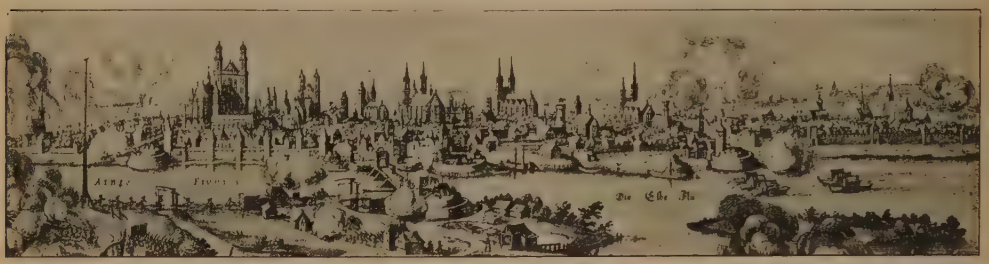

Fig. 2. Magdeburg under belägringen 1631. (Efter "Theatrum europæum".) Den högsta kyrkan (t. v.) är domkyrkan.

Tilly ha vållat katastrofen, O. Klopp ("Tilly", 2 bd, 1861) kastade skulden på Gustaf II Adolf och Falkenberg, Droysen ("Forschungen zur deutschen geschichte", III, 1863) på Pappenheim, Wittich ("Magdeburg, Gustav Adolph und Tilly", 2 bd, 1874; "Dietrich v. Falkenberg", 1892) tillskref den Falkenberg och förtviflade magdeburgare. Staden hämtade sig dock underbart snabbt efter denna olycka. 1632 besattes staden af svenskarna efter en af Banér utförd långvarig belägring, hvarefter dess försvarsverk förstärktes, och 1636 öfverlämnades den till de kejserlige och sachsarna. 1648 förvandlades ärkebiskopsstiftet till ett världsligt hertigdöme, som skulle tillfalla Brandenburg vid den siste administratorns död, som inträffade 1680. Efter slaget vid Jena föll M. 1806 utan svärdsslag i fransmännens händer och lades sedan till konungariket Westfalen, men återlämnades till Preussen 1814. M. omgafs 1866 med en ny enceinte af polygonal utstakning, och 13 detacherade provisoriska verk utfördes. Citadellet kan ännu anses ega en viss betydelse, och M:s befästningar i öfrigt ha fortfarande värde såsom skyddande därvarande Elbeöfvergångar. (J. F. N. L. W:son M.)

Magdeburg-centurierna (lat. *Centuriæ magdeburge'nses*), ett kyrkohistoriskt verk i 13 folioband (utg. i Basel 1559—74), hvars fullständiga titel är *Ecclesiastica historia, integram ecclesiæ christianæ ideam complectens, congesta per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica.* Arbetet skrefs af Flacius Illyricus med bistånd af Vigand, Basilius Faber m. fl., och syftet därmed var att genom en framställning af kristendomens historia bevisa protestantismens öfverensstämmelse med den ursprungliga kristendomen. Hvarje band innehåller en *centuria*, ett århundrades historia. Hela verket utmärker sig för grundliga källstudier, skarp kritik och lidelsefull polemik (se Kyrkohistoria, sp. 491). Mot detta arbete riktade C. Baronius sina "Annales ecclesiastici". (Hj. H—t.)

Magdeburg-halfkloten (Magdeburgska hemisfärerna), *fys.* Se Luftpump, sp. 1305.

Magdeburgische zeitung [-borgi|e tsa'jtoŋ]. Se Magdeburg.

Mage. 1. *Anat.*, i dagligt tal ofta detsamma som buken (*abdomen*), är i själfva verket den i buken inneslutna säckformigt vidgade delen af matsmältningskanalen, som äfven kallas magsäcken l. ventrikeln (lat. *ventri'culus, sto'machus*, grek. *gastēr*). Ehuru magen vid olika fyllnadsgrad och olika sammandragningar af sin muskulatur rätt väsentligt varierar till sin form, kan denna senare

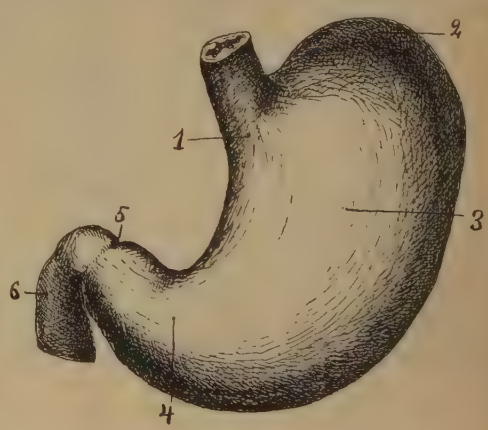

Fig. I. Människans magsäck, sedd framifrån.

dock i det stora hela sägas likna ett pärons. Magen ligger tvärs öfver bukhålans öfre ända, hufvudsakligen åt vänster, och sträcker sig under lefvern och hjärtat. Ehuru från hjärtat skild genom mellangärdet (*diafragma*), kan magen genom starkare utvidgning (af födoämnen eller gaser) vålla tryck på detsamma och därigenom framkalla en förnimmelse af beklämning. På magens vänstra sida har mjälten sin plats. Omedelbart efter matstrupens passage genom mellangärdet öfvergår den i magsäcken. Öfvergångsstället kallas magmunnen (lat. *cardia*; se fig. I,1), som hos människan bildar en särskildt byggd zon af magväggen med endast några få millimeters bredd. På kardiadelen följer magens *kropp* (lat. *corpus*; se fig. I,3), som åt vänster, i riktning mot mjälten, är säckformigt utvidgad, magens *botten* (lat. *fundus*; fig. I,2). Åt höger aftager magkroppen något trattlikt och öfvergår i den tarmen (fig. I,6) närmast liggande *portvaktar-* l. *pylorusdelen* (lat. *pars pylorica*; se fig. I,4). Gränsen mellan magen och tarmen markeras genom *portvakten* l. *portvalveln* (lat. *pylorus*; se fig. I,5), en i digestionskanalens lumen inskjutande ringformig valk. — Magens

tämligen tunna vägg (2—3 mm.) är sammansatt af fyra olika, på hvarandra hvilande skikt, nämligen 1) ytterst *bukhinnan* (lat. *serosa*; se fig. II,4), därinnanför 2) en *muskelhinna* (lat. *tunica mus-*

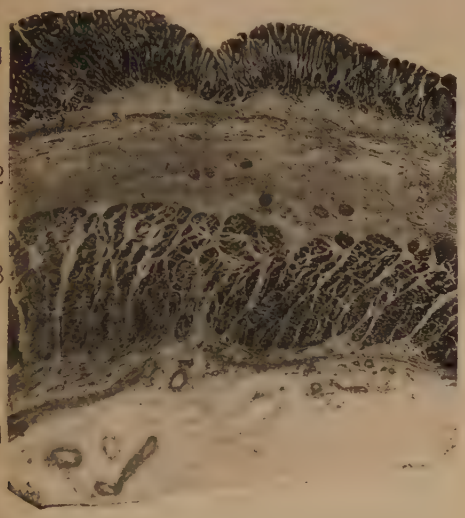

Fig. II. Tvärsnitt af magväggen, efter mikrofotografi af författaren. (Nära 5½ ggr nat. storl.)

cularis; se fig. II,3), 3) innerst en *slemhinna* (lat. *membrana mucosa*; se fig. II,1) samt 4) ett *bindväfslager* (lat. *membrana submucosa*; se fig. II,2), som förbinder slemhinnan med muskelhinnan. Inom pylorusdelen är hos människan *muskelhinnan* tydligt delad i två skikt, nämligen ett inre ringskikt och ett yttre och svagare längsskikt. Inom magens öfriga regioner är anordningen af muskulaturen mera oregelbunden och komplicerad. Inom portvalveln är ringmuskellagret starkt förtjockadt

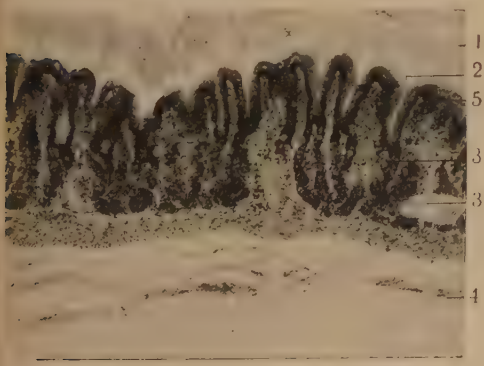

Fig. III. Tvärsnitt af magslemhinnan, efter mikrofotografi af författaren. (37 ggr nat. storl.) *4* submucosa.

(*sphincter pylori*). *Slemhinnans* (fig. III) yta utklädes af ett enkelt lager slemproducerande epitelceller (se fig. III,5; vid 1 å samma fig. är ett slemlager på magslemhinnans insida). Detta ytepitel bildar på magens hela insida tätt bredvid hvarandra stående trattlika gropar l. kryptor, *foveolæ gastricæ* (fig. III,2), i hvilkas botten utmynna slangliknande körtlar (lat. *glandulæ gastricæ*; se fig. III,3). Dessa magkörtlars byggnad och fysiologiska betydelse äro olika inom olika regioner eller zoner af magslemhinnan. Inom kardiadelen afsöndra körtlarna slem och ett amylolytiskt (stärkelse sönderdelande) ferment. Magkroppens och magbottnens körtlar bilda saltsyra och pepsin (ett proteolytiskt, d. v. s. äggvita omvandlande, ferment); och pylorusdelens körtlar producera slem samt, ehuru i relativt ringa mängd, äfvenledes pepsin. Dessa afsöndringar jämte lipas (fettsönderdelande ämne) utgöra m a g s a f t e n s (se d. o.) specifika beståndsdelar. — Magslemhinnan är synnerligen rikligt försedd med täta nät af blodkapillärer; särskildt gäller detta magkroppen och magbottnen, där saltsyra afges. För saltsyreberedningen hämta nämligen körtelcellerna kloriderna från blodet. — Den lefvande protoplasman kan icke digereras eller sönderdelas af magsaftens ägghvitelösande substanser, hvarför magslemhinnan under fullt lifskraftigt tillstånd undgår självdigestion genom magsaften. Nedsättes eller häfves däremot vitaliteten på något ställe af mag-

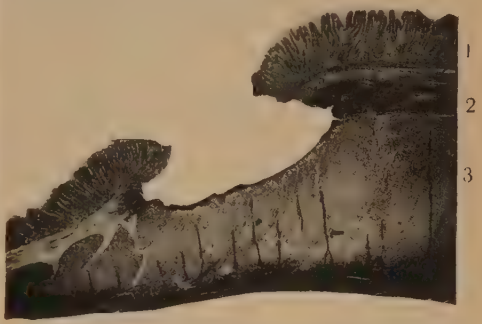

Fig. IV. Snitt genom magvägg med magsår, efter mikrofotografi af författaren. *1* slemhinnan, *2* bindväfslagret (submucosa), *3* muskelhinnan. (4,5 ggr nat. storl.)

slemhinnan (t. ex. genom rubbningar i slemhinnans blodcirkulation och därmed i ämnesomsättningen), så kunna denna och ej sällan äfven underliggande väfnader hemfalla till magsaftens digererande, upplösande inverkan. Ett ”magsår” uppstår, ofta åtföljdt af blodkräkningar, till följd af de sönderfrätta blodkärlen inom det angripna slemhinnepartiet. Mikrofotografien fig. IV återger ett snitt genom ett sådant magsår från människa. Det kraterformigt sönderfrätta stället af magväggen har här gripit öfver äfven på muskelhinnan.

2. *Zool.* Hos några af de lägsta ryggradsdjuren (lansettfisken, rundmunnarna, lungfiskarna, flera benfiskar o. a.) företer visserligen tarmkanalens främre afdelning mellan matstrupe och gallgångens inmynningsställe i så måtto en differentiering, att den är mer eller mindre utvidgad; som emellertid denna utvidgade dels slemhinna ej är försedd med de för magsäcken i egentlig mening kännetecknande körtlarna, kan densamma ej betraktas som fullt likvärdig med högre formers magsäck. Andra fiskar (hajar, ganoider och flertalet benfiskar) ega en verklig magsäck, hvilken är antingen mer eller mindre långsträckt eller ock U-formigt krökt, så att de båda skänklarna motsvara den ena kardia-,

den andra pylorusafdelningen. I allmänhet är magens form afpassad efter kroppsformen; sålunda ega rockorna en mera på tvären utbredd mage än flertalet andra fiskar. Detsamma gäller om amfibier och kräldjur: grodorna och sköldpaddorna ha en mera utvidgad och tvärställd mage än öfriga amfibier och kräldjur. Hos ormarna ligger magen i kroppens längdaxel, är spolformig och eger förmåga att utvidgas ofantligt (detta står i sammanhang med den ofta i mycket stor mängd samtidigt intagna, otuggade födan). Krokodilernas magsäck företer en högre utbildning än de öfriga kräldjurens: den är starkt muskulös, och på såväl öfre som undre sidan finnes ett senigt parti, från hvilket muskeltrådarna utstråla. Till denna magform ansluter sig fåglarnas. Hos dessa har i så mått en arbetsfördelning inträdt, som magens främre afdelning, på grund af sin körtelrikedom benämnd körtelmagen, deltar i matsmältningens kemism, medan den bakre afdelningen, muskelmagen, utöfvar en uteslutande mekanisk inverkan på födoämnena; den senares väggar äro starkt muskulösa, försedda med två senskifvor, och dess insida är beklädd med ett mer eller mindre tjockt hornartadt öfverdrag. Hos fröätande fåglar är muskelmagen starkast utbildad, svagare hos insektätande, medan dess väggar äro tunnast hos de köttätande. I öfverensstämmelse med det mycket växlande näringssättet företer magen hos däggdjuren många modifikationer. Hos kloakdjuren saknar magen körtlar, och dess insida är beklädd med ett flerlagradt epitel. Liknande förhållanden anträffas å större eller mindre partier af magen hos en del andra däggdjur. Hos växtätarna är magsäcken i allmänhet större och mera komplicerad än hos kött- och insektätarna samt består ofta af flera afdelningar. Hos hvaldjuren har magsäcken en mycket sammansatt byggnad — den består af 4—5 afdelningar — på grund däraf, att födan ej tuggas, utan sväljes hel. Hos idisslarna komma till magen i egentlig mening (löpmagen) vissa magafdelningar, som icke ega magens, men väl matstrupens kännemärken och därför också äro närmast att uppfatta som säckformiga utvidgningar af matstrupens intill magen stötande ända och lämpligast torde betecknas som "förmagar", nämligen vommen (*rumen*), nätmagen (*reticulum*, *ollula*) och bladmagen (*psalterium* l. *omasus*). Se därom vidare Idisslare. 1. E. Hgn. 2. L—e.

Magelang, stad. Se Kedoe.

Magelhaens [mageljäĭ̯s]. Se Magalhães.

Magelixīr. Se Elixir.

Magellan, fransk [maʃlā̃], engelsk [madʒe'lan] och tysk [mägellan eller magellän] namnform för Magalhães (se d. o.).

Magellone [madjelåne], fr. *Maguelonne*, den sköna, "dotter till konungen af Neapel", är hjältinnan i en medeltida riddarroman, som handlar om kärleken emellan henne och Peter af Provence samt deras oblida öden och lyckliga återförening. Sagan finns redan på 1100-talet i Frankrike, en tysk version trycktes 1527, och som folkbok har sagan åtnjutit mycken ynnest i flertalet europeiska länder. Tieck verkställde en bearbetning af den i "Volksmärchen von Peter Lebrecht" 1797. R—n B.

Magelssen, Ida. Se Basilier.

Magelungen, sjö. Se Drefviken.

Magendie [maʃädī], François, fransk fysiolog, f. 1783, d. 1855, var prosektor vid medicinska fakulteten i Paris och därefter läkare vid Hôtel-Dieu samt blef 1831 professor vid Collège de France. Genom sina många experimentella arbeten inlade M. synnerligen stora förtjänster om medicinens utveckling. Sålunda var det han, ej Charles Bell, som först upptäckte lagen om de främre och bakre ryggmärgsrötternas olika uppgift. Den experimentella toxikologien har honom att tacka för många arbeten af utmärkt värde. På hithörande undersökningar hvilar M:s *Formulaire pour l'emploi et la préparation de plusieurs nouveaux médicaments* (1821, 9:e uppl. 1836; öfv. till flera språk, till svenska 1827). Bland M:s öfriga skrifter märkas *Leçons sur les phénomènes physiques de la vie* (4 bd, 1836—38), *Leçons sur les fonctions et les maladies du système nerveux* (1839) och *Recherches physiologiques et cliniques sur le liquide céphalorhachidien* (1842). 1821—31 utgaf M. "Journal de physiologie expérimentale et patologique". R. T—dt.

Magenta [madje'nta], *kem.*, ett annat namn på anilinfärgämnet fuchsin (se Anilinfärger, sp. 1032).

Magenta [madje'nta], stad i italienska prov. Milano, vid landsvägen och järnbanan Milano—Novara, 6 km. ö. om floden Ticino, 5,988 inv. (1901; 7,974 i hela kommunen). Minnesvårdar öfver Napoleon III (1862) och Mac Mahon (1895). Vid M. drabbade fransmän och österrikare samman 4 juni 1859. Napoleon III hade 3 juni på aftonen låtit gardesgrenadjärdivisionen besätta den icke förstörda bron öfver Ticino, samtidigt med att general Mac Mahon med tre divisioner (en af dessa kom dock senare) gick öfver floden vid Turbigo, 10 km. längre upp. De utefter stora vägen till M. framryckande gardesgrenadjärerna stormade kl. 9,30 f. m. broarna öfver den stora kanalen Naviglio grande, 3 km. v. om M. Mac Mahon, som satt sig i marsch kl. 10 f. m., ryckte långsamt framåt och träffade kl. 1 e. m. på fienden, 32,000 man stark, under fältmarskalklöjtnanten Clam-Gallas, hvarefter kring orten Buffalora, n. om stora vägen, en häftig strid uppblossade, i hvilken äfven gardesgrenadjärerna deltogo. Friska österrikiska trupper inträffade småningom på slagfältet och kastade kl. 3 e. m. gardesgrenadjärerna efter ett ytterst tappert försvar tillbaka på andra sidan kanalen, hvarefter andra österrikiska trupper från s. ryckte fram emellan kanalen och Ticino, men där möttes af den anländande franska kåren Canrobert. Striden fortgick med häftighet intill aftonen, då Mac Mahon genom att storma staden M. afgjorde densamma. Därefter drogo sig österrikarna tillbaka dels åt Milano, dels söderut. De hade haft omkr. 70,000 man i striden, fransmännen omkr. 56,000. Österrikarna förlorade nära 10,000 man, af hvilka 4,000 fångar, fransmännen 5,000. — General Mac Mahon utnämndes på själfva slagfältet till hertig af Magenta. C. O. N.

Mag. eq., förkortning för lat. *magister equitum* (se under Magister).

Mager (grek. *ma'goi*, lat. *ma'gi*, plur. af grek. *magos*, lat. *magus*, Apg. 13: 8) kallades en-

ligt Herodotos en af medernas sex folkklasser. Magerna utgjorde sannolikt den inhemska prästkasten, som sedan efter ariska eröfringen förbands med Zarathustras mazdeism (se d. o.), änskönt namnet mager på sin höjd en gång förekommer i Avesta. Efter Kambyses lyckades en mager, Gaumäta, tillvälla sig makten. 522 blef han slagen af Darius. Magerna voro berömda för vishet och hemliga insikter. I romerska riket blef namnet gemensam beteckning för österländska stjärntydare, besvärjare och trollkarlar, äfven kallade kaldéer, som eg. betecknade Babyloniens vise. I Matt. 2 sättas magerna, de vise män från Österlandet, som senare tradition gjort till tre, i förbindelse med stjärntydning (astrologi) och drömtydning. I Apg. [*Ἐλύμας ὁ μάγος*] 13: 8 öfversättes magos med trollkarl (jfr 8: 9). N. S.

Magerman, *sjöv.* Se Bolin.

Magersfontein [magersfontēn], Magersfontein kopjes, höjdparti i Syd-Afrika, Oranjefloskolonien, omkr. 25 km. s. om Kimberley, mellan denna stad och Modder river. 10—11 dec. 1899 stod där ett slag mellan en till omkr. 7,000 man uppskattad boerstyrka under general Cronje och en brittisk, omkr. 12,000 man stark härafdelning under generallöjtnanten lord Methuen. Boerna hade intagit en utbredd ställning på och vid foten af höjderna, hvilken ställning förstärkts med fältbefästningar. Mot densamma framgick natten till den 11 den af generalmajor Wauchope förda höglandsbrigaden (4 bataljoner) till anfall, men detta

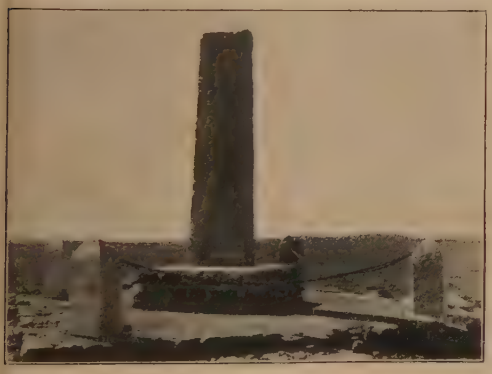

Minnesmärket öfver de stupade skandinaverna vid Magersfontein. Minnesstenen är omgifven af 4 hörnstenar, hvilka representera Sverige, Finland, Danmark och Norge. I drakslingan på stenen står ristadt "Magersfontein 11. 12. 1899" och på hvar hörnsten en valkyriebild, i hvars sköld äro inhuggna de fallnes namn, hvarjämte ofvanför läses en vers (på svenska hörnstenen: "De kunde icke vika, blott falla kunde de").

kom i stockning på grund af boernas öfverraskande eld. Brigaden råkade i oordning och led betydliga förluster, hvilka ytterligare ökades, då den genom ett motanfall af boerna tvangs till återtåg. Under dagens lopp företagna förnyade anfall, utförda af gardes- och Yorkshire lätta infanteribrigaderna, understödda af artilleriet, hade lika liten framgång. På morgonen den 12 gaf Methuen order om återtåg mot Modder river. Engelsmännens förluster uppgingo till omkr. 1,000 man. På boersidan utmärkte sig särskildt den *skandinaviska kåren*. Af densamma, som bestod af omkr. 100 man, mest svenskar, deltogo i själfva striden 50—60 man. Den hade sin plats i den breda luckan mellan boerställningens midt och dess vänstra flygel och blef nästan fullständigt tillintetgjord (antalet döda — 15 svenskar, 5 danskar, 3 finnar och 3 norrmän, jämte 2 tyskar — och sårade uppgick till 41 man). På den plats, där kåren kämpat, aftäcktes af Transvaals premiärminister general Botha 25 april 1908 ett ståtligt minnesmärke (se fig.), en öfver 6 m. hög bautasten af svensk granit, hvartill medel insamlats hufvudsakligen inom svenska armén, men äfven i Finland, Danmark och Norge. Se bl. a. "Skandinaverna vid M." (i "Vårt försvar", 1904) af löjtnant E. Stålberg, en af deltagarna i striden. H. J—dt.

Magerö, Norges nordligaste ö, n. v. om Porsangerfjordens mynning i Finnmarken, skild från fastlandet genom Magerösundet. Areal 420 kvkm. Kusterna äro branta, utan synnerlig skärgård. Längs dem ligga fiskelägena Honningvaag, Kjelvik, Helnes, Kamövær, Skarsvaag och Gjæsvær. Ön är delad i de två häradena Maasö och Kjelvik. Den fåtaliga befolkningen lefver af fiske. På M. ligger Nordkap (se d. o.) på 71° 10′ 24″; något längre in. (71° 11′ 8″) utskjuter Knivskjærodden, Norges nordligaste punkt. K. V. H.

Mageskifte (af da. *mage*, make, lika, och *skifte*, skifte, byte), da., byte af orörligt gods mot värde af samma slag; kontrakt, öfverenskommelse om byte af jordegendomar. Historiskt bekant är mageskiftet 1773 mellan kejsar Paul och Kristian VII (se Holstein, sp. 1025).

Magflen, gammal svensk benämning på magsyra eller magkatarr.

Maggia [ma'dja], flod i schweiziska kantonen Ticino, kommer från Lago di Naret (2,240 m.) och mynnar ut genom ett bredt delta i Lago maggiore. Längd 43 km. Valle Maggia, som omfattar äfven de i hufvuddalen utmynnande bidalarna, är en af Ticinos 8 kretsar och har omkr. 5,200 katolska invånare af italiensk härkomst. J. F. N.

Maggini [madjīni], Giovanni Paolo, italiensk violintillverkare i Brescia, f. 1580, d. 1640. De högt skattade Magginiviolinerna utmärka sig för mildt sonor klang. Biogr. af Huggins (1892) och Berenzi (1907). E. F—t.

Maggiordomo [ma'djår dåmå], it., påfvens förste hofmarskalk. Jfr Major domus.

Maggiore [madjåre], it. (fr. *majeur*), *mus.*, eg. "större", en benämning på durklangen, emedan densamma har stor ters, i motsats till mollklangen, som har liten ters och därför kallas minore (mineur). "Maggiore" begagnas ofta i äldre musik som öfverskrift på den del af ett mollstycke, hvilken går i dur (parallelltonarten), liksom "minore" på den del af ett durstycke, hvilken går i moll. A. L.*

Maggipreparat [ma'dji-], af Iulius Maggi uppfunna och patenterade konserver, kapslar, "tärningar" af köttextrakt, grönsaker och kryddväxter. Maggiartiklarna ha världsrykte. Stora M.-bolag ha anlagt betydande fabriker, såsom i Singen (i Baden) och Kempttal i Schweiz.

Maggrop, *anat.* Se Bröstgrop och Buk.

Mägha, en indisk skald från tämligen sen tid, som diktade ett stort verk, *Çiçupālavadha* ("Ciçupālas dödande") eller *Māghakāvya* (Mäghas kävya,

efter författaren, ej senare än 900-talet e. Kr.), ett konstepos, skrifvet efter den senare utbildade indiska poetikens (konstlärans) synnerligen invecklade och detaljerade regler. Edition af Vidyā Cara Miçra och Çyāma Lālā (1815). K. F. J.

Maghnisa, stad. Se Manisa.

Ma'ghrib, arab., eg. (sol-)nedgångsort; väster. — El-maghrib (''västern'') är det allmänna arabiska namnet på norra Afrika med undantag af Egypten. — M. el-a'ksa (''den aflägsna västern'') är arabernas namn på Marokko.

Maghzen (Machsen, Machzen, Makhzen l. Makzen), arab., urspr. förrådshus, ''magasin'' (som härstammar från detta ord), benämning på centralregeringen i Marokko (se d. o.).

Maghzi, folkstam. Se Iraner.

Magi (grek. *magēi'a*, lat. *ars ma'gica*), teckentydning, häxeri, trolldom, svartkonst. Ordet är härledt från det mediska och persiska namnet på de vise män, ''mager'' (se d. o.), som troddes vara i besittning af underbara, öfvernaturliga kunskaper. — ''Magi'' i vidsträckt bemärkelse sönderfaller i två olika arter: *mantik* (se d. o.) l. *divination* (spådomskonst), som söker läsa i de gudomliga makternas för de dödlige förborgade afsikter, och *egentlig magi* (trolldom), som söker tvinga dessa makter att bevilja, hvad de dödlige begära. Båda stå de på samma botten som religionen. Liksom denna ha de sitt ursprung i människans bäfvan för hvad hon ej kan öfvervinna eller förklara samt hennes begär att blidka högre väsenden och komma till delaktighet af deras kraft. Ja, det kan väl sättas i fråga, om det någonsin har funnits eller skall finnas en religion, som ej i sig upptager något af mantik och magi. Men dessa ha desto större betydelse, ju lägre ett folk eller en individ och dess religion stå. — Ju längre vi gå tillbaka i tiden, dess starkare finna vi tron på möjligheten att genom vissa symboler, formler eller handlingar kunna tvinga osynliga makter, onda eller goda, att bönhöra människan. Därmed sammanhänger att, där två folk på olika kulturstadier bo i samma land, det högre folket vanligen tillskrifver det lägre stående trolldomsgåfvor. Så tro hinduerna om dravidafolken; så trodde ända in i senaste tider skandinaverna, ja till och med finnarna om sina grannar lapparna. — De gamle egypterna egde en utbildad tro på kraften af besvärjelser, mystiska reningar, offer, amuletter samt symboliska tecken och handlingar. De ansågo besvärjelserna verka t. o. m. på andra sidan grafven, och den s. k. Dödsboken (se d. o.) består till en stor del af sådana, hvilka skulle afvända de faror, som den aflidne hade att utstå, innan han kom till *aalu*, de saliges fält. Kilskrifterna lära oss, att trolleriet till alla sina delar sedan urminnes tid var inhemskt hos semiterna och de äldre folk, från hvilka de fått sin civilisation. Kaldéerna använde äfven astrologien i magiens tjänst. Judarna trodde, såsom vi finna t. ex. af berättelsen om häxan i Endor, på möjligheten af att frammana andar och tvinga dem efter sin vilja, och i hela Österlandet gällde Salomo som den ypperste af alla mager, hvars signet hade makt att binda eller lösa andarna. Bekanta äro exemplen i ''Tusen och en natt''.

Ju mera ljus som genom de nyare upptäckterna sprides öfver den äldre grekiska odlingen, dess klarare framstår dennas sammanhang med den österländska. Mindre Asien eller stundom Egypten är därvid ofta förmedlarinna, och den därifrån kommande vidskepelsen och trolldomsväsendet blandade sig tidigt med den inhemska magien. Redan hos Homeros finna vi trolldrycker (Helena iskänker en dylik, hvartill hon fått receptet från Egypten, åt den trötte Telemachos), helbrägdagörelse genom trollformler, förvandling af människa till djur, uppväckande från de döde o. s. v. I senare tider är det i synnerhet underjordens gudinna, Hekate, som förlänar kraft åt de magiska medlen. Men äfven andra gudar, såväl som demoner, äro ofta verksamma vid trolldomen, framför andra ''den stora modern'', Frygiens högheliga gudinna, hvars präster utöfvade magiska konster samt kokade läke- och giftdrycker. Som väldiga undergörare ansågos den mytiske skalden Orfeus samt filosoferna Pythagoras och Empedokles. Hela familjer och släkter, såsom klytiderna i Troja, stodo i rykte för trolldomsförmåga, och människor af samhällets lägsta klasser ströko omkring i mängd, förtjänande sitt bröd genom föregifven förbindelse med öfvernaturliga makter. — Etruskerna, med sin dystra grafreligion, voro naturligtvis hängifna åt magiska konster, ehuru vi ej känna mycket därom. Äfven öfriga italiska folk, såsom marser och osker, befattade sig därmed. Särdeles vanlig måtte hos dem varit den s. k. exsekrationen (defixionen), d. v. s. invigande åt underjordens makter. Sådana exsekrationer skrefvos väl merendels på blytaflor, sådana som den, hvilken, funnen i en oskisk graf vid det gamla Capua, nu förvaras i Museo nazionale i Neapel. Trots Büchelers, Bréals och Bugges m. fl:s skarpsinne är den ännu ej i allo tydd; men så mycket är säkert, att den innehåller en exsekration, hvarigenom en viss Vibia inviger en Paquius Cluentius och andra fiender åt den underjordiska Ceres. — Hos romarna var allt slags trolldom i bruk i allra äldsta tider. Man ansåg sig kunna förmå en fiendestats gudar att öfvergå på romarnas sida. De ''tolf taflornas lagar'' förbjuda bl. a. att genom trollformler locka skördar öfver till sig från grannens åker. Dock ha vi först mot slutet af republiken, i synnerhet hos Horatius, mera rikliga upplysningar att tillgå om den romerska magien. Till sin spets drefs emellertid trolldomsväsendet under den romerska kejsartiden, då italisk, romersk och österländsk magi sammansmälte. Appulejus och Lukianos lämna oss lifliga beskrifningar på det ofog, som bedrefs af alla dessa bedragare, hvilka under namn af mager, babylonier, kaldéer, filosofer, Isispräster och häxor fyllde städer och landsvägar. Med sånger, förbannelseformler, mystiska bokstäfver, stenar, örter, talismaner, trollknutar, sejd, människooffer m. m. påstodo de sig kunna ingripa i naturkrafternas gång, förmörka solen och hejda stjärnorna i deras lopp. Månen, uppgåfvo de, måste på deras befallning vandra ned från himlen; jorden rämnade, floderna stannade, och bergen hofvo sig upp. Trollmän och häxor foro genom luften. Torka eller regn, fruktbarhet eller missväxt kunde de framkalla. Sjukdomar och ormbett botade de. Men de förstodo ock att åstadkomma sjukdom genom det s. k. onda ögat; i synnerhet kvinnor med dubbel pupill kunde på det sättet förvandla människor till djur. Kärlek

visste man framkalla eller återväcka till lif genom drycker och på många andra sätt. Ja genom ädelstenen *astro'bolos* kunde man eröfra städer och flottor. Äfven guldmakeri (jfr Alkemi) bedrefs, så t. ex. redan af kejsar Caligula, som hämtat sitt vetande därutinnan från egyptiska skrifter. Som hjälpare vid dessa unders utförande uppkallade man de döde (*nekromanti*) eller demoner (*goëti*). Ja själfva gudarna måste på mäktiga trollkarlars bud infinna sig. Nyplatonikerna satte hela detta trolldomsväsen i system. — De kristne kejsarna sökte med sina förordningar stäfja dylika konster, men med så mycket mindre framgång, som de till en del själfva voro hängifna däråt.

Medeltidens magi var i allmänhet endast en fortsättning af den antika, som redan förut uppblandats med germansk. Trollformlerna fingo emellertid en annan anstrykning, beroende på den nya religionen. Tron på magiens kraft var dock stark i alla kretsar. Man skilde mellan den *hvita* och den *svarta* magien (”svartkonst”). Den förra verkade med hjälp af de goda makterna, helgon och änglar; den senare anropade djäfvulen och hans underordnade andar. Allmän blef den tron, att man kunde ernå stora timliga fördelar (makt, rikedom o. s. v.) genom att pantförskrifva sin själ till mörksens furste, som efter viss kontraherad tid egde rätt till den. Ett utflöde af denna tro var det förskräckliga häxväsendet (se Häxeriprocesser), som dock först mot slutet af medeltiden fick sin fulla utveckling och fortfor ända till slutet af 1700-talet. Fullständig kännedom om häxväsendet och i allmänhet om de olika arterna af medeltidsmagien lämnar Sprengers beryktade ”Malleus maleficarum”, d. v. s. Häxhammare (förf. 1487). — Ända in i våra dagar fortlefver tron på verksamheten af magiska konster dels som folkvidskepelse, t. ex. signerier, vid ”iråk”, läsningar och smörjningar, utförda af ”kloka gubbar”, ”helbrägdagörelse genom tron” o. s. v., dels hos de högre klasserna som spiritism, tro på ”arcana” och mera dylikt. — Med *naturlig* magi (fysikomagi) menar man konsten att genom fingerfärdighet eller med tillämpande af vissa naturlagar åstadkomma företeelser, hvilka för den, som ej känner deras förklaringsgrund, förefalla som under. Man talar äfven om *negativ* magi, som består däri, att man, för att vinna vissa mål, afhåller sig från vissa saker, t. ex. tron på flera ställen i Europa att, om man dödar en svala, korna skola ge blodig mjölk, om man dödar en spindel eller en nyckelpiga, en olycka eller sorg skall inträffa o. s. v. Jfr V. Rydberg, ”Medeltidens magi” (1865). Ett hufvudarbete för kännedom af magien är Hubert och Mauss i ”Année sociologique”, VII, med litteraturförteckning. Se äfven Hauck, ”Realencyklopädie für protestantische theologie und kirche”, XII. J. C.

Mägiker (jfr Magi), hemmastadd i magi, trollkarl. — Mägisk, tillhörande magien; öfvernaturlig, trolsk, förtrollande, förtjusande. — Om s. k. magiska kvadrater och magiska kuber se Trollkvadrater.

Maginflammatiōn, *med.* Se Bukhinneinflammation.

Maginus, *astron.*, ett af de största ringbergen på månen, mer än 200 km. i diameter, uppkalladt efter Giovanni Antonio Magini (f. 1555, d. 1617), professor i astrologi, astronomi och matematik vid universitetet i Bologna. B—d.

Magirus, Johannes, d. 1596, medicine professor i Marburg. På trycket utgåfvos hans i manuskript förut vid universitetsundervisningen i Tyskland mycket använda *Anthropologia* (1603), *Physiologia peripatetica* (1605) och *Pathologia* (1615). ”Physiologia peripatetica” har spelat en roll i Sveriges undervisningsväsen, i det att 1626 års universitetskonstitutioner föreskrefvo, att en af de med. professorerna skulle föreläsa öfver denna, och den var ock källan för de första botaniska afhandlingarna i Sverige (Chesnecopherus', på 1620-talet). Denna ”Physiologiens” egenskap af ”fysikens och naturalhistoriens kanoniska bok i Sverige” upphörde, först sedan P. Hoffvenius 1678 utgifvit sin ”Synopsis physica”. Jfr T. Fries, ”Naturalhist. i Sverige intill medlet af 1600-talet” (akad. program 1894). R. T—dt.

Mägisk. Se Magiker.

Magi'ster, ett latinskt ord, som kommer af *magis*, mera, och således ursprungligen betyder den, som är förmer än en annan: förman, chef, ”mästare”. Så t. ex. kallades i äldre tider diktatorn (se d. o.) i Rom för *magister po'puli*, folkets chef. Hans stående medhjälpare bar namnet *m. e'quitum*, chef för rytteriet, hvilken hade hög rang jämte rätt att låta sig företrädas af sex liktorer samt begagna den kuruliska stolen och den purpurbrämade togan. Under den senare romerska kejsartiden, från Konstantin I, buro flera af de högste ämbetsmännen titeln magister, t. ex. *m. admissiōnum*, öfverhofceremonimästaren, *m. militum*, fältmarskalk, *m. mōrum*, censor, *m. officiōrum*, ministern för det kejserliga huset, *m. scriniōrum*, kanslipresidenten. Äfven föreståndarna för flera slags korporationer och prästkollegier kallades *magistri*. — Redan tidigt uppkom vid universiteten den seden att benämna den, som förvärfvat godkända insikter i ”de sju fria konsterna” (se Fria konster), *artium liberalium magister* (se d. o.) eller, i dagligt tal, endast magister. Sedan kvarstod denna benämning för dem, som tagit högsta examen inom den filos. fakulteten och därefter offentligt försvarat en afhandling. Utnämningen skedde med många högtidliga formaliteter (magisterpromotion), något olika på olika tider och ställen. Dels däraf att magistrarna vanligen erhöllo rätt att föreläsa och undervisa (jfr Docent), dels däraf att i medeltidens klosterskolor chefen kallades *magister scholārum*, blef ordet i Sverige och Finland samt är i dessa länder ännu hos den stora massan af folket en ganska allmänt använd titel för ”lärare”. Om *m. chirurgiæ* se Karolinska mediko-kirurgiska institutet. Numera är benämningen magister vid de svenska universitetens filos. fakultet ersatt med titeln *doktor*. Titeln *filosofie doktor* införde i st. f. filosofie magister vid promotionen i Uppsala 1863; sedan dess heter denna ceremoni filosofiedoktorspromotion. — *Filosofie magister*-titeln tillkommer numera i Sverige den, som aflagt filos. ämbetsexamen (lärarexamen) enligt K. M:ts statuter för universiteten i Uppsala och Lund 27 nov. 1908. Vid Finlands universitet tillägges magistertiteln filos. kandidater, som, vanligen vid högtidliga promotioner, kreeras till magistrar (doktors-

titeln tillägges promoverade filos. licentiater). — Vid ”simpromotioner” i Sverige utdelas magistertiteln (”simmagister”) som den högsta belöningen för skicklighet. Se Doktor och Kandidat. J. C.

Magi'ster admissiōnum, lat. Se Magister.

Magi'ster a'rtium liberālium, lat. Se Artium liberalium magister och Fria konster.

Magi'ster bursārum. Se Kommunitet, sp. 683.

Magi'ster convīvii, lat. Se Arbiter.

Magi'ster do'cens, lat. Se Docent och Magister.

Magi'ster Dosi'theus. Se Dositheus.

Magi'ster e'quitum. Se Diktator och Magister.

Magi'ster generālis. Se Dominikanorden, sp. 665.

Magi'ster Islēbius, tysk teolog. Se Agricola, Johan.

Magiste'rium (af lat. *magi'ster*, mästare, således ”mästerstycke”), *kem.*, var hos alkemisterna benämning på ett ämne, som skulle förvandla oädla metaller i guld, således liktydigt med ”de vises sten”. Sedermera har namnet öfverflyttats på åtskilliga kemiska och farmaceutiska preparat (t. ex. *m. bismuthi*, basiskt vismutnitrat), hvilkas beredande ansågs som ett mästerstycke eller hvilka utmärktes af kraftiga medicinska verkningar. P. T. C.*

Magi'sterkonferensen. Se Köpenhamns universitet, sp. 668.

Magi'ster mathēseos, lat., ”matematikens mästare”, kallas, till följd af sin vikt, den matematiska sats (Euklides' Elementa I, 47), som lär, att summan af kvadraterna på kateterna är lika stor med kvadraten på hypotenusan. Efter sin upphofsman benämnes den äfven pythagoreiska lärosatsen.

Magi'ster mīlitum (*m. mili'tiæ*), lat. Se Magister.

Magi'ster mōrum, lat. Se Magister.

Magi'ster novitiōrum, lat. Se Jesuitorden, sp. 1388.

Magi'ster officiōrum, lat. Se Magister.

Magi'ster po'puli, lat. Se Diktator och Magister.

Magi'ster principālis. Se Klosterskolor.

Magisterpromotion. Se Magister.

Magi'ster sacri palatii [-a'tsii], lat., ”palatsmästare”, urspr. lärare och rektor vid den 1218 inrättade Schola palatina vid påfvehofvet. Ämbetets förste innehafvare var Dominicus den helige. Med få undantag har ock platsen rekryterats från dominikanorden. Läroämnet bestämdes af Urban IV till filosofi. Bland innehafvarna må nämnas den från processen mot Luther (se d. o.) bekante Silvester Prierias. Än i dag gäller ”palatsmästaren” som påfvens hofteolog, är själfskrifven konsultor åt inkvisitions- och indexkongregationerna och censor öfver alla i Rom utgifna böcker. Nuv. (1912) innehafvare Alberto Lepidi. Hj. H—t.

Magi'ster scholārum, lat. Se Magister.

Magi'ster scriniōrum, lat. Se Magister.

Magi'ster sententiārum, lat. Se Petrus Lombardus.

Magi'ster universālis. Se Alanus.

Magistrāl. Se Mistral.

Magistrālformel (af lat. *magi'ster*, mästare, lärare), *farm.*, kallas hvarje i en farmakopé intagen föreskrift rörande beståndsdelarna och beredningen af ett sammansatt läkemedel, som fått sig tillagdt ett särskildt namn, under hvilket det af läkare föreskrifvits, t. ex. *Pulvis magnesiæ cum Rheo*, *Pilulæ myrrhæ ferratæ* o. s. v. Dylika ”magistralformler” medföra lättnad för läkaren, som, då han skrifver sitt ”recept”, endast behöfver skrifva formelns namn i st. f. att uppskrifva alla beståndsdelarna och sättet för läkemedlets beredning. Jfr Officinell formel. O. T. S.*

Magistrāllinje, *befästningsk.*, kallas den linje å en fästnings eller ett fältverks planform, som är bestämmande för de öfrigas läge (däraf namnet; se Magister) och därför först af alla utstakas. Vid fältverk väljes härtill vanligen vallens högsta krönlinje, den s. k. eldlinjen, vid fästningsverk innerbrantens murkrön. O. A. B.*

Magistrāt (af lat. *magistrātus*, se d. o.). De *svenska* städernas styrelse utgjordes enligt stadslagen (från 1350-talet) af borgmästare och rådmän jämte konungens fogde. Dessa handhade dessutom den högre dömande myndigheten under namn af rådstufvurätt, vid hvars sida fanns en lägre polisrätt, ”rätten ute å torgeno” med två rådmän och en ”byfogde” (se d. o.) som bisittare. Som utöfvare af administrativ myndighet började stadens råd benämnas ”magistrat” i samband med dess förvandling till en statslig ämbetsmyndighet och städernas strängare underordning under statsmakten under Gustaf II Adolfs och Kristinas regering. Denna åtskillnad emellan magistraten som *förvaltningsorgan* och rådstufvurätten som *domstol* har också bibehållits, ehuru båda kollegierna bildas af ungefär samma bisittare. I magistraten, som i allmänhet är beslutmässig med tre ledamöter, sitta nämligen borgmästaren och en eller flera rådmän, i enlighet med särskilda anordningar för hvarje stad, jämte magistratssekreteraren, då sådan finnes. Borgmästaren är magistratens ordf., så snart icke K. M:ts befallningshafvande är närvarande och för ordet i underlydande magistrat, hvilken bestämmelse dock numera saknar hvarje praktisk betydelse. I förhållande till stat och kommun har däremot magistratens ställning väsentligen förändrats. Från att i äldre tider nästan uteslutande vara ett kommunalt organ, i hvars hand förvaltningen af stadens kommunala angelägenheter hvilade, indrogs nämligen fr. o. m. 1600-talet magistraten bland statsförvaltningens organ, likasom rådstufvurätten blef statsdomstol för staden, hvaremot den kommunala myndigheten steg för steg flyttades öfver till andra kommunala institutioner, såsom stadens äldste, allmän rådstuga och stadsfullmäktige. Som statsförvaltningsmyndighet har magistraten att ombestyra, att domar och utslag bringas till verkställighet, att i städer, som ej lyda under landsrätt, vara öfverexekutor, då detta värf icke af K. M:t anförtrotts åt viss led. af magistraten eller tills vidare åt K. M:ts befallningshafvande, att handha uppbördsväsendet och allt hvad till säkerhets-, ordnings-, sundhets- och sedlighetspolisen hör, då icke åt särskilda poliskamrar omsorgen härom öfverlämnats, att förrätta riksdagsmanna- och borgmästarval m. m. d. samt att öfva en viss

kontrollerande verksamhet med afseende på de rent kommunala myndigheterna. (I Stockholm utöfvar Öfverståthållarämbetet magistraternas vanliga funktion med afseende på exekutionsverket samt uppbörds- och polisväsendet, hvaremot Stockholms magistrat genom en särskild afdelning, *Förmyndarkammaren*, öfvar vård och inseende öfver förvaltningen af omyndigas samt frånvarande och okända arfvingars medel.) Magistratens kommunala befogenheter ha ingalunda h. o. h. gått förlorade, lika litet som dess egenskap af kommunalt organ fullständigt utplånats. Å ena sidan inverkar nämligen kommunen på magistratsledamöternas tillsättande, i det att borgmästare i alla städer, likasom äfven rådmän och magistratssekreterare i Stockholm, af KK. M:t utnämnas efter och inom ett tremannaförslag, som upprättats af stadens till riksdagsmannaval till Andra kammaren röstberättigade invånare (R. F. § 31), samt rådmän och magistratssekreterare (utom i Stockholm) väljas af allmän rådstuga eller af stadsfullmäktige, där sådana finnas, hvarefter de befullmäktigas af K. M:ts befallningshafvande. Å andra sidan har äfven efter de nya kommunallagarna (1862) åt magistraterna förbehållits inflytande på de kommunala angelägenheterna, dels af ledande och förberedande, dels af kontrollerande och verkställande art. Det tillkommer sålunda magistraten att sammankalla allmän rådstuga (magistratens ordf. är äfven rådstugans) samt att genom borgmästaren eller annan sin led. närvara vid stadsfullmäktiges sammanträden och i öfverläggningarna deltaga. Magistraten eger att hos den beslutande kommunala myndigheten framställa förslag i alla ämnen, som röra stadens gemensamma angelägenheter, och kan äska stadsfullmäktiges sammankallande. Magistraten skall med ledning af de från drätselkammaren infordrade upplysningarna årligen uppgöra ett utgifts- och inkomstförslag för staden och, sedan efter dettas granskning af allmän rådstuga eller stadsfullmäktige staten för det kommande året fastställts, upprätta debiterings- och uppbördslängd samt den kommunala röstlängden. Magistraten skall vara representerad i stadens hälsovårdsnämnd och byggnadsnämnd samt ha inseende öfver dessa och andra af stadskommunen tillsatta styrelsers förvaltning samt eger att i allmänhet tillsätta vid stadens förvaltning anställda tjänstemän och betjänte. Magistraten eger ock att öfvervaka, att allmän rådstugas eller stadsfullmäktiges beslut bringas till verkställighet, men med rätt och skyldighet att vägra handräckning till ett besluts verkställande, som den pröfvar stridande mot lag eller ej i enlighet med laga föreskrift underställdt. Slutligen är magistraten den borgerliga myndighet, inför hvilken civiläktenskap i Sverige afslutas i stad. Magistratens befogenheter med afseende på kommunalförvaltningen äro sålunda i allt väsentligt af rent formell natur. I praktiken inskränker den sig numera till att öfvervaka iakttagandet af de laga formerna och gränserna för de egentliga kommunalmyndigheternas, främst stadsfullmäktiges, beslutanderätt.

Äfven i *Danmark* och *Norge* kallas den lokala statsförvaltningsmyndigheten i städerna magistrat. Magistraten framträder emellertid i dessa länder endast undantagsvis som särskildt organiserad myndighet. I de flesta städerna utöfvas magistratsgöromålen af stadens underdomare, ”byfogeden”, som i Danmark i detta fall bär titeln både af ”borgmester” och af ”byfoged”. I Norge förekommer kollegialt organiserad magistrat endast i Kristiania och Bergen, som ha 3 borgmästare. I fyra andra städer tillsättes jämte byfogden 1 särskild borgmästare. I Danmark har endast Köpenhamn en kollegial magistrat (se Danmark, sp. 1289—90). I sex andra danska städer finnes särskild borgmästare. Vid dennes sida väljas i några få städer ”borgerliga rådmän” att biträda borgmästaren i dennes befattning med kommunalförvaltningen. Utom sina uppgifter som lokalt statsförvaltningsorgan i allmänhet har magistraten i de norska och danska städerna att i flera hänseenden samverka med de kommunala representationerna. I de danska ”byraaden” (stadsfullmäktige) är borgmästaren ordf. I allmänhet har magistraten i Danmark och Norge en mera ingående befattning med och större inflytande på kommunalförvaltningen än i Sverige. — I *Tyskland* är magistraten stadskommunernas centrala verkställighets- och förvaltningsmyndighet, på samma gång den äfven har vissa statsliga förvaltningsuppgifter. — I *England* betecknas med *magistrate* företrädesvis judiciella myndigheter. Se Yngve Larsson, ”Kommunalförvaltningens organisation och arbetssätt i Sverige och utlandets städer” (1909). K. H. B.*

Magistratspredikan kallas den gudstjänst, som enl. k. förordn. 18 april 1849 skall hållas ”vid årets början, innan rådstufvurätt första gång till domsäte träder” (Rättegångsbalk 6: 4). Redan i 1686 års kyrkolag föreskrifves en dylik predikan. Jfr Hofrättspredikan (Suppl.), Riksdagspredikan och Tingspredikan.

Magistratssekreterare. Se Magistrat.

Magistrātus (lat., af *magister*, se d. o.) betecknade hos forntidens romare såväl ämbetsmakt (magistratūr) som ämbetsmaktens innehafvare. Magistraturen under republikens tid måste anses ha tagit arf efter konungen (*magister populi*, folkets chef); dock funnos bestämda olikheter, såsom att ämbetsmännens makt var delad på mer än *en* person; att de valdes för viss tid, vanligen ett år; att provokation (vad till folket) medgafs; att ämbetsmännen kunde ställas till ansvar för sin förvaltning, efter ämbetets nedläggande, hvarjämte bör märkas, att folktribunatet uppstod självständigt. I stort sedt hade konungarnas makt öfvergått till konsulerna (se Konsul), från hvilkas ämbete efter hand utbrytningar af särskilda ämbetsbefattningar skedde. — Magistratus voro befattningar utan lön, d. v. s. förtroendeuppdrag eller hedersposter (*honores*). Särskilda behörighetsprof fordrades icke; dock förutsattes vissa egenskaper, beträffande hvilka genom praxis och lag vissa regler småningom blefvo gällande, särskildt i fråga om en bestämd ålder och jämväl en bestämd ordningsföljd vid befordran till de olika ämbetena. Denna ordningsföljd var under republikens sista århundrade kvestur, kurulisk edilitet, pretur och konsulat vid respektive 27 eller 30, 37, 40 och 43 år (så t. ex. Cicero). Äfven gällde i allmänhet för de senare tiderna, att ingen fick bekläda samma ämbete förr än efter 10 års mellantid. Undantag gåfvos dock från såväl de ena som de andra be-

stämmelserna, i synnerhet i tider af fara och för utomordentliga män, t. ex. Scipio Africanus d. ä., Marius, Pompejus. I de äldsta tiderna befordrades endast patricier, sedermera äfven plebejer, till ämbeten; tribunatet tillkom endast plebejer. — Till ämbetena egde anmälan rum, och de sökande gingo omkring, klädda i toga candida (en hvit toga; däraf *candidatus*, "kandidat", om en tjänstsökande), för att vinna folkets gunst och samla röster, i det de ställde sig in hos de väljande och tryckte deras händer (*prensare manus*). Valet egde rum i folkförsamlingen, *comitia* (se d. o.), olika för olika slag af ämbetsmän. Efter valet kallades de "utsedde", innan de tillträdde ämbetet, *designati*. — Tillträdet till ämbetet skedde under olika tider på olika dagar, tills slutligen efter år 153 f. Kr. 1 jan. blef tillträdesdag. Folktribunerna tillträdde däremot sitt ämbete 10 dec. Både vid tillträde och afgång iakttogos vissa formaliteter. — Afgång (utom vid dödsfall) egde stundom rum, t. ex. till följd af uppdagad felaktighet vid valet. I den afgångnes ställe valdes en ny (*suffectus*). Afsättning (genom folkbeslut) var en ytterst sällsynt undantagsåtgärd; så blef tribunen Octavius, då han motsatte sig Tib. Gracchus' planer, 133 f. Kr. skild från sitt ämbete, och mot republikens slut förekom detta åtskilliga gånger.

Hvarje ämbetsman egde *potestas*, allmän befogenhet inom området för sin verksamhet, men endast vissa hade *imperium* (se d. o.). Till *potestas* hörde bl. a. rätt att pålägga vissa böter, att utfärda förordningar (*edicta*), att hålla folksammankomst (*contio*) och där tala till folket samt att anställa fågelskådningar (*auspicia*). Mellan ämbetsmän med samma verksamhetsområde delades göromålen genom lottning, särskild bestämmelse eller öfverenskommelse. Den ene kunde också i vissa fall lägga sig emot den andres åtgärder, så t. ex. genom tribunernas intercession. — Magistratus indelades på flera sätt. Så hade man sådana med och utan *imperium* (se d. o.); vidare funnos högre (af högre rang) och lägre (de förre innefattade ämbetsmän med *imperium* och därjämte censorer); kuruliska och icke kuruliska (se art. Kurulisk); stående och tillfälliga; slutligen *patricii*, ursprungligen tillkommande endast patricierna, sedermera sådana, som icke voro plebejerna uteslutande förbehållna; dessa kallades *plebeii*. — Betjänte åt ämbetsmännen voro af flera slag, nämligen *scribæ*, skrifvare, kanslipersonal; *lictores* (se Liktorer), hvilka tjänstgjorde hos ämbetsmän med imperium; *accensi*, ordonnanser, likaledes åt ämbetsmän med imperium; *viatores*, ett slags vaktmästare, särskildt åt folktribunerna; *præcones* (härolder). Under kejsartiden bibehöllos de nämnda ämbetsbefattningarna, men under olika former och med allt mera minskad befogenhet. Så voro kejsarna själfva konsuler det ena året efter det andra, medan däremot andra personer blefvo konsuler för en del af året, så att i regel konsulsvärdighetens innehafvare ombyttes hvarannan månad. Därifrån var öfvergången lätt till förlänande af blott konsulsrang. Äfven andra ämbeten begagnades som rangklasser. Däremot skapades nya, mera betydande ämbeten, såsom *præfectus urbi*, som sörjde för ordning och säkerhet i Rom, *præfectus prætorio*, befälhafvare för lifvakten, m. fl. Från Hadrianus (117—138) kan man datera början till ett ämbetsmannastånd i egentlig mening; Diocletianus (285—305) och Konstantin (306—337) fullbordade genom den nya författningen omdaningen af det forna ämbetsväsendet, så att i staten sedermera fanns ett fullständigt, i olika afdelningar ordnadt ämbetsmannastånd med en mängd till detta hörande betjänte, dels i och för hoftjänst, dels för civila och militäriska befattningar med nya verksamhetsområden och namn. R. Tdh. (H. Sgn.)

Magistrātus cum impe'rio. Se Imperium, sp. 452.

Magkatarr, *med.* Se Magsjukdomar, sp. 516.

Magkramp, *med.* Se Kardialgi.

Magkräfta, *med.* Se Kräfta, sp. 143, och Magsjukdomar, sp. 518.

Magkörtlar, *anat., fysiol.* Se Körtel, sp. 696.

Maglaj, kretsstad i Bosnien, kretsen Dolnja-Tuzla, vid floden Bosna. Omkr. 4,000 inv. Stort kastell.

Maglarp (Maglerup), socken i Malmöhus län, Skytts härad. 1,152 har. 625 inv. (1911). Annex till Trelleborg, Lunds stift, Skytts kontrakt.

Magleby, socken på den danska ön Amager, med Hollænderbyen, 1,000 inv. (1911).

Maglehem, socken i Kristianstads län, Gärds härad. 3,146 har. 1,151 inv. (1911). Annex till Hörröd, Lunds stift, Gärds kontrakt.

Mäglemose [-måse], *arkeol.*, en vid Mullerup mellan Kalundborg och Korsör på Själlands västkust belägen torfmosse, som blifvit vida känd genom de fynd från den neolitiska tidens första början, hvilka där gjorts af den danske forskaren G. Sarauw. Mossen är omkr. 300 har stor och ligger 4 m. öfver hafsytan. Torfven har bildats på snäckgyttja i en nu uttorkad sjö. Här och hvar i torfven finnas lager af tallstubbar. Fornsakslagret var $0,_2$—1 m. tjockt och följde öfverallt sjöbottnen. Boplatsen med fornsakerna låg ute i mossen 350 m. från närmaste fasta strand. Den upptog en yta af omkr. 30×35 m. Då fornsakerna här aflagrades, skedde detta i en omkr. 2 m. djup sjö. Inga pålar till en pålbyggnad ha anträffats, hvarför Sarauw antagit, att de därvarande bebyggarna uppehållit sig på timrade flottar. Redskap af flinta, hjorthorn och ben ha i stort antal anträffats på boplatsen, sammanlagdt 20,371 stycken. Inga flintredskap voro slipade; väsentligen utgjordes de af skrapor och knifvar. Bland hornverktygen märkas yxor med skafthål, hornyxor med snedt skuren eggyta, yxor med ett hål för insättandet af en stenegg, mejslar; vidare förekomma benyxor med skaftrör, sömglättare, dolkar, prylar och harpuner af ben. Benlämningarna härröra från omkr. 30 olika djurarter, däribland uroxe, älg, kronhjort och vildsvin. Mycket kol och trädgrenar (mest tall, därnäst hassel, alm m. m.) anträffades i boplatslagret. — Den förhärskande ställning, som intages af furu- och älgresterna, häntyder enligt Sarauw på en mycket aflägsen period, nämligen den s. k. Ancylustiden, då Östersjön ännu var en sötvattensinsjö. Frånvaron af lerkärl och benharpunernas rikliga förekomst göra, att Sarauw inordnar Maglemosefynden i Piettes s. k. Asylientid, upp-

byggd på fynden i Mas d'Azilgrottan (se d. o. och Hiatus 2). Enligt R. Sernanders undersökningar torde emellertid Maglemosefynden vara något yngre, än Sarauw beräknat, och först tillhöra Litorinatiden. Sernander visar nämligen, att furubestånden fortlefvat mycket längre (ännu under bronsåldern) i Danmark, än Steenstrup och efter honom Sarauw antagit. På en nivå, belägen under ett troligen till bronsåldern hörande tallstubblager, ha Maglemosefynden anträffats. Litt.: Sarauw, ”En stenalders boplads i Maglemose ved Mullerup” (i ”Aarböger for nordisk oldkyndighed og historie”, 1904) och ”Maglemose” (i ”Præhistorische zeitschrift”, 1911, 1912); Sernander, ”Om Ancylustidens människa och tallperioden i södra Skandinavien” (i Geol. fören:s i Stockholm Förhandlingar, bd 30, 1908). T. J. A.

Maglerup, socken. Se Maglarp.

Maglestenen. Se Ljungby horn och pipa, sp. 877.

Magliabecchi [maljabe'kki], Antonio, italiensk bibliograf, f. 1633 i Florens, d. 1714, var till sitt 40:e år guldsmed, men förvärfvade sig på egen hand vidsträckt vetande och utnämndes 1673 till bibliotekarie hos Cosimo III. M. utgaf flera katalogverk och gamla arbeten samt brefväxlade med sin tids förnämsta lärde (en stor del af hans bref utgafs 1745, i 5 bd). Det af honom samlade magliabecchiska biblioteket, som innehåller dyrbara handskrifter och äldre verk, testamenterade M. till storhertigen, hvilken skänkte det till staden Florens. Jfr Bibliotek, sp. 273.

Magliani [maljäni], Agostino, baron, italiensk finansman och statsman, f. 1824, d. 1891, gjorde sig bemärkt som nationalekonom af frihandelsskolan, blef senator 1871 och var 1877—88 med korta afbrott finansminister samt afskaffade som sådan tvångskursen.

Ma'gma (grek., knådbar massa, salfva), plur. magmor (i grek. är ordet neutrum), *geol., petrogr.*, en inom jordkroppen under starkt tryck befintlig eller därur frambrytande, plastisk, amorf, af hufvudsakligen smälta silikat bestående glödflytande massa. Enligt nyare åsikter äro magmorna verkliga smältlösningar. När en magma långsamt afkyles och stelnar på större eller mindre djup under jordytan, hvarvid en kristalliseringsprocess hinner försiggå inom massan och flera olika silikatmineral utskiljas, uppstår en kristalliniskt kornig bergart, en s. k. djupbergart (abyssisk bergart), såsom granit, diorit eller andra alltefter magmans sammansättning. Om däremot magmans afsvalning och stelnande sker jämförelsevis hastigt, på eller nära jordytan, och någon kristallisering af beståndsdelarna således blott i ringa grad eller alls icke medhinnes, öfvergår magman alltefter omständigheterna till antingen finkorniga och täta eller mer och mindre glasartade bergarter, såsom porfyrer, diabaser, basalter, trakyt, obsidian m. fl. s. k. ytbergarter. Lavan ur nutida vulkaner framkommer i form af en magma. E. E.

Magmun, *anat.* Se Kardia och Mage, sp. 456.

Magna charta, lat. (eng. *The great charter*, ”det stora frihetsbrefvet”; jfr Charta och Frihetsbref) är namnet på en ryktbar urkund från 1215, som anses utgöra grunden för Englands konstitutionella frihet. Att Magna charta, hvars utfärdande närmast var en feodal seger, kunnat få en sådan betydelse, berodde på det engelska länsväsendets egendomlighet. De normandiske konungarnas och den förste konungen af huset Plantagenet Henrik II:s (1154—89) kraftfulla regemente räddade England (se d. o., sp. 608 o. f.) från att genom feodalismen hemfalla under anarki. Där behöfde därför ej såsom i andra feodala länder skapas en stark regeringsmakt, för att lagbunden frihet skulle kunna uppstå, utan hvad som i England kräfdes härför var skrankor mot despotiska missbruk af den starka konungamakten. Sådana hade nämligen förekommit vid sidan af dennas nyttiga verkningar och drabbat ej blott den ofrälse, genom den normandiska eröfringen (1066) undertryckta angelsaxiska befolkningen, utan ock den härskande, till börden hufvudsakligen normandiska länsadeln, som medelst de feodala skyldigheterna oskäligt betungats (se Länsväsen, sp. 204). En verksam opposition häremot omöjliggjordes länge af motsatsen mellan de båda folkelementen, men denna förlorade sin söndrande kraft till följd af den förbittring, som Henrik II:s yngre son, Johan utan land (1199—1216), genom sin måttlösa despotism uppväckte inom alla klasser, och då förlusten af hans flesta franska besittningar och hans skamliga underkastelse under påfven Innocentius III (se England, sp. 611) äfven ådrogo honom allmänt förakt, kom missnöjet till utbrott. Det första motståndet restes af den feodala högadeln, då norra Englands ”baroner” vägrade att fullgöra sin rusttjänst vid Johans 1213 tillämnade försök att återeröfra de förlorade besittningarna, men baronerna fingo understöd af prästerskapet under ledning af ärkebiskopen i Canterbury Stephen Langton, och denne skall ha gett rörelsen dess riktlinjer genom att på ett möte af andliga och världsliga stormän i S:t Paulskyrkan i London framdraga Henrik I:s karta (se England, sp. 609) till bevis på, att det gällde häfdandet af lagligt grundade, ehuru kränkta rättigheter. Johans tilltag (1214) att utskrifva ”scutagia” (se Länsväsen, sp. 204) till dittills ej brukligt belopp framkallade efter nederlaget vid Bouvines (se d. o. samt England, sp. 611) en väpnad resning af baronerna. Fåfängt sökte Johan genom medgifvanden åt prästerskapet draga detta öfver på sin sida, och lika fruktlöst blef hans försök att vinna anhängare bland de ofrälse genom ett privilegiebref (karta) åt London. Stadens portar öppnades 17 maj 1215 för baronernas här under befäl af Robert Fitzwalter (se denne), och vid det allmänna affall, som nu följde, återstod för Johan intet annat än att på Runnymedes äng (nära Windsor) börja underhandlingar. Redan på dessas första dag, 15 juni, måste han underkasta sig baronernas fordringar, framställda i 49 artiklar (”capitula”), och på grundvalen af dessa utskrefs Magna charta. Den blef sannolikt ej färdig att mottaga Johans stadfästelse — genom påtryckning af det kungliga sigillet — förr än 19 juni, men den är (ante)daterad 15 juni (underkastelsedagen). Den bekräftades med ömsesidiga eder. — Åtskilliga försök ha gjorts att inordna Magna charta under moderna rättskategorier (grundlag, oktrojerad författning o. s. v.); i själfva verket var den en af dessa konungaförsäkringar (se Handfästning), ge-

nom hvilka aristokratien i åtskilliga länder under medeltiden till sin fördel utnyttjade den germanska uppfattningen af konungamaktens begränsbarhet (se Germaner, sp. 1042—43). Också är det i full öfverensstämmelse med denna uppfattning, liksom med den feodala, som Magna charta genom rätt till väpnadt motstånd och ej genom moderna konstitutionella garantier söker betrygga de aftvungna villkorens helgd. Dess 61:a § bemyndigade nämligen en af och bland baronerna utsedd 25-mannanämnd att, om konungen bröte öfverenskommelsen, med hjälp af hela landet (''cum communa totius terræ'') göra honom all möjlig skada, genom intagande af hans borgar och besittningar, till dess rättelse vunnes (jfr ett liknande stadgande i Kalmar recess, se d. o.). Ej heller proklamerar Magna charta några allmänna frihetsprinciper, utan dess bestämmelser gå ut på afskaffandet af bestämda faktiska missbruk — såsom stridande mot häfdvunnen rätt — något, som äfven sedermera blef utmärkande för engelska frihetssträfvanden. De flesta af dessa bestämmelser afsågo skydd mot länsherrliga öfvergrepp af konungen (missbruk af förmynderskap, giftorätt o. s. v.), såsom naturligt var, då Magna charta närmast framtvungits af länsaristokratien. Betydelsefullt var emellertid, att skyddet sökts i allmängiltiga rättsnormer. I Frankrike, där länsaristokratien i sådana fall hufvudsakligen litade blott till individuella resningar, fick konungamakten öfverhanden och blef enväldig. I England hade vasallerna hädanefter att stödja sig på en af konungen som bindande erkänd urkund, och deras opposition kunde därför antaga konstitutionella former och leda till konstitutionella konsekvenser. Som ofvan nämnts, genomdrefvos under medeltiden äfven utom England aristokratiska konungaförsäkringar, men i olikhet med de flesta af dessa kom Magna charta att gagna äfven icke aristokratiska samhällsklasser. Då all jordbesittning i England var af feodal natur, berördes nämligen *alla* jordinnehafvare med tryggad besittningsrätt (se Freehold och Länsväsen, sp. 203), äfven ofrälse angelsaxiska, af de stipulerade inskränkningarna, helst dessa (§ 60) uttryckligt förklarades skola binda äfven kronvasallerna i förhållande till deras läntagare, och dessutom måste ''baronerna'' gälda de öfriga folkklassernas medverkan genom att i Magna charta intaga åtminstone några direkta bestämmelser till dessas fördel. Till följd häraf ha sträfvandena att åt *hela* folket vinna konstitutionell frihet kunnat erhålla stöd i detta öfvervägande feodala frihetsbref, och därför har Magna charta icke utan skäl kommit att i England betraktas som den *nationella* frihetens palladium. — Magna charta var urspr. ej indelad i paragrafer, men de tryckta editionerna ha uppdelats i 63 sådana. Af dem, som voro riktade mot missbruk af de länsherrliga rättigheterna, ha i synnerhet §§ 12 och 14 blifvit ryktbara, hvilka för utkräfvande af scutagia och icke sedvanliga feodala bevillningar (*aids*, se Länsväsen, sp. 199) fordra samtycke af en riksförsamling (*commune concilium*), bestående ej blott såsom dittills af kronans andliga och världsliga storvasaller (''lorder'', ''baroner''), utan äfven af samtliga mindre omedelbara vasaller. Man har nämligen häri sett upphofvet till parlamentets skattebevillningsrätt, men en sådan riksförsamling kom aldrig till stånd, och stadgandena därom liksom § 61 (om rätten till väpnadt motstånd) utelämnades vid kartans förnyande under Johans son Henrik III. I st. f. samtliga mindre kronvasaller kallades sedermera valda grefskapsriddare och ombud från städerna (se England, sp. 612), och först därigenom bereddes möjlighet till parlamentariska garantier för skattebevillningsrätten. En del §§ sökte, ej blott i aristokratiens, utan ock i rättssäkerhetens intresse, reglera den domsrätt, hvarigenom de engelske konungarna inskränkt den feodala (se Länsväsen, sp. 203), och en af dessa var den ryktbara 39:e, som stadgade, att ingen fri man fick fängslas, beröfvas egendom eller straffas utan laga dom af sina likar (*pares*) eller enligt landets lag. Det är sannolikt, att med ''fri man'' här menas blott freeholder, och visst är, att ''dom af likar'' ej, såsom antagits, syftade på jurydom, utan på de feodala domstolarnas sammansättning (se Länsväsen, sp. 199), men i alla fall blef detta stadgande grundläggande för den följande engelska lagstiftningen till betryggande af egendomsrätt och personlig säkerhet. Bland stadganden till förmån för andra klasser än den egentliga feodaladeln märkas stadfästelse af den engelska kyrkans fri- och rättigheter, löfte, att förbudet mot egenmäktigt påläggande af aids skulle komma äfven Londons borgerskap till godo, bekräftelse på Londons och andra städers gamla friheter, löfte om likformighet i mått och vikt och tillåtelse för köpmän att fritt komma in i landet och lämna det. — Magna charta utfärdades i en mängd officiella exemplar, af hvilka 4 finnas i behåll (2 i British museum, 1 i Salisbury och 1 i Lincoln). — Innocentius III löste Johan från hans samtycke till Magna charta, men under det däraf förorsakade inbördes kriget afled Johan 1216, och under hans efterträdare Henrik III förnyades akten 1216, 1217 och 1225 med vissa förändringar; 1225 års karta gällde länge för att vara den ursprungliga och låg till grund för de äldre tryckta editionerna (den äldsta trol. 1499). Den första kritiska uppl. utgafs 1759 af Blackstone (se denne). I Sverige är Magna charta utgifven af H. Hjärne, ''Medeltidens statsskick, valda texter'' (1895). Jfr W. Stubbs, ''Select charters'' (1870), och W. Sh. McKechnie, ''Magna carta'' (1905). S. B.

Magna charta island [mä'gnə kä'tə ä'lənd], en ö i Thames, mellan Staines och Windsor nära Egham (se d. o.), där konungens och baronernas ombud underhandlade om Magna charta, innan konungen stadfäste den på Runnymedes äng. J. F. N.

Magnälium. Se Gjutning, sp. 1234, och Legering, sp. 40.

Magna mater, lat. (''stormodern''). Se Cybele och Rhea.

Magnan [manjä'], Bernard Pierre, marskalk af Frankrike, f. 1791, d. 1865, ingick 1809 i franska armén och deltog som kapten i slaget vid Waterloo 1815. Han gick 1832 i belgisk krigstjänst och utnämndes till brigadgeneral, återinträdde 1839 i fransk krigstjänst och utnämndes 1840 till befälhafvare öfver 16:e militärdivisionen (i dep. Nord). När prins Louis Napoléon 1840 förberedde expeditionen till Boulogne, lät han

genom en af sina förtrogne, ryttmästaren Léduff de Mésonau, bjuda general M. 100,000 francs, om denne ville deltaga i den napoleonska sammansvärjningen, men M. tillbakavisade anbudet med orden: ”Vi gamla soldater låta icke döda oss för pengar”. M. utnämndes 1845 till divisionsgeneral och 1848 till befälhafvare öfver 3:e divisionen af Alparmén. Han valdes 1849 till medlem af lagstiftande församlingen och utnämndes 14 juli 1851 till öfverbefälhafvare öfver trupperna i Paris. Som sådan var han en af prins Louis Napoléons verksammaste och hänsynslösaste medhjälpare vid statskuppen 2 dec. 1851. M. utnämndes 1852 till senator och marskalk af Frankrike och 1854 till öfverhofjägmästare, allt belöningar för hans deltagande i statskuppen, men han spelade icke vidare någon politisk roll. E. W.

Magnano [manjånå], italiensk by s. om Verona. Där besegrade en österrikisk armé under fältmarskalkl öjtnant Kray en fransk under general Scherer 5 april 1799, hvilket föranledde den senares återtåg bakom floden Tanaro. C. O. N.

Magnard [manjär], François, fransk publicist, f. 1837 i Bruxelles, d. 1894 i Paris, var från 1876 redaktör af ”Le Figaro”.

Magnāt (nlat., plur. *magnātes*, ”stormän”), medlem af ungerska riksdagens första kammare l. öfverhus (magnattaffeln; se Ungern, statsförfattning); i Polen fordom medlem af riksrådet eller högadeln; i allmänhet rik och mäktig man.

Magne, *nord. myt.*, son af asaguden Tor och jättekvinnan Jarnsaxa, säges jämte sin broder Mode skola ha hammaren Mjollner, då Tor förgåtts i ragnarök. Snorres Edda berättar att, när Tor föll framstupa i striden med jätten Rungner och råkade få den dödade jättens ben öfver nacken, kunde ingen af asarna lyfta detta från Tor. Den då tre dagar gamle M. kom dit, beklagande, att han ej kommit förr, då han med blotta knytnäfven skulle ha dödat jätten. M. fick då af sin fader Rungners häst, Guldfaxe, i belöning. Namnet M. tyder på kraft (isl. *megin*), Mode på vrede (isl. *móðr*), sönerna äro alltså personifikationer af faderns egenskaper. Th. W.*

Magne [manj], Pierre, fransk bonapartistisk statsman, f. 3 dec. 1806 i Périgueux, d. 17 febr. 1879, blef 1831 advokat i sin födelsestad, 1835 prefekturråd, 1843 deputerad och i nov. 1849 understatssekreterare för finanserna. I april 1851 utnämndes han till minister för allmänna arbeten, hvilket ämbete han nedlade i okt. s. å., men återtog 1 dec. — dagen före statskuppen. Redan 22 jan. 1852 afgick han åter med anledning af beslutet om indragningen af de orleanska godsen, men utnämndes ånyo till samma syssla 28 juli s. å. I febr. 1855 öfvertog han finansportföljen, som han behöll till nov. 1860, hvarefter han kvarstod som minister utan portfölj till 1 april 1863. Sedan han 13 nov. 1867 åter blifvit finansminister, upptog han det stora statslånet 1868 (”l’emprunt de la paix”) och verkade för liberala reformer, men fick ej säte i Olliviers kabinett jan. 1870. 10 aug. 1870 blef M. åter finansminister, drog sig tillbaka efter kejsardömets fall, men valdes i juli 1871 till medlem af nationalförsamlingen och var efter Thiers’ afgång (maj 1873) än en gång minister för finanserna i Broglies första kabinett till 15 juli 1874. I jan. 1876 valdes han till senator. J. F. N.*

Magne’ll, Karl Jakob, väg- och vattenbyggnadsingenjör, f. 19 maj 1857 i Kristinehamn, utexaminerad från Teknologiska institutet 1879, var biträdande ingenjör och arbetsledare vid väg- och vattenbyggnader 1879—85, lektor vid tekniska elementarskolan i Borås och i Norrköping 1885—98, trafikchef, ban- och maskiningenjör vid Uddevalla—Vänersborg—Herrljunga järnväg (som därunder utvidgades till normal spårvidd) 1898—1903, kallades till professor i väg- och brobyggnadskonst vid Tekniska högskolan 1903 och blef rektor där 1909. Sedan 1885 har M. verkat äfven som konsulterande ingenjör inom sitt fack och var bl. a. kronans tekniska sakkunnig i processen om Trollhätte vattenfall 1901—04. M. var led. af k. trafiksäkerhetskommittén 1904—07 och af k. styrelsen för Trollhätte kanal- och vattenverk 1905—08 och led. af Vattenfallsstyrelsen från 1909. Han har verksamt deltagit i förberedelserna till Tekniska högskolans år 1911 beslutade nybyggnad och omorganisation. M. har uppfunnit och byggt en skeppsjärnväg med fartyg, som på egna hjul framgå öfver landtungor. Från trycket har han utgifvit åtskilliga uppsatser särskildt i vattenrätts- och hållfasthetsfrågor (om de inre spänningarna i en elastisk kropp, om kraftnitning, m. m.). S. L—k.

Magne’ntius var en krigsman af frankisk härkomst, hvilken 350 e. Kr. i Gallien inkräktade Konstans’ tron. Hans välde blef dock af kort varaktighet, ty redan följande året blef han af Konstantius slagen vid Mursa (nu Esseg) i Pannonien. Därefter led M. nya motgångar och fann slutligen ingen annan utväg att undgå sin fiende än att själf afhända sig lifvet (353). R. Tdh.

Magnēsia. 1. *Kem.*, metallen *magnesiums* oxid, Mg O. Namnet härstammar troligen af grek. *magēū’ēin*, förtrolla, hvilket torde ha afseende på magnetens förmåga att attrahera järn. Plinius’ härledning af ordet från staden *Magnesia* i Mindre Asien är uppenbart oriktig och har intet annat stöd än ljudlikheten. Det grekiska namnet *magnēsios li’thos* betydde urspr. magnetsten, d. v. s. den naturliga magneten. Sedermera, mot slutet af 1500- och början af 1600-talet, användes det latiniserade namnet *magnesia lapis* för att beteckna brunsten, för dess likhet med magnetjärn. Vid början af 1700-talet blef under namnet *magnesia alba* (”hvit magnesia”, i motsats till *m. nigra*, brunsten, se d. o.) ett läkemedel (se nedan) bekant, hvilket utgjordes af orent magnesiumkarbonat. Oxiden i detta preparat kallades magnesia, sedan Black 1755 visat dess olikhet med kalkjord och Bergman 1775 underkastat den en fullständig undersökning. I Tyskland benämndes oxiden *bittererde* (bitterjord), emedan det mot oxiden svarande sulfatet utgör bittersalt. I Sverige begagnas ofta namnet *talkjord*, som först användes af den tyske geologen Werner (ty. *talkerde*). — Magnesia erhålles lätt genom glödgning af ”magnesia alba” och bildar ett hvitt, mycket lätt pulver, kalladt *magnesia usta* (”bränd magnesia”). Det är fullkomligt eldfast i våra ugnar, men kan smältas för knallgasblåsröret. Det löses endast obetydligt i vatten, men lätt i syror och ger då magnesium-

salter. I mineralriket förekommer magnesia (periklas) kristalliserad i oktaedrar i de lösa block på Monte Somma, hvilka blifvit utkastade af Vesuvius. — Magnesians hydrat, $Mg(OH)_2$, äfven kalladt magnesiumhydroxid, förekommer i mineralriket (brucit) och utgör, med konst framställdt, en geléartad hvit fällning. Hydratet kan erhållas äfven genom inverkan af vatten på oxiden; och om denna är af någorlunda kompakt natur (sådan, som den erhålles, t. ex. om dolomit glödgas), hårdnar blandningen af magnesia och vatten till en kristallinisk massa, lika fast som marmor.

2. *Med.*, magnesiumpreparat, som användas vid vissa mag- och tarmåkommor samt vid åtskilliga förgiftningar m. m. *Hydratocarbonas magnesicus*, magnesiumhydratokarbonat (äfven magnesia, *magnesia alba*, hvit magnesia), ett hvitt, mycket lätt pulver, nästan olösligt i vatten, men lösligt i syror under afgifvande af kolsyra, utgöres af en blandning, i växlande proportioner, af magnesiumkarbonat med magnesiumhydrat och vatten. Medlet ges vid "magsyra", som alstrar sura uppstötningar och halsbränna, beroende på en för riklig afsöndring af saltsur magsaft eller, ej sällan, på jäsning af maginnehållet med utveckling af mjölksyra e. d. Magnesian mättar därvid syran under bildning af magnesiumsalt, hvarvid kolsyra frigöres och afgår genom uppstötningar (s. k. vapörer, rapningar). Vid förgiftningar med syror ges ibland magnesia för att neutralisera syran. Den starka kolsyreutvecklingen kan dock härvid vålla obehag, t. o. m. fara för bristning af magsäcken, om denna är skör genom syrans etsande verkan. Intages en större mängd magnesia, kan en del däraf öfvergå i tarmen och bilda magnesiumbikarbonat, som i likhet med engelskt salt verkar afförande (se Afförande medel). Magnesia ingår f. ö. i flera sammansatta pulver och i vissa piller, delvis som formgifvande beståndsdel, så t. ex. i *pulvis magnesiæ cum Rheo*, barnpulver, som ges vid mag- och tarmåkommor åt mindre barn, i det med vinsyra försatta *pulvis magnesiæ tartaricus*, fräspulver (se d. o.), äfvensåmag- och laxermedel, i *pulvis magnesiæ aromaticus* (*p. m. compositus*), Roséns ammpulver (se d. o.), afsedt att binda syra i magen och förbättra matsmältningen där. Magnesian nyttjas slutligen äfven utvärtes som tillsats till tandpulver och till strö pulver på hudåkommor m. m. — Under benämningen magnesia användes vidare magnesiumoxid, dels s. k. "lätt magnesiumoxid" (*oxidum magnesicum leve*, lätt bränd magnesia), som framställes genom varsam upphettning af magnesiumhydratokarbonat, till dess nästan all kolsyra utdrifvits, dels "tung magnesiumoxid" (*oxidum magnesicum ponderosum*), som erhålles genom upphettning af neutralt magnesiumkarbonat. Båda äro hvita pulver, det förra lättare och luckrare än det senare, nästan olösliga i vatten, lösliga i utspädda syror, hvilka de mätta, naturligtvis utan att afge kolsyra. Den tunga oxiden användes till god del i samma syften som hydratokarbonatet för att mätta syror i magen samt för att laxera. Den lätta oxiden har på grund af sitt högre pris en mera inskränkt användning, nämligen som *motgift* vid förgiftningar med syror, diverse metallföreningar (sublimat, kvicksilfveroxid, kopparsalt), vissa alkaloider samt framför allt arseniksyrlighet, på grund hvaraf den lätta oxiden äfven kallats *antidotum arsenici* (*albi*). Vid användningen utröras 1—3 gr. af den lätta oxiden med 20—50 gr. ljumt vatten till en mjölklik blandning, som tages på en gång; vid behof upprepas dosen. Som "antidotum arsenici" betecknades äfven det förr officinella preparatet *Hydras ferrico-magnesicus*, som beredes af 7 dlr lätt magnesiumoxid, 23 dlr järnklorid och 270 dlr vatten, en rödaktig, gelélik massa, hvaraf ges 2—5 matskedar åt gången först 2—4 gånger i timmen, sedan mera sällan. — Om magnesia alltför länge dagligen begagnas till afföring, kan det hända, att småningom bildas fasta, hårda konkrement (af magnesia, sammanhållen af organiska ämnen) i tarmkanalen, hvilka kunna förorsaka mycket allvarsamma olägenheter. — Ang. *Magnesia animalis* se Album græcum. 1. P. T. C.* 2. C. G. S.

Magnēsia. 1. I forntiden östligaste landskapet i Tessalien, en halfö n. och ö. om Pagaseiska viken (Voloviken) omkring bergen Ossa och Pelion, ingår nu i grekiska nomos M., 2,034 kvkm. 102,742 inv. (1907). Hufvudstad är Volos. — 2. (Lat. *M. ad Si'pylum*) Stad i Lydien, vid foten af berget Sipylos och södra stranden af floden Hermos, bekant genom romarnas seger öfver Antiochos III (190 f. Kr.). Omkr. 6 km. s. om staden ser man ännu vid Sipylos (nu Sipuli-dag) på en med konst arbetad och glättad klippvägg af gul, magnesiahaltig kalksten i en 11 m. hög nisch i hög relief gestalten af en sittande kvinna, hvilken i forntiden betraktades som den förstenade, evigt gråtande Niobe, men som urspr. sannolikt framställde den af Pausanias (III, 22,4) omtalade kultbilden af den frygiska gudamodern Kybele. Staden heter nu Manisa (se d. o.). — 3. (Lat. *M. ad Mæandrum*) Stad i Jonien, vid en liten å, Lethaios, som rann till Maiandros, 15 rom. mil (22 km.) från Miletos och något mindre från Efesos. Enligt traditionen var den anlagd af kolonister från M. i Tessalien, med hvilka förenade sig kretensiska nybyggare. (M. hade fortfarande förbindelser med Kreta, såsom där funna inskrifter visa.) Det var således icke egentligen en jonisk stad och var ej intagen i joniska stadsförbundet, ehuru i rikedom och makt öfverlägsen de flesta medlemmarna i detta förbund. Den förstördes af cimmerierna vid dessas inbrott i Mindre Asien, men vardt snart återuppbyggd och återvann småningom sitt förra välstånd. Det var en af de städer, som Artaxerxes anvisade Themistokles till underhåll. Hans staty restes sedan på torget. Spartanen Thibron öfvertalade magnesierna att lämna sin obefästa och osunda stad (399 f. Kr.) och flytta till Leukofrys, en timmes väg högre upp för Lethaios, vid foten af Thorax, ryktbar för sitt tempel åt Artemis Leukofryene, som enligt Strabon öfverträffade det i Efesos i sin arkitektur, ehuru underlägset i storlek och rikedom. Af den gamla staden finns intet spår. Det yngre M:s ruiner utgräfdes af K. Humann ("M. am Mäander", 1904) för Konstantinopels museum 1891—93, men en stor del af frisen (se fig.) på templet, framställande en amasonstrid, hade redan förts af

Texier (1843) till Louvre, och andra fragment ha kommit till Pergamonmuseet i Berlin. Templet var byggdt på en äldre grund af Hermogenes från Alabanda i slutet af 3:e årh. f. Kr. i jonisk stil, en pseudo-dipteros, omgifven af 8 : 15 pelare af nära 12 m. höjd. Framför västra fasaden

Stycke af relieffrisen (amasonstrid) från västfasaden af Artemistemplet i Magnesia vid Maiandros. (Nu i Louvre, Paris.)

stod ett stort offeraltare, smyckadt med mer än 3 m. höga reliefer. Sedan år 206 f. Kr. firades vid templet hvart 5:e år en mycket besökt fest, *Leukofryena*. Från romartiden härstamma de murar och doriska hallar, som omge helgedomen utom i v., och sannolikt äfven den joniska propylon, som förenade den med agora (torget), en rektangel af 95 m. bredd och 188 m. längd, som rundt omkring var omgifven af 13 m. djupa hallar och på hvilket låg ett litet joniskt tempel åt Zeus Sosipolis. S. och v. om agora finnas många andra lämningar af den romerska staden, bl. a. af en teater (utgräfd af Hiller von Gärtringen), ett stadion, odeion, gymnasion, och äfven den 2,3 m. tjocka stadsmuren är delvis väl bibehållen. Järnvägen från Smyrna stryker tätt förbi och har användt åtskilligt af stenen. 189—133 f. Kr. tillhörde M. riket Pergamon och var då en af dess mest blomstrande städer. Det motstod 87 f. Kr. Mithridates' anfall, hvarför det af Sulla fick romersk medborgarrätt. På mynt från Gordianus' tid kallar M. sig den sjunde staden i Asien. Senare var det biskopssäte. Platsen är nu så osund, att de tjerkesser, som efter 1878 bosatt sig i den närbelägna byn Tekke, nästan alla dött eller utflyttat. 1 o. 2. (J. F. N.) 3. Wbg.

Magnesiaglimmer l. Biotit, *miner.*, ett sammanfattningsnamn för vissa i allmänhet mörka glimmerarter, såsom anomit, manganofyllit, meroxen, phlogogit (se Biotit, Enaxig glimmer, Glimmergruppen). Den ingår som primär beståndsdel i de flesta eruptiva bergarter (graniter, kvartsporfyrer, lipariter, syeniter, trakyter, dioriter, porfyriter, andesiter, diabaser, basalter o. s. v.); vid metamorfos af dessa bergarter öfvergår i många fall magnesiaglimmern oförändrad i omvandlingsprodukten, eller också kan dennas glimmer vara rent sekundär, uppkommen på bekostnad af något eller några af den ursprungliga bergartens mineral. Vid omkristalliseringen i följd af pressning anordna sig glimmerfjällen parallellt med hvarandra och vinkelrätt mot tryckriktningen, hvarigenom den nybildade bergarten får en skiffrig textur. Längs skiffrighetsplanet är klyfbarheten hos bergarten störst. Äfven de ljusa glimmerbladen i en sand kunna utgöras af magnesiaglimmer, som dock genom utlakning förlorat sin järnhalt och därigenom blifvit urblekt. A. Hng.

Magnesiahydrāt, *kem.* Se Magnesia 1.

Magnesian limestone [mägni'ʃən lai'mstɔun], eng. Se Kalksten, sp. 644.

Magnesiaoxid, *kem.* Se Magnesia 1.

Magnesioferrīt l. Magnoferrīt, *miner.*, en vulkanisk magnetit från Vesuvius med den verkliga magnetitens Fe O ersatt af Mg O, således = Mg O, Fe_2O_3 eller Mg $(Fe O_2)_2$. Se Spinell. A. Hng.

Magnesit Leonhard, *miner.*, Magnesiumkarbonat ($MgCO_3$), dock ofta med isomorf inblandning af kalcium-, mangan- och järnkarbonat, i romboedrar liksom kalkspaten, af hvit, gul, brun eller gråsvart färg. Från kalkspaten skiljes magnesiten lättast genom större motståndskraft mot syror, som endast i värme påverka magnesiten. Hårdhetsgraden = 4—4,5 mot kalkspatens, som är = 3; eg. vikt = 2,9—3,1 (kalkspatens = 2,6—2,8). Sénarmont framställde magnesit genom att låta lösningar af magnesiumsulfat och natriumkarbonat under längre tid och vid 160° C. inverka på hvarandra i slutet kärl. Magnesiten förekommer under form af romboedrar inväxta i metamorfa bergarter, men bildar också större eller mindre linsformade lager af en finkornig eller grofkornig, stundom tät, hvit massa vid Veitsch i Steiermark, flerstädes i Ungern och Grekland samt vid Tarrekaise inom Kvikkjokk i Norrbotten (påvisadt 1892 af F. Svenonius) i bergarter tillhörande amfibolitgruppen. Enär magnesiten har viktig användning vid den basiska götjärnsmetoden, blef förekomsten vid Tarrekaise föremål för en noggrannare undersökning, af hvilken synes framgå, att magnesitmängden inom fältet i fråga uppgår till ung. 500,000 ton oskrädd eller enligt annan beräkning till 360,000 ton skrädd råmagnesit. A. Hng.

Magnēsium, *kem.*, ett grundämne, den metalliska radikalen i *magnesia* (se d. o.). Sedan Davy lärt känna magnesians natur af oxid, föreslog han för dess metalliska radikal namnet *magnium*, under det brunstenens metall erhöll namnet *magnesium*. I st. f. det senare namnet använde man ofta förkortningen mangān, hvarefter det blef brukligt att kalla magnesians metall magnesium. Metallen framställdes först af Bussy, 1828, genom upphettning af klormagnesium med kalium. Sedermera förbättrades metoden för metallens framställande af Caron och Deville samt af Wöhler. För framställande af metallen smälter man på elektrisk väg vattenfri karnallit, K Mg Cl_3, i järndeglar, hvarvid kol användes som anod, degeln som katod; vid den förra afskiljer sig klor, vid den senare metalliskt magnesium, till dess smältan har blifvit alltför rik på kalium. Den erhållna metallen omsmältes under ett lager af koksalt och klorkalium. Magne-

sium är en silfverhvit metall af medelmåttig hårdhet. Den är i brottet grofbladig, liksom sin närmaste släkting, zinken. Dess eg. v. är 1,75. Den kan hamras och dragas till tråd. I torr luft förändras den icke, men i fuktig luft anlöper den och öfverdrages med oxidhinna. Vid rödglödgningstemperatur blir metallen degig, ej tunnflytande; vid hvitglödgningshetta kan den destilleras. Upphettar man metallen i luften till rödglödgning, antändes den och brinner under utbredande af ett bländande, hvitt ljus, hvilket liksom solljuset är rikt på kemiskt verksamma strålar. Man använder därför magnesium till signalapparater och (vanligen i form af pulver) vid fotografering (se Blixtljus och Pustljus). — Magnesium löses lätt i utspädda syror och t. o. m. antändes, om det kastas på saltsyra. I kemiskt hänseende hör magnesium till de tvåatomiga metallerna. Dess atomvikt, som tecknas Mg, är (enligt 1911 års atomviktstabell) 24,32. Med syre ger det blott en oxid, *magnesia* (bitterjord, talkjord, se d. o.). Till svafvel har magnesium endast obetydlig frändskap. Svafvelmagnesium, Mg S, lär dock ha anträffats i en meteorsten (från Busti). Vid inverkan af kväfgas på magnesium bildas magnesiumnitrid, Mg_3N_2, en gröngul amorf massa, som sönderdelas af fuktig luft i magnesiumoxid och ammoniak. Se vidare Magnesiumsalter. P. T. C. (H. E.)

Magnesiumblixtljus. Se Magnesiumljus.

Magnesiumbromid, *kem.*, detsamma som brommagnesium. Se Magnesiumsalter.

Magnesium hydratokarbonāt, *farm.* Se Magnesia 2.

Magnesiumhydroxīd, *kem.* Se Magnesia 1.

Magnesiumkarbonāt, *kem.* Se Magnesit och Magnesiumsalter.

Magnesiumklorīd, *kem.* Se Magnesiumsalter.

Magnesiumljus (Magnesiumblixtljus). Se Blixtljus, Magnesium och Pustljus.

Magnesiummixtūr, *kem.* Se Magnesiumsalter.

Magnesiumnitrāt, *kem.* Se Magnesiumsalter.

Magnesiumnitrīd, *kem.* Se Magnesium.

Magnesiumoxīd, *farm.* Se Magnesia 2.

Magnesiumpyrofosfāt, *kem.* Se Magnesiumsalter.

Magnesiumsalter. 1. *Kem.* Bland de i naturen förekommande magnesiumsalterna äro de viktigaste dolomit, $CaMg(CO_3)_2$, som bildar t. ex. i Tyrolen hela bergskedjor, och karnallit, $KMgCl_3 + 6H_2O$, som utgör en betydlig del af de naturliga saltlagren, som ha uppstått genom vattnets afdunstning ur stora hafsbassänger. Karnalliten (se d. o.) bildar utgångsmaterialet för framställningen af kaliumklorid; detta salt utkristalliserar nämligen direkt ur en i värme mättad karnallitlösning, enligt formeln:

$$KMgCl_3 = KCl + MgCl_2.$$

Denna spjälkning har delvis försiggått vid saltaflagringen i Stassfurt, hvilken således innehåller såväl fri magnesiumklorid som kaliumklorid. Magnesiumklorid l. klormagnesium utkristalliserar i prismor med sammansättningen $MgCl_2 + 6H_2O$ ur saltets koncentrerade lösningar. Dessa kristaller sönderflyta i fuktig luft; vid upphettning förlora de vatten och saltsyra, hvarvid en blandning af magnesia och vattenfri magnesiumklorid uppstår. Man använder denna process för teknisk framställning af saltsyra. Magnesiumbromid, $MgBr_2$, förekommer äfven i Stassfurtsalterna och vinnes ur karnallitlutarna. Äfven bundet till svafvelsyra finnes magnesium bland Stassfurtsalterna (se d. o.), som kieserit, $MgSO_4 + H_2O$; bland de viktigaste i Stassfurt förekommande *dubbelsalterna* af magnesiumsulfat må nämnas *schönit*, $K_2SO_4 + MgSO_4 + 6H_2O$, *astrakanit*, $Na_2Mg(SO_4)_2 + 4H_2O$. — Kainit är ett dubbelsalt mellan magnesiumsulfat och kaliumklorid och är sammansatt enligt formeln $MgSO_4 + KCl + 3H_2O$. (I art. Kainit är den numera mindre brukliga formeln

$$K_2SO_4 + MgSO_4 + MgCl_2 + 6H_2O$$

angifven. Sammandrager man denna formel till $K_2(SO_4)_2Mg_2Cl_2 + 6H_2O$, så ser man, att den är en fördubbling af ofvanstående formel $MgSO_4 + KCl + 3H_2O = KSO_4MgCl + 3H_2O$.) Kainiten anses ha uppstått i saltlagren genom inverkan af vatten, som innehåller lösta sulfater, på karnallit. Ang. kainitens förhållande till andra dubbelsalter af magnesium se Stassfurtsalter. Den bekantaste formen af magnesiumsulfat är det s. k. bittersaltet, $MgSO_4 + 7H_2O$, som har medicinsk användning som laxermedel; magnesiumsulfat är äfven den verksamma beståndsdelen i bittervatten (se d. o.). Magnesiumnitrat, $Mg(NO_3)_2$, är mycket lättlösligt och kristalliserar därför endast ur mycket koncentrerade lösningar i form af rombiska nålar. Dubbelsaltet ammoniummagnesiumfosfat, $NH_4MgPO_4 + 6H_2O$, är svårlösligt och faller ut, när magnesiumsaltlösningar blandas med fosfatlösningar i närvaro af ammoniak och klorammonium. Vanligen fäller man fosforsyran med s. k. magnesiamixtur, som beredes genom blandning af 110 gr. kristalliserad magnesiumklorid, 140 gr. ammoniumklorid, 1,300 gr. vatten och 700 gr. koncentrerad ammoniak (eg. v. 0,96). Ammoniummagnesiumfosfat öfvergår vid glödgning i magnesiumpyrofosfat, $Mg_2P_2O_7$. Ammoniummagnesiumarsenat, $NH_4MgAsO_4 + 6H_2O$, förhåller sig analogt som det motsvarande fosfatet. Bland magnesiumsilikaterna må nämnas olivin, Mg_2SiO_4, och serpentin, $Mg_3Si_2O_7 + 2H_2O$; magnesiumdubbelsilikater äro augit och hornblände (se dessa ord). Magnesiumkarbonat, $MgCO_3$, förekommer i naturen som magnesit och magnesitspat.

2. *Toxik.* Lösliga magnesiumsalter, t. ex. magnesiumklorid och magnesiumsulfat, ha vid djurförsök visat egendomliga giftverkningar. Om de i lösning insprutas direkt i blodet eller, i större dos, under huden, framkalla de utan föregående retning direkt förlamning af nervsystemet, såväl ryggmärg och hjärna som vissa periferiska nervbildningar, hvilka förlora sin retbarhet, medan hjärtmuskeln och skelettmusklerna ej påverkas. Hos lägre djur (groda) framträder en förlamning, lik den af curare (se d. o.). Förlamningen af hjärnan medför känsellöshet. Blodtrycket sjunker starkt, och andningen upphör. Insprutas måttliga doser under huden (0,8—0,9 gr. magnesiumklorid för hvarje kg. af djurets kroppsvikt), inträder sömn som af

kloroform, utan att djuret dör; det vaknar åter och kommer sig, i mån som saltet utsöndras ur kroppen genom njurarna. Förslag har framställts att inspruta magnesiumsalt i stället för att kloroformera, och metoden har äfven något pröfvats på människa, men icke fått någon betydelse. — Om på ett af magnesiumsalt förlamadt djur insprutas en lämplig dos af ett lösligt kalciumsalt, t. ex. klorkalcium, upphäfves förlamningen hastigt, och djuret repar sig. Magnesiums (eller rättare de s. k. magnesium-ionernas) förlamande giftverkan synes bero därpå, att dessa, när de oförmedladt uppträda i öfverskott uti blod och väfnadssaft, ha förmåga att undanträng a de för cellernas retbarhet nödvändiga kalcium-ionerna. Om åter kalcium-ioner tillföras i tillräcklig mängd, synas dessa senare kunna återeröfra sin plats i cellerna och återskänka dessa deras retbarhet och verksamhetsförmåga. Vi se häri ett fall af motgiftverkan eller antagonism. 1. H. E. 2. C. G. S.

Magnesiumsilikāt, *kem.* Se Magnesiumsalter.

Magnesiumsulfāt, *kem.* Se Magnesiumsalter.

Magneskog. Se Mangskog.

Magnēt (troligen af grek. *magēū'ein*, utöfva magisk konst, förtrolla), *fys.*, en kropp, som eger förmåga att på afstånd draga till sig järn och stål och fasthålla det och som, fritt svängande i horisontalplanet, intar en bestämd ställning till väderstrecken och horisontalplanet, d. v. s. till det jordmagnetiska fältet. Emedan det jordmagnetiska fältet är ganska svagt, är det endast ett fåtal kroppar (järn, stål, magnetisk järnmalm), som röna inverkan af detsamma och som således äro magneter enligt ofvanstående definition. Emellertid har det visat sig, att alla kroppar intaga ett bestämdt läge till ett magnetiskt fält, blott detta är tillräckligt starkt. Alla kroppar förhålla sig emellertid ej lika i det magnetiska fältet. Har man gett kroppen, som skall undersökas, en långsträckt form, visar det sig, att den ställer sig antingen i de magnetiska kraftlinjernas riktning eller också vinkelrät däremot. Man indelade fordom kropparna på grund häraf i *paramagnetiska*, såsom järn, och *diamagnetiska*, såsom vismut (se Diamagnetism). Numera brukar man indela kropparna med afseende på deras magnetiska egenskaper i *starkt magnetiska* l. *ferromagnetiska kroppar* och *svagt magnetiska kroppar*. Till den förra gruppen räknar man de olika järn- och stålsorterna, nickel och kobolt, några legeringar (se Magnetiska legeringar) och malmer. Beteckningarna paramagnetiska och diamagnetiska användas blott för svagt magnetiska kroppar. Detta är så mycket lämpligare, som en del nyare teorier leder till det resultat, att de fenomen, som iakttagas hos de ferromagnetiska kropparna, bestämt skilja sig från de fenomen, som iakttagas hos de öfriga paramagnetiska ämnena. Om *naturliga* och *konstgjorda* magneter m. m. se vidare Magnetisering och Magnetism. Om elektromagnet se d. o. D. S—t.

Magnetberg, af rent magnetjärn, omtalas i indiska och kinesiska berättelser; deras dragningskraft är så stark, att järnspikar fara ur den förbigående skor och den förbiseglandes skepp. Dessa sagor vandra sedan mot v. Plinius berättar om ett underbart magnetberg vid Indus. I "Gudrunslied" och andra medeltidssånger och sagor omtalas dylika berg. I verkligheten finnas de ej, och de berg, som så kallas, t. ex. det på Elba, visa ingen benägenhet att tillegna sig järnsaker.

Magnēter (grek. *ma'gnetes*), invånare i det tessaliska landskapet Magnesia.

Magnet-induktionsmaskin, *fys.* Se Clarkes maskin.

Magnetisēring. 1. *Fys.*, meddelande af magnetisk kraft åt föremål, s. k. konstgjorda magneter. Sådana fabriceras af stålstycken genom vissa manipulationer, som gå ut på att bringa dem under inflytande af den magnetiska kraften hos en eller flera starka magneter i deras omedelbara närhet och detta på så sätt, att den i dem uppväckta magnetismen regelbundet fördelar sig inom deras massa, på samma gång som denna magnetism blir så kraftig som möjligt. I detta fall sägas de vara "magnetiserade till mättning". Magnetisering sker genom s. k. *strykning*, såsom enkel strykning, söndrad strykning, dubbelstrykning, cirkelstrykning m. fl. Vid strykning lägges den stålstång, som skall magnetiseras, i horisontal ställning, helst med sina ändar hvilande på de oliknämniga polerna af två starka magneter. *Enkel strykning* tillgår så, att den ena polen af en stark magnet nedställes på stålstångens ena ända och sedan längs stången föres till dess andra ända, där den upplyftes, hvarefter samma operation flera gånger upprepas. Härvid erhåller den ändan af stången, vid hvilken strykmagneten aflyftes, motsatt pol mot den, med hvilken strykningen verkställes, och stångens andra ända liknämnig pol med denna. *Söndrad strykning* tillgår så, att man nedsätter två magneter i lutande ställning med sina oliknämniga poler på ömse sidor om stångens midt, för dem samtidigt med en jämn rörelse till hvar sin ända af stången, där aflyfter dem och sedermera ånyo nedsätter dem vid midten af stången för att flera gånger verkställa nämnda operation. På detta sätt blir den ända af stången, som strykes med en nordpol, sydmagnetisk och den, som strykes med en sydpol, nordmagnetisk

Söndrad strykning.

(se fig.). I stället för att stryka stångens båda hälfter med hvar sin magnet kan man låta båda magneterna följas åt och stryka med dem fram och tillbaka längs med hela stången. Denna metod benämnes *dubbelstrykning*. Två lika långa stålstänger kunna lätt samtidigt magnetiseras förmedelst s. k. *cirkelstrykning*. Stängerna läggas därvid parallellt på något afstånd från hvarandra, och deras ändar förenas med mjuka järnstycken. En kraftig magnet ställes vertikalt med ena polen på midten af den ena stången och föres i denna ställning flera gånger öfver den rektangel, som bildas af stålstängerna och de mjuka järnstyckena, samt aflyftes slutligen vid samma ställe, där den först

nedsattes. De mjuka järnstyckena kunna ock ersättas af stålstänger, i hvilket fall alla fyra stängerna samtidigt bli magnetiserade. · Äfven stålstycken i hästskoform kunna göras magnetiska genom strykning med magnetstänger, antingen från den ena ändan till den andra utefter hela hästskon gång på gång, men alltid i samma led, eller med en sydpol från kröken mot ena skänkelns ända och samtidigt med en nordpol från kröken mot den andra skänkelns ända eller ock, omvändt, hvarje skänkel med sin pol från den fria ändan mot kröken. I st. f. två magneter kan man äfven använda en hästskomagnet af ungefär samma dimensioner som den, hvilken skall magnetiseras, och stryka med den från kröken mot skänklarnas fria ändar eller tvärtom. Om det hästskoformiga stålstycket förses med ett ankare (se d. o. 2) af mjukt järn, eller om två hästskoformiga stålstycken läggas med skänklarna vända mot hvarandra, låter äfven cirkelstrykning använda sig. Af hvad slag strykningen än må vara, bör den alltid verkställas på stångens eller hästskomagnetens båda bredsidor, ty därigenom blir denna starkare magnetisk. — En stålstång kan magnetiseras äfven därigenom, att en elektrisk ström ledes i en spiral rundt omkring densamma (se Elektromagnetism). Ett järnstycke kan magnetiseras äfven genom *influens* (*induktion*, *fördelning*), d. v. s. den företeelse, att ett järnstycke blir magnetiskt genom inverkan på afstånd af en magnet i dess grannskap. Äfven jordmagnetismen (se d. o.) verkar inducerande på järn. — I olika kroppar är det förenadt med olika stor svårighet att åstadkomma magnetiseringen. Den kraft, som härvid tänkes göra motstånd, kallas *koercitiv kraft*. Hos kolfattigt järn är denna kraft svag; starkare verkar den hos stål. — Hos en magnetiserad staf inverkar polernas magnetism afmagnetiserande. Hos en dylik mycket långsträckt magnet kan man ofta bortse från denna *afmagnetisering*. Hos en magnet, som har formen af en rotationsellipsoid, kan den afmagnetiserande kraften beräknas. Genom användning af bl. a. ringformiga magneter kan man göra sig fri från densamma.

2. Se Animal magnetism och Hypnotism. 1. D. S—t.

Magnetiseringskonstant, *fys.* Se Permeabilitet.

Magnetiseringskurva, *fys.* Se Permeabilitet.

Magnētisk, som hör till eller innebär magnetism (se d. o.), verkande genom eller beroende på magnetism; tilldragande, starkt fängslande.

Magnetiska ekvatorn, *fys.* Se Jordmagnetism, sp. 149.

Magnetiska järnmalmer, *bergsv.* Se Järnmalmer.

Magnetiska kraftlinjer, *fys.* Se Kraftlinjer och Magnetism.

Magnetiska kurer. Se Animal magnetism.

Magnetiska legeringar, *fys.* Hogg fann 1892, att en legering af 10,$_{80}$ proc. järn, 54,$_{86}$ proc. mangan och 25,$_{32}$ proc. aluminium samt dessutom kol, kisel, fosfor, svafvel och koppar visade kraftiga ferromagnetiska egenskaper (se Magnet). 1900 fann Heusler (upptäckten offentliggjordes först 1903), att den omagnetiska legeringen 30 proc. mangan och 70 proc. koppar från Isabellenhütte i Dillenburg nära Wiesbaden blir magnetisk, om man till densamma sätter någon af metallerna aluminium, tenn, antimon eller vismut. D. S—t.

Magnetiska meridianplanet, *fys.* Se Jordmagnetism och Magnetiska paralleller.

Magnetiska observatorier, *fys.* För mätning af de magnetiska elementen (se Jordmagnetism) konstruerade Gauss goda apparater, och tills. med Weber och A. v. Humboldt lyckades det honom bilda en Magnetisk förening, som arbetade efter en gemensam plan. Humboldt hade efter sin resa till Ural och Altai förmått vet. akad. i Petersburg att anlägga magnetiska och meteorologiska observatorier på en mängd platser inom ryska riket. Numera finnas 85 magnetiska observatorier spridda öfver hela jordklotet. De mest kända torde vara Richmond i England, Potsdam och Seddin vid Berlin, Pavlovsk vid Petersburg, Val-Joyeux i Frankrike, Tokyo i Japan, Lu-Kia-pang i prov. Kiang-su i Kina och Cheltenham i Nord-Amerika. Litt.: E. Merlin och O. Somville, ”Liste des observatoires magnétiques et les observatoires séismologiques” (1910). D. S—t.

Magnetiska paralleller, *fys.*, kallade Duperrey ett system af kurvor, dragna vinkelrätt mot de af honom införda magnetiska meridianer (se Jordmagnetism), med hvilka han på sin karta öfver jordmagnetismen representerade kompassnålens olika ställningar på olika delar af jorden. De magnetiska meridianerna och parallellerna ge en tydligare föreställning om jordmagnetismens natur än isogonerna (se Jordmagnetism, sp. 149—150). De magnetiska meridianerna äro konstruerade så, att de för hvarje ort tangera riktningen för jordmagnetismens horisontala komposant. De äro den horisontala magnetiska kraftens kraftlinjer, och de magnetiska parallellerna äro samma krafts ekvipotentiallinjer eller linjer för lika potential. Fig. å sp. 489—490 åskådliggör läget hos de magnetiska parallellerna och meridianerna för år 1885. De streckade linjerna ange nollisogonernas läge. D. S—t.

Magnetiska poler, *fys.* Se Jordmagnetism, sp. 150 ff.

Magnetisk armatūr, *fys.* Se Armering 2.

Magnetisk asimūt. Se Asimut-kompass.

Magnetisk axel. Se Axel, *fys.*, och Jordmagnetism, sp. 144.

Magnetisk energi, *fys.* Se Energi.

Magnetisk hammare, *fys.* Se Neefs hammare.

Magnetisk hyste'resis, *fys.* o. *elektrot.* Se Hysteresis.

Magnetisk induktiōn, *fys.* Se Magnetism och Magnetisering.

Magnetisk kurs. Se Kurs 1, sp. 322.

Magnetisk potentiāl, *fys.*, i en punkt i ett magnetiskt fält är lika med det arbete, som de magnetiska krafterna uträtta på en magnetisk enhetspol, då denna flyttas från nyssnämnda punkt till en oändligt aflägsen punkt (jfr Elektrisk potential och Magnetism). D. S—t.

Magnetisk separering, *bergsv.* Se Anrikning.

Magnetisk storm, *meteor.*, en förr mycket använd benämning på starka och vidt utbredda störingar (perturbationer) i jordmagnetismen (se d. o.).

Magnetiska paralleller och meridianer för år 1885 (efter Neumayer).

Magnetisk sömn. Se Animal magnetism och Hypnotism.

Magnetisk teodolit, *fys.* Se Jordmagnetism, sp. 145, och Teodolit.

Magnetiskt fält, *fys.*, det område, inom hvilket en magnet utöfvar sin verkan. Se vidare Magnetism.

Magnetiskt magasin, *fys.* Se Magnetism.

Magnetiskt moment, *fys.* Se Jordmagnetism och Magnetism.

Magnetiskt tillstånd. Se Animal magnetism, sp. 1036.

Magneti'sm (af magnet, se d. o.). 1. *Fys.*, ett särskildt fysikaliskt tillstånd, som antingen finnes hos vissa kroppar i naturen (naturliga magneter) eller kan genom konst bibringas dem (konstgjorda magneter) och som visar sig däri, att de ega förmåga att på afstånd draga till sig järn. 1. *Naturliga och konstgjorda magneter.* Magnetisk järnmalm l. svartmalm (Fe_3O_4), som förekommer rikligt äfven i Sverige, är ofta magnetisk. Denna dess egenskap var känd redan under forntiden. Dess magnetism är emellertid i allmänhet tämligen svag, men kan i någon mån förstärkas genom armering (se d. o. 2 och vidstående fig. 1). På grund af sin ringa styrka äro naturliga magneter föga användbara, utan ersättas af konstgjorda. Dessa förfärdigas af härdadt stål, som man genom *magnetisering* (se d. o.) bibringar kraftiga magnetiska egenskaper och som man kan ge olika form allteftersom olika ändamål. De göras ofta i form af cylindriska eller prismatiska stänger, af platta, långsträckta, tillspetsade lameller (lamellarmagneter) eller nålar (magnetnålar) eller af hästskor (hästskomagneter, se fig. 2). Magnetnålarnas dimensioner variera alltefter det ändamål, hvartill de skola användas. Den vanligaste formen är en parallellepiped af ringa höjd; de horisontella sidoytorna bilda romber, med två mycket spetsiga vinklar vid nålens ändar och två mycket trubbiga vid dess midt. Nålens längd bör ofta tagas så stor som möjligt, dock så, att den icke böjes; dess öfriga dimensioner få sedan rättas sig efter längden. Lamont uppger, att bredden lämpligen kan tas lika

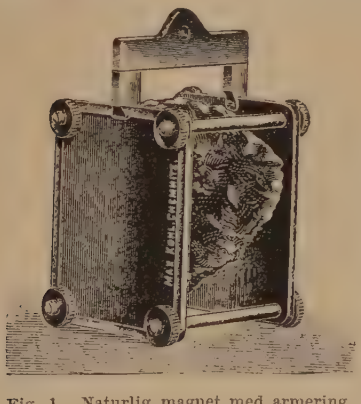

Fig. 1. Naturlig magnet med armering.

Fig. 2. Hästsko magnet enligt Jamin.

med $^1/_{12}$ af längden samt tjockleken hos små magneter lika med $^1/_8$ och hos större omkr. $^1/_5$ af bredden. I öfrigt bör en magnetnål i allmänhet förena ringa vikt med stor magnetisk styrka. (Om magnetnålars användning för bestämmande af väderstreck se Kompass.) Ofta förenas flera tunna magnetiserade lameller till s. k. magnetiska magasin (fig. 2 och 3). Dessa lameller läggas på hvarandra, med de liknämniga polerna (se nedan) vända åt samma håll, och sammanhållas nära ändarna af mässingsband. Alldenstund magnetismen försvagas, när två magneter läggas med liknämniga poler tätt intill hvarandra, ger man stållamellerna något olika längd och placerar den längsta af dem i midten samt de följande efter aftagande längd utåt. Vid båda polerna plägar man lägga mjuka järnstycken, som bidraga till att förhindra magnetismens förminskning, som med tiden inträffar. Ett sådant magasin kan göras starkare magnetiskt än en enda stålstång af lika stor massa,

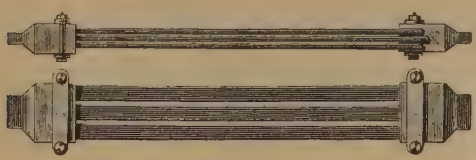

Fig. 3. Magnetiskt magasin enligt Coulomb.

emedan tunna stållameller låta magnetisera sig fullständigare än gröfre stänger. Äfven hästskomagneter förfärdigas af tunna lameller, hvilka förenas till ett magasin (Jamins hästskomagnet, fig. 2). 2. *Permanenta och tillfälliga magneter. Remanent magnetism.* Stålmagneterna förlora med tiden en del af sin magnetism, men fortfara dock att vara magnetiska lång tid efter sin magnetisering. De pläga därför kallas *permanenta magneter* till skillnad från de *tillfälliga magneter*, som uppkomma, när stycken af mjukt järn försättas i magnetiskt tillstånd genom influensverkan (se Magnetisering) från andra magneter eller genom elektriska strömmar, som kretsa rundt omkring dem (se Elektromagnet). När den yttre orsaken ej längre finnes för handen, försvinner det mjuka järnets magnetisering, ehuru icke alldeles ögonblickligt och aldrig fullständigt. Den kvarblifvande svaga magnetiseringen kallas *remanent*. 3. *En magnets poler och indifferenszon.* Hvarje

Fig. 4.

magnet har två ställen, där den magnetiska kraften är störst. Dessa ställen kallas *magnetens poler*. Hvar dessa ligga, finner man lätt genom att lägga ett papper på magneten och utströ järnfilspån på detsamma, då spånen lägga sig tätast omkring polerna. Vid midten finnes ett område, den s. k. *indifferenszonen*, där ingen magnetism är märkbar. Af polerna benämnes den ena *nordpol*, den andra *sydpol*, emedan en magnet, som har formen af en stång eller nål, om den upphänges på en spets eller tråd, så att den fritt kan svänga i horisontalplanet (fig. 5), ställer sig så, att nordpolen är riktad ungefär åt n. och sydpolen åt s. (se Jordmagnetism). 4. *Krafter mellan magnetpoler.* Om man till en sådan fritt sväfvande magnetnål närmar en magnet

Fig. 5.

så, att dess sydpol kommer nära intill nålens sydpol, vrider sig nålen ur den magnetiska meridianen, i det att dess sydpol repelleras bort från magnetens sydpol. Närmar man åter magnetens sydpol till nålens nordpol, eger en attraktion dem emellan rum. Som nu ett motsvarande förhållande gäller för nordpolen, plägar man uttrycka denna lag sålunda: *liknämniga poler repellera, oliknämniga poler attrahera hvarandra.* Är ett järnstycke omagnetiskt, inträder alltid en attraktion. Detta beror därpå, att järnstycket vid närmandet till magnetnålen blir en tillfällig magnet genom *influens*, då vid det ställe, som kommer nära en af nålens poler, uppstår magnetism af motsatt slag mot denna pols magnetism. Enligt Coulombs lag *är den kraft, k, som verkar mellan två magnetpoler, omvändt proportionell mot kvadraten på afståndet a och direkt proportionell mot produkten af magnetpolernas styrkor* (m, m'). Coulombs lag uttryckes således genom formeln

$$k = \text{konst.} \frac{m\,m'}{a^2}.$$

En magnetpol har styrkan 1, om den påverkas af en annan lika stark magnetpol på 1 cm. afstånd med en kraft, som är = 1 dyn (d. ä. $\frac{1}{981}$ af 1 gr.). 5. *Elementarmagneter.* Om en magnet sönderdelas i flera delar, huru små som helst, blir hvarje del en särskild magnet med sin nordpol och sydpol. Häraf har man dragit den slutsatsen, att det magnetiska tillståndet har sitt säte i hvar och en af järnstyckets molekyler. Indifferenszonen på en magnet är overksam, icke därför att magnetism där skulle saknas, utan därför att de särskilda magnetiska molekylerna eller elementarmagneterna i denna zon upphäfva hvarandras verkningar. Man kan emellertid äfven uppfatta magnetismen som uppkommen genom en serie sinsemellan parallella, omkring elementarmagneterna kretsande elektriska strömmar. 6. *Magnetiskt moment* kallas produkten af den magnetism, som finnes i polen af en magnet, och afståndet mellan dess båda poler. Magnetiska momentet utgör storleken hos det kraftpar, som söker vrida magneten omkring sin midtpunkt, om den däri ställes vinkelrätt mot den magnetiska kraft, som verkar på densamma, och denna kraft är lika med kraftenheten. 7. *Magnetiskt fält*

är det område, inom hvilket en magnet utöfvar sin verkan. Denna verkan är i allmänhet icke lika stor öfverallt inom fältet. Om detta är mycket stort och man tager i betraktande endast en liten del af detsamma, såsom t. ex. förhållandet är, när man talar om den relativt obetydliga del af det jordmagnetiska fältet, som rymmes inom ett hus, en mindre stad e. d., kan man anse kraftens riktning och storlek vara densamma för alla punkter inom denna del af fältet. Ett sådant fält kallas därför *likformigt*, och i denna mening säges det jordmagnetiska fältet vara ett likformigt fält. Om man därför på två ställen, t. ex. inom samma rum, upphänger två kompassnålar, ställa de sig parallellt med hvarandra. Så är däremot ej förhållandet, om man upphänger två små magnetnålar nära intill en stor och kraftig stålmagnet. Som dennas fält är *olikformigt*, ställa sig de båda nålarna i allmänhet i olika riktningar under stålmagnetens inflytande, och äfven den kraft, hvarmed denna verkar på dem, är i allmänhet olika. Den magnetiska kraftens olika förhållande i olika delar af fältet åskådliggöres på grafisk väg genom de af Faraday införda *magnetiska kraftlinjerna*, hvarmed förstås linjer, som äro dragna på sådant sätt i fältet, att deras tangent i hvarje punkt sammanfaller med den *riktning*, som den magnetiska kraften har i samma punkt och som genom sin *täthet* (antal linjer genom 1 kvcm.-yta, lagd vinkelrätt mot fältets riktning) betecknar *storleken* hos den magnetiska kraften i området i fråga. Fig. 6 återger kraftlinjerna omkring en magnetstång *NS*. Vid magnetstångens poler ligga kraftlinjerna mycket tätt, hvilket anger, att magnetstångens verkan där är mycket stor, medan närmare stångens midt, liksom äfven på större afstånd från densamma i andra riktningar, dessa linjer alltmera aflägsna sig från hvarandra, antydande en aftagande intensitet, ju mer man aflägsnar sig från polerna. Järnfilspån, som utströs på ett papper tätt ofvanför en magnet, lägger sig utefter de magnetiska kraftlinjerna, så att man däraf kan få en åskådlig bild af fältets magnetiska beskaffenhet (se fig. 7). En väsentlig ändring af fältet orsakas af införda magnetiska kroppar. I allmänhet visa kraftlinjerna en tendens att sugas in i järn.

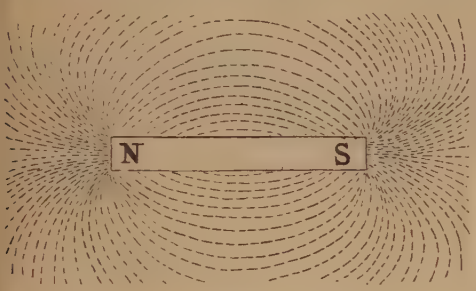

Fig. 6

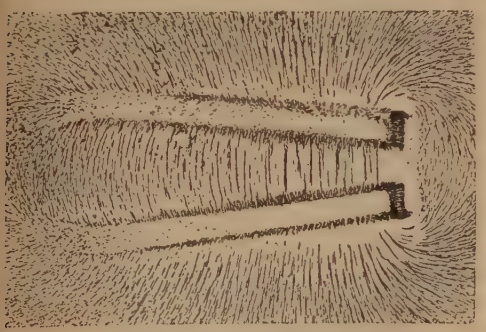

Fig. 7.

2. Om s. k. animal magnetism se d. o. och Hypnotism. 1. R. R. (D. S—t.)

Magnetisör. Se Animal magnetism och Hypnotism.

Magnetīt Haidinger, *miner.*, ett mineral, som kristalliserar i reguljära oktaedrar eller sällsynt rombdodekaedrar; hårdheten = 5,5—6, eg. v. 4,9—5,2. Magnetitens kemiska sammansättning kan anges genom formeln Fe_3O_4 eller $FeO . Fe_2O_3$, d. v. s. järnoxidul-oxid, eller också kan magnetiten uppfattas som en ferroferrit $(Fe(Fe O_2)_2$; i densamma ingå 72 proc. järn och 28 proc. syre. Ofta bildar en titanhaltig magnetit en beståndsdel i graniter, gnejsgraniter (= järngnejs), gabbroarter, diabaser, basalter o. s. v. samt också i sediment, bildade genom dessas förvittring och omlagring. Vid förvittring bildas bruna eller röda massor af järnoxidhydrat eller järnoxid. Kolsyrehaltigt vatten utlöser ur magnetiten surt ferrokarbonat = "järnhaltigt vatten"; vid kolsyrans bortgång utfällas rostmassor. Magnetiten bildar den magnetiska järnmalmen l. svartmalmen (se Järnmalmer). A. Hng.

Magnētkis (Lefverkis, Pyrrhotīn), *miner.*, ett mineral, som sällan förekommer kristalliseradt och då i hexagonala systemet samt vanligen träffas i derba eller korniga massor tills. med andra svafvelmetaller. Hårdheten är 3,5—4,5, färgen bronsgul, dock oftast på ytan brokigt anlöpande. Pulvret är magnetiskt; stundom visa hela stycken polarisk magnetism. Den kemiska sammansättningen afviker obetydligt från formeln Fe S, dock är alltid något mera svafvel närvarande. Magnetkisen löses i saltsyra under utveckling af vätesvafla. Den förekommer dels som accessorisk beståndsdel i äldre massformiga bergarter, t. ex. diorit och gabbro, dels som självständiga lagermassor i förening med svafvelkis och kopparkis, t. ex. vid Falun, Nya Kopparberget, Bodenmais i Bajern, vidare på mineralgångar, t. ex. Kongsberg i Norge (kristalliserad), Andreasberg på Harz. — Mineralet är ofta något nickelhaltigt och förtjänar bearbetas som nickelmalm, äfven om nickelhalten är ganska liten. Sådan nickelhaltig magnetkis finnes vid Klefva i Småland, Slättberg och Kuso i Dalarna, Sulitelma, Merkenesdalen, Modum i Norge m. fl. ställen. Sedan nyare metoder möjliggjort uttagande af järn och nickel jämte svafvel ur den nickelhaltiga magnetkisen (t. ex. vid Sulitelmaverken i Hälsingborg), har dennas värde som malm i afsevärd grad stegrats. — Magnetkis förekommer äfven i meteorstenar och har då namnet troilit. Dess sammansättning motsvarar då fullkomligt formeln Fe S, och den har något högre eg. v. (4,8)

än den telluriska magnetkisen (4,5—4,7), som den för öfrigt fullkomligt liknar. Hj. Sj. (A. Hng.)

Magnetkristallkraft, *fys.* Se Kristallmagnetism.

Magnetnål, *fys.* Se Magnetism.

Magneto-elektriska apparater, *fys.* Se Induktionselektriska apparater.

Magneto-elektrisk induktion, *fys.* Se Induktion 2 c.

Magneto-elektrisk rotationsmaskin, *fys.* Se Clarkes maskin.

Magnetográf (af *magnet* och grek. *graʹfēin*, skrifva), *fys.*, självregistrerande variationsinstrument. De magnetografer, som användas på de flesta magnetiska observatorierna, äro konstruerade af Otto Toepfer & Sohn i Potsdam, efter anvisningar, lämnade af Eschenhagen. Fig. visar en sådan magnetograf. J^{I} är själfva registreringsapparaten, J^{II} och J^{III} äro horisontalintensitets- och deklinationsvariometern och J^{IV} är vertikalintensitetsvariometern. Äfven Mascart och Adie m. fl. ha konstruerat magnetografer. (Jfr Jordmagnetism.) D. S—t.

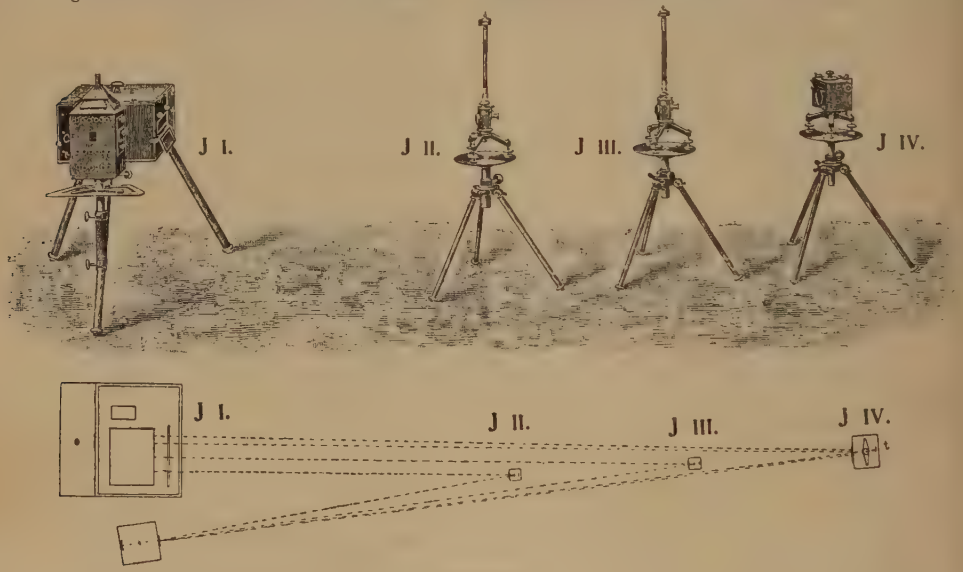

Magnetograf.

Magnetométer (af *magnet* och grek. *meʹtron*, mått). Se Jordmagnetism, sp. 145.

Magneto-optiska fenomen. Se Elektrooptik.

Magnetostriktiōn, *fys.*, det fenomen, att en kropps volym ändras vid magnetisering och omvändt, att man genom att utsätta en kropp för sträckning eller tryckökning ändrar dess magnetisering. D. S—t.

Magnetpoler, *fys.* Se Magnetism.

Mag-neurōs, *med.* Se Magsjukdomar, sp. 515.

Maʹgni (genit. af Magnus, ”Magnusson”). 1. Birgerus M. Se Birgerus Magni. — 2. Johannes M. Se Johannes Magnus. — 3. Jonas M. Se Jonas Magni. — 4. Nicolaus M. Se Nils Månsson. — 5. Olaus M. Se Olaus Magnus. — 6. Petrus M. Se Peder Månsson.

Magni [maʹnji], Pietro, italiensk skulptör, f. 1817 i Milano, d. 1877, är framför allt känd genom monumentet öfver *Lionardo da Vinci* på Piazza della Scala i Milano, hvilket monument framställer renässansens stormästare omgifven af sina fyra lärjungar: Boltraffio, Salaino, Marco d'Oggiono och Cesare da Sesto. (G—g N.)

Magniʹficat (lat.; ”han lofprisar”), *mus.*, en af de tre evangeliska lofsångerna (*cantica majora*), näml. *Canticum beatæ Mariæ virginis*, l. Marias lofsång i Sakarias hus, då hon besvarar Elisabets hälsning med orden *Magnificat anima mea dominum* (”min själ prisar storliga Herran”). M. sjunges i katolska kyrkan vid vespern och har melodier i alla åtta kyrkotonerna (”Magnificat octo tonorum”). Kyrkokompositörer ha ofta komponerat magnificat flerstämmigt (bl. a. är J. S. Bachs 5-stämmiga magnificat ett af hans främsta verk). A. L.*

Magnifice'ns. Se Magnificus.

Magniʹficus, lat., ”magnifik”, storartad, präktig, ståtlig, brukas i Sverige och Tyskland i det latinska uttrycket *rector magnificus*, som är en titel på universitetens rektorer, hvilka äfven bära titeln magnifice'ns.

Magnifik [manjifik]. Se Magnificus.

Magnin [manjäʹ], Charles, fransk litteraturhistoriker, f. 1793, d. 1862, gjorde sig känd som kritiker i ”Globe”, ”National”, ”Revue des deux mondes” och ”Journal des savants”. Hans egentliga fält var dramats och teaterns historia. Han utgaf bl. a. *Les origines du théâtre moderne* (1838) och *Histoire des marionnettes en Europe* (1852; 2:a uppl. 1862).

Magnin [manjäʹ], Pierre Joseph, fransk politiker och finansiär, f. 1 jan. 1824 i Dijon, d. i nov. 1910, valdes 1863 till deputerad, slöt sig till

oppositionen och utnämndes af nationalförsvarsregeringen 4 sept. 1870 till minister för handel och jordbruk med uppgift bl. a. att sörja för Paris' proviantering. I febr. 1871 valdes han till medlem af nationalförsamlingen och afgick från sin ministerpost; i dec. 1875 blef han senator för lifstiden. 1879—81 var han finansminister, 1881—97 guvernör för franska banken och tidvis en af senatens vice talmän. M. var moderat republikan.

Magnitskij. 1. Leontij Filippovitj M., rysk lärd, f. 1669, d. 1739, blef lärare i aritmetik vid den 1701 i Moskva inrättade skolan för matematik och navigation, författade den första aritmetiken på ryska (1703), omfattande äfven geometri och astronomi; dessutom öfversatte han från holländskan logaritmtabeller och en astronomisk handbok för sjöfarande. — 2. Michail Leontevitj M., rysk statsman, f. 1778, d. 1855, fick sin politiska utbildning under den reformvänlige Speranskij, men förvisades vid dennes störtande (1812) till Vologda. 1816 återkom han och blef genom Araktjejevs inflytande guvernör i Simbirsk (1819) och medlem af öfverstyrelsen för de ryska skolorna. Som inspektör af universitetet i Kazan föreslog han, att det skulle upphäfvas på grund af "försnillningar och gudlös undervisning"; detta afböjdes visserligen, men universitetet förlorade all självstyrelse och vetenskaplig frihet. 11 professorer afsattes, och hela undervisningen fick en ortodoxteologisk prägel. 1823 upprättades en särskild professur för att bekämpa västerlandets "konstitutionella irrläror". M:s fördärfliga verksamhet upphörde 1826, då det befanns, att han själf förskingrat statsmedel. M. var äfven poet och filosofisk författare; som historiker prisade han Rysslands tatariska period som dess "räddning från Europa" och tsar Peters reformperiod som gagnelig för — Europa, som "därigenom blef bekant med Ryssland". 1 o. 2. A—d J.

Magnoferrit, *miner.* Se Magnesioferrit.

Magnōlia L., *bot.*, ett till fam. *Magnoliaceæ* hörande släkte af träd och buskar med vanligen

Blomma och blad af *Magnolia conspicua.*

läderartade, helbräddade, stundom ständigt grönskande blad och stora, praktfulla, ofta välluktande, tvåkönade blommor. Foderblad 3, snart affallande; kronblad 6—12; karpeller små, spiralställda, oftast 2-fröiga, öppnande sig på yttre sidan och slutligen bildande en ax- eller kottelik fruktställning med uthängande röda, stenfruktlika frön. Släktet förekommer numera hufvudsakligen i östra Asien och Nord-Amerika, men hade under den tertiära tiden en cirkumpolär utbredning och var då representeradt såväl på Spetsbergen som på Grönland. Det synes ha uppträdt under kritperioden, och blad af detsamma äro funna i till denna period hörande lager såväl i Europa som på Grönland och i Nord-Amerika. För de praktfulla hvita blommorna odlas flera arter, såsom *M. conspicua* (*M. yulan*; se fig.) och *M. obovata* från Öst-Asien samt *M. grandiflora* och *M. glauca* (bäfverträd) från Nord-Amerika, i parker och trädgårdar i europeiska länder med mildt klimat. A. G. N. (G. L—m.)

Magnoliāceæ, Magnoliacéer, *bot.*, familj af träd och buskar af serien *Ranales* bland de frikronbladiga dikotyledonerna. Blommorna sitta vanligen ensamma, äro stora och vackra, med alla delar i spiral eller kransställdt hylle, aktinomorfa. Ståndare och fruktämnen äro vanligen talrika, de senare fria. Frukten är baljkapsel, bär eller nöt. Magnoliacéer finnas i tropiska och tempererade länder i alla världsdelar utom Europa och Afrika. Arter af släktena *Magnolia* och *Liriodendron* odlas som prydnadsväxter. Magnoliacéerna äro rika på bittra eller aromatiska ämnen och ha därför användning i medicinen i hemlandet (t. ex. barken af *Drimys Winteri* och *Magnolia*-arter) eller i likör och parfymfabrikationen (se Illicium). G. L—m.

Magnoliacéer, *bot.* Se Magnoliaceæ.

Magnor bro. Se Magnor skans.

Magnor skans, i Norge, Eidskog socken, nära värmländska gränsen, byggdes af norrmännen våren 1644, och i juli s. å. uppkastade de ytterligare en liten skans vid den öfver Vrangsälfven ledande Magnor bro, där Eda glasbruk nu ligger; gränsen ansågs nämligen då gå häröfver. Sistnämnda skans intogs i sept. af svenskarna under G. Stake och raserades, men iståndsattes sedan åter af norrmännen. I slutet af maj 1645 ryckte G. O. Stenbock efter norrmännens utdrifvande ur Värmland mot broskansen, hvars besättning då förstörde denna och drog sig till M., men då Stenbock genast följde efter, utrymde och raserade de äfven denna skans, som emellertid återställdes och för en tid besattes af svenskarna. 1808 anlade svenskarna befästningar vid bron och bestyckade dem med 6 st. 6-pundiga kanoner; i juli s. å. öfverrumplade öfverstelöjtnant Adlersparre midt på dagen en norsk postering vid Magnor by. L. W:son M.

Magnskog. Se Mangskog.

Ma'gnum bo'num (lat., stor, god), potatissort.

Ma'gnum conci'lium re'gni. Se Parlament 1.

Ma'gnus, lat., stor, den store.

Magnus [magnus; eg. det latinska adj. *magnus*, "den store", som ingår i Karl den stores latinska namnform, *Carolus Magnus*, och hvilket antagligen af okunnighet upptogs i Norden som ett af den ryktbare kejsarens namn], *svenska* konungar:

1. Magnus Nilsson. Se Magnus, danska prinsar 1.

2. M. Henriksson, son af danske prinsen Henrik Skatelar och Ingrid Ragnvaldsdotter, som tillhörde Stenkils ätt, öfverrumplade 1160 konung

Erik den helige och blef därefter konung öfver Svealand. Han blef dock redan 1161 slagen och dödad af de förbittrade svenskarna, som anfördes af Karl Sverkersson.

3. M. Ladulås, andre son till Birger jarl och Ingeborg, konung Erik Knutssons dotter, f. 1240, d. 18 dec. 1290 på Visingsö, nämnes som hertig och erhöll efter faderns död (1266) Södermanland som län, hvarjämte han synes i egenskap af Sveahertig innehaft en makt liknande de forne jarlarnas. Ett spändt förhållande inträdde snart emellan M:s äldre broder konung Valdemar å ena sidan samt M. och hans yngre broder Erik å den andra. Tvedräkten slog ut i full låga, då Valdemar 1274 kom hem från en pilgrimsfärd till Rom. Understödda af en dansk här, inträngde nämligen M. och Erik i Västergötland, slogo Valdemar vid Hofva

Fig. 1. Magnus Ladulås' sigill.

(1275) och tvungo honom att fly till Norge. M. hyllades därefter s. å. vid Mora stenar som konung och kröntes 1276 i Uppsala. Han råkade emellertid sedermera i oenighet med konung Erik Klipping i Danmark, som understödde Valdemar, och måste 1277 afstå södra delen af riket till Valdemar. Redan 1279 återtog dock M. (som 1278 slutit fred med Danmark) denna del, troligen på grund af att Valdemar varit delaktig i Folkungarnas uppror. 1278 hade nämligen några af rikets stormän, som uppgifvas ha tillhört Folkungaätten, begynt uppror, dödat en konung M:s gunstling, tillfångatagit konungens svärfader och belägrat Jönköping. M. ingick visserligen förlikning med dem, men 1280 lät han halshugga resningens hufvudmän. Sedermera förde han regeringen i fred och ro. I det krig, som egde rum emellan Norge och Danmark, intog han en medlande ställning och utsågs äfven (1285) till skiljedomare i en tvist emellan Norge och Lybeck. — Med gottlänningarna, som länge intagit en viss självständig hållning till Sverige, träffades 1285 en öfverenskommelse, hvarigenom de gjordes mer beroende af den svenske konungen, och då en tvist uppstått emellan borgarna i Visby och de gottländske bönderna, gjorde M. med kraft sin höghetsrätt gällande. I likhet med sin fader upprätthöll han på det strängaste friden i landet och erhöll därför det hedrande tillnamnet Ladulås (emedan han liksom satt lås för bondens lada). Genom Alsnöstadgan (se d. o.), från maj 1279, förnyade han sin faders edsöreslagar och förbjöd våldgästning. Genom Skeninge stadga (1284) sökte han stäfja blodshämnden, särskildt genom förordnandet om konungsfriden (se d. o.). Alsnöstadgan innehöll vidare medgifvande af skattefrihet för dem, som gjorde krigstjänst till häst, och i detta stadgande har man att se en af de första grunderna till det svenska adliga frälsets uppkomst (se Frälse, sp. 26). M. blef begrafven i Stockholms franciskankyrka (nuv. Riddarholmskyrkan; den i denna kyrka befintliga

Fig. 2. Magnus Ladulås' grafvård i Riddarholmskyrkans högkor.

grafvården öfver M., fig. 2, lät Johan III uppföra, se Huwen). M. hade 1276 förmält sig med Helvig (d. på 1320-talet), en dotter till grefve Gerhard I af Holstein. Med henne hade han sönerna Erik (d. 1276), Birger, som efterträdde honom på tronen, Erik och Valdemar samt döttrarna Ingeborg, g. m. konung Erik Menved i Danmark, och Rikissa, abbedissa i Klara kloster i Stockholm. En af S. Curman 1911 upptäckt bild i Riddarholmskyrkan i Stockholm anses af Curman härstamma från 1300-talet och föreställa M.

4. M. Eriksson, den föregående sonson, son till hertig Erik Magnusson (se Erik, sp. 792—793) och Ingeborg, norske konungen Håkan V:s dotter, f. i april eller maj 1316, d. 1374 (genom drunkning) i Bömmelfjorden i Norge, hyllades endast tre år gammal efter sin morfaders död (1319) till konung i Norge och valdes 8 juli s. å., sedan ett unionsfördrag blifvit upprättadt emellan de två rikena, till konung äfven i Sverige. Till en början erhöll hans moder, hertiginnan Ingeborg (se Ingeborg, norska prinsessor 3), ett öfvervägande inflytande på regeringen i de båda rikena, men 1322 slöto sig de svenske stormännen tillsammans, frántogo henne styrelsen och öfverlämnade den åt rådet, i hvars spets stod drotsen Knut Jonsson (Blå). Detta exempel följdes 1323 af norrmännen, som till riksföreståndare utsågo herr Erling Vidkunssön. Unionen emellan de båda rikena inskränktes därefter enligt unionsfördraget till ett försvarsförbund. Med Ryssland, till hvilket land förhållandet länge varit spändt, ingicks en märklig fred i Orechovets (Nöteborg) 1323. År 1332 blef M.

myndig, och s. å. vände sig Skånes inbyggare till honom med begäran om beskydd mot de holsteinske pantinnehafvarna. M. visade sig villig att ge det, och för att ytterligare försäkra sig om besittningen

Magnus Erikssons sigill.

af Skåne köpte han det formligen af pantinnehafvarna för 34,000 mark silfver. När danske konungen Valdemar Atterdag sedermera vägrade erkänna konung M:s eganderätt till Skåne och M., som vändt sig till påfven med begäran om bekräftelse på köpet, af denne erhöll endast ett undvikande svar, invecklades M., närmast på grund af sin moders panträtt till vissa slott i Danmark, i krig med konung Valdemar. Fred dem emellan slöts först på hösten 1343 i Varberg, hvarvid Valdemar formligen afträdde Skåne och Halland. Då från förmyndarregeringen inga penningar funnos hopsparade, vållade anskaffandet af ofvannämnda köpesumma äfvensom utbetalandet af hans syster Eufemias brudskatt betydliga svårigheter, och flera af rådet måste ikläda sig ansvarsförbindelse samt nödgades äfven själfva utbetala stora summor. Däraf tvingades äfven konungen att förpanta stora delar af riket. Detta väckte allmänt missnöje, i synnerhet som konungen och hans gemål trots penningbristen synas ha fört ett yppigt och slösande lif. Också klagades, att konungen förbigick sina gamla och erfarna rådgifvare. Samtidigt härskade stark jäsning äfven i Norge, som M., med förbigående af rådet och utan att tillsätta kansler, sökte till stor del styra från Sverige. En öfverenskommelse med de missnöjde där träffades visserligen 1339; men missnöjet fortfor, och 1343 valdes M:s yngre son, Håkan, till konung i Norge, visserligen tills vidare under sin faders förmynderskap, men den egentliga styrelsen kom dock därefter i rådets hand. — Följande året (1344) valdes M:s äldste son, Erik, till tronföljare i Sverige. På ryska gränsen hade förhållandena länge varit osäkra, och M. öfvergick därför 1348 med en här till Finland. Till en början hade han framgång. Men hans fördelar gingo snart förlorade; och då digerdöden 1350 började rasa i Sverige, upphörde kriget småningom, utan kändt fredsslut, af sig självt. Samtidigt var M. äfven betänkt på att förskaffa sig besittningar i Estland och Livland. Till följd af dessa planer och den afvoghet M. under ryska kriget visat Novgorodfararna kom han i fientligt förhållande till hansestäderna, mot hvilka han icke heller förut någonsin visat sig särdeles vänligt stämd. Stillestånd ingicks visserligen med dem, men ständigt på kort tid. Vid dessa förhandlingar tjänstgjorde alltid M:s svåger, hertig Albrekt af Mecklenburg, som fredsmäklare. Under ryska kriget hade M. måst upptaga ett lån af de penningar, som för påfvestolens räkning hopsamlades i Sverige, och då han icke på utsatt tid kunde återbetala dessa, hotades såväl han som hans löftesmän (flera af rikets store) med bannlysning. Det häraf alstrade missnöjet ökades genom den gunst M. visade hertig Bengt Algotsson. Troligen på inrådan af denne sökte konungen inskränka stormännens ofog att slå under sig skattegods, hvarjämte han äfven återkallade flera af de andliges friheter. Det af allt detta närda missnöjet fick sitt utbrott i den resning, som M:s äldste son, junker Erik (se Erik, svenska konungar 8), i förening med flera af rikets stormän 1356 företog. Genom denna tvangs hertig Bengt att fly ur landet, och M. måste (1357) till sin son afstå en stor del af riket. Oenigheten dem emellan upplågade emellertid snart ånyo, och M. vände sig då till konung Valdemar i Danmark med begäran om hjälp samt ingick med honom ett fördrag 1359. Emellertid afled konung Erik helt plötsligt (juni s. å.), och M. blef därigenom åter ensam härskare öfver hela Sverige. Konung Valdemar ansåg sig vara bedragen af M. samt började ett fälttåg mot Skåne och lyckades, troligen genom förräderi af hertig Albrekt af Mecklenburg, komma i besittning af Hälsingborgs slott (1360). Inom kort intogs hela Skåne. 1361 eröfrades Öland med Borgholms slott och plundrades Visby. M. hade emellertid utsändt flera af sina rådgifvare till Tyskland för att sluta förbund med hansestäderna emot konung Valdemar. Ett sådant blef också ingånget, i Greifswald (sept. 1361), men på för Sverige ytterst hårda villkor, och de svenska sändebuden öfverskredo därvid sina instruktioner. Då M. därför ej ville ratificera fördraget, uppkom oenighet emellan M. och hans son, konung Håkan, och denne lät till och med fängsla sin fader (nov. 1361). I febr. 1362 blef Håkan formligen vald till konung äfven öfver Sverige; men kort därpå ingicks en förlikning emellan honom och hans fader, hvarefter de förde regeringen öfver Sverige gemensamt. Det mot Valdemar började kriget ledde ej till något resultat, och redan hösten 1362 började fredsunderhandlingar. På vintern förändrades ställningen helt och hållet, i det att Håkan, troligen i förhoppning att därigenom återfå Skåne, äktade Valdemars dotter, Margareta (april 1363). Därigenom bröts den af stormännen å hans vägnar ingångna förlofningen med Elisabet af Holstein. Samtidigt blefvo äfven flera af de svenske stormännen drifna i landsflykt. Dessa vände sig då till hertig Albrekt af Mecklenburg och erbjödo svenska kronan åt hans son, hertig Albrekt. I nov. 1363 ankom denne med en här till Stockholm, hyllades af dess borgare och valdes i febr. 1364 vid Mora stenar till konung. M. och

hans son kunde icke göra något verksamt motstånd, så att de redan i juli s. å. af det egentliga Sverige ej innehade mera än Västergötland, Värmland och Dal. På våren 1365 sökte de visserligen återtaga det förlorade, men blefvo slagna (i mars) på Gata skog, nära Enköping, hvarvid M. äfven blef tillfångatagen. Han satt därefter fången till 1371, då han vid den till hans förmån företagna resningen frigafs mot en dryg lösesumma. Han lefde sedermera hos sin son i Norge. Man vet ej, hvar han ligger begrafven. M. hade 1335 förmält sig med Blanche (se d. o.) af Namur och hade med henne de ofvan nämnde sönerna Erik och Håkan.

Ehuru M. såsom alltför svag, lättledd och godtrogen ej var vuxen de stormiga tider, under hvilka han lefde, är hans regeringstid minnesvärd för den storartade verksamhet, som då utöfvades på lagstiftningens och rättskipningens områden. M. utfärdade nämligen en mängd stadgar, genom hvilka han aflyste träldomen, sökte förebygga våldgästning och öfvervåld samt närmare bestämde utöfvandet af den kungliga domsrätten. Till största delen ingingo dessa sedermera i den omkr. år 1350 utarbetade, för hela landet gällande landslagen, den s. k. konung Magnus Erikssons landslag, och kunna betraktas som förarbeten till denna. Otvifvelaktigt är vidare, att han utfärdat flera andra stadgar, hvilka äfven införlifvats i landslagen (se Landskapslagar och Landslag). Om hans verksamhet på rättskipningens område vittna de ej få ännu i behåll varande domar, som utfärdats af honom eller å hans vägnar. 2—4. K. H. K. (S. T—g.)

Magnus, *svenska* prinsar:

1. Magnus Birgersson, son till konung Birger Magnusson och prinsessan Märta af Danmark, f. 1300, utsågs till tronföljare 1304 och erkändes som sådan äfven af sina farbröder, hertigarna Erik och Valdemar. Då hans föräldrar vid den s. k. Håtunaleken (1306) fängslades, räddades han af en Arvid Smålänning och fördes till Danmark, hvarest han sedermera synes ha vistats, till dess han hemkallades af sin fader till hjälp, då hela svenska folket efter Nyköpings gästabud (1317) reste sig. Åtföljd af en liten dansk här, inträngde M. i Sverige, men måste efter sin faders flykt till Gottland (1318) innesluta sig i Stäkeborg (Stegeborg) och till sist ge sig åt de belägrande svenskarna. Han hölls därefter fängslad på Stockholms slott och afrättades 1320. Hans lik nedsattes i samma graf i Stockholms franciskankyrka (nuv. Riddarholmskyrkan), hvari hans farfader, Magnus Ladulås, hvilade.

2. M., hertig af Östergötland eller, som han ock kallas, hertig till Västanstång (Östergötland v. om Stångån), grefve till Dal och Vadsbo, Gustaf I:s andre son i hans äktenskap med Margareta Leijonhufvud, f. 25 juli 1542, d. 26 juni 1595 på Kungsbro, fick som konungens öfriga söner en vårdad uppfostran. Genom faderns testamente erhöll han 1560 ett betydande hertigdöme (se Hertigdöme), inom hvilket hans myndighet dock redan 1561 inskränktes genom Arboga artiklar (se d. o.). Ej långt efter denna tid blef han urståndsatt att styra sitt område. Han angreps nämligen 1563 af en sinnessjukdom, som fortfor till hans död. I allmänhet höll han sig lugn och stilla, men stundom blef han så våldsam, att man måste hålla honom inspärrad. Tidtals var han jämförelsevis redig, tidtals kände han ej igen sina närmaste. Hans vistelseorter voro omväxlande Vadstena, Norrbyhus och Kungsbro vid Motala ström. M., som aldrig var förmäld, ligger begrafd i Vadstena klosterkyrka, där ett praktfullt monument utvisar hans hviloläger

Hertig Magnus' graf i Vadstena klosterkyrka.

(se fig.). Han var en godsint, men svag natur. I likhet med sina bröder älskade han, äfven under sitt sjuka tillstånd, musik; men liksom dessa var han också häftig och sinnlig. Sägnen har mycket sysselsatt sig med den olyckliga furstens öde. Så berättas, att han en gång lockades af hafsfrun att från ett fönster i Vadstena slott störta sig i hennes armar, men att han oskadad blef af sina väktare upptagen ur slottsgrafven. M. behandlas i K. Livijns operatext ”Hafsfrun” och I. Hallströms opera ”Hertig M. och sjöjungfrun” (text af Fr. Hedberg). Litt.: L. G. T. Tidander, ”Hertig Magnus af Östergötland 1542—1595” (1895). 1. K. H. K.* 2. Fr. W.

Magnus, *danska* prinsar. 1. M. Nilsson, kallad den starke, son af Nils Svensson (Sven Estridssons son) och Margareta Fredkulla (svenske konungen Inge d. ä:s dotter), f. 1107, utmärkte sig genom sin skönhet och sin höga gestalt samt genom tapperhet och härskarbegåfning, men var därjämte våldsam och afundsam. Under faderns svaga styrelse (1104—34) var M. hufvudman för det parti vid hofvet och bland stormännen, som ville häfda gammalt nordiskt skick i motsats till de många nya bruk, som hans äldre kusin, Erik Ejegods son, Knut Lavard, Sönderjyllands hertig, ville införa från Tyskland. Hufvudanledningen till fiendskapen emellan M. och Knut var dock den, att M. befarade, att folket efter konung Nils' död skulle taga Knut till konung, så mycket mera som denne redan utöfvade stort inflytande. Margareta Fredkulla höll striden tillbaka, och så länge hon lefde, kom det icke till några svårare slitningar. Efter Inge d. y:s död (1125) valdes M. af västgötarna till konung, och så snart drottning Margareta aflidit (1130), mördades Knut genom svek af M. (7 jan. 1131). Denne dömdes på tinget som mördare och måste fly ur landet, men hans fader kallade honom snart tillbaka. Knuts broder, Erik (Emune), gjorde då uppror mot konungen som M:s medbrottsling. I det krig, som med anledning däraf uppblossade, var M. anförare för konungens anhängare och vann

ra segrar, men nödgades först i aug. 1131 och ärefter i april 1134 i Halberstadt aflägga länsed ll den tyske kejsaren Lothar, som där lät kröna nom till konung. Hemkommen därifrån, riktade . ett nytt anfall mot Erik, men stupade i det blo-ga slaget vid Foteviken, 4 juni 1134. M. gifte g 1128 med en polsk konungadotter, Rikissa, som ef moder till Knut Magnusson (se Knut, danska nungar 3) samt sedermera äktade en rysk furste, ed hvilken hon blef moder till Valdemar den ores drottning, Sofia, och slutligen i äktenskap ed Sverker den äldre blef den sverkerska ättens ammoder.

2. M., ”konung af Livland”, yngre son af kon-ng Kristian III, f. 1540 i Köpenhamn, d. 1583 på tt slott i Kurland, fick 1560 af sin broder, konung riedrik II, de kort förut inköpta stiften Kurland ch Ösel och valdes s. å. till biskop. I Östersjö-rovinserna kämpade emellertid Sverige, Polen och ysland om herraväldet, och M. hade mycket svårt att reda sig, i synnerhet som han hängaf sig t ett lättsinnigt lefverne. Sveriges anfall blef en f orsakerna till Nordiska sjuårskriget (1563—70), nder hvilket M. förlorade största delen af sitt and. Efter krigets slut drog han till Moskva, er-ände tsar Ivan Vasiljevitj som sin öfverherre och j jordes af honom 1571 till konung af Livland, un-er det att Danmark indrog Ösel, samt fick 1573 sarens släkting Maria (13 år gammal) till gemål. M. var endast ett redskap i Ivans händer och läm-ades h. o. h. i sticket, sedan polackerna (1577) ntagit Livland. Ivan fråntog honom då större delen af det område, som ännu var honom öfrigt, varefter M. tog sin tillflykt till Polen. 1662 för-des hans lik till Danmark och bisattes i Roskilde domkyrka. 1 o. 2. E. Ebg.

Magnus, *norska* konungar:

1. M. den gode, son till Olof den helige och hans frilla Alvhild (Elfhildis), f. 1024, d. 25 okt. 1047, fick namnet M. efter Karl den stores till-namn. Vid 4 års ålder följde han fadern i lands-flykt till Gårdarike och kom sålunda att bli upp-fostrad hos storfurst Jaroslav af Novgorod, g. m.

Mynt, slaget (i Lund) för Magnus den gode.

hans frände Olof Skötkonungs dotter Ingegärd. Då den danske lydkonungen Sven Alfivasson, som efter Olof den heliges fall vid Stiklastad (1030) af sin fader, Knut den store af Danmark, fått Norges krona, snart gjorde sig hatad af norrmännen, kal-lades M. tillbaka 1035, och höfdingarna slöto sig till honom. Sven och hans angelsaxiska mor läm-nade då landet. Till en början tycks M. ha obil-igt strängt farit fram mot faderns fiender, men slog snart om och blef en så mild regent, att han fick tillnamnet ”den gode”. Vid Svens död (1036) gjorde dennes i Danmark regerande halfbroder Hardeknut anspråk på Norges krona, men tack vare konungarnas rådgifvare öfverenskoms, att den, som lefde längst, skulle ärfva den andres rike. Då Hardeknut dog, 8 juni 1042, blef således M., 18 år gammal, konung äfven i Danmark. Han till-fogade venderna, som trängt härjande upp genom Jylland, på Lyrskovheden i Slesvig 28 sept. 1043 ett tillintetgörande nederlag. Under sin vistelse i Norge insatte M. Knut den stores systerson Sven (Estridsson) som regent i Danmark. Då denne sökte lösrycka Danmark från Norges öfverhöghet, måste M. flera gånger draga i härnad mot honom. Under ett dylikt tåg afled han ombord på sitt skepp. M., som var ogift, gjorde vid sin död Sven Estridsson till sin efterträdare i Danmark. Året förut hade han tagit Olof den heliges halfbroder Harald Hårdråde till medregent i Norge.

2. M. Haraldsson, Harald Hårdrådes son, d. 1069, blef 1060 faderns efterträdare på Norges tron och tog 1067 sin broder Olof Kyrre till med-regent. Själf styrde han norra delen af landet med Nidaros till hufvudstad.

3. M. Barfot, den föregåendes brorson, Olof Kyrres son, f. 1073, d. 24 aug. 1103, efterträdde 1093 fadern och började sin regering med ett tåg till de af norrmän koloniserade nordskotska öarna, som han tvang att betala skatt. I slutet af år-hundradet framkallade M. strid med Sverige och härjade i Västergötland, men förliktes med konung Inge (se denne) på fredsmötet i Kunghäll 1101 och äktade Inges dotter Margareta (”Fredkulla”). 1102 eröfrade M. ön Man och försökte äfven under-kufva Irland, men dräptes af irerna. Han begrofs i S:t Patricks kyrka i Down. M. efterträddes af sina tre oäkta söner Eystein (Öistein), Sigurd och Olof. — Hans öknamn kom däraf, att han efter tåget till Skottland gick barbent och klädde sig på skotskt vis i kort kjortel.

4. M. den blinde, den föregåendes sonson, son till Sigurd Jorsalafare, f. omkr. 1115, d. 12 nov. 1139, efterträdde 1130 fadern, men måste snart taga en föregifven morbror Harald Gille (se Harald, norska konungar 5) till medregent, till hvilken landets stormän närmare slöto sig, eme-dan han var mera medgörlig än den strid-bare M. 1133 kom det till fullständig bryt-ning mellan de båda konungarna. Harald fick dansk hjälp och tillfångatog M., som kastrerades, bländades och inspärrades som munk i klostret på Nidarholmen (1135). Sigurd Slembe, som rest sig mot och dräpt Harald (1136), befriade M. och bör-jade krig mot Haralds söner Inge och Sigurd samt deras stormansparti. I ett sjöslag mellan dem och de unge konungarna vid Holmengraa utan-för Strömstad stupade M.

5. M. Erlingsson, den föregåendes syster-son, son till Erling Skakke och Sigurd Jorsalafares dotter Kristina, valdes fem år gammal vid Inge Haraldsson Krokryggs fall 1161 till konung af stor-manspartiet, ehuru kronan med maktens rätt till-hörde Inge Krokryggs motkonung sedan 1157, Hå-kan Herdebred (se Håkan, norska konungar 3). Erling Skakke hämtade hjälp hos konung Valdemar af Danmark. Håkan stupade i sjöslaget vid ön Sækken (1162), och hans anhängare sprängdes. Makten stannade emellertid hos de världslige stor-männen och landets höga andliga herrar. 1164 kröntes dock M., den förste af Nordens konungar, i Bergen af ärkebiskop Eystein (Öistein), som ”per-petuus rex Norvegiæ” och förklarades för Olof den

heliges rätta efterträdare. Tio år därefter organiserade Eystein (Öistein) Meyla ett uppror. Det lyckades Erling Skakke att slå honom och hans parti, birkebeinarna (se d. o.), på Re, vid Tunsberg, där Eystein stupade (1177). Men i slaget på Kalvskindet vid Nidaros 19 juni 1179 mot birkebeinarnas nye ledare, Sverre, stupade Erling, och 27 maj 1180 led M. själf ett afgörande nederlag på Ilevoldene vid Nidaros. Han flydde till Danmark, samlade ånyo en här och sökte med sitt parti, ”heklungerne”, förjaga Sverre ur landet, men stupade efter långa, uppslitande strider i sjöslaget vid Fimreite i Norefjord, en vik af Sognefjorden, 15 juni 1184. M. bisattes i Kristkyrkan i Bergen, och Sverre höll själf minnestalet öfver sin motståndare.

6. M. Lagaböte, son till Håkan Håkansson den gamle och Margareta Skulesdotter, f. 1238, d. 9 maj 1280 i Bergen, blef redan under faderns lifstid 1257 hyllad som konung och krönt 1261, men besteg tronen först vid Håkans död, 1263. Han var en fredsälskande konung. Hans första regeringshandling var (1263) att öfverlåta Suderöarna (Shetlandsöarna) till konungen af Skottland mot en ringa tribut till norska kronan. M. var lagstiftaren, lagförnyaren framför någon annan både före och efter honom på Norges tron. Däraf äfven hans folkliga binamn. Han lät utarbeta en för hela riket gemensam lagbok (antagen på lagtingen i Norge 1276 och senare äfven på Island, Färöarna och Grönland), hvars bestämmelser voro uttryck för tidens högsta rättsmedvetande. Han lät äfven utarbeta ny stadslag för Bergen, efter hand gällande äfven för landets öfriga städer. Den praktälskande M. omorganiserade hirden (se d. o.), landets adel; dess olika klasser erhöllo nya europeiska titlar (”baroner”, ”riddare”, ”väpnare”); han gaf den ärftliga sköldemärken och utvidgade dess privilegier, särskildt genom att ge den skattefrihet. Eventuella trontvister sökte han förebygga genom att få statsrättsligt erkändt, att Norges rike dädanefter skulle vara ett och odelbart samt att kronan skulle gå i arf till konungens äldsta, äkta son. Ödesdiger blef hans kortsynta eftergifvenhetspolitik gentemot hanseaterna och hierarkien, hvars glupskhet han var för svag att hindra. M. var fader till konungarna Erik Magnusson och Håkan V.

7. M. Eriksson. Se Magnus, svenska konungar 4. 1—6. K. V. H.

Magnus, finska biskopar. 1. M. (I), f. på Märtälä gård i Rusko socken, är märklig såsom Finlands förste inhemske biskop (1291—1308). Han valdes enligt den finska biskopskrönikans uppgift ”via compromissi” sålunda, att kaniken Laurentius, som förmodligen var domkapitlets äldsta medlem, erhöll i uppdrag att förrätta valet, medan de öfrige kanikerna förbundo sig till att underkasta sig hans beslut. Under M:s tid slutfördes uppbyggandet af Åbo domkyrka, hvarjämte biskopssätet från S:t Marie flyttades till Åbo. M., som torde varit en from och godsinnad man, är den förste af Finlands biskopar, som blifvit begrafven i Åbo domkyrka. — 2. M. (II). Se Tawast. — 3. M. (III). Se Stiernkors. M. G. S.

Magnus (II), hertig af *Sachsen-Lauenburg*, son af hertig Frans I (d. 1581) och Sibylla af Sachsen, brorson till Erik XIV:s moder, drottning Katarina, f. 1543, d. 14 maj 1603, kom i början af Erik XIV:s regering till Sverige, trolofvades med konungens halfsyster, prinsessan Sofia, och användes något i kriget mot Danmark. Han sökte ställa sig in hos konungen genom att tjänstgöra som spejare på dennes bröder och deras släktingar och uppträdde 1567 vid rättegången på Svartsjö som en af angifvarna mot de anklagade herrarna. Sin belöning erhöll han i juli 1568, då hans och Sofias bröllop firades i samband med Eriks och Karin Månsdotters. I sept. s. å. öfvergaf han emellertid konungen och slöt sig till de upproriske hertigarna. Sedan hans fader 1571 nedlagt regeringen, återvände han till Tyskland, samlade trupper och sökte med våld taga hertigdömet från sin yngre broder Frans (1574). Han misslyckades likväl, flydde tillbaka till Sverige och fick af Johan III 1575 i förläning Soneburgs slott och län på Ösel. Där kom han genast i strid med danske ståthållaren på Arensburg (på Ösel) och höll på att uppväcka ett nytt krig i Norden. Efter Soneburgs intagande af danskarna s. å. begaf han sig åter till Sverige, där han var illa liden, bl. a. för sitt brutala uppförande mot sin gemål och sin våldsamhet mot sina underhafvande. 1578 måste han lämna riket, där hans familj kvarstannade. 1588 inspärrades han af sin broder Frans i lifstidsfängelse på Ratzeburgs slott. Han var en rå och simpel personlighet. Fr. W.

Magnus, Johannes. Se Johannes Magnus.

Magnus, Olaus. Se Olaus Magnus.

Magnus, Sara, pianist. Se Heinze, Sara.

Magnus. 1. Eduard M., tysk målare, f. 1799 i Berlin, d. där 1872, studerade för Schlesinger samt i Paris och Rom och blef 1844 professor vid konstakademien i Berlin. M. målade genretaflor, men var verkligt framstående endast som porträttmålare. M. är representerad i Berlins nationalgalleri genom flera porträtt, bland dem den berömda bilden (knästycke) af *Jenny Lind* (1846, graverad af H. Sagert). — 2. Heinrich Gustav M., den föregående broder, tysk fysiker, f. 1802, d. 1870, blef 1827 filos. doktor i sin födelsestad, Berlin, arbetade 1828 under Berzelius på Vet. akad:s laboratorium i Stockholm, gjorde därefter en studieresa till Paris och utöfvade från 1831 en högst berömlig verksamhet som lärare i teknologi och fysik vid Berlins universitet, där han 1834 blef e. o. och 1845 ord. professor i teknologi. M. utrustade med egna medel ett fysiskt laboratorium, som blef ett mönster för de sedermera uppväxande fysiska instituten. På det kemiska området upptäckte M. isetionsyra och ett efter honom uppkalladt platinasalt m. m. samt gjorde för dåtiden utmärkta analyser å de i blodet befintliga gaserna. Långt viktigare blefvo M:s arbeten inom flera af fysikens grenar, såsom hans elektriska och hydrodynamiska experiment samt framför allt de iakttagelser, med hvilka han riktat värmeläran. Samtidigt och i märklig öfverensstämmelse med Regnault, ehuru fullt oberoende af denne, bestämde nämligen M. luftens utvidgning, hvarvid han genom användning af svensken Rudbergs metod erhöll ett riktigare talvärde än Gay-Lussacs och Daltons. I närmaste sammanhang därmed gjorde han noggranna mätningar af ångors spänstighet. M. kon-

struerade äfven en jordtermometer och anställde undersökningar öfver det strålande värmet, särskildt gasernas absorptionsförmåga för detsamma. Af stort värde äro också hans mätningar af gasers värmeledningsförmåga. Hans arbeten återfinnas hufvudsakligen i Poggendorffs "Annalen".

1. G—g N. 2. (S. A—s.)

Magnus Bengtsson, lagmän i Östergötland. Se Folkungaätten, sp. 793.

Magnus Billung, hertig af Sachsen. Se Billungarna.

Magnus Broke. Se Folkungaätten, sp. 792.

Magnus contemplätor. Se Rikard af S:t Victor.

Magnusen, Finn. Se Magnusson, F.

Magnus Eriksson, konung. Se Magnus, svenska konungar 4.

Magnus Haraldsson, den siste katolske biskopen i Skara, var ärkedjäkne där, då han 1522 valdes till stiftets styresman. Han var i början tillgifven Gustaf Vasa, men blef snart missnöjd med dennes sätt att behandla den gamla kyrkan. Vid 1527 års riksdag i Västerås samtyckte han emellertid, ehuru motvilligt, till recessen och Läckö slotts indragning från biskopsstolen till kronan. Han lät äfven, ehuru hans val ej bekräftats af påfven, på konungens befallning nyåret 1528 inviga sig i sitt ämbete af Västeråsbiskopen Peder Månsson, tjänstgjorde en vecka senare vid konungens kröning och infann sig äfven på kyrkomötet i Örebro 1529. Men på våren sistn. år deltog han — troligen lockad af Ture Jönsson (Tre rosor) — i försöken att uppresa västgötaallmogen mot konungen. Med herr Ture flydde han till Danmark, hvarifrån han utfärdade en formlig protest mot Västerås recess. I likhet med sin medflykting dömdes han på riksdagen i Strängnäs (1529) att mista all sin egendom i Sveriges rike. På våren 1530 nödgades de båda herrarna lämna Danmark. De kommo i sept. till Kristian II i Nederländerna och följde honom på expeditionen till Norge 1531, vid hvars olyckliga utgång (1532) M., liksom konung Kristian, fördes till Köpenhamn. Han begaf sig därefter till Mecklenburg och skall efter att ha tillbragt sina sista år i ett kloster nära Rostock ha aflidit där omkr. 1560. (Fr. W.)

Magnus Marinasson. Se Leopard 2.

Magnus Minniskiöld. Se Folkungaätten, sp. 792.

Magnus Nilsson, dansk prins. Se Magnus, danska prinsar 1.

Magnussen, Harro, tysk skulptör, f. 1861 i Hamburg, d. 1908, var elev af R. Begas i Berlin, utförde flera *Bismarcksmonument* (i Kiel, på Knivsberg i Nordschleswig), *Fredrik II som gammal* (1899, i marmor, Sanssouci), *Vilhelm I* (sittande staty, i Bonn), *Roons* monument i Berlin (1904) m. fl. G—g N.

Magnus Smek, numera mindre brukligt vedernamn på konung Magnus Eriksson.

Magnusson, Greger. Se Läma.

Magnusson, Aurora Florentina. Se De la Brache.

Magnusson, Arne (isl. *Árni Magnússon*, latiniseradt *Arnas Magnæus*), isländsk historiker och samlare, f. 13 nov. 1663, d. 6 jan. 1730, var prästson och räknade bland sina förfäder på fädernesidan Snorre Sturlasson, på mödernesidan Gisle Jónsson, protestantisk biskop i Skálholt. M. blef 1685 teol. kandidat och amanuens hos Thomas Bartholin d. y. samt vistades i dennes hus till hans död (1690). 1694 blef han professor i Köpenhamn, dock utan lön, företog 1694—96 en studieresa i Tyskland och utnämndes 1697 till sekreterare i geheimearkivet, 1701 till professor i dansk fornkunskap ("Antiquitates danicæ") och 1721 i historia. Det är dock osäkert, huruvida han någonsin höll föreläsningar. Redan 1702 sändes han till Island för att tills. med P. Vidalín ordna öns jordbeskattning; hans utkast till en ny jordebok innehåller en mängd historiska och statistiska upplysningar. På Island stannade han 10 år och samlade där ett stort antal gamla handskrifter och dokument, som han medförde till Danmark. I sitt samlarnit visade han ej alltid aktning för eganderätten; där han ej kunde komma åt originalen, försäkrade han sig dock om pålitliga afskrifter. Äfven från Danmark och i synnerhet från Norge förvärfvade han genom donation eller köp värdefulla dokument. Vid den stora eldsvådan i Köpenhamn 1728 miste han sin egen boksamling och sina lärda anteckningar, men blott en ringa del af sin dyrbara handskriftsamling. Vid sin död skänkte han denna (Arnamagnæanska samlingen) till universitetsbiblioteket, jämte ett kapital (Arnamagnæanska legatet, f. n. 64,000 kr.), afsedt till bekostnad af fornskrifters utgifvande och till understöd åt isländska studenter (sedan 1890 innehar en årligt stipendium på 1,000 kr.), som egna sig åt sådant arbete. Samlingen vårdas sedan 1760 af en särskild kommission och har sedan 1883 sin egen bibliotekarie. Den omfattar öfver 2,800 handskrifter (däraf 500 på pergament) och öfver 10,000 dokument, antingen original (5,600) eller afskrifter, från Island, Norge och Danmark. En katalog utkom 1888—94 i 2 bd. Själf utgaf M. endast några få af fornskrifterna, men genom sin samling har han verkat mera än någon annan för studiet af Nordens forntid och för alltid gjort Köpenhamn till den naturliga medelpunkten härför. Arnamagnæanska legatet har bekostat utgifvandet af en mängd viktiga fornskrifter. E. Ebg.

Magnússon, Skúli, isländsk ämbetsman, f. 1711, d. 1794, blef 1734 syssloman och 1749 landsfogde på Island samt framkallade genom sitt nit många nyttiga inrättningar och företag. Det var han, som gaf impulsen till frigifvandet af handeln på Island (1786), hvilket var ett hufvudvillkor för öns materiella utveckling. E. Ebg.*

Magnússon, Finnur, vanligen kallad Finn Magnusen, isländsk fornforskare, f. 27 aug. 1781 (ej 1787, som i art. Isländska litteraturen felaktigt uppges) på Skálholt, d. 24 dec. 1847, blef

student i Köpenhamn 1797, men måste 1800 återvända till Island och blef 1806 sakförare vid öfverrätten i Reykjavík. 1812 begaf han sig åter till Köpenhamn, erhöll 1815 professors titel samt fick 1819 uppdrag att hålla föreläsningar i fornnordisk litteratur och mytologi vid universitetet och konstakademien. 1823 blef han amanuens vid Geheimearkivet och 1829 geheimearkivarie. 1816 utsågs han till led. af kommittén för inhemska fornsakers bevarande och 1822 af arnamagnæanska kommissionen, hvars sekreterare han var fr. o. m. 1829. Därjämte var han under många år ordf. i isländska litteratursällskapet och vice ordf. i Det Nordiske oldskriftselskab. 1832 fick han säte bland de ”upplyste män”, som skulle rådslå om ständerförfattningen, och 1835—42 var han medlem af östiftens ständerförsamling som representant för Island, 1839 blef han etatsråd. M. egde omfattande, men icke grundlig lärdom — särskildt voro hans lingvistiska kunskaper bristfälliga — och liflig, men icke kritisk intelligens. Han var en flitig författare, men hans arbeten ha ringa bestående värde. De förnämsta bland dem voro en dansk öfv. af den äldre eddan (1821—23), *Eddalæren og dens oprindelse* (4 bd, 1824—26) och en redaktion af de mytologiska dikterna i Sæmunds edda i den stora arnamagnæanska uppl. (3:e bd, 1828), med ett dithörande mytologiskt lexikon (*Priscæ veterum borealium mythologiæ lexicon*). Vidare besörjde han utgifvandet af Espolins isländska årsböcker (6 bd, 1821—27) och af ”Grönlands historiske mindesmærker” (1838—45, tills. med K. K. Rafn). Dessutom författade han ett stort antal afhandlingar af arkeologiskt innehåll, bl. a. *Udsigt over den kaukasiske menneskestammes ældste hjemsted og udvandringer* (1818), *Bidrag til nordisk archæologie* (1820; öfv. till svenska 1825), ett danskt inlägg i frågan om de nordiska mythernas användande i skön konst, och *Om de gamle skandinavers inddeling af dagens timer* (1844). M:s böjelse för hypoteser ledde honom dock stundom in på oriktiga vägar. Ett slående bevis därpå var hans skarpsinniga tolkning af ”Runamoinskriften” (1841), hvilken Worsaae senare (1844) klarligen ådagalade bero på en synvilla, i det hvad M. föreställde sig vara runor var endast produkten af en naturens lek. E. Ebg. (R. N—g.)

Magnússon, Eiríkr, isländsk språkforskare, f. 1 febr. 1833 i Berufjörður, blef 1859 kandidat vid den isländska prästskolan, reste 1862 till England samt blef där 1871 underbibliotekarie vid universitetsbiblioteket i Cambridge och 1893 docent. M. har utgifvit flera fornskrifter, bland hvilka må nämnas ”Lilja” (1870), ”Thomas’ saga erkibiskups” (1875—83), som handlar om Thomas a Becket, och ”Saga library” (5 bd, 1890—95), en samling isländska sagor i engelsk öfv. I förening med E. H. Palmer har M. öfversatt Runebergs lyriska dikter (”J. L. Runebergs lyrical songs, idylls and epigrams”, 1878). 1893 vann han i Paris guldmedalj för en plan till biblioteksbyggnad med obegränsad utvidgningsmöjlighet. E. Ebg.*

Magnússon, Guðmundur, isländsk författare, f. 1873 på Rif, Islands nordligaste gård, i yngre år landtarbetare och sjöman, utbildade sig sedermera i Köpenhamn till typograf och återvände därpå till hemlandet samt har i Reykjavík arbetat inom boktryckerifacket. M. debuterade 1899 med en liten diktsamling *Heima og erlendis*, följd 1903 af *Íslandsvísur* och ett skådespel på vers, *Teitur*, med ämne från 1400-talet, samt berättelsen *Halla* (1906), med ämne ur det nutida isländska folklifvet. 1907 utkom *Leysing* (Frigörelse), hvars ämne är slitningarna emellan de vid 1800-talets slut i antal och styrka växande isländska handelsbolagen och de gamla danska köpmanshusen på Island. *Heiðarbýlið* (Höglandsstugan; 1908—11), M:s omfångsrikaste verk, en berättelse i fyra delar, utgör delvis en fortsättning på ”Halla” och tecknar den isländska allmogens lif, såväl de förmögnare böndernas som i synnerhet den fattigaste befolkningens. *Borgir* (1909; ny uppl. 1911) målar lifvet i en aflägsen nordisländsk bygd, där en handelsplats hastigt växer upp med klumpig modernitet och uppkomlingslater. I tidningar och tidskrifter har M. offentliggjort en del mindre berättelser, af hvilka fem utkommit i bokform under titeln *Smásögur* (1909). Ehuru i saknad af skolbildning, har M. arbetat sig fram till rangen af en bland den nyare isländska litteraturens främste. Hans böcker lida visserligen ställvis af onödig bredd, men hans konst uppnår ofta en hög grad af åskådlighet och dramatiskt lif. Hans personer ha lif och individualitet. M:s framställningskonst är påverkad af de fornisländska sagorna. Både humor och satir har han i sin makt. Vissa af hans berättelser ha öfversatts till danska och tyska. Af alltinget har honom tilldelats författarstipendium. Sina prosaarbeten har han utgifvit under pseudonymen Jón trausti (Jon trygge). R. N—g.

Mago, namn på flera kartaginenser. 1. M., med tillnamnet den store, d. omkr. 500 f. Kr., var en tapper krigare, som utvidgade Kartagos makt. Han är väl ock identisk med författaren Mago. Denne skref på feniciska språket om jordbruket ett arbete, som, öfv. till latin på romerska senatens befallning, flitigt studerades i Italien och särskildt användes af de romerske skriftställare, som behandlade landthushållningen. — 2. M., en yngre broder till Hannibal och dennes förnämste underbefälhafvare, skickades till Kartago med underrättelsen om segern vid Cannæ. Han stred därefter många år i Hispanien samt 205—203 i norra Italien och Ligurien. Efter att i början ha vunnit framgång där blef han till sist slagen och tvungen att inskeppa sig till Afrika. Under öfverfarten dog han till följd af ett sår. 1 o. 2. R. Tdh.

Magog är enligt den stora folktaflan 1 Mos. 10: 2 ett jafetiskt folk, som uppräknas efter gomer (cimmerierna, som urspr. hade sitt hemvist n. om Svarta hafvet) och omedelbart föregår mederna och grekerna. Hos profeten Hesekiel (38: 2; 39: 6) är magog namn på ett land och ett folk, hvars furste Gog framställes skola i en framtid komma att göra ett sista angrepp på Juda och Jerusalem, men därvid själf hida ett förkrossande nederlag. Under förutsättning af den hebreiska textens riktighet (hvarpå många dock f. n. tvifla, då Gog eg. framställes som furste öfver Ros, Mesek och Tubal, så att M. här synes vara felaktig läsart för G.) har man alltsedan Josefos’ och Hieronymus’ dagar likställt magog med skyterna. Ett visst berättigande för denna identifikation har man

funnit äfven i den omständigheten, att gog redan i Amarnabrefven förekommer som beteckning på ett i n. beläget, aflägset barbariskt land, ungefär med samma klang som skyterna hade för grekerna. I nyaste tid ha emellertid H. Gressmann och J. Hermann sökt påvisa, att profeten Hesekiel i kap. 38 f. arbetar med ett gammalt mytologiskt traditionsmaterial och att det följaktligen här mindre kommer an på historisk-geografiska bestämningar än på eskatologiska hufvudtankar; den sistnämnde vill samtidigt göra gällande, att den af Hesekiel åsyftade historiska makten skulle vara ingen annan än Babel, som profeten på grund af sin och sina medfångnas läge ej kunde beteckna på annat sätt än genom användning af de mytiska namnen gog och magog. I Uppb. 20: 8 ha gog och magog tjänat endast som ett bekant eskatologiskt staffage och i öfverensstämmelse därmed fritt behandlats som två folk. Den hufvudtanke, som upptar Hesekiels profetia om ett i ändens tid företaget angrepp på Juda och Jerusalem, som för vederbörande afföper med ett afgörande nederlag, återkommer sedan ofta ej blott i efterföljande kanoniska skriftstycken (t. ex. Sak. 12 o. 14), utan ock, och framför allt, i de senare apokalypserna. E. S—e.

Magōnia, *bot.* Se Barbasco.

Mago'ten, *zool.* Se Inuus ecaudatus.

Magpump, *med.*, ett oegentligt uttryck för den apparat, som användes dels till magsäckens rensköljande eller applikation (anbringande) direkt i densamma af medikamentösa ämnen, dels till upphämtande af maginnehållet i diagnostiskt syfte. Den viktigaste beståndsdelen af detta instrumentarium är den mjuka magsonden, som 1869 infördes i medicinen af A. Kussmaul (se denne) och som af honom först användes vid den utspända och förslappade magsäckens rensköljning från gammalt innehåll. Leube och andra ha sedermera utvidgat dess användning till undersökningar af ventrikelns funktion. Numera användes vanligen den s. k. *Jaquéska patentgummisonden* af 70—80 cm. längd och omkr. 12 mm. diameter samt ofvan den blindt slutande, afrundade ena ändan försedd med två ovala öppningar, den ena något ofvan den andra, på ömse sidor af slangen. En dylik sond föres genom munnen, svalget och matstrupen ned i ventrikeln till minst 40, vanligen 60 cm. längd nedanför tandraden. Maginnehållet kan därefter antingen aktivt utdrifvas (genom kräkningsrörelse) af den sonderade själf eller utan

Jaquéska magsonden förenad med glastratt.

den sonderades egen ansträngning uttagas medelst en sugpump. Det senare tillvägagångssättet, som gett anledning till benämningarna magpump och pumpning, användes numera sällan på grund af den därmed förenade risken (sårande af magslemhinnan genom insugande af densamma i någon af sondens öppningar). Är det fråga om ett renspolande af magsäcken, t. ex. vid förgiftningar, oförmåga hos densamma att på normalt sätt tömma sitt innehåll i tarmen (se ofvan Kussmauls första användning af magsonden) o. d., plägar man medelst ett kort glasrör förena sonden med en glastratt, hvars pip försetts med en slang af samma vidd som magsonden (se fig.). Genom att fylla glastratten med lämplig spolningsvätska (vatten eller medikamentslösningar o. d.) och genom att därefter omväxlande höja och sänka densamma öfver och under ventrikelns nedre nivå åstadkommes en häfvert, medelst hvilken det utspädda maginnehållet kan upphämtas. Detta förfaringssätt har numera nästan h. o. h. utträngt de i äldre tider rikligt använda emetiska medlen (se Emetica). Den geniala upptäckten af magsonden och dess användning på magsjukdomarnas område betecknar ett stort framsteg på den interna medicinens område och har möjliggjort senare tiders förbättrade diagnostik af magsäckens sjukdomar. I. H.

Magra, socken i Älfsborgs län, Bjärke härad. 4,541 har. 1,023 inv. (1911). Annex till Stora Mellby, Skara stift, Väne kontrakt.

Magre [mägr], Jane Paule Rachel. Se Dieulafoy 2.

Magre [mägr], Maurice, fransk författare, f. 2 mars 1877 i Toulouse, där han redan vid 17 års ålder började en litterär tidskrift, skref 1898 diktsamlingen *La chanson des hommes*, 1902 versdramat *L'or* och 1903 sagosamlingen *Histoire merveilleuse de Claire d'Amour*. Diktsamlingen *Les lèvres et les secrets* (1906), versdramat *Velléda* (1908) och den lyriska tragedien *La fille du soleil* (1909) m. fl. arbeten visa hans poetiska begåfning i utveckling.

Magsaft, *fysiol.*, en vätska, som afsöndras af körtlar, belägna i magens slemhinna. Den innehåller *saltsyra*, omkr. 0,$_5$ proc., samt två ferment, *pepsin* och *lipas*. Pepsinet i förening med saltsyran förvandlar koagulerade och nativa äggh vitekroppar till lättlösliga peptoner. Lipasen klyfver emulgeradt fett (t. ex. mjölkfettet) i fettsyra och glycerin. Man har dessutom antagit ett särskildt ferment, *löpe*, som skulle koagulera ostämnet (kaseinet) i mjölken. Undersökningar på senare tiden synas emellertid utvisa, att löpet i själfva verket ej är något annat än pepsin. I fastande tillstånd är magsäckens insida öfverdragen med ett alkaliskt slem, som afsöndras af epitelet å slemhinnans fria yta. Afsöndring af magsaft inträder i sammanhang med intagandet af föda. Förloppet härvid utreddes af den ryske fysiologen Pavlov (1889). Vid födans tuggande och nedsväljning utlöses en retning, som på reflexväg genom *nervus vagus* öfverföres till cellerna i magslemhinnans körtlar. Pavlov kallade denna reflex *aptitreflexen*, emedan dess utlösning i väsentlig mån är beroende på individens aptit. Inträffar något, som stör aptiten, hämmas magsaftafsöndringen för någon tid. Födans smakliga anrättning och servering äro af stor betydelse, särskildt i fråga om personer med nedsatt matlust. — Pavlov uppvisade den s. k. aptitreflexen genom följande experiment på hund. Två fistlar anlades, den ena å matstrupen, den andra

å magsäcken. Vid djurets utfodring föll födan ut genom fisteln å matstrupen, under det att magsaft började flöda ut genom magfisteln. Efter dubbelsidig afskärning af nervus vagus uteblef magsaftafsöndringen vid dylik utfodring. Pavlov visade vidare, att vissa ämnen, särskildt de s. k. extraktivämnena i köttet, utlösa magsaftsekretion genom inverkan direkt på magslemhinnan. Denna sekretion börjar emellertid, först sedan födan legat en tid i magsäcken. Fettet i födan utöfvar en hämmande inverkan på magsaftafsöndringen. Denna verkan utlöses emellertid ej från magslemhinnan, utan först efter det fettet inkommit i tolffingertarmen. — Vid det nyssnämnda experimentet kunde Pavlov erhålla ren magsaft. Under vanliga förhållanden blandas magsaften med den nedsväljda spotten och födan. Emellertid sker icke, såsom man förr antagit, en fullständig omblandning af innehållet i magsäcken. Den fasta födan blir liggande som en klump omsluten af magväggen, och endast det lager, som ligger intill magslemhinnan, utsättes för magsaftens inverkan. — För undersökning af magsaften hos en människa låter man personen i fråga förtära en s. k. profmåltid. Efter viss tids förlopp upphämtas maginnehållet med en slang, som personen får svälja. Innehållet filtreras, och man undersöker filtratets syregrad och dess förmåga att digerera ägghvita. Filtratet från maginnehållet skiljer sig väsentligt från den rena magsaften. Saltsyran har till en del neutraliserats genom spottens alkali. Vidare bindes densamma, såsom Sjöqvist visat (1894), till ägghvitekropparna i maginnehållet. Vid sjukliga förändringar af magslemhinnan kan saltsyran h. o. h. saknas. — Man uppskattar mängden magsaft, som en frisk människa afsöndrar per dygn, till $1{,}_5$ l. med 7 gr. klor som saltsyra. J. E. J—n.

Magsjukdomar i egentlig mening äro endast de sjukdomar, som beröra själfva magsäcken l. ventrikeln (se Mage). Sjukdomssymtom från och utbildade sjukdomar i denna kunna förekomma af flera olika slag och anledningar. Man måste härvid skilja mellan sekundära sjukliga rubbningar i ventrikeln, beroende af och åtföljande andra sjukdomstillstånd i kroppen, och sådana sjukdomar, som primärt, d. v. s. i första hand, ha sitt säte i själfva magsäcken. Som exempel på det förra slaget kunna anföras den aptitlöshet, som åtföljer en del akuta och kroniska infektionssjukdomar, magsymtomen vid en del kroniska sjukdomar, som medföra s. k. kakexi, d. v. s. allmän nedsättning af kroppens normala funktioner, såsom ägghvitesjukdomar, höggradiga former af blodbrist, anemi samt sjukliga rubbningar från magsäcken vid åtskilliga nervsjukdomar, speciellt af neurastenisk art (nervsvaghet). Vid en del af dessa sjukdomar inträda förändringar i magsaftens (se d. o.) sammansättning, så att de vid dess digestionsarbete verksamma beståndsdelarna, fermenten och saltsyran, minskas i mängd, och magsaften därigenom blir svagare. Det kan t. o. m. gå så långt, att alls icke någon magsaft längre afsöndras, ett tillstånd, kalladt *achylia gastrica*, hvarvid hela digestionsarbetet måste öfvertagas af tarmen. Denna förekommer som ett ytterst vanligt symtom vid höggradiga anemier och vid s. k. *magneuroser* eller neurasteniska tillstånd hos ventrikeln. Dessa magneuroser spela öfver hufvud taget en mycket stor roll bland magsjukdomarna. Motsatserna till brist på magsaft, s. k. öfverproduktion af saltsyra i magsaften (*hyperaciditet*) eller öfver hufvud taget af magslemhinnesekret (*hypersekretion*), äro ock nervösa fenomen från magslemhinnan och kunna äfven framkalla sjukliga rubbningar med en ganska växlande symtomatologi. Utom dessa s. k. sekretionsneuroser, d. v. s. sjukliga, af nervsystemet föranledda förändringar i magsaftens sammansättning, finnas från ventrikeln flera andra nervösa fenomen, t. ex. förändringar i afseende på dess motilitet l. peristaltiska rörelseförmåga. Detta kan yttra sig som kramp med smärtor vid magsäckens ingångsport (kardia), s. k. kardialgi, eller utgångsmynning (pylorus), såsom nervösa uppstötningar af luft eller föda (kräkningar) o. d., eller ock som en af muskelslapphet eller svaghet i ventrikelväggen orsakad brist på förmåga af normal tömning. Härigenom stannar maginnehållet för länge i magsäcken. Detta tillstånd åtföljes af en slapp förstoring af densamma, s. k. *magatoni*. Äfvenså kan en viss grad af slapphet (inkontinens) i utförsportens slutmuskel förefinnas. Härvid tömmes återigen magsäckens innehåll ovanligt hastigt ut i tarmen. Flera af dessa tillstånd äro förenade med vissa för den sjuke oroande symtom, smärtor, spänningar i maggropen, kräkningar, oförmåga att fördra vissa födoämnen, och kunna leda till sjukdomsbilder, som för läkaren erbjuda diagnostiska svårigheter och hvilka både hos den sjuke själf och hos hans omgifning kunna framkalla misstanken om, att ett allvarligt organiskt maglidande föreligger. I dessa tillstånd finna kvacksalfvare ett rikt tillfälle till lyckade ”kurer”.

Bland sjukdomar, som primärt ha sitt säte i själfva magsäcken och framkallas af akuta eller kroniska förändringar där, äro de vanligaste de s. k. magkatarrerna (*gastritis*). Den akuta magkatarren, som framkallas af dietfel eller ock uppträder sekundärt vid diverse infektionssjukdomar, är utmärkt därigenom, att själfva magslemhinnan blir mer eller mindre akut inflammerad, rodnad, svullen och slemafsöndrande. Den yttrar sig genom aptitlöshet, äckel och kräkningar af föda och slem, sveda och ömhet i maggropen, dålig smak i munnen, hufvudvärk och allmänt illamående. Stundom finnes äfven feber. I det stora flertalet fall blir äfven tunntarmen angripen, och det utbildar sig då en s. k. *gastroenterit*, som utom ofvannämnda symtom ger sig till känna äfven genom diarré. Magsaften är vid den akuta magkatarren svagare, med nedsättning af saltsyrehalten och ökad mjölk- och fettsyrejäsning. Den akuta magkatarren går vanligen lätt till hälsa genom svält och därefter en lätt diet, renspolning af magsäcken med alkaliska, slemlösande mineralvatten (vichy etc.), event. medikamentösa ämnen för lindrande af plågorna, kräkningsrörelserna etc. Suppurativ l. flegmonös gastrit (*gastritis phlegmonosa* l. *purulenta*) är en ytterst häftig akut magsäcksinflammation med varbildning i magsäckens väggar, beroende merendels på allmän varblodförgiftning, septikopyemi, eller andra svåra infektionssjukdomar. Under stark feber, smärta i maggropen, yrsel och vanmakt inträder döden inom några dagar. Den af starka gifter, såsom koncen-

trerade syror (i synnerhet svafvelsyra), alkalier, arsenik, sublimat o. d., förorsakade magsäcksinflammationen, *gastritis toxica*, har ett liknande, hastigt förlopp. En vanskött eller ofta upprepad akut magkatarr kan småningom öfvergå till kronisk form. Den primära kroniska gastritens vanligaste orsak är eljest under lång tid upprepade dietfel och speciellt alkoholmissbruk. Vid denna sjukdom kan den specifika, magsaftafsöndrande apparaten i ventrikelns slemhinna småningom atrofiera, och afsöndringen i ventrikeln består då till största delen af ett för digestionsarbetet värdelöst eller snarast skadligt slem. En kronisk katarr förekommer ock som sekundär till andra ventrikellidanden, speciellt kräfta, eller svårare kroniska rubbningar i ventrikelns motilitet. Den kroniska katarren har vanligen ungefär samma symtom som den akuta, ehuru naturligtvis ej af så häftig art. Feber saknas sålunda i regel. Ett vanligt symtom af den kroniska gastriten äro slemkräkningar på fastande mage på morgonen (s. k. *vomitus matutinus*), hvaraf ofta just alkoholister beröras. Till dessa kräkningar bidrager säkerligen ofta den samtidigt med magkatarren ofta förefintliga kroniska svalgkatarren med dess slembildning i den del af svalget, hvarifrån kräkningsrörelserna lättast utlösas. Den kroniska katarren är ofta svårbotlig, beroende på, att förändringen af magslemhinnan hunnit långt utvecklas, innan en rationell behandling igångsatts. Behandlingen består hufvudsakligen i skonsam diet, mineralvattenkurer, eventuellt magsköljningar (se Magpump).

Magsåret (*ulcus ventriculi*) är en af magslemhinnans vanligaste sjukdomar. Dess uppkomstsätt är ännu oklart. Sannolikt framkallas det genom en lokal nutritionsrubbning på ett ställe af slemhinnan, hvilket orsakar ett lokalt sönderfall (jfr Mage, sp. 458 och fig. 4). Såret fortskrider sedan genom digestion af magsaften. Utom dylika sår, som utmärkas genom rundad kant och kraterliknande form, kunna i magsäcken förekomma dels små slemhinnesår, s. k. erosioner, i de flesta fall utan större patologisk betydelse, dels äfven kräftsår i sönderfallande kräftsvulster. Från alla dylika sår kunna blödningar uppkomma. Det enkla magsåret har en viss tendens att fortskrida och obenägenhet att läkas och kan, om det försummas, leda till ytterst allvarliga följder samt medföra död genom förblödning eller därigenom, att såret genomborrar magsäcken. I sistnämnda fall medför det i bukhålan inkommande maginnehållet lätt allmän bukinflammation och död, om operation icke kan företagas. Det vanliga magsåret är emellertid vanligen icke någon dödlig sjukdom. Det yttrar sig genom häftig smärta i maggropen, ofta nog utstrålande åt ryggen, mellan nedre delen af skulderbladen, ömhet i maggropen, ventrikelns oförmåga att fördraga viss föda samt kräkningar. Äro dessa blodförande och härvid ofta kaffesumpliknande (*hæmatemesis*), stöder det i hög grad misstanken om, att magsår föreligger. Afföringarna äro då ock svarta, tjärliknande. Vid det vanliga magsåret visar magsaften i de flesta fall hög, mer än normal saltsyrehalt. Magsåret anträffas dubbelt så ofta hos kvinnor som hos män och endast högst sällan hos barn under 10 år samt hos gamla. Det har en viss benägenhet att recidivera och måste underkastas noggrann behandling, längre tids sängläge, svält och sedan systematisk diet. För att minska magsaftens syregrad ger man gärna alkaliska medel (mineralvatten, bikarbonat etc.). För undvikande af recidiv äro drickkurer af mineralvatten (i Karlsbad, Vichy etc.) af god verkan. Magsåret läker sig medelst ärr i ventrikelslemhinnan. Sitta dessa, såsom ofta är fallet, intill magsäckens utförsmynning (pylorus), kan följden lätt bli en ärrig förträngning af denna. Detta åter hindrar födans passage ut till tarmen, kan medföra dess stagnation i magsäcken och orsaka en *magsäcksutvidgning* (dilation, *gastroektasi*) och s. k. motorisk insufficiens hos magsäcken. Denna magsjukdom har en särskild symtombild, hvars mest karakteristiska drag äro voluminösa kräkningar flera timmar efter måltid. Tillståndet kan så skadligt inverka på organismens tillgodogörande af födan, att en operation måste göras, vid hvilken ventrikel och tunntarm sys samman och en ny öppning göres dem emellan (*gastroenterostomi*). Utom magsäcksutvidgning kunna andra form- och lägeförändringar af magsäcken åstadkomma sjukliga symtom, t. ex. den s. k. timglasventrikeln, där magsäcken är liksom hopdragen på midten, eller *magsäckssänkningen* (*gastroptosen*), som äfven förekommer tillsammans med en utvidgning af ventrikeln.

Magkräfta l. ventrikelkräfta (*cancer ventriculi*), som nästan alltid är primär i detta organ, finnes af flera slag, såsom den *hårda* (*skirren*), den *mjuka* (*märgkräftan*) och den *gelatinösa*. Kräftan har oftast sitt säte närmare pylorus (*pyloruskräfta*), där den ofta ringformigt utbreder sig och medför förträngning i ventrikelns pylorusdel. Därnäst ofta förekommer den utefter *curvatura minor* och vid magmunnen (*cardia*). Den har benägenhet att breda ut sig öfver hela ventrikeln (oftast blir dock *fundus* förskonad) och infiltrerar småningom alla lager i magväggen, som i skirren blir sammandragen, hård och betydligt förtjockad. Medullärkräftan (märgkräftan) faller lätt sönder, öfvergår till kräftsår och medför blödningar. Den medför ock lätt sekundära kräftaflagringar (kräftmetastaser) i buken, lefvern, lungorna m. fl. ställen. Symtomen af magkräfta, som mera tillhör den mognare åldern (sällan före 30 år), likna i början dem af magkatarr, sedan dem af magsår (genom smärta och blödningar). Vid ventrikelkräftan uppträder vanligen snart s. k. kakexi, men diagnosen hör ofta till läkarens svåraste uppgifter, i det att intet symtom är säkert bevisande. Vid kräfta minskas ofta magsäckens motoriska sufficiens (se ofvan) och afföringen blir trög. Saltsyrehalten är ofta ringa eller saknas. Vid pylorusförträngning genom kräfta förekomma vanligen kräkningar några timmar efter måltiderna. Vid kräfta i magmunnen inträder svårighet att få ned maten i ventrikeln, och äfven magsonden möter då motstånd. Någon specifik orsak till magkräfta är ännu icke funnen. Den kan stundom uppträda flera gånger i samma familj och i vissa trakter mera än i andra. På flera platser i de varmare länderna är den sällsynt, i Schweiz, Holland och Förenta staterna särskildt vanlig. Landtbefolkning synes nästan mera utsatt än städernas invånare. Magkräftan är obotlig och förlöper vanligen dödligt,

ofta under svårt lidande för den sjuke inom ett eller par år. I sällsynta fall kan det lyckas att tidigt diagnosticera lidandet och medelst operation fullständigt aflägsna det onda.

Bland de i vanligt språkbruk använda magsjukdomsbenämningar, hvilka dock ej beteckna någon bestämd sjukdom, märkes magsyra. Den är ett symtom, som kan förekomma vid flera magsjukdomar, träffas ofta nog vid den kroniska magkatarren och beror då icke, som namnet låter förmoda, på en förökning af magsaftens fysiologiska syra, saltsyran, utan på uppkomsten af organiska syror, bland hvilka de viktigaste äro mjölk- och smörsyran. De bildas under därtill lämpliga förhållanden (vid minskning af den normala saltsyremängden) genom jäsning af vissa födoämnen (kolhydrat). Halsbränna (*pyrosis*), den känsla af sveda, som från maggropen i matstrupens riktning sträcker sig upp mot halsen, är ett vanligt symtom vid flera magsjukdomar, men saknar specifik diagnostisk betydelse. — Magblödning (*hæmotemesis*) förekommer, såsom ofvan nämnts, oftast vid det enkla magsåret eller vid kräfta, då denna sönderfallit och bildat ett öppet sår. Blödningar vid magsår äro vanligen störst och kunna vara lifsfarliga genom förblödning. Hos hysteriska individer har man någon gång iakttagit magblödningar utan magsår. Magblödningar kunna ock förekomma vid s. k. lefvercirrhos (se Lefversjukdomar). I dessa fall beror blödningen på bristningen af åderbråck af blodådror (vener) kring magmunnen och i nedre delen af matstrupen och är således venös, till skillnad från magsårsblödningarna, som äro af arteriell art. Äfven dessa venösa blödningar kunna medföra död. I. H.

Magskärfven, *anat.* Se Bröstben.

Magsköljning, *med.* Se Magpump.

Magsond, *med.* Se Magpump.

Magspottkörtel, detsamma som bukspottkörtel (se d. o.).

Magsyra, *med.* Se Magnesia 2 och Magsjukdomar, sp. 519.

Magsår, *med.*, är den vanligaste orsaken till blodkräkning. Se Magsjukdomar, sp. 517.

Magsäck, *anat.* Se Mage, sp. 456.

Magsäcksinflammatiōn, *med.* Se Magsjukdomar, sp. 517.

Magsäckskräfta (Magkräfta), *med.* Se Kräfta, sp. 143, och Magsjukdomar, sp. 518.

Magsäckssänkning (*gastroptos*), *med.* Se Magsjukdomar, sp. 518.

Magsäcksutvidgning (*gastroektasi*), *med.* Se Magsjukdomar, sp. 518.

Maguey [mage'j], *bot.* Se Agave.

Magunti'acum, latinsk namnform för Mainz.

Ma'gura [-gora], namn på flera berggrupper i Karpaterna. 1. Árvai-M. [ārvai-], en nordöstlig fortsättning af Fátrabergen, kringfluten af floden Árva. Dess största höjd är 1,220 m. — 2. Liptói-M. [li'ptåi-], ty. *Liptauer-M.*, ö. om Árvas sammanflöde med Waag, utgör västligaste delen af Höga Tátra och kulminerar i Velki Choč, 1,613 m. — 3. Szepesi-M. [sä'påʃi-], ty. *Zipser-M.*, nordöstligaste delen af Höga Tátra, mellan floderna Dunajec och Poprád. Dess högsta topp är Repiskó, 1,267 m. 1—3. J. F. N.

Ma'gus, lat. Se Mager.

Magyar [ma'djar], László, ungersk upptäcktsresande, f. 1818, d. 1864 i Benguela, studerade i Fiume sjömansyrket, var därefter en tid sjöofficer i argentinsk tjänst och begaf sig 1847 till Afrikas västkust. I Bihé gifte han sig 1849 med en dotter till en negerhöfding och företog därifrån färder genom Muata Jamvos rike, till Kunenefloden och Sambesis källområde. M:s reseskildringar utgåfvos 1859 på ungerska och tyska. (Wbg.)

Magyarerna [madjārerna]. Se Ungrarna.

Magyariska litteraturen [madjār-]. Se Ungerska litteraturen.

Magyariska språket [madjār-] Se Ungerska språket.

Magyarország [ma'djarårsāg], "magyarernas land". Se Ungern.

Magyar-Óvár [ma'djar-å'vār], ungerska benämningen på staden Ungarisch-Altenburg.

Magyarpasset [madjār-]. Se Karpaterna, sp. 1147, och Körösmezö.

Maha, ind. och pers., stor.

Mahabaleshwar [məhā'bəlēʃωā], sanatorium i Indien, presidentskapet Bombay, distriktet Satara, ligger i Västra Ghats på 1,370 m. höjd. 5,300 inv. (1901). På grund af den stora regnmängden (6 m.) är platsen nästan obeboelig under regnperioden. Om våren och stundom om hösten draga sig guvernören och de högste ämbetsmännen i Bombay undan till M. (J. F. N.)

Mahābalipura [məhābəlipō'rā], Mahavellipur, by i indiska distriktet Chengalpat, presidentskapet Madras (12° 37′ n. br., 80° 14′ ö. lgd), berömd genom klipp- och grott-tempel, monoliter o. s. v. samt därå anbragta skulpturer och reliefer från senbuddistisk tid. En stor del af dessa konstverk är förstörd i synnerhet genom hafvets inkräktande. Jfr Fergusson och Burgess, "The cave temples of India" (1880). K. F. J.

Mahābhārata ("den stora Bharata-dikten", dikten om Bharatastriden eller om Bharataättlingarna), ett stort på sanskrit affattadt epos, en af de största dikterna i hela världslitteraturen, innehållande omkr. 100,000 dubbelverser (-rader, hvarje rad på 16 stafvelser). Till hvad som i bd XII, sp. 537—538 och 549—550, i allmänhet yttrats må här ytterligare tilläggas följande. Hufvudhändelserna, som egentligen utgöra blott ram för allt det stoff af legendariskt, episkt, filosofiskt, rättshistoriskt innehåll, som under tidernas lopp inrymts i denna litterära förrådskammare, börja (1:a boken — förutom med genealogier) med fiendskapen mellan Dhṛtarāṣṭras söner, kuruiderna, och Pāṇḍu's söner, panduiderna, hvilka framställas som kusiner (alltså Dhṛtarāṣṭra och Pāṇḍu bröder). De båda klanerna äro från början samstyrande, men de senare förföljas af kuruiderna och måste fly till skogarna, bli alla fem förmälda med en och samma hustru, Draupadī, samt erhålla för sin del halfva riket med Indraprastha (nuv. Delhi) till hufvudstad. Bland dessa intager Yudhiṣṭhira förnämsta platsen; bland de öfriga framhålles Arjuna (eg. en stamgud) som en framstående kämpe. På kuruidernas sida var Duryōdhana äldst och konung i Hāstinapura. Denne anordnar (2:a boken) ett tärningsspel med panduiderna, hvarvid Yudhiṣṭhira förlorar sitt land, sina bröder, sig

själf och deras gemensamma maka, Draupadī. Frigifna inlåta de sig i ett nytt spelparti, som också förloras, och panduiderna måste som följd häraf underkasta sig 12 års landsflykt. Denna skildras — med inläggande af en hel mängd episkt och filosofiskt stoff — i 3:e boken, som sålunda kan betraktas som den förnämsta upplagsplatsen för det utanför ramen liggande innehållet. Det 13:e året, som de enligt öfverenskommelsen skulle tillbringa i bebodt land, men okända af alla till ursprung och karaktär, uppehålla de sig i tjänares skepelse hos kung Virāṭa (4:e boken), hvilken, när de till slut ge sig till känna, uppträder som deras bundsförvant. I 5:e boken skildras båda sidornas förberedelser till den slutliga striden, som utförligt skildras i böckerna 6—10. I denna strid stupa alla deltagare å båda sidor utom Pāṇḍusönerna, Kṛṣṇa och hans körsven å ena sidan samt den gamle Dhṛtarāṣṭra å den andra. Följa så dödsklagan och begrafning af hjältarna (11:e boken), hvartill sluta sig 12:e och 13:e böckerna, innehållande en mängd stoff af sedvane-rättsligt, etisk-religiöst innehåll med en mängd inskott af legender och andra berättelser. I 14:e—18:e böckerna berättas om Yudhiṣṭhiras stora hästoffer, Dhṛtarāṣṭras och Kṛṣṇas död, Yudhiṣṭhiras tronafsägelse och hjältarnas upptagande i Indras himmel. Härtill sluter sig som ett tillägg dikten *Harivaṁça* (se d. o.). Handlingen har visserligen till stor del karaktär af saga; men sannolikt är, att den delvis grundar sig på historiska händelser, som torde vara att datera till senvedisk tid. — M. är icke blott ett epos: det är och vill också vara en encyklopedi af det förnämsta, som hör till indiskt socialt, religiöst och politiskt lif öfver hufvud. Den utger sig för att vara en 5:e veda och gäller för att vara på samma gång epos och en lärobok i rätten (*dharmaçāstra*). — På grund af denna sin universella karaktär har M. blifvit uppsamlingsplats för så mycket olikartadt innehåll och har undergått flera redaktioner i sammanhang med den fortgående utvidgningen. I dikten själf omtalas också kortare sådana på 8,800 och 24,000 çloka'er (dubbelverser). Den slutliga redaktionen i sin nuv. omfattning torde skett de närmaste århundradena före och efter Kr. f. Redan på 300-talet e. Kr. gällde M. som en *dharmaçāstra*, och på 500-talet hade det af allt att döma samma omfång som nu. Man har också bevis för tillvaron från 600-talet af bruket att offentligen uppläsa M. i templen som en helig handling. — Då M. är ett sammelverk, som först efter flera århundraden nått sitt nuv. omfång, är det naturligt, att flera recensioner med delvis rätt afvikande innehåll och anordning af materialet skola förefinnas. Redan de båda hittills förefintliga hufvudupplagorna (se bd XII, sp. 549) afvika rätt mycket från hvarandra. Recensionerna torde dock kunna begränsas till två hufvudgrupper, en nordlig och en sydlig. En internationell kommission är sedan flera år sysselsatt med konstituerande af en normaltext af M. — Litt.: Lassen, "Indische altertumskunde" I (2:a uppl. 1867) samt i "Zeitschrift für die kunde des Morgenlandes" I—III, M. Williams, "Indian epic poetry" (1863), Wheeler, "History of India", I (1867), Holtzmann, "Über das alte indische epos" (1881), "Arjuna. Ein beitrag zur rekonstruktion des Mahābhārata" (1879), "Das M. und seine teile" (4 bd, 1892—95), Sörensen, "Om Mahābhārata's stilling i den indiske litteratur" (1883), Bühler och Kirste, "Indian studies", 2 (i "Sitzungsberichte der Wienerakademie der wissenschaften", bd 127, 1892), viktig för kronologien af Mahābhāratas uppkomst och redaktioner, Dahlmann, "Das M. als epos und rechtsbuch" (1895; jfr Barths recension i "Journal des savants" april, juni, juli 1897), "Genesis des M." (1899), Hopkins, "The great epic of India" (1902), Jacobi, "Mahābhārata" (1903), samt framställningarna hos v. Schröder, "Indiens litteratur und cultur" (1887), Oldenberg, "Die litteratur des alten Indiens" (1903), och Winternitz, "Geschichte der indischen litteratur", I (1908). K. F. J.

Mahābhāṣya [-bhāʃj-], d. v. s. "den stora kommentaren" (till Pāṇinis indiska grammatik), författad af Patañjali i 2:a årh. f. Kr., är eg. ett förklarande försvar för Pāṇini mot Kātyāyanas anmärkningar. Den är af stor vikt såväl för kritiken af Pāṇinis text som genom de historiska upplysningar den innehåller. Den är utgifven (i litografi) i Benares 1872 (5 hftn) och (i fotolitografi) genom Goldstücker på indiska regeringens bekostnad i London 1874 (3 dlr), kritisk uppl. af Kielhorn "The Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali" (Bombay, 1878—85; ny uppl. 1892). Inledningen är öfversatt af O. A. Danielsson (i "Zeitschr. der deutschen morgenländischen gesellschaft", XXXVII). Viktigaste arbeten om M. äro Kielhorn, "Kātyāyana and Patañjali" (1876) och Weber i "Indische studien", bd XIII (1873). K. F. J

Mahāde'va, *ind. myt.*, "stor-guden", ett namn på guden Çiva (se d. o.).

Mahādēvi, *ind. myt.* Se Durgā.

Mahadia, stad. Se Mahedia.

Mahaffy [məhä'fi], John Pentland, engelsk historiker och arkeolog, f. 1839, studerade i Dublin, var professor där i gammal historia 1869—1900 och till 1902 universitetets sekreterare. Bland hans många mycket lästa skrifter må nämnas *Social life in Greece from Homer to Menander* (1874; 9:e uppl. 1896), *Greek antiquities* (1876), *Rambles and studies in Greece* (1876; 5:e uppl. 1907), *History of classical greek litterature* (1880; 4:e uppl. 1903), *Greek life and thought from Alexander to the roman conquest* (2:a uppl. 1896), *Alexander's empire* (1886; 4:e uppl. 1890), *The empire of the Ptolemies* (1896) och *The Flinders Petrie papyri* (3 bd, 1892—1904). J. C.

Mahalla (arab., "rastställe") betecknar i Marokko och det öfriga nordvästra Afrika läger för en krigshär och äfven själfva hären.

Mahamandir. Se Jodhpur, sp. 1425.

Ma-han, ett forntida rike i Korea (se d. o., sp. 1032).

Mahan [məhä'n], Alfred Thayer, amerikansk sjöofficer, marinskriftställare, f. 27 sept. 1840 i West Point, New York, ingick 1854 i Förenta staternas flotta, genomgick marinakademien 1856—59, blef midshipman 1859, underlöjtnant 1861, tjänstgjorde under inbördeskriget 1861—65 på flera blockadeskadrar, blef kaptenlöjtnant 1865, "commander" 1872 och "captain" 1885, var 1896 chef å nordamerikanska Medelhafseskaderns flaggskepp och tog s. å. afsked från aktiva tjänsten. Han

deltog dock som rådgifvare i kriget mot Spanien 1898, blef 1899 medlem af fredskonferensen i Haag och utnämndes 1906 till konteramiral i flottans reserv. 1892—93 var M. chef för Förenta staternas sjökrigshögskola. Bland marinskriftställare intar M. obestridligen främsta rummet. Han är vida berömd och högt skattad ej blott inom alla marin er, utan äfven långt utanför fackmännens kretsar. Kritiskt undersökande sjöpolitiken och sjökrigen, påvisar M. sjömaktens väldiga inflytande på världshistorien särskildt i de grundläggande och epokgörande arbetena *The influence of seapower upon history, 1660—1783* (1889; "Sjömaktens inflytande på historien 1660—1783", 1899), *The influence of seapower on the french revolution and empire, 1793—1810* (2 dlr, 1893) och *The influence of seapower in its relation to the war of 1812* (2 dlr, 1895). M. behandlar i dessa arbeten tillika sjöstrategien med stöd af sjökrigshistorien och sjötaktiken med hänsyn till fartygsmaterielens och vapenteknikens ståndpunkt. F. ö. undersöker och fördjupar han sig i sjöstrategiens studium i flera följande arbeten, bland hvilka *Life of Nelson, the embodiment of the seapower of Great Britain* (2 dlr, 1897), kanske mer än flertalet af hans andra likaledes synnerligen förtjänstfulla arbeten, utmärker sig för kraftfull, glänsande stil, medryckande framställningskonst samt både djupsinnig och vidsynt behandling af ämnet. M:s öfriga arbeten skola här endast uppräknas, då återgifvandet af deras fullständiga titlar torde ge en föreställning om författarens mångsidighet inom sitt fack, *Gulf and inland waters* (1883), *Admiral Farragut: a biography* (1892), *Interest of America in seapower present and future, with a discussion on the possibilities of an anglo-american reunion* (1897), *Lessons on the war with Spain* (1899), *The problem of Asia, and its effect upon international policies* (1900), *The war in south Africa* (1901), *Types of naval officers, drawn from the history of the british navy, with some remarks on the development of naval warfare during the eighteenth century* (1901), *Retrospect and prospect, eight studies in international relations, naval and political* (1902), *From sail to steam* (1907), *Some neglected aspects of war, together with the power that makes for peace and the capture of private property at sea* (s. å.), *Naval administration and warfare, some general principles, with other essays* (1908), *The harvest within* (1909), *The interest of America in international conditions* (1910) samt *Naval strategy, compared and contrasted with the principle and practice of military operations on land* (1911). Sistnämnda arbete innefattar resultaten af författarens mångåriga, djupgående studier i ämnet. Till grund för detsamma ligga hans föreläsningar i sjökrigshögskolan i Newport under skilda perioder mellan 1887 och 1911. M:s arbeten äro ingalunda afsedda eller njutbara uteslutande för fackmännen; de lämpa sig äfven för lekmännen och ej minst för politiker. M. är hedersdoktor vid universiteten i Oxford och Cambridge (1894), Yale (1897), Mc Gill (1900), Columbia (s. å.) och Dartmouth (1903). H. W—l.

Mahanadi [mähənä′dī], Mahanuddi, "den stora floden", flod i Indien, upprinner i en vild bergstrakt i södra delen af Centralprovinserna och faller ut i Bengaliska viken genom ett stort delta nedanför staden Cuttack. Dess längd utgör omkr. 830 km. och flodområde omkr. 113,400 kvkm. Den har ett snabbt lopp och för vid högvattenstånd en större vattenmassa än någon annan flod uti Indien (ända till 51,000 kbm. i sekunden). Under den torra årstiden nedgår vattenmängden till 320 hl. i sekunden. Genom ett vidsträckt kanalsystem sprides vattenmassan öfver stora landsträckor n. och s. om deltat. (J. F. N.)

Mahanāim var en befäst stad i Palestina, belägen ö. om Jordan, på gränsen mellan Gads och Manasses områden. Det var bl. a. Isbosets residensstad (2 Sam. 2: 8, 12, 29) och en stödjepunkt för David under kriget med Absalom (2 Sam. 17: 24, 27). Mest bekant är M. genom berättelsen om Jakobs underbara kamp med Gud, som omtalas i samband med denna ort (1 Mos. 32: 2 f., 23). Det gamla namnet går igen i ett ruinställe *Machnā*, n. om floden Jabbok. Om denna plats betecknar läget för det gamla M., är dock ovisst. E. S—e.

Mahanā′nda, biflod till Ganges (se d. o.).

Mahanoy city [mä′ənī si′ti], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania. 14,836 inv. (1906). Antracitgrufvor, järn- och maskinindustri. J. F. N.

Mahanuddi. Se Mahanadi.

Mahāprasāda, *ind. relig.-hist.* Se Jagannāth.

Mahārāja [-rā′dja], "stor furste", titel för indiska furstar. Se Raja.

Mahārāṣṭra ("det stora konungariket"), en benämning på landområden, som sträckte sig omkring Bombay, särskildt omkring floden Narmadā och dess nedre lopp, och motsvarade de nuv. maratternas (se d. o.) land. På Hiuen Thsangs tid omtalas det som ett af de nio konungarikena i Deccan på hans tid. K. F. J.

Mahārāṣṭrī ("Mahārāṣṭra-språket"), sanskritnamnet på en prakritdialekt, som urspr. talats i västra Indien i trakten omkring Bombay och s. därom, alltså språket i det gamla Mahārāṣṭra, nuv. maratternas land, hvilkas språk, *marāṭhī* (se d. o.), kan anses som den direkta fortsättningen af mahārāṣṭrī. Som litterärt språk är det det förnämsta bland prakritdialekterna. I de indiska dramerna talas sanskrit af männen tillhörande de högre kasterna, medan prakrit talas af kvinnor och lägre kaster, så att *çāurasenī* användes i prosa, *mahārāṣṭrī* i vers. Dessutom är det det litterära prakrit par préférence. De förnämsta verk på mahārāṣṭrī äro *Hāla's Saptaçataka* (700 strofer), en berömd samling (antologi) af korta (enstrofiga) dikter från 300- eller 400-talet (i alla fall före 600-talet) e. Kr., utg. och delvis öfv. af Weber ("Das Saptaçatakam des Hāla", i "Zeitschrift der deutschen morgenländischen gesellschaft", bd 27, samt "Abhandlungen für die kunde des Morgenlandes", bd 7); *Rāvaṇavaha* l. *Setubandha*, från något senare tid,

behandlande samma ämne som sanskriteposet Rāmāyaṇa, utg. och öfversatt af S. Goldschmidt (''Rāvaṇavaha oder Setubandha. Prakṛt und deutsch'', 1880—84), Vākpati's *Gauḍavaha*, från slutet af 600- eller början af 700-talet, utg. af Shankar Pāṇḍurang Paṇḍit (''The Gauḍavaho. A historical poem in prākṛt by Vākpati'', i ''Bombay sanskrit series'', 1887). Vidare är en del af jainasektens icke kanoniska skrifter affattad på en i någon mån modifierad māhārāṣṭrī. Dettas mest framträdande egendomlighet i förhållande till andra prakritdialekter är reduktionen af enkla konsonanter i inljud mellan vokaler, hvarigenom ett stort antal homonymer uppkommit, t. ex. *maa-* = sanskrit *mata-* 'menad', *mada-* 'rus', *mṛga-* 'vildt djur', *mṛta-* 'död' o. d. I öfrigt är māhārāṣṭrī som alla prakritdialekter direkt framgånget ur sanskrit. Jfr Jacobi, ''Ausgewählte erzählungen in Māhārāṣṭrī'' (1886), Pischel, ''Grammatik der prakṛtsprachen'' (i Bühlers ''Grundriss der indoarischen philologie'', 1900) samt en afh. af Garrez (i ''Journal asiatique'', VI, 20). K. F. J.

Mahara'tter. Se Maratter.

Maharbāl, Hannibals kavallerigeneral i andra puniska kriget, som efter slaget vid Cannæ (216 f. Kr.) rådde honom att oförtöfvadt angripa Rom. M. skulle, då Hannibal tvekade, ha tillropat honom de bekanta orden: ''Du förstår att segra, Hannibal, men att begagna segern förstår du ej''.

Mahatma, indisk term, ''stor ande''. Teosoferna beteckna därmed vissa människor, som genom andlig fullkomning ernått herravälde öfver naturens krafter o. s. v. N. S.

Mahāvaṁsa (''den stora krönikan''), en på pāliverS skrifven historia om ön Ceylon från 400-talet f. Kr. till omkr. midten af 400-talet e. Kr., af en viss Mahānāma. Krönikan grundar sig på äldre, nu förlorade verk, skrifna på singalesiska, särskildt ett sådant med samma titel skrifvet på singalesisk prosa med inströdda päliverser. Mahāvaṁsa innehåller legender om Buddha; Indiens historia till Açoka med redogörelser för buddismen till samma tid; missionärers utrustande, särskildt historien om Mahinda, Ceylons apostel; kort ceylonesisk historia före konung Tissa, under hvars regering Mahinda införde buddismen på Ceylon, som utförligt beskrifves; slutligen en poetisk framställning af Ceylons historia till författarens tid. Mahāvaṁsa var det första arbete på pāli, som blef bekant i Europa (genom Turnours uppl., 1837). Den modernaste editionen är Geigers (1908). Jfr Oldenberg i inledningen till editionen af Dīpavaṁsa (1879), Franke i ''Wiener zeitschrift für die kunde des Morgenlandes'' (1907), Geiger, ''Dīpavaṁsa und Mahāvaṁsa'' (1905; öfv. på eng. af Ethel M. Coomaraswamy, 1908). K. F. J.

Mahāvastu (''det stora ämnet'', ''innehållet''), en kanonisk skrift tillhörande en sekt bland de nordlige buddisterna (af de s. k. *mahāsaṁghika*, ''anhängare af den stora menigheten''), som benämnes på sanskrit *lokottaravādin* och som synes haft sitt stamhåll särskildt i Nepal, hvarifrån också de flesta nordbuddistiska texter på indiskt språk, bland dem *mahāvastu*, härstamma. Mahāvastu själf utger sig för att vara en *vinaya*text (se Vinaya), alltså motsvarande en af de stora hufvudafdelningarna af pālikanon, men innehåller förnämligast däraf endast Buddhas legendariska biografi (intill ''upplysningen''), särskildt som Bodhisattva (blifvande Buddha), hvadan hufvudinnehållet faktiskt motsvarar den del af sydliga buddisternas kanon, som kallas *jātaka* (se d. o.). Mahāvastu, som uppenbarligen är mycket yngre än pālikanon, är h. o. h. affattad på *gāthāspråk* (se bd XII, sp. 545 f.). Den är utg. af Senart, ''Le Mahāvastu'' (3 bd, 1882—97). Jfr också Windisch, ''Zur komposition des M.'' (1909), Charpentier i uppsatser i ''Wiener zeitschrift für die kunde des Morgenlandes'' (1909) och ''Le monde oriental'' (1907—08), och Kern, ''Manual of buddhism'' (1896). K. F. J.

Mahavellipur. Se Mahabalipura.

Mahāvīra. Se Jaina, sp. 1176.

Mahāvīracarita (''den store hjältens bedrifter''), ett drama af Bhavabhūti (se d. o. och bd XII, sp. 540), som behandlar Rāmas (Rāmāyanas hjältes) historia i sju akter i ett upphöjdt språk och med fantasifulla scener, som ge tillfälle till högstämda skildringar af naturens skönhet och framställning af själslifvets djupare rörelser. Dramat är utg. af bland andra F. H. Trithen (1848), A. Borooah (med sanskr.-eng. glossar, 1877) och öfv. till eng. af Pickford (1871). K. F. J.

Mahāyāna. Se Buddismen, sp. 510.

Mahdera-Mariam (Mahdara Marjam), stad i Abessinien, ö. om Tanasjön. Omkr. 4,000 inv.

Mâhdi (uttal. med hörbart h; arab., part. pass. af *hâda*, ''vägleda'', således ''vägledd'', näml. af Gud) var först namnet på den tredje abbasidiske kalifen, Muhammed el-máhdi (775—785), sedan på den siste, af schiiterna som tolfte imam erkände ättlingen af profetens måg, den fjärde kalifen Ali. Från denne Muhammed el-máhdi (d. 879) eller, enligt andra, redan från Alis son Muhammed, som af den falske profeten Muchtär uppsattes till motkalif mot Abd el-málik (se Kalifat, sp. 617), utgår legenden om den förväntade ''mahdin'' som världens befriare (se härom Imam. 4.). Litt.: Darmesteter, ''Le mahdi depuis les origines de l'Islam jusqu'à nos jours'' (1885), Carra de Vaux, ''La doctrine de l'Islam'' (1909), och Goldziher, ''Vorlesungen über den Islam'' (1910). K. V. Z.

Mahdia, stad. Se Mahedia.

Mahdi'ster, anhängare till en máhdi (se d. o.).

Mahé. 1. Fransk besittning (sedan 1722) på Malabarkusten på Västra indiska halfön under 11° 42′ n. br., s. om Mahéflodens mynning. 59,1 kvkm. 10,636 inv. (1911), hvaribland ett par hundra européer. Det består af den lilla staden M. med dålig redd och några byar samt är en enklav i det brittiska presidentskapet Madras. — 2. Den största ön bland Seychellerna (se d. o.). 1 o. 2. J. F. N.

Mahébourg [-bō'r], hamnstad på sydöstra kusten af ön Mauritius, vid den genom ett korallref skyddade bukten Grand Port. Omkr. 20,000 inv. J. F. N.

Mahedia (Mahdia, Mahadia), hamnstad på östra kusten af Tunisien, ö. om Kairouan, på en smal halfö, på hvars högsta punkt ligger ett citadell (från 1500-talet). Ett annat fäste längre västerut midt i den nuv. infödingsstaden användes som fängelse. Det europeiska kvarteret och den nya hamnen ligga på sydvästra sidan af halfön. På sydöstra sidan, utsprängd i klippan, ligger den gamla hamnen. Omkr. 8,000 inv. Sardinfiske och press-

ning af olivolja. Platsen var ett feniciskt nybygge och anses af några motsvara romarnas *Turris Hannibalis*. Efter den arabiska eröfringen af Nord-Afrika förföll staden, men återuppbyggdes 912 af den förste fatimidiske kalifen Ubeid-allah-el-mahdi, efter hvilken han fick sitt namn. Den blef Kairouans hamn och var i århundraden en betydande stad, tack vare sitt starka strategiska läge. På 1100-talet intogs den af normanderna på Sicilien, men återtogs 1159 af almahaderna. 1390 belägrades den förgäfves i 61 dagar af en förenad engelsk och fransk styrka. I början af 1500-talet gjorde sjöröfvaren Dragut den till sitt hufvudfäste, men den togs 1550 af spanjorerna, som, när de 1574 lämnade den, förstörde fästningsverken. 1881 besattes den utan motstånd af fransmännen. Wbg.

Mahler [mål-], Gustav, österrikisk tonsättare, dirigent och teaterledare, f. 7 juli 1860 i den märiska byn Kalischt, d. 18 maj 1911 i Wien, idkade filosofiska studier vid Wiens universitet och samtidigt musikstudier vid konservatoriet där. 1882—87 var han teaterkapellmästare i bl. a. Kassel, Prag och Leipzig, blef operakapellmästare 1888 i Budapest, 1891 vid Hamburgs stadsteater och 1897 vid Wiens hofopera samt var 1898—1907 densammas direktör. Tillika dirigerade han 1898—1900 de filharmoniska orkesterkonserterna i Wien.

1909 öfvertog han ledningen af filharmoniska orkestern i New York, men måste inom kort på grund af sjukdom återvända till Europa. — M. utbildade sig hufvudsakligen på egen hand, och genom sin omfattande verksamhet som musikledare alltifrån unga år förvärfvade han sig den mest ingående kännedom om det orkestrala. Som orkester- och operadirigent var han mycket framstående, inlade så i stort som smått en sällspord intensitet och fördjupning i verkens tolkning och fordrade som en självfallen sak, att alla medverkande skulle med samma glädje som han underkasta sig de största mödor, något som ofta ledde till konflikter. Som kompositör har M. varit en af de senaste årtiondenas mest omtalade och omstridda, förnämligast genom sina icke minst till dimensionerna storvulna 9 symfonier, som tillkommo från 1888 (en och annan af dem tar i anspråk för utförandet 2 timmar eller mer). Mestadels vilja de verka som ”absolut musik” och ha intet uttaladt program, men försinnliga emellertid betydande idéer och psykiska förlopp, en kämpande, modern andes lifserfarenheter, alltid liffullt och skarpt karakteriserande, med en viss kärf manlighet, ofta med lyftning, stundom med djup känsla. En ovanlig längd i temabildningen, det ofta groteska i kontraster och instrumentala verkningar samt blandningen af högt och hvardagligt, af förfinad stämningsmystik och sällsam humor, af högsta polyfona konst och naiv folkton göra hans symfonier ej just lättillgängliga. Vissa egendomliga drag hos dem härröra därifrån, att M:s musiksinne i barndomen närts af folkvisor i hundratal och provinsiell militärmusik. Emellanåt tager han människoröster (soli, körer) och diktarord till hjälp för att fullt uttrycka verkets innebörd, så i den andra symfonien (C moll), den tredje (D moll), den åttonde oratorieartade, som utfördes f. f. g. 1910 i München med öfver 1,000 medverkande, och den nionde. Han skref vidare *Humoresken* för orkester, *Das klagende lied* (för soli, kör och orkester, 1880) samt de för 1 röst med orkester komponerade sångcyklerna *Lieder eines fahrenden gesellen* (1883; till dikter af honom själf), och *Aus Des knaben wunderhorn*, i hvilka M:s egnaste väsen funnit växlingsrika, folktonartade uttryck, samt den vekt drömska sångcykeln till dikter af Rückert, hvaribland de djupt rörande *Kindertotenlieder*. Hans orkesterledsagning till visorna — i hvilken konstart han var en förgångsman — är högligen färgrik och uttrycksfull. — Litt.: monografier öfver M. af Schiedermair (1901), Specht (1905) och P. Stefan (2:a uppl. 1911) samt ”M:s symphonien, erläutert von Istel, Schiedermair, Teibler und Weigl” (1910). E. F—t.

Mahlers bomb, *fys.* Se Kalorimeter.

Mahlmann, Siegfried August, tysk skald, f. 1771 i Leipzig, d. där 1826, redigerade 1805—16 ”Zeitung für die elegante welt” och 1810—18 ”Leipziger zeitung”, hvars förpaktande inbragte honom en betydlig förmögenhet. M:s *Gedichte* (1825; 5:e uppl. 1875) utmärkas af ledig och vacker språkbehandling, men sakna djup. Många äro satta i musik. Helst odlade han sällskapsvisan och den religiösa sången. Hans dramatiska burlesk *Marionettentheater* (1806) och hans *Lustspiele* (1810) äro ganska lyckade. M:s *Sämmtliche schriften* utgåfvos i 8 bd 1839—40 (ny uppl. 1859).

Mahmal [hörbart h], arab. (eg. ”bärställning”), en fyrkantig träställning, som upptill slutar i pyramidform, alltsammans täckt med rödt eller grönt siden eller svart brokad, rikt smyckadt med ornament och språk ur koranen. Med den högtidliga pilgrimskaravanen från Damaskus och Kairo föres mahmalen årligen med stor ceremoni på ryggen af en felfri kamel till Mekka, där sultanens och den egyptiske vicekonungens gåfvor (förhängen, präktiga koranexemplar m. m.) årligen vid Id-el-Kebirfesten aflämnas i Kåba (se d. o.). Sultan Bibars I skall ha varit den förste, som (1272) sände en mahmal till Mekka.

Mahmūd [hörbart h] den store, ghasnavidisk sultan 998—1030. Se Ghasnavider.

Mahmūd [hörbart h], turkiska sultaner. 1. M. I, f. 1696, d. 1754, son till Mustafa II, fick en i andligt och kroppsligt afseende vanvårdad uppfostran. Han blef 1730, vid sin farbroder Achmed III:s afsättning, sultan, men var en svag regent, utan personlig betydelse för det ottomanska riket. — 2. M. II, son till sultan Abdu-l-hamid I och en fransk dam, f. 1785, efterträdde 1808 sin äldre broder, den genom en palatsrevolution afsatte Mustafa IV. Mahmuds första regeringshandling var att låta aflifva sin broder och dennes barn, hvarigenom han såsom den ende kvarlefvande af Osmans ätt hoppades undgå sin broders liksom de fleste andre sultanernas öde. Ehuru M.

måste från västerländsk synpunkt anses som i hög grad despotisk och grym, var han icke dess mindre en af de få verkligt stora regenter Turkiet egt. Mer än någon af sina företrädare hade han att kämpa mot de största politiska svårigheter. Vid hans tillträde till regeringen befann Turkiet sig i krig med England och Ryssland. Med England afslöt M. fred (jan. 1809). Men underhandlingarna med Ryssland i Jassy strandade, fientligheterna började ånyo, i april s. å., och genom freden i Bukarest (1812) förlorade Turkiet Bessarabien. Våren 1828 förklarade Ryssland åter krig, och freden i Adrianopel (sept. 1829) medförde nya förluster. Serberna reste sig först under Kara Georg, sedermera under dennes rival Milosch Obrenovitj, hvilken dock slutligen måste underkasta sig. På samma sätt sökte albaneserna under den ryktbare Ali, pascha af Janina (se Ali), göra sig oberoende, och först efter stora ansträngningar lyckades M. besegra denne farlige motståndare (1822). Redan året förut hade grekerna börjat sin stora frihetskamp, och ehuru de turkiska härarna nästan öfverallt krossade de upproriskes motstånd, slutade dock den långvariga striden, genom de europeiska makternas mellankomst, med att största delen af Grekland gick förlorad för turkarna och att M. måste (1830) erkänna Greklands självständighet (se Grekland, sp. 253—256). Äfven med Persien råkade M. i krig (1821), men detta slutades genom freden i Erzerum (1823) utan vinst eller förlust för de stridande parterna. Det långvariga vahhabit-upproret i Hedjas (1811—18) kunde M. blott genom Muhammed Alis hjälp kufva; men denne alltsedan 1811 så godt som enväldige turkiske ståthållare i Egypten blef slutligen (1831) M:s farligaste motståndare, då sultanen afslog hans öfverdrifna anspråk. Hans adoptivson Ibrahim pascha framträngde ända till Brussa och hotade därifrån själfva Konstantinopel. Blott med Rysslands hjälp kunde M. rädda sitt rike, men freden i Kutaia (1833) kostade honom hela Syrien och en liten del af Mindre Asien. Sex år därefter utbröt kriget ånyo, men samtidigt bortrycktes M. genom en hastig död, 1 juli 1839. — Oaktadt M. på detta sätt måste åt alla håll afstå betydande områden åt fientliga grannar eller forna undersåtar, förmådde dessa motgångar aldrig bryta hans kraft eller hindra honom i utförandet af de reformer, som han klarare än någon af sitt lands statsmän insåg erbjuda den enda möjligheten till det turkiska väldets upprätthållande. De lika själfrådige som farlige janitscharernas blodiga utrotande (se Janitscharer), militärväsendets ombildning efter västerländskt mönster, inrättandet af krigs-, artilleri-, ingenjörs- och sjökrigsskolor, upprättandet af en stående armé, inkallandet af en riksförsamling, tillsättandet af ständiga sändebud vid stormakternas hof, finansväsendets ordnande och flera andra reformer genomförde han med imponerande kraft. Många af hans reformer ådrogo honom emellertid de strängt ortodoxe muhammedanernas misstro och hat, och än mindre lyckades han för sig vinna sina kristna undersåtars förtroende. Svagheten af hans militära resurser nödgade honom därför gång på gång söka stöd hos utländska makter, hvilkas inblandning sedermera påskyndade den upplösning af riket, som den kraftfulle sultanen till en tid lyckats hejda. Se vidare Turkiet (Historia) och där anförd litteratur. 1 o. 2. H. A.*

Mahmūd [hörbart h], turkiska politiker. 1. M. Nedīm pascha, f. 1805, d. 1883, var generalguvernör öfver vilajetet Aidīn (Smyrna), då han af storvesiren Reschīd pascha kallades till marinminister (1856). Efter att kortare tider ha varit utrikesminister (1858) och storvesir (1871) förestod han handelsministeriet 1872—74. Sin egentliga politiska betydelse erhöll han under sitt andra storvesirat (aug. 1875—maj 1876), då han under den kritiska tiden före 1877—78 års rysk-turkiska krig, som ett kraftigt och villigt verktyg i Ignatjevs hand, deltog i seraljens och de europeiske diplomaternas intrigspel. Men sedan det finansiella tillståndet genom statsbankrutt och vanvettigt slöseri blifvit outhärdligt, bulgariska upproret utbrutit (4 maj) och makternas hållning blifvit alltmer hotande, utbröt det af ungturkiska partiet under Midhat pascha ledda *softa*-(''student''-)upploppet i Konstantinopel (10 maj 1876), som ledde till M:s störtande och förvisning till Lesbos. 1879 blef han åter inrikesminister och genomdref sin fiende Midhats förvisning till Arabien (1881). — 2. M. Damād pascha, f. 1840, d. 1884, gift med en syster, Djemile, till sultan Abdu-l-hamīd II (däraf namnet *damād*, ''svåger''), utöfvade starkt inflytande öfver denne. Utan hufvud och kunskaper, lastfull och samvetslös, motarbetade denne typiske representant för det usla paschaväldet ständigt alla reformpartiets bemödanden till Turkiets upprättande. Lika fördärfligt var hans inflytande under 1877—78 års rysk-turkiska krig, då han som hemmavarande chef för artilleriet ville från Konstantinopel leda krigsrörelserna och genom sina intriger åstadkom en ständig omsättning af generaler, krigsministrar och storvesirer. Slutligen föll han i onåd, skickades som generalguvernör till Tripolis (1878), misstänktes sedan för att jämte Midhat pascha ha deltagit i en sammansvärjning och landsförvisades till Taif i Arabien, där han afled. — En namne och svåger till M., äfven kallad M. Damād pascha, f. 1853, d. 1903, sedan 1877 gift med sultan Abdu-l-hamids syster Seniha, var en tid justitieminister, men kunde ej gentemot sultanens motstånd genomföra sina ungturkiskt påverkade reformplaner, flydde 1899 ur landet och afled i Bruxelles. 1 o. 2. H. A.*

Mahmudijekanalen, en 77 km. lång kanal i Egyptens delta mellan Atfe vid Nilens Rosettearm och Alexandria, byggdes af Muhammed Ali 1819—20 med en kostnad af 7,5 mill. frcs. Som farled har den förlorat i betydelse genom tillkomsten (1856) af järnvägen Alexandria—Kairo. (S. L—k.)

Maho, ett slags bomull. Se Bomullsindustri, sp. 1055.

Mahoba [məhâū'bā], stad i Indien, distriktet Hamirpur, United provinces. 10,074 inv. (1901). Som hufvudstad för en dynasti, som under 800—1200-talen behärskade Bundelkhand, har den en mängd byggnadsminnen, bl. a. genom uppdämning bildade sjöar, af hvilka den största har mer än 6 km. i omkrets. Wbg.

Maho'gny l. Mahogni, *bot.*, ljusare eller mörkare brunt värdefullt träslag, som användes i möbel- och konstsnickeriet, särskildt som faner. Den äkta l. amerikanska mahognyn erhålles af meliacéen *Swietenia Mahagoni* (se Swietenia). Af andra meliacéer erhålles gambiamahogny (af *Khaya senegalensis* i tropiska Afrika), indisk mahogny (af *Toona serrata* i tropiska Asien) och kapensisk mahogny l. nyströ af *Ptæroxylon obliquum* (Kap och Öst-Afrika). Australisk mahogny erhålles dels af flera *Eucalyptus*-arter, dels från andra, okända träd. Afrikansk mahogny är af obekant härkomst. Rosacéen *Cercocarpus ledifolius* i Kaliforniens bergstrakter lämnar den mörkfärgade och hårda baymahognyn. G. L—m.

Mahomed (Mahomet), oriktig form för Muhammed.

Mahón l. Puerto Mahón [maå'n], hamnstad på spanska ön Menorca, vid en på östra kusten djupt inträngande vik, som bildar en förträfflig hamn och försvaras af flera fort. 17,144 inv. (1900). M. är spansk flottstation med arsenal och stora sjukhus samt har en betydande kusthandel. Det är en kartagisk anläggning samt kallades af romarna *Portus Magonis* och *Municipium Flavium magontanum*. Länge en obetydlig ort, blef M., sedan engelsmännen 1708 bemäktigat sig ön, viktig fästning och 1718 frihamn. Många minnen, äfven i språket, finnas kvar sedan denna tid. 1756 uppgafs den till fransmännen af amiral Byng, men återgafs 1762 till engelsmännen, hvilka 1782 efter ett tappert, men olyckligt försvar af general Murray åter förlorade den, till hertigen af Crillon. 1802 afträddes den definitivt till Spanien genom freden i Amiens. (J. F. N.)

Mahon [məhâū'n], lord, engelsk historiker. Se Stanhope, Ph. H.

Mahon [spanskt utt. maå'n, franskt utt. maã'], hertigar af. Se Crillon 2 och 3.

Mahónia Nutt., *bot.* Se Berberis.

Mahout [məhaū't], ind. *mahāwat*, elefantdrifvare, som sitter på elefantens rygg och styr honom med en pikstaf, *ankus*.

Mahratter. Se Maratter.

Mahwa, *bot.* Se Illipe.

Mai (Majo), Angelo, kardinal, upptäckare och utgifvare af handskrifter ur den klassiska och patristiska litteraturen samt uttolkare af palimpsester, f. 1782 i Schilpario i prov. Bergamo, d. 1854 i Albano, inträdde 1799 i jesuitorden och blef 1813 föreståndare för Ambrosianska biblioteket i Milano. De många handskrifter, som han därifrån utgaf, förskaffade honom 1819 anställning som bibliotekarie vid Vatikanska biblioteket i Rom. 1838 utnämndes M. till kardinal. Hans arbeten äro samlade i hufvudsakligen 4 samlingsverk: *Scriptorum veterum nova collectio* (10 bd, 1825—38), *Classici auctores e vaticanis codicibus editi* (10 bd, 1828—38), *Spicilegium romanum* (10 bd, 1839—44) och *Nova patrum bibliotheca* (7 bd, 1844—71). K. H.*

Māi'a (grek. *Maïa*), *grek.-rom. myt.* 1. Forngrekisk gudinna, dotter af Atlas och Pleione, var genom Zeus moder till Hermes. Tillika med sina systrar bildade hon på himmelen Plejadernas l. Sjustjärnornas grupp. — 2. En med den förra ofta förblandad fornitalisk naturgudomlighet, Maja l. Majesta, ofta identifierad med *Bona dea*, *Tellus*, *Fauna* eller *Ops*, äfven omtalad som gemål åt Vulcanus. Hennes manliga motsvarighet hette *Majus*, efter hvilken den liknämnda månaden har sitt namn. 1 maj firades till hennes ära en fest, hvarvid en dräktig sugga offrades. 1—2. A. M. A.

Māi'andros, en flod. Se Menderes.

Maibowle, ty. Se Maitrank.

Maidān (Meidān), arab., pers. och turk. ord med betydelsen "öppen plats", "slätt", "fält", i och utanför orientaliska städer för förlustelser och marknader. I Calcutta är Maidan parken omkring Fort William, i Konstantinopel den öppna platsen, Atmeidan ("hästplatsen"), vid Aja Sofia. Äfven i slaviska ortnamn ingår ordet, t. ex. i Maidan pek l. Pek Maidan ("Pekfältet"), serbisk ort i Kraina, vid Donaus biflod Pek, med koppargrufvor, som bearbetades redan på romarnas tid och ännu, sedan grufbrytningen återupptogs 1884, äro mycket gifvande. Wbg.

Maidel. Se Maijdell.

Maiden [mē'dn], eng. (eg. "jungfru"), *sportv.*, en kapplöpningshäst, som på offentlig bana ännu icke vunnit någon löpning. B. C—m.

Maidenhead [mē'dn-hed], stad i engelska grefsk. Berks, 36 km. v. om London, 10 km. n. v. om Windsor, vid högra stranden af Thames och vid Great Western railway. 12,980 inv. (1901). Tillverkning af velocipeder, trävaror och öl. I juli och aug. hållas här roddregattor. (J. F. N.)

Maiden speech [mē'dn spī'tʃ], eng., jungfrutal, förstlingstal; särskildt en ny riksdagsmans (deputerads, parlamentsledamots o. s. v.) första anförande i riksdagen.

Maiden trip [mē'dn tri'p], eng., en stor oceanångares första resa, för att utröna snabbhet, konstruktionens lämplighet o. s. v.

Maidstone [mē'dstən], hufvudstad i engelska grefsk. Kent, ligger, omgifven af trädgårdar och stora humleplanteringar, nästan midt emellan London och Dover, vid floden Medway, efter hvilken den har sitt namn (angls. *Medwegestun*, Medway's town). 33,516 inv. (1901). Staden har stort grefskapsfängelse, grammar school (från 1549), museum med offentligt bibliotek och konstgalleri, grefskapsdårhus, ögonklinik samt 8 kyrkor, däribland Allhelgonakyrkan, en af de största kyrkor i England (byggd i början af 1400-talet). M. är medelpunkten för den engelska humlehandeln samt har stora bryggerier, pappersbruk, oljekvarnar, mälterier, cementfabriker m. m. (J. F. N.)

Maidzuru (Maitsuru, Maizuru), japansk krigshamn, fu Kyoto, vid Wakasaviken. Omkr. 6,000 inv. Statens skeppsvarf. Wbg.

Maie'tis. Se Maiotis.

Maignan [mänjã'], Albert Pierre René, fransk målare, f. 1844, d. 1908, utförde genre och landskap, senare äfven historiska motiv och

dekorativa målningar samt gjorde kompositioner för gobelängväfnad med klassiskt mytologiska ämnen. Hans mest bekanta målningar äro *Dantes möte med Matilda* (1881) och *Carpeaux* (konstnären döende i sin ateljé, omgifven af sina verk, som han ser lefvande för sig), båda i Luxembourgmuseet. G—g N.

Maigre [mägr], fr., namn på hafsgösen. Se Hafsgössläktet.

Maihingen. Se Marienmai.

Maijdell (Maidel), Georg Johan, friherre, krigare, f. 1648, d. 1710 i Reval, tillhörde en gammal adlig släkt i Östersjöprovinserna. Han erhöll delvis sin militära utbildning i spanska Nederländerna (från 1665) och befordrades 1686 inom svenska armén till öfverste för Tavastehus läns infanteri. 1693 blef han friherre och 1700 generalmajor. 1700 var han vid Jungfernhof med om att tvinga en sachsisk styrka, som i n. och ö. höll Riga innesluten, att gå tillbaka öfver Düna. I slaget vid Narva s. å. förde M. under Rehnschiöld befäl å svenska härens vänstra flygel, och vid öfvergången af Düna 1701 kommenderade han en del af infanteriet. 1702 förde han från Sverige öfver Riga samt vidare genom Kurland och Litauen några regementen samt ett stort antal rekryter till Karl XII:s armé i Polen. 1703 utnämndes han till generallöjtnant och öfvertog i sept. s. å. efter Cronhjort befälet öfver fältarmén i Finland. Därifrån gjorde han sommaren 1704 allt hvad i hans makt stod för att undsätta det belägrade Narva; bl. a. inträngde han i Ingermanland och slog de ryska trupper, som sändes emot honom, men han var för svag för att ensam kunna bringa fästningen hjälp. Äfven de båda följande åren gjorde han flera ströftåg i det af fiender besatta Ingermanland. 1706 blef M. general af infanteriet och ledde med stor energi på hösten s. å. försvaret af Viborg, som af tsaren belägrades med 15,000 man. Trakasserad af defensionskommissionen, begärde han strax därefter afsked ur krigstjänsten och erhöll detta med bibehållande af lön i början af 1707. Se "Striderna kring Finska viken 1706—1710" (i "Hist. tidskr." 1904). — Son till en M:s kusin var den Georg Johan M., hvilken som lifdrabant var med Karl XII i Bender och senare i Stralsund. Denne dog 1733 som öfverstelöjtnant vid Västmanlands regemente. H. E. U.

Maikop, stad i ryska Kaukasien, prov. Kuban, vid Bjelaja, en biflod till Kuban. 34,191 inv. (1902). Det var förr endast en befäst stanitsa (kosackby), men genom sitt läge i en mycket bördig trakt, där ryska kolonister fått jord, som öfvergifvits af sina forna egare, tjerkesserna, har M. nu blifvit en snabbt framåtskridande stad. (J. F. N.)

Mail [maj], fr., spel, som spelas med hammarliknande klubbor (*mail*, eg. klubba) och kulor af buxbomträ. På 1700-talet var spelet i allmänt bruk i Frankrike, och hvarje ansenligare stad hade sin mail, i detta fall betecknande en 400—500 steg lång bana, betäckt med fin sand, nu ofta på båda sidor omgifven af träd; vid hvardera ändan af banan finns en liten järnbåge, hvarigenom kulorna måste drifvas. F. ö. kunde detta *jeu au mail* spelas på flera olika sätt. Numera menar man i Frankrike med *mail* endast en trädomgifven promenadplats. Däraf titeln på Anatole Frances ryktbara "l'Orme du mail".

Mailand [ma'jlant], tysk, äfven i Sverige förr bruklig, namnform för Milano.

Mailáth. Se Majláth.

Mail-coach [mēl'kåu'tʃ], eng., urspr. benämning på postvagn (diligens) i England. En mail-coach är betydligt högre än något annat modernt åkdon; den köres endast med spann, hvarvid tömmarna i regel skötas af en herreman och icke af en livréklädd kusk; dessutom föreskrifver modet,

att de åkande taga plats på vagnens tak (se fig.), medan betjäningen sitter inuti vagnen. Den första vagnen af detta slag infördes till Sverige 1884 af dåv. stallmästaren Sager. B. C—m.

Maillard [majär], Olivier, fransk predikant, f. omkr. 1440, d. 1502, var Ludvig XI:s predikant och Karl VIII:s biktfader samt företog långa resor genom Flandern, Frankrike, Spanien och Tyskland, gisslande de stores lefverne i för vältalighet berömda predikningar.

Maillart [majär], Louis, kallad Aimé, fransk operakompositör, f. 1817 i Montpellier, d. 1871 i Moulins, blef elev vid Paris' konservatorium 1833 och vann 1841 romerska priset. Han komponerade sex operor, bland hvilka *Les dragons de Villars* (1856; "Villars' dragoner", 1863) i synnerhet gjorde lycka. Den är en äkta fransk opéra-comique, hvars musik genom liflighet och behag något erinrar om Aubers. M:s opera *Lara* (1864) bäres af verklig ingifvelse. E. F—t.

Maillet [majä], Jacques Léonard, fransk skulptör, f. 1823 i Paris, d. 1894, var lärjunge af Pradier, erhöll 1847 romerska priset. Bland hans arbeten äro *Agrippina med Germanicus' aska* (1859, i statens ego), *Vetenskapen*, *Abundantia*, *konung Jerômes* staty på familjen Bonapartes minnesvård i Ajaccio (1864) samt dekorativa bildverk i kyrkorna S. Severin, S:te Clotilde, S. Leu m. fl. och i operan i Paris. (G—g N.)

Maillol [majå'l], Aristide, fransk konstnär, f. 1861 i Banyuls, kom till Paris 1881, studerade målning i École des beaux-arts, öfvergick till skulptur, har utfört karaktärsbilder (*Kvinnlig*

idealbyst, Hufvud af en gammal kvinna), aktstudier och grupper i trä, brons eller terrakotta (*Brottare*, unga kvinnor i olika ställningar, flera i Berlins nationalgalleri, *Nedhukad kvinna* i museet i Hagen). G—g N.

Maillot [majå], François Clément, fransk militärläkare, f. 1804 i Briey (Moselle), d. 1894 i Paris, blef 1828 med. doktor i Paris, befordrades 1847 till médecin principal och blef 1864 president i Conseil de santé des armées. M. blef berömd genom sin användning af kinin i stora doser vid perniciös malaria, för hvilken behandlingsmetod han redogjorde bl. a. i *Recherches sur les fièvres intermittentes du nord de l'Afrique* (1835) och *Traité des fièvres ou irritations cérébro-spinales intermittentes* (1836). R. T—dt.

Maillotins [majåtä̃], fr., "stridshammare"; upprorsparti under Karl VI af Frankrike (1382).

Maimāna, provins. Se Maimene.

Maimatschin (eg. *Mei-mei-tsjen*, "handelsstad"), ry. *Kitaiskaja sloboda* ("kinesstaden"), stad i Mongoliet, på vänstra stranden af den lilla floden Kiachta, midt emot den ryska staden Kiachta (se d. o.), omkr. 3,000 inv., uteslutande män enligt en kinesisk lag. J. F. N.

Maimbourg [mäbör], Louis, fransk historieskrifvare och på sin tid uppburen predikant, f. 1610, d. 1686, intogs helt ung i jesuitorden och blef sedermera professor i Rouen. Hans historiska arbeten, *L'histoire de l'hérésie des iconoclastes*, *L'h. du schisme des grecs*, *L'h. du wiccliffisme*, *L'h. du calvinisme* och *L'h. du luthéranisme* m. fl., beskyllas för ytlighet och partiskhet, men framkallade värdefulla vederläggningar af Bayle, Jurieu och i synnerhet Seckendorf. Genom sitt ifriga försvar för den gallikanska kyrkans frihet ådrog M. sig påfvens onåd, så att han utstöttes ur jesuitorden. (Han belönades dock af Ludvig XIV med pension och titeln historiograf.) Han utgaf till följd däraf sitt berömda arbete *Traité historique sur les prérogatives et les pouvoirs de l'église de Rome et de ses évêques* (1685; nyaste uppl. 1831). K. H.*

Maimēne (Maimāna, Meimane), den nordvästligaste provinsen i Afganistan mellan Hindukusch och Amu-darja. 12,300 kvkm. Omkr. 100,000 inv. (usbeker och tadjiker). Södra delen är bergfylld, den norra mera jämn. I M. upprinna Murgab och Sangalak; vid den senare ligger den viktigaste staden, M. (2,500 inv.), som drifver handel med hästar, mattor och torkade frukter. M. eröfrades 1875 af Afganistan. J. F. N.

Maimon, Salomon, polsk-tysk filosof, f. 1754 i Litauen af fattiga judiska föräldrar, d. 1800 i Schlesien, gifte sig redan vid 11 års ålder, drefs af brinnande kunskapsbegär, lärde sig tyska, flydde från sin familj och tiggde sig fram till Berlin, där han under Mendelssohns ledning studerade filosofi. Mot Kants "Kritik der reinen vernunft" utgaf han en kritik, *Versuch über die transscendentalphilosophie* (1790). Kant ansåg, att ingen af hans motståndare så väl fattat honom som M. Bland M:s många filosofiska skrifter äro de mest betydande *Philosophisches wörterbuch* (1791) och *Versuch einer neuen logik* (1792). Han förde ett oroligt vagabondlif i flera länder. M:s filosofiska åsikter äro väsentligen påverkade af Kants, men han skiljer sig i flera afseenden principiellt från dennes både utgångspunkt och resultat. Först och främst förnekar han, att vi ega en erfarenhet i Kants bemärkelse af begreppet; allmängiltigt och nödvändigt vetande är möjligt endast inom matematiken. Och det finnes enligt hans åsikt hvarken en ren form eller ett rent innehåll för våra kunskaper; båda beteckna endast gränsfall, som vi kunna närma oss, men aldrig uppnå. Likaså äro sinnlighet och förstånd endast till graden skilda, och "tinget i sig", som är lika imaginärt som $\sqrt{-a}$, betecknar blott den irrationella gränsen för vår kunskapsförmåga. De begrepp om något obetingadt, som Kant kallar idéer, härleder M. ej ur förnuftet, utan ur inbillningskraften. M. utvecklar sålunda kriticismen i en på en gång idealistisk och halft skeptisk riktning, som i flera afseenden förebådat den positivistiska riktningen inom den nutida filosofien, men som ej motsvarade den dåtida spekulativa tidsandan, hvarför M:s insats i filosofiens historia blifvit af mindre betydelse, än man af hans skarpsinne kunnat vänta. I hängifvenheten åt det teoretiska tänkandet, i hvilket han såg på en gång den högsta fullkomligheten och den sanna lyckan, liknar han sådana andra judiska tänkare som Maimonides och Spinoza. Sitt äfventyrliga lif har han skildrat i *Salomon Maimons lebensgeschichte* (1792). Monografi öfver M. af J. H. Witte (1876), specialarbeten af Rubin (1897) samt Gottselig (1908). S—e.

Maimōnides, Moses (Rabbi Mose ben Maimûn, af judarna förkortadt till Rambam), judisk medeltidsfilosof, son till domaren Maimon, f. 1135 i Córdoba, d. 1204 i Gamla Fostat (Kairo), begaf sig vid judarnas fördrifvande från Spanien till Fez (1164) och Egypten (s. å.), hvarest han var lifläkare hos Saladin och dennes son. Hans filosofiska, på arabiska skrifna hufvudarbete, *Delalet el-hairin* (Vägledning för den tviflande, 1551), har öfversatts till hebr. (*More nebuchim*), lat., ty. och fr. Han vill däri visa, huru den, som genom filosofien förlorat sin religiösa tro, på vetenskaplig väg kan återvinna den. Därvid ansluter han sig i allt väsentligt till Aristoteles' åsikter och söker genom allegorisk tolkning af Bibeln med dem försona den judiska religionsläran. I början angreps han häftigt af de ortodoxe rabbinerna, men sedan har han utöfvat stort inflytande på den judiska teologien och filosofien ända till våra dagar. Hans i 8 kap. affattade arbete om själskrafterna öfversattes till ty. af Göteborgsrabbinen M. Wolff (Leipzig 1863). Se L. G. Lévy, "La métaphysique de M." (1905). S—e.

Main [mä̃], fr. (it. *mano*), *mus.*, hand; i pianomusik *m. d.* = *main droite* [drwa't], *mano destra*, högra handen, *m. g.* = *m. gauche* [gå̃], *m. s.* = *mano sinistra*, vänstra handen. — Se vidare Mainmorte. A. L.*

Mā'n (lat. *Moenus*), biflod från höger till Rhen, bildas af två källfloder, Weisser M. och Rother M., af hvilka den förra upprinner på Fichtelgebirge, 894 m. ö. h., den senare på Frankiska Jura, 580 m. ö. h. Båda floderna förena sig 4 km. nedanför Kulmbach till den egentliga Mainfloden. Under sitt mot v. riktade, men mycket

buktade lopp flyter denna förbi städerna Schweinfurt, Würzburg, Aschaffenburg, Offenbach, Frankfurt och Hochheim, hvarunder den upptager biflloderna Itz, Saale, Kinzig och Nidda från h. samt Regnitz och Tauber från v. M. faller ut i Rhen midt emot Mainz. Flodens längd utgör 495 km., ehuru kortaste afståndet från dess källor till mynningen är endast 260 km. Flodområdet omfattar 27,400 kvkm. Efter föreningen med Regnitz blir M. segelbar (under 390 km.); genom Ludwigskanalen står den i förbindelse med Donau. M:s ringa djup gör dock segelfarten ganska osäker, under torra somrar icke sällan omöjlig ofvanför Offenbach. (J. F. N.)

Mai'na (af it. *La Magna*), rättare Mani, kallas den kala och bergiga halfön emellan Messeniska och Lakoniska vikarna i södra Peloponnesos (Grekland). Den är fylld af Taygetosbergens sydligaste del, som går ända ut till udden Matapan. Namnet framträder redan i senare hälften af 800-talet, då de ännu oblandade ättlingarna af de gamle hellenske eleuthero-lakonerna i sydligaste delen af denna halfö hade sin medelpunkt i den fasta platsen Mani, vid det nuv. Porto Quaglio. Senare århundradens maniater l. mainoter äro med all sannolikhet af blandadt hellenskt och slaviskt blod. De omtalas i historien första gången 1480, då de gjorde osmanerna kraftigt motstånd. De underkufvades aldrig fullständigt af dessa och ha städse innehaft en bättre ställning än de öfrige grekerna. Sedan gammalt funnos bland dem stora familjer, ur hvilka ärftliga höfdingar framgingo, som utöfvade den högre civila och militära myndigheten och upptogo skatterna. Småningom hade 8 eparkier uppstått, hvar och en under en dylik höfding. Den förnämste bland dessa kallades sedan 1776 bej. M. afsöndrades då från paschalikatet Morea och ställdes under kapudan-pascha, som bekräftade valet af bej. Vid utbrottet af grekiska revolutionen (1821) var Petros Mauromichalis mainoternas bej. Mainoterna voro bekanta för sina patriarkaliska seder och sin frihetskärlek, men äfven för sin rofgirighet och blodiga vildhet. Ända intill senaste tid var M. en tummelplats för förbittrade klan- och familjefejder, hvartill i synnerhet den bland dem strängt iakttagna lagen om blodshämnd gaf anledning. 1834 gjorde mainoterna uppror mot grekiska regeringen, men besegrades och återfingo ej sina gamla friheter. M. bildar 2 till nomarkien Lakonika hörande eparkier: Gytheion och Oitylon med tills. 48,420 inv. (1907). (J. F. N.)

Mäina'der. Se Menader.

Mäi'nalon, i forntiden namn på en bergskedja i Arkadien (mellersta Peloponnesos), v. om slätten vid Mantineia. Där ansågs den "store, stormande Pan och hans hof" med förkärlek uppehålla sig. Högsta höjden är 1,981 m. Vid byn Daviai finnas lämningar efter den forna staden Mainalos. J. F. N.

Mäinärdi, Bastiano (Sebastiano di Bartolo), italiensk målare under ungrenässansen, f. i S. Gimignano, därför af Vasari kallad Bastiano di S. Gimignano, d. 1513, sannolikt i Florens, var svåger och lärjunge till Domenico Ghirlandajo och enligt tidsuppgift å arbeten, som ännu finnas i behåll, verksam från 1482. Han målade fresker och staffilibilder (i temperafärg) dels i sin födelsestad, dels i Florens, Pisa och Siena. Af hans arbeten finnas några n. om Alperna, t. ex. i Louvre en rundbild af *madonnan* med barnet och den lille *Johannes*, flera madonnabilder och porträtt. C. R. N.*

Mäi'nau, ö i Ueberlingersee (nordvästra viken af Bodensjön), tillhörig storhertigen af Baden och räknad till badensiska kretsen Konstanz. Den är genom en 35 m. lång järnbro förenad med fastlandet, har ett storhertigligt lustslott och är ångbåtsstation. Omkr. 30 inv. (J. F. N.)

Maindron [mädrå']. 1. Étienne Hippolyte M., fransk skulptör, f. 1801, d. 1884, elev af David d'Angers, debuterade 1834 med *En herde biten af en orm*. Af hans senare arbeten märkas *Velleda* (1839, Luxembourg), *Genoveva afväpnar Attila* och *Klodvigs dop* (två stora grupper i marmor i Panthéons portik), *Frankrikes resignation* (1874) och religiösa bildverk i katedralerna i Sens och Reims jämte porträttstoder och byster.

2. Maurice Georges René M., fransk skriftställare, f. 1857 i Paris, d. där 1911, företog många resor till skilda länder i etnografiska och naturvetenskapliga syften. M. skref äfven historiska romaner (*Saint Cendre* 1898, *Monsieur de Clérambon* 1904 m. fl.), utmärkta af ypperlig tidsskildring och nykter stil. Romanen *L'arbre de science* (1906) väckte uppmärksamhet genom behandlingen af förhållandena i Paris' vetenskapliga värld. 1. (G—g N.)

Maine [mē'n], nordamerikanskt örlogsfartyg, som förstördes genom en hemlighetsfull, troligen genom olyckshändelse vållad explosion i Habanas hamn 15 febr. 1898 (se Cuba, sp. 939—940). Fartyget upptogs sedermera och underkastades en noggrann undersökning rörande den till sina politiska följder betydelsefulla explosionens orsak, men olika sakkunniga afgåfvo olika utlåtanden, och en definitiv lösning af tvistefrågan är numera omöjliggjord, sedan fartyget på amerikanska regeringens order med stor högtidlighet "begrafts" ute på öppna hafvet (mars 1912). V. S—g.

Maine [män], en af Mayenne och Sarthe bildad, endast 12 km. lång, segelbar biflod till Loire i västra Frankrike. (J. F. N.)

Maine [män], fordom fransk provins, begränsad af Normandie, Bretagne, Anjou, Touraine och Orléanais, motsvarar jämte norra delen af Anjou de nuv. departementen Sarthe och Mayenne. Arealen utgjorde omkr. 10,000 kvkm. Under den romerska tiden innehades M. af cenomanerna (däraf sannolikt dess namn). Kristendomen infördes i 3:e årh. genom S:t Julianus, förste biskopen i Le Mans, och sedan voro biskoparna landets egentliga herrar till midten af 900-talet, då det blef en del af hertigdömet Francien och erhöll ärftliga grefvar. 1110 förenades det genom gifte med Anjou, hvars öden det sedan delade (se Anjou). 1480 införlifvades det med franska kronan. Dess hufvudstad var Le Mans. — En son af Ludvig XIV och markisinnan de Montespan bar titeln hertig af Maine (se sp. 541). (J. F. N.)

Maine [mē'n], den nordöstligaste af Nord-Amerikas förenta stater, gränsar i ö. och n. till New Brunswick, i n. v. till Quebec, i v. till New Hampshire och i s. ö. till Atlantiska hafvet samt har en

areal af 85,570 kvkm., hvaraf 8,145 kvkm. upptagas af vatten. Med undantag af det låga, ofruktbara, delvis sumpiga kustlandet är M. lågbergigt. Appalacherna sträcka sig i nordöstlig riktning genom M. i spridda bergmassor, med utseende af koniska toppar, hvilka äro tätt skogbevuxna på sidorna. Högst är Mount Catahdin (1,641 m.). Antalet sjöar och andra vattendrag är mycket stort (omkr. 1,620). Af strömmarna, hvilka i allmänhet göra stort fall, äro Kennebec och Penobscot de största. S:t Croix skiljer M. från New Brunswick i ö. Största delen af den 4,000 km. långa kusten är brant och erbjuder en mängd goda hamnar, som skyddas af framför liggande öar. Viktigast äro Cascoviken, vid hvilken Portland ligger, samt Penobscotviken. Klimatet är kallare, än man af landets läge (omkr. 45° n. br.) kunde vänta, och många af hamnarna äro stängda af is hela vintern. Somrarna äro korta, men värmen uppgår stundom till 36° C.; i medeltal är den i Portland under juli 20,3°, i jan. —5,5°, men kan sjunka till —26°. Nederbördsmängden är 1,070 mm. På grund af landets svala och uppfriskande somrar, dess pittoreska kuster och dess många öar, som lämpa sig för sommarkolonier, är staten mycket besökt af sommargäster, som slagit sig ned i synnerhet på Mount Desert island, Long island, Orr's o. a. öar i Casco bay och vid de många insjöarna. De stora skogarna äro öfvervägande barrskogar, med nordiska löfträd; de äro föremål för liflig afverkning. Faunan utgör en blandning af nordiska och sydliga former, såsom björnar, vargar, vildkattor, räfvar, bäfrar, älgar och hjortar. Vid kusten finnas sälar, hvarjämte hafvet och insjöarna äro rika på fisk. Befolkningen, som 1860 utgjorde 628,279 inv., steg 1900 till 694,466 och 1910 till 742,371 (9 inv. på 1 kvkm.). Af 1900 års folkmängd voro 93,330 födda i utlandet, hvaraf 1,935 i Sverige (1910: 2,564). En koloni af svenskar ditfördes genom sedermera amerikanske ministerresidenten i Sverige W. Thomas 1870 i Norra M., i New Sweden. I de norra delarna af M. finnes en talrik fransktalande befolkning (minst 50,000). Indianerna, som 1900 voro 798, bo mest i fasta bostäder vid Penobscot eller vid Passamaquoddyviken och äro katoliker. Katolikerna utgöra det största religionssamfundet; närmast därefter komma baptister, kongregationalister, metodister och episkopaler. En katolsk och en protestantisk biskop residera i Portland. Undervisningsväsendet står mycket högt, och folkbildningen är bättre än i någon annan stat. Dock voro 1900 5,1 proc. af befolkningen öfver tio år hel- eller halfanalfabeter. Skolväsendet öfvervakas af en statssuperintendent, hvarjämte i hvarje town (township) finnes ett skolråd af tre pers. och en superintendent. Undervisningen är kostnadsfri och obligatorisk för barn af 7—15 år, skolårets minimilängd är bestämd till 20 veckor. Staten underhåller 5 normalskolor. Universitet eller likställda läroanstalter äro University of M. i Orono, Bowdoin college i Brunswick, Bates college i Lewiston och Colby coll. i Waterville.

Jordbruk är statens hufvudnäring; dock voro 1900 endast 33 proc. af ytan upptagna till farmer, och af farmlandet voro endast 38 proc. odlad jord eller gräsbärande mark. I allmänhet är jorden icke fruktbar. Hafre, majs samt bohvete, potatis och hö lämna hufvudskördarna. Endast med afseende på mjölkhushållningen kan staten sägas vara framstående; fårafveln har gått mycket tillbaka. Andra viktiga näringsgrenar äro skogsbruk, som 1905 afkastade 18 mill. doll. (79 proc. af staten ansågos 1900 vara skogbärande), fiske, bergsbruk (granit, kalksten, skiffer, fältspat, lera samt något koppar och guld), med ett produktionsvärde af 7 mill. doll. (1908), samt en betydande fabriksindustri (hufvudsakligen trämassefabriker, textilindustri, fiskkonservering, kvarnrörelse och tillverkning af maskiner, fartyg och läder), som 1905 producerade för öfver 144 mill. dollars. Handeln befordras genom de goda hamnarna, af hvilka Portland är den viktigaste, och är mycket liflig särdeles med New York, Boston, Canada och England. Statens järnvägar hade 1908 en längd af 3,557 km.

M. har haft blott *en* författning, som ratificerades i dec. 1819 och trädde i kraft 1820, men har fått ej mindre än 30 amendments (antagna med $^2/_3$ majoritet af lagstiftande församlingens båda hus). 1908 antogs ett lagförslag om referendum och initiativ. Den verkställande makten utöfvas af en för två år vald guvernör, jämte ett af representationen likaledes för två år valdt statsråd af 7 ledamöter. Representationen samlas hvartannat år på två kamrar, hvilka väljas samtidigt för två år i en senat af 31 och ett representanthus af 151 medlemmar. Valrätt tillkommer hvarje man, som nått myndig ålder (21 år), bott 3 månader i staten, kan läsa engelska och skrifva sitt namn. De, som åtnjuta fattigunderstöd, stå under förmynderskap, och indianer, som ej erlägga skatt, sakna rösträtt. Till kongressens representanthus sänder M. 4 ombud. Högsta domstolens samt de två grefskapsöfverdomstolarnas ledamöter utses af guvernören med statsrådets samtycke för 7 år. Statsskulden uppgick 1909 till 698,000 doll. Fastighetsvärdet (beräknadt af tre Board of state assessors) uppgick 1908 till omkr. 406 mill. doll. M. är deladt i 16 grefskap (*counties*). Dess hufvudstad är Augusta; den största staden är Portland. — Bland för M. egendomliga lagar må nämnas *Maine liquor law*, den s. k. Maine-lagen, af 1846 och 1851, som 1884 intogs i författningen och som förbjuder tillverkning inom staten af alla rusgifvande drycker utom cider. Försäljning af sådana (äfven vin, öl, porter samt cider till utskänkning) straffas första gången med 30 doll. böter eller 30 dagars fängelse och rättegångskostnadernas gäldande, och vid brottets förnyande blir straffet skärpt. Försäljning af cider i kvantitet af 5 gallons (19 l.) och däröfver är dock tillåten. Hvar och en, som öfverbevisas om att ha idkat utskänkningsrörelse, bötar första gången 100 doll. eller straffas med 3 månaders fängelse och sedan med ytterligare 6 månader för hvarje nytt brott. Skada till person eller egendom, som föröfvas af en berusad, ersättes af den, som sålt rusdrycken, och egaren af huset, där den såldes, bär samma ansvar, om han var medveten om försäljningen. Hvar och en, som anträffas berusad på gatan eller i någons hus eller stör det allmänna lugnet eller ofredar sin eller annans familj, straffas med 10 doll. böter eller 30 dagars fängelse första gången samt 20 doll. böter

eller 90 dagars fängelse vid förnyad förseelse. Guvernören och statsrådet utnämna en statskommissionär, som förser statsmyndigheterna med spritdrycker för medicinskt och tekniskt ändamål, och hvarje stad tillsätta myndigheterna en agent, som föreståt försäljningen. Det är denne förbjudet att sälja åt minderåriga, indianer, soldater, berusade eller åt sådana personer, om hvilkas omättliga vanor han underrättats af släktingarna eller myndigheterna. Lagen, som allmänt kringgås, är icke uppburen af allmänna meningen, och förbudsfrågan spelar en framstående roll i statslifvet. En folkomröstning i sept. 1911 syntes utfalla mot lagen, men en senare granskning af valresultatet visade, att en ringa majoritet för förbudets upprätthållande fanns.

Det område, som nu utgör staten, började koloniseras 1604 af De Monts, som 1603 af Henrik IV i Frankrike fick fribref för hela landet mellan 40 och 46° n. br. under namnet *Acadia* och följ. år anlade ett fäste vid mynningen af S:t Croix river. 1606 erhöll Plymouth-kompaniet fribref af Jakob I och utsände 1607 ett sällskap af 120 pers., som grundlade en koloni vid mynningen af Kennebec river, hvilken dock snart öfvergafs. 1620 hade "Council for New England", Plymouth-kompaniets arftagare, erhållit en förläning af land mellan 40° och 48° n. br. från haf till haf, och 1622 erhöllo Gorges och John Mason af "the Council" förläning på området mellan Merrimac och Kennebec under namnet Maine. 1629 delade de detta område, då Gorges tog landet mellan Piscataqua och Kennebec, som han kallade New Somersetshire och hvars styresman han blef, sedan han 1639 erhållit ett kungligt fribref. Puritanerna i Massachusetts, som ställde sig fientliga mot Gorges' anglikaner, gjorde till följd af de olika fribrefvens obestämda gränsbestämmelser anspråk på hela M. och bemäktigade sig småningom detsamma samt köpte 1677 Gorges' arfvingars rättsanspråk, hvarefter M. var en del af Massachusetts ända till 1820, då det (3 mars) upptogs som egen stat i unionen. J. F. N.

Maine [män], Louis Auguste de Bourbon, hertig af M., Ludvig XIV:s af Frankrike son med markisinnan de Montespan, f. 1670, d. 1736 i Sceaux, legitimerades 1673, uppfostrades af madame de Maintenon och blef sin kunglige faders älsklingsbarn. Han erhöll höga militära sinekurer, blef furste af Dombes samt grefve af Eu (1681) och förmäldes 1692 med Anne Louise de Bourbon-Condé (f. 1676, d. 1753), en sondotter till den "store Condé". 1714 tillerkändes honom och brodern, grefven af Toulouse, successionsrätt till tronen. Men hertig Filip af Orléans, som efter Ludvig XIV:s död tillvällat sig ensam styrelsen för den 5-årige Ludvig XV:s räkning, beröfvade honom alla hans prerogativ som prins af blodet och nedflyttade honom till vanlig pär af Frankrike (1717). Eggad af sin ärelystna gemål, inlät han sig då i den sammansvärjning till regentens störtande, hvilken är förbunden med spanska sändebudet Cellamares namn. Men anläggningen uppdagades, och båda makarna sattes i fängelse, hertigen på slottet Doullens (dec. 1718). 1720 upphäfdes fångenskapen, och 1723 fick hertigen af M. rang näst efter prinsarna af blodet. Med den längst öfverlefvande af hans söner Louis Charles de Bourbon, grefve af Eu, utslocknade familjen 1775.

Maine [mē'n], sir Henry James Sumner, engelsk rättslärd, f. 1822, d. 1888, är en af den moderna universalrättshistoriens grundläggare; bland hans förnämsta arbeten äro *Ancient law: its connection with the early history of society, and its relation to modern ideas* (1861), *Village communities in the East and West* (1871), *Lectures on the early history of institutions* (1875) och *Dissertations on early law and custom* (1883), samtliga äfven i senare upplagor. (Rld.)

Maine de Biran [mān dė birā'], Marie François Pierre Gauthier, fransk filosof, f. 1766, d. 1824 i Paris, anställdes i departementsförvaltningen i Dordogne 1795 och valdes till medlem af De femhundras råd 1797, men valet upphäfdes, emedan M. var (liberal) rojalist. M. blef slutligen underprefekt i sin födelseort Bergerac samt var deputerad 1812—16 och 1818—24. Som filosof och författare var M. föga känd af sin samtid, ty flertalet af hans skrifter utkom först efter hans död. Men han samlade omkring sig en krets af lärda vänner, såsom Ampère, Cuvier, Guizot, Royer-Collard och Cousin m. fl., hvilka båda senare nog i sin filosofiska utveckling af honom rönt starkt inflytande. Flera af M:s skrifter voro svar på af vetenskapliga sällskap uppställda prisfrågor, såsom *Mémoire sur l'habitude* (1803), prisbelönad af Institutet liksom hans afhandling om *La décomposition de la pensée* (1805), *La perception immédiate* (1807), prisbelönad af Berlinakademien, och *Les rapports du physique et du moral de l'homme* (1811) i Köpenhamn; de tre sistnämnda afhandlingarna utgåfvos först efter hans död; däremot utgaf han själf kritiska skrifter öfver Laromiguières (1817) och öfver Leibniz' filosofi (1819). Efter hans död lämnades samtliga hans handskrifter till V. Cousin, som utgaf hans *Oeuvres posthumes* (d. 1 1834, d. 2—4 1841). E. Naville utgaf *Oeuvres inédites* (3 dlr, 1859) och Bertrand *Opuscules* (1 vol. 1887). Men M:s förnämsta arbete var en *Journal intime*, af hvilken Naville lämnade intressanta utdrag i *Pensées de M.* (1857, nya uppl. med fullständigare utdrag 1874 och 1877). I denna dagbok framträder en ädel, tillbakadragen tänkarpersonlighet, som steg för steg söker sig fram till en öfvertygelse, långt mer genom att kritiskt pröfva sin egen inre erfarenhet än genom att gå vetenskapens vanliga, mera objektiva vägar. I den psykologiska vändning, som M. ger nästan alla problem, ligger hans originalitet, och det var därigenom han fick historisk betydelse för utvecklingen af den riktning inom den franska filosofien, som sedan kallades spiritualismen och eklekticismen. I sina första skrifter visar han sig påverkad af 1700-talets sensualister, men redan i förstlingsarbetet skilde han sig från dem genom erkännandet af en högre, mera aktiv sida i själslifvet än den, som

finner sina uttryck i instinkter eller vanor. Fullföljandet af denna tanke ledde honom småningom öfver till en å ena sidan om stoikerna, å den andra om Kant och Fichte erinrande voluntaristisk metafysik, i hvilken han förfäktade personlighetens enhet och frihet och utvecklade ett personligt gudsbegrepp under polemik mot det dåtida naturvetenskapliga uppfattningssättets ensidighet. Under sina senaste år slog M. alltmer öfver i religiös mysticism, som erinrar om Malebranche. — Biogr. af Cousin och Naville i ofvannämnda uppl. af hans efterlämnade skrifter, monografier öfver hans filosofi af A. Nicolas (1858), J. Gérard (1876), Marillier (1893) och A. Kühtmann (1901). S—e.

Maine-et-Loire [mān-e-lwār], departement i västra Frankrike, bildadt af södra delen af den forna prov. Anjou. 7,218 kvkm. 513,490 inv. (1906). Dep. genomströmmas af Loires breda, men grunda flodbädd, hvilken inom dep. mottager tillflödena Authion och Maine fr. h. samt Thouet, Layon och Evre fr. v. Det är ett till större delen jämnt, af breda dalar genomskuret, högst fruktbart land. Mer än hälften af arealen är odlad mark. Jordbruket och boskapsskötseln lämna afkastning utöfver dep:s eget behof. Vinodling idkas i stor utsträckning och lämnar utmärkt produkt. Mycket frukt afyttras till Paris. Nära Angers finnas stora skifferbrott, och stenkolsfältet Layon-et-Loire lämnar årligen omkr. 15,000 ton stenkol. Industrien är liflig och sysselsätter sig mest med tillverkning af linne-, bomulls- och yllevaror (i Cholet och Angers) samt pärlor och emaljer (i Saumur). Dep. indelas i 5 arrondissemang: Angers, Baugé, Cholet, Saumur och Segré. Hufvudstad är Angers. (J. F. N.)

Maine-lagen [mēi'n-], eng. *Maine liquor law*. Se Maine, sp. 540—541.

Main-gauches [mā gå'ʃ], fr., "vänsterhändta" (vapen), tyska och italienska dolkar, som på 1600-

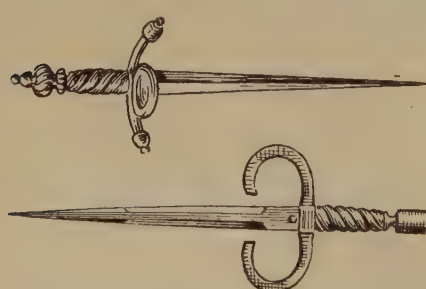

och 1700-talen användes och som fördes med vänstra handen för att parera motståndarens svärd.

Mainland [mēi'nlənd]. 1. Den största bland Shetlandsöarna, 938,3 kvkm. stor, med 19,676 inv. (1901). Ön är bergig (toppen Rona l. Roeness 450 m.), men har goda betesmarker. Hufvudstad är Lerwick. — 2. M. l. Pomona, den största af Orkneyöarna. Se Pomona. 1 o. 2. J. F. N.

Mäi'n-linjen kallades under Nordtyska förbundets tid i den offentliga diskussionen dettas sydgräns; den plägade äfven anses som naturlig gräns mellan Nord-Tyskland och Syd-Tyskland. Jfr Aegidi, "Die Main-linie, ein beitrag zur interpretation des Pragerfriedens" (1869). V. S—g.

Mäi'nländer, Philipp, pseudonym för Philipp Batz, tysk filosof, f. 1841, d. 1876, till yrket köpman. I *Philosophie der erlösung* (1876; 2:a uppl. 1894) ansluter han sig till Schopenhauer och framställer världen som uttrycket för en döende gud, hvars förintelse vi böra befrämja genom sexuell återhållsamhet eller frivillig död. Själf begick M. självmord. Se M. Seiling, "M., ein neuer Messias" (1888), och S. Rubinstein, "Ein individualistischer pessimist" (1894). S—e.

Mainmorte [mämå'rt], fr., lat. *manus mo'rtua*, ty. *todte hand*; Dödhand, Dödmanshand, en under 800-talet uppkommen benämning för att beteckna kyrkor eller kloster eller under katolska kyrkan ställda fromma stiftelser i egenskap af innehafvare för evärdlig tid af den till dem gifna egendomen, hvilken sålunda, för alltid undandragen enskild dispositionsrätt, hade fått sig pålagd liksom en död hand, så att den ej kunde till förmån för någon annan afhändas kyrkan. Kyrkan erhöll därigenom en stark maktställning inom staten, som förhöjdes genom den skattefrihet, hvilken förbehölls dess egendomar, och undandrog från den fria hushållningen jordegendom, hvilken, i den mån den förökades i kyrkans hand, föranledde ett hushållningssätt, som blef menligt för landets uppodling och jordbrukets förkofran. För att bota detta onda, hvilket, i den mån den landsherrliga makten utvecklades, visade sig för denna hinderligt, sökte man ordna dessa förhållanden genom lagar, s. k. amortisationslagar, som innehöllo bestämmelser, hvilka närmare reglerade och inskränkte öfverlåtelse af större egendomar och förmögenhetskomplexer, såväl fast som lös egendom, till kyrkor och fromma stiftelser samt gjorde öfverlåtelsen beroende af statsmyndighets bifall. Redan under 1200-talet förekommo sådana lagar. Längre fram öfvergick man till sekularisation eller, såsom det hos oss kallas, reduktion, d. v. s. indragning till staten. I Frankrike begagnas ännu ordet "mainmorte" om from stiftelse, och en särskild beskattning är ålagd "biens de mainmorte" i stället för den registreringsafgift, som staten åtnjuter af andra egendomar vid öfverlåtelse från en egare till en annan, men ej kan erhålla af dessa egendomar till följd af deras bibehållande under samma egare för evärdliga tider. I Sverige har aldrig kyrkan haft en så förhärskande ställning som i det feodala Europa, och namnen "mainmorte" och "död hand" äro här främmande, fastän äfven hos oss katolska kyrkan förvärfvade sig stora egendomar. H. L. R. (Rld.)

Mäinöter. Se Maina.

Maintenon [mätnå'], stad i franska dep. Eure-et-Loir, vid floden Eure och franska västbanan, 69 km. s. v. om Paris. 1,536 inv. (1901; som kommun 2,067 inv.). Slott, som 1674 köptes af madame Scarron, sedermera markisinna de Maintenon, och därefter genom gifte kom till släkten de Noailles. (J. F. N.)

Maintenon [mätnå'], Françoise d'Aubigné, markisinna de M., sondotter till den ifrige hugenotten och Henrik IV:s vän Agrippa d'Aubigné, f. 17 nov. 1635 i Niort (Poitou), där hennes föräldrar då höllos i fängelse, d. 15 april 1719 i Saint-Cyr. När fadern, som var kalvinist, 1639 blifvit fri, öfverflyttade han till Martinique

med sin familj. Han afled redan 1645, och änkan återvände därefter till Frankrike. Som hennes tillgångar voro små, lämnade hon sin dotter till dennas faster, i hvars hem den unga Françoise blef kalvinist, under det att hon förut af sin katolska moder uppfostrats till katolik. Men genom en mängd intriger togs hon snart från fastern och insattes i ett kloster, där hon efter mycket motstånd ånyo blef katolik. Då modern snart dog, upptogs Françoise hos en grefvinna de Neuillant, som förde henne till Paris och introducerade henne i Scarrons salonger, hvilka voro samlingspunkten för allt hvad hofvet och staden hade kvickt och frisinnadt. Och med den 42-årige krymplingen Scarron ingick den 17-åriga flickan ett äktenskap (1652), som efter åtta år upplöstes genom mannens död. Under denna tid hade hon tack vare sin skönhet och esprit vunnit en mängd inflytelserika vänner, genom hvilkas bemedling hon fick behålla en pension, som hennes man uppburit af änkedrottningen. Efter dennas död (1666) fick hon genom sin väninna madame de Montespans bemedling behålla sin pension; och det var då hon tackade konungen därför, som hon första gången kom i beröring med Ludvig XIV. 1669 förmåddes hon att i sin vård mottaga konungens barn med madame de Montespan, hvilka hon uppfostrade med mycken omsorg. Därigenom vann hon såväl konungens som hans älskarinnas vänskap och mottog ofta stora gåfvor, för hvilka hon i dec. 1674 inköpte godset Maintenon, efter hvilket hon från denna tid brukade benämnas och hvilket 1688 blef markisat. Vänskapen emellan M. och madame de Montespan började dock slutligen vackla, och konungen fick ofta uppträda som fredsmäklare mellan dem. Montespan, som började förlora sitt inflytande, fruktade en rival i M., med hvilken konungen gärna samtalade och hvilken ofta förehöll honom det otillbörliga i hans kärleksförbindelser. Hon betraktade sig som ett Guds redskap att återföra konungen till fromhet samt sökte icke utan framgång åstadkomma ett bättre förhållande mellan honom och drottning Maria Teresia, som därför visade sig mycket tacksam mot M., och Ludvig själf, som vid denna tid började tröttna på sina utsväfningar, drogs efter drottningens död (1683) alltmer till M. Så uppstod hos honom tanken på ett giftermål med henne. Troligen främjades denna plan af kyrkan, som däraf kunde vänta sig fördelar, enär M. var en bigott katolik. Ärkebiskopen af Paris, de Harlay, förrättade vigseln, som skedde nattetid i några få vittnens närvaro i Versailles. Tiden är ej säkert känd; troligast var det jan. 1684. Äktenskapet hemlighölls, och M. uppträdde offentligen blott som hofdam. Vid denna tid inrättade hon sin berömda uppfostringsanstalt för adliga flickor, som saknade förmögenhet. Början hade gjorts redan 1679, men det var först 1685, som inrättningen fullt organiserades i Saint-Cyr. Den skulle mottaga 250 flickor och erhöll rika anslag af konungen. M. skref dess ordningsregler och blef dess högsta ledarinna. Denna anstalt egde bestånd till revolutionen. — M. fick snart stort inflytande äfven på politiken. Konungen arbetade med sina ministrar hos henne, och ofta inhämtades hennes mening. Detta inflytande blef icke alltid gagneligt för staten; särskildt hjälpte hon en del oförmågor till viktiga ämbeten, hvilket vållade Frankrike stora olyckor. Så var det hon, som gjorde den militäriskt obetydande Villeroi till öfverbefälhafvare i Italien i början af Spanska tronföljdskriget, och intendenten vid hennes flickuppfostringsanstalt, Chamillard, blef krigs- och finansminister, utan att ega därför erforderliga egenskaper. M. bidrog ock kraftigt till, att nantesiska ediktet 1685 upphäfdes, hvilket mot hennes afsikt kom att draga många olyckor öfver landet. För konungen var hon en trogen tröstarinna under de sorgliga tiderna i slutet af hans regering. Hon lämnade honom dock några dagar före hans död (1715) och drog sig tillbaka till Saint-Cyr, där hon sedan tillbragte sitt återstående lif. Där fick hon 1717 besök af Peter den store. Hennes graf i Saint-Cyr förstördes under revolutionen, men återställdes 1802. Litt.: Lavallée, ”La famille d'Aubigné et m:me de M.” (1863), Bonhomme, ”M:me de M. et sa famille” (s. å.), de Noailles, ”Histoire de m:me de M.” (4 bd, 1848), Geffroy, ”M:me de M. d'après sa correspondance” (2 bd, 1887), de Boislisle, ”Paul Scarron et Françoise d'Aubigné” (1894), och Taphanel, ”La Beaumelle et Saint-Cyr” (1898). J. F. N.*

Mainthalerrasen. Se Frankiska nötkreaturs rasen.

Mainz [ma'jnts], fr. *Mayence*. 1. Största staden i storhertigdömet Hessen, hufvudstad i prov. Rheinhessen och en af de starkaste fästningarna i Tyskland, ligger på vänstra Rhenstranden snedt emot Mains mynning, i en af Tysklands skönaste och bördigaste nejder. Om M:s befästningar, hvilka på senare åren delvis utflyttats för att medgifva stadens utvidgande, se nedan. Öfven Rhen föra en 1,028 m. lång järnvägsgallerbro till Mainspetsen, en 1904 färdig ny järnvägsbro (Kaiserbrücke) nedanför staden och mellan dem en vacker bro för gatutrafik (färdig 1885) till Kastel. Staden har mest smala och oregelbundna gator, men sedan fästningsverken utflyttats, ha nya eleganta stadsdelar uppstått dels i n. (Gartenfront), dels vid Rhen (Ufer- och Taunusstrasse). Den s. k. gamla staden (*Altstadt*) i s. skiljes genom den breda Kaiserstrasse från den rymligare *Neustadt*. Af öppna platser märkas Marktplatz med intressanta omgifningar och Schillerplatz i Altstadt; bland gator Rheinstrasse, parallell med Rhen, och Grosse Bleiche i Altstadt. — Det förnämsta föremålet af historiskt och arkitektoniskt intresse i M. är den stora, gamla katedralen (fig. 1; urspr. uppförd 978—1009, i sin nuv. form hufvudsakligen från 1100—1300-talen, restaurerad senast 1870—79). Det imponerande templet, i romansk stil med många gotiska tillägg och detaljer, har 6 torn samt innehåller 9 kapell och altaren. M. eger 9 andra katolska kyrkor, 3 protestantiska och 2 synagogor. Det gamla kurfurstepalatset (från 1627—78) innehåller värdefulla samlingar af romerska och tyska antikviteter (Rö-

misch-germanisches centralmuseum), tafvelgalleri och ett bibliotek af omkr. 220,000 bd samt därmed förenadt Gutenbergmuseum. Öfriga mera framstående byggnader äro storhertigens slott, urspr. tillhörigt Tyska orden (byggdt 1731—39), teatern,

Fig. 1. Domkyrkan i Mainz.

arsenalen, regeringspalatset, biskopliga palatset, flera gamla enskilda byggnader, Stadthalle, centralbangården, Gutenbergs hus samt flera andra i boktryckarkonstens historia märkliga byggnader. Vackra statyer öfver Gutenberg (se Gutenberg och fig. där) ha rests i M. och en Schillerstaty 1862. Bland byggnadsminnen från romarnas tid märkas Eichelstein l. Drususstornet (inom citadellet, hvilket är beläget på samma plats, som förr upptogs af ett romerskt castrum), och, s. v. om staden, lämningar af en stor akvedukt, af hvars 500 pelare ännu kvarstå 62 af ända till 9 m. höjd. I M. finnas prästseminarium, 2 gymnasier, realgymnasium, högre realskola, handelsrealskola, landtmannaskola, tekniska skolor, konservatorium, förening för konst och litteratur, flera musik- och sångföreningar samt ett fornforskarsällskap, som har sina vackra samlingar i det ofvannämnda kurfurstepalatset, samt Gutenbergsällskapet. Det 1477 stiftade universitetet upphäfdes 1798. M. är den förnämsta nederlagsplatsen för renska viner och drifver vidsträckt transitohandel med spannmål, trävaror, mjöl och olja. Bland de viktigaste alstren af stadens industri må nämnas läder, möbler, bijouterivaror, vagnar, skovaror, musikinstrument, m. m. Det har utmärkta järnvägsförbindelser och storartade hamnanläggningar. M. är säte för Rheinhessens förvaltande och dömande myndigheter samt för en romersk-katolsk biskop. Invånarnas antal uppgick 1910 till 110,634 (inberäknadt garnisonen, 8,000 man), af hvilka omkr. $^2/_3$ voro katoliker, nära $^1/_3$ protestanter och något öfver 3,000 judar. Staden omges af vackra promenader. — M. (lat. *Mogontiacum, Maguntiacum*) är en af Tysklands äldsta städer och har uppvuxit kring ett af Drusus, Augustus' styfson, år 13 f. Kr. anlagdt befäst läger. Redan i senare hälften af 400-talet omtalas en biskop därstädes, och 747 blef M. ärkebiskopssäte. Detta i förening med de af Karl den store gifna viktiga privilegierna var grunden till stadens blomstring. 1254 bildades i "det gyllene" M. Renska stadsförbundet. 1462 förlorade M. sina kejserliga privilegier och införlifvades med ärkestiftet. Många af dess medborgare drefvos i landsflykt och förde till andra länder kännedomen om boktryckarkonsten, som uppfunnits i M. af Gutenberg på 1440-talet. I dec. 1631 intogs staden (se fig. 2) af Gustaf II Adolf, som förlade sin här i vinterkvarter där, förstärkte stadens försvarsverk, anlade fästningen Gustafsburg (se d. o. med fig.) på Mainspetsen och lät slå en bro öfver Rhen, allt genom Oluff Hanssons (Örnehufwudh) försorg, samt höll under vintern ett lysande hof i M. 3 dec. 1635 måste svenskarna under öfverste Hohendorff efter långvarigt tappert försvar uppgifva M. till de kejserlige. 1644 och 1688 intogs staden af fransmännen samt 1689 af sachsare och bajrare. Under 1700-talets första tredjedel omgafs M:s enceinte med en framskjuten kedja självständiga verk, som sinsemellan förbundos med svagare linjer, och M. jämte det på högra Rhenstranden liggande brohuf-

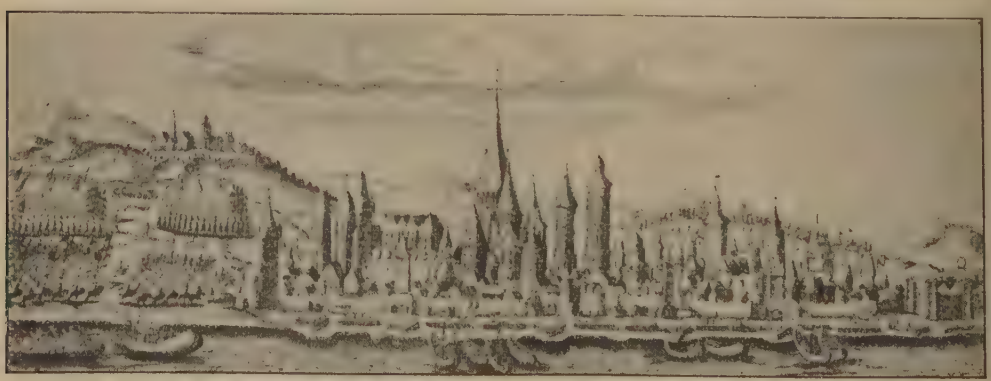

Fig. 2. Mainz intages af Gustaf II Adolf 1631. Efter ett samtida kopparstick.

vudet *Kastel* ansågs redan då som en mycket stark fästning. 1792 öppnade staden sina portar för de republikanska franska trupperna under general Custine, gick förlorad för dem 1793, men återtogs 1797. 1814 kom staden åter till Tyskland och öfverlämnades 1816 till storhertigen af Hessen-Darmstadt, men erhöll som tysk förbundsfästning en garnison af hessiska, preussiska och österrikiska trupper. Sedan 1871 har M. varit tysk riksfästning, och efter detta år utvidgades enceinten, som nu vid öfre Rhenstranden börjar med en rad bastionerade fronter, bakom hvilka citadellet ligger; därpå följa mot s. v. flera bastionerade och tenaljerade fronter, och vid bastionen Alexander ansluter sig i rak linje den efter polygonal utstakning byggda front, som sedan slutar vid Hardenbergs yttersta spets, hvarifrån den nya nordvästfronten fortsätter fram till floden. I s. bilda de medelst jordlinjer förenade forten Karl, Welsch, Elisabeth, Philipp, Josef och Hauptstein en framskjuten linje, och ytterligare 1 km. längre fram ligga forten Hechtsheim, Bingen, Gonsenheim, m. fl. Äfven ön Petersau i Rhen är befäst. Kastel har 4 bastionerade fronter med detacherade lynetter, till hvilka ansluta sig uppströms 3 Rhenskansar och på andra sidan Mainmynningen forten Alte och Neue Rheinspitze samt nedströms fort Grossherzog von Hessen. På senare tid har en långt framskjuten fortgördel börjat byggas, och efter dess färdigblifvande skall den då öfverflödiga enceinten slopas. Redan finnas åtminstone forten Hochheim och Richter på högra samt Hechtsheim, Donnersberg och Lenaburg på vänstra Rhenstranden.

2. Fordom ärkebiskopsstift (kurfurstendöme) i Kur-renska kretsen vid Rhen och Main, stiftades af Bonifatius 747. Det omfattade efter ärkebiskopsstiftet Kölns utbrytning (785) till midten af 1300-talet 14 biskopsstift, bland dem somliga så vidt skilda från hvarandra som Chur, Olmütz, Prag och Verden. Olmütz och Prag fråskildes 1344, Halberstadt och Verden sekulariserades 1648, hvaremot Fulda och Corvey tillkommo under 1700-talet. Ärkebiskopens område var större än det nuv. storhertigdömet Hessen. Ända till Lunéville-freden (1801) omfattade det en areal af 8,260 kvkm. och hade 1803 320,000 inv. Ärkebiskopen var den förste bland de tre andlige kurfurstarna i Tyska riket, Heliga romerska rikets ärkekansler i Tyskland och Tysklands primas samt hade ledningen på riksdagen och i kurfurstekollegiet. Bland M:s mest bekanta ärkebiskopar må nämnas Rabanus Maurus (847—856), Hatto I (891—913), den genom sagan om rått-tornet vid Bingen bekante Hatto II (968—970), Willigis (975—1011), domens uppbyggare, samt Albrekt II af Brandenburg (1514—45), tillika ärkebiskop af Magdeburg. 1803 sekulariserades ärkestiftet, och dess område skiftades på flera händer. En liten del, furstendömena Aschaffenburg och Regensburg samt grefsk. Wetzlar m. m., tillföll koadjutorn K. T. von Dalberg, som innehade den till 1813. Ärkebiskopssätet flyttades redan 1801 till Regensburg, och M. är sedan dess endast biskopssäte, sedan 1829 lydande under ärkebiskopen i Freiburg.

1. (J. F. N. L. W:son M.) 2. (J. F. N.)

Mainz-fluss [majnts-]. Se Glasfabrikation, sp. 1281.

Maioni'a, grekiska namnet på Lydien (se d. o.).

Maionïden (grek., den från Maionien, d. v. s. Lydien, härstammande), benämning på Homeros. Enligt mångas mening skulle den store skalden ha varit från Smyrna på Lydiens kust.

Maiore'scu, Titu, rumänsk politiker och skriftställare, f. 1840 i Krajova, Valakiet, idkade universitetsstudier i Wien, Berlin och Paris samt utnämndes 1862 till professor i filosofi vid universitetet i Jassy. M. var en bland stiftarna af föreningen ”Junimea” (se Junimister) och framstod tidigt som hufvudman för den s. k. ”nya riktningen”, hvilken i litterärt hänseende yrkade på grundlig vetenskaplighet och inom politiken ville främja en folklig-organisk utveckling af landets institutioner. Som undervisningsminister 1874—76 och 1888—89 inlade M. mycken förtjänst om folk- och realskolornas utveckling. Han skickades 1876 som diplomatisk agent till Berlin, invaldes sedermera i parlamentet och blef 1884 professor i logik och den nyare filosofiens historia vid Bukarests universitet. Han är sedan 1911 professor honorarius där. M. är medlem af rumänska senaten, var jan. 1911—apr. 1912 utrikesminister i ministären Carp och trädde apr. 1912 som konseljpresident i spetsen för en ny ministär. Bland M:s skrifter må nämnas *Poesia rumana* (1867), *Critice* (1874), *Logica* (1876) och *Discursuri parlamentare* (2 bd, 1897).

Maïoter. Se Maiotis.

Maïōtis l. Maie'tis (grek. *Maιῶτις* l. *Maιῆτις*, lat. *Lacus Mœōtis* l. *Palus Mœōtis*, Meotissjön l. -träsket), det af forntidens greker och romare nyttjade namnet för nuv. Azovska sjön; det kringboende folket kallades maioter. Föreställningarna i äldre tider om dessa trakters geografi voro synnerligen dunkla. Före Alexander den stores tid trodde man, att M. var en vik af den stora nordliga oceanen. A. M. A.

Maipó [majpå'], vulkan i prov. Santiago, sydamerikanska republiken Chile, under 34° 11′ s. br. 5,336 m. Vid foten af densamma upprinner den 210 km. långa floden M., som flyter genom ofvannämnda prov. och faller ut i Stilla hafvet. (J. F. N.)

Maiquetia [majke'tia], förstad. Se Guaira.

Maira [mäi'-], it. *Mera*. 1. Alpström i schweiziska kantonen Graubünden, upprinner i närheten af Septimerpasset, strömmar genom Val Bregaglia och faller ut i öfre ändan af Comosjön. — 2. Flod i italienska prov. Cuneo (Piemonte), upprinner i Cottiska alperna och faller ut i Po (fr. h.), 67 km. lång. 1—2. J. F. N.

Maire [mär], fr. (eng. *mayor*, af lat. *ma'jor*, se d. o.), mär, styresman för en fransk kommun. Se Frankrike, sp. 1134, och Major. Mairen och hans biträden, *adjoints*, åtnjuta intet arfvode. — Mairie [märī], en märs ämbete, den tid detta varar, hans ämbetslokal l. ämbetsbyggnad.

Maire [mär], Louis le, dansk kartograf, f. 25 jan. 1836, blef 1857 löjtnant i artilleriet och 1860 i generalstaben, var under 1864 års krig adjutant vid högkvarteret, 1867—70 kapten vid artilleriet, men tjänstgjorde sedan vid generalstabens topografiska afdelning till 1901, sedan 1882 som dess chef, och fick generalmajors afsked. Han visade utmärkt skicklighet, slutförde landets kartverk (skala 1 : 20000) och fullbordade en *Atlas over Nörrejylland* (133 blad, 1903). Dessutom

ledde han den första uppmätningen och kartläggningen af Färöarna (1896—1900). Han är sedan 1895 ordf. i Kommissionen for Danmarks geologiske undersögelse. E. Ebg.

Mairet [märā], Jean de, fransk dramatiker, f. 1604, d. 1687, beskyddades i sin ungdom af kardinal Richelieu och författade ett dussin dramer (tragikomedier, tragedier och herdaspel), bland hvilka märkas pastoralerna *Silvie* (1626, en af de första på franska) och *Silvanire* (1630; ny uppl. 1890) samt det verkningsfulla sorgespelet *Sophonisbe* (1634), en förebild för Corneilles och Racines klassiska dramer. Se Dannheiser, ''Studien zu M:s leben'' (1888).

Mairie [märī]. Se Maire.

Maison [mäsā′], fr., hus. — M. carrée [-karē]. Se Nîmes. — M. civile [-sivi′l]. Se Maison du roi. — M. de Saint-Denis [-də sã dəni′], M. d'Écouen [-dekoã′], M. des Loges [-dä lå∫]. Se Hederslegionen, sp. 193. — M. de santé [-də sãtē], privat vårdanstalt för sinnessjuka. — M. du roi. Se sp. 552. — M. garnie [-garnī], M. meublée [-möblē]. Se Hôtel. — M. militaire [-militär], ''hustrupper'', kallades i Frankrike till 1789 års revolution de trupper, som voro särskildt afsedda för vaktgöring hos konungen (jfr Garde). Benämningen upptogs under första kejsardömet, restaurationen och tredje kejsardömet som beteckning för stab samt är äfven nu officiell inom franska republiken som beteckning för presidentens adjutanter och ordonnansofficerare. C. O. N.

Maison [mäsā′], Nicolas Joseph de, markis, marskalk af Frankrike, f. 19 dec. 1771 i Épinay, d. 13 febr. 1840 i Paris, inträdde 1792 i franska armén, var 1799 krigsministern Bernadottes generaladjutant och utmärkte sig vid Austerlitz (1805) och Jena (1806) samt på Pyreneiska halfön (1808). Under fälttåget mot Ryssland (1812) blef han divisionsgeneral och baron. Han kämpade därefter tappert vid Leipzig (1813), utnämndes till grefve och förde 1814 befälet i Belgien. Efter Napoleons tronafsägelse hyllade han Ludvig XVIII och blef pär samt guvernör i Paris. Vid Napoleons återkomst från Elba följde han efter konungen till Gent, ådagalade efter ''de hundra dagarna'' vid flera tillfällen rätt stor politisk frimodighet, men upphöjdes dock 1817 till markis och fick 1828 kommandot öfver de franska trupper, som sändes till Morea för att hjälpa grekerna. Sedan han där tvungit Ibrahim pascha att lämna halfön, erhöll han 1829 marskalksstafven. Vid revolutionen 1830 förklarade han sig för den orleanska dynastien. 2 nov. s. å. öfvertog han på några veckor utrikesministerportföljen, var därefter sändebud i Wien, flyttades 1833 till Petersburg och slutade sin bana som krigsminister (april 1835—sept. 1836).

Maison [mäsā′], Rudolf, tysk skulptör, f. 1854 i Regensburg, d. 1904, studerade först arkitektur i München, sedan skulptur för Helbig, hade sin utkomst af träsnideri, fick arbete inom dekorativ skulptur, utförde en *Korsuppresning* 1885 och arbetade länge på en monumental brunn med allegorier öfver sjöfart och handel (Bremen, fullbordad 1899). För riksdagshuset i Berlin utförde han en del skulpturer, figurgrupperna *Försvaret till lands* och *till sjöss*, två *medeltida härolder* till häst (repliker af dem i München och Bremen) och *Otto den store*, staty uppställd i hallen. För justitiepalatset i München utförde M. dekorativ skulptur. Hans sista arbete — som ock var hans minst lyckade — var den stela och intetsägande ryttarstaty af *Fredrik III* (1904), som är placerad framför Kaiser-Friedrich-museum i Berlin. Sitt bästa område hade M. inom genreskulpturen, i humoristiska bilder i stark rörelse, utförda i tonad brons eller målad gips (*Romersk augur* — terrakotta, Berlins nationalgalleri — *Fauner, Neger rider på en åsna, Neger i strid med en leopard*). M. var professor i Berlin. G—g N.

Maison du roi [mäsā′ dy rωa′], fr., ''konungens hus'', benämning på de franske konungarnas hof. Efter sin definitiva organisation under 1600-talet bestod detta af två afdelningar: *maison civile* (hofpredikanter, uppvaktande hofmän, ståthållare vid de kungliga slotten, hofstallmästare, hofjägmästare o. s. v.; ännu 1789 efter Neckers indragningar i besparingssyfte till ett antal af 4,000 personer) och *maison militaire* (se Maison; de kungliga lif- och hustrupperna). Maison civile nyorganiserades som *Maison impériale* under Napoleon I, och dennes organisation återupplifvades af Napoleon III. Under ''l'ancien régime'' fanns en särskild hofminister, *ministre de la maison du roi*, med rätt omfattande funktioner. Ämbetet återupplifvades, dock endast för civillistan, 1814, men indrogs 1827. Under Napoleon III fanns en *ministre de la maison de l'empereur*. V. S—g.

Maisons-Alfort [mäsā′s alfår]. Se Alfort.

Maisons-Laffitte [mäsā′ lafi′t], by i franska dep. Seine-et-Oise, vid Seine, nära S:t Germaineskogen. 6,730 inv. (1901). Vackert slott, byggdt 1642—51

Slottet Maisons-Laffitte.

af Mansard, där Voltaire vistades en tid och som senare tillhörde bankiren Laffitte, sedan 1905 statsegendom och nationalmuseum. J. F. N.

Maistre [mätr l. mästr]. 1. Joseph Marie de M., grefve, italiensk statsman, fransk författare,

f. 1753 i Chambéry, d. 1821 i Turin. Sedan han i en jesuitskola lagt grunden till sin omfattande bildning och studerat juridik i Turin, blef han medlem af senaten och innehade ett högt domarämbete, då han 1792, på grund af franska arméns intåg i Savojen, blef tvungen att fly. Han vistades fyra år i Lausanne och därefter i konungariket Sardinien. Han utnämndes 1802 till sardinskt sändebud i Petersburg, där han, högt skattad af Alexander I och ryska adeln, stannade till 1817. Han var därefter till sin död chef för det kungliga kansliet i Turin. — Utgången ur den gamla ämbetsmannaadeln och genomsyrad af dess stränga pliktkänsla och vördnad för det bestående, upprördes han på det lifligaste af den franska revolutionen. Afskyn för denna satte pennan i hans hand, och hela hans skriftställarskap utgör en flammande protest mot revolutionen, hvars skuggsidor ingen tecknat med större skärpa än han. Jämte Bonald är M. den häftigaste motståndaren till upplysningstidens politiska, sociala och religiösa läror. Mot dessa uppställde han kyrkans ofelbara auktoritet, den absoluta konungamakten och bevarandet af folkets historiska kontinuitet och traditioner som nödvändiga för samhällets bestånd. Sina åsikter utvecklade han i en rad af arbeten, skrifna i liflig och kraftfull, af kvickheter gnistrande stil, i hvilken tankarna ofta ega paradoxens form. M. är grundläggaren af den moderna ultramontana teologiska skolan i Frankrike. Trots sina öfverdrifter är han utan tvifvel en af seklets förnämsta politiska tänkare. Hans mest betydande arbeten äro *Considérations sur la France* (1796; 4:e uppl. redan 1798; sin stora spridning erhöll arbetet dock först tjugu år senare), *Essai sur le principe générateur des constitutions politiques* (1810), *Du Pape* (1819; hans hufvudarbete), *Soirées de Saint Pétersbourg* (1821, postumt), *De l'église gallicane* (s. å.) och *Examen de la philosophie de Bacon* (1836), hvari han bryter stafven öfver Bacon och den moderna naturvetenskapen. Hans bref visa oss den mänskliga sidan, hjärtegodheten och älskvärdheten hos denne sträfve och högdragne tänkare, hvilken så brutalt framhöll krigets nödvändighet och bödelns oumbärlighet. De äro samlade i *Lettres et opuscules inédites* (1851), *Lettres inédites* (1858) och *Mémoires politiques et correspondance diplomatique* (1858—60). *Oeuvres complètes* utkommo i 14 bd 1884—87. Jfr arbeten om M. af L. Moreau (1879), A. de Margerie (1883), M. de Lescure (1893) F. Paulhan (s. å.), F. Descostes (s. å., 1895, 1901 och 1904), G. Cogordan (1894) samt Sainte-Beuves ”Portraits littéraires” II, ”Causeries du lundi” IV och XV och É. Faguet, ”Politiques et moralistes du XIX:e siècle”, I.

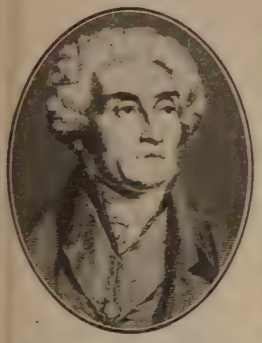

2. Xavier de M., den föregåendes broder, grefve, skriftställare, f. 1763 i Chambéry, d. 1852 i Petersburg, följde 1802 sin broder till Ryssland i afsikt att egna sig åt målarkonsten. Emellertid erhöll han anställning som officer i ryska armén, utmärkte sig i Italien 1799 och deltog i fälttågen i Kaukasus och Persien samt följde den ryska armén till Tyskland 1813, då han befordrades till generalmajor. Redan 1805 hade han blifvit utnämnd till direktör för amiralitetets bibliotek och museum i Petersburg. M. nedlade sina ämbeten 1817, men förblef på sin ryska hustrus begäran bosatt i Ryssland. På sina lediga stunder har han nedkastat några arbeten, som icke voro bestämda för offentligheten, men genom sin naturlighet, enkelhet och utsökta berättartalang ännu i dag skattas som mästerverk. I den nödtvungna ensamheten af en 42 dygns rumsarrest skref han sina själfulla, älskvärda och känslosamma *Voyage autour de ma chambre* (utg. af brodern 1794), i någon mån påverkad af Sterne. I *Le lépreux de la cité d'Aoste* (1811) ger han i dialogform en gripande och sann skildring af en spetälsks lidande och världsåskådning; verkliga mönster af berättarkonst äro också hans af samtiden högt uppskattade berättelser *Les prisonniers du Caucase* (1815) och *Prascovie ou la jeune Sibérienne* (1825; ”Prascovia Loupouloff”, 1834). Hans *Expédition nocturne autour de ma chambre* (1825) är en pendang och fortsättning af hans första arbete. Hans *Oeuvres* (1825, 1828, 1876) äro ofta utgifna; *Oeuvres inédites* af Réaume (2 bd, 1877) och *Lettres inédites* (1902) af F. Klein. Se Sainte-Beuve, ”Portraits contemporains”, III (1846) och arbeten om M. af L. Rey (1865), Ungewitter (1892) och Maystre-Perrin (1896).

1 o. 2. J. M.

Maisur. Se Mysore.

Maitani, Lorenzo, italiensk arkitekt från Siena, d. 1330, var byggmästare vid den 1290 (af Arnolfo di Cambio) började domkyrkobyggnaden i Orvieto samt anlade och utförde (efter 1310) fasaden, som är den italienska gotikens praktfullaste och ädlaste verk, utstyrd med en omätlig rikedom af form och färg. Alla byggnadsdelar äro från grunden till korsblommorna fyllda med mosaikmönster, så att denna fasad kan betraktas som det största och rikaste polykroma (mångfärgade) monument, som finnes i världen. C. R. N.*

Maitland [mēi'tlənd], stad i Nya Syd-Wales i Australien, vid den därifrån segelbara floden Hunter. 10,085 inv. (1901). M., som eg. är en dubbelstad (East- och West-M.), är säte för en romersk-katolsk biskop, har flera skolor, skovaru- och tobaksfabriker samt är som beläget i ett rikt jordbruksdistrikt en viktig handelsplats. Det har järnvägsförbindelse med hamnstaden Port Hunter och det inre landet. I närheten stenkolsgrufvor. J. F. N.

Maitland [mēi'tlənd], gammal skotsk adelsslägt, som redan mot 1100-talets slut omtalas i Berwickshire, där Thirlestone och (från 1300-talet)

Lethington voro dess familjegods. Hufvudmannen för släkten erhöll 1624 titeln earl af Lauderdale. Den 2:e earlen (se M. 4) bar titeln hertig af Lauderdale, som utdog med honom, hvaremot den skotska earltiteln fortlefver.

1. Sir Richard M., lord Lethington, jurist, skald och samlare af folkpoesi, f. 1496, d. 1586, blef, ehuru blind, 1561 medlem af Maria Stuarts råd och öfverdomare (lord of session) samt var 1562—67 skotsk sigillbevarare. Han skref åtskilliga, mest satiriska, dikter (1830 utg. af den efter M. uppkallade Maitland club) och är mest känd som samlare af skotsk folkpoesi. M:s värdefulla folkvisesamling, nu i Cambridge (i Magdalene college's bibliotek), anlitades af biskop Percy och utgafs delvis af J. Pinkerton (''Ancient scottish poems'', 2 bd, 1786); ''The scottish text society'' förbereder en fullständig, kritisk edition.

2. William M. of Lethington, den föregåendes son, statsman, f. omkr. 1528, var 1554—59 i regentinnan Marias tjänst och utförde där flera diplomatiska uppdrag, öfvergick sedan till de missnöjde lorderna och förhandlade för deras räkning med drottning Elisabet af England, men lyckades vid Maria Stuarts ankomst till Skottland bli hennes statssekreterare och var till 1567 som sådan hennes främste politiske rådgifvare. Han sökte åvägabringa ett närmande till England och Marias erkännande som engelsk tronarfvinge, för den händelse Elisabet skulle aflida ogift. M. främjade Marias giftermål med Darnley (1565), undanträngdes kort därpå från politiskt inflytande af drottningens franske sekreterare och gunstling, italienaren David Rizzio (se d. o.), och deltog sedan i den sammansvärjning, som 1566 ledde till mordet på Rizzio. Han måste nu för en tid lämna hofvet, men togs snart ånyo till nåder såsom oumbärlig vid förhandlingarna med England. M. torde ha samtyckt till mordet på Darnley (febr. 1567), men motarbetade drottningens giftermål med Bothwell och slöt sig på sommaren till de upproriske lorderna. Såväl bland dem som vid förhandlingarna med Elisabets ombud i York 1568 sökte M. urskulda Maria och åvägabringa en uppgörelse, enligt hvilken hon skulle förmälas med hertigen af Norfolk och ingen undersökning anställas om mordet på Darnley. M. blef i sept. 1569 anklagad för delaktighet i detta, fängslades af regenten Moray, blef fri efter dennes död (febr. 1570) och uppträdde sedan som ledare för drottningens parti. Från 1571 belägrades han i Edinburgh castle, som kapitulerade i maj 1573, fördes dödssjuk till fängelset i Leith, och dog där 9 juni s. å. Hans religiösa indifferentism ådrog honom af samtiden beskyllningar för ''kameleontisk'' principlöshet, men en senare forskning har erkänt det patriotiska syftet i hans politik och särskildt i hans fruktlösa bemödanden att ''rädda Maria Stuart från henne själf''. Jfr M. Philippson, ''La participation de Lethington au meurtre de Riccio'' (i ''Revue historique'', XLI, 1889), J. Skelton, ''M. of Lethington'' (1894), och A. Lang, ''History of Scotland'', II (1902).

3. Sir John M., lord M. of Thirlestone, den föregåendes broder, politiker, f. omkr. 1545, d. 1595, efterträdde 1567 sin fader (se M. 1) som sigillbevarare, var jämte brodern innesluten i Edinburgh castle (se M. 2) och hölls efter dess fall (1573) i fängelse till 1578. Han blef 1583 rådsmedlem och fick starkt inflytande på konung Jakob VI, blef 1584 dennes statssekreterare och 1587 lordkansler. Under den spanska armadans anfall på England förmådde han konungen att iakttaga sträng neutralitet. M. åtföljde Jakob på dennes bröllopsfärd till Norge och blef vid drottningens kröning 1590 upphöjd till skotsk peer (baron M. of Thirlestone).

4. John M., earl, sedan hertig af Lauderdale, den föregåendes sonson, statsman, f. 24 maj 1616 på Lethington, d. 20 eller 24 aug. 1682 i Tunbridge wells, började sin bana som ifrig presbyterian och anhängare af ''the covenant'', intog 1647 en omtvistad ställning till Karl I:s utlämnande till engelska parlamentet, men förhandlade under konungens sista år ifrigt i dennes intresse för skotsk hjälp åt Karls sak mot dennes accepterande af presbyteriansk kyrkoförfattning i Skottland. M. begaf sig 1649 till Karl II i Holland, åtföljde denne till Skottland och blef 1651 fången vid Worcester, hvarefter han satt i engelskt fängelse till mars 1660, då han befriades af general Monk. Han uppsökte i maj Karl II i Breda, blef genast en af dennes förtroligaste rådgifvare och var 1660—80 hans statssekreterare för Skottland. Som sådan var M. Skottlands verklige styresman och arbetade med framgång på att göra konungen enväldig både i stat och kyrka. Bl. a. påtvang han sina landsmän biskoplig kyrkoförfattning och förföljde presbyterianerna med stor hänsynslöshet. Med orätt har han räknats till den s. k. ''Cabalen'' (se d. o.), ty han var ej invigd i Karl II:s ränker med Ludvig XIV och hyste föga intresse för Karls engelska politik. M. stod på höjden af sin makt 1672, då han upphöjdes till hertig af Lauderdale. Från 1673 uppväxte mot honom en med åren allt starkare opposition, som bl. a. tog sig uttryck i upprepade, men resultatlösa adresser till konungen från engelska parlamentet om att aflägsna M. från rådgifvarkretsen. Bruten till hälsan, afgick han 1680 från statssekreterarsysslan och miste 1682 kort före sin död sina öfriga ämbeten. — M. var intellektuellt rikt begåfvad, men lågsinnad och utsväfvande, och de grymma förföljelserna mot hans forna presbyterianska trosfränder ådrogo honom välförtjänt hat i hela Skottland. Af M:s nu i British museum förvarade papper har af O. Airy för Camden society utgifvits ett urval, ''The Lauderdale papers'' (3 bd, 1884—85).

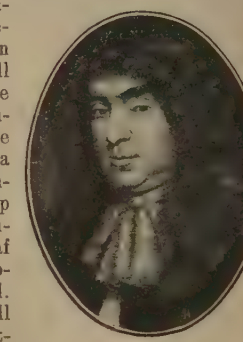

5. James M., 8:e earl af Lauderdale, sonsons sonson till den föregåendes broder, politiker och nationalekonomisk författare, f. 1759, d. 1839, blef 1780 advokat och s. å. medlem af underhuset, där han, då kallad lord M., satt till 1789, då han ärfde sin faders skotska earltitel. Han var oppositionsman, vän till Fox och gjorde sig

1787 bemärkt som medlem af anklagelsekommissionen mot Warren Hastings. 1790—96 var M. en af de skotske peerernas representanter i öfverhuset, talade där mot krig med Frankrike och mot de af rädsla för franska revolutionen vidtagna inskränkningarna i församlings- och tryckfrihet m. m. Han var äfven en af stiftarna af den utaf revolutionsidéerna påverkade föreningen Friends of the people (1792). Då Fox 1806 kom till makten, blef M. brittisk peer (baron Lauderdale) och som storsigillbevarare för Skottland medlem af ministären, men han afgick i mars 1807. Sedan verkade han som chef för öfverhusets skotska whiglorder, men öfvergick småningom till alltmer utpräglad toryåskådning, understödde 1821 regeringen vid skilsmässoprocessen mot drottning Karolina och sökte 1831—32 lidelsefullt motverka parlamentsreformens genomförande. M. författade bl. a. *Inquiry into the nature and origin of public wealth* (1804). Den konservative statsmannen A. J. Balfour är hans dottersons son. 1—5. V. S—g.

Maitland [mē'tlənd], Frederic William, engelsk rättshistoriker, f. 28 maj 1850, d. 19 dec. 1906, professor i Cambridge 1888, utgaf bl. a. *Justice and police* (1885; 2:a uppl. 1893), *Bracton's note book* (1887), *Domesday book and beyond* (1897), *English law and the renaissance* (1901) samt (tills. med F. Pollock) *History of english law before the time of Edward I* (1895; 2:a uppl. 1899). C. G. Bj.

Maitrank [ma'jtraŋk] l. Maibowle, ty., en redan på 800-talet omnämnd dryck, beredd af lätt vin, helst mosel, som tillsättes med socker och får stå och dra på strax före blomningen insamlade exemplar af *Asperula odorata* (se Asperula).

Maitrāyaṇisaṁhitā, en till den s. k. Svarta Yajurveda (se bd XII, sp. 535) hörande recension af nämnda vediska text. Den är liksom i allmänhet de texter, som höra till nämnda textgrupp, så komponerad, att de särskilda offerformlerna åtföljas af därtill anknuten *brāhmaṇa*-text. Den har sitt namn efter den sekt eller skola, som kallar sig Maitrāyaṇīya, hvaraf *Mānava*, inom hvars krets Manus lagbok uppstått, är en underafdelning. Den torde snarast ha varit lokaliserad till västra och sydvästra Indien. Den är utg. af L. v. Schröder, ''Die Maitrāyaṇisaṁhitā'' (1881—86). Jfr om texthistorien o. s. v. inledningen till denna upplaga samt L. v. Schröder ''Das Kāṭhakam und die Maitrāyaṇisaṁhitā'' (i ''Sitzungsberichte der Berliner Akademie der wissenschaften'', 1879). — Härtill ansluter sig Maitri- eller Maitrāyaṇī-Upaniṣad, utg. och öfv. af Cowell (i ''Bibliotheca Indica'') och öfv. af Deussen (i ''Sechzig Upanishads des Veda'', 1897). K. F. J.

Maitre [mätr], fr. (af lat. *magi'ster*, se d. o.), herre, härskare, husbonde, lärare, mästare; i Frankrike titel för advokater och notarier (skrifvet *Me*). — M. de conférences [-də kåferä's], lärare, som i fakultet eller högre specialskola leder vetenskapliga diskussionsöfningar. — M. d'hôtel [-dåte'l], hofmästare. — M. de plaisir [-də pläsïr], ett utom Frankrike brukligt uttryck för anordnare och ledare af sällskaplig förströelse. — M. des requêtes [-dä rəkät], fr., ämbetsman, som inför Conseil d'état föredrager dit inkomna ärenden och uppsätter besluten; föredragande. Före revolutionen hade ämbetsmän med denna titel vida mer omfattande befogenheter, bl. a. en viss jurisdiktionsrätt. — Maîtresse [mäträ's], fr., härskarinna, älskarinna; som lånord i sv., mätress, har ordet, oafsedt historiska förhållanden, bet. frilla, hålldam; *maîtresse en titre* l. *m. déclarée*, under den gamla franska monarkiens tid benämning på den konungens älskarinna, som offentligt förde titeln *m. du roi*.

Maitre d'hôtelsås [mätr dåte'l-; se Maître], *kokk.*, göres af maître d'hôtelsmör (smör, hackad persilja, citronsaft och peppar) med vatten (hvit sås) eller köttjus o. s. v. (brun sås).

Maitre Roux [mätr rō]. Se Rosso.

Maitresse [mäträ's]. Se Maître.

Māitreya. 1. En bramansk *ṛṣi*, vis, som uppträder speciellt i Viṣṇu- och Bhāgavata-Purāṇa. — 2. En af den nuv. världsålderns Buddha'er. Enligt buddismen uppdelas världsförloppet i perioder l. världsåldrar (*kalpa*), med eller utan en eller flera Buddha'er l. frälsare. Vår kalpa skall komma att ega fem, hvaraf Siddhārtha Buddha (buddismens stiftare) är den fjärde och *Māitreya* (pāli *Metteyya*), på hvilken buddisterna vänta som judarna på Messias, skall bli den femte. Han skall uppträda om 3,000 år och inleda en ny era (tidräkning); nu har han sin tillvaro som *Bodhisattva* (tillkommande Buddha, Buddhaväsen). Först nämnes M. i en skrift ''Dīgha Nikāya'' tillhörande pālikanon; sedan förekommer den icke förrän i sanskritskrifter vid tiden omkr. och kort e. Kr. f., härstammande från de nordlige buddisternas krets och i synnerhet inom den af Nāgārjuna utformade riktning, som kallas *Mahāyāna* (se bd IV, sp. 510). M:s där framställda lefnadslopp är baseradt på den historiske Buddhas. Sedan systematiserades läran äfven inom den sydliga buddismen i ett pāliverk från 500-talet med titel *Anāgatavaṁsa* (''den ännu ej komnes släkt''), hvari beskrifves den framtida gyllene tidsålder, då M. skall som konung återställa den ursprungliga heliga salighetsläran. Se ''Dīgha Nikāya'' (Carpenters uppl., 1908, vol. III), ''*Anāgatavaṁsa*'' (Minayeffs uppl., i ''Journal of the Pali text society'', 1886) och ''Watters on Yuan Chwang'' (utg. af Rh. Davids och Bushell, 1904—05). K. F. J.

Maîtrise [mätriš], fr. (af *maître*, mästare), *mus.*, benämning på de kör- l. musikskolor, som i Frankrike alltifrån renässanstiden och till franska revolutionen voro inrättade vid alla ansenligare kyrkor. Lärjungarna vistades i gemensamt pensionat och undervisades utom i musik äfven i andra läroämnen. Föreståndare var en *maître de chapelle* (kapellmästare). Maîtriserna, som voro de hufvudsakliga musikskolorna i riket och inbördes föranstaltade lifliga kompositionstäflingar, undertrycktes 1791 samt ersattes af det 1794 inrättade konservatoriet i Paris, men åtskilliga återupprättades från början af 1800-talet, och 6 maîtriser åtnjuta alltjämt statsunderstöd. E. F—t.

Maitsuru. Se Maidzuru.

Maittaire [mätär], Michel, fransk filolog och bibliograf, f. 1668, d. 1747, utvandrade vid nantesiska ediktets upphäfvande (1685) med sina föräldrar till England samt lefde från 1695 som lärare i London. Han utgaf bl. a. en mängd latinska auktorer samt de bibliografiska arbetena *Historia*

typographorum aliquot parisiensium (1717) och *Annales typographici* (9 bd, 1719—41, upptagande alla till 1557 tryckta böcker; 2 bd suppl. af Denis 1789; ånyo utg. i en till år 1536 gående bearbetning, 5 bd 1793—97).

Maiz del monte, *bot.* Se Balanophoraceæ.

Maizēna, *bot.* Se Majsena.

Maizuru. Se Maidzuru.

Maj (lat. *Majus*; se Maia 2), årets femte månad (i den romerska kalendern dess tredje), består af 31 dagar. Dess svenska namn är blomstermånad. I Skandinavien håller våren sitt egentliga intåg under loppet af denna månad, men flertalet växter blommar först senare. Frostvindar från n. v. göra, att månaden är förrädisk i klimatiskt afseende (jfr Luddenätter). Medeltemperaturen i Sverige under maj växlar mellan +2° C. (Karesuando) och +10° (syd- och västkusten), medelnederbörden mellan 22 (Karesuando) och 66 mm. (Borås). Erfarenhetsregeln ”Maj våt och kall fyller bondens lador all” hvilar på det sakförhållandet, att en så beskaffad väderlek hämmar de för grödan skadliga insekternas utveckling. Som en följd af de romerska månadernas införande synes redan tidigt under vår medeltid det gamla nordiska sommarhalfårets begynnelse ha framflyttats från 14 april eller tiden däromkring till 1 maj (1 majs motpol är 1 nov., ”vintermånadens” ingång, som trädt i stället för 14 okt.), om ock den gamla märkesdagen fortfarande bibehölls i godt minne hos allmogen. Första maj firades med gästabud, och seden att ”dricka märg i benen” har förblifvit gängse. Särskildt vid de svenska universiteten högtidlighålles ännu dagen med fester af olika slag, såsom muntra gillen, besök (”hälsningar”) nationerna emellan, karnevalsupptåg o. s. v., liksom den sedan långt tillbaka i tiden i regel var byalagens och handtverksskråns stora årsdag. 1 maj anställdes ock mönstring med städernas vapenföra manskap. Sedan 1890 firas dagen af socialdemokraterna jorden rundt som årets förnämsta demonstrationsdag, särskildt för åtta timmars arbetsdag. Ej blott allmogen, utan äfven städernas borgare plägade fordom vid majgillena tillställa ett festtåg, anfördt af en man, som var prydd med den karga årstidens löf och blomster samt kallades majgrefve (lat. *comes florealis*). Vid dennes sida uppträdde i regel en majgrefvinna l. majbrud. Ofta hörde det till upptåget, att majgrefven kämpade med och öfvervann en i snöiga djurhudar höljd bjässe, som föreställde vintern. Man brukade flerstädes, åtminstone i våra sydligaste landsdelar, ”bära (sjunga) Maj i by”, i det man på valborgsmässoaftonen vandrade från gård till gård med välönskningssånger och strängaspel för att utdela nyutslagna kvistar eller små stänger prydda med vårblommor (se Folklekar, sp. 766). Jfr Majstång. (N. É. H.)

Maja. 1. *Astron.*, en af småplaneterna. — 2. *Grek.-rom. myt.* Se Maia 1 och 2. — 3. (Mājā) *Ind. myt.* Se Maya. — 4. *Zool.* Se Sjöspindeln.

Maja, flod i rysk-sibiriska guv. Jakutsk, börjar på vänstra sluttningen af Ochotska bergen, 100 km. från Ochotska hafvet, och faller ut i Lenas biflod Aldan. 1,100 km., hvaraf 470 km. äro segelbara. J. F. N.

Majaki, hamnstad i ryska guv. Cherson, vid Dnjestr. 4,619 inv. (1897). M. har betydelse för Odessas handel, i det att de varor, som komma på Dnjestr och äro destinerade till Odessa, lossas vid M. för att landvägen föras dit. J. F. N.

Majano [-nå]. 1. Giuliano da M., italiensk arkitekt och dekoratör, f. 1432 i Majano, d. 1490 i Neapel, började som träsnidare, men öfvergick sedan till arkitekturen. Af konung Alfons af Aragonien kallades han till Neapel, där han utförde det luftiga sommarpalatset *Poggio reale*, som nu är försvunnet, men kändt genom afbildning hos Serlio, samt 1484 *Porta Capuana*, en båge, omfattad af kolonner emellan 2 torn, med hög fris och attika, af Burkhardt uppskattad som måhända renässansens skönaste portbyggnad. F. ö. var han liksom sin broder Benedetto en mästare i dekoration, i synnerhet när det gällde intarsia (inläggning i trä), såsom å dörren till Sala dé Gigli i Palazzo Vecchio (Florens). — 2. Benedetto da M., den föregående broder och lärjunge, italiensk bildhuggare och arkitekt i Florens, f. 1442 i Majano, d. 1497, började liksom brodern som träsnidare och utförde som sådan präktigt skurna och inlagda väggpanel i sakristian till kyrkan S. Croce i Florens. Sedan egnade han sig åt marmorskulpturen och utförde i samma kyrka på beställning af Pietro Mellini den härliga predikstolen, ansedd som den skönaste i Italien, berömd för sina statyetter och reliefer. Men innan han fullbordade denna, modellerade han den nämnde beställarens byst (1474, nu i Museo nazionale i Florens), och genom denna bysts uppkomstår föres äfven predikstolen till mästarens yngre dagar. Besläktad med predikstolen i stil är ett grafmonument åt S. Savinus i domen i Faënza (1472). Något senare utförde han det för sin fina ornering vidtberömda ciborium (altarbaldakinen) i S. Domenico i Siena, och 1480 fullbordade han med sina bröder Giovanni och Giuliano en madonnabild af terrakotta, kallad *Madonna dell' Ulivo*, som nu finnes i domen i Prato. Ett motstycke till denna i målad terrakotta i Berlins Kaiser-Friedrich-museum hör äfven till hans yppersta verk. Kallad till Neapel, utförde han där ett marmoraltare i Chiesa di Monte Oliveto och antages äfven (efter Antonio Rossellino) ha fullbordat en grafvård öfver hertiginnan Maria af Aragonien. Därefter var den flitige och lätt arbetande mästaren verksam i S. Gimignano, där han efter 1491 formade en del figurer i domen och i S. Agostino, samt i Florens, där han i S. Maria Novella utförde ett grafmonument åt sin gynnare, Filippo Strozzi. Samtidigt byggde han åt honom det 1489 började *Palazzo Strozzi*, den florentinska ungrenässansens palatstyp i dess härligaste form (se bild å pl. XIV till art. Byggnadskonsten). Ingenstädes, säger Burckhardt, har endast genom kontrast i ytbehandlingen, nämligen med rustika i uppåt aftagande grad

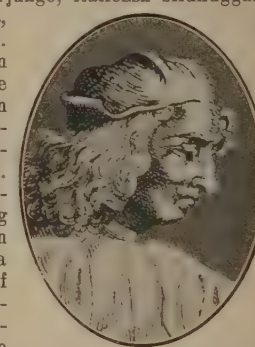

af styrka, jämte kraftigt lifsverk och harmonisk fönsteranordning en på samma gång så mäktig och så skön verkan åstadkommits, hvarvid dock må märkas, att till palatsets skönhet ej litet bidrager den senare i tiden af Cronaca anbragta stora hufvudgesimsen. — Äfven som porträttmodellör var M. en af ungrenässansens yppersta konstnärer. Utom den ofvannämnda, med yttersta noggrannhet i detaljskildringen utförda bysten af Mellini finner man i Florens' dom porträttbyster af Giotto och en musiker Squarcialupo samt i Berlin en målad terrakottabyst af Filippo Strozzi. — M., hvars statyer, oaktadt all ädelhet och skönhet i uttrycket, sakna verklig frihet i hållningen, var däremot i dekorationen en af renässansens allra yppersta män, outtömlig i motiv samt med ett skönhetssinne och en stilkänsla, hvari han ej öfverträffas af någon. C. R. N.*

Maja'nthemum Wigg., Ekorrbär, *bot.*, ett till fam. *Liliaceæ*, underfam. *Asparagoideæ* hörande örtsläkte, som af Linné sammanfördes med *Convallaria*, men afviker från detta släkte genom fyrdelad blomkalk och 4 ståndare. Släktets enda art, den lilla täcka *M. bifolium* L., som har två hjärtlika stjälkblad och de små, hvita, välluktande blommorna samlade i en upprätt klase i stjälkspetsen, växer allmänt i Sveriges skogar, upp till Lappland. Bären bli vid mognaden röda. Den smala, krypande rotstocken jämte örtståndet, *radix et herba unifolii*, användes förr som svettdrifvande medel. O. T. S. (G. L—m.)

Majanthemum bifolium. *1* örten i blomning, *2* fruktställning (om hösten), *3* blomma, *4* bär i längdsnitt.

Majbagge, *zool.* Se Meloidæ. — Om den till Majbagge hänvisade bilusen se Lusflugor.

Majblomman (Första-majblomman), en liten konstgjord blomma af olika färg för olika år att fästa på dräkten. Den säljes sedan 1907 1 maj och närmaste dagar, och inkomsten användes för tuberkulosens bekämpande. Fru Beda Hallberg i Göteborg har äran af idén, som vunnit anklang äfven i Finland, Norge, Danmark, Holland, Belgien, Tyskland, Frankrike, Ryssland och Schweiz. I Sverige bildades 1908 Första-majblommans riksförbund, som dec. 1911 hade 360 lokalkommittéer, hade s. å. sålt 2,044,855 blommor med 201,300 kr. i behållning och tills. åren 1908—12 9,1 mill. blommor. Under de fem åren har på detta sätt samlats 866,104 kr. Hvarje lokalkommitté får själf, för det samhälles räkning, där den bildats, förfoga öfver medlen. 1912 ha för ändamålet af kommittéerna sålts vykort af Carl Larsson. J. C.

Majbrud. Se Maj.

Majbräken, *bot.*, namn på *Athyrium filix femina*.

Majēbashi (Mayēbashi), stad. Se Maebashi.

Maje'lla, bergparti i Abruzzerna i italienska prov. Chieti, mellan Pescaras och Sangros dalar, når i Monte Amaro 2,795 m. höjd. J. F. N.

Majenforsen, vattenfall i Lagan (se d. o.).

Maje'sta. Se Maia 2.

Maje'stas, lat., öfverhöghet, maktfullkomlighet, majestät (se d. o.), i forntiden särskildt om det romerska folkets (den romerska statens) högsta maktfullkomlighet, *m. populi romani*. Att kränka denna (*minuere maiestatem populi romani*) betraktades som ett svårt brott, som strängt beifrades; dit hörde icke blott angrepp mot folkfriheten och folkets höghetsrätt i egentlig mening, utan i allmänhet hvarje handling, som kunde betraktas som farlig för statens yttre eller inre säkerhet, särskildt af öfverhetspersoner, t. ex. vanärande kapitulation med en fiende, uppmaning till uppror, kränkande af tribunernas eller andra ämbetsmäns personer eller ämbetsåtgärder o. s. v. Under kejsartiden, särskildt från Tiberius, öfverflyttades begreppet på kejsarens person och maktställning; som majestätsförbrytelse beifrades af misstänksamma kejsare äfven helt obetydliga förseelser, hvarjämte de vanliga rättegångsformerna ofta åsidosattes; angifvarna (*delatores*), lockade af belöningarna (en del af den dömdes egendom), skaffade sig ofta på detta lumpna sätt såväl förmögenhet som högre samhällsställning. Kejsare af ädlare karaktär, Titus, Trajanus o. a., förbjödo majestätsprocesser, som emellertid ofta återupptogos af efterträdaren och öfver hufvud taget under de förhållanden, som despotismen skapat, visade sig hart när omöjliga att afskaffa. H. Sgn.

Majestät (af *maje'stas*, se d. o.), ett ord, som nyttjas om allt sublimt, t. ex. då man talar om Guds majestät, hafvets majestät o. s. v. Särskildt begagnas det om dens värdighet, som har rätt att härska. Om majestätsbegreppet i det forna Rom se Majestas. De tysk-romerske kejsarna, som ansågo sig som cæsarernas arftagare, buro titeln majestät; och ehuru äfven konungar, först de normandiske på Sicilien (1100-talet), tillade sig denna benämning, ansågs den dock rättsligen tillkomma endast kejsarna. Men Frans I (1515—47) af Frankrike ville ej heller i detta hänseende stå tillbaka för sin rival, kejsar Karl V, utan antog majestätstiteln. I England var Henrik VIII (1509—47) den förste konung, som tillade sig namnet majestät; i Sverige var det Erik XIV, i Danmark-Norge Fredrik I. Dock användes äfven sedan andra titlar. Numera bära alla kejsare och konungar — äfven om de upphört att regera — liksom deras gemåler titeln majestät. Från titeln bör man emellertid skilja saken: faktiskt har hvarje stats öfverhufvud majestät för sin person, och hvarje förgripelse mot detta är majestätsbrott (se d. o.). J. C.

Majestätisk (se Majestät), upphöjd, sublim, stor och praktfull, full af värdighet, konungslig, drottninglik.

Majestätsbref (ty. *majestätsbrief*), benämning på tysk-romerska kejsarurkunder, som tillförsäkrade undersåtarna fri- och rättigheter. Mest bekant är kejsar Rudolf II:s majestätsbref af 11 juli 1609, som gaf Böhmens protestantiska ständer

bl. a. rätt att anställa 30 ”defensorer” till sin religions skydd samt att uppföra kyrkor och skolor. Vidden af sistnämnda medgifvande tolkades snart olika af protestanter och katoliker, och denna meningsstrid ledde slutligen, 1618, till utbrottet af Trettioåriga kriget. Efter bömarnas nederlag på Hvita berget vid Prag (1620) sönderskar kejsar Ferdinand II urkunden med egen hand.

Majestätsbrott (lat. *crimen læsæ majestätis*), *jur.*, förgripelse med ord eller gärning emot en stats öfverhufvud. Sådana angrepp, som riktas emot statsöfverhufvudets ställning som sådant, hänföras dock vanligen af strafflagarna till högförräderi (se d. o.). Sålunda blir det enligt svensk lag högförräderi, om någon söker beröfva konungen lifvet eller friheten eller utträng honom från tronen, majestätsbrott åter, om någon eljest gör sig skyldig till våld eller misshandel emot konungen, talar eller skrifver smädligt om honom eller förgår sig emot honom med hotelse eller annan missfirmlig gärning. För våld eller misshandel mot konungen stadgar svensk lag, utan att, såsom vissa främmande lagar, göra undantag för lindrigare fall, dödsstraff eller straffarbete på lifstid; för de öfriga fallan är straffet viss tids straffarbete eller fängelse. — Under majestätsbrott i vidsträckt mening inbegripas i monarkiska stater äfven förgripelser emot medlemmar af monarkens familj. Straffen för dessa brott äro i allmänhet lindrigare än för sådant majestätsbrott, som riktas emot monarken själf. Majestätsbrott får enligt svensk lag ej (såvida icke dråp egt rum) åtalas af allmän åklagare, utan att konungen lämnat tillstånd därtill. Jfr art. Högmålsbrott.—Om begreppet majestätsbrott i det forna Rom se Majestas. J. H—r. (N. S—g.)

Majestätspluralis. Se Pluralis majestatis.

Majestätsrättigheter. Se Konung, sp. 929.

Majeutik (af grek. *maieutika'*, ”barnförlossningskonst”) kallar Sokrates, som skall ha varit son till en barnmorska, sitt förfarande att genom frågor och pröfning under samtal med sina vänner ur deras eget inre framkalla begreppen och bedöma, huruvida dessa andliga foster äro missfoster eller goda foster, som förtjäna att uppfödas. Se slutet af Platons ”Theaitetos”. S—e.

Majfält. Se Etats généraux, sp. 971.

Majgrefve. Se Maj och Gesäll, sp. 1077.

Majhaugen. Se Lillehammer.

Majhjärtkörsbär, *trädg.* Se Körsbär.

Ma'jkov, Vasilij Ivanovitj, rysk skald, f. 1728, d. 1778, har företrädesvis gjort sig känd som skaparen af den komiska epopén i Ryssland genom den cyniska, men kvicka ”hjältedikten” *Jelisej ili razdrazjennyj Bakch* (J. eller den förtörnade Bakchos; 1771, ny uppl. 1778; innehållsredogörelse i A. Jensens ”Rysk kulturhistoria”, II). Hans samlade dikter utgåfvos 1809, sedan 1867 med biografisk inledning af Leonid M. (se följ. art. 2). A—d J.

Ma'jkov. 1. Apollon Nikolajevitj M., rysk skald, f. 1821, d. 1897, utgaf 1847 en samling skisser på vers från Rom (*Otjerki Rima*), blef bibliotekarie vid Moskvas Rumjantsevmuseum och president i censurkommittén för utländska tryckalster. Hans lyriska dikter behandla dels den forn- och nygrekiska världen, dels den fornslaviska och äro utmärkta i formen. För scenen skref han de lyriska och reflekterande dramerna *Tri smrti* (Tre dödsfall), *Dva mira* (Två världar) med promoverad på en afh. om den ryska folkepiken, *O bylinach Vladimirova cikla*, tjänstgjorde i finansministeriet och vid offentliga biblioteket och invaldes 1889 i kejs. vet. akad., där han 1893 blef vice president. Hans studier öfver den ryska litteraturen under 1600- och 1700-talen utgåfvos i bokform 1889, 1893 under titeln *Očerki iz istorii russkoj literatury XVII i XVIII v.* Hans undersökningar om Rysslands äldre litteratur samlades 1890—91 i *Materialy i izslědovanija po starinnoj russkoj literaturě*. Mycket förtjänstfull är hans akademiska edition af Batiusjkovs dikter jämte biografi. M. var 1872—86 president för etnografiska afdelningen af Geografiska sällskapet och redigerade en del af dess skrifter. 1—2. A—d J.

Majkörsbär. Se Körsbär.

Majlagarna (ty. *maigesetze*) kallas de i maj 1873, 1874 och 1875 för Preussen och Tyska riket utfärdade kyrkopolitiska lagar, som skulle värna om statens rättigheter gentemot de ultramontanes anspråk. Jfr Preussen (Historia).

Majláth. 1. János M., ungersk grefve, skriftställare, f. 1786 i Pest af ungersk släkt, författade dikter, öfversatte forntyska kväden, ungerska sagor, noveller och lyrik samt kompilerade flera historiska arbeten, af hvilka det största, *Geschichte des österreichischen kaiserstaates* (5 bd, 1834—50), är intaget i Heeren-Ukertska samlingen. Till följd af näringsbekymmer dränkte han sig 3 jan. 1855, frivilligt följd af sin dotter, i Starnbergsjön nära München.

2. György M., den föregående son, f. 1818, d. 1883, deputerad i ungerska riksdagen 1839 och 1843, äfven landshöfding i komitatet Baranya 1847, 1861 medlem, såsom representant för konservativa åsikter, af det förstärkta riksrådet. 1865 blef M. ungersk hofkansler, senare judex curiæ och magnattaffelns president. 29 mars 1883 föll han i sitt palats i Budapest offer för rånmord. 1 o. 2. (K. B. W.)

Majo [ma'chå], fem. maja (sp., fin, smyckad, utstyrd), benämning i synnerhet på andalusiska bergsbor, som uppträda i färgrika dräkter och med stolta later. ”El majo” är dristig och oförvägen, ”la maja” är en graciös danserska. Ad. H—n.

Majo [ma'jå], Francesco di, italiensk kompositör, f. omkr. 1740 i Neapel, d. 1770 i Rom, organist vid k. kapellet i Neapel, skref 19 operor, 8 oratorier och kantater, 5 mässor, psalmer m. m. Han var en gedigen representant för den andra neapolitanska skolan. E. F—t.

Majo [ma'jå], A. Se Mai.

Majo-Bomokandi, biflod. Se Bomokandi.

Majo Kebbi, flod. Se Kebbi.

Majo'lika. Se Fajans och pl. till art. Keramik. — I fråga om moderna fajanser användes ordet ofta, ehuru mycket oegentligt, för att be-

teckna mångfärgade tillverkningar i allmänhet, särskildt när ornamenten eller figurerna framträda mot en färgad, ej hvit botten.

Majonnäs (af fr. *mayonnaise* med osäker härledning), en tjock sås, bestående af olja, omrörd med skirad äggula samt ättika, senap, salt och peppar; maträtt (t. ex. hummer, lax, höns), som är tillredd med sådan sås och alltefter ämnet kallas hummermajonnäs etc.

Ma'jor (lat.; större), i det gamla romerska riket namn på föreståndaren för den mestadels ofria arbetarbefolkningen på en större landtgård (lat. *villa*). Namnet öfvergick — i Frankrike under formen *maire*, i England under formen *mayor* och i Tyskland under formen *meier* — till förvaltarna på storgodsen i de till följd af folkvandringen uppkomna rikena, och den doms- och förvaltningsrätt, som där genom immunitetsprivilegier tillföll godsinnehafvarna (seignörerna), handhades af dessa förvaltare (se Länsväsen, sp. 199) äfven i de på seignörens område belägna städerna. I Frankrike och England blef titeln maire bruklig blott i dessa och bibehölls, sedan städerna vunnit kommunal självstyrelse (se Borgare, sp. 1169), för att beteckna deras förnämsta municipala tjänstemän. Från den stora revolutionen kallas i Frankrike äfven landskommunernas föreståndare mairer (se Kommunernas historia, sp. 669, och Frankrike, sp. 1134). S. B.

Major (af lat. *ma'jor*, större, äldre), *krigsv.*, benämning på lägsta regementsofficers-(stabsofficers-)graden inom de flesta arméer. Majoren för vanligen befälet öfver en bataljon infanteri eller en af några batterier bildad artillerienhet eller sköter en administrativ tjänst vid ett regemente eller innehar befattning i en stab e. d. Majorsgraden infördes i midten af 1500-talet i de spanska och tyska arméerna, och dess innehafvare ställdes till regementschefens biträde. Efter bataljonsindelningens införande fick majoren småningom i alla arméer, liksom öfverstelöjtnanten, befälet öfver en bataljon. Efter regementsindelningens fastställande i Sverige 1634 hade hvarje regemente af regementsofficerare en öfverste (regementschef), en öfverstelöjtnant och en major, af hvilka den sistnämnde ofta förde öfverstens bataljon. Liksom den 1757 tillkomne andre majoren och den något senare vid flera regementen tillkomne tredje majoren hade majoren intill 1833 års lönereglering kompani och kompanichefsindelning. Alla regementsofficerarna, med undantag af regementschefen, kallades därefter majorer (förste, andre och tredje major), af hvilka förste majoren vanligen hade öfverstelöjtnants grad. Benämningarna andre och tredje major förändrades till major 1875, samtidigt med att öfverstelöjtnants- och förste majorsbefattningarna fast förenades vid infanteriet och kavalleriet; benämningen förste major bortlades 1901. Äfven vid öfriga trupper och vid staber förekommer majorsgraden. Denna har i norska armén icke förekommit förr än efter 1905 och afskaffades 1884 i den ryska. I franska armén kallas endast den officer, som har regementets ekonomi om hand, *major* (öfriga regementsofficerare kallas *chef de bataillon* eller *chef d'escadron*). Där förekommer titeln dock i flera sammansättningar. Redan under 1500-talet fick äldste underofficeren vid kompaniet, motsvarande vår fanjunkare, titeln *sergeant-major*, hvilket ännu fortfar. Före revolutionen kallades äldste kaptenen vid regementet *capitaine-major*, och ännu i dag för bataljonschefens adjutant titeln *capitaine-adjudant-major*. I sammansättningen *aide-major* förekommer titeln i alla civila tjänstegrenar vid armén, såsom *médecin-aide-major* o. s. v., och anföraren för musiken kallas *tambour-major* eller *trompette-major*. — *Major-général* har alltifrån medeltiden betecknat generalstabschefen vid den franska armén, och den till dennes biträde närmast ställde officeren kallades under 1700-talet *brigade-major*. Numera betecknar *état-major* hvarje stab och *état-major-général* generalstaben. — General-major kallas i Sverige lägsta generalsgraden (jfr General); platsmajor benämnes ofta den officer, som är närmaste biträde åt kommendanten i en fästning eller annan garnisonsort. C. O. N.

Ma'jor, Georg, tysk luthersk teolog, f. 1502, d. 1574, sedan 1536 teol. professor i Wittenberg, föranledde den s. k. majoristiska striden. Denna bestod i en kontrovers emellan M. och teologen N. v. Amsdorf rörande trons förhållande till de goda gärningarna. M:s påstående, att de sistnämnda voro nödvändiga till saligheten, syntes frånkänna tron dess allena rättfärdig- och saliggörande kraft och således vara ett återfall i den katolska läran. Då detta icke var M:s mening, enär han hufvudsakligen ville betona det oupplösliga sammanhanget emellan tron och det nya lifvet, förklarade han sin åsikt vara den, att goda gärningar vore nödvändiga blott för frälsningens bevarande. På M:s sida trädde Justus Menius; synoden i Eisenach 1556 häfdade, att äfven förblifvandet i frälsningen berodde på tron allena samt att i hvarje fall M:s lära vore egnad att framkalla missförstånd. I motsats till M. förklarade Amsdorf (1559), att goda gärningar vore skadliga för saligheten; med denna sats menade han närmast blott att, som Luther, framhålla omöjligheten af att förtrösta på de egna gärningarna. Melanchthon fattade emellertid Amsdorfs sats som gudsförsmädelse. Konkordieformeln bestämde, att goda gärningar äro i enlighet med Guds vilja, att de framspringa ur tron såsom dess frukter samt att förblifvandet i frälsningen hade sin grund i tron allena. G. A—n.

Major [mēdjər], Herman Wedel, norsk psykiater, f. 1814 i Kristiansand, från 1847 föreståndare för "Oslo hospital", gaf bl. a. genom *Sindssygeforholdene i Norge* (1846) impulsen till betydelsefulla reformer i landets offentliga hospitalsväsen. Lagen härom af 17 aug. 1848 var en direkt frukt häraf. Också var det främst M:s förtjänst, att Gaustads anstalt för sinnessjuka kunde öppnas 1855. Stadd på resa till Amerika, där M. ämnade bosätta sig, omkom han med hela sin familj vid ett skeppsbrott 26 sept. 1854. K. V. H.

Major [mē'djə], Richard Henry, engelsk geograf, f. 1818, d. 1891, anställdes 1844 vid British museums kartsamling och blef 1867, då däraf bildades ett särskildt departement, dettas chef (''keeper''). Han var 1849—58 hederssekreterare i Hakluyt society, 1866—81 geografiska sällskapets sekreterare och 1881—84 dess vicepresident. Bland hans många åt upptäcktshistorien egnade arbeten må nämnas *Early voyages to Terra Australis* (1859), *The life of prince Henry of Portugal, surnamed the Navigator* (1868), till hvilket slöt sig *The discoveries of prince Henry the Navigator and their results* (1877) samt *The voyages of the venetian brothers Nic. and Ant. Zeno to the northern seas* (med öfv., anmärkningar och inledning, 1873). (Wbg.)

Majorāna Mönch, *bot.*, örtsläkte af fam. *Labiatæ*, underfam. *Stachyoideæ*, skildt från *Origanum* genom snedt foder. Mest bekant bland de 6 arterna, som förekomma hufvudsakligen i Orienten,

Majorana hortensis.

är *M. hortensis* (*Origanum Majorana* L.; se fig.), mejram, som allmänt odlas i kökträdgårdarna och användes som matkrydda. Det är en tvåårig (hos oss enårig), gråluden ört med stora gröna skärmblad och mycket små, hvita blommor. G. L—m.

Majorāna-Calatabiāno. 1. Salvatore M., italiensk jurist och politiker, f. 1826, d. 1897, var professor i nationalekonomi i Catania och Messina, deltog 1860 i den nationella enhetsrörelsen, blef s. å. medlem af italienska deputeradekammaren och 1879 senator samt var 1876—77 och 1878—79 handels- och jordbruksminister. M. skref bl. a. *Trattato di economia politica* (1865—66). — 2. Angelo M., den föregåendes son, jurist och politiker, f. 1865 i Catania, d. där 1910, blef vid blott 20 års ålder professor i rätts- och statsvetenskap vid universitetet i Catania, utöfvade flitig juridisk författarverksamhet, blef 1897 deputerad, slöt sig till yttersta vänstern, var från 1903 understatssekreterare för finansärenden i Giolittis och därpå mars—dec. 1905 finansminister i Fortis' ministär, inträdde maj 1906 som skattkammarminister i Giolittis nya ministär, men nödgades i maj 1907 af sjukdom afbryta sin lofvande politiska bana. — Hans äldre broder, Giuseppe M., f. 1863, är professor i politisk ekonomi vid Catanias universitet och medlem af italienska deputeradekammaren.

Majorano [-jårānå], Gaetano, italiensk kastratsångare, f. 1703 i Bari, d. 1783 nära Neapel, kallade sig Caffarelli (efter sin lärare Caffaro), studerade fem år för Porpora, hvarefter han firade stora triumfer i synnerhet i Italien, Wien och Paris. Mycket sparsam, samlade han en betydlig förmögenhet, med hvilken han inköpte hertigdömet Santo Dorato vid Neapel, hvarefter han antog titeln ''duca'' och byggde ett präktigt palats med påskrift: ''Amphion Thebas, ego domum'' (Amphion byggde Tebe, jag detta hus). M. var berömd för sin koloraturfärdighet, i synnerhet i kromatiska löpningar, som han lär ha varit den förste att odla. A. L.*

Majorāt (mlat. *majorātus*), *jur.*, benämnes i vidsträcktare bemärkelse den (i regel agnatiska) arfsföljd, enligt hvilken den arffallna egendom, hvarpå majoratsrätten är tillämplig, odelad tillfaller *en* person inom släkten och denna person bestämmes genom den högre åldern (lat. *ma'jor natu*, äldre; däraf namnet), vare sig ensamt eller i förbindelse med någon annan omständighet. Olika slag af majorat bilda sålunda *senioratet*, där den äldste i hela släkten tillträder arfvet, *primogenituren*, där den äldste af äldsta nedstigande släktgrenen succederar, och *majoratet* i inskränktare betydelse, vid hvilken den närmaste skyldemannen, men, om flera äro lika närskylda, den äldste af dem är arfsberättigad. Majoratsinstitutionen, som är ett undantag från den sedvanliga arfsrätten, förekommer inom statsrätten (tronföljd), länsrätten, vid familjefideikommiss och motsvarande institutioner. — Stundom benämnes ock själfva den egendom, som på detta sätt går i arf, majorat. A. Th. S.*

Majorca [-jå'rka]. Se Mallorca.

Ma'jor do'mus, lat., hofmästare, var hos flera germanfolk ursprungligen titeln på en hofämbetsman, *major* (se d. o.), i det kungliga palatset (*domus*). — I det frankiska riket stod han i spetsen för den kungliga hirden (*trustis dominica*; se Antrustioner), och sedan ur denna en mäktig aristokrati af jorddrottar med krigiska vasallföljen utvecklat sig, blef han såsom dess ledare den egentlige regenten (''rikshofmästare'') under de senare svage merovingiske konungarna (se Frankrike, sp. 1139) liksom jarlen i Sverige (se Jarl). Då riksdelningarna mellan merovingerna och nationella olikheter ledt till det frankiska rikets uppdelning i tre hufvudområden: de romanska Neustrien och Burgund och det germanska Austrasien, fick hvar och en af dessa ofta sin egen major domus. Inbördes täflan och sträfvandet att göra ämbetet ärftligt (jfr Folkungajarlarna i Sverige) medförde väldiga strider, ur hvilka slutligen framgick ett nytt frankiskt konungadöme, det karolingiska. Redan Austrasiens major domus Grimoald, som efterträdt sin fader Pippin (''af Landen''), gjorde på 650-talet ett försök att öfverflytta kronan till sin ätt, men misslyckades och afrättades. En tid därefter tillkämpade sig Neustriens major domus Ebroin major-domus-värdigheten öfver hela frankiska riket. Han mördades emellertid snart (681), men 687 besegrade den austrasiske stormannen Pippin ''den mellerste'', Grimoalds systerson (binamnet ''af Héristal'' är

af senare ursprung), vid Testri (l. Tertri) rikshofmästaren Berthar och vann därmed major-domusvärdigheten öfver hela riket åt sig och sin ätt (se Karolinger). Om hans son Karl Martell se d. o. Med dennes son Pippin den lille upphörde major-domus-ämbetet, i det han (751) med påfvens hjälp lät afsätta den siste merovingen Kilderik III och utropa sig själf till konung (se Frankrike, sp. 1139). S. B.

Ma'jor e longi'nquo revere'ntia, lat., vördnaden (beundran) växer med afståndet (från sitt föremål).

Majorennitēt (af lat. *ma'jor annos*, äldre), myndighet, myndighetsålder. Motsats: minorennitēt, minderårighet, omyndighet.

Majori [-jåri], stad i italienska prov. Salerno, vid Salernoviken, 4 km. n. ö. om Amalfi. 3,306 inv. (1901; som kommun 5,308). Citronodling. Vid stranden ett stycke från M. en svafvelkälla och Pandonas grotta, liknande Blå grottan på Capri. Wbg.

Majoriānus, romersk kejsare i Västerlandet 457—461, var son af en uppbördsman i Gallien samt, enligt Prokopios' omdöme, en duglig och dygdig man. Han utmärkte sig under Aëtius och sedan under Ricimer, genom hvars bemödande han upphöjdes på tronen. M. sökte förbättra rikets tillstånd, särskildt upphjälpa provinserna från deras svåra belägenhet, äfvensom skydda Roms minnesvårdar och gamla byggnader från förstöring. Genom flera visa lagar ville han återföra ordning i det inre, och i det yttre riktade han sin sträfvan på att återtaga Afrika, men misslyckades härutinnan och tvangs sedan, till följd af missnöje med hans reformer, genom ett myteri att afsäga sig kronan (461). Han dog s. å., troligen dödad på Ricimers anstiftan. R. Tdh.

Majorīnus, biskop. Se Donatismen, sp. 705.

Majoristiska striden. Se Major, G.

Majoritēt (af lat. *ma'jor*, större) l. Pluralitēt (af lat. *plus*, mera), flertal, särskildt flertal röster eller röstande vid ett val eller ett besluts fattande. Vid val skiljer man mellan *absolut* och *relativ* majoritet. Absolut majoritet säges den ha uppnått, som erhållit mera än halfva antalet af alla de afgifna rösterna, relativ den, som, utan att ha vunnit absolut majoritet, fått flera röster än någon annan eller eljest kommit, om t. ex. 10 skulle utses i samma omröstning, bland de 10 främste. Vid besluts fattande kan någon sådan skillnad icke komma i fråga, så vida det röstas endast emellan två förslag i sänder, med ja och nej, då majoriteten alltid måste bli absolut. Stundom fordras för ett förslags antagande en förstärkt, s. k. *kvalificerad* l. *potentierad*, majoritet, vanligen två tredjedelar af de afgifna rösterna. I motsats till en sådan majoritet kallas den vanliga *enkel*. Jfr Minoritet.

Ma'jorna, stadsdel i Göteborg (se d. o. och kartan därtill).

Majōrskursen, en i dagligt tal, synnerligast för några år tillbaka, vanlig benämning på Taktiska utbildningskursen för kaptener (ryttmästare). Denna kurs anordnades, efter österrikisk förebild, första gången 1902 och har därefter anordnats årligen. Kursens ändamål, som urspr. afsåg deltagarnas utbildning med hufvudsaklig hänsyn till deras (eventuella) befordran till regementsofficerare — hvaraf benämningen "majorskursen", ehuru dess genomgående icke var obligatoriskt för vinnande af majorsgraden —, är numera (sedan 1906) vidare, så att kursen afser att utveckla deltagarnas kunskaper och omdöme i taktiskt afseende i allmänhet. Till kursen, hvars chef och ledare är en officer af generalitetet (eller öfverste), beordras i regel som befäl och biträdande ledare 4 öfverstar (eller öfverstelöjtnanter) samt som "kommenderade officerare" 48 kaptener (ryttmästare) ur infanteriet, kavalleriet, artilleriet, fortifikationen (fr. o. m. 1912) och trängen, samtliga beridna. Utbildningen, som bedrifves hufvudsakligen praktiskt, omfattar lösandet af taktiska uppgifter i terräng och på karta, stridsöfningar, krigsspel, uppgörande af planer till officers- och underofficersöfningar samt fältridning m. m. Kursen brukar pågå i sex veckor, hvaraf en användes till fältöfning, vanligen på försommaren. Den har under de senare åren varit förlagd till Uppsala. H. J—dt.

Majs, *Zea mays* L., *bot.*, ett i de varmare trakterna af Syd-Amerika ursprungligt, ettårigt sädesslag, som ej är kändt i vildt tillstånd, men som troligen härstammar från *Euchlæna* (se d. o.), med hvilken det bildar bastarder. Det infördes till Europa kort efter Amerikas upptäckt och odlas nu öfverallt i tropikerna och varmare tempererade länder; i Europa odlas majs företrädesvis i Ungern och Italien, hos oss odlas den endast som grönfoder

Majs. *a* småax af hanblommor, *b* honax (kolf; omkr. 1/8 nat. storl.).

och prydnadsväxt. Majs är (se fig.) ett högväxt, ettårigt, monoikt gräs. Hanblommorna (*a*) sitta i pyramidformiga vippor i toppen af de tjocka, ända till 6 m. höga, fyllda, ganska bladrika stråna, och vid dess bas framskjuta ur de nedre bladslidorna de kolflika honaxen (*b*), sammansatta af flera rader enblommiga småax och omgifna af flera hölsterlika hylleblad. Pistillerna ha blott ett långt, trådlikt, ur hölsterbladen utskjutande märke. Frukterna, majskornen, sitta något insänkta i det tjocka fästet. De

äro ärtstora eller något större kuber med rundade hörn och kanter eller platta eller spetsiga i ena ändan, till färgen oftast gula, men genom odling frambringas varieteter med hvita, bruna, violetta o. s. v. korn. Af majs finnas öfver 200 sorter, bland hvilka följande kunna framhållas. Hylsmajs, med kornen inneslutna af agnarna (står troligen närmast urformen), mjölmajs (dit hästtandmajs räknas), med mjölig kärna, som är den viktigaste formen för mjölmalning, stenmajs, med till stor del hornartad kärna, sockermajs, med skrynkliga korn med hård, gummi arabicum liknande kärna, smällmajs, popcorn, med en kärna, som vid rostning spränger skalet och sväller upp till en hvit svampig massa. Den mogna majsen ger ett gulaktigt mjöl; om majsstärkelse se Majsena. Mjölet är ett mycket användt näringsmedel, bakadt till bröd eller i form af gröt och puddinglika massor (italienarnas *polenta*). Kokta, omogna majskolfvar är en allmänt förekommande rätt i majsodlande länder. Af majskornen beredas näringspreparat af olika slag, såsom majsflingor, m. fl. Som husdjursfoder har majsen mycket stor betydelse både i form af korn (gödningsmedel för svin och fjäderfä) och som grönfoder. Den användes äfven till brännvinsbränning. Af groddarna, som bilda affall vid mjölberedningen, framställes majsolja, af halmen beredes papper. De unga stråna af majsen innehålla icke obetydlig mängd socker, som tillgodogöres i form af sirap. Honblommorna ha ansetts verka välgörande vid lidanden i urinvägarna. Majs odlas ofta som en särdeles dekorativ prydnadsväxt, och varieteter förekomma med hvitbrokiga blad. O. T. S. (G. L—m.)

Majsēna (Maizena), detsamma som majsstärkelse; ett annat namn än mondamin. Majsstärkelse bildar med hett vatten ett fast klister, användes allmänt till puddingar, krämer o. d. och ingår som hufvudbeståndsdel i de flesta s. k. puddingpulver och liknande preparat. Majsstärkelse har i Amerika utträngt nästan all annan stärkelse; den användes där ej endast till stärkning och i köket, utan äfven i stor skala till fabrikation af stärkelsesirap (s. k. glykos), dextrin och andra preparat. Den torkade återstoden af majsen vid stärkelse- och glykosfabrikationen utgör ett värdefullt fodermedel, glutenmjöl l. glutenfoder (se d. o.). G. L—m.

Majstång (jfr sv. landsmål *maja*, smycka med löf, och fsv. *mey*, löf- och blomstersmyckad staf vid vår- eller sommarhögtider), en stång, vanligen af gran, öfverklädd med löf, kransar, blommor, band, brokigt papper, målade ägg och vimplar, omkring hvilken ungdomen dansar. I Sverige sker detta på midsommaraftonen. Den gamla seden att resa majstång, mot hvilken prästerskapet flerstädes i vårt land redan i början af 1700-talet ifrade, iakttages ännu tämligen allmänt öfver hela Sverige och Finland. I det öfriga Europa — i England, Frankrike, Tyskland, Österrike, Ungern, hos västslaverna o. s. v. — resas äfven dylika stänger, på somliga håll, såsom hos oss, vid midsommar, annorstädes på S:t Georgsaftonen (22 april) eller 1 maj eller under pingsten. Dessa stänger ansågos medföra välsignelse och lycka, framför allt god äring, för det samhälle eller den gård, där stången uppsattes (jfr E. Hammarstedt, ”Striden om vegetationsstången” i ”Fataburen”, 1907). Urspr. var majstången ett löfvadt träd, som högtidligt hemfördes. Länge var det ock ett väsentligt drag hos denna liksom andra högtids-

Dans kring majstång i slutet af 1600-talet å Hammarskog i Uppland, efter Sueciæ-verket.

stänger, att i toppen en grenruska var kvarlämnad. Seden att hemföra sommarträdet omnämnes i Tyskland redan på 1200-talet och antydes äfven i en svensk folkvisa såsom ”bära sommar i by”. Jfr Fastlagsris, Jul (sp. 259; julruskor), Kryckestång och Trädkult. N. E. H.

Majūba (eg. Amajuba, sulusspråk, ”dufkulle”), ett brant, isoleradt taffelberg (2,167 m.) i Drakbergen i nordvästra Natal, med passet Laing's nek. Engelsmännen, som besatt bergshöjden, anföllos af boerna under Joubert och ledo ett fullständigt nederlag 27 febr. 1881. J. F. N.

Maju'nga, hamnstad på Madagaskars nordvästra kust, vid den djupt inträngande Bombetokeviken. 7,205 inv. (1909). Härifrån går en väg till hufvudstaden Antananarivo. J. F. N.

Majunke [-jo'ŋke], Paul, tysk präst och klerikal publicist, f. 1842, d. 1899, prästvigdes 1867, var 1870 medarbetare i ”Kölnische volkszeitung” och 1871—78 hufvudredaktör för det ultramontana partiorganet ”Germania”, som han med stor skicklighet ledde under kulturkampen. 1878—84 utgaf han ”Korrespondenz der zentrumsblätter”. M. tillhörde 1874—84 tyska riksdagen och 1878—84 preussiska landtdagen, blef 1884 kyrkoherde i Schlesien och drog sig då tillbaka från politiken, men utgaf äfven senare en rad ultramontana tendensskrifter (bl. a. sökte han bevisa, att Luther begått självmord). Sina pamfletter mot Luther utgaf han samlade, *Gesammelte Lutherschriften* (1894). V. S—g.

Majus, lat. Se Maj.

Maju'skel (af lat. *maju'sculus*, något större), stor bokstaf, begynnelsebokstaf, initial (t. ex. M). — Mots. minu'skel, liten bokstaf (t. ex. m). — Numera kallas majusklerna vanligen *versaler*, minusklerna *gemena*. Jfr Kapitäl 2.

Majvifva, *bot.*, namn på *Primula farinosa*.

Mak, i äldre sv. detsamma som gemak, rum (jfr

ör-mak), nu blott i några få uttryck (”i sakta mak”, långsamt, i all bekvämlighet).

Makadamisēring, ett efter skotten J. L. Mac Adam (se d. o.) uppkalladt sätt för vägbeläggning med krossad sten, makadam. Se vidare Gatläggning, sp. 800.

Makāken, *zool.* Se Makakerna.

Makākerna, *Macacus*, *zool.*, bilda ett släkte inom fam. de smalnäsiga apornas grupp. Hithörande apor utmärkas genom undersätsig kroppsbyggnad, kraftiga, ej särskildt långa lemmar, förlängd nos och stora nakna sittvalkar; näsborrarna öppna sig bakom nosspetsen; bakersta kindtanden i underkäken är försedd med fem knölar och längre än första och andra äkta kindtanden; yttre svans kan saknas. Med undantag af *en* art (M. eller *Inuus necaudatus*, se d. o.), som förekommer å Gibraltar, i Marokko och Algeriet, tillhöra de öfriga — omkr. 117 arter — Asien och företrädesvis dess till den orientaliska regionen hörande del; en från Kinas bergstrakter känd art är genom tät päls skyddad mot kölden. Under pliocen- och kvartärperioden lefde flera Macacus-arter i Europa. Makakerna förekomma i flockar ofta af betydande storlek och vanligen sammansatta af båda könen och olika åldrar. De äro visserligen rätt rörliga djur, men öfverträffas dock i detta afseende af andra Gamla världens apor. Deras föda är något olika; flertalet, om ej alla, arter förtära insekter och därjämte växtföda; somliga uppges därjämte förtära ödlor och grodor. Alla bruka magasinera födoämnena i kindpåsarna för att vid lägligt tillfälle i ro kunna tugga och förtära dem. Som ungar äro de läraktiga och ega stor anpassningsförmåga; med åldern bli de opålitliga. De fortplanta sig äfven i fångenskap. — Af de vanligare arterna må här nämnas följande: makaken l. Java-apan, *M. cynomolgus*, uppnår en längd af 1,15 m., hvaraf 55—58 cm. komma på svansen. Ansiktet är ljusbrunt eller blekgrått, hvitt mellan ögonen; öron, händer och fötter äro svarta; färgen å de öfre kroppsdelarna är grönbrun, å de undre hvitgrå. Arten har vidsträckt utbredning: från Burma, Malakka till Timor, Celebes och Filippinerna. Den lefver i sällskap af 15—20 individer i skogarna vid flodmynningar och mangrovekärr, där den har riklig tillgång på sin älsklingsföda: hvarjehanda kräftdjur; i fångenskap är den allätare. De fångas i stora mängder, äro läraktiga och därför omtyckta följeslagare åt positivspelare och medverkande å apteatrar. — Hattapan, *M. sinicus*, är mindre än den föregående (omkr. 90 cm. lång); hufvudhåret går stråligt ut från hjässan, och pannan är naken; f. ö. liknar hattapan java-apan. Den förekommer i södra Indien och lär af infödingarna betraktas som helig. — Bundern, *M. rhesus*, skiljer sig från de båda föregående företrädesvis därigenom, att svansen är ej mera än hälften så lång som hufvud och bål; kroppen är undersätsig och lemmarna kraftiga, ansiktet är köttfärgadt. Arten förekommer i norra Indien från Himalaya till Godavarifloden. L—e.

Makalāka, betsjuanastam i Syd-Afrika (Brittiska Sambesi), på ömse sidor om Sambesi nedanför Viktoriafallen, äro skickliga jordbrukare, bryta och smälta järnmalm samt äro skickliga smeder. I olikhet med sina östra grannar fila de ej tänderna och genomborra ej läppar och näsa. De skilja sig fördelaktigt från alla sina grannar genom renlighet och ärlighet och tyckas i det hela vara ett mera sympatiskt negerfolk. E. Rld.

Makalla (Mokalla), stad och sultanat på södra kusten af Arabien, en del af Hadramaut (se d. o.).

Maka'lle, bergfästning i Abessinien, förr residens för ”negus” Johannes och sedan för ståthållaren i Tigré, omkr. 225 km. s. om Masaua, på en 2,000 m. ö. h. belägen högplatå, försvarad af ett af italienska ingenjöroffi cerare anlagdt fort, Enda Jesus, och en dubbel omfattningsmur. Utanför denna ligger ett af italienare för negus Johannes byggdt palats. 7—25 jan. 1896 försvarade sig italienarna i M. under major Galliano mot en tjugudubbelt starkare abessinsk här, men måste slutligen af vattenbrist kapitulera mot fritt aftåg.

Makalös, namn på ett örlogsskepp (se Bagge, J.) och på Delagardieska palatset (se d. o., sp. 64, jämte fig.).

Makāmer, arabisk diktform. Se Arabiska litteraturen, sp. 1277. Den berömdaste makamförfattaren var Harīri (se denne).

Makana, *etnol.*, klubba af trä med insatta skarpa stenskärfvor, hos malajer, aztekerna i Anahuac och andra folk.

Makaraka, namn på de östligaste, till njamnjamnegrerna hörande stammarna.

Ma'kari l. Ko'toko, en negerstam i Bornu, som bor i sumptrakterna vid Tsadsjöns södra ända. De lefva som fiskare och jordbrukare (durra, majs, indigo, bomull). Industrien, särskildt färgning, står på jämförelsevis hög ståndpunkt. De äro allmänt muhammedaner. E. Rld.

Maka'riev. 1. Kretsstad i ryska guv. Nizjnij-Novgorod, vid Volga. 1,443 inv. (1897). I M. ligger det vackra, med höga murar omgifna klostret M. Under tre årh. var M. berömdt för sina stora mässor, som efter en eldsvåda 1816 flyttades till Nizjnij-Novgorod. — 2. (M. vid Unsja) Kretsstad i ryska guv. Kostroma. 6,068 inv. (1897). 1o. 2. J. F. N.

Maka'rij, ett i den ryska kyrkan vanligt munknamn. 1. M., rysk kyrkoreformator, f. 1428, d. 1563, blef 1526 ärkebiskop af Novgorod och 1542 metropolit i Moskva. Han ifrade för munkarnas sammanlefnad utan det forna isoleringssystemet i enskilda celler och för kanonisering af heliga fäder. För stärkande och centralisering af kyrkan samt för höjande af det sedliga lifvet och revidering af de gamla skrifterna hölls under hans ledning den ryktbara Stoglav-synoden 1551, hvarvid han själf redigerade de flesta svaren på de af tsar Ivan den förskräcklige förelagda frågorna. På hans initiativ anlades ock i Moskva det första boktryckeriet, som dock snart förstördes af den fanatiska pöbeln. I sitt litterära nit att taga reda på alla böcker, som funnos i Ryssland, föranstaltade han det stora samlingsverket af helgonskildringar o. d. under namnet ”Tjeti minej”. Jfr N. Lebedev, ”M., mitropolit vseossijskij” (1877). — 2. M. (hans världsliga namn var Michail Jakovlevitj Glucharev), rysk missionär och språkforskare i Sibirien, f. 1792, d. 1847, inlade stora förtjänster om spridande af kristendom

och kultur bland hedniska stammar i Asien, samlade materiel till en ordbok öfver den altaiska dialekten och utgaf religiösa skrifter på detta språk. Hans förnämsta verk är en från hebreiska till ryska utförd öfv. af Gamla testamentet (1860—67). — 3. M., rysk kyrkohistoriker, f. 1816, d. 1882, hette eg. Michail Petrovitj Bulgakov, var prästson från guv. Kursk och lärare i kyrkohistoria vid den andliga akademien i Petersburg samt förflyttades sedan till det teol. seminariet i Petersburg, där han publicerade en studie öfver Dimitrij Rostovskijs dogmatiska läror (*Dogmatitjeskoje ntjenie svjatago Dimitrija Rostovskago*) och det kyrkohistoriska arbetet *Istorija Kievskoj duchovnoj Akademii* (1847). 1849 utkom första delen af hans dogmatik, *Bogoslovie dogmatitjeskoje* (4:e uppl. 1883). 1850 blef M. akademiens rektor, utnämndes till biskop och fick många vetenskapliga utmärkelser, hvaribland ledamotskap af kejs. vetenskapsakademien. 1879 blef han metropolit af Moskva. Hans förnämsta verk äro en monumental rysk kyrkohistoria, *Istorija russkoj tserkvi* (13 dlr, hvaraf den sista utkom efter hans död), samt en historisk framställning af de gammaltroendes sekt, *Istorija russkago raskola staravrbjadstva* (1854). Med grundlig lärdom och historisk vetenskaplighet förenade han stor vältalighet som predikant och hjälpsam offervillighet (så t. ex. anslog han inkomsten af sina skrifter, nära 200,000 rubel, till teol. stipendier och vetenskapliga syften). Biogr. af F. Titov, "Makarij Bulgakov, mitropolit moskovskij" (1895). 1—3. A—d J.

Maka'rios (lat. *Maca'rius*), namn på två af legenden högt prisade munkar i Egypten. 1. M. d. ä., också kallad den store l. Egyptern, d. före 390, var Antonius' lärjunge och vistades i Sketiska öknen (en del af den libyska) som föreståndare för därvarande munksällskap. Enligt traditionen är han författare af bl. a. 50 "andliga homilier" (utg. af Migne, bd 34). M. gäller genom sin innerliga fromhet som skapare af den gammalkyrkliga mystiken. — 2. M. d. y., också kallad Alexandrinen, samtida med den förre, d. omkr. 408, vistades i Nitriska öknen och utöfvade stort inflytande på de många munkarna där. Litt.: Schiwietz, "Das morgenländische mönchtum" (1904), Stoffels, "Die mystische theologie M. des ältereu" (1907), och C. Gore i "Journal of theological studies" (1907). (Hj. H—t.)

Makari'smer (af grek. *maka'rios*, salig), den gemensamma benämningen på de åtta saligheter, som omtalas i Kristi bergspredikan (Matt. 5: 1 o. f.; jfr Luk. 6: 20). (E. S—e.)

Makarōner (it., plur. *maccheróni*, venez. dial. *maccaroni*, antagligen af dial. *maccāre*, krossa), ett näringsmedel, som tillredes af fint, glutenrikt hvetemjöl och kommer i handeln i form af gulhvita, smala rör (pip-makaroner), små stjärnor eller trådar (s. k. vermiceller, eg. "små maskar", och nudlar). Sedan hvetemjölet formats till en deg, torkas denna och males till gryn (it. *semolina*), som stötas eller rifvas samt knådas, utan tillsats af jäst, ihop med kokhett vatten till en deg. Denna hälles i en metallcylinder, i hvars botten smärre, vanligen aflånga hål äro anbragta. Medelst en i cylindern införd kolf utpressas degen genom dessa hål och framkommer i form af ett band, som samtidigt afskäres i lika smådelar, hvilkas kanter genast hopfästas. Den bästa sorten makaroner innehåller äggula. Makaroner fabriceras äfven af rismjöl och majsmjöl. De sålunda tillkomna rören torkas hastigt i varmrum, genom hvilka luftströmmar spela. Sådana skörtorra makaroner, förvarade på ett torrt ställe, hålla sig hur länge som helst. När de sedan kokas, svälla de ut till sitt dubbla omfång, med formen bibehållen. De förtäras med påströdd rifven parmesanost, i soppor o. s. v. Alla folkklasser uti Italien njuta makaroner som en daglig favoriträtt. I själfva verket är denna föda högeligen sund och närande. Italienska makaroners öfverlägsenhet beror därpå, att mjölet till dem tages af de hårda, halft genomskinliga ("glasiga") hvetesorter, som odlas i södra Europa och norra Afrika. Hårdt hvete är nämligen mycket rikare på gluten och lämnar hållbarare produkter än de mjuka hvetesorterna. De yppersta makaronerna exporteras från Italien och Frankrike. Äfven i Sverige finnas makaronfabriker. Jfr Makroner. (G. L—m.)

Makarōnisk poesi, skämtdikter på ett slags blandspråk, bestående af ord ur något modernt språk, hvilka äro utstyrda med latinska böjningsändelser, jämte latinska ord. Makaroniskt latin träffas rätt tidigt under medeltiden. Benämningen är tagen från italienarnas älsklingsrätt makaroner, och arten anses skapad af Tifo Odasi från Padua omkr. 1490. Dess hemland är Italien, och den bragtes där till poetisk betydenhet af G. Folengo (se denne). I Molières lustspel "Le malade imaginaire" förekommer makaronisk vers i tredje mellanspelet. Tyska litteraturen har i denna väg att uppvisa bl. a. "Die flohiade" (*Floïa*, 1593), som besjunger loppornas härjningar bland människorna. Hit hör Stiernhielms långa dikt "Discursus astro-poëticus mixtus & comicus". Följande prof på svensk makaronisk poesi förskrifver sig från Lunds studenter:

Gingimus in gatis cum kameratibus omnes,
Slogimus in stenos käppis, påkisque klackisque,
Uno ore fullissimo skojantes atque tjutentes.
Tum veniunt väktari, saxas lyktasque ferentes,
Et juvenes muntros saxis gripantque feruntque
In horridam finkam; pliktavimus duos in banco.

Jfr Genthe, "Geschichte der makkaronischen poesie" (2:a uppl. 1836), Delepierre, "Macaronéana" (1852), och Flamini, "Il cinquecento", s. 146 ff. (1902).

Maka'rov, Stepan Ossipovitj, rysk sjöofficer, f. 29 dec. (g. st.) 1848, blef 1864 sjökadett och 1869 underlöjtnant vid flottan, där han befordrades till konteramiral 1891 och viceamiral 1896. Under sin fyrtioåriga tjänstgöring visade M. sig ega okuflig energi, klart omdöme, betydande fackkunskap och stor mångsidighet. I rysk-turkiska kriget 1877—78 förde M. ångaren "Konstantin", som han omdanade till ett fruktadt minutläggningsfartyg. Kort efter kriget utnämndes M. till flygeladjutant hos tsaren. Han hade redan tidigare börjat hydrografiska studier (flera uppsatser i "Morskoj sbornik" samt det större arbetet "Vitjas i Stilla oceanen"), hvarvid hans håg vändes till de arktiska trakterna, som han ansåg bäst kunna utforskas med tillhjälp af en väldig isbrytare. Efter studiefärder till Spetsbergen och Nord-Amerika

(isbrytartyperna å de Stora sjöarna), lyckades M. trots betydande motstånd utverka medel till den stora isbrytaren "Jermak", som konstruerades dels för arktiska färder, dels för upprätthållande af sjöfarten vintertiden i Finska viken. M. öfvervakade själf fartygets byggande i Newcastle och företog sedan med detsamma två ishafsfärder. För sådana visade sig emellertid "Jermak" icke lämplig, men med sin kolossala styrka arbetar den sig med lätthet genom isarna kring Kronstadt. "Jermak i isen" m. fl. arbeten af M. härstammar från denna tid. M. egnade sig jämväl i öfrigt mycket åt skeppsbyggeri och studerade särskildt frågan om fartygs stabilitet och flytbarhet. I flera uppsatser yttrade M. sig emot ökning af pansar och deplacement samt synes åtminstone under en tid ha föredragit lättare, jämväl opansrade, fartyg. Han idkade äfven artilleristiska studier och var 1891—94 flottans artilleriinspektör. Under de därpå följande 5 åren togs han i anspråk som eskaderchef, hvarvid han vann berömmelse som taktiker och strateg. 1899—1904 var M. befälhafvande amiral i Kronstadt, där hans mångsidiga verksamhet gjorde sig i hög grad gällande. När kriget med Japan utbröt i febr. 1904, utnämndes M. till högste befälhafvare öfver ryska Stillahafsflottan. Anländ till Port Arthur i mars s. å., ingrep han genast med stor kraft för att upprycka den demoraliserade Port Arthur-eskadern, ordnade sjöbevakningen kring fästningen, gjorde upprepade utbrytningar med eskadern, utlade offensiva mineringar och hämmade genom sin verksamhet i hög grad de japanska operationerna. Men 13 april 1904, då han efter en expedition till sjöss skulle återvända till Port Arthur, stötte hans flaggskepp "Petropavlovsk" mot en mina, sprängdes och sjönk inom en minut. M. med stab och största delen af besättningen omkom härvid. — Ytterst hängifven sitt yrke, framhöll M. ofta, hurusom under allt fredsarbete tanken måste riktas på krigets fordringar. H. W—l.

Maka'rska (Macarsca), stad i Dalmatien vid foten af Biokovo (1,762 m.), midtemot ön Brazza. 1,805 inv. (1900; som kommun 11,016) hvilka äro serbokroater. Sjöfart, fiske, oliv- och vinodling. M. var ett blomstrande romerskt samhälle under namnet *Mocrum* och biskopssäte till 639, då det förstördes af avarerna. Det senare upprättade stiftet gick 1830 upp i Spalatos. J. F. N.

Mäkart, Hans, österrikisk målare, f. 29 maj 1840 i Salzburg, d. 3 okt. 1884 i Wien, studerade från 1858 vid akademien i Wien, ansågs på den tiden sakna talang och öfverflyttade 1859 till München, där han 1861—65 var elev af Piloty. Han utställde där *Lavoisier i fängelse* (1862) och *Förnämt aftonsällskap i Venezia* (1863). Redan i hans tidiga målningar var hans koloristiska läggning uppenbar och likaså hans förmåga som iscensättare af situationsbilder i historisk kostym och som lysande stoffmålare. Han besökte London, Paris och Italien, väckte uppseende genom *Moderna amuretter* (triptyk på guldgrund, 1868) och ännu mera genom den 7 m. långa målningen *Pesten i Florens*, som utställdes i Tysklands större städer och i Paris. Efter denna följde *Julia på bår* (Wien, kejs. galleriet). 1869 mottog han af kejsaren kallelse till Wien, där staten byggde åt honom en ateljé, som han inredde med oerhörd prakt. De följande åren målade han *Abundantia* (Nya pinakoteket i München), två målningar i frisform med ett vimmel af figurer, stoffer, blommor och frukter — det hela närmast att uppfatta som en väggdekoration, där målaren ej försökt ge annat än en ögonfägnad. I *Caterina Cornaro mottagande Venezias hyllning* (1873, Berlins nationalgalleri) gaf han ett praktstycke, där hans yppiga fantasi och effektfulla kompositionsförmåga triumferade. Efter en vistelse i Egypten målade M. ett nytt praktstycke, *Kleopatra på Nilen* (1876, museet i Stuttgart), och till världsutställningen i Paris 1878 den väldiga duken *Karl V:s intåg i Antwerpen* (Hamburgs Kunsthalle, numera magasinerad, sedan färgerna svartnat). Efter denna följde *De fem sinnena* (fem figurtaflor, 1879, i kejs. galleriet i Wien). Där finnas äfven *Ariadnes triumf* och *Ljusets seger öfver mörkret* m. fl. skisser till väggmålningar i galleriets trapphus, af hvilka endast några lynettbilder — 7 ryktbara konstnärer med deras ryktbara kvinnliga modeller — blefvo utförda. 1879 blef M. professor vid akademien i Wien. S. å. upplefde han sin största triumf, då han iscensatte konstnärernas hyllningståg vid kejsarparets silfverbröllop (hans skisser till tåget upptaga nära 100 m. i längd). Tåget prisas som det mest praktfulla i sin art, som förekommit. Nya större målningar följde: *Dianas jakt* (1880), *Våren* (badande kvinnor i en italiensk renässanspark, 1884, Dresdengalleriet). M. målade därjämte landskap, stilleben och många porträtt, flertalet i historisk kostym. Under sina sista år gjorde han äfven arkitekturskisser, byggde på papperet fantastiska palats af öfverflödande rikedom. Under 1870-talet behärskade M. konstlifvet i Wien, och hans inflytande sträckte sig vida omkring; det påverkade det tyska måleriet liksom smaken öfver hufvud — äfven i rumsinredning (draperier, Makartsbuketter) —, och det gick utom Tysklands gränser. Det forcerade, rastlösa arbetet och ej minst konstnärens uppjagade, excentriska fantasilif undergräfde hans hälsa och orsakade hans död. Han hade förutsättningar att bli en betydande målare; färgen spelar för honom en större roll än för någon tysk målare af hans föregångare, men hans konst saknar naturgrunden, den omedelbara friskheten. Han bygger på venezianerna från 1500-talet, på Tizian och Paolo

Veronese, men hans konst är ofrisk, en konst i andra hand, ett feeri, skimrande praktfullt, men tomt på känsla och hjärta och på annat innehåll än färgernas backanal. Bäst stå sig hans skisser (en förträfflig *Centaurstrid* från 1868 i museet i Posen) och rent dekorativa målningar (t. ex. *En blombukett* i Wiens galleri). M:s färgbehandling var — liksom hans konst, sedd i dess helhet — beräknad på den ögonblickliga effekten. Flera af hans målningar ha mörknat i betänklig grad — när de förlora sina färgers glans, återstår där ingenting. M:s staty (af Tilgner) uppställdes i Stadtpark i Wien 1898. M. var led. af Akad. för de fria konsterna (1873). Jfr Makartalbum (Wien, 1883), L. v. Lützow, "H. M." (1886), och R. Stiassny, "H. M. und seine bleibende bedeutung" (s. å.). G—g N.

Mākartsbukett, ett slags efter målaren H. Makart benämnd, på 1880-talet till rumsdekorering mycket använd blomsterkvast, sammansatt af vissnade eller på konstgjord väg torkade och blekta eller färgade växtdelar, i synnerhet pampasgräs, fjäderlika palmblad, blomkorgar af kompositéer m. m. På Makarts taflor äro sådana dekorationsbuketter med förkärlek afbildade.

Maka'ssar, Mangkassar, Mankassar (malaj. *Mangkāsar*), hufvudstad i guv. Celebes, på västra kusten af södra halfön af ön Celebes, n. om floden Gowas utlopp i Makassarsundet. 26,145 inv. (1905), hvaraf omkr. 1,000 européer och 3,000 kineser. M. är näst Batavia den förnämsta handelsstaden i hela Nederländska Indien och exporterar kaffe, trepang, gummi, kopal, muskotnötter, nejlikor, kopra, olja, sandelträ m. m. (inalles för omkr. 5 mill. gulden). Det står i ångbåtsförbindelse med Singapore, Java och Molukkerna. M. består af den holländska stadsdelen och hamnen, kallad Vlaardingen (sedan 1846 frihamn), och malajstaden, som ligger längre inåt land. J. F. N.

Makassārer (Mangkassarer, Mankassarer), det folk, som bebor Celebes' sydvästra halfö s. om bugi-folket. Makassarerna äro ljusare till hudfärgen och kraftigare byggda än bugi och de fleste andre malajer samt igenkännas särskildt på den genom konst framkallade skägglösheten och intryckta näsan. De äro tappra och energiska samt idka handel, sjöfart (förr äfven sjöröfveri) och jordbruk med stor flit. Deras hästras anses som den bästa uti Indiska arkipelagen. Tuppfäktning och hjortjakt äro deras förnämsta nöjen, men f. ö. anses de mer lidelsefulla och fallna för amukraseriet än andra malajer (se d. o.). Deras förut självständiga riken störtades (1667) af holländarna och förvandlades till ett nederländskt residentskap, Celebes, men ännu finnas några makassarske "sultaner" kvar som lydfurstar. Den mäktigaste af dessa är sultanen i Borie. Makassarerna äro sedan flera århundraden tillbaka muhammedaner. — Om deras språk se art. Malajiska språk. Deras litteratur, mindre betydande än bugis och mestadels beroende af den javanska och malajiska, innehåller dock ett och annat självständigt, såsom deras samlingar af skrifna lagar. H. A.*

Maka'ssarolja (Mangkassar-, Mankassar-), en olja, som uppges kunna stärka och öka hårväxten. Den har sitt namn efter Makassar (se d. o.) på ön Celebes samt beredes genom varmpressning af fröna af *Schleichera trijuga* Willd. (*Melicocca* Juss.), ett på Celebes och andra Ostindiens öar växande träd af sapindacéernas familj. Denna feta olja är en ljusgul, smörliknande massa med svag bittermandellukt, smälter vid 22—28° C. och består af glycerider af oljesyra, palmitinsyra, arakinsyra och ättiksyra jämte en ringa mängd cyanväte. Oljan har mest användts till ingnidning af håret för att göra detta glänsande och smidigt. Hvad som förr utpuffades i handeln under namn af makassarolja var icke denna ursprungliga beredning, utan en blandning af någon fet olja, ofta olivolja, med något harts, färgad med alkannarot. Det förr vanliga bruket af makassarolja i håret har kvarlämnat i språket benämningen *antimaka'ssar* (grek. *anti'*, emot) för virkade eller sydda små dukar, hvilka läggas å soffor och stolar till skydd mot nedsmutsande genom oljiga hufvud. O. T. S. (C. G. S.)

Maka'ssarsundet (Mangkassar-, Mankassar-) kallas det 140—250 km. breda, närmare 3,000 m. djupa hafssundet emellan Celebes och Borneo. Jfr Indiska arkipelagen, sp. 562.

Ma'kdala. Se Magdala 2.

Makedoni'a. Se Macedonien.

Makeléer. Se Maclean, R.

Makērus (Machærus), enligt judiske historieskrifvaren Josefos' uppgift den fästning, där Herodes Antipas lät inspärra Johannes döparen (Matt. 14: 10 ff.). Fästningen, som anlagts redan af Alexander Jannæos och under judarnas sista krig med romarna spelade en viss roll, var belägen i Peréens södra del. Det nuv. ruinstället *Mukaur* ö. om Döda hafvet, n. om den gamla Arnonflodens mynning, är ett minne af det gamla M. E. S—e.

Makhzen. Se Maghzen.

Makimono, jap., ett slags taflor. Se Japansk konst, sp. 1293—94.

Mākisläktet, *zool.* Se Lemur.

Makkabéer (Mackabéer), en judisk prästsläkt, som blifvit berömd därigenom, att den afskaffade det syriska herraväldet och för en kort tid återställde den judiska staten i en omfattning, som erinrade om Davids tid. Släkten kallas äfven hasmonéer efter *Asamonaios*, enligt Josefos ättefadern till den berömde Mattatias. Först dennes son Judas uppträder under tillnamnet *makkabaios*, hvars betydelse (hammare?) är oviss, men som sedan blifvit den vanliga beteckningen på alla medlemmar af släkten.

Anledningen till makkabéernas uppträdande var Antiochos Epifanes' (175—164 f. Kr.) brutala försök att utrota den judiska religionen. Redan 170 hade han eröfrat Jerusalem, inträngt i templet, plundrat dess skatter och åter insatt den fördrifne öfversteprästen Menelaos, som icke egde någon i lag grundad befogenhet till denna värdighet. Och då han två år därefter genom romarnas ingripande hindrats från att eröfra Egypten, beslöt han att taga skadan igen genom att utrota judarnas religion. Vid dödsstraff förbjöds att omskära barn, iakttaga sabbaten samt ega eller läsa lagens heliga böcker. Jerusalems murar nedrefvos, och s. om templet uppfördes, på det ställe, där det gamla

Sion 1. Davids borg (se Jerusalem, sp. 1368) stått, en fästning, som behärskade templet med dess förgårdar (denna fästning förblef i syrernas besittning till 142—141 f. Kr.). I själfva templet uppfördes i dec. 168 ett altare för en hednisk gud (Zeus Olympios eller Antiochos själf?), och i alla andra städer påbjödos offer till de hedniske gudarna. För att öfvervaka genomförandet af dessa vanvettiga påbud utsändes kungliga ämbetsmän till alla delar af landet. Af judarna nöjde sig de fromme (*hasidim, asidéerna*) med ett passivt motstånd, och för att stärka deras tro och tålamod skref förf. till Daniels bok sitt verk. Men Mattatias i Modeïn (i västra delen af Juda) höjde tappert upprorsfanan genom att döda en affällig jude, som stod i begrepp att offra på det i hans by uppresta hedniska altaret; på samma gång nedgjorde han den hedniske öfveruppsyningsmannen. Därefter måste han med sina fem söner och andra likasinnade fly till Juda öken, där han organiserade ett gerillakrig, som i förstone syntes hopplöst, men småningom kröntes med framgång, så att allt flera samlades omkring den tappre patrioten. M. dog antagligen (167) redan ett år efter sitt djärfva dåd. Men kampen fortsattes af hans söner, af hvilka Judas Makkabeus blef de kämpandes ledare (166/5—160/1). Denne lyckades besegra ej blott de syriske fältherrarna Apollonius och Seron, som efter hvarandra sändes för att kufva upproret, utan ock en ännu större styrka under anförande af Gorgias (i västra delen af landet) och en ny ännu större krigshär, anförd af Lysias, i närheten af Hebron (165). Därefter intog Judas M. Jerusalem och kunde så sätta sig i besittning af templet, som (dec. 165) renades och fick sin gamla judiska kult återställd; till minne häraf instiftades den s. k. *tempelinvigningsfesten* (chanukafesten). Därefter kunde han obehindrad af syrerna inlåta sig i lyckliga strider mot grannfolken i s., ö. och n. Men då han började belägra borgen i Jerusalem, ryckte Lysias, som var förmyndare för den 164 aflidne Antiochos Epifanes' omyndige son, med en ny, ännu större här in i landet, och mot den kunde Judas M. ej hålla stånd. Lysias måste emellertid på grund af tronstridigheter i Syrien lämna landet och gaf därför, för att få fred i landet, judarna religionsfrihet, så att ställningen då (162) var densamma som före Antiochos Epifanes' tid. Då man från Syrien ville påtvinga judarna en öfverstepräst (Alkimos), som visade sig vara en fiende till de fromme, fann Judas ny anledning till strid, och lyckan var honom fortfarande bevågen, så att han 161 tillfogade den syriske fältherren Nikanor ett afgörande nederlag, till minne hvaraf en årlig fest (*Nikanordagen*, 13 Adar) sedan firades. Men året därpå dukade dock hjälten under i striden mot en ny syrisk fältherre, Bacchides. Nu öfvertogs ledningen af Judas' broder Jonatan (161—143), hvilken tack vare sin förslagenhet och smidighet förstod att begagna sig af de rådande tronstridigheterna i Syrien, så att han blef 153 utnämnd till öfverstepräst och 150 till militär och civil guvernör öfver landet samt längre fram t. o. m. kunde eröfra fristäderna Askalon och Gasa. Till slut blef han dock tagen till fånga och mördad. Jonatans regering medförde en vändning i den makkabeiska historien, som hade till följd en rubbning i de gamla partiförhållandena. Makkabéerna hade börjat som trons och de frommes försvarare; sedan de blifvit öfverstepräster och världsliga furstar, skildes de från de fromme och närmade sig sadducéerna. Ett tecken på den urartning i världslig riktning, som makkabéerdömet antagit, framträdde tydligt i den tredje brodern Simons historia (143—135). Han lyckades visserligen fullfölja Jonatans verk, så att äfven han af folket erkändes som öfverstepräst, härförare och regent och fick denna värdighet tillförsäkrad åt sin släkt; därjämte skaffade han landet frihet från att erlägga skatt till syrerna och eröfrade tillika syrerborgen i Jerusalem. Men till tack härför blef han tillika med två söner mördad af sin egen måg. Simons efterlefvande son, Johannes Hyrkanos (135—105), skaffade sig en här af legotrupper och eröfrade med den en rad städer, såsom Sikem, Samaria, underkufvade edomiterna och tvang dem att antaga omskärelsen. Men samtidigt skilde han sig allt längre från de fromme (som numera kallade sig ”fariséer”). Och under hans efterträdare förlorade det makkabeiska herraväldet än mer af sin första glans. Hans äldste son, Juda, som var vän af den grekiska kulturen och kallade sig Aristobulos (lat. *Aristobulus*, 104—103), antog titel af konung och underlade sig ituréerna i Galiléen, som liksom edomiterna tvungos att låta omskära sig. Aristobulos' broder, Alexander Jannai (lat. *Jannæus*, 103—76), var en rå och vällustig tyrann, som till stor del var stadd på krigsfot i olika trakter och därunder lyckades eröfra flera hellenistiska städer ö. om Jordan och vid Medelhafvet, men äfven lät sina egna undersåtar känna sin grymhet; 50,000 judar skola under ett mångårigt inbördes krig ha fått sätta lifvet till, så att fariséerna i sin förbittring t. o. m. kallade syrerna till hjälp. Hans änkedrottning, Alexandra (76—67), den enda kvinna utom Atalja, som suttit på tronen i Israel, gynnade i stället det fariseiska partiet, så att sedan Hyrkanos' tid afskaffade fariseiska lagstadganden åter infördes. Öfversteprästämbetet hade hon öfverlämnat åt sonen Hyrkanos II. Men efter hennes död uppstodo stridigheter mellan denne och hennes andre son, Aristobulos II, som hyllade sadduceiska tänkesätt och genom broderns eftergift äfven blef öfverstepräst och konung. Men nu blandade sig ståthållaren i Iduméen Antipatros (lat. *Antipater*; se Herodianska dynastien) in i judarnas historia och tog parti för Hyrkanos. Af de sålunda uppkomna inbördes striderna begagnade sig Pompejus (år 63) och tog landet under romarnas skydd. Judarna blefvo nu skattskyldiga under Rom, och landet ställdes, sedan det förminskats med de af makkabéerna eröfrade hellenistiska städerna, under den nyss upprättade prov. Syrien. Hyrkanos fick nöja sig med öfversteprästvärdigheten, och ehuru han sedan af Cæsar upphöjdes till ”etnark”, var det nu Antipatros och hans son Herodes (den store), som förde spiran öfver judarna under Roms öfverhöghet. År 40 lyckades det Aristobulos II:s son Antigonos att med parternas stöd tillvälla sig hasmonéernas gamla tron, som han dock redan år 37 måste afstå till Herodes den store. Litt.: E. Schürer, ”Geschichte des jüdischen volkes im zeit-

alter Jesu Christi'' (1901, 3:e uppl. I, s. 179—301, och där anförda källor). E. S—e.

Makkabéerböckerna (M a k k a b é e r n a s b ö c k e r), fyra judiska skrifter. Af de under benämningen Makkabéerböcker gående skrifterna ha ''Vulgata'' (den latinska bibelöfv.) och Luthers bibelöfversättning, som sedan följes af den svenska bibeln, upptagit endast två. *Första M.-boken* berättar judarnas historia alltifrån Antiochos Epifanes' uppträdande t. o. m. makkabéern Simons död (tiden 175—135 f. Kr.; se M a k k a b é e r). Den är urspr. skrifven på hebreiska eller arameiska under tiden före Pompejus' ingripande i judarnas historia (63 f. Kr.), men efter Johannes Hyrkanos' död (105 f. Kr.), alltså i stort sedt omkr. 100 f. Kr. Till vår tid har den kommit i grekisk öfv. Förf. har varit en lagen hängifven troende jude, som varit uppfylld af beundran för makkabéernas hjältebedrifter och i skildringen af Simons regering lagt in nästan en messiansk klang. I olikhet med förf. till den äldsta hebreiska litteraturen låter han aldrig makkabéernas framgångar vara frukten af Guds omedelbara ingripande, utan af deras krigiska tapperhet och politiska klokhet. Då förf. råder öfver en stor mängd historiska detaljer och framställer händelser i klar ordning, har man i det stora hela anledning att betrakta honom som trovärdig. Att boken blifvit bevarad till vår tid, därför ha vi att tacka de alexandrinske judarna, som upptogo den i sin bibel (''Septuaginta''). Från den grekiska bibeln öfvergick boken till ''Vulgata'', medan Luther och den svenska bibeln satt den samt de andra apokryferna under en särskild rubrik: ''böcker, som ej finnas i den hebreiska bibeln — men äro nyttiga att läsa''. — *Andra M.-boken*, som eg. är ett sammandrag af ett större verk, författadt af Iason af Cyrene (2: 24), behandlar händelserna under tiden 175—161 och förhåller sig till 1:a M.-boken, liksom Krönikeböckerna förhålla sig till Konungaböckerna, i det den genom inryckande af legendartade utsmyckningar sträfvar att göra historien uppbygglig. I flera fall afviker dess framställning så starkt från den 1:a bokens, att hvarje harmoniseringsförsök är omöjligt. I sådana fall torde den 1:a bokens framställning förtjäna företräde. Men i andra stycken råder äfven den 2:a boken, särskildt i redogörelsen för det makkabeiska upprorets uppkomst, öfver en sådan rikedom af detaljer, att den, låt vara *med* kritik, kan användas som historisk urkund. Iason af Cyrene torde ha lefvat ej långt efter 161, och epitomatorn, förf. till 2:a Makk., torde ha varit känd af Filon och Hebréerbrefvets förf. (jfr Hebr. 11: 35 med 2:a Makk. 6 f.). I spetsen för boken står (kap. 1: 1—2: 19) ett par bref (från judarna i Palestina till deras trosbröder i Egypten, med en uppmaning till de senare att fira tempelreningsfesten), hvilka ej ha något närmare samband med innehållet i boken och därför af de flesta betraktas som senare tillagda aktstycken. I motsats till den 1:a boken har den 2:a, likasom dess källa, Iasons af Cyrene verk, från början skrifvits på grekiska. Dess historia har varit densamma som den 1:a bokens. — *Tredje M.-boken* innehåller en på grekiska skrifven smaklös legendarisk skildring af, huru Ptolemaios IV Filopator (222—205 f. Kr.) från att vara en fiende till judarna förvandlades till att bli deras vän och välgörare. Då den åsyftade Ptolemaios IV lefde ett godt stycke före makkabéertiden, bär boken (alltsedan Eusebios) med orätt sitt namn. Den torde ha författats omkr. 40 e. Kr. I den latinska kyrkan synes den aldrig ha varit känd, hvarför den ock saknas i ''Vulgata''. Däremot förekommer den i vissa handskrifter af ''Septuaginta''. — *Fjärde M.-boken* är en, likaledes på grekiska affattad, lärd skrift, som med ledning af de i den 2:a boken skildrade troshjältarna vill visa, att tron och förnuftet äro starka nog att besegra de naturliga affekterna och skapa den sanna lyckan. Boken, som synes vara skrifven före år 70 e. Kr., har inom den kristna kyrkan antingen följt med vissa af ''Septuagintas'' handskrifter eller Josefos' verk. Litt.: E. Schürer, ''Geschichte des jüdischen volkes'', 4:e uppl. III (1909), och E. Kautzsch, ''Apokryphen und Pseudepigraphen'' (1898). E. S—e.

Makkabéermynt, de första hos judarna slagna mynten, präglades under makkabéerdömet omkr.

Silfvermynt, slaget för Simon Makkabeus 143 f. Kr.

145—63 f. Kr. och utgjordes dels af silfvermynt (*schekel*), dels af kopparmynt. De buro i prägeln (se fig.) en kalk, liljor, tempelfasad, fruktkorgar e. d., och inskrifterna voro affattade på hebreiska eller (mera sällan) grekiska.

Makkarī. Se M a q q a r ī.

Makkēf. Se M e t h e g.

Maklighet l. S t a d i g h e t, *skpsb.*, kallas ett fartygs förmåga att hålla sig upprätt i sjögång. Jfr M e t a c e n t r u m. C. K. S.

Mako (M a c c o, M a c k o), ett slags bomull. Se B o m u l l s i n d u s t r i, sp. 1055.

Makó [ma'kå], hufvudstad i ungerska komitatet Csanád, nära högra stranden af Maros. Säte för en rom.-katolsk biskop (af Csanád), som dock vanligen residerar i Temesvár. 34,893 inv. (1910), nästan alla magyarer af olika bekännelser. Jordbruk, vin- och trädgårdsodling. (J. F. N.)

Makōlolo, en till betsjuananegrerna i Afrika hörande stam. De äro urspr. basutos, som under höfdingen Sebituane ha dragit mot n. Livingstone, som har skildrat Sebituanes historia, omtalar honom som en tapper krigare och som en, i motsats till andra negerhöfdingar, mild och rättvis man. Under otaliga mödor trängde han och hans folk mot n., tills de slogo sig ned emellan Sambesi och Tschaba. Där grundlade Sebituane ett väldigt rike, som vid hans död, 1851, sträckte sig från Sambesi i s. till Lundarikets gränser i n. Emellertid började riket redan under hans efterföljare, Sekeletu, förfalla, och det var omöjligt att hålla samman alla underkufvade folk. Då Sekeletu dog, 1864, gjorde marutserna uppror, och makololo utrotades utom några spridda hopar, som bo i det till Brittiska Central-Afrika hörande Makolololand (se N j a s s a-

land). Litt.: Livingstone, ”Missionary travels in South Africa” (1857). E. Rld.

Makōlololand, i nordöstra Rhodesia. Se Makololo och Njassaland.

Makong, förutvarande kinesisk krigshamn med befäst förgrund på Pescadorön Ponghu. 23 mars 1895 anföllo M. af en japansk eskader om 12 fartyg, som snart tystade dess artilleri, hvarefter M. natten till 24 intogs af landsatta japanska trupper. L. W:son M.

Makonnen, ras M., abessinsk krigare, f. 1862, d. 1906, var kusin till kejsar Menilek och sedan eröfringen af Harrar (1887) vice-konung i denna provins. Han ledde 1889 en diplomatisk beskickning till Europa och tog 1895—96 verksam del i kriget mot italienarna, som han tillfogade flera nederlag (bl. a. vid Amba Alaghi, dec. 1895, och vid Makalle, jan. 1896). I slaget vid Adua (1 mars 1896) var det M:s häftiga anfall, som gjorde italienarnas förkrossande nederlag fullständigt. Han undertryckte 1899 ett upprorsförsök af ras Mangascha och företog 1902 en ny resa till Europa, hvarunder han representerade Abessinien vid konung Edvard VII:s kröning i London samt i Paris förde viktiga underhandlingar med franska regeringen om järnvägen Djibuti—Harrar. Den tappre och statskloke M. var vid sin död designerad till tronföljare åt Menilek. V. S—g.

Maków, kretsstad i rysk-polska guv. Lomza. 5,955 inv. (1900), mest judar.

Makovskij, ryska målare. 1. Konstantin Jegorovitj M., f. 1839 i Moskva, studerade i födelsestaden och i Petersburg, blef professor i Moskva, målade med skicklighet porträtt (helst damer), historietaflor (t. ex. *Rusalkorna*, 1879, och *Ivan den förskräckliges död*, 1888) och genrer (*Bojarbröllop*, *Karneval i Petersburg*). — 2. Vladimir Jegorovitj M., den föregåendes broder, f. 1846, rektor vid konstakademiens elevskola i Petersburg, har nått mycken popularitet genom genretaflor, målade med mycket gemyt, ibland också med känslighet (*Läkarens väntrum*, *I väntsalen*, *Konkursen*, *Quatre-mains* — ett gammalt par vid pianot) och framför allt genom folkbilder från gat- och marknadslifvet, som förskaffat honom hedersnamnet ”Rysslands Menzel”. Han är äfven framstående som etsare. 1—2. G—g N.

Makramé (af arab. *mucharram*), ett slags genom både flätning och knytning åstadkommet prydnadsarbete, som är besläktadt med spetsarna.

Makrillen (Mackrilen), *zool.* Se Makrillsläktet.

Makrillfiskar (Mackril-), *Scombridæ*, *zool.*, en familj bland de taggfeniga fiskarna, som i den mera inskränkta omfattning, i hvilken den numera plägar tagas, utmärkes från närstående familjer genom spolformig, föga hoptryckt kroppsform, väl utvecklad tandbyggnad, två ryggfenor och vanligen äfven smärre s. k. bifenor. Förlocket saknar taggar. Bukfenorna sitta på bröstet samt ha 1 taggstråle och 5 mjuka strålar. Arterna af denna familj äro pelagiska fiskar, talrikt förekommande såväl i den tropiska zonen som i de tempererade. De äro ytterst lifliga och rofgiriga samt lika uthålliga som snabba. I ekonomiskt hänseende är denna fiskfamilj, som omfattar omkr. 50 arter, en af de viktigaste. (L—e.)

Makrillfiske (Mackril-). Af det atlantiska hafsområdets vandringsfiskar intar makrillen i ekonomiskt afseende ett af de mest betydelsefulla rummen. Till 1885 och 1886 var det nordamerikanska makrillfisket vida öfvervägande i storlek; nu lämnar makrillfisket vid de europeiska Atlantkusterna, med inbegrepp af Nordsjön, större fångst än det förra. På en ganska bestämd tidpunkt — i slutet af mars — infinner sig makrillen utanför *Förenta staternas* kust, i trakten af Kap Hatteras i Nord-Carolina, nästan aldrig sydligare. Småningom draga sig makrillstimmen mot n., ända upp till S:t Lawrenceviken, alltid hållande sig v. om Golfströmmen. Redan 1831 skola i staterna Maine, New Hampshire och Massachusetts ha saltats 45,000 barrels (tnr). 1880 utgjorde Förenta staternas makrillfångst 425,000 barrels. Häraf saltades 35,000 barrels, värderade till 91 mill. kr.; resten såldes färsk, isad. En oväntad och ganska plötslig nedgång i Förenta staternas makrillfiske inträffade 1886, då det gaf endast omkr. 80,000 barrels mot 330,000 barrels 1885. Senare på 1880- och 1890-talet funnos år med endast omkr. 25,000 barrels fångst. 1909 utgjorde fångsten 63,981 barrels, hvaraf 17,542 saltades. I *Canada*, utom Newfoundland, saltades 1880 233,669 barrels, värda 7 mill. kr., mot endast 43,427 barrels till ett värde af $2,_{138}$ mill. kr. 1909. S. å. lämnade det canadiska makrillfisket emellertid också en vinst af omkr. $1,_{4}$ mill. kr. för makrill såld som färsk. Sammanlagda värdet i första hand af den 1909 i Förenta staterna och Canada fiskade makrillen uppgick till omkr. $5,_{6}$ mill. kr. Nedgången hade till följd stark import till Förenta staterna af saltad makrill från Sverige och Norge (se nedan). Denna vara kan nämligen sägas utgöra en lika stor nödvändighetsartikel i Förenta staterna som den salta sillen hos oss. För utförsel till Amerika fläkes makrillen vid saltningen från ryggsidan. Ungefär samtidigt med det ofvannämnda under sommaren och hösten pågående fisket egde förr ett mycket rikligt makrillfiske rum i S:t Lawrenceviken; 1909 erhöllo 22 fartyg från Förenta staterna där likväl blott 1,785 barrels. Inom Förenta staterna hade antalet af de snabbseglande makrillskonarna (*clipper shooners*), af 80 à 100 tons dräktighet, med en besättning af 10 till 20 man 1910 nedgått från 400 eller flera till omkr. 100. Intill 1875 bedrefs det amerikanska makrillfisket hufvudsakligast med krok (*jig*, ett slags dörj; se d. o.) med bete. Härvid brukade man utkasta, ända till 5 tunnor dagligen från en skonare, fint malen fisk, oftast menhaden, för att locka makrillen, och en skicklig fiskare kunde uppfånga 10 tunnor makrill om dagen. Emellertid tog fisket i S:t Lawrenceviken så godt som slut. Omkr. 1875 kom snörpevaden (*purse seine*) i bruk och blef snart det hufvudsakliga redskapet, men nu, efter den stora nedgången, har fisket med

Makrillfiske med dörj i Nordsjön. Efter teckning af L. Haaland i Bergens fiskerimuseum.

drifgarn varit det mest lönande; 1909 fiskade 125 fartyg från Förenta staterna med garn, blott 50 med vadar (med den obetydliga fångsten af omkr. 3,000 barrels). — I östra delen af Atlanten är makrillen föremål för stort fiske från Storbritannien och Irland, Frankrike, Norge och Sverige. Den förekommer utanför hela Norge, fast det egentliga makrillfisket där knappast sträcker sig n. om Stat. Mot s. fiskas makrillen ända nere vid Marokko och utgör föremål för ganska betydligt fiske i vissa delar af Medelhafvet, såsom vid Frankrike och i Adriatiska hafvet. 1908 beräknades *Englands* makrillfiske till 17,420 mill. kg., *Skottlands* till 1,329 mill. kg. och *Irlands* till 18,086 mill. kg. med ett värde i första hand (på grund af olika pris) af resp. 3,252 mill., 119,600 och 1,605 mill. kr., sammanlagdt nära 5 mill. kr. mot 3,240 mill. kr. 1884. Största delen af dessa makrillfisken sker vid Englands och Irlands sydliga kuster, i febr.—juni, och med drifgarn. — Det *franska* makrillfisket gaf 1908 9,566 mill. kg. med ett värde af 4,762 mill. kr. Häraf kommo 2,078 mill. kg. på storsjöfisket med drifgarn hufvudsakligast i Irländska sjön under febr.—juni. Det största franska makrillfisket drifves från Boulogne-sur-Mer, såväl hvad beträffar storsjö- som kustfisket. Medelhafsfisket är emellertid också ganska betydligt; det afkastade 1908 i brutto 565,296 kr. för 1,049,038 kg., hvaraf vid Algeriet fiskades 454,180 kg. I slutet af 1870- och början af 1880-talet gaf hela franska makrillfisket en behållning af omkr. 7 mill. kg. till ett värde af 2,9 mill. kr. årligen i medeltal. Den på storsjöfisket fångade, ombord saltade franska makrillen har sedan gammalt varit berömd. — *Hollands* hela makrillfångst utgjorde 1908 252,585 och *Tysklands* 112,319 kg.

Den stora exporten af saltad makrill till Förenta staterna från Norge och Sverige har förorsakat en stor höjning i värdet af dessa länders makrillfiske. Redan omkr. 1860, då isad makrill började utföras till England, gaf det *norska* makrillfisket en god afkastning. Makrillen fiskas i Norge från svenska gränsen till trakten af Bergen dels under senare delen af maj och till in i juli, med drifgarn från däcksbåtar af 10—15 tons dräktighet, dels ock vissa år genom stängning med notar. 1910 t. ex. fångades på det senare sättet fr. o. m. Stavangers t. o. m. Södra Trondhjems amt 24,940 tnr makrill och saltades för den amerikanska marknaden. Under eftersommaren eller hösten dörjas (se fig.), sedan midten af 1880-talet, makrill ute i Nordsjön från större fartyg. Härvid utriggas 2 till 4 stänger, beroende af fartygets storlek, på hvardera sidan, hvarje stång, om vädret är godt, med 2 snören och hvarje snöre med 2 krokar, hvarjämte 2 snören uthängas från fartygets akter (se D ö r j). Norrmännen bruka ej samtidigt fiska från utsatta småbåtar, hvilket ofta sker vid det motsvarande svenska makrillfisket. 1880 utfördes från Norge 1,870 mill. kg. makrill till ett värde af 447,800 kr., och den årliga medelafkastningen af hela norska makrillfisket 1866—81 har beräknats

till 6,422 mill. st. och 711,750 kr. 1909 fiskades 14,931 mill. st. "kustmakrill" till ett värde i första hand af 1,394 mill. kr. och 25,709 tnr Nordsjömakrill, som saltades och betingade 1,028 mill. kr., tills. 2,422 mill. kr. 1910 saltades 45,418 tnr, värda 1,171 mill. kr., hvaraf 45,092 tnr fläkt för den amerikanska marknaden. S. å. deltogo 355 norska fartyg med ett sammanlagdt tontal af 12,709 och 2,415 mans besättning i det norska makrillfisket på Nordsjön.

Det *svenska* makrillfisket utöfvas i hufvudsak på samma sätt som det norska och står nu, hvad Nordsjöfisket beträffar, ungefär på samma höjd som detta. Från början fångade våra västkustfiskare makrillen med dörj och vadar. Redan 1840 utfäste emellertid regeringen premier för makrillfiske med drifgarn, men först på 1860-talet började detta komma i gång. Eftersommars- och höstmakrillfisket med dörj på Nordsjön har tagit ett mycket stort uppsving. Från en ringa början i midten af 1880-talet hade detta fiske 10 år därefter nått en årsafkastning i brutto af omkr. 100,000 kr. 1910 deltogo däri 2,495 fiskare från Bohuslän med 290 fartyg, hvaraf 274 större kuttrar af engelsk typ och 14 större motorbåtar. En del af dessa fartyg går ut på makrillfiske redan i juni, andra först i slutet af juli eller början af aug., och hålla på härmed till i början af okt., under tiden utförande en eller 2, t. o. m. 4 fiskeresor. Fångsten utgjorde 1910 55,748 tnr, nästan uteslutande saltade för utförsel till Amerika. Priserna voro detta år låga, men utbytet blef ändock 1,386 mill. kr.; 1911 inbragte omkr. 39,000 tnr saltad svensk Nordsjömakrill i rundt tal 1,6 mill. kr. Då vid detsamma redskapen (dörjarna) äro billiga, blir förtjänsten god. Med drifgarn fiskades 1910 i Skagerak och Kattegatt under senare delen af maj samt t. o. m. början af juli af 1,192 fiskare från Bohuslän med 229 däcksbåtar och 22,440 garn makrill för 373,600 kr., hvarjämte på detta sätt från Halland fångades för 12,000 och från Malmöhus län för 1,100 kr. i Kattegatt. När drifgarnsfisket slutar, börja de fleste bohuslänske fiskare, som hållit på därmed, makrillfiske med dörj ungefär i samma farvatten och från samma båtar. Men äfven ett ganska stort antal fiskare idkar detta senare fiske från smärre öppna båtar, blott 1 eller 2 man i hvarje båt. Makrillfisket med dörj i Skagerak och Kattegatt, som pågår till midten af aug., från vissa fiskelägen till midten eller slutet af sept., lämnade 1910 ett utbyte af 172,215 kr. Makrillfiske med vadar i skärgården är nu obetydligt inom Bohuslän, det gaf s. å. ett utbyte af blott 9,840 kr. mot 242,672 kr. så långt tillbaka som 1874. Detta fiske pågår under tiden juni—sept. I sin helhet gaf sålunda det bohuslänska makrillfisket 1910 en bruttoafkastning af 1,841 mill. kr., mot exempelvis 267,556 kr. 1887. Ända nere i Öresund erhålles under sensommar och höst makrill i bottengarn samt i sätt- eller drifgarn, dock knappast annat än tillfälligtvis; från Malmöhus län fiskades sålunda i Öresund 1910 blott 745 kg. makrill till ett värde af 375 kr.

Danmarks makrillfiske är obetydligt i jämförelse med Sveriges och Norges; i det hela fiskades 1910 af danska fiskare 82,344 tjog makrill till ett bruttovärde af 169,463 kr., hvaraf 29,330 tjog i Nordsjön, 9,700 i Skagerak, 35,704 i Kattegatt, 7,265 i Belten och något ö. om dem samt 345 i Öresund.

I handeln går makrillen ej blott som färsk och saltad, utan äfven som rökt och inlagd till konserver antingen blott och bart inkokt eller, hufvudsakligast i Frankrike och Förenta staterna, inkokt i såser eller olja i hermetiskt tillslutna smärre bleckkärl (*canned*). Från Bohuslän har sedan flera årtionden tillbaka rökt makrill skuren i tunna skifvor och inlagd i olja förts i handeln, och flera andra makrillkonserver tillverkas där, särskildt i Göteborg. F. T—m.

Makrillgäddan (Mackril-), *Scombresox saurus* Wahlb., *zool.*, en till näbbgäddornas familj (*Scombresocidæ*) hörande fiskart, som ganska mycket liknar näbbgäddan, men skiljer sig från denna bl. a. genom en rad bifenor ofvan och nedtill emellan ryggfenan och stjärtfenan samt emellan denna och analfenan, hvilka fenor saknas hos näbbgäddan. Makrillgäddan är en äkta hafsfisk, utbredd öfver hela Atlanten och Stilla hafvet. Vid Englands kuster är den icke sällsynt samt uppträder stimvis äfven understundom vid Belgiens kuster. Till Skandinaviens kuster förirrar den sig blott tillfälligtvis; några exemplar äro tagna vid svenska västkusten. Den blir ända till $^1/_2$ m. lång. Makrillgäddan, som ej är föremål för fiske, lefver stimvis nära hafsytan. Födan utgöres af lägre hafsdjur. R. L.*

Makrillsläktet (Mackril-), *Scomber* L., *zool.*, skiljer sig från de öfriga makrillfiskarna genom mycket små fjäll, två, långt skilda ryggfenor samt fem till sex bifenor bakom andra ryggfenan och analfenan. Två nästan parallella hudfållar finnas på ömse sidor om stjärtfenan. Arter af detta släkte förekomma i nästan alla tempererade och varma haf, utom i Atlanten vid Syd-Amerikas tempererade delar, där man hittills ej funnit dem. Flera arter äro kända, af hvilka den viktigaste är vanliga makrillen, *S. scombrus* (se fig.), som utmärkes genom följande kännetecken. Ryggens vågiga, svarta tvärband sträcka sig något nedom sidolinjen. De öfre bifenorna äro 5, de undre 4—5. En tagg finnes vid anus, tre hudfållar vid stjärtfenans bas. Längden går till omkr. 50 cm., men vanliga storleken är 30—40 cm. Färgen är vacker. Från den mörkgröna ryggen öfvergår den på sidorna öfverst emellan de svarta tvärfläckarna i ljusgrönt och därefter i en skiftning af pärlemor och guldglans till den rent hvita buksidan. Makrillen tillhör Atlanten såväl vid europeiska som vid nordamerikanska kusten. Vid den förra förekommer den i större mängd icke ofvan 62:a breddgraden, men går söderut in i Medelhafvet och förekommer äfven i Svarta hafvet. Vid nordame-

Vanliga makrillen.

rikanska kusten förekommer den ifrån Labrador (55°) till kap Hatteras (35°). Makrillen är en kringströfvande fisk och visar sig i mindre stim eller ensam tämligen långt utom ofvannämnda gränser. Så finnes den, fastän sparsamt, vid norska kusten upp vid Nordlanden och går in i södra Östersjön längs tyska kusten samt undantagsvis upp till Gottland och nordligare delar af Östersjön. Makrillen är en ytterst liflig och snabbsimmande fisk, som i stora stim närmar sig kusten om våren och åter försvinner på hösten. Liksom i fråga om sillen hyste man under 1700-talet den åsikten, att makrillen från sitt urhem i polarhafvet årligen företog vandringar längs Europas kuster och in i Medelhafvet, men denna mening afslöstes af en motsatt åsikt, eller att makrillen, liksom sillen, tillbringade vintern på djupet i närheten af kusten. Frågan om makrillens vandringar är ännu ej fullt utredd; men af undersökningar i Nord-Amerika synes framgå, att makrillen verkligen vandrar längs amerikanska kusten om våren från s. mot n., på hösten åter i motsatt riktning. Temperaturen i vattnet synes utöfva mycket stort inflytande på makrillens vandringar. I maj och juni söker den såväl i Europa som i Amerika grundare vatten för att leka. Genom O. Sars' undersökningar är det numera utrönt, att makrillens rom, liksom förhållandet är hos torsken m. fl. hafsfiskar, under kläckningen flyter uppe i vattenytan. Vid Skandinaviens kuster försiggår romläggningen hufvudsakligen i förra hälften af juli. Under leken ströfva makrillstimmen lifligt omkring och gå så nära ytan, att de redan på tämligen långt håll äro skönjbara på krusningen i vattenytan. Årsgamla ungar äro omkr. 10 cm. långa; vid två till tre års ålder anses makrillen fortplantningsduglig. Ungmakrillen går om hösten in i vikar och bukter samt ger vid våra kuster anledning till ett särskildt fiske. Senare på hösten, då ytvattnets temperatur sjunkit, drager makrillen ut till hafs och på djupare vatten. Att den skulle under sin frånvaro från kusterna stå vid bottnen på djupet, såsom ofta antages, har ingen sannolikhet för sig. Födan utgöres dels af krustacéer och andra smärre hafsdjur, dels af fiskyngel och smärre fiskar. Själf utgör makrillen ett eftersökt byte för många roffiskar och andra djur, som hämta sin föda ur hafvet. Om dess betydelse för fisket se Makrillfiske. R. L.*

Makrilltärnan (Mackril-), *zool.* Se Tärnsläktet.

Makrīna. Se Diakonissa, sp. 300.

Makrīzī. Se Maqrīzī.

Makrobioka'rp (af grek. *makro's*, lång, *bi'os*, lif, och *karpo's*, frukt), *bot.*, säges om en växt, hvars frukter under flera år förbli kvarsittande på moderväxten. Förhållandet är iakttaget hos australiska buskartade myrtacéer och proteacéer samt hos *Cupressus*-arter. Frukterna öppna sig och utsläppa fröna, först när den gren, på hvilken de sitta, dör. G. L—m.

Makrobiotik (af grek. *makro's*, lång, och *bi'os*, lif), enligt gammal mystisk uppfattning konsten att förlänga lifvet.

Makrocefalī (af grek. *makro's*, stor, och *kefalē*, hufvud), *med.*, en hufvudskålsbildning, som öfverskrider de normala måtten (se Kraniometer), beroende oftast på hjärnvattusot (*hydrocephalus*). Se Hjärnsjukdomar, sp. 856. — Makrocefal, person med abnormt stor hufvudskål.

Makrocyter (af grek. *makro's*, stor, och *ky'tos*, cell), abnormt stora, röda blodkroppar, 8—13 μ i diameter, som förekomma i blodet vid en del blodsjukdomar. G. H.

Makrodiagonāl, *miner.* Se Kristallografi, sp. 1337.

Makrodiagonālt planpar l. Makropinakoid, *miner.* Se Kristallografi, sp. 1337, samt fig. 24 *k* och 25 *a*.

Makrodōma, *miner.* Se Kristallografi, sp. 1337, samt fig. 22 *o* och 24 *o*.

Makrofotografī. Se Makrografi.

Makroglossī (af grek. *makro's*, stor, och *glo'ssa*, tunga) l. Glossocele, *med.*, ansvällning och förstoring af tungan. F. B.*

Makrografī (af grek. *makro's*, lång, och *gra'fēin*, rista), ett reproduktionsförfarande för framställning af bilder i mycket stort format (affischer o. d.). Som originalbild användes vanligen en fotografi, som medelst ett särskildt autotypiskt förfarande öfverföres i en punktbild, efter hvilken tryckplattan framställes afsedd att tryckas medelst ett litografiskt eller typografiskt förfarande. Sker framställningen af bilden uteslutande på fotografisk väg, kallas förfarandet stundom makrofotografi. J. Htzg.

Makroko'sm (af grek. *makro's*, stor, och *ko'smos*, värld), världsalltet, tänkt som en besjälad organism, som en mänsklig organism i stort (enligt ett föreställningssätt, som Paracelsus m. fl. naturfilosofer på 1500-talet sökte göra gällande). Jfr Mikrokosm.

Makrōner (fr. *macarons*), små runda, gulbruna, halftorkade bröd, gräddade af finstött mandel och socker jämte äggbvitskum. "Makroner" kallas ofta i Sverige oriktigt för "biskvier", liksom ordet stundom förväxlas med "makaroner" (se d. o.).

Makronēsos (i folkspråket Makroniso), en till nomos (länet) Attika i Grekland hörande långsträckt och bergig ö (18 kvkm.) mellan Attika och Keos, bebodd af några jägare och fårherdar. I forntiden hette den *Helena*, ett namn, som sannolikt är af feniciskt ursprung, men uppges härröra från legenden, att den sköna drottningen där landstigit med Paris och Menelaos. Wbg.

Makronīso. Se Makronesos.

Makropinakoīd, *miner.* Se Makrodiagonalt planpar.

Makropōder, *zool.* Se Macropodus viridi-auratus.

Makropsī (af grek. *makro's*, lång, och *o'psis*, syn, företeelse), *med.*, en felaktighet i seendet, bestående däri, att föremålen synas större, än de verkligen äro. Vår uppfattning af ett föremåls storlek beror i allmänhet dels på storleken af dess bild på näthinnan, dels på det afstånd, till hvilket vi förlägga det. Ju större vi anse dess afstånd från oss vara, dess större förefaller oss — vid lika stor näthinnebild — föremålet. Afståndet åter bedöma vi till stor del efter den konvergens- och ackommodationsansträngning vi behöfva göra för att se föremålet tydligt. Ju starkare vi anspränga vår ackommodation och konvergens, dess närmare förlägga vi föremålet; ju mindre åter vi behöfva

nga dem i anspråk, dess längre bort anse vi föremålet vara. Är nu bilden i båda fallen lika stor, ppskatta vi föremålet större i det senare fallet. Makropsi inträder därför vid en af vår vilja obeoende kramp i ackommodationsmuskeln. Likaså inträffar fenomenet, om vi sätta framför våra ögon bducerande prismor, hvilka komma oss att se föremålen med mindre konvergens än under vanliga förhållanden. Makropsi inträffar äfven vid sjukliga förändringar i ögonbottnen, hvilka leda till en skrumpning af näthinnan i trakten af gula fläcken. J. W—k.*

Makropyramid l. Makroseriens pyramid, *miner.* Se Kristallografi, sp. 1337.

Makroserie, *miner.* Se Kristallografi, sp. 1337.

Makro'skemoi. Se Kloster, sp. 342.

Makroskōpisk (af grek. *makro's*, lång, och *skopéi'n*, se), synlig för obeväpnadt öga, i motsats till mikroskopisk, iakttagbar endast med tillhjälp af mikroskop.

Makrosomi (af grek. *makro's*, stor, och *sōma*, kropp), jätteväxt (ty. *gigantismus*), abnorm storlek af hela kroppen, utvecklar sig vanligen under pubertetsåren och anses föreligga hos en fullvuxen människa, när kroppslängden öfverstiger 2—2¼ m.

Makrospōr, *bot.* Se Heterospor. Makrosporen hos pteridofyterna motsvaras af embryosäcken hos fanerogamerna. G. L—m.

Makrospora'ngium, *bot.*, sporangium, i hvilket makrosporer bildas. Makrosporangiet hos pteridofyterna motsvarar fröämnet hos fanerogamerna. G. L—m.

Makrostruktūr (af grek. *makro's*, stor), *geol.*, struktur, som är iakttagbar utan mikroskopets tillhjälp. Motsats: mikrostruktur. E. E.

Makrostȳl, *bot.* Se Heterostyli.

Maksi'm Bjeli'nskij, pseudonym. Se Jasinskij, I. I.

Maksi'm Grek [grjäk], d. v. s. Ma'ximus Greken, "ryska kyrkans store lärare och martyr för den evangeliska sanningen", till börden grek, f. omkr. 1480 i Arta i Albanien, d. 1556, inhämtade, medan humanismen ännu stod i sin blomstring, i Venezia och Florens grundlig klassisk bildning samt lärde sig italienska och franska. Humanismens hedniska tendenser tilltalade honom dock ej, och han slöt sig till den af Savonarola representerade riktningen. Efter sin återkomst till Grekland ingick han som munk i klostret Vatoped på Athos och kastade sig med ifver på studiet af kyrkofäderna. 1518 kom han, på kallelse af storfursten Vasilij Ivanovitj, till Moskva för att beskrifva de grekiska handskrifterna i storfurstens bibliotek, och så blef Ryssland skådeplatsen för hans egentliga lifsgärning. Stående på höjden af västerländsk bildning, häpnade M. öfver den råhet och okunnighet, som han i Ryssland mötte hos både de andlige och de världslige. Utom sin egentliga syssla l. sysslande med kyrkofädernas öfversättning till slaviska och de liturgiska böckernas revision kastade han sig in i den religiösa polemiken och de politiska frågorna. Under de 38 år, som han tillbragte i Ryssland, författade han omkr. 140 skrifter. I detta antal ingå, utom öfv. af delar af bibeln och utläggningar till densamma (t. ex. Chrysostomos' samtal öfver Matt. och Joh. evang.) samt liturgiska afhandlingar, hufvudsakligen stridsskrifter mot humanismens hedendom, mot judaiserande riktningar, mot papisterna (delvis riktade mot storfurstens förste lifmedikus, tysken Nikolaus Bulef), mot Luther, mot muhammedanerna, mot astrologien o. s. v. I andra skrifter (t. ex. Om Gud och visheten, Om oordningar och ofog hos denna tidens makthafvande) gisslade han skarpt de stores slöseri och deras förtryck mot det lägre folket, och i sändebref till storfurstarna Vasilij Ivanovitj och Ivan Vasiljevitj (den grymme) tecknade han en härskares plikter. Många af hans skrifter behandla munklifvet, fastor, ånger och andra till sedeläran hörande frågor. Därjämte författade han äfven psalmer, böner och helgonbiografier. I den då pågående striden om klostrens egendomar yrkade M., liksom Vassian Kosoj, att stora jordiska egodelar ej äro förenliga med munklifvet, och han fick därigenom till fiender såväl metropoliten som munkarna i det rika Volokolamska klostret. När han därjämte satte sig emot storfurstens skilsmässa från hans första gemål och gifte med Helena Glinski (Ivan IV:s moder), lyckades M:s fiender icke blott göra honom misstänkt hos storfursten, utan äfven få till stånd ett kyrkomöte 1525, hvilket dömde M. som kättare på grund af några föregifna eller verkliga fel i hans bibelöfv. och "uteslöt honom från delaktighet af sakramenten". Han inspärrades i Otrotj-klostret i guv. Tver, men förflyttades två år före sin död till det Sergievska, nära Moskva. M. är den ryska litteraturens förnämsta personlighet under 1500-talet, den västerländska bildningens (renässansens) förste målsman i det moskovitiska riket. Hans lärjunge var furst Andrej Kurbskij. M:s samlade arbeten äro utgifna i 3 dlr (Kazan 1859—62). Jfr H. Hjärne, "Rysslands omdaning" (1889). Lll. (A—d J.)

Maksi'movitj, Michail Aleksandrovitj, sydrysk författare, f. 1804 af adliga föräldrar i guv. Poltava, d. 1873, studerade i Moskva humanistiska ämnen och naturvetenskap, speciellt botanik. Han blef 1829 adjunkt och 1833 professor i botanik vid Moskvas universitet. Redan 1834 kallades han att vid det nyinrättade universitetet i Kiev intaga lärostolen för rysk litteratur. 1841 tog M. för sin hälsas skull afsked från professuren och tillbragte därefter sin mesta tid på landet, egnande sig uteslutande åt studiet af södra Rysslands historia, antikviteter och etnografi. M. utgaf tre samlingar lillryska folkvisor (1827, 1834 och 1849). 1830—34 utgaf han några häften af en almanack, "Dennitsa", och 1840—41 kalendern "Kievlanin", båda egnade hufvudsakligen åt hans älsklingsämnen. M. behärskade fullständigt lillryska språket, på hvilket han öfversatte kvädet om Igor (1857) och psaltaren (1859). I strid mot Pogodin försvarade han lillryska folkets nationella och språkliga självständighet gentemot storryssarna och ansåg lillryssarna som direkta afkomlingar af den kievska forntidens ryssar. M. stod i personlig förbindelse med Pusjkin och Gogol och utöfvade genom sina vissamlingar ett synbart inflytande på såväl Pusjkin som Zjukovskij. M:s samlade skrifter, *Sobranije sotjinenij*, äro i 3 bd utgifna i Kiev 1876—80. Lll. (A—d J.)

Maksi'movitj, Karl Ivanovitj, rysk bota-

nist, forskningsresande, f. 23 nov. 1827 i Tula, d. 16 febr. 1891 i Petersburg, företog vidsträckta resor i Sibirien, norra Kina och Japan 1859—65 och var sedan 1871 direktör för botaniska trädgårdar och museer i Petersburg. Bland hans många förtjänstfulla arbeten märkas *Primitiæ Floræ Amurensis* (1859), *Plantarum novarum Japoniæ et Mandschuriæ diagnoses* (1866), *Diagnoses plantarum novarum* 1—7 samt bearbetningar af N. M. Przevalskijs och G. N. Potanins m. fl. samlingar i *Flora Tangutica* (1877—88) och *Enumeratio plantarum hucusque in Mongolia nec non adjacente parte Turkestaniæ sinensis lectarum* (1889). M. blef 1889 led. af Vet. akad. i Stockholm. C. Lmn.

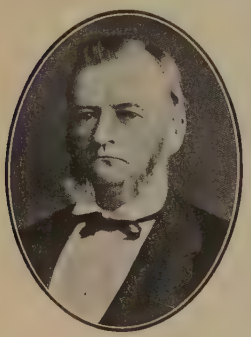

Makt går före rätt. Se Macht geht vor recht.

Ma-kua, bantu-stam. Se Bantu, sp. 877.

Makulatūr (af lat. *maculāre*, fläcka), urspr. under ett arbetes tryckning skadadt (fläckadt) pappersark, i allm. papper, som icke kan bättre användas än till omslag; värdelöst papper. — Makulēra, fläcka, göra till makulatur, förstöra.

Mal. 1. *Petrogr.*, groft grus. Se Grus, sp. 442. I folkspråket kallas vid stränderna befintligt groft grus strandmal. — 2. *Zool.* Se Malfjärilar och Malsläktet.

Māla āū'rea, *farm.* Se Tomat.

Malabār [eng. utt. mäləbā'], sannolikt en arabisk ordform af dravid. *mala*, berg, och pers. *bar*, land, eller af sanskr. *malayavara*, bergland. 1. Sydligaste delen af Indiens västkust från dennas sydända, kap Komorin, till 14° n. br., i ö. begränsad af Västra Ghats och deras sydliga fortsättning, tillhör presidentskapet Madras och sönderfaller i vasallstaterna Cochin och Travancore samt de omedelbart brittiska distrikten M. och S. Kanara, tills. 47,000 kvkm. Kusten är låg med laguner, som äro förenade genom smala kanaler, hvilka användas vid kustfart. Den vattnas af en mängd små floder från bergen i ö. Hamnarna äro dåliga. Det har fuktigt, ehuru ej osundt klimat och rik vegetation samt lämpar sig förträffligt för odling af kaffe och kardemummor. Peppar är hufvudprodukten på slättlandet. Befolkningen tillhör dravidastammen och uppgår till omkr. 7,7 mill. (1901), de fleste hinduer, hvilka tala malajalam (se d. o.). Dessutom finnas s. k. svarta och hvita judar (i staden Cochin) och ett stort antal kristna, hvaraf omkr. 200,000 s. k. tomaskristna (nestorianer). Protestantiska och katolska missionärer ha länge och med framgång arbetat i denna del af Indien. En framstående beståndsdel af muhammedanerna bilda de s. k. *mopla* (*mappila*), hvilkas våldsgärningar länge gjorde landet osäkert och slutligen föranledde inkallandet af trupper för ordningens återställande. — 2. Brittiskt distrikt i ofvannämnda område, begränsadt i n. af South Kanara, i s. af Cochin, har en areal af 15,008 kvkm. med 2,800,555 inv. (1901). Det kallas "Indiens trädgård" och producerar företrädesvis ris, kokosnötter och kaffe. Industrien representeras genom några fabriker i Kalikut och Cannanore. Hufvudstad är Kalikut. — När Vasco da Gama 1498 landade i Kalikut, var Malabarkusten delad i en mängd stater. Portugiserna anlade faktorier i Kalikut, Cannanore och Cochin, men förlorade de båda senare till holländarna 1656—63. Engelsmännen slogo sig ned i Tellicherri 1708 samt bemäktigade sig under 1700-talet, särskildt genom krigen mot Haidar Ali och Tippo Sahib, hela det nuv. distriktet. J. F. N.

Malabariska språket kallades först genom ett misstag af portugisiska kolonister det dravidiska tamilspråket på Västra indiska halföns *östra* kust, och ännu i vår tid finner man i äldre litteratur (Max Müller, Hunter o. a.) detta vilseledande namn. Stundom, och riktigare, nyttjas benämningen malabariska om det på *västra* kusten (Malabar) talade dravidiska språk, hvars inhemska och numera äfven i Europa vanligaste namn är *malajalam* (se d. o.). H. A. (K. F. J.)

Malabarkaffe. Se Kaffe, sp. 538.

Malabarkanēl, *bot. farm.* Se Kanel, sp. 764.

Malabarkardemumma, *bot. farm.* Se Kardemumma.

Malabarkino, *farm. med.* Se Kino.

Malabon [-bå'n], stad i prov. Rizal på Luzon bland Filippinerna, nära Manilaviken och 5 km. n. om staden Manila. 20,136 inv. (1903). Sockerbruk, fiske samt odling af Cananga odorata, af hvars blommor beredes parfymen ilang-ilang-olja, som utgör en af de förnämsta exportartiklarna (hufvudsakligen till Frankrike). Wbg.

Malachias. Se Malakias.

Malachi'idæ, *zool.* Se Melyridæ.

Malachit [-kīt], *miner.* Se Malakit.

Mala'chium Fr., *bot.* Se Stellaria.

Mala'chius, *zool.* Se Melyridæ.

Malacho'wski. 1. Stanisław M., grefve, polsk statsman, f. 1736, d. 1809, var polsk marskalk vid 1788—92 års konfederationsriksdag. Han var en af det ryssfientliga, "patriotiska", partiets förnämsta män och den kraftigaste främjaren af den 3 maj 1791 antagna författningen. 1792 motsatte han sig fåfängt den ryssvänliga Targowiczkonfederationen. 1807 blef M. president i hertigdömet Warschaus senat. — Hans broder Jacenty M., d. 1821, kronkansler, senare justitieminister, var hans politiske motståndare, men drog sig 1792, vid krigets utbrott, tillbaka till privatlifvet. — 2. Kazimirz M., den föregåendes frände, polsk militär, f. 1765 i Litauen, d. 1845 i Chantilly, gick efter Polens tredje delning i fransk krigstjänst (1799), inträdde 1807 som öfverste i hertigdömet Warschaus här, deltog i fälttåget mot Ryssland 1812 och utnämndes af Napoleon till general. I slaget vid Leipzig 1813 blef han fången. 1815—18 var han guvernör på fästningen Modlin. 1830 slöt han sig till polska upproret, fick för kort tid öfverbefälet i aug. 1831 och undertecknade kapitulationen i Warschau natten till 8 sept., hvarigenom staden öfverlämnades åt ryssarna.

Malacī (af grek. *malatēi'a*, uppmjukning), *med.*, uppmjukning, mest i betydelsen sjuklig uppmjuk-

ng af vissa väfnader eller organ (se Gastro-alaci och Osteomalaci). Fordom nytt-des ordet äfven i st. f. pica, den sällsamma stnaden hos hafvande kvinnor. F. B.*

Mala'cka. Se Malakka.

Malacocēphalus, *zool.* Se Macruridæ.

Malacode'rmata, *zool.* Se Mjukbaggar.

Malacode'rmidæ, *zool.* Se Mjukbaggar.

Malacopterÿgii, *zool.* Se Physostomi.

Malaco'straca, *zool.* Se Kräftdjur, sp. 51.

Malade'tta (fr. *Monts Maudits*, sp. *Montes Malditos*), högsta berggruppen i Pyrenéerna, belägen deras västra del i Katalonien mellan Esera och Arandalarna. Den har tre toppar: Pic de la M. 3,312 m.), Pic du Milieu (3,356 m.) och Pic de néthou l. d'Aneto (3,404 m.). Den sistnämnda ildar en oval plattform af 20 m. längd och 5 m. redd, bestående af upptornade massor af kvarts-altig porfyr. Berget bestegs första gången 1787 f. Ramond. Ofantliga glaciärer ligga på M:s norra sida. (J. F. N.)

Ma'la fi'de, lat., i ond afsikt, mot bättre vetande. Motsats: bona fide. Jfr Fides.

Málaga. 1. Provins i spanska landskapet Andalusien, vid Medelhafvet, emellan Granada i ö. och Cádiz i v. 7,389 kvkm. 504,685 inv. (1910). Huru jordbruket i allmänhet skötes dåligt, produceras dock hvete i goda år vida öfver behofvet, och stora kvantiteter drufvor, russin samt andra sydfrukter exporteras. M:s olja och viner äro högt värderade, och på senare åren har odlingen af sockerrör betydligt tilltagit. Kommunikationsväsendet är flerstädes ganska bristfälligt till följd af landets bergiga beskaffenhet. M. genomskäres emellertid från n. till s. af järnvägen Córdoba—Málaga, med sidobanor från Bobadilla till Granada och till Ronda. — 2. Hufvudstad i nämnda provins och näst Barcelona Spaniens viktigaste hamn, ligger i bakgrunden af den vackra Malagaviken vid ån Guadalmedinas utlopp och vid foten af en brant kulle, som bär ett moriskt fäste, *Gibralfaro*, samt bildar det sista utsprånget af en längs kusten löpande rad af kullar, som frambringa det berömda Malagavinet. 133,045 inv. (1910). M. är biskopssäte, har ''instituto'', präst- och ett lärarseminarium, navigationsskola, 4 teatrar och tjurfäktningsarena (för 11,000 pers.). Med anledning af sin nästan ständigt molnfria himmel har M. stundom jämförts med Neapel. Klimatet är ett af de mildaste och jämnaste i Europa, med en årstemperatur af 19,3° C. (13° för vintern och 27° för sommaren). Regndagarnas antal är i medeltal 39 årligen och regnmängden omkr. 400 mm. Gatorna nära hafvet äro breda och jämförelsevis moderna, men i den äldre stadsdelen smala och krokiga. Staden eger få märkliga offentliga byggnader. Katedralen påbörjades omkr. 1538 i grek.-romansk stil, men fullbordades i sitt nuv. skick först 1719. Ännu finnes i M. en mängd moriska byggnadsverk, såsom portar, torn, murar och kvarlefvor af moskéer. Af den gamla moriska *Atarazanas* (arsenalen) finnes endast en port kvar. *Alcazaba* (citadellet) ligger i ruiner, bebodda af en hop zigenare, men det ofvannämnda Gibralfaro (från 1200-talet) är ännu i godt skick. Förbi Gibralfarokullen leder Avenida de Pries genom villakvarteret Caleta med praktfulla trädgårdar till de östra förstäderna. Hamnen, som i början af 1800-talet var djup nog att mottaga de största linjeskepp, igengrundades sedan, men har de senare årtiondena mycket för-

Strandparti i staden Málaga.

bättrats, så att åtminstone de västra kajerna äro tillgängliga för stora ångare. Den skyddas af två med fyrtorn och batterier försedda vågbrytare. En stenkaj vid den grunda stranden och verk, som afse att afleda Guadalmedinas slam, äro under uppförande. Handeln består mest i export af prov:s produkter: bly, vin (''Malaga''), russin, citroner, pomeranser, apelsiner, fikon, olja och espartogräs, men exportkvantiteten är stadd i nedgående. Hela införseln steg 1909 till 112,823 ton, mest stenkol och råvaror, och exporten till 93,726 ton. Antalet ankomna fartyg var 2,101, hvaraf 17 svenska. Till Sverige exporteras mest russin, olivolja, pomeransskal, vin och vindrufvor. Industrien har på senare tiden tilltagit och omfattar flera stora järngjuterier och maskinfabriker, bomullsspinnerier och väfverier, kemiska fabriker, ättik- och spritfabriker samt sockerbruk. — M. är Strabons och Ptolemaios' *Ma'laka* och kallas af Plinius *Malaca foederatorum*. Det var en fenicisk anläggning och hade ännu på Ciceros tid en punisk karaktär, hvarigenom staden skilde sig från städer med iberiskt eller grekiskt ursprung. Vespasianus gjorde den till ett ''municipium'' och västgoterna till biskopssäte. Efter slaget vid Guadalete (714) kom den i arabernas våld och gällde snart som en af de förnämsta städerna i Andalusien. Den tillhörde kalifatet i Córdoba, men efter omajjadiska dynastiens fall var den för kort tid hufvudstad i ett självständigt rike. Senare blef den beroende af Granada. 1487 intogs staden efter en lång belägring af Ferdinand och Isabella samt behandlades med stor stränghet. — 3. Stad i dep. Santander i republiken Colombia. Omkr. 7,000 inv. Ylleväfverier; varma järnkällor. 1—3. (J. F. N.)

Málagas(i), Mal(a)gasch, det inhemska gemensamma namnet såväl på de till malajiska rasen hörande stammarna på Madagaskar (se vidare d. o.) som ock på de af dem talade dialekterna (se Malagassiska språket). H. A.*

Malagasser, den infödda befolkningen på Madagaskar. Se Madagaskar, sp. 394, Málagas(i) och Malagassiska språket.

Malagassiska språket, äfven kalladt madagassiska l. madegassiska språket (inhemskt *málagas(i)* och *mal(a)gasch*, eng. *malagasy*, fr. *malgache* l. *madécasse*, ty. *madegassisch*), talas af alla infödda stammar på Madagaskar. Af dess hittills kända 13 dialekter äro *hóva* l. *ankóva*, i det inre landet, och därnäst *betsimisaraka*, på östra kusten, de viktigaste. I formellt hänseende eger malagassiskan alla de kännetecken, som utmärka malajiska språk (se d. o.): saknad af genus, numerus, deklination och konjugation i vanlig mening; men fonetiskt skiljer den sig från de flesta af dessa både genom tillvaron af de bägge ljuden *ƒ* och *š* [ʃ] och genom flera djupt ingripande fonetiska lagar. Den obetydliga litteraturen, hvartill uteslutande hovadialekten användts, består af bibelöfversättningar, religiösa skrifter, några samlingar af folksägner o. d. — Jfr Freeman och Johns, "Dictionary of the malagasy language" (eng.-mal. och mal.-eng.; 2 vol., Antananarivo, 1835), Marre de Marin, "Grammaire malgache" (1876), Parker, "Concise grammar of the malagasy language" (1883), "Le code des Hovas. Peuple et langue de Madagascar" (s. å.); grammatikor af Rahidy (1895) och G. Julien (1904); Dahle, "Specimens of malagasy folklore" (Antan., 1877), Beauregard, "Anthropologie et philologie" (i "Bulletin de la Société d'anthropologie de Paris", 1896), Hamy, "Les races humaines de Madagascar" (i "Revue scientifique", 1895). H. A. (K. F. J.)

Malagavin. Se Málaga 2 och Spanska viner.

Malagueña [-goe'nja], sp. (af *Malaga*, se d. o.), spansk dans, identisk med fandango (se d. o.).

Málaháttr, en fornnordisk strof af femledade verser utan assonans och med allitteration som i fornyrdislag (se d. o.), hvaraf málaháttr är en nordisk nybildning, i det en särskild strof utbildat sig af de femledade verser, som funnos inströdda bland de fyrledade. Málaháttr, som användes blott i ett fåtal fornnordiska dikter: i eddadikten "Atlamal" och delvis i ett par andra eddadikter, samt i några få skaldedikter, har särskildt studerats af Th. Wisén (i "Ark. för nordisk filologi", III, 1886) och B. Sjöros ("Málaháttr", Helsingfors 1906). B—e.

Malajálam (Malayalam, Malayalim), "bergsbygd", det inhemska namnet såväl på det dravidiska språk, som talas på Malabarkusten (af 6 mill.), som ock egentligen på landet självt. I Europa nyttjas ordet dock endast i den förra bemärkelsen. Språkets område i de inhemska vasallstaterna Travancore och Cochin samt de brittiska distrikten Malabar och Kanara sträcker sig emellan västra Ghatskedjan och hafvet, från Trivanderum i s. till något öfver 20° n. br., där det mötes af det kring Mangalur talade tuluspråket. Dess öfriga (östliga) grannar äro de likaledes dravidiska kanara i n. och tamil i s. Med detta senare språk är också malajálam närmast släkt — Caldwell är böjd att anse det som en dotter af tamil — och skiljer sig därifrån hufvudsakligen i två punkter: lexikaliskt genom upptagande af en stor mängd från sanskritstammar deriverade ord, grammatiskt genom bortkastande af personaländelserna i verbet och dessas ersättande med föregående pronominala subjekt, t. ex. i tamil (som i lat. och grek.) *aḍitt-ēn*, jag slog, *aḍitt-āj*, du slog, *āḍitt-ān*, han slog, i malajálam (som i sv.) *ñān* (*nī*, *avan*) *aḍiču*, jag (du, han) slog. Om den grammatiska strukturen för öfrigt se Dravida och Tamil. En dialekt (*mappila*) talas på de närbelägna öarna Lakkadiverna och Maldiverna. Malajálam skrifves med eget alfabet, som härstammar från açoka-inskrifternas (se Indiens språk och litteratur, sp. 548). Dessutom användes en från det arabiska alfabetet härstammande skrift. — Litteraturen inskränker sig för malajálam, som för andra nyindiska mindre språk, egentligen till tre afdelningar: konstpoesi, folkpoesi och "europeisk" litteratur. Den första består af efterbildningar från berömda sanskritverk (Mahábhárata, Rámáyaṇa, Puráṇa o. a.), den sista af missionslitteratur och läroböcker. Folkpoesien, episka sånger, *pātu*, af hvilka den äldsta, *Rāmacarita*, går tillbaka ett par århundraden före portugisernas ankomst, är mycket rik, men till vida största delen ännu blott muntligt bevarad. (Se härom inledningen till Gunderts ordbok.) — Öfver malajálam finnes en hel mängd arbeten. Här må nämnas grammatikor af Spring (1830), Peet (2:a uppl. 1860), Frohmeyer (1889) samt Gundert, "Grammar of the malayalim language" (Mangalur, 1868) och "Malayalim-english dictionary" (Mang. 1872); språkprof i "Zeitschrift der deutschen morgenländischen gesellschaft", XVI, 1862), Caldwell, "A comparative grammar of the dravidian languages" (2:a uppl. 1875), Burnell, "Specimens of south-indian dialectes" (1873), ordbok af Bailey (1846). H. A. (K. F. J.)

Mala'jbjörnen, *Ursus malayanus*, *zool.* Se Björn.

Mala'jer (malaj. *malāju*, af oviss betydelse) kallas i vidsträckt mening den till *malajiska rasen* (se d. o.) hörande befolkningen i Indiska arkipelagen (se färgpl. Asiatiska folk, fig. 19—24) l. de stammar, som från språklig synpunkt räknas till malajo-javanska gruppen (se Malajiska språk). Stundom fattas ordet malajer ännu vidsträcktare, då det inbegriper äfven den till samma ras hörande befolkningen på Formosa, Filippinerna och Madagaskar, och någon gång utsträckes benämningen äfven till polynesierna (se Malajiska rasen). I den första bemärkelsen delas malajerna i följande grupper. 1) Egentliga malajer (se nedan); 2) Javagruppen: javaner (se Java med fig.), sundaner, madureser (se Madoera), balistammen (se d. o.); 3) Sumatragruppen: atjeh (se d. o.), bata (se d. o.), redsjang, passuma; 4) Celebesgruppen: bugi, makassarer (se dessa o.) o. a.; 5) Borneogruppen: dajaker (se d. o. med fig.), hvartill komma, vid en mera utsträckt användning af ordet, 6) Formosastammar, 7) tagala-folken på Filippinerna (se d. o., sp. 229) samt 8) hova (se d. o.) och de flesta andra stammar på Madagaskar. Ofta, t. ex. i fråga om handel och politik, fattas ordet malajer i mera inskränkt bemärkelse som betecknande endast den första af de här anförda grupperna. Dessa egentliga malajer, som själfva kalla

g *órang malâja* (malajmän, d. v. s. äkta, civili-erade malajer), till skillnad såväl från *orang enúa* (landets män) eller *orang-útang* (vildmän) om från *orang-laut* (sjömän, oftast sjöröfvare = ngelsmännens *sea-gipsies*, hafszigenare), inneha örre delen af halfön Malakka, där de bilda flera må stater, samt södra och östra Sumatra och örekomma äfven i mindre grupper under inhemska genter på Borneo samt Sulu-öarna, Molukkerna och e små Sundaöarna. De "äkta" malajerna, hvilkas ntal uppskattas till omkr. 4 mill., bilda således gen politisk enhet, men känna sig dock öfverallt om ett enda folk med gemensamhet i språk, litte-atur, religion (islam) och seder. De skildras som allmänhet stillsamma, tystlåtna och höfliga i um-änget, snälla mot sina kvinnor, barn och husdjur amt frihetsälskande, men därjämte som trolösa, ämndgiriga och njutningslystna. De hänföras lätt f sina lidelser (svartsjuka, spelpassion m. m.) och ripas då af ett verkligt raseri, störta ursinnigt ram och döda eller såra alla, som de möta (*ámuk*). Af andra sedvänjor, hvilka närma malajerna och ndo-kineserna (se d. o.) till hvarandra, må nämnas álbyggning, tuppfäktning, "hufvudjakt" (se C. ock, "Hufvudjägarna på Borneo", 1884), smak ör rutten fisk och motvilja mot mjölk m. m. Så-äl i jordbruk som i handel och skeppsfart äro malajerna driftiga, och som utmärkt skickliga anses de i guld- och järnarbeten, elfenbens- och trä-nideri, guldstickad sidenväfnad, skeppsbyggeri och vapensmide (*kris*, dolk, och *kléwang*, svärd). — Malajernas egentliga hemort anses vara det nre af Sumatra, där de tidigt mottogo civilisation genom inder från Malabarkusten och under medel-iden bildade ett blomstrande rike i Menangkabau. På 1100-talet skola de, enligt sina egna historie-skrifvare, under sin furste Túri Búang ha invandrat å Malakkahalfön och grundlagt Singapore (Lejon-staden). Under följande årh. utbreddes deras välde öfver hela halfön. Hufvudstaden Malakka grundlades 1252, och tjugu år därefter öfvergick dess sultan, Muhammed schah, med hela sitt folk till islam. Sedan dess utbredde sig deras makt och religion allt vidare kring Indiska arkipelagen, och med sina talrika fartyg stodo de i liflig han-delsförbindelse med hela Orienten, mellan Arabien och Kina. Under 1500-talet störtades deras välde af portugiserna, hvarefter dels dessa, dels holländ-are och engelsmän omöjliggjort hvarje större poli-tisk sammanslutning. Af de små staterna stå de på norra Malakkahalfön (Ligor, Singora o. a.) under siamesisk lydnad, andra däremot under en-gelskt skydd eller äro självständiga (se Malaji-ska skyddsstaterna). På Sumatra är Atjeh självständigt, medan Siak blott nominellt, Menang-kabau, Palembang och Lampong faktiskt lyda under holländarna, hvilka ha öfverhöghet äfven öfver de små malajiska furstendömena Bandjer-masin, Pontianak och Sambas på Borneo samt bugi-och makassarstaterna på Celebes. H. A.*

Malajiska arkipelagen. Se Indiska arki-pelagen.

Malajiska halfön. Se Malakka.

Malajiska hönsrasen tillhör stridshönsen och är mycket gammal. Från Indien kom den till Grek-land och Rom samt senare till England och euro-peiska fastlandet. Numera förekommer den i alla världsdelar och har visat sig vara synnerligen lämplig för tuppfäktning. Benstommen är kraftig och kroppen resligt byggd. Sju olika färgvarieteter förekomma, af hvilka den ljusbruna är äldst. Bruna och rent hvita färger äro vanliga, svarta och skäckiga däremot sällsynta. H. F.

Malajiska rasen l. Malajisk-polynesiska rasen omfattar enligt nyare etnologer den bruna, släthåriga befolkningen på Indiska och Stilla hafvens öar jämte halfön Malakka, med uteslutande af australierna och de svarte, krushårige papúa på Nya Guinea. Efter denna bestämning, hvarvid rasen erhåller i det närmaste samma omfattning som malajisk-polynesiska språkstam-men (se d. o.), delas den i två grupper: den asiatiska, malajerna, och den polynesiska, polynesierna. De senare kallas äfven polynesiska malajer till skillnad från de asiatiske. De typiska kännetecknen för den malajiska rasen äro: brakycefal hufvudskål (med varierande breddindex från 73 hos maori till 82 hos javaner), framskjutande kindknotor, svarta, ofta sneda ögon, liten näsa med stora näsborrar, stor mun med utstående tänder, svart, groft, slätt hår, svag skäggväxt, gulbrun hy samt smärt, väl-bildad kropp, under europeisk medelhöjd, med späda extremiteter, tunna vader samt små händer och fötter. Från denna typ afvika dock ej obe-tydligt två grupper, hvilka hufvudskalligen af språkliga skäl ännu räknas till den malajiska rasen, nämligen: 1) bland polynesierna de s. k. *mikro-nesierna* och *melanesierna* på öarna närmast n. och ö. om Nya Guinea, hvilka, med mera krusigt hår, betydligt mörkare hy, lägre breddindex och åt-skilliga andra fysiska egenskaper, stå närmare papúa, och 2) bland malajerna en del stammar på Sumatra (bata, orang, kabu o. a.) och Borneo (dajak, kajaner), hvilkas resliga, kraftiga gestalt, bruna, vågiga hår, ljusare hy och i allmänhet mer "europeiska" utseende förmått åtskilliga antropologer (Hamy o. a.) att här antaga ett äldre kaukasiskt människoslag, s. k. "indonesier". Dessa skulle då, liksom de urspr. papuanske mikro- och melanesierna, uppgått i den öfverlägsnare mala-jiska rasen och antagit dess språk. På grund af den ofvan beskrifna typens likhet med den mongo-liska antaga några forskare, såsom Wallace och Peschel, att den malajiska rasen är endast en syd-lig gren af den mongoliska och att den således haft sitt egentliga hemvist på Malakkahalfön. En-ligt den allmännare åsikten (Fr. Müller o. a.) är den malajiska rasen lika ursprunglig som den mon-goliska och förlägges dess hemort till det inre af Sumatra. De förnämsta civiliserade folken af denna ras äro de egentlige malajerna och javanerna (se Java, Javanska språket och litteraturen, Malajer, Malajiska språket och litteraturen). — Jfr Wallace, "Malay archipelago" (10:e uppl. 1898), Peschel, "Völker-kunde" (7:e uppl. 1897), Lesson, "Les polynesiens" (1882), Bastian, "Indonesien oder die inseln des malayischen archipels" (1884), Fornander, "The polynesian race" (1877—86), F. Swetten-ham, "Malay sketches" (1895), "The real Ma-lay" (1899), Clifford, "Studies in brown humanity" (1898) och "In a corner of Asia" (1899) och W. W. Skeat, "Malay magic" (1900). H. A.*

Malajiska skyddsstaterna, de under Englands skydd stående staterna Perak, Selangor, Negri Sembilan och Pahang på halfön Malakka. I de båda förstnämnda jämte Sungei Ujong funnos sedan 1874 rådgifvande engelska residenter med staber af officerare, 1887 ställdes Pahang under engelskt skydd. 1895 förenades Sungei Ujong med Negri Sembilan, som eg. är ett statsförbund af flera småstater (nio stater), och 1896 förenades de fyra staterna till en federation (eng. *The federated malay states*), hvars ställning till England reglerades på det sättet, att högste styresman i federationen är en engelsk high commissioner, som äfven är guvernör öfver The Straits settlements och residerar i Singapore, samt under honom en chief secretary i Kuala Lumpor. Furstarna i de olika staterna fingo 1897 titeln "sultaner" (förbundschefen i Negri Sembilan kallas *yam-tuam*). I hvarje stat finnes en resident, hvilken jämte sultanen, residentens sekreterare, några malajiska höfdingar och kinesiska köpmän bildar statsrådet, som är statens högsta myndighet (äfven i lagstiftningsfrågor). Men sedan början af 1910 finnes äfven ett förbundsråd för hela federationen, hvilket består af high commissioner som ordf., chief secretary, sultanerna och yam-tuam, de fyra residenterna och fyra icke-ämbetsmän och som stiftar lagar, som äro gemensamma för hela federationen, dock under kontroll af statssekreteraren för kolonierna. De fyra staternas sammanlagda inkomster uppgingo 1909 till öfver 2,$_{95}$ mill. pd st., deras utgifter till 2,$_{76}$ mill. pd st. De äro skyldiga att uppsätta vissa truppkontingenter för tjänst inom kolonien. — Federationens hela område utgör omkr. 72,000 kvkm. med 1,035,933 inv. (1911), hvaraf 419,763 malajer, 433,244 kineser, 172,476 indier, 5,933 européer eller i Asien födda personer af europeisk börd. Mankönet har mycket stor öfvervikt, beroende på den stora invandringen af kineser (mestadels kulier). Den största staden är Kuala Lumpor (i Selangor) med omkr. 45,000 inv. För folkundervisningen funnos 1909 inalles 345 skolor, hvaraf ett 30-tal engelska. De viktigaste kulturalstren äro kokosnötter, ris, kautschuk (35 mill. träd), socker, tapioka, kaffe, peppar. Skogarna lämna dyrbara träslag. Väldiga, oftast lätt tillgängliga tennlager finnas, äfvensom guld o. a. metaller. 1909 exporterades 48,743 ton tenn till ett värde af nära 6,$_5$ mill. pd st. (omkr. hälften af hela jordens tennproduktion) och producerades 50,$_5$ kg. guld, det allra mesta i Pahang. Järnvägarnas längd utgjorde 1909 755 km. England har protektorat äfven öfver några andra, ej till statsförbundet hörande malajstater på Malakkahalfön: Trengganu, Kelantan, Keda och Perlis, med sammanlagdt omkr. 725,000 inv., och inom dess intressesfär ligger det oberoende Johor (se d. o.), med omkr. 200,000 inv. Litt.: se den i art. Malajiska rasen och Malakka anförda litteraturen. J. F. N.

Malajiska språk l. Malajiska språkgrenen, som hör till den malajisk-polynesiska språkstammen (se d. o.), delas i två grupper: 1) malajo-javanska, ibland benämnd malajiska gruppen, som omfattar malajiskan, javanskan med kavispråket, madoeresiska och balinska på Madoera och Baliöarna; bugi-, makassar-, holontalo- och alfurispråken på Celebes, batta-(batak-)språket på Sumatra och dajakiska på Borneos södra kust; 2) tagala-gruppen l. tagaliska språken i vidsträckt bemärkelse, omfattande a) de egentliga tagalaspråken på Filippinerna, b) språket på Marianerna, c) formosanskan och d) malagassiska språket (se d. o.) på Madagaskar. Den för alla malajiska språk gemensamma konsonantismen, hvarigenom de hufvudsakligast skiljas från polynesiska och melanesiska språk, består af följande ljud: *k, t, p; g, d, b; h, s, w; n̂(ng), n, m; j, l(r)*. Ljudet *š* (ʃ) finnes blott i malagassiskan och formosanskan, *f* endast i den förra och i ibanag (på Filippinerna). Utom malag., formos., alfur. och dajak. ega alla malajiska språk en inhemsk skrift, som är arabisk för malajiskan, men för de öfriga utgör ombildningar af gamla indiska alfabet från açokainskrifterna (se Indiens språk och litteratur, sp. 548). Dock torde snart nog genom missionärernas bemödanden dessa inhemska alfabet undanträngas af det latinska, utom för de egentliga litteraturspråken, malajiskan och javanskan. Karakteristisk för de malajiska språken är också den rika utbildningen af infixer, hvilka blott sporadiskt förekomma i polynesiska och melanesiska språk. För en närmare inblick i dessa med de europeiska så olikartade språks natur se Malajiska språket och litteraturen.

H. A. (K. F. J.)

Malajiska språket och litteraturen. De *egentlige* malajernas (se Malajer) språk, *bāsa malāju*, urspr. begränsadt till en del af Sumatra och halfön Malakka, har sedan 1200-talet spridt sig öfver en stor del af den s. k. Malajiska arkipelagen och har sin förnämsta betydelse för oss dels som utgörande den viktigaste förmedlaren för handel och sjöfart öfver hela denna arkipelag, dels som (jämte javanskan) den förnämsta representanten för den stora malajisk-polynesiska språkstammen. Utbildadt till skriftspråk under sanskritiskt inflytande (med ett stort antal från sanskrit lånade ord) har malajiskan under tidernas lopp upptagit många andra främmande beståndsdelar, förnämligast från arabiskan och portugisiskan. Den talas af något öfver 4 mill. människor. Malajiskan eger de fem vanliga vokalerna (*a, e, i, o, u*) och alla våra konsonantljud, utom *f* och *š* (ʃ), samt dessutom de palataliserade ljuden *č* (tj), *ǰ* (dj) och *ñ* (nj), för hvilka, liksom för *n̂* (ng), nya bokstäfver tillagts det af malajerna använda arabiska alfabetet. Accenten ligger alltid på näst sista stafvelsen. Ordbildningen med prefix, suffix, infix och reduplikation är rikare och klarare än i de flesta andra språk, t. ex. *bli*, köpa, *pem-bli-an*, torg, *bli-bli-an*, varor, *tapaj*, knåda, *t-in-apaj*, bröd o. s. v. Rötterna eller ordstammarna äro i regel tvåstafviga och kunna utan skillnad i yttre form stå som nomen, verb eller partikel. Grammatiskt genus, numerus och kasus saknas. Hvarje som nomen brukad stam betecknar hela slaget och motsvarar därför närmast vår obestämda plural, t. ex. *ōraṅ*, människor. Skall enhet eller flertal särskildt utmärkas, sker det i förra fallet genom *sa*, "en", *sa-ōraṅ*, och i senare vanligen genom reduplikation, t. ex. *rāǰa-rāǰa*, konungar. Nom. och ack. uttryckas medelst ordets ställning, resp. före

·h efter verbet, t. ex. *ōraṅ mākan nasi*, männskor äta ris. Genitiven betecknas, såsom i semitiska språk, blott med det styrande ordets ställning framför det styrda, t. ex. *rāja negri*, landets konung, eller som i ural-altaiska med vidhängande av suffix för 3:e pers. vid det styrande ordet, t. ex. *anakña rāja*, son-hans konung (= konungens son). De öfriga kasus uttryckas med prefix, t. ex. *ka-negri*, till landet. Adjektivet, som alltid står efter sitt substantivord, är fullkomligt oböjligt. Vid pronomina framträder en skillnad emellan olika språkarter efter olika social ställning (jfr något liknande i fråga om t. ex. de italienska tilltalspronomina), men mindast där och ej så strängt genomfördt som i javanskan. Den skillnad man förr efter Marsden gjorde mellan fyra olika malajiska språkformer (från *bahāsa dalām*, "hofspråk", till *bāsa ka mākan*, "vulgärspråk"), hvarpå här formerna *bahāsa*, vulg. *bāsa*, "språk" må tjäna som exempel och hvilken skillnad ofta reduceras till blott "hoog-maleisch" och "loog-maleisch", är ingen annan än den man i alla språk finner mellan litteraturspråket och de olika samhällsklassernas därmed mer eller mindre öfverensstämmande samtalsspråk. Possessiva uttryckas med suffix, t. ex. *kudā-ku*, min häst, *kudā-kaw*, din häst. Verbet har inga särskilda former för tempora, modi och personer. De förra uttryckas blott med tillagda adverb, t. ex. *deñar*, höra, *āku deñar*, jag hör, *āku sūda deñar*, jag hörde, *āku man deñar*, jag skall höra. Därmot utvecklar verbet en utomordentlig rikedom på afledda stammar. Passiv, som här användes mycket oftare än i andra språk, bildas vanligast med prefixet *di*, och agenten sättes efter verbet i genitivställning, t. ex. *dimākan rāja*, konungens ätna (= af konungen ätes). Pronominala subjekt uttryckas med de possessiva suffixen, t. ex. *kumākan*, mitt ätna (= af mig ätes), *kaw-mākan*, af dig ätes, *di-mākan-ña*, af honom ätes. Af öfriga bildningar, kausativa, transitiva, denominativa, reciproka, permissiva m. fl., hvilka genom sammansättning af de särskilda prefigerade, suffigerade eller infigerade bildningsstafvelserna kunna uppgå till ett oerhördt antal, må här exempelvis anföras de neutrala, med infixet *-um-*, t. ex. *g-um-ilaṅ*, glittra, af *gilaṅ*, glans.

Malajiska litteraturen är till både innehåll och omfång betydande. De poetiska alstren indelas af malajerna i flera arter, som kunna hänföras till två stora klasser: 1) arabiska diktformer, såsom *schāir*, episka sånger, *madah*, lofsånger, *rubāi*, epigram, *gasal*, kärlekskväden m. fl., samt 2) malajisk folkpoesi, *pantun* och *gurindam* (se nedan). Mest ansedda äro schair, och som de förnämsta af dessa räknas *Schāir Bidasāri* (Sången om Bidasari), en skön prinsessa (utg. af Hoewell, 1843, af Favre, 1875, af Klinkert, 1886), *Schāir Keni Tambuhan*, likaledes en underskön konungadotter (införd i Marsdens grammatik samt utg. af de Hollander, 1856, af Klinkert, 1886), och den af furst Ali Hadji 1846 diktade *Schāir sultān Abdu-l-mulūk* (utg. af Roorda van Eysinga, 1848). Af densamme diktade tänkespråk ha utgifvits af Netscher (1854). Dessutom finnas de flesta javanska, från indiska källor hämtade dikter i malajisk öfv. eller efterbildning, såsom *Sri Rāma* (Furst Rama; utg. 1843). Af andra litteraturprodukter må nämnas *Hakiyat Hang Tuwah* (öfv. af Brandstetter, i "Malaio-polynesische forschungen", 1894), *Prinses Balkis* (utg. af v. Wijk, 1881). Vidt utbredda äro de indiska fabelverken, t. ex. Kalila och Dimnah i malajisk bearbetning (utg. af Gonggrijp, 1876), Pañcatantra (*Pandjatandaram*, utg. af van der Tuuk, 1866). *Pantun* och *gurindam* äro rena folkprodukter, som allmänt reciteras eller sjungas, men sällan upptecknas af malajerna själfva. Den förra är en vers på fyra rader, där hvarannan rad rimmar och det egentliga innehållet (en kärlekssuck, ett epigram e. d.) ligger i de två sista raderna, medan de första innehålla en oftast mycket aflägsen antydning eller liknelse om det kommande. Gurindam äro tänkespråk, moraliska regler o. d., i två med hvarandra rimmande rader (en *slōka*). Denna form ha också ofta de utomordentligt talrika och städse citerade malajiska ordspråken. Af prosalitteraturen är den historiska både rik och värdefull, ehuru formen är rent krönikeartad. Det förnämsta historiska verket är *Sulālat-es-salatin* (Kvintessensen af sultanerna; från början af 1600-talet). Öfver alla de malajiska småstaterna finnas krönikor. Många äro också de skrifter, som behandla malajisk sed och rätt (*undang-undang*, lagar, såsom *Hukm pelajāran*, Sjöfartsrätt, utg. af Dulaurier, 1845, och lagböcker utg. af Keijzer, 1835, och Meursinge, 1844), *Bustānu-s-salatin* (Sultanernas trädgård; etik) o. a. Nya testamentet öfversattes redan 1668 af Brouwer; hela bibeln af Leidekker och van der Vorm, 1733 (ny uppl. af Willmet 1820—24). — Jfr W. Marsden, "Grammar of the malayan language" (1812) och "Dictionary of the malayan language" (2 vol. 1812), Dulaurier, "Mémoires, lettres et rapports relatifs au cours de langues malaye et javanaise" (1843), Favre, "Grammaire de la langue malaise" (1876) och "Dictionnaire malais-français et franç.-mal." (4 vol., 1875—80), de Hollander, "Handleiding bij de beoefening der maleische taal en letterkunde" (6:e uppl. 1893), Meursinge, "Maleisch leesboek" (3 vol., 1880), och Maxwell, "Manual of the malay language" (1882). Andra grammatiker af Crawfurd (1852), Roorda van Eysinga (1856), Pijnappel (1866), Klinkert (1882), Tendelov (1901) och Hindorf (1904). F. ö. hänvisas till de fyra stora, ännu pågående tidskrifterna "Tijdschrift voor Nederlandsch Indië" (Batavia-Groningen, fr. 1838), "Tijdschr. voor indische taal-, land- en volkenkunde" (Batavia, fr. 1852), "Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië" (Haag, fr. 1853) och "Journal of the Straits branch of Roy. asiat. soc." (fr. 1878), i hvilka med få undantag all malajisk litteratur publiceras. Den bästa ordboken är den stora, på nederländska regeringens bekostnad af de Wall och van der Tuuk utgifna "Maleisch-nederlandisch woordenboek" (3 bd, Batavia 1877—84). Andra ordböcker äro af de Wilde (1841), Roorda van Eysinga (13:e uppl. 1869), Crawfurd (1852), Pijnappel (3:e upp. 1884), Klinkert (1885) och Swettenham (2 bd, 1886—87). H. A. (K. F. J.)

Malajisk kamfer, Malajisk Sumatrakamfer, *kem. farm.* Se Dryobalanops.

Malajisk-polynesiska rasen. Se Malajiska rasen.

Malajisk-polynesiska språkstammen omfattar

hela Indiska och Stilla hafvens öfvärld från och med Madagaskar i v., Malakka-halfön, Formosa och Hawaiiöarna i n., Påskön i ö. samt Nya Zeeland i s., men med uteslutande såväl af alla det australiska fastlandets tungomål som ock af papuaspråken på Nya Guinea och några angränsande öar. Denna språkstam, hvars sammanhörighet bevisats af W. von Humboldt (''Die kawi-sprache'', 1839) och H. von der Gabelentz (''Die melanesischen sprachen'', 1873), delar sig i tre stora grenar: 1) den polynesiska, som talas från Nya Zeeland till Hawaii och Påskön (jfr Lesson, ''Les polynésiens'', 1882, och Fornander, ''The polynesian race'', 1878—85). Se Polynesiska språk; 2) den melanesiska, som talas på de flesta mikronesiska öar (Karolinerna, Marshall- och Gilbertöarna) och melanesiska öar (Fidji, Nya Hebriderna, Salomonöarna, äfvensom Nya Kaledonien. Jfr von der Gabelentz' ofvan anförda arbete); 3) den malajiska gruppen med dess två underafdelningar (se Malajiska språk). Af dessa anses den polynesiska språkgrenen stå närmast det gemensamma urspråket och den malajiska vara genom formell utveckling längst aflägsen därifrån. Morfologiskt karakteriseras språkstammen däraf, att roten, som i sin för oss analytiskt gifna form är urspr. tvåstafvig, därjämte är ett verkligt ord i språket, som kan uppträda vare sig som nomen eller verb eller partikel. Dock går språkutvecklingen tydligen därhän att alltmer skilja ordslagen från hvarandra äfven i den yttre formen. Grammatiskt kön saknas, men rikt utvecklade äro däremot de formella medel, genom hvilka ordbildning och flexion åstadkommas, nämligen icke blott prefigering och suffigering, såsom i våra språk, utan äfven infigering och delvis eller oftare fullständig reduplikation. Sedan Bopps försök att ansluta ifrågavarande språkstam till den indoeuropeiska (''Ueber die verwandtschaft der malay.-polynes. sprachen mit den indo-germanischen'', 1841) fullständigt misslyckats och äfven M. Müllers sammanfattande af dessa språk med de ural-altaiska, dravidiska och andra till en stor turansk språkfamilj visats sakna giltiga grunder, utgör malajisk-polynesiska språkstammen tills vidare en både till ordrötter och formbildning fullt fristående språkgrupp. — Jfr Fr. Müller, ''Grundriss der sprachwissenschaft'' (bd 2, 1879 f.), Cust, ''A sketch of the modern languages of Oceania'' (1888), Codrington, ''The melanesian language'' (1895), Brandstetter, ''Malajo-polynesische forschungen'' (6 hftn, 1892—98), ''Monographien zur indonesischen sprachforschung'' (intill 1912 9 häften utkomna), och Ferrand, ''Essai de phonétique comparée du malais et des dialectes malgaches'' (1909). H. A. (K. F. J.)

Malajo-javanska språkgruppen. Se Malajiska språk.

Malajo-kineser är ett af Peschel, hufvudsakligen för att utrota det äldre, enligt hans åsikt olämpliga uttrycket ''indo-kineser'', infördt gemensamt namn på de särskilda, till mongoliska rasen hörande folkgrupper, som af andra benämnas ''kineser'', ''indo-kineser'' och ''tibetaner''. H. A.*

Malakandpasset [mä'lə̆känd-] i Indiens Northwest frontier province, förenande det brittiska distriktet Peshawar med Swatdalen, fick betydelse för engelsmännen först 1895 under Chitralfälttåget, då 7,000 pathaner höllo det besatt, men undandrefvos af sir Robert Low. Efter fälttåget anlades där ett befäst läger för att bevaka vägen till Chitral, och det har ännu en militärpost och en politisk agent. 1897 företogo swaterna ett angrepp på M. och den närliggande posten vid Chakdara, hvilket gaf anledning till Malakandexpeditionen. Wbg.

Malakāner. Se Molokaner.

Mala Kapēla, bergsträcka. Se Kapela.

Malakĭas, gängse namn för en af de mindre profeterna. Se Maleaki.

Malakĭas (irl. *Maelsechlainn*), konung af Irland, f. 949, d. 1022, tillhörde den gamla Hy-Niall-dynastien, erkändes 980 som öfverkonung på Irland och besegrade s. å. nordmännen vid Tara. Han utkämpade på 990-talet hårda strider mot sin medtäflare Brian, nödgades 1002 erkänna denne som öfverkonung (*ardri*), men återfick till namnet denna värdighet efter Brians död 1014 i slaget vid Clontarf. Jfr Irland, sp. 858. V. S—g.

Malakĭas, ärkebiskop af Armagh på Irland, f. omkr. 1094, d. 1148 i Clairvaux, var 1127—37 ärkebiskop, reorganiserade klosterväsendet på Irland och bidrog till införandet af den romerska liturgien. 1190 kanoniserades han. — Den s. k. *Malakias' profetia* består af korta karakteristika af 111 påfvar alltifrån Celestinus II (1143). Med den siste af dessa påfvar, som skall bära namnet Petrus, skall romerska kyrkan undergå en sista förföljelse, Rom förstöras och yttersta dagen bryta in. Pius X är den 103:e i ordningen, och utsagan om honom är ''Ignis ardens'', lågande eld; för nästa påfve är devisen ''Religio depopulata''. Enligt sin egen uppgift skulle denna profetia vara uttalad af ärkebiskop M., och mängden af katoliker torde fortfarande vara öfvertygad om profetians riktighet. I verkligheten tillkom den mellan 16 sept. och 4 dec. 1590 för att påverka påfvevalet och offentliggjordes första gången af benediktinmunken Vion 1595. Bollandisterna öppnade i slutet af 1600-talet kritiken mot densamma, men ännu på 1900-talet har förts lärd strid om dess äkthet (Maître, Paris 1901, *för* äktheten; *mot* densamma ''Analecta Bollandiana'', 1903). Jfr O'Laverty ''Life of S. Malachy'' (1899). Hj. H—t.

Malakit Wallerius (af grek. *mala'che*, malva), *miner.*, ett kopparhaltigt mineral (se Kopparmalmer), utmärkt genom vackert smaragdgrön till spanskgrön färg. Malakiten är oftast finstrålig eller tät, med njurformig yta eller ock utbildad i stalaktitiska former, och sällan kristalliserad, då i monoklina systemet. Hårdheten 3,5—4. Eg. v. 3,7—4,1. Diamantglans till sidenglans. Malakiten består af vattenhaltigt basiskt kopparkarbonat, $Cu_2(OH)_2CO_3$, smälter för blåsröret på kol till metallisk koppar. Den löses under kolsyreutveckling i syror och äfven i ammoniak. — Malakit är en vanlig förvittringsprodukt af kopparhaltiga mineral, t. ex. kopparkis, kopparglans, falerts, kuprit och azurit, äfvensom af gedigen koppar. Den förekommer därför i smärre kvantiteter allmänt vid utgåendet af kopparförande malmlager, där dessa varit utsatta för atmosfärilierna. Den s. k. *ærugo nobilis*, bildad på gamla koppar- och bronsföremål, har malakitens sammansättning. Där malakit anträffas i större stycken,

nvändes den, på grund af sin praktfulla färg och förmåga att antaga polityr, till dekorationsföremål, såsom bordskifvor, vaser, mosaikarbeten o. s. v. Pelarna i Isakskatedralen i Petersburg äro belagda därmed. F. n. erhålles sådan malakit endast från koppargrufvorna vid Nizjnij-Tagilsk i Ural. I bergsakademiens samling i Petersburg finnes ett stycke malakit därifrån, vägande 1,500 kg. och uppskattadt till ett värde af 525,000 rubel. Hj. Sj.*

Malakitgrönt, *kem.*, ett grönt färgämne, tillhörande en grupp af anilinfärger (se d. o.), som närleder sig från trifenylmetan (se d. o.). Med ordet betecknas zinkdubbelsaltet, oxalat eller picratet af tetrametyl-di-p-amidotrifenylcarbinolanhydrid; motsvarande enkla klorid framställes genom formeln:

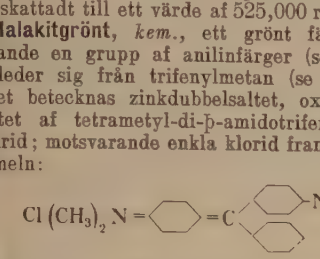

Färgämnet framställes genom kondensation af bensaldehyd med dimetylanilin i närvaro af svafvelsyra eller saltsyra och kondensationsproduktens, liden s. k. leukoföreningens (se d. o.), oxidation med blysuperoxid. H. E.

Mala'kka [eng. utt. mələ'kə]. 1. Malajiska halfön (malaj. *Tanah malayu*, "malajernas land"), en lång och smal halfö, som utgår från Östra indiska halfön och omges af Sydkinesiska hafvet med Siamviken i ö., Bengaliska viken i v. och Malakkasundet (*The Strait*) i s. v. och s., hvilket skiljer den från Sumatra. Geografiskt börjar halfön vid Krahnäset (10° n. br.), men politiskt och antropologiskt måste den öfre delen betraktas mera som en fortsättning af konungariket Siam än som en afdelning af malajernas land. Från Krah sträcker sig halfön söderut med någon dragning åt ö. till Tanjong Bulus (1° 16½′ n. br.), omkr. 1,100 km. Största bredden (mellan Tanjong Penunjut i Trengganu till Tanjong Hantu i Dindings) är omkr. 320 km. Arealen beräknas till 181,000 kvkm. Halfön genomdrages i hela sin längd af parallellt löpande bergskedjor af granit, gnejs, glimmerskiffer, kvartsit samt paleozoiska skiffrar, sandsten och kalksten. Från sänkan vid Isthmus (30 m.) höjer sig halfön i Sema till 1,050 m. och i Khao Luong till 1,772 m., hvarpå följer en dalsänka i Ligornäset, som i s. omges af ett högt och vidt förgrenadt bergland, som ger halfön dess största bredd, och bland hvars toppar må nämnas Ophir (1,265 m.) ö. om staden Malakka samt Gunung Tahang (omkr. 3,000 m.), som anses vara halföns högsta berg. Härifrån aftager åter höjden, och den sydligaste delen af M. är ett ganska jämnt land. På båda sidorna om bergen sträcka sig lågländer fram till hafvet, och särskildt den västra och södra kusten omges af en mängd öar och ögrupper, såsom Salang, Pulo Lantara, Pulo Langkava och Pulo Penang i v., Singapore och Riou-arkipelagen i s. och Tinggi, Pulo Tiuman, Kaw Samui och Kaw Pa Ngam (Pennan) i ö. Ett stort antal vattenrika floder nedströmmar från bergen; af dem äro Perak, Bernam och Muar i v. samt Kelantan och Pahang i ö. de största. Klimatet är hett och fuktigt och har ansetts vara osundt, ehuru man nu erkänner, att det ej är sämre än Burmas. Västra sidan, som är utsatt för sommarmonsunen, är mer fuktig än den östra, hvilken har blott höst- och vinterregn. I Singapore, som är den varmaste trakten, stiger temperaturen sällan öfver 36,5° C. i skuggan, och årsmediet är i allmänhet under 27°. På fastlandet, och särskildt på östra sidan, är det svalare, sällan öfver 34° och om natten under 21°. Regnmängden varierar på västra kusten mellan 2 och 3 m.; på östra kusten uppgår den till omkr. 4 m. Växtligheten är tropisk. De låga, sanka kusterna, särskildt den västra, täckas af mangroveskogar; det fuktiga klimatet alstrar en stor mängd palmarter. Rikt företrädda äro äfven växtfamiljerna *Guttiferæ* och *Myrtaceæ* och släktet *Ficus*. Hela halfön kan sägas vara en enda stor skog, genomskuren i alla riktningar af oräkneliga strömmar. Endast en obetydlig del af den har någonsin besökts af mänskliga varelser. I allmänhet är den ock så tät, att det är omöjligt att bana sig väg genom densamma utan yxa, och äfven de vilda djuren begagna endast upptrampade stigar. Träd, som lämna hårdt virke, finnas i ymnighet. De förnämsta fruktträden äro durian (Durio), mangostan (Garcinia), anona, granatträdet, jackträdet, kokos-, areka- och sockerpalmen samt bananen. De förnämsta djungelprodukterna äro kautschuk och guttaperka samt många slags rotting. Kamferträd och ebenholts finnas i mindre mängd. Föremål för odling äro ris, sockerrör, bomull, tobak, peppar, gambirbuskar, sagopalmen, kaffe och te. I de brittiska områdena har odlingen af kautschukträd starkt utvecklats. Till sin fauna liknar halfön mest Borneo och Sumatra, liksom den öfver hufvud i geografiskt och etnologiskt hänseende snarare tillhör den indiska världen än den asiatiska kontinenten. De sedimentära bildningarna innesluta skiffer, kalk- och sandsten. F. ö. lämnar mineralriket tenn, guld, järn, bly och andra metaller i obetydliga kvantiteter. Jordbruket är hufvudnäring. I politiskt hänseende delas halfön i 4 afdelningar: brittiska kolonien Straits settlements (öarna Singapore, Penang och Dindings, prov. Wellesley på fastlandet midtemot Penang, det obetydliga området Dindings samt staden och området Malakka), de federerade malajstaterna (sultanaten Perak, Selangor och Negri Sembilan på västkusten samt Pahang på östkusten), den oberoende, ehuru inom brittiska intressesfären liggande staten Johor, de icke federerade staterna under brittiskt protektorat (Kelantan, Trengganu, Keda och Perlis) samt den grupp af stater n. om Keda, som erkännas ligga inom Siams intressesfär. Hela folkmängden är något öfver 2,5 mill., hvaraf omkr. 715,000 i Straits settlements, något mer än 1 mill. i de federerade malajstaterna, omkr. 200,000 i Johor samt 725,000 i återstoden. Kineserna äro omkr. 1 mill. (omkr. 370,000 i Straits settlements, 435,000 i de federerade malajstaterna, 150,000 i Johor och återstoden i mindre samhällen eller som isolerade handlande spridda i halföns byar och småstäder). Den malajiska befolkningen, inberäknadt inflyttade från östra arkipelagen, är omkr. 1 mill., tamiler och andra infödingar från Indien omkr. 100,000, urinvånarna kanske 20,000, européer och amerikaner 6,500 och eurasier omkr. 9,000, hvartill komma siameser. — Utom thai l. siameser, som utan tvifvel sent inflyttat norrifrån, finnas tre raser, som en längre tid haft sitt hem på halfön: semang l. pan-

gan, sakai l. jakun och malajer. De förstnämnde, som vanligen gå under namnet malajer, äro negritos, småväxta, mörka, mycket prognata och med kort ulligt hår, fäst vid hufvudet i små krusiga lockar. De synas tillhöra södra Asiens ursprungliga befolkning och stå på mycket låg kulturgrad, idka ej jordbruk och ha inga verktyg utom enkla båtar af bambu eller rotting, fisk- och villebrådsfällor, bågar, blåsrör och bambuspjut. De äro emellertid skickliga jägare och fiskare. Sakai, som ofta, ehuru utan tvifvel med orätt, föras till malajerna, bebo i största antal delar af Pahang, Perak och Kelantan samt spridda i malajiska byar öfver hela halfön, men dessa sistnämnda ha upptagit så mycket af malajernas bruk, att de ej längre kunna betraktas som typiska för den ras de tillhöra. De oblandade sakai ha jordbruk, tillverka nätta farkoster, göra ländskört (deras enda dräkt) af vissa barkar, äro musikaliska och ha från sitt ursprungliga tillstånd nått en högre grad af civilisation än semang. De äro af malajernas storlek, smärta, ljushyade och ha vågigt, fint hår. Deras språk och raskännemärken ange släktskap med monkhmer-gruppen. Sakai äro stadda i utdöende. Om malajerna se d. o. — M. omtalas redan af Ptolemaios som *Gyllene Chersonesos*. Portugiserna under d'Albuquerque eröfrade 1511 staden M. (se Malajer, sp. 601), som blef ett af deras viktigaste handelscentra i Asien. 1641 bemäktigade sig holländarna under And. van Diemen denna stad. 1786 köpte engelska Ostindiska kompaniet ön Penang, och 1795 eröfrade engelsmännen staden M., som afträddes af holländarna 1824 mot det att Holland fick några engelska besittningar på Sumatra. 1819 hade engelsmännen köpt Singapore, som snart blef hufvudorten på halfön. — 2. Engelsk koloni, hörande till Straits settlements (se d. o.), på Malakkahalföns västra kust, mellan floderna Linggi i n. och Kesang i s. Omkr. 2,000 kvkm. 95,487 inv. (1901), mesta delen malajer och kineser, blott 74 européer och amerikaner samt 1,598 eurasier. Jordbruk är uteslutande näring, och företrädesvis odlas tapioka och hevea (för vinnande af kautschuk). Järnväg förenar staden M. med Tampin i Negri Sembilan. — 3. Hufvudstad i nämnda koloni, vid mynningen af floden M., som delar densamma i två hälfter; på flodens vänstra strand ligger den gamla holländska staden, bebodd af européer, hvaribland ännu många portugiser, på högra stranden den egentliga handelsstaden, som bebos af kineser och malajer. Omkr. 20,000 inv. (1901). M., grundlagdt 1252, var fordom den viktigaste handelsstaden på halfön (se M. 1), men har nu öfverflyglats af Singapore och Penang. Omsättningen med omgifvande länder, hufvudsakligen af jordbruksalster, har dock vuxit år från år. — Litt.: Norman, "The far East" (1895), H. Clifford, "Further India" (1904), R. Martin, "Die inlandsstämme der Malayischen halbinsel" (1905), F. A. Swettenham, "British Malaya" (1906), W. W. Skeat och C. O. Blagden, "Pagan races of the Malay peninsula" (1906), Belfield, "Handbook of the Federated malay states" (3:e uppl. 1907) samt under Malajiska rasen anförd litt. 1—3. J. F. N.

Malakkasundet, sundet mellan halfön Malakka och Sumatra, förenar Sydkinesiska hafvet och Bengaliska viken (Indiska oceanen). Det sträcker sig mellan 1° och 6° n. br. i nordvästlig riktning och har en längd af 778 km., medan dess bredd växlar mellan 55 km. (vid staden Malakka) och 297 km. (mellan Pulo Penang och Sumatras norra udde). Många öar ligga i sundet, i synnerhet i dess sydligaste del, där det genom Riou-arkipelagen delas i flera armar, bl. a. en nordlig, Singaporesundet, och en sydligare, Doeriansundet. J. F. N.

Malakofil (af grek. *mala'kia*, blötdjur, och *fi'los*, vän), *bot.*, säges om en växt, som pollineras af snäckor. Blommorna hos de malakofila växterna sitta tätt sammanträngda. G. L—m.

Malakolit (af grek. *malako's*, mjuk, och *li'thos*, sten), *miner.*, namn på vissa arter af augitgruppens mineral, hvilka kännetecknas af ljust grön färg och förekomma i stråliga eller stängliga aggregat, sällan kristalliserade. Smältpunkten ligger vid 1,180° C. Malakolit bildar jämte granat de skarnlager, som omsluta många af Sveriges magnetitmalmer, t. ex. vid Persberg, Nordmarken; i skarnbildningarna vid Pitkäranta, i Falu gruva o. s. v. Den förekommer vidare, om ock sällsynt, i granitiska bergarter. Kristalliserad malakolit benämnes baikalit efter fyndorten. Hj. Sj. (A. Hng.)

Malakon, *miner.*, benämnas de genom upptagande af vatten (3—9 proc.) förändrade och delvis förvittrade varieteterna af zirkon (se d. o.), som förekomma vid Hiterö i Norge samt flerstädes i Finland, Sachsen och Ural. Hj. Sj.*

Malakov. 1. Bastion vid Sevastopol (se d. o.). — 2. Hertig af M. Se Pélissier.

Malakozoologi (af grek. *mala'kia*, blötdjur, och *zoologi*, se d. o.), *zool.*, läran om blötdjuren.

Mala'laks, socken af Korsholms härad och Närpes domsaga, Vasa län, Finland. Areal 260 kvkm.; befolkningen, svensk, 4,909 pers. (1910). Med kapellet Petalaks (119 kvkm.; 2,697 inv.) utgör M. ett konsistoriellt pastorat af 2:a kl., Åbo ärkestift, Vasa Nedre prosteri. A. G. F.

Mala'las, Johannes, bysantinsk krönikeförfattare, f. omkr. 491, d. 578 e. Kr., skref på grekiskt vulgärspråk, med blandning af latinska och österländska ord, *Chronografia* i 18 böcker (början och slutet finnas ej mera; 1:a uppl. 1691, Oxford; 2:a uppl. af Dindorf, 1831, och i Migues "Patrologia græca", vol. 97). Arbetet slutar nu med kejsar Marcianus' expedition till Afrika. Med undantag för de tider, som lågo M. närmast, har krönikan föga historiskt värde. Den fick emellertid betydelse genom den stora popularitet den åtnjöt (den öfversattes t. o. m. till slaviska språk) och det inflytande på folkföreställningarna, som utöfvades af densamma. J. C.

Mala'mbobark, *Cortex Malambo*, *farm.*, barken af *Croton Malambo* Karst., ett träd, som växer i Venezuela och angränsande trakter af Syd-Amerika (se Croton). Denna bark kommer i handeln i form af platta, mer än 5 mm. tjocka stycken, betäckta med ett ljusgrått, starkt utvecklad korklager, som bildar stora vårtor. Tvärsnittet visar en gulaktig, marmorerad yta. Malambobarken är rik på flyktig olja. Lukten är kanelartad, smaken skarpt aromatisk och vidrigt bitter. Barken af magnoliacén *Drimys Winteri* Forst. förväxlas med malambobarken. Drimysbarken kallas i Brasilien *casca d'anta*, tapirbark, emedan ta-

iren skulle begagna densamma mot diarré och befolkningen däraf lärt sig att bruka malambobarken mot rödsot, gula febern o. s. v. Barken är Venezuela och Colombia ett högt värderadt läkemedel. O. T. S.*

Malamocco [-må'kkå], en af de dynöar (it. *lidi*), som skilja Venezias lagun från Adriatiska hafvet. Det s. om ön liggande sundet Porto di M., försvaradt af två fort, är den viktigaste infartsvägen till Venezias hamn. J. F. N.

Malangen, härad i Tromsö amt, Norge, strax s. v. om Tromsö kring den 17 km. långa och 3—6 km. breda Malangsfjorden. Denna skjuter in mellan de stora öarna Senjen och Kvalö och delar sig innerst i bifjordarna Nordfjord och Urfjord. M:s areal är 342,8 kvkm. och har 1,672 inv. (1910), huvaraf 74 lappar. Betydligt hafsfiske. Af fjällen uppnår Maartindis. 1,324 m. K. V. H.

Malangselven, Malangsfos. Se Maalselven.

Malangsfjorden. Se Malangen.

Malansje [malä'ʃe], port. *Malange*, befäst handelsplats och karavanstation i portugisiska kolonien Angola, vid en biflod till Cuanza, under 9° 33′ s. br., genom järnväg förenad med Loanda. Den har 50—60 européer. (J. F. N.)

Malanta, ö. Se Malayta.

Mal à propos [-apråpå], fr., olägligt, olämpligt; i otid. Jfr Apropå.

Malapterūrus, *zool.* Se Darrmalen.

Mala'ra, Juande, spansk skald, f. 1527 i Sevilla, d. 1571, hvars produktivitet äfven efter spansk måttstock var häpnadsväckande stor, om än Cuevas uppgift i sin "Ejemplar poetico", att M. skrifvit öfver tusen tragedier, icke kunnat konstateras. Ingen af hans pjäser finnes nämligen i behåll, men titlarna äro kända, t. ex. dramat *Locusta*, tragedien *Absalón* för att nämna de populäraste. M:s rykte som skald var mycket stort förnämligast genom *Poema de los trabajos de Hércules*, 48 sånger på ottave rime, och *Primera parte de la filosofia vulgar, que contiene mil refranes de los que se usan en Hespaña*, 1568 (omtryckt), ett urval af de 6,000 ordspråk ur Hernán Nuñez' samling, som fortsattes af Santillana och försågs med lärda kommentarer. M:s namn är intaget i "Catálogo de autoridades de la lengua". Ad. H—n.

Malāria (af it. *mala āria*, dålig luft; italienarna själfva säga dock hellre *aria cattiva*, d. v. s. skämd luft), Klimatfeber l. Kustfeber, *med.*, en grupp af infektionssjukdomar, som hufvudsakligen motsvarar hvad hos oss kallas frossa. Hithörande sjukdomar räknas till de äldsta kända och till de öfver hela jorden mest utbredda. Redan Protagoras och Celsus lämna fullständiga beskrifningar. Hvad malarians geografiska utbredning beträffar, har man funnit, att den går i ett bredt bälte kring hela ekvatorn, ymnigast och intensivast i de heta zonerna och aftagande mot de kalla. I vissa trakter är den ständigt härskande, *endemisk*; på andra ställen uppträder den blott då och då, d. v. s. är *epidemisk*, och stundom har den dragit öfver stora landsträckor som allmänt härjande farsoter, *pandemier*. Som de förnämsta områdena för malarians endemiska uppträdande må nämnas de tropiska delarna af *Afrikas* fastland, i synnerhet Senegals och Gambias flodområde, hela Guineakusten, i synnerhet i Nigers floddal. — I *Asien* träffas de mest betydande malariahärdarna i Indien. På de flesta ostindiska öarna trifves den äfven alltför väl. I Kina och Japan förekommer malarian ofta vid kusterna och utmed floderna. — I *Australien* förekommer malarian särskildt på kusten af Nya Guinea och några andra öar. — I *Europa* finnas de vidsträcktaste malariaområdena i Rysslands stora floddalar, kring Volga, Dnjepr, Dnjestr, i kustländerna n. och v. om Svarta hafvet, i Donauländerna. Greklands floddalar, Kreta och Joniska öarna äro mycket utsatta för malaria, hvaremot Malta är nästan alldeles fritt. Italien eger två framstående malariaområden, nämligen slätterna kring Po och dess bifloder samt västkusten från Pisa söderut ända ned öfver en stor del af Kalabrien. Italienska regeringen har under senare åren vidtagit energiska och framgångsrika åtgärder mot sjukdomen, bl. a. genom inplantering af febergummiträd. Äfven Sicilien, Corsica och Sardinien ha flera malariatrakter. I Spanien och Portugal uppträder malarian i de flesta större floddalarna och på några sumpiga kuster, hvaremot det bergiga Gibraltar är nästan alldeles fritt. I det öfriga Europa förefinnas ännu enstaka härdar, men sjukdomen synes numera vara starkt på retur och endast tidtals göra sig mera påmind genom uppträdandet af större eller mindre epidemier. Ang. orsakerna härtill se art. Frossa. I Sverige har sjukdomen tidigare uppträdt i talrika fall längs de stora insjöarnas stränder och utefter kusterna. Särskildt var östkusten hemsökt från Gäfle ända ned till Karlskrona. I Sverige har sjukdomen numera så godt som försvunnit. Den kallades i vårt land oftast frossa. Dessutom har den haft en mängd andra namn, som *frysesjuka, koldesot, kolla, växelfeber, hvardagsfrossa, hvarannandagsfrossa, rågfeber, rågfubb, augustifeber* m. fl. (se Frossa). På Färöarna och Island förekommer malarian blott importerad. — På *västra halfklotet* träffas de svåraste endemierna på Västindiska öarna, på kusterna kring Mexikanska viken och i Brasilien; mindre intensiv är malarian på norra delen af Syd-Amerikas västra kust och i Nord-Amerikas sydstater, mellanstater och präristater. Inom större området af den civiliserade delen af jorden, där malarian tidigare härjat svårt, har man numera med lyckligt resultat vidtagit ändamålsenliga åtgärder till sjukdomens bekämpande. Från mången svår malariahärd har härigenom sjukdomen försvunnit. En stor epidemi drog öfver hela Europa 1557—58, och dylika pandemier i Europa omtalas äfven från 1678—82, 1718—22, 1748—50, 1770—72, 1779—83 och 1806—12. En af de svåraste och omfångsrikaste härjade öfver nästan hela jorden 1823—27. De sista pandemierna äro af 1855—60 och 1866—72. Under den sistnämnda angrepos äfven Mauritius och Réunion för första gången. — Malarians hufvudsakliga symtom m. m. omtalas i art. Bakteriologi och Frossa. F. B. (G. Wrgn.)

Malāria-kakexi, *med.* Se Frossa, sp. 1489.

Malāria-moski'to-läran, *med.* Se Frossa, sp. 1490.

Malaspīna, italiensk markgreflig släkt, behärskade som kejsarens riksomedelbara vasaller under

medeltiden stora områden af Lunigiana, berglandet mellan Ligurien och Toscana kring Massa och Carrara. Genom stark förgrening och många delningar miste den under 1400-talet sin betydenhet och förlorade under 1500-talets stormar större delen af sina besittningar. Den fortlefver ännu delad på en mängd linjer. — Germanico M., påflig nuntie (sändebud) i Sverige, f. omkr. 1550, d. 1604, tillhörde linjen Tresana och Lusuolo och var son till en hofman hos hertigen af Parma, regentinnans af Nederländerna gemål. Han kom efter slutade studier i Perugia 1568 till Rom i kardinal Farneses hof, studerade från 1570 teologi i Padua och började 1572 sin diplomatiska bana som sekreterare hos påflige nuntien i Madrid, Ormanetto. 1578 var han åter vid kurian (påfliga hofvet) och sändes med den gyllene rosen till hertiginnan af Parma. 1580 blef han nuntie i Innerösterreich hos ärkehertig Karl. Efter nitisk verksamhet där och två extra missioner till riksdagen i Augsburg 1582 och ärkebiskopsvalet i Köln 1583 var M., som sistnämnda år utnämnts till biskop af San Severo (ett litet fattigt, af turkarna förhärjadt stift i Apulien), 1584—86 nuntie hos kejsaren. Han användes ånyo först efter Sixtus V:s död inom diplomatien, blef 1591 nuntie i Neapel och 1592 i Polen. Där inföll höjdpunkten af hans bana. Han blef snart Sigismunds förtrogne rådgifvare. Genom att göra denne till det förnämsta verktyget för kurians politik lyckades M. genomföra sin inrikespolitiska hufvuduppgift. 1590-talet betecknar i Polen katolicismens definitiva seger och protestantismens hastiga tillbakagång. Utrikespolitiskt hade M. ej samma framgång. Trots understöd af en kardinallegat, Caetani, kunde han ej genomdrifva sin viktigaste uppgift: Polens anslutning till ligan mot turkarna. I andra rummet stod Sveriges rekatolisering. M. sträfvade under hela sin nuntietid med stort nit mot detta mål. 1593—94 följde han Sigismund till Sverige och var därunder den hemlige ledaren af hans politik. Hans intressanta depescher sprida rik belysning öfver händelseförloppet och visa, huru klart den kloke italienaren öfversåg situationen. Under de långvariga underhandlingarna i Stockholm och Uppsala emellan Sigismund och det protestantiska partiet sökte M. förmå Sigismund att ge katolikerna samma fria religionsutöfning som protestanterna samt att begränsa de senares friheter. Han sökte äfven underhålla konungens misstro till de ledande männen i Sverige för att bättre kunna begagna honom för sina syften. Då Sigismund vägrade bekräftelse på Uppsala mötes beslut före kröningen, vände sig den allmänna förbittringen mot M. Hans aflägsnande begärdes, och hertig Karl underrättade honom, att hans lif var i fara. M. nekade att sätta sig själf i säkerhet. Då Sigismund slutligen på sina jesuitiska biktfäders tillstyrkan uppfyllt alla ständernas fordringar, afgaf han inför M. en hemlig protest mot alla medgifvanden till kättarna, såsom honom med våld aftvungna, hvartill fogades ett löfte, att katolikerna senare skulle erhålla religionsfrihet. Att biktfäderna med M:s goda minne tillåto Sigismund bekräfta Uppsala mötes beslut, är säkert; men kurian kunde, om så behöfdes, förneka bekräftelsens giltighet, emedan den getts utan dess uttryckliga medgifvande. Sigismund rådfrågade M. också i inrikes svenska frågor. Med åren slappnade kurians intresse för det aflägsna Sverige. Kriget i Ungern och dess världspolitiska konsekvenser behärskade helt dess polska politik. 1599 sändes M. för att lösa striden om Siebenbürgen. Hindrad af sjukdom, hann han ej ingripa, förrän svärdet afklippt härfvan, föll därför i onåd i Rom och rappellerades. Om hans sista lefnadsår har man blott äldre okontrollerade uppgifter af tvifvelaktigt värde. Outtömlig på utvägar, energisk, målmedveten och behärskande alla yrkets tekniska finesser, var M. en af tidens bästa diplomater, som öfverallt vann furstarnas tillgifvenhet och allmän aktning. Han hann äfven med att vara en utmärkt biskop i Carlo Borromeos anda. M:s skriftliga kvarlåtenskap är mycket stor. Jämte en stor del af hans privata brefväxling gömma arkiven massor af depescher från honom. Litt.: Reichenberger, "G. Malaspina und F. Sega 1584—1587" (i "Nuntiaturberichte aus Deutschland 1585—90", 1905), och Veress, "Epistolæ P. Alfr. Carrillii S. I. 1591—1618" (i "Monumenta Hungariæ historica", 1906). Hj. B—d.

Malate'sta, Paolo och Gianciotto. Se Francesca da Rimini.

Mala'tia (Azbuzu), stad i turkisk-asiatiska vilajetet Mamuret-ül-Aziz, 45 km. v. om Eufrat. Omkr. 30,000 inv., armenier, kurder och kisilbascher. Det är en helt modern ort, ombyggd efter jordbäfningen 1893, med många vackra byggnader, och bekant för sina fruktträdgårdar. Den har protestantiska (amerikanska) och katolska missioner och är säte för en armenisk katolsk biskop. Omkr. 10 km. nordligare ligger *Eski-scher* l. "gamla staden" (forntidens *Melitēne*). Den äldsta platsen var sannolikt Arslan Tepe, något s. om Eski-scher, där två hittitiska steler med jaktscener anträffades 1894. Under Titus blef orten station för 12:e legionen, och Trajanus gjorde den till stad, som genom sitt läge vid viktiga militärvägar och traktens bördighet nådde stor blomstring och af Justinianus gjordes till hufvudstad i Armenia tertia. Under medeltiden var den ett hufvudsäte för jakobiterna, Abu-l-faradschs födelseort, och skall i början af 1000-talet haft 60,000 stridbara män. (Wbg.)

Mālatīmādhava, ett drama af den indiske skalden Bhavabhūti (se d. o. och bd XII, sp. 540) af den art, som benämnes *prakaraṇa* (borgerligt skådespel), behandlande Mālatīs och Mādhavas kärlekshistoria (händelsen spelar i Ujjayini strax före eller vid författarens egen tid). Stycket har blifvit kalladt indernas "Romeo och Julia", fastän med lyckligt slut. Dramat är utg. i Calcutta (1830), vidare af Lassen (1832), Trithen (1848), Ramkṛshna Gopal Bhaṇḍarkar (1876; 2 uppl. 1890), Jīvānanda Vidyāsāgara (1876), Viveka Kalanidhi (1883) o. s. v. Det har öfversatts till eng. af H. H. Wilson ("Select specimens of the Theatre of the Hindus", 1826; därefter till tyska af O. L. B. Wolff, "Theater der hindus", II, 1831), till ty. af Fritze (1884) samt till fr. af G. Strehly (1885). K. F. J.

Malati'tze. Se Molatycze.

Mal au coeur [ma'l å kör], fr., kväljningar och kräkningar. — Mal de mer [-də mär], sjösjuka.

Mālavikāgnimitra, indiskt drama af skalden Kālidāsa (se d. o. och bd XII, sp. 540), skildrande hof- och sedelifvet på skaldens tid med ett kärleksförhållande mellan konungen Agnimitra (2:a årh. f. Kr.) och den sköna Mālavikā, som tillhör drottningens tjänarinnor, men slutligen befinnes vara en prinsessa. Till hela sin art kan dramat snarast förliknas vid en komedi af Shakspere. Det är utg. af O. F. Tullberg (1840), Shankar P. Pandit (1869) och Bollensen (1879, med kritiska och förklarande anmärkningar) samt öfv. till tyska af Weber (1856) och Fritze (1881), till eng. af Tawney (1875), till fr. af Foucaux (1877) och Henry (1889), till da. af E. Brandes (1874), till sv. af Edgren (1877). K. F. J.

Mala'xis Sw., *bot.*, ett litet släkte af späda, gröna örter, hörande till fam. *Orchidaceæ*. I Europa finnas endast 2 arter, *M. monophylla* Sw. och *M. paludosa* Sw., myggblomster, hvilka äfven tillhöra Sveriges flora, den förra, som har blott 1 blad, mera sällsynt, den andra, med 2—3 bladig stjälk, här och där, helst i kärr på gungfly upp till Lappland. Stjälken har basen löklikt uppsvälld och grön, i någon mån erinnrande om förhållandet hos tropiska orkidéer. De små, gulgröna blommorna sitta i en axlik, upprätt klase. Blommornas läpp är uppåtvänd, utan honungsgömme. Till släktet *Malaxis* föres ofta *Liparis* (eller *Sturmia*) *Loeselii*, som förekommer sällsynt i kalkkärr i södra och mellersta Sverige. O. T. S. (G. L—m.)

Malayālam, Malayalim. Se Malajalam.

Malayta [mälāi'tā], Malanta, en af de brittiska Salomonöarna, en långsträckt bergig ö (toppen Kolovrat 1,304 m.), har med kringliggande smärre öar (bl. a. Maranusike) en areal af 6,380 kvkm. och omkr. 19,000 inv. Dess norra udde ligger enligt d'Urville under 8° 22′ s. br. och 160° 29′ ö. lgd. J. F. N.

Malbergska glossorna. Se Saliska lagen.

Malbōdius. Se Gossart.

Malborghe'tto, österrikiskt fort i Kärnten s. v. om Tarvis, spärrar Pontebbapasset och förbindelsen mellan Drava och Tagliamentodalen. Det af österrikarna tappert försvarade M. stormades 17 maj 1809 af vicekonungen af Italien. L. W:son M.

Ma'lchin, stad i storhertigdömet Mecklenburg-Schwerin, vid järnvägen Stettin—Lybeck och floden Peene, mellan Malchin- och Kummerowsjöarna. 7,178 inv. (1905). Vacker kyrka (från 1300-talet) och ståtligt rådhus, där mecklenburgska landtdagen sammanträder. Realgymnasium, järnvägsverkstad, sockerfabrik, kalk- och tegelbränneri. Landskapet omkring Malchin-sjön kallas "mecklenburgska Schweiz". M. intogs af svenskarna i febr. 1631, och dess befästningar började genast förbättras, men redan i mars utrymdes staden, som dock snart återtogs och sedan förstärktes enligt en af generalkvartermästaren Traytorrens utarbetad dessein. Under Pommerska kriget (1757—62) intogs M., som då var preussarnas upplagsort för krigsförnödenheter, af en svensk afdelning under major J. M. Sprengtporten 23 dec. 1761. Han vardt där själf innesluten af en fientlig styrka, men befriades af öfverbefälhafvaren Aug. Ehrensvärd. (J. F. N. L. W:son M.)

Ma'lchow, stad i Mecklenburg-Schwerin, vid Malchowsjön (Petersdorfsjön, en utvidgning af Elbe) och mecklenburgska sydbanan. 4,204 inv. (1905). Maskin-, läder- och klädestillverkning m. m. (J. F. N.)

Malcolm [mä'lkəm], skotska konungar. Se Malkolm.

Malcolm [mä'lkəm], sir John, angloindisk ämbetsman, historiker, f. 2 maj 1769 i Burnfoot, Skottland, d. 30 maj 1833, kom 1783 ut till Indien som fänrik, blef 1798 assistent åt residenten i Haidarabad, deltog 1799 som "politisk officer" i fälttåget mot Mysore och sändes därefter af generalguvernören lord Wellesley på en diplomatisk beskickning till Persien (1800—01), hvarunder han i Teheran afslöt två viktiga fördrag om upprättande af engelska faktorier i Persien, förbund mot afganerna och fransmäns utestängande från persisk tjänst. M. blef vid återkomsten lord Wellesleys privatsekreterare, deltog 1803—04 i andra marattkriget som generalguvernörens diplomatiska ombud och afslöt de viktiga fördragen med furstarna af Gwalior och Indore. 1810 företog han en ny beskickningsfärd till Persien. M. reste 1811 hem till England, adlades där 1812 och återkom till Indien 1817, då han som brigadgeneral deltog i kriget mot *pindaris* (se Indien, sp. 529) och i tredje marattkriget (1817—18). Han utnämndes till generalmajor samt öfvade bestämmande inflytande på fredssluten med marattfurstarna och organiserade de nyförvärfvade stora landområdenas förvaltning. Från 1822 vistades M. sedan i England till sin död med undantag af åren 1828—30, då han var guvernör öfver presidentskapet Bombay. 1831—32 var han medlem af underhuset. En staty öfver honom är rest i Westminster abbey. — M., en själfsäker och ärelysten man, var ej blott en af den angloindiska styrelsens skickligaste diplomater och förvaltningsorganisatorer, utan har äfven gjort sig ryktbar genom grundliga arbeten i persisk och indisk historia. Bland hans skrifter märkas: *Sketch of the sikhs* (1812), *History of Persia* (2 bd, 1815; 2:a uppl. 1828), *A memoir of Central India* (2 bd, 1823; senast utg. 1881), *Political history of India from 1784 to 1823* (2 bd, 1826), *Sketches of Persia* (2 bd, 1827; ny uppl. 1888) samt *The administration of British India* (1833). Jfr Kaye, "Life and correspondence of major general sir John M." (2 bd, 1856). V. S—g.

Malco'lmia R. Br., *bot.*, ett släkte af enåriga örter förekommande i Medelhafsområdet, hörande till fam. *Cruciferæ*. Blommorna äro hvita eller röda, välluktande, liknande löfkojornas. Som prydnadsväxter odlas *M. maritima* och *M. bicolor* i trädgårdarna. G. L—m.

Malcontent [-kåtā'], fr. Se Malkontant.

Malcylinder l. Maltrumma, Alsings, ett slags kulkvarn, som nyttjas inom porslinstillverkningen. Jfr Krossverk, sp. 71.

Malczewski [-tje'v-], Antoni, polsk skald, f. 1793 i byn Kniahinin nära staden Dubno, där fadern, generallöjtnant, hade ett större adelsgods, d. 1826 i Warschau, blef artilleriingenjör, men lämnade krigstjänsten redan 1815 och vistades flera år i utlandet, särskildt i Italien, där han 1818 blef bekant med lord Byron i Venezia. Återkommen till hemlandet, invecklades han i ett ödesdigert kärleksförhållande till en gift fränka, hvilket

i förening med fattigdom och sjukdom alldeles bröt hans krafter. M:s enda poetiska verk, den romantiska berättelsen *Marya* (1825; många uppl.; den bästa 1876 med illustrationer af Andriolli; smärre utdrag på svenska i A. Jensens "Polska skalder", I, 1899), vann först efter hans död förtjänt erkännande. Påverkad af Byron, åt hvilken han själf gaf uppslaget till "Mazeppa", besjöng M. i "Marya" det polska Ukrajna vid 1700-talets slut. Den historiska förebilden till den olyckliga Marya var Gertruda Komorovska, som blef gift med grefve Szczęsny (Felix) Potocki och af sin svärfar bragtes om lifvet. A—d J.

Malda [må'ldā], distrikt i kejsardömet Indien, divisionen Raishahi i Östra Bengalen och Assam, på ömse sidor om Ganges' biflod Mahananda. 4,918 kvkm. 884,030 inv. (1901). Hufvudstad är English Bázár l. Angrazábád, med 13,667 inv. (1901). Inom distriktet ligga ruinerna af de forna muhammedanska hufvudstäderna Gaur (se Gauda 2) och Pandua. (J. F. N.)

Ma'ldegem [-chem], kommun i belgiska prov. Öst-Flandern, vid Eede och järnvägen Gent—Bruges. 10,419 inv. (1904). Tillverkning af strumpor, spetsar och olja. J. F. N.

Mal de los pintos [-lås pi'ntås], Mal pintádo, Pinta (sp.; "fläcksjuka"), *med.*, en i Mexico, Central-Amerika, Venezuela, Peru och Chile förekommande hudsjukdom, som visar sig i större eller mindre, spridda eller sammanflytande, röda, hvita, svarta eller blå fläckar med affjällande epidermis, luktande mögel samt förorsakande klåda och hårens hvitnande och affallande. Hudåkomman, som har någon likhet med *pityriasis versicolor*, är dock därifrån skild, förekommer endast inom tropikerna samt är i hög grad smittsam, så att den en gång angripit ett helt regemente och inom ett område af Mexico nära en tiondel af befolkningen. Den gynnas genom orenlighet och hämmas genom bad och yttersta renlighet. Den har antagits bero på en af Gastambide 1881 beskrifven svamp, som inträngер i huden och framkallar de nämnda färgvarieteterna genom afsättning af trådar och sporer inom olika hudlager. F. B. (G. Wrgn.)

Malden [må'ldn]. 1. Stad i nordamerikanska staten Massachusetts, vid floden M., 8 km. n. om Boston. 44,404 inv. (1910). Stor industri, som får kraft från vattenfall i floden, spec. i gummigaloscher och skodon. — 2. Brittisk ö i Polynesien, n. om Manihiki-öarna, under 4° s. br. och 155° v. lgd, en 10 m. hög atoll med guanolager. 89 kvkm. 168 inv. (1901).

Maldiverna l. Malediverna (af osäker härledning), en af korallöar och korallref bestående arkipelag i Indiska hafvet s. v. om Deccan emellan 7° 6′ n. br. och 0° 42′ s. br. samt emellan 72° 27′ och 73° 50′ ö. lgd. (Den under 8° 16,5′ n. br. belägna ön Minicoi räknas till Lakkadiverna, se d. o.) Arkipelagen består af 17 ringformiga korallref (atoller), som i administrativt hänseende sammanslagits till 13 grupper. Öarnas verkliga antal är okändt; vanligen anges det till 12,000 i enlighet med titeln på sultanen: "de 12,000 öarnas och 13 provinsernas sultan". De namngifna öarnas antal är 602 och de beboddas 178. Samlingen af torrt land är ytterst liten i jämförelse med atollernas areal, som är omkr. 300 kvkm. Högsta delen af öarna ligger i allmänhet omkr. 2 m. öfver vattenytan. Öfverst har man funnit ett omkr. 1 m. djupt, med växtämnen blandadt sandlager, lätt matjord, och under detta hvarftals sand, mjuk sandsten (0,6 m. tjock) och åter sand, hvarifrån erhålles sött vatten åtminstone på alla bebodda öar. Alla öar af någon utsträckning äro tätt klädda med djungler, i hvilka växa stora träd, banianträd, brödfruktträd, tamarind, pandanus m. fl. Öarna alstra, bland andra tropiska och subtropiska indiska frukter, i synnerhet kokospalmer, med mycket små, men fina frukter. Dessa och deras fibrer (*coir*) äro jämte porslinssnäckor (*kauri*), sköldpaddskal och torkade boniter öarnas viktigaste exportartiklar. Ris, som utgör förnämsta födan, införes. Bland de få vilda djuren må nämnas råttor, flyghundar och sköldpaddor. Endast några få getter och nötkreatur underhållas, på Male-atollen. Klimatet är mycket ohälsosamt för främlingar, asiater såväl som européer. Invånarna, omkr. 30,000, äro muhammedaner och likna både singaleserna och malabarfolket; några bära spår af afrikanskt blod. De äro kopparfärgade, småväxta, med klen kroppsbyggnad, och fredliga. De äro civiliserade och ypperliga sjömän. Språket är en dialekt af singalesiskan, men med en stor del lånord från sanskrit. Arkipelagen har, så långt tillbaka man känner, bildat ett litet rike, behärskadt af en sultan, som i hvar och en af de 13 provinserna har en fogde (*atolu-veri*), hvilken uppbär skatterna. Sultanens residens och rikets hufvudstad ligger på ön Male, på östra sidan, nära midten af arkipelagen. — Öarna omtalas redan af Ammianus (Divi) och Ptolemaios (Maniolæ). Portugiserna inrättade omkr. 1518 ett faktori på M., men fördrefvos snart af de muhammedanske köpmännen från Cambay (Indien). För att skydda sig mot moplapiraternas (på Malabarkusten) och andras plundringar ställde öborna sig sedermera i förbindelse med härskaren på Ceylon, och sedan 1645 affärdar sultanen på M. årligen en beskickning med skänker till Ceylon som ett bevis på hyllning och anspråk på skydd. Med denna ö kommo M. under Englands öfverhöghet. (J. F. N.)

Maldiviska l. Maledivиska språket på de maldiviska öarna i Indiska oceanen, är en från singalesiskan utgående dialekt, men med en stor del lånord från sanskrit. Språkets form visar, att maldiviskan jämförelsevis tidigt afskilts från sin moderdialekt. Jfr Geiger, "Mäldivische studien" I (i "Sitzungsberichte der königl. bayerischen akademie der wissenschaften", 1900) och II (i "Zeitschrift der deutschen morgenländischen gesellschaft", LV, 1901). K. F. J.

Maldiviska nötter (Maledivиska nötter), *bot.* Se Lodoicea Sechellarum.

Maldon [må'ldn], stad i engelska grefsk. Essex, vid Blackwater-æstuariet, 70 km. ö. n. ö. om London. 5,565 inv. (1901). Latinskola (från 1547). Ostronfiske och saltberedning samt tillverkning af landtbruksmaskiner. Af i trakten funna fornlämningar från olika åldrar framgår, att det är en mycket gammal boningsort, men sannolikt ej identisk med romarnas *Camulodunum*.

Maldonado [-dåna'(d)å], departement i Uruguay, vid Atlantiska hafvet. 4,111 kvkm. 30,705

v. (1909). Hufvudstaden M. (San Fernando) ligger på en kulle 1,5 km. från hafvet. Omkr. 1000 inv. Hafsbad. J. F. N.

Maldonit [måldonīt], *miner.*, vismutguld Au_2Bi från Maldon i Victoria.

Ma'le, lat., illa, dåligt.

Male, ö. Se Maldiverna.

Mâle [mål], Émile, fransk konstforskare, f. 1862 i Commentry, professor i retorik vid lycée Louis le grand i Paris, intog med arbetet *L'art religieux du XIII:e siècle en France* (1898) en af platserna i allra främsta ledet bland specialister i medeltidens konst. Han har sedan utgifvit *L'art religieux de la fin du moyen âge* (1908) samt medverkat i "Histoire de l'art", utg. af A. Michel. G—g N.

Male'a (grek. *Male'a* och *Ma'leia*), forntida benämning på sydöstra spetsen af Peloponnesos, nu Cap Maleas.

Maleaki (hebr. *Mal'ākī*, grek. o. lat. *Malachias*), enligt öfverskriften i den hebreiska, grekiska och latinska bibeln namn på den siste af de tolf mindre profeterna. Ifall ordet bör uppfattas som ett nomen proprium, har man sannolikt att anse det som en förkortning af *mal'ākijjā*, "Jahves sändebud". Men då såväl "Septuaginta" som den arameiska öfv. har uppfattat *mal'ākī* som ett appellativ ("mitt sändebud") och då det är högeligen osannolikt, att en fader skulle ha velat ge sin son ett namn, som likställt honom med den från Israels äldre skrifter kände Jahves ängel (som ofta är endast en omskrifning för Jahve själf), ha de nyare forskarna i regel betraktat öfverskriftens uttryck som en från kap. 3, v. 1 upptagen beteckning på den ifrågavarande profeten, hvars verkliga namn alltså, i likhet med namnet på förf. till de närmast föregående profetiorna, Sak. 9—11, 12—14, icke blifvit bevaradt. I följd af språkets makt öfver tanken torde den okändes namn alltjämt få heta Maleaki. Profeten har lefvat någon tid kort före Esras och Nehemias uppträdande på 400-talet f. Kr. Hans bok innehåller en bestraffning af folkets och särskildt prästernas försumlighet och likgiltighet och en förkunnelse, att Jahve, föregången af sitt sändebud (Elia), skall komma till dom öfver alla syndare, men till frälsning för alla, som älska honom. Profetens stil skiljer sig från alla de föregående profeternas därigenom, att han först i en kort sats framställer den sanning han vill inskärpa, därefter låter åhörarna göra sina invändningar eller framställa frågor samt till sist förklarar meningen med sina ord. E. S—e.

Male bamboo [mēi'l bämbō']. Se Dendrocalamus.

Malebranche [malbrā'ʃ], Nicolas, fransk filosof, f. som son till en hög ämbetsman 1638 i Paris, d. 1715, studerade teologi, särskildt Augustinus, blef katolsk präst och ingick vid 22 års ålder i oratorianernas kongregation. Läsningen af Descartes' "Traité de l'homme" väckte hans hänförelse och kom honom att egna sitt lif åt filosofien. Som skriftställare är M. klar, spirituell och elegant, och fransmännen anse därför hans framställning som mönster för filosofisk stil. M. är Descartes' lärjunge, men söker utveckla dennes grundtankar till öfverensstämmelse med den augustinska kristendomen, hvaraf följden blir en starkt religiöst färglagd, halft mystisk panteism (eller kanske rättare panenteism), som för honom ganska nära den af honom som "ateist" afskydde Spinoza. — M. börjar sin *Recherche de la vérité* (1674—75; senare uppl. 1712 och 1880; öfv. till lat. 1685) med en kritik af sinnesförnimmelserna. Dessa, som äro oss gifna i praktiskt syfte, lära oss ej känna tingens väsen, ty detta består endast i utsträckningen. Öfver hufvud kunna vi icke mottaga några intryck af de yttre tingen, ty huru skulle olika substanser kunna påverka hvarandra och särskildt kropparna påverka själarna? Båda äro endast passiva; den enda kraft eller orsak, som finnes, är Gud. Han åstadkommer både förändringarna i den kroppsliga världen och våra däremot svarande uppfattningar. Det enda vi omedelbart uppfatta är Gud och oss själfva; allt annat förnimma vi endast "i Gud" därigenom, att vi få del af hans uppfattningar af all verklighet. Gud är sålunda ej blott "andarnas ort", utan äfven kropparnas väsen är att söka i den "intellektuella utsträckning", som är gifven i Guds uppfattning af dem. Berkeley lär vid ett besök hos M. häremot ha invändt, att man ju då icke hade något skäl att antaga kropparnas existens. Därpå hade M. intet annat svar än tron på bibelns uppenbarelse, enligt hvilken Gud skapat den jordiska verkligheten. En liknande svårighet måste för M. göra sig gällande vid frågan om det moraliskt onda. Äfven människans vilja är helt och hållet i Guds hand, då Gud är den enda verkliga orsaken till allt. Är ej det onda då blott en illusion? Att så betrakta det förbjudes M. af sin kristna tro. Liksom Gud gett vårt förstånd förmågan att se sanningen, har han gett vår vilja och känsla förmågan att älska. När vår kärlek är riktad på Gud, äro vi moraliskt goda. Synden består i att älska något jordiskt, som om detta vore fullkomligt. M. tillmäter människans vilja den negativa friheten att på detta sätt stanna vid något ofullkomligt som kärlekens föremål, men han nödgas erkänna, att äfven denna rest af frihet är ett oförklarligt mysterium. För våra medmänniskor böra vi enligt M. endast hysa aktning, i den mån de nått fullkomlighet, och vilja att hjälpa dem att bli fullkomligare, men kärlek förtjänar endast den fullkomlige, Gud. Bland M:s många senare verk må nämnas *Traité de morale* (1684; senast 1882), *Méditations chrétiennes et métaphysiques* (1686) och *Entretiens sur la métaphysique et sur la religion* (1688). M:s samlade skrifter utgåfvos 1712 (flera uppl., senast 1871 i 4 bd, utg. af J. Simon; dock icke fullständig samling). — Se vidare L. Ollé-Laprune, "La philosophie de M." (2 bd, 1870, 1872), och M. Novaro, "Die philosophie des M." (1893). S—e.

Malecki [-le'tski], Antoni, polsk språk- och litteraturforskare, f. 1821 i prov. Posen, blef 1850 professor i klassisk filologi vid Krakaus universitet,

afskedades 1854 på grund af intriger, men fick en professur i Innsbruck och var 1856—74 professor i polska språket och litteraturen vid Lembergs universitet. Han blef sedermera vice kurator för det Ossolinska biblioteket. Sedan 1881 är han lifstidsmedlem af österrikiska "herrenhaus". Som klassisk filolog framträdde han med en *Encyklopedia filologii klasycznej* (1851) samt öfversättningar af Sofokles' "Elektra" och "Antigone", hvarjämte han författade ett historiskt originaldrama, *List żelazny* (1854). Hans polska skolgrammatik (1863) har utgått i 8 upplagor; han författade ock en komparativ polsk språklära, *Grammatyka historyczno-porównawcza języka polskiego* (2 dlr, 1879), samt en gammal-polsk ordbok, *Wybór mów staropolskych* (1855). 1846 utgaf han en intressant studie om Krasińskis "Irydion" och 1866—67 en för sin tid grundlig biografi och studie af Słowacki, *Juliusz Słowacki, jego życie i dzieła* (2 dlr). Dessutom en studie af den polske poeten Jan Andrzej Morsztyn (1859), en kritisk undersökning af Polens äldsta historia, *Lechici w świetle historycznej krytyki* (1896), och ett arbete i polsk heraldik (*Studya heraldyczna*, 1890). M:s smärre vetenskapliga uppsatser äro samlade i *Z dziejów i literatury* (1896) och *Z przeszłości dziejowej* (1897). A—d J.

Malediktiōn (lat. *maledi'ctio*), förbannelse.

Malediverna, ögrupp. Se Maldiverna.

Malediviska. Se Maldiviska.

Malediviska nötter, *bot.* Se Lodoicea Sechellarum.

Malek schah (Melek schah), den störste af alla seldschukiska härskare, följde 1072 sin fader, Alp Arslan, i regeringen, fullbordade Syriens eröfring från fatimiderna och tog större delen af Mindre Asien från det grekiska kejsarriket. Äfven för fredliga värf vann han mycken berömmelse: han var strängt rättrådig, sörjde för samfärdsmedlens förbättrande, uppmuntrade öfver hufvud handeln och näringarna, upprättade skolor för undervisning i koranen samt inrättade ett stort observatorium i Ispahan, där han hade sitt residens. I denna sin verksamhet understöddes han kraftigt af sin vesir Nisam al-Mulk. Efter hans död, 1092, sönderföll riket under strider mellan hans söner och bröder.

Maleku'la, ö. Se Mallicolo.

Malen, *zool.* Se Malsläktet.

Malen, kur- och badort i Kristianstads län, Båstads socken, vid Laholmsbukten, strax nedanför Båstads järnvägsstation, har sitt namn efter det rullstenslager (mal), som utgör markens underlag. Platsen är skyddad mot östliga vindar af Hallandsås, mot nordliga af en vidsträckt furuplantering, har varm- och kallbadhus samt god sandstrand för bad i det fria, läkare, restaurang, badhotell och flera villor. Säsong juni—aug. Badorten är ej äldre än från 1903 samt utvidgades 1905. Ln.

Maleon, *Megacephalon rubripes, zool.*, hör till familjen *Megapodidæ* inom ordningen *Galliformes* och fåglarnas klass. Hufvudet har en stor, naken, hård knöl på pannan och hjässan, men är f. ö. liksom halsen betäckt med borstartade fjädrar. Stjärten består af 18 pennor, är takformig och afrundad. Tarsen är alldeles naken och längre än mellantån. Färgen är ofvan svartbrun; på bröstet och buken blekröd. Pannknölen är blå, hufvudets nakna delar hvitaktiga, näbben hornfärgad och benen rödaktiga. Längden stiger till 62 cm. Arten är hemma i norra delen af Celebes, gräfver gropar i sanden och lägger däri ett enda ägg, som utkläckes efter nära fyra veckors förlopp, hvarefter ungen arbetar sig fram och springer in i skogen. Äggen äro 10 till 12 cm. långa och välsmakande. C. R. S.*

Ma'le pa'rta ma'le dilabu'ntur, lat., "det som är förvärfvadt med orätt, tager en ända med förskräckelse" eller, som ordspråket vanligen lyder hos oss, "orätt fånget, lätt förgånget". Det latinska uttrycket är ett citat från den romerske skalden Nævius (se d. o.).

Malepe'rt, holme i Marstrands norra inlopp, på hvilken svenskarna 1658 efter Bohusläns bekommande byggde en skans, som dock snart förföll, men 1676 iståndsattes och försågs med 18 mans besättning. Natten till 13 juli 1677, sedan bräsch förut skjutits, stormades det af svenskarna då redan utrymda M. af Gyldenlöve, som därefter först förstärkte, men sedan raserade skansen. L. W:son M.

Mäler, Teobert, tysk-mexikansk arkeolog och forskningsresande, f. 1842 i Rom, inträdde 1865 som frivillig militäringenjör i kejserlig mexikansk tjänst och blef kapten. Efter en längre tids frånvaro återvände han till Mexico 1886 och egnade sig med ifver åt utforskningen af Yucatan, där han upptäckte omkr. 100 dittills obekanta ruinplatser. Flera dylika fann han äfven i Central-Amerika. Bland hans skrifter må nämnas *Researches in the central portion of the Utsumatsintla valley* (i Harvard-universitetets Peabodymuseums skrifter, 1901) och *Yukatekische forschungen* (i "Globus", 1902). J. C.

Maler Kotla, vasallstat i Punjab, Indien, en af Cis-Sutlejstaterna, 432 kvkm. 77,506 inv. (1901).

Malesherbes [malsä'rb], Chrétien Guillaume de Lamoignon de, fransk statsman och skriftställare, f. 1721, efterträdde 1750 sin fader som president i Cour des aides (en öfverdomstol i skattemål) samt fick då äfven öfverinseendet öfver bokhandeln (censuren) till 1763. M. är en af de ädlaste representanterna för den reformifver och de humanitetsträfvanden, som, om också ensidiga, utgöra den vackra sidan af 1700-talets "upplysning", och han begagnade sin ämbetsställning för att kraftigt befordra dessa riktningar. "Filosoferna" funno i honom den mildaste censor, hvilken, i stället för att undertrycka, underlättade de nya idéernas spridning. Som president bekämpade han oförskräckt missbruken inom förvaltningen, och i en skriftlig föreställning till konungen, 1771, med anledning af Maupeous våldsåtgärder mot parlamenten (se Maupeou) uttalade han sig redan nu för riksständernas inkallande, men detta hade till följd, att han förvisades till sitt gods och att Cour des aides upplöstes. Då Ludvig XVI återställde de gamla ämbetsverken, återställdes dock

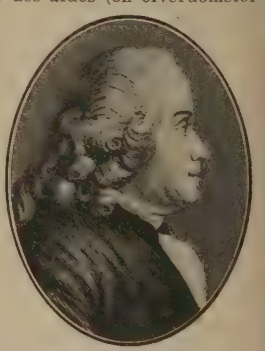

även detta, och M. återinsattes under allmänt bifall i sin presidentvärdighet 1774. Han fränädde emellertid sin plats redan 1775, då en ny allaga, hvarigenom han sökte förmå den unge konungen till reformer och riksståndernas inkallande, blef fruktlös, men s. å. lät han af Turgot (se d. o.) förmå sig att inträda i regeringen som minister för konungens hof, hvarmed följde uppsikten öfver polisväsendet; och under det han nu noget understödde Turgot i dennes reformsträfvanden, sökte han inom sitt departement genomföra viktiga förbättringar, särskildt med afseende på de så missbrukade ”lettres de cachet”. M. erhöll emellertid och begärde (apr. 1776) sitt afsked. Härigenom blef han oafsiktligt närmaste anledningen till det stora reformverkets misslyckande, ty genom sin ifver att få en värdig efterträdare åt M. ådrog sig Turgot Ludvig XVI:s misshag och blef afskedad (maj s. å.). M. egnade sig nu åt studier och resor, men upphörde dock ej att varmt intressera sig för tidens reformsträfvanden. Vid revolutionens annalkande sökte Ludvig XVI besvärja stormen genom att ännu en gång (1787) kalla M. till minister (ehuru utan portfölj), och som sådan bidrog M. väsentligt till tillkomsten af ett edikt, hvarigenom de franske protestanterna erhöllo en rättsligt betryggad ställning. Emellertid kände han sig ej heller nu vuxen det politiska lifvets strider, utan drog sig tillbaka omedelbart före riksståndernas sammanträde (1789). Rättegången mot Ludvig XVI förmådde honom att åter lämna privatlifvets lugn för att frivilligt åtaga sig den farliga rollen af konungens advokat; men alla hans sträfvanden att rädda den olycklige blefvo fåfänga, och det var han, som hade den sunga plikten att först underrätta Ludvig om hans dom (1793). Ett lif så helt egnadt åt mänsklighetens sak som M:s fann ej nåd inför dem, som nu ryckte till sig makten för att i mänsklighetens namn begå de skändligaste ogärningar. I dec. 1793 häktades M. jämte sin familj, fördes till Paris, ställdes inför revolutionstribunalet och afrättades 22 april 1794, efter att förut ha sett sina barn och barnbarn gå till döden. M. utgaf utom statsrättsliga skrifter flera naturvetenskapliga arbeten af värde. S. B.

Malet [malä], Claude François de, fransk general, f. 28 jan. 1754, deltog i revolutionskrigen och blef 1799 brigadgeneral. 1805 utnämndes han till guvernör i Pavia, men afskedades 1807 på grund af sina utpräglad republikanska tänkesätt. Misstänkt för samhällsfarliga stämplingar, blef M. på kejsar Napoleons befallning fängslad 1808. Jämte generalerna Lahorie och Guidal m. fl. statsfångar fattade M. 1812 beslutet att söka störta kejsaren, som vid denna tid befann sig på sitt tåg mot Ryssland, och åter upprätta republiken. Natten emellan 22 och 23 okt. 1812 lyckades M. rymma från det sjukhus, dit han på grund af föregifven sjukdom flyttats från fängelset. Han skyndade till kasernerna och vann två regementen på sin sida genom falska underrättelser om Napoleons död och genom förevisande af ett underskrifvet dekret af senaten, som utnämnde honom till kommendant i Paris. Därpå befriade M. sina fångna kamrater Guidal och Lahorie. Dessa häktade polisministern Savary och polisprefekten Pasquier samt intogo deras platser, under det att M. med en beväpnad hop begaf sig till kommendanten general Hulin, genom hvars lugn och kallblodighet revolten misslyckades. M. och 14 hans medsammansvurna arkebuserades 29 okt. 1812. Underrättelsen om denna sammansvärjning påskyndade Napoleons hemresa från Ryssland s. å. Litt.: Douville, ”Histoire de la conspiration de M.” (1840), och Saulnier, ”Éclaircissements historiques sur la conspiration du général M.” (1844). A. B. B.*

Malet [mä'lit], sir Edward, engelsk diplomat, f. 10 okt. 1837, d. 29 juni 1908, inträdde 1854 på den diplomatiska banan och kom, efter tjänstgöring bl. a. i Argentina, Washington, Konstantinopel och Lissabon, 1867 till Paris som ambassadsekreterare. Där förestod han tidvis brittiska ambassaden (1870—71) såväl under Paris' belägring som sedan under kommunen och visade i många kritiska situationer mycken kallblodighet. Bl. a. förde han sept. 1870 på ambassadören lord Lyons' uppdrag viktiga depescher genom de stridande arméernas linjer till Bismarck ang. tilltänkta fredsunderhandlingar med den efter franska kejsardömets störtande tillsatta franska nationalförsvarsregeringen. Efter tjänstgöring 1871—78 i Peking, Aten och Rom var M. sommaren 1878 chargé d'affaires i Konstantinopel (vid tiden för freden i San Stefano) samt diplomatisk agent och generalkonsul i Kairo under den kritiska tiden för Alexandrias bombardemang och fälttåget 1882. M. var 1883—84 envoyé i Bruxelles och 1884—95 brittisk ambassadör i Berlin samt tog därvid bl. a. verksam del i förhandlingarna på Kongokonferensen (se d. o.) 1884—85 och på Samoakonferensen 1889. M. var 1900—06 medlem af internationella skiljedomstolen i Haag. Han adlades 1881 och ärfde 1904 baronetvärdighet. Sina lefnadsminnen skildrade M. liffullt i memoarverket *Shifting scenes* (1901; ”Ur en engelsk diplomats minnen”, 1906). V. S—g.

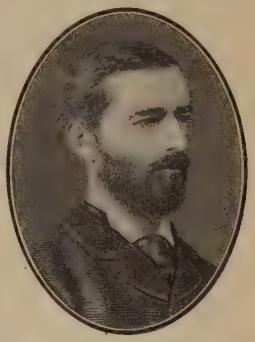

Malet [mä'lit], Lucas, pseudonym för engelska författarinnan Mary St. Leger Harrison, född Kingsley. Se Kingsley 1.

Maletraugn, *tekn.* Se Ugn.

Maleve'ntum, stad. Se Benevento 2.

Ma'levo, berg. Se Parnon.

Male'vskij-Malevitj, Nikolaj Andrejevitj, rysk diplomat, f. 1855 i Moskva, tjänstgjorde sedan 1886 i ryska utrikesministeriet, där han 1897 blef afdelningschef. 1906—07 var M., som tidigare utnämnts till senator, underhandlare om rysk-japanska handelstraktaten och är sedan juli 1908 rysk ambassadör i Tokyo.

Malexa'nder (Malgesanda), socken i Östergötlands län, delad å Ydre och Göstrings härad. 20,010 har. 1,142 inv. (1911), hvaraf 542 i Ydre och 600 i Göstrings härad. M. utgör ett pastorat i Linköpings stift, Ydre kontrakt.

Malfa'tti, Gianfrancesco, italiensk matematiker, f. 1731, d. 1807, professor i matematik i Ferrara sedan 1771, framställde f. f. g. ett för femtegradsekvationens lösning viktigt resultat och lyckades äfven finna klasser af dylika ekvationer, som kunna lösas med radikaler. I. F.

Malfilâtre [-lâtr], Jacques Charles Louis de Clinchamp de, fransk skald, f. 1732 i Caen, d. 1767 i armod i Paris, skref vackra dikter, bland hvilka den längsta, *Narcisse dans l'île de Vénus*, är lifvad af en verklig antik fläkt. Hans *Oeuvres* utgåfvos 1825 (ny uppl. 1826).

Malfiskarna, *Siluridæ, zool.*, en familj, tillhörande gruppen benfiskarna inom fiskklassen. Huden är naken eller försedd med benplåtar; skäggtömmar förekomma alltid; öfverkäksbenen äro tillbakabildade; fettfena finnes ofta; simblåsan är vanligen stor och består af flera afdelningar. Malfiskarna, af hvilka mera än 1,000 arter äro kända, lefva företrädesvis i de varmare ländernas sjöar och floder, endast några få i hafvet; i Europa förekommer blott en art, malen, *Silurus glanis* (se Malsläktet). L—e.

Malfjärilar, *Tineidæ, zool.*, en stundom som underordning, stundom som familj uppställd afdelning af småfjärilarna, *Microlepidoptera*. De kännetecknas af borstformiga antenner, stora, i spetsen ofta uppåtböjda labialpalper (hos många arter finnas äfven väl utbildade 5—6-ledade maxillarpalper) samt smala lansettformiga vingar, hvilka äro försedda med långa fransar; i synnerhet äro fransarna å bakvingarna väl utvecklade och själfva vingen jämförelsevis kort (jfr Landtbrukets skadeinsekter, pl. II, fig. 9). Under hvilan ligga vingarna bakåt, antingen takformigt eller rörformigt kring kroppen. Larverna, af växlande utseende, ha vanligen 16, stundom 14 fötter, lefva mellan sammanspunna blad eller i frukter, eller ock göra de sig gångar i blad (minera); andra åter förfärdiga sig af spinntrådar jämte främmande ämnen en hylsa, hvari de dölja sig och som de släpa med sig. Egendomligt är, att flera arter lefva af djurämnen, under det fjärilarnas larver annars i regel äro växtätare. En art är t. o. m. anträffad som ett slags ektoparasit i pälsen på en sengångare (*Bradypus cuculliger*). Många malarter äro kända som svåra skadedjur inomhus, i det de angripa pälsverk, ylle, fjäder och andra produkter ur djurriket. Bland dessa kunna nämnas: pälsmalen, tapetmalen och gula klädesmalen. Pälsmalen, *Tinea pellionella*, har lerfärgadt gulgrå framvingar, med en större och vanligen två mindre fläckar nära vingens midt, bakvingarna äro ljusgrå; vingbredden 12—15 mm. Larven når en längd af omkr. 10 mm., är till färgen gråhvit med gulbrunt hufvud och två gulbruna fläckar på första kroppsringen; den lefver i en i bägge ändarna öppen hylsa, som den bär med sig, och gör stor skada på yllevaror och pälsverk. Tapetmalen, *Tinea* (*Trichophaga*) *tapetzella*, har hufvudet med hvit behåring, framvingarna i inre hälften mörkbruna, med violett skimmer, i yttre delen gulhvita med mindre grå fläckar, särskildt i spetsen, bakvingarna gråaktiga; vingbredden 15—18 mm. Larven liknar pälsmalens till utseendet, men lefver icke inom en transportabel hylsa, utan spinner långa, öfvertäckta, rörformiga gångar; den af röret täckta delen af fällar eller ylleväfnader gnages af larven. Arten gör skada liksom den föregående, men är hos oss mindre allmän än denna. Gula klädesmalen, *Tineola biselliella*, saknar maxillarpalper, har glänsande ockragula framvingar och gråaktiga bakvingar; vingbredden 12—14 mm. Den gör hvarken hylsor eller rör, men uppträder som skadedjur liksom de föregående. — Mot de nu nämnda arterna, som ofta sammanblandas under den gemensamma benämningen klädesmal eller pälsmal, rekommenderas flitig piskning och borstning af kläder och möbler under våren och försommaren samt de väl rengjorda klädernas förvaring i täta kistor eller väl tillstängda skåp och garderober under den varma årstiden, ev. med starkt luktande ämnen, såsom kamfer, naftalin o. d. Möbeltyg kunna impregneras med vissa lösningar (''maltinkturer''), som utan att skada färgen göra väfnaden oaptitlig för mallarverna. — En annan art, kornmalen (se d. o.), lefver af säd i spannmålsmagasin. Körsbärsmalen, kålmalen och rönnbärsmalen (se dessa ord) uppträda som skadedjur i trädgårdarna, den senare på äpplen. Kumminmalen, *Depressaria nervosa* (jfr Landtbrukets skadeinsekter, pl. 2, fig. 10), uppträder stundom som skadedjur på kumminörten, men har ej låtit tala om sig hos oss. Till ett särskildt släkte, spinnmalar, höra flera arter, hvars larver lefva i sällskap inom gemensam inspinning på åtskilliga löfträd, särskildt hägg, slån och benved (se Spinnmalar). Bland öfriga för de trädartade växterna skadliga malarter märkes lärkmalen, *Coleophora laricella*, hvars larv angriper lärkträdets barr. Som ung minerar larven i ett barr, som äldre kryper den fritt omkring på barren, omgifven med en af ytterhuden från ett eller ett par barr bildad hylsa. Med hufvudet och främre delen af kroppen inträngер nu larven i friska barr, som delvis urätas, hvarvid de först anta hvit färg, sedan gulna och torka. — (Beträffande hit gjorda hänvisning från Fjädermalen se Fjädermott.) G. G.

Malgaigne [-gä'nj], Joseph François, fransk kirurg, f. 14 febr. 1806 i Charmes-sur-Moselle (Vosges), d. 17 okt. 1865, blef med. doktor 1831, tjänstgjorde s. å. som divisionsläkare vid polska nationalarmén, blef 1835 professeur agrégé och 1850 professor i kirurgi i Paris. M. var en af Frankrikes utmärktaste kirurger och en af parisfakultetens mest ansedda lärare. Skrifter: *Manual de médecine opératoire* (1834), *Traité d'anatomie chirurgicale et de chirurgie expérimentale* (2 bd, 1838), *Traité des fractures et des luxations* (2 bd, 1842—55). Därjämte utgaf han Ambroise Parés ''Oeuvres complètes'' (3 bd, 1840) samt redigerade 1843—55 ''Journal de chirurgie''. R. T—dt.

Malga'sch. Se Málagas(i).

Malgesanda, socken. Se Malexander.

Malghera [-gëra], fort i Venezias laguner, bildar brohufvudet för järnvägsbron emellan fastlandet och staden Venezia. 1848 föll M. i de upproriske venezianernas händer, men inneslöts 18 juni af österrikarna samt belägrades från 25 april 1849 och utrymdes af försvararna 26 maj efter en i 72 timmar ihållande beskjutning. (L. W:son M.)

Malgomajlandet, kronopark i Vilhelmina socken och revir, Västerbottens län, afsattes af öfverlopps-

ark till kronopark enligt K. M:ts befallnings-
fvandes afvittringsutslag 5 febr. 1887. Benäm-
ngen fastställdes af Kammarkollegium 13 okt.
391. Areal 19,440 har med en årlig afverkning
ligt fastställd hushållningsplan af 2,288 tim-
erträd. Inom kronoparken äro belägna enskilda
illhöriga s. k. ströängar med en areal af 753
ar. M—g.

Malgomajsjön, en af den egentliga Ängerman-
lfven bildad sjö i Åsele lappmark, Västerbottens
n, ligger 341 m. ö. h., har en areal af 81 kvkm.,
t djup af 117 m. och en längd af omkr. 40 km.

Mal grè, fr. Se Bon gré, mal gré.

Malh., vid latinska djurnamn förkortning för
anske zoologen Alfred Malherbe, f. 1804,
. 1865, författare till ett praktverk öfver hack-
ettarna, *Monographie des picidés* (4 bd; 1860 ff.).

Malham water [mä'ləm *wå*tə], en liten sjö vid
kipton i engelska grefsk. York i romantisk om-
åfning. I dess närhet Malham cove, en amfi-
atraliskt formad klippa, 87 m. hög. J. F. N.

Malherbe [malä'rb], François de, fransk
kald, f. 1555 i Caen, d. 1628 i Paris, beredde sig
enom studier i Caen, Paris, Basel och Heidelberg
ör den civila tjänstemannabanan, men beslöt sig
vid sin återkomst till hemmet, troligen på grund af sin uppfattning af den adliga bördens kraf, att i stället egna sig åt krigaryrket. I denna afsikt följde han 1575 hertig Henrik af Angoulême till Aix, men fick föga tillfälle att utmärka sig på den militära banan. Han stannade tio år i Aix, ingick där äktenskap, begaf sig för en kort tid till-

baka till Normandie, men återvände till Aix, där han knutit flera för hans utveckling och framgång betydelsefulla vänskapsförbindelser, bl. a. med den månglärde bibliofilen och samlaren Claude Peiresc. Redan under denna tid gjorde han sig ett namn som skald. Han flyttade 1605 till Paris, där han genast drog till sig hofvets uppmärksamhet och fick åtnjuta Marias af Medici och Ludvig XIII:s beskydd. Han bryter nu definitivt med Desportes och Régnier, representanterna för den gamla (Ronsardska) skolan, som han själf till en början tillhört, men mot hvilken han förhållit sig allt mera kritisk. Genom sin poetiska alstring, men främst genom föredrag och alltmer eftersökta litterära sammankomster i sitt hem sprider han sina åsikter och bildar skola. Hans inflytande, understödt af mäktiga vänner, blir allt större och hans auktoritet inom litteraturen alltmera obestridd. 1627 stupade hans ende son i duell, en händelse, som fördystrade hans återstående korta lifstid. — M:s första dikter, t. ex. *Les larmes de S:t Pierre* (1587), en imitation efter italienaren Tonsillo, äro af föga betydenhet. Först i *Consolation à M. du Périer* (1599), *Ode à la reine Marie de Médicis sur sa bienvenue en France* m. fl. framträdde den reaktion mot Plejadens maner och den sträfvan efter språklig renhet och lagbundenhet, som sedan karakteriserar hans diktning, t. ex. i *Ode à la reine Marie de Médicis sur les heureux succès de sa régence* (1610), *Au roi Louis XIII allant châtier la rébellion des Rochelois* (1627), i hans religiösa sånger, bland hvilka lyckade efterbildningar af Davids psalmer, samt i mindre dikter, såsom *Sus debout la merveille des belles* (1614). Bland M:s prosaskrifter märkas öfv. af Seneca samt bref, särskildt till Claude Peiresc. — Principerna för M:s reformatoriska verksamhet inom språk och dikt framgå tydligast ur de kritiska anmärkningar, hvarmed han försett ett exemplar af Desportes' samlade skrifter, hvilket nu tillhör Bibliothèque nationale i Paris. Dessa noter utgöra troligen förarbetet till en teoretisk framställning, som emellertid aldrig blef utgifven. Gentemot Ronsardska skolans åsikt, att människan kan efter godtycke ändra och förbättra språket, häfdar M. en motsatt ståndpunkt: språket utvecklar sig själft utan vår inblandning. Det bestämmande för språkriktigheten är bruket. Han bannlyser den gängse användningen af latinska och grekiska lånord liksom af lån från dialekterna och klandrar missbruket af diminutivbildningar. Han håller strängt på frasens klara och regelbundna byggnad och ogillar alla onödiga inversioner samt betonar vikten af ordens användning i deras fullt riktiga betydelse. I metriskt afseende uppställer han stränga regler för rim, cesur och stafvelseräkning. Han uttalar sig mot missbruk af liknelser, mot svulstighet och sentimentalitet, mot långrandighet och lärdomspedanteri, men fordrar af poesien *la raison* (förnuft). — M:s kritik var utan tvifvel alltför regelbindande och formalistisk och har till en tid motverkat den franska lyrikens naturliga utveckling. Att den fick så stor betydelse, berodde dels på dess egenskap af reaktion mot ett ohållbart tillstånd, dels på att den i hög grad gynnades af yttre förhållanden. M:s lärjungar fortsatte efter hans död mästarens verk, som i Richelieu fann en mäktig gynnare. Då denne omgestaltade den i M:s anda verkande privata klubben hos Conrart till den statsinstitution, som nu är Franska akademien, skänkte han M:s lära en auktoritet, som den, om ock alltmera bestridd, ännu i dag i betydande grad eger kvar. — Bibliografi: Lalanne, "Oeuvres complètes de Malherbe" (5 vol., 1862—69; i "Les grands écrivains de la France"), Racan, "Vie de Malherbe" (1857), Duc de Broglie, "Malherbe" (1897), F. Brunot, "La doctrine de Malherbe" (1891), G. Allais, "Malherbe et la poésie française à la fin du XVI:e siècle" (s. å.), och A. Counson, "Malherbe et ses sources" (1904). E. S—f.

Malherbe [malä'rb], Alfred. Se Malh.

Malheur [malör'], fr. Se Malör.

Malhonne'tt (fr. *malhonnête*), ohederlig, opassande.

Mali, negerrike. Se Mandenga.

Mali, Christian Friedrich, tysk målare, f. 1832, d. 1906, studerade i München, Italien, Düsseldorf och Paris och egnade sig hufvudsakligen åt framställning af djur i landskap. M. är representerad i München, Stuttgart och andra tyska gallerier. (G—g N.)

Malibran [-brā'], Maria Felicità, opera-

sångerska, dotter till spanske sångaren Manuel Garcia d. ä. (se Garcia 1) och syster till Pauline Viardot-Garcia, f. 1808 i Paris, d. 1836 i Manchester, utbildades af sin fader, uppträdde först 1825 i London och var snart den firade primadonnan vid operan där. 1826 blef hon i New York mot sin vilja gift med en fransk köpman Malibran, som emellertid strax efteråt gjorde konkurs, hvarefter hon lämnade honom, återvände till Europa 1827 samt uppträdde med oerhörd framgång i Paris och London, senare äfven i Neapel, Milano och andra italienska städer. Sedan hon utverkat skilsmässa från sin förste man, gifte hon sig 1836 med violinisten Ch. de Bériot, men dog några månader därefter till följd dels af öfveransträngning vid musikfesten i Manchester s. å., dels af ett tidigare fall från hästen. Fru M. skildras som en högst originell sångerska, hvars ofantligt omfångsrika kontraalt äfven lämpade sig för sopranpartier och behandlades med en fenomenal, genialisk konst. Hon hade framställningsgåfvor för såväl skälmskhet som patos, såväl mild känsla som kraftig lidelse. Hon var mycket musikalisk och komponerade äfven små nätta nocturner och romanser (delvis utg.). Biogr. af Barbieri (1836), Nathan (s. å.) m. fl. A. L.*

Malice [-lis], maliciös. Se Malis.

Ma'lier, invånare i Malis (se d. o.).

Malietoa Laupepa, konung på Samoaöarna (se d. o.).

Mali'gn (af lat. *mali'gnus*) kallas en sjukdom, som har ett elakartadt förlopp. Motsats: benign, godartad. Begreppen malign och benign användas dock numera nästan uteslutande för att beteckna svulsters (se d. o.) olika karaktär i nämnda afseenden. — Subst.: malignitet. Maligna ödemet. Se Bakteriologi, sp. 724, och Förruttnelsebakterier. — Malignt lymfōm. Se Sarkom. G. H.

Malijjē (af arab. *māl*, egendom, penningar), turk., "tillhörande finansväsendet". *Malijje nāzyr-y*, finansminister (förr kallad *defterdār*).

Mālik. 1. Gudomlighet. Se Molok. — 2. En af "de fyra stora imamerna". Se Imām 3.

Malikīter. Se Imam, sp. 429.

Mali'mba, handelsplats och ångbåtsstation i tyska kolonien Kamerun i västra Afrika, vid Sanaga, en mynningsarm af Bungo. J. F. N.

Mali'ndi, stad. Se Melinda.

Malines [-lin], det franska namnet på Mecheln.

Mali-nga, negerfolk. Se Mandenga.

Malingsbo. 1. Socken i Kopparbergs län, Västerbergslags tingslag. 13,725 har. 662 inv. (1911). M. utgör ett pastorat i Västerås stift, Norrbärke kontrakt. — 2. Bruk. Se Klotverken, sp. 353.

Malingsbosjön, sjö i Malingsbo och Söderbärke socknar, afflyter genom Baggån (Hedströmmen) till Mälaren.

Malinov, Alexander, bulgarisk politiker, f. 20 april 1867 i Bessarabien, studerade juridik i Kiev och förvärfvade 1889 statsborgarskap i sitt stamland Bulgarien och utöfvade juridisk verksamhet, först i statens tjänst och sedermera som advokat. I politiskt afseende tillhörande Karavelovs anhängare och det af dessa bildade "demokratiska" partiet, var han sedan 1901 medlem af sobranjen, men var ännu jämförelsevis föga känd, då han i jan. 1908 af furst Ferdinand fick i uppdrag att bilda regering. Ministerpresidentposten innehade han under hela den s. å. begynnande stora Balkankrisen, hvarunder Bulgarien vann sin självständighet och upphöjelse till konungarike. I okt. 1910 öfvertog M. också utrikesportföljen, men afgick i mars 1911 jämte sitt kabinett. H. B—n.

Malins [mēi'linš], Joseph, och malinīter. Se Godtemplarorden, sp. 1394.

Malis (fr. *malice*), elakhet; "elaka tungor". — Maliciōs l. malitiōs (fr. *malicieux*), elak, försmädlig, skalkaktig.

Ma'lis, i forntiden ett landskap i mellersta Grekland, mellan berget Othrys och floden Spercheios. Däraf namnet Maliska viken (nu Lamiaviken). Invånarna kallades malier.

Ma'liska viken. Se Grekland, sp. 230, och Malis.

Malissorer, en albansk folkstam.

Malitiosa dese'rtio [-tsiåsa -tsiå], i äldre juridisk stil uttrycket för förlöpande (se d. o.).

Malitiös [-tsiös]. Se Malis.

Maljavin, Filipp, rysk målare, f. 1869, bondson, var dränggosse i ett kloster, innan han började måla. Han studerade vid konstakademien i Petersburg och väckte stort uppseende och mycken förargelse på elevernas utställning 1899 med *Skrattet* (fem rödklädda bondkvinnor — målade i naturlig storlek — stå i rad och skratta åskådaren rätt i ansiktet). Målningen tillhör nu det moderna galleriet i Venezia. Förkärlek för starkt lysande rödt återkommer i M:s senare målningar, exempelvis i *Bojardam i festdräkt*, röd och blå mot en rödflammig bakgrund. M:s behandlingssätt med breda penseldrag är, liksom hans koloristiska läggning, i hög grad dristigt, utmanande och originellt. G—g N.

Malka, biflod (fr. v.) till Terek i ryska transkaukasiska guv. Terek, rinner upp på norra sluttningen af Elbrus, ö. om Kuban, och faller ut nedanför Jekaterinograd. 200 km. lång. J. F. N.

Mālkasten, ty. ("färglådan"), konstnärernas samlingslokal i Düsseldorf, belägen i Jacobis garten, som inköptes för ändamålet 1859. En modern byggnad uppfördes där 1867. G—g N.

Ma'lkolm. 1. M. I, son till Kenneth Mac Alpins broder Donald I (l. V), konung af Alban, regerade 943—954, förstorade 945 sitt rike med Strathclyde, som han möjligen mottog i län af konung Edmund I (af Wessex och Mercia), och stupade under striden om Northumberland med angelsaxer och danskar. — 2. M. II, den föregåendes sonson, son till Kenneth II, störtade 1005 sin kusin Kenneth III och regerade till sin död, 25 nov. 1034. Han var den förste af Albans konungar, som i krönikorna kallas konung af Skottland (Scotia). M. vann 1018 Lothian, men besegrades 1031 af Knut

en store, hvars öfverherrskap han för kort tid ersände. M. var den siste af Kenneth Mac Alpins ätt på manssidan. — 3. M. III Canmore (''med stora hufvudet''), den föregåendes dottersons son, var son till den af Macbeth (se d. o.) störtade Duncan I och kröntes 1057, efter sin seger öfver denne vid Lumphanan, till Skottlands konung vid Scone. I sitt andra äktenskap gift med Margareta, syster till engelske tronpretendenten Edgar the Etheling (se Edgar 2), bistod han 1070 denne mot Vilhelm Erövraren, men utsattes fördenskull 1072 för en engelsk invasion och måste ''bli Vilhelms man''. Efter nya strider måste han 1091 äfven hylla Vilhelm II Rufus som länsherre, om för hela sitt rike är omtvistadt. M. stupade 13 nov. 1093 under ett infall i Northumberland nära Alnwick vid en plats, som sedan fick namnet Malcolm's cross. Han var en tapper, högsint och älskad regent. Fyra af hans söner blefvo konungar i Skottland (Duncan II, Edgar, Alexander I och David); en dotter, Matilda, förmäldes med Henrik I af England. — 4. M. IV, den föregåendes sonsons son, f. 1141, efterträdde 1153 sin farfar, David I, hade att bekämpa många uppror å olika delar af riket och nödgades 1157 till Henrik II af England återlämna Northumberland och Cumberland, som lämnats i län åt David under tronstriden mellan Henrik II:s moder Matilda och Stefan af Blois. M. afled ogift 9 dec. 1165 och efterträddes af sin broder, Vilhelm Lejonet. — Jfr om M. 1—4 E. W. Robertson, ''Scotland under their early kings'' (2 bd, 1862), Skene, ''Celtic Scotland'', I (1876), och A. Lang, ''History of Scotland'', I (1900). 1—4. V. S—g.

Malkonta'nt (fr. *malcontent*, missnöjd), osams, oense. Jfr Kontant 2. — Malkontanter, namn på några oppositionella politiska partier, såsom de med pacifikationen i Gent (1576) missnöjde katolske nederländarna och de upproriske i Ungern under senare delen af 1600- och början af 1700-talet.

Mall. 1. Ritmall, en tunn träskifva, hvars kanter ha kroklinig form och som nyttjas för uppdragning af kroklinjer på en ritning (liksom linjalen användes för uppdragning af räta linjer).

2. *Skpsb.* a) Fartygsmall, namn på de tunna trä- (l. plattjärns-)ribbor, efter hvilka de fartygsdelar arbetas, som ha buktig form (t. ex. ståfvar och spant). b) Skefmall, ett instrument, som nyttjas för mätning och öfverflyttning af ''skefningar'' (vinklar). 2. J. G. B.*

Malladt djup, *skpsb.* Se Hufvuddimensioner.

Mallaoh, fordom namn på Berbera (se d. o.).

Mallarmé, Stéphane, fransk skald, f. 18 mars 1842 i Paris, d. 8 sept. 1898, var lärare i engelska vid åtskilliga skolor och någon tid äfven tidningsredaktör. M:s mycket sparsamma alstring omfattar eklogen *L'après-midi d'un faune* (1876), diktsamlingen *Poésies complètes* (1887), prosaarbetena *Pages* (1890—91) och *Divagations* (1897) samt öfversättningar från Beckford och Poe. Urspr. en af författarna i ''Parnasse contemporain'', öfvergick M. i likhet med Verlaine till ett symbolistiskt uttryckssätt, som i motsats mot parnassienernas fasta, skulpturala stil ville verka med måleriska och ljudsuggestiva medel. Oändligt ringare konstnär än Verlaine, hamnade M. vid sina sträfvanden ofta i rena obegripligheten och beundrades därför utan hejd af sin klick. Se A. Mockel, ''S. M.'' (1899), och en essay om M. af A. Österling i ''Ord och bild'' (1906). R—n B.

Mallāui (Melāui-el-'Arisch), distriktshufvudstad i egyptiska mudirije Siût vid vänstra Nilstranden och järnvägen Kairo—Siût. 20,249 inv. (1907). Vackra forngrafvar från 6:e och 12:e dynastierna. J. F. N.

Mallbod (se Mall) l. Utslagsvind, *skpsb.*, rum, på hvars golf vid nybyggnad af fartyg dettas konstruktionsritning uppdrages i full storlek. Mallboden måste tydligen vara längre än fartyget och bredare än dettas största djup. C. K. S.

Malle [ma'l], fr., kappsäck; brefpost.

Malleco [maljēkå], provins i det inre af republiken Chile, omkr. 38° s. br. 8,555 kvkm. 112,014 inv. (1909). Vid östra gränsen resa sig Anderna (vulkanen Llonqimai 2,872 m.), vid den västra Cordillera de Nahuelbuta; floderna flyta till Biobio och Cautin. Skogarna lämna utmärkt byggnadsvirke, jordbruket i de västra slättbygderna rika hveteskördar. Två järnvägar gå i nord-sydlig riktning genom prov. Hufvudstad är Angol, vid floden M., nära 8,000 inv. J. F. N.

Malleescrub [mä'li skra'b], *bot.* Se Australien, sp. 456.

Mallefille [malfi'j], Jean Pierre Félicien, fransk författare, f. 1813 på Mauritius, d. 1868, fick sin bildning i Paris och vann tidigt framgång med dramer och romaner. Bland de förra märkas *Glenarvon* (1835), *Le paysan des alpes* (1837; ''Fiat justitia!'', uppf. 1853) samt lustspelen *Le coeur et la dot* (1852; ''Kärlek och pengar'', uppf. 1853) och *Les sceptiques* (1867). Af hans romaner må nämnas *Le collier* (1845), *Les mémoires de Don Juan* (1852) och *La confession du Guacho* (1868). Han var 1848—49 chargé d'affaires i Lissabon.

Malleh, *zool.* Se Fästingar, sp. 309—310.

Malleïn, ett genom renodling af rotsbaciller (*baci'llus mallei*) framställdt ämne, hvilket nyttjas som medel mot den af bacillen framkallade sjukdomen rots. Jfr Bakteriologi, sp. 727.

Mallén, Elias Emanuel, gångpostens i Stockholm uppfinnare, f. 1786, d. 1863 i Stockholm, hade haft befattning som skrifvare vid Svea lifgarde (han titulerades regementskommissarie), som brunnsmästare vid Ugglevikens hälsokälla m. m., hållit lånbibliotek och uppträdt som novellförfattare, då han 1838 började, åtföljd af en dräng, gå omkring i Stockholm för upphämtande af bref och paket samt deras inlämnande på postkontoret mot viss ersättning, ett företag, som på sin tid hälsades med mycket bifall. Kryddbodarna blefvo dock snart svåra konkurrenter till M. När efter breflådornas införande (1855) gångposten blef ännu mera öfverflödig och M. därigenom gick miste om sitt lefvebröd, erhöll han årligen ett litet understöd af postverket. —rn.*

Malle'olus, lat., fotknöl. Se Ankel.

Malleson [mä'lisn], George Bruce, angloindisk militär och historiker, f. 1825, d. 1898, kom 1842 ut till Indien som fänrik, innehade flera civilmilitära befattningar, blef 1873 öfverste och var 1869—77 uppfostrare för maharajan af My-

sore. M. skref en mängd arbeten i indisk historia, bland hvilka märkas *History of the french in India* (1868), *History of the indian mutiny* (6 bd, 1878—80; påbörjad af sir John Kaye), *The decisive battles of India* (1883; 3:e uppl. 1888) samt biografier öfver *Wellesley* (1889), *Akbar* (1890), *Dupleix* (s. å.) och *Warren Hastings* (1894). Hans stil är liffull; den starkt personliga uppfattningen gör honom stundom partisk. V. S—g.

Mallet [-lä'tt], Fredrik, astronom, matematiker, universitetslärare, f. 28 febr. (g. st.) 1728 i Stockholm, d. 27 juni (n. st.) 1797 i Uppsala, blef astronomie observator vid Uppsala universitet 1757 och professor i matematik där 1773. Han utförde en del astronomiska och meteorologiska observationer (bl. a. öfver Venuspassagerna 1761 och 1769), publicerade i Vet. akad:s Handlingar, i Vet. soc:s i Uppsala "Nova acta" och i Londonakad:s "Philosophical transactions" en stor mängd afhandlingar af astronomiskt, matematiskt och fysikaliskt innehåll samt utgaf därjämte åtskilliga akademiska afhandlingar. M. författade den matematisk-astronomiska delen af det på föranstaltande af Kosmografiska sällskapet i Uppsala genom Torbern Bergman (se denne) utg. verket *Fysisk beskrifning öfver jordklotet*. Han hade äfven öfverinseendet öfver utarbetandet af de af nämnda sällskap utgifna himmelsgloberna, som, för sin tid förträffliga, vunno stor spridning äfven i utlandet. M. var led. af Vet. akad. (1759). B—d.

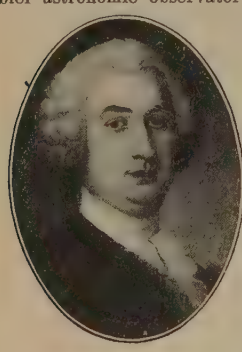

Mallet [-lä], Paul Henri, schweizisk historiker, f. 20 aug. 1730 i Genève, d. där 8 febr. 1807, blef 1752 professor i fransk litteratur i Köpenhamn och därefter lärare för kronprinsen (sedermera konung Kristian VII). Af hälsoskäl måste han 1762 återvända till Genève, hvarest han blef professor i historia. 1753—58 deltog M. i utgifvandet af en fransk månadsskrift, "Mercure danois", i hvilken han meddelade utlandet underrättelser om danska förhållanden. Han gjorde äfven det första försöket till en ordnad framställning af Nordens tillstånd under forntiden och af den nordiska gudaläran genom *Introduction à l'histoire de Dannemarc* (1755; utg. i en engelsk bearbetning, "Northern antiquities", 1770) och *Monuments de la mythologie et de la poésie des celtes et particulièrement des anciens scandinaves* (1756) samt skref en omfattande *Histoire de Dannemarc* (3 bd, 1758—77; öfv. på ty. 1766—79), hvilken behandlade tiden till enväldets införande (1660). Om M:s stora betydelse för uppfattningen af Norden se G. Castrén, "Norden i den franska litteraturen" (1910), och A. Blanck, "Den nordiska renässansen" (1911). E. Ebg.*

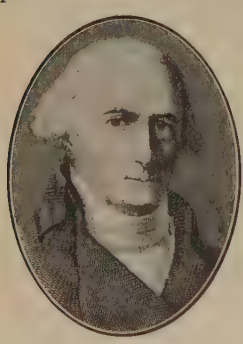

Mallet [mä'lit], Robert, engelsk geolog, f. 1810, d. 1881, fick både akademisk och ingenjörsuppfostran samt byggde fyrar och andra viktiga byggnadsverk. Sitt rykte vann han förnämligast genom sina banbrytande undersökningar ang. jordbäfningar. Bland hans arbeten må nämnas *Earthquake catalogue* (1858) och *Volcanic energy* (i "Royal society's transactions", 1874).

Mallet du Pan [-lä dy pä'], Jacques, fransk publicist, f. 1749 nära Genève, d. 1800 i Richmond, fick 1772 genom Voltaire en professur i Kassel, kastade sig snart in i tidskriftsföretag och utgaf i Paris 1784—92 (sedan 1788 som bihang till "Mercure de France") "Journal historique et politique", hvilken under revolutionen förfäktade det konstitutionella konungadömets intressen. Våren 1792 for M. till Tyskland med uppdrag att söka förmå tyska furstar till en intervention för att rädda Ludvig XVI. Därefter vistades han växelvis i Genève, Bruxelles, Basel samt London, där han 1798 uppsatte "Mercure britannique". M. var anhängare af den engelska författningen. Grundlighet och energisk stil utmärka hans skrifter, bland hvilka den intressantaste är *Mémoires et correspondance pour servir à l'histoire de la révolution française* (utg. i 2 bd 1851 af A. Sayous). Se arbeten om M. af Vallette (1894), Descostes (1897) och B. Mallet (1902).

Mallet-lokomotiv [malä-]. Se Lokomotiv, sp. 1018—19.

Ma'lleus, lat., hammare; *anat.*, ett af hörbenen (se Hörselorgan, sp. 288); *veter.* Se Rots. — M. in haeresin Lutheranam. Se Faber, Joh., sp. 1213. — M. maleficārum. Se Häxeriprocesser, sp. 195. — M. monachōrum. Se Cromwell 1. — Om bacillus ma'llei se Bakteriologi, sp. 727.

Malleville [malvi'j], Claude de, fransk skald, f. 1597, d. 1647, tillhörde den krets, som samlades i Hôtel de Rambouillet, och den första uppsättningen ledamöter i Franska akad. M. skref elegier, rondåer, sonetter (bl. a. den berömda *La belle matineuse*) m. m. under inverkan af Malherbe.

Mallico'lo (Mallicollo, Malekula), den näst största ön i Nya Hebridernas ögrupp i Melanesien, 2,268 kvkm. (enl. andra 2,539), 8—10 tusen inv. Den är bergig (ända till 1,196 m. hög) och har i s. ö. en ypperlig hamn. Wbg.

Ma'llinckrodt, Hermann von, tysk politiker, f. 1821 i Minden, d. 1874 i Berlin, blef 1849 regeringsassessor i preussisk tjänst och var 1860—72 regeringsråd. Han tillhörde 1852—63 samt från 1868 till sin död preussiska landtdagens deputeradekammare och 1867—70 Nordtyska förbundets, därefter till sin död Tyska rikets riksdag. I den sistnämnda fick han som varm katolik, aktningsbjudande personlighet och framstående parlamentarisk förmåga ledningen af det ultramontana "centrumpartiet" vid sidan af A. och P. Reichensperger samt — sedan 1872 — Windthorst. Han åtnjöt bland alla partier stort personligt anseende, och hans plötsliga död, midt under det kultur-

ampen var som hetast, väckte allmänt delta-ande. Jfr Pfülf, ”Hermann von M.” (2:a uppl. 1901). (V. S—g.)

Malling, Ingrid Matilda, svensk författarinna, dotter till en dansk godsegare Kruse, f. 20 jan. 1864 på Oskarsfarm, Skåne, och gift 1890 med grosshandlaren Peter Malling i Köpenhamn, aflade studentexamen i Stockholm 1883, debuterade 1885 med en roman, *Berta Funke*, följd 1888 af romanen *Alice Brandt*, båda utg. under pseudonymen Stella Kleve och uppmärksammade mera på grund af sina sensuellt färgade skildringar af unga kvinnor än för litterära förtjänsters skull. Efter lång tystnad återupptog hon sitt författarskap med *En roman om förste konsuln* (1894; 3:e uppl. 1904; da. öfv. 1895), som gjorde stor lycka tack vare sin skickliga behandling af det memoarmässiga materialet. *Fru guvernören af Paris* (1895; 2:a uppl. 1898, da. öfv. 1895), *Eremitageidyllen* (1896), *Skyttes på Munkeboda* (1897, 3:e uppl. 1904), skådespelet *Fru Leonora* (s. å.), *Doña Ysabel* (1898), *Damerna på Markby* (1901), *Daggryning* (1902), *Nina* (1903), *Lilla Marica och hennes man* (1904), *Lady Elizabeth Percy* (1905; 2:a uppl. 1906), *Hennes nåjälte* (1906), *Maria Stuart* (1907), *Ninas bröllopsresa* (1908), *Karl Skyttes hustru* (1909), *Systrarna på Ribershus* (1910) och *Det hvita huset och den röda stugan* (1911) vittna om frodig, ehuru föga originell berättande fantasi och en mycket ledigt flytande framställning. Framför allt de historiska romanerna ha funnit en stor läsekrets.

Malling. 1. Ove M., dansk statsman, författare, f. 16 dec. 1746, d. 17 nov. 1829, tog teol. examen 1766, men egnade sig sedermera åt studiet af historia och litteratur. 1776 skref M. det första helt danska sångspelet *Belsor i hytten*, men hans litterära verksamhet blef eljest ringa. På Guldbergs uppmaning utgaf han emellertid *Store og gode handlinger af danske, norske og holstenere* (1777; 7:e uppl. 1885; öfv. till ty., eng. och fr.), som genom godt språk och varmt fosterländsk tankegång vann stor spridning och länge begagnades som läsebok i skolorna. Tack vare Guldberg blef M. 1777 kammarsekreterare i generaltullkammaren, visade stor duglighet och steg hastigt från det ena ämbetet till det andra. 1797 blef han deputerad i generaltullkammaren och var 1804—09 dess förste deputerade samt 1805 led. af direktionen för universitetet och de lärda skolorna, hvars ledande medlem han var från 1810 till sin död. 1813—18 var han riksbankens direktör och sedan 1823 chef för det stora k. biblioteket. L. var bl. a. 1787 led. af den stora finanskommittén, som förberedde en rad betydelsefulla lagar, hvaribland den ingripande tullagen 1797, och efter omorganiseringen af Köpenhamns fattigvård 1799 var han dess förste direktör (till 1815). Han hade

väsentlig del i grundläggningen af Kristiania universitet 1811 och återupprättandet af Sorö akademi 1822. M. blef 1812 geheimekonferensråd och 1824 statsminister.

2. Peder M., den föregåendes son, dansk arkitekt, f. 22 dec. 1781, d. 3 maj 1865, var elev af K. F. Hansen och af konstakademien, hvars mindre guldmedalj han vann 1801. Efter P. Meyns död (1808) blef M. t. f. samt 1809 ord. stadsarkitekt. 1810—15 vistades han utomlands. Efter hemkomsten blef han agré och 1818 led. af konstakademien. M:s namn är fäst i synnerhet vid byggnaderna *Köpenhamns universitet* (1835), i en ganska egendomlig stil, som icke saknar storslagenhet, och *Sorö akademi* (1828), i enkel italiensk stil. 1. E. Ebg. 2. Ph. W.*

Malling, Peter Tidemand, norsk boktryckare och bokhandlare, f. 24 nov. 1807 i Drammen, d. 19 apr. 1878 i Kristiania, blef utlärd som boktryckare i Amsterdam och erhöll 1829 burskap som boktryckare i Kristiania, där han 1838 etablerade eget tryckeri och 1839 förlagsbokhandel. Denna verksamhet fick efter hand ett mycket betydande omfång, och det af honom upprättade boktryckeriet, som 1875 öfvergick till ett bolag med H. Aschehoug & C:o som hufvuddelegare, men som fortfarande (1912) bär M:s namn, var och är alltjämt Norges största. M. var banbrytare i sitt fack. Förlaget och en 1873 etablerad sortimentsbokhandel med allt slags undervisningsmateriel som specialitet öfvergingo vid M:s död till hans kompanjon G. Kr. J. Parmann (f. 1838) och upphörde 1899. M. var en följd af år ordf. i Kristiania boktryckarförening. K. V. H.

Malling, danska musiker. 1. Jörgen Henrik M., f. 1836 i Köpenhamn, d. där 1905, var organist i Svendborg 1869—72 och vistades senare i Köpenhamn, Petersburg, Stockholm, Norrköping m. fl. svenska städer, Wien, München och Zürich, öfverallt ifrande för den Chevéska metodens (se d. o.) införande i sångundervisningen. Han komponerade sånger, pianostycken, operorna *Frithiof*, *Lisinka* och *Kuwala* m. m. — 2. Otto Valdemar M., den föregåendes broder, f. 1 juni 1848 i Köpenhamn, blef student där 1866, utbildade sig 1869—71 vid musikkonservatoriet i komposition för Gade och Hartmann, i orgelspel för G. Matthison-Hansen. M. var 1875—84 dirigent för Studentersangforeningen i Köpenhamn och dirigerade 1874—93 den af honom m. fl. stiftade Koncertforeningen (se Konsertföreningen, sp. 803). Han blef dessutom 1878 organist i Petri kirke, 1891 i Helligaandskirken och 1900 i Vor Frue kirke samt 1885 lärare i musikteori vid konservatoriet. M. fick professors titel 1889. Han har, närmast påverkad af J. P. E. Hartmann, idkat en ansenlig tonsättarverksamhet, som omfattar alla arter utom den dramatiska samt bäres af fantasi och solid teknik. Här må nämnas körverken *Troubadouren*, *Den gyldne legende*, *Det hellige land* och *Absalon*, flera festkantater, solosånger med orkester (*Kvindens skabelse*, *Reveille* m. fl.), manskvartetter (3 samlingar), många häften solosånger med piano, andliga sånger och psalmer, en symfoni, 2 orkestersviter, en stråkoktett, en stråkkvartett, en pianokvintett, en pianotrio, en pianokonsert, 2 fantasier för violin, flera häften

pianostycken samt för orgel preludier, postludier och *Christus* (12 stämningsbilder). I utlandet äro särskildt hans orgelstycken kända. Han utgaf 1894 en instrumentationslära. 1—2. E. F—t.

Ma'llinger, Mathilde, tysk sångerska, f. 1847 i Agram, elev af Gordigiani och Vogl i Prag samt Lewy i Wien, var 1866—69 engagerad vid Münchens hofteater och 1869—82 en af stödjepelarna för Berlins hofopera. Hon blef 1869 gift med baron v. Schimmelpfennig. 1890 vardt hon konservatorielärarinna i sång uti Prag och 1895 i Berlin. Med sin stora, själfulla sopranröst och poetiska uppfattning var hon en utmärkt framställarinna af Wagnerroller (bl. a. som den första *Eva* i "Mästersångarna", 1868) och af *Donna Anna* i "Don Juan", *Fidelio*, *Norma* m. fl. A. L. (E. F—t.)

Malling-Hansen, Rasmus, dansk skolman, uppfinnare, f. 5 sept. 1835, d. 27 sept. 1890, blef teol. kandidat 1865, var 1859—61 lärare vid döfstuminstitutet i Köpenhamn och blef 1865 dess föreståndare. Han inlade stor förtjänst om döfstumsakens utveckling i Danmark, dels genom att verkställa en utgallring af de oegentligt döfstumme, som hänvisades till undervisning medelst "talmetoden", dels genom att taga initiativet till två nya döfstumskolor, i Fredericia (1881) och Nyborg (1891). Han väckte stor uppmärksamhet både i in- och utlandet genom sin snillrika uppfinning (1870) af "skrifkulan", första formen för de senare skrifmaskinerna, som dock snart undanträngde den i praktiskt bruk. Vidare upptäckte han, att det förekommer periodiska olikheter i barnens vikt och växt och att dessa måste bero på inverkan af solstrålarna. Sina iakttagelser framställde han i *Perioder i börns vœkst og solens varme* (1886; öfv. till ty.). E. Ebg.

Mallmin, Gustaf Magnus, präst, teolog, f. 1768 i Stora Tuna, Dalarna, d. 1840, student i Uppsala 1778, filos. magister 1788, prästvigdes 1794, utnämndes till kyrkoherde i Sevalla 1809, förflyttades 1815 till Väster-Färnebo samt blef 1826 kontraktsprost och 1830 teol. doktor. M. var, efter gammalt mått, en otroligt lärd man, framför allt i fråga om bibeln och kyrkofäderna, medeltidens asketiska och teologiska litteratur samt den protestantiska dogmatiken. Hans författarverksamhet inskränkte sig dock till stridsskrifter mot svedenborgarna G. Knös och J. Tybeck samt smärre uppsatser. —rn.*

Mallo'phaga, *zool.* Se Pälsätare.

Mallorca [maljå'rka] l. Majorca, den största bland Baleariska öarna (se d. o.), har enligt Strelbitsky en areal af 3,501 kvkm. och jämte Dragonera 3,505 kvkm. 248,194 inv. (1900), hvilka tala en med katalanskan besläktad dialekt, *mallorquí* (se Katalanska språket, sp. 1254). Ön har form af en trapets med hörnen åt de fyra kardinalstrecken. På sydvästra kusten inträngер Palmabukten, på den nordöstra Alcudia- och Pollensavikarna. Längs nordvästra kusten går en brant bergskedja, som i Puiz major de Torrellas når 1,571 m.; f. ö. är ön mest slättland eller svagt kuperad. Klimatet är angenämt, då sommarhettan mildras genom sjövindarna. Medelårstemperaturen i Palma är 18,1°, regnmängden 436 mm. Jorden är mycket fruktbar, ehuru ön i allmänhet är dåligt bevattnad. Dess produkter äro hvete, sydfrukter, vin, olivolja, honung, ull, hampa och silke. Af mineralier märkas granit, porfyr, marmor, alabaster, sandsten och kalksten, hvarjämte hafssalt vinnes vid Campos. Den mångsidiga industrien producerar för export bomulls-, ylle- och skovaror, hvilka jämte jordbrukets och boskapsskötselns produkter äro öns utförselvaror. Hufvudstad är Palma. Om M:s historia se Balearíska öarna. J. F. N.

Mallorquí [maljårki]. Se Katalanska språket, sp. 1254.

Mallōtus, *zool.*, loddesläktet. Se Laxfamiljen och Loddan.

Mallōtus philippine'nsis, *bot.* Se Kamala.

Mallow [mä'låu], stad i irländska grefsk. Cork, vid Blackwater. 4,542 inv. (1901). Mineralkällor, laxfiske. J. F. N.

Mallrickor, *geol.* Se Marlekor.

Malläset, *mek.* Se Lås, sp. 160.

Malm. 1. *Miner.*, en kemisk förening emellan en metall och vissa andra ämnen, med metallen i så stor mängd, att denna kan ur föreningen ekonomiskt tillgodogöras. Vanligen utgöras malmerna af oxider, svafvelföreningar, karbonat o. s. v., i de flesta fall ej rena, utan blandade med andra för metallurgiskt ändamål värdelösa mineral, som fått namn af gång- eller lagerarter. De i naturen förekommande gedigna metallerna (guld, silfver, platina m. fl.) kunna således icke i egentlig mening kallas malmer, äfven om de hittas insprängda uti eller äro blandade med andra mineral, utan få då andra namn (guldkvarts, guldhaltig svafvelkis, platinaförande sand o. s. v.). Men däremot säger man, att magnetit är en järnmalm och kopparkis en kopparmalm, emedan de äro oxider och svafvelföreningar af järn och koppar samt användbara för utbringande af dessa metaller. De viktigaste malmerna äro silfvermalm, kvicksilfvermalm, kopparmalm, blymalm, zinkmalm, tennmalm (kassiterit), manganmalm, järnmalm, nickelmalm och koboltmalm. Malmernas olika värde beror dels på den metall de innehålla, dels på gång- l. lagerarten (se Lagerart). Malmerna uppträda i naturen på vissa väl skilda sätt, som ur geologisk synpunkt kunna klassificeras sålunda: malm-*flötser*, som äro inlagrade mellan sedimentära formationer, malm-*lager*, som äro inlagrade mellan kristalliniska bergarter och malm-*gångar*, hvilka genomsätta den omgifvande bergarten och därvid öfvertvära skiffringsriktningen. De båda förra slagen af malmer äro af samma ålder som bergarten; det tredje slaget är yngre än den omgifvande bergarten. Malm-*flötser* ha blifvit aflagrade i vatten tillsammans med de lager af sandsten, lerskiffer, kalksten eller andra bergarter, som omge dem. De förekomma därför i bäddar af växlande mäktighet, med jämförelsevis stor utbredning i förhållande till mäktigheten. Stundom har malmen blifvit fint fördelad i ett visst lager af bergarten, t. ex. kopparglansen i det permiska systemets s. k. kopparskiffer på Harz och andra ställen. Man säger då, att malmen förekommer som impregnation i detta lager. Malm*lager* äro inbäddade mellan de kristalliniska bergarternas skikt, men de ha ej en så regelbunden form som flötserna, utan mäktigheten är varierande. Ofta ha dessa malmer en

er eller mindre utpräglad lins- eller körtelform. dana malmer kunna antingen själfva vara skik- de eller också endast genom sitt läge visa, att tillhöra skiktsystemet och äro bildade samtidigt ed de omgifvande lagren af gnejs, leptit, kri- allinisk kalksten o. s. v., som omge dem. Exem- l på sådana malmlager äro de i Sverige, Förenta aterna och på flera andra ställen förekommande rnmalmerna, såväl magnetit- som blodstensmal- erna. Likaledes uppträda zinkblände, svafvel- s och kopparkis m. fl. malmer i form af lager. ä ett malmlager är mycket oregelmässigt och ar sin utsträckning hufvudsakligen i en rikt- ng, kallas det en *malmstock* l. *lagerstock* (se o.). Malm*gångar* äro af flera slag alltefter nnehållet och dettas fördelning i gången, men alla arakteriserade därigenom, att de äro yngre än den mgifvande bergarten. Oftast öfvertvära de skikt- ngen, men kunna äfven gå parallellt därmed och nämnas då *lagergångar* (se Gång 1). De ha ldats genom fyllning af sprickor och kaviteter i ergarten. I vissa kalkstenar och dolomiter ha nnaler och oregelbundna hålor uppstått genom n lösande inverkan af underjordiskt vatten. ndra bergarter ha blifvit genomsatta af sprickor ller sönderkrossats af starkt tryck, så att oregel- undna mellanrum uppstått. I sådana håligheter a afsatt sig malmer och andra mineral, ofta ackert kristalliserade; de ha ditförts genom i åligheterna cirkulerande vatten, genom sublima- on, pneumatolytiska processer eller på annat sätt. ådana malmgångar böra därför icke förblandas ed de gångar af smälta, eruptiva bergarter, t. ex. iorit, basalt o. s. v., som inpressats från en vulkan- härd. Det finnes gångar af mycket olika mäk- ghet, från en millimeter till flera hundra meter. Äfven en och samma gång växlar ofta i mäktighet, vilket beror därpå, att en rörelse eller förskjut- ing egt rum hos någon af sidostenarna. Med af- seende på innehållet indelar man gångarna i nkla, som bestå af endast ett mineral, och sam- mansatta, som innehålla flera mineral. De vanli- aste malmer, som förekomma på gångar, äro oxi- er, svafvelmetaller, karbonat och sulfat, t. ex. assiterit (tennmalm), järnglans, blyglans, zink- lände, malakit, blyspat o. s. v. Andra gångmi- eral (ej malmer) äro kvarts, kalkspat, flusspat, ungspat, svafvelkis m. fl. Med afseende på struk- uren kan man särskilja *massiv* struktur, då ingen egelbunden anordning af mineralbeståndsdelarna örekommer; *bandad* struktur, då de olika minera- en äro ordnade i parallella lager, det ena utanpå et andra (oftast förekomma två hvarandra mot- varande lager af samma mineral på hvar sin sida m gångens midt, och den blandade strukturen lir då *symmetrisk*); *brecciaartad* struktur, då ången innehåller kantiga fragment af den omgif- ande bergarten, cementerade af gångmineral och alm er; *drusig* struktur, då gången innehåller ålrum beklädda med kristalliserade mineral. — Malmerna förekomma under många former på mi- eralgångarna. Stundom äro de fördelade i fina orn eller trådar (koppar- och svafvelkis), eller ppträda de i oregelbundna strängar, mosslika ller bladformade bildningar, eller äro de förde- ade i lager, omväxlande med andra mineral, eller ppfylla de hela gångens massa (svafvelkis och blyglans). Ofta äro de vackert kristalliserade, hvarför många mineralgångar äro bekanta för de praktfulla kristalldruser, som därifrån hämtas. Ofta skära olika malmgångar hvarandra, hvarvid naturligtvis den yngre gången öfvertvärar den äldre; den senare blir dessutom ofta ”förkastad” (se Förkastning). I många malmdistrikt kunna spåras olika system af malmgångar, som skära hvarandra samt äro af olika ålder och mineralogisk beskaffenhet. I sydvästra England t. ex. har man ett system af gångar, gående i nordvästlig riktning, hvilket skär ett annat, gående nästan i ö.—v. Det förra systemet innehåller hufvudsakligen bly och järn, det senare koppar- och tennmalmer. — Många mineralgångar fortsätta från en bergart in i en annan, utan att deras natur förändras, medan andra äro beroende af sidostenen, i det att de vid utträdandet ur en bergart i en annan förlora någon mineralbeståndsdel. Sådant är t. ex. fallet med de guldförande mineralgångarna i trakyt i Ungern och Siebenbürgen, hvilka vid utträdandet ur trakyten förlora sin guldhalt. Då gångar ha en mera oregelbunden form och deras hufvudutsträckning är i *en* riktning, benämnas de *stockar* eller *gångstockar*. Dessa bildas genom utfyllning af irreguljära hålrum, ofta i kalk eller dolomit. — Med *stockverk* förstår man en samling af små malmgångar, som alldeles genomtränger och uppfyller bergarten, så att denna i sin helhet kan brytas som malm, fastän hvarje gång för sig är för obetydlig att tillgodogöras. De tennförande stockverken från Cornwall och Sachsen lämna goda exempel på detta slag af malmfyndigheter.

2. *Metall.* En malms brytvärdhet är icke allenast beroende af metallhalten, d. v. s. mängden af däri ingående metall, utan äfven af det metallhaltiga mineralets sammansättning. Metallerna förekomma nämligen i naturen antingen i gediget tillstånd, hvilket dock är ganska sällsynt, eller förenade med syre eller med svafvel eller andra metaller, såsom arsenik o. s. v. Som gedigna förekomma endast de ädlare metallerna, d. v. s. de, som ej så lätt ingå föreningar med andra ämnen, förnämligast *guld* och *platina*, mindre ofta *silfver* och *koppar*. Den malm, som oftast förekommer som syreförening, är *järnmalm*. Mycket ofta förekomma äfven metallerna i naturen förenade med svafvel till mineralier, som fått namn af *bläncountden*, *kiser*, *glanser*; som sådana förekomma oftast *koppar*, *bly*, *zink*, *nickel* o. s. v. Mången gång är det likväl ej den till största mängd i dessa malmer ingående metallen man tillgodogör, utan en annan, som förefinnes i jämförelsevis ringa mängd, men har större värde. Så innehåller t. ex. kopparkisen i och för sig nästan lika mycket järn som koppar, förekommer ofta tillsammans med svafvelkis, så att malmen i sin helhet håller mycket mera järn än koppar. Likasom kopparkisen i nu anförda exempel förekommer tillsammans med svafvelkis, så äro i de flesta fall malmerna mer eller mindre uppblandade med andra bergarter, hvilka då få namn af *lager-* l. *gångarter*. Då gångarten ej är alltför intimt blandad med malmen, söker man, i synnerhet vid de dyrbarare metallerna, att genom ”skrädning” frånskilja så mycket som möjligt af det ”ofyndiga gråberget” för att ej vid de följande smältningarna behöfva kosta transporter, kol och

Tryckt den 31/5 12

17 b. 21

arbete därpå. I allmänhet är det för de följande operationerna nyttigare, ju mer man genom skrädningen kan ”anrika” malmen; men å andra sidan är det tydligt, att vid anrikningen, den må ske för hand eller med maskin, en del af den finare fördelade malmen följer med gråberget och sålunda måste dels härigenom, dels genom arbetskostnaden en gräns sättas för anrikningen. Se vidare Anrikning, Guld, Järnmalmer, Koppar och Kopparmalmer samt de särskilda metallernas hufvudartiklar. — Omständigheter, som inverka på en malmförekomsts brytvärdighet, äro äfven förekomstens beskaffenhet ur grufteknisk synpunkt, dess geografiska läge, särskildt med hänsyn till befintliga eller för dess bearbetande nödvändiga kommunikationsleder och transportförhållandena i allmänhet på platsen. Vederbörande metalls prisläge på världsmarknaden är af stor betydelse. Förändringar härutinnan, framkallade af växlingar i tillgång och efterfrågan, kunna vara afgörande för en grufvas upptagande eller nedläggande. Tekniska förbättringar, hvarigenom fattiga, mindervärdiga malmer kunnat utnyttjas med fördel, ha haft afgörande inflytande på förut förbisedda malmförekomsters uppskattning, och upptäckten af rikare, mera gifvande malmer har å andra sidan ej sällan medfört, att äldre fyndigheter öfvergifvits, sedan brytningen ej längre lönade sig. — I dagligt tal användes förr benämningen ”malm” på en metall-legering, bestående af koppar, zink, bly och litet tenn, hvaraf hvarjehanda husgeråd, såsom grytor, mortlar, ljusstakar o. s. v. götos. — Om s. k. klockmetall se d. o. 1. Hj. Sj.* 2. C. A. D.*

Malm [mā′m], eng., *geol.* Se Jurasystemet, sp. 304.

Malm, sand, sandfält, skogbevuxen större sandmark, t. ex. Erstaviksmalmen, Stigtomtamalmen. Ordet har ingått i flera svenska ortnamn, t. ex. Malmö (af *Malmhauge*, *Malmöghe*, *Malmey*) och Malmköping, och användes i äldre tid om sandhöjderna n. och s. om den egentliga stadsholmen i Stockholm, ”norra” och ”södra” malmen, hvarigenom det fått bibetydelse af förstad l. yttre stadsdel och ingått i de yngre, ehuru mindre korrekta benämningarna Östermalm och (sällan brukade) Västermalm. Bruket att på ”malmarna” n. och s. om Stockholm ha landthus, badstugor och trädgårdstäppor är ganska gammalt. I äldre, mera oroliga tider voro dessa byggnader af mera tillfällig art, men redan under förra hälften af 1600-talet började stormännen åt sig uppföra praktfulla s. k. malmgårdar, hvilka erhöllo typen af herrgårdar på landet och erbjödo den bekvämlighet och det utrymme, som de mäktiga adelsfamiljerna vant sig vid i sina slott och som endast stodo ett fåtal till buds i den på större tomter mycket vanlottade staden inom broarna. I äldre handlingar användes benämningen ”trädgårdar”, från 1600-talets midt möter namnet malmgård. Det blef snart en modesak att ega sådana malmgårdar, och därvid föredrogs norra malmen. Men äfven på södra malmen funnos många trädgårdstomter; en bland de första mera storartade anläggningarna där blef det palats med tillhörande trädgård, terrasser och springbrunnar, som Jakob De la Gardies änkegrefvinna Ebba Brahe uppförde mot slutet af 1650-talet i det nuv. kvarteret Schönborg (se fig.). En liten återstod af Hårlemans malmgård på Norrmalm är Centralbadets trädgård vid Drottninggatan. Wbg.

Ebba Brahes palats (malmgård) på Södermalm i Stockholm, i senare delen af 1600-talet, efter Sueciæ-verket. (Det pilasterprydda huset midtför står ännu kvar å gården till Schönborgska huset, Götgatan 16.)

Malm, Stora. Se Stora Malm.

Malm, Lars Johan. Se Ehrenmalm.

Malm, Karl Vilhelm, krigare, en af de i ”Fänrik Ståls sägner” besjungne hjältarna, f. 14 aug. 1772 å Julkula i Kuopio socken, d. 18 aug. 1826, ingick 1782 som frivillig vid Savolaks' jägarregemente, deltog, ännu ej 17 år gammal, i slaget vid Parkkumäki samt blef fänrik 1789 och kapten 1804. Under reträtten i början af 1808—09 års krig tog M. ärofullt del i fäktningen vid Jynkkä 15 mars 1808. Sedermera förenades hans kompani med Sandels' brigad, och M. erhöll, då Sandels efter segern vid Pulkkila begynte rycka mot s., i uppdrag att leda förtrupperna. Därmed begynte den ärorikaste epoken af hans lif. Sedan han bemäktigat sig en betydande fientlig transport, tillfångatog han 9 maj s. å. en truppstyrka vid Idensalmi, utan att själf förlora en enda man, och tågade sedan rakt mot Kuopio. Några mil från staden möttes han af en brokig skara oregelbundet väpnade allmogemän, hvilka slöto sig till honom och organiserades så godt sig göra lät. 12 maj angreps Kuopio, hvarvid efter fyra timmars strid en fullständig seger vanns. Större delen af den fientliga styrkan tillfångatogs, och betydliga förråd föllo i M:s händer. Sedermera bedref han jämte sin vän J. Z. Duncker med stor raskhet det lilla kriget i Savolaks, därvid fortfarande verksamt understödd af allmogen, hvars förtroende han i hög grad vunnit. Han ryckte bl. a. fram nära till S:t Michels kyrkoby. Mot slutet af juli erhöll han befallning att afgå till Karelen för att därifrån förjaga de ryska trupperna. Äfven

i strömmade allmogeskaror till hans stöfkår, n bestod af omkr. 240 man. Han slog fienden vid lgjärvi kyrka, där striden varade i flera timmars , men blef sedermera genom fiendens öfver-kt tvungen att draga sig tillbaka till hufvud-rkan. I slaget vid Virta bro 27 okt. bidrog M. mte Duncker och Fahlander väsentligen till se-rn. Kort därefter slutades hans krigarbana, i det han vid det under Dunckers befäl i början af v. företagna försöket att öfverrumpla den ryska rkan i Idensalmi blef sårad och tillfånga-gen. M. utnämndes i Sverige till öfverstelöjt-nt, men erhöll 1810 afsked ur svensk krigs-nst, hvarvid han upphöjdes i adligt stånd (ej rod.) och fick titel af hofjägmästare. Sina åter-ende dagar tillbragte han såsom jordbrukare Savolaks. M. berömmes för sitt öppna och flärd-a väsen. M. G. S.

Malm. 1. August Vilhelm M., zoolog, 23 juli 1821 i Lund, d. 5 mars 1882 i Göteborg, f student i Lund 1838, besökte 1841—42 med slag af Vet. akad. den skandinaviska halföns rdligaste lapp- och finnmarker och idkade zoo-giska studier i Köpenhamn 1843—44. Han an-gs 1848 till intendent vid Göteborgs naturhisto-ska museum, som under hans vård förkofrades i g grad. 1856—67 var han därjämte tillsynings-an öfver Göteborgs och Bohus läns fiskerier. Han k 1881 professors titel. M. har lämnat många h värdefulla bidrag till Sveriges fauna. Bland ans arbeten, som nästan uteslutande äro af zoo-afisk art, märkas *En vinter och tvenne somrar and fjellen* (1851), *Monographie illustrée du uleinoptère trouvé le 29 octobre 1865 sur la côte ccidentale de Suède* (1867), *Hvaldjur i Sveriges useer* (1871), *Göteborgs och Bohusläns fauna. yggradsdjuren* (1877), dessutom en mängd upp-tser af företrädesvis iktyologiskt och ornito-giskt innehåll, införda i Vet. akad:s och Göte-rgs Vet. o. vitt. samh:s handlingar, skandina-ska naturforskarmötenas förhandlingar, i tid-rifter o. s. v. — Efter M. benämnes i dagligt l den s. k. Malmska hvalen, ett omkr. 0 fot långt exemplar af jättehvalen (*Balænoptera ibbaldii* Gray, *B. Carolinæ* Malm), hvilket hösten 865 dödades i Askimsfjärden (strax s. om Göte-rg), prepareradeS af M., förevisades vid skan-inaviska utställningen i Stockholm 1866 och nu rvaras i Göteborgs museum.

2. August Hugo M., den föregåendes son, skeritjänsteman, f. 1 dec. 1844 i Kristianstad, 1 april 1907 i Lysekil, blef filos. doktor i Lund 874 på afh. *Om bredmäbbade kantnålens utveck-ng och fortplantning*, amanuens vid Göteborgs useums zoologiska afdelning 1878, tillsyningsman 885 och sedermera intendent vid Göteborgs och ohus läns hafsfisken och 1905 t. f. fiskeriintendent västra distriktet. Öfver bohuslänska hafsfisket för 885—1905 utgaf han förträffliga, med riklig sta-stik försedda redogörelser. Som en frukt af stu-ier i England 1883—84 utgaf han *Anteckningar m fisk, fiske och fiskhandel*, och efter erfarenheter, hämtade ombord på en holländsk kutter 1890 kref han en värdefull berättelse om sillfiske med rifgarn i Nordsjön. Som mångårig ordf. i Lyse-ils köpings kommunalstämma inlade han stor för-änst. 1. L—e. 2. F. T—m.

Malm, Olof Bernhard, militär, statsråd, f. 3 jan. 1851 i Kvinge, Kristianstads län, blef 1872 underlöjtnant vid Norra skånska infanteriregementet och 1880 löjtnant vid generalstaben, där han befordrades till major 1892. Han utnämndes 1896 till öfverstelöjtnant vid Skaraborgs regemente, men förflyttades 1897 till Svea lifgarde och utnämndes 1898 till öfverste och chef för Bohus läns regemente samt 1907 till generalmajor och chef för Femte arméfördelningen, hvilken befattning han, efter en kort mellantid, då han var chef för Fjärde arméfördelningen — dock på grund af sin statsrådsbefattning (se nedan) utan att föra något befäl — fortfarande innehar. 1884—92 var M. lärare i militärförvaltning vid Krigshögskolan. 1888 var han sekreterare i ”fältförvaltningskommittén”, hvars omsorgsfullt utarbetade förslag, omfattande fältförvaltningens alla grenar samt etappväsendet, ligga till grund för nu gällande fältförvaltnings- och etappreglementen. Efter L. H. Tingstens afgång utnämndes M. i dec. 1907 till statsråd och chef för Landtförsvarsdepartementet i Lindmans ministär och afgick jämte den öfriga ministären 9 okt. 1911 samt efterträddes af D. Bergström. S. å. utnämndes han till chef för Krigshofrätten. M. är led. af Krigsvet. akad. (sedan 1892). H. J—dt.

Malm, Gustaf Natanael, svensk-amerikansk folklifsskildrare, f. 20 jan. 1869 i Svartarp, Jönköpings län, utvandrade 1889 till Amerika och har sedan 1894 varit bosatt i Lindsborg, Kansas, där han egnat sig åt landskaps- och dekorationsmålning. Utom ett antal kortare skisser i svensk-amerikanska tidningar har han författat *Charli Johnson* (1909), den med bevarandet af valören hos alla skuggor och dagrar riktigaste teckning ur svensk-amerikanska folklifvet, borta från storstäderna, som hittills utkommit. O. A. I—r.

Malm, Henning, operasångare, f. 9 febr. 1872 i Stockholm, genomgick byggnadsyrkesskolan där, praktiserade sedan i yrket och hade bl. a. i flera år anställning som ritare vid nya operahusbyggnaden samt riksdags- och riksbankshusen på Helgeandsholmen. Under tiden studerade han sång för K. A. Söderman och debuterade under spelåret 1899—1900 på K. teatern som *Ottavio* i ”Don Juan”, *Josef i Egypten* och *Wilhelm Meister* i ”Mignon” samt har sedan 1900 varit anställd vid denna scen, där han utfört ett 60-tal roller. M:s tenorröst hör icke till de mera glansfulla eller voluminösa och expansionskraftiga, men den eger en viss kärnfull manlighet i klangen och kan äfven utveckla ungdomlig, smältande vekhet, hvarjämte diktionen är särdeles ren, föredraget intelligent och städse ärligt. Bland hans älskarroller må vidare framhållas *Tamino* i ”Trollflöjten”, *Max* i ”Friskytten”, *Zéphoris* i ”Konung för en dag”, *Tonio* i ”Regementets dotter”, *Vaudemont* i ”Jolanta” och *Alfredo* i ”Den vilseförda”. Vackert kreerade han *Mathias* i ”Evangeliemannen”. Emellertid har han mer afgjordt visat förmåga af scenisk och musikalisk karakteristik i komiska eller groteska uppgifter; sålunda har han utmärkt sig som *Bazil* i ”Figaros bröllop”, *David* i ”Mästersångarna”, *Mime* i ”Sigfrid”, *Loge* i ”Rhenguldet”, *Barbarino* i ”Stradella”, *Aignelet* i ”Advokaten Pathelin”, *Ubma* i ”Arnljot”. M. har äfven varit ganska flitigt anlitad som oratoriesångare (vid

Musikföreningens och Filharmoniska sällskapets konserter m. m.). E. F—t.

Malm, Otto August, finsk köpman, donator, f. 1838 i Jakobstad, d. där 1898, ärfde efter sin fader, kommerserådet Petter M., en betydande förmögenhet, som han skickligt i hög grad förökade. Han erhöll kommerserådstitel 1881. I sin fädernestad utöfvade han stort inflytande. M., som tidigare ihågkommit denna med donationer, skänkte 1885 200,000 mark till en bibana till Jakobstad. Genom testamente af 23 nov. 1898 gjorde han storartade donationer: 350,000 mark anslogos för ett kommunalt sjukhus i Jakobstad och lika mycket för dess underhåll, äfvensom 300,000 mark att användas för stadens ändamål (disponeras för stadens förskönande och för bildningssyften). Den största dispositionen utgjorde en fond af 2 millioner mark för befrämjande af högre undervisning, folkbildning, inrättningar för allmänt väl samt för forskning. Fonden förvaltas af en sig själf kompletterande nämnd. Medlen ha användts att understödja skolor, välgörenhetsföreningar, sanatorier m. m. T. C.

Malm, Ole Olsen, norsk läkare, veterinär, f. 14 mars 1854 i Stavanger, blef med. kandidat 1880 och var praktiserande läkare till 1887, då han med statsstipendium reste utomlands för att studera veterinärmedicin, hvarefter han 1890 blef öfverläkare och 1894 direktör för Norges civila veterinärväsen och föreståndare för de på hans initiativ upprättade statsinstitutionerna veterinärpatologiska laboratoriet och det animala vaccininstitutet. M. tog 1894 med. doktorsgrad på afh. *Om tuberkulin* och var den förste i Skandinavien, som renodlade tuberkelbaciller och framställde tuberkulin fabriksmässigt. Han har äfven organiserat bekämpandet af kreaturstuberkulos och bidragit till att göra kampen mot tuberkulos hos människor till en riksangelägenhet i Norge. Han gick äfven i spetsen för införande af antidifteriserum. Landets veterinärväsen har under hans administration genomgripande reformerats. M., en af den frisinnade vänsterns ledande krafter, var 1906—07 stortingsrepresentant för hufvudstaden. Han har flitigt lämnat bidrag till in- och utländska facktidskrifter och impulsivt deltagit i pressdiskussionen om vetenskapliga, sociala och politiska frågor. Han är kvinnosakens mest bemärkte motståndare i Norge. M. blef 1904 hedersled. af Svenska läkarsällskapet. K. V. H.

Malm, Pekka. Se Söderhjelm, Verner.

Malma. 1. Socken i Skaraborgs län, Viste härad. 2,869 har. 852 inv. (1911). Annex till Tengene, Skara stift, Väne kontrakt. — 2. Socken i Västmanlands län, Åkerbo härad. 3,033 har. 2,352 inv. (1911). M. utgör ett pastorat i Västerås stift, Köpings kontrakt. — 3. Lilla Malma (se d. o.).

Malmagen, sjö. Se Ljusnan.

Malma—Haggårdens järnväg (sign. M. H. J.), smalspårig (0,600 m.), 2,1 km. lång järnväg inom Skaraborgs län mellan Malma hållplats vid Västergötland—Göteborgs järnväg och Haggården, som eges och trafikeras af enskild person. Järnvägen öppnades för trafik 15 mars 1910. Vid 1910 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden till 48,000 kr., hvaraf för rullande materiel 12,000 kr. Postadressen är Götene. A. d'A.

Malma hed. Se Malmköping.

Malmaison, La [-mäsä'], lustslott med stor park i franska dep. Seine-et-Oise, omkr. 10 km. v. om Paris, på vänstra Seinestranden nära staden Rueil. Slottet beboddes en längre tid af Napoleon och Josefina samt senare af den sistnämnda ensam, sedan hon blifvit skild från Napoleon. Efter hennes där timade död (1814) öfvergick M. till hennes son Eugène, hertig af Leuchtenberg. 1842 såldes det till drottning Maria Kristina af Spanien och 1861 till Napoleon III, blef 1877 enskild egendom, men tillhör sedan 1903 franska staten. (J. F. N.)

Malmanen, Maunu. Se Creutz, K. M.

Malmberg, Petrus, biskop, f. 1653 i Stora Malms socken, Södermanland, d. 1710 i Bender, vardt 1672 student i Uppsala, promoverades 1679 till filos. magister och prästvigdes 1681, anställdes sedermera som predikant för lifdrabanterna, kallades 1687 till hofpredikant hos änkedrottningen och utnämndes 1696 till kyrkoherde i Katarina församling i Stockholm. Han kallades 1704 till Karl XII:s öfverhofpredikant och biktfader samt fältsuperintendent, följde sedermera svenska hufvudhären och blef under dess vistelse i Sachsen teol. doktor i Wittenberg. 1708 erhöll han fullmakt som biskop i Västerås, men fortfor att följa konungen i fält och till Turkiet. —rn.*

Malmberg, Bror Karl, arkitekt, f. 5 mars 1818 i Stockholm, d. natten till 26 aug. 1877 i Göteborg, gjorde sig egentligen bekant genom ritningarna till *Göteborgs nya teater* (uppf. 1856—59) samt genom restaureringen och tornbyggnaden på Ladugårdslands (Östermalms) kyrka (1866—68). Kupolen, till hvilken Scholander 1862 uppgjort ritning, skulle ändras af M. för ringklockornas uppsättande, men erhöll slutligen en med det första förslaget nära öfverensstämmande form genom professor Haverman. Med anledning af M:s förtjänster om detta företag slogs en större medalj. Han var då hofarkitekt. 1869 erhöll han hofintendents titel. —rn.*

Malmberg, Alexander Teodor, skolman, f. 1 nov. 1851 i Sundsvall, studerade i Uppsala och (1877—78) vid École des hautes études i Paris, blef 1877 filos. doktor i Uppsala, 1878 lektor i franska och engelska språken vid Härnösands högre allmänna läroverk och kallades 1903 utan ansökan till lektor i främmande språk vid Högre lärarinneseminariet. M. gällde i slutet af 1800- och början af 1900-talet för att vara en af vårt lands förnämsta språklärare, särskildt i franska, för hvars vikt och betydelse som läroämne han tog till orda i *Tyska och franska i våra skolor* (i ''Skolproblem på dagordningen'', 1905) m. m. Bland hans vetenskapliga och pedagogiska arbeten märkas *Le Passe-temps Michault. Bidrag till kännedomen om det franska språkbruket i 15:e årh.* (1877; gradualafh.) och *Étude sur Brun de la Mon-*

gne (1878; lektorsafh.), hvarjämte han utgifvit mmenterade uppl. af "Jean Baudry par Aug. cquerie" (1891) och "Biographies d'hommes èbres par Duruy" (I, 1894, 3:e uppl. 1908; II, 94, 2:a uppl. 1901) samt öfversatt och bear-tat Bödtker och Höst, "Lärobok i franska" 897; 4:e uppl. 1908). F—t.

Malmberget, municipalsamhälle i Gällivare soc-n, Norrbottens län, omfattande grufsamhället vid llivare malmberg, 7 km. n. om Gällivare kyrko-, har en areal af 145,192 har (med undantag af mindre del, som tillhör kronan). 2,099 inv. 910). Taxeringsvärde å fastigheter, för hvilka villning erlägges, 5,574,000 kr. (1911) eller d tillägg af Koskullskulle (där Bergverksa.-b. eja drifver sin verksamhet och som har särskild dsplan) 6,102,100 kr., hvaraf 3,409,800 kr. mma på Luossavaara—Kirunavaara a.-b., å be-llningsfria 370,200 kr. (epidemisjukhus, brand-ution, polisstation, flera kapell m. m.). Enligt br. 23 dec. 1908 skola ordnings-, byggnads- och andstadgarna för rikets städer och hälsovårds-adgans för riket bestämmelser rör. stad samt gen ang. stadsplan och tomtindelning tillämpas om samhället. Det förr beryktade kåksamhället nu försvunnet och i dess ställe en fullt modern ad anlagd. Afdelningskontor af Banka.-b. Norra erige, läkare, apotek, postkontor samt många ndlande och handtverkare. Den för M. afsedda ocialdemokratiska) tidningen "Norrskensflamman" ggr i veckan) tryckes i Luleå. Wbg.

Malmborg, Otto August, militär, f. 28 juli 795 å Sveaborg, d. 21 maj 1864 på Växnäs vid arlstad, utnämndes 1812 till underlöjtnant vid genjörkårens fältmätningsbrigad och deltog i ska (1813) och norska (1814) fälttågen. Under n lång följd af år, från 1819, var M. först ordon-ansofficer, sedan adjutant hos kronprinsen, seder-era konung Oskar I, förflyttades 1821 som kap-n till Lifbeväringsregementet och 1831 som förste-ajor till Värmlands regemente, hvars chef han ef 1840. Han utnämndes 1849 till generalmajor, rde 1849—50 befälet öfver en svensk-norsk kupationskår i norra Slesvig, var 1856—62 mili-rbefälhafvare i Tredje militärdistriktet och be-rdrades 1862 till generallöjtnant, samtidigt med tt han erhöll afsked. M. hade 1842 blifvit adlad an hette äfven före adlandet M.) och 1850 led. f Krigsvet. akad. — Hans son, Emil Adolf I., f. 16 mars 1842 på Växnäs, var 1861—89 an-ställd i militärtjänst, hvarunder han avancerade ll öfverstelöjtnant vid Värmlands regemente (1885) ch chef för Krigshögskolan, samt var 1889—1901 ndshöfding i Värmlands län. Han är led. af rigsvet. akad. (sedan 1888). (C. O. N.)

Malmbräcka. Se Bräcka, *petrogr.*

Malmbäck, socken i Jönköpings län, Västra hä-d. 18,016 har. 2,177 inv. (1911). M. bildar ed Ödestuga och Almesåkra ett pastorat i Växjö ift, Västra härads kontrakt.

Malme, Gustaf Oskar Andersson, bo-anist, f. 24 okt. 1864 i Stora Malm, Söderman-nd, student i Uppsala 1885 och filos. doktor där 892, var Regnellsk amanuens vid Riksmuseets otaniska afd. 1895—1901 och 1903—04, t. f. tendent där okt. 1904—maj 1905, blef lektor i iologi och kemi vid Norra latinläroverket i Stock-holm 1905 samt lektor i zoologi och botanik vid Högre lärarinneseminariet där 1911. Som deltagare i 1:a Regnellska expeditionen 1892—94 och en-sam förrättare af den 2:a 1901—03 har han före-tagit vidsträckta botaniska forskningsresor i Syd-Amerika, företrädesvis Brasilien och Paraguay. De i synnerhet från dessa resor hemförda samlin-garna ha gett stoff till en mängd deskriptiva och växtgeografiska skrifter om Syd-Amerikas fanero-gam- och lafflora. Särskildt har M. sökt utreda Syd-Amerikas *Asclepiadaceæ* och *Xyridaceæ*; om Syd-Amerikas lafvar har han publicerat flera afh., men skrifvit äfven öfver svenska lafvar, öfver hvilka dessutom ett förtjänstfullt exsickat är under ut-gifning (*Lichenes suecici exsiccati*, 1897—1912). M. har äfven sysslat med teratologi, blombiologi och växtmorfologi, särskildt de högre växternas förgreningsförhållanden. T. K.

Malmedy [-medī], kretsstad i preussiska reg.-omr. Aachen (Rhenprovinsen) i en vild bergskittel vid Warche. 4,833 inv. (1905) mest valloner. Progymnasium, textil- o. a. industri. I närheten ligga fyra järnhaltiga mineralkällor. M. var förr ryktbart för sitt benediktinkloster, stiftadt före 675 och, tills det 1795 upphäfdes, förenadt med Stablo och grefsk. Ligne under en gemensam abbot med titeln furste. J. F. N.

Malméen [-mēn], Georges. Se Granberg 3.

Malmen. 1. Stadsdel. Se Kalmar, sp. 667. — 2. Se Drottningholmsmalmen. — 3. Exercisplats för Första och Andra lifgrenadjär-regementena, ligger vid Malmslätts station å Östra stambanan i Kärna socken, Östergötlands län, 7 km. v. om Linköping.

Malmen, stad i Burma. Se Maulmain.

Malmēnius, Johan. Se Cedercrantz.

Malmerfelt, Olof, ämbetsman, f. 28 sept. 1693 i Umeå, d. 10 sept. 1771, hette före sitt adlande (1743) Malmer. M. blef 1717 landträntmästare och 1720 landskamrer i Västmanlands län, öfver-gick 1728 till Kammarrevisionen samt utnämndes 1740 till lagman i Ångermanland och Västerbotten. En kortare tid 1743 var han vice landshöfding i Stora Kopparbergs län och 1749—50 i Väster-bottens län. Vid riksdagen 1751—52 uppträdde M. som motståndare till hattpartiet. 1753 föredrog konung Adolf Fredrik honom framför öfriga sö-kande till den lediga landshöfdingstolen i Väster-bottens län, men rådet uteslöt honom från förslaget, förskansande sig bakom ett minutiöst iakttagande af tjänsteålderns rätt att komma i betraktande. Denna tvist, hvilken af de maktegande vid 1755—56 års riksdag afgjordes efter rådets mening, blef en af anledningarna till denna riksdags märkliga "tjän-stebetänkande". M. blef 1757 e. o. och 1758 ord. kammarråd samt landshöfding 1765 i Västerbottens och 1769 i Västmanlands län. M. ansågs som en af sin tids dugligaste ämbetsmän. Han var led. af Vet. akad. (1740). (L. S.)

Malmesbury [mā'mśbri], gammaldags stad i en-gelska grefsk. Wilts, på en af floden Avon nästan omsluten höjd, 147 km. v. om London. 2,854 inv. (1901). Spetsknyppling. — I benediktinklostret i M. lefde under förra hälften af 1100-talet historie-skrifvaren Vilhelm af Malmesbury. M. är filosofen Th. Hobbes' födelseort. J. F. N.

Malmesbury [mä'mśbri], earler af. Se Harris 2 och 3.

Ma'lmesjaur, revir i Skellefteå öfverjägmästardistrikt och Norrbottens län, omfattar af Arvidsjaurs socken: Pite älfs, Abmorälfvens, Malmesjaurs, Ljusbäckens och Pilträskbäckens flodområden och af Arjepluogs socken: kronoparken vid Pite älf samt inom gränserna för denna belägna hemmansområden. Reviret är indeladt i 6 bevakningstrakter. Vid slutet af 1910 omfattade dess allmänna skogar en sammanlagd areal af 247,782 har, hvaraf 12 st. kronoparker om tillhopa 232,995 har. M—g.

Malmesliden, kronopark i Arvidsjaurs socken, Malmesjaurs revir, Norrbottens län, omfattar enl. Domänstyrelsens beslut 29 april 1902 delar af vissa jämlikt k. brefven 24 okt. 1871 och 20 okt. 1899 till kronopark afsatta områden. Benämningen fastställdes af Kammarkollegium 10 juli 1902. Areal 22,700 har. M—g.

Malmfall, *bergsv.*, ett äldre uttryck för en samlad malm, eller för de delar af en malmförande bergart, i hvilka malmen företrädesvis förekommer. Th. N—m.*

Malmflöts, *miner.* Se Malm 1.

Malmgr., vid djurnamn beteckning för Anders Johan Malmgren (se denne).

Malmgren, Lars August, litteratör, f. 1813 i Stockholm, d. där 1861, egnade sig en kortare tid åt skådespelarkonsten vid dåv. Mindre teatern under Anders Lindebergs direktörskap. M. afgick dock snart från scenen för att i stället verka som öfversättare och bearbetare af teaterstycken och romaner samt vann namn som en af Sveriges flitigaste och skickligaste teaterlitteratörer. Antalet af hans tolkningar för scenen (se Dahlgrens "Anteckningar") uppgår till öfver 160, bland dem många af framstående författare. Af romaner m. m. öfversatte han ett femtiotal band. Han redigerade äfven sin svärfaders, kormästaren J. F. Wikströms, "Svenska theaterminnen" (1859), en af hufvudkällorna för kännedomen om äldre svensk skådespelar- och sångkonst. —rn.*

Malmgren, Anders Johan, finsk naturforskare, f. 21 nov. 1834 i Kajana, d. 14 april 1897 i Helsingfors, blef student i Helsingfors 1854,

magister primus 1860, filos. doktor 1864, t. f. inspektör för fiskerierna 1865, e. o. professor 1869, fiskeriinspektör 1877 och guvernör i Uleåborgs län 1889. M. företog flera naturvetenskapliga forskningsresor, särskildt i höga norden, till Hvita hafvet (1856) samt till Spetsbergen och Finnmarken som deltagare i de tre första svenska expeditionerna (1861, 1864 och 1868). Hans viktigaste vetenskapliga arbeten beröra de boreala trakternas fauna och flora; bland dessa må nämnas: *Kritisk öfversigt af Finlands fiskfauna* (1863), *Anteckningar om Spetsbergens fågelfauna* (1863—64), *Iakttagelser och anteckningar till Finnmarkens och Spetsbergens däggdjursfauna* (1865) och *Bidrag till Finnmarkens fiskfauna* (1867). M:s förnämsta verk — äfven de en frukt af hans nordiska forskningsresor — äro hans arbeten öfver de *Nordiska hafsannulaterna* (1865) och *Om Spetsbergens, Grönlands, Islands och Skandinaviska halföns hittills kända Annulata polychaeta* (1867). Som fiskeriinspektör utöfvade M. betydande verksamhet. 1869—70 offentliggjorde han en värderik samling *Handlingar och förordningar angående Finlands fiskerier* (5 häften; senare tillkom ett 6:e), och 1869 begynte han tillika utgifvandet af "Tidskrift för fiskerinäring och agrikultur", som dock snart upphörde af brist på uppmuntran. F. ö. arbetade M. ifrigt för fiskets förbättrande och fiskens, särskildt laxfiskens, fredande, för värdefulla fisksslags utplantering i de finska vattnen, för grundläggande af fiskeriföreningar m. m. M. anlitades ofta af regeringen vid särskilda kommittéer (bl. a. skolkommittén 1879). O. M. R. (L—e.)

Malmgång. Se Malm 1.

Malmgård. 1. Egendom, belägen på någon af Stockholms malmar. Se Malm. — 2. Egendom i Perno socken, Nyland, består af Malmgårds berustade säteri och Tetoms säterirusthåll jämte 20 augmentshemman om tills. $9^{7}/_{24}$ mtl. Egendomarna tillhörde släkten Teet från medeltiden till 1600-talet, då de förvärfvades af släkten Creutz, i hvars ego de nu äro. Det ståtliga slottet är efter ritningar af F. A. Sjöström uppfördt 1885 i modern holländsk renässans. Vid M. egde 24 febr. 1808 en liten träffning rum mellan finska och ryska trupper. Historik öfver M. har utgifvits af J. Hedengren (1898). 2. T. C.

Malmköping, köping i Lilla Malma socken, Villåttinge härad, Södermanlands län, vid Mellersta Södermanlands järnväg (Stålboga—Skebokvarn), på den rullstensås, som från Strömsholm går genom Tumbo, Husby-Rekarne m. fl. socknar, och vid kanten af Södermanlands regementes öfningsfält Malmahed. Areal omkr. 18,3 har. 802 inv. (1911). Taxeringsvärde 884,600 kr. (1911), hvaraf 108,300 kr. å bevillningsfria. Köpingen är regelbundet byggd vid stora landsvägen mellan Nyköping och norra Södermanland, med gator och torg på sandåsen, har tingshus (Villåttinge härads), postkontor, gästgifvargård, apotek, läkarstation, sjukstuga, afdelningskontor af Södermanlands ensk. bank, Villåttinge härads sparbank (sedan 1854), hotell, 25 handtverkare med 14 arbetare och uppgifven inkomst af 18,700 kr., 4 fabriker (sågverk och snickerifabriker) med 19 arb. och 50,000 kr. tillverkningsvärde (1909) samt 11 handlande med 16 biträden och en inkomst af omkr. 27,000 kr. (1910). Där finnas ock småskollärarinneseminarium, högre folkskola, som underhålles af köpingen med bidrag af stat och landsting, samt slöjdskola. Äfven sockenkyrkan ligger inom köpingen. M. anlades enl. k. br. 5 nov. 1784 på det Södermanlands regemente tillhöriga Malma rusthålls egor som friköping, i det dess inbyggare fingo njuta 20 års skattefrihet samt drifva all slags handtering, fabrik eller handtverk utan band af handelsreglementen och skråordningar; däremot kunde ingen jord lämnas utom hvad som kräfdes till tomter för husbyggnader, gator och torg samt kålgårdar.

omtören erläggas till regementet. Enl. k. br. 27 ars 1863 blef M. egen kommun med egen fattigård, men har kyrka och skola gemensamt med lilla Malma socken. Wbg.

Malmkörseln, *kam.* Se Byggningshjälpen.

Malmlager, *miner.* Se Malm 1.

Malmlinser. Se Malm 1.

Malm-mull, *metall.*, finfördelad, mull-liknande malm, särskildt järnmalm. Jfr Sylta.

Malmpall, *bergsv.* Se Grufbrytning, sp. 90.

Malmqvist, Alexander Magnus, målare, f. 1796 i Skåne, d. 1853, var elev af konstakademien i Stockholm, där han 1818 utställde *Diana och Endymion* och 1819 *Brage och Idun*, som erhöll pris vid den andra af Götiska förbundets utlysta täflingar. 1821, vid förbundets tredje täflan, eröfrade han ånyo ett pris. 1822 begaf han sig till Frankrike, där han lär ha studerat miniatyrmålning. Han angreps emellertid snart af sinnessjukdom, hemfördes på 1830-talet och vårdades sedan på Malmö hospital. Ett förträffligt *självporträtt* i miniatyr, som han under sin sjukdom utförde, finns i Nationalmuseum. Hans målningar, bland hvilka lära vara några altartaflor i skånska landskyrkor, äro ganska få. —rn.*

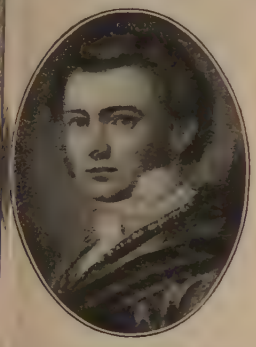

A. M. Malmqvist. Efter hans självporträtt (miniatyr) i Nationalmuseum.

Malmqvist, Karl Julius, dansk tonsättare, f. 1819 i Köpenhamn, d. 1859 i Hörsholm, blef militärmusiker och dirigent för sångföreningar samt komponerade manskvartetter, som ännu sjungas, och melodiösa solosånger, hvarjämte han arrangerade eller komponerade musiken till flera teaterpjäser.

Malmqvistska barnuppfostringsanstalten i Stockholm (Torkel Knutssons gata n:o 22) har till ändamål "att lämna fattiga och värnlösa flickebarn kristlig undervisning och vård samt den uppfostran i öfrigt, som är egnad att bilda dem till nyttiga medlemmar af samhället". Anstalten är uppkallad efter dess stiftare, dåv. klockaren vid hofförsamlingen Jonas Petter Malmqvist (f. 1806, d. 1889) och hans hustru, Johanna M., f. Lindberg (f. 1805, d. 1883). I sitt hem (inom samma egendom, där anstalten fortfarande är förlagd) hade de 1852, mot en ringa ersättning, emottagit några minderåriga flickor, som voro i saknad af nödig tillsyn och skötsel. 1853 blefvo genom kolerans härjningar i hufvudstaden flera hundra barn föräldralösa. Makarna Malmqvist anmodades då att åtaga sig vården af några bland dessa olyckliga, så att det lilla hemmet vid årets slut hyste 21 skyddslingar. Sedermera utvidgades barnkretsen år efter år, och 1860 räknade den 79 flickor. Ett oafvisligt behof af större utrymme och lämpligare lokaler förmådde anstaltens stiftare att vädja till den välgörande allmänhetens offervillighet; och 30 dec. 1861 invigdes till sin bestämmelse den byggnad, i hvilken inrättningen numera är inrymd. För att tillförsäkra sitt verk en betryggad framtid uppmanade de vidare stiftelsens beskyddare och vänner, bland hvilka särskildt må nämnas prinsessan Eugénie, att omhändertaga dess angelägenheter. Sålunda bildades 1865 ett sällskap "till understödjande af Malmqvistska barnuppfostringsanstalten i Stockholm". Tio år senare frånträdde makarna Malmqvist, på grund af tilltagande sjuklighet, tillsynen öfver sin människovänliga stiftelse. — Enligt sällskapets stadgar är förvaltningen af alla dess angelägenheter anförtrodd åt en styrelse, bestående af minst tolf, högst tjugu medlemmar af sällskapet. 1910 uppgingo stiftelsens inkomster till 30,758 kr., hvaraf årsafgifter af medlemmar i sällskapet 1,450 kr. Utgifterna utgjorde 30,329 kr., däri inberäknadt 1,240 kr. i lifräntor, pensioner m. m. F. n. (1912) vistas i anstalten 56 flickor. I regel mottagas barnen från 6 till 10 års ålder mot en årlig afgift af 250 kr. (i ömmande fall mindre). Så långt stiftelsens tillgångar det tillåta, upptagas barn äfven afgiftsfritt. Stiftelsen ger barnen bostad, beklädnad, kost, undervisning, läkarvård m. m. och därjämte fullständig utstyrsel, när de lämna anstalten, hvilket i regel sker året efter det, då de blifvit konfirmerade. Den bokliga undervisningen, fördelad på 4 klasser, omfattar i det närmaste folkskolans läroämnen; men, såsom naturligt är vid en anstalt med syfte att utbilda dugliga och plikttrogna tjänarinnor, lägges synnerlig vikt vid det praktiska arbetet. Barnen beredas tillfälle och tid att med allvar egna sig åt alla inom ett ordnadt hem förefallande göromål, såsom städning, skurning, tvätt, matlagning m. m. — På Malmqvistska anstalten öfverläts 1911 den s. k. Lindgrenska trasskolan vid Södra Bangårdsgatan med alla dess tillgångar och skulder jämte öfriga förbindelser (se Trasskolan). J. M—r.

Malmros, Nils Lorens, svensk-amerikansk arkitekt, f. 25 mars 1861 i Malmö, utvandrade, efter tekniska studier i Sverige och Danmark, 1880 till Amerika, där han alltsedan varit bosatt i New York, de senaste 15 åren som teknisk ledare för en af Amerikas största arkitektfirmor, hvilken särskildt egnat sig åt uppförandet af "skyskrapor". Bland de monumentala byggnader, som M. konstruerat, äro Förenta staternas *sjökrigsskola i Annapolis*, Maryland, som kostade 10 mill. dollars, samt den 42 våningar höga *Singerbyggnaden i New York*. Han uppgjorde äfven ritningarna till den första brandfria "mönster-hyreskasernen" i New York. M. var initiativtagare till bildandet af Svenska ingenjörsföreningen i Amerika, hvars ordf. han varit under tre terminer. O. A. L—r.

Malmrot, Karl Johan, tidningsman, f. 9 april 1859 i Bjurkärns socken, Örebro län, student i Örebro 1877, var medarbetare i "Nerikes allehanda" 1878—1904, i "Allehanda för folket" 1879—89 och efterträdde V. E. Öman som redaktör för den förstnämnda 1904. M., som tidigt gjorde sig ett namn som praktisk tidningsman, har i flera år varit ordf. i Mellersta Sveriges pressförenings styrelse. Från att urspr. vara af ganska utpräglad vänsterfärg har han under senare år alltmer närmat sig den moderatliberala flygeln. (T—s.)

Malmseparator, *bergsv.* Se Anrikning.

Malmsey [mä'mši], eng., en vinsort. Se Madeiravin.

Malmska hvalen, *zool.* Se Malm, A. V.

Malmskiljare, *bergsv.* Se Anrikning.

Malmstedt. 1. Magnus Brynolf M., akademisk lärare, språkforskare, andlig skald, herrnhutisk kättare, f. 24 jan. 1724 i Högsäter, Dalsland, d. 1798 (genom drunkning) i Stockholm, blef 1745 student i Uppsala, 1747 i Lund, filos. magister 1748 och docent i eloquentian i Uppsala 1751 samt bistod Ihre i hans ordboksarbete. Tidigt omfattande åskådningar, som stodo den herrnhutiska läran nära, ehuru han ej ville erkänna sig vara "herrnhutare", blef han 1753 angifven i Uppsala domkapitel för villfarande lära och tillsades af filos. fakulteten att ej på något sätt nyttja venia docendi, ett förbud, som han dock icke efterkom, och led 1753—55 svår nöd, så att trosfränder i Stockholm måste göra sammanskott åt honom (samtidigt föddes hans tredje barn, dottern Anna Maria, sedan fru Lenngren). 1755 gjorde han en mycket villkorlig afbön och återfick på hösten s. å. sin undervisningsrätt genom domkapitlets välvilja. Han var senare åter åtalad för konventiklars hållande, men undslapp 1760 med en varning mot att befatta sig med andakts utöfvande i närvaro af främmande folk. M. deltog lifligt i Värmlands nations angelägenheter som en "folktribun" för de yngre emot de äldres öfversitteri. 1769 erhöll han en liten lön, blef 1772 e. o. adjunkt och fick 1787 professors titel. Han försörjde sig öfvervägande som privatundervisare, utgaf enstaka filosofiska afhandlingar på latin samt försåg en mängd disputerande med smärre afhandlingar att försvaras under deras namn. M. var ifrig motståndare till Kants åskådning. Han författade ett stort antal andliga sånger och utgaf *Utvalda andeliga sånger om Jesu Christi nåderika födelse* (däribland sju af honom själf, Västerås, 1756), liksom enstaka utgåfvos efter hans död (Karlstad 1799 och 1800); i handskrift förvaras i Uppsala bibliotek hans till många hundra nummer uppgående psalmsamling. På sista tiden synes M. icke stått i ett riktigt godt förhållande till sin berömda dotter. Jfr Hedrén, "Memoria... Magni Brynolphi M." (1803), och K. Warburg, "Fru Lenngrens fader" (i "Nordisk tidskr.", 1887). — 2. Anna Maria M., den föregående dotter, skaldinna. Se Lenngren 2. — 3. Anders Magnus M., sonson till M. 1, lärare, öfversättare, f. 26 maj 1840 i Karlstad, d. där 24 mars 1908, student 1859 och filos. kandidat 1867 i Uppsala, var adjunkt i matematik, fysik och svenska i Norrköping 1870—1905. Han öfversatte Byrons "Childe Harold" (1889; belönt med Svenska akad:s minnespenning i guld 1890) och "Tre komedier af Molière" (1907). M. var äfven känd som lycklig humoristisk skald i samfundet S. H. T. 1 o. 3. K. W—g.

Malmsten, svensk släkt, hette urspr. Stahmer och inflyttade omkr. 1720 med svarfvaren Jürgen Stahmer från Hamburg till Malmö, efter hvilken stad hans son kommissionslandtmätaren Henrik Georgson (f. 1723, d. 1799) antog (sannolikt 1744) namnet M.

1. Per Henrik M., den ofvannämnde Henrik Georgsons sonson, läkare, klinisk lärare, vetenskapsman, f. 12 sept. 1811 i Tuns socken, Skaraborgs län, d. 28 mars 1883 i Växjö, blef student i Uppsala 1831, med. kandidat 1838 och med. licentiat 1839, promoverades 1841 till med. doktor med andra hedersrummet (ultimus) och blef på sin berömda afh. *Om Bright'ska njursjukdomen* (1842; öfv. till ty. 1846) 1842 docent i praktisk medicin i Uppsala. M. var 1843—50 t. f. adjunkt i medicin vid Karolinska institutet samt blef 1850 e. o. och 1860 ord. professor i medicin där. Samtidigt hade han ock blifvit 1844 biträdande, 1849 andre och 1860 förste öfverläkare, allt vid Serafimerlasarettet. 1876 vid uppnådd pensionsålder tog han afsked. 1872—80 var han konung Oskar II:s läkare. Under de sista åren af sitt lif led han af en svår kronisk hjärnsjukdom. — M. var en synnerligen framstående klinisk lärare, en bland de främste, som vårt land haft. Genom den undervisning han vid sjuksängarna å Serafimerlasarettet gaf många släktled af svenska läkare ingrep han mäktigt till höjande af den svenska läkarbildningen. Som praktiserande läkare var M. under en lång följd af år den erkändt främste i Sverige. Äfven som vetenskaplig författare inom medicinens område intar han en framskjuten plats. Större delen af hans författarverksamhet är nedlagd i Svenska läkarsällskapets "Förhandlingar" och i "Hygiea"; i sina publikationer redogör han företrädesvis för sin egen rika erfarenhet inom medicinens olika områden. Hans förnämsta vetenskapliga arbeten röra hans upptäckt af Trichophyton tonsurans, en mikroskopisk svamp, som orsakar vissa hud- och hårsjukdomar ("Hygiea", 1845) och af tarmparasiten Paramecium coli ("Hygiea", 1857). M. påvisade först, att aortaaneurysmen äro syfilitiska sjukdomar, och beskref först sjukdomsbilden hemianopsi som symtom vid en hjärnsjukdom. Bland M:s skrifter märkas ock minnesteckningar öfver K. Carlander (1849), K. von Linné (1878) och P. af Bjerkén (s. å.). M. var led. i den 1859 tillsatta kungl. kommitté, ur hvars arbete framgick regeringens beslut 26 april 1861, att med. licentiatexamen skulle kunna få aflaggas vid Karolinska institutet. Liksom M. ifrade för Karolinska institutets höjande till likställighet med statsuniversiteten, hvarigenom en medicinsk fakultet skulle upprättas i hufvudstaden, så nedlade han ock samtidigt ett kraftigt arbete för åstadkommandet af en fullständig högskola i Stockholm. På grund af ett af honom som led. af Stockholms stadsfullmäktige 8 dec. 1865 väckt förslag stiftades den s. k. decemberfonden för upprättande af en högre bildningsanstalt i hufvudstaden, Stockholms högskolas grundplåt. M. var led. af Vet. akad. (1855) och hedersled. af Svenska läkarsällskapet (1873). Vid Köpenhamns universitets jubelfest 1879 kreerades han till hedersdoktor inom matematisk-naturvetenskapliga fakulteten. Hans namn är bevaradt

tt stipendium vid Karolinska institutet, en Me-inska föreningens i Stockholm fond, en professur nervsjukdomar vid Karolinska institutet och ett r andra stiftelser. Se minnesteckningar öfver M. O. T. Sandahl (i ''Hygiea'', 1883) och af F. nnmalm (i ''Svenska Läkarsällskapets Handlin-r'', bd 39, 1911). — Hans son Karl Adam ., f. 1849, med. doktor 1883, praktiserande lä-re i Stockholm, har skrifvit det synnerligen rdefulla arbetet *Studier öfver aortaaneurysmens ziologi* (1888).

2. Karl Johan M., den föregående broder, atematiker, ämbetsman, f. 9 april 1814 på Udde-rp (i Skara landsförsamling), d. 11 febr. 1886 Uppsala, blef student i Uppsala 1833 och filos. magister primus 1839 samt förordnades till docent i matematik 1840. Sedan han 1842 företagit en vetenskaplig resa till Danmark, Tyskland, Belgien och Frankrike, utnämndes han s. å. till professor i matematik vid Uppsala universitet. Därifrån kallades han 1859 till konsultativt statsråd och bekläddе detta ämbete till 1866, då han utnämndes till

ndshöfding i Skaraborgs län. Pensionerad 1879, derflyttade han till Uppsala. M. var 1867 –70 led. af riksdagens Första kammare. Han ar led. af Vet. soc. i Uppsala (1843, hedersled. 875), Vet. akad. (1844), Vet. o. vitt. samh. i öteborg (1855, hedersled. 1860) och Fysiogr. sällsk. Lund (1860), Accademia dei Lincei i Rom (kor-espondent 1853, led. 1883), Videnskabernes sel-kab i Köpenhamn (1869), Gesellschaft der wissen-chaften i Göttingen (korrespondent 1875, utländsk ed. 1882), Akademie der wissenschaften i Berlin iedersled. 1880). — För den matematiska veten-kapens utveckling verkade M. med framgång både om universitetslärare och författare. Som lärare ildar han epok inom Uppsala universitets historia, ngefär på samma sätt som Klingenstierna 100 år idigare. Han var den förste, som i Uppsala in-örde kännedomen om den nya funktionsteori (jämte ithörande lära om seriers konvergens och funktio-ers kontinuitet), hvilken af Cauchy blifvit grund-agd. Som föreläsare egde han på samma gång, som an förstod att strängt fasthålla det för hvarje fråga ufvudsakliga, äfven ett mindre vanligt herravälde fver den yttre formen för framställningen, och ärför blef under 1840- och 1850-talen i Uppsala atematikens studium nästan modernt samt fann illslutning äfven bland sådana, som under andra örhållanden icke skulle känt någon dragning åt etta håll. Särskildt samlade hans föreläsningar fver ''politisk matematik'' en ovanligt stor åhö-arskara. — Bland M:s skrifter bör i främsta ummet nämnas afhandlingen *Om den eulerska for-eln* $hu'x = \triangle ux +$ etc. (Vet. akad:s handl. 844; fransk öfv. dels i ''Journal für die reine und ngewandte mathematik'', XXXV, 1847, dels, efter ederbörlig revision, i ''Acta mathematica'', V, 1884). M. undersökte där resttermen i den halfkonvergenta serie, hvilken är känd under namnet ''Eulers summationsformel''. Liknande undersökningar hade visserligen förut blifvit anställda af Poisson och Jacobi, men bådas resultat gälde endast under vissa speciella förutsättningar. M. däremot lyckades, genom ett noggrant studium af en viss hel rationell algebraisk funktion, framställa ett på samma gång enkelt och generellt uttryck (endast funktionens kontinuitet förutsattes), medelst hvilket han blef i stånd att inskränka resttermens värde inom trängre gränser än de af Jacobi angifna, hvarjämte han som tillämpning bl. a. framställde nya uttryck för vissa gammakombinationer, hvilka inom sannolikhetskalkylen spela en viktig roll. M:s resultat ha flera gånger blifvit af andra författare återgifna och använda och äfven intagits i elementära läroböcker (t. ex. Booles ''Calculus of finite differences''). — Vidare må anföras afh. *Om differentialeqvationers integrering* (Vet. akad:s handl. Ny följd, bd 3, 1862; fransk öfv. i ''Journal de mathématiques pures et appliquées'', 2:e série, VII, 1862), i hvilken M. dels lämnat ett värdefullt bidrag till Jacobis ''Théorie du dernier multiplicateur'', dels genom särskilda metoder integrerat ett stort antal ekvationer af 1:a, 2:a och 3:e ordningen, af hvilka flera ega intressanta geometriska användningar. I dessa som i öfriga afhandlingar, hvilka beröra ett stort antal olika frågor inom analys, algebra och sannolikhetskalkyl, är M. alltigenom sträng, exakt och klar samt blir härigenom äfven genom sin författarverksamhet en af de förste banbrytarna för en utveckling af de matematiska vetenskaperna i Sverige, som inom denna vetenskap skulle komma att göra oss fullt jämbördiga med de främsta kulturnationer. Sedan M. lämnat sin professur och andra göromål inkräktat på den tid han eljest kunnat egna åt vetenskapliga forskningar, fortfor han dock allt framgent att varmt intressera sig för sin älsklingsvetenskap. Han såg en ny funktionsteori (den weierstrass'ska) utbildas; och äfven om han af lätt förklarlig anledning ej kunde taga någon egentligen aktiv del i forskningsarbetet, följde han det städse med oförminskad uppmärksamhet och gjorde sig förtrogen med dess enskildheter. Äfven på annat sätt ådagalade han sitt lifliga intresse för vetenskapen: genom den uppmuntran han gaf yngre matematiker och särskildt genom den verksamma del han tog i grundläggandet af tidskr. ''Acta mathematica'', till hvilken han äfven själf som författare lämnat bidrag.

M:s verksamhet som statsråd var mindre i ögonen fallande; dock torde han med sina omfattande nationalekonomiska kunskaper ha mycket medverkat vid finansfrågors utredning. Bekant är, att han i hög grad bidragit till exporttullarnas afskaffande vid 1862—63 års riksdag genom sitt särskilda anförande vid frågans behandling i statsrådet, hvars öfriga ledamöter nästan enhälligt voro af motsatt åsikt. Som landshöfding tog M. bl. a. väsentlig del i stiftandet af Skaraborgs läns första folkhögskola, och han gjorde sig mycket afhållen genom personlig älskvärdhet och elektriserande vältalighet. Helst öfverlämnande åt länets befolkning att själf taga initiativen, understödde han dock dessa alltid kraftigt, när han efter varsam pröfning funnit dem gagna allmänt väl. Trots sin

talarförmåga höjde han inom riksdagen sällan sin stämma (och då nästan blott rörande bank-, tull- och pensionsfrågor) samt afsade sig efter några få år sitt uppdrag. M. utsågs 1858 till led. af en kommitté för ordnande af pensionsväsendet och 1869 till ordf. i kommittén för utredande af frågan om ett förändradt myntsystem, inom hvilken kommitté han icke blott ledde förhandlingarna, utan äfven själf till största delen författade betänkandet, som dock ej i hufvudsak antogs. Han var äfven förste ordf. vid naturforskarmötet i Stockholm 1863 samt ordf. vid västra Sveriges landtbruks- och industrimöte i Mariestad 1874. M. inlade lika mycket praktiskt som teoretiskt stora förtjänster om försäkringsväsendets utveckling i Sverige. Han var en af bolaget ”Skandias” stiftare och tillhörde 1855—67 dess styrelse. 1. F. Lnm. 2. (M. L.)

Malmstock. Se Malm 1.

Malmström, Per, författare och biblioteksman, f. 11 dec. 1758 i Gunnilbo socken, Västmanland, d. 18 sept. 1834, blef 1776 student i Uppsala, 1785 filos. magister primus och 1786 docent i praktisk filosofi. Han ordnade och förtecknade den kungliga samlingen af kufiska mynt och utnämndes 1789 till professor i österländska språk och grekiska vid Åbo universitet. 1795 utsågs M., på grund af rikskansleren Sparres inflytande, till kungl. bibliotekarie, med förbigående af den högt förtjänte, sextiofyraårige Gjörwell. Han gjorde sig ganska förtjänt om institutionen: han ordnade biblioteket i dess nyinredda lokal i k. slottet och förmådde Gustaf IV Adolf att 1797 skänka sin faders betydande boksamling till k. biblioteket, skaffade detta ökade anslag för bokinköp, fördubblade dess personal och gjorde det tillgängligt för allmänheten m. m. 1804 förordnades M. att granska alla utländska tidningar och tidskrifter samt ha uppsikt öfver alla svenska arbeten af samma slag. Vidare erhöll han småningom flera andra uppdrag, alla syftande att inskränka tryckfriheten och lägga band på den litterära gemenskapen med utlandet. Det var klart, att stort missnöje skulle drabba M. för dessa värf, som han dock säger sig ha utöfvat med största möjliga eftergift och liberalitet. 1807 fick han kanslirådstitel, prästvigdes 1808 och erhöll 1811 Sköfde pastorat. Han utgaf utom predikningar och akad. afhandl. *Prospectus till en afhandling om nationalrepresentation och statsdepartementer i Sverige* (1809), af samtida betecknad som ”lärd och ordentlig, men något öfverspänd”, *Essai sur le système militaire de la Suède* (1813), hvars egentlige författare lär varit öfversten frih. G. F. A. Sture, *Skrifter i åtskilliga ämnen* (1818) och *Ämbetsberättelse med tillhörande handlingar* (1819), en viktig källa för kunskapen om de litterära förhållandena under Gustaf IV Adolfs tid, ehuru bilagorna aldrig utkommo. Vid sin ansökan om Stora Tuna pastorat i Dalarna råkade han i häftig fejd med Västerås domkapitel, där J. O. Wallin då var den ledande, men M. gick segrande ur striden och utnämndes slutligen 1822 till det ovanligt förmånliga gället, hvilket föranledde landshöfding Hans Järta (se d. o.) att begära afsked. Hans skriftväxling och enskilda förhållanden voro ej egnade att stärka hans anseende. —rn.*

Malmström. 1. Bernhard Elis M., skald, litteraturhistoriker, akademisk lärare, f. 14 mars 1816 på Södra Holmstorp, Tysslinge socken, Närke, d. 21 juni 1865 i Uppsala, student i Uppsala 1835, egnade sig till en början, på grund af medellöshet, åt den prästerliga banan och aflade 1837 dimissionsexamen, men då han var för ung att prästvigas, sysselsatte han sig med humanistiska studier, särskildt historia och filosofi samt Greklands klassiska litteratur. Hans intressen bundo honom snart alltmera vid vetenskap och skaldekonst. Mot slutet af 1830-talet blef han känd som en af Uppsalas mest framstående unga skalder; i allmän kulturell och politisk läggning bekände han sig som ”Geijerian” och tillhörde det frisinnade läger, som efter Geijers ”affall” fylkade sig kring denne och Bergfalk. Bland hans tidigaste dikter märkas en först efter hans död tryckt elegi vid en broders död, vidare den 1838 anonymt utgifna *Ariadne*, närmast en ”läsefrukt” af Homeros, den akademiska täflingsdikten *Inez de Castro* (1838), ett episkt skaldestycke på ottave rime, som endast erhöll hedersomnämnande, samt den idylliska *Fiskarflickan på Tynnelsö* (1839), som behandlar en kärleksanekdot från Gustaf Vasas tid, utan tidsfärg, men med lokalton från den ljusa Mälartrakten och en obestridlig fägring öfver dess vårstämning och kärleksstämning. Vid denna tid indrogs M. i en krets af ”schöngeister”, som utgifvaren af ”Eos”, Lénström, samlat och hvilkas förnämsta medelpunkt var K. A. Hagberg. I ”Eos” offentliggjorde M. dels den mycket märkliga, något omogna *Blick på svenska vitterhetens närvarande tillstånd*, där han första gången utkastar en fejdehandske mot den nyromantiska skolan, dels ett antal lyriska poem, hvaribland *Hvi suckar det så tungt uti skogen?*, *Sången för Södermanlands nation*, *Ödmjuker Er*, *Stafkarlen*, men ock enstaka poem, som ej upptagits i de samlade dikterna. I kalendern ”Linnæa borealis”, som M. utgaf tills. med K. J. Bergman 1840 (för 1841) och 1842, meddelade han ytterligare ett antal poem, hvaribland *Fosterlandet*, det dramatiska fragmentet *Julianus*, *Den femtonåriga* m. fl. sedermera omtryckta eller uteslutna. I 1:a årg. af ”Linnæa borealis” skulle ock intagits den elegiska cykeln *Angelika*; den var redan tryckt, då M. i stället beslöt sig för att täfla därmed i Svenska akad., och samma dag, han aflade filos. kandidatexamen, meddelades det honom, att han härför erhållit stora priset; denna dikt fastslog hans ställning som en af det yngre släktets främste. 1842 försvarade M. en gradualafh., *Om konstens väsende och betydelse*, samt blef efter ett docentprof, *Grunddragen af Aristoteles' lära om poesien*, motvilligt kallad till docent i estetik af Atterbom, till hvilken han stod i ett föga intimt förhållande, liksom han alltid höll sig på afstånd från den fosforistiska kretsen hos fru Silfverstolpe. M. offentliggjorde en del skandinaviska dikter, bl. a. vid studentmöten, liksom han medverkade

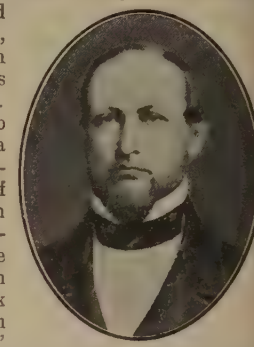

om skald och prosatör i ”Intelligensbladet” (1844–45), som var organ för den s. k. ”unghegelska” riktningen, hvilken M. stod nära. 1845 utgaf M. sin första diktsamling, och efter en resa till Italien, som han företog 1846, 1847 sin andra samling, hvari reseminnena utgöra största delen. Efter detta har i stort sedt M:s skaldskap afslutadt, och han upptog sedan lyran nästan endast, när det gällde att fästa någon bortgångens minne eller eljest någon särskild tilldragelse påkallade den. Med dessa dikter från sitt 22:a till sitt 31:a år hade han emellertid intagit ett af de främsta rummen inom tidens lyrik. De gamle sågo i honom en af dem, som stodo närmast att taga arfvet, därom vittnar bl. a., att han 1849 kallades till Franzéns efterträdare i Svenska akad. Det yngre släktet betraktade honom som en af sina allra främste. Emellertid afstannade hans alstring. I sin diktning stod M. under starkt inflytande dels af antiken (hans bekända elegi är ju neoantik) dels, och framför allt, af Goethe och annan tysk nyhumanism, dels af V. Hugos elegidikt; det nyromantiska drag man velat spåra i ”Hvi suckar det så tungt uti skogen?” är kanske lika mycket återklang från ”Erlkönig”.

M:s diktning — af samtiden högt skattad och synnerligen populär — har på sistone dömts mera mildt; om han än icke var något ”kraftgeni”, hvarom hans tidigt afstannade alstringskraft ju bär vittne, är han emellertid en sällsynt äkta, manlig, formskön diktare, som i vår dåtida poesi värdigt representerar den efter-Goetheska lyriken, en skaldefrände till Runeberg, en föregångsman för en senare Uppsalaskolas idealt lagda, formrena diktning. Den värme, som man stundom funnit nog återhållen i hans lyrik, finnes där dock, om än bunden, och frambryter stundom våldsamt, såsom i den härliga postuma dikten *Ensamheten*.

M:s senare verksamhet var hufvudsakligen riktad åt filosofiska och estetiska studier samt åt det akademiska lärarkallet; i poemet *Svanen* biktar han dock den ödslighet, som stundom betog honom vid färder på ”ett ändlöst öde haf” — i tänkandets rymder — och hans längtan åter till poesiens vänliga vik. I uppsatsen *Är vår tid poetisk?* (1850), som bl. a. gaf anledning till en litterär polemik, har han liksom lämnat ett självförsvar för, att han alltmer öfvergaf poesien. Hans ekonomiska ställning som lönlös docent var mycket bekymmersam; han uppehöll i åtta år den estetisk-språkliga professuren, men blef efter Atterboms död förbigången, i det Böttiger utnämndes, oaktadt M. hade första förslagsrummet; M. erhöll e. o. professors titel jämte en ringa lön 1856, men blef vid professurens delning 1859 professor i estetik, litteratur- och konsthistoria, en befattning, som han innehade till sin död.

M. offentliggjorde under senare åren dels en rad minnestal öfver Geijer, Franzén, Atterbom, Oskar I, dels en serie essayer öfver Shakspere, Cervantes och Swift (urspr. i ”Tidskr. f. litteratur”, 1851—52, sedan samlade jämte talen under titeln *Litteraturhistoriska studier*, 1860—61); de föreläsningar, som han höll öfver Sveriges litteraturhistoria 1854—64, utgåfvos efter hans död af hans vän K. F. Bergstedt under titeln *Grunddragen af svenska vitterhetens historia* (5 bd, 1866—68); de skildra delvis som suppl. till Atterbom svensk litteratur från tiden efter Stiernhielm och till 1820; vidlyftigast behandlas Kellgren, Leopold samt striden mellan ”gamla” och ”nya skolan”. Skarpa och i mycket befogade anmärkningar ha riktats såväl mot forskningsmetoden som mot ensidigheten i bedömandet, särskildt af fosforismen. Emellertid bör man icke blunda för arbetets obestridliga förtjänster, exempelvis i betonandet af frihetstidslitteraturens betydelse, något, som M. ock i sin inträdesföreläsning häfdade, i framställningen af Kellgren och Leopold, liksom M. ej sällan dömer med fint estetiskt omdöme och träffsäkerhet om olika författare. Tvifvelsutan skulle ock föreläsningarna framträdt i annan, mera dämpad form, om han själf ombesörjt deras utgifvande. Personligen var M. tillbakadragen, till det yttre stolt och otillgänglig, innerst blygsam och vek. Hans lärjungar bevara af honom ett vördadt och älskadt minne. M:s dikter ha utkommit i många upplagor, hans *Samlade skrifter* utgåfvos i 8 bd 1866—69. Jfr K. A. Kullbergs inträdestal i Svenska akad:s Handl. från 1796, d. XLI, Nyblom, ”Estetiska studier” (I, 1873), och El. Tegnér i ”Biografiskt lexikon. Ny följd”, VII.

2. Karl (Carl) Gustaf M., den förres bror, häfdatecknare, universitetslärare, ämbetsman, f. 2 nov. 1822 på Södra Holmstorp i Tysslinge socken, Närke. Han blef 1840 student i Uppsala, där han 1846 aflade filos. kandidatexamen, 1848 promoverades till filos. magister och 1849 kallades till docent i fäderneslandets historia. 1858 blef han adjunkt i historia och statistik, förestod läsåret 1856—57, vårterm. 1860, vårterm. 1861, läsåret 1861—62 skytteanska professuren, utnämndes 1863 till e. o. professor och upprätthöll 1863—67 den ord. historiska professuren. 1868 höll han, enligt uppdrag, föreläsningar vid Kristiania universitet öfver Sveriges historia under Gustaf Vasa och hans söner samt åtnjöt 1869—76 tjänstledighet för fullbordandet af sitt stora historiska verk (se nedan). 1877 utnämndes han efter F. F. Carlson till historiarum professor vid Uppsala universitet. Liksom han följt efter denne i skildringen af fäderneslandets öden och i katedern, så efterträdde han honom, 1 nov. 1878, äfven som statsråd och chef för Ecklesiastikdepartementet. Öfverhandtagande ohälsa nödgade honom dock redan 27 aug. 1880 lämna taburetten. M. återgick för en tid till sin lärarverksamhet vid Uppsala universitet, men utnämndes 1882 till riksarkivarie, från hvilket ämbete han erhöll afsked 1887. Sedan hösten 1897 är M. bosatt på Djursholm. — M. deltog som lekmannaombud för Strängnäs stift i 1868 års kyrkomöte och hade plats i mötets kyrkolagsutskott. En mängd lärda och vittra samfund har skyndat att tillegna sig honom som ledamot, nämligen Vitt. hist. o. ant. akad. (1864),

Vet. soc. i Uppsala (1876), Vet. akad. (1877), Videnskabernes selskab i Köpenhamn (1878), Svenska akad., där han 1878 efterträdde H. M. Melin, Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala (1889) och Vet. och Vitt. samh. i Göteborg (hedersled. 1895).

M. intar en af de främsta platserna inom den svenska häfdaforskningen och historieskrifningen, särskildt genom *Sveriges politiska historia från K. Carl XII:s död till statshvälfningen 1772*. Redan 1855 utgaf han, efter omfattande forskningar, bl. a. i Paris', Londons och Köpenhamns arkiv (1852—53), detta verks 1:a del, som tillskyndade förf. det af Svenska akad. utdelade kungliga priset. 1863 utkom 2:a delen. Löpande göromål och andra offentliga uppdrag tycktes sedermera hindra författaren att lägga hand vid fortsättningen. På förslag af K. F. Bergstedt beviljade då 1868 års riksdag för 1869 ett extra anslag å 2,500 rdr — ett anslag, som riksdagen, på K. M:ts proposition, förnyade under de 7 följande åren —, på det att M. skulle sättas i tillfälle att utan afbrott i de honom åliggande akademiska funktionernas jämna gång fullborda och utge sitt verk. K. M:t beviljade honom, såsom nämndt, tjänstledighet fr. o. m. 1869 års början, och sedan skred arbetet raskt framåt. 1871 utkom 3:e delen, för hvilken förf. af Vet. akad. erhöll Letterstedtska priset, och redan 1877 förelåg verket afslutadt med 6:e delen. En andra, särskildt beträffande de två första delarna omarbetad, upplaga utkom 1893—1901. M. har i sin historia lagt i dagen flera af häfdatecknarens yppersta egenskaper: han har med orubbligt lugn, omutlig trohet och genomträngande blick samt utan att någonsin låta sig förtröttas under sökandet efter händelsernas rätta sammanhang belyst de upprörda partilidelsernas, bestickligheten och de politiska kulissintrigernas tidehvarf. — Af hans öfriga historiska arbeten må påpekas *Bidrag till svenska kyrkoförfattningens historia under sjuttonde seklet* (i ''Frey'', 1850), *Om centralisation, embetsmän och län i Sverige under medeltiden* (1851, i ''Tidskrift för litteratur''), *Om konventikelplakatets uppkomst* (1852, i nyssnämnda tidskrift, hvilken han efter K. F. Bergstedt redigerade under loppet af 1852); vidare *Om österrikiska successionskrigets uppkomst och första skede* (i ''Nord. universitetstidskrift'', 3:e årg., 1858), *Om embetsmännens ställning till riksdagen under frihetstiden* (i Vitt. hist. o. ant. akad:s handl., d. 26, 1869) samt flera uppsatser rörande 1700-talets historia i ''Svensk tidskrift'' (1869, 1871—72) och ''Historisk tidskrift'' (1884, 1896), *Inträdestal* i Svenska akad. (denna akad:s handl., d. 54, 1879) och *Minne af Öfverståthållaren frih. J. A. v. Lantingshausen* (Svenska akad:s handl., d. 62, 1886). Under titeln *Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia* utgaf M. 1889 flera förut offentliggjorda uppsatser och afhandlingar i reviderad form. Den af M. 1863 utgifna handboken *Sveriges statskunskap i kort sammandrag* (9:e uppl. 1892; sedan i omarbetad form af J. F. Nyström) har öfversatts och bearbetats i Bluntschlis och Braters ''Deutsches staatswörterbuch'' (art. ''Schweden''). — På M:s sjuttiofemårsdag öfverlämnades till honom som en hyllningsgärd en festskrift, ''Historiska studier'', innehållande uppsatser af tolf äldre och yngre svenska historiker. Till hans åttioårsdag utkom en ny hyllningsskrift, ''Bidrag till Sveriges medeltidshistoria'', honom tillegnad af Historiska seminariet vid Uppsala universitet.

1. K. W—g. 2. J. Th. W. (L. S).

Malmström, Johan August, målare, f. 14 okt. 1829 i Västra Ny socken, Östergötland, d. 18 okt. 1901 i Stockholm, var son till en landtsnickare och ornamentsbildhuggare och deltog i sin ungdom i faderns arbete — äfven i jordarbetet. Han började tidigt skära figurer i trä och måla namnsdagsgratulationer o. a. Först vid 21 års ålder fann han möjlighet att komma till Stockholm, var där elev vid konstakademien 1849—56, reste 1856 till Düsseldorf och erhöll 1857 kungl. medaljen och resestipendium. Han hade då hemsändt *Kung Heimer och Aslög* — ett motiv, som han redan under elevtiden försökt sig på — och *Ragnar Lodbroks söner mottaga underrättelsen om sin faders död*. 1857 for han till Paris, återvände 1858 till Düsseldorf för att i samarbete med Gude fullborda *Vikingar på stranden* och fortsatte sedan studierna i Paris, där han var elev af Couture och tog starkt intryck af dennes målningssätt. 1859—60 gjorde han en resa till Italien. I Paris målades 1859 *Ingeborg mottager underrättelsen om Hjalmars död* (Nationalmuseum) och *Blenda uppmanar Värendskvinnorna till strid* samt påbörjades *Bråvallaslaget*, som var M:s hufvudarbete under dessa år. 1862 afbröt han emellertid arbetet på denna målning, som ej tillfredsställde honom och som h. o. h. saknar nordisk karaktär (den eges nu af Svenska konstnärernas förening och är uppsatt i Konstnärshuset). 1863 begaf sig M. för andra gången till Italien, bosatte sig 1864 i Stockholm, blef s. å. led. af konstakademien och 1867 professor där. I Stockholm utställdes 1866 *Kung Sverres tåg till Norge*, *Älfvalek* och *Sista paret ut* (de båda sistnämnda i Nationalmuseum), som följdes af många små älskvärda skildringar ur barnlifvet, svenska barntyper i svensk sommarnatur: *Grindslanten*, *Skvallerbyttan* (Nationalmuseum), *Vill frun köpa?*, *Brudparet kommer* m. fl. 1867 började M. ett nytt *Bråvallaslag* på en större duk än den förra, med annan komposition och helt annan färghållning, men resultatet blef ej lyckligt, och taflan blef aldrig fullt afslutad. M. egnade sig ganska mycket åt illustrationen, utförde teckningar till Tegnérs ''Fritjofs saga'' (1868; sedermera äfven danska, tyska och amerikanska uppl.). För en ny upplaga af dikten utförde han 1888 14 oljemålningar. 1880 utkom ''Sagan om Ragnar Lodbrok och hans söner'' af P. A. Gödecke, med illustrationer af M., och 1883 ''Fänrik Ståls sägner''. 1895 illustrerade han Runebergs ''Grafven i Perrho'' i oljemålningar och tuschlavyrer, och vid M:s död förelåg illustrationsmaterielet till

”Njåls saga” (19 oljemålningar och många teckningar). M. lämnade dessutom teckningar till ”Ny illustrerad tidning”, till sagor af Asbjörnsen och Topelius m. fl. böcker. De små svenska landskapsstämningar i akvarell, som M. utförde (Nationalmuseum, Göteborgs museum), utmärkas af fin och omedelbart uttryckt naturkänsla. Kanske kommer M:s karaktär och lynne allra bäst fram i dessa okonstlade och alltigenom äkta små naturdikter. Hans temperament hänvisade honom snarare till idyll och kvärmeri än till framställningar af kämpastyrka och af urnordisk vildhet. Det gör sig bäst gällande i sådana motiv som ”Kung Heimer”, där han uppelar på harpan för den lilla Aslög, som leker i

Kung Heimer och Aslög, målning af August Malmström.

gräset i sommarkvällen (se fig.), eller i ”Älfvalek”, där konstnären ger ett typiskt och vekt uttryck åt den nordiska sommarnattens poesi. Intrycket af hans senare målningar störes af den sträfva färgen, som saknar ljus och luft. Starkt framträda utförandets svagheter i *En anatomilektion* (prof. Curman och hans elever, i konstakademien 1894).

M. var konstakademiens läroverks direktör 1887—93 och tog 1894 afsked från sin professur. Han var led. af Sv. fornminnesföreningens styrelse från detta sällskaps stiftande 1869. — Till Nordiska museet testamenterade M. den senare versionen af ”Bråvallaslaget” samt omkr. 650 blad akvareller och teckningar, dessutom 26 skissböcker. 1903 aftäcktes en efter ritning af J. Kronberg utförd minnesvård med byst (mod. af H. Neujd) på Solna kyrkogård. Monografi af H. Wieselgren (1904). G—g N.

Malmström, Oskar Elis, historiker, skolman, f. 6 aug. 1866 i Borrby i Kristianstads län, student i Lund 1884, filos. doktor där 1892, blef 1903 adjunkt i Lund och 1905 lektor i Örebro. M. har författat en rad skrifter hufvudsakligen rörande 1600-talets svenska historia, bl. a. *Bidrag till svenska Pommerns historia 1630—53* (akad. afh. 1892), *Bidrag till svenska Pommerns historia 1653—60* (1894), *Nils Bielke och kriget mot turkarna 1684—87* (1895), *Nils Bielke såsom generalguvernör i Pommern 1687—97* (afh. för lektorat 1896), *Högmålsprocessen mot Nils Bielke* (1899) och *Samuel Pufendorf och hans arbeten i Sveriges historia* (s. å.). Därjämte har han skrifvit *Magnus Stenbock i fångenskapen* (1901) och *Till Helsingborgs slotts och stads historia* (1908) samt utgifvit ”Karl XI:s bref till Nils Bielke” (i ”Historiska handlingar”, d. XVIII, 1901).

Malmström, Karl Robert, finsk diktare, f. 16 mars 1830 i Åbo, d. 21 maj 1900 i S:t Andreæ, student i Helsingfors 1851, prästvigdes 1854 och verkade sedan som kaplansadjunkt och kaplan i Åbo domkyrkoförsamling till 1886, då han tillträdde S:t Andreæ pastorat, i Nyslotts stift. Redan under studentåren framträdde M. som lyrisk diktare. 1856 utkom hans första häfte *Dikter* (nya tillökade uppl. 1872 och 1879). För ett längre poem, *Elden*, erhöll han 1871 Svenska akad:s mindre guldmedalj. Som lyriker rönte M. påverkan af Z. Topelius.

M:s äldsta diktning står h. o. h. under inflytande af romantiken, hvars symboliska naturbetraktelse och trånsjuka stämning han tillegnade sig. I likhet med Topelius älskade han äfven att ge sina poem en religiös anstrykning. Det måste dock anmärkas, att M. alltmera sökte arbeta sig ifrån den subjektiva känslo- och fantasivärld, hvari hans ungdomsdiktning var fången. Friskare stämningar möta i hans senare dikter, och ur flera af dem, t. ex. *Arbeta*, *Till Finlands folk* m. fl., talar en manlig och upphöjd världsåskådning. I tillfällighetsdikten framstår han genom oförarglig och uppfriskande humor. M. skref äfven ett skådespel, *Erik Fleming*, som på sin tid spelades såväl i Helsingfors som på andra orter. Dessutom öfvade han publicistisk verksamhet som medarbetare i tidningen ”Åbo underrättelser” 1859—61 (det förstnämnda året var han bladets redaktör) och från 1876 till 1900 (märket A l i). 1900 utgafs *Samlade dikter* jämte en lefnadsteckning af Arvid Hultin. A. H.

Malmsylta, *metall.* Se Sylta.

Malmyŝj, kretsstad i ryska guv. Vjatka, vid Sjosjoma. 3,508 inv. (1897).

Mal-mätare, *Eupithecia*, *zool.*, ett släkte af små vanligen grå eller brungrå mätarfjärilar med påfallande korta bakvingar, hvilka liksom de främre under hvilan hållas utbredda och till största delen synliga, hvarför alla vingarna ha ungefär samma färg och teckning. Larverna ha väckt särskild uppmärksamhet för sin förmåga att antaga olika färger icke blott efter de olika växtarter, utan äfven efter

de olika växtdelar, på hvilka de vistas. Ett 30-tal arter har träffats i Sverige. G. A—z.

Malmö, Sveriges tredje stad, säte för landshöfdingen öfver Malmöhus län (sedan 1719), ligger i Skåne, på en fruktbar slätt vid Öresund invid södra stranden af Lommabukten (se den till art. hörande färglagda kartan). Dess utsträckning från gränsen vid Burlöfs socken i ö. till gränsen för Limhamns köping i v. utgör i rak linje 9,2 km. samt från hamninloppet i n. till sydligaste punkten vid V. Skräflinge socken i s. 7,39 km. Efter V. Skräflinge sockens införlifning vid 1911 års början utgör stadens areal 2,977 har, före inkorporeringen 1,902 har. Taxeringsvärdet å fastigheter var 1911 223,898,500 kr., hvaraf 5,621,000 kr. å jordbruksfastighet (200,000 kr. å statens) och 22,292,500 kr. å bevillningsfria fastigheter (4,805,000 kr. å statens). Stadens jordar äro satta till 59,407 mtl, hvaraf 14,313 mtl i V. Skräflinge. Folkmängden, som 1774 var endast 2,031 pers., ökades ganska långsamt till 1850-talet, men har sedan växt snabbare och uppgick 1860 till 17,965, 1880 till 37,412, 1890 till 47,024, 1900 till 60,857 och 1910 till 88,156 pers., inberäknad befolkningen i V. Skräflinge (4,783 pers.). Genom Limhamns inkorporering, som anses vara snart förestående, vinner staden i areal öfver 1,000 har och i folkmängd öfver 9,000. Staden indelas i 13 olika områden: Gamla staden, omfattande området inom kanalerna (71 kvarter); Östra förstaden, upptagande dels inom stadsplanen 32 kvarter och dels ett icke planlagdt område, hvartill höra Kirsebergsstaden och Kirsebergsvången; Mellersta förstaden, omfattande dels ett planlagdt område, 20 kvarter, och dels ett icke planlagdt område; Rörsjöstaden, 26 kv.; Södra förstaden, 64 kv.; Södervärn, upptagande dels inom stadsplanen 15 kv., dels ett icke planlagdt område; Möllevången, 33 kv.; Pildammsstaden, upptagande dels inom stadsplanen 5 kv. och dels ett icke planlagdt område; Slottsstaden, 15 kv., och ett icke planlagdt område; Västra förstaden, ännu ej planlagd; Sofielund, med 43 utlagda och 38 ej utlagda kv., öfriga delen af Västra Skräflinge socken samt Hamnområdet, uppdeladt i östra hamnområdet, nyhamnsområdet och västra hamnområdet, tills. 107 kvarter. Gamla staden, det äldsta stadsområdet, utvidgades åt s. och ö. efter 1805, sedan K. M:t 11 sept. s. å. gifvit befallning, att de gamla fästningsverken skulle raseras och den forna fästningsgrafven igenfyllas samt en ny stadsgraf — nuv. Park-, Södra förstads-, Rörsjö- och Östra förstadskanalerna — upptagas. Den har ett ålderdomligt utseende genom sina i allmänhet trånga, krokiga gator, oregelbundna byggnadslinjer och här och där korsvirkes- och stenhus af äldre byggnadsstil. Centrum för hela staden utgör Stora torget, som anlades 1532—46, sedan man raserat helgeandsklostrets byggnader och kyrkogård, och rådhuset fick sitt nuv. utseende 1864—69. År 1867 igenfyllde man den gamla ö. om den forna högvakten belägna, 1582 i sammanhang med stadens äldsta vattenledning från Pildammen anlagda vattenreservoaren (''vattenkonsten''). 28 juni 1896 aftäcktes å torgets midt Karl X Gustafs af Börjeson modellerade ryttarstaty (se Karl, sp. 960). Vid Stora torget ligga några af stadens förnämsta byggnader: på östra sidan det vackra rådhuset (se pl., fig. 2; uppfördt 1546, ombyggdt af Zettervall 1864—69), med sin ståtliga Knutssal (fig. 4) och sina till största delen i landstingssalen upphängda konunga- och fursteporträtt från äldre tider, och Teschska palatset (med apoteket Lejonet), på norra sidan landshöfdingresidenset (fig. 5; byggdt 1729—30), där Karl XV afled 18 sept. 1872, Månsson-Rothsteins femvåningshus och hotell Kramer, på västra frimurarlogernas byggnader samt på södra Oddfellow-ordens f. d. byggnad, Skånska handelsbankens samt firman Ev. Larsens ståtliga byggnader. Från torgets sydöstra hörn utgår stadens viktigaste handelsgata, Södergatan, med eleganta butiker och ståtliga byggnader, hvaribland några från äldre tider, såsom Flensburgska huset (från 1500-talet). I hörnet af Baltzarsgatan (ö. om Södergatan) och Kalendegatan ligger ett litet korsvirkeshus, märkligt som bostad 1539—75 åt Malmöreformatorn Claus Mortensen. Södergatan slutar i s. vid Gustaf Adolfs torg, anlagdt 1806—07 å en del af de raserade fästningsverkens område. Vid torget ligga bl. a. hotell Stadt Hamburg och Stora teatern, katolska församlingens kyrka (Vår frälsares kyrka, byggd 1871—72) och Valhallapalatset. Torgets västra sida begränsas af gamla begrafningsplatsen, i n. v. fortsatt af den 1869—70 anlagda Kungsparken (konung Oskars park), med restaurationspaviljong. Denna mästerligt utförda parkanläggning, som sedan hösten 1911 prydes af A. A. Ebbes bronsfigur ''Solrosen'', förbindes i n. genom en träbro med Slottsparken (se nedan). Från Stortorget leda tre gator till Norra Vallgatan, som begränsas i n. af en kanalsträcka: Västra hamnkanalen, Järnvägshamnen och Östra hamnkanalen, samt vackra alléer och planteringar. Vid Vallgatan ligga försäkringsbolaget Skånes granitpalats, Savoy hotell, Järnvägshotellet och telegrafverkets byggnad, hotell Continental samt längst i ö. stadens äldsta saluhall (1900) vid Drottningtorget. På väg från Stortorget till Norra Vallgatan passeras stadens längsta gata, i äldre tider ''den lange Adelgade'', nu Västergatan, Adelgatan och Östergatan, den sistnämnda fortsatt österut af Östra Tullgatan samt på andra sidan Östra förstadsbron af Östra Förstadsgatan och Lundavägen. I hörnet af Västergatan och Frans Suellsgatan ligger det s. k. Jörgen Kocks hus (fig. 7; byggdt i midten af 1400-talet af Mariaklostret i Sorö samt egdt och bebodt 1522—56 af den bekante borgmästaren Jörgen Kock). I hörnet af Adel- och Kansligatorna ligger Ulfeldska gården, som 1658 köptes af rikshofmästaren Korfitz Ulfeld och sedan, indragen till svenska staten, beboddes af de svenske generalguvernörerna t. o. m. 1719 samt af landshöfding K. G. Hårdh 1719—28, var sockerfabrik 1775—1836 och sedan 1860-talet är hotell (''Tunneln''). Byggnadens källarvåning, den äldsta i staden (från 1319), är 32 m. lång och 6,2 m. bred.

Fig. 1. Malmös vapen.

er de östra hvalfven uppfördes 1519 det nuv. gatan gafveltinnade höga stenhuset, som under ungamötet 1524 lär ha bebotts af Fredrik I. ier de öfriga källarhvalfven uppfördes 1582 den . tvåvåningsbyggnaden med dess höga gatu-ppa och prydliga gårdsportal af kritsten. I husets ra våning har stadsbiblioteket f. n. sina loka-jämte läsesal. Vid Adel- och Östergatorna ligga lmö sparbank, riksbankens afdelningskontor, rbanken Bikupan och med fasad åt Bruksgatan ndinaviska kredita.-b. (förr Skånes ensk. bank). ärheten ligga stadens äldsta och största tempel, Petri kyrka (fig. 6; från 1300-talet, byggd i spetsbågsstil samt näst domkyrkan i Lund den rsta i södra Sverige; restaurerad senast 1904—06) n, längre österut, Caroli kyrka, byggd 1879—80 er centralsystemet, i st. f. en äldre, rifven kyrka d samma namn. Västergatan fortsättes mot v. af ttsbron öfver yttre slottsgrafven in på fängelser-s område (Citadellet), genom den inre slottsgrafven lladt i ett yttre och ett inre. På det yttre ligga nscellfängelset (byggdt 1854—55), å f. d. bastio-n Carolus en större verkstadsbyggnad med bostä-r för fångbevakningen, å f. d. bastionen Banér (i v.) bostadsbyggnad för direktören m. fl. samt ff. d. bastionen Stenbock (i s. v.) den stora holländ-a väderkvarnen Slottsmöllan. Inom det inre fän-elseområdet ligger straffängelset, hvaraf den nuv. rra, tre våningar höga hufvudbyggnaden — det mla Malmöhus (fig. 9) med sitt intressanta rtparti — samt de två norra tornen jämte slotts-llarna utgöra kvarlefvorna från äldre tider; straff-ngelsets östra, södra och västra längor uppfördes ter slottsbranden 4 sept. 1870. Slottet började yggas 1434 af Erik af Pommern, som i samman-ang med strandmurens anläggande uppförde den k. Myntergården, hvilken, utan att vara någon erklig fästning, dock utgjorde en del af fästnings-erket. Fredrik I började 1530 befästa den, men rbetena voro ej afslutade, då grefvefejden bröt ut ch borgarna nedrefvo byggnaden (1534). Slottet teruppbyggdes 1537—40 af Kristian III i större kala och kallades nu Malmöhus. Där resi-erade 1554—59 tronföljaren, sedermera konung redrik II, hvilken där höll Maria Stuarts tredje emål, earlen af Bothwell, fången (1567—73). nder danska tiden beboddes slottet af länsman-en i Malmöhus län, omfattande Oxie, Ingel-tads och Järrestads härader, och under svenska iden af slottskommendanterna och åtskilliga af e skånske guvernörerna. Det användes ock ill förvaring af politiska fångar, bland hvilka nå nämnas Jörgen Krabbe och Anjalamannen . G. Armfeldt, som dog där 1792. Från gam-a staden kommer man öfver Södra förstadsbron förr Davidshallsbron) till Södra förstaden och egementsgatan, hvilken förbi reallärоverket, den 894—99 anlagda vackra Slottsparken och Museet invigdt 1901), fortsätter till Fridhems villastad ch villastaden Bellevue. Inom Södra förstaden ch närliggande stadsdelar ligga bl. a. Kronprin-ens husarregementes kaserner (fig. 11; invigda 897), idrottsplatsen, S:t Johanneskyrkan, flera jukhus, Pildammarnas vattenverk, förlustelsestället olkets park (med byst af Ax. Danielsson), Betel-yrkan och en saluhall (öppnad 1907). Rörsjöста-len, som ligger ö. om Södra förstaden och började bebyggas 1875—76, är den modernast och regelbundnast bebyggda stadsdelen, genomskuren af de breda Drottning-, Kungs- och Föreningsgatorna. Där ligga bl. a. högre allmänna läroverket, brandstationen, S:t Pauli kyrka och folkbadet. Inom mellersta förstaden ligga bl. a. Betaniakapellet, Synagogan (invigd 1903), nya begrafningsplatsen (invigd 1870), nyaste begrafningsplatsen (invigd 1890 och 1904), mosaiska begrafningsplatsen (sedan 1873), elektriska spårvägsstallarna och gasverket. Stadsdelen Sofielund ligger s. om Södra förstaden.

Styrelse och förvaltning. Enligt k. br. 21 okt. 1910, som trädde i kraft 1911, består magistraten af 1 borgmästare och 5 rådmän, alla lagfarna. Rådhusrätten består af borgmästaren och rådmännen, hvarjämte vid rådhusrätten äro anställda 1 magistratssekreterare, tillika notarius publicus, samt (1912) 6 stadsnotarier, extra stadsnotarier enligt stat och 1 rådhusaktuarie, samtliga lagfarna. Under magistraten lyda kronouppbörds- och mantalskontoret, stadsarkivet (öppnadt 1903, under en stadsarkivarie), stadsfogdekontoret samt auktionskammaren. Poliskammaren består af 1 polismästare och 1 polissekreterare, polisbetjäningen, som arbetar på 3 afdelningar, af 4 kommissarier samt 188 öfverkonstaplar och konstaplar. Polisdomstolen består af 1 polisdomare och 1 polisnotarie. — Kommunalstyrelsen utgöres af 54 i 3 valkretsar för 4 år valda *stadsfullmäktige*. Under dem sortera drätselkammaren (enl. regl. af 20 nov. 1885 bestående af 10 medl. och 4 suppleanter) samt en mängd styrelser för skilda verk och inrättningar. Stadens inkomster 1911 utgjorde kr. 5,891,723,$_{82}$, dess utgifter kr. 9,067,639,$_{28}$, den kyrkliga kommunens inkomster kr. 63,174,$_{40}$ och utgifter 324,098,$_{41}$. Stadens tillgångar och fordringar uppgingo vid 1910 års slut till kr. 49,315,200,$_{50}$, dess skulder och förbindelser till 43,386,945,$_{90}$. För 1912 bestämdes utdebiteringen till kr. 6,$_{73}$ per bevillningskrona. Utom den rent kommunala verksamheten lämnar kommunen understöd åt sociala anordningar: arbetsstuga, idrottsplats, skollofskolonier, friluftsmusik, Svenska stadsförbundet, Nykterhetsförbundet, Östra småbarnsskolan, biblioteks- och föreläsningsverksamhet, barnkrubbor, barnhem, föreningen för friluftslekar, sjuk- och begrafningskassor, stadens museum, Sydsvenska filharmoniska föreningen, musikkonservatorium, symfoniorkester, simsällskapet, döfstumföreningen Svenske, Föreningen för nödställda ogifta mödrar och deras barn, observatoriet i Slottsparken m. m. — Stadsfullmäktige utse 2 representanter i Första kammaren, och staden väljer, i 10 valdistrikt, 3 ledamöter i Andra kammaren.

Kyrkliga förhållanden. Staden omfattar 6 stadsförsamlingar (med inom parentes angifvet invånarantal vid 1911 års slut): S:t Petri (14,389), Caroli (16,880), S:t Pauli (24,633), S:t Johannes (28,172), Garnisonsförsamlingen (654) och V. Skräflinge (4,991). Från 1319, då S:t Petri kyrka grundlades, omfattade S:t Petri förs. hela staden; 1693 tillkom Caroli l. Tyska församlingen (hvars kyrka uppförde 1686—1693), till hvilken från början hörde endast i staden boende tyskar (tysk gudstjänst upphörde på 1860-talet). 1812 uppdelades staden i två territoriella församlingar. Be-

hofvet af en ny kyrka erkändes redan 1863, men innan beslutet om delning hann gå i verkställighet, hade folkmängden så vuxit, att två nya kyrkor måste byggas. Caroli kyrka ersattes med en ny 1880, S:t Pauli kyrka byggdes 1880—82 (församlingen bildades först 1884) och S:t Johannes 1903—07 (församlingen bildades 1 okt. 1906). Garnisonsförsamlingen (husarregementet) använder S:t Petri kyrka. Katolska församlingen (med egen kyrka sedan 1872) räknade 1911 238 medl., mosaiska förs. (egen synagoga 1903) 437. Dessutom finnas åtskilliga frireligiösa samfund med egna lokaler, såsom ev.-lutherska missionssällskapet, Betaniaföreningen (M:s gamla ev.-lutherska missionsförening), metodistförsamlingen (Markuskyrkan), baptistförsamlingen (Ebenezerkapellet), evang. missionsföreningen (Betelkyrkan), Salemsförsamlingen (Salemskapellet) och Frälsningsarmén.

Undervisningsanstalter och andra kulturella institutioner. Stadens h. allmänna läroverk, med latin- och realgymnasium, leder sitt ursprung från den genom påfligt bref 15 febr. 1406 inrättade stadsskolan, som 1529 omdanades till gymnasium (hufvudsakligen för utbildning af präster) och 1537 till latinskola, sedermera benämnd trivialskola, lärdoms- och apologistskola samt högre elementarläroverk. (Rektorn har större lön än vid något annat svenskt högre allm. läroverk.) M. har vidare 6-klassigt reallläroverk (1902), teknisk elementarskola, teknisk yrkesskola, högre handelsinstitut och navigationsskola. Enskilda läroanstalter äro: M:s högre läroverk för flickor, lyceum (Tekla Åbergs högre läroverk) för flickor, med rätt fr. o. m. 1900 att anställa studentexamen, Anna och Eva Bunths skola för flickor, katolska församlingens skola, några privata mindre goss- och flickskolor samt tre enskilda språk- och handelsskolor. Staden fick ordnadt folkskoleväsen 1806. Detta sorterar fr. o. m. 1911 under stadsfullmäktige och förfogar (1912) öfver 9 folkskolor, 8 småskolor och den s. k. borgarskolan, som tillkom 1879 samt omorganiserades 1910 och nu framträder i tre former, folkskolans öfverbyggnader, nämligen en 4-årig kommunal mellanskola med realskolexamen som slutmål, en 3-årig högre folkskola, afsedd att utbilda eleverna för inträde på handelsbanan, och en 2-årig folkskolans högre afdelning, afsedd att utgöra en fortsättning af folkskolan. Till folkskoleväsendet höra ock f. d. Drottning Josefinas slöjdskola, hvilken, inrättad 1826 som "en arbetsskola för fattiga flickor", 1892 blef hushållsskola och 1911 väfskola, samt småskollärarinneseminariet. Som kulturella institutioner må nämnas Malmö museum (se d. o. och fig. 3), fornminnesförening (konstituerad 1909), biblioteks- och föreläsningsförening (1882) jämte stadsbiblioteket (1905), föreningen för språk- och handelsvetenskap (1877), Reform school of languages (1910), konstföreningen för Södra Sverige (1853), Sydsvenska filharmoniska föreningen (1903), M:s musikkonservatorium (1907), M:s förskönings- och planteringsförening (1881), K. F. U. M. och K. F. U. K. o. s. v. Dagspressen representeras af "Sydsvenska dagbladet snällposten" (sedan 1848), "Skånska aftonbladet" (1880), "Arbetet" (1887) och "Skånska dagbladet" (1888). — Staden har 4 teatrar: stora teatern (1809), hippodromen (1899), Folkets hus' teater (1893) samt södra teatern (i Folkets park).

Sjukvårds- och välgörenhetsinrättningar. Sjukvården handhades i äldre tider dels af helgeandshuset (1479 ombildadt till ett kloster), dels af S:t Jörgens hospital. Efter reformationen inrättades gråbrödraklostret till en allmän fattig- och sjukvårdsanstalt, som 1675 flyttades till sina nuv. lokaler vid Rundelsgatan. Det öfvergick emellertid till att bli en asyl för sinnessjuka, och först 1857 fick staden ett verkligt sjukhus. Det nuv. byggdes 1894—96, utvidgades betydligt 1904—07, och nyligen har anslag beviljats för ytterligare utvidgning. Andra sjukvårdsanstalter äro: epidemisjukhuset (1908), tuberkulosanstalten (s. å.), barnsjukhuset, som underhålles af Föreningen för barnasjukvård, samt sjukvårdsafdelningen å stadens fattig- och försörjningsinrättning, som 1899 fick nya och ändamålsenliga byggnader. Bland välgörenhetsinrättningar må nämnas två barnkrubbor, Flensburgska vårdanstalten för späda barn, M:s allmänna understödsförening, sjömanshemmet, von Conowska ladugården, Gersoniska stiftelsen, N. Rosquists stiftelse, Anna Margaretas stiftelse, Dahlgrenska stiftelsen, Ingrid Petronella Ohlssons stiftelse, Karl och Augusta Österbergs minne, Föreningen för ett tjänarinnehem m. fl.

Näringar. Som handels- och industristad intar M. tredje platsen bland Sveriges städer. Dess industri är dock jämförelsevis ung: ännu 1855 hade M. endast 37 fabriker med ett sammanlagdt tillverkningsvärde af 914,000 kr. 1909 funnos 328 fabriker med 9,846 arbetare och ett tillverkningsvärde af omkr. 69,5 mill. kr., hvaraf kommo på 2 kvarnar 10 mill., 2 ylleväfverier 6,68, 2 ullspinnerier 4,16, 7 skofabriker 3,95, 1 destilleringsverk 2,5, 1 garfveri 1,89, 1 gummivarufabrik 1,58, 2 bomullsspinnerier 1,73, 8 bryggerier 1,34 mill. kr. Till de största höra Kockums mek. verkstad (se Kockums mekaniska verkstads aktiebolag), Malmö yllefabrik (anlagd 1857 af finske undersåten, donatorn E. J. Längman, arbetsstyrka omkr. 2,000 pers., årligt tillverkningsvärde omkr. 7 mill. kr.), Manufaktura.-b:s bomullsspinneri och -väfveri (700 arb.), Kockums tobaksfabrik (grundlagd 1726, 220 arb., tillverkningsvärde 600,000 kr.), M:s stora valskvarn (anlagd 1875, 77 par valsar), gummifabrik (tillhörig Ryska gummifabriksa.-b., anlagd 1898, 430 arb.). 1909 funnos 695 handtverkare med 2,065 arbetare och en för bevillning uppskattad inkomst af 1,53 mill. kr. Industri- och landtbruksutställningar ha hållits i M. 1866, 1881 och 1896, och till 1914 planeras en Baltisk utställning.

Hamnen (se fig. 8 och plan i art. Hamn, sp. 1273—74). I äldsta tider fanns endast en skeppsbro, pålad och uppförd i det långgrunda vattnet vid stranden, dit transporter från fartygen förmedlades af prámar. På 1750-talet bildades en båthamn genom anläggning af ett slags vågbrytare. Genom initiativ af handelsmannen Frans Suell d. y. påbörjades 1775 förbättrandet af båthamnen och anläggningen n. därom af en omkr. 240 m. lång fartygshamn, omsluten i v. af den gamla bron och i ö. af en ny. 1784—85 byggdes den nya östra bron parallellt med den västra, och den därigenom bildade bassängen uppmuddrades småningom.

Siffrornas betydelse å kartan öfver Malmö.

1. Kronprinsens husarregementes kaserner.
2. Reallärоverk.
3. Malmö museum.
4. Kungsparkens restaurang.
5. Cementgjuteri.
6. Kockums mekaniska verkstads skeppsvarf.
7. Valskvarn.
8. Malmö—Ystads järnvägs station.
9. Malmö—Limhamns järnvägs station.
10. Hamnens förvaltningsbyggnad.
11. Tullkammare.
12. Statens järnvägsstation.
13. Posthus.
14. Varmbadhus.
15. Strandpaviljong.
16. Kallbadhus.
17. Ångfärjestation.
18. Lotskontor.
19. Navigationsskola.
20. Hushållningssällskapets lokal.
21. Slakthus.
22. Konstgödningsfabrik.
23. Saluhall.
24. Östra folkskolan.
25. Elektricitetsverk.
26. Hospital.
27. Caroli kyrka.
28. Sparbanken Bikupan.
29. Hypoteksbank.
30. Riksbankens afdelningskontor.
31. Skandinaviska kredit-a.-b:s afdelningskontor.
32. S:t Petri kyrka.
33. von Conowska stiftelsen.
34. Gersoniska stiftelsen.
35. Hippodromen.
36. Yllefabrik.
37. Katolska kyrkan.
38. Stora teatern och restaurang Stadt Hamburg.
39. Hultmans chokladfabrik.
40. Sydsvenska kredit-a.-b.
41. Apoteket Lejonet och Malmö folkbank.
42. Landshöfdingresidenset och länsstyrelsens ämbetslokaler.
43. Rådhuset.
44. Bank-a.-b. Södra Sveriges afdelningskontor.
45. Hotell Continental.
46. Telegrafstation.
47. Järnvägshotellet.
48. Hotell Savoy.
49. Brand- och lifförsäkrings-a.-b. Skåne.
50. Hotell Danmark.
51. Hotell Kramer.
52. Hotell Standard.
53. Saluhall.
54. A.-b. Skånska handelsbanken.
55. Oxie härads sparbank.
56. Hotell Temperance.
57. Borgarskolan.
58. Västra folkskolan.
59. Läroverk för flickor.
60. Morescos kapp- och pälsvarufabriker.
61. Apoteket Fläkta örn.
62. Apoteket Kronan.
63. Handelsinstitut.
64. Malmö lyceum för flickor.
65. Barnsjukhus.
66. Österbergs stiftelse.
67. Pildammsskolan.
68. S:t Johannes' kyrka.
69. Gamla vattenverket.
70. Vattentorn.
71. Johannesskolan.
72. Allmänna sjukhuset.
73. Epidemisjukhus.
74. Spädbarnssjukhus.
75. Manufaktur-a.-b.
76. Automobilfabriken Scania-Vabis.
77. Läderfabrik.
78. Kürtzels spinneri.
79. Malmqvists bryggeri.
80. Sofielunds folkskola.
81. Bleckvarufabrik.
82. Bryggeriet Stenbocken.
83. Södervärns station.
84. Apoteket Gripen.
85. Richters bryggeri.
86. Knapp- och bandfabriken Skandinavien.
87. Korgfabrik.
88. Gummifabrik.
89. Kullans chokladfabrik.
90. Monbijouskolan.
91. Folkets hus.
92. Södra badinrättningen.
93. Arbetsförmedlingsanstalt.
94. Saluhall.
95. Betelkyrkan.
96. Högre allmänna läroverket.
97. Brandstation.
98. Teknisk elementarskola.
99. Teknisk yrkesskola.
100. Rosquistska stiftelsen.
101. Malmö bryggeri-a.-b.
102. Betaniakapellet.
103. Synagoga.
104. K. F. U. M:s byggnad.
105. Mellersta förstadsskolan.
106. S:t Pauli kyrka.
107. Oxie och Skytts härads tingshus.
108. Dahlgrenska stiftelsen
109. Folkbadhus.
110. } Statens järnvägars betjäningsbyggnader.
111. }
112. Mosaiska begrafningsplatsen.
113. Gasverk.
114. Oljeslageri.
115. Renhållningsverk.
116. Arbetsinrättning.
117. Margarinfabriken Zenith.
118. Spårvägsstallar.
119. Rörsjöskolan.
120. Östra förstadsskolan.
121. Transformatorsbyggnad.
122. Pumpstation.
123. Östervärns station.
124. Vattentorn.
125. Mattssons bryggeri.
126. Kirsebergsskolan.
127. Centralfängelset i Malmö.

Med grått beteckna
icke eller blott de

dsområden, som
åro planlagda.

Fig. 2. Rådhuset.

Fig. 3. Malmö museum.

Fig. 4. Knutssalen i rådhuset.

Fig. 5. Landshöfdingresidenset.

Fig. 6. S:t Petri kyrka.

Fig. 7. Jörgen Kocks hus.

Fig. 8. Inre hamnen.

Fig. 9. Malmöhus gamla slott (inom fängelseområdet 1. Citadellet).

Fig. 10. Posthuset (arkitekt: Ferd. Boberg).

Fig. 11. Kronprinsens husarregementes kaserner.

18—37 anlades en ny ytterhamn, 1838—40 ellshamnen, och i sammanhang med anläggandet m västra hamnområdet 1853—56 af en skeppsarationsdocka utgräfdes 1856—57 dockhamnen a 1873—75 till ett djup af nära 6 m. Varfshamn, där Kockums mek. verkstad anlade skeppsvarf, a Varfskanalen. Den stora utvidgningen af yttre mnen egde rum 1877—84, Citadellshamnen ggdes 1885—86, närmast för vinterliggare. 1897 började byggandet af Nyhamnen, som invigs 1903 (jfr fig. 2 i art. Färja). Enär torrkan visat sig för liten, har af nuv. hamnenjören S. Engström uppgjorts förslag till en ny dan i V. Skeppsbron v. om inre fyren. Den skall a färdig i sept. 1912 och få en längd i bottnen 160 m., en bredd af 21,8 m. och ett djup på sskeln af 7,25 m. Ö. om torrdockan genomskäres Skeppsbron af en kanal till dockhamnen, ars östra del fylles. Djupet i Nyhamnen, insegsrännan och Yttre hamnen är 7,25 m., i de iga hamnarna 6,6 m. och i stadskanalerna 3,5—4

En betydlig utvidgning af hamnen genom anggning af Frihamnen och Industrihamnen ö. om hamnen beslöts i juni 1911. Hamninkomsterna h tulluppbörden utgjorde 1856: resp. 115,824 h 644,297 kr., 1890: 640,563 och 4,050,798 kr. mt 1911: 1,060,387 och 6,864,510 kr. (tullmedel 704,896 kr., fyr- och båkmedel 118,825 kr., ogsvårdsafgifter 14,498 kr. och sockerskatt ,291 kr.). De förnämsta exportvarorna äro boap, smör, spannmål eller produkter däraf; imrtvaror äro lefvande djur, stenkol, metaller, maiiner, bomull, gödselmedel, hudar, kaffe, kakao, i, frö, spannmål, tobak och vin. In- och utförln af lefvande djur är större än i Stockholm och öteborg. Stadens handelsflotta räknade vid 1909 s slut 4 segelfartyg om 1,688 ton och 28 ångrtyg om 19,659 ton. 1911 ankommo 5,674 ånre om 2,286,296 reg.-ton, 876 segelfartyg om 3,312 ton samt 366 pråmar om 23,589 ton samt 313 ångfärjor om 874,043 ton med 17,820 järnägsvagnar. Hamnen står i daglig förbindelse med öpenhamn dels genom Svenska rederia.-b. Öreands båtar, dels genom ångfärjor. Äfven med yskland är trafiken mycket liflig, dels öfver relleborg, dels genom direkt daglig förbindelse ed Lybeck, genom två ångbåtar i veckan från amburg och genom en från Stettin. Dessutom fines reguljär ångbåtsförbindelse med Argentina, mnar vid Medelhafvet samt i Syd-Spanien, ortugal, Frankrike, Belgien, Holland och Engnd. Stadens handelskår omfattade 1910 1,912 andlande (hvaraf 113 aktiebolag och 5 registr. reningar) med 2,962 betjänte och en taxerad inomst af handelsrörelsen af nära 5,5 mill. kr. M. ett af landets viktigaste järnvägscentra: från gen annan svensk stad utgå så många järnvägsnjer. Staden har 6 järnvägsstationer, nämligen: Statens järnvägars (Malmö hufvudstation; se g. å pl. III till art. Bangård), till hvilken nsluta statsbanelinjerna från Stockholm, Göteorg och Trelleborg samt Malmö—Simrishamns h Malmö—Genarps järnvägar; 2. Ångfärjeationen, tillhörig Statens järnvägar, för järnägstrafiken med Köpenhamn, förmedlad sedan t. 1895 genom en dansk och sedan aug. 1900 mväl genom en svensk ångfärja; 3. Malmö Västra station, tillhörig Malmö—Ystads järnväg, dit jämväl Malmö—Trelleborgs järnväg ingår; 4. Malmö —Limhamns järnvägs station; 5. Östervärns station, tillhörig Malmö—Simrishamns järnväg och föreningsstation för denna järnväg och statsbanelinjen Malmö—Trelleborg samt Malmö—Genarps järnväg; 6. Södervärns station, tillhörig Malmö—Ystads järnväg och föreningsstation mellan denna järnväg och Malmö—Trelleborgs järnväg.

Af bankinrättningar märkas: riksbankens afdelningskontor (sedan 1824), Skandinaviska kredita.-b:s afdelningskontor (sedan 1911; förut Skånes ensk. banks hufvudkontor 1876—1910), hufvudkontor af A.-b. Skånska handelsbanken, Sydsvenska kredita.-b. och A.-b. Malmö folkbank samt afdelningskontor af Banka.-b. Södra Sverige. Uteslutande för fastighetskrediten finnas Skånska inteckningsa.-b. (sedan 1885) och Skånes stadshypoteksförening (med hufvudkontor i M. sedan 1909). Vidare finnas 4 sparbanker: M:s sparbank (sedan 1824), sparbanken Bikupan (sedan 1873), Oxie härads sparbank (sedan 1847) och Föreningarnas sparbank (sedan 1907), samt följande försäkringsbolag: Brand- och lifförsäkringsa.-b. Skåne (1884), Sjöförsäkringsa.-b. Öresund (1890), Återförsäkringsa.-b. Aurora (1896), Hermes (1897) och Malmö (1902).

Stadens gaslysningsanläggning togs i bruk 1854 och dess elektricitetsverk 1901. Sedan 1909 öfverföres energi från Lagans kraftstation dels till stadens elektricitetsverk, dels till M:s yllefabrik. 1904 öppnades stadens offentliga slakthus, det största i Sverige, beläget på östra hamnområdet. Inom den närmaste tiden kommer staden att öfvertaga folkbadet för en kostnad af bortåt $^1/_2$ mill. kr.

Det äldsta M., som förekommer under formerna *Malmhaug, Malmöyghe, Malmöghe, Malmey* o. s. v. (af *malm*, i betydelsen sand, och fno. *haug*, hög, l. *ey*, ö), låg s. om den vägknut, som bildas af de från Lund, Ystad och Västervång ledande vägarna (numera Förenings- och Södra förstadsgatorna), eller på den plats, där 1914 Baltiska utställningen kommer att hållas, och nämnes första gången 1116, då det hade egen kyrka vid Stora Pildammen. Genom en lång väg, motsvarande nuv. Södra förstadsgatan, stod det i förbindelse med fiskeläget *Skvalperup*, som under det rika sillfisket i Sundet och de tyske köpmännens växande handel på de skånska kustorterna utvecklade sig till en liten stad, hvilken snart öfverflygladе moderstaden i storlek och på 1200-talet kallades *Nedre Malmöghe* till skillnad från *Öffre Malmöghe* samt slutligen på 1300-talet blef den egentliga staden, särskildt sedan Matts Kettilmundsson i okt. 1318 aftvingat det senare en större brandskatt. 1319 lades på sandbankens östra del grunden till en ansenlig, för hela den nya staden afsedd sockenkyrka, S:t Petri och Pauli kyrka, och ungefär samtidigt torde stadens äldsta rådhus (å riksbankens nuv. tomt) ha uppförts. De äldsta i behåll varande privilegierna äro af 20 dec. 1353, och dessa bekräftades och utvidgades 23 dec. 1360, 5 maj 1415, 13 nov. 1440 o. s. v. Redan under medeltiden var M. näst Köpenhamn Danmarks största stad samt under sillfiske- och höstmarknadstiden den af tyska och andra utländska köpmän mest besökta näst

Skanör och Falsterbo. 1336 hade den begynt att omges af grafvar, hvartill under kon. Eriks tid lades på 1430-talet en strandmur och en kungsgård, som blef första början till k. slottet. Sedan M. 1443 blifvit Danmarks enda myntort, där rikets mynt slogos t. o. m. 1525, och myntmästaren bosatt sig där, kallades slottet ock Myntergården. 1437 fick staden af konung Erik ett heraldiskt vapen (se fig. å sp. 667), två krönta röda griphufvud, hämtade ur konungens eget vapen. 1517—19 förstärktes befästningarna mot landsidan, och mot s. uppkastades af den genom utgräfning och fördjupning af morasen vunna jorden en vall, som i ö. och v. förenades med strandmuren. Utanför denna låg "byens förstrand", där fiskarna hade sina båtar och där äfven fanns en pålad bro, som gick ett stycke ut i hafvet. I politiskt och religiöst hänseende kom M., som gynnades af Kristian II, att under denna tid spela en betydelsefull roll. Konungens inflytelserikaste rådgifvare var dess borgmästare Hans Mikkelsen, och då konungen 1523 gick i landsflykt, följd af denne sin rådgifvare, kämpade M. länge ensamt för sin gamle konungs rättigheter, och

Fig. 12. Malmö på 1580-talet.

det var först i slutet af året, som staden öppnade sina portar för Fredrik I. Där hade Gustaf Vasa och Fredrik ett möte (24 aug.—2 sept. 1524) för slitande af tvistepunkterna mellan Sverige och Danmark, hvarvid den s. k. Malmö recess (se d. o.) 1 sept. undertecknades i stadens rådhus. Genom det skydd Mikkelsens efterträdare, Jörgen Kock, gaf reformationen fick denna tidigt anslutning i M., där den nya läran började predikas 1527 af en Malmöson, Claus Mortensen, med sådan framgång, att reformationen två år senare där var genomförd och M. blef utgångspunkten för den reformatoriska rörelsen i Lunds stift. Jörgen Kock (se denne) indrog staden i grefvefejden (se d. o.). Han knöt förbindelse med borgmästaren i Köpenhamn Ambrosius Bogbinder och Wullenwever i Lybeck för att genom Kristian II:s återuppsättande på tronen söka krossa adels- och prelatväldet samt få Köpenhamn och M. upphöjda till fria riksstäder och intagna i hanseförbundet, och grefve Kristofer af Oldenburg vanns för planen. Utom den gamla tillgifvenheten för Kristian II var det särskildt fruktan för katolicismens återinförande, som förmådde borgerskapet att följa sin borgmästare på upprorets stråt. Men planen misslyckades. Snart stodo Köpenhamn och M. ensamma kämpande mot den nyvalde Kristian III. Slutligen ingick M:s borgerskap i Kocks frånvaro 6 april 1536 i Helsingör förlikning med Kristian III på villkor, att borgarna fingo säkerhet såväl för evangeliets förkunnande, hvarvid det ännu gällande privilegiet att själf få välja sina präster tillförsäkrades borgerskapet, som äfven mot risken att komma under adelns inflytande. Kock afsattes, men hans personliga anseende gaf honom stort inflytande. Han bidrog kraftigt till Malmöhus' uppbyggande och återvann konungens förtroende samt blef 1540 åter borgmästare. Han skaffade bl. a. staden dess nuv. rådhus och stora torg samt hugfäste sitt minne genom en stor donation till stadens fattiga. Mot slutet af 1500-talet gick stadens handel mycket tillbaka genom pestens härjningar, tryckande krigsgärder och ej minst genom sillfiskets aftagande. Ett försök att upphjälpa det tynande näringslifvet genom att 1619 fråntaga Trelleborg dess stadsrättigheter visade sig föga verksamt. 1644, då M:s försvarsverk bestodo af jordvall med våt graf och portraveliner åt landsidan, mur med ett par flescher åt sjön, hornverk närmast framför slottet och ett nytt kronverk längre fram, blockerades det från 18 juni till 27 sept. af svenskarna under G. Horn, som äfven från början af aug. 1645, tills freden s. m. slöts, blockerade detsamma. Sedan M. 1658 blifvit svenskt, försämrades stadens ställning genom rubbningar i alla handelsförhållanden samt höga tullar och skatter. Emellertid iståndsattes försvarsverken; citadellet ombyggdes till en fyrhörnig bastionsbefästning 1662—71 (se grundplan i art. Citadell) och stadsbefästningens ombyggande påbörjades, men man hade ej hunnit långt, då kriget 1675 utbröt. 6 juni—5 juli 1677 belägrades staden af en dansk styrka på 14,000 man. Men staden försvarades på ett utmärkt sätt af generalfältmarskalken Fabian von Fersen med en garnison af högst

)00 man (hvaraf endast 1,500 voro friska), så att stormningar, som danskarna natten till 22 och ten till 26 juni företogo mot staden, lyckligt bakaslogos och belägringen upphäfdes. Under följande åren förstärktes och utvidgades befästgarna, hvarvid efter 1684 följdes en af Dahlgh uppgjord plan, så att, då arbetena 1697 i vudsak voro afslutade, M. ansågs som Sveriges rkaste fästning. Så kommo Karl XII:s hela lanutarmande krig, stadens inspärrning af danrna dec. 1709—febr. 1710 samt böldpestens jningar juni—dec. 1712, hvilket allt fullborde eländet. Af stadens invånare, hvilkas antal e pesten uppgick till omkr. 2,300 mantalsifna pers., hade mer än hälften bortryckts af ten. 1728 hade staden endast 1,504 mantalsifna pers. Bristen på en hamn gjorde, att sta- endast långsamt kunde repa sig. Först vid tet af 1700-talet, efter tillkomsten af hamnen, jade en märkbar förändring till det bättre i dens sjöfart, handel och näringar att inträda. 1741 års riksdag beslöts, att när Landskronas tningsverk fullbordats, de kring M. skulle raas, men citadellet bibehållas, och besluten förades 1747, 1756 och 1766, men fortfarande arades på dem. Först efter utfärdandet af k. br. sept. 1805 företogs raseringen och var fulldad 1812. 1822 utdömdes citadellet som fästg, och 1827 gillade K. M:t, att inre borgen ge användas som "större fånghus", och 1833 molerades ett par af dess bastioner. Litt.: Malmö stads urkundsbok" (I, 1901), utg. af Weibull, årspublikationen "Bihang till Malmö dsfullmäktiges protokoll" (1866—93) och dess tsättning "Utdrag af Malmö stadsfullmäktiges otokoll med bihang" (sedan 1894), N. H. Sjörg, "Beskrifning öfver Malmöhus län, 1 h. lmö stad" (1812), J. O. Friberg, "Malmö stads toria och beskrifning" (1842), C. Sonnensteinndt, "Reformationens införande i Malmö" 860), E. W. B(erling), "Malmö. Historisk öfverck" (1865), A. U. Isberg, "Anteckningar om lmö stad" (1876), H. E. Larsson, "Några drag Malmö stads historia" (1896), A. U. Isberg, Bidrag till Malmö stads historia" (3 dlr, 1895—00; d. 3 forts. och utg. af A. U. Isberg j:r) samt U. Isberg j:r, "Bilder från det gamla Malmö" 898) och "Malmö stads krönikebok" (I, 2:a uppl. 11).

A. U. Isberg. L. W:son M.

Malmöbarnen. Se Malmön.

Malmö—Billesholms järnväg inköptes 1 jan. 96 af Statens järnvägar och ingår i den s. k. stkustbanan (se d. o.).

Malmö—Genarps järnväg (sign. M. G. J.), som normalspårig (1,435 m.) och 27,3 km. lång samt es och trafikeras af Malmö—Genarps järnvägstiebolag, är belägen inom Malmöhus län och äcker sig österut från Östervärns station vid lmö—Simrishamns järnväg öfver Klågerups sta- vid Lund—Trelleborgs järnväg till Genarps rkoby. Järnvägsbolaget trafikerar jämväl den km. långa Malmö—Simrishamns järnväg tillriga sträckan Östervärn—Malmö. Vid Östervärn r järnvägen i förbindelse med nämnda järnväg med Statens järnvägar samt vid Malmö med tens och öfriga där anknytande järnvägar. fvudlinjen Östervärn—Genarp, 26,1 km., öppnades för trafik 15 juni 1894 och den enbart för persontrafik under sommaren upplåtna bilinjen Bokskogen Nedre—Bokskogen Öfre, 1,2 km., under 1903. Vid 1910 års slut utgjorde bokförda byggnadskostnaden 1,540,819 kr., hvaraf för rullande materiel 281,005 kr., och aktiekapitalet 504,800 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Malmö.

A. d'A.

Malmöhus, slott. Se Malmö, sp. 669 o. 675 ff.

Malmöhus län omfattar sydvästra delen af Skåne och är beläget emellan 55° 20′ 16″ och 56° 18′ 17″ n. br. samt 4° 3′ 4″ och 5° 36′ 40″ v. lgd från Stockholms observatorium. Det gränsar i n. till Skelderviken och Kristianstads län, i ö. till nämnda län, i s. till Östersjön samt i v. till Öresund och Kattegatt. Ytinnehållet är 4,829,45 kvkm., hvaraf 100,61 kvkm. vatten och ön Hven 7,51 kvkm. De största sjöarna äro Ringsjön (nära 43 kvkm.) och Våmbsjön (12 kvkm.). Länets största längd, från n. v. till s. ö., är 130 km. och största bredd, från s. v. till n. ö., 85 km. Folkmängden vid 1911 års början utgjorde 457,214 pers. (221,861 mankön, 235,353 kvinnkön), hvaraf 271,918 å landsbygden och 185,296 i städerna. Folkmängdstätheten var således 95 personer å 1 kvkm. land. I anseende till såväl folkmängden som folkmängdstätheten intager detta län det första rummet, och dess folkmängd utgjorde 8,28 proc. af hela rikets. Tillväxten i folkmängden har under de sista tio åren varit nära 12 prov. (i riket endast 7,5 proc.), och sedan 1840 har folkmängden mer än fördubblats. — I judiciellt hänseende är länet deladt i 7 domsagor, omfattande 13 härad och 1 stad (Eslöf), under hofrätten öfver Skåne och Blekinge: Oxie och Skytts; Luggude; Rönnebergs, Onsjö och Harjagers; Torna och Bara; Frosta härads; Färs härads; Vemmenhögs, Ljunits och Herrestads. Hvarje domsaga innehåller ett tingslag. I administrativt hänseende är länet fördeladt i 6 fögderier: Oxie och Skytts härads; Luggude härads; Torna och Bara härads; Frosta och Färs härads; Ljunits, Herrestads och Vemmenhögs härads; Rönnebergs, Onsjö och Harjagers härads, af hvilka fögderier hvart och ett omfattar 4 länsmansdistrikt utom Frosta och Färs härads samt Rönnebergs, Onsjö och Harjagers härads, som ha 5. Antalet länsmansdistrikt är sålunda 26. Städerna äro 9. Af dessa ha Malmö (länsstyrelsens säte), Lund, Landskrona, Hälsingborg, Ystad och Trelleborg hvar sin rådstufvurätt, hvaremot Skanör och Falsterbo ha en gemensam (dessa två städer bilda ock tills. en kommun). Eslöf, som blef stad vid början af 1911, lyder under landsrätt och tillhör Rönnebergs, Onsjö och Harjagers domsaga. Köpingarna äro 2, Hörby och Limhamn, hvarjämte köpingsrättigheter beviljats, men ännu (1912) ej trädt i kraft för Skurups och Svedala municipalsamhällen. Landskommunernas antal utgör 238, nyssnämnda 2 köpingar oberäknade. Municipalsamhällena äro 16. — I ecklesiastikt hänseende hör länet till Lunds stift, i hvilket det ingår med 138 pastorat, fördelade på 12 kontrakt (1 pastorat tillhör kontrakt i Kristianstads län). Stadsförsamlingarna äro 12, oberäknadt 1 garnisonsförsamling och 2 församlingar af främmande trosbekännare med rätt till egen kyrkobokföring, samt landsförsamlingarna 239, af hvilka 1 omfattar äfven en

stad (Eslöf). Af landsförsamlingarna är 1 annex till moderförsamling i Kristianstads län; 3 församlingar i detta län äro annex till moderförsamlingar i M. — Länet ingår i Södra postdistriktet, Södra väg- och vattenbyggnadsdistriktet, Södra telegraftrafikdistriktet, Södra bergmästardistriktet och Södra skogsdistriktet samt bildar 4 justeringsdistrikt, n:r 21—24. För hälso- och sjukvården är länet deladt i 5 (framdeles 7) provinsialläkardistrikt, hvartill komma 14 extra provinsialläkardistrikt. Länslasarett finnas i Malmö (för staden), Lund, Landskrona, Hälsingborg, Ystad, Trelleborg och Hörby. I Malmö finnes asyl samt i Lund hospital och asyl för sinnessjuka. En mycket besökt hälsobrunn och kuranstalt finnes vid Ramlösa. I länet är en länsveterinär anställd. — Af undervisningsanstalter kunna nämnas högre allmänna läroverk i Malmö, Lund, Hälsingborg och Ystad, realskolor i Malmö och Landskrona, samskola i Trelleborg, folkskollärarseminarium i Lund och folkskollärarinneseminarium i Landskrona, folkhögskolor i Tottarps socken (Hvilan), Norra Svalöfs socken (Fridhem), Skurup och Eslöf, navigationsskola i Malmö, högre handelsinstitut i Malmö och Hälsingborg, teknisk elementarskola i Malmö, landtbruks- och mejeriinstitut å Alnarp, landtbruksskola å Västraby i Högseröds socken samt landtmannaskolor förenade med folkhögskolorna Hvilan, Fridhem och Skurup. — Till riksdagens Första kammare väljer länet 10 representanter och Malmö stad 2; för valen till Andra kammaren är länet deladt i 5 valkretsar: norra valkretsen med 3, mellersta valkretsen med 5, södra valkretsen med 4, städerna Hälsingborg, Landskrona och Lund med 3 samt Malmö stad med 3 representanter. — Jordbruket i detta rikets fruktbaraste län står synnerligen högt. Den rådande jordmånen på den stora slätten är bördig svartmylla på ler- eller märgelbotten och på sluttningen af Söder-, Linderöds- och Romeleåsarna mera mager sandjord. Vid kusten är myllan sandblandad, och på Falsterbo udde uppträder flygsanden. Af länets landsbygds hela landareal äro 74 proc. åker och annan odlad jord, 3 proc. naturlig äng och 9 proc. skogbärande mark. Hela arealen är föga öfver 1 proc. af rikets landsbygds, men den odlade jorden utgör öfver 9 proc. af hela rikets. Länet intager i detta hänseende det främsta rummet. I medeltal skördades 1906—10 912,000 hl. hvete, 717,000 hl. råg, 1,237,000 hl. korn, 1,656,000 hl. hafre, 1,426,000 hl. blandsäd, 2,089,000 hl. potatis, 6,905,000 dt. sockerbetor och 5,792,000 dt. foderrotfrukter. Öfver hufvud taget är sädes- och rotfruktsskörden i länet nära $^1/_5$ af hela rikets. Rörande utsädesföreningen på Svalöf se Sveriges utsädesförening. Vid 1910 års slut uppgafs kreatursstocken till 69,509 hästar, 233,142 nötkreatur, hvaraf 137,634 kor och 89,280 ungnöt, samt 50,195 får, 469 getter och 156,469 svin. En statens hingstdepå är förlagd till Flyinge. Öfverskottet till afsalu utöfver länets eget behof såväl af säd och jordbrukets andra produkter som af kreatur och öfriga ladugårdsalster är mycket stort. Skogstillgången är i allmänhet ringa, men skogen vårdas mycket väl, i synnerhet vid de stora godsen, där äfven de bästa och största skogarna anträffas. Fisket är för kustbefolkningen en god bi-näring och sysselsätter vid de ganska många och stora fiskelägena en ej obetydlig personal. Afkastningen af fisket beräknades för 1910 till närmare 900,000 kr. Ehuruväl länets bergarter icke äro malmfyndiga, har det dock en högst betydande grufbrytning, nämligen för stenkol. 1910 uppfordrades från stenkolsfälten vid Höganäs, Billesholm, Ljungsgård, Bjuf och Skromberga 255,616 ton stenkol samt dessutom 100,845 ton eldfast lera. Vid Skånska superfosfat- och svafvelsyrefabriken samt därmed förenadt kopparverk i Hälsingborg framställdes s. å. 18,833 kg. guldhaltigt silfverprecipitat, 3,492 ton koppar som halfprodukt, 3,111 ton raffinadkoppar och 182 ton alun. Af sandsten brötos 1910 i länet öfver 55,000 ton och af kalksten öfver 252,000 ton, af bådadera produkterna betydligt mera än i något annat län. I industriellt hänseende står länet främst i Sverige. 1910 utgjorde fabrikerna 1,121, deras arbetare 31,501 och tillverkningsvärde 242,638,626 kr. (15,$_{18}$ proc. af hela rikets). Af tillverkningsvärdet kommo i mill. kr. på 6 sockerraffinaderier 39,$_2$, 13 råsockerbruk 3, kvarnar 26,$_7$, ylleväfverier 9,$_1$, skofabriker 8,$_9$, gummivarufabriker 7,$_4$, mekaniska verkstäder 6,$_4$, brännvinsbrännerier 6,$_3$, järn- och stålvarufabriker samt gjuterier 5,$_2$. Handtverk drefs 1910 af 6,724 personer med 9,572 arbetare. Handlandena voro 1910 4,930 med 7,140 biträden. Den för bevillning uppskattade inkomsten uppgick 1910 för fabriksindustrien till 13,$_7$ mill. kr., för handtverksdriften till 5,$_5$ och för handeln till 11,$_1$. Handelsflottan af fartyg om 20 nettoton och däröfver räknade 1910 173 segelfartyg om 22,994 ton och 159 ångfartyg om 147,230 ton och 106,360 hkr. Järnvägar, samtliga normalspåriga, genomkorsa länet i alla riktningar och äro dels statens, nämligen delar af Södra stambanan och Västkustbanan med grenbanor samt linjen Malmö—Trelleborg (den s. k. Kontinentalbanan), tills. 214 km., dels 25 enskilda, 712 km. (1911). Af dessa, ordnade i bokstafsföljd, falla h. o. h. inom länet: Börringe—Östratorp med 22 km., Hvellinge—Skanör—Falsterbo 18, Hälsingborg—Råå—Ramlösa 9, Höganäs—Mölle 10, Hör—Hörby 13, Käflinge—Barsebäck 16, Landskrona—Käflinge 21, Landskrona—Käflinge—Sjöbo 45, Landskrona och Hälsingborgs 59, Lund—Bjärred 11, Lund—Refvinge—Harlösa 24, Lund—Trelleborg och Lund—Käflinge 54, Malmö—Genarp 27, Malmö—Limhamn 5, Malmö—Trelleborg 30, Malmö—Ystad 63, Säbyholms 2, Trelleborg—Rydsgård 34, Västra Klagstorp—Tygelsjö 4 och Ystad—Skifarp 11, samt med endast en del af sin längd: Hälsingborg—Hässleholm 25 km., Klippan—Eslöf 25, Malmö—Simrishamn med grenbanan Dalby—Bjärsjölagård 88, Ystad—Eslöf 62 och Östra Skånes 34. — Hemmantalet å landsbygden utgör omkr. 4,060 mantal och kan beräknas för städerna till omkr. 160. Taxeringsvärdet var 1911 för jordbruksfastigheter 328,871,000 kr. å landsbygden och 13,038,300 kr. i städerna samt för annan fastighet 111,120,900 kr. å den förra och 373,663,500 kr. i de senare, hvartill kommer värdet af statens och menigheters fasta egendom, taxerad å landsbygden till 32,728,300 kr. och i städerna till 48,230,500 kr. Fideikommissegendomar med ett sammanlagdt taxeringsvärde af

:,076,800 kr. innehades 1905 af 18 personer. en fasta egendom, som då innehades af 329 in- umska aktiebolag, var taxerad till 87,680,964 +., hvaraf kommo på 13 råsockerbruk 21,25, oganäs—Billesholms a.-b. 3,76, Skånska cement- l-b. 2,84, Malmö yllefabriksa.-b. 2,25, Klagstorps llkbrottsa.-b. 1,82, Skromberga stenkols- o. ler- ndustria.-b. 1,65, Skånska superfosfat- o. svafvel- refabriksa.-b. 1,52, Fastighetsa.-b. Karl XV 1,43, ockums mek. verkstadsa.-b. 1,28, Rögle tegel- uksa.-b. 1,17, Hälsingborgs järn- o. lerkärlsa.-b. 06, A.-b. Hippodromen 1,00 mill. kr. Fast egen- m, som tillhörde 47 utländska undersåtar (hvaraf danska), var taxerad till 4,002,100 kr. Länets fång är fortfarande, frånsedt öfverflyttningar d gränsen, detsamma, som bestämdes genom ansreglering 1720, sedan Malmöhus och Kri- ianstads län 1719 blifvit skilda län efter att från 680 ha varit ett guvernement. L. Wll.

Malmöhus revir tillhör Södra öfverjägmästar- striktet samt omfattar Malmöhus län samt Albo, rrestads och Ingelstads härad af Kristianstads n och är indeladt i 4 bevakningstrakter. Vid 910 års slut omfattade de allmänna skogarna inom viret en sammanlagd areal af 6,182 har, hvaraf st. kronoparker om tillhopa 3,295 har. M—g.

Malmö—Kontinentens järnväg, rättare Järn- gen Malmö—Kontinenten, normal- rig (1,435 m.), 32 km. lång, inom Malmöhus län belägen järnväg mellan Malmö statsbanestation och relleborg, som byggdes af järnvägsaktiebolaget lmö—Kontinenten samt egdes och trafikerades af tta bolag till 1 jan. 1909, då densamma inköp- s af staten. Sedan det visat sig, att kontinental- afiken icke lämpligen kunde framföras öfver den dan befintliga Malmö—Trelleborgs järnväg, fann aten det förmånligare att träffa aftal med Lund— relleborgs järnvägsaktiebolag om densammas amförande öfver detta bolags järnväg. Malmö tad, som såg sig i fara att ställas h. o. h. utanför enna trafik, beslöt då för att undvika denna even- ualitet att bygga en ny direkt järnväg mellan Malmö och Trelleborg. Sedan staden för ändamå- et tecknat ett bidrag af 500,000 kr., ingafs an- ökan om koncession å byggandet af järnvägen Malmö—Kontinenten. Med åberopande af ett mel- an staten och Lund—Trelleborgs järnvägsaktiebo- ag 29 okt. 1896 träffadt, dock uppsägbart, aftal m framförande af kontinentaltrafiken å detta bo- ags järnväg under 10 år sökte Lunds stadsfull- äktige hos K. M:t visa den projekterade järnvä- gens skadlighet för såväl Lund—Trelleborgs järn- väg och Lunds samhälle som ock för Malmö— Trelleborgs järnväg, och den senare järnvägen yr- kade afslag på den ingifna koncessionsansökningen, när den nya järnvägen vore obehöflig och skad- lig för två förut befintliga järnvägar. Men såväl K. M:ts befallningshafvande i Malmöhus län, Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen och Järn- vägsstyrelsen som ock särskildt tillkallade sak- kunniga tillstyrkte den sökta koncessionen, och den- na beviljades 9 jan. 1897. I koncessionen stadga- des, att svenska statsverket vore berättigadt att, när så påfordrades, inlösa järnvägen mot ett visst anläggningskostnaden motsvarande belopp. Det af- tal med Lund—Trelleborgs järnvägsaktiebolag, enligt hvilket kontinentaltrafiken från 1 maj 1897 förmedlats öfver bolagets järnväg, upphörde att gälla 1898, hvarefter denna trafik framgick öfver Malmö—Trelleborgs järnväg till 1 maj 1899, från hvilken tid kontinentaltågen framgingo öfver järn- vägen Malmö—Kontinenten, som 5 okt. 1898 öpp- nats för allmän trafik. Vid den slutliga afsyningen i sept. 1899 medgafs järnvägen en största tåg- hastighet af 90 km. i timmen, en hastighet, som dittills icke kunnat medges någon svensk enskild järnväg. 1 jan. 1909 öfvergick järnvägen i statens ego för en köpeskilling af 4,421,000 kr., hvaraf för rullande materielen 897,000 kr., och inför- lifvades med 3:e distriktet af Statens järnvägar. Genom kompletteringsarbeten för en kostnad af 84,000 kr. sattes den nyförvärfvade linjen i fullt statsbanemässigt skick. A. d'A.

Malmö—Limhamns järnväg (sign. M. L. J.), normalspårig (1,435 m.), 5 km. lång, eges och tra- fikeras af Malmö—Limhamns järnvägsaktiebolag. Järnvägen, som är belägen inom Malmöhus län och sträcker sig i sydvästlig riktning från Malmö till den i Hyllie socken belägna köpingen Limhamn, hvars inkorporering beslutits 1912, öppnades för trafik 21 dec. 1889. I Malmö står järnvägen i spårförbindelse med Statens och öfriga där anknyt- tande järnvägar. Förslag föreligger (sedan 1911) att omlägga järnvägen, som är byggd tätt utmed strandbrädden och därför utsatt för skada genom öfversvämning, samt sträcka den i sydöstlig rikt- ning från Limhamn till stationen Kulladal vid Malmö—Trelleborgs järnväg och därifrån s. om Malmö till Östervärns station, 2,2 km. från Malmö statsbanestation, hvarest förbindelse erhålles med Statens järnvägar. Malmö—Limhamns järnväg har synnerligen stark såväl person- som godstrafik och intog med ett resandeantal 1911 af 770,545, mot- svarande 154,109 resande pr bankilometer, i af- seende på persontrafikintensitet första rummet bland alla svenska järnvägar. Godstrafiken härleder sig till allra största delen från de stora kalkbrotten och cementfabriken i Limhamn. Järnvägen har äfven att uppvisa den största inkomsten pr dag och banki- lometer, 116,60 kr. 1911. Vid 1910 års slut utgjorde bokförda byggnadskostnaden 920,416 kr., hvaraf för rullande materiel 246,344 kr., aktiekapitalet 300,000 kr. och reservfonden 100,000 kr. Järn- vägsbolagets styrelse har sitt säte i Malmö. A. d'A.

Malmö museum grundlades 1851 af lektor M. C. J. Eurenius, som förestod det till 1901. Det egdes af en museiförening till 1891, då Malmö stad öfvertog det. 1901 inflyttade det i den nuv. bygg- naden (se fig. 3 å pl. I till art. Malmö), uppförd i stil med skånska bygnader från 1400- och 1500- talen. Museet innehåller en naturhistorisk afdel- ning (geologiska och zoologiska samlingar), en kul- turhistorisk (etnografiska föremål, bl. a. E. Norden- skiölds samlingar från Gran Chaco, förhistoriska och allmogeföremål från Skåne, samlingar af hus- geråd, verktyg, vapen m. m. från historisk tid, särskildt från Malmö, såsom skråföremål, bygg- nadsdelar, jordfynd, mynt och medaljer), en konst- industriell (porslin, textiler) och en konstsamling (miniatyrer, äldre och samtida nordiska målare, särskildt skånska). Sedan 1895 har H. E. Larsson (se denne) varit intendent för de kulturhistoriska afdelningarna och sedan 1901 för hela museet.

Malmön. 1. Ö och socken i Göteborgs och Bo-

hus län, Sotenäs härad, 1909 utbruten ur Askums socken. Areal 438 har. 1,588 inv. (1911). Annex till Tossene, Göteborgs stift, Vikornas södra kontrakt. Tax.-v. 1911 var 120,000 kr. å jordbruksfastighet och 294,500 kr. å annan fastighet, hvaraf 196,800 kr. i municipalsamhället (se M. 2). Ön, som är bekant för sin ovanligt vackra granit, tillhör (sedan 1894) A.-b. C. A. Kullgrens änka, som där har stenhuggeri och stensliperi. Fordom voro öns invånare omtalade som småväxta och föga begåfvade samt kallades malmöbarnen l. malmöpiltarna. — 2. Fiskeläge och municipalsamhälle vid god hamn på östra sidan af ön. 1,075 inv. (1911). Där tillämpas ordningsstadgan och brandstadgan för rikets städer samt hälsovårdsstadgans bestämmelser för stad enl. k. br. 20 apr. 1900, 12 maj 1905 och 21 juni 1901 resp.

Malmöpiltarna. Se Malmön.

Malmö recess. 1. Den under bemedling af hansestädernas ombud 1 sept. 1524 i Malmö träffade öfverenskommelsen emellan Sverige och Danmark, som så att säga afslutade den af Gustaf Vasa ledda frihetsstriden mot Danmark. Genom denna öfverenskommelse bestämdes, att hansestäderna å ett möte i Lybeck vid midsommaren 1525 skulle som skiljedomare afdöma alla de frågor, om hvilka konungarna i Sverige och Danmark tvistade, att konung Gustaf genast skulle till Danmark återlämna Blekinge, men behålla Viken (Bohus län), tills skiljedomen fallit, att Gottland med Visby skulle till samma tid bli i dens händer, som 1 sept. innehade Visby, att i detta möte alla ersättningsfrågor emellan de båda länderna skulle afgöras, att alla fångar å ömse sidor skulle genast lösgifvas, att alla fientligheter skulle genast inställas och båda parterna hålla fred, vänskap, enighet och godt naboskap. Den, som bröt denna förlikning, skulle vara förfallen till en plikt af 100,000 gyllen, hvaraf hälften skulle tillfalla motparten och hälften skiljedomarna. — 2. Den å landtdagen i Malmö 18 sept. 1662 träffade öfverenskommelsen emellan svenska regeringens kommissarier och ständerna i de eröfrade provinserna Skåne, Halland och Blekinge. Enligt denna öfverenskommelse införlifvades dessa landskap h. o. h. med Sveriges rike, deras ständer fingo säte och stämma å svenska riksdagen, adeln, prästerskapet och borgarståndet fingo bekräftelse på sina privilegier, dock för adeln endast för så vidt som de icke stredo mot Sveriges fundamentallag, stadgar, välfärd och intresse; Sveriges lag, stadgar och konstitutioner skulle öfverallt inom landskapen bekantgöras, dock skulle dansk lag tills vidare få användas. Recessen innehöll dessutom åtskilliga stadganden om beskattningen och tullen, hvarjämte behofvet af en särskild hofrätt och akademi för dessa landskap äfvensom en bank i Malmö uttalades. K. H. K.*

Malmöreskassor l. Grufkassor, *förv.*, vid de svenska järngrufvorna befintliga kassor för driftens understödjande. De ha uppkommit och underhållas genom afgifter dels för malm, som brytes, dels för tackjärn, som af bergslag säljes till något järnbruk. Dessa kassor förvaltas enligt 1884 års grufstadga numera af delegarna själfva, men medlen få användas endast för sitt ursprungliga ändamål och icke delas eller delar utbytas utan K. M:ts tillstånd. Kbg.

Malmö—Simrishamns järnväg (sign. M. S. J.), normalspårig (1,435 m.), 121 km. lång järnväg, som eges och trafikeras af Malmö—Tomelilla järnvägsaktiebolag. Järnvägen, som med 88 km. är belägen inom Malmöhus län och med 33 km. inom Kristianstads, består af hufvudlinjen Malmö—Simrishamn, 96 km., och grenlinjen Dalby—Harlösa—Bjärsjölagård, 25,4 km. Hufvudlinjen sträcker sig i östlig riktning öfver Östervärns station till Staffanstorps station vid Lund—Trelleborgs järnväg och vidare öfver Dalby till Sjöbo, föreningsstation med Landskrona—Käflinge—Sjöbo järnväg, samt därifrån i sydöstlig riktning till Tomelilla station vid Ystad—Eslövs järnväg, där anknytning erhålles jämväl med Ystad—Brösarps järnväg, samt slutligen åt ö. öfver Gärsnäs med anknytning där till Ystad—Gärsnäs—S:t Olofs järnväg, till Simrishamn. Grenlinjen sträcker sig åt n. ö. från Dalby till Harlösa station vid Landskrona—Käflinge—Sjöbo järnväg, där anslutning äfven eger rum till Lund—Refvinge—Harlösa järnväg, och därifrån österut till Bjärsjölagårds station vid Ystad—Eslövs järnväg. I Malmö står järnvägen i spårförbindelse med Statens och öfriga där anslutande järnvägar och i Östervärn med Statens och Malmö—Genarps järnvägar, af hvilka den senare jämväl trafikerar sträckan Malmö—Östervärn. Malmö—Simrishamns järnväg utgör en sammanslutning af två urspr. skilda järnvägar, Malmö—Tomelilla järnväg, 69 km., och Simrishamn—Tomelilla järnväg, 27 km., hvilken senare, förut tillhörig Simrishamn—Tomelilla järnvägsaktiebolag, öfvertagits af Malmö—Tomelilla järnvägsaktiebolag. Den senare järnvägen öppnades för trafik 15 dec. 1882, linjen Malmö—Dalby 20 dec. 1892 och linjen Dalby—Tomelilla 22 sept. 1893. Af grenbanan öppnades linjen Dalby—Skartofta 26 okt. 1910 och Skartofta—Bjärsjölagård i slutet af sept. 1911. Vid 1910 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden för hufvudlinjen till 5,238,038 kr., hvaraf för rullande materiel 1,451,516 kr., och för den då öppnade delen Dalby—Skartofta af grenlinjen till 1,299,352 kr., aktiekapitalet till 2,645,400 kr. och reservfonden till 550,000 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Malmö. A. d'A.

Malmötidningen Skånska aftonbladet. Se Skånska aftonbladet.

Malmö—Tomelilla järnväg. Se Malmö—Simrishamns järnväg.

Malmö—Trelleborgs järnväg (sign. M. T. J.), normalspårig (1,435 m.), 30 km. lång järnväg inom Malmöhus län, som sträcker sig från Södervärns station vid Malmö—Ystads järnväg till Trelleborg. Järnvägen, hvilken öppnades för trafik 28 april 1886, eges och trafikeras af Malmö—Trelleborgs järnvägsaktiebolag, som jämte egande bolaget jämväl trafikerar sträckan Södervärn—Malmö Västra, 3,4 km., af Malmö—Ystads järnväg. Från Tygelsjö station utgår Västra Klagstorp—Tygelsjö järnväg västerut till Klagshamn och från Hvellinge station åt s. v. Hvellinge—Skanör—Falsterbo järnväg. I Malmö står järnvägen i spårförbindelse med Statens och öfriga där anslutande järnvägar och i Trelleborg med Statens, Lund—Trelleborgs och Trelleborg—Rydsgårds järnvägar. Vid 1910 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden till 1,759,340 kr.,

araf för rullande materiel 495,921 kr., aktie-pitalet till 1,350,000 kr. och reservfonden till 0,000 kr. Bolagsstyrelsens säte är Malmö. A. d'A.

Malmö—Ystads järnväg (sign. M. Y. J.), nor-ilspårig (1,435 m.), 63 km. lång järnväg, som es och trafikeras af Malmö—Ystads järnvägs-ltiebolag, är belägen inom Malmöhus län och räcker sig från Malmö Västra station i sydöstlig ktning öfver Södervärn, Svedala, Börringe, Rydsrd och Charlottenlund till Ystad. I Malmö står rnvägen i spårförbindelse med Statens och öfriga r anslutande järnvägar, i Södervärn med Malmö -Trelleborgs järnväg, som jämväl trafikerar strä-n Malmö Västra—Södervärn, 3,4 km., i Svedala ed Lund—Trelleborgs, i Börringe med Börringe Östratorps, i Rydsgård med Trelleborg—Rydsrds, i Charlottenlund med Ystad—Skifarps och i stad med Ystad—Eslövs järnväg. Järnvägen öpp-ades för trafik 15 dec. 1874. Vid 1910 års slut pgick bokförda byggnadskostnaden till 5,236,564 r., hvaraf för rullande materiel 1,620,042 kr., ktiekapitalet till 1,382.300 kr. och reservfonden till 0,000 kr. Bolagsstyrelsens säte är Malmö. A. d'A.

Malning. Se Kvarn, sp. 362.

Malo- (malyj, malaja, maloje o. s. v.), av., liten, i geografiska namn, t. ex. *Malorossia*, lill-Ryssland, *malorossijanin*, lillryss.

Malo [malå], stad. Se Saint Malo.

Malocchio [-lå'kkiå], it. Se Onda ögon.

Malocello [malåtjä'llå], Lanciloto, ledare f den första moderna europeiska sjöexpeditionen, n genuesisk, som omkr. 1270 skall ha seglat ut i tlanten och återupptäckt "de lyckliga öarna", anarieöarna, samt anlagt ett nybygge på den ordligaste, som efter honom ännu bär namnet Lanarote. Enligt en spansk auktoritet skall han ha lifvit dödad af infödingarna. M:s namn och nationalitet äro säkert bestyrkta af äldre portolaner såsom de af år 1339 och 1351), på hvilka öarna ga, första gången i historien, en tydlig och igenkännlig form. Wbg.

Maloggia [-lå'ddja; ty. *Maloja*, rom. *Malöja*], lppass i schweiziska kantonen Graubünden, 1,817 m. ö. h., förenar Engadindalen med Val Bregaglia, således Donaus område med Pos. En med vagn farbar, 43 km. lång postväg anlades 1835—39. Fashionabel kurort med stort kurhus. (J. F. N.)

Malojarosla'vets [malajara-], kretsstad i ryska guv. Kaluga, vid floden Lusja. 2,500 inv. (1897). Där stod 24 okt. 1812 en blodig strid emellan ryssarna och Napoleons "stora armé", hvilken sistnämnda genom detta slag tvangs att göra sitt återtåg öfver Smolensk samma väg den kommit i st. f. att taga en sydligare väg öfver Kaluga, där bättre kvarter kunde fås. (J. F. N.)

Malone [mølåu'n], by och kommun (township) nordamerikanska staten New York, vid Salmon river. 6,478 inv. (1905). Fabriker. Döfstumninstitut och flera undervisningsanstalter. J. F. N.

Malone [mølåu'n], Edmund, engelsk Shakspereforskare, f. 1741 i Dublin, d. 1812 i London, studerade i Dublin och London, slog sig 1777 ned i London som skriftställare. Här blef han tidigt upptagen i de ledande litterära och politiska kretsarna, egnade sig åt ett kritiskt studium af Shaksperes dramer och publicerade redan 1778 ett arbete om deras kronologiska ordningsföljd, hvars resultat i viss mån ännu ega giltighet. Därefter följde 1780 två supplementband till Johnsons upplaga af Shakspere, hvilka bland annat innehöllo en afhandling om den Elisabethanska teatern. 1783—90 var M. ifrigt sysselsatt med utarbetandet af en ny upplaga af Shakspere, som utkom i 10 band 1790. Dessförinnan hade han 1787 utgifvit en afhandling, i hvilken han sökte visa, att de tre delarna af "Henrik VI" ej voro författade af Shakspere. M. utgaf vidare *Historical account of the rise and progress of the english stage* (1790), *Inquiry into the authenticity of certain miscellaneous papers and legal instruments published and attributed to Shakespeare* (1796) och en afhandling om källorna till Shaksperes "Stormen" (1808); postumt utgafs *Life of Shakespeare* (1821). Dessutom utgaf M. en kritisk och synnerligen omsorgsfull upplaga af Drydens verk (4 bd, 1800). — M:s stora förtjänst om Shakspereforskningen är numera obestridd, särskildt hans förmåga att framdraga nya fakta och vederlägga misstag. Som textförbättrare var han däremot mindre lycklig. — M., som genom arf erhållit en oberoende ekonomisk ställning, samlade ett utomordentligt rikhaltigt bibliotek; särskildt lade han an på förvärfvandet af gamla upplagor af Elisabethanska dramer. En del af hans boksamling finnes nu i Bodleian library, Oxford. Till hans minne har stiftats en "Malone society", som har till uppgift att ge ut äldre engelska dramer. E. B—n.

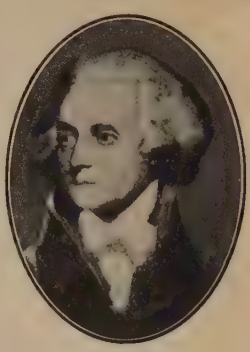

Malonsyra, *kem.*, viktig organisk syra,

$$CH_2(CO_2H)_2,$$

som bildas vid oxidation af äppelsyra och kan framställas af ättiksyra. Man öfverför denna syra till klorättiksyra, förvandlar denna till cyanättiksyra och förtvålar den senare enligt formlerna

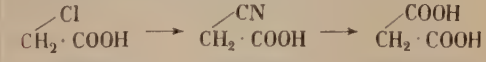

klorättiksyra cyanättiksyra malonsyra.

Den kristalliserar i stora färglösa blad, som lätt lösas i vatten. Malonsyreestern, $CH_2 . (CO_2C_2H_5)_2$, utmärkes af den stora lätthet, med hvilken de vid C bundna väteatomerna låta utbyta sig mot natrium, som sedan kan växlas mot allehanda organiska radikaler, hvarigenom malonsyran blifvit modersubstansen för ett stort antal syntetiskt framställda föreningar. Destillerar man torr malonsyra med den tiodubbla mängden fosforpentoxid, så uppstår utom vatten en gas med stickande lukt, *kolsuboxid*, enligt formeln:

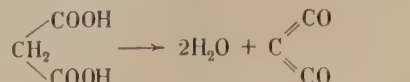

kolsuboxid.

P. T. C. (H. E.)

Mālope L., *bot.*, ett släkte af enåriga örter, hörande till fam. *Malvaceæ*, afd. *Malopeæ*, af hvilken 3 arter förekomma i Medelhafsområdet. De ensamma, stora och vackra blommorna äro försedda med ett trebladigt ytterfoder, bladen äro hela eller flikade. *M. trifida* från Algeriet med röda eller hvita blommor är en allmänt bekant prydnadsväxt i våra trädgårdar. G. L—m.

Malorossija [malarå'ss-], ry., Lill-Ryssland (se d. o.).

Maloro'ssy, Malorossija'ne [mala-], ry. Se Lillryssarna.

Malory [mä'lœri], sir Thomas, engelsk prosaförfattare på 1400-talet; om hans lefnad vet man mycket litet. Hans dödsår anses ligga mellan 1471 och 1485. Jämte sir John Maundeville var han den förste af riddarståndet i England, som egnade sig åt skriftställarverksamhet. Efter en del franska källor samt med användande af den engelska allitterérande dikten "Morte Arture" skref han sitt berömda prosaverk *Le Morte (d')Arthur*, som anses ha varit fullbordadt 1469 eller 1470. Det behandlar olika sagor om konung Arthur och hans ädla riddare af det runda bordet, utmärker sig för en sällsam och på samma gång klar, enkel och naiv stil, ett mystiskt känslolif och ett af innerlig värme prägladt förhärligande af riddartidens ideal och har med rätta kallats ett juvelskrin af medeltida sagoprakt. I flera afseenden är boken icke typisk vare sig för sin egen eller för någon annan tid, och härpå beror i viss mån dess odödlighet. M:s verk utgafs 1485 af William Caxton och räddades sannolikt härigenom undan förgängelsen. Denna upplaga, det allra viktigaste af Caxtons tryck, är en betydelsefull länk mellan medeltida och modern berättarkonst. Särskildt viktig blef "Le Morte d'Arthur" genom sitt inflytande på den engelska prosastilens utveckling. Detta arbete var under flera århundraden en gärna läst bok och har påverkat bl. a. Milton, Walter Scott, Tennyson — som därur hämtat stoffet till "Idylls of the King" —, William Morris, Swinburne och Matthew Arnold. Bästa uppl. af O. Sommer (3 bd, 1889—91). E. B—n.

Malot [-lå], Hector Henri, fransk romanförfattare, f. 1830 nära Rouen, d. 1907 i Paris, vann stor framgång med sin berättelse-trilogi *Les victimes d'amour* (*Les amants*, 1859; *Les époux*, 1865; *Les enfants*, 1866). Bland hans följande romaner må nämnas *Un curé de province* (1872), *L'auberge du monde* (1875—76), *Sans famille* (1878, prisbelönt af Franska akad.; "Utkastad i verlden", 1879 och 1907), *En famille* (1893, "Ändtligen hemma", 1894) och *Le sang bleu*. M. afhandlar i sina romaner tidsfrågorna i liberal anda och med för den stora publiken bland medelklassen afpassad realism.

Malou [malō], Jules, belgisk klerikal politiker, f. 1810, d. 1886, vald till deputerad 1841 och "ministre d'état" sedan 1870, var juli 1845—aug. 1847 samt dec. 1871—juni 1878 och juni—okt. 1884 finansminister, under de sistnämnda perioderna tillika konseljpresident. Dessemellan var han en af högerns ledare i folkrepresentationen. M:s, och jämte honom hans ministärs, afgång i okt. 1884 var väsentligen en följd af mycket häftiga demonstrationer, som egde rum i Belgiens större städer med anledning af en utfärdad klerikal skollag. Jfr De Trannoy, "J. M. 1810—70" (1905).

Malouinerna [-oinerna; fr. *Iles Malouines*]. Se Falklandsöarna.

Malpighi [-pi'gi], Marcello, italiensk läkare och naturforskare, f. 10 mars 1628 i Crevalcuore vid Bologna, d. 29 nov. 1694 i Rom, verkade som professor i medicin hufvudsakligen i Bologna, men någon tid äfven i Pisa och Messina samt blef 1691 lifmedikus hos påfven Innocentius XII i Rom. M. var en af de noggrannaste iakttagarna och genialaste författarna inom naturhistorien och medicinen före Linné. Han är jämte N. Grew den förste, som meddelat mikroskopiska undersökningar af djurens och växternas cellväfnader. Inom anatomi och fysiologi gjorde han så viktiga upptäckter, att han kan betraktas som dessa vetenskapers grundläggare. 1671 framlade M. (samtidigt med Grews likartade upptäckter) ett arbete öfver växtanatomien med planscher inför Royal society i London, som utgaf detsamma under titeln *Anatome plantarum* (I, 1675, II, 1679, sedermera starkt tillökade upplagor). M. skildrar här byggnaden af växternas ved och bark, blommans delar och deras missbildningar, fröets organisation, det rufvade hönsäggets utvecklingsförlopp m. m. och är den förste, som framhållit de gröna bladen som näringsorgan. M. upptäckte bl. a. hårrörs- l. kapillarkärlen. Efter honom äro bl. a. de "malpighiska kropparna" i mjälten och i njurarna samt det "malpighiska lagret" i huden uppkallade. Bland M:s skrifter må utom de ofvannämnda anföras *De pulmonibus* (1661). Hans *Opera* utgåfvos i London 1687 och hans *Opera posthuma* 1697, senare tillökade under titeln *Opera medica et anatomica varia* (Venezia, 1734). R. T—dt. C. Lmn.

Malpighiāceæ, *bot.*, familj af omkr. 500 träd eller buskar, oftast lianer, hörande till ser. *Geraniales*, med vanligen motsatta, enkla och helbräddade blad med stipler och ofta med glandler. Blommorna äro ofta stora och vackra, fodret ofta med nektarier, kronbladen med klo. Frukten är en klyffrukt, mera sällan nöt eller stenfrukt. Malpighiacéerna tillhöra till största delen Amerikas tropiska trakter. De innehålla vanligen garfämnen, och många hithörande arter begagnas i hemlandet som läkemedel. Stenfrukterna af *Byrsonima*-arterna äro ätliga, med sötsyrlig smak, och kallas Barbados-körsbär. O. T. S. (G. L—m.)

Malpighiska kropparna [-pigi-], *anat.* Se Mjälten och Njurarna.

Malpighiska kärlen [-pigi-]. Se Insekter, sp. 712.

Malpighiska lagret [-pigi-]. Se Läder, sp. 166.

Mal pinta'do, *med.* Se Mal de los pintos.

Malplacērad (fr. *mal placé*), ställd på orätt plats; illa (på olämpligt ställe eller vid olämpligt tillfälle) använd.

alplaquet [-plakå], by i franska dep. Nord, km. s. v. om belgiska staden Mons, var skädes för det blodiga slag, i hvilket de förenade engelsk-hollandska arméerna (90,000 man er prins Eugen och Marlborough 11 sept. 1709 grade den 80,000 man starka franska armén er Villars. Segerns enda följd blef intagandet Mons. Se Sautai, "La bataille de M., d'après correspondants du duc de Maine à l'armée de dre" 1904. (J. F. N.)

alproper [-präper; fr. *malpropre*], osnygg. Proper.

alshattakvæði, isl., "ordspråksdikten". Se arne Kolbeinsson. Dikten är utgifven Th. Möbius i "Zeitschrift für deutsche philo-e" (Ergänzungsb., 1874), Vigfússon i "Corpus ticum boreale" (1883), Th. Wisén i "Carmina rœna" (1886) och F. Jónsson i "Småstykker af Samf. t. udg. af gammel nord. litt.", nr 1889). B—e.

alsläktet. *Silurus, zool.*, tillhör den i varmare ers färskvatten mycket utbredda fiskfamiljen *uridæ*. Den enda i Europa lefvande arten, *S.*

Malen (*Silurus glanis*)

anis, malen l. Donauvelsen (se fig.), är till utseende så egendomlig, att den icke kan förväx- med någon annan af våra fiskarter. Hufvudet är rt, bredt och tillplattadt, med stor munöppning, n omges af sex skäggtömmar, två större och ra mindre. Kroppen är bakåt hoptryckt från orna. Fisken har liten ryggfena och ganska g analfena. Till färgen är malen ofvan mer er mindre mörkt olivgrön, undertill hvitaktig. äll saknas. Längden kan gå till mer än 4 m. h vikten till 200—250 kg., ehuru så stora exem- ar numera ytterst sällan erhållas. Malen har Europa en östlig utbredning. I Storbritannien, ankrike och Italien samt på Pyreneiska halfön knas den, äfvensom i Rhens och Wesers vatten- råden (är där åtminstone ytterst sällsynt). I rdöstra och sydöstra Tyskland, Ungern och på lkanhalfön ända ned till Konstantinopel är den e synnerligen sällsynt samt går äfven ut i isches haff och någon gång i Östersjön ända till nska kusten, där den en gång (enl. Kröyer) gats vid Kjöge. Eljest förekommer den numera e i Danmark och saknas h. o. h. i Norge. I erige förekommer malen nordligast upp i Mäla- n och Hjälmaren samt f. ö. uti åtskilliga sjöar Södermanland och norra Östergötland, Emmåns ttenområde i Kalmar län samt i några sjöar i rdöstra Skåne. Den är i Sverige öfverallt på sa ställen tämligen sällsynt samt fångas blott fälligtvis och då vanligen endast i smärre exem- ar; dock veta äldre personer att berätta stora exemplar, som fordom fångats, enligt upp- t af inemot ett skeppunds vikt. Malen är en glupsk roffisk, som lefver nedgräfd bland dyn på bottnen. Köttet af de yngre malarna skall vara ganska ätbart, ehuru mycket fett. Hos äldre är det groft och tranigt. Malen förekommer äfven i Svarta och Kaspiska hafven samt skall i det senare vara föremål för fiske för vinnande af husbloss, som beredes af dess simblåsa. Från malfisket i Kaspiska hafvet skall utföras för omkr. 315,000 rubel årligen af sådant husbloss, hvilket dock anses dåligt och vida underlägset det, som beredes af stören. Jfr Darrmalen. B. L.*

Malsta, socken i Stockholms län, Lyhundra härad. 1,577 har. 307 inv. (1911). Annex till Lohärad, Uppsala stift, Lyhundra kontrakt.

Malstanäs, herresäte i Forsa socken, Södermanlands län, vid sjön Uren, utgör med Malsta 4 mtl, 513 har, tax.-v. 90,000 kr. (1910). Det har tillhört medlemmar af flera adliga släkter och tillhör nu hofstallmästaren G. Tamm, som jämväl eger 1 mtl Orresta l. Årsta (tax.-v. 82,400 kr.) i Flens socken. Wbg.

Malstatt-Burbach, förr stad i preussiska reg.-omr. Trier, vid Saar, 38,554 inv. (1905), förenades 1909 med Saarbrücken och S:t Johann till storstaden Saarbrücken (se d. o.).

Malström, Tidvattensström, en våldsam hvirfvelrörelse i vattnet i trånga sund, framkallad af ebb och flod. Föremål, som kommit in i en sådan vattenhvirfvel, dragas mot dess midt och sugas där ned under vattenytan. Dessa hvirfvelströmmar uppnå ibland mycket stor hastighet och kunna bli farliga för seglare, obekanta med de lokala förhållandena. Exempel på malströmmar äro bl. a. Saltströmmen i Saltenfjord utanför Bodö i Norge, den s. k. Sumbö-malströmmen vid sydöstra spetsen af den till Färöarna hörande Suderön samt i synnerhet Moskenströmmen, som vanligen rätt och slätt kallas Malströmmen, mellan Lofoten och Værö på Norges västkust. Den uppkommer därigenom, att under flodtiden en stor vattenmassa inträngер söderifrån i Vestfjorden och där hopar sig samt icke hinner bortrinna genom de smala sunden mellan öarna, till följd hvaraf en stark återgående ström mot s. framkallas. I rännan mellan Værö och Moskenesö träffar denna ström tillsammans med den norrut gående floden, och genom dessa parallella och motsatta strömmars samverkan uppstår en hvirfvelrörelse. Allteftersom floden tilltager, drager sig den sydliga strömmen mot s. v., v., n. v. och slutligen mot n. Under ebbtiden uppstår på liknande sätt en kretsrörelse i motsatt led från n. genom v. till s. Äfven de redan under forntiden bekanta Scylla och Charybdis i Messinasundet äro tidvattensströmmar. Scylla är strömmen intill italienska kusten vid sundets trängsta ställe, och Charybdis uppstår utanför Messinas hamn. Tidvattensströmmarna i Messinasundet uppnå en hastighet af 1,5 till 3,5, någon gång 5 m. per sekund. Se S. Arrhenius, "Lehrbuch der kosmischen physik" (1903). D. S—t.

Malt, korn, som fått gro och sedan blifvit torkadt. Malt beredes i bryggerier och brännerier på det sätt, att korn blötes i vatten och lämnas i högar, som tid efter annan omskyfflas. Härunder gror kornet och utsänder rottrådar (s. k. *maltgroddar*). Sedan detta skett, torkas kornet vid lägre eller högre temperatur, allteftersom det skall

användas i brännerierna eller till bryggning af öl och porter, i hvilket sista fall temperaturen stegras, så att maltet delvis rostas. Under groningen undergå kornets beståndsdelar väsentliga kemiska förändringar. Kornets ägghviteämnen omsättas, och en grupp af enzym bildas, hvilka sammanfattas under namnet diastas (se d. o.). Diastasen förvandlar kornets stärkelse till *dextriner*, närmast högmolekulära dextriner, hvilka färgas af jod, och sedan dextriner med lägre molekularvikt. Den delen af diastasen, som spjälkar stärkelsen (amylum) till dextriner, kallas amylas. Dextriner spjälkas omedelbart vidare genom förmedling af diastasens dextrinaser till en sammansatt sockerart, maltos (se d. o.). Till följd af maltoshalten har maltet söt smak. Om man med ljumt vatten utlakar malt, erhåller man en infusion, som innehåller maltets lösliga beståndsdelar: maltos, dextrin och diastas. Till följd af diastashalten har denna infusion egenskapen att vid lämplig temperatur förvandla stärkelse till maltos och dextrin, hvarför den användes i brännerierna för att förvandla den i potatis och säd förekommande stärkelsen till maltos, som sedan genom tillsats af jäst sönderdelas till drufsocker och försättes i spritjäsning. Den i bryggerierna på olika sätt beredda infusionen af malt kallas v ö r t och ger, sedan den blifvit försatt med humle, efter jäsning öl. Se vidare Ö l. P. T. C. (H. E.)

Malta [må'ltə], en England tillhörig ö i Medelhafvet, emellan Sicilien och afrikanska kusten, omkr. 100 km. från Kap Passaro och 325 km. från Tripolis, bildar med de närbelägna öarna G o z z o och C o m i n o samt de obebodda holmarna C o m i n o t t o och F i l f o l a en grupp, som utgör återstoden af en landförbindelse mellan Europa och Afrika. Ögruppen omfattar 323 kvkm., hvaraf komma på ön M. 248 kvkm. 228,442 inv. (1911). Ön, hvars berg bestå hufvudsakligen af tertiär sandsten, utgör en ända till 258 m. hög platå, som i s. och s. v. bildar en brant kust, men i ö. och n. ö. sänker sig långsluttande och där har några vikar, såsom S:t Paulsviken, där aposteln Paulus led skeppsbrott, vikarna vid Valetta samt den stora Marsa Scirocco. M. har endast några få bäckar, och regnvatten samlas därför sorgfälligt i cisterner. Anmärkningsvärda äro öns många grottor. Genom brist på skog har ön i allmänhet ett kalt utseende. Den odlade jorden är omkr. 16,600 har, delade på 10,500 brukningsdelar. Marken är ofta terrasserad på sluttningarna, för att den ofta ytterst tunna jorden ej skall bortsköljas af vinterregnen. Bördigheten är mycket stor, och ön lämnar två, stundom tre skördar om året. Viktigaste produkterna äro tidig potatis för afsättning på England, spannmål, tillräcklig för öns behof under 4 månader, bomull, hufvudsakligen för inhemsk förbrukning, sydfrukter (apelsiner och fikon) samt honung. Floran är ganska yppig och liknar mest Afrikas, till hvilken världsdel ön räknades i forntiden. Boskapsstocken utgjorde 1910 9,000 hästar, åsnor och mulåsnor, 6,800 nötkreatur, 17,600 får och 17,600 getter. Ön har tempererade och sunda vintrar (10—22° C.), nästan tropiska somrar (27—32° C.). Den angenäma nordöstvinden blåser i medeltal 150 dagar, omkring dagjämningarna och stundom om vintern nordvästvinden, *gregale* (Euroklydon, i Apg. 27: 14), med nästan orkanlik styrka. Regnmängden per år är i allmänhet mindre än 600 mm. Den är mycket oregelbunden, och perioder af torka ha sträckt sig öfver 3 år. Bland invånarna, m a l t e s e r n a, äro de högre klasserna en blandning af spanska, italienska och franska element, men bland de lägre är det feniciska och arabiska öfvervägande. Omkr. 70 proc. ord i språket äro arabiska, resten är hufvudsakligen rådbråkad italienska. På ön finnas ett af malteserriddarna 1768 grundlagdt universitet (med fyra fakulteter och 163 studenter, 1910), lyceum, 2 sekundära skolor, 3 tekniska samt 172 folkskolor utom 74 af staten icke understödda privata skolor. Befolkningen är katolsk. Prästerskapet är talrikt och tager afkastningen af ungefär $^1/_4$ af jordegendomen. Regeringen utöfvas af den engelske guvernören, biträdd af ett verkställande råd af 10 medlemmar samt ett regeringsråd (lagstiftande råd) bestående af guvernören som ordf., tio af kronan utnämnda och åtta valda ledamöter. — Genom sitt läge midt i Medelhafvet, emellan Väster- och Österlandet, är M. af största vikt för England såväl som hufvudstation för ångbåtarna och nederlagsort som i strategiskt hänseende. Det bildar ett af stöden för Englands makt i Medelhafvet, och dess hufvudort, V a l e t t a, har därför gjorts till en stark fästning

Stora hamnen vid Valetta.

(jfr fig.). En mindre fästning är Cittavecchia; men äfven ön Gozzo är befäst: staden Rabato med ett behärskande fort och fort Chambray vid farvattnet mellan Gozzo och Comino. Statsinkomsterna uppgingo 1910—11 till 441,444 pd st. (hufvudsakligen tullar och jordräntor), utgifterna till 467,373 pd. Tontalet af inlöpande fartyg var 1910—11 4,$_{94}$ mill., däraf voro 2,$_4$ mill. ton engelska. Värdet af importen var s. å. 2,$_{35}$ mill. pd och af exporten 863,429 pd. Brittiskt mynt är det enda lagliga på ön. — En 12 km. lång järnväg förenar Valetta med Cittavecchia. Den stora hamnen ö. om Valetta, hvars inlopp försvaras af fort Ricasoli, är en af de bästa på jorden och mycket besökt. En arm af hamnen är afsedd till kolstation, och där införas och säljas ofantliga kvantiteter kol. Brittiska medelhafsflottan har sin huf-

station vid ön. Militärstyrkan på ön uppgick
1—12 till 7,511 man.
e äldste invånarna på M. (grek. *Meli'te*) och
zo (grek. *Gaulos* l. *Gaudos*) tillhörde en kulturs, som omfattade hela västra Medelhafvet, och
olk, som kanske kommit från Nord-Afrika, och
är de, ej fenicierna, som uppfört de märkliga
alitiska monument, som ännu finnas på öarna.
en de senare ditkomna fenicierna ha lämnat
efter sig i grafkamrar med lersarkofager,
dom af antropoid form, cisterner o. a. Från
cierna öfvergingo öarna till grekerna och från
a till kartagerna, hvilka 218 f. Kr. uppgåfvo
till romarna. Några hålla före, att öarna varit
da af grekerna redan under sagotiden och att M.
r Gozzo varit ön *Ogygia*. Traditionen utpekar
alypsos grotta'' på båda öarna. Om M:s väld under romarnas välde vittna en mängd ru-
r af prakttempel samt uttalanden af latinska
fattare. Paulus införde kristendomen där
r sitt skeppsbrott vid ön. 454 intogs M. af
dalerna, 494 af goterna, 534 af bysantinerna
der Belisarius, 870 af araberna, omkr. 1090 af
manderna under Roger, hvilka 1127 förenade
som ett markisat med Sicilien, hvars öden den
ade till 1530. Karl V gaf då M. m. m. som
åt johanniterna, hvilka därefter kallades m a l t e s e r r i d d a r e och i hvilkas händer M. under
ra årh. var kristenhetens bålverk mot muhamdanismen. På sin expedition till Egypten in-
; Bonaparte ön utan motstånd (juni 1798); men
lan i sept. 1800 måste den franska besättningen
der Vaubois uppge ön, som då ställde sig under
glands skydd. I freden i Amiens (1802) lofvade
gelsmännen återställa ön till johanniterna, men
höllo den tillsvidare samt fingo den formligen
; tillerkänd genom freden i Paris 1814. Under
nare tider har språkfrågan framkallat slitningar
llan den engelska regeringen och befolkningen.
nom en lag af 1901 påbjöds, att engelska språt skulle användas vid domstolarna och i skolorna.
n möttes af en energisk opposition från den
lienskatalande befolkningen och måste återkallas
02, men sattes åter i kraft 1903; dock medgafs
t rätt för föräldrar att bestämma, huruvida deras
rn skola lära sig engelska eller italienska i skona, och nära 98 proc. ha bestämt sig för det
ra språket. Malteserna äro fortfarande missjda härmed, och i juli 1911 vägrade regeringen
alla en af lagstiftande rådet gjord hemställan,
t italienska skulle få användas i officiella docuent, hvilket föranledde de maltesiske deputerade
nedlägga sina mandat. Litt.: A. Mayr, ''Aus
n phönikischen nekropolen von Malta'' (i ''Sitngsberichte der Königl. Bayrischen akad. der
ssenschaften'', 1905, IV). (J. F. N. L. W:son M.)

Maltafeber, M e d e l h a f s f e b e r, *med.*, en
ukdom, som förekommer ej endast i Medelhafsnderna, utan äfven i andra varmare länder och
ligen uppträdt med många fall på de i Melhafvet stationerade engelska eskadrarna samt
handelsfartyg. Sjukdomstecken äro anfall af
gvarig remitterande feber med småningom stinde och sedermera fallande kurva. Efter en tids
erfrihet komma ej sällan flera recidiv, så att
ukdomen då varar i månader, t. o. m. år. Jämte
nliga febersymtom, såsom hufvudvärk, allmän svaghet, aptitlöshet, delirier, uppträda förstorad mjälte, tilltagande blodbrist, svullna leder, neuralgier, förstoppning och häftig svettning. Dödligheten är ringa, högst 2 proc. Vanliga febermedel, kina, salicylsyra o. a., äro utan verkan. Sjukdomen synes i regel icke öfverföras direkt från en person till en annan. Den uppstår genom infektion med den af David Bruce 1887 funna *Micrococcus melitensis*, en oval mikrokock, som förekommer rikligt i den sjukes mjälte, men sparsamt i blodet. Sjukdomen torde oftast öfverföras genom mjölk af getter. Bakterien kan hos dessa djur framkalla en lindrig sjukdom, hvarvid deras mjölk innehåller smittämnet i stor mängd. Från Gibraltar har sjukdomen försvunnit, sedan importen af getter från Malta upphört. Det varnas för att dricka okokt getmjölk i Medelhafsländerna. G. Wrgn.

Maltakors. Se K o r s, sp. 1082.

Maltās, *kem.*, ett enzym (se d. o.), som spjälkar den sammansatta sockerarten maltos (se d. o.) i 2 molekyler glykos eller drufsocker. Maltasen åtföljer både i djur och växter nästan regelbundet diastasen (se d. o.). I växtriket är maltasen mycket spridd. Framför allt måste nämnas dess förekomst i malt och i jästsvampar; dessa båda maltaser torde ej vara identiska. Jästens maltas är ett mycket labilt enzym, som endast med svårighet och ofullständigt kan extraheras ur jästsvamparna, sedan de torkats i vakuum eller genom behandling med aceton eller ren alkohol. Mjölksockerjäst och *Saccharomyces Marxianus* innehålla i motsats till nästan alla andra jästsvampar ingen maltas. H. E.

Maltbad. Se B a d, sp. 616.

Maltdrycker, af malt bryggda drycker, såsom öl, svagdricka, porter. Se M a l t d r y c k s b e s k a t t n i n g, M a l t s k a t t, N y k t e r h e t s r ö r e l s e n, P o r t e r och Ö l.

Maltdrycksbeskattning. I Sverige förekom beskattning af maltdrycker redan under senare delen af 1500-talet; enligt Johan III:s mandat af 1572 utgick viss afgift för hvarje tunna öl, som såldes, således en försäljningsafgift. Genom 1622 års riksdagsbeslut infördes afgift å själfva tillverkningen: bryggaren skulle ge ''af en tunna öl 2 öre, en tunna svagt öl 1 öre och af en tunna spisöl ½ öre uti accis''; dessutom bestämdes, huru mycket öl skulle bryggas af en tunna malt; accisen erlades, sedan ölet försålts. Enligt ''brygg- och krögareordningen'' 1672 erlades accisen för det till brygd anmälda maltet. Under de hundra år, som följde på denna ''ordnings'' utfärdande, utgåfvos gång på gång nya förordningar, afseende dels att betrygga statens inkomst af accisen, dels ock att höja dennas belopp, men i den mån brännvinsförbrukningen tilltog, svalnade statsmakternas intresse för öläccisen. Denna liksom accisen på andra varor upphäfdes i den ena staden efter den andra och till sist i Stockholm 1847 från följande års början. — Som maltdryckerna äro föremål för stor konsumtion, utan att dock kunna anses som en nödvändighetsvara, ha de alltid betraktats som ett synnerligen lämpligt skatteföremål; af detta skäl samt därför att deras egenskap af rusdryck framträdde allt tydligare, i den mån den restriktiva brännvinslagstiftningen gjorde brännvinet mera svåråtkomligt, väcktes snart åter frågan om dessa dryckers beskattning; den behandlades gång på gång af kom-

mittéer, hvilkas betänkanden afgåfvos 1881, 1891, 1892 och 1901. 1903 framlades proposition till riksdagen, hvarefter förordning ang. tillverkning och beskattning af maltdrycker utfärdades 17 juni 1903. Denna indelar bryggerierna i två klasser, skattepliktiga och skattefria. Till den senare klassen höra de bryggerier, där på grund af tillståndsbevis endast svagdricka må tillverkas; alla öfriga bryggerier äro skattepliktiga. Med svagdricka förstås hvarje maltdryck, som ej innehåller mera än $2^1/_4$ volymprocent alkohol och är inbryggd med en stamvört, hvars extrakthalt ej öfverstiger 6 proc. I de skattepliktiga bryggerierna utgår skatten med visst belopp för hvarje kg. till brygd användt malt. Dettas vikt bestämmes medelst en självregistrerande våg, så förbunden med en kross, att maltets krossning ej kan ega rum, utan att detsamma först genomgått vågen; något annat krossningsredskap får ej finnas i bryggeriet, utan att vara satt under kronans lås. Kontroll öfver bryggerierna utöfvas af kontrollörer, som lyda under öfverkontrollörer och i sista hand under Kontrollstyrelsen. — Skattesatserna bestämdes 1903 till 2 öre per kg. för de första under tillverkningsåret (1 okt.—30 sept.) afverkade 30,000 kg. malt; 5 öre för nästa 30,000 kg.; 7 öre för nästa 40,000 kg.; 9 öre för nästa 50,000 kg.; 11 öre för nästa 50,000 kg. och 12 öre för allt öfrigt malt. Afsikten med denna gradering af skattesatserna var dels att möjliggöra för de skattepliktiga bryggerierna att fortfarande tillverka svagdricka, dels att hjälpa de mindre bryggerierna att bestå i konkurrensen med de större. 1907 höjdes de lägsta skattesatserna i syfte att få kontrollkostnaderna betäckta äfven vid de minsta bryggerierna, och 1909 företogs en verklig skatteförhöjning för att bereda statsverket ökade inkomster. Skattesatserna blefvo 17 öre per kg. för de första 100,000 kg., 20 öre för nästa 100,000 kg. och 23 öre pr kg. för allt öfrigt malt; i allmänhet skall skatt erläggas med minst 6 kr. i medeltal för hvarje helgfritt dygn. För att möjliggöra svagdricksbrygden vid de skattepliktiga bryggerierna medgafs restitution af skatt, efter 14 öre för kg. räknadt, för det under tillverkningsåret omedelbart till svagdricka använda maltet, dock högst för en tredjedel af hela den vid bryggeriet under tillverkningsåret afverkade maltmängden.

En skatt af 12 öre för kg. malt motsvarar ej fullt 1 öre för en $^1/_2$-butelj lageröl, och således motsvarar 23 öre per kg. malt ej fullt 2 öre för $^1/_2$-butelj. Som endast en tiondel af samtliga bryggerier afverkar mer än 200,000 kg. malt, är det tydligt, att för flertalet bryggerier skatten stannar åtskilligt under 2 öre per $^1/_2$-butelj. Maltskatten, en i riksstaten intagen bevillning, inbragte 1910 5,153,068 kr. K. L.

Malte-Brun [malt-brŏ̃]. Se Bruun, M. K.

Malten, Therese, tysk operasångerska, f. 1855 i Insterburg, debuterade 1873 vid hofoperan i Dresden, blef genast anställd där och har sedermera med gripande makt återgifvit många första rangens sopranpartier, såsom *Armida*, *Fidelio*, *Agatha* i "Friskytten" samt framför allt Wagnerrollerna *Senta*, *Elsa*, *Elisabet*, *Venus*, *Brünnhilde*, *Eva*, *Isolde* och *Kundry* i "Parsifal" (hvilken hon kreerade i Baireuth 1882). Hon har gästspelat i olika länder och vunnit berömmelse jämväl som konsertsångerska. E. F—t.

Maltēser, invånare på Malta.

Maltēserhunden, *zool.* Se Hunden, sp. 1316, jämte pl. III, fig. 11.

Maltēserkors. Se Kors, sp. 1082.

Maltēserkorshjul, *mek.* Se Kinematograf, sp. 89.

Maltēserorden, Malteserriddare. Se Johanniterorden, sp. 45.

Maltēsersvamp, *farm.* Se Cynomorium.

Maltesholm. 1. Gods i Kristianstads län, Ö. Sönnarslöfs socken, 6 km. från Tollarps station vid Ö. Skånes järnväg, på den af bokskog klädda nordöstra sluttningen af Linderödsåsen. Uppför denna leder en af Hans Ramel anlagd dyrbar och präktig väg, på hvilken arbetades i nära 50 år,

Maltesholms slott.

upp till slottsbyggnaden (se fig.), som omges af kanaler, springvatten, trädgårdar och parker. Godset omfattar nära 11 mtl i Ö. Sönnarslöfs och V. Vrams socknar, tax. till 544,700 kr. (1911). M:s säteri leder sitt namn och sin tillkomst från Malte Juul, som genom gifte med Anna Ramel erhöll hela Sönnarslöfs by, hvilken förut tillhört Vidtsköfle, och 1635—38 lät uppföra den nuv. slottsbyggnaden, som ombyggdes 1780 af Hans Ramel. Från Juuls dotter Maren öfvergick egendomen till släkten Ramel och 1800 genom gifte och lösen till grefve Ax. Gabr. De la Gardie och eges nu (1912) af dennes sonsons son, grefve Jakob De la Gardie. — 2. Cementfabrik, tegel- och kalkbruk i Ö. Sönnarslöfs socken, Kristianstads län, tillhörigt Maltesholms cement-a.-b. (bildadt 1898, aktiekapital 1,4 mill. kr.), som eger inom socknen jordbruksfastigheter om nära 4 mtl, tax. till 231,800 kr., samt annan fastighet med ett tax.-v. af 1,038,500 kr. (1911) samt kalkbruk, kalkbrott och lerfyndigheter på skilda ställen i Skåne. 1 o. 2. Wbg.

Maltextrakt, *Extractum malti* l. *Extr. Polentæ*, *farm.*, beredes fabriksmässigt genom att kornmalt under flera timmar digereras med vatten vid en temperatur af + 50—60° C. Härunder omsättes maltets redan förut delvis dextrinvandlade stärkelse fullständigt till dextrin samt maltos och glykos, som lösas i vattnet jämte proteinämnen m. m. De sistnämnda ämnena bortskaffas sedan genom infusionens ("vörtens") kokning och klar-

, hvarefter den klara maltinfusionen, eller extraktet, afdunstas i vakuumpannor vid en e af högst + 50° C. (för att hindra ”vid- ning” af kvarvarande rester af protein- en). Maltextraktet har svartbrun färg samt gare siraps fasthet och starkt söt smak, hvilken e lukten erinrar om den af inkokt brun sirap, r s. k. ”knäck”. Detta preparat begagnar man nnerhet för barn eller svaga personer i afsikt att ättra näringen genom att erbjuda dem en del- redan digererad föda, äfvensom för patienter bröståkommor o. s. v. Verkan af maltextrakt tta afseende förhöjes genom tillsats af diverse arat. Det s. k. maltextrakt med järn anligast försatt med 2 proc. järnoxidpyrofos- jämte ammoniumcitrat. Bland andra dylika textraktpreparat må nämnas maltextrakt d kalk, med tillsats af 1 proc. kalciumhypo- t, vid ”engelska sjukan”; maltextr. med nin, med 0,25 proc. kininsulfat; maltextr. d järn och kinin, innehållande 0,5 proc. in-ferricitrat; maltextr. med pepsin, rtill satts 1 proc. pepsin och litet saltsyra, vid gsjukdomar; maltextr. med (50 proc.) sklefverolja o. s. v. Man ger malt- raktet teskeds- eller desertskedvis 3—4 gånger dagen vid eller emellan måltiderna. Man kan a det ensamt eller blandadt med öl, porter, vin, ölk o. s. v. — I tidningarna utpuffades förr ett maltextrakt af J. Hoff i Berlin, hvilket ligen utgafs som ett ”sundhetsöl” och bestod vanlig ölvört med tillblandning af socker eller ap, glycerin, något litet cedroolja och växtslem altérot), för att drycken måtte bli simmigare, nt af stjärnanis, koriander och ”paradiskorn” smakens förbättring. Detta ”Johann Hoffs lzextrakt” var visserligen användbart som ett gs öl, men hörde till humbugsmedicinen, därför dess pris var flera gånger (enl. Wittstein 6 r) högre än dess verkliga värde. — maltextraktkarameller begagnades förr af mänheten som ”lenande” i strup- och lung- tarrer. O. T. S. (C. G. S.)

Maltgroddar. Se Fodermedel, sp. 701—2, och Malt.

Malthus [mä'lthus], Thomas Robert, en- lsk nationalekonom, f. 14 febr. 1766 i grefsk. rrey, d. 29 dec. 1834 i Bath, kom 1784 till sus-college i Cambridge, blef 1788 graduerad och

1797 fellow där samt mottog s. å. prästerlig ordination och tillika vården om en liten församling i sin hembygd. 1805 anställdes han som professor i historia och politisk ekonomi vid Ostindiska kompaniets college i Haileybury (grefsk. Hertford), hvilken befattning han innehade till sin död. — Med anledning af den erfarenhet om fattigdomens ut- edning, hvilken han som präst erhöll, och som en nsaga mot de starkt optimistiska åsikter ang. möjligheten af en förbättring i det mänskliga samhällets tillstånd, hvilka uttalats af Godwin, Condorcet m. fl. författare af den rousseauska riktningen, utgaf M. *An essay on the principle of population* (1798; anonymt). Med denna skrift åsyftade han att bevisa, att fattigdomens onda, hvilket vid denna tid snabbt tilltog jämsides med den industriella utvecklingen i England, berodde icke på samhällets organisation, utan på en alltför stark folkökning. Till stöd härför anförde han, att alla varelser ha en naturlig benägenhet att föröka sig i hastigare grad, än som motsvaras af tillgången på näringsmedel, samt att den härigenom uppkomna trängseln och öfvertaligheten städse åtföljas utaf förstöring af lif, i det att en viss jämvikt mellan individer och underhållsmedel aldrig kan i längden öfverskridas. Denna lag gäller för allt lefvande på vår jord, således äfven för människan, ehuru med de modifikationer, som följa af hennes högre natur. Den ofrånkomliga jämvikten inom en befolkning åvägabringas sålunda icke blott genom elände och död, utan äfven genom fruktan för elände och däraf föranledda laster och brott. Till samlande af ytterligare historiskt och statistiskt bevisningsmaterial i befolkningsfrågan besökte M. därefter norra Europas stater samt, under den genom freden i Amiens (1802) uppkomna korta europeiska vapenhvilan, Schweiz och Frankrike, hvarefter han utgaf en mycket tillökad och väsentligen omarbetad upplaga af sin uppseendeväckande och från flera håll anfallna bok (2 dlr, 1803, med utsatt författarnamn; 6:e uppl., den sista af författaren själf utg., 1826). M:s åsikter om folkökningen äro där utbildade till system. Kardinalpunkten, den s. k. Malthus' lag, innehåller, att folkökningen, om den finge försiggå utan alla hinder, skulle tilltaga i geometrisk progression, d. v. s. så, att sedan folkmängden vid slutet af en viss period — M. ansåg sig böra sätta denna till 25 år — blifvit dubbelt så stor, som den var vid periodens början, den sedermera vid nästa lika långa tidrymds slut skulle befinnas ytterligare fördubblad o. s. v. i oändlighet, hvaremot i redan odlade länder den fortgående ökningen af näringsmedel förr eller senare måste aftaga, bl. a. i följd af lagen om det aftagande utbytet i fråga om jordens afkastning, och i alla händelser icke vore att påräkna annat än på sin höjd i aritmetisk progression, d. v. s. så, att samma tillskott uppkomme under en följande period som det, hvilket visat sig under en föregående lika lång tidrymd. Till följd af denna grundskillnad emellan folkmängdens och näringsmedlens tendenser att tillväxa anser M., att öfverbefolkning och absolut näringsbrist ständigt skulle förekomma, därest ej vissa hinder för folkökningen funnes. Dessa hinder äro dels positiva sådana, d. v. s. alla de företeelser, som föröda eller förkorta mänskligt lif, dels preventiva, d. v. s. sådana, som motverka uppkomsten af mänskligt lif. Han hänför vidare alla dessa hinder till tre slag: återhållsamhet, last och nöd. Och som de två senare företeelserna böra så mycket som möjligt aflägsnas ur världen, uppmanar han dess mer till återhållsamhetens karaktärsbildande dygd i form af försenade äktenskap samt till stärkande af känslan af föräldraansvar. Denna M:s befolkningslära, rättare lära om folkökningen,

har gett anledning till mycken diskussion och tvist. I en del fall har man bestridt själfva grundtankarna däri, i det några förmenat, att könsdrift och fortplantningsförmåga aftaga med stigande välmåga och folktäthet eller öfver hufvud kultur (Sadler, Doubleday, Spencer), medan andra ansett, att näringsspelrummet väl kan hålla steg med hvilken som helst folkökning (Carey, List, Henry George, Oppenheimer och i allmänhet socialisterna). Oftare har likväl diskussionen gällt endast formulering och termer. Slutsatsen, att det ges en naturlig tendens till öfverbefolkning, är obestridlig; men likaså att människornas fria handlande kan bemästra denna tendens och det i vida högre grad än M., med de erfarenheter han hade för ögonen, kunde ana. Därför är, äfven oafsedt det ständigt växande näringsspelrummet, den fara för öfverbefolkning, som många ekonomer på grund af den alltjämt stora folkökningen i Europa frukta, för flertalet folk ringa eller ingen. (Se härom en uppsats i ”Statsvetenskaplig tidskr.” 1902.) — Beträffande fattigdomens förhindrande och afhjälpande, den fråga, som gett uppslaget till M:s befolkningslära, uttalade han sig emot legalt fattigunderstöd, som han ansåg endast skulle förvärra det onda. Bästa hjälpen vore att afstyra förtidiga giftermål samt hos de fattiga klasserna inpränta, att försörjningsplikten för barnen åligger uteslutande föräldrarna.

M. har gjort sig förtjänt om den ekonomiska vetenskapen utom med sin berömda befolkningslära genom sina undersökningar om grundräntan, värdebegreppet, kriserna m. m., hvilka han framlade uti *Principles of political economy* (1820; 2:a uppl. 1836) och *Definitions in political economy* (1827) samt i flera smärre skrifter och uppsatser. Om *nymalthusianismen* och *nymalthusianerna* samt deras sätt att lösa folkökningsproblemet se Nymalthusianism. P. E. F—k.

Malthusiani'sm, den riktning inom nationalekonomien (eg. befolkningspolitiken), som med anslutning till Malthus' befolkningslära förespår öfverbefolkning och med åberopande af nämnda lära vill förebygga en sådan. P. E. F—k.

Malthus' lag. Se Malthus.

Maltitz, Hermann von, pseudonym för Ph. F. H. Klencke.

Maltkaffe, *bot.* Se Kaffesurrogat.

Maltkorn, *landtbr.* Se Korn, sp. 1055.

Maltkross. Se Öl.

Maltkölna. Se Öl.

Malto l. Rājmahalī, ett språk, som talas i Santal Pargannas omkring den nuv. staden (byn) Rajmahal på högra stranden af Ganges vid dess vändning mot s. De kringliggande kullarna och områdena äro bebodda af omkr. 73,000 människor, *paharias*, besläktade med *oraons*. Malto, deras språk, talades 1901 af inemot 61,000 personer och anses tillhöra de dravidiska språken (se Dravida, sp. 836—837). De i dessa områden senare invandrade santalerna (se d. o.) äro däremot af helt annan härstamning. K. F. J.

Maltobiōnsyra, *kem.* Se Maltos.

Maltodextrīn, *kem.*, kallas stundom en sådan dextrin (se d. o.), som har bildats ur malt genom spjälkning af dess stärkelse. Det finnes många dextriner, som uppstå ur malt, och maltodextrin betecknar således ej någon kemiskt enhetlig substans. H. E.

Malton [må'ltn], stad i engelska grefsk. York, North Riding, vid Derwent, som där blir segelbar. 4,758 inv. (1901). M. har tre arkitektoniskt intressanta gamla kyrkor och latinskola (från 1547). Tillverkning af landtbruksredskap. I närheten finnas rester af en romersk by. (J. F. N.)

Maltōs, *kem.*, en sockerart, som uppkommer genom inverkan af vissa enzym på stärkelse. Sådana enzym äro diastas i groende frö (och i malt), ptyalin i saliv och ett likartadt ferment i bukspotten. Genom diastasens verkan bildas maltos i maltextrakt. Maltos är i rent tillstånd en hvit, kristallinisk massa med söt smak. Dess sammansättning är

$$C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O.$$

Den löses lätt i vatten, mindre lätt i alkohol och är liksom drufsockret högervridande; dess specifika vridning $[\alpha]_D = 138{,}3°$. Maltos visar stark multirotation (se d. o.). Den smakar mindre sött än rörsocker. Maltos kan lätt försättas i alkoholjäsning, hvarvid jästens maltas först åstadkommer en hydrolys af maltosen till glykos enligt ekvationen

$$\underset{\text{maltos}}{C_{12}H_{22}O_{11}} + H_2O \longrightarrow 2\,\underset{\text{d-glykos.}}{C_6H_{12}O_6}$$

Denna hydrolys kan ske äfven genom inverkan af utspädda syror. Maltos reducerar en alkalisk kopparlösning, bildar en osazon (se d. o.) och kan oxideras till en syra, med lika antal kolatomer, som kallas maltobionsyra; man ser däraf, att maltos innehåller liksom glykos en fri aldehydgrupp. P. T. C. (H. E.)

Maltrumma. Se Malcylinder.

Malträtēra (fr. *maltraiter*), illa behandla (i handling eller ord).

Maltskatt, i vidsträckt betydelse skatt på maltdrycker, i inskränkt betydelse en särskild form af denna skatt (se nedan). Allmänt erkändt är, att denna skatt bör vara en produktionsskatt, d. v. s. läggas på *tillverkningen* af maltdrycker. Man skiljer emellan redskaps-, råämnes- och fabrikatbeskattning, alltefter som skatten bestämmes efter de använda redskapens rymd eller mängden och beskaffenheten af använda råämnen eller tillverkade produkter. Redskapsbeskattningen är antingen *mäskkarsskatt*, då skatten bestämmes af mäskkarens rymd, eller *bryggpanneskatt*, då bryggpannans rymd lägges till grund för beskattningen. Båda dessa former äro erkändt olämpliga, emedan de erfordra en mycket omfattande och besvärlig kontroll. — Af fabrikatbeskattningen förekomma två former, nämligen vörtbeskattningen och beskattningen af den fullfärdiga produkten. Vid *vörtbeskattning* bestämmes skattens storlek efter vörtens mängd och beskaffenhet (sockerhalt). Denna beskattning, som vunnit tillämpning i Österrike-Ungern, Italien och England, lider dock af vissa fel, t. ex. svårigheten att tillräckligt noggrant kunna ange vörtens sockerhalt. *Beskattning af den fullfärdiga produkten* förekommer i Nord-Amerikas förenta stater i form af en ”fatskatt” samt i Danmark, där allt för afsalu tillverkadt öl, som håller $2^1/_4$ viktsproc. alkohol eller därutöfver, är skattepliktigt. — Råämnesbe-

kattningen kan vara lagd på humlen, på kornet eller på maltet. Skatt på *humlen* är olämplig, bl. a. därför att humlen icke är nödvändig för alla slags maltdrycker och kan f. ö. ersättas med surrogat. Skatt på *kornet* förekommer i Norge, där skatten bestämmes efter den mängd korn, som ättöpsättes. Denna skatteform förorsakar likväl synnerligt höga kontrollkostnader och är redan af detta skäl mindre lämplig, och i Norge pågår därför utredning för öfvergång till produktskatt. Lägges skatten på *maltet* (*maltskatt i inskränkt bemärkelse*), kan dess storlek bestämmas antingen efter den mängd malt, som i och för tillverkning af maltdrycker till krossning uppväges, eller efter den anmäskade maltmängden. Det förra slaget, som förekommer i Tyskland, Finland och Sverige, är i det hela den lämpligaste formen af maltskatt, emedan kontrollen är jämförelsevis enkel och billig samt icke hinderlig för bryggerinäringen. Det senare slaget åter lider, ehuru i mindre grad, af samma brister som redskapsbeskattningen. Om sättet för maltskattens utgörande i Sverige se Maltdrycksbeskattning. — I afseende på maltskattens lämplighet gäller i det hela detsamma som om konsumtionsskatter (se d. o.) i allmänhet. D. D. (K. L.)

Maltzahn, Wendelin von, friherre, tysk litteraturforskare, f. 1815 i Berlin, d. där 1889, lämnade 1840 militärlifvet för att egna sig åt litteraturvetenskapen, som han främjade genom upplagor af Lessing och Schiller m. m.

Maltzan, Heinrich Karl Eckard Helmuth von, riksfriherre till Wartenberg och Penzlin, f. 1826 i Dresden, d. 1874 i Pisa (genom självmord), var en framstående kännare af den feniciska arkeologien samt af de muhammedanska folkens karakteristiska egenskaper och sociala förhållanden, hvilka han sedan 1852 studerade på resor i Medelhafvets södra och östra kustländer, äfvensom i Abessinien (1857—58) och Arabien (1860 och 1870—71). Han utgaf flera beskrifningar öfver dessa resor, bl. a. *Meine wallfahrt nach Mekka* (1865), en liflig och utförlig framställning af en pilgrimsresa, som M., förklädd till muhammedan, 1860 företog från Egypten till Mekka. Detta arbete kompletterar på ett upplysande sätt Burckhardts äldre beskrifning öfver en liknande färd. M. utgaf äfven A. v. Wredes "Reise in Hadramaut" (1873). (K. V. Z.)

Ma'lum Cotu'nni, lat., *med.* Se Ischias.

Ma'lum co'xæ senile, lat., *med.*, en åkomma i höftlederna hos äldre personer, som består i en småningom inträdande deformation af höftleden genom ledbroskens försvinnande samt oregelbunden benbildning kring höftbenets led och på det merendels afplattade lårbenshufvudet, hvarigenom höftledens rörlighet inskränkes samt gången blir försvårad och smärtsam. Åkomman är obotlig. F. B.*

Ma'lum pe'rforans pe'dis (fr. *mal perforant du pied*), en till fotsulan lokaliserad sjuklig process, hvilken börjar som en väl afgränsad förtjockning af huden, hvarefter lokal väfnadsdöd med sönderfall af den sjukligt förändrade väfnaden inträder. Härigenom uppkommer ett sår, som har benägenhet att förstoras på djupet, stundom gående ända till fotens ben och ledgångar. Orsaken till processen är ej enhetlig. I en del fall föreligger samtidigt sjukdom i ryggmärgen eller i perifera nerver. G. H.

Ma'lum Po'ttii, lat., detsamma som pottska sjukan. Se Ryggradssjukdomar.

Malung (Öfvermalung), socken i Kopparbergs län, Malungs tingslag. 1,830,$_{66}$ kvkm. 7,024 inv. (1911), hvaraf 845 i Tyngsjö kapell, som utgör en del af M:s kommun. I M. äro belägna Yttermalungs och Öje kapell, som dock icke utgöra verkliga kapellförsamlingar. M. (med Tyngsjö kapell) utgör ett pastorat i Västerås stift, Västerdals kontrakt.

Malungs tingslag, i Kopparbergs län, omfattar socknarna Malung med Tyngsjö kapell, Lima, Transtrand och Äppelbo. 4,668,$_{94}$ kvkm. 13,067 inv. (1911).

Malüridæ, *zool.* Se Skräddarfåglar.

Mälus, *bot.* Se Pyrus.

Malus [malȳ], Étienne Louis, fransk fysiker, f. 1775, d. 1812, genomgick Polytekniska skolan i Paris, tjänstgjorde därefter som ingenjörofficer, var 1806—08 underdirektör för befästningsarbetena vid Strassburg och kallades 1809 till Paris som examinator vid Polytekniska skolan. 1810 vardt han medlem af Franska institutet. M. gjorde viktiga undersökningar på optikens område och upptäckte bl. a. lagarna för ljusets polarisation (1808), hvarför M. af Royal society i London belönades med Rumfordsmedaljen. Se nästa art. och Fysik, sp. 152.

Malus' lag [malȳs], *fys.*, är en af franske fysikern É. L. Malus (se d. o.) uppställd regel, som bestämmer förhållandet emellan intensiteterna hos de båda bilder, som uppkomma, när polariseradt ljus får genomgå en dubbelbrytande enaxig kristall (se Dubbelbrytning). Densamma anges genom följande matematiska uttryck

$$o = i\cos^2\alpha \text{ och } e = i\sin^2\alpha,$$

i hvilka o och e beteckna intensiteterna hos den ordinära och extraordinära bilden, i det på kristallen infallande ljusets intensitet och α den vinkel, som dettas polarisationsplan gör med kristallens hufvudsnitt (se Polarisation). Malus' lag ligger till grund för en mängd fotometriska försöksmetoder, hvilka förnämligast blifvit angifna och satta i verket af Arago. Densamma gäller emellertid blott då, när det ljus, som infaller på kristallen, är polariseradt. Visserligen uppstå äfven vid opolariseradt ljus två bilder, en ordinär och en extraordinär, men dessa båda bilder äro lika ljusstarka och ha en hälften så stor intensitet som det infallande ljuset, hvilken ljusstyrka de oförändradt bibehålla, när kristallen kringvrides. Wild har ådagalagt, att Malus' lag ej är fullkomligt riktig, utan vid starkt dubbelbrytande ämnen, såsom kalkspat, måste ersättas af en något mera komplicerad lag. R. R.*

Malva L., *bot. farm.*, örtsläkte af fam. *Malvaceæ*, afd. *Malveæ*, med omkr. 30 arter i temperade länder. I Sverige finnas 3 vilda större eller mindre, upprätta eller nedliggande arter, hvilka ha handflikiga blad samt röda eller hvita blommor, med femklufvet foder och trebladigt ytterfoder. Frukten är en klyffrukt med många delfrukter sittande i kanten af ett platt fäste, så att de tillsammans likna en liten rund kaka, med sina afrundade kanter erinrande om formen af en vanlig

ost (däraf det svenska namnet kattost). Den vanliga kattosten, *M. rotundifolia*, är nedliggande med grundt handflikiga, njurlika blad och små blekröda blommor; den växer tämligen allmänt på gator och vid vägkanter upp till Dalarna. I södra och mellersta Sverige förekomma mångenstädes förvildade de storblommiga, upprätta och med djupt flikiga blad försedda *M. Alcea* och *M. moschata*, den senare med utpräglad mysklukt, hvaraf namnet desmeros. I trädgårdar odlas, utom dessa båda, *M. pedåta* (*Callirhoë pedata*) och andra nordamerikanska arter med vackra röda blommor och *M. crispa*, krusmalva, en högväxt art från Syrien med krusiga blad, som bladväxt. Blommor och blad af *Malva, folia malvæ*, äro ännu i

Malva rotundifolia (kattost). *1* grentopp med blommor och frukter, *2* blomfoder och klyffrukt, *3* delfrukt.

många länder officinella och användas för sin halt af växtslem i form af dekokter eller te mot bröstkatarrer. G. L—m.

Malwa [mā'lwā]. 1. En historisk provins i kejsardömet Indien, motsvarande ungefär västra delen af Central-Indien, begränsad i n. af det egentliga Hindustan, i ö. af Bundelkhand, i s. af Deccan och i v. af Rajputana samt innesluten af floderna Ganges, Son, Chambal och Narbada. I århundradet närmast före den kristna tidräkningens början regerade i M. enligt traditionen den frejdade konungen Vikramaditya, hvars tronbestigning (år 57 f. Kr.) har gifvit den s. k. Samvateran åt hela Indien. M. angreps på 1200-talet af muhammedaner, måste 1309 hylla sultanen af Delhi, men var 1401—1531 ett oberoende (muhammedanskt) konungarike. Det införlifvades 1562 af Akbar med "stora moguls" rike och eröfrades vid dettas sönderfallande i början af 1700-talet af maratterna. Sedan blef landet en härd för de röfvarskaror (*pindaris*), som plundrade i hela mellersta Indien, tills ordnade förhållanden återupprättades genom lord Hastings' fälttåg 1817 och sir John Malcolms energiska organisationsarbete. Landets verklige styresman är en i Nimach residerande brittisk "politisk agent", hvars ämbetsområde ("the M. agency") omfattar flera småstater samt delar af marattfurstendömena Gwalior och Indore. — 2. Ett område i Punjab, s. om Sutlej, innefattande de brittiska distrikten Ferozpore och Ludhiana samt vasallstaterna Patiala, Jhind, Nabha och Maler Kotla. 1. (V. S—g.)

Malvāceæ, Malvacéer, Kattostfamiljen, *bot.*, växtfamilj af serien *Malvales*, som omfattar omkr. 900 örter, buskar och träd med ofta stora, praktfulla blommor. Blommorna äro regelbundna, ha ofta ytterfoder (foderholk), bildadt af 3—flera högblad samt 5 i knoppen vridna kronblad med utbredda skifvor och korta klor, hvilka äro sammanhängande med de till en stam sammanvuxna ståndarsträngarna. Ståndarna, med enrummiga knappar, äro genom klyfning många. Fruktbladen 5—talrika, mer eller mindre högt sammanvuxna till ett stift och ställda kring den vanligen uppskjutande stamspetsen. Frukten är klyffrukt l. kapsel. Familjen indelas i flera grupper, af hvilka *Malopeæ* (delfrukter hufvudlikt gyttrade), *Malveæ* (delfrukter i krans) och *Hibisceæ* (kapselfrukt) äro de viktigaste. I Sverige finnes endast ett inhemskt släkte, *Malva*. På grund af rikedomen på växtslem ha flera malvacéer medicinsk betydelse (se Althæa och Malva). Spånadsmaterial erhålles utom af den hithörande bomullsbusken äfven af arter af flera andra släkten, olja af bomullsbusken, färgämne af stockrosens blommor, näringsmedel (de omogna frukterna) af *Abelmoschus esculentus*. För de vackra blommornas skull odlas en mängd malvacéer som prydnadsväxter på fritt land eller i kruka, hörande till släktena *Malope, Abutilon, Lavatera, Althæa* (stockros), *Malva, Malvastrum, Hibiscus, Abelmoschus* m. fl. G. L—m.

Malvacéer, *bot.* Se Malvaceæ.

Malvagiocchio [-djiå'kkiå], it. Se Ondaögon.

Malvāles, Columniferæ, *bot.*, växtserie inom underklassen *Archichlamydeæ* bland dikotyledonerna. Blommorna äro vanligen aktinomorfa och samkönade, heteroklamydeiska, ståndarna talrika eller i 2 kransar, af hvilka den inre kransens ståndare äro klufna, fruktblad 2—många. Hithörande växter, som förekomma i tempererade eller tropiska länder, äro örter eller vedväxter med seg bast, vanligen rika på växtslem och ofta stjärnhåriga; bladen äro spiralställda, med stipler. Serien indelas i 4 underserier, af hvilka *Elæocarpineæ* (ståndarknappar tvårummiga; slem saknas) och *Malvineæ* (ståndarknappar 1—2-rummiga; med slem) äro de viktigaste. G. L—m.

Malvasia, Napoli di. Se Monemvasia.

Malvasir (Malvoasir), vinsort, som har namn efter den grekiska staden Monemvasia (se d. o.) l. (som den hette i medeltiden) Napoli di Malvasia, dit drufvan förts västerifrån. M. är ett starkt, sött, guldgult vin utan den starka kryddbouquet, som utmärker muskat (se d. o.). M. kommer numera hufvudsakligen från Kreta, Achaja, Patras, Argos, öarna, såsom Kefallenia, Tinos, Santorin, Cypern och Samos, från Italien, i synnerhet från Lipariska öarna, från Spanien, Madeira (Madeira Malvoasir), från Frankrike (Provence) o. s. v. Stundom är det svårt att skilja mellan malvasir och muskatviner.

Malva'strum A. Gr., *bot.*, växtsläkte af fam. *Malvaceæ*, afd. *Malveæ*, med omkr. 70 örter eller halfbuskar, hufvudsakligen förekommande i Kapplandet och Amerika. Som krukväxt odlas ofta *M. capense*, flitiga Lisa, en buske med talrika röda blommor. G. L—m.

Malvern, Great M. [grē't må'vən l. mä'lvən], stad och badort i engelska grefsk. Worcester, 13 km. s. v. om Worcester, på östra sluttningen af Malvern hills, hvilka på en sträcka af 16 km. gå på gränsen emellan grefsk. Worcester och Hereford och nära M. nå en höjd af omkr. 425 m. 16,449 inv. (1901). För vackert läge, ren luft och hälsobrunnar är orten mycket besökt. Här är Jenny Lind begrafven. (J. F. N.)

Malvoasïr. Se Madeiravin och Malvasïr.

Malväxt, *bot.* Se Plectranthus.

Malå, socken i Västerbottens län, Norsjö och Malå tingslag. 1,729,4 kvkm. 2,923 inv. (1911). NM. utgör ett pastorat i Luleå stift, Lappmarkens andra kontrakt.

Malådalen, kronopark i Malå socken, Norsjö revir, Västerbottens län, af öfverloppsmark afsatt till kronopark enl. K. M:ts befallningshafvandes afvittringsutslag 10 dec. 1887. Benämningen fastställdes af Kammarkollegium 13 okt. 1891. Areal 12,284 har. M—g.

Malån, biflod fr. h. till Skellefte älf (se d. o.).

Malöga skans. 1. Skans i Värmland, Eds socken, fanns redan 1645, men föreslogs 1648 till rasering såsom onödig. — 2. Skans i Västergötland, V. Tunhems socken, vid Göta älf, anlades hösten 1676 af M. G. De la Gardie, men lämnades efter krigets slut att förfalla. 1—2. L. W:son M.

Malör (af fr. *malheur*), eg. olycka; otur, förtretlighet, missöde.

Malört, *Artemisia Absinthium* L., *bot.*, *farm.*, flerårig ört, tillhörande växtsläktet *Artemisia*, af fam. *Compositæ*, afd. *Tubulifloræ*, med spiralställda blad, af hvilka mellanbladen äro dubbelt parbladigt delade, på båda sidor gråludna. Stödjebladen äro vanligen hela, lansettlika (se fig. till art. Artemisia). Blomkorgarna äro halfklotformiga, med gula, rörformiga kantblommor och trattformiga diskblommor. De äro kortskaftade och lutande samt sitta nästan klaselikt ordnade på stjälkens många grenar. Hela örten är tätt gråluden. Blomningstiden infaller i aug., och därunder insamlas örten antingen på sådant sätt, att öfre delarna af stjälken afklippas eller ock blomkorgarna med grenar och blad afrepas eller afstrykas med händerna och sedan torkas i skugga på något luftigt ställe. Den sålunda erhållna drogen, *herba absinthii*, "malört", har en stark, aromatisk lukt och smak, som tillika är mycket bitter. Drogen bör insamlas endast af vild ört. Denna förekommer ofta på soliga grusbackar, gårdar o. s. v. Odlad ört har mycket svagare lukt och smak. Dessa bero på en svartgrön (eller i fullkomligt rent tillstånd färglös) flyktig olja och *absintin*, "malörtbitter". Dessa båda beståndsdelar göra malörten till ett kraftigt magstärkande medel, som oftast begagnas i form af *extractum absinthii* eller af *tinctura absinthii composita*, malörtsdroppar, förr kallade dubbla malörtsdroppar l. beska droppar, hvilka företrädesvis användas vid magåkommor med nedsatt magsaftafsöndring och däraf beroende dålig matsmältning. Malört ingick f. ö. i den blandning af droger, som kallades "fördelande kryddor" och som förr varit intagen i Svenska farmakopén. Den användes äfven till beredande af likör, "absint". Denna har giftverkningar, som bero utom på alkohol äfven på malörtens flyktiga olja, särskildt på det däri ingående flyktiga ämnet *absintol*. Till symtomen vid ett vanligt svårare rus komma genom inverkan af absintolen äfven häftiga konvulsioner. Se vidare Absint och Artemisia. O. T. S. (G. L—m. C. G. S.)

Malörtsdroppar, *farm.* Se Malört.

Mam., förkortning för fornromerska namnet *Mamercus*.

Mamadÿsj, kretsstad i ryska guv. Kazan, vid Vjatka. 5,522 inv. (1897). J. F. N.

Mama'j, stor-kan för Gyllene horden (se d. o.).

Mamalūcos (sp. och port., af arab. *mamluk*, slaf), i Brasilien namn på en blandras af hvita och indianer.

Mambergeten, *zool.* Se Getsläktet, sp. 1091.

Mame, indianspråk i Guatemala. Se Mayaspråken.

Mamĕli, Goffredo, italiensk skald, f. 1827, republikan i Mazzinis skola och soldat under Garibaldi, var en kärleksdiktare och patriotisk sångare, som bebådade Italiens frihetskamp och den nya tid landet i politiskt hänseende gick till mötes. Hans mest kända patriotiska sånger äro *Ai fratelli Bandiera* och *Alba* (1846) samt *Fratelli d'Italia* (1847), hvarmed han eldade sina stridskamrater till kamp för fäderneslandets befrielse. Han stupade utanför Roms murar 1849. M:s *Scritti* (med företal till den italienska ungdomen af Mazzini) utkommo 1850, hans *Poesie* 1859. H. N.

Mamelu'cker (af *mamluker*, se d. o.), ett slags vida flickbyxor af tunt hvitt tyg och hoprynkade kring vristen, i gängse bruk omkr. midten af 1800-talet.

Mamers, fornitalisk namnform för Mars.

Mamers [-mär], arrondissemangshufvudstad i franska dep. Sarthe (Maine), vid Dive. 4,457 inv. (1901; som kommun 6,045). Collège, bibliotek. Tillverkning af linne o. a. industri. J. F. N.

Mamertīner (lat. *mamertīni*, Mamers', d. v. s. Mars' män). Hos samniter, osker och andra forntitaliska folk var det brukligt att tid efter annan på grund af ett åt krigsguden Mamers (romarnas *Mars*) gifvet löfte utsända vissa åldersklasser af det unga vapenföra manskapet att i främmande länder söka sin utkomst. Dessa utvandrande krigarskaror kallades mamertiner. En sådan krigarflock grundlade staden Mamertium i Bruttium. Större betydelse fick en annan skara af mamertiner, hvilken gick öfver till Sicilien (jfr Italiens fornspråk, sp. 1066) och trädde i sold hos envåldshärskaren Agathokles. Efter dennes död (289 f. Kr.) öfverföllo de och intogo den blomstrande staden Messana samt bildade där ett slags röfvarstat. Men då mamertinerna slutligen vågade angripa själfva Syrakusa, blefvo de slagna af Hieron vid Mylai (omkr. 269 f. Kr.). Under förevändning att bistå dem blandade sig då kartagerna i saken och besatte borgen i Messana. Å andra sidan hade en del af mamertinerna sökt

hjälp hos romarna, och på sådant sätt blefvo de mamertinska stridigheterna närmaste anledningen till utbrottet (264 f. Kr.) af det första puniska kriget. Konsuln Appius Claudius besegrade såväl Hieron som kartagerna, och Messana kom till följd däraf i romarnas händer, men benämningen *Civitas mamertina* (Mamertinska staten) kvarstod dock länge vid sidan af det äldre namnet. A. M. A.

Mamertinska fängelset (lat. *Ca'rcer mamertinus*, ett namn, som måhända uppkommit först under medeltiden) var det äldsta och ända till senare tider det enda fängelset i forntidens Rom. Man kommer numera dit genom en ingång under kyrkan S. Giuseppe de' falegnami vid Via Marforio på Capitoliums sista sluttning mot Forum. Det är beläget öfver en urgammal brunn (*tullianum*) och förskrifver sig enligt sägnen från Servius Tullius' tid. Måhända har tullianum urspr. varit en graf af samma slag som de grekiska kupolgrafvarna i Mykenai, Tiryns, Orchomenos m. fl. ställen. Åtminstone är konstruktionssättet detsamma. Fängelset består sålunda af två delar. Den öfre, till hvilken tvifvelsutan flera andra fängelserum voro anslutna, har enligt en inskrift blifvit restaurerad omkr. tiden för Kristi födelse. Den nedre delen, till hvilken man kunde komma endast genom en öppning i taket, är 6 m. lång, 3 m. bred och 2 m. hög. I denna rysliga fängelsehåla aflifvades bl. a. Jugurtha, Catilinas medbrottslingar och Vercingetorix. Det finnes en källa, i hvilken den helige Petrus, som förvarades här, skulle ha döpt sina fångvaktare. Fängelset blef därför på 1400-talet invigdt till kyrka (S. Pietro in Carcere), och ofvanpå denna byggde snickarna (*falegnami*) sin skråkyrka, helgad åt timmermannen Josef. J. C.

Mamertīnus, Claudius, en af de s. k. latinske panegyrikerna (i 4:e årh.), blef efter sin gynnare kejsar Julianus' död Italiens prefekt under Valens och Valentinianus. Han är författare till ett ännu i behåll varande tacksägelsetal af 1 jan. 362 till kejsar Julianus, som gjort M. till konsul. Två andra ännu bevarade panegyriska tal, riktade till kejsar Maximianus (286—305), tillskrifvas en äldre M. Andra anse, att en viss Eumenius är deras författare. J. C.

Mame'stra bra'ssicæ, *zool.* Se Kålflyet.

Mamey [-me'j], *bot.* Se Mammea.

Mamiāni de'lla Rovere [-råvere], Terenzio, grefve, italiensk statsman, filosof och skald, f. 1799 i Pesaro, d. 1885 i Rom, deltog som en af de främste i 1831 års revolutionära rörelser, efter hvilkas kufvande han hölls 3 månader i fängelse och förvistes från Kyrkostaten. Han bosatte sig då i Paris, hvarest han skref filosofiska arbeten och dikter samt verkade för sitt folks nationella väckelse. Återkommen på grund af Pius IX:s amnestiförklaring af 1846, var han under den händelserika våren 1848 i Rom en af folkpartiets mest framskjutna män. Han kallades 4 maj s. å. till inrikesminister och konseljpresident, men afgick redan i slutet af juli. Han begaf sig då till Turin och stiftade med V. Gioberti (se d. o.) samfundet för Italiens enhet. Sedan Rossi mördats 15 nov. s. å., kallades M. till utrikesminister i Rom, men drog sig tillbaka vid proklamerandet af republiken och flyttade efter reaktionens seger till Genua, hvarest han stiftade en filosofisk akademi. Vald till sardinsk deputerad 1856, understödde han Cavours politik och var 1860—61 sardinsk undervisningsminister samt 1865—67 sändebud i Bern. Sedermera vardt han italiensk senator och vice president i högsta undervisningsrådet. I sin filosofiska spekulation utgick M. från Gioberti och närmade sig i kunskapsläran Rosmini, men sökte komma ifrån bådas halft skolastiska ståndpunkt genom att ansluta sig till Cartesius. Den inhemskt italienska filosofi, som M. i likhet med de två förstnämnde sökte skapa, utgör emellertid en föga självständig blandning af kriticism, uppenbarelsetro och poetiska element. I alla händelser stod han främst bland samtida italienska tänkare, och hans skrifter, särskildt de statsrättsliga, erbjuda mycket af intresse. Här må nämnas *Del rinnovamento della filosofia antica in Italia* (1834; 2:a uppl. 1836), *Del papato nei tre ultimi secoli* (1851), *Scritti politici* (1853), *D'un nuovo diritto europeo* (1859), *Confessioni di un metafisico* (1865), *Teorica della religione e dello stato* (1868), *Compendio e sintesi della propria filosofia* (1876; en sammanfattning af hans system), *La religione del avvenire* (1880), *Filosofia della realtà* (s. å.) och *Delle questioni sociali* (1882). M:s skönlitterära verksamhet finnes publicerad i *Poesie* (ny uppl. 1849), *Prose letterarie* (1867), *Novelle, favole e narrazioni edite ed inedite* (1883) och *Poesie e prose scelte* (1886). Af författarens dikter utmärka sig i synnerhet de idylliska. M. uppsatte 1870 och redigerade till sin död tidskr. "Filosofia delle scuole italiane" (sedermera fortsatt under titeln "Rivista italiana di filosofia"), där hans lärjunge L. Ferri skrifvit en monografi öfver honom (1886). Jfr Gaspari, "Vita di M." (1887). (H. N.)

Mami'll (lat. *mami'lla*, dim. af *ma'mma*, modersbröst), bröstvårta; napp.

Mamillāre, lat. Se Dräkt, sp. 928.

Mamillāria (Mammillaria) Haw., *bot.*, växtsläkte af fam. *Cactaceæ* (se d. o. och fig. 5 å pl. till samma art.) med omkr. 300 arter, till största delen förekommande i Mexico på de torra högslätterna. Stammen är kort och tjock, rundad, äggformig eller något utdragen, cylindrisk, öfverallt besatt med spiralformigt ordnade, taggbärande vårtor af något växlande form hos olika arter. Blommorna komma fram mellan vårtorna. O. T. S. (G. L—m.)

Mamin, Dmitrij Narkisovitj, rysk författare, f. 1852, har under märket Mamin-Sibirjak gjort sig känd som novellistisk skildrare af lifvet i västra Sibirien. Hans förnämsta romaner äro *Gornoje gnjezdo* (Bergnästet, 1884), *Zololo* (Guld, 1892) och *Vesennija grozy* (Vårstormar, 1893). Hans *Uralskie razskazy* finnes i svensk öfv. af R. Lindquist ("Från Ural", 1904). Dessutom har han skrifvit en mängd sagor och historier om och för barn. A—d J.

Mamin-Sibirja'k. Se Mamin, D. N.

Mamlūker (af arab. *mamlūk*, slaf). Se Egypten, sp. 1487.

Mamlūkgrafvarna. Se Byggnadskonsten, sp. 729 och fig. å pl. IX, samt Kairo, sp. 562 och fig. 6 å pl.

Ma'mma, grek. och lat., modersbröst; kvinnobröst. Se Bröstkörtel och Könsorgan, sp. 647.

Mammæa, Julia, dotter till Julia Moesa, som

var syster till Septimius Severus' maka, Julia Domna, var moder till den romerske kejsaren Alexander Severus.

Mammälia (af lat. och grek. *mamma*, modersbröst). Se Däggdjur.

Mammēa L., *bot.*, ett trädsläkte, hörande till fam. *Guttiferæ*, underfam. *Calophylloideæ*. Blomfodret är 2-bladigt och blomkronan 4—6-bladig. Frukten är en mycket stor stenfrukt med 4 frön och saftigt, välsmakande fruktkött, som gör densamma till ett behagligt njutningsmedel. Släktet innehåller endast en art, den i Västindien inhemska *M. americana*, mamey, hvars frukter äro i genomskärning 10 cm. och hvars gula, saftiga fruktkött erinrar om aprikosen, hvarför frukterna kallas äfven "S:t Domingo aprikoser". En vinliknande dryck beredes af frukten, och af de välluktande blommorna tillverkas med sprit och socker en likör, kallad *eau de Créole*. Innerbarken å trädet är rik på en gummiliknande balsam, som, blandad med kalkvatten, användes som ett tillförlitligt medel mot de besvärliga s. k. sandloporna, hvilka borra sig in i huden och förorsaka svåra bulnader. O. T. S. (G. L—m.)

Mammillāria, *bot.* Se Mamillaria.

Mammillātuskrita, *geol.* Se Ignabergkalksten.

Ma'mmon. Se Mamon.

Ma'mmut, *zool.* Se Elefantdjuren 2. Jfr Grottmålningar.

Ma'mmuthålan, Mammutgrottan (eng. *Mammoth cave*) kallas den största af de många grottor, som finnas i Kentuckys och Indianas bergkalk. Den ligger i Edmonson county, Kentucky, på 37° 14′ n. br. och 86° 12′ v. lgd och upptäcktes 1809 af en jägare. Dess förnämsta mynning ligger 180 m. ö. h., och grottan, 50 km. lång, bildar ett mycket vidsträckt och invecklad system af med hvarandra kommunicerande rum. Vatten nedrinner samt bildar vattenfall, sjöar och floder, som delvis kunna befaras. Praktfulla droppstensbildningar finnas. Luften i grottan är mycket ren och temperaturen alltid densamma (nära 13° C.). Grottans verkligen underjordiska fauna uppgår till omkr. 30 arter, bland hvilka märkas fiskar (se Amblyopsis), insekter (t. ex. en blind och vinglös gräshoppa), spindlar, tusenfotingar, kräftdjur, maskar m. m. Med anledning af den rena luften och den konstanta temperaturen har man gjort ett försök att använda grottan som ett slags sanatorium, hvilket dock får anses som misslyckadt. I senare tider har man där börjat odla champinjoner. B. L—n.*

Ma'mmutpump, ett slags tryckluftpump. Se Pump.

Ma'mmuttid, *arkeol.*, kallas, särskildt i äldre litteratur, den del af den äldre stenåldern, som närmast motsvarar *moustérientiden* (se d. o.). Under mammuttiden rådde ett kyligt klimat med en fauna (bl. a. mammutdjuret), som fördrog kölden. T. J. A.

Ma'mmuträd, *bot.* Se pl. II till art. Coniferæ och Sequoia.

Mamo (*Drepanis pacifica*), *zool.* Se Hawaiiöarna, sp. 117.

Ma'mon (aram., "rikedom"), ofta skrifvet Mammon, har blifvit det sammanfattande uttrycket för allt slags besittning, särskildt för rikedom, för såvidt människan så fäster sitt hjärta därvid, att hon förgäter Gud. Begreppet har af Kristus personifierats i utsagan: "I kunnen icke tjäna både Gud och Mamon" (Matt. 6: 24). Häraf uttrycken *mammons träl, mammonstjänare, mammonsdyrkare*. (E. S—e.)

Mamoré, en af källfloderna till Madeira (se d. o.).

Mamres lund. Se Hebron.

Mamse'll, sammandragen form af det franska mademoiselle (se d. o.). — I Sverige var mamsell förr benämning på en oadlig, ogift kvinna af medelklassen, men utträngdes af fröken (se d. o.) på 1870-talet.

Mamūn (El-M.), kalif. Se Kalifat, sp. 618.

Mamüret ul-Asis, vilajet i Asiatiska Turkiet, omkring öfre Eufrat. 32,900 kvkm. Omkr. 575,200 inv. (omkr. 88 proc. muhammedaner, 11 proc. gregor. armenier). Hufvudstad är Kharput (se d. o.). M., som delas i sandjaken Kharput, Malatia och Dersim, producerar spannmål, vin och bomull samt har stor boskapsskötsel. Tillverkning af mattor, siden- och bomullstyger. J. F. N.

Mān, det långa håret på ett djurs, särskildt hästens, hals. Ädla hästar ha fin och tunn, oädla hästar gröfre och tjockare man (fig. 1). En väl putsad man bidrager i hög grad att förhöja hästens utseende; är manen ojämn, bör den på rid- och

Fig. 1. Oädel häst med lång, grof man.

Fig. 2. Norsk häst med ståndman.

vagnshästen friseras, så att underkanten bildar en rak linje utefter midten af hästens hals. S. k. ståndman (fig. 2), d. v. s. kortklippt och rakt uppstående man, brukas vanligen på norska hästar och ponnyer, medan det på andra hästar, t. ex. poloponnyer, är modernt att alldeles afklippa manen. Hingsten har vanligen längre och yfvigare man än stoet. Äfven andra djur än hästen ha man, t. ex. lejonhannen. B. C—m.

Man, *ind. relig.*, sanskr. *manas*, sinne, själ (se Gosain).

Man, turkisk och persisk handelsvikt. Se Batman.

Man [mä'n], engelsk ö i Irländska sjön, på nästan lika stort afstånd från England i ö., Skottland i n. och Irland i v., har en längd i n. ö. och s. v. af 53 km., en bredd af 19 km. samt en areal af 588 kvkm. Ön genomdrages utefter sin längd af en bergskedja, som i Snæfell i n. v. når en höjd af 617 m. och utför hvilken kristallklara bäckar störta i otaliga kaskader genom löfrika klyftor. Kusterna äro på många ställen branta och omsluta flera mindre bukter. Utanför öns sydända, Spanish head, ligger holmen Calf of M. Klimatet är synnerligen mildt och jämnt (medeltemperaturen för

sommaren 15°, för vintern 5,5° C.). Jordbruk drifves mest i södra delen och längst i n., där landet är slätt, de inre delarna ha däremot goda betesmarker. Af hela arealen äro 65 proc. odlad mark. Boskapsskötseln är af stor vikt. Bergsbruket lämnade 1909 2,560 ton silfverhaltig blymalm, 1,900 ton zinkmalm och 6,870 ton hafssalt, hvarjämte brytas något kopparmalm samt flera bergarter. Industrien är obetydlig, men handeln ganska liflig, mest bestående af export af öns produkter: hästar, nötboskap, får samt bly, kalk och svart marmor. 1909 sysselsatte M. 79 fartyg om 12,920 ton, och samfärdseln med Liverpool och andra engelska hamnar är betydlig. Sill- och kabeljofisket sysselsatte (1909) 251 båtar med 932 mans besättning. Järnvägarna ha en längd af omkr. 80 km. Invånarna, 50,542 pers. (1911), af hvilka mer än hälften bor i de fyra städerna Douglas (21,101 inv. 1911), hufvudstad, Ramsey, Castletown och Peel, kallas *manxmen* och tillhöra den gaeliska grenen af kelterna (se Gaeler) och talade förr en keltisk dialekt, *manx* (se d. o.), som dock numera ej en tiondel (1901 4,400 pers.) af befolkningen förstår. — Ön är säte för en anglikansk biskop af Sodor och Man (Sodor, af Sudreys, södra Hebriderna, hvilka förr hörde till M.) och har sin egen författning. I spetsen för förvaltningen står en af kronan utnämnd *lieutenant governor*, som jämte *the council* (första kammaren), bestående af *deemsters* (domare), biskopen och andra prästmän, utnämnda af kronan, och *the House of keys* (andra kammaren), en representation af 24 led., valda för 7 år af de 6 *sheadings* (öns lokala underafdelningar) och af de 4 städerna, bildar *Court of Tynwald*. De af denna antagna besluten skola godkännas af konungen, men bli ej giltiga, förrän de promulgerats både på engelska och manx å Tynwald hill (sv. tingvall) nära Peel, hvilket sker på Tynwalddagen (5 juli). De kallas därefter *acts of Tynwald*. Ön har ingen representant i underhuset, och dess biskop kan aldrig få säte i öfverhuset. Engelska parlamentets beslut gälla ej för ön, såvida detta ej är särskildt uttaladt. Befolkningen är fri från inkomstskatt, stämpelafgifter och åtskilliga andra skatter. Ön har teologiskt seminarium för utbildning af präster (filial af Durhams universitet), college (sedan 1833) samt ”grammar schools” i Douglas, Ramsey och Castletown. Den fick 1872 en skollag, som föreskref obligatorisk skolgång och osekterisk religionsundervisning samt att hvarje stad och kommun skulle bilda ett skoldistrikt med skolråd. Först 1892 blef folkskolundervisningen kostnadsfri. 1910 funnos 48 folkskolor, af hvilka 5 voro sekteriska. — Öns inkomster härröra hufvudsakligen från tullar och uppgingo 1910—11 till 85,260 pd; motsvarande utgifter voro 76,950 pd, hvaraf 10,000 pd gingo till statskassan som bidrag från tullinkomsterna. Dess skuld steg 1910 till 207,631 pd och tillgångar till 123,698 pd. Öns vapen är en röd sköld med 3 harneskklädda ben, förenade med öfre delen af låret och böjda liksom armarna i hakkorset, hvaraf det sannolikt utgör en egendomlig form. — M. (på manxspråket *Mannin*) kallas af de gamle författarna *Eubonia* (Cæsars och Tacitus’ *Mona* har nästan säkert bevisats vara Anglesey, icke M.) och innehades sannolikt af romarna. I äldre tider hörde ön växelvis under Wales och Skottland samt eröfrades i slutet af 800-talet af Harald Hårfager och, efter det hans jarlar gjort sig oberoende, på nytt (1093) af Magnus Barfot. Den var sedan jämte Hebriderna ett norskt skattland, styrdt af en skandinavisk konungaätt, till 1266, då Magnus Lagaböte afträdde sina rättigheter till Alexander III i Skottland. Efter dennes död ställde sig öborna under skydd af Edvard I i England 1290. 1406 gafs M. som evärdligt län åt sir John Stanley och hans arfvingar (earlarna af Derby), hvilka först med titeln konungar, men sedan 1505 med den blygsammare titeln lorder innehade ön till 1765, då hertigen af Atholl, den siste earlens af Derby måg, sålde den till engelska kronan för 70,000 pd och en årsränta af 2,000 pd. Sina godsherrliga och patronatsrättigheter samt vissa andra förmåner behöll han dock till 1828, då han sålde dem för den ofantliga summan af 417,144 pd (7,5 mill. kr.). Litt.: A. W. Moore, ”Sodor and M.” (1893) och ”A history of Isle of M.” (2 bd, 1900, med bibliografi). Jfr Kermode, ”Manx crosses” (1907), och Brate, ”Runinskrifterna på ön Man” (i ”Fornvännen”, 1907). (J. F. N.)

Man, Cornelis de, holländsk genre- och porträttmålare, f. 1621 i Delft, d. där 1706, tillhörde 1642 Delfts målargille, men begaf sig kort därefter ut på resor, besökte Paris, Lyon, Florens, Rom och Venezia och återkom till födelsestaden efter nio års frånvaro, egendomligt nog utan att ha tagit några märkbara intryck af främmande konst. Hans porträttmålningar äro, med undantag af bilden af Clara von Sparwoude (i Delfts stadshus), numera kända blott genom gravyrer, hans genrebilder träffas däremot i flera af utlandets museer. Han har ett mycket omväxlande ämnesval. Än uppvisar han, såsom i Darmstadts museum, en *Kyrkointeriör*, än framställer han, såsom i Budapests museum, *Herre och dam spelande schack*, eller, såsom i Bondeska samlingen på Eriksberg, *Interiör med en sittande dam med en tallrik äpplen i knäet*. I sina bästa arbeten, som ofta förväxlas med Koedycks, påminner M. ibland om Jan Vermeer van Delft och Gabriel Metsu. O. G—g.

Mana, *sjöv.*, räcka från hand till hand. ”Mana linan”. Se Lodning. Jfr Sjömana.

Mana. Se Helig, sp. 311.

Mana, *finsk myt.* Se Manala.

Mänaar [-nä′r], en liten ö n. v. om Ceylon, närmast s. om den s. k. Adamsbron (se d. o.), som skiljer den djupa Manaargolfen i s. från det grunda Palksundet i n. Öns hufvudort är staden M. med gammalt portugisiskt fort, pärl- och trepangfiske. J. F. N.

Manabà [-ba′]. Se Manabi.

Ma′nabi, Manabà [-ba′], provins i sydamerikanska republiken Ecuador, vid Stilla hafvets kust. 14,922 kvkm. 64,100 inv. (1893; den senaste folkräkningen). Landet genomdrages af flera små floder. Dess viktigaste produkter äro kautschuk, kakao, halmhattar, artiklar af agavefibrer (pita) samt hängmattor. Kusten är rik på fisk. Hufvudstad är Portoviejo (5,000 inv.), i det inre; den viktigaste hamnstaden är Manta (se d. o.). J. F. N.

Manacor [-kår], distriktshufvudstad på spanska ön Mallorca, 12 km. från östra kusten i en väl odlad trakt. 12,408 inv. (1900). Närmare hafvet

ligga i kalkklipporna flera stalaktitgrottor, bland de vackraste i Europa: Cueva del Drach, som har flera stora sjöar, omsorgsfullt undersökt af E. A. Martel 1896, de mindre Cueva del Pirata och Cueva Victoria (upptäckta 1897) samt Cueva de Arta, längre i n. J. F. N.

Manadha-mot, fsv., månadsmöte. Se Anniversarium.

Manaëlepalm, *bot.* Se Jamaica, sp. 1226.

Manager [mä'nədjə], eng., ledare, direktör, t. ex. vid ett bolag, en tidning, en cirkus, en teater o. d.; trafikchef; faktor m. m.

Managua [-na'gôa], hufvudstad i centralamerikanska republiken Nicaragua, på södra stranden af sjön M., i en fruktbar trakt. Omkr. 40,000 inv. M. är en modern stad med flera ståtliga byggnader och blomstrande industri. Det är genom järnväg förenadt med Leon och hamnstaden Corinto (se d. o.). J. F. N.

Managuasjön [-na'gôa-], en 1,450 kvkm. stor insjö i republiken Nicaragua, intill 80 m. djup, 47 m. ö. h. M. afflyter till Nicaraguasjön genom den 35 km. långa Panaloya, som vid Tipitapa bildar ett 4 m. högt fall. I sjön ligger vulkanen Momotombito, på dess södra strand vulkanen Masaya och på dess norra vulkanen Momotombo (1,830 m.). Ångbåtstrafik. J. F. N.

Manahikiöarna. Se Manihikiöarna.

Ma'nala, *finsk myt.*, underjorden (= *maan ala*, "det under jorden belägna stället"). Ur detta namn har Lönnrot i Kalevala härledt och bildat ett för folket okändt namn på underjordens härskare: Mana. K. B. W.

Maname (Menama). Se Bahrein-öarna.

Manaoag, stad i prov. Pangasinán på västkusten af Luzon, Filippinerna, 16,793 inv. (1903). Jordbruk. En Mariastaty besökes årligen af tusentals troende från kringliggande provinser.

Manáos [-na'ås], förr *Barra do Rio Negro*, hufvudstad i brasilianska staten Amazonas, vid vänstra stranden af Rio Negro, 18 km. ofvanför dess förening med Amasonfloden. 50,000 inv. (1909). M. är biskopssäte (sedan 1893), har lyceum, prästseminarium, asyl för indianbarn, ryktbar botanisk trädgård, etnologiskt museum, bibliotek, kemiskt institut samt drifver liflig handel med gummi, paranötter, piassava, kakao, kopaivabalsam och tonkabönor. Det är hufvudstation för sjöfarten på Amasonfloden och Rio Negro och har äfven direkt ångbåtsförbindelse med England och Hamburg. J. F. N.

Manasarowar l. Mansarowar (tibet. *Tsomavang*), den heligaste och berömdaste af alla sjöar, målet för otaliga pilgrimers, såväl hinduers som lamaisters, pilgrimsfärder, ligger i västra Tibet, inkilad mellan Transhimalaya (Kailas l. Kangrinptje, 6,650 m.) i n. och Himalaya (Gurla Mandatta, 7,726 m. och 6,903 m.) i s., under 34° 40′ n. br. samt 81° 30′ ö. lgd, 4,602 m. ö. h. Hedin, som uppehöll sig vid sjön en månad sommaren 1907, företog flera lodningar och fann ett maximidjup af 81,8 m. i sydvästra delen. Sjöns största diameter (i n. och s.) är 25 km. och omkretsen 80 km. Den har klart, grönt, sött vatten, som mycket lätt uppröres af vinden. Från ö. mottar den Tage-tsangpo (från Gang-lung Gangri), som Hedin betraktar som Sutlejs egentliga källa och som han fann tillföra sjön en vattenmängd af 11,26 kbm. i sekunden. Öfriga åar, som rinna ut i sjön, tillföra den ytterligare 20 kbm., så att sjön får en vattenmängd af omkr. 2,67 mill. kbm. i dygnet och sannolikt betydligt mer på underjordiska vägar, ty den ligger i en depression mellan kolossala fjäll, som ständigt ge näring åt underjordiska källor. Emedan sjön utom vid högt vatten saknar synligt aflopp och genom afdunstning ej kan förlora så mycket som tillflyter, måste öfverskottet på underjordisk väg gå till sjöns västra granne, Rakas-tal l. Langak-tso, som ligger på 4,589 m. höjd, alltså 13 m. lägre. Den smala landtungan mellan sjöarna består af omväxlande sand- och lerlager, som genomsläppa M:s vatten. Moorcroft fann 1812 intet aflopp, men H. Strachey 1846 och R. Strachey 1848 sågo ett sådant, Ryder fann på hösten 1904 intet strömmande vatten, men hörde af infödingarna, att under regntiden något vatten skulle finna sin väg genom en kanal, Ngangga l. Ganga, som går från sjöns nordvästra sida och hvars bädd Hedin fann på dess högsta punkt ligga något mer än 2 m. öfver sjöns yta. Rundt M. ligga 8 kloster, stationer på den väg pilgrimerna färdas omkring sjön. Den västra sjön är af ungefär samma storlek som M., men mera oregelbunden till sin form och har flera holmar (hvilket M. saknar), men stormar hindrade Hedin från att närmare undersöka densamma. Från dess norra ända har Sutlej haft ett synligt aflopp, men har nu blott underjordiskt, i det längre västerut, vid klostret Döltju-gumpa, flera ymniga permanenta källor springa upp, hvilkas vatten säkerligen kommer från Rakas-tal. Wbg.

Manasëin, Nikolaj Avksentjevitj, rysk statsman, f. 1835, d. 1895, blef 1877 byråchef i justitiedepartementet, 1880 senator, var 1885—94 justitieminister och blef sedan medlem af riksrådet. 1882 ledde M. en revision i Livland och Kurland med syfte att beifra en del lagöfverträdelser och förbereda de baltiska provinsernas inkorporering i det allmänna ryska rättsskicket. M:s energiska verksamhet framkallade stark rörelse hos letter och ester, som framställde en mängd reformkraf rörande kyrka, skola och kommunalväsen. M:s 1884 framlagda rapport tjänade i många afseenden till grundval för omgestaltningen ("förryskningen") af de rättsliga förhållandena i de ryska Östersjöprovinserna. Genom lagen af 12 febr. 1887 vidtogos många förändringar i den ryska rättskipningen i strid mot 1864 års reformprogram, t. ex. det nya stadgandet, att antagande af icke-kristna trosbekännare i jury gjordes beroende af justitieministerns godtycke. A—d J.

Manassas Junction [mənä'səs djə'ŋkjən], ort i nordamerikanska staten Virginia, nära den lilla floden Bull Run, har, omväxlande med denna, gifvit namnet åt två bataljer, som under nordamerikanska inbördeskriget utkämpades vid denna viktiga position (21 juli 1861 och 29—30 aug. 1862). Se Bull Run. (J. F. N.)

Manasse. 1. M., Josefs äldste son (1 Mos. 41: 51), adopterades af Jakob och blef ättefader för en särskild stam, som sedermera delade sig i två delar. Den större delen bosatte sig ö. om Jordan; den mindre fick andel i Kanaan v. om Jordan. Efter Salomos död blefvo bägge stamområdena beståndsdelar af riket Israel. — 2. M., son till konung Hiskia, blef vid 12 års ålder konung öfver

Juda och regerade 696—641 f. Kr. Han befordrade, i likhet med sin farfader, Ahas, allt slags afguderi, offrade sin egen son åt Molok och var dessutom en blodtörstig tyrann. M. lät, enligt traditionen, på ett grymt sätt aflifva profeten Esaias. Enligt 2 Krön. 33: 1—20 blef M. tillfångatagen af assyrierna, men frigafs och återvände då till jehovakulten. Se vidare Manasse bön. L. L.*

Manasse bön. Enligt 2 Krön. 33: 12 f. skall konung Manasse (se denne) i Juda rike ha blifvit bortförd till Babel, men där ångrat sina synder och bedt om förlåtelse, hvarpå Gud skall ha låtit honom komma åter hem till Jerusalem. Kronisten vet också att berätta, att den bön Manasse bad i Babel fanns upptecknad i skrift på hans tid och ingick i den af honom ofta anförda ”Israels konungars krönika” (2 Krön. 33: 18 f.). Medan den nyare historieforskningen funnit analogier till Manasses bortförande till Babel (i st. f. till Ninive), har däremot intet stöd funnits för M:s omvändelse, och då de äldre och tillförlitliga Konungaböckerna ingenting känna därom och den omedelbart efter M:s regering uppträdande profeten Jeremias endast har en förkastelsedom att fälla öfver denne konung (jfr Jer. 15: 4), så torde hans omvändelse och bön vara en senare legend, som kronisten (omkr. 300 f. Kr.) förefunnit. På denna legend har man sedan byggt vidare, så att den grekiska bibeln upptager en bön, som lägges i Manasses mun, men den har där icke fått sin plats i samband med Krönikeböckerna, utan blifvit ställd bland de böner och hymner, som i flera handskrifter bilda ett bihang till Psaltaren. Bönen, som torde vara af judiskt ursprung, anföres för första gången i de apostoliska konstitutionerna. I den officiella ”Vulgata” har den ställts som bihang i slutet af hela bibeln, alltså efter Nya testamentets böcker. E. S—e.

Manātus, *zool.* Se Lamantinsläktet.

Mānava-dharmaçāstra [-tjāstra], Manusaṁhitā l. Manusmṛti, en indisk lärobok i sedvanerätt, populärt benämnd Manus lagbok efter den äfven i Indien i senare tid uppkomna uppfattningen, att den skulle härleda sig från Manu (se d. o.) som upphofsman. Urspr. betyder namnet ”Mānava-skolans lagbok”, emedan den uppstått och bevarats inom kretsen af den indiska skola eller sekt, som benämnes *Mānava*, en underafdelning af Māitrāyaṇiya-skolan. I sin nuv. poetiska form torde M. knappast vara äldre än början af vår tidräkning. Men den grundar sig på motsvarande, i prosaisk form affattade *dharmasūtra*, lagregler, som jämte andra läroböcker med samma namn (*sūtra*), t. ex. ”Çrāutasūtra” och ”Gṛhyasūtra”, utgjorde Mānavaskolans heliga skrifter (kanon, alltså tillhörande Veda). M. liksom andra dylika i poetisk form affattade läroböcker (”Yājñavalkya-dharmaçāstra”, ”Viṣṇusmṛti” o. s. v.) är en lärobok i *sedvanerätt* och söker i korta rytmiska satser framställa grundvalarna för den sociala världsordningen från ortodox bramansk ståndpunkt. M. består af 12 böcker af följande innehåll: 1) skapelsehistoria (jämte innehållsförteckning), 2) uppfostran, 3) äktenskapet, 4) hushållning, 5) lefnadssättet i hemmet, 6) eremitlifvet i skogen, 7) regeringen, 8) och 9) den juridiska rätten, 10) kastväsendet, 11) synd och bot, 12) själavandring (*saṁsāra*) och befrielse (*mōkṣa*). Den är utg. af Haughton (med eng. öfv. 1825), Loiseleur-Deslongchamps (med fransk d:o, 1832—38) och af Jolly, ”Mānava dharmaçāstra. The code of law” (1884). De viktigaste öfversättningarna äro Burnells och Hopkins’ ”The ordinances of Manu” (1884) och Bühlers ”Manu” (i ”Sacred books of the East”, bd XXV). Om den indiska rätten och dess historiska utveckling jfr framför andra Bühlers framställning i inledningarna till ”Sacred books of the East”, bd II, XIV och XXV, samt arbeten af Jolly, bland hvilka viktigast ”Recht und sitte” (i Bühlers ”Grundriss”, II, 8). K. F. J.

Manāvi. Se Manu.

Manāyi. Se Manu.

Manbarhet. Se Könsmognad.

Manbhum [mä′nbōm], distrikt i kejsardömet Indien, Bengalen, divisionen Chutia Nagpur. 10,740 kvkm. 1,301,364 inv. (1901), nästan alla hinduer. Hufvudstad är Purulia, med omkr. 5,000 inv.

Manby [mä′nbi], George William, engelsk uppfinnare af lifräddningsredskap, f. 1765, d. 1854. Se Lifräddningsväsende, sp. 452.

manc. 1. Förkortning för lat. *manci′pium*, slaf. — 2. Förkortning för mancando (se d. o.).

Mancando [-ka′ndå], it. (af *mançāre*, aftaga, minskas), *mus.*, aftagande i tonstyrka. Jfr Calando, Decrescendo och Diminuendo.

Manceniljträdet, *bot.* Se Hippomane.

Mancha, La [ma′ntʃa], af arab. *manxa*, torrt, öde land, i vidsträckt bemärkelse den nakna och enformiga, röddammiga högslätt i mellersta Spanien, som utbreder sig emellan Toledos berg och västra grenarna af Cuencas berg samt begränsas i s. af Sierra Morena och i n. af La Alcarria, som löper utmed öfre Tajo. Det omfattar således delar af prov. Toledo, Albacete och Cuenca samt nästan hela Ciudad Real. Ända till 1500-talet kallades östra delen La M. de Montearagon l. de Aragon och västra endast La M.; sedermera erhöllo de nordöstra och sydvästra delarna epiteten Alta och Baja (öfre och nedre). 1691 blef La M. en särskild provins; dess officiellt erkända gränser ha sedan växlat betydligt, och vanligen identifieras La M. nu med prov. Ciudad Real. (J. F. N.)

Mancha Real [ma′ntʃa], stad i spanska prov. Jaén, vid norra foten af Sierra Magina. 6,267 inv. (1900). Sädes- och olivodling. J. F. N.

Manche [mä′ʃ], departement i nordvästra Frankrike, ligger vid Kanalen (fr. *La Manche*), efter hvilken det är uppkalladt, och består af Cotentin, Avranchin och en del af Bocage, tre landskap i den forna prov. Normandie. 6,412 kvkm. 476,119 inv. (1911). Kusten är merendels omgifven af dyner och höga klippor samt har flera bukter, men ingen säker hamn, med undantag af Cherbourg och Granville. F. ö. är M. ett tämligen slätt land. De största kustfloderna äro Vire (på gränsen mot Calvados), Taute, Sienne, Sée, Sélune och Couesnon, som bildar gräns mot Ille-et-Vilaine. Den odlade jorden upptager omkr. 65 proc. af hela arealen. Frukt- och grönsaksodlingen är högst betydlig, och produktionen af cider är större än i något annat franskt dep. Industrien är ganska liflig. Kustbefolkningen idkar ostron- och hummerfångst samt sill- och makrillfiske. Dep. är indeladt i 6 arrondissemang: S:t Lô, Avranches, Cherbourg, Coutan-

pes, Mortain och Valognes. Hufvudstad är S:t Lô. (J. F. N.)

Manchester [mä'ntʃəstə]. 1. Englands förnämsta fabriksstad och bomullsindustriens hufvudort, ligger på vänstra stranden af Irwell (en biflod till Mersey), som där upptager två mindre tillflöden, Medlock och Irk. Staden var före 1888 en del af grefsk. Lancaster, men bildar sedan dess eget grefskap (*county borough*) med en areal af 80,5 kvkm. och en folkmängd (1911) af 714,427 pers. Township M., som bildar stadens kärna, är jämförelsevis litet, och utanför liggande byar ha sammansmält med detsamma utan någon regelbunden plan. M. är endast genom floden Irwell skildt från staden och grefsk. Salford (se d. o.), som har 231,380 inv. (1911), med hvilket det faktiskt bildar ett sammanhängande helt, som näst London är den folkrikaste af Storbritanniens städer. Gatorna äro i regel trånga och krokiga; dock har på senare år en mängd gator utvidgats och rätats, och arbetet därmed pågår fortfarande. Husen äro i allmänhet af tegel, de offentliga af sten, som hastigt svartnar i den rökiga luften. Endast i förstäderna äro parker och trädgårdar möjliga. Luften är mättad af svart stoft, och floderna äro, trots alla ansträngningar, i den centrala delen af staden smutsiga gräfvar. Stadens centrum med sina hufvudgator Market street och dess fortsättning Piccadilly, Deansgate, Mosley street är handelns säte och består mest af kontor, magasin och de elegantaste butiker. Förstäderna, mestadels bebodda af arbetare, utbreda sig i alla riktningar och ha många vackra hus och stora trädgårdar, särskildt Chorlton, Ardwick, Broughton och Pendleton, där storköpmännen och fabrikanterna bo. Inalles har staden 53 parker och öppna platser (om tills. 463 har), de flesta visserligen små, men några mycket stora, såsom Boggart Hole Clough (31 har) och Heaton park (280 har), som inköptes 1902 jämte herresätet Heaton house. Få bland stadens kyrkor ha något arkitektoniskt värde. Den protestantiska katedralen (Old church) i stadens äldsta del härstammar från 1400-talet och restaurerades på 1860-talet. Vackrast bland de katolska kyrkorna är jesuitkyrkan The Holy name i M. Af M:s offentliga byggnader må framhållas det 1877 fullbordade ofantliga stadshuset (se fig.; det betäcker en yta af 6,700 kvm.), med ett 87 m. högt klocktorn, börsen, hvars sal är en af de största i England, assisdomstolens hus, den 1856 i lombardisk-veneziansk stil uppförda Free trade hall, som begagnas vid offentliga möten och rymmer 6,000 pers., Owens college (Victoria university) vid Oxford street, generalposthuset, det stora sjukhuset, Memorial hall, uppfördt för att föreviga minnet af de 1662 fördrifne icke konformistiske prästerna och användt för möten af alla slag, m. fl. Många statyer af framstående personligheter pryda staden (bl. a. af Cromwell, Wellington, J. Watt, Dalton, Cobden, J. Bright, Peel och Gladstone). M. är (sedan 1847) säte för en anglikansk biskop. Förnämsta bildningsanstalten är Victoria university of M., som utvecklats ur det college, som genom John Owens gåfva af nära 100,000 pd öppnades 1851. 1880 fick det namnet Victoria university (utan medicinsk och teologisk fakultet) med university college i Liverpool och college of science i Leeds som filialer. 1903 löstes sambandet med dessa, och Victoria university blef ett självständigt universitet, i hvilket Owens college 1904 gick upp. Det har 8 fakulteter (arts, science, law, commerce, music,

Stadshuset i Manchester.

theology, medicine och technology), men föreläsningarna i den sistnämnda hållas i teknologiska institutet, som därigenom är en del af universitetet. Institutets byggnad innesluter äfven Whitworth hall, M. museum och Christie-biblioteket. Dessutom finnas teologiska skolor för metodister, independenter, baptister och katoliker, hvilkas studenter inhämta humaniora vid universitetet, som står öppet för alla, oberoende af bekännelse, en grammar school (från 1519), Chetham college (ett barnhem för gossar, grundlagdt 1651 af sir Humphrey Chetham), jämte offentligt bibliotek, en konstskola med konst- och konstindustrimuseum, athenæum (stiftadt af R. Cobden), ett slags klubb för ungdom af köpmansklassen, med bibliotek, yrkesskolor, musikinstitut, lärarseminarium, tre högre flickskolor, döfstuminstitut, blindinstitut, etc. Will. Hulmes donation (från 1600-talet) underhåller en grammar school och stöder undervisning äfven på annat sätt. M. var den första stad, som begagnade sig af "Free libraries act" af 1850, hvilken medger en uttaxering på allmänheten för anläggande af folkbibliotek, och har nu ett stort referensbibliotek med 19 filialer, hvar och en med låneafdelning och läsrum, hvarjämte stora boksamlingar äro förenade med ofvannämnda och andra läroanstalter. Det värdefullaste biblioteket är John Rylands library, som skänkts till staden af mrs Enr. Rylands (d. 1908) och innehåller bl. a. den berömda Althorpska boksamlingen (140,000 bd, 2,500 inkunabler, 7,000 manuskript, aldiner, biblar, gammalt engelskt tryck). Biblioteket har genom hennes gåfva och testamente en årsinkomst af 13,000 pd (omkr. 235,000 kr.). Manchester art museum i Ancoats innehåller konst- och andra samlingar af olika slag samt salar för konserter, föreläsningar o. d. Vi-

dare har M. både botanisk och zoologisk trädgård samt flera naturvetenskapliga föreningar, bland hvilka må nämnas M. literary and philosophical society (stiftadt 1781), som räknat bland sina medlemmar många framstående män (Dalton, Fairbairn, J. P. Joule, Roscoe), M. statistical society (1833, det äldsta i sitt slag i England) jämte åtskilliga naturvetenskapliga sällskap. Det har 9 teatrar och 8 konsertlokaler samt anses i musikaliskt hänseende stå främst bland alla engelska provinsstäder, hufvudsakligen en följd af de många tyska elementen i befolkningen. Berömda äro i synnerhet de sedan 1749 bestående "gentlemen's concerts". Staden har 7 dagliga tidningar, af hvilka må nämnas "M. guardian" (liberal), en af landets bästa tidningar, och "M. courier" (unionistisk). — Stadens sanitära förhållanden ha visserligen betydligt förbättrats (dödstalet har nedgått från 34,3 pro mille 1840 till 18 pro mille 1907), men den af stenkolsrök fyllda luften samt de oerhördt smutsiga floderna äro allt annat än gynnsamma för den allmänna sundheten. Staden förses med vatten dels genom en efter 1848 anlagd vattenledning från den 25 km. aflägsna Longdendale, dels genom en 1885—94 byggd ledning från Thirlmeresjön i Cumberland, en af de längsta i världen (154 km., hvaraf öfver 23 km. tunnlar); den går på 23 broar öfver floder och vägar och genom 10 vägundergångar under järnvägar samt tillför staden 171,000 kbm. vatten i dygnet. Staden är delad i 30 *wards* (distrikt) med 93 stadsfullmäktige och 31 *aldermen* (rådmän) under ordförandeskap af en oaflönad borgmästare, som sedan 1893 har titeln *lord mayor*. — M. har länge varit hufvudorten för den engelska bomullsindustrien på grund af traktens rika koltillgång. I synnerhet inom förstäderna är fabrikernas antal betydligt. Vid folkräkningen 1901 voro i M. (med Salford) af den manliga befolkningen öfver 10 år 86,3 proc. och af den kvinnliga öfver 10 år 39,1 proc. sysselsatta i industrien: bomullsfabriker, kattuntryckerier, blekerier och appreturverk, maskinverkstäder, verktygs-, vapen-, velociped-, vagn-, glas-, porslins- och kemisk-tekniska fabriker samt fabriker för gummivaror, modeartiklar, papper, tobak m. m. Och dock är M. mera handelsstad än industristad. De viktigaste införselvarorna äro bomull, spannmål, malmer och metaller, utförselvarorna bomullsvaror och maskiner. Genom den i jan. 1894 öppnade kanalen till Liverpool (se Manchesterkanalen) har M. kommit i direkt, äfven för de största oceanångare användbar förbindelse med hafvet, och dess hamn är med hänsyn till trafiken en af de mest betydande i England. 1910 steg det i densamma in- och utklarerade tonnaget till öfver 3,3 mill. ton, oberäknadt fartyg i kustfart. — Rörande M:s äldsta och äldre historia är föga bekant. Romarna hade en station där (*Mancunium*), af hvilken en mur ännu finnes kvar, och en mängd romerska mynt m. m. har tid efter annan anträffats. Redan på 1200-talet omtalas valkkvarnar och yllemanufakturer i trakten, och industrien utvecklades ytterligare genom invandrade nederländare, men den började bli storartad först i senare hälften af 1700-talet genom den större användningen af bomull. Först 1838 "inkorporerades" M. som stad, blef 1847 biskopssäte och 1853 "city". Utom under Cromwells tid hade M. ingen representant i parlamentet före reformbillens antagande (1832). Nu har det 6 representanter i underhuset. Det hade 1719 blott 8,000 inv., 1773 36,267, 1801 75,275 och 1851 303,382 inv.

2. Fabriksstad i nordamerikanska staten New Hampshire, vid Merrimac och flera järnvägslinjer. 70,063 inv. (1910). Amoskeagfallen (17 m.) i Merrimac lämna riklig drifkraft för industrien, som omfattar stora ylle- och bomullsfabriker, lokomotiv- och maskinverkstäder, skofabriker m. m. Staden har en katolsk biskop (sedan 1884), ett tiotal katolska kyrkor, 4 kloster, ett katolskt S:t Anselms college och flera andra katolska institutioner, stadsbibliotek (1854), Institute of arts and sciences (1898), en statens slöjdskola m. m. De förste hvite kolonisterna bosatte sig där 1722, och M. blef stad 1846. — 3. Stad i nordamerikanska staten Connecticut, 13 km. ö. om Hartford. 12,029 inv. (1910). Tillverkning af siden, ylletyger och papper. — 4. Stad i nordamerikanska staten Virginia, vid James river, midt emot Richmond. 9,715 inv. (1900). Mångsidig industri. 1—4. J. F. N.

Manchester [mä'ntʃəstə], earler och hertigar af. Se Montagu.

Manchester, Manchestersammet [mä'ntʃəstə]. Se Sammet.

Manchesterkanalen, Manchesterskeppskanalen [mä'ntʃəstə-], en 57,119 km. lång kanal emellan Manchester och Liverpool, som gör Manchester till en sjöhamn, tillgänglig för de största fartyg, följer hufvudsakligen de nedre partierna af floderna Irwell och Mersey, som rätats, fördjupats och vidgats enligt ett af E. Leader Williams utarbetadt förslag. Arbetet började i nov. 1887, kanalen blef färdig i nov. 1893, öppnades för trafik 1 jan. 1894 och hade då kostat 13,470,221 pd (omkr. 242,5 mill. kr.). Den utgår från Eastham, på vänstra stranden af Merseys æstuarium ofvanför Birkenhead, och har där en sluss för att utestänga tidvattnet, följer samma strand till Runcorn vid æstuariets början och går sedan mest s. om Mersey förbi staden Warrington, där dockor anlagts, till Latchford, där den första slussen (med 5,03 m. fall) förekommer, 33,8 km. från Eastham. De andra slussarna finnas vid Irlam (4,89 m.), Barton (4,57 m.) och Mode Wheel (3,97 m.). Vid Manchester-Salford har en hamn anlagts i Irwells bädd, som fördjupats och utvidgats till 52 m. bredd samt försetts med sidobassänger, så att hamnen har en vattenyta af 46 har. Medan Sueskanalen byggdes med en bottenbredd af knappt 22 m. och Amsterdamkanalen med 27 m., har M. (utom på en kortare sträcka vid Latchford) minst 36,6 m. bredd, på flera ställen, såsom vid Runcorn och Barton, mycket större; djupet är detsamma som Sueskanalens, nära 8 m., men slusströsklarna ligga 0,61 m. djupare, så att hela kanalens djup kan, om så behöfves, ökas med denna skillnad. En stor svårighet beredde de många lands- och järnvägar, som måste dragas öfver kanalen; sex ha svängbroar och tre fasta broar, belägna 23 m. öfver vattenytan. Den akvedukt, som från Wales' berg för vattenledningsvatten till Liverpool, går i en tunnel under kanalbädden, medan Bridgewaterkanalen är ledd öfver M. i en s. k. svängakvedukt, en vridbar järnlåda,

om, då ett fartyg skall passera M., stänges med attentäta portar vid ändarna och svänges rundt ed innevarande vattenmassa. Kanalen var på sin d ett framstående ingenjörsarbete. (S. L—k.)

Manchestermaskin. Se Elektriska maskiner, sp. 273.

Manchestersammet [mä'ntʃəstə-]. Se Sammet.

Manchesterskeppskanalen [mä'ntʃəstə-]. Se Manchesterkanalen.

Manchesterskolan [mä'ntʃəstə-], *nationalek.*, eteckning på den riktning inom nationalekonomi ch politik, som i statsingripandet ser ett hinder ör en sund utveckling af samhällsförhållandena ch därför fordrar dess inskränkande inom så rånga gränser som möjligt. Närmast afses med Manchesterskolan den rörelse, som från slutet af 830-talet med Manchester som utgångspunkt samt Cobden och Bright som ledare spred sig ver England och som resulterade i *frihandelns* eger (se vidare Cobden). Småningom har beämningen utsträckts att omfatta hela den ofvanämnda samhällsuppfattningen, särskildt i dess nest öfverdrifna yttringar. "Manchesterdoktrinen" aar haft stort inflytande långt utom Englands gränser, i synnerhet på 1850- och 1860-talen. Sedermera har den alltmera förlorat i betydelse, rämst kanske på grund af sin negativa hållning arbetarfrågorna. I sin renhet omfattas den numera hufvudsakligen af en del franska och italienska vetenskapsmän. I många afseenden lefva emellertid fortfarande dess läror kvar i praktisk politik och ekonomisk vetenskap. G. B—e.

Manche'tt. Se Manschett.

Mancinellaträdet, *bot.*, namn på *Hippomane mancinella* (se Hippomane).

Mancini [-tjīni], italiensk familj, som vunnit ryktbarhet genom sin släktskap med kardinal Mazarin. Michele Lorenzo M. gifte sig med Mazarins syster. I detta äktenskap föddes en son, Philippe Julien, sedermera hertig af Nevers (f. 1641, d. 1707), och fem döttrar, alla bekanta för skönhet och begåfning, men äfven för lättfärdighet. Laura (f. 1636, d. 1657) blef 1651 gift med hertigen af Mercoeur. Maria (se fig.), f. 1639, d. 1715, uppfostrades i Frankrike hos sin morbroder, kardinal Mazarin. Den unge Ludvig XIV ville taga henne till gemål, men kardinalen afstyrde äktenskapet och förmälde henne i stället 1661 med konnetabeln af Neapel, prins Colonna. Hon rymde från sin man 1672. Olympia (f. 1640, d. 1708) förmäldes 1657 med prins Eugène Maurice af Savojen-Carignan, grefve af Soissons, samt vardt moder till den bekante fältherren prins Eugène. Fjärde systern, Hortense (f. 1646, d. 1699), blef 1661 gift med Armand de La Meilleraie, som var son till marskalken hertigen af La Meilleraie och antog titeln hertig af Mazarin. Hon öfvergaf honom 1670 och bosatte sig slutligen i London, där hon gjorde sig känd för sina kärleksäfventyr. Yngsta systern, Marie-Anne (f. 1649, d. 1714), blef 1662 gift med hertigen af Bouillon och förde ett mera regelbundet lif än de andra. — Litt.: Renée, "Les nièces de Mazarin" (1856), och arbeten om Maria M. af Chantelauze (1880) och Percy (1894 och 1896).

Maria Mancini.

Mancini [-tjīni], Pasquale Stanislao, italiensk lärd och statsman, f. 17 mars 1817 i Apulien, d. 26 dec. 1888 i Capodimonte, blef 1848 medlem af neapolitanska parlamentet och sedan professor i internationell rätt i Turin. 1860 blef han Arianos representant i italienska parlamentet, där han slöt sig till vänstern. 1872 utnämndes M. till professor i straffrätt vid universitetet i Rom, och 1873 kallades han till president för det i Gent stiftade institutet för internationell rätt. Mars 1876—mars 1878 var han justitie- och kultusminister, maj 1881—juni 1885 utrikesminister i Depretis' ministärer. Han arbetade för dödsstraffets upphäfvande och inledde det italienska koloniföretaget i Abessinien. — M:s hustru, Laura Beatrice, född Oliva, f. 1823 i Neapel, gift 1840, d. 1869 i Florens, skildrade i dramat *Ines* (1845) sin egen kärleks- och äktenskapshistoria. Hon utgaf 1846 en större dikt, *Colombo al convento della Rabida*, och 1848 *Poesie varie* samt författade efter 1860 högstämda kantater och sånger vid patriotiska fester. En samling af hennes lyrik utgafs 1874 under titeln *Patria ed amore*.

Mancini, Evelina Cattermole-M. [-tjīni katte'rmåle], italiensk författarinna. Se Lara.

Mancipātio (lat., af *mancipāre*, eg. gripa med handen), *rom. rätt*, var en högtidlig, formlig, endast för romerska medborgare tillgänglig rättshandling, hvarigenom eganderätt öfverläts. I utbyte mot varan gafs ett kopparstycke (*æs*), som tillvägdes säljaren på en kopparvåg (*ænea libra*) af en särskild, därtill satt person, i närvaro af fem andra romerska medborgare. Köparen utsade därvid en formel, som angaf rättshandlingens ändamål. Kopparstycket utgjorde urspr. vederlag för varan, men blef sedermera en blott form. *Mancipatio* och *in jure cessio* (en för skens skull företagen vindikationsprocess, hvarvid den, som ville öfverlåta saken, medgaf förvärfvarens påstående, att han vore sakens egare) voro de enda rättshandlingar, genom hvilka enligt den äldre rätten eganderätten till *res mancipi* (se Mancipium) kunde lagligen öfverlåtas. Mancipationen afskaffades af kejsar Justinianus (527—565). I. L. (M. F—r.)

Manci'pium (lat., af *manus*, hand, och *ca'pere*, gripa), *rom. rätt*. Ordet förekommer i flera tämligen olika, men likväl sinsemellan besläktade betydelser. Det synes sannolikt, att den ursprungliga betydelsen är "något, öfver hvilket man genom gripande med handen vunnit fullständigt herravälde". Möjligen kvarstår denna ursprungliga betydelse, då ordet användes för att beteckna en slaf eller en slafvinna. — Men vidare betyder *mancipium* också själfva herraväldet, och det i en tvåfaldig användning. Dels betyder det nämligen den gamla, stränga romerska eganderätten. För förvärfvandet af denna stränga eganderätt egde särskilda förutsättningar rum såväl i afseende på förvärfvarens person som i afseende på objektet och

förvärfssättet. Med denna ordets betydelse synes sammanhänga dess användning i uttrycken *res ma'ncipi* (*manci'pii*) och *res nec mancipi*, af hvilka det förra betecknar de saker, som bildade grundstommen af den gamla romerska familjens egendom, såsom gård och grund, slafvar och sådana husdjur, som voro bestämda att draga och bära, det senare åter sådana saker, som icke voro lika betydelsefulla för själfva familjens bestånd. Dels betyder *mancipium* också det med slafveri urspr. jämställda maktförhållande, som uppkom därigenom, att en husfader genom *mancipatio* (se d. o.) till en annan öfverlät en fri person (barn eller hustru), öfver hvilken han hade *potestas*, *patria* eller *manus* (se d. o.). *Mancipium* i denna betydelse var *en* art af den myndighet, som kunde tillkomma en person öfver en annan. De båda andra arterna voro *potestas* och *manus* (''earum personarum, quæ alieno juri subjectæ sunt, aliæ in potestate, aliæ in manu, aliæ in mancipio sunt.'' Gajus, ''Institutionum commentarii'', 1: 49). — Slutligen förekommer *mancipium* också i samma betydelse som *mancipatio* (se d. o.). I. L. (M. F—r.)

Ma'nco [-kå], it., af lat. *mancus*, ofullständig, stympad, *hand.*, brist i fråga om varors (sällan penningars) kvantitet, undermål, undervikt. (A. W:son M.)

Mancu'nium. Se Manchester, sp. 719.

Manda, ö vid östafrikanska kusten, n. om Tanas mynning, hörande till Brittiska Öst-Afrika.

Mandailing, dialekt af bata-språket. Se Bata, sp. 1058.

Mandal, Norges sydligaste stad, i Lister og Mandal amt vid mynningen af den vattenrika, omkr. 65 km. långa Mandalselven, ett par km. ö. om Lindesnes. 3,469 inv. (1910; 1875 4,043 inv.). Till M. räknas dess hamn Kleven, omkr. 2 km. i s. ö., där de ord. ångbåtarna lägga till. Staden uppstod tack vare trävaruaffärerna och det rika laxfisket (sedan Eriks af Pommern tid och långt in på 1600-talet ett privilegium för borgarna i Landskrona) i Mandalselven. Vid ''Kastellet'' vid Mandalselvens utlopp funnos under Kristian IV:s tid 3 batterier. 1807 fanns vid M. ett bestyckadt batteri, som efter 1814 lämnades att förfalla. Det nuv. M. är knappt äldre än från förra hälften af 1600-talet och kallades urspr. *Buane*, norsk förkortning för ''danska bodarna'' i Mandalen. K. V. H. L. W:son M.

Manḍala [malndala], sanskr. (eg. ''krets''), namn på de tio större afdelningar eller böcker, hvaraf ''Rigveda'' består (se Indiens språk och litteratur, sp. 535, och Rigveda). K. F. J.

Mandalay, Mandaleh [mä'ndəlē], förr hufvudstad i konungariket Burma, nu hufvudstad i det brittiska Öfre Burma, omkr. 3,5 km. från östra stranden af Iravadi och omkr. 45 km. n. om den forna hufvudstaden Amerapura. 138,299 inv. (1911). Staden, som anlades 1856—57 på en vidsträckt, torr slätt, vid foten af en isolerad, 180 m. hög bergkulle, är omgifven af en 8 m. hög tegelmur, med 12 portar och vakttorn, samt en djup vallgraf. Midt i staden ligger, omgifven af 4 särskilda murar, den praktfulla forna konungaborgen, hvars främre, åt ö. vettande del innehåller den 80 m. långa, af snidadt och förgylldt tekträ byggda audienssalen, i hvars ena ända står den gyllene konungatronen. (Se pl. III till art. Byggnadskonsten.) I nov. 1885 besattes staden af brittiska trupper under general Prendergast, och konungen bortfördes på en brittisk eskader till Indien för att svara för de grymheter han begått mot européer samt för sina fientliga åtgärder mot brittisk-indiska styrelsen. Prendergast öfvertog i Englands namn förvaltningen af Burma. För att fördrifva engelsmännen antände burmanerna sin hufvudstad 15 april 1886, hvarvid en del af densamma förstördes. M. har betydlig industri (siden, guldsmedsarbeten, trä- och elfenbenssniderier m. m.) och liflig handel med Rangoon, med hvilket det är förenadt genom en järnväg. (J. F. N.)

Mandaleh. Se Mandalay.

Mandall, dajakernas (se d. o.) svärd. Klingan är af utmärkt material, konvex på ena sidan, konkav på den andra och konstnärligt prydd med graveringar. Handtaget, som fästes vid klingan med guttaperka, är af ben och ofta prydt med tofsar af människohår.

Mandals amt. Se Lister og Mandal amt.

Mandalselven. Se Mandal.

Mandame'nto, plur. *mandamenti*, it., krets (för lagskipning). Se Italien, sp. 1047.

Mandäner, indianfolk af siouxgruppen i Nord-Amerikas väststater, påträffades först 1738 af européerna och lefde då fördelade i nio byar. Dessa bestodo af oregelbundna grupper af tätt intill hvarandra byggda, cirkelrunda, lertäckta stockhyddor med hvälfdt tak. I midten af taket befann sig rök-öppningen, öfver hvilken en rund skärm flätad af grenar var placerad. Fyra starka pelare uppburo taket. Rundt kring väggarna voro stora, breda, rymliga bäddplatser försedda med filtar och hudar. Mandanerna odlade majs, bönor, pumpor och solrosor (de sistnämnda för de ätbara frönas skull). De tillverkade lerkärl. Månggifte var vanligt bland dem. Deras religiösa idéer och ceremonier liknade i hufvudsak de öfrige prärieindianernas. Männen använde synnerligen ståtliga hufvudprydnader af fjädrar samt piggsvinstaggar i olika färger (se fig. 14 å pl. Amerikanska folk). Tatuering med svarta parallellstreck å vänstra brösthalfvan och armen begagnades, ehuru sparsamt. 1837 beräknades stammen till närmare 1,600 individer, men 1905 återstodo endast omkr. 150, bosatta å en reservation nära Missourifloden. C. V. H.

Manda'nt, *jur.* Se Mandat.

Manda'ra (Uanda'la), landskap i mellersta Sudan, s. om Bornu, till hvilket det är skattskyldigt. Det hör, enligt öfverenskommelsen 1893, med sin östra del till den tyska intressesfären (Kamerun), med sin västra till den brittiska (Nigerterritorierna). Det är i n. sumpigt och jämnt, i s. bergigt med stora täta skogar af tamarinder, ullträd och baobabträd. Befolkningen (*manda*) är negrer, som tala ett eget språk och till största delen äro muhammedaner. De äro till antalet omkr. 250,000. Hufvudstad är Doloo med 30,000 inv. J. F. N.

Mandarinanden, *zool.* Se Andfåglar, sp. 967.

Mandariner. 1. I Europa bruklig benämning på kinesiska statsämbetsmän. Se Kina, sp. 53, samt pl. I och IV till denna art. — 2. Ett slags små apelsiner. Se Citrus, sp. 357.

Mandaringult, *kem.*, ett konstgjordt orangegult färgämne, äfven kalladt *orange 2*, *guldorange*

peolin 000 n:o 2 eller *β-naftolorange*. Det är triumsaltet af sulfanilsyra-azo-*β*-naftol. H. E.

Mandasor [mä'ndesôr]. Se Mandsaur.

Mandāt (lat. *mandātum*, se d. o.). 1. *Jur.*, uppdrag, ett aftal, hvarigenom en person förbinder sig åt för en annans räkning utföra ett rättsärende. Uttrycket kan afse, att mandatarien (uppdragstagaren) skall utföra uppdraget i eget namn och således själf i st. f. mandanten (uppdragsgifvaren) träda i rättsförhållande till tredje man, eller benämnes i sådant fall mandat i egentlig mening; hit hör kommissionsaftalet, hvaraf kommissionsaftalet är en underart. Men i den moderna rätten är det äfven möjligt, att uppdraget skall utföras icke blott för uppdragsgifvarens *räkning*, utan äfven i hans *namn*, så att han omedelbart förvärfvar de rättigheter och ikläder sig de förpliktelser, som härflyta ur rättsärendet. Denna rätt, hvilken var för den romerska rätten principiellt okänd, uppkommer genom mandatets förening med en fullmakt och kan kallas fullmaktsmandat (jfr Fullmakt). Det är detta, som vanligen afses i vår lag (Handelsb. 18 kap.) liksom i de flesta främmande. Äfven beträffande mandat utan fullmakt (kommissionaftal) råder benägenhet att i allmänhet anse mandanten omedelbart berättigad genom uppdragets utförande; särskildt plägar mandanten tillerkännas separationsrätt i mandatariens konkurs. I motsats mot den romerska ger den nyare rätten mandatarien i regel anspråk på arfvode. — Viktiga användningar af mandatet äro bl. a. rättsförhållandet emellan ett bolag och dess styrelse samt inkasserings- och betalningsmandat, af hvilka anvisning och växel anses vara sammansatta. — Om imperativt mandat se d. o.

2. Franskt pappersmynt under Direktorium. Se Assignat, Frankrike, sp. 1154, och Territorialmandat.

3. Manlig bragd, bedrift, dåd. Bruket af ordet mandat i denna betydelse tillhör nysvenskan och har utan tvifvel uppkommit på folketymologisk väg, med omtydning efter "man" och "dat" (lty. *dat*, hty. *that*, sv. *dåd*; jfr hjältedat). 1. Hj. H—d.

Mandatārie, *jur.* Se Mandat 1.

Mandātsprocess, *jur.*, en under medeltiden utbildad summarisk processart, som skilde sig från den vanliga däri, att domaren ensamt på kärandens framställning, utan att höra svaranden, gaf den sistnämnde en befallning (lat. *mandātum*) att fullgöra något, t. ex. att betala en fordran. Befallningen kunde vara ovillkorlig eller villkorlig. I förra fallet egde svaranden, strängt taget, icke rätt att försvara sig; dock medgafs honom att göra gällande vissa invändningar, som kunde genast pröfvas. I senare fallet däremot förföll befallningens verkan, om någon invändning inom viss tid framställdes, och saken förhandlades därefter i vanlig ordning inför domstolen. Från den förra arten af mandatsprocess härleder sig det svenska lagsökningsförfarandet. En efterbildning af den senare arten infördes i svensk rätt genom lagen 26 april 1907 om handräckning för fordrans utfående (se Handräckning). — I främmande rätt förekommer äfven i straffprocessen ett liknande förfarande, i det domaren i ringare brottmål eger att utan föregående domstolsförhandling fastställa ett straff, som går i verkställighet, därest icke den åtalade, efter att ha erhållit del af beslutet, inom viss tid gör gensaga däremot; göres sådan, förfaller beslutet, och saken behandlas i vanlig ordning. I. Afz.

Mandātum, lat. 1. Uppdrag, som öfvertogs för en annans räkning. Den, som mottagit det, kunde ställas till ansvar och dömas till skadeersättning, om han tillfogat sin hufvudman (*mandātor*) skada vare sig genom afsiktligt förvållande eller genom försumlighet. Att bli fälld i en rättegång härom medförde vanfrejd (*infāmia*). — 2. Fottvagningsceremonier i Rom på skärtorsdagen. Jfr Fottvagning. 1. R. Tdh.

Mandaue [-dāu'e], stad på östra kusten af ön Cebu bland Filippinerna, omkr. 7 km. n. ö. om staden Cebu. 16,589 inv. (1903). Odling af majs och sockerrör.

Mande. Se Mandespråk.

Mandéer l. Mandäer kallas ättlingarna af de gamla babyloniska gnostiska döparsekterna. De bo i ringa antal kring Basra i sumptrakterna vid Eufrats och Tigris' mynningar och i den angränsande persiska prov. Kusistan. I Europa ha de i enlighet med karmelitmunken Ignatius' bok om dem af 1652 benämnts Johanneskristna l. Johanneslärjungar och ega kanske något samband med Johannes döparens sedermera från kristendomen separerade sekt i Gamla kyrkan. Själfva kalla de sig nasaréer, mandéer (af *mandā*, kunskap, gnosis, sålunda likbetydande med "gnostiker"; se Gnosticism) eller döpare (sabier). Det sista namnet är särskildt afsedt för muhammedanernas skull, alldenstund koranen räknar sabier jämte kristna och judar till skriftbesittarna, som tolereras mot skatt och ej måste omvändas till islam. Mandéernas lära har undergått många förändringar och utvidgningar under tidernas lopp, under babyloniskt, avestiskt, hellenskt, judiskt, kristet, gnostiskt, manikeiskt, indiskt och islamskt inflytande. Med dess förnämsta urkund, "skatten" (*Ginza*), "stora boken" l. *Adamsboken* (se d. o.), ha alltjämt nya delar införlifvats; däraf dess religionshistoriska värde t. ex. för kännedomen om eljest förlorade gnostiska och manikeiska skrifter och läror. I mandéernas världsförklaring äro fantastiska naturspekulationer af olika härkomst hopade på hvarandra, utan att vara satta i system. Enligt en kosmogoni var i begynnelsen *Stora Pīrā*, den allomfattande urgrunden, kanske uppfattad som ett världsägg, och "Stora lysande etern" l. "Stora glansen", som tyckes vara omsluten af Stora Pīrā. Sedermera infördes manikéernas "Ljuskonung" och sattes som en monoteistisk gudom i spetsen för det hela. I "Stora lysande etern" bor "Härlighetens stora ande" (*Mānā*), ur hvilken "herradömena" framgå, främst "Första lifvet" och, på dess bön om sällskap och fortplantning, "Andra lifvet". Tre af "Andra lifvets" emanationer vilja skapa en värld. Då framkallar på "Första lifvets" bön Stora anden ett väsen, som benämnes "Lifvets kunskap", "Käre sonen", "Gode herden". Denne medlare och frälsare, *Mandā de Hajjē* ("Lifvets kunskap"), tyckes urspr. sammanhänga med Marduk, Babels gud, som slog urtidens vidunder och skapade världen. "Lifvets kunskap" trotsar mörkrets makter och stiger ned för att skapa. Skapelsen utföres af Gabriel, äfven kallad *Petahil*, såsom världsskapare till hälften

ond. Djäfvulsvärldens ursprung kallas ”den heliga Ande” (*Ruhā*, liksom på syriska femininum). Hon aflar med stordjäfvulen *Ur* de sju planeterna, djurkretsens tolf tecken och fem söner. De sju gjorde den första människan, som dock ej kunde stå upprätt, förrän Petahil på deras bön hos Stora Mānā hämtat och meddelat anden, som sedan dess är människans himmelska beståndsdel. ”Lifvets kunskap” uppenbarade sig i *Hibil* (*Abel*) *Zivā*, som äfven trängt ned i helvetets fyra förrum och tre afdelningar och aftvingat öfverdjäfvulen *Karkūm* mörkrets hemliga namn och erkännandet af Stora andens öfvervälde. Världen räcker i 480,000 år och hemsökes af en rad falska profeter från Abraham till Muhammed, bland dem den falske Messias, ”timmermannen”, hvilken ”yxan, ej rökelse tillkommer”. Hatet mot kristendomen framlyser flerstädes i mandéernas lära. De förkasta de kristnes bud om fasta, ogift stånd och askes och betrakta äktenskapet som en plikt. Men söndagen, ej sabbaten helighålles. I motsats mot bibeln förlägges den sanna religionen till faraonernas Egypten. Efter människosläktets undergång skall ett nytt människopar nedkomma och inleda ett lyckorike, som varar 50,000 år. Sedan slukas världarna af Ur, som själf skall gå under i mörkret, hvarefter endast ljusets rymd återstår. Till mandéernas kult hör ett dop, en helig måltid af bröd och vatten samt ett högtidligt handslag, som sakramentalt förbinder medlemmarna med hvarandra. Deras små kyrkor sakna altare och prydnader och ha rum endast för prästerna; lekmännen stanna utanför. Prästgraderna äro tre: ”förvaltare” (diakon), ”lärare” (präst) och ”skattmästare” (biskop), hvilken måste ega ”skatten” (Ginza). Till de två förra ha äfven kvinnor tillträde, men måste för att bli ”lärare” vara gifta med en präst eller en biskop.

Litt.: W. Brandt, ”Die mandäische religion” (1889), ”Mandäische schriften” (1893), M. N. Siouffi, ”Études sur la religion des Soubbas ou Sabéens” (1880), och K. Kessler, ”Mandäer” (i Haucks ”Realencyklopädie für protestantische theologie und kirche”, 1903). N. S.

Mandēiska språket, på hvilket mandéernas (se d. o.) religiösa urkunder äro författade, tillhör den semitiska språkstammens öst-arameiska gren, som delar sig i de syriska och babyloniska dialekterna. Dessa senare äro talmudiskan och mandeiskan. Från sin närmaste släkting, talmudiskan, skiljer sig mandeiska språket a) lexikaliskt däri, att det är mer fritt från grekiska, latinska och hebreiska ord, hvaremot de persiska lånorden äro i mandeiskan ganska många, och b) syntaktiskt, i det att mandeiskan eger en renare arameisk satsfogning än något annat arameiskt språk. I formellt hänseende har mandeiskan i några punkter gått längre i fonetisk utveckling, men bibehåller i andra en äldre form än talmudiskan. Mandeiska språket eger ett särskildt, från de äldsta arameiska bokstafsformerna härstammande alfabet och har inom detta utbildat en mer konsekvent och fullständig vokalbeteckning än någon annan semitisk skrift. I Europa återges dock det mandeiska alfabetet vanligen med hebreiska bokstäfver. — Jfr Nöldeke, ”Mandäische grammatik” (1875), och Brockelmann, ”Grundriss der vergleichenden grammatik der semitischen sprachen” (1908 ff.). H. A.*

Mandel. 1. *Bot.*, *farm.*, mandelträdets frö. Frukten af mandelträdet, *Prunus Amygdalus* (se Prunus), är en sammantryckt, äggformig stenfrukt, hvars torra, läderartade kött är grönaktigt och sammetsludet. Kärnans stenskal är antingen glatt, benhårdt och tjockt, med djupt insänkta porer (var. *dura*), eller liksom trådigt, bräckligt och tunt (var. *fragilis*, krakmandel). Inom detsamma finnes vanligen 1, stundom 2 frön (s. k. *filippin*), hvilka utgöra den drog man kallar ”mandel” (*semen Amygdali*). Af densamma ha genom odling frambragts många varieteter, växlande i form och storlek, men alla hänförliga till

1 2 3

Bittermandel. *1* frukt, *2* frö befriadt från fröskal, *3* samma efter aflägsnandet af främre hjärtbladet. *k* hjärtbladsanlag, *r* rotämne.

2 hufvudgrupper med olika smak och egenskaper, nämligen: sötmandlar och bittermandlar (*semen Amygdali dulce* och *s. A. amarum*). De förra ha en mild, fet söt smak; de senare därjämte en egendomligt bitter. Sötmandlar äro mer eller mindre plattadt äggformiga, spetsiga i den smalare ändan och försedda med ett liksom stoftströdt, brunt fröskal. Jordanmandel (från Malaga), som anses vara den finaste sorten af sötmandel, är lång, smal, ljusbrun och glatt. Mandelträdet, hvars hemland är Turkestan och Central-Asien, odlas i Medelhafsländerna och Kalifornien. Sverige erhåller sitt behof af mandel från Spanien, Italien och Syd-Frankrike, bittermandel äfven från Nord-Afrika. Mandlar försändas på fat eller seroner. Mandel har stor användning i köket, i bagerier och konditorier (se Marsipan). Om den sockrade emulsionen mandelmjölk se d. o. Mandels ymnigaste (och tillika i sötmandlar viktigaste) beståndsdel är den officinella *mandelolja*n (se d. o.). Den malda återstoden efter mandeloljans utpressning kallas mandelkli och har kosmetisk användning. Bittermandlarna innehålla förutom fet olja den viktiga beståndsdelen amygdalin jämte enzymet emulsin. Bittermandlarnas användbarhet som krydda och i medicinen beror därpå, att ur amygdalinet genom enzymets inverkan bittermandelolja och blåsyra uppkomma, om mandlarna tuggas eller sönderstötas med vatten. Om pistachemandel och grön mandel se Pistacia, om jordmandel se Cyperus och Lathyrus; arachidmandel är fröna af *Arachis hypogœa*. Jfr Mandelsurrogat. — 2. (*Tonsilla amy'gdala*) *Anat.* a) En på hvardera sidan af ingången till svalget framskjutande, i gropen emellan gombågarna befintlig massa af adenoid substans, delvis ordnad i klumpar kring små insänkningar i organets kullriga yta, som till följd däraf är ojämn och gropig. Organet sy-

ss ha en fagocytär uppgift (se Bakterio-) g i, sp. 732). Mandlarna äro i friska tillståndet d pass 1,5 cm. långa samt 1 cm. breda och tjocka; en vid ''halsfluss'' (akut eller kronisk *angina tonsillaris*) kunna de svälla upp till flera gånger denna blym, så att de högeligen besvära, t. o. m. omöjliggöra sväljning och andning. Då mandlarna svälla pp, äro de kännbara i det yttre vid underkäkens inkel, strax nedom örat, hvarför de ock kallas örandlar l. öronmandlar. b) Två små andelformiga delar (lober) af lilla hjärnan (*cerebellum*), tillhörande dess undre yta, belägna mot edellinjen samt bakom (ofvan) *medulla oblongata*. — 3. *Geol.*, mandelformadt mineralparti af annan ammansättning och beskaffenhet än den omgifande bergartens, hvilket utgör fyllning i ett förutarande blåshål i densamma. Se Geod.

1. O. T. S. G. L—m. 2. G. v. D.* 3. E. E.

Ma'ndel, Friedrich August Eduard, tysk kopparstickare, f. 1810 i Berlin, d. 1882, studerade under Buchhorn och Henriquel-Dupont i Paris, blef 1842 professor vid akademiens kopparstickarskola i Berlin och var 1857—75 denna skolas direktör. Bland M:s stick, alla i linjemaner, märkas självporträtt af *Van Dyck* och *Tizian*, *Karl I* af Van Dyck, Rafaels *Madonna Colonna* och *Madonna della sedia* (ett af hans yppersta blad) och *Ecce homo* af Guido Reni. Hans sista mästerverk var Rafaels *Sixtinska madonna* (ofullb.). Jfr Pietsch, ''E. M. und seine werke'' (1883). (G—g N.)

Mandelberg, Johan Edvard, historie-, landskaps- och genremålare, f. 22 juni 1731 i Stockholm, d. 8 aug. 1786 i Köpenhamn, utförde under sina första ynglingaår åtskilliga små fält- och lägerscener m. m. med fin och spetsig pensel samt i något grönaktig, men ej obehaglig ton. 1752 begaf han sig till Paris, där han närmast slöt sig till sin landsman Roslin och genom grefve de Caylus fick tillstånd att kopiera i Louvre. Af danske konungen Fredrik V åtnjöt han frikostigt understöd för fortsättningen af sina studier, dock med villkor att han efter dessas afslutande skulle bosätta sig i Köpenhamn. Efter några års studier i Rom anlände M. 1758 till Köpenhamn. Han var då en ganska mångsidigt utbildad konstnär. Hans i k. kopparstickssamlingen i Köpenhamn förvarade handteckningar visa, att han icke blott idkat studier för bataljmålning, utan äfven komponerat större historiska, allegoriska och mytologiska scener, herdestycken och lekande barn i Bouchers stil samt framför allt studerat det ''heroiska'' landskapet i den italienska skolans anda. M. blef också redan 1759 medlem af den danska konstakademien, och 1763 kallades han till professor vid samma akademi. Det var emellertid ej genom sina bataljstycken, utan genom sina stora dekorativa bilder, som M. förvärfvade sig ett aktadt konstnärsnamn. Så utförde han bl. a. i kupolen på Fredensborg fyra stora målningar med ämnen ur ''Iliaden'' samt för Kristiansborg takmålningar m. m., hvilka sistnämnda gingo förlorade vid slottsbranden 1794. För utförandet af sina stora arbeten använde han flera af akademiens bästa lärjungar. Både Abildgaard och Clemens t. ex. bildade sig först under hans ledning. Efter hans målningar finnas kopparstick af Clemens, Bradt m. fl. —rn.*

Mandelblomma, *bot.*, namn på *Saxifraga granulata*.

Mandelgren, Nils Månsson, tecknare, kulturforskare, f. 17 juli 1813 i Ingelstråde by, Väsby socken, Skåne, d. 1 apr. 1899 i Stockholm, började sin bana som bondmålare. 1831 fick han någon undervisning af en ung tysk porträttmålare Berger vid Höganäs och blef sedermera beskyddad af excellensen J. G. De la Gardie samt inskrefs 1833, under det då antagna namnet Mandelgren, vid konstakademien, där han studerade i fem år. Han lärde dessutom litografi af v. Schéele och utförde åtskilliga planscher till det af denne utgifna verket ''Minnen ur Napoleons lefnad''. 1838 begaf sig M. till Köpenhamn, vid hvars konstakademi han studerade till 1842. Där fick han den afgörande väckelsen för sin framtid genom konsthistorikern Höyen. Samtidigt lärde han sig restaurera äldre taflor. 1842—43 vistades han i Italien och Paris, hvarifrån han anlände till Stockholm i dec. 1843. M. började nu utveckla en flerfaldt gagnande verksamhet. I förening med Ahlborn och Berlien inrättade han en slöjdskola, afsedd att bibringa handtverkslärlingar teckningsfärdighet och allmän handskicklighet — nödvändiga underlag för all praktiskt betydande slöjdutöfning. Skolan mottogs med välvilja af konstakademien, där liknande sträfvanden förr gjort sig gällande, men betraktades misstroget af många bland stadens handtverksmästare. För att höja intresset såväl för företaget som i allmänhet för slöjdens angelägenheter stiftades 1844, till en del genom M:s åtgärder, Svenska slöjdföreningen, till hvilken han 1845 öfverlämnade sin skola jämte inventarier. Det är ur denna, som Tekniska skolan i Stockholm utvecklats. Ungefär samtidigt åstadkoms på M:s initiativ Konstnärsgillet (se d. o.) och 1847 den därmed sammanbundna Artisternas och litteratörernas pensionsförening. Han egnade sig under dessa år äfven åt tafvelrestaurering. Med 1846, då M. erhöll ett litet reseanslag till konsthistoriska studier inom Sverige, vidtog ett nytt skede i hans verksamhet. Han begynte afteckna lämningar af medeltidens konst i svenska kyrkor, särskildt minnena af dess måleri. Efter en långvarig tvist med Vitt. hist. o. ant. akad. om eganderätten till de ritningar, som M. 1846—51 utfört, upphörde med 1851 reseanslaget, och utsikterna till offentligt understöd för utgifvandet af M:s tillärnade planschverk

voro nästan omintetgjorda. I hopp om bistånd från England begaf han sig utomlands. I Köpenhamn, där han uppmuntrades af Höyen, stannade han en tid och fick då i uppdrag att restaurera takmålningarna i Bjeresjö kyrka. Han återvände till Skåne, där restaureringsarbeten och forskningar uppehöllo honom ett par år. Med bidrag af några skånska godsegare begaf sig M. 1854 till Paris för att utföra en del planscher till sitt stora verk. 1855 utkom i Köpenhamn 1:a häftet af *Monuments scandinaves du moyen-âge*, och med det 6:e (Paris, 1862) fulländades arbetet. Det hade vunnit understöd af flera bland Frankrikes framstående män (Ingres, P. Mérimée, Thiers): en subskription föranstaltades, och ett franskt statsbidrag erhölls. En del exemplar inlöstes äfven för svenska statens räkning. Detta verk, för hvilket M. utförde ej blott originalteckningarna, utan äfven samtliga litografierna, väckte mycket uppseende i utlandet samt förskaffade sin upphofsman ledamotskap af konstakademierna i Amsterdam, Florens och Rom. Å andra sidan ha anmärkningar framställts rörande teckningarnas trohet. M. erhöll af riksdagen 1863 ett årsanslag till fortsättande af sina studier och resor i fornforskningens tjänst, hvilket anslag 1873 förvandlades till en lifstidspension. M. begynte 1866 utgifvandet af *Samlingar till svenska konst- och odlingshistorien*, som dock i brist af uppmuntran måste upphöra med 2:a häftet (1868). 1867 blef han af svenska regeringen utsedd att ordna Sveriges andel i utställningen för "L'histoire du travail" vid världsutställningen i Paris. Genom M:s bedrifvande framkommo på konstnärsmötet i Göteborg 1869 uttalanden, som yrkade på det önskvärda i, att en allmän svensk förening för konstminnesmärkens bevarande bildades, och denna kom också, hufvudsakligen till följd af M:s åtgöranden, till stånd s. å. under namn af Svenska fornminnesföreningen, i hvars tidigare utveckling och verksamhet M. lifligt deltog. Till följd däraf blef han 1871 anmodad att leda den första vetenskapliga undersökningsfärd — till Åland —, som finska fornminnesföreningen föranstaltade. M. blef invecklad i flera polemiker i slöjdundervisnings- och antikvariska frågor. Han sysselsatte sig på gamla dagar hufvudsakligen med ordnandet och offentliggörandet af sina i fäderneslandet bildade samlingar af ritningar och uppteckningar. 1877 utgaf han 1:a häftet af *Atlas till Sveriges odlingshistoria*, ett storartadt planlagdt företag, ämnadt att i bilder och förklarande text lämna en öfversikt af den svenska odlingen på alla områden och beräknadt att i sin helhet omfatta 1,200 planscher. Det, som utgifvits, omfattar "bostäder och husgeråd" (h. 1, 2; 1877) och början af afd. "helgedomar" (h. 1, 2; 1883—84). För att möjliggöra fortsättandet af detta arbete samt understödja konst- och kulturforskning i Sverige testamenterade M. 1882 sina samlingar jämte ett kapital till Lunds universitet (se d. o., sp. 1430) under särskildt föreskrifna villkor. Till Konstnärsklubben testamenterade M. såväl en penningsumma som sitt bibliotek. M. utgaf äfven en *Praktisk lärokurs i teckning* (1884—86), i hvilken han uppträdde mot det från Tyskland införda stuhlmannska systemet. Han var medlem äfven af konstakademierna i Madrid och Petersburg. —rn.*

Mandelkaffe, *bot.* Se Cyperus.

Mandelkli. Se Mandel 1.

Mandelkrämla. Se Krämla.

Mandelmjölk beredes af söt- och något bittermandel samt socker och vatten och motsvarar ungefär farmakopéns *emulsio amygdalina* (mandelemulsion). "Mandelmjölken" är en svalkande, behaglig dryck, som förr användes som läskedryck vid bjudningar.

Mandelolja, *Oleum amygdalæ, farm.*, fet olja, som beredes fabriksmässigt i stor skala, särskildt i England, Frankrike och Tyskland, hvarjämte sådan olja vinnes vid framställning af bittermandelvatten (se d. o.). Oljan kan framställas både ur söta och bittra mandlar, då en produkt af samma kvalitet erhålles i båda fallen; till material vid beredningen användas mest bittra mandlar. Oljan framställes genom pressning vid högst 30° C. temperatur. Söta mandlar innehålla vanligen omkr. 40—50 proc. olja, de bittra 30—40 proc. Mandeloljan hör till de icke torkande oljorna, har gulaktig färg, är tämligen tunnflytande med en sp. v. af 0,915—0,920. Oljan tjocknar vid låg temperatur och stelnar vid —10° till —20° C. till en fast, hvit massa. Den löses i ung. 60 dlr kall och 15 dlr kokande alkohol och låter blanda sig med eter, kloroform, kolsvafla och petroleumeter i alla förhållanden. Dess hufvudbeståndsdel är *olein* (triolein), $C_3H_5 . (C_{18}H_{34}O_2)_3$. Mandelolja är ganska ofta förfalskad genom tillblandning af andra oljor. Mandeloljan ingår i *Linctus oleosus* (oljsaft), i *Unguentum cetacei* ("cold cream") samt i *Oleum jecoris Aselli ferratum* (järntran) och *Ol. phosphoratum* (fosforolja). O. T. S. (C. G. S.)

Mandelriska, *bot.* Se Lactarius.

Mandelstam, Josef Emeljanovitj, rysk litteratur- och språkforskare, f. 1846 i Poltava, d. 1911, blef lärare i ryska språket och litteraturen i Petersburg, docent i jämförande mytologi 1895 och professor i ryska språket och litteraturen vid universitetet i Helsingfors 1897. Han författade ett arbete om mytologien hos judarna (*Mifologija u Jevreev*, 1879), *Opyt objasnenija obytjajev indoevropejskich narodov, sozdannych pod vlijaniem mifa* (Försök till förklaring af seder hos de indoeuropeiska folken på mytisk grund, 1882), *O charakterje Gogolevskago stilja* (Om Gogols stil, 1902) och *Ob umensjitelnych suffiksach v' russkom jazykje* (Diminutiv i ryska språket, 1903) samt utgaf (i förening med A. Igelström) ett svensk-ryskt lexikon (1905). På svenska publicerade han i "Finsk tidskrift", "Ateneum" och "Valvoja" litteraturhistoriska afhandlingar och kritiker, däribland *Hufvudströmningarna i den ryska litteraturen i XIX seklet* (1898), *Bjelinskij som frihetens förkämpe i Ryssland* (s. å.), *Om sambandet mellan grefve Leo Tolstojs skönlitterära verk och hans moralfilosofiska läror* (1899), *Maxim Gorkis verksamhet* (1901) och *De ryska skaldernas uppfattning om det fria ordets betydelse* (1902). A—d J.

Mandelsten, Amygdaloïd, *geol., petrogr.*, en bergart, som mer eller mindre rikligt i sin massa innesluter blåsrumsfyllningar, s. k. mandlar, af ett eller annat mineral, såsom kalkspat, zeoliter, kalcedon, agat eller andra (se Mandel 3). Förekomsten af mandlar i en bergart tyder på eruptivt ursprung eller bildningssätt för densamma (se

eod med fig.). Det finnes basaltmandelsten, oleritmandelsten, melafyrmandelsten o. s. v. Äfen mandelstenar, i hvilka grundmassan utgöres af abas (diabasmandelsten), förekomma i Sverige, imligen i Dalarna, på Granholmen i Mälaren och d Övedskloster i Skåne. E. E.

Mandelstensstruktur, *geol.* Se Struktur.

Mandelsurrogat, frösorter, som användas i st. f. e dyrare mandlarna. Som surrogat för sötmandel rukas fröna af *Anacardium occidentale*, som går handeln under olika namn, såsom cachou-andel, indisk mandel, kernel, arabiska nötter, afbittrade aprikosfrö (s. k. *manolin*) och raspad kokosnöt (på bakverk i st. f. sönerskuren mandel). I stället för bittermandel anändas andra prunoidéfrön, särskildt aprikosfrö, om erhålles som biprodukt vid beredningen af torkade aprikoser. G. L—m.

Mandelträdet, *bot.* Se Prunus och Mandel.

Mande-negrer. Se Mandenga (slutet) och Mandespråk.

Mandenga l. Mandingo, d. ä. "mande-talande)-folk", en af västra Sudans mest betydande och bildbara negerstammar, delar sig enligt ust ("The modern languages of Africa", 1883) i två grupper. Den *västliga* bor emellan Senegals och Gambias öfre lopp samt vidare utmed den senare flodens högra strand. Den talrikare, men minre kända *östliga* gruppen, äfven kallad wangara wa, håller till ö. om Djoliba på bägge sidor om 10° n. br. emellan 10—0° v. lgd. Jämte den vanliga negertypen i ansiktsdrag och hårväxt ega mandengaerna reslig, smärt och muskulös kroppsbyggnad. Genom naturlig intelligens, arbetsamhet, måttlighet, industri och handel (ris, bomull, järn- och guldsmiden, yllevaror) utmärka de sig framför alla andra negerfolk i Senegambien, och medan dessa ännu äro till största delen hedningar, var mandengafolket det första, som antog islam. På 1300-talet bildade det ett mäktigt, öfver en stor del af Central-Afrika härskande rike, Mali (Melle), hvaraf det äfven kallas mali-nga, "Mali-folk", men är nu splittradt i en stor mängd smärre despotiskt eller republikanskt ordnade samhällen. De mest kända af dessa äro: bambuk (se d. o.), mellan Senegal och dess biflod Faleme, dentilia, mellan Faleme och Gambia, med hufvudstaden Dsjulifunda (omkr. 2,000 inv.), niani och wuli vid Gambias mellersta lopp, med städerna Medina, Fattatenda och det forna engelska faktoriet Pisania, samt barra (se d. o.) vid Gambias mynning. Antalet af samtliga mandengaer skattas af Barth till 6 à 8 mill., hvilka alla ega samma tungomål, *mande* (se Mandespråk). Språkligt besläktade äro de, så vidt man ännu känner, med följande tre negerstammar: bambára (se d. o.), vei, utmed kusten n. v. om Liberias område, samt susu (soso) i kustlandet omkr. 10° n. br. Dessa mandengaer sammanfattas under det gemensamma namnet mande-negrer, men sannolikt kan detta namn på samma språkliga grund utsträckas till många flera af västra Sudans tallösa negerstammar. H. A.*

Mander, Karel van, tre holländska (nederländska) konstnärer, far, son och sonson. — 1. K. v. M. d. ä., målare, författare, f. 1548 i Meulebeke nära Courtrai i Flandern, d. 1606 i Amsterdam, återvände 1569, efter att i Gent ha studerat i L. de Heeres ateljé samt i Courtrai och Tournai för P. van Vlerick, till Meulebeke, där han vid sidan af sitt måleri egnade sig åt skriftställarskap och bl. a. författade flera fastlagsspel. 1573 företog han emellertid en studieresa till Italien. I Rom erhöll han undervisning af olika lärare, arbetade i slutet af 1570-talet tills. med B. Spranger i Wien, reste därpå hem till Flandern, men måste undan spanjorerna fly till Haarlem, dit han ankom alldeles utplundrad, men där han, efter att ånyo ha besökt Flandern 1583, slog sig ned samt jämte H. Goltzius och Corn. Cornelisz. inrättade en akademi. Två år före sin död flyttade han till Amsterdam. Han var både som tecknare och målare en utpräglad manierist, som i sina mestadels bibliska motiv — *Den heliga Katarinas martyrium* (1582) i en kyrka i Courtrai, *Maria bebådelse* (1593) i Haarlem, *Maria, Jesus och Josef* (1598) i Wiens kejs. museum — älskade att framställa sina figurer i de mest tillkrånglade ställningar. Undantagsvis målade han dock äfven porträtt, såsom bilden af *En förnäm man* (1592) i Wiens kejs. museum, och genrer, såsom en *Kirmess* i Peeter Brueghels stil i Semenovska samlingen i Petersburg, samt utförde dessutom åtskilliga humoristiska penneteckningar (i Albertina, Wien). Hans egentliga betydelse som konstnär är dock att ha varit den store Frans Hals' lärare. I egenskap af författare är han mindre märklig som skald än genom sitt stora verk *Het schilderboek* (1604), som trots den brist på kritik, hvarmed den är affattad, i det att dikt och verklighet däri äro sällsamt blandade, likväl utgör en viktig källa för kännedomen om den äldre nederländska konsten och dess utöfvare. — 2. K. v. M. d. y., f. omkr. 1579, d. 1623 i Delft, var som målare elev af sin far — taflor af hans hand äro dock numera icke kända —, men är mest känd som tecknare af s. k. tapetpatroner och tapetväfvare. Han arbetade först för Frans Spierings tapetfabrik i Delft, men begaf sig 1616, på kallelse af Kristian IV och sedan han anskaffat egna väfstolar, till Köpenhamn, där han fick i uppdrag att för en summa af 5,000 rdr utföra 24 tapeter till utsmyckning af den stora salen på Frederiksborg. De skulle bl. a. framställa Kristian IV:s kröning, utsikter af Kalmar, Vittsjö, Älfsborg, Öland, Travemünde, slaget vid Kalmar, 1611, o. s. v. 18 af dessa tapeter levererades 1619 till Danmark, men en stor del af dessa förstördes vid Frederiksborgs brand 1859. — 3. K. v. M. d. yngste, historie- och porträttmålare, f. omkr. 1610 i Delft, d. 1670 i Köpenhamn, åtföljde som barn modern, då hon efter mannens död begaf sig till Köpenhamn för att indrifva sina innestående fordringar för af mannen levererade tapeter. Sannolikt sändes den unge Karel af Kristian IV till Holland för att där utbilda sig till målare (1635 målade han där skalden *Vondels por-*

trätt), och han studerade senare med offentligt understöd i Italien. Hemkommen till Köpenhamn, där modern bosatt sig, blef han hofmålare, fick många beställningar, i synnerhet på porträtt, såsom af *Kristian IV*, många förträffliga, duktigt utförda bilder, som ge en god föreställning om den folkkäre monarkens storslagna personlighet, af Danmarks dåtida ädlingar, lärde och krigare, o. s. v. Dessa porträtt utmärkas för solida egenskaper, men många af dem förväxlas sannolikt ännu med hans begåfvade svågers, Abr. Wuchters arbeten. Mindre lycklig var han som historiemålare. Hans konstutöfning inbragte honom emellertid förmögenhet, och han köpte sig vid Östergade en fastighet, där han höll gästgifveri för förnäma resande. K. v. M. var liksom farfadern författare, men inskränkte sig till att på vers och prosa sjunga tobakens lof. 1—3. O. G—g.

Manderfelt, politisk äfventyrare. Se Ingman, K. J.

Manderström, svensk friherrlig ätt, härstammar från öfverlicentinspektoren i Wismar Erik Forsmander (d. 1713), som var bördig från Kopparbergs län och 1703 adlades med namnet M. Ätten blef 1771 friherrlig genom Martin Ludvig M. (f. 1691, d. 1780), hvilken tjänstgjorde som hofjunkare hos Karl XII och därefter som kammarherre under Fredrik I:s och Adolf Fredriks hela regeringstid. En sonsons son till denne, Kristofer Rutger Ludvig M. (se M. 2), blef 1860 grefve, men tog icke introduktion som sådan.

1. Kristofer M., friherre, hofman, vitterförfattare, son till Martin Ludvig M. (se ofvan), f. 13 dec. 1727 i Stockholm, d. där 1 sept. 1788, vardt 1746 student i Uppsala och kallades redan s. å. till kanslist i dåv. arfprinsen Adolf Fredriks tyska kansli. 1749 blef han handsekreterare hos densamme, 1752 kammarherre hos drottningen och var 1766—81 tjänstgörande öfverkammarherre och hofmarskalk hos drottning Sofia Magdalena. M. har gjort sig ett namn i vår vitterhet som en ej olycklig diktare i den dalinska tonarten (*Skämtsamme skaldestycken*, 1777, innehåller äfven dialektdiktning) samt som framstående tolkare af främmande vitterhetsalster, bl. a. "M. Aurelii Antonini Betraktelser öfver sig sjelf" (1755), Voltaires "Cæsars död" (1764), "Phocions samtal om statskonstens förbindelse med sedoläran" af de Mably (1766), sorgespelet "Andromach" af Racine (1778), komedien "Julie" af Monvel (1786) och flera operor. 1773 blef han led. af Vitterhetsakad. Det af hans samtid förlöjligade *Försök til et svenskt rim-lexicon* (1779) har gjort språkforskningen goda tjänster genom sin materialsamling. Hans anonymt utgifna *Anmärkningar öfver Herr Professorens och Kyrkoherdens doct. O. Celsii tal om smak uti den svenska, så bundna, som obundna vältaligheten* (1768) samt hans eget inträdestal i Vitterhetsakad. rörande reglerna för poetiska tolkningar på svenska visa honom som en skarp och kvick författare äfven på det estetiska området. *Mina poetiska arbeten* (1788) innehåller ett urval af hans dikter på flera språk och öfversättningar.

2. Kristofer Rutger Ludvig M., grefve, den föregåendes sonson, utrikesstatsminister, f. 22 jan. 1806 i Stockholm, d. 18 aug. 1873 i Köln, aflade 1824 vid Uppsala universitet examen för inträde vid kansliet och väckte, ifrån barndomen i hemmet uppfostrad med franska språket och begåfvad med en sällsynt håg och färdighet att skrifva, snart sina förmäns uppmärksamhet, sedan han gjort sitt inträde i konungens kansli, där han först arbetade i Handels- och finansexpeditionen. Utrikesstatsministern af Wetterstedt beredde honom 1830 ord. anställning inom kabinettet för utrikes brefväxlingen. Där arbetade M. under kabinettssekreterarna E. Lagerheim och E. Ihre som andre och förste sekreterare (1830—38), utsändes som legationssekreterare till Petersburg (mars 1838) och London (juni 1839) samt återvände som kabinettssekreterare (juni 1840). Utrikesstatsministern Stierneld upphörde att fungera få veckor efter M:s återinträde i kabinettet, och den sedermera utnämnde efterträdaren Ihre uppehöll ämbetet som t. f. utrikesstatsminister under mer än två år. M:s duglighet hann därunder snart till fullo uppskattas. "H. M:t Konungen af Sverige och Norge" hade icke på mycket länge uppträdt med så liflig diplomatisk penna som då, i synnerhet efter tronskiftet (1844), och var det än konungen själf, som bestämde innehållet, så trodde man sig åtminstone med stor säkerhet veta, att det var M., som gett innehållet form. Vi erinra t. ex. om protesten mot Krakaus införlifvande i Österrike (1846) och i främsta rummet om den 1848 verksamma svenska medlingen emellan Preussen och Danmark. Oskar I hade ock redan 1848 önskat utnämna sin raske medarbetare inom de ministeriella målen till sin konstitutionelle rådgifvare för samma ärenden, men M. föredrog att stanna kvar på kabinettssekreterarplatsen, och Stierneld fick i sin ordning efterträda Ihre som utrikesstatsminister. M. hade under dessa år jämväl visat sig nitiskt verksam för historisk och litterär forskning och för denna art af sin verksamhet vunnit erkännande genom ledamotskallelser af Vitt. hist. o. ant. akad. (1847),

t. akad. (1848) och Svenska akad. (1852). Vid ra tillfällen sändes han af konungen i särskilda troendeuppdrag till främmande regeringar och f, och i maj 1855 utnämndes han till svensk-norsk voyé ad interim i Wien. M. var således från-rande, när Oskar I bestämde sig för det nya pslag i de förenade rikenas utrikespolitik, som tecknas af den s. k. Novembertraktaten (1855; d. o.), men han hemkallades för att formulera n svensk-norska regeringens cirkulär därom till mtliga europeiska makter.

Nyss återkommen från Wien, beordrades M. an. 1856) att som svensk-norsk minister i Paris dösa den åldrige G. Löwenhielm. Det vidtut-ende kriget stäcktes genom freden i Paris 1856, h M. fick i två år representera sin konung vid et lysande napoleonska hofvet, innan han återkal-des för att som utrikesstatsminister ingå i kron-rinsen-regenten Karls konselj (16 mars 1858). en af Oskar I med förkärlek omfattade skandina-iska politiken, gående ut på häfdandet af de nor-iska rikenas solidaritet gentemot tyska anfall på anmarks gamla kronland, ytterligare befäst ge-om kronprinsen-regenten Karls och konung Fred-ik VII:s personliga vänskap, fick i M. en vältalig ch oförtruten tolk inför Europas diplomati. Den yska diplomatiens argument för Slesvigs egenskap f tyskt riksland och alla dess därpå grundade ättspåståenden bestredos ordrikt i M:s noter och epescher, hvilka ofta upptogos af den europeiska ressen och i en af svenska regeringen besörjd ryckt samling i urval framlades för riksdag och torting (1863). ”Vi hafva alltid förklarat” — ttrade M. 24 nov. 1863 på riddarhuset — ”att e feodala tvistigheter, uti hvilka Danmark med fseende på de tyska hertigdömena varit med Ty-ka förbundet invecklad, icke vore af egenskap att åkalla eller medgifva vår inblandning, men tillika tt vi aldrig med likgiltighet skulle kunna åse ett nfall på de öfriga, till danska monarkien hörande andsdelar”. Då emellertid kort därefter ett så-lant anfall verkligen gjordes (1864), ansåg de för-nade rikenas regering ställningen sådan, att dess ittills följda politik måste öfverges; detta åter-åg hade redan hösten 1863 påbörjats och full-följdes icke öppet och med ens, utan dröjande och nder halfva uttalanden. Den med dessa nya de-pescher och noter ökade samlingen af M:s diploma-iska aktstycken rörande ”danska frågan” är (utan venska regeringens medgifvande) utgifven i dansk ”Historisk tidsskrift” (Tredie række, 3:e bd, 1862 —64). En utförlig framställning af M:s po-itik i danska frågan, åtföljd af åtskilliga bety-delsefulla diplomatiska aktstycken, ges af norr-nannen H. Koht i ”Die stellung Norwegens und Schwedens im deutsch-dänischen konflikt, zumal während der jahre 1863 und 1864” (1908). — Ehuru från 1834 medlem af riddarhuset vid de riksdagar, under hvilka han ej vistats utomlands, var det dock först som medlem af regeringen M. där tog till orda (1859) för att besvara en politisk nterpellation, något som både för riddarhuset och allmänheten hade nyhetens hela behag. Sådana frågor återkommo stundom, men om ock M. aldrig vägrade ett svar, blef interpellantens vinst på sva-ret sällan den beräknade. Öppnare och alldeles rent ut uttalade M. sig på riddarhuset (1865) till förmån för det hvilande representationsförslaget, och när de första valen för den nya riksdagen före-togos, utsågs M. af Västernorrlands läns landsting till led. i Första kammaren. Men redan innan De Geer lämnade sitt statsministersämbete, nedlade M. sitt. I sin strid vid 1868 års riksdag för Tredje hufvudtitelns anslag vann han icke full seger. Riksdagen beviljade väl det begärda anslagets summa, men med vissa bestämmelser ang. använd-ningen, hvilket M. principiellt ogillade. Hans i april 1868 ingifna afskedsansökan beviljades dock ej förrän 4 juni s. å., då M. utnämndes till presi-dent i Kommerskollegium. 4 maj 1860 erhöll M. grefvebref, men sökte dårå aldrig föreskrifven in-troduktion å riddarhuset.

M., som med stort intresse deltagit i Svenska akad:s arbeten, valdes 1869 till akad:s ständige sekreterare, men afsade sig posten 1872. Hans sär-deles rika boksamling, öfver hvilken tryckt katalog ”enligt den af honom upprättade förteckning” ut-gafs 1874, såldes på auktion i Stockholm. De skrif-ter M. utgifvit, utom de akademiska (*Inträdestal* i Svenska akad., i denna akad:s handl., d. 27, 1854, och *Om Gustaf III:s yttre politik under de två senaste åren af dess regering*, 1859) och de officiella, äro bibliografiska sällsyntheter. Bland dem må nämnas *Recueil de documents inédits concernant l'histoire de Suède sous le règne de Gustave III* (2 dlr, i 40 exemplar, 1847—49; förra delen utgafs 1854 i svensk öfv. med titeln *Brefvexling, rörande Sveriges historia, under åren 1772—1780*). 1. –rn.* 2. H. W.*

Mandespråk (Mande-negerspråk) kallas en grupp med hvarandra besläktade negerspråk i västra Sudan, nämligen (tills vidare) vei, susu, bambára och mande. Af dessa är det sist-nämnda, vanligen, men oriktigt, kalladt mandingo, det viktigaste och kändt öfver en stor del af Senegambien (jfr Mandenga). Dessa språk utmärka sig för ovanligt välljud, beroende på den jämna fördelningen af vokaler och konso-nanter. Jämte de 5 vanliga vokalerna (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*), af hvilka flera nyanser naturligtvis förekomma, och diftongerna *ai*, *ei*, *au*, *ou* finnas alla svenska konsonantljud samt dessutom (engelskt) *w*, *z* (to-nande s), *ch* (tyskt) och de palatala *ǰ* (dj) och *ñ* (nj). I anljud finnes icke dubbel konsonant, och utljudet är vokal eller nasal. Ordbildningen af de i regel enstafviga rötterna sker uteslutande med suffix, t. ex. vei: *ša*, ligga, *ša-de*, bädd, mande: *fa*, dö, *fa-ro*, död, *fa-ro-ke*, döda. Genus saknas alldeles. Plural uttrycktes urspr. icke; sedermera uppkom ändelsen *-lu*, t. ex. mande: *mo*, person, pl. *molu*. Egentligen saknas äfven kasus; dock an-tydes subjektet med en efterföljande demonstrativ stam *ra*, t. ex. *kai ra fa*, mannen dog. Mellan två substantiv betecknar samma stam genitiv, t. ex. *kai ra deng*, mannens son. Särskildt karakteristiska för denna språkgrupp äro pronomina possessiva. De uttryckas antingen genom samma ord som de personliga pronomina, t. ex. *nā*, jag, *jā*, du, *ā*, han, *mōa*, vi, *nā musu*, min fru, *jā* (*ā*, *mōa*) *musu*, din (hans, vår) fru, eller med prefigering af de i de personliga pronomina ingående stammarna (*n*, *i* etc.), t. ex. *n-fa*, min far, *i-* (*a-*, *mu-*) *fa*, din (hans, vår) far. Så uttryckas äfven personerna i verbet, t. ex. af *ro*, säga, *n-do*, *i-ro*, *a-ro*, *mu-ro*,

jag (du, han, vi) säger eller på förra sättet *nā je, jā je, mōa je*, jag (han, vi) ser. Plural uttryckes således icke i verbet (liksom i talsvenskan), och olika tempora betecknas genom partiklar eller hjälpverb. Jfr Steinthal, "Die mande-neger-sprachen" (1867), Fr. Müller, "Grundriss der sprachwissenschaft", I (1876), Raimbault, "Dictionnaire français-soso et soso-français" (1885), Delafosse, "Essai de manuel pratique de la langue mandé ou mandingue" (1901), och Bazin, "Dictionnaire bambara-français" (1907). H. A. (K. V. Z.)

Mandeville [mädvi'l], normandisk adelssläkt, som 1066 med Vilhelm Erövraren kom öfver till England. Geoffrey de M. upphöjdes 1140 till earl af Essex samt var en af de mest framträdande stormännen under de följande årens tronstrider och ohyggliga anarki. Han skiftade flera gånger parti mellan Stefan af Blois och kejsarinnan Matilda samt förde, sedan han 1143 af Stefan nödgats uppge Tower och sina andra slott, ett vildt röfvarlif i sydöstra Englands otillgängliga kusttrakter, tills han i sept. 1144 afled af ett sår, som han erhållit vid belägringen af ett kungligt fäste. Jfr J. H. Round, "Geoffrey de M., a study of the anarchy" (1892). — Sonen William de M., earl af Essex, d. 1189, var enligt en medeltidskronist "lika trogen som fadern var trolös" och tillhörde Henrik II:s högst betrodda män. Han företog 1177—78 ett korståg och blef 1180 genom gifte grefve af Aumåle. V. S—g.

Mandeville [mädvi'l], Jehan de, en pseudonym, under hvilken Liègeläkaren Jean de Bourgogne ("ad barbam") efter 1357 utgaf en på franska skrifven skildring af sina resor, som enligt uppgift i företalet började 1322 och skola ha sträckt sig öfver Turkiet, Mindre Asien, Armenien, Tatariet, Persien, Syrien, Arabien, Egypten, Libyen, en stor del af Etiopien, Kaldéen, Amazonien, Indien och många länder däromkring. Om förf:s yttre lefnadsomständigheter är mycket litet bekant. Otvifvelaktigt är, att han besökt Egypten och varit den läkare vid sultanens hof i Kairo, med hvilken den föregifne förf. M. enligt handskriften där sammanträffat. Enligt sin egen uppgift på dödsbädden, nov. 1372, hade J. de Bourgogne 1343 kommit till Liège och sedan lefvat där. Reseskildringen, som snarare är en resehandbok, satte han i omlopp i Liège under föregifvande, att den var skrifven af en hans patient, med hvilken han sammanträffat vid sultanens hof. Gripen af litterär ärelystnad på grund af arbetets stora framgång, uppgaf han sig emellertid på dödsbädden vara författare af detsamma, i verkligheten härstamma från den förnäma engelska familjen Mandeville och endast af önskan att förbli okänd tagit namnet Bourgogne. G. F. Warner i "Dictionary of national biography" gissar, att han kan vara densamme som en Johan de Bourgoyne, hvilken 1322 dömdes af parlamentet för delaktighet i baronernas anfall på de båda Despenser, s. å. som M. erkänner sig ha lämnat England. En annan deltagare var Johan Mangevilayn, och det är möjligt, att de rest tillsammans i Egypten och i Liège samarbetat i författarskapet. Författaren röjer en för sin tid högst förvånande beläsenhet. Utom den stora reselitteraturen har han afskrifvit en mängd andra arbeten, som dels voro allmänt spridda och lästa, dels förblifvit för den västerländska allmänheten alldeles obekanta. Några verk ha genom så godt som ordagranna lån nästan i hela sitt omfång upptagits i M:s resebeskrifning. Af somliga ha endast vissa partier afskrifvits, alltid ordagrant, af andra åter har han gjort endast utdrag. Endast helt få partier tillhöra honom själf, nämligen notiserna om sultanen af Egypten och om sederna vid dennes hof. A. Bovenschen afslöjade honom i en uppsats ("Untersuchungen über J. v. M. und die quellen seiner reisebeschreibung") i "Zeitschrift der gesellschaft für erdkunde zu Berlin" (1888). Boken vann genom öfv. till många språk, äfven keltiskt, utomordentlig popularitet. Den äldsta kända tryckta uppl. utkom i tysk öfv. sannolikt i Basel omkr. 1475, men en holländsk uppl. anses ha utkommit åtminstone så tidigt som 1470. De två äldsta franska uppl. utgåfvos i Lyon 1480 och 1481. En med vidlyftig inledning och uppgift på M:s källor försedd uppl. med fransk text och engelsk öfv. ("The buke of John Maundeville") utgafs 1889 af G. F. Warner. Äfven ett par andra arbeten af Jean de Bourgogne äro kända, bl. a. en afh. om pesten, som finns i lat., fr. och eng. text samt i lat. o. eng. sammandrag. (Wbg.)

Mandeville [mä'ndivil], Bernard de, engelsk moralist och satiriker, f. troligen 1670 i Dordrecht, d. 1734 i London, var son till en holländsk läkare och tog 1691 med. doktorsgrad i Leiden. Fjorton år senare återfinnes han i London, fullt behärskande engelska språket, som författare till ett satiriskt poem *The grumbling hive or knaves turned honest* (1705); i denna fabel uppenbarar sig redan kärnan af hans världsåskådning. 1714 utkom arbetet ånyo, under titeln *The fable of the bees or private vices public benefits*, tillökadt med noter, och en afhandling, *An inquiry into the origin of moral virtue*. Det var dock först tredje upplagan, ytterligare tillökad med *An essay on charity and charity schools* och *A search into the nature of society* (1723, hans bästa arbete), som väckte större uppmärksamhet. Arbetet angreps som omoraliskt både i pressen och från predikstolarna. M:s fabel var riktad mot tidens optimistiska moralister, särskildt Shaftesbury, som framställt människan som god till sitt väsen. M. häfdade däremot, att människan var ond och att civilisationen hvilade på människans laster, i det att den enskilde medborgarens egennytta, lyxbegär, ärelystnad o. s. v. lända till det allmännas välfärd. Om alla människor förvandlades till dygdemönster, skulle kultursamhället gå under. M. var en djärf tänkare, som öppet och utan alla hänsyn mot härskande åskådningssätt uttalade sina åsikter. Han anklagades också för irreligiositet och bristande fosterlandskärlek. Cynisk till sitt hela väsen, har M. dock kraftigt inverkat på de allmänna tänkesättens utveckling; han är en af de förnämste deisterna och en föregångare till de franske encyklopedisterna och den senare utilitarismen. Bland hans öfriga skrifter kunna nämnas *The virgin unmasked* (1709), *A treatise of the hypochondriack and hysterick passions* (1711), i hvilken han satiriserar läkare och apotekare, *An enquiry into the causes of the frequent executions at Tyburn* (1725), hans bäst skrifna arbete, *Free thoughts on religion* (1720) och *An inquiry into the origin of honnour and usefulness of christianity in war* (1732). Se L. Stephens, "English thought in the

ghteenth century'' (1876), A. Bain, ''Mental and oral science'' (1868), J. M. Robertson, ''Pioneer umanists'' (1907), och P. Sakmann, ''Bernard de . und die bienenfabel-controverse'' (1897). J. M.

Mandi [mā'ndī], rajputstat i Brittiska Indien, på dra sluttningen af Himalaya, i Punjab, s. om striktet Kangra. 3,100 kvkm. 181,110 inv. 911). Dalarna äro fruktbara; i bergen finnas salt h järnmalm. Hufvudstaden M., vid floden Bias, ade 8,144 inv. 1901. J. F. N.

Mandi'bel (lat. *mandi'bula*), *anat.*, underkäke. e Käke och Maxill. — Zoologerna ha gett det fversta paret af käkar hos vissa leddjursgrupper, ämligen kräftdjur, spindeldjur, tusenfotingar och nsekter, det gemensamma namnet mandibler, eme- an de i flertalet fall motsvara hvarandra i läge, rm och förrättning. Deras homologi (se d. o.) hos e särskilda grupperna är dock ej än klart utredd ller i vissa fall t. o. m. osannolik. Särskildt hos pindeldjuren betecknar man dem därför med ett nnat namn, *chelicerer*. Hos insekter med bitande undelar äro dessa käkar belägna närmast under fverläppen (se fig. 3 i art. Insekter) och röra ig mot hvarandra från sida till sida. De utgöras f två oledade, tillsammans oftast tångformiga och tarka och kunna kraftigt sönderdela födan eller ndra föremål. Insekternas mandibler sakna s. k. palper, eller små känselspröt, som däremot tillhöra underkäkarna, *maxillerna*, och hos kräftdjur finnas äfven på 1:a käkparet. Hos en del större skal- baggar (ekoxen m. fl.) utväxa mandiblerna (hos hannen) till framsträckta bildningar, liknande gre- niga horn. I vissa insektordningar ingå mandib- lerna, till formen mycket förändrade, i dithörande djurs sugande och stickande mundelar, t. ex. hos Diptera. O. T. S.*

Mandingo. Se Mandenga och Mande- språk.

Mandio'ca, *bot.* Se Manihot.

Mandla [ma'ndlā]. 1. Distrikt i Brittiska Indien, Centralprovinserna, divisionen Jabalpur, omkring floden Narbada. 13,089 kvkm. 318,400 inv. (1901), hl. a. många gonder. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid Narbada. 5,428 inv. (1901).

Mandlarna, *anat.* Se Mandel 2.

Mandogarh. Se Mandu.

Mandolin. 1. (It. *mandolino*), *mus.*, ett sträng- instrument, liknande lutan, men mindre och djupare hvälfdt. Mandolinen är ännu i bruk uti Italien, särskildt i Neapel, som melodiinstrument och ac-

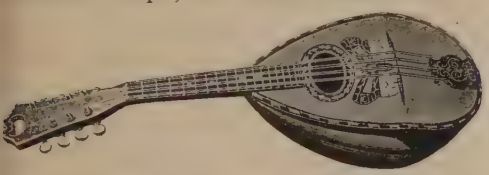

kompanjeras med gitarr. Den neapolitanska mando- linen har 4 par stålsträngar (de lägre öfverspunna), stämda i kvinter som violinens (g, d^1, a^1, e^2), medan den lombardiska har 5 eller 6 par strängar (med stämningen g, c^1, a^1, d^2, e^2, resp. g, h, e^1, a^1, d^2, e^3). Instrumentet spelas med plek- tron af sköldpadd. Omfånget är g—e^3, tonen genomträngande och spröd. Mandolinskolor ha ut- gifvits af bl. a. Bartoluzzi, Schick (1893), Leon- hardt (1894) m. fl. — 2. Se Mandelsur- rogat. 1. E. F—t.

Mandomsanammelse. Se Inkarnation.

Mandore, forntida stad. Se Jodhpur.

Ma'ndorla, it. Se Gloria 2.

Mandra'gora, *bot.* Se Alrun, *bot.*, Bära och Dudaim.

Mandrillen, *zool.* Se Babianer.

Mandrit, föreståndare för ett kloster. Namnet kommer däraf, att det grekiska ordet *ma'ndra*, som eg. betyder inhägnad, fårstall, blef benämning äfven för kloster, emedan munkarna betraktade sig som Kristi, den store fåraherdens, rätta får. Jfr Ab- bot och Arkimandrit.

Mandry, Gustav, tysk rättslärd, f. 31 jan. 1832 i Waldsee (Württemberg), d. 30 maj 1902 i Tübingen, blef 1861 juris professor där, ingick 1884 i kommissionen för utarbetande af förslag till civillagbok för Tyska riket och 1890 i den för revi- dering af detta förslag tillsatta nya kommissionen samt tog afsked 1900. Bland M:s arbeten märkas *Das gesetz ... zum schutze des urheberrechtes an literarischen erzeugnissen* (1867), *Das gemeine familiengüterrecht* (1871—76), *Der civilrechtliche inhalt der reichsgesetze* (1878; 4:e uppl. 1898) och *Das württembergische privatrecht* (1901—03). M. var ock en bland utgifvarna af tidskr. ''Archiv für die civilistische praxis''. C. G. Bj.

Mandsaur [mä'ndsâə], Mandasor, stad i in- diska vasallstaten Gwalior, vid Rajputanajärnvä- gen. 20,936 inv. (1901). J. F. N.

Ma'ndschu. 1. (Mantchu, Mandschuer, Mandschurer), de ursprunglige invånarna i Mandschuriet, tillhöra den tungusiska grenen af den uralaltaiska folk- och språkstammen. Som sina äldsta förfäder erkänna de nuv. mandschuerna det tungusiska folk, som kineserna kalla *niu-tschi*. Enligt kinesiska källor bodde dessa i början af 900- talet emellan floderna Amur i n. och Sungari i v. samt voro då lydpliktiga under kitanerna, hvilka sannolikt också voro af tungusisk härkomst. 1114 gjorde niutscherna sig självständiga och eröfrade under sin höfding Aguta och hans dynasti, *kin* (''guld''), efter hand hela det stora kitan-riket (hela östra Central-Asien och en del af norra Kina) samt andra delar af Kina jämte själfva hufvudstaden Jenking (nu Pe-king). Men sedan Djingis-kan er- öfrat Kina (1215), vände sig hans efterträdare mot niutscherna. Kin-dynastien störtades (1234), och niutschistammarna undanträngdes till Liautung, det nuv. Mandschuriets sydligaste del. Egentligen var det blott en enda, i Schan-alin's (''hvita ber- gets'') dalar bosatt niutschi-stam, som bar namnet mandschu, och inom denna uppträdde i början af 1600-talet en höfding, Taitsu, mandschuernas nationalhjälte, som förenade flera andra besläktade stammar under det gemensamma namnet mandschu och gjorde sig (1616) oberoende af Ming-dynastien i Kina. Hans efterträdare, Tatsing, intog Pe- king (1644) och gjorde sin sjuårige son, Fu-lin (Schi-tsu), till kejsare, hvarefter snart hela kinesiska riket kom under Mandschudynastiens välde. Denna dynasti har härskat i Kina till monarkiens fall 1912. På 1600-talet kommo ryssarna i beröring med mand- schuerna, och 1689 fastställdes Jablonoibergen som

gräns. 1858 afstods landet n. om Amur till Ryssland, och 1860 framflyttades den ryska gränsen till Ussuri. Under oroligheterna i Kina 1900 besatte ryssarna Manschuriet i afsikt att införlifva det med Ryssland. Det rysk-japanska kriget (1904—05) tvang emellertid ryssarna att utrymma det (se vidare Mandschuriet). I fysiskt afseende bära mandschuerna liksom alla andra tungusiska folk tydligt den mongoliska rasens prägel, men ega en större, kraftigare och mer proportionerlig kroppsbyggnad än de rasförvante kineserna. De skildras som i hög grad intelligenta, hvarför de också hastigt tillegnat sig den kinesiska civilisationen. Till största delen äro de numera ett bofast, jordbruks- och handtverksidkande folk och ha antagit buddismen. Blott några få nordliga stammar, soloner, daurer, manægirer och golder, som dock snarare torde böra anses som egentliga tunguser, hålla ännu fast vid sin ursprungliga schamanism och sitt nomadiska lefnadssätt. I militäriskt hänseende indelas mandschuerna i 8 ”baner”, hvarför de äfven kallas *paki* (”åtta baner”), men som blott väpnade med pil och båge användas de vapenföre mer som jägare än som soldater. — Mandschuerna uti inskränkt mening, d. v. s. de, som bo inom det kinesiska Mandschuriet (numera den del, som ligger s. om Amur), torde inom kort ha upphört att existera som ett särskildt folk. Af de 9 mill. människor, som utgöra Mandschuriets nuv. befolkning, kan knappt mer än 1 mill. ännu anses vara mandschuer. — Jfr Howorth, ”The origin of the manchus” (i ”Journal of the royal Asiatic society”, 1875), Plath, ”Die völker der Mandschurei” (1831), Williamson, ”Journeys in North China” (1870), Versjukov, ”Die russisch-asiatischen grenzlande” (1874), H. E. M. James, ”The long white mountain, a journey in Manchuria” (1888), Younghusband, ”The future of Manchuria” (i ”Nineteenth century”, 1898), Hosie, ”Manchuria, its people, resources and recent history” (2:a uppl. 1904). Öfrig litt. se Mandschuriet. — 2. Mandschuernas språk. Se Mandschuspråket.

1. H. A. (K. F. J.)

Mandschuer. Se Mandschu 1.

Ma'ndschu Kuldsja. Se Kuldsja 4.

Mandschürer. Se Mandschu 1.

Mandschuriet (äfven Tung-san-scheng: de tre östra provinserna, se kartan till art. Kina), ett af Kinas biländer, utgör nordöstligaste delen af Kinesiska riket och gränsar i n. till Sibirien, mot hvilket Amur och dess biflod Argun bilda gräns, i ö. till Sibiriska kustprovinsen, där Ussuri bildar större delen af gränsen, samt till Korea; i s. till Gula hafvet, som bildar Liau-tung- och Koreavikarna, hvilka åtskiljas genom Liau-tung-halfön, hvars yttersta del heter Kwang-tung, i v. till Mongoliet och kinesiska prov. Tschi-li. Det beräknas ha en areal af 938,830 kvkm. med 8,901,540 inv. (1910). Dessa siffror äro de officiellt uppgifna för de tre provinser, hvari M. är deladt: Schöng-djing (Schöng-king) l. Mukden, Kirin och Ho-lung-kiang. M. är i hufvudsak ett bergland. Dess sydligaste del, Liau-tung, genomdrages af flera parallellkedjor, hvilka i halföns norra del nå en maximihöjd af 1,370 m. och som fortsätta i s. v.— nordöstlig riktning ända till Amurdalen. Högst nå gränsbergen mot Korea, Tschang-pai-schan (2,470 m.). I nordvästra delen inträngер Stora Chingan, från hvilket mot ö. utgå Ilchuri-alin och Lilla Chingan. Landets hufvudflod är Sungari, som rinner till Amur; mot s. flyta Liau-ho till Liau-tung-viken och Jalu, gränsfloden mot Korea, till Koreaviken. — Med hänsyn till klimat och andra naturförhållanden sluter sig norra M. till Sibirien, det södra till norra Kina. Äfven i s. är klimatet dock hårdt med temperaturextremer mellan 32° och —24°. Mukden har i jan. 6,8°, i juli 26,4°. Under sommaren blåsa sydliga och sydvästliga vindar, som medföra mycket regn. Äfven i djur- och växtvärld bildar M. ett öfvergångsland mellan Kina och Sibirien. Ur dess fauna må nämnas tigern, svarta björnen, varg, räf, hjortar, antiloper och sobel, hvilkas pälsar bilda en viktig exportvara. Floderna äro utomordentligt rika på fisk, särskildt lax. Verkliga urskogar täcka stora delar af landet, och trävarurörelsen är liflig, mest i Sungariområdet. Äfven mineralskatterna äro ansenliga; de ha först under senare år och tack vare ryssarnas initiativ börjat tagas i bruk. Guld, silfver, koppar, bly och stenkol finnas i nästan alla delar af landet. Den förstnämnda metallen förekommer visserligen flerstädes, men uppgifterna om den stora guldrikedomen synas på grund af nyare undersökningar varit öfverdrifna. Bearbetningen af guldhaltig sand är vinstgifvande endast vid stordrift med moderna maskiner. Invånarna äro mandschuer (se Mandschu 1), kineser, koreaner och en mängd tungusstammar (mest i norra M.), såsom daurer, orotjoner, golder, soloner. Hufvudnäringen är jordbruk, som vid Sungari ger rika skördar af hirs, längre i n. hvete, hafre, korn och råg samt i s. ris. Dessutom odlas allmänt opium, tobak, skidfrukter och potatis samt i södra delen äfven bomull, sesam, indigo, mullbärsträd, meloner och ginseng. Svin, får och nötkreatur uppfödas; hästar förekomma mindre; i bergstrakterna äro mulåsnor och åsnor ganska vanliga. Exporthandeln omfattar mest jordbruksartiklar och boskap, vidare jaktens och bergsbrukets produkter. För utförseln till Kina äro Niutschwang, Port Arthur och Tairen (Dalnij) de viktigaste hamnarna. För den inre handeln äro Mukden, Kirin och Tsisikar de viktigaste städerna. Flera floder äro segelbara: Sungari under 1,500 km., Nonni, Liau och Jalu; på Sungari förekommer regelbunden ångbåtsfart. Den af ryssarna byggda mandschuriska järnvägen leder genom mellersta delen af landet till Vladivostok och sänder från Charbin en arm till Port Arthur; vid Mukden utgår från denna arm en västligare, som förenar M. med det östra Kinas järnvägsnät. 1906 bildades i Japan ett sydmandschuriskt järnvägsbolag för att trafikera järnvägarna Dalnij—Tschang-tschun och Ngan-tung—Mukden (med fem bilinjer) samt bearbeta kolgrufvorna vid Jentai och Fuschun samt gemensamt med kineser stenkolsförekomster vid de nämnda järnvägarna. Vidare har Japan träffat fördelaktiga öfverenskommelser med Kina rörande byggandet af järnvägslinjer Hsin-min-tun—Mukden, Tschang-tschun—Kirin med fortsättning till Horiöng vid Koreas gräns samt Hsin-min-tun—Faku-mönu samt en redan påbörjad linje från Hsin-min-tun till Tsitsikar, hvarigenom den nordkinesiska banan (från Tien-tsin) får en direkt anslutning till norra M. och Sibiriska järnvägen.

Politiskt är M. deladt i ofvan nämnda tre provinser, af hvilken Schöng-king (141,830 kvkm. och nära 4 mill. inv. 1910) är den sydligaste; n. därom ligger Kirin (272,000 kvkm., 3,70 mill. inv.) och längst i n. Ho-lung-kiang (525,000 kvkm., 1,2 mill. inv.). Schöng-king, som ofta äfven räknas till Kina, styres af en generalguvernör, de båda andra af guvernörer. De 65 mandschustammarna äro delade i 8 "baner" med särskilda domstolar, skolor och präster samt uppställa omkr. 34,000 soldater, hvilkas högste befälhafvare bor i Tsisikar.

Historia. Sedan äldsta tider ha M. och Kina stått i liflig beröring med hvarandra. I tider af inre svaghet i Kina ha mandschuerna gång efter annan underlagt sig norra Kina eller hela landet. Detta skedde sista gången 1644, då de med hjälp af en upprorisk kinesisk general störtade Ming-dynastien och uppsatte sin höfding, Fu-lin, på Kinas tron (se Kina, sp. 61), hvars dynasti störtades genom revolution 1912. Till stöd för sitt välde inkallade dynastien mandschuer till Kina, där de fleste snart förvandlades till kineser; i stället ha kineser med bibehållande af sin nationalitet bosatt sig i M., och detta har medfört, att mandschuerna utgöra blott en mindre del af landets befolkning, medan kineserna bilda majoriteten däraf. I äldre tider hade M. mycket större areal än nu; det sträckte sig nästan ända till 55° n. br., tills genom fördraget i Aigun 1858 landet n. om Amur afträddes till Ryssland och 1860 äfven området ö. om Ussuri, inalles omkr. 560,000 kvkm. När japanerna 1894 besegrat Kina, bestämdes genom freden i Shimonoseki (april 1895), att Kwang-tung-halfön med Port Arthur, där kineserna byggde en krigshamn, skulle tillfalla Japan. Häremot protesterade Ryssland, Frankrike och Tyskland, och området återlämnades åt Kina, men 1898 förpaktade Ryssland det på 25 år. Samtidigt fick Ryssland tillåtelse att bygga de ofvan nämnda järnvägarna genom M. samt att militäriskt bevaka dem, och under boxarupproret i Kina (se d. o., sp. 70) ställdes lokalförvaltningen i dessa trakter under rysk öfverhöghet; Ryssland hade fordrat hela M:s afträdande, men måste särskildt till följd af Japans protest 1901 låta denna fordran falla och t. v. lofva att före 8 okt. 1903 utrymma M. Då emellertid detta löfte icke uppfylldes och nya underhandlingar mellan Japan och Ryssland icke ledde till något resultat, anföll Japan den senare makten med krig. Detta kom hufvudsakligen att föras i M. (se Rysk-japanska kriget) och slutade med seger för Japan. Enligt freden i Portsmouth 1905 skulle M. inom 18 månader efter fredsfördragets trädande i kraft fullständigt utrymmas af Japan och Ryssland och återlämnas åt Kina att förvaltas uteslutande af detta land, blott med undantag af den del, som Ryssland 1898 arrenderat, hvilken nu öfvertogs på arrende af Japan. Samtidigt förklarade sig Ryssland icke vilja besitta några territoriella fördelar, företrädeskoncessioner eller uteslutande koncessioner i M., som vore oförenliga med grundsatsen om allas lika berättigande. Utan anspråk på ersättning och med kinesiska regeringens samtycke öfverlämnade ryska regeringen till Japan järnvägen mellan Port Arthur och Kwang-tschöng-tse (Tschang-tschun). Bägge parterna förbundo sig att på intet sätt använda den för strategiska ändamål. Det herravälde öfver M., som Kina sålunda nu återfick, har likväl visat sig vara mera nominellt än verkligt. Det är Japan, som nu är den faktiske herren öfver landet. — Litt.: D. Christie, "Ten years in M." (1895), Younghusband, "The heart of a continent: a narrative of travels in M." (1896), Posdnjejev m. fl., Beskrifning af M. (ryska, 2 bd, 1897), Krahmer, "Ryssland in Ostasien" (1899), Wigham, "M. and Korea" (1904), P. Weale, "Manchu and muscovite" (s. å.) och M. v. Arenhort, "Militärtopographische beschreibung der M." (1905). J. F. N.

Mandschuspråket l. endast Mandschu tillhör den tungusiska grenen af uralaltaiska språkstammen. I lexikaliskt hänseende (ordrötterna) står det närmast de tungusiska dialekterna i östra Sibirien, men i formellt närmare till mongoliskan. Det eger de 5 vanliga vokalerna (*a, e, i, o, u*) och alla svenska konsonantljud, utom *h*, samt dessutom de bägge frikativa tyska *ch* och affrikatorna *tj* och *dj*. Vokalharmonien (jfr Uralaltaiska språk) framträder här mindre än i turkiskan och ungerskan. Däremot finnes i mandschuspråket en egendomlig art af skiftning i själfva stammens vokaler från hårda till mjuka, hvarigenom motsatsen emellan det öfverlägsna och underlägsna antydes, t. ex. *ganggan*, stark, *genggen*, svag, *ama*, far, *eme*, mor, *wasi*, nedstiga, *wesi*, uppstiga, o. d. Ordbildningen sker uteslutande med suffix. Prefix, prepositioner och grammatikaliskt kön saknas. Pluralis uttryckes, när fråga är om lefvande väsenden, genom ändelse, *-sa, -ta*, eljest genom reduplikation eller särskilda ord, som betyda "många" o. d. Vanligen uppföras fem kasus (nom., utan ändelse, gen., dat., ack., abl.), men sammanfogningen är lösare än i latin och grekiska. Adjektivet är fullkomligt oböjligt och går som alla öfriga bestämningsord alltid före det bestämda. Possessiva uttryckas icke som i de flesta uralaltaiska språk med suffix, utan med genitiv af personalpronomen. Relativa saknas fullständigt. Verbet eger intet uttryck för numerus och person (liksom talsvenskan i de flesta fall), däremot hela den rikedom på härledda stammar, kausativa, frekventativa, intensiva etc., som karakteriserar de uralaltaiska språken. Roten är ren i imperativ. Temporala och modala stammar, infinitiv och particip uttryckas med särskilda vokalharmoniskt växlande suffix, t. ex. *omi*, drick, *omi-me*, att dricka, *bi* (*si, i, be*) *omi-cha*, jag (du, han, vi) drack, *omi-ne-me*, börja att dricka, *bi* (*tse*) *omi-ne-che*, jag (de) började att dricka. — Mandschuspråket skrifves med det mongoliska alfabetet, tillökt och förbättradt, i lodräta rader från ofvan och nedåt; raderna följa hvarandra från vänster till höger. Kort före mandschuernas eröfring af Kina (1644) förbättrades den äldre skriften (nationalhjälten Taitsu betraktas som dennes uppfinnare), och nu uppstod en litteratur. Denna består till största delen af öfversättningar (företrädesvis af historia och klassisk litteratur) från kinesiskan, som utöfvat genomgripande inflytande på mandschuspråket. Af mandschulitteraturen må särskildt nämnas en fullständig samling af alla mandschu-kejsarnas lagar, en krönika öfver Amurlandet (Sachalian ula) till 1810 samt två förträffliga lexikaliska arbeten af mandschulärde: den stora mandschu-kinesiska ordboken "Manju gisun-i buleku bithe" och den

alfabetiskt uppställda mandschu-kinesisk-mongoliska ”San ho pien lan”. Mandschuiskan var det kinesiska hofvets och de kinesiske ämbetsmännens officiella språk, men är i Kina mycket försummad; äfven i Mandschuriet undantränges den alltmera af kinesiskan. Ordböcker finnas af Amyot (1789—90), von der Gabelentz (1864), Vassiljev (1866) och Zacharov (mandschu-rysk, 1875), grammatikor af von der Gabelentz (1833), L. Adam (1873), Zacharov (1879) och von Möllendorff (1892), krestomatier af Klaproth (1828), Vassiljev (1863) och Ivanovskij (1893—95). Jfr Möllendorff, ”Essay on Manchu literature” (i ”Journal of the royal Asiatic society, China branch”, bd XXIV), och Laufer, ”Skizze der manjurischen literatur” (i ”Keleti szemle”, 1908). H. A. (K. V. Z.)

Mandu l. Mandogarh, ruinstad i vasallstaten Dhar i Central-Indien, fordom hufvudstad i det muhammedanska riket Malwa. Den grundlades omkr. 313 e. Kr. och nådde höjden af storhet i början af 1400-talet under Hoshang schah. Dess tinnade mur, som har en längd af nära 37 km., omsluter ett stort antal palats, moskéer och andra byggnader; den stora moskén, Jama mesjid, är ett af de vackraste exemplen af afgansk arkitektur i Indien. Wbg.

Mandūbier, keltisk folkstam i det lugdunensiska Gallien, vid Yonnes och Seines källor. I deras land låg den ryktbara staden Alesia (se d. o.).

Mandufvan, detsamma som kragdufvan (se d. o.).

Mandui, stad. Se Mandvi.

Manduria [-dōria], stad i italienska prov. Lecce (Apulien), 25 km. ö. om Taranto. 11,939 inv. (1901; som kommun 13,190 inv.). M. ligger nära forntidens M., af hvars i klippan huggna grafvar och försvarsverk, en dubbel mur af rektangulära stenblock utan murbruk, ännu mycket finnes kvar. Det var messapiernas fäste mot Tarent, och utanför dess murar stupade 338 Spartas konung Archidamos III, tarentinarnas bundsförvant. Staden förstördes af sarasenerna på 900-talet, hvarefter befolkningen byggde den nuv. staden, som kallades Casal nuovo till 1790. J. F. N.

Mandvi, Mandui [mā′ndvi], stad i indiska vasallstaten Cutch, vid Cutch-viken, den lifligaste hamnen vid kusten mellan Karachi och Bombay. 24,683 inv. (1901). I M. finnas ett gammalt konungapalats och vackra tempel. Trots vikens igensandning har M. liflig sjöfart särskildt med Sansibar. J. F. N.

Mandžo, urbefolkning med negertyp. Se Kaffa.

Mandä′er, en sekt. Se Mandéer.

Mandö. Se Manö.

Manege [-nē∫, fr. *manège*, it. *mane′ggio*, urspr. behandling, af lat. *ma′nus*, hand], eg. hästdressyr; ridbana, ridhus. (B. C—m.)

Manén, Joan, spansk tonsättare och violinvirtuos, f. 1883 i Barcelona, gjorde först konstresor som pianospelande ”underbarn” och har sedan 1903 vunnit rykte som en af samtidens utmärktaste violinister, med fullkomlig teknik och tjusande vacker ton (i Stockholm konserterade han 1910 och 1911). Äfven som tonsättare har han gjort sig fördelaktigt bemärkt, med 3 operor, 2 symfoniska dikter, en violinkonsert, en svit för piano och violin med orkester o. s. v. E. F—t.

Manengūbabergen, bergskedja i det inre af Kamerun, n. ö. om Kamerunberget, till hvilket det är en bikedja. Dess högsta punkt är 2,100 m. J. F. N.

Māner. Se Manes.

Manēr (fr. *manière*), sätt, vis, i plur. en persons sätt att skicka sig; inom konsten och litteraturen vanemässig egenhet i det formella, vissa i gestaltningen af ett konstverk eller ett litterärt alster framträdande drag, som icke äro betingade af ämnets egen natur, utan ha sin grund i slafvisk efterhärmning eller annan mer yttre anledning. Maner är i stilistiken ett tadlande ord, stil återigen ett epitheton ornans; när stilen öfvergår i maner, är dess konstnärliga värde stadt i sjunkande. En konstnär eller författare, som i sistnämnda betydelse ”förfallit till maner”, kallas manierist l. manierērad (fr. *maniéré*), hvilket senare uttryck begagnas äfven om konst- eller litteraturprodukter likasom också i allmänhet i betydelsen tvungen, sökt, tillgjord. — *Mus.* (fr. *agréments*, eng. *graces*, it. *fioriture*), vissa musikaliska prydnader, utsmyckningar af melodien, vare sig att dessa utskrifvas i små noter eller tecken, såsom numera vanligen sker, eller att de, såsom fordom ofta var fallet, öfverlämnas åt den utförandes godtycke och smak. Dessa utsmyckningar bestå i förslag, dubbelslag, drill, mordent o. s. v. Jfr Fioritur.

Manērlig (af *maner*, se d. o.), handterlig, medgörlig, belefvad.

Mānes, *rom. myt.*, Māner, ”de gode”, äfven *di manes*, ”de gode gudarna”, eufemistisk benämning hos forntidens romare på de gudomligheter, som tänktes härska i underjorden (= *di inferi*, ”de nedre gudarna”) eller dödsriket, senare, särskildt under kejsartiden, hufvudsakligen om de bortgångnes andar; vanlig beteckning på grafstenar är *D · M* = dis manibus ”till manerna”, äfven om en person. Till manerna såsom di inferi offrades vanligen vid en s. k. *mundus*, en i regel tillslúten, vissa dagar i och för offer öppnad brunnsliknande fördjupning i marken, som betraktades som förbindelse mellan den öfre och den undre världen (se Thulin, ”Die etruskische disciplin”, III, s. 17 ff.); till de dödes ära offrades emellanåt vid grafvarna drycker af mjölk, vin, honung m. m. äfvensom blommor och kransar, hvarjämte en allmän själafest i febr. samtidigt firades af de olika familjerna (dylika fester kallades *parentalia*). Se äfven art. Feralia. H. Sgn.

Manes, frygisk gudomlighet, fader till Attis (se d. o.).

Manes, Manichæus, västerländska namn på Mani, persisk religionsstiftare. Avestareligionens (se Mazdeism) torra förståndsmässighet och kulturoptimism och det mazdeitiska prästerskapets sträfva regemente ha aldrig utgjort Irans hela andliga lif. Det förnämsta inhemska försöket att ersätta avestatron med en förment rikare religion gjordes under 200-talet af M., som skapat det rikhaltigaste teosofiska och eklektiska system, som religionshistorien känner, och samtidigt i större stil utfört, hvad Satornilus, Basilides, Valentinus, Bardesanes och andra s. k. gnostiker (se Gnosticism) från olika förutsättningar åsyftat: en sammansmältning af all gammal visdom till en universell frälsningslära.

Ur M:s egna skrifter kände vi endast korta citat,

tills de 1903 till Berlin komna handskriftfynden från Turfan (kinesiska Turkestan) medförde fragment af hans skrift till persiske konungen Schapur (Schapurakan), hans Evangelium och hans epistlar.

M. uppträdde 28-årig inför Schapur I på själfva hans kröningsdag i hufvudstaden 20 mars 242 utan egentlig framgång. I Schapurboken kallade han sig ''en sångare, som kommit från Babel, för att i världen upphäfva ett rop''. M:s predikan och manikeismen kunna med ännu mindre rätt än islam betraktas som något slags kristen sekt. Visserligen använde M. namnet Jesus (Isa) eller Messias och andra kristna termer. Men Isa, den himmelske ljusfrälsaren, var en mångud, och den historiske Jesus, som judarna dödade, kallade han en djäfvul. Sin eklekticism och samtidigt sin läras babyloniska grund angaf han i Schapurboken: Han var den sanne gudens sändebud, den siste och fullkomligaste af dem, som enligt den gudomliga visheten sändas till världen i vissa tidsåldrar och för vissa länder; ''såsom Buddha kom till landet Indien, Zaratusjt till landet Persien och Jesus till västerns länder, så kom denna profetia omsider i den närvarande tiden genom mig, Mani, till landet Babylonien''. Fyra hufvudbeståndsdelar kunna urskiljas i M:s system.

1. Hans fader, en förnäm perser från Hamadan, hade flyttat till Babylonien, där gossen föddes, och lämnat modern, en ättling af arsakidernas kungliga släkt, för att lefva asketiskt bland döparsekterna i Syd-Babylonien, af hvilka kvarlefvor ännu finnas i de s. k. mandéerna (se d. o.). Sorgfälligt förberedd af sin fader, hämtade M. stoffet till sin dualism från babyloniska och mandeiska föreställningar. Världsstriden i M:s lära är mer befryndad med Marduks kamp mot Tiamat än med Ahura Mazdas mot Anra Mainyu. Ty af personliga viljors strid finns där föga. Motsatsen är en naturmotsats mellan ljus och mörker, mellan ''Konungen öfver ljusets paradis'' och urmaterien. Den onda kvinnliga världssjälen heter Humama, af samma stam som Tiamat. Babylon var för M. den urgamla vishetens hem. I prov. Babylon skulle enligt hans stadgande hans kyrkas öfverhufvud eller påfve alltid bo. 2. Men själfva principen för sin dualism fann han troligen hos de asketiske döparna. Äfven med den gnostiska litteraturen var han förtrogen, och inflytande från hellenismen och Indien är ingalunda uteslutet. I manikeismen blef naturreligionen icke förvandlad genom en profetisk nyskapelse, utan den sublimerades och utmynnade i asketisk frälsningsvishet. I asketismen låg en af hemligheterna till dess framgång, en annan i dess bländande fantasirikedom och kvasi-djupsinniga konstighet. 3. Till denna österländska kärna fogades kristna moment. M. kallade sig ''paraklet'', han utsöndrade vissa delar af N. T., särskildt Paulus, som oäkta. Först i Västerlandet upptogos för propagandans skull flera kristna uttryck, såsom läran om Jesus patibilis och ett slags treenighet. I Egypten och annorstädes gingo de manikeiske upplysningsmännen med på kristna högtider. Det är denna manikeism Augustinus' skrifter lära oss känna. 4. M. hyllades som ''Khorasans nye lärare''. Mot mazdeismen ställde han sig fientlig som mot kristendomen, men hämtade från båda, från den förra i synnerhet i eskatologien och renhetsläran: Vägrar man bröd eller vatten åt en af annan religion, är det ej af obarmhärtighet, utan för att ej orena de rena elementen. Demoner äro uppkallade med avestiska namn o. s. v. Först genom manikeismen blef den avestiska dualismen mellan en god och en ond vilja i Västerlandet uppfattad som en lära om ljus och mörker. Österut i Turkestan fick M. mer framgång. Under Schapurs andre efterträdare Bahram återvände han med godt hopp, men fängslades, dödades grymt och korsfästes 276—277 (sextioårig) i dåv. hufvudstaden Gundeschapur. Det var det zoroastriska prästerskapets verk. Det sökte undertrycka kätteriet med våld. Men efter sasanidernas fall strömmade manikeismen in. Utbredningen gick långt och hastigt. I ö. vittna ända i Öst-Turkestan bitar af präktiga mässböcker om den manikeiska kyrkans forna glans. I v. blef den kristendomens kanske farligaste medtäflare — Augustinus var en tid maniké, tills han genomskådade Faustus — och fortsattes i priscillianismen och katarerna i Syd-Frankrike. För iransk statsvilja var den manikeiska asketismen gifvetvis anstötlig. Hormizd, Schapurs efterträdare, skall ha sagt: ''Denne man har kommit för att uppmana folk att fördärfva världen''. Man jämföre Tacitus' omdöme om de kristne och kinesiska statsmäns uttalanden om buddismen.

Systemet i M:s lära, manikeismen, var mycket invecklad, det rikhaltigaste af alla ''gnostiska'' system. Urljuset kallas ''den förste härlige'', ''ljusparadisets konung''. Han har ''lemmar'', fem kroppsliga ''lemmar'': saktmod, vetande, förstånd, hemlighet, insikt; fem andliga: kärlek, tro, trohet, ädelmod, vishet. Omkring honom hvila en ljus-eter och en ljus-jord, tillsammans bildande ''storhärligheten''. Nedanför denna komplex är ''mörkret'', liksom ljuset åt tre håll obegränsadt. Sedan sker blandningen. Satan, bildad i mörkret, skakade ljusvärlden. Ljusparadisets konung skapade då ''lifvets moder'', hon födde ''urmänniskan''. Satan segrade öfver denna och slukade en del af ljuset. Urmänniskan ville enligt en version, att mörkret skulle sluka ljus, för att det skulle få i sig gift. Ljuseoner skyndade nu till hjälp. Af ljusets och mörkrets blandning uppstod den synliga världen. De jordiska elementen ha sålunda en dubbel natur, en god och en ond. Af de flådde mörksens furstars (''arkonternas'') hud gjorde ''lifvets moder'' himlahvalfvet. Världsbyggaren byggde tio himlar och åtta jordar. Det gäller alitsedan att befria ljuselementen ur mörkret. Solen upptager ljuselementen, som komma från de heta, månen från de kalle djäflarna. Det ljus, som ej af solen och månen kan utlösas, kallade de västerländske manikéerna för Jesus patibilis. De fängslade arkonterna stråla från firmamentet af sitt slukade ljus. Man visar dem en ljusjungfru, för att de skola lockas att ge ifrån sig ljus. Ärkearkonten födde med sin gemål den första människan för att samla det af mörkret eröfrade och fångna ljuset och sålunda kunna bättre behålla det. Sedan föddes Eva, begärets inkarnation. Nu sände på de fem ljusänglarnas bön de högre eonerna Jesus och en annan gud till understöd. Jesus undervisade Adam, lärande honom återhållsamhet. Ärkearkonten födde med Eva Kain; sedan födde hon Abel, som dödades.

Hon födde sedan Adam en ny son, som hon närde med lotusblommans saft. De fullkomlige manikéerna hjälpa till med det återstående ljusets frigörelse. Omsider kommer ”den gamle”, världsbranden rasar i 1,468 år, sedan äro ljus och mörker skilda. I kyrkan rådde skarp skillnad mellan *electi* l. *perfecti* och *auditores*. De senare, som stodo kvar i det vanliga lifvet, knäböjde för de förre och tjänade dem. Fasta, bön och egendomliga regler om föda förekomma, men inga offer. Den enda högtiden var en stor årlig minnesfest till stiftarens ära; den kallades *Bema* (”talarstol”), ty en tom stol symboliserade M:s osynliga närvaro. Dess fem trappsteg betecknade ljuseterns fem grader. Efter dem funnos fem grader af manikéer: lärare, tjänande, utöfvande, sannskyldiga, åhörare.

Litt.: G. Flügel, ”Mani” (1862), K. Kessler, ”Mani” (I 1889, II 1903, och hans art. ”Mani” i Haucks ”Realencyklopädie”, bd 12, 1903), C. Salemann, ”Manichäische studien” (I, 1908), Fr. Cumont, ”Recherches sur le manichéisme” (s. å.), F. W. K. Müller, ”Handschriften-reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan” (II, 1904, Berlin-akad:s ”Abhandlungen”). N. S.

Manes, tjechisk konstnärssläkt. 1. Josef M., f. 1820, d. 1871, son till en tjechisk landskapsmålare Antonin M., studerade i München, där han 1847 utställde sin tafla *Petrarcas möte med Laura i Avignon*. Han gjorde under mångåriga resor i Böhmen studier öfver bömiska folktyper och folkdräkter och utförde teckningar och illustrationer till bömiska praktverk (”Žižkas död”, Königinhofer-handskriften, bibeln m. fl.). Särskildt berömd är hans med allegoriska bilder af årets tolf månader smyckade urtafla på rådhuset i Prag (originalteckningen förvaras i Bömiska museet där). — 2. Quido M., den förres broder, målare, f. 1829, d. 1880, egnade sig företrädesvis åt byidyllen och djurmålningar (kartongen *Blücher vid Ligny* och *Häststall under 30-åriga kriget*). Han har illustrerat bl. a. den tjechiska öfv. af ”Don Quijote”. Mest bekant är hans genom en massa reproduktioner spridda *Andaktsöfning i Domažlicky*. 1—2. A—d J.

Mane'ssiska handskriften (bland bokkännare tecknad C), ett praktfullt manuskript, som på 429 pergamentsblad i folio innehåller 7,000 strofer medelhögtysk lyrik af 130 minnesångare, jämte 137 färglagda porträttbilder af dem. Manuskriptet ansågs länge, ehuru på otillräckliga grunder, vara sammanbragt af den sångälskande Zürich-rådsherren Rüdiger Manesse och dennes son (i början af 1300-talet). 1607 förvärfvades det af kurfurstliga biblioteket i Heidelberg, men hamnade redan under Trettioåriga kriget i fransk ego, hvarifrån det 1888 köptes af bokförläggaren Trübner och införlifvades med universitetsbiblioteket i Heidelberg. Det bildar den rikaste källan för kännedomen om den tyska minnesången. J. J. Bodmer offentliggjorde större delen af manuskriptet, fullständigt utgafs texten af F. von der Hagen (”Minnesinger”, 1838), som äfven utgaf porträtten (”Bildersaal altdeutscher dichter”, 1856). Sedan 1898 utger Pfaff en ny, noggrann textupplaga. Ett faksimile af samtliga miniatyrer offentliggjorde F. X. Kraus 1887, och Zangenmeister utgaf 1892 ”Die wappen, helmzierden und standarten der grossen heidelberger liederhandschrift”.

Manet [-nä], Édouard, fransk målare, f. 1832 i Paris, d. där 1883, reste 1850 som sjöman till Brasilien, studerade efter sin återkomst i 6 år på Coutures ateljé i Paris, gjorde studieresor till Holland och Italien — senare äfven till Spanien — och kopierade Tizian, Rembrandt, Velasquez m. fl. Han debuterade på salongen 1859 med *Öfverraskad nymf* och *Barn med körsbär*, medan *Absintdrickaren* (s. å.) var den första af hans målningar, som blef afvisad af juryn. Därefter följde den spanska typen *Gitarrspelaren* (målad 1860),

Fiskaren (sommarlandskap med regnbåge), dubbelporträtt af *målarens föräldrar* (1861), *Lola de Valence* (spansk dansös, 1862, Louvre), *Gossen med värjan* samt 1863 *Frukost i det gröna* (Louvre), som väckte stor uppståndelse på de refuserades salong nämnda år. Taflan framställer två korrekt klädda herrar, som frukostera i skogen i sällskap med två damer, den ena okläddd, den andra halfklädd efter badet i skogssjön — gruppen är gjord med en komposition af Rafael som förebild. Målningen utmärkes för lugn och vacker, dekorativ färghållning, friluftsverkan söker man där förgäfves. Samtidig är en *Tjurfäktning* med stark ögonblicklig rörelse, men tung färg. 1864 följde *Vattendrickaren* (spansk typ) och 1865 *Jesus hånas af knektarna* och *Olympia* (naken kvinna hvilande på en bädd med en negress som bifigur, Louvre). 1866 målades *Musikantgossen* (*Le fire*, Louvre) samt marinen *Alabama i strid*. 1867 målade M. *Kejsar Maximilians arkebusering*, en ren fantasitafla och ateljékomposition (nu i galleriet i Mannheim). M. hade börjat som lärjunge af de gamle mästarna, och flera af hans målningar visa direkt inflytande af Velasquez, Ribera, Goya och Frans Hals. Han målade bredt och dristigt, med kraftiga dagrar och svarta skuggor och med sträfvan efter att återge kroppsformerna med minsta möjliga modellering i färgen, hufvudsakligen genom färgtoner, lagda bredvid hvarandra. Hans målningar ansågos vara rått och motbjudande utförda, och han blef ansedd som en effektjägare och charlatan. Juryn vid de årliga salongerna antog vissa af hans inlämnade målningar, men förkastade andra, obegripligt nyckfullt och inkonsekvent. Vid salongen 1866 uppträdde É. Zola till M:s bistånd med en artikelserie, sedan omtryckt i boken ”Mes haines”. Vid världsutställningen 1867 samlade M. 50 af sina arbeten i en separatutställning. Till de följande åren höra *Musiklektion*, *Frukost i ateljén* (1869, Nya pinakoteket i München), *Balkongen* (Luxembourgmuseet) och *Öldrickaren* (”*Le bon bock*”, se fig.; 1873, starkt påverkad af Frans Hals). Men dessa år medförde M:s öfvergång till ljusmålare, en fullt konsekvent utveckling af hans måleriska sökande. Detta riktades alltmera till

ett följdriktigt luft- och valörstudium, till måleri i fria luften, följaktligen med mål att återge ljuset — också solljuset — i dess fulla styrka. M. var nu medelpunkten i den krets af målare (''Ba-

Le bon bock (Öldrickaren), oljemålning af Manet.

tignolleskolan''), som blef kallad impressionisterna. M. studerade med största ifver i fria luften, målade grupper i sol, figurer i båt i solsken (*Argenteuil*, 1874, *Claude Monet med familj i trädgården*, s. å.), men dessemellan *Nana vid toaletten* (1875), porträtt af *Faure som Hamlet* (1876) m. fl. Vid världsutställningen 1878 blef han refuserad, 1879 följde *I båten*, *Hos fader Lathuile* och *I växthuset* (Berlins nationalgalleri), 1881 vann han medalj på salongen för *Lejonjägaren* och porträtt af *Rochefort* (Hamburg, Kunsthalle), och 1882 utställde han damporträttet *Jeanne* och *Baren på Folies-Bergère*, den sistnämnda med ett mycket svårlöst belysningsproblem. Bland M:s öfriga målningar äro flera porträtt, t. ex. *Th. Duret* (helfigur), *Eva Gonzalès* vid staffliet (1870), gravören *M. Desboutin* (helfigur med en drickande hund, 1875), friluftsstudier som *Monets familj* från M:s sista tid, öfverlägsna stilleben (fiskar, fruktstycken, sparris — Louvre). — M. har blifvit kallad ''det moderna måleriets förste man''. Hans inflytande har varit och är ännu mycket stort, men det eftervärlden studerar i hans målningar är mindre den impressionistiska tekniken — Claude Monet m. fl. genomförde luftstudiet med mera konsekvens och styrka —, det är snarare färgens känsla, tonvärdet, penselföringens nervösa lif, det måleriska temperamentets styrka. — M. målade äfven i akvarell (*Olympia*, *Frukost i det gröna*) och i pastell samt utförde goda raderingar, dels efter egna målningar, dels efter Velasquez, Tizian och Tintoretto. ''30 eaux fortes originales'' utgåfvos i Paris 1905 (ett ex. i Nationalmuseum, som äfven eger en figurskiss i olja, *porträtt af M:s svåger*, 1868). Tack vare donationer är M. numera bra representerad i Louvremuseet. Jfr monografier af Bazire (1884), Tschudi (Berlin, 1902), Th. Duret (''Histoire d'É. M.'', 1902, ''M., son histoire et son oeuvre'', 1905), Meier-Græfe, ''M. und sein kreis'' (2:a uppl. 1904), E. Moreau-Nélaton, ''M. graveur et lithographe'' (1906), och L. Hourticq, ''M.'' (1911). G—g N.

Manēter, *zool.* Se Cœlenterata, sp. 483—490.

Ma'netho (grek. *Manethōs*, *Mane'thon*), under Ptolemaios II (omkr. midten af 3:e årh. f. Kr.) öfverstepräst och arkivarie vid solgudens tempel i Heliopolis, härstammade från staden Sebennytos i det egyptiska deltat. I sin egenskap af arkivarie väl förtrogen med Egyptens forntid, egde M. tillika, såsom Josefos intygar, grundlig hellenisk bildning och befanns sålunda skicklig att för Ptolemaios' räkning på grekiska nedskrifva en historia öfver Egypten. Detta verk, hvartill materialet lånades hufvudsakligen från arkiven i Memfis och Heliopolis, innehöll dels en framställning af landets öden sedan äldsta tider intill den persiska eröfringen under Ochos (omkr. 350 f. Kr.), dels en systematiskt ordnad kronologi, i hvilken de 30 dynastiernas (regenthusens) inbördes ställning fixerades. M:s historieverk, som åtnjutit ett högt anseende hos forntidens lärde, har för länge sedan gått förloradt, och blott mindre fragment af detsamma finnas nu kvar. Det viktigaste och dyrbaraste af dessa fragment, upptagande fullständig förteckning på de särskilda regentätterna samt delvis äfven på de särskilda faraonerna, existerar i flera afskrifter och räknas med all rätt af forskarna som den yppersta källan för återställande af den egyptiska kronologien. Med ledning af uppgifterna i denna förteckning har vetenskapen lyckats uppställa en egyptisk kronologi, som åtminstone i sina hufvuddrag torde få anses giltig. Fragmenten af M:s historiska verk återfinnas dels — de rent skildrande — hos den judiske historieskrifvaren Josefos i hans stridsskrift mot Apion, dels — de kronologiska — hos de kristne skribenterna Julius Africanus och Eusebius, hvilka båda bl. a. bevarats oss genom Georgios Synkellos' kronografiska verk. Den vetenskapliga kritiken har ådagalagt, att Africanus' excerpt förtjäna större trovärdighet än de, som bära Eusebius' namn, ehuruväl äfven de förstnämnda stundom innehålla uppgifter, som stå i strid med dem, som hämtas från de till vår tid bevarade egyptiska fornlämningarna. — Af öfriga arbeten, som bära M:s namn, känna vi till titeln: ''Om egypternas forntid och religion'', ''Om festerna'', ''Fysikaliska iakttagelser'', ''Om tillredning af Kyfi'', ''Den heliga boken'' och ''Anmärkningar vid Herodotos''. Men kvarlefvorna af dessa verk äro för obetydliga, för att man med ledning af dem skulle kunna döma om det ursprungliga innehållet. De under M:s namn omtalade, till vår tid bevarade skrifterna *Sōthis* och *Apotelesmatiká* äro alster af en senare tids (de första århundradena e. Kr.) skriftställarverksamhet och ha således ingenting att göra med den berömde egyptiske författaren. M:s fragment finnas utgifna i ''Fragmenta historicorum græcorum'', II (1848). — Jfr Böckh, ''Manetho und die Hundssternperiode'' (1845), Fruin, ''Dissertatio philologica de Manethone Sebennyta librorumque ab eo scriptorum reliquiis'' (1847), Lepsius, ''Chronologie der aegyp-

ter'' (I, 1849), Lauth, ''Manetho und der turiner königspapyrus'' (1865), Unger, ''Chronologie des Manetho'' (1867), Krall, ''Composition und schicksale des manethonischen geschichtswerkes'' (1879), Wiedemann, ''Ægyptische geschichte'' (1884), och Krall i ''Festgaben zu ehren Max Büdingers'' (1898). K. P.*

Manfall. Se Länsväsen, sp. 198.

Manfalūt (Monfalut), stad i egyptiska prov. (mudirije) Siut, nära vänstra stranden af Nilen, 28 km. n. om Siut. 15,215 inv. (1897). Koptisk biskop. Sockerfabrik och tillverkning af dadelbrännvin. J. F. N.

Manfred (it. *Manfredi*, äfven *-o*), konung af Neapel och Sicilien, f. 1232, d. 26 febr. 1266, var naturlig, sedermera legitimerad son af kejsar Fredrik II af Hohenstaufen och Bianca (dotter till en grefve Lancia). 1250 erhöll han genom sin faders testamente furstendömet Tarent, förde styrelsen öfver de hohenstaufenska länderna i södra Italien till 1252, då hans halfbroder Konrad IV öfvertog regeringen, och blef efter dennes död 1254 af rikets store utsedd till regent. I kamp med påfvestolen lyckades M., till en del med bistånd af sarasenerna i Luceria, återeröfra såväl fastlandet som Sicilien och lät i aug. 1258 kröna sig i Palermo. Bannlyst af påfven, hemsökte han dennes stater och intog 1260 hela Tuscien. Sedermera, 1263, gaf Urban IV M:s land som påfligt län åt Karl af Anjou, och denne angrep 1266 hans rike. I kamp mot honom stupade M. vid Benevento. M:s änka, Helena, blef på flykten jämte sin dotter gripen i Trani och dog i fängelse; dottern, Beatrix, befriades 1283 af den sicilianske amiralen Roger da Loria. M:s dotter i första giftet, med Beatrix af Savojen, Konstantia, var förmäld med Peter III af Aragonien. — M. var en i andligt och kroppsligt afseende rikt utrustad, ädel personlighet. Vid hans glänsande hof funno skalder, sångare och konstnärer huld och skydd. — Litt.: Schirrmacher, ''Geschichte der letzten Hohenstaufen'' (1871), Karst, ''Geschichte M:s 1250—58'' (1897), Hampe, ''Urban IV und M.'' (1905), del Giudice, ''La famiglia di re Manfredi'' (2:a uppl. 1896). A. B. B.*

Manfrēdi, it. Se Manfred.

Manfrēdi, Eustachio, italiensk skald och astronom, f. i Bologna 1674, d. 1739, vann mycket beröm för sina canzoner och sonetter, i hvilka han sökte efterlikna Dante och Petrarca (god uppl. 1760 af M:s *Rime*).

Manfrēdo [-då], it. Se Manfred.

Manfredonia [-dånia], hamnstad i italienska prov. Foggia (Apulien), vid Manfredoniaviken och foten af Monte Gargano. 9,396 inv. (1901; som kommun 12,188 inv.). Ärkebiskopssäte. Gymnasium. Export af spannmål. Något sydligare låg det gamla *Sipontum*, som 194 f. Kr. koloniserades af romarna och senare förstördes af jordskalf. Konung Manfred lät anlägga den nya staden 1261. Utgräfningar ha bragt i dagen betydande ruiner af Sipontum. (J. F. N.)

Manfåret, *Ovis tragelaphus*, *zool.* Se Fårsläktet, sp. 201.

Ma'nga, ett afrikanskt folk i nordvästliga Bornu.

Mangabēi'ra-kautschuk, *bot.* Se Hancornia speciosa.

Mangaia [mängaī'ä], en af Hervey-öarna (se d. o.).

Mangal(i), turk., kolbäcken, en apparat, vid hvilken man i Europeiska Turkiet och Mindre Asien måste under den ofta ganska bitande vinterkylan värma sig, så godt man kan; den består af ett rundt med glödande kol fylldt bäcken af koppar eller mässing på en fotställning af 1 m. höjd.

Mangālia, stad i rumänska Dobrudscha, länet Constanza, vid Svarta hafvet. 1,459 inv. (1900), mest fiskare. Platsen identifieras med det traciska *Kallatis* l. *Acervetis*, en koloni från Miletos, och var ett blomstrande samhälle ända till slutet af romerska perioden. På 1300-talet hade den 30,000 inv. och dref liflig handel med Genua. Wbg.

Mangaliczasvinet [mangali'tsa-], Ungerns förnämsta svinras, tillhör den krushåriga rasgruppen i sydöstra Europa. Sannolikt härstammar rasen från serbiska svinet och intar en mellanställning i förhållande till det förädlade indokinesiska svinet och europeiska landtsvinet. Mangaliczarasen anses vara ett af världens finaste späcksvin. Med hänsyn till färgen förekommer rasen i tre varieteter, nämligen en blond, en svart och en svalbukig, d. v. s. svart med gulfärgad buk. H. F.

Mangalore [mängəlå͡ə'], Mangalur, hufvudstad i distriktet South Kanara, Madras, Indien, på Malabarkusten. 44,108 inv. (1901), däraf 11,604 kristna. Hamnen besökes årligen af 3—4 tusen fartyg. I staden finnes en talrik katolsk befolkning, med en biskop, flera kyrkor och två colleges (det ena statens, det andra jesuiternas, sedan 1887 filial af universitetet i Madras). Baselmissionen har sin hufvudstation där och har verkat mycket för slöjdundervisningen. Fredsslut 1784 (se Indien, sp. 529). Stor kaffeexport. (J. F. N.)

Mangalur. Se Mangalore.

Mangamar, *zool.*, detsamma som tofsgamar. Se Gamfåglar, sp. 690.

Mangān, *kem.* Namnet mangan härstammar från grek. *magnēsios li'thos*, hvarmed man fordom förstod brunsten till följd af dennas likhet med magnetjärn. Först 1774 lämnade Scheele fullgiltiga bevis för, att brunsten innehöll en då okänd metalloxid. Kort därefter visade Bergman, hufvudsakligen på grund af Scheeles försök, att brunstenen innehöll en ny metall, som också ej långt därefter i regulinskt tillstånd framställdes af Gahn. Denna metall kallades af Bergman *magnesium*. Franska, engelska och italienska kemister benämnde metallen *manganesium*, hvaraf sedermera (1808) uppstod den förkortade benämningen *mangan*. Namnet magnesium erhöll sedan den betydelse, som det nu eger. — Metallen mangan finnes i ringa mängd i meteorjärn; i förening med syre är mangan i naturen ganska allmänt utbredd och utgör en beståndsdel i en mängd mineral (se Manganmalmer). Oftast förekommer den som en följeslagare åt järnet. Mangan kan med kol reduceras ur sina oxider; renare mangan erhåller man ur dess amalgam eller genom reduktion af manganklorur med magnesium. Metallisk mangan kan erhållas äfven genom reduktion af manganoxidoxidul med aluminium enligt Goldschmidts metod (se Aluminotermi, sp. 741). Mangan är en grå, icke magnetisk metall, till utseendet liknande tackjärn. Den är hård och

spröd, har till eg. v. 8,0, smälter vid 1300°—1400° och syrsättes lätt både i luft och i vatten. I syror löses mangan lätt och ger därvid salter af manganoxidul. Manganens atomvikt, som tecknas Mn, är (enligt atomviktstabell för 1912) 54,93. Mangan är ett 2-, 3-, 4-, 6- och 7-atomigt grundämne. På sitt lägsta mättningsstadium, som tvåatomigt element, liknar mangan mest järn, zink och kobolt. Som treatomig radikal öfverensstämmer mangan med järn, krom och kobolt. Som fyratomigt grundämne förekommer mangan i superoxiden MnO_2. Sexatomig mangan ger en syra, *mangansyra*, som till sammansättning och isomorfiförhållanden närmast liknar kromsyran och svafvelsyran. I den högsta syrsättningsgraden, *öfvermangansyran*, är mangan 7-atomig, liksom kloren i öfverklorsyran; den senares salter äro isomorfa med öfvermangansyrans salter. — I industrien använder man en legering af mangan och järn, kallad *ferromangan*, vid bessemer- och martin-järnberedning; äfven *manganbrons* eller, som den oftast och riktigare kallas, *mangannysilfver*, en legering af koppar, zink och mangan, har vunnit praktisk betydelse; den användes i st. f. nysilfver. Superoxiden, mineralet brunsten, användes för framställande af klorgas samt till affärgning af glas. Manganens lägsta oxid, *manganoxidul*, MnO, är ett grönt kristalliniskt pulver, som i luften lätt syrsättes. Motsvarande svafvelförening, MnS, förekommer som en sällsynthet i mineralriket. *Manganoxid*, Mn_2O_3, utgör mineralet *braunit*. *Manganhydrat*, MnO . OH, förekommer i naturen och utgör mineralet *manganit*. Ett slags saltartad förening af manganoxidul och manganoxid, $MnO_2(MnO)_2 = Mn_3O_4$, utgör mineralet *hausmannit*. Samma oxid erhålles som ett brunt pulver, om man vid lufttillträde upphettar manganens öfriga oxider. — *Mangansuperoxiden*, MnO_2, utgör mineralet *brunsten* (se d. o.), äfven kallad *pyrolusit*. Bland de syrerikare manganoxiderna må nämnas *mangantrioxid*, MnO_3, en mörkröd vätska; vidare *manganheptoxid*, Mn_2O_7, en grönsvart vätska, som kan framställas genom försiktig destillation af kaliumpermanganat med utspädd svafvelsyra under förminskadt tryck; manganheptoxiden är explosiv och sönderdelas vid beröring med organiska ämnen. Mellan 60° och 70° öfvergår denna oxid vid atmosfärtryck i en violett ånga. Mangantrioxidens hydrat, H_2MnO_4, *mangansyran*, är i fritt tillstånd obeständig. Denna syras kaliumsalt har fått namnet *chamæleon minerale* (se Mangansalter). Mot oxiden Mn_2O_7 svarar syran MnO_4, hvilken kallas *öfvermangansyra*. P. T. C. (H. E.)

Mangan [mä'ŋgən], James Clarence, irländsk författare, f. 1803, d. 1849, lefde ett oregelbundet, af sjukdomar och missräkningar förbittradt lif. M:s dikter äro originella i formen, melankoliska och allvarstunga, delvis i österländskt eller gammalirländskt maner. *Poems* utgafs 1903, *Prose writings* 1904 af D. J. O'Donoghue, som 1897 skrifvit M:s biografi. En samling öfversättningar af tysk poesi utgaf M. själf 1845.

Manganandalusit, *miner.*, en gräsgrön, starkt pleokroitisk andalusitvarietet af sammansättningen $(MnAl)_2SiO_3$, beskrifven af Bäckström som beståndsdel i glimmerkvartsiten från Västanå i nordöstra Skåne. A. Hng.

Manganapatit, *miner.*, en manganrik apatit med 5,95 proc. manganoxidul på 50,12 proc. kalk, beskrifven af Matts Weibull från Västanå grufva i nordöstra Skåne. A. Hng.

Manganäter, *kem.* Se Mangansalter.

Manganblände l. Alabandin, *miner.*, förening mellan mangan och svafvel enligt formeln MnS. A. Hng.

Manganbrons, *metall.*, vanlig brons af koppar och tenn, som i och för aflägsnandet af oxider blifvit försatt med mangankoppar i öfverskott och därför är manganhaltig. I allmänhet tillsättes ej mer mangankoppar, än att bronsen håller intill 0,5 proc. Mn. Vid högre halt, 5—10 proc. Mn, ökas hållfastheten, och bronsen får hvitaktig färg med dragning åt rödt samt antar vacker polityr. — Manganbrons benämnes stundom äfven en annan legering af mangan (se d. o.). F. S—e.

Mangan-epidot, *miner.* Se Piemontit.

Manganesium. Se Mangan.

Manganföreningar, *kem.* Se Mangan och Mangansalter.

Manganheptoxid, *kem.* Se Mangan.

Manganhydrat, *kem.* Se Mangan.

Manganin, *kem.*, en legering af 84 proc. koppar, 12 proc. mangan och 4 proc. nickel, som ofta användes i tråd- eller bandform i s. k. reostat som elektriskt motstånd. Manganin är särdeles lämpligt för detta ändamål, emedan dess ledningsmotstånd ändrar sig ytterst litet med temperaturen. H. E.

Manganisalter, *kem.* Se Mangansalter.

Manganit Haidinger (se Mangan), *miner.*, förekommer ofta kristalliserad i långa rombiska prismor, som äro starkt streckade i längdriktningen och afskäras vinkelrätt af basplanet. Färgen är stålgrå till järnsvart, strecket brunt, glansen metallisk. Eg. v. 4,4. Till sin kemiska sammansättning är manganiten ett manganoxidhydrat, sammansatt efter formeln MnO . OH, motsvarande 90,9 proc. manganoxid och 9,1 proc. vatten. Saltsyra i koncentrerad form löser mineralet under utveckling af klorgas. — Manganiten förekommer i naturen dels som afsättning ur källor, dels som ett ganska vanligt gångmineral. Vid Ilefeld på Harz förekommer den tills. med andra manganmineral samt kalkspat och tungspat på gångar i porfyr. I Sverige träffas manganit äfvenledes på gångar vid Undenäs i Västergötland samt, tills. med hausmannit och andra manganmineral, vid några andra gruffält. Hj. Sj.*

Manganiter, *kem.* Se Mangansalter.

Manganjärn, *metall.*, manganrikt tackjärn. En halt af mangan disponerar alltid kolet i tackjärnet att stanna kemiskt bundet, d. v. s. att bilda hvitt tackjärn. Vid en manganhalt af från några få procent ända till 25 proc. kristalliserar tackjärnet med stora kristallytor och kallas då spegeljärn. Vid högre manganhalt blir manganjärnet gulhvitt och finkornigt samt brukar då benämnas ferromangan. Man använder numera vanligen ferromangan med omkr. 80 proc. manganhalt vid götjärnstillverkning som tillsättning till det smälta järnet för att ur detsamma aflägsna järnoxidul, som af manganen reduceras under bildning af manganoxidul. F. S—e.

Mangankarbonat, *kem.* Se Mangansalter.

Mangankisel, *miner.* Se Rhodonit.

Manganklorit, *miner.*, en varietet af den vanliga

kloriten, hvars magnesium och järn delvis ersättas af mangan, beskrifven af A. Hamberg från Harstigens grufva. A. Hng.

Manganklorür, *kem.* Se Mangansalter.

Manganknollen, ty., l. Pelagit Church, *geol.*, bruna konkretioner af hufvudsakligen mangan- och järnoxid, kiselsyra och vatten jämte vulkanaska och rester af organismer, funna af Challengerexpeditionen vid djupdraggningar på Stilla hafvets botten. A. Hng.

Mangankoppar, *metall.*, legering af mangan och koppar, erhålles genom reducerande smältning af manganoxid med koppar och kol i degel. Legeringar med 3—5 proc. Mn likna brons, äro hårda, klingande och lättsmälta. Vid manganhalter öfver 12 proc. bli de spröda. Man använder mangankoppar för att vid smältning af brons aflägsna oxider, som reduceras under bildning af manganoxidul. F. S—e.

Manganmalmer, *miner.*, benämnas de mineral, hvilka tjäna som råämne för framställningen af manganpreparat. De förnämsta äro *manganit, pyrolusit* och *braunit* (sammanfattade under benämningarna *brunsten* och *hausmannit*). De båda förstnämnda förekomma ofta tillsammans på malmgångar i porfyr och melafyr, stundom äfven i oregelbundna hålrumsutfyllnader i kalksten. I Sverige förekomma dessa malmer vid Undenäs och Bölet i Västergötland samt Spåxeryd och Hohult i Småland. Hausmanniten och brauniten uppträda tills. med järnmalmslager vid flera värmländska gruffält, såsom Långban, Nordmark, Jakobsberg och Pajsberg, där de brytas tillsammans med järnmalmen eller särskildt för sig. Manganmalmer ha länge användts som affärgningsmedel vid glastillverkningen. Vid upphettningen afges syre, som oxiderar det i glasmassan fördelade kolet och den grönfärgande järnoxidulen. Behandlade med saltsyra, afge dessa malmer klorgas, hvilket är orsaken till deras användning för blekning. På senare tider ha legeringar mellan järn och mangan, s. k. *ferromangan* och *spegeljärn*, tillverkade med tillhjälp af manganmalmer, haft stor användning vid framställningen af bessemerstål, hvarjämte manganmineralen användts för beredning af öfvermangansyradt kali (se Mangansalter) och på laboratorier för framställning af syrgas. Hj. Sj.*

Manganmetatitanät, *miner.* Se Pyrofanit.

Mangannysilfver. Se Mangan.

Manganockra, *miner.*, af samma sammansättning som hausmannit, Mn_3O_4, bildar svarta jordartade öfverdrag t. ex. på rullstenar i Uppsalaåsen. A. Hng.

Manganofyllit Igelström, *miner.*, manganhaltiga biotiter med $5^1/_2$—17 proc. manganoxidul. De manganfattiga varieteterna visa en ljus absorption motsatt den vanliga biotitens, de manganrikaste samma absorptionsriktningar som nämnda mineral, under det varieteterna med en manganhalt emellan de extremas icke visa någon pleokroism. Mineralet har vanligtvis tafvelformig utbildning; stundom uppträda prismatiskt utdragna linjalformade individer. Det förekommer i grufvorna Harstigen, Jakobsberg, Långban, Nordmarken, Pajsberg och Sjögrufvan, vidare i Alnöns kalksten (se Glimmergruppen). A. Hng.

Manganosalter, *kem.* Se Mangansalter.

Manganosit Blomstrand, *miner.*, kubiska kristaller af starkt glasglänsande smaragdgrön färg, genomlysande med rubinrödt skimmer; hårdheten 5—6; eg. v. 5,18; till sin kemiska sammansättning så godt som ren manganoxidul (Mn O). Funnen vid Långban och Nordmarken. A. Hng.

Manganostibiit Igelström, *miner.*, ett ortorombiskt mineral af sammansättningen

$$10\,Mn\,O\,(Sb_1\,As)_2\,O_5;$$

står nära *hematostibiiten*, en i tunna splittror blodröd varietet af manganostibiiten, men skiljer sig från denna genom högre halt af manganoxidul och genom halt af arseniksyra (öfver 7 proc.), hvilken sistnämnda saknas hos hematostibiiten. A. Hng.

Manganoxid, Manganoxidül, *kem.* Se Mangan.

Manganoxidhydrät. Se Manganit.

Mangansalter, *kem., tox. med.* Mangan ingår i salter dels som kation (metall), dels i förening med syre som anion (syra). Som kation förekommer mangan 2- och 3-värd; emellertid äro endast de 2-värda mangansalterna, hvilka kallas manganosalter, viktiga. Dessa salters vattenlösningar visa alla den 2-värda manganionens ljusröda färg. *Manganklorur*, $MnCl_2$, kristalliserar med 4 molekyler H_2O. *Mangansulfat*, $MnSO_4$, kristalliserar med 1, 4, 5 och 7 molekyler H_2O. *Mangankarbonat*, $MnCO_3$, förekommer i naturen som *manganspat*. Manganisalterna, i hvilka mangan uppträder som 3-värd kation, äro obeständiga och starkt hydrolyserade; de utgöra, som t. ex. manganisulfat, $Mn_2(SO_4)_3$, starka oxidationsmedel. Med syre bildar mangan de 2-värda anionerna $--Mn_2O_5$ och $---MnO_4$ samt den 1-värda anionen $—MnO_4$. Den förstnämnda anionens salter kallas *manganiter*; baryummanganit är sammansatt, $BaMn_2O_5$. Salterna af typen Me_2MnO_4 kallas *manganater*; *kaliummanganat*, K_2MnO_4, framställes genom sammansmältning af kali med brunsten i närvaro af syre; den svarta massan, som därvid bildas, löser sig i vatten med grön färg, och ur denna lösning vinner man K_2MnO_4 i gröna kristaller. Genom luftens syre oxideras en lösning af den nämnda svarta massan och blir därvid först blå, sedan violett och slutligen röd. På grund af denna färgändring har kaliummanganatet kallats *chamæleon minerale*. Genom oxidation af kaliummanganat uppstår *kaliumpermanganat, öfvermangansyradt kali*, $KMnO_4$, som bildar vackra, metalliskt glänsande, grönsvarta kristaller, hvilka lösa sig i vatten med violett färg. Kaliumpermanganat är ett starkt oxidationsmedel; det oxiderar t. ex. ferrosulfat till ferrisulfat, vätesuperoxid till vatten och fritt syre; äfven organiska ämnen, däribland förruttnelseprodukter, angripas af kaliumpermanganatet (se nedan).

Lösliga manganoxidul- och -oxidsalter verka lokalt etsande och, införda direkt i blodet, starkt giftigt; försöksdjur dödas af få milligram under häftiga kräkningar, ibland gulsot och njurretning samt allmän förlamning, hos växtätare häftig kramp. Intagna och nedsväljda i måttlig dos och med undvikande af etsning, uppsugas de långsamt och i ringa mängd, likasom järnsalter, och orsaka därför icke förgiftning. Kaliumpermanganat verkar i större doser eller starkare koncentration etsande och giftigt egentligen genom afgifvande af syre och häftig oxidation af celler och väfnader. Dessa, äfven huden, bli vid beröring med en ej för svag

lösning af kaliumpermanganat brunfärgade genom bildning af brunsten. Förtärande af nämnda salt i fast form (självmord) framkallade häftig etsning af munnen med svartfärgning å läppar, tunga etc. samt af struphufvudet och matstrupen; död af hjärtförlamning följde efter 5 timmar. — Kaliumpermanganat, *hypermanganas kalicus*, användes i utspädda lösningar (1: 1000 till 5000) som antisepticum och desinfektionsmedel samt till rengöring och borttagande af dålig lukt, till intagning eller magsköljning vid fosfor- och morfinförgiftning, till insprutning å bettstället vid ormbett. Insprutning af $^1/_2$—1 morfinspruta af 3—4 proc. lösning bör ske snarast möjligt; medlet har värde blott i det fall, att det införes snart efter bettet, innan allmänna förgiftningssymtom hunnit uppträda. P. T. C. (H. E. C. G. S.)

Manganspat, *miner.*, tillhör de hexagonala karbonatens grupp och kristalliserar i former, som komma mycket nära kalkspatens, med hvilket mineral isomorfi eger rum. Liksom hos kalkspaten finnas tydliga genomgångar efter grund-romboederns ytor. Färgen är vackert rosenröd eller hallonröd, kristallerna svagt genomlysande, med glasglans eller pärlemorglans på de ofta krumma romboederytorna. Kemiska sammansättningen är $MnO \cdot CO_2$, motsvarande 61,$_7$ proc. manganoxidul och 38,$_3$ proc. kolsyra, men oftast äro betydliga mängder af de isomorfa kalk-, magnesia- och järnkarbonaten inblandade. Manganspaten löses i uppvärmda syror under gasutveckling (kolsyra). Den förekommer i kristaller samlade i halfkulformade eller druflika aggregat på gångar, t. ex. vid Freiberg i Sachsen, Kapnik i Ungern samt Nordmark, Långban och Dannemora i Sverige. Hj. Sj.*

Manganstål, *metall.*, ett af engelske metallurgen R. A. Hadfield på 1880-talet först framställdt och i marknaden fördt stål med sammansättning: kol 0,$_{90}$—1,$_{40}$ proc., mangan 10—14 proc. Manganstålet är i gjutet tillstånd mycket hårdt och sprödt, men blir genom uppvärmning till gulvärme och hastig afkylning i vatten något mjukare samt mycket segt och motståndskraftigt mot såväl slag och stötar som nötning. Hårdheten och segheten i förening göra, att det ej kan bearbetas med skärverktyg eller fil. Det har på grund däraf funnit användning hufvudsakligen till sådana för stark nötning utsatta maskindelar och föremål, där någon dylik bearbetning ej erfordras, såsom till infodring i krossmaskiner och kul- eller rörkvarnar, spårväxelkorsningar etc. På senaste tid har man på några ställen lyckats af manganstål utvalsa järnvägsskenor, som uppges ha visat sig ända till 50 gånger slitstarkare än vanliga bessemerskenor. F. S—e.

Mangansulfät, *kem.* Se Mangansalter.

Mangansuperoxid. 1. *Kem.* Se Mangan. — 2. *Miner.* Se Brunsten.

Mangansyra, *kem.* Se Mangan.

Mangantrioxid, *kem.* Se Mangan.

Manganvesuviān Flink, *miner.*, en manganhaltig vesuvian ($12^1/_2$—$4^4/_5$ proc. MnO) från Harstigs- och Långbansgrufvorna (se Vesuvian). A. Hng.

Mangareva-öarna [mängəri'və-]. Se Gambier-öarna.

Manga'scha, ras M., abessinsk krigare, f. omkr. 1869, d. 1906, var naturlig son till kejsar Menileks företrädare, negus Johannes. Han erkändes 1884 af Johannes som son och blef styresman öfver Tigré, men måste efter faderns död afstå från sina anspråk på tronen till Menileks förmån. I kriget mot italienarna led han (okt. 1895) ett nederlag vid Debra. Han gjorde 1898 uppror i Tigré mot Menilek, men besegrades 1899 af ras Makonnen och hölls därpå en tid fängslad, men återvann sedermera en ganska inflytelserik ställning. V. S—g.

Mangba'ttu, centralafrikanskt folk. Se Monbuttu.

Mangel, maskin för glättning af tvättkläder, som, upprullade på en trävals, rullas fram och tillbaka på ett plan under en med tyngder belastad

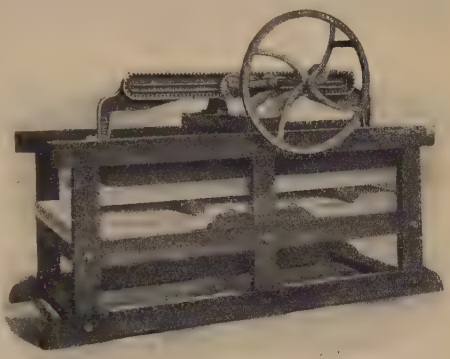

Fig. 1. Mekanisk mangel med skifvor.

skifva (se fig. 1) eller också pressas under starkt tryck mellan två mot hvarandra arbetande valsar

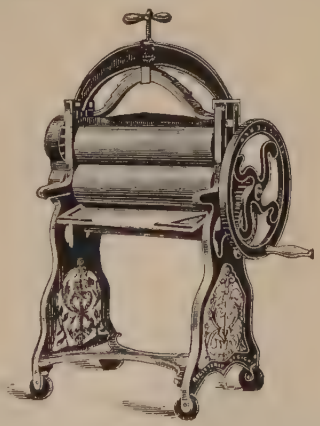

Fig. 2. Mangel med valsar (kalandermangel).

(kalandermangel, fig. 2). I äldre tider användes manglar, där mangelskifvan för hand sköts öfver från ena till andra sidan (dragmangel), senare nyttjades vef och vals med lina eller kuggstång för detta ändamål. S. k. mekaniska manglar (fig. 1) äro vanligen anordnade så, att genom en eller annan anordning den fram- och

återgående rörelsen af sig själf omkastas i mangelskifvans ytterlägen, under det vefven alltid drages åt samma håll. Elektrisk mangel är en mekanisk mangel, drifven med elektrisk motor. Jfr Appretera. — Om urtypen för mangeln se Mangelbräde. G. H—r.

Mangelbräde (Kafvelbräde), ena delen af det redskap (kafveldonet), som utgör urtypen för en nyare tids manglar och före dessas tillkomst nyttjades till att mangla det tvättade linnet med. Kafveldonet bestod af en cylinderformig staf (*kaflen*) och det aflångt fyrkantiga, omkr. 65 cm. långa samt med handtag försedda *brädet*. Plagget

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 1 o. 2. Mangelbräden från Östergötland, 1700-talets senare hälft. (Nordiska museet, Stockholm.)

upplindades på kaflen, som sedan medelst det mot densamma hårdt nedtryckta brädet rullades fram och tillbaka på ett bord e. d., tills plagget blifvit slätt och blankt. Donet var en nödvändighetsartikel i hvarje hushåll, och mangelbrädet, i regel ett hemslöjdsalster, blef ofta en fästmansgåfva, på öfversidan och kring kanterna prydd af gifvaren med rika sniderier, som ofta äro utförda med förvånande noggrannhet och formkänsla. Handtaget fick ej sällan formen af en stiliserad häst. På bevarade svenska mangelbräden från 1600-talets början finner man renässansornament, mest i relief; mot slutet af 1600-talet upptagas medeltida ornamentsmotiv och utvecklas den geometriska ”allmogestilen” med inskurna (under ytans plan liggande) mönster, som göras vackrast under senare hälften af 1700-talet (jfr fig. 1 o. 2). På 1800-talet återupptagas växtmotiv, men orneringen blir klumpig och smaklös. Ofta *målades* ornamenten, i enkla oblandade färger och med god verkan. — Mangelbrädets här antydda typ återfinnes i hela den skandinaviska Norden samt i norra Tyskland, Holland o. s. v. De norska mangelbrädenas ornamentala former visa den halft romanska, halft renässansartade karaktär, som i gemen utmärker de norska träsniderierna; de danska äro ofta öfversållade med djurbilder, de isländska te sig smakfullt ornerade i medeltidsstil

Fig. 3. Isländskt mangelbräde. (Nordiska museet.)

(se fig. 3) och ha handtagen sittande ej ofvanpå, utan i ändarna. Nordiska museet i Stockholm har i tid förskaffat sig en rik och mångsidig samling af dessa mangelbräden, som numera begärligt eftersokas af utländska museer.

Mangelsen, Johan, norsk militär och topograf, f. 12 sept. 1694 i Kongsvinger, d. 24 febr. 1769 i Kristiania, blef officer 1715 och avancerade till generalmajor 1749. Sedan 1743 var han medlem af 1736 års kommission för fastställande af gränslinjen mellan Sverige och Norge och afslöt 21 sept. (2 okt.) 1751 med öfverste J. M. Klinckowström den ännu (1912) gällande gränstraktaten mellan de två rikena. Genom gifte blef M. mycket förmögen och delegare i åtskilliga stora företag, bl. a. Röros kopparverk. 1758 flyttade han från Trondhjem till Kristiania, där han inköpte generallöjtnant F. F. Haussmanns präktiga egendom, efter M. vulgärt benämnd ”Mangelsgaarden”, som 1785—96 egdes af K. J. Ingman (se d. o.), 1812 öfvergick till stiftelsen ”Prins Kristian Augusts minde” och senare användts som kommunal tvångsarbetsanstalt. K. V. H.

Mangelsgaarden [-gården]. Se Mangelsen, J.

Mangifera L., Mangoträd, *bot.*, *farm.*, ett tropiskt trädsläkte med läderartade, vanligen lansettlika blad och små blommor, hörande till fam. *Anacardiaceæ*. Det indiska mangoträdet, *M. indica* L., den mest bekanta arten af detta släkte, tillhör urspr. Ostindien, men är numera odladt öfverallt inom det varmaste jordbältet och är ett af tropikernas viktigaste fruktträd. Mangofruk-

Mangofrukt, längdgenomskuren.

terna (se fig.) äro gula stenfrukter, vanligen af ett gåsäggs storlek, men äfven af somliga afarter ännu större. De äro värderade bordsfrukter för den angenäma, söt-syrliga, svagt terpentinartade smaken af det saftiga fruktköttet, men framkalla lätt diarré och hudutslag hos den ovane. De äro rika på socker och citronsyra. Kärnorna (fröna) äro bittra, garfsyrehaltiga och användas till beredning af skrifbläck; de verka maskdödande. Barken, bladen och olja, som destilleras ur veden, ha medicinsk användning. Äfven *M. laurina*, som odlas i Indiska arkipelagen, har välsmakande, plommonstora frukter (mangoplommon). Andra *Mangifera*-arter ha bittert smakande, delvis giftiga frukter. O. T. S. (G. L—m.)

Mangin [mãʃã′], Arthur, fransk populärvetenskaplig skriftställare, f. 1824 i Paris, d. där 1887, tog verksam del i februarirevolutionen, författade sedan allmänfattliga uppsatser och böcker

i naturvetenskapliga ämnen, bl. a. *Les savants illustres de la France* (1856; 2:a uppl. 1865), *Voyage scientifique autour de ma chambre* (1862), *Les mystères de l'océan* (1864; 3:e uppl. 1866), *L'air et le monde aérien* (1865), *Les jardins* (1867), *Pierres et métaux* (1871) och *L'homme et la bête* (1873).

Mangisjlāk, halfö på östra kusten af Kaspiska hafvet i Transkaspiska prov. emellan Tsesarevitj (Mertveji-Kultuk-viken) med den djupt inträngande Kaidakviken i n. och ö. och Kenderliviken i s. Dess nordvästligaste udde är Kap Tjub Karagan, utanför hvilken ön Kulaly ligger. Låga höjder genomdraga det steniga, ofruktbara landet, som icke har någon alltid flytande flod, men många saltträsk. Den efter halfön uppkallade kretsen M. hade 1897 en areal af 216,323 kvkm. och 61,301 inv. Förvaltningens säte är Fort Alexandrovsk (Novo Alexandrovsk). 822 inv. (1897). J. F. N.

Mangkassarer. Se Makassarer.

Manglär l. Manglāres, *bot.* Se Ecuador, sp. 1319, och Mangrove.

Ma'ngle, *bot.* Se Rhizophora.

Manglebarken, *tekn.* Se Garfmedel, sp. 747, och Rhizophora.

Ma'ngo, *bot.* Se Mangifera.

Ma'ngold, *bot.* Se Beta.

Ma'ngold [-gålt], Karl Ludwig Amand, tysk tonsättare, f. 1813 i Darmstadt, d. 1889 i Algau, öfvertog 1839 ledningen af musikföreningen i Darmstadt, blef hofmusikdirektör 1848 och ledde 1869—73 ''Mozartverein''. M. är mest känd genom sina manskvartetter, som ega naturlig uppfinning och flykt (''I skogen'' m. fl.), men har äfven komponerat visor, oratorier, operor, kantater, konsertdramer, symfonier och kammarmusik. A. L.*

Ma'ngold [-gålt], Wilhelm Julius, tysk teolog, f. 1825, d. 1890, studerade teologi i Halle, Marburg och Göttingen, bl. a. för Tholuck och Henke, samt blef e. o. professor i teologi 1857 i Marburg samt ord. 1872 i Bonn. M. gjorde sig känd som framstående bibelkritiker, som dock tog bestämdt afstånd från den s. k. Tübingenskolan (jfr Bibelkritik, sp. 239). Bland hans skrifter må nämnas *Die irrlehrer der pastoralbriefe* (1856), *Der römerbrief und seine geschichtlichen voraussetzungen* (1884) och *32 predigten gehalten in den jahren 1846—1882* (1891).

Ma'ngoldt, Hans Karl Emil von, tysk nationalekonom, f. 1824 i Dresden, d. 1868 i Wiesbaden, blef 1858 e. o. professor i nationalekonomi vid Göttingens universitet och 1862 ord. professor i samma ämne i Freiburg. M:s värdefullaste arbete var monografien *Die lehre vom unternehmergewinn* (1855). M. var en af de allra förste, som gjorde företagarvinsten till föremål för en skarpsinnigt genomförd vetenskaplig undersökning. För honom var denna vinst i sin helhet det öfverskott, som produktionens afkastning lämnade öfver de beräknade produktionskostnaderna. Detta öfverskott utgjorde dels riskpremie, dels särskild lön för företagarens arbete och särskild ränta på hans kapital — i den mån denna arbetskraft och detta kapital ej kunde anses uthyrbara — dels en ren företagarränta eller, m. a. o., en knapphetspremie åt företagarens kapacitet och kapital, antingen hvar för sig eller tillsammans. Af M:s produktion må ytterligare nämnas *Grundriss der volkswirtschaftslehre* (1863; 2:a uppl. 1871). E. H. T.

Ma'ngoplommon, *bot.* Se Mangifera.

Mangor, Ane Marie, dansk författarinna, f. 1781, d. 1865, blef 1812 änka och lefde i rätt torftiga villkor. Detta var anledningen till, att hon 1837 utgaf en *Kogebog for smaa husholdninger,* som fick mycket stor spridning (39:e uppl. 1901); den erhöll 1841 en fortsättning (29:e uppl. 1901) och följdes af en *Syltebog* (1840; 33:e uppl. 1902). Dessutom skref hon några mindre berättelser (''af en bedstemoder''). E. Ebg.

Mangostān, *bot.* Se Garcinia.

Ma'ngoträd, *bot.* Se Mangifera.

Mangrove [-gråve], *bot.*, växtformation på hafsstränder med slambotten och lugnt vatten i tropikerna. Mangroven, i Syd-Amerika kallad manglar, bildar, när den är väl utvecklad, en tät skog af träd fästa i bottenslammet med många bågformigt utgående, till stödjerötter utvecklade *luftrötter.* Utmärkande för flera mangroveväxter äro särskilda andningsrötter, som växa upp ur det syrefattiga slammet från de horisontala jordrötterna. Som en anpassning till lefnadsförhållandena kan vidare anses den hos flera mangroveväxter förekommande viviparien, som är mest utpräglad hos de på det djupaste vattnet och den lösaste bottnen växande rhizophoracéerna (se Rhizophora); grodden är grön och försedd med förankringsorgan. Mangrovefloran är sammansatt af omkr. 26 arter, hörande till 9 familjer, t. ex. *Rhizophoraceæ* (*Rhizophora, Bruguiera*), *Combretaceæ* (*Laguncularia*), *Myrsinaceæ* (*Aegiceras*) och *Verbenaceæ* (*Avicennia*). Endast 1 mangroveväxt är örtartad. G. L—m.

Mangroveväxter [-gråve-], *bot.* Se Mangrove och Rhizophora.

Mangskog (ej Magnskog), socken i Värmlands län, Jösse härad. 13,516 har. 1,426 inv. (1911). Annex till Brunskog, Karlstads stift, Jösse kontrakt.

Mangsälfven, vattendrag i Värmland, upprinner på Dunderfjället i S. Finnskoga, upptager afloppen från Våtsjön och Kroksjön, genomflyter i Nyskoga kapell sjön Mangen samt i Hvitsand Öfre och Nedre Bocken, i Fryksände Hänsjön (85 m. ö. h.) samt faller ut i Öfre Fryken vid Fryksände kyrka. Längd omkr. 60 km. Wbg.

Mangüba, *bot.* Se Hancornia speciosa.

Manguins pendlar [mãgã'ns]. Se Hastighetsmätare.

Mangu'stsläktet, *Herpestes, zool.*, hör till skunkdjurens familj (*Viverridæ*) inom rofdjurens ordning och däggdjurens klass. Arterna ha långsträckt, valsformig kropp, litet eller medelstort hufvud med tillspetsad nos, korta och rundade öron, låga ben, trubbiga, icke indragbara klor, nakna eller glest hårbevuxna fotsulor, utåt afsmalnande svans samt sträf och långhårig päls. De många arterna äro hemma i södra Asien och i Afrika, en art äfven i södra Europa. De lefva af fåglar, möss och insekter. Mest bekant är ichneumon l. faraokatten (se d. o.). C. R. S.*

Ma'nhart, ett 2,678 m. högt berg i Juliska alperna, på gränsen mellan Krain och Görz.

Manhattan [mänhä'tn]. 1. En 22 km. lång och på några ställen 3,5 km. bred ö i öfre ändan af New Yorkviken, begränsas i v. af Hudsonfloden, i ö. af East river samt skiljes från fastlandet i n. ö. och n. af kanalerna Harlem river och Spuyten Duyvil creek. 57 kvkm. Ön, som till större delen upptages af staden New York, har sitt namn efter en indianstam, som bodde där före holländarnas ankomst och som 1626 sålde den för varor, värda 24 dollars. — 2. Stad i nordamerikanska staten Kansas, vid Kansasfloden. 3,438 inv. (1900). Landtbruksskola. 1 o. 2. (J. F. N.)

Manhelgd (isv. *manhœlghi*, *manhœlgd*), *rättshist.*, det rättsskydd, som enligt fornnordisk rätt tillkom en fri person som sådan, d. v. s. rätt till personlig fred och säkerhet. — *Manhœlgismal* kallades mål, som angingo brott mot personlig fred och säkerhet, såsom dråp, misshandel o. s. v. I Upplandslagen finnes en *manhœlghisbalker*, omfattande straffrätten, med undantag af edsöreslagarna.

Manhem. 1. (Fnod. *Manheimar*), *nord. myt.*, kallas i dikten Håleygjatal af Eyvind Skáldaspillir det ställe, hvarest Skade (se d. o.) bodde med Oden, hvilket i Heimskringla tolkas som en benämning på Svitjod. I nyare skrifter är ordet beteckning för Norden eller Sverige, t. ex. Geijers dikt ''Manhem''. — 2. Institut för döfstumma och blinda. Se Manilla. — 3. Byggnadsbolag. Se Arbetarbostäder, sp. 1319. 1. Th. W.*

Manhemsförbundet, ett sällskap för patriotisk-moralisk uppfostran i götisk kristlig anda, stiftades i Stockholm 18 nov. 1815 af skalden K. F. Dahlgren och A. J. D:son Cnattingius (sedermera kyrkoherde), hvilka bägge då voro lärare i A. A. Afzelius' privatskola. Förbundet afsåg urspr. endast att främja ''en närmare vänskaplig förening mellan några af lärarne och de bäste eleverna i Afzelii skola'', men tog snart sikte på medlemmarnas införande i studiet af den fornnordiska litteraturen och växte småningom ut rätt långt utanför den ursprungliga kretsen. I början af 1816 invaldes den 23-årige K. J. L. Almquist, då filos. magister, informator i Stockholm och tjänstgörande i ett par ämbetsverk. Han blef nästan omedelbart förbundets ordf., och man uppgjorde en detaljerad studieplan, som afsåg att tillämpa de götiska idéerna på skolans område. Förbundets grader ordnades som skolklasser med flyttning och examina; man studerade nordisk mytologi och sagolitteratur, Nordens äldsta geografi och historia, antikviteter, landskapslagar, folkvisor o. s. v. Vid sammanträdena tog man i fråga om ceremonier och öfriga anordningar delvis Götiska förbundet till mönster. Almquist utarbetade 1816 ett vidlyftigt förslag till fullständigare ''organismus'', hvilket dock förkastades af öfversta graden, de äldres förbund, delvis enär man fruktade, att de högsta gradernas sammankomster skulle råka i kollision med konventikelplakatet. Förbundets provisoriska stadgar blefvo 1817 godkända af öfverståthållarämbetet, men organisationsarbetet hann aldrig bli fullt afslutadt. 1819 upprättades en filial i Uppsala af där vistande Manhemsbröder. Almquists större organisationsplan publicerades af honom i ''öfversedd och utvecklad'' form 1820 (jämte de äldre stadgarna) i ''Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia'' (äfven intagen i hans ''Monografi'', 1844—45). Den var närmast ett utkast till nationell religiös uppfostringsplan för hela folket och innehöll flera snillrika idéer vid sidan af tämligen bisarra hugskott. Den anfölls häftigt af Wallmark i ''Allmänna journalen'', hvarpå följde ett svar från förbundets styrelse och en ''Adress till allmänheten'' af Almquist (s. å.). Sedan Almquists utbrytning 1820 förde förbundet ett tynande lif, och det kan anses ha upplösts 1823, då Dahlgren skänkte dess boksamling m. m. till en gymnasistförening i Linköping (sedermera ''Sällskapet för vitterhet och häfd''). Bland sina medlemmar räknade förbundet (utom Dahlgren, Cnattingius och Almquist) A. Fryxell, J. A. Hazelius, Jonas Wærn, P. A. Sondén, Jakob Branting, E. M. Olde m. fl. män, som sedermera på skilda områden vunno ett aktadt namn. J. O. Wallin fungerade en kortare tid 1818 som dess ordf. — En del af Manhemsförbundets protokoll förvaras i Kungl. biblioteket. Jfr K. Fredlund, ''Carl Fredrik Dahlgren'' (I, 1903). V. S—g.

Ma'nhål, en på en ångpanna anbragt öppning, vanligtvis af oval form samt af sådan storlek, att en man kan igenom densamma komma in i pannan för att öfverse dennas inre delar. I vidstående fig. visas en ångpannas manhål med manhålslucka

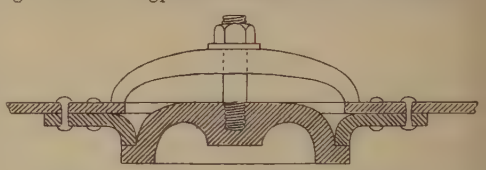

och tillbehör. Man omger hålet på trycksidan med en vinkeljärnskrage för att öka styrkan och erhålla plan anläggningsyta för luckan. Denna senare placeras på trycksidan och fasthålles medelst ankarjärn och bultar. Manhåls dimensioner variera mellan 37—45 cm. längd och 30—35 cm. bredd. — Manhål användas icke endast på ångpannor, utan äfven på flera andra ställen, t. ex. å vattentäta celler, å cisterner m. m., i hvilka fall de äro af enklare konstruktion, än då de förekomma å ångpannor, där luckorna afses att täta mot ångtrycket i pannan. Manhålsluckor i innerbotten bruka förses med pejl- och lufthålsproppar. J. G. B. (C. K. S.)

Mani, *bot.* Se Arachis.

Mäni, halfö. Se Maina.

Mani, persisk religionsstiftare. Se Manes.

Mani (af grek. *mani'a*, ursinne). 1. Vurm, ensidigt utvecklad böjelse för eller åtrå efter någonting. — 2. *Psykiatr.* Ordet *mania* användes jämte ''melancholia'' som fackterm redan i den klassiska forntiden. Stundom, särskildt i äldre tider, har det begagnats som en generell term för sinnessjukdom i allmänhet, men i den nyare psykiatrien är beteckningen mani mindre omfattande och brukas blott som namn på en typisk sinnessjukdom. Denna sinnessjukdom kännetecknas af en förhöjd liflighet (exaltation) jämte jämviktslöshet inom känslornas område, af stegrade idéassociationer och hastigare tempo inom föreställningslifvet, medan samtidigt förmågan af uppmärksamhet är nedsatt, och slutligen af ett jäktande och ofta oordnadt verksamhetsbegär. Förhöjningen inom känslolifvet yttrar

sig i stegrad självkänsla med öfvermod och skrytsamhet, och ibland öfvergår den sjukes kritiklösa självöfverskattning till verkliga storhetsidéer. Jämte tydlig exaltation utmärkes den sjukes känslolif för bristande jämvikt och stor obeständighet. Hans förmåga af självbehärskning försvinner mer och mer, han förgår sig ytterst lätt, råkar af den obetydligaste anledning i vredesmod, gör sig med ett ord skyldig till ett förhastadt, nyckfullt, obehärskadt eller våldsamt uppförande och väcker förargelse och anstöt. I sina viljeyttringar är den sjuke lika obehärskad; plan och ändamålsenlighet ega ej längre någon betydelse för hans ohämmade verksamhetsbegär. Med tilltagande flyktighet fladdrar han från det ena till det andra och påbörjar tusen saker, utan att bringa en enda till afslutning. Denna beskäftiga ifver blir alltmer jäktande för att till sist öfvergå i verklig *agitation*, då den sjuke förlorar hvarje skymt af ordning och ändamålsenlighet i sitt uppförande och förfaller till reflexartade viljeyttringar, stojar, dansar, slår, gestikulerar, rifver sönder och utför meningslösa våldshandlingar i en fortlöpande rad af obehärskade impulser. Parallellt med denna stigande oro bli äfven tankarna mer och mer förflugna, den sjukes tal förlorar småningom allt sammanhang, bisaker bli hufvudsaker, ögonblickets ingifvelser bringa honom från ett ämne till ett annat, skämtsamma inkast, allmänna talesätt, vitsar och ordlekar flyta om hvarandra, tills det hela uppgår i den vildaste *idéflykt*. Stundom antar det sjukligt öfverretade tillståndet en form, som mindre utmärkes af besinningslös exaltation än af oregelbundenhet och lättsinne i lefnadssättet med smak för äfventyr och debaucher. Därvid framträder icke sällan den fullständigaste likgiltighet för alla moraliska skäl och synpunkter, en s. k. *nivellering* af de etiska värdena intill fullständig sorglöshet och oberördhet, hvarvid den sjuke naturligt nog ej tvekar att begå straffbara handlingar, när det gäller att tillfredsställa ögonblickets begär och ingifvelser. När den sjuke ej företer några symtom i andra afseenden, utan förefaller till sin tankeförmåga ordnad och redig, har den utomstående mycket svårt att fatta, att den moraliska hållningslösheten kan bero på sjukdom, och det har därför otvifvelaktigt ofta händt, att en sinnessjuk person fått undergå bestraffning för hvad han gjort under inflytande af sinnessjukdom. Det är i sådana fall vanligen fråga om en sinnessjukdom af periodisk art med återkommande anfall af mani. När anfallet är öfver, uppvakna ånyo de etiska instinkterna, de moraliska värdena återfå sin betydelse af korrektiv och norm för uppförandet, den sjuke blir åter ordnad och sansad i sitt sätt att vara, och han inser under grämelse det oriktiga, som han företagit sig under inflytande af sjukdomen. Hvad man kallat *moral insanity* (moralisk sinnessjukdom) är sålunda ett symtom, som understundom karakteriserar de anfall af mani, som med längre eller kortare mellantider af hälsa periodiskt aflösa hvarandra. Den förhöjda självkänslan kan, som ofvan antydts, taga sig uttryck i *storhetsidéer*. På grund af maniakerns hänsynslösa uppträdande och den lätthet, som han har att stöta sig med sin omgifning, händer det icke heller så sällan, att han anser sig af "fiender" misshandlad och trakasserad. *Förföljelseidéer* kunna sålunda kombinera sig med storhetsidéer på ett sätt, som, ytligt sedt, kan påminna om förryckthet (se d. o.). Ett närmare aktgifvande på sjukdomens utveckling, tankevillornas växlande och flyktiga art i manien, deras envisa och orygglige fortvaro i förrycktheten, torde dock underlätta en riktig uppfattning, hvilken gifvetvis har sin praktiska betydelse, alldenstund manien är en sjukdom, som i det öfvervägande flertalet fall går till hälsa, medan (den typiska) förrycktheten måste anses obotlig. Äfven hallucinationer kunna i manien förekomma, ehuru de ingalunda tillhöra den karakteristiska sjukdomsbilden. Till sist bör äfven anmärkas, att de maniska tillstånden ofta kompliceras med förvirring, ehuru den regel i allmänhet kan anses för manien såväl som för melankolien gällande, att sinnessjukdomen här icke utesluter förmågan hos den sjuke att tala och svara med bibehållen formell reda. Just denna omständighet har mer än en gång varit orsaken till, att en person, som lidit af mani, af utomstående uppfattats som frisk, och på detta sätt ha maniakerna lätt gett anledning till s. k. "Tufvahistorier" (se d. o.), detta så mycket mer, som sinnessjuka af denna art på grund af sin expansiva läggning ega en sällsynt förmåga att göra väsen af sig. Behandlingen af dessa ofta nog rätt samhällsvådliga sjuka bör i allmänhet ske på hospital. 2. G—s.

Mānia, *rom. myt.*, enligt Vano namn på larernas (se d. o.) moder, måhända dock blott lärd kombination till förklaring af seden att vid festen Compitalia, som firades till larernas ära, upphänga *maniæ*, ett slags dockor, framför hemmets dörr och vid gatukorsningarna. H. Sgn.

Maniago [-āgå], kretsstad i italienska prov. Udine (Venezia). 3,556 inv. (1901; som kommun 5,534 inv.). Stålindustri. J. F. N.

Maniakālisk, behäftad med mani (se d. o.).

Mania'ker, maniakalisk person.

Ma'nica (lat., af *ma'nus*, hand), ärm, filtrerduk. — M. Hippo'cratis, *farm.*, ett till en långsträckt strut eller påse sammanviket stycke hvitt ylletyg, hvarigenom vid farmaceutiska arbeten tjocka, sirapsliknande vätskor silas eller filtreras. C. G. S.

Manichæus. Se Manes.

Manichéer. Se Manikéer.

Manichei'sm. Se Manikeism.

Manicure [-kyr], fr. (af lat. *ma'nus*, hand, och *curāre*, vårda), skötsel af händerna, särskildt naglarna; numera finnas specialister (manikuri'ster) för denna gren af kroppens vård. Manicure ansågs redan under den klassiska forntiden som nödvändig för fint folk.

Maniére noire [maniär nwār], fr., det svarta maneret. Se Mezzotintogravyr.

Manierērad, Manieri'st. Se Maner. — Manieri'sm, konstladt och onaturligt uttrycks- eller framställningssätt i ett konst- eller diktverk, genom att upphofsmannen öfverdrifvet betonar någon individuell egenhet i sin syn på tingen eller ock efterhärmar någon ryktbar mästares ytterligheter.

Manife'st (af lat. *manife'stus*, eg. handgriplig; påtaglig, tydlig). 1. En af en regering, ett parti inom staten ("valmanifest"), en partichef (tronpretendent) eller en större korporation utfärdad

förklaring öfver någon handling, något beslut, någon åsikt. — 2. *Sjöv.* Se Certifikat.

Manifestatiōn (lat. *manifestātio*), uppenbarande, särskildt det oändligas uppenbarande i det ändliga; offentliggörande; tankars och afsikters framläggande; folkrörelse, som har till ändamål att lägga i dagen folkets tankar beträffande en viss fråga, opinionsyttring. — Manifestēra (lat. *manifestāre*), uppenbara, offentliggöra, lägga i dagen.

Manifestationsed, *jur.*, en från romersk rätt hämtad benämning på sådana eder, genom hvilka bekräftas riktigheten af lämnad uppgift å egendom, som skall till annan utlämnas, eller hvarom denne eljest är berättigad att kräfva uppgift å ed. Enligt svensk rätt hänföres till manifestationseder den i konkurslagen §§ 26 och 27 föreskrifna ed, hvarigenom riktigheten af den i anledning af konkursen upprättade bouppteckningen bekräftas af gäldenären och, där så påyrkas, af bl. a. hans hustru, vidare ed enligt kap. 16 § 2 Giftermålsbalken, vid återbärande af hemföljd, samt bouppteckningsed jämlikt kap. 9 § 1 Ärfdabalken. L. A.*

Manifestēra. Se Manifestation.

Manihikiöarna [mānīhī'kī-], Manahiki- l. Penrhynöarna, ögrupp i Polynesien mellan 4° och 11° s. br. samt 150° och 162° v. lgd, utgöra 10 öar med en sammanlagd areal af 137 kvkm. och omkr. 1,900 inv. Bebodda äro endast fyra, nämligen Tongareva (Penrhyn), Caroline, Manihiki (Humphrey) och Rakaanga (Rokahanga). De nordligare belägna Starbuck och Malden räknas stundom hit. Öarna äro låga korallöar med kokospalmer och på de obebodda guanolager. De ha sedan 1888 efter hand tagits i besittning af engelsmännen och stå under förvaltningen i Nya Zeeland. Den först upptäckta var Manihiki (af de Quiros 1606). J. F. N.

Maniho't Adans., Manio'k, *bot., tekn.*, ett

Manihot utilissima, rötter, blad-, blom- och fruktbärande gren.

släkte af fleråriga örter eller buskar af ofta blågrön färg med hela eller handklufna blad och stora blommor i klasar, hörande till fam. *Euphorbiaceæ*, underfam. *Crotonoideæ* (se Phyllanthoideæ) med omkr. 80 arter i Syd-Amerika, särskildt Brasilien. Den mest bekanta arten är *M. utilissima* (*Iatropha Manihot* L.), maniok- l. kassavabusken (se fig.), en af tropikernas viktigaste kulturväxter. De tjocka, 30—45 cm. långa rötterna innehålla utom ymnig stärkelse en blåsyrehaltig och därigenom ganska starkt giftig saft, som dock lätt kan aflägsnas eller förstöras genom rötternas kokning eller rostning. Den kokta roten är därför ett af de mest använda näringsmedlen i Syd-Amerika, i Brasilien kallad mandioca, i spanska Syd-Amerika yuca, och spelar där samma roll i hushållet som potatisen hos oss. Syd-Amerikas ociviliserade indianer bereda och förbruka i stora kvantiteter en alkoholhaltig dryck af roten. På senare tid har den, under namn af maniokarot, fått användning hos oss och annorstädes till brännvinsbränning i st. f. potatis, hvartill den på grund af sin mycket höga halt af stärkelse är mycket lämplig. Genom malning och slamning framställes ur roten en stärkelsesort kallad kassavamjöl, maniokstärkelse l. brasiliansk arrowrot. Om med vatten utrörd maniokstärkelse torkas under omröring på en het plåt, får man s. k. tapioka (''tapiokagryn''), som består af knottriga, trubbtaggiga, små, rundade klumpar eller delar af sådana med hvitaktig färg. Stärkelsen är i tapioka, liksom i ''sagogryn'', delvis förklistrad. Den finaste tapiokan fabriceras i Frankrike, där äfven blandningar af tapioka och andra näringsmedel framställas; så är t. ex. ''tapioca crécy'' en blandning af tapioka och finfördelad morot. Tapioka användes i soppor och puddingar. Utom den äkta tapiokan finnes äfven en falsk tapioka i handeln, beredd af potatismjöl. Utom *M. utilissima* odlas äfven *M. palmata* var. *Aipi*, i Brasilien kallad aipim l. söt mandioca, och användes på samma sätt som den förra. Af teknisk betydelse är *M. Glaziovii*, ur hvars mjölksaft ceara-kautschuk beredes. G. L—m.

Manika, landskap i Syd-Afrika mellan 18° och 20° s. br. samt 31° och 34° ö. lgd, med sin västra, mindre del tillhörig brittiska Syd-Rhodesia, med den större, östra portugisiska Öst-Afrika (prov. Lourenço Marquez). Omkr. 26,000 kvkm. Det är ett bergigt platåland, som i Gorongosabergen i ö. når 2,000 m. och i Doeberg i v. 2,400 m. höjd. Direkt till Indiska hafvet strömma Sabi, Revue och Pungue, till Sambesi många mindre floder. Landets hufvudort är Mutassa, vid en biflod till Sabi, på brittiskt område; s. ö. därom ligger Massikesse, på portugisisk mark, på samma plats som den äldre portugisiska, nu förstörda staden Manika. Nuv. hufvudort är Umtali. På grund af landets förmenta guldrikedom gjorde portugiserna 1509 och senare expeditioner dit, hvilka dock misslyckades. Först Paiva d'Andrada visade 1881, att guld förefanns endast i anspråkslös mängd. Portugal skaffade sig vid den tiden politiska höghetsrättigheter öfver landet, men gjorde dem gällande först 1890, när Brittiska sydafrikanska kompaniet äfvenledes gjorde anspråk på landet. 1891 afträdde Portugal till England den v. om 33° ö. lgd belägna delen af M. Det portugisiska M.

förvaltas på 50 år (från 1891) af Moçambique-kompaniet. Gulddrift idkas något, företrädesvis af brittiska undersåtar, men bristen på kommunikationer hindrar dess utveckling. (J. F. N.)

Manikéer (M a n i c h é é r), anhängare af Manes' (se denne) lära.

Manikei'sm (M a n i c h e i s m), Manes' (se denne) lära.

Manikiala [mānikiä'lə], by i brittiska Indien, distriktet Rawalpindi, Punjab, ryktbar för sin stora *stupa* (buddistiskt minnestempel) med reliefer, som i hög grad röja den buddistiska konstens kända sammanhang med den grekiska. Stupan uppgräfdes 1834 af general Court.

Mani'la (oriktigt M a n i l l a), hufvudstad på Filippinerna, belägen på västra kusten af ön Luzon, i bakgrunden af den stora, djupa och för de största skepp tillgängliga Manilaviken (vid infarten till densamma ligger den befästa staden C o r r e g i d o r) och vid mynningen af den 23 km. långa Pasig, afloppet för den stora insjön Laguna de Bayo. Hamnen är osäker under nordöst- och sydvästmonsuner; större fartyg måste förr söka skydd i hamnen C a v i t e, 15 km. s. v. om M., men finna nu säker ankargrund innanför de två långa vågbrytare, som spanjorerna påbörjade 1880 och amerikanerna fullbordat. Därjämte har hamnen uppmuddrats till ett djup af 9 m., och äfven Pasig har fördjupats i hela sin längd. Staden, som har en areal af omkr. 52 kvkm., ligger på ömse sidor om Pasig, öfver hvilken äro i senare tid byggda två kantileverbroar. På södra sidan om Pasig ligger gamla staden, Intramuros, omgifven af en omkr. 1590 byggd mur, 4 km. lång och 7,5 m. hög. En graf utanför muren fylldes 1905. I nordvästra hörnet af Intramuros ligger fortet Santiago, för att försvara hamnen; vidare ligga där en vacker katedral samt andra kyrkor, kloster, skolor och statsbyggnader. Utanför murarna har det nya M. uppstått genom förening af flera förstäder. Närmast Pasig ligger Binondo, affärsstaden, med Escolta, den lifligaste gatan, och Rosario, med en massa kinesbutiker. Mellan Binondo och viken ligger S. Nicholas, med tullhus och magasin, och n. därom Tondo, den tätast bebyggda stadsdelen. I förstäderna bor den infödda befolkningen i hus af bambu täckta med nipapalmblad. Paco, s. v. om Intramuros, har några stora cigarrfabriker och en stor kyrkogård, där de döde begrafvas i nischer i två koncentriska murar. I Ermita och Malate längs viken söderut, S. Miguel n. om Pasig ofvanför Intramuros och Sampaloc n. därom bo de fleste hvita, i vackra villaliknande hus. Den bättre sortens hus i M. ha två våningar: en undre af tegel eller sten och en öfre (familjens boningsrum) af trä, täckt med rödt tegel eller korrugerad plåt. För värmens skull äro ytterväggarna försedda med skjutbara väggar. Många förbättringar ha införts i M. sedan 1898: elektriska spårvägar, utsträckta järnvägsförbindelser med andra delar af ön, brandkår, kloaksystem, vattenledningsverk (vid hvilket vatten tillföres staden från floden Mariquina, 37 km. från staden), en flera km. lång bulevard längs viken, botanisk trädgård, saluhallar m. m. Om hamnen är ofvan taladt. — 1883—1902 var det årliga medeltalet af månadstemperaturerna 26,8° C., maximum 27,4° 1889 och 1897, minimum 26,2° 1884. Molnigheten är störst i juli och aug. med omkr. 21 regndagar i hvardera, i febr. och mars endast 3. Nederbörden under de sex regnmånaderna (sommar och höst) är i medeltal 1,556 mm., under de sex torra månaderna 382 mm. Våldsamma åskväder förekomma företrädesvis maj—sept., årligen omkr. 500. Luften är i allmänhet mycket fuktig, i medeltal 79,4 proc., i sept. 85,5 proc. Jordbäfningar förekomma ofta (observatoriets seismograf registrerade 1880—97 ej färre än 221), likaså våldsamma cykloner; om dessas styrka kan man göra sig en föreställning däraf, att lufttrycket 21 maj 1892 på en halftimme föll 60 mm. Stadens folkmängd uppgick 1903 till 219,928 pers. (nära 60 proc. mankön), af hvilka 21,838 tillhörde gula rasen, 7,943 den hvita och 232 den svarta samt 4,564 voro af blandad ras; resten tillhörde den bruna inhemska. M. har ett universitet (Santo Tomas), som leder sitt ursprung från ett af Filip II inrättadt seminarium, öppnadt 1601, och ett dominikankollegium från 1611. Den nuv. organisationen är af 1857. Det har fakulteter i teologi, juridik, filosofi, naturvetenskaper samt medicin och farmaci och öfver 2,000 stud. I M. finnas en statens medicinska läroanstalt (sedan 1907) och en dominikanernas normalskola (1901), teknisk skola (s. å.), handelsskola (1908), kommunalt ateneum, jesuitskolor m. fl. mer eller mindre enskilda. 1908 utkommo 34 tidningar och tidskrifter (13 på spanska, 14 på engelska, 2 på kinesiska och 5 på tagaliska). Flera sjukhus finnas, dels sedan spanska tiden, dels anlagda af amerikanerna, af olika samfund eller enskilda filantroper. Det finns en episkopal katedral och flera amerikanska protestantiska kyrkor samt seminarium för utbildning af infödda lärare. Det stora Bibilidfängelset i närheten af M. mottar nära 80 proc. af ögruppens fångar, som där under undervisningsdepartementets kontroll ha tillfälle att lära ett eller flera yrken. — M. är hufvudsakligen en handelsstad. Det har den största hampmarknaden på jorden; 1906 utfördes 110,400 ton hampa (nära 20 mill. doll.) från ögruppen, den allra största delen från M. Andra viktiga exportvaror äro socker, copra och tobak. Hela utförseln hade s. å. ett värde af nära 24 och införseln nära 22 mill. doll. Stadens egen industri omfattar tillverkning af tobaksvaror, öl, sprit, bomullsfabrikat, vagnar, möbler samt något maskiner; i det hela är den obetydlig. — Stadens lagstiftande och förvaltande myndighet är ett municipalråd af 5 ledamöter: 3 utnämnda af generalguvernören i samråd med kommissarierna, de båda öfriga äro stadsingenjören och ordf. i den rådgifvande kommittén, som består af en af gen.-guvernören inkallad medlem från hvart och ett af stadens 11 distrikt. F. ö. finnas inga valda tjänstemän. Förvaltningen är delad på 8 departement. — M. anlades 1571 af Legazpi och började befästas 1590. I början af 1600-talet hade det blifvit Öst-Asiens kommersiella metropol, som besöktes af flottor från Kina, Japan, Indien, Malakka m. fl. länder, och därifrån utgingo dyrbara laster öfver Mexico till moderlandet i utbyte mot billigare europeiskt kram. Men före seklets slut började en tillbakagång, förorsakad af bl. a. Spaniens tilltagande svaghet, en exklusiv handelspolitik, oredlig förvaltning, fientligheter mot Kina,

härjningar af malajiska sjöröfvare och den holländska handelns uppblomstring. 1762 intogs staden af en engelsk styrka. Med vissa inskränkningar öppnades hamnen för främmande fartyg 1789, men först 1809 upprättades i M. ett engelskt handelshus. 1834 utgingo det kungliga handelskompaniets privilegier, och handeln fick efter 1837 fritt följa sina naturliga tendenser. Sedan förmärktes ett jämnt, men långsamt fortgående välstånd, dock hämmadt af befolkningens hotfulla uppträdande, som på 1890-talet öfvergick till fullt uppror. Det spred sig till provinserna och var endast delvis undertryckt, när Förenta staterna i april 1898 förklarade Spanien krig. 1 maj förstörde en amerikansk flotta under Geo. Dewey den spanska i bukten vid Cavite stationerade flottan och började blockera M., som försvarades af 8,000 man reguljära trupper och 4,000 infödda under generallöjtnant Augustin, medan filipinos, slutligen 30,000 man, anföllo det från landsidan, 29 juni bemäktigade sig vattenverken och sedan början af juli opererade i förening med den 10,000 man starka amerikanska invasionshären under generalmajor Merrit. Två utfall af de belägrade, 31 juli och 5 aug., afvisades, och M. kapitulerade 13 aug. J. F. N. L. W:son M.

Mani'la-elemi. Se Icica och Elemi.

Mani'lagaleonen l. Spanska galeonen kallades det fartyg, som genom en resa årligen i hvardera riktningen förmedlade särskildt privilegierad handel mellan Manila på Filippinerna och den mexikanska hamnen Acapulco. Fraktens högsta värde var i lag stadgadt. Från Manila utgjordes den mest af kinesiska och ostindiska varor, såsom sidentyg, porslin och kryddor; återfrakten utgjordes hufvudsakligen af silfver. Resan tog i östlig riktning omkr. 6 månader, återfärden 50 à 60 dagar. Dessa färder fortgingo — som ett undantag från förbudet mot handel spanska kolonier emellan — under nära 250 år; ibland åtföljdes galeonen af ett annat fartyg. Tre gånger (1587, 1709, 1743) blef ettdera uppbringadt af engelska fartyg, sista gången af amiral Anson (se d. o.). Galeonens sista resa företogs 1811 med återfärd först 1815. Jfr E. W. Dahlgren, "De franska sjöförderna till söderhafvet" (1900, "Ymer"). V. S—g.

Mani'lahampa (*abaca'*) kallas de starka, sega, hampliknande trådarna ur "stammen" (bladslidorna) af åtskilliga *Musa*-arter, företrädesvis *M. textilis*. Se Beklädnadsväxter.

Mani'lakopāl, *bot.* Se Kopal.

Manilius, namn på en romersk släkt, bland hvars medlemmar märkes Gaius M. Denne föreslog som folktribun 66 f. Kr., att folket måtte åt Pompejus anförtro ett utomordentligt öfverbefäl i kriget mot Mithradates (se d. o.). M:s lagförslag härom, hvilket af Cicero förordades i talet för Pompejus' öfverbefäl, blef af folkförsamlingen antaget. — En annan person med namnet M. skref under Tiberius *Astronomica*, en astrologisk lärodikt i 5 böcker. Dikten utmärker sig genom kraft och hänförelse samt noggrann teknik; den utgör ett motstycke från stoisk ståndpunkt till Lucretius' lärodikt. R. Tdh. (H. Sgn.)

Mani'lla, döfstumskola och döfstumlärarseminarium, ligger på södra stranden af Djurgården (se kartan till d. o.) vid Stockholm, vid stora segelleden till denna stad. Namnet M. gafs åt platsen af spanske envoyén Coral, som af Gustaf III fått tillstånd att midtemot Tolförsholmen (numera Manillaholmen) bebygga en lägenhet, som sedan delades i Öfre M., Nedre M. och M.-holme. Åt protokollssekreteraren P. A. Borg (se denne) anslog 1809 års riksdag ett årligt statsbidrag för underhåll och uppfostran af 13 döfstumma eller blinda barn, ett från hvarje stift och ett från Stockholms stad. Anstalten, som benämndes Allmänna institutet för döfstumma och blinda, ställdes under en k. direktion och fick sitt första reglemente 1810 (förnyade reglementen 1816 och 1846). För anstalten, som var inrymd i hyrd lokal i Stockholm, köpte Borg 1812 Öfre M., som sedan af direktionen köptes för institutet. Emellertid uppstod oenighet mellan Borg och direktionen, Borg entledigades från föreståndarbefattningen, Öfre M. såldes, och allmänna institutet förlades till Stockholm (först i Kirsteinska huset i Klara församling, nuv. hotell Continental, sedan i egendomen Fredriksberg vid Norrtullsgatan) med magister Gabriel Guldbrand som t. f. föreståndare. Under tiden hade Borg på ett jordområde, som han innehade vid M. (närmast s. om "stora promenaden"), uppbyggt eget institut, som han kallade Manhem, där han 1817—19 konkurrerade med allmänna institutet. De båda instituten förenades emellertid 1819 under Borg i Manhem, som sedermera inköptes af Allmänna institutet, och ifrån 1819 var Manhem landets enda döfstumanstalt intill slutet af 1850-talet.

Manilla döfstumskola å Djurgården, Stockholm. (F. n., 1912, påbygges ytterligare en våning.)

1864 stod institutets nuv. hufvudbyggnad (se fig.) färdig, hvarefter dess verksamhet betydligt utvidgades. Manhem nedrefs 1881. I början var institutet afsedt såväl för döfstummas som blindas uppfostran, och till 1816 mottogos där elever af båda slagen. 1816—45 var det dock uteslutande institut för döfstumma, men 1846 blef det åter gemensamt för både döfstumma och blinda, sedan Öfre M. genom kunglig frikostighet återförvärfvats åt institutet. Med ingången af 1879 skildes emellertid för alltid afdelningen för blinda från M. och flyttades till hyrd lokal vid Nybrogatan i Stockholm, tills den hösten 1888 fick egen lokal vid Tomteboda (se vidare Institutet för blinda). Institutet på M. fick därefter namnet Allmänna institutet för döfstumma, som fortfor till 1 aug. 1894, då det upphörde till följd af ordnandet af landets döfstumundervisning på särskilda skoldistrikt enligt lagen af 31 maj 1889 (se Döfstum-

undervisning, sp. 1246). Under sin 85-åriga tillvaro hade institutet till undervisning mottagit något öfver 1,500 döfstumma, hvilka ända till 1890 antogos från alla delar af landet, största delen som frielever. Fr. o. m. 1890 ha endast döfstumma från 1:a skoldistriktet där mottagits till elever. För institutets verksamhet finnas tryckta årsredogörelser fr. o. m. läsåret 1880—81 t. o. m. läsåret 1893—94. För tiden dessförinnan finnas i tryck endast två redogörelser, den ena af 1854 (”Om institutet för döfstumma och blinda i Sverige, jemte en kort öfversigt af likartade stiftelser i främmande länder”), den andra för läsåret 1872—73.

Fr. o. m. 1 aug. 1894 tillhör M. 1:a döfstumskoldistriktet, omfattande Stockholms stad, Stockholms, Södermanlands, Västmanlands, Östergötlands och Gottlands län samt Norrköpings stad. Dess namn förändrades då till Manilla döfstumskola. För denna skolas verksamhet finnas tryckta årsredogörelser alltifrån läsåret 1894—95. 1874 öppnades på M. ett af institutets direktion upprättadt enskildt döfstumlärarseminarium, som fortgick t. o. m. läsåret 1888—89, hvarefter det blef statsseminarium med samma uppgift som förut, eller att utbilda lärare och lärarinnor för döfstumundervisningen i riket. M. döfstumskolas föreståndare är tillika rektor vid detta seminarium (se vidare Döfstumundervisning, sp. 1247). O. K.

Manillahampa, oriktig form för manilahampa (se d. o.).

Manin, Luigi, Venezias siste doge. Se Venezia (Historia).

Manin, Daniele, italiensk patriot, f. 13 maj 1804 i Venezia, d. 22 sept. 1857 i Paris, var sonson till en till kristendomen omvänd jude, som utbytt sitt förra namn Fonseca mot M. efter sin gudfader vid dopet, en broder till Luigi M., Venezias siste doge. M. studerade i Padua och började efter aflagd doktorsgrad utöfva advokatyrket i sin fädernestad. Varmt nitälskande för Lombardiet-Venezias frigörelse från det österrikiska väldet, ville han icke genom deltagande i hemliga sammansvärjningar, utan så vidt möjligt genom lagliga medel nå sitt mål. Han stiftade sällskapet Società italiana, som skulle verka för folkets höjande i politiskt hänseende, och då de italienska enhets- och frihetssträfvandena 1847 började ge sig luft, sökte han genom en petition förmå österrikiska regeringen att ge det lombardisk-venezianska konungariket en själfständig ställning. Petitionen hade emellertid blott till följd, att M. häktades (18 jan. 1848). Vid underrättelsen om, att uppror utbrutit i Milano, nödgade befolkningen den österrikiske guvernören att lösgifva honom, 17 mars s. å., och 5 dagar senare följde Venezias befolkning med M. i spetsen Milanos exempel. De österrikiska trupperna nödgades utrymma staden, och 23 mars utropades den venezianska republiken samt tillsattes en provisorisk regering med M. som president. Han utsågs 11 aug. till diktator. Med beundransvärd kraft försvarade M., som i början af år 1849 valts till republikens president, Venezia mot de belägrande österrikarna, men nödgades — sedan kolera utbrutit i staden, förråden af ammunition och lifsmedel nästan tagit slut samt österrikiska batterier börjat bombardera staden — omsider kapitulera, 24 aug. 1849. Tre dagar senare gick M. i landsflykt och uppehöll sig under sin återstående lefnad som språklärare och litteratör i Paris, där han var den italienska emigrantkoloniens ledare och genom grundandet af Società Nazionale italiana sökte främja den italienska enhetstankens förverkligande under den piemontesiska konungaättens ledning. När 1866 års krig gjort slut på Österrikes herravälde uti Italien, skyndade M:s landsmän att bringa sin hyllning åt den ädle patriotens minne. Hans stoft fördes 1868 till det befriade Venezia, och monument äro resta öfver M. både där, i Turin och på Monte Pincio i Rom. — Litt.: H. Martin, ”Daniel M. and Venice in 1848—1849” (2 bd, 1862), A. Errera, ”Daniele M. e Venezia 1804—1853” (1875), Perlbach, ”Daniel M. und Venedig 1848—49” (1878), M. Cesaresco, ”Italian characters” (1901), samt Ferrari-Bravo och Marloni, ”Daniele M. e i suoi tempi” (1904). (V. 8—g.)

Manio'k, Maniokarot, Maniokbusken, Maniokstärkelse, *bot.* Se Manihot.

Mäniosinskriften. Se Latinska språket, sp. 1348, 1356 och 1358.

Mani'pel (lat. *mani'pulus*), den af två centurier fotfolk bildade enheten i den romerska legionen från republikens första tid till kohortindelningens fasta införande af Marius. Se Legion.

Manipulatiōn (af lat. *ma'nus*, hand), ett konstmässigt bruk af händer och fingrar (vid massage, magnetisering o. s. v.); handgrepp, konstgrepp, tillvägagångssätt. — Manipulēra, verkställa manipulationer.

Manipulēra. Se Manipulation.

Mani'pulum, lat. Se Mäss-skrud.

Manipur [mänipöö'], brittisk vasallstat vid Indiens nordöstra gräns, politiskt stående under viceguvernören i Östra Bengalen och Assam. 21,900 kvkm. 284,465 inv. (1901). Staten består af en bred dal, vattnad af många floder, af hvilka de största äro Barak (till Megna) och Manipur (till Chindwin), samt ett större omgifvande bergland. Något silke produceras, och några primitiva slöjder idkas, bl. a. tillverkning af lergods. Ris och skogsprodukter utgöra exportartiklar. Staten är äfven ryktbar för sin utmärkta ponnyafvel. Från M. härstammar polospelet. Befolkningen består af olika grupper af tibeto-burmanska folk, i dalen kallade *meitei*, hvilka till större delen äro hinduer och hvilkas språk är en gren af kuki-chinfamiljen, i berglandet *naga*, hvilka äro delade i ett stort antal klaner, olika i språk, seder och dräkt. Staten har stått under brittisk kontroll sedan 1825. Ett förrädiskt mord på några brittiska ämbetsmän 1891 nödvändiggjorde en brittisk straffexpedition, hvarvid regenten förvisades till Andamanerna och andra medskyldiga hängdes och en ny raja utsågs, en 5 års gosse, under hvars minderårighet (till 1907) staten stod under brittisk förvaltning. Hufvudstad är M. l. Imphal, 67,093 inv. (1901). J. F. N.

Mānis, *zool.* Se Myrkottsläktet.

Mani'sa l. Maghnisa, forntidens *Magnesia ad Sipylum* (se Magnesia 2), hufvudstad i ett sandjak i vilajetet Aidin, Mindre Asien, vid foten af Manisa dag (Sipylos), omkr. 1 km. från järnvägen Smyrna—Afium-kara-hisar. Omkr. 35,000 inv., omkr. hälften judar, greker och armenier. Med sina många hvita hus, som ligga terrassvis utmed berget, ett tjugutal moskéer och minareter samt den myckna grönskan har staden ett tilldragande utseende. Endast bomullsfabrikernas rökande skorstenar störa intrycket. Märkligast bland moskéerna äro Ulu Djami och dess af brokigt glaseradt tegel täckta minaret samt Muradiē Djamisi med Murad II:s graf. M. är en viktig handelsstad och har en blomstrande amerikansk mission. När Konstantinopel 1204 föll i latinarnas händer, upprättade Johannes Dukas ett bysantinskt rike i M. och residerade där till 1255. Seldschukerna togo M. 1313, och 1398 underkastade det sig Bajasid I. Där eller i Brussa residerade de turkiske sultanerna, och Murad II byggde där ett nu förstördt palats. Under 1700-talet härskade där den mäktiga, nästan oberoende släkten Kara Osman Oglu, hvars makt sträckte sig öfver en stor del af Mindre Asien, tills Mahmud II på 1820-talet gjorde slut på den. Wbg.

Manistee [mänistī'], stad i nordamerikanska staten Michigan, vid floden M., som där vidgar sig till en liten sjö, nära dess utlopp i Michigansjön. 26,688 inv. (1910). Sågverk, fiske och fruktodling samt saltbrytning. J. F. N.

Manito, ett från algonkin-indianernas östliga dialekter hämtadt svåröfversättligt ord. Den äldre litteraturens öfversättning "god ande", "djäfvul", "fetisch" e. d. är fullständigt missvisande, likaså ett jämställande med totem. Ordet betecknar den allmänna makt, som enligt primitivt tänkesätt uppenbarar sig i hvarje rörelse i naturen, det må vara ett oorganiskt föremåls förändring af läge eller en organisk varelses rörelse. Öfver hufvud är hvarje förändring i naturen ett uttryck för manito. Denna makt förtätar sig understundom på ett särskildt sätt, hvilket gjort, att man kunnat förväxla den med andar och gudar. Inom religionsvetenskapen förekommande parallellord till manito äro siouxindianernas *wakanda*, shoshonernas *pokunt*, athapaskernas *coen* samt, framför allt, irokesernas *orenda*. E. Rld.

Manitoba [mänitǟu'bə eller mänitəbā'], provins i Dominion of Canada, hade ända till 1881 en utsträckning af endast 36,772 kvkm., men utvidgades nämnda år, så att den omfattade omkr. 388,500 kvkm. och sträckte sig från 52° 50′ till 49° n. br. (den senare gräns mot Förenta staterna) samt från 101° 20′ till 89° 10′ v. lgd fr. Greenw. Prov. Ontario gjorde emellertid anspråk på området emellan Lake superior och Lake of the woods, och tvistefrågan, som slutligen hänsköts till Englands Privy council, afgjordes till Ontarios förmån, så att M:s östgräns nu går utefter 95° v. lgd, som skär västligaste delen af Lake of the woods. Arealen var till 1911 191,500 kvkm. (25,600 kvkm. sjöar), med 454,691 inv. (1911), 2,7 inv. på 1 kvkm. land. (Genom en ny gränsreglering 1911 mer än tredubblades M:s område, i det att dess nordgräns flyttades på Keewatins bekostnad till 60° n. br. och Hudson bay blef gräns i n. ö. ned till omkr. 89° v. lgd. Ontario gör dock anspråk på området ö. om 93°.) Det gränsar i s. till Förenta staterna, i v. till Saskatchewan, i n. och ö. till Keewatin, i s. ö. till Ontario. Det centrala M. är en 200 m. ö. h. liggande, mycket fruktbar slätt, som är bottnen af den forna Agassiz-sjön (se d. o.), af hvilken sjöarna Winnipeg, Winnipegosis och Manitoba äro återstoder. Till Winnipeg rinna från s. Red river, som mottar Assiniboine fr. v. I sydöstra delen af samma sjö utfaller Winnipeg river från Lake of the woods. Öfver slätten höja sig grusåsen Riding mountain (600 m.) i s. v., Duck mountain i v. och Porcupine mountain (750 m.) i n. v. samt den 600 m. höga präriteffeln i s. Klimatet är utprägladt kontinentalt med mycket stränga vintrar (i Winnipeg kan temperaturen sjunka ända till —47,5°) och heta somrar (i Winnipeg intill 38°). Förhärjande vårfroster kunna uppträda ännu i midten af maj och än svårare höstfroster (—12°) före slutet af sept. Årsnederbörden är omkr. 525 mm. Vintern är väl fattig på snö, men dock uppträda då våldsamma snöstormar (*blizzards*). Jordbruk och ladugårdsskötsel äro hufvudnäringarna. Stort uppsving har hvete- och hafreodlingen tagit. För 1910 uppges skörden af hvete till 14,5 och af hafre till 14,7 mill. hl. Af korn skördades 4,9 mill. hl. F. ö. odlas råg, ärter, blandsäd, bohvete, bönor, potatis, lin, frukt o. s. v. — Äfven idkas ett rikt gifvande fiske i sjöarna. Provinsens brunkolsfält vid Souris och Assiniboine uppges omfatta 39,000 kvkm. — Brunsten finnes vid Winnipegsjön, salt vid Winnipegosis och gips n. v. om Manitobasjön. Inom industrien är kvarndriften mest betydande. För landets viktigaste handelsgren, spannmålsexporten, äro stora elevatorer uppbyggda längs kanadensiska pacifikbanan och dess förgreningar. Den största handelsstaden är Winnipeg. — Af 1901 års folkmängd (255,211 pers.) voro 35,700 katoliker, 45,000 episkopaler, 65,000 presbyterianer, 50,000 metodister, 16,500 lutheraner, 15,000 mennoniter och 9,000 baptister. 1,772 pers. voro födda i Sverige och Norge, 5,403 på Island (nu anses isländarna vara 20,000). Under sista årtiondet har ock ditkommit ett stort antal rutener och polacker. Af indianer funnos då 5,827, af indianskt halfblod (*half breed*) 10,372. Antalet offentliga folkskolor var i slutet af 1909 2,105 med 2,662 lärare och 73,000 inskrifna barn; men antalet analfabeter är stort (1901 14,5 proc. af befolkningen öfver 5 år). I Winnipeg finnes ett universitet, som delvis är blott examensanstalt, men äfven meddelar undervisning i matematiska och naturvetenskapliga ämnen och som filialer har M. medical college, S:t Boniface college (kat.), S:t Johns coll. (episk.), Wesley coll. (metod.), M. college of pharmacy och M. agricultural coll. Där finnes ock ett lärarseminarium. Äfven i Brandon och Portage la Prairie finnas högre skolor. — Förvaltningen ledes af en för 5 år utsedd guvernör (*lieutenant governor*) med en ansvarig ministär (*executive council*) af 6 medlemmar. Representationen består af en kammare på 40 ledamöter. Till Canadas senat sänder M. 4 och till dess underhus (på grund af 1901 års folkmängd) 10 led. Provinsens inkomster

voro 1910 3,847,322 doll., dess utgifter 3,234,941 doll. Järnvägarna (Brandon, Saskatchewan och Hudson bay, Canad. Northern och pacifik samt Midland of M.) hade 1909 en längd af 5,157 km. — Hufvudstaden är Winnipeg (135,430 inv. 1911). — M., hvars första nybyggen anlades 1734 och 1738 af P. G. de Varennes, sieur De la Verandrye (d. 1749) och som efter 1763 blef ett stridsäpple mellan de konkurrerande pälsvarubolagen Hudson-bay-kompaniet och Nordvästkompaniet, började 1811 mera i stort koloniseras af earlen af Selkirk (se Douglas 19), som ditförde skotska nybyggare, men kolonien nådde aldrig någon blomstring. Den kallades då *Assiniboia* l. *Red river settlement*. 1870 införlifvades M. som provins i Dominion of Canada och erhöll namnet M. De franske kanadensarna, som fruktade, att deras gamla friheter under Hudson-bay-kompaniet härigenom skulle inskränkas, anställde då ett uppror, som likväl utan blodsutgjutelse kufvades af sir Garnet Wolseley. 1874 inflyttade från Ryssland ett antal mennoniter, som ega ett stort område i M:s södra del. Andra ryssar ha följt dem, och 1901 voro 8,854 personer födda i Ryssland. 1875 bildades en koloni, kallad Gimle, af invandrade isländare vid västra stranden af Winnipeg. Sedan den tiden har M. varit det land, dit den isländska emigrationen företrädesvis vänder sig. J. F. N.

Manitobasjön [om utt. se Manitoba], sjö i Manitoba, 229 m. ö. h., 190 km. lång, 10—35 km. bred; areal 4,430 kvkm. Den är ganska grund (i medeltal 3,5 m.) samt har låga och till större delen sumpiga stränder. Den mottar i n. genom Waterhan river vatten från Winnipegosissjön och afrinner genom Dauphin river och St. Martins lake till Winnipegsjön. M. upptäcktes 1739 af De la Verandrye. J. F. N.

Manitou [mä′nitō]. Se Colorado springs.

Manitoulinöarna [mänitō′lin-], ögrupp i sjön Huron, skilja Georgiaviken från den öfriga delen af sjön och räknas till prov. Ontario i Dominion of Canada. Den största, Great Manitoulin, är 134 km. lång och intill 48 km. bred samt har omkr. 2,000 inv., mest algonkin-indianer. J. F. N.

Manitowoc [mänitəωå′k], stad i nordamerikanska staten Wisconsin, vid M.-flodens utlopp i Michigansjön, 120 km. n. om Milwaukee. 12,922 inv. (1906). Lärarseminarium, Carnegiebibliotek. Sågverk, kvarnar, fartygsbygge. Stor spannmålshandel. J. F. N.

Manizales [-tha′les], hufvudstad i dep. Cáldas (före 1905 norra delen af Antioquia) i republiken Colombia, på en framskjuten arm af Central-Anderna, 2,130 m. ö. h. Omkr. 20,000 inv. Liflig transitohandel mellan Cauca- och Magdalenadalarna, mest med kakao. M. anlades 1848 och blef till stor del förstördt genom jordbäfning 1878. J. F. N.

Ma-njanga, Manyanga, station vid nedre Kongo nedanför Leopoldville i Belgiska Kongo, nära gränsen till Franska Kongo, anlagd af Stanley 1881. J. F. N.

Ma-njara (Ja-Mueri), sjö i östafrikanska grafsänkan 1,010 m. ö. h., s. ö. om Victoria Njansa. På dess västra sida finnas heta (80°) källor, på dess norra vulkanisk sten. Den är mycket salthaltig och omges af en hvit saltskorpa. J. F. N.

Ma-njema (Ma-njuema), ett till bantustammen hörande folk i Central-Afrika v. om Tanganjikasjöns norra del och utmed Kongo. Själfva kallade de sig uenja. De äro kannibaler. M. besöktes af Livingstone och Stanley, hvilka skildrat land och folk samt meddelat prof på språket. Deras område inberäknas nu i Kongostaten. (E. Rld.)

Mā-njuema. Se Ma-njema.

Mankam, den öfre randen af hästens hals, längs hvilken manen är fäst; en kam, afsedd för utredning af hästens man. B. C—m.

Mankassar, Mankassarer, Mankassarolja, Mankassarsundet. Se Makassar, Makassarer, Makassarolja, Makassarsundet.

Mankato [mänkā′tåu], stad i nordamerikanska staten Minnesota, vid Minnesotafloden. 11,075 inv. (1910). Carnegiebibliotek, statens normalskola, två handelsskolor. Tillverkning af landtbruksredskap, spannmålshandel, stenbrott. I närheten ligga flera sjöar, som mycket besökas af sommargäster, och 6,5 km. v. om M. har (1906) en statspark bildats, Minneopa, med det 18 m. höga Minneopafallet. M. blef stad 1868. J. F. N.

Mänkatten, *zool.* Se Huskatten, sp. 1355.

Manke, *veter.*, den del af hästens rygg, som har till underlag de höga tornutskotten från de främre ryggkotorna (se Hästen, fig. 2). Manken kallas *hög*, då den höjer sig väsentligt öfver rygglinjen (4—8 cm.); den är då vanligen genom en tydlig insänkning (det s. k. *yxhugget* l. *lansmärket*) skild från halsen; en lång manke sträcker sig ända till 14:e—15:e ryggkotan, hvaremot den korta slutar redan vid den 9:e—10:e. *Tunn* kallas manken, då den är från sidorna hoptryckt, i motsatt fall benämnes den *bred* eller *afrundad*. Hos ridhästar är i allmänhet önskvärdt, att manken är tämligen hög och tunn och framför allt lång; den stärker då ryggen och ger ett godt sadelläge. En alltför hög och tunn manke utsättes dock lätt för tryck eller skafsår, särskildt då hästen är sadlad med damsadel. Är manken kort, försvagas ryggen, och sadeln kommer för långt fram, hvarigenom bogarnas rörelser hindras och hästen blir lätt bruten; ryttarens tyngd kommer då äfven att för mycket hvila på hästens framben, som därigenom lätt bli öfveransträngda. En bred eller afrundad manke ger ett mera osäkert sadelläge; den låga manken försvårar halsens resning och gör äfven, att sadeln lätt glider framåt. Hos arbetshästen önskar man en bred afrundad manke, som vanligen är tecken till en djup och bred bål och fyllig muskulatur; den tunna och höga manken åtföljes vanligen af smalt bröst och tunn hals, som för arbetshästen är ett väsentligt fel. E. T. N. B. C—m.

Ma′nkell. 1. Karl Abraham M., musiker, f. 16 april 1802 i Kristiansfeld i Schleswig (hans mor var svenska), d. 27 okt. 1868 i Stockholm, kom 1823 till Stockholm, där han s. å. blef sånglärare vid Klara skola, 1824 äfven organist i Klara församling, 1829 sånglärare vid Stockholms gymnasium och 1833 vid Nya elementarskolan, hvarjämte han 1834—41 tjänstgjorde som sånglärare vid konservatoriet samt tidtals vid Hillska skolan, Wallinska flickskolan och Tyska lyceum. Han blef

1837 led. af Mus. akad. M. gaf i Stockholms skolor det första exemplet af en humanare sångundervisning än den, som fordom plägade inpluggas med färlan. Stor förtjänst om musikbildningen inlade han genom sina historiska konserter, där verk från äldre tider utfördes. Han bidrog äfven mycket till populariseringen af musikens historia och estetik, dels genom en serie föreläsningar (1847), dels genom en stor mängd skrifter, som mestadels äro skickligt gjorda kompilationer, iklädda en populär och originell stil. Bland dem märkas den af Svenska akad. prisbelönta *Medeltidens skådespel i kyrkan och på theatern* (1855) samt *Musikens historia* (1864), en mera sakrik än systematisk sammanställning ur en stor mängd källor, särskildt förtjänstfull såsom innehållande den utförligaste teckning vi ega af den svenska musikhistorien i dess helhet. M:s koralarbete (1865) är väl långt ifrån mönstergiltigt, men bidrog dock på sin tid att väcka intresset för koralsångens rytmiska restauration. Han utgaf f. ö. *Harmonia, anteckningar till befrämjande af en allmännare bildning i musikaliska ämnen* (1833), *Lärobok i musiken* (1835; 2:a uppl., "Vägledning till musikens studium", 1857), *Berättelser ur kyrkomusikens historia* (1841), *Blickar i musikens inre helgedom* (1849), *Sveriges tonkonst och melodiska nationaldikt* (1853), *Tonkonstens äldsta häfder* (1854), *Om sann och falsk deklamation* (1862), en ganska tänkvärd kritik, som dock träffar äfven författaren själf, *Den kyrkliga orgelspelningen* (1862) m. m. M. komponerade sånger med piano samt en kantat, *Guds lof*, och utgaf "Sveriges herrliga melodier", satta för 2—4 stämmor (1861—64) m. m.

2. Gustaf Adolf M., den föregåendes broder, orgelvirtuos, f. 20 maj 1812 i Kristiansfeld i Schleswig, d. 23 mars 1880 i Stockholm, kom 1833 till Stockholm, där han 1836 blef organist i Jakobs församling och 1837 sånglärare vid Jakobs högre apologistskola samt 1853 lärare (1859 professor) i orgelspelning vid Mus. akad., af hvilken han 1841 valts till ledamot. 1862 reste han till utlandet för att jämte orgelbyggaren Åkerman studera Europas berömdare orglar, och 1866 var han led. af en kommitté för upprättande af en koralmeloditabell. M. har som virtuos, improvisatör, lärare och tonsättare verkat mer än någon annan för orgelkonsten i Sverige. Sin förnämsta betydelse

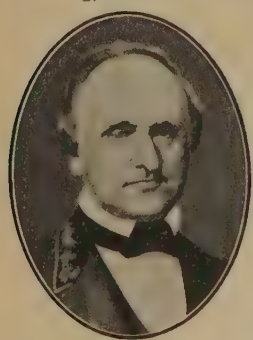

eger han som lärare under de 27 år han inom Mus. akad:s läroverk undervisade på jätteinstrumentet, hvarunder han ådagalade både skicklighet och en aldrig tröttnande hjälpsamhet mot sina mest älskade elever. Hans lätthet att improvisera (äfven fugor) var högst ovanlig. Som tonsättare hyllade han mest stilen hos Lemmens och Ad. Hesse. M. utgaf *20 melodiska orgelpreludier* (1849), *Lätta och korta orgelstycken* (1852), *Tre preludier och fugor* (1862), *Studier vid orgeln* (1869) m. m. samt dessutom samlingar af eget och andras under namn af "Orgelbibliotek" (1849), "Orgelnisten" (1856—57; ny uppl. från 1885), "Orgelvännen" (1863), "Orgelskola" (1867) m. m.

3. Julius M., son till M. 1, militär, krigshistoriker, politiker, f. 8 juni 1828 i Stockholm, d. där 23 febr. 1897, blef efter 1847 aflagd studentexamen 1850 underlöjtnant vid Göta artilleriregemente, tog s. å. afsked från regementet, men blef 1852 underlöjtnant vid Värmlands regemente, där han 1855 avancerade till löjtnant och 1868 till kapten (1865 hade han blifvit kapten i armén). Under antaget namn deltog han i hemlighet 1863 i polackernas resning mot Ryssland. M:s politiska verksamhet försvårade i längden hans ställning som officer i tjänst, och i maj 1874 tog han afsked för att sedan helt egna sig åt politisk verksamhet och skriftställeri. — I en viktig försvarspolitisk fråga framträdde M. redan 1855 genom den anonymt utgifna skriften *Studier öfver svenska skärgårdsflottans historia, krigssätt och användande vid Sveriges försvar. Af en infanteriofficer*. Där anvisade han åt sjöförsvaret den underordnade platsen som hjälpvapen åt armén och framhöll emot den s. k. stora flottans anhängare det specifika kustförsvarets betydelse i Sveriges allmänna försvarssystem. Han blef sedermera af sjöministern v. Platen insatt i 1864 års kommitté för sjöofficersutbildningens ordnande, och den delning i "stora" och "lilla" flottan (officiellt "k. flottan" och "skärgårdsartilleriet"), som bestod 1866—73, hade företagits i väsentliga delar med ledning af M:s för denna organisationsförändring utarbetade utkast. För skärgårdsartilleriets behof utarbetade han enligt uppdrag en *Lärobok i skärgårdskrigskonst* (1872). Som politiker gjorde sig M. känd bl. a. som en bland stiftarna af de politiska föreningarna Nyliberala sällskapet (1868) och Reformföreningen (1879), som medlem af polska kommittén i Stockholm och ifrare för skarpskytterörelsen, som medarbetare i åtskilliga tidningar ("Aftonbladet", "Dagens nyheter" och "Fäderneslandet"), som sekreterare i 1867 års riksdags försvarsutskott och i den på hösten s. å. utsedda kommittén för utarbetande af förslag till lindring af indelningsverkets bördor samt slutligen som riksdagsman. 1870—72 var M. led. af Andra kammaren för Stockholms stad och uppträdde som

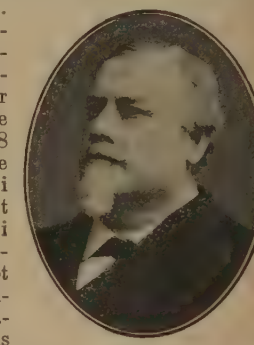

sådan med vidtgående motioner rörande fästningsväsendet, arméorganisationen och skolfrågan. Han insattes i det särskilda utskottet för försvarsfrågan vid 1871 års båda riksdagar och i lagutskottet 1872. Urspr. nyliberal, räknades han snart som en befordrare af landtmannapartiets särskilda sträfvanden och var bl. a. detta partis sakkunnige hjälpare vid utarbetandet af dess 1878 framlagda förslag till ny härordning. Sina tankar i skattefrågan uttalade han i broschyren *Om vårt skatteväsende och dess reformerande, af S. L.* (1873), hvarjämte han publicerade *Statistiska uppgifter rörande svenska folkets skatter och deras fördelning* (1885). 1882 invaldes M. af Kronobergs läns landsting i Första kammaren, som han tillhörde t. o. m. 1890 års riksdag. 1873—75, 1878—80, 1882—87 var M. statsrevisor, vald af Andra kammaren genom landtmannapartiets inflytande. M:s ”liberala tendenser af 1848 års snitt” saknade alldeles anklang i Första kammaren, och han mottog därför 1890 val till Andra kammaren (för Stockholm), tillhörde kammaren riksdagarna 1891—96 och var 1891—92 medlem af lagutskottet. Något nämnvärdt inflytande utöfvade han ej heller i Andra kammaren, men som demokratisk veteran spelade han en viss roll i den ute i landet pågående rösträttsrörelsen, var medlem af rösträttsföreningarnas verkställande utskott och ordf. i 1893 års s. k. folkriksdag (se d. o.). — Bland M:s smärre skrifter i militära ämnen må nämnas broschyrerna *Hvilket bör ändamålet vara med Stockholms befästande?* (1859), *Förslag till Stockholms befästande* (1866), *Tankar om vilkoren för svenska krigshärens utbildning till en folkbeväpning, af J. M.* (1867) samt *Kan Sverige försvara sin sjelfständighet?* (1871). Bland hans förtjänstfulla arbeten på det krigshistoriska området märkes främst *Atlas öfver svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag* (3 hftn, med vidlyftig text, 1857—59; går till 1600-talets slut); vidare: *Anteckningar rörande svenska regementers historia* (1860—64; 2:a uppl. 1866; som text medföljande planschverket ”Svenska arméens och flottans nuvarande uniformer”), *Uppgifter rörande svenska krigsmagtens styrka, sammansättning och fördelning sedan slutet af 1500-talet jemte öfversigt af svenska krigshistoriens vigtigaste händelser under samma tid* (1865), *Anteckningar rörande finska arméens och Finlands krigshistoria* (2 dlr, 1870; förf. på uppdrag af Finska litteratursällskapet och prisbelönt af detta) samt *Öfversigt af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia* (2 dlr, 1890—1903; går till 1611). Därjämte utgaf M. ”Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia” (2:a och 3:e d., 1860—61; 1:a d. utgafs 1854 af R. M. Klinckowström). M. försökte sig äfven som skriftställare på den politiska historiens område, hvarvid emellertid hans starkt utpräglade politiska tendenser esomoftast vållade partiskhet i framställningen och framkallade skarp fackvetenskaplig kritik. Hit höra skrifterna *Erik XIV:s fall* (1876), *Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i 30-åriga kriget* (i ”Hist. bibliotek”, 1878), *Om Gustaf II Adolfs politik* (1881) och *Fälttåget i Norge år 1814* (1887). Särskildt partisk och bristfull är hans uppfattning af Gustaf II Adolfs politik. M. var sedan 1863 led. af Krigsvet. akad., hvars tidskrift han 1866—70 redigerade.

4. Otto August M., den föregåendes kusin, son af pianofabrikören Vilhelm August M., tecknare, f. 21 juli 1838 i Göteborg, d. 26 juni 1885, genomgick Chalmersska slöjdskolan i sin födelsestad och 1858—63 byggnadsskolorna vid konstakad. i Stockholm, blef 1863 e. o. auskultant i Öfverintendentsämbetet, 1867 tillförordnad lärare i linearteknings- och perspektivskolan samt 1878 ord. lärare i perspektiv- och skugglära. 1868 kallades han till agré af akad. — M. utgaf i litografiskt färgtryck stora fågelperspektivutsikter öfver *Göteborg* (1870), *Stockholm* (1871) och *Visby* (1872), vidare *Stockholm, teckningar efter naturen* (akvarell-litografier i 6 hftn, 1873—75), fyra planscher öfver *svenska fältslag* (1874) samt *Göteborg* (20 akvarell-litografier, 1884). Han lämnade dessutom teckningar med arkitekturmotiv till den illustrerade pressen. 1, 2. A. L.* 3. (V. S—g.) 4. —rn. (G—g N.)

Mankema'ng. Se Mankera.

Mankēra (fr. *manquer*), förfela, försumma (t. ex. en betalning, en antecknad dans); felas, fattas, brista, slå fel. — Mankema'ng (fr. *manquement*), fel, försummelse; brist.

Mankill [-ki'll], af eng. *man*, människa, och *kill*, döda, böjlig käpp (vanligen af hvalfiskben) med en blykula innesluten i öfre ändan.

Mankskyddare, *ridk.*, ett mjukt föremål, vanligen af stickadt ullgarn (se fig.), som lägges i sadelns framhvalf på hästar med ömtålig manke för att vid ridning skydda dem mot tryckskada. B. C—m.

Mankskyddare.

Manley [mä'nli], Mary de la Riviere, engelsk författarinna, f. 1663, d. 1724, stod vid 16 års ålder ensam i världen och förenades då genom en skenvigsel med en redan gift frände, hvilken efter 3 år öfvergaf henne. Hon förvärfvade sig sedan litterärt anseende och var under drottning Annas tid Englands mest framstående författarinna. Hon skref lustspelet *The lost lover* (1696), sorgespelet *The royal mischief* (s. å.) och den ryktbara skandalkrönikan *Atalantis* (eg. *Secret memoirs of several persons of quality*, ”in the new Atalantis, an island in the Mediterranean”; 1709, 7:e uppl. 1741), en satir, riktad mot whigministrarna, m. fl. arbeten, hvari hon imiterade Aphra Behn.

Manlig barnsäng. Se Couvade.

Ma'nlius, namn på en romersk släkt, som hade flera grenar med olika tillnamn. 1. En medlem af grenen *Vulso* var Cnejus M. Vulso, som var konsul 189 f. Kr. och hade att afsluta freden med Antiochos den store. Han började och förde lyckligt krig med galaterna, men klandrades för girighet och slapphet i upprätthållandet af krigstukten. — 2. Den mest bekante af grenen *Capitolinus* var Marcus M. Capitolinus. Se Capitolinus. — 3. Af grenen *Imperiosus* bar en del tillnamnet *Torquatus* (”den med halskedja prydde”). Detta tillades enligt en sägen först Titus M. Imperiosus, som under ett krig med gallerna (361 f. Kr.) i tvekamp nedlade en

fiende och prydde sig med dennes halskedja. Han skall sedermera ha vunnit en afgörande seger öfver de förenade latinerna och kampanerna vid Trifanum (emellan Minturnæ och Sinuessa) 340 f. Kr. I sägnerna omtalas hans stränghet mot sonen, en hoppgifvande och tapper yngling, hvilken i kriget mot latinerna mot fadern-fältherrens förbud inlät sig i tvekamp med en fiende samt därefter på faderns befallning för brott mot krigstukten blef halshuggen, ehuru han besegrat sin motståndare. 1—3. R. Tdh.

Manmatha, *ind. myt.*, ett af de snart sagdt otaliga namnen på den indiske kärleksguden (se Kāma). Ordet, en reduplikationsbildning till *manth-*, uppröra, betyder ”den, som upprör”; ”könskärlek”. K. F. J.

Man merkt die absicht und wird versti'mmt [-di a'bsicht ont virt fer-], ty., ”man märker tendensen och blir förstämd”, ett ofta hördt uttryck, som har sin källa i Goethes ord: ”so fühlt man absicht und man ist verstimmt” (vers 969 i ”Tasso”). I ungefär den nu gängse affattningen finns uttrycket hos Eichendorff.

Mann [mä'n], Horace, nordamerikansk skolreformator, f. 1796 af fattiga föräldrar i Massachusetts, d. 1859, fick först vid 20 års ålder idka egentliga studier, som han fullbordade med lysande framgång. Han vardt advokat 1823 och 1853 föreståndare för Antioch college (en nybildad samskola i Ohio). M. blef 1827 led. af Massachusetts' representanthus och 1833 af dess senat, där han satt till 1837, de två senaste åren som dess talman, samt 1848 af unionskongressen. Alltifrån ungdomen i hög grad intresserad af sociala frågor, såg M. i allas uppfostran till medborgare politikens viktigaste angelägenhet. Han talade och skref för neger-emancipationen, besökte Europa för att studera skol- och fängelseväsendet samt arbetade för nykterhetssaken, inrättandet af dårhus och byggandet af järnvägar. Som sekreterare i den 1837 tillsatta undervisningskommissionen i Boston arbetade M. oförtröttad af all opposition från pedagogiskt och teologiskt håll i 12 års tid 15 timmar dagligen, inspekterade årligen Massachusetts' läroverk, samlade lärare och borgare till sina föredrag, upprättade mönsterskolor, utarbetade 12 utmärkta årsberättelser (*Annual reports*) om skolväsendet och utgaf tidskriften ”The common school journal” (10 bd). Hans stil var stundom skarp och personlig. M:s samlade skrifter utgåfvos i 3 bd 1867 och ”Thoughts selected from the writings of Horace M.” 1869. J. C.

Mann [mä'n], Tom, engelsk arbetarledare, f. 15 april 1856 i Foleshill, Warwickshire, började vid 9 års ålder sin bana som kroppsarbetare, var från 11 till 14 års ålder grufarbetare samt därefter mekanisk arbetare först i Birmingham, sedan i London, och har sedan 1881 tagit liflig andel i fackföreningsrörelsen. M. anslöt sig 1885 till socialisterna, gjorde sig känd som folktalare och blef 1889 i ett slag ryktbar som organisatör af den stora dockarbetarstrejken i London. Han blef sedan ordf. i dockarbetarnas förening (”Dockers' union”). Jämte Keir Hardie deltog M. 1893 i grundandet af Oberoende arbetarpartiet (se Labour party) och uppställdes tre gånger utan framgång som parlamentskandidat. Han företog under 1890-talet vidsträckta resor som agitator för och organisatör af en internationell sjömanssammanslutning. Därunder blef han bl. a. arresterad i Hamburg (1896) och utvisad från Paris samt besökte 1897 äfven de nordiska länderna. M. utvandrade 1901 till Australien och blef under sin agitatorsverksamhet där ett par gånger häktad. Återkommen till hemlandet 1910, har han som ordf. för Industrial syndicalist education league i tal och skrift bedrifvit syndikalistisk agitation samt ådömdes maj 1912 fängelsestraff för uppmaning till militär (under den stora kolstrejken s. å.) att begå insubordinationsbrott. V. S—g.

Mann. 1. Heinrich M., tysk författare, f. 27 mars 1871 i Lybeck, debuterade 1897 med novellerna *Das wunderbare* (1897) och har sedan gett ut en rad romaner och berättelser: *Im Schlaraffenland* (1900—01), *Die göttinnen* (1902—03), *Die jagd nach liebe* (1903—04), *Professor Unrat* (1904—05), *Stürmische morgen* (1906), *Unais und Ginevra* (s. å.), *Zwischen den rassen* (1907), *Das herz* (1910), *Die kleine stadt* (s. å.), *Rückkehr von Hades* (1911) och skådespelet *Schauspielerin* (s. å.) m. fl. M. griper gärna moderna problem och psykologiska förvecklingar som hufvudmotiv för sina skildringar. — 2. Thomas M., den föregåendes broder, tysk författare, f. 6 juni 1875 i Lybeck, har författat novellsamlingarna *Der kleine herr Friedemann* (1898) och *Tristan* (1903), romanerna *Buddenbrooks* (1901; 50:e uppl. 1909; ”Huset Buddenbrook”, 1904) och *Königliche hoheit* (1909; 26:e uppl. 1910; ”Hans kunglig höghet”, 1910) samt skådespelet *Fiorenza* (1905). ”Buddenbrooks”, en bred och betydande framställning af en lybsk handelsmannafamiljs öden, står högt genom konstruktionens säkerhet och den lefvande, rika människoskildringen. 1—2. R—n B.

Ma'nna, *farm.*, kallas den i luften stelnade saften af Mannaasken, *Fraxinus ornus* L. Mannaasken tillhör Medelhafsländerna, är ett medelhögt träd, hvars hufvudform erinrar om vår vanliga ask; en varietet, *rotundifolia*, odlas på Sicilien i och för skördandet af manna. Då träden uppnått 8 års ålder, göras på stammarna tvärgående inskärningar i barken, ur hvilka framkväller en seg, klar, söt saft, som inom dygnet stelnar antingen på stammen (se fig.) eller på blad, som fästas under inskärningarna. Sålunda stelnad drog är handelns *Manna cannellata*, som består af torra, lätta, spröda, trubbigt tresidiga eller något rännformiga stycken af hvitgul färg och söt smak. Den mannasaft, som droppat ned på marken, blir alltid mindre ren och lämnar mindre god drog, *M. vulgaris*, som innehåller smärre bitar, liknande *M. cannellata*, men hopklibbade af en smörjig, gråbrun massa. Utplockade bitar ur denna massa kallas *M. electa* (utvald) och den återstående klibbiga smörjan *M. pinguis* (fet). Denna sistnämnda har en mera skarp än söt smak och verkar mera kraftigt afförande än den rena *M.*

annellata, som är den enda hos oss tillåtna sorten. Den söta smaken beror på en särskild sockerart, *mannit* (se d. o.). Manna användes som mildt laxerande medel. Dess verkan uppstår på samma sätt som de afförande salternas verkan (se Afförande medel). Manna ges i dos af 5—15 gr. åt barn, 30—50 gr. åt vuxna i lämplig vätska, i mos eller i preparatet *Syrupus sennæ mannatus*. Mannans historia lämnar ett talande exempel på, huru svårt det är att öfvervinna gängse fördomar. Ehuru två munkar, Palea och Bartholomæus, redan på 1500-talet omtalade, att manna var den stelnade saften af *Fr. ornus* L., ville den lärde Klaproth ännu 1802 bevisa, att denna manna föll ned från himmelen. Många andra sötsmakande växtsafter eller utsvettningar, som stelna i luften, ha erhållit namn af manna. Så nämnes redan i de hippokratiska skrifterna *Manna de Libanon* (= cedermanna) af *Cedrus Libani*, och Vergilius talar om manna af ekar (*M. quercina*). Vidare har man *Manna laricina* l. *de Briançon*, lärkträdsmanna, små kornlika, gråhvita utsvettningar på yngre kvistar af *Larix decidua*. Andra slag af manna fås af *Tamarix mannifera*, *Alhagi Maurorum* (persisk manna), *Pinus Lambertiana* m. fl. — Hvad beträffar den i 1 Mos. 16: 15 omtalade mannan, som regnade ned från himmelen, är det längesedan bevisadt, att det icke kunde vara den ytterst sparsamt på Sinaihalfön förekommande mannan af Tamarix eller Alhagi, utan att den bibliska mannan var en i dessa trakter, likasom i norra Afrika för öfrigt, ofta förekommande laf, *Lecanora esculenta* (se fig. 8, 9 i art. Lafvar), som har följande märkliga egenheter. Lafven växer på torra, kalkhaltiga och sandiga platser. Under torka sönderfaller den i ärtstora, knottriga, grågula klumpar och ännu mindre gryn, liknande fullkomligt kalkgruset på marken. Under fuktig väderlek sväller denna laf och tilltager hastigt i volym. En natts regn är sålunda tillräckligt att låta platsen, där lafven växer, vid dagens inbrott vara betäckt af ett flera tum tjockt lager af en mjuk, ätbar lafmassa. Denna mannalaf begagnas ännu af araberna i norra Afrika som ett nödbröd. O. T. S. (G. L—m.)

Mannaafsöndrande stamdel af *Fraxinus ornus*.

Manna, *zool.* Se Sköldlöss och Stritar.

Mannaasken, *bot.* Se Manna.

Mannaforrå, isl. Se Gode.

Mannagryn voro urspr. beredda af fröna till mannagräset, *Glyceria fluitans*, samt erhöllos från Polen och ryska Östersjöprovinserna. Enligt uppgift insamlades de mogna fröna medelst håfvar, med hvilka man skummade ytan af det vatten, där mannagräset växer. Fröna torkades och skalades (''skräddes'') sedan i en för ändamålet inrättad kvarn. Äfvenledes skola mannagryn ha erhållits af hirs (*Digitaria sanguinalis*). Emellertid äro de nu i handeln förekommande ''mannagrynen'' tillverkade af hvete och erhållas vanligen som mellanprodukt vid mjölberedningen. Dessa hvetegryn användas allmänt till soppor, gröt och puddingar. O. T. S. (G. L—m.)

Mannagräs, *bot.* Se Glyceria.

Mannaklöfver, *bot.* Se Alhagi.

Ma'nna metallörum, *med. farm.* Se Kalomel 2.

Mannamor (födoämne). Se Hemliga medel, sp. 393.

Manna reling, Manna vant, *sjöv.*, hedersbevisning ombord på örlogsfartyg, bestående däruti, att besättningen på kommando ''alle man till (vant- och) relingsmanning om styrbord (babord) — äntra ut (upp)!'' ställer upp sig vänd utåt längs eller på relingen (och i undervanten). På nytt kommando aftagas mössorna, och då den person, honnören gäller, kommer på lämpligt afstånd, utbringar befälhafvaren fyra gånger t. ex. ''lefve konungen'', hvilket hvarje gång besvaras genom ett hurrarop af besättningen, hvarvid hvarje man sträcker ut den arm, som håller mössan. Sådan hedersbevisning tillkommer, då ''råmanning'' (se Manna rå) ej kan göras, kunglig eller furstlig person af regerande hus och president för republik. Relingsmanning gjordes förr äfven för statsråd, amirals- och generalspersoner m. fl. Jfr Mantåg. L. H.*

Manna rå, *sjöv.*, hedersbevisning ombord på örlogsfartyg, bestående däruti, att besättningen uppställes på och längs rår, bogspröt och mesanbom. Hurrarop afges som vid relingsmanning. Sådan hedersbevisning tillkommer numera endast kunglig eller furstlig person af regerande hus samt president i republik. Förr mannades rå jämväl för öfveramiral och generalamiral. Jfr Manna reling och Mantåg. L. H.*

Manna samfund, en af K. J. L. Almquist 1817 stiftad sammanslutning för medlemmarnas inbördes uppfostran genom tal och diskussioner i filosofiska och religiösa ämnen. Medlemmar voro först endast Almquist, J. A. Hazelius, A. J. D:son Cnattingius, skalden S. J. Hedborn, Anders Berg (sedermera kyrkoherde) och swedenborgaren öfverstelöjtnant M. Sturtzenbecher. Sedan tillkom ett tiotal andra, däribland E. M. Olde, Jonas Wærn, H. J. Öfverberg (sedermera öfverhofpredikant) samt bröderna K. T. och G. F. Ekenstam. Förteckningen öfver ämnena för ''samtalen'' i samfundet visar, huru fullständigt det stod under Almquists inflytande, förenadt med stark påverkan af Swedenborgs skrifter. Flertalet medlemmar tillhörde äfven det samtidigt verksamma Manhemsförbundet (se d. o.). Protokollen för Manna samfund från dec. 1817 till våren 1820 förvaras bland J. A. Hazelius' papper i Nordiska museets arkiv. Det aftynade småningom under 1820-talets första år och upplöstes af sig själf vid Almquists flyttning till Värmland 1824. V. S—g.

Mannasköldlusen, *zool.* Se Sköldlöss.

Mannasocker, *kem.* Se Mannit.

Mannastriten, *zool.* Se Stritar.

Manna vant, *sjöv.* Se Manna reling.

Ma'nneken pis (af nederl. *ma'nneken*, liten man), vattenkonst i Bruxelles (se d. o., sp. 378).

Mannekäng [-kä'ng], fr. *mannequin*, af nederl. *ma'nneken*, dim. af *mann*, liten man, liten människa, större eller mindre docka med leder, använd af konstnärer vid teckning, målning eller

modellering af dräkter och kostympersedlar samt i t. ex. modeaffärer som skyltdocka.

Mannen i månen. Se Hjuke och Månen.

Mannen med järnmasken. Se Järnmasken.

Manneporte [manpå'rt], klippbildning. Se Étretat.

Mannerfelt, svensk adlig ätt, härstammar från Måns Assarsson Ruth (f. 1619, d. som amirallöjtnant 1674), bördig från Fryeleds socken, Östbo härad, Småland, hvilken som major vid flottan 1665 adlades med namnet M. Hans sonson Erik Magnus M. (f. 1706, d. som assessor i Åbo hofrätt 1750) var allmän åklagare i ständernas kommission öfver 1741—43 års finska krig. Dennes brorsons sonson Karl Otto M. (f. 1852), biograf, f. d. kapten vid Älfsborgs regemente och sedan 1893 sekreterare hos Älfsborgs läns södra hushållningssällskap, har utgifvit *Anteckningar om kongl. Elfsborgs regemente 1680—1815* (1888) och *Johan Ekeblad. Hofjunkare hos drottning Kristina. En personhistorisk studie* (1903) m. m.

Mannerh., vid insektnamn förkortning för finske entomologen grefve K. G. Mannerheim (se d. o. 3).

Mannerheim, svensk och finsk adlig ätt, härstammar från kommissarien i Rikets ständers bank, Augustin Marheim (f. 1654, d. 1732), som 1693 adlades med namnet M. 1768 blef ätten friherrlig. En gren af densamma immatrikulerades 1818 bland finska friherrliga ätter och har sedan 1824 (introducerad 1825) greflig värdighet för hufvudmannen och dennes äldste son.

1. Lars Augustin M., friherre, ämbetsman, politiker, f. 15 okt. 1749, d. 18 mars 1835 i Stockholm, erhöll, efter slutade studier i Uppsala, 1769 anställning i kansliet, där han småningom avancerade till förste expeditionssekreterare vid inrikes civilexpeditionen. 1780 åtföljde han sin släkting K. A. Ehrensvärd på dennes italienska resa. Vid 1789 års riksdag tillhörde han de s. k. ”patrioterna” och var en inflytelserik led. af denna riksdags hemliga utskott. Den spända ställning, hvari han på grund däraf kom till de maktegande, föranledde honom att s. å. öfverge ämbetsmannabanan. Han egnade sig därefter hufvudsakligen åt skötandet af sina bruk och jordegendomar, men deltog dock äfven i 1792 års riksdag och dess hemliga utskott, valdes flera gånger till revisor af bankoverket (1794—1807) och hade sedan 1805 plats som fullmäktig i Järnkontoret. Statshvälfningen af 1809 omfattades af den gamle oppositionsmannen med lifligt intresse. Han slöt sig utan betänkande till ”1809 års män” (Adlersparre, von Platen, biskop v. Rosenstein, bröderna Silfverstolpe, H. Järta m. fl.), och kring honom bildades den s. k. ”mannerheimska klubben”, inom hvilken i väsentlig mån de planer uppgjordes, som åsyftade det nya statsskickets och den augustenborgska tronföljdens skydd mot verkliga och förmenta faror (jfr Gustavianerna). 10 maj 1809 hade han uppdraget att på riksSalen yrka ej blott Gustaf IV Adolfs afsättning, utan äfven hans ätts uteslutning från tronföljden, och som ordf. i 1809 års konstitutionsutskott intog han en framstående plats bland den nya författningens grundläggare. Han blef ock (1809) förste innehafvare af det nyskapade Justitieombudsmansämbetet, och förtroendet upprepades, till dess han, 74-årig, förklarade sig vilja afgå (1823). 1818 kallades han till hedersdoktor af juridiska fakulteten i Uppsala och 1835 till led. af Vet. akad.

2. Karl Erik M., grefve, den föregåendes broder, statsman, f. 14 dec. 1759 i Säters socken, Kopparbergs län, d. 15 jan. 1837 i Åbo. Han inskrefs 1774 som student vid Uppsala universitet, där han 1776 undergick kansliexamen, tjänade sedermera vid Lifregementet till häst och Lätta dragonkåren samt utnämndes 1783 till andre major vid Åbo läns infanteriregemente, med hvilket han deltog i kriget 1788—90. M. var medlem af Anjalaförbundet, dock utan att invigas i de finska självständighetsplanerna. Han dömdes att mista lifvet (1790), men erhöll nåd. 1796 tog han afsked ur krigstjänsten och bodde som enskild person på sitt gods Villnäs i Lemo socken nära Åbo, sysselsatt med skötseln af sina egendomar. Hans statsmannabana begynte under 1808—09 års krig, då den fint bildade, skarpsinnige och mångerfarne mannen spelade en betydande roll vid ordnandet af Finlands nya statsskick. Kallad att 1 aug. 1808 deltaga i val af medlem för Åbo läns ridderskap och adel i den s. k. Finska deputationen, ifrågasatte han i likhet med öfriga närvarande elektorer den blifvande deputationens laglighet, hvarför man icke ansåg sig kunna skrida till det anbefallda valet. Vid nytt valmöte 5 sept. ansåg han emellertid allt vidare motstånd fåfängt, men förklarade därjämte i ett skriftligt anförande, att han för sin del ännu hyste samma öfvertygelse som förr, och yrkade tillika att, innan något val egde rum, den blifvande deputeraden borde bindas af en instruktion, i hvilken bl. a. skulle anhållas, att ”landets styrelse måtte uti hitintills vanligt skick tillsvidare orubbadt förblifva”. Hans förslag vann bifall. Själf valdes han till deputerad och utsågs sedermera af den ryske befälhafvaren i Finland, grefve Buxhœvden, till deputationens ordf. Den takt och skicklighet, hvarmed han i denna ställning vidhöll sina två hufvudsynpunkter, att deputationen icke hade befogenhet att rådslå och besluta å finska folkets vägnar och att en allmän finsk landtdag omedelbart borde sammankallas, ha förvärfvat honom eftervärldens erkännande. Vid landtdagen i Borgå 1809 verkade han inflytelserikt såväl genom anföranden som i egenskap af ordf.

ståndernas finansutskott samt led. i adelns enskilda expeditionsutskott och i kommittén för uppgörande af förslag till organisation af Finlands civila styrelse. Han utnämndes 7 aug. 1809 till led. af regeringskonseljens ekonomidepartement och till chef för kansliexpeditionen. 1816 förflyttades han till landshöfding öfver Åbo och Björneborgs län, men kallades 1820 att därjämte vara led. af senatens ekonomidepartements första afdelning samt förordnades 1822 till vice ordf. i nämnda departement. 1824 upphöjdes han i grefligt stånd. Hans inflytande minskades, sedan den despotiske general Zakrevskij 1824 öfvertagit generalguvernörsämbetet. M. anslöt sig i maj 1825 till senatens mot denne riktade hemställan till Alexander I, men misslyckades dock af en del af sina kolleger, medan tillika spänningen mellan honom och Zakrevskij växte. Nedstämd, begärde han afsked och entledigades i mars 1826 från sina ämbeten. Han efterlämnade om sina lefnadsöden anteckningar, hvilka ännu ej blifvit utgifna.

3. Karl Gustaf M., grefve, den föregåendes son, naturforskare, ämbetsman, f. 10 aug. 1797 å Villnäs gård i Lemo socken, i närheten af Åbo, d. 9 okt. 1854 i Stockholm, blef student 1813, filos. doktor 1819, kanslist i kommittén för de finska ärendena i Petersburg 1820, andre expeditionssekreterare vid statssekretariatet för Finland 1826 och kanslerssekreterare för universitetet s. å. Sedermera utnämndes han till hofrättsråd i Åbo hofrätt 1831, landshöfding i Vasa 1833 och i Viborgs län 1834 samt president i Viborgs hofrätt 1839. Han anlitades dessutom som medlem af flera kommittéer och var ordf. i den 1849 nedsatta kommittén för revision af universitetets i Helsingfors statuter. M. väckte förslag om åtgärder för finska språkets användande vid domstolarna och ämbetsverken. Så lysande M:s ämbetsmannabana än var, förvärfvade han sig likväl icke på denna något varaktigare minne. Hans håg låg sedan ungdomen åt naturalhistorien. M:s älsklingsstudium blef insektordningen *Coleoptera*. Till en början bidrog M. genom sina flitigt gjorda samlingar till C. R. Sahlbergs arbete "Insecta fennica", men snart nog uppträdde han som självständig författare med en uppseendeväckande monografi öfver ett af honom uppställdt nytt släkte, *Eucnemis* (1823). Inom kort icke blott öfverflyglade han sin lärare Sahlberg, utan vann äfven rykte som en af Europas främsta coleopterologer. Under sin vistelse i Petersburg utgjorde M. själen i därvarande entomologiska kretsar och publicerade en mängd uppsatser och afhandlingar i naturhistoriska och vetenskapliga tidskrifter, som utgåfvos i Petersburg och Moskva. De viktigaste af dessa äro det systematiska utkastet *Précis d'un nouvel arrangement de la famille des Brachélytres* (1830) och, i djurgeografiskt hänseende, *Beitrag zur käferfauna der Aleutischen inseln, der insel Sitcha und Neu-Californiens* (1843) med senare tillkomna "Nachtrag" (1846, 1852, 1853). Ett annat på sitt område epokgörande arbete är M:s *Versuch einer mönographischen darstellung der käfergattungen Corticaria und Lathridius* (Halle, 1844), hvilket, i likhet med allt hvad han inom entomologien publicerade, utmärkes af synnerligt skarp blick för karaktärer och stor noggrannhet i beskrifningarna. Hans utgifna arbeten uppgå till omkr. 40. M:s samling, som innehåller nära 20,000 arter skalbaggar i 100,000 exemplar och omkr. 10,000 arter af andra ordningar samt vunnit rykte som ett mönster för i hög grad elegant uppställning, inköptes efter hans död till universitetet i Helsingfors för 8,000 rubel, likasom hans rika och dyrbara bibliotek och hans vidsträckta korrespondens. M. var led. af bl. a. Vet.-akademierna i Petersburg (1827) och Stockholm (1852) samt Finska vet. soc. (1838).

4. Aina Johanna M., grefvinna, den föregåendes sonsons hustru, sångerska, född Ehrnrooth, f. 1869 i Nastola socken, Finland, utbildade 1893—96 hos Bax och fru Marchesi i Paris sin klangrika, mörkfärgade mezzosopranröst, konserterade flerstädes och trädde 1896 i äktenskap med bankdirektören grefve K. E. J. Mannerheim. Hon återupptog 1899 sin konsertverksamhet och inhöstade därmed åt folkbildningsträfvandena i hemlandet en ansenlig summa; bl. a. företog hon 1903 en konsertresa till Sverige, Norge och Danmark. Sedan hennes make s. å. af Bobrikov utvisats från Finland och vunnit anställning i Stockholm, har hon varit bosatt i den svenska hufvudstaden och där ofta låtit offentligen höra sitt lidelsemättade sångföredrag.

1. J. H. (S. C.) 2. M. G. S. 3. O. M. R.* 4. E. F—t.

Mannerheimska klubben. Se Mannerheim 1.

Manners [mä'nəs], engelsk adelssläkt med stora gods i Leicestershire, där dess hufvudman plägar utses till lordlöjtnant. Thomas M., d. 1543, dotterdotterson till Edvard IV:s far, hertig Rikard af York, var gunstling hos Henrik VIII, upphöjdes af denne till earl af Rutland och erhöll i gåfva stora jordpossessioner af de indragna klostergodsen, däribland familjens stamslott, Belvoir castle. Francis M., 6:e earl af Rutland, f. 1578, d. 1632, hade stort inflytande vid Jakob I:s hof och var svärfar till Buckingham. John M., 9:e earl af Rutland, f. 1638, d. 1711, upphöjdes 1703 af drottning Anna till markis af Granby och hertig af Rutland. Hans sonsons son, John M., markis af Granby, f. 1721, d. 1770, var en tapper krigare, som under Sjuåriga kriget (1756—63) utmärkte sig som befälhafvare öfver den engelska kontingenten i Ferdinands af Braunschweig armé. Hans son, Charles M., 4:e hertig af Rutland, f. 1754, d. 1787, var intim vän till Pitt d. y., medlem af Shelburnes och Pitts kabinett (från 1783) och 1784—87 lordlöjtnant på Irland. Hans son, John Henry M., 5:e hertig af Rutland, f. 1780, d. 1857, är skildrad som "hertigen" i Disraelis "Coningsby". En yngre ättgren, härstammande från en yngre son till den 3:e hertigen af Rutland, ändrade af arfsskäl familjenamnet till Manners-Sutton.

1. Charles M.-Sutton, sedan 1835 viscount Canterbury, politiker, f. 1780, d. 1845, var son till Charles M.-Sutton, ärkebiskop af Canterbury (f. 1755, d. 1828), blef 1806 medlem af underhuset (tory), tillhörde 1809—17 ministären som generalauditör (judge-advocate-general), valdes 1817 till talman och vann som sådan allmänt erkännande för värdighet och opartiskhet, fastän han utanför parlamentet uppträdde som ut-

präglad partiman. Han ämnade 1832 afgå, men öfvertalades af whigministären att kvarstå för att ej det första parlamentet efter den stora reformen skulle få en oprövad talman. Omvald till talman 1833, blef han 1835 med 10 rösters majoritet vid talmansvalet besegrad af en liberal motkandidat, en händelse, som väckte stor sensation och var det sista tillfälle, då en engelsk underhusmajoritet af partiskäl underlåtit att omvälja en förutvarande talman. M. upphöjdes s. å. till peer. Om hans aflägsnande från talmanssysslan se M. Macdonagh, "The book of parliament" (1897).

2. John James Robert M., 7:e hertig af Rutland, politiker, f. 13 dec. 1818 på Belvoir castle, d. där 4 aug. 1906, var yngre son till den 5:e hertigen af Rutland (se ofvan) och kallades, tills han 1888 ärfde hertigtiteln, lord John M. Han var medlem af underhuset 1841—47 och 1850—88. Sina ridderliga ideal sökte han som ung tolka i diktsamlingen *England's trust, and other poems* (1841), och han tillhörde den af Disraeli ledda "Young-England-kretsen" (se Disraeli, sp. 519), som sträfvade för en aristokratisk renässans i förbindelse med högkyrkans pånyttfödelse och genomgripande social reformpolitik. (M. är förebilden för "lord Henry Sidney" i Disraelis "Coningsby".) M. uppträdde, mot Manchesterskolans whigs, kraftigt för arbetarskyddslagstiftning och var ifrig protektionist. Som minister för allmänna arbeten tillhörde han lord Derbys tre ministärer (1852, 1858—59 och 1866—68), var därefter chef för postverket i Disraelis ministär 1874—80 och i Salisburys första ministär (1885—86) samt kansler för hertigdömet Lancaster i den andra Salisbury-ministären (1886—92). Under sina sista år uppträdde han kraftigt för Chamberlains tariffreformpolitik. 1—2. V. S—g.

Mannerskantz. 1. Nils M., fortifikationsofficer, f. 17 nov. 1738 i Jönköping, d. 16 juli 1809 på Djursholm, blef underkonduktör vid Fortifikationen 1755, deltog som konduktör i Pommerska kriget, blef vid Demmins öfvergång 1759 fången hos preussarna och sedan kvarhållen till krigets slut (1762). M. blef adjutant hos generallöjtnant Sprengtporten, adlad (han hette förut Kellander) och kapten i armén 1772 samt avancerade 1780 till öfverste och chef för finska fortifikationsbrigaden. Han blef t. f. kommendant på Sveaborg 1785, deltog i kriget mot Ryssland 1788—90 dels vid armén, dels såsom kommendant på Sveaborg och var 1789 generalkvartermästare i fält samt började s. å. befästa Hangö udd. M. blef generalkvartermästare och direktör öfver Fortifikationen 1791, generalmajor 1793, generallöjtnant 1799 och general 1809. Han var led. i den 11 jan. 1808 tillsatta hemliga krigsberedningen. Han var en synnerligen skicklig och nitisk fortifikationsofficer samt inlade mycken förtjänst vid ledandet af fästningsbyggnaderna i Finland och särskildt vid byggandet af Sveaborg. Sedan 1787 var han hedersled. af Krigsmannasällskapet.

2. Karl Axel M., riksdagsman, son till den 1802 adlade och på M. 1:s namn och nummer adopterade Karl Råbergh (f. 1747, d. 1817 på Värnanäs i Halltorps socken, Kalmar län, som afskedad major), f. 27 nov. 1809 på Värnanäs, d. där 5 jan. 1888. Han utnämndes 1827 till underlöjtnant vid Vendes artilleriregemente, lämnade 1848 detta som kapten och kvarstod som kapten i armén till 1856. Skötseln af fädernegodset Värnanäs, offentliga förtroendeposter i hemorten och fullföljandet af ett redan börjadt deltagande i riksdagsförhandlingarna upptogo honom därefter under hans krafts dagar. M. var medlem af ridderskapet och adeln vid de nio sista ståndsriksdagarna, var 1867—72 led. och vice talman i riksdagens Andra kammare samt tillhörde därefter, som ett af södra Kalmar läns ombud, Första kammaren från sept. 1872 till sept. 1883, då han trädde tillbaka ur det offentliga lifvet. Alltifrån den första riksdag M. bevistade (1840—41) t. o. m. riksdagen 1870 var han led. af bankoutskottet (utom vid riksdagen 1862—63), tillhörde 1873—78 konstitutionsutskottet samt var 1875 och 1878 led. af särskilda utskottet för försvarsfrågans handläggning. Bank- och penningväsendets trygghet, representationsreformen samt försvarets stärkande och ordnande på grundvalen af allmän värnplikt voro de frågor, åt hvilka han som riksdagsman ifrigast egnade sin uppmärksamhet. Till sin politiska läggning var M. närmast moderatliberal. Sina åsikter i försvarsfrågan uttalade han, utom vid riksdagen, äfven i broschyren *Ett ord för dagen om försvaret af en gammal värnpligtsvän* (1877). M. var led. af 1858 års kommitté för utredande af Sveriges ekonomiska och finansiella ställning samt af 1867 års fästningskommitté. 1863 och 1864 var han led. af Kalmar läns odelade landsting och 1865—83 af dess södra. Med undantag af 1871 (han var då ej vid tinget närvarande) var han t. o. m. 1878 sistnämnda landstings ordf. och fungerade 1879—81 som tingets vice ordf. Som medlem af Kalmar läns södra hushållningssällskaps förvaltningsutskott och sällskapets ordf. under en lång följd af år (t. o. m. 1883) utöfvade M. en gagnande verksamhet till jordbrukets fromma. Han blef 1856 led. och 1875 hedersled. af Landtbruksakad. 1. L. W:son M.

Mannersköld, Nils Assersson, krigare, f. 1586 i Västergötland, d. 1655 på sitt gods Näs (Adelsnäs) i Östergötland, adlades 1612 med namnet M. (han hette förut Assersson), gick tidigt i krigstjänst, förde redan 1618 östgötafanan och blef 1625 öfverste för alla dess 3 kompanier å 125 man. S. å. öfvergick han till Livland och deltog i detta och följande års fälttåg. Under M. organiserades östgötafanorna till ett fullständigt regemente, och han var dettas förste chef. 1626 utnämndes han till generalståthållare (öfverkommendant) öfver Narva, Ivangorod, Jama, Koporie och dess län samt gubernator (landshöfding) öfver Ingermanland, men underordnades 1629 Johan Skytte, som blifvit generalguvernör öfver Livland och Ingermanland. När Skytte 1633 afgick, befalldes M. att utom sitt guvernörsämbete "därjämte

rigssakerna uti Livland, Ingermanland och hvad däraf dependerar provisionaliter administrera och förestå". 1634, när B. Oxenstierna vardt generalguvernör, återgick M. till sin förra plats, som han ock bibehöll, då Ingermanland jämte Kexholms län 1642 vardt ett särskildt generalguvernement under E. Gyllenstierna. Följande år lämnade M. sin plats i Ingermanland. I nov. 1644 vardt han landshöfding öfver Älfsborgs län och kommendant i Göteborg. När Kristian IV i april s. å. gjorde sitt tåg mot Göteborg, vidtog M. så förträffliga försvarsanstalter, att konungens företag alldeles misslyckades. Brefväxlingen emellan Kristian IV och M. är synnerligen märklig. Efter konungens utfärd fördref M. danskarna från Hisingen och utmärkte sig också sedermera under P. Brahes och J. Kaggs befäl i striderna vid Göta älf. 1648 fick M. afsked. A. H—ld.*

Manners-Sutton [mä'nəs-sa'tn]. Se Manners.

Ma'nnert, Konrad, historiker och historisk geograf, f. 1756 i Altdorf (i Bajern), d. 1834, blef 1796 lärare i historia i sin födelsestads högskola, 1805 professor i historia vid Würzburgs och 1807 vid Landshuts universitet (flyttadt 1826 till München). M. tog afsked 1828. Hans förnämsta arbete är *Geographie der griechen und römer* (14 bd, 1788—1825), ett af den historiska geografiens värdefullaste äldre verk. M. skref äfven bl. a. en *Geschichte Baierns* (2 bd, 1826; går till 1777). V. S—g.

Mannesmannskoncessionerna, koncessioner på gruförrättigheter i Marokko, som den westfaliska firman "Bröderna Mannesmann" sedan 1906 tid efter annan förskaffat sig af sultanen i Marokko. Se vidare Marokko (Historia) och H. A. Osmann, "Die Mannesmann-rechte" (1910).

Mannesmannsrör, *metall.*, helvalsade smidesjärnrör, tillverkade medelst en af bröderna R. och M. Mannesmann (f. resp. 1859 och 1861) 1885 uppfunnen metod. Den mannesmannska rörvalsningsmetoden grundar sig på det förhållandet att, om ytan af en järnstång utsättes för en stark, sträckande bearbetning, utan att det inre af stången kan följa med i töjningen, måste en bristning i de inre partierna ega rum, så

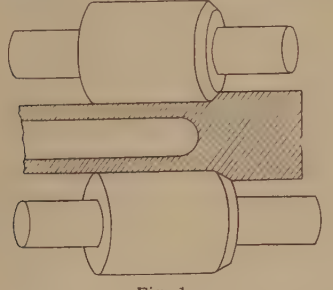

Fig. 1.

att en ihålig kropp bildas. En dylik stark bearbetning af ytan åstadkommes genom valsar, hvilkas kärnlinjer ej äro parallella, utan bilda hvarandra korsande linjer. Dessa sträfva efter att bibringa stången, jämte en rörelse framåt, en rotation kring dess axel. Det hinder för rörelsen och däraf följande skillnad i töjning mellan yt- och kärnparti, som äro nödvändiga betingelser för hålighetens bildande, utöfvas antingen af valsarnas ändytor (fig. 1) eller af en s. k. dorn (fig. 2). Metoden,

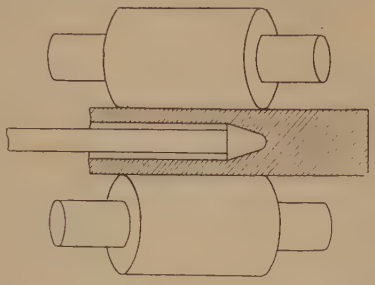

Fig. 2.

som är synnerligen genialisk och af stort teoretiskt intresse, väckte vid sitt framträdande mycket uppseende, men kan knappt sägas ha motsvarat de förväntningar, som ställdes på den. Till största delen beror detta på de höga fordringar, som den ställer på materialets homogenitet. Välljärn är sålunda på grund af slagginneslutningarna i detsamma oanvändbart, och äfven af götjärn blir kassationen trots all noggrannhet stor. Metoden användes därför hufvudsakligen för framställning af rörämnen, d. v. s. rör med tjocka väggar, som sedan valsas vidare enligt andra metoder. F. S—e.

Ma'nngericht, ty. Se Estland, sp. 952.

Ma'nnhardt, Johann Wilhelm Emanuel, tysk mytolog, f. 1831 i Friedrichstadt i Slesvig, d. 1880 i Danzig, en kort tid docent vid Berlins universitet och 1863—73 stadsbibliotekarie i Danzig. M. röjde redan som barn ett mindre vanligt intresse för de folkliga traditionerna i saga, sed och tro. Efter J. W. Wolf öfvertog han redaktionen af "Zeitschrift für deutsche mythologie und sittenkunde" (bd 3 o. 4, 1855—59). Hans första större verk voro *Germanische mythen* (jämförda med indiska; 1858), som vann mycket erkännande af den gamla skolan, men af förf. sedermera betraktades som förfeladt i likhet med större delen från samma förutsättningar utgående arbeten, och *Götterwelt der deutschen und nordischen völker* (1860). Senare koncentrerade han sina studier företrädesvis på växtlighetens och framför allt åkerbrukets mytologi och utgaf, stödd på ett synnerligen omfattande material från germanskt, grekisk-romerskt och lituslaviskt område, *Roggenwolf und roggenhund* (1865; 2:a uppl. 1866), *Die korndämonen* (1868) samt hufvudverket *Wald- und feldkulte*. 1. *Der baumkultus der germanen und ihrer nachbarstämme*; 2. *Antike wald- und feldkulte aus der nordeuropäischen überlieferung erläutert* (1875—77; 2:a uppl. 1904—05). Ur hans efterlämnade samlingar utgaf H. Patzig 1884 ett band *Mythologische for-*

schungen. Om M:s personlighet vittna hans senare utgifna *Gedichte* (1881; med lefnadsteckning). M. är efter J. Grimm otvifvelaktigt Tysklands mest betydande mytolog. Genom att påvisa riternas och folksedernas konstitutiva betydelse har M. fotat den germanska mytologiska forskningen på en fastare grund än den rent litteraturhistoriska och filologiska mytforskningen förmådde uppnå. Redan i det lilla häftet "Die korndämonen" slog han med klar uppfattning af sitt mål in på den nya bana, som sedan genom "Wald- und feldkulte" blef af epokgörande betydelse för folktroforskningen. Denna seger fick dock M. ej upplefva, utan måste, hela sitt lif kämpande med sjukdom och motigheter, se sina förtjänster ouppskattade. För den i Tyskland härskande akademiska riktningen med dess fullkomliga oförmåga af etnologisk uppfattning voro nämligen M:s slutsatser och metod alltför nya och omhvälfvande, och det är egentligen först sedan den engelske mytologen Frazer tio år efter M:s död med vidsträckt användning af hans material upptagit hans åsikter och påvisat deras giltighet inom ännu vidare områden, som den tyske forskarens arbete kommit till sin rätt. (N. E. H.)

Ma'nnheim [-hajm]. 1. Landeskommissariat (*bezirk*) i Baden, omfattande norra delen af storhertigdömet. 3,590 kvkm. 641,545 inv. (1910). — 2. Badens folkrikaste stad och andra hufvudstad, tillika hufvudort i kretsen M. (468 kvkm.; 258,159 inv. 1905), ligger på högra stranden af Rhen, i vinkeln emellan denna flod och Neckar. 193,902 inv. (1910), något öfver hälften protestanter, omkr. 6,000 judar, resten katoliker. Det är den mest regelbundna staden i Tyskland. I den inre, i cirkelform anlagda delen skära gatorna hvarandra i alldeles räta vinklar, hvarigenom bildas rektangulära, nästan lika stora kvarter. Utom i s. v. utmynna alla gatorna i den staden omslutande Ringdamm (Park-ring, Luisen-ring, Friedrich-ring, Kaiser-vägsbro och en gatubro gå öfver Rhen till det midtemot belägna Ludwigshafen (se d. o.). M:s förnämsta byggnad är residensslottet (fig. 1; byggdt 1720—59), som upptager nästan hela sydvästra sidan af staden (det har en front af 530 m.) och innehåller konstsamlingar, antikviteter och naturaliesamlingar. Framför slottet står kejsar Vilhelm I:s ryttarstaty. Slottets stora trädgård (med

Fig. 2. Kaufhaus och Paradeplatz.

två monumentalbrunnar) är tillgänglig för allmänheten. Märkligast bland stadens kyrkor (af hvilka 8 byggts på 1900-talet) är den forna jesuitkyrkan (1737—60), hvars inre är rikt smyckadt med marmor och freskomålningar. Bland offentliga byggnader märkas vidare gamla rådhuset och Kaufhaus (fig. 2; numera lokal för stadsförvaltningen), bägge i fin barockstil, tyghuset och stadens nya stora festhall Rosengarten. M. har 14 öppna platser, flera smyckade med bildstoder af berömda män

Fig. 1. Hufvuddel af residensslottet i Mannheim (det största i Tyskland) samt kejsar Vilhelm I:s ryttarstod.

ring), den forna vallen, som omlagts till en bulevard. Utanför denna ligga förstäderna Neckar- och Schwetzinger-vorstadt, Lindenhof, Jungbusch, Mühlau samt de inkorporerade längre bort belägna förorterna Waldhof, Käfertal och Neckarau. En järn-

(Schiller, Iffland och A. W. v. Dalberg m. fl.). Af bildningsanstalter har M. handelshögskola (öppnad 1907), gymnasium, realgymnasium, med realskola (reformskola, Lessingskola), yrkesskola, navigations- och ingenjörskola, 2 högre flickskolor med lärarinneseminarium, stadsbibliotek, flera ve-

tenskapliga föreningar, hof- och nationalteater, musikkonservatorium, museum, tafvelgalleri m. m. — M. är södra Tysklands viktigaste handelsstad och en af dess största industristäder. De förnämsta alstren af dess industri äro metallvaror och maskiner af alla slag, elektriska kablar, kemiska varor, olja, gummi- och celluloidvaror, möbler, speglar, tapeter, socker, mjöl etc. Äfven i omgifningarna råder stor industriell verksamhet. Handeln, som understödes genom goda järnvägsförbindelser, sjöfarten på Rhen samt många bankanstalter, har den största omsättningen i spannmål, vin, humle, kolonialvaror, stenkol, trävaror, järn och järnvaror, droger, petroleum etc. För sjöfarten äro vidsträckta hamnanläggningar gjorda, hvilka kostat 50 mill. mark och äro ej blott de största vid öfre Rhen, utan ock bland de största flodhamnar, som finnas. — På den nuv. stadens plats låg redan under 700-talet en liten by M., tillhörig klostret Lorsch. S. om denna by låg, vid Rhen, slottet Eichelzheim (Eichholzheim), där påfven Johannes XXIII en tid hölls fången, sedan han blifvit afsatt på kyrkomötet i Konstanz. Det nya M:s historia börjar med 1600-talet, då kurfursten Fredrik IV af Pfalz 1606 anlade en befäst stad där, i hvilken han lät flyktingar från Nederländerna inflytta. På vänstra flodstranden låg ett brohufvud, den s. k. Rhenskansen. Staden eröfrades 1622 af Tilly och förstördes till stor del; den öfverrumplades 29 dec. 1631 af svenskarna, som där slogo bro öfver Rhen, intogs 1635 af de kejserlige, 1644 af fransmännen och kort därefter af bajrarna samt förstördes fullständigt af fransmännen under Mélac 1689. Först 10 år senare blef den återuppbyggd och försedd med fästningsverk af Coehoorn. Kurfursten Karl Filip flyttade 1720 sitt residens dit från Heidelberg. 1795 intogs M. af fransmännen, men återeröfrades redan s. å. af österrikarna. Enligt riksdeputationshufvudbeslutet kom M. 1803 till Baden, och dess fästningsverk slopades. Vid ryska kåren Osten-Sackens Rhenöfvergång 1 jan. 1814 stormades den af fransmännen iståndsatta skansen på vänstra flodstranden. Litt.: Feder, "Geschichte der stadt M." (2 bd, 1875—77; ny uppl. 1903). 1. J. F. N. 2. J. F. N. L. W:son M.

Ma'nnheimguld [-hajm-]. Se Similor.

Ma'nnheim-skolan [-hajm-], *mus.*, en grupp i Mannheim verksamma tonsättare, som omkr. midten af 1700-talet åvägabragte en betydelsefull, men af musikhistorien först nu på senaste årtiondet åter uppdagad stilreform inom instrumentalmusiken och därigenom blefvo omedelbara föregångare till dennas klassiska blomstring under Haydn och Mozart. Upphofsman till riktningen var den genialiske bömaren Johann W. A. Stamitz. Förutom det att han som dirigent från 1745 gjorde Mannheims hofkapell till dåtidens yppersta och utbildade orkesterspelets dynamiska skiftningar, crescendo och diminuendo, gaf han som tonsättare i sina många symfonier och orkestertrior uppslag till den moderna musiken genom verkens oftast fyrsatsiga indelning, de särskilda satsernas sonatartade gestaltning, en ofta plötslig omväxling i stämningar och uttryck inom satsen, ja t. o. m. inom dess tema samt genom aflägsnande af den gamla oafbrutet fortlöpande *basso continuo* (se d. o. 1). Vid hans sida stodo Franz Xaver Richter, som i kammarmusik och symfonier utmärkte sig för sångbara allegrosatser och fin harmonik, samt den mångsidige I. J. Holzbauer. Den i Paris verksamme J. Schobert följde samma riktning som kompositör af kammarmusik med piano samt pianokonserter. Bland deras direkta lärjungar märkas A. Filtz (hvars långsamma satser visa påfallande frändskap med Haydns), Chr. Cannabich samt Stamitz' söner Karl och Anton, hvarjämte hos Boccherini, Gossec, Dittersdorf och Johann Christian Bach röjes omisskännlig påverkan från mannheimarna. Reformen slog snabbt igenom i Paris, London och Amsterdam, men densammas nämnda främjare fördunklades sedan alldeles af Haydn, Mozart och Beethoven. E. F—t.

Ma'nninen, Anders, finsk jordbruksförfattare, f. 1831 i S:t Michels socken, d. 1866 å Leväis i närheten af Kuopio, studerade en kortare tid jordbruk vid Mustiala landtbruksinstitut och blef 1857 direktor för jordbruksskolan i Tohmajärvi i östra Karelen och tre år därefter å Leväis. M. grundlade 1861 Kuopio läns landtbrukssällskap. Bland M:s skrifter må nämnas en kort jordbrukslära i kateketisk form, utarbetad förnämligast för jordbruks- och folkskolor, och *Taito ja toimi* (Kunskap och omsorg), en handbok i ekonomi i allmänhet. M:s "Tankar om nödåren i Finland" vann Finska litteratursällskapets pris 1860. Han uppsatte tidningen "Tapio" i Kuopio, hvars redaktion han förestod 1861—66 och som intager ett framstående rum inom den då ännu fåtaliga tidningslitteraturen på finska språket. O. G.*

Manning [mä'nin̲g], Henry Edward, engelsk kardinal, f. 15 juli 1808 i England af protestantiska föräldrar, d. 14 jan. 1892, blef 1832 präst, 1833 kyrkoherde och 1840 ärkedjäkne i stiftet Chichester i engelska episkopalkyrkan. 1845 lärde han känna Pusey och indrogs i Oxfordrörelsen (se Episkopalkyrkan, sp. 713—714), som starkt tenderade mot romersk katolicism och från 1840 medförde många öfvergångar till katolska kyrkan. På en resa genom kontinenten till Italien, där han hade audiens hos Pius IX, närmades M. ytterligare katolicismen, och efter hemkomsten bortstöttes han från episkopalkyrkan äfven genom dess beroende af staten (Gorhamska dopstriden 1847—50, då den af Oxfordmännen bekämpade, i dopläran antikatolske prästen Gorham genom Privy council bekräftades i sitt ämbete, och Denisonska nattvardsstriden fr. o. m. 1851, då en katoliserande nattvardslära genom världslig myndighet afvisades). 1851 tog M., bestämd genom Newmans "Development", steget öfver till katolska kyrkan, prästvigdes där s. å., avancerade raskt och blef efter kardinal Wisemans död (1865) ärkebiskop af Westminster och därmed chef för den 1850 återupprättade engelska katolska kyrkan och hierarkien. Utrustad med sällsynt härskarbegåfning och härsk-

lystnad, blef han en ifrig agitator för ultramontanismen; på vatikankonsiliet 1869 ff. var han mångahanda den talangfullaste förkämpen för ofelbarhetsdogmen och bidrog mycket genom diplomatisk smidighet, energi och vältalighet till dess seger. Äfven i sitt hemland beredde han den ultramontana katolicismen framgångar; sedan han 1874 fått ett katolskt universitet upprättadt i London, blef han 1875 kardinal. Vid Pius IX:s dödsbädd och i konklaven 1878 var han närvarande. Den nye påfven, Leo XIII, visade dock mera sympati för den andre store engelske konvertiten, Newman, som nu ock blef kardinal och mot hvars vetenskapliga intresse och tendens till religiös självständighet stodo M:s kyrkopolitiska intresse och fientlighet mot hvarje form af andlig frihet. Från omkr. 1880 vände ock M. alltmera sin verksamhet från det teologiska och politiska till det sociala området, hvarvid han förstod att genom arbete för de lägre klassernas lyftande äfven öppna nya vägar för ultramontan katolicism i England. Bl. a. bildade han en stor förening för absolut nykterhet. Höjden af socialt inflytande nådde han som medlare under den stora dockstrejken i London 1889. M. är en af de män, hvilka främst bära äran och ansvaret för den regim, som nu helt bestämmer den romerskkatolska kyrkans ledning. Af hans många skrifter (de politiska tillfällighetsskrifterna talangfullare än de dogmatiska och asketiska) må nämnas från anglikanska tiden *Sermons* (1843—48) och från den katolska tiden *Grounds of faith* (1852; 8:e uppl. 1890), *The temporal power of the vicar of Jesus Christ* (1862; 3:e uppl. 1880), *The reunion of christendom* (1866), *England and christendom* (1867), *The true story of the Vatican council* (1877), *Miscellanies* (3 bd, 1877—88; med hans värdefullare tidskriftsartiklar), *The independence of the Holy see* (2 uppl. 1877), *The catholic church and modern society* (1880), som betecknar öfvergången till sociala perioden, *Eternal priesthood* (1883), *Religio viatoris* (4 uppl. 1887), *National education* (1888) och *Pastime papers* (postumt utg. 1893). Biogr. af Hutton (1892, anglikansk, rik bibliografi), Purcell (2 bd, 1896, katolsk, bekant för sina historiskt värdefulla indiskretioner), de Pressensé (1897, protestantisk) och Hemmer (1898, katolsk). Engelske katoliken W. H. Kent förbereder utgifvandet af en stor M:s-biografi. Jfr äfven L. d'Ayola Valva, ''Il card. Manning e la sua azione soziale'' (1900), Thureau-Dangin, ''La renaissance cath. en Angleterre au 19:e siècle'' (3 bd, 1899—1906) och ''Le catholicisme en Angleterre au 19:e siècle'' (2 uppl. 1909, katolsk), och Fr. W. Cornish, ''The english church in the 19:th century'' (2 bd, 1910, anglikansk). Hj. H—t.

Mannit (af *manna*, se d. o.), Mannasocker, *kem.*, en sexatomig alkohol, $C_6H_8(OH)_6$, som förekommer i två optiskt aktiva former; den ena af dessa, d-mannit, finnes tämligen allmänt i växtriket. Rikligast förekommer d-mannit i manna, hvaraf den lätt kan i fritt tillstånd erhållas, om man utkokar manna med sprit och låter lösningen svalna. Manniten utkristalliserar då i vackra långa nålar, som utmärkas af söt smak. De smälta vid 166° och vrida det polariserade ljusets plan åt vänster. Samma form af mannit finner man ofta i svampar, där den uppstår ur sockerarten trehalos. d-mannit kan framställas genom reduktion af d-mannos (se Mannos) och af d-fruktos. Genom oxidation af d-mannit uppstår åter mannos. Mannitens salpetersyreester, kallad nitromannit, $C_6H_8(NO_3)_6$, är i hög grad explosiv. P. T. C. (H. E.)

Ma'nnlicher, F. R. von Se Mannlichergeväret.

Ma'nnlichergeväret, ett af tyske ingenjören Ferdinand Ritter von Mannlicher (f. 1848 i Mainz, d. 1904 i Wien) konstrueradt och af Tyskland, Holland, Italien, Österrike, Rumänien och Serbien antaget repetergevär. Se vidare Handeldvapen (Tabell).

Ma'nno [-nå], Giuseppe, baron, italiensk historiker, f. 1786, d. 1868, var juridisk ämbetsman i konungariket Sardiniens tjänst och blef den förste presidenten i det enade Italiens kassationsdomstol, presiderade länge i Sardiniens senat och var 1865—66 italienska senatens president. Han skref bl. a. *Storia di Sardegna* (1825) och *Storia moderna della Sardegna* (1858). — Hans son, baron Antonio M., f. 1834, har utgifvit *Bibliografia storica degli stati della monarchia di Savoia* (5 bd, 1885—94).

Ma'nno [-nå], Karl, pseud. Se Lemcke, K. von.

Mannōs, d-mannos, *kem.*, en sockerart tillhörande hexosernas grupp, således af sammansättningen $C_6H_{12}O_6$, bildas genom inverkan af syror på reservcellulosa (hemicelluloser) i frön med hornartad hvite, t. ex. vegetabiliskt elfenben, dadel m. fl. Det viktigaste utgångsmaterialet för framställning af mannos äro mannanerna i stennöten (*Phytelephas*). d-mannos är stereoisomer med d-glykos (drufsocker). Mannos är en färglös, i vatten lättlöslig massa, som genom inverkan af natriumamalgam öfvergår till mannit. Vid oxidation uppstår *d-mannonsyra* och *d-mannosockersyra*. P. T. C. (H. E.)

Ma'nnus (''människa''), *germ. myt.*, enligt Tacitus namn på den af jorden födde guden Tuiscos son, från hvars tre söner germanernas tre hufvudstammar leda sin härkomst.

Mano [ma'nå], *mus.* Se Main.

Manoa [-nå'a]. Se Amucu.

Mano-depressiv sinnessjukdom (af *mani*, se d. o., och lat. *depre'ssio*, nedslagenhet), *psykiatr.*, en sjukdomsform, som namngifvits af psykiatern E. Kræpelin (se denne), hvilken därvid utgick från följande betraktelsesätt. Ehuru symtomen i mani och melankoli (se dessa ord) stå i den skarpaste motsats, äro dessa dock med hvarandra nära besläktade tillstånd. De äro båda uttryck för ett bristande ''lagom'' i själslifvets tempo, och man ser ej sällan, huru den ena ytterligheten följer omedelbart på den andra. Med begreppet mano-depressiv sinnessjukdom förenar Kræpelin till en enhet såväl mani och melankoli som periodiska sinnessjukdomar, i hvilka symtom af depression och exaltation förekomma antingen skilda åt eller blandade med hvarandra. Den mano-depressiva sjukdomen är sålunda en ''anfallsvis'' förlöpande sjukdom, och den väsentliga orsaken till dessa anfall är den psykiska jämviktslösheten. En form af mano-depressiv sinnessjukdom med regelbundet förlöpande anfall af omväxlande mani och melankoli har sedan gammalt blifvit benämnd cyklisk sinnessjukdom (fr. *folie circulaire*).

Mellan de periodiskt återkommande anfallen brukar ett tillstånd af hälsa och jämvikt inträda, tills ett nytt sjukdomsanfall inträder. Ehuru framtidsutsikterna vid sjukliga tillstånd af detta slag såtillvida äro betänkliga, som risken för återfall oftast föreligger, äro dock utsikterna i det afseendet gynnsamma, att faran för andligt förfall med obotlig slöhet knappast förefinnes. Vid hvarje nytt anfall af sjukdomen har man god grund att hoppas, att den sjuke i sinom tid ånyo för längre eller kortare tid skall återvinna hälsan. G—s.

Manoel [-noë'l], portugisisk namnform för Emanuel.

Manoel do Nascimento [-noë'l nasimẽ'to], Francisco, portugisisk skald, f. 1734, d. 1819 i Paris, dit han flytt 1778 undan inkvisitionen. M. skref horatianska oder, satirer, epistlar och sonetter samt öfversatte La Fontaines fabler, Wielands "Oberon" m. m. Under det "arkadiska" namnet Filinto Elysio utgaf M. sina *Obras completas* (11 bd, 1817—19; ny uppl. 1836—40). Se biogr. af Pereira da Silva (1891).

Manomēter (af grek. *mano's*, tunn, och *me'tron*, mått), Elateromēter (af grek. *elatēr*, som driver) l. Kompressiönsmätare (af lat. *compre'ssio*, sammantryckning), *fys.*, instrument för uppmätning af gasers och ångors tryck. (Vakuummeter kallar man ofta en manometer, som afser att mäta tryck, som äro mindre än atmosfärstrycket.) Manometrarna äro af två olika slag: kvicksilfvermanometern och metallmanometern. 1. Den *öppna kvicksilfvermanometern* (häfvarmanometern; fig. 1) består af ett U-formigt glasrör, hvars ena ända (*a*) står i förbindelse med den gas, hvars tryck skall mätas, under det att den andra (*c*) är öppen för luften. Den nedböjda delen innehåller kvicksilfver. Är *b* skillnaden i höjd hos de båda kvicksilfverpelarna och barometerhöjden vid mätningstillfället *B*, så är $B + b$ ett mått på den ifrågavarande gasens tryck. Blästerprofvaren (se d. o.) är en sådan öppen kvicksilfvermanometer. Är det tryck, som skall mätas, mycket stort, blir den öppna manometern i denna form ovig på grund af sin längd och tillika bräcklig. Man använder då antingen differentialmanometern (se d. o.) eller den *slutna manometern* (luftmanometern; fig. 2), som består af glasrör af samma utseende som det, som användes vid den öppna manometern, endast med den skillnaden, att det är tillsmält vid *c*. Rummet *cd* är fylldt med en kvantitet torr luft. Genom att man iakttar volymen *e* och skillnaden i kvicksilfverhöjd *b* kan trycket beräknas. Denna beräkning grundar sig på Mariotteska lagen (se d. o.). För mätning af mycket små tryck använder man en förkortad barometer, baromanometer (fig. 3). Denna består af ett U-formigt glasrör, hvars ena skänkel är tillsmält och h. o. h. fylld med kvicksilfver, under det att den andra, öppna, innehåller endast en obetydlig mängd kvicksilfver. Blir trycket, som skall mä-

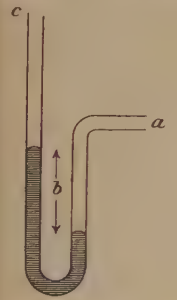

Fig. 1. Öppen kvicksilfvermanometer.

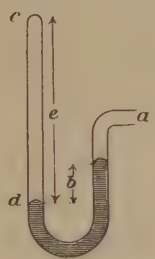

Fig. 2. Sluten kvicksilfvermanometer.

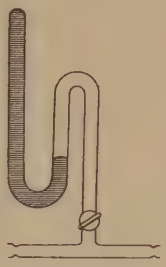
Fig. 3. Baromanometer.

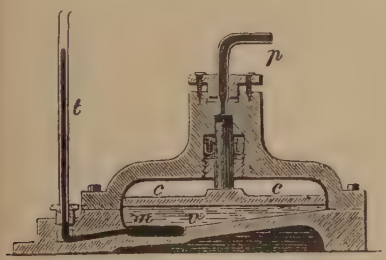

Fig. 6. Desgoffes manometer.

Fig. 7

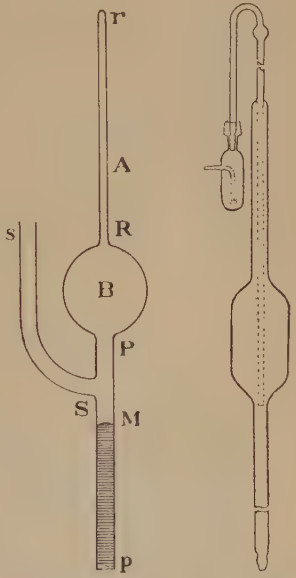

Fig. 4. Mac Leods manometer.

Fig. 5. Fagerlinds manometer.

långt, vertikalt, mycket smalt rör *Rr*, på hvilket en millimeterskala är inetsad. Röret *Pp* innehåller kvicksilfver, som räcker till *M*. Öfver *M* befinner sig mynningen till ett sidorör *Ss*, som står i förbindelse med den gasmassa, hvars tryck skall mätas. Kvicksilfret i röret *Pp* kan höjas på vanligt sätt. Det är tydligt, att trycket i *B* är lika med det sökta. För att finna detta tryck höjer man kvicksilfvermenisken *M*. Därvid slutes rörmynningen vid *S* och kvicksilfret stiger dels upp i sidoröret *Ss*, dels upp genom ballongen *B* till en punkt, t. ex. *A* på röret *Rr*. Den gasmängd, som från början upptog volymen $Sr = V$, är nu sammantryckt till volymen $Ar = v$. Dess tryck mätes af nivåskillnaden mellan kvicksilfret i rören *Ss* och *Rr*. Känner man förhållandet mellan volymerna *V* och *v*, kan man lätt finna det ursprungliga trycket. Brush (1897) och Fagerlind (1904) ha förbättrat Mac Leods metod. Fig. 5 åskådliggör Fagerlinds konstruktion, med hvilken man kan uppmäta tryck från $\frac{1}{1000}$ till 30 mm. För mätning af så höga tryck, att ej den slutna manometern lämpligen kan användas, har man en af Desgoffe angifven konstruktion att tillgripa. Desgoffes manometer är afbildad i fig. 6 och är i själfva verket icke något annat än en omvänd hydraulisk press. Det sökta trycket verkar genom röret *p* på en stålcylinder, hvilken är fast förbunden med en platta *c*. Under plattan *c* befinner sig en kautschukskifva, som fullständigt tillsluter manometerns kortare skänkel. I denna finnes vatten (*v*) och under detta kvicksilfver (*m*), hvilka inpressas i den upptill öppna skänkeln *t* (endast delvis synlig på fig.). Känner man förhållandet mellan storlekarna af ytan hos plattan *c* och ändytan hos stålcylindern samt kvicksilfverpelarens höjd i *t*, kan det sökta trycket beräknas.

2. *Metallmanometern*. Af metallmanometrarna har Bourdons manometer (se fig. till art.

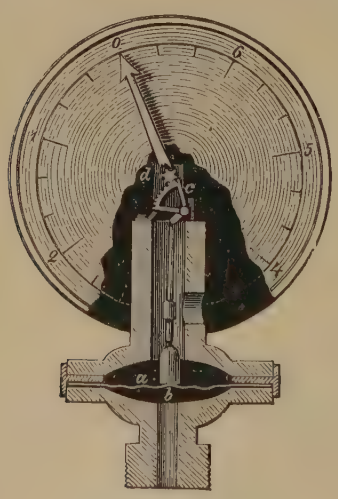

Fig. 8. Skifmanometer.

Bourdons metallmanometer) vunnit vidsträckt användning. Från det med kranen *d* försedda grofre röret inkommer den gas eller ånga, hvars tryck skall uppmätas, in i röret *ab*. Formen på rörets (*ab*) genomskärning framgår af fig. 7. Röret *ab* är upplagdt i en spiral i flera hvarf, och från dess tillslutna ända (*b*) utgår visaren *e*. Ju högre trycket är, desto mera sträfvar röret att räta ut sig, och visaren föres mot de högre talen på skalan, hvilka i fig. ange trycket i atmosfären. Metallmanometern af Schaffers och Budenbergs konstruktion l. skifmanometern framställes i fig. 8 och är försedd med en cirkelformig korrugerad stålskifva, *a*, hvars ytterkant är fastklämd emellan de sammanskrufvade flänsarna. Då ångan trycker på skifvan vid *b*, böjer denna sig och meddelar, genom en i samband med skifvan stående stång, rörelse åt kuggsegmentet *c*, som påverkar visaren *d*. 1 o. 2. D. S—t.

Manon Lescaut [manå′ läskå], berömd roman af Prevost d'Exiles 1733.

Manor [mä′nə], eng., eg. länsgods; större adligt gods.

Manosque [manå′sk], stad i franska dep. Basses-Alpes (Provence), i Durances dal och vid Lyonjärnvägen. 3,977 inv. (1901; som kommun 5,098 inv.). Collège. Tillverkning af olivolja. Silkesodling. I omgifningen betydande brunkolsgrufvor. J. F. N.

Manozzi [-nå′tsi]. Se San Giovanni.

Manre′sa, stad i spanska prov. Barcelona (Katalonien), vid Llobregats biflod Cardoner och järnvägen emellan Zaragoza och Barcelona. 23,252 inv. (1900). Bomulls- och yllefabriker. I en grotta vid staden, Cueva de San Ygnacio, uppehöll sig Loyola ett år (1522) under fastor och späkningar, och där skall han ha gjort utkastet till sina "Exercitia spiritualia". Öfver denna grotta, som årligen besökes af tusentals pilgrimer, är nu kyrkan San Ignacio uppförd. (J. F. N.)

Manrique [-rike]. 1. Gómez M., spansk skald, f. 1412, d. 1491, intog en framskjuten plats i den kastiljanska adelns kamp mot konung Henrik IV. I sitt skaldskap slöt sig M. till den italienska riktning, som företräddes af hans morbroder, markisen af Santillana. I sin lyrik utmärkte han sig genom ridderlig förfining; hans dramer äro naiva i anläggning, men sakna icke rörande patos. Af hans arbeten må nämnas allegorien *Batalla de amores*, den politiska dikten *Querella de la Gobernación*, *Consejos á Diego Arias*, *Epistola al Marques de Santillana* på "octavas de arte mayor", en elegi till densammes död i 134 "decimas", skaldestycket *Regimiento de Principes*, tillegnad Ferdinand och Isabella, och det liturgiska dramat *Representación del Nacimiento de Nuestro Señor*. Efter upptäckten af två kompletterande "cancioneros" 1885 utgaf A. Paz y Mélia M:s samlade arbeten i 2 bd 1886.

2. Rodrigo M., den föregåendes broder, spansk skald, f. 1416, d. 1476, var en af århundradets tappraste riddare i striderna mot morerna. Af hans dikter, som åtnjöto stor popularitet, är emellertid endast ett fåtal i behåll.

3. Jorge M., den föregåendes son, spansk skald, f. 1440, d. 1478 i en drabbning utanför slottet Garci Muñoz, där han kämpade med lysande tapperhet på Ferdinands och Isabellas sida. M:s diktning utmärkes af stor formtalang, innerlighet och poetisk kraft, som framför allt kännetecknar

Coplas de Manrique por la muerte de su padre (1476), som af Lope de Vega ansågos värda att ristas i guld och sattes i musik af Venegas de Henestrosa. De utgöras af 43 korta strofer och ha blifvit öfversatta till engelska af Longfellow. M:s dikter återfinnas i "Cancionero general" och i Rivadeneiras "Biblioteca de autores españoles", bd 32 o. 35. 1—3. Ad. H—n.

Mans, Le [lə mã'], hufvudstad i franska dep. Sarthe, förr i prov. Maine, vid floden Sarthe och västbanan. 54,907 inv. (1906), i hela kommunen 69,361 inv. (1911). Den består af den högt belägna staden på vänstra stranden och två förstäder på den högra. Den är säte för 4:e armékårens generalkommando och

Katedralen i Le Mans, sedd från korsidan.

biskopssäte samt har en katedral (S:t Julien; se fig.), som trots sina olika stilar gör en storartad verkan. Långhuset är byggdt i ädel romansk stil på 1000- och 1100-talen, koret (med präktiga glasmålningar) i äldre gotik och tvärskeppet, som är högre än långskeppet, till största delen i sengotik (på 1400-talet). Notre-Dame-du-Pré, på högra stranden af Sarthe, är en till större delen romansk byggnad från 1000- och 1100-talen, den enskeppiga, gotiska Notre-Dame-de-la-Couture, som tillhört ett kloster från 600-talet, härrör till större delen från 1100—1300-talen; dess portal har vackra skulpturer. Strax bredvid ligger Hôtel de la préfecture med bibliotek (55,000 bd), departements- och stadsarkiv och museum (konst-, naturalie- och antikvitetssamling). I teaterns bottenvåning finnes historiskt museum. Bland äldre hus må nämnas Hôtel du Grabatoire, fordom kanikernas sjukhus, och Maison de la reine Bérengère, som är lokal för Société historique et archéologique de la Maine och dess samlingar. På Place de la République erinrar Chanzys och Loire-arméns monument (1885) om slaget vid M. (se nedan). Ett annat monument står på Plateau d'Auvours, 8 km. ö. om M. Staden har lycée, lärar- och lärarinneseminarium, musik-, handels- och teknisk skola. Industrien omfattar hufvudsakligen tillverkning af tobaksvaror, koppar- och andra metallarbeten, järnvägsvagnar, maskiner, landtbruksredskap, glasmålningar och linnevaror. En betydande lokal industri är gödning af fjäderfä. Såsom cenomanernas hufvudstad kallades M. *Suindinum* l. *Vindinum*. Romarna omgåfvo staden på 200-talet med murar, af hvilka rester ännu synas. Något senare predikades kristendomen där af S:t Julian, som blef stadens förste biskop. Staden intogs af Vilhelm Eröfraren 1063 och led sedermera mycket i krigen mellan England och Frankrike. I fransk-tyska kriget 1870—71 spelade Le M. en viktig roll. Där stod bl. a. ett slag 11 och 12 jan. 1871. Efter nederlagen vid Loire drog general Chanzy sig med 2:a Loire-armén tillbaka till Le M., hvarest han ombildade armén och tog ställning ö. om staden. 6 jan. satte prins Fredrik Karl sig i marsch från Chartres och Vendôme samt på mellanliggande vägar och framryckte till ett sammanslutande anfall mot staden. Efter sju dagars oupphörliga strider, som afslutades utanför Le M., vår Chanzys armé åter i grund slagen. (Se Fransk-tyska kriget 1870—71.) J. F. N. C. O. N.

Mansa. 1. Frederik Vilhelm M., dansk läkare, f. 29 jan. 1794, d. 1 okt. 1879, tog kirurgisk examen 1818 och blef militärläkare 1825. 1834—45 stod han därjämte i spetsen för ett ortopediskt institut i Köpenhamn och var 1845—64 stabsläkare vid flottan. M. egnade stor uppmärksamhet åt studiet af Danmarks sanitära förhållanden i äldre tider samt författade bl. a. *Pesten i Kjöbenhavn 1711* (1842; 2:a uppl. 1854) och *Bidrag til folkesygdommenes og sundhedsplejens historie i Danmark* (1873). — 2. Jakob Henrik M., den föregåendes broder, dansk kartograf, f. 18 juni 1797, d. 5 juni 1885, blef löjtnant 1813 och fick 1842 afsked som kapten. Under kriget 1848—49 var han likväl ånyo i tjänst och utnämndes 1851 till öfverstelöjtnant. M. utgaf ypperliga *Kort over kongeriget Danmark* (i 18 blad, 1837—51; ny uppl. 1854—64, reviderad 1880). 1—2. E. Ebg.

Mansard [mãsär], franska arkitekter. 1. François M., f. 23 jan. 1598, d. 23 sept. 1666, son af Absalon Mansard, kunglig timmermansmästare, utbildade sig till arkitekt under inflytande af Salomon de Brosse och står vid sidan af denne som 1600-talets ypperste byggnadskonstnär i Frankrike. Af hans byggnader må nämnas slottet *Maison* vid S. Germain samt kyrkan *Val de Grâce* i Paris (fullb. af Lemercier). Hans oböjliga vilja och konstnärliga idealism förde honom i konflikt med byggherrar och beställare. Bl. a. nekade M. att fullända Louvre, emedan detta stred mot hans arkitektoniska samvete. Som konstnär var han friare, kraftfullare och mera harmonisk än någon af sina samtida landsmän.

2. Jules Hardouin-M., den föregåendes systerdotters son, f. 16 april 1646 i Paris, d. 11 maj 1708 i Marly, son af Raphaël Hardouin och Marie Gaultier, blef lärjunge hos sin frände och antog efter dennes död hans namn. Småningom tillvann han sig högt anseende hos Ludvig XIV, som gjorde honom till generaldirektör för de offentliga byggnaderna och anförtrodde honom omfattande uppdrag: skapandet af de båda torgen i Paris *Place des victoires* och *Place Vendôme* (urspr. Pl. Louis le Grand), byggandet af slotten i *Clagny* åt m:me de Montespan, *Marly*, *Stora Trianon* och *Versailles* samt af *Invaliddomen* i Paris. Han visar i sin arkitektur stor förmåga af majestätiskt allvar och elegant formbehandling. Å hans stallbyggnader i Versailles och å slottet Clagny förekomma, som det vill synas för första gången (enligt Geymüller), de efter honom benämnda *mansardtaken* (se d. o.). 1—2. A. L. R.

Mansardtak [måsärtak], en form af brutet yttertak, som fått sitt namn efter franske arkitekten J. Mansard (se d. o. 2), hvilken anses som dess uppfinnare. Detta tak karakteriseras däraf, att

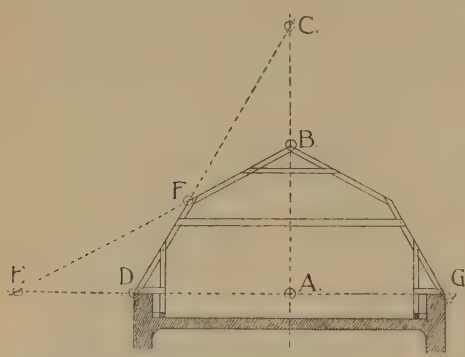

dess nedre hälft har en ganska brant lutning i förhållande till den öfre (se t. ex. fig. 2, Kaufhaus, i art. Mannheim). Fördelen med denna konstruktion i förhållande till de vid tiden för dess framträdande vanliga höga branta taken var den, att det medgaf lika godt utrymme för vindsrum som innanför de förra, men var lägre och billigare. C. Wijnblad meddelar i sitt intressanta arbete "Ritningar på fyratio wåningshus" (1755), att dess "construction efter det i Stockholm antagne sättet sker sålunda": takets höjd *AB* bestämmes; linjerna *AB* och *AD* utdragas; genom en cirkel med radie *DG*, husets bredd, afskäres med *D* till medelpunkt den vertikala midtaxeln i *C*, och med *B* till medelpunkt den horisontala linjen i *E*; "när sedan", säger Wijnblad, "linjer från *D* till *C* och *E* till *B* äro uppdragne, är halfva taket construerat". I nu gällande byggnadsordning för Stockholms stad, som trädde i kraft 1 jan. 1891, heter det i § 29: "Å boningshus får takfallet icke göras brutet — — dock må för boningshus, som uppföres vid öppen plats eller gata af minst 18 m. bredd, byggnadsnämnden kunna, där byggnadsstilen sådant fordrar, medgifva brutet takfall". Denna förordning har tydligen tillkommit för att förhindra vindsvåningar. Numera anser man vindsvåningar mindre brandfarliga än "vindskontor", hvadan förbudet mot brutna tak sannolikt vid nästa revidering af byggnadsordningen kommer att uteslutas. I. G. C.

Mansarowar. Se Manasarowar.

Ma'nsbach, gammal tysk adelsslägt, knuten till godset M. i kretsen Hersfeld i Kurhessen. En gren af släkten lefde en tid i Danmark och Norge.

1. Johan Frederik M., friherre von, dansk-norsk militär, f. 26 okt. 1744 på godset Mansbach, d. 15 mars 1803 på Fredriksten, blef dansk öfverstelöjtnant 1772 och naturaliserad som dansk friherre 1776, kom 1783 som infanteriöfverste till Norge och anförde som generalmajor en fältbrigad under infallet i Sverige 1788. Han blef 1790 kommendant på Fredriksten. — 2. Karl v. M., den förres son, militär, svensk-norsk diplomat, f. 23 mars 1790, d. 17 juni 1867 på Mansbach, 1816 major, öfveradjutant hos Karl XIII och kabinettskammarherre, var 1822—28 chef för krigsskolan i Kristiania, blef 1828 generalmajor och chef på Bergenshus, 1839 generallöjtnant och medlem af den s. å. tillsatta svensk-norska unionskommittén, hvars norske ordf. han var i 5 år. 1847—57 var han svensk-norsk envoyé, efter hvartannat i Haag, Wien, Berlin och Dresden, samt var 1857—58 medlem af interimsregeringen. — 3. Karl Adalbert v. M., den föregåendes son, svensk-norsk diplomat, f. 21 aug. 1820 i Kristiania, d. 4 jan. 1890 på Mansbach, blef officer 1841 och ordonnansofficer hos Karl Johan, tog senare kameralexamen i Uppsala och öfvergick till den diplomatiska banan samt var 1859—68 ministerresident i Bruxelles, men tog vid faderns död afsked för att öfvertaga familjegodsen. 1—3. K. V. H.

Mansblod, *bot.* Se Hypericum.

Mansbot, *jur.*, betecknade förr de böter, som skulle erläggas af den, hvilken orsakat en annans död. Allt slags dråp kunde emellertid ej försonas med böter. Redan de äldsta svenska lagarna upptogo mord bland de urbota brotten, och senare blef allt viljadråp belagdt med dödsstraff. Mansbot förblef då endast straffet för den, som genom oaktsamhet förspillt en annans lif, hvarförutom, när det lyckats en viljadråpare att undkomma, mansbot uttogs af hans gods. Enligt 1734 års lag var mansboten enligt missgärningsbalkens 26:e kap. bestämd till 300 dal. (hvilket i senare tider motsvarade 150 rdr rgs). I svårare fall bötades hel, i lindrigare half mansbot. Skuffade man annan af vredesmod, så att han föll omkull och dödligt skadade sig, erlades hel mansbot. Kastade man från hus eller ställning ned stock eller sten, utan att varna den, som befann sig inunder, och fick denne däraf döden, egde domaren pröfva, om hel eller half mansbot skulle gäldas. Slog man åter efter annan och denne, då han ville vika undan,

föll ned och stötte sig, så att han dog, bötades half mansbot, såvida det ej tilldrog sig å mur, ställning eller annan höjd, där faran var större, i hvilket fall hel mansbot skulle erläggas o. s. v. Genom 1861 års misshandelsförordning upphäfdes de lagstadganden, som handlade om mansbot. Straffet för den, som genom vårdslöshet, oförsiktighet eller försummelse vållar annans död, är sedan denna tid böter, ej under 50 kr., eller fängelse i högst sex månader. I fall vållandet var synnerligen groft, kan straffet skärpas till straffarbete i två år. J. H—r.*

Manschett l. Manchett (fr. *manchette*, dim. af *manche*, ärm), garnityr (linning, kant), som afslutar ärmen på en skjorta; prydnad, merendels af glas, som begagnas på ljusstakar omkring ljusets nedersta del. — Liksom alla beklädnadspersedlar har äfven manschetten undergått stora förändringar efter växlande moder. Den elegantaste formen bildades af spetsmanschetten (se Dräkt, sp. 936—939 och färgpl. III); minst klädsam är väl den moderna, genom stärkning stela, lösa (”falska”).

Mansel [mä'nsl], Henry Longueville, engelsk religionsfilosof, f. 1820, d. 1871, blef 1866 teol. professor i Oxford och 1868 dekan i S:t Paul. Han var en af W. Hamiltons (se Hamilton 12, sp. 1223) lärjungar, men påverkades äfven af den äldre skotska skolan och Kant. Han försvarar den kristna religionen mot alla förståndsmässiga invändningar genom att förneka det mänskliga förståndets förmåga att fatta Gud. För förståndet äro det absoluta, oändligheten och den första orsaken olösliga motsägelser, men därmed har ock förståndet förlorat all domsrätt i religiösa frågor. F. ö. kan förståndet lika litet lösa de slutliga uppgifterna på andra områden af världsförklaringen. Kristi gudom är ej mer stridande mot förståndet än förhållandet mellan en evig orsak och timliga verkningar, hans dubbla natur ej obegripligare än förhållandet mellan själ och kropp, undret ej mer stridande mot förståndet än motsatsen mellan frihet och naturnödvändighet o. s. v. Vi böra därför h. o. h. taga vårt förstånd till fånga under trons lydnad inför kristendomen, hvars sanning bevisas genom sådana yttre vittnesbörd som underverken, profetiorna, trovärdiga vittnens utsagor, kristendomens hastiga utbredning i världen o. d. Bland M:s skrifter må nämnas *The limits of religious thought* (1858; 3:e uppl. 1867), *Metaphysics* (1860; 2:a uppl. 1866) och *Philosophy of the conditioned* (1866). Chandler utgaf 1873 M:s bref m. m. S—e.

Ma'nsfeld [-fält]. 1. Fordom tyskt grefskap i Öfversachsiska kretsen, tillhörde sedan 1200-talet den historiskt namnkunniga släkten M. och bildar nu 3 kretsar i preussiska reg.-omr. Merseburg (prov. Sachsen). Vid grefveättens utslocknande på svärdssidan, 1780, införlifvades området dels med Sachsen, dels med Preussen, som 1815 erhöll äfven den sachsiska delen. Arealen utgjorde omkr. 1,100 kvkm. Inom grefskapet drifves sedan 700 år tillbaka ett gifvande bergsbruk på koppar och silfver med 18,000 arb. och ett årligt tillverkningsvärde af 7 mill. mk. — 2. Stad i preussiska reg.-omr. Merseburg, vid ån Thalbach. 2,664 inv. (1905). Nära staden ligger grefvarnas af M. stamslott M., som förstördes 1674, men nu är delvis restaurerad. 1o. 2. (J. F. N.)

Ma'nsfeld [-fält], tysk greflig, i äldre tid riksomedelbar släkt, härstammande från Burchard af Querfurt, innehafvare af herrskapet Querfurt, hvilken (1219) gifte sig in i en äldre grefveslägt M. och hvars ene son, grefve Burchard af M., 1264 samlade dennas besittningar i sin hand. Besittningarna mediatiserades redan under 1400- och 1500-talen. En gren af ätten förvärfvade allodialgods i Böhmen. Denna fortlefde längst. Då den 1780 utslocknade på svärdssidan, öfvergingo dess allodialgods och namn till en gren af den österrikiska släkten Colloredo (Colloredo-Mansfeld), medan de redan förut sekvestrerade länen slutgiltigt hemföllo till Kur-Sachsen och Brandenburg. Bland medlemmar af släkten må nämnas: 1. Albrekt, grefve af M., f. 1480, d. 1560, slöt sig tidigt till reformationen samt deltog på protestanternas sida i Schmalkaldiska kriget. Han besegrade därunder vid Drakenberg (vid Weser) en kejserlig här under hertig Erik af Braunschweig 24 maj 1547 och ledde 1550—51 tappert försvaret af Magdeburg, som belägrades af Morits af Sachsen. Sedan Morits på våren 1552 brutit med kejsaren, slöt M. sig till honom och återfick genom fördraget i Passau (s. å.) sina besittningar. — 2. Peter Ernst I, furste af M., f. 1517, d. 1604, gjorde habsburgska huset stora tjänster under det nederländska frihetskriget, dels i fält, dels flera gånger som styresman öfver Luxemburg och öfver Nederländerna. Han upphöjdes 1594 af kejsar Rudolf II i tyskt riksfurstligt stånd. — 3. Karl, furste af M., den föregående son, f. 1543, d. 1595, utmärkte sig på spanska sidan under det nederländska frihetskriget, förde 1595 spanska hjälptrupper till Ungern och vann där som Österrikes generalissimus segern vid Gran öfver turkarna. — 4. Peter Ernst, under namnet grefve Ernst af Mansfeld känd som en af Trettioåriga krigets äfventyrligaste och mest fruktade soldateskhöfdingar, f. 1580, d. 29 nov. 1626, var naturlig son af M. 2. Han kämpade till en början vid österrikiska och spanska arméer i Ungern och Nederländerna, men öfvergick 1610 till Nederländska unionen och inträdde 1618 i de upproriske bömarnas tjänst. På grund af personligt missnöje och hopade svårigheter inlät han sig emellertid i förrädiska förbindelser, som föranledde honom att ligga overksam i Pilsen under slaget på Hvita berget. Sedan underhandlingarna med katolikerna strandat, ställde han sig åter till Fredriks af Pfalz förfogande och öfvertog försvaret af dennes arfländer. Nödgad att utrymma Öfre Pfalz (1621), drog han sig tillbaka till Rhen-Pfalz, tillfogade där (april 1622) Tilly en kännbar motgång vid Wiesloch, men kunde ej hindra honom att slå de båda andra för Fredriks sak kämpande

protestantiske härförarna Georg Fredrik af Baden och Kristian af Halberstadt vid Wimpfen och Höchst. Sedan Fredrik kort därpå uppgifvit försvaret af sitt land (juli 1622), antogo M. och Kristian af Halberstadt nederländsk tjänst och banade sig genom en strid med den spanske generalen Córdoba vid Fleurus vägen till sina nya krigsherrar (aug. 1622). Då dessa efter att ha användt trupperna vid Bergen-op-Zooms undsättning snarast möjligt önskade befria sig från de förvildade skarorna, föranleddes M. att (nov. 1622) kasta sig in i Ostfriesland, där hans här bildade en nyttig förpost åt generalstaterna (nederländska unionens representation), utan att dessa behöfde bära ansvaret för kränkningen af Tyska rikets territorium. Sökande nya soldherrar genom de vidsträcktaste och mest invecklade underhandlingar, sammanhöll M. i Ostfriesland sin armé medelst utpressningar och subsidier, tills Tillys annalkande nödgade honom att acceptera ett — af generalstaterna förmedladt — fördrag (jan. 1624), i kraft af hvilket han mot en större penningsumma aftackade sina trupper. Redan nästa år stod han emellertid åter med en för engelska och franska pengar värfvad armé på kontinenten, förenade sig med Morits af Oranien vid dennes misslyckade försök att undsätta Breda och slöt sig därpå (okt. 1625) till Kristian IV af Danmark, som infallit i Nedersachsen. Hans närmaste uppgift blef att täcka Holstein och konungens vänstra flank, hvarför han med sin kår lade sig vid Elbe; försöket att befästa denna ställning genom att enligt Kristian IV:s anvisning återtaga den af Wallenstein besatta Dessauer-bron slutade emellertid med ett svårare nederlag (april 1626). Efter att under två månaders tid ha reorganiserat sin armé i Mark-Brandenburg var M. färdig för ett ännu vågsammare företag, att i Schlesien förena sig med den orolige Bethlen-Gábor af Siebenbürgen, som väntades skola kasta sig öfver Österrike, och så genom en diversion i största skala hindra de katolska stridskrafternas samverkan mot den danske konungen. Föreningen med Bethlen egde verkligen rum, dock först i Ungern. Kort därpå afled M. under en resa till Venezia för att utverka subsidier; hans trupper måste, sedan den opålitlige siebenbürgske fursten lämnat dem i sticket och slutit fred med kejsaren (dec. 1626), slutligen tillgripa det förtviflade och fullständigt misslyckade försöket att bana sig väg tillbaka till den danska hufvudarmén. Litt.: Reuss, "Graf Ernst von Mansfeld im böhmischen krieg 1618—1621" (1865), Villermont, "Ernest de Mansfeld" (I—II, 1866), Ütterodt zu Scharffenberg, "Ernest, graf zu Mansfeld, 1580—1626" (1867), Grossmann, "Des grafen E. von Mansfeld letzte pläne und taten" (1876), och E. Fischer, "Des Mansfelders tod" (1878). — De nyaste forskningsresultaten sammanfattas i Moritz Ritters "Deutsche geschichte im zeitalter der gegenreformation und des dreissigjährigen krieges" (i "Bibliothek deutscher geschichte"). 1—3. (B. B—s.) 4. B. B—s.

Mansfield [mä'nsfild]. 1. Stad i engelska grefsk. Nottingham, 27 km. n. v. om staden Nottingham. 15,250 inv. (1901). Latinskola, teknisk skola, flera moderna kyrkor, tillverkning af spetsar, tråd, skodon och maskiner m. m. I närheten ligger det byronska godset Newstead abbey. — 2. Stad i nordamerikanska staten Ohio, 90 km. n. ö. om Columbus. 20,768 inv. (1910). Stora fabriker för tillverkning af skördemaskiner, liflig handel. — 3. Stad i nordamerikanska staten Massachusetts. 4,006 inv. (1900). 1—3. J. F. N.

Mansfield [mä'nsfild], earl af, engelsk adelstitel inom släkten Murray (se d. o.).

Mansfield [mä'nsfild], sir William Rose, lord Sandhurst, engelsk militär, f. 1819, d. 1876, ingick 1835 i armén, deltog med utmärkelse i de båda sikkrigen (1845—46 och 1848—49), blef 1854 öfverste och anställdes 1855 med brigadgenerals rang som militär rådgifvare åt engelske ambassadören i Konstantinopel, lord Stratford de Redcliffe. M. var under seapoysupproret i Indien 1857—59 stabschef åt högste befälhafvaren, lord Clyde, reorganiserade efter upprorets undertryckande den bengaliska infödda armén, var 1860—65 militärbefälhafvare i Bombay, 1865—70 högste befälhafvare öfver de brittiska trupperna i Indien och militär medlem af vicekonungens råd samt 1870—75 militärbefälhafvare på Irland. Han blef 1864 generallöjtnant och 1872 general samt upphöjdes 1871 till peer (baron Sandhurst). M. var högdragen och självtillräcklig, utan att ega någon mera betydande militär begåfning. — Hans son William M., lord Sandhurst, f. 1855, var understatssekreterare för krigsärenden 1886 och 1892—94 samt 1895—99 guvernör i Bombay. V. S—g.

Manshufvud, *sjöv.* Se Bogspröt och Judasören.

Ma'nsi, Giovanni Domenico, italiensk teolog, f. 1692, d. 1769 som ärkebiskop i sin födelsestad, Lucca, utgaf bl. a. en om grundlig forskning och kritisk insikt vittnande samling af kyrkomötenas förhandlingar och beslut, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* (31 folioband, 1757—98; nytryck 1900), omfattande tiden till 1509. Biogr. af Zatta (1772) och H. Quentin (1900).

Mansion house [mä'nʃən-haus], eng., eg. boningshus. Se London, sp. 1052.

Manskap, *krigsv.*, den vanliga benämningen på krigsmaktens hela lägre personal till skillnad från befälet; stundom räknas dock de lägsta graderna af underbefälet till manskapet. Till manskapet, "gemenskapen", såsom det förr kallades, räknas i Sverige icke endast de obefordrade, de menige, de "gemene", utan äfven korpraler, vid artilleriet konstaplar, af olika grader, hvilka med anledning däraf benämnas underbefäl af manskapet l. manskapsunderbefäl. Manskapet utgöres dessutom dels af fast anställdt manskap eller volontärer, dels af värnpliktigt manskap, för hvilka båda slag olika bestämmelser gälla med afseende på antagande, tjänstgöring, afslöning, afskedande m. m. (se Volontärer och Värnplikt). Flottans manskap bildar sjömanskåren (se d. o.) och utgöres f. ö. af värnpliktigt manskap. C. O. N.

Manskvartett, *mus.* Se Kvartett.

Manskör, Manskörsång, *mus.* Se Kör 2, sp. 684.

Mansǫngr, isl., "kärleksvisa", i fornisländsk lag en med fredlöshet belagd smädedikt mot en kvinna, i senare medeltiden en lyrisk inledning till de

episka dikterna *rímur* (se d. o. och Jomsvikingadrapa). (B—e.)

Manssångförening. Se Kör 2 c, Liedertafel, Sångarförbund och Sångförening.

Ma'nstein [-stajn], Christoph Hermann von, rysk-preussisk militär, memoarförfattare, f. 1 sept. 1711 i Petersburg, tjänade som grenadjärkapten i ryssarnas krig emot Turkiet 1736—39 och som öfverste i deras krig emot Sverige 1741—43, gick 1745, förtalad vid kejsarinnan Elisabets hof, i preussisk tjänst. 1754 utnämnd till general, utmärkte sig M. under Sjuåriga kriget i slaget vid Prag (6 maj 1757), men hade genom ett öfveriladt angrepp på österrikarnas vänstra flygel en dryg andel i nederlaget vid Kolin (18 juni s. å.). Sårad i slaget, ämnade han söka läkarvård i Dresden, men öfverfölls på vägen af en trupp kroater och stupade vid Welmina (27 juni s. å.). M:s 1770 på tyska, franska och engelska utgifna "Memoarer öfver Ryssland", omfattande tiden 1727—44, äro af vikt för Rysslands historia och särskildt för kriget mot Turkiet och Sverige. (V. S—g.)

Manstukt. Se Disciplin.

Mansūr (arab., "segerrik"). 1. Namn antaget af en hel mängd muhammedanska furstar, af hvilka de ryktbaraste äro kalifen Abū-djáfar och riksföreståndaren i kalifatet Córdoba, Muhammed Ibn Abī ʿĀmir. Se Al-Mansur. — 2. Se Firdausi. — 3. Arabernas namn på Johannes Chrysorrhoas (se denne).

Mansūra, stad i Nedre Egypten, hufvudort i prov. (mudirije) Dakalije, vid den s. k. Damiettearmen af Nilen och vid järnvägen mellan Kairo och Damiette. 40,279 inv. (1907). Blandad domstol (se Internationella domstolar) i 1:a instans. Staden, som nu är en af de förnämsta industri- och handelsstäderna i Nedre Egypten (stor bomulls- och linneindustri), anlades 1222 af sultanen Melik el-Kamil i st. f. det af de kristna tagna Damiette. 1250 ledo fransmännen nederlag där, och konung Ludvig IX nödgades ge sig fången med sin här. (J. F. N.)

Mänsälen, *zool.* Se Säldjur.

Ma'nta, hamnstad i prov. Manabi i sydamerikanska republiken Ecuador, vid mynningen af Charapotó, med export af kakao, kautschuk och stråhattar. J. F. N.

Mantal, *kam.*, det aritmetiska tal, som uttrycker ett hemmans storlek i kameralistiskt afseende (t. ex. 1 mantal, 1/8 mantal). Urspr. hette det "mannatal" och betydde ett visst antal besuttna jordbrukare, sedan "hufvudtal" i allmänhet. I ett kungabref af 27 febr. 1452 utskref Karl Knutsson en tillfällig gärd efter "mannatal" på det sätt, att 6 bönder eller 12 landbönder, gemensamt bildande gärdetal, skulle svara för en hel gärdelott, bestående af kött, smör, gryn och annan proviant till bestämda kvantiteter samt en mark penningar. På denna grund utvecklade sig ett beskattningssystem, hvars kärna utgjordes af den edsvurna taxeringsnämnden af skattskyldiga med kronoombud. Resultatet af den årliga taxeringen begynte slutligen fixera sig, och man enades om en bestämd delningsgrund, sjättingen, hvaraf, såsom namnet antyder, sex bildade ett fullt gärdetal. Den jordegendom, som lämnade besuttenhet åt en bonde, var en sjätting. Två landbönder räknades för en bonde, och den jordegendom, på hvilken en landbonde ansågs besutten, var en half sjätting. Efter hand utbyttes denna benämning mot den af mantal. Begreppet mantal hade således från att afse personen blifvit uttryck för en jordegendoms förmåga att med bibehållande af brukarens bärgning i lika förhållande med andra jordegendomar deltaga i skatter. Genom skattläggnings- och jordeboksväsendets införande och utveckling erhöll mantalet slutligen, vid tiden för Gustaf II Adolfs död, den absoluta betydelse, som definitionen anger. — Gårdatal, gärdemantal och hemmantal äro synonymer till mantal. I Jämtland är benämningen gärdemantal allmän för hemman, beräknade till hela, efter 6 tunnor utsäde. Jfr Förmedling. Se G. Thulin, "Om mantalet" (I, 1890). Kbg.

Mantalsdagsverken, *kam.* Se Dagsverkspenningar och Hjälpdagsverke 1.

Mantalskarlarna. Se Douglas 2, sp. 776.

Mantalskol. Se Knektekol.

Mantalskommissarie, *kam.*, tjänsteman med åliggande att förrätta årlig mantals- och skattskrifning i ett visst distrikt och handlägga därmed sammanhängande ärenden. Denna tjänst infördes 1652, då prästerskapet befriades från bestyret med mantalsskrifningen. Genom k. br. 9 nov. 1779 indrogos fögderiernas mantalskommissarietjänster och göromålen lades på häradsskrifvarna. Äfven i städerna indrogos efter hand ifrågavarande tjänster utom i Göteborg, som fortfarande har en mantalskommissarie. I Stockholm sattes de på indragningsstat 1878 vid rotemansinstitutionens införande. Kbg.

Mantalslängd (Mantals- och skattskrifningslängd), en officiell förteckning på alla inom ett mantals- och skattskrifningsdistrikt bosatta personer till namn, födelseår, boplats, fast egendom, yrke, tjänst m. fl. omständigheter, af hvilka deras skattskyldighet eller skattefrihet bestämmes. Den upprättas årligen vid mantals- och skattskrifningen i öfverensstämmelse med fastställdt formulär. Se vidare Mantalsskrifning. Kbg.

Mantalsnämnden, en enligt k. bref 10 nov. 1876 för Stockholm inrättad myndighet, består af öfverståthållaren (eller i hans frånvaro underståthållaren), polismästaren (eller polisintendenten), förste stadsläkaren (eller andre stadsläkaren), två af stadsfullmäktige valda ledamöter, ordförandena i fattigvårds- och hälsovårdsnämnderna samt folkskoleinspektören. Nämnden, hvars instruktion är utfärdad 24 maj 1878, med tillägg i § 1 af 10 maj 1895, har inseende öfver mantalsskrifningen i Stockholm och tillser, att såväl till grundval och rättesnöre för denna som till ledning för fattigvården, hälsovården och undervisningsväsendet en så vidt möjligt fullständig och tillförlitlig fortlöpande bokföring öfver hufvudstadens invånare verkställes genom rotemännen. Kbg.

Mantals- och grufveden, *kam.* Se Knektekol.

Mantals- och skattskrifningslängd. Se Mantalslängd.

Mantalspenningar, en personlig skatt, som tillhör statsverkets ord. inkomster och endast på lagstiftningsväg kan ändras eller afskaffas. Sedan den personliga skyddsafgiften (1883) blifvit upphäfd,

är detta den enda till statsverket ingående skatt, som det åligger till viss ålder kommen person som sådan att, utan afseende på förmögenhet eller inkomst, hvarje år utgöra till ett bestämdt, för personer af samma kön lika belopp (jfr Hufvudskatt och Kapitationsafgift). Mantalspenningarna, hvilkas namn förskrifver sig från ordet *mantal* i betydelse af ”mannatal”, antal personer, och icke i betydelse af skattemått på jorden (såsom i ordet ”mantalsränta”), ha sitt ursprung i kvarntullen (se d. o.), som ständerna åtogo sig 1625. Prästerskapet och allmogen tillätos 1627 att i st. f. kvarntull af i handkvarnar förmald säd erlägga en personlig afgift, och sedan kvarntullen 1633—34 försöksvis på vissa orter alldeles utbytts mot personliga afgifter (”efter mantalet”), blef denna skatteförvandling utan särskildt riksdagsbeslut, men med samtycke af en del landsorter 1635 allmänt genomförd. Vid några följande riksdagar förekommo protester mot, att ”mantalspenningarna” skulle betraktas som annat än en tillfällig bevillning, men i ett regeringsbeslut 1642 häfdades, att den till grund för dem liggande kvarntullen för all framtid beviljats ”till regementets understödjande”, och då riksdagen härvid lät bero, blefvo mantalspenningarna en ord. skatt. På grund af riksdagsbeslut 1655 återinfördes kvarntull i st. f. mantalspenningar i vissa städer och fortfor i Stockholm, Göteborg och Karlskrona, till dess den äfven i dem jämlikt riksdagsbeslut 1810 utbyttes mot mantalspenningar (k. kung. 30 nov. 1810 och 10 febr. 1813, bevillningsförordn. 8 aug., k. bref 16 aug. och Kammarkolleg. kung. 26 sept. 1815). Adeln åtnjöt befrielse från mantalspenningar för sig och sitt husfolk från 1640 till 1810 års jämkning i ståndsprivilegierna. På grund af särskilda bestämmelser förekommo äfven andra olikheter med afseende på skyldigheten att utgöra mantalspenningar (äfven efter 1810). Först genom k. förordn. 24 apr. 1863 blefvo allmängiltiga och likformiga grunder för skattens utgörande fastställda. Enligt denna förordn. skola mantalspenningar utgå med 40 öre för man och 20 öre för kvinna af hvar och en, som uppnått 18 års ålder, och befrielse åtnjutes endast 1) af personer, som erhålla fattigunderstöd eller som af vederbörande kommunalstyrelse anses böra till följd af fattigdom eller sjuklighet från skatten fritagas, 2) af gemenskapen vid arméns och flottans värfvade regementen och kårer, 3) af inbyggarna i lappmarkerna, dock blott af den egentliga lappallmogen, sedan särskild mantalsskrifningsförordning utfärdats för lappmarkerna, hvilket skedde 9 nov. 1866. Genom ändring 25 maj 1894 i förordningen om mantalspenningar borttogs ur denna bestämmelsen om andra inbyggare i lappmarkerna än den egentliga lappallmogen. — Mantalspenningarna voro i 1912 års statsverksproposition beräknade till 825,000 kr. S. B.

Mantalsräntan, Hemmantalsräntan, Extra ordinarie räntan, *kam.*, namn på en af de två stora grupper, i hvilka den på landsbygden hvilande, till namnet mycket växlande grundräntan (se d. o.) blifvit inordnad. Den andra gruppen är *jordeboksräntan* (se d. o.). Antalet underafdelningar till mantalsräntan är stort. Först och främst möta följande 6 ”skattetitlar”, allmänt i de gammalsvenska landskapen med undantag af Dalarna, nämligen *boskapspenningar*, *byggningshjälp*, *dagsverkspenningar*, *landtågsgärd*, *salpeterhjälp* och *skjutsfärdspenningar* (se dessa ord). I Östergötland användes benämningen sommarskatt för mantalsräntan. Utom de 6 nu uppräknade förekommo i *gamla* Sverige endast några få skatter tillhörande mantalsräntans grupp, nämligen i Södermanland *katsekorn*, *katsepenningar* och *djurlöf*, i Närke *krutved*, i Gästrikland och Hälsingland *faktorihjälp*. Dalarna hade genom att åtaga sig förhöjd jordeboksränta tillförsäkrat sig befrielse från de gärder af yngre ålder, af hvilka mantalsräntan bildats. Dock funnos där skjutsfärdspenningar, pålagda som vederlag för ett annat äldre onus, som upphört, samt *extra grufhjälp* och *kungsgårdshjälp* (se d. o.). Väster-bergslagen, som i sina skatteförhållanden påverkats af det angränsande Västmanland, hade äfven boskapspenningar. — I de af Danmark frånträdda landskapen kommo andra benämningar för mantalsräntan i bruk. Skåne åtog sig 1662 dels *terminsskatten*, så kallad däraf, att den betaltes i 3 poster (motsvarande landtågsgärden), 21 dal. per mantal, 1668 nedsatt till 18 dal. 20 öre, dels *salpeterskatten* (motsvarande salpeterhjälpen i gamla Sverige), 1 dal. per mantal, 1668 höjd till samma belopp, som i det angränsande Småland var stadgadt, eller 1 dal. 27 öre. Jämväl i Blekinge blefvo dessa två skatter allmänna. Halland åtog sig genom det s. k. Halländska kontraktet (1648) terminsskatten (landtågsgärden) samt *skjuts- och gästningspenningar* (motsvarande skjutsfärdspenningar i gamla Sverige), 20 dal. per mantal, hvarjämte där fanns en mängd till mantalsräntans grupp hörande småskatter, såsom *kungsskatt*, *matskatt*, *körsel*, *skrifvarpenningar*, *hjälpved* och *hjälptorf*. — Gottland hade utom dagsverks- och skjutsfärdspenningar *silfverskatt* (motsvarande landtågsgärden), först 6 dal., sedan 2 rdr b:ko per mantal och 8 dal. för hvarje prästgäll. Äfven Bohus län hade silfverskatt, där allmännare kallad *kontribution* (se d. o.), utgörande 2 rdr 24 sk. per mantal, hvarjämte åtskilliga från Norge ärfda småskatter beräknades efter mantal, nämligen *tagan*, *hjälpeved*, *landbodalern*, *odels halfva uppbördsel* och *skrifvarort*, en riksort per mantal till slottsskrifvaren på Bohus. (Se vidare Bygsel och Landskyld.) Jämtland hade sedan 1623 *prostskilling* och *skarprättarskilling* (1 skill. danskt af hvar man till aflöning af skarprättaren i Trondhjem) samt åtog sig på Rödöns ting *silfverskatt* (landtågsgärd), 2 à 4 rdr per mantal, med förbehåll att slippa betala krigshjälp, boskaps- och mantalspenningar. I Härjedalen kallades mantalsräntan *trögskatt*, *kungsskatt* eller *ostskatt*. Kbg.

Mantalsskrifning, den årliga förrättning, vid hvilken inom vissa distrikt särskildt för finansiellt ändamål noggrann förteckning (*mantalslängd*, se d. o.) upprättas öfver befolkningen. Mantalsskrifningarna förrättas för hvarje socken å landsbygden af häradsskrifvaren (inom Lappmarkerna af länsmännen), i Stockholm af rotemän för särskilda distrikt under ledning af stadens mantalsnämnd och under Öfverståthållarämbetets inseende samt för öfriga städer af särskilda tjänstemän under magistratens tillsyn. De skola i Stockholm och Göteborg verkställas vid början och i rikets öfriga delar

id slutet af hvarje år; mantalslängden skall beträffande de sistnämnda vara justerad senast 20 kars påföljande år, hvarefter med ledning af denamma upprättandet af röstlängd för val till Andra kammaren påbörjas. Vid mantalsskrifningarna kola husbönder och fastighetsegare inge förteckningar å alla dem, som höra till deras hushåll, bo deras egor eller i deras hus, äro anställda i deras rörelse o. s. v., hvarjämte förteckningar och uppgifter skola lämnas af pastorer och församlingsföreståndare, af länsmän, fjärdingsmän, ombud för socknar och städer m. fl. Med afseende på rätt mantalsskrifningsort gäller som regel, att hvar och en skall mantalsskrifvas, där han är bosatt. Uppehåller sig någon under olika delar af året inom särskilda mantalsskrifningsdistrikt, betraktas han som bosatt i det distrikt, där han vistas under sådana förhållanden, att han med afseende å tjänst, verksamhet eller andra omständigheter bör anses vidarestädes ha sitt egentliga hemvist, med rätt likväl för den, som eger fast egendom eller idkar rörelse inom olika mantalsskrifningsdistrikt och inom hvartdera af dessa någon del af året vistas samt ej på grund af tjänst eller verksamhet kan anses ha sitt egentliga hemvist i någotdera af dessa eller annat mantalsskrifningsdistrikt, att själf bestämma och anmäla, inom hvilketdera distriktet han skall mantalsskrifvas. Hustru mantalsskrifves på samma ställe som mannen. Samtidigt må ingen vara på mer än *ett* ställe mantalsskrifven. Mer eller mindre tillfällig vistelse vid läroanstalter, sjukvårdsinrättningar, arbetsföretag, fängelser o. s. v. medför ej ändring i den förra mantalsskrifningsorten. Tvister om rätt mantalsskrifningsort pröfvas i första instans, hvad Stockholm och Göteborg angår, af polisdomstol och för öfriga orter af K. M:ts befallningshafvande. Kammarrätten är andra och sista instans. Rörande mantalsskrifningarna, som erhöllo laglig anordning redan genom Instruction för mantalscommissarierna 20 dec. 1693, finnas de nu gällande bestämmelserna intagna i k. förordn. 6 aug. 1894 samt specialförordningarna för Stockholm och Göteborg af 28 maj 1897 för den förra och 17 nov. 1905 för den senare (med åtskilliga ändringar). Från mantalsskrifningen bör skiljas kyrkskrifningen (se d. o.) eller kyrkobokföringen (se Kyrkböcker), hvarom gäller k. förordn. 23 dec. 1910. Se vidare uppsatser i "Ekonomisk tidskr." (Rld.)

Mantalsåsen, kronopark i Ovikens socken, Hallens revir, Jämtlands län, bildad af vissa efter afvittring uppkomna öfverloppsmarker, som enligt k. bref 22 dec. 1869 afsatts till kronoparker. Omfattning och benämning fastställdes af Domänstyrelsen 29 dec. 1906. Areal omkr. 6,200 har. M—g.

Mantchu. Se Mandschu.

Mantegazza [-ga'ddsa], Paolo, italiensk antropolog och fysiolog, f. 1831, d. 1910, blef 1860 professor i allmän patologi i Pavia och 1870 professor i antropologi vid Instituto di studi superiori i Florens; sedan 1876 var han därjämte italiensk senator. Han utgaf bl. a. ett stort antal populära skrifter, af hvilka en del öfversatts till svenskan, såsom *Upilio Faimali* ("En djurtämjares memoarer", 1880), *Fisiologia dell' amore* (1873; "Kärlekens fysiologi", 1888), *Il secolo Tartufo* ("Hyckleriets århundrade", 1889), m. m. M. gjorde vidsträckta resor, bl. a. till Sverige och Lappland (*Viaggio in Lapponia*, 1883). R. T—dt.

Mantegna [-te'nja], Andrea, italiensk målare, f. 1431 i trakten af Padua, d. 13 sept. 1506 i Mantua, upptogs vid tio års ålder som fosterson och lärling hos den lärde och antiksamlande målaren Squarcione i Padua. 1448 erhöll han uppdraget att gemensamt med andra Squarcione-elever utföra freskoutsmyckningen i Jakobs och Kristofers kapell i Eremitanikyrkan i Padua. Konstnärens anseende växte, han trädde genom sitt giftermål med Nicolosa Bellini i förbindelse med det venezianska måleriets främsta män och kallades 1459 till Lodovico Gonzagas hof i Mantua. Där stannade han till sin död med afbrott 1488—90, då han dekorerade ett numera nedbrutet påfligt kapell i Villa Belvedere. M:s konst präglas af en formernas plastiska utgestaltning efter antikens skulpturverk såsom förebilder, af rumsframställningens perspektiviska genomförande och af en obegränsad ifver att nå sanning och styrka i uttryck och rörelser. Antikdyrkan är ej endast självändamål, utan först och sist ett nödvändigt medel att nå den inträngande och väsentliga verklighetskraft han satte som målet för sin konst. I detta afseende erinrar han om den store florentinske skulptören Donatello, som under hans läroår verkade i Padua och af hvilken han gifvetvis mottagit bestämmande intryck. De yttre sidorna, öfverdrifterna, i konstnärens stil framträda bjärtast i ungdomsarbetena, *Eremitanifreskerna* o. a., medan dock redan i dessa röja sig den upprörda lidelsefullhet och det hjältestolta allvar, som M. likaledes eger gemensamt med Donatello. Man beundrar i Eremitanikapellet den ädelt antikiserande teckningen, den storstilade och enhetliga behandlingen af ytorna, den konsekventa framställningen af perspektivet — det hela återges, såsom såges scenerna i verkligheten af den nedanför väggen stående betraktaren. Samma stildrag utmärka den 1456—59 målade *högaltartaflan i S. Zeno* i Verona, en Madonna med uppvaktande helgon inom en klassisk arkitektur, hvari den verkliga tafvelramens kolonner äro inkomponerade. Predellabilderna till detta verk finnas i Paris och i Tours (Getsemane, Korsfästelsen och Uppståndelsen). Andra arbeten från detta skede äro två *Sebastiansbilder* (en i Wien,

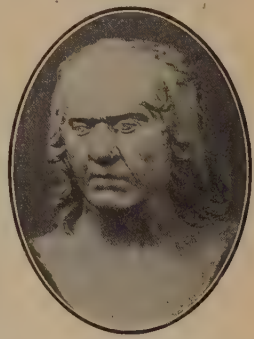

Fig. 1. A. Mantegna. Efter en bronsbyst på hans gravvård i kyrkan S. Andrea, Mantua.

en sedan hösten 1911 i Louvremuseet), en *helig familj* i Berlin, *S. Eufemia* i Neapel och *Lukasaltaret* i Breragalleriet i Milano (tidigare än S. Zenoaltaret). I Mantua mildras stilen något, blir mjukare och mera färgglad. M:s yppersta verk i denna stad är *freskoutsmyckningen* af en liten sal i *Camera degli sposi* i Castello del Corte från 1474. Kring väggarna framställdes scener ur det markgrefliga familjelifvet, hållna i en stor och värdig stil, men individuellt fattade och fulla af lefvande verklighetsglädje. Takhvalfvet behandlades öfvervägande arkitektoniskt med romerska kejsarmedaljonger grått i grått, men erhöll i midten en illusoriskt målad öppning mot den fria rymden. Å bröstvärnet kring denna öppning tumla barngenier, och öfver dess kant blicka muntra åskådarinnor ned i gemaket. Detta tak är det första perspektiviskt målade. Det skulle följas af Correggios kupoler och af alla barocktidens förvånande plafonder. För en dekoration i en annan sal i samma slott, sannolikt ämnad att utföras i väfnad, målade mästaren mellan åren 1484 och 1492 en rad af kartonger skildrande *Cæsars triumftåg* (nu

Fig. 2. Kristus som smärtornas man, oljemålning af Mantegna. (Köpenhamn.)

i slottet Hampton court vid London). Dessa monumentalbilder äro fyllda af antika dräkter, vapen och husgerådsting, af praktfulla romartyper och klassiska draperifigurer, och genom det hela går en ström af manlig hänförelse för Italiens ärorika forntid. Återgifven i samtida och senare stick och träsnitt, har Cæsars triumf varit af stor betydelse för spridandet af renässansens antikdyrkan. Denna återfinnes, sällsamt förenad med en romantiskt litterär prägel, i de målningar på duk, som M. utförde för Isabellas af Este studiegemak, *Parnassen* och *Dygdens seger öfver lasterna*, dessa två taflor från 1497, *Comus' och Mercurius' triumf*, från 1506 (fullbordad af Lorenzo Costa), samtliga numera i Louvre. Samtidigt med de klassiska ämnena odlar M. de religiösa och målar dels madonnor af rörande innerlighet (Uffizierna i Florens, Brera och Trivulziosamlingen i Milano, Paris — den stora *Madonna della Vittoria* från 1495—96—, Dresden, London), dels gripande passionsbilder. Af de senare må nämnas en *Kristus som smärtornas man* (fig. 2) i Köpenhamns konstmuseum (omkr. 1500) och den berömde *döde Kristus* i Breragalleriet i Milano (efter 1501). Kroppen ligger utsträckt på en bår med fötterna rakt utåt mot åskådaren och ses i en djärf förkortning. Afsikten med detta sätt att skildra kan ej vara uteslutande lösandet af ett perspektiviskt problem, utan denna lösning tjänar först och sist att låta lidandet och döden framträda med en skakande styrka. Martyriets patos tolkas äfven i flera af M:s kopparstick, särskildt i den storslagna *Gravläggningen*. Andra kopparstick skildra antika backanaler och tritonstrider. Tekniskt erinra M:s kopparstick med sin raska och enkla skraffering med parallella streck om en art samtida handteckningar. Konsthistoriskt ha de spelat en stor roll vid förmedlandet af renässansens inflytande till länderna n. om Alperna. A. Dürer kopierade dem och inspirerades af dem under sin ungdom. M. tillhör både genom värdet af sina verk och sin historiska betydelse konsthistoriens störste. Jfr P. Kristeller, "A. M." (London 1901, Leipzig 1902). A. L. R.

Mantel (lat. *mantēlum*, omhölje, eg. handkläde, af *ma'nus*, hand, och *tēla*, väfnad). 1. Rymlig kappa utan ärmar, hvilken bäres utanpå andra klädesplagg. Dylika plagg ha med växlande form och storlek burits alltifrån äldsta tider. Om bruket af mantel hos assyrierna, babylonierna, egypterna, judarna, grekerna (*himation*, *klamys*), romarna (*pallium*, *pænula*, *lacerna*, *palla*), forngermanerna, under medeltiden och i nyare tid se Dräkt, sp. 926—932, 934 och 936 samt textfig. 1, 3, 5, och färgpl. I: 1, 4, 8, 9, 10, II: 8 och III: 14. Om hermelinsmantlar se Hermelinen. I vår tid ha männens mantlar utträngts af öfverrockarna. — 2. *Artill.*, en del af eldröret till en modern artilleripjäs. Godset i detta är nämligen, för att materialets hållfasthetsegenskaper skola kunna fullständigare utnyttjas än vid homogent gods är möjligt, uppdeladt i flera tubformiga, med hvarandra genom särskildt tillvägagångssätt fast förenade lager, af hvilka det innersta, hvari krutets energi utväxlas i projektilrörelse, benämnes kärnrör, de öfriga mantlar. Deras antal blir, teoretiskt sedt, hufvudsakligen beroende på pjäsens kaliber samt krutgasens högsta tillåtna tryck, men måste af praktiska skäl oftast sättas lägre än det af teorien angifna. Ur tillverkningssynpunkt användas ofta i st. f. en lång mantel två eller flera korta, placerade bredvid hvarandra; uppdelningen i radiell riktning af godset har varit af största be-

ydelse för konstruktion och tillverkning af artilleripjäser samt möjliggjort framställningen af den moderna kraftiga kanonen (jfr Kanontillverkning). Mantel benämnes äfven det yttre omhöljet å en del moderna gevärskulor (se Projektil). — 3. *Mat.* Se Hyperboloid. — 4. *Sjöv.*, ett genom ett enkelt block skuret tåg (se fig.), som med sin ena ända är splitsadt i (fäst vid) dubbla blocket till en talja (*manteltalja*). Manteln har till uppgift att öka kraften och brukas ofta till att styfhala det stående godsets (fasta tacklingens) tåg, då de blifvit slappa. — 5. *Tekn.*, yttre skyddsmuren i en schaktugn; utanform vid gjutning (se Gjutning, sp. 1235, och Klockgjutning); yttre hölje kring ugn, arbetscylinder e. d. för kylvattens cirkulation (kylmantel) eller för uppvärmning medelst ånga (ångmantel). — 6. *Zool.*, ett hos blötdjuren förekommande till sin histologiska sammansättning något ombildadt hudveck, som utgår från djurets ryggsida och innesluter en större eller mindre del af kroppen. Musslorna ega ett dubbelt mantelveck (höger och vänster), som omsluter inälfssäck och fot. Hufvudfotingar och snäckor ha däremot ett oparigt mantelveck, som utgår från ett nästan centralt beläget ställe å ryggsidan och utbreder sig härifrån säcklikt öfver kroppen. I funktionellt afseende har manteln dubbel betydelse: epitelet å dess yttre yta afsöndrar de kalkhaltiga skalen; dess insida bildar tills. med en del af kroppsytan väggen af den s. k. *mantelhåligheten* (efter sin viktigaste funktion också kallad *andedräktshåligheten*).

2. S. 4. (C. K. S.) 5. (G. H—r.) 6. L—e.

Manteldjur, *zool.* Se Tunicata.

Mantelfly, *zool.* Se Nattflyn.

Mantelfräs, *mek. tekn.* Se Fräs, sp. 44.

Mantelhålighet, *zool.* Se Mantel 6.

Mantelkanon, *artill.*, en artilleripjäs, hvars eldrör består af kärnrör och en eller flera mantlar (se Mantel 2). S.

Mantelkind [-kint], ty. Se Kunigunda 3.

Mantell [mä'ntel], Gideon Algernon, engelsk geolog, f. 1790 i Lewes, d. 1852 i London, var först läkare i sin födelsestad samt sedan bosatt i Brighton och London. Under sin vistelse i Sussex studerade han detta landskaps geologi och beskref 1832 dess fossil, bland hvilka särskildt lämningarna af *Iguanodon*, *Megalosaurus* och andra stora ödlor ur wealdenbildningen väckte uppmärksamhet. Denna beskrifning omtrycktes som ett särskildt kapitel i M:s *The geology of the South-East of England* (1833). M. skref äfven populära arbeten, t. ex. *The wonders of geology* (''Geologiens under'', 2 dlr, i ''Bibliotek i populär naturkunnighet'', 1844). B. L—n.*

Mantelskura, *her.* Se Skura.

Mantelstyrning, *artill.* Se Projektil och Styrningsmedel.

Manteltalja, *sjöv.* Se Mantel 4.

Manteltransformätor, *elektrot.*, en transformator (se d. o.), i hvilken järnstommen är utbildad så, att den omsluter lindningarna (manteltyp). A. E—m.

Mantes [mä't] l. M. la jolie [ʃåli], arrondissemangshufvudstad i franska dep. Seine-et-Oise, vid Seine och franska västbanan, 56 km. från Paris. 8,034 inv. (1901). Vacker gotisk kyrka från 1100-talet. Tillverkning af musikinstrument. J. F. N.

Ma'nteuffel [-töjf-], en gammal tysk adelsslägt från Pommern, spridde sig till andra delar af norra Tyskland och till Östersjöprovinserna, där en ännu lefvande släktgren 1756 fick greflig och 1759 tysk riksfriherrlig värdighet. Äfven i Sverige naturaliserades (1751) som adelsman en medlem af den livländska släktgrenen Zöge von Manteuffel, dåv. majoren Otto Jakob Zöge von M. (f. 1718, d. 1796), hvilken sedermera var svensk minister hos Nedersachsiska kretsen (1761—65) och envoyé vid preussiska hofvet (1766—79) samt slutligen blef general (1792). Han erhöll 1772 friherrlig värdighet, men slöt själf sin ätt. Den nu blomstrande friherrliga linjen M. i Sachsen och Preussen härstammar från Christoph Friedrich von Mühlendorf (f. 1727, d. som preussisk major 1803), hvilken 1742 blef tysk riksfriherre med namnet M. som myndling och arfvinge till Ernst Christoph von M. (f. 1676, d. 1749; riksfriherre 1709, riksgrefve 1719, sachsisk geheime kabinettsminister 1716—30).

1. Heinrich von M., preussisk krigare, f. 1696 i Pommern, d. där 10 juli 1778, var vid Sjuåriga krigets utbrott (1756) generalmajor i preussisk tjänst och deltog med utmärkelse i slaget vid Prag 6 maj 1757. I sept. s. å. blef han kommendant i Stettin och utförde några lyckliga företag mot svenskarna. Under en del af 1758 stod han i spetsen för de mot svenskarna opererande stridskrafterna, men kunde icke uträtta något. I striden mot ryssarna vid Kay 1759 kommenderade M. under Wedell och blef sårad, men ryckte efter sitt tillfrisknande med en i Berlin bildad kår mot svenskarna, som drefvos från preussiskt område. Han lyckades däremot icke i sitt försök att skaffa sig kvarter inom svenska gränsen (jan. 1760), och 28 s. m. blef han i ett af svenskarna vid Anklam utfördt öfverfall sårad och fången. Sedan han 1762 blifvit frigifven, lefde han på sina gods i Hinterpommern till sin död.

2. Otto Theodor von M., friherre, preussisk statsman, f. 3 febr. 1805 i Lübben, d. 26 nov. 1882 i Krossen, inträdde 8 nov. 1848 som inrikesminister i grefve v. Brandenburgs konservativa ministär och hade väsentlig del i utfärdandet af författningen af 5 dec. s. å. liksom i dess ändring i konservativ riktning i jan. 1850. I nov. 1850 öfvertog han tills vidare utrikesministerportföljen, afslöt fördraget i Olmütz, hvari han h. o. h. gaf efter för Österrike, samt utnämndes i dec. s. å. definitivt till ministerpresident och utrikesminister, från hvilka befattningar han aflägsnades först 6 nov. 1858, sedan prins Vilhelm af Preussen öfvertagit styrelsen som regent. I den inre politiken gingo M:s sträfvanden ut på att hämma utbildningen af ett konstitutionellt statsskick. I ledningen af de yttre politiska förhållandena lät han alltsedan 1853 icke obetydligt påverka sig af dåv. preussiska sändebudet hos förbundsdagen i Frank-

furt O. v. Bismarck-Schönhausen. 1859—60 tillhörde M. preussiska deputeradekammaren och hade sedan 1866 plats som lifstidsledamot i herrehuset. — Jfr v. Poschinger, ”Unter Friedrich Wilhelm IV. Denkwürdigkeiten des ministers Otto freiherrn von M.” (3 bd, 1900—01) och ”Preussens auswärtige politik 1850—58. Unveröffentlichte dokumente aus dem nachlass des ministerpräsidenten Otto freiherrn von M.” (3 bd, 1902).

3. Karl Rochus Edwin von M., friherre, den föregåendes kusin, tysk härförare, f. 1809 i Dresden, d. 1885 i Karlsbad, blef 1827 officer vid ett preussiskt gardeskavalleriregemente.

Under de orofyllda marsdagarna i Berlin 1848 tjänstgjorde han som adjutant hos prins Albrekt, blef bemärkt af konung Fredrik Vilhelm IV och anställdes snart som adjutant hos denne. 1857 förordnades han till chef för afdelningen ”för personliga angelägenheter” i krigsministeriet och kom på denna post att i väsentlig mån bidraga till den stora ombildningen af preussiska armén. Efter att en tid ha deltagit i fälttåget i Danmark 1864 var han juni—aug. 1865 befälhafvare öfver trupperna i hertigdömena Schleswig och Holstein och sedermera guvernör i Schleswig. I denna egenskap besatte han vid preussisk-österrikiska krigets utbrott i juni 1866 det af österrikarna förvaltade Holstein och ryckte efter krigets förklarande in i Hannover samt öfvertog 19 juli efter general Vogel von Falckenstein befälet öfver Mainarmén. I spetsen för denna utförde han det s. k. Mainfälttåget och slog de sydtyska rikstrupperna vid Hanau, Helmstedt, Uttingen, Rossbrunn och Würzburg. Vid krigsutbrottet 1870 stod M. i spetsen för 1:a armékåren samt deltog i striderna ö. om Metz och i nämnda fästnings inneslutning. Efter dess fall ställdes han i spetsen för den nybildade 1:a armén, med hvilken han bekämpade den franska nordarmén under general Faidherbe, men tog på nyåret 1871 befälet öfver den nybildade sydarmén. Under hans ledning utförde denna de skickliga rörelser i öfre Elsass mot den till Belforts undsättning framryckande franska armén under general Bourbaki, hvilka ledde därhän, att Bourbaki trängdes öfver på schweiziskt område. Efter krigets slut förde M. till sept. 1873 befälet öfver den i Frankrike kvarlämnade tyska ockupationsarmén och utnämndes s. å. till generalfältmarskalk. Han användes sedermera i diplomatiska värf (utomordentliga beskickningar till ryske kejsaren 1876 och 1879) samt öfvertog 1 okt. 1879 ståthållarskapet öfver rikslandet Elsass-Lothringen och s. å. befälet öfver den därstädes förlagda armékåren. 1 o. 3. C. O. N.

Manthey, norsk släkt, härstammande från Holstein.

1. Anton Wilhelm M., norsk ämbetsman, f. 30 maj 1807 i Stavanger, d. 28 okt. 1885, blef juris kandidat 1834, stiftsoverretsassessor 1843 i Kristiansand och 1848 i Kristiania samt var 1849—84 höjesteretsassessor. Han var medlem af flera k. kommittéer, för pensionsväsendet (1852) och fattiglagen (1853) m. fl. Dessutom var han riksrättsmedlem 1883—84.

2. August Kristian M., den föregåendes broder, norsk ämbetsman, politiker, f. 14 febr. 1811 i Rakkestad, d. 25 maj 1880, blef juris kandidat 1835, byråchef 1841 och expeditionssekreterare 1845 i det s. å. upprättade Indredepartementet samt var 1849—56 amtman i Hedemarkens amt. 21 apr. 1856 utnämndes han till statsråd och chef för Revisionsdepartementet och stod sedan efter hvartannat i spetsen för Indre-, Finans- och Justitiedepartementen i starkt konservativa ministärer, tills han 29 juli 1874 utnämndes till stiftamtmand i Kristiania. M. stiftade ”August och Mathea M:s legat” till förmån för unga vetenskapsmäns studier i utlandet. M:s under ministertiden förda dagböcker ha sedan 1905 utgetts som tillägg till norsk ”Historisk tidsskr.” utan att ännu (1912) föreligga afslutade. 1 o. 2. K. V. H.

Ma′ntica, Giuseppe, italiensk författare, kritiker och litteratör, f. 1865, d. 1907, utvecklade som litteraturkritiker goda egenskaper af sund och frisk omdömesförmåga i spirituell och behaglig stil. Af hans skönlitterära arbeten må nämnas *Scanderbeg*, *poema profano* (1886), *La coda della gatta* (1893), diktsamlingarna *A me i bimbi* (1893) och *Rime gaie* (1894), *Il cece* (berättelser för barn, 1898) samt novellsamlingarna *Figurinaio* (1900) och *Di passaggio* (1903). Det historiska dramat *Peggio di Giuda* (1904) behandlar Ferdinand IV, konung af Bägge Sicilierna. M. öfversatte från Schiller, Heine och Platen. H. N.

Ma′ntidæ, *zool.*, familj af rätvingarnas (*Orthoptera*) ordning bland insekterna. Ehuru kroppsformen är ytterst växlande, äro dock de flesta arterna ganska långsträckta, med en mycket smal och lång halssköld (prothorax), som kan uppresas och uppbär det på en smal hals i alla riktningar vridbara hufvudet med dess långa, trådfina pannsprötter och dess stora, buktiga ögon. Halsskölden uppbär vidare de stora till fruktansvärda roffötter danade frambenen, som ha långa, fritt utstående höfter, från hvilkas spetsar de tjocka och muskulösa låren hållas framsträckta, undertill försedda med dubbla rader af taggar, mellan hvilka de likaledes taggiga skenbenen kunna infällas som knifblad i sina skaft. De bakre benparen äro gångben. Af vingarna äro

Bönsyrsan och hennes äggmassa. (Omkr. 2/3 nat. storl.)

de främre pergamentartade täckvingar, som dölja de visserligen bredare, men under hvilan på längden hopveckade, tunna bakvingarna, som äro de egentliga flygorganen. Mantiderna äro glupska

rofdjur, som, med den långa bröstskölden något uppprest och de framsträckta roffötterna i beredskap, orörliga afbida, att något byte skall komma inom räckhåll. Den ställning de därvid intaga har man jämfört med en bedjandes, och särskildt en i södra Europa och en stor del af Afrika förekommande art, *Mantis religiosa*, har af denna anledning blifvit kallad tillbedjande gräshoppan l. bönsyrsan (se fig.), ett namn, som sedan öfverflyttats på hela familjen. Den nämnda arten är 6—7 cm. lång, till färgen grön eller brun, hvarför äfven färgen bidrager att jämte orörligheten göra densamma obemärkt, då den bland markens växtlighet lurar på rof. Som bevis på bönsyrsornas glupskhet kan anföras, att honorna ofta gripa och uppäta de ansenligt mindre hannarna omedelbart efter parningen. F. ö. förtära de gräshoppor, tvårbitare och hvarjehanda andra insekter samt spindlar.

Vissa mantider äro utrustade med utskott på hufvudet samt bladlika bihang på halsskölden, bakkroppen och de två bakre benparen, hvilket ger åt dessa djur ett vidunderligt utseende. Så är fallet med den sydeuropeiska *Empusa pauperata* och i ännu högre grad med den ostindiska *Gongylus gongyloides*. De bjärt färgade kroppsbihangen på den orörligt bland de gröna bladen hängande insekten härma på ett slående sätt ärtväxters blommor och torde vara att betrakta som medel att locka byten till det lurande rofdjuret. — Afvikande i sin kroppsform äro vissa arter, som i sin långsmala kroppsform likna de till phasmiderna hörande vandrande pinnarna. Så är t. ex. fallet med den afrikanska *Macrodanuria*. Åtskilliga arter antaga en döljande likhet med den mark, på hvilken de vistas. Äggen läggas i stora hopar, omgifna af ett stelnande skumhölje, på någon sten, något blad eller kring någon växtstjälk (se fig.). — Af de omkr. 800 kända arterna tillhöra de allra flesta tropiska trakter, 12—14 förekomma i Medelhafsländerna, och blott en art, den ofvannämnda *Mantis religiosa*, utbreder sig äfven till sydligaste Tyskland samt i Frankrike så långt norrut som till Havre. G. A—z.

Mantik l. (i sammansättningar) -mantī (af grek. *mantikē*, spådomskonst) och Divination (lat. *divinatio*) äro samma sak, men i tidernas längd har det senare ordet fått en vidare betydelse (jfr Divination). Mantiken sammanhänger med magi (se d. o.). I all mantik ingår en viss grad af magi, nämligen förmågan att använda öfvernaturliga medel för att vinna ett visst ändamål, i detta fall kunskap om framtiden; å andra sidan finnes i all magi något af mantik, ty för att leda de magiska krafterna i rätt riktning fordras ju en inblick i framtiden. Mantik är ej detsamma som ”profetians gåfva”, den egna själens genom gudomlig ingifvelse (divination i egentlig mening) förvärfvade och på något sätt uttalade kunskapen om framtiden. I motsats däremot torde man med mantik böra förstå förmågan att genom yttre medier (personer eller saker) ernå vetskap om ting, som stunda. Denna form af vidskepelse växlar i det oändliga efter olika tider och folk, och här kan endast lämnas en kort och ofullständig öfversikt af några bland dess viktigaste former. Vanlig har i alla tider varit den s. k. kristallomantiken, då man i ett kristallklot ser en bild af något, som skall hända. Slagrutan (eng. *divining rod*, siarstaf) finner vatten och metaller; för dess användning kunna dock ännu ej utredda naturliga orsaker ligga till grund. Kiromantien (se d. o.) läser människors öden i linjerna på händernas flatsidor. Till mantiken räknas spådomar genom svängande såll, genom bibeln och nyckeln, borddansen och en hel mängd fenomen, som tillhöra den s. k. ockultismen och spiritismen, det automatiska ofrivilliga nedskrifvandet af svar på frågor, det extatiska talandet, ja alla slags orakel, gifna genom gudarnas af deras tjänare förmedlade röst eller genom drömmen. Mantiken kan utöfvas utan förmedling af personer, såsom genom aktgifvande på fenomen på jordytan (geomanti), i vattnet (hydromanti), i elden (pyromanti) och i stjärnorna (astrologi). Härvid, i synnerhet i fråga om astrologien, utgår man dels från den kaldeiska läran om planeternas egenskaper, dels från den likaledes urspr. österländska uppfattningen, att allting i universum sammanhänger och att ingenting kan rubbas, utan att rubbningen inverkar på universum och allt hvad därtill hör. Man kan vidare, såsom Homeros' hjältar och de kristne apostlarna, utröna framtiden medelst lottkastning, genom *Sortes Vergilianæ* (se d. o.), genom blystöpning, genom vissa ceremonier på vissa heliga dagar. Stundom uppenbaras det gudomliga utan allt mänskligt åtgörande genom förebud och järtecken; människan har då endast att tyda tecknen, hvilket sker genom augurier, auspicier (se Augur och Auspicier) och haruspication (se Haruspices), hvilka förekomma i synnerhet hos de fornitaliska folken. Mest imponerande af alla dessa mantiska vidskepelser är förmågan att nedkalla gudar, frammana andar, uppbesvärja döda (nekromanti); en sådan mantik sammanfaller h. o. h. med magi. — Mantiken har alltid funnits och torde komma att alltid finnas; märkvärdigt nog är det numera ej bland de samhällsklasser, som borde vara mest upplysta, som den är minst utbredd. Litt. bl. a. Kaspar Peucer, ”Commentarius de præcipuis divinatorum generibus” (1553), Bouché Leclercq, ”Histoire de la divination dans l'antiquité” (1879—81), Lenormant, ”Les sciences occultes en Asie: la magie et la divination” (1873—75) samt en massa arbeten om folklore (se d. o.). J. C.

Manti'lj (fr. *mantille*, sp. *mantilla*), lång, bred slöja, som utgör en del af spanjorskornas dräkt och vanligen bäres om hufvudet, korslagd under hakan; ett slags mantel eller schal, i allmänhet af siden eller spetsar, som bäres öfver axlarna.

Mantinēi'a (grek. *Μαντίνεια*, lat. *Mantinēa*), forngrekisk stad i landskapet Arkadien på Peloponnesos, vid floden Ofis. M. förstördes af spartanerna under Agesilaos (385 f. Kr.), men uppbyggdes ånyo på Epameinondas' uppmaning efter slaget vid Leuktra (371). Historiskt ryktbar är staden genom den seger, som spartanerna under konung Agis I där tillkämpade sig öfver argiverna (420 f. Kr.) och ännu mer genom Epameinondas' seger och hjältedöd (362; se Epameinondas). 222 eröfrades M. af macedoniske konungen Antigonos Doson och fick namnet *Antigoneia*. Några ruiner

af det gamla M. ha bragts i dagen genom franska arkeologers gräfningar 1887 ff. A. M. A.

Mantiqueira [-tikä'jra], Serra da, bergskedja på gränsen emellan de brasilianska staterna Minas Geraes å ena sidan samt Rio de Janeiro och São Paulo å den andra, på omkr. 100 km. afstånd från kusten. Högsta toppen är Itatiaya, 2,712 m. Kedjan består af gamla kristalliniska skiffrar. J. F. N.

Ma'ntis, *zool.* Se Mantidæ.

Manti'spa, *zool.* Se Mantispidæ.

Manti'spidæ, *zool.*, familj af nätvingarnas (*Neuroptera*) ordning bland insekterna. I sin allmänna kroppsform likna hithörande arter i så hög grad smärre bönsyrsor (se Mantidæ), att de förr t. o. m. ansetts tillhöra denna grupp. Halsskölden (prothorax) visar samma förlängning och främsta benparet samma egendomliga daning till fångstredskap som hos bönsyrsorna. Höfterna äro nämligen mycket långa och fritt utstående, de spolformiga låren äro beväpnade med taggar längs undre kanten, mot hvilken skenbenet kraftigt infälles vid rofvets gripande. De två bakre benparen äro gångben. Antennerna äro korta och trådformiga. De 4 vingarna äro hinnartade och nätådriga. Rätt många arter äro kända från de flesta varma länder. Blott ett fåtal, tillhörande släktet *Mantispa* (jfr fig. 1 o. 2), har anträffats i södra Europa. Äggen af *Mantispa styriaca* äro, liksom hos florsländorna, försedda med ett långt, hårfint skaft.

Fig. 1. *Mantispa areolaris* (Brasilien).

Fig. 2. *Mantispa styriaca*. *A* nyligen utkläckt larv, *B* mogen larv. (Betydligt förstorade.)

De på hösten kläckta larverna (fig. 2 *A*) äro campodeida, d. v. s. likna larvborstsvansen *Campodea*. Kroppen är smärt och långsträckt, med stort och tydligt afsatt hufvud, långa pannspröt och tre par jämförelsevis långa ben. De mycket små larverna, som i detta stadium äro lifligt rörliga, öfvervintra för att nästa vår uppsöka honor af vargspindlar (*Lycosidæ*), som i spetsen af bakkroppen bära sina hvita äggsäckar. På en sådan äggsäck bita de små Mantispå-larverna ett hål, praktisera sig in bland äggen och afbida deras mognad, innan de börja äta dem. De förtära äfven de helt nykläckta spindelungarna, innan dessa lämnat äggsäcken. Vid sin andra hudömsning antaga Mantispalarverna en helt annan form (fig. 2 *B*), bli tjocka och masklika med helt litet och föga afsatt hufvud samt mycket korta ben. De ha nämligen nu ej längre behof af att förflytta sig, då de ligga omgifna af det förråd af föda, som de behöfva för sin utveckling. Efter 5 dagars ättid är larven fullvuxen och spinner inom äggsäcken sin kokong, inuti hvilken puppan bildas, fortfarande omgifven af larvskinnet. Kort före puppans kläckning beger hon sig ut och kryper omkring en tid, såsom en del nätvingars puppor pläga. *Mantispa* erbjuder sålunda ett af de få kända exemplen på hypermetamorfos (se Insekter och Metamorfos). En sydamerikansk mantispid, *Symphrasis varia*, är känd för att lefva parasitiskt i getingbon och genomgår sina förvandlingar i någon af boets larvceller. G. A—z.

Manti'ssa, *mat.*, kallas det egentliga decimalbråket i en logaritm. Så utgöres t. ex. i log 200, hvilken, uttryckt under form af decimalbråk, är approximativt $2{,}30103$, mantissan af decimalsiffrorna 30103. Jfr Logaritmtabeller.

Manto (grek. *Μαντώ*), *grek. myt.*, en dotter af den tebanske siaren Teiresias och själf begåfvad med siarförmåga, hvarpå äfven själfva namnet M. häntyder. Hon var prästinna i den ismeniske Apollons tempel i Tebe. Men efter stadens eröfring genom epigonerna gjord till fånge, helgades hon åt den delfiske Apollon, på hvars bud hon sedan jämte andra fångar fördes öfver till Mindre Asien för att i närheten af Kolofon grunda den klariske Apollons orakel. Där förmäldes hon med Rhakios från Kreta och hade med honom sonen Mopsos. A. M. A.

Ma'ntova [-tåva], italienska namnet på staden och prov. Mantua.

Mantovano [-tåvänå], Il (''från Mantua''), kopparstickare. Se Ghisi.

Mantovano [-tåvänå], Angelo Eugenio Mentice, pseudonym för E. A. Cicogna (se denne).

Mantra, sanskr. (eg. ''tankemedel'', ''tanke''). 1. I Vedahymnerna själfva hymnerna såsom funna, siade af diktaren (*ṛṣi*). — 2. Vedahymnernas eller de egentliga vedatexternas (*saṁhitā*) offerspråk och -formler i motsättning till brāhmaṇatexterna. — 3. De skriftställen, resp. -formler, som enligt offertekniken skola åtfölja de särskilda offerhandlingarna. — 4. På grund af offrets karaktär att vara en ursprunglig trolldomsakt hvarje slags trollformel att göra sig gudar och andra öfvernaturliga väsen underdåniga, att neutralisera gift, att fördrifva sjukdomar. Atharvaveda består till stor del af dylika trollformler. — 5. I hinduismen de särskilda sekternas lösenord, som guru'en meddelar de nyupptagna medlemmarna och som dessa skola hemlighålla. — F. ö. brukas *mantra* i allmänhet om

varje (hemlig) rådplägning, särskildt mellan härkaren och hans rådgifvare, ministrar, som därför ck kallas *mantrin*. K. F. J.

Ma'ntua (it. *Ma'ntova*). 1. Provins i Lombardiet (Italien). 2,339 kvkm. 313,907 inv. (1911). Den vattnas af Mincio, Oglio och många kanaler. Vin-, mullbärs-, ris- och brödsädsodling utgör rov:s hufvudnäring. — 2. Hufvudstad i nämnda rovins. 32,692 inv. (1911). Staden ligger på en i Mincio, som där grenar sig i flera armar och ildar en sjö, med de tre delarna Lago superiore n. v., Lago di mezzo i n. ö. och Lago inferiore i ö. I s. och s. ö. skyddas M. af sumpmarker, som genom väldiga slussar kunna sättas under vatten. M. är en vapenplats af första rangen, tillhörande den bekanta "fästningsfyrkanten" (M.-Verona-Peschiera-Legnago). Framför den gamla bastionerade enceinten ligger i n. den genom en damm med M. förenade förstaden Borgo di Forezza, som skyddas genom det stora citadellet di Porto, och i ö. den genom en stenbro sammanhängande förstaden San Giorgio, som försvaras af ett likabenämndt fort och 2 lynetter, under det att den långa bron försvaras af 6 bastioner och 2 strandbatterier. I s. och v. ligger framför enceinten ett stort förskansadt läger för 30,000 man och i n. v., stödt af hornverket Pradella, lynetten Belfiore och Lagunbatteriet samt i s. ö. af det starka fort Pietole, som skyddar den stora öfversvämningsslussen. De förskansade linjerna bestå af Migliaretto- och Téverken. Den i s. af Po, i ö. af Mincio och i v. af kanalen Fossa Maestra innesluta "ön" Seraglio skyddas i s. af de 4 Borgoforte-forten och i v. af 3 kanalfort samt forten Montanara och Curtatone.

I följd af det sumpiga läget och det dåliga vattnet är staden osund. Dess medelpunkt är den trifliga gatan Contrada di Croce verde. N. ö. därom ligger Piazza d'Erbe med vackra arkader och en Dantestod. Därinvid ligger L. B. Albertis mästerstycke, kyrkan S. Andrea, en af renässansens märkligaste byggnader (påbörjad 1472) i strängt klassisk stil, med Mantegnas graf. Längre i n. ö. ligger Piazza Sordello, med den gamla domkyrkan S. Pietro (se fig.), som 1543 ombyggdes af Giulio Romano. Där midtemot ligger Corte reale (se fig.), det forna hertigliga palatset, ett af de största i Europa (påbörjadt 1302 af Guido Bonacolsi, "signore" af M., och från 1535 på det präktigaste utsmyckadt af Giulio Romano; i synnerhet ryktbara äro balsalen, Galleria degli specchi, och Sala di Troja, med scener från Iliaden af Giulio Romano). Snedt öfver den lilla Piazza della Fiera ligger Castello di corte, familjen Gonzagas borg. Från Piazza Sordello går Via Accademia, vid hvilken ligger Accademia Vergiliana med ett tämligen obetydligt museum. Nära därinvid, i s. v., ligger Liceo med ett stort bibliotek (öfver 80,000 bd och omkr. 1,200 handskrifter) samt ett antikvariskt museum (ett bland de bästa uti Italiens mindre städer). I södra stadsdelen (utanför stadsporten) ligger det af Giulio Romano byggda och utsmyckade Palazzo del Te, ett af Gonzagernas lustslott, numera tillhörigt kommunen. Ryktbarast bland dess praktfulla salar äro Camera di Psiche, med takmålningar skildrande Psyches öden, och Camera dei giganti, med framställningar af jättarnas kamp mot de olympiske gudarna. Bland öfriga i arkitektoniskt hänseende framstående byggnader märkas Giulio Romanos eget hus med skön rustika-fasad och det af honom uppförda Palazzo della giustizia (förr Colloredo). Jämte ofvannämnda akademi och liceo har M. gymnasium, tekniskt institut, seminarium, botanisk trädgård, observatorium, arkiv m. m. Biskopssäte. — M. står medelst järnväg i direkt förbindelse med Verona, Cremona, Modena och Legnago. — Staden M. skall redan omkr. 600 f. Kr. ha grundlagts af etruskerna. Under romartiden var den ej särdeles betydande, men känd för sina invånares skönhetssinne och sina konstverk. Vergilius föddes i dess närhet, i Andes (måhända det nuv. Pietole). Östgoter, langobarder, franker och tyskar behärskade sedermera efter hvarandra landet. Genom kejsar Otto II kom M. till Canossaslägten. Sedan denna utslocknat med den ryktbara markgrefvinnan Matilda af Toscana (1115), blef det fri riksstad. Från 1220 var det, med korta mellanrum, i händerna på guelfiska eller ghibellinska partigängare; men 1328 svingade Lodovico Gonzaga sig upp till "capitano" i M., och hans ätt härskade sedermera nära 400 år i staden och kringliggande område, från 1433 under titeln markgrefvar, från 1530 under titeln hertigar. Sedan 1536 var markgrefskapet (sedan 1573 hertigdöme) Monferrato förenadt med M. under samma härskare. Huset Gonzaga (se d. o.) var en af de bättre italienska härskarätterna. Det lät pryda staden med praktbyggnader samt stod i förbindelser med lärde och skalder (Bembo, Ariosto m. fl.). Sedan den äldsta linjen af huset Gonzaga 1627 utslocknat, sökte kejsar Ferdinand II förgäfves med vapenmakt rycka landet ifrån närmaste arfvingen, den af Frankrike och Venezia understödde Carlo Gonzaga, hertig af Nevers. Kriget (Man-

Piazza Sordello med domkyrkan (t. v.) och Corte reale (t. h.).

tuanska tronföljdskriget) varade 1627—30. Under detsamma stormades staden 18 juli 1630 och plundrades under tre dagar af de kejserlige. Den siste Nevers, Carlo IV (1665—1708), förenade sig i Spanska tronföljdskriget med Frankrike mot kejsaren, hvarför kejsar Josef I efter Carlos död indrog M. till österrikiska kronan. 1797 intogs M. af fransmännen och ingick sedan i de napoleonska statsbildningarna Cisalpinska republiken, Italienska republiken och konungariket Italien, men kom 1814 åter till Österrike, som 1799 återtagit staden, men 1801 måst lämna den tillbaka till fransmännen. 1866 förenades M. med konungariket Italien. — I M. hölls 1459 en kongress af furstar och folk, sammankallade af Pius II för åstadkommande af ett korståg mot turkarna, som 1453 eröfrat Konstantinopel. Då påfvens uppmaningar om penningebidrag från präster, lekmän och judar till uppställande af en korshär mötte motstånd, tillskref han detta den minskning i anseende, som påfvedömet lidit genom de s. k. reformatoriska kyrkomötena och utfärdade med bifall af de i M. närvarande kardinalerna och prelaterna 1460 bullan "Execrabilis". I denna fördömde han den på anförda möten hyllade satsen, att ett kyrkomöte stode öfver påfven, och stämplade som kätteri hvarje vädjan från påfven till ett allmänt konsilium. Se Brinton, "M." (1907). J. C.* K. H.* L. W:son M.

Mantuänska tronföljdskriget. Se Mantua.

Mantuanskt kors. Se Kors, sp. 1082.

Ma'ntuavasen, en i Braunschweig förvarad antik vas (se fig.), förfärdigad af ett enda stycke onyx. Den mäter 16 cm. i höjd och 6 cm. i genomskärning samt är försedd med reliefer, som ha afseende på Cereskulten. Vasen togs af en tysk soldat under plundringen af Mantua 1630.

Mantuavasen.

Mantumba (Tumba), stor sjö i Belgiska Kongo ö. om mellersta Kongo. Den upptäcktes af Stanley 1883.

Mantz, Paul, fransk konstförfattare, f. 1821 i Bordeaux, d. 1895. Hans arbeten behandla *Holbein* (1879, otillförlitligt), *Boucher, Lemoine och Natoire* (1880), *Watteau* (1891), *La peinture française du IX:e siècle à la fin du XVI:e* (1897) m. m. (G—g N.)

Ma'ntzius. 1. Kristian Andreas Leopold M., dansk skådespelare, f. 4 nov. 1819, d. 4 juni 1879, blef student 1837 och egnade några år åt teologiska studier. Han debuterade 1842 på k. teatern, med mycket bifall, som *Erasmus Montanus* och vann genast anställning som "pröveskuespiller". Men då M. önskade pröfva sina krafter på flera och större uppgifter, än teaterns styrelse erbjöd honom, tog han afsked 1843 och ingick vid Kristiania teater samt därefter vid ett kringresande sällskap, som hade sin hufvudstation i Odense. 1846 gaf M. gästroller på k. teatern i Köpenhamn och vann mycket bifall genom sitt humoristiska utförande af *löjtnant von Buddinge* i Hostrups "Gjenboerne", en roll, som han spelade, då stycket första gången 1844 uppfördes (af studenter). Sedan han 1848 utfört *Peter Ravn* i Hostrups "En spurv i tranedans", kallades han, på Fredrik VII:s uttryckliga önskan, till k. skådespelare. Såväl i komiska (i synnerhet holbergska) som i mera allvarliga roller (t. ex. *Shylock*) visade M. sig som en mycket duglig och intelligent skådespelare. Till följd af stridigheter med teaterns styrelse drog han sig dock tillbaka från scenen, först 1858—60 och efter 1871 för alltid; gaf dock 1877—78 gästroller på k. teatern, bl. a. som *Falstaff*. Han var en ypperlig föreläsare, i synnerhet af Holbergs lustspel.

2. Karl M., den föregående son, dansk skådespelare, f. 20 febr. 1860, blef 1878 student och började studera romanska språk. Efter ett års vistelse i Paris debuterade han 1883 på k. teatern som *Jeronimus* i "Erasmus Montanus" och har sedan tillhört nämnda scen utom 1889—90, då han spelade på Dagmarteatern och samtidigt var en af dess ledare. Han har efter hand haft en omfattande och mångsidig repertoar, både af tragiska och komiska roller, såväl klassiska som i synnerhet moderna (*Rikard III, Shylock* i "Köpmannen i Venedig", *Polonius* i "Hamlet", *Arnolphe* i Molières "Fruntimmersskolan", *Harpagon* i "Den girige", *Johan Ulfstierna, grefve Trolle* i "Den gamle præst" och *Antonius* i "Julius Cæsar"). M. har visat sig vara en ovanligt intelligent och distingerad karaktärsskådespelare. Dessutom har han utarbetat det stora verket *Skuespilkunstens historie* (från forntiden till 1700-talet, 5 bd, 1897—1907). På en del af detta arbete, *Engelske teaterforhold i Shakespearetiden*, vann han 1901 filos. doktorsgrad. 1909—12 var M. k. teaterns direktör. 1—2. E. Ebg.

Mantåg, *sjöv.*, kallas ombord alla sträckta tåg, som uteslutande äro afsedda för folket att hålla sig fast vid, särskildt de tåg, som vid rå- och relingsmanning sträckas längs med och något ofvanför rår, reling, bogspröt o. s. v. Jfr Mannareling och Mannarå. L. H.*

Ma'nu (antagligen besläktadt med germ. *man*), sanskr., nämnes ofta i "Rigveda" i betydelse af människan i allmänhet, särskildt som de indiske ariernas stamfader och motståndare till deras fiender (*dasyu*). Han säges också vara en gammal siare, hvilken först anbragt offerelden, och af Prajāpati, med hvilken han understundom identifieras, insatt till konung. Som människornas stamfar — i "Rigveda" är det dock Vivasvants son Yama, som framställes som den första människan; förmodligen i grund identisk därmed — tänkes senare M. i olika former vara stamfar för olika släkter och i olika världsåldrar (*kalpa*). I nuv. kalpa märkas t. ex. a) M. Svāyambhava (Brahmans son) som stamfar för hela människosläktet, ja hela skapelsen. Han betecknas ock i senare källor som upphofsman till Manuslagbok (se därom och om det hit hän-

isade *Dharmasūtra* art. Mānava-dharmaāstra); b) M. Vaivasvata (Vivasvants n), broder till Yama (se d. o.), den nuv. M. nligt somliga sagor (t. ex. i "Çatapathabrāhaṇa") är M. den indiske Noak, som fick tillägelse af en i fiskform uppträdande gud — Brahaan eller Viṣṇu — att bygga ett fartyg och ymedelst rädda sig undan en stor världsflod. iisken förde fartyget till Himalayas topp, där det ands och hvarifrån M., alltefter som vattnet sjönk, eg ned på slätten igen. Med sin dotter Iḍā fferdrycken) framalstrade M. igen afkomma, varmed jorden åter befolkades. Hon kallas i genskap af M:s hustru Manāyī l. Manāvi. fr Muir, "Original sanskrit texts", bd I, Lindner "Festgruss an Roth" (1893) samt de religionsistoriska handböckerna. K. F. J.

Manuāle (af lat. *ma'nus*, hand). Se Kyrko-:andbok.

Manuāler, *mus.*, de klaviaturer i orgeln, hvilka ppelas med händerna (lat. *manus*), i motsats till en med fötterna trakterade pedalen. Antalet anualer i en orgel växlar från 2 till 5, och de gga trappformigt bakom hvarandra. Hvar maual har sina olika stämmor och sin särskilda langfärg. De kunna ock förenas medelst *koppel*. Manualerna ha olika namn. Så t. ex. när de äro (hvilket dock är sällsynt), kallas den nedersta och främsta underverk (fr. *positif*, eng. *choir organ*), därpå i ordning: hufvudmanual *grand orgue*, *great organ*), öfververk l. röstpositiv l. bröstverk (*clavier des combardes*, *swell-organ*), soloklaver (*clavier de écit*) och ekoverk (se Eko 3). Omfånget en manual är i regel från stora *C* till tretrukna *f*. A. L.*

Manuāli Hoepli. Se Hoepli, U.

Manuāliter (nlat.; jfr Manual), förkortadt man., *mus.*, att spela endast på manualerna, utan oedal (i orgelkompositioner).

Manūbrium, lat., *mus.*, knappen på ett registerdrag i orgeln.

Manucci [mano'tji], italiensk boktryckarsläkt. Se Manutius.

Manuduktiōn (af lat. *ma'nus*, hand, och *dūcere*, föra), handledning, särskildt den, som lärjungen åtnjuter af läraren, hvilken därför ända in i nyare tider stundom kallats *manuduktor*, handledare; benämningen tycks ha förekommit i synnerhet vid universiteten om privatlärare åt studenter, sålunda motsvarande hvad som vid de engelska högskolorna kallas *coach* (eg. "förvagn"). J. C.

Manudu'ktor. Se Manuduktion.

Mānuel, östromerska (bysantinska) kejsare:

1. M. I Komnenos, f. omkr. 1120, d. 1180, besteg 1143 tronen efter sin fader, Johannes II, med undanträngande af sin äldre broder Isak. M. var en modig och krigskunnig härskare, som, genom sitt försök att återställa Östromerska rikets öfvervikt vid Medelhafvet, invecklades i en rad af krig. Han intog en misstänksam, snart afgjordt fientlig hållning mot de västerländska korstågsrörelserna, så mycket mer förklarlig som konung Roger af Sicilien vid tiden för det andra korståget (1147—49) hade företagit sig att härja i Grekland. Utom mot denne förde M. krig på flera andra håll, mot venezianerna, mot magyarerna, mot de upproriske serberna, mot sultanen af Ikonion m. fl., i allmänhet med framgång. Genom de oerhörda utgifter, som de ständiga krigen och hans dyrbara hofhållning föranledde, förstörde han rikets finanser och påskyndade dess förfall. — 2. M. II Palaiologos, f. 1348, d. 1425, andre sonen till Johannes V, vistades vid dennes död, 1391, som gisslan vid sultan Bajasid I:s hof, men lyckades fly därifrån och öfvertog styrelsen. Hans rike hotades af turkarna med fullständig undergång, men räddades därigenom, att dessa (1402) besegrades af Tamerlan. Slutligen måste dock M. underteckna ett fördrag med turkarna, hvari han förband sig att betala tribut. M. efterträddes 1425 af sin äldre son, Johannes ("VIII"). M. var en flitig författare i teologiska, retoriska och poetiska ämnen samt en god brefskrifvare. Se Migne, "Patrologia græca" (46), E. Legrand, M:s bref (1893), B. de Xivrey (i "Mémoires de l'Institut de France", 1853), och Krumbacher, "Geschichte der byzantinischen litteratur" (1897). 1—2. J. C.

Mānuel, kejsare af komnenernas ätt i Trabezon. 1. M. I, son af Alexios I, den förste kejsaren af Trabezon, regerade 1228—63 och var vasall först under seldschukerna, sedan under mongolerna. — 2. M. II, regerade 1332—33. — 3. M. III, Tamerlans vasall, regerade 1390—1417.

Manuel [-noe'l], sp. o. port. namnform för Emanuel.

Manuel [-noe'l], Don Juan, spansk infant, författare. Se Juan Manuel.

Mānuel, Nikolaus, kallad Deutsch, schweizisk målare, skald, krigare och statsman, f. 1484 i Bern (enligt familjetradition), d. 1530, hade stor betydelse för sin fädernestad, hvars reformator han blef, och i det hela för reformationstiden, under hvilken han gjorde sig bekant på såväl det praktiska lifvets som konstens områden. Han blef 1512 medlem af Stora rådet i Bern, tog 1522 krigstjänst och var med vid stormningen af Novara samt i slaget vid Pavia. Efter sin återkomst blef han 1528 medlem af Lilla rådet och uppträdde som reformationens befordrare i egenskap af statsman, skald och målare. Som skald skref han fastlagsspel af stor folklig kraft, med lefvande och sant tecknade figurer samt med humor och kvickhet i framställningen och ett kärnfullt språk, men utan någon dramatisk utveckling. De förnämsta af dem äro *Die todtenfresser* (behandlande dödsmässorna som inkomstkälla för de andlige) och *Von dem unterschied zwischen dem pabst und Christum Jesum*. — Som målare, hvartill han främst var kallad, efterlämnade han både taflor och teckningar. Man känner ej, under hvilken han studerat; men säkert är, att han icke, såsom man påstått,

Nik. Manuel. Efter ett självporträtt.

1511 studerat hos Tizian i Venezia. Hans mest berömda målning var en "dödsdans", som han 1515—20 utförde på insidan af muren kring dominikanklostret i Bern. Den existerar ej längre, ty den nedbröts 1660, men hade förut kopierats, och dessa kopior lära finnas i familjen Manuels ego. Bilden innehöll enligt uppgift 46 skildringar af döden tillsammans med representanter för olika klasser af människor, alla framställda i kroppsstorlek och i hufvudsak liknande figurerna i baselmålarnas framställningar af dödsdansen. Det, som finnes kvar af hans hand, är uteslutande taflor, såsom ett par altarflyglar i Berns museum, *S. Lukas* och *Marias födelse*, vidare i Basel *Johannes döparens halshuggning*, i samma stad *Lucretia* samt *David och Batseba*, bägge från 1517, målade brunt i brunt, m. fl. Dessutom utförde han porträtt, bl. a. sitt eget (i Berns stadsbibliotek), och handteckningar, utgörande skildringar ur tidens vilda lif, samt gjorde utkast till glasmålningar, ej sällan i en fantastisk renässansstil, såsom 14 fönster till rådhuset i Basel. Kontnärens stil präglas af hänsynslös naturalism i förening med bisarr fantasi och är ofta af starkt fängslande verkan. — M:s son Hans Rudolf M. (f. 1525, d. 1571) var likaledes tecknare och skald. C. R. N.*

Manuel [manyä'l], Louis Pierre, fransk politiker, f. 1751, hade redan före revolutionens utbrott suttit fängslad på Bastiljen som författare till en irreligiös pamflett. Han blef 1789 medlem af den provisoriska municipalstyrelsen i Paris och utsågs 1791 till kommunens prokurator, med Danton som närmaste man, men skilde sig sedermera i nationalkonventet alltmer från ytterlighetsmännen. Då konventet beslöt, att Ludvig XVI skulle afrättas, nedlade M. sitt mandat (jan. 1793) och drog sig undan till sin födelsestad, Montargis. Han giljotinerades i Paris 14 nov. 1793 på revolutionstribunalets dom. M. utgaf 1792 "Lettres écrites par Mirabeau à Sophie Ruffey, marquise de Monnier" (4 bd). Jfr Bonnal, "M. et son temps" (1877). (V. S—g.)

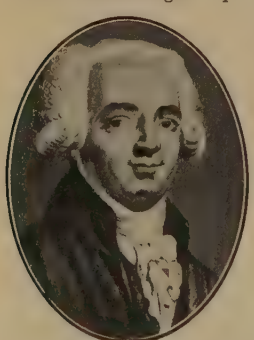

Manuel [manyä'l], Jacques Antoine, fransk politiker, f. 1775, d. 1827, vann stort rykte som sakförare och gjorde sig under de "hundra dagarna" i folkrepresentationen känd för sin glödande patriotism. Som medlem af deputeradekammaren sedan 1818 bekämpade han med sådan energi och glänsande vältalighet den rojalistiska reaktionen, att kammarmajoriteten 1823 omfattade ett lägligt tillfälle att utesluta honom ur församlingen, hvarvid han endast vek undan för våldet (han släpades ut ur sammanträdessalen af gendarmer). M:s begrafning gaf anledning till en stor folkdemonstration. (V. S—g.)

Manuel [manyä'l], Eugène, fransk skald, f. 1823 i Paris, d. där 1901, son till en israelitisk läkare, vardt 1870 kabinettschef i undervisningsministeriet och utnämndes 1878 till generalinspektör öfver allmänna läroverken. M. var en föregångare till Coppée i hemskildrande dikter: *Pages intimes* (1866; 4:e uppl. 1871), *Poèmes populaires* (1871; 4:e uppl. 1875), som innehåller realistiska skildringar af fattigmans lif, framburna i filantropiskt syfte, samt *Pendant la guerre* (1872; 3:e uppl. 1875), scener och stämningar från belägringen af Paris. De två förstnämnda samlingarna prisbelönades af Franska akad., som äfven tilldelade honom 6,000 frcs för hans sociala enaktsdrama *Les ouvriers* (1870). M. utarbetade jämte E. Lévi-Alvarès den för skolorna afsedda läseboken *La France* (4 bd, 1854—56; många uppl.).

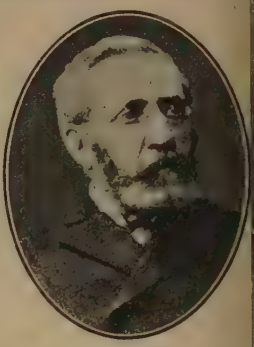

Manuell (af lat. *manus*, hand), som utöfvas med händerna. — Manuell gymnastik. Se Sjukgymnastik.

Manufaktur (af lat. *manu factum*, tillverka för hand), urspr. verkstad, där råmaterialet, i allmänhet hämtadt ur växt- eller djurriket, bearbetas hufvudsakligen af människohand; sedermera, i mån som maskiner kommo att utföra alltmera af människohandens forna arbete, liktydigt med det numera så godt som uteslutande använda ordet fabrik. (Om den förr iakttagna skillnaden emellan fabriker och manufakturer se Fabrikslagstiftning, sp. 1226.) — Manufakturer l. manufakturvaror, vanligast produkter af textilindustrien (spunna, väfda, stickade, knypplade m. fl. varor). — Manufakturera, ge råmaterial (särskildt mineral eller deras metaller) den beskaffenhet och form, som utmärka dem som handelsvaror. — Manufakturist, den, som tillverkar eller, oftast, försäljer manufakturvaror. (A. W:son M.)

Manufakturdiskontkontoret. Se Diskont, sp. 507.

Manufakturfonden. Se Diskont, sp. 507, och Manufakturkontoret.

Manufakturförlagslånefonden, en fond för beredande af förlagslån åt fabriksnäringar. Se Diskont, sp. 507.

Manufakturhammare, *mek.* Se Hammare, sp. 1239.

Manufakturkontoret, ett af rikets ständer 1739 inrättadt verk, som efter landshjälpsdeputationen (se Deputation, sp. 171) öfvertog förvaltningen af de till manufaktur-(fabriks-)näringens understöd anslagna medel (manufakturfonden). Verket styrdes af fyra, senare åtta af ständerna utsedda fullmäktige. "Det gjorde sig till målsman för det allra strängaste skyddssystem; det ville icke höra talas om någon utvidgning af näringsfriheten och tyckte icke, att statens förmynderskap eller manufakturidkares anspråk på skydd och hjälp kunde sträckas för långt" (Malmström). 1766 upphörde Manufakturkontoret att vara ett rikets ständers verk. En rörande dess hushållning vidtagen undersökning lade i dagen, att mycken miss-

shållning, slöseri och mannamån egt rum vid edlens förvaltning. De till kontoret influtna medn utgjorde för tiden 1739—65 något öfver 9 mill. l. smt utom lån i banken på 1,8 mill. De till ntoret hörande ärendena öfverlämnades 1766 till ommerskollegium, inom hvilket 1770 en särskild vision inrättades för manufakturärenden, i hvilken Manufakturkontorets förre tjänstemän insattes m ledamöter och betjänte. — Se vidare Dikont, sp. 507, och J. A. Almquist, "Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor mt konsulsstaten 1651—1910" (i "Meddelanden från Sv. riksarkivet. Ny följd", 2, 4, h. 1, 912). (S. B—h.)

Manufakturprivilegier. Se Hallordning.

Manufakturstämpelverket i Stockholm erkställde därstädes den af staten förr anbefallda stämplingen af vissa inhemska fabriksalster, vilken — utom för spelkort — upphäfdes genom k. ng. 13 juni 1862. Stämpelverket handhades enligt . förordn. 18 juli 1850 i Stockholm under Komerskollegiets öfverinseende af den afdelning i adens magistrat, som benämndes Handels- och konomikollegium (se d. o.), genom ett särskildt ämpelkontor. A. Th. S.

Manufakturvaror. Se Manufaktur.

Manül (*Felis manul*), *zool.*, långhårig vildkatt ff vår tamkatts storlek. Den lefver på Centralsiens högstäpper. L—e.

Manule'ktor (af lat. *ma'nus*, hand, och *le'gere*, läsa), en vid spiritistiska seanser begagnad skrifapparat, oftare kallad psykograf.

Manumi'ssio (lat., frigifning), *rom. rätt*, frigifning af en slaf. I den romerska rätten utbildades ttskilliga former för frigifning af slafvar. Formlös rrigifning var nämligen ej giltig, och omkr. tiden för Kristi födelse sökte man t. o. m. genom lagtiftning minska antalet frigifningar. Småningom blefvo, särskildt genom pretorns verksamhet, formerna lättare. — Verkan af frigifningen var urspr., att den frigifne fick endast en inskränkt medborgarrätt; först på 500-talet e. Kr. medförde frigifningen omedelbart lika rättsställning med de fribornes. M. F—r.

Ma'nu prōpria, lat., förk. m. p., egenhändigt.

Man ur huse. Då hvarje vapenför man drager i fält för landets försvar (allmänt folkuppbåd), kallas detta att gå man ur huse. (H. J—dt.)

Ma'nus, lat., *anat.* Se Hand.

Ma'nus, *rom. rätt.* Det latinska ordet *manus* betyder eg. hand, men användes i öfverförd bemärkelse för att beteckna ett maktförhållande. Tidigast torde uttrycket *manus* i denna bemärkelse användts för att beteckna den makt och myndighet i alla riktningar, som tillkom den romerske husfadern öfver alla och allt, som *familia* i vidsträckt mening innefattade. Men i den något senare rätten nyttjades uttrycket för att ange hans myndighet särskildt öfver hustrun i det s. k. stränga äktenskapet. Denna husfaderns myndighet öfver hustrun var till beskaffenhet och omfattning icke väsentligen skild från den, som tillkom honom öfver barnen, *patria potestas* (se d. o.), och innebar en urspr. oinskränkt makt såväl i personligt som i förmögenhetsrättsligt afseende. Hustrun i det stränga äktenskapet sades därför också intaga en dotters ställning (vara *filiæ loco*). I enlighet därmed hade hon ock vid mannens död jämte sina barn arfsrätt efter honom. Hustruns ingående af det stränga äktenskapet betecknades med uttrycket *in manum conventio*. Men jämte detta stränga äktenskap med *manus* förekommer redan från äldre tider det s. k. fria äktenskapet, i hvilket hustrun icke ingick i sin mans *familia*, utan fortfor att vara *sui juris*, om hon var det vid äktenskapets ingående, och att stå under samma *potestas* som förut, om hon vid äktenskapets ingående var *filia familias*. I. L. (M. F—r.)

Manus I. Stora Admiralitetsön, den största bland Admiralitetsöarna (se d. o.).

Manu sainhitā. Se Mānava-dharmaçāstra.

Manuses, Athanasios, nygrekisk skald. Se Nygrekiska litteraturen.

Ma'nus fe'rrea, *krigsv.* Se Corvus.

Ma'nus inje'ctio (lat. *ma'nus*, hand, och *inje'ctio*, påläggande), *rom. rätt*, var den handling, hvarigenom den gamla stränga gäldexekutionen (*legis actio per manus injectionem*) inleddes. Exekutionen, för hvilken förutsättningen är, att borgenären har en klar fordran, kunde därför ega rum mot den gäldenär, som i process blifvit dömd att betala. Man ansåg förr, att den särskilda, högtidliga aftalsform, som kallades *nexum*, medförde samma stränga exekutiva verkan, som om gäldenären blifvit dömd att betala, men detta torde icke vara riktigt. — Det är sannolikt, att i äldsta tider exekutionen kunde inledas, omedelbart efter det gäldenären blifvit dömd, och att det sålunda är en mildring af en förut bestående strängare grundsats, då redan de "tolf taflorna" föreskrifva, att gäldenären därefter ytterligare skulle ha 30 dagar (*triginta dies justi*) på sig. Efter denna tids förlopp var han emellertid utsatt för exekution. Denna inleddes därigenom, att borgenären lade hand på honom (*manus injectio*) och — om det behöfdes, med våld — förde honom inför pretorn. Om icke gäldenären då befriade sig antingen genom att betala eller därigenom, att en annan (*vindex*) uppträdde för honom och påtog sig skulden, synes pretorn genom ett särskildt beslut (*addictio*) ha tillåtit borgenären att föra gäldenären till sitt hus, där han kunde hålla honom fängslad och tvinga honom till arbete, hvars värde afräknades på skulden. Ännu kunde emellertid gäldenären under 60 dagar lösas; och för detta ändamål skulle han under tre på hvarandra följande torgdagar (*tribus nundinis*) på comitium föras inför pretorn, hvarvid hans skuld skulle offentligen utropas. Men om då ingen betalade för honom, hemföll han med hela sin *familia* (barn och egendom) h. o. h. till borgenären. Denne kunde döda honom eller sälja honom som slaf, det senare dock ej inom Rom. — Denna exekution var sålunda en sträng personalexekution. Den närmaste anledningen till en förändring däri var en händelse, som Livius (VIII, 28) omtalar. Däraf föranleddes *Lex poetelia* (313 f. Kr.), som bl. a. föreskref, att därefter gäldenärens egendom, icke hans person, skulle tagas i anspråk för en borgenärs fordran (*pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset*). Därigenom infördes en realexekution, som riktades omedelbart på gäldenärens förmögenhet. I. L. (M. F—r.)

Manuskri'pt (af lat. *ma'nu scri'ptum*, skrifvet med handen), handskrift (se d. o.). — Tryckt som manuskript säges om ett tryckalster, som icke är afsedt för allmänheten, utan endast ämnadt att utdelas bland författarens eller utgifvarens vänner.

Ma'nus lagbok. Se Mānava-dharma-çāstra.

Ma'nus ma'num la'vat, ordspr., lat. (''den ena handen tvättar den andra''), den ene korpen hackar ej ut ögonen på den andra.

Ma'nus mo'rtua, lat. Se Mainmorte.

Manusmṛti [-mṛ'ti]. Se Mānava-dharma-çāstra.

Manustupratiōn. Se Onani.

Manūtius (latinisering af it. Manuzio, Manucci, Manuzzi), lärd boktryckarsläkt i Venezia, verksam 1490—1590. — 1. Aldus Pius M. (Aldo Pio), humanist och boktryckare, f. 1450, d. 1515, uppsatte 1489 i Venezia med un-

Porträttmedalj med Aldus P. Manutius' bild.

derstöd af två furstar af Carpi ett tryckeri, därvid ledd af nitälskan att åt eftervärlden bevara den nyupptäckta, i manuskript föreliggande antika litteraturen, särskildt den grekiska. Inom få år framstod M. som en den yppersta boktryckare och förläggare. Han underhöll i sitt hus en hel akademi af lärda män, mest infödda greker, för en noggrann revision af texterna. Om tryckets skönhet vinnlade han sig i sällsynt grad. Han lät utarbeta flera olika, smakfulla arter af grekiska, latinska och hebreiska typer, förbättrade antikvastilen och uppfann kursiven. Äfven införandet af oktavformat var en åtgärd af M. I synnerhet hans pergamentstryck äro smakfullt utstyrda. 28 värdefulla *editiones principes* (från gamla manuskript) af grekiska författare, utgifna 1494—1514, samt åtskilliga lika utmärkta editioner af latinska och italienska klassiker bära vittne om hans trägna mödor. Han utgaf äfven en rad billiga fickupplagor. M:s verksamhet hämmades mycket af svåra krig, strejker och bedrägliga eftertryck, och han var ganska fattig vid sin död. Flera grammatiska arbeten på latin äro frukter af hans skriftställarverksamhet. — 2. Paulus M., den föregåendes son, f. 1512, d. 1574, öfvertog 1533 familjens tryckeri i Venezia och satte sin ära i att med sina upplagor af latinska författare träda värdigt i faderns fotspår. Högst skattas M:s edition af Cicero. M. flyttade 1561 till Rom för att ombesörja tryckningen af kyrkofäder och andra teologiska verk. — 3. Aldus M. d. y., den föregåendes son, f. 1547, d. 1597, skref redan i gossåren lärda arbeten, innehade lärostolar i Venezia, Bologna, Pisa och Rom samt dref därjämte den fäderneärfda förlagsrörelsen, hvilken han dock ej lyckades hålla uppe på samma höga ståndpunkt. Han kallades 1590 till föreståndare för Typographia vaticana i Rom. Med honom nedlades det aldinska tryckeriet, sedan därifrån på 105 år utgått 908 editioner. Dessa böcker, s. k. aldiner (förlagsmärke: ett ankare, kring hvilket en delfin slingrar sig; se fig.), voro ännu i början af 1800-talet högeligen eftersökta af samlare. Jfr A. Renouard, ''Annales de l'imprimerie des Aldes'' (1803—12; 3:e uppl. 1834), A. F. Didot, ''Alde Manuce et l'hellénisme à Venise'' (1875), och H. Omont, ''Catalogues des livres grecs et latins imprimés par Alde Manuce à Venise'' (1892). (R. G.)

Manutius' förlagsmärke.

Manuzio [mano'ttsiå]. Se Manutius.

Manuzzi [mano'ttsi]. Se Manutius.

Mānvargen, *Canis jubatus, zool.*, hör till hunddjurens familj (*Canidæ*) inom rofdjurens ordning af däggdjurens klass. Den liknar något den vanliga vargen, men är jämförelsevis svagare byggd samt har jämförelsevis kortare bål, mycket högre ben, smalare nos, trängre bröst och kortare svans. I nacken och utefter ryggen sträcker sig en man, som kan resas upp och når en längd af 13 cm. Färgen är rödbrun, i ryggens midt något mörkare, undertill gulaktig. I nacken finnes en stor, svartbrun fläck, som sträcker sig nedåt ryggen. Kroppens längd stiger till 1,8 m., svansens till 40 cm. och skulderhöjden till 70 cm. eller mera. Om denna djurarts lefnadsförhållanden känner man endast obetydligt. Den är hemma i Syd-Amerika och undviker omsorgsfullt människan. Den lefver af mindre däggdjur och allehanda [illegible] samt angriper mera sällan boskapen. Dess långa ben lända den till synnerligt gagn vid bytets fångande, ty den kan taga väldiga hopp. Sitt byte uppsöker den under dygnets mörkare delar, och under dagen håller den sig väl dold i busksnår m. m. C. R. S.*

Manx [mä'ŋks]. 1. (Eng. *manxman*) Invånare på ön Man. — 2. Den keltiska munart, som talas på ön Man. Språket intager en mellanställning mellan iriskan (irisk-gaeliskan) och gaeliskan (skotsk-gaeliskan), hör alltså till den gaeliska grenen af de keltiska språken (se Gaeliska språket och litteraturen, sp. 551 ff.). Språket är i utdöende. 1874 funnos bland 1,200 gaeler icke 200, för hvilka engelskan, som från individ till individ utträngер manx, var främmande. För omkr. 50 år sedan upphörde också manx att läras i folkskolorna, och blott i en enda af öns sjutton kyrkor predikas på detta språk. Knappt en tiondel af befolkningen förstår nu manx. Den äldsta kända skrift på manx är en öfv. af engelska bönboken från början af 1600-talet (''The book of common prayer'', utg. af A. W. Moore och J. Rhys, 1895; 2:a bandet innehåller af Rhys ''The outlines of the phonology of Manx Gælic''); den första

yckta boken var en religiös uppbyggelsebok från 707. Hela bibeln utkom på manx 1775. Den yckta litteraturen omfattar inemot 30 nummer, est af religiöst innehåll. Men den verkligt lefnde litteraturen utgöres af ett stort antal sånger ch ballader, hvaraf blott en ringa del är tryckt i "Manx society's publications"). De flesta s. k. arvel (jfr eng. *carol*, "julsång") äro bevarade ndast i handskrifter, men sjungas af folket, i synnerhet på julaftonen, i de talrikt besökta kyrkorna. fr Kelly, "The manx dictionary", I, Manx-nglish, II, English-Manx (1866; i "Manx society" XIII) och "A practical grammar of the ancient aelic or language of the isle of Man, usually called lanks" (upplagor 1803, 1859, 1870). 2. K. F. J.

Manyanga, station i Kongo. Se Ma-njanga.

Manytj, en dal och flodbädd i södra Ryssland, vilken under största delen af året delvis ligger torr, delvis består af en lång rad saltsjöar (limaner), af vilka den största är Bolsjoj-liman (se d. o.) .. Manytjsjön, och sträcker sig från Don 530 km. i sydöstlig riktning till stäppsjön Keke-usun (84 km. från Kaspiska hafvet). Högsta punkten är den vid högvatten 55 km. långa, 2—3 km. breda sjön Kara-Kul-usun l. Sary Kamych, hvars vatten om vårarna flyter både mot v. till Azovska sjön och mot ö. till ofvannämnda Keke-usun, där det försvinner i stäppen. Vid mycket högt vattenstånd äära från denna sjö ej mindre än tre vattendrag vissa tider föra vatten ända till Kaspiska hafvet. Jfr Kaspiska hafvet, sp. 1206. (J. F. N.)

Manytsjsjön, riktigare Manytjsjön. Se Bolsjoj-liman.

Manzadari. Se Indien, sp. 521.

Manzanares [-thanäres]. 1. Flod i spanska prov. Madrid, upprinner på södra sidan af Sierra de Guadarrama, flyter förbi Madrid och mynnar ut i Tajos biflod Jarama. Längd 85 km. Den är mycket fattig på vatten. — 2. Stad i spanska prov. Ciudad real (Mancha), vid Guadianas biflod Azuer och järnvägen Madrid—Cádiz. 11,229 inv. (1900). Vinodling (Valdepeñas-vin). Tillverkning af tvål, tegel och annat lergods. (J. F. N.)

Manzanilla [-thani'lja], ett vin. Se Spanska viner.

Manzanillaträdet [-thani'lja-]. Se Hippomane.

Manzanillo [-thani'ljå]. 1. (Puerto de Colima) Hamnstad i mexikanska staten Colima, vid en vik af Stilla hafvet. Omkr. 4,000 inv. M. är en tämligen ung handelsstad. Dess nya hamnarbeten, som påbörjades 1899 och bestå af en 400 m. lång, 3,6—21 m. djup och vid basen omkr. 100 m. bred vågbrytare samt andra anordningar för lastning och lossning, samt dess järnvägsförbindelse med det centrala Mexico lofva att göra den till en af republikens hufvudhamnar vid Stilla hafvet. — 2. Hamnstad på Cuba, prov. Santiago (nu kallad Oriente), vid Buena Esperanzaviken, 21 km. från mynningen af floden Cauto. 15,819 inv. (1907). Hamnen är skyddad af öar. Många sockerfabriker; stor export af trä, socker, bivax och tobak. 1—2. J. F. N.

Manzel [ma'ntsel], Ludwig, tysk skulptör, f. 1858, studerade i Berlin för Schaper och i Paris, är professor vid akademien i Berlin. M. har utfört statyer (*Vilhelm I* till häst, kurfursten *Fredrik I* i Siegesallée i Berlin), en brunnsgrupp i Stettin och statyetter (*Hemvändande fältarbeterska* i Berlins nationalgalleri). 20 ljustryck efter M:s skulpturer utgåfvos 1905. G—g N.

Manzoni [-tsåni], Alessandro Francesco Tommaso Antonio, italiensk skald, f. 7 mars 1785 i Milano af en förnäm familj, d. 22 eller 23 maj 1873. Hans högt begåfvade moder var dotter af den store rättsläraren Beccaria. M. kallas den italienska nyromantikens fader, ehuru ordet nyromantik då måste tagas i en väsentligt annan betydelse, än det har i Tyskland och hos oss. Han tillbragte sina studieår i Milano, Pavia och Paris. Hans första poetiska försök, *Versi sciolti* (1806) och den mytologiska idyllen *Urania* (1807—09), voro i 1700-talets maner och väckte föga uppmärksamhet. Men M., som varit ifrig voltairean, bytte genom sin första hustrus inflytande fullkomligt åsikter och blef varmt hängifven katolicismen, ehuru ingalunda i dess krassaste form. Ett alster af hans förändrade sinne var *Inni sacri* (från 1815, enl. Key; "Heliga hymner, öfv. af P. R. Tersmeden, 1855), som andas en sann och lyft stämning och som väckte mycken beundran liksom mycket klander. Men formens skönhet kan dock ingen förneka. Detsamma gäller om hans båda nationella, från den franska skolans band frigjorda sorgespel, *Il conte di Carmagnola* (1820), med sköna korpartier, t. ex. andra aktens "Hör till höger en klang af trumpeter!" o. s. v., samt *Adelchi* (1822). I hela Europa väcktes genklang af hans ode öfver Napoleons död, *Il cinque maggio* (1822; sv. öfv. 1877), i hvars sista strof skaldens fromt religiösa stämning får ett klart uttryck. Ryktbarast af M:s alla verk är romanen *I promessi sposi, storia milanese del secolo XVII* (1825—27; öfv. på alla kulturspråk, på sv. af P. R. Tersmeden: "De trolofvade", 1832). Ehuru den är de flesta af sina förebilder, Walter Scotts historiska romaner, långt underlägsen, har den dock många enstaka skönheter och skildrar på ett särdeles utmärkt sätt det italienska lifvet under 1600-talet. Sedan 1837 lefde M. i tillbakadragenhet på sin villa Brusuglio, nära Milano. 1860 kallades han till senator. Han var varm vän af Italiens enhet i såväl politiskt som språkligt hänseende och var högt vördad af alla partier. En samling af M:s *Opere* utkom (i 5 bd) i Florens 1828—29 samt i flera upplagor. Bland den rika litteraturen om M. må nämnas De Gubernatis, "A. M." (1879), Cantù, "A. M." (2:a uppl. 1885), Negri, "Segni dei tempi" (1893) och "Sui promessi sposi" (s. å.), samt H. Keys mycket grundliga "A. M., litteraturhistorisk studie" (1894) med litteraturförteckning. J. C.

Manö 1. Mandö [manö], liten dansk ö i Nordsjön, 5,6 km. från kusten, midt emellan Fanö och Romö, 10 km. v. om Ribe. 6 kvkm., 200 inv., utgör egen socken, hvars präst därjämte är skollärare. Männen sysselsätta sig med sjöfart och

fiske, kvinnorna sköta jorden. Ön är jämn och låg samt mycket utsatt för öfversvämningar. Under ebbtiden kan man gå och köra till fastlandet. Långt tillbaka i tiden var M. mycket större och landfast med både fastlandet och Fanö. E. Ebg.

Man öfver bord, *sjöv.*, utrop eller kommandoord, då en person faller i sjön från ett fartyg. Å örlogsfartyg och större passagerarfartyg finnes särskild ''fördelning'' af besättningen (vakten) uppgjord att lända till efterrättelse vid bärgning af ''man öfver bord'' så väl som vid öfningar för sådant ändamål. H. W—l.

Manöver (fr. *manœuvre*, af mlat. *manu-o'pera*, af lat. *ma'nus*, hand, och *o'pera*, arbete). 1. *Krigsv.*, i allmänhet hvarje rörelse af en trupp på slagfältet, vanligen dock med undantag af de rörelser, som endast afse att låta truppen öfvergå från en formering till en annan (evolutioner). Sedan truppen uppmarscherat ur marschkolonn, skall den ''manövrera'' så, att den på fördelaktigaste sätt kan sättas in i striden. För detta ändamål måste den använda fördelaktiga och smidiga *manöverformeringar* l. *manöverkolonner*. Truppens förmåga att röra sig ledigt och hastigt, dess *manöverförmåga*, blir på grund häraf en i icke ringa mån bidragande orsak till framgången. — Manöverkrig kallar man ofta det slags krigföring, som med synnerlig förkärlek användes under 1700-talet och bestod däri, att man genom företag mot fiendens flanker eller mot hans förbindelser sökte ''manövrera honom ur'' hans ställning. Numera förstår man därmed vanligen det rörliga kriget i motsats till positionskriget, som föres kring befästa ställningar. — Ordet manöver användes i utländska arméer allmänt för att beteckna större samfällda öfningar, som utföras med trupper af alla vapen. De kallades i Sverige förr *fältmanövrer*, men benämnas numera fälttjänstöfningar (se d. o.). — 2. *Sjöv.*, de rörelser, som verkställas medelst segel, roder och maskin för att bringa ett fartyg i ett annat läge, än det förut innehaft, eller för att stanna eller minska eller öka dess fart, äfvensom förändringar i segelföring såväl som förändringar i maskiners gång m. m. Vissa slags fartygsmanövrer ha särskilda benämningar, såsom *segelmanöver*, *ångfartygsmanöver*, *ankringsmanöver*, *tilläggningsmanöver*. — Manöver, fartygsmanöver l. skeppsmanöver är benämning äfven på vetenskapen om seglens, propellrarnas, rodrets, djupgåendets, styrhastighetens m. m. inverkan på fartygs rörelser. Se F. C. Rosvall, ''Försök till hjälpreda för nybegynnare i skeppsmanöver'' (II, 1803—04), de af C. Frick öfv. arbetena ''Manöver med segelfartyg'' och ''Manöver med ångfartyg'' (1867) samt A. Ekelöf, ''Lärobok i skeppsmanöver'' (1881). 1. C. O. N. 2. H. W—l.

Manöverdäck, *skpsb.* Se Däck, sp. 1195.

Manöveregenskaper, *sjöv.* Huru stor erfarenhet och huru godt omdöme (''sjömansöga'') en fartygsbefälhafvare än eger, kan han dock icke tillfredsställande manövrera sitt fartyg i formering utan att ha tillgång till vissa uppgifter om fartygets manöveregenskaper. Dessa uppgifter omfatta hufvudsakligen svängningsradiens storlek vid olika farter och olika rorvinklar, tider och väglängder, inom hvilka fartyget vid olika farter kan bringas till stillaliggande o. s. v. Jfr Formering, Manöverförmåga, Roder och Svängningsradie. H. W—l.

Manöverförmåga, *sjöv.*, den större eller mindre hastighet och lätthet, hvarmed ett fartyg kan manövreras. Manöverförmågan är *god*, då fartygets svängningsradie i förhållande till fartygets längd är liten (d. v. s. hvad ångfartyg beträffar, då fartyget med maskinerna arbetande framåt och rodret dikt beskrifver en med hänsyn till fartygets längd starkt krökt båge), *dålig*, då svängningsradien i förhållande till fartygets längd är stor. — Fartyg af ungefär samma längd kunna ha mycket skiljaktig manöverförmåga, beroende hufvudsakligen på undervattenskroppens form och särskildt därpå, huruvida kölen är rak eller böjer sig starkt mot stäfvarna, såsom förhållandet i allmänhet är å tidsenliga örlogsfartyg och segeljakter, hvilkas manöverförmåga är ofantligt mycket bättre än motsvarande tidigare byggda fartygs. Jfr Manöveregenskaper, Roder och Svängningsradie. H. W—l.

Manövergalopp, *ridk.* Se Galopp, sp. 651.

Manöverkolonn, *krigsv.* Se Kolonn 2.

Manöverkrig, *krigsv.* Se Manöver 1.

Manövertorn, Kommandotorn l. Stridstorn, *skpsb.*, ett på örlogsfartyg befintligt, med utkikshål försedt pansartorn, hvarifrån fartygschefen under strid utöfvar sitt befäl. I manövertornet finnas för fartygets manövrering och navigering äfvensom för eldledningen erforderliga instrument. Genom en pansartrumma, inneslutande talrör och ledningar för nämnda instrument, står manövertornet i förbindelse med det s. k. *kommunikationscentrum*, hvilket är en väl isolerad och å skyddad plats nere i fartyget befintlig växelstation, hvarifrån ett nät af talrör eller telefonledningar förgrenar sig till fartygets olika delar. — Manövertornet på stora fartyg består ofta af två afskilda delar, den ena för navigerings- och manöverändamål, den andra för eldledning. Pansartjockleken på manövertorn uppgår f. n. (1912) till högst omkr. 300 mm. C. K. S.

Manövrēra (fr. *manœuvrer*), göra en manöver.

m. a. o., förkortning, = med andra ord.

Mao, ett ytmått. Se Kina, sp. 43.

Mao, hufvudstad i det centralafrikanska landskapet Kanem (se d. o.) ö. om sjön Tsad. Omkr. 3,000 inv. J. F. N.

Maori [ma'åri eller maå'ri], det inhemska namnet på infödingarna på Nya Zeeland (se d. o.).

Maote, ö. Se Mayotta.

Map [mä'p], latiniseradt Mapes l. Mapus, Walter, engelsk skriftställare på latin, f. omkr. 1137 i England på gränsen till Wales, d. före 1209, studerade vid Paris' universitet och kom i ynnest hos Henrik II af England, hvilken anförtrodde honom såväl andliga ämbeten som civila och politiska värf. 1197 befordrades M. till ärkedjäkne i Oxford. Han anses vara en bland skaparna af Artus-sagorna samt ha särskildt den förnämsta förtjänsten om dessa hedniska sägners omsmältning och förening till en kristlig allegori därigenom, att han i dem infört graalsagan. På normandisk prosa säges, enligt tidiga källor, M. ha författat *Quest du Saint graal*, delar af *Lancelot du lac* samt *Morte Arthur*; man har emellertid af flera skäl velat betvifla, att M. varit författ-

:ren. Dessa bidrag utmärka sig för vekt behag :h högstämd idealism; de ha varit af största :tydelse för Artus- och graalsagornas gestalt- ing. Den M. tillagda visan "Meum (Mihi) est propositum in taberna mori" är förf. af Archipoeta e denne). Efter gamla vittnesbörd tillskrifver man äkerligen med orätt) M. författarskapet till en å 1100-talet tillkommen samling af uppsluppet utiriska, rimmade små poem på latin, i hvilka unkars sedelöshet nagelfares. Den diktade örfattaren till dem bär namnet "Golias episco- us". Troligen ha flera pennor medverkat till essa poem. De utgåfvos 1841, och 1850 utgafs en underhållande anekdot- och berättelsesamlin- en *De nugis curialium* ("Om hofmännens tidsför- rif"; på latinsk prosa), som säkert är M:s verk; är utöfvas skarp satir mot förhållandena inom stat ch kyrka. Det historiska materialet i denna skrift r ofta af stort värde. Af betydelse för senare örfattare (t. ex. Chaucer) blef det berömda bref- et från Valerius till Rufinus om dåraktigheten i tt ingå äktenskap. (E. B—n.)

Mapes, Walter. Se Map.

Ma'pia (S:t Davids-, Freewill-, l. Bu- aj-öarna), nederländsk atoll n. v. om Geel- ink-bay på Nya Guinea, den sydligaste bland Ka- olinerna, kunde i följd af sitt läge, 190 km. n. m Nya Guinea, äfven räknas till denna ö, men aar bebotts af en karolinstam. Den består af fem med kokospalmer bevuxna korallöar på en gemen- sam korallsockel. Den största ön är Pegun (Pe- gan) l. S:t David, som 1898 hade en mikronesisk familj (7 pers.) samt 70 inflyttade (de fleste från Karolinerna) och 5 hvita, som arrendera trepang- fisket. Gruppen upptäcktes af spanjoren Grijalva 1537, fick 1761 namnet S:t David och 1767 Free- will. Den karolinska befolkningen blef utrotad eller bortförd som slafvar af papuanska sjöröfvare, så att en holländsk köpman, som i början af 1870- talet grundlade ett nybygge där, fann ön nästan alldeles obebodd. Atollen blef 1884 tagen i be- sittning af Nederländerna, men Spanien proteste- rade häremot samt afträdde M. 1899 jämte de öfriga Karolinerna till Tyskland, som dock åter- lämnat ön till Nederländerna. J. F. N.

Ma'pilla. Se Mappila.

Mapimi, stad i mexikanska staten Durango, s. om Bolson de M. (se d. o.). 7,356 inv. (1900). Bly- och silfvergruf vor, bomullsfabrik. J. F. N.

Mapleson [mēi'plsən], James Henry, en- gelsk operadirektör, f. 1828, d. 1901 i London, utbildades till musiker, ledde operaföretag i Ly- ceumteatern 1861, i Her Majesty's theatre 1862 —68, Drury-lane-teatern 1869 och 1871—77 samt därefter åter i Her Majesty's theatre. Han för- stod att draga utmärkta sångarkrafter till sina scener och gaf från 1879 föreställningar äfven i New York. M:s *Memoirs* utgåfvos 1888 (2 bd).

Ma'ppila (Mapilla). Se Indien, sp. 508 (där den mindre ofta brukade formen mopilla nyttjats), och Malabar.

Mapu, Abraham, judisk-engelsk romanför- fattare, f. 1808, d. 1867, skref på hebreiska och bidrog lifligt till den hebreiska litteraturens renäs- sans. Hans förnämsta romaner, som gjort djupt intryck i hela den judiska världen, äro de, som på engelska bära titlarna *Amnon, prince and peasant* och *Transgression of Samaria*. De äro öfversatta på många språk.

Mapus, Walter. Se Map, W.

Maqdisī, Abū 'Abdallāh Muhammed ibn Ahmed ibn Abī Bekr el-M., arabisk geograf, f. på 900-talet i Jerusalem. Hans ar- bete är utgifvet af de Goeje i "Bibliotheca geo- graphorum arabicorum", III (1877; ny uppl. 1906). K. V. Z.

Maqqarī, Abu-l-'Abbās Ahmed ibn Muhammed el-M., arabisk historieskrifvare, f. omkr. 1591 i Tlemsen, d. 1632 i Kairo. Under ett besök i Damaskus 1628 väckte han lifligt in- tresse genom föreläsningar öfver traditioner om profeten samt genom sina berättelser om det ara- biska väldet i Spanien, hvilka sistnämnda han där- efter nedskref. Detta verk, hvilket är af stort historiskt värde, utgafs 1840—43 i en ofullstän- dig engelsk öfv. af don P. Gayangos samt 1855 —61 på originalspråket af Wright m. fl. ("Ana- lectes sur l'histoire et la littérature des arabes d'Espagne"). (K. V. Z.)

Maqrīzī, Taqī ed-dīn Ahmed ibn 'Ali ibn 'Abdelqādir ibn Muhammed el-M., arabisk historieskrifvare och topograf, f. 1364 i Kairo, d. 1442, tillbragte större delen af sitt lif i Egypten samt blef uppsyningsman för torghandeln i Kairo och norra Egypten, men inne- hade därefter en befattning i Damaskus. Hans författarverksamhet var mycket stor, dock mest af kompilatorisk art. Som ett monumentalt arbete af M. kan betecknas en historisk och topografisk be- skrifning öfver Egypten (en edition utkom i Bulak 1854), af hvilken åtskilliga utdrag äro publice- rade i Europa, såsom en kopternas historia (utg. på arabiska och tyska af Wüstenfeld, 1845). Bland M:s öfriga skrifter märkes en historia om de ejjubi- diske och mamlukiske härskarna i Egypten (till stor del öfv. af Quatremère i "Histoire des sultans mamlouks de l'Égypte", 1837—45). (K. V. Z.)

Maquet [makā], Auguste, fransk författare, f. 1813 i Paris, d. 1888, var på 1840-talet den trägnaste medarbetaren i A. Dumas d. ä:s romaner och dramatiseringarna af dem. Detta förhållande, afslöjadt i E. de Mirecourts flygskrift "Maison Alexandre Dumas et compagnie" (1845), bröts 1851 till följd af penningtvister. M. har själf uppgifvit, att han åtminstone till hälften författat 18 af Dumas' romaner, och domstolarna gåfvo ho- nom rätt i flera fall. Bland nämnda antal åter- finnas Dumas' ryktbaraste arbeten. Särskildt skall M. vara den egentlige upphofsmannen till *Les trois mousquetaires*, *Vingt ans après* och *Monte- Cristo*. Bland de dramer, som han utarbetat i förening med Dumas, märkas *Les mousquetaires*, *Le chevalier de Maisonrouge* och *La reine Margot* (alla tre uppförda i Sverige). På egen hand skref M. ett tiotal romaner, bl. a. *Le comte de Lavernie* (1854; "Ludvig XIV och madame Maintenon eller grefve de Lavernie", 1864), m. m.

mar., förkortning för lat. *maritus*, make, gemål.

Mār (syr., "min herre") begagnas i Syrien och Palestina framför helgonnamn i samma betydelse som "sankt", "helig", t. ex. Mār Eljās.

Mar, flygsandskulle. Se Calamagrostis.

Mar [mā'], earler af. Earlerna af M. tillhörde sedan midten af 1200-talet den skotska högadelns

mäktigaste män. Sedan den gamla keltiska ätt, som innehaft titeln, 1377 utslocknat, kom den genom arf till Isabella Douglas, grefvinna af M. (f. omkr. 1360, d. 1408), som 1404 bortröfvades och äktades af Alexander Stuart l. Stewart, f. omkr. 1375, d. 1435, sonson på sidolinjen till konung Robert I. Efter dennes död återföll titeln till kronan och gafs omkr. 1457 af Jakob II åt dennes son, John Stuart, som 1479 fängslades af sin broder, Jakob III, och s. å. dog i fängelset. Titeln earl af M. torde sedan ha getts åt konungens gunstling, arkitekten och hofmannen Robert Cochrane, som gjorde sig hatad genom praktlystnad och försämring af myntet samt 1482 öfverfölls af några stormän och hängdes i konungens åsyn (se Douglas 11). Titeln earl af M., som sedermera kortare tid bars af några bland konungahusets anförvandter, tillerkändes 1565 John Erskine, lord Erskine, på grund af hans härstamning från en af dess keltiska bärare. Han var befälhafvare på slotten i Edinburgh och Stirling samt guvernör för Maria Stuarts son Jakob (sedermera Jakob VI), deltog i resningen mot Maria efter hennes giftermål med Bothwell, blef i sept. 1571, efter dråpet på regenten Lennox, Skottlands regent, men var som sådan endast ett redskap åt Morton (se Douglas 14) och afled redan 29 okt. 1572. — Sonen John Erskine, 2:e earl af M., f. 1558, d. 1634, uppfostrades på Stirling castle tills. med Jakob VI och blef 1578 för en kort tid till namnet dennes guvernör. Jämte andra presbyterianska stormän deltog han i Jakobs bortröfvande 1582 (se Ruthven), men måste, sedan Jakob 1583 lyckats undkomma, själf fly till England, hvarifrån han 1585 återkom med en armé och nödgade konungen till en uppgörelse, som återgaf honom titlar och inflytande. 1601 företog han en viktig beskickning till England och emottog drottning Elisabets försäkran, att Jakob skulle bli hennes efterträdare på Englands tron. Han var 1616—30 Skottlands riksskattmästare (*lord high treasurer*). — John Erskine, 6:e earl af M., f. 1675, d. 1732 i Aachen, var den egentlige ledaren af 1715 års jakobitiska resning i Skottland. Han var skotsk och sedan 1713 äfven engelsk statssekreterare, försäkrade 1714 den nye konungen, Georg I, om sin lojalitet, men blef jämte andra ledande tories beröfvad sina ämbeten och flydde därpå i aug. 1715 förklädd till Skottland, där han 6 sept. lät resa pretendenten Jakob Edvards standar. Han tågade därpå som dennes högste befälhafvare till Perth, men sölade där bort en dyrbar tid och blef 13 nov. trots öfverlägsenhet i truppantal slagen vid Sheriffmuir af en kunglig här under hertigen af Argyll (se Campbell 4). Då pretendenten i dec. kom till Skottland, var resningen hopplöst misslyckad, och Erskine, som af pretendenten 22 okt. 1715 upphöjdes till hertig af M., måste i febr. 1716 med sin herre fly till Frankrike samt följde denne därefter till Avignon och Italien. Han hade betydande andel i försöken att 1716—17 vinna svensk hjälp för jakobiternas sak. Han ådrog sig emellertid allt starkare misstro vid pretendentens hof och emottog 1721 i hemlighet en pension från Georg I. 1724 lämnade han definitivt pretendentens tjänst. Sin earlvärdighet hade han som högförrädare dömts förlustig 1716; den återställdes till släkten Erskine genom parlamentsbeslut af 1824. Jfr lord Crawford, "Earldom of M. in sunshine and shade" (1882). V. S—g.

Māra (sanskr. *māra-*, eg. dödande, dråpare; död, dråp; pest), *ind. myt.*, är i den buddistiska religionen och mytologien såväl det ondas princip (buddismens djäfvul) som också kärleksgud. Som det ondas princip (*māro pāpimā*, "Mara ondskan") synes M. snarast motsvara bramanismens dödsgud (Mṛtyu, Yama), men torde af buddisterna identifierats med Kāma, kärleksguden, hvilken med vällustens lockelser motarbetar människans befrielse (*mokṣa*) från världen och hennes sträfvan efter *nirvāṇa*. I denna egenskap frestar han också Buddha att uppge sin mission. Utom handböckerna jfr i synnerhet Windisch, "Māra und Buddha" (i "Abhandlungen der sächsischen gesellschaft der wissenschaften", bd XV, 1895), Charpentier, "Über Rudra—Çiva" (i "Wiener zeitschrift für die kunde des Morgenlandes", bd XXIII, 1910), som i den buddistiska Māra vill se en ombildning af den vediske och bramanske Rudra. K. F. J.

Mara (hebr., "bitterhet"), israeliternas första läger i öknen (2 Mos. 15: 23—25), där folket knorrade öfver, att det ej kunde dricka det bittra vattnet och där Mose gjorde detta vatten sött genom att däri kasta ett slags trä.

Mara (af outredd grundbetydelse, da. *mare*, ty. *mahr* eller, vanligare, *alp* l. *alpdrücken*, eng. *nightmare*, fr. *cauchemar*, it. *incubo*, sp. *pesadilla*, lat. *incubus*, *asthma nocturnum*, grek. *efialtes*) kallas en känsla af kväfning, beklämning eller tryckande tyngd öfver bröstet, som kommer på under sömnen. Den medför ofta ett häftigt uppvaknande med ängslan och oro. Dess orsaker kunna vara mångahanda, stundom af allvarlig sjukdomsart, såsom hjärtsjukdomar, digestionsrubbningar, stundom kan symtomet vara rent nervöst och ett uttryck för en allmän neurasteni (se d. o.). — Af "maran" skapade folktron tidigt ett trolldomsväsen. Ang. de gamle romarnas föreställning om detta se Incubus. De nordiska folken tänka sig maran i skepnad af en kvinna, som smyger sig in i rummet genom nyckelhålet eller genom den finaste springa och sedan sätter sig grensle öfver den sofvandes bröst ("ridas af maran"). Stundom anses det vara vissa kvinnor, som under natten — ofta sig själfva ovetande och mot sin vilja — bli maror (jfr Häxa). Eftersom maran ej kan komma upp i sängen till den sofvande utan att först stiga i hans fotbeklädnad, bjuder försiktigheten, att man ställer sina skodon under sängen med tåspetsarna utåt. Maran tros "rida" icke blott människor, utan jämväl hästar, hvilkas manar hon gärna sammantrasslar (martofvor). Men äfven människor ha burit marlockar (se Plica polonica). Under 1600-talet blef det t. o. m. ett mod att bära dylika flätade "kärlekslockar", hvilka ansågos lyckobringande och skyddande mot sjukdom. Konung Kristian IV af Danmark bar t. ex. en sådan på vänstra sidan af hufvudet. Tron på dessa marlockars betydelse, hvilken antydes redan i en svensk bok från 1300-talet ("Själinna thröst"), fortlefde hos vår allmoge ännu vid midten af 1700-talet. Slut-

gen är det maran, som anses orsaka de s. k. mar-västarna, d. v. s. ett slags knutar på gran (tall) ch björk, som uppkomma därigenom, att en gren å ett egendomligt sätt växer ihop till en tät ris-lump. Maran säges ha ett särskildt nöje af att rida å en sådan "kvast", ja hon lär för sin ridt ellre nyttja denna än hästen, hvadan man somlig-tädes kan få se en markvast uppspikad i stallet, å det att hästen må varda fri från den besvär-liga ryttarinnan. Markyss kallas bläddror, som blötsligt uppstå på läpparna. Maran omtalas redan de fornisländska sagorna. (I. H. N. E. H.)

Mara, Gertrud Elisabeth, f. Schmeling, tysk sångerska, f. 1749 i Kassel, d. 1833 i Reval, utbildades först af sin fader till violin-virtuos samt besökte med honom Wien och sedan London, där hon en kort tid fick sångundervisning af Paradisi (i hufvudsak var hon autodidakt). 1766 engagerades hon för J. A. Hillers konsertföretag i Leipzig; och sedan hon med stor framgång upp-trädt på hofteatern i Dresden, anställdes hon 1771 på lifstid vid hofoperan i Berlin. Hennes fenome-nala röst egde ett betydligt omfång och var lika berömd för renhet och styrka som för böjlig kolo-ratur. 1773 gifte hon sig mot Fredrik den stores önskan med violoncellisten Mara (som slutligen så förföll, att hon 1799 måste skilja sig från honom). 1780 undandrog hon sig genom flykten sitt Berlin-engagemang och reste öfver Wien till Paris, där hon hade att bestå en svår täflan med den lika-ledes berömda sångerskan Todi. 1784—1802 lefde hon mest i London, uppträdde på operan, men sjöng oftast på konserter, särskildt vid de stora Händelsfesterna. 1788—91 vann hon äfven uti Italien triumfer. Sedan hon lämnat England 1802, uppträdde hon i Paris utan framgång, emedan rös-ten började förlora sig, och bosatte sig sedermera i Moskva, där hon 1812 genom franska invasionen miste all sin egendom. Hon förde därefter en osä-ker existens medelst konserterande och sångunder-visning i Reval. Hennes själfbiografi offentliggjor-des af Riesemann 1875 i "Allgemeine musikalische zeitung". Biogr. af Niggli (1881). A. L.*

Maraak [-åk], Merok, ångbåtsstation vid Geir-angerfjorden, Sunnelvens härad, Romsdals amt, Norge. Omgifningarna äro storartade, bland Vest-landets mest sevärda och de under senare åren mest besökta, sedan vägen från M. till Grjotli och dess förgreningar med högfjällspassagen till Otta i Gud-brandsdalen och Stryn i Nordfjord blifvit färdig. Vid M. finnas flera hotell, post, telegraf och skjutsstation. K. V. H.

Marabün, Afrikanska marabustorken l. Adjutantfågeln, *Leptoptilus argala*, *zool.* (se fig.), hör till släktet *Leptoptilus* och fam. storkfåglar (se d. o.), har hufvudets och halsens nakna delar rödaktigt köttfärgade, ryggen mörk-grön, med metallglans, nacken och underkroppen hvita, ving- och stjärtpennorna matt svarta och de stora vingtäckarna försedda med en smal, hvit kant i ytterfanet. Näbben är smutsigt hvitgul och föt-terna svarta. Kroppslängden stiger till 1,8 m. Ma-rabun är ytterligt glupsk och slukar allt ätbart den kan komma öfver. Med gamar och hundar slåss den om döda djur och vet att härvid göra sig respekterad. Den är ovanligt lugn och stel i sin hållning samt mycket skygg, när den

märker sig vara förföljd, men kan tämjas med lätthet. C. R. S.*

Marabustorksläktet, *zool.* Se Storkfåglar.

Marabût. Se Marbut.

Maracaibo [-ka'jbå], hufvudstad i staten Zulia i sydamerikanska republiken Venezuela, v. om Maracaibosjöns nordända. Omkr. 50,000 inv. (1911). Staden har i det hela ett vackert utseende och går raskt framåt, i den mån handeln på ut-landet uppblomstrar. M. är en af republikens vik-tigaste handelsplatser, ehuru en sandbank vid sjöns mynning hindrar fartyg af mer än 3 m. djupgående att anlöpa staden. Den har nationalkollegium, na-vigationsskola, elektrisk belysning, teater etc. För-nämsta exportartiklarna äro kaffe, kakao, kopaiva-balsam och hudar. M. anlades 1571 af Alonzo Pacheco. (J. F. N.)

Maracaibosjön [-ka'jbå-], *Laguna de Maracaibo*. Se Maracaiboviken.

Maracaiboviken [-ka'jbå-], *Saco de Maracaibo* l. Venezuelaviken, en omkr. 15,000 kvkm. stor hafsvik på Syd-Amerikas nordkust emellan halfön Goajira och den till Venezuela hörande half-ön Paraguaná. Genom 13 kanaler af växlande djup står viken i s. i förbindelse med *Laguna de Mara-caibo* (M.-sjön), en strandsjö med dels sött (längst i s.), dels bräckt vatten och en areal af 16,360 kvkm. Den mottager flera floder och är mycket fiskrik. (J. F. N.)

Mara'das, mindre riktig form för Marradas (se d. o.).

Maragall [meregalj], Juan, katalansk skald, f. 1860 i Barcelona, d. där 1911, idkade juridiska studier vid Barcelonas universitet, men öfvergick snart till journalistiken. Samtidigt med sitt medar-betarskap i "Diario de Barcelona" studerade han Goethe och öfversatte till katalanska dennes elegier

(1890), *Iphigenie* (1898), delvis Faust under titel *La Margueridita* samt en samling *Pensaments* och annat af Goethe. Till katalanska öfverflyttade M. äfven Novalis' "Heinrich von Ofterdingen". Sysslandet med Goethes diktning inverkade starkt på M:s egen poesi, hvaraf den första publikationen, *Poesies*, ej utkom förr än 1895. Sedan följde *Visiones y cants* (1900), *Les disperses* (1904), *Enllá* (1906) och *Seqüencies*. M. var en framstående representant för den katalanska ungdomsrörelsen, hvars förnämsta språkrör är tidskriften "L'Avenc", på samma gång han, efter Verdaguers död, var den förnämste skalden på katalanskt språk. Ad. H—n.

Maragãtos, folkslag. Se Leon 1.

Maragha, stad i persiska prov. Aserbeidjan, 1,5 km. s. ö. om Urmiasjön. Omkr. 16,000 inv. M. har ett stort antal karavanserajer och moskéer samt en stor basar. Det var fordom Hulakus, Djingiskans sonsons, residens. Bland de lärde, som han där samlade kring sig, var äfven Nasr-ed-din, en berömd astronom, åt hvilken han lät bygga ett präktigt observatorium, hvaraf ruiner ännu finnas på en höjd v. om staden. I trakten brytes en synnerligen vacker marmor (eg. travertin), känd i hela Persien under benämningen M.-marmor. (J. F. N.)

Marais [marå], fr., träsk, namn på ett kvarter i Paris, äfven kalladt *Quartier du temple*, n. v. om Bastiljplatsen; under franska revolutionen benämning på det moderata partiet i Konventet, i hvars samlingssal det intog de nedersta bänkarna, i motsats till radikalerna, *La montagne* ("berget"), som hade sina platser på de öfre bänkarna. Medlemmarna af partiet kallades *crapauds du marais* ("träskgrodor"). (J. F. N.)

Marajó [-ra'chå], ö i brasilianska staten Pará, mellan Amasonflodens och Parás (Tocantins') mynningar, med en areal af omkr. 19,000 kvkm., har betraktats såsom belägen i Amasonflodens mynning, åt hvilken man till följd däraf gifvit en bredd af 350 km., under antagande, att Pará är blott en sydöstlig arm af deltat och Tocantins en biflod. Men Bates har konstaterat, att M. icke är alluvialbildning, utan har granitgrund och alltså är en afskild del af fastlandet. Ön är oaktadt sin granitgrund nästan fullständigt jämn, höjer sig knappt 0,3 m. öfver högvatten och är mot flodsidorna till stor utsträckning betäckt med alluviala bildningar, hvilka genomskäras af kanaler, än smala, krokiga, än vidgande sig till stora laguner, men alla med sött vatten och i allmänhet djupa och segelbara. Trakten mot hafvet är en sandig, skoglös savann, där boskapsskötsel i stort idkas af rika "patrãos" från Pará, medan den inre, flodsidan, är bekládd med en yppig skogsvegetation. Å de högre belägna kusterna finnas några bebyggda platser, med en sammanlagd befolkning af omkr. 1,000 pers., hvaremot ön f. ö. är obebyggd. (J. F. N.)

Mara'ldi, Giacomo Filippo, fransk-italiensk astronom, f. 21 aug. 1665 i Perinaldo vid Nizza, d. 1 dec. 1729, släkting till Dom. Cassini, hvilken 1687 kallade honom till Paris som sitt biträde vid Parisobservatoriet, där M. till sin död var anställd som astronom. Han deltog äfven i det franska gradmätningsarbetet. M. var flitig observatör och skriftställare. Bl. a. gjorde han viktiga iakttagelser och undersökningar öfver solkoronan, planeten Mars' rotation, fläckarna på Juppiter och Juppitermånarnas rörelse. Tills. med Cassini upptäckte han Saturnusringens delning. Nästan alla hans till ett mycket stort antal uppgående skrifter äro publicerade i Parisakad:s handlingar. Äfven M:s släkting Giovanni Domenico M., f. 1709, d. 1788, var astronom vid observatoriet i Paris samt förtjänstfull observatör och astronomisk skriftställare. B—d.

Máramaros [mâ'ramaråʃ] l. Mármaros [mârmaråʃ], ungerskt komitat omkring öfre Theiss och vid gränsen mot Galizien. 9,720 kvkm. 309,598 inv. (1900), nära 14 proc. ungrare, 46,5 proc. rutener, 24 proc. valaker. 71 proc. äro grek. katoliker. Med undantag af den korta Theissdalen är komitatet bergigt, i det att Karpaterna icke blott fullständigt omsluta det, utan äfven sända bergarmar därigenom i flera riktningar. Floddalarna äro mycket bördiga, men landet är icke så uppodladt, att det själf fyller sitt behof af spannmål. Skogarna upptaga 2/3 af arealen och lämna rik behållning. Stor tillgång finnes på salt. Hufvudstad är Máramaros-Sziget (se d. o.). (J. F. N.)

Máramaros-Sziget [mâ'ramaråʃ si'gät], hufvudstad i ungerska komitatet Máramaros, vid Theiss. 21,256 inv. (1910), ungrare, tyskar, rumäner och judar (omkr. en tredjedel). M. har ett reformert kollegium (rättsakademi, obergymnasium och bibliotek), rom.-kat. gymnasium samt läraarseminarium. Liflig handel med trä, stora sågverk och möbelfabriker. I närheten saltlager. J. F. N.

Maran. Se Mara och Marasläktet.

Maranātha, ett arameiskt uttryck, som Paulus använder i 1 Kor. 16: 22. Dess betydelse är beroende af de ifrågavarande ordens uppdelning. Uppdelas de så: *Maran atha*, betyda de, "Herren kommer" (jfr Fil. 4: 5: "Herren är nära"); fördelas de åter sålunda: *Marana tha*, blir betydelsen: "(Du) vår Herre, kom!" Båda möjligheterna ha sina förespråkare. E. S—e.

Marangu, f. d. militärstation i Tyska Öst-Afrika, vid östra afsatsen af Kilima-ndjaro, 1,435 m. ö. h., anlades 1891 af Peters. J. F. N.

Maranhão [maranjãã']. 1. Stat i norra Brasilien, mellan Atlantiska hafvet i n. ö., prov. Pará i n. v. (gräns Rio Gurupy), Goyaz i v. och s. v., Piauhy i s. och ö. (gräns Parnahyba). 340,000 kvkm. 562,000 inv. (1908), 1,7 inv. på 1 kvkm. Midt på kusten ligger den stora Maranhão- l. Mearimviken, som genom ön S. Luiz do M. delas i Bahia de S. Marcos och Bahia de S. José. I denna vik utfalla floderna Itapicurú, Guajahú (med Mearim) och Pindaré, som jämte de nämnda gränsfloderna äro statens största vattendrag. I södra delen gå några höga bergskedjor, medan kustlandet är ganska jämnt. Endast vid kusten och utmed floderna finnes någon kultur. I kustområdet,

om är skogbevuxet, erhållas kautschuk, ingefära, pecacuanha, vanilj m. m. Jordbruket är hufvudsäring; dessutom något bergsbruk (koppar, guld, marmor o. a. sten). — 2. (Fullständigt *São Luiz do Maranhão*) Hufvudstad i nämnda stat, på nordvästra kusten af ön med samma namn. 29,475 inv. (1908). Staden är säte för en biskop (sedan 1676). Den exporterar hudar, bomull, socker m. m. Direkt ångbåtsförbindelse eger rum med Liverpool och Lissabon. Franska kolonister bosatte sig på ön 1612, men fördrefvos 1615 af portugiserna. 1823, under Brasiliens befrielsekrig, intogs staden af lord Cochrane (earl af Dundonald), som därefter utnämndes till markis af M. — 3. Portugisisk benämning på Amasonfloden. 1 o. 2. J. F. N.

Maranhãoviken [maranjãã'-]. Se Maranhão 1.

Mara'nnos. Se Marranos.

Marañon [maranjå'n], port. *Maranhão*, benämning på Amasonfloden (se d. o.) och särskildt på dennas öfre del. Namnets härledning är ej säker.

Marans [-rã'], stad i franska dep. Charente-inférieure (Aunis), vid Sèvre-Niortaise och järnvägen Nantes—Angoulême. 3,224 inv. (1901; som kommun 4,387 inv.). Betydlig spannmåls- och boskapshandel. J. F. N.

Mara'nta arundinácea L. (eng. *Arrow-root*, "pilrot") är en i Västindien och nordliga Syd-Amerika inhemsk samt där och i andra tropiska länder odlad mångårig ört, tillhörande fam. *Marantaceæ*. Från en hvitaktig, köttig, fingertjock rotstock uppstiger en gaffeldelad stjälk, som når en höjd af 1—3 m. och är omgifven af plattade slidor, af hvilka endast de nedre äro försedda med bladskifvor af aflångt äggrund till lansettlik form, på undre sidan mjukhåriga. Blommorna äro små, hvita, frukten är en enfröig kapsel. Det är af denna örts och af den närstående *M. indicas* rotstockar, som man förnämligast å Västindiens öar bereder handelns äkta (s. k. västindiska) arrowstärkelse (se d. o.). O. T. S. (G. L—m.)

Marantáceæ, Marantacéer, *bot.*, växtfamilj af serien *Scitamineæ* bland monokotyledonerna, omfattande omkr. 270 fleråriga örter med rhizom och tvåradigt ställda, oliksidiga, fjädernerviga blad med leddyna, företrädesvis förekommande på fuktiga ställen i tropiska Amerika och Afrika. Blomman har endast 1 fertil ståndare, som till hälften är petaloid, alla de öfriga 3—4 ståndarna äro helt petaloida staminodier. Det starkt krökta stiftet är i början omslutet af ett af staminodierna, men springer sedan fram elastiskt. Frukten är oftast kapselartad, embryot är krökt. Hit hör *Maranta arundinacea* (se d. o.) och flera släkten, såsom *Calathea*, *Thalia* och andra, hvaraf arter med vackra blad ofta odlas i växthus som prydnadsväxter. G. L—m.

Marantacéer, *bot.* Se Marantaceæ.

Marasch, stad i turkiska vilajetet Aleppo, vid foten af Taurus, ö. om floden Djihan (forntidens *Pyramos*), 720 m. ö. h. Omkr. 50,000 inv., hvaraf hälften turkiska talande armenier. Handel med kurdiska mattor och broderier. Amerikanska missionen har kyrka och skolor där, och äfven jesuiterna ha där en anstalt. Genom sitt läge nära mynningen af tre hufvudpass öfver östra Taurus (från Göksün, Albistan och Malatia) hade platsen tidigt kommersiell betydelse, hvilket framgår dels af namnets (Marasi) förekomst i assyriska inskrifter, dels af den mängd hettitiska fornlämningar, som anträffats där. Romarna kallade den *Germanicia Cæsarea*, senare *Germanicia Marasion*, hvaraf det armen. namnet *Kermanig*. Af korsfararna intogs M. 1097 och af seldschukerna 1147. Wbg.

Maraschino [-skinå], en fint smakande, något tjockflytande likör, som beredes förnämligast i Zara, Dalmatiens hufvudstad, medelst de något bittra och syrliga bären af *Cerasus Marasca* Host ("Tridentinska surkörsbärsträdet"). Af de krossade kärnorna får likören en svag bittermandelsmak. Den i Sverige vanliga *Maraschino di Zara* (fr. *Marasquin*) kallas äfven *Marasca Rosoglio*. En annan liknande likör benämnes *Rosoglio di ossa di Marasche*. O. T. S.*

Marasläktet, *Dolichotis*, *zool.*, hör till fam. piggsvinsdjur (*Hystricidæ*) inom gnagarnas ordning och däggdjurens klass. Det har tillspetsade öron, af hufvudets halfva längd, ungefär likstora kindtänder, bakåt starkt divergerande tandrader och kort, uppåtböjd, naken svans. Dit hör ma-

Maran, *Dolichotis patagonica*.

ran, *D. patagonica* (se fig.), som förekommer i Patagoniens steniga och vattenfattiga öknar upp till 37° s. br., helst i trakter, som äro betäckta med busksnår. Till utseendet liknar den något hararna och betraktas som deras motsvarighet i Amerikas sydligaste delar. Benen äro fina och tämligen långa, de bakre betydligt längre än de främre. Dessa ha 4, de förra 3 tår. Bakfötternas klor äro tämligen långa; mellanfotens bakre sida och hälen äro nakna. Fällen är tät, ofvan grå, spräcklig af svart och smutsgulhvitt, på sidorna kanelfärgad, undertill hvit, på korset svart, där bakom med ett hvitt tvärband. Fötterna äro bruna och röda. Kroppens längd utgör 50, svansens 4 till 5 och höjden öfver bogarna 40 cm. Maran är skygg och snabb samt i rörelse mera om dagen än om natten. För sitt mjuka och vackra skinn jagas den flitigt af indianer och gauchos. C. R. S.*

Mara'sm (af grek. *marã'nein*, borttorka, vissna), afmagring och förtvining, beroende på svält, tärande sjukdomar eller ålderdom (*senil marasm*). F. B.*

Mara'smius, Brosksvamp, *bot.*, svampsläkte af fam. *Agaricaceæ* bland hymenomyceterna, utmärkt af seg eller mjukt broskartad fruktkropp, som vissnar i torka, men vid befuktning återtager friskt utseende. *M. oreades*, nejlikbrosksvam-

pen, växer allmänt på ängar och vid vägkanter i ringar, beroende därpå, att det i marken vegeterande myceliet utbreder sig periferiskt, bildande en för hvarje år större ringformig zon. Äfven om fruktkroppar ej äro utbildade, antydes mycelieringens närvaro genom kraftigare gräsväxt i dess närhet. Dylika häxringar, häxdanser l. älfringar kunna vara bildade äfven af andra agaricacéer, såsom hofsvampen (se Musseron) och

Häxringar, bildade af en hattsvamp (ej *Marasmius*).

andra (se fig.). Nejlikbrosksvampen och lökbrosksvampen (*M. scorodonius*) äro fina, särskildt till kryddning af maträtter användbara matsvampar. G. L—m.

Marasquin [-skä'], fr., ett slags likör. Se Maraschino.

Marat [marā], Jean Paul, fransk revolutionsman, f. 24 maj 1744 i Baudry (Neuchâtel, Schweiz), d. 13 juli 1793, fick af sin fader, Jean Mara, en protestantisk läkare af spansk börd, smak för naturvetenskapliga studier och af sin moder, en schweiziska, för tidens filantropiska filosofi. M. är ett af de märkligaste exempel historien har att visa på dessa misslyckade världsförbättrare, som endast under tider af andlig osundhet kunna spela en roll. Efter att ha studerat medicin och besökt åtskilliga länder, bl. a. England, slog han sig ned i Paris och var 1777—86 anställd som läkare vid grefvens af Artois (sedermera Karl X) garde. Redan i England hade han börjat idka författarverksamhet, och i sin sjukliga fåfänga tillade han sina skrifter en epokgörande betydelse, en uppfattning, som dock var långt ifrån allmän. Så t. ex. uppträdde Voltaire mot honom. I fysiken mästrade han Newton, men åstadkom blott kritiklösa och bisarra hypoteser. Som romanförfattare var han osmaklig, och som politisk skriftställare drog han blott ut anarkistiska konsekvenser ur naturrättsliga teorier (se Naturrätt). Den stora revolutionen bragte hans sinne fullständigt ur jämvikt. I sin i sept. 1789 påbörjade tidning, som fortsattes till hans död under olika namn, hvaraf "L'Ami du peuple" (Folkvännen) är det mest bekanta, dref han till ytterlighet sina anarkistiska läror (att plundra de rike var en naturlig rättighet). Då detta framkallade rättsliga åtgärder äfven från de nye maktinnehafvarna och hans nervsystem ytterligare rubbades af en plågsam hudsjukdom, hemföll han åt ett själstillstånd, som svårligen kan betraktas som annat än abnormt, yttrande sig i storhetsvansinne, förföljelse- och mordmani. Öfverallt vädrade han fiender till sig och "folket", och han yrkade, att en diktator, helst han själf, skulle tillsättas för att betrygga friheten genom massmord — till en början ansåg han 500 afrättningar nog, men höjde småningom sina anspråk till 270,000. Det bifall, som han dittills ej lyckats vinna inom den bildade världen, kom honom nu omsider till del från Paris' revolutionära pöbel, hvars djuriska vildhet i honom fann sin rätte profet. M. blef en verksam medlem af cordelier- och jakobinklubbarna, han var själen i den revolutionära kommunalstyrelse (la commune), som vid konungadömets fall 10 aug. 1792 gjorde sig till herre öfver Paris, och genom de af denna ledda Septembermorden lyckades han åtminstone delvis realisera sina mordiska läror. I det 1792 sammanträdande konventet fick han plats som en af Paris' representanter. Alltför egenkär för att kunna helt tillhöra något parti, fick han dock här genom sin pöbelgunst och sina våldsamma anföranden ett visst inflytande inom "Berget" (se d. o.). Hans hat riktades nu framför allt mot girondisterna (se d. o.), som sökte rädda Frankrike undan pöbeltyranniets fasor, och det stegrades till ytterlighet genom den rättegång, som de (april 1793) läto anställa mot honom inför revolutionstribunalet. Frikänd under sina anhängares jubel, blef han en af de verksammaste ledarna af de pöbelupplopp (31 maj—2 juni s. å.), som åvägabragte girondens fall. Härmed beredde han emellertid sin egen undergång, ty det var för att hämnas girondisterna, som Charlotte Corday mördade honom (se Corday). Pöbelns sorg öfver sin afguds död var så våldsam, att M:s minne gjordes till föremål för en rent af officiell kult, hvari äfven myndigheterna måste deltaga. Hans byst uppsattes på offentliga platser (äfven i konventets lokal; dekret 20 nov. 1793), och 4 nov. 1793 beslöt konventet, att hans lik skulle föras till Panthéon, hvilket gick i verkställighet 21 sept. 1794. Då hade emellertid redan skräckväldets fall brutit förtrollningen, och enligt ett konventsdekret 8 febr. 1795 aflägsnades liket från helgedomen. Af den "gyllene ungdomen" (se Jeunesse dorée) kastades nu bysterna i en kloak. M:s yttre har skildrats som synnerligen vidrigt. Antagligen röjde sig i hans utseende ofta den inre disharmonien, och det afskräckande intrycket häraf ökades genom den vanvårdade dräkt, hvari han såsom sann "folkvän" fann lämpligt att uppträda. Vid sin död var M. förenad i ett slags samvetsäktenskap med Simonne Evrard ("M:s änka"), som egnade honom en uppoffrande kärlek. — M:s namnteckning meddelas å pl. I till art. Autograf. — Specialarbeten öfver M. ha utgifvits af Bougeart, 1865, Chévremont, 1880, Vermorel, s. å., Cabanès, 1891, och Bax, 1900. Jfr ock Taine, "La révolution", III (1885), och Au-

rd, "L'éloquence parlementaire pendant la révo-tion française", II (1886). S. B.

Marāṭhi. Se Ariska språk, sp. 1466, ravida, sp. 836, Indiens språk och itteratur, sp. 547, samt Marattiska språket.

Ma'rathon (grek. *Μαραθών*, lat. *Marăthon*), orngrekisk ort i östra delen af landskapet Attika . ö. om Aten, är ryktbart genom den världs-istoriskt betydelsefulla seger, som atenarna un-er Miltiades' befäl 490 f. Kr. tillkämpade sig är öfver den mångdubbelt talrikare persiska här,

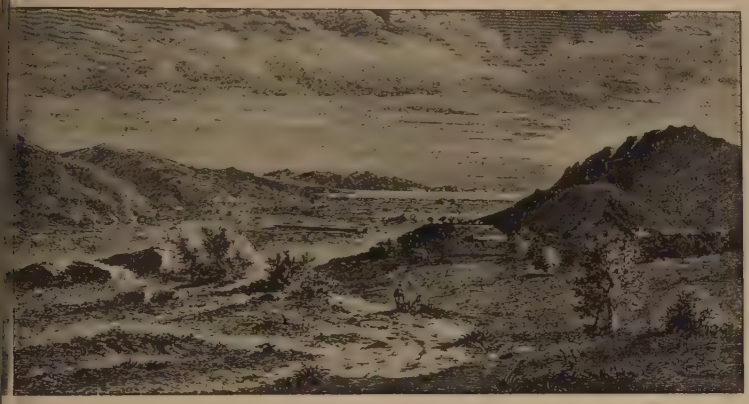

Slätten vid Marathon.

som under Datis och Artafernes landstigit på At-tikas kust. Vid pass 10 km. i längd sträcker sig utmed den i bukter inskurna kusten en bred, del-vis sumpig strandslätt. På denna slätt hade per-serna uppslagit sitt läger, och vid stranden låg den persiska flottan. Mot s. sammanträngdes slätten (se fig.) emellan hafvet och berget Bri-lettos' (Pentelikons) östliga utsprång, dock så, att en tämligen bred strandremsa lämnar en bekväm väg kring bergets fot och sedan i västlig riktning till det inre af landet. Det var där Mil-tiades — sedan hans nio medfältherrar frivilligt åt honom ensam afstått öfverbefälet —, skickligt begagnande sig af terrängens fördelar, trädde fien-den till mötes och efter hårdnackad strid vann en seger, som för den gången räddade Greklands frihet. På södra delen af Marathonslätten reser sig en jordkulle af tämligen betydligt omfång och vid pass 12 m. hög. Denna betecknas af ortens befolkning som "grafhögen" och har länge ansetts vara just den grafkulle, som uppkastades öfver de i striden för fosterlandet fallne hjältarna. I de något längre mot n. v. synliga spillrorna af en forntida solid marmorbyggnad har man trott sig återfinna lämningarna af det på slagfältet upp-förda segertecknet af hvit marmor och den åt Mil-tiades egnade ärestoden. — Litt.: Leake, "The topography of Athens" (1841), Bursian, "Geo-graphie von Griechenland" (1862—72), Grundy, "The great persian war" (1891), och Munros upp-sats i "Journal of hellenic studies" (1899). Om ut-gräfningarna i grafhögen se "Archaiologiko'n de'ltion" (1891). A. M. A.

Marathonīsi. Se Gythion.

Marathonīsiviken l. Lakoniska viken (äfven Kolokythiaviken), den mellersta af de tre hafsvikar, som från s. skära in i Pelo-ponnesos.

Ma'rathos, stad. Se Amrit.

Ma'ratonlöpning, en vid Olympiska spelen i Aten 1896 utlyst löpning från Marathon, en blomstrande by med omkr. 800 inv., till Aten, alltså samma distans, 42 km. 167 m., som enligt legenden an-tikens segerbudbärare löpte, då han för atenarna förkunnade grekernas seger vid Marathon, men där-vid föll död ned af ansträngningen. Täflingen har sedermera under detta namn vid alla de moderna Olympiska spelen ingått som täfling på precis samma distans. I Ame-rika ha på de sista tio åren hållits otaliga ma-ratonlöpningar. 1898 hölls den första ma-ratonlöpningen i Danmark, hvarvid 15 danskar, 6 norrmän och 3 svenskar deltogo, och i Sverige hölls den första ma-ratonlöpningen 9 juli 1899. De tider, som uppnåtts vid de Olympiska ma-ratonlöpningarna, äro följ-ande: Aten 1896, Louis, Grekland, 2 t. 55 m. 20 s., Paris 1900, Teato, Frankrike, 2 t. 59 m., S:t Louis 1904, Hicks, Amerika, 3 t. 28 m. 53 s., Aten 1906, Sherring, Canada, 2 t. 51 m. $23^3/_5$ s., London 1908, Hayes, Amerika, 2 t. 55 m. $18^2/_5$ s. (Dorando 2 t. 54 m. $46^2/_5$ s.). E. B—ll.

Mara'tra, furste af. Se Córdoba, sp. 721.

Mara'tta, Carlo. Se Maratti.

Mara'tter l. Mahratter (inhemsk form *marāṭha*, af sanskr. *mahārāṣṭra*, "det stora konunga-riket"), urspr. namn på ett ariskt folk i nord-västra Deccan, kallas numera utan hänsyn till ursprunglig rasolikhet alla hinduer (i religiös och social mening), som tala marattiska språ-ket. Både i fysiskt och socialt hänseende dela sig maratterna i två strängt skilda klasser: brah-manerna och den till de lägre kasterna hörande jordbrukande befolkningen. De förre ega i fram-stående grad alla de fysiska och intellektuella före-träden, som utmärka denna berömda kast, och sär-skildt anses *konkanast*, d. v. s. de ifrån området Konkan (se d. o.) härstammande marattbrahma-nerna, med rätta som de ypperste representan-terna af äkta ariska inder. De jordbrukande ma-ratterna bilda ännu mer i yttre än i inre afseenden en motsats till brahmanerna och häntyda med sin mörkare hy, grofva fula drag och undermåliga kroppslängd på stor uppblandning med främmande raser. Mellan dessa bägge klasser står i socialt hänseende den rika feodaladeln, som själf kallar sig *mahrattarājpüter* och därmed gör anspråk på hög rang inom det hinduiska kastväsendet, men i de flesta fall är utgången från de dels till cüdra hörande, dels icke-ariska bönderna. Alla klasser äro mycket begifna på religiösa fester. Den för-

nämsta af dessa, *dassera*, firas i okt., efter skördens bärgande och den nya sådden, öfverallt med stor ståt och gamman.

Splittrade under en mängd små höfdingar och i allmänhet delande de öfriga hinduiska folkens skiftande öden från uräldsta tider till kulminerandet af stormoguls välde (se Indien, sp. 525—527), började maratterna sin egen självständiga historia i midten af 1600-talet, då de afskuddade det muhammedanska oket. Deras sedermera mångbesjungne nationalhjälte Sivājī (d. 1680) grundlade då ett mäktigt rike med Poona till hufvudstad. Hans efterträdare voro svaga regenter, som, residerande i Satara (s. ö. om Poona) och åtnöjande sig med den tomma titeln af *ram-rāja*, "öfverkonung", lämnade hela makten åt den i Poona residerande förste ministern, *pēṣva* (*peshwa*). Den senares värdighet blef snart ärftlig i Bajī-raos familj, och han och hans efterträdare utvidgade rikets gränser samtidigt med det mongoliska väldets förfall. Emellertid förorsakade denna utvidgning, att flera maratthöfdingar skapade sig egna smärre riken. Så grundlade Raghojī Bhōnsla ett rike österut i Nagpur och Berar samt Dammajī Gaekwar ett i v., Baroda, som sedan utsträcktes öfver hela halfön Gujarat. Åt n. framträngde Takajī Holkar och Madhajī Sindhia och grundlade i den stora och bördiga Mālwaprovinsen de riken, som ännu bära deras namn. Dessa smärre stater erkände dock "öfverkonungens" i Satara nominella myndighet, och på detta sätt bildades det mäktiga Marattförbundet, som bestod af de 5 ofvannämnda staterna och representerades gemensamt i Poona af ett råd af 12 brahmaner under peshwas ledning. Omkr. 1760 stod denna förbundsstat på höjden af sin makt; den sträckte sig öfver ett område af omkr. $1^1/_2$ mill. kvkm. och utgjorde ett bland de största hinduiska välden Indien egt. Men i senare hälften af 1700-talet följde ständiga krig mellan de särskilda marattrikena, och detta gaf det i Calcutta, Madras och Bombay mäktigvordna Ostindiska kompaniet en kärkommen anledning till inblandning i maratternas angelägenheter. Tillkallade af peshwa i Poona (1803), besegrade engelsmännen under Wellesley (sedermera hertig af Wellington) dennes förbundna motståndare, Bhōnsla-, Holkar- och Sindhiafurstarna. Dessa måste afstå betydliga områden åt England, peshwa nedsjönk till ett verktyg i kompaniets hand, och maratternas makt var för alltid bruten. Äfven ett följande krig (1817—18), framkalladt af peshwas försök att med bistånd af Bhōnsla- och Holkarfurstarna frigöra sig från engelsk myndighet, slutade olyckligt för maratterna, som förlorade all självständighet. Poona-Satara-riket införlifvades med de engelska besittningarna efter den siste ramrājans död 1849. På samma sätt annekterades Nagpur och Berar efter den siste Bhōnslaregenten (1853). Som marattiska stater, eller, rättare sagdt, stater under marattiska furstehus, kvarstå ännu, ehuru fullkomligt lydpliktiga under England: 1) *Holkar's dominions* (omkr. 24,600 kvkm., 850,690 inv., 1901; se Indor); 2) *Sindhia's dominions* (omkr. 75,000 kvkm., 2,933,000 inv.; se Gwalior); och 3) *The territories of the Gaekwar* (21,305 kvkm., 1,950,927 inv.; se Baroda). Den sistnämnda vasallstatens regent, som residerar i Baroda, bär ännu familjenamnet *gaekwar* ("koskötare") som traditionell titel, under det att furstarna af Holkar- och Sindhiadynastierna föra titeln *mahā-rāja* ("storkonung"). Alla dessa stater ligga dock i sin helhet utom den marattiska språkgränsen, och blott en mindre del af deras invånare kan därför kallas maratter. Hufvudmassan af dessa innehar ännu sina urgamla boplatser s. om Satpurabergen i presidentskapet Bombay och nordvästra delen af Nizāms rike. Antalet af samtliga maratter (från språklig synpunkt) uppgår till omkr. $18^1/_4$ mill. (enl. census 1901), hvaraf 8,6 mill. i presidentskapet Bombay, 2,9 mill. i Haidarabad, 2,2 mill. i Berar, 2,1 mill. i Centralprovinserna. — Jfr Grant Duff, "History of the mahrattas" (1826), Hunter, "Brief history of the indian people" (1882), "Imperial gazetteer of India" VI, Mitchell, "In western India" (1899), och Ranade, "Rise of the Maratha power" (1900). H. A. (K. F. J.)

Mara'tti (Maratta), Carlo, italiensk målare, f. 1625, d. 1713 i Rom, var lärjunge af Andrea Sacchi, som tillhörde den bolognesiske målaren Francesco Albanis elever i Rom. M. visade sig också, såsom en af den senare Bolognaskolans epigoner, likna Guido Reni, ehuru i försvagad form, med inskränkt talang och ytligt sträfvande efter idealitet. Under Sacchi studerade han i 19 år förnämligast Rafaels och Carracciernas verk. Af hans arbeten finnas de bästa i England. Sin största berömmelse vann han väl genom den omsorg, hvarmed han vakade öfver Rafaels fresker i Rom samt rengjorde dem, som finnas i Vatikanen och i Villa Farnesina. (A. L. R.)

Marattiāceæ, Marattiacéer, *bot.*, ormbunkfamilj bildande serien *Marattiales* inom klassen *Filicales*. De hithörande få släktena äro alla tropiska och finnas på båda halfkloten. Till utseendet äro de lika de vanliga ormbunkarna (*Polypodiaceæ*), med sporplättar utvecklade å de ofta mycket stora, med stipler försedda stambladens ryggsida; men sporangierna sakna den elastiskt uppspringande ring, som kännetecknar polypodiacéerna. Dessa bildas hos Marattiaceæ genom ombildning af talrika öfverhudsceller, och de äro ofta sammansmälta till ett s. k. synangium, som öppnar sig med sprickor eller porer. De stärkelserika stammarna af flera marattiacéer användas i hemlandet till näringsmedel, och de krossade, välluktande bladen af *Angiopteris evecta* användas till att ge en behaglig lukt åt kokosolja. Af marattiacéer äro talrika fossila arter kända. Höjdpunkten af familjens utveckling faller under karbonperioden; de nu lefvande arterna utgöra endast en obetydlig återstod af en urgammal, fordom formrik och utbredd växtgrupp, som under den paleozoiska och mesozoiska tiden hade representanter äfven inom polarområdena.
O. T. S. (G. L—m. A. G. N.)

Marattiacéer, *bot.* Se Marattiaceæ.

Marattiāles, *bot.* Se Filicales och Marattiaceæ.

Marattiska språket (inhemsk namnform *marāṭhī*), maratternas, enligt engelskt omdöme, "rika, smidiga och klingande" språk, är det härskande tungomålet i nordvästra Deccan inom följande gränser: i v. hafsstranden från Goa till Daman, i n. (mot gujarāti- och hindīspråken) Damanfloden och

atpurabergen till 80° ö. lgd, i ö. (mot kolariska
prák) nyssnämnda längdgrad till den punkt,
är den möter 20° n. br., hvarifrån språkgränsen
not de dravidiska telugu- och kanaraspråken går
krokar åt s. v. ned till Goa. Marattiskan, som
nåhända är den mest egenartadt utvecklade
ottern af prakrit, *māhārāṣṭrī* (se d. o.), skiljer
ig därför mer från alla öfriga nyindiska språk
n dessa från hvarandra, ehuru utvecklingen
rån de äldre formerna naturligtvis gått i samma
ktning som i dessa. Deklinationen är rikare och
ner invecklad med bibehållande af tre genera,
nångfaldiga pluralbildningar, flera kasusformer
.. s. v. Konjugationen liknar mer de öfriga språ-
ens, med blott två enkla tempusformer, aorist och
mperativ, motsvarande sanskrits pres. och imper.,
amt en mängd af ursprungliga sanskritparticip
dels med, dels utan hjälpverb bildade sammansatta
empora. Särskildt karakteristiskt för marattiska
språket är bibehållandet af en mängd urgamla
sandhi(bindnings-)regler. Dess dialekter kunna in-
delas i två hufvudgrupper: *dekhanī*, i inlandet, och
konkaṇī, i kustlandet. Marattiska språket skrifves
dels med "devanāgarī", dels med de däraf bildade
balbodh- (gujarāti-) och *modh*- (marāṭhī-)alfabeten.

Den ganska betydande litteraturen kan
sägas taga sin egentliga början med maratternas
självständighet under 1600-talet, ehuru de äldsta
alstren gå tillbaka till slutet af 1200-talet. Utom-
ordentligt stor är massan af verkliga folkdikter,
katha, episka sånger från maratternas storhetstid,
men det mesta däraf är ännu otryckt och obekant
i Europa. Konstpoesien utgör efterbildningar af
klassiska sanskritverk, "Mahābhārata", "Rāmā-
yaṇa" o. a. Bland författare märkas Nāmdeva
och Dhyānoba på 1200-talet; Tukarāma
(d. 1649) är en berömd religiös diktare och refor-
mator af viṣṇuismen; Meropanta författade
religiösa sånger och bearbetade "Mahābhārata"
(omkr. 1720). I synnerhet talrika och populära
äro de på "Bhāgavata-Purāṇa" grundade dikterna
om Krishṇa; en berömd öfversättare är Çrī-
dhara. Många äro också de marattiska bear-
betningarna af indiska fabelsamlingar, såsom "Pañ-
catantra", "Hitopadeça" o. a. Betydlig är äfven
den från missionärer och andra européer härstam-
mande litteraturen på marattiska. Bibeln finnes i
flera öfv., såväl med nāgarī- (1825) som med modhī-
typer (1819), äfven särskildt på konkaṇīspråket
(1811). Den äldsta grammatiska bearbetningen af
marattiskan är "Grammatica marastra" (1778,
1805), men den första korrekta är af den berömde
Carey (1805), som äfven utgaf en marattisk ordbok
(1810) och de ofvannämnda bibelupplagorna. De bä-
sta af nyare äro Navalkars "The student's maráthi
grammar" (1880; 3:e uppl. 1894) och Maffei, "Kon-
kani grammar" (1882). Den förnämsta ordboken är
Molesworths och Candys stora "Marathi-english
and english-marathi dictionary" (2:a uppl. 1857).
Vidare Maffei, "English-konkani and Konkani-
english dictionary" (1883), Padmanji, "English-
marāthī dictionary" (3:e uppl. 1889), "Marāthi
proverbs" (öfv. af Manwaring, 1899). H. A. (K. F. J.)

Maraude [-rå'd], fr. (af *maraud*, usling, hunds-
fott), plundring, föröfvad af kringströfvande sol-
dater i krig; plundring företagen utan befälhaf-
varens samtycke; marodering. Jfr Marodör.

Maravedí [-dī], sp. (af arab. *dinār morabitī*,
"almoravid-denar"), äldre spanskt mynt, urspr. in-
fördt i Spanien af morerna, först guldmynt, där-
efter af silfver och 1474—1848 kopparmynt (skilje-
mynt af ringa värde). Som räkneenhet gällde det
städse = 1/34 *real* (se d. o.).

Ma'rbach, stad i württembergska Neckarkretsen,
vid Neckar. 2,620 inv. (1905). M. är Schillers
födelsestad. Det hus, där han föddes, är reno-
veradt och tillhör den 1835 stiftade Schillerför-
eningen; på en höjd vid staden står (sedan 1876)
skaldens staty (af Rau). I närheten ligger det 1903
byggda Schillermuseet med porträtt, handskrifter
m. fl. minnen af Schiller, Uhland o. a. schwabiska
diktare. J. F. N.

Ma'rbach, Gotthard Oswald, tysk skrift-
ställare, f. 1810 i Schlesien, d. 1890 i Leipzig,
vardt 1845 professor i filosofi i Leipzig, var där-
jämte 1848—52 hufvudredaktör för "Leipziger
zeitung" och stiftade 1853 lifförsäkringsbolaget
"Teutonia", som ställdes under hans ledning. Han
ådagalade stor mångsidighet som författare till
flera diktsamlingar, dramer, skrifter i litterär kri-
tik, filosofi, fysik, frimureri, öfversättningar af
grekiska tragöder och Shakspere m. m. — Hans
son Hans M. (f. 1841, d. 1905) var också en
mångsidig författare (dikter, skådespel m. m.).

Marba'chia, *astron.*, en af småplaneterna.

Ma'rbe, Karl, tysk filosof, f. 1869 i Paris,
professor i Würzburg, har särskildt lämnat bidrag
till logiken och dess gränsvetenskaper samt språk-
filosofien (om analogibildningen 1901, *Ueber den
rhythmus der prosa* 1904 o. s. v.). S—e.

Marbella [-be'lja], stad i spanska prov. Málaga,
vid Medelhafvet och foten af Sierra de Mijas. 9,629
inv. (1900). Vin- och orangeodling, järngrufvor
och hyttverk, flera sockerfabriker, export af vin,
fikon, socker och järnmalm. J. F. N.

Mar bermejo [-me'chå], sp. Se Kaliforni-
ska viken.

Marblehead [mā'blhed], hamnstad i nordameri-
kanska staten Massachusetts, 27 km. n. ö. om Bo-
ston. 7,582 inv. (1900). Skofabriker. Staden anla-
des 1629 af engelska emigranter och var under ko-
lonialperioden en viktig hamn; dess fartyg spelade
en framstående roll under befrielsekriget. (J. F. N.)

Marbod (lat. *Marobo'duus*), det markomanniska
rikets grundläggare och förste konung. Se Marko-
manner.

Marbot [-bå], Jean Baptiste Antoine
Marcellin, fransk militär, memoarförfattare,
f. 18 aug. 1782, d. 16 nov. 1854 i Paris, husar-
underlöjtnant 1799, adjutant hos Bernadotte,
Augereau (1803—08), Lannes (1808—09) och
Masséna (1809—11), öfverste 1812, måste efter de
"hundra dagarna" 1815 lämna Frankrike, men
fick återvända 1818 och inträda i hären på half
sold 1820. Han var 1830—40 adjutant hos her-
tigen af Orléans och sedan 1842 hos grefven af
Paris, blef pär 1845 och tog afsked 1848. Utom
i revolutionskrigen deltog M. i striderna i Algeriet
1835 och 1839—40. M:s intressanta *Mémoires* (3
dlr, 1891; "General Marbots minnen från Napo-
leonstiden", 1896) omfatta egentligen tiden 1799
—1814, hvartill sluta sig några bref ang. slaget
vid Waterloo.

Märburg [-borg]. 1. Kretsstad i preussiska reg.-

Tryckt den 28/6 12

omr. Kassel (prov. Hessen-Nassau), ligger på sluttningen af en bergås på högra, till en mindre del (förstaden Weidenhausen och järnvägsstationen vid Main—Weser-banan) på vänstra stranden af Lahn. 21,860 inv. (1910), mest protestanter. Stadens inre bär karaktären af en gammal bergsstad med smala och branta gator. Den höjd, på hvilken staden ligger, krönes af ett stort gammalt slott, en vacker gotisk byggnad, fordom residens för landtgrefvarna af Hessen, nu inrymmande hessiska statsarkivet. Stadens förnämsta prydnad är Elisabetskyr-

Elisabetskyrkan i Marburg.

kan, en praktbyggnad i äldre gotisk stil, uppförd 1235—83. Där förvarades landtgrefvinnan den heliga Elisabets ben i en dyrbar sarkofag, tills landtgrefven Filip af protestantiskt nit 1539 flyttade dem till en hemlig plats i kyrkan. Universitetet i M., grundlagdt 1527 af nämnde Filip, förvärfvade hastigt stort anseende i det protestantiska Europa. Det har 4 fakulteter och ett bibliotek på omkr. 230,000 bd samt är väl försedt med medicinska och andra institut. Studentantalet omkr. 1,800—2,200. M. eger äfven gymnasium, högre realskola, landtmannaskola och ett naturforskarsällskap (sedan 1816) samt är säte för en evangelisk superintendent. Förnämsta industrigrenarna äro tillverkning af maskiner, läder och kirurgiska instrument. — M. erhöll stadsrättigheter 1227 af landtgrefven Ludvig af Thüringen och blef 1228 änkesäte för hans änka, den heliga Elisabet, hvilken lefde där under uppsikt af sin stränge biktfader, Konrad från M. (se denne). Under 1400- och 1500-talen var staden, omväxlande med Kassel, de hessiske furstarnas residens. 1—3 okt. 1529 hölls det bekanta religionssamtalet i M. mellan Luther och Zwingli samt deras förnämsta anhängare. Det var föranstaltadt af Filip af Hessen i ändamål att bilägga den emellan dessa teologer härskande söndringen rörande nattvarden. Ehuru hvarken Zwingli eller Luther ville vika från sin mening, blef samtalet icke utan allt resultat. Samtliga närvarande teologer undertecknade nämligen de af Luther uppställda 15 ”Marburgartiklarna”, riktade mot papister och vederdöpare och rörande kristendomens viktigaste läror. Dessa artiklar blefvo sedermera grundvalen för Schwabachartiklarna och sålunda äfven för Augsburgiska bekännelsen. — Fransmännen sprängde 1810 och 1811 till största delen slottets fästningsverk. — 2. Stad i österrikiska hertigdömet Steiermark, på ömse sidor om floden Drava och vid järnvägslinjen Wien—Trieste, från hvilken en bana där utgår till Kärnten och Tyrolen. 27,974 inv. (1910). Staden är säte för furstbiskopen af Lavant samt har högre gymnasium, högre realskola, biskopligt seminarium samt frukt- och vinodlarskola. Liflig handel med vin och landtmannaprodukter; på högra sidan om Drava stora maskinverkstäder, tillhöriga österrikiska sydbanan, hvilka sysselsätta 1,000 arbetare. 1 o. 2. (J. F. N.)

Marburgartiklarna. Se Augsburgiska bekännelsen och Luther, sp. 1494.

Marbūt, Marabūt (fr. *marabout*, af arab. *murābit*, asket), muhammedansk eremit, undergörare och helgon i Tripolis, Tunisien, Algeriet och Marokko, kallades urspr. den, som drifven af heligt nit frivilligt begaf sig till en gränsstation, *ribāt*, för att vinna tillfälle till berömmelse genom strid mot de otrogne. Då dessa marbuter under fredstiden egnade sin tid åt oafbrutna andaktsöfningar, böner och spåkningar, blef ”ribat” snart liktydigt med *zāwija*, en enslig, åt betraktelser och botöfningar egnad plats, ungefär motsvarande det kristna klostret, men utan dess prakt och rikedom. Under 1000-talet bildade marbuterna i norra Afrika en betydande sekt, som gaf upphof åt den i Afrika och Spanien härskande dynastien almoravider, hvilket namn är en spansk ombildning af *al-murābitīn* (”marbuterna”). I våra dagar är antalet marbuter mycket stort. De lefva dels som eremiter och asketer i ökentrakter af förbifarandes allmosor, dels som vaktare vid moskéer och grafvar. Sysselsatta större delen af dygnet med mekaniskt frammumlande af böner, anses de ega förmåga att göra underverk och profetera samt utöfva därför betydligt inflytande på befolkningen. Fanatiska muhammedaner, ha de ständigt underblåst hatet mot de otrogne ”frankerna” och spelat en betydande roll såväl i alla uppror mot fransmännen som ock i öfriga oroligheter i Tunisien och Tripolis. En marbuts graf är en helig plats. Äfven den kallas *murābit* med tillägg af den dödes namn, alldeles som i Syrien och Egypten en sådan helgongraf kallas *weli* (”helgon”). H.

Marby, socken i Jämtlands län, Hallens tingslag. Areal 10,282 har. 572 inv. (1911). Annex till Hallen, Härnösands stift, Jämtlands västra kontrakt.

Marbäck. 1. Socken i Jönköpings län, Norra Vedbo härad. 6,480 har. 757 inv. (1911). M. utgör ett till Herrestads egendom patronellt pastorat i Linköpings stift, Norra Vedbo kontrakt. —

-ocken i Älfsborgs län, Kinds härad. 3,873 har. 19 inv. (1911). Annex till Gällstad, Göteborgs ift, Kinds kontrakt.

Marc [mark], äldre fransk vikt = 8 *onces* = ½ *ivre* (se d. o.).

Marc., *mus.*, förkortning för marcato.

Marca, Pierre de (lat. *Petrus de M.*), ransk prelat och historiker, f. 1594 i Béarn, d. 662, studerade juridik i Toulouse, blef 1621 pre-ident i parlamentet i Pau och kallades 1639 till nedlem af conseil d'état i Paris. Då han i striden m den franska kyrkans förhållande till den påf-iga kurian med talang häfdade den nationella kyr-ans oberoende, kom han högt i gunst hos Ludvig XIII, lät efter sin hustrus död prästviga sig och tnämndes 1641 till biskop af Couserans. Den påf-iga bekräftelsen lät vänta på sig. Men då M. 1647 åg svårt sjuk i Barcelona, lät han i halft medvets-öst tillstånd förmå sig att underskrifva ett åter-allande af sin mening om den gallikanska kyrkans rihet. Den påfliga konfirmationen erhölls, och M. lef ärkebiskop i Toulouse. Ludvig XIV utnämnde enom 1662 till ärkebiskop af Paris. Af M:s många krifter är den 1641 delvis utkomna stora afh. *De concordia sacerdotii et imperii* etc. (fullständigt tg. af Baluze, 1663) den förnämsta. Äfven en atinsk beskrifning öfver Katalonien, *Marca hispa-ica* etc. (tr. 1688), och en fransk, *Histoire de Béarn* (1640), förtjäna att nämnas. J. C.

Marcabrun (Marcabru), provensalsk truba-dur i senare hälften af 1100-talet, diktade spegel-ser öfver kvinnorna och kärleken samt angrep med sin kvickhets gissel sådana missriktningar som gi-righet och hycklad fromhet. 42 af hans sånger ärnnas i behåll (utg. af Jeanroy, Dejeanne och Aubry 1904).

Marca hispánica, lat., Spanska mark. Se Katalonien, sp. 1260.

Marcantonio [markantåniå], italiensk kopparstickare. Se Raimondi.

Marcato [-kåtå], it., *mus.*, markeradt, skarpt betonadt, med accentueradt föredrag.

Marc Cole, pseudonym. Se Drachmann 2, sp. 795.

Marceau [marså], François Séverin Desgraviers, fransk general, f. 1769, skickades 1793 som kapten till Vendée, blef s. å. på Klébers rekommendation general-en-chef för västra armén och tillfogade vendéerna ett blodigt nederlag vid Le Mans (12 dec. 1793). Han bidrog som divisionsgeneral till fransmännens seger vid Fleurus (1794) och kämpade 1795—96 vid Rhen. Sistnämnda år förde han en division vid Sambre- och Meusearmén, med uppgift att skydda Jourdans återtåg, och hade flera gånger drifvit fienden tillbaka, fothan i en strid med österrikiska jägare vid Altendahen fick ett sår, som 20 sept. 1796 ändade hans va M. var en af revolutionens dugligaste krigare och lämnade ett hedradt minne efter sig. Hans födelsestad, Chartres, har rest honom en staty. C. O. N.

Marcel [-sä'l], Étienne, fransk revolutionsman, d. 31 juli 1358, till yrket klädeshandlare, var under de stormiga åren i midten af 1350-talet "prévôt des marchands" i Paris, d. v. s. gemensam förman för kompaniet för handeln på Seine och för de förnämsta yrkesskråna. När konung Johan II blifvit engelsmännens fånge vid Poitiers (1356) och dauphin Karl som konungens ställföreträdare sammankallade riksständerna till Paris, trädde M. i spetsen för de handlingskraftige män, som tvungo regenten att utlofva reformer samt låta rikisstyrelsen kontrolleras af ett 36-mannautskott af ständerna. Då det snart visade sig, att man icke menade ärligt med eftergifterna, skred M. i spetsen för Paris' borgare till öppet våld, lät nedhugga två af regentens förnämsta rådgifvare i hans egen åsyn (febr. 1358), trädde i förbindelse med de upproriske bönderna (se Bondekrig) och utropade slutligen konung Johans måg, den af svärfadern djupt hatade konung Karl II af Navarra, till generalkapten öfver Frankrike (juni s. å.). Ej långt därefter mördades M. af det kungliga partiets anhängare. Hans död följdes af en blodig reaktion. — Litt.: Perrens, "Étienne M. et le gouvernement de la bourgeoisie au XIV:e siècle" (1860), Tessier, "Étienne M." (1888), och Lazard, "Un bourgeois de Paris au XIV:e siècle. Étienne M." (1890).

Marcel [-sä'l], Henry Camille, fransk diplomat och författare, f. 1854 i Paris, var utrikesministerns "kabinettschef" 1883—85, sedermera prefekturråd och maître des requêtes samt blef direktör i utrikesministeriet 1896, envoyé i Stockholm 1898, conseiller d'état 1899, direktör för de sköna konsterna 1903 och chef för nationalbiblioteket 1905. M. har utgifvit kortfattade monografier öfver målarna *Daumier* och *Fr. Millet* (båda utan årtal), *La peinture française au XIX:e siècle* (kortfattad öfversikt, 1905) och *La bibliothèque nationale* (2 dlr, där flera fackmän medverkat, 1906). G—g N.

Marcelliäner. Se Marcellus, biskop af Ancyra.

Marcellinus. Se Ammianus Marcellinus.

Marcello [-tje'llå], Benedetto, italiensk tonsättare och skriftställare, f. 1686 af ädel börd i Venezia, d. 1739 i Brescia, var elev af Lotti och Gasparini, studerade tillika juridik och blef advokat, medlem af de fyrtios råd, 1730 intendent i Pola och 1738 camerlengo i Brescia. Hans förnämsta komposition är *Estro poetico-armonico* (8 bd, 1724—27; flera nyare uppl.), en samling parafraser öfver 50 psalmer, satta för 1—4 röster med generalbas för orgel eller klaver, en del äfven med 2 altfioler eller cello. Dessa psalmer anses ännu höra till den finaste och uttrycksfullaste musiken i sitt slag. M. komponerade jämväl mässor, instrumentalkonserter, canzoner, kantater, pastoralen *Calisto in Orsa*, operan *La fede riconosciuta*, oratoriet *Giuditta*, alla till egna texter, skref därjämte flera poem och libretter samt författade teoretiska skrifter, bland hvilka i synnerhet framstår *Il teatro alla moda* (1720, nyaste uppl. 1887), en den italienska operaschablonen skarpt gisslande skrift, som i

mycket förebådar Glucks reformteorier. Biogr. af Sacchi (1789), Busi (1884) m. fl. A. L.*

Marce'llus, namn på en romersk familj af Claudiska släkten. Bland dess mest kända medlemmar må följande nämnas. 1. Marcus Claudius M. utmärkte sig särskildt i andra puniska kriget (218—201 f. Kr.). Sina lärospån i kriget gjorde M. på Sicilien i striderna mot Hamilkar Barcas. Första gången konsul 222 f. Kr., ledde han kriget mot gallerna s. om Alperna och nedlade i slaget vid Clastidium med egen hand deras konung och anförare Virdumarus, hvarigenom han förvärfvade

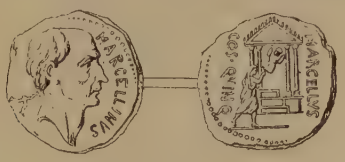

Marcellus' bild å ett fornromerskt mynt och på dettas frånsida M. hembärande sina *spolia opima* åt Juppiter Feretrius' tempel.

det tredje fältherrebytet (*spolia opima*). Efter romarnas förfärliga nederlag vid Cannæ (216 f. Kr.) anlitades hans prófvade fältherreskicklighet. Också visade han sig i stånd att hejda Hannibals framfärd genom klokt intagna ställningar och väl beräknade rörelser, om också ej genom segrar, ehuru han äfven sammandrabbade med Hannibal utan att besegras. 214 fick han befälet på Sicilien och lyckades där på det tredje året (212) intaga Syracusæ, hvarvid den berömde Archimedes, som M. befallt skulle skonas, af misstag blef dödad. M., som icke synes ha varit främmande för den grekiska bildningen, lät till Rom bortföra i Syracusæ vunna konstskatter, ett exempel, som sedermera ofta följdes vid romarnas eröfringar. I det hela i enlighet med den tidens krigföringssätt öfverlät han staden till plundring åt soldaterna. Under sitt femte konsulat, 208 f. Kr., dog M. en krigares död vid ett fientligt öfverfall. Hannibal hedrade den fallne med en ståtlig likbegängelse. M. fick namnet ''Roms svärd'' (Fabius Cunctator kallades ''Roms sköld''); hans dugliga ledning bidrog i ej ringa mån till Roms framgång i kriget. Äran och hjältemodet, de två gudomligheter, åt hvilka han hade upprest ett tempel vid Kapenska porten i Rom, tjänade han troget ända in i döden. — 2. Marcus Claudius M., konsul 51 f. Kr., Julius Cæsars motståndare, besegrades vid Farsalos och flydde till Mitylene. Han benådades på Ciceros förbön (talet i senaten *pro Marcello*), men mördades på hemvägen till Italien af en bland sina följeslagare. — 3. Gajus Claudius Marcellus, den föregående kusin, konsul 50 f. Kr., tog ingen del i medborgarfejderna, ehuru han var Pompejus' anhängare. Han lefde i fred och ro till 40 f. Kr. — 4. Marcus Claudius M., son till M. 2 och Octavianus' (kejsar Augustus') syster Octavia, var förmäld med kejsarens dotter Julia samt bestämd till att ärfva tronen efter Augustus, som adopterade honom. Han sades ha varit en ung man med framstående egenskaper och var synnerligen älskad af sin adoptivfader. En tidig död bortryckte honom emellertid redan 23 f. Kr. Till hans minne invigde Octavianus den stora skådebanan Theatrum Marcelli i Rom. Vergilius egnade honom några verser i 6:e boken af Eneiden, och äfven Horatius besjöng honom. 1 o. 4. R. Tdh. 2—3. J. C.

Marce'llus. Två påfvar ha burit detta namn. 1. M. I (308—309) skall ha blifvit förvisad från Rom af Maxentius med anledning af de Rom pågående striderna om affällingars återupptagande i kyrkan, hvarvid M. skall ha företrädt den strängare riktningen. Huruvida han fått återvända till Rom eller dött i landsflykt (16 jan. 309) är omtvistadt. Några källor uppge, att han lidit martyrdöden. — 2. M. II (10 april—1 maj 1555), f. 6 maj 1501, hette urspr. Marcello Cervini, blef 1539 kardinal och var påflig legat under Tridentinska mötets första skede. De vid hans val knutna förhoppningarna om ett fruktbringande kyrkligt reformarbete på medeltida grundval gingo genom hans bortgång om intet. T. H—r.

Marce'llus, namn på många martyrer. Bland dem må nämnas 1. M., biskop i Apamea i Syrien på kejsar Theodosius' tid. Då han enligt kejsarens edikt lät förstöra hedningarnas afgudahus, blef han af det uppretade folket bränd 389. — 2. M., biskop af Die i Frankrike, blef af arianerna kastad i fängelse, hvari han omkom (i slutet af 400-talet). (Hj. H—t.)

Marce'llus, biskop af Ancyra i Galatien, uppträdde på kyrkomötet i Nicæa 325 som ifrig försvarare af Sonens väsensenhet med Fadern (homousi), hvilken af Arius blifvit förnekad. Men då M. sedermera i en (mestadels förlorad) skrift äfven bekämpade arianismen, råkade han själf ut i olyckliga teologiska spekulationer (sabellianskt färgad treenighetslära) och blef afsatt på en synod i Konstantinopel 336. (Hans anhängare i Ancyra, marcellianerna, höllo emellertid fortfarande troget fast vid honom och sökte genom en beskickning till Athanasius rättfärdiga sig själfva och sin lärofader.) Biskop Eusebius af Cæsarea erhöll därjämte uppdrag att vederlägga honom, hvilket skedde i 2 böcker med titeln ''Contra Marcellum''. I Västerlandet lyckades M. bli förklarad för renlärig, på synoden i Rom 340 och i Sardica 343. Men hans lärjunge Fotinos' mer öppet uttalade villoläror kastade sin skugga äfven öfver M., så att också den västerländska kyrkan måste låta honom falla. Han fördömdes af biskop Damasus omkr. 380 och i Konstantinopel 381. Han var då redan död (omkr. 374). — Jfr Th. Zahn, ''M. von Ancyra'' (1867), och Fr. Loofs, ''Die trinitätslehre Marcells'' (i Berlinakad:s ''Sitzungsberichte'', 1903). K. H.*

Marcellus [-sälly's], Marie Louis Jean André Charles Demartin du Tyrac, greíve de M., fransk diplomat, skriftställare, f. 1795, d. 1865, var ambassadsekreterare i Konstantinopel och sedan (under Chateaubriand) i London samt 1829—30 understatssekreterare för utrikesärendena i Polignacs ministär. Han hemförde enligt uppdrag till Frankrike den 1820 på ön Milo upptäckta statyn ''Den meliska Afrodite'' och tillskref sig därvid öfverdrifven förtjänst om detta konstverks förvärfvande åt franska staten. M. skref bl. a. *Souvenirs de l'Orient* (1839; 3:e uppl. 1861), *Chants du peuple en Grèce* (2 bd, 1851) och *Chateaubriand et son temps* (1859).

Marce'llus, pseudonym för skriftställaren Vilhelm Alexander Bergstrand (se d. o.).

Marce'llus Empi'ricus, gallisk lärd, var hofämbetsman under Theodosius I (379—495). Se Largus.

Marcère [-sär], Émile Louis Gustave Reshayes de, fransk politiker, f. 16 mars 1828 i Domfront, gick den juridiska ämbetsmannabanan, gjorde sig 1869 politiskt bemärkt genom sin mot kejsardömet riktad broschyr *La politique bon provincial*, invaldes 1871 i nationalförsamlingen, uppfordrade i broschyren *La république et les conservateurs* (s. å.) de konservative att anamma sig till republiken och allmänna rösträtten kommt blef en af de ledande i vänstra centern. M. bedvärkade energiskt vid tillkomsten af 1875 års författning, var 1876—84 medlem af deputeradekammaren och blef 1884 senator på lifstid. Han var mars—maj 1876 understatssekreterare i inrikesministeriet samt maj—dec. 1876 och dec. 1877 —mars 1879 inrikesminister (i kabinetten Dufaure och Waddington). Han har bl. a. utgifvit *Le 16-mai 1877 et la politique du septennat* (1900).

Marc-Fournier [-forniē]. Se Fournier 1.

Marcgraviāceæ, *bot.*, växtfamilj af serien *Parietales* med omkr. 30 oftast med luftrötter klättrande egenartade buskar i tropiska Amerika. Blommornas kronbladblad äro ombildade till färgade, krukformiga nektarier. G. L—m.

March (slav. *Morava*, lat. *Marus*), Mährens hufvudflod, upprinner på 1,263 m. höjd på södra sidan af Schneeberg i Sudeterna, flyter i början i sydsydöstlig riktning förbi städerna Olmütz och Kremsier, vänder sig därefter mot s. s. v. samt bildar nedanför Göding, där den blir segelbar, först Mährens, därefter Österrikes gräns mot Ungern samt mynnar ut i Donau vid Theben, ett stycke ofvanför Pressburg. Längd 378 km. De största tillflödena äro fr. v. Betschwa, fr. h. Thaya, som upptager ett stort antal bifloder. (J. F. N.)

March [mā'tʃ], stad i engelska grefsk. Isle of Ely, på en kulle midt i Fens (se d. o.). 7,565 inv. (1901). . Tillverkning af maskiner och landtbruksredskap. J. F. N.

March [mā'tʃ], earler af. Denna titel härrör från gränstrakterna (*the marches*) dels mellan England och Wales, dels mellan England och Skottland. Earlerna af M. vid den walesiska gränsen tillhörde släkten Mortimer (se d. o.), hvars hufvudman erhöll titeln 1328. Efter den 5:e earlens död (1425) öfvergick titeln till hans systerson, hertig Rikard af York, och med dennes son Edvard IV till kronans bärare. De äldste skotske earlerna af M. tillhörde släkten Dunbar; sedan titeln 1434 förklarats förbruten till kronan, gafs den flera gånger åt medlemmar af släkterna Lennox och Stuart, återgick 1672 till kronan, gafs 1675 af Karl II åt dennes naturlige son Charles Lennox (se Lennox 1) och bäres numera inom släkten Gordon-Lennox af äldste sonen till hufvudmannen, hertigen af Richmond and Gordon. En skotsk titel earl af M. gafs 1697 åt W. Douglas, yngre son till den 1:e hertigen af Queensberry, och anses ha utslocknat vid dennes sonsons (se Douglas 23) död. V. S—g.

March [mark], katalansk skaldesläkt, hvars förnämsta representanter voro följande. 1. Mosén Pedro, d. omkr. 1413. 2. Mosén Jaime, trubadur under 1300-talet. 3. Mosén Arnoldo, trubadur under 1400-talet. 4. Ausias, den ryktbaraste af släkten, d. omkr. 1460, skref kärlekspoesi i Petrarcas stil, 93 *cants d'amor*, enkla, rörande, korta *canzones morales*, religiösa dikter m. m. (flera uppl. 1543—69). 5. Ausias lefde i början af 1600-talet. Se Katalanska litteraturen, sp. 1251. Ad. H—n.

Marchand [marʃã'], Jean Baptiste, fransk militär och upptäcktsresande, f. 22 nov. 1863 i Thoissey, dep. Ain, blef 1883 officer, deltog i flera expeditioner i Väst-Afrika och fick 1896 ledningen af en expedition, som från Franska Kongo skulle framtränga till öfre Nilen. M. lämnade 21 mars 1897 Brazzaville, for uppför Ubangi och dess biflod Mbomu, förde sina farkoster öfver till Nilens vattensystem och nådde 10 juli 1898 med 8 officerare och 120 soldater Fashoda (se d. o.) vid Bahr el-abjad. Han anlade där på ruinerna af ett gammalt egyptiskt citadell ett litet fort, tillbakaslog i aug. ett anfall af sudanesiska dervischer och proklamerade franskt protektorat öfver kringboende infödingar. Dit anlände omedelbart efter sin seger öfver dervischerna den brittiska Sudanexpeditionens befälhafvare Kitchener (sept.), som påyrkade platsens utrymmande, men nöjde sig med att hissa engelsk och egyptisk flagg samt kvarlämna en truppstyrka. M. for med Kitchener till Europa, återvände — befordrad till major —, sedan Frankrike uppgett sina anspråk, utrymde 11 dec. s. å. Fashoda och tog hemvägen öfver Abessinien. I Frankrike firades han vid återkomsten som nationalhjälte; han deltog därpå i expeditionen till Kina under boxarupproret och befordrades 1902 till öfverste, men tog 1904 demonstrativt afsked, då han ej fick tillåtelse att taga tjänst i ryska armén under kriget mot Japan. Nationalisterna ha flera gånger sökt skjuta fram honom att spela en politisk roll. Jfr Poirier, "De l'Oubanghi à Fachoda; M. et la mission Congo-Nil" (1900), och Castellani, "M. l'africain" (1902). V. S—g.

Marchant [mā'tʃənt], Edgar Walford, engelsk elektriker, f. 1876, sedan 1903 professor vid Liverpools universitet. Se Duddell, W.

Marcha'ntia L., *bot.*, lefvermossläkte af fam. *Marchantiaceæ*, af hvilket en art, *M. polymorpha*, lungmossa, förekommer allmänt på jord och stränder; se fig. 1—4 art. Lefvermossor.

Marchantiāceæ, *bot.* Se Lefvermossor och Marchantia.

Marchantiāles, *bot.* Se Lefvermossor.

Marche [marʃ; fr., eg. "mark", gränsland], fordom provins i det inre Frankrike, mellan Berri, Bourbonnais, Auvergne, Limousin och Poitou, med Guéret till hufvudstad, omfattade större delen af det nuv. dep. Creuse, en stor del af Haute-Vienne samt mindre delar af Charente och Indre. Arealen var omkr. 4,900 kvkm. Omkr. midten af 900-talet gafs M. som grefskap af hertig Vilhelm III af Akvitanien åt Boso I, grefve af Limoges och Charroux. 1477 förenade Ludvig XI M. med kronan.

Marche [ma'rke], Le, Markerna, landskap (*compartimento*) uti Italien, omfattar de 4 provinserna Ancona, Ascoli-Piceno, Macerata och Pesaro e Urbino, eller i allmänhet det område, som motsvarar medeltidens Mark Ancona och Mark Fermo (eller endast Mark Ancona). 9,712 kvkm. 1,099,143 inv. (1911). (J. F. N.)

Marche [marʃ], M.-en-Famenne, arrondissemangshufvudstad och förr fästning i belgiska prov. Luxemburg, hufvudort i Famenne (se d. o.). 3,541 inv. (1904). (J. F. N.)

Marche forcée [marʃ fårsē], fr., påskyndad marsch eller transport. Se Marsch, *krigsv.*

Marche funèbre [marʃ fynäbr], fr. (jfr Funèbre), sorgmarsch.

Marchena [-tje'na], distriktsstad i spanska prov. Sevilla, vid järnvägen, som förenar Sevilla—Cádizbanan med Córdoba—Málaga-banan. 12,468 inv. (1900). Svafvelkälla. (J. F. N.)

Marchena [-tje'na], José, spansk författare, f. 1768 i Sevilla, d. 1821 i Madrid. Förföljd af inkvisitionen på grund af sina voltaireska åsikter flydde M. till Frankrike vid revolutionens utbrott, slöt sig till girondisterna, blef fängslad, men frigafs efter Robespierres död (1794). Han återvände till Spanien 1808 som Murats sekreterare, blef redaktör för ''Gaceta de Madrid'' och egnade sig därefter öfvervägande åt författarskap. Af hans arbeten förtjäna i synnerhet omnämnas tragedien *Polixena* på kraftig och ståtlig vers samt *Lecciones de filosofia, moral y elocuencia.* F. ö. utgaf M. mästerliga öfv. af flera af Molières arbeten samt biografier. Ad. H—n.

Marcheschvan (bibl. *Bul*, babyl. *Arach samna*) l. Cheschvan, hos judarna 8:e månaden i feståret, den 2:a i det borgerliga året. Den har än 29, än 30 dagar och motsvarar tiden omkr. 10 okt.—10 nov. L. L.*

Marchese [-kēse], it. Se Markis.

Marchesi [-kēsi] l. Marchesīni, Luigi, italiensk kastratsångare, f. 1755 i Milano, d. där 1829, uppträdde på flera länders operascener och vann rykte som den mest framstående italienske sångkonstnären mot slutet af 1700-talet, beundrad för röstens böjlighet och metalliska klarhet.

Marchesi [-kēsi], Pompeo, italiensk skulptör, f. 1789, d. 1858, var lärjunge af Canova och följde dennes konstriktning, blef professor vid akademien i Milano och hörde på sin tid till konstens koryféer i Italien. För kyrkan S. Carlo i nämnda stad utförde han en kolossalgrupp, *Religionen* (1852), i Turin *grafvård öfver hertig Emanuel Filibert* — anses vara M:s bästa arbete —, två statyer af kejsar *Frans I*, en i Graz och en i Wien, en sittande *Goethestaty* i Frankfurt, dessutom porträttbyster, reliefer för Arco della Pace i Milano m. m. (G—g N.)

Marchesi [-kēsi], Salvatore, eg. cavaliere Salvatore de Castrone, marchese della Rajata, italiensk sångare, f. 1822 i Palermo, d. 1908 i Paris, utträdde 1840 af politisk öfvertygelse ur neapolitanska adelsgardet, vid hvilket han var officer, samt studerade därefter juridik och musik, särskildt sång för Raimondi, Lamperti och Fontana. Hans deltagande i 1848 års revolution föranledde hans utvisande. M. begaf sig då (1849) till New York, på hvars italienska opera han uppträdde som *Ernani*. Därefter fortsatte han sina sångstudier i London för Garcia samt gifte sig 1852 med sångerskan Mathilde Graumann (f. 1826 i Frankfurt a. M.). Båda uppträdde sedan med framgång på åtskilliga scener, anställdes 1854 vid Wiens konservatorium samt flyttade senare till Paris, hvarifrån fru M. 1865 kallades till Köln och 1869 ånyo till Wien som sånglärarinna. 1881 bosatte sig makarna åter i Paris och idkade sångundervisning. — M. utgaf en sångskola, vokaliser och diverse sångkompositioner samt öfversatte till italienskan flera operatexter, bl. a. af Wagner. Fru M. har anseende för att vara en af samtidens allra förnämsta sånglärarinnor, och hennes vokaliser (54 häften) äro allmänt i bruk. Hon studerade för Nicolai i Wien 1843 och Garcia i Paris 1845 samt var redan i Paris och London mycket uppburen som konsertsångerska, då hon gifte sig med M. Hon har utgifvit en sångskola, förutnämnda vokaliser samt *Erinnerungen aus meinem leben* (1877) och *Aus meinem leben* (1888). Bland hennes elever må nämnas Gabriele Krauss, Etelka Gerster, Emma Nevada, Ingeborg Aas (Gina Oselio), Georgina Sommelius och Adèle Almati (Fich). A. L.*

Marchesi da Cotignola [-kēsi -kåtinjåla], Girolamo, italiensk målare af bolognesiska och sedermera af romerska skolan, f. omkr. 1481, d. omkr. 1550, troligen i Rom, var enligt äldre åsikt lärjunge af Francesco Francia, enligt nyare utsago (Lermoliev) af Francesco och Bernardino Zaganelli, men utbildade sig under inflytande af Rafael och arbetade i Bologna, Rom och Neapel, en kort tid äfven i Rimini och Ravenna. Till de bästa af hans senare arbeten hör *Ordensregeln meddelas bernhardinmunkarna* (i Berlin). C. R. N.*

Marchesini [-kesīni]. Se Marchesi, L.

Ma'rchet, Gustav, österrikisk nationalekonom och politiker, f. 29 maj 1846 i Baden vid Wien, blef 1882 professor i nationalekonomi vid Wiens jordbrukshögskola, invaldes 1891 i riksrådets deputeradekammare, där han blef medlem af tyska framstegspartiet, och var juni 1906—nov. 1908 undervisningsminister (i ministären Beck). Bland M:s skrifter märkas *1848—1888. Ein rückblick auf die entwickelung der österreichischen agrarverwaltung* (1889) med fortsättningen *1888—1898. Ein rückblick auf die entwickelung der österreichischen agrarverhältnisse* (1899) samt *Das recht des landwirtes* (2:a uppl., 2 bd, 1900). — M:s kusin, Julius M., professor i skogsvård m. m. vid samma högskola, har skrifvit bl. a. *Holzproduktion und holzhandel von Europa, Afrika und Nord-Amerika* (2 bd, 1904—05) och *Der holzhandel Norddeutschlands* (1908). Han utger jämte F. Hempel årsboken ''Taschenkalender für den forstwirt''.

Marchetti [-ke'tti], Filippo, italiensk operakompositör, f. 1831 i prov. Camerino, d. 1902 i Rom, rönte framgång med några närmast i Verdis stil hållna operor, som röja en viss förkärlek för groft materiella effekter: *Gentile de Varano* (1856), *Romeo e Giulietta* (1865), *Ruy Blas* (1869) och *Don Giovanni d'Austria* (1880). Han skref äfven operan *Gustavo Vasa* (1875). M. var från 1881 president för Ceciliaakademien i Rom. E. F—t.

Marchettus [-ke'ttus] från Padua, italiensk musiklärd, lefde i senare hälften af 1200- och början af 1300-talet och är bekant genom två högst märkliga musikteoretiska traktater: *Lucidarium in arte musicæ planæ* (1274) och *Pomerium artis musicæ mensurabilis* (1309), senare aftryckta (ehuru något felaktigt) i Gerberts ''Scriptores''. M. afviker i åtskilligt från de strax efteråt genom

in de Muris fastslagna teorierna och anteciperar
nom flera djärfheter (särskildt genom fritt in-
ande af kromatiska toner) en långt senare
A. L.*

Ma'rchfeld [-fält], en stor vågformig, af byar
pfylld slätt, som nedanför Wien utbreder sig på
naus norra strand ända till dess biflod March.
tten mäter från v. till ö. 45 km., från n. till s.
km. På M. blef konung Ludvig Barnet 907
gen af ungrarna (vid Theben, nära Marchs in-
de i Donau). Där (vid Kroissenbrunn, 8 km.
n Marchs mynning) segrade konung Ottokar af
hmen 1260 öfver konung Bela IV af Ungern, men
amma trakt (vid Dürnkrut, något längre upp på
gra Marchstranden) blef han 26 aug. 1278 i sin
dning besegrad af kejsar Rudolf af Habsburg. På
utkämpades äfven, 21 och 22 maj samt 5 och 6
i 1809, de väldiga slagen vid Aspern och Wag-
m (se d. o.). C. O. N.

Marchi [ma'rki], Francesco, italiensk fäst-
ngsbyggare, f. 1506, d. 1598, tjänade efter hvart-
nat hertig Alessandro de' Medici i Florens, påf-
m Paul III och hertig Ottavio Farnese i Parma,
m med dennes gemål, Margareta, 1559 till
uxelles och kvarstannade i spansk tjänst, äfven
dan Margareta 1567 nedlagt sin befattning som
åthållarinna öfver Nederländerna. M:s arbete
ella architettura militare libri tre (1599, om-
yckt 1840, 4 bd med 161 kopparstick; ny edi-
on af L. Marini 1810), som var rikt på geniala
éer och innehöll en mängd olika förslag samt
ipekade nyttan af yttre verk, blef epokgörande i
befästningskonstens historia. L. W:son M.

Marchi [ma'rki], Emilio de, italiensk för-
ttare och skolman, f. 1851 i Milano, d. där 1901,
bklädde olika hedersplatser i Milano, såväl inom
et kommunala lifvet som inom undervisningsom-
adet. Som författare är M., uppfostrad som han
lef i Manzonis skola, känd främst genom sina ro-
aner, af hvilka särskildt den första, *Demetrio*
ianelli (1890), med ämne ur den lägre milane-
ska borgarmiljön väckte berättigadt uppseende.
I. har ej någon dramatisk läggning, men skildrar
ett starkt objektivt framställningssätt fint och
karpt, hvad han iakttager. Språket kännetecknas
lf klarhet och enkelhet. Hans öfriga romaner äro
rabella (1895), *Giacomo l'idealista* (1897) samt
en postuma *Col fuoco non si scherza* (1901). M.
ublicerade novellsamlingar, många i undervisande
ch moraliserande syfte. Men äfven inom lyriken
ar han förfaren (*Poesie*, 1875, *Sonetti*, 1878, *Casa*
ia, 1882), och han försökte sig dessutom på ett
yriskt drama, *Roncisval* (1891). Till italiensk vers
fverflyttade han La Fontaines fabler (1886). H. N.

Ma'rchia, lat., markgrefskap.

Marchienne-au-Pont [marʃiä'n-å-på'], stad i
elgiska prov. Hainaut, vid Sambre och Bruxelles—
harleroi-kanalen. 19,935 inv. (1904). Järn- och
lasindustri, stenkolsgrufvor. (J. F. N.)

Ma'rchio, lat., markgrefve.

Marchioness [mä'ʃənes], eng., hustru till en
arquess (se Markis). Jfr Lady.

Ma'rchland [-lant], ritter von. Se Krones.

Marchle'wski, Paul, polsk kemist, f. 1869 i
Wloclawek, professor i medicinsk kemi vid uni-
versitetet i Krakau, har utgifvit betydande arbeten
nom den preparativa växtkemien, i synnerhet ang.
klorofyll och dess spjälkningsprodukter. Sina och andras arbeten om klorofyll har han sammanfattat i en monografi: *Die chemie der chlorophylle* (1909). Särskildt anmärkningsvärd är M:s (och Küsters) upptäckt, att klorofyll och blodfärgämnet hemoglobin innehålla samma atomgrupp, hemopyrrol (se Hematoporfyrin). H. E.

Marci, Nicolaus. Se Nils Markusson.

Marci, Georg, psalmdiktare, f. omkr. 1540 som bondson i Angelstads socken, Småland, d. 1613, kom ungefär 20-årig till Uppsala, anställdes på grund af sin vackra handstil i k. kansliet, blef under danska kriget skeppsskrifvare och sedan på grund af befälsbrist fregattkapten. 1568 prästvigdes han på konung Johans önskan och blef "superintendent öfver hela fältkleresiet" och några år senare hofpredikant hos konung Johan. 1575 blef han kyrkoherde i Annerstad, beläget ej långt från födelsesocknen. — I sin "Psalmopeographia" (1736) säger Högmarck, att M. bevisligen "sammansatt" n:r 403 i gamla psalmboken, hvilken psalm, h. o. h. omarbetad af Wallin, återfinnes under n:r 497 i 1819 års psalmbok. —rn. (B. R—g.)

Marcia [ma'rtja], it., *mus.*, marsch. — Marcia funèbre [fo-], sorgmarsch (jfr Marche funèbre). — Marciale, alla marcia, marschartadt, i marschtakt.

Ma'rcia a'qua (Aqua Marcia), en 90 km. lång vattenledning i Rom, anlades af Q. Marcius Rex 144 f. Kr., förbättrades af Agrippa och återställdes under Pius IX. Vattnet, som hämtas från Sabinska bergen, anses vara bland de yppersta i Rom. R. Tdh.

Marcianise [-tjanī'se], stad i italienska prov. Caserta (Kampanien). 12,504 inv. (1901). Linne- och hampväfverier. J. F. N.

Marciano'polis, af kejsar Trajanus anlagd stad i Nedre Mesien, v. om Varna. Vid Djevnja, ö. om Pravadia i Bulgarien, tror man sig ha funnit ruiner af M.

Marciānus, Flavius, östromersk kejsare, d. 457, var en duglig krigare samt togs efter Theodosius II:s död af dennes syster Pulcheria 450 till gemål och kejsare. Han vägrade betala Attila tribut och hjälpte den västromerske kejsaren Valentinianus III vid hunnernas infall i Italien 452. Äfven hans inre förvaltning var prisvärd. M. sammankallade det fjärde ekumeniska kyrkomötet i Chalkedon 451. Jfr Östromerska riket. J. C.

Marciānus (grek. *Μαρκιανός*), grekisk geograf från Herakleia i Bitynien vid Pontos, lefde omkr. 410 e. Kr. och skref en *Peri'plus tes e'xo thala'sses* (segling kring det främmande, d. v. s. icke grekiska, hafvet), med noggrant angifvande af orternas afstånd, samt en beskrifning af Medelhafvets kuster (ett utdrag ur Artemidoros' verk), hvaraf endast några fragment finnas i behåll. Wbg.

Marcinelle [-sinä'l], kommun i belgiska prov. Hainaut, vid Sambre. 15,915 inv. (1904). Järnverk, stenkolsgrufvor. J. F. N.

Ma'rcion, gnostiker, sektstiftare, d. omkr. 165—170 e. Kr., var en förmögen skeppsredare från Pontos, som omkr. 140 kom till Rom och där öfvergick till kristendomen, men under inflytande af en syrisk gnostiker Cerdo råkade i strid med församlingens ledande män och 4 år efter sin omvändelse bröt fullständigt med den härskande kristna tron samt

stiftade en självständig församling. M. var mindre spekulativt intresserad än andra gnostiker, och många af de för dessa egendomliga lärorna (t. ex. den om eonerna, se Gnosticism) saknades i hans åskådning. Men i likhet med dessa talade han om en demiurg (världsskapare), som han likställde med G. T:s Gud och från hvilken den Gud, som uppenbarat sig i Kristus, strängt borde skiljas. Då kyrkans ledande män (likasom äfven gnostikern Valentinus) medelst den allegoriserande utläggningsmetoden sökte åvägabringa öfverensstämmelse mellan gamla och nya testamentet, insåg M., som förkastade denna metod, att det rådde en djupgående olikhet mellan båda och att kristendomen gett världen något nytt. Men han betonade motsatsen mellan densamma och judendomen på ett så ensidigt sätt, att han beröfvade kristendomen dess historiska förutsättning. Urapostlarna hade enligt M. antingen icke förstått eller förfalskat den gode och kärleksrike Gudens uppenbarelser i Jesus Kristus; den ende apostel, som förstått kristendomens betydelse som en från judendomen afskild religion, vore Paulus; dock måste M. för att genomföra sin åskådning öfva en vidtgående kritik äfven på denne apostels skrifter. Af evangelierna erkände han sålunda endast Lukas' evangelium som författadt af en lärjunge till Paulus, förmodligen ock vissa stycken af de öfriga evangelierna, som stämde med hans lära, och af de apostoliska skrifterna endast 10 bref af Paulus: Gal., 1 och 2 Kor., Rom., 1 och 2 Tess., Efes., Kol., Fil. och brefvet till Filemon, det sistnämnda det enda, som han upptog utan förkortning. M. nöjde sig ej med en sektbildning, utan eftersträfvade en efter hans uppfattning renad kristendom och ville genom sin kritik af de gifna religionsurkunderna ge sin kyrka en tillförlitlig kanon. I det förlorade arbetet *Antiteser* sökte han framställa motsatserna mellan judendomens Gud och kristendomens, som för honom utan vidare sammanföll med Jesus Kristus, i det han ang. dennes väsen hyllade en doketisk uppfattning. M. var efter allt att döma en verkligt religiös personlighet och därtill i besittning af en icke ringa organisatorisk talang, som gjorde honom och hans anhängare till en farlig makt för kyrkan, ej minst genom deras religiösa fasthet i bekännelsen och ståndaktighet under förföljelserna. M:s anhängare (marcioniter) spåras ännu i den på 600-talet i Armenien uppträdande sekten paulicianerna och omtalas t. o. m. sporadiskt mot slutet af 900-talet. E. S—o.

Marcioniter. Se Marcion.

Ma'rcius, namn på en romersk släkt med flera grenar, såsom *Censorinus*, *Crispus* och *Philippus*. Af den sistnämnda grenens medlemmar märkas 1. Quintus M. Philippus, konsul 186 f. Kr., som ledde undersökningen angående "backanalierna" (Bakchosmysterierna) och senare användes att ordna Greklands angelägenheter samt kämpade mot konung Perseus i Macedonien, och 2. Lucius M. Philippus, konsul 91 f. Kr., som politiker stående mellan partierna, som talare lycklig, i synnerhet i extemporerade föredrag. — Vidare omtalas en eller, enligt andras uppgift, två gamla siare med namnet M. på andra puniska krigets tid (218—201 f. Kr.). — Om Ancus M. och Gn. M. Coriolanus se dessa. R. Tdh.

Marck. Se Lamarck.

Marcks, Erich, tysk historiker, f. 17 nov. 1861 i Magdeburg, blef professor i historia 1893 i Freiburg im Br., 1894 i Leipzig, 1901 i Heidelberg och 1907 vid den vetenskapliga institutionen i Hamburg. M:s tidigaste stora arbete är den (ej fullbordade) biografien *Gaspard von Coligny, sein leben und das Frankreich seiner zeit* (1892); till samma tidehvarf hör den för samlingen "Monographien aus der weltgeschichte" skrifna studien *Königin Elizabeth von England und ihre zeit* (1897). M:s senare forskningar ha egnats den nyaste tidens historia; de förnämsta hithörande arbetena äro biografien *Kaiser Wilhelm I* (utvidgadt särtryck ur "Allgemeine deutsche biographie", 1897; 7:e uppl. 1910), *Fürst Bismarcks gedanken und erinnerungen, kritische würdigung* (1899) samt en stort anlagd lefnadsteckning öfver *Bismarck* (I, 1909; många uppl.), hvilken hvilar på ett omfattande material från Bismarckska familjearkivet och lofvar att bli en standard-biografi. 1911 utkom *Männer und zeiten*, ett urval af M:s föredrag och essayer. M. hör genom vederhäftighet i forskningen, idérikedom och framställningskonst till det moderna Tysklands främsta historiker. Se "Svensk tidskr.", 1912. T. H—r.

Marc-Monnier [-månié], fransk författare. Se Monnier.

Marco [ma'rkå], it., sp. och port. Se Mark.

Ma'rcobrunnen (Markobrunnen), en mellan Mainz och Bingen i reg.-omr. Wiesbaden (preussiska prov. Hessen-Nassau), på högra Rhenstranden befintlig brunn, efter hvilken det på ett närbeläget vinberg producerade vinet, ett af de mest värderade renska vinerna, kallas marcobrunner. (J. F. N.)

Marcoma'ni, lat. Se Markomanner.

Marconi [-kåni], Rocco, italiensk målare af venezianska skolan, f. i Treviso (årtalet obekant), d. 1529, var verksam i Treviso och i Venezia. Enligt uppgift var han lärjunge af Giovanni Bellini, men utbildade sig i synnerhet efter Giorgione och Palma Vecchio. Endast få och torftiga underrättelser finnas om hans lif, och äfven de arbeten, som tillskrifvas honom, äro få. Här må nämnas *Kristi lik, omgifvet af sörjande anhöriga* (i Venezias akademi), *Frälsaren emellan två apostlar* (i SS. Giovanni e Paolo, Venezia) och *Äktenskapsbryterskan inför Kristus* (i Palazzo reale, Venezia; en tafla med samma ämne i Berlin). C. R. N.*

Marconi [-kåni], Guglielmo, italiensk fysiker, f. 25 april 1874 i Bologna, son till en godsegare och en irländska (den bekante politikern doktor L. S. Jamesons kusin), studerade vid universitetet i Bologna fysik under A. Righis ledning och experimenterade samtidigt flitigt ute på sin faders gård, Griffone, i närheten af Bologna, inom det område, som snart skänkte honom världsrykte,

mligen den *trådlösa telegrafien*. Dessa experi-nt togo sin början 1895. Snart därefter afbrötos iversitetsstudierna fullständigt, och M. har sedan slutande egnat sig åt sin uppfinnarverksamhet. är hedersdoktor vid Bolognas universitet och l. af Svenska Vet. akad. (1906) samt delade 1909 d F. Braun Nobelpriset i fysik. Om M:s arbete den trådlösa telegrafiens utveckling se Tele-afering (utan tråd). D. S—t.

Ma'rco Polo [-kå pålå], resande. Se Polo.

Ma'rco-Polo-bergen [-kå pålå-]. Se Kwen-n, sp. 396.

Ma'rcora [-kåra], Giuseppe, italiensk poli-ker, f. 14 okt. 1841 i Milano, stred 1859—60 h 1866 vid Garibaldis sida i dennes friskaror, f sedan advokat i Milano och ledare för nämnda ads demokratiska parti samt invaldes 1876 i alienska deputeradekammaren, hvilken han allt-dan, med ett kort afbrott 1890—92, tillhört. är sedan nov. 1904 kammarens president.

Marcq-en-Baroeul [mark-ã-baröl], stad i fran-a dep. Nord, 5 km. n. ö. om Lille. 7,449 inv. 901; som kommun 11,142 inv.). Tillverkning papper, tapeter, linne m. m. J. F. N.

Ma'rcus, evangelisten. Se Markus.

Ma'rcus, Jurgen, fortifikationsofficer, f. 1657 Stralsund, antogs 1685 af öfverste v. Kemphen (se o.) att förfärdiga modeller af fästningarna i veriges tyska besittningar och uppfördes 1687 på ommerska fortifikationsstaten som "modellista". . blef tillika konduktör 1690 och löjtnant 1691, jänstgjorde 1698 i Fortifikationskontoret i Stock-holm, brukades från 1702 först att "formera" geo-metriska kartor öfver de viktigaste passen i Pom-mern och sedan att förestå fästningsarbetet i Damm. Vid Stettins fall 1713 blef M., som 1711 fått aptens fullmakt, fången. 1718 placerades han på kkånska arméns fältstat, men är i 1720 års rulla nntecknad som fången och i 1721 års öfverstruken. M. var utomordentligt skicklig i modellers förfär-digande, och två af hans bästa arbeten, modellen af Wismars stad och fästning i basrelief af "rart trä och elfenben" och modellen af Hvalfisken (se fig. till d. o.), förvaras i Fortifikationsarkivet. L. W:son M.

Ma'rcus Aurēlius (Antoninus), romersk kejsare 161—180, f. 121 i Rom af en från Spanien härstammande familj, erhöll vårdad uppfostran och studerade bl. a. retorik för Fronto (se d. o.); sitt största och under hela lifvet förblifvande intresse egnade han emellertid den stoiska filosofien (däraf benämningen "filosofen på tronen"). 138 adopterades han af Antoninus Pius samt äktade senare dennes dotter Faustina. 146 erhöll han tribunicisk och prokonsularisk värdighet och stod från denna tid vid kejsarens sida som underordnad medregent, åtnjutande dennes fullaste förtroende. Kejsare 161, upptog M. sin adoptivbroder, Lucius Aelius Aurelius Commodus (d. 169), till likställd medregent, det första exemplet på dylikt samregentskap i romerska historien. — Under M:s regeringstid hemsöktes riket af svåra olyckor. Ett besvärligt krig med parterna bragtes omsider till lyckligt slut 165, men den hemvändande hären förde med sig pesten, som sedan under många år rasade fruktansvärdt i rikets olika delar; samtidigt inbröto germanska stammar vid Donau, särskildt markomannerna (se d. o.), på romerska området och framträngde t. o. m. i norra Italien. Kriget, som från 167 leddes af kejsaren personligen, slutade med germanernas kufvande — en del öfverflyttades som kolonister på romerskt område —, hvarpå han omedelbart begaf sig till Orienten, där fältherren Avidius Cassius gjort uppror; denne blef emellertid snart mördad af sina egna anhängare. Efter att ha ordnat förhållandena i östern återvände M. till Rom 176 — han hade då omkring åtta år nödgats vara borta från hufvudstaden —, men drog redan 178 åter i fält mot Donaufolken, som rest sig och nu ånyo kufvades; under förberedelserna till ordnandet af de nyförvärfvade områdena afled kejsaren i lägret vid Vindobona (nuv. Wien) 17 mars 180 och efterträddes af sonen Commodus (se d. o.).

Marcus Aurelius. Fornromersk kolossalbyst i Louvre, Paris.

Det var under dessa tider en lycka för Romerska riket att styras af en man, som visserligen icke egde den öfverlägsne fältherrens eller statsmannens lysande egenskaper, men som helt genomträngdes af sedligt allvar och vid utöfvandet af sitt regentkall ådagalade utomordentlig plikttrohet, samvetsgrannhet och humanitet. Ehuru nästan ständigt upptagen med krig, egnade han äfven den inre förvaltningen, särskildt finansväsendet och rättskipningen, all möjlig omsorg. Senaten bemöttes med mycken hänsyn. Som ifrig romersk patriot och anhängare af romerska religionen och stoiska filosofien betraktade kejsaren kristendomen med afgjord motvilja; under hans regering förekommo flera lokala kristendomsförföljelser (se d. o.). M:s personlighet och åskådning framträda bäst i hans på grekiska affattade "självbetraktelser", *Ta eis heautón* ("Självbetraktelser", öfv. af E. Weer, 1911), i 12 böcker. Hans ståndpunkt kan karakteriseras som ett slags optimistisk panteism, på samma gång som framställningen genomdallras af djup melankoli. I världen och allt, som sker, lefver och verkar gudomen, styrande allt efter visa lagar och mot de bästa mål. Att skicka sig i denna nödvändighet, som på samma gång är försynens visa ledning, är människans uppgift och på samma gång hennes lycka; denna beror ej af de yttre, växlande förhållandena. I anslutning till dessa och liknande grundsatser framlägger han i otvungen form sina tankar närmast i etiska frågor, hvarvid han röjer nära frändskap med Epiktetos (se d. o.), ehuru det är uppenbart, att många förhållanden skulle framstå i annan dager för en kejsare i Rom än för en frigifven slaf från en af rikets aflägsnare provinser. — En präktig antik ryttarstaty i brons af M. står numera på Kapitolium i Rom (se pl. V till art. Bildhuggarkonst); på den s. k. Piazza Colonna höjer sig en 29,6 m. hög först efter kejsarens död fullbordad marmorkolonn, prydd med reliefer, framställande striderna mot Donau-

folken, den äldsta bildliga framställningen ur germanernas historia (se fig. till art. Germaner). Öfverst stodo i forntiden statyer af M. och Faustina, numera befinner sig där en staty af aposteln Paulus. — Litt.: B. P. Watson, ”Marcus Aurelius Antoninus” (1884), och Zeller, ”Philosophie der griechen” (IV, 754 ff.). H. Sgn.

Marcus island [mā'kas ā'lənd], Weeks island, ö i Söderhafvet, n. ö. om Marianerna, en atoll med guanolager. Tillhör Förenta staterna.

Ma'rcus Jūlius Agri'ppa. Se Herodianska dynastien, sp. 541.

Marcy [mā'si], William Learned, nordamerikansk politiker, f. 12 dec. 1786 i Southbridge, Massachusetts, d. 4 juli 1857 i Ballston Spa, staten New York, blef 1810 advokat i Troy, New York, deltog som officer vid de frivillige i 1812 års krig i Canada, kastade sig sedan in i staten New Yorks politik och blef, bl. a. som utgifvare af tidningen ”Budget” i Troy, en af de inflytelserikaste medlemmarna i M. van Burens parti. På 1820-talet var M. medlem af den i staten New Yorks politik enrådande krets, som fick namnet ”The Albany regency”; han var 1823—29 statens ”comptroller”, 1829—31 medlem af dess högsta domstol, 1831—33 förbundssenator och 1833—38 guvernör i staten New York. Som senator präglade han i ett försvarstal för presidenten Jacksons utdelning af ämbeten som partibelöningar slagordet ”segraren tillkommer bytet efter fienden”. M. var 1839—42 medlem af en kommission för afgörande af amerikanska medborgares omstridda rättsanspråk mot Mexico. Vid 1844 års valstrid var M. ledaren för den grupp (”hunkers”) inom det demokratiska partiet, som öfvergaf van Buren och enligt sydstatsmännens önskan genomdref Polks val till president. Som krigsminister i dennes kabinett (1845—49) inlade han stor förtjänst om energisk krigföring i Mexico. Han var 1853—57 som utrikesminister den ledande mannen i presidenten Pierces kabinett och förde därunder en mycket kraftig utrikespolitik i åtskilliga smärre konflikter med Österrike, Spanien, England och Nicaragua. Cubas förvärfvande åt Förenta staterna var ett af hans hufvudsyften, men han vägrade 1854 att deltaga i det obetänksamma s. k. Ostende-manifestet (se d. o.) och hindrade s. å., att ett amerikanskt fartygs beslagtagande af spanska myndigheter på Cuba (”Black-Warrior-affären”) uppblåstes till krigsanledning. Från M. utgick 1853 cirkuläret om amerikanska diplomaters uppträdande i ”en amerikansk medborgares enkla dräkt” i stället för i uniform. Jfr J. F. Rhodes, ”History of the United states from 1850”, I—II (1892), S. Webster, ”Mr Marcy, the cuban question and the Ostend manifesto” (i ”Political science quarterly”, 1893), och H. L. James, ”The Black-Warrior affair” (i ”Amer. hist. review”, 1907). V. S—g.

Marczali [ma'rtsali], Henrik (kallade sig tidigare Heinrich Morgenstern), ungersk historiker, f. 1856 i Marczali, komitatet Somogy, professor i medeltidshistoria vid Budapests universitet, har — på ungerska — skrifvit ett stort antal arbeten i äldre och nyare ungersk historia, t. ex. ”Ungerns historia under Josef II:s tid” (3 bd, 1882—88), 3 bd i det af Szilágyi utgifna samlingsverket ”Ungerska nationens historia”, ”Maria Theresia” (1891) och ”Nyaste tidens historia” (1892). På tyska har M. utgifvit bl. a. *Ungarische verfassungsgeschichte* (1910). Jämte A. Mika och D. Angyal utgaf M. 1892 en ”Källhandbok till den ungerska historien”, och han har äfven medverkat i en ungersk ”Stor illustrerad världshistoria” i 12 bd. V. S—g.

Marde, lat. Se Mardin.

Mar de Cortez [-kårte'th], sp. Se Kaliforniska viken.

Mardefelt. Se Marderfelt.

Mar del Nort [-nå'rt], sp. Se Atlantiska hafvet.

Mar del Plata, stad i argentinska prov. Buenos Aires, vid Atlantiska hafvet, n. om Kap Corrientes. Omkr. 6,000 inv. Hafsbad, Argentinas modebad. J. F. N.

Marderfelt (Mardefelt), svensk friherrlig ätt, härstammade från Konrad M. (se M. 1), hvilken var son af en till Stockholm från Gelderland inflyttad handtverkare och före sitt adlande hette Massberg. Han adlades 1646 och blef 1677 friherre. Ätten, som ännu 1755 representerades på svenska riddarhuset af en fullmäktig, blef redan genom ett par af stiftarens söner inhemsk i Tyskland och antog där namnformen von Mardefeld.

1. Konrad M. (skref sig Mardefelt), friherre, fortifikationsofficer, krigare, f. omkr. 1610 i Stockholm, d. 21 maj 1688, antogs som volontär vid svenska armén i Preussen 1628, blef ingenjör vid svenska hufvudarmén i Tyskland 1634, deltog i slaget vid Wittstock 1636 och gjorde en ”afritning” af detsamma, blef generalkvartermästarlöjtnant 1637, generalkvartermästare och öfverste 1642, anordnade för Torstensons armé ett befäst läger på Saales högra strand midt emot München-Nienburg 1644 (af M. ritad plan häröfver och öfver de kejserliges närliggande retranchement finnes i Krigsarkivet), deltog i tåget mot Danmark samt i slaget vid Jankow (1645), öfver hvilken batalj han utförde en sedermera i koppar stucken ritning, adlades 1646 med namnet M. (han hette förut Massberg) för sina förtjänster som fortifikationsofficer och blef s. å. generalinspektör öfver alla svenska fästningar i Pommern, Mecklenburg och Westfalen. Efter freden 1648 förordnades M. till generalingenjör öfver de svenska fästningarna s. om Östersjön, 1654 blef han kommen-

nt i Demmin, som förstärktes enligt af honom gjord dessein, och gick 1655 med i fält som énis generalkvartermästare, men blef s. å. generalmajor af infanteriet och kommendant i Thorn ut 1656 kommendant i Elbing. 1657—68 var guvernör i Wismar, under tiden byggande 661) Warnemünde skans och utnämnd (1664) till ieralljöjtnant. 1668 blef han viceguvernör i Pomrn, 1673 general och ministerresident vid Kurandenburgska hofvet, 1675 fältmarskalkljöjtnant a fältmarskalk samt förde under Wrangels sjukm öfverbefälet i det samma år utbrytande kriget t Brandenburg, men hans ledning kännetecknas af order och kontraorder med däraf följande anlösa fram- och återmarscher. Snart insjuknade gen M., och då han åter blifvit frisk, uppdrogs honom att vid Gützkow hindra kurfurstens öfverng öfver Peene, men när denne anryckte och rjade slå bro öfver floden, skyndade M. hals ver hufvud tillbaka till Stralsund, hvarigenom nigsmarck tvingades utrymma sin goda ställng vid Dammgarten. I nov. s. å. fick M. skarp fallning att återtaga det förlorade Wolgast, men sslyckades häri. Han infordrades då, 1676, till erige för att stå till svars för sina åtgärder unr fälttåget, men lyckades rättfärdiga sig och fick 77 i uppdrag först att göra en karta öfver Kriaanstadstrakten och sedan att utarbeta desseiner l befästande af Stockholms avenyer. S. å. blef friherre. 1678 fick han ledningen af defensionen i Östergötland och började då iståndsätta Stekborg. Jfr Wimarson, ”Sveriges krig i Tyskland 75—79” (I, 1897).

2. Arvid Axel M., friherre, den föregåendes on, krigare, deltog 1677—79 i kriget i Skåne, edföljde 1690 de hjälptrupper, som af svenska egeringen sändes till Rhen att understödja Holland och kejsaren mot Frankrike, och blef 1697 öfverste vid Södermanlands regemente. Under Karl XII:s invasion i Polen befordrades han 1703 till generalmajor, intog s. å. med storm staden Posen, anförde i slaget vid Fraustadt (1706) på ett berömligt sätt högra hälften af den svenska centern och utnämndes därefter till general af infanteriet.

Då konungen i aug. 1706 tågade till Sachsen, kvarlämnades M. med en liten svensk armé i Storpolen. $\frac{1}{29}$ okt. — innan ännu det altranstädtska redsslutet blifvit offentliggjordt — hotades M. vid Kalisz af en öfverlägsen rysk-sachsisk-polsk här under Mensjikov och August II. M. upptog i förning med en polsk truppstyrka under Sapieha och Potocki striden, vann i början framgång, men blef, edan hans polska bundsförvanter flytt, kringränd ch i grund besegrad samt med större delen af sin rmé tillfångatagen. Han återfick snart friheten ch dog i maj 1708 i Polen.

3. Gustav von Mardefeld, friherre, ngre broder till den föregående, preussisk diplomat, f. 1664, d. 6 dec. 1729 i Pommern, trädde först i hessisk och 1711 i preussisk hoftjänst, sändes i okt. 1717 som Preussens befullmäktigade minister till Petersburg och erhöll 13 juni 1719 befrielse från att räknas som svensk undersåte. Han bidrog väsentligt att befästa tsar Peters vänskap för Preussen samt var verksam vid de fredsunderhandlingar, som afslutade Stora nordiska kriget. Redan 1722 förklarade han sig icke längre tåla vid ryssarnas ”dissoluta” umgängeslif och begärde att få lämna sin post, men ansågs omistlig och rappellerades först 1728.

4. Axel von Mardefeld, friherre, den föregåendes brorson, son af M. 2, preussisk diplomat, f. 1691, d. 8 dec. 1748, var preussisk kammarjunkare och bosatt i Pommern, då han 1723 utsågs till sin farbroders medhjälpare (”adlatus”) på sändebudsposten i Petersburg. Han efterträdde 1728 denne samt egde, i synnerhet under kejsarinnan Elisabets tidigare regeringsår, stort inflytande hos ryska hofvet. 1746 lämnade han på ryska regeringens begäran sin mission och blef 1747 andre kabinettsminister.

1. L. W:son M. 2. (H. E. U.) 3 o. 4. (L. S.)

Mardi'ck, by. Se Mardyck.

Mardîn, stad i turkiska Kurdistan, vilajetet Diarbekr, omkr. 100 km. s. ö. om staden Diarbekr, ligger terrassformigt på södra sidan af ett berg, hvars topp bär ruinerna af borgen Kal'eh Sjubba (lat. *Maride*, *Marde*), som ända från romarnas tid spelat en viktig roll i denna trakts historia. Omkr. 25,000 inv., hvaraf nära hälften kristna (armenisk, kaldeisk, jakobitisk, protestantisk och katolsk bekännelse). En amerikansk mission har kyrka, skolor och läkare. (J. F. N.)

Mardochâi'. Se Mordokai.

Mardoll, *nord. myt.*, är ett af gudinnan Frejas binamn, hvars första led kanske är isl. *marr* ”haf” l. ”häst” och den andra ett adj. med betydelsen ryktbar, stolt. M. har i anseende till betydelsen ansetts erinra om den grekiska Afrodite. B—e.

Mardo'nios (fnpers. *Marduniya*, grek. *Μαρδόνιος*, lat. *Mardonius*), fornpersisk storman och härförare, son af Gobryas och förmäld med konung Dareios Hystaspes' dotter Artazostra. Som styresman öfver Mindre Asiens västra kustprovinser och de där liggande, kort förut ånyo underkufvade joniska städerna förde han en grekvänlig politik i syfte att låta den grekiska nationaliteten okränkt bestå och utveckla sig som ett självständigt element inom det persiska riket. Tillika ifrade M. för att underkufva äfven det egentliga Grekland, och målet för hans ärelystnad var att som storkonungens ståthållare föra spiran öfver ett af honom själf skapadt grekiskt lydrike. Ett 492 f. Kr. företaget fälttåg mot Grekland omintetgjordes dock genom svåra stormar, som vid bergsudden Athos förstörde en god del af hans flotta, samt genom traciska och macedoniska stammars motstånd. Fortsättningen af kriget lämnades i andra händer. Men vid Xerxes' stora härnadståg (480) var M. åter en af öfverbefälhafvarna; och då Xerxes efter slaget vid Salamis anträdde återtåget, kvarlämnades M. med, enligt uppgift, omkr. 300,000 man för att fullborda Greklands eröfring. Efter att ha öfvervintrat i Tessalien inbröt han på våren 479 i mellersta Grekland och ödelade för andra gången Aten. Därefter drog han sig tillbaka

till Beotien, där han besegrades af de förenade grekerna i det stora slaget vid Plataiai. M. stupade själf i striden. A. M. A.

Mardonius. Se Mardonios.

Mārduk, gamla testamentets *Merodak*, var urspr. staden Babylons lokalgud. Då Ḫammurabi, bibelns *Amrafel*, omkr. 2,000 f. Kr. lade hela Babylonien under Babylons öfvervälde, blef M. äfven det enhetliga babyloniska väldets nationalgud, liksom Aššur var Assyriens. Med Babylons växande makt vann M. i inflytande på bekostnad af andra gudomligheter, hvilket särskildt framträder i en tendens att på denna urspr. ringare gudomlighet öfverföra äldre och mera inflytelserika gudars attribut. M. blir sålunda skapargud (se Enuma eliš), den förnämste bland alla gudar, "gudarnas konung", "herrars herre". I synnerhet framhålles han som försonare, hjälpare, bönhörare, och han benämnes "lifvets herre". Som han i sig upptager en ljusguds gestalt, tänkes han lida och dö, d. v. s. förmörkas. Den stora nyårsfesten i Babylon var M:s uppståndelse- och förnyelsefest. Hans förnämsta helgedom förblef det stora templet E-sag-ila i Babylon, vid hvars i sju afsatser byggda torn berättelsen om "Babels torn" sannolikt blifvit knuten. Det har under senaste åren framgräfts af Tyska orientsällskapet. Bilder till M:s historia finnas i art. Assyrien, sp. 262, Babylonien, sp. 585—586, och Draken i Babel. D. M.

Mardyck [-di'k] l. Mardick, by i franska dep. Nord, 9 km. v. om Dunkerque, nära Nordsjön, med en i äldre tider viktig hamn. Sedan Ludvig XIV i Utrechtfreden 1713 måst afstå från Dunkerques hamn, började han 1714 ö. om M. anlägga en ny hamn med starka befästningar, men på grund af Englands och Hollands protester måste arbetena upphöra 1717. Äfven M.-kanalen, som skulle förena den nya hamnen med Dunkerque, måste lämnas ofullbordad (jfr Dunkerque).

Mardöll, *nord. myt.* Se Mardoll.

Ma're, lat., haf. — M. Aegēum, Egeiska hafvet. — M. Africum, hafvet mellan Afrika och Sicilien. — M. Balearicum, hafvet mellan Balearerna och Spanien. — M. Balticum, Östersjön. — M. Britannicum, Engelska kanalen. — M. Carpathium, hafvet mellan Kreta och Rhodos. — M. Caspicum, Kaspiska hafvet. — M. Creticum, hafvet mellan Kreta och Cykladerna. — M. Erythræum, Röda hafvet. — M. Germanicum (Tyska hafvet), Nordsjön. — M. Hyrcānum, Kaspiska hafvet. — M. Icarium, hafvet mellan Rhodos och Chios. — M. Inferum, Tyrrhenska hafvet. — M. Internum, Medelhafvet. — M. Ivernicum, Irländska sjön. — M. Ligūre, Liguriska hafvet. — M. Mediterrāneum, Medelhafvet. — M. Myrtōum, hafvet mellan Cykladerna och Peloponnesos. — M. Pacificum, Stilla hafvet, Stora oceanen l. Söderhafvet. — M. Siculum, hafvet ö. om Sicilien. — M. Suebicum, Östersjön. — M. Superum, Adriatiska hafvet. — M. Tuscum l. Tyrrhēnum, Tyrrhenska hafvet. — Om Mare clausum och M. liberum se Mare clausum. J. F. N.

Marè, ö. Se Loyalty-öarna.

Marea, folk i Nordöst-Afrika, n. n. v. om Abessinien och bogos, i den bergstrakt, som begränsas i ö. och n. af Barakas biflod Anseba. De påstå sig vara af arabiskt ursprung, men tala tigré. Ehuru jordbrukare, föra de ett halft nomadlif och bo i tält. De voro kristna ända till förra hälften af 1800-talet, då de öfvergingo till islam. Skattskyldiga ömsom till Egypten, ömsom till Abessinien, ha de dock i stor utsträckning bevarat sin självständighet. Nu räknas de till italienska kolonien Eritrea. Hela antalet beräknas till omkr. 16,000. (E. Rld.)

Mareb, flod i Nordöst-Afrika, uppstår i nordligaste Tigré, rinner först i sydlig och sydvästlig riktning, vänder sig under 14° 20′ n. br. mot n. v., inträder i Kunamalandet, får namnet Chor, längre ned Gasch och förenar sig med Atbara under 17° 40′ n. br. I verkligheten utsinar den i sanden, innan den når sin ursprungliga mynning, till följd af anlagda bevattningskanaler. Den bildar delvis Eritreas sydgräns. (J. F. N.)

Maréchal [-ʃa'l], fr. Se Marskalk.

Maréchal [-ʃa'l], Charles Henri, fransk tonsättare, f. 1842 i Paris, utbildades där vid konservatoriet och vann stora Rompriset 1870. Han är inspektör öfver musikundervisningen i landet. M. skrifver intagande musik, särskildt i den lyriska riktningen. Han har komponerat flera operor, bl. a. *Déïdamie* (1893) och *Calendal* (1894), oratoriet *Nativité* m. fl. kyrkliga verk, körsaker, visor, pianostycken och skådespelsmusik samt idkat musikkritik. E. F—t.

Maréchaussée [-ʃassē], fr., eg. en marskalks ämbete och myndighetsområde. Se Gendarm.

Ma're clāu'sum, lat. (fr. *mer fermée*, eng. *enclosed sea*, ty. *geschlossenes meer* l. *eigenthumsmeer*), *folkr.*, "slutet haf", har sin motsats i *mare liberum*, "fritt haf". Det förra ligger under viss stats herravälde och makthöghet, det senare under ingens eller under allas. Som fria haf anses numera de öppna världshafven, men detta har icke alltid varit fallet. Så visar historien, huruledes Spanien och Portugal på grund af de från dessa länder utgående stora upptäcktsresorna gjort anspråk på hvar sin del af Atlantiska oceanen, till följd hvaraf ock påfven Alexander VI i slutet af 1400-talet drog upp en demarkationslinje, som skulle beräknas ett stycke v. om Azorerna, och tillerkände Spanien den västra delen och Portugal den östra delen af detta världshaf. I den mån Storbritanniens handel och sjöfart utvecklades, gjorde detta land anspråk på uteslutande herravälde öfver den norra delen af detta världshaf. Det var till vederläggande af hvarje anspråk på herravälde öfver hafvet, som Hugo Grotius författade sin afhandling "Mare liberum" (utg. 1609), hvari han bestred hvarje enskild makt myndighet öfver hafvet, enär detta vore för alla länders sjöfart öppet, allas egendom. Mot denna åsikt och till förmån för de engelska anspråken på väldet öfver världshandeln uppträdde John Selden 1635 med sin afh. "Mare clausum", hvari han sökte bevisa, att hafvet må kunna bli föremål för eganderätt samt att de vatten, som skölje kusterna af Storbritannien och Irland, vore underkastade detta rikes suveränitet ända till nordpolen. England har emellertid, likaväl som Spanien och Portugal, fått nedlägga sina anspråk, och världshafvets frihet har blifvit en allmän folkrättslig grundsats, enligt hvilken intet folk

er uteslutande egendomsrätt till hafvet (''domium'') eller uteslutande makthöghet öfver detsamma (''imperium''), ehuru vissa delar däraf, omedelbart inom vattenområden, som ligga inom visst avstånd från en stats kuster, såsom kusthaf anses höra till dess sjöterritorium (se d. o.). På det öppna hafvet ha alla stater, som genom egna krigs- eller statsfartyg där kunna visa sin flagga, samma frihet att färdas och verka; enskilda åter måste vara att kunna trafikera hafvet tillhöra någon af dessa stater, och alla fartyg måste sålunda föra någon sådan stats flagga. Rätten härtill är beroende af hvarje stats egen lagstiftning, och fartygen måste därför i enlighet med den stats rätt, hvars flagga de föra, kunna vid behof legitimera sig genom skeppshandlingar (se d. o.). Hvarje stat är folkrättsligt ansvarig för utöfningen af nödig politi öfver alla fartyg, som föra dess flagga, likaväl som i vissa fall äfven andra stater, i synnerhet krigförande, ega viss politimakt genom visitation och uppbringning (se dessa ord). Å det slutna hafvet åter, där ännu ett sådant finnes, beror trafikregleringen och politien uteslutande af den stat, som hafvet i fråga tillhör. Det haf, som frågan rörande mare clausum egnerligast rört, har varit Svarta hafvet, öfver hvars kuster Turkiet länge ensamt härskat, på samma gång denna makt i Dardanellerna och Bosporen har nycklarna till detta haf. Äfven sedan Ryssland blifvit härskare jämte Turkiet öfver Svarta hafvets kustländer, ha anspråken på detta haf som mare clausum vidhållits till förmån för dessa båda stater gemensamt. Efter hand blef emellertid rätten till sjöfart för andra nationer medgifven och uttryckligen erkänd i fördraget i Adrianopel 1829; men hafvet fick ej begagnas för främmande krigsskepp, som ej fingo ingå i Dardanellerna utan särskild autorisation. Detta erkändes i konventionen i London 13 juli 1841. Genom Parisfreden 1856 förklarades Svarta hafvet h. o. h. neutralt, så att icke en gång kuststaterna där egde hålla flottor. Sedan Ryssland frisagt sig från de i Parisfreden i detta hänseende åtagna förpliktelserna, blef på konferensen i London 1871 denna Svarta hafvets neutralisation upphäfd, med bibehållande af dess stängning för främmande krigsfartyg, Turkiet dock obetaget att öppna Dardanellerna för allierade och vänskapligt sinnade staters krigsfartyg, när Turkiet ansåge nödigt för att garantera fullgörandet af Parisfredens stipulationer. Till haf eller hafsliknande vatten, hvarom fråga kunnat uppstå, huruvida de bort anses som slutna eller ej, hörde äfven Bottniska viken under den tid, då Sverige äfven egde Finland; numera åter är detta vatten fritt, och genom en särskildt bestämd s. k. demarkationslinje har genom fredsfördraget 1809 angifvits den yttersta gräns, till hvilken Sverige, resp. Ryssland, här må kunna utsträcka sitt sjöterritorium. Som slutet haf har stundom ock proklamerats haf, som endast genom sund stått i förbindelse med världshafvet, t. ex. Östersjön, så vidt dess kuststater samtliga enat sig om ett dylikt anspråk gentemot andra makter (1780); dock ha dessa anspråk aldrig kunnat i längden upprätthållas, hvilket däremot varit fallet med Englands anspråk på t. ex. Irländska sjön, ehuru ej heller dessa förblifvit obestridda. Beträffande Beringshafvet ha de nordamerikanska anspråken genom skiljedom 1893 ogillats och hafvet förklarats fritt, hvarefter sälfångsten där närmare reglerats genom internationella aftal. Däremot böra som slutna haf fortfarande anses bl. a. Zuiderzee, Azovska sjön och andra dylika vatten. Likaså kunna Kaspiska hafvet, hvilket saknar synlig förbindelse med världshafvet, och t. ex. Bodensjön, hvilken blott genom en låt vara internationell och segelbar flod har sådan förbindelse, betraktas som slutna haf gentemot alla makter, som ej äro kuststater vid dessa haf. H. L. R. (Rld.)

Mared, by i Slättåkra socken, Hallands län, vid Nissan och Halmstad—Nässjö järnväg. Där utkämpades 10 nov. 1563 en drabbning mellan danskarna under Fredrik II och svenskarna under Charles de Mornay, som slutade med den senares nederlag.

Maree, Loch [låch mərī'], vacker insjö i skotska grefsk. Ross and Cromarty, med aflopp genom floden Ewe till hafsviken Ewe. Den har en längd af nära 22 km., en bredd af högst 3,2 km. och ett ytinnehåll af 31 kvkm. Största djupet är 112 m. Den har flera öar och holmar än någon annan sjö i Storbritannien, Loch Lomond undantagen; den största är S:t Swithin's isle, som har en liten sjö, 230 m. lång, 90 m. bred och 20 m. djup. Utefter större delen af sin längd omges M. af ståtliga berg, såsom Ben Slioch (980 m.), hvars sockertoppsformiga massa dominerar landskapet, Ben Lair (858 m.) och på sydvästra sidan Ben Eay, hvars fyra toppar nå öfver 900 m. Sitt namn har sjön af S:t Maelrubba, som 671 anlade ett kloster vid sjön. Wbg.

Marées [-rē], Hans von, tysk målare, f. 24 dec. 1837 i Elberfeld, d. 5 juni 1887 i Rom, studerade för Steffeck i Berlin från 1853, vistades från 1856 i München samt begaf sig 1864 till Italien. 1869 reste han till Spanien och Frankrike, vistades 1870—73 i Berlin och Dresden och därefter mestadels i Neapel och Rom. — Till en början målade M. porträtt och många tafior med kavallerister och hästar (*Rastande kyrassiärer*, Berlins nationalgalleri, 1861, *Hästar, som föras till badet*, Schackgalleriet i München, 1864). I Italien utförde han vid denna tid goda kopior efter Tizian, Rafael, Velasquez (Schackgalleriet). I Rom tog hans sträfvan en helt ny riktning. Han öfvergaf att försöka realistiskt återge det ögat såg och eftersträfvade främst en dekorativ och monumental stil såväl i komposition som färghållning. Han målade motiv ur kristliga legender (*den helige Martin, den helige Georg, Hubertus*) och ur antika myter (*Helenas rof, Paris' dom, Hesperiderna*), men hans motivkrets rörde sig hufvudsakligen omkring nakna figurer i enkelt och stort sedda landskap. ''Hans gestalter betyda ingenting, vilja ingenting, ha i

H. v. Marées. Efter ett självporträtt.

regel ingen sysselsättning, de äro endast lefvande väsen i rummet''. M. närmar sig i detta afseende Puvis de Chavannes, men han har ej dennes stora, klassiska lugn, hans jämvikt och säkerhet, han stannade vid ett skisseradt framställningssätt och försämrade dessutom ofta nog sina målningar under ett ideligt öfverarbetande. För dekorativ stil egde han större förstående än någon annan af de samtida tyske målarna, hans färg var frisk och klangfull, behandlingssättet bredt och ibland storslaget. Bland hans målningar må ytterligare nämnas *Tre män i ett landskap, Ynglingar i en apelsinlund, Dansande män, Män vid hafvet, Ridskola.* Det hufvudsakliga var för honom kompositionens hufvuddrag, det arkitektoniska i målningen. Hans rätta fält borde följaktligen ha varit det monumentala måleriet, men han fick endast utföra *ett* större arbete på detta område, en serie fresker i zoologiska stationen i Neapel (1873, *Fiskarbåtens utfärd* m. fl.; skisser till freskerna finnas i museet i Elberfeld). Af sina landsmän rönte han alls ingen uppmuntran; smaken i Tyskland behärskades på hans tid af Piloty och Makart, och då M. sällan utställde, förblef han oförstådd och obeaktad. Men på en liten krets af konstnärer öfvade hans fängslande personlighet och hans bergfasta tro på sin uppgift stort inflytande, och efter hans död har detta inflytande blifvit både omfattande och af stor betydelse. På hans uppslag och idéer bygga många af Tysklands yngre målare. Till hans senare skede höra äfven märkliga porträtt (*konstnären själf och Lenbach* på samma duk, *Adolf Hildebrand och engelsmannen Grant* — ett af hans bästa arbeten — m. fl.). Han studeras bäst i galleriet på slottet Schleisheim invid München, där många af hans arbeten, målningar och kartonger, tillhöriga bajerska staten, blifvit sammanförda. I Berlins nationalgalleri är M. godt representerad af 13 målningar (bland dem *Romersk vigna, Ryttare plocka apelsiner, Minne af Villa Borghese,* aktstudier). — Jfr C. Fiedler, ''H. von M.'' (1889), v. Pidoll, ''Aus dem werkstatt eines künstlers'' (1890), Schubring, ''v. M.'' (1904), Meier-Græfes stora verk ''H. v. M.'' (1909—10, 3 dlr med 400 bilder och katalog) samt ''Marées Fresken in Neapel'', text af B. Hartwig (1909). G—g N.

Mareflundra, *zool.*, detsamma som skärflundra. Se Flundresläktet.

Marekanit, *petrogr.*, en till runda bollar sönderfallen, glasigt stelnad vulkanisk bergart af liparitisk sammansättning (se Liparit). Bergarten förekommer vid Marekanka, i trakten af Ochotsk. A. G—n.

Mareld (af fsv. *mar*, haf), hafvets fosforescens l. lysande, är ett fosforescerande ljus, som visar sig om natten i hafsvattnet. Det uppträder oftast i form af lysande punkter, skifvor, kulor eller strimmor, men någon gång äfven som ett öfver stora sträckor af hafsytan utbredt sken. Fosforescensen visar sig företrädesvis i skummet på hafsböljornas toppar, i det vågsvall, som uppväckes af en flock tumlande delfiner eller snabbt ilande fiskar, i fartygens kölvatten och i de vattendroppar, som nedfalla från roddarnas upplyfta åror. Då Cook en afton i okt. 1772 på höjden af Goda-Hoppsudden var vittne till ett praktfullt skådespel af detta slag, lät han upphämta flera ämbar med hafsvatten och fann däri en ansenlig mängd smådjur af geléartad konsistens. Numera vet man, att fenomenet härleder sig från lefvande organismer, de flesta mikroskopiskt små, hvilka utsända ett fosforescerande ljus. Marelden är en företeelse, som åtföljer vissa hafsdjurs ämnesomsättning. Vanligen är fosforescerandet bundet vid körtelcellers afsöndringar. — De i hafvet förekommande lysdjuren tillhöra vidt skilda djurklasser, såsom flagellater, medusor, kammaneter, borstmaskar, kräftdjur, enstaka blötdjur, manteldjur och många fiskar; äfven flera på hafsbottnen lefvande djur (tagghudingar, hufvudfotingar) kunna lysa. Vid Sveriges västkust härleder sig hafvets fosforescens oftast från ett litet mikroskopiskt djur af klotrund form, som benämnes *Noctiluca miliaris* och förekommer i oändlig myckenhet i hafsvattnet. Hos de flesta lysdjur framträder fosforescensen, endast då de på något sätt retas. Berör man t. ex. *Pelagia noctiluca* på midten af dess kupiga skifva, så flyger ett grönaktigt sken i snabba vågor därifrån nedåt armarna; griper man den med handen, blir skenet starkare. De fullkomligt genomskinliga kammaneterna, tillhörande släktet *Beroë*, lefva vid hafsytan och simma förmedelst flimmerskifvor, ställda liksom meridianerna på en jordglob i 8 rader på deras kroppsyta. Vid beröring eller retning lysa dessa meridianer så starkt, att man vid deras sken kan läsa tryckta bokstäfver. *Pyrosoma*, ett släkte af tunikaternas klass, bilda kolonier, som kunna uppnå en betydande storlek och ge ifrån sig ett mildt blåaktigt sken, när de träffas af någon rörelse i vattnet. Ljusets färg är hos somliga arter af detta släkte konstant azurblå; hos andra växlar den från rödt till orange, grönt och slutligen ultramarint. — *Pholas* är en art hafsmussla, som borrar sig hålor i strandklipporna. Den förekommer i stor mängd vid Italiens kuster och har, såsom redan de gamle romarna kände, egenskapen att lysa. Dessa djur omge sig med skyar af ett lysande ämne, som öfverflyttas på handen, när man vidrör dem. — Många fiskar (ej blott djuphafsformerna, som stundom uppges) äro försedda med särskilda lysorgan, som torde kunna tjäna som lockmedel för dessa fiskars byte. Vidare kunna de å hufvudet belägna lysorganen också verka som strålkastare, i det de lysa upp omgifningen. R. R. (L—e.)

Ma're li'berum, lat., ''fritt haf''. Se Mare clausum.

Ma're ma'gnum (lat., ''stora hafvet''), samtida benämning på den synnerligen vidlyftiga bulla, som påfven Johannes XXIII 1 maj 1413 utfärdade och som innehåller privilegier och stadgar för Vadstena och öfriga birgittinkloster. Denna urkund finnes numera i behåll endast i en afskrift af påfven Martin V:s konfirmation, dat. 7 april 1419, i hvars rubrik privilegiebullan redan kallas ''Mare magnum''. Handlingen, som i tryck upptager 26 kvartsidor, är på grund af sin utförlighet en bland de allra viktigaste för historien om birgittinorden.

Mare'mmer (it. *Mare'mme*, af lat. *mari'tima*, belägen vid hafvet), sumpiga och osunda trakter vid västra kusten af Italien, särskildt den af malaria hemsökta, illa beryktade kuststräckan vid Medelhafvet från floden Magra till Volturnos mynning, i denna vidsträckta betydelse äfven omfattande Campagna di Roma och Pontinska träsken (se d. o.). Oftast användes namnet om de s. k.

lskanska maremmerna mellan floderna Cecina
. Fiora (s. om Orbetello). Dessa toskanska ma-
mmer omfatta 3,200 kvkm., hvaraf dock endast
utgör kärrmark. I forntiden var denna trakt
t bebyggd och genomskars af Via Æmilia Scauri.
ider somrarna öfvergafs den dock af de förmögne
grund af sina febrar. Under medeltiden blef
kten alltmer öde och slutligen en folktom skogs-
rk. Orsaken till denna ödeläggelse var utesluu-
ade malarian, som härjar från juni till midten
sept. och har sin förnämsta grund i den under
nundradenas lopp fortgående kärrbildningen.
ck funnos ännu under medeltiden borgar och byar
höjderna, men småningom öfvergick området till
obefolkad ödemark. Från storhertig Leopold I:s
(senare hälften af 1700-talet) har man med
mgång sökt bekämpa det onda dels genom upp-
mning af floderna och utfyllning af träsken, dels
nom kolonisation medelst jordens styckning. De
oerfria ställena ha betydligt ökats, såväl vid haf-
t (kring Orbetello, Piombino, San Stefano) som
ngre in i landet, där särskildt det fordom illa be-
kktade Massa marittima fullständigt förvandlats.
n järnväg går nu längs kusten genom maremman
ån Livorno till Civitavecchia. (J. F. N.)

Mare'nco [-kå]. 1. Carlo M., grefve, ita-
nsk sorgespelsförfattare, f. 1800 i Piemont, d.
446 i Savona, tog 1818 juridisk examen, fick
828 sin första tragedi, *Buondelmonte e gli Ame-
i*, uppförd och trädde med densamma in i roman-
kernas led. Hans *Tragedie* (samlade i 4 bd
835—40) behandla mestadels ämnen ur fädernes-
ndets historia, hvarvid flera af hans hjältar tagits
rekt från Dantes "Divina commedia". Här må
ämnas *La famiglia Foscari*, *Corso Donati*, *Arnaldo
a Brescia*, *Il conte Ugolino* och *La pia de' Tolo-
ei* (den sistnämnda är den enda, som hållit sig
ppe i allmänhetens gunst). Efter den nya skolans
hema föredrog han en mer invecklad dramatisk
andling och förkastade i likhet med denna fordran
å enhet i tid och rum, men blef däremot Alfieri
h klassiciteten trogen i sättet att lösa intrigen.
:s *Tragedie inedite* och lyriska poem utgåfvos
856. Se Orlandi, "Il teatro di M." (1900). —
. Leopoldo M., den föregåendes son, grefve,
kådespelsförfattare, f. 1831 eller 1836, d. 1899,
epresentant för det moderna och medeltida histori-
ka dramat på romantisk grundval. Vid 19 års
lder skref han sin första tragedi, *Isabella Orsini*,
ljd af *Piccarda Donati* (1868), där hufvudrollen
pelades af fru Ristori, *Speronella* (s. å.), *Saffo*
2:a uppl. 1880) m. fl. sorgespel. Egendomligt in-
agande äro hans dramatiska skildringar ur landt-,
lp- och sjömanslifvet, *Celeste idillio campestre*
5:e uppl. 1892), *Il ghiacciaio del Monte Bianco*
1870), *Giorgio Gandi*, *bozzetto marinaresco* (6:e
ppl. 1898), hvilka ega mer lyriskt än dramatiskt
ärde och gåfvo upphof till många efterhärmningar.
Han hade också framgång med riddarskådespel, *Il
alconiere di Pietro Ardena* (3:e uppl. 1874) m. fl.,
ch muntra lustspel, bl. a. *Lo spiritismo* (1873) och
upplizio di Tantalo (1876). Af M:s samlade
eaterstycken (*Teatro*) utkommo 3 bd 1884. Rik
antasi och mild stämning utmärka hans skald-
kap. Under längre tider var M. anställd som
ärare vid lyceerna i Bologna, Milano och Sa-
ona. 1 o. 2. (H. N.)

Mare'ngo [-gå], by i italienska prov. Alessandria (Piemont), 3 km. s. ö. om Alessandria, vid vägen till Voghera, känd genom fransmännens under general Bonaparte där vunna seger öfver österrikarna under Melas 14 juni 1800. Efter öfvergången af Alperna hade Bonaparte besatt Milano och i trakten af Piacenza öfvergått Po för att afskära återtåget för den österrikiska armé, som under Melas var spridd i östra Piemont. Denna samlades småningom vid Alessandria, och 14 juni ryckte Melas fram med 30,000 man för att drifva fransmännen tillbaka och bana sig väg till Piacenza. Af sina inalles 34,000 man hade Bonaparte skickat general Desaix med 5,000 man till Novi; icke ens återstoden af styrkan var samlad. Franska armén blef omfattad i högra flanken och befann sig kl. 1 e. m. (striden hade börjat kl. 8 f. m.) i full flykt. Då flyktingarna kl. 5 e. m. mötte Desaix' anryckande kolonn, hejdade de sig, och Bonaparte förde alla sina trupper till förnyadt anfall, hvilket, förnämligast genom Desaix' och kavalleribrigaden Kellermanns anfallsstötar, ledde till, att österrikiska armén drefs bakom Bormidafloden, hvarigenom fransmännen vunno slaget. Följande dag erbjöd Melas en öfverenskommelse, genom hvilken han utrymde hela norra Italien till floden Mincio. Se arbeten af Hüffer (1900), Hermann (1903) och de Cugnac (1904). C. O. N.

Marennes [-rä'n], arrondissemangshufvudstad i franska dep. Charente-inférieure (Aunis), 2,$_5$ km. från hafvet, genom en kanal förenad med floden Seudre. 2,357 inv. (1901; som kommun 6,459 inv.). Saltberedning samt handel med vin, brännvin, ostron m. m. (J. F. N.)

Marenzio [-re'ntsiå], Luca, italiensk tonsättare, f. på 1550-talet nära Brescia, d. 1599 i Rom, var omkr. 1584 kapellmästare hos kardinal Este, därefter hos konung Sigismund III i Polen, slutligen från omkr. 1595 organist i påfliga kapellet i Rom. Enligt sägen dog han till följd af olycklig kärlek till en kardinal Aldobrandinis släkting, hvars hand vägrades honom. M. anses som den förnämste kompositören af madrigaler och kallades af sin samtid *Il più dolce cigno* (den ljufvaste svan). Hans tonsats närmar sig märkligt den moderna tonaliteten genom sina för hans tid ovanligt många kromatiska tonsteg. Han skref en mängd böcker 4—6-stämmiga madrigaler, flera gånger ånyo upplagda, vidare motetter, antifonier, villaneller m. m. I modern notation finnas stycken af honom i Proskes "Musica divina", Chorons "Principes de composition" m. fl. A. L.*

Mareográf (af lat. *ma're*, haf, och grek. *gra'fein*, rista). Se Pegel.

Mareōtis. Se Birket el-Marjut.

Mareš [ma're∫], Johann Anton, bömisk hornvirtuos, f. 1719, d. 1794, uppfinnare af "ryska hornmusiken". Se Hornmusik.

Mare'sa (Maresch a), fornjudisk stad i Juda stam, 2 km. s. om Eleutheropolis (se d. o.), nu *Tell Sandahanna*, befästes af Rehabeam (2 Krön. 11: 8). Där besegrade konung Asa omkr. 900 f. Kr. den etiopiske fursten Sera (2 Krön. 14: 9, 10). På Makkabéernas tid var det Iduméens hufvudstad, eröfrades 120 f. Kr. af Johannes Hyrkanos och förstördes 40 f. Kr. af parterna. De senaste årtiondena ha gräfningar företagits, hvar-

vid 1902 påträffades två gammalhellenistiska klippgrafvar med målningar och inskrifter, som härrörde från en grekisktalande sidonisk koloni. Wbg.

Maresca'lco, italiensk målare. Se Buonconsiglio.

Mare'scha, stad. Se Maresa.

Marestang [marstā'], markis de. Se Fontrailles.

Maret [marā], Hugues Bernard, hertig af Bassano, fransk statsman, f. 1 maj 1763 i Dijon, d. 13 maj 1839 i Paris, urspr. advokat, började 1789 biträda vid utgifvandet af ''Bulletin de l'Assemblée nationale'', deltog s. å. i uppsättandet af ''Moniteur universel'' samt lärde vid samma tid känna dåv. löjtnant Bonaparte. 1792 var M., som gjort sig bemärkt som en af feuillantklubbens mera framstående medlemmar, Frankrikes sändebud i England och utnämndes 1793 till ambassadör i Neapel, men tillfångatogs af österrikarna på vägen dit och erhöll friheten först 1795, då han utväxlades mot Ludvig XVI:s dotter. Efter Bonapartes statskupp (1799) utsågs han af denne till konsulernas generalsekreterare och blef vid kejsardömets upprättande (1804) statssekreterare. Han följde ständigt Napoleon, var invigd i hans hemligaste rådslag samt redigerade massan af instruktioner och bulletiner, som kejsaren utfärdade. 1809 blef han hertig af Bassano och 1811 utrikesminister, 1813 tillika krigsminister, men angreps i denna egenskap häftigt i senaten för sin begäran om nya utskrifningar och blef, då han därjämte misslyckades i sina underhandlingar med de allierade, nödsakad att träda tillbaka. 1814 deltog han i kongressen i Châtillon och var 1815 inrikesminister under ''hundra dagarna''. Efter den bourbonska restaurationen vistades han i landsflykt till 1820. Under Ludvig Filip utnämndes M. 1831 till pär samt var 10—18 nov. 1834 inrikesminister och konseljpresident. — M. blef 1803 medlem af Franska akad. och 1832 af Académie des sciences morales et politiques. (E. A—t.)

Maretić [-titj], Tomislav, kroatisk språkforskare, f. 1854, professor i slavisk filologi vid Agrams universitet, har författat många språkhistoriska arbeten, hvaribland *Istorija hrvatskoga pravopisa* (Om den kroatiska rättskrifningen, 1889), *Slaveni u davnini* (Slaverna i forntiden, s. å.) samt *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnago jazika* (1899) jämte en grammatik för de kroatiska läroverken. Dessutom har han öfversatt Odyssén och Iliaden (1882—83), Mickiewicz' ''Herr Tadeusz'' (1893) och Eneiden (1896). A—d J.

Mare'ttimo [-mā]. Se Marittimo.

Marey [marā], Étienne Jules, fransk fysiolog, f. 5 mars 1830 i Beaume, dep. Côte-d'Or, d. 15 maj 1904 i Paris, blef med. doktor i Paris 1859 och Flourens' efterträdare vid Collège de France 1867. M. arbetade med synnerlig ifver för utbildningen af den grafiska metoden inom alla de lar af fysiologien. I detta afseende bör i synnerhet framhållas hans efter en urspr. amerikansk id till en utmärkt fulländning utvecklade användning af lufttransporten för upptecknande af alla möjliga rörelser inom djurkroppen (se Registreringsapparater), vidare hans apparat för undersökning af pulsen (*sfygmografen*) samt hans synnerligen vackra tillämpning af ögonblicksfotografien i den grafiska metodens tjänst (äfven denna sistnämnda utgående från en amerikansk förebild). Dessa metoder nyttjade M. vid en stor mängd undersökningar, bland hvilka de öfver lokomotionen hos människan och djuren samt öfver blodomloppet intaga främsta rummet. Jfr äfven Fonetik, sp. 812. De viktigaste af M:s arbeten äro *Recherches sur la circulation du sang* (1859), *Du mouvement dans les fonctions de la vie* (1868), *La machine animale. Locomotion terrestre et aérienne* (1873), *La méthode graphique* (1878), *La circulation du sang* (1881) och *Le vol des oiseaux* (1889). De i hans laboratorium utförda arbetena äro utgifna i 4 bd med titeln *Physiologie expérimentale. Travaux du laboratoire* (1875—79). Ett 1898 i Boulogne nära Paris inrättadt laboratorium för studiet af den experimentella fysiologiens metoder bär M:s namn (Institut Marey); det styres af en internationell förening, hvars ledamöter till minst en tredjedel skola vara utlänningar och till minst en tredjedel fransmän. M. blef led. af Vet. soc. i Uppsala 1878. R. T—dt

Mareys skrifkapsel [marās] l. Mareys tambur, *fysiol.* Se Kardiograf och Registreringsapparater.

Mareys tambur [marās]. Se Mareys skrifkapsel.

Marforio [-fō'riå], namn på en stympad kolossalstaty af en liggande flodgud, som under renässansen upptäcktes i Rom på det gamla *Martis forum* (däraf namnet) och under århundraden var uppställd nära Palazzo Braschi. På denna staty plägade man uppklistra paskiller till svar på dem som fästes på den midt emot befintliga statyn Pasquino (se d. o.). Marforio förvaras numera på kapitolinska museets gård. (A. L. R.)

Marg. Se Marginal.

Margam [mā'gəm], stad i engelska grefsk. Glamorgan (Wales). 9,014 inv. (1901). Kvarlefvor af ett romerskt läger. I omgifningen stenkolsgrufvor. J. F. N.

Margareta, *svenska* furstinnor:

1. M. Fredkulla, först norsk, sedermera dansk drottning, var dotter till svenske konungen Inge d. ä. Hon gafs 1101 som fredspant (däraf hennes binamn) till äkta åt norske konungen Magnus Barfot och blef en tid efter hans död (1103) gift med danske konungen Nils Svensson (1104). Hon var moder till prins Magnus (se Magnu

…ska prinsar 1) och bevarade ända till sin död …den emellan denne och Knut Lavard. Dödsdagen …4 nov.; dödsåret är osäkert. Hon torde ha af…it före 1130, men senare än det i en medeltids…nika uppgifna året 1117. Hon anses ha låtit …pföra den s. k. Margaretavallen, en östlig del af …n gamla gränsvallen i Nord-Slesvig.
2. M., Erik den heliges dotter. Se Marga…ta, norska furstinnor 2.
3. M. (Märta), konung Birger Magnussons ge…l, d. 2 mars 1341, var dotter till danske konun…n Erik Klipping och Agnes af Brandenburg, be…mdes redan tidigt på 1280-talet till Birger Mag…ssons brud, hämtades 1296 till Sverige och för…ldes 25 nov. 1298 i Stockholm med Birger. Hon …pges ha upphetsat sin make mot hans bröder, …rtigarna Erik och Valdemar, flydde med Birger …18 till Danmark, blef änka 1321 och fick af sin …or, konung Kristofer II, slottet Spikeborg vid …jelskör med ett par härad till underhåll. Om …nnes barn se Birger, sp. 445.
4. M., svensk-dansk-norsk drottning. Se Mar…areta Valdemarsdotter.
5. M. Leijonhufvud, Gustaf Vasas andra …mål, dotter till riksrådet Erik Abrahamsson …eijonhufvud) och Ebba Vasa, f. troligen 1515 …der 1516, d. 26 aug. 1551 på Tynnelsö, förmäl-

Margareta Leijonhufvud. Efter en samtida målning. (Gripsholms slott.)

…les med konungen i Uppsala 1 okt. 1536. Äkten…kapet blef synnerligen lyckligt. Genom sina goda …ch älskvärda egenskaper förstod hon att vinna bå…de sin makes och sina undersåtars hjärtan. Hon …istod de nödlidande, inlade gärna sin förbön …ör dem, som förtörnat konungen, och lyckades ofta …nildra dennes vrede. På tronen bibehöll hon …de enkla vanor, i hvilka hon uppfostrats. På …ungsgårdarna, mellan hvilka hofvet flyttade, skötte …on själf sin linnekammare och utöfvade högsta till…synen öfver ladugården. Äfven prisas hon för sin …könhet. Hon blef moder till tio barn, fem söner …ch fem döttrar, af hvilka åtta öfverlefde föräld…arna. Döttrarna uppmanas af fadern att efter…ölja sin moders exempel, så att de ”furstligen och berömligen” sig förhölle. M. är begrafd i Uppsala domkyrka.

6. M. Viktoria Charlotta Augusta Norah, kronprinsessa, f. 15 jan. 1882 i Bagshot park som äldsta barnet åt den engelske hertigen Arthur af Connaught och hans gemål, prinsessan Lovisa Margareta af Preussen, blef 24 febr. 1905 i Kairo förlofvad med och 15 juni s. å. i Windsor förmäld med Gustaf Adolf, hertig af Skåne, efter faderns tronbestigning 8 dec. 1907 kronprins af Sverige. Kronprinsessan, som åtnjutit en synnerligt vårdad uppfostran och intar genom sitt blida väsen och ett enkelt lefnadssätt, har vunnit stor popularitet i sitt nya fädernesland. Hon är varmt intresserad för bl. a. fattiga sjuka barns vård, och efter henne har Kronprinsessan Margaretas vårdanstalt för tuberkulösa barn sitt namn. Kronprinsessan är moder till tre söner: Gustaf Adolf (f. 1906), Sigvard (f. 1907) och Bertil (f. 1912), och en dotter, Ingrid (f. 1910).

7. M. Sofia Lovisa Ingeborg, prins Karls och prinsessan Ingeborgs äldsta barn, föddes i Stockholm 25 juni 1899. Efter henne är Margaretahemmet (se Föreningen för vård af fallandesjuka sinnesslöa barn) uppkalladt. 1 o. 3. (V. S—g.) 5. Fr. W.

Margareta, lappmissionär. Se Lappar, sp. 1204—05.

Margareta, romersk-katolska helgon. Bland de många må nämnas 1. M. (Margarita) från Antiokia, kallad Jungfrun, tillhörde, enligt en apokryfisk legend, kejsar Diocletianus' tid och var dotter till en hednisk präst. Förskjuten af denne på grund af sin kristna tro, hade hon med sin fostermoder dragit sig undan till landsbygden och herdinnelifvet, men blef fångslad, torterad och efter åtskilliga underbara tilldragelser, i hvilka en himmelsk dufva spelar en framstående roll, halshuggen på befallning af romerske prefekten Olybrius, sedan denne förgäfves erbjudit henne att mot öfvergifvande af den kristna läran bli hans maka. Hennes dag är 20 (urspr. 13) juli. Hennes legend har ofta blifvit episkt och dramatiskt bearbetad. På en målning af Rafael framställes hon i fängelset trampande på djäfvulen. — 2. M. af Skottland. Se Margareta, drottningar af Skottland 1.

Margareta, *danska* furstinnor:

1. M. Fredkulla, konung Nils Svenssons gemål. Se Margareta, svenska furstinnor 1. — 2. M. Sambiria, dansk drottning, äfven kallad Spränghäst för sin djärfva ridt och Svarta Greta för sin mörka ansiktsfärg, dotter till vendiske hertigen Sambor af Pommern, f. omkr. 1230, d. i dec. 1282, ingick 1248 äktenskap med danske konungen Kristofer I samt styrde riket med kraft och klokhet under sin sons, Erik Klippings, minderårighet. För att vinna försoning med den

fängslade ärkebiskopen Jakob Erlandssön frigaf hon honom genast, men nådde dock icke därmed sitt mål. 1270 begaf hon sig själf till Rom och utverkade 1273 en förlikning genom påfven. Under kriget med hertig Erik af Sönderjylland tillfångatogs hon jämte sin son i slaget på Loheden 1261 och satt under 9 månader fången i Hamburg, men förstod att därifrån själf leda underhandlingarna samt utverkade först sin egen och 1264 den unge konungens frigifning. M. behöll stort inflytande på statens styrelse till sin död. Hon är begrafven i klosterkyrkan i Doberan (jfr Erik, danska konungar 6). — 3. M. (Märta), konung Erik Klippings dotter, svenske konungen Birger Magnussons gemål. Se Margareta, svenska furstinnor 3. — 4. M., svensk-dansk-norsk drottning. Se Margareta Valdemarsdotter. — 5. M., konung Kristian I:s dotter, f. 1456, blef 1469 förmäld med Jakob III af Skottland och dog 1487. Se Kristian, skandinaviska konungar. 2. E. Ebg.

Margareta (eng. *Margaret*), drottningar af *England*. 1. M., Edvard I:s andra gemål, f. omkr. 1282, d. 1318, var dotter till Filip III af Frankrike och Maria af Brabant. Giftermålet aftalades som fredsvillkor 1298 och egde rum 1299. — 2. M. af Anjou, Henrik VI:s gemål, f. 23 mars 1430, d. 25 aug. 1482 i Dampierre, nära Saumur, var dotter till René af Anjou och Isabella af Lothringen. Hon tillhörde sålunda en sidogren af franska konungahuset, och hennes giftermål 1445 med Henrik VI var ett led i kardinal Beauforts politik att bringa de långvariga fransk-engelska tronstriderna till slut. Vacker, manhaftig, passionerad och förslagen, började hon trots sin ungdom snart utöfva starkt inflytande på politiken i sitt nya hemland, där hon från början var impopulär som representant för fredspolitiken och dess landafträdelser. Hon slöt sig 1447 nära till hertigen af Suffolk (se De la Pole 2) i dennes makttäflan med konungens farbror, hertig Humphrey af Gloucester, och efter Suffolks fall 1450 till hertigen af Somerset (se Beaufort 5) mot Rikard af York, representanten för den Yorkska dynastigrenens tronanspråk. Då den svage Henrik 1453 drabbades af svår sinnessjukdom, sökte M., som s. å. födde en son (se Edvard, engelska prinsar 2), bli regentinna, men parlamentet utsåg i mars 1454 Rikard af York till protektor, och hans anhängare drogo den späde prinsens äkta börd i tvifvelsmål. Om växlingarna i det 1455 utbrytande inbördeskriget, ”Rosornas krig”, se England, sp. 615—616, och Henrik, sp. 436. M. tog, efter Rikards seger vid Northampton och erkännande som protektor och tronföljare (1460), med sonen Edvard sin tillflykt till Skottland samt sökte där hjälp mot afträdande af Berwick (1461). Hennes seger vid S:t Albans (17 febr. s. å.) öfver Warwick och marsch mot London visade sig som allenast öfvergående framgångar; sedan Rikards son utropats till konung (Edvard IV) och Yorkpartiet segrat vid Towton, måste M. fly först till Skottland och 1462 till Frankrike, där hon — som vanligt benägen att för personlig fördel uppoffra engelska riksintressen — af Ludvig XI, mot löfte att återlämna det i Englands våld befintliga Calais, utverkade en hjälpkår under Pierre de Brezé. Hennes invasionsförsök i Northumberland 1463 misslyckades emellertid fullständigt, och efter romantiska äfventyr kom hon utarmad i aug. s. å. till Flandern samt vistades därefter 7 år i Saint-Michel i Anjou, sysselsatt med sonens uppfostran och fruktlösa intriger mot Edvard IV:s tron. Då hennes forne dödsfiende ”kungamakaren” Warwick (se Neville) brutit med Edvard IV och 1470 besökte Frankrike, försonades han med M., och giftermål aftalades mellan hans dotter Anne Neville och prins Edvard. M. hade emellertid föga andel i omhvälfningen 1470, som bragte hennes gemål från Tower upp på tronen (okt.), och samma dag hon med en fransk truppstyrka landsteg i Dorset, åtföljd af sin 18-årige son, förlorade Henrik ånyo tron och frihet genom Edvard IV:s seger vid Barnet (14 apr. 1471). M. sökte nu framkalla en resning västerut, men afskars från Wales och besegrades vid Tewkesbury (4 maj). Prins Edvard dräptes, och M. fick som fånge göra ett skymfligt intåg i London samt hölls i förvar, ända tills hon genom fördraget i Picquigny (1475) utlöstes af Ludvig XI och fick återvända till Frankrike (jan. 1476). Af Ludvig fick hon en liten pension mot att hon afstod alla anspråk på sin faders länder. M. är en af hufvudpersonerna i Shaksperes ”Henrik VI”. — Jfr Mrs Hookham, ”Life of Margaret of Anjou” (2 bd, 1872), sir J. L. Ramsay, ”Lancaster and York” (1892), C. Oman i ”Political history of England”, IV (1906), och K. Schmidt, ”Margareta von Anjou, vor und bei Shakespeare” (i ”Palaestra”, 54, 1906). 1—2. V. S—g.

Margareta (fr. *Marguerite*), *franska* furstinnor: 1. M. af Angoulême, hertiginna af Alençon, sedermera drottning af Navarra, f. 11 april 1492 i Angoulême, d. 21 dec. 1549 i Béarn, var dotter till Karl af Orléans, grefve af Angoulême, och Lovisa af Savojen. 1509 förmäldes hon med hertig Karl af Alençon, som afled 1525, och andra gången, 1527, med Navarras konung, Henrik II d'Albret; i detta äktenskap föddes Johanna d'Albret, franske konungen Henrik IV:s moder. För sin broder Frans I af Frankrike hyste M. innerlig tillgifvenhet och öfvade starkt inflytande på honom, länge till fromma för protestanterna, som hon sedan mottog vid sitt eget hof i Nérac. Själf öfvergick hon dock icke till evangeliska läran. Älskvärd, begåfvad och lärd, beskyddade M. skalder och konstnärer och utöfvade själf författarskap på både vers och prosa. Kanske i samarbete med andra anses hon ha skrifvit novellsamlingen *Heptaméron* (se d. o.), en efterbildning af Boccaccios ”Decameron”, som först trycktes 1559 (i bearbetadt skick publicerades den redan 1558 under titeln *Histoire des amans fortunez*); efter originalmanuskriptet utgafs den af Leroux de Lincy 1853—55 (3 bd); bästa uppl. är utg. af Frank 1873 (4 bd). Samlingen innehåller kärlekshistorier, som berättas

ed stor frihet, men dock med finhet och takt; de o kulturhistoriskt värdefulla och utmärkas af be-glig stil. En samling af M:s dikter utgafs redan 47 och 1554 under titeln *Marguerites de la arguerite des princesses*; hennes bref trycktes 341—42 af Génin (*Lettres de Marguerite d'An-oulême*, 2 bd); nyfunna dikter från hennes sista utgåfvos 1896 af Lefranc (*Les dernières poésies Marguerite de Navarre*). I dessa framträder en ersonlig religiös åskådning, hvari sammansmälta rotestantiska tankar, medeltida mysticism och en kån Italien härstammande filosofisk spiritualism i atonsk anda. Redan i "Heptaméron" är det vid ndersökningen af kärlekens väsen den spiritua-stiska uppfattningen af denna, som vinner seger. itt.: Durand, "Marguerite de Valois et la cour e François I" (2 bd, 1848), de la Ferrière, Marguerite d'Angoulême" (1891), Lefranc, "Les dées religieuses de Marguerite de Navarre" (1898), adame Darmesteter, "Marguerite de Navarre" 1900), Rasmussen, "Marguerite af Navarra" (1901), ch Courtault, "Marguerite de Navarre" (1904). – 2. M., den föregående brorsdotter, dotter till rans I i hans första äktenskap (med Ludvig XII:s otter Claude), f. 1523, d. 1574, förmäld 1559 med ertig Emanuel Filibert af Savojen, är märklig som den, hvilken skall ha gett första impulsen till den ütterära verksamhet, som vid hennes broders, Hen-ik II:s, hof utöfvades af den under namnet "Ple-aden" kända diktarskolan (se Franska lit-eraturen, sp. 1200). — 3. M., drottning af Navarra, äfven kallad M. af Frankrike och, likasom M. 1, M. af Valois, den föregåen-des brorsdotter, Henrik II:s och Katarinas af Medici yngsta dotter, f. 14 maj 1553 i S:t-Germain-en-Laye, d. 27 mars 1615 i Paris, blef efter sin uppväxt en lysande stjärna vid det kungliga hofvet, där hon vanligen benämndes med smeknamnet Margot. 18 aug. 1572 förmäldes hon med hugenotternas hufvudman, konung Henrik (IV) af Navarra.

Bröllopet skulle vara ett insegel på försoningen emellan katoliker och protestanter, men efterföljdes i stället af den fasansfulla Bartolomeinatten (se d. o.). Då Henrik 1576 åter slöt sig till hugenotterna, kvarhölls M. till en början i Paris på sin broder Henrik III:s befallning; men 1578 infann hon sig hos sin gemål i Pau, som hon 1582 dock åter lämnade. För sitt tygellösa lefnadssätt förvisad från franska hofvet till Navarra, förklarade hon under religionens täckmantel ej långt därefter formligen krig mot sin kätterske gemål, men fördes till slottet Usson i Auvergne, där hon tillbragte 18 år under utsväfningar. 1599 upplöste påfven Klemens VIII hennes (barnlösa) äktenskap med Henrik. 1605 tillläts M. flytta till Paris, där hon tillbragte sitt återstående lif under utöfvande af välgörenhet samt under intimt umgänge med skriftställare och lärde. Hon var den sista ättlingen af huset Valois. Hennes intressanta och lätt skrifna *Mémoires* utkommo 1848; en upplaga af hennes *Mémoires et lettres* utgaf Guessard 1842. — Litt.: Saint-Poncy, "Histoire de Marguerite de Valois" (2 bd, 1887), och Merki, "La reine Margot et la fin des Valois" (1905).

Margareta (it. *Margherita*), drottning af *Italien*, f. 20 nov. 1851 i Turin, är dotter till prins Ferdinand af Savojen (f. 1822, d. 1855; hertig af Genua) och Elisabet af Sachsen (f. 1830; omgift 1856 med markis de Rapallo och änka 1882) samt förmäldes 22 april 1868 med sin kusin, Umberto, hvilken var Italiens konung 1878—1900. Hon hade med honom sonen konung Viktor Emanuel (III). Genom skönhet, omfattande bildning och stor välgörenhet vann hon inom alla folklager en sällspord popularitet, som hon bevarat äfven som änkedrottning. Bl. a. har hon ofta i vers hyllats af den republikanske skalden Carducci. Hon besökte 1903 som turist de nordiska länderna. V. S—g.

Drottning Margareta af Italien som kronprinsessa.

Margareta, *norska* furstinnor:

1. M. Fredkulla, konung Magnus Barfots gemål. Se Margareta, svenska furstinnor 1. — 2. M., dotter till svenske konungen Erik den helige och drottning Kristina, d. 1209, ingick 1189 äktenskap med norske konungen Sverre. Efter dennes död (1202) drog hon sig tillbaka till sina gods i Västergötland och Värmland, men sin dotter, Kristina, måste hon, huru ogärna hon än ville, lämna kvar i Norge. 1 jan. 1204, två dagar efter hennes återkomst till Norge, dog konung Håkan, hennes styfson, under tydliga förgiftningssymtom. Misstanken föll på M. En af hennes tjänare ville med järnbörd bevisa hennes oskuld, men misslyckades. Tjänaren dränktes, och M. flydde skyndsamt tillbaka till Sverige. Hon var åter i Norge 1209, då hennes dotter firade bröllop med baglernas konung, Filip Simonssön. — 3. M., dotter till hertig Skule Baardsson och Ragnhild, d. 1270, trolofvades 1219 i Bergen med den 15-årige norske konungen Håkan Håkansson och blef 25 maj 1225 hans gemål. Ehuru detta äktenskap ingåtts af statsskäl, uppstod dock snart emellan de bägge makarna en innerlig kärlek, som under många år sattes på hårda och allvarliga prof. Ty M:s ränkfulle fader, Skule, gjorde uppror mot hennes gemål och antog 1239 konunganamn på Öreting. M. var icke med på det tåg till Skottland, hvarunder Håkan dog (1263), men mottog hans lik i Bergen och förde det 22 mars 1264 till dess hvilorum i Bergens Kristkirke. Sedermera drog hon sig tillbaka till Reins kloster. — 4. M., dotter till Skottlands konung Alexander III, f. 28 febr. 1261, d. 9 apr. 1283, förmäldes 31 aug. 1281 med norske konungen Erik Magnusson ("Prästhataren"), som då var endast 13 år gam-

mal, och afled efter 1½ års glädjelöst äktenskap, sedan hon skänkt lifvet åt en dotter, Margareta. — 5. M., den föregåendes dotter, f. 1283, d. i slutet af sept. 1290 på Orkneyöarna, kallades af de skotske stormännen till Skottlands drottning efter sin morfader, Alexander III (d. 1286). Redan 1289 bestämdes hon till brud åt engelske prinsen Edvard (sedermera Edvard II). Om denna förbindelse kommit till stånd, skulle Englands och Skottlands förening redan då fullbordats; men den unga drottningen, *the maid of Norway* (”flickan från Norge”), såsom skottarna kallade henne, insjuknade under öfverresan till sitt rike. Tio år senare uppträdde i Bergen en bedräglig tysk kvinna, som utgaf sig för att vara M. Hon dömdes till döden och brändes 1301 på Nordnes vid Bergen. — 6. M., konung Håkan Magnussons gemål. Se Margareta Valdemarsdotter. 1—6. O. A. Ö.*

Margareta (eng. *Margaret*), drottningar af *Skottland*. 1. Den heliga M., f. omkr. 1045, d. 1093, syster till den engelske tronpretendenten Edgar the Ætheling (se Edgar 2) och gift med konung Malkolm Canmore, var ifrigt verksam för skotska kyrkans romanisering samt beskrifves som from, välgörande och asketisk. Hon kanoniserades 1251 af Innocentius IV; samtida biografi finnes i ”Acta sanctorum”, d. 2. Den 10 juli är hennes åminnelsedag. — 2. M., f. 1240, d. 1275, dotter till engelske konungen Henrik III och Eleonora af Provence, 1251 förmäld med Alexander III, verkade för det engelska inflytandet i Skottland. — 3. M. Eriksdotter, ”flickan från Norge”, f. 1283, d. 1290. Se Margareta, norska furstinnor 5. — 4. M. af Danmark, f. 1456, d. 1487, dotter till Kristian I af Sverige, Danmark och Norge och Dorotea af Brandenburg, blef 1469 förmäld med Jakob III. I äktenskapskontraktet af 8 sept. 1468 stadgades en hemgift af 60,000 gyllen; 10,000 skulle betalas före M:s afresa från Danmark, och för återstoden lämnades Orkneyöarna i pant. Då Kristian ej förmådde betala mer än 2,000 gyllen af första inbetalningen, måste han pantsätta äfven Shetlandsöarna, och på detta sätt frånhändes båda ögrupperna Norges krona. M. var i Skottland mycket afhållen, och påfven Innocentius VIII tillsatte en kommission för att öfverväga frågan om hennes kanonisering. — 5. M. Tudor, f. 1489, d. 1541, dotter till engelske konungen Henrik VII och Elisabet af York, 1503 förmäld med Jakob IV, blef — sedan hennes gemål 9 sept. 1513 stupat vid Flodden — Skottlands regentinna, men motarbetades af ett franskt parti, som ville uppdraga regentskapet åt John Stuart, hertig af Albany. Denne utsågs 1515 till regent, sedan M. i aug. 1514 i hemlighet gift sig med earlen af Angus (se Douglas 13). Äktenskapet blef olyckligt, och M. förde på 1520-talet långvariga skilsmässoförhandlingar samt mottog 1528 påfvens medgifvande till skilsmässa och gifte sig i hemlighet med sin älskare Henry Stuart, lord Methven, från hvilken hon sedermera förgäfves sökte erhålla skilsmässa. Impulsiv, själfvisk och nyckfull, låg hon djupt inne i sin samtids politiska intriger; hon öfvade tidtals rätt stort inflytande på sonen konung Jakob V, men beskylldes 1534 af denne för att som engelsk spion förråda skotska statshemligheter åt sin broder, Henrik VIII i England. Om hennes dotter med Angus, Margaret Douglas, lord Darnleys moder, se Douglas 13. 1—5. V. S—g.

Margareta (ty. *Margarete*), *österrikiska* furstinnor. 1. M. af Österrike, ståthållarinna i Nederländerna 1507—30, f. 10 jan. 1480 i Bruxelles, d. 1 dec. 1530 i Mecheln, var dotter till dåv. ärkehertig (sedermera kejsar) Maximilian och Maria af Burgund. Efter att ha varit bestämd till gemål åt dauphin Karl (konung Karl VIII), som 1491 äktade Anna af Bretagne, gifte hon sig först med spanske tronföljaren Johan (d. 1497) och sedermera med hertig Filibert II af Savojen (d. 1504). 1507 fick hon af Maximilian uppdraget att vara ståthållarinna i Nederländerna och uppfostra sin aflidne broders, Filip den skönes, barn, Karl (sedermera kejsar Karl V) och Maria (sedermera drottning af Ungern och M:s efterträderska i ståthållarskapet). Genom omtänksam och kraftig styrelse fyllde hon med heder sitt regentvärf, hvilket fortsattes, äfven sedan Karl blifvit myndig (1515). Mot reformationen följde hon kejsarens stränga påbud, om hon ock själf hyste hofsammare tänkesätt. Om hennes diplomatiska förmåga vittna fördelaktigt den 1508 bildade ligan i Cambrai och den 1529 där ingångna s. k. fruntimmersfreden. M. var stor konstvän samt utöfvade själf både målarkonst och skaldskap. — M:s politiska brefväxling har utgifvits af Leglay (2 bd, 1839) och van den Bergh (2 bd, 1845—47); jfr ock Quinsonas, ”Matériaux pour servir à l'histoire de Marguerite d'Autriche” (3 bd, 1860). — 2. M. Teresia, tysk kejsarinna, gemål till kejsar Leopold I i dennes första äktenskap (1666—73), f. 1651, d. 1673, var dotter till konung Filip IV af Spanien och Maria Anna af Österrike samt syster till Ludvig XIV:s af Frankrike gemål Maria Teresia. Hon öfverlät sina arfsrättigheter på spanska kronan till sin gemål, kejsar Leopold, som sedan sökte göra dem gällande i Spanska tronföljdskriget.

Margareta af Angoulême [ãgoläm]. Se Margareta, franska furstinnor 1.

Margareta af Anjou [ãjõ']. Se Margareta, drottningar af England 2.

Margareta af Frankrike. Se Margareta, franska furstinnor 3.

Margareta af Navarra. Se Margareta, franska furstinnor 1 och 3.

Margareta af Parma, f. 1522, d. 18 jan. 1586 i Ortona, var naturlig dotter till kejsar Karl V och en flamländsk handtverkardotter, Jeanne van der Gheinst (sedermera gift med en brabantare, Jean van den Dycke, och d. 1542), uppfostrades i Bruxelles af Karls faster, ärkehertiginnan Margareta, och hans syster, drottning Maria af Ungern, som efter hvarandra voro regentinnor öfver Nederländerna. M. erkändes 1529 af kejsaren som

ns dotter, förmäldes 1536 i Neapel med Alesndro af Medici (mördad 1537) och 1538 i Rom d påfven Paul III:s sonson, den unge Ottavio rnese, hertig af Camerino och en tid efter sin ders död (1547) erkänd som hertig af Parma och acenza. Äktenskapet blef olyckligt, och makarna lefde mestadels skilda.

Den manhaftiga M. utsågs 1559 vid ett besök i Madrid af sin halfbror, Filip II, till ståthållarinna i Nederländerna, där hon hade att motverka den begynnande, snart genom protestantismens inträngande ytterligare stärkta ständeropposition, som sedermera växte till öppet uppror. Hennes främste rådgifvare, kardinal Granvelle (se . o. 2), aflägsnades på M:s förslag 1564, men enna eftergift åt adelsoppositionen framkallade ndast nya kraf, och då M:s politik blef alltmera äker och vacklande, sände Filip 1567 hertigen af lba till Nederländerna med en stark här och vidräckta fullmakter. M. kände sig ytterst kränkt iver hans självrådighet och skyndade att hos Filip tverka sitt afsked (s. å.), hvarpå hon återvände ll Italien. 1577 anmodade Filip henne att återaga ståthållarsysslan med Granvelle som medhjälpare, men då denne afböjde, fick planen tills vipare förfalla. Den återupptogs efter hennes sons, lessandro Farneses, segrar öfver de upproriske 579, och som hans medregentinna kom M. 1580 ill Bruxelles. Hon återvände till Italien 1583. M:s korrespondens med Filip II har utgifvits af Reiffenberg (1842) och fullständigare af Gachard 3 bd, 1867—81). Jfr Motley, "The rise of the Dutch republic" (1856; svensk öfv. 1883—87), Philippson, "West-Europa im zeitalter von Philipp II, Elisabeth und Heinrich II" (1882), och Rachahl, "Margaretha von Parma, statthalterin der Niederlande, 1559—1567" (1898). V. S—g.

Margareta af Valois [valœa']. Se Margareta, franska furstinnor 1 och 3.

Margareta Fredkulla. Se Margareta, svenska furstinnor 1.

Margaretahemmet. Se Föreningen för vård af fallandesjuka sinnesslöa barn.

Margareta Klausdotter (Nikolausdotter), abbedissa i Vadstena, var bördig från Söderköping och sannolikt borgardotter. Hon vigdes 1440 till nunna, blef 1473 abbedissa samt afled 10 dec. 1486, "medan systrarna sjöngo vespern". Af hennes hand är en på svenska gjord skildring af Birgitta och hennes släkt, från Birgittas mormoder till och med hennes barnbarn. Berättelsen är tryckt af E. Benzelius (1710), J. E. Rietz (1844) och i "Scriptores rer. suec. medii ævi" (III, 2, 1876). C. S—e.*

Margareta Sambiria l. Margareta Sprängäst. Se Margareta, danska furstinnor 2.

Margareta Teresia. Se Margareta, österrikiska furstinnor 2.

Margareta Tudor [tjō'də]. Se Margareta, drottningar af Skottland 5.

Margareta Valdemarsdotter, svensk-dansk-norsk regerande drottning, f. 1353 (måhända i mars månad) på Söborg, i norra Själland, d. 28 okt. 1412 i Flensborg, var konung Valdemar Atter-

Fig. 1. Drottning Margaretas bild å hennes sarkofag i Roskilde domkyrka (vården rest 1423 af Erik af Pommern).

dags och drottning Helvigs yngsta barn. I jan. 1359 trolofvades hon med norske konungen Håkan VI Magnusson, som 1362 tillika blef konung i Sverige som sin faders, Magnus Erikssons, medregent, och 9 apr. 1363 vigdes de på Köpenhamns slott. M. stannade dock kvar i Danmark till 1366, då hon hämtades till Norge, där hon strängt uppfostrades af fru Märta Ulfsdotter, den heliga Birgittas dotter. Redan tidigt visade hon sin andliga öfverlägsenhet som rådgifvare, äfven i statssaker, åt sin mycket äldre gemål. I början af dec. 1370 födde M. sitt enda barn, Olof, som i maj 1376 valdes till konung i Danmark efter sin morfader, Valdemar Atterdag (som dött i okt. 1375), med förbigående af hennes äldre systers, Ingeborgs, son, Albrekt (af Mecklenburg), åt hvilken Valdemar (1371) lofvat tronföljden. Detta val genomdrefs hufvudsakligen af M., som förstått vinna statsmännen och biskoparna för sin son, hvars förmyndare hon blef. I maj 1380 dog konung Håkan. Olof ärfde då utan motstånd Norge, och M. styrde nu ensam, i sonens namn. Hon gjorde detta med sådan klokhet och kraft, att hon, sedan Olof dött, 3 aug. 1387, utan hänsyn till mecklenburgarnas arfsrätt till Danmark (Albrekt d. y.) och Norge (konung Albrekt), strax valdes att vara Danmarks och i febr. 1388 Norges "fru och husbonde och fullmäktige förmyndare", tills hon och

folken enades om att välja en konung. Hon hade dessförinnan förstått kväsa hansestädernas öfvermod, så att de (1385) återlämnade de slott i Skåne, som de innehaft sedan 1370, och det hade lyckats henne att (1386) erhålla trohetsed af den holsteinske grefve Gerhard som hertig af Slesvig, hvarigenom hon tryggade sig mot fientligheter i ryggen under sina framtida sträfvanden gentemot Sverige. M., som redan 1375 antagit titeln drottning af Danmark, som konung Valdemars dotter, samt drottning af Sverige, som Håkans gemål och därigenom folkungaättens arfvinge och hvilken 1385 låtit Olof kalla sig arfvinge till Sverige, knöt i mars 1388 förbindelse med de missnöjde svenske stormännen, som lofvade taga henne till Sveriges regentinna, med utvidgad makt och myndighet, om hon ville befria dem från konung Albrekts och hans tyskars regemente och därigenom rädda riket från den laglöshet, som länge varit rådande. Sägnen har mycket att förtälja om, huru konung Albrekt sökte håna M., i det han kallade henne ''konung byxlös'', ''munkedejan'', skickade henne en slipsten till att hvässa sina nålar på o. s. v., men i själfva verket känner man endast obetydligt om enskildheterna i striden och kan icke af-

Fig. 2. Drottning Margaretas sigill, 1381, 1403.

Fig. 3. Drottning Margaretas sigill 1390.

göra, om svenskarna eller danskarna utgjorde hufvudmassan af hennes här. 24 febr. 1389 vann M. en afgörande seger, i Åsle socken, nära Falköping. Albrekt och hans son togos till fånga, och M. lyckades slutligen genom hansestädernas medling och förlikningen på Lindholm (1395) emot Albrekts frigifvande komma i besittning af Stockholm (1398), hvilket i flera år hållits besatt af tyska ''hättebröder'', understödda af de beryktade fetaliebröderna. Redan förut hade M. fått sin syster Ingeborgs dotterson, Erik af Pommern, som hon 1389 hämtat till Danmark, vald till konung i alla rikena (i Norge 1389, i Danmark och Sverige 1396) samt krönt i Kalmar 17 juni 1397, hvarefter en unionsakt, dagtecknad 20 juli 1397 (M:s namnsdag), uppsattes (se Kalmar union). Hon styrde de tre rikena med stor omtänksamhet och myndighet till sin död, om hon ock efter hand lämnade den unge konungen allt större andel i makten. Sedan Gerhard VI stupat under ett fälttåg mot Dithmarschen 1404, sökte M. med klokhet och list återfå Slesvig och sålunda återvinna, hvad hon tidigare måst släppa för andra syftens skull. Likaledes inlöste hon 1408 Gottland, som 1398 kommit i Tyska ordens våld. M:s sträfvanden i Slesvig ledde 1410 till krigsutbrott, och under det att drottningen för underhandlingar begett sig till Flensborg, afled hon på sitt skepp i stadens hamn, innan hon ännu nått sitt sista stora mål. Hon jordades först i Sorö, men 1413 fördes liket till Roskilde domkyrka, där en praktfull begrafning egde rum och 1423 ett storartadt grafmonument restes: en vacker liggande alabasterstaty (jfr fig. 1) pryder hennes kista, men om bilden har porträttlikhet, är dock tvifvelaktigt. Eftervärldens omdömen om M:s ställning till den nordiska enhetstanken ha varit mycket olika under skilda tider. Geijer uppfattar de tre ländernas sammanslutning endast som ''en händelse, som såg ut som en tanke''. Erslev anser, att M:s hufvudsyfte var rent dynastiskt, nämligen att grundlägga en stark konungamakt och skaffa Danmark herraväldet öfver de bägge andra länderna. Andra äro dock benägna för den åsikten, att M., om också oklart, eftersträfvat ett högre mål, nämligen att bana väg för folkens sammansmältning och därigenom frigöra Norden från tyskt, framför allt hanseatiskt, inflytande. Hon gynnade väl, på de bägge andra rikenas bekostnad, sitt eget fädernesland Danmark och sökte närmast bygga enheten på dess supremati, liksom hon företrädesvis använde danska — eller tyskfödda — adelsmän till sina biträden som länsmän och fogdar i Sverige. Men säkert är, att ingen oenighet visade sig, så länge hon styrde, och att i alla tre rikena härskade en förut okänd landsfred. För att stärka konungadömets politiska myndighet och i synnerhet dess ekonomiska oafhängighet arbetade hon kraftigt och ihärdigt på att försvaga aristokratiens stora makt — som denna var störst i Sverige, framträdde också där hennes sträfvan tydligast — genom egendomsköp och byten samt genom att tvinga adelsmännen återlämna de under Valdemars och Albrekts ofredstider med orätt erhållna krono- och skattegodsen (i Sverige genom reduktionsbeslutet 1396). Däremot var hon mycket frikostig med sina gåfvor till biskopar, kyrkor och kloster. Särskildt gynnade hon birgittinorden: hon var mycket verksam för Birgittas kanonisation (1391) och lät 1403 inskrifva sig i Vadstenanunnornas brödraskap, där hennes fostersyster, Ingegärd, länge varit abbedissa. Det finns ej något skäl att tvifla på M:s uppriktiga fromhet, och de senare legendariska beskyllningarna mot henne för osedlig vandel äro säkerligen förtal. Att hon 1402 lät å båle bränna den tyske bedragare, som föregaf sig vara hennes aflidne son, öfverensstämde fullständigt med tidens tänkesätt och bruk. I sitt uppträdande var M. vänlig och intagande, medan däremot hennes handlingssätt ofta var myndigt och strängt. Hon var alltid sansad och beräknande, aldrig öfverilad i sina handlingar.

idigt förstod hon falla undan för opposition och
apa sig efter förhållandena, men förlorade lik-
. ej sina planer ur sikte. Hennes öfverlägsna
lkhet beundrades t. o. m. af hennes motståndare,
n betecknades både i svenska och tyska krön-
som slughet. Hon är en af de allra mest fram-
ende kvinnorna i Nordens historia. M. är hufvud-
rson i Öhlenschlägers tragedi ''Dronning Mar-
reta'' (1833) och Ingemanns epos med samma
mn (1836) samt i romaner af A. Lundegård
905—06), R. Pihlstrand och Elisabeth Schöyen.
Jfr K. Erslev, ''Dronning Margrethe og Kal-
unionens grundlæggelse'' (1882). — I Uppsala

ig. 4. Drottning Mar-
retas gyllendukskläd-
ning i Uppsala dom-
kyrka.

domkyrkas klädkammare l. ''kyrkoskrud'' (samling af korkåpor) förvaras som förnämsta dyrbarhet en gyllendukskläd-ning, som efter all sannolikhet tillhört M. och från Roskildes domkyrka 1659 fördes till Sverige af drottning Hedvig Eleonora. Klänningens väfnad är utförd med guldtråd och djupviolett purpurfärgadt silke; det diskret framträdande mönstret visar götiska palmetter af granatäpplen och rosor. Dylika dräkter från slutet af 1300-talet finnas i afbildningar, men veterligen icke bevarade i original, hvarför klänningen kan anses vara unik. Flera svenska och danska källor från 1600-talet omtala densamma som M:s, men någon dansk medeltidshandling om den och dess tillvaro i Roskildes domkyrka är icke ännu känd. Den af tiden betydligt skadade klänningen (hela stycken äro bortfallna) har nyligen konserverats (genom underlag af silkesgas; se fig. 4) af fröken Agnes Branting, som framlagt sina undersökningar om densamma i ''Ord och bild'' (1907) samt i praktverket ''Das goldene gewand der königin Margareta in der domkirche zu Upsala'' (1912). E. Ebg.

Margareten-insel, ty. (''Margareta-ön''). Se Budapest, sp. 496.

Margarin (af grek. *ma'rgaron*, pärla). 1. *Kem.*, en pärlglänsande blandning af palmitin och stearin, hvilken förr ansågs som en oblandad fettart. — 2. M. l. Konstsmör, smörliknande vara, i hvars sammansättning ingår fett, som ej är framställdt ur mjölk. Margarintillverkningens metod utarbetades på uppdrag af Napoleon III af franske kemisten Mège-Mouriez under slutet af 1860-talet och fick praktisk tillämpning i större skala i Paris under belägringen 1870—71. Margarin har i hufvudsak beredts af lättsmält djurfett, blandadt med växtoljor, hvilken blandning kärnas tillsammans med mjölk. Djurfettet beredes helst af nöttalg, som efter rifning och tvättning smältes för att afskiljas från hinnor, s. k. grefvar. Den erhållna renade talgen (fr. *premier jus*) användes utan vidare beredning enbar eller blandad med skiradt svinister (fr. *neutral lard*) och med växtolja för tillverkning af billigare vara, s. k. bagerimargarin, men för beredning af finare vara användes talgens lättsmältare fett, s. k. oleomargarin l. oleo, hvilket utpressas ur ''premier jus'' vid omkr. + 30°, under det att det vid denna värmegrad fasta fettet, orätt kalladt stearin, nyttjas till stearinljusberedning och numera hufvudsakligen till beredning af konstister. De oljor, hvarmed djurfettet blandas före kärningen, äro sesam-, jordnöt-, bomullsfrö- och kokosfett, olika för olika fina slag af margarin. På senaste tid har kokosfett börjat alltmer utträngа öfriga fettarter vid beredningen af margarin, och s. k. växtmargarin, som numera vunnit ofantligt stor användning, innehåller intet fett ur talg eller ister. Genom att kärna den flytande fettblandningen med mjölk försatt med smörfärg erhålles en emulsion, som gjutes i kallt vatten och därvid stelnar till en smörliknande massa, som ältas, vanligen under tillsats af mer eller mindre smör, saltas och packas. Oleo användes äfven för inblandning i skummjölken vid ostberedning, hvarigenom erhålles en fet margarinost. Margarin tillverkades i Sverige vid 7 fabriker 1910 till nära 19 mill. kr. Endast vid en fabrik (P. Bondesons i Svalöf) tillverkades margarinost. In- och utförseln af margarin är obetydlig, men råmaterielen hämtas till största delen från utlandet. Margarin är i näringsvärde jämgodt med smör, och då det är beredt af rena blandningsdelar samt kan, i synnerhet i nykärnadt tillstånd, vara till smaken förvillande likt godt smör, men är betydligt billigare än sådant af motsvarande kvalitet, är dess starkt ökade användning icke att beklaga, så länge det säljes under sitt eget namn och ej utges som smör. För att förhindra ett sådant svek, hvilket skulle medföra den största fara för landets smörexport och mejerihandtering, utfärdades 2 okt. 1885 en k. förordning om kontroll å handel med margarin, hvilken kontroll genom senare förordningar, den senaste af 13 okt. 1905 med ändringar 15 okt. 1909, utsträckts till tillverkning och handel med margarin, margarinost och konstister. Med dessa namn betecknas alla smör, ost eller ister liknande varor, som innehålla andra fettarter än, i de två förra, mjölkfett och, i den sistnämnda, svinister. Vid tillverkning af margarin och margarinost skall tillsättas viss mängd sesamolja, hvars närvaro lätt kan påvisas. Tillverkningen får ej ske i lokal, där smör eller ost beredes, och margarin får ej förvaras i lokal, där smör ompackas eller förvaras för export. Tillverkning af margarin, margarinost eller konstister till annat ändamål än för eget hushåll, skall anmälas för länsstyrelsen, och margarintillverkningen står under tillsyn af en af denna myndighet förordnad kontrollant. Margarin och konstister skola förvaras i fyrkantiga lådor eller kärl af viss oval form, på bestämdt sätt tydligt och varaktigt märkta med orden ''Margarin'' eller ''Konstister'' samt med tillverkarens eller importörens namn. Margarinosten skall utvändigt, genom ordet ''Margarinost'' i inpressade bokstäfver, märkas som sådan och färgas mörkröd. Vid utminutering skall genom tydliga skyltar, etiketter och å användt omslagspapper anges varans namn, hvilket också skall anföras å fakturor, fraktsedlar och andra skriftliga handlingar, som röra dessa va-

ror. Förordning rörande sättet för hithörande varors kontrollundersökning är f. n. (1912) under utarbetande. H. J. Dft.

Margarinlag kallas vanligen förordningen om kontrollen öfver tillverkning af och handel med margarin (se d. o.).

Margarinost. Se Margarin.

Margarinsyra, *kem.*, en substans, som ansågs vara sammansatt enligt formeln $C_{17}H_{33}O_2H$, men som ej är någon enhetlig kemisk förening. H. E.

Margarit, *miner.*, färglös eller hvitgrå monoklin glimmer med kalk i st. f. muskovitens kali. A. Hng.

Margarita, *astron.*, en af småplaneterna.

Margarita, ö i Karibiska hafvet, nära kusten af sydamerikanska republiken Venezuela, i hvilken den jämte ett par andra mindre öar bildar Distrito federal oriental. Omkr. 1,150 kvkm. Ön är bergig och föga fruktbar. Den upptäcktes 1498 af Columbus och vann snart ryktbarhet genom det rika pärlfisket vid dess kuster. Detta har till största delen tagit slut, och invånarna, omkr. 40,000, lefva hufvudsakligen af jordbruk samt fiske och handel. Statens hufvudstad är Ciudad de la Asuncion. Bästa hamnen är Pampatar. (J. F. N.)

Margaritæ (lat.), eg. pärlor; konstgjorda ädelstenar, som tillverkades i Venezia vid 1200-talets slut af Briani och Miotti.

Margaritāna, *zool.* Se Flodpärlmusslesläktet.

Margaritsziget [-siget], ung. (''Margareta-ön''). Se Budapest, sp. 496.

Margate [mā'gət], stad och badort i engelska grefsk. Kent, på norra sidan af den nu med fastlandet förenade ön Thanet, utanför Thames' mynning, 6,5 km. v. om North Foreland, 145 km. ö. om London. 23,118 inv. (1901). Ända till 1800-talet var M. endast ett fiskeläge med liten kusthandel, men har sedermera, hufvudsakligen på grund af sin fina hafssand, småningom blifvit en omtyckt badort, besökt företrädesvis af Londons medelklass. M:s gamla namn var *Meregate* (''utlopp till hafvet''). (J. F. N.)

Margaux [margå], by i franska dep. Gironde, på vänstra stranden af floden Gironde. Omkr. 1 km. från byn ligger det för sitt vin bekanta Château-Margaux (se Bordeaux-viner). (J. F. N.)

Margelān (Marghilan), Novyj (Nya), hufvudstad i ryska guv. Fergana i Central-Asien, 65 km. ö. s. ö. om Kokan och omkr. 55 km. s. om Sir-Darja, vid centralasiatiska järnvägen. 8,977 inv. (1897). Staryj (Gamla) M., 16 km. n. v. om det förra, hade 1897 36,592 inv., mest sarter, tadsjiker och judar. J. F. N.

Margerīt, *bot.* Se Chrysanthemum, sp. 263.

Marggrabowa [-båva], kretsstad i Ost-Preussen, reg.-omr. Gumbinnen. 5,021 inv. (1905). Landtbruksskola. J. F. N.

Ma'rggraf, Andreas Sigismund, tysk kemist, f. 1709, d. 1782, blef 1760 direktör för den fysikaliska klassen af Berlins vet. akad. M. var framstående kemist och analytiker, bekant genom ett stort antal undersökningar, t. ex. öfver lerjord och magnesia, hvilkas utmärkande egenskaper han uppdagade. Af stor betydelse för industrien blef hans upptäckt, att hvitbetan innehåller socker. P. T. C.*

Margherita [-gerīta], italiensk namnform för Margareta.

Margherita di Savoia [-gerīta di savåja], kommun i italienska prov. Foggia (Apulien), vid Manfredoniaviken, nära lagunen di Salpi. 5,974 inv. (1901). Statssalin. J. F. N.

Marghilān, städer. Se Margelan.

Margiāne, landskap i det gamla Baktrien, på båda sidor om floden Margus (nuv. Murgab), mycket fruktbart, i synnerhet på vin, men omgifvet af sandöknar. Dess hufvudstad var Antiochia M., som hade sitt namn efter Antiochos I och under sin storhetstid var 70 stadier i omkrets. Dess ruiner ligga vid Merv. J. F. N.

Marginal. 1. M. l. Marg (lat. *ma'rgo*, brädd, rand), oskrifven eller icke tryckt brädd af en skrifven eller tryckt sida; ''hålla någon vid marginalen'', hålla i tukt. Marginalen utmed ryggen af ett ark å alla från K. M:ts kansli samt från ämbetsverk, ämbets- och tjänstemän utgående expeditioner skall vara minst 3 cm. bred, k. kung. 27 april 1906. — In ma'rgine l. ad marginem, i brädden. — 2. *Hand.* I allmänhet en skillnad mellan två penningbelopp, som innebär en säkerhet mot förlust eller en möjlighet till vinst. Så t. ex. skillnaden mellan ett värdepappers kursvärde och det belopp en bank beviljar som lån mot säkerhet af samma papper; skillnaden mellan en banks ut- och inlåningsränta. Vid börsaffärer på tid (terminsaffärer) förstås med marginal ett belopp, som deponeras som säkerhet för aftalets uppfyllande dels vid affärens ingående, dels äfven eventuellt efter hand till täckning af differenserna, allteftersom prisen variera, tills slutuppgörelse sker. Sålunda har vid tidsaffärer på Stockholms fondbörs den förmedlande fondbörsmedlemmen att af sin hufvudman uttaga en marginal motsvarande minst 5 proc. af ifrågavarande pappers inköpsvärde samt att kräfva skriftlig förbindelse om lämnande af ytterligare säkerhet, om sådan genom förändringar i papperets kursvärde skulle påfordras. Äfven i fråga om varor användes stundom ordet marginal i betydelse af skillnaden mellan en varas tillverkningsvärde (sällan inköpspris) och det beräknade försäljningspriset. 2. A. W:son M.

Marginäla språkljud, *fonet.*, konsonanter, som uttalas med tungspetsen vid öfre framtändernas underkant (lat. *margo*, kant). Så skall enligt Michaelis i tyskan det *s*-ljud uttalas, som genom den andra ljudskridningen uppstått ur *t*, t. ex. i *sass*, satt, *fuss*, fot, under det att *s* eljest i tyskan bildas högre upp (alveolart). Michaelis vill ha marginalt *s* betecknadt med *β*. Se Kontaktsläge, sp. 896. Lll.

Marginālier (lat. *glossæ margināles*; se Marginal), anmärkningar eller förklaringar i brädden, randglossor (se Glossa).

Marginal utility [mā'dʃinl joti'liti], eng., af Marshall införd benämning på gränsnytta. Se Värde.

Margi'tes (grek. *Μαργίτης*) synes i den forngrekiska folksagan ha varit en karaktärsfigur, betecknande den inbilska och självkära dumheten. Han var äfven hjälten i ett komiskt epos af samma namn, hvilket man fordom med orätt tillskrifvit Homeros. Om denna dikts innehåll och poetiska värde ge de få verser (utg. af Kinkel i ''Epicorum græcorum fragmenta'', 1877), som kommit till vår tid, endast ringa föreställning. I forntiden var den

t uppskattad, och Aristoteles vill däri t. o. m. se prunget till det grekiska lustspelet. Versmåttet daktyliska hexametrar, uppblandade med jamka trimetrar. Dessa senare skola enligt en upphärröra från Pigres (en son eller broder till den ömda drottning Artemisia i Karien), hvilken af ra uppges som hela diktens författare. A. M. A.

Margolanohalm. Se Hatt, sp. 79.

Margosabark [-gåsa-], Margōsaolja, *bot.* Azadirachta.

Margot [margå], fr., förkortning af Marguerite. Reine Margot se Margareta, franska stinnor 3.

Margretelund, gods i Österåkers socken, Stockms län, vid Trälhafvet, n. om Vaxholm, 18°/s j, tax. till 455,400 kr. (1911), samt frälseräntor a annan fastighet med ett tax.-värde af 42,600

Margretelunds manbyggnad.

r. Hufvudbyggnaden (se fig.), uppförd på 1650-let och synlig vida omkring, undergick på 740-talet en genomgripande ombyggnad, hvarvid yglar tillbyggdes. M. och Smedby i samma ocken hade under medeltiden och senare samma gare som Penningby. Namnet M. gafs gården f riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna fter hans fru Margareta Bielke. Deras sonsons nka, Elsa Sparre, sålde 1718 M. till Sam. Åkerielm, som, när han 1731 blef friherre, kallade ig Åkerhielm af Margretelund. Hans gods ha sean dess utan att vara fideikommiss innehafts dels om arf, dels på grund af köp, af hans ättlingar, enast af excellensen frih. Gustaf Åkerhielm (d. 900). Det eges nu af hans änka, öfverhofmästarinan Ebba Åkerhielm, f. Gyldenstolpe, och sonen abinettskammarherren frih. Gust. Åkerhielm.

Margretestuen. Se Maristuen.

Margrethe, pseudonym för B. M. Gjör (se d. o.).

Margräs, *bot.* Se Calamagrostis.

Marguerite [margri't], fransk namnform för Margareta.

Marguerite [margri't], S:te. Se Lerinerna.

Margueritte [margri't], Paul, fransk författare, f. 20 febr. 1860 i Laghouat, och Victor, författare, f. 1867 i Blidah, söner till den vid Sedan fallne generalen Auguste M. Den förre af dem har ensam skrifvit romanerna *Mon père* (1884), *Tous quatre* (1885), *Pascal Géfosse* (1887), *Jours d'épreuves* (1889), *Amants* (1890), *Ma grande* (1893), *La tourmente* (s. å.) och *L'essor* (1896) m. m., och den senare, officer till 1895, diktsamlingarna *Brins de lilas* (1883) och *Au fil de l'heure* (1898), förenade sig till gemensamt romanförfattarskap 1897 med salongsromanen *Le carnaval de Nice* (1897) och barnberättelsen *Poum* (s. å.). Gripande och trogna äro deras skildringar från kriget 1870—71, *Le désastre* (1898), *Les tronçons de glaive* (1900), *Les braves gens* (1901) och *La commune* (1904), som tillsammans bära namnet *Une époque*. Deras sociala romaner, af hvilka *Femmes nouvelles* (1899) yrkar på kvinnoemancipationen, *Les deux vies* (1902) på lättare äktenskapsskillnader, och *Le prisme* (1905) gisslar penninggiftermålen, *L'eau souterraine* (1903), *Les pas sur le sable* (1906), *Vanité* (1907), *Prostituée* (s. å.) m. fl., äro burna af stark reformatorisk tendens. Paul M. var en af de fem franske författare, som efter "La terre" bröto med Zola och kräfde en mer psykologiserande, finare analytisk roman. Han är medlem af Goncourtakademien alltifrån dess stiftelse. R—n B.

Marguillier [-gijē], fr., medlem af kyrkorådet, kyrkvärd.

Margå, vinsort. Se Margaux.

Marheim, A. Se Mannerheim.

Marheineke [-ha'jneke], l. (till 1823) Marheinecke, Philipp Konrad, tysk luthersk teolog, f. 1780 i Hildesheim, d. 1846 i Berlin som professor och konsistorialråd, slöt sig under sin tidigare period till den schellingska filosofien, men blef sedan hufvudrepresentanten inom teologien för den s. k. "hegelska högern", som sträfvade att uppvisa identiteten mellan grundtankarna i Hegels filosofi och den gamla kyrkoläran. Insikten i det illusoriska i hela detta försök liksom det uppskrufvade, falskt patetiska och fraseologiska i M:s framställningssätt och hela väsen har vållat, att hans systematiska teologi småningom hemfallit åt fullständig, kanske i någon mån öfverdrifven ringaktning. En verklig förtjänst har han i hvarje fall förvärfvat sig genom arbetena *Christliche symbolik* (1810—13; ny uppl. 1897) och *Institutiones symbolicæ* (1812; 3:e uppl. 1830), som för symbolikens vetenskap ha en grundläggande betydelse. Ett för sin tid förtjänstfullt arbete är ock *Geschichte der deutschen reformation* (1817; ny uppl. i 4 bd 1831—34). Hans systematiska hufvudarbete är *Grundlehren der christlichen dogmatik* (1819; i ny upplaga utgifvet under titeln *Grundlehren der dogmatik als wissenschaft*, 1827). Efter M:s död utgåfvos i 4 bd hans föreläsningar öfver den kristna dogmatiken, moralen, symboliken och dogmhistorien (1847—49). (E. Bg.)

Marholm, Laura, författarinna. Se Hansson, Ola.

Maria, *astron.*, en af småplaneterna.

Maria, ö vid östra kusten af Tasmania, bestående af två bergiga, genom ett näs förenade halföar med en 900 m. hög topp. 148 kvkm. J. F. N.

Maria (hebr. *Mirjam*), Jungfru Maria, Heliga jungfrun, Jesu moder, enligt legenden dotter till Joakim och Anna, framställes i skriften som den rena jungfrun och ödmjuka, trosbängifna Herrens tjänarinna, som benådades att föda det heliga, som skulle kallas Guds son (Luk. 1: 35). Vid sitt kort efter änglabebådelsen gjorda besök hos sin fränka Elisabet hälsas hon af denna som Herrens moder, hvilken hälsning framkallar

M:s sköna lofsång (*Magni'ficat*). Enligt Matt. och Luk., de ende af evangelisterna, som behandla Jesu barndomshistoria, var M. trolofvad med timmermannen Josef, hvilken, upplyst genom gudomlig uppenbarelse, hindrades att skilja från sig den hafvande jungfrun (Matt. 1: 20). För att skattskrifvas begåfvo de sig till Betlehem, där Jesus föddes (Luk. 2). Efter omskärelsen, frambärandet i templet och de vise männens af Österlandet besök flydde M. med barnet och Josef på gudomlig tillskyndelse undan Herodes' förföljelse till Egypten. Efter återkomsten lefde den heliga familjen i Nasaret ett obemärkt, stilla lif. De i N. T. omtalade Jesu bröder (Matt. 13: 55; Mark. 6: 3) voro säkert Josefs och Marias barn. De få gånger, då M. sedan nämnes i N. T. före Jesu död, synes hon på ett eller annat sätt ha velat ingripa i hans messianska kall och måste af honom tillrättavisas. I Luk. 2: 41 ff. berättas om påskresan till Jerusalem med den 12-årige Jesus, hvars djupgående svar på hennes förebråelser hon ej förstod. Äfven vid bröllopet i Kana (Joh. 2) får hon mottaga en mild tillrättavisning af sin son. Sedan berättas, att hon en gång tillsammans med "Jesu bröder" kom till Kapernaum, därför att man inom familjen fått höra, att Jesus vore "från sina sinnen" (Mark. 3: 21, 3: 31—35; Matt. 12: 46—50, Luk. 8: 19—21), hvarvid hon också afvisas med en hänvisning därtill, att hans egentliga anhöriga utgöras af dem, som göra Guds vilja. När Jesus dör, finna vi den trogna, sörjande modern vid hans kors; han anförtror henne i Johannes' vård (Joh. 19: 25—27). Sista gången omnämnes hon i Apg. 1: 14, där hon och några andra kvinnor, Jesu bröder samt apostlarna berättas vara samlade i endräktig bön. Därefter försvinner M. från den bibliska traditionen, men uppträder i stället ofta i de apokryfiska evangelierna. Jfr Madonna, Mariabilder, Mariafester och Mariakult. G. R—l.*

Maria, namn på flera kvinnor i nya testamentet. Utom Maria, Jesu moder (se föreg. art.), förekomma följande: 1. M., som uppges vara Klopas' hustru (eller möjligen dotter?; Joh. 19: 25). — 2. M., som var moder till Jakob den yngre och en viss Joses (Matt. 27: 56, 61; 28: 1, Mark. 15: 40, 47, Luk. 24: 10). Flera ha förmodat, att 1 och 2 åsyfta samma person, hvilket vore möjligt, ifall Alfeus (aram. *Chalfai*), fader till Jakob (Matt. 10: 3 och parall.), är samme man som Klopas (Kleofas). Om denne berättar Eusebius efter Hegesippus, att han var broder till Josef, jungfru Marias man, och sålunda farbroder till Jesus, samt fader till Simon, Jerusalems biskop. — 3. M. Magdalena, hvars tillnamn sannolikt anger, att hon var hemma i Magdala (nuv. Medjdel) på sjön Genesarets västra strand. Hon nämnes i evangelierna som en anhängare till Jesus alltifrån den stund han befriat henne från "sju onda andar" (Luk. 8: 2) till hans död på korset (Matt. 27: 56, 61 och parall. st.). Flera katolska exegeter ha sammanställt henne med synderskan i fariséen Simons hus, som omtalas i Luk. 7, och på grund häraf har man ock tolkat de sju orena andarna, under hvilkas makt hon lidit, som åsyftande ej blott en svår fysisk eller psykisk sjukdom, utan som tillika innefattande moraliskt förfall, något, som sedan gett upphof till de i den kristna konsten ofta förekommande "botfärdiga Magdalenorna" och benämningen "Magdalenahem" på stiftelser för fallna kvinnors upprättelse. Men om M. Magdalena i Luk. 8 hade varit identisk med synderskan i Simons hus, som af samme evangelist omtalas i kap. omedelbart förut, så hade denne säkert på något sätt låtit läsaren få veta, att så var händelsen. — 4. M. från Betania, syster till Marta och Lasarus, som omtalas Luk. 10: 38—42 och Joh. 11; 12: 3. Till följd af likheten mellan berättelsen i Luk. 7: 36 ff. och hvad som berättas i Joh. 12: 3 ff., Matt. 26: 6 ff., Mark. 14: 3 f. har man, ehuru med orätt, sammanställt äfven denna M. med synderskan i Simons hus eller med M. Magdalena. — 5. M., moder till Johannes Markus (Apg. 12: 12), skall enligt senare uppgifter ha bott i ett hus i sydvästra delen af Jerusalem, där Jesu lärjungar samlades efter uppståndelsen och hvilket skall ha räddats vid stadens fall (år 70), så att det senare kunde tjäna som kyrka. — 6. M., till hvilken Paulus sänder en hälsning, Rom. 16: 6, såsom en den där jämte andra kvinnor (jfr v. 12) arbetat för församlingen. E. S—e.

Maria, *svenska* furstinnor:

1. M. af Pfalz, Karl IX:s första gemål, f. 1561 eller 1562, d. 29 juli 1589 på Eskilstuna slott, var dotter till kurfursten Ludvig VI af Pfalz och Elisabet af Hessen, Filip den ädelmodiges dotter. Under ett besök vid hennes faders hof 1578 anhöll hertig Karl om hennes hand. Trolofningen egde rum 3 maj 1578, och bröllopet firades i Heidelberg 11 maj 1579. M. var en from, god och mild kvinna, som utöfvade stort och välgörande inflytande på sin häftige make. Också omfattades hon af honom med största kärlek, och han gaf hennes namn åt den nyanlagda staden Mariestad samt åt kungsgården Marieholm. M. var snedvuxen, svag och sjuklig, och af de sex barn hon födde (fyra döttrar och två söner) dogo alla under första lefnadsåren utom Katarina, konung Karl X Gustafs moder. M. är begrafd i Strängnäs domkyrka.

2. M. Elisabet, hertig Johans af Östergötland gemål, dotter till Karl IX och Kristina af Holstein, f. 10 mars 1596, d. 7 aug. 1618, fick en god uppfostran och visade under uppväxten mycken håg för studier. Hennes föräldrar, som insågo, hvilka faror det kunde medföra, om hertig Johan, konung Johan III:s son, erhöll en ärelysten och mot konungahuset fientlig gemål, förmådde honom att förlofva sig med sin kusin M. i början af 1611, ehuru ingendera parten älskade den andra. Snart därefter afled konungen, men änkedrottningen genomdref giftermålet, ehuru prästerna vid 1612 års riksdag protesterade mot den enligt gällande lag förbjudna förbindelsen emellan kusiner. Äktenskapet, som ingicks 29 nov. 1612, blef olyckligt. Båda makarna voro sjukliga — M. äfven till själen, så att hon stundom måste noga bevakas — och saknade förtroende för hvarandra. M. fick sålunda framsläpa ett sorgligt lif under sjukdom och utan kärlek. T. o. m. hennes sträfva moder ångrade sedermera det olyckliga giftermålet, såsom framgår af hennes yttrande några år senare: "Må Gud förlåta prästerna, att de icke togo bladet från munnen och sade bestämdt nej till den olyckliga förbindelsen". M. är begrafd i Linköpings domkyrka.

M. Eleonora, Gustaf II Adolfs gemål, . nov. 1599 i Königsberg, d. 18 mars 1655 i kholm, var dotter till kurfursten Johan Sigis- d af Brandenburg och prinsessan Anna af Preussen. — Redan tidigt hade Gustaf Adolfs moder inlåtit sig i hemliga underhandlingar rörande giftermål mellan den unge konungen och en protestantisk prinsessa, hvarigenom man förmenade, att Sveriges ställning skulle stärkas, särskildt i förhållande till det katolska Polen, hvars konung gjorde anspråk på svenska kronan. Sedan hon lyc- s omintetgöra Gustaf Adolfs tilltänkta förbin- se med Ebba Brahe, började denne själf verk- n intressera sig för den brandenburgiska prin- an M., som sades vara mycket vacker, älskvärd väluppfostrad. Måhända var det denna angelä- het, som föranledde hans resa till Tyskland 8; säkert är, att han vid sin andra resa dit, 0, personligen friade och erhöll prinsessans ja- . Hennes broder Georg Vilhelm, som blifvit furste efter Johan Sigismunds död 1619, fruk- e emellertid att stöta sig med Polen och ville för ej ge sitt samtycke till hennes giftermål med n svenske konungen. Den, som då räddade situa- nen, var änkekurfurstinnan Anna. Hon lät näm- en, när rikskansleren Axel Oxenstierna anlände . Berlin för att afhämta bruden, i hemlighet föra nne till Wismar, där svenska fartyg mottogo nne och förde henne öfver till Sverige. Bröllopet ades i Stockholm 25 nov. 1620, och 28 s. m. öntes M. till Sveriges drottning. Hon älskade make ända till dyrkan och kunde knappast lefva ild från honom; hennes sorg och otålighet, när stav Adolf var frånvarande, vållade både honom h de hemmavarande riksråden mycket bekymmer. M. har blifvit ryktbar för sin skönhet, hon hade cker figur och kunde i sitt uppträdande ådaga- gga både värdighet och behag. Hon intresserade sig r skön konst, särskildt byggnadskonst och musik, en var f. ö. ej synnerligen begåfvad. Hennes tetiska intressen i förening med gifmildhet och ak för en stor och dyrbar hofhållning förledde nne emellertid till ett slöseri, som bragte hennes onomi i betänklig oreda. Nyckfullhet och oför- jsamhet voro också karaktärsdrag, som i synner- t framträdde, sedan hennes sinne genom sorgen ver hennes älskade makes död alldeles kommit ur mvikt. När Gustaf Adolf stupade vid Lützen, fann sig M. i Tyskland. Hon hade begifvit sig t året förut och förhöjde genom sin närvaro glan- n vid Gustaf Adolfs lysande hof i Mainz på vin- rn 1632. Då konungens lik 1633 fördes öfver till erige, återvände också M. Och nu började en tter fejd mellan henne och drottning Kristinas rmyndarregering. Första anledningen härtill var s oförnuftiga sorg, i det hon icke ville skiljas ån liket och tillstädja begrafning, så länge hon själf fde, och sedan begrafningen sent omsider egt rum 22 juni 1634, ville hon gå ned i grafven och öppna kistan, hvilket gifvetvis icke kunde tillåtas. Vidare uppstod tvist om Kristinas uppfostran. Moderns exalterade sinnesstämning, som tidtals var sådan, att hon knappast var fullt tillräknelig, återverkade ofördelaktigt på dotterns uppfostran, och det värsta var, att M., som vantrifdes i Sverige, öppet visade sin ovilja mot allt svenskt, hvilket befarades ha ett skadligt inflytande på Kristina. Efter Axel Oxenstiernas hemkomst 1636 beslöt därför regeringen att skilja Kristina från modern. Den senare slog sig då ned på Gripsholms slott, som hörde till hennes lifgeding (se d. o.). En ytterligare orsak till missämjan mellan änkedrottningen och regeringen var hennes oförmåga att sköta sin ekonomi och styra sitt lifgeding. Emellertid synes regeringen å sin sida stundom ha visat en öfverdrifven misstänksamhet och småaktighet. Det ena med det andra gjorde, att M. slutligen fann vistelsen i Sverige odräglig. Hon längtade till Preussen, men regeringen ville ej tillåta henne att resa, emedan detta land hörde till kurfursten af Brandenburg, som den tiden var Sveriges fiende. Då inledde hon hemliga underhandlingar med konung Kristian IV i Danmark och flydde i juli 1640 från Gripsholm, förklädd till borgarflicka. Vid Trosa steg hon ombord på ett fartyg, som förde henne till Gottland, där två danska krigsskepp väntade henne. Hon fördes därifrån till Nykjöbing på Falster och vistades sedan på flera olika ställen i Danmark, men fann sig ej bättre där än i Sverige. Svenska regeringen betraktade emellertid M:s flykt som en skymf mot riket och vände sin ovilja både mot henne och mot konung Kristian; ständerna indrogo lifgedinget. Men sedan stillestånd 1641 slutits mellan Sverige och Brandenburg, ingicks med kurfursten Fredrik Vilhelm, M:s brorson, en öfverenskommelse, enligt hvilken kurfursten skulle bereda henne en uppehållsort i sina länder, mot det att hon från Sverige erhöll ett årligt underhåll af 30,000 rdr. Hon lämnade då (1643) Danmark och slog sig ned först i Preussen, sedan i Brandenburg. Snart började hon emellertid längta tillbaka till Sverige, dit hon äfven återvände 1648. Här vistades hon för det mesta på Nyköpings slott, som hon erhållit i förläning af sin dotter. Kristinas afresa från Sverige förkrossade den olyckliga modern. Hon begrofs vid Gustaf Adolfs sida i Riddarholmskyrkan. — Jfr S. Bergh, ”Drottning Maria Eleonora och drottning Kristinas förmyndarregering” (i ”Hist. tidskr.” 1902), Fr. Arnheim, ”Gustaf Adolfs gemahlin Maria Eleonora von Brandenburg” (i ”Hohenzollernjahrbuch”, 1903—05, 1907).

Maria Pavlovna.

4. M. Eufrosyna, konung Karl X Gustafs syster. Se De la Gardie 4.

5. M. Pa'vlovna, hertiginna af Södermanland, dotter till ryske storfursten Paul Alexandrovitj och hans första gemål, Alexan-

dra Georgievna, prinsessa af Grekland, föddes 19 (g. st. 6) apr. 1890 i Petersburg och förmäldes där 3 maj 1908 med prins Vilhelm, hertig af Södermanland. I sitt äktenskap har hon sonen Lennart (f. 8 maj 1909). Prinsessan bevistade jämte sin gemål 1912 konungens af Siam kröning och företog i sammanhang därmed 1911—12 resor i Indien, Siam och Franska Indo-Kina.

1—2. (Fr. W.) 3. S. B—h.

Maria (M. Henrietta), drottning af *Belgien*. Se Leopold, sp. 204.

Maria (fr. *Marie*), hertiginna af *Burgund*, enda barn och arftagerska till Karl den djärfve af Burgund, f. 13 febr. 1457 i Bruxelles, d. där 27 mars 1482, hyllades efter faderns död (5 jan. 1477) af Brabants, Flanderns, Hollands och Hainauts ständer, hvaremot Ludvig XI indrog själfva hertigdömet Burgund till franska kronan. Bland en talrik svärm af friare valde M. 1477 till gemål kejsar Fredrik III:s son Maximilian (sedermera kejsar Maximilian I), en förbindelse, som redan tidigare planlagts. Genom detta giftermål tillföll det rika burgundiska arfvet habsburgska dynastien. M. efterlämnade sonen Filip (sedermera konung Filip den sköne af Kastilien) och dottern Margareta (ståthållarinna öfver Nederländerna 1507—30).

Maria, drottning af *Bägge Sicilierna*. Se Frans, konungar af Bägge Sicilierna, sp. 1175.

Maria (da. *Marie*), *danska* furstinnor. 1. M. Sofia Fredrika, drottning, f. 28 okt. 1767 i Hanau, d. 21 mars 1852, dotter af landtgrefven Karl af Hessen och danske konungen Fredrik V:s dotter Lovisa, ingick 1790 äktenskap med sin kusin danske kronprinsen Fredrik (sedermera konung Fredrik VI) och kröntes jämte honom på deras silfverbröllopsdag, 31 juli 1815. Under det att konungen deltog i kongressen i Wien 1814—15, var M. regentinna; men eljest befattade hon sig föga med riksstyrelsen. Däremot egnade hon sig ifrigt åt genealogiska studier och utarbetade *Supplementtafeln zu J. Hübners genealogische tabellen* (6 hftn, 1822—24). M. blef änka 3 dec. 1839. Om hennes barn se Fredrik, danska konungar 6, sp. 1287.

2. M. Amalia Franciska Helena, prinsessa, f. 13 jan. 1865 i Ham vid Richmond i England, d. 4 dec. 1909, var dotter till hertig Robert af Chartres (af huset Orléans) och följde 1871 sin släkt tillbaka till Frankrike. Hon förmäldes 22 okt. 1885 med prins Valdemar af Danmark och vann snabb folkgunst genom sitt rätt framma, flärdlösa uppträdande och sitt lef vande allsidiga intresse. Hon utöfvade äfven stor privat välgörenhet och var alltid ifrig i att främja den offentliga välgörenheten. Hennes otvungna uppträdande harmoniserade föga med drottning Lovisas stränga kraf på etikett. Däremot visade hon efter drottningens död stor omvårdnad om sin gamle svärfar, Kristian IX, och åtnjöt i hög grad hans förtroende och tillit; man tillskref henne också stort inflytande på ministärförändringen 1901. Hon var en flitig och skicklig målarinna (i synnerhet akvarellist) och en mera utpräglad personlighet, än prinsessor vanligen äro. Alltjämt uppriktig katolik, hade hon förbehållit sig, att dottern Margareta skulle få uppfostras i hennes egen tro, under det att de 4 sönerna blefvo protestanter. Efter offentlig insamling invigdes i aug. 1911 "Prinsesse Maries hjem" för gamla sjömän och sjömansänkor och restes 2 maj 1912 ett vackert minnesmärke öfver henne på Langelinie i Köpenhamn.

1—2. E. Ebg.

Maria (eng. *Mary*), *engelska* drottningar:

1. M. I Tudor, dotter till Henrik VIII och hans första gemål, Katarina af Aragonien, f. 18 febr. 1516 i Greenwich, d. 17 nov. 1558 i London, fick en vårdad uppfostran i strängt katolsk anda och förvärfvade bl. a. mycket goda språkkunskaper. Redan i späda år gjordes hon till föremål för växlande giftermålsplaner i samband med faderns och kardinal Wolseys utrikespolitik. Hon förlofvades 1518 med dauphin af Frankrike, 1521—25 ansågs hon bestämd till gemål åt kejsar Karl V, och 1527 aftalades giftermål mellan henne och Frans I af Frankrike eller dennes andre son, Henrik af Orléans. I samband med faderns skilsmässoplaner ändrades M:s ställning; hon miste sin hofhållning och blef, sedan Henriks nya gemål, Anna Boleyn, födt honom dottern Elisabet, genom en parlamentsakt förklarad illegitim (1533). M. var djupt fäst vid sin moder och fick ofta mottaga bevis på den popularitet hon åtnjöt bland befolkningen. Efter hennes hätska fiende Anna Boleyns afrättning (1536) kom det till försoning mellan M. och fadern; hon nödgades erkänna konungens supremati öfver kyrkan och förklara sina föräldrars äktenskap olagligt, men blef i gengäld bättre behandlad än förut och stod i allmänhet på god fot med Henriks se-

gemåler. Karl V hade alltid varit hennes ddare, och i behof af dennes vänskap lät Hen- 1544 parlamentet tillerkänna M. tronföljden hans son Edvard (om denne doge barnlös) och kta barn Henrik ytterligare kunde få. Under rd VI:s regering (1547—53) fasthöll hon, rstödd af kejsarens ambassadör, sina anspråk ri religionsutöfning, äfven då hon befalldes att sig efter förbudet mot katolska mässors hål- e. Hennes personliga förhållande till halfbro- var på det hela taget godt, men i juni 1553 åddes denne af hertigen af Northumberland att s ställe till efterträdare utse lady Jane Grey (Grey 5). M. flydde efter Edvards död (6 s. å.) till Norfolk, där hon vann erkännande alla håll, och redan 19 juli utropades hon i lon till drottning, kunde 3 aug. hålla sitt in- i hufvudstaden och kröntes med stor ståt 1 okt. Personligen var M. ej grym; hon inskränkte sdomarnas antal, skonade mot sina rådgifvares ing tills vidare Jane Grey och lät sin halfsyster abet vara i fred, när denna blott bekvämade sig höra mässan. Den katolska trons återställande i land var M:s allt behärskande hufvudsyfte som nt. Till en början afskaffade parlamentet de er Edvard VI tillkomna förändringarna i kyrko- elsen. Det tillställde henne äfven en adress råd att ingå ett inhemskt äktenskap, men däri- om endast eggades hon ytterligare att följa Karl råd och äkta dennes son Filip (sedermera Filip af Spanien). Den allmänna motviljan häremot farhågor för, att M. skulle till kyrkan åter- mka de af Henrik VIII indragna och sedan i utsträckning till adeln förlänade godsen för- dde jan.—febr. 1554 tre uppror, af hvilka atts i Kent var farligast. Efter deras kufvande ättades upprorsledarna och äfven den oskyldige ne Grey, M:s hållning mot protestanterna blef ängare, och parlamentet nödgades ge sitt sam- ke till det spanska giftermålet, som ingicks i nchester 25 juli 1554. Filip blef M:s medhjäl- re i styrelsen, men tillerkändes ej arfsrätt, och gland skulle ej behöfva bistå honom i hans krig t Frankrike. Filips direkta inflytande på Eng- nds inre styrelse torde ha varit vida mindre, än ut ofta antagits. Han lämnade England redan i g. 1555 och återkom endast på ett kortare besök rs—juli 1557, då han förmådde M. att (juni) klara Frankrike krig. Till hennes stora miss- kning blef deras äktenskap barnlöst. I nov. 1554 kunnades genom påfliga sändebudet kardinal ginald Pole högtidligen försoningen med Rom h absolution åt England för affallet. De hårda garna mot kättarna återupplifvades, 4 febr. 1555 ändes den förste protestantiske martyren, Rogers, h under M:s återstående regering följde inemot 0 dylika afrättningar (till martyrerna hörde dley, Latimer och Cranmer). Drottningen fick af are protestantiska häfdatecknare vedernamnet den blodiga M.", men numera är historieskrif- gen benägen att fritaga henne personligen från dtörstig grymhet och väsentligen tillskrifva för- jelserna den allmänna tidsandan och katolikernas lfbevarelsedrift. Tionde m. m. återgafs åt kyr- n, och några kloster återställdes. M. blef med en allt sjukligare och mera sorgbunden, särskildt lan det franska kriget kostat England Calais (jan. 1558) och Filips likgiltighet för henne allt tydligare framträdde. Före sin död träffade hon anstalter för att förbereda Elisabets tronbestigning. Jfr Zimmermann, "M. die katolische" (1890), och Stone, "History of Mary I, queen of England" (1901). — M. är titelfigur i ett drama af Victor Hugo (1833).

2. M. af Modena (M. Beatrice), Jakob II:s gemål, f. 5 okt. 1658 i Modena, d. 7 maj 1718 i S:t Germain, var dotter till hertig Alfons IV af Modena och Laura Martinozzi, en med Mazarin besläktad romersk adelsdam. Hennes skönhet och katolska fromhet förmådde Ludvig XIV att utse henne till Jakobs gemål, och påfven uppmuntrade henne ifrigt att genom detta giftermål bidraga till "Englands omvändelse". Bröllopet egde rum 1673, och M. var i England från början som katolik högeligen impopulär. En son och 4 döttrar afledo i späd ålder, och födelsen af hennes andre son, Jakob, den blifvande "äldre pretendenten", 10 juni 1688 föranledde allmänna, men grundlösa misstankar för, att ett svek skulle ha begåtts för att skaffa landet en katolsk tronarfvinge. Efter revolutionens utbrott begick M. det ödesdigra misstaget att med sin späde son (10 dec. 1688) fly till Frankrike, hvarigenom Jakobs ställning väsentligen försvagades. I hennes äktenskap med Jakob föddes (1692) ännu ett barn, dottern Lovisa Maria (d. 1712). Efter Jakobs död (1701) bidrog hon att påskynda Spanska tronföljdskrigets utbrott genom att förmå Ludvig XIV att erkänna hennes son som konung af England. Hon lefde sedan i stillhet och andaktsöfningar i S:t Germain. Jfr Strickland, "Lives of the queens of England", IX—X (1846), Campana di Cavelli, "Les derniers Stuarts à S:t Germain-en-Laye" (2 bd, 1871), och M. Haile, "Mary of Modena" (1905).

3. M. II Stuart, samregent med Vilhelm III, f. 30 april 1662 i London, d. 28 dec. 1694 i Kensington, var dotter till Jakob II och hans första gemål, Anna Hyde. Hon fick en anglikansk uppfostran och blef 4 nov. 1677 förmäld med Vilhelm af Oranien, ståthållare i Nederländerna; äktenskapet var h. o. h. "ett politiskt parti" och blef barnlöst. Vilhelm försummade henne rätt hänsynslöst, och först 1688 tycktes ett bättre förhållande ha inträdt mellan makarna, sedan Vilhelm fått klart för sig, att hon, i händelse hon kallades till Englands tron, skulle dela den med sin make och helt öfverlåta regeringsbestyren åt honom. Vid revolutionen stod M. hela tiden lojalt på Vilhelms sida och vägrade bestämdt att ensam mottaga kronan. Hon landsteg först 12 febr. 1689 i England; Vilhelm och M. kröntes 11 april till regenter i England, och de aflade 12 maj i Whitehall inför tillstädesvarande skottar ämbetsed som regenter äfven i Skottland. Vilhelm var i stort behof af den popularitet hon åtnjöt i England (liksom förut i Hol-

land), och hon nöjde sig med att föra regeringen under hans bortovaro (först på Irland sommaren 1690 och sedan hvarje vår och sommar på fälttåg i Nederländerna) samt ansåg det som en religiös plikt att stödja hans politik. Marlboroughs stämplingar förmådde henne att bryta med sin af dennes gemål behärskade syster Anna. M:s bortgång vållade Vilhelm både djup sorg och många politiska svårigheter. Hon var from och välgörande, ifrade för den allmänna moralens höjande och särskildt för bättre iakttagande af söndagens helgd. Till M:s minne och enligt hennes plan upprättade Vilhelm det stora Greenwich-sjukhuset för sjömän. — M:s *Memoirs and letters* äro utgifna af R. Doebner (1886). Jfr Strickland, "Lives of the queens of England", X—XI (1846—47), och Krämer, "Maria II Stuart" (1890). 1—3. V. S—g.

Maria (M. Lovisa, it. *Maria Luigia*), drottning af *Etrurien*, f. 6 juli 1782 i Madrid, d. 13 mars 1824 i Lucca, var dotter till Karl IV af Spanien och Maria Lovisa af Parma, förmäldes 1795 med infanten Ludvig af Bourbon, 1801 af Napoleon upphöjd till konung af Etrurien, samt blef 1803 änka och regentinna för sonen Karl Ludvig. Hon flyttade 1807, vid konungarikets besättande af fransmännen, till Spanien, återvände efter faderns abdikation 1808 till Italien, vistades 1811—14 i ett kloster i Rom och erhöll på Wienkongressen Lucca som hertigdöme för sonen. Pius IX förklarade henne salig (*beata*) 1876. *Mémoires de la reine d'Étrurie* ha utgifvits af Lemierre d'Argy (1814).

Maria (fr. *Marie*), *franska* furstinnor:

1. M. af Brabant, konung Filip III:s gemål, dotter till hertig Henrik III af Brabant, f. inemot 1260, d. 1321. Två år efter sin förmälning (1274) anklagades hon falskligen för att ha förgifvit Filips äldste son i ett föregående äktenskap, med Isabella af Aragonien, men försvarades på riddarmaner af en brabantsk ädling, hvarefter anklagaren, en konungens gunstling, hängdes. M. var moder till Ludvig, grefve af Évreux, och Margareta, engelske konungen Edvard I:s gemål.

2. M. Stuart, konung Frans II:s gemål. Se Maria, skotska drottningar 2.

3. M. af Medici, konung Henrik IV:s gemål, dotter till storhertigen Frans II af Toscana och Johanna (ärkehertiginna af Österrike), f. 26 april 1573 i Florens, d. 3 juli 1642 i Köln, förmäldes med Henrik IV i dec. 1600. Äktenskapet blef ej lyckligt, ty M. var häftig samt i högsta grad svartsjuk och Henrik en otrogen make. Hennes kröning förrättades först 13 maj 1610 i S:t Denis. Dagen därpå mördades konungen, och man har påstått, att M. varit medbrottslig i mordet. Men alla säkra bevis därför saknas. Hon öfvertog nu regeringen för sin omyndige son Ludvig XIII och behöll till en början sin gemåls ministrar, men lyssnade mera till sin disyster Eleonora Galigaï och hennes make italienaren Concini, som upphöjdes till markis d'Ancre och marskalk. Sedan denne blifvit mördad (1617), aflägsnades M. från hofvet. Hon hölls fånge i Blois, men missnöjda stormän befriade henne (1619), och hon blef till namnet ledare för ett upp ror mot sin son. Detta kufvades, och M. försonade genom Richelieu med Ludvig. Sedan dennes gunstling Luynes aflidit (1621), blef hon åter regeringen ledare samt skaffade då sin gamle anhängare Richelieu inträde i rådet (1624). Då denne snart förskaffade sig högsta makten, sökte M. störta honom, men insattes som fånge i Compiègne (1631). Därifrån flydde hon s. å. till Bruxelles och begaf sig 1638 till England, men måste 1641 lämna äfven detta land och slöt sina dagar i Köln. M. var som i allmänhet hennes släkt mycket konstälskande och uppbyggde bl. a. Luxembourgpalatset i Paris. Om hennes barn se Henrik, franska konungar 4 sp. 445. — Litt.: Zeller, "La minorité de Louis XIII. Marie de Médicis et Sully" (1892) och "La minorité de Louis XIII. M. de Médicis et Villeroy" (1897), "Louis XIII. M. de Médicis, chef du conseil" (1898) och "Louis XIII. M. de Médicis. Richelieu ministre" (1899), samt Lord. "The regency of M. de Médicis" (1904).

4. M. Teresia, konung Ludvig XIV:s gemål, äldsta dottern till Filip IV af Spanien och hans första gemål, franske konungen Ludvig XIII:s syster Elisabet, f. 10 sept. 1638 i Madrid, d. 30 juli 1683 i Versailles, förmäldes 1660 med Ludvig XIV, enligt en bestämmelse i Pyreneiska freden. Med anledning af de spanske habsburgarnas österrikiska ursprung kallades hon i Frankrike M. T. "af Österrike" (fr. *d'Autriche*). Hon utmärkte sig för stor fägring samt ett behagligt och mildt väsen. Karakteristiskt för båda makarna är det yttrande som hennes otrogne make skall ha fällt vid underrättelsen om hennes död: "Detta är den första sorg hon förorsakat mig!" — M. skänkte sin gemål sonen Ludvig (se Ludvig, franska tronföljare 1 sp. 1257).

5. M. Leszczyńska [leʃtji'nska], konung Ludvig XV:s gemål, dotter af polske konungen Stanislaus Leszczyński, f. 23 juni 1703 i Posen, d. 24 juni 1768 i Versailles, förmäldes 1725 med sin sju år yngre make. Hennes lif förbittrades genom hennes gemåls otyglade lefnadssätt och hans älskarinnors öfvermod. Af hennes tio barn var det endast

döttrar, som öfverlefde henne. Genom sonen vig (se Ludvig, franska tronföljare 3, sp. 7) blef hon farmoder till Ludvig XVI, Ludvig XII och Karl X. — Litt.: markisinnan des ulx, "Stanislas et Marie Leczinska" (1895), Nolhac, "La reine M. L." (1900) och "Louis e et M. L." (1902).

. **M. Antoinetta** (fr. *Marie-Antoinette*), ung Ludvig XVI:s gemål, f. 2 nov. 1755 i n, afrättad 16 okt. 1793 i Paris, var dotter af -romerske kejsaren Frans I och hans gemål Maria Teresia af Österrike. För att befästa 1756 års fransk-österrikiska förbund öfverenskommo de båda hofven redan under M.-A:s barndom om ett giftermål emellan henne och Frankrikes dåv. dauphin (tronföljare), och 16 maj 1770 firades deras bröllop i Versailles. I detta äktenskap föddes 4 barn. Af dessa dogo två i späd ålder; de andra voro

ria Teresia Charlotta, f. 1778, förmäld 1799 med kusin, hertigen af Angoulême (se d. o.), och Karl dvig, f. 1785 (se Ludvig, franska konungar sp. 1249). M.-A. var skön, stolt, viljestark, naturen ömsint och vänfast, men hennes bildning r ytlig, ej minst hvad statssaker angick, och g, oerfaren, när hon infördes i det franska hofvet med dess frivolitet och för henne motbjudande stela etikett samt förenad med en i många seenden underlägsen make, begick hon ödesdigra örsiktigheter och misstag. Visserligen kränkte n ej sina plikter som maka, och hennes älskvärdhet gjorde sig alltid gällande, särskildt under det ra förtroliga lifvet på hennes förtjusande lustott Lilla Trianon, men hon blef slösande och nåttligt begifven på nöjen samt indrogs därigenom i de mest lättsinniga och intriganta hofkotterna. Genom förbindelsen med dessa och hennes rakt för etiketten skadades oskyldigt hennes eget kte, och till följd af deras intriger förmåddes n missbruka sitt inflytande öfver konungen för t bereda förmåner åt ovärdiga gunstlingar samt verka på offentliga angelägenheter, om hvilas verkliga betydelse hon ej hade någon föreställning, såsom då hon 1776 bidrog till att störta urgot och därigenom förhindrade de reformer, m möjligen kunnat förekomma revolutionen. Äfen i den yttre politiken inblandade hon sig — r att främja Österrikes intressen —, och ehuru on därvid hade mindre framgång, än man ang, ådrog hon sig härigenom bittert hat från otståndarna till den österrikiska alliansen. Hennes fiender inom hofvet utspridde om henne det emenaste förtal, som beröfvade henne den folkunst hon förut vunnit genom sin älskvärdhet och ngre fram skulle lämna materialet till de skamga beskyllningarna under processen inför Revolonstribunalet. Allmänhetens dåliga mening om ennes karaktär fick t. o. m. ett offentligt utryck genom parlamentets dom i den beryktade halsbandsprocessen (se d. o.) 1785—86. Vid revolutionens början skadade hon ytterligare både sig och Frankrike genom att göra gemensam sak med de aristokratiska hofkretsarna, hvilka hindrade konungen från att själf träda i spetsen för reformrörelsen och därigenom leda denna i en förnuftig riktning. Sedan hofadeln till stor del emigrerat för att från utlandet bekämpa revolutionen, öppnades visserligen hennes ögon för de faror, som måste bli följden af dess självviska och okloka tillvägagående, och hon sökte t. o. m. begagna sig af Mirabeaus hjälp för att rädda konungadömet. Men hon förstod dock aldrig att uppskatta hans råd, och de förbindelser, som hon sedermera ingick med det konstitutionella partiets ledare, voro bevisligen på hennes sida blott ett spel. Hon var ständigt öfvertygad om, att Frankrikes och konungafamiljens räddning kunde beredas endast genom de främmande makternas mellankomst, och att utverka denna blef under revolutionens fortgång det ständiga målet för hennes sträfvan. Ehuru detta blott tjänade till att förvärra olyckan, skulle ett annat handlingssätt svårligen för henne varit möjligt efter den riktning hela hennes föregående lif erhållit och under intrycket af alla de faror, som revolutionen beredde henne. Med den ovärdige Filip af Orléans i spetsen hade nämligen alltifrån den stora folkrörelsens början en mängd demagoger ständigt uppretat folket mot "österrikiskan", och natten emellan 5 och 6 okt. 1789 var hon nära att mördas af parispöbeln, som uttågat till Versailles, samt räddade sig endast genom att halfklädd fly till konungens rum. Efter denna händelse nödgades den kungliga familjen inflytta till Paris, där dess säkerhet var i hög grad hotad. Efter Mirabeaus död försökte hon natten till 21 juni 1791 jämte sin gemål och sina barn att fly från Paris, till en början i en vagn, körd af den henne och konungadömets sak varmt tillgifne svensken grefve A. v. Fersen (se d. o. 7, sp. 119). Men den kungliga familjen igenkändes i Varennes och återfördes till hufvudstaden, där den hölls i ett slags fångenskap, tills konungen bekräftat den nya författningen. 20 juni 1792, då upphetsade pöbelskaror trängde in i Tuilerierna och drogo igenom slottet, var drottningens lif åter hotadt. Under dessa faror utvecklade emellertid hennes karaktär sin inneboende styrka. Så visade hon vid konungadömets fall 10 aug. s. å. mycket mod, och det var mot hennes råd som konungen då fegt öfvergaf sina anhängare för att söka skydd hos Lagstiftande församlingen, som lät honom och hans familj insättas i Tempeltornet. I lidandets skola renades M.-A. från fåfängan och flärden, lärde sig uppskatta sin gemåls ädla egenskaper och visade en kristlig undergifvenhet, som spridt ett försonande skimmer öfver hennes lif. Till en början fick hon jämte sina barn och sin ädla svägerska, prinsessan Elisabet ("Madame Elisabeth"), dela Ludvig XVI:s fångenskap; men sedan konungens process öppnats, förnekades henne denna tröst. 21 jan. 1793 afrättades hennes gemål. I juli s. å. skildes hon från sin son och i aug. s. å. från Madame Elisabeth och sin dotter samt insattes då i Conciergeriet (se d. o.). Efter en skändlig rättegång inför Revolutionstribunalet, hvarunder hon uppträdde med måttfull värdighet, gick hon lugnt och ödmjukt till döden. Efter restaurationen (1814) lät

Ludvig XVIII förflytta hennes och hennes gemåls ben till S:t Denis samt på det ställe i Paris, där de förut varit jordade, uppföra ett ”försoningskapell”, hvaruti en tilltalande marmorgrupp framställer M.-A. upprätthållen af religionen i Madame Elisabeths gestalt. Om M.-A. finnes en rik memoarlitteratur, hvaraf märkas: m:e Campans ”memoarer” (1823), de i hennes dibroder Webers namn 1804 utgifna memoarerna (jfr Lally 2, sp. 927) och Besenvals af personlig hätskhet inspirerade memoarer (1805). De af Hunolstein och Feuillet de Conches (1864—73) utgifna brefven från M.-A. äro till stor del förfalskningar. Af oskattbart värde för M.-A:s historia är däremot hennes brefväxling med modern (utg. 1865—66 af Arneth; i ny uppl. 1874 af Arneth och Geffroy tillika med Maria Teresias brefväxling med den österrikiske ambassadören i Frankrike Mercy-Argenteau, genom hvilken hon öfvervakade dotterns lif) och M.-A:s brefväxling med bröderna Josef II och Leopold II (utg. af Arneth, 1866). Slutligen har en fullständig autentisk samling af hennes bref på föranstaltan af La société d'histoire contemporaine 1895—96 utgifvits af de la Rocheterie och de Beaucourt.

7. M. Lovisa (fr. *Marie-Louise*), kejsar Napoleon I:s gemål, f. 12 dec. 1791 i Wien, d. där 18 dec. 1847, var dotter af österrikiske kejsaren Frans I (se Frans, sp. 1179) och Maria Teresia af Neapel. När Napoleon I efter skilsmässan från sin första gemål (se Josefina 1, sp. 181) ville ingå ett nytt äktenskap för att erhålla egna arfvingar till sitt världsvälde samt bli befryndad med någon af Europas gamla furstefamiljer, stannade hans val på ärkehertiginnan M.-L. Det österrikiska hofvet, modlöst genom 1809 års olyckliga krig, gick in på hans önskningar, och i april 1810 firades vigseln med stor högtidlighet i slottet Louvre i Paris. De fester, som därpå följde, fingo en ohyggling afslutning genom en eldsvåda, som utbröt under en af österrikiska sändebudet, furst Schwarzenberg, gifven bal, hvarvid dennes svägerska innebrändes och kejsarinnan själf endast med svårighet skall ha räddats af sin gemål. 20 mars 1811 föddes den efterlängtade arfvingen till världsriket och erhöll titeln ”konung af Rom”. M.-L. var af en ytterligt svag karaktär. Så länge hon stod under Napoleons inflytande, visade hon den fullständigaste underdånighet för hans vilja, men när han drabbades af olyckan, öfvergaf hon honom utan tvekan. Då Napoleon 1813 beredde sig att i Tyskland upptaga striden mot den stora koalitionen, utnämnde han henne till regentinna under sin frånvaro, och detta uppdrag förnyades under 1814 års fälttåg, men vid båda tillfällena var den makt hon erhöll blott skenbar. Enligt Napoleons befallning lämnade hon 29 mars 1814 Paris vid de förbundna truppernas anryckande, men efter hans tronafsägelse 11 april s. å. infann hon sig hos sin fader och lät sig jämte sonen bortföras till Österrike. Där kvarstannade hon en tid, vägrande att komma till Napoleon på Elba; och då Napoleon 1815 för några månader åter lyckades svinga sig upp på tronen, afsade hon sig offentligt all gemenskap med honom och besvarade ej ens hans uppmaning att med sonen infinna sig i Paris. 1816 tillträdde hon regeringen i det henne genom fördrag af 1814 och 1815 tilldelade hertigdömet Parma, men kvarlämnade sin son vid österrikiska hofvet. Efter Napoleons död (1821) afslöt hon ett morganatiskt äktenskap med sin hofmarskalk, österrikiske generalen Neipperg och hade med honom en son, furst Montenuovo. Efter Neippergs död (1829) ingick hon 1833 en likartad förbindelse med grefve de Bombelles, son till en fransk emigrant.

8. M. Amalia af Bourbon (fr. *Marie-Amélie*), konung Ludvig Filips gemål. Se Ludvig, franska konungar 19, sp. 1254 och 1256.

3. J. F. N.° 6 o. 7. S. B.

Maria Adelaide Teresia Hilda Antoinetta Vilhelmina, storhertiginna af *Luxemburg* (se d. o., sp. 9).

Maria, kejsar Karl V:s syster, regentinna öfver *Nederländerna*. Se Maria, drottningar af Ungern 2.

Maria, drottningar af *Portugal*:

1. M. I, dotter af konung Josef Emanuel, f. 1734, d. 20 mars 1816 i Brasilien, blef 1760 förmäld med sin farbroder, sedermera titulärkonungen Peter III (d. 1786), och efterträdde 1777 sin fader som Portugals regent (se Portugal. Historia). M. förföll senare i vansinne, och regent var sedan 1792 hennes son Johan (se Johan, konungar af Portugal 6, bd XIII, sp. 6).

2. M. II da Gloria, f. 4 april 1819 i Rio de Janeiro, d. 15 nov. 1853 i Lissabon, var äldsta dotter till kejsar Peter I af Brasilien och hans första gemål, ärkehertiginnan Leopoldina af Österrike, samt sondotter till konung Johan VI af Portugal. Efter dennes död, i mars 1826, afstod Peter (2 maj s. å.) från Portugals krona till förmån för sin dotter, som dock tills vidare stannade i Brasilien, medan regeringen i Portugal fördes af hennes faster Maria Isabella och från febr. 1828 af Peters yngre broder dom Miguel, åt hvilken han lofvat drottning M:s hand. Sedan emellertid denne låtit utropa sig till konung 30 juni s. å., nedlade Peter Brasiliens krona i april 1831 och fördref dom Miguel (maj 1834), hvarefter M. i sept. s. å. förkla-

ps myndig. M. var två gånger förmäld, först i 1835 med hertig August af Leuchtenberg, som d i mars s. å., därpå, i april 1836, med prins dinand af Sachsen-Koburg. Hon efterlämnade å barn, af hvilka Peter V och Ludvig I efter randra följde henne på tronen.

. M. Pi'a, f. 16 okt. 1847 i Turin, d. 5 juli 1 på slottet Stupinigi utanför Turin, var dotter konung Viktor Emanuel II af Italien, förmäldes 2 med konung Ludvig I af Portugal (se Ludg, sp. 1258), blef änka 1889 och tillbragte efter aarkiens störtande i Portugal (okt. 1910) sina rstående dagar i Italien.

Maria (ry. *Mari'ja*), *ryska* furstinnor. 1. M. loslavskaja, tsar Alexejs gemål. Se exej 1. — 2. M. Alexandrovna, kejinna. Se Alexander, ryska kejsare 2, sp. 2. — 3. M. Fedorovna, kejsarinna, dotter Kristian IX i Danmark, döptes till Maria fia Fredrika Dagmar och kallades som prinsessa Dagmar, f. 26 nov. 1847, blef 1864 förlofvad med ryske storfursten-tronföljaren Nikolaus, som dog 1865, och förmäldes 9 nov. (rysk stil 28 okt.) 1866 i Petersburg med dennes yngre broder Alexander (senare Alexander III). Två veckor före bröllopet öfvergick hon till grekisk-katolska läran och antog då namnet Maria Fedorovna. 13 mars 81 uppsteg hon på tronen jämte sin gemål, hvilken hon anses ha utöfvat ett rätt betydligt flytande, och blef 1 nov. (rysk stil 20 okt.) 1894 ka. Hon är moder till nuv. kejsar Nikolaus II. nnerligt fäst vid sitt gamla hemland, köpte hon 906 tills. med sin äldre syster Alexandra, änkeottning af England, villan Hvidöre (se d. o.) vid öpenhamn till vistelseort under sommaren. E. Ebg.

Maria (eng. *Mary*), *skotska* drottningar:

1. M. af Guise, äfven kallad M. af Lothringen, Jakob V:s gemål och sedermera regentinna af Skottland, f. 22 nov. 1515 i Bar, d. 1 juni 1560 i Edinburgh, var dotter till Claude af uise och Antoinette de Bourbon samt äldre syster ll de franske katolikernas båda ledare François ch Charles af Guise (se Guise 1 och 2). Hon rmäldes 1534 med Ludvig af Orléans, hertig af ongueville, blef änka 1537 och ingick 1538 nytt ifte med konung Jakob V af Skottland, sedan hon o. m. efter förlofningen förföljts med giftermålsnbud af Henrik VIII af England, då för tredje ången änkling. Änka efter Jakob i dec. 1542, ödgades hon som regent under sin späda dotter Iarias (se M. 2) minderårighet erkänna earlen af rran (se Hamilton 3, sp. 1220), men blef i pt. 1543 medlem af det vid hans sida ställda ådet och efter mordet på kardinal Beaton (1546) en faktiskt ledande i regeringen. 1554 utsågs hon rmligen, med undanskjutande af Arran, till Skottnds regentinna. Under oupphörliga tvister med e maktlystne adelsmännen fullföljde hon en starkt franskvänlig politik i nära samförstånd med sina bröder i Frankrike. Först hade hon sökt upprätthålla en viss jämvikt mellan det katolska och det protestantiska partiet i Skottland, men med åren bekämpade hon allt ifrigare protestantismens utbredning i landet och framkallade därigenom 1559 ett farligt uppror, som emellertid kufvades med fransk hjälp. En engelsk härs infall i Skottland våren 1560 nödgade henne att söka skydd i Edinburghs slott undan den ånyo utbrytande anarkien. Hon begrofs i katedralen i Reims. M. var viljestark och ganska snarrådig. "Hon har en krigsmans hjärta", skref en engelsk ambassadör i en depesch hem. Jfr en på originalurkunder grundad biografi i miss Stricklands "Lives of the queens of Scotland", I—II (1850).

2. M. Stuart (eng. *Mary, queen of Scots*), den föregåendes och Jakob V:s enda dotter, drottning af Frankrike och Skottland, f. 8 dec. 1542 på slottet Linlithgow, förlorade en vecka senare sin fader och blef därigenom regerande drottning, till en början under förmynderskap af sin frände, earlen af Arran (se om Skottlands styrelse under hennes minderårighet M. 1). Redan innan M. var årsgammal, inleddes från engelsk sida förhandlingar om giftermål mellan henne och Henrik VIII:s son Edvard (sedermera konung Edvard VI), och regenten Arran sökte kort därpå vinna hennes hand för sin son (se Hamilton 5, sp. 1221). Skottlands utrikespolitik blef emellertid under änkedrottningens påverkan allt franskvänligare, och i samband därmed afslöts 1548 ett fördrag om M:s giftermål med franske kronprinsen Frans. M. öfversändes s. å. med 4 lekkamrater ("de 4 Mariorna", M. Beaton, M. Seton, M. Livingstone och M. Fleming) till Frankrike, där hon fick en mycket vårdad uppfostran under ledning af Henrik II:s lärda syster Margareta. Ronsard var hennes lärare i poetik, och M:s morbror, kardinalen af Lothringen, öfvervakade noga hennes religiösa och politiska uppfostran. Hon växte upp till en vacker och ovanligt intagande världsdam, kunskapsrik, häftig i vänskap och hat samt tidigt van vid förställning. Flärden och lättsinnet vid det hof, där Katarina af Medici angaf tonen, tillegnade hon sig äfven i ödesdigert rikt mått. Hon förmäldes 24 april 1558 med den svage och sjuklige Frans, som var ömt fäst vid henne. 10 juli 1559 blef hon vid Frans II:s tronbestigning drottning af Frankrike, och redan förut hade hon vid Maria Tudors död (nov. 1558) framställt anspråk på Englands tron såsom närmaste legitima arfvinge med underkännande af Elisabets legitima börd och tronföljdsrätt. M. och hennes gemål vägrade sedan att bekräfta det af Elisabets och skotska regeringens ombud (5 juli 1559) afslutna fördraget i Edinburgh, enligt hvilket M. skulle upphöra att föra engelsk drottningtitel och Englands vapen. Förverkligandet af de engelska

tronanspråken blef M:s ledande politiska idé, och detta vållade den dödliga ovänskapen mellan henne och Elisabet, som alltjämt fruktade, att M., stödd på de engelske katolikerna och främmande hjälp, skulle stöta henne själf som illegitim från tronen och intaga hennes plats. Frans II:s död (5 dec. 1560) beröfvade emellertid M. och Guiserna deras stora politiska inflytande i Frankrike och gjorde för en tid Katarina af Medici allrådande där. M. sökte nu stärka sin position genom planer på nytt giftermål, antingen med den späde Karl IX af Frankrike eller med Filip II:s af Spanien son Don Carlos. Sedan båda planerna strandat (på motstånd från Katarina af Medici), lämnade M. sorgsen aug. 1561 Frankrike, som hon lärt sig anse som sitt rätta hemland, och landsteg efter en äfventyrlig resa (Elisabet tänkte ett ögonblick låta uppbringa hennes fartyg) i det ogästvänliga Skottland, där befolkningens protestantiska flertal afskydde hennes katolska tro och lättfärdiga franska seder. Hon hade nu bortlagt titeln drottning af England och inledde genom sin förtrogne minister Lethington (se Maitland 2) förhandlingar om ett personligt möte med Elisabet i hopp om försoning och erkännande som engelsk tronarfvinge *efter* Elisabet. Dessa planer strandade, men med flertalet af de skotske stormännen kom hon genom sin personliga tjuskraft tills vidare på ganska god fot, och hon upptog bl. a. sin halfbroder, James Stuart, earl af Moray, det engelsk-protestantiska stormanspartiets ledare, bland sina främsta rådgifvare. För att stärka sin ställning gentemot Elisabet återupptog M. snart sina giftermålsplaner. Friare, af hvilka hon ej kunde vänta erforderligt starkt stöd för sina engelska arföljdsanspråk, afvisade hon (så bl. a. Fredrik II af Danmark, Erik XIV af Sverige, earlen af Arran, en österrikisk ärkehertig), men desto ifrigare bedref hon sin tidigare spanska plan och sökte främja den genom att lofva Filip II och påfven att slå in på en mera deciderad katoliseringspolitik. Elisabet sökte motverka hennes planer genom att uppgöra konkurrerande giftermålsprojekt för egen del samt genom att framskjuta sin gunstling Robert Dudley, earl af Leicester, som af engelska regeringen understödd friare. Af politiska skäl kastade M. nu sina blickar på sin unge kusin, Henry Stuart, lord Darnley, som lämplig reservkandidat, närmast därför att han genom sin moder, Henrik VIII:s systerdotter, näst M. själf hade de bästa arfsanspråken på Englands tron och därjämte åtnjöt de engelske katolikernas sympatier. Darnley, en vacker, men lättsinnig, högmodig och karaktärslös yngling, som med sin fader, earlen af Lennox, lefvat i landsflykt i England, besökte M. (febr. 1565), och hon tyckes ha för honom intagits af ett häftigt, fastän öfvergående tycke. Då de spanska och nyupptagna franska giftermålsplanerna kort därpå definitivt misslyckades, lät M. skaffa påflig dispens för äktenskap med Darnley, ingick måhända 9 juli med honom ett hemligt giftermål och firade, trots Elisabets vanmäktiga protester, sitt bröllop med honom i Holyroods kapell 29 juli s. å. Han erhöll kungatitel, men förvägrades "the crown matrimonial", d. v. s. medregentskap, med arfsrätt, i händelse äktenskapet blef barnlöst. Det protestantiska partiets af Elisabet i hemlighet understödda upprorsförsök nedslogs i okt. med den tappre earlens af Bothwell (se Hepburn, sp. 465) hjälp, Moray måste fly till England, och katoliseringspolitiken stegrades under påverkan af M:s sekreterare och gunstling, den lågättade italienaren David Rizzio (se d. o.). Några missnöjda protestantiska stormän bildade då en sammansvärjning mot Rizzio och lockade Darnley till medverkan genom löfte om medregentskap och, säkerligen ogrundadt, förtal om, att Rizzio skulle vara M:s älskare. Rizzio mördades af de sammansvurne (bland dem earlen af Morton och lord Ruthven) 9 mars 1566 nästan inför ögonen på M., som var stadd i långt framskridet hafvandeskap. Darnley, som släppt in mördarna i hennes gemak, vanns dagen därpå af M. öfver på hennes sida och flydde med henne på natten till Dunbar, där Bothwell och dennes svåger Huntly (se Gordon 4) samlat trupper till hennes hjälp. Redan 18 mars kunde M. med denna armé under folkets jubel hålla sitt intåg i Edinburgh; flera bland de sammansvurne måste fly till England. Redan kort efter bröllopet hade Darnleys dåliga sidor ohöljdt framträdt och häftiga tvister förekommit mellan makarna. Då mot hans bedyranden hela vidden af hans andel i sammansvärjningen blef klar för M. (april), intogs hon allt mer af förakt för honom. Sonen James' födelse (19 juni) framkallade ingen ändring häri, och då Moray åter togs i gunst, började Darnley frukta för de af honom förrådde sammansvurnes hämnd, drog sig allt mer undan hofvet och planerade flykt till Frankrike. M. åter vände vid denna tid sin passionerade ynnest till den brutalt kraftfulle Bothwell och torde redan på hösten ha blifvit dennes älskarinna. Då Darnley i dec. under besök hos sin fader i Glasgow insjuknade i kopporna, reste hon emellertid till honom, en låtsad försoning kom till stånd, och M. förde honom till Edinburgh i uppgifvet syfte, att han där skulle hastigare återställas till hälsan. En sammansvärjning för att "befria drottningen från Darnley utan men för den unge prinsens tronföljdsrätt" hade några veckor tidigare ingåtts (af Lethington, Bothwell, Argyll och Huntly med förbindelser med bl. a. Moray och Morton och med drottningens vetskap, äfven om man hållit henne i okunnighet om planens detaljer). De mot Rizzio sammansvurnes hämndlystnad samverkade här med drottningens ifver att bli fri från äktenskapet med Darnley samt med Bothwells högtflygande giftermålsplaner. Den sjuke Darnley hade inkvarterats i ett ensligt liggande hus strax utanför stadsmuren. M. besökte honom där flera gånger, senast 9 febr. 1567 på kvällen; natten till följande dag förstördes huset genom en krutexplosion, och i trädgården strax intill anträffades Darnley strypt. Allmänna meningen utpekade genast Bothwell som mordets anstiftare, en lättvindig undersökning anställdes, hvarvid M. uppenbart stödde Bothwell, och denne frikändes 12 april från all del i mordet. På väg från Stirling till Edinburgh blef M. 24 april, säkerligen efter öfverenskommelse med Bothwell, enleverad af denne och förd till slottet Dunbar. Därifrån återvände de i sällskap till Edinburgh, och sedan Bothwell i hast blifvit skild från sin förra hustru, sammanvigdes de 15 maj af en protestantisk präst. Detta M:s brådstörtade nya giftermål med en protestant, allmänt ansedd som hennes förre makes mördare, beröfvade

me för en tid framåt de katolska makternas sym-
ier, och i Skottland blef det signalen till all-
nt uppror. De nygifta belägrades i Borthwick
le af en här under earlen af Morton, som för-
rade sig vilja befria M. ur hennes träldom under
hwell. Då denne flydde, följde M. nattetid efter
juni); de samlade en truppstyrka, men då de
a härarna möttes vid Carberry hill (15 juni),
ergåfvos M. och Bothwell af sina flesta anhän-
e, och mot att Bothwell fick oskadd undkomma,
erlämnade sig M. åt "befriarna". Dessa be-
ådlade henne som en förbryterska; hon förd
a fånge till slottet Lochleven, där hon, försva-
l af sjukdom (troligen missfall), genom hotelser
måddes att afsäga sig kronan (24 juli), hvar-
er Moray som regent i hennes späde sons namn
ertog styrelsen. Från Lochleven lyckades M.
nma (2 maj 1568) och samlade med hjälp af
kten Hamilton en här, men denna blef i grund
gen vid Langside (13 maj) af Moray, och efter
par dagars kringirrande fortsatte M. (16 maj)
flykt till England, besluten att anropa Elisa-
om hjälp mot sina upproriska undersåtar. Hon
ttogs först med ofliga hedersbetygelser i Carlisle,
n fördes snart i fängsligt förvar till slottet Bol-
a i Yorkshire, dit hon ankom 16 juli. Förhand-
gar fördes om ett personligt möte mellan de båda
ottningarna, men ur dem framgick, då M:s skot-
a motståndare anklagade henne för att vara di-
kt medbrottslig i mordet på Darnley, en formlig
dersökning härom inför engelska kommissarier
å "konferenserna" i York (okt.—nov.) och West-
nster (nov. 1568—jan. 1569). Som bevismedel
bt M. åberopades därvid de s. k. kassettbrefven
se casket letters), 8 bref från M. till Bothwell
mte några verser m. m., som uppgåfvos ha på-
äffats 20 juni 1567 i ett schatull (eng. *casket*)
silfver hos en af Bothwells tillfångatagna tjänare
h sedan förvarats af earlen af Morton. Om bref-
n voro alltigenom äkta, så skulle därmed ha be-
sats såväl M:s delaktighet i mordet på Darnley
m hennes aftal med Bothwell om enleveringen;
ven de bref, som angåfvo sig härröra från tiden
r M:s besök hos Darnley i Edinburgh i dec. 1566,
o fyllda af passionerade kärleksbetygelser till
thwell. — Brefvens äkthet bestriddes genast af
. och hennes ombud, och därom har sedermera
ellan en mängd forskare förts liflig polemik, som
nu icke kan sägas ha ledt till mysteriets utred-
ng. De på franska affattade originalbrefven äro
dan 1584, då de innehades af den s. å. afrät-
de lord Gowrie, försvunna; af 4 eger man i be-
åll officiellt vid konferensen i Westminster inlämn-
ade kopior, men af de öfriga endast skotska eller
gelska öfversättningar. Genom jämförelse mellan
på franska bevarade kopiorna och obestridda
ef af M:s hand ha slående öfverensstämmelser i
råkligt uttryckssätt konstaterats, men de båda
est kompromet terande brefven ha ej bevarats i
n ursprungliga franska formen; innehållet i de
d 1568 års undersökning företedda kopiorna stäm-
er ej med året förut under hand från Morays och
ortons krets lämnade meddelanden därom. I det
ngsta och betänkligaste s. k. "andra Glasgow-
efvet" förekommer däremot en redogörelse för
:s samtal med Darnley, som ställvis nästan ordag-
ant öfverensstämmer med en af dennes uppvak-
tande, Crawford, efter Darnleys meddelanden sannolikt omedelbart dennes fader Lennox tillställd skildring, hvadan ett litterärt samband här förefaller antagligt. Med stöd af dessa och andra upptäckter vilja några forskare erkänna de öfriga brefvens äkthet, men förklara det andra Glasgowbrefvet helt eller delvis förfalskadt. Allmänt medges, att Morton vid andra tillfällen opererat med falska aktstycken eller att Moray sett genom fingrarna med uteslutningar i vissa akter, som eljest skulle röjt deras egen delaktighet i sammansvärjningen, men å andra sidan bestred ingen Mortons vittnesmål, att brefven omedelbart efter deras upptäckt granskats äfven af ett par katolska lorder. De fleste nyaste forskare i ämnet anse f. ö., att frågan om brefvens äkthet icke har den afgörande betydelse för bedömandet af M:s karaktär man tidigare velat tillmäta densamma. — Konferensen i Westminster utmynnade i den tvetydiga kompromissformeln, att intet för M:s anklagares heder och lojalitet menligt framkommit, men att å andra sidan mot M. "intet blifvit tillräckligt bevisadt eller ådagalagdt, hvarigenom drottningen af England kunde få någon dålig tanke om sin goda syster". (Om Elisabets motiv vid hennes behandling af M. se Elisabet, sp. 404—405.) M. kvarhölls i fängelse och flyttades tid efter annan till nya förvaringsplatser (1569 Tutbury, Wingfield och Coventry, 1570 Chatsworth och Sheffield, 1583 Wingfield, 1585 Tutbury, 1586 Chartley och Fotheringay). Hon underhöll ständigt lifliga förbindelser med engelska katoliker samt utländska katolska makter, främst Spanien och påfven, i syfte att återfå friheten, störta Elisabet och bestiga Englands tron. Redan 1568 ville Yorkkonferensens ledare, hertigen af Norfolk (se Howard 6) gifta sig med henne, men hans giftermåls- och upprorsplaner förde honom först till Tower och sedan, efter Ridolfis sammansvärjning, till schavotten (1572). En annan dylik sammansvärjning, Babingtons (se d. o.) 1586, gaf omsider Elisabet tillfälle att befria sig från sin ännu i fängelset farliga medtäflerska. Med stöd af en brefväxling mellan M. och Babington, hvilken Elisabets ministrar läto pågå, tills den blef tillräckligt kompromet terande, anklagades hon som medbrottsling äfven i Babingtons mordplaner mot Elisabet. (Också här tala M:s försvarare om förfalskade bref.) Hon försvarade sig med mycken skicklighet inför den till Fotheringay sända domarkommissionen (okt. 1586), bestred domstolens kompetens, medgaf sin kännedom om sammansvärjningen, men förnekade all vetskap om mordplanen. Stjärnkammaren afkunnade emellertid 25 nov. i Westminster hennes dödsdom, och engelska parlamentet bekräftade den och petitionerade om hennes omedelbara afrättning. Efter mer än två månaders tvekan undertecknade Elisabet afrättningsfullmakten, och 8 febr. 1587 besteg M. med beundransvärdt mod schavotten i stora slottssalen på Fotheringay. Hon ville dö som katolsk drottning, afvisade en efterhängsen protestantisk prästs förmaningar och tröstegrunder samt insatte till sin arftagare och hämnare Filip II af Spanien, åt hvilken hon redan tidigare, med undanskjutande af sin kätterske son, velat öfverlåta sina skotska tronrättigheter. M. begrofs i katedralen i Peterborough; hennes lik fördes 1612 till Westminster

abbey, där det i Henrik VII:s kapell hvilar ej långt från Elisabets graf. — M:s *Lettres, instructions et mémoires* ha utgifvits af Lobanov (7 bd, 1844). Utförlig bibliografi öfver den vidlyftiga litteraturen om M. finnes i "Cambridge modern history", bd III (1904). Af samtidå skrifter må nämnas G. Buchanans hätska partiskrift "Detectio Mariæ reginæ" (1571, på skotska och franska 1572), hvari kassettbrefven framlades för allmänheten som säkra bevis på M:s brottslighet, samt en af M. troligen inspirerad, af hennes sekreterare Claude Nau författad relation, "History of Mary Stuart from the murder of Riccio until her flight into England" (utg. af J. Stevenson 1883). Ett urval af samtida skildringar och aktstycken ges af Rait, "Mary, queen of Scots" (1899). Vidare må nämnas bland sammanfattande arbeten Mignet, "Histoire de Marie Stuart" (2 bd, 1850; 6:e uppl. 1884), A. Strickland i "Lives of the queens of Scotland" (1850; separat 1873), Hosack, "Mary, queen of Scots" (2 bd, 1870; 3:e uppl. 1888), W. E. Swedelius, "M. Stuart och Elisabeth" (i "Smärre skrifter", 1872—77), Gaedeke, "M. Stuart" (1879), G. Storm, "M. Stuart" (1891), M. Philippson, "Histoire du règne de Marie Stuart" (3 bd, 1891—92), Skelton, "Mary Stuart" (1893), M. Hume, "The love affairs of Mary, queen of Scots; a political history" (1903), samt T. F. Henderson, "Mary, queen of Scotland, her environments and tragedy" (2 bd, 1905). Jfr äfven biogr. öfver M. i "Encyclopædia britannica" (af Swinburne). Rörande kassettbrefven kan hänvisas till A. Bresslau, "Die kassettenbriefe der königin M. Stuart" (i "Hist. taschenbuch", 1882) och "Beiträge zur geschichte M. Stuarts" (i "Hist. zeitschrift", bd 52; 1884), M. Philippson, "Les lettres de la cassette" (i "Revue historique", bd 35; 1887), T. F. Henderson, "The casket letters" (2:a uppl. 1891), S. Cowan, "Mary, queen of Scots, and who wrote the casket letters?" (2 bd, 1901), samt A. Lang, "The mystery of Mary Stuart" (s. å.) och artikeln "Casket letters" i "Encyclopædia britannica" (11:e uppl., 1910). — M:s personlighet och lefnad ha gifvit dikten rika ämnen. Af poetiska bearbetningar må nämnas Lope de Vegas poem "Corona tragica", G. F. Savaros "La Maria Stuarda", Alfieris "Maria Stuarda", Schillers" Maria Stuart", Lebruns "Marie Stuart", Walter Scotts roman "Abboten", Björnsons "Maria Stuart i Skottland", Swinburnes tragiska trilogi "Chastelard", "Bothwell" och "Mary Stuart", Slowackis "Maria Stuart" samt Lindhs "Maria af Skottland". 1—2. V. 8—g.

Maria (sp. *Maria*), *spanska* drottningar. 1. M. Lovisa (sp. *Luisa*), konung Karl IV:s af Spanien gemål, f. 9 dec. 1751, d. 2 jan. 1819 i Rom, var dotter till hertig Filip af Parma och förmäldes 1765. Härsklysten och i begåfning vida öfverlägsen sin gemål, tillegnade hon sig ett afgörande inflytande på dennes regering, sedan han 1788 uppstigit på tronen. Men hon öfverlämnade sig åt en tygellös sinnlighets nycker, och från 1792 var i själfva verket hennes ryktbaraste älskare, Manuel Godoy, härskare i Spanien. Sedan Napoleon 1808, på mötet i Bayonne, tvungit den spanska konungafamiljen till tronafsägelse, lefde M. i Frankrike och Rom, tillsammans med sin gemål och Godoy. — 2. M. Kristina (sp. *Cristina*), dotter till konung Frans I af Bägge Sicilierna, f. 27 april 1806 i Neapel, d. 22 aug. 1878 i Le Havre, förmäldes 11 dec. 1829 med konung Ferdinand VII af Spanien. Hon vann snart genom skönhet och intelligens afgörande inflytande öfver sin gemål. Genom den s. k. pragmatiska sanktionen af 29 mars 1830 bestämde denne, som i sina tre föregående äktenskap ej erhållit några arfvingar, att konungs döttrar och sondöttrar skulle ega närmare rätt till kronan än hans bröder och brorsöner. Efter Ferdinands död, 29 sept. 1833, öfvertog M. i enlighet med hans testamente regeringen som förmyndare för deras dotter Isabella (f. 10 okt. 1830). Ferdinands broder, don Carlos (se Carlos 2), höjde då upprorsfanan, men M. hade ett betydande parti på sin sida, de s. k. cristinos. Först 1840 lyckades dock hennes trupper kufva carlisterna, och s. å. nödgades hon gå i landsflykt till Frankrike, emedan hennes absolutistiska regeringsgrundsatser och enskilda lefverne väckte allmänt missnöje. Sedan Isabella 8 nov. 1843 förklarats myndig, återvände M. 1844 till Spanien, på hvars politik hon utöfvade icke ringa inflytande, äfven sedan hon 1854 för andra gången nödgats lämna landet, där hon senare endast gjorde korta besök. Utom dottern Isabella hade M. i sitt äktenskap med Ferdinand dottern Lovisa (f. 1832, d. 1897, förmäld 1846 med hertig Anton af Montpensier). Efter sin makes död ingick M. 28 dec. 1833 hemligt äktenskap med lifgardisten don Fernando Muñoz (f. 1808, d. 1873). Detta erhöll offentlig bekräftelse 13 okt. 1844, och samtidigt upphöjdes Muñoz till hertig af Rianzares och grand af Spanien. — 3. M. Kristina, dotter af ärkehertig Karl Ferdinand af Österrike och ärkehertiginnan Elisabet af Österrike, f. 21 juli 1858, förmäldes 29 nov. 1879 med konung Alfons XII. Efter sin gemåls död 25 nov. 1885 förordnades hon till regentinna, i hvilken befattning hon kvarstod, sedan hon 17

Maria Lovisa.

j 1886 nedkommit med en son, hvilken genast
ändes som konung, under namn af Alfons XIII,
1 17 maj 1902 som myndig öfvertog styrelsen.

Maria (M. Teresia), *tysk* kejsarinna, kejsar
ans I:s gemål, drottning af Böhmen och Ungern,
ehertiginna af Österrike, äldsta dotter till kejsar
rl VI, f. 13 maj 1717 i Wien, d. där 29 nov.
80, förmäldes vid 19 års ålder (1736) med hertig
ans Stefan af Lothringen och öfvertog styrelsen
de österrikiska arfländerna vid sin faders död,
40, i kraft af 1713 års tronföljdsordning, den
k. pragmatiska sanktionen. Inom kort såg den

unga, i regeringsärenden föga invigda furstinnan sig omgifven af faror, som hotade det habsburgska väldet med undergång. Den unge Fredrik II i Preussen ville annektera Schlesien och började fördenskull det s. k. första schlesiska kriget (1740). Kurfursten Karl Albert af Bajern (se Karl, romerska kejsare 7, sp. 1039) gjorde som ätting af kejsar Ferdinand I anspråk på hela österrikiska arfvet. Frankrike önskade rycka kejsarkronan från habsburgska huset och stycka österrikiska monarkien samt slöt i detta syfte förbund med Preussen, Sachsen, Bajern och Spanien. Själf hade M. snart sagdt intet att lita sig till: utifrån var inga hjälp att vänta, den österrikiska hären var på grund af föregående krig, sjukdomar och dålig administration försvagad och modlös, och finanserna befunno sig i ett bedröfligt skick. Men hon förlorade icke modet, och hon förstod äfven att hos alla, med hvilka hon kom i beröring, ingjuta sin egen tillförsikt och förtröstan på sin rättvisa sak. Tack vare sin egen härskarförmåga, ungrarnas trohet, Englands understöd och fiendernas inbördes oenighet lyckades hon också rädda den österrikiska monarkien och med uppoffring af Schlesien och några andra områden 1748 genom freden i Aachen bringa det vidtutseende s. k. österrikiska tronföljdskriget till slut. Redan tidigt visade M. prof på snabb uppfattning, skarpt omdöme och stor färdighet att uttrycka sig. Under de första regeringsårens hårda pröfningar mognade den unga furstinnan och utvecklade sig hastigt till en af den nyare tidens utmärktaste regenter. Alla hennes handlingar buro prägeln af innerlig fosterlandskärlek och djup gudsfruktan. I de egentliga österrikiska länderna införde M. förbättringar på många områden. De lägre ståndens ställning sökte hon höja genom näringarnas upphjälpande, hofveriskyldigheten minskande och mildrande af lifegenskapen. Skol- och undervisningsväsendet, där förut jesuiterna härskat, förbättrades; reformer genomfördes i rättskipningen och strafflagstiftningen. Förvaltningen förenklades, hvarvid ståndernas makt inskränktes, och armén ombildades. Ehuru rättrogen katolik, häfdade M. med styrka statens makt gentemot kyrkan; dock skred hon endast motvilligt till sådana steg som jesuitordens upphäfvande i Österrike. Äran af alla dessa reformer på olika områden tillkommer i främsta rummet M. Väl hade hon antagit sin gemål, den 1745 till romersk-tysk kejsare valde Frans I, och efter hans död, 1765, sin son Josef II till medregent, men hon var mån om makten, lämnade den förre föga inflytande på regeringen och gaf Josef friare händer i den yttre styrelsen än i den inre. I allt sitt görande och låtande iakttog hon varsamhet och måtta. I pliktrohet, uppriktighet och sanningskärlek ville hon vara en föresyn för sitt folk. Också ha få regenter varit så älskade som hon. — M:s yttre politik gick efter tronföljdskriget ut på att återförvärfva Schlesien, och med biträde af sin utmärkte statskansler, furst Kaunitz, lyckades hon knyta förbund med Frankrike emot Fredrik II i Preussen, ett förbund, till hvilket sedermera äfven Sverige, Ryssland och flera tyska furstar slöto sig. Då Fredrik erhöll underrättelse om M:s afsikter, ansåg han det vara bättre att förekomma än förekommas, skred själf till angrepp (aug. 1756) och inledde sålunda det s. k. Sjuåriga kriget, som nödgade M. att uppge sina planer på Schlesiens återvinning och sluta fred i Hubertsburg, 1763. Under den återstående delen af sin regering förde M. en öfvervägande fredlig politik. Af sin son förmåddes hon dock att efter bajerska kurfurstehusets utslocknande på manslinjen (1777) göra anspråk på vissa delar af Bajern, och därigenom invecklades hon ännu en gång med Fredrik II i ett krig, det s. k. Bajerska tronföljdskriget, som dock blef af kort varaktighet. Ogärna och drifven af Josef och Kaunitz, deltog M. i Polens första delning (1772). — I sitt äktenskap hade M. fyra söner och sex döttrar. Af sönerna blefvo de två äldste, Josef (f. 1741) och Leopold (f. 1747), hvar i sin ordning kejsare, Ferdinand (f. 1754, d. 1806) blef hertig af Modena, och Maximilian (f. 1756, d. 1801) var den siste kurfursten af Köln. Bland döttrarna märkas Maria Karolina, drottning af Neapel, och Maria Antoinetta, drottning af Frankrike. — Litt.: v. Arneth, ”Geschichte Maria Theresias” (10 bd, 1863—79) och ”Maria Theresia” (1888), Wolf och v. Zwiedineck-Südenhorst, ”Österreich unter Maria Theresia, Joseph II. und Leopold II.” (1884), flera arbeten af de Broglie (se Broglie 6), Dorschel, ”Maria Theresias staats- und lebensanschauung” (1908). M:s brefväxling med Josef II, Maria Antoinetta m. fl. har utgifvits af Arneth och Geffroy (3 bd 1867, 3 bd 1871, 4 bd 1881). Utförligare litteraturuppgifter finnas hos Immich och Krones samt i Gebhardts Handbuch (se Leopold, bd XVI, sp. 206). V. K—r.*

Maria (ung. *Mária*), drottningar af *Ungern*:

1. M., äldsta dottern till Ludvig I af Ungern och Polen, f. omkr. 1370, d. 17 maj 1395, efterträdde sin fader 1382 under förmynderskap af sin moder, Elisabet. Polen hyllade emellertid M:s syster Hedvig, och Ungerns stormän inkallade hennes frände konung Karl III af Neapel. Visserligen röjdes denne snart ur vägen (1386), men s. å. föllo M. och Elisabet i motpartiets händer, och den sistnämnda stryptes (1387). M. befriades dock af sedermera kejsar Sigismund, som hon äktat 1385 och som nu öfvertog regeringen. Hon dog barnlös.

2. M., konung Ludvig II:s gemål, senare ståthållarinna i Nederländerna, f. 17 sept. 1505 i

Bruxelles, d. 18 okt. 1558 i Spanien, var dotter till ärkehertig Filip den sköne och Johanna af Kastilien. Enligt aftal, som träffats redan 1506 af M:s farfader, kejsar Maximilian I, äktade hon 1522 konung Ludvig II af Ungern och Böhmen, men redan 1526 miste hon sin gemål i slaget vid Mohács. 1531 sattes M. af Karl V till regentinna öfver Nederländerna efter sin faster Margareta, och i 24 år innehade hon denna svåra befattning, med nit och klokhet uppfyllande de kraf brodern ställde på henne för sina krig mot Frankrike, sina kraftåtgärder mot protestanterna och sina planer till tryggande af en universalmonarki åt sin son Filip. — Jfr Juste, "Les Pays-Bas sous Charles V. Vie de Marie de Hongrie" (2:a uppl. 1861).

3. M. Teresia, kejsar Karl VI:s dotter. Se Maria, tysk kejsarinna.

Maria af Brabant. Se Maria, franska furstinnor 1.

Maria af Guise [guiš]. Se Maria, skotska drottningar 1.

Maria af Lothringen. Se Maria, skotska drottningar 1.

Maria af Medici [mēditji]. Se Maria, franska furstinnor 3.

Maria af Mo'dena. Se Maria, engelska drottningar 2.

Maria Alexandra. Se Kristina, sp. 1423.

Maria Alexa'ndrovna. Se Alexander, ryska kejsare 2, sp. 532.

Maria Amalia. Se Ludvig, franska konungar 19, sp. 1254 och 1256.

Maria-Anna-orden, sachsisk fruntimmersorden. Se Ordnar.

Maria Antoinetta [-tωane'tta]. Se Maria, franska furstinnor 6.

Mariabilder (Madonnor), bilder af Jesu moder, Jungfru Maria (jfr Madonna), förekomma redan i katakomberna, från 2:a årh., men äro under kristendomens äldre tider sällsynta. (De s. k. Lukasbilderna af madonnan och barnet, som enligt sägnen skulle ha målats af evangelisten Lukas, äro bysantinska målningar från äldre och senare skeden.) Först sedan Maria vid kyrkomötet i Efesos 431 officiellt erhållit benämningen "Guds moder" (grek. *theoto'kos*), tilltogo Mariabilderna i antal och betydelse, och under medeltiden träda de alltmer i förgrunden inom den kyrkliga bildkonsten. Mariagestaltens omdaning från stränghet och stelhet till frigjordt behag sammanhänger i väsentlig grad med den allmänna konstutvecklingen under medeltiden och renässansen. Men frånsedt detta är olikheten i återgifvandet af Mariaidealet kännetecknande för växlande tiders idéströmningar och känslolif. Mariabilderna från den tidigare medeltiden bära alltigenom en ceremoniell prägel: moder och barn värdigt tronande med kronor och tunga furstliga dräkter, den förra blickande majestätiskt likgiltig, barnet välsignande med en öfversteprästerlig åtbörd. Mot slutet af medeltiden framhållas under inflytande från mystiken det hulda och innerliga, dubbelkaraktären af jungfru och moder, Guds utvalda brud och människornas nådefulla hjälperska. I samband med motreformationen betonas det extatiska och triumferande hos himlarnas drottning. Bland de många arterna af Mariabilder må nämnas: Maria med barnet, sittande eller stående (det senare vanligt under medeltidens senare århundraden); Maria med barnet på månskäran (enl. Uppb. 12: 1); Maria utan barnet läsande; Maria som den sörjande modern (jfr hymnen "Stabat mater dolorosa"); Maria som himladrottning uppvaktad af änglar; Maria bredande sin skyddande mantel öfver människorna. Under renässansen förekommer en mångfald genremässiga variationer af dessa typer. Konsten framställde ej blott andaktsbilder af Marias person, också hennes lif indrogs i skildringen. Man återgaf därvid scener såväl ur den vanliga nytestamentliga texten som ock ur de apokryfiska s. k. protevangelierna om Marias uppväxt och Jesu barndom. Hennes föräldrar Joakim och Anna uppträda i dessa bilder liksom hela hennes släkt. Marias moder, den heliga Anna, plägar återges med dottern på ena knät och Jesusbarnet på det andra. En egendomlig Mariahyllning utgör framställningen af madonnan med barnet som blomman af Jesse rot och stam. Under slutet af medeltiden förses Mariaframställningarna ej sällan med en mångfald symboliska tecken, syftande på jungfrulighetens mysterium. Mariabilder af konsthistoriskt rykte finnas från alla tider och skolor. Giotto, Fiesole, Filippo Lippi, Botticelli, Mantegna, Lionardo da Vinci, Rafael, Giorgione och Tizian i Italien, Jan van Eyck, Memling, Dürer, Holbein, Rubens och Murillo utom Italien torde vara de mest beundrade madonnamålarna. En af de förnämsta bildföljderna ur Marias lif är Giottos i Arenakapellet i Padua. I de katolska länderna finnes ännu ett stort antal som undergörande dyrkade Mariabilder. Mest känd af dessa är väl för närvarande den i Lourdes. — Afbildningar af Mariabilder kunna ses i art. Bysantinsk konst (pl. II), Cimabue, Elfenbenssnideri, Fiesole (pl.), Heliga familjen, Heligt samtal, Holbein (pl.), Jardinière, Kristusbilder fig. 3, Lifsträdet fig. 3, Lippi 1, Luini, Murillo (pl.), Målarkonsten (pl.), Rafael (pl.) m. fl., hvarjämte bildframställningar, där Maria återges i någon bestämd historisk situation, finnas i art. Correggio (Herdarnas tillbedjan), Cranach (Flykten till Egypten), Ghirlandajo (Herdarnas tillbedjan) och Heliga tre konungars tillbedjan. Litt.: A. Jameson, "Legends of the madonna" (1872), Fr. X. Kraus, "Geschichte der christlichen kunst" (1896—1900), och Yrjö Hirn, "Det heliga skrinet" (1909). A. L. R.

Mariadagar. Se Mariafester.

Maria da Gloria [glå-]. Se Maria, drottningar af Portugal 2.

Mariadyrkan. Se Mariakult.

Maria Einsiedeln [a'jnsideln]. Se Einsiedeln.

Maria Eleonora. Se Maria, svenska furstinnor 3.

ariæ pax (*Monasterium pacis Mariæ*). Se M a - f r e d.

ariæ ste'lla, birgittinkloster. Se G o u d a.

aria Eufrosyna, pfalzgrefvinna. Se D e l a r d i e 4.

ariæ va'llis, kloster. Se M a r i e n d a l.

ariafastan. Se F a s t a, sp. 1427.

aria Fedorovna [fjåd-]. Se M a r i a, ryska tinnor 3.

ariafester (M a r i a d a g a r) kallas de af den olska kyrkan till Jesu moders ära anordnade kofesterna. De kunna påvisas från 400-talet i grekiska, från 600-talet i den romerska liturn. De indelas af katolska kyrkan i A. *Offent*: 1. M a r i e h i m m e l s f ä r d s d a g (lat. *um assumptionis*, äfven kallad *pausatio*), sannoden äldsta, kanske firad i Orienten kort efter siliet i Efesos 431, i frankerriket fr. omkr. , nu den förnämsta af alla. Dag 15 aug. M a r i e b e b å d e l s e d a g (lat. *annuntiatio riæ*, urspr. en *Herrens* fest). Se J u n g f r u a r i e b e b å d e l s e d a g. 3. M a r i e f ö l s e s d a g (lat. *nativitas*) dyker upp omkr. i Orienten, i Västern på 800-talet, men blir st på 1000-talet offentlig fest. Dag 8 sept. M a r i e o b e f l ä c k a d e a f l e l s e s f e s t (*c. immaculata conceptio*). Se A f l e l s e 2 och a r i a k u l t. 5. M a r i e l j u s m ä s s a l. a r i e r e n i n g s f e s t (lat. *purificatio*, urspr. en *rrens* fest), firad i Orienten på 400-talet på 14 r., af kejsar Justinianus 542 anordnad för hela s rike, sedan 600-talet öfverflyttad till romerska rkan. — B. *Innerkyrkliga*, 9 allmänna, af lilka må nämnas (efter tiden för deras införande): M a r i e b e s ö k e l s e d a g (lat. *visitatio*). J u n g f r u M a r i e b e s ö k e l s e d a g. 2. a r i e f r a m b ä r a n d e i t e m p l e t (lat. *æsentatio*), 21 nov., byggd på ett apokryfiskt ngeliums berättelse, att Maria redan vid 3 års der öfverlämnats åt Gud i templet, framträdande på 00-talet, men allmän först 1585. 3. R o s e n a n s f e s t e n (lat. *Solemnitas Ss. rosarii M.*), n söndagen i okt., firad fr. 1573, sedan rosenansbönen tillskrifvits de kristnes stora sjöseger ver turkarna vid Lepanto 1571, 1716 utsträckt till la kyrkan. 4. M a r i a s a f b e r g e t K a r m e l i n n e s f e s t, äfven kallad S k a p u l a r i e f e s t e n, 16 juli, urspr. karmeliternas fest för deras Maria 1251 skänkta undergörande skapularier, än 1726 allmän för kyrkan. 5. D e s j u s m ä r n a s f e s t (lat. *festum septem dolorum* l. *asmi*), fredagen före palmsöndag från 1727 och e sönd. i sept. från 1814. 6. J u n g f r u M a r i a s a f L o u r d e s u p p e n b a r e l s e, 11 br., från 1907 allmän kyrklig fest. — C. De *skilda*, som firas af enskilda dieceser och ordr. De uppgå till ett 10-tal. Se Kellner, "Heortologie" (2:a uppl. 1906). Hj. H—t.

Mariage [-ä∫], fr., giftermål, äktenskap; ett gs kortspel, som spelas af två eller fyra personer ed en vanlig kortlek, ur hvilken de tjugu lägsta rten blifvit borttagna.

Mariager, dansk stad på Jyllands östra kust, Ranrs amt, vid Mariagerfjordens södra strand, i en rdeles naturskön trakt. 978 inv. (1911). M., som Danmarks minsta köpstad och först 1592 fick köpadsprivilegier, leder sin uppkomst från ett birgittinkloster, som grundlades omkr. 1420 och blef ett bland de rikaste i Danmark. 1536 indrogs det till kronan, men först 1588, då alla munkarna och nunnorna voro döda, upphäfdes det som kloster. 1664 såldes jordagodset och är sedan dess en herrgård med namnet M a r i a g e r - k l o s t e r. 1721—24 raserades största delen af klostrets byggnader; klosterkyrkan blef dock bevarad och är nu M:s församlings kyrka; en enstaka flygel af munkklostret ombildades 1891 till bostad för M:s "herredsfoged". — M a r i a g e r f j o r d e n, fjord af Kattegatt, som tränger 36 km. in i Jylland. Vid Hadsund är fjorden helt smal, och sedan 1904 går där en 270 m. lång järnvägsbro (svängbro) öfver fjorden. I närheten ligga stora cementfabriker. Den inre delen kallas äfven Hobrofjorden. E. Ebg.

Mariager, P e t e r, dansk författare, f. 23 juli 1827, d. 7 okt. 1894, blef student 1848, var litterär medarbetare i "Berlingske tidende" sedan 1859 och fick professors titel 1891. Han vann ett namn genom sina i novellform hållna lifliga skildringar från Greklands forntid: *Fra Hellas* (1881), *Den sidste Lamia* (1884; omarb. till skådespel, *Sybaris*, 1887), *Magthaveren paa Rhodos* (1886), *Dronningen af Kyrene* (1890), *Et bryllup i katakomberne* (1893; sv. öfv. 1902), *Sparta* (1895) och *Antike fortællinger* (2 bd, 1900). Två band utgåfvos i sv. öfv. 1898—99. M. utgaf äfven en rad öfv. af populära naturvetenskapliga arbeten. E. Ebg.

Mariagerfjorden. Se M a r i a g e r.

Mariagerkloster. Se M a r i a g e r.

Mariagonder, folkstam. Se G o n d.

Mariahilf. 1. Vallfartsort. Se P a s s a u. — 2. Förstad till Kolomea (se d. o.).

Mariahoferboskapen [-håf-] tillhör de enfärgadt gula nötkreatursraserna i österrikiska alpländerna och har sitt hemvist i norra delen af Kärnten samt i en del af Steiermark. Till färgen är rasen halmgul till mjölkhvit och utmärkes f. ö. genom lämplighet som dragdjur. H. F.

Mariahymner, katolska kyrksånger till Jungfru Marias lof, äro de fyra antifonierna *Alma redemptoris mater*, *Ave regina cœlorum*, *Regina cœli lætare* och *Salve regina mater misericordiæ*, enhvar använd under sin särskilda del af kyrkoåret.

Maria Karolina. Se K a r o l i n a, drottningar af Neapel 1.

Maria Kristina. Se M a r i a, spanska drottningar 2 och 3.

Maria-Kulm (tjech. *Chlum, Mariánský-Chlum*), köping i nordvästra Böhmen, vid Eger, med en ryktbar vallfartskyrka i bysantinsk stil. 919 inv. (1900). J. F. N.

Mariakult, M a r i a d y r k a n, dyrkan af Jesu moder. I den mån som kyrkans uppfattning om Kristi gudom utbildades och antog bestämda drag, fick äfven hans moder en särställning. Liksom Kristus blef parallell till Adam, så blef Maria till Eva (Justinus och Irenæus), och därmed förbereddes småningom läran om Maria som medverkande vid Kristi frälsningsverk (först hos Ambrosius). Under de tre första årh. förblef dock bilden af henne fullt mänsklig; kanhända ock fruktan att sammanröra henne med nära liggande hedniska paralleller (jungfruliga gudinnor) hindrade de kristne från hennes dyrkan, äfven när martyrkulten be-

gynte. Först den väldigt växande uppskattningen af virginiteten under 300-talet började lyfta Jungfru Maria öfver det mänskligas gränser. Jesu födelse hade skett *utero clauso*; hvarken vid eller efter födelsen hade de eljest naturliga kroppsliga funktionerna och följderna egt rum. Det blef ock en trosartikel, att Maria blott formellt lefvat i äktenskap med Josef (s. k. ”Josefsäktenskap”) och att hon sålunda intet barn fått efter Jesus. Epifanios bekämpade under senare hälften af 300-talet en motsatt uppfattning som kätteri under beteckningen *antidikomarianiterna*; och Hieronymus, virginitetens ifrigaste förespråkare på 300-talet, stärkte ytterligare tron på Marias ständiga jungfrulighet (bl. a. i kampen mot Helvidius). Denna yttre syn på hennes renhet drog snart med sig tron på hennes frihet från all verksynd; denna möter först hos Gregorius af Nazians. Och om parallellen med hedniska kvinnliga gudomligheter förut verkat hejdande, så blef det på 300-talet tvärtom, när den hedniska folkvärlden med ringa omgestaltning drog in i kristna kyrkan. I dyrkan af jungfru Maria som gudomlig fann man den naturliga ersättningen för hvad man lämnat i hedendomen. Framför allt synes Kybelekulten här ha påskyndat utvecklingen. Mariatillbedjan var allmän inom det kristna folklifvet vid 300-talets slut och togs särskildt om hand af de grekiska munkkretsarna, där ordet *theoto'kos* (”gudaföderskan”) blef lösenordet. Äfven Augustinus gynnade Mariadyrkan. Förgäfves sökte patriarken i Konstantinopel Nestorius (se d. o.) hejda Mariakultens religiösa förödelseverk genom att förbjuda nyssnämnda beteckning; detta ledde i stället till, att ”jungfruns fiende” besegrades och Mariakulten på konsiliet i Efesos 431 så att säga fick officiellt kyrkligt erkännande. Den begynte nu sitt stora triumftåg. Legenden om Marias med Kristi parallella kroppsliga himmelsfärd utbreddes vida och gaf uppslaget till de hastigt växande kyrkliga Mariafesterna (se d. o.). Från midten af 400-talet uppdyka Mariareliker (mest klädestycken, äfven droppar af hennes mjölk o. d.), och Mariabilderna bli föremål för andäktig tillbedjan och göra stora under. Kyrkobyggnader börja invigas åt Maria; som den första gäller den efesinska, där konsiliet 431 höll sina sammanträden; kort efteråt invigdes åt henne basilica liberiana i Rom, och hennes kultorter växte raskt i antal.

När den germanska världen inträdde i katolska kyrkan, fann denna världs rena kvinnliga ideal helt naturligt sin fullhet i Maria, som då blef den öfver alla helgon och änglar nående höga och rena himmelsdrottningen. Förgäfves sökte Ratramnus i en strid mot Radbertus på 800-talet hejda den rent magiska Mariatron i medeltidens begynnande teologi. Den inflytelserike Petrus Damiani (se d. o.) prisade den i glödande färger. Särskildt togs Mariakulten om hand af den lärde engelsmannen Stefan Harding, cisterciensordens egentlige stiftare; och den fick genom honom och Bernhard af Clairvaux en sådan utbredning, att den kan sägas vara en hufvudfaktor vid cisterciensordens snabba segertåg. Maria är nu medlare mellan Jesus och människorna; Bernhard hänvisar dem, som rädas Sonens gudomliga majestät, till hennes mildhet. — Man gick än längre. 1128 beslöto kanikerna i Lyon att högtidlighålla madonnans konceptionsdag hvart år; det är en af de viktigaste vändpunkterna i Mariakultens historia. Bernhard opponerade 1140 förgäfves mot att flytta Marias syndfrihet ända till föräldrarnas aflelseakt; läran om *Jungfru Marias obefläckade aflelse* och därmed hennes frihet äfven från arfsynden upptogs af franciskanerna och segrade de facto i folkuppfattningen trots dominikanernas motstånd (se nedan); teologiskt försvarades läran genom teorien om två konceptioner: en första, genom hvilken grunden lades till barnets organism och där sinnligheten var verksam, och en andra ren konception, vid hvilken själen förenade sig med fostret. Det är i denna form, som ”den obefläckade aflelsen” sedan 1854 är kyrkodogm. Den tankekomplex, som under medeltiden mer än annat bidrog till denna Mariakultens stegring, var uppfattningen af madonnan som förvaringsrummet för gudamänniskan, ”det heliga skrinet” i högsta form; när gudomens lif alltmera isolerades från allt mänskligt orent, lyftes ock förvaringsrummet upp till en öfver det mänskliga allt högre stående idealbild. Visserligen utbildade skolastiken på 1200-talet en åtskillnad mellan den tillbedjan (*latreia*), som tillkommer Gud ensam, den *dulia*, som tillkommer helgonen, och den *hyperdulia*, som egnas Jungfrun, men i praxis fick hon rent gudomlig tillbedjan. Man vände sig ock helst till henne, enär hon ännu jämte sin höghet egde så mycken mänsklighet, att man kunde tala sitt vanliga språk till henne och anförtro henne sina bekymmer. Hennes bilder blefvo de mest undergörande. Äfven i den officiella kulten fick Maria allt större plats; ”Ave Maria” blef naturligtvis här en hufvudbeståndsdel. Genom rosenkransandakten med dess många ave Maria fick äfven dominikanorden ett kraftigt medel att taga hjälp af Mariakulten, under en ända till 1854 fortgående strid mot franciskanernas teori om den obefläckade aflelsen. I het känsloglöd fördjupade sig fromheten, särskildt hos askesens och celibatets män, i Marias jungfrulighet äfven i aflelsens ögonblick. Medeltidens riddarväsen med sin kvinnotjänst gaf Mariakulten ett romantiskt och chevalereskt drag, som visar sig redan i namnet ”Vår fru” (”Notre dame”) och som än i dag delvis präglar denna kult. Trubadurers och minnesångares, hymnernas och sekvensernas poetiska konst öfvades till hennes ära. Framför allt fick hon ge det rikaste stoff åt den uppblomstrande medeltida konsten. Denna visar ock bäst, huru den passionsstämning och syndaångest, som från 1300-talet alltmera präglade den medeltida religiositeten, medverkade att låta himladrottningen undanträngas af ”mater dolorosa” och huru under längtan efter en närmre stående gudom och en personlig religiositet mot medeltidens slut dyrkan af Marias legendariska, men mera äkta mänskligt tänkta moder Anna utbildades till en verklig rival till Mariakulten, samtidigt med att denna i konsten fick sina högsta uttryck (Lionardo da Vinci och Rafael). Nu först (från 1472) framträdde ock den viktigaste af Mariarelikerna, huset i Nasaret, som af änglarna 1291—95 burits till Loreto i Italien och dit vallfärderna som till ett kristet Mekka gingo. Vid medeltidens slut spelade striden mellan dominikaner och franciskaner om Mariakulten en historisk roll och förde äfven till blodiga utbrott.

reformationen nedbröt alldeles Mariakulten i de testantiska länderna; Olaus Petri uttrycker re- nationenes ställning till Maria så (i ”Een nyt- th vndervijsnig”): Gud skall vara prisad för nes skull, så att han prisas i henne och hon i annat än i honom. Vi skola hafva Guds mo- och andra helgon för en spegel, däri vi be- gla hans barmhärtighet uti. Men ingen med- e finnes mellan Gud och människor utan Kristus na. Äfven i katolska kyrkan följde en tillfäl- reaktion mot den långt drifna Mariakulten. n den togs med särskild förkärlek om hand af uitorden med dennas fina instinkt för det sinn- konkreta inom religionens värld. Den fram- ls starkt redan i ”Cathechismus romanus” 66). Äfven franciskanerna trädde åter i brä- en för sin lära om den obefläckade aflelsen, lken bekräftades i en vision, som en spansk nna Maria af Jesus från Agreda (d. 1665) fick; nnes bok härom framkallade en liflig strid; påfven ödlade. Mariadyrkans växlande seger och återtåg mmanföllo f. ö. tämligen med jesuitordens; och m så mycket annat jesuitiskt fann den vid denna dens upphäfvande 1773 skydd hos Liguori och demptoristerna. Liguoris arbete ”Le glorie di aria” (1784) utvecklade Mariakulten i hela dess fång; och med jesuitordens återställande och xande makt inom katolska kyrkan under 1800- det har denna kult nått måhända än större om- ttning än under medeltiden. Ett kraftigt stöd k den genom madonnauppenbarelsen i La Salette Frankrike 1846. Den viktigaste milstolpen i dess amträngande var, när Pius IX till jesuitordens öd 1854 påbjöd den af orden ifrigt förfäktade befläckade aflelsen” (se ofvan) som kyrkodogm, h när uppenbarelsen i Lourdes 1858 bekräftade gmens riktighet. Sedan dess har intet årtionde tt utan nya Maria-uppenbarelser, åtföljda af egrad kult, mest i Frankrike, men äfven i Tysk- nd (i Elsass-Lothringen 1872 och sedan flerstädes) h i Italien (den undergörande Mariabilden i ompeji sedan 1880, högtidligen krönt af en kar- inal 1887). Jämsides med den från 1872 hastigt äxande dyrkan af Jesu allra heligaste hjärta har ått Maria heliga hjärtas kult. Särskildt har Maria- yrkan tagits om hand af kongregationen ”Augusti- erna af Marie himmelsfärd” l. ”assumptionister- a” (1864), med deras kvinnliga utgreningar. Grot- an i Lourdes med dess Mariadyrkan är alltjämt det eligiösa centrum, hvars betydelse för hela det katol- ka fromhetslifvet knappast kan öfverskattas (Söder- lom). Bland de brödraskap, som egna sig åt Ma- ias tjänst, hade ”Marias heliga obefläckade hjärta ill syndares omvändelse” 1892 mer än 30 mill. nedlemmar. ”Marias heliga hjärtas böneförening” ade 1895 ensamt i den i Innsbruck residerande fdelningen mer än $1^1/_2$ mill. medlemmar. I den u allenahärskande romerska ultramontanismen är Mariakulten en central beståndsdel. Den kan ock etecknas som den katolska religiositetens egendom- igaste och mest originella skapelse, liksom den ydligaste demonstrationen af denna religiositets rt (Sell).

Litt.: öfversikter: Herzog, ”La sainte vierge lans l'histoire” (1908), Yrjö Hirn, ”Det heliga krinet” (1909), E. Campana, ”Maria nel dogma attolica” (s. å.), Kronenberg, ”Marias herrlijk- heid in Nederland” (6 bd, 1910), Manresa, ”La virgen Maria en la literatura española” (1904), A. Muñoz, ”Iconografia della madonna” (1905), Hoppenot, ”La sainte vierge dans la tradition, dans l'art” etc. (1904). — Enskilda partier: F. A. v. Lehner, ”Die Marienverehrung in den ersten jahrhunderten” (2:a uppl. 1886), E. Lucius, ”Anfänge des heiligenkults” (1904), E. Neubert, ”Marie dans l'église antenicéenne” (1908), Th. Livius, ”Die allersel. jungfrau bei den vätern” (tysk öfv. 1907), Lémann, ”La vierge Marie dans l'histoire de l'Orient chrétien” (1904), Ph. Friedrich, ”Die Mariologie des heiligen Augustinus” (1907), G. Grützmacher, ”Hieronymus” (3 bd, 1901—08), E. Mâle, ”L'art religieux en France” (I, 3:e uppl. 1910, II 1908), S. Beissel, ”Geschichte der verehrung Marias in Deutschland während des mittelalters” (1909), R. Steck, ”Quellen zur schweizerischen geschichte” (1904; ordnarnas strid om Mariakulten), W. Schmitz, ”Das rosenkranzgebet im 15. und im anfange des 16. jahrhunderts” (1903), art. Kyrkohistoria, sp. 494—495, och litt. till art. Liguori. — Heimbucher, ”Die orden und kongregationen” (2:a uppl.; 3 bd, 1907 ff.), K. Sell, ”Katholicismus und protestantismus” (1908), Loofs, ”Symbolik” (I, 1902), Pollack, ”Die katholische Marienverehrung” (1904), Newman, ”Difficulties of Anglicans”, II (1850; från katolskt håll betecknad som den bästa mariologien), de la Broise, ”La sainte vierge” (4:e uppl. 1908). Det ges en oändligt rik populär katolsk Marialitteratur af mestadels uppbyggligt innehåll. Hj. H—t.

Mariakällan. Se Jerusalem, sp. 1366.

Maria-Laach [-läch], benediktinkloster. Se Laach.

Marialatri (af grek. *latrêi'a*, dyrkan), Mariadyrkan. Se Mariakult.

Maria Leszczyńska [leʃtji'nska]. Se Maria, franska furstinnor 5.

Marialit, *miner.* Se Skapolit.

Maria Lovisa. Se Maria, drottning af Etrurien, Maria, franska furstinnor 7, och Maria, spanska drottningar 1.

Maria-Lovisa-orden, spansk fruntimmersorden. Se Ordnar.

Maria Magdalena, territorialförsamling i Stockholm, omfattar västra delen af Södermalm. 45,361 inv. (1912). Vid tillsättning af sitt prästerskap (1 kyrkoherde, 2 komministrar och 2 pastoratsadjunkter) eger församlingen rätt att kalla profpredikanter, bland hvilka den, som vid valet erhållit de flesta rösterna, undfår fullmakt af vederbörande. Denna rätt grundar sig på en Gustaf II Adolfs resolution, gifven Dirschau 1 sept. 1626, och bekräftades ytterligare genom K. M:ts bref till Stockholms stads konsistorium af 13 april 1764. På den nuv. kyrkans plats fanns redan vid 1300-talets midt ett kapell, och 1489 uppfördes där en liten, oansenlig kyrka, som dock enligt beslut å 1527 års riksdag i Västerås refs till underhjälpande af Stockholms befästningar. 1576 lades på Johan III:s befallning grunden till den nuv. kyrkan, och hjälpliga anordningar för gudstjänsters hållande kommo snart till stånd, men ännu 1634, då kyrkan invigdes, var den långt ifrån fullbordad. 1658—59 byggdes koret och 1675—76 tvärskeppet, till hvil-

ket ritningar gifvits af N. Tessin d. ä., som äfven gjorde ritning till tornet (byggdt 1673—82). Sedan en eldsvåda i juli 1759 härjat kyrkan, om-

Maria Magdalena kyrka.

byggdes den, och tornet, som fullbordades 1825, erhöll då den fula öfverbyggnad det hittills fått behålla (se fig.). (G. V. G.)

Maria Magdalena. Se Maria 3, sp. 915.

Maria Magdalenas dominikannunnor. Se Magdalenanunnor.

Maria-Mayingen, fordom birgittinkloster nära Öttingen i Bajern.

Maria Milosla'vskaja, gemål till tsar Alexej af Ryssland. Se Alexej 1.

Maria'mne l. Marianna, en af konung Herodes' gemåler. Se Herodianska dynastien, sp. 540 o. 542.

Maria'mpol (po. *Maryampol*), kretsstad i ryskpolska guv. Suwalki. 4,272 inv. (1900), mest judar. Gymnasium. J. F. N.

Mariäna, Juan de, spansk jesuit, historieskrifvare, f. 1537 i Talavera, d. 1624 i Toledo, inträdde redan 1554 i jesuitorden, föreläste från 1561 teologi i Rom, senare på Sicilien och slutligen i Paris, men drog sig 1574 af hälsoskäl tillbaka till jesuitkollegiet i Toledo. M:s stora, på elegant latin samt i naturligt framställningssätt, men med ringa kritisk sofring affattade verk öfver Spaniens historia *Historia de rebus Hispaniæ* (bd 1—2, 1592; bd 3—4, 1595—1616) underkastades af honom själf en bearbetning på spanska (*Historia de España*, 1601; 4:e uppl. 1623). Mycket ryktbar blef M:s skrift *De rege et regis institutione* (1599), i hvilken han på grund af den suveräna makt, som tillkommer folket, jakande besvarar frågan, huruvida under vissa förutsättningar en tyranns undanröjande är en tillåtlig handling. Efter mordet på Henrik IV brändes den af bödeln i Paris (1610), och i Spanien utsattes M. för personliga efterräkningar. Andra märkliga afhandlingar af M. innefattas i samlingen *Tractatus VII theologici et historici* (1609). Efter hans död utgafs en troligen af honom författad kritik öfver jesuiternas verksamhet, *De las enfermedades de la compañia de Jesus y de sus remedios* (1625). Jfr Cirot, ''Études sur l'historiographie espagnole: M., historien'' (1905). (V. S—g.)

Mariänbäckenet. Se Haf, sp. 984.

Mariäner. 1. Se Fratres gaudentes. — 2. Medlemmarna af Tyska ordens frivilliga sjukvårdsförening för krig och fred. Hvarje adlig 20-års man och 18-års kvinna af katolsk bekännelse kan upptagas i denna förening. Årliga afgiften är minst 25 gulden. Utlänningar betala 500 gulden en gång för alla och äro fritagna från tjänstgöring. Genom marianernas tillskott förfogar Tyska orden öfver 41 väl utrustade fältsanitets-kolonner. Som föreningstecken bära marianerna ett silfverkors med en sköld i midten, på hvars åtsida synes ett rödt kors med omskriften *Ordo teutonicus humanitati* (''tyska orden för mänskligheten''); frånsidan bär årtalet 1871. (J. C.)

Mariänerna (sp. *Las Marianas*) l. Ladrönerna, en till Mikronesien hörande ögrupp i västra delen af Stilla oceanen, n. om Karolinerna, mellan 13° och 21° n. br. samt 144° och 146° ö. lgd. Ögruppen består af 15 öar, hvilka ha en sammanlagd areal af 1,140 kvkm. och bilda en 900 km. lång kedja, som af en kanal, under 16° n. br., delas i två afdelningar. Den norra gruppen består af 10 öar, nu obebodda; de öfriga 5 bilda den södra gruppen: hufvudön Guam (se d. o.), Rota, Aguiyan, Tinian och Saipan. De norra öarna äro bergiga och uteslutande af vulkaniskt ursprung samt ha ännu verksamma vulkaner; de södra äro i allmänhet jämna och bestå af korallkalk, ehuru på några ställen och särskildt på Guam vulkaniska bildningar förekomma. Nästan alla öarna äro mer eller mindre tätt skogbevuxna, och vegetationen är yppig, mycket liknande den på Filippinerna, från hvilka många växter införts. Den nuv. befolkningen består af ättlingar af urinvånarna (af spanjorerna kallade *chamorros*), af tagaler från Filippinerna samt en blandad ras, uppkommen genom förening af spanjorer och chamorros. På Saipan finnes en koloni från Karolinerna. Med undantag af denna sakna invånarna i allmänhet energi, ha slapp moral och äro ytterst fattiga. Deras antal, som före spanska eröfringen anslogs ända till 80,000, uppgick 1910 till omkr. 15,000. Alla förstå och kunna tala spanska, som småningom undanträngt det ursprungliga språket, en malajisk språkform, nära besläktad med det språk,

talas af tagalerna på Filippinerna. Öarna äcktes af Magalhães 1521 samt kallades af m *Islas de las velas latinas* (''Latinseglens) och af hans besättning *Islas de los ladrones* juföarna''), på grund af befolkningens tjufak- et. Senare sjöfarare ha gett öarna andra namn, m S:t Lasarus-arkipelagen, Jardines och Pra- s. Sin nu erkända officiella benämning erhöllo 1668, då de eröfrades af spanjorerna, efter IV:s änkedrottning Maria Anna af Österrike. nta staterna behöllo ön Guam efter kriget med nien 1898; Tyskland köpte 1899 de andra a (626 kvkm.). Den tyske guvernören bor på an. (J. F. N.)

Marianhill [mä'rianhi'l], trappistkloster i Natal, Afrika, omkr. 30 km. v. om Durban, anlades 2. Det har slöjd- och landtbruksskola jämte a verkstäder, boktryckeri, barnskolor, barnhem asyl för kafferkvinnor m. m. Wbg.

Maria'nna, *astron.*, en af småplaneterna.

Maria'nna, stad i brasilianska staten Minas aes, 5 km. ö. om Ouro Preto. Omkr. 7,000 . Biskopssäte. J. F. N.

Maria'nna. Se Mariamne.

Marianne [-a'n], populär benämning på Frank- e och särskildt på franska republiken.

Mariänska bergsystemet (sp. *Cordillera Maria- a*; i forntiden *Montes Mariani*), den spanska slättens södra kantberg, sträcker sig 565 km. m ö. till v. Det börjar i ö. i prov. Albacete med a branta *Sierra Alcaráz* (1,798 m.) och slutar i med Cabo de São Vicente. Centraldelen kallas erra Morena; från denna skiljer sig en rdlig kedja, som består af Sierra Madrona 169 m.), Sierra de la Alcúdia (1,107) och Sierra de Pedroso. Hufvudkedjan om Guadalquivir, genom tvärdalar delad i flera rtier, når på få ställen 1,000 m. Med Sierra Aracena (1,050 m.) och Picos de roche nå bergen Portugal, där de fortsätta Algarves berg, hvaribland märkas Serra do alhão (575 m.) och Serra do Monchique 03 m.). Hela bergsystemet är torrt och vegeta- nsfattigt på höjderna, men rikt skogbevuxet på ttningarna. Särskildt de mellersta delarna äro ka på malmer, såsom bly-, silfver- och kvicksilf- r-. Berömdast äro kvicksilfvergrufvorna vid Al- aden och koppargrufvorna vid Tharsis och Rio into. J. F. N.

Mariánský-Chlum. Se Maria-Kulm.

Maria Pa'vlovna. Se Maria, svenska furstin- r 5.

Mariapfarr, by i Salzburg, i Lungau, med en ycket besökt vallfartskyrka från 1400-talet.

Maria Pi'a. Se Maria, drottningar af Portugal 3.

Maria-Saal [-sāl], slov. *Gospa sveta*, by i terrikiska hertigdömet Kärnten, vid järnvägen landorf—Klagenfurt, med en berömd vallfarts- rka. (J. F. N.)

Marias af berget Karmel minnesfest. Se Ma- i a f e s t e r.

Maria-Schein [-ʃa'jn], by med vallfartskyrka i rra Böhmen, vid foten af Erzgebirge och järn- gen Aussig—Teplitz. 3,752 inv. (1900). Stort suitkollegium med seminarium och gymna- um. (J. F. N.)

Mariastein [-sta'jn], vallfartsort i schweiziska kant. Solothurn, med kyrka, hvars reliker vid reformationstiden flyttades dit från Basels münster. Benediktinklostret M., som anlagts 1085 i Beinwil i kant. Aargau, var 1648—1874 i M., men är sedan 1902 förlagdt till Dürnberg vid Hallein i Salzburg. Wbg.

Maria Stern, trappistkloster. Se Banjaluka.

Maria Stuart [stjö'ət]. Se Maria, engelska drottningar 3, och Maria, skotska drottningar 2.

Maria-Taferl, vallfartsort i Nedre Österrike, vid Donau, med en 1661 byggd vallfartskyrka.

Maria Teresia. Se Maria, franska furstinnor 4, och Maria, tysk kejsarinna, sp. 936—937.

Maria-Teresia-orden, österrikisk militärorden. Se Ordnar.

Maria-Teresia-thaler (Levantin-thaler), ett större österrikiskt silfvermynt, som präglas i Wien (dessförinnan, 1765—1866, i Venezia) för handeln på nordöstra Afrika och Arabien samt i prägeln bär kejsarinnan Maria Teresias bild jämte årtalet 1780, men i öfrigt fullt motsvarar den gamla konventions- l. speciethalern (= 2 konventionsgulden = 3 kr. 75 öre). Maria-Teresiathalern utmyntas i stor skala på privatbeställning, mot inlämnande af silfver eller silfvermynt.

Maria-Teresio'pel (ung. *Szent-Maria-Szabadka*). Se Theresiopel.

Maria Tudor [tjö'də]. Se Maria, engelska drottningar 1.

Maria-Viktoria-orden, spansk orden. Se Ordnar.

Mariazell [-tsä'l]. 1. Köping och ryktbar vallfartsort i österrikiska hertigdömet Steiermark, vid Salza. 1,499 inv. (1900). Den 1363 af konung Ludvig I i Ungern grundlagda, 1644 ombyggda vallfartskyrkan har en 0,5 m. hög, ''undergörande'' Mariabild af lindträ, som skänktes till orten 1157 och som årligen besökes af pilgrimer (100,000). — 2. (Klein M.) Vallfartsort i Nedre Österrike vid Triesting. 1 o. 2. (J. F. N.)

Mariaöarna, ögrupp utanför Mexicos västkust. Se Tres Marias.

Marib, stad i Jemen i västra Arabien, 130 km. ö. n. ö. om Sana, fordom sabéernas hufvudstad och ryktbart för sin ofantliga vattenreservoar. Denna förstördes genom dammarnas bristning (omkr. 120 e. Kr.), som skall ha varit anledning till, att staden öfvergafs af sin befolkning. Mera sannolikt är, att traktens allmänna uttorkning tvingade folket längre västerut, där Sana senare blef sabéernas hufvudstad. Ruiner, mynt och inskrifter vittna om, att trakten närde en stor bofast befolkning, där nu jordbruk på grund af vattenbrist är omöjligt. De förste européer, som besökt M., voro Arnaud (1843) och Halévy (1870). Wbg.

Maribios [-ri'bi͡as], Los Maribios, en rad vulkaner i nordvästra delen af Nicaragua, mellan Managuasjön i s. och Fonsecaviken i n. Raden börjar med den 1,258 m. höga Momotombo, en kal, svart topp, som ständigt ryker och 1902 hade ett utbrott i samband med eruptionerna på S:t Vincent och Martinique; vidare Asocosco, Las Pilas, Chichigalpa (1,425 m.), Telica (1,028 m.), med svaga fumaroler, Chonco (1,125 m.) samt, västligast, Santa Clara, icke verksam, men starkt rykande, och Volcan Viejo (1,780 m.), en väldig kägla,

hvars tre i hvarandra liggande kratrar uppstöta ångpelare. Sitt namn har vulkangruppen efter den folkstam, som vid landets eröfring bebodde trakten. J. F. N.

Māribo (Mariebo), dansk stad på Lolland, ungefär midt på ön, vid den 1,045 har stora, natursköna Maribosjön. 3,874 inv. (1911). Den lolländska järnvägen från Nykjöbing (på Falster) till Nakskov (öppnad 1874) går förbi M., som därjämte sedan 1869 är genom järnväg förbundet med sin lastageplats, Bandholm, 7,5 km. n. om M. och sedan 1874 med Rödby i s. M. leder sitt ursprung från ett birgittinkloster, som stiftades 1416 och fortlefde äfven efter reformationen, såsom en stiftelse för adelsjungfrur, till 1621, då det upphäfdes. Klostret blef till en del nedrifvet. Godset lades först under Sorö "ridderliga akademi", men indrogs vid dennas upphörande (1665) till kronan. 1685—98 vistades Leonora Kristina Ulfeld i M. kloster, och hon ligger begrafven i klosterkyrkan, som sedan 1598 varit stadsförsamlingens kyrka och sedan 1803 domkyrka i Lolland-Falsters stift. Återstoden af klostret nedrefs på 1700-talet. Den fordom till klostret hörande jordegendomen bildar nu Maribo-ladegaard, som lyder under grefskapet Knuthenborg. E. Ebg.

Māribo amt omfattar danska öarna Lolland och Falster jämte kringliggande mindre öar (Fejö, Fæmö m. fl.). 1,776 kvkm. 115,658 inv. (1911), hvaraf 31,522 i de 7 städerna: Nakskov, Maribo, Nysted, Rödby och Saxkjöbing på Lolland, Nykjöbing och Stubbekjöbing på Falster. Amtet sammanfaller med Lolland-Falsters stift samt utgör 4 prosterier och 6 härad med 11 domsagor; där väljas 3 landstings- och 5 folketingsmän. Af totalarealen, omkr. 170,000 har, voro 1907 67,600 besådda med korn, 20,600 hade rotfrukter o. d., hvaraf 10,600 med sockerbetor, medan 16,000 lågo i träda, 41,300 voro betesmark och 17,800 skog. 1909 funnos 29,500 hästar, 119,300 nötkreatur, 16,700 får och 77,800 svin. Där finnas jämförelsevis många större egendomar, men helt litet "fæstegods"; det mesta häraf är sedan 1850 såldt till själfegare eller förvandladt till ärftligt arrende. E. Ebg.

Mariboe [ma'ribo], Ludvig, norsk affärsman, publicist och politiker, f. 22 okt. 1782 i Köpenhamn, af judiska föräldrar, döpt 1802, d. 19 juni 1841, hade 1798—1803 plats på ett handelskontor i Livorno och anställdes 1804 som korrespondent vid Ankerska fideikommisset i Kristiania (se Anker 1). Vid Ankers död, 1805, etablerade M. egen, snart betydligt omfattande affär. Under kriget med England, sedan 1807, bidrog han i stor utsträckning till landets proviantering, och under fälttåget 1808 utrustade han en artillerifrikår, hvars chef han själf var. Utnämnd till kapten à la suite 1813, fick han 1814 uppsikten öfver härens transportväsen. Stora penningsummor skänkte han 1810 till Selskabet for Norges vel och 1811 vid subskriptionen till det nya universitetet i Kristiania. Den stora penningkrisen 1814 drabbade hårdt äfven hans ekonomi, hvarför han måste upphöra med sina mångartade affärer. 1817—22 var han i Stockholm adjutant hos konungen, återvände 1823 till Norge besviken och bitter och gaf aflopp åt sin harm i tidningen "Patrouillen" (1824—32), första organet för en politisk opposition i Norge. 1830 och 1832—33 var han stortingsman och 1834—39 statsrevisor. 1836—39 vistades han mest i London, dels för att verka för ett stort projekt till ångbåtsförbindelse mellan Norge och England, dels för att bistå svensk-norske ministern M. Björnstjerna i dennes sträfvanden att skaffa Norge upprättelse i Bodösaken (se d. o.), om hvilken affär han författade en historisk framställning, *An appeal to the Imperial parliament*, som utdelades till parlamentets medlemmar. Han angreps af sinnessjukdom och internerades 1840 på ett hospital vid Slesvig; blef botad, men träffades vid hemfärden af hjärnslag. M. författade bl. a. *Om Norges statsoeconomiske forfatning samt forslag ang. Norges bank, pengevæsen og dets finantser* (1821). Se J. B. Halvorsen, "Norsk forfatterlexikon", IV, och C. F. Bricka, "Dansk biogr. lexikon", XI. — Hans son Vilhelm Adelsteen M., f. 1814 på faderns gård Ökern i Östra Aker, d. 1901, 1843—61 stiftsoverretsprokurator och 1861—75 stiftsoverretsassessor, deltog på ett framstående sätt i upprättandet och utvecklingen af skulpturmuseet (senare konstmuseet) i Kristiania och testamenterade sin förmögenhet till Selskabet for Norges vel och Kristiania kommun. K. V. H.

Maribo-ladegaard [-lädegår]. Se Maribo.

Maribosjön. Se Maribo.

Marica [mari'tsa], flod. Se Maritza.

Maridalen (urspr. Margretudalr), dalgång i Akers härad, Norge, ung. 6 km. n. om Kristiania omkring det 3,67 kvkm. stora Maridalsvand. 149 m. ö. h., med aflopp till Kristianiafjorden genom Akerselven. Från detta vattendrag, hvars omgifningar inköpts af Kristiania kommun, får hufvudstaden större delen af sitt vattenförråd. Vattnet är sällsynt rent och välsmakande. Vid Skjærsjöelvens utlopp i Maridalsvand ligger Maridalshammerens elektricitetsverk, äfven tillhörigt Kristiania kommun. K. V. H.

Maridalsvand [-va'n], sjö. Se Maridalen.

Marie [marī], fransk namnform för Maria.

Marie, Sankt. 1. F. d. församling i Ystad, sedan 1885 förenad med S:t Petri till en församling, Ystads stadsförsamling. — 2. Kapell. Se Kållandsö och Otterstad.

Marie, Sankt (fi. *Maaria* l. *Rä'ntämäki*), socken af Masku härad och domsaga, Åbo och Björneborgs län, Finland. Areal 99 kvkm.; befolkningen, finsk, 6,667 pers. (1910). I M. finnas några industriella anläggningar, som dock äro att hänföra till staden Åbo. Med kapellet Paattis (62 kvkm., 1,152 inv.) utgör M. ett imperiellt pastorat af 2:a kl., Åbo ärkestift, Domprosteriet. Kyrkan anses till åldern vara den andra i landet. Under biskop Tomas flyttades biskopssätet från Nousis till M. och förblef där till 1300, då det förlades till Åbo, hvars domkyrka då hunnit fulländas. A. G. F.

Marie [-rī] de Saint-Georges, Pierre Thomas Alexandre Amable, fransk advokat och politiker, f. 1797, d. 1870, valdes 1842 till deputerad och spelade 1848 en viktig politisk roll. Han blef då medlem i den provisoriska regeringen och minister för de allmänna arbetena; som sådan organiserade han de s. k. nationalverkstäderna. 11 maj 1848 valdes M. till led. af exekutivkommissionen, blef 29 juni president i nationalförsamlingen, var 15 juli—20 dec. justitieminister

vaignacs styrelse och intog därefter en fient-
ållning till Napoleons politik. 1849 ratades
vid valen till lagstiftande nationalförsamlin-
men hade 1863—69 säte i lagstiftande kåren.
rie [marī], pseudonym. Se Meyn, Antoi-
tte.

rie Amélie [marī amelī]. Se Ludvig, fran-
konungar 19, sp. 1254 och 1256.

rie-Antoinette [marī ãtωanä't], fransk drott-
. Se Maria, franska furstinnor 6.

arie bebådelsedag. Se Jungfru Marie
åd e l s e d a g.

arie bebådelses systrar. Se Annuncia-
3.

arieberg. 1. Kronoegendom i Stockholm, Kungs-
s församling, vid Mälaren. Tomten donerades
riksrådet Bengt Skytte (d. 1683), som lät be-
ga den. På 1750-talet tillhörde den kapten-
unikus Triewalds änka, men såldes då till ett
g, som där 1758 under "médecin-dentisten"

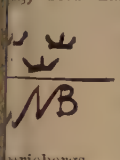

ariebergs
linsfabriks
märke.

Ehrenreichs (se d. o.) ledning anlade en fabrik för tillverkning af fajans och porslin. Fabriken nedbrann 1759, men tack vare Ehrenreichs energi bildades ett nytt bolag, och redan 1760 kunde fajanstillverkningen återupptagas i den nu af sten uppförda nya fabriksbyggnaden. Affärerna gingo emellertid dåligt för bolaget. 1766 afgick Ehrenreich från
ktörskapet för detsamma, och 1782 inköptes M.
egarna till Rörstrands porslinsfabrik, E. M.
denstolpes arfvingar, som 1788 nedlade fajans-
verkningen och uthyrde egendomen till kattun-
keri samt till kasern åt under kriget hitkomna
ka fångar. 1796 såldes M. till Stockholms stad,
öfverlät det till dåv. kapten-mekanikus K.
pelqvist, hvilken där anlade en mekanisk spinn-
skin och ditflyttade styckgjuteriet, sedan han
99 fått fullmakt att vara metallstyckgjutare.
ckgjuteriet fortsattes och inlöstes jämte M. 1811
kronan. 1817 ditflyttades den af K. von Cardell
ndlagda läroanstalten för utbildning af artilleri-
cerare, hvilken sedermera under benämningarna
gre artilleriläroverket, Krigshögskolan samt
tilleri- och ingenjörhögskolan var förlagd på M.,
s den 1884 flyttades till Artillerigården. 1885
lades den nyupprättade Trängbataljonen, seder-
ra Svea trängkår, till M., där kasernbyggnad
m. härför uppförts, och då denna trupp 1907
flyttades till sitt då nyuppförda kasernetablisse-
ng invid Örebro, blef Fälttelegrafkåren förlagd
let för densamma något utvidgade Mariebergs-
blissemanget. — Sedan 1876 finnes vid M. en
delning af ammunitionsfabriken (se
o.), som efterträdde den förut där förlagda
rverkarkåren (se Fyrverkare). Ång. por-
nsfabriken vid M. jfr Fajans, sp. 1285 och
. 3, samt fig. i art. Krämkopp; se vi-
re G. H. Ståle, "Mariebergs historia och
lverkningar 1758—1788" (1880). — 2. Fideikommiss i Grödinge socken, Stockholms län, $12^5/_8$ l, med en areal af 2,106 har (hvaraf 579 r åker), tax. till 352,000 kr. (1910), samt arn, tax. till 6,000 kr. På 1680-talet kom i släkten Wattrangs ego och gjordes jämte ndemar m. fl. egendomar till fideikommiss af lagmannen Karl Wattrang. Vid arfskiftet 1827 efter dennes sonson kom M. till frih. K. R. Rudbeck och innehas nu (1912) af frih. Klas R. Thuresson Rudbeck. 1. L. W:son M. 2. Wbg.

Mariebergsugnar, *konstind.* Se Kakelugn, sp. 578.

Marie besökelsedag. Se Jungfru Marie besökelsedag.

Märiebo. Se Maribo.

Marieborg. Se Haga, sp. 1013.

Marieby, socken i Jämtlands län, Refsunds och Näs tingslag. 4,353 har. 614 inv. (1911). Annex till Brunflo, Härnösands stift, Jämtlands östra kontrakt.

Marie bär, *bot.* Se Jungfrubär.

Mariedal, herresäte i Ofva socken, Skaraborgs län, 5 mtl, tax. till 304,800 kr., samt kvarn och tegelbruk, tax. till 8,000 kr. (1911). Stället är ståtligt bebyggdt med en stor hufvudbyggnad af sten i två

Manbyggnaden på Mariedal.

våningar, uppförd efter ritningar af Jean de la Vallée af grefve M. G. De la Gardie, efter hvars gemål godset uppkallades. Efter reduktionen tillhörde det medlemmar af släkten Lillie, riksrådet grefve M. J. De la Gardie samt dennes måg kanslipresidenten Klas Ekeblad till Stola, hvars dotter förde det till sin man grefve K. G. Piper, hvarefter det egdes af dennes sondotter, gift med grefve Hugo D. Hamilton, samt köptes 1888 af grefve N. G. A. Sparre, som grundligt restaurerade slottsbyggnaden. Wbg.

Marie de France [marī də frã's], Frankrikes äldsta kända författarinna, var född i Frankrike, men lefde i England på Henrik II:s tid 1154—89. Hennes berömmelse hvilar framför allt på de lais (se Lai) hon författat. 12 dylika bevarade dikter tillskrifvas henne, hvilka tillhöra pärlorna af medeltidslitteraturen, men troligen ha de varit flera. De äro skrifna i normandisk dialekt på 8-stafviga, parvis rimmade verser; innehållet är sentimentalt erotiskt och prägladt af den höfviska diktningens anda. Dessutom har hon från latinet öfversatt en legend om skärselden, *L'espurgatoire saint Patrice*, och *Ysopet* ("Lille Aisopos"), en fabelsamling, som går tillbaka till den latinska fabelsamlingen Romulus. Hennes skrifter äro senast utgifna af K. Warnke i "Bibliotheca normannica", bd III och VI. Jfr Bedier, "Lais de Marie de France" (1891). J. M.

Marie frambärande i templet. Se Mariafester.

Mariefred. 1. Uppstad i Södermanlands län, ligger vid den söder ut från Prästfjärden i Mälaren nedgående Gripsholmsviken. Stadens hela område är 1,430 har, hvaraf stadsplanen omkr. 13.

Fig. 1. Mariefreds vapen.

Vid 1910 års slut var antalet bebyggda tomter 95, och 1911 var taxeringsvärdet af all under staden lydande fastighet 1,857,100 kr., hvaraf 195,000 för jordar. Hemmantalet är räknadt för 3,75 mantal. Staden är tämligen reguljärt bebyggd med hufvudsakligen mindre hus, men ock några rätt prydliga tvåvåningsbyggnader. De förnämsta byggnaderna äro kyrkan (från år 1624; fig. 3) samt det vackra rådhuset (fig. 4), uppfördt 1784 efter ritning af intendenten Cronstedt. Kyrkan ligger på samma bergshöjd som det forna klostret, på hvars väl bevarade murar 1905 restes en sten till minne af riksföreståndaren Sten Sture d. ä., klostrets grundläggare, som där begrofs. Folkmängden vid 1911 års slut var 1,372 pers. och har på de sista 25 åren ökats med nära 50 proc. Hufvudnäringarna äro jordbruk, handel och handtverk. Med Stockholm har staden liflig ångbåts- och järnvägstrafik, det senare medelst en kort bibana till Norra Södermanlands järnväg, som har station invid staden. Stadens flotta bestod 1910 af 1 segelfartyg om 24 ton och 2 ångfartyg om 232 ton. Hamnen besöktes s. å. af 1,240 ankommande och afgående fartyg om sammanlagdt 81,254 ton, de flesta i reguljär fart på Stockholm. De handlande voro 23 med 25 biträden och en till 43,000 kr. uppskattad inkomst af handelsrörelsen, handtverkarna 54 med 51 arb. och en för bevillning uppskattad inkomst af handtverksdriften af 53,300 kr. och fabrikerna s. å. 3 (bryggeri, garfveri och snickerifabrik) med 19 arb. och ett tillverkningsvärde af 52,000 kr. Postkontor och telegrafstation äfvensom riks- och Stockholmstelefon. Sparbank, apotek, sjukstuga och epidemisjukhus finnas. Södermanlands enskilda bank har där ett expeditionskontor. Af allmänna skolor finnas endast folkskola samt småskola med förberedande. Från tryckeri i staden utgifves "Mariefreds tidning" (2 ggr i veckan). Gatorna belysas med luxlampor. Vid 1910 års slut uppgingo stadens bokförda tillgångar till 160,709 kr. och skulder till 143,770 kr. I kommunalutskylder utdebiterades 1911 kr. 4,78 per bev.-kr. I kyrkligt hänseende bildar M. med Kärnbo, som har gemensam kyrka med staden, och Taxinge ett patronellt pastorat, Strängnäs stifts domprosteri. Patronatsrätt utöfvas af konungen såsom innehafvare af Gripsholms slott. För riksdagsmannaval till Andra kammaren tillhör staden länets norra val-

Fig. 2. Situationsplan af Mariefred. *1.* Kyrka. — *2.* Rådhus (med telegrafstation). — *3.* Forna kungsgården. — *4.* Postkontor. — *5.* Telefonstation. — *6.* Folkskola. — *7.* Stadshotell. — *8.* Kallbadhus. — *9.* Järnvägsstation. — *10.* Ångbåtsbrygga. — *11.* Stora torget. — *12.* Lilla torget. — *13.* Arbetarföreningens hus. — *14.* Södermanlands enskilda banks afdelningskontor.

Fig. 3. Kyrkan i Mariefred.

Fig. 4. Rådhuset.

— M. fick sina första stadsprivilegier 24 april bekräftade 12 juni 1605 af Karl IX och 5 1634 af drottning Maria Eleonora, och amn efter klostret *Monasterium pacis Mariæ*. n har alltid varit obetydlig. Endast under f III:s tid företedde den någon större lif-

väl knappast etablera sig, förrän reformationsverket var lyckligen genomfördt. 1. G. Lqt. 2. C. S—e.*

Marie födelses dag. Se Mariafester.

Marie-Galante [mari'-galā't], en till Små Antillerna hörande ö, s. ö. om Guadeloupe, till hvars guvernement den hör, har en areal af 149 kvkm.

Fig. 5. Mariefred och (t. v.) Gripsholms slott omkr. 1680, efter Sueciæ-verket.

ghet dels till följd af hofvets täta besök på sholm, dels genom det stora brännvinsbränneri, konungen lät uppbygga och vid hvilket nära pers. voro i staden mantalsskrifna.

Kloster (lat. *Monasterium pacis Mariæ*). uppmaning af ärkebiskop Jakob Ulfsson och op Cort Rogge i Strängnäs anhöll riksföre-daren Sten Sture d. ä. hos kartusianorden ysskland, att munkar måtte sändas till Sve-för att där utbreda orden. Från Rostock des då 1493 munkarna Fikke Dyssin och Jo-nes Sanderi samt två lekbröder, som skulle utse on lämplig plats. De blefvo i sitt val före-na af riksföreståndaren, som skänkte dem osholm, i Selebo härad, Södermanland, som redan 1472 tillbytt sig af kronan mot några dar i Uppland och Södermanland. Efter att på et i Tälje 1493 ha beslutit klostrets anläg-de stadfäste Sveriges rikes råd denna dona-., i hopp om, att klostret skulle bli riket ''till cket bestånd''. Munkarna befriades från alla agor, ''på det de måtte i ro kunna bedja för det'', och löfte gafs dem, att den konung, som de komma att väljas, skulle vid sin kröning lfästa klostrets privilegier. Året därpå — stret bar redan då namnet Mariefred — skänkte kop Rogge några gårdar invid Stockholm till unga stiftelsen. Byggnadsarbetena voro 1498 u ej afslutade. Från detta år härleder sig Sten res formliga donationsbref till ''klostret å psholm'' med underlydande. Klostret erhöll erligen under sin korta tillvaro åtskilliga dona-er, som kunnat möjliggöra dess bestånd; men t ville, att liksom det varit det sista kloster, i Sverige stiftades, det ock skulle bli det ta, som indrogs. Redan 1525, d. v. s. två år den för klostren så ödesdigra Västerås riksdag, nämligen Gustaf I munkarna ''i Gripsholm'' tå, att deras gods blifvit honom och hans släkt l orätt afhändt och att de borde genast bege sina färde till Julita (se d. o. 2), som han för-t rikets råd och cisterciensmunkarna att åt dem låta. De fingo medföra sitt bohag, men hunno

och 16,835 inv. (1906). Ön producerar företrädesvis socker, kaffe, bomull och kakao. Hufvudstad är Grandbourg med hamn, kasern och sockerfabrik. Omkr. 7,000 inv. Ön upptäcktes 1493 och togs i besittning af fransmännen 1648. (J. F. N.)

Mariegräs, Jungfru Marie gräs (vanligen förvrängdt till ''majgräs''), *bot.*, namn på *Hierochloa odorata*.

Mariehaart [-härt], birgittinkloster i nederländska staden Weert.

Mariehamn (fi. *Maarianhamina*), hufvudorten på Åland, en liten, idyllisk stad på ''fasta Åland'', inom Åbo och Björneborgs län, Finland, anlagd på en långsmal landtunga vid Svibyviken inom Jomala socken. Stadens styrelse utgöres af en ordningsrätt, med en s. k. ordningsman som ordf. Vidden af stadsområdet är 300 har. Befolkningen, som är svensk, uppgick 1910 till 1,295 pers. Handeln är af mindre betydenhet och uppbäres af 21 handlande. Utförseln består af kött, fisk och ved. Tulluppbörden steg 1900—09 till i medeltal 63,700 mark och var 1909 80,100 mark. Det bör härvid märkas, att landskapet har tullkamrar ej endast i M., utan äfven i Eckerö och Degerby. 1908 utklarerades från M. direkt på utlandet 246 fartyg om sammanlagdt 46,731 reg. ton och inklarerades från utlandet 319 fartyg om 52,021 reg. ton. Utländska fartyg anlöpa blott undantagsvis. Stadens egen flotta bestod 1908 af 7 fartyg om 4,197 reg. ton, hvaraf endast 1 mindre ångfartyg. M:s hamnar ha ett djup, den västra af 18—27, den östra af 3,6—6 m. Någon större industri förekommer ej. Taxerade inkomsterna uppgingo 1908 till 908,000

Fig. 1. Mariehamns vapen.

mark, hvaraf 455,000 taxerades för näring och yrke samt 143,000 för inkomst från hus och tomt. Af undervisningsanstalter finnas femklassigt reallärоverk (statens) med 3 privata fortsättningsklasser,

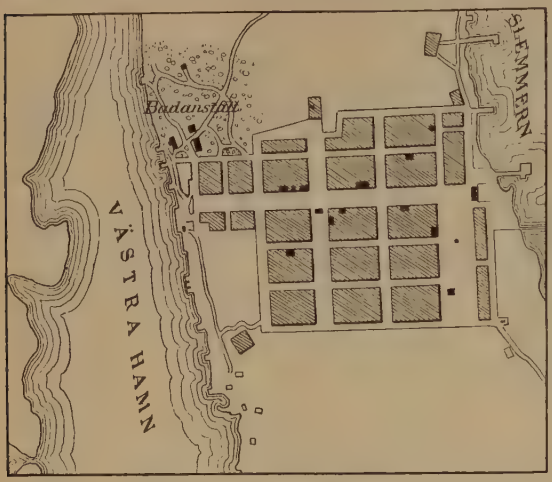

Fig. 2. Situationsplan af Mariehamn.

som ha dimissionsrätt till universitetet, navigationsskola samt handtverksskola. M. utgör ett imperiellt pastorat af 3:e kl., Ålands prosteri, Åbo ärkestift. — Stadens fundationsbref är af 21 febr. 1861. Sedan 1889 finnes i staden en modern badinrättning, som eges af ett aktiebolag. Invid staden ligger Möckelö hafsbadsanläggning, inrättad efter kontinentalt mönster. O. I. (A. G. F.)

Marie himmelsfärdsdag. Se Mariafester.

Marieholm. 1. Fordom kungsgård, nu landshöfdingboställe, belägen först på fastlandet, sedan flyttad till en holme i Tidan invid Mariestad, men inom Leksbergs socken. Gårdens namn var förr *Tuna* l. *Tunaholm*, men ändrades till Marieholm, när Karl IX anlade Mariestad. Med underlydande egor utgör M. 2 mtl, tax. till 105,000 kr. (1911). Residenset är med kökträdgård tax. till 104,000 kr., länsstyrelsens f. d. ämbetslokaler samt parken Alhagen till 30,000 kr., länscellfängelset till 180,000 kr. och kronoparken M. till 71,000 kr. (se Mariestad, situationsplanen samt fig. 4 och 6).

2. Järnbruk med masugn, valsverk, stångjärnssmedja, gjuteri och mek. verkstad samt kvarn i Åsenhöga socken, Jönköpings län, ligger vid det vattendrag, som förenar Skärfsjön (231 m. ö. h.) med Mosjön (164 m.), i Flaten upptager Storån och under detta namn faller ut i Bolmen, och står genom en de senare åren tillkommen kanal i förbindelse med Hillerstorps station å Borås—Alfvesta järnväg. Tax.-v. 134,100 kr. (1911), hvaraf 22,600 kr. å jordbruksfastighet (0,64 mtl). Bruket, som tillhör M:s järnverks-a.-b., tillverkar gjutgods, vals- och stångjärn, svartsmiden samt hvarjehanda maskiner för landtbrukets behof. 1. (Wbg.) 2. Wbg.

Mariehäll, municipalsamhälle (enl. k. br. 6 nov. 1908) i Bromma socken, Stockholms län, omfattande 1 mtl Bällsta n:r 1 l. Mariehäll och 1/4 mtl Kratsboda n:r 1, genom öfversta delen af Bällstaviken skildt från den östligare, omedelbart intill belägna köpingen Sundbyberg. 1,585 inv. (1911). Taxeringsvärde 30,000 kr. å jordbruksfastighet, 3,170,300 kr. å annan fastighet (1911). Luxbelysning samt kloakledning finnas. Där ligga flera fabriker, bl. a. två skofabriker (Oskaria samt C. Andersson & Björcks), A.-b. Salenii verkstäder för tillverkning af separatorer, Sv. diamantbergborrnings-a.-b. samt Fredfors fabriks a.-b:s fabrik för tillverkning af maskinremmar, presenningar och packningar. Wbg.

Marieklagan, benämning på ett slags lyriska medeltidspoem (ömsom växelsånger, ömsom monologer), hvilka uttala Jungfru Marias sorg öfver sonens död på korset. Dessa klagosånger, af hvilka många genom sin innerlighet ega ett högt poetiskt värde, tjänade som uppbyggelseläsning eller uppfördes under medeltiden på skådebanan, dels som självständiga stycken (vanligen på långfredagen), dels som inledning till de ofliga stora påskspelen eller förekommande inuti dessa. Den ryktbaraste Marieklagan är *Stabat mater* (se d. o.). En ansenlig mängd sådana dikter på latin och på tyska finnes i behåll. Ett svenskt fragment af en Marieklagan (troligen af tyskt ursprung) finnes bevaradt i runskrift från 1400-talet. Detta fragment, som består af sex små pergamentblad, upptäcktes i början af 1700-talet af J. F. Peringskiöld i Vallentuna kyrka i Uppland, införlifvades med Antikvitetsarkivet och tillhör nu k. biblioteket. Det har utgifvits af Peringskiöld (1721) och Liljegren (i "Runurkunder", s. 284—291) samt senast af Klemming (1878, i "Småstycken på forn svenska", tillhörande Sv. fornskriftsällskapets samlingar). I omskrifning är det utgifvet af P. Wieselgren i "Sveriges sköna litteratur" (II, sid. 498—501). (Ur ifrågavarande fragment meddelas här som prof några rader.)

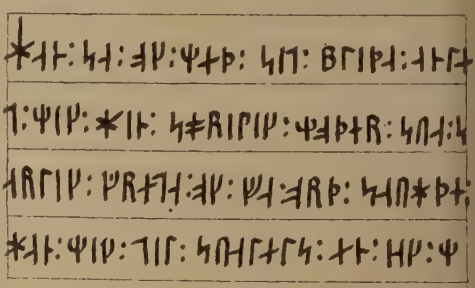

Han : sa : ok : mäþ : sit : bliþa : anlä
t : mik : hin : sörilik : moþer : sua : s
arlik : gräta : ok : fa : orþ : sauhþe :
han : mik : til : sualäls : än : iak : m

Förminskadt faksimile af 4 rader runskrift (jämte transskription) ur fragmentet af en svensk Marieklagan i K. biblioteket, Stockholm.

Jfr A. Schönbach, "Über die Marienklagen" (1874), hvarest meddelas flera med den svenska

n nära besläktade, men vidlyftigare upptecknar. R. G.

Marieklocka, *bot.*, namn på *Campanula Medium*.

Marie ljusmässa. Se Mariafester.

Marie-Louise [mariloïs]. Se Maria, franska former 7.

Marielund. 1. Gods i Fundbo socken, Uppsala län, mellan sjöarna Trehörningen och Gorren. 7⅝ mtl. tax. till 167,700 kr., två kvarnar och såg, fv.-v. 22,000 kr. Gården är bebyggd med ett herrhus (från 1600-talets förra hälft), som 1897 genomgick en grundlig reparation. M., som före 1781 kallades *Lund*, tillhörde Vasaättens arfvegods och benämndes i början af 1600-talet till N. Chesnecopherus och 1629 till hans måg öfverste Jakob Bagges, som 1631 introducerades på riddarhuset under släktnamnet Forbes af Lund. Hans son sålde 1686 Lund, som sedan gick genom många händer; 1781 såldes det till majoren K. J. Didron, efter hvars hustru det fick namnet M. På 1880-talet såldes godset af bergmästaren K. F. Nordensson, som förde sedan hans måg kaptenen Fr. Ridderstolpe och eges nu af disponenten Hugo Brundin på Fundbo. — 2. Gods i Kvibille socken, Hallands län, under med underlydande Susegården m. fl. 14½ mtl. tax. till 483,600 kr. (1911). M. var urspr. utsockne frälsehemman Räfdala, som 1700 köptes af M. Stenbock, 1725 af hans dotterdotter Ulrika S. Wachtmeister och senare af öfversten A. P. Ridderstolpe-Ridderstam, under hvars tid i slutet af 1800-talet säterifriheten öfverflyttades från Dalstorp i Slättåkra socken till Räfdala. 1860 tillhörde M. kammarherre K. J. Kuylenstierna, sedermera baron egare af Susegården och Sperlingsholm. Nuv. ägaren är dennes måg kapten Seb. Tham. Wbg.

Marielyst, 1856—90 namn på "Grundtvigs högskola", belägen utanför Köpenhamns Nörrebro, sedan efter flyttad till Lyngby. E. Ebg.

Marienbad, stad samt brunns- och badort i Böhmen, kretsen Tepl, 37 km. s. v. från Karlsbad, i en dal af Königswartberget, omkr. 640 m. ö. h. Stadsvardt stad 1868 och hade 4,617 inv. 1900. Det har ett mot s. fritt och öppet läge, men omslutes på andra sidor af barrskogsklädda, sluttande berg och har en medeltemperatur för året af 7,5° C. M.

Kreuzbrunnen i Marienbad.

Stadsvardt begagnas som kurort först 1808, men har sedan dess utvecklat sig till en af de förnämsta i Europa. Källorna och hela kuranstalten tillhöra det närbelägna klostret Tepl. Källorna äro till antalet 8, hvilka användas såväl till bad som till dryck, utom Marienquelle, som begagnas uteslutande till bad. De öfriga mest begagnade äro Kreuzbrunnen (se fig.), Ferdinandsbrunnen och Waldbrunnen, hvilka ha en temperatur af 9°—12° C. Källorna, som räknas till de alkalisk-saliniska, utmärkas för stor halt af glaubersalt; dessutom hålla de koksalt och kolsyradt natron samt järn i växlande mängd och fri kolsyra. Indikationerna för Marienbadkällorna sammanfalla ej fullt med dem för Karlsbadkällorna; de äro mera afförande än dessa, och därför sökas de företrädesvis af personer, som lida af kronisk obstipation och af personer med öfverdrifven fettbildning samt af giktpatienter. Utom bad i det naturliga källvattnet serveras en mängd andra bad, såsom gyttjebad (moorbäder), kolsyrebad m. m. Äfven Zandergymnastik begagnas. Afmagringskurerna bero väl äfven på lämplig diet. Vatten (företrädesvis från Kreuz- och Ferdinandsbrunnen) försändes i stor mängd (öfver 1 mill. flaskor årl.) öfver hela världen samt brunnssalt (4,000 kg.), moderlut och moderlutsalt. När man som i Sverige förfogar öfver så enastående goda konstgjorda mineralvatten, äro dessa att föredraga framför de importerade naturliga, ty de senare äro just ej så hållbara, järnet är oftast utfälldt. Kurgästernas antal uppgår årligen till 25—30 tusen pers. Ln.

Marienbaum (Marienboom), fordom birgittinkloster i preussiska Rhenprovinsen, emellan Xanten och Kalkar.

Marienberg. 1. Stad i konungariket Sachsen, kretsen Chemnitz. 7,603 inv. (1905). Liflig och mångsidig industri. — 2. Se Helmstedt och Würzburg. — 3. Kallvattenkuranstalt. Se Boppard. 1. J. F. N.

Marienboom [-båm]. Se Marienbaum.

Marienborgh, fordom birgittinkloster nära staden Amersfoort (se d. o.).

Marienburg. 1. Friherreskap, som 30 april 1651 upprättades till förmån för riksrådet och fältmarskalken grefve Gustaf Horn, med succession för dennes brorsöner generalmajoren Gustaf Evertsson och öfversten Henrik Henriksson Horn. Det omfattade Marienburgs slott och starosti i östra Livland, (nuv. kretsen Balk), som 3 dec. 1625 donerats G. Horn under Norrköpings besluts villkor. — Det på en holme liggande slottet kom 1601 i svenskarnas händer, men förlorades snart åter till polackerna. Det intogs 1625 ånyo af svenskarna och förstärktes 1634 efter en af Oluff Hansson (Örnehufwudh) utarbetad dessein, men intogs 1658 af ryssarna och behölls af dem till freden 1661. Det afbrann 1684, men förstärktes sedan delvis. 23 aug. 1702 måste svenskarna uppge det till ryssarna, sedan dessa nedskjutit dess frammurar; men sedan de väl inkommit på slottsholmen och innan alla försvararna hunnit uttåga, sprängde artillerikapten Wulff återstoden af slottet i luften; med anledning däraf bröto ryssarna den ingångna kapitulationen. — 2. Kretsstad i preussiska reg.-omr. Danzig (Westpreussen), i en fruktbar trakt på högra stranden af Nogat (en arm af Weichsel) samt vid preussiska östbanan. 14,019 inv. (1910). Gymnasium, lärarseminarium, landtbruksskola, institut för döfstumma. Flera fabriker och liflig handel med spannmål och trä-

varor. Stora ull- och hästmarknader. M. var 1309—1457 residens för Tyska ordens högmästare. Slottet i M. blef ett af de största och starkaste fästena i Tyskland, men intogs 1457 af polackerna och afträddes till dem jämte hela Westpreussen genom freden i Thorn (1466). Slottet var sedermera säte för polska vojvoder. Under Gustaf II Adolfs krig med Polen intogs det i juli 1626, hvarefter stad och slott, som då voro omgifna endast af delvis dubbla ringmurar, försågos med ett äfven förstäderna inneslutande bastioneradt retranchemang, och sommaren 1629 låg svenska armén inom M:s förskansade läger, som 3 juli—19 aug. förgäfves belägrades af polackerna. I stillestånd i Altmark s. å. öfverläts M. till kurfursten af Brandenburg i sekvester. En af Oluff Hansson (Örnehufwudh) uppgjord förstärkningsplan började 1634 sättas i verket, men arbetena afbrötos, då stillestånd 1635 förnyades. Från 7 febr. 1656 belägrades M. af Stenbock, som 28 s. m. intog staden, hvars försvarsverk därefter förstärktes. 15 (25) juni 1656 slöts i M. mellan Karl X Gustaf och kurfursten Fredrik Vilhelm af Brandenburg ett fördrag, enligt hvilket den senare skulle med 4,000 man understödja konungen mot det att han erhöll 4 landskap i Stor-Polen med full suveränitet. I sept. 1659 försvarades M. af svenskarna lyckligt mot brandenburgare, österrikare och polacker. Sedan M. 1772 blifvit preussisk besittning, begagnades slottet som magasin, men undergick 1817—42 en restaurering, som senare fortsatts (sedan 1882). Det består af 3 delar: Hochschloss

Marienburgs slott: Hochschloss jämte slottskyrkan.

(den äldsta delen, uppförd 1274; se fig.), Mittelschloss (uppfördt 1306—09, där särskildt refektorierna äro sevärda) samt Vorburg (den yngsta delen). Det är byggdt af tegel i en för Östersjöprovinserna egendomlig stil och är utan tvifvel en af de ädlaste profanbyggnader, som finnas kvar från Tysklands medeltid. — 3. Slott vid Main midt emot Würzburg (se d. o.). 1. G. F.* L. W:son M. 2. (J. F. N. L. W:son M.)

Marienburgskansen, en af svenskarna 1657 byggd broskans på St. Werder vid Danziger haupt. 12 okt. 1659 måste M. utrymmas af dem. L. W:son M.

Mariendal l. Marienthal (lat. *Mariæ vallis*), fordom birgittinkloster nära staden Reval, Estland.

Mariendorf, by i preussiska reg.-omr. Potsdam (Brandenburg), 5 km. s. om Berlin, genom elektrisk spårväg förenad med denna stad. 15,394 inv. (1910). J. F. N.

Marienforst, fordom birgittinkloster nära Köln Rhenprovinsen.

Marienglas, mycket rena gipsarter, som stundom förekomma i vackra, genomskinliga, ofta tämligen stora kristaller.

Marienkamp (lat. *Rosa Mariæ*), fordom birgittinkloster i staden Kampen, Nederländerna.

Marienkron [-krån], fordom birgittinkloster vid Stralsund.

Marienlyst, danskt kungligt lustslott jämte hafs badanstalt vid staden Helsingör (se d. o., sp. 36 o. fig. 1).

Marienmai, fordom birgittinkloster helt nära Oettingen, Bajern.

Marienmünster, fordom birgittinkloster i Altmünster (se d. o.).

Marienquelle, kloster. Se Fons Mariæ.

Marienstern (lat. *Mariæ Stella*). 1. Fordom birgittinkloster i Gouda, Nederländerna. — 2. Rik nunnekloster af cisterciensorden i kretsen Bautzen konungariket Sachsen, 8 km. från staden Kamenz grundlagdt 1248. Nunnorna ha en uppfostringsanstalt för flickor.

Marienthal. 1. Kloster af franciskanorden preussiska reg.-omr. Wiesbaden, 3 km. från Geisenheim, med mycket besökt vallfartskyrka. — 2. Nunnekloster af cisterciensorden i sachsiska kretsen Bautzen, vid Neisse, 1 km. ofvanför staden Ostritz, stiftadt före 1234. Kvinnlig uppfostringsanstalt. — 3. Vallfartsort nära Hagenau (se d. o.). — 4. Fordom birgittinkloster. Se Mariendal.

Marienthron [-trån; lat. *Thronus Mariæ*], fordom birgittinkloster i Dendremonde i Belgien.

Marientriumf (lat. *Triumphus Mariæ*), fordom birgittinkloster i Lublin, Galizien.

Marienwater (lat. *Aquæ Mariæ*), fordom birgittinkloster nära 'sHertogenbosch, Nederländerna.

Marienwērder. 1. Regeringsområde, omfattande södra och större delen af preussiska prov. Westpreussen och indeladt i 17 kretsar. 17,592 kvkm. 960,855 inv. (1910), af hvilka något mer än hälften katoliker. — 2. Hufvudstad i nämnda regeringsområde, vid järnvägen Thorn—Marienburg, 5 km. från Weichsel. 10,258 inv. (1905). Staden är säte för Westpreussens "oberlandesgericht" samt har gymnasium, högre flickskola med seminarium samt underofficersskola. Det 1232 af Tyska orden grundlagda slottet, förr säte för biskoparna af Pomesanien, är nu fängelse och lokal för kretsdomstolen. M. intogs af Gustaf II Adolf i aug. 1628, hvarefter ett retranchemang uppkastades omkring staden. 3 juni 1629 utrymdes M. af svenskarna och besattes af polackerna och de kejserlige. Under Karl X:s krig öfverrumplades M. af svenskarna såväl 1 sept. 1658 som 10 febr. 1659.

1. (J. F. N.) 2. (J. F. N. L. W:son M.

Marienwold, fordom birgittinkloster vid Lybeck.

Marie obefläckade aflelses fest. Se Aflelse 2 och Mariakult.

Marie reningsfest. Se Mariafester.

Marieskog, kloster. Se Dragsmark 2.

Mariestad, uppstad i Skaraborgs län och residensstad i länet, är beläget vid Tidans utlopp i Vänern på dess östra strand. Stadens hela område är 1,264 har, hvaraf stadsplanen upptar omkr

De bebyggda tomternas antal var vid 1910 års 1163. Taxeringsvärdet var 1911 7,867,000 kr., af 1,179,500 kr. å bevillningsfria fastigheoch 735,000 å jordbruksfastigheter, satta till 4 mtl. Invånarnas antal var s. å. 4,710 pers. och hade de sista 25 åren ökats med 62 proc. Staden ligger i en vacker trakt och är regulärt anlagd samt ganska väl bebyggd. Kyrkan, hvars byggande började i slutet af 1500-talet, fullbordades 1619 och har sedan flera gånger blifvit skadad, bl. a. af eldsvådor, af hvilka de svåraste hemsökte staden 3 och 6 dec. 1895, då hela mellersta delen af den väster ut från järnvägsstationen, 35 af stas bäst bebyggda tomter, härjades. Kyrkan ungick fullständig restaurering 1903—05. Öfriga

g. 1. Mariestads vapen.

g. 2. Situationsplan af Mariestad. *1.* Kyrka. *2.* Marieholm och landshöfdingresidenset. — *3.* Länsrelsens hus. — *4.* Realskola. — *5.* Folkskola. — *6.* stkontor och telegrafstation. — *7.* Hamnkontor. — *8.* ater. — *9.* Gasverk. — *10.* Elektricitetsverk. — *11.* ttenverk. — *12.* Stadskvarnen. — *13.* Badanstalt. — Länslasarett. — *15.* Epidemisjukhus. — *16.* Stadstell. — *17.* Nya torget. — *18.* Gamla torget. — *19.* sktorget. — *20.* Stadspark. — *21.* Järnvägsstation. — Begrafningsplats. — *23.* Bryggeri. — *24.* Brandstation.

entliga byggnader äro de för en residensstad nliga, med undantag af att själfva residenset g. 3) ligger utom stadens område på en holme Tidan, Marieholm, som är förenad med staden genom en bro. Nytt ämbetshus för länsstyrelsen (i st. f. det å Marieholm) byggdes 1895—96 (se fig. 4). De hufvudsakliga näringskällorna äro spannmålsutförsel, handel och pappersindustri vid Katrinefors trämassefabrik och pappersbruk, som sysselsätter flera hundra arbetare. Staden har fullständig vatten- och kloakled-

Fig. 3. Landshöfdingresidenset på Marieholm.

ning samt elektrisk belysning. Genom M.—Moholms och Västergötland—Göteborgs smalspåriga järnvägar står M. i förbindelse med Sveriges öfriga järnvägsnät. Stadens hamn har ett djup af 3 m. under Vänerns lägsta vattenstånd. Ångbåtsförbindelsen är dels direkt med flera hamnplatser vid Vänern, dels öfver dessa med Stockholm och Göteborg. Handelsflottan bestod 1910 af 6 segelfartyg om 539

Fig. 4. Länsstyrelsens hus.

ton och 5 ångfartyg om 550 ton. Summan af ankomna och afgångna fartyg var 1,072 om 69,034 ton. Antalet handlande var s. å. 50 med 68 biträden och en uppskattad inkomst af handelsrörelsen af 130,650 kr., handtverkare 68 med 123 arbetare och en taxerad inkomst af 80,000 kr. samt fabriker 15 med 442 arbetare och ett tillverkningsvärde af 2,7 mill. kr., hvaraf 1,4 mill. kr. på Katrinefors. I staden finnas afdelningskontor af Riksbanken, Skaraborgs läns enskilda bank och Sydsvenska kredit-a.-b.. En ränte- och kapitalförsäkringsanstalt är i M. verksam sedan år 1867 och stadens sparbank, en af de äldsta i riket, sedan 1821. Det allmänna läroverket är en realskola för gossar. Från tryckerier i staden utges "Tidning för Skaraborgs län" och "Mariestads läns tidning" (båda 3 ggr i veckan). — Vid 1910 års slut uppgingo stadens bokförda tillgångar till 1,788,929 kr. och skulder till 939,570 kr. I utskylder debiterades 1911 kr. 4,98 pr bevillningskrona. I kyrkligt

Fig. 5. Mariestad, sedt från n. v. (Vänern). (Kyrkans torn bar före restaureringen en låg, rundad huf.)

hänseende utgör M. ett regalt pastorat i Skara stift, Mariestads kontrakt. För riksdagsmannaval till Andra kammaren tillhör staden länets norra valkrets.

9 okt. 1583 utfärdade hertig Karl privilegier för denna nyanlagda köpstad vid Tunaholm (nuv. Marieholm) och omhuldade den efter hans första geslut uppgick bokförda byggnadskostnaden til 477,958 kr., hvaraf för rullande materiel 71,9 kr., aktiekapitalet till 249,400 kr. och reservfonde till 23,694 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sit säte i Mariestad. A. d'A.

Mariestads kontrakt i Skara stift omfattar de

Fig. 6. Mariestad på 1690-talet, efter Sueciæ-verket. (T. h. i förgrunden Marieholm.)

mål, Maria af Pfalz, uppkallade staden på flera sätt. 1580—1646 var M. säte för superintendenten i Mariestads superintendentia (se Karlstads stift). 1653—60 var M. som grefskap förlänadt åt riksrådet och fältmarskalken Lars Kagg. L. Bk.

Mariestad—Kinnekulle järnväg, smalspårig (0,891 m.), 27 km. lång, för trafik 19 dec. 1889 öppnad järnväg mellan Mariestad och Gössäters, vid foten af Kinnekulle belägna, station vid Västergötland—Göteborgs järnväg (se d. o.), i hvilken densamma numera ingår. A. d'A.

Mariestad—Moholms järnväg (sign. M. M. J.), smalspårig (0,891 m.), 17,8 km. lång, som eges och trafikeras af Mariestad—Moholms järnvägsaktiebolag, öppnades för trafik 1 mars 1874. Järnvägen, som är belägen inom Skaraborgs län, sätter Mariestad i förbindelse med Västra stambanan vid Moholms station och har i Mariestad anknytning till Västergötland—Göteborgs järnväg. Vid 1910 års

8 pastoraten Mariestad; Torsö; Hassle med erga Färed och Enåsa kapell; Ullervad med Ek; Leks berg; Ekby med Utby; Odensåker med Tidavad Låstad och Binneberg; Horn med Frösve och Säter 47,124 har. 14,641 inv. (1911).

Marietistel, *bot.* Se Silybum.

Marietta [märie'tə l. mēirie'tə]. 1. Stad i nordamerikanska staten Ohio, vid Muskingums förening med floden Ohio. 12,923 inv. (1910). Marietta college (från 1830), med stort bibliotek. Petroleum stenkol och järnmalm finnas i trakten. M., som ä uppkalladt efter Marie-Antoinette, är det äldst nybygget i staten (1788) och blef stad 1852. — 2. Stad i nordamerikanska staten Georgia. 4,446 inv (1900). I M. ligger en nationalkyrkogård, där me än 10,000 af nordstaternas soldater äro begrafna och i stadens närhet, vid Kenesaw mountain, ut kämpades flera strider i slutet af juni 1864 mellan unionsgeneralen Sherman och de konfedererade

al J. E. Johnston, hvilken 2 juli måste draga
ilbaka mot Atalanta. 1—2. (J. F. N.)

riette [-ä't], Pierre Jean, fransk konst-
re, f. 1694 i Paris, d. 1774, son till en fram-
le kopparstickare, gjorde studieresor i Tysk-
och Italien samt fick i uppdrag att ordna kejs.
rstickssamlingen i Wien. Han köpte sig 1750
ssla som k. sekreterare och kanslikontrollör.
M:s död skingrades hans samling af 1,400
eckningar och 1,500 kopparstick. Han utgaf
skrifter, som ännu åtnjuta anseende, bl. a.
iption sommaire des dessins des plus grands
es d'Italie, des Pays-Bas et de France, du
et de M. Crozat (1741), *Recueil d'estampes*
v. (2 bd, 1729—42) och *Traité historique des*
es gravées du cabinet du roi (2 bd, 1750).

riette [-ä't], Auguste Edouard, fransk
olog och fornforskare, f. 11 febr. 1821 i Bou-
-sur-mer, d. i jan. 1881 i Bulak, tjänstgjorde
—48 som lärare vid Boulognes skola, samtidigt

sysslande med smärre litterära och vetenskapliga företag. De senare, som i början berörde den klassiska arkeologien, fingo snart egyptologien till mål. En med inskrifter smyckad mumiekista, som fanns utställd i Boulognes rådhus, fängslade tillfälligtvis M:s uppmärksamhet och förde honom till undersökningar, som hade till följd, att han beslöt på
ar egna sig åt studiet af den egyptiska forn-
n. 1848 kom han till Paris och antogs där
a kort till tjänsteman vid Louvres egyptiska
saksamling. 1850 anlände M. till Alexandria
statsunderstöd i ändamål att i de egyptiska
tren studera och om möjligt förvärfva koptiska
syriska handskrifter. Underhandlingarna där-
drogo ut på tiden, hvadan M., hellre än att
sysslolös, nyttjade sin tvungna vistelse i Kairo
att studera omgifningarna af denna stad. Besö-
i det gamla Memfis' nekropol, som voro för-
de med gräfningar, ledde honom till en upp-
t, som blef af den största betydelse såväl för
s egen framtid som för egyptologien. Han lyc-
es nämligen återfinna det af Strabon beskrifna
apeum vid Memfis, och nu blef det icke längre
ga om att fullfölja missionens ursprungliga ända-
mål. Kostnaderna för den storartade utgräfnin-
af Serapeum bestredos i väsentlig mån af fran-
staten, och i slutet af 1852 var Serapeum full-
ndigt undersökt. 1853 upptäckte M. (med un-
stöd af hertig de Luynes) sfinxens vid Gise
la tempel. 1854—58 var han som "conserva-
r adjoint" vid Louvre sysselsatt med att ordna
väldiga fornsakssamling, hvilken som en frukt
ans gräfningar kommit franska nationalgalleriet
godo. 1858 begaf han sig åter till Egypten, dit
nkrikes vän Said pascha kallat honom. Åt M.
örtroddes högsta ledningen och anordningen af
storartade gräfningar, som denne furste önskade
verkställa öfver hela Egypten. Planen till ett museum, ämnadt till förvaringsrum för de uppgräfda fornsakerna, utkastades, och tomt anskaffades för samlingarnas provisoriska uppställning i Bulak, Kairos hamnstad. Sin återstående lefnad kan M. sägas ha tillbragt hufvudsakligen i Egypten, där han på olika punkter af landet företog gräfningar, stundom utan framgång, men dock alltid i öfverensstämmelse med en på förhand uppgjord plan. Hans stoft hvilar i Bulakmuseets trädgård, där en präktig vård, hvartill medlen anskaffats genom offentlig subskription, bevarar hans minne. Äfven hans fädernestad har rest honom en stod. M. var bl. a. led. af Franska institutet och fick titel af pascha. — De förnämsta af M. delvis eller fullständigt uppgräfda fornegyptiska minnesmärkena eller ruinsamlingarna — näst Serapeum, hvilket räknas som på en gång hans vackraste fynd och en af de mest storartade arkeologiska upptäckterna i vår tid — äro templen i Edfu, i Dendera, i Abydos, åtskilliga af det gamla Tebes helgedomar, särskildt de i Medinet Habu och Deir-el-Baheri, en stor del af det forna Memfis' nu kända grafvar vid Sakkara och Gise samt det forna Tanis (Sân). En mängd af smärre fornlämningar, steler, likkistor, statyer, figuriner, prydnads- och husgerådssaker, papyrer o. s. v., bragtes äfven vid dessa gräfningar i dagen och bildade hufvudstommen i det af M. grundlagda storartade egyptiska museet i Kairo. Som forskare uträttade M. långt mindre än som upptäckare, och likväl efterlämnade han ett högst betydande litterärt bagage, bestående hufvudsakligen af undersökningar i egyptisk arkeologi samt väldiga publikationer af inskrifter och bilder, hämtade från de ruincentra han genom gräfning gjort tillgängliga för forskningen. M:s hufvudverk äro *Le Sérapéum de Memphis* (1857—82), hvars utgifning afslutats af G. Maspero, *Abydos* (3 bd, 1870—80), *Dendera* (6 bd, 1870—76), *Karnak* (1875), *Deir-el-Baheri* (1877) och *Les papyrus égyptiens du Musée de Boulaq* (3 bd, 1871—77). Hans efterlämnade papper ha inköpts af franska staten, med hvars understöd de till större eller mindre del torde komma att utgifvas. Hittills har jämte forts. af "Serapeum" utkommit *Les Mastabas de l'ancien empire* (1882—86). K. P.*

Mariettes [-riä't]. Se Marionett.

Marifjæren, turiststation i inre Sogn, Norge, vid Lysterfjordens förgrening Gaupnefjorden i Hafslo härad, Nordre Bergenhus amt. Stället, som har ett utomordentligt vackert läge i ett idylliskt, frodigt landskap, bildar utgångspunkt för exkursioner till Jostedalen, dit en god väg leder. Det har post-, telegraf- och rikstelefonstation och anhaltstation för ångbåtar. K. V. H.

Marigliano [-riljänå], stad i italienska prov. Caserta (Kampanien), 6 km. v. om Nola. 5,108 inv. (1901; som kommun 12,491 inv.).

Marignac [-rinja'k], Jean Charles, schweizisk kemist, f. 1817 i Genève, d. där 1894, var professor i kemi vid universitetet där, en af 1800-talets mera framstående kemister, känd genom ett stort antal viktiga arbeten inom den oorganiska kemiens område. M. utförde en mängd noggranna atomviktsbestämningar och kristallografiska undersökningar samt bidrog betydligt till kännedomen om flera sällsynta grundämnen, tillhörande tantal-

gruppen och jordartmetallerna, bland hvilka han upptäckt ytterbium och gadolinium. Särdeles viktiga äro M:s upptäckter af isomorfien emellan fluosilikaten, fluostannaten och andra fluosalter samt af de inveckladt sammansatta kondenserade metallsyrorna, kiselvolframsyra m. fl. P. T. C.*

Marignano [-rinjånå], äldre namn på Melegnano.

Marignolli [-rinjå'li], Giovanni de' (lat. Johannes Marignola), florentinsk franciskanmunk, reseskildrare, f. sannolikt före 1290 af en adlig familj i Florens, lämnade i dec. 1338 Avignon i beskickning från påfven Benedikt XII till storkanen af Kathai, från hvilken sändebud s. å. kommit till påfven med begäran om andliga lärare. Färden gick öfver Neapel och Konstantinopel till Sarai (vid Volga), där Gyllene hordens kan, Usbek, då residerade, vidare till Almalig (Kuldsja), "där vi", säger M., "byggde en kyrka och döpte flera personer", och öfver Hami till Jenking l. Kanbaluk ("kanens stad"; nuv. Peking), dit ambassaden (32 pers., af urspr. 50) anlände i maj eller juni 1342. Där stannade M. tre eller fyra år, hvarefter han reste genom östra Kina till Zaitun (Tsüan-tschóu) och kom till Columbum (Quilon på Malabarkusten) påskveckan 1348. Där fann han en kristen församling och stannade 16 månader samt for därifrån till Ceylon, där han kvarhölls af en "sarasen" i fyra månader och plundrades på sina medförda skänker och orientaliska rariteter, samt öfver Ormuz, Bagdad och längs Eufrat till Palestina och anlände till Avignon 1353 med bref från storkanen till påfven Innocentius VI. 1354 blef han hofkaplan hos kejsar Karl IV och utnämndes kort därefter till biskop i Bisignano (i Kalabrien). Hans senare öden äro nästan okända. Han tyckes emellertid någon tid ha vistats hos kejsaren i Prag och fick af denne i uppdrag att göra en sammanarbetning af Böhmens annaler. I denna krönika, som 1768 publicerades af G. Dobner i bd II af "Monumenta historiæ Bohemiæ nusquam antehac edita", har M. helt omotiveradt instrött fragmentariska skildringar af sin österländska resa, lifligt hållna, men vittnande om omåttlig självkärlek. Dessa ha lämnat stoff till J. G. Meinerts "J. v. M. Reise in das Morgenland 1339—1353" (i "Abhandl. d. königl. böhm. gesellsch. der wissenschaften", bd VII, 1820).

Mariinsk, kretsstad i Sibirien, guv. Tomsk, vid sibiriska järnvägen. 9,479 inv. (1900). Industri; i trakten guldvaskerier. J. F. N.

Mariinska kanalsystemet i Ryssland ingår i den stora transitovattenvägen mellan Astrahan (Kaspiska hafvet) och Petersburg (Östersjön) samt består af floden Sjeksna från dess mynning i Volga till dess utlopp ur Bjeloje Ozero, Bjelozerskiska kanalen utmed Bjeloje Ozeros södra strand till Kovzja, floden Kovzja, Nya Mariinkanalen, som förenar Kovzja med Vytegra, denna flod, Onegakanalen (68,3 km.), som kringgår Onegasjöns södra strand, floden Svir samt de s. om Ladoga parallellt löpande kanalerna Nya Ladoga- (kejsar Alexander III:s kanal, 47 km., kejsarinnan Maria Fedorovnas, 10,7 km., och kejsar Alexander II:s, 109,9 km.) samt Gamla Ladogakanalen (kejsar Alexander I:s, 52,3 km., kejsarinnan Katarina II:s, 10,7 km., och kejsar Peter I:s, 110,9 km.) samt slutligen Neva. Hela kanalsystemet har en längd af 1,142,5 km. (749,9 km. naturlig vattenväg, 301,9 km. kringgångskanaler och 90,7 km. floder med slussar). Sjöfarten är möjlig 5—6 månader af året. Djupet medger flerstädes trafik med endast 1,5—1,8 m. djupgående farkoster (flottar och pråmar), som bogseras eller framdragas medelst dragare. Wbg.

Marilhat [-rilå], Prosper, fransk målare, f. 1811 i Thiers i södra Frankrike, d. 1847, kom 1829 till Paris, där han först målade historiska landskap i klassisk stil. I Orienten fann han sitt egentliga område. Han följde 1831—33 en vetenskaplig tysk expedition till Grekland, Syrien, Palestina och Egypten, studerade därunder människor och natur och återgaf dem i harmoniskt afvägda bilder med lugnt ljus och stora, enkla stämningar. Han är godt representerad i Louvre (främst af *Ruiner af en moské*, 1840). Af hans öfriga målningar må nämnas *Minne från Nilstranden, Egyptisk stad i skymningen* och *Syriska araber på resa i middagshettan*. Han målade äfven landskap från Syd-Frankrike. C. R. N. (G—g N.)

Marillier [-iē], Léon, fransk religionshistoriker, f. 1842 i Lyon, d. 1901 i Paris, egnade sig efter medicinska studier åt psykologi och etnografi och blef anställd vid École des hautes études i Paris som föreläsare i de primitiva folkens religioner. M. var en af den s. k. antropologiska skolans främsta och mest besinningsfulla målsmän. Han var den förste, som inom religionsvetenskapen tillämpade den engelske missionären Codringtons hos polynesierna uppdagade lära om *mana*, "makten", såsom grundläggande föreställning i primitiv religion och magi bredvid och till skillnad från "själen" (se Animism). Bland hans arbeten må nämnas *La survivance de l'âme et l'idée de justice chez les peuples non-civilisés* (1894) samt en mängd för en kritisk behandling af totemismen och för andra problem betydelsefulla artiklar och recensioner i "Revue de l'histoire des religions", som han några år redigerade jämte J. Réville. N. S

Mari Mihi, pseudonym. Se Lindqvist, K. G. O. E.

Marin (af lat. *marīnus*, hörande till hafvet, af *mare*, haf). 1. Gemensam benämning på ett lands sjöförsvar och hvad till detsamma hör. I Sverige utgöres marinen (officiellt fr. o. m. 1908) af flottan och kustartilleriet. Ordet begagnas äfven om handelsflottan, men man säger då hellre handelsmarinen (till skillnad från örlogsmarinen). — 2. *Målark.*, sjöstycke. Se Marinmålning. 1. (H. W—l.)

Marina (af lat. *marīnus*, hörande till hafvet), i många italienska och levantiska hamnstäder beteckning för själfva hamnen, särskildt hamngatan med sina pirer o. s. v.

Marina. Se Folkunga-ätten, sp. 793.

Marinād (fr. *marinade*, eg. lake till födoämnens konserverande under en längre sjöresa, af lat. *marīnus*, hörande till hafvet), ett slags extraktsås (essens) för konservering af fisk- och kötträtter, tillredd af hvitt vin och ättika med tillsats af åtskilliga starka kryddor och grönsaker. — Marinēra, inlägga födoämnen i marinad; marinērad har äfven bet. sjöskadad.

Marina gränsen, förk. M. G. (af lat. *marīnus*, hörande till hafvet), *geol.*, det senglaciala l. (i fråga om Norden) Yoldiahafvets äldsta strandlinje. Denna

bildad antingen som strandvall, en linje af ljda block (mest i morän) eller som erosions- s i morän eller i fast berg. Inom Fenno- ia och angränsande delar af Danmark och and, där M. G., efter G. De Geers uppslag Geol. fören:s i Stockholm förhandl.", 1888 och , först studerats mera systematiskt, träffas mma numera i följd af den olikformiga land- ngen, på allt högre nivåer i riktning från ningsområdets periferiska mot dess centrala . Jfr Kvartärperioden, isobaskartan, äfvensom fig. 3, som just visar det senglа- hafvets största utbredning l. äldsta (öfversta) dlinje. H. M—e.

Marinattaché, en vid en diplomatisk beskickning främmande land anställd sjömilitär fackman. ge har f. n. (1912) marinattachéer vid be- ningarna i Petersburg, Berlin, London och s. Jfr Militärattaché. S.

Marinbarometer, detsamma som sjöbarometer. Se Barometer.

Marindirektör. Se Mariningenjörkåren.

Marine'lli, Giovanni Giuseppe, italiensk raf, f. 1846 i Udine, d. 1900 i Florens, blef re i geografi och historia vid tekniska institutet dine 1867 samt professor i geografi vid univer- et i Padua 1879 och i Florens 1892. Sedan tillhörde han deputeradekammaren. M. är förnämste grundläggaren af den nya italienska rafiska skolan, som, utan att alldeles öfverge historiska riktningen, gör den fysiska alltmer hufvudsak. Hans hufvudarbete är *La terra, ato popolare di geografia universale* (1883 ff.). an 1894 utgaf han "Rivista geografica ita- a", som fortsättes af hans son, Olinto M., 874, hvilken gjort sig känd som glaciär-, sjö- karstforskare. Wbg.

Marinen. Se Marin.

Marineo [-nēå], stad i italienska prov. Palermo ilien), 20 km. s. s. ö. om Palermo. 9,961 inv. 01). Vin-, trädgårds- och olivodling. J. F. N.

Marinēra. Se Marinad.

Marinette [-nä't; af lat. *marinus*, hörande till vet], fr., kallas i en omkr. 1190 författad sati- dikt af Guyot de Provins, med titel "La le", ett instrument, som tjänade de sjöfarande kompass. Detta arbete är den äldsta urkund, n finnes, om européernas bekantskap med mag- ens sträfvan att inrikta sig i meridianen. R. R.*

Marinette [märine't], stad i nordamerikanska ten Wisconsin, vid Menominees utlopp i Green y af Michigansjön, midt emot staden Menominee taten Michigan. 15,186 inv. (1910). Kvarnar n trämassefabriker. (J. F. N.)

Marinförvaltningen, *förv.*, som intager det rum nd rikets ämbetsverk, hvilket Förvaltnin- n af sjöärendena (se d. o.) förut innehaft, öfvar under K. M:t i tekniskt och ekonomiskt eende öfverstyrelsen öfver rikets sjöförsvar. Äm- tsverket organiserades genom instr. af 7 dec. 77 och har sedan omorganiserats genom instruk- nerna af 10 juli 1884 och 20 nov. 1908; mellan ssa bägge år undergick organisationen mindre ändringar genom tillkomsten af nya afdelningar. ligt 1908 års instr., med ändring 11 febr. 10, utgöres M. af en *chef* af flaggmans er kommendörs grad samt 9 ledamöter, näm- ligen 5 därtill *förordnade officerare* af regementsofficers grad, tillhörande fyra marinen och en fortifikationen, *marinöfverdirektören* (se Mariningenjörkåren), *marinöfverintendenten* (se Marinintendenturkåren), *marinöfverläkaren* (se Marinläkarkåren) och *marinöfverkommissarien*. Till marinförvaltningen höra 9 afdelningar, nämligen: *artilleri-*, *torped-*, *min-* och *nautiska afdelningarna*, hvardera med en militär ledamot af marinen som afdelningschef, *fortifikationsafdelningen*, med den militära led. af fortifikationen som afdelningschef, *ingenjör-*, *intendent-* och *sanitetsafdelningarna*, med resp. marinöfverdirektören, marinöfverintendenten och marinöfverläkaren som afdelningschef, samt *civilafdelningen*, med marinöfverkommissarien som afdelningschef. Inom civilafdelningen finnes ett kansli (med registrators- och advokatfiskalskontor) samt en kameralbyrå (med boksluts-, revisions- och kassakontor) under chefskap af ett *amiralitetsråd*, som vid handläggningen af ärenden, som i något hänseende tillhöra amiralitetsrådet, inträder som led. af Marinförvaltningen. I ämbetsverket äro vidare anställda 5 tjänstemän i andra lönegraden, 10 i första, 1 advokatfiskal, som tillika förrättar advokatfiskalsgöromålen vid flottans station i Stockholm, 1 kemist (tjänstgör på artilleriafdelningen) samt amanuenser och andra e. o. tjänstemän; dessutom tjänstgör vid de olika afdelningarna erforderligt antal officerare, underofficerare samt civilmilitära tjänstemän vid marinen och fortifikationen. Ärendena afgöras dels i plenum antingen af Marinförvaltningens chef eller ock efter omröstning mellan de i beslutet deltagande, dels af Marinförvaltningens chef i närvaro endast af föredraganden, dels af vederbörande afdelningschef. Ärendena föredragas af vederbörande led. af Marinförvaltningen. För historiken öfver flottans öfverstyrelse se Amiralitetskollegium, Förvaltningen af sjöärendena, Generalsjömilitiekontoret och Storamiral. S.

Maringalvanometer, *fys.*, en galvanometer, som

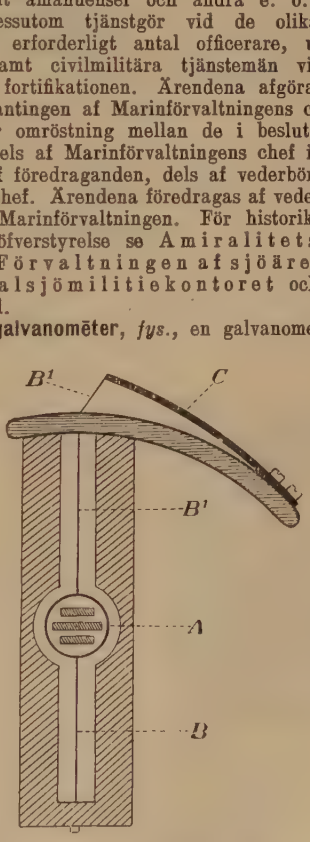

Fig. 1. Kelvins maringalvanometer.

är konstruerad så, att den lämpar sig för att användas till sjöss. Lord Kelvin (W. Thomson) har konstruerat en sådan galvanometer, som vunnit vidsträckt användning. På grund af fartygets rullningar kan den vanliga upphängningsanordningen (se Galvanometer) för det rörliga systemet (t. ex. en spegel, på hvars baksida små magneter äro fästa, fig. 1 *A*) ej användas. På Kelvins maringalvanometer är det rörliga systemet (fig. 1 *A*) inspändt mellan två trådar, *B* och *B'*, som hållas spända af en fjäder (*C*). — Äfven en af H. W. Sullivan angifven modifikation af Deprez-d'Arsonvals galvanometer (se Galvanometer, sp. 764) användes ofta till sjöss. Också hos denna är den rörliga delen (trådspolen) inspänd mellan två sträckta trådar. Ehuru denna upphängningsanordning användes, är det likväl fördelaktigt, att galvanometern under fartygets rörelser bibehåller ett i möjligaste mån vertikalt läge. Såväl galvanometern som afläsningsanordningen (skala och lampa) anbringas på en med medar försedd trä-

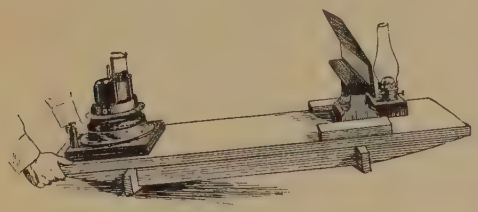

Fig. 2.

skifva. Fig. 2 visar, hur man på detta sätt kan minska fartygsrörelsernas inverkan på galvanometerns läge. D. S—t.

Marinha Grande [-ri'nja grã'de], stad i portugisiska distriktet Leira (prov. Estremadura), 10 km. från Atlantiska hafvet. 5,566 inv. (1900). Stor glas- och spegelfabrik. J. F. N.

Marini (l. Marino), Giambattista, italiensk skald, f. 1569 i Neapel, d. 1625 i närheten af denna stad, förde ett lättsinnigt lif i sin ungdom och försummade till den grad sina juridiska studier, att fadern försköt honom och gjorde honom arflös. Han blef därefter sekreterare hos prinsen af Conca och sedan hos kardinalerna Crescenzio och Aldobrandini samt hos hertigen af Savojen. För öfrigt fick han många andra gynnare, lefde ett sorglöst och slösaktigt lif och råkade flera gånger i fängelse på grund af sina upptåg. Han låg i delo med sin afundsman, skalden Murtola, som först författade satiriska dikter mot M., på hvilka denne svarade i samma anda, och som sedan genom olika anklagelser förmådde hertigen att döma M. till två års fängelse. Trött på dessa förföljelser, antog han 1615 drottning Marias af Medici inbjudan till Frankrike. Där emottogs han med stora hedersbetygelser af hofvet och Hôtel de Rambouillet, och då han samtidigt med Malherbe besjöng Ludvig XIII:s bröllop, erhöll han ett årsunderhåll och andra förmåner, som gjorde honom till en rik man. Först två år före sin död återvände han till Neapel. — M. var obestridligen en begåfvad och fantasirik skald, men en af de mest maniererade, som någonsin funnits. Han lefde på en tid, då renässansen redan sagt allt, hvad den hade att säga, och man fick gripa till de starkaste retoriska effekter för att göra sig hörd. M. använde öfverdrifvet färgrika epitet, svulstiga och bombastiska uttryck, konstiga och långa beskrifningar, ofta af erotiskt och sensuellt innehåll, spetsfundiga kvickheter, sökta ordlekar (se Concetti) och ständiga antiteser. En dylik språkförskämning hade redan tidigare visat sig i den italienska litteraturen, så i 1500-talets petrarkiserande sonettdiktning, i herdedramat med Guarini, i epopén med Torquato Tasso, men då M. gick ännu längre än sina föregångare, har hela denna riktning fått namnet marinism. Fenomenet inskränkte sig icke endast till Italien, utan är betecknande för den slutande renässansen i alla Europas länder och behärskar förra hälften af 1600-talets litteratur, t. ex. gongorismen i Spanien, euphuismen i England, preciositeten i Frankrike, andra schlesiska skolan i Tyskland och Dahlstierna i Sverige. M:s största och mest berömda dikt var hans epos *Adone*, i 20 sånger på ottaver. Den fullbordades och utgafs i Paris 1623 (ny uppl. 1886; en episod därur, "Sagan om Pomum Eridis eller twedrägtsäpplet", är öfv. af Knut Bildt, 1749). M:s ofullbordade, äfven mycket berömda och imiterade religiösa epos *La strage degli innocenti* i 4 böcker utkom 1633 ("Thet bethlehemitiska barnamordet", öfv. af K. Bildt, 1740). Dessutom författade han lyriska (sonetter) och satiriska dikter samt *Lettere*, hvilka utgåfvos 1673. Jfr M. Menghini, "La vita e le opere di G. M." (1888). J. M.

Mariniërer. Se Marinregementet.

Marinilla [-ni'lja], stad i dep. Antioquia, Colombia, ö. om Rio Negro, 2,060 m. ö. h., omkr. 6,000 inv. I omgifningen guld- och saltgrufvor. J. F. N.

Mariningenjör. Se Mariningenjörkåren.

Mariningenjörkåren bildades enligt 1905 års riksdags beslut genom omorganisation af Mariningenjörstaten (se d. o.). Kåren, hvars stat upptager 40 beställningar, består af en *marinöfverdirektör och chef*, *marindirektörer* af 1:a och 2:a graden, *mariningenjörer* af 1:a och 2:a graden och *extra ingenjörer*; till kåren räknas dessutom stations-, min-, torped-, elektroingenjörer samt mariningenjörsstipendiater, mariningenjörsaspiranter och elever; kåren har äfven en reserv. Kårens uppgifter äro i hufvudsak desamma, som förut tillkommo Mariningenjörstaten, nämligen byggnad och underhåll af flottans fartyg, maskinerier, minor, torpeder, elektriska materiel, inklusive anordningar för trådlös telegrafi, kranar, hus, dockor, kajer, broar, vägar m. m. Personalen är skyldig att tjänstgöra såväl

ad som med undantag för stationsingenjör äfven ord å fartyg; tjänstgöringen i land är förlagd öfverstyrelsen (Marinförvaltningen) och flottans oner (varf); ombord omfattar den de göromål, enligt gällande reglemente åligga stabs- och far- ingenjör. Personalen utnämnes af K. M:t dels om förordnande tills vidare (bland dem marin- rdirektören), dels (såsom marindirektörer och ningenjörer) medelst fullmakt. Marinöfverdi- ören är personalchef för kåren, såväl stam som rv, och samtidigt chef för Marinförvaltningens d. o.) ingenjörafdelning. Som chef för hvardera ottans stationers personal af kåren tjänstgör en isingenjör — marindirektör af 1:a eller 2:a gra- —, samtidigt chef för ingenjördepartementet vid . varf (se Varfsdepartement). För ut- ning till maringenjör af 2:a graden antagas ringenjörselever. Dessa, som bl. a. böra an- gen ha förklarats flyttade till högsta ringen af gymnasium eller aflagt studentexamen från så- t, antagas af chefen för Sjöförsvarsdepartemen- efter förslag af en kommission med marinöfver- ktören som ordf. De utbildas två därpå föl- de somrar på 1:a klass pansarbåt eller pansar- ssare. Bland dem, som uppfyllt uppställda dringar, antagas högst 3 till *maringenjörsaspi- nter*, som därefter undergå utbildning dels vid kniska högskolan, dels mellan studieåren som etare vid lämplig mekanisk verkstad och flottans f samt ombord på torpedfartyg. Högst 2 aspi- nter, som uppfyllt uppställda fordringar, antagas *maringenjörsstipendiater*; dessa skola för sin ildning under två år ha anställning dels som etare, dels som ritare vid lämpliga in- eller ut- ndska verkstäder eller varf. Efter afslutandet af mnda anställning förordnas stipendiat till *extra ringenjör*, hvilken efter 2 års tjänstgöring i nna egenskap är berättigad att söka anställning u maringenjör af 2:a graden i stammen; vin- s ej omedelbart nyss nämnd anställning, sker mämning till maringenjör af 2:a graden i flot- ns reserv. För anställning som stations-, torped-, in- och elektroingenjör äro fordringarna delvis ndra. S.

Maringenjörsaspirant. Se Maringen- örkåren.

Maringenjörselev. Se Maringenjör- åren.

Maringenjörstaten, *förv.*, var en af flottans ater med åliggande att ombesörja byggnad och nderhåll af flottans fartyg, maskinerier, kranar, us, dockor, kajer, broar, vägar m. m. Den bilda- es genom k. br. 24 sept. och 17 dec. 1867 huf- udsakligen af en del af de officerare, som till- örde Flottans tekniska befälspersonal — Flottans askinistofficerstat (se Maskinistoffice- are), Flottans konstruktionskår (se d. o.) och lottans mekaniska kår (se d. o.) —, men var en vil stat. Instruktioner för denna stat utfärdades 7 dec. 1867; staten var från början knappt till- ätt, och på grund dels häraf, dels af materielens llväxt ökades densamma vid flera tillfällen samt ndergick mindre omorganisationer; då den 1906 ppgick i Maringenjörkåren (se d. o.), bestod den : öfverdirektör och chef, direktörer, ingenjörer, xtra ingenjörer, byggmästare, min- och torpedin- njörer, sammanlagdt 25 beställningar; staten hade en reserv, i hvilken ännu finnes en beställningshafvare. S.

Maringenjörsstipendiat. Se Maringenjörkåren.

Marinintendent, Marinintendentsaspirant och Marinintendentselev. Se Marinintendenturkåren.

Marinintendentskola. Se Marinintendenturkåren.

Marinintendenturkåren bildades genom 1903 års riksdags beslut. Kåren, som är civilmilitär, består af en *marinöfverintendent och chef, förste marinintendenter, marinintendenter af 1:a* och *2:a graden* samt *marinunderintendenter*; till kåren räknas dessutom marinintendentsaspiranter och marinintendentselever samt vid flottans stationer anställda auditörer, vice auditörer, väblar och vaktmästare samt advokatfiskalen vid flottans station i Karlskrona; kåren har äfven en reserv. Kårens intendenturpersonal, omfattande 71 beställningar enligt (1912) gällande stat, är skyldig att tjänstgöra vid flottan och kustartilleriet såväl i land som ombord å fartyg i de befattningar, hvartill den kommenderas; personalens tjänstgöring omfattar i land såväl verklig intendenturtjänst som ock kameral- och kanslitjänst samt ombord de göromål, som enligt gällande reglemente åligga stabs- och fartygsintendenter. Marinintendenter af olika grader, auditörer och advokatfiskal utnämnas af K. M:t. Marinöfverintendenten är personalchef för kåren och samtidigt chef för Marinförvaltningens (se d. o.) intendentafdelning. Som chef för hvardera af flottans stationers personal af marinintendenturkåren tjänstgör en chefsintendent. Intendenturpersonalen rekryteras genom antagning och utbildning af *marinintendentselever*. Dessa, som bl. a. skola ha aflagt studentexamen, antagas af chefen för Sjöförsvarsdepartementet efter förslag af en kommission med marinöfverintendenten som ordf. Efter genomgången ettårig utbildningskurs antagas lämpliga elever till *marinintendentsaspiranter* och utbildas i en särskildt anordnad marinintendentskola till marinintendenter, för stamanställning under 2 år, för anställning i reserven under 1 år.

Före Marinintendenturkårens uppsättning fylldes dess uppgifter af Flottans civilstat, hvilken leder sitt ursprung från tiden för anläggningen af Karlskrona örlogsstation, d. v. s. 1680-talet; stationernas förvaltning öfvertogs nämligen då af de lokala myndigheterna, efter att förut ha varit anförtrodd (före 1634) åt riksskattmästaren med biträde af kammarråd och kamrerare, efter nämnda år åt Amiralitetskollegium. Flottans civilstat undergick därefter många förändringar; den sista för densamma gällande staten fastställdes 1874 och upptog stationsintendenter, sekreterare, kamrerare, regementsskrifvare, kammarförvanter, revisorer, förvaltare vid olika förråd och anstalter, kassörer, bokhållare, kammarskrifvare, e. o. kammarskrifvare, auditörer, v. auditörer, advokatfiskal, väblar och vaktmästare. För anställning som tjänsteman fordrades under senare tid afgångsexamen från högre elementarläroverk samt vid å någon af stationerna undergånget förhör ådagalagd nöjaktig insikt i erforderliga delar af gällande reglemente för flottan; för anställning som sekreterare hos stationsbefälhafvare, advokatfiskal och auditör fordra-

des dock examen, som berättigade till inträde vid rikets rättegångsverk. Vid Marinintendenturkårens uppsättning öfvergick större delen af civilstatens personal till nämnda kår; staten ifråga existerar ännu (1912). S.

Marini'sm (äfven Euphuism, Gongorism, Kultism), den efter Giambattista Marini (se denne) uppkallade riktning inom 1600-talets diktkonst, som lade an på en starkt smyckad stil, öfverfylld af ordlekar (*concetti*), egendomligt valda epitet, rikedom af säregna bilder och liknelser, antiteser o. s. v. Se Max von Waldberg, "Die galante lyrik" (1885), och G. Castrén, "Stormaktstidens diktning" (1907).

Marinkompass. Se Kompass.

Marin korologi (af lat. *marinus*, hörande till hafvet), *bot.*, *zool.* Se Korologi.

Marinlim, *tekn.* Se Kitt, sp. 167.

Marinlitteraturföreningen, stiftad 1902 på initiativ af kaptenen vid k. flottan O. E. Lybeck, har till ändamål att genom utgifvande af skrifter i ämnen hörande till sjökrigsväsendet och kustförsvarsväsendet bidraga till en god sjömilitärlitteraturs uppkomst och spridning. Föreningen, som f. n. (1912) räknar 380 medlemmar, har hittills utgifvit 6 originalarbeten och 4 öfversatta arbeten. Föreningens styrelse har sitt säte i Stockholm. H. W—l.

Marinläkare. Se Marinläkarkåren.

Marinläkarkurs, utbildningskurs för marinläkare, fastställdes i sammanhang med organisationen af marinläkarkåren (se d. o.) och ledes af marinöfverläkaren enl. af honom uppgjordt program. Kursen räcker 40 dagar och omfattar krigskirurgi och radiografi, naval hälso- och sjukdomslära samt bakteriologi. Högst 10 marinläkare kommenderas till densamma. J. K.

Marinläkarkåren organiserades 1902 och omfattar flottans och Kustartilleriets läkare. Dessförinnan lydde flottans läkare direkt under Medicinalstyrelsen. Flottan har i sjukvårdshänseende enahanda historia som armén. Redan 1535 omtalas s. k. "bardskärer" vid flottan; de anställdes vanligen för hvarje sjöexpedition, hvarefter de hemförlofvades; någon sjukvård å de s. k. skeppsgårdarna förekom ej till en början, utan de sjuke sändes vanligen till resp. hemorter att där vårdas. F. ö. voro dessa bardskärer eller fältskärer svåra att anskaffa (1567 års sjögående flotta på 47 segel hade blott 17 fältskärer). Då de dessutom voro ganska okunniga och de hygieniska anordningarna ombord särdeles bristfälliga, härskade ofta vid flottan liksom vid hären stor sjuklighet och dödlighet, förlamande krigsföretagen. I och med ordnandet af läkarutbildningen i riket och Fältläkarkårens uppsättande i början af 1800-talet blefvo förhållandena bättre. Emellertid framgick, i sammanhang med flottans nydaning och utvidgning mot slutet af nämnda århundrade, behofvet af mera självständigt ordnad sjukvård för densamma. Sammalunda var ock förhållandet vid de öfriga europeiska marinerna. Sjötjänstgöringen kräfver äfven mera speciellt härför danade och utbildade läkare. Enligt statsmakternas beslut 1902 uppsattes också en Marinläkarkår. Kåren räknar utom chefen, marinöfverläkaren, med kommendörs värdighet, 3 förste marinläkare, med kommendörkaptens af första grad värdighet, 12 marinläkare af första graden, med kaptens, eventuellt kommendörkaptens af andra grad, värdighet, 20 marinläkare af andra graden, med löjtnants, eventuellt kaptens, värdighet, 12 marinläkarstipendiater, med löjtnants värdighet, samt en reserv med motsvarande befattningar. J. K.

Marinläkarstipendiat. Se Marinläkarkåren.

Marinmuseum. Se Museum.

Marinmålning, framställningen af hafvet i hvila eller rörelse, under växlande atmosfäriska förhållanden, med kuster och fartyg, framträder jämförelsevis sent inom konsthistorien, i det hela som en afart af landskapsmåleriet (se d. o.), hvars utveckling den delat. Spår till ett marinmåleri kunna skönjas under antikens tid, t. ex. i de s. k. odyssé-landskapen i Vatikanens bibliotek, funna i Rom på Eskvilinen; men som självständig konstart uppträder det först efter den egentliga renässansperiodens slut, på 1600-talet. Den "heroiska", sydländska riktningen representeras här af den lidelsefulle italienaren Salvator Rosa (1615—73). Naturkrafternas våldsamhet, klippkustens brutna, oroliga linjer, människors och farkosters kamp mot elementen är hvad han företrädesvis söker återge. — En lugnare, förtroligare uppfattning af jämväl denna sida af naturen finna vi under samma århundrade vid Nordsjöns kuster, hos de holländske marinmålarna. I början är det äfven här mångfalden, detaljerna, som man älskar: vattenytan med en mängd seglare, oftast grant utstyrda, kusten med byggnader, pålverk, klippor och sandreflar, fiskare vid sitt arbete, promenerande på stranden o. s. v. (Willaerts). Efter hand lägger man allt större vikt på helheten, samstämningen af det hela, sanningen i luftens och vattnets toner; och den holländska konsten har här att uppvisa en rad af de mest framstående mästare: Jan van de Capelle (se pl., fig. 1), Simon de Vlieger, Willem van de Velde (1633—1707) jämte många andra. Under 1700-talet är den franska konsten tongifvande, och i Joseph Vernet (fig. 3) finna vi här hufvudmästaren, en konstnär, som i sin benägenhet för starka effekter (skeppsbrott, sönderslitna klippkuster o. d.) liksom till sin nationalitet är mera befryndad med italienaren Salvator Rosa än med holländarna. 1800-talets konst har, med fransmännen Gudin, Isabey, Ziem o. a. i spetsen, sökt komma naturen så nära inpå lifvet som möjligt. Liksom på det egentliga landskapsmåleriets område finna vi äfven här än en mera lugn, objektiv uppfattning, än en mera nervös och subjektiv göra sig gällande vid sidan af hvarandra. En storvulen målsman för den senare riktningen var engelsmannen Turner (fig. 2). Bland svenska marinmålare må nämnas Berger, påverkad af Turner, M. Larsson (fig. 4), Skånberg, Liljefors, Sjöberg och Nordström. Upk.

Marino [-rīnå]. 1. Stad i italienska prov. Roma, n. om Albanosjön, vid järnvägen Rom—Albano. 7,307 inv. (1901). Trädgårds- och vinodling. M. var forntidens *Castrimoenium*. — 2. Italiensk republik. Se San Marino. 1. J. F. N.

Fig. 1. Hamnstycke med speglande sjö, oljemålning af Jan van de Capelle (1625–79). Nationalmuseum, Stockholm.

Fig. 2. Örlogsskeppet Téméraire i solnedgång, oljemålning af J. M. W. Turner (1775–1851). Nat. gall., London.

Fig. 3. Storm, oljemålning af Joseph Vernet (1714—89).

Fig. 4. Storm vid bohuslänska kusten, oljemålning af Markus Larsson (1825—64). Nationalmuseum, Stockholm.

Marino [-rīnå], G., italiensk skald. Se Marini.

Marinoni [-nåni], Hippolyte, fransk uppfinnare och tidningsutgifvare, f. 1823 i Paris, d. där 1904, vann rykte som framgångsrik konstruktör af rotationspressar för tidningstryck. M. var från 1853 till sin död ekonomiledare och direktör för tidningen i Paris utgifna, mycket spridda billighetstidningen "Le petit journal".

Marinos (grek. *Μαρῖνος*). 1. Läkare och anatom, omkr. år 90 f. Kr., hvilken Galenos betecknar som anatomiens återställare och ofta citerar i sina skrifter. — 2. Geograf från Tyros, lefde i 2:a årh. e. Kr. Han säges ha varit den förste, som använt ett system af längd- och breddgrader till stöd för geografiska ortbestämningar. Hans skrifter, som gått förlorade, voro en hufvudkälla för Ptolemaios ännu berömdare efterföljare Ptolemaios. — 3. Nyplatonsk filosof från Flavia Neapolis, det forna Sichem i Palestina, lefde under senare delen af 5:te talet. Han var Proklos' lärjunge och efterträdare på den filosofiska lärostolen i Aten och efterlämnade en ännu bevarad skrift ("Proklos eller om lyckaligheten", utg. bl. a. i Cobets uppl. af Diogenes Laërtius, 1850), som utgör en panegyrik öfver Proklos och hans filosofi. 1—3. A. M. A.

Marinregementet. Garnisonstruppen vid flottan benämndes i äldre tider marinierer, och af dessa bildades ett regemente å 1,400 man, hvilket 1766 förminskades till 700, som sedermera upptogos dels till volontärer, dels till kofferdibåtsmän (se Kofferdi). Ett nytt volontärregemente på 400 man upprättades 1789 och ännu ett å 1,000 man, under namn af Storamiralens regemente, s. å. Efter krigets slut sammanslogos regementena till ett å tillsammans 1,500 man, hvilka bestridde garnisonstjänst i Karlskrona; ett kompani var dock förlagdt i Göteborg, och sedermera flyttades ett kompani till Stralsund. I stället uppsattes på Pommerska kammarens bekostnad ett nytt kompani. Slutligen funnos i Karlskrona 2 regementen volontärer, i Stockholm 1 och i Göteborg 1. Dessa förandlades 1824 till Sjöartillerikåren å 774 man i 10 kompanier, af hvilka 7 förlades i Karlskrona, 2 i Stockholm och 1 i Göteborg. Sjöartillerikåren skulle i fredstid bestrida garnisonstjänst vid flottans stationer och där förefallande artilleriarbeten. Dess ändamål skulle vara att bilda goda artillerister, men den skulle exerceras både som infanteri och som artilleri. Sjöartillerikåren förvandlades 1832 till Sjöartilleriregementet å 800 man i 10 kompanier och med ungefär samma tjänstgöring som den förra kåren, hvarjämte regementet skulle utgöra stam för Blekinge läns beväring. Regementet förlades i garnison i Karlskrona, dit äfven kompanierna från Stockholm och Göteborg förflyttades. 1845 förändrades Sjöartilleriregementet till Marinregementet, för hvilket tillämpades hufvudsakligen samma stadgande som för det förra. Marinregementet öfverflyttades med 1872 års ingång från sjö- till landtförsvaret och skulle sedan indragas i mån af personalens afgång. Vid uppsättningen af Blekinge bataljon (se d. o.) 1886 öfverfördes åt de flesta vid Marinregementet kvartjänande officerare och underofficerare, hvarefter regementet försvunnit. C. O. N.

Marinstaben, som i fråga om marinen i hufvudsak motsvarar hvad Generalstaben är för armén, leder sitt ursprung från 1884, då i förnyadt reglemente för flottan bestämdes, att chefen för Sjöförsvarsdepartementet i rent militära frågor skulle biträdas af "chefen för Flottans stab", en högre sjöofficer, till hvars förfogande ställdes ett mindre antal kommendörkaptener, kaptener och löjtnanter vid flottan. Först genom k. kung. 29 maj 1896 fick "Flottans stab" fast organisation. Sedan Kustartilleriet 1902 upprättats och införlifvats med flottan samt båda någon tid därefter erhållit den gemensamma benämningen *marinen*, förändrades genom k. kung. 31 dec. 1907 Flottans stab till Marinstaben. De senaste bestämmelserna för dennas verksamhet i fredstid äro af 27 sept. 1911. Chefen, en inför K. M:t ansvarig flaggman eller kommendör, har till hufvudsakligt åliggande att efter samråd med inspektören af flottans öfningar till sjöss uppgöra förslag till instruktioner för flottans befälhafvare till sjöss; att granska inkommande års- och generalrapporter; att afge förslag till författningar, reglementen och instruktioner för flottan, hvilka ej äro af ekonomisk art, förslag till tjänstgöringstider för marinens värnpliktiga och till flottans öfningar m. m. — Marinstabens arbeten äro fördelade på 4 afdelningar, hvar och en med en regementsofficer af flottan till chef: mobiliseringsafdelningen, som utarbetar en stor del af planerna för marinens mobilisering, handlägger ärenden rörande kustartilleriet och värnplikten m. m.; kommunikationsafdelningen, som handlägger ärenden rörande användningen af marinens stridskrafter i krigstid, signalväsendet, taktik och bevakningstjänst, lotsverket, militärleder, farleder, kanaler m. m.; organisationsafdelningen, som utarbetar förslag till förbättringar i marinens organisation, planer för flottans årliga öfningar, förslag till författningar och reglementen m. m.; samt utrikesafdelningen, som samlar underrättelser om sjökrigsväsendet i främmande länder, verkställer sjökrigshistoriska forskningar och vårdar stabens bibliotek. Förutom chefen och afdelningscheferna är ett 20-tal officerare af flottan och Kustartilleriet kommenderadt till tjänstgöring i Marinstaben på viss tid eller tillsvidare. H. W—l.

Marinus. Två påfvar ha burit detta namn. Genom misstag ha dessa påfvar i vissa påfvelängder uppförts under namnen Martin II och III och därigenom vållat oriktig nummerföljd i afseende på två påfvar med detta namn.

1. M. I (882—884), härstammade från Toscana, var påfvens legat vid 8:e ekumeniska mötet i Konstantinopel (869—870), blef sedan biskop af Cære i Toscana och användes senare ännu en gång som sändebud i Konstantinopel. Om hans pontifikat är föga kändt.

2. M. II (942—946), gjordes till påfve af Alberik II (se Alberik) och gick under hela sitt pontifikat i hans ledband. Litt.: Langen, "Geschichte der römischen kirche von Nikolaus I. bis Gregor VII" (1892). T. H—r.

Marinöfverdirektör. Se Maringenjörkåren.

Marinöfverintendent. Se Marinintendenturkåren.

Marinöfverkommissarie. Se Marinförvaltningen.

Marinöfverläkare. Se Marinläkarkåren.

Ma'rio [-å], Giuseppe, markis di Candia, italiensk tenorsångare, f. 1810 i Cagliari, d. 1883 i Rom, var först officer i piemontesiska armén, kom 1836 till Paris, där han 1838 debuterade vid Stora operan och 1840 öfvergick till den italienska, samt sjöng sedan under 30 års tid i Paris, London, Petersburg och (1854) Amerika, mestadels i sällskap med sångerskan Giulia Grisi, med hvilken han 1856 gifte sig. 1867 drog han sig från scenen. M. säges ha varit född till operasångare och hänförde i synnerhet genom behag och elegans. A. L.*

Mariologi (af grek. *lo'gos*, lära), den dogmatiska vetenskapen om Jungfru Maria.

Marion, *astron.*, en af småplaneterna.

Marion [mä'rion], flera städer i Förenta staterna. 1. Stad i Indiana, vid Mississinewa river, ett tillflöde till Wabash. 24,181 inv. (1910). Business university och normalskola. Tillverkning af glas och möbler. — 2. Stad i Iowa, 10 km. n. ö. om Cedar Rapids. 4,102 inv. (1900). Spannmålshandel. — 3. Stad i Ohio. 18,232 inv. (1910). Tillverkning af maskiner och landtbruksredskap m. m. 1—3. J. F. N.

Marion [-iå'], François Henri, fransk filosof, f. 9 sept. 1846 i S:t-Parize-en-Viry, d. 1896 som professor i pedagogik och medlem af Conseil supérieur de l'instruction publique. Som sådan tog han liflig del i undervisningsväsendets reformering i liberal riktning. Som föreläsare var han ytterst uppskattad. Skrifter: *Leçons de psychologie appliquée à l'éducation* (1880), *L'éducation dans l'université* (1892), *Psychologie de femme* (1900) m. fl.

Marione'tt (fr. *marionnette*, af *marion*, dim. af *Marie*, liten Mariabild), leddocka, som medelst trådar, mekanik eller den dolde förevisarens underifrån nedstuckna fingrar bringas att härma människors rörelser; i bildlig bemärkelse karaktärssvag människa, som viljelöst låter leda sig af andra. Detta franska namn för sådana leddockor, hvilka vanligen förfärdigades af trä eller papp, leder sitt ursprung tillbaka till de små figurer af Jungfru Maria, som man under medeltiden kallade mariettes eller mariottes och som i Italien på 1400-talet nämndes marie di legno. På s. k. marionett-teatrar utgöras de uppträdande af marionetter, som förevisaren låter tala, i det han förändrar sin stämma efter de olika figurerna. Detta slags förlustelse har urgamla anor. Man har funnit dylika dockor hos kineserna, i egyptiska forngrafvar och etruskiska fornlämningar. Hos grekerna visades ofta vid festmåltiderna konstrikt gjorda marionetter med mekanik, som de kallade *neuro'spasta* (jfr Leksaker, sp. 127 och fig. 1 å sp. 126). Romarna kallade dem för *simulacra*, *oscilla*, *imagunculæ*. De, som framfördes på de antika folkens teatrar, voro säkerligen oftast i naturlig storlek. I Frankrike uppförde man under medeltiden i kyrkan med marionetter andliga skådespel. Man fortsatte därmed ända till 1647, då Ludvig XIV förbjöd spelet i kyrkorna, men det fortsattes alltjämt på gator och öppna platser. Så uppförde teatinmunkarna Kristi passionshistoria utanför klostrets portar och vid påsktiden dessutom på bron utanför Hôtel Dieu. På medeltidens marknader läto jonglörerna leddockor uppträda i pantomimiska småpjäser. Sådana föreställningar blefvo under 1500-talet i hög grad omtyckta, i synnerhet i Italien, där framstående matematiker icke ansågo under sin värdighet att utarbeta marionetternas mekanik, så t. ex. Gianello, hvilken förbättrade de spanska marionetterna (titeri) för kejsar Karl V. Italien har ännu åtskilliga marionett-teatrar, afsedda för en bildad publik och med tillgång till en särskild dramatisk litteratur, hvars alster ofta äro kvicka och fina. Dockorna kallas där burattini efter en ansedd komiker Burattino från 1600-talet, när de röras med handen, eller fantoccini (fr. *fantoches*, af *fante*, barn). Marionettkomedien kallades också för pulcinella efter hufvudfiguren och dockorna för puppazzi. I Spanien kallades figurerna titeres och förevisaren titiritéro. Riddare, morer och helgon blefvo favoritpersonerna.

Redan i slutet af 1500-talet funnos i Frankrike fasta marionett-teatrar, som med stort intresse följdes af publiken. Omkr. 1650 öppnade Brioché sin teater under bar himmel. Hans son François Brioché var en värdig föregångare till de berömde Cadet de Beaupré, Nicolet och Audinot. 1673 införde La Grillan från Italien $1^1/_2$ m. höga dockor på sin "Théâtre des bamboches", på hvilken spelades operor och utstyrselstycken med stort maskineri. Dockorna efterliknade på ett löjeväckande sätt operaartisternas stereotypa gester, och tilloppet var så stort, att skådespelarna fingo föreställningarna förbjudna. Under 1700-talet fortsatte man att på detta sätt uppföra komiska operor, vådeviller etc. Texter till dessa skådespel finnas samlade i "Théâtre de la foire" (6 bd, 1829). 1784 fanns en mycket besökt marionett-teater i Palais royal, hvilken sedan flyttade ned på bulevarderna, där den med sina diminutiva dockor och lilliputsdekorationer länge kunde fröjda sig åt publikens gunst. I Italien bevara marionetterna alltjämt sina traditionella Commedia-dell'-artetyper. I England uppfördes under medeltiden och renässansen såväl andliga skådespel som historiska dramer med marionetter (eng. *puppets*, *mammets*). Den engelska marionettypen Punch leder sitt ursprung från den neapolitanska "Pulcinella". 1830—40 uppförde Brown på sin "Theatre of arts" Napoleons lif och bedrifter under stort tillopp af publiken. I Spanien kallas den mest populära af marionetterna Don Cristoval, i Tyskland har man Hans Wurst och den ursprungligen holländske Hans Pickelhäring, i Österrike Kasperle. Tyskarnas *puppenspiele* voro ofta baserade på folksägner. Den mest bekanta af dessa är Faustsagan. Numera uppföres hufvudsakligen Kasper, liksom man alltjämt på Paris' offentliga platser spelar Guignol. (Bland förlustelser vid konstslöjdutställningen på Djurgården i Stockholm

…ɔ var inrättad en marionett-teater med härm- …g af kända skådespelares röster och later.) I …neuropeiska länder, särskildt hos muhammeda- …na, är marionettspel en omtyckt förlustelse på …a helgdagsaftnar. Litt.: Ch. Magnin, ”Histoire …marionnettes en Europe” (2:a uppl. 1862), …gel, ”Deutsche puppenkomödien” (12 bd, 1874 …2), Pischel, ”Die heimat der puppenspiele” …00), Lemercier de Neuville, ”Histoire anec- …dique des marionnettes modernes” (1892), Main- …n, ”Marionnettes et guignols” (1901), Champ- …ry, ”Le musée secret de la caricature” (1888), …nm, ”Das buch der marionetten” (1905), Mahl- …mn, ”Marionettentheater” (1906), samt Kralik …1 Winter, ”Deutsche puppenspiele” (1885). Se …lare Skuggspel. J. M.

Mariotte [-riå't], Edme, fransk fysiker, f. …kr. 1620 i Bourgogne (Saône-et-Loire), d. 1684 …Paris, var prior i klostret S:t Martin-sur-Beaune, …ärheten af Dijon, och blef 1666 medlem af Fran- …a vet. akad. vid dennas stiftelse. Första bandet …akademiens ”Histoire et mémoires” (tr. 1733) …nehåller åtskilliga originaluppsatser af M. rö- …nde skilda områden af fysiken. Flera af hans …ktigaste upptäckter bekantgjordes i tryck redan …honom själf genom tre afhandlingar, *Essais de …ysique*, af hvilka den andra i ordningen (tr. …679) innehåller framställningen af den s. k. ma- …iotteska lagen (se Gas 1 och Ma- …iottes lag), och i en *Essai sur la nature …es couleurs* (1681), hvari han systematiskt re- …ogör för orsakerna till kropparnas färger, hvar- …mte han meddelar beskrifningar öfver många …tressanta försök samt betraktelser öfver regn- …ågen, halofenomenen, ljusets brytning och de mera …nt subjektiva betingelserna för färgförnimmelser. …samma afh. offentliggör han den viktiga iaktta- …elsen, att solstrålar nästan oförsvagade gå genom …las, medan detta ej alls är fallet med afseende …å värmestrålar från jordiska värmekällor, som …a lägre temperatur. Han antände också krut …medelst solstrålar, sammanbrutna af en lins af klar …s. Han gjorde försök ang. isbildning och den där- …id skeende utvidgningen. I *Traité du mouvement …les eaux* (utg. 1686) framställde M. bl. a. sin iakt- …agelse af den ur ett kärl utströmmande vätske- …mängdens beroende af tryckhöjden och beskref den …af denna iakttagelse föranledda konstruktionen af …den s. k. Mariottes flaska (se d. o.). M:s *…Oeuvres* utgåfvos 1717 och 1740 i samladt skick. Utom ofvannämnda arbeten återfinnas i denna sam- …ling bl. a. en utförlig afh. om skjutkroppars stöt …samt en kort uppsats om den af M. gjorda upptäckten …af den mariotteska l. blinda fläcken …(se d. o.) i ögat, inlämnad till franska vet. akad. …1666 (tr. i ”Philos. transact.”, 1668). (S. A—s.)

Mariotte-gay-lussacska lagen [-riå't-gä-lysa'k- …ka]. Se Gas 1.

Mariottes flaska [-riå'ts] l. Mariottes …kärl, *fys.*, är ett glaskärl, försedt med sidoöpp- …ning nära bottnen och ett genom en tätt slutande …kork i flaskans hals nedsatt, i båda ändarna öppet …glasrör (se fig.). Befinner sig nedre ändan af detta …rör ofvanför sidoöppningen på flaskan, observerar …man följande. När den vätska, hvarmed flaskan …olifvit fylld, börjar utrinna ur sidoöppningen, …sänker sig nivån såväl i det inre af flaskan som ock i röret *ab*, men hastigare i detta senare, hvil- ket beror därpå, att vid nivåsänkningen i flaskan luften ofvanför vätskeytan *AB* förtunnas, medan lufttrycket är oförändradt i rö- ret *ab*. Står t. ex. vätskan i flaskan vid *AB* och samtidigt därmed i röret vid *c*, så drifves vätskan ut ur kärlet af det tryck, som vätskekolonnen *dF* utöfvar. Men som denna ko- lonn blir allt mindre, ju lägre punkten *c* ligger, måste ut- loppshastigheten minskas. Den- na minskning pågår, tills vät- skan i röret hunnit till rörets nedre ända, *b*, då ett helt annat förhållande inträder. Då inträng- na nämligen luftblå- sor genom röret *ab* i vätskan och gå upp till ytan *AB*, detta precis i den mängd, att luften i flaskan ofvanför vätskan tillsammans med trycket af vätskekolonnen *BD* motväger lufttrycket. Den kraft, som utdrifver vätskan genom öppningen *F*, är således vätskekolon- nen *DF*. Och som denna icke ändrar sig, oaktadt vätskan fortfar att utrinna och nivån *AB* att sänka sig, så bibehåller sig utloppshastigheten konstant, så länge vätskan i flaskan står öfver rörändan *b*. Med denna apparat kan man alltså få en vätska att utrinna med konstant hastighet vid föränderlig nivå. Genom att höja röret *ab* ökar man utloppshastigheten; genom att sänka det minskar man den- samma. R. R.*

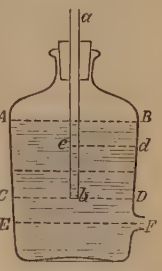

Mariotteska fläcken [-riå'tska], *fysiol.* Se Blinda fläcken.

Mariottes kärl [-riå'ts], *fys.* Se Mariottes flaska.

Mariottes lag [mariå'ts], *fys.*, säger, att pro- dukten af tryck och volym hos en gas alltid har samma konstanta värde vid en gifven temperatur (se Gas). Denna lag upptäcktes 1662 af engelske fysikern Robert Boyle (se denne), ehuru den i allmänhet benämnes efter Mariotte (se denne), som 1676 underkastade den en noggrann experi- mentell pröfning. Örsted och Svendsen (1826), Despretz (1827), Dulong och Arago (1830) och Pouillet (1837) undersökte flera olika gaser. Ofta fann man små afvikelser från lagen, men antog likväl i allmänhet, att dessa berodde på observa- tionsfel. Många höllo före, att lagen med natur- nödvändighet måste vara fullt exakt. Emellertid uppvisade Regnault (1847—62), att afvikelserna äro verkliga och ej beroende på observationsfel. Regnault fann t. ex., att kväfve och kolsyra kom- primeras starkare, väte svagare, än Mariottes lag fordrar. Ytterligare undersökningar ha sedermera utförts af bland andra Cailletet (1870) för mycket höga tryck och Siljeström (1873) för tryck under 1 atmosfär. D. S—t.

Mariotti [-å'tti], Luigi, pseudonym för ita- lienske författaren Antonio Gallenga.

Mariposa [märipåū'sä], grefskap (*county*) i mel- lersta delen af nordamerikanska staten Kalifornien, ö. s. ö. om San Francisco, på västra sluttningen af Sierra Nevada. Landet är till större delen betäckt med tät skog och har föga odlad jord; dess rike- dom ligger hufvudsakligen i dess guldlager. V. om hufvudstaden, Mariposa, ligger bl. a. det ryktbara Fremont Grant, hvarifrån man hämtat guld för

hundratals mill. kr. Det, som jämte guldrikedomen gjort M. ryktbart, är två af unionens största märkvärdigheter: Yosemitedalen (se d. o.) samt de under namnet *Sequoia gigantea* bekanta jätteträden, som förekomma mellan 36° och 38° n. br. på 1,500—2,000 m. höjd i skilda grupper, bland hvilka de namnkunnigaste äro Calaverasdungen (omkr. 100 stora och många mindre träd), i grefsk. Calaveras, och Mariposalunden (omkr. 500 träd), som man för att freda för åverkan förklarat för statsegendom. (J. F. N.)

Mariposalunden [märipåū'sā-]. Se Mariposa.

Maris, holländska målare, tre bröder. 1. Jakob M., f. 1837 i Haag, d. 1899, studerade i Haag, Antwerpen och, från 1866, Paris, bosatte sig i Haag 1871 och blef, jämte brodern Willem, ledare för "Haagskolan". Deras grundsats var uttryckets kraft och målningens enhetliga, samlade stämning. Ljusmålare voro båda, impressionister i uppfattningen af naturföreteelserna, af solens sken och den fuktiga holländska luftens beslöjade toner. Jakob intresserade sig äfven för föremålens *form*, medan Willem upplöste denna i ljus och färg. — 2. Matthys M., f. 1839 i Haag, gick en annan väg än bröderna, var elev af H. Leys och följde i dennes fotspår, men öfvergick, sedan han flyttat till Paris 1869, till Hamons neogrekiska framställningssätt, visade å andra sidan äfven påverkan af Millet. Han öfverflyttade sedan till London och stannade där. Han målar landskap, genre och porträtt. Hans förfinade och själfulla konst har sina beröringspunkter med prerafaeliternas. Hans kvinnotyp har något af drömbild; äfven i landskapet inlägger han en känsla af minnesbild mer än af omedelbar verklighetsafbildning. — 3. Willem M., f. 1844 i Haag, d. 1910, var elev af sina bröder och blef en förträfflig landskapsmålare. Om hans konst se M. 1. Bröderna M. äro rikt representerade i Amsterdams riksmuseum, i Haag — bäst i Mesdags galleri — och andra holländska samlingar. 1—3. G—g N.

Marischal [mä'riʃl], earl. Se Keith, sp. 1368.

Mari'ster (fr. *Prêtres de la société de Marie*), ett missionssällskap, stiftadt i Lyon 1816, gilladt och stadfäst af Gregorius XVI 1836. Maristerna öfvertogo 1840 kristnandet af de under Frankrikes skyddsherravälde stående öarna i Oceanien, där Pierre Chanel 1841 led martyrdöden; de äro nu utbredda i alla världsdelar och ha omkr. 60 "hus" med omkr. 800 medlemmar. Det finns äfven Maristsystrar, som egna sig åt uppfostran.

Maristuen (förr Margretestuen), den äldsta fjällhyddan vid hufvudvägen öfver Filefjeld i Borgunds härad, Nordre Bergenhus amt, Norge, mellan Valdres och Sogn, ypperligt belägen 788 m. ö. h., på 17 km. afstånd v. om fjällstugan "Nystuen" i Öie härad. M. uppfördes omkr. 1300 och var under medeltiden ett slags andligt hospits. Dess rätt att uppbära afgift eller tull af resande upphäfdes först 1845. Fjällstugan öfvergick 1847 i privat ego och har de senare åren omdanats till hotell och pensionat. K. V. H.

Maritim (lat. *mari'timus*, af *mare*, haf), hörande till hafvet eller sjöväsendet. Om maritimt klimat se Klimat, om maritim meteorologi se Nautisk meteorologi.

Mari'ttimo, Mare'ttimo [-må], i forntiden *Hiera*, den västligaste af Egadiska öarna (se d. o.). 12,26 kvkm. 1,115 inv. (1901). J. F. N.

Maritza (Marica, grek. *Hebros*), flod i Europeiska Turkiet, upprinner på Muss-Alla i Rilabergen, endast några km. från Donaus biflod Iskers källor, flyter emellan Balkan- och Rhodopebergen genom Öst-Rumelien förbi Filippopel mot ö., vänder sig vid Adrianopel mot s. v. och mynnar ut i Egeiska hafvet genom två armar, som bilda ett sumpigt delta kring staden Enos. Längden utgör omkr. 450 km.; M:s flodområde omfattar omkr. 54,000 kvkm. Största tillflödena äro fr. v. Topolnica, Giopsu, Tundža och Ergene, fr. h. Arda. (J. F. N.)

Mariuccia [-io'ttja]. Se Marozia.

Mariupo'l, krets- och hamnstad i ryska guv. Jekaterinoslav, på norra stranden af Azovska sjön, vid floden Kalmius' mynning, genom en bibana förenad med järnvägen Charkov—Taganrog. 52,770 inv. (1900). Två gymnasier, teater. Järn- och tegelindustri. Det är näst Taganrog den förnämsta hamnstaden vid Azovska sjön och har betydlig export, i synnerhet af hvete, oljekakor, hudar, talg, järn och kol. Staden anlades 1779. (J. F. N.)

Ma'rius, Cajus (Gajus), romersk härförare, f. 155 f. Kr. i byn Cereatæ nära Arpinum, son af en plebejisk landtbrukarfamilj, gjorde sina krigiska lärospån i Spanien, särskildt under den yngre Scipio. Han hade icke fått någon högre bildning, men i krigstjänsten vann han lätt befordran, och hans djärfva ande dref honom snart att söka komma högre upp i samhället. Hans krigiska duglighet drog mångas blickar till honom, och så lyckades han bli folktribun för 119 f. Kr. Hans giftermål med Julia, faster till den store Julius Cæsar, närmade honom till den maktegande adeln och bidrog i sin mån jämte en genom lyckliga spekulationer tryggad ekonomisk ställning att skaffa honom

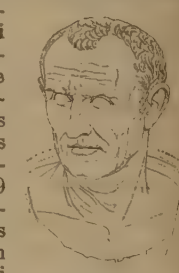

Cajus Marius, efter en fornromersk marmorbyst (München).

preturen (för 115 f. Kr.), som han skötte med skicklighet och samvetsgrannhet. I jugurthinska kriget blef han legat (generaladjutant) åt fältherren Metellus och hjälpte denne först att återställa krigstukten och sedan att segra öfver den numidiske konungen. Under fälttåget inföll för Marius tiden att söka konsulatet. Den stolte aristokraten Metellus, som ej kunde tåla "den råe bonden", vägrade i början på ett hånfullt sätt att lämna honom hemlof, men måste slutligen ge med sig. I Rom uppträdde M. som hätsk motståndare till adeln och särskildt till Metellus. Adelspartiet hade vid denna tid genom sin usla styrelse förlorat förtroendet, och det blef i följd däraf ej så svårt för M., folkpartiets hopp, att vinna konsulatet (för 107 f. Kr.) jämte öfverbefälet i Numidien. M. fortsatte kriget, hvari han till kvestor hade ädlingen Sulla. Genom dennes hjälp blef det honom möjligt att slutligen få den i grund besegrade Jugurtha i sitt våld, och den olycklige konungen måste fjättrad gå genom Roms gator i det triumftåg, som M. firade 1 jan. 104 f. Kr. Under sin frånvaro i Afrika hade M., i strid mot häfdvunnen ordning, blifvit vald till konsul (för 104) och erhöll äfven för hvart och ett

af de fyra följande åren samma befattning. Anledningen därtill var, att han ansågs vara rätte mannen att möta den nya och stora, om ock möjligen något öfverdrifna fara, som hotade Rom från de vilde cimbrernas och teutonernas sida, hvilka folk hade slagit flera romerska härar och öfversvämmat Gallien (jfr Cimbrer). Redan under sitt förra konsulat hade M. ändrat sättet att rekrytera hären, i det att han uppbådat män äfven ur de lägsta folkklasserna och därigenom gjort början att förvandla krigshären från medborgerlig till yrkeshär. Hans första omsorg blef nu att återställa den till följd af nederlagen slappade krigstukten och småningom stärka soldaternas mod och krafter. Därefter slog han teutonerna vid Aquæ Sextiæ (Aix) 102 och cimbrerna på Raudiska fälten vid Vercellæ, 101. Rom var räddadt, och M. prisades af många såsom "Roms tredje grundläggare", ställd vid sidan af Romulus och Camillus, gallernas öfvervinnare. Inom samhället rådde oro och upplösning; adelns makt var bruten, men folkpartiet kunde ej upptaga den fallna manteln. Ärelystna folkledare sträfvade att skaffa sig makt för tillfället, utan att fästa afseende vid statsförfattningens utveckling till gagn för det allmänna. Sådana voro C. Servilius Glaucia och L. Apulejus Saturninus. M., som saknade statsmannens egenskaper, inlät sig i politiska planer i förening med de nyss nämnde männen, men visade sig vacklande och måste slutligen uppoffra sina bundsförvanter åt det missnöje, som deras våldsamma tilltag hade uppväckt. M. drog sig nu för en tid tillbaka från det offentliga lifvet, där han till sist spelat en ömklig roll. Vid bundsförvantkrigets utbrott (91 f. Kr.) uppträdde han åter på skådeplatsen. I början förde han ej självständigt befäl, men efter konsuln Rutilius' fall öfvertog han dennes samt visade sig äfven nu som en skicklig fältherre. Efter krigets slut (88) uppstodo oroligheter i hufvudstaden. Folkpartiet började åter röra på sig. Ledare var folktribunen P. Sulpicius Rufus, som 88 med våldsamma medel genomdref lagar riktade mot senaten och adelspartiet. Konsul för året var Sulla. Emellan denne och M. hade alltsedan det numidiska kriget rådt ett spändt förhållande. Sulla hade fått sig anförtrodt öfverbefälet i kriget mot konung Mithridates och vistades 88 i Kampanien, hvarifrån han skulle afgå till Grekland och Asien. Sulpicius, som fruktade honom, genomdref, att folket fråntog honom befälet, hvilket i stället lämnades åt den därtill villige M. Men Sulla vägrade att rätta sig efter folkets beslut och tågade i spetsen för sin här mot Rom, som han utan svårighet bemäktigade sig, hvarefter han förklarade tolf medlemmar af motpartiet fågelfria, bland dem M. Denne räddade sig med flykten, men blef gripen nära Minturnæ, där han dolt sig i ett träsk. En cimbrisk slaf sändes nu att döda honom i fängelset, men M. fäste på slafven sin vilda blick och ropade med tordönsstämma: "Vågar du döda Marius?" Förskräckt flydde slafven, och sedermera hjälpte invånarna i staden M. på flykten. Han kom därifrån öfver till Afrika. Ståthållaren där, Sextilius, sände bud till honom att bege sig därifrån. Budet träffade honom vid Kartago, och han svarade endast: "Hälsa Sextilius, att du sett Marius på Kartagos ruiner". Därefter irrade han omkring på kusten. Snart erhöll han underrättelse, att Cinna, konsul för 87, i Italien sökte omstörta Sullas verk. M. skyndade jämte några andra flyktingar öfver till Etrurien, där han samlade omkring sig några vilda sällar, hvilkas antal småningom ökades. M. och Cinna blefvo inom kort herrar öfver hufvudstaden, där det gräsligaste skräckvälde började. M. och hans vilda skaror rasade mot de politiske motståndarna bland adeln. Han hade tillsagt, att en hvar, som icke besvarade hans hälsning, skulle dödas. De ädlaste män föllo offer för partihatet; man räknade 50 senatorer och 1,000 riddare som offer. M. blef för sjunde gången konsul (för 86). Han egde nu åter makten i sin hand och hade mättat sin hämndtörst, men i sitt inre var han söndersliten af kval. Han kunde icke undgå att finna motsatsen emellan det ärorika fordom och det vanhederliga nu, då han var anförare för fräcka banditer och förrymda slafvar. Härtill sällade sig fruktan för Sullas återkomst. Han grep då till bägaren för att finna tröst, men sjuknade snart i en häftig feber, som slutade hans lif 13 jan. 86. — Hans adoptivson, Gajus M. d. y., var 82 konsul jämte Papirius Carbo, blef af Sulla s. å. slagen vid Sacriportus och dödade sig i Præneste, då denna stad gaf sig åt Sulla. R. Tdh.

Ma'rius (Mayr), Simon, tysk astronom, f. 1570 i Gunzenhausen i Franken, d. 26 dec. 1624, var under Tycho Brahes sista år i Prag dennes och Keplers medhjälpare och lärjunge samt studerade under någon tid medicin i Padua och Venezia. 1604 blef han hofastronom och kalenderförfattare i Ansbach. M. var en af de förste i Tyskland, som utförde astronomiska observationer med kikare. Sedan han 1609 fått en dylik från Belgien, gjorde han därmed flera märkvärdiga upptäckter. 1612 upptäckte han den stora Andromedanebulosan. S. å. offentliggjorde han sin redan 1609 gjorda upptäckt af de 4 stora Juppitersmånarna. Han invecklades därvid i en häftig strid med Galilei ang. prioriteten till denna upptäckt, som Galilei oberoende af honom gjort och publicerat 1610. M:s upptäckt är af honom närmare beskrifven i *Mundus jovialis anno 1609 detectus ope perspicilli belgici, h. e. quatuor Jovialium planetarum cum theoria, tum tabulæ, propriis observationibus maxime fundatæ, ex quibus situs illorum ad Jovem, ad quodvis tempus datum, promptissime et facillime supputari potest* (1614). B—d.

Mariüt. Se Mareotis.

Marivaudage [-vådāʃ]. Se Marivaux.

Marivaux [-vå], Pierre Carlet de Chamblain de, fransk författare, f. 1688 i Paris, d. därstädes 1763, skref adertonårig sitt första drama, *Le père prudent et équitable* (1706). M., som själf erhållit en föga klassisk uppfostran, tog i striden om de gamles eller de nyares företräde i vitterheten parti för de senare och anslöt sig till Fontenelle och La Motte-Houdard samt uppträdde 1717 med en föga lyckad *Iliade travesti*. Bland hans ungdomsarbeten finnas äfven tre romaner. Först vid 32 års ålder debuterade han på teatern, med *L'amour et la vérité* (1720; i samarbete med Saint-Jory), en komedi, som föll igenom, och med den misslyckade tragedien *Annibal* (1720) samt *Arlequin poli par l'amour*, som däremot blef en stor succès. Från denna tid ända till 1746 skref han ett trettiotal komedier för Théâtre italien och Théâtre

français. Dessa originella komedier buro i den grad hans egen till maner utbildade särprägel, att hans stil och ton fått sitt eget namn, *marivaudage*. För första gången i fransk komedi blef kärleken hufvudtemat, liksom den i tragedien med Racine hade intagit härskarplatsen. Det är dock icke den stora lidelsen, som han framställer, utan han ger en ytterst subtil analys af alla hjärtats finaste och omärkligaste känsloöfvergångar. Han målar kärlekens födelse, då den ännu är omedveten om sig själf, kämpande med egenkärleken. Han målar den som ett ömt galanteri, fullt af måttfullhet och takt och genomträngdt af en småleende ironi. Första platsen i hans komedier tillhör kvinnorna. Han tjusar framför allt genom sin sirliga, antitesrika, elegant tillspetsade dialog, i hvilken känslofullhet och ironi på ett äkta franskt sätt äro blandade. Denna eleganta och flytande stil förfogar öfver samtalsspråkets hela liflighet och omväxling. Dessa små, graciösa komedier, hvilkas handling försiggår i en aristokratisk och pretiös skönhetsvärld, representera genom sin fina själsanalys en ny form af komedi efter Molière. Till de bästa höra *La surprise de l'amour* (1722), *Le jeu de l'amour et du hasard* (1730), *La mère confidente* (1735), *Le legs* (1736), *Les fausses confidences* (1737) och *L'épreuve* (1740). Sedan M. förlorat sin förmögenhet på Laws aktiesvindel, blef han nödsakad att lefva af sin penna. Efter engelsk förebild utgaf han flera moraliska veckoskrifter, hvilka han dock ej länge fortsatte. Den första var ”Le spectateur français” efter förebild af Addisons ”Spectator” (1722—23). Denna efterföljdes af ”L'indigent philosophe” (1728) och ”Le cabinet du philosophe” (1734). I dessa tidskrifter behandlade han i en omväxlande form af bref och berättelser den praktiska moralens frågor. — M. skref äfven romaner, men hans båda förnämsta mästerverk, *La vie de Marianne* (1731—41) och *Le paysan parvenu* (1830—36), äro ofullbordade. I dessa romaner framställer han icke som i komedierna de högre klasserna, utan borgerskapet, köpmännen och folket med skarp realism och en känslosamhet, som är besläktad med den, som något senare manifesterar sig i Richardsons romaner. Såväl den behagsjuka och sentimentala Marianne som den grofve, men hederlige bondeuppkomlingen äro trovärdigt skildrade. Äfven i romanerna återfinner man dock de subtila själsanalyserna och de moraliska reflexionerna, som alltid utgjorde M:s styrka, på bekostnad af en raskt framskridande handling. Dessa romaner beteckna ett nytt framsteg efter Lesages på spanska förebilder baserade karaktärs- och sedeskildringar hänemot den följande tidens engelska mönster. Sentimentaliteten i den franska litteraturen börjar med M. — 1742 invaldes han i Franska akademien trots Voltaires motstånd. Därefter skref han icke mycket. Han slog sig ned hos m:lle de Saint Jean och lefde på en pension, som m:me de Pompadour tilldelat honom; han dog nästan bortglömd. Hans *Oeuvres complètes* utgåfvos i 12 bd 1781 och i 10 bd 1825—30, *Théâtre complet* 1877, med förord af É. Fournier, *Théâtre choisi* af Moland 1875 och af Lesueur 1883. — Litt.: Sainte-Beuve, ”Causeries de lundi”, IX; J. Fleury, ”M. et le marivaudage” (1881) och Larroumet, ”M.” (1882; 2:a uppl. 1894). J. M.

Ma'rjaniemi, fyr på Karlö holme i norra delen af Bottniska viken, utanför Uleåborg.

Ma'rjatta, en af hufvudpersonerna i Kalevalas sista runa, skildras där som en kysk jungfru, som blir fruktsam af ett bär i skogen och förskjutes af sina föräldrar. Herodes' hustru låter henne föda sitt barn i ett stall. Väinämöinen förklarar, att gossen bör dödas och icke döpas, men den två veckor gamle pilten upphäfver sin röst och gör Väinämöinen skarpa förebråelser härför. Då döper den gamle Virokannas honom till Karelens konung. Väinämöinen vredgas häröfver och lämnar sitt land, men låter sin harpa stanna kvar till evig glädje åt sitt folk. — Runan är sammansatt af balladen om Hannus och Marketta och den s. k. sången om Skaparen, i hvilken M. ibland uppträder i st. f. Jungfru Maria. Marjatta, rättare Marjetta eller Marketta, är en förkortning af Margareta. K. B. W.

Mark (fr. *marque*, eg. tecken, märke, af ty. *mark*, gräns, märke), räknepenning (af ben o. s. v.), spelmark, ”fisch”. — Markant [-a'nt], anmärkningsvärd. — Markera [-kē-], beteckna, utstaka; genom tecken ange; med marker beteckna vunna poäng i spel. — Markērad, starkt utpräglad, karaktärsfull. Se vidare Markerad fiende. — Markör [-kör], person, som markerar, d. v. s. på öfverenskommet sätt tillkännager resultatet af t. ex. skott vid målskjutning, stöt i biljardspel o. s. v.

Mark (isl. *mörk*, möjligen af det å viktstycken intryckta kontrollmärket) kallades fordom i Sverige och flera andra länder enheten för såväl viktualie- som metall- och myntvikten. Markvikten synes ha varit af skandinaviskt ursprung och från Norden spridt sig (jämte benämningen mark) till större delen af det öfriga Europa. Mynts värde bestämdes urspr. af deras tyngd på vågen, och detta var orsaken till, att vikter och mynt burit namnet mark gemensamt. De svenska mynt- och viktordningarna under medeltiden äro hittills icke klart belysta af forskningen; så mycket är dock visst, att bäggedera befunno sig i ett ganska förvirradt skick. Man synes ha i Sverige delvis adopterat ”kölnisk vikt” (se d. o.). Myntvikten kölnisk mark (= 233,67 gr.) utgjorde hälften af det kölniska skålpundet (*pfund*) och indelades i 8 uns l. 16 lod. I de äldsta svenska lagarna förekomma mark och öre som namn på vikter; 1 sådan mark (= 210,62 gr.) indelades i 8 ören. Som nominell myntenhet innehöll marken 8 ören l. 24 örtugar l. 192 penningar (i Svealand, hvarest på 1 örtug räknades 8 penningar; om beräkningen i andra landsdelar se Örtug). Myntvikten kallades en lödig mark. Mot 1 lödig mark fint silfver svarade urspr. 1 mark penningar l. en ”räknad mark”. Den senare skilde sig dock alltmera från marken fint till följd af (örtugs-) myntets fortgående

försämring. Till en början sjönk penningmarken till $^2/_3$, sedermera till hälften af den fina markens värde. Med tiden föll penningmarkens värde så, att på 1 lödig mark fint gingo: i slutet af 1200-talet 3—4 mark penningar, under 1300-talets förra hälft 5 och under dess senare hälft 6 ända till 8 mark; 1414 gingo på 1 lödig mark fint 8 mark penningar, 1425 $8^1/_2$ mark, under Kristofer af Bajern $8^1/_2$—9, under Karl Knutsson 8—$8^1/_2$ à 9, under Kristian I $8^1/_2$, 1479 11, 1514 16 mark, 1527 24 mark, 1540 35 mark, 1624 52 mark o. s. v. — Genom jämförelse af arbetslöner, prisen på kreatur, spannmål o. s. v. under 1300-talet och i nutiden har det utrönts, att silfrets värde var minst tio gånger högre då, än hvad det skulle representera i det nuv. myntet. En mark ”rent” silfver (af 95 proc. finhet) är nu värd omkr. 13 kr., men utmyntas till omkr. 35 kr. Under 1300-talet hade marken samma värde, som 300—350 kr. i våra dagar representera; 1350 motsvarade alltså en mark penningar $^1/_6$ däraf eller inemot 60 kr. Först 1536 slogos i Sverige mynt med namnet mark (äfven ”halfmarker”; fig. 1). Dessförinnan var marken endast ett sätt att räkna, och de största slagna mynten voro ören. Från 1536 var marken Sveriges myntenhet, tills den 1766 i denna egenskap undanträngdes af riksdalern, hvilket mynt dock funnits alltsedan 1534. 1560 gingo 4 mark på 1 daler, och denna indelning bibehölls i räknesättet, ehuru af det präglade myntet allt fler och fler mark gingo på dalern (jfr Daler). Silfvermynt på 4, 2 och 1 mark präglades allmännast, men äfven högre valörer förekommo, ända upp till de 16-markstycken i guld (fig. 3) och 20-markstycken i silfver, hvilka Karl IX och Gustaf II Adolf läto slå. Om klippingsmarker se Klipping, sp. 300—301. 1536—40 var markmyntet 10-lödigt, efter 1540 8-lödigt. Under 1600-talet var markmyntet 12-lödigt till 1664, då dess lödighet fastställdes till $11^1/_9$.

Fig. 1. Halfmark i silfver, 1536.

Fig. 3. Sexton mark i guld, 1606.

Under 1600-talet började man i Sverige nyttja benämningen mark omväxlande med skålpund för att beteckna lispundets närmaste underafdelning (= 425,08 gr.). Mark var äfven en järn- och kopparvikt. I förordningarna af 1625, 1665, 1733 och 1739 om mått och vikt stadgades till järn- och kopparforslingens förmån en sådan öfvervikt, att 1 L℔ l. 20 marker metall- och järnvikt skulle göra 16 skålpund (℔) viktualievikt och 1 Sk℔ l. 400 marker metallvikt motsvara 320 ℔ viktualievikt. Enligt sistnämnda års förordning var

			lod	holländska (troyska) ass
1 mark (⅄)	stapelstadsvikt	=	25,6	= $7078^2/_5$
» »	uppstadsvikt	=	26,88	= $7450^2/_{125}$
» »	bergslagsvikt	=	28,16	= $7821^{79}/_{125}$
» »	myntvikt	=	16	= 4384
1 skålpund (℔)	viktualievikt	=	32	= 8848

Att 16 lod myntvikt innehåller färre ass än 16 lod viktualievikt berör därpå, att Stiernhielm (såsom generaldirektör öfver mått och vikt) höjde viktualieskålpundet med något öfver 1 kvintin.

Fig. 2. Tre mark i silfver, 1590.

Om *troy*-marken, Hollands forna guld- och silfvervikt, se Troy-vikt. — Som guld-, silfver- och myntvikt nyttjades i Frankrike *marc* (= 8 onces), i Italien, Spanien och Portugal *marco* (= 8 oncias, resp. onzas, onças). — I Norge var viktenheten mark som guld- och silfvervikt 233,99 gr., som handelsvikt 249 gr., i Danmark som myntvikt något öfver 233,85 gr., som guld- och silfvervikt 233,29, som handelsvikt 250 gr. Det norska myntet mark var = $^1/_5$ speciedaler l. 24 skilling = 80 öre, det danska markmyntet = $^1/_6$ rigsdaler = 16 skilling = $33^1/_3$ öre. — I Finland utgör mark (fi. *markka*; fig. 4) myntenheten, motsvarande 1 franc (72 öre) samt underafdelad i 100 penni (fi. *penniä*). Se

vidare Finland, sp. 291. — I Tyskland utgjorde kölniska marken (s. k. *vereinsmark* = 233,85 gr.) ända till 1857 enheten för myntvikten liksom för guld- och silfvervikten; därefter blef

Fig. 4. Finsk mark.

enheten *zollpfund* (= 500 gr.). Reichsmark l. mark (mk, *M.*) kallas räkneenheten i det nuv. tyska myntsystemet, enligt förordningarna af 1871 och 1873, hvilken senare trädde i gällande kraft 1 jan. 1876; den senaste lagen utfärdades 1 juli 1909. Af 1 kg. fint *guld* utmyntas 2,790 mark. En mark är sålunda = en kvantitet fint guld, som väger $^1/_{2790}$ kg. l. ungefär 0,358 gr. Guldmynten äro stycken å 5, 10 och 20 mark, hvilkas legering utgöres af 900 tusendelar guld och 100 tusendelar koppar, så att 2,511 mk i guld väga 1 kg. Af 1 kg. fint *silfver* utmyntas 200 mk. Silfvermarken är alltså = en kvantitet af 5 gr. fint

Fig. 5. Tysk mark.

silfver. Stycken präglas å 1, 2, 3 och 5 mk och $^1/_2$ mk (= 50 pfennig), samtliga 900 tusendelar fina, så att 180 mk i silfvermynt väga 1 kg. De äro blotta skiljemynt. 1 mark indelas i 100 pfennig = 88,889 öre. Myntsorten mark kurant (i Hamburg och Lybeck), som innehöll 16 schilling å 12 pfennig, räknas nu enligt lag = 1,20 reichsmark. Mark banco (i Hamburg och Altona) hade ett värde af något öfver 1,50 reichsmark. (K. A. W.)

Mark (fnhty. *marcha*, fsv. *mark*, gräns, gränsområde) kallades från Karl den stores tid (slutet af 700-talet) de från avarer, slaver, araber och andra fientliga grannar eröfrade landsträckor, som bildade det frankiska rikets utkanter, t. ex. Spanska mark (området emellan Pyrenéerna och Ebro). För så vidt dylika landsändar styrdes och försvarades af därtill förordnade markgrefvar, tillkom dem äfven benämningen markgrefskap. Senare märktes vid Tyska rikets norra gräns Danska mark (landet emellan Eider och Slien, hvilket 934—1027 tillhörde Tyskland) samt på dess gränser mot slaver och magyarer åtskilliga markgrefskap, bland dem Österrike och Brandenburg, ur hvilka med tiden mäktiga stater uppkommo. Uti Italien, där redan langobarderna bildat Mark Ancona, bibehöllo sig till en tid flera markgrefskap, såsom Toscana, Mantua, Monferrato. Sedan emellertid markgrefvarnas egenskap af särskildt tillsatta gränsbefälhafvare alltmer förlorat sig, erhöllo deras områden i allmänhet andra benämningar, såsom hertigdöme, furstendöme, kurfurstendöme, grefskap o. s. v., hvaremot ett och annat nytt titulärmarkgrefskap uppkom. Genom de förändringar, som inträdde vid Tyska rikets upplösning (1806), försvann äfven själfva titeln markgrefskap, utom för Mähren, hvilket land fortfarande bär den. — Jfr Markerna. (J. F. N.)

Mark, fordom grefskap i westfaliska kretsen, begränsadt af furstendömet Münster samt hertigdömena Westfalen och Berg, på ömse sidor om Ruhr. Det hade en areal af 2,225 kvkm. M. var från slutet af 1200-talet ett eget grefskap under den från tyska grefliga ätten Berg-Altena härstammande släkten Mark, hvars ryktbaraste medlemmar dock tillhörde nederländska och franska utgreningar af släkten (se La Marck, De). På grund af giften förvärfvade grefvarna af M. 1368 dåv. grefsk. Kleve, med hvilket M. därefter var förenadt, och 1511 hertigdömena Jülich och Berg samt grefskapet Ravensberg. Efter ättens utslocknande på manslinjen 1609 och det däraf föranledda jülich-kleveska arfföljdskriget (1613—14) tillföll M. kurfurstendömet Brandenburg (se Jülich). Det utgör nu en del af reg.-omr. Arnsberg i preussiska prov. Westfalen. (J. F. N.)

Mark, von der, grefvar och grefvinnor. Se Lichtenau, W. von.

Marka, socken i Skaraborgs län, Vilske härad. 2,141 har. 509 inv. (1911). Annex till Gökhem, Skara stift, Vånga kontrakt.

Markalls sömnlösa nätter är namnet på en litterär satir i 2 dlr, som utgafs 1820 och 1821 och som ansågs utgöra kulminationspunkten och i viss mån afslutningen på ”nya skolans” skämtpolemik mot akademisterna. Närmaste anledningen skulle varit, dels att en af ”gamla skolans” kämpar låtit undfalla sig det utlåtandet, att de nye litteratörerna ej förstodo sig på skämt, dels några spefulla anmärkningar mot Atterboms bidrag till ”Poetisk kalender”, som förekommit i ”Allmänna journalen”. Med anledning häraf bildades en kommitté för Markalls sömnlösa nätter, som tog form af ett slags skämtorden, ”Stora Bergström” (med hänsyftning på ett bekant stockholmskt kvickhufvud), hvars alla ledamöter kallades ”Bergström” med något förnamn, som tagits efter de mindre profeterna. De första medlemmarna voro Hammarsköld (Habacuc), Livijn (Obadjah), Sondén (Amos), Atterbom (Haggai) och K. Ödman (Nahum), senare tillkommo Dahlgren (Joel), Askelöf (Micha) och flera. I denna glada orden utarbetades nu ”Markalls sömnlösa nätter”, hvars 1:a h., ”Första natten”, utkom i maj 1820. Man framtog ur Hammarskölds papper en satir ”Dunciade eller Rimarekriget”, som Hammarsköld författat antagligen redan i slutet af 1810 eller början af 1811 (handskrift i K. bibl.; refererad och delvis aftryckt i ”Samlaren”, 1910), och denna lades till grund för den *Rimthussiad*, som bildar större delen af 1:a h. och som utgör en i den antika epikens stil hållen

parodi (närmast med begagnande af Vergilius' Æneid), hvarvid "gamla skolans" män och dess anhängare äfvensom neutrerna fingo springa gatlopp. Hufvudperson är Markall (Wallmarks gamla öknamn från "Polyfem"), men dessutom förekomma bl. a. Polyhistrio (Leopold), Lindvurmen (Anders Lindeberg), Amarulli (Valerius), Nestor (Rosenstein), Riddaren Hans den Jans sig kallar (Järta) och Esaias den Digre (Tegnér). Första sången i den ursprungliga Hammarsköldska texten är minst förändrad; den andra sången, som i den ursprungliga texten har en ganska cynisk karaktär, omarbetades af Sondén, men miste i omarbetningen betydligt af sin drastiska komik, under det att åter dess versifiering vann betydligt; i tredje sången — som är den viktigaste, enär där hela Rimmarhären mönstras — ha förändringar vidtagits, i det åtskilliga figurer strukits, då de under tiden antingen gått hädan eller eljest trädt tillbaka ur striden, under det andra tillkommit; sedan diktades alldeles på nytt den fjärde sången, "offermåltiden", som lär åsyftat en festmåltid, vid hvilken man sökt förena olika krafter mot fosforisterna (särskildt för att vinna de "teckenförbidande neutrer"); Dunciadens fjärde sång motsvarade Rimthussiadens femte, hvari själfva drabbningen skildras, dock vida mera utförd och rikare än i urtexten, och dennas femte sång af en betydligt längre sjätte i den nya. Vid utarbetningen af den nya texten, som i afseende både på innehåll och form är den ursprungliga vida öfverlägsen, medverkade främst Atterbom och Sondén, jämte Hammarsköld. Utom denna dikt innehöll "Första natten" en *inledning*, tvifvelsutan förf. af Livijn, och en dikt på finsk runometer, *Markallainens födelse*, af Sondén med begagnande af Schröters "finnische runen". "Första natten" väckte mycket bifall, äfven i kretsar utom de fosforistiska; till en början bibehölls anonymiteten äfven för de närmaste (som Palmblad), men kunde icke länge bevaras. Bland dem, som svarade, var Hans Järta (med "Den sömnlöse hunden" och "Fragment i den epometricaniniska diktarten"). Fosforisterna hade för afsikt att låta en hel rad fortsättningar följa: politiska afhandlingar, en milesisk saga, en ny hjältedikt "Markalle'an", en saga i götisk (isländsk) stil o. s. v., men man stannade vid "Andra natten", som utkom i april 1821 och som är författad hufvudsakligen af Dahlgren, med mycket rika bidrag af Livijn (särskildt en del satirer mot tidens publicister) samt mindre af Hammarsköld och Sondén. Det är en romantisk hjältedikt, "Åsnan", i sex sånger, i hvilken f. ö. fosforisterna äfven skämta en smula med sig själfva. Denna "natt" är emellertid mindre helgjutet och planmässigt utförd än den förra och lider dessutom af tröttande bredd; den gjorde ej heller fullt samma lycka, och tanken att fortsätta striden med dylika skämt uppgafs. Jfr K. Warburg, "Första Markallsnatten och dess förhållande till Hammarsköld urskrift" (i "Samlaren", 1910). K. W—g.

Mark Ancona [-kåna], fordom ett självständigt område i mellersta Italien, emellan Adriatiska hafvet och Apenninerna, med staden Ancona som hufvudort, nu under namnet Marche (compartimento i konungariket Italien). Det bildades af langobarderna, hvilka efter eröfringen af dessa trakter insatte en markgrefve som ståthållare där. Senare en del af hertigdömet Spoleto, förlänades det 1052 åt markgrefven Guarnero (Verner) och kallades efter denne *Marca Guarneri*. Under hohenstaufernas strid med påfvarna gjorde de flesta städerna i M. sig oberoende eller sökte Roms skydd och betalte för detta en årlig tribut till påfven. Staden Ancona intogs 1532 och införlifvades af påfven Klemens VII med Kyrkostaten, med hvilken M. sedan var förenadt till 1860 (med undantag af åren 1808—14, då det tillhörde konungariket Italien), från 1831 under benämningen "legation". (J. F. N.)

Marka'nt. Se Mark, sp. 992.

Markarfljót, bred och djup jökelälf i södra delen af Island, delar sig efter ett kort lopp i flera armar, som omsluta de s. k. "landöarna". På en af dessa låg Njåls gård Bergthorshval. M. flyter s. om Hlíðarendi, där Gunnar Håmundsson bodde. I nedre delen af sitt lopp har älfven undergått flera ändringar, i synnerhet under 1600-talet. C. R.*

Markaryd, socken i Kronobergs län, Sunnerbo härad. 18,618 har. 4,549 inv. (1911). M. utgör ett pastorat i Växjö stift, Sunnerbo kontrakt. Socknens prästgård är det på historiska minnen rika Ulfsbäck (se d. o.). Inom socknen ligger M. stationssamhälle omkring stationerna M. vid Hässleholm—M:s och M.—Veinge järnvägar samt M:s västra vid Skåne—Smålands järnväg och den koncessionerade M.—Landeryds järnväg. Inom samhället finnas postkontor, apotek, enskildt praktiserande läkare, sparbank, afdelningskontor af Sydsvenska kredit-a.-b. och A.-b. Malmö folkbank, många handlande och handtverkare samt flera industriella anläggningar, såsom väfskedsfabrik, snickerifabrik, ångsåg. Enär trakten är rik på stora och värdefulla torfmossar, har man dit (vid Lokasjön) förlagt statens torfskola, afsedd för utbildning af tjänstemän och förmän vid torfindustriella anläggningar. Äfven Svenska torfbyrån, som organiserat torffabriker öfver hela Skandinavien och Storbritannien, ligger vid M., som kan anses som centrum för Skandinaviens torfindustri. Underhandlingar ha inledts om ditledande af elektrisk energi från Sydsvenska kraftaktiebolagets kraftstation vid Majenfors. Med stöd af platsens raska uppsving (den har öfver 900 inv.) har framställning gjorts till K. M:t om köpingsrättigheter. — 1644 uppsatte svenskarna ett "ryskt staket" i M. "in på danska gränsen". 1657 anordnade Per Brahe förhuggningar i M. vid gränsen (jfr äfven Hylte skans). I okt. 1676 gjorde Gyllenstierna och Dahlbergh "en och annan god anstalt" i M. vid gränsen. Wbg. L. W:son M.

Markaryd—Veinge järnväg (sign. Ma. V. J.), normalspårig (1,435 m.), 34,8 km. lång järnväg, som eges och trafikeras af Markaryd—Veinge järnvägsaktiebolag. Järnvägen, som öppnades för trafik 3 juli 1899, är med 10,0 km. belägen inom Kronobergs län och med 24,8 km. inom Hallands län, och sträcker sig från Markaryds station vid Hässleholm—Markaryds järnväg i nordvästlig riktning, till största delen af sin längd i Lagans dalgång, till Veinge station vid Västkustbanan, belägen 6 km. n. om Laholm. I Markaryd står järnvägen i spårförbindelse med Markaryds västra station vid Skåne—Smålands järnväg. Vid 1910 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden till 1,236,250 kr., aktiekapitalet till 552,600 kr. och reservfon-

den till 4,561 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Halmstad. A. d'A.

Markasit Haidinger (Vattenkis, Hydropyrit, Lefverkis), *miner.*, ett mineral, som förekommer kristalliseradt i prismor eller taflor tillhörande rombiska systemet. Kristallerna äro ofta förenade i kul- eller njurformade eller stalaktitiska aggregat. Färgen är ljust speisgul, strecket mörkt gröngrått. Kemiska sammansättningen är FeS_2, således fullt densamma som svafvelkisens. Då emellertid markasit och svafvelkis kristallisera alldeles olika, den förra rombiskt, den senare reguljärt, betraktar man dem som två olika mineral och benämner substansen FeS_2 dimorf. Liksom hos dimorfa substanser i allmänhet är eg. v. olika, nämligen hos markasit 4,75, hos svafvelkis 5,18. Markasiten är ej så allmän som svafvelkisen, men förekommer ungefär på samma sätt som denna. På malmgångar, exempelvis i Freiberg, Chemnitz och Klausthal, träffas den ofta kristalliserad, vanligen i tvillingskristaller (s. k. kamkis). I sedimentära formationer uppträder den ofta som pseudomorfos efter organiska rester och som försteningsmedel, äfven som konkretioner i lera eller med stalaktitisk utbildning. Mineralets namn är af arabiskt ursprung, och förr betecknades därmed äfven svafvelkisen. Hj. Sj.*

Markattorna, *Cercopithecus, zool.*, bilda ett släkte inom de smalnäsiga apornas grupp. Dithörande arter äro hemma på Afrikas fastland mellan vändkretsarna. De ha smärt kropp och fina lemmar, små händer med lång tumme, lång svans utan tofs, föga framskjutande nos samt stora kindpåsar och sittvalkar. Markattorna äro utpräglade träddjur och höra till de sällskapligaste, rörligaste och muntraste bland alla apor, träffas nästan alltid i större skaror och göra ofantlig skada genom att plundra sädesfält. Härvid stå de under ledning af en gammal hanne, som med ytterlig omsorg vakar öfver flockens säkerhet. Märker han någon fara, utstöter han ett varningsljud, hvarvid alla skynda bort till närmaste trädgrupp eller skog, men dock ej underlåta att taga med sig så mycket byte som möjligt. Af rofdjuren ha markattorna föga att frukta, och mot roffåglarna försvara de sig med framgång. För ormar och andra kräldjur hysa de däremot stor fruktan. Utom frukter, säd och andra växtämnen förtära markattorna gärna fågelägg och fågelungar. Fortplantningen synes icke vara bunden vid någon viss årstid; de fortplanta sig äfvenledes i fångenskap. De lägga som tama i dagen stort förstånd, beräknande slughet och stor godmodighet; ofta äro de dock okynniga och svåra att vänja af med sina olater. Omkr. 50 arter äro kända. — Bland hithörande arter kunna nämnas följande. Morapan, *C. fuliginosus*, är ofvan svart, undertill skiffergrå till gulhvit; ansiktet och händerna äro svarta, öfre ögonlocken hvita. Kroppens längd 56, svansens 48 cm. Arten är hemma i västra Afrika. — Gröngrå markattan, *C. sabæus*, är gröngrå, spräcklig af svart, undertill hvitaktig; armar, ben och svans askgrå; ansiktet ljusbrunt; näsa, mun och ögonbågar svarta. Kroppens längd 50 cm., svansen ungefär af samma längd. Denna apa förekommer i östra Afrika samt är mycket vanlig i menagerier och zoologiska trädgårdar. — Diana-apan, *C. Diana* (se fig.), är af den föregående storlek, ofvan mörkt askfärgad, med ett rödbrunt längdstreck på ryg-

Diana-apan.

gen; skägget, som saknas hos honan, och undre kroppsdelarna äro hvita. Djuret är hemma i västra Afrika. C. R. S. (I—e.)

Markaz. Se Egypten, sp. 1468.

Mark ba'nco [-kå]. Se Bank, sp. 864, och Mark, sp. 995.

Markbatterivärn, *befästningsk.* Se Fältbatterivärn och Kanonvärn.

Markbetäckning, *skogsv.* Se Skogstyper.

Markbref (fr. *lettre de marque*), detsamma som kaparbref (se d. o.).

Markegång, *kam.*, det värde i penningar, som årligen officiellt åsättes en del varor och tjänstbarheter i enlighet med k. förordn. senast af 2 juni 1911. För ändamålet upprättas först af magistraterna i städerna och af nämnder på landet (med ledning af under årets lopp efter hand verkställda noteringar af varuprisen) s. k. priskuranter, öfver hvilka i landskontoret upprättas sammandrag, hvarefter deputerade en af de fyra första dagarna i nov. sammanträda i länsresidenset till *markegångssättning*. Deputerade utses på det sätt, som riksdagen enl. 75 § regeringsformen eger att bestämma. F. n. väljas af landstingen länsvis 8 deputerade jämte lika antal suppleanter för 2 år. I de län, som äro delade i 2 landsting, utser hvarje landsting 4 deputerade jämte 4 suppleanter. För afsägelse fordras att ha tjänstgjort som deputerad 4 år, uppnått 60 års ålder eller att anmäla hinder, som af landstinget godkännes. De af deputerade beslutade prisen sammanfattas i en *markegångstaxa*, som underställes Kammarkollegiets pröfning, tryckes och kungöres i kyrkorna. I några af de län, som äro sammansatta af flera landskap eller delar af sådana, upptar markegångstaxan olika pris för de olika landskapen. Dessa län äro Kalmar, Örebro, Gäfleborgs och Jämtlands. Markegångstaxan innehåller 3 grupper af pris. Gruppen *A* är grundad på det löpande årets pris samt tjänar till rättelse vid uträkning af frälseräntor m. m. och i alla de fall då en vara eller prestation skall beräknas i penningvärde efter markegång, men något annat markegångspris ej blifvit stadgadt som grund. Gruppen *B* (”årspriset”) grundar sig på prisen under slutet af det föregående och början af det

löpande året. Dess ändamål är att inflyttas bland de faktorer, af hvilka medelmarkegångspriset framgår. Gruppen *C* (”medelmarkegångspriset”) är medelpriset af de sista tio årens under lit. *B* upptagna pris. — Medelmarkegångspriset har förlorat sin forna betydelse som debiteringsgrund för kronans ränta och tionde, men kvarstår som beräkningsgrund för åtskilliga statsutgifter och det kommunala afloningsverket. — Markegångssättning förekom redan på 1620-talet, och hufvudsakligt afseende synes då tagits till hvad varorna i ”nästa köpstad” gällde. 1675 bemyndigades landshöfdingarna att ”låta värderingen göras”, och 1731 infördes den ofvan omförmälda institutionen med deputerade, 2 af hvart riksstånd, halfva antalet räntegifvare och räntetagare. 1734 stadgades att, då två stånd stannade mot två, ett medium af de olika förslagen skulle som markegång anses. Därigenom förlorade landshöfdingen sista återstoden af beslutanderätt vid markegångssättningen. Sedermera blef genom k. kung. 1 okt. 1810 landshöfdingen formligen förbjuden att rösta med deputerade. — Jfr Kapitelstaxt och Riksmarkegång. Kbg.

Markegångssättning, *kam.* Se Markegång.

Markegångstaxa, *kam.* Se Markegång.

Markēra. Se Mark.

Markērad fiende, *krigsv.*, kallas den mindre styrka, som utgör motståndare till en större, hvilken utför en öfning med taktisk förutsättning. Helst låter man öfningen utföras med två mot hvarandra ställda afdelningar af jämförelsevis lika styrka. Men om man vill hålla så stor styrka som möjligt samlad på ena sidan, kan man inskränka sig till att uttaga endast mindre afdelningar, hvilka få ”markera” fienden eller den ställning han innehar. Den markerade sidan inskränkes vanligen till försvaret, hvilket dock ej behöfver föras uteslutande afvärjande. Den ”markerade fienden” kan betjäna sig af flaggor för att tydligare ange, hvilka truppstyrkor markeras eller hvilken ställning eller front dessa inneha. C. O. N.

Markērad has, *veter.* Se Has, sp. 42.

Markerna (”utmarkerna”, ”gränsländerna”). 1. (Isl. *Markir*) Fordom benämning på västra Dal, som länge utgjorde ett omtvistadt gränsland emellan Sverige och Norge. — 2. (It. *Marche*) Landskap uti Italien. Se Marche.

Market Drayton [mā′kit drēi′tn], stad. Se Drayton.

Markete′ntare, fem. markete′nterska (ty. *marketender*, af it. *mercatante*, handelsman, af lat. *mercāri*, drifva handel), kallas de personer, som inom truppers etablissemang, vare sig dessa utgöras af kaserner eller läger, tillhandahålla födoämnen, drycker, tobak o. d. eller som för samma ändamål åtfölja trupperna på marscher och i krig. Marketentare ha förekommit i alla tider, från romarnas *lixæ* och landsknektarnas *sudler* (af ty. *sieden*, koka); och, om de än icke numera, då truppernas underhåll i allmänhet väl tillgodoses, äro af samma betydelse som under forna tider, då underhållet ofta utgick i penningar, för hvilka soldaten själf fick skaffa sig föda, kunna de likväl, åtminstone i krig, svårligen undvaras. Marketentarna antagas af vederbörande befälhafvare, stå under särskild uppsikt och äro i krig underkastade krigslagarna. De franske marketentarna och ännu mera marketenterskorna (*cantinières*), som länge stodo på truppafdelningarnas stater och buro särskild uniform, ha förvärfvat en viss ryktbarhet. — Marketenterī kallas den lägenhet eller det ställe, där marketenterivaror tillhandahållas. I kaserner eller läger finnes vanligen marketenteri, hvars rörelse antingen drifves för regementets (eller afdelningens i fråga) egen räkning eller också öfverlåtes åt enskild person, utarrenderas. I krig åtföljas trupperna af rörligt marketenteri, eller ock ombesörja truppafdelningarna, kompanier o. s. v., själfva marketenterirörelsen. Det senare sättet torde komma till användning i Sverige, och kompanierna m. fl. ha för detta ändamål särskilda *marketenterikistor* på sina fordon. C. O. N.

Marketenteri. Se Marketentare.

Marketeri (fr. *marqueterie*, af *marqueter*, göra fläckig, spräcklig), inlagdt arbete, intarsia (se dessa ord och Inkrustera). Någon väsentlig skillnad i betydelse mellan marketeri och de båda andra orden finnes ej. Vanligen begagnas dock benämningen marketeri om inlagda träarbeten af franskt ursprung från slutet af 1600-talet och 1700-talet eller utförda efter franska mönster (holländskt, svenskt o. s. v. marketeri), medan ordet *intarsia* användes företrädesvis om den äldre italienska tekniken och dess efterbildningar. Enligt en annan uppfattning, som man stundom träffar hos tyska författare, betecknar marketeri antingen trämosaik af olika slag, d. v. s. inlagda träarbeten i geometriska mönster af regelbundet formade bitar, eller inläggningar i trä af andra material, såsom metall, sten, kitt o. s. v. Upk.*

Market Harborough [mā′kit hā′brə], stad vid södra gränsen af engelska grefsk. Leicester. 7,735 inv. (1901). Latinskola. 8 km. sydligare ligger slagfältet Naseby. J. F. N.

Ma′rkevitj, Nikolaj Andrejevitj, lillrysk historiker, f. 1804, d. 1860, utgaf 1831 en lillrysk folkvisesamling *Ukrainskija melodii* och författade 1842—43 *Istorija Malorossii* i 5 dlr, hvars historiska värde är föga betydande på grund af bristande källstudier. Dessutom skref han flera smärre arbeten om guv. Poltavas folkvisor, klimat, floder och befolkning (*Narodnye ukrainskie napjevy* 1840, *O klimatě Poltavskoj gubernii* 1850, *O narodonaselenii Poltavskoj gubernii* 1855 och *Rěki Poltavskoj gubernii* 1856. A—d J.

Ma′rkevitj, Maria Aleksandrovna, född Velinskaja, f. 1830, lillrysk författarinna, mest känd under pseudonymen Marko Vovtjok. De första alstren af hennes penna synas ha tillkommit under inflytande af hennes man, den lillryske litteratören A. V. Markevitj. De utgjordes af skildringar ur folklifvet, utgåfvos 1857 af Kulisj under titeln *Narodni opovidannia* (Folkliga berättelser, 3:e uppl. 1903—04) och öfversattes (1859) af Turgenev till ryska. En samlad upplaga af M:s 26 lillryska noveller utgafs i Lemberg 1878. Bäst anses *Institutka* (Pensionsdamen). I denna, liksom i flera andra, skildras de lifegnes bedröfliga ställning i nyckfulla och samvetslösa godsegares och deras än sämre fruars våld. Några noveller äro bearbetningar efter visor och sägner. Minst har hon lyckats i teckningen af det egentliga folket,

som hon ej af egen erfarenhet kände; bättre känner hon godsegare och stadslif. M. tillhör i det hela den folkliga, realistiska riktningen i den nyare lillryska vitterheten. Redan 1859 utgaf hon en på storryska skrifven novell, och efter sin mans död egnade hon sig h. o. h. åt den storryska litteraturen. Hennes samlade skrifter utgåfvos i ny uppl. 1896—98. Lll.*

Markgraf (ty. *bodengrab*), *arkeol.*, kallas de i jorden nedgräfda grafvar med skelett, i regel utan öfver dem uppkastad hög, som man känner från olika tider, men särskildt från stenåldern. Termen har i Sverige användts för detta slags stenåldersgrafvar i motsats mot stenkammargrafvarna. Andra namn, som användts, äro ensamgrafvar, enmansgrafvar (da. *enkeltgrave*, ty. *einzelgräber*). Markgrafvar från stenåldern äro i Sverige kända från Skåne till Närke; järnålderns markgrafvar tillhöra hufvudsakligen den s. k. romerska tiden. Litt.: O. Rydbeck, "Markgrafvar från stenåldern i Skåne", och T. J. Arne, "Stenåldersundersökningar IV. Ensamgrafvar från stenåldern i Sverige" (i "Fornvännen", 1909—10). T. J. A.

Markgrefskap. Se Mark.

Markgrefve (mlat. *marchio*) var urspr., sedan slutet af 700-talet, benämningen för grefven öfver ett gränsområde (mark, se d. o.) inom det frankiska väldet. Denne innehade en viktigare befattning än en vanlig grefves, i det äfven gränsförsvaret åläg honom, och han var därför närmast likställd med hertigen. Sedan markgrefvarnas särskilda bestämmelse upphört och feodalismen gjort dem till ärftliga innehafvare af deras områden, bildade de i Tyskland slutligen en klass omedelbara riksfurstar, af hvilka dock de fleste efter hand erhöllo andra titlar. Benämningen markgrefve som fristående suverän titel bibehöll sig längst i Baden, hvars siste markgrefve, Karl Fredrik, 1803 blef kurfurste och 1806 storhertig. Titelns romanska ordform (se Markis) kvarlefver uti Italien, Frankrike, Spanien, Portugal och England som betecknande en adlig värdighet.

Markham [mä'kəm]. 1. Sir Clements Robert M., engelsk resande och geograf, f. 20 juli 1830, blef 1844 kadett i engelska marinen, men lämnade denna 1852 som löjtnant och anställdes 1855 i Board of control (det ämbetsverk, hvarunder Ostindiska kompaniet lydde), senare (1867—77) i statsdepartementet för Indien. 1858—87 var han sekreterare hos Hakluyt society och 1863—88 hos Royal geographical society samt var 1890 det förras och 1893—1904 det senares ordf. M. deltog 1850—51 i Austins expedition för Franklins eftersökande, undersökte 1852—54 Andernas östra sida, öfverförde 1860—61 kinaodlingen från Syd-Amerika till Indien, gjorde 1865—66 en resa till Ceylon och Indien samt var 1868 anställd som geograf vid engelska expeditionen till Abessinien. 1872—78 utgaf han "Geographical magazine". Han har författat åtskilliga arbeten med anledning af sina resor samt utgaf *Missions to Tibet* (1877; 2:a uppl. 1879), *Peru* (1880), *The war between Chile and Peru 1879—82* (1882; 3:e uppl. 1883), *History of Peru* (1892), lefnadsteckningar öfver John Davis (1889), Columbus (1892), Rikard III (1906) samt 20 arbeten med inledningar för Hakluyt society. — 2. Sir Albert Hastings M., engelsk sjöofficer, polarfarare, f. 1841, var 8 år fäst vid brittiska eskadern vid Kina och tog aktiv del i operationerna, som ledde till Pekings fall och Taipingupprorets undertryckande, följde 1873 kapten Adams på hvalfångaren "Arctic" genom Baffins vik in i Boothiaviken och deltog 1875—76, som befälhafvare å "Alert", i Nares' nordpolsexpedition, hvarunder han 12 maj 1876 med släde framträngde till 83° 20′ 26″ n. br., den nordligaste punkt, som dittills uppnåtts. Öfver dessa färder har han utgifvit beskrifningar. 1879 ärnade han undersöka möjligheten af att nå nordpolen från Frans Josefs land, uppehölls redan vid Novaja Zemlja af ismassor och vände snart tillbaka, men har sedermera undersökt delar af det amerikanska polarhafvet. Han avancerade till konteramiral och var 1901—04 högst kommenderande vid flottan vid Nore samt afgick 1906. 1—2. Wbg.

Márki, Sándor, ungersk historiker, f. 27 mars 1853, sedan 1892 professor i medeltidens och nyare tidens historia vid universitetet i Klausenburg, har — på ungerska språket — skrifvit bl. a. "Georg Dósa och hans revolution" (1883), "Komitatet och staden Arads historia" (2 bd, 1892—95), flera historiska och geografiska läroböcker samt skildringen af tiden 1848—67 i det af Szilágyi utgifna samlingsverket "Ungerska nationens historia". V. S—g.

Markie (Stora Markie), fideikommissegendom i Anderslöfs socken, Malmöhus län, bestående af M. säteri, 4½ mtl, tax. till 290,500 kr. (1911), samt 6⅛ mtl i mindre, utarrenderade gårdar och utjordar utan mantal, tax. till 655,300 kr. Säteriet, som har jämförelsevis oansenlig manbyggnad, är på alla håll omgifvet af den bördiga slättbygden, men längre i n. vidtaga vackra bokskogar på kullarna s. om Börringesjön, där, vid Markiehage, 1895—96 uppfördes en vacker slottsbyggnad med stor park. M. omtalas redan i förra hälften af 1300-talet och köptes några årtionden senare af konung Valdemar Atterdag. Sedermera har det tillhört medlemmar af släkterna Gyllenstierna, Bille, Podebusch, Tott och, från 1714, Stjernblad, inom hvilken det 1743 blef fideikommiss, då betydligt större än nu. Nuvarande (1912) innehafvaren är frih. Edv. Stjernblad. Wbg.

Markim, socken i Stockholms län, Seminghundra härad. 2,531 har. 445 inv. (1911). M. bildar med Orkesta ett pastorat i Uppsala stift, Seminghundra kontrakt.

Markirch (fr. *Sainte-Marie-aux-Mines*), fabriksstad i Elsass-Lothringen, Ober-Elsass, vid Leber, en biflod till Rhen, nära franska gränsen. 11,778 inv. (1910). Viktigaste industrigrenarna äro siden-, ylle- och bomullsväfveri samt färgning och blekning. M. har varit medelpunkt för lifligt bergsbruk (silfver-, koppar- och blygrufvor), men malmbrytningen nedlades 1904. Ån Leber, som flyter genom staden, var förr gräns emellan den fransk- och

tysktalande befolkningen, och spår af denna söndring märkas ännu. (J. F. N.)

Markis [-kīs; fr. *marquis*, eng. *marquess*, it. *marchese*, sp. *marques*, port. *marquez*, mlat. *marchio*, *marchensis*, *marchisus*, af fnhty. *marcha*, gräns, gränsområde]; urspr. militärbefälhafvare på ett rikes gränser, markgrefve (se d. o.); sedermera adlig titel på innehafvare af ett länderi, hvilket genom k. bref upphöjts till markisat; numera blott en adelstitel, som utdelas eller bekräftas af suveränen. I England, Frankrike, Spanien, Portugal och Italien står en markis i rang näst efter hertig och närmast före grefve. Markistiteln är i England en hertigs ”andra” titel och bäres af hans äldste son. — Markisāt (fr. *marquisat*), en markis' värdighet; jordegendom, som omfattar ett visst antal församlingar och medför markistiteln. — Markisi'nna (fr. *marquise*, eng. *marchioness*), hustru till en markis. — Markiskrona. Se Krona, sp. 8.

Markis [-kīs; fr. *marquise*], tygskärm att fälla ned utanför fönster och tältdörrar, till skydd mot solstrålarna; ett slags ring, hvars stenar sitta i en längs fingret utsträckt infattning (markisring).

Ma'rkka, fi. Se Mark, sp. 994 o. 995.

Markkanonvärn, *befästningsk.* Se Fältbatterivärn och Horisontalt batteri.

Mark kurant. Se Mark, sp. 995.

Markland. 1. En benämning, som i våra landskapslagar nyttjas till angifvande af ett jordområde af viss storlek. (Uttrycket synes dock ha användts endast i fråga om åker. Storleken af ett ängsområde brukade däremot utmärkas genom angifvande af det antal lass hö, som det gaf, t. ex. ”XX lassa æng”.) ”Markland” var sannolikt ett sådant jordområde, för hvilket urspr. en ”mark” silfver erlades i afrad. (Härmed är att jämföra uttrycket *mark laigi* i Gottlandslagen, hvilket säkert hade samma betydelse.) Då emellertid jordens produktionsförmåga på olika ställen måste vara olika stor, kan ej den yta, som betecknas med uttrycket markland, ha varit lika stor öfverallt. Dock måste det väl antagas, att inom samma rättsområde samma ytinnehåll därmed betecknades. — Likasom 1 mark, såsom vikt och mynt, innehöll 8 ören, 1 öre 3 örtugar och 1 örtug 8 (svenska) penningar, så innefattade också 1 markland 8 öresland o. s. v. — 2. Se Vinland. 1. I. L.*

Marklin, Gabriel, naturvetenskapsman, bibliograf, f. 1 juli 1777 i Ersmarks by, Skellefteå socken, Västerbotten, d. 29 aug. (ej 16 sept.) 1857 i Uppsala, fick biträda föräldrarna i vanliga landtmannasysslor och valla kreatur, men visade sådan håg för boken, att han sent omsider fick gå i skola. Han blef 1803 student i Uppsala och egnade sig åt naturvetenskaperna. M. genomvandrade under årens lopp både Sverige och Norge för samlandet af petrifikat, snäckor, insekter m. m. samt

blef 1824 amanuens vid universitetets naturhistoriska museum och 1829 adjunkt vid Vet. soc. i Uppsala. 1827—29 företog han med offentligt understöd en resa i Tyskland och Nederländerna. Redan tidigt begynte M. samla akademiska afhandlingar, med hvilka han idkade betydande handel, såväl in- som utrikes. (Det var, som han brukade yttra, disputationssamlaren, som fick underhålla naturforskaren.) Den kanske förnämsta af dessa samlingar, i allt öfver 23,000 nummer, sålde M. till k. biblioteket på 1830-talet. En annan egde han själf, och denna, jämte sin utomordentligt rika naturaliesamling, skänkte han några år före sin död genom testamente dels till universitetet, dels till Vet. soc. En annan varaktig frukt af sin samlarmöda efterlämnade M. i sina båda fortsättningar af Lidéns förteckningar: *Catalogus disputationum . . . . . lidenianus continuatus* (1820) och *C. d. l. . . . . iterum continuatus* (1856), som omfatta åren 1778—1855 samt Sveriges och Finlands universitet. 1857 blef M. filos. hedersdoktor. —rn.*

Marklära l. Pedologi (af grek. *pe'don*, mark, och *lo'gos*, lära), *landtbr.*, vetenskapen om jordens uppkomst, sammansättning och öfriga egenskaper från synpunkten af dess förmåga att frambringa växtlighet och särskildt odlade grödor. Kännedomen om marken och dess egenskaper är lika gammal som åkerbruket, men först med den vetenskapliga kemiens och geologiens uppkomst under 1800-talet blef ämnet föremål för vetenskaplig behandling, och på senaste tid har denna kunskapsgren under namn af agrogeologi (af *a'gros*, mark, och *geologi*) gjort betydande framsteg dels genom en i åtskilliga länder pågående systematisk undersökning af jordarternas topografiska utbredning samt deras kemiska och fysikaliska egenskaper, dels genom samarbete mellan olika länders agrogeologer för utbildande af en fast grundad terminologi. Detta senare har varit ett af de viktigaste ändamålen för de mellanfolkliga agrogeologkonferenserna, hvaraf den första hölls i Budapest 1909 och den andra i Stockholm 1910. H. J. Dft.

Marklöpare, *bot.*, växter, som vid fruktmognaden h. o. h. lösgöras från substratet, eller fruktbärande växtdelar, som lösslitas från moderväxten och drifvas omkring af vinden, hvarigenom spridning af fröna åstadkommes. En fröspridning på liknande sätt sker äfven genom på marken kringblåsande blad, på hvilka frön fastnat; bladen sägas då tjänstgöra som vindflottörer. G. L—m.

Markmus, *zool.*, stundom använd benämning på arter af sorksläktet (*Arvicola*), särskildt på åkersorken (*A. agrestis*).

Marknad (fsv. *market*, ty. *markt*, eng. *market*, fr. *marché*, af lat. *mercātus*, handelsplats). 1. Ett på förhand till orten och tiden tillkännagifvet tillfälle eller ställe, där personer, som ha varor att sälja, och de, som önska köpa sådana, kunna sammanträffa. Marknaderna hade mycket större betydelse förr än nu, då de högeligen utvecklade kommunikationsanstalterna i hög grad underlätta afsättningstillfällena och sprida varorna öfver hela landet. De stora marknaderna kallades i Tyskland *messen* (mässor), emedan de sammanföllo med de stora kyrkliga högtiderna. De befordrades af regenterna, som utgåfvo särskilda

”marknadsrätter”, innehållande friheter för de marknadsbesökande, anordnade särskildt skydd åt dem o. s. v. Ehuru i de egentliga kulturländerna marknadernas antal minskats, bestå de ändock där ännu, i synnerhet för vissa varor, bibehållna till en del af vana, till en del genom de tillfällen de lämna köpare och säljare att ingå personlig bekantskap med hvarandra. — I Sverige, där till följd af befolkningens gleshet behofvet af marknader var så stort som någonstädes, funnos af ålder två slag af marknader, enskilda marknader, där endast borgarna i en viss stad hade rätt att försälja varor, och frimarknader, där handelsrätten tillkom borgare i hvilken stad som helst. De enskilda marknaderna afskaffades af Gustaf III (k. br. 11 juni 1788), och i våra dagar har marknadernas antal efter hand alltmera minskats. I allmänhet skola marknaderna hållas i städer; likväl kunna ”landtmarknader” ännu ega rum å orter, som ligga 60 km. och därutöfver från någon stad och äfven på närmare afstånd, om omständigheterna sådant påkalla. Det tillhör Kommerskollegium att ordna denna angelägenhet, besluta om nya marknaders inrättande och indragning af förutvarande o. s. v. I hvarje års almanack skall införas en förteckning på de marknader, som det året skola hållas. — 2. *Hand.* Marknad har i det allmänna handelsspråket flera olika betydelser. Det kan sålunda afse en plats, där särskildt omfattande affärer göras i vissa varor — så är t. ex. Le Havre en betydande kaffemarknad, Liverpool världens förnämsta bomullsmarknad o. s. v. Vidare kan med marknad menas en plats, hvarifrån större områden förse sig med varor — så äro t. ex. Stockholm och Göteborg marknader för stora delar af Sverige, Köpenhamn för Danmark och Syd-Sverige o. s. v.; eller omvändt, ett område, som är stor afnämare af varor från ett visst håll — så säges t. ex. Skåne vara en god marknad för Köpenhamn, Ryssland en lofvande marknad för många svenska varor o. s. v. Slutligen kan marknad afse handelns eller omsättningens hela tillstånd, med afseende på utbud och efterfrågan vid en viss tidpunkt för större eller mindre områden och för flera eller färre varor (resp. värden, tjänster) — så talar man om världsmarknaden i det hela, om varumarknaden i allmänhet, om spannmåls-, kaffe-, trävarumarknaden o. s. v.; vidare om penningmarknaden i allmänhet, om fondmarknaden; vidare om fraktmarknaden, om arbetsmarknaden etc. Härvid användes en hel del tekniska termer för att beteckna marknadens tillstånd. Så t. ex. säges marknaden vara flau, då omsättningen går trögt, tryckt, då köplusten är minimal eller ingen trots låga pris, fast, då köplust och pris äro normala o. s. v. — Marknadsberättelse är en redogörelse för pris- och omsättningsförhållandena på en viss plats i fråga om flera eller färre varor. — Marknadspris är det genomsnittspris, hvartill en viss vara vid en viss tidpunkt omsättes på marknaden och som framgår af en jämförelse mellan en större mängd samtidiga affärer i denna vara.

1. Th. R.* 2. A. W:son M.

Marknadsberättelse, Marknadspris. Se Marknad.

Marknadsvärde, *nationalek.* Se Marshall, A.

Markneukirchen [-nöjki'rchen], stad i konungariket Sachsen, vid Elstergebirge. 8,490 inv. (1905). M. är Tysklands förnämsta tillverkningsort för musikinstrument samt har en fackskola för utbildning af musikinstrumentmakare. Det årliga produktionsvärdet stiger till omkr. 10 mill. mark. Äfven annan industri är representerad i staden. J. F. N.

Ma'rkobrunnen [-bron-] och Markobrunner. Se Marcobrunnen.

Marko Kra'ljevitj (”Marko kungasonen”), son till serbiske konungen Vukasjin, f. 1371, d. 1394, residerade som turkisk lydkonung dels i Prilep, dels i Skopje, där han grundlade den helige Demetrius' kloster. Under sultan Bajasids fälttåg till Valakiet 1394 stupade han i ett slag vid Roviny. Som sydslavisk nationalhjälte har ”kungasonen” Marko vunnit stor ryktbarhet i den folkliga epiken, och hans namn är förknippadt med många borgruiner på Balkanhalfön. Jfr I. Filippović, ”Kraljević Marko u narodnih pjesmah” (1880), Jagić, ”Kr. Marko nach der serbischen volksdichtung” (i ”Archiv für slavische philologie”, 1881) och Chalanskij, ”Južnoslavjanskija skazanija o Kraleviče Markě” (1895). A—d J.

Markoma'nner, lat. *marcoma'ni* (”gränsmän”, ”skogsmän”, af got. *marka*, gräns, skog), ett västgermanskt folk af den svebiska gruppen (se Sveber), hvilket, framträngande från n., omkr. 100 f. Kr. bosatt sig mellan Main och Donau. Där ansattes de af romarna och drogo då omkr. 8 e. Kr. under konung Marbod till Böhmen (*Bojhem*), som förut innehafts af de keltiske bojerna (jfr Böhmen, sp. 877). Marbod bildade där ett rike, till hvilket flera angränsande germanfolk anslöto sig, men efter en strid med Arminius (se d. o.) upplöstes hans välde; han måste fly till romarna undan en från landsflykt hos goterna återvändande markomansk ädling Katvalda, men denne störtades snart af hermundurerna (se d. o.), och båda medtäflarna dogo i romersk fångenskap. Markomannerna blefvo nu ett romerskt lydfolk, tills de, oroade genom östgermanernas framträngande mot s. (se Folkvandringen, sp. 795), sökte i förbund med kvaderna (se d. o.) öfverskrida romerska Donaugränsen. Kejsar Marcus Aurelius lyckades emellertid genom fleråriga hårda strider (”Markomannerkrigen” 166—180) afvärja anfallen, och i freden, som afslöts med hans son Commodus, återställdes markomannernas beroende af Rom i skärpt form (de fingo endast en gång i månaden och under uppsikt af en romersk ämbetsman hålla ting). Nya anlopp af markomannerna mot den romerska Donaugränsen på 250- och 290-talen misslyckades; dock synes en del af folket fått såsom romerska krigstjänstskyldiga (*foederati*) slå sig ned på romerskt område, ty såsom sådana omtalas markomanner i den troligen från början af 400-talet härrörande riksmatrikeln (*notitia dignitatum*), och troligen tillhörde en kristen markomannerdrottning Fritigil, som på 390-talet stod i förbindelse med ärkebiskop Ambrosius i Milano, dessa markomanner. Från 400-talet finnas inga underrättelser om markomannerna; i början af 500-talet lämnade deras i Böhmen boende hufvudmassa detta land, men kallas då *bajuvarier* (folk från Bojhem). De slogo sig ned i de efter Västromerska rikets upplösning (476) värnlösa provinserna Noricum och Rætien ö. om

Lech, i det land, som efter dem fick namnet Bajern. Om deras följande öden där se Bajern, sp. 693. Därifrån koloniserades de österrikiska Donau- och Alpländerna, hvars tyska befolkning väsentligen tillhör den markomannska l. bajerska stammen. S. B.

Ma'rković [-vitj], Franjo, kroatisk skald och litteraturhistoriker, f. 1845, f. d. professor i filosofi vid Agrams universitet, har inlagt stora förtjänster om sitt lands litteratur genom sina i Sydslaviska akademiens årsskrifter (''Rad'') publicerade studier om Medo Pucić, Luka Botić, Šenoa och Gundulić (*Estetička ocjena Gundulićeva Osmana*) till försvar för skaldeverkets omstridda enhetlighet. Som originalpoet har M. författat ett romantiskt epos *Kohan i Vlasta* (om Elbe-slavernas kamp mot de öfvermäktige tyskarna, 1868), de historisk-patriotiska tragedierna *Karlo Drački*, *Benko Bot* och *Zvonimir, kralj hrvatski* (''Z., konung af Kroatien'') samt en lyrisk diktsamling *Iz mladih dana* (''Från unga dagar'', 1884) jämte den episka idyllen *Dom i sviet* (''Hem och värld''). Dessutom har han förtjänstfullt redigerat sydslaviska diktsamlingar (Gundulićs ''Dubravka'', Stanko Vraz, Preradović m. fl.). A—d J.

Marko Vovtjok, pseudonym för den lillryska författarinnan Markevitj (se d. o.).

Markpund var fordom i Sverige en viktualie-, järn- och kopparvikt, som först betecknade lispundets närmaste underafdelning och synes varit identisk med mark l. skålpund. Senare (t. ex. enligt plakatet af 1665) betydde markpund 1 mark järn- och kopparvikt och förhöll sig således till skålpundet som 5 : 4 (jfr Mark). I förordningarna af 1733, 1737 och 1739 däremot menas med markpund 20 marker (1 L℔) järn- och kopparvikt.

Ma'rkranstädt, stad i konungariket Sachsen. 6,967 inv. (1905). Tillverkning af pälsvaror (800 arb.), socker, armatur, cement m. m. J. F. N.

Markschejder (ty., af *mark*, gräns, och *scheiden*, skilja), ''grufmätare'', fordom titel på en bergsstatstjänsteman, hvars åliggande var att mäta grufvor och öfver dem upprätta exakta kartor till ledning vid brytningen. Se Bergsstaten. — Markschejderi, en markschejders förrättning, d. v. s. grufmätning (se d. o.).

Marks härad och tingslag, i Älfsborgs län, ingår i Marks fögderi samt i Marks, Vedens och Bollebygds domsaga. Det omfattar följande socknar: Seglora, Frisla, Kinnarumma, Skepphult, Örby, Kinna, Torestorp, Öxabäck, Älekulla (Ellekulla), Kungsäter, Gunnarsjö, Grimmared, Karl Gustaf, Istorp, Öxnevalla, Horred, Sätila, Hyssna, Berghem, Hajom, Surteby, Kattunga, Fotskäl och Tostared. 141,248 har. 33,840 inv. (1911).

Marks och Bollebygds kontrakt, i Göteborgs stift, omfattar de 9 pastoraten Sätila med Hyssna; Seglora med Frisla, Kinnarumma och Skepphult; Örby med Kinna; Berghem med Hajom; Surteby med Kattunga, Fotskäl och Tostared; Istorp med Öxnevalla och Horred; Kungsäter med Gunnarsjö, Grimmared och Karl Gustaf; Torestorp med Öxabäck och Älekulla (Ellekulla); Bollebygd med Björketorp och Töllsjö. 178,229 har. 40,607 inv. (1911).

Marks revir, beläget i Västra öfverjägmästardistriktet, Älfsborgs län, omfattar Marks, Vedens och Bollebygds härad, af Gäsene härad Norunga, Ljurs, Ormunga, Asklanda och Kvinnestads socknar, Kullings härad med undantag af Eggvena, Fölene, Tarsleds, Herrljunga, Södra Härene, Tumbergs, Bråttensby och Landa samt Remmene socknar. Det är indeladt i 5 bevakningstrakter. Vid 1910 års slut omfattade de allmänna skogarna inom reviret en sammanlagd areal af 16,488 har, hvaraf 9 st. kronoparker om tillhopa 4,523 har. M—g.

Mark Stern, pseudonym för författarinnan M. A. S. Cederström (se d. o. 11), numera gift med skriftställaren L. Nordström.

Marks, Vedens och Bollebygds domsaga, i Älfsborgs län, omfattar de tre härad och tingslag, som ingå i namnet. 222,621 har. 49,907 inv. (1911).

Marks von Würtemberg, svensk adlig och friherrlig, från Tyskland, sannolikt Württemberg, härstammande släkt, hvars äldste med säkerhet kände stamfader Johan Marks (f. omkr. 1640 i Bremen, d. 1710 som tjänstförrättande landrichter i Livland) uppges ha varit son till en tyskfödd adlig öfverstelöjtnant i svenska armén under Trettioåriga kriget. Johan Marks' söner Gotthard Vilhelm (se M. 1) och Karl Gustaf (öfverstelöjtnant, f. 1693, d. 1775) adlades 1720 med namnet Marks von Wirtenberg. Den förre blef 1759 friherre, och i friherrebrefvet skrifves namnet Marcks von Würtenberg. Numera skrifva sig släktens medlemmar Marks (l. Marcks) von Würtemberg.

1. Gotthard Vilhelm M., friherre, fältmarskalk, f. 1688 i Riga, d. 1778 på Gotthardsberg i Lerbo socken, Södermanland, blef 1699 volontär vid garnisonen i Pernau och 1703 konduktör vid fortifikationen, gick sedermera i fransk tjänst, blef där fänrik vid Erik Sparres regemente, deltog bl. a. i slagen vid Ramillies (1706), Oudenaarde (1708) och Malplaquet (1709), avancerade till sekondkapten och återvände 1710 till Sverige, där han s. å. blef regementskvartermästare vid Nieroths regemente i Pernau och kapten vid Nylands infanteri. M. avancerade till major 1713, deltog 1714 i slaget vid Storkyro och blef 1718 generaladjutant vid jämtländska armén samt utmärkte sig under Armfelts fälttåg i Norge s. å. Han befordrades 1726 till öfverstelöjtnant vid Karelska dragonskvadronen, blef 1739 öfverste för Jämtlands regemente, tillfångatog under 1742 års krig ett ryskt detachemang på Åland, blef 1747 generalmajor af kavalleriet, 1748 chef för Södermanlands regemente, 1751 generallöjtnant, 1755 general och 1763 fältmarskalk, tillbytte sig s. å. Österbottens regemente och tog 1772 afsked. M. blef 1720 adlad och 1759 friherre.

2. Erik Teodor M., friherre, den föregående sonsons sonson, jurist, f. 11 maj 1861 i Björnlunda, Södermanland, blef 1878 student i Uppsala samt filos. kandidat 1880 och juris kandidat 1885. Han utnämndes 1887 till vice häradshöfding och efter tjänstgöring i Svea hofrätt till assessor där 1894. S. å. blef han led. och sekreterare i fiskelagskommittén och var 1895—96 led. i kommittén för utredning af frågan om statens ansvarighet för skada i följd af vissa ämbetsbrott. Han var vid 1898 års riksdag sekreterare i särskilda utskottet för behandling af lagförslag ang. makars egendomsförhållanden. Han blef s. å. revisions-

sekreterare och 1900 häradshöfding i Södra Åsbo och Bjäre härads domsaga, men förordnades 1901 till svensk ordf. i den skandinaviska kommittén för behandling af vissa till obligationsrätten hörande ämnen, hvilken kommitté utarbetade den sedermera i de tre skandinaviska länderna genomförda lagstiftningen om köp och byte af lös egendom (svensk lag af 1905). 1903 utnämndes M. till justitieråd, var konsultativt statsråd i Staaffs 1:a ministär (7 nov. 1905—29 maj 1906) och deltog därunder väsentligt i utarbetandet af de s. k. ”Staafflagarna” om skydd mot anarkistisk propaganda m. m. samt återgick därefter till Högsta domstolen. M. blef juris hedersdoktor vid Linnéfesten i Uppsala 1907 och led. af Mus. akad. 1908. M. har sökt verka för åtgärder från det allmännas sida i syfte att göra god tonkonst tillgänglig för obemedlade. Han har utgifvit lagen om rätt till fiske och därmed sammanhängande författningar (i ”Nytt jurid. arkiv”, 1897). 1. V. S—g. 2. T—s.

Markt Redwitz, stad (sedan 1907) i bajerska reg.-omr. Oberfranken, i Fichtelgebirge. 5,685 inv. (1905). Tillverkning af porslin, glas, maskiner, tegel och kemikalier. Wbg.

Marktschrejer (ty. *marktschreier*, af *markt*, marknad, och *schreien*, skrika), kvacksalfvare, som fordom ströko omkring på marknader samt ljudligen utropade och prisade sina varor. I K. I. Hallmans lustspel ”Tillfälle gör tjufven” och ”Skeppar Rolf” äro marktschrejer införda såsom storpratande förevisare af ”rariteter”.

Mark Twain [mäk *tw*ē′n], pseudonym för nordamerikanske författaren Clemens, S. L.

Markulfska formulärsamlingen kallas en sannolikt från slutet af 600-talet härstammande samling af frankiska formulär, afsedd för ungdomens undervisning och enligt förordet verkställd af en munk Markulf på uppdrag af en biskop Lønderich (troligen biskop Landerich af Meaux). Af de 92 formulären äro många af stort värde för uppfattningen af det frankiska riket före Karl den stores tid. Samlingen är senast utgifven 1882 af K. Zeumer (i ”Monumenta Germaniæ historica”, Legum V: 1).

Markus, evangelisten, författaren till det efter honom benämnda evangeliet (se Markus' evangelium), hette äfven Johannes samt var till börden jude och son af en viss Maria. I hennes hus kom Petrus efter befrielsen ur fängelset (Apg. 12: 12), och M. blef sannolikt af honom vunnen för kristendomen. Han betraktade nämligen denne apostel som sin andlige fader (1 Petr. 5: 13) och var honom följaktig på missionsresor. Med Paulus blef han bekant genom Barnabas, hvilkens syskonbarn han var (enl. Kol. 4: 10), och medföljde på apostelns 1:a missionsresa, men skilde sig i Pamfylien från honom mot hans vilja (Apg. 13: 13). M:s ifrågasatta deltagande i Paulus' 2:a resa afböjdes därför af denne. Detta åter föranledde Paulus' och Barnabas' skilsmässa, hvarefter M. åtföljde den senare till Cypern. Sedermera synes det goda förhållandet till den store hedningeapostеln ha blifvit fullkomligt återställdt, och M. var honom en nyttig medarbetare (2 Tim. 4: 11; Filem. 24). I Babylon (Rom?) finna vi honom åter hos Petrus, enl. hälsningen i 1 Petr. 5: 13. Om man får tro traditionen, skall han omsider med samme apostel vistats i Rom som hans tolk samt efter Petrus' och Paulus' död lagt grunden till kyrkan i Alexandria. Han säges vidare ha varit denna stads förste biskop och skall där ha dött martyrdöden. Hans dag är 25 apr. — I början af 800-talet fördes M:s ben till Venezia, och öfver dem byggdes Markuskyrkan. Venezianerna se ock i denne evangelist sin skyddspatron. Han symboliseras med ett lejon (se Evangelistsymboler). Jfr pl. till art. Dürer, A. G. R—l.*

Markus' evangelium, det 2:a af våra kanoniska evangelier, är författadt af evangelisten Markus. Den äldsta kyrkans enstämmiga vittnesbörd, mot hvilket inga grundade invändningar gjorts, låter Petrus, Markus' andlige fader, ha haft ett särskildt inflytande på dess sakliga innehåll. Evangeliet, skrifvet på grekiska, utan sträng tids- eller sakordning, är efter all sannolikhet författadt i Rom och före Jerusalems förstöring samt afsedt för hedningkristna, närmast romerska, läsare. Det åsyftar att framställa Jesu persons gudomliga härlighet, bevisad i hans oförlikneliga och öfvermänskliga gärningar. Evangeliet, som begynner med en kort inledning om Döparen samt Jesu dop och frestelse, sönderfaller i 2 delar, af hvilka den första innehåller berättelsen om Jesu verksamhet i Galiléen (1: 14—9), den andra om tilldragelserna på resan till Judéen och i Jerusalem (10—16). Afslutningen (16: 9—20) är helt säkert icke af Markus, kanske t. o. m. författad efter den apostoliska tiden. En annan mycket kortare afslutning finnes också, antagligen från 300-talet. Det ser nästan ut, som om Markus af ett eller annat skäl aldrig själf afslutat sitt evangelium. Rörande Markusevangeliets förhållande till de öfriga synoptiska evangelierna, Matteus' och Lukas', synes den allmännast antagna meningen, att Markusevangeliet är det äldsta och ursprungligaste, ha starka skäl för sig, i synnerhet som Markusevangeliet kan betraktas som ett Petrusevangelium. Se vidare Evangelier. G. R—l. (J. P.)

Markvast. Se Mara.

Markvätska l. Jordvätska, *landtbr.*, det i de lösa jordlagren förefintliga vattnet med däri lösta ämnen, är af den största betydelse för växtligheten, emedan denna hämtar sin näring hufvudsakligen af markvätskans lösta beståndsdelar, men blott i mindre mån genom sina rothår direkt upplöser jordens fasta beståndsdelar. Markvätskans sammansättning beror af den genom nederbörd och tillströmning från vattenrikare jordlager tillgängliga vattenmängden samt af den fasta jordens halt af lösliga ämnen, men växlingarna utjämnas därigenom, att med ökad vattentillförsel följer lösning af nya mängder i jorden absorberade fasta ämnen och med jordens uttorkning absorption af i markvätskan lösta beståndsdelar. Dennas halt af växtnärande beståndsdelar växlar därför mindre än jordens sammansättning. H. J. Dft.

Markväxter, *bot.* Se Eufyter.

Markyss, *med.* Se Herpes och Mara.

Markör. Se Mark.

Marlborough [mä′lbrə]. 1. Stad i engelska grefsk. Wilts, vid Kennet, ett litet tillflöde till Thames. 3,887 inv. (1901). College (se nedan) och en gammal latinskola. Nära det nuv. M. hade romarna ett castrum, kalladt *Cunetio*, och senare låg där en normandisk fästning, där Vilhelm Er-

öfraren anlade ett myntverk. Henrik I byggde där ett slott, som sedan var ett tillfälligt kungligt residens, tills det 1653 jämte staden förstördes af vådeld. Under Karl II:s regering uppförde lord Seymour nära dess plats en stor byggnad, sedan 1843 lokal för Marlborough college, en skola hufvudsakligen för prästmäns söner. Efter M. erhöll John Churchill titeln hertig af M. — 2. Stad i nordamerikanska staten Massachusetts, omkr. 40 km. v. om Boston. 14,579 inv. (1910). Skoindustri. 1 o. 2. (J. F. N.)

Marlborough [mā'lbrə], hertigar af. Se Churchill.

Marlborough house [mā'lbrə hau̯'s], eng. Se London, sp. 1051.

Marlboroughvisan [mā'lbrə-], som börjar *Malbroug s'en va-t-en guerre, mironton, mironton, mirontaine*, på svenska "När Mellborg (Malmborg, Mörbro m. fl. ombildningar) i krig skulle draga, meletam, tam, tam, melitalte", är en gammal fransk soldatsång, hvars hjälte på 1700-talet identifierades med segraren vid Malplaquet, men som redan på 1500-talet var vida känd och antas härröra från medeltiden.

Marlekor, Mallrickor, *geol.*, kallas de egendomliga bildningar, konkretioner (se d. o., där afbildningar af marlekor meddelas), som fierstädes förekomma inneslutna i ishafslera eller ännu yngre leror och som bestå af en stenhård, kalkblandad lera med större halt af kolsyrad kalk (ända till 40 proc.) än den lera eller märgel, i hvilken de ligga inbäddade. Marlekorna ha en mycket växlande såväl storlek som skapnad. De ega en storlek af 1 till 10 cm. eller mera och äro dels ganska regelbundet formade, liknande än kulor, än runda eller aflånga plattor, skifvor eller trissor (af allmogen stundom benämnda näckebröd), dels äro de mera oregelbundna samt försedda med utstående valkar och viggar. Marlekorna ha tydligen bildats inuti själfva lerlagren genom kemiska krafters verksamhet, som haft till följd kalkhaltens koncentrerande eller samlande kring vissa punkter. Ofta torde i lerslammet inbäddade organismer ha gifvit upphof till marlekebildningen. Vid flera förekomster, i synnerhet i Norge, äfvensom på Grönland, är det ganska vanligt, att man inuti själfva marlekorna finner lämningar efter musslor, sjöstjärnor, fiskar m. m. Marlekor äro kända från åtskilliga af Sveriges landskap; särskildt inom Södermanland äro sådana iakttagna vid åtskilliga lokaler. Amerika har att uppvisa former af marlekor fullkomligt lika de svenska. En art marlekor äro äfven de från Tyskland bekanta s. k. lösskindchen (se Lera, sp. 229). — Utom de nu nämnda märgelartade marlekorna finnas järnoxidrika sådana, nämligen i Vilhelmina socken, Lappland, och i Halland. E. E.

Marlinskij. Se Bestusjev.

Marlitt, E., pseudonym för tyska romanförfattarinnan E. John (se d. o.).

Marlow [mā'lau̯]. 1. Great-M. [grē'l't-], stad i engelska grefsk. Buckingham, vid Thames. 4,526 inv. (1901). Tillverkning af papper och spetsar. — 2. Little M. [li'tl-], by, ligger 3,5 km. längre ned nära Thames. 1—2. J. F. N.

Marlowe l. Marlow [mā'lau̯], Christopher (Kit), engelsk sorgespelsdiktare, f. 1564 i Canterbury, var son till en fattig skomakare, men sattes i tillfälle att studera och blef 1587 master of arts i Cambridge. Omedelbart därefter begaf han sig till London och författade där skådespel för den i uppblomstring stadda folkliga scenen. Enligt uppgifter, som dock förblifvit obestyrkta, skulle han äfven en tid varit skådespelare. Med sin af lidelser glödande natur hela obändighet kastade han sig in i utsväfningar och slog sina samtida med häpnad äfven genom sitt öppet uttalade fritänkeri uti religiösa ting. Vid endast 29 års ålder dog han, dräpt med ett dolkstyng i en blodig träta, 1593 (i slutet af maj). De torftiga uppgifter man eger om M:s lefverne härröra från några puritanska vedersakare till honom, hvilka helt säkert målat alltför mycket i svart. — På poesiens område framstår M. som en dristig vägbrytare och snillrik upptäckare. Det, som han i ett slag uträttade för engelska dramats utveckling, är nog för att i kretsen af Englands dramatiska snillen tillförsäkra honom platsen närmast Shakspere. M. var i sitt lands litteratur den förste, som lät passionens språk ljuda, låt vara att känslorna hos hans personer synas alltför animaliska. Han gaf dråpslaget åt medeltidsdramat, i det han på skådebanan framförde lefvande människor och verklig tragik, ehuru han ej mäktade skildra en karaktär i dess utveckling. En fantasi af förvånande glans och lyftning samt en aktningsvärd sträfvan efter konstnärlig fulländning lysa fram igenom det myckna otympliga i hans pjäser. M:s största förtjänst är dock, att han genom sina dramer tydliggjorde, hvilka skatter lågo slumrande i blankversen, som visserligen äfven förut, ehuru i mycket otymplig form, användts i det engelska dramat, men som först genom hans mästerliga behandling blef dess obestridda versmått. Det stycke, med hvilket han åstadkom nämnda omhvälfning, var *Tamburlaine the great* (2 dlr, 10 akter; 1:a d. uppf. 1586), ett entonigt och vildt alster med mycken krigisk och mytologisk bombast, men däremellan äfven ställen af utmärkt skönhet. Hans dramatiska dikt *Tragical history of the life and death of doctor Faustus* (1588; "Doctor Faustus", öfv. af K. J. Lénström, 1839) synes vara byggd på den 1587 utkomna tyska folkboken och framställer på ett tämligen ytligt sätt Faust jagande mest efter sinnlig njutning, men erbjuder äfven här och där poetiska skönheter af första rangen, framför allt slutmonologen, då Faust i bäfvan inväntar döden. De 2 första akterna af *The jew of Malta* (uppf. 1591) äro alldeles förträffliga, medan fortsättningen urartar till det simpla och fasaväckande. Den hämndlystne juden "Barabas", en figur, som vittnar om dåtidens hätska och bigotta uppfattning af israeliterna, är ett slags förebild till Shaksperes "Shylock". M:s jämnaste, bäst planlagda drama är *Edward the second* (1592), som betecknar ett mycket stort framsteg på det historiska skådespelets fält. Man har på otillräckliga grunder velat göra sannolikt, att M. är den ursprunglige förf. till del. II och III af Shaksperes "Henrik VI". Föga intresse erbjuder M:s svårt stympade drama *The massacre at Paris*, en rå hopgyttring af blodsgärningar. *Dido, queen of Carthage* (fullb. af Nash) är en klen dramatisering efter Vergilius. I yngre år öfversatte M. Ovidius' "Amores" (öfversättn. dömdes att brännas som osedlig)

och sedermera Lucanus' "Pharsalia" (1:a b.). I den berättande kärleksdikten *Hero and Leander* (2 sånger, till hvilka G. Chapman fogade 4) lät M. sin poetiska inbillning spela i ostörd skönhet och harmoni. — Genom M:s verksamhet var vägen banad för Shakspere. — Bästa upplagorna af M:s "Works" äro utg. af A. Dyce (3 bd, 1850), F. Cunnigham (1872), Buller (1884—85) och Tucker Brooke (1910 ff.). E. F—t.*

Marlowe [mā'lāū], Charles, pseudonym för engelska författarinnan Harriett Jay, svägerska till författaren Robert Buchanan (se d. o.), i samarbete med hvilken hon skrifvit ett antal teaterstycken (*Alone in London*, 1885, *A wanderer from Venus*, 1886, *The mariners of England*, 1897, m. fl.). 1879 debuterade hon som skådespelerska och anställdes 1880 vid Gaiety theatre. Hennes lustspel *When knights were bold* (1907; "Bland bålde riddersmän", uppf. 1908 i Stockholm) är hennes största framgång hittills.

Marly-la-Machine [marlī-la-maʃi'n]. Se Marly-le-Roi.

Marly-le-Roi [marlī-lə-r*wa*'], by i franska dep. Seine-et-Oise, v. om Seine, 8 km. n. om Versailles och 5 km. s. om S:t Germain-en-Laye. 1,409 inv. (1906). M. är berömdt genom det praktfulla lustslott och de härliga trädgårdar, som Ludvig XIV där anlade och som förstördes under franska revolutionen. Invid Seine ligger byn Port-Marly (omkr. 500 inv.) och något s. därom byn Marly-la-Machine, med ett af samme konung anlagdt ofantligt vattenverk, som pumpade upp vatten ur Seine till 155 m. höjd i en akvedukt, hvilken förde det till Versailles' trädgårdar. Detta komplicerade vattenverk, som drefs af strömmen, ersattes 1859 af en ångmaskin, hvilken i sin tur ersatts af annan drifkraft. (J. F. N.)

Marma, skjutfält för artilleriet, är beläget i Uppsala län, Älfkarleby socken, s. om Dalälfven, nära Älfkarleö och Marma stationer vid Uppsala—Gäfle järnväg. Fältet är 10 km. långt och omkr. 300 m. bredt. Det invigdes för sitt ändamål 19 aug. 1881, sedan riksdagen 1880 beviljat medel till dess inköp och iordningställande. H. W. W.*

Marma, ångsåg med 4 enkla och 3 dubbla ramar samt 3 kantverk i Söderala socken, Gäfleborgs län, vid norra ändan af sjön Marman och vid Myskje station å linjen Kilafors—Söderhamn—Stugsund, tillhör det 1858 bildade M. sågverks a.-b. (aktiekapital 600,000 kr.), som i Söderhamn har hyfleri, kap- och elektricitetsverk, i Ljusdal vattensåg och 1/3 i Edefors kvarn samt skogsegendomar i Söderala, Ljusdals, Ramsjö, Färila, Los och Järfsö socknar med ett tax-v. af omkr. 2,4 mill. kr. och annan fastighet tax. till 245,600 kr. (1911). Wbg.

Marman, insjö. Se Ljusnan.

Ma'rmarasjön l. Ma'rmorasjön (turk. *Mermer-deñis*, forntidens *Propontis*), inhaf (ett, geologiskt sedt, ungt instörtningsbäcken) emellan Europa och Asien, sammanhänger genom sundet vid Dardanellerna med Egeiska och genom Bosporen med Svarta hafvet. Frånsedt de båda vikarna i ö., Ismid- och Gemlikvikarna, har det en oval form, med 225 km. längd och 75 km. bredd. Arealen är 11,655 kvkm., hvaraf 182 kvkm. komma på öarna. Det största djupet, 1,356 m., finnes något n. om sjöns midt. Sitt namn har M. efter den stora Marmaraön (grek. *Prokonnesos*), berömd för sitt förträffliga vin och sina marmorbrott. Andra öar äro Afsia, Aloni samt i n. ö. de vackra Prinsöarna (se Demonesoi). Från södra stranden utgår Artaki- l. Erdek-halfön (grek. *Arktonnesos*), som urspr. var en ö, men genom igengrundning af sundet vid Cyzicus blifvit en halfö. På den höjer sig berget Kapudag till 800 m. (J. F. N.)

Marma'rica, i forntiden benämning på en del af Nord-Afrikas kust, mellan Nilmynningarna och Cyrenaica, mot hvilket den nuv. Mellahviken kan anses ha utgjort gräns. M. består af stora slätter, dels betäckta af sand och sten, dels klädda med mager vegetation. Landet höjer sig från kusten i afsatser mot s. till en högslätt af 200—250 m. höjd, som skiljer kusten från den rad depressioner, där oasen Siuah (fordom *Ammonium*) ligger. Viktigast bland kustorterna i forntiden var *Paraito'nion*, hvars namn fortlefver i arab. *Baretun*. Nu finnes ingen bebodd ort vid kusten. Det inre genomströfvas stundom af araber. (J. F. N.)

Mármaros [mārmaråʃ]. Se Maramaros.

Marma—Sandarne järnväg (sign. Ma. S. J.), normalspårig järnväg (1,435 m.) inom Gäfleborgs län, som eges och trafikeras af Sandarne aktiebolag, hvilket för egna medel byggt densamma. Hufvudspårets längd utgör 8,9 km. och sido- samt stickspårens 6,7 km. Järnvägen, som öppnades för trafik 1857 och som sträcker sig från Askesta sågverk vid sjön Marman och Ljusne älf till Sandarne, lastageplats vid Bottniska viken, står icke i förbindelse med någon annan järnväg. Vid 1910 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden till 779,208 kr., hvaraf för rullande materiel 264,000 kr. A. d'A.

Marmelad (fr. *marmelade*, sp. *mermelada*), ett slags geléliknande fruktkonserver, bestående af någon saftig fruktsorts kött, som skilts från kärnor och om möjligt från skal, pressats genom hårsikt och med (högst) samma vikt stött socker hopkokts till half fasthet. Marmelad göres af aprikos, pomerans, apelsin, citron, äpple, kvitten, persika, plommon, vindrufvor, körsbär, krusbär, vinbär, smultron, blåbär, rabarber, nypon, fikon o. s. v. Pasta kallas en fastare och något finare marmelad (af äpple, päron, röda vinbär, hallon). Rysk marmelad (pasta) kommer i handeln som halftumstjocka, sockerströdda småbitar af mest rektangulär form. Engelsk marmelad (eng. *marmalade*) består af inkokt apelsin jämte ytterskalet skuret i fina strimlor.

Marmelädträd, *bot.* Se Vitellaria.

Marmen, insjö. Se Ljungan.

Ma'rmennil, *nord. myt.*, ett slags hafstroll, som påstås ha blifvit uppfiskadt någon gång. M. hade skargåfva, troddes vara en afkomma af liknande hafstroll, hafstrambr och margygr. Alla dessa sades ofvantill ha människoskepnad, men nedre delen af kroppen lik en fiskstjärt. Man trodde, att de visade sig för människor vid annalkande stormar. Th. W.*

Mar menor [-nå'r], strandsjö i spanska prov. Murcia, 164 kvkm., genom en smal dyn skild från Medelhafvet. Lifligt fiske och salttillverkning. J. F. N.

Marmier [-miē], Xavier, fransk skriftställare, f. 24 juni 1809 i Pontarlier (Doubs), d. 11 okt.

1892, egnade sig tidigt åt författarverksamhet. M. reste mycket och sträfvade energiskt att göra främmande kultur känd i Frankrike. Hans första reseminnen anknyta sig till några utflykter, hvilka han som yngling företog till Schweiz, Belgien och Holland. 1832 och senare, vid olika tillfällen, uppehöll han sig i Tyskland för att idka studier. På Franska akad:s föranstaltande deltog han 1836 i en vetenskaplig expedition till Island. 1837—40 genomreste han flera gånger Danmark, Sverige och Norge samt var led. af en fransk vetenskaplig kommission, som besökte Lappland och Finland (1838) samt Spetsbergen och Färöarna (1839). Vidare gjorde han resor till Ryssland (1842), Orienten (1845), Algeriet (1846), Amerika (1848) o. s. v. Alla dessa färder skildrade M. i en mängd arbeten, som vittna om stor iakttagelseförmåga och sakkännedom. De nordliga länderna, bland dem icke minst Sverige, stå till honom i stor tacksamhetsskuld för de utmärkta teckningar, som han lämnat af dem i form af resebeskrifningar, kulturhistoriska studier, öfversättningar m. m., såsom *Lettres sur l'Islande* (1837), *Histoire de la littérature en Danemark et en Suède* (1839), *Histoire de l'Islande* (1840), *Lettres sur le Nord. Danemark, Suède, Norvège, Laponie et Spitzberg* (s. å.), *Souvenirs de voyages et traditions populaires. France, Allemagne, Suède, Finlande* (1841), *Chants populaires du Nord. Islande, Danemark, Suède, Norvège, Féroë, Finlande* (1842), *Littérature islandaise* (1843), *Lettres sur la Russie, la Finlande et la Pologne* (s. å.), *Nouvelles danoises* (1855), *Au bord de la Néva. Contes russes* (1856), *Histoires allemandes et scandinaves* (1860), *Sous les sapins. Nouvelles du Nord* (1865), *Souvenirs d'un voyageur. En Amérique, en Allemagne, en Danemark, en Norvège* (1867), *Nouvelles du Nord* (1882), *A la ville et à la campagne* (1885), hvilka båda innehålla öfv. från sv., *Passé et présent. Récits de voyages* (1886) m. fl. Skildringar från andra trakter äro bl. a. *Lettres sur la Hollande* (1842), *Du Rhin au Nil* (1847), *Lettres sur l'Algérie* (s. å.), *Lettres sur l'Amérique* (1851), *Lettres sur l'Adriatique et le Monténégro* (1854), *Du Danube au Caucase. Voyages et littérature* (s. å.), *Un été aux bords de la Baltique et de la mer du Nord* (1856), *Voyage pittoresque en Allemagne* (1859—60), *Voyage en Suisse* (1861) och *Les États-unis et le Canada* (1874). Hans öfversättningar från de flesta europeiska språk äro mästerliga. Utom redan angifna må här erinras om hans tolkningar af Goethe, Schiller, Longfellow, Öhlenschläger och Holberg. Därjämte skref han ett större antal berättelser och romaner, såsom *Les fiancés du Spitzberg* (1858), *Gazida* (1860, belönt af Franska akad.), *Helène et Suzanne* (1862), *Mémoires d'un orphelin* (1864), *Le roman d'un héritier* (1866), *Les drames du coeur* (1868), *Trois jours de la vie d'une reine* (1874) o. a. Två af hans berättelser äro öfv. på sv.: "Fransmännen i Sverige" (1850) och "Skildringar ur familjelifvet" (1858). För "La revue germanique" var M. 1832—35 hufvudredaktör. I statens tjänst anställdes han 1839 som professor i litteraturhistoria vid fakulteten i Rennes. 1840 utnämndes han till bibliotekarie i Inrikesdepartementet, och 1846 vardt han konservator vid biblioteket Sainte-Geneviève i Paris. 1870 kallades han till led. af Franska akad. Under sin vistelse i Sverige besjöngs M. af bl. a. Atterbom. Se A. Estignard, "X. M., sa vie et ses oeuvres" (1893). J. M—r.*

Marmite [-mi't], fr., gryta, namn på vissa soppor, t. ex. "marmite à la Henri quatre", "petite marmite" o. s. v.; ett slags köttextrakt.

Ma'rmo cipollino [tjipållinå], vanligen endast cipollino, M. bardiglio [-i'ljå], it. Se Kalksten, sp. 643, och Marmor.

Ma'rmol [-mål], José, argentinsk skald, f. 1818 i Buenos Aires, d. 1881, direktör för Nationalbiblioteket i Buenos Aires, framstående politisk talare och stor frihetsvän, som i stridsskrifter bekämpade presidenten Rosas tyranni. M:s lyrik utmärkes för hög flykt och färgrikedom; hans vers är musikalisk, t. ex. i *Peregrino* och *Armonías*. Romanen *Amalia* (1852) är öfversatt till tyska och franska. Mindre lyckig är M. i sina dramer *El cruzado*, *El poeta* m. fl. M:s *Obras poéticas y dramáticas* utgåfvos 1875 i Paris af J. D. Cortés. Ad. H—n.

Marmolāta l. Marmolāda [-må-], it. *Monte di Penia*, bergparti i de sydtyrolska Dolomitalperna, på gränsen mellan Tyrolen och Italien. 3,299 m. (enl. andra 3,344 m.). J. F. N.

Marmolejo [-måle'chå], stad i spanska prov. Jaén (Andalusien), på vänstra stranden af Guadalquivir. 5,326 inv. (1900). Kolsyrerika mineralkällor och starkt besökta bad. J. F.-N.

Marmont [-må'], Auguste Frédéric Louis Viesse de, hertig af Ragusa, marskalk af Frankrike, f. 20 juli 1774 i Châtillon-sur-Seine, d. 1852 i Venezia, blef 1790 officer vid artilleriet. Vid Toulons belägring 1794 gjorde han Napoléon Bonapartes bekantskap, tillhörde 1795 Rhenarmén, gjorde fälttåget uti Italien 1796 som adjutant hos Bonaparte och stod 1797 under Victors befäl i Rom. 1798—99 deltog han som brigadgeneral i expeditionen till Egypten och var därunder flera månader guvernör i Alexandria. 1800 förde han befälet öfver artilleriet i slaget vid Marengo, återvände som divisionsgeneral till Paris och lyckades ge artilleriet ganska grundlig ombildning. Som chef för 2:a armékåren tog han del i 1805 års krig med Österrike, sändes efter striderna vid Ulm först till Steiermark och sedermera till Friuli samt fick i juli 1806 befälet i Dalmatien och var till 1809 guvernör i Ragusa. Han bekämpade ryssarna och vårdade sig om landet genom anläggning af vägar samt erhöll till belöning därför 1808 titeln hertig af Ragusa.

Efter Napoleons första segrar i 1809 års krig med Österrike lämnade M. med en nybildad armékår Dalmatien och kom tids nog till hufvudarmén för att hinna deltaga i slaget vid Wagram (6 juli), hvarefter han förföljde fienden och kämpade vid Znaim (11 juli), hvilken strid förskaffade honom marskalksstafven. Efter att sedermera med skicklighet ha skött styrelsen i Illyriska provinserna öfvertog M. i maj 1811 efter Masséna befälet öfver den slagna och i ett bedrövligt tillstånd varande franska armén i Portugal, men blef slagen af Wellington vid Salamanca (22 juli 1812). I mars 1813 fick han befälet öfver den vid Hanau sammandragna 6:e armékåren, deltog med denna i slaget vid Grossgörschen (2 maj), besatte Dresden och kämpade med vid Bautzen (20 och 21 maj). M. rådde Napoleon efter det 4 juni ingångna stillståndets utlöpande till ett infall i Böhmen, tog del i slaget vid Dresden (26 och 27 aug.), stod därefter i reserv och uthärdade med svårighet i kampen mot Blücher vid Möckern 16 okt. samt var därefter med vid Leipzig. I 1814 års fälttåg inom Frankrike var han en af hufvudpersonerna och hade särskildt till uppgift att uppehålla schlesiska armén, medan Napoleon kämpade mot den bömiska. I slaget utanför Paris 30 mars förde han jämte Mortier befälet och afslöt med de förbundne monarkerna det fördrag, genom hvilket hufvudstaden öfverlämnades åt fienden. Han öfvergaf Napoleon och bragte på förrädiskt sätt en del af dennes trupper i fiendens våld. Då Napoleon i mars 1815 återkom till Frankrike, rådde M. Ludvig XVIII, som 1814 utnämnt honom till pär, att i Tuilerierna försvara sig mot denne och följde sedermera konungen till Gent. 1830 anförde M. trupperna i Paris och bekämpade julirevolutionen, till dess dauphin öfvertog befälet, hvarefter han följde konung Karl X till England. Under de närmast följande åren befann M. sig mest på resor och var sedermera bosatt i Wien och Venezia. Det af M. utgifna arbetet *Esprit des institutions militaires* (1845; "Krigsväsendets grunddrag", 1847) är rikt på tänkvärda åsikter och träffande iakttagelser i militära ämnen. Hans *Mémoires* (9 bd, 1856—57) äro ofta opålitliga och ha varit utsatta för angrepp. C. O. N.

Marmontel [-måtä'l], Jean François, fransk författare, f. 1723 i Bort i Limousin, d. 1799 i Gaillon vid Évreux, son till en fattig skräddare, studerade hos jesuiterna i Toulouse och tog 16 år gammal tonsuren. 1743 täflade han i "Académie des jeux floraux" därstädes med ett poem om *L'invention de la poudre*. Han erhöll icke något pris, hvarför han skref till Voltaire och protesterade. Denne sände honom med en anbefallning 1745 till Paris, där han gjorde stor lycka med några medelmåttiga tragedier i Voltaires stil, bl. a. *Denys le tyran* (1748) och *Aristomène* (1749), och kom på modet. Genom m:me de Pompadours bemedling vardt han 1753 sekreterare vid Versaillesbyggnaderna och innehade 1758—59 det inbringande privilegiet att utgifva den officiella tidningen "Mercure", men förlorade det på grund af ett satiriskt utfall mot hertigen af Aumont och måste t. o. m. tillbringa några dagar på Bastiljen. Höjden af sitt rykte uppnådde han med sina sentimentala och moraliska *Contes moraux* (2 dlr, 1756—61; sv. öfv. i urval 1765) och *Nouveaux contes moraux* (1791—93). De öfversattes på främmande språk, efterliknades, dramatiserades och gjorde honom europeiskt berömd. I samma stil är hans politiska roman *Bélisaire* (1767; "Belisar", 1768 öfv. af J. W. Liliestråle, nya uppl. 1778 och 1799), högt skattad af samtiden, men numera bortglömd. Dess femtonde kapitel innehöll ett försvar för toleransen, som ådrog honom förföljelse af Sorbonne, men försvarades af Voltaire. M:s andra roman, *Les Incas ou la destruction de l'empire de Perou* (1777; "Incas eller kejsardömet Perus förstöring", 1795—96) angrep likaledes fanatismen; den är i vissa afseenden en föregångare till Chateaubriands "Atala". (En episod därur har legat till grund för Adlerbeth-Naumanns opera "Cora och Alonzo" 1782, samt Kotzebues "Die sonnenjungfrau"; öfv. under titeln "Cora eller solens prestinna", 1794.) M. författade äfven under sina senare år texten till operor, *Le Huron* (1768, m. fl.), särskildt omtyckta komiska operor, bl. a. *Lucile* (1769; sv. öfv. 1776), *Sylvain* (1770; sv. öfv. 1791), *Zemire et Azor* (1771; "Zemir och Azor", 1778; alla tre öfv. af fru Lenngren), och *La fausse magie* (1774; "Den falska svartkonsten", 1792), samtliga tonsatta af Grétry. I striden mellan Piccinnis och Glucks anhängare tog M. parti för den italienska musiken. Äfven som kritiker hade han varit verksam. I sin *Poétique françoise* (3 bd, 1763) angriper han Boileau och klassiciteten samt visar sig som en halft tveksam föregångare till den senare romantiska rörelsen. Som medarbetare i den stora encyklopedien skref M. en serie artiklar om litteraturen, hvilka sedan samlades under titeln *Les éléments de littérature* (6 bd, 1787; ny uppl. i 3 bd 1846—47); de tillhöra hans bästa skrifter. M. blef medlem af Franska akademien 1763 och utsågs 1783 till dess ständige sekreterare (efter d'Alembert) samt 1772 till rikshistoriograf (efter Duclos). 1797 var han en tid medlem af de gamles råd, men aflägsnades därur 18 fructidor år V (4 sept. 1797). M. ansågs af samtiden för en af Frankrikes bästa pennor; han korresponderade med flera bland Europas krönta hufvud (t. ex. Gustaf III, hvars bekantskap med honom förmedlades af Creutz, som stod M. nära). Som författare har han betecknats som en lärjunge af Voltaire, men han har också upptagit mycket af Rousseau och af de engelska romanernas borgerliga sentimentalitet. Han tillhör dessa klassicitetens sista författare, som på samma gång de uttrycka de härskande upplysningsidéerna redan varsla om romantikens ankomst. Numera läsas af M:s skrifter endast hans *Mémoires* (1805; nyare uppl. 1846, 1880, 1891), hvilka omfatta en tidrymd af femtio år och erbjuda ett mycket intressant porträttgalleri från detta märkvärdiga sekel. Bättre än hans "Contes" visa de, hvilken förträfflig berättare han var. Som människa var M. fullt aktningsvärd, visserligen världsklok och

skeptisk, men aldrig begagnande sig af dåliga medel. I Sverige ha hans skrifter spelat en mycket stor roll (se F. Böök, ”Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809”, 1907). Hans *Oeuvres complètes* utgåfvos 1818—19 i 19 bd, 1819—20 i 7 bd, *Oeuvres choisies* 1814—27 i 12 bd. Litt.: Sainte-Beuve, ”Causeries de lundi” IV, S. Lenel, ”M.” (1902), och M. Freundt, ”Die moralischen erzählungen M:s” (1904). J. M.

Marmontel [-måtä'l], Antoine François, fransk musikskriftställare och tonsättare, f. 1816 i Clermont-Ferrand, d. 1898 i Paris, elev af Halévy och Le Sueur i komposition samt af Zimmermann i pianospelning, var 1848—87 högt ansedd pianoprofessor vid Pariskonservatoriet (till hans lärjungar hörde bl. a. J. Wieniawski, Paladilhe, Duvernoy, Bizet och Dubois). Han komponerade en mängd etyder o. a. instruktiva pianoverk samt sonater, nocturner, serenader, danser, karaktärs- och salongstycken samt gjorde sig bemärkt som skriftställare med *L'art classique et moderne du piano* (2 bd, 1876; 2:a uppl. 1886), *Les pianistes célèbres* (1878), *Symphonistes et virtuoses* (1881), *Virtuoses contemporains* (1882), *Éléments d'esthétique musicale* (1884) och *Histoire du piano* (1885). — Hans son Émile Antonin Louis M., f. 1850, d. 1907, var från 1901 sångprofessor vid Pariskonservatoriet och komponerade genrestycken för piano, en violinkonsert m. m. E. F—t.

Marmor (grek. *ma'rmaros*) benämnas rätteligen endast sådana kalkstensarter och dolomitiska kalkstenar eller dolomiter, som ega kristalliniskt kornig struktur och äro med fördel användbara inom arkitekturen och skulpturen (se Kalksten). Men äfven om tät kalksten nyttjas i dagligt tal ofta detta namn, om den i likhet med den verkliga marmorn är mottaglig för polityr. Det anses, att all marmor urspr. varit tät kalksten af olika ålder och erhållit sin nuv. beskaffenhet i följd af omvandling genom regional- eller kontaktmetamorfos. Sverige är ganska rikt på marmorarter af växlande färg. Alla förekomma som mer eller mindre mäktiga lager och linsformade stockar inom urberget och kallas därför äfven urkalkstenar. Flera af dessa ha redan i äldre tider bearbetats. Så t. ex. den rödgula marmorn vid Vattholma i Uppland, af hvilken västra portalen m. m. i Uppsala domkyrka (1200—1400-talen) är huggen, samt den genom inblandad serpentin grönflammiga Kolmårdsmarmorn (*ofikalcit*) från det omkr. 1668 anlagda Kolmårdens marmorbruk i Östergötland (se vidare Kalksten, sp. 645 o. fig. 1). Gröna marmorarter brytas numera äfven vid Gropptorp och Klastorp nära Katrineholm samt vid Mölnbo och Vrå m. fl. ställen i Södermanland. En vacker, hvit marmor (dolomitmarmor) från Ekeberg n. om Hjälmaren har under de senare åren i stor skala användts vid uppförandet af flera bland Stockholms modernare byggnader (Dramatiska teatern, Sundsvallsbanken m. fl.). Som ”statymarmor” är ännu ingen af de svenska förekomsterna använd. Den för sin skönhet mest berömda och använda marmorn för nämnda ändamål är Carraramarmor (se d. o.), hvarjämte må nämnas den likaledes hvita, sedan gammalt kända marmorn från ön Paros (parisk l. Parosmarmor) och Pentelikon i Attika (pentelisk l. attisk marmor); vidare må nämnas *marmo rosso antico*, röd, mer eller mindre ådrig; *m. mandelato*, ljusröd, ådrig och flammig; *m. giallo antico*, gul med rödbruna partier; *m. verde antico*, grönflammig; *m. cipollino*, blekgul, med ljusgråa ådror; *m. bardiglio*, svartgrå, med ljusgråa ådror; *m. nero*, svart. Vackra marmorarter, såväl rent hvita som gråa och brunflammiga, förekomma och brytas i England (Devonshire), Irland, Frankrike o. s. v. samt i Nord-Amerika. Vid Saltenfjord i Norge finnes en ljus brecciamarmor, som på senare tiden fått användning till inre väggbeklädnader m. m. *Svart marmor* brytes vid Namur i Belgien m. fl. ställen. Dess färg härrör från inblandning af kol och bituminösa ämnen. Äfven vissa varieteter af den i Sverige förekommande orstenskalken ha blifvit använda som svart marmor. Om Gottlandsmarmor se d. o. E. E.

Forsling af marmorblock bland bergen vid Carrara.

Ma'rmor ancyrānum. Se Angora 2.

Ma'rmorasjön. Se Marmarasjön.

Marmorbreccia [-brä'ksia] l. Kalkstensbreccia, *petrogr.* Se Breccia.

Marmorearlen [-ēl-], binamn på earlen af Arundel. Se Howard 9.

Marmorēra, förse med en marmorliknande (brokigt fläckig, ådrig, strimmig) färgbeteckning. Se Böck, ”Die marmorierkunst” (2:a uppl. 1896).

Marmorerade darr-rockan, *zool.* Se Darrrockan, sp. 1406.

Marmoreradt lack. Se Lack.

Marmorit, en stucksort, som användts för att på väggytor m. m. härma marmor. Marmorit nyttjades en tid ganska mycket.

Marmo'ttolja, fet olja, som vinnes ur fröna af *Prunus armeniaca* och som användes till matolja och till parfymberedning.

Marne [ma'rn]. 1. (Lat. *Mātrona*) Största bifloden till Seine i Frankrike, upprinner på 380 m. höjd på Langres' högplatå i dep. Haute-Marne, flyter nästan parallellt med Seine, blir segelbar vid S:t Dizier och faller ut i Seine vid Charenton-le-Pont, 2 km. ofvanför Paris. Längd 525 km., hvaraf 364 km. segelbara. Bifloder: t. v. Blaise,

Petit Morin och Grand Morin, t. h. Ornain (med Saulx) och Ourcq. M. har ett tämligen snabbt lopp och i allmänhet en bred bädd. Vid dess stränder växa de berömdaste champagneviner. Den är ett viktigt samfärdsmedel genom sina kanaler, Ourcqkanalen (108 km.), som går från Seine i Paris längs M. och Ourcq till La Ferté-Milon, och M:s sidokanal och dess fortsättning Öfre M.-kanalen (137 km.), som följer M. från Dizy förbi Châlons till Rouvroy-Donjeux. Med Aisne sammanhänger M. genom M.—Aisnekanalen (58 km.), mellan Berry-au-Bac vid Aisne till Condé vid M., med Saône genom M.—Saônekanalen (öppnad 1907, 151 km. lång), som börjar vid Rouvroy-Donjeux, går uppför M:s dal och når Saône vid Heuilley i Vigeannes dal och genom hvilken den äldre vattenvägen mellan Lille och Lyon förkortas med 178 km. (till 836 km.), och med Rhen genom den 1839—53 byggda M.—Rhenkanalen (317 km., hvaraf 210 km. på franskt område), som går från M:s sidokanal vid Vitry-le-François, förbi städerna Bar-le-Duc, Toul, Nancy, Saarburg, längs floderna Ornain, Meuse, Moselle, Meurthe, Saar m. fl. och mynner ut i Ill vid Strassburg. Af de 6 departement, genom hvilka M. flyter, ha 2 fullständigt och 1 (Seine-et-Marne) till en del lånat sitt namn af floden. Om äldre kultur i Marneområdet se Latènetiden, sp. 1303. — 2. Departement i nordöstra Frankrike, bildadt af delar af den forna prov. Champagne. 8,205 kvkm. 436,310 inv. (1911). Omkr. hälften af arealen utgöres af det s. k. Champagne pouilleuse (se d. o.), en enformig, naken slätt; södra delen är mera omväxlande och bördig. Dep. tillhör h. o. h. Seines flodområde och genomflytes af Seine (längst i s. v.), Marne och flera af dess bifloder samt Aisne. Omkr. $^3/_4$ af arealen äro odlingsbar mark; $^1/_6$ är skogbevuxen. Med afseende på spannmålsafkastningen står dep. bland de främsta i Frankrike, och fårafveln är betydande; men dess största rikedom äro vingårdarna, som, ehuru ej af stor utsträckning (omkr. 140 kvkm.), äro af synnerligen stort värde på grund af vinernas utmärkta beskaffenhet. Hufvudorterna för tillverkningen af champagnevinerna äro Épernay, Reims och Châlons. Den årliga produktionen uppgår i medeltal till 400—500 tusen hl. (i goda år öfver 1 mill.) och exporten till 20 mill. buteljer. Viktigaste fabriksindustrien är tillverkningen af ylleväfnader (schalar, flanell, merino- o. a. kamgarnstyger) i Reims och andra orter. Dessutom finnas järnverk, stenhuggerier, glasbruk, porslins- och lergodsfabriker m. m. Dep. är indeladt i 5 arrondissemang: Châlons, Épernay, Reims, S:te Menehould och Vitry-le-François. Hufvudstad är Châlons. — 3. Haute-Marne [åt-marn], departement s. ö. om det föregående, bildadt af de sydöstra delarna af den forna prov. Champagne samt smärre delar af Bourgogne, Lothringen och Franche-Comté. 6,257 kvkm. 214,765 inv. (1911). Södra delen utgör en högslätt, Langres' platå, hvars breda, till något mer än 500 m. höjd uppstigande hjässa bildar vattenskillnaden emellan Seines och Rhens flodområde å ena sidan samt Rhônes å den andra, i det på densamma upprinna Aube, Marne och Meuse samt flera tillflöden till Saône. Endast Marne, landets hufvudflod, är segelbar, ehuru blott 11 km., från S:t Dizier till norra gränsen. Dep. företer en angenäm omväxling af vackra dalar, fruktbara slätter, vinrankklädda höjder, saftiga betesmarker och skogiga berg, med nakna klippmassor här och där. Jorden odlas mycket omsorgsfullt och lämnar rika spannmålsskördar. Vinodlingarna upptaga omkr. 150 kvkm. Bergen lämna mycket järn samt byggnadssten och kvarnstenar. Af mineralkällor äro Bourbonne-les-Bains de namnkunnigaste. I metallurgiskt hänseende är Haute-Marne ett af de främsta departementen. Järnet förarbetas till största delen i dep., företrädesvis i och omkring staden S:t Dizier. I tillverkningen af eggjärn utmärker sig i synnerhet Langres. Dep. är indeladt i 3 arrondissemang: Chaumont, Langres och Vassy. Hufvudstad är Chaumont-en-Bassigny. 1—3. (J. F. N.)

Ma'rne, stad (sedan 1890) i preussiska reg.-omr. Schleswig, i södra Dithmarschen, 5 km. från Elbes mynning. 4,866 inv. (1905). Realskola. Metallindustri m. m. (J. F. N.)

Marne—Aisnekanalen [ma'rn-ån]. Se Marne.

Marner, Konrad, tysk medeltidsskald från Schwaben, började omkr. 1230 uppträda som vandrande sångare. Enligt en sägen mördades han, gammal och blind, omkr. 1287. M. förvärfvade stort rykte genom sina minnesånger, men än mer genom välformade gnomiska poem, i hvilka han kämpade mot tidslytena, särskildt mot påfvedömets förfall. Han räknades bland uppfinnarna af mästersången. M:s arbeten finnas i v. d. Hagens ''Minnesinger'' (1838) och utgåfvos af Strauch 1876.

Marne—Rhenkanalen [ma'rn-]. Se Marne.

Marne—Saônekanalen [ma'rn-sån-]. Se Marne.

Marnien [-niä'], fr., *arkeol.*, i sammansättningarna marnientid, marnienkultur, användes i Frankrike i samma betydelse som det i det öfriga Europa vanliga Latène (se Latènetiden). Benämningen härledes däraf, att i dep. Marne stora skelettgraffält från den äldre Latènetiden upptäckts. T. J. A.

Marnix, Filips van, herre af Mont S:te Aldegonde (därför ofta kallad Aldegonde), holländsk statsman och vetenskapsman, f. 1538 i Bruxelles, d. 15 dec. 1598 i Leiden, studerade juridik i Genève under Calvin och öfvergick till reformerta läran, trädde sedermera i nederländsk krigstjänst och spelade en framstående roll i frihetskrigets historia. Allmänt anses han ha skriftligen affattat den bekanta öfverenskommelse (''kompromiss''), som nederländska ädlingar högtidligen ingingo i Breda 1566 med uppgift att af all makt hindra det spanska förtrycket, i synnerhet inkvisitionen. Vid Albas ankomst 1567 flydde M. till Tyskland, men återvände på Vilhelms af Oranien kallelse och tjänstgjorde sedan som Nederländernas underhandlare med hofven i Paris och London samt vid riksdagen i Worms 1578. Till upprättandet af

universitetet i Leiden och afslutandet af fördraget (”pacifikationen”) i Gent 1576 bidrog han kraftigt. Kallad till borgmästare i Antwerpen 1583, försvarade han denna stad öfver ett år mot spanjorerna, men nödgades 1585 kapitulera, drabbades därför af tadel och ovilja samt lefde sedermera i tillbakadragenhet, med kortare afbrott, såsom då han 1590 afgick som sändebud till Paris. Han sysselsatte sig under de sista åren af sitt lif förnämligast med teologiska arbeten. M. var icke blott krigare och statsman, han var äfven en af sin tids lärdaste män samt utmärkt som talare, prosaförfattare och skald. Ryktbar är hans satir *De byenkorf der heilige roomsche kercke*. Hans litterära verksamhet var omfattande och af stor betydelse för det holländska språkets utveckling. Hans samlade skrifter utgåfvos 1855—59 i 7 bd under titeln *Oeuvres de Philippe de M.* af La Croix, hans religiösa och teologiska arbeten i 3 bd 1871—91 af Toorenenbergen. M. anses ha författat den förnämsta geusesången, ”Wilhelmus van Nassouwe”, som nu är Nederländernas nationalsång. — Jfr skrifter om M. af Broes (2 bd, 1838—40), Quinet (1854), Juste (1858), Frédéricq (1882), Tjalma (1896) och Elkan (1910). (G. W—k.)

Ma'rno [-nå], Ernst, tysk (österrikisk) afrikaresande, f. 1844 i Wien, d. 1883 i Kartum, reste 1866 till Abessinien och gjorde under de följande åren färder i öfre Niltrakterna (kring Bahr el-Seraf och Bahr el-abjad) och sammanträffade med Baker i Gondokoro (1872). Därefter kallades han af Gordon till Lado, besökte med den egyptiske öfversten Long Mundo och Makaraka, följde 1877 Crespels expedition till inre Afrika och erhöll 1878 af Gordon förvaltningen af prov. Gallabat, där han arbetade på slafhandelns undertryckande. Skrifter: *Reisen im gebiete des Blauen und Weissen Nil* (1874) samt *Reisen in der ägyptischen Äquatorialprovinz und in Kordofan 1874—1876* (1878). Wbg.

Ma'ro [-rå]. Se Vergilius.

Ma'ro [-rå], Francis, pseud. Se Franzos 2.

Marocchetti [maråke'tti], Carlo, baron, italiensk skulptör, f. 1805, d. 1868, lärjunge af Bosio, var hufvudsakligen verksam i Frankrike och i England. I Turin finnas af honom ryttarstatyer öfver hertig *Emanuel Filibert* (1838, mycket imponerande, anses vara den ganska ojämne konstnärens bästa arbete) och konung *Karl Albert* (1861). Bland hans i England utförda minnesstoder må nämnas drottning *Viktorias* staty, *Wellingtons* ryttarstaty i Glasgow samt *lord Clydes* stod i London. (G—g N.)

Marodēra. Se Marodör.

Marodör (fr. *maraudeur*, af *maraude*, se d. o.), *krigsv.*, kallas en krigsman, som i krig olofligen aflägsnar sig från sin trupp och söker att af befolkningen i krigsorten med lock eller pock förskaffa sig lifsmedel. Då maroderingen icke endast skadar disciplinen, utan äfven uppretar befolkningen, måste den förekommas, äfven om de strängaste medel därvid få tillgripas. C. O. N.

Marodördroppar, *Liquor fuliginis foetidus, med.*, voro förr upptagna i Svenska farmakopén och användes i dos af en tesked åt personer, som ”marooderade”, d. v. s. låtsade vara sjuka för att slippa ifrån sin tjänstgöring såsom beväringar e. d. Marodördroppar bereddes af ”alkaliska sotdroppar” (se Glanssot) genom tillsats af dyfvelsträck. Den vidriga smaken föranledde vanligen ”marodören” att snart förklara sig frisk för att varda befriad från vidare medicinering. O. T. S. (C. G. S.)

Marofototra, stad. Se Foulpointe.

Maroillaiserasen [marωallåś-], uppkallad efter Maroilles, kommun i franska dep. Nord. Se Flandriska nötkreatursrasen, sp. 546.

Maro'kko (rättare *Marroko*; arab. *el Magreb*, ”västern”, *Magreb el aksa*, ”yttersta västern”, eller *el Gharb el-djauani*), en efter hufvudstadens namn, *Marrakesch*, af européerna förvrängd benämning på en stat (med titeln sultanat), numera, sedan 1912, under franskt protektorat, i nordvästra Afrika mellan Atlantiska hafvet i v., Medelhafvet i n., Saharas öken i s. och Algeriet i ö. Landgränsen är tämligen obestämd. Östra gränsen, mot Algeriet, bestämd 1844, är en rent konventionell linje, utgående från mynningen af en liten ström, Kiss, i sydöstlig riktning, sedan 1900 med dragning åt v., söder om Atlas genom Frankrikes annektering af oaserna Figig, Igli och Tuat. 1901 bestämdes Wadi Ghir som gräns mot Algeriet. Södra gränsen är beroende af centralregeringens makt och verksamhet. Arealen torde kunna beräknas till omkr. 560,000 kvkm.

Ehuru beläget i Europas grannskap, är M. endast i allmänna drag bekant. Tvärs igenom landet från Kap Ghir i s. v. till Algeriets gräns i n. ö., löper en hög bergskedja, redan af greker och romare kallad Atlas (se d. o.), hvilket namn dock ej är kändt af befolkningen, som i stället använder benämningarna *Adrar* (”berget”) och *Idraren* (”bergen”) eller stundom *Idraren-dran* l. *Ardrar-n'deren* (”bergens berg”). Sedd från staden M., har den utseendet af en föga tandad kam, med en medelhöjd af mer än 3,500 m., som med knappt 200 m. öfverträffas af de högsta topparna. Enligt Maw finnas många spår af forna glaciärer, bl. a. moräner. Den norra, för Atlantiska hafvets vindar utsatta sidan af berget företer här och där någon grönska, t. o. m. skogar, men den mera tvärbranta, mot öknen vända sidan är kal. S. om och nästan parallellt med denna kedja, som européerna kalla Stora Atlas, löper en annan, mycket lägre, kallad Lilla Atlas l. Anti-Atlas (östra delen benämnes af inbyggarna *Djebel Saghro*), som skiljes från Stora Atlas endast af Wadi Sus' floddal. Lilla Atlas genomskäres här och där af sänkor, som lämna väg för floderna, och är på flera ställen genom bergsknutar förenadt med hufvudkedjan, hvilken det småningom närmar sig för att nära Djebel Ajaschi (4,500 m.) sammansmälta med denna. N. om Stora Atlas finnas äfven åtskilliga bergskedjor, dels förenade med detta, dels självständiga. På de flesta kartor framställes norra M. som mycket bergigt, men i själfva verket tyckes större delen utgöras af vågiga stäpper med spridda höjder. Den marokkanska medelhafskusten (425 km. lång), mellan Algeriets gräns och Djebel Musa, omges af de branta och vilda Rifbergen och har knappt en enda jämn strandremsa eller något skydd för fartyg. Vid själfva Gibraltars sund, mellan Djebel Musa och Kap Spartel (med en 1865 byggd fyr, den enda på västra kusten, underhållen af England, Frankrike, Italien och Spanien), finnes en medelmåttig redd, vid Tanger. Den 1,200—1,300

km. långa kusten utefter Atlanten har ej heller några goda hamnar, ty el Araïsch (Larasch) och Rabat äro blott flodmynningar och Casablanca, Mazagan, Mogador och Agadir ha endast öppna redder. Kusten är låg, kantad med dyner, och först 50 km. från stranden uppgår djupet till 200 m. De flesta af M:s floder äro under regntiden och efter snösmältningen i bergen mycket vattenrika, men utsina under andra årstider och uttorka stundom fullkomligt. Till Medelhafvet flyter Muluja jämte några mindre, till Atlantiska hafvet: Aulkos l. Lukkos, Sebu, den största floden i M. och näst Nilen den största i hela Nord-Afrika, Bu-Regreg, Um er-Rebia, Tensift, alla n. om Atlas, samt Sus,

Fig. 1. Utsikt af Mekines, typisk marokkansk stad (sultanens sommarresidens).

Nun (Assaka) och Dråa (se d. o.), den längsta i M., s. om Atlas. Längre österut, på södra sidan, upprinna några andra strömmar, Wadi Zis, Ghir och Kenatsa m. fl., hvilka, sedan de bevattnat oaserna Medgarouah, Tafilet, Kenatsa m. fl., försvinna i Saharas sand. Af sjöar äro nämnvärda kustsjöarna Laguna Puerto Nuevo vid Medelhafvet och Merdja Ras ed-Dura vid Atlantiska hafvet. — M:s klimat är i allmänhet sundt och n. om Atlas mindre varmt, än man på grund af breddgraden kunde vänta. Kusten har en ovanligt jämn temperatur, och den atlantiska besökes mycket af personer, som lida af bröstsjukdomar. I Tanger och Mogador stiger temperaturen sällan öfver 27° eller sjunker under 5° C. De inre högslätterna mellan bergen äro utsatta för kväfvande hetta om somrarna och strida regn under vintern. På Atlas äro vintrarna ganska stränga, och snön kvarligger på topparna större delen af året. Det inre af M. är med afseende på utseendet så växlande efter årstiderna att, medan en resande finner landskapet torrt, brändt af solen och enformigt, en annan, som ser det under en annan årstid, intages af vegetationens rikedom och färgprakt. M:s flora har undersökts af flera forskare, och resultatet har systematiskt ordnats i Cossons "Compendium floræ atlanticæ: ou Flore des états barbaresques" (1881—87). M. är bättre vattnadt, mer grönt och mer skogigt än Algeriet. Atlasbergen och äfven slätterna ega stora skogar af flera slags barrträd, ek och andra löfträd, som skulle kunna ge tillfälle till betydande export. Bland kulturväxter må nämnas vinrankan, tobak, bomullsbusken, sockerröret, sydfrukter af många olika slag samt flera sädesarter, i synnerhet hvete och korn, sorgum, majs och ris. Mycket honung och vax erhålles. Till den vilda faunan höra lejon och panter, dock sällsynta och endast i vissa delar af landet, såsom i Rifbergen nära Algeriets gräns, schakaler, lodjur och vildsvin, kaniner och harar samt flera gasellarter. Vilda får (audad) finnas i de mera otillgängliga delarna af Atlas. Gräshopporna äro den största landsplågan. Boskapsskötseln kvarstår liksom jordbruket på samma låga ståndpunkt som för århundraden sedan. Med fullkomligare redskap och brukningssätt skulle jordbruket kunna frambringa 20 gånger mer än nu, då man ej söker erhålla mer, än man nödvändigt behöfver. De vanligaste tamdjuren äro mulor, som värderas mycket mer än hästen, åsna, kamel och häst, som sällan användes som dragdjur; hornboskapen skötes illa och lämnar mycket litet mjölk. Får (med spiralvridna horn samt lång och fin ull) och getter hållas i stor mängd. Att M. har värdefulla mineraltillgångar är otvifvelaktigt, men stammarnas fientligheter försvåra alla större europeiska grufföretag. Flera bolag ha dock bildats för framtida malmbrytning. Många järngrufvor ha länge bearbetats af den infödda befolkningen. Antimon säges finnas rikligt s. om Atlas. Äfven guld finnes på flera ställen. Från några saltsjöar upptages salt, som föres ända till Central-Afrika.

Rörande folkmängden har man endast mycket obestämda gissningar. Lenz ansåg, att 8 mill. ej är för hög siffra, då man tar i betraktande de

många rätt folkrika städerna och att bergstrakterna äro ganska tätt befolkade. Rohlfs däremot ansåg 6,5 mill. för mycket, och kapten N. Larras, som vistats i M. 10 år från 1898, anslår den till 4,34—4,58 mill., hvaraf 2,2 i atlantiska kusttrakten, 1,5 på Medelhafskusten, 200,000 i Mulujadalen, 200,000 i Sus' dal, 100—250 tusen i Dråas, 120—200 tusen i Wadi Zis'. I etnografiskt hän-

Fig. 2. Marokkansk soldat af berberfolket.

Fig. 3. Morisk flicka i Marokko.

seende delar man vanligen befolkningen (jfr fig. 2 o. 3) i 5 klasser: *berber, araber, morer, judar* samt *negrer*, slafvar, införda från Sudan. Berberna (amasigh) äro de äldste invånarna i landet och utgöra ungefär $^2/_3$ af befolkningen. De i s. kalla sig *schelluh* l. *schellaha*. Araberna bo till stor del på slättlandet jämte arabiserade berber, af främlingar kallade morer, till hvilka stadsbefolkningen i allmänhet hör. Morerna äro till större delen handlande, industriidkare, mera kunniga och rika än berberna. De äro fanatiska muhammedaner. Judarna äro dels sådana, som bott bland berberna sedan urminnes tid och tala deras språk jämte rådbråkad arabiska, dels sådana, som utdrifvits från Europa i jämförelsevis sen tid och kommit föga längre än till hamnstäderna, där de tala spanska jämte arabiska. De senare äro M:s mest företagsamma befolkning, och i deras händer ligger hufvudsakligen grosshandeln, men de äro hatade och förföljda af den öfriga befolkningen. Med undantag af judarna och européerna (19,243 år 1910, hvaraf 10,551 spanjorer och omkr. 6,500 fransmän) bekänner befolkningen sig till islam (Alis sekt, malikitiska ritus), men ingenstädes härskar polygami. Landets andliga öfverhufvud är storscherifen i Uezzan, en föregifven direkt ättling af profeten. Med afseende på andlig utveckling står befolkningen mycket lågt. Af morernas forna kultur, af de fordom berömda skolorna och biblioteken finnes knappt ett spår kvar; de få läroanstalterna meddela undervisning endast i islam och den från koran hämtade rätten. — M:s industri intar visserligen icke någon hög ståndpunkt, men den lämnar några artiklar, som sedan lång tid tillbaka egt ett visst anseende, såsom ylle- och sidenväfnader, broderier, mattor, läder (''marokäng''), lerkärl, vapen samt guldsmeds- och sadelmakararbeten. De förnämsta industristäderna äro Fes, Marokko och Rabat. — Handeln lider af den totala bristen på vägar och af mångahanda tryck, men har under senare år utvecklats betydligt. De viktigaste exportvarorna voro 1910 hudar och skinn (5,8 mill. kr.), nötkreatur (4,8 mill. kr.), ägg (4,5 mill. kr.), ull (3,5 mill. kr.), mandlar (3 mill. kr.), korn (2,8 mill. kr.), hvete (1,4 mill. kr.), grönsaker, gummi, foenum græcum, vax, ost etc. Exportens hela värde steg till 40,8 mill. kr., importens till 75,4 (dess viktigaste artiklar voro bomullsvaror, socker, te, maskiner, mjöl, sprit- och maltdrycker). De enda hamnar, som äro öppna för handeln med Europa, äro Tetuan, Tanger, el Araïsch, Saleh-Rabat, Casablanca, Mazagan, Safi och Mogador, hvilka 1910 besöktes af 2,936 främmande fartyg om 2,832 mill. tons dräktighet. Största omsättningen göres med Frankrike och Algeriet, Storbritannien, Spanien och Tyskland.

Styrelseformen är inskränkt autokratisk, i det att sultanens teoretiskt absoluta makt i hög grad kringskäres af religiösa hänsyn och ett officiellt proletariat, hvaraf han är omgifven. Han bär titlarna *chalifa* och *emir el-muminin* (''de rättrognes härskare''). Hans värdighet är egentligen ej ärftlig, men i mer än 200 år har tronen gått i arf inom familjen Filali. Centralregeringen kallas *machzen* l. *maghzen*, hvilket namn ges åt hela förvaltningen och de privilegierade stammar, ur hvilka statstjänstemännen rekryteras. I spetsen för förvaltningen stå sex vesirer (ministrar), som sultanen rådfrågar, om han finner för godt. De följa i allmänhet hofvet, som växelvis vistas i Fes, Mekines och Marrakesch, men utrikesministern var till helt nyligen bosatt i Tanger. Enligt den engelsk-franska öfverenskommelsen i apr. 1904 tillerkändes Frankrike rätt att biträda vid genomförandet af administrativa, ekonomiska, finansiella och militära reformer, och enligt Algeciraskonferensen 1906 skulle franska och spanska instruktörer biträda det inhemska befälet öfver polisstyrkan (2,000—2,500 man) i statens hamnar under inspektion af en schweizisk militärperson. Landets beroende af Frankrike har sedermera blifvit fullständigt genom 1911 års tysk-franska öfverenskommelse och protektoratsfördraget af 1912 (se nedan). Den lokala förvaltningen ledes af provins- och stadsguvernörer, som utnämnas af vezir eddakhalani (inrikesministern). De underordnade statstjänstemännen utnämnas af guvernören, och schejker sköta byarnas angelägenheter. Alla äro oaflönade och lefva af gåfvor (mutor och utpressningar). Fästa vid styrelsen äro några stammar (machzenstammar), som utgöra sultanens lifvakt, garnison i vissa städer och göra andra tjänster mot skattefrihet. Förvaltningen af de särskilda provinserna är liksom centralregeringen alldeles österländsk. En ordnad regering har omöjliggjorts genom de täta upproren af de nästan oberoende stamhöfdingarna. Den del af riket, som erkänner sultanens myndighet, kallas *beled* (*bled*) *el-machzen* (*maghzen, makzen*), d. v. s. regeringsland; de områden, där sultanens makt är osäker, kallas *beled es-siba*. Främmande makter äro representerade af diploma-

tiska och konsulära ämbetsmän i Tanger, och deras domsrätt öfver sina resp. landsmän har ledt till ständiga rättstvister. Efter 1912 års protektorat kommer emellertid den diplomatiska representationen i Tanger att indragas. — Den enda del af statsinkomsterna, som kan med någon grad af säkerhet beräknas, är tullinkomsterna, som de senare åren uppgått till omkr. 9 mill. kr. årligen. Statsskulden består af franska och tyska lån (1904—06), uppgående till 54,$_{72}$ mill. kr., krigsutgifter, skadeersättningar samt olika förskott och lån, tills. 92,$_{9}$ mill. kr. 1910 upptogs ett nytt 5-procentlån på 101,124,000 frcs af M:s statsbank, som upprättades 1907 med 40 års oktroj i enlighet med Algecirasfördraget och står under fransk lag. Den har ett grundkapital af 800,000 pd, utger sedlar och är statens skattmästare och regeringens finansagent. Direktörerna representera de olika finansiärer, som subskriberat grundfonden; en marokkansk kommissarie och 4 censorer (representerande Englands, Frankrikes, Spaniens och Tyska rikets banker) öfvervaka dess ledning. Förbundsdomstolen i Lausanne är utslagsgifvande i tvistefrågor. — En halforganiserad här användes tidvis att drifva in skatter och ”äta upp” provinserna, och med den plägade sultanen hvarje sommar gå i fält för att tukta någon ohörsam stamchef. Den enda tillstymmelsen till reguljär armé består af vissa ärftliga trupper, som uppsättas af vissa stammar och utgöra sultanens beridna lifvakt samt polis- och gendarmtrupper. Infanteriet (*askarïa*) består af uppbådadt folk; endast en mindre del öfvas af europeiska (franska) officerare. En tillförlitlig beräkning af landets alla stridskrafter är omöjlig. M:s sjöväsen var förr ganska betydande, och de marokkanske piraterna (”rifpiraterna”) gjorde sig på 1500- och 1600-talen fruktade af alla europeiska sjömakter. De större bland dessa tryggade sig genom våld eller fördrag efter hand mot dessa våldsgärningar, men de mindre voro ända intill senare tid antingen prisgifna åt dem eller måste genom formlig skatt köpa sig fria. Nu har M. hvarken krigs- eller handelsflotta, om man undantar några kustfarare, som sysselsättas för sultanens räkning. Om M:s flagga se pl. till art. F l a g g a. — Litt.: Rohlfs, ”Reise durch M.” (1873; 4:e uppl. 1884), De Amicis, ”Marocco” (1875; sv. öfv. 1885), Ch. de Foucauld, ”Reconnaissance au Maroc” (1888), H. de la Martinière, ”M., journeys in the kingdom of Fez” (1889), Budgett Meakin, ”The land of the moors” (1901), ”The moors” (1902) och ”Life in Morocco” (1905), J. Canal, ”Géographie générale du Maroc” (1902), R. de Segonzac, ”Voyages au Maroc 1899—1901” (1903), ”Voyages au Maroc 1904—05” (1910) och ”Au coeur de l’Atlas” (s. å.), E. Aubin, ”Le Maroc d’aujourd’hui” (1904), L. Gentil, ”Explorations au Maroc; mission de Segonzac” (1906), C. Du Gast, ”Le Maroc agricole” (I, 1908), och Mari Mihi (G. Lindqvist), ”Sultaner, helgon och röfvare” (1910). (J. F. N.)

Historia. M. motsvarar romarnas *Mauretania tingitana*, västra delen af M a u r e t a n i e n (se d. o. om dess äldsta historia). Landet eröfrades 429 af vandalerna, men redan efter Genseriks död (477) gjorde berberstammarna uppror, och då M. af Belisarius vid vandalväldets besegrande förenades med Östromerska riket (534), är det osäkert, huru långt inåt landet de bysantinske ämbetsmännens myndighet kunde göra sig gällande. Från 618 räknades M. till de spanske västgoternas besittningar. Kristendomen hade där gjort stora framsteg, särskildt bland berberna; i synnerhet vunno donatistiska och arianska läror insteg, hvarjämte några stammar bekände sig till judendomen. Araberna inträngde i M. 682, då kalifens fältherre O k b a öfvergick Muluja, nödgade den bysantinske styresmannen (*comes*), som residerade i Céuta, att underkasta sig, eröfrade Tanger och framträngde i s. till Tarudant. Den verkliga eröfringen skedde dock först 705 genom M ū s a, sedermera Spaniens eröfrare åt kalifen Walid I (705—715). En arabisk ”emir af Maghreb” styrde sedan landet från det af Okba grundlagda Kairouan i Tunisien. Berberna tvungos att öfvergå till islam, men funno snart en ny form för sina oafhängighetssträfvanden i rätt omfattande anslutning till charidjiternas sekt (se I s l a m, sp. 919). Från beroende under kalifatet frigjordes M. af en dit från Arabien flyktad ättling af kalifen Ali, I d r ī s i b n A b d a l l ā h (d. 793), som där 788 grundlade i d r i s i d e r n a s dynasti. Såväl han som hans son I d r i s II (d. 828), som 803 grundlade den nya hufvudstaden Fes, verkade med stor framgång för den ortodoxa muhammedanismens seger bland befolkningen. På 980-talet undanträngdes den siste idrisiden af den berbiska M a g h r a w a - d y n a s t i e n, hvars härskare sedan 1050-talet hårdt ansattes af a l m o r a v i d e r n a s stridbara sekt. Almoravidledaren J u s u f i b n - T a s c h f i n, ”emir el-muminin” 1061—1106, blef den nya dynastiens grundläggare, anlade 1062 den nya hufvudstaden Marokko (Marrakesch) och härskade ända från Niger i s. upp till Ebro i norra Spanien (se vidare A l m o r a v i d e r). En ny, än strängare ortodox folkrörelse störtade 1147 almoravidernas välde, och dennas bärare, a l m o h a d e r n a (se d. o.), härskade i M., tills dess hufvudstad Marokko 1269 intogs af m e r i n i d e r n a, en ur den berbiska beduinstammen Beni Merin framgången dynasti, som efter almohadernas stora nederlag mot de spanske kristne vid Tolosa (1212) börjat i norra M. uppbygga ett självständigt rike. Under meriniderna hemföll M. tidtals åt den vildaste anarki; ständiga tronstrider förekommo, långa tider var M. uppdeladt i småriken, och vid kusterna började portugiser och spanjorer göra motanfall mot de besvärliga sjöröfvarnästena. Sålunda intogo portugiserna 1415 Céuta, 1464 Anafé (Casablanca) och 1471 Azilah, spanjorerna eröfrade 1496 Melilla, och 1506 grundlade portugiserna faktoriet Mazagan. Enhetens och regeringsmyndighetens återställande åstadkoms emellertid genom en urspr. arabisk, men sedan länge berberiserad scherifsläkt från sydligaste M., S a a d i - d y n a s t i e n, som grundlagt ett rike i Sus, 1520 intagit hufvudstaden Marokko och 1536 i ett ”heligt krig” låtit massakrera den portugisiska garnisonen i Agadir. En af dess medlemmar, M u h a m m e d - e l - m e h d i (d. 1557), intog omkr. 1550 äfven Fes, och hans ätt härskade sedan öfver M. något mer än 100 år. I Saadi-dynastiens inre tronstrider inblandade sig portugisiske konungen Sebastian, som därvid omkom i det ryktbara ”trekonungarslaget” vid Alcazar (4 aug. 1578), då äfven den ene pretendenten omkom och den andre af sjukdom afled midt under slaget. Den nye emiren,

Ahmed-el-dhahebi (”den gyllene”, 1578—1603), gaf riket dess största utsträckning, i det han bl. a. eröfrade Tuat och Timbuktu. Portugiserna fördrefvos från nästan alla sina faktorier; endast spanjorerna lyckades vid kusten behålla några smärre besittningar, som de ännu inneha, de s. k. *Presidios* (se d. o.; viktigast äro Céuta och Melilla). Ahmed antog titeln kalif och prydde staden Marokko med ståtliga byggnader. Kort efter hans död togo åter förfall och anarki öfverhand, tills en ny scherifsläkt, Filali-dynastien, härstammande från oasen Tafilet, ställde sig i spetsen för rikets samling och 1664 med Mulei-er-reschid (d. 1672) besteg tronen, krossade bergsstammarnas självrådighet och tilltvang sig lydnad från Udjda i n. ö. till Sus i s. Denna dynasti är den ännu regerande, fr. 1912 dock under franskt protektorat. — Mäktigast var M. under Muleis bror och efterträdare, Mulei Ismail (1672—1727), en äkta österländsk despot, handlingskraftig, men hänsynslöst grym. Han residerade mestadels i Mekines, organiserade en mycket respektabel armé, delvis bestående af negertrupper (*bokharis*) och kristna renegater. Från portugiserna tog han el Araïsch (Larasch) och Azilah samt besatte det 1661 af Portugal till England afträdda och 1684 af engelsmännen frivilligt utrymda Tanger. Till sitt väldiga harem var han dristig nog att genom frieri hos Ludvig XIV söka förvärfva dennes naturliga dotter prinsessan af Conti. Det marokkanska sjöröfveriet, ända från medeltiden bedrifvet särskildt i kuststäderna Saleh, Mamora (Mehediya), el Araïsch och Tanger, nådde under hans regering sin höjdpunkt, och de kristne slafvarnas antal i M. beräknades mot 1600-talets slut tidtals uppgå till 25,000. Efter en tid af förfall och tronstrider efter Ismails död inträdde en ny blomstringstid under Sidi Muhammed (1757—90). Han nödgade (1769) portugiserna att utrymma sin sista marokkanska besittning, Mazagan, anlade den viktiga handelsstaden Mogador och afslöt med flera europeiska stater, bland dem Sverige och Danmark, fördrag om penningtribut för frihet från handelsfartygens oroande af kapare (jfr Barbareskstaterna och Sjöpass). En del ansatser att i M. införa europeisk civilisation torde ha utgått från de kristne och renegater han i rätt stort antal använde på viktiga ämbetsposter. Hans yngre son, Mulei Soliman (1794—1822), förbjöd sjöröfveriet, frigaf alla kristna slafvar och sökte i möjligaste mån inskränka M:s förbindelser med de europeiska nationerna. Under dennes brorson Abd-ar-rahman (1823—59) löstes omsider Sverige och Danmark 1845, sist af alla europeiska stater, från tributen till M.; om hans inblandning i fransmännens strider i Algeriet se Abd-ar-rahman 3. Sonen Sidi Muhammed (1859—73) förde 1859—60 ett olyckligt krig med spanjorerna, som sände 40,000 man i fält, intogo Tetuan och beredde sig att eröfra äfven Tanger, då fred under engelsk påtryckning bragtes till stånd och M. måste betala drygt skadestånd för de anfall af de oregerlige Rifkabylerna mot spanjorernas besittningar, hvaraf kriget föranledts. I öfrigt förlöpte hans regering fredligt. Den inre ordningens stadgande upptog äfven hans son och efterträdare Mulei Hasan (1873—94), som nästan ständigt var stadd på resor för att ordna rättskipningen, stäfja de svårhandterlige provinsståthållarnas självrådighet och indrifva skatter. Sus bragtes 1882 från en lång tids faktiskt oberoende åter under sultanens myndighet. Han sökte på det hela taget med framgång begagna sig af de europeiska makternas inbördes rivalitet för att utestänga deras inflytande i M. Dock reglerades på konferensen i Madrid 1880 dessa makters handelsrättigheter och rätt att under sin jurisdiktion upptaga skyddsförvanter. Nya oroligheter i Rifområdet framkallade 1893 en konflikt med Spanien, som genom ett fördrag af 1894 erhöll ansenligt skadestånd. Hasan efterträddes af en bland sina yngre söner, den 15-årige Abd-el-Asis (1894—1908). Till 1900 fördes styrelsen med kraft och klokhet af hans förmyndare Si Ahmed ben Mūsa, men efter dennes död s. å. valde sig Abd-el-Asis helt nya rådgifvare och påbörjade en omogen ”civilisatorisk” politik med kritiklöst upptagande af allehanda europeiska nyheter och välmenta, men något ytliga reformförsök, som framkallade starkt missnöje bland den fanatiskt muhammedanska befolkningen. Detta tog sig uttryck bl. a. i ett 1902 utbrytande farligt uppror under Bu-Hamara (se d. o.), hvilket med växlande krigslycka fortfor under Abd-el-Asis' hela regeringstid och först af hans efterträdare, med franska militärinstruktörers hjälp, kufvades (i aug. 1909, hvarefter Bu-Hamara, som utgifvit sig för att vara Sidi Muhammeds äldste son Mulei Muhammed, underkastades grym tortyr och afrättades i sept. s. å.). Vid Abd-el-Asis' hof rivaliserade England och Frankrike om det öfvervägande inflytandet vid förvaltningsreformernas planerande och handelsförmåners beviljande åt europeiska köpmän; förutom engelsmän och fransmän började äfven tyskar och österrikare att af marokkanska regeringen söka utverka leveranskontrakt, koncessioner för öfvertagande af allmänna arbeten o. s. v. Den engelsk-franska rivaliteten upphörde emellertid genom den ryktbara öfverenskommelsen (”ententen”) mellan England och Frankrike af 8 april 1904 (se Storbritannien, Historia). I fråga om M. innehöll den — förutom erkännande af M:s oberoende och integritet —, att England, emot motsvarande förmåner i Egypten, erkände Frankrikes öfvervägande politiska inflytande i M. och gaf franska regeringen fria händer att ”bevara ordningen i landet och lämna bistånd vid alla administrativa, ekonomiska, finansiella och militära reformer, som där befinnas nödiga”. Frankrike garanterade, att inga befästningar skulle anläggas på den marokkanska kusten vid Gibraltars sund; ömsesidig likställighet i ekonomiska fördelar stadgades för 30 år framåt, och England förband sig att lämna diplomatiskt stöd åt Frankrikes politik i M. (liksom Frankrike åt Englands i Egypten). Hvad Frankrike härvid åsyftade var närmast ohindradt tillfälle till s. k. ”fredlig genomträngning” (*pénétration pacifique*) af M., där Frankrike hoppades vinna förhärskande politiskt inflytande och stora ekonomiska fördelar, samt att under alla förhållanden trygga Algeriets västgräns mot angrepp från marokkanska trupper eller upprorsskaror, som eljest skulle kunna tänkas stödja upprorstendenser bland det sydligaste Algeriets oroliga befolkning. Farhågor för växande tyskt inflytande i M., hvilket särskildt under konflikter i

Europa kunde bli farligt och binda de franska trupperna i Algeriet, torde äfven ha påverkat franska regeringens politik, och på sina håll åsyftade man nog redan nu att med tiden förvandla M. till ett h. o. h. af Frankrike beroende protektorat liksom Tunisien. Spaniens godkännande af den nya situationen vanns genom två fördrag (af okt. 1904 och sept. 1905), hvari franska och spanska "intressesfärer" utstakades och militäriskt uppträdande i samförstånd aftalades, för den händelse den öfverhandtagande anarkien i M. därtill skulle ge anledning. Våren 1905 sökte franske ministerresidenten i Tanger, Saint-René Taillandier, vid besök i Fes, afpressa sultanen samtycke till ett franskt reformprogram för M., men då man i Tyskland ansåg, att han uppträdde, som om han vore bärare af ett allmänt europeiskt mandat, samt att de franska förslagens antagande af sultanen skulle sätta tyska ekonomiska intressen i fara, beslöt man korsa de franska planerna genom ett uppseendeväckande motdrag: under en kryssning i Medelhafvet besökte kejsar Vilhelm II Tanger (31 mars) och gaf där samtalsvis energiskt uttryck åt sin uppfattning, att sultanen var fri härskare öfver ett fritt land och att Tyskland utan mellanhänder ville förhandla med M. om tryggande af tyska intressen därstädes, som vore likaberättigade med andra makters. Uppmuntrad af detta stöd, tillbakavisade sultanen (28 maj) det franska reformprogrammet och föreslog — inspirerad af Tyskland — en internationell konferens för rådplägning om bästa sättet för nödiga reformers genomförande. Franske utrikesministern Delcassé var benägen för att, äfven med risk af krig, utan vidare afvisa konferensförslaget, men han fick ej det öfriga kabinettet med sig och afgick då (6 juni). Premiärministern Rouvier, som öfvertog utrikesportföljen, var medgörligare, och efter en månads förhandlingar afvecklades den kritiska situationen genom Frankrikes accepterande af konferensplanen på vissa villkor: sultanens oberoende och M:s integritet, ekonomisk likställighet för alla makter i M., nyttan af polis- och finansreformer samt Frankrikes särskilda intresse som grannstat af ordningens upprätthållande i M. erkändes som ledande grundprinciper för den beramade konferensens förhandlingar. Genom särskild öfverenskommelse af 28 sept. bestämdes grunddragen af konferensprogrammet, det godkändes (28 okt.) af sultanen, och efter något dröjsmål kunde konferensen samlas i den spanska staden Algeciras (16 jan. 1906). Efter mödosamma förhandlingar undertecknades (7 apr. s. å.) Algeciras-konferensens slutakt af representanter för M., de 6 europeiska stormakterna samt Förenta staterna, Spanien, Sverige, Nederländerna, Belgien och Portugal. Dess viktigaste bestämmelser voro följande. I de 8 för utrikeshandel öppna hamnarna (Tetuan, Tanger, el Araïsch (Larasch), Rabat, Casablanca, Mazagan, Safi och Mogador) skulle, till en början för 5 år, under sultanens suveräna auktoritet, men med franska och spanska instruktörer — enligt särskild uppdelning — och med en schweizisk generalinspektör organiseras en polisstyrka, hvars manskap och underbefäl skulle vara muhammedanska marokkaner. För denna polisorganisations och allmänna arbetens finansiering skulle en marokkansk statsbank upprättas med monopol på sedelutgifningsrätt och uppgift bl. a. att tjänstgöra som statens räntekammare och inom vissa gränser lämna marokkanska regeringen mindre förskott samt fungera som dess kreditanstalt. De på kongressen företrädda makterna fingo rätt att teckna andelar i begynnelsekapitalet, hvarjämte två andelar tillerkändes det konsortium af franska banker, som vid konferensens början var M:s ende fordringsegare och som till gengäld uppgaf sin företrädesrätt vid statslåns upptagande. Särskilda bestämmelser träffades om undertryckande af vapeninsmuggling samt tull- och skatteväsendets reorganisation. Som allmän regel vid offentliga arbetens utförande skulle "adjudikationsgrundsatsen" (om fritt utbud åt hugade spekulanter) gälla; utlänningar skulle ega rätt att i alla delar af M. förvärfva fast egendom. Som konferensaktens ledande grundsatser anfördes upprätthållandet af sultanens suveränitet och hans rikes integritet samt af ekonomisk frihet i M. för alla nationer. — Den främlingsfientliga upprorsrörelsens raska tillväxt i olika delar af M. omöjliggjorde, att det i Algeciras öfverenskomna reformprogrammet mer än mycket fragmentariskt kunde sättas i verket. Statsbanken begynte emellertid 1907 sin verksamhet (med säte i Tanger), och början gjordes till hamnpolisväsendets internationella organisation med franska och spanska instruktörer. Mordet på en fransk läkare, d:r Mauchamp, i staden Marokko (19 mars 1907) föranledde Frankrike att (29 mars) som pant för upprättelses erhållande och reformarbetets igångsättande "tills vidare" (genom general Lyautey) ockupera det nära Algeriets gräns liggande Udjda. Upprättandet af tullkontroll i Casablanca föranledde där (30 juli s. å.) ett främlingsfientligt tumult, hvarvid 8 europeiska arbetare vid därvarande hamnbyggnad mördades. Européerna i staden hotades af allmän massaker, och då en i hast ditsänd fransk kryssare landsatte en trupp matroser till konsulatets skydd, uppstod (5 aug.) en gatustrid, som i sin ordning föranledde stadens bombardering (s. d.). 3,000 franska soldater landsattes (9 aug.) och ockuperade staden. De krigiska bergsstammarna i trakten ryckte nu till anfall, och först efter upprepade utfall lyckades den franske befälhafvaren, general Drude, någorlunda pacificera stadens närmaste omnejd. Under tiden hade en af sultanens äldre bröder, ståthållaren öfver södra M., Mulei Hafid, som redan i maj i staden Marokko utropats till motsultan, i s. organiserat den främlingsfientliga rörelsen, som efter händelserna i Casablanca tilltog med jättesteg, och längst i n. ö. öfverföll den krigiska stammen Beni Snassen de franska trupperna vid Udjda och längs Algeriets västgräns. Sistnämnda resning undertrycktes raskt af general Lyautey (nov. 1907—jan. 1908), men sultan Abd-el-Asis förmådde snart ej upprätthålla ens skenet af regeringsmakt och nödgades nästan overksam bevittna, huru Mulei Hafid erkändes som sultan på allt flera ställen i landet. Den senares anhängare i Fes proklamerade honom där till sultan (4 jan. 1908), och han kunde 7 juni hålla sitt intåg där. Abd-el-Asis försökte då från Rabat ett motanfall mot södra M., men hans trupper blefvo (aug.) i grund slagna nära staden Marokko; i nov. var Mulei Hafid allmänt erkänd i hela landet, och Abd-el-Asis vistades som en maktlös flykting under europeiskt skydd i Tan-

ger. Hafid afstod emellertid visligen från att låta den segrande resningen öfvergå i ett "heligt krig" mot européerna i M. och anhöll i stället om makternas erkännande af hans nya ställning och lofvade iakttaga aftalen i Algeciras. Frankrike och Spanien affordrade honom åtskilliga speciella garantiförbindelser, hvaremot tyska regeringen, som tidigast af alla sändt en konsulär representant till Fes under den nya regimen, var obenägen för garantikrafvens pressande. De accepterades emellertid (dec.) af Hafid, hvarefter han (9 jan. 1909) formligen erkändes af makternas ombud. Den afsatte Abd-el-Asis fick nöja sig med en pension. Fransmännen hade 1908 fortsatt sina militäriska operationer inåt landet från Casablanca och under förevändning af nödvändigheten af att återställa ordningen besatt hela det af Chauija-stammen bebodda området. En i sept. inträffad, några dagar rätt hotande fransk-tysk konflikt rörande några tyska undersåtars försök till desertering i Casablanca från främlingslegionen och den behandling en tysk konsulatstjänsteman därvid fick röna af fransk hamnpolis, "Casablanca-episoden", afvecklades i godo genom hithörande tvistefrågors hänskjutande till Haagtribunalet, hvars utslag föll i maj 1909. Denna episod visade emellertid, huru stark spänningen var mellan Frankrike och Tyskland i Marokkofrågan. Ett försök till utjämning skedde genom den fransk-tyska öfverenskommelsen af 8 febr. 1909. Enligt denna förklarade sig Tyskland ha endast ekonomiska intressen i M. samt erkände, att Frankrikes speciella politiska intressen voro intimt förbundna med ordningens upprätthållande i landet. Tyskland förklarade sig icke skola lägga hinder i vägen för dessa franska politiska intressen, och Frankrike å sin sida förpliktade sig att icke lägga hinder i vägen för Tysklands kommersiella och industriella intressen i M. För bättre samförstånds vinnande skulle de båda regeringarna i stället söka "associera" sina undersåtars intressen i ekonomiska företag i M. Till en början framkallade denna öfverenskommelse en något lugnare politisk situation i M., där sultan Hafid under 1909 småningom konsoliderade sin regeringsmakt, medan oroligheter i Rifområdet föranledde en ganska omfattande och långvarig spansk expedition mot kabylerna i Melillas omnejd. Sultanen, understödd af sin skicklige utrikesminister, El-Mokri, lyckades omsider genom en öfverenskommelse i Madrid med Spanien (15 nov. 1909) reglera en del genom anarkien i Rif-området föranledda tvister och på våren 1910 i Paris uppnegociera ett länge efterlängtadt statslån, men i den mån han inlät sig på större förtrolighet med utländska makter, särskildt Frankrike, tilltog ånyo jäsningen bland befolkningen, och i febr. 1911 utbröto på flera håll våldsamma upprorsförsök. Då de upproriske hotade Fes, beslöto fransmännen, som under föregående år stadgat sin ställning i Chauija-området, att "till i Fes boende européers undsättning" dit afsända en stark expedition under general Moinier, samtidigt med att general Toutée från Oran inryckte i M. öfver Mulujafloden och från detta håll understödde Moiniers framryckning till Fes, där denne intågade i maj. Straffexpeditioner mot de upproriske utsändes, den franskfientlige storvesiren El-Glaui ersattes med den franskvänlige El-Mokri, sultanens egna trupper fingo franska officerare och underofficerare till instruktörer, och på sultanens regeringshandlingar utöfvade fransmännen ett bestämmande inflytande. Misstämningen häröfver steg nu hastigt hos tyska regeringen, allra helst som öfverenskommelsen af 8 febr. 1909 icke fått den utjämnande inverkan, som påräknats. Den i utsikt ställda "associationen" af tyska och franska ekonomiska intressen kom hvarken att realiseras i fråga om grufindustri, järnvägsbyggnader eller andra allmänna arbeten, utan rivaliteten på dessa områden fortfor och framkallade ständiga slitningar mellan de båda regeringarna. Bl. a. hade den tyska firman "Gebrüder Mannesmann" redan 1908 af sultanen utverkat omfattande grufkoncessioner, hvilkas giltighet bestreds af den under fransk ledning ställda internationella kapitalistsammanslutning, *Union des mines*, som efter fransk-tyska öfverenskommelsen bildats för att exploatera M:s mineralfyndigheter. Gång på gång gjordes misslyckade försök att under diplomatisk förmedling åstadkomma en uppgörelse mellan de båda företagen, och i afvaktan på en sådan måste hela den marokkanska gruflagstiftningen uppskjutas, och från intetdera hållet kunde början göras med någon grufdrift. Liknande intressetvister hindrade fastställandet af en länge som behöflig erkänd plan för marokkanska järnvägsbyggnader. Då återverkan af den jäsning fransmännens marsch till Fes framkallat bland befolkningen hotade att förspörjas äfven i södra M., tog sig tyska regeringen däraf anledning att till den sydmarokkanska hamnen Agadir afsända ett krigsfartyg (kanonbåten "Panther", 1 juli, fem dagar senare aflöst af kryssaren "Berlin") för att "vid behof lämna hjälp och skydd åt de tyske undersåtarna och skyddsförvanterna samt åt de betydande tyska intressena i dessa trakter", till dess "lugn och ordning återinträdt i M." Denna plötsligt vidtagna och starkt uppseendeväckande demonstration föranledde upptagande af nya förhandlingar mellan Frankrike och Tyskland om deras mellanhafvanden ej blott i M., utan äfven i Kamerun och Kongo. Förhandlingarna beledsagades af en tidtals mycket häftig presspolemik och hotade gång på gång att afbrytas, i hvilket fall omedelbar krigsfara skulle ha inträdt. Stort uppseende väckte särskildt ett tal af engelske finansministern Lloyd George (21 juli), hvari under vissa förutsättningar engelsk inblandning i konflikten ställdes i utsikt, hvilket ytterligare tillspetsade situationen. Omsider inträdde emellertid en utjämning, och 4 nov. 1911 undertecknades en tysk-fransk öfverenskommelse dels om M., dels om gränsreglering mellan Kamerun och Franska Kongo. Enligt denna gafs det åt Frankrike fria händer att upprätta ett protektorat öfver M., hvarjämte alla nationers och särskildt Tysklands rent ekonomiska intressen i utförliga detaljbestämmelser erhöllo nödiga garantier under den nya ordningen. Slitningar hade sedan marschen till Fes förekommit äfven mellan Frankrike och Spanien, hvilken makt fruktade att mista sin tidigare med Frankrike aftalade intressesfär och därför äfven vidtog militära anstalter till skyddande af sina intressen, särskildt i el Araïsch (Larasch) och Alcazar. Däraf föranledda fransk-spanska förhandlingar ha länge pågått och väntas nu (juli 1912) komma att snart resultera i en definitiv uppgörelse. Med den i det längsta motsträfvige sultanen slöts

30 mars 1912 en protektoratstraktat efter den fransk-tunisiskas mönster, hvarigenom den verkliga regeringsmakten kommer att öfvertagas af en vid sultanens sida ställd fransk generalresident, som äfven skall förmedla marokkanska regeringens alla förbindelser med utrikes makter. Om detta protektorats närmare organisation, fördröjd genom ett i maj 1912 utbrutet farligt uppror i Fes med omnejd, hvilket undertryckts af den till Frankrikes förste generalresident i M. utsedde general Lyautey, se vidare Marokko. Suppl.

Litt.: Mercier, ”L'histoire de l'Afrique septentrionale” (3 bd, 1888—90), omfattar tiden till 1830 och är den grundläggande moderna sammanfattande historiska handboken om M. Vidare märkas Budgett Meakin, ”The moorish empire” (1901), M. Aflalo, ”The truth about Morocco” (1904), De Castries, ”Les sources inédites de l'histoire du Maroc, de 1530 à 1845” (1905 ff.), Diercks, ”Die Marokkofrage und die konferenz von Algeciras” (1906), Tardieu, ”La conférence d'Algésiras” (1907) och ”Le mystère d'Agadir” (1912), samt P. Albin, ”Le 'coup' d'Agadir” (s. å.). Om Sveriges förbindelser med M. se J. H. Kreuger, ”Sveriges förhållanden till barbaresk staterna i Afrika” (1856). Algeciraskonferensens slutakt finnes tryckt bl. a. i ”Svensk författningssamling” 1906 och hos Sandgren, ”Recueil des traités de la Suède” (1910). V. S—g.

Maro'kko (berber. *Marra'kesch* l. *Mrakesch*), en af sultanatet Marokkos hufvudstäder, ligger på en stor, väl vattnad högslätt, nära floden Tensift under 31° 37′ n. br. och 7° 36′ v. lgd. Den anlades 1062 och var under de två första århundradena af sin tillvaro en af islams största och mest blomstrande städer (med, som det uppges, ända till 700,000 inv.), men har länge varit stadd på förfall. Utan sitt utomordentligt sköna läge nedanför Atlasbergen och sina yppiga trädgårdar och lundar af hvarjehanda fruktträd skulle M. vara en högst obehaglig plats. Befolkningen, som af flertalet resande anslås till 50,000 pers. (hvaribland 6,000 judar), är mycket blandad och består af representanter för nästan alla Afrikas folk. Liksom i de flesta andra städer i Marokko finnes ett särskildt judekvarter, el-Melah, afskildt från den öfriga staden. M. omges af en 8—10 m. hög, med torn försedd mur, så förfallen, att fotgängare och t. o. m. ryttare kunna tränga igenom öppningarna. Inom muren finnes en mängd öde platser och förfallna byggnader, men äfven trädgårdar. Moskéerna äro många, men föga märkliga. Sultanens palats upptar en stor vidd, men är i arkitektoniskt hänseende obetydligt och omslutes jämte tillhörande parker och trädgårdar af en särskild mur. Jordbruk är hufvudnäring. Viktigaste industrigrenen är läderberedning (”marokäng”). Skotska missionärer och några europeiska handlande äro bosatta där. (J. F. N.)

Maro'kkogummi, Mogadorgummi, består vanligast af droppformiga stycken af måttlig storlek eller icke sällan af masklik form. Färgen är vanligen mörk, smaken sötaktig. Gummistyckena lösas ofullständigt i vatten. *Acacia gummifera* lämnar detta gummi, som utföres från Mogador. Det får icke på apoteken begagnas i st. f. arabiskt gummi. O. T. S. (G. L—m.)

Marokä'ng. Se Läder, sp. 173.

Ma'ron (grek. *Μάρων*), *grek. myt.*, enligt Homeros en son af Euanthes och sonson af Dionysos (Bakchos), men anställd som Apollons präst i dennes helgedom vid berget Ismaros i Tracien. Han förärade Odysseus det söta och starka vin, hvarmed denne sedan berusade cyklopen Polyfemos. Yngre sagor göra honom till son af Dionysos och se i honom en det ljufva och berusande vinets heros. Maronsmyten är märkvärdig som företeende en beröringspunkt emellan de eljest väsentligen skilda Apollons- och Dionysoskulterna. A. M. A.

Ma'ron, Johannes. Se Maroniterna.

Marōner l. Marroner (af fr. *marron*, kastanje), ett slags stora, nästan runda, äkta kastanjer; de bästa komma från Frankrike. (G. L—m.)

Maroniterna, en kristen sekt i Syrien, utgöra hufvudmassan af befolkningen på nordliga Libanon och Antilibanon, men finnas f. ö. i alla Syriens större städer och på Cypern. Deras antal uppskattas till omkr. 314,000. De härleda sitt namn från Chrysostomos' vän munken Johannes Maron (d. före 423), som verkade i staden Cyrus.

Maronit.

Det af dennes lärjungar grundlagda klostret S:t Maron vid Orontes, ett af de mest betydande i Syrien, blef småningom monoteletiskt; när bysantinske kejsaren på konsiliet i Konstantinopel 681 definitivt afvisade monoteletismen, afsöndrade sig en del monoteleter, samlade sig kring S:t Maron, vunno för sig större delen af Syriens melkiter utanför städerna samt Libanons arbetarbefolkning och organiserade sig som en självständig monoteletisk kyrka, som sedan bevarade en delvis äfven politisk självständighet gentemot araber och turkar. 1182 anslöt sig en stor del till romerska kyrkan och har sedan, med kortare ”affall”, förblifvit unionen med Rom trogen. 1445 accepterades unionen äfven af maroniterna på Cypern, och resten vanns snart af franciskanmissionärer. 1584 inrättade Gregorius XIII i Rom ett kollegium för maroniterna, hvarur framgått många maronitiska lärde (Assemani, Amica, Gabriel Sionita m. fl.). Två nationalkonsilier

596 och 1736 (då tridentinska mötets beslut an-ogos) fullbordade anknytningen till romerska sto-en, ehuru maronitkyrkan alltjämt behöll sina egna yrkliga bruk. Ständig fiendskap med druserna se d. o.) på södra Libanon förde till upprepade ttrider och 1860 till ett stort blodbad på de af le turkiska myndigheterna afväpnade maroniterna. Västmakternas, främst Frankrikes, inskridande förde till fördraget 1862, hvarigenom maroniterna erhöllo nästan självständig förvaltning under en kristen guvernör. — Maroniternas hierarki omfattar f. n. en patriark (''Antiochenus maronitarum'', resi-derar vanligen i klostret Kenoben på Libanon), 6 ärkebiskopar och 2 biskopar, som tillsammans välja patriarken; denne får investitur af påfven, men har stor kyrklig maktfullkomlighet; till biskop utnämner påfven en af 3 på förslag uppförda. Prästerna äro mestadels gifta, men få ej ingå ett andra äkten-skap. 787 kyrkor funnos 1911. Klostren lefva mest efter den hel. Antonius' regel (omkr. 50 st.). Litur-gien hålles på gammalsyriska, ehuru maroniternas språk sedan århundraden är arabiska; kommunionen tages blott under en gestalt. — Maroniterna i stä-derna äro köpmän, på landet äro de enkla bönder, hvilkas förnämsta näringsfång är boskapsskötsel, sil-kesodling och sidenväfnad. En stor emigration går nu till Amerika och tillbaka, medförande ett förut okändt lyxbegär. Maroniterna gälla för att vara de godmodigaste och stillsammaste af Syriens infödda befolkning (enl. andra härska där blodshämnd och vildhet). Se Ghobaira, ''Rome et l'église syrienne-maronite 1517—1531'' (1906); symbolikerna, rese-skildringar från Palestina och en mängd uppsatser i ''Échos d'Orient'' 1898—1907; ''Missale catholi-cum'' (Rom, 1907). Hj. H—t.

Marönkaffe (Marronkaffe). Se Kaffe, sp. 535.

Marönnegrer l. Marronnegrer (fr. *marrons*, eng. *maroons*, af sp. *cimarron*, vild, förvildad), förrymda negerslafvar eller deras afkomlingar, hvilka i Syd-Amerika och Västindien lefva i frihet bland bergen och i skogarnas djup. I synnerhet på Jamaica förde de i lång tid blodiga gerillakrig mot de hvite. Maronnegrerna lefva nu där i ett till-stånd af halfcivilisation. (E. Rld.)

Marönplommon, *bot.* Se Flacourtia.

Ma'ros [-råʃ], flod i Siebenbürgen och Ungern, upprinner i komitatet Csik på Siebenbürgens hög-land, 880 m. ö. h., nära Alutas källor, genom-flyter Siebenbürgen i sydvästlig riktning, sedan den gjort en stor båge mot n., samt upptar den guld-förande Aranyos från h. och Kokel fr. v., inträder vid Kis Zám i Ungern, där den skiljer det forna Banatet (komitaten Krassó-Szörény, Temes och Torontal) från de nordligare Arad och Csanád, kommer vid Arad ned på låglandet och bildar där träsk samt förenar sig ofvanför Szeged med Theiss. Längd 883 km. M. blir farbar med små farkoster vid Karlsburg och är till följd af landets brist på goda vägar viktig som kommunikationsled, ehuru dess ojämna vattenstånd och oregelbundna flodbädd ofta lägga hinder i vägen för flodfarten. Flodom-rådet beräknas till nära 44,000 kvkm. (J. F. N.)

Ma'ros-Torda [-råʃ tå'rda], komitat i Siebenbür-gen, på ömse sidor om floden Maros, har en areal af 4,188 kvkm., med 197,618 inv. (1900), 60 proc. ungrare, 34 proc. valaker. Hufvudstad är Maros-Vásárhely. (J. F. N.)

Ma'ros-Ujvár [-råʃ-o'jvär] l. M.-U.-Akna, bergverksby i siebenbürgska komitatet Alsó-Fehér, vid floden Maros, med storartade saltgrufvor, som årligen lämna omkr. 50 mill. kg. salt, samt ammo-niak- och sodafabrikation. 4,051 inv. (1901), hvaraf 45 proc. valaker. Saltlagren voro bekanta redan för romarna, men upptäcktes ånyo 1791. (J. F. N.)

Ma'ros-Vásárhely [-råʃ-vä'ʃärhäj], kunglig fri-stad, hufvudort i szekleområdet, hufvudstad i sie-benbürgska komitatet Maros-Torda, vid floden Maros. 25,314 inv. (1910). Säte för Siebenbürgens appellationsdomstol. Slöjdmuseum. Protestantiskt och katolskt gymnasium. På en höjd ligger en gammal fästning med kyrka, i hvilken 1571 en riks-dag hölls, som tillerkände unitarierna samma rät-tigheter som öfriga bekännare. Släkten Telekis palats innehåller ett dyrbart bibliotek och andra samlingar. Tillverkning af socker och brännvin samt handel med trävaror, spannmål, vin, tobak, frukt och traktens andra produkter. Wbg.

Marot [marå], Clément, fransk skald, f. omkr. 1497 i Cahors, d. 1544 i Turin, son till Jean Desmaretz M. (f. 1463, d. 1523), själf skald och hofpoet hos Anna af Bretagne samt kam-martjänare hos Frans I. Denne förde sonen med sig till Paris, där han någon tid stude-rade vid universitetet för att bli jurist, men han visade föga sinne för lagbokens torra pa-ragrafer; i stället förde han ett gladt och vit-tert ungdomslif och var en stjärna i sällskapet ''Enfants sans souci's'' dramatiska förlustel-ser. Sedan han upp-vaktat konungen med sin första dikt, *Le temple de Cupidon* (1515), blef han kammartjänare hos dennes syster, Mar-gherite d'Alençon. Efter faderns död fick M. hans befattning hos konungen och blef dennes hofskald. Han följde hofvet på dess olika resor, deltog t. o. m. i kriget i Italien, där han sårades och blef tagen till fånga i slaget vid Pavia, men snart åter frigifven.

Emellertid hade reformationen vunnit anhängare inom de högsta kretsarna. M., som egentligen var en lättsinnig herre och föga bekymrade sig om mera djupsinniga ämnen, drogs med i rörelsen. Han råkade därigenom ut för en hel rad af för-följelser. Han åtalades första gången 1526, då han kastades i Châtelet, men öfverfördes snart till fän-gelset i Chartres, där han skref den allegoriska dik-ten *L'enfer* (hvarmed han åsyftade Châtelet), en bitande satir mot juristerna, som aldrig förlåto honom. Frigifven och ånyo fängslad, skref M. sin berömda *Epître* till Frans I, som lät frigifva honom för andra gången. 1534 flydde M. undan förföljel-serna, först till Bordeaux, därifrån till Lyon och slutligen till hertiginnan Renée i Ferrara. Däri-från riktade han två *Epîtres* till konungen, i hvilka han försvarade sig. Efter en kortare vistelse i

Venezia erhöll han ett fripass för att besöka Frankrike. Sin återkomst till Paris firade han med ett högstämdt och rörande kväde, *Dieu gard*. Men han emottogs icke som fordom. Hans afundsmän sällade sig tillsamman, och François Sagon, präst och dålig poet, angrep honom i en dikt för hans misstänkta åsikter och lättsinniga lif. M:s kvicka *Réponse* samlade emellertid skrattarna på hans sida. 1542 utgaf han de första trettio af Davids psalmer på franska (sedan följde ytterligare tjugu; öfversättningen fortsattes sedan af Théodore de Bèze). Tolkningen emottogs med entusiasm af hofvet och hugenotterna, men Sorbonne ansåg den kättersk, och ovädret bröt ånyo löst öfver hans hufvud. Konungen och hans syster vågade icke längre beskydda honom. För att undgå straff flydde M. först till Genève 1543 och sedan till Turin, där han dog följande år.

M:s diktning står på gränsen mellan medeltiden och renässansen och kanske närmare den förra. Hans käraste läsning förblef alltid "Roman de la rose" och Villons dikter, hvilka han utgaf i nya och föryngrade upplagor. Åtskilliga af hans tidigare dikter ansluta sig ännu till den senare medeltidens allegoriska maner. Detsamma gäller flera andra af hans mest lyckade dikter, bl. a. hans *Blasons*, ett slags humoristiska beskrifningar, hans *Coq à l'âne*, som af honom användes till djärfva satiriska utfall. Hans klassiska bildning var däremot obetydlig, men han har dock utfört ett par öfversättningar af antika skalder. Å andra sidan tog han småningom intryck af den nya tidens anda och påverkades af den samtida italienska humanismen och diktningen. Han var en af de förste skalder, som i Frankrike införde sonetten och den italienska elegien. Banerförare för dessa idéer blef M. dock aldrig. Endast i mycket inskränkt bemärkelse kan han räknas som en föregångare för Plejaden. Hans diktning innehåller öfver hufvud inga idéer. Den eger uteslutande värde genom hans rent personliga egenskaper. Han tjusar genom sin lifliga intelligens, sitt goda humör, sin smak, sin lätthet och naturlighet. Hans dikter utgöras af kvicka och älskvärda rimbref och kåserier. De bästa äro tillfällighetsdikter, hvilka tillsammans bilda en krönika öfver hans eget lif och till en viss grad återspegla själfva tidens oroliga lynne. Vissa af hans épîtres och några af rondåerna äro små mästerverk af behagfullt och stundom känslofullt framställningssätt. Samma egenskaper återfinnas äfven i åtskilliga af hans ballader och *étrennes*. Han är en mästare i epigrammet. Det var dessa olika egenskaper, som man sammanfattade under det smickrande uttrycket *style marotique*. Han eger i hög grad detta äkta galliska skämtlynne, som redan lyste i fabliåerna och sedan åter lefde upp i La Fontaines berättelser och fabler. M. öfverlefdes af en son, Michel M., f. omkr. 1520, som bland annat skref några numera bortglömda skaldestycken till drottning Margareta af Navarra. M. utgaf själf upplagor af sina arbeten 1529, 1532, 1538 och 1544. Sistnämnda år utkom hos Dolet en upplaga, i hvilken de olika skrifterna äro ordnade efter arterna, hvilken anordning sedan följts i alla följande editioner. Huru populär hans diktning var, visar det faktum, att ej mindre än 70 upplagor utkommo under 1500-talet (den värdefullaste af dessa är Niorts af 1596). Därefter sjunker hans stjärna. Af följande upplagor kunna nämnas Lenglet du Fresnoys (1731), P. Jannets (1868—72) och G. Guiffreys (1875—81; bäst, men ofullbordad). Litt.: Sainte-Beuve, "Tableau de la poésie française au XVI:e siècle", O. Douen, "C. M. et le psautier huguenot" (1878—79), Colletet, "Notices biographiques sur les trois M." (1871), G. Lanson, "C. M." (i "Revue suisse", 1882), Voizard, "De disputatione inter Marotum et Sagontum" (1885), Bonnefond, "Le différence de M. et de Sagon" (i "Revue d'histoire littéraire de la France", 1894), och Faguet, "XVI:e siècle" (1893). J. M.

Maroto [-rå'tå], Rafael, spansk karlistgeneral, f. 1785 i Murcia, d. 1847 i Chile, stred 1833—35 i pretendenten don Carlos' här, kom sedan i konflikt med denne, men blef 1838 öfverbefälhafvare för karlistarmén. Utan stöd hos don Carlos vid sina försök att reorganisera armén och inseende lönlösheten af fortsatt strid, afslöt M. med befälhafvaren öfver regentinnan Maria Kristinas trupper, Espartero, konventionen i Bergara (31 aug. 1839), enligt hvilken han med hela sin här öfvergaf pretendenten, som då måste fly till Frankrike. M. erhöll en pension af regentinnan och tillbragte sina sista år i Chile. (V. S—g.)

Maro'tse, folkstam. Se Marutse-Ma(m)-bunda.

Marozia [-rå'tsia] l. Mariuccia (dim. af *Maria*), en förnäm italiensk dam, som lefde i slutet af 800- och början af 900-talet, har liksom sin moder, Teodora d. ä., och sin syster, Teodora d. y., förvärfvat sig historisk ryktbarhet genom det lika skamlösa som skickliga sätt, hvarpå hon förstod att uppsätta sina älskare eller anhöriga på påfvestolen. Hon var gift tre gånger, första gången med markgrefve Alberik, andra gången med markgrefve Guido af Toscana och sista gången (932) med konung Hugo af Italien. Påfven Sergius III var hennes älskare, påfven Johannes XI hennes son och påfven Johannes XII hennes sonson. Påfven Johannes X, hennes moders älskare, lät hon kasta i fängelse och aflifva, då han sökte göra sig oberoende af hennes inflytande. Själf störtades hon 932 af sin son i första giftet, Alberik af Toscana, och dog i fängelse (dödsåret obekant).

Ma'rpingen, by i preussiska reg.-omr. Trier (Rhenprovinsen). 1,820 inv. (1900). M. vann i senare hälften af 1870-talet en viss ryktbarhet genom föregifna uppenbarelser af jungfru Maria (juli 1876), hvilka väckte stort uppseende och föranledde folksamlingar, för hvilkas skingrande man nödgades anlita militären. (J. F. N.)

Marple [mä'pl], stad i engelska grefsk. Chester, 20 km. s. ö. om Manchester. 5,595 inv. (1901). J. F. N.

Marprelate-striden [mä'prelət-], en i engelsk kyrkohistoria berömd, våldsam broschyrstrid 1588—89 mellan en puritansk författare, som använde pseudonymen Martin Marprelate, och ett flertal försvarare af den anglikanska kyrkan och särskildt af biskopsstyrelsen. De puritanska skrifterna trycktes på ett hemligt tryckeri, tillhörigt en walesare, John Penry, som 1593 hängdes som upprorsmakare. Om författarskapet ha flera hypoteser framställts, utan att frågan ännu kan sägas vara löst. Bland motskrifternas författare märkas biskop Th. Cooper af Winchester samt de vittre skriftställ-

rna J. Lyly, Th. Nash och R. Greene. De mest tydande stridsskrifterna ha omtryckts af E. Arber ''English scholar's library'' (1879—80). Jfr E. rber, ''Introductory sketch to the Martin Marrelate controversy'' (1880), och H. M. Dexter, Congregationalism'' (s. å.). V. S—g.

Marpurg, Friedrich Wilhelm, tysk musikteoretiker, f. 1718 i prov. Altmark, d. 1795 i erlin, lärde i Paris 1746 som sekreterare hos eneral von Rothenburg känna Rameaus harmonisystem, bodde därefter flera år i Hamburg och ledf 1763 utnämnd till k. lotteridirektör i Berlin amt erhöll titeln krigsråd. Som kompositör var an föga märklig, men som skriftställare egde han karpsinne, lätt uttryckssätt, vidsträckt lärdom och eläsenhet samt var en väldig polemiker. Hans förnämsta skrifter torde vara *Der kritische musikus an der Spree* (1749—50), *Abhandlung von der fuge* (2 bd, 1753—54; 4:e uppl. utg. af Dehn, 1858), *Anleitung zum klavierspielen* (1755; 2:a uppl. 1765), *Handbuch beim generalbass und der komposition* (3 bd, 1757—58, 2:a uppl. 1762; ''Kort begrep om general-basen'', 1782), *Kritische einleitung in die geschichte und lehrsätze der alten und neuen musik* (1759), *Kritische briefe über die tonkunst* (2 bd, 1759—63) och *Versuch über die musikalische temperatur* (1776). A. L.*

Marqua'rdi, J. Se Hans Markvardsson.

Marquardsen, Heinrich, tysk rättslärd och politiker, f. 1826 i Slesvig, d. 1897, var sedan 1861 juris professor i Erlangen. Mest bekant är M. som utgifvare af det stora samlingsverket ''Handbuch des öffentlichen rechts der gegenwart in monographien'' (1883 ff.). (Rld.)

Marquardt, Karl Joachim, tysk fornforskare, f. 1812, d. 1882, blef 1836 lärare vid Danzigs gymnasium, kallades 1856 till direktor för Friedrich Wilhelmsgymnasiet i Posen och var från 1859 till sin död direktor för gymnasiet i Gotha, där han äfven hade högsta uppsikten öfver slottet Friedensteins samlingar. M. eger förtjänsten af att ha fortsatt W. A. Beckers *Handbuch der römischen alterthümer*, af hvilket verk denne vid sin död (1846) icke hunnit afsluta 2:a bandet. M. fullföljde arbetet, så att det 1867 förelåg färdigt i 5 bd. 1873—82 utgafs det ånyo i omarbetadt skick, hvarvid Th. Mommsen lämnade framställningen af romerska statsrätten och M. af romerska statsförvaltningen (bd 4—6) och romerska privatlifvet (bd 7). (J. C.)

Marquesas Cays [mākē'səs kē'ŝ], korallöar. Se Florida, sp. 629.

Marquesasöarna [mākē'səs-], fr. *Les marquises*, numera den officiella benämningen på den n. om Tuamotuarkipelagen, mellan 7° 50′ och 10° 35′ s. br. samt 138° 40′ och 140° 46′ v. lgd belägna ögrupp i Polynesien, hvars sydöstra del af sin upptäckare, Álvaro Mendaña, 1595 fick namnet Marquesas de Mendoza (efter dåv. vicekonungen i Peru), medan den nordvästra, först 1791 af amerikaner upptäckta gruppen erhöll benämningen Washingtonöarna. Krusenstern föreslog namnet Mendañaöarna för hela ögruppen. Hela arealen utgör 1,274 kvkm. med omkr. 3,500 inv. (1901), hvaraf ett hundratal hvita. Öarna bestå af två grupper, en nordvästlig med Nukuhiva (482 kvkm.; se fig.), Uapu (83 kvkm.) och Uahuka (65 kvkm.) och fyra obebodda, samt en sydöstlig grupp med öarna Hivaoa (se Dominica 2), Tahuata (70 kvkm.), Fatuhiva (77 kvkm.) och två obebodda öar. Ehuru af vulkanisk bildning, ha öarna inga verksamma vulkaner. Höga berg resa sig vanligen på

Taiohae (Port Anna Maria) på ön Nukuhiva i Marquesasarkipelagen.

öarna och utsända kedjor mot kusten, mellan hvilka ligga fruktbara dalar. Korallref saknas, utom i några få bukter; ett djupt haf omger öarna. Klimatet är hett (29°—33° C. under regntiden, nov.—apr., 25°—30° under den torra tiden) och fuktigt. De äro skogbevuxna; brödfruktträdet lämnar hufvudnäringen, dessutom finnas stora kokosplanteringar, som möjliggöra export af kopra. Äfven oranger, sockerrör, kaffe och tobak äro föremål för odling. Boskapsskötseln är rätt mycket utvecklad. Fisket lämnar likaledes ett viktigt födoämne. Invånarna, en polynesisk stam, likna i många afseenden befolkningen på Tahiti, men äro mera välväxta. Protestantiska och sedermera katolska missionärers försök att vinna dem för kristendomen, utrota kannibalismen samt höja dem i sedligt och socialt hänseende ha hittills haft föga framgång, ehuru de fleste af dem officiellt bekänna sig till kristendomen. I början af 1800-talet öfversteg antalet infödingar 30,000, men genom inbördes fejder, smittsamma sjukdomar och andra orsaker har antalet sjunkit. 1842 togs ögruppen i besittning för Frankrike, som ännu utöfvar ett nominellt protektorat öfver densamma samt har en resident och en liten garnison på Nukuhiva. J. F. N.

Marquès de Valma'r [-ke's], pseudonym. Se Gil y Zárate, sp. 1176.

Marquess [mā'kwis], eng. Se Markis.

Marqueste [markä't], Laurent Honoré, fransk skulptör, f. 1850 i Toulouse, studerade vid École des beaux-arts i Paris, vann Rompriset 1871 och har sedan utöfvat en omfattande verksamhet. Han började med klassiska ämnen: *Perseus dödar Medusa* (1876), *Cupido* (1883), *Galatea* (1884, alla tre i Luxembourgmuseet, exemplar i marmor äfven i Glyptoteket i Köpenhamn, som dessutom eger *Eva*, staty, 1889), *Nessus* (grupp, 1892, Tuileriesträdgården, ett exemplar uppställdt utanför Glyptoteket), vidare *Étienne Marcels* ryttarstaty invid Hôtel de ville, påbörjad af Idrac, fullbordad af M. 1885, *Racine* (staty i Odéonteatern 1893), monument öfver *Ferd. Favre* (Luxembourgparken, 1903), *Saint-Saëns* (sittande staty i teatern i Dieppe, 1907) och *Waldeck-Rousseaus* monument i Tuileriesträdgården (utst. 1905, aftäckt 1910). —

M. är medlem af Institutet och professor vid École des beaux-arts. G—g N.

Marquette [mäke't], en efter jesuitmissionären M. uppkallad stad i nordamerikanska staten Michigan, vid södra stranden af Lake superior. 10,665 inv. (1910). Katolsk och protestantisk biskop. Järnverk, maskinverkstäder, sågar. Stora dockor och varf, enär staden är utskeppningsort för Michigans stora järnmalmsdistrikt. (J. F. N.)

Marquette [markä't], Jacques, fransk jesuitmissionär, upptäcktsresande, f. 1637, d. 1675, begaf sig 1666 till Canada och grundlade 1668 en stadigvarande missionsstation vid Sault S:te Marie, vid Lake superior. Han har ett namn i Amerikas upptäcktshistoria som deltagare med L. Joliet i en färd utför Mississippi 1673. En hans skildring öfver denna färd offentliggjordes i Thévenots "Recueil de voyages" (1681).

Marquina [-kina], Eduardo, spansk skald, som genom lyrik och dramatiska diktverk står i högt anseende inom sitt land. Hans *Elegías* och *Odas* berömdes 1901 af Juan Valera för kraft, glans och rik fantasi, hvilka egenskaper prägla äfven hans *Eglogas*, *Vendimión*, ett stort, genialt poem, ädelt formadt, *Canciones del momento*, *Odas de la ciudad y horas trágicas* och *Almas anónimas* (1910). I sina dramatiska arbeten, *Las hijas del Cid* (1908), *Doña María la Brava*, *Benvenuto Cellini* och *En Flandes se ha puesto el sol*, står M. på fullt modern spansk ståndpunkt. Af M:s öfriga arbeten äro att nämna romanerna *La caravana*, *La muestra*, *Beso de oro*, *Flor de raza*, *El secreto de la vida* och *La pasión de mister Castle*. Ad. H—n.

Marquis [fr. utt. marki, eng. utt. mä'kwis]. Se Markis.

Marqvard (Marqvardt), svensk boktryckarfamilj. Karl Fredrik M., f. 1767, d. 1809, erhöll 1796 privilegium på eget tryckeri och inköpte därjämte A. J. Nordströms stilgjuteri, hvarefter han i eget namn dref boktryckerirörelse i Stockholm till sin död. — Efter denna tid fortgick denna rörelse under namnet Marqvardska tryckeriet och förestods af den förres broder Johan Petter M., som förut arbetat i tryckeri i Jönköping, där han gift sig med boktryckaren N. Falcks änka och 1795—1802 varit hennes faktor. Efter makarnas skilsmässa (1802) återtog hustrun skötseln af sitt tryckeri, och M. blef efter sin broders död egare af dennes Stockholmstryckeri, som han dref till sin död, 1816, hvarefter hans änka fortsatte till 1820, då hon gifte sig med notarien i sjötullen K. F. Berglund. Denne fortsatte tryckeriverksamheten i eget namn, och efter hans död (1823) öfvertog änkan ensam den gamla firman, till dess 1831 såväl tryckeriet som stilgjuteriet försåldes till N. M. Lindh i Örebro. R. G.

Marqvardska tryckeriet. Se Marqvard.

Marqvardsson, H. Se Hans Markvardsson.

Marqvardt. Se Marqvard.

Marr [mä], Karl von, målare, f. 1858 i Milwaukee i Nord-Amerika af tyska föräldrar, studerade för sin fader, som var varm konstvän och dilettant i gravyr. M. kom, 20 år gammal, till Tyskland, studerade där vid akademierna i Weimar, Berlin och München och blef 1893 professor vid akademien i sistnämnda stad. Han gjorde sig ett namn genom stora, figurrika, mycket rörliga och liffulla målningar med historiskt innehåll, till en början påverkad af Piloty och G. Max. Bland dem märkas *Frundsberg* (1883), *Flagellanterna* (1889) och *I Tyskland 1806* (1890, museet i Königsberg, skildrar fransk inkvartering). Han utförde sedan stora dekorativa målningar med fantastiska eller symboliska motiv, bland dem cykeln *Lifvet* i slottet Stein vid Nürnberg (1908—10). Bland hans öfriga arbeten må nämnas plafonden *Ikaros' fall* (1895), porträttet *Landskapsmålaren* (framställd gående i ett landskap, 1902, museet i Budapest), *Aftonrodnaden* (1904), *Lux in tenebris* (försök till symbolisering af kristendomen, 1908) och porträttet *Dekorationsmålaren* (framställd stående framför en stor målning med sväfvande nakna figurer, 1909). En *Madonna* med barnet och änglar i månsken eges af Nya pinakoteket i München. M:s konst är dramatisk och kraftfull, i första rummet resultat af tålmodigt och energiskt studium. G—g N.

Marra'das (ej Maradas), don Balthasar, grefve, spansk general i kejserlig tjänst, f. omkr. 1560 i Valencia, d. 12 aug. 1638 i Prag, kom vid unga år som johannitriddare till kejsarhofvet i Wien och var vid Trettioåriga krigets utbrott kavalleriöfverste. Han stred 1618 under Buquoy mot Thurns bömiska här och blef 1619 "generalvaktmästare" öfver alla kejsarens spanska hjälptrupper. Som sådan deltog han i striderna i Böhmen 1619—22, öfverhopades af Ferdinand II med ynnestbevis och förläningar, blef 1621 general af kavalleriet och deltog 1623—24 i fälttåget mot Bethlen Gábor. Då kejsaren 1625 uppsatte en ny armé under Wallenstein, kände sig M. förbigången och hyste alltsedan dess agg till sin yngre krigskamrat. Han deltog emellertid som fältmarskalk under Wallenstein i 1626 års fälttåg mot Mansfeld och utnämndes 1627 till generallöjtnant utan att dock tagas i anspråk af Wallenstein, som uttryckt sin uppskattning af M:s fältherregåfvor i orden: "Don Balthasar är en god *caballero*, men sakerna äro för höga för honom". Efter Gustaf Adolfs seger vid Breitenfeld 1631 sändes M. i okt. att försvara Böhmen mot sachsarna, men visade därvid endast prof på oduglighet som självständig befälhafvare. Han aflöstes efter några månader af Wallenstein och sändes af denne att skydda Schlesien och Lausitz mot sachsarna under Arnim. Mot denne led han idel motgångar, bl. a. vid Ohlau (7 sept. 1632), och Wallenstein genomdref då hans återkallande. M. vistades sedan mest i Wien, arbetade 1634 på Wallensteins störtande och fick sin andel i bytet. Hofgunst snarare än krigarduglighet torde ha skaffat honom de ansvarsfulla befälsposter han innehaft. V. S—g.

Marrādi, Giovanni, italiensk poet och föreläsare, f. 1852 i Livorno, är en af Italiens nu lefvande främsta landskapsskildrare och har vunnit särskild ryktbarhet för sin utsökta form. Han är som landskapsdiktare en originell och kraftfull efterföljare till Carducci, sådan denne framträdde i t. ex. "Idillio Maremmano". I M:s landskap är beskrifningen mer musikalisk än pittoresk. Hans skaldelynne har ganska mycken läggning åt det humoristiska, men försmår ej heller den allvar-

ga historiska genren. M:s diktning representeras
ft följande arbeten: *Canzoni moderne* (1879),
"19 ottobre 1860" (1880). *Fantasie marine* (s. å.),
Mortuaria (1882), *Ricordi lirici* (1885), *Poesie*
(1887), *Nuovi canti* (1891), *Ballate* (1894), *Rapso-*
die Garibaldina 1849 (1899) och *Rapsodia Gari-*
baldina 1860 (1903). 1902 utkommo hans samlade
likter, *Poesie* för åren 1875—1900, 1907 åter
tgifna under namn af *Poesie nuovamente raccolte*
ordinate. H. N.

Marra'kesch, hufvudstad i Marokko. Se Ma-
okko.

Marranos [-ra'nås], mindre riktigt Maran-
nos, sp. (af *marráno*, svin), i Spanien skymfnamn
å döpta judar. Jfr Ph. Philippsens roman "Die
marranen" (1843; 2:a uppl. 1855). Se Judar,
sp. 221.

Marrast [mara'st], Armand, fransk publicist
och politiker, f. 1801 i Saint-Gaudens, d. 1852 i
Paris, blef efter julirevolutionen 1830 en af stif-
tarna af det Antidynastiskt republikanska partiet
och förfäktade 1832—34 dess idéer som redaktör
af tidn. "Tribune". Efter några års nödtvungen
landsflykt i England återkom M. 1838 och blef
1841 chefredaktör för tidningen "National". Vid
februarirevolutionen 1848 blef han medlem af pro-
visoriska regeringen, valdes i mars till mär i Paris
och invaldes i konstituerande församlingen, där
han, från juni, fungerade som president. Han för-
lorade emellertid hastigt sin popularitet och in-
valdes ej i den lagstiftande församlingen, som
sammanträdde i maj 1849.

Marriot, Emil, pseudonym för Emilie Ma-
taja.

Mar-risp. *bot.*, namn på *Statice Limonium*.

Marrōner. Se Maroner.

Marrōnkaffe. Se Kaffe, sp. 535.

Marrōnnegrer. Se Maronnegrer.

Marroquin [marråki'n], José Maria, presi-
dent i Colombia 1900—04. Se Colombia,
sp. 560.

Marrubiīn. Se Marrubium.

Marru'bium L., *bot.*, ett örtsläkte, hörande till
fam. *Labiatæ*. Det har 5—10-tandadt blomfoder
och ståndare och stift inneslutna i kronröret. Släk-
tet eger inemot 30 arter i tempererade länder,
men i Sverige finnes blott en, *M. vulgare* L.,
kransborren, som är en mångårig, mer eller
mindre hvitullig, nedtill kortgrenig ört af 20—50
cm. höjd, med rundade eller nedtill hjärtlika,
mycket skrynkliga, under gropiga och i kanten
groft och ojämnt naggade blad. Blommorna äro
små, hvita och sitta i nästan klotlika, täta kransar
i bladvecken. När frukterna äro mogna, lossna
dessa kransar lätt från sina fästen och fastna
medelst blomfodrets krokuddiga flikspetsar vid för-
bigående djur eller människors kläder, snarlikt
kardborrar, hvarigenom frukterna spridas. Detta
har gett anledning till svenska namnet "krans-
borre". Örten förekommer vid gator och vägar
samt f. ö. helst i människoboningars grannskap i
mellersta och södra Sverige. Lukten af den färska
örten är angenäm, något erinrande om mysk; sma-
ken är starkt bitter, ihållande, beroende på ett
bitterämne, marrubiīn, och på en flyktig
olja. Den torkade örten var förr officinell under
namnet *Herba marrubii albi* l. *Prasii*, hvit
andorn, och användes som te mot gulsot, kro-
niska katarrer, "slemflöden" m. m. Jfr Grön-
saftkur. O. T. S. (G. L—m.)

Marruciner (lat. *marrucini*), ett fåtaligt, tappert
italiskt folk af umbrisk-sabellisk stam vid östra
kusten af mellersta Italien, s. om floden Aternus
(nu Pescara), som skilde dem från vestinerna. De
underkufvades af romarna i samnitkrigen (i 4:e
årh. f. Kr.), men deltogo i bundsförvantkriget
(91—88 f. Kr.) och erhöllo till följd däraf romersk
medborgarrätt. Deras hufvudstad var Teate (nu
Chieti).

Marru'vium. Se Marser.

Marryat [mä'riət], Frederick, engelsk för-
fattare, f. 10 juli 1792 i London, d. 9 aug. 1848,
rymde till sjöss flera gånger i gossåren, fick 1806
följa sin håg och tjänte de första åren som sjö-
kadett under lord Dun-
donald samt deltog i
en mängd drabbnin-
gar och äfventyr un-
der kryssningar utmed
franska och spanska
kusterna. 1812—14
tjänstgjorde M. som
marinlöjtnant i kriget
mot Förenta staterna
och sändes 1815 med
eget kommando till S:t
Helena. Han utmärkte
sig 1824—25 som be-
fälhafvare för den i
kriget mot Burma ut-

sända eskadern och fick 1825 flottkaptens rang.
En rik erfarenhet stod sålunda M. till buds, då
han 1830 tog afsked ur tjänsten och uteslutande
egnade sig åt författarskap. Ur hans penna flöto
på 20 år 24 arbeten, dels sjöromaner, dels äfven-
tyrsberättelser för ungdom (samt en resedagbok).
De äro, i den ordning de kommo till, *Frank Mild-*
may, or the naval officer (1829); *The king's own*;
Newton Forster, or the merchant service; *Peter*
Simple; *Jacob Faithful*; *The pacha of many tales*;
Mr midshipman Easy; *Japhet in search of a father*;
The pirate and the three cutters; *Snarley-yow, or*
the dog fiend; *The phantom ship*; *A diary in*
America; *Olla podrida*; *Poor Jack*; *Masterman*
Ready; *Joseph Rushbrook*; *Percival Keene*; *Tra-*
vels and adventures of monsieur Violet; *The sett-*
lers in Canada; *The privateer's man*; *The mission,*
or scenes in Africa; *The children of the new*
forest; *The little savage* och *Valerie* (1849, ej full-
bordad af M.). De ha (utom dagboken och "Olla
podrida") öfversatts till svenska, åtskilliga i mer
än en uppl. Omväxlande, händelserika samt be-
rättade med en alldeles särskild liflighet och natur-
lighet, höra "kapten" M:s romaner till skönlittera-
turens mest lästa alster och lämpa sig alldeles sär-
skildt till gossläsning. Det förtjänar nämnas, att
han utarbetade en mycket använd signalbok för
handelsfartyg. Se biogr. öfver M. af Hannay
(1889) och "Life and letters of captain M.", utg.
i 2 bd 1872 af hans dotter Florence M., f.
1837, d. 1899 som fru Lean, hvilken gjort sig
ett namn som författarinna till många ganska om-
tyckta romaner (några i sv. öfv., "Det finnes ingen
död" 1892, "En själ i brand" 1901 m. fl.).

Mars, *astron.*, en af de sedan gamla tider kända planeterna, den 4:e i ordningen, från solen räknadt, af vårt solsystems stora planeter och sålunda den af dessa, hvars bana ligger närmast utanför jordbanan. På samma gång den tillhör den inre (innanför asteroidzonen belägna) gruppen af de stora planeterna, är denna planet sålunda i förhållande till jorden en "öfre" planet. Den kan därför komma i såväl konjunktion som opposition till solen. Dess medelafstånd från solen är omkr. 228 mill. km. eller $1{,}_{52\,37}$ gånger jordens; på grund af banans rätt stora excentricitet ($0{,}_{093}$) varierar solafståndet mellan 207 mill. km. i periheliet och 249 mill. km. i apheliet. M. är näst Merkurius den minsta bland solsystemets åtta hufvudplaneter, i det att dess diameter uppgår till icke fullt 6,800 km., d. v. s. endast något mer än hälften af jordens. Dess massa är mindre än $\frac{1}{3\,000\,000}$ af solmassan eller ungefär $\frac{1}{9}$ af jordens massa; medeltätheten är omkr. $\frac{2}{3}$ af jordens. Planetens afplattning är så ringa, att den ej med full säkerhet kunnat fastställas genom direkta observationer; den torde uppgå till omkr. $\frac{1}{200}$. Omloppstiden är nära 687 dygn, d. v. s. 43 dygn mindre än 2 år. Vore denna omloppstid precis 2 år, skulle planeten fullborda ett omlopp på samma tid som jorden fullbordar två, och oppositionerna skulle inträffa i intervall af två år. Nu rör den sig något hastigare, så att jorden behöfver omkr. 50 dygn öfver 2 år för att upphinna den. Den s. k. synodiska omloppstiden, mellantiden mellan två successiva oppositioner, utgör alltså omkr. 780 dygn.

M. visar sig för obeväpnadt öga som en ljusstark stjärna med utpräglad rödaktig färgton. Dess glans är emellertid mycket olika vid olika tillfällen, beroende på de starka variationerna i dess afstånd från jorden och från solen. Den största glansen inträffar naturligtvis, då planeten är på sitt minsta afstånd från jorden, d. v. s. vid oppositionerna, i synnerhet vid sådana, som infalla på tidpunkter, då planeten samtidigt befinner sig nära sitt perihelium. Dylika särskildt gynnsamma oppositioner inträffa ungefär hvart sjuttonde år. Afståndet mellan jorden och M. kan då i bästa fall vara blott 57 mill. km., och M. är då näst Venus himlens ljusaste stjärna, nära 4 gånger så ljusstark som vid de ogynnsammaste oppositionerna och mer än 50 gånger så ljusstark som vid konjunktionerna. Förr användes observationer af M. vid oppositionerna för bestämningar af solparallaxen. Numera, sedan planeten Eros blifvit upptäckt, har man i observationerna af denna lilla planet, som under större delen af sitt lopp rör sig mellan jordbanan och M:s bana och som kan komma jorden närmare än någon annan planet, det bästa medlet för dessa viktiga bestämningar.

Den teleskopiska anblicken af M. (se fig.) erbjuder stort intresse, enär planeten i någon mån erbjuder vissa analogier med jorden. Redan Huygens på 1600-talet iakttog åtskilliga fläckar på Marsytan, och hufvuddragen af de på hans teckningar återgifna fläckkonturerna kunna ännu i dag identifieras. Häraf kan man sluta, att dessa fläckbildningar i det stora hela äro af en konstant karaktär och icke blott sådana mer eller mindre tillfälliga och föränderliga molnartade företeelser som t. ex. fläckarna på Juppiters yta. Tack vare denna omständighet har man genom sammanställning af observationer på dessa fläckar, utförda under en tidrymd af mer än 200 år, kunnat mycket noggrant bestämma M:s rotationstid. I själfva verket är M. den enda planet utom jorden, hvars rotationstid kunnat fast-

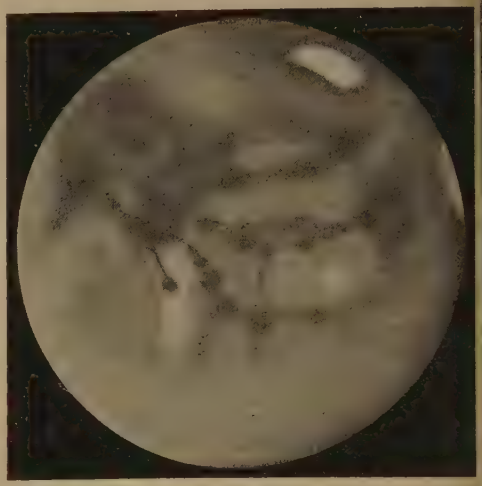

Planeten Mars sedd teleskopiskt från Meudonobservatoriet 11 okt. 1909.

ställas med fullkomlig skärpa. Denna rotationstid uppgår till 24 t. 37 m. $22{,}_{67}$ s., och detta värde är noggrant på en eller annan hundradels sekund. Rotationstiden (d. v. s. Marsdygnet) är sålunda ganska nära öfverensstämmande med det jordiska dygnet. Äfven rotationsaxelns lutning mot planetbanans axel är mycket nära densamma som hos jorden (omkr. 24°), så att årstidernas växling, försåvidt den beror på denna lutning, bör försiggå på ungefär samma sätt som på vår planet. I närheten af M:s poler, i synnerhet den södra, har man iakttagit hvita fläckar, hvilka, alltefter som ifrågavarande trakt af planeten har sommar eller vinter, af- och tilltaga i storlek. Det har naturligtvis legat nära till hands att jämföra dessa polarfläckar med is- och snöbildningarna vid jordens poler. Att en stor olikhet dock förefinnes i detta afseende, framgår redan af det faktum, att polarfläckarna på M. äro underkastade så ofantliga variationer i storlek. Särskildt den södra polarfläcken af- och tilltar ofta mycket hastigt: vid vissa tider är den öfver 3,000 km. i genomskärning, och 4 eller 5 månader senare kan den vara fullständigt utplånad. Förklaringen till de öfriga ljusa och mörka fläckarna på Marsytan är kanske ännu vanskligare. Vidsträckta områden af ytan, särskildt på den norra hemisfären, ha en gulaktig eller rödgul färgton i olika schatteringar. Dessa områden upptaga sammanlagdt mer än halfva planetytan. Mot dessa kontrastera mörkare fläckar af en blågrå eller grönaktig färgton, täckande sammanlagdt omkr. $^3/_8$ af ytan och belägna mest på södra halfklotet och i ekvatorstrakterna. Vanligen antar man de ljusare partierna vara kontinenter och de mörka fläckarna haf och sjöar; somliga iakttagare hålla före, att de förra äro kala

nar, hvari de senare uppträda som vegetations-vuxna oaser, och äfven andra försök till förkla-ngar ha framställts. Emot alla de olika hypote-r, som uppställts ang. dessa bildningars verkliga tur, kunna emellertid viktiga invändningar göras, h full klarhet har ännu icke uppnåtts i denna åga.

En mängd observatörer, såsom Kaiser, Lohse, hiaparelli, Perrotin, Lowell, Antoniadi m. fl., a egnat ingående studier åt fläckbildningarna på Marsytan och upprättat kartor öfver desamma. ärskildt uppseendeväckande var den upptäckt, om gjordes af Schiaparelli under oppositionerna 877 och 1879. Han fann, att de ljusare delarna f ytan, "kontinenterna", voro i alla riktningar genomdragna af en mängd fina, nästan räta mörka njer, som han gaf benämningen "kanaler". 1881 pptäckte han, att åtskilliga af dessa linjer tidvis yntes dubbla, d. v. s. upplösta i två parallella mala linjer. Efter Schiaparelli ha flera andra bservatörer iakttagit och beskrifvit dessa "kana-er". De olika iakttagarna ha emellertid kommit till högst olika resultat, och åtskilliga af dem ha, nästan utrustade med de kraftigaste instrumentella hjälpmedel, knappast kunnat se ett spår af dessa många fina linjer. Flera forskare ha äfven fram-astat den åsikten, att kanalsystemet på M. alls cke existerar och att de påstådda iakttagelserna äraf blott bero på rena synvillor. Andra däremot, . ex. amerikanen Lowell i Arizona, förklara, att å M. existerar ett fullständigt system af hundra-als fullkomligt rätliniga kanaler, hvilka som ett nästan geometriskt regelbundet nät af fina linjer sträcka sig öfver större delen af planetytan, icke blott i de ljusare partierna, utan äfven i de mör-kare fläckarna, som tidigare betecknats som "haf". Efter de observationer, som utförts af Barnard m. fl. på Lickobservatoriet och af Antoniadi med den stora refraktorn i Meudon (nära Paris), synes det sannolikt, att visserligen någon verklighet lig-ger till grund för det Schiaparelliska kanalsystemet, i det att några få af de tydligaste kanalerna otvif-velaktigt existera, ehuru de i kraftiga instrument visa sig vara af en betydligt mera oregelmässig natur än de räta linjer, som man i mindre tuber tycker sig se. Men större delen af kanalerna och särskildt det "geometriska", hela ytan täckande kanalnätet torde vara endast ett slags mellanting mellan rena synvillor och verkliga observations-resultat, beroende på det mänskliga ögats ofrivil-liga sträfvan att förläna en viss regelbunden anord-ning åt ytterst svagt antydda detaljer, som det ej kan distinkt uppfatta hvar för sig. Att några af de tydligast framträdande kanalerna verkligen i viss mån existera, bekräftas af de fotografier af M., som man under senare år lyckats erhålla och där man kan urskilja spår af dem. Då hela frågan om Marskanalernas existens och verkliga utseende ännu befinner sig i ett outredt skick och de mest stridiga meningar därom fortfarande äro rådande hos de olika observatörerna, hänga naturligtvis alla teorier och spekulationer öfver deras ursprung och natur i luften.

Tidigare antog man, att M. hade en mycket tät atmosfär och att det var absorptionen i denna, som gaf planeten dess rödaktiga färgton. Att pla-neten verkligen har en atmosfär, torde också vara säkert fastslaget, men denna atmosfär måste besitta en mycket ringa täthet och är betydligt tunnare än jordens. Några större molnbildningar har man sällan eller aldrig iakttagit, men af Antoniadis och andras iakttagelser under oppositionen 1909 fram-går, att de finare detaljerna i ytans fläckbildningar ofta synas diffusa och beslöjade af tunna genom-skinliga dunster. Särskildt frågan om vattenångans förekomst i Marsatmosfären har varit mycket om-stridd, i det att olika forskare kommit till olika resultat härutinnan. Man har sökt lösa denna fråga på det sätt, att man jämfört M:s spektrum med månens. Då nu månen icke har någon atmosfär, så är dess spektrum fullkomligt öfverensstämmande med solspektrum, och däri uppträda vattenångans absorptionsband endast på grund af den omständig-heten, att det af månen återkastade solljuset har att passera genom vår jordiska atmosfär. Då det från Marsytan reflekterade solljuset dessutom äfven har att passera två gånger genom Marsatmosfären, så måste, om denna atmosfär innehåller vattenånga, de ifrågavarande absorptionsbanden synas kraftigare i M:s spektrum än i månens. Detta anser sig också t. ex. Slipher å Lowellobservatoriet i Arizona vid flerfaldiga tillfällen ha bestämdt konstaterat, under det att å andra sidan Campbell å Lickobservatoriet lika bestämdt förnekar, att någon olikhet i nämnda afseende förefinnes mellan M:s och månens spektra. Man torde därför tillsvidare kunna påstå blott att, om Marsatmosfären öfver hufvud innehåller någon vattenånga, denna kan förefinnas endast i ytterst ringa mängd. Denna omständighet utgör naturligtvis också en svårighet vid försöket att förklara de hvita polarfläckarna som snö- och isbildningar, analoga med motsvarande bildningar vid jordens poler.

Som ett allmänt resultat af de senare årens undersökningar öfver planeten M. och dess fysiska beskaffenhet kan framhållas, att de tidigare gängse åsikterna om mycket stora likheter och analogier mellan förhållandena på M. och på jorden i väsentliga afseenden icke hålla streck, utan att betydande olikheter bestå, för hvilka man förr icke gjort sig klart reda. Det behöfver knappast påpekas, att de mångahanda spekulationer öfver planetens beboelighet, som, särskildt under den tidigare, så att säga mera optimistiska, epoken af Marsforskningen sett dagen, allesammans äro fantasier, hvilka icke ha något stöd i observationsresultaten.

I aug. 1877 upptäckte A. Hall med tillhjälp af Washingtonobservatoriets stora refraktor två drabanter till planeten Mars. Dessa fingo sedermera namnen *Fobos* och *Deimos*. Dessa båda Marsmånar, i synnerhet den inre, Fobos, höra till de svårast iakttagbara kropparna inom hela planetsystemet, dels på grund af sin utomordentliga litenhet (deras diametrar torde uppgå till endast ett eller annat tiotal km.), dels på grund af sin stora närhet till den glänsande planetskifvan. Fobos' afstånd från M:s centrum är i själfva verket blott omkr. 9,300 km. och afståndet från planetytan således endast omkr. 5,900 km. Motsvarande värden för Deimos äro 23,000 km. och 19,600 km. Omloppstiderna äro på grund häraf utomordentligt korta: för Fobos 7 t. 39 m., för Deimos 30 t. 18 m. Den inre Marsmånen erbjuder sålunda den i planetsyste-

met enastående egendomligheten, att dess omloppstid är mindre än planetens rotationstid, i det att densamma icke uppgår till 1/3 af Marsdygnets längd. En följd häraf blir, att denna måne för planetens invånare, om några sådana finnas, synes i motsats mot alla andra himlakroppar gå upp i v. och ned i ö. B—d.

Mars, *myt.*, anses vanligen beteckna romarnas krigsgud, eller detsamma som grekernas Ares (se d. o.). Urspr. var M. namnet på en fornitalisk naturgudomlighet. M. (Mar, Maurs, Mavors) synes ha varit gud för alla de italiska stammarna, dock så, att hvar och en hade sin. Måhända uppfattades han från början som en jordens gudom, så att alltefter jordens olika betydelse han kunde tänkas dels som vårens och fruktbarhetens, dels som dödens gud (hvarför ock vargen, detta i den fornitaliska naturssymboliken så viktiga djur, är honom helgad), dels ock som en spådomsingifvelsens skyddsgud, med hackspetten till heligt djur. Han troddes hägna åkerbruket och boskapsafveln, skydda frukten på jorden samt hjordarna, och åt honom är oxen vid plogen helgad. Åt honom lofvades af folket i farans tid som offer den s. k. heliga våren, d. v. s. icke blott förstlingen af hvad fält och hjordar skänkte under året, utan ock de människobarn, som föddes på våren och som, en gång komna till ungdomsåren, drogo ut från det gamla hemmet för att söka sig ett nytt. Åt M. var årets första månad helgad, och åt honom bragtes offren för åkern, i det att man kring egorna förde en gris, en kalf och ett lamm, hvilka sedan slaktades åt guden. Cato har i sin skrift om landtbruket upptecknat den bön, med hvilken man vid dylika tillfällen plägade åkalla M. ”Till dig, fader Mars, beder jag och anropar dig, att du måtte vara mig, mitt hus och min familj huld och nådig, hvarför jag också låtit föra mina offerdjur omkring min jord. Måtte du hindra och afvärja sjukdomar, kända och okända, missväxt, förödelse och oväder samt göra, att frukten på jorden, vinbergen och trädplanteringarna må växa till och frodas. Uppehåll herdar och hjordar och skänk mig, mitt hus och min familj hälsa och välgång.” Som vårens och fruktbarhetens gud sattes M. i förbindelse med vårgudinnan *Anna Perenna*, hvars fest firades 15 mars i en lund vid Tiber.

Men M. var äfven dödsgud, med stridshästen till heligt djur. Som dödsgud blef han ock den mannamördande stridens gud, särskildt hos det krigiska romarfolket ett slags nationalgud, och betraktades som stamkonungen Romulus' fader. Som symbol hade han lansen, och mot honom svarar den sabinske *Quirinus*, sedermera sammansmält med den förgudade Romulus. Till M. ställde romarna böner och löften i krig och fältslag; åt honom hemburos tackoffer och byten. Vid utbrottet af ett krig uppmanades alla högtidligen till deltagande, i det att fältherren begaf sig till hans helgedom i konungaborgen och där slog såväl på den heliga lansen som på sköldarna, *ancilia* (se Ancile), under ropet: ”Vaka Mars!” Tillnamnet *Gradivus* förklaras vanligen beteckna M. som den i striden med stormsteg framskridande. Sagan förtäljer, att en gång i ett slag mot bruttier och lukaner 282 f. Kr. en ung krigare med dubbel hjälmbuske stormade fram mot fiendens läger och visade de dröjande romarna vägen till anfall och seger, men efter denna var försvunnen. Det skulle ha varit M. i egen person. Skalderna skildra honom stundom kämpande mot fienden och beledsagad af krigsgudinnan *Bellona* samt af *Pallor* (”blek förfäran”) och *Pavor* (”skräck”).

Fig. 1. Forntomersk-kampaniskt mynt med skäggig bild af guden Mars.

M. hade i Rom flera helgedomar, den äldsta i den gamla kungaborgen (*Regia*), vidare ett altare på Marsfältet och ett tempel utanför Capenska porten. Augustus byggde åt *Mars Ultor* (”hämnaren”, näml. med afseende på Julius Cæsars mord) ett präktigt tempel vid Forum Augusti och ett mindre på Kapitolium (jfr fig. 2). Till gudens ära firades årliga fester särskildt i månaden Martius (Mars), hvars första dag gällde som romarnas nyårsdag (firad med skänker m. m.), äfven sedan året började med januari. Bekant är saliernas festtåg till M:s ära.

Fig. 2. *Mars Ultor* i sitt tempel på Kapitolium, fornromersk myntbild.

Som maka till M. omtalas en sabinsk gudinna *Nerio* (= Minerva eller Venus), äfven betraktad som äktenskapsgudinna. — Med dyrkan af M., uppfattad som en naturgudomlighet, sammanhänger i viss mån den af skogs- och landtlifvets gudomligheter Silvanus, Faunus och Fauna samt Picus (Martius), egentligen en hans sinnebild. Ett konstverk med M. till stoff meddelas å pl. VI till art. Bildhuggarkonst. R. Tdh.

Mars (lat. *Ma'rtius*, helgad åt guden Mars), årets tredje månad, räknades som dess första i den äldsta romerska kalendern, så ock i Frankrike ända till år 1564 och i England till 1752. Dagarnas antal är 31. 21 mars infaller vårdagjämningen. Månadens svenska namn är vårmånad, hvilken benämning återfinnes i de flesta germanska länder, medan det danska namnet är Tor- l. Tordmaaned (af guden Tors namn) och det för alla slaviska språk gemensamma är ”björkmånad”. I Sverige är medeltemperaturen för mars mellan —11° (Karesuando) och +1° (Skånes sydkust) och medelnederbörden mellan 6 mm. (Karesuando) och 58 mm. (Borås).

Mars, alkemisternas beteckning för järnet.

Ma'rs, Anne Françoise Hippolyte Boutet-Monvel, kallad mademoiselle Mars, fransk skådespelerska, f. 9 febr. 1779 i Paris, d. där 20 mars 1847, var naturlig dotter till skådespelaren Monvel. I sitt 13:e år började hon under faderns ledning uppträda i barnroller, invigdes sedan 1795 af skådespelerskan L. Contat i konstens finare grepp och fästes 1799 vid Théâtre français, som hon därefter oafbrutet tillhörde ända till 1841. Hon spelade först ingénue- och ungdomliga älskarinneroller, firade från 1812

triumfer i Molières och Beaumarchais' yppersta komedier, framstod som oöfverträfflig i de stora kokett- och världsdamsrollerna samt återgaf senare med framgång tragiska hjältinneroller, hvarvid hon förhjälpte romantikernas dramer till seger. En

aldrig svikande naturlighet och ett förföriskt behag präglade hennes framställning. Ännu vid 60 års ålder bibehöll hennes stämma sin ljuflighet, och hennes konst att kläda sig var utomordentlig. Hon hedrades af Napoleon I och efterföljande regenter samt uppbars städse i lika mått af allmänhetens gunst. Hon efterlämnade en stor förmögenhet. R. de Beauvoir utgaf "Mémoires de m:lle M." (2 bd, 1849) och "Confidences de m:lle M." (3 bd, 1855).

Mars, Maurice Bonvoisin, fransk tecknare, f. 1849, d. 1912, var sedan 1873 medarbetare i franska och engelska tidningar, utgaf många album med teckningar från den eleganta världen, från sports- och badortslif, från lifvet i London m. m. G—g N.

Mars., vid insektnamn förkortning för franske entomologen Silvain Augustin de Marseul, f. 1812, d. 1890, författare till *Catalogue des coléoptères d'Europe* (1857—67).

Mar Saba, fästningslikt grekiskt kloster i Juda öken (Palestina), vid Wadi en-Nar, en fortsättning af Kidrondalen vid Jerusalem, har sitt namn från kappadociern Saba, som där på 400-talet stiftade sabaiternas orden och spelade en framstående roll i monofysitstriderna. Klostrets förnämsta helgedom är en grotta, där Saba skall ha bott. Den grekiska kyrkans störste spekulative teolog Johannes Chrysorrhoas lefde i klostret de 20 sista åren af sitt lif. Wbg.

Marsaglia [-sa'lja], by uti italienska prov. Cuneo, mellan Turin och Pignerolo, bekant genom den seger, som österrikarna under prins Eugen där vunno öfver fransmännen under marskalk Catinat 4 okt. 1693. (J. F. N.)

Marsāla. 1. Hamnstad på Siciliens västligaste udde (Kap Lilibeo l. Boeo), prov. Trapani, 32 km. s. om Trapani, vid järnvägen emellan Trapani och Palermo. 25,040 inv. (1901; som kommun 57,567 inv.). Gymnasium, teknisk läroanstalt och en landtbruksskola. Handel med spannmål, olja och salt, men i synnerhet med vin, marsālavin, ett torrt sherryliknande vin, som tillverkas i staden af sicilianska viner och sprit samt exporteras mest till England och Västindien. M. ligger på samma plats, som fordom intogs af *Lilybæum*, hvilken stad anlades, sedan den på ön San Pantaleo, omkr. 10 km. n. om M., belägna, starkt befästa kartagiska staden Motya förstörts af syrakusanerna under Dionysios, 397 f. Kr. (Motyas ruiner blottades af Schliemann 1876.) Lämningar finnas af Lilybæums murar och hamnanläggning m. m. M. är ryktbart i Italiens nyaste historia: där landsteg Garibaldi med sina "tusende" 11 maj 1860 och började Siciliens eröfring. Sarasenerna gåfvo staden dess nuv. namn *Marsa Ali* (Alis hamn). — 2. Ett vin. Se M. 1. 1. (J. F. N.)

Marsca'lcus, lat. Se Marsk.

Marsch (fr. *marche*, it. *marcia*). 1. *Krigsv.*, kallas i allmänhet hvarje förflyttning af en trupp såväl vid dess öfvergång från en formering till en annan som vid dess rörelser på slagfältet och utom detsamma, men vanligen inskränker man begreppet marscher till truppernas förflyttningar utom slagfältet. Under krig upptas längsta tiden af marscherna. Truppernas *marschförmåga*, befordrad genom lämplig utrustning, godt underhåll och omsorgsfull utbildning, samt deras *marschdisciplin* äro ock af den allra största vikt och betydelse, likasom det sätt, på hvilket marscherna anordnas och ledas (*marschöfningarna*). Med arméernas växande storlek och krigföringens allt större uppgifter har *marschanordningen* blifvit vida svårare, än den förr var, hufvudsakligen till följd däraf, att arméerna, för att kunna lefva och för att icke få det alltför obekvämt, måste utsträcka sig öfver ett stort område, *marschområde*, hvilket bör minskas, i den mån man närmar sig fienden. — Alltefter som marscherar utom fiendens verkningskrets eller inom densamma, skiljer man emellan *tågmarscher* och *krigsmarscher*. Vid de förra träda omtanken om truppens bekvämlighet och tillgodoseendet af dess behof i förgrunden, under det man vid de senare måste hufvudsakligen fästa uppmärksamheten vid säkerheten och stridsfärdigheten. Då en mindre truppstyrka *i fredstid* skall förflyttas med marsch, sker detta efter en af K. M:ts befallningshafvande enligt vederbörande chefs förslag uppgjord *marschrut*, som bestämmer målet för hvarje *dagsmarsch*. Då större styrka *i krigstid* förflyttas medelst tågmarsch, anordnas marschen lämpligen efter en *marschöfversikt*, eller *marschtablå*, som anger hvarje kolonns och hvarje självständig kolonndels mål för hvarje dag. I fiendens närhet måste marschen, som då är att betrakta som krigsmarsch, vanligen anordnas genom en *marschorder*, som åtminstone vid arméer eller dessas underafdelningar vanligen omfattar endast en dag i sänder. Alltefter den utsträckning, hvilken såväl vid tåg- som vid krigsmarscher kan ges åt marschområdet, samt med hänsyn till den marscherande truppens styrka delas truppen i *marschkolonner*, hvarvid lättheten att utföra marschen ökas, i samma mån kolonnernas antal växer och sålunda hvarje kolonns styrka minskas. Vid tågmarscher samt vid krigsmarscher, då fullständig stridsberedskap icke erfordras, delas trupperna inom hvarje kolonn i flera *marschgrupper* (*echeloner*), hvilka ta afstånd mellan hvarandra för större bekvämlighets vinnande. Efter de förhållanden, under hvilka man marscherar, bestämmes inom hvarje kolonn *marschordningen*, d. v. s. den ordning, i hvilken truppafdelningarna följa efter hvarandra. Denna blir dessutom olika vid *marsch framåt*, *marsch bakåt* och *flankmarsch* (marsch åt sidan), hvilket sistnämnda slag af marscher därjämte betingar vissa iakttagelser med hänsyn till truppernas fördelning på de olika kolonnerna. Närmast fienden går den till spaningstjänst och till skydd för de marscherande truppernas

hufvudmassa, d. v. s. till *marschbevakning*, afdelade styrkan (avant-, arriärgarde o. s. v.), som vid en kolonn af alla truppslag är sammansatt af dem alla, men hvari kavalleri vanligen ingår i stor mängd. Därefter följer något infanteri, så större delen af artilleriet, så återstoden af infanteriet, ingenjör- och sjukvårdstrupper, så det kavalleri, som icke kunnat finna användning framför kolonnen (alla afdelningar med handhästar, förbinderi-, verktygs- och ammunitionsvagnar, den s. k. stridsträngen), så på något afstånd truppernas tränge, den s. k. bagageträngen, och slutligen på ännu längre afstånd den stora trängen. Hela kolonnen intar följaktligen ett ganska betydligt djup, *marschdjup* (kolonndjup), hvilket betingas af den *marschformering*, som trupperna inneha, af de afstånd, som lämnas mellan afdelningarna, af årstiden och väderleken, af vägens bredd, lutning och beskaffenhet, truppens marschförmåga, marschdisciplin och tillstånd m. fl. omständigheter. Ju större marschdjupet är, dess längre tid åtgår, innan kolonnen hinner marschera upp och insättas i striden. En arméfördelning på 12 bataljoner infanteri och omkr. 40 kanoner intar under gynnsamma omständigheter, oberäknadt afstånden för marschbevakningen, ett marschdjup af 12 km. för truppkolonnen med stridstrång och af minst 40 km., då all tränge och erforderliga afstånd medtagas i räkningen. — *Marschhastigheten* är af synnerligt inflytande på marschen och beror af samma förhållanden, som utöfva inflytande på marschdjupet. Om förhållandena icke äro alltför ogynnsamma, tillryggalägger en arméfördelning en vanlig dagsmarsch om 21 km. på 6—9 timmar, under det kavalleri härtill behöfver endast 4—7 timmar, tiden för uppmarsch oberäknad. Ökas dagsmarschen, växer tiden för densammas tillryggaläggande i större grad än väglängden, så att en arméfördelning behöfver 9—14 timmar för att tillryggalägga 32 km., hvilket för infanteri måste anses som en *ökad dagsmarsch*. Måste marschhastigheten uppdrifvas, sker det lämpligast genom att bortlämna rastedagarna; men gäller det att på kortaste tid tillryggalägga en icke alltför lång vägsträcka, kan detta ske med *oafbruten marsch*, *ilmarsch*, då man marscherar dag och natt, endast med iakttagande af nödvändiga raster, till dess målet nås. Marschen kan underlättas därigenom, att manskapets packningar föras på fordon eller att manskapet själft fortskaffas åkande, hvilket sätt under fredliga förhållanden förr kallades *marche forcée*. — Då marschen på något afstånd från fienden afbrytes för att följande dag fortsättas, kan man under hvilan nöja sig med den bevakning, som utsättes af de närmast fienden stående afdelningarna, hvilken bevakning stundom kallas *marschförposter*. — *Nattmarscher* ställa stora fordringar på trupperna och trötta dem i hög grad, hvarför de så mycket som möjligt böra undvikas.

2. *Mus.*, tonstycke, som rör sig i skarp rytm och vanligen fyrtakt samt har till ändamål att eggande och stämningsväckande reglera gången hos en större människomassa. Sannolikt nyttjades marschartad musik redan hos antiken vid festtåg eller krig. Den nyare militärmarschen plägar dateras från Trettioåriga kriget; dock begagnades redan i början af 1500-talet trummor, pukor, trumpeter och schweizerpipor vid en furstes intåg i stad eller uttågande i fält. Sannolikt har marschen framgått ur soldatsånger, som blifvit förstärkta med instrument. Som konstmusik hade marschen i början (Lullys operor, Couperins klaverstycken) samma form som de äldre danserna (i två repriser om 8—16 takter). Nu är den vanligen mera utförd och har en trio af melodiös karaktär. Militärmarscher äro antingen *paradmarscher*, *språngmarscher* eller *stormmarscher*. I öfrigt skiljer man mellan *festmarscher*, *hyllningsmarscher*, *kröningsmarscher*, *sorgmarscher* o. s. v. 1. C. O. N. 2. A. L.*

Marschalk von Ostheim [-fånn å'sthajm]. Se Kalb, Charlotte.

Marschall. 1. [ma'rʃal] Den tyska formen för marskalk (se d. o.). — 2. [marʃa'l] I Sverige benämning på ett slags fackla, bestående af en i marken nedslagen påle, försedd i öfre ändan med en bleckskål, i hvilken lysämnet brinner.

Ma'rschall von Bieberstein [-fånn biberstajn], tysk uradlig ätt från Meissen. 1. Friedrich August M., friherre, tysk botanist, f. 10 aug. 1768 i Stuttgart, d. 28 juni 1826 i Charkov, var en framstående florist inom sydryska och kaukasiska området. Vid växtnamn äro Bieb. och MB. förkortningar för M:s namn. — 2. Adolf Hermann M., friherre, tysk diplomatisk statsman, f. 12 okt. 1842 på godset Neuershausen i Baden, ingick 1871 på den juridiska ämbetsmannabanan samt var 1875—83 led. af Badens första kammare och 1878—81 af Tyska riksdagen, där han slöt sig till det tyskkonservativa partiet. 1883 blef han Badens sändebud i Berlin och ombud i Förbundsrådet samt deltog lifligt i de förberedande arbetena för den socialpolitiska lagstiftningen, i synnerhet för ålderdoms- och invaliditetsförsäkringslagarna. I mars 1890 utnämndes M. till Herbert Bismarcks efterträdare som statssekreterare i utrikesministeriet och 1894 till preussisk statsminister, ledde med framgång flera förhandlingar om handelstraktater, men utsattes för det bismarckska partiets anfall i både riksdagen och pressen, hvilket föranledde honom att 1896 draga inför rätta en del tidningsmän, som utspridt falska underrättelser. Denna process blottade en mängd intriger, i hvilka den politiska polisens chef varit delaktig och som afsett att störta misshagliga ministrar, samt väckte den största sensation i hela riket. M. utsattes för nya angrepp af den bismarckska pressen, tog i sept. 1897 afsked (han efterträddes af B. von Bülow) och utnämndes i nov. s. å. till tysk ambassadör i Konstantinopel. Där verkade M. med stor framgång för det tyska inflytandets vidmakthållande och stärkande och lyckades med stor smidighet bevara sitt inflytande äfven efter den ungturkiska statshvälfningen 1908. Särskildt tillkommer honom förtjänsten af de för tyska intressen förmånliga öfverenskommelser, som träffats (senast 1911) ang. byggandet af Bagdad-

järnvägen. I maj 1912 utnämndes han till ambassadör i London för att bereda väg för ett bättre förhållande mellan Tyskland och England. 1. C. Lmn. 2. J. F. N.*

Marschechelon [-ejelå'ŋ], *krigsv.* Se Echelon.

Marschēra (se Marsch), tåga i marsch, företaga marscher.

Marschfart, *sjöv.* Se Fart, sp. 1412.

Marschkolonn, *krigsv.* Se Kolonn 2 och Marsch.

Marschkolonnväg, *krigsv.* Se Kolonnväg.

Ma'rschner, Heinrich August, tysk tonsättare, f. 16 aug. 1796 i Zittau, d. 14 dec. 1861 i Hannover, egnade sig först åt juridiska studier, som han sedan utbytte mot musikaliska hos Schicht,

hvarefter han 1817 erhöll en musiklärarplats i Pressburg, där han skref några operor. Af dessa bragtes *Heinrich IV. und d'Aubigné* genom K. M. v. Weber till uppförande i Dresden (1820). Där fick M. 1824, likaledes genom Webers bemedling, anställning som musikdirektör vid hofoperan. I Leipzig, dit han 1827 flyttade, skref han operorna *Der vampyr* (1828) och *Der templer und die jüdin* (1829), hvilka hastigt gjorde hans namn kändt i Tyskland. 1831 erhöll han hofkapellmästarplatsen i Hannover och verkade i detta ämbete ända till 1859, då han pensionerades med titeln generalmusikdirektor. Han blef 1835 hedersdoktor i Leipzig och sedermera hedersborgare i Hannover. Hans mest betydande opera, *Hans Heiling*, uppfördes med utomordentlig framgång i Hannover 1833 och fick sedan inträde på de flesta operascener (Stockholm 1865). Dess släkttycke med Wagners "Flygande holländaren" är omisskännligt, och öfver hufvud kan sägas, att M. bildar mellanlänken emellan Weber och Wagner, hvarjämte han har sin egen specialitet uti den mindre vanliga föreningen af det patetiska och det humoristiska. Utom de redan nämnda blefvo hans operor i allmänhet ej långlifvade (*Der holzdieb* gafs dock under namnet "Skogstjufven" på Nya teatern i Stockholm 1875). Däremot ha flera af hans många manskvartetter bibehållit sig, såsom *Trinklied*, *Zigeunerleben* och den härliga serenaden *Warum bist du so ferne?* En staty öfver M. restes 1877 i Hannover. Biogr. af Wittmann (1897) och Münzer (1901). A. L.*

Marschregemente (-bataljon, -batteri o. s. v.), *krigsv.*, kallas ett regemente (bataljon o. s. v.), som är sammansatt af manskap från en depå eller af tillfrisknade och hvilket antingen föres till armén, där det afger sin personal till fyllande af afgången vid motsvarande truppafdelning, eller ock ingår som självständig enhet i ett större truppförband eller kallas att utföra något uppdrag på egen hand. C. O. N.

Marschrut, Marschruta (af fr. *marcher*, tåga, och *route*, väg), väg, som en trupp eller en resande följer; *krigsv.* Se Marsch.

Marsdagarna. Se Marsoroligheterna och Marsupproren.

Marsdekréten kallas några förordningar, som utfärdades i Frankrike 29 mars 1880 på initiativ af Ferry, som då var undervisningsminister i Freycinets kabinett. De voro riktade emot sådana kongregationer eller katolska ordnar, som aldrig blifvit af staten erkända. Dekreten voro två. Det ena påbjöd, att den icke erkända jesuitorden skulle upplösas och dess anstalter utrymmas inom tre månader, hvilken tid utsträcktes till 31 aug. för de läroanstalter, i hvilka vetenskaplig undervisning meddelades. Det andra förordnade, att hvarje icke erkänd kongregation inom tre månader skulle hos regeringen söka bekräftelse på sina statut och reglementen samt anhålla om lagligt erkännande för hvar och en af dess förut befintliga anstalter. Samtidigt med dekreten offentliggjordes en skrifvelse från justitie- och undervisningsministrarna, hvilken framhöll, att enligt gällande lag alla religiösa samfund skulle vara af regeringen erkända och att det således vore i strid mot denna lag, som dylika kongregationer uppstått. I en rundskrifvelse till prefekterna betonade regeringen dessutom, att dessa kongregationer genom dekreten endast försattes i samma läge som alla andra medborgare och att de äfven skulle åtnjuta samma rättigheter, blott de underkastade sig lagarna. Dekreten tillhörde de viktigaste leden i Ferrys antiklerikala skolpolitik. Se vidare Ferry, Frankrike, sp. 1164—65, och Rambaud, "Jules Ferry" (1903). J. F. N.*

Marsden [mā'sdn]. 1. William M., engelsk orientalist, f. 1754, d. 1836, var 1771—79 civiltjänsteman i engelsk-ostindiska kompaniets besittning Bengkoelen på Sumatra och 1795—1807 sekreterare i engelska amiralitetet. Under vistelsen på Sumatra tillegnade M. sig grundlig kännedom om den malajiska rasen, särskildt dess språk. Han skref 1783 *The history of Sumatra* (3:e uppl. 1811) samt utgaf 1812 *Grammar of the Malay language* och *Dictionary of the Malay language* — ett arbete af banbrytande betydelse — och 1823—25 *Numismata orientalia*. Sin rika samling af österländska mynt skänkte han till British museum, sitt bibliotek, med dess orientaliska manuskriptsamling, till King's college i London. En autobiografi, *A brief memoir of W. Marsden*, utgafs af hans änka (1838). — 2. Alexander M., engelsk läkare, f. 1832, d. 1902 (?), tjänstgjorde 1854—56 som militärläkare i Krimkriget, utöfvade därefter under 15 år omfattande verksamhet vid det af hans fader William M. (f. 1796, d. 1867) inrättade Royal free hospital och Brompto Cancer hospital i London samt egnade sig slutligen h. o. h. åt den sistnämnda institutionens klinik. Icke mindre än 15,000 fall af kräfta hade till 1884 kommit under hans ögon, och M. har öfver denna sjukdoms behandling utgifvit tre arbeten. 1. (K. F. J.) 2. (R. T—dt.)

Marsden [mā'sdn], Samuel, engelsk missionär, Nya Zeelands apostel, f. 1764 nära Leeds, d. 1838 i Parramatta, tillträdde 1793 en prästerlig befattning i Nya Syd-Wales, där han särskildt sysslade med själavården bland de deporterade, blef genom tillfällig beröring med några maorier lifligt intresserad af missionsverksamhet på Nya Zeeland och ditsände 1814 på egen bekostnad ett par missionärer. M. företog i nov. s. å. den första

af sina 7 resor till Nya Zeeland (den sista så sent som 1837) och förvärfvade där ett enastående inflytande öfver de infödde. Maorifolkets kristnande försiggick till stor del under hans insiktsfulla ledning; för Nya Zeelands historia var detta missionsarbete synnerligen betydelsefullt. Jfr J. B. Marsden, "Memoirs of Samuel M." (1859), och Rusden, "History of New Zealand", I (2:a uppl. 1896). V. S—g.

Marsdēnia R. Br., *bot.*, växtsläkte af vanligen slingrande buskar, hörande till fam. *Asclepiadaceæ*. Blommorna äro små, oftast klockformiga. De 60—70 arterna förekomma nästan alla i varma länder, en art förekommer i Europa (Albanien). Mest bekant är *M. condurango* (*Gonolobus condurango*), en sammetshårig lian, inhemsk i Ecuador och Colombia, som lämnar den officinella drogen *cortex condurango*, kondurangobark (se Kondurango). G. L—m.

Marsdiep [-dip], sund vid Helder (se d. o.).

Marseillan [-säjā'], stad i franska dep. Hérault (Languedoc), vid étang de Thau, nära Medelhafvet. 4,722 inv. (1901). Vinhandel. J. F. N.

Marseille [-sä'j], Frankrikes förnämsta sjöstad, hufvudstad i dep. Bouches-du-Rhône, ligger vid Medelhafvet, under 43° 17′ n. br. och 5° 22′ ö. lgd, amfiteatraliskt på en klippig grund, urspr. byggd i hästskoform kring Gamla hamnen (*Vieux port*), som ännu är dess centrum (jfr fig. 1). Genom sitt läge 42 km. ö. om Rhônes hufvudmynning har M. alla fördelar af trafiken på den stora floden, som numera reglerats, så att den blifvit obehindradt segelbar under 11 månader af året, utan att lida af flodens mycknа slam. Genom bergen i n. och ö. är M. skyddadt mot vindar från dessa håll, däremot är skyddet mot v. och s. bristfälligt, enär de små klippöarna If (se d. o.), Ratonneau och Pomègue knappt kunna räknas, och därför har man, sedan Gamla hamnen blef otillräcklig, innanför med kusten parallella hamnarmar byggt en konstgjord hamn, som är delad i flera "bassins". Det ypperliga läget har sedan urgamla tider gjort M. till en viktig hamnstad. I våra dagar går en stor del af Frankrikes handel med västra Europa samt så godt som all dess handel på Medelhafsländerna och Orienten öfver M. — Klimatet är mildt, men underkastadt starka växlingar, i synnerhet genom den häftiga och relativt kalla nordanvinden (*mistral*), som blåser omkr. 175 dagar om året. Medelårstemperaturen är 14,₃°, med 21,₄° om sommaren och 7,₁° om vintern.

Gamla hamnen utgöres af en åt ö. inträngande vik, 900 m. lång, 300 m. bred, hvars inlopp försvaras af två fästen, Grasse-Tilly (förr S:t Jean) och d'Entrecasteaux (förr S:t Nicolas). Kring viken sluter sig den gamla staden, hvars täta kvarter med sina trånga gator draga sig uppåt de terrassformigt lägrade kullarna. Från spetsen af hamnen utgår en af de stora pulsådrorna för trafiken med en längd af 4 km. från s. s. v. till n. n. ö. Den heter i sin nedre del Rue Cannebière, därefter Rue Noailles, Allées de Meilhan och Boulevard de Madeleine. Vinkelrätt mot denna går en annan likaledes med många namn (från n. n. v.): Boulevard de Paris, Grand chemin d'Aix, Rue d'Aix, Cours Belsunce, Cours S:t Louis, Rue de Rome och Le Prado. Dessa farleder äro delvis planterade med träd. I synnerhet äro Rue Cannebière och dess båda närmaste fortsättningar praktfulla genom sina vackra hus och storartade butiker. Af andra vackra gator märkas Rue de la république, som från Gamla hamnen leder åt n. v. genom den gamla staden till dockorna vid den nya hamnen, Cours Pierre Puget i södra stadsdelen m. fl. De viktigaste öppna platserna äro Place S:t Michel, Place d'Aix (med triumfbåge) och Place Castellane, den sista vid början af Le Prado. En vacker anläggning är Zoologiska trädgården i stadens nordöstra del, till hvilken man kommer genom den ståtliga Boulevard de Longchamp. Den ofvannämnda Prado fortsätter som en elegant, med villor kantad aveny långt utom staden till Parc de Château Borély (med arkeologiskt museum) och kapplöpningsbanan, som ligga utmed kusten (Plage du Prado), där flera badanstalter finnas. — En storartad anläggning är den 1839—49 anlagda vattenledningen, som för vatten från Durance och går öfver Arcdalen i en 392,₅ m. lång, 82,₅ m. hög akvedukt (hela ledningen är 92 km. lång eller med fem hufvudgrenar 158 km., hvaraf 21 km. tunnlar). — Trots sin ålder är M. fattigt på minnesmärken från gamla tider. Den forna katedralen, som gällde för den äldsta i Gallien, är ersatt af en basilika (se fig. 2) i romansk-bysantinsk stil vid Quai de la Joliette (1852—93). Mer berömd är kyrkan Notre dame de la garde på ett berg s. om Gamla hamnen (1853—64). Vidare må nämnas Notre dame du mont Carmel (1255), i gamla staden, S:t Victorkyrkan nära fort d'Entrecasteaux, med intressant krypta, samt den gotiska S:t Vincent de Paul. Öfriga offentliga byggnader äro triumfbågen på Place d'Aix, det palatslika Hôtel de la préfecture (1861—67), Palais de justice (1858—62) med Berryers staty framför ingången, den i form af ett grekiskt tempel uppförda Börsen (1852—60), hvars sal är större än den i Paris, Château de Longchamp (1862—69) vid Zoologiska trädgården, bestående af två stora byggnader (konst- och naturhistoriskt museum), medelst kolonnader i bågform förenade med en triumfbåge i midten (Château d'eau, reservoar), och Château du pharo (medicinska fakultetens lokal) vid inloppet till hamnen. Stadens närmaste omgifning är kal, men trakten därutomkring prydes af vinkullar och en mängd små landställen, *bastides*, hvilka utgöra målet för alla stadsbors sträfvan. Utom af ofvannämnda befästningar försvaras M:s sjösida af öfre och nedre Nicolonbatterierna samt batterierna La Corbière, Mourrepiane och Cap Pinède n. samt batterierna Pointe d'Endoume, Roucas blanc, Montredon, Mont Rose och Cap Croisette s. om inloppet till Gamla hamnen, forten Pomègue och Ratonneau på de utanför redden liggande likabenämnda öarna samt batteriet Cap Caveaux på den förra och batterierna Mangue, Cap blanc och Cap de Croix.

M:s folkmängd var 1801 blott 90,500 inv., men steg 1911 till 550,619, hvadan M. är näst Paris Frankrikes folkrikaste stad. Öfver 80,000 utlänningar bo här, mest italienare. — Ehuru M. i första rummet är en handelsstad, eger det äfven en betydande industri. Dess produktionsvärde var 1900 782 mill. frcs, men 1910 1,380 mill. frcs. Antalet fabriker var 1910 700 med 160,000 arbetare, öfvervägande italienare. De viktigaste industriartiklarna voro oljor och jordnötskakor (350 mill.

Fig. 1. Situationsplan af Marseille.

stämd plats i Rom (se d. o.). — 2. (Fr. *Champ de Mars*) En öppen plats i sydvästra delen af Paris, mellan École militaire och Seine, bildande en regelbunden parallellogram, 1,000 m. i längd, 500 m. i bredd. På Champ de Mars firades den stora förbrödringsfesten 14 juli 1790. Det har sedan dess varit skådeplatsen äfven för andra stora nationella högtider, revyer m. m. samt användts såsom exercisfält. 1867, 1878, 1889 och 1900 höllos där internationella världsutställningar. På M. står Eiffeltornet (se d. o.). — 3. Härstämmor för vapensyn i det frankiska riket. Se Étatsgénéraux, sp. 971.

Marsföreningen. Se Folkeforening, sp. 752.

Marsh [mā'ʃ]. 1. George Perkins M., nordamerikansk diplomat, filolog, f. 1801, d. 1882 uti Italien, representerade Nord-Amerikas förenta stater 1849—53 vid turkiska och 1861—82 vid italienska hofvet. Han utgaf bl. a. 1838 en öfv. af Rasks isländska grammatik och det kulturhistoriska arbetet *Man and nature* (1864), sedan kalladt *The earth as modified by human action* (jämte ett par andra skrifter utg. 1882 och 1885).

2. Othniel Charles M., nordamerikansk paleontolog, f. 29 okt. 1831 nära Lockport, New York, d. 18 mars 1899 i New Haven, Connecticut, blef 1866 professor i paleontologi vid Yale college i New Haven och 1882 därjämte paleontolog vid Nord-Amerikas geologiska undersökning. Från många expeditioner till Rocky-mountainsregionens fossilförande aflagringar hemförde M. så rika samlingar af ryggradsdjur, särskildt af kräldjur, fåglar och däggdjur, att de på detta material byggda arbetena verkat i flera hänseenden omgestaltande på vår uppfattning rörande de nämnda djurgruppernas geologiska historia. Sålunda ha vi att tacka i första rummet M:s arbeten för kännedomen om de s. k. tandfåglarna. Äfven till en annan märklig djurgrupp, *Dinosauria* (se d. o.), har M. lämnat de viktigaste bidragen. Flertalet af Nord-Amerikas däggdjur ur jura- och kritformationerna har först beskrifvits af honom. Om M. också ej hann med att fullt vetenskapligt utnyttja mera än en del af det rika, af honom insamlade materialet, föreligga dock af hans hand flera arbeten af bestående värde, såsom *Introduction and succession of vertebrate life in America* (1877), *Odontornithes: a monograph on the extinct toothed birds of North America* (1880), *Dinocerata: a monograph of an extinct order of gigantic mammals* (1884) och *The dinosaurs of North America* (1896). Ett mycket stort antal beskrifningar af hans fynd är publiceradt i "American journal of science and arts". 2. L—e.

Marshal [mā'ʃl], eng., marskalk (jfr d. o.), titel och ämbete, som i det medeltida *England* blefvo ärftliga i en efter detta ämbete uppkallad släkt (se nedan) och närmast betecknade ett högt rytteribefäl. Titeln blef från 1300-talet regelbundet Earl marshal och har sedan 1672 utan afbrott varit ärftlig inom släkten Howard, hvars hufvudman, hertigen af Norfolk, utöfvar detta riksämbetes rent ceremoniella funktioner vid parlamentets öppnande och afslutning, kröningar, kungliga giftermål och begrafningar o. s. v. Englands "earl marshal" är äfven chef för häroldskollegiet (*college of arms*) med utnämningsrätt därinom. I *Skottland* fanns ett motsvarande ämbete, Earl marischal, som upphörde att besättas 1716. — Till 1849 fanns en *marshal of the king's* l. *queen's bench* med uppgift att öfva uppsikt öfver vissa fångars bevakning och presidera i "Marshalsea court". De kringresande domarna åtföljas i England alltjämt af en *judge's marshal*, som fordom hade att för domarens räkning upprätta sammandrag af anklagelseakter, försvarstal o. s. v., men numera blott har att upptaga eden af "grand jury" och utöfva en del formella sysslor. Inom armén finnes i större garnisonsstäder och vid trupper i fält en *provost marshal*, som är chef för den militära polisen. — I *Förenta staterna* användes benämningen marshal för förbundsdomstolarnas exekutor, som har att öppna och afsluta distriktssessionerna, delge stämningar och i allmänhet verkställa domstolens beslut inom distriktet. Dessa tjänstemän tillsättas af presidenten, med senatens samtycke, för 4 år, och pläga äfven ha sig ålagda vissa sysslor inom skatte- eller postväsendet. Extra polismän, som inkallas till tjänstgöring i orostider (i England benämnda "special constables"), få i Förenta staterna namnet "marshals", och denna ståtliga titel har i några sydliga och västliga stater sjunkit till beteckning för byarnas polismän. V. S—g.

Marshal [mā'ʃl], medeltida engelsk adelssläkt, benämnd efter det inom släkten sedan 1100-talet ärftliga riksmarskämbetet ("earl marshal").

1. William M., f. omkr. 1146, d. 14 maj 1219, var en af det medeltida Englands ridderligaste krigare. Han tillhörde tronföljaren prins Henriks hof från 1170 till dennes död, 1183, företog sedan en tvåårig korsfararfärd till Palestina och ingick efter återkomsten 1187 i konung Henrik II:s tjänst samt var honom trogen in i det sista under dennes strider mot Henriks son Rikard och Filip II August af Frankrike. M. blef sedan en lika trogen tjänare åt Rikard Lejonhjärta, var en af regenterna i England under dennes korståg och fångenskap (1190—94) samt förvärfvade earlvärdighet och väldiga gods (i Wales, Normandie och på Irland) genom sitt giftermål (1189) med arftagerskan till Richard de Clare, earl af Pembroke och Striguil. Rikard utsåg honom på sin dödsbädd (1199) till slottslofven i Rouen och vårdare af skattkammaren; M. bidrog som sådan väsentligen till Johans ("utan land") erkännande som konung och förblef sedan, trots upprepade slitningar, denne trogen i det längsta. Från 1213 var han Johans högstbetrodde rådgifvare, gick i april 1215 jämte ärkebiskop St. Langton som Johans sändebud till de upproriske baronerna och hade som sådan betydande andel i de förhandlingar, som ledde till utförandet af *magna charta* (se d. o.) i juni s. å. Efter Johans död, 1216, utsågs M. till riksföreståndare och den späde

konung Henrik III:s guvernör (''rector regis et regni''), bekämpade energiskt Ludvig af Frankrike och dennes anhängare bland de upproriske baronerna samt afslöt med dem och Ludvig efter segern vid Lincoln (20 maj 1217) det fördrag i Lambeth (11 sept. s. å.), hvarigenom inbördeskriget upphörde. Han utfärdade ånyo *magna charta* och återställde med fast hand den svårt rubbade samhällsordningen. Obrottslig plikttrohet var det förhärskande karaktärsdraget hos M., som med rätta kallats ''en af medeltidens ädlaste krigarstatsmän''. Hans grafsten i Temple church i London finnes ännu bevarad. Som earl af Pembroke och Englands riksmarsk efterträddes M. af sina 5 söner, den ene efter den andre, hvilka alla dogo barnlösa, den yngste 1245. Jfr K. Norgate, ''England under the angevin kings'' (2 bd, 1887).

2. William M. d. y., earl af Pembroke och Striguil, den föregåendes äldste son, d. 1231, var 1205—12 jämte sin broder Richard gisslan hos konung Johan för faderns trohet, ställde sig 1215 på de upproriske baronernas sida och utsågs s. å. till en af exekutorerna af *magna charta*, slöt sig 1216 till den franske prins Ludvigs anhängare, men öfvergick snart till faderns och Henrik III:s parti. Han var en tapper krigare, styrde 1224—26 som ''justiciarius'' den engelska delen af Irland och var i sitt andra äktenskap förmäld med Henrik III:s syster Eleanor (sedermera gift med Simon af Montfort).

3. Richard M., den föregåendes broder, uppträdde 1233 som ledare för de engelske baronerna mot Henrik III:s franska hofgunstlingar från Poitou, grep i förbund med walesarna till vapen och bidrog väsentligt till de hatade ''poitevinernas'' förjagande (1434), men blef under dessa strider illa sårad på Irland och dog där i fångenskap, 16 apr. s. å. 1—3. V. S—g.

Marshall [mā′ʃl], flera städer i Nord-Amerikas förenta stater. 1. (Marshalltown) Stad i Iowa, vid Iowa river, i ett rikt jordbruksområde. 12,100 inv. (1910). Tillverkning af maskiner, stärkelse och konserver. — 2. Stad i staten Michigan vid Kalamazoo river. 4,370 inv. (1900). Trävaruindustri. — 3. Stad i Missouri. 5,086 inv. (1900). Presbyterianskt college. Saltkällor, boskaps- och spannmålshandel. — 4. Stad i Texas. 7,855 inv. (1900). Wiley university (upprättadt 1873 af metodister) och Bishop college (1881, baptisternas). 1—4. J. F. N.

Marshall [mā′ʃl], John, amerikansk jurist och statsman, f. 1755, d. 1835, började sin bana som officer i Virginias kontingent under frihetskriget, blef 1781 jurist och vann inom kort rykte som Amerikas främste advokat. I Virginias lagstiftande församling intog M. snart en ledande ställning. 1797—98 vistades han i Paris som en af de tre ''commissioners'', som presidenten John Adams utsett för att uppgöra vissa stridigheter med Frankrike. 1799 blef M. medlem af kongressens representanthus, var 1800—01 statssekreterare och utnämndes därunder till ''chief-justice'' (president i Högsta domstolen i Washington); i denna egenskap utöfvade han ett oerhördt inflytande genom sina utlåtanden ang. författningsfrågor. M. författade en biografi öfver G. Washington (5 bd 1804—07, 2:a uppl. 1832). Bland den rikhaltiga litteraturen om M. må nämnas: Magruder, ''J. M.'' (1885).

Marshall [mā′ʃl], William Calder, engelsk skulptör, f. i Edinburgh 1813, d. 1894, studerade i London och Italien samt bosatte sig 1839 i London, där han 1852 blef led. af akademien. Han skulpterade idealfigurer och porträttstatyer, de förra berömda för sin gratie, t. ex. *Kärlekens första hviskning* (1845), *Hvilande danserska* (1846), *Zefyr och Aurora* (1849), *Kristna martyrer* (1871) och *Den förlorade sonen* (1877). Af statyer har han utfört *Robert Peel* (Manchester), *Jenner* (Kensington-parken), spinnmaskinens uppfinnare *Crompton* (Bolton), *Wellington* i S. Paulskyrkan (London) m. fl. (G—g N.)

Marshall [mā′ʃl], Alfred, engelsk nationalekonom, f. 26 juli 1842 i London, blef 1868 föreläsare i moralvetenskap vid Cambridges universitet, 1877 rektor för ''university college'' i Bristol, verkade 1884—85 som föreläsare i nationalekonomi i Oxford och innehade 1885—1908 professur i nationalekonomi vid Cambridges universitet. Han var led. af 1891 års arbetarkommitté. M. har utgifvit bl. a. *Economics of industry* (i samarbete med sin fru, 1879, fl. uppl.), standardverket *Principles of economics* (bd I, 1890; 6:e uppl. 1910), *Elements of economics* (bd I, 1892; 4:e uppl. 1908, ett sammandrag af ''Principles''), *The new Cambridge curriculum in economics* (1903), *Memorandum on the fiscal policy of international trade* (1908, ett parlamentariskt ''white paper''). Bland M:s tidskriftsartiklar märkes *Social possibilities of economic chivalry* (i ''Economic journal'', 1907; ref. af G. F. Steffen i ''England och demokratismen'', 1909). — M. är en af de allra främste nu lefvande nationalekonomerna, och hans stora syfte är att på den klassiska skolans grundval uppbygga ett universellt ekonomiskt lärosystem. Han följer företrädesvis den deduktiva metoden, men samtidigt tillerkänner han induktionen en så godt som jämbördig roll. Värdet utgör centralpunkten i M:s lärosystem; ingen nationalekonomisk förf. torde före honom ha så konsekvent och harmoniskt spunnit sin framställning kring värdeteorien. I fråga om värdets bestämmande intar M. en mellanställning mellan Ricardo och den klassiska produktionskostnadsteorien samt Jevons med dennes gränsnytteteori. Produktionskostnadsprincipen och gränsnytteprincipen äro för honom beståndsdelar af en och samma, alltbehärskande lag om tillgång och efterfrågan. I öfverensstämmelse med denna ståndpunkt utvecklar han sin prisbildningslära, som innefattar en skarpt och noggrant genomförd analys af *tillgång* och *efterfrågan*, samt karakteriserar resultatet af dessa båda funktioners förhållande till hvarandra under dels långa, dels korta perioder. I detta sammanhang utformar han, i viss anslutning till de klassiske nationalekonomerna, de två begreppen *marknadsvärde* — vid den tillfälliga jämvikten mellan tillgång och efterfrågan — samt *normalvärde* — vid den stabila jämvikten mellan normal tillgång och normal efterfrågan, till hvilket jämviktstillstånd marknadens rörelser tänkas i längden sträfva. En hufvudpunkt i M:s värdelära är, att en nyttighets värde med tiden tenderar att öfverensstämma med dess produktionskostnad, d. ä. gränskostnad

l. kostnaden för det alster, som det nätt och jämnt lönar sig att producera för det väntade priset. Denna gränsprodukts (normal-)pris upplöser sig i — likaledes som normala tänkta — betalningar till de medverkande produktionsfaktorerna, hvilkas gränsbruk och gränseffektivitet därvidlag måste beaktas. Prisbildnings- och fördelningsproblemen äro sålunda för M. ett oskiljaktigt helt. Satsen om att jordräntan ej ingår i produktionskostnaderna modifieras och fullständigas af M., som väsentligt vidgar räntebegreppet: öfverskottsinkomst från andra källor än naturens fria gåfvor är *quasirent*, och ”konsumentränta” l. ”konsumenternas öfverskott” kallas skillnaden mellan det pris, som en person betalar för en nyttighet, och det, som han skulle varit villig att betala hellre än att vara den förutan. M. betraktar arbetarens förvärfvade färdigheter som kapital och anser det kostbaraste kapitalet vara det i människan nedlagda, och han intar en, äfven etiskt betonad, socialreformatorisk hållning, läggande synnerlig vikt vid ungdomens fostran och arbetarnas industriella höjande. Mot fackföreningsväsendet ställer han sig, i stort sedt, sympatisk, likaledes mot kooperationen. I tullfrågan är han frihandlare, särskildt beträffande Storbritannien. M. har dock ej ännu utförligt behandlat social-, handels- eller industripolitiska spörsmål, ej heller penning- eller kreditproblem, utan har uppskjutit dem till ett eller ett par väntade nya arbeten. M. är hedersdoktor vid flera universitet och valdes 1911 till led. af svenska Vet. akad. E. H. T.

Marshall [mā′ʃl], James Frank, amerikansk schackspelare, f. 1877 i Brooklyn, har från och med 1900 i Paris hemburit segrar vid stora schackturneringar, bl. a. 1904 mot Lasker i Cambridge Springs, 1905 mot Janowski i Paris, 1906 i Nürnberg och 1907 i Ostende.

Marshalltown [mā′ʃltaŭn]. Se Marshall 1.

Marshallöarna [mā′ʃl-], förr Mulgraveséarna, tysk ögrupp i Mikronesien ö. om Karolinerna, mellan 4° 20′ och 14° 45′ n. br. samt emellan 161° och 174° ö. lgd fr. Greenw., består af två nästan parallella, i riktning n. n. v.—s. s. ö. löpande kedjor af atoller, den västra kallad Ralik, den östra Ratak. Den förra består af 18, den senare af 15 atoller, med en sammanlagd areal af 411 kvkm. Den största är Jaluit (se d. o.). Öarna höja sig vanligen knappt 0,3 m. och ingenstädes mer än 3 m. öfver hafsytan. De äro vattenfattiga och föga fruktbara; vegetationen är torftig. Endast förekomsten af kokospalmen, pandanen och brödfruktträdet samt, på några öar, arrowroten gör dem beboeliga. Källvatten saknas alldeles. Invånarna, hvilkas antal uppskattas till 10,000 på Ratak och 5,000 på Ralik, äro mikronesier, småväxta och svaga samt minskas i antal år från år. Européerna voro 1910 179, hvaraf 91 tyskar. Öarna, som torde ha besökts redan 1529 af Alvaro de Saavedra, men närmare undersöktes 1788 af engelsmännen Marshall och Gilbert, ställdes 1885 under tyskt protektorat, hvarvid hela förvaltningen och utrikeshandeln öfverlämnades till Jaluitkompaniet, hvars oktroj utgick 1906. Sedan dess ha de lydt under samma förvaltning som Kaiser Wilhelms land. — Importen hade 1910 ett värde af 1,29 mill. mk, exporten (kopra och mest fosfat) af 9,7 mill. mk. (J. F. N.)

Marshalsea [mā′ʃlsī], bysättningshäkte och fängelse för vissa slags förbrytelser i London, som fått världsrykte i synnerhet genom Dickens’ roman ”Little Dorrit”. Det existerade redan under Edvard III, men upphörde 1849.

Marshfield [mā′ʃfild], stad i nordamerikanska staten Wisconsin. 6,036 inv. (1905). Sågverk. J. F. N.

Marsholmens skans, i inloppet till Västervik, byggdes 1675 af trä, men kunde i början af sept. 1677 ej hålla sig mot anfall af 13 danska örlogsskepp, utan utrymdes, hvarefter Västervik plundrades och brändes. L. W:son M.

Marshska profvet [mā′ʃ-], det af den engelske kemisten James Marsh (f. 1790, d. 1846) uppfunna arsenikprofvet. Se Arsenik, sp. 83.

Marsi′ck, Martin Pierre Joseph, belgisk violinist, f. 1848 nära Liège, elev af Léonard, Massart och Joachim, har sedan 1873 gjort konsertresor i Europa (Sverige 1887) och blef 1892 violinprofessor vid konservatoriet i Paris. M. är en af den belgisk-franska violinspelsskolans främste representanter. Han har komponerat föredragsstycken för violin samt 3 violinkonserter. A. L.*

Ma′rsico nuovo [-kå noåvå; ”Nya Marsico”], stad i italienska prov. Potenza, vid floden Agri och foten af Apenninerna. 2,419 inv. (1901; som kommun 6,321). Biskopssäte. 7 km. i s. ö. ligger byn Marsico ve′tere (”Gamla Marsico”), med ett gammalt kastell.

Ma′rsico ve′tere [-kå-], by. Se Marsico nuovo.

Marsigli [-si′lji], Luigi Ferdinando, grefve, italiensk krigare och lärd, f. 1658 i Bologna, d. där 1730, tjänade på 1680-talet kejsar Leopold mot turkarna och blef därunder tillfångatagen, vardt 1701 general, men afskedades 1703 ur österrikisk krigstjänst som delaktig i ansvaret för fästningen Alt-Breisachs förhastade uppgifvande till fransmännen samt egnade sig därefter nästan uteslutande åt lärda sysselsättningar. Genom att skänka sina rika samlingar till staden Bologna (1712) lade han grunden till institutet för vetenskaper och konster där. M. skref bl. a. ett för nutidens vetenskapliga ståndpunkt mycket kuriost arbete med titel *Breve ristretto del saggio fisico intorno alla storia del mare* etc. (1711;; på franska: *Histoire physique de la mer*, 1725) och utgaf ett stort praktverk öfver Donau, *Danubius pannonico-mysicus* (1726; 6 bd, med nära 300 kartor och kopparstick).

Marsi′lia L., *bot.* Se Australien, sp. 456, och Marsiliaceæ.

Marsiliaceæ, *bot.*, växtfamilj af underserien *Hydropteridineæ* bland *Filicales leptosporangiatæ* (se Filicales) med 3 släkten. Hithörande växter lefva helst å sumpig mark och ha en krypande, rotslående rotstock. *Marsilia* L. har fyrfingrade blad på ett tämligen långt skaft, snarlika bladen hos *Oxalis*, och småbladen hos M. ändra ställning (sluta sig tillsammans), eller ”sofva”, under natten, liksom oxalisbladen. — Sporfrukterna äro bönlika och utgå från bladskaftets nedre del, såsom en fruktbärande del af bladet. De äro mångrummiga och bilda vid groningen en lång gelatinös sträng, bärande tvåkönade sori. I södra Europa finnes *M. quadrifolia* L. I synnerhet Au-

tralien är rikt på marsiliacéer. En där i landets re förekommande art bär namnet *M. salvatrix* Br. (”den räddande”), emedan engelsmännen urke och Wills, då de genomströfvade Australiens re, genom de näringsrika ärtstora sporgömmena s denna växt räddades från hungersnöd. Äfven annan art, *M. hirsuta* R. Br., australiernas *urdu*, nämnes som lämnande en icke oangenäm äring. — I Sverige finnes af familjen M. endast art, *Pilularia globulifera*, klotgräs, en li- n i södra Sverige sällsynt förekommande sump- äxt med trådfina blad och pepparkornstora, åriga sporfrukter. O. T. S. (G. L—m.)

Marsilius från Padua (Patavinus), ita- ensk författare, f. omkr. 1270, d. 1342 (1343? 328?), var kanik i Padua sedan 1316 och Ludvigs if Bajern lifmedicus sedan 1326. M., som var på- erkad af Occam, är föga känd till sina lefnads- den, men vidtberömd genom den i förening med ohannes Jandunus på 1320-talet skrifna *efensor pacis* (tr. i Basel 1522 och ofta), medel- ädens viktigaste kyrkopolitiska skrift, afsedd att örsvara tyske kejsaren i hans strid mot påfven ohannes XXII:s maktanspråk. M. förfäktar här med förut okänd konsekvens folksuveräni- eten och den andliga maktens underkastelse under den världsliga. Den lagstiftande och ömande makten hvilar hos folket, äfven på det kyrkliga området, då staten har äfven en vighetsuppgift, och folkets representant är kej- saren, fursten. Det andliga prästadömet står under hans världsliga lag. Kristus har ej instiftat påfvedömet; det är en historisk produkt, dess de- kret äro ej utan kejserligt gillande bindande, och dess bärare kunna af kejsaren afsättas; kejsaren kan afsättas blott af ett allmänt konsilium. I den nyligen upptäckta skriften *Defensor minor* tilldе- lar M. kejsaren äfven jurisdiktionsrätt i äkten- skapsfrågor. ”Defensor pacis” fick under senare medeltiden väldig betydelse genom sitt vägröjnings- arbete för den nya tiden. — Jfr Labanca, ”M. di Padova” (1882), Scholtz, ”Die publizistik im zeit- alter Filips V” (1907), och Hauck, ”Kirchenge- schichte Deutschlands” (V: 1, 1911). Hj. H—t.

Marsillac [-sija'k], prins af. Se La Roche- foucauld, sp. 1241.

Marsipän (fr. *massepain*, it. *marzapane*), ett slags bakverk af stött sötmandel med tillsats af orangeblomvatten (eller rosenvatten) och finsiktadt socker. Marsipan formas mest till tårtbottnar. Vanligen förekommer marsipantårtan dekorerad med relieffigurer, formade af samma deg. Gröfre marsipan kallas mandelmassa.

Marsiska kriget, detsamma som bundsförvant- kriget. Se Bundsförvanter och Marser 1.

Marsk (lat. *marscalcus*, ty. *marschall*, fr. *maré- chal*), tjänstetitel, som uppträder i äldre germanska samhällen och där betecknar den man i en herres gård, hvilken hade uppsikt öfver stallet (af det fnhty. *marah*, häst — jfr sv. *märr* — och *scalc*, tjänare). Liksom andra tjänstebefattningar i den enskilde stormannens hushåll återkommer värdig- heten sedan äfven i konungars och furstars hof och kan där förbindas med en ställning också inom vederbörande rikes styrelse; dock synes i frankiska riket *marscalcus* ha blifvit benämning för en lägre grad af tjänare, medan den högre marskvärdig- heten där uppgår i titeln *comes stabuli* (senare *connétable*) eller *senescalcus* (senare *sénéchal*).

I Danmark och Sverige finner man titeln under 1200-talet; i Sverige nämnes en konungens marscalcus första gången under Valdemar Birgers- son, i ett bref af 1268. Titeln betecknar här från början en hög värdighet; innehafvaren är en stor- man. Om marskens ställning och uppgift i vårt land under denna tid är f. ö. föga kändt. Man har antagit, att han i konungens hof trädt i stället för den stallare (*stabularius*), som i de nor- diska länderna förut omtalas som chef för konun- gens beridna följe. Om så skett, kan det dock icke uppvisas, i hvad mån marsken gjort verklig tjänst hos konungen i hofvet, ej heller om han haft några särskilda uppgifter i riksstyrelsen. När marsken Tyrgils Knutsson blef hela regeringens ledare under Birger Magnussons minderårighet, berodde detta på hans personliga betydenhet och icke på marskämbetet. Ej heller de marskar, som omnämnas då och då under Birger och Magnus Eriksson, framträda tydligare. I hvarje fall synes ämbetet otvetydigt fixeras, i likhet med drotsens (se d. o.), till en aristokratisk hedersvärdighet, hvars innehafvare knappast annat än vid särskilda tillfällen inställer sig hos konungen och endast efter särskilda uppdrag biträder honom i riksstyrelsen. Denna ämbetets karaktär framträder otvetydig under 1400-talet. Drottning Margareta, som sökte återupprätta konungamakten, hade icke tillsatt vare sig drots eller marsk, och det var först genom de svenske herrarnas fordran, som Erik af Pommern 1435 tvangs att göra det. Marsk blef då Karl Knutsson Bonde, och han nämnes nu rikets marsk. Ansatser gjordes nu också att bestämma marskens liksom andra höga riksämbets- mäns åligganden, närmast under unionskonungens frånvaro. Ett förslag till unionsfördrag af 1436 stadgade sålunda, att marsken *dels* skulle ha till uppgift att i allmänhet styrka lag och rätt och sitta till doms i konungens stad och ställe — detta i samverkan med drotsen — *dels* därjämte, om krig påkomme, föra befäl öfver rikets härstyrka. I Karl Knutssons person blef marsken nu åter för några år rikets främste man. När han själf be- stigit tronen, reducerades däremot de höga äm- betenas betydelse, och under riksföreståndarna stodo de obesatta. Konung Hans hade under sin korta regeringstid en marsk, Svante Nilsson, men denne blef kort efter Hans' fördrifvande själf riks- föreståndare.

Gustaf Vasa utnämnde genast efter konunga- valet 1523 en marsk, Lars Siggesson (Sparre), och denne behöll värdigheten till sin död, 1554. Han var en af rikets främsta män och fick, liksom andra sina ståndsbröder, understundom bistå konungen i viktiga värf, men någon egentlig ämbetsverksamhet som marsk kan däribland icke urskiljas. I det försök till organisation af en krigs- styrelse (krigsråd, se d. o.), som skedde omkr. 1540, fick marsken icke plats. Först Erik XIV upp- tog i sina vidlyftiga planer på hela centralförvalt- ningens ordnande under höga ämbeten också mar- sken: i Eriks hofordning nämnes en riksens marsk bland konungens fyra *sekrete råd*, med uppgift dels att beställa krigssakerna, dels att tjänstgöra i vissa ceremonier och festligheter vid hofvet. Detta

försök till modernisering af marskens traditionella ställning återkommer i nya organisationsförslag under Johan III och Sigismund. Men allt stannade på papperet. Titeln blef visserligen utdelad, af Erik till Svante Sture, af Johan först till Gustaf Olsson (Stenbock) och sedermera, efter lång mellantid, till Klas Fleming (förut amiral), men ingen af dessa herrar gjorde egentligen tjänst i ämbetet. Det förblir sålunda alltjämt väsentligen en hög hederspost. Efter striden med Sigismund utnämnde hertig Karl 1600 en marsk, Anders Lennartsson, men denne blef af någon anledning icke bekräftad i sin värdighet, när riksstyrelsen reorganiserades på riksdagen 1602. År 1607 utdelades ämbetet på nytt, till Magnus Brahe, och äfven nu utan fixering af fasta tjänsteplikter. Samma ställning, utan regelbunden ämbetsverksamhet, hade Gustaf Adolfs förste marsk, Axel Ryning. Först sedan efter dennes död (1620) Jakob de la Gardie erhållit hans värdighet och först sedan den nye marsken i slutet af 1628 hemkommit från sina långvariga uppdrag på andra sidan Östersjön — där han verkat som ”fältherre” mot Ryssland och Polen och generalguvernör i Livland — kunde slutligen marskens ämbete infogas i den uppväxande centrala förvaltningen. Marsken blef president i *krigsrätten* (1630), som snart kallades *krigsrådet* och som utvecklade sig till ett fast kollegium för krigsförvaltningen (se Krigskollegium).

Marskens ställning som chef för krigsförvaltningen varade något mindre än ett halft århundrade. Jakob de la Gardie dog 1652 och efterträddes af Gustaf Horn. Efter dennes död 1657 lämnade Karl X Gustaf ämbetet obesatt, tills han på sin dödsbädd utnämnde sin broder, hertig Adolf Johan, till riksmarsk. Utnämningen blef, liksom andra delar af Karl Gustafs sista vilja, underkänd af rådet och ständerna, och dessa upphöjde i stället till riksmarsk fältmarskalken Lars Kagg. Han dog 1661 och fick först vid riksdagen 1664 en efterträdare i Karl Gustaf Wrangel, den siste riksmarsken. När Wrangel dog, 1676, var Karl XI myndig, och i dennes då uppspirande regeringssystem ingick att, i den mån de stora riksämbetena blefvo lediga, lämna dem obesatta. Marskämbetet blef icke heller under följande århundrade återupplifvadt, såsom skedde med drotsens och kanslerns (se d. o.).

Då marskens värdighet fixerade sin aristokratiska karaktär och alltså ej kunde fylla regelbundna åligganden vid hofvet, uppstodo för sådana åligganden tid efter annan andra poster, som på sätt och vis äro afläggare af marskens och i sina titlar erinra därom. Så uppträder under den senare medeltiden och den äldre Vasatiden fodermarsken, som har att förestå det kungliga stallet, en titel, som, ehuru i väsentligen annan betydelse, ännu nyttjas (se Fodermarsk), omkr. 1540 och sedermera alltifrån Johan III:s tid hofmarskalken (se d. o.), en konungens medhjälpare i hofförvaltningen och ceremonielet, samt slutligen i 1634 års regeringsform riksmarskalken (se d. o.). N. E—n.

Marskalk [-ʃa'lk; lat. *marscalcus*, fr. *maréchal*, ty. *marschall*, af fnhty. *marah*, häst, jfr. sv. *märr*, och *scalc*, tjänare, således urspr. ”hästskötare”, ”stalldräng”] betecknade under den äldre medeltiden en af riddarens tjänare, men har under tiderna lopp många gånger ombytt bemärkelse. I *Frankrike* kallades i äldre tider konnetabelns (generalens en chef) närmaste man *maréchal de l'host* (”härmarskalk”) eller *maréchal de camp* (”fältmarskalk”). En ”maréchal de camp” i konungens armé benämndes, till skillnad från sådana i andra feodalherrars tjänst, *maréchal de France*, ”marskalk af Frankrike”. Marskalkarna af Frankrike, hvilkas ämbeten ända till Frans I (1515—47) var tillfälligt, men då började ges på lifstid, ha alltsedan konnetabelsämbetets afskaffande (1627) innehaft den högsta värdigheten inom franska armén, under det titeln ”maréchal de camp” gafs åt generalspersoner med uppdrag att öfvervaka lägerslagning och truppernas logering. Denna grad låg emellan generallöjtnants och brigadgenerals. Den försvann vid revolutionen, återupplifvades 1814 med brigadgenerals funktioner och fick 1848 vika för ”général de brigade”. Marskalksvärdigheten upphäfdes af revolutionen i början af 1790-talet, men återinfördes af Napoleon 1804 (*maréchal d'Empire*). För erhållande af denna värdighet fordrades att ha vunnit ett slag eller intagit två fasta platser. 1814 återinfördes titeln ”maréchal de France”. Antalet marskalkar af Frankrike har varit olika under olika tider. Napoleon I bestämde antalet till 16, en lag af 1839 till 6 i fredstid och högst 12 i krigstid. Den senaste marskalksutnämningen egde rum 1870 (Leboeuf); sedan Canroberts död, 1895, har någon marskalk af Frankrike ej funnits. Titeln har ej afskaffats, men den särskilda lag, som enligt 1875 års kaderlag skulle bestämma villkoren för dess utdelande, har aldrig utfärdats. En omkr. 30 cm. lång, guld- och silfverbeslagen sammetsklädd stav, marskalksstafven, är utmärkelsetecknet för denna höga värdighet. — Äfven i andra sammansättningar förekommer ”maréchal” inom franska armen: *maréchal des logis* (sergeant), *m. des logis chef* (fanjunkare) och *m. ferrant* (hofslagare). — I *Tyskland* stod marskalken urspr. i spetsen för den kejserliga hofhållningen och krigspolisen m. m. Hans ämbete blef med tiden ärftligt och innehades af hertigarna, sedermera kurfurstarna af Sachsen under titel ”riksärkemarskalk” (*reicherzmarschall*). Han fungerade endast vid högtidliga tillfällen (såsom riksdagar, kröningar, då det ålåg honom att sörja för ordningen), medan tjänsten vid hofvet förrättades af en ”rikshofmarskalk”, hvars ämbete äfvenledes med tiden blef ärftligt (inom familjen Pappenheim). Efter kejsarhofvets exempel infördes namnet marskalk som titel på vissa ämbetsmän vid de andre tyske furstarnas hof och sedermera äfven vid de *nordiska* (jfr Hofmarskalk, Marsk och Riksmarskalk), eller kom det att beteckna ordföranden vid en sammankomst af ridderskapet, såsom landtmarskalk (se d. o.) och adelsmarskalk (i Ryssland). Likasom i Frankrike betecknade ordet marskalk jämväl både i Tyskland och annanstädes en militärisk värdighet. Så kallades anföraren för Tyska ordens trupper ordensmarskalk, och under 1500-talet utnämndes kavallerigeneraler till fältmarskalkar. Med tiden betecknade i Tyskland fältmarskalk (generalfältmarskalk, riksgeneralfältmarskalk) innehafvaren af högsta militära värdigheten, och i Sverige har, sedan 1500-talets senare hälft, fältmarskalksvärdig-

ten utgjort högsta generalsgraden (se Fältmarsalk). — Marskalkar kallas slutligen i allmänhet personer, som vid vissa högtidliga tillfällen (akademiska fester, konserter m. m.) åtaga sig att leda öfver ordningen, anvisa publiken platser o. d. eller utgöra, jämte ”tärnorna”, ett brudpars följe. Fr Marshal. (V. S—g.)

Marskalken af Sachsen. Se Morits, tyska härstar.

Marskalksstaf. Se Marskalk.

Marskfår, *zool.* Se Fårsläktet, sp. 202.

Marskland (ty. *marschland*, af holl. *marsch*, egt beläget ställe), ett vid hafskusten beläget lackt slättland, som är så lågt, att det vid flodtiden delvis eller h. o. h. öfversvämmas, och som bildats genom en småningom skeende anhopning af sand på den förutvarande grunda strandbottnen. De sandpartiklar, som vid ”flod” föras med hafsvattnet upp öfver marsklandet, bli, när vattnet vid ebbtiden åter drar sig tillbaka, till stor del kvarliggande, och efter hand beklädes marken med en mycket rik gräsvegetation, som ytterligare kvarhåller och sammanbinder sanden. Därigenom blir det tan allt högre och nås alltmer sällan af ”floden”. Marken tjänar då till betesmark, eller instänges den medelst konstgjorda fördämningar mot hafvet och odlas. — Marskland finnas bl. a. vid Hollands och nordvästra Tysklands kuster. E. E.

Marsk Stig. Se Stig Andersen.

Marksvin benämnas de från det europeiska vildsvinet härstammande svinraserna i Englands, Tysklands, Hollands, Belgiens och Frankrikes marskprakter. Hithörande svin äro stora, hängörade, senvuxna och fruktsamma. De engelska äro h. o. h. och de öfriga mer eller mindre förädlade med stora hvita engelska rasen. Mera framstående marskraser äro jylländska, holsteinska, westfaliska svinen samt Craonaise-, Champagne-, Poitou-, Augeronne- och normandiska raserna i Frankrike. H. F.

Mars-la-Tour [marrslatōr], by i franska Lothringen, dep. Meurthe-et-Moselle, strax innanför den nuv. franska gränsen, i rak linje 21 km. v. om Metz, var skådeplats för de sista striderna under det heta slaget vid Vionville-M. 16 aug. 1870 (se Vionville). Vid M. har en vacker fransk minnesvård blifvit rest. (C. O. N.)

Marsmånar. Se Mars, *astron.*

Marsna, köping. Se Mersen.

Märsop [-åp], Paul, tysk musikskriftställare, f. 1856 i Berlin, elev i musik af H. Ehrlich och H. v. Bülow, filos. doktor och bosatt i München sedan 1881, har gjort sig bemärkt för sundt omdöme och idérikhet genom sina *Musikalische essays* (1899), *Studienblätter eines musikers* (1903) och de smärre skrifterna *Der einheitsgedanke in der deutschen musik* (1885), *Weshalb brauchen wir die reformbühne?* (1907) m. fl. Han har i München inrättat ett musikaliskt folkbibliotek (öfvertaget af staden 1907). E. F—t.

Marsoroligheterna i Stockholm 1848, 1864 och 1865. De oroligheter, som utbröto i Stockholm 1848, voro ett svagt genljud af 1848 års franska revolution. Äfven i Sverige stod reformfrågan på dagordningen; det gällde där ombildningen af den gamla ståndsrepresentationen. Och då den af regeringen 1846 tillsatta kommittén ej syntes kunna lösa frågan, bildades i hufvudstaden ett ”reformsällskap”, som bland andra agitationsmedel upptog äfven ”reformbanketter” efter franskt mönster. En dylik fest var beramad till lördagen 18 mars i La Croix’ salong vid Brunkebergstorg. Folk samlade sig därutanför under aftonens lopp dels af nyfikenhet, dels också på grund af anonyma uppmaningar genom anslag å husknutarna. Snart började det under dylika förhållanden öfliga oväsendet, och massorna fingo, till en början ostörda af alla myndigheter, under skrän, öfvervåld mot fredliga vandrare samt fönsterinslagningar hos mer eller mindre misshagliga personer (presidenten von Hartmansdorff, ärkebiskop Wingård, utrikesministern Ihre, handlanden Leja m. fl.) en farlig förestallning om egen styrka. Följande afton förnyades uppträdena i än större skala, men då började också myndigheterna gripa in med kraft. Truppernas befälhafvare var general Lefrén. Med kavallerichocker och gevärssalfvor rensades gatorna närmast slottet, och en på Norra Smedjegatan på nedre Norrmalm påbörjad barrikad togs med lätthet och förstördes; såväl trupp som befäl vid garnisonen led därvid åtskillig skada af stenkastning o. d., och ganska många deltagare i oroligheterna eller nyfikna åskådare dödades eller sårades. Skyndsamt inkallades emellertid afdelningar ur indelta armén, och denna åtgärd bidrog kraftigt att snart nog göra slut på gatuuppträdena. Äfven i Göteborg yppade sig (27 mars) gatuoroligheter, som hade till följd bildandet af en ”medborgarvakt”. Det vore fåfängt att i dessa oroligheter vilja spåra någon på förhand anlagd plan eller något politiskt syfte, och den misstanke, som vid tillfället uttalades, att demonstrationerna egentligen voro ett uttryck af fabriksintressets missbelåtenhet med förslaget till ny tulltaxa, kunde aldrig ledas i bevis. Den konservative och ultraprotektionistiske Hartmansdorffs fönsterrutor delade lika öde med den liberale och frihandelsvänlige Aftonbladsredaktören Lars Hiertas. — Som en medelbar följd af oroligheterna måste man dock betrakta såväl ministärförändringen af 10 april som ock undanskjutandet af tullreformen. G. A. Sparre, Stjerneld, Genberg, Sandströmer, Gripenstedt m. fl. inträdde i konungens råd, och redan 2 maj aflämnades af excellensen Sparre på Riddarhuset det kungl. representationsförslaget.

De tämligen betydande gatuoroligheter, som egde rum i Stockholm 6 mars och följande dagar 1864, fingo ej tillfälle att utbreda sig så som i mars 1848 till följd af kraftigare åtgärder från myndigheternas sida och särskildt genom ymnigt användande af sprutning. (Polismästaren A. Wallenberg döptes ock af folkhumorn till ”Wattenberg”.) Närmaste anledningen gaf denna gång ett till La Croix’ salong sammankalladt möte för uttalande af Sveriges sympatier för Danmark under dess då pågående krig mot Österrike och Preussen. Folkhoparnas demonstrationer voro också hufvudsakligen riktade mot de statsråd (särskildt K. R. L. Manderström och J. A. Gripenstedt), som ansågos bära ansvaret för Sveriges tillbakadragna politik. En satirisk-humoristisk skildring af oroligheterna föreligger i publicisten J. G. Schultz’ ”Konstapel Batongs sägner” (1864, en samling parodier på ”Fänrik Ståls sägner”).

Äfven 1865, på årsdagarna af tilldragelserna

1864, förnyades uppträdena, som då hufvudsakligen togo form af handgripligheter mot polisen. J. H.*

Marsrevolutionen i Tyskland. Se Marsupproren.

Marssen (Martszen l. Martens), Jan, de Jonge (d. y.), holländsk bataljmålare, liksom Abraham Hoef m. fl. efterföljare till Esaias van de Velde. Hans lefnadsdata äro obekanta, men årtalen på hans bevarade målningar utvisa, att han var verksam omkr. 1629—omkr. 1645. Förutsatt att en gammal uppgift, att han ibland målade bakgrunden (slagfält) i M. Mierevelds porträtt, är sann, var han väl åtminstone någon tid bosatt i Delft. Möjligen var han ögonvittne till Trettioåriga kriget, från hvilket han flera gånger hämtat sina motiv. Hans taflor äro ganska sällsynta. I Amsterdams riksmuseum finnes ett *Rytterianfall* (dat. 1629), i Rotterdams en *Kavalleristrid mellan spanjorer och holländare* (dat. 1630), i Schwerins *Strid mellan rytteri och fotfolk* (1632), i Braunschweigs *Gustaf II Adolf vid Lützen* (1636) och i grefve Czernins samling i Wien *Ryttarstrid* (1644). I Sverige äro hans arbeten icke så få. Så ses t. ex. i konungens samling (Stockholms slott) 2 st. 1633 och 1644 utförda motstycken, framställande *Gustaf II Adolf i olika episoder under Trettioåriga kriget* (på den ena framställes monarken till fots, omhvärfd af fiender, på den andra störtar han sig på sin svarta hingst in i stridsvimlet), i G. Lettströms samling i Stockholm en *Ryttarstrid* (1641) och i Hamiltonska samlingen på Hedensberg ännu en *Ryttarstrid* (1643). Ö. G—g.

Marstal, dansk handelsplats på sydöstra kusten af Ærö. God och rymlig hamn. 2,578 inv. (1911), hvartill komma 2,700 i den angränsande socknen med samma namn. M., som 1861 blef handelsplats, var förr blott ett fiskeläge och nådde först i början af 1700-talet någon förkofran. Navigationsskola och skeppsvarf. Hufvudnäringen är sjöfart, särskildt fraktfart. 1909 utgjorde handelsflottan 278 fartyg om 28,800 tons dräktighet, hvaraf 3 ångfartyg om 1,858 ton. Näst Köpenhamn och Esbjerg med Fanö har M. den största handelsflottan i Danmark. E. Ebg.

Marstall (af fnhty. *marah*, häst), ty., hofstall.

Marston [mā'stn]. 1. John M., engelsk dramatiker och satiridiktare, yngre samtida till Shakspere, f. antagl. 1576, d. 25 juni 1634. Med uppsluppet gyckel och på ett språk af ohöljd grofhet angrep han tidehvarfvets laster och narraktigheter. Han utgaf 1598 den framstående satiren *Scourge of villainie* samt *Pygmalion's image*, en parodi på Shaksperes "Venus and Adonis". Mellan 1602 och 1607, då han öfvergaf teatern och slog sig på teologien (1610 erhöll han ett prästgäll i Hampshire), skref han 7 teaterstycken, som äro klent uppbyggda, men förråda en stark originalitet. Bland dem märkas *Antonio and Mellida*, *The malcontent*, *The Dutch courtezan*, *What you will*, *The insatiate countess* och *Parasitaster*. M. inför i sina dramer alltid någon person, som fäller stickord öfver de andres utsväfvande lif och okunnighet. Hans angrepp mot Ben Jonson besvarades af denne i "Poetaster" och blef början till en långvarig polemik med honom (se Jonson, sp. 96); dock kom sedermera en försoning till stånd, och M. prisade i en dikt Jonsons "Sejanus". M:s arbeten äro utgifna af Halliwell (3 bd, 1856) och Bullen (3 bd, 1887). — 2. Westland M., engelsk dramatiker, f. 1819 i Boston, grefsk. Lincoln, d. 5 jan. 1890 i London, författade bl. a. sorgespelen *The patrician's daughter* (1841), *Strathmore* (1849), *Philip of France* (1850) och *Ann Blake* (1852), dramerna *The heart and the world* (1847) och *Life for life* (1868), lustspelen *Borough politics* och *The favourite of fortune* (1866), förutom lyrik (*Death ride at Balaclava*) och noveller, t. ex. *A lady in her own right* (1860). M. sträfvade att skapa en nationell dramatisk stil, i hvilken klassiskt och romantiskt skulle mötas. Hans *Dramatic and poetical works* utgåfvos i 2 bd 1876. 1o. 2. (E. B—n.)

Marston moor [mā'stn mō'ə], slätt i engelska grefsk. York (West riding), omkr. 11 km. v. om staden York. Där utkämpades under inbördeskriget i England den ryktbara strid, i hvilken prins Rupert och hertigen af Newcastle, som anförde de kungliga trupperna, blefvo slagna af parlamentshären under Thomas Fairfax och Cromwell, 2 juli 1644. (J. F. N.)

Marstrand, stapelstad och badort i Göteborgs och Bohus län på östra sluttningen af en klippö, Marstrandsön, som sköljes af Kattegatt, samt omkr. 8 km. från fastlandet och 6 km. nästan syd från ön Tjörn. Utom Marstrandsön, å hvilken stadsplanen upptar omkr. 14 har, innefattar stadens område den af ett smalt sund från själfva staden skilda Koön (se d. o.) jämte några mindre holmar och skär samt utgör 733 har. 1905 var de bebyggda tomternas antal 236, och taxeringsvärdet uppgick 1911 till 3,375,300 kr., hvaraf 40,000 kr. å jordbruksfastighet och 348,000 kr. å bevillningsfria fastigheter. Hemmantalet är 1 mtl. Folkmängden utgjorde vid 1911 års slut 1,878 pers. och hade på de sista 25 åren ökats med 40 proc. Staden har vackert läge och är ganska väl bebyggd, i synnerhet i den norra delen, där Badhusaktiebolaget mest verkat såväl med sina byggnader som med parkanläggningar. Af offentliga byggnader är endast att nämna kyrkan. Den uppfördes under 1300-talet och anses för den vackraste medeltidskyrkan i Bohus län, ehuru den genomgått åtskilliga förändringar. Ett dominerande drag i M:s fysionomi intar Karlstens fästning (se fig. 4 och Karlsten med fig.). Handel, sjöfart och fiske, som i förra tider lyft staden till det största ekonomiska välstånd, äro nu jämförelsevis obetydliga, om ock sillfisket vissa år är ganska rikligt (exporten därifrån af sill var 1909 8,4 och 1910 nära 5 mill. kg. och af ål 26—28 tusen kg.). Stadens hamn, belägen emellan Marstrandsön, Koön och Klöfverön, är mycket god. Ångfartygsförbindelse finnes med såväl Göteborg som västkusten uppför till Kristiania. Handelsflottan bestod 1910 af 5 seglande fartyg, om 546 ton, och 10 ångfartyg, om 1,520 ton och 2,110 hkr (oberäknadt fiskefarkoster). Sum-

Fig. 1. Marstrands vapen.

n af ankomna och afgångna fartyg var s. å. 82, om 296,424 ton. Handlandena voro 31 med biträden; den uppskattade inkomsten af handelselsen var 95,000 kr. Handtverkarna voro till

ig. 2. Situationsplan af Marstrand. *1.* Karlens fästning. — *2.* Kyrka. — *3.* Rådhus. — *4.* Societetshus. — *5.* Kallbadhus. — *6.* Varmbadhus. — *7.* Arvidsviks hafsbad. — *8.* Folkskola. — *9.* Högre folkskola. — *10.* Grand hotell. — *11.* Stadshotell. — *12.* Turisthotell. — *13.* Alphyddan, restaurang. — *14.* Marstrands mekaniska verkstad. — *15.* Gustafsborg (se d. o. 2). — *16.* Fredriksborg (se d. o. 2). — *17.* Gammal väderkvarn.

ntalet 30, med 41 arbetare, och den uppskattade nkomsten af handtverksdriften 36,700 kr. Till abriksverksamhet kunna hänföras en fiskredskapsfabrik samt en 1904 efter en i M. s. å. hållen "nordisk fiskeriutställning" anlagd mek. verkstad på Hedvigsholmen vid Koön för insättning af fotogenmotorer i fiskebåtar. Staden har högre folkskola, sparbank (sedan 1843), postkontor, telegrafstation och tullkammare samt lotsstation. — Vid 1910 års slut uppgingo stadens bokförda tillgångar till 250,171 kr. och skulder till 106,388 kr. I kommunalskatt utdebiterades 1911 kr. 5: 50 per bev.-krona. — I kyrkligt hänseende utgör staden ett regalt pastorat i Göteborgs stift, Älfsyssels södra kontrakt. — För val af riksdagsmän till Andra kammaren tillhör staden länets södra valkrets. — Numera existerar staden till stor del i egenskap af b a d o r t. Badortens historia går tillbaka till 1822, då vid Arvidsvik å Koön några salteribyggnader omändrades till badhus. 1843 anlades, hufvudsakligen på initiativ af landshöfdingen R. von Kræmer, inom själfva M. en badanstalt. Ett nytt bolag, som öfvertog det gamlas affärer, bildades 1857, och 1858—59 uppbyggdes det nuv. varmbadhuset, som sedermera omändrats och tillbyggts samt 1910 försågs med simhall, badstubad och elektriska ljusbad. De 1882 byggda kallbassängerna, som på sin tid voro de största och förnämsta vid västkusten, äro numera väl små för kurortens ökade frekvens. Under de sista åren ha solbad och bad uti öppna hafvet på sydvästsidan af Marstrandsön blifvit moderna och flitigt begagnats. Societetshuset ombyggdes 1886. Framför detsamma ligger den s. k. Kungsplanen, prydd med en af E. Brambeck modellerad och 1897 aftäckt byst af konung Oskar II, som under 20 somrar några veckor hvarje gång vistades vid badorten. I klimatiskt afseende är M. gynnadt och synnerligen lämpadt för ett hafsbad. Det har mild och ren samt särdeles dammfri luft. Stadens hygieniska förhållanden äro goda, gatorna äro till större delen belagda med huggen sten. Afloppsförhållandena äro särdeles goda och kloakväsendet väl ordnadt inom hela samhället. Växlingen i temperatur och fuktighet är ovanligt ringa, och dagg faller mycket sällan. Enligt 20-åriga observationer är medeltemperaturen för juni 14,4°, juli 17°, aug. 16,5° och sept. (1—22) 16,2°, medan samtidigt

Fig. 3. Utsikt öfver Marstrand (och Koön) från Karlstens fästning.

hafvets medeltemperatur varit för juni 14,8°, juli 17,1°, aug. 16,8° och sept. 15,8°. Tryckande temperaturer äro äfven under annars heta somrar sällsynta, och anmärkningsvärd och särdeles behaglig är den ringa skillnaden mellan dag- och natt-temperaturen, uppgående till knappt 1 à 1,5°. Hafsvattnets salthalt är betydlig, i medeltal 2,5 proc., men växlar mellan 2 och 3,5 proc. alltefter olika vind- och strömriktningar. Badgyttjan, som upptages i en närbelägen hafsvik å Koön, är af mycket god beskaffenhet. Kurmedel äro kalla hafsbad och solbad, varmbad med tång-, gyttje- och tvålmassage, halfbad, sittbad, s. k. Nauheim- och Kreuznachbad, elektriska ljusbad, badstubad med simhall och alla slags duscher, gymnastik och massage, brunnsdrickning af alla vanliga hälsovatten, naturliga och artificiella. Antalet kur- och sommargäster har under de senaste åren uppgått till 3,000—4,000 och steg sommaren 1911 till nära

fortsattes Fiskholmsskansen (se Hedvigsholmen). 1659 sökte amiral M. Björnsson och sedan generallöjtnant J. Bjelke intaga M., men misslyckades. 1662 hade träskansarna "slagit sig", och därför började man uppmura den högst upp liggande af dem, den s. k. Wahlenskans, på hvars plats sedermera uppstod Karlsten (se d. o.). 1673 bestämde Karl XI, att låga batterier skulle anläggas vid båda hamninloppen och att uppe på berget skulle byggas, förutom Karlsten, tre redutter förenade medelst enkla linjer, hvarjämte en med svåra stycken försedd redutt skulle uppföras på Koön. Af allt detta var det endast redutten vid södra inloppet (se Gustafsborg), som hann påbörjas före krigsutbrottet 1676, då emellertid äfven blockhusen och Malepertskansen iståndsatts. För elden från de af Gyldenlöve på Koön byggda batterierna måste 13 juli 1677 Malepert och 15 s. m. Hedvigsholm utrymmas, 18 s. m. öfvergick

Fig. 4. Marstrand på 1690-talet, efter Sueciæ-verket.

5,000. — M., hvars bebyggande började under Håkan Håkanssons tid (d. 1263), nämnes som stad på 1300-talet, blef med kastell, kloster och kyrka brändt af hanseaterna 1368 och fick sina privilegier stadfästa af Kristofer 5 juli 1442 samt sedermera flera gånger förnyade och utvidgade af danska konungar. Det var på 1500-talet ett mycket välmående samhälle till följd af det utomordentligt rika sillfisket. Förstörd af eldsvådor 1586 och 1643, uppbyggdes staden på nytt och bibehöll sitt välstånd, äfven sedan sillfisket upphört. Men efter föreningen med Sverige (1658) gick dess välmåga förlorad på grund af inskränkning i stadens privilegier, Göteborgs framåtskridande, krigets härjningar och andra orsaker. Efter 1750 inträdde åter en blomstringsperiod för M. genom sillens återkomst. Till välståndet bidrog kanske ock något, att staden en tid (1775—94) var förklarad för frihamn (se d. o.). Sillfisket tog emellertid slut 1808, och därefter började en ny tillbakagång, som varade till inemot 1880-talet, efter hvilken tid sillfisket många år varit ganska rikligt. M. har alltid varit befäst. Under danska tiden försvarades staden af ett blockhus vid norra och ett vid södra inloppet samt ett par skansar, S:t Erik och Antoinette, uppe i bergen. 1566 och 1612 anfölls M. förgäfves af svenskarna. 1645 samt 1656—58 förstärktes befästningarna, och på Fiskholmen (se d. o.) påbörjades ett nytt verk. Så snart M. 1658 blifvit svenskt, förbättrades blockhusen, påbörjades tre träskansar i bergen ofvanför staden samt en liten skans å Malepert (se d. o.) och Gyldenlöve till Marstrandsön, då Gustafsborg genast utrymdes, hvarpå blockhus och stad togos med storm; 23 juli föll Karlsten. Sedan M. vid fredsslutet (1679) återbekommits, fortsattes arbetena på Karlsten och Hedvigsholm. 1700 befalldes, att Gustafsborg och S:t Erik skulle raseras. Karlsten var dock i godt stånd, då Tordenskjold 10 juli 1719 landsteg på Koön och började bombardera stad och fästning. Det knapphändigt iståndsatta Hedvigsholm gaf sig genast, och 12 s. m. anfölls staden, som, efter det norra blockhuset och skansen Antoinette gifvit sig, utan svårighet togs, hvarefter kommendanten på Karlsten tre dagar senare skrämdes att kapitulera. Efter fredsslutet (1720) var det till en början endast Karlsten, men sedermera äfven Gustafsborg, som iståndsattes, och 1734 började vid norra inloppet Fredriksborg (se d. o. 2) att byggas. 1743 ansågs M:s försvar vara i godt stånd. I sammanhang med frihamnens inrättande i M. (1775) förstärktes sedermera såväl Karlsten som Fredriksborg och Gustafsborg (hvars jordverk 1835 ersattes med det kasematterade batteriet Södra Strandverket). Dessa befästningar underhöllos till 1882, då M. upphörde att vara en befäst stad. Sedan 1907 har en skeppsgossekår varit förlagd i M., med lokaler i Karlstens fästningsverk. Wbg. O. Sdbg. L. W:son M.

Marstrand, Vilhelm Nikolaj, dansk målare, f. 24 dec. 1810 i Köpenhamn, d. där 25 mars 1873, började 1826 studera vid konstakademien och 1827 i Eckersbergs ateljé. Redan vid 19 års ålder började han utställa små genretaflor — den första

ar *Kälkbacksåkning i månsken* (1829) —, sedan ljde *Flyttningsdag, Gatscen i rötmånaden, Auk-onsscen* m. fl., som visade godt lynne och god ppfattning af köpenhamnstyper, dessutom äfven n ovanlig förmåga att sammanhålla invecklade, gurrika kompositioner. Utan att ha vunnit akade-i iens medalj fick han ändå akademiskt resestipen-ium och for 1836 till Rom. Där utvecklades i ög grad såväl hans måleriska teknik som hans könhetssinne. Han målade nu romerska folklifs-cener med lif, fart och glädje: *Oktoberfesten* (dans utanför Rom, 1840, Thorvaldsens museum), *Dans i en osteria, Sankt Antoniusfesten* (med gatlif, kärror och åsnor) m. fl. Till Köpenhamn återkom han i slutet af 1841 efter att på hemvägen ha stannat i München nästan ett helt år. Hemma hade han s. å. fått utställningsmedaljen och erhöll nu uppdrag att som medlemsarbete till akademien

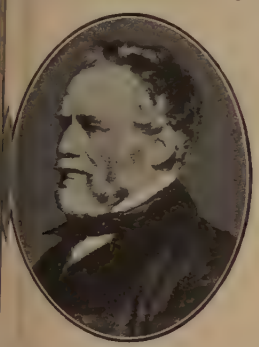

måla något motiv ur danskt folklif. M. inlämnade 1843 *Scen ur bondelifvet med motiv från Holbergs Erasmus Montanus* (disputationsscenen mellan Erasmus och Peer Degn). Han blef nu medlem af akademien. 1848 blef han professor vid modellskolan, och från 1853 var han (med undantag af 1857—63) till sin död akademiens direktör. I Italien vistades han ytterligare två gånger längre tider och målade och tecknade många italienska motiv. — Erasmus-Montanus-taflan hade fört honom in i Holbergska komediernas värld. Han fortfor att behandla Holbergsfigurer och situationer med lika mycken frodighet i lynne och uppfattning som förmåga af humoristisk karakteristik. Bland dessa taflor äro olika scener ur *Montanus* (en i Konstmuseet), *Barselstuen* (sammastädes), *Den politiske kandestöber* (Hirschsprungska galleriet) och *Det lykkelige skibbrud* (Glyptoteket). Till dessa sluta sig *Holberg i kaffesällskap hos madame N. N.* (1866). — En sommarresa i Dalarna 1850 gaf M. motivet till *Söndag vid Siljan* (1853, Konstmuseet) med kyrkbåtar och kyrkfolk. — Porträtt målade han många (*Constantin Hansen, Bindesböll, Höyen*, alla på Konstmuseet, m. fl.), äfven grupper, såsom *Fågelskyttesällskapet i Roskilde* (1841, Hirschsprungs galleri), och porträtt i interiör, bland dessa framställningen af *konsul Hage med fru* på konsulns kontor (1852) och sitt eget hem med sin *hustru och barn*. I den högst populära genren *Besöket* (1857, Konstmuseet) gaf han en interiör ur ett danskt hem med figurer i naturlig storlek, en ung sjöofficer på visit hos sin utvalda och dennas moder. Måleriskt blefvo hans taflor af olika lödighet, delvis beroende på en tidtals ökad svaghet i konstnärens ögon. — 1858 målade M. en altartafla, *Kristus i Emmaus*, för Faaborgs kyrka. Därefter fick han i uppdrag att fullborda väggmålningarna i Kristian IV:s kapell i Roskilde domkyrka, som Eddelien börjat dekorera. Jämte *Kristi uppståndelse* målade M. där *Kristian IV dömer Rosenkrands* och *Kristian på ''Trefoldigheden'' i slaget vid Femern* (se fig.), värdigt och monumentalt hållna kompositioner. Vackert och ädelt komponerad är äfven *Den stora nattvarden* (skiss i Hirschsprungs galleri, taflan, 1869, i Konstmuseet), i anordningen och ej minst i sceneriet — praktfull italiensk renässansarkitektur — påverkad af Paolo Veronese. Han fullbordade slutligen midtbilden i universitetets festsal, *Universitetets invigning i Fruekirke 1479*. Han stod ännu i rik utveckling, då hans kraft bröts. De arbeten, han lämnade ofullbordade, tillhöra i anläggning och stil hans allra bästa. Hans sista, ofullbordade stafflitafla, *En pater skämtar med ett par unga flickor* (1873), tillhör Thorvaldsens museum. — M. var säkert den mest allsidigt begåfvade af Danmarks målare. Hans område sträckte sig från skämtbilden och improvisationen till den monumentala konsten, full af storhet och allvar. Hans teckningar, som äro att räkna i tusental, visa ett humör, en raskhet i handen, en bildskapande fantasi, som ge honom en plats bland konstens verkliga genier. M. är mångsidigt representerad på Konstmuseet (22 nummer) och i Hirschsprungs galleri, äfven med teckningar. Dylika finnas i mängd också i k. kopparstickssamlingen. Glyptoteket eger 7 målningar, Holbergsscener och friska, färgglada italienska skisser finnas i samlingen på Nivaagaard. M:s staty, utförd af Valter Runeberg, uppställdes 1901

Kristian IV på »Trefoldigheden» i sjöslaget vid Femern, väggmålning af V. Marstrand i Roskilde domkyrka.

Tryckt den 30/7 12 17 b. 35

utanför Konstmuseet. Jfr K. Madsens omfattande monografi (1905). G—g N.

Marstrander, Karl Johan Sverdrup, norsk keltolog, f. 1883 i Kristiansand, student 1902, reste 1907 med statsstipendium till Irland och anställdes 1908 som stipendiat i jämförande språkvetenskap vid Kristiania universitet. 1910 utnämndes han till professor i iriska språket och litteraturen vid School of irish learning i Dublin. M. har offentliggjort större vetenskapliga afhandlingar i lärda samfunds publikationer och tidskrifter. Sedan 1910 är han medredaktör af tidskr. ''Erin''. K. V. H.

Marsupialia, *zool.*, en förr allmännare än numera brukad benämning, liktydig med *Metatheria*. Se Pungdjur.

Marsupites Mant., *paleont.*, under kritsystemets senontid i norra Europa och Indien lefvande krinoidésläkte med regelbunden kalk utan stjälk, erinnrande om det paleozoiska släktet Cyathocrinus. Plåtarna visa en fin radialskulptur. A. Hng.

Marsupproren (Marsrevolutionen, Marsdagarna) kallas de folkrörelser, som i många tyska stater, närmast som följder af den franska februarirevolutionen, utbröto i mars månad 1848, i Berlin och Wien framkallade blodiga strider med militären samt hade till följd märkliga ändringar i bestående lag och statsförfattningar. Se Preussen (Historia), Tyskland (Historia) och Österrikisk-ungerska monarkien (Historia). Äfven i Sverige uppstodo vid samma tid tumult (se Marsoroligheterna).

Marsus, Domitius, romersk skald, d. mellan 19 f. Kr. och 12 e. Kr., vän till Vergilius och Tibullus, var en för sin tid mycket ansedd skald, författare till *Cicuta* (''sprängörten'', en samling bittra satirer), till en vacker minnesdikt öfver Tibullus, elegiska skaldestycken, ett epos, *Amazonis*, och en prosaafhandling, *De urbanitate* (om vett och finhet). Martialis omtalar honom ofta nog. J. C.

Marsvin, *Cavia*, *zool.*, ett släkte, hörande till familjen *Caviidæ* (se Marsvinen), gnagarnas ordning och däggdjurens klass. Det saknar svans, har kindtänderna divergerande bakåt, ungefär lika stora och utan rötter. Framfötterna ha 4 och bakfötterna 3 tår; klorna äro böjda och hoptryckta. Öronen äro små och rundade, hela fotsulorna nakna, öfverläppen icke klufven och framtänderna utan fåra. Hit hör vanliga marsvinet, *C.*

Vanliga marsvinet, *Cavia cobaya*.

cobaya, som är brokigt af svart, rödgult och hvitt samt har gulgrå framtänder. Dess vilda stamform är sannolikt *C. cutleri*, som lefver i Peru. Det öfverfördes till Europa strax efter Amerikas upptäckande. Marsvinet är mycket omtyckt för sin förnöjsamhet och godmodighet. Det trifves utan svårighet, blott det får luftig och torr bostad, äter alla slags växtämnen, förökar sig synnerligen starkt, men bör aktas för fuktig och kall väderlek. — Aperean, *C. aperea*, är allmän i Syd-Amerika och vistas på fuktiga ställen vid skogsbrynen. Djuret för ett nattligt lefnadssätt, är föga skyggt och så dumt, att rofdjuren med lätthet bemäktiga sig detsamma, samt gör skada i trädgårdar. Köttet ätes gärna af indianerna. Färgen är svartbrun, med inblandadt gult, undertill gulgrå. Framtänderna äro brungula och kroppslängden 27 cm. — Ordet ''marsvin'' brukas äfven som namn på ''tumlaren'' (*Phocæna communis*) och har i den äldre heraldiken alltid denna betydelse. C. R. S. (L—e.)

Marsvin, Ellen, dansk adelsdam af en gammal, sedan 1300-talet känd och 1768 utslocknad ätt, f. 1572, d. 1640, var 1589—1602 gift med L. Munk och moder till Kirsten Munk, Kristian IV:s gemål, samt 1607—11 med K. Rud. Hon blef efter hand egarinna till flera stora gods rundt om i landet: Vallö på Själland, Ulfeldtsholm på Fyn, som hon ombyggde och kallade Ellensborg (nu Holckenhavn), Boller och Rosenvold i Jylland samt öarna Taasinge och Thurö. Hon var en af landets största godsegare (öfver 7,600 tnr hartkorn) och styrde sina egendomar med stor affärsskicklighet. För att öfverskyla dotterns otrohet 1629 främjade hon konungens förbindelse med Vibeke Kruse (se d. o.), men ställde sig dock senare (1635) på dotterns sida, då konungen stod fast vid skilsmässan. E. Ebg.

Marsvinen l. Marsvinsartade djur, *Caviidæ*, *zool.*, en gnagarfamilj af gruppen *Hystricomorphi*, som innesluter de största nu lefvande gnagarna. Liksom hos idisslarna är organisationen hos denna familjs flertal anpassad till snabb ställflyttning och utmärkes därför genom tämligen höga ben, tillbakabildadt nyckelben och benägenhet för tillbakabildning af sidotårna, särskildt å bakbenen, genom bröstbenets smalhet o. s. v. Äfven klorna ha fått ett hofliknande utseende, hvarför hithörande djur ock betecknats som *Subungulata* (d. v. s. en underafdelning af *Ungulata*, hofdjuren). Svansen är kort. Alla arterna tillhöra Central- och Syd-Amerika och bebo mycket olikartade trakter: somliga slätter, andra skogar eller sumptrakter, andra åter äro bundna till vattnet. De äro växtätare och låta lätt tämja sig; ett bland dessa djur (marsvinet) har blifvit ett verkligt husdjur. Hithörande släkten äro *Cavia*, marsvin, *Dasyprocta* (se Aguti), *Coelogenys* (se Pakasläktet), *Dolichotis* (se Marasläktet) och *Hydrochoerus* (se d. o.). L—e.

Marsvinsartade djur, *zool.* Se Marsvinen.

Marsvinsholm, gods i Balkåkra socken, Malmöhus län, vid M. station å Malmö—Ystads järnväg, 12 km. från Ystad, utgör numera endast $10^1/_2$ mtl med en areal af 488 har, tax. till 578,000 kr. (1911). Slottet, som byggdes 1644—48 af Otto Marsvin, på pålar i en liten insjö, bildar en fyrkant i 4 våningar, försedd i nordvästra och sydöstra hörnet med torn i 5 våningar; det kallas af Upmark ''den nordliga renässansriktningens sista mer betydande kraftyttring''. 1782—86 företog

xcellensen Ruuth en genomgripande restaurering f slottet, hvarvid den äfven kringflutna ladugården flyttades, och 1856—57 lät frih. J. Stjernblad anske arkitekten Zwingman grundligt restaurera

Marsvinsholms slott.

ndetsamma i Kristian IV:s stil (se fig.). Gården omtalas under namnen *Bosöe*, *Borsöe* och *Borsyö* redan i början af 1300-talet. Vid midten af 1500-talet innehades den af medlemmar af släkten Ulfeld, slutligen omkr. 1630 genom köp eller lösen till Otto Marsvin, som byggde den och uppkallade den efter sig. Han ärfdes af dottersonen Kristian Urne. Genom försäljningar och arf gick godset efter hvartannat till släkterna Thott, v. Königsmarck, De la Gardie, Sjöblad, Ruuth, Piper, Tornérhielm och Wachtmeister. Grefve K. K:son Wachtmeister sålde 1854 M., sedan stora delar af godset förut afyttrats, till baron J. Stjernblad, hvars döttrar, grefvinnan Ida Ehrensvärds, barn i 1:a giftet Rutger, Louise och Madeleine Bennet, sedan egde det, tills det 1910 styckades och hufvudgården, $10^1/_2$ mtl, köptes af ett konsortium i Göteborg, hrr J. Kjellberg, L. Vestberg och R. Witte.

Ma'rsyas (grek. *Μαρσύας*, lat. *Marsÿas*), *grek. myt.*, synes urspr. ha uppfattats som en flodgud, en personifikation af den liknämnda lilla floden vid

Apollon (t. v.) och Marsyas (t. h.) i täflan samt en skyt med fläknifven, relief (tillskrifven Praxiteles) från Mantineia.

staden Kelainai i Frygien, men gällde tillika som ett slags satyr- eller silenusartad halfgud i nära samband med Bakchos (Dionysos) och dennes öfriga följe. Han nämnes äfven som representant för den i Frygien inhemska flöjtmusiken gentemot det af grekerna med mera förkärlek idkade kitaraspelet, hvars uppfinning tillskrefs Apollon. I sådant syfte berättade sagan, att, då gudinnan Athena uppfunnit flöjten, men åter bortkastat den, M. tillegnat sig detta instrument och inlåtit sig i musikalisk täflan med Apollon (se fig.), hvilken till straff för denna förmätenhet flådde huden af sin besegrade medtäflare. Enligt en frygisk sägen skall M:s afdragna hud ha varit upphängd i en grotta vid den nyssnämnda flodens källa och låtit märka glädtiga rörelser, så ofta den hörde flöjtmusik. Täflingsstriden emellan M. och Apollon är ett af den bildande konsten ofta behandladt ämne. — En staty af en silen på Forum i Rom kallades af folket M. Kopior af densamma voro i åtskilliga städer sinnebilder för kommunal frihet. A. M. A.

Mart., vid växtnamn beteckning för K. F. Ph. v. Martius (se denne).

Marta, *astron.*, en af småplaneterna.

Marta, Lasarus' syster, tillhörde den för Jesus kära syskonfamiljen från Betanien. Af ett mera verksamt, på den yttre gärningen riktadt sinnelag — ''hon hade bekymmer om mångahanda'' —, står hon i den evangeliska berättelsen (Luk. 10: 38 ff.) som en motbild till sin syster, Maria (se d. o. 4), som bättre förstått stillheten och ''den goda delen'' (se f. ö. Joh. 11). E. S—e.

Ma'rtabanviken, stor hafsvik på västra kusten af Östra indiska halfön, i hvilken Irawadi och Salween utflyta. De största hamnarna vid M. äro Rangoon, Maulmain och Amherst. Den forna staden M. (på högra stranden af Salween, midt emot Maulmain), som en gång var hufvudstad i det mäktiga Talaing-riket, är nu föga mer än en by. J. F. N.

Martall, liten eller förkrympt, på mossa växande tall.

Marteau [-tå], Henri, fransk violinist (på mödernet af tysk härkomst), f. 1874 i Reims, elev af Léonard, har sedan 1886 konserterat i Europa och Amerika (i Sverige vid upprepade besök alltifrån 1894), blef 1900 lärare vid konservatoriet i Genève och kallades 1908 att efterträda Joachim som professor i violin vid k. musikhögskolan i Berlin. Han vardt 1900 led. af Mus. akad. i Stockholm. M:s violinspel utmärkes af ädelhet i ton och uppfattning, stilrent föredrag och mästerskap i allt det tekniska samt fängslar ytterligare genom hans flärdfria och högligen vinnande personlighet. Förutom några sångverk har M. komponerat kammarmusik (trior, kvartetter, klarinettkvintett) och violinstycken. Varmt intresserad för svensk musik, har han kraftigt bidragit till att söka i Tyskland utbreda kännedomen om denna, särskildt Franz Berwald (se därom Konsert-

föreningen) samt med råd och dåd deltagit i de konserter med svenskt program, som sedan 1908 gifvits i flera tyska städer (Karlsruhe, Dortmund, Bielefeld, Altona, Berlin, Darmstadt, Barmen) och hittills kulminerat i svenska musikfesten i Dortmund 1912, den första svenska musikfest på utländsk mark. — Om Marteaufonden se Konsertföreningen. E. F—t.

Martebo, socken i Gottlands län och Gottlands norra härad. 2,696 har. 397 inv. (1911). M. bildar med Lummelunda ett pastorat i Visby stift, Norra kontraktet.

Martebo myr, den största af Gottlands myrar, 3,638 har, i Martebo m. fl. socknar. Redan 1846 fastställdes af K. M:t plan för dess utdikning, och arbetet påbörjades, sedan statslån erhållits, och fortgick några år, men till följd af flera myrlottegares motstånd och andra omständigheter afstannade detsamma, sedan likväl genom vattnets obehindrade aflopp och vattennivåns sänkning den fördelen vunnits, att myrlaggen och närmast kringliggande fastmark befriats från besvärande syra. Genom den under senare tiden vunna erfarenheten om myrjords förmåga att genom lämplig gödsling frambringa rik skörd väcktes på 1880-talet ånyo uppmärksamheten på detta vidsträckta odlingsfält med dess förträffliga jord, och sedan ny plan för utdikningen fastställts och ett lån på 100,000 kr. från odlingslånefonden erhållits, började 1892 utdikningen genom A.-b. Martebo myr och var fullbordad 1894. Bolaget, som af myren egde 1,900 har, hvaraf det odlade 1,100 har på 1890-talet, måste 1904 träda i likvidation, hvarefter större delen af dess egendom såldes till ett nytt bolag, Skäggs a.-b. Wbg.

Martel de Janville [martä'l də jäv'l], Sibylle Gabrielle Marie-Antoinette de Riquetti de Mirabeau, fransk författarinna, känd under pseudonymen Gyp, f. 1850 på slottet

Koëtsal i Morbihan, Bretagne, härstammande från en broder till Mirabeau, gifte sig 1869 med grefve Martel de Janville. Hennes första skisser och dialoger, satiriska skildringar ur det mondäna parislifvet, offentliggjorda i ''La vie parisienne'' och ''Revue des deux mondes'', väckte stort uppseende på grund af sitt spirituella och verklighetstrogna skildringssätt. Hon har sedan offentliggjort ett sjuttiotal volymer, noveller och romaner, hvilka gjort henne berömd som skildrare af lyxen och korruptionen i Paris' högsta klasser. Hennes styrka som författarinna ligger i hennes intima kännedom om den samhällsklass hon själf tillhör, hvilken hon skildrar med fantasi, spefull humor och ofta bitande kvickhet samt med långt större trohet, än fallet plägar vara i budoarromanerna. Hennes typer af Paulette, Loulou och den lille Bob, af det bortskämda barnet, den brådmogna flickan, den unga hustrun m. fl. äro nästan klassiska och återspegla vissa drag i 1800-talets sociala fysionomi. I dialogen återger hon det naturliga samtalsspråkets alla egenheter med dess jargong och argot utan att därför förfalla till tråkighet eller tyngd. Det vanliga temat i hennes skildringar är faubourgens underkastelse under penningaristokratien. Under senare år ifrig patriot och antisemit, har hon verksamt deltagit både i boulangismen och Dreyfusaffären och särskildt i den senare uttalat sig med stor våldsamhet. Bland hennes i bokform utgifna arbeten kunna nämnas: *Petit Bob* (1882), *Autour du mariage* (1883; bland hennes berömdaste), *Ce que femme veut* (s. å.), *Plume et poil* (1884), *Le monde à côté* (s. å.), *Sans voiles* (1885), *Autour du divorce* (1886), *Dans l'train* (s. å.), *Joies conjugales* (1887), *Mademoiselle Loulou* (1888), *Bob au salon* (s. å.), *Mademoiselle Eve* (1889), *Ohé! Les psychologues* (s. å.), *L'éducation d'un prince* (1890), *O province!* (s. å.), *Une election à Tigre-sur-Mer* (s. å.; berör Boulangeraffären), *Un raté* (1891), *Une passionnette* (s. å.), *Mariage civil* (1892), *Ces bons docteurs* (s. å.), *Monsieur le duc* (1893), *Madame la duchesse* (s. å.), *Du haut en bas* (s. å.), *Le mariage de chiffon*, ett af hennes bästa arbeten (1894), *Leurs âmes* (1895), *Le coeur d'Ariane* (s. å.), *Le bonheur de Ginette* (1896), *Totote* (1897), *Le baron Sinai* (s. å.), antisemitisk, *Lune de miel* (1898), *Israël* (s. å.), *Journal d'un grinchu* (s. å.; mot Dreyfus), *L'entrevue* (1899), *Les femmes du colonel* (s. å.; riktad mot Dreyfusförsvararen Picquart), *La paix des champs* (1900), *Trop de chic* (s. å.), *Le friquet* (1901), *La fée* (1902), *Un mariage chic* (1903), *Un ménage dernier cri* (s. å.), *Maman* (1904) och *Le coeur de Pierrette* (1905). — Af hennes romaner dramatiserades *Autour du mariage* (1883) och *Mademoiselle Eve* (1895) i samarbete med Crémieux, men spelades utan framgång. Bättre lycka gjorde *Le friquet* (1904), den rörande berättelsen om en liten lindanserska, dramatiserad i samarbete med Willy. 1900 gick genom pressen ett rykte, att M. blifvit vansinnig. Att hon genomgått en kris antyder i hvarje fall en händelse, som inträffade 1901 under nationalisternas strid för kommunalvalen i Paris och väckte stort uppseende. Det berättades nämligen, att hon på grund af sin politiska ståndpunkt blifvit med våld bortröfvad eller utsatt för ett groft skämt, men fast en utförlig berättelse offentliggjordes om rånet och hennes äfventyrliga flykt, blef händelsen aldrig uppklarad. Till sv. öfversattes 1895 ''Ett litet kärleksdrama''. — Jfr Lemaître, ''Impressions de théâtre'' (I, IV, IX, 1888—96), A. France, ''La vie littéraire'' (II, III, IV, 1890—92), och Faguet, ''Propos littéraire'' (I, 1902—04). J. M.

Martelé (af fr. *marteler*, uthamra, drifva), *tekn.*, ytbehandling med puns af gjutet guldsmedsgods. Behandlingssättet, som kommer från Kina och Japan, är ganska verkningsfullt. Det gör intryck, som om kärlet vore uppdrifvet för hammare, men utföres med puns och ger friskhet åt ytan; det kan med fördel antingen ersätta eller höja en ornamental ytornering.

Martell, Karl. Se Karl Martell, sp. 1065.

Martellato [-tå], it., *mus.*, ''hamradt'', med stor kraft anslaget stackato (armstackato) i piano-

musik; med yttersta stråkspetsen utfördt stackato å stråkinstrument. — Martellement [-tälmä'], fr., *mus.*, på harpan det upprepade angifvandet af samma ton. A. L.*

Marte'lli, Pietro Jacopo, italiensk skald, f. 1665, d. 1727, gjorde sig känd framför allt inom dramatiken, där han var den förste italienare, som försökte öfverflytta till Italien det franska pseudoklassiska dramat i Corneilles och Racines anda. Sina ämnen hämtade han dels från Grekland (*Alceste, Ifigenia in Tauride*), dels från Rom (*Quinto Fabio, Cicero, Proculo*), dels från Orienten (*Perselide*), äfven i stil med de franska förebilderna. M. hade en ganska medelmåttig dramatisk begåfvning och har blifvit känd mest genom det af honom i tragedien använda versmåttet, den redan af Ciullo d'Alcamo brukade förlängda fjortonstafviga alexandrinen, som efter M. erhöll namnet *versi martelliani*. M. var äfven en produktiv förf. af episka dikter, satirer m. m. H. N.

Marte'llo-torn (it. *martello*, eg. hammare), *befästningsk.*, kallas ett slags små runda fästningstorn, som under Karl V:s tid uppfördes på Sardiniens och Corsicas kuster till skydd mot sjöröfvare. Dylika torn byggdes jämväl i början af 1800-talet på Englands kuster för att betrygga dessa mot en befarad landstigning af Napoleon. Dessa voro helt små, af cirkelrund eller elliptisk grundform med 12 à 20 m. tvärlinje och omkr. 10 m. höjd samt afdelade i två våningar. Ofvanpå det platta taket, i skydd af endast ett muradt bröstvärn, stod bestyckningen, som utgjordes af högst 4 kanoner, hvilkas uppställning medgaf stor sidoriktning. O. A. B.*

Marten, kommun i preussiska reg.-omr. Arnsberg (Westfalen), 5 km. v. om Dortmund. 11,613 inv. (1910). Stenkolsgrufvor, tillverkning af bergverks- och hyttemaskiner, koks- och tegelbränning. J. F. N.

Martène [-tän], Dom Edmond, fransk lärd, f. 1654, d. 1739, tillhörde den berömda och om vetenskapen så högt förtjänta Maurus-kongregationen (Congrégation de S:t Maur) af benediktinorden och genomforskade i dess tjänst en mängd kyrko- och klosterarkiv inom och utom Frankrike för att samla material till en ny "Gallia christiana". Hans förnämsta arbeten äro *Commentarius in regulam sancti patris Benedicti* (1690), *De antiquis monachorum ritibus* (2 bd, s. å.), *De antiquis ecclesiæ ritibus* (3 bd, 1700—02), *Thesaurus novus anecdotorum* (1717), *Voyage littéraire de deux religieux de la congrégation de Saint-Maur* (s. å.), *Veterum scriptorum et monumentorum* etc. *amplissima collectio* (9 bd, 1724—33) och *Annales ordinis Sancti Benedicti* (1739). (J. C.)

Martens, holländsk bataljmålare. Se Marssen.

Mārtens. 1. Georg Friedrich von M., tysk författare i folkrätt, urkundsutgifvare, f. 1756 i Hamburg, d. 1821 i Frankfurt am Main, blef 1783 professor i natur- och folkrätt i Göttingen, var 1808—13 statsråd i konungariket Westfalen, från 1813 kungligt hannoverskt geheime kabinettsråd och 1816 Hannovers ombud vid Tyska förbundsdagen. M. tog ett betydelsefullt initiativ till den internationella rättens systematisering och fastställande på historisk grund genom *Précis du droit des gens modernes de l'Europe, fondé sur les traités et l'usage* (1789; 3:e, tillökade uppl. 1821; ånyo utg., med beriktigande anmärkningar, af portugisen S. Pinheiro-Ferreira 1831 och 1845 samt, med ytterligare värdefulla noter jämte en inledande framställning af folkrättens historia och en systematisk öfversikt af den folkrättsliga litteraturen, af Ch. Vergé 1858 och 1864). Af monumental betydelse är den af M. påbörjade och sedermera af andra fackmän fortsatta publikationen af de europeiska staternas traktatsurkunder ("Recueil Martens"). M. själf utgaf till en början *Recueil des principaux traités d'alliance, de paix* etc. *depuis 1761 jusqu'à présent* (7 bd, 1791—1801, med 4 supplementband 1802—08; 2:a uppl. 1817—35 i 8 bd, de 4 sista reviderade af M:s brorson Karl v. M.). Därpå följde en ny serie, *Nouveau recueil de traités d'alliance, de paix* etc. *depuis 1808 jusqu'à présent* (14 bd, 1817—39, de 4 första utg. af M., de följande successive af Karl v. M., Fr. Saalfeld och Fr. Murhard, hvilken sistnämnde 1839—42 äfven utgaf 3 bd "Nouveaux suppléments au Recueil de traités", samt ett register i 2 bd). Från 1843 finnes en tredje samlingsföljd, *Nouveau recueil général de traités* etc. i 20 bd, hvilken omfattar tiden 1840—74 och hvars utgifvare varit Fr. och K. Murhard, J. Pinhas, K. Samwer och J. Hopf. Sedermera har verket fortsatts i en 2:a serie af J. Hopf och F. Stoerk med 35 bd för tiden till 1908 och en 3:e serie för tiden därefter, utgifven af H. Triepel. En *Table générale* öfver det dittills utgifna af "Recueil Martens" utkom 1875 och till andra seriens 25 första bd 1900 samt till hela denna serie 1910. — 2. Karl von M., friherre, den föregående brorson, f. 1790, d. 1863 i Dresden som storhertiglig weimarsk ministerresident, trädde i farbroderns fotspår bl. a. som fortsättare af dennes storartade urkundssamling (se ofvan). Han utgaf dessutom bl. a. *Le guide diplomatique. Précis des droits et des fonctions des agens diplomatiques et consulaires* (5:e uppl., bearb. af Geffcken, 1866) och *Recueil manuel et pratique de traités* (etc.) *depuis l'année 1760* (7 bd, 1846—57, tills. med baron F. de Cussy). — 3. Friedrich Fromhold von M., f. 27 aug. 1845 i Pernau, d. 20 juni 1909 i Walk (Livland), rysk rättslärd och diplomat, blef 1873 professor i statsvetenskap i Petersburg och var samtidigt ständig medlem af utrikesministeriet samt var flera gånger rysk delegerad vid internationella konferenser, t. ex. vid Bruxelleskonferensen 1874, hvartill han uppgjorde planen, och vid andra fredskonferensen i Haag 1907. M:s största betydelse ligger i den insats han gjort till främjande af en fredlig och rättslig reglering af de internationella förhållandena och den andel han otvifvelaktigt haft både i de ryska initiativen till de s. k. fredskonferenserna i Haag och i utarbetandet af där framlagda förslag liksom i hans arbete för skiljedomsidéns praktiska förverkligande i ett flertal tvister. M. visade sig i de fall, då han själf verkat som skiljedomare eller eljest haft inflytande på en skiljedom, ega en lycklig förmåga att träffa det riktigaste, men var i allt, som rörde Rysslands rätt och intresse, städse i främsta rummet ryss. Äfven som folkrättsförfattare vann M. ett berömdt namn, om än hans synpunkter

icke alltid kunna fritagas från en viss nationell ensidighet. Hans mest bekanta och till flera språk öfversatta arbete (på ty. utg. af Bergbohm under titeln *Völkerrecht. Das internationelle recht der civilisirten nationen*, 1883—86) utgör en systematisk framställning af den positiva folkrätten i öfversiktlig form, med historiska exkurser och redogörelser för belysande precedensfall. Bland hans många öfriga arbeten må nämnas dels *La paix et la guerre* (1901), dels *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères* (14 bd, 1874—1905). M. var flera gånger ifrågasatt som kandidat till Nobelska fredspriset. 1—3. Rld.

Mårtens, Elisabet, pseudonym för danska författarinnan Louise Elisabeth Björnsen (se d. o.).

Martensen, Hans Lassen, dansk teolog, f. 19 aug. 1808 i Flensborg, d. 3 febr. 1884, blef student 1827 och teol. kandidat 1832 och tog alla sina examina med utmärkelse. Han var först en varm

anhängare af H. Steffens och påverkades senare af Grundtvig och Mynster. 1834 besvarade han universitetets teol. prisuppgift och anträdde därefter en tvåårig utrikes resa, hvarunder han besökte universiteten i Berlin, Heidelberg och München samt lärde känna den tidens mest framstående teologer och tänkare (Steffens, Schelling, Marheineke, Daub och Baader). Under sin vistelse i Wien knöt han en nära vänskapsförbindelse med skalden Lenau. 1837 vann M. teol. licentiatgrad med en latinsk skrift om själfmedvetandets autonomi (öfv. till da. 1841), i hvilken han med skarp kritik af de tyske filosofernas rationalism sökte påvisa, att människan genom endast själfmedvetandet icke kan komma till insikt om den religiösa sanningen och att därför icke tänkandet skall vara religionens grund, utan tron förutsättningen för religiös öfvertygelse. M. blef 1838 lektor i teologi vid Köpenhamns universitet, 1840 e. o. och 1850 ord. professor samt fick 1840 diplom som hedersdoktor i teologi från universitetet i Kiel. Genom sin vältaliga och tankerika framställning samlade han som universitetslärare en talrik och beundrande åhörarskara omkring sig samt utöfvade därigenom ett mycket stort inflytande på det teologiska studiet i Danmark. Under intrycket af den hegelska filosofien framställde M. kristendomens sanningar i deras förhållande till den tyska filosofiska spekulationen, som just då mäktigt gripit sinnena. Faran af att han därigenom skulle föras på afvägar, bort från kristendomen, motverkades af det inflytande, som studiet af medeltidens mystiker hade på honom och som gaf sig uttryck i hans skrift *Mester Eckart* (1840; 2:a uppl. 1851), som vittnar om förtrolig bekantskap med medeltidens tyska mystiker. Ett besläktadt ämne behandlade M. 1881 i *Jacob Böhme, theosofiske studier* (öfv. till sv., eng. och ty.). 1841 följde *Grundrids til moralphilosophiens system* (3:e uppl. 1879; öfv. till sv. 1841, 3:e uppl. 1879, ty. och holl.). Under det att hegelianismen småningom trädde i allt skarpare opposition mot kristendomen, häfdade M., att "icke vetenskapen, icke teologien, utan endast tron är för oss alla det enda nödvändiga". Denna tanke uttalades i förordet till *Den christelige dogmatik* (1849; 5:e uppl. 1904) och genomtränger hela denna skrift, som blifvit öfversatt till svenska ("Den christeliga dogmatiken", 1849—50, 2:a uppl. 1852; ny öfv. 1876), tyska (6 uppl.), engelska och franska samt i hela den protestantiska världen skattas som ett hufvudarbete i systematisk teologi. Den har t. o. m. i Aten användts som underlag för föreläsningar. Visserligen kunna från ortodox sida invändningar göras mot M:s sätt att behandla vissa kyrkliga dogmer. Och då han i sin utveckling af trosläran tillika sökte uppvisa förnuftsgrunder för trons sanningar, rönte han starkt motstånd af S. Kierkegaard och hans lärjungar, i synnerhet R. Nielsen, och svarade med *Dogmatiske oplysninger* (2 uppl. 1850; "Dogmatiska upplysningar", s. å.). Redan tidigare hade han med sin skrift *Den christelige daab, betragtet med hensyn på det baptistiske spörgsmaal* (1843; "Det christliga dopet, betraktadt med afseende på den baptistiska frågan", 1847) framkallat en motskrift af Magnus Eiriksson. 1845 blef M. kunglig hofpredikant och vann inom kort som ordets förkunnare samma anseende som det han redan förvärfvat i egenskap af universitetslärare. 1847—81 utkommo 9 samlingar *Prædikener* (tills. 183 st.), bland hvilka en (12 predikningar) bär titeln *Christi lidelseshistorie* ("Christi lidandes historia", 1873). Därjämte utgaf han en fullständig samling *Prædikener for alle sön- og helligdage* (1878, 2:a uppl. 1885; "Predikningar på alla sön- och högtidsdagar under året", 1879). Utom dessa nu nämnda äro många af M:s predikningar utgifna på svenska, dels en och en, dels i samlingar, af hvilka tre utkommo 1848—52 och den senaste, "Till daglig uppbyggelse", 1884. 1860—82 utgaf M. tre samlingar *Taler ved præstevielse* (61 st.; öfv. till ty., "Hirtenspiegel"); vidare 1884 en samling *Lejlighedstaler* (43 st.). Redan 1851 uppmanades han att bli biskop i Slesvig, men afslog anbudet, närmast emedan han ogillade de nya bestämmelserna om kyrkospråket i Angel. Men 1854 utnämndes han till biskop öfver Själlands stift med förbigående af H. N. Clausen, som var äldre professor samt af många, t. o. m. af Fredrik VII själf, ansågs ha större meriter. 1865 blef M. därjämte konfessionarius hos det nya konungahuset, med hvilket han var nära förbunden. Då han i ett minnestal skildrat Mynster som ett "sanningsvittne", framkallade han (1854) S. Kierkegaards stränga tadel och våldsamma angrepp på hela "den officiella kristendomen", men gaf blott ett afvisande svar och fäste icke heller något afseende vid R. Nielsens fortsättning af polemiken. 1867 bemötte han dock dennes upprepade anfall mot teologien som vetenskap, i skriften *Tro og viden*. Äfven med Grundtvig och dennes vänner kom M. i en liknande strid, genom sina uppsatser *I anledning af pastor Grundtvigs oplysninger om alterbogsdaaben* (1856—57) och ännu mera genom skriften *Til forsvar mod den saa-*

aldte grundtvigianisme (1863, 6:e uppl. 1874; Till försvar emot den s. k. grundtvigianismen", 863). Som biskop utöfvade M. icke ringa inflyande, i synnerhet på prästerskapet. I kyrkliga frågor hyste han afgjordt konservativa åsikter. 867 motsatte han sig med mycken styrka, men tan framgång, valmenighetslagen och tog gång efter annan till orda mot den riktning, som ville e kyrkostyrelsen demokratisk grundval, i det att an afgjordt framhöll biskoparna som kyrkans rätta edare, utan att akta på, att dessa tillsättas af egeringen och således kunna, som t. ex. han själf, a rent politiska förhållanden att tacka för sin utnämning. Redan 1851 hade han i en flygskrift ramhållit folkkyrkans kraf på egen författning, beroende af riksdagen, och denna uppfattning gjorde han gällande äfven som medlem af kyrkokommissionerna 1854 och 1868. M:s sista och utan tvifvel betydelsefullaste verk var *Den kristelige ethik*, hvars första, "allmänna", del utkom 1871 (5:e uppl. 1884) och tredje, "Social ethik", 1878 (3:e uppl. 1879). Detta arbete öfversattes till ty., eng. och sv. ("Den kristliga ethiken. Den allmänna delen", 1873, "Den speciella delen", 1879). Den sista delen, som strängt fördömer nutidens frisinnade utveckling och ensidigt framhåller konungadömet af Guds nåde samt en på ständer och korporationer byggd samhällsordning, framkallade en skarp motskrift af biskop Monrad. Ett hithörande särskildt ämne behandlade M. i *Socialisme og kristendom* (1874). 1882—83 utkom *Af mit levned* (3 bd; "Ur min lefnad", 1885), som väckte mycken ovilja genom där förekommande skarpa utfall mot Fredrik VII och sitt fördömande af danska regeringens åtgärder i fråga om kyrko- och skolärenden i Mellan-Slesvig. Han räckte nämligen därvidlag tyskarna handen, emedan han ogillade den ifver, som 1850—63 visades för danska modersmålets naturliga rätt med åsidosättande af tyskhetens traditionella försteg. I jan. 1884 anhöll M. om afsked som biskop från 15 apr., 30:e årsdagen af hans utnämning, men dog ett par veckor senare. 1885 utgafs M:s *Mindre skrifter og taler*. 1888 restes hans byst vid Vor Frue kirke i Köpenhamn. — Jfr P. Madsen, "M. som theolog" (i "Teol. tidsskr." 1885), och V. Nannestad, "H. L. M." (1897). M:s brefväxling med biskop O. Laub finns i dennes "Levnet" (bd 2, 1886), och "Briefwechsel zwischen H. L. Martensen und J. A. Dorner" (den senare professor i Kiel, 1839—81) utgafs i 2 bd (Berlin, 1888). (E. Ebg.)

Martensit, *metall.* Se Härdning, sp. 136.

Mārter (ty.; af lat. *marty'rium*, vittnesbörd för kristendomens sanning, af grek. *ma'rtyr*, blodsvittne), kval, pina, vånda. — Martēra, plåga med pinoredskap; ytterligt plåga till kropp eller själ.

Mārtersteig [-stajg], Friedrich Wilhelm, tysk målare, f. 1814 i Weimar, d. där 1899, studerade i sin födelsestad, i Düsseldorf och i Paris för Delaroche. Han började som genremålare, öfvergick till historiefacket och målade ämnen ur Trettioåriga kriget och reformationen: *Öfverlämnandet af Augsburgiska bekännelsen, Luthers intåg i Worms* (1860), *Ulrich von Huttens skaldekröning* (1861) m. fl. (G—g N.)

Martes, *zool.* Se Mårdsläktet.

Martesāna, kanal i norra Italien, Lombardiet, förenar Adda vid Vaprio med Olona vid Milano. 45 km. lång.

Marth [mā'th], Albert, tysk-engelsk astronom, f. 5 maj 1828 i Kolberg i Pommern, d. 5 aug. 1897, var 1853—55 assistent vid Bishop's observatorium i Regent's park i London och blef 1855 observator vid observatoriet i Durham. M. deltog 1862—65 i Lassells observationer med dennes stora spegelteleskop på Malta, var därefter under någon tid astronom vid Newalls observatorium i Gateshead vid Newcastle samt blef 1883 direktor för observatoriet i Markree castle, Irland. Hans observationer och undersökningar öfver de stora planeternas månsystem äro högt skattade. Han fann bl. a., att läget af Neptunusmånens banplan är underkastadt ganska hastiga förändringar, hvilka, såsom Tisserand och Newcomb sedan visat, bero på inverkan af planetens afplattning och af hvilka man på indirekt väg kan sluta, att satellitbanans plan lutar omkr. 20° mot planetens ekvatorsplan. M. publicerade, utom en mängd afh. i facktidskrifterna, under en följd af år efemerider för observationer å planeter och satelliter. B—d.

Marthas vineyard [mā'thəs vi'njəd], "Martas vingård", en till nordamerikanska staten Massachusetts hörande ö i Atlantiska hafvet, ö. om Newport. Mycket besökt badort. I aug. hvarje år hållas där af metodisterna stora religiösa möten, *camp meetings*. Öns areal är 258 kvkm. och folkmängd 4,390 pers. (1905). (J. F. N.)

Martí', Juan, spansk författare och advokat i Valencia, lefde under 1600-talet, utgaf *Segunda parte de la vida del picaro Guzmán de Alfarache, compuesto por Mateo Luján de Sayavedra* (Valencia, 1601, och Bruxelles, 1604), som är en förfalskning af Mateo Alemáns (se denne) manuskript, som M. fått tillfälle att se. Jfr Avellanedas publikation af 2:a delen af "Don Quijote". Ad. H—n.

Martiālia [marts-; af *Mars*, i alkemien beteckning för järn], *med.* Se Järnmedel.

Martiālis [marts-], Marcus Valerius, romersk skald, f. omkr. 40 e. Kr. i Bilbilis i Spanien, d. troligen 104, fick en god uppfostran och kom 64 till Rom, där han under de närmaste årtiondena skaffade sig sitt uppehälle genom gåfvor och understöd af mäktiga gynnare, som han särskildt på grund af sin skaldetalang lyckades vinna och till hvilka han slöt sig som klient (se d. o.). Af hans tidigare dikter finns intet kvar; de äldsta bevarade utgöra den s. k. *liber spectaculorum*, en samling epigram, dedicerade till kejsar Titus med anledning af de storslagna festligheter, hvarmed den flaviska amfiteatern (se Colosseum) år 80 invigdes och som i dessa dikter skildras. Från denna tid uppmärksammad vid hofvet, erhöll M. efter hand vissa förmåner, bl. a. den s. k. trebarnsrätten, äfvensom rang af krigstribun, hvarmed följde upptagande i riddarståndet; dock voro hans ekonomiska förhållanden alltjämt knappa. Några år senare utkommo *Xenia* och *Apophoreta*, innehållande korta etiketter (deviser) dels till gåfvor (mest maträtter), som romarna vid saturnaliefesten skickade hvarandra, således ung. = "julklappsvers" (*xenia* eg. gåfvor till en gäst), dels till presenter, som vid denna fest utlottades "att taga med hem" (*apophoreta*). Höjdpunkten nådde M:s

diktning 85—96, då 11 böcker, hufvudsakligen tillfällighetsdikter i epigrammets form, utgåfvos och vunno hastig spridning. 98 återvände M. till sin hemort, där en fint bildad väninna, Marcella, skänkte skalden ett landställe; härifrån utgaf han 102 sin sista diktsamling, utgörande 12:e boken. Kort därefter afled han. Martialis egnade sig uteslutande åt epigramdiktningen (se Epigram); han är i denna genre den främste inom den romerska litteraturen och en af de mest betydande, som världslitteraturen kan uppvisa. Skarp iakttagelseförmåga, bitande satir och sprakande kvickhet karakterisera hans diktning; kompositionen är precis och afrundad. Som fel måste betraktas den brist på manlighet och själsadel, som så ofta framträder — man har träffande karakteriserat hans diktning som ”snyltgästpoesi” —; särskildt är hans smicker inför de mäktige, framför allt kejsar Domitianus, för oss motbjudande; dock bör ihågkommas, att man under denne furste måste antingen smickra eller tiga. M. bäfvar ej heller tillbaka för att blotta äfven det smutsigaste i den tidens lif; dock framhåller han att, om också hans dikt är lättfärdig, hans eget lif är rent. För oss har M:s diktning, det polemisk-satiriska epigrammet, sin största betydelse som en förträfflig spegelbild af den flaviska tidens människor och förhållanden i världsstaden Rom. — Litt.: C. v. Friesen, ”M. Valerius Martialis, hans tidehvarf, hans personlighet och hans diktning” (Stockholm, gymnasieprogram 1875), H. Schück, ”Världslitteraturens historia”, I, och inledningen till L. Friedländers upplaga af M:s arbeten (1886). H. Sgn.

Martiālis [marts-], Quintus Gargilius, latinsk författare i trädgårdskonst, af hvars arbeten äro i behåll betydande stycken, som under den tidigare medeltiden begagnades som läsebok för läkare, emedan växternas medicinska egenskaper beskrifvas i dem. M. skref också om kreatursskötsel, och märkvärdigt nog tillskrifver man honom äfven en biografi öfver Alexander Severus. Han säges ha omkommit omkr. 260. Hvad som finns kvar af hans skrifter är utgifvet af Angelo Mai (1846), V. Rose (1876) och Lommatzsch (1903). J. C.

Martiālisk [marts-; lat. *martiālis*, af *Mars*, romarnas krigsgud], eg. egnad åt eller tillhörande guden Mars; krigisk, båld, manhaftig.

Martial law [mā′ʃl lå′], eng., belägrings- eller krigstillstånd, den vanliga lagens suspension till följd af krig eller uppror.

Martiānus Cape′lla [marts-], romersk författare på 400-talet, f. i Madaura i Afrika, var till en början sakförare, sedan romersk prokonsul. Han efterlämnade ett egendomligt encyklopediskt verk, *Satira de nuptiis Philologiæ et Mercurii*. De två första böckerna innehålla en allegori om Merkurius' giftermål med nymfen Philologia; de sju senare behandla de sju fria konsterna (se Fria konster). Arbetet, som är affattadt dels på vers, dels på svulstig prosa, åtnjöt stort anseende som lärobok under medeltiden. (H. Sgn.)

Martić [ma′rtitj], Fra Grga, kroatisk skald, f. 1822 i Posuše (Hercegovina), d. 1905, blef tidigt munk i franciskanklostret i Kreševo och prästvigdes 1845. Hans förnämsta verk är den stora hjältedikten *Osvetnici* (Hämnarna), som i sju fristående sånger (tills. 24,000 versrader) skildrar Bosnien och Hercegovinas oroliga historia från midten af 1800-talet fram till den österrikisk-ungerska ockupationen. Dessutom samlade han folkvisor från Bosnien och Hercegovina, om slaget på Kosovofältet, öfversatte Racines ”Iphigénie”, en del af Eneiden och visor af Frans från Assisi efter A. T. Ozanam. M. var hedersled. af Sydslaviska akademien i Agram. Af hans samlade skrifter utkom d. 1 1893 i Sarajevo. A—d J.

Martignac [-tinja′k], Jean Baptiste Silvére Gaye de, vikomt, fransk statsman, f. 20 juni 1776 i Bordeaux, d. 3 april 1832 i Paris, blef advokat i Bordeaux och uppträdde 1815 under de ”hundra dagarna” emot Napoleon. Till belöning blef han s. å. generaladvokat i Bordeaux samt snart därefter generalprokurator i Limoges. 1821 invaldes han i deputeradekammaren, där han slöt sig till högern och gjorde sitt parti stora tjänster genom sina vidsträckta kunskaper och sin eleganta vältalighet. Redan i juni 1822 utnämndes M. till ”conseiller d'état”. Efter att 1823 som civilkommissarie ha följt franska interventionsarmén i Spanien upphöjdes han till statssekreterare och vikomt (1824). Efter Villèles afgång utnämnde honom Karl X till förste minister 5 jan. 1828, ehuru mycket mot sin vilja, enär M. i konungens ögon var alltför moderat. Denne stöddes icke heller af vänstern, som fann honom alltför konservativ, men lyckades dock genomdrifva en mängd nyttiga reformer. Han afsatte de värste ytterlighetsmännen i synnerhet bland prefekterna, han upphäfde ”svarta kabinettet”, som hade att öppna och granska misstänkta bref, han lät Guizot och Cousin åter börja sina föreläsningar, utfärdade en ny och liberalare presslag, reformerade juryväsendet och vågade t. o. m. uppträda hotande emot jesuiterna. Allt detta var i konungens, högerns och de klerikales ögon svåra förbrytelser, och M. måste nedlägga sitt ämbete 8 aug. 1829. Han slöt sig nu till oppositionen mot den reaktionäre Polignac, men uppträdde efter julirevolutionen (1830) åter bland yttersta högern och försvarade ridderligt sin förre motståndare Polignac, då denne ställdes inför pärernas domstol. Efter hans död utkom s. å. hans arbete *Essai historique sur la revolution d'Espagne et sur l'intervention de 1823* (3 bd, 1832). — Jfr Daudet, ”Le ministère de M.” (1875). J. F. N.*

Martigny [-tinji], ty. *Martinach*, tre kommuner i schweiziska kant. Valais, vid Dranse och vägen öfver Stora S:t Bernhard till Aosta. 1. M. la ville [-vill], stad, 2 km. från Dranses förening med Rhône, 477 m. ö. h., vid järnvägen Simplon—Brieg—Genèvesjön. 1,819 inv. (1900). — 2. M. le Bourg [lə bör], 2 km. sydligare än den förra, 488 m. ö. h. 1,278 inv. (1900). — 3. M.-Combe [-kå′b], på vänstra stranden af Dranse. 1,144 inv. (1900). En sidodal leder härifrån till Chamonixdalen. 1—3. J. F. N.

Martigny [-tinji], Joseph Alexandre, fransk präst, f. 1808, d. 1881, författade *Dictionnaire des antiquités chrétiennes* (1865, med 270 afbildningar; 2:a uppl. 1877, med 675 afbildningar) m. fl. arbeten rörande den kristna arkeologien.

Martigues [-ti′g], stad i franska dep. Bouches-du-Rhône (Provence), på flera små genom broar förenade holmar i étang de Berre. 4,178 inv. (1906). Fiske, inläggning af konserver. J. F. N.

Ma'rtilla. Se Mårtens, Sankt.

Martimprey [martäprä], Edmond Charles ...le, grefve, fransk krigare, f. 1808 i Meaux, d. ...883 i Paris, utmärkte sig vid stillandet af juni-...oligheterna i Paris 1848, blef 1855 divisions-...eneral samt tjänstgjorde under en del af Krim-...riget som chef för S:t-Arnauds generalstab och ...nder 1859 års italienska krig som generalstabs-...nefen Vaillants närmaste man. Han erhöll där-...fter militärkommandot i Algeriet, där han 1864 ...ekämpade de inföddes uppror. M. blef 1864 ...enator och utnämndes 1867 till guvernör för In-...alidhotellet i Paris.

Martin, Saint [sä martä']. Se Saint-Martin.

Martin [martä'], Kap, udde i franska dep. ...lpes maritimes, mellan Mentone och Monaco, är ...ed sitt stora hotell och sin stora tallskog (Aleppo-...all) med rik undervegetation en vinterstation af ...örsta ordningen och ett vanligt mål för utfärder ...rån Mentone. På västra sidan ligger ex-kejsarin-...an Eugenies villa Cyrnos. Wbg.

Martin den helige. Se Martin, påfvar 1, ...och Martin af Tours.

Ma'rtin. Tre påfvar ha burit detta namn; då ...emellertid åtskilliga påfvelängder upptogo påfvarna ...Marinus I och II (se d. o.) som Martin II och III, ...har nummerföljden för de båda siste påfvarna med ...namnet Martin blifvit oriktig.

1. M. I (649—653) härstammade från Todi i ...Umbrien och var vid sitt val påfligt sändebud ...(*apocrisiarius*) i Konstantinopel. Såväl genom sin ...underlåtenhet att före sin invigning inhämta kej-...sarens bekräftelse på valet som genom att på första ...Lateransynoden 649 fördöma ej blott monoteletis-...men, utan ock den af kejsaren utfärdade s. k. ...typos, som förbjöd all strid i nämnda fråga, ådrog ...sig M. kejsar Konstans II:s bittra hat, blef 653 ...fängslad, fördes till Konstantinopel, dömdes till ...döden, men benådades med förvisning till Cherson, ...där han afled 16 sept. 655. Den romerska kyrkan ...vördar M. som martyr; hans dag är 12 nov.

2. M. II. Se Marinus II.

3. M. III. Se Marinus III.

4. M. IV (1281—85) hette Simon de Brion och var från Touraine i Frankrike. Han innehade kyrkliga befattningar i Rouen och Tours, blef 1260 Frankrikes kansler och 1261 kardinal samt var i denna egenskap länge påflig legat i Frankrike. Till påfve valdes M. som Karls af Anjou kandidat och utnämnde denne till senator och riksvikarie i Tuscien. Under inflytande af Karl, som hyste planer på Greklands eröfring, bannlyste han kejsar Mikael Palaiologos och afklippte därigenom de af M:s företrädare förut bedrifna förhandlingarna om romerska och grekiska kyrkornas återförening. Efter sicilianska aftonsången (31 mars 1282) stödde han Frankrikes vacklande inflytande, skänkte Aragonien till Karl af Valois och öfverlät kyrkotionden i Frankrike till Filip III för bestridande af kostnaderna för Aragoniens eröfring, hvilken dock misslyckades.

5. M. V (1417—31), f. 1368, tillhörde familjen Colonna, blef 1405 kardinal, deltog i konsiliet i Pisa (1409) och blef en trogen anhängare till Johannes XXIII. På Konstanzkonsiliet framträdde han föga, och just denna omständighet bidrog till hans val 11 nov. 1417, hvarigenom den sedan 1378 pågående kyrkliga schismen omsider häfdes. M. tog genast ledningen af konsiliet i sin hand och förstod att låta de uttröttade nationerna strida med hvarandra, tills en enhetlig och genomgripande kyrkoreform framstod som omöjlig och konkordatens väg måste beträdas. Ej heller det till Pavia sammankallade och sedan till Siena förflyttade konsiliet (1423—24) ledde till något resultat, och det af M. utskrifna kyrkomötet i Basel fick han ej upplefva. Liksom han räddade kurians kyrkliga maktställning, framstod han ock som en återupprättare af påfvens maktställning i staden Rom och i Kyrkostaten. Med sträng hand uppehöll han där ordning och säkerhet och vårdade sig tillika om Roms och dess kyrkors förskönande genom toskanska konstnärers tillkallande. Å andra sidan kan han ej fritagas från dragning åt nepotism, och på kurians territorialpolitik öfverförde han de italienske småtyrannernas politiska metoder.

Litt.: Langen, ''Geschichte der römischen kirche von Leo I. bis Nikolaus I.'' (1885), Gregorovius, ''Geschichte der stadt Rom im mittelalter, V'' (3:e uppl. 1878), Pastor, ''Geschichte der päpste seit dem ausgange des mittelalters'' (3:e uppl. 1901), och Valois, ''La crise religieuse du XV:e siècle, le pape et le concile'' (1909). 1—5. T. H—r.

Ma'rtin, svensk släkt af vallonsk härkomst, inkom från Flandern till Sverige under senare hälften af 1600-talet med Anton Martin (d. 1712 som handlande och rådman i Gäfle).

1. Roland M., sonson af ofvannämnde Anton M., läkare, f. 30 juli 1726 i Uppsala, d. 10 sept. 1788 på Broby, Häfverö socken, Roslagen, blef student i Uppsala 1743 och med. doktor 1751, började sistn. år praktisera i Stockholm och utnämndes 1752 till provinsialmedikus i Halland. 1754 reste M. till Paris samt studerade där med stor framgång anatomi och kirurgi. 1756—79 var han professor i dessa ämnen hos Collegium medicum i Stockholm, där hans föreläsningar lade grunden till det vetenskapliga studiet af anatomien. 1759 kallades han till led. af Vet. akad. och 1761 af Kirurgiska societeten, blef 1766 assessor i Collegium medicum och erhöll 1777 af Vet. akad. guldmedalj för en medicinsk afh. *Bevis att förlusten af ett och annat menniskans utvärtes sinne kan ersättas genom större fullkomlighet hos ett annat.* 1779 tog han afsked från professuren. M. meddelade till Vet. akad:s handl. flera rön ur sin praktik samt efterlämnade åtskilliga tal och skrifter i medicinska ämnen. ''Utan att vara en forskare af större originalitet, som i väsentlig mån ökat vetenskapen genom faktiska uppgifter eller utredningar, gifver M. dock i sina skrifter intryck att med stor kritik och grundlighet behärska det förhandenvarande kunskapsmaterialet'' (E. Müller).

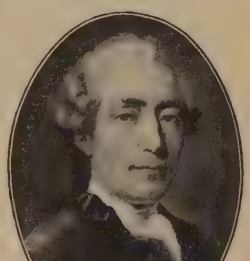

2. Anton Rolandsson M., den föregåendes kusin, naturforskare, f. 3 aug. 1729 på

Mijntenhoffs gods vid Reval, d. 1786 i Finland, studerade i Sverige vid flera tillfällen, blef Linnés lärjunge och utsändes 1758 på hans förord af Vet. akad. som deltagare i en af Grönländska kompaniets i Göteborg fångstfärder i Norra polarhafvet. M. är därigenom den förste skandinaviske ishafsforskaren. Dock fick han blott några timmar vistas i land vid Spetsbergen. 1759—60 gjorde han zoologiska och botaniska samlingar vid Norges västkust (kring Bergen). M. berömdes af Linné som ”flitig och kvick”. Naturvetenskapliga afh. af M. äro tryckta i Vet. akad:s handl. 1758—80.

3. Karl Roland M., sonsons son till M. 1, teolog, universitetslärare, f. 17 okt. 1843 i Stockholm, blef student i Uppsala 1862, filos. doktor 1869, prästvigd 1871 och komminister i Helga trefaldighetsförsamling i Uppsala 1872, utnämndes 1878 till kyrkoherde i Ösbey-Garn, hvilket pastorat han tillträdde först 1882, blef 1883 assistent vid teol. fakulteten i Uppsala samt var 1901—09 professor i pastoralteologi där och kyrkoherde i Gamla Uppsala. Det för M:s af stark självständighet präglade åskådning mest utmärkande är den stora betydelse han för klargörandet af den andliga verkligheten tillmäter användandet af bilder, genom hvilka den djupa motsvarigheten mellan naturens och andens värld kommer till synes (”typologisk metod”). Genom detta förfaringssätt afser han ock att vid predikan och kristendomsundervisning vinna ökad åskådlighet. Bland M:s många skrifter märkas *Om Concordieformelns evangeliibegrepp* (1887; 2:a uppl. 1905), *Hvarföre genom parabler?* (1892), *Luthers lilla katekes, etiskt belyst* (1896), *Om öfvertygande element vid kyrklig undervisning* (1899), *Om tro, troslif och trosmöjlighet från praktisk-teologisk synpunkt* (s. å.), *Praktisk ordning i praktisk teologi* (s. å.; 2:a uppl. 1905), *Efter typologisk metod. 1. Sextio elementära predikningar öfver Jesu liknelsetal* (1900), *2. Sextioen elementära predikningar öfver valda evangeliiperikoper* (1901), *Sveriges första svenska mässa* (s. å.) och *Verbalinspiration eller religiös intuition?* (1905).

4. Hugo Vilhelm M., den föregåendes kusin, f. 1 okt. 1849 i Stockholm, d. där 14 nov. 1899, universitetslärare, ämbetsman, blef 1868 student i Uppsala, där han 1880 promoverades till juris doktor på afh. *Om ackord i konkurs enligt svensk rätt* och blef docent i svensk allmän lagfarenhet och romersk rätt. Han blef t. f. byråchef i Generaltullstyrelsen 1882, expeditionschef i Civildepartementet 1887 samt generaldirektör och chef för Landtmäteristyrelsen 1895.

5. Erik David Valdemar M., broder till M. 3, advokat, kommunalman, f. 11 maj 1856 i Stockholm, blef student i Uppsala 1874, aflade där 1877 hofrättsexamen, blef 1882 vice häradshöfding och är sedan 1889 auditör vid Flottans station i Stockholm. Hans hufvudsakliga verksamhet som jurist har dock varit inom advokatyrket. Mångårig delegare i O. Wallins advokatbyrå, har han förvärfvat anseende som en synnerligen framstående affärsjurist. En af Sveriges advokatsamfunds grundläggare 1887, blef han 1896 styrelsemedlem där och dess vice ordf. samt är sedan 1904 dess ordf., hvarjämte han varit Stockholmsafdelningens ordf. 1897—1910. Som stadsfullmäktig, sedan 1905, har han intagit en bemärkt ställning och anlitats för flera maktpåliggande uppdrag. Han är sedan 1909 led. af beredningsutskottet och har som medlem af, sedan 1908 ordf. i inkorporeringsnämnden och särskildt som underhandlare verksamt bidragit till förslagen om inkorporering af Brännkyrka (genomfördt), Bromma, Solna m. fl. grannkommuner. Därjämte har han 1907—09 varit ordf. i styrelsen för Stockholms arbetsförmedling. 1906—08 var M. riksdagsman för Stockholm i Andra kammaren, tillhörde liberala samlingspartiet och var 1907 och 1908 ordf. i tillfälliga utskottet n:r 3. M. har dessutom varit medlem af kommittéerna för ny konkurslagstiftning 1907—11 och rör. vissa regementens förläggningsorter (1911) samt är sedan 1903 led. af k. Försäkringsinspektionen.

6. Fredrik Robert M., broder till M. 4, konstindustriell samlare, kännare särskildt af orientalisk konst och kultur, f. 8 maj 1868 i Stockholm, filos. doktor i Wien 1899, var e. o. amanuens vid Statens historiska museum 1890—1902 och drogman vid svenska beskickningen i Konstantinopel 1904—08. Han är f. n. bosatt i Florens. M. har gjort sig känd genom de intressanta och rika samlingar af orientalisk konstindustri, som han med insikt och djärfhet hopbragt under vidsträckta och långvariga resor (till Sibirien 1891—92, Europeiska Ryssland, Kaukasus och Central-Asien 1894—95, Egypten, Mindre Asien och Turkiet 1895—96, Ryssland, Turkiet m. fl. länder med statsanslag 1898—1903 för uppsökande af svenska minnen, under de senare åren ständiga resor i Europa, Mindre Asien och Egypten). M:s tidigare samlingar ha delvis öfvergått till Nationalmuseum, Riksmuseets etnografiska afdelning och enskilda samlare (professor Hj. Sjögren, direktör K. R. Lamm m. fl.). De voro till sina betydligaste delar exponerade vid Stockholmsutställningen 1897 i en särskild paviljong. M:s sedermera gjorda samlingar, bland hvilka märkas sasanidiska metallkärl, egyptisk keramik från alla åldrar, värdefulla arabiska och persiska manuskript och miniatyrer (de äldsta från 700—800-talen), bokband, orientaliska äldre mattor och andra textilier, jordfunna kinesiska bronser, seldschukiska smycken, voro till en del utställda vid den stora muhammedanska konstutställningen i München 1910, för hvilken M. var kommissarie och till hvilken han äfven, jämte Bürkel och professor Fr. Sarre, uppgjort planen. Bland M:s arbeten märkas *L'âge du bronze au musée de Minoussinsk* (1893), *Moderne keramik von Centralasien* (1897), *Sibirica* (s. å.), *Thüren aus Turkestan* (s. å.), *Morgenländische stoffe* (s. å.), *Figurale persische stoffe 1500—1650* (1899), *Svenska kungl. gåfvor till ryske zaren 1647—1699. Silfverskatten i kejs. skattkammaren i Moskva* (s. å.), *Ältere kupferarbeiten aus dem Orient* (1902), *A history of oriental carpets before 1800* (1908; ett praktverk med utsökta färgtryck och med text, behandlande äfven orientalisk konst i allmänhet), där förf. söker genom jämförelser med andra alster af orientalisk konst uppgöra en kronologi för mattorna samt närmare bestämma deras tillverkningsorter. Jämte Sarre har M. 1912 utgifvit ett ståtligt planschverk med text öfver den muhammedanska konstutställningen i München 1910. Ett större

bete på engelska, *Persian miniatures art*, torde om kort utkomma. 1. R. T—dt. 2. C. Lmn. G. A—n. 5. T—s. 6. T. J. A.

Martin. 1. Elias M., historie-, genre- och ndskapsmålare, f. 1739 i Stockholm, d. där 28 n. 1818, snickarson och systerson till den be mde konstsnickaren Georg Haupt, blef lärling hos målaren Schultz. Under denna tid blef han i tillfälle att för Chapmans räkning rita ornament till skepp, hvilken sysselsättning skaffade honom bekantskap med sedermera fältmarskalken Ehrensvärd, som uppmuntrade hans anlag för teckning och tog honom med till Sveaborg. Där uppehöll han sig i två år, målade under sin gynnares uppsikt flera taflor öfver fästningen och dess omgifningar samt gaf undervisning i ritkonsten åt flera af garnisonsofficerarna och åt sonen af hans beskyddare, den sedan så berömde K. A. Ehrensvärd. Efter att ytterligare ha förkofrat sig i konsten företog M. 1766 en resa till Le Havre och Paris, där han mest arbetade på egen hand, ehuru han äfven målade åtskilliga kopior efter Boucher, hvars stil dock ej rätt passade honom. Hans förebilder voro däremot Greuze och Loutherbourg, dock ej längre än tills han inemot 1770 efter, som det uppges, ett besök i Rom, kom till London. Där egnade han sig företrädesvis åt landskapsmålning, med Claude Lorrain som mönster, men säkerligen äfven under inflytande af den nyss uppblomstrade engelska landskapsskolan. Han utförde flera förträffliga taflor i denna art, men målade äfven porträtt, genre och historiska stycken samt graverade en mängd små genrer och landskap, mest i punktermaner, som då var modernt i England. Bland hans största arbeten nämnas de målningar han utförde i Bodleianska biblioteket i Oxford, som dock ansågos väl dekorativt utförda. De utmärktaste voro *Britomartis befriande Amoret ur trollkvinnans våld* (efter Spensers "The faerie queene") samt *Ärkebiskop Langton, som af konungen erhåller en handling*. Af hans taflor från denna tid ha några kommit till hemlandet och rättfärdiga i alla hänseenden det rykte han vann. Detta skaffade honom ledamotskap af The royal academy i London samt agrévärdighet (1777) och ledamotskap (1781) af Målar- och bildhuggarakademien i Stockholm. Hösten 1782 begaf han sig öfver Hälsingborg, Lund, Karlskrona och Kalmar till Stockholm. Under resan upptog han en mängd utsikter, sedan utförda dels i olja, dels i akvarell, i hvilken senare konstart han utvecklade synnerligt mästerskap. M. vistades sedan i hufvudstaden åtskilliga år, flitigt upptagen af beställningar på både taflor, teckningar och kopparstick. Bland de illustrationer han under denna tid utförde kunna nämnas sådana i O. v. Dalins "Poetiska arbeten" (1782—83) samt de berömda vinjetterna i Bellmans "Bacchi tempel" (1783), alla graverade af hans broder (se M. 3). Själf graverade han sin forne lärjunge Ehrensvärds teckningar till "Resa i Italien" (1786). Af taflorna voro de förnämsta *Midsommarsfest*, receptionsstycke för konstakademien, *Hertigens af Småland döpelseakt i slottskapellet* (1782), *Gustaf III:s och hertig Fredrik Adolfs besök i Målar- och bildhuggarakademien* (båda nu å Drottningholm), *Uppsala* (1784; gifven af Fredenheim till påfven Pius VI), *Gripsholm* (s. å.), *Engelska parken vid Drottningholm* (1785), *Stockholm från Mosebacke* (1786—87) m. fl. 1788 reste M. åter till England, där han vistades först i London, sedermera i Bath. Men sommaren 1791 hemkallades han af konung Gustaf till fäderneslandet, där han nedslog sina bopålar för alltid. I Stockholm utförde han nu en mängd taflor, hufvudsakligen landskap, dels i olja, dels i akvarell. För de senare hade han infört bruket att helt fint gravera konturerna, sedan aftrycka plåten och lavera på den sålunda erhållna teckningen. Detta slags målningar voro synnerligen begärliga och utmärka sig genom genialisk lätthet och elegans i utförandet. Han bildade vidare åtskilliga lärjungar både i målning och gravyr. Bland dem förtjäna ihågkommas bl. a. Linnerhielm, Nordqvist och Eckstein. 1793 utgafs från "Martins skola" ett slags månatligt "periodiskt arbete", innehållande

Idealt landskap med hamn mellan klippor; efter målning af Elias Martin återgifvet i kopparstick och etsning af J. Fr. Martin (se M. 2).

37 blad gravyrer, mest nya aftryck af de många sådana M. utfört i England. Tid efter annan utsläpptes äfven andra gravyrer af hans hand, äfven de till större delen härrörande från den engelska tiden eller från hans förra vistelse i Sverige, por-

trätt, genrer och landskap, så att slutligen antalet af hans blad uppgick till omkr. 200. De figurala framställningarna äro, i synnerhet i porträtt och enstaka figurer, ofta rätt angenäma; genrerna däremot lida af stundom ganska betänkliga brister i perspektiv och teckning. M:s kompositioner öfver bönen "Fader vår" (1803) äro ställvis rena karikatyrer och nedsatte grundligt hans anseende äfven som målare, ehuru ganska orättvist. Ty i sina landskap, dels komponerade (se fig.), dels utsikter, bevarade M. ända in i sena ålderdomen den kraft i anläggning och den lena harmoni i färgen, som framför allt utmärka honom. Äfven hans stora alsterrikedom och flit voro beundransvärda. "Utom allt, som han lämnat i England", säger en samtida, "förde han hit med sig en så stor mängd oljefärgsskisser och taflor, att de klädde en sal och två à tre rum; och dock blef en mängd aldrig uppsatt. Oaktadt den lätthet, med hvilken han arbetade, slarfvade han aldrig, utan omarbetade och förbättrade flitigt. Mesta besväret gjorde han sig med sina landskap. Han påstod, att det svåraste var att förena landskapet med figurerna, så att ingendera generade den andra. I synnerhet arbetade han mycket på själfva landskapet för att ge det tillbörlig harmoni". Som landskapsmålare intar också M. ett af de förnämsta rummen i Sveriges konst. Han är ej blott utsiktsmålare, ehuru utmärkt äfven som sådan, utan framför allt framställare af det ideala landskapet, och där tjusar han genom den förträffliga afvägningen af massorna, genom sammansättningens rikedom och harmoni, genom ypperlig detaljskildring och ett ljusdunkel, hvars trolska spel gjuter sig öfver det hela och lyfter det upp till fantasiens värld, utan att upphäfva dess samband med verkligheten. Än majestätisk och djärf, än mild och leende, alltid full af känsla och ädelhet, tillhör han sin tids bästa och mest genialiska konstnärsnaturer. "Lika stor som hans flit var hans outtömliga rikedom på idéer. Som exempel kan anföras, att han en morgonstund uttänkte öfver fyrtio landskapsstycken, dem han samtidigt i hast skisserade". Lätthet och klarhet utmärka ock hans landskap. De i England målade voro stundom mörka och förete mest ljuset samladt på en punkt; i de svenska breder han ofta dagrarna mera jämnt öfver det hela och låter ljuset smyga in äfven i löfvets gömslen. Utmärkt är hans återgifning af luft och skyar. I likhet med den engelska skolans målningar äro M:s sällan fint utarbetade, utan anlagda på effekt och därför djärft och raskt utkastade. Hans akvareller, af hvilka han utfört kanske flera tusental, utmärkas också genom öfverdådig friskhet och utomordentligt lätt touche. M:s porträtt, af hvilka han målat flertalet i Sverige, ha mycket uttryck och äro fint uppfattade, men någon gång svaga i teckningen; detsamma gäller äfven om hans figurer i landskapen, och särskildt i de kompositioner, där en handling utgör hufvudsaken. Hufvud och händer äro ofta för stora och sammanhanget i de olika kroppsdelarna mycket lösligt. Detta fel är mindre märkbart i hans äldre arbeten, men tilltar med åren. Mot början af 1800-talet blef M. alltmer förgäten, hvilket gaf honom anledning att 1806 föranstalta en utställning af sina arbeten, öfver hvilka en tryckt förteckning samtidigt utgafs. Den upptar 212 nummer i olja, utom gouacher, la vier och kolorerade gravyrer, dock åtskilliga reda målade i England. Sedan dess var M. föga verk sam och än mindre ihågkommen. Ja, Hammarskö kunde i sina 1817 tryckta föreläsningar öfve konsthistoria uppge honom afliden redan 181 Men upprättelsens tid kom tämligen snart. Reda Boije i sitt "Målarelexikon" (1833) egnar honom det varmaste erkännande, och N. Arfwidsson pri sar honom i särdeles uppskattande ordalag i si anmälan af konstföreningens utställning 184 ("Frey", s. å.). Som vittnesbörd om, huru M: egen samtid uppbar honom, behöfver blott anfö ras, att han var bland Ehrensvärds, Bellmans, Ser gels och Masreliez' förtrognaste och mest värderade vänner. M:s taflor från hans svenska tid äro myc ket spridda. Nationalmuseums galleri förvarar sju stycken af hans hand, bland dem det mästerliga *Landskap med vattenfall*, som konstnären utförde för sin elev Linnerhielm. Många finnas å Drott ningholm, än flera i enskilda samlingar. Hans handteckningar äro allmänt spridda och ännu be varade kanske till mer än ett tusental. Gravyrer efter taflor af honom finnas (utförda af honom själf samt af brodern och sonen).

2. Johan Fredrik M., den föregåendes bro der, kopparstickare, f. 8 juni 1755 i Stockholm, d. där 28 sept. 1816, for 1770 öfver till England, där han genast under bro derns ledning började studera kopparstickar konsten, jämte det att han äfven inhämtade råd och lärdomar af de då högt ansedde mä starna i gravyr Woo llett och Bartolozzi. Hösten 1776—våren 1777 var han hemma på besök och fullända de ett stort, redan i England påbörjadt landskap i oval form, efter målning af bro dern, hvars spelande dagrar och varma ton han med mycken fram gång öfverförde i sitt verk (se fig. å sp. 1110). Återkommen till London, sysselsatte han sig helst med gravy rer efter genrer och från historiemålningar af brodern, alla i ett ganska utbildadt streckma ner och ofta tryckta i flera färger, en teknik, som just vid denna tid blef på modet. Mot julen 1781 återkom han till Stockholm. Han planerade då och påbörjade åtskilliga gravyrverk, något som var nytt i Sverige. Så utkommo *Svenska vuer* (2 styc ken), *Svenska galeriet* (2 häften med 12 porträtt och biografier, 1782—83) samt 8 porträtt af sera fimerriddare. Företagen måste dock, i brist på uppmuntran, snart upphöra. 1784—87 företog han färder genom olika delar af fäderneslandet, under hvilka han tecknade en stor mängd utsikter. Där jämte utförde han på beställning ej få porträtt, i hvilka han alltmer tillämpade ett blandadt maner och slutligen öfvergick till punktering samt allra sist till akvatinta, hvilken han med ovanlig smak

J. Fr. Martin, efter helfigur i landskap, en oljemålning af Elias Martin.

finhet behandlade. Med midten af 1790-talet kynte han, i likhet med brodern, etsa konturkningar af Stockholmsutsikter m. m., som han lan med mycken skicklighet behandlade som varell er och flitigt afsatte. 1805 började han rbeta dessa och liknande teckningar i akvaita, och hans stora verk *Svenska vuer*, innefatade 46 olika utsikter, såg sålunda småningom gen. Detta praktverk (hvars plåtar nu förvaras Nationalmuseum) visar M. på höjden af hans rdighet som tecknare och akvatintagravör samt synnerligast märkligt för den mjukhet och omxling, som konstnären förstått förläna den eljest gott entoniga tekniken. Ett vackert prof på sin icklighet hade M. f. ö. lämnat i några planscher, n han utfört för Skjöldebrands stora praktverk Voyage pittoresque au Cap Nord" (1801—02). rmte sina vyer medhann M. åtskilliga andra se- er och enstaka blad, såsom *Svenska hof- och ndensdräkter* (10 blad), *Svenska provinsdräkter*, ter Hilleström (10 blad), porträtt af *Napoleon naparte*, *Kronprinsen Karl Johan*, *Karl Johan mte Desideria*, *M. Lehnberg*, *M. Wallenstråle*, yhrman m. fl. för att blott anföra några få af de l nära 100 uppgående personbilderna af hans and. Af hans ej få bokillustrationer ha under M. nämnts vinjetterna till "Bacchi tempel" (1783) .. fl. efter broderns teckningar. M. var led. af lår- och bildhuggarakademien.

3. Fredrik Erik M., son till M. 1, kopparstickare, f. 1776 i London, d. 5 mars 1854 Stockholm, följde fadern till Sverige och blef ans lärjunge i gravyr samt konstakademiens och rofessor Hilleströms i teckning och målning. Huru ångt M. hann som målare, är ej kändt. Däremot ger man af hans hand en del blad i gravyr, som isa, att han följde faderns blandade maner tämigen osjälfständigt och utan högre begåfning. Utom porträtt af E. Martin och Desprez efter Sergel tförde han efter taflor af Hilleström: *Skåningar*, *målänningar*, *Ett sällskap, som profiterar af värden*, *Klubb*, *Krogen* m. fl., i hvilka fadern sannoikt haft andel. M. öfvergaf sedan konsten och egade sig åt snickaryrket.

4. Elias Fredrik M., son till M. 3, målare, f. 1804, d. 27 juli 1854, slog sig ned som 'artist och målarmästare" i Nyköping. Han teckade och utförde på sten bl. a. en utsikt af *Kalmar*. 1—4. —rn.*

Ma'rtin, Alfhild Teresia. Se Agrell, A. T.

Ma'rtin, Christoph Reinhard Dierich, tysk rättslärd, f. 1772 nära Göttingen, d. 1857 i Gotha, verkade vid Göttingens och från 1805 vid Heidelbergs universitet samt var 1816—32 öfverappellationsrättsråd och professor i Jena. Han var den måhända mest framstående processrättsläraren i Tyskland under 1800-talets förra hälft och sökte bygga sin vetenskaps utbildning på grundvalen af den historiskt gifna lagstiftningen. Hans förnämsta arbeten äro *Lehrbuch des teutschen gemeinen bürgerlichen prozesses* (1800; 13:e uppl. 1862) och *Lehrbuch des teutschen gemeinen Criminalprozesses* (1812; 5:e uppl., utg. och till en del författad af J. D. H. Temme, 1857). (E. K.)

Martin [-tä'], Louis Aimé, fransk skriftställare, f. 1782 i Lyon, d. 1847 som konservator vid S:te Geneviève-biblioteket i Paris, åtnjöt i sin ungdom Bernardin de Saint-Pierres vänskap, gifte sig med hans änka, skref hans äreminne (1820) och sökte bilda sin stil efter dennes. M. skref flera böcker för ungdom, bl. a. *Lettres à Sophie sur la physique, la chimie et l'histoire naturelle* (2 bd, 1810; flera uppl.) och vann Franska akad:s pris för *Éducation des familles* (1834, 4:e uppl. 1847; "Familjmödrars uppfostran", 1841, 4:e uppl. 1861). Vidare märkes af honom *Plan d'une bibliothèque universelle* (1837).

Ma'rtin. 1. Eduard Arnold M., tysk läkare, f. 1809 i Heidelberg, d. 1875 i Berlin, blef med. doktor i Göttingen 1833, e. o. professor i obstetrik i Jena 1837, ord. professor där 1846 och i Berlin 1858. M. var en mycket framstående obstetriker och gynekolog och utgaf många arbeten inom sitt fack. — 2. August Eduard M., den förres son, tysk läkare, f. 1847 i Jena, blef med. doktor i Berlin 1870, docent i obstetrik och gynekologi där 1876 och professor i Greifswald 1899. Äfven han har utöfvat en omfattande vetenskaplig verksamhet. 1—2. R. T—dt.

Martin [-tä'], Bon Louis Henri, fransk historiker, f. 20 febr. 1810 i S:t Quentin, d. 14 dec. 1883 i Paris, började sin litterära bana 1830 med romanen *Wolfthurm*, som snart efterföljdes af flera andra historiska romaner. Inom kort uppgjorde han tills. med P. Lacroix ("Bibliophile Jacob") planen till en stor fransk historia, delvis bestående af utdrag ur äldre krönikor och historiska arbeten, ett verk, som han emellertid fick ensam utarbeta och som blef hans egentliga lifsgärning, *Histoire de France* (15 dlr, 1833—36). Ungefär samtidigt utarbetade han jämte Lacroix *Histoire de la ville de Soissons* (2 bd, 1837—38). M. omarbetade senare flera gånger sin "Histoire de France" efter en större plan (4:e uppl. i 17 bd, 1861—65; en förkortad illustrerad uppl. under titeln *Histoire de France populaire* utgafs i 7 bd 1867—85). M:s "Histoire de France" är en prydnad för den franska litteraturen och utmärkes af (i fråga om den nyare tiden) grundlig forskning samt af sanningskärlek, klarhet och god stil. Många utmärkelser kommo också M. till del. Han erhöll flera stora akademiska pris och blef efter februarirevolutionen 1848 lärare i nyare tidens historia vid Sorbonne, en plats, som dock fråntogs honom efter Napoleons statskupp 2 dec. 1851. Franska akad. kallade honom 1878 till led. efter Thiers. Under Paris' belägring var M. mär i ett arrondissemang i Paris, valdes 1871 till medlem af nationalförsamlingen, där han, alltifrån sin ungdom en uppriktig republikan, slöt sig till vänstern, och blef 1876 senator. Utom ofvannämnda arbeten författade M. en mängd tidskriftsuppsatser och större verk, bland hvilka må nämnas *De la France, de son génie et de ses destinées* (1847), *La Russie et l'Europe*

(1866), en fortsättning på hans historia, *Histoire de la France moderne, depuis 1789 jusqu'à nos jours* (5 bd, 1878—85), samt biografier öfver Jeanne d'Arc (1856), D. Manin (1859) och J. Reynaud (1863). Under sina vidsträckta resor besökte M. äfven, 1869, Stockholm. Sina intryck från Sverige framlade han i *Études d'archéologie celtique. Notes de voyages dans les pays celtiques et scandinaves* (1872). Jfr Hanotaux, "Henri M." (1885; 2:a uppl. 1898), och J. Simon, "Mignet, Michelet, Henri M." (1889). J. F. N.*

Ma'rtin, Konrad, tysk katolsk biskop, f. 1812, d. 1879, blef 1844 e. o. professor i Bonn och 1856 biskop i Paderborn, å hvilken plats han ådagalade stort nit. På vatikanska konsiliet (1869) hörde han till den påfliga ofelbarhetsdogmens mest afgjorda anhängare, och han försvarade sedermera densamma uti skriften *Die arbeiten des vatikanischen conzils* (1873). Under den s. k. kulturkampen i Preussen blef han 1875 afsatt genom vederbörande regeringsdomstols utslag och internerad på fästningen Wesel, men lyckades s. å. fly och vistades sedermera i Holland och Belgien. Af hans skrifter må ytterligare nämnas *Lehrbuch der katholischen religion für höhere lehranstalten* (1844; 15 senare upplagor) och *Lehrbuch der katolischen moral* (1850; 5 senare uppl.), hvilket arbete hufvudsakligen är plagiat.

Martin [-tä'], Alexandre, fransk politiker. Se Albert, sp. 484.

Martin [mā'tin], sir Theodore, engelsk skriftställare, f. 1816 i Edinburgh, d. 1909, till yrket advokat i London, uppträdde till en början under signaturen Bon Gaultier och skref i satirisk anda *Bon Gaultier ballads* (utg. samlade 1861; i samarbete med W. E. Aytoun). Han öfversatte med framgång till engelska stycken af danskarna H. Hertz ("Kong Renés datter", 1850) och Öhlenschläger ("Correggio", 1854, och "Aladdin", 1857), Horatius (1860, 1870 och 1882), Catullus (1861), Dantes "Vita nuova" (s. å.), dikter af Leopardi, Goethes "Faust" samt poem och ballader af Goethe, Heine m. fl. tyska skalder. På uppdrag af drottning Viktoria författade M. en biografi öfver hennes gemål, *The life of his royal highness the Prince consort* (6 bd, 1874—80). Som belöning erhöll han knightvärdighet. M. skref äfven en biografi öfver lord Lyndhurst (1883) och *Queen Victoria as I knew her* (1908). — 1851 trädde M. i äktenskap med den bekanta skådespelerskan Helen Faucit (se d. o.), öfver hvilken han 1901 utgaf en biografi.

Martin [-tä'], Édouard, fransk teaterförfattare, f. 1828 i Paris, d. 1866, gjorde sig känd som E. M. Labiches och A. Monniers medarbetare i omtyckta komedier och vådeviller.

Ma'rtin, Ernst, tysk språkforskare, f. 5 maj 1841 i Jena, d. 15 aug. 1910 som professor i Strassburg, författade *Mittelhochdeutsche grammatik* (1865; 12:e uppl. 1896), *Examen critique des manuscrits du roman de Renard* (1872) och (med H. Lienhart) *Wörterbuch der elsässischen mundarten* (1899 ff.) samt var oaflåtligt verksam som kommentator och utgifvare af medeltida franska och tyska dikter.

Marti'n, Luis, jesuitgeneral, f. 1846 i Spanien, d. 1906 i Rom, inträdde 1865 i jesuitorden, fördrefs från Spanien genom 1868 års revolution, men återvände 1874, utgaf i Bilbao tidskriften Det heliga hjärtat, blef 1881 rektor vid Salamancas universitet, provinsial 1886, generalvikarie i Rom 1891 och Anderledys efterträdare som ordensgeneral 1892. Han flyttade 1895 jesuitgeneralens säte från Fiesole till Rom och Collegium germanicum. Som ordenschef fick han särskild betydelse genom igångsättandet af den stora moderna utforskningen af jesuitordens historia (se Jesuitorden, sp. 1395). Den spanska ultramontanismen hade i honom en inflytelserik bärare. Hj. H—t.

Martin [-tä'], Henri Jean Guillaume, fransk målare, f. 1860 i Toulouse, elev af J. P. Laurens — hans *Kain och Abel* (före 1894) prisades för sin kraft och för uttryckets mäktighet —, närmade sig sedan Puvis de Chavannes' riktning, målade i ett dekorativt verkningsfullt fläckmaner ideala landskap med stiliserade figurer: *Inspiration* och *Sérénité* (båda i Luxembourgmuseet), *En hvar har sin chimär*, *Clemence Isaure bland trubadurerna* (båda i statens ego), *Federationsfesten* (museet i Toulouse), *Bukolikon* (1901), *Målarens sånggudinna* (1902), *Människan mellan dygden och lasten*, *Marseille* (triptyk i sparbanken där, 1904), *Årstiderna* (ståtliga väggmålningar i kapitolium i Toulouse, 1903, skildra arbete på land och i stad, ungdom och ålderdom), *Landtlig scen* (arbetarfamilj i ett poetiskt landskap, 1907), väggmålningar i Sorbonne (s. å.). I sina väggmålningar har M. på ett personligt sätt förenat modernt luft- och ljusstudium med monumental stil. G—g N.

Ma'rtinach. Se Martigny.

Martina Fra'nca, stad i italienska prov. Lecce (Apulien). 17,293 inv. (1901; som kommun 25,007). Stenbrott; oljeproduktion. J. F. N.

Ma'rtin af Tours [tōr], Den helige Mårten, fransk biskop, helgon, f. omkr. 316? i Sabaria (nu Steinamanger) i nedre Ungern som son af en hednisk krigstribun, d. omkr. 400 (397?) i Candes. Sonen visade tidigt böjelse för ett stilla, andäktigt lefnadssätt. Af fadern tvangs han emellertid att vid 15 års ålder ingå i krigshären i Gallien (från militärtiden manteldelningen, se nedan), men redan efter fem år befriades han därifrån och begaf sig då till biskop Hilarius af Poitiers. Mot föräldrarnas vilja blef han vid 20 års ålder katekumen. Efter ett missionsbesök i hemmet, då blott modern vanns, drog han sig, förföljd som ortodox nicænare, undan som eremit först vid Genua, sedan i grannskapet af Poitiers, där han omkr. 360 grundlade eremitkolonien, senare munkklostret Ligugé och 371 (375) af folket och klerus valdes till biskop i Tours. Äfven som biskop fortsatte han dock sitt eremitlif och lefde i en riskoja vid Loires strand. Detta blef ursprunget till ännu ett kloster, *Majus monasterium* (Marmoutier). M:s ena stora historiska betydelse blef alltså att bereda det grekiska munkväsendet ingång i Gallien och delvis äfven i Spanien och Britannien. M. själf var en föresyn i fromhet och ödmjukhet samt utöfvade därigenom, fastän han saknade högre bildning, ett mäktigt inflytande på den gallikanska kyrkan, ehuru genom hans vidskeplighet mycken keltisk hedendom flyttades öfver i denna kyrka. I den priscillianska striden uppträdde han med ifver mot den världsliga domar-

ktens inblandning i kyrkans andliga angelägen-
er och utverkade i Trier (385) kejsar Maximus'
e, att Priscillianus' lif skulle skonas. Då detta
e bröts och kyrkan besudlade sig med det första
tarblodet, afbröt han den kyrkliga gemenskapen
l de biskopar, som tillstyrkt detta dåd, och
e sig hos kejsaren ut för de kättares lif och
ndom, hvilkas undergång redan blifvit lofvad
förföljelselystne biskoparna. Sin största histo-
ka betydelse fick han emellertid genom sitt ar-
e för hedendomens öfvervinnande bland landt-
olkningen i Gallien. Spåren af hans verksam-
: nå till Bretagne och Wales. M:s af hans lär-
nge Sulpicius Severus författade lefvernesbeskrif-
ng är i tidens anda utsmyckad med vidunder-
a sägner om underverk etc.; den blef en af
deltidens mest omtyckta uppbyggelseböcker, och
m helige Martins under (t. e. mantelns delande
tiggaren-Kristus, dödas uppväckelse etc.) till-
refvos i olika former senare helgon. Hans dödsg, 11 nov., uppkallades efter honom i den
tolska kalendern och blef en kristlig festdag,
artinālia (Mårtensmässan). Attributet
s till denna förklaras väl bäst kulturhistoriskt
ån böndernas gamla höstseder vid terminen för ar-
ndekontrakten och skattebetalningen, hvilken ter-
in sammanföll med mårtensmässan. Äfven i den
rotestantiska kalendern har denna dag bibehållit
tt namn, "Mårten biskop", hvars föregående
ton, "Mårtens gås", af dem egnades Luthers
inne. Naturligtvis blef M. efter sin död vördad
m helgon och har i denna egenskap äfven efter
öden fortfarit att göra underverk. Han blef det
rankiska rikets och sedermera Frankrikes högt
ördade skyddspatron, och den öfver hans graf i
'ours byggda, konsthistoriskt högintressanta basi-
kan med sitt kloster blef tidigt en fransk natio-
alhelgedom. Monografier af Bas (1898), Otten
1906), Regnier (1907), H. van Rhijn (s. å.)
1. fl. Se äfven Marignan, "Le culte des saints
ous les Mérovingiens" (1899), Bernoulli, "Die
eiligen der Merovinger" (1900), och Hauck,
'Kirchengeschichte Deutschlands" (I, 4:e uppl.
904). S. F. H. (Hj. H—t.)

Ma'rtinak, Eduard, österrikisk filosof, f. 1859, rofessor i Graz, lärjunge till Meinong, har skrifvit l. a. *Zur psychologie des sprachlebens* (1898) och *'sychologische untersuchungen zur bedeutungslehre* (1901). S—e.

Martinālia. Se Martin af Tours.

Martin den helige. Se Martin, påfvar 1, och Martin af Tours.

Martineau [mā'tinåu]. 1. Harriet M., engelsk kriftställarinna, f. 12 juni 1802 i Norwich, Norfolk, . 27 juni 1876, tillhörde en unitarisk, från hugeotterna härstammande familj och åtnjöt en lärd ppfostran. Hon hänvisades till studier genom en alltner tilltagande döfhet och till författarskap genom in familjs inträffade obestånd. Med största nit aretande på sin utbildning, offentliggjorde hon först n uppbyggelsebok, därnäst ett antal berättelser och ppsatser, i hvilka hon förfäktade kroppsarbetarnas ak. Sedan denna tid åsyftade hon med sina flesta krifter filantropiska samhällsreformer, i synnerhet å det ekonomiska området. Grundlighet, stor uppiktighet samt ovanlig förmåga af både klar tankeång och allmänfattlig framställning äro egenskaper, som ställt henne vid George Eliots sida. Till en början företog miss M. det lika nya som svåra värfvet att inskärpa nationalekonomiens grundsanningar medelst populära berättelser, i *Illustrations of political economy* (9 bd, 1832—34; 2:a uppl. 1859; "Statshushållningen, framställd i exempel", 1834—36). Af samma art voro *Illustrations of taxation* (1834) och *Poor-law and paupers* (s. å.). Kort därefter gjorde hon en längre resa i Förenta staterna. En bland frukterna däraf är boken *Society in America* (1837; "Samhällslifvet i Amerika", 1843—44). Hennes från barndomen svaga hälsa var nu bruten, hon låg till sängs 1839—44, men botades sedan fullständigt. Om hennes själs spänstighet trots sjukdomen vittna de förträffliga romanerna *Deerbrook* (1839) och *The hour and the man* (1840; 3:e uppl. 1873; skildrande negeruppроret på Haïti), berättelser för barn samt skisserna *Life in the sick-room* (1844), vekare insatser i hennes eljest nyktert rationalistiska skriftställeri. Berättelserna *Forest and game tales* (3 bd, 1845) rörde sig kring de forna jaktlagarnas förhatliga beskaffenhet. En resa, som miss M. företog till Levanten, gaf upphof åt arbetet *Eastern life, present and past* (3 bd, 1848; ny uppl. 1875), i hvilket hon bebådar sin frisägelse från all positiv religion. I *Letters on the laws of man's nature and development* (1851; bref, som växlats emellan henne och en mr Atkinson) tog hon steget fullt ut till filosofisk ateism. Knappast mindre förtrytelse än denna bok väckte *Positive philosophy* (1853; 2:a uppl. 1874), en framställning af Comtes läror. Ett bland miss M:s förnämsta arbeten är *History of England during the thirty years' peace 1816—46* (2 bd, 1849—50; ny uppl., i 4 bd, 1877—78). Vidare märkas *Household education* (1849; 4:e uppl. 1864), där rationella uppfostringsgrundsatser utvecklas, *British India* (1851), *Letters from Ireland* (1852), *England and her soldiers* (1859; förslag till en arméreform), *Health, husbandry and handicraft* (1861), utom resehandböcker, vägledningar i hushållsvärf, artiklar i "Westminster review" och i "Once a week" samt de ypperligt skrifna *Biographical sketches* (1869; 4:e uppl. 1876), som först voro införda i "Daily news". "Memorials of Harriet M." (självbiografi) utgafs 1877, i 3 bd. Se vidare biogr. af fru Fenwick Miller (1884) och uppsats om henne i "Dagny" 1887 af Viktoria Benedictsson.

2. James M., den föregåendes broder, engelsk filosof, f. 1805 i Norwich, d. 1900, professor i filosofi och nationalekonomi vid New College i Manchester 1840, vid samma college i London 1853, dess "principal" 1869—84, tänkte först bli ingenjör. Men när hans filosofiska intressen vaknade, fördes han genom sin naturvetenskapliga bildning till den empiriska riktning, som företräddes af Hartley och James Mill, och trädde i vänskapsförbindelse med John

Stuart Mill. Men snart kände han sig ej till freds med denna riktning, och efter en studieresa till Tyskland 1848—49, där han åhörde Trendelenburg, blef han en af dess främsta motståndare i England.

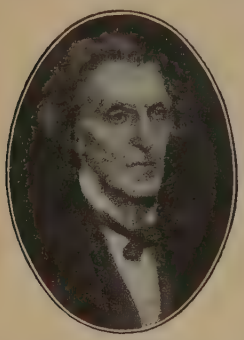

Emot associationspsykologien häfdade han det tänkande och viljande jagets ursprunglighet och emot agnosticismen trovärdigheten hos vissa intuitiva uppfattningar, som ligga till grund såväl för vår kunskap om naturen som för vårt moraliska och religiösa medvetande. Dit räknar han framför allt orsaksbegreppet och pliktbegreppet, hvilka båda förutsätta gudsbegreppet. I begreppet orsak ingår nämligen, enligt M., alltid föreställningen om en kraft, som framkallar verkan, och denna föreställnings innehåll kunna vi hämta endast ur egen inre erfarenhet, ur medvetandet om vår egen vilja. Bakom all naturkausalitet antar han därför finnas en personlig vilja, och därmed mynnar för honom naturfilosofien ut i en teistisk metafysik. Till samma resultat för också hans moralfilosofi. Utilitarismen anser han oduglig att förklara pliktmedvetandet. Dettas ”böra” är något helt annat än både samhällets kraf på individen och klokhetshänsynen till eget bästa. Pliktmedvetandet innebär, att vi känna oss bundna af något högre, af en lag, som förutsätter en lagstiftare. Denne kan icke vara någon annan än en personlig Gud, af M. fattad på en gång som transcendent och immanent i förhållande till världen. Som religionsfilosof ansluter sig M. till en unitarisk kristendom, som förnekar all blott yttre auktoritet, men tror på en inre uppenbarelse, starkast hos profeterna, men i någon mån för handen hos hvar och en, som blir delaktig af religiöst lif. Af M:s skrifter, som ega en glänsande framställning, märkas *Types of ethical theory* (1882; 3:e uppl. 1889), *A study of religion* (1888; 2:a uppl. 1889), och *The seat of authority in religion* (1890; 3:e uppl. 1891). Se Wilkinson, ”M:s ethik” (1898), J. Drummond och C. B. Upton, ”The life and letters of M.” (1902), H. Jones, ”The philosophy of M.” (1905), och J. E. Carpenter, ”J. M.” (2:a uppl s. å.). 2. S—e.

Martinet [-tinä], Achille Louis, fransk koppargravör, f. 1806 i Paris, d. 1877, en grundlig och smidig konstnär, utförde gravyrer efter Rafael, Murillo och efter moderna konstnärer, såsom Gallait, Cogniet m. fl. G—g N.

Martinez de Campos y Anton [-ti'neth de ka'mpås i antå'n], Arsenio, spansk general och statsman, f. 14 dec. 1834 i Segovia, d. 23 sept. 1900 i byn Zaranz i Guipúzcoa, deltog 1859—60 i kriget mot Marokko och stred som öfverste på Cuba mot de upproriske 1869—72. Återkommen därifrån med generals rang, kämpade han i spetsen för en brigad emot karlisterna. Efter konung Amadeus' tronafsägelse (1873) häktades han, enär han vägrade erkänna republiken, men försattes 1874 i frihet. Som divisionschef deltog han ånyo i striden mot karlisterna samt förvärfvade sig genom tapperhet och duglighet stor popularitet inom armén. 29 dec. s. å. gjorde M. i Sagunto ett ”pronunciamento” och utropade drottning Isabellas son, prins Alfonso, till spansk konung (Alfons XII). Sedan han lyckats befästa dennes välde, utnämndes han till generalkapten öfver hela armén (1876). Följande år dämpade han genom sina kraftiga åtgärder upproret på Cuba (se d. o., sp. 937), men då regeringen icke gillade hans tillvägagående, trädde han 7 mars 1879 själf i spetsen för ett kabinett, hvari han tillika var krigsminister. Han afgick dock redan 9 dec. s. å., bildade sedan det dynastiskt liberala partiet och var febr. 1881—okt. 1883 krigsminister i ministären Sagasta. Flera gånger var M. senatens president; han stödde efter Alfons XII:s död 1885 kraftigt änkedrottning Maria Kristinas regentskap, var 1887—88 generalkapten i Madrid och sändes 1893 som befälhafvare mot kabylerna i Marokko. Något krig kom ej till utbrott, och 1894 afslöt han som utomordentligt sändebud ett fördrag med sultanen af Marokko. I april 1895 sändes han att bekämpa revolutionen på Cuba, men gynnades icke af lyckan, utan undgick endast med svårighet att bli kringränd. Då han yrkade på, att den spanska regeringen genom energiska reformer och beviljande af lokal självstyrelse skulle söka komma till uppgörelse med insurgenterna, återkallades han i jan. 1896 och ersattes af general Weyler. Efter fredsslutet med Förenta staterna förmådde den konservative konseljpresidenten den gamle marskalken att än en gång åtaga sig presidiet i senaten, som han innehade vid sin död. M. var först konung Alfons' och sedan dennes änkas förtrognaste politiske rådgifvare, särskildt anlitad i farliga situationer, och gällde som dynastiens fastaste stöd. (V. S—g.)

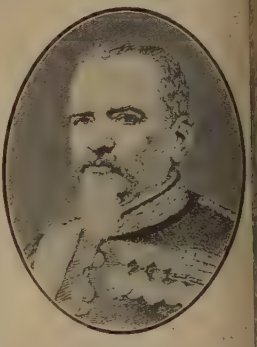

Martinez de la Rosa [-ti'neth -råsa], Francisco, spansk statsman och skald, f. 1789 i Granada, d. 1862, verkade som universitetslärare i Granada till 1808, då han indrogs i politiken. M:s politiska bana erbjuder rik växling, hvarom följande korta data bära vittne. Som frihetsman spelade han en framstående roll vid cortes i Cádiz, vid den frisinnade grundlagens författande, och han blef 1813 juntans preses. Men efter Ferdinand VII:s återkomst blef M. fängslad och fick som statsfånge tillbringa 8 år i Afrika. Efter Riegos resning 1820 återfick han emellertid friheten, blef cortespre-

ent och 1822 konseljpresident, hvarvid han sökte dla mellan partierna, men med den påföljd, att n miste förtroendet från båda hållen. Då envälde återinfördes, landsförvisades M. och begaf sig l Paris, där han under 8 år sysselsatte sig med terära arbeten. 1831 fick han återvända till färneslandet och blef 1834 konseljpresident. I denegenskap utfärdade han "Estatuto real", en ny rfattning efter franskt mönster med två kamrar, skränkt valrätt och ett ringa mått af politisk frit samt ingick med Frankrike, England och Portgal en s. k. kvadruppelallians. Men redan 1835 åste M. åter afgå och trädde då i spetsen för "los derados", det konservativa partiet. Hans ställng blef dock snart ohållbar, och han tog åter sin llflykt till Paris. 1844 inträdde han som utrikesnister i Narvaez' kabinett och blef 1858 preses statsrådet. Dessutom bekläddе M. ambassadörsoster, 1842—43 i Rom och 1847—51 i Paris. Vid n död var han direktör för Spanska akad. M. var n lysande och sympatisk personlighet, som i synerhet på äldre dagar åtnjöt allmän aktning. Som olitisk talare och filosof egde han föga djup, men an var elegant och nobel och åhördes med vördnad. nder hela sitt kringflackande och upprörda lif pphörde M. aldrig att dikta såväl på vers som rosa, utmärkt af en synnerligt elegant form. Han ar ingen ande af första rang, men många af hans rbeten ega bestående värde. Som förstlingsarbeen uppges *El cementerio de Momo*, en samling kämtsamma epitafier, och *Lo que puede un empleo*, n "juguete cómico". Under ett kortare uppehåll England 1811 skref han *Defensa de Zaragoza*, en pisk dikt, som förhärligade stadens hjältemodiga kamp. Mest produktiv var M. på dramatikens område med följande arbeten: *La viuda de Padilla* frihetshjälten Padillas änka), *La niña en casa y la madre en la máscara* (1821), lustspel, *Los celos infundados ó el marido en la chimenea*, *La boda y el duelo*, *El viejo y la niña*, *La mogigata*, det modernt romantiska dramat *Aben Humeya* (morernas kamp not Filip II), först skrifvet på franska och uppfördt på Porte-Saint-Martin-teatern i Paris (1830), *La conjuración de Venecia*, *Morayma*, *Edipo Tirano*, ragedi af enkel storhet i Sofokles' stil, *El español n Venecia*, intrigkomedi, och *Amor de padre* (1849). Innerlighet och elegans prägla hans lyriska dikter *La niña descolorida*, *El sátiro*, *El jilguero*, *El triunfo*, *El recuerdo de la patria*. Romanen *Doña Isabel de Solís*, en efterbildning af Walter Scott, är nindre betydande. Af M:s öfriga arbeten må nämnas den i Paris 1827 utkomna *Arte poética*, föranedd af studier af Lessing, Schleglarna och Manzoni ch som afsåg att bryta den franska klassicismen, le historisk-filosofiska skrifterna *El espiritu del iglo* och *Bosquejo de la politica de España*, biografien öfver *Hernán Pérez del Pulgar* och *Libros de niños*, en god barnbok. M:s samlade lyriska arbeen utkommo 1847, hans dramatiska 1861 i 3 bd. Se f. ö. Rivadeneira, "Biblioteca de autores españoes", bd 5, 7, 20 o. 21. Ad. H—n.

Martinez Ruiz [-ti'neth rōi'th], pseudonymen **Azorín**, spansk författare, f. 1876 i Monóvar Alicante), blef 1897 medarbetare i Madridtidn. "El Pais", som han emellertid snart lämnade för tt egna sig åt historieforskning. Frukten däraf lef *El alma castellana 1600—1800*, en retrospektiv essay öfver gamla Spaniens intellektuella och moraliska lif. Därefter blef romanen hans egentliga område. I *La voluntad* har han i hufvudpersonen, Azorín, tecknat sig själf. Därpå följde *Antonio Azorín* och *Las confesiones de un pequeño filósofo*, som är berättelsen om hans barndom. *Los pueblos* är en skildring af lifvet på landsbygden och *La ruta de Don Quijote* intryck från en resa i La Mancha med anledning af Cervantesjubileet. Vidare må nämnas komedien *La fuerza del amor*. M. är på en gång skeptiker och mystiker; hans stil är originell, vårdad och kraftig samt präglas af ironisk humor och mycken känslighet. Ad. H—n.

Martinez Sierra [-ti'neth siä'rra], Gregorio, spansk författare, f. 1881 i Madrid, slöt sig till den andalusiska diktarskolan, som är en reaktion mot naturalismens öfverdrifter. M. håller sig därför fjärran från sociala och politiska dagsfrågor, behandlar lifsproblem från ren diktarsynpunkt och blir i sin psykologi, trots all skärpa i iakttagandet, aldrig nyktert vetenskaplig. M:s första arbeten, *El poema del trabajo* (1898), *Diálogos fantásticos* (1899), med prolog af Salvador Rueda, och *Flores de escarcha* (1900), ha hela den sydspanska färgprakten öfver sig; hans senare arbeten äro mera modernt impressionistiska, såsom *Almas ausentes*, *Horas del sol* (1901), *Pascua florida* (1903), *Sol de tarde* (1904), *La humilde verdad* (1905), *La tristeza del Quijote* (1905), *Teatro de ensueño* (1905), *Motivos* (1906), *La feria de Neuilly* (1907), *El peregrino ilusionado* (1908), *La casa de la primavera* (poesisamling, 1908), *El agua dormida* (1909), där han utvecklar sina estetiska principer, och *Todo es uno y lo mismo* (1910). M. har dessutom till kastiljanska öfversatt en stor del af katalanen Santiago Rusiñols arbeten. Ad. H—n.

Martinez Villergas [-ti'neth vi'ljärgas], Juan, spansk skald, f. 1817, d. 1894, var på sin tid äfven en mycket populär sedeskildrare och utgifvare af mycket spridda tidskrifter, såsom "El tio Camorra", "Jeremias" och "El moro Muza", där han satiriskt gisslade politiska personligheter. Under en tid var M. äfven professor i matematik i Habana. M. diktade i spansk klassisk anda, företrädesvis behandlande politiska ämnen, såsom i *El domine Lucas*, *Poesías satíricas*, *La vida en el chaleco*, *Poesías jocosas y satíricas*. Af arbeten på prosa må nämnas *Los misterios de Madrid*, *miscelánea de costumbres buenas y malas* (3 bd, 1844) och *Los políticos en camisa*, *historia de muchas historias* (3 bd, 1845—47), äfvensom en bok om samtida spanska skalder (1851). Ad. H—n.

Martin från Tro'ppau, äfven känd under namnen Martinus Oppaviensis (efter floden Oppa, vid hvilken Troppau ligger) och Martinus Polonus (d. v. s. den polske, den till dominikanordens polska ordensprovins hörande), lefde i midten af 1200-talet och blef medeltidens kanske mest läste krönikeskrifvare. Sedan han i Prag ingått i dominikanorden, begaf han sig till Rom och blef där påflig kaplan och poenitentiarius. 1278 utnämndes han till ärkebiskop i Gnesen, men dog i Bologna på uppresan till sitt stift. På uppdrag af Klemens IV (1265—68) skref M. sin krönika *Chronicon pontificum et imperatorum*, hvilken han själf flera gånger omarbetade och förde fram till 1277. Krönikan, som är skrifven på latin, har ringa

Tryckt den 30/7 12 17 b. 36

historiskt värde, i det den bl. a. underlåter att omnämna de allra viktigaste tilldragelser, men däremot upptager orimliga saker, såsom fabeln om påfvinnan Johanna. M:s arbete gaf emellertid uppslag till åtskilliga icke oviktiga fortsättningar. En kritisk upplaga har L. Weiland lämnat i ”Monumenta Germaniæ historica” (i ”Scriptores”, d. XXII).

Ma'rtingal (fr. *martingale*, af *Martigues*, stad i Provence). 1. *Ridk.*, språngrem l. hjälptygel vid ridning för att förmå hästen att sänka hufvudet och ge efter i nacken samt att stadga hästens hufvudställning och hindra honom att kasta upp nacken. Martingalen (fig. 1) består af en rem, hvars nedre del antingen fastspännes i bröstringen på förbygeln eller, då sådan ej användes, fästes i sadelgjorden; den öfre delen är klufven och har en ring i hvardera ändan. Tyglarna, som trädas genom

Fig. 1.

Fig. 2.

ringarna, böra vara försedda med läderskifvor (stoppare), för att ringarna ej skola haka sig fast i tyglarnas söljor. Martingalen skall vara så afpassad, att dess ringar komma ungefär i höjd med hästens manke eller så, att vid hästens riktiga hufvudställning tygeln går i rät linje från ryttarens hand till hästens mun (se fig. 2). I allmänhet bör man så mycket som möjligt undvika att begagna s. k. hjälptyglar, hvilka särskildt i den oerfarne ryttarens hand, eller om de äro för kort spända, kunna orsaka kullridning i hinderströdd terräng. — 2. *Spelt.*, fördubbling af insatsen efter förlust (t. ex. rulett). 1. B. C—m.

Martin Garcia [-garthi'a], starkt befäst klippa i mynningen af Uruguay, 3,7 km. lång och bred, 65 m. hög. Tillhör Argentina; militärskola. Fyr. J. F. N.

Martin Greif, pseudonym. Se Greif, M., sp. 198.

Martini, Martin, jesuit, kinamissionär, f. 1614 i Trient, d. 1661 i Hang-tschóu-fu, där han verkat sedan 1643. Genom honom vidgades Västerlandets kunskap om Kina högst väsentligt, företrädesvis genom *Novus atlas sinensis* (17 kartor med text utg. af J. Blaeu 1655) och *Sinensis historia decas prima* (1658 o. oftare). Jfr Kina, sp. 62.

Martini, Simone. Se Martino.

Martini, Olaus, ärkebiskop. Se Olaus Martini.

Martini, Johannes. Se Cygnæus.

Martini, Giambattista, kallad Padre M., italiensk musiklärd, f. 1706 i Bologna, d. där 1784, erhöll en omsorgsfull musikalisk uppfostran af sin fader samt pater Predieri, kastraten Riccieri m. fl. Sedan han 1721 inträdt i franciskanorden, blef han 1725 kapellmästare vid franciskankyrkan i Bologna, men fortsatte med musikaliska studier i umgänge med Perti och matematiska sådana för Zanotti. Småningom kom M. i anseende som den förnämsta musikhistoriska och teoretiska auktoriteten uti Italien, och lärjungar strömmade till honom i mängd. Efter hans död kom en mindre del af hans ofantliga bibliotek till hofbiblioteket i Wien, det öfriga till Liceo filarmonico i Bologna. Af hans kompositioner äro tryckta litanior, antifonier, sångkanon, orgelsonater och kammarduetter; en del andlig musik stannade i manuskript. Bland hans teoretiska verk äro de förnämsta: *Storia della musica* (3 bd, 1757—81), behandlande blott antiken, samt *Esemplare ossia saggio fondamentale pratico di contrappunto* (2 bd, 1774—75), en samling af mönsterexempel. Biogr. af Parisini (1887), som äfven utgaf hans brefväxling (1888), och af Busi (I, 1891). A. L.*

Martini, Ferdinando, italiensk politiker, teaterförfattare, kritiker, f. 1841 i Monsummano, son till lustspelsförfattaren Vincenzo M. (f. 1803, d. 1862), vann ett namn med lustspelen *L'uomo propone e la donna dispone* (1862) och *I nuovi ricchi* (1863). M. har skrifvit äfven lyrik, *Ad una donna* (1872). Sedermera har han firat triumfer med dramatiska proverb (utg. i samlad uppl. 1895) och har inom denna art presterat något af det bästa, som den italienska litteraturen eger (*Chi sa il giuoco non l'insegni*, 1872; *Peggio passo è quello dell'uscio* m. fl.). Om teatern, särskildt den italienska, har han skrifvit *Cenni sul teatro drammatico italiano* (1862), *Al teatro* (1895) m. m. Härjämte har han utgett realistiska noveller under signaturerna Fantasio och Fox, gjort sig erkänd och fruktad som kritiker i ”Fanfulla” samt uppsatt söndagsbladen ”Il fanfulla della domenica” och ”La gazetta della domenica”. Hans artiklar i ”Fanfulla” äro sammanförda i *Fra un sigaro e l'altro* (1877). M. har innehaft åtskilliga lärarbefattningar, var 1892 undervisningsminister och 1898—1907 guvernör i kolonien Eritrea. Han är medlem af parlamentet. (H. N.)

Martini-Henry-geväret [-hē'nri-], *krigsv.*, ett på sin tid förträffligt bakladdningsgevär, som antogs till krigsbruk 1871 i England och sedermera i Portugal, Turkiet och Kina. Det användes af turkarna i kriget 1877—78. Bakladdningsmekanismen (se pl. III till art. Handeldvapen) var enligt Peabodys system konstruerad af schweizaren Friedrich von Martini (d. 1897), räfflorna af skotten Alexander Henry (d. 1894). Kalibern var 11,43 mm., loppets längd 68 kaliber och räffelstigningen 49 kaliber. Patronen vägde 48,3 gr., kulan 31,1 gr. och krutladdningen 17,7 proc. af kulvikten. Gevärets vikt med sabelsågbajonett var 4,60 kg. och kulans utgångshastighet 416 m. Trappsiktet var graderadt till 1,200 yards (1,100 m.), och kulbanan var bestrykande för infanteri ända till 346 m. H. W. W.*

Martini lo Spagnolo. Se Martin y Soler.

Martinique [-ni'k], ö bland Små Antillerna, näst Guadeloupe fransmännens viktigaste besittning i Västindien, ligger mellan 14° 24′—14° 53′ n. br., 40 km. s. om Dominica och 35 km. n. om

nta Lucia. 987 kvkm. Östra kusten är omgifven korallref och har svåra bränningar i följd af n förhärskande nordöstpassaden; på västra sidan jjuter bukten Fort-de-France djupt in och bilr den bästa naturliga hamn, som finns på Små ntillerna. M. består mest af vulkaniska bergter utom på några sträckor i s. och s. ö., där rtiära lager (mest kalksten) förekomma. Norra len är yngst och högst. Där resa sig vulkanerna

Mont Pelée (i bakgrunden) och staden S:t Pierre på Martinique före vulkanutbrotten i maj 1902.

Mont Pelée (1,350 m.; se fig.) och Piton du Carbet 1,207 m.). Endast den förra hade i historisk tid naft ett par svaga utbrott (1762 och 1851), men betraktades därefter som slocknad ända till 1902. I slutet af april detta år började spår af den vulkaniska kraften visa sig, 3 maj uppstöttes stora massor aska och rök, 5 maj blefvo utbrotten våldsammare och åtföljdes af en lavaström, som från kratern utbredde sig till den 4 km. aflägsna ån Blanche. Men hufvudutbrotten följde 8 maj, då hela trakten inhöljdes i mörker genom askmassorna och en hvirfvelstorm af utomordentlig våldsamhet ifref de giftiga gaserna vida omkring, bl. a. öfver staden S:t Pierre, där inom få minuter allt lefvande dödades. Lavaströmmen flöt i Blancheflodens bädd ned till hafvet och satte S:t Pierre såväl som på dess redd liggande fartyg i brand. Ödeläggelsen blef härigenom fullständig. Af stadens 40,000 inv. räddades ingen enda. Ända till på 20 km. afstånd var landet öfversålladt af uppkastade stenar eller grå aska och sålunda hela landskapet förvandladt till en ödemark. Och dock voro de nya eruptionerna 19 och 20 maj och under sista veckan af denna månad om möjligt än våldsammare; aska och stenar nedföllo nu äfven i Fort-de-France, och detonationen hördes ända till ön S:t Thomas. — Många heta källor finnas. Bevattningen genom strömmar är mycket riklig, störst åro Rivière Lezarde och Rivière Salée. Klimatet är tropiskt (i S:t Pierre är absoluta minimum 22° och maximum 32,6°), men passaden gör det dock möjligt för européer att uthärda. Regntiden varar från juni till nov.; nederbörden är riklig (2,200 mm. Fort-de-France). Fruktansvärda orkaner förekomma, om ock sällan (1767, 1839, 1891, 1903). Vegetation och djurvärld äro de för Västindien vanliga; den mycket giftiga lansormen, myror och moskiter höra till plågorisen. Befolkningen steg 1906 till 182,024 (1901 203,781, minskning till följd af vulkanutbrottet 1902), hvaraf blott 8,000 hvita, resten negrer eller mulatter. Af arealen användas 15,067 har för odling af tropiska födoämnen (maniok, bananer, jams), omkr. 10,000 har äro planterade med sockerrör, 2,000 har med kakao samt mindre områden med kaffe och bomull. Alla sydfrukter trifvas väl, men för vanilj- och konschonellodling är klimatet för fuktigt. Socker och kakao äro de viktigaste produkterna. 1910 utfördes socker för 11,3 mill. kr. och kakao för 700,000 kr. Det fanns 15 sockerfabriker och 63 romdestilleringsverk. Hela exporten hade 1910 ett värde af 27,6 mill. frcs och importen ett värde af 19,5 mill. Till ön anlände s. å. 394 fartyg om 399,331 ton. Den lokala budgeten för 1910 balanserade på 4,64 mill. frcs, hvartill komma Frankrikes utgifter (1912 års budget) för ön 1,2 mill. frcs. Öns skuld var 1910 4,5 mill. frcs. — M. styres af en *gouverneur*, vid hvars sida stå ett *conseil privé* af 9 led. och ett *conseil général*, af hvars medlemmar 12 utses af guvernören och 12 väljas af municipalråden. Ön sänder 1 senator och 2 deputerade till franska nationalförsamlingen. Den är delad i 29 kommuner och har en appellationsdomstol, 2 domstolar af andra instans och 7 fredsdomare. Det finnes en juridisk skola i Fort-de-France, 2 sekundärskolor, 2 normalskolor samt folkskolor. Den viktigaste handelsstaden, efter S:t Pierres undergång, är Fort-de-France (27,069 inv.), som äfven är öns hufvudstad. Ön, hvars nuv. namn är en förvrängning af karib. *Matinino*, upptäcktes af Columbus 15 juni 1502 och var då bebodd af kariber. 1635 togs den i besittning af franska kolonister från S:t Christopher, hvilka 1664 sålde den till Västindiska kompaniet. 1675 förenades den med franska kronan. Kolonisterna egnade sig först åt odlingen af bomull och tobak, men 1650 anlades sockerplantager, och 1726 infördes kaffeodling. 1762—63, 1794—1802 och 1809—14 innehades ön af engelsmännen. På M. (i Fort-de-France) föddes (1763) Napoleon I:s första gemål, Joséphine Tascher de la Pagerie. J. F. N.

Ma'rtinitz, gammal bömisk adelsslägt med stora gods och inflytelserik ställning vid hofvet i Prag sedan 1400-talet. Dess mest bekante medlem var Jaroslav Bořita von M., f. 6 jan. 1582, d. 11 nov. 1649. Han lånade som yngling kejsar Rudolf 100,000 gulden och grundlade därmed sin glänsande hof- och ämbetsmannabana. 1603 utnämndes han till kejserligt råd och 1609 till hofmarskalk samt blef 1617 i den protestantiske grefve M. von Thurns ställe innehafvare af det indräktiga ämbetet som borggrefve på slottet Karlstein samt äfven medlem af ståthållarskapet. Mot honom och hans gynnare och ämbetsbroder Slavata

samlade sig den protestantiska oppositionens hat, och de blefvo vid ett våldsamt uppträde i Hradschin misshandlade och utkastade genom ett fönster (23 maj 1618), från hvilken händelse man plägar räkna Trettioåriga krigets början. M. blef nästan oskadad i fallet, flydde till München och kunde 1621 tillträda sitt borggrefsämbete. Han blef s. å. riksgrefve och erhöll sedermera en mängd höga ämbeten. Vid svenskarnas anfall på Prag sommaren 1648 blef M. sårad och tillfångatagen. — På manssidan utgick ätten 1789 med Franz Karl von M., hvars dotter 1791 äktade grefve K. J. von Clam. Deras ättlingar buro namnet Clam-Martinitz (se d. o.). V. S—g.

Martinius, Mattias, finsk grammatiker, f. 2 febr. 1655 i Hauho i Tavastland, af allmogeföräldrar, d. där 1 sept. 1728, blef 1678 student i Åbo och 1688 lektor vid Viborgs gymnasium, där han tre gånger valdes till rektor. Vid Viborgs intagande af ryssarna 1710 råkade M. i fångenskap, men blef snart fri och utnämndes 1711 till kyrkoherde i sin födelsesocken. Under stora ofredens senare år måste han (1713) fly öfver till Sverige, där han stannade till 1722 och som representant för de från Viborg flydde prästerna deltog i riksdagen 1719. M:s förnämsta verk är *Hodegus finnicus . . . eller finsk vägvisare, allom dem, som finska tungomålet ex fundamento declinera, conjugera, construera och elliest lära villia, ganska nyttig* (Stockh. 1689), som dock egentligen är endast en ny, med obetydliga förändringar och tillägg försedd upplaga af Eskil Petraeus' ''Linguæ finnicæ brevis institutio'' (1649), den första grammatiken öfver finska språket. O. G. (K. B. W.)

Martinjärn [martä'-], järn, beredt genom martinprocessen (se d. o.).

Martin Marprelate [mä'tin mäprælət], pseudonym. Se Marprelate-striden.

Martinmetoden [martä'-], *metall.* Se Martinprocessen.

Martino [-tīnå], Simone di, italiensk målare af skolan i Siena, hvars störste konstnär han var under 1300-talet, f. 1285 (?), d. 1344 i Avignon, stod jämbördig vid sidan af Giotto. Liksom denne framhölls som konstnär af Dante, prisades Simones konst af Petrarca. Af Vasari kallas han orätt Simone Memmi, emedan han af biografen ansågs vara broder till Lippo Memmi, med hvilken han ibland samarbetade och som i verkligheten var hans svåger. Lika orätt är Vasaris påstående, att han skulle varit lärjunge af Giotto. Han är nämligen en självständig representant för skolan i Siena, hvilken utmärkte sig mera för sitt skönhetssinne, framträdande i vackra typer och enkel, lyrisk situationsskildring, än för dramatisk kraft. Hans förnämsta arbete i Siena är en stor väggmålning i Palazzo pubblico, *Madonnan med änglar och helgon* (1315), en bild, som är sträng och symmetrisk i kompositionen, men storartad i stämning och verkan. På samma ställe finnes af hans hand en porträttbild af Sienas capitano *Guidoriccio de' Fogliani* till häst, målad på muren 1328. F. ö. målade Simone i Neapel för konung Robert samt i Orvieto, Assisi och Pisa. Den forna altartaflan för domen i Siena, *Bebådelsen* (1333, målad i förening med svågern Lippo) finnes nu i Uffizierna i Florens. 1339 kallades M. under Benedikt XII till det påfliga hofvet i Avignon, där han stannade till sin död och med tillhjälp af sin broder Donato utförde många arbeten. Af väggmålningar finnes där ännu i behåll en *Madonna* med änglar och andra figurer inom bågfältet öfver katedralens portal, hvarjämte i påfliga palatsets konsistoriesal ses en rad profetfigurer samt i påfliga kapellet Johannes döparens och Petrus' legender samt passionshistorien. C. R. N.*

Martinprocessen [martä'-], Martinmetoden l. Siemens-Martinmetoden (eng. *open-hearth process*), *metall.*, en af bröderna Émile och Pierre Martin i Sireuil, nära Angoulême i Frankrike, uppfunnen och 1865 införd process, genom hvilken i flamugn framställes smidbart järn i flytande form, götjärn. Principen för metoden är, att råvaran, som utgöres af tackjärn och skrot i olika proportioner, mera sällan af enbart tackjärn, nedsmältes med oxiderande låga och hålles flytande i ugnen, hvarvid, dels direkt genom lågan, dels genom förmedling af den bildade slaggen, en oxidation af i järnet ingående beståndsdelar, däribland äfven kol, eger rum, så att en efter hand allt kolfattigare produkt erhålles. Alltefter slaggens beskaffenhet och däraf betingade infodring i ugnen skiljer man mellan sur och basisk martinprocess. För att kunna åstadkomma den höga temperatur, som erfordras för att hålla det smidbara kolfattiga järnet smält, måste ugnarna vara regenerativa. Som brännmaterial kan användas hvarje bränslegas, som eger tillräckligt hög värmeeffekt. I regel använder man generatorsgas, framställd af stenkol, torf eller ved, mera sällan koloxidvätgas (vattengas), petroleumgas eller naturlig gas. Ugnarna kunna vara antingen fasta eller stjälpbara (eng. *tilting furnaces*). De förra äro de vanligaste och de i Europa så godt som uteslutande använda. Fig. visar schematiskt en sådan ugn. *A* är själfva ugnsrummet, i hvilket metallen smältes. Bottnen och väggarna äro till ett stycke ofvanför slaggnivån vid sur ugn infodrade med finkrossad kvarts, som hvarfvis insintras på ett underlag af kvartstegel, vid basisk ugn med bränd magnesit eller dolomit, som antingen i blandning med stenkolstjära stampas in eller insintras på samma sätt som vid sur ugn. I öfrigt äro båda slagen ugnar lika. Bottnen göres sluttande åt ena långväggen, och vid dess lägsta punkt är uttagningsöppningen *h* belägen, genom hvilken det färdiga järnet uttappas. Den hålles under smältningen tillstoppad med kvarts- eller dolomitmassa. På motsatta väggen äro belägna lucköppningarna *g*, vanligen 3 till antalet, genom hvilka ugnen chargeras. Vid kortsidorna äro in- och utloppsöppningarna, *c* och *d*, för luft och gas belägna. *aa* och *bb* äro resp. luft- och gasregeneratorer. Om ugnens verkningssätt se Regenerator. Vid nyare ugnskonstruktioner äro samtliga regeneratorer oftast placerade friliggande och ej som i fig. delvis under ugnsrummet. Afsikten härmed är att skydda dem för förstöring, om järnet skulle ''skära sig ut'' genom ugnsbottnen samt att få den senare mera tillgänglig från alla sidor. Då ugnen drifves med gas med mycket hög värmeeffekt, såsom koloxidvätgas, utelämnas oftast gasregeneratorerna, så att endast luften förvärmes. De stjälpbara ugnarna, som kommit till

användning hufvudsakligen i Amerika (ehuru den första konstruerades och byggdes 1878 i Sverige, vid Kolsva, af M. Lindberg) och af hvilka Campbells och Wellmans ugnar äro de mest bekanta, skilja sig från den förut beskrifna typen däri, att ugnsrummet är vridbart kring sin längdaxel. De olika delarna af detsamma bli därigenom lättare tillgängliga för reparation och arbetet äfven i andra afseenden bekvämare, men ugnarna bli dyrbarare, och konstruktionen har funnit användning endast för stora sådana. Martinugnarnas storlek varierar från 3 ton (någon gång t. o. m. därunder) till 100 ton. Den i Sverige vanligaste storleken är 10—20 ton, i öfriga Europa 20—30 ton. Om det för martinförfarandet lämpliga tackjärnets beskaffenhet se Järn, sp. 390.

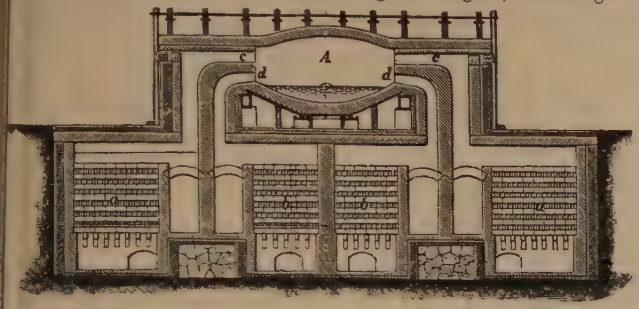

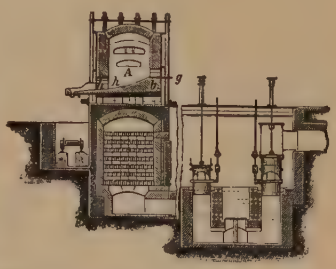

Martinugn i längd- och tvärgenomskärning, schematiskt framställd.

Arbetsförfarandet och kemiska förloppet vid martinsmältning.

1. *Sur* martinmetod. Sedan ugnen blifvit upphettad till full hvitvärme, insättes och nedsmältes råmaterialet, vanligen i flera partier, tackjärnet först. Vid smärre ugnar sker insättningen för hand, vid större med chargeringsmaskin. Vid nedsmältningen förbrännes största delen af kiseln och manganen, jämte en del järn, som under tillskott af kiselsyra från ugnsinfodringen bilda en af mangan- och järnoxidul samt kiselsyra bestående slagg, samt en del af kolet. Sedan temperaturen efter nedsmältningen stigit tillräckligt, inträder en reaktion mellan järnoxidulen i slaggen och kolet i järnmassan, hvarvid bildas koloxid, som bortgår, och fritt järn. Reaktionen ger sig till känna i ugnen genom den bubbling, som den bortgående koloxiden orsakar i den flytande metallen, det s. k. *koket*. För att ersätta den förbrukade järnoxidulen i slaggen och påskynda nedkokningen tillsättes tid efter annan rik järnmalm eller någon gång glödspån eller valssinner. Genom smidesprof kan smältaren följa processens gång och bedöma, hur långt nedkolningen fortskridit. När önskad kolhalt erhållits, tillsätter man en afpassad mängd ferromangan för att reducera i järnet löst järnoxidul, hvilken eljest skulle nedsätta dess smidbarhet, hvarpå järnet uttappas i en skänk och därifrån i tackjärnsformar, s. k. *kokiller* (se Göt och Kokill). Medelst den sura martinmetoden kan man direkt tillverka stål af hvarje kolhalt genom att afbryta smältningen, då den önskade kolhalten uppnåtts.

2. *Basisk* martinmetod. Förfarandet därvid skiljer sig från det ofvan beskrifna hufvudsakligen däri, att före tackjärnet 6—12 proc. kalksten eller däremot svarande mängd bränd kalk insättes för att skydda ugnsbottnen mot inverkan af tackjärnets kisel samt bilda en kalkrik, basisk slagg. Om så erfordras, tillsätter man äfven senare under smältningen kalk för att hålla slaggen tillräckligt basisk. Vid nedsmältningen oxideras utom kisel, mangan, järn och kol äfven en del af fosforhalten, hvarjämte densamma äfven under smältningens fortsättning aflägsnas, så att, om mjukt järn tillverkas, i regel ingen svårighet möter att nedbringa den så lågt som till $0{,}_{02}$ à $0{,}_{03}$ proc. Metoden har därför fått sin hufvudsakliga användning vid tillverkning af mjukt järn af jämförelsevis fosforhaltiga råvaror. Malmer med $0{,}_{06}$—$0{,}_{90}$ proc. fosfor, som på grund af antingen för hög eller för låg fosforhalt ej kunna användas för bessemer, kunna tillgodogöras medelst basisk martin. Då fosforhalten ej förr, än kolhalten nedgått under $0{,}_{10}$ proc., aflägsnats i tillräckligt hög grad, kunna hårdare järnsorter ej framställas af fosforrika råvaror utan nedfärskning till mjukt järn och uppkolning. (Se Bessemerprocessen, sp. 135.) I Sverige tillverkas dock på några ställen hårdt stål medelst basiska martinmetoden genom ”direkt” metod utan uppkolning. Man utgår då från fosforren råvara.

Antalet charger per dygn varierar alltefter tackjärnsprocenten i råvaran, ugnens och bränslets beskaffenhet etc. mellan 2 och 5. Vid användning af stenkolsgas uppgår bränsleförbrukningen till 22—45 proc. af det färdiga järnets vikt, oftast omkr. 30 proc.

Martinmetoden har under de senare årtiondena vunnit en alltjämt ökad användning på bekostnad icke blott af välljärnstillverkningen, utan äfven af bessemermetoden, i synnerhet den sura. Framför välljärnet, särskildt puddeljärnet, utmärkes martinjärnet genom större homogenitet och pålitlighet, och särskildt det mjuka basiska järnet täflar med detsamma äfven i vällbarhet och okänslighet vid värmebehandling. Framför bessemermetoden erbjuder martinmetoden följande fördelar. 1. Större möjlighet att kontrollera processens gång och, dels därigenom, dels på grund af att den smälta metallen ej är i så intim blandning med luft och gaser, högre kvalitet. 2. Då det för smältningen erforderliga värmet tillföres utifrån och ej som vid bessemerprocessen skall erhållas genom förbränning af i tackjärnet ingående kisel, mangan eller fosfor, är man ej bunden vid be-

stämda minimihalter af dessa ämnen. 3. Möjlighet att använda skrot och affall. 4. Lägre kraftåtgång genom de starka blåsmaskinernas bortfallande.

Metodens svaga punkt är den jämförelsevis långa smältningstiden, då man arbetar med hög tackjärnsprocent i råvaran. För att nedbringa densamma och öka produktionen ha flera modifikationer af metoden uppfunnits, men ej funnit någon vidsträcktare användning. Af dessa märkas särskildt: 1. I st. f. tackjärn i fast form användning af flytande tackjärn, som tages direkt från masugnen eller från en behållare, s. k. mixer. 2. Kombinerad bessemer- och martinmetod, bestående däri, att järnet förfärskas (raffineras) i bessemerkonverter, hvarpå smältningen fortsättes i martinugn. 3. Bertrand-Thielprocessen, införd 1897, hvarvid smältningen utföres i två martinugnar, hvaraf den ena användes för förfärskningen, den andra för färdigsmältningen. Fördelen härmed är, att den i den första ugnen bildade stora slaggmängden kan vid järnets öfverföring från den ena ugnen till den andra kvarhållas och aflägsnas, så att smältningen kan fortsättas med ny, färskande slagg. 4. Talbotprocessen, äfven kallad Pencoydprocessen (efter järnverket Pencoyd i Amerika, där den omkr. 1900 först infördes), utföres på så sätt, att endast en del af det färdiga järnet efter smältningens slut uttappas. Återstoden blandas med rik järnmalm och kalk och upphettas till hög temperatur, hvarpå ugnen fylles med flytande tackjärn. Därvid inträder en häftig reaktion mellan syret i den starkt oxidhaltiga järnmassan och kolet i det nytillsatta tackjärnet, så att nedkolningen sker fort. Sedan önskad kolhalt uppnåtts, uttappas en del af chargen, återstoden försättes som förut med järnmalm och kalk, och förfarandet upprepas. Metoden kräfver mycket stora ugnar, minst 75 ton, och lämpar sig endast för massproduktion. F. S—e.

Ma'rtins, Karl Otto Albrecht, tysk instrumentmakare, f. 19 juli 1816 i Berlin, d. 10 juli 1871, blef 1833 lärling hos Pistor i Berlin och bildade senare med denne den berömda instrumentmakarfirman Pistor & Martins. Under M:s ledning har för många af Europas och Amerikas astronomiska observatorier konstruerats ett flertal stora meridianinstrument och ekvatoreal. Högt uppskattade voro äfven hans prismacirklar och sextanter. B—d.

Martins ankare, *sjöv.* Se Ankare, sp. 1050.

Martinsberg, köping. Se Szent-Márton.

Martinsburg [mä'tinsbȫg], stad i nordamerikanska staten West Virginia, vid Tuscarora. 7,564 inv. (1900). M. är uppkalladt efter öfverste Th. Bryan Martin, en systerson till lord Fairfax. J. F. N.

Martins Ferry [mä'tins fe'ri], stad i nordamerikanska staten Ohio, vid Ohio. 7,760 inv. (1900). Kolgrufvor, järn- och maskinindustri. J. F. N.

Martintackjärn [martä'-], *metall.* Se Martinprocessen.

Martinugn [martä'-], *metall.* Se Martinprocessen.

Martinus, medeltida rättslärd. Se Glossatorer.

Martinus de Dăcia (eg. Morten Mogensen), dansk lärd, d. 10 aug. 1304 i Paris, studerade i Paris, blef teol. doktor och uppfann ett dialektiskt system, kalladt "Modi significandi" l. "Systema Martini", hvilket under en lång följd af år föredrogs i alla skolor, men sedermera föll i fullkomlig glömska. M. blef kanik i Roskilde samt 1288 kansler hos Erik Menveds moder, änkedrottning Agnes, senare hos konungen själf, och sändes 1296 till Rom för att försvara konungen mot ärkebiskop Jens Grand. Han blef prost vid kyrkan i Slesvig. E. Ebg.

Martinus Ga'llus, polsk historiker i början af 1100-talet, kanske till börden italienare och anställd som kaplan vid Boleslav III:s hof, har panegyriskt skildrat denne konungs regering i en *Chronica polonorum* (tryckt i "Monumenta Germaniæ historica", bd 9).

Martinus Olāi (latinisering af Mårten Olofsson). 1. Biskop, f. i Gästrikland, troligen i Gäfle (han nämnes med binamnet Gestricius l. Helsingus), d. 1585, har ansetts härstamma från den gamla adliga ätten Bure. Efter i Tyskland fullbordade studier blef han 1550 filos. magister i Wittenberg och 1557 skolrektor i Uppsala. Af Erik XIV utnämndes han till hofpredikant samt blef 1562 superintendent öfver Norrland och prost i Gäfle. 1569 valdes han till biskop i Linköping. Han tillträdde detta ämbete 1571 och invigdes däri under pomp och ståt 1575, på samma gång som den nye ärkebiskopen Laurentius Petri Gothus och den nye biskopen i Västerås Erasmus Nicolai invigdes i sina ämbeten. När Johan III på riksdagen i Stockholm 1577 genom sin egen energi och ärkebiskopens svaghet genomdref, att prästerskapet antog den nya liturgien, den s. k. Röda boken, undertecknade också M. detta beslut, ehuru efter lifligt motstånd. Sedan ångrade han sig och blef en af liturgiens kraftigaste motståndare. Konungen reste 1580 själf ned till Linköping i sällskap med jesuiten Antonio Possevino och sökte förmå M. att åter bli gynnsamt stämd mot den nya gudstjänstordningen. Då han ståndaktigt vägrade, befallde konungen honom att i full biskoplig ornat framträda vid högaltaret i domkyrkan och där afkläda sig skruden samt afsäga sig ämbetet. Detta skedde också inför konungen, Possevino och en stor människomassa. M. blef därefter förklarad fredlös öfver hela riket, och hans skriftliga förpliktelse till liturgien af 1577 uppspikades på skampålen. Han fick en fristad hos hertig Karl, som gjorde honom till kyrkoherde i Nyköpings östra församling. Han utgaf bl. a. *Een christeligh och nyttig bönebook* (1567). M. var fader till ärkebiskopen Olaus Martini.

2. Erik XIV:s sekreterare, var bördig från Hälsingland och fick däraf binamnet Helsingus (Mårten Hälsing). Likasom M. 1 blef han 1550 filos. magister i Wittenberg. Han utförde flera beskickningar, såsom 1556 till England och Ostfrisland för upprättande af handelstraktater och 1563 till Maria Stuart i friarärende för hertig Magnus. 1565 utgaf han skriften *Vera et brevis eorum narratio, quæ tam in pacificatione quam terrestri bello inter suecos et danos gesta sunt.* Då han en gång under Eriks fälttåg mot danskarna 1568 i konungens närvaro lät undfalla sig några varnande

d om Göran Persson, rusade Erik upp och sårade nom i vredesmod med en eldgaffel så illa, att han gon tid därefter, 7 april, afled.

3. Efter födelseorten kallad Nycope'nsis, atematiker, universitetslärare, f. 8 febr. 1596 i yköping, d. 31 mars 1657 i Uppsala, student i ppsala 1611, idkade mångåriga studier vid utndska universitet samt erhöll 1624 rektoratet vid nköpings skola. Han blef filos. doktor primus i ppsala 1625 samt utnämndes 1626 till e. o. och 628 till ord. professor i använd matematik. M. utaf en gradualdisputation, *De natura et constitune philosophiæ* (1625), presiderade för ett tjugual akademiska disputationer i olika ämnen samt terlämnade i handskrift bl. a. en framställning af ptiken. Han ansågs för sin tid vara en framstående kademisk lärare. I. J. P.

Martinus Oppavie'nsis. Se Martin från roppau.

Martinus Polōnus. Se Martin från Troppau.

Martīn y Soler [-i-sålēr], Vicente, af italienarna kallad Martini lo Spagnolo [spanjålå], spansk operakompositör, f. 1754 i Valencia, d. 1806 i Petersburg, kom i ungdomen till talien och skref där ett tjugutal operor, som genom sin flytande melodik täflade med Cimarosas och Paisiellos om allmänhetens gunst, hade 1785—88 framgångar i Wien jämsides med Mozart, men är numera glömd. 1788—1801 var han anställd vid italienska operan i Petersburg och fick 1798 statsråds titel. E. F—t.

Ma'rtis-son (eg. son af guden Mars), krigare, soldat, militär.

Martit Breithaupt, *miner.*, pseudomorfos efter magnetit eller svafvelkis, af sammansättningen Fe_2O_3, järnoxid. A. Hng.

Ma'rtius [-tsius], lat. Se Mars, *astron.*

Ma'rtius [-tsius], Karl Friedrich Philipp von, tysk botanist, forskningsresande, f. 17 apr. 1794 i Erlangen, d. 13 dec. 1868 i München, var en af sin tids produktivaste författare, liflig

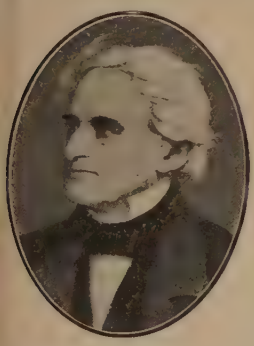

föreläsare och minnestecknare samt framstående geografisk skildrare. Han uppträdde redan 1814 som vetenskaplig författare och blef då med. doktor samt utgaf 1817 en diger *Flora cryptogamica Erlangensis.* S. å. sändes han af bajerske konungen Max Josef I till Brasilien jämte zoologen J. B. v. Spix, båda som medlemmar af det följe, som beledsagade ärkehertiginnan Leopoldina (trolofvad med sedermera kejsar Dom Pedro I). De två forskarna genomreste 1817—20 östra Brasilien från Rio de Janeiro till Amasonfloden och därifrån det inre landet till Perus gräns. Efter hemkomsten utgaf M. (jämte Spix) *Reise in Brasilien* (3 bd, 1823—31, med atlas af 53 taflor i folio), *Historia naturalis palmarum* (3 bd i folio, 1823—50, med 235 kolorerade taflor), *Nova genera et species plantarum* (3 bd i fol., 1824—32, med 300 kolorerade taflor), *Icones plantarum cryptogamicarum* (i fol., 1828—34, med 76 kolor. taflor) och *Palmetum Orbignianum* (1843—46; med 29 kolor. taflor). M. blef 1826 professor vid det då till München flyttade Ludvig-Maximilians-universitetet. 1840 började han med en mängd specialisters medverkan utge det storslagna verket *Flora brasiliensis* (utgifningen öfvertogs vid hans död af prof. A. W. Eichler i Berlin, efter denne af prof. I. Urban där och afslutades 1906, då det utgjorde 41 bd i folio med 3,811 pl.). Bland M:s öfriga arbeten märkes *Beiträge zur ethnographie und sprachenkunde Amerikas* (1867). M. blef led. af sv. Vet. akad. 1837 och Vet. soc. i Uppsala 1860. C. Lmn.

Ma'rtius [-tsius], Götz, tysk psykolog, f. 1853, professor i Kiel, utger sedan 1896 "Beiträge zur psychologie und physiologie". S—e.

Ma'rtius' gult [-tsius], *kem.*, ett gult färgämne, äfven kalladt naftalingult l. naftolgult, är natrium- eller kalciumsaltet af 2, 4 dinitro-1-naftol och tillhör således naftalinfärgämnena. Det framställes genom inverkan af salpetersyra på 1-naftol-2, 4-disulfosyra. Det är lösligt i vatten och alkohol och användes bl. a. till framställning af guldfernissa (se Fernissa). H. E.

Ma'rtiusträ [-tsius-]. Se Färgträ, sp. 298.

Marti' y Folguera [-i fålge'ra], José, katalansk skald, f. 1850 i Reus, flera gånger pristagare i blomsterspelen och "Maestre en gay saber", väckte redan 1866 uppmärksamhet med versdramat *Vilfredo* och har vidare publicerat diktsamlingarna *Vibraciones* (1874) och *Sonetos y madrigales* (1876) samt romanen *La gara girat* (1877). För teatern har M. skrifvit *Lo primer amor* (1884), *Justicia del Abad* (1886), *Fochs d'encenalls* (s. å.), *La pena de mort* (1888), *La dona homada* m. fl. Ad. H—n.

Marti' y Zaragoza [-i tharagå'tha], Manuel, spansk författare och lärd, f. 1663 i Oropesa (Castellón), d. 1737 i Alicante, var juris och teol. doktor samt dekan i Alicante. Han begaf sig 1686 till Rom för idkande af grekiska studier och skref grekiska, latin, hebreiska och franska lika lätt som kastiljanska. I Rom utgaf M. *Amathea geographica*, ett slags fortsättning af Ovidius' poetiska kalender "Fasti" samt diktsamlingen *Amores* (1687). I Gongoras stil hade M. förut utgifvit en samling lyrik, *Soledad*, och ett större skaldestycke på ottave rime, *La gigantomachia.* Af dramatik har M. efterlämnat 4 komedier: *Amar y no amar á un tiempo, Que más infierno que amor?, Tener de si mismo celos* och *Ulises y Penelope* (se Rivadeneiras "Biblioteca de autores españoles", bd 69). Uti *Epistolarum Libri duodecim* (2:a uppl. 1738) har M. offentliggjort en del af sin rika brefsamling, som är af stort intresse. Ad. H—n.

Martofva. Se Mara.

Martorell [-tåre'lj], stad i spanska prov. Barcelona, på högra stranden af Llobregat, strax nedanför Noyas inflöde. 3,211 inv. (1900). Se Brobyggnadskonst, sp. 206 och fig. 6.

Martorell [-tåre'lj], Johanot, katalansk skald under 1400-talet, författade den ryktbara boken om *Tirant lo Blanch* (1490; 2:a uppl. 1497), som mycket berömdes af Cervantes. Endast ett ex. (defekt) finnes i Spanien (i Valencias universitetsbibliotek). En dålig öfv. till kastiljanska af Roca Salado, äfven

sällsynt, ligger till grund för italienska öfv. 1538, 1566 och 1611 och för franska (af Caylus) 1737 och 1775. Ad. H—n.

Martorn, *bot.* Se Eryngium.

Martos [ma'rtås], stad i spanska prov. Jaén (Andalusien), 25 km. s. v. om Jaén. 17,078 inv. (1900). Vinodling. M. anses vara iberernas *Tucci*, som befästes af romarna och kallades *Colonia Augusta Gemella*. (J. F. N.)

Ma'rtos, Ivan Petrovitj, rysk skulptör, f. 1752, d. 1835, blef 1764 lärjunge vid konstakademien i Petersburg och erhöll 1773 resestipendium till Rom, där han studerade för R. Mengs. Efter sin återkomst hem blef han led. af akademien och 1814 dess rektor. Han utförde minnesvårdar öfver *storfurstinnan Alexandra*, i Pavlovsk, öfver *kejsar Pauls gemål*, furst *Potemkin* i Cherson och skalden *Lomonosov* i Archangel. Hans mest populära verk är dubbelstatyn öfver hjältarna *Minin och Posjarskij* i Moskva. (G—g N.)

Ma'rtszen, holländsk bataljmålare. Se Marssen.

Martucci [-to'tji], Giuseppe, italiensk tonsättare, f. 1856 i Capua, d. 1909 i Neapel, utbildades vid konservatoriet i Neapel samt blef 1886 direktör för Liceo musicale i Bologna och 1902 för konservatoriet i Neapel. Han åtnjöt mycket anseende som dirigent, pianist och af den nyare tyska musiken starkt påverkad, högtsträfvande kompositör. Här må nämnas hans pianokonsert, en fantasi för två pianon, 2 symfonier (den i D moll introducerad i Stockholm 1910) och pianokvintett. E. F—t.

Mä'rty, Anton, österrikisk psykolog, f. 1847 i Schwyz, professor i Prag, tillhör Brentanos skola och har egnat sig särskildt åt språkpsykologien. Af hans arbeten må särskildt framhållas *Die frage nach der geschichtlichen entwickelung des farbensinnes* (1879), *Untersuchungen zur grundlegung der allgemeinen grammatik und sprachphilosophie* (I, 1908) och *Zur sprachphilosophie* (1910), ett arbete om kasusteorierna. S—e.

Marty [-tī], Georges Eugène, fransk tonsättare, f. 1860 i Paris, d. där 1908, var elev af Massenet vid konservatoriet, vann 1882 Rompriset och blef 1892 ledare af Pariskonservatoriets ensembleklasser, 1893 tillika kormästare vid Stora operan, 1900 kapellmästare vid Opéra comique, 1901 ledare af konservatoriekonserterna och 1904 professor i harmonilära vid konservatoriet. Sedan 1906 dirigerade han äfven "concerts classiques" i Vichy. Förutom pianostycken och sånger komponerade han pantomimen *Lysic* (1888), orkesterverken *Merlin enchanté*, *Suite romantique*, *Les saisons* (svit) m. fl. samt operorna *Le duc de Ferrare* (1900) och *Daria* (1905), hvilken talangfullt skrifna, men veristiskt rafflande tvåaktsopera gafs i Stockholm 1907. E. F—t.

Martynia L., *bot.* Se Martyniaceæ.

Martyniāceæ, *bot.*, växtfamilj af serien *Tubiflorœ*, närmast släkt med *Gesneraceæ*, med ett fåtal örter i tropiska och subtropiska Amerika. Blommorna, som äro stora, sitta i klasar, deras märke är irritabelt. Frukten är hård, tvåhornad kapsel. Arter af *Martynia* och *Proboscidea* odlas stundom som prydnadsväxter. De rofliknande rötterna af *Craniolaria* ätas i hemlandet. G. L—m.

Martȳr (grek. *ma'rtyr*, vittne), en person, som med kännbara uppoffringar bär vittne om hvad han anser vara sanning, i synnerhet den, som uppoffrar sitt lif hellre än han förnekar sin religion: blodsvittne. I kyrkohistorien nyttjas benämningen martyrer särskildt om dem, som under folkmassornas eller de romerska myndigheternas förföljelser mot de kristne läto sitt lif för sin tro. — Den förste martyren, *protoma'rtyr*, såsom den katolska kyrkan nämner honom, var diakonen Stefanos, hvilken omkr. år 36 e. Kr. stenades i Jerusalem. I större mängd ledo de kristne martyrdöden först under Nero, hvilken på dem ville skylla den stora branden i Rom år 64 och pinade dem under grymma kval till döds i sin cirkus på Vatikanska berget, på den plats, som nu intages af S:t Peterskyrkan. Sedan förföljelserna fr. o. m. Trajanus (98—117) mot "den fördärfliga öfvertron" (se Kristendomsförföljelser) börjat bedrifvas planmässigt och man mot de kristne, som ej ville offra åt kejsaren, tillämpat lagarna om majestätsbrott, ökades martyrernas antal alltmera, ehuru det ingalunda är så ofantligt stort, som den katolska kyrkan uppger i sina martyrologier (se Martyrologium). Naturligtvis ärades de själfuppoffrande blodsvittnenas minne högt af deras trosförvanter. I katakomberna (se d. o.) utmärker ofta ordet *martyr* deras hviloställen. Vid dessa firades gudstjänst och utdelades nattvarden. Sedan kristendomen ej längre hade något att frukta af statsmakten, byggdes öfver martyrkryptorna präktiga kyrkor, eller ock fördes martyrernas ben till sådana. Så uppkom småningom en formlig martyrdyrkan, ej sällan en omformning af någon stundom lokal hednisk kult (jfr Semon). Martyrernas dödsdag eller, som de förste kristne med sitt sköna språkbruk sade, deras födelsedag (*natali'tia ma'rtyrum*) upptogs i kalendern; med ett ord: de ansågos som helgon. Deras lidandes historia bevarades i de s. k. *Acta martyrum* (se Acta sanctorum). — Af den bildande konsten framställas martyrerna försedda med attribut, på hvilka de kunna igenkännas. Dessa attribut utgöras i regel af de pinoredskap, med hvilka martyrerna enligt legenden aflifvades. Så t. ex. bär Simon Zelotes en såg, Laurentius ett halster, Katarina ett hjul (måhända en kristlig omdaning af lyckogudinnan på sitt rullande hjul) o. s. v. J. C.

Martȳrium, lat., martyrdom, martyrdöd; en martyrs graf; en öfver en martyrs graf byggd eller åt en martyr invigd kyrka.

Martyrkonungen (Karl I af Storbritannien). Se Karl, sp. 1016.

Martyrolo'gium (af grek. *ma'rtyr*, se d. o., och *lo'gos*, förteckning) l. Calendārium sanctōrum, lat., förteckning på kristna martyrer och öfriga helgon jämte uppgifter om deras dödsdag och dyrkan, ofta äfven deras lefnadsförhållanden och dödssätt. Det mest omfattande arbete af denna art var det af C. Baronius utarbetade "Martyrologium romanum" (1586; ny uppl., af H. Rosweyde, 1613), hvilket upptog helgon från alla länder. J. Messenius och J. Vastovius ha upprättat svenska martyrologier. Jfr Hagiologium och Menologium.

Maruchpasset. Se Kaukasien, sp. 1317.

Maru'ffel (fr. *marouſle*), tölp, lymmel.

Ma'rulić [-litj], Marko, kroatisk skald, f. 1450 i Spalato (Split), d. 1524, författade på latin *Evan-*

distarium in septem partitum libros, Regum Dal-ntiæ et Croatiæ gesta (öfv. af Dukljanins kroatiska önika) och *De institutione bene beateque vivendi*, 0 uppl. 1511—1609; öfv. på 4 språk). Genom na religiösa och didaktiska poem blef M. en af undläggarna af det nyare kroatiska litteratur-äket. Främst märkes hans omdiktning af Judits bliska historia, *Istorija svete udovice Judit u rsih hrvackih složena* och *Istorija od Susane*. ans samlade verk utgåfvos af Kukuljević i band af "Stari pisci hrvatski". A—d J.

Marulk, Hafsulk, *Lophius piscatorius* L., *col.*, en fiskart, tillhörande fam. *Pediculati* bland taggfeniga fiskarna. Marulken har alltsedan forn-den tilldragit sig uppmärksamhet på grund af sitt skräckande fula utseende och sin betydliga stor-k. Hufvudet är mycket stort och bredt, upptа-ande $^2/_3$ af hela kroppens storlek och försedt med tt oerhördt gap. De på ett egendomligt sätt trans-rmerade bröstfenorna tjäna som ett slags fötter, ed hvilka fisken förflyttar sig på bottnen. Huf-udet är försedt med tre långa bihang, eg. fria

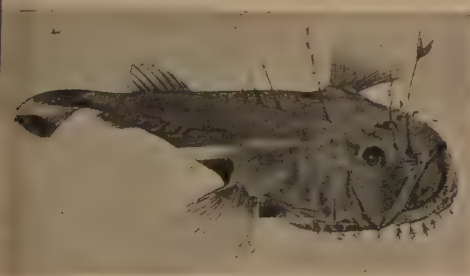

strålar af 1:a ryggfenan. Den första och längsta af dessa strålar har ett tvådeladt bihang och tjänar antagligen till att, då fisken ligger bland tången eller nedgräfd i sanden, genom sina rörelser locka fisk till den lurande marulken. Detta förhållande var kändt redan i forntiden, då fisken erhöll namnet *rana piscatrix* ("fiskande grodan"). Af engelsmännen kallas den *fishing frog* l. *the angler* ("fiskaren"). Åtskilliga författare uttala visserligen tvifvel om riktigheten af dessa gamla iakttagelser; men fiskens hela organisation, med dess mångfaldiga flikar och utväxter, som lika alger, synes jämte hans mörka och föga i ögonen fallande färgteckning bestyrka, att den för ett sådant lefnadssätt. Den når en längd af inemot 2 m., men så stora exemplar äro mera sällsynta och föras ej gärna i land, emedan fiskarna tro, att fångsten af denna fisk medför olycka. Den kastas därför vanligen tillbaka, då den tillfälligtvis fångas. Köttet skall vara ätbart, men användes icke hos oss. Lektiden är ej noga känd. Rommen uppges skola flyta på vattenytan. Marulken förekommer tämligen allmänt, ehuru alltid spridd, vid alla Europas kuster (utom i Östersjön) samt ända ned till Goda Hoppsudden. Norrut förekommer den till Nordkap. Vid Nord-Amerikas västkust finnes den äfvenledes. R. L.*

Marum, socken i Skaraborgs län, Skånings härad. 1,811 har. 381 inv. (1911). Annex till Vinköl, Skara stift, Domprosteriet.

Marum, Martinus van, nederländsk fysiker, f. 1750, d. 1837, var till en början läkare i Haarlem, men egnade sig snart uteslutande åt naturvetenskapliga studier, särskildt undersökningar på elektricitetslärans område, samt blef en ledande man inom Haarlems naturvetenskapliga institutioner. Bl. a. lät han för det under hans ledning stående teylerska museets räkning konstruera en berömd elektricitetsmaskin, hvilken länge var den starkaste, som fanns. (S. A—s.)

Mārus, latinsk namnform för March (se d. o.).

Marut, Maruter, *ind. myt.*, en klass af gudomliga väsen, som är särskildt framträdande i Rigveda. De gälla som söner af Rudra — de kallas därför också rudra'er — och höra till stormens och ovädrets andar. Särskildt framstå de som åskguden Indras följeslagare och skildras i de mest strålande färger, hämtade från luftkretsens och den upproriska naturens rika färgspel. De fara i gyllene blixtrande vagnar med gyllene hjul, dragna af röda eller brokiga antiloper eller hästar, som förliknas med antiloper. Synas de sålunda närmast som oväders- eller åskgudar, så äro de nog urspr. de aflidnes andar, som husera i stormen och fara fram genom rymden; de kunna jämföras med Odens följe, den vilda jakten. Deras ursprungliga karaktär synes genomskinligare i senare — från relativt annan kultkrets härstammande — skrifter, ity att M. där identifieras med vindarna. Ordet *marut* användes där också appellativiskt i betydelse "vind". En rik mytkrets har äfven där uppstått omkring dem. Indra härskar öfver dem som deras konung. Maruterna äro *vāiçya* (3:e) kast bland gudarna, och deras värld gäller som fromma *vāiçya's* uppehållsort efter döden. Jfr bl. a. Oldenberg, "Religion des Veda" (1894), Hillebrandt, "Vedische mythologie" (3 dlr, 1896—1902), och v. Schrœder, "Mysterium und Mimus im Rigveda" (1907). K. F. J.

Marutse-Ma(m)bunda, rike i Syd-Afrika, sammanfaller nästan med det förra North-Western Rhodesia och begränsas af Tyska Sydväst-Afrika, Angola, Belgiska Kongo och Kafuefloden. Det tillhör helt och hållet Sambesis flodområde och ligger till större delen n. om denna flod. Omkr. 344,000 kvkm. med omkr. 350,000 inv., som alla tillhöra bantunegrerna och äro delade i flera stammar. De två mäktigaste ha gett namn åt landet: *marutse* (*marotse* l. *barotse*, "slättens folk") och *mambunda*. De andra stammarna betala tribut i elfenben, och undersåtarna erlägga skatt i frukter, boskap, kött etc. De egentliga barotse äro få till antalet, men i intellektuellt och fysiskt hänseende öfverlägsna flertalet negerstammar. Ett prof på deras industri meddelas i pl. 2 till Afrikanska kulturföremål, fig. 3. De bilda en oligarki af höfdingar, under hvilka underordnade i flera grader lyda, ett slags motstycke till medeltidens länsväsen. Slafveri upphäfdes åtminstone till namnet 1896. Den förnämste höfdingen (f. n. Lewanika l. Luanika) delar makten med en drottning (*mokwai*), hans äldsta syster. Protestantismen har genom Fr. Coillard sedan 1884 gjort åtskilliga framsteg och bl. a. vunnit Letia, Lewanikas äldste son och arftagare. Det härskande språket är sekololo, en dialekt af basutonegrernas språk sesuto. Konungens nuv. residens är Lialui vid Sambesi, drottningens Nalolo, två höfdingar af blodet residera i Sesheke. Sedan 1891 ligger M. inom brittiska intressesfären genom British South Africa

company (se d. o. och Rhodesia). Litt.: Livingstone, ”En missionärs resor” etc. (1859—60), Serpa Pinto, ”Tvärs genom Afrika” (1881), och Coillard, ”On the threshold of Central Africa” (1897). J. F. N.

Marvad, en af Tegnér i Fritiofs saga från E. J. Björner upptagen form i st. f. marvatten.

Marwār, stat och stad i Indien. Se Jodhpur.

Marvatten, *sjöv.* Ett fartyg, som är fylldt med vatten, utan att sjunka, säges gå (segla) eller ligga i marvatten. L. H.*

Marvel [mā'vl], Ik, pseudonym för amerikanske författaren Donald Mitchell.

Marvell [mā'vl], Andrew, engelsk satiriker, f. 1621, d. 1678, gjorde studier i Cambridge, bereste kontinenten 1642—46, var sedermera informator i Fairfax' och Cromwells familjer och blef 1657, på sin vän Miltons förord, biträdande statssekreterare. 1658—78 representerade M. staden Hull i parlamentet. 1663—65 besökte han som ambassadsekreterare Danmark, Sverige och Ryssland. De politiska referat, som han hvarje postdag tillsände sina kommittenter, bilda en viktig källa till denna tids historia. Med aldrig sviktande rättrådighet tillbakavisade han under restaurationen hofvets försök att vinna honom. Orädd angrep han i satirer på vers och prosa de styrandes envåldssyften och påfviska sinnelag, den allmänt rådande bestickligheten och den religiösa oförd ragsamheten. Äfven skaldestycken af ett mera mildt skaplynne tillförsäkra honom en aktad plats i åtidens litteratur. M:s ”Life and works” ha utgifvits flera gånger, bäst i 4 bd 1872—74 af Grosart, ett urval af Aitken 1892, af Wright 1904. Se A. Birrell, ”A. M.” (1905, i serien ”Englishmen of letters”).

Marviol, *bot.* Se Cakile.

Marwitzerskans, fyrhörnig bastionsskans vid Gartz i Vorpommern, intogs af svenskarna 26 dec. 1630 och fanns ännu 1647, men tyckes sedan fått förfalla. L. W:son M.

Marx, Adolf Bernhard, tysk musikteoretiker, f. 1795 i Halle (af judisk börd), d. 1866 i Berlin, studerade juridik och var en tid domstolsreferendarie, men idkade äfven musikstudier för Türk, senare i Berlin för Zelter, egnade sig odeladt åt musiken och utgaf 1824—30 ”Berliner allgemeine musikalische zeitung”. 1827 promoverades han till filos. doktor. Han höll därefter föreläsningar i musik vid universitetet i Berlin samt blef 1830 professor och 1832 universitetsmusikdirektor. 1850 öppnade han jämte Kullak och Stern det Sternska konservatoriet i Berlin, men drog sig tillbaka 1856. M:s koralbok och sångskolor ha icke visat sig lifskraftiga, ej heller hans torra kompositioner: operor, oratorier, sånger, instrumentalmusik. Af bestående värde äro däremot hans skrifter, bland hvilka må nämnas *Die lehre von der musikalischen komposition* (4 bd, 1837—47; flera uppl.), *Allgemeine musiklehre* (1839; 10:e uppl. 1884), *Die musik des 19. jahrhunderts* (1855), *Ludwig van Beethovens leben und schaffen* (1859; 6:e uppl., bearb. af G. Behncke, 1911), *Gluck und die oper* (2 bd, 1863) och *Erinnerungen aus meinem leben* (2 bd, 1865). Inom harmonilära n fortbildade M. de uppslag Logier gett. För uppskattningarna af de äldre klassikerna Bach, Händel och Gluck ifrade han med värme, och han var den, som först förklarade och framhöll skönheterna i Beethovens senaste verk, som voro före sin tid. A. L. (E. F—t.)

Marx, Heinrich Karl, socialistisk agitator och författare, f. 5 maj 1818 i Trier, d. 14 mars 1883 i London, son till protestantiska föräldrar af judisk börd, studerade i Bonn och Berlin, i början juridik, men sedermera företrädesvis filosofi. Han blef en ifrig lärjunge af Hegel och ämnade just söka filosofisk docentur i Bonn, när hans dåv. intime vän B. Bauer blef afsatt från sin akademiska lärarbefattning, hvilken händelse bestämde M. att lämna akademien (1842). Kort därefter vardt han hufvudredaktör för ”Rheinische zeitung” i Köln och gifte sig 1843. Hans tidning blef snart på grund af revolutionära tendenser indragen, och M. flyttade då till Paris, där han 1844 utgaf (tills. med A. Ruge) ”Deutsch-französische jahrbücher”. Men redan 1845 förvisad från Paris (af Guizot), begaf han sig till Bruxelles, där han författade, utom smärre arbeten, *Misère de la philosophie* (1847), en blodig kritik af Proudhons ”Philosophie de la misère”, samt (tills. med Fr. Engels) en utförlig, men hittills outgifven kritik af den nyaste tyska filosofien, hvari han lösgjort sig från Hegels skola. Likaledes i förening med Engels bildade han Tyska arbetarbildningsföreningen och inträdde i Kommunistförbundet (med centralstyrelse i London) samt utfärdade det sedan i otaliga upplagor på de flesta kulturspråk utgifna *Manifest der kommunistischen partei* (1847; sv. öfv. 1903 och 1909) med de bekanta slutorden: ”Alla världens proletärer, förenen eder!” Efter utbrottet af de revolutionära rörelserna i Tyskland 1848 begaf M. sig, utvisad från Bruxelles, till Köln och uppsatte ”Neue rheinische zeitung”, som efter ett års tillvaro blef indragen, hvarefter M. utvisades från Preussen. Han reste då till Paris, men förvisades inom kort äfven därifrån och flyttade så till London, där han sedan förblef bosatt ända till sin död. Under sin vistelse där utvecklade M. liflig verksamhet dels som skriftställare, dels som socialistisk agitator och partiledare. Kommunistförbundet upplöstes 1852, men 1864 bildades i London Internationella arbetarförbundet (den s. k. Internationalen, se d. o.), hvars egentliga styresman M. var under flera år, oaktadt han nöjde sig med titeln af förbundets ”sekreterare för Tyskland”. Sitt lefvebröd fick M. hufvudsakligen genom publicistisk verksamhet, i synnerhet i amerikanska tidningar (t. ex. ”New York tribune”) och

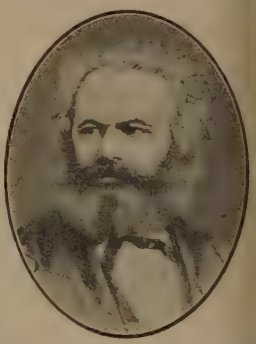

skrifter. Därjämte utgaf han flera smärre ar-sen, t. ex. *Enthüllungen über den communisten-ocess in Köln, Der 18 Brumaire des Louis Bona-rte* (1869), *Herr Carl Vogt* samt, efter fleråriga studier, *Zur kritik der politischen oekonomie* 859). Af sistnämnda skrifts fortsättning, *Das ka-al*, utkom under M:s lifstid blott 1:a delen Produktionsprocess des kapitals", 1867; 5:e pl. 1903), 2:a delen ("Cirkulationsprocess des pitals", 1885, 4:e uppl. 1910) och 3:e delen Der gesammtprocess der kapitalistischen produc-n", 1894, 2:a uppl. 1904) utgåfvos af Fr. gels. K. Kautsky har under titeln *Theorien er den mehrwert* (3 bd, 1904—10) utgifvit yt-ligare utdrag ur detta M:s manuskript. Oaktadt svårbegriplighet har detta M:s arbete fått så stort seende bland socialisterna, att det blifvit kalladt ras bibel. Det innehåller utom rent teoretiska dersökningar om värde, penningar, "mervärde" m. m. en mängd historiska och statistiska, delvis terst värdefulla, men alltför ofta tendentiöst fram-ällda uppgifter om arbetslöner, maskinindustri, brikslagstiftning o. s. v. Särskildt utmärkande r M. är hans materialistiska uppfattning af världs-storien eller "att mänskligheten hela lif hufvud-kligen bestämmes af de materiella produktions-edlen och deras utveckling". 1910 utgafs äf-n M:s *Die klassenkämpfe in Frankreich 1848—50*. På sv. ha vidare utkommit "Normalar-etsdagen i dess historiska utveckling" (1886) h "Det sosialdemokratiska partiprogrammet alfatrat" (1891). M:s namnteckning medde-as i pl. II till art. Autograf. Jfr art. Materialism 4 och Socialism samt G. ross, "Karl Marx" (1885), Masaryk, "Die phi-osophischen und soziologischen grundlagen des arxismus" (1899), P. Fischer, "M:s värdeteori ch den borgerliga nationalekonomien" (sv. öfv. 904), Koppel, "Für und wider Karl Marx" 1905), och Tugan-Baranowsky, "Theoretische rundlagen des marxismus" (s. å.). J. Lr.*

Marxi'sm, den socialistiska teori, som grund-agts af H. K. Marx (se denne). — Marxi'st, nhängare af denna teori.

Mary [mâə'ri], engelsk namnform för Maria.

Marya'mpol. Se Mariampol.

Maryborough [mâə'ribərə]. 1. Hufvudstad i ir-ändska grefskapet Queen's county (Leinster). 2,957 nv. (1901). — 2. Stad i Queensland, Australien, id den för oceanångare dit segelbara floden Mary, 0 km. från mynningen, utgångspunkt för järnvägen ill Gympie högre upp vid floden. 12,900 inv. 1911), däraf många tyskar och danskar. Staden ar en icke obetydlig industri och är exporthamn ör den bördiga omgifningen samt guldfältet Gym-ie och stenkolsgrufvorna vid Burrum. I närheten igga stora sockerbruk och de största hyttorna i Australien, i hvilka malmer från flera stater smäl-as. — 3. Stad i Victoria, Australien, 5,500 inv. 1911). Stora järnvägsverkstäder; i närheten gif-ande guldfält. 1—3. J. F. N.

Mary-Lafon [-rī-lafâ'], Jean Bernard, ransk författare, f. 1812, d. 1884, vann ett namn örnämligast genom kulturhistoriska arbeten, *His-oire politique, religieuse et littéraire du midi de la rance* (4 bd, 1841—44), *Rome ancienne et mo-lerne* (1852; 2:a uppl. 1853), *La France ancienne et moderne* (1864) och *Histoire d'Espagne* (2 bd, 1865), försökte sig vidare inom lyriken, epopén, romanen (*La jolie royaliste*, 1836, m. fl.) och dramat (bl. a. *Le roman d'un méridional*, 1879).

Maryland [mâə'riländ], officiellt förkort. *Md.*, en af Nord-Amerikas förenta stater, belägen emellan 37° 53′ och 39° 43′ 26″ n. br. samt emellan 75° 4′ och 79° 33′ v. lgd, begränsas i n. af Pennsylvania (se Mason and Dixon line) och Delaware, i ö. af Delaware och Atlantiska hafvet, i s. v. och v. af Virginia och West Virginia, mot hvilka Potomac river bildar gräns med undantag af den korta sträcka förbundsdistriktet Columbia berör staten. Areal 31,926 kvkm., hvaraf 6,180 kvkm. upptagas af Chesapeakevikens och flodernas vatten. Statens form är genom den från s. inträngande Chesapeakeviken ytterst irreguljär. Området ö. om denna vik samt halfön emellan viken och Potomacs flodmynning äro låga och tämligen jämna; men längre västerut stiger landet småningom och når sin största höjd i den stora Appalachiska bergskedjan, som går igenom M:s västra del och där kallas Blue ridge och Alleghanybergen. Deras högsta topp i M. är Backbone mountain (1,036 m.). Den större, östra hälften består af tertiära och kvartära bildningar, som ingenstädes nå öfver 30 m. ö. h., den mindre, västra delen utgöres af dels urberg, dels paleozoiska lager. Längst i v., i Cumberlanddalen, når det appalachiska stenkolsfältet in i M.; där finnas äfven järn- och kopparmalmer. Floderna, som alla gå till Chesapeakeviken, äro segelbara långt in i landet. De viktigaste äro Potomac och Susquehanna. Jorden är i allmänhet fruktbar, i synnerhet i statens centrala del och i dalarna i v. Berglandet är till stor del bevuxet med skog, bestående af ek, hickory, kastanje, valnöt, ceder och bok. Halfön emellan Chesapeakeviken och Potomac har järnmalm och kalksten, hvilken skattas högt som byggnadsmaterial. Chesapeakeviken och dess flodmynningar ega bankar af finaste ostron jämte sköldpaddor, fisk och sjöfågel. Klimatet är under sommaren hett, under vintern ganska kallt. Normala medietar är omkr. 12° C., varierande mellan 9° i n. v., 12° i n. ö. och 14° i s. ö. Normala juli-temperaturen är 24° och jan.-temp. 0°. Ytterligheterna ha varit +43° och —32°. Den normala nederbördsmängden är 1,092 mm., störst (1,346 mm.) på östra sluttningen af Catoctin mountains, en del af Blue ridge. Af näringsgrenar står jordbruket främst, i det 82 proc. af ytan äro upptagna af farmer, som mestadels brukas af sina egare. Hufvudsäden är hvete, majs, hö, potatis och frukt. Af tobak, som förr varit statens förnämsta produkt, skördas nu 8—12 mill. kg. årligen. I fråga om trädgårdsalster är M. den sjätte af unionens stater, den första i fråga om smultron och tomater (nära hälften af inlagda tomater kommer från M.). Den skogbevuxna marken anses utgöra 35 proc. af landarealen, men med undantag af ek, kastanjer och några andra trädslag är allt handelsvirke uthugget. — Inom bergsbruket står stenkolsproduktionen högst (1910 $5{,}_2$ mill. ton, värda $5{,}_8$ mill. doll.). Något järnmalm brytes, men det mesta järnet framställes af importerad malm. Hela bergsbruksrörelsen lämnade 1910 en afkastning af $15{,}_4$ mill. doll. — Fisket är af stor betydelse och afkastade 1908 $3{,}_3$ mill. doll., ostronfångsten ungefär lika mycket. — Industrien

är mångsidig; dess viktigaste grenar (efter produktionsvärde) voro 1909 skrädderier (36 mill. doll.), fruktinläggning (5,8 mill., ovanligt litet), metallindustrien (12,8 mill.), tobaksindustrien (10 mill.), maskintillverkning, kvarnrörelse etc. Inalles beräknades 1909 hela dess produktionsvärde till 317,5 mill. doll. Staten har lätta vattenkommunikationer, dessutom 3,484 km. järnvägar (1909). Största staden och den förnämsta hamnen är Baltimore, som 1910 hade 558,485 inv. (43,1 proc. af statens befolkning).

Befolkningen steg redan 1820 till 407,350 pers. och var 1900 1,188,044 samt 1910 1,295,346 pers. Af 1900 års folkmängd voro 93,934 inv. födda i utlandet, hvaraf nära hälften i Tyskland och 347 i Sverige (1910 421). 235,064 (19,8 proc.) voro negrer och mulatter. Invånarna äro öfvervägande protestanter, men 35,8 proc. af kyrkomedlemmarna äro katolska. Undervisningen är enligt lag af 1902 obligatorisk för barn mellan 8 och 12 års ålder, men lagen tillämpas knappast mer än i Baltimore. Skolåret är bestämdt till minst 9 månader. Där befolkningen så önskar, undervisas negerbarn i särskilda skolor. Staten underhåller 3 normalskolor och en landtbruksskola (i College Park), men intet universitet. Den lämnar däremot årligt bidrag till Johns Hopkins university i Baltimore, en af unionens förnämsta högskolor, till den medicinska afdelningen och S:t John's college of university of M. i Baltimore samt bekostar 2 friplatser för hvarje grefskap i staten. Enskilda högre läroanstalter inom staten äro Johns Hopkins university (osekteriskt), university of M. (en utvidning af den medicinska skolan i Baltimore med andra fakulteter), Washington coll. (osekteriskt) i Chestertown, New Windsor coll. (presbyt.), Western M. college i Westminster, Morgan coll. (för färgade) i Baltimore, Woman's coll. i Baltimore (alla metodisternas), M:t S:t Mary's coll. i Emmitsburg, S:t Charles coll. och Rock Hill coll. nära Ellicott, Loyola coll. i Baltimore (alla katolska), Peabody institute och flera fackläroverk i Baltimore samt unionens sjökrigsskola i Annapolis. Hit kan ock räknas Enock Pratts bibliotek i Baltimore, grundlagdt 1882 genom en gåfva af 1 mill. doll., till hvilken A. Carnegie nyligen lagt 500,000 doll. — Författningen är af 1867. Guvernören väljes af folket för 4 år. Representationen, som samlas hvarje jämnt år, består af 27 senatorer, valda för fyra år, så att hälften afgår hvart annat år, och 101 representanter, valda för två år. Ingen präst eller predikant har någonsin varit valbar till någondera kammaren, men i öfrigt äro manliga medborgare valbara, som fyllt 21 år (senatorerna måste vara 25 år), bott i staten 3 år och i valdistriktet minst 1 år omedelbart före valet. Rösträtt tillkommer alla manliga medborgare, som fyllt 21 år, bott i staten 1 år och inom valkretsen 6 månader omedelbart före valet. Undantagna äro personer, som blifvit dömda för stöld eller annat vanärande brott och ej fått nåd, som gjort sig skyldiga till valsvek, samt vansinniga. I kongressen representeras staten af 2 senatorer och 6 representanter. Alla domare (utom fredsdomare) väljas af folket, appellationsdomstolen (*court of appeal*) för 15 år, men flertalet tjänstemän i förvaltningen utnämnes af guvernören med senatens godkännande. Den beskattade förmögenheten uppgick 1910 till 836,66 mill. doll. — Statens hufvudstad är Annapolis.

Historia. M. förlänades 1632 af engelska konungen Karl I åt sir George Calvert, lord Baltimore. Då denne dog före frihetsbrefvets utfärdande, gafs detta åt hans son, lord Cecil Baltimore, som 1633 afsände omkr. 200 emigranter under ledning af sin broder Leonard Calvert, hvilka skulle kolonisera området. Namnet M. (*Terra Mariæ*) erhöll det efter Karl I:s drottning Henriette Marie (Mary). Baltimores kolonister voro katoliker, och M. var afsedt att bli en tillflyktsort för engelska katoliker, men redan från början proklamerades och utöfvades fördragsamhet mot andra kristna. Den första lagstiftande församlingen, bestående af alla fria män i provinsen, sammanträdde redan 1635, men i enlighet med frihetsbrefvet var Baltimore egare af jorden och hade alla en suveräns rättigheter. 1688 kom M. under engelska kronans förvaltning, och religionsfriheten upphäfdes. 1714, sedan hufvudmannen för familjen Calvert blifvit protestant, återfick lord Baltimore styrelsen af M. och behöll den till revolutionen 1776. Det ursprungliga frihetsbrefvet afsåg äfven den nuv. staten Delaware och en stor del af Pennsylvania, hvarigenom tvist 1682 uppstod emellan M. och innehafvarna af Penns frihetsbref, hvilken ej slutade förrän på 1760-talet, då den s. k. Mason and Dixon line (se d. o.) bestämdes till gräns mellan M. och Pennsylvania. 28 april 1788 antog M. Förenta staternas författning, och 1790 afträdde det till förbundsregeringen ett område af 60 eng. kv.-mil, där unionens hufvudstad anlades. I inbördeskriget 1861—65 stod det, delvis af tvång, på nordstaternas sida. J. F. N.

Maryport [mä'ripåt], sjöstad i engelska grefsk. Cumberland, vid kustfloden Ellens utlopp i Solwayviken. 11,897 inv. (1901). Export af järn och stenkol. N. om staden låg ett romerskt fäste, kalladt *Uxellodunum*. (J. F. N.)

Marysville [mä'risvil], stad i nordamerikanska staten Kalifornien, vid föreningen af Yuba och Feather river. 3,497 inv. (1901). Bergsbruk (guld) och trädgårdsodling. J. F. N.

Maryville [mä'rivil], stad i nordamerikanska staten Missouri. 4,577 inv. (1900). Metodistiskt seminarium. Järnindustri. J. F. N.

Marzabotto [-tsabå'ttå], by i italienska prov. Bologna (Emilia), s. v. om Bologna, vid floden Reno, har en Villa Aria (med betydande konstsamlingar), vid och under hvars grund på 1870- och 1880-talen påträffades rester af en etruskisk stad från 5:e årh. f. Kr. Dess akropolis med rester af tempel låg just under villan. Staden, hvars namn är okändt, hade rektangulär form och var af hufvudgator delad i åtta kvarter. Ö. och n. om den lågo begrafningsplatser, som långt tidigare upptäckts och sedan 1862 varit föremål för systematiska utgräfningar. De flesta liken ha jordats, en del har bränts. Grafvarna äro antingen rektangulära, nedgräfda i jorden och stenlagda eller utgöras af små runda gropar eller stenkistor. Öfver grafvarna funnos steler eller andra stenmonument. Hufvudsakligen etruskiska föremål ha anträffats, men äfven galliska från stadens yngsta tid på ett graffält s. om borgen. Bland fynden märkas en rad bronsstatyetter (två afbildade nederst å pl. I

art. Etrusker), smycken af guld, brons- och kärl. Jfr Montelius, "La civilisation primi- en Italie", pl. 107—110 och motsvarande t. T. J. A.

Marziale [-tsiāle], it., *mus.*, krigiskt, martialiskt.

Marzipān. Se Marsipan.

Marzuppini [martsoppīni], Carlo, statssekre- are. Om hans grafvård se Desiderio da ttignano.

Marä'ng (fr. *meringue*), Äggh vitsskum, ett gs bakverk af ägghvita, hvilken vispats med stål- p till hårdt skum, samt däri inblandadt finsiktadt ker. När en boll af sådan maräng massa grädd- s, förvandlas den utanpå till en hårdare, ljusgul rpa, medan det inre förblir vekt och skummigt. arängerna kunna ock urholkas och fyllas med ass, kräm, fruktgelé, sylt, färska bär o. d.

Mas. Som namn på ett slags kortspel är *mas* dligen urspr. namnet *Mats*, såsom framgår af bi- rmen *Mjölnar-Matte*. Däremot är det ovisst, om mma ursprung föreligger för det i *dalmas* ingå- de *mas*, som i svenska dialekter betyder dels ångsam, men i arbete duglig karl", dels "stor och of karl". Snarare kan detta tänkas vara urspr. amnet *Måns* (äldre *Mans*), som ofta får betyda klumpig och trög karl" och ingår i det numera ga brukliga, men förr rätt vanliga *dålmåns* "för- ffad eller drumlig person". Ännu ett annat *mas* ppträder i uttrycket "det var inte *mas*", d. v. s. lent, obetydligt, där man snarast tänker på *Mats*, ftersom i tyskan *Matz* brukas om en oduglig stac- are. Jfr Noreen i "Språkvetenskapliga sällskapets örhandlingar" (1882—85, s. 108), och Hjelmqvist, "Förnamn och familjenamn" (s. 202 ff.). Ad. N—n.

Mas, Alphonse Simon, fransk pomolog, f. 817 i Lyon, d. 1875 i Bourg, författade några f de bästa pomologiska arbetena inom den franska itteraturen, nämligen *Le verger* (8 bd, 1865—73) ch *Pomologie générale* (12 bd, 1872—83).

Masaccio [-sa'ttjå], skämtnamn i st. f. Tomaso di Ser Giovanni Guidi da Castel S. Giovanni, italiensk målare, en af målarkonstens största nyskapare, f. 1401 i S. Giovanni vid Florens, d. 1428 i Rom. Hans första kända verk äro *freskerna* i ett kapell i *kyrkan S. Clemente* i Rom, hvaribland må nämnas en storartad Golgatabild. Redan där röjer sig en ny tid genom den gripande storstilade kompositionen, genom gestalternas och rummets öfvertygande verklighet. Genom dessa egenskaper är det äfven som målarens mognaste arbeten, *freskerna i Brancaccikapellet* vid S. Maria del Carmine i Florens, intaga en särställning i konstens historia. Med utomordentligt herravälde öfver form och uttryck skildras i dessa äggbilder syndafallet och utdrifvandet ur paradiset se fig. 2) — en framställning af skakande psykologisk kraft — samt scener ur Petrus' legend, rika, men ändock välberäknadt enkla och sammanhållna. M. lägger ej hufvudvikten vid naturalistiskt utförande eller roande dekorativa infall, utan vid utnyttjandet af den plastiska formgifningen, det rumsdanande perspektivet och det illusionsgifvande ljuset, alla dessa medel dock ställda i det mäktiga själsinnehållets tjänst. Hans sätt att fatta uppgifterna förblef enastående i 1400-talets måleri ända fram till den näste store förnyaren, Lionardo da Vinci. En lärjunge som Filippo Lippi har endast delvis tillgodogjort sig M:s konstnärliga landvinningar. — Utom de nämnda freskoföljderna finnes af M. en *freskobild* med treenigheten i *kyrkan S. Maria Novella* i Florens (med ypperligt, af Brunellesco inspireradt arkitekturperspektiv) samt några *staffilibilder* i akademien i Florens, museerna i Neapel och Berlin. Ang. M:s förhållande till Masolino se denne. Se A. Schmarsow, "M.-studien" (5 dlr, 1895—99). A. L. R.

Fig. 2. Utdrifvandet ur paradiset, freskomålning af Masaccio.

Fig. 1. Masaccio, efter självporträtt å en bland freskerna i Brancaccikapellet.

Ma'sada, en af makkabéerna anlagd, af Herodes den store ännu mer befäst och till ett stort krigsmagasin inrättad bergfästning i Palestina, på en brant klippa 519 m. öfver Döda hafvet, vid västra stranden af detta. Under romarnas krig med judarna var M. ett af de senares starkaste stöd och intogs, efter ett hjältemodigt försvar, af L. Flavius Silva i apr. 73. Ruinerna, dels från Herodes' tid, dels från senromerska tiden, dels från korsfararnas tid, kallas *es-Sebbe*. (J. F. N.)

Masafuera [-fwä'ra], ö. Se Juan Fernández.

Masaga'n l. Mazagan (arab. *el-Bridscha*, "det lilla fästet", l. *el-Djedida*, "den nya"), hamnstad i Marokko, under 33° 16′ n. br., vid en vik n. ö. om Kap Blanco. Omkr. 12,000 inv., hvaraf 1/4 judar och 400 européer. Det är Marrakeschs hamn och har en sammanlagd ut- och införsel af omkr. 12 mill. kr. värde. M. anlades 1506 af portugiser, som uppförde ännu kvarstående väldiga murar af huggen sten, och uppgafs af dem 1769. (J. F. N.)

Masahiro, Abe, japansk statsman. Se bd XII, sp. 1493.

Masai (Massai), ett i östra Ekvatorial-Afrika (Brittiska och Tyska Öst-Afrika) mellan 35° och 37° ö. lgd från ekvatorn till 5° s. br. bosatt folk, som räknas än till negerfolken, än till en särskild af Müller m. fl. uppställd grupp, fulasande (nubarasen). Själf kallar det sig oigob. Starkt blandade med hamitiskt blod, likna masai till sina fysiska karaktärsdrag gallaerna, hvilka äro grannar i

n. ö., men språket är besläktadt med barispråket. De äro ett högväxt (1,82 m.), välbildadt folk med framstående kindkotor, spetsig haka och längre hår, än de riktige negrerna ha. Hudfärgen är mest chokladbrun, stundom nästan svart. Tatuering är allmän, likaså omskärelse af gossar och flickor vid manbarhetsålderns inträde. Slafvar ha de icke. Deras enda sysselsättning är boskapsskötsel. Afbildningar af bland dem brukliga vapen meddelas å färgpl. Afrikanska kulturföremål. Masai äro hedningar; deras präster ha stort inflytande. Deras religion är af ett icke ringa intresse. Deras gud *Ngai* har inga fetischer. Den tyske resanden Merker har t. o. m. velat i Ngai se judarnas Jahve. Han anser sig ha funnit sådana öfverensstämmelser i deras gudstro och deras sägner, att han anser masai och israeliterna härstamma från ett gemensamt urfolk. De skulle då i 5:e årh. f. Kr. ha invandrat från Asien till Afrika. Då de likheter han funnit i religionen låta förklara sig utan något gemensamt urfolk och deras semitiska ursprung äfven af språkliga grunder bestrides, torde denna uppfattning af deras härkomst ännu så länge böra betviflas. Litt.: Fischer, "Das massailand" (1885), Baumann, "Durch massailand zur Nilquelle" (1894), och Merker, "Die massai" (1904). (E. Rld.)

Masakado, japansk stamhöfding och upprorsmakare på 900-talet. Se bd XII, sp. 1454.

Masa'mpo (eg. Masan-p-ho), hamnstad på södra kusten af Korea, v. om Fusan. 16,808 inv. (1901). M. öppnades 1899 för utländsk sjöfart, och dess handel har sedan dess varit i jämnt stigande, men på den japanske generalguvernörens befallning 29 aug. 1910 stängdes hamnen från 1 jan. 1911. J. F. N.

Masamune, Date, japansk furste. Se bd XII, sp. 1477.

Masamutsu, Hotta, japansk minister. Se bd XII, sp. 1495.

Masanderān (Masenderan), provins i norra Persien, mellan Kaspiska hafvet och Elburskedjan samt prov. Asterabad i ö. och Gilan i v. Omkr. 27,000 kvkm. Det omfattar två i naturligt hänseende skilda områden: i n. ett sumpigt låglandt, växlande mellan 16 och 50 km. bredd, dels bevuxet med ogenomtränglig småskog, dels odlad mark, i s. ett i terrasser uppstigande högland på norra sluttningen af Elburs, nästan öfverallt bevuxet med tät skog. Låglandet, som höjer sig blott några fot öfver Kaspiska hafvet och ofta är utsatt för öfversvämningar af de många korta floderna, är ytterst osundt, hvaremot höglandet, som når sin högsta stigning i det snöbetäckta Demavend, åtnjuter ett tämligen sundt klimat. Snö faller ymnigt i bergen och kvarligger ofta flera veckor. De förnämsta odlade växterna äro ris, bomull, sockerrör samt en mångfald fruktsorter. Invånarna, 150—200 tusen, skildras som högst okunniga och bigotta, ohöfliga, ja nästan oförskämda mot främlingar. Landtbefolkningen, som är långt ifrån dum, tvärtom mycket slug, talar en persisk dialekt, men en turkisk munart är gängse bland de främmande stammar (kurder samt grenar af de kungliga Afschar- och Kadjarstammarna af turkisk härkomst), som inflyttat i M. De flesta af dem ha öfvergått från nomadiskt till bofast lefnadssätt. Hufvudstad är Sari; Barferusch med hamnen Meschediser är hufvudstation för handeln med Ryssland. — M., en del af det gamla persiska landskapet Hyrkanien, af Firdausi prisadt som de tappre krigarnas hem, men äfven som rosornas och den eviga vårens land och ännu i dag af perserna kalladt "Irans trädgård", hade en synnerligen lysande period under Schah Abbas den store (d. 1628), som där anlade trädgårdar och lustslott, hvilkas storartade ruiner (i Barferusch, Aschraf, Farahabad m. fl. st.) ännu i dag väcka beundran. En med vagn farbar väg finnes knappt. Elburs bildar en nästan oöfverstiglig vall, utom där två tämligen goda vägar gå öfver bergskedjan till Teheran. (J. F. N.)

Masaniello [-nie'llå], eg. Tommaso I. Maso Aniello, neapolitansk upprorsledare, f. 1622 i Amalfi, d. 16 juli 1647 i Neapel, var till yrket fiskare och fruktkandlare. Allmänt missnöje rådde i Neapel, som då lydde under Spanien, öfver det spanska utsugningssystemet och det despotiska styrelsesättet, och då vicekonungen, hertigen af Arcos, 1647 ytterligare betungade folket genom skatt på frukt och grönsaker, ställde sig M. i spetsen för de missnöjde, stormade 7 juli 1647 tullhusen och tvang vicekonungen att genom ett formligt fördrag 13 juli afskaffa alla nya pålagor. Berusad af framgången, hängaf M. sig åt utsväfningar och uppträdde despotiskt äfven mot gamla vänner. Till följd däraf blef han redan 16 juli mördad. Upproret blossade sedan åter upp, men kufvades följande år af don Juan d'Austria (d. y.). M:s uppträdande har gett stoffet till Scribes och Delavignes opera "Den stumma från Portici" (med musik af Auber) och till en dikt af Snoilsky.

Ma-san-p-ho, hamnstad. Se Masampo.

Masar, det hebreiska namnet på Egypten (se d. o.).

Masa'ridæ, *zool.*, familj af gaddsteklar, som genom sina under hvilan på längden hopveckade vingar öfverensstämmer med getingarnas familj, med hvilken masariderna pläga förenas i en gemensam grupp, *Diploptera*. Från getingarna afvika de emellertid genom ofullständigheten i vingarnas veckning samt genom sina mot spetsen klubbformigt förtjockade antenner. Familjen är utbredd öfver alla världsdelar, men blott ett 60-tal arter är kändt. Några förekomma i Medelhafsländerna, såsom arter af släktena *Masaris*, *Ceramius* och *Celonites*. Det obetydliga man känner om deras lefnadsförhållanden röjer en viss likhet med de solitära getingarnas, dock ej i fråga om valet af larvfoder, som hos masariderna utgöres af honung. *Ceramius lusitanicus* bor i Frankrike kolonivis på leriga marker i närheten af vatten, som användes till uppmjukande af den hårda leran. Öfver ingången till boet muras af små lerbollar ett krökt rör liksom hos *Hoplomerus*-arterna (se Getingar).

ets inre utgöres af en hopad massa af horisonla lerceller, i hvar och en af hvilken *Ceramius* ist inlägger ett ägg (*ej* upphängdt på en tråd, om hos de solitära getingarna) och därefter en lermassa af fast honung, som bildar en retortlik ump. — *Celonites abbreviatus* murar på torra istar eller på stenar ett antal cylindriska celler, hvilka hvar och en förses med ett ägg och därer en klump af hvit, stelnad honung till föder åt rven. G. A—z.

Masär-i-scherif, stad i nordöstra Afganistan, 15 n. s. ö. om Balch, med profeten Alis af pilgrimer ycket besökta graf i den omkr. 1420 byggda oskén. Omkr. 25,000 inv. Kanongjuteri och pensmide. (J. F. N.)

Ma'saryk, Tomaš Garrigue, tjechisk filolf, f. 1850 i Göding, Mähren, af slovakisk börd, uderade i Brünn och Wien, där han blef filos. oktor 1876. Efter studier i Leipzig, England och Amerika blef han 1896 professor i filosofi vid Prags tjechiska universitet. Som publicist uppsatte han 1883 tidskriften "Athenæum", 1893 "Naše doba" och tidningen "Čas", som är språkrör för ett af M. stiftadt demokratisk-nationellt parti, de s. k. realisterna. M. har som universitetslärare och författare haft ett mycket stort, välgörande inflytande på den moderna utvecklingen i Böhmen, såväl sedligt som politiskt, genom sitt självständiga tänkande, sin grundliga beläsenhet och sin vakna blick för samhälleliga företeelser, särskildt de sedlig-religiösa. Bland hans rent filosofiska skrifter märkas studier öfver Hume (1883), Pascal (s. å.) och Buckle (1884). Stort uppseende väckte hans ur religiös och social synpunkt utförda studie om *Der selbstmord als sociale massenerscheinung der modernen civilisation* (1881). Både på tyska och tjechiska äro affattade hans *Versuch einer concreten logik* (1885) och *Die philosophischen und sozialogischen grundlagen des marxismus* (1899). På tjechiska författades *Jan Hus. Naše obrození a reformace* (om Hus som föregångsmannen och idealet för den bömiska pånyttfödelsen och reformationen), *Naše nynější krise* (Vår nuvarande kris, 1895), *Česká otázka* (Den bömiska frågan, s. å.) och en grundlig politisk monografi öfver Karel Havlíček (1896). Samma grundidéer om det tjechiska folkets kulturella utveckling på nationell, sedlig grund utvecklades i *Palacky's idee des böhmischen volkes* (1898). M:s djupt religiösa läggning har ock lockat honom till ingående studier af det ryska själslifvet, särskildt af slavofilerna och Dostojevski-Tolstoj. Frukten däraf äro *Slovanské studie: Slavjanofilství Kirějevského* (1889; ny uppl. 1893) samt ett arbete om Tolstoj (1911). Som filosof har M. anslutit sig till positivismen, men erkänner den religiösa trons berättigande utanför vetenskapen. Jfr A. Jensen, "En modern slavisk samhällstänkare" (i "Finsk tidskr.", 1911). A—d J.

Masatierra [-tiä'rra], ö. Se Juan Fernández.

Masa'ua (Massaua, Massua, Massawa, eg. *Matseva*), befäst stad i italienska kolonien Eritrea och den viktigaste hamnen på Röda hafvets västra kust, under 15° 36′ n. br., ligger vid norra ändan af M.-viken dels på en omkr. 800 m. lång, 400 m. bred korallö — den ursprungliga anläggningen —, dels på ett par holmar och på det närliggande fastlandet. Den egentliga staden hade 1908 2,275 inv. (524 européer), men hela samhället beräknas ha 10,000 inv. Staden eger flera förträffliga offentliga byggnader, mest byggda af korall, liksom de förnämsta europeiska och arabiska köpmännens hus, för öfrigt halmhyddor. Mot landsidan försvaras den af fort, som uppförts af italienarna efter 1885. Hamnen bildas af kanalen mellan ön och fastlandet och lämnar god ankargrund på 9—16 m. djup. Dricksvatten var förr knappt, men 1872 reparerades en gammal vattenledning från M'kullo (8 km. i v.). En järnväg går från M. till koloniens hufvudstad Asmara. Utom af abessinier, som tala en med arabiska blandad tigrédialekt, kallad *tigrinja*, består befolkningen af italienska tjänstemän och handlande, greker, indier, araber, galla och somali. M. är den naturliga hamnen för norra Abessinien, men bristen på snabba kommunikationsmedel verkar hämmande, dock har den mycket utvecklats under den italienska styrelsen. Exporten utgöres af hudar och skinn, smör, kaffe, palmkärnor och sibet, importen af bomulls- och sidentyger. Den förra värderades 1910 till 7,$_{8}$, den senare till 16,$_{4}$ mill. lire; dessutom transiterade varor för 3,$_{8}$ mill. lire. Pärlfiske idkas utanför staden. — Ön M. synes ha varit bebodd sedan mycket lång tid tillbaka och i flera århundraden tillhört Abessinien. Den togs af turkarna 1557 och behölls af dem öfver 200 år. Vid slutet af 1700-talet innehades M. af scherifen i Mekka och kom sedan till Muhammed Ali i Egypten. Turkarna togo det omkr. 1850, men återlämnade det till Egypten mot en årlig tribut af 2,$_{5}$ mill. piaster. I febr. 1885 besattes det af italienarna och var den italienska koloniens hufvudstad till 1900. Evangeliska fosterlandsstiftelsen hade missionsskola där på 1870-talet (se Lundahl, B. P.) och har fortfarande stationer i närheten, och M. har varit utgångspunkt för dess missionärers färder inåt landet, såväl till Kunamalandet som till Abessinien och gallaerna. J. F. N.

Masaya [-sa'ja], stad i centralamerikanska republiken Nicaragua, på östra sidan af den lilla Masaya-sjön, mellan Managua- och Nicaraguasjöarna. 13,023 inv. (1908), mest indianer. På motsatta sidan af sjön ligger vulkanen Masaya, 890 m., som hade utbrott senast 1902. (J. F. N.)

Masba'te, en bland Filippinerna, vid Luzons södra ända, 3,200 kvkm.

Mascagni [maska'nji], Pietro, italiensk tonsättare, f. 7 dec. 1863 i Livorno, elev af Ponchielli och Saladino vid konservatoriet i Milano, verkade som dirigent vid åtskilliga smärre operatrupper, slutligen vid musikföreningen i Cerignola, tills han med ens blef världsbekant genom enaktsoperan *Cavalleria rusticana*, som prisbelöntes vid en af förläggaren Sonzogno utlyst täflan, gafs med oerhörd framgång i Rom 1890 och sedan gått öfver

nästan alla operascener (i Stockholm med titeln ”På Sicilien” s. å.). Med detta stycke inleddes den riktning, som — egentligen härstammande från Bizets ”Carmen” — blifvit kallad ”verism” (af lat. *verus*, verklig), emedan den åsyftar en drastisk musikalisk färgläggning af sensationella verklighetsdramer med nervskakande katastrof. Att själfva ämnet därvid spelade en betydande roll, synes däraf, att M. ingalunda vunnit samma triumfer, sedan han slagit sig på andra ämnen, såsom i operorna *L'amico Fritz* (1891; ”Vännen Fritz”, 1895), *I Rantzau* (1892), *Ratcliff* (1894), *Zanetto* och *Silvano* (1895, bägge i 1 akt), *Iris* (1898), *Le maschere* (1901), *Marie Antoinette* (1903), *Amica* (1905) och *Isabeau* (1911). Riktningen blef emellertid hastigt modern, vann efterföljare ej blott i Italien (Leoncavallo, Tasca, Giordano, Puccini, Spinelli), utan äfven i Tyskland (Hummel, d'Albert) och Frankrike (Massenet, Marty), men var snart nog stadd på tillbakagång. Det var till ej ringa del allmänhetens trötthet vid de stora musikdramerna, som gaf jordmån åt verismen. Dess bästa produkt torde vara Leoncavallos ”Pajazzon”, som ”Cavalleria” icke kan mäta sig med i musikalisk finhet, men väl är öfverlägsen i fråga om nyhetens behag och en sjudande ungdomlighet. M. var 1895—1903 direktör för konservatoriet Liceo Rossini i Pesaro, men föranläts afgå till följd af stridigheter med styrelsen, företog därefter med egen orkester turnéer i Amerika och blef 1909 kapellmästare vid Teatro Constanzi i Rom. A. L. (E. F—t.)

Ma'scara (Maskara), stad i dep. Oran (Algeriet), på två kullar, mellan hvilka Ued Tuman flyter. 18,989 inv. (1906; som kommun 22,934). M., som är omgifvet af en med bastioner och torn förstärkt vall, är en typisk fransk kolonialstad med få rester från den moriska tiden. Liflig handel med den fruktbara traktens produkter (ypperligt hvitt vin, frukt, olja, tobak och ull). M. var en fullkomligt obetydlig ort, då Abd-el-kader, som var född i grannskapet, 1832 utsåg det till sitt residens. Det förstördes af fransmännen under marskalk Clauzel och hertigen af Orléans 1835, och, sedan det ånyo (1838) tagits i besittning af Abd-el-kader, af Bugeaud och Lamoricière 30 maj 1841. (J. F. N.)

Mascara'. Se Bore, *fys.*

Mascare'nerna. Se Mascarenhas.

Mascarenhas [-kare'njas], Mascarenerna, en uti Indiska oceanen ö. om Madagaskar belägen ögrupp, som består af öarna Mauritius (Ile-de-France) och Rodriguez, hvilka tillhöra engelsmännen, samt den franska ön Réunion (Bourbon). Gruppen har sitt namn efter en portugisisk sjöfarande Garcia Mascarenhas, som 1505 upptäckte ön Bourbon. (J. F. N.)

Mascarenhas [-kare'njas], dom José. Se Aveiro.

Mascarenhäsia A. DC, *bot.*, växtsläkte af fam. *Apocynaceæ*, nära släkt med *Kickxia*, med omkr. 10 buskar eller småträd på Madagaskar och i Öst-Afrika. *M. elastica* lämnar mgoa-kautschuk. G. L—m.

Mascaret [-rä]. Se Bore, *fys.*

Mascarille [-ri'j], en i den molièreska komedien förekommande betjänttyp, som i likhet med Crispin och Scapin härstammar från italienska lustspelet. M. är väl hemmastadd i alla slags intriger och skälmstycken samt vet att tillgodose sin egen fördel på samma gång som sin husbondes.

Mascart [-kär], Eleuthère Élie Nicolas, fransk fysiker, f. 1835, d. i aug. 1908, professor i fysik vid Collège de France 1872, chef för meteorologiska centralbyrån i Paris 1878, författade särskildt på elektricitetslärans område omfattande verk, såsom *Traité d'électricité statique* (2 bd, 1876) och *Leçons sur l'électricité et le magnétisme* (i förening med J. Joubert, 2 bd, 1882). Han blef led. af Institutet 1884, af Vet. soc. i Uppsala och Vet. o. vitt.-samh. i Göteborg 1886 och af sv. Vet. akad. 1896. (N. E—m.)

Masch, J. M. Se Maschius.

Mäschallāh (arab., ”som Gud vill”) begagnas af de islamitiska folken som utrop af förvåning eller beundran: ”hur skönt!”, ”bravo!”. Jfr Inschallah.

Mascheroni [maskeråni], Lorenzo, italiensk matematiker, f. 1750, d. 1800 i Paris, egnade sig först åt humanistiska ämnen, men drogs efter några års lärarverksamhet till matematiken och blef professor i detta ämne vid universitetet i Pavia. M. var medlem af den lagstiftande församlingen i Cisalpinska republiken och sändes 1799 till Paris som medlem i den där inrättade internationella kommissionen för metersystemets införande. Bland hans skrifter märkas *Adnotationes ad calculum integralem Euleri* (1790 o. 1792), *La geometria del compasso* (1797) samt *Notizie generali del nuovo sistema dei pesi e misure dedotte dalla grandezza della terra* (1798). Gränsvärdet för

$$1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} \cdots \frac{1}{n} - \log n,$$

när n växer obegränsadt, plägar ofta benämnas Mascheronis konstant. I. F.

Mascheronis konstant [maskeråns]. Se Mascheroni.

Ma'schin, Draga. Se Alexander I, konung af Serbien. — Hennes broder, öfverste M., var en bland ledarna af sammansvärjningen mot Alexander I och drottning Draga. Han utnämndes 1904 vid Peter I:s kröning till general.

Maschius (l. Masch), Jakob Mortensen, norsk präst, kopparstickare, f. omkr. 1630 i Bergen, d. 12 aug. 1678 som kyrkoherde, sedan 1674, i Jölster, Nordre Bergenhus. M:s andliga verksamhet är föga känd, men han har ett godt namn som tecknare och kopparstickare, ehuru af hans kopparstick endast 5 finnas i behåll. Två af dessa, afbildande Trondhjems domkyrka och urspr. medföljande hans elegi öfver kyrkans förfall, *Norwegia religiosa* (1661; 1900 ånyo utgifna af Kr. Koren i ”Karter og topografiske tegninger vedkommende Trondhjem og Tröndelagen”), ha spelat en roll i striden om det ursprungliga utseendet af kyrkans

stfront. Historisk-topografiskt intressant är äfven s stora prospekt af Trondhjem (1674). Hans avyrer äro märkliga, emedan de höra till Norges ligaste alster i denna art. K. V. H.

Maschrebije (Masjrebijja). Se Harem, 1461, och Kairo, sp. 561.

Maschukulu'mbe (Baschukulompo), bantufolk i Syd-Afrika i Barotse-Ma(m)bundariket omkring Sambesis biflod Kafues l. Luenges mellersta delar. Folket går alldeles naket och skiljer sig från alla andra afrikanska stammar genom sin utomordentliga hårklädsel, som enligt Livingstone stundom öfverstiger 1 m. höjd. Husen, med kägelformigt grästak, äro förenade till byar; öfver varje sådan härskar en höfding. Hufvudnäringen är nötkreatursafvel. Utom af Livingstone har landet besökts af Silva Porto och Holub. Jfr Holub, "Von der Capstadt ins land der M." (1890). (E. Rld.)

Mascov (Mascou), Johann Jakob, tysk statsrättslärare och historieskrifvare, f. 1689 i Danzig, d. 1761 i Leipzig, blef 1719 professor i juridik i Leipzig samt bekläddе där flera förtroendeposter af juridisk och politisk natur. Hans statsrättsliga arbete *Principia juris publici romano-germanici* (1729) låg länge till grund för föreläsningarna vid de tyska universiteten. I sina arbeten öfver Tysklands historia, *Geschichte der teutschen bis auf den abgang der merovingischen könige* (1726—37) samt *Commentarii de rebus imperii romano-germanici* (1741—53), gjorde M., i olikhet mot hvad som förut varit vanligt, mer nationen själf än regenterna till medelpunkt för framställningen och kan därför anses som en af den moderna historieskrifningens banbrytare. (S. B.)

Masculīnum (lat., af *mas*, man), *gramm.*, mankön, ord af manligt kön. Se Genus.

Mas d'Azil [ma's daši'l], grotta i franska dep. Ariège, med rika lämningar från madeleinetid (se d. o.) och öfvergången till neolitisk tid. Grottan, som genomflytes af Arise, utgöres af ett långt galleri, som sträcker sig 400 m. in i berget. Undersökningarna ha bedrifvits väsentligen af ingenjör E. Piette. Denne urskilde två boplatser, den ena i grottans midt, på Arises högra strand, den andra vid ingången, på vänstra stranden. Den förra, äldre boplatsen har lämnat en mängd benskulpturer, nämligen en kvinnofigur och ett stort antal förträffliga djurfigurer. På den yngre boplatsen urskildes 9 lager, de äldre från rentiden, omväxlande med gul svämlera, de yngre från den paleolitiska tidens slutfas. 6:e lagret nedifrån tillhör den s. k. azilientiden. Det innehöll massor af hjortben, men inga af ren. Flintredskapen voro af samma form som under madeleinetiden. Synnerligen karakteristiska för detta lager voro de platta, genomborrade harpunerna af hjorthorn. Märkliga voro också de rödmålade kiselstenarna med olika slags geometriska tecken; i 7:e lagret, från den yngre stenålderns första början, af Piette kalladt *arisienlagret*, funnos bäddar af trädgårdssnäckor (*Helix nemoralis*), som tjänat till födoämne. Åtskilliga djur, såsom häst, nötkreatur, hjort och vildsvin, voro där representerade. Prylar och glättare af ben påträffades jämte flintredskap och slipade kiselstenar i form af skrapor. Jfr Hiatus 2. T. J. A.

Masdei'sm. Se Mazdeism.

Masdeu [-de'o], Juan Francisco, spansk jesuit, historieskrifvare, f. 1740 i Barcelona, d. 1817 i Valencia, bodde uti Italien under den tid jesuitorden var undertryckt. Han utgaf där ett arbete i spansk historia, som i betydligt utvidgad form utkom äfven på spanska (*Historia critica de España*, 20 bd, 1783—1805).

Masenderān. Se Masanderan.

Masēr (Ma'asēr), hebr., den tiondel af sina inkomster, som enligt lagens bud hvarje israelit skulle skänka åt leviterna och de fattige.

Masēru, hufvudort i Basutoland (se d. o.).

Masfjorden, härad och pastorat i Söndre Bergenhus, Norge. Areal 543,06 kvkm. 2,250 inv. (1910). Häradet ligger omkring den 22 km. långa och 1 km. breda Masfjorden med brant stupande stränder på norra sidan af Fensfjorden. M. är ett söndersplittradt fjällandskap. Viktigaste näringsgrenarna äro boskapsskötsel och fiske. Liflig ångbåtstrafik med Bergen. Väg är planlagd till Brække vid yttre delen af Sognefjorden. K. V. H.

Masham [mä'ʃəm]. 1. Abigail, född Hill, lady M., gunstling till drottning Anna af England, d. 1734, var dotter till Londonköpmannen Francis Hill och kusin till hertigens af Marlborough gemål, Sarah Jennings (se Churchill 2). Genom dennas protektion erhöll den unga Abigail Hill anställning vid drottning Annas hof. Hon gifte sig 1707 med Samuel M. (f. omkr. 1679, d. 1758), kammarjunkare hos Annas gemål, prins Georg af Danmark, och sedermera brigadgeneral (1710) samt upphöjd till peer som baron M. (1712). Lady M. utträngde småningom sin kusin ur drottningens gunst, förmedlade sedan 1708 de ur ministären utträngde toryledarnas hemliga förbindelser med drottningen, hade stor andel i ministerskiftet 1710 samt blef 1711 hertiginnans af Marlborough efterträderska som drottningens öfverhofmästarinna. Sedermera blef lady M. oense med drottningens ledande minister, earlen af Oxford (se Harley), verkade mot denne i samförstånd med Bolingbroke för en afgjord Stuartsk tronföljdspolitik och bidrog väsentligt att framkalla Oxfords fall (juli 1714), några dagar före drottning Annas död (1 aug. s. å.). Därefter drog sig lady M. från politik och hofränker tillbaka till privatlifvet. Hon stod på mycket vänskaplig fot med Swift och lofordas af honom för rättframhet och godt omdöme. Scribe har, mycket fritt, behandlat en episod i makarna M:s historia i sin bekanta komedi "Le verre d'eau" ("Ett glas vatten"). Jfr J. M'Carthy, "The reign of queen Anne" (1902), och fru A. Colville, "Duchess Sarah" (1904). — 2. Lord M. Se Lister, sp. 762. 1. V. S—g.

Mashona-land [məʃɑ'unəländ], nordöstra delen af brittiska Syd-Rhodesia och den nordöstra af de två provinser, hvari detta område är deladt. Den infödda befolkningen var 1911 497,165 pers. och den europeiska 12,543. Det är deladt i 18 distrikt. I det hela är M. ett bergland, i synnerhet i sin södra del, men dess platåer äro väl lämpade för jordbruk och europeiska nybyggen. — För sin guldrikedom togs landet i besittning redan af fenicier och araber, om hvilkas arbeten ruinerna vid Zimbabue (se d. o.), Matindela, Chiburve m. fl. vittna. På 1400- och 1500-talen hörde M. till riket Mo-

nomotapa. Då suluhöfdingen Mosilikatse (Umsilikatse) 1836 af boerna undanträngdes från Molopos och Marikos källområde i västra delen af nuv. Transvaal, drog han norrut, underkufvade makalaka- och mashonastammarna samt grundlade det stora matabeleriket, som sönderföll under hans efterträdare Lobengula 1893 och jämte M. införlifvades i brittiska sydafrikanska kompaniets område och utgör nu jämte Matabeleland Syd-Rhodesia (se Rhodesia). J. F. N.

Ma'shua (*Tropæolum tuberosum*), *bot.* Se Ecuador, sp. 1319.

Masig, detsamma som amasig. Se Berber, sp. 1401, och I-mosjar.

Ma-simba, bantu-stam. Se Bantu, sp. 877.

Masini'ssa, numidisk furste, uppfostrad i Kartago och enligt sägnen trolofvad med Hasdrubal Gisgos sköna dotter Sophoniba. Han bistod kartagerna mot Rom i Spanien efter 212 f. Kr., men blef snart genom Scipio så godt som vunnen för romarnas sak. Hans fästmö gafs till äkta åt konung Syphax, hvilken därigenom förmåddes att öfvergå på kartagernas sida. M. angreps då af den mäktige Syphax och råkade i fara, men räddade sig och stred därefter med växlande krigslycka mot Syphax, tills Scipio landsteg i Afrika. Då öfvergick M. öppet till romarna och lämnade dem kraftigt bistånd. Syphax tillfångatogs, och M. gifte sig med Sophoniba, men då Scipio befallde, att hon skulle utlämnas till romarna, skall M. ha räckt henne giftbägaren. Efter kartagernas besegrande erhöll M. Syphax' rike, och i fredsslutet (201 f. Kr.) ålades det Kartago att till honom återlämna allt, som blifvit honom eller hans förfäder frântaget. Därigenom gafs anledning till ständiga öfvergrepp från M:s sida, och när kartagerna anförde klagomål i Rom, fästes vid dem intet afseende. M., som fått god uppfostran och bildning, lyckades ge sitt rike stadga och fasthet. Han blef också allt mäktigare, men inför Rom var han den undergifne tjänaren: ”han skattade sig lycklig att kunna tjäna sina gynnare; han hade endast nyttjanderätt till riket, hvilket i själfva verket vore Roms egendom”. Slutligen blef det klart, att Rom endast väntade på tillfälle att göra slut på Kartagos tillvaro. Ett sådant erbjöd sig snart. Det numidiska partiets i Kartago hufvudmän landsförvisades. M. åtog sig deras sak och slog i grund kartagernas här (150 f. Kr.). Han ansåg sig nu säker om sitt rof, men romarna tillåto honom icke att gripa det, och för M. blef det klart, att han arbetat blott för Rom. Då kallnade hans vänskap för denna stat, men icke för familjen Scipio, vid hvilken han var starkt fäst. Under tredje puniska kriget afled M., 149 f. Kr., vid nittio års ålder efter att ända till det sista ha bibehållit både själens och kroppens krafter. Han hade utmärkta egenskaper och hyste starkt intresse för bildning, men var behäftad med numidernas vanliga fel, opålitlighet. R. Tdh.

Masis (”den stora”), armeniskt namn på Ararat (se d. o. 2).

Masitu, sulustam. Se Mafiti.

Mäsius, Karl Wilhelm Hermann, tysk pedagog, f. 1818, d. 1893, sedan 1862 professor i pedagogik i Leipzig, är mest känd genom sin i Tyskland vidt spridda tyska läsebok för högre läroverk (1890). Af hans andra arbeten må nämnas *Naturstudien* (2 bd, 1852, I, 10:e uppl. 1899; II, 3:e uppl. 1899) och *Die gesammten naturwissenschaften* (3 bd, 3:e uppl. 1873—77). Hans af G. Lindström öfv. och bearbet. ”Djurriket” (3 dlr, 1863—64) hade på sin tid stor användning som zoologisk läsebok i svenska skolor. Sedan 1863 redigerade han tills. med Fleckeisen ”Neue jahrbücher für philologie und pädagogik”. (J. C.)

Masjrebijja (Maschrebīje). Se Harem, sp. 1461, och Kairo, sp. 561.

mask., förkortning för maskulinum.

Mask, *zool.* och *med.* Se Maskar och Masksjukdom.

Mask (fr. *masque*, it. *ma'schera*, af arab. *maskharat*, upptågsmakare, gyckel). 1. Ihåligt lösansikte, falskt ansikte af måladt papp, lärft, vax, trä o. d., afsedt att dölja sin bärares drag, skrämma andra eller på något bestämdt sätt karakterisera; ansiktsbetäckning af sammet eller siden, med utformad näsa och hål för ögonen samt vanligen ett sidenstycke hängande löst ned öfver mun och haka (halfmask); maskeraddräkt; person, som bär mask eller maskeraddräkt; ett vid fäktning nyttjadt ansiktsskydd af flätad järntråd och läder (fäktmask); dylikt ansiktsskydd, användt af biodlare eller i vissa tekniska yrken; ett slaktredskap (se Slaktmask); gipsafbildning af en afliden människas anletsdrag, åstadkommen genom gjutning i en lerform, som tagits öfver likets ansikte (dödsmask); maskaron (se d. o.); skådespelarens ansikte sådant det (genom målning, hår- och skägganläggning o. s. v.) blifvit förändradt i öfverensstämmelse med rollens kraf; falskt sken, larv, täckmantel. — Sedvänjan

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 1—4. Ceremoni- och dansmasker, *1* från aztekerna i San Salvador, *2* från nordvästindianerna i Nord-Amerika, *3* från Nya Guinea, *4* från Java. (Alla i Naturhist. riksmuseets etnografiska afdelning, Stockholm.)

t för vissa ändamål ikläda sig ansiktsmask har evisligen varit gängse hos olika folkslag öfver hela rden. Genom den etnologiska forskningen har det ppdagats, att detta bruk öfverallt haft sitt urorung i religiösa föreställningar. Under kulturens barndomsskeden har den tron varit rådande, tt man genom masker af förskräckande utseende an skydda sig mot och bortskrämma de osynliga ender, från hvilka naturfolken pläga härleda såana lifvets vedervärdigheter som sjukdom, ofärd, nissväxt, förhäxning, död. Med masker, som äckte hufvudet (jfr vidstående fig. 1—4 samt pl. Asiatiska kulturföremål II, fig. 9, ngalesisk mask), gick man att vid religiösa sammankomster, under kultdanser o. s. v. bekämpa nda demoner och elementarandar. Medusahufvudet, som gudinnan Athena enligt myten bar på sin köld och hvars anblick ingen fiende uthärdade, är annolikt endast en dylik, fasaväckande mask. Med niskliga masker tågade kineserna i procession på årets sista dag för att jaga bort koppornas djäfvul, som troddes då söka ut offer för instundande året. Denna afskräckningskult, som återfunnits äfven nos vilda stammar i Afrika, Amerika och Australien, fortlefver ännu flerstädes. Hos många folk, t. ex. de aleutiska öarnas befolkning, fingo de döde alltid ansiktsmasker med sig i grafven, på det att de icke under vägen till andra världen skulle skadas af mötande demoner.

Till samma föreställningskrets höra måhända ock de guldmasker, som påträffats i grafvar i Ku-

Fig. 5. Forngrekisk begrafningsmask af guldbleck, från Mykenai.

jundschik, Kertj och Mykenai (fig. 5), konstgjorda mumiehufvud i Peru (se färgpl. Asiatiska kulturföremål, fig. 4) samt masker af koppar eller trä, från Mexico, och af polykrom lera, från Kartago (se d. o., fig. 6). I Tibet brukas maskering vid vissa kulthandlingar (se Lamaism, fig. 1). Djurmasker spela en stor roll hos naturfolk, i synnerhet hos vildarna i Amerika och Australien vid deras religiösa eller enbart mimiska danser (jfr Dans, fig. 1, indianska buffeldansen). Vid valet af djurmasker har föreställningen om vissa djurs gudomlighet och hemlighetsfulla makt ofta varit bestämmande. Dessa urgamla bruk synas hos antiken vid renare religionsformers införande ha kvarlefvat i de s. k. mysterierna; därpå häntyda åtminstone de tjur- och bockmasker samt panterfällar, som voro i bruk vid Dionysosmysterierna. För att ange eller förmedla vissa gudomligheters delaktighet i de religiösa festerna representerades ock stundom dessa gudomligheter af maskerade och förklädda personer. Från vinskördefesterna hos grekerna (se Dionysier) upptogos maskerna omedelbart i dramat, hvilket utvecklade sig ur dessa fester. De antika teatermaskerna (grek. *prosopē'on*, lat. *persōna*, af *personāre*, skalla igenom) gjordes först af bark, sedan af tygfodradt läder, slutligen af trä eller t. o. m. elfenben. De omslöto hela hufvudet (enligt Aischylos' anordning) och hade förutom ansikte äfven hårperuk. Ögonen voro utformade (med endast pupillen lämnad tom), munnen var gapande och försedd med ett trattformigt metallmunstycke till ljudets förstärkande — en nödvändig sak i antikens väldiga, öppna teatrar. Äfven masker med sluten mun, för stumma rollers innehafvare, förekommo. Olika masker, typiska och välkända för åskådarna, funnos i mängd för olika åldrar, kön och stånd. Man skilde mellan *tragiska* masker (för sorgespelet), af imposant eller smärtfullt utseende (se fig. 1 i art. Fysionomik samt fig. i art. Koturn), och *komiska* (se fig. 2 i art. Fysionomik), för lustspelet, hvilkas groteska drag nådde sin ytterlighet i satyrmaskerna. Därtill kommo s. k. orkestriska (för dansare afsedda) masker med regelbundna drag. Den tragiska och den komiska masken blefvo sinnebilder för skådespelets två hufvudarter samt attribut åt Melpomene och Thalia. Hos romarna nyttjades teatermasker först vid uppförandet af atellaner (se d. o.) och fingo genom den berömde Roscius (1:a årh. f. Kr.) burskap i det högre dramat. I Japan kommo groteska teatermasker tidigt i bruk (se två fig. å pl. IV till art. Japan). — Medeltidsdramat framgick ur de i kyrkorna uppförda påskspelen, och då kvinnorollerna i bådadera utfördes af män, bibehöllos maskerna. Från medeltidens karnevalsupptåg öfverflyttades masker till folklustspelet (se Commedia dell'arte) och till maskspel (se d. o.). Bruket af masker i privatlifvet spred sig från Italien (Venezia) till länderna på andra sidan Alperna. Redan under medeltiden buro förnäma damer masker för att skydda sin hy. Detta bruk öfvergafs, när under 1700-talet sminket blef modernt. Om begagnandet af masker i kriminellt syfte (vid öfverfall å och utplundring af järnvägståg, postdiligenser, villor o. s. v.) har särskildt den nyaste tidens brottmålsstatistik mycket att meddela.

2. *Befästningsk.* a) Sådana terrängföremål (träd, buskar, växande gröda, hägnader, alléer o. d.), som vid skjutfältets friläggande få kvarstå för att mot fientlig insyn dölja reservers uppställningsplatser och anmarschvägar, förbindelsevägar mellan skyttevärn och bakomvarande skyddsvärn, anmarschvägar för artilleri, pågående belägringsarbeten m. m. Där lämpliga terrängföremål ej finnas, kunna erforderliga masker anordnas med konst af trädgrenar, sädesskylar, jordvallar, risskärmar e. d. Mask kallas äfven den för en embrasyrs blindning kvarlämnade eller af torfvor o. d. anordnade jordskärmen. Jfr Blinda, Blindverk och Maskering. — b) På högkant ställda vågräta bräder, sträfvade mot närmast bakom varande karm, hvilka begagnas vid mingångars utförande i våt eller rinnande jord. Dessa bräder hindra den framför varande jorden att rasa ned i gången. —

c) Den skottskärm, som vid utförandet af helsapp uppkastas framför den i arbete varande löpgrafvens främre ända. Denna mask flyttas alltjämt framåt, i samma mån som sapparbetet fortskrider.

3. *Spelt.* Se Maska. — 4. *Biljardt.* Se under Maskera. 1. E. F—t. (N. E. H.) 2. L. W:son M.

Maska, *spelt.*, spela ut ett lägre kort, då man sitter i mellanhand, i hopp att efterhand ej skall kunna ta öfver eller åtminstone skall behöfva använda ett lika högt kort, som om man satt i ett högre. — Subst. mask (”masken lyckades”). Jfr Inpass och Lachera. R—n B.

Maskamfibier, *zool.* Se Amfibier, sp. 827.

Maskar, *Vermes, zool.*, bilda enligt den vanliga uppfattningen en egen hufvudafdelning eller stam af djurriket, medan andra zoologer anse, att ej alla som ”maskar” betecknade djur ha något genetiskt samband, hvarför ifrågavarande hufvudafdelning borde upplösas i flera. Nedannämnda grupper (eller klasser), hos hvilka det för maskarna mest karakteristiska tydligast framträder, räknas tämligen allmänt till denna hufvudafdelning, nämligen:

Turbellaria, hvirfvelmaskar;
Trematodes, sugmaskar;
Cestodes, binnikemaskar;
Nemertini;
Nemathelminthes, rundmaskar;
Chaetognatha, pilmaskar;
Annelides, ringmaskar;
Gephyrei, stjärnmaskar.

Af somliga författare betecknas också följande djurgrupper som maskar:

Rotatoria, hvirfvel- l. hjuldjur;
Brachiopoda, armfotingar, och
Enteropneusta (se Balanoglossus). L—e.

Ma′skara, stad. Se Mascara.

Maskarōn (fr. *mascaron*, it. *mascherone*, augmentativform af *maschera*, ansiktsmask), människoansikte, användt som ornament, ofta med förvridna grinande drag eller med fantastiska bihang af akantusblad, palmettflikar, draperimotiv o. d. i st. f. hår, skägg, öron o. s. v. Maskaronen tillhör företrädesvis den ornamentala konsten inom renässansen och den därifrån utgående barockstilen (1400—1600-talen) samt användes i vidsträckt mått inom både arkitekturen och konstslöjden, i synnerhet som krönande eller afslutande led (på slutstenar i fönster- och dörrbågar, på konsoler och vattenkastare, som handtagsfäste på kärl, på kartuscher och kapitäl, på stolsryggar och andra skurna möbler, på kakel o. s. v.), f. ö. både som relief och ytornament, skulpterad i sten, metall eller trä, modellerad i stuck eller målad. Renässansen hade upptagit motivet från antiken. Teatermasker (komiska och tragiska) tillhörde där de backiska attributen, enär skådespelen urspr. ingingo i Bakchostjänsten. Masker kunde till följd däraf användas som prydnad å alla sådana föremål, som i ett eller annat afseende stodo i samband med gudens dyrkan (altaren, dryckeskärl m. m.). Dock nyttjades, människoanleten äfven oberoende däraf som ornamentala motiv. Så är t. ex. fallet med medusahufvudet (*gorgoneion*), så med de människoliknande lejonmaskerna på de antika templens rännlist, genom hvilka regnvattnet hade sitt aflopp, o. s. v. Upk.*

Fig. 1.

Fig. 2.

Maskaroner: fig. 1, från Fontainebleau; fig. 2, från vattenkonsten vid Trocadéropalatset, Paris.

Maskat, hufvudstad i sultanatet Oman, på södra Arabiens östkust, vid Omanviken, i bakgrunden af en af branta, nakna klippor omgifven vik, som öfverallt erbjuder den bästa ankargrund och försvaras mot landsidan af en 4—5 m. hög mur med torn, och ruiner af flera portugisiska fästen ligga på de omgifvande höjderna. Staden har trånga, krokiga och smutsiga gator, med oansenliga hus, samt vittnar enligt Palgrave om förfall. Invånarna i M. med kringliggande förstäder och orter anses uppgå till 25—40 tusen, araber, belutsjer, banianer (hinduiska köpmän), suaheli m. fl. Klimatet är mycket hett, nederbörden ringa. M. är en viktig handelsstad och sultanen själf den störste köpmannen i Orienten, hvars skepp besöka alla Indiska hafvets kuster. Exporten steg 1910—11 till 4 mill. rupier (mest dadlar o. a. frukter, äfven pärlor), importen till 5,9 mill. rupier (mest ris, kaffe, socker). — På andra sidan udden, som bildar nordvästra gränsen af Maskatviken, ligger staden el-Matra, hvilken kan betraktas som en förstad till M., fastän förbindelsen emellan städerna eger rum nästan uteslutande sjöledes. 1508—1658 tillhörde M. portugiserna, från hvilka befästningarna och några kyrkor härstamma. Sedan många år tillbaka har sultanen stått i mycket nära förbindelse med Indiens regering, och en brittisk politisk agent residerar i M. (J. F. N.)

Maskelyne [mä′skilāin], Nevil, engelsk astronom, f. 1732 i London, d. 1811 i Greenwich, arbetade från 1748 under Bradleys ledning. Han observerade 1761 på S:t Helena med framgång Venuspassagen och utnämndes 1765 till direktor för observatoriet i Greenwich. M. företog för pröfning af den nya Harrisonska kronometern en expedition till Barbados 1763 samt utförde 1774 genom lodafvikelser vid sidan af berget Shehallien i Skottland den första bestämningen af jordens täthet med värdet 4,71. Han inlade den största förtjänsten om astronomien och sjöfarten genom att 1767 uppsätta den mest i användning varande astronomiska efemeriden ”Nautical almanac”. K. B.

Maskelynīt Tschermak, *miner.*, långsträckta, färglösa enkelbrytande kristaller af samma kemiska sammansättning som labradorit och förekommande i vissa meteoriter. A. Hng.

Maskēra (se Mask), sätta mask för ansiktet, förkläda, göra oigenkännlig; dölja medelst föremål, som uppställas framför; skyla, ge skenfager färg, bemantla. Maskērad 1) *biljardt.*, säges en boll vara, när emellan densamma och spelarens egen boll en tredje boll (”mask”) ligger i vägen; 2) *bot.*, säges om en tvåläppig blomkrona, hvars

ndre läpp är så starkt uppsvälld, att kro-ans svalg alldeles tillslutes och ståndare och ift helt inneslutas. En dylik krona finnes hos crophulariaceæ, t. ex. hos *Antirrhinum* och *Li-aria*, hvarför denna familj äfven fått namnet *Per-onatæ* (af lat. *persōna*, mask). G. L—m.

Maskerad (it. *mascherāta*, af *ma'schera*, mask, e d. o.), bal, till hvilken deltagarna infinna sig askerade och utklädda; samling af maskerade ersoner. Under medeltiden voro ”åsnefesten” och ndra upptåg af blandad religiös och uppsluppet ärldslig art ett slags maskerader. Men det var ramför allt vid de italienska karnevalerna, som askeradnöjena utbildades. Jfr K a r n e v a l.

Maskēring, *befästningsk.*, utföres dels för att för ienden försvåra upptäckandet af utförda förstärk-ingsarbeten och inskjutningen mot sådana, dels för att för fientlig insyn dölja eljest blottade uppställ-ingsplatser, anmarschvägar m. m. För maskerings nderlättande böra vid förstärkningsarbetenas ut-örande å deras framsidor inga ytor tillklappas och nga skarpa kanter bildas, hvarjämte man söker ge anläggningen sådan form och färg, att den så litet som möjligt skiljer sig från omgifvande mark. Mot ienden vända ytor täckas därför på ängsmark med torf och gräs, i bevuxen mark med buskar, ris och grenar, på snöfält med snö, o. s. v. Ibland, t. ex. vid besättandet af en kal höjdkam, kan det vara lämpligt att bakom anläggningen uppsätta träd, buskar o. d. för att befästningens konturer ej så tydligt skola synas af fienden. En maskering är lyckad, om befästningen ej utan svårighet kan upp-täckas på ett par hundra meters afstånd; och en fältbefästnings värde är i hög grad beroende på, om dess maskering är väl och omsorgsfullt utförd. Jfr M a s k 2. L. W:son M.

Maskfrö, *Flos Cinæ* Sv. farm., *farm.*, kallades förr *Semina Cinæ* till följd af en förvrängning af drogens italienska namn, *Semenzi'na* (”litet frö”), och ”Cina” uttyddes som ”Kina”, hvaraf uppstod det antagandet, att maskfrö erhölls från Kina. Slut-ligen blef Cina förvandladt till ett nomen proprium för maskfrö i allmänhet, och man kallade de äkta maskfröna *Cina levantica* till skillnad från andra slag, såsom *C. rossica* och *C. berberica* o. s. v. Drogen i fråga utgöres numera alltid (eller åtmin-stone i de allra flesta fall) af de små, ännu out-slagna blomkorgarna af *Artemisia Cina* Berg, en afart af *A. maritima*, som ymnigt växer på stäpper-na i södra Turkestan, hvarifrån drogen f. n. er-hålles. Vacker äkta drog, handelns *Cina levantica*, består af hela, omkr. 3 mm. långa, outslagna blom-korgar, som äro för blotta ögat hårlösa, gulgröna och afsmalna mot basen och spetsen. Blomkorgar-nas 3—5 små blommor äro alldeles omslutna af holkfjällen, hvilkas antal icke öfverstiger 20. De äro tätt tegellagda, tydligt kölade, i kanten hinn-aktiga och färglösa samt på ryggen försedda med glesa, tilltryckta, mjuka hår samt med oskaftade gula körtlar, innehållande flyktig olja, som ger dro-gen dess fina aromatiska lukt samt dess kylande, kryddartade smak, som därjämte är bitter. God vara skiljes genom sin glatthet och färg lätt från andra slag af ”maskfrö”, hvilka äro håriga och därige-nom sammanhänga i små klumpar samt således icke äro hvad man kallar ”gryniga”, såsom den rätta drogen. Sådana icke officinella slag äro *Cina ber-berica*, af den nordafrikanska *Artemisia ramosa* Sm., hvars blomkorgar äro helt små, rundade och gråhåriga, samt den förr i handeln förekommande *Cina rossica* (af de i södra Ryssland växande *A. Lercheana* och *A. pauciflora*), som är snarlik den äkta drogen, men hårig. Bland beståndsdelarna äro *santoninet* (se d. o.) och den flyktiga oljan (se M a s k ö r t o l j a) de viktigaste. Maskfrön äro ett sedan medeltiden (genom korstågen) kändt medel mot inälfsmaskar. Från denna tid härledes ett an-nat gammalt namn på drogen: *Semen contra*, ”frö mot”, nämligen maskar. För att drifva bort spol-mask, *Ascaris lumbricoides*, användes numera säl-lan maskfrö eller det därpå beredda preparatet *Confectio cinæ*, ”sockradt maskfrö” l. ”maskfrö-pullor”, utan i regel *santoninkakor* (se M a s k-m e d e l och S a n t o n i n). O. T. S. (C. G. S.)

Maskfröolja, *kem. farm.* Se M a s k ö r t o l j a.

Maskfördrifvande medel. Se M a s k m e d e l och M a s k s j u k d o m.

Maskhackare, *Buphaga*, *zool.* Se B u p h a g a.

Maskin (lat. *māchina*). 1. I vidsträcktaste be-tydelse en mekanisk anordning, bestående af, utom stativ eller underrede, en eller flera rörliga delar med trefaldigt ändamål, nämligen 1. att upptaga ett mekaniskt arbete från en motor (en energiafgif-vande kropp), 2. att förflytta och ombilda det upp-tagna arbetet och 3. att afge detsamma till det föremål, som skall bearbetas. Den arbetsombildning, om hvilken här är fråga, består i ändring af *för-hållandet* mellan arbetets två faktorer, kraft och väg, utan att arbetets storlek därigenom undergår vare sig förökning eller förminskning — hvad man vinner i kraft, det förloras i väg och tvärtom. Ma-skinens hufvuddelar äro tre, nämligen 1. *recep-torn*, den del, som upptar arbetet, 2. *verktyget*, den del, som afger detsamma, och 3. *transmissionen*, ledningen för arbetets öfverförande från receptorn till verktyget. Ordet verktyg är här taget i en mera speciell betydelse än den vanliga. Påpekas må, att flertalet af handverktygen och redskapen också är maskiner, i det att deras uppgift är den nyssnämnda trefaldiga, men skillnaden ligger däri, att stativ saknas och att de arbetsbelopp, som vid dem omsättas, äro relativt obetydliga. Vid vissa handverktyg förekommer emellertid icke någon ar-betsomsättning, t. ex. i sådana fall, då verktyget tjänar endast att gripa och fasthålla ett föremål, som icke lämpligen kan fattas med händerna. Man brukar vanligen indela maskinerna i tre hufvud-klasser, nämligen kraftmaskiner, mellanmaskiner och verktygs- eller arbetsmaskiner. K r a f t m a-s k i n e r n a, som utgöras af receptorerna och till dem närmast hörande delar, upptaga omedelbart det mekaniska arbete, som afges af de motoriska ämnena. Vattenhjulen och turbinerna äro sålunda kraftmaskiner för uppfångande af det mekaniska arbetet vid vattenmassors fall. Ångmaskinen är en kraftmaskin, där arbetet utöfvas af ångans tryck mot kolfven. Ångturbinen är ock en sådan maskin, men den nyttiggör hufvudsakligen ångans kinetiska energi, dess rörelseenergi l. s. k. lefvande kraft. Likaså äro varmlufts-, gas- och explosionsmaskiner-na samt vindhjulen kraftmaskiner, äfvensom tramp-hjul, hästvandringar och andra maskiner för upp-tagande af människors och djurs muskelkraft. Brukligt är f. ö. att benämna kraftmaskinerna *motorer*,

men det bör märkas, att de äro sekundära motorer, under det att vattnet, ångan och de exploderande gaserna etc. äro primära motorer. — Mellanmaskiner ha till ändamål att öfverföra det af kraftmaskinen erhållna arbetet, så att det må kunna tillgodogöras. Hit höra häfstänger, rem- och kugghjulsutväxlingar, excenterskifvor m. m. — Bland verktygs- l. arbetsmaskinerna, hvilkas ändamål antydas af namnet, må nämnas pumpverk, fordon, kvarnar, svarfvar, hyfvelmaskiner, borrmaskiner, väfstolar, spinnmaskiner m. fl. — Man kan tänka sig en maskin — den må vara beskaffad huru som helst och synas aldrig så invecklad — upplöst i ett antal beståndsdelar, hvilka benämnas *enkla maskindelar*. Sådana äro bland andra: skrufvar, nitnaglar, axlar och tappar, tapplager, remskifvor, kugghjul, stänger, rör, kolfvar etc. Genom dessas kombination under skilda former och på olika sätt erhållas de mångfaldiga olika slagen af maskiner.

Maskiner, som drifvas af människors eller djurs muskelkraft, torde ha varit använda af alla till någon grad af civilisation hunna folkslag. Men någon egentlig betydelse kunde maskinväsendet icke vinna, förrän man lärt tillgodogöra sig det fallande vattnets, ångans och exploderande gasers kraft. Det är i synnerhet sedan ångmaskinen mot slutet af 1700-talet blifvit så väsentligt förbättrad (af Watt), som maskinarbetet i allt vidsträcktare skala börjat ersätta handarbetet. De fördelar, som därigenom vunnits i tekniskt hänseende, äro betydliga: besparing af människokraft, ökad produktionsförmåga, billigare arbetskostnader och i många fall förbättring af produktens beskaffenhet. Otaliga äro de tekniska problem, som endast genom maskinernas tillhjälp kunnat lösas. Inom snart sagdt alla yrken ha maskinerna fått insteg, och inom många af dem ha de föranledt en fullständig omgestaltning. Numera torde Nord-Amerikas förenta stater stå främst i detta hänseende och närmast dem Tyskland, England, Schweiz, Belgien och Frankrike. Äfven i Sverige tillverkas och användas maskiner i ganska stor utsträckning, och flera svenskar ha uppfunnit maskiner af stort värde. — 2. *Log.* Se Logisk maskin. 1. G. R. D. (O. E. W.)

Maskinafdelning. 1. *Sjöv.* Se Maskinistofficerarna. — 2. *Järnv.*, i allmänhet den del af järnvägsadministrationen, som det åligger att omhänderha, underhålla och vårda järnvägens rörliga materiel af olika slag samt därför erforderliga byggnader och verkstäder. Inom svenska statens järnvägsstyrelse handhas maskinafdelningens angelägenheter af ett flertal byråer. Vid distrikten, liksom vid de större enskilda järnvägarna, förestås maskinafdelningen af en maskindirektör (se d. o.). 2. H. L.

Maskinaggregat, *tekn.*, maskingrupp, omfattande flera samverkande led, t. ex. ångpanna — ångmaskin — elektrisk generator, vattenturbin-elektrisk generator. Se Kraftstation. G. H—r.

Maskinborrning. Se Bergborrning och Borrmaskiner.

Maskinbädd, *skpsb.* Se Bädd 2 b.

Maskindirektör, den högre tekniske järnvägstjänsteman, som — vid statens järnvägar inom ett distrikt, eljest vid järnvägen i fråga — förestår och leder maskinafdelningens (se d. o.) angelägenheter. Inom ett statsbanedistrikt är maskindirektören led. af distriktsförvaltningen och föredrar där maskinafdelningens ärenden. H. L.

Maskindurk, *skpsb.* Se Durk 2.

Maskine'll, som utföres med maskin, som har afseende på eller tillhör maskin; maskin-; mekanisk.

Maskineri, en benämning, som stundom användes i st. f. maskin (se d. o.); i synnerhet i äldre arbeten i maskinläran; inbegreppet af flera för ett ändamål förenade och samverkande maskiner; i teaterväsendet den mekaniska apparat, som, osynlig för åskådarna i salongen, tjänar till att fasthålla, röra och förändra dekorationerna och med hvars tillhjälp åska, blixt, regn, blåst, sjögång, personers hastiga försvinnande samt andra teatereffekter åvägabringas; i episk och dramatisk poesi uppträdandet af öfvernaturliga väsenden (gudar, änglar, demoner, feer, älfvor o. s. v.), hvilkas uppgift är att dels förhöja det underbara i tilldragelserna, dels lösa någon invecklad knut i handlingen (jfr Deus ex machina). (O. E. W.)

Maskinfett, *tekn.* Se Konsistensfett.

Maskinförare. Se Maskinist.

Maskinförsäkring har till ändamål att skydda för materiell förlust på grund af skador, som träffa maskiner. Försäkringens föremål äro maskiner och maskinella anordningar af olika slag, gas-, vatten- och ångmotorer, elektriska motorer, dynamomaskiner m. m. Ersättningen utgår för skador på grund af olyckshändelse, på grund af arbetarnas eller andra personers oskicklighet, försumlighet eller illvilja, på grund af storm, skyfall, isdrift, åskslag och kortslutningar; för skador, som uppstå vid monteringar eller demonteringar eller på grund af gjut- eller materialfel. Endast ett svenskt bolag drifver denna försäkringsgren.

Maskingevär. Se Kulspruta.

Maskinindu'ktor, *telegr.*, en Siemens' cylinderinduktor med tämligen stora dimensioner (jfr Cylinderinduktor och Elektriska maskiner, sp. 280). Maskininduktorn användes på medelstora telefonstationer för att lämna signalström. D. S—t.

Maskiningenjör, i allmänhet en ingenjör med utbildning och verksamhet inom maskinfacket; vid en järnväg särskildt den tekniske tjänsteman, som inom en maskinsektion (se d. o.) eller vid en reparationsverkstad för befälet, leder arbetet samt i öfrigt handlägger och ansvarar för maskinafdelningens angelägenheter. H. L.

Maskini'st, den, som handhar den direkta vården och skötseln af en maskin eller maskinanläggning, särskildt i fråga om kraftmaskiner. Arbetsmaskiner skötas vanligen af resp. arbetare. Vid mycket stora arbetsmaskiner, för hvilkas skötsel ett helt arbetslag erfordras, kallas lagets ledare ofta maskinförare. — Om maskinister vid Flottan se Maskinistofficerarna. — Maskinskötare, vanligen handtlangare och biträde åt en maskinist. G. H—r.

Maskinistföreningen i Stockholm, Göteborg, Malmö. Se Svenska maskinistförbundet.

Maskinistofficerarna och Flottans maskiniststat. Mot slutet af 1830-talet voro vid Flottans station i Stockholm antagna en öfvermaskinist för kronans ångfartyg samt en öfvermästare

för slagkruttillverkningen. Men på grund af k. br. 18 maj 1838 sammanslogos dessa båda befattningar och tilldelades en person, som tillika skulle ha öfverinseende öfver alla vid stationen befintliga verkstäder samt ha till åliggande att inöfva och undervisa maskinisterna i hvad deras befattningar tillhörde. — Nyssnämnde tjänsteman och en ingenjör utnämndes 1840 till underlöjtnanter vid Flottans mekaniska kår och användes under de första åren af 1840-talet som maskinistofficerare, men erhöllo först på grund af k. br. 3 juni 1845 särskild lön som sådana. 1848 och 1861 anslogos ytterligare två dylika löner. Maskinistofficerarna lydde som sådana till en början under stationens Mekaniska departement, men sedermera, på grund af k. br. 4 febr. 1848, under stationens Konstruktionsdepartement, fastän de som officerare tillhörde Flottans mekaniska kår. I dec. 1867, då Maringenjörstaten bildades, upplöstes Maskinistofficersstaten. En del af dess officerare öfverflyttades till Maringenjörstaten, de öfrige till indragningsstat.

Den fåtaliga maskinistpersonal, som först fanns vid flottans stationer, tillhörde timmermans- och handtverksstaten och aflönades äfven af anslaget till nämnda stat; men vid 1853—54 års riksdag anvisades särskildt belopp till Maskiniststatens aflöning, hvarjämte personalen ökades. Maskiniststaten hörde till en början till stationens Mekaniska departement, 1848—68 till Konstruktionsdepartementet samt 1868—75 till Ingenjörsdepartementet. Men 1875 öfvertogo officerare vid flottan befälet öfver Maskiniststaten. Maskinistpersonalen fortfor dock att vara civil till år 1884, då den sammanslogs med Flottans underofficerspersonal och således blef ställd på militär fot. Maskiniststaten, omfattande flottans samtliga maskinistunderofficerare, egde bestånd till 1 jan. 1911, från hvilken tid dessa underofficerare hänföras till underofficerskårens maskinafdelning. Denna omfattar f. n. (1912) omkr. 250 flaggmaskinister och maskinister af 2:a graden. Från nämnda dag hänföras sjömanskårens samtliga eldare (skeppseldare, torpedeldare och undervattensbåteldare) till kårens maskinafdelning (se Sjömanskåren). Vid Kustartilleriet finnas likaledes underofficerare af maskinafdelningen, tillsammans 19 flaggmaskinister och maskinister, äfvensom manskap af maskinafdelningen. Från midten af 1850-talet till 1868 meddelades undervisning åt maskinister vid Flottans maskinistskola i Karlskrona och 1868—82 vid den då i Karlskrona befintliga Ingenjörsdepartementets underbefälsskola, hvilken bestod af både skeppsbyggeri- och maskinistklasser. 1882 sammanslogs sistnämnda underbefälsskola med den i Karlskrona redan förut befintliga Flottans underbefälsskola, och vid Stockholms station tillökades den där befintliga Flottans underbefälsskola med maskinistklasser (men ej med någon skeppsbyggeriklass). Numera utbildas marinens maskinister efter erhållen rekryt- och korpralsutbildning i Flottans maskinistskolor (2-årig kurs) samt i resp. maskin-, torped- och undervattensbåtskolor.

J. G. B. (H. W—l.)

Maskiniststat, Flottans. Se Maskinistofficerarna.

Maskinkanon. Se Kanon, sp. 785, och Kulspruta, sp. 222.

Maskinkapp, *skpsb.* Se Kapp 2.

Maskinlära, läran om maskiners byggnad, verkningssätt och egenskaper i allmänhet. På grund af teknikens specialisering är maskinläran vid den tekniska undervisningen numera uppdelad i en mängd självständiga ämnen, t. ex. ångmaskinlära, läran om vattenkraftmaskiner, bergsmekanik, elektromaskinlära. I allmän maskinlära lämnas dock alltjämt sammanhängande kursundervisning åt sådana grupper af elever, som icke egna sig åt mekaniska eller elektriska fackstudier, t. ex. kemist- och arkitektelever. G. H—r.

Maskinmatning. Se Matning 1.

Maskinmjölkning. Se Mjölkningsmaskin.

Maskinplog, *landtbr.*, plog, som drages med död motor (jfr Motokultur).

Maskinpress. Se Press.

Maskinsektiön, *järnv.* En för trafik öppnad järnväg af större slag — vid svenska statens järnvägar ett distrikt — indelas för den rörliga materielens tillhandahållande i tågtjänst och därför erforderliga anordningar i maskinsektioner, hvilka hvar och en förestås af en maskiningenjör. Maskinsektionerna äro af organisatoriska skäl i allmänhet lika många och lika långa som trafiksektionerna (se d. o.), men färre och längre än bansektionerna (se d. o.). Svenska statens järnvägar omfatta f. n. 15 maskinsektioner. H. L.

Maskinskrifning. Se Skrifmaskin.

Maskinskötare. Se Maskinist.

Maskintorfberedning. Se Bränntorf, sp. 424—426.

Maskinväfstol. Se Väfning.

Mask-kur, *med.* Se Maskmedel och Masksjukdom, sp. 1173.

Maskmedel l. Maskfördrifvande medel, *Antihelmi'ntica, Helmi'ntica* l. *Vermi'fuga, farm. med.*, äro läkemedel, som ges för att aflägsna maskar ur tarmkanalen. Ibland ha dessa äfven benämnts *Antiparasi'tica*, ehuru detta uttryck egentligen är vida mera omfattande, då däri tillika kunna inneslutas medel mot parasiter i och på huden (skabb och löss), antiseptica m. m. — För att afdrifva tarmmaskar förslå icke afföringsmedel ensamma för sig, utan maskarna måste först genom något för dem särskildt skadligt medel bringas att öfverge sin vanliga uppehållsort högre upp i tarmkanalen och bege sig ned i groftarmen, hvarpå de, vanligen genom ett kort efteråt gifvet afföringsmedel, bringas att afgå. Alltefter maskarnas beskaffenhet skiljer man mellan följande medel. 1. Bandmask- l. cestodmedel, som afdrifva bandmaskar (*Tænia*-arter, *Bothriocephalus*). Flertalet af dessa medel har visat sig som verksamma beståndsdelar innehålla ämnen, som kemiskt stå hvarandra nära, i det att de äro derivat af floroglucin-smörsyra. Dessa ämnen äro samtliga mer eller mindre giftiga och framkalla i tillräckliga doser bl. a. en direkt förlamning af försöksdjurens muskelväfnad. Troligen sammanhänger deras maskfördrifvande verkan därmed, att de försvaga den kontraktila substansen i bandmaskarnas kroppar, så att dessa sedan mera motståndslöst följa tarminnehållet ned i groftarmen och vidare. Härvid afgå emellertid de flesta bandmaskar lefvande, sannolikt emedan de äro för

seglifvade att hinna dödas af maskmedlet, medan de ännu funnos kvar i tarmen. De i Svenska farmakopén intagna bandmaskmedlen äro: *Rhizoma Filicis*, ormbunkrot (se d. o.), såsom hvars verksamma beståndsdelar anges *filixsyra* och *filmaron* m. fl.; *Flos Koso*, kusso (se d. o.) med *kosotoxin* samt *kamäla* (se d. o.) med *rottlerin*. Bland andra bandmaskmedel må nämnas granatrotbark innehållande *pelletieriner*; arēkanöt (se d. o.) med *arekolin* (mest för djur); vidare rotstockarna af *Aspidium spinulosum* J. E. Smith och *A. dilatatum* J. E. Smith, båda innehållande verksammare beståndsdelar (polysticumsyror) än Rhizoma Filicis och använda särskildt i Finland och Östersjöprovinserna; *Rhizoma Pannæ* af den sydafrikanska ormbunken *Aspidium athamanticum* Kunze, som hyser s. k. *pannasyra*, o. s. v. Slutligen ha mot bandmaskar försökts äfven *petroleum*, *bensin*, *naftalin*, *pikrinsyra* m. m. — 2. Trindmaskl. nematodmedel, som afdrifva spolmaskar (*Ascaris lumbricoides*) och änger (*Oxyuris vermicularis*) och hvaribland det förnämsta är *santonin* (se d. o.), som erhålles ur *Flos* (*Flores*) *Cinæ*, maskfrö (se d. o.). Ibland har äfven naftalin pröfvats. Mot spolmask och särskildt mot änger användas vidare äfven upprepade rätt stora ljumma lavemang antingen med blott vatten eller med tillsats af kalkvatten, såpa, ättika, petroleum, bensin eller pikrinsyradt kali o. s. v. Änger äro ej sällan svåra att varaktigt fördrifva, särskildt hos vissa individer. — 3. Medel mot tarmtrikiner äro *afföringsmedel* och *glycerin* i stora doser, 1 matsked hvarje timme, intill 100—200 gr. på dagen m. m. Sedan trikinerna vandrat genom tarmväggen och aflagrats i musklerna, äro de ej vidare tillgängliga för behandling. Ang. anordnandet af *maskkurer* i olika fall se Masksjukdom. C. G. S.

Maskopi (ty. *maskopei*, af holl. *maatschappij*, handelssällskap, kompani, af *maat*, kamrat), lönnlig förbindelse; samråd.

Maskormarna, *Typhlopidæ*, *zool.*, bilda en familj inom ormarnas ordning och kräldjurens klass. De ega maskformig kropp, äro af ringa storlek, ha liten munöppning, som icke kan utvidgas, orörligt förenade ansiktsben och mycket kort stjärt. Fjällen äro tämligen likstora utom på hufvudet, som bär plåtar. Ögonen äro öfverlagrade af fjäll. Tänder finnas blott i öfver- eller ock i underkäken, och gifttänder saknas alldeles. Dithörande arter (omkr. 100) vistas i gångar, som de gräfva i marken, under stenar eller i myr- och termitstackar. De lefva af maskar och insekter samt tillhöra Gamla och Nya världens varma och heta länder. — Å Balkanhalfön och i Mindre Asien förekommer maskormen, *Typhlops vermicularis*, som har stjärten en fjärdedel längre än hufvudets bredd och med 12 rader fjäll, blir 25 till 30 cm. lång samt är ofvan blekgul till ljusbrun, med svarta punkter, undertill smutshvit. Maskormen är lika grof i båda ändarna af kroppen, hvarför det är lätt att vid flyktigt påseende förväxla hufvudet och stjärten. C. R. S. (L—e.)

Maskormen. Se Maskormarna.

Maskoväd l. Moskovad (fr. *moscouade*, af port. *mascava'do*, orenad, sämre sorts), råsocker. Jfr Socker. G. H—r.

Maskregn. Allt emellanåt får man i tidningarna läsa vanligen helt knapphändiga uppgifter om s. k. ”maskregn”. Dylika förmodade ”maskregn” ha iakttagits redan långt tillbaka i tiden. Oftast har förloppet varit sådant, att man funnit ”maskar” (i de flesta fall insektlarver) i större eller mindre mängd krypande omkring på snön, hvarför de blifvit kallade ”snömaskar”. Sådana ”snömaskar” ha helt naturligt väckt iakttagarnas förundran, då det strider emot vanlig erfarenhet, att dylika små kräk, som under vintern i regel ligga i dvala, dolda under stenar, bark, mossa eller annat skydd, plötsligt vilsa sig i massor på snön. Då detta ofta nog iakttagits under eller strax efter tö- eller regnväder, har det legat så mycket närmare till hands att antaga, att dessa maskar ”regnat ned”. Den äldsta antecknade tilldragelsen af detta slag inträffade i Ungern 20 nov. 1672. Den berömde svenske entomologen De Geer omtalar i sina ”memoarer till insekternas historia”, att under vintern 1749 ”snömaskar” iakttagits på flera ställen i Sverige, och därvid framhålles särskildt, att man träffat sådana maskar äfven på isen och snön på en sjö, i hvilket fall, såvida iakttagelsen är riktig, de naturligtvis icke där kunde ha krupit omedelbart upp ur marken, utan måste antagas ha med en vindstöt eller kanske tillfälligt vattenflöde förts ut på sjöns istäcke. 11 febr. 1799 ådrog sig ett maskregn, som då inträffade i Rheingau och där varseblefs på många ställen, så stor uppmärksamhet, att vittnesberättelser om detsamma togos in i kantonrättens protokoll i Stromberg, och flera personer påstodo sig ha sett, huru maskarna regnade ned. Denna underliga naturtilldragelse gaf vidskepelsen anledning till de ängsligaste spådomar om stundande pest, hungersnöd och krig med alla dess fasor. ”Maskregn” visade sig i febr. 1811 i Sachsen och 30 jan. 1856 i Schweiz, i synnerhet vid byn Mollis (kant. Glarus), hvarest ”maskregnet” iakttogs på en yta af 25- till 30-tusen kvadratfamnar och där man fann 5 till 15 maskar på hvarje kvadratfamn samt äfven på husens tak i byn. För några tiotal år sedan berättades från Södermanland (trakten af Nyköping), att där hade regnat maskar; men inga personer namngåfvos, af hvilka man kunnat erhålla närmare upplysningar om förhållandet med detta maskregn, hvilket inföll under sommaren och ej under vintern, som är de flesta maskregnens tid. Af denna anledning kan man befara, att berättelsen om sistnämnda maskregn icke är tillförlitlig. Närmare granskning af omständigheterna vid dessa maskregn ger dock en ganska enkel förklaring på denna skenbarligen så underbara tilldragelse, åtminstone i de flesta fall. Insektlarver, synnerligast af de allmänna arterna af skalbaggsläktet *Cantharis* (se Flugbaggar), ligga, ofta i oerhördt stort antal, under vintern i dvala i mossa, under stenar o. s. v. Om töväder inträffar och därigenom vatten kommer att nedtränga till de domnade larverna, kvickna de till och bege sig massvis upp till ytan af marken, som ock, såsom det i flera fall bevisligen egt rum, kan tillfälligtvis vara bearbetad af timmer- eller vedhuggare o. s. v., hvarigenom larverna äfven blifvit störda i sin vintersömn. Samtidigt med dessa orsaker till larvernas uppkrypande har vanligen inträffat hård blåst (t. ex. ”föhnvind” i Schweiz), och genom denna kunna larverna lätt

ha blifvit förflyttade till närbelägna snöfält, där de icke kunnat undgå att varseblifvas. Säkerligen har förflyttning af larver med vindens tillhjälp ofta nog skett, men fenomenet har icke blifvit iakttaget, emedan förflyttningen icke skett till någon snöyta, utan till barmark, där larverna snart åter kunnat gömma sig. ''Snömaskar'' har förf. till denna artikel själf haft tillfälle att iaktta ga. De ha alltid träffats på snön nära gärdsgårdar eller stenar o. d. Genom värmestrålning från sådana föremål smälter snön i grannskapet bort, så att marken närmast intill dem blir bar. Under inverkan af töväder eller ock solvärme ha då larverna väckts till lif och krupit från de bara fläckarna upp på snön. Dessa ''snömaskar'' ha varit svartbruna eller nästan svarta, glänsande, med tydligt hufvud och 3 par ben nära kroppens framända, samt utgjort larver till den under sommaren allmänna mjukvingade skalbaggen *Cantharis fusca*, som har jämbred kroppsform, svartbrunt hufvud, gulröd framsköld och svartbruna täckvingar. Som ''snömaskar'' förekomma äfven andra slag af insektlarver. Somliga sakna ben, ha otydligt hufvud och se, för den icke sakkunnige, alldeles ut som gråa maskar med något genomskinlig hud. Dessa äro larver till s. k. harkrankar (se d. o.) och kunna stelfrusna, med isade kroppsvätskor uthärda en temperatur af —16° C. eller ännu lägre, för att vid inträffande töväder åter lefva upp. Andra erinra, hvad kroppsform och benparens antal beträffar, om de bekanta kålmaskarna, men ha icke så brokig färgteckning som dessa. De ha 3 benpar vid den långsträckta jämtjocka kroppens främre ända och 5 vid dess bakre. Dessa äro larver af nattfjärilar, som öfvervintra och på våren eller under sommaren förpuppas och sedermera utkläckas som fjärilar. — Ännu märkvärdigare slag af ''snömaskar'', hvilka äfven gett upphof till föreställningen om ''maskregn'', äro de s. k. ''snölopporna'', *Achorutes socialis* jämte åtskilliga närstående arter. De ha ungefär en vanlig loppas storlek och höra till ''hoppstjärtarnas'' grupp (se Borstsvansar och Gletscherloppan). Man har med förvåning sett dessa små djur lifligt göra sina hopp på snö och is under en lufttemperatur af —8° till —10° C. — Ett så kalladt maskregn omtalades för ett tjugutal år sedan från Norrland. Det uppgafs, att ''svarta maskar och flugor'' regnat ned. Dessa svarta maskar och flugor befunnos vara individer af flugan *Bibio marci* och en annan art, hvilka vid nämnda tillfälle uppträdde i oerhörda svärmar i vissa delar af nordliga Sverige. — G. White lämnar i ''The natural history of Selborne'' en säkerligen tillförlitlig berättelse om daggmaskar på nyfallen snö. Under natten till 3 febr. 1836 inträffade i östra England ett starkt snöfall. Följande morgon tycktes vid första påseendet den rena snön vara öfversållad med en mängd små bitar af kvistar och strån, men vid närmare efterseende befanns det vara daggmaskar, som vredo sig på snöns yta, och de angrepos ifrigt af fåglar, som gjorde sig en god frukost. Detsamma har vid flera tillfällen iakttagits i Sverige och torde bero därpå, att maskarna af nedsipprande tövatten tvingats att öfverge sina underjordiska gångar. O. T. S.*

Maskros, *Taraxacum officinale, bot., farm.*, tillhörande fam. *Compositæ*, afd. *Ligulifloræ*, är en genom hela Skandinavien upp till de lägre fjälltrakterna samt f. ö. i största delen af norra halfklotet utbredd, mångårig och mångformig ört, som är ytterst allmän på odlade ställen, gräsplaner

Maskros. *1* rot, bladrosett och stängelbaser, *2* blomkorg, *3* blomkorg med mogna frukter, *4* en enskild blomma, *5* flygfrukt, *6* blom- eller fruktfäste under fruktspridningen.

o. s. v., samt utgör ett af våra trädgårdars allra svåraste ''ogräs''. Roten är såsom äldre månghöfdad, vanligen enkel, mera sällan grenig och når en längd af 10—15 cm., stundom något däröfver, samt är besatt med rottrådar. Den är försedd med en på ytan gulbrun, tjock, inuti hvit och lucker mjölksaftrik bark, som omger en smal, cylindrisk ved, hvilken äfven efter torkning bibehåller sin gula färg. Från rothalsen utvecklas en platt utbredd rosett af vanligen bakvändt fliksågade eller parflikiga blad, med olikstora fliktänder. Mellan bladen utväxa enkla, cylindriska, glatta, ihåliga, mjölksaftförande stänglar, hvar och en uppbärande en ensam blomkorg, omgifven af en holk, bildad af en inre, enkel rad, jämnhöga, vid basen sammanhängande fjäll och yttre, tegellagda, olikstora fjäll. Blommorna äro alla tunglika, längre än holken, klart gula och tvåkönade. Frukterna äro platt-tryckta ''skalfrukter'', som äro bredast strax ofvan midten, med upphöjda strimmor, hvilka upptill äro fintaggiga. På hvarje frukt sitter en ombildning af blomfodret i form af en tämligen långskaftad pensel af något sträfva hår, hvilka vid mognaden i torrt väder äro utspärrade. Samlingen af dessa fruktpenslar bildar liksom ett prydligt genombrutet klot, där penselhåren stödja hvarandra. Frukterna lossas lätt af minsta vindfläkt från det kullriga, glatta fästet och spridas med luftströmmen, hvarför folkhumorn kallar dessa fruktklot ''kavaljersparoller''. Blomkorgarna —

som framkomma från början af april till slutet af okt. eller under ännu längre tid, om temperaturen tillåter — öppna sig under högsommaren, i fall vädret är torrt, kl. omkr. 6 på morgonen och sluta sig mellan kl. 5 och 6 e. m. Under sensommaren äro de öppna blott mellan kl. 9 f. m. och 2 e. m. I regnväder förbli de slutna. När blommorna genom besök af bin och mindre humlor blifvit befruktade, hvilket vanligen sker inom ett par dagar, böjes blomkorgskaftet bågformigt ned, hvarvid den slutna blomsamlingen böjes upprätt från marken, och sedan frukterna efter ytterligare några få dagar mognat, lyftes fruktsamlingen åter i höjden på de då ånyo upprätta skaften, så att frukterna må kunna gripas af vinden och kringspridas. — Maskrosen var sannolikt redan i forntiden använd som läkemedel; med säkerhet begagnades den af araberna och européerna under medeltiden. Dess läkedomskraft ligger i den ymniga, hvita mjölksaft, som genomdrager växtens alla delar och innehåller bitterämnet *taraxacin*. Om våren är mjölksaften ymnigare och saltrikare samt innehåller mindre af bitterämnet. Man använder då den färska örten till s. k. grönsaftkur (se d. o.) och som en välsmakande sallat, som särskildt i Syd-Europa är af stor betydelse. Maskrosen odlas äfven i flera former som sallatväxt. Roten användes som kaffesurrogat (l ö v e t a n d). Den officinella torkade roten, *radix Taraxaci*, m a s k r o s r o t, skall insamlas på hösten. Torkad maskrosrot har mörkbrun färg och är längdskrynklig; barken är sönderdelad i från hvarandra lätt skiljbara koncentriska skifvor. Roten innehåller ända till 24 proc. inulin, dessutom taraxacin m. m. Den torra roten angripes gärna af insektlarver och är i viss mån hygroskopisk, hvarför den måste väl skyddas och förvaras på torrt ställe. Torr maskrosrot användes till dekokt, som förr ofta begagnades under och efter gulsot samt mot trög afföring. O. T. S. (G. L—m.)

Maskrosrot, *farm.* Se M a s k r o s.

Masks [mäsks], eng., maskspel. Se B a l e t t, sp. 766.

Masksjukdom, M a s k s o t, *Helminthiasis, med.*, sjukdom, som beror på tillvaron af mask inuti människokroppen. De flesta inälfsmaskar förekomma i tarmkanalen, såsom binnikemaskar, spolmaskar och springmaskar, men maskar träffas äfven i andra organ, t. ex. *distomum* i lefvern, blåsmaskar i hjärnan, trikiner i musklerna o. s. v. Det är klart, att hvarje särskildt maskslägte framkallar en särskild form af sjukdom, beroende på maskens natur, stället för dess förekomst m. m. I allmänhet är det dock svårt att uppställa säkra tecken för hvarje särskild form af masksjukdom. B i n n i k e m a s k a r n a, tillhörande afd. *Cestodes*, bland plattmaskarna, äro de i medicinskt afseende f. n. viktigaste bland de maskparasiter, som inom vårt land framkalla sjukliga rubbningar hos människor. De för patologien viktigaste arterna äro *Bothriocephalus latus* samt två teniaarter, *Tænia mediocanellata* (*saginata*) och *T. solium* (se f. ö. B i n n i k e m a s k). Af dessa är f. n. den hos oss vanligaste *Tænia mediocanellata* och näst denna *Bothriocephalus latus*, hvilken särskildt utefter den norrländska kusten och dess flodmynningar är mycket spridd. *Tænia solium* är däremot relativt sällsynt. Då teniernas s. k. mellanformer (cysticercus) förekomma i köttet af husdjur, som nyttjas som födoämne, *T. solium* hos svinet (dynt) och *T. mediocanellata* hos nötkreatur, är deras utbredning hos människan beroende af, huruvida odesinficierad (okokt) kött af dessa djur förtärts eller ej. Infektionen med *Bothriocephalus* sker hufvudsakligen genom förtärandet af illa kokt sik och af dennas rom. Möjligen kan dock infektion ske medelst andra fiskarter, t. ex. graflax. Sjukdomssymtomen af binnikemaskarnas vegeterande inom tarmkanalen kunna delvis vara likartade för dem alla tre. Ofta nog särskildt gäller detta teniaarterna, framkallas inga sjukdomssymtom hos maskens värd eller ärr dessa (digestionsrubbningar) så obetydliga, att de icke ådraga sig någon uppmärksamhet. Stundom åter kunna de stegras till besvärande symtom från digestionskanalen, såsom kolik och kräkningar, samt till en del nervösa fenomen: omotiverad klåda, kramp m. m. Bothriocephalus kan åstadkomma mycket svår anemi, som till sina symtom kan vara fullkomligt lik den primära essentiella perniciösa anemien (se B l o d b r i s t). Denna synes förekomma speciellt i vissa trakter, t. ex. i Finland. Denna sjukdom har där varit föremål för noggrant studium af Runeberg och hans skola, Schauman och Tallqvist. Orsaken synes ligga däri, att masken afsöndrar ett hemolytiskt (blodkroppsupplösande) gift. Binnikemaskarna upptäckas vanligen genom afgången af s. k. proglottider med afföringarna. Detta synes lättare ske vid vissa årstider samt efter förtärande af vissa födoämnen, t. ex. frukter, jordgubbar, melon, gurkor, lök och andra kryddor samt sill. Däremot afgå de icke alltid vid diarréer eller vid interkurrenta febersjukdomar. Mikroskopiskt kunna de städse diagnosticeras genom uppvisandet af deras ägg i afföringarna. Af öfriga bandmaskar äro flera tillfälligtvis funna hos människan. *Tænia echinococcus* kan ha mellanstadiet af sin utveckling hos människan, de s. k. echinococcusblåsorna, som särskildt i lefver, pankreas och lungor kunna förorsaka svåra symtom (se E c h i n o c o c c u s och H y d a t i d s j u k d o m). — Äfven s p o l m a s k a r n a, som förekomma oftare hos barn än hos fullvuxna, kunna förefinnas utan några egentliga yttre symtom, ehuru de oftast framkalla ett eller annat af ofvannämnda tecken, stundom äfven klåda i näsan och blåa ringar kring ögonen. Någon gång tillstöta svårare komplikationer genom maskens vandringar och inkilningar, t. ex. i gallgången, i lefvern, processus vermiformis (blindtarmen) o. d. — De minsta s. k. s p r i n g m a s k a r n a, ä n g e r (*oxyuris*), vandra ned i ändtarmen och ut genom sfinktern (slutmuskeln) och förorsaka då klåda i stolgången. De kunna äfven krypa in i de kvinnliga genitalia samt där förorsaka retning och flytning. I allmänhet har man förr haft benägenhet att skylla alla möjliga krämpor, i synnerhet hos barn, på mask, i synnerhet i fråga om epilepsien, för hvilken sjukdom man i otid användt maskkurer. — De sjukdomsfenomen, som framkallas af t r i k i n e r och öfriga inälfsmaskar, beskrifvas under de särskilda maskarnas namn.

En farlig maskparasit är den i Italien, Frankrike, Ungern, flerstädes i Tyskland samt i norra Afrika, Egypten etc. förekommande *Anchylostomum duodenale*. Denna hör i likhet med spol- och

springmaskarna till nematoderna. Inficieras människan med äggen af denna mask, hvilket lätt kan ske medelst kloakvatten o. d., utvecklas på några veckor fullmogna maskar i tolfinger- och tunntarmen. Särskildt synas tegelarbetare och bergverksarbetare vara utsatta. Denna parasit, som aldrig själf afgår med exkrementerna (digereras), men väl lemnar otaliga massor ägg, åstadkommer inom kort förutom diverse digestionsrubbningar en mycket svår och höggradig anemi, som genom komplikationer medelst andra sjukdomar under patienternas nedsatta tillstånd t. o. m. kan medföra döden. Den har befunnits vara orsaken till den s. k. egyptiska klorosen.

Behandlingen af masksjukdomar bör i första rummet gå ut på att förekomma invandringen i kroppen af deras ägg och har redan ofvan antydts. För att fördrifva masken ha under tidernas lopp användts flera olika slags s. k. maskkurer. Mot bandmaskarna och äfven mot *Anchylostomum* ha de bästa medlen befunnits vara extrakten på vissa ormbunkars rötter, i synnerhet af *Polysticum filix mas* och *Aspidium spinulosum*. Dess extrakt ges i gelatinkapslar helst på fastande mage och efter föregående utrensning af tarmkanalen med laxativ (ricinolja) och böra på grund af obehagliga biverkningar (tarmsymtom, synrubbningar) icke användas utan läkarkontroll. Någon timme efter maskmedlet ges ett kraftigt laxermedel, helst äfven då ricinolja. Öfriga s. k. maskmedel (se d. o.), såsom granatrotbark, kusso och kamala, ha osäker verkan. Vid maskens afgång är det af vikt att noggrant efterse, att hufvudet medföljt. Har detta icke observerats i afföringen, ges ingen säkerhet för recidiv. Mot *Ascaris* användes bäst santonin. *Oxyuris* kan åtminstone för någon tid förminskas genom ättiklavemang och som invärtes medel naftalinpreparat. I. H.

Masksot. Se Maksjukdom.

Maskspel (jfr Mask), en i teaterhistorien vedertagen term, som betecknar en art af lyrisk-dramatiska festspel, hvilken utvecklades under 1500-talet och nådde sin höjdpunkt under 1600-talet, särskildt vid engelska hofvet. Genrens ursprung kan på forskningens närvarande ståndpunkt knappast sägas vara till fullo utredd. Sannolikt synes emellertid, att den står i förbindelse med den i Italien allt sedan antikens dagar fortlefvande klassiska lustspelstraditionen. Sådant maskspelet framträder, då det börjar göra sig bemärkt inom den moderna tidens konstutveckling, har det knappast några mera märkliga karakteristika att uppvisa. Det torde ej vara oriktigt, att med den förste af genrens historieskrifvare, Soergel, beteckna maskspelet i sin ursprungliga form som intet annat än en maskeradbal, omfattad af ett mer eller mindre betydande dramatiskt ramverk. Att uppdraga några bestämda gränser mellan maskspelen och öfriga vid hofven förekommande arter af kostymupptåg och baletter låter sig icke eller åtminstone endast med svårighet göra. I hufvudsak synes emellertid masken ha haft sitt egentliga kännemärke däri, att de i densamma deltagande personerna, efter att ha utfört sin första entré, blandade sig med åskådarna och inbjödo dessa att deltaga i dansen. Emellertid förblef maskspelet icke länge på denna primitiva ståndpunkt. I samband med dramatikens allt rikare utveckling ökades krafven på inre sammanhang och organisk komposition äfven i fråga om maskspelen. De fragmentariska episoder, som ursprungligen bildat motivet till det hela, ersattes af en genomförd handling, som lät det i genren inneboende dramatiska elementet komma till sin fulla rätt, och den yttre utstyrseln, till en början inskränkt till ett minimum, tillgodogjorde sig småningom alla de tekniska konstgrepp, som stodo 1600-talets teater till buds. Sin högsta utveckling uppnådde maskspelet med Ben Jonson (se denne). Hos honom möter man en i konstnärligt hänseende verkligt fulländad sammansmältning af maskspelets olika beståndsdelar. Dialog, musik, sång och dans förbindas af en sinnrikt använd fabel till en helhet af ofta betagande verkan. Motiven äro vanligen hämtade ur den antika mytologien eller historien, ehuru handlingen i sina detaljer ej sällan utvecklas oberoende af förebilden. I allmänhet är innehållet till sin karaktär allegoriskt, och vanligen förekomma äfven allusioner på den tilldragelse, som gett anledning till själfva festligheten. Vid sidan af Ben Jonson voro äfven flera andra af Englands mera betydande 1600-talsförfattare verksamma på maskdiktningens område. T. o. m. den främste af dem alla, Milton, har tangerat genren i sitt berömda sångspel "Comus" (uppf. 1634). Visserligen företer detta åtskilliga egenskaper, som afvika från de vanliga maskspelen, men öfverensstämmelserna äro trots detta så stora, att man kan inrangera Miltons lyriska mästerverk bland den engelska litteraturens öfriga "masques and revels". I teaterhistoriskt hänseende har maskspelet sin största betydelse däri, att det utgör en föregångare till operan. Såväl genom sin blandning af lyriska och dramatiska element som genom sin med tiden allt mera utvecklade dekorationsprakt beredde det marken för denna konstform, som skulle bli dess arftagare både inom hofkretsarna och hos den stora allmänheten. Med operans utveckling förlorade maskspelet sin popularitet och försvann ganska snart från skådebanorna. Under 1700-talet uppehölls dess tradition endast af de stora balettdivertissementen, hvilka som bekant ej sällan förekomma i vår egen teaterhistoria. Jfr Balett, sp. 766. — Litt.: A. Soergel, "Die englischen maskenspiele" (1882), Brotanek, "Die englischen maskenspiele" (1902), och R. Reyher, "Les masques anglais" (1909). O. W—n.

Ma'sku. 1. Härad af Åbo och Björneborgs län, Finland, omfattar 17 kommuner med en areal af omkr. 2,300 kvkm. och 42,500 inv. (1910). — 2. Domsaga under Åbo hofrätt, delad i 4 tingslag. Areal omkr. 1,740 kvkm., 37,400 inv. (1910). — 3. Socken af nämnda härad och domsaga, har en areal af 84 kvkm. och en (finsk) befolkning på 1,610 pers. (1910). Här ligga det gamla hornska herresätet Kankas (se d. o.) och släkten Carpelans fideikommiss Odensaari. M. utgör ett imperiellt pastorat af 3:e kl., Åbo ärkestift, Virmo prosteri. 3. A. G. F.

Maskulin (lat. *masculinus*, af *mas*, man), manlig, som är af mankön, som tillhör det manliga könet. Om maskulint genus, maskulinum, se Genus.

Maskörtolja l. Maskfröolja (*oleum cinæ*), *kem. farm.*, är den flyktiga, välluktande oljan i maskfrö (se d. o.) från *Artemisia Cina* Berg.

Oljan är blekgul, tunnflytande, utgör 2—3 proc. af drogens vikt och har eg. v. 0,915—0,940. Den består hufvudsakligen af *cineol* l. *eukalyptol* (se Eucalyptus, sp. 1022) samt *dipentën* (se d. o.). Oljan ensam för sig spelar ej någon roll som läkemedel. C. G. S.

Mas Latrie [mass latrī], Louis de, grefve, fransk häfdaforskare, f. 9 apr. 1815 i Castelnaudary, d. 4 jan. 1897 i Paris, genomgick École des chartes, företog från 1841 omfattande studieresor för att samla urkundsbidrag till historien om de kristna nationernas förhållande till Nord-Afrikas araber under medeltiden samt var 1847—84 anställd vid École des chartes, större delen af denna tid som vice studiedirektor. Bland M:s många arbeten märkas *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan* (3 bd, 1852—61), *Relations de l'Afrique septentrionale avec les nations chrétiennes au moyen âge* (1887) samt *Trésor de chronologie, d'histoire et de géographie du moyen âge* (1889). Mycket värdefulla äro de af M. utgifna aktsamlingarna "Traités de paix et de commerce concernant les relations des chrétiens avec les arabes de l'Afrique septentrionale au moyen âge" (1865) och "Traités de paix et de commerce entre les princes chrétiens et les états barbaresques" (1873). V. S—g.

Ma'sljanitsa, ry. Se Smörveckan.

Masmästare kallas den arbetare, som föreståar skötseln af en masugn. På metallurgiens nuv. ståndpunkt fordras för skötande af denna befattning icke allenast långvarig praktisk erfarenhet, utan äfven en viss teoretisk underbyggnad, hvarför äfven Järnkontoret, efter Falu bergsskolas förflyttning till Stockholm, i Falun inrättat en lägre bergsskola, där undervisning meddelas äfven åt masmästare, förmän och gruffogdar. C. A. D.*

Masmästeri kallas läran om tackjärns tillverkning i masugn. Det äldsta svenska arbetet i denna speciella gren af metallurgien är J. K. Garneys "Handledning uti svenska masmästeriet" (1791). Se vidare Järnkontoret. C. A. D.*

Masnedsund, på Själlands sydspets, 2 km. s. om Vordingborg, är slutstation på sydsjälländska järnvägen. Härifrån utgår sedan 1897 en bibana till Kallehave midtemot Möen. Från M. byggdes 1883 en 182 m. lång järnvägsbro (den största i Danmark näst Limfjordsbron mellan Aalborg och Nörresundby) till den lilla Masnedö (165 har), som likaledes tillhör Vordingborgs socken, och på dennas sydsida anordnades ångfärjetrafik med öfverfart till Orehoved på Falster, hvarifrån järnväg fortsätter öfver Nykjöbing till Gjedser. De senaste åren har en plan varit å bane att bygga en fast järnvägsbro från Masnedö till Orehoved öfver "Store Strömmen", men ett lagförslag därom förkastades i apr. 1910 i folketinget. E. Ebg.

Masnedö. Se Masnedsund.

Masolino da Panicāle [-sālinå], italiensk målare från öfvergången mellan gotiken och ungrenässansen, f. 1383 eller 1384, d. 1440, hette eg. Tommaso (Maso, dim. Masolino) di Cristofano Fino och var verksam i Florens, Nord-Italien och Ungern. Sitt största rykte har M. åtnjutit i sin egenskap af Masaccios (se denne) lärare och påstådde konstnärlige föregångare; flera af Masaccios tidigare arbeten ha med orätt blifvit tillskrifna den äldre mästaren, såsom freskerna i kyrkan S. Clemente i Rom, Syndafallet, Petri botar sjuka, uppväcker Tabita och predikar i Brancaccikapellet vid kyrkan S. Maria del Carmine i Florens). De af M. bevisligen utförda arbetena i den lilla orten Castiglione d'Olona vid Comosjön — scener ur Marias, Stefanus' och Laurentius' lif i Kollegiatkyrkans kor, utförda 1428, och ur Johannes' döparens historia, jämte evangelistbilder i Baptistariet, målade 1435 — ådagalägga, att konstnären trots allvarliga naturstudier likväl i afseende på modellering, perspektiv och komposition står kvar på en ståndpunkt, som i jämförelse med Masaccio måste betecknas som ålderdomlig. Se A. Schmarsow, "Masaccio-studien" (1895—99). A. L. R.

Mason [mē'sn], ansedd släkt i Virginia, härstammande från öfverste George M., d. 1686, som deltog på den kungliga sidan i engelska inbördeskriget, efter Karl II:s nederlag vid Worcester (1651) utvandrade till Virginia och där utmärkte sig vid koloniens tryggande mot indianernas anfall. — 1. George M., den ofvan omtalades sonsons son, statsman, f. 1725, d. 1792, var en inflytelserik plantageegare, granne och vän till Washington, spelade en framträdande roll i kolonien Virginias oafhängighetsstrid och gjorde 1776 upp utkastet till den nya statens författning med dess i många andra stater sedan efterliknade *bill of rights*. M. var en af de verksammaste medlemmarna af unionsförfattningskonventet i Philadelphia 1787, men ogillade den nya författningens starka framhäfvande af centralmyndigheterna, hvarför han sedan jämte P. Henry ledde försöken att hindra dess antagande i Virginia. Flera af hans ändringsförslag upptogos dock i Förenta staternas "bill of rights". En staty af M. ingår i det stora Washingtonmonumentet i Richmond. Jfr K. M. Rowland, "Life and writings of George M." (2 bd, 1892). — 2. James Murray M., den föregåendes sonson, politiker, f. 1798, d. 1871, var 1837—39 kongressled. och 1847—61 förbundssenator, försvarade ifrigt slafveriet som en för sydstaterna nödvändig "nationell institution" och var den egentlige upphofsmannen till 1850 års strängare lagar om förrymda slafvars utlämnande. Vid sydstaternas recession utsågs M. jämte John Slidell till dessas diplomatiska ombud i Europa, och de båda sydstatsdiplomaternas uppfångande af ett amerikanskt örlogsfartyg på brittiska ångaren "Trent" (8 nov. 1861) var en neutralitetskränkning, som höll på att framkalla krig med England (se Trent-affären). De frigåfvos (jan. 1862), fortsatte resan till Europa och sökte ihärdigt, men fruktlöst få de konfedererade staterna officiellt erkända af de europeiska regeringarna. M. återvände 1868 till Virginia. Jfr V. Mason (hans dotter), "Public life and diplomatic correspondence of James M. Mason" (1903). 1—2. V. S—g.

Mason [mē'sn], sir Josiah, engelsk fabrikidkare, filantrop, f. 1795, d. 1881, sålde som gosse bakelser på gatan och blef småningom verkmästare hos J. Perry, "den engelska stålpennindustrien grundläggare". Vid sin död egde M. den störste pennfabriken i Birmingham och efterlämnade mer än 1 mill. pd st. Han sysselsatte mera än 1,000 arbetare, som förarbetade omkr. 5,000 kg. stål til

7½ mill. stålpennor i veckan. M. var äfven delägare i den stora nysilfverfirman Brothers Elkington. Han grundlade flera försörjningsanstalter och barnhem och en naturvetenskaplig läroanstalt i Birmingham. Biogr. af J. T. Bunce (1882).

Mason [mē'sn], George Hemming, engelsk målare, f. 1818, d. 1872, var först läkare, begaf sig 1845 till Italien för att bli målare, slog sig efter återkomsten ned i en by, Wetley abbey i Straffordshire, och målade sedan motiv och stämningar därifrån med förfinad känsla och delikat poesi: *Mjölkflickan*, *Lördagskväll*, *Lifvets maj* (unga flickor leka med ett föl i hagen), *Den tappade hästskon* (1863, nationalgalleriet), *Skördemånaden* (1872, M:s kanske mest betydande verk). G—g N.

Mason and Dixon line [mē'sn ən di'ksn lāin], Förenta staterna benämningen på gränslinjen mellan staterna Maryland och Pennsylvania, hvilken samtidigt — utdragen — skiljer de fria nordstaterna från söderns före inbördeskriget slafegande stater. Egarna till kolonierna Maryland och Pennsylvania (W. Penns arfvingar och lord Baltimore) anmodade 1763 två engelska astronomer, Charles Mason (f. 1730, d. 1787) och Jeremiah Dixon (d. 1777), att uppdraga gränslinjen från Marylands nordöstra hörn västerut. Gränsen, som följer 39° 43′ 26,s″ n. br., utmärktes vid hvar femte engelska mil af gränsstenar med familjerna Penns och Baltimores vapen; arbetet var färdigt 1767 och har reviderats 1901—03. Under striderna 1819—20 om Missouri-kompromissen användes termen "Mason and Dixon line" som nordgräns för slafstaterna och betecknade då jämte den ursprungliga gränslinjen äfven dess fortsättning Ohio-floden från dennas skärning med Pennsylvanias gräns till dess mynning i Mississippi, staten Missouris östra, norra och västra gräns samt därefter 36° 30′ n. br. västerut till mexikanska gränsen. V. S—g.

Mason City [mē'sn si'ti], stad i norra delen af nordamerikanska staten Iowa. 8,357 inv. (1905). Memorial university (öppnadt 1902). Sten- och kalkbrott, tillverkning af cement och tegel. J. F. N.

Masora [-såra] l. Massora. Se Massoreter.

Masorēter. Se Massoreter.

Masōvien (po. *Mazowsze*, lat. *Mazovia*, *Mazavia* m. fl.), nordöstra delen af det gamla polska riket, på båda sidor om mellersta Weichsel, på gränsen mot preussare och litauer, bebodt af masurer (se d. o.), nämnes redan 1194. Vid polska rikets delning 1207 tillföll M. som hertigdöme Konrad. Efter hans son Semovits död (1262) skiftades det mellan två grenar och därefter i många smärre delar, men förenades åter. De siste masuriske hertigarna voro bröderna Stanisław (d. 1524) och Jan (d. 1526). Efter deras död lades M. omedelbart under polska kronan med bibehållande af privilegier och häfdvunna bruk. Intill 1576 styrdes vojevodskapet M. af en ståthållare med titeln *prorex*. De gamla masoviska "statuten" äro utgifna af Lelewel (1824), en samling diplom af Lubomirski (1863). Ll.*

Maspero [-pərå], Gaston Camille Charles, fransk egyptolog, af italiensk härkomst, föddes 24 juni 1846 i Paris, gjorde redan vid 14 års ålder bekantskap med egyptologien. 1867—68 vistades M. i Syd-Amerika, där han nyttjade tillfället att studera åtskilliga indianspråk, som han delvis behandlat. Kort därefter utgaf han sina första egyptologiska arbeten: *La stèle de songe* (1868) och *Une inscription dédicatoire du grand temple d'Abydos* (s. å.). Därpå följde *Hymne au Nil*, efter två urkunder från British museum, samt *Papyrus Abbot*, hvilket arbete betecknar ett betydande framsteg i kännedomen om egyptiernas (hieratiska) skrifvarlitteratur. I eminent mening epokgörande på detta område af egyptologien blef M:s doktorsafh. *Du genre épistolaire chez les égyptiens de l'époque pharaonique* (1872). 1874 blef M.

professor i egyptisk arkeologi vid Collège de France. Som innehafvare af Champollions lärostol och som undervisare i sin vetenskap har M. inlagt ganska stora förtjänster. Det är f. ö. genom den grammatiska undersökningen af de gamle egyptiernas tungomål M. företrädesvis gjort sig berömd. I slutet af 1880 sändes han till Egypten för att "installera" en arkeologisk anstalt, École française du Caire, som franska regeringen där ämnade dana efter mönstret af "skolorna" i Rom och Aten. Men redan 1881 kallades han att öfvertaga den efter Mariettes död lediga posten som directeur des fouilles et des musées i Egypten, hvilken befattning han afsade sig sommaren 1886. I denna ställning sattes han i tillfälle att mera omfattande än förut utöfva inflytande på vetenskapens fortgång, och många betydelsefulla fynd blefvo frukten af de därunder gjorda undersökningarna i Nildalen. Bland de märkligaste kan nämnas den stora samling af kungamumier från 18:e dynastien, som påträffades i Deir-el-Baheri. 1887 vände M. hem och återtog sin lärostol, men återkallades 1899 till directeur du service des antiquités de l'Égypte. M. är sedan 1883 medlem af Franska institutet. Bland hans viktigare arbeten efter 1872 förtjäna nämnas särskildt *Quelques papyrus du Louvre* (1875), *Histoire ancienne des peuples de l'Orient* (3 uppl., den första i Paris 1875), *La pyramide du roi Ounas*, *La pyramide du roi Teti*, *La pyramide du roi Pepi I* (alla tre pyramidtexterna jämte kommentar intagna i den af M. 1870 uppsatta och utgifna "Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes", vol. III—VI, Paris 1880—84), *Études égyptiennes* (1879—84), *L'archéologie égyptienne* (1887, ny uppl. 1907), *Les momies royales de Deir-el-Baheri* (1889), *Les contes populaires de l'Égypte ancienne* (1889, 3:e uppl. 1905), *Études de mythologie et d'archéologie égyptiennes* (1893) och *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique* (I—III, 1894—99). En mängd mindre, hufvudsakligen språkliga, af M. författade uppsatser återfinnes dels i hans nyss nämnda tidskrift, dels i *Mélanges d'archéologie égyptienne et assyrienne* (1873—78), dels slutligen i "Zeitschrift für ägyptische sprache und alterthumskunde". K. P. (N. Sbg.)

Masque de fer [mask dø fä'r], fr. Se Järnmasken.

Masr, det arabiska namnet på Egypten och Kairo.

Masreliez [marəljē]. 1. Jacques Adrien M., bildhuggare, f. 1717 i Frankrike, d. 28 okt. 1806 i Stockholm, var redan framstående som ornamentist, då han i april 1748 slöt kontrakt med en svenska regeringens agent att i två år vara i konungens af Sverige tjänst och öfvertaga ledningen af all ornering på Stockholms slott. Detta kontrakt, som sedan flera gånger förlängdes, kom att för alltid fästa honom vid Sverige. Bland de arbeten han här utförde nämnes först ett par särdeles praktfulla troner till kröningen 1751. Därjämte utförde han eller anordnade mycket af slottsrummens ornamentala detaljer, bl. a. predikstolen i Slottskapellet. 1767 slöt han kontrakt om sirandet af Uppsala domkyrkas orgelverk, hvilket arbete fulländades 1768. De flesta af dess delar voro gjutna i papp, oaktadt fleras betydande storlek. Det praktfulla verket raserades 1872. Äfven för Adolf Fredriks begrafning, 1771, utförde han en mängd dekorativa ornament. M. blef 1773 ledamot af Målar- och bildhuggarakademien.

2. Louis Adrien M., den föregåendes son, historiemålare, f. 1747 i Paris, d. 19 mars 1810 i Stockholm, kom redan som späd till Sverige med fadern. Han blef elev vid Målar- och bildhuggarakademiens skola samt vann 1761 och sedan flera gånger dennas silfvermedalj. Man känner ej med bestämdhet, hvem som var hans lärare i målning. Han begynte emellertid ganska snart att på egen hand gripa sig an med tämligen stora uppgifter. Så utförde han, efter Boyes uppgift, provisoriskt en altartafla, *De tre vise männens tillbedjan*, för Maria kyrka i Stockholm, med hvilket arbete församlingen blef så nöjd, att en tillämnad beställning af en ny tafla ej kom till stånd. *Nattvarden*, en 1768 af konstnären raderad komposition, lär samtidigt målats som altartafla för Romfartuna kyrka (Västmanland). 1769 erhöll M. ett reseanslag af slottsbyggnadsdeputationen, hvilket sedan fortfor under hela den långa tid han vistades utomlands. Vägen togs öfver Paris, där M. ej synes stannat länge, och gick sedan till Bologna, vid hvars målarakademi han 1771 erhöll båda de högsta prisen och samtidigt valdes till led. 1772 sysselsatte han sig med en altartafla, *S. Stefanus' martyrdöd*, till hvilken han redan förut (1770) gjort ett etsadt utkast. Målningen uppsattes i en klosterkyrka i Alessandria, aftäcktes året därpå och hälsades med stort bifall. Antagligen begaf sig M. snart därefter till Rom (han var där åtminstone från 1775) och egnade sig där åt studiet af antiken, både i dess arkitektur- och skulpturverk. Sannolikt mottog han äfven lärdomar och råd af Sergel. Visst är, att hans uppfattning af konsten och dennas förhållande till antiken står i noggrann öfverensstämmelse me den nämnde konstnärens och att M. å sin sida bl Ehrensvärds estetiske handledare under hans it lienska resa. Hans mångsidiga undersökninga blefvo emellertid till föga båtnad för hans måler Utom en mängd studieteckningar, förvarade i N tionalmuseum och hos enskilda, känner man nästa intet af hans hand från denna tid. Betecknande f hans åsikter äro några yttranden i svaren Ehrensvärds bref, där han skarpt framhåller de franska smakens underhaltighet och betonar a tikens, i synnerhet den grekiskas, stora öfverlägse het i alla riktningar på konstens område. Sannolik var det hans allmänna konstnärliga lärdom oc dessa hans åsikter, som föranledde hans återka lande, 1783. Han blef genast led. af Målarakade mien och utnämndes i april 1784 af konungen, so då var i Rom, till professor vid denna. Hans verk samhet i hemlandet omfattade dels konstundervis ningen, om hvars nydaning i klassisk anda ha otvifvelaktigt inlade mycken förtjänst, dels oc rumsdekorering, teckningar till möbler o. d., p hvilket område han blef epokgörande. Konungen paviljong på Haga blef det första fältet för han verksamhet; han utförde där dekorationen i ett pa rum och två salonger. Under inflytande från Ra faels loggier och de antika lämningar, på hvilk dessa grunda sig, skapade M. där en ytterst behag lig och rik följd af arabesker och friser, i hvilk den lugna färgen, det fantasirika spelet af figure och föremål samt det väl afvägda utfyllandet a rummet förenat sig till åstadkommande af en fris och skönhetsmättad dekoration. M:s framgång ge nom detta verk blef fullständig. Han fick det en uppdraget efter det andra för Drottningholm Stockholms slott och prinsessan Sofia Albertina palats. I synnerhet slottet försåg han på 1780 och 1790-talen med en mängd inredningar oc dekorationer, af hvilka dock flertalet nu för svunnit. Några dörrstycken i arfprinsens palat och på Drottningholm äro ännu lämningar a denna konst, som i det hela är och blir uteslu tande dekorativ och afsedd för massverkan. E vacker dekoration af M. finns i ett par rum "Hotell Östergötland" i Stockholm. Att M. dessa och äfven i de få taflor af hans hand som härröra från detta senare skede (*Priamos be går af Akilles Hektors lik*, ofulländad, i National museum, samt åtskilliga i enskilda samlingar) egentligen utgår från en plastisk princip och me stadels försummar det pittoreska elementet är a honom själf försvaradt och således en följd af e bestämd teoretisk uppfattning, hvilken åter visa öfver på M:s och hela hans konstnärliga omgifning öfvertygelse om antikens rätt att vara konstens hög sta norm. I sitt märkliga inträdestal i Vitt. hist o. ant. akad. 1803 (Akad:s handl. del IX, 1811 framhåller M. företrädesvis grekernas betydelse fö all sann konst, emedan "hos dem fanns i konst närens gestaltbildning den ädla enkelheten och de lugna storheten under de häftigaste lidelser, sam i konstnärens komposition den sparsamhet i figu rernas antal och den återhållsamhet i tecknande af deras åtbörder, som gör deras framställningssät till den *vackra stylen* företrädesvis". F. ö. ut vecklar han här sin teori, som i mångt och mycke har beröring med och kommer till samma slutföl

der som Ehrensvärds konstfilosofi. M. lärde ock i enlighet med sina åsikter. Inflytandet af hans teckning och uppfattning blir allt märkbarare, ju närmare århundradets slut nalkas. Swedman, Limnell, Heland, Westin m. fl. — alla bilda de sig noga efter mästaren. Men denna nyrenässans, till hvilken Sergel också bidrager och som kan betraktas som en självständig svensk skapelse, oberoende af den davidska och den, som Carstens och Flaxman å sitt håll framkallade, blir dock, till följd af bristen på en verkligt stor ledare, blott en akademisk angelägenhet. Färgen var ej M:s sak, och hans formgifning, ehuru från början ädel och effektfull, visar sig alltmer maniererad, då han nästan aldrig använder naturen som korrektiv. Redan en så ifrig beundrare som Boye medgaf, att M. "kanske stundom var något exalterad i vissa delar och former", och en lugnare dömande eftervärld måste ytterligare framhålla detta, äfven om den icke till fullo delar en annan konstdomares åsikt, att M. "införde en manierism i konsten, som var hederligare, om vi så få uttrycka oss, än den då gängse, men mera torr och lika själlös". Det anseende M. inom akademien åtnjöt visar sig i de värf, som där uppdrogos åt honom. Så blef han 1802 rektor för teckning och modellering, erhöll 1803 hofintendents fullmakt och valdes 1805 till akad:s direktör efter L. Pasch. I sistnämnda egenskap var han mycket verksam; bl. a. ordnade han och förtecknade akademiens bibliotek och öfriga samlingar för undervisningen. Äfven som kännare af äldre taflor var M. synnerligen uppburen. Han deltog sålunda i värderingen af Gustaf III:s konstsamlingar samt vid andra liknande tillfällen. Han var också själf samlare, och de handteckningar af berömda mästare han sammanfört omtalas som utmärkta. Hans inflytande inom konsthandtverket sträckte sig för öfrigt ej blott till måleridekorering af rum, hvilken länge fortgick i de fotspår, som M. först trampat, utan äfven till bildhuggeriet och möbelsnickeriet, för hvilka han uppgjorde ritningar till trymåer, praktbord och stolar, skrifbyråar m. m., som sedan utfördes af brodern, Jean Baptiste M., och andra af den tidens mest ansedda konsthandtverkare. Såväl genom hans lärarverksamhet som genom hans inflytande på den svenska konstslöjden blef i Sverige öfvergången från den gustavianska till den imperialistiska konstsmaken mycket jämn och naturlig. Och det skall alltid med tacksamhet erkännas, att M. i väsentlig mån bidrog till höjande af vår konst och spridande af aktning för densamma hos den bildade allmänheten. 1902 förvärfvades M:s skisser m. m. af Nationalmuseum.

3. Jean Baptiste M., den föregåendes broder, bildhuggare, f. 1754 i Stockholm, d. där 24 maj 1801, undervisades af fadern i dennes konst, jämte det han blef elev vid Målar- och bildhuggarakad., af hvilken han 1774 erhöll stora medaljen. Han blef hofbildhuggare och 1783 led. af akademien samt företog 1784 en resa till Frankrike. M. hade då redan utfört åtskilliga arbeten för slottet i Stockholm, t. ex. i "kolonnsalen" 2 stora trymåer, en dylik öfver kaminen, fem stora deux-battants med öfverstycken och "chambranler", pilastrar m. m. Efter sin hemkomst och sedan äfven brodern (se M. 2) återvändt till Sverige, började han, i samråd med denne och delvis efter hans idéer, införa den antikiserande stil i ornamentet, som utmärker senare delen af det gustavianska tidehvarfvet. Han var synnerligt verksam vid inredningen af Sofia Albertinas palats samt vid åtskilliga ändringar i slottet, jämte det att å hans verkstad utfördes en mängd stolar, kandelabrar m. m. i den nya smaken. Som en teknisk nyhet kan anföras, att han var den förste, som i Sverige begagnade "pastellagen", d. v. s. ornering i gips, i st. f. den förut allmänt brukliga träskulpturen. Om M:s giftermål se Th. Westrin, "Ett kraftprof med Rom under den svenska religionsfrihetens första dagar" (i "Hist. tidskr.", 24, 1904). 1—3. —rn. (A. L. R.)

Masr el-kāhira, M. el-atīka, arab. Se Kairo, sp. 563.

Mass., amerikansk förkortning för Massachusetts.

Massa (lat., af grek. *ma'ssein*, knåda), eg. deg; myckenhet af likartade smådelar, sammanhopade till en klump l. kropp; stor mängd; en gäldenärs till borgenärerna afträdda egendom, konkursbo (konkursmassa; se Konkursbo). 1. *Fys.* Erfarenheten lär, att ej alla kroppar påverkas på samma sätt af en och samma *kraft*. Under det att en kropp erhåller stor acceleration (hastighetsförändring per tidsenhet), får en annan kropp på grund af samma kraft blott liten acceleration. Man tillskrifver denna skillnad kropparnas massa. Ju större massan är, desto mindre blir den acceleration, som kraften förmår bibringa kroppen. Produkten af massan m och accelerationen a kan därför anses vara ett mått på kraften k. Man erhåller på så sätt den viktiga likheten $k = m \cdot a$ (jfr Kraft). Om enheten för massan se Metersystemet. — 2. *Mek.* Två kroppars massor sägas vara lika stora, om kropparna under inverkan af lika krafter erhålla lika accelerationer i förhållande till ett i dynamiskt hänseende neutralt materiellt punktsystem (se Rörelse). I själfva verket kan en konstant krafts storlek uttryckas genom produkten af massan hos den kropp, på hvilken den verkar, samt den acceleration i förhållande till ett sådant system, som den förmår bibringa honom. Tillämpas detta särskildt på i lufttomt rum fritt fallande kroppar, så är kraften just den i fråga varande kroppens tyngd och accelerationen det tillskott, g (ungefär 9,81 m.), som hastigheten under en sekund erhåller (se Fallrörelse). Betecknas kroppens vikt med p och dess massa med m, har man således $p = gm$, eller $m = \frac{p}{g}$. En kropps massa anges därför genom dess vikt dividerad med g. Utgående från detta betraktelsesätt, kan man således uttrycka en kropps massa genom samma tal, hvar helst kroppen befinner sig invid jordytan, ty p och g variera där i samma förhållande. 1. D.S—t. 2. G.R.D. (O.E.W.)

Massa (af eng. *master*), "herre", förr negerslafvarnas tilltalsord till en hvit man.

Ma'ssa, hufvudstad uti italienska prov. Massa e Carrara, vid den lilla floden Frigido och kustjärnvägen, 2 km. från Liguriska hafvet. 9,525 inv. (1901; som kommun 26,413 inv.). Biskopssäte, hertigligt palats (nu stadshus), lyceum, gymna-

sium, teknisk skola. Staden, hvars marmorbrott knappt stå efter det närbelägna Carraras, utför mycket marmor äfvensom silke och olja. M. hörde länge till familjen Malaspina och kom 1519 genom giftermål till släkten Cibo. 1568 blef staden jämte omgifning furstendöme och upphöjdes 1664 till hertigdöme, hvilket, efter den siste hertigens af Cibo död (1731), på grund af giftermål 1743 jämte furstendömet Carrara ärfdes af hertig Herkules III i Modena. Hans dotter, Maria Beatrix (gift med ärkehertig Ferdinand af Österrike), aflägsnades 1796 af fransmännen, men återinsattes i sina rättigheter af Wienkongressen (1815). Efter hennes död (1829) förenades M. med Modena och införlifvades jämte detta med konungariket Italien (1859). Därefter förenades det med andra v. om Apenninerna belägna delar af Modena och Parma till provinsen Massa e Carrara med en areal af 1,781 kvkm. och 212,398 inv. (1911). (J. F. N.)

Massa, nordarabisk stam. Se Ismael, sp. 979.

Massabiellegrottan [-biä'l-]. Se Lourdes.

Massachusetts [mäsətʃö'sits], officiell förkortn. Mass., en af Amerikas förenta stater i det s. k. Nya England, mellan 41° 15′ och 42° 53′ n. br. samt 69° 55′ och 73° 32′ v. lgd, gränsar i n. till Vermont och New Hampshire, i ö. till Atlantiska hafvet, i s. till Atlantiska hafvet, Rhode Island och Connecticut, i v. till New York. 21,409 kvkm. Västra gränsen bildas af Taghkanic-kedjan (Mount Everett 800 m.), som af Housatonics fruktbara floddal skiljes från Hoosac-kedjan (Greylock 1,077 m., statens högsta berg). Öster om detta bergland vidtager ett af Connecticut, M:s största flod, genomskuret kuperadt landskap med de af turister mycket besökta höjderna Tom (370 m.) och Holyoke (291 m.). Östra delen af staten är ett slättland, öfver hvilket det isolerade Mount Wachusett uppstiger till 642 m. höjd. I statens sydöstra del utskjuter halfön Cape Cod, omslutande Cape Cod bay. Söder om nämnda halfö ligga öarna Martha's Vineyard och Nantucket island. Kusten är mycket sönderdelad och erbjuder förträffliga hamnar, bland hvilka Bostons är den viktigaste. Denna östra del består af siluriska och kristalliniska bildningar, till största delen täckta af kvartära (istids-) sediment. Bergen i västra M. utgöras af paleozoiska skiffrar och sandsten jämte gnejs och granit. Näst den från n. till s. flytande Connecticut är Merrimac i nordöstra M. den största floden. Klimatet är i följd af en kall hafsström och nordöststormarna under vintern rått, men under sommaren ganska hett. Boston har en årsmedeltemperatur af 9,2°, i jan. —3°, i juli 21,8° och de där iakttagna extremerna ha varit —25° och +38,2°. Längre från kusten äro vintrarna strängare, Williamstown t. ex. har en vintertemperatur af —5°. Nederbörden i regn och snö är riklig, växlande mellan 990 och 1,140 mm. Floderna äro tillfrusna 2 à 3 månader om året, och Bostons hamn plägade förr tillfrysa, men den lifliga ångbåtsfarten förekommer numera detta. Jorden är af naturen föga bördig, och nakna sandslätter finnas flerstädes i de sydöstra delarna; men genom invånarnas flit och skicklighet står jordbruket högt. Det producerar samma alster som i mellersta Europa. Viktigast äro majs och hafre, medan annan sädesodling är mindre, vidare potatis samt tobak, som planteras mycket i Connecticut-dalen och lämnade 1905 en afkastning af 1,2 mill. doll. Äfven fruktodlingen (mest äpplen och persikor) är betydlig. All jordbruksfastighet i staten var då värderad till 288 mill. doll. och afkastningen af jordbruket till 73,1 mill. doll. Skog (ask, asp, bok, björk, kastanje, alm, hickory, ek, tall, gran, lärkträd etc.) täcker 29 proc. af ytan. Staten har hvarken malmer eller kol af någon betydenhet, men däremot brytes mycket granit, sandsten och marmor. — Fisket (stockfisk, makrill, sill, ostron) är mer betydande än i någon annan unionsstat. 1908 sysselsatte det 11,577 pers. och lämnade en fångst, som värderades till 7 mill. doll. Men i främsta rummet är M. en industristat, en af de förnämsta i hela unionen. Oaktadt endast 4 stater i unionen äro mindre än M., är det endast 3, som öfverträffa det i industriellt hänseende, och detta trots mycket få inhemska tillgångar på råmaterial och mycket begränsad hemmarknad. 1908 voro 718 mill. doll. (oberäknadt lånadt kapital) nedlagda i industriella verk, och 480,134 pers. arbetade i industrien. Hela tillverkningsvärdet beräknades till 1,172,8 mill. doll. De största produktionsvärdena hade skovarufabrikerna (170 mill.), bomullsindustrien (154,7 mill.), den förnämsta i unionen, ylleindustrien (102 mill.), gjuterier och maskinverkstäder (56 mill.), läderindustrien (41,6 mill.), pappersbruk (32 mill.) och gummigalosscher (26,4 mill.). Inom staten hemmahörande fartyg hade 1905 ett värde af 21,7 mill. doll. Dess utrikeshandel är stor och har sitt hufvudsakliga säte i Boston, hvars sammanlagda värde af in- och utförda varor 1909 steg till 200 mill. doll. Järnvägarna hade 1910 en längd af 3,396 km.

Folkmängden, som 1790 var omkr. 380,000 och 1890 2,238,943, uppgick 1910 till 3,366,416 pers., 156 inv. på 1 kvkm., d. v. s. mer än någon annan stat utom Rhode island. Af 1900 års folkmängd (2,805,346 pers.) voro 30,2 proc. födda i utlandet (32,192 i Sverige; 1910 39,553); den färgade befolkningen bildade 1,3 proc. Ej mindre än 68 proc. af statens befolkning bo i städerna (33 till antalet), af hvilka Boston ensamt hade (1910) 670,585 inv. (nära 20 proc.). Skolväsendet står mycket högt, och särskildt står M. främst i fråga om sekundärundervisningen. Det öfvervakas af en *state board of education*. Skoltvång gäller för barn mellan 7 och 14 år. Det finns 9 normalskolor för utbildning af folkskolornas lärarpersonal och 1 slöjdseminarium (i Boston); slöjd ingår som skolämne i alla samhällen med mer än 20,000 inv., och den tekniska undervisningen står mycket högt (tre statens väfskolor finnas i Lowell, Fall river och New Bedford). Dessutom finnas flera hundra enskilda skolor (omkr. 1/6 af i skolorna inskrifna barn tillhör dessa). Inom staten finnas 17 colleges och universitet, af hvilka 4 äro af viss religiös karaktär (2 katolska, 1 metodistiskt, 1 universalistiskt). Bland dem må nämnas unionens berömdaste universitet, Harvard university i Cambridge (inrättadt 1636), Boston university, William's college (i Williamstown), Amherst college, Tufts college (i Medford), de katolska Boston coll. och Coll. of the Holy cross (i Worcester), de uteslutande för kvinnor afsedda Smith college (i Northampton), Radcliffe college (i Cambridge), Simmons college (i Boston), Mount Holy

oke coll. (i S. Hadley) och Wellesley coll. (nära Boston), landtbruksskolor samt flera tekniska läroanstalter (bl. a. M. institute of technology i Boston för både män och kvinnor samt Worcester polytechnic institute) samt teologiska skolor af flera slag. Den första boktryckeripressen i de brittiska kolonierna uppsattes i Cambridge i M., hvarest den första boken trycktes 1638. M. är bättre än någon annan stat försedt med stora offentliga boksamlingar. Där utgåfvos 1903 654 tidningar. I Boston residera en katolsk ärkebiskop och en biskop, hvarjämte ytterligare två katolska biskopar finnas i staten samt två anglikanska och två metodistiska biskopar. — Författningen är till sina grunddrag densamma, som antogs 1780. Regeringen föres af en guvernör, som väljes årligen af de röstberättigade i kommunerna, och som hans ställföreträdare utses en viceguvernör. Vid deras sida står ett råd af åtta personer, i hvilket guvernören eller vice guvernören är ordf.; den senare är alltid medlem af rådet, men har icke, då han fungerar som ordf., någon rösträtt, liksom icke heller guvernören har rösträtt i rådet. Representationen (*General court of M.*) består af en senat af 40 årligen valda led. och ett representanthus, 240 likaledes årligen valda medlemmar. Till kongressen sänder M. 2 senatorer och 16 representanter. För rättskipningen finnas en öfverdomstol, 14 grefskapsdomstolar och fredsdomare. Alla domare utnämnas af guvernören. M. är en mycket rik stat. Den beskattade förmögenheten uppgick 1910 till något öfver 5 milliarder doll. — Staten är delad i 14 grefskap. Dess hufvudstad är Boston.

Historia. M. bildade urspr. två skilda kolonier: Plymouthkolonien och kolonien vid Massachusettsbay. Den förra var den första engelska koloni, som grundlades i Nya England och bestod af ett hundratal engelska separatister från York, som en tid vistats i Holland och därifrån ämnade söka sin tillflykt i Virginia, men vinddrefvos på "Mayflower" till Cape Cod och landstego 21 dec. 1620 vid nuv. Plymouth. Kolonien vid Massachusettsviken, urspr. vid Salem, grundlades 1628 af Massachusetts company. 1691 förenades båda kolonierna äfvensom Maine m. fl. till en kolonialprovins under en engelsk guvernör. Boston, som anlagts 1630, var den amerikanska frihetens vagga, och där, i nuv. förstaden Charlestown, stod, 17 juni 1775, det blodiga slaget vid Bunkershill. Af de 231,791 man, som kolonierna sände i fält under befrielsekriget, lämnade M. större kontingent än någon annan koloni, nära 68,000 man. 1820 skildes Maine, som dittills utgjort en del af M., därifrån och blef egen stat. Litt.: W. M. Davis, "Physical geography of southern New England" (1895) samt C. F. Adams, "Three episodes of Massachusetts history" (2 bd, 1892), och "Massachusetts: its historians and its history" (1893). J. F. N.

Massacre of the innocents [mä'səkər əv thi i'nəsənts], eng. (eg. blodbadet på menlösa barn, d. v. s. betlehemitiska barnamordet; se d. o.), i England äfven i öfverflyttad betydelse en skämtsam beteckning för "aflifvande" af motioner, som ej medhinnas till behandling under en parlamentssession och hvilkas öde premiärministern kort före sessionens slut plägar tillkännage vid bestämmandet af de sista veckornas arbetsfördelning. V. S—g.

Ma'ssa di Sorre'nto. Se Massa lubrense.
Ma'ssa e Carrāra. Se Massa.
Massaformning, *tekn.* Se Gjutning, sp. 1233.

Massāfra, stad i italienska prov. Lecce (Apulien), 16 km n. v. om Taranto. 7,688 inv. (1901; som kommun 11,026). Oliv- och vinplanteringar. J. F. N.

Massage [-sāʃ], fr. (af grek. *ma'ssēin* eller arab. *mass,* trycka, gnida, knåda), ett i senare tider i Frankrike uppkommet uttryck för den allmänna eller lokala behandling medelst gnidning, knådning, kramning och bultning etc., som fortlefvat sedan äldsta tider, i synnerhet bland Orientens folk, hos hvilka den ännu utgör en väsentlig del af deras egendomliga bad och ofta tjänar att bota åtskilliga mer eller mindre lokala sjukdomstillstånd och skador. I Indien kallas detta behandlingssätt *chamboning,* hvaraf engelsmännens *shampooing.* I Sverige har ordet "massage" först sedan början af 1870-talet blifvit mera allmänt kändt, sedan den berömde läkaren i Amsterdam J. Mezger genom en rationell och energisk användning af denna behandlingsmetod för en mängd lokala åkommor åt densamma förvärfvat ett allmänt erkännande inom läkekonsten. Massagens många handgrepp ha likväl sedan gammalt ingått i den svenska sjukgymnastiken, där de af Ling och hans lärjungar (Branting, Georgii, De Ron) blifvit på ett systematiskt sätt ordnade och använda, ehuru de här icke spelat den självständiga roll och fått den strängt begränsade tillämpning som den moderna lokala massagen, hvilken egentligen uteslutande användes direkt på de sjuka kroppsdelarna och väfnaderna. — I den grekiska medicinen och dietetiken och äfven senare hos romarna intog denna massage, benämnd *tripsis* eller *ana'tripsis,* en framstående plats och synes varit utbildad till hög grad af fulländning och mångsidig användning, ofta utöfvad af personer med medicinsk bildning (*iatralēi'ptai*). Hos de grekiske skriftställarna finnas ganska omständliga föreskrifter för bruket af gnidningar och knådningar af olika slag och styrka, liksom deras verkan tolkas på ett öfverraskande klart sätt. Nära sammanhängande med den antika gymnastiken, till hvars regelmässiga kroppsöfningar den alltid utgjorde inledningen och afslutningen, betraktades dock massagen som en konst för sig, afsedd för behandling af vissa svaghets- och sjukdomstillstånd, såväl akuta som kroniska. Sedan de gamles gymnastik, efter den antika bildningens förfall, nästan alldeles försvunnit, bibehöll sig dock badet med sin massage inom det bysantinska väldet, från hvilket det sedan upptogs och vårdades i nästan oförändradt skick af araberna och deras flitiga lärde, hvilka med synnerlig kärlek bibehållit och utbredt dess bruk. De grekiske och arabiske mästarnas orubbade auktoritet uppehöll också i medeltidens läkekonst förtroendet för frottering och gnidning, och badmassagen, såväl vid de italienska medeltidsbaden som vid våra nordiska gyttjebad, torde tvifvelsutan haft sitt ursprung från samma klassiska källa. — Inom folkmedicinen i många länder är konsten att med lämpliga gnidningar, klämningar, bultningar o. d. behandla, ofta med utmärkt resultat, en del lokala lidanden och kroppsskador uråldrig, och ej

Tryckt den 6/3 12 17 b. 38

utan goda grunder ha mångenstädes hos oss ”kloka gubbar och gummor” på detta område åtnjutit stort anseende. Äfven här pekar traditionen mot öster, ty det är i synnerhet i Finland, som denna läkemetod är aktad sedan urminnes tid, och läkekunniga finskor ha äfven hos oss haft stort rykte för att kunna bota föråldrade ledgångsåkommor. I Frankrike ha äfven sådana *rebouteurs* i långliga tider spelat en viktig roll, likasom *rubbers* i England, och flera framstående medicinska auktoriteter ha framhållit betydelsen af detta slags behandling. En stor förtjänst om massagens pånyttfödelse ha Ling och hans skola, och det är från dem, som flera nyare franska läkare och gymnaster fått initiativet till närmare vetenskaplig utredning af massagen som en speciell kurmetod (Dreyfus 1842, 1854; N. Dally 1857; Estradère 1863, m. fl.). C.*

Massagen bildar tillsammans med gymnastiken (se Sjukgymnastik) den grupp bland läkekonstens fysikaliska hjälpmedel, som till följd däraf, att de utöfva sitt inflytande genom mekanisk påverkan, kallas mekanoterapi. I motsats till den sjukgymnastiska behandlingen, som verkar genom öfning af de till rörelsesystemet hörande organen, är massagen ”en i terapeutiskt syfte utförd bearbetning eller behandling af de mjuka väfnaderna medelst rörligt tryck i form af strykningar, gnidningar, nypningar eller knådningar samt stötar och slag” (Kleen). För utförandet af denna behandling är handen det självklara, ännu oöfverträffade verktyget. Försök att ersätta den med apparater har endast i ringa grad och i fråga om utförandet af några speciella grepp visat sig praktiskt. Vid utförandet af behandlingen är användandet af något fettartadt ämne eller puder ofta ej behöfligt, men någon gång kan sådant bli nödvändigt för att minska friktionen mellan hand och hud. Massagen måste i allmänhet utföras direkt på huden, men någon gång, såsom vid bukmassagen, är detta ej nödvändigt. Alltefter det anatomiskt skiftande underlaget och efter de olika sjukliga tillstånden hos väfnaderna måste naturligtvis massagehandgreppen varieras för att nå den därmed afsedda effekten. Häraf följer, att kunskap i såväl anatomi som sjukdomslära är en nödvändig fordran för en massagegifvare och att man — utan att underskatta handlagets stora betydelse — kan påstå, att behandlingens kvalitet är beroende af det teoretiska vetandets grundlighet, ett af allmänheten ofta förbisedt förhållande. Massagegreppen ha allt sedan Mezgers tid indelats i följande grupper:

1. *Effleurage*, glidande handgrepp, som utföras öfver större eller mindre hudområden och vanligen i riktning af den mot hjärtat gående blod- och lymfströmmen, afseende att tömma blodkärl och lymfbanor äfvensom att verka lugnande på nerverna. För detta senare ändamål kunna strykningar utföras äfven i centrifugal riktning.

2. *Massage à friction*, kretsformiga gnidningar öfver mindre områden, utan att handen förskjutes mot huden, och ofta med utöfvande af ett betydligt tryck. Detta grepp afser att angripa och förinta sjukliga produkter i väfnaderna samt att väcka de normala väfnadselementen till kraftig reaktion.

3. *Pétrissage*, knådning, valkning, är ett särskildt för den muskulära apparaten anpassadt grepp. Genom knådning motarbetas musklernas förtvining. Härvid skulle enligt den äldre åsikten (Hoffa m. fl.) den förbättrade blodströmningen och den däraf stegrade näringsmöjligheten spela en stor roll. Senare forskare (Rancken) lägga framför allt vikt på den direkta retningen af väfnaden, emedan den framkallar en funktionen gagnande större retbarhet, bättre ledningsförmåga och en ökad motståndskraft hos cellerna.

4. *Tapotement*, stötande, skakande och vibrerande handgrepp. De utöfva vid måttlig styrka en retande, upplifvande verkan på väfnadselementen och nerverna, men vid stegring verka de hämmande ända till direkt skada.

Massagen öfver hufvud kan i viss mån betraktas som ett våldförande på väfnaderna, väckande till lif organismens egen läkande förmåga, tvingande densamma att anpassa sig efter stegrade kraf och därigenom ökande dess motståndskraft. Huru stor roll massagen än spelar som terapeutiskt hjälpmedel, är den ensam för sig ej nog vid flertalet sjukdomstillstånd, där den kan ifrågakomma, utan måste användas i samband med framför allt sjukgymnastikens rörelseförråd eller med andra medel ur läkekonstens rika arsenal. Att bedöma ej mindre när, utan äfven hur massagen skall ges, bör tillkomma ensamt läkaren, såsom den ende häri sakkunnige. Vid vissa sjukdomstillstånd, såsom svulster, varbildningar m. m., kan en använd massagebehandling innebära en direkt lifsrisk. Vid sidan af denna som terapeutiskt medel använda massage, tillämpad efter vetenskapliga principer, har man äfven en massagebehandling med enbart hygieniskt ändamål. Denna hör praktiskt hemma i badanstalterna och utföres af en betjäning, af hvilken man självfallet hvarken kan eller har skäl att fordra en utbildning af samma grundlighet, som, enligt hvad ofvan nämndes, är nödvändig för massage- och sjukgymnastikgifvarna.

Litt.: De förnämsta arbetena ang. massage på svenska äro E. Kleen, ”Handbok i massage och sjukgymnastik” (1911), samt A. Wide och D. Rancken, ”Medicinsk gymnastik och massage” (1912), hvari den senare skrifvit den på nya synpunkter rika afdelningen om massage. C. H—hl.

Massagēter (grek. *massage'tai*), ett nomadfolk, som enligt Herodotos och andra forntida författare bodde mellan Oxus (Amu) och Jaxartes (Sir) s. ö. om nuv. Aral, v. om Sogdiana. Herodotos, som, ehuru med föga sannolikhet, låter massageternas drottning Tomyris besegra perserkonungen Cyrus, beskrifver dem som ett tämligen ociviliseradt folk. De hade kopparvapen och smycken af guld; järn och silfver kände de ej. Kvinnorna hade de gemensamt. Åldringar dödades af sina anförvanter, hvarefter deras kött kokades tillsammans med fårkött och uppåts, och en sådan ändalykt betraktade massageterna som den lyckligaste lotten. Åsikterna om massageternas härstamning m. m. äro olika. J. C.

Massai. Se Masai.

Massa'ja, Guglielmo, italiensk missionär, kardinal, f. 8 juni 1809 i Piova nära Asti, d. 6 aug. 1889 nära Neapel, inträdde 1826 i kapucinorden och var 1846—79 verksam som missionär i Abessinien, hvarifrån han efter flera förföljelser till sist fördrefs af Menilek. Han utnämndes 1884 af Leo XIII till kardinal. Sin verksamhet i Abes-

sinien har M. skildrat i *I miei trentacinque anni di missione nell' Alta Etiopia* (12 bd, 1885—95; ett populärt utdrag, *In Abissinia e fra i Galla*, utgafs 1895). Han utgaf äfven en grammatik öfver amhara-gallaspråket (1867). V. S—g.

Massa'ker (fr. *massacre*), blodbad, massmord på människor, hvilka göra ringa eller intet motstånd. — Massakrēra, nedgöra, nedhugga, slå ihjäl.

Massal., vid växtnamn förkortning för A. Massalongo (se denne).

Massali'a, *astron.*, en af småplaneterna.

Massali'a, det grekiska namnet på Marseille.

Massaliäner. Se Messalianer.

Massalongo [-lå'ŋgå], Abramo (Bartholomæus), italiensk botanist, paleontolog, f. 13 maj 1824 i Tregnago vid Verona, d. 25 maj 1860, blef 1849 juris doktor i Padua, men egnade sig därefter åt naturvetenskaperna. Sedan han 1850 publicerat sitt första naturvetenskapliga arbete, följde med korta mellanrum den ena uppsatsen efter den andra, så att han vid sin död efterlämnade 50 vetenskapliga arbeten, större och mindre. Med förkärlek hade han vändt sig åt undersökningen af Italiens fossila flora samt åt lafvarna. Men ehuru flertalet af hans arbeten tillhör dessa områden, publicerade han äfven några uppsatser af geologiskt, paleozoologiskt och herpetologiskt innehåll. Hans arbeten på paleobotanikens område rörde sig företrädesvis kring Italiens tertiära flora, och hans alltför tidigt inträffade död var för kännedomen om densamma en svår förlust. Som lichenolog var M. en af de förste, som på allvar började använda mikroskopet vid lafvarnas undersökning och bestämning. Af M:s arbeten må nämnas *Specimen photographicum animalium quorundam plantarumque fossilium agri veronensis* (1859), *Studii sulla flora fossile del sinigalliese* (1860), *Musacearum palmarumque fossilium montis Vegroni sciographia* (1861), *Ricerche sull' autonomia dei Licheni crostosi* (1852), *Synopsis Lichenum blasteniospororum* (s. å.), *Memorie lichenografice, ossia commentaria lichenographica, quibus describuntur Lichenes foliosi et fruticulosi* (1855), *Schedulæ criticæ in Lichenes exsiccatos Italiæ* (1855—56). A. G. N.

Ma'ssalov, Nikolaj, rysk raderare, f. 1845 i Moskva, studerade i Dresden 1861—67 och i Paris under Flameng. Hans förnämsta verk äro 40 raderingar efter Rembrandt (i Eremitaget i Petersburg), *Jakobs dröm*, efter F. Bol (i Dresden), *Judit*, efter Moretto, samt ytterligare efter Rembrandt 10 raderingar, mest från museum i Kassel, *Nattvakten* (i Amsterdam) och *Simsons bröllop* (i Dresden).

Ma'ssa lubre'nse [lo-], M. di Sorrento [sårre'ntå], stad i italienska prov. Napoli, på Sorrentohalfön, vid Medelhafvet. 2,579 inv. (1901; som kommun 7,782 inv.). Ruiner af en romersk vattenledning och andra fornlämningar. Från M. besökes den 5 km. aflägsna spetsen af Sorrentohalfön, Punta di Campanella (lat. *Promontorium Minervæ*), som är försedd med fyrtorn och erbjuder en härlig utsikt öfver hafvet. (J. F. N.)

Ma'ssa mari'ttima, stad i italienska prov. Grosseto (Toscana), på en travertinkulle i Maremmerna. 5,930 inv. (1901; som kommun 18,462). Biskopssäte, seminarium, gymnasium, stadsbibliotek och museum. I trakten finnas stora koppargrufvor samt svafvel- och järnkällor. M. är en af de största städerna i Maremmerna, emedan dess klimat väsentligen förbättrats genom torrläggningsarbeten. (J. F. N.)

Massarāni, Tullo, italiensk skriftställare, f. 1826 i Mantua, d. 1905 i Milano, af israelitisk släkt, idkade juridiska och litterära studier, hvarjämte han egnade sig åt målarkonsten. Han deltog med ifver i 1848 års nationella rörelse och var 1852 invecklad i Mazzinis sammansvärjning. 1860—67 satt han i parlamentet och var länge medlem af Milanos municipalråd. Vid världsutställningen i Paris 1878 var han ordf. i den internationella juryn för konstafdelningen. I åtskilliga skrifter sökte M. främja ett godt förstånd emellan Italien och Tyskland i afseende på politik, litteratur och konst. Skriften *Enrico Heine ed il movimento letterario in Germania* (1857) gaf upphof åt den Heinebeundran, som nu är så stark uti Italien. Bland M:s öfriga arbeten må anföras *L'idea italiana attraverso i tempi* (1850), *Studii di letteratura e d'arte* (1873), *Studii di politica e di storia* (1875), *L'arte a Parigi* (1879), *Sermoni e rime* (1880), *Carlo Tenca e il pensiero civile* (1886) och ett stort arbete om den satiriska diktningen, *Storia e fisiologia dell' arte di ridere* (1900—02).

Massarēter. Se Dassareter.

Massart [-sār], Lambert Joseph, belgiskfransk violinist, f. 1811 i Liège, d. 1892 i Paris, elev af R. Kreutzer där, blef 1843 violinprofessor vid konservatoriet i Paris och vann mycket anseende som lärare åt H. Wieniawski, Marsick, Sarasate, Teresina Tua m. fl.

Massaua [-āoa]. Se Masaua.

Massawa. Se Masaua.

Massberg, Konrad. Se Marderfelt.

Massé, Félix Marie Victor, fransk operakompositör, f. 1822 i Lorient, d. 1884 i Paris, elev af Zimmermann och Halévy vid konservatoriet i Paris, erhöll Rompriset 1844 och gjorde sig, efter återkomsten från en tvåårig resa uti Italien och Tyskland, ett namn som romanstonsättare. Hans lyckliga debut på Opéra comique med *La chanteuse voilée* (1850; "Den beslöjade sångerskan", 1868) efterföljdes af många andra operor där, bland hvilka endast de närmast följande, *Galatée* (1852) och *Les noces de Jeannette* (1853; "Jeannettes bröllop", 1855) äfvensom *La reine Topaze* (1856), gjorde större lycka. 1860 blef M. kormästare vid Stora operan, var 1866—80 kompositionsprofessor vid konservatoriet och efterträdde 1872 Auber i Académie des beaux-arts. Efter lång hvila framträdde han med en större opera, *Paul et Virginie* (1876), som väl hade framgång i Paris, men föll i Wien (1880) och ej heller i Stockholm (1886) visat sig lifskraftig. För den stora stilen räckte M:s talang icke till, men i opera comiquen utvecklade han mycken finess och behaglig melodi. Hans romanser och visor (*Chants bretons, Chants du soir* och *Chants d'autrefois* m. m.) äro ofta verkligt intagande. Han efterlämnade operan *Une nuit de Cléopâtre*, som gafs 1885. M:s staty (modellerad af Mercié) restes 1887 i hans födelsestad. A. L.*

Masséna [-sena'], André, hertig af Rivoli, furste af Essling, marskalk af Frankrike, f. 6

maj 1756 i Nizza, d. 4 april 1817 i Paris, hade tjänat 14 år som underofficer vid ett franskt infanteriregemente och lämnat tjänsten, då revolutionskrigen utbröto (1792). Han ingick då åter i tjänst och kämpade med lycka på den norditalienska krigsskådeplatsen, där han förde division under 1796—97 års märkvärdiga fälttåg. Särskildt utmärkte han sig, då han under 24 timmar med sin division kämpade på två slagfält (Rivoli och Favorite), som lågo öfver 50 km. ifrån hvarandra. Bonaparte gaf honom tillnamnet *l'enfant chéri de la victoire* (segerns älsklingsbarn). Med mindre framgång förde M. 1798 befälet i Rom; men 1799 års fälttåg skaffade honom nya lagrar, ty med 30,000 man afvärjde han i Schweiz ryssars och österrikares anfall samt räddade, hufvudsakligen genom segern vid Zürich (sept. 1799), Frankrike från en invasion. Ökad ära vann han genom det tappra försvaret af Genua 1800. Ehuru ingen hängifven beundrare af Napoleon, blef han 1804 marskalk. Under 1805 års fälttåg förde M. befälet i norra Italien, men blef 30 okt. besegrad vid Caldiero af sin skicklige motståndare, ärkehertig Karl. Efter fälttågets slut besatte han 1806 Neapel för konung Josef Bonapartes räkning. 1807 var han med på fälttåget mot preussare och ryssar i Ostpreussen samt utnämndes s. å. till hertig af Rivoli. 1809 förde M. en armékår vid den armé, med hvilken Napoleon ryckte mot österrikarna, och i det häftiga slaget vid byarna Aspern och Essling 21 och 22 maj ledde han den ursinniga och ihärdiga striden om dessa byar. I slaget vid Wagram 5 och 6 juli s. å. stod han med sin kår på vänstra flygeln och fick mottaga det anfall, med hvilket österrikarna afsågo att afskära fransmännen från Donaubroarna. Efter slaget utnämndes han till furste af Essling. 1810 sändes M. till Spanien, men förmådde icke vända krigslyckan till fransmännens förmån, oaktadt han vid Fuentes de Oñoro 3 och 5 maj 1811 afvisade Wellingtons anfall. Han ersattes efter detta slag af Marmont och användes icke vidare i fält, men placerades 1813 som guvernör i Toulon. 1814 slöt han sig till bourbonerna. Med anledning af sitt förhållande vid Napoleons återkomst 1815, då han förde befälet öfver 8:e militärdivisionen i Marseille, ställdes han inför rätta, men frikändes. M:s *Mémoires* utgåfvos 1849 af general Koch. Litt.: P. Bondois, "M." (1887), och E. Gachot, "Histoire militaire de M." (1901). C. O. N.

Ma'ssenbach, Christian von, preussisk officer, skriftställare, f. 1758, d. 1829, anställdes 1782 i Fredrik II:s stab och 1786 i preussiska generalkvartermästarstaben. Han deltog i krigen mot Frankrike ända till freden 1795 och utöfvade som öfverkvartermästare (stabschef) hos furst Hohenlohe 1806 genom sitt pedantiska fasthållande vid 1700-talets krigföringssätt ett olyckligt inflytande på krigets förlopp. Han undgick genom furstens inflytande bestraffning och utgaf flera skrifter till sitt rättfärdigande. Han dömdes 1817 för landsförräderi till 14 års fästningsarrest, men benådades 1826. C. O. N.

Massenet [masnä], Jules Émile Frédéric, fransk tonsättare, f. 12 maj 1842 nära Saint-Étienne, den yngste af 21 syskon, utbildades vid konservatoriet i Paris under ledning af Laurent, Reber och Thomas, fick 1863 stora Rompriset för kantaten *David Rizzio* och var 1878—96 kompositionsprofessor vid nämnda konservatorium. Redan genom sin första opera, *La grand' tante* (1867), visade han sig vara en skicklig och behaglig musiker, och hans *Suites d'orchestre* väckte uppmärksamhet på "Concerts populaires" genom nya och sinnrika effekter. Det var dock först efter fransktyska kriget 1870—71, som han småningom vann anseende som en bland de främste af det yngre Frankrikes tonsättare. Hans med största flit fortsatta alstring omfattar flera orkestersviter (bl. a. *Scènes napolitaines* och *Scènes pittoresques*), den symfoniska dikten *Visions*, pianostycken och vokalverk (bl. a. köridyllen *Narcisse*, 1878, utförd i Stockholm 1889, och sång-"scenerna" *Poème d'avril*, *Poème du souvenir* o. s. v.), mysterierna *Marie Madeleine* (1873), *Eve* (1875) och *La vierge* (1879), oratoriet *La terre promise* (1900), de större och mindre operorna *Le roi de Lahore* (1877), *Hérodiade* (1881), *Manon* (1884; uppf. i Stockholm 1896), *Le Cid* (1885), *Esclarmonde* (1889), *Le mage* (1891), *Werther* (1892; uppf. i Stockholm 1904), *Thaïs* (1894), *La navarraise* (s. å.; "Navarresiskan", 1895), hvilken utgjorde ett experiment på "verismens" fält, *Sapho* (1897), *Cendrillon* (1899), *Grisélidis* (1901), *Le jongleur de Notre dame* (1902), *Chérubin* (1905), *Ariane* (1906), *Thérèse* (1907), *Bacchus* (1908), *Don Quichote* (1910), *Roma* (1912) m. fl., 3 baletter, uvertyrer, åtskillig skådespelsmusik, en pianokonsert, en violoncellkonsert och ett hundratal sånger (*Mélodies*, 5 bd). — M. eger god blick för det sceniska och behärskar med stor säkerhet den musikaliska tekniken, icke minst instrumentationen, som han vet att aflocka fina, ofta raffinerade verkningar. Främmande för hans skaplynne äro djärfva och starkt personliga grepp; hans musik vill framför allt behaga och gör det på ett elegant och intagande, men tämligen enformigt vis. Med vek och öm, sinnligt smekande melodik tecknar han kärleken, gärna med synderskor som hufvudpersoner. I sina stora operor efterföljer han Meyerbeers patetiska stil. M. blef 1878 led. af Franska institutet och 1897 af Mus. akad. i Stockholm. E. F—t.

Massenfachwerk, *skogsh.* Se Fackverk 2.

Masse'nja. 1. Förr hufvudstad i riket Bagirmi i Sudan, s. ö. om Tsad-sjön. Det hade en omkrets af 12 km. och var omgifvet af en 5—6 m. hög,

nu förfallen mur. Det besöktes 1852 af Barth. M. förstördes 1871 af konungen i Wadai, hvarvid de fleste invånarna dödades, de öfrige bortsläpades. Nu är Bugoman vid Schari hufvudstad. — 2. Se Massina. 1. J. F. N.

Massēra (fr. *masser*), behandla med massage (se d. o.).

Masset [massä], Nicolas Jean Jacques, belgisk-fransk musiker, f. 1811 i Liège, d. 1903 i Beaugency, studerade violin för Habeneck vid konservatoriet i Paris och blef violinist vid Théâtre italien och Stora operan samt orkesteranförare vid Variétés-teatern. Därunder utgaf han stycken för violin och för flöjt samt romanssånger. 1839 debuterade han som tenor på Opéra comique och uppträdde sedan på scenen ända till 1852, äfven uti Italien och Spanien, hvarefter han egnade sig åt sånglärarkallet som professor vid Pariskonservatoriet 1853—87. Han utgaf öfningar, vokaliser och *L'art de conduire et de développer la voix* (1886). Bland hans elever nämnas Nicolini, Kristina Nilsson, Signe Hebbe, Matilda Eneqvist och Ida Basilier. M. blef 1856 led. af Mus. akad. i Stockholm. A. L.*

Massēter (grek. *masetēr*, den tuggande), *anat.*, den platta, rektangulära muskel, som hos människan i hvardera kinden sträcker sig mellan okbågen och yttre ytan af underkäken till dennas nedre kant. Den är en kraftig tuggmuskel, och dess spänning kan man tydligt känna med fingrarna, då tänderna hopbitas. G. v. D.*

Massey [mä'si], Gerald, engelsk skald, f. 1828, d. 1907, arbetade i barndomen i en fabrik och blef vid 15 års ålder springgosse i London, men förvärfvade rastlöst kunskaper på egen hand. De fattiges lidanden och medlen att höja arbetsklassen utgöra temat i hans *Poems and chansons* (1846). Genom utgifvandet af den radikala tidningen "The spirit of freedom" (1848) och dikterna *Voices of freedom and lyrics of love* (1849) gjorde sig M. bemärkt af Ch. Kingsley och erhöll sekreterarsysslan hos de "kristne socialisterna". Bland hans öfriga arbeten må nämnas *Shakespeare's sonnets* (1866), innehållande en ny teori i denna litteraturhistoriska tvistefråga, diktsamlingen *A tale of eternity, and other poems* (1869), *A book of the beginnings* (1881), om myternas upphof, och *Ancient Egypt: the light of the world* (1907). Ett urval af hans tidigare diktning jämte några senare poem samlades i *My lyrical life* (2 bd, 1889). Hans personlighet anses ligga till grund för George Eliots "Felix Holt". Sedan 1863 åtnjöt han en pension från civillistan. Han höll i England och Amerika föreläsningar öfver spiritismen.

Massformig, *geol.* Se Bergart, Jorden, sp. 133, och Struktur.

Ma'ssico, Monte (lat. *Massicus mons*), höjdsträckning i nordvästra Kampanien, i närheten af Sessa Aurunca, 811 m. Det är ett isoleradt kalkberg, som i n. begränsar Campagna felice. Dess vin ("massiskt vin") prisades af Horatius och andra latinska skalder.

Massicot [-sikå], fr. (af grek. *ma'ssēin*, knåda, omröra, emedan ämnet tillverkas af smält bly under omröring), *kem.*, föråldrad beteckning för blyoxid, blyglete (se Bly). P. T. C.*

Ma'ssicus mons, lat. Se Massico.

Massi'f central [-sätra'l], fr., fransk bergplatå. Se Frankrike, sp. 1106.

Massikesse, ort i Manika (se d. o.).

Massi'lia, romarnas benämning på Marseille.

Massiliäner l. Massilienser kallades efter staden Massilia (Marseille) ett religiöst parti, som, med Johannes Cassianus i spetsen, sökte gå en medelväg i striden emellan Pelagius och Augustinus. Den vanligaste, fast först långt senare uppkomna benämningen för denna riktning är numera semipelagianer (se Semipelagianism). (E. Bg.)

Massilie'nser. Se Massilianer.

Massillon [mä'silån], stad i nordamerikanska staten Ohio, vid Ohiokanalen och en viktig järnvägsknut. 13,879 inv. (1910). Mångsidig industri. (J. F. N.)

Massillon [-sijå'], Jean Baptiste, fransk predikant, f. 1663 i Hyères, d. 1742 i Clermont, ingick vid 17 års ålder i oratoriemunkarnas kongregation och utnämndes 1717 till biskop i Clermont. Han var en af sin tids främsta andliga vältalare. Hans predikningar afsticka fördelaktigt mot tidens predikosätt genom enkelhet och varm känsla samt vittna om sedligt allvar och djup kännedom af människohjärtat. Med frimodigt allvar predikade han inför Ludvig XIV och hans hof. Bland dessa predikningar är hans *Sermon du petit nombre des élus* berömdast och berättas ha varit af gripande verkan. Berömda äro ock hans under namnet *Petit carême* (tryckt i många uppl.) kända fastlagspredikningar inför den 8-årige Ludvig XV. Sedan 1719 var M. medlem af Franska akad., efter abbé de Louvois. Hans samlade predikningar utgåfvos 1745—49 i 15 bd och ha flera gånger upplagts. Litt.: E. A. Blampignons skildring af M. (2 bd, 1879, 1891).

Ma'ssimi, romersk adelsslägt, som påstår sig härstamma från Q. Fabius Maximus Cunctator och hvilken som vapendevis upptagit Ennius' utsago om den berömde fältherren *cunctando restituit rem*. Numera är den mest känd för sitt palats, Palazzo M. alle colonne, ett af de skönaste och snillrikast tänkta byggnadsverken i Rom. Baldassare Peruzzi är mästaren; 1535 byggde han det åt Pietro M., hvars fädernehus gick under vid konnetabelns af Bourbon stormning af Rom; i detta äldre palats hade de förste boktryckarna i Italien, tyskarna Schweynheim och Pannaertz, som 1497 särtryckte Ciceros bref, sin officin. I palatset är i synnerhet pelargården (se fig.) med sina vackra pelare och kassettak berömd. "Genom ett äkta studium af antiken fick familjen M. ett palats, som visade senare tider en bild från den antika arkitekturens blomstringsdagar. I pelarordningar och profiler, i användningen af stuckatur och hvalf är Peruzzis verk en förklarad, ända in i minsta detalj med kärlek utförd nygestaltning och efterbildning af klassiska förebilder" (Gsell-Fels). I palatset

finnas dels antika föremål, dels — i salongen — en modern fris med framställningar ur den antagne stamfaderns historia. Släkten hade äfven en berömd malmgård, Villa Massimi, inom stads-

Pelargården i Palazzo Massimi.

muren n. om Lateranen; denna villa är numera styckad till byggnadstomter, men dess "Casino" kvarstår med ryktbara, af tyska målare (Overbeck, Schnorr m. fl.) 1821—28 utförda fresker. J. C.

Ma'ssims, ögrupp. Se Louisiadearkipelagen.

Ma'ssina (Massenja), fulbestat i det inre af västra Afrika, vid Nigers stora knä, omkr. 167,000 kvkm. Befolkningens antal anslås till 4,5 mill. Jämte den härskande stammen fulbe (muhammedaner) består befolkningen af hedniska bambara och sonrhay, som utgöra hufvudmassan. Haúsaspråket är mycket spridt. M. grundlades omkr. 1770, var under förra hälften af 1800-talet en blomstrande stat, som tidtals behärskade äfven Timbuktu, men var sedan 1860-talet ett rof för inhemska krig. Det blef 1893 tributpliktigt till Frankrike och räknas till Franska Sudan. (J. F. N.)

Massinger [mä'sindʃə], Philip, engelsk dramatiker, f. 1583, var student i Oxford 1602—06, begaf sig därefter, utan att ha erhållit någon akademisk grad, till London, där han egnade sig åt dramatiskt författarskap. Först på 1620-talet började hans pjäser tryckas och uppföras. Angående hans lefnadsomständigheter vet man endast, att han alltjämt befann sig, om ej direkt i nöd, så dock i mycket brydsamma förhållanden och att han dog i London. Han begrofs i sin medarbetare Fletchers graf (i S:t Saviour's church, Southwark). Bland Shakspeares omedelbara efterföljare är M. en af de alsterrikaste och mest bildade. Han står närmast Shakspere i förmågan att bygga upp ett drama. Handlingen i hans stycken framskrider jämnt, med en samlad styrka, som t. o. m. kan urarta till tyngd. Han gör gärna till hufvudsak skildringen af en härskande lidelses tillväxt och verkningar och påminner härigenom, men äfven i andra afseenden, om Marlowe. Vekhet och moraliskt upphöjd värdighet äro utmärkande för honom. Diktionen är ren och smakfull, fri från såväl låghet som svulst. Emellertid var M., för att tillmötesgå tidssmaken, tvungen att i sina stycken inmänga komiska scener. Dessa äro hos honom så skamlöst plumpa, att man kan misstänka, att de förskrifva sig från annan hand. Det är ock kändt, att han samarbetade med andra dramatiker (i första rummet med Fletcher, men äfven med Dekker, Rowley, Middleton, Field). Det 20-tal dramer, som voro skrifna af M. och Fletcher gemensamt, utgafs i blott den senares namn. Endast 14 stycken af de nu bevarade utgåfvos som författade af M. ensam. Under 1800-talet ha ytterligare två dramer blifvit funna, som säkert äro af honom. Man känner dessutom titlarna på 12 af M. ensam eller i förening med andra skrifna stycken, hvilka nu gått förlorade. I några af M:s dramer framlyser en så hög uppskattning af katolicismen, att man trott sig kunna antaga, att han hyllat denna bekännelse. Så är *The virgin martyr* (tr. 1622), skrifvet i samarbete med Dekker, ett verkligt medeltida mysteriespel, och i *The renegado* (1624) utrustas en jesuitpräst med de största dygder. Vidare märkas det skakande sorgespelet *The duke of Milan* (1623), *The bondman* (1624), *The roman actor* (1629), *The fatal dowry* (1632; i samarbete med Field), den i sede- och lyxhistoriskt hänseende märkliga komedien *The city madam* (s. å.) samt *A new way to pay old debts* (1633), som ännu bibehåller sig på repertoaren och hvars hjälte, den snikne sir Giles Overreach, varit en af Kean och andra stora skådespelare eftersökt roll. M:s dramer äro utgifna af bl. a. Gifford (1805—13) och Cunningham (1867; 3:e uppl. 1872). (E. B—n.)

Massiv (fr. *massif*, af lat. *massa*, deg, af grek. *ma'ssein*, knåda), tät, tjock, tung, stadig; som alltigenom består af samma ämne (hvarken ihålig eller inuti utfylld med något annat ämne); uppförd af idel lera eller murad sten utan användande af byggnadsvirke. — *Geol.*, en massformig, jämförelsevis betydande bergartsmassa, utan regelbunden begränsning och utan skiktning. Bergartsmassiven dels bilda enstaka klumpformade berg, dels upptaga stora områden af stundom flera mils längd och bredd. Granit, diorit, porfyr m. fl. bergarter förekomma i form af massiv. Inom Sverige bildar t. ex. den i Stockholmstrakten förekommande finkorniga graniten ett massiv, hornbländegraniten vid Uppsala ett annat o. s. v., hvart och ett med en

mängd berg och kullar, hvilka under den lösa jordbetäckningen sinsemellan sammanhänga. Jfr Berg och Jorden. — Massivitēt, egenskapen att vara massiv. E. E.

Ma'ssmann, Nikolaj Hermann, tysk präst i Köpenhamn, f. 1766, d. 1816, stiftade 1800 de efter honom uppkallade massmannska söndagsskolorna i Köpenhamn, i hvilka handtverkslärlingar och gesäller få undervisning i läsning, skrifning, räkning, teckning, Danmarks historia, tyska och matematik. Intill 1900 besöktes dessa skolor af omkr. 21,400 handtverkslärlingar utom gesäller och mästare. E. Ebg.

Ma'ssmann, Hans Ferdinand, tysk filolog, f. 1797 i Berlin, d. 1874, var anställd vid skolor och universitet dels som turnlärare, dels som lärare i forntyska språket och litteraturen. Han utgaf bl. a. "Denkmäler deutscher sprache und litteratur" (1827), "Deutsche gedichte des 12. jahrhunderts" (2 bd, 1837) och "Ulfilas" (2 bd, 1855—56). Se Euler och Hartstein, "H. F. M." (2:a uppl. 1902).

Masson [maså'], Antoine, fransk kopparstickare, f. 1636, d. 1700, säges ha börjat som vapensmed, innan han öfvergick till sin egentliga konst, inom hvilken han nådde stor skicklighet i den illusoriska härmningen af effekten hos olika stoff, vapen, dräkter, hår o. d. Hans arbeten bestå mest i porträtt, såsom af grefve Harcourt (efter Mignard; kalladt *Cadet de la perle*). Men han utförde äfven stick efter kompositioner, såsom efter Tizians "Lärjungarna i Emmaus", kalladt *La nappe* (bordduken) på grund af det skickliga framställandet af borddukens fållar och mönster. 1697 blef M. led. af akademien i Paris. (A. L. R.)

Masson [maså'], Auguste Michel Benoît Gaudichot-, kallad Michel, fransk roman- och teaterförfattare, f. 1800 i Paris, d. där 1883, tjänstgjorde i yngre år som statist, kypare, bokhandelsbiträde och diamantslipare, började 1826 skrifva i tidningar och utgaf en mängd stränt moraliska romaner och novellsamlingar, bland hvilka märkas *Contes de l'atelier, ou Daniel le lapidaire* (1832—33), *Souvenirs d'un enfant du peuple* (1838—41), *La gerbée* (1861, prisbelönt af Franska akad.) och *Les drames de la conscience* (1866). Mycket populär, äfven i utlandet, blef hans biografiska arbete *Les enfants célèbres* (1838, 10:e uppl. 1875; "Historiska minnesteckningar" o. s. v., 1849; "Namnkunniga barn", 1865 och 1907). I medarbetarskap med Scribe och andra skref M. äfven en mängd vådeviller samt åtskilliga melodramer, bl. a. *Les mystères du carnaval* (1847; "Valentine de Saint Vallier", s. å.), *Les orphelins du pont Notre-Dame* (1849; "Hittebarnen", s. å.) och *Les fils aînés de la république* (1873).

Masson [mä'sn], David, skotsk litteraturhistoriker, f. 1822 i Aberdeen, d. 1907, kallades 1852 till professor i engelska språket och litteraturen vid University college i London och 1865 till professor i vältalighet och engelsk litteratur vid Edinburghs universitet; 1895 tog han afsked. 1859—68 redigerade M. "Macmillan's magazine". Bland hans arbeten märkas, utom en mängd tidskriftsbidrag, *Essays, biographical and critical: chiefly on english poets* (1856; tillökad uppl. i 3 bd, 1874, med särskilda titlar: *Wordsworth, Shelley, and Keats, The three devils: Luther's, Milton's and Goethe's* och *Chatterton*), hans mest betydande verk, *Life of John Milton* (6 bd, 1858—80), hvilken lefnadsteckning äfven dröjer utförligt vid alla tidsomständigheterna och anses för klassisk, ett arbete om engelska novellister (1859), ett om den moderna engelska filosofien (1865), *De Quincey* (i serien "Men of letters") och *Carlyle* (1885). Miltons arbeten utgåfvos af M. 1874 i 2 mönstergilla uppl. och De Quinceys 1889—90 (14 bd).

Masson [maså'], Frédéric, fransk historiker, f. 8 mars 1847 i Paris, sedan 1866 amanuens och bibliotekarie i krigsministeriets arkiv, hvarifrån han på grund af politiska meningsbrytningar aflägsnades 1880. M. blef 1903 led. af Franska akad., där han efterträdde Gaston Paris. Af hans många historiska arbeten, som utmärkas för rikedom på nya detaljuppgifter och dokument, behandlar flertalet Napoleon I och hans familj. Nämnas kunna *Le département des affaires étrangères pendant la révolution* (1877), *Le marquis de Grignan* (1881), *Les diplomates de la révolution* (1883; om Basseville och Bernadotte), *Napoléon et les femmes* (1893; "Napoleon och kvinnorna", 1896), *Napoléon chez lui* (1894), *Napoléon inconnu* (1895), *Napoléon et sa famille* (7 bd, 1897—1906), *Joséphine* (3 bd, 1899—1901), *L'impératrice Marie-Louise* (1902), *Napoléon et son fils* (1904), *Jadis* (1903—04), *Jadis et aujourd'hui* (1908), *Autour de Sainte-Hélène* (1908) och *Napoléon à Sainte-Hélène* (2 bd, 1911).

Masson-Forestier [maså' fårestiē], Alfred, fransk författare, f. 1852 i Le Havre, stiftade 1903 föreningen Vers l'Alsace, som söker uppehålla de franska förbindelserna med Elsass. Hans noveller (*La jambe coupée* 1894, *Remords d'avocat* 1896, prisbelönt af Franska akad., *Angoisses de juge* 1898 m. fl.) och dramer (*Attaque nocturne* 1904, m. fl.), som gärna taga motiv från affärs- och juristlifvet, äro spännande och effektfulla.

Massora [-såra]. Se Massoreter.

Massorēter kallas de judiske skriftlärde från rabbinskolorna i staden Tiberias vid sjön Genesaret, som sysselsatte sig med samlandet af massōra l. masōra och sedermera under 600- och 700-talen uppfunno ett system för att i skrift beteckna den på massoran grundade riktiga läsningen af G. T:s heliga skrifter. Dessa voro nämligen uppteckнade med endast konsonanter och kunde därför läsas på flerehanda sätt. Den enda rätta läsningen af denna konsonantiska text hade dock, alltsedan hebreiskan upphört att vara ett lefvande språk (i 2:a århr. f. Kr.), traditionellt fortplantats genom århundradena utan skriftlig fixering och var med färre, enstaka och obetydande undantag densamma i alla synagogor och rabbinskolor öfver hela Palestina och Babylonien. Den under tidernas lopp samlade massan af textkritiska anmärkningar och gällande föreskrifter rörande den rätta läsningen kallades med ett nyhebreiskt ord *massōret* l. *massōra* ("tradition"), och sedan de med denna sysslande skriftlärde i Tiberias, *baalē ham-massōret* ("massora-männen"), uppfunnit sitt system att med vokaler och punkter beteckna den rätta läsningen, inbegreps äfven denna textens vokalisering under namnet massora. Det massoretiska systemet, grundadt på den äldre, i samma ändamål uppfunna

punkteringen af syriska handskrifter, innehåller särskilda tecken för alla vokaler samt dessutom likartade, af punkter och streck öfver, under eller inuti konsonanten bestående tecken för reducerade vokaler, aspireradt eller oaspireradt uttal af vissa konsonanter m. m. De handskrifter och bibelupplagor, som äro försedda med alla dessa vokal- och andra läsetecken, kallas därför ”punkterade” eller ”vokaliserade”, till skillnad från ”opunkterad” eller ”ovokaliserad” skrift, som innehåller blott den konsonantiska texten. Utom detta punktationssystem (den *västerländska* massoran) finnes ett annat, i det närmaste likartadt och sannolikt yngre, som uppfanns i de babyloniska rabbinskolorna och kallas *babylonisk punktation* (den *österländska* massoran). Den senare finnes numera blott i karaitiska handskrifter och i de för karaitiska judar afsedda bibelupplagorna. Skillnaden emellan de båda systemen är för oss oväsentlig. Den massoretiska punkteringen, som är yngre än talmud, då dess sista redaktion känner till blott en konsonantisk text, fick sin slutliga fulländning genom den berömde rabbinen Ben Ascher, som lefde i Tiberias i början af 900-talet. Honom följde troget alla senare judiska textkritiker, de s. k. *naqdanîm* (”punktatorer”), och på de af dem ombesörjda handskrifterna hvilar den i våra (kristna och judiska) bibelupplagor befintliga texten. I de flesta nu existerande massoretiska handskrifterna finnes massorasamlingen af textkritiska anmärkningar anbragt i marginalerna, och därvid skiljer man emellan *massora parva* (”den lilla m.”) och *massora magna* (”den stora m.”). Den förra befinner sig dels på sidomarginalerna, dels emellan de bägge textkolumner, som innehålla den hebreiska texten och den arameiska parafrasen (*targûm*), och meddelar upplysning om läsningen af tvifvelaktiga ord, om varianter i konsonanttexten, om betydelsen af vissa egendomligheter i skriften, då somliga bokstäfver äro större, andra mindre än de öfriga, andra skjutna uppåt o. s. v. Det viktigaste af denna massora finnes äfven i våra vanliga hebreiska bibelupplagor i de noter under texten, som innehålla *kerē* (”det lästa”, se K e r e). Massora magna befinner sig på öfre och undre marginalerna och innehåller utförligare anmärkningar till massora parva. Den massoretiska vokalsättningen är af stort och bestående värde både i rent språkvetenskapligt hänseende och som den bästa möjliga kommentar till texten, hvilket dock icke hindrar, att en nyare tids vetenskapliga kritik kunnat uppvisa, att på enstaka ställen massoreterna icke riktigt förstått textens mening. — Som den äldsta och förnämsta massoretiska källan gäller den efter sina begynnelseord uppkallade skriften *Ochla weochla* (från 1000- eller 1100-talet, utg. af Frensdorff 1864). Likaså viktig är den andra, af D. Bomberg 1524—25 tryckta rabbinska bibeln, i hvilken Jakob ben Chajjim infört ett rikhaltigt, ur en mängd handskrifter samladt massoretiskt material. Då den handskriftliga massoran ofta är svårbegriplig och mångtydig genom en mängd förkortningar och besynnerliga tecken (djur, cirklar, figurer m. m.), var detta Ben Chajjims arbete högst värdefullt och bildar själfva ”textus receptus” för massoran i alla senare bibeleditioner. — Af nyare betydande arbeten öfver massoran må anföras: Frensdorff, ”Massoretisches wörterbuch” (1876), Strack, ”Prolegomena critica in Vetus testamentum” (1873), samt Ginsburg, ”The Massorah compiled from manuscripts . . .” (1880—85). Jfr Buhl, ”Kanon und text des alten testaments” (1891), och Strack, ”Einleitung in das alte testament” (6:e uppl., 1906). H. A. (K. V. Z.)

Masspsykologi, det psykologiska studiet af det egendomliga själslif, som utmärker människorna, då de komma många tillsammans och bilda en folkmassa. Genom inbördes suggestion påverka de därvid hvarandra, så att den självständiga reflexionen försvagas och i stället känslorna taga den ledande rollen. Ansvarskänslan hos de enskilde nedsättes. Folkledare behärska med sina slagord massan, i hvilken de öfriga liksom förlora sin individualitet, så att en sorts kollektivt själslif kommer till stånd. Då det stora flertalet står på en lägre ståndpunkt än minoriteten, medför detta vanligen, att massans tänkesätt och handlingar bli råare än individernas, hvarigenom förklaras, hur en folkmassa kan begå förbrytelser, som man icke kan tilltro de enskilde bland dem. Men å andra sidan kan äfven i en folkmassa en ädel entusiasm gripa alla och förläna den enskilde en förmåga af självuppoffring, som han icke skulle ega, om han vore isolerad. Hjältemodet inom krigshärar och hos sjömän vid skeppsbrott är nog ofta exempel härpå. Andakten vid gemensamma gudstjänster visar ock, huru ädla känslor kunna förstärkas genom den inbördes suggestionen inom en folkmassa. Väl pessimistisk torde därför den masspsykologi vara, som utvecklats af Sighele i ”La foule criminelle” (2:a uppl. 1901) och Le Bon i ”Psychologie des foules” (1895). Jfr B. Gadelius, ”Massornas själsliv och andlig smitta” (1907; 2:a uppl. 1911, i Studentföreningen Verdandis småskrifter). S—e.

Masstaktik, *krigsv.*, kallar man stundom det stridssätt, som uppstår, då truppafdelningarna i kolonner, d. v. s. i massor, sättas in för att genom sin tyngd öfverväldiga fienden på någon punkt. Masstaktiken är motsats till l i n e a r t a k t i k. Jfr F o t f o l k och K o l o n n t a k t i k. C. O. N.

Massua. Se M a s a u a.

Massue de Ruvigny [massȳ də ryvinjī], H e n r i d e, markis af R u v i g n y, earl af G a l w a y, engelsk fältherre af fransk härkomst, f. 9 april 1648 i Paris af protestantiska föräldrar (fadern var general och diplomat), d. 3 sept. 1720, tjänade med utmärkelse i både militära och diplomatiska uppdrag, bl. a. en mission till Karl II 1678, och blef s. å. sin faders efterträdare som hugenotternas officiella ombud vid franska hofvet, men emigrerade 1688 — efter utfärdandet (1685) af ediktet i Nantes — till England, där han 1690 blef generalmajor och befälhafvare för en af emigrerade franska hugenotter bildad kavalleritrupp, som utmärkte sig i Irländska fälttåget. M. hade 1691 stor andel i regeringstruppernas seger vid Aghrim, belönades därför med titeln viscount af Galway (1692; han blef earl 1697) samt var 1692 högste befälhafvare på Irland. Sedan stred han mot fransmännen i Flandern 1693 och sändes 1694 till Savojen med en engelsk hjälpkår, men öfverlistades af den sluge hertigen af Savojen, som öfvergick till förbund med Frankrike. M. var 1697—1701 ledande medlem af regentskapet på Irland och blef 1704 befäl-

hafvare (efter hertigen af Schomberg) öfver de engelska trupperna i Portugal. Han deltog 1705 i undsättningen af Gibraltar, blef s. å. svårt sårad (miste högra handen) vid belägringen af Badajoz och företog 1706 en djärf frammarsch till Madrid, där han i juni s. å. utropade ärkehertig Karl till konung af Spanien. Efter 6 veckor nödgades han retirera till Valencia med sina engelsmän och de åtföljande portugisiska trupperna. En ny framryckning våren 1707 ledde till det svåra nederlaget vid Almansa (25 april) mot marskalk Berwick, hvarefter M. drog sig tillbaka till Katalonien. 1708—10 var han ånyo befälhafvare öfver de engelska trupperna i Portugal och utkämpade därunder flera hårda strider mot spanjorerna. M. var 1715—16 ännu en gång medlem af regentskapet (*lords justices*) på Irland. Han var en tapper krigare och visade på Irland äfven prof på goda administratorsegenskaper. Jfr C. A. Agnew, ”Life of the earl of Galway” (1864) och ”Protestant exiles from France”, I (1871). (V. S—g.)

Massuppbåd (fr. *levée en masse*), *krigsv.*, kallas den yttersta kraftansträngning, genom hvilken en stat kallar hela den vapenföra befolkningen till vapen för att bekämpa en fiende, som inträngt i landet. Massuppbåd gjordes i Frankrike 1793 och 1870, i Spanien under krigen mot Napoleon I samt till en del äfven i Österrike 1809 och i Preussen 1813. Om massuppbådet är på förhand organiseradt, såsom fallet vanligen är, där en ordnad landstorm (se d. o.) finnes, kan det under gynnsamma omständigheter uträtta rätt mycket. Jfr Folkbeväpning. C. O. N.

Massu'rius Sabinus. Se Masurius Sabinus.

Massût (Masût), *tekn.*, eg. rysk, äfven i Sverige använd benämning på den rest, som återstår vid destillation af bergolja, sedan intill 150° C. erhållits lättflyktiga oljor samt mellan 150° och 270 à 300° lysoljor. Bergoljor af olika ursprung ge återstod af högst olika mängd och beskaffenhet, t. ex. vissa slag af pennsylvanisk olja endast omkr. 10 proc., rysk olja från Baku 60 à 70 proc. Den senare är äfven synnerligen användbar för vidare förarbetning. Enligt en analys har massut från Baku en eg. v. af 0,928 (0°), ett värmevärde af 10,700 kal. och innehåller 87,1 proc. kol, 11,7 proc. väte och 1,2 proc. syre. Till utseendet är massut en trögflytande vätska af svart färg. Oförändrad användes den till eldning af lokomotiv- och ångfartygspannor, som möjliggöres genom användning af särskild finfördelningsanordning, karburering af vattengas, smörjning af vagnsaxlar samt fabrikation af vagnsfett. Oftast underkastas dock massuten en fraktionerad destillation i vakuum under inledande i massuten af öfverhettad vattenånga af olika temperaturer för olika fraktioner i ändamål att åstadkomma lättare destillation och hindra öfverhettning af produkterna. Dessa, som hvar för sig underkastas raffinering, äro i den ordning de erhållas vid destillationen: *första destillat* för smörjning af lätta maskindelar, *solarolja* för karburering af vattengas, *spindelolja* för smörjning af hastigt gående maskindelar, *maskinolja* och *cylinderolja* samt (för gjutasfalt och isoleringsändamål) *goudron*. De erhållna mängderna variera för olika bergoljor, i allmänhet fås följande mängder:

	proc.	eg. v.
första destillat; solarolja ...	10—30	0,880—0,885
spindelolja	9—15	0,885—0,900
maskinolja	25—42	0,900—0,918
cylinderolja	3—10	0,918—0,925
goudron	53—20	

Om destillationen drifves så långt som möjligt, fås i st. f. goudron *petroleumkoks*. Vissa slag massut lämna utom här uppräknade produkter äfven *paraffin* och *vaselin*. G. H. H.

Massverk, oriktig form för masverk. Se Spröjsverk.

Massverkans lag, *kem.*, kallas den för hela kemien grundläggande lag, som anger relationen mellan de relativa mängderna af alla substanser, som deltaga i en kemisk jämvikt. En dylik jämvikt eger rum t. ex. mellan etylacetat, vatten, etylalkohol och ättiksyra. Blandar man etylalkohol och ättiksyra, så uppstå vatten och etylacetat; denna reaktion förlöper emellertid ej fullständigt, d. v. s. tills allt utgångsmaterial är förbrukadt, ty vatten och etylacetat ge å andra sidan upphof till bildning af alkohol och ättiksyra. I den nämnda reversibla reaktionen deltaga således 4 ämnen, af hvilka 2 reagera i den ena riktningen och 2 i den andra, enligt formeln:

$$CH_3.COOC_2H_5 + H_2O \rightleftarrows CH_3.COOH + HO.C_2H_5.$$

Enligt massverkans lag är i en lösning, som innehåller dessa fyra komponenter, produkten af etylacetatets och vattnets koncentrationer, dividerad med produkten af alkoholens och ättiksyrans koncentrationer en konstant, oberoende utaf de i lösningen befintliga absoluta mängderna af dessa ämnen. Betecknar man således de fyra komponenternas koncentrationer med C, så fordrar massverkans lag, att

$$\frac{C_{\text{etylacetat}} \times C_{\text{vatten}}}{C_{\text{ättiksyra}} \times C_{\text{etylalkohol}}} = \text{Konst.}$$

Som denna formel anger, måste i en gifven volym desto mer etylacetat bildas, ju mer alkohol och ättiksyra och ju mindre vatten finnes närvarande i en viss volym af blandningen. Om man från början blandar 1 grammolekyl etylalkohol och 1 grammolekyl ättiksyra, inträder jämvikt, när $^2/_3$ af alkoholen och syran ha omsatt sig. Vid jämvikt finnas då koncentrationerna

$$C_{\text{etylacetat}} = {}^2/_3 \qquad C_{\text{etylalkohol}} = {}^1/_3$$
$$C_{\text{vatten}} = {}^2/_3 \qquad C_{\text{ättiksyra}} = {}^1/_3$$

och konstantens talvärde kan beräknas till

$$\text{Konst.} = \frac{{}^2/_3 \times {}^2/_3}{{}^1/_3 \times {}^1/_3} = 4.$$

Om på samma sätt m molekyler A omsätta sig med n molekyler B o. s. v., så att p molekyler R och q molekyler S o. s. v. uppstå enligt ekvationen

$$mA + nB + \ldots \rightleftarrows pR + qS + \ldots,$$

så gäller i jämviktsläget

$$\text{Konst.} = \frac{C_A^{\,m} \times C_B^{\,n}}{C_R^{\,p} \times C_S^{\,q}}.$$

Detta är det allmänna uttrycket för massverkans lag.

Den förste forskare, som insåg, att ett kemiskt jämviktsläge bestämmes ej endast af de deltagande

ämnenas relativa affinitet, utan äfven af deras mängdförhållanden, var Berthollet (se denne). Den norske fysikern Guldberg lyckades i samarbete med den norske kemisten Waage finna ofvan angifna allmänna formulering för massverkans lag. Dessa forskares utomordentligt viktiga resultat publicerades 1867 i skriften "Études sur les affinités chimiques". De skenbara undantagen från massverkans lag, som uppträda, när salter, syror och baser deltaga i en kemisk jämvikt, funno sin förklaring genom Arrhenius' dissociationsteori (se Dissociation). Enligt denna teori deltaga elektrolytiskt dissocierade substanser i en kemisk jämvikt med sin dissocierade andel, så att för dylika ämnen ingår i ofvanstående allmänna formel i st. f. koncentrationen C produkten af denna koncentration och dissociationsgraden γ, alltså $C \cdot \gamma$. Denna produkt utgör hos elektrolyter den s. k. "aktiva massan". Guldbergs och Waages lag förblef under en följd af år föga bekant; däraf kom det sig, att Jellet (1873) och van't Hoff (1877) upptäckte samma lag, oberoende af sina norska föregångare. H. E.

Ma'ssys [-sejs], flamländska målare. Se Matsys.

Massör (fr. *masseur*), person, som ger massage (se d. o.). — Fem. Massös.

Mast, *skpsb.*, på ett *segelfartyg* benämning på de gröfre, å själfva fartygsskrofvet uppresta rundhult, som tillsammans med de öfriga, klenare rundhulten samt den stående tacklingen utgöra den stomme eller ställning, hvarå seglen anbringas. På stora fartyg äro masterna tre till fem, på mindre två eller endast en. Då tre master finnas på ett fartyg, kallas den mellersta och största stormast, den främsta fockmast, den aktersta kryssmast l. mesānmast. Femmastade fartygs master benämnas, förifrån räknadt, fock-, stor-, mellan-, hufvud- och kryss- l. mesānmast. De fyra förliga masterna bruka, jämte tillhörande rundhult och segel, vara lika stora, emedan härigenom antalet ombord medförda reservrundhult och -segel kan minskas. På tvåmastade fartyg kallas den längsta masten stormast och den andra fockmast, om den står för om stormasten, men mesanmast, om den står akter om stormasten.

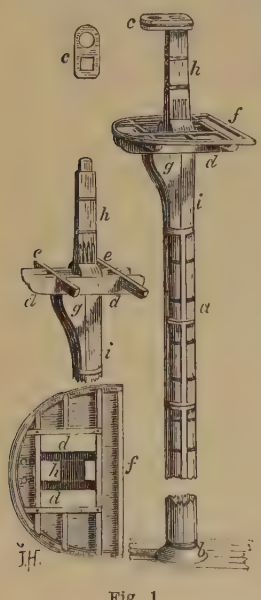

Fig. 1.

Master på smärre fartyg utgöras ofta af ett enda trästycke, hvaremot på större fartyg hvarje mast består af två eller flera särskilda rundhult, af hvilka det understa egentligen kallas mast (*a* å fig. 1) eller äfven undermast; de öfriga delarna, som kallas *stänger*, kunna i händelse af behof utan svårighet nedtagas. Den nedersta stången, som utgör fortsättning af undermasten, kallas *svär stång* l. *märsstång*, den därnäst *bramstång* och den öfversta *öfverbramstång*. Ofta äro bramstången och öfverbramstången tillverkade i ett enda stycke. Masten står med sin *fot*, hvilken nederst är försedd med en fyrkantig tapp, i ett *mastspår*, oftast uppbyggdt på kölsvinet. I mastspåret, hvilket för att möjliggöra olika lutning af masten, är aflångt med sin längre sida långskepps, stöttas mastfoten af kilar. Den stöttas äfven uti *mastfisken* (masthålet i däck) af kilar, som fylla öppningen i däck omkring densamma och täckas af *mastkragen* (*b*), samt stöttas upptill vid toppen tvärskeppsvägen af *vant* och långskeppsvägen af *stag*. På toppen af undermasten sitter *eselhufvudet* (*c*), som har ett fyrkantigt hål, passande efter masttoppen, samt ett rundt hål för om masten, i hvilket stången har sin plats. På masten, ett stycke nedom eselhufvudet, fastbultas *långsalningarna* (*d*) och på dessa *tvärsalningarna* (*e*), på hvilka hvilar *märsen* (*f*), då sådan begagnas. Långsalningarna uppbäras af på mastens sidor fastbultade klossar, kallade *kindbackar* (*g*). Den del af masten, som är belägen emellan långsalningarna och eselhufvudet, är fyrkantig och kallas *topp* (*h*) eller *rätt*; den del, som ligger närmast under långsalningarna, kallas *hummer* (*i*).

Då det vid en masts tillverkning ej finnes tillgång på timmer af sådan grofiek, att masten kan erhållas af ett enda sådant, måste densamma byggas. Alltefter grofleken består masten då af fyra eller nio bredvid hvarandra lagda balkar (se sektionen fig. 2), förenade medelst tränaglar eller dammar och sammanhållna af järnband, kallade *mastringar*, som omsluta masten. De balkändar, som stöta emot hvarandra, sammanfogas stundom med *långlaskar*. Mastringarna äro af två slag: jagringar och kilringar. *Jagringen* är hel och drifves eller "jagas", uppvärmd, på masten, hvarefter den genom krympning vid afsvalningen hårdt åtdrages. *Kilringen* är däremot öppen och åtdrages medelst kilar. För att förstärka masterna fastspikas utanpå mastringarna *mastskålar* (*k*), hvilka på stora master vanligen anbringas såväl på för- och akterkant som på hvardera sidan, men på smärre master endast på förkant. Akter- och sidoskålarna fastsättas först, hvarefter de s. k. *vulningsringarna* påsättas öfver skålarna. Sist påspikas förskålen. — Gröfre master byggas också af järn (stål), vanligen så, att tre plåtar nitas eller svetsas tillsammans. Erforderlig stöttning erhålles genom längs mastens insida fastnitade T-järn (se sektionen fig. 3). Järnmaster äro utmärkta ventilatorer för fartygets hålskepp. — Invid akterkant af undermasten finnes stundom uppsatt en smäcker mast, på hvilken gaffelklon kan löpa och till hvilken gaffelseglets mastlik är litsadt. Denna mast, som kallas snaumast, står med sin nedra ända i ett spår på däck; dess öfra ända har stöd i en kloss, liggande mellan mastens långsalningar. På

Fig. 2. Sektion af byggd trämast med 4 mastskålar (*k*).

ångfartyg utan segel användas master hufvudsakligen för att uppbära hissbommar för lastning och lossning m. m. samt för signalering och utkik. Större örlogsfartygs master förses med märsar för uppbärande af afståndsmätningsinstrument och andra eldledningsanordningar, strålkastare samt (dock ej på nyaste fartyg) lätta artilleripjäser. Vissa lastångare, t. ex. malmångare, ha, för att underlätta lastning och lossning, ett stort antal master, parvis uppställda längs lastluckorna och samtliga försedda med hissbommar och vinschar. — Med en masts "fall" förstås lutningen på rät köl emellan mastens medellinje och lodlinjen. J. G. B. (C. K. S.)

Fig. 3. Sektion af järnmast, stöttad af 3 T-järn och försedd med 1 mastskål (*k*).

Mast., vid växtnamn förkortning för M. T. Masters (se denne).

Ma'staba, *arkeol.*, den vanligaste formen af monumentala grafvar i Nedre Egypten under forntiden, är en rektangulär byggnad, vanligen orienterad i n. och s. Den kan vara ända till 10 à 12

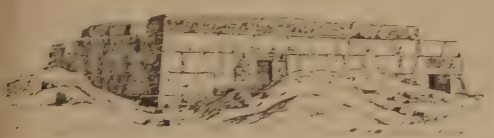
Mastaba vid Gise, i Nedre Egypten.

m. hög, 50 m. lång (fasaden) och 25 m. djup, men ofta är den ej högre än 3 m. och af 5 m. längd. Mastaban är byggd af huggen kalksten eller af soltorkadt tegel; väggarna slutta sakta inåt-uppåt, hvarigenom byggnaden får likhet med en stympad pyramid. Taket är platt. Vanligen i östra väggen, aldrig i västra, finnas två dörrar, den ena för de lefvande, den andra (endast en trång nisch) för den döde. Själfva kapellet innanför är ofta af obetydliga dimensioner i förhållande till murarna. Kapellet består ej sällan af flera rum och korridorer. I kapellet förrättade prästerna offer, och där afiade släktingar och vänner besök hos den döde samt skänkte honom näring. Kapellets väggar målades med bilder, ofta framställande den döde mottagande offergåfvor. En mängd andra scener ur lifvet finnas återgifna i bild, åtföljda af inskrifter. I kapellets västra vägg fanns en dörr, verklig eller imiterad, som ansågs leda in till den dödes rum, från hvilken han trädde ut för att njuta af offergåfvorna. I en trång cell eller korridor (*serdab*) innanför kapellet, utan egentlig förbindelse med detsamma, uppställdes grafstatyetter, i hvilka den dödes "gengångare" kunde ta sin bostad, om hans balsamerade kropp förstördes. Mumien doldes i en stensarkofag i ett litet rum nere i fasta berget, till hvilket ledde en lodrät brunn af 3—30 m. djup. Jämte mumien nedlades några vaser m. m., hvarefter brunnen fylldes med sten, sand och jord; genom begjutning med vatten förvandlades det hela till en hård, nästan ogenomtränglig, cementartad massa. Ur mastaban utvecklade sig pyramiden. Jfr G. Maspero, "L'archéologie égyptienne" (senaste uppl. 1907). T. J. A.

Mastai-Ferre'tti [-ta'j-]. Se Pius, påfvar 9.

Mastalgi (af grek. *masto's*, bröst, och *a'lgos*, smärta) l. Mastodyni (af grek. *ody'ne*, smärta), *med.*, värk eller smärta i bröstet.

Mastène, forntida stad i Lydien, hvars lämningar först 1908 af tyska forskningsresande återfunnos vid Boschköj, 12 km. s. v. om Magnesia. Liksom elfva andra städer i prov. Asia förstördes M. af en jordbäfning 17 e. Kr. och återuppbyggdes af Tiberius.

Master [mā'stə], eng. (af lat. *magister*, se d. o.), eg. mästare, herre; husbonde; "junker", unge herr (framför dopnamnet på gossar ur de förmögnare klasserna); herr (framför tillnamnet eller dop- och tillnamnet på vuxna män, som ej ha annan rangtitel; i denna bemärkelse skrifves ordet alltid förkortadt till *Mr.* och uttalas mi'stə); öfverstyrman å engelska örlogsfartyg, med löjtnants rang, men utan möjlighet till befordran (en syssla, som nu är i det närmaste afskaffad). — M. of a college [ə kå'lidj], föreståndare (inspektor) för ett college. — Master of arts [əv ā'ts], en universitetstitel, motsvarande filos. doktor. — Master of hounds [hau'ndš] l. blott Master, *sportv.*, parforsjaktens ledare (se Jaktridning). Ägaren af "meuten" (samlingen af hundar) är vanligen själf master, eller också uppdrages denna förtroendepost åt någon särskildt framstående jaktryttare, som har att vidtaga alla för jakten erforderliga anordningar och har befälet öfver ej blott hela jaktekipaget, utan äfven samtliga deltagare i jakten. — Master of the buckhounds [thə ba'k-hau'ndš], öfverhofjägmästare, hög engelsk hofsyssla, hvars innehafvare växlar med ministärerna. — Master of the horse [hå's], öfverhofstallmästare, den tredje i rang af de engelska hofchargerna. Dess innehafvare skall vara peer, medlem af ministären och af Privy council; till 1782 medförde sysslan säte i kabinettet. Dess innehafvare växlar med de politiska partierna, medan en permanent ämbetsman, *crown equerry*, har den faktiska uppsikten öfver konungens stall, stuterier och hundgårdar. — Master of the rolls [rāu'lš], "riksregistrator", den tredje i rang af Englands öfverdomare. Urspr. var detta från medeltiden härstammande ämbetes innehafvare kanslerens sekreterare och vårdare af kansliets arkiv, *custos rotulorum, keeper of the rolls*. Samtidigt var han medlem af kanslersrätten (*Court of chancery*), där han till sist intog platsen närmast efter lordkansleren. Vid domstolsreformen 1873 blef han medlem af *High court of justice*, dit kanslersrättens domsrätt förlades, och 1875 äfven af *Court of appeal*. Från 1881 tillhör han endast denna sistnämnda domstol; han är äfven medlem af Privy council och åtnjuter 6,000 pd st. i lön. — Master of the mint [mi'nt], eng., engelska myntverkets högste chef. Sedan 1870 är skattkammarkansleren nominell innehafvare af detta ämbete, men dess administrativa funktioner utöfvas af en *deputy master*.
B. C—m. V. S—g.

Masters [mā'stəš], Maxwell Tylden, engelsk botanist, f. 15 april 1833 i Canterbury, d.

30 maj 1907 i Ealing, var universitetslärare i London, framstående författare i deskriptiv botanik, medarbetare i ”Flora brasiliensis” och de stora flororna öfver engelska biländerna m. m. M. utgaf äfven *Vegetable teratology* (1869) och ledde efter Lindleys död (1865) till sin död utgifningen af den högt ansedda trädgårdstidskriften ”The gardeners' chronicle”. C. Lmn.

Mastfisk. Se Fisk, *skpsb.*, och Mast.

Masthuggsförsamlingen var en af Göteborgs 1883 bildade territoriella församlingar. Vid omregleringen 1908 af församlingsindelningen i Göteborg öfverflyttades M:s prästerskap till den nybildade Oskar Fredriks församling, som jämväl öfvertog M:s kyrka, kallad Oskar Fredriks kyrka. Samtidigt bildades en ny församling, benämnd Masthuggsförsamlingen. För sina gudstjänster har denna hittills användt den enskilde tillhöriga S:t Johanneskyrkan, men egen kyrka för församlingen är under byggnad. 13,251 inv. (1911).

Masticatória (lat., af *masticāre*, tugga), *med.*, läkemedel, som tuggas. Dessa afsågo vanligen att öka spottafsöndringen eller ock ibland att åstadkomma döfvande af smärta i munnen (t. ex. tandvärk). Sådana medel voro bl. a. *bertramrot* och *kalmusrot* (se dessa ord). Benämningen masticatoria är numera obruklig likasom förordnandet af dylika medel som läkarordination. En del personer tuggar kalmusrot e. d. ungefär så, som andra tugga tobak. Som ett slags masticatorium skulle äfven kunna räknas kåda af barrträd, som ofta tuggas af befolkningen i vissa skogstrakter, t. ex. i Dalarna, och hvaraf tänderna hållas rena och friska. Jfr äfven beteltuggandet (se Areca). C. G. S.

Mastichochori'a. Se Mastix.

Masticīn. Se Mastix.

Mastigo'phora, *zool.* Se Protozoer.

Mastítis (af grek. *masto's*, kvinnobröst), *med.*, inflammation af bröstkörteln, bröstböld (se d. o.).

Ma'stix (lat. *mastix* l. *ma'stiche*, grek. *masti'che*), *tekn. farm.*, ett harts, som erhålles af *Pistacia Lentiscus* L., en till fam. *Anacardiaceæ* hörande buske, som växer i Medelhafstrakterna. Den på Chios i trädform uppdragna var. *Chia* odlar man på nämnda ö i ett särskildt område, kalladt *Mastichochoria* (”Mastixbyarna”) i afsikt att frambringa hartset i fråga; all mastix kommer härifrån. Hartset erhålles på det sätt, att de talrika balsamgångar, som finnas ordnade i ring inuti barkens inre del, uppristas med tätt lagda längdsnitt alltifrån roten upp till de gröfre grenarna. Genom skårorna utsipprar en klar, aromatisk balsam, som i luften snart stelnar till små ärt- eller pepparkornsstora, runda (eller stundom något långdragna, dropplika) korn af vacker ljusgul färg och med glasglänsande brottyta. Först efter 2 till 3 veckor äro hartskornen tillräckligt hårda att afplockas. Balsam, som droppat ned på marken och där stelnat, blir förorenad af jord- eller sandpartiklar och är en sämre drogform, kallad *Mastix in sortis*. Den officinella sorten kallas *Mastix electa*, emedan densamma består af endast utvalda korn. Det allra finaste slaget af små, lika stora, klart ljusgula korn benämnes *Seraljmastix* och lär användas till beredning af ”skönhetsmedel” åt kvinnorna i harem samt tuggas och rökas af dem. Mastix består nästan uteslutande af 2 hartser, *α*-harts l. mastixsyra, som är löslig i alkohol, och *β*-harts l. masticīn, som är olöslig i nämnda vätska, jämte en ringa mängd flyktig olja. Mastix har föga användning i medicinen. Det brukas något till tuggning mot dålig andedräkt, som tillsats till tandpulver och vissa plåster, såsom farmakopéns *Emplastrum Cantharidis cum Euphorbio*. Det nyttjas numera företrädesvis till beredning af kitt (se d. o.) och fernissor (se Fernissa). Rörande dess förväxling med sandarak se d. o. O. T. S. (G. L—m.)

Mastixkitt, *tekn.* Se Kitt, sp. 166—167.

Mastixsyra. Se Mastix.

Mastixön. Se Chios.

Mastkarfvel, *skpsb.* Se Däck.

Mastkilar, *skpsb.*, de träfyllningar, som, för att stötta masten i däck, neddrifvas omkring densamma i masthålet. Sedan mastkilarnas öfver ”fiskplankorna” uppskjutande ändar blifvit afputsade, öfverklädas de med en till masten och fiskplankorna fäst ”krage” af segelduk, benämnd *mastkrage*. Jfr Krage och Mast. J. G. B.*

Mastkorg, *skpsb.*, en å forntidens större krigsfartyg använd byggnad, uppförd strax nedom och omkring mastens topp samt bestående af en rund plattform, vid ytterkanten omgifven af ett bröstvärn (barriär; se t. ex. fig. 1 i art. Galär). Mastkorgens ändamål var att lämna plats för bågskyttar, som från detta högt belägna ställe med fördel kunde beskjuta ett närbeläget fientligt fartygs däck. Jfr Märs. J. G. B.*

Mastkrage, *skpsb.* Se Krage och Mastkilar.

Mastkran, *skpsb.* Se Kran 2.

Mastlik, *sjöv.* Se Lik.

Mast- och storverksträd, *förv.* Storverksträd är en gemensam benämning för synnerligen grofva, till skepps- eller bergverksbyggnader lämpliga virkespjäser af furu. Bland dessa kallas de längsta mastträd och de, som äro kortare, dock minst omkr. 60 fot långa, mastspiror. Till dylika pjäser har kronan haft en allmän rätt, dock beroende på jordnaturen hos den mark, där träden vuxit. Dessa invecklade förhållanden äro utförligt skildrade i Th. Rabenius' ”Sveriges gällande förvaltningsrätt” (1873). I den mån byggandet af träfartyg för sjöförsvarets behof upphört, har tillämpningen af dessa lagstadganden icke vidare tagits i anspråk. Kbg.

Ma'stodon, *paleont.* Se Elefantdjuren.

Ma'stodonsäu'rus (af *Mastodon* och grek. *saũ'ros*, ödla), *paleont.*, fossilt ödleslägte, tillhörande labyrintodonterna (se Amfibier, sp. 827), som finnas i triassystemet. Den allmännaste arten är *M. Jaegeri* l. *M. giganteus*, af hvilken hela hufvudskallar finnas och som har uppnått storleken af 1 m. B. L—n.*

Mastodyni, *med.* Se Mastalgi.

Mästricht. Se Maastricht.

Mastringar, *skpsb.* Se Mast.

Mastskål, *skpsb.* Se Mast.

Mastspira, *förv.* Se Mast- och storverksträd.

Mastspår, *skpsb.* Se Kattspår.

Mastspårband, *skpsb.* Se Band 1.

Masttopp, *skpsb.*, den del af en mast, som är be-

llägen ofvanom vantståndet, såvida ej mast och stång äro tillverkade i ett stycke, då delen från mastvantståndet upp till stångvantståndet får namn af *stång* samt delen öfver sistnämnda vantstånd *stångtopp*. J. G. B.*

Mastträd, *förv.* Se Mast- och storverks-trä d.

Masturbatiōn. Se Onani.

Masuccio [-so'ttjå], Tommaso Guadato, italiensk novellförfattare i senare hälften af 1400-talet, bördig från Salerno, vistades vid det aragoniska furstehofvet i Neapel och vann ett namn genom sin *Novellino* (1476; flera uppl.), en samling af 50 noveller, som innehålla lifliga sedemålningar i Boccaccios anda och särskildt gå illa åt de andliges lyten. Se Landau, "Beiträge zur geschichte der italienischen novelle" (1875).

Masuda Shirodayu, kristen japan på 1600-talet. Se bd XII, sp. 1481.

Masʿūdī, Abu-l-Håsan ʿAli ibn el-Huséin ibn-ʿAli el-, arabisk geograf och kulturhistoriker, f. i slutet af 800-talet i Bagdad, d., antagligen 956, i Egypten, själf en mycket vidtberest man, använde, fri från muhammedanskt bigotteri, äfven persiska och grekiska författares skrifter vid nedskrifvandet af sina hufvudsakligen kompilatoriska arbeten. De förnämsta af dessa äro *Murūdj ez-záhab* (vanligen öfv. med De gyllene ängarna, riktigare: guldvaskningen, ett sammandrag af ett större arbete; utg. i Bulak 1867 och, jämte fransk öfv. af Barbier de Meynard och Pavet de Courteille, i Paris 1861—77) samt *Kitāb et-tanbīh* (Påminnelsens bok; utg. af de Goeje i "Bibliotheca geographorum arabicorum", VIII, 1894, och öfv. till fr. af Carra de Vaux 1896). (K. V. Z.)

Masugn, *metall.*, schaktugn, hvari tackjärn framställes af järnmalm. Masugnen kan betraktas som en direkt utveckling af forna tiders blästerugnar (se Bläster verk), hvari smidbart järn tillverkades direkt af järnmalm. I och med ökning af ugnarnas storlek och tillförd blästermängd erhölls nämligen högre temperatur i ugnen, hvarigenom järnet blef kolbundet och kom i smältning. Till en början torde detta varit oafsiktligt, men sedan man funnit, att det så erhållna osmidbara järnet genom omsmältning kunde förvandlas till smidbart och på denna väg såväl större som billigare produktion erhållas, öfvergick man till afsiktlig framställning af tackjärn medelst masugnsprocessen. Tidpunkten härför torde kunna sättas till omkr. 1400. I vårt land omnämnas masugnar redan i midten af 1400-talet, men införandet af masugnsdrift som mera allmän tillverkningsmetod egde rum först under senare hälften af 1500-talet, och det gamla sättet med framställning af smidbart järn direkt ur malm bibehöll sig vid sidan däraf länge, i aflägsna trakter ända fram mot midten af 1800-talet.

Principen för masugnsdriften är följande. En hög schaktugn fylles hvarfvis med järnmalm — om så erfordras försatt med slaggbildande tillsatser, oftast kalk — samt kol i form af träkol, koks, stenkol eller antracit. Medelst i ugnens nedre del inblåst het luft förbrännes en del af kolet, och i den därigenom alstrade höga värmen reduceras malmen af en annan del af kolet. Det bildade järnet smälter under upptagande af kol och samlar sig i form af tackjärn i ugnens botten, hvarifrån det med vissa tidsmellanrum uttappas. Alltefter-som godset i nedre delen af ugnen smälter undan, påfylles ("uppsättes") nytt i öfre delen. Ugnsdriften är sålunda kontinuerlig, och en masugn hålles ofta i gång flera år i sträck. Fig. visar en svensk masugn i genomskärning. Undre delen, i

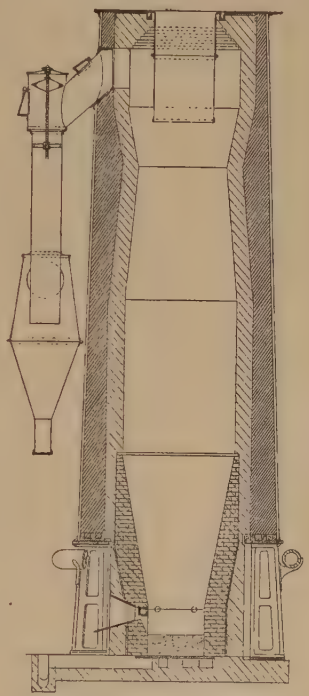

Svensk masugn i genomskärning.

hvilken den egentliga smältningen eger rum och tackjärnet samlar sig, kallas *stället*, den vidaste delen, belägen ungefär på masugnens halfva höjd, *korsbandet* l. *buken*, öfre mynningen *uppsättningsmålet*. Stället utgöres h. o. h. af eldfast material. Fordom utfördes det af instampad massa af kvarts och eldfast lera, men numera muras det i regel af eldfast tegel, vid svenska träkolsmasugnar af kvartstegel, vid koksmasugnar med deras mera basiska slagg af chamotte- eller koltegel. I stället finnas följande öppningar: en i jämnhöjd med bottnen, *järngatan*, genom hvilken järnet uttappas, en högre upp för slaggens uttagande, begränsad undertill af *dammen*, upptill af en, stundom vattenafkyld, kort järnbalk, *timpeln*, samt slutligen *formorna* (se Forma), genom hvilka blästern inkommer. Antalet formor är vid svenska träkolsmasugnar oftast 4—6, vid koks- och antracitmasugnar 8—10. De munstycksformade rör, medelst hvilka blästern från blästerledningen inblåses i formorna, kallas *tättor*. I äldre masugnar voro själfva pipmurarna mycket tjocka och omgåfvo h. o. h. stället. För att öppningarna i detta skulle bli åtkomliga, måste då ni-

scher, s. k. *bröst* (se Formbröst), göras i murarna. Numera uppföras masugnsmurarna på starka järnbockar (se fig.) eller järnpelare ofvanför stället, så att detta blir h. o. h. friliggande. Murarna göras också betydligt tunnare än förut, oftast en *pipmur* 0,3 m. tjock, därutanför en *beklädnadsmur* à 0,15 m. och ytterst en *yttermur* à 0,3 m. Utländska masugnar göras ofta af en enda mur, 0,7 à 0,8 m. tjock, hvarjämte stället utvändigt förses med en vattenafkyld plåtmantel. Uppsättningsmålet kan vara antingen *öppet*, såsom å fig., eller *slutet*. I förra fallet uttages gasen på så sätt, att från den något sammandragna pipmynningen nedhänger en plåtcylinder med mindre diameter än masugnens öfre del. Kring cylindern bildas då ett tomrum, i hvilket gasen samlar sig och afledes genom *gasuttagen*. Vid det slutna uppsättningsmålet, hvaraf flera olika konstruktioner äro i bruk, hålles masugnens öfre mynning tillsluten af en apparat af järnplåt, så beskaffad, att "beskickningen" medelst densamma kan nedsläppas i masugnen. Masugnsgasen kan i detta fall fullständigt uttagas och tillgodogöras, antingen på samma sätt som vid öppet uppsättningsmål genom sidouttag eller också genom ett centralt, genom uppsättningsmålet uppstigande plåtrör. Det rum, som omger masugnens öfre del, kallas *masugnskransen*. På golfvet i detta rum, det s. k. *kransgolfvet*, äro vid svenska masugnar oftast anordnade mindre upplag af malm, från hvilka medelst en våg, *kransvågen*, de för beskickningen bestämda mängderna af de olika malmsorterna utvägas.

Masugnarna indelas efter bränslets beskaffenhet i träkols- och koksmasugnar. Till de senare räknas då äfven sådana, som arbeta med antracit (Förenta staterna) eller med torra stenkol (Skottland). Nyare svenska träkolsmasugnar äro oftast 16—18 m. höga med en största inre diameter af 3 m.; motsvarande siffror för koksmasugnar äro 20—28 m. och 6—9 m. Dygnsproduktionen är vid svenska träkolsmasugnar vanligen 18 à 20 ton, undantagsvis stiger den upp till 45 à 50 ton, vid koksmasugnar 350—800 ton. (Om det hit hänv. Kräfjelag se Masugnsgång.) Om elektrisk masugn se Järnframställning i elektrisk ugn. F. S—e.

Masugnsgas, *metall.*, de gasformiga förbränningsprodukterna från en masugn, utgöres af kväfve, kolsyra och koloxid jämte mindre mängder väte och lätt kolväte.

Sammansättningen, som växlar alltefter masugnsgången (se d. o.), utgör i volymprocent

kväfve	55—65 proc.
koloxid	20—32 »
kolsyra	6—18 »
väte	1—6 »
kolväte	0—6 »

Gasens värmevärde är 600—750 v.-e. per kbm. Den användes dels till uppvärmningsändamål, såsom rostning af malm, upphettning af blästern etc., dels till kraftalstring antingen genom eldning under ångpannor eller, på senare tid, direkt i explosionsmotorer. Den vid en masugn erhållna gasmängden är i regel icke blott tillräcklig för masugnens eget behof, utan därjämte kan ett afsevärdt öfverskott afvaras för andra ändamål. Vid en medelstor svensk masugn kan man sålunda i allmänhet beräkna att, utom hvad som åtgår till rostning af malm och blästeruppvärmning, erhålla masugnsgas till drifvande af gasmotorer om c:a 500 hkr. F. S—e.

Masugnsgång, *metall.*, det metallurgiska förloppet i en masugn. Det i masugnen utvecklade och tillgodogjorda värmet åtgår dels till järnmalmens reduktion, dels till tackjärnets och slaggens smältning. Sedan gammalt har man ansett, att beskickningen (den i ugnen till smältning inlagda malmen) ej bör vara rikare än omkr. 55 proc. järn. På senare åren har man dock vid användning af järnrika malmbriketter gått upp ända till 65 à 68 proc. järnhalt; men detta tyckes ha medfört ofördelaktiga egenskaper hos det erhållna tackjärnet, och en återgång har gjort sig märkbar. Förloppet i masugnen kan karakteriseras af fyra olika processer: förvärmning, reduktion, kolbindning och smältning, hvilka dock ej äro till tid och plats bestämdt skilda från hvarandra. Den fullständiga reduktionen af järnmalmen eger rum med kol enligt formeln

$$Fe_2O_3 + 3C = 3CO + 2Fe.$$

Högre upp i masugnen kan äfven den härigenom uppkomna koloxiden verka reducerande under bildning af kolsyra. Därjämte bildas i ugnen cyanföreningar, som dels bidraga till reduktionen, dels i form af cyankalium medfölja masugnsgasen. Till hvad grad reduktionen med koloxid, som tydligen är af betydelse för kolåtgången, eger rum, beror på malmens beskaffenhet. Svårast reducerbara äro våra svenska, täta magnetiter, särskildt de titansyrehaltiga, som relativt obetydligt åverkas af koloxid, därnäst blodstenarna och lättast hematiter, hydratmalmer (sjö- och myrmalmer) samt malmbriketter. Jämte järn utreduceras i masugnen äfven *kisel* och *mangan* samt *fosfor*. De båda förstnämnda ämnena äro svårare reducerbara än järnet och utreduceras därför senare än detta samt i högre grad, ju högre temperaturen i ugnen är. Då halterna af kisel och mangan äro af stor betydelse för tackjärnets beskaffenhet och användbarhet, följer, att temperaturen i ugnen, jämte slaggens beskaffenhet, är af utslagsgifvande betydelse för resultatet vid masugnsprocessen. För erhållande af kiselrikt, grått tackjärn, t. ex. gjuttackjärn, fordras således hög temperatur och sur slagg, för manganrikt tackjärn hög temperatur och basisk slagg, för smidestackjärn måttlig temperatur etc. Temperaturen regleras dels genom förhållandet mellan mängden uppsatt malm och kol, dels genom temperatur och tryck på blästern. Sedan gammalt säges masugnsgången alltefter malmsättningens storlek i förhållande till kolen vara *kräfjande* eller *i kräfjelag*, *nödsatt*, *lagom satt*, *hårdsatt* eller *försatt*. Kräfjande masugnsgång betyder sålunda öfvervarm, försatt gång alltför kall temperatur i ugnen. I det närmaste all i malmen befintlig *fosfor* ingår i tackjärnet. Därjämte utreduceras äfven fosfor ur kolens aska, och man måste därför räkna med ett, då det är fråga om tillverkning af fosforfattigt tackjärn, icke oväsentligt tillskott af fosfor från detta håll. *Svaflet* kan genom starkt basisk slagg däremot delvis aflägsnas. Detta är nödvändigt särskildt vid koksmasugnar på grund af koksens stora svafvelhalt. Kolåtgången vid masugnsprocessen är beroende på malmens och kolens beskaffenhet, hvilken tackjärnssort som tillverkas, blästerns

temperatur etc. Vid träkolsmasugnar räknar man 40—100 hl. träkol, vid koksmasugnar 700—1,000 kg. koks pr 1,000 kg. tackjärn. F. S—e.

Masugnskoks l. Gjuterikoks, *tekn.* Se Koks, sp. 509.

Masugnskrans, *metall.* Se Masugn.

Masula-manché, ett slags båt. Se Chelingue.

Masulipatām [māsōlipātā'm], hufvudstad i distriktet Kistna, presidentskapet Madras, Indien, vid Bengaliska viken och en af floden Kistnas mynningsarmar. 39,507 inv. (1901). M. består egentligen af två städer *Matschlipatnam* och *Matschlibandar* l. *Bandar*, 5 km. s. om den förra, med dålig hamn, som årligen besökes af omkr. 250 fartyg. Tillverkning af bomulls- och linneväfnader. M. var den första brittiska besittningen på Koromandelkusten (1611). Staden utgör medelpunkten för missionsverksamheten bland telugu. (J. F. N.)

Māsur (ty. *maser*; jfr fnod. *mōsurr*, lönn), *tekn.*, en missbildning af vedens lager (årsringarna) hos många löfträdslag, förnämligast björk och lönn. Masurbildningen uppkommer därigenom, att ett abnormt stort antal adventivknoppar utvecklas,

Masur (af björk).

sannolikt till följd af någon lokal skada eller retning, hvarigenom en abnormt stegrad saftströmning till någon del af stammen (eller grenen) uppstår. Kring dessa knoppar utvecklas årsringar, som tränga hvarandra och få en oregelbunden, liksom förvirrad anordning, och det hela bildar större eller mindre knölar eller utväxter på hufvudaxeln. Veden i dylika masurbildningar är i regel mycket hårdare än den vanliga, hvarför masur, som dessutom genom denna hårdhet antar vacker polityr, bearbetas till faner, piphufvud, ordförandeklubbor och andra artiklar, hvilkas yttre af masurens slingriga årsringar och tvärsnitten af de många innesluta knopparna får ett så att säga "marmoreradt" utseende af omväxlande färgskiftningar, vanligast i mörkare och ljusare toner af brunt och gulbrunt. O. T. S. (G. L—m.)

Masūren l. Masurenland, södra delen (omkr. 11,500 kvkm.) af preussiska prov. Ostpreussen, nämligen kretsarna Allenstein, Oletzko, Osterode, Lyck, Lötzen, Sensburg, Johannisburg, Ortelsburg och Neidenburg. M. är ett kuperadt skogsland med många sjöar, de s. k. Masuriska sjöarna (Spirding-, Löwentin- och Mauersjöarna), förenade genom Masuriska kanalerna. För att förena dessa med Königsberg med begagnande af Alle och Pregel påbörjades 1908 en kanal från Mauersjön till Rehsausjön och Allenburg vid Alle. Kanalen får en längd af 50 km., ett djup af 2 m. och en bottenbredd af 13 m. Invånarna (omkr. 450,000) äro, utom i städerna, som ha tysk befolkning, afkomlingar af i senare hälften af 1400-talet invandrade polacker (se Masurer). Landets gamla hufvudstad är Lyck. (J. F. N.)

Masūrenland. Se Masuren.

Masūrer (po. *mazur*, *mazowszanin*, fem. *mazurka*), invånare i det forna hertigdömet Masovien (i guv. Kalisz, Warschau, Plock och angränsande delar af Ostpreussen). De tala en särskild dialekt, som bl. a. utmärkes därigenom, att de vanliga polska tje- och sje-ljuden (*cz*, *sz*, *ż*) motsvaras af *s*-ljud (*c*-, d. v. s. *ts*-, *s*, *z*). De polske masurerna äro de bland polackerna, som bäst bevarat gammal polsk sed och polsk anda. De ostpreussiske masurerna stå på en ytterst låg bildningsgrad och äro försänkta i djup fattigdom; många bo i jordkulor, och deras hufvudsakligaste näringsmedel äro potatis och brännvin. — Masurer kallas också, ehuru orätt, de galiziske polackerna på slätten nedanför Karpaterna (ö. om Weichsel till San). Lll.

Masuriska kanalerna, Masuriska sjöarna. Se Masuren.

Masu'rius Sabīnus, romersk rättslärd under Tiberius' och tre följande regeringar, var lärjunge af Atejus Capito. Denne var i motsats till analogisten Labeo (se d. o.) anomalist, d. v. s. bestred, att allmängiltiga regler kunna komma till användning inom rättens område. Atejus Capitos system fullföljdes af M. Sabinus, efter hvilken dess anhängare sedan benämndes sabinianer. Han författade bl. a. tre böcker om civilrätten, hvilka sedermera flitigt kommenterades och därigenom fingo betydelse för *Digesta*. R. Tdh. (H. Sgn.)

Masu'rka (po. *mazurka*, *mazür* och *masürek*), polsk (från masurerna, se d. o., härstammande) nationaldans af ridderlig karaktär, måttlig hastighet och i trippeltakt, med betoning af andra taktdelen, på hvilken ock melodien vanligen slutar. Den äkta masurkan dansas vanligen af 4 eller 8 par. Figurer och danssteg äro mycket omväxlande och improvisatoriska, med inströdda solodanser, som afslutas med att dansaren slår ihop klackarna eller stampar med fötterna. Masurkan var känd så tidigt som på 1500-talet. Den har sitt ursprung i nationella sånger med dans. Af Chopin upphöjdes den till rang af konstmusik. Jfr Dans, sp. 1317 o. 1324 samt fig. 14, och Dansmusik. En helt annan dans är polkamasurka (se d. o.). A. L.*

Masüt, *tekn.* Se Massut.

Māsverk (ty. *maaswerk*), *bygnk.* Se Spröjsverk.

Maszyckagrottan [maʃy'tska-] nära byn Maszyce i ryska Polen har undersökts af G. Ossowski och innehåller rika lämningar från madeleinetid och yngre stenålder. Grottan är ungefär 30 m. lång och 3 m. bred samt består af två hufvudkamrar och en bakre sluttande gång, som når upp till bergets yta. I grottan fanns ett öfre lager från yngre stenålder af 120—150 cm. mäktighet. I detta hittades ben af husdjur (nötkreatur, får, get

och svin) samt åtskilliga jaktdjur (älg, kronhjort, antilop, räf, varg, katt, bäfver), vidare tillslagna och slipade stenredskap, prylar m. m. af ben, hammare, mejslar och handtag af hjorthorn samt otaliga lerkruksskärfvor och sländtrissor af lera. Det undre diluviala lagret var 1,5 m. tjockt och bestod af ljus lera med nedfallen sten i. Lagret innehöll ben af mammut, noshörning, uroxe, bison, älg, kronhjort, saigaantilop, hare, hyena och häst. Redskapen voro af madeleinetyp; de utgjordes af välslagna flintknifvar och skrapor, med olika slags geometriska ornament rikt sirade spjutspetsar af elfenben och annat slags ben, benprylar, en "kommandostaf" af renhorn m. m. T. J. A.

Mat (holl. *maat*, eng. *mate*, kamrat), *sjöv.*, benämning på underordnad medhjälpare (vice, andre, under-), t. ex. *kocksmat* = kockens biträde.

Mataa'fa, kung på Samoaöarna (se d. o.).

Matabēle (Matebele), en till sulukaffrerna hörande negerstam, som på 1820-talet lämnade sina boplatser i Natal under höfdingen Mosilikatse (d. 1868) och drog norrut, där den bemäktigade sig området emellan Limpopo och Sambesi. Där lefde de hufvudsakligen som krigare, årligen ute på röfvartåg mot sina grannar, hvilkas barn de bortförde som slafvar. Äfven kannibalismen florerade bland dem. Den tid männen hade öfrig från krigståg egnade de åt boskapsskötsel. Eljest var hela deras sociala organisation anlagd på att få så stor härsmakt som möjligt. Då deras land hade godt klimat och rikedom på guld samt i öfrigt var lämpligt för europeisk kolonisation, förklarades det 1889 falla under Englands intressesfär och tillföll Brittiska sydafrikanska kompaniet. Efter kufvandet af 1896 års matabeleuppror har folket småningom vants vid fredligt jordbruk och boskapsskötsel. Se vidare Matabeleland och Rhodesia. E. Rld.

Matabēleland [eng. utt. mätəbi'l-länd] l. Matebeleland, förr ett mäktigt negerrike i Syd-Afrika, nu provins i brittiska kolonien Syd-Rhodesia, omfattande dess sydvästra del. Den infödda befolkningen, matabele (se d. o.), var 1911 246,475, den europeiska 11,039 pers. Från s. v. till n. ö. genomdrages landet af en bred vattendelare, från hvilken många floder flyta till Sambesi, Limpopo och Indiska hafvet. Liksom Mashonaland är M. rikt på guld o. a. mineralier, men lämpar sig äfven utmärkt för jordbruk och europeisk kolonisering. I synnerhet äro de mot s. löpande dalarna fruktbara (ris, socker, bomull), medan Sambesidalen är mindre väl bevattnad och tsetseflugan där gör boskapsskötsel omöjlig. Klimatet är dock högst besvärligt för européer. — 1889 förklarades M. tillhöra den engelska intressesfären och öfverlämnades till Brittiska sydafrikanska kompaniet (se British South Africa company). Om landets historia se Rhodesia. Jfr Lucas, "Historical geography of the british colonies", IV (1897), och Laing, "The matabele rebellion 1896" (s. å.). J. F. N.

Mata'di, distriktshufvudort och hamnplats i belgiska Kongo, dit Kongo är segelbar från kusten för oceanångare, och därför utgångspunkt för Kongobanan till Stanley Pool. M. anlades af svensken P. A. Möller (se denne). (J. F. N.)

Matador [-dår], sp. (af lat. *mactāre*, döda som offer, slakta), vid tjurfäktningar i Spanien den förnämste toreron, hvars värf är att med dragen värja ge den retade tjuren nådestöten (en sådan tjurfäktare kallas äfven *espada*); en genom ovanligare mått af anseende, inflytande, makt eller rikedom framstående person (börsmatador o. s. v.); högmodig man, som förhäfver sig öfver sin medgång; i vissa kortspel benämning på de högsta korten, vanligen ess och "målare".

Mataga'lpa, departementshufvudstad i Nicaragua, vid en af Rio Grandes källfloder. 15,749 inv. (1908).

Matagorda bay [-gå'rda bē']. Se Madre, Laguna de la.

Mata'ja, Emilie, tysk författarinna under pseudonymen Emil Marriot, f. 20 nov. 1855 i Wien, har skrifvit satiriska och svårmodiga skildringar från Österrike, bl. a. *Der geistliche tod* (1884, många uppl.; "Förbjuden kärlek. En katolsk prests lefnadssaga", 1894).

Matamätasköldpaddan, *Chelys fimbriata*, *zool.* Se Sköldpaddor.

Mata'mme. Se Metamme.

Matamoros [-må'rås]. 1. Stad i mexikanska prov. Tamaulipas, på södra stranden af Rio Grande del Norte (gränsfloden mot Nord-Amerikas förenta stater), 45 km. från dess utlopp i Mexikanska viken, där hamnen Bagdad ligger. 8,347 inv. (1900). Staden drifver ganska liflig handel med Förenta staterna, ehuru flodmynningen är spärrad af en bank, som tillåter endast smärre fartyg att inkomma i M:s uthamn, El Refugio l. Bagdad. M. grundlades i början af 1800-talet och uppkallades efter den mexikanske patrioten Mariano Matamoros. — 2. (M. de Izúcar) Stad i mexikanska staten Puebla, utgångspunkt för en järnväg till staden Puebla. 6,271 inv. (1900). Stenkolsgrufvor. 1—2. (J. F. N.)

Matamoros [-må'rås], Manuel, spansk evangelisk predikant, f. 1835, d. 1866 i Lausanne, kom under en tillfällig vistelse i Gibraltar att i därvarande spanska evangeliska församlings kyrka höra Francisco de Paula Ruet förkunna evangelium. Han var snart vunnen för den nya läran, och Spaniens evangelisering blef därefter föremålet för hans verksamhet. Under sitt missionsarbete i fäderneslandet blef han upptäckt, hölls fängslad öfver 2 år och dömdes till galärerna på 9 år, hvilken dom förvandlades till 9 års landsförvisning.

Matamoros de Izúcar [-må'rås de ithu'kar], stad. Se Matamoros 2.

Matanzas [mata'nthas], San Carlos de M., hamnstad på norra kusten af Cuba, 87 km. ö. om Habana, med hvilket M. är förenadt medelst järnväg. 64,385 inv. (1910). M. har vackert läge i en fruktbar trakt vid Matanzasviken, som bildar en rymlig, men något igengrundad och mot n. ö. ej skyddad hamn, samt är näst Habana öns viktigaste handelsstad. Exporten utgöres hufvudsakligen af socker och melass. M. grundlades 1693. Omkr. 4 km. ö. om M. ligga de vackra stalaktitgrottorna vid Bellamar. I närheten af M. kantrade den svenska, på öfning med sjökadetter stadda korvetten "Karlskrona" och sjönk 30 april 1846, hvarvid chefen, E. G. af Klint, och besättningen omkommo med undantag af 17 man. (J. F. N.)

Matapān (grek. *Tai'naron*), sydligaste udden af Peloponnesos, belägen emellan Koroni- och Mara-

thonisivikarna under 22° 29′ 8″ ö. lgd fr. Greenw. och 36° 22′ 58″ n. br., näst Punta Marroqui i Spanien Europas sydligaste udde. (J. F. N.)

Ma′tara l. Ma′tura, hamnstad på södra kusten af ön Ceylon, med ett starkt citadell och andra byggnader från portugisernas tid, då M. var medelpunkten för kryddhandeln. 11,848 inv. (1901). (J. F. N.)

Mata′ram, förr namn på hufvudstaden Djokjakarta (se d. o. 2).

Matarduk, *text.* Se Kardning, sp. 922.

Mätarengi, kyrkoby i Öfver-Torneå socken, Norrbottens län, vid Torne älf, med gästgifvargård, postkontor (Öfver-Torneå), telegraf och telefon, läkare, apotek, folkhögskola (samskola), landtmannaskola, folkskolor och arbetsstuga. Enligt 1911 års riksdags beslut skall från den nu snart färdiga stambanan vid Karungi vid Torne älf dragas en omkr. 47 km. lång linje längs älfven upp till M. (Öfver-Torneå) som slutpunkt.

Mātariçvan, *ind. myt.*, förekommer företrädesvis i vedisk litteratur och är till karaktär särdeles omtvistad. Under det somliga mytologer identifiera M. med Agni, Elden, eller dess frambringare (den indiske Prometheus), såsom Kuhn, Öldenberg o. a., identifieras han af andra (Hillebrandt) med vindguden (*Vāyu* l. *Vāta*). Den förra meningen torde ha största skäl för sig. Jfr Charpentier, ”Kleine beiträge zur indoiranischen mythologie” (1911). K. F. J.

Matarīje, en obetydlig by i egyptiska prov. (mudirije) Kaliubije, 9 km. n. ö. om Kairo, bekant för det s. k. Mariaträdet, en sykomor, under hvilken Maria med Jesusbarnet skall ha hvilat under flykten till Egypten. Det nuv. trädet planterades efter 1672 i st. f. ett 1665 utgånget träd. J. F. N.

Matarkabel, *elektrot.* Se Elektricitetsverk, sp. 217.

Matarkran, Inmatningskran, den på en ångpannas framgafvel anbragta kran, medelst hvilken matarvattnets tillopp till pannan regleras. J. G. B.*

Matarledning, *elektrot.* Se Elektricitetsverk, sp. 217—218, och Ledningsnät.

Matarmaskin l. Magnetisermaskin, *elektrot.*, en likströmsgenerator, som användes för att mata fältmagneterna på en växelströmsmaskin e. d. Se Elektriska maskiner, sp. 282. A. E—m.

Mataró [mətərå′], stad i spanska prov. Barcelona, amfiteatraliskt beläget vid Medelhafvet, 34 km. n. ö. om staden Barcelona, med hvilken M. är förenadt medelst järnväg, den äldsta i Spanien (fullbordad 1848). 19,704 inv. (1900). Liflig industri. (J. F. N.)

Matarpump, en särskildt för vattnets införande i ångpannor afsedd pump. Härvid användas såväl kolfpumpar (se Pump) som injektorer (se Injektor). G. R. D.*

Matarrör, Inmatningsrör, kallas med ett gemensamt namn vid en ångpanna såväl det sugrör, som leder matarvattnet till matarpumpens ventillåda, som det tryckrör, hvilket leder matarvattnet från matarpumpen till matarkranen på pannans framgafvel. J. G. B.*

Matarvals, *text.* Se Kardning, sp. 922.

Matarvatten. Se Ångpanna.

Matarverk. Se Sågning.

Mat Aššur, Aššurs land. Se Assyrien, sp. 252.

Ma′tavulj, Simo, serbisk författare, f. 1852 i Dalmatien, d. 1908 i Belgrad, var först skollärare i sin hembygd, blef sedan sekreterare hos grefve Jankovitj-Mitrovitj, deltog i resningen i Hercegovina 1875—81, men måste från Bocche di Cattaro fly till Montenegro, där han blef gymnasielärare i Cetinje, folkskolinspektör och guvernör för tronföljaren Danilo. 1889 flyttade han till Belgrad som gymnasielärare och tjänsteman i pressbyrån. — M. var en framstående prosaist, skarp iakttagare och realistisk folklifsskildrare med mångsidiga erfarenheter och modern bildning. Näst Lazarević betraktas M. som Serbiens främste novellist. Bland hans många novellsamlingar märkas *Iz Crne Gore i Primorja* (Från Montenegro och kustlandet, 2 dlr, 1888—89), *Nova Oružje* (”Nya vapen”, 1890; sv. öfv. i ”Göteborgs handels- o. sjöf. tidn.” 1892), *Sa Jadrana* (Från Adria, 1891), den humoristiska romanen *Bakonja Fra Berne* (1892; 3:e uppl. 1897), *Iz raznijech krajeva* (Från olika länder, 1893), *Primorska obličaja* (Skizzer från kustlandet, 1898) och *Beogradske priče* (Noveller från Belgrad, 1902). Han författade ock dramat *Zavet* (Löftet) och öfversatte från Dickens, Molière, Zola m. fl. Fullständig bibliografi om M. i ”Srpski Književni glasnik” 1908. — På svenska finnas två berättelser i ”Från Serbien och Montenegro” och en skiss, ”Ett underligt samtal” (i ”Ny ill. tidn.”, 1894). A—d J.

Mata y Fontanet [ma′tə i fəntənä′t], Pedro, katalansk författare, läkare och politiker, f. 1810 i Reus (Tarragona), d. 1877 i Madrid, blef flera gånger fängslad för sin kamp för friheten, vistades dels i Montpellier, dels i Paris. Utom åtskilliga vetenskapliga arbeten skref M. romanerna *El poeta y el banquero* (1842), *Las amazonas* (1852), *Eloisa y Abelardo, Trabucaires del Pirineo* (1850), *Los moros del Rif* (1856), *Las visperas sicilianas, La monja enterrada en vida* och *Los mártires de Siria* (1861) samt diktsamlingen *Fotografías intimas* (1874), *Historia de la música* och *Filosofía española* (1858). Ad. H—n.

Match [mä′tʃ], eng., *idrottst.*, kapplöpning eller annan täfling mellan endast två täflande idrottsmän eller två lag, hvilka härom gjort öfverenskommelse; *schackt.*, tvekamp mellan två spelare, vanligen omfattande ett antal partier. B. C—m.

Match boards [mä′tʃ-bådš], eng., *träv.* Se Bräder, sp. 407.

Mât de Cocagne [mâ də kåka′nj], fr. Se Cocagne-mast.

Ma′te, sp., äfven skrifvet Maté, *bot.*, oftast brukad form i st. f. matte (se d. o.).

Matebēle. Se Matabele.

Matebēleland. Se Matabeleland.

Matehuala [-ωa′la], stad i mexikanska staten San Luis Potosi, ö. om Sierra de Catorce. 14,205 inv. (1900). Silfvergrufvor och stor boskapshandel. J. F. N.

Mate′jko, Jan, polsk målare, f. 1838 i Krakau, d. där 1893, studerade vid akademierna i sin födelsestad och i Wien och uppträdde med stora bilder ur Polens historia, utförda med patriotisk glöd och med en allt annat än vanlig fart och liflighet. *Riksdagen i Warschau 1773* ”slog ner som en bomb” i konstvärlden (1867, Wiens kejs. målningsgalleri). Den följdes af *Förbun-*

det i Lublin, Ryska sändebud anropa Stefan Báthory om fred, Hertig Albrekt af Preussen hyllar kung Sigismund af Polen (en symfoni i röda färger), *Kosciuszko vid Raclawice, Johan Sobieski undsätter Wien* (en jättetafla, som M. skänkte till påfven och som är uppsatt i Vatikanen i försalen till Rafaels stanzer), dessutom ett par stora bataljscener. Utanför sitt fosterlands historia gick M. i *Jungfrun af Orléans*, där vimlet af järnrustningar blir ett virrvarr för åskådarens ögon. M:s heroiska konst var i första rummet patriotiskt tendensmåleri. Hans våldsamma, men starka kolorit blef med tiden skrikande brutal, ibland rent af kaotisk. I smärre målningar (som *Invigningen af Sigismundsklockan*, Parisutställningen 1878, där M. fick hedersmedaljen) visade han koloristisk rikedom och smak. Han målade äfven porträtt (bl. a. *självporträtt*) och dekorerade kort före sin död koret i Mariakyrkan i Krakau. M. var sedan 1873 direktör för konstskolan i nämnda stad. ”Album Matejko” utkom i Warschau 1875. M:s hus i Krakau är förvandladt till ett nationalgalleri, med dukar, utkast och konstföremål, som tillhört honom. G—g N.

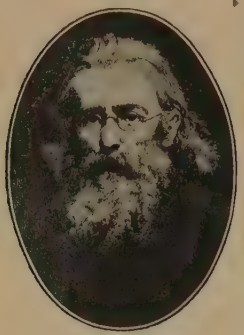

J. Matejko, efter ett självporträtt.

Matelassé [matla-; af fr. *matelas*, madrass], *text.*, eg. madrasseradt tyg, en fasonerad dubbelväfnad, hvars mönster markeras af fördjupningar eller fördjupade linjer, liknande dem hos en madrass eller ännu mer hos s. k. stickade täcken. Fördjupningarna, de s. k. *snittlinjerna*, åstadkommas därigenom, att rätväfvens varptrådar på vissa ställen neddragas under afvigväfvens inslag. Tjocka fyllnadsskott af mjukt bomullsgarn, inväfda mellan de båda väflagren, motsvara stoppningen och höja ytterligare effekten. Rätväfven göres stundom af kamgarn, men oftare af silke, antingen enbart eller vanligen af silkesvarp och fint bomullsinslag, samt väfves oftast med olika bindningar inom de särskilda mönsterytorna. De synnerligen vackra tygerna, vanligen helt svarta eller helt hvita, begagnades för några tiotal år sedan till damkappor och eleganta mantiljer; till herrvästar användes denna väfnadsart alltemellanåt ännu. G. A. W.

Matelote [matlå't], à la matelote, fr., fiskrätt (ål eller lax) med skarpsås, som beredes af chalottenlök, rödlök, lagerblad, timjan och rödt vin, hvartill stundom fogas fläsktärningar, persilja, champinjoner och peppar.

Matematik (af grek. *mathematiko's*, hörande till vetenskaperna, i synnerhet de matematiska, af *ma'thema*, kunskap, vetenskap) kallas vetenskapen om storheter i allmänhet och deras egenskaper samt lagarna för deras förhållanden till hvarandra. Man bortser därvid från storheternas kvalitativa bestämningar och betraktar dem endast med hänsyn till form, storlek och läge. — Då storheter kunna indelas i två hufvudgrupper, nämligen rumstorheter och talstorheter, kan med anledning häraf matematiken delas i två afdelningar: geometri och analys (i vidsträcktaste mening). Emellertid kan skillnaden emellan dessa två afdelningar ej strängt fasthållas, enär talstorheter kunna representeras i rummet och rumstorheter uttryckas genom tal. Därför har också geometrien en analytisk del, liksom vissa grenar af analysen stå i ett oupplösligt samband med geometrien. Storheter kunna delas äfven i diskreta och kontinuerliga, hvarigenom betingas en annan gruppering af matematiken i två afdelningar, af hvilka den första bestämmer relationerna mellan storheter, hvilka betraktas som fullt fixa, den andra åter undersöker lagarna för storheters variation. Emellertid kan icke heller här någon sträng skiljegräns bestämmas, emedan inom vissa undersökningar samma storhet betraktas som både diskret och kontinuerlig. Till den förra afdelningen skulle räknas vissa grenar af geometrien och talteorien, till den senare åter företrädesvis analysen. — Ehuru således ingen fullt sträng klassifikation är möjlig, kunna dock de faktiskt befintliga matematiska vetenskapsgrenarna, i enlighet med den gamla indelningen, för lättare öfversikts skull sammanföras i tre afdelningar, nämligen aritmetik, analys och geometri. Till aritmetiken föres då dels den lägre aritmetiken (räkneläran), dels den högre aritmetiken (talteorien), med inbegrepp af teorien för primtalen, läran om kongruenser och teorien för talformerna. Analysen omfattar den lägre och högre algebran, däri inbegripet ekvationsteorien, teorien för de olika algebraiska formerna, elimination, substitution och determinanter samt symmetriska funktioner, vidare kombinationsteori och sannolikhetskalkyl med minsta kvadratmetoden samt algebraisk analys med teorien för serier, produkter och kedjebråk, slutligen den högre analysen, med differential- och integralkalkyl, differens- och variationskalkyl, teorien för differentialekvationers integration och funktionsteori. Geometriens hufvudsakliga underafdelningar äro elementär, syntetisk, analytisk, deskriptiv och projektivisk geometri samt antalgeometri, linjegeometri och transformationsgeometri. — Med matematiken i den nu angifna omfattningen sammanhänger på det närmaste dels matematikens filosofi, som undersöker de allmänna egenskaperna hos rummets och talens former samt förutsättningarna för deras möjlighet, dels matematikens historia, som redogör för de matematiska teoriernas historiska utvecklingsgång. Dessa båda discipliner kunna betraktas som i förhållande till de öfriga afdelningarna på en gång inledande och afslutande.

Stundom tages begreppet matematik i en vidsträcktare mening, så att däri inbegripes icke blott den rena matematiken, utan äfven den använda. Med använd matematik förstår man antingen sammanfattningen af de naturvetenskaper, inom hvilka matematiken företrädesvis kommer till användning, nämligen astronomi, fysik (med meteorologi) och mekanik, eller också, i inskränktare mening, de delar af dessa vetenskaper, i hvilka den matematiska behandlingen är det hufvudsakliga, under det att experiment och observationer ha alls ingen eller åtminstone underordnad betydelse (t. ex. analytisk mekanik, celest mekanik, mekanisk värmelära och vissa afdelningar af optiken). Någon gång

sättes använd matematik liktydigt med astronomien. I öfverensstämmelse därmed skilde man i äldre tider emellan *mathēsis infe'rior* (''lägre matematik'') och *mathēsis supe'rior* (''högre matematik''), af hvilka benämningar den förra afsåg den rena matematiken, den senare åter astronomien. Dessa sista benämningar användes i Sverige ända in mot 1800-talets början. — Bland indelningar af mera oväsentlig natur må nämnas den i elementarmatematik och högre matematik, af hvilka den förra afser hvad som tillhör en viss kurs (t. ex. allmänna läroverkens eller universitetens allmänna kurs), den senare åter hvad som ligger därutöfver. Gränsen emellan dessa båda afdelningar är naturligtvis mycket obestämd samt olika på olika tider och i olika länder.

Historia. Redan hos folk på civilisationens lägre stadier måste för praktiskt behof ett slags talsystem samt kännedom om de enklaste reglerna för mätning och räkning ha funnits; men de första ansatserna till speciella matematiska forskningar förskrifva sig, så vidt nu kändt är, från Egypten och Babylonien samt kunna ledas tillbaka till närmare ett par årtusenden f. Kr. Hos *egypterna* hade dessa forskningar i allmänhet en mera praktisk karaktär. De omfattade räkning med hela tal, bråkräkning med stambråk (d. v. s. där täljaren alltid är 1), ekvationer af första graden samt aritmetiska och möjligen äfven geometriska serier, slutligen något litet planimetri och stereometri, hvarvid dock ofta groft approximativa formler användes. Hos *babylonierna*, där matematiken synes ha egt en mera teoretisk anstrykning, funnos en fullt utbildad sexagesimalräkning, spår till decimalbråksräkning samt någon kännedom om trianglars, fyrhörningars och parallella linjers egenskaper äfvensom om sättet att dela en rät vinkel i tre lika delar. Man har äfven bland babyloniska minnesmärken anträffat särskilda kvadrat- och kubiktalstabeller. Vid planimetriska beräkningar användes utan tvifvel i allmänhet approximativa formler; så gafs t. ex. åt π det föga exakta värdet 3.

Den mera vetenskapliga utbildningen af matematiken börjar först hos *grekerna*. Huru mycket de förste grekiske matematikerna hämtat från andra folk, kan numera icke med säkerhet afgöras. Måhända bör som långods anses sättet att beteckna talen med ordens initialbokstäfver eller med alfabetets bokstäfver i ordningsföljd, fingerräkningen och bruket af räknetaflan (*abacus*), äfvensom några af de elementäraste geometriska satserna. Detta var dock i alla händelser en obetydlighet i förhållande till den insats, som af grekerna själfva gjordes. Den gren af matematiken, som i Grekland företrädesvis behandlades, var geometrien. Dess utbildning började af Thales (f. omkr. 640 f. Kr.) och fortsattes sedermera under en tidrymd af omkr. 400 år genom en lång rad af framstående män, bland hvilka må nämnas Pythagoras, Hippokrates, Platon, Eudoxos samt framför alla Euklides, Archimedes och Apollonios. Genom dessa blefvo, steg för steg, de viktigaste elementargeometriska satserna funna och den syntetiska metoden inom geometrien utbildad. Så upptäckte Pythagoras den efter honom benämnda lärosatsen och behandlade de reguljära polyedrarna. Eudoxos utbildade proportionsläran och stereometrien. Anaxagoras, Hippias, Hippokrates, Platon, Menaichmos och dennes broder Deinostratos sysselsatte sig med de ryktbara problemen om kubens fördubbling, vinkelns tredelning och cirkelns kvadratur, hvilket sistnämnda gaf anledning till kvadreringen af de s. k. ''Hippokrates' halfmånar''. Vidare uppfann Menaichmos de koniska sektionerna. Å andra sidan utbildades den geometriska metoden af Pythagoras, som införde ett slags experimentellt förfaringssätt för att upptäcka nya satser, af Platon, som med framgång använde det indirekta bevisningssättet, af Eudoxos, som begagnade den sedermera af Euklides utbildade exhaustionsmetoden, af Leon, som först påpekade nödvändigheten att bestämma de villkor, under hvilka ett problem vore lösbart, samt af Aristoteles, hvars vetenskapliga skärpa öfvade inflytande äfven på geometrien. Hvad som sålunda blifvit vunnet samlades, kompletterades och ordnades af Euklides i ett både plangeometrien, proportionsläran och stereometrien omfattande verk, hvilket sedermera under århundraden gällt som grundläggande för hela vetenskapen. Archimedes utbildade ytterligare stereometrien, särskildt läran om klotet, och undersökte närmare de koniska sektionerna, som blifvit i en särskild skrift behandlade redan af Euklides. Han sysselsatte sig dessutom med konoiders och sfäroiders egenskaper, bestämde medelst ett skarpsinnigt förfaringssätt parabelns yta och studerade vissa mera invecklade kroklinjer, t. ex. spiralen. Slutligen fulländade Apollonios teorien för de koniska sektionerna på ett sätt, som icke blott i afseende på resultatens värde, utan äfven med hänsyn till metodens elegans kan mäta sig med det bästa, som inom geometrien blifvit åstadkommet ända till våra dagar. Efter Apollonios lämnade de geometriska undersökningarna i Grekland mindre behållning. Speciella kurvor af högre ordning framställdes, t. ex. konkoiden af Nikomedes, kissoiden af Diokles och de spiriska kurvorna af Perseus; några nya elementargeometriska satser upptäcktes af Hypsikles och Serenos. Den sfäriska trigonometrien utbildades för astronomiskt bruk af Hipparchos, Theodosios, Menelaos och Ptolemaios, hvilka sistnämnde äfven uträknade trigonometriska tabeller, där dock kordorna ersatte de nu brukliga goniometriska funktionerna. Planimetriska formler framställdes af Heron, och Pappos inlade stora förtjänster som samlare och kommentator af de föregående geometrernas upptäckter. — Aritmetiken och algebran intogo hos grekerna en mera tillbakaskjuten ställning. Den egentliga räknekonsten, som på grund af den olämpliga talbeteckningen erbjöd betydande svårigheter, utbildades företrädesvis för astronomiskt bruk med användande af sexagesimalsystemet. Talteorien behandlades redan af Pythagoras och hans skola samt utförligare af Euklides i hans ''Elementa'', vidare af Eratosthenes, som angaf en metod för primtalens bestämmande, Nikomachos, som framställde åtskilliga intressanta talteoretiska satser, särskildt rörande polygonaltalen, samt, framför alla, af Diofantos, som på ett synnerligen skarpsinnigt sätt löste en mängd problem hörande till den obestämda analysens område. Läran om irrationella storheter, som af grekerna räknades till geometrien, enär för dem irrationella *tal* inneburo en motsägelse, utveck-

lades af Platon, Theaitetos och Euklides (i ”Elementa”). Sådana storheters närmevärden bestämdes i speciella fall af Archimedes, Apollonios, Heron, Theon från Smyrna och Theon från Alexandria. Dessutom summerades vissa enklare talserier af Pythagoras, Euklides och Archimedes. — Den egentliga ekvationsteorien var hos grekerna föga utbildad. Medelst geometrisk konstruktion löste Euklides problem, som ledde till ekvationer af de två första graderna; för speciella ekvationer af 3:e och 4:e graden användes koniska sektioner. Under mera algebraisk form behandlades ekvationer af Heron, Tymaridas och Diofantos. Dock kan man ej med visshet afgöra, om tillvaron af 2 rötter till en kvadratisk ekvation varit dem bekant.

Hos *romarna* erhöll matematiken ingen väsentlig utbildning. Geometrien studerades efter grekiska källor mest för praktiska ändamål, hvarvid vissa approximativa planimetriska formler användes. Aritmetiken, försvårad genom en invecklad bråkbeteckning, sträckte sig ej utöfver de enklaste räknesätten, hvarvid räkning med kolumner begagnades. Den romerska matematikens blomstring inföll under de s. k. ”agrimensorerna” (se d. o.), men äfven hos dessa anträffas endast undantagsvis några nya resultat, t. ex. summering af pyramidaltal och kubiktal. F. ö. öfversattes i utdrag de mera elementära af de grekiske matematikernas skrifter, särskildt genom Boëthius, hvilken därigenom under medeltiden erhöll ett oförtjänt rykte som matematiker.

Hufvudsakligen oberoende af grekerna utvecklade sig däremot matematiken i *Indien*. Af indiskt ursprung är positionsaritmetiken med därtill hörande bruk af noll — ehuru visserligen de indiska siffrorna till utseendet högst betydligt skilja sig från de nu brukliga —, vidare ett stort antal speciella räknesätt, t. ex. regula de tri. Hos inderna utvecklades äfven kombinations- och permutationsteorien samt ekvationsteorien, hvarvid tillvaron i vissa fall af två rötter till en kvadratisk ekvation vederbörligen uppmärksammades. Äfven geometrien och trigonometrien utbildades af Aryabhatta, Brahmegupta och Bhaskara. Särskildt egendomlig för inderna är omformningen af kvadrater till cirklar af samma yta samt införande af sinus i st. f. grekernas kordor, i sammanhang hvarmed äfven sinustabeller uträknades. På ett synnerligen skarpsinnigt sätt behandlades talteorien, hvarvid både 1:a och 2:a gradens obestämda ekvationer löstes, de förra genom ett med kedjebråksmetoden analogt förfaringssätt, de senare genom en cyklisk metod. Anmärkas bör dock, att hos inderna satser ofta grundades på blotta åskådningen, utan att såsom hos grekerna någon sträng bevisföring ansågs behöflig.

Om *kinesernas* matematiska arbeten, som vid en närmare undersökning befunnits härröra från en vida senare tid än de inhemska uppgifterna velat göra troligt, må blott i förbigående nämnas, att de företrädesvis behandlade algebran, hvarvid metoder för approximativ lösning af numeriska ekvationer framställdes samt äfven problem ur den obestämda analysen löstes. I allmänhet synes den kinesiska matematiken i väsentlig mån utvecklats under indiskt inflytande.

Hvad grekerna och inderna på skilda vägar inom matematiken upptäckt tillvaratogs och tillökades af *araberna*. Redan mot slutet af 700-talet började de förnämsta grekiska arbetena öfversättas på arabiska, och vid samma tid var bruket af noll och indiska siffror gängse. Företrädesvis utbildades algebran, i sammanhang hvarmed (särskildt hos väst-araberna) ett lämpligare beteckningssätt infördes. Ekvationer af 1:a och 2:a graden löstes fullständigt under algebraisk form; däremot strandade alla försök att oberoende af geometrisk konstruktion (d. v. s. intersektion af två koniska sektioner) lösa ekvationer af 3:e och 4:e graden. I sammanhang med algebran behandlades äfven aritmetiken, som tillökades med flera nya räknesätt, t. ex. den sedan s. k. ”regula falsi”. Äfven några nya talserier summerades, och talteoretiska undersökningar förekommo; ej heller kedjebråk och magiska kvadrater voro alldeles okända. Geometrien studerades företrädesvis med anslutning till grekiska arbeten, och särskildt erhöll trigonometrien betydlig utbildning genom införandet af funktionerna tangent och, om också i förbigående, kotangent, genom nya metoder för beräkning af sinustabeller och genom uppställande af nya formler inom den sfäriska trigonometrien. Den arabiska matematikens blomstringsperiod kan anses ha börjat med Muhammed ibn Mūsā Alchwārizmi (se Chwārazmi), som lefde omkr. 800 och hvars namn gett upphof till termen ”algoritm”, och slutat med Omar Alchaijami (omkr. 1100) samt omfattade sålunda en tidrymd af ung. 300 år.

Under det matematiken hos araberna flitigt bearbetades, gjorde den i *Västerlandet* så godt som inga framsteg. Litteraturen bestod till en början uti afskrifter af de romerske matematikernas kompendier samt torftiga kommentarer därtill. Småningom trängde dock den arabiska matematiken in och därmed någon kännedom om de grekiske författarnas arbeten. I sammanhang därmed utträngdes den romerska kolumnräkningen af den arabiska positionsräkningen (”algorismus”), särskildt efter Leonardo Pisano (omkr. 1200), hvilken på ort och ställe gjort sig noga förtrogen med arabernas arbeten. Pisano var, jämte Jordanus Nemorarius, den förnämste bland medeltidens matematiker. Hans undersökningar sträckte sig både till talteorien, inom hvilken han löste flera ganska invecklade problem, aritmetiken och algebran samt äfven till geometrien. Emellertid visade sig en lifligare verksamhet inom matematiken först mot medeltidens slut, då Peuerbach och hans lärjunge Regiomontanus reformerade trigonometrien, upprättade nya sinus- och tangenttabeller samt jämväl på algebrans och geometriens område förberedde vetenskapens renässans. De biträddes därvid äfven af andra, såsom Nicolaus Cusanus, Lionardo da Vinci, Werner och Dürer, hvilka alla företrädesvis sysselsatte sig med geometriska frågor. Mot renässansens slut sammanfattade Luca Pacioli di Borgo (1494) i ett enda arbete sin tids vetande i matematiskt afseende. Detta bestod hufvudsakligen af aritmetiken, algebran t. o. m. 2:a gradens ekvationer och geometrien ung. till samma omfång som Euklides’ ”Elementa”.

Under 1500-talet utvecklades matematiken till en början företrädesvis af italienarna. Det alge-

Arabiska beteckningssättet förenklades. Genom Ferros, Tartaglias och Cardanos upptäckt af den kubiska ekvationens lösning tog ekvationsteorien ett stort steg framåt, hvilket ytterligare ökades genom Ferraris snart därpå följande lösning af den bikvadratiska ekvationen. Äfven i öfrigt utbildades algebran af Cardano och Bombelli samt mot århundradets slut af Viète, hvilken införde lämpligare tecken för de obekanta, utmärkte äfven de bekanta storheterna med bokstäfver samt framställde en allmän teori för ekvationer och deras rötter, en teori, som sedermera fullföljdes af Harriot. Trigonometrien bearbetades af Copernicus och efter honom af Rhæticus, som äfven förfärdigade synnerligen noggranna trigonometriska tabeller. Viète framställde vissa nya trigonometriska formler och förberedde genom sin tillämpning af algebran på geometriska frågor upptäckten af den analytiska geometrien. Läran om kägelsnitten behandlades, ehuru utan att några vikt igare resultat vunnos, af Snell och Maurolico. För en lättare räknemetod verkade Stevin framgångsrikt genom sin nitälskan för införande af decimalräkningen. F. ö. behandlades den vanliga räknekonsten och den lägre algebran i ett stort antal läroböcker, hvilka i sin mån bidrogo till att förenkla och förbättra det matematiska teckenspråket.

En mera mångsidig verksamhet på matematikens område blef märkbar under 1600-talet. Århundradets början hade att uppvisa den visserligen delvis förberedda upptäckten af logaritmerna genom Neper och Briggs, hvarmed för de numeriska räkningarna bereddes en oerhörd lättnad och hvilken äfven bidragit till bl. a. interpolationsmetodernas utveckling. Med uträknande af logaritmtabeller sysselsatte sig flera matematiker, i synnerhet Briggs och Vlacq. Både i metodiskt och i reellt hänseende af genomgripande betydelse var den af Descartes (Cartesius) uppställda analytiska geometrien, genom hvilken funktionsbegreppet, om också närmast under geometrisk form, infördes i matematiken samt en förening emellan algebra och geometri åvägabragtes, hvarigenom den senare disciplinen h. o. h. omgestaltades. Delvis med anslutning till Descartes, delvis med den grekiska geometrien till utgångspunkt utfördes undersökningar af Schooten, Pascal, La Hire, Mydorge och Huygens, hvilken sistnämnde studerade flera kurvor af högre ordning, särskildt den förut af Pascal behandlade cykloiden. Läran om de reguljära kropparna bearbetades af Kepler. Från en alldeles ny synpunkt behandlades geometrien af Desargues, hvilken framställde den projektiviska metoden och transversalteorien, därvid biträdd af Pascal och La Hire. — Äfven analysen rönte delvis inverkan af Descartes' upptäckt. Speciella, infinitesimalkalkylen förebådande metoder för lösning af tangent- samt maximi- och minimiproblem, äfvensom för seriesummering, kurvors rektifikation och kvadratur framställdes af Kepler, Fermat, Pascal, Cavalieri, Descartes, Roberval, Mercator, Wallis, Hudde, Sluze, Van Heuraet, Neil och Barrow. Vidare utbildades probabilitetskalkylen af Pascal, Huygens och Fermat. Den sistnämnde grundlade äfven den moderna talteorien och upptäckte ett stort antal viktiga dithörande satser; men då flertalet af dem blifvit funnet genom induktion, bidrog han endast obetydligt till teoriens utveckling i metodiskt hänseende. Ekvationsteorien behandlades af Girard och Descartes, hvilka framställde viktiga satser rörande rötterna (äfven de negativa och imaginära) samt deras relationer till koefficienterna. Inom samma område arbetade Wallis och mot århundradets slut Tschirnhaus, som angaf en metod att befria hvarje ekvation från ett godtyckligt antal termer och på denna väg trodde en allmän lösning af n-te-gradsekvationen kunna erhållas, en förmodan, som dock snart visade sig vara oriktig.

Mot slutet af 1600-talet inträffade Newtons och Leibniz' epokgörande upptäckt af infinitesimalräkningen (se Differentialräkning), hvarigenom de förut inom den högre analysen använda spridda metoderna sammanfördes och generaliserades till en särskild kalkyl, ytterst grundad på begreppet gränsvärde, och hvars utbildande under nära ett århundrade utgjorde den hufvudsakliga uppgiften inom matematiken. Från att inbegripa blott de enklaste reglerna för differentiation och integration samt lösning af vissa speciella differentialekvationer utvecklades den nya kalkylen till att omfatta ett fält af nästan obegränsad vidd och ledde medelbart äfven till en betydelsefull generalisation af funktionsbegreppet. Under 1600-talet hade man nämligen med funktion vanligen förstått blott en potens eller på sin höjd ett algebraiskt polynom, men nu inordnades småningom under begreppet funktion äfven exponentialuttryck, logaritmer o. s. v. Med anslutning till Newtons och Leibniz' arbeten utbildades integralkalkylen af bröderna Bernoulli. Nya grundläggande satser framställdes af Taylor och Maclaurin. Nya problem behandlades, t. ex. de isoperimetriska, som slutligen ledde till upptäckten af variationskalkylen. Teorien för differentialekvationers integration tillväxte betydligt och fullkomnades genom undersökning af de singulära solutionerna samt nya slag af ekvationer, t. ex. de partiella; och hos vissa integraler upptäcktes anmärkningsvärda egenskaper, hvarigenom uppslaget gafs till teorien för de elliptiska integralerna. I sammanhang därmed erhöll teorien för serier viktiga tillskott genom Newton, som framställde den första interpolationsformeln, Moivre, som behandlade de rekurrenta serierna, Taylor, som utbildade differenskalkylen, Stirling och Maclaurin, som upptäckte viktiga allmänna summationsformler, samt genom flera andra. På alla dessa områden var Euler verksam till vetenskapens utbildning, och han sammanfattade senare de vunna resultaten i arbeten, som under många årtionden gällde som klassiska. — De öfriga grenarna af matematiken blefvo ej heller alldeles förbisedda. Inom ekvationsteorien angaf Newton en approximationsmetod för numeriska ekvationer samt ett sätt att bestämma en öfre gräns för rötterna. Äfven teorien för de imaginära rötterna och för relationerna mellan en ekvations koefficienter och dess rötter fullföljdes. Senare sysselsatte sig Vandermonde och Bezout med eliminationsteorien samt transformationer af ekvationer till enklare former, och vid samma tid

lyckades Bring reducera en allmän 5:e gradens ekvation till blott tre termer. Talteoretiska satser framställdes af Euler, Waring och Wilson. Probabilitetskalkylen utvecklades betydligt af Jacques Bernoulli, Montmort, Moivre och Condorcet, hvilken däraf gjorde tillämpning på frågor af allmänt intresse. — Geometriens olika metoder användes, om också ej med någon mera betydande framgång. På analytisk väg undersöktes och klassificerades speciella kroklinjer och ytor af Newton, Stirling, Cramer, Clairaut och Euler. Enligt den antika metoden fortsattes studiet af de koniska sektionerna af Halley, Simson, Stewart och Maclaurin. Slutligen återupptogs Desargues' betraktelsesätt af Cotes, Maclaurin, som utbildade transversalteorien, och Lambert, som angaf åtskilliga satser ur perspektivläran.

Under slutet af 1700-talet och 1800-talets två första årtionden fortsattes forskningsarbetet med alltjämt ökad framgång. En tydlig tendens att generalisera de gamla metoderna och från dem aflägsna det oväsentliga började göra sig gällande, på samma gång nya teorier af stor betydelse framträdde. Lagrange sökte ställa den högre analysen på en självständig grund genom sin teori för de analytiska funktionerna, inom hvilken de i serieutvecklingen uppträdande koefficienterna spelade en hufvudsaklig roll. Dock egnade han ej nödig uppmärksamhet åt undersökningen af seriernas konvergens, hvarigenom hans teori kom att sakna den erforderliga allmängiltigheten. Lagrange utvecklade äfven betydligt infinitesimalkalkylen genom sina arbeten rörande integraler och differentialekvationer, arbeten, som vidare fullföljdes af Laplace, Legendre, Pfaff o. a. Talteorien erhöll likaledes genom Lagrange värdefulla metoder för lösning af obestämda ekvationer och utbildades vidare af Legendre, hvilken uppställde den fundamentala s. k. reciprocitetslagen. Genom Gauss bragtes teorien så att säga med ett enda steg att omfatta ett fält, inom hvilket alla föregående upptäckter intogo en mycket underordnad plats, och erhöll genom införande af nya metoder och särskildt genom kongruensbegreppet en fullständig omgestaltning. Äfven probabilitetskalkylen utvidgades betydligt af Laplace och Gauss, särskildt genom uppfinningen af minsta kvadratmetoden. Kombinationsteorien upplefde en snart öfvergående blomstring genom Hindenburg och den från honom utgående kombinatoriska skolan. — Inom ekvationsteorien arbetade Lagrange, under hvars hand läran om numeriska ekvationers lösning bragtes ett godt steg närmare sin fulländning, och Ruffini, som, ehuru med ofullständig framgång, behandlade frågan om möjligheten af högre ekvationers lösning. — Geometriens utveckling befordrades dels genom en mera genomförd användning af infinitesimalkalkylen vid undersökningen af kroklinjer och ytor, dels genom Monges viktiga uppfinning af den deskriptiva geometrien och Carnots i viss mån med Desargues' metod besläktade positionsgeometri och transversalteori.

Med ingången af 1820-talet börjar ett nytt skede i matematikens historia, fruktbart på nya teorier och nya resultat samt därjämte utmärkt genom sin sträfvan efter sträng vetenskaplighet i formellt hänseende. Den högre analysens metod och grundläggande begrepp underkastades en skarpsinnig granskning af Cauchy, för hvars nya funktionsteori läran om seriers konvergens och funktioners kontinuitet bildade utgångspunkten. Ungefär samtidigt framställde Abel och Jacobi sina epokgörande undersökningar rörande de elliptiska funktionerna och öppnade därigenom ett alldeles nytt fält för forskningen, ett fält, som ytterligare vidgades genom införande af nya allmänna slag af funktioner, t. ex. de abelska. Inom den högre analysen och teorien för differentialekvationer bragtes äfven andra viktiga resultat i dagen, särskildt af Cauchy, Liouville och Dirichlet. Gauss fortsatte sina talteoretiska studier, hvarvid de komplexa talens införande beredde åt teoriens område en väsentlig utvidgning. Han biträddes verksamt af Eisenstein, ännu mera af Dirichlet, som medelst oändliga seriers införande erhöll nya betydande talteoretiska satser, samt af Kummer, som uppställde teorien för de ideala primfaktorerna till komplexa tal. Ekvationsteorien, som genom Abels bevis för omöjligheten att algebraiskt lösa irreduktibla ekvationer af högre grad än 4:e erhöll ett slags afslutning, utbildades till en djupgående teori för algebraiska funktioners egenskaper. Med anslutning därtill skapades, särskildt genom Jacobi, determinantteorien, hvilken snart visade sig på det närmaste sammanhänga med andra områden icke blott inom analysen, utan äfven inom geometrien. Teorien för serier utvecklades i flera riktningar, särskildt af Gauss och Fourier. Äfven minsta kvadratmetoden förbättrades och erhöll en allt vidsträcktare användning. — Inom den nyare geometrien skapades och utbildades nya teorier af Gauss (läran om konform afbildning), Poncelet (projektivisk geometri), Möbius (barycentrisk kalkyl), Plücker (dualitetslära, förkortad beteckningsmetod), Steiner (teori för stråloch planknippen), Staudt (situationsgeometri) och Chasles (teori för anharmoniskt förhållande, homografisk delning och involution), hvilka både genom metodernas elegans och genom resultatens värde ställde i skuggan förut gjorda upptäckter på detta område. Utgående från väsentligen nya synpunkter framställde Lobatjevskij och Bolyai den absoluta geometrien, Grassmann geometrien i n dimensioner och Hamilton kvaternkalkylen.

Slutet af 1850-talet kan anses förmedla inträdet af en ny period, som ännu ej är afslutad och hvars skaplynne därför endast delvis kan bestämmas. Ett drag, som genast faller i ögonen, är den i rent kvantitativt hänseende betydande verksamhet, som eger rum inom matematiken i våra dagar. Endast ett mindre antal vetenskapliga arbeten utges visserligen i bokform, men till författarnas förfogande står ett stort antal facktidskrifter (jfr t. ex. de af svenskar redigerade Acta mathematica och Bibliotheca mathematica), och dessutom införes en stor mängd afhandlingar i lärda sällskaps handlingar eller i journaler af allmännare natur. Man kan beräkna, att numera årligen i medeltal utkomma inemot 2,000 böcker (däri inberäknadt läroböcker), afhandlingar eller uppsatser hörande till den rena matematikens

område. Denna storartade produktion motsvaras också af betydande resultat på både analysens, talteoriens och geometriens fält. Den högre analysen har genom Weierstrass', på den oändliga konvergenta potensserien som grundval uppbyggda, teori för de analytiska funktionerna gjort ett viktigt framsteg. Weierstrass' undersökningar ha framgångsrikt fullföljts af ett stort antal bland hans lärjungar, af hvilka må nämnas Fuchs, Schwarz, G. Cantor, Mittag-Leffler, Picard, Hadamard och Borel. Determinantteorien har af v. Koch utbildats för ekvationssystem med oändligt många obekanta och af Volterra, Fredholm och Hilbert för de lineära integralekvationerna. Ett kraftigt biträde vid funktionsteoriens utbildning har lämnats äfven af flera närmast från Cauchy utgående matematiker, särskildt Kronecker, Hermite, som gett uppslaget till en närmare undersökning af de s. k. modulfunktionerna, och Poincaré, som på de flesta områden af den rena och tillämpade matematiken utfört arbeten af banbrytande natur. Den högre algebran har vunnit en anmärkningsvärd fulländning genom Sylvester, Cayley, Hermite och framför allt genom Kronecker, som genom sina skarpsinniga och originella undersökningar på detta område brutit ny väg för kommande forskningar. Kronecker har äfven inom närliggande delar af talteorien utfört viktiga arbeten, därvid understödd af Tjebysjev och Hermite. För ekvationsteorien har den samtidigt af Hermite, Kronecker och Brioschi funna lösningen af 5:e gradens ekvationer medelst elliptiska funktioner varit af en viss betydelse. Inom teorien för partiella differentialekvationer ha fundamentala undersökningar verkställts af Riemann, Lie och fru Kovalevski, och probabilitetskalkylen har vunnit vidsträckt användning på flera sociala frågor, särskildt lifförsäkringsväsendet. — Äfven inom geometrien har en ej mindre liflig verksamhet egt rum. De olika geometriska metoderna ha alltmer utbildats och delvis kommit att sammansmältas. Flitigt har den deskriptiva och projektiviska geometrien odlats; men icke heller den analytiska metoden har varit försummad, och därigenom har en allt djupare inblick blifvit vunnen i rumsstorheternas natur och deras egenskapers inre sammanhang. Bland forskare på detta område må nämnas Salmon, Clebsch och Cremona med sina talrika lärjungar och efterföljare. Den absoluta geometrien har behandlats af Riemann och Beltrami, antalgeometrien af Schubert och Zeuthen. Slutligen har af Culmann i den grafiska statiken ett nytt slags geometrisk kalkyl blifvit skapad, genom hvilken vissa delar af mekaniken öfverflyttats på geometriens område.

Forskningarna inom *matematikens filosofi* ha, om man bortser från vissa undersökningar rörande infinitesimalkalkylens principer, på ett strängt vetenskapligt sätt börjat bedrifvas egentligen först i våra dagar och delvis anknutit sig till vissa geometriska eller funktionsteoretiska problem. Så har t. ex. försöket att utbilda parallellteorien ledt till undersökningar rörande rummets rätlinighet, teorien för värdemängder till dylika rörande begreppet kontinuitet samt motsvarigheten emellan rumsstorheter och tal. Då detta område emellertid hör till de mest svåråtkomliga, ha stundom betänkligheter uttalats mot vissa bland de af forskarna framställda satserna. Bland dem, som här arbetat, må nämnas Riemann, Helmholtz och Hilbert, hvilka skarpsinnigt granskat de geometriska axiomens giltighet och visshetsgrad samt undersökt det logiska sammanhanget i den geometriska lärobyggnaden. G. Cantor har grundlagt teorien för punktmängder, till hvilken betydande bidrag lämnats äfven af I. Bendixson.

Hvad slutligen angår *den matematisk-historiska forskningen*, idkades denna visserligen redan af grekerna, men leder sitt ursprung som modern vetenskap i strängare mening ej längre tillbaka än till Montucla, som 1758 utgaf en för sin tid synnerligen värdefull "Histoire des mathématiques" (ny uppl. 1799—1802). Under slutet af 1700-talet och början af 1800-talet räknade denna vetenskapsgren flera framstående representanter, såsom Cossali, Libri, Chasles och Nesselmann; men dessa stodo tämligen isolerade, och en lifligare verksamhet började först med 1850-talets ingång. Småningom har här utbildat sig en särskild vetenskap, som redan lämnat betydande resultat, hvilka delvis ha äfven kulturhistoriskt eller rent matematiskt värde. Bland samtida matematisk-historiska forskare må nämnas Boncompagni, Woepcke, Hankel, M. Cantor och Günther. I Danmark ha Zeuthen och Heiberg bearbetat den grekiska matematikens historia. I Norge har Bjerknes utförligt behandlat de elliptiska funktionernas upptäcktshistoria, och i Sverige har Eneström egnat ett stort antal afhandlingar eller uppsatser åt matematikens historia företrädesvis efter differentialkalkylens uppfinning.

Matemätiker, en person, som sysselsätter sig med matematiska studier eller matematiskt författarskap. I äldre tider nyttjades namnet stundom i andra bemärkelser. Så använder t. ex. Sextos Empeirikos (omkr. 200 e. Kr.) i sin skrift "Emot matematikerna" ordet *mathematiko's* som benämning på hvar och en, som anser vetenskaplig kunskap möjlig. Hos romarna begagnades ordet *mathema'ticus* vanligen som liktydigt med astrolog eller teckentydare, och genom en särskild förordning stadgades dödsstraff för den, som rådfrågade en "matematiker". Ännu på 1600-talet hade det ej sällan betydelsen af astrolog eller astronom, som framställde astrologiska förutsägelser. I Sverige kallades vid samma tid stundom landtmätarna för matematiker. I våra dagar användes ordet en eller annan gång som titel för den tjänsteman vid ett försäkringsbolag, hvilken verkställer de vid försäkringarna erforderliga matematiska beräkningarna.

Matemätikerkongresser, Internationella, ha hållits i Zürich 1897, i Paris 1900, i Heidelberg 1904, i Rom 1908 och i Cambridge 1912. Utom den vinst i rent vetenskapligt afseende, som dessa kongresser medfört, ha äfven praktiska frågor varit föremål för deras verksamhet. Sålunda uppdrog kongressen i Rom åt professorerna Klein, Greenhill och Fehr att bilda en internationell kommitté för studiet af den matematiska undervisningen i skilda länder. Resultaten af denna kom-

mittés arbeten äro afsedda att framläggas vid kongressen i Cambridge. — Nordiska matematikerkongresser (afsedda för de matematiska vetenskapernas idkare i Sverige, Finland, Danmark och Norge) ha hållits 1909 i Stockholm, på initiativ af G. Mittag-Leffler, och 1911 i Köpenhamn. I. F.

Matemātisk, *mek.* o. *fys.*, (i mots. till fysisk) säges om ett föremål, ett instrument, en företeelse, när man i en teoretisk redogörelse för detsamma fäster sig endast vid vissa af dess enklaste egenskaper och förhållanden med uteslutande af alla andra. Så kallas en häfstång, när den tänkes som en tyngdlös, oböjlig linje utan bredd och tjocklek, för en *matematisk häfstång* (se Häfstång). Den *matematiska* l. *enkla pendeln* består af en tyngdlös tråd, på hvilken en punktformig tung massa är upphängd. En *matematisk* l. *virtuell bild* uppkommer, när reflekterade eller brutna ljusstrålar synas sammanträffa i en punkt i rymden, utan att de verkligen göra det (se Lins). *Matematiskt* l. *solärt klimat* (se Klimat) är det klimat, som skulle råda på ett ställe på grund af dess afstånd från ekvatorn, men hvilket till följd af en mängd andra inflytanden kan betydligt skilja sig från det verkliga l. fysiska. Ett dylikt betraktelsesätt, hvarigenom man abstraherar från t. o. m. väsentliga egenskaper hos det föremål man studerar, begagnas ofta i mekaniken och fysiken med stor framgång som inledning till ett djupare studium, emedan den matematiska teorien lättast låter utföra sig för dessa enklare, men overkliga objekt. Strängt taget skulle man äfven kunna med skäl påstå, att hvarje matematisk teori inom naturläran behandlar objekten såsom i mer eller mindre grad matematiska, då de fysiska föremålen i verkligheten äro så komplicerade, att de såsom sådana ej kunna bli föremål för matematisk behandling. R. R.*

Matematiska tecken. Behofvet att på ett enklare och mera koncist sätt, än som med tillhjälp blott af det vanliga språket är möjligt, verkställa de undersökningar och framställa de resultat, som tillhöra matematikens forskningsområde, har småningom ledt till uppfinnande af ett särskildt ideografiskt teckenspråk, som i mån af vetenskapens utveckling alltmer utbildats och förbättrats. Många tecken ha först långsamt och efter täflan med andra föreslagna vunnit burskap; flera ha efter längre eller kortare tid blifvit aflysta och ersatta med lämpligare sådana. I några fall finnas två olika tecken för samma begrepp eller operation; undantagsvis har samma tecken flera olika betydelser. Dock torde man i allmänhet kunna säga, att det matematiska teckenspråket utmärkes genom hög grad af enkelhet och precision, äfven om man måste erkänna, att ett eller annat tecken tillkommit genom en ren tillfällighet och utan att några mera rationella grundsatser vid dess införande tillämpats. — De faktiskt befintliga matematiska tecknen torde för lättare öfversikts skull kunna lämpligen delas i geometriska och algebraiska. De geometriska tecknen utmärka gemenligen antingen olika storhetsslag, såsom: △ (triangel), □ (kvadrat), ∧ (vinkel), ° (grad), ′ (minut) o. s. v., eller också vissa egenskaper, såsom: ∥ (parallell med), ∽ (likformig med), ∟ (rätvinklig) o. s. v. — De algebraiska tecknen kunna delas i operationstecken, storhetstecken och funktionstecken, ehuru visserligen gränsen emellan dessa tre slag af tecken ej kan strängt uppdragas. Till *operationstecknen* höra exempelvis tecknen + (addition), — (subtraktion), × eller . (multiplikation), : (division), = (lika med), > (större än), < (mindre än), *d* (differentiation), ∫ (integration), √ (rotutdragning) o. s. v. Till *storhetstecknen* höra i främsta rummet de tio arabiska siffrorna (*1*, *2*, *3* o. s. v.) samt ∞ (oändlighetstecknet). Storheter i allmänhet tecknas med bokstäfver, hvarvid i tryck företrädesvis kursivstil användes. Obekanta eller variabla storheter utmärkas vanligen genom de sista (*x*, *y*, *z*), bekanta eller konstanta storheter åter genom de första bokstäfverna (*a*, *b*, *c* etc.) i alfabetet. Vissa bokstäfver ha erhållit en alldeles speciell betydelse och användas därför endast i nödfall för annat ändamål, så t. ex. π (förhållandet mellan periferien och diametern i en cirkel), *e* (basen för det naturliga logaritmsystemet) o. s. v. Som *funktionstecken* begagnas i främsta rummet *f*, *F*, φ samt i mån af behof äfven andra bokstäfver. För speciella funktionsformer finnas särskilda tecken, som stundom gett namn åt själfva funktionen, t. ex. Γ (tecken för "gammafunktionen"), *p* (tecken för Weierstrass' "p-funktion") o. s. v. Se Funktion 3. — En särskild klass af tecken bilda *index-* och *exponenttecknen*, som intaga en mera underordnad plats (jfr Index). Till matematiska tecken i vidsträcktare mening kunna räknas äfven *log*, *sin*, *cos* o. s. v., som äro förkortningar af orden logaritm, sinus, cosinus o. s. v. I själfva verket har en del af de andra tecknen erhållits därigenom, att man tager initialbokstäfverna till vissa ord, t. ex. *d*ifferential, *f*unktion o. s. v.

Matematisk fysik. Se Experimentalfysik.

Matematisk geografi. Se Geografi, sp. 963.

Matematisk kronologi. Se Kronologi, sp. 37.

Māter, lat., moder. — *M. Dei*, Guds moder. — *M. dolorōsa*, "den smärtfyllda modern". Se vidare Mariabilder. — *Mater gloriōsa*, "den ärorika modern" (Jungfru Maria). — *Magna mater* (*Mater deum magna*). Se Cybele och Rhea.

Matēra, kretsstad uti italienska prov. Potenza. 17,237 inv. (1901). Lyceum, gymnasium, teknisk skola. Oljeberedning. Säte för ärkebiskopen af Acerenza-M., hvilket stift bildades 1203 genom sammanslagning af de två biskopsstiften Acerenza och M. 1664—1811 var M. hufvudstad i prov. Basilicata (nuv. prov. Potenza). (J. F. N.)

Matēria, Matērie (lat. *mate'ria*, *mate'ries*), eg. urämne; ämne; innehåll (i motsats till form); *filos.*, den i rummet förefintliga (rumfyllande) verkligheten, som väl kan, men ej nödvändigt måste på ett märkbart sätt röja lifvets närvaro, och som därför ofta brukar motsättas det lefvande. Materien kännetecknas genom utsträckning och passivitet. Den senare egenskapen kan dock aldrig vara fullständig, ty i sådant fall skulle materien reduceras till intet. Skall materien ega tillvaro, måste i densamma finnas åtminstone motståndskraft mot yttre inverkan, hvilket utesluter ren passivitet. Så visar sig *kraft* alltjämt vara för materien väsentlig, och

det kan t. o. m. genom nyare forskningar anses ådagalagdt, att materien genom analys ytterst reduceras till komplexer af krafter och följaktligen ej är någonting annat än en särskild form af kraft. Utsträckningen innebär materiens kvantitativa bestämdhet, som är en följd däraf, att materien är rummets innehåll. Som utsträckt är materien oändlig i den betydelsen, att den går vidare och vidare utan gräns samt är i oändlighet delbar. Man har visserligen talat om odelbara kroppar, men det är alltför tydligt, att hvilken betydelse man än fäster vid detta uttryck, det aldrig får innebära, att dessa kroppar ej vore åtminstone *matematiskt* delbara, d. v. s. ej af vår tanke skulle kunna delas eller ej i själfva verket skulle bestå af än mindre kroppar. I annat fall egde den ingen matematisk storhet (det väsentliga för denna är att kunna minskas eller delas) och kunde följaktligen ej ingå som del i ett större helt (0+0 = 0). Beträffande materiens ursprungliga kvalitet ha meningarna varit delade. Några vilja reducera all faktiskt förefintlig kvalitativ olikhet emellan de olika slagen af materia till en kvantitativ olikhet eller något därmed jämförligt, t. ex. olika grader af täthet, molekylernas olika form och läge m. m. Andra däremot antaga tillvaron af ursprungliga kvalitativa olikheter. — Genom en analys af materien som sådan finner man ingenting annat än en mångfald af bestämningar. Hvad det egentligen är, som eger dessa bestämningar, själfva materiens väsen, finner man däremot på den vägen icke, en omständighet, som ledt flera af dem, som ej velat erkänna tillvaron af någon annan ursprunglig verklighet än materien, till skepticism. Redan härigenom, likasom genom sin gränslöshet, oändliga delbarhet och relativa passivitet visar materien sin relativitet, d. v. s. sin egenskap att ej utgöra den sanna och ursprungliga verkligheten. För den idealistiska filosofien är materien ett fenomen i och för människan. Den är här en produkt af människans föreställningsförmåga, som enligt sina lagar måste ge det i de omedelbara sinnesförnimmelserna gifna innehållet denna form för att dymedelst kunna fatta det med någon grad af medvetenhet. För sinnena ges ingen materia, endast sensationer, låt vara sensationer, ur hvilka föreställningsförmågan kan dana materiella ting. För tanken finnes ej heller någon materia, endast tankar, låt vara tankar om materien och de materiella tingen. Blott för föreställningen är materien till, följaktligen för en viss förnimmelseform hos människan; och materien är själf ingenting annat än ett slag af mänskliga förnimmelser, och visserligen ett slag af sådana, i hvilka människan ej kan tränga fram till väsendet. Sitt sammanhang med väsendet röjer den enligt denna uppfattning däruti, att den är en förutsättning för det lif, som framträder i densamma och i hvilket idealismen ser ett sannare uttryck för detta väsen. H. o. h. liflös kan materien ej heller någonsin vara, och om man indelar den i lefvande och liflös, afser denna indelning blott lifvets tydligare eller mindre tydliga framträdande. L. H. A.*

Materiāl (plur. materiālier, af lat. *materia*, se d. o.), ämne, hvaraf någonting förfärdigas; de ämnen, som ingå i en byggnads sammansättning; de anteckningar och öfriga källor, som äro behöfliga vid författandet af en skrift, ett tal e. d.; tillbehör, yttre hjälpmedel (t. ex. skrifmaterialier). Jfr Materiēl. — I *filosofisk* mening betyder "material" det, på hvilket en verksamhet är riktad, och som följaktligen genom verksamheten omdanas eller får en förändrad form. Grunden till denna nya form är då tydligen att söka ej hos materialet, utan hos det väsen, som utöfvar verksamheten, och finnes hos detta potentiellt gifvet för att genom verksamheten öfvergå till aktualitet (förverkligas). Denna aktualitet är då verksamhetens ändamål och tillika dess norm, eller dess lag, ehuru visserligen verksamheten i vissa afseenden måste bestämmas af materialets natur. Så t. ex. om en snickare förfärdigar ett bord, är materialet för hans verksamhet tydligen virket. Men grunden till verksamheten, följaktligen ock till de förändringar han hos virket åstadkommer, ligger hos honom själf, nämligen innerst i hans afsikt att förfärdiga bordet. Föreställningen om det förfärdigade bordet är äfven det, som i hans verksamhet leder honom, och det, till hvars förverkligande denna verksamhet alltjämt syftar. Men å andra sidan måste mycket i denna verksamhet bero på materialets (virkets) egen beskaffenhet. Vid en filosofisk undersökning af människans verksamhet och den organiska verksamheten i allmänhet måste detta betraktelsesätt tillämpas. Särskild vikt eger det i fråga om den praktiska verksamheten och dess särskilda former. Dessa utgöra ett helt af högre, eller mera inre och centrala, samt lägre, eller mera yttre och periferiska, sfärer. Den verksamhet, som utgår från en sådan sfär, har till sitt omedelbara material den närmast yttre och genom denna medelbarligen äfven de i förhållande till denna yttre. Så t. ex. har den förnuftiga viljan (se Förnuft) till sitt material den sinnliga viljan, denna i sin ordning de sinnliga begären, dessa drifterna o. s. v. Härigenom kommer människans hela lif att utgöra ett organiskt eller välordnadt helt; och endast om förhållandet fattas på nu angifna sätt, kan dess organiska karaktär fasthållas, hvilket tydligen är af stor vikt, icke minst i etiskt afseende. Vill man fullständigt betrakta en sådan art af verksamhet, måste man då tydligen äfven se den ur materialets eller — hvilket tydligen blir alldeles detsamma — utförandets synpunkt. Man måste göra sig reda för den form, som den i materialet syftar att införa, äfvensom de modifikationer själfva verksamheten i och genom dettas beskaffenhet undergår. Den s. k. speciella etiken bör väsentligen ses ur den synpunkten, att den har till uppgift att fylla detta behof. — En fullständig undersökning af materialet för människans viljeverksamhet ger emellertid vid handen, att detta ingalunda utgöres uteslutande af människans egna sinnliga krafter. Människan står ock i personliga förhållanden till andra, hvilka förhållanden kunna vara dels af mera yttre, dels af mera inre art. Dessa förhållanden *kan* människan bestämma på flera olika sätt, men hon *eger plikt* att bestämma dem enligt förnuftets kraf. Denna omständighet ger anledning till indelningen af den praktiska filosofien i *etik*, där fråga är om de sinnliga krafternas rätta ordning, *rättsfilosofi*, där man utreder den förnuftiga ordningen i de yttre personliga förhållandena, och *religions-*

lära, där fråga är om de inre personliga förhållandenas förnuftsenliga bestämdhet. L. H. Å.*

Materialbestämning. Se Materiell.

Materialförråd, *förv.* Se Förråd.

Materiālia, sing. Materiale (lat., af *mate'ria*, ämne), *språkv.*, substantiv, som beteckna ett visst ämne, mätbart eller vägbart, t. ex. *smör*, *vatten*, *salt*, *tråd*. Materialia kunna som sådana ej få någon pluralform. Men samma ord kan uppträda än som materiale, än som vanligt appellativ, och det kan då naturligtvis i den senare betydelsen bilda pluralis. Så kan t. ex. *vatten* betyda ”sjö” och i den meningen få pluralis, och man kan tvätta ett plagg i flera ”vatten”. Pluralis kan förekomma äfven i betydelsen ”olika slag af ämnet”; så är t. ex. *viner* = vinsorter, *tyger* = olika slags tyg, *salter* = olika slag af salt (koksalt, soda, gips o. s. v.). I andra språk förete dylika ord dels motsvarande, dels andra egenheter i böjningen. Ll.

Materialisatiōn. Se Spiritism.

Materialisēra, förkroppsliga, ikläda någonting andligt mänsklig eller materiell form.

Materiali'sm (se Materia). 1. I *metodologisk bemärkelse* den regulativa princip för naturforskningen, som föreskrifver, att den skall söka förklara allt ur kroppsliga orsaker på mekaniskt sätt, utan att därmed utsäga något om verklighetens innersta väsen, i det att naturvetenskapen som sådan nöjer sig med att konstatera fakta och ordna dessa under naturlagar, öfverlämnande åt filosofien att gå djupare och tilläfventyrs upptäcka det väsen, som ligger bakom hela naturmekanismen. Det är denna nyktert materialistiska metod, som särskiljer den moderna naturforskningen från medeltidens och vissa senare naturfilosofers godtyckliga spekulationer och som möjliggjort den nutida naturvetenskapens triumfer. Som metodologisk princip är därför denna ståndpunkt inom naturvetenskapen berättigad och fruktbringande. Men helt annorlunda ställer sig frågan, om man vill utsträcka denna princip till all vetenskap, betecknande som ovetenskapligt allt sanningssökande, som ej använder ”naturvetenskaplig metod”, eller om man vill tillmäta den materialistiska metoden reell betydelse och sålunda tror sig med den ha löst problemet om verklighetens innersta väsen.

2. I *metafysisk bemärkelse* den åsikt, enligt hvilken all verklighet till sitt väsen är kroppslig och identisk med den rumsfyllande materien, ur hvilken då ock lifvet och medvetandet skola förklaras. För den naiva uppfattningen är alltid det kroppsliga lättare märkbart än det andliga, och därför är ock en oreflekterad materialism den äldsta ståndpunkten inom filosofien. Den framträdde hos de äldste grekiske filosoferna som den naturligt gifna ståndpunkten, helt enkelt därför att de ännu icke upptäckt någon annan verklighet än den kroppsliga och därför blott sökte efter dennas urämne för att ur detta förklara allt. Mera reflekterad framträdde materialismen först hos Leukippos och Demokritos i den af dem utvecklade atomläran. Enligt denna antogs all verklighet ytterst vara af en enda art; alla kvalitativa olikheter reducerades till blott kvantitativa åtskillnader med afseende på atomernas storlek, form, inbördes läge och rörelse. Konsekvent genomfördes sålunda en rent mekanisk världsförklaring. Själen antogs bestå af särskildt små, runda, glatta och därför lättrörliga atomer och kunskapen uppstå genom att små afbilder af tingen från dessa utströmma och genom sinnena komma in i själen. Denna atomistiska materialism trängdes först tillbaka genom eleaternas påvisande af de motsägelser, till hvilka man kommer genom att fatta det ursprungliga varat som kroppsligt och därför i oändlighet delbart, och genom de skeptiska konsekvenser, som sofisterna utdrogo ur de materialistiska förutsättningarna; och den tycktes öfvervunnen genom Platons idealism och Aristoteles' teleologiska världsförklaring. Men under afmattningen af de rent teoretiska intressena lefde den åter upp som den metafysiska bakgrunden för stoikernas och epikuréernas etiska lifsåskådningar. De förre förbundo materialismen på egendomligt sätt med teologiska intressen och teleologisk lifsuppfattning, under det att Epikuros direkt gick tillbaka till Demokritos' atomlära, hvarvid han dock mildrade dess stränga följdriktighet genom att lämna slumpen och den mänskliga viljans frihet ett visst spelrum vid sidan af atomismens mekaniska kausalitet. Äfven senantikens härskande system, nyplatonismen, höll sig icke fritt från materialistiska reminiscenser, i det den vid sidan af den rent andliga guddomen tillerkände det kroppsliga en viss självständighet som en motsatt, ond princip. Af liknande praktiskt religiösa intressen förmåddes äfven en del af de äldste kyrkofäderna, såsom Origenes och Tertullianos, att rörande den skapade världen ansluta sig till den materialistiska uppfattningen. Däremot trängdes materialismen under medeltiden tillbaka genom det dominerande inflytandet först från Platon, sedan från Aristoteles. Först under skolastikens upplösningstid gjorde sig inom den nominalistiska riktningen åter vissa materialistiska tendenser gällande, hvilka dock hindrades i sin utveckling genom dels det skeptiska lynnet hos denna riktning, dels dess starka betonande af trosmotiven. Men med den nyare tidens inträde vann materialismen en stark bundsförvant i den uppväxande moderna naturvetenskapen, som för första gången verkligen lyckades inom vissa områden genomföra det demokritska programmet för en mekanisk världsförklaring på atomismens grundval. Det låg då nära till hands att hoppas, att man skulle kunna tillämpa samma betraktelsesätt på all verklighet och sålunda ge en materialistisk förklaring äfven af själslifvet och de moraliska lifsförhållandena. Så påny föddes under 1600-talet materialismen å ena sidan af Gassendi, som återupptog det demokritska och epikureiska systemet, å andra sidan af Hobbes, hvilken närmare anslöt sig till de mekaniska föreställningar, som särskildt af Galilei så framgångsrikt tillämpats och som genom Hobbes fingo universell betydelse, i det att han förklarade allt verkligt vara kroppsligt och allt skeende rörelse. Han korrigerade atomismens naiva föreställningar om kunskapens uppkomst genom från tingen utströmmande afbilder, i det att han i stället utvecklade den teori för sinnesförnimmelsernas uppkomst, utöfver hvilken materialismen

principiellt ej sedan höjt sig. Enligt denna teori återföras alla kunskaper till sinnesförnimmelserna, och dessa antagas ha sina närmaste orsaker i rörelser, som från de yttre tingen fortplantas till våra sinnen och där åstadkomma likartade rörelser för att slutligen mynna ut i hjärnrörelser, som antagas vara identiska med sinnesförnimmelserna. Att vi icke fatta dessa som rörelser, utan som egenskaper hos yttre ting, jämnställes af Hobbes med illusionerna; våra sinnesåskådningar äro sålunda enligt hans åsikt byggda på "fantasmer". Till materialismen anslöto sig i England så väl naturforskaren Robert Hooke som fritänkaren John Toland, hvilken senare första gången formulerat den teori om förhållandet mellan det fysiska och det psykiska, som sedan blifvit den moderna materialismens gängse ståndpunkt. Enligt denna är det psykiska en allmän egenskap hos materien, som sålunda i alla sina atomer antages ega förnimmelser, ehuru dessa blott under vissa betingelser bli medvetna och genom att de på särskilda sätt förbinda sig med hvarandra åstadkomma de mångfaldiga olika slagen af sammansatta idéer, känslor, affekter och viljeyttringar. Under 1700-talet utbreddes de materialistiska åsikterna särskildt genom de franske skriftställarna, framför allt af La Mettrie i "L'homme machine" (1748) och von Holbach i "Système de la nature" (1770). Under 1800-talet fick materialismen en efterblomstring i Tyskland, sedan den idealistiska filosofien med Hegel kulminerat i en spekulation, som stod i skarpaste strid mot tidens naturvetenskapliga bildning. Den förste afgjorde materialisten i Tyskland var Jakob Moleschott, som 1852 utgaf sitt ryktbara arbete "Der kreislauf des lebens" (5:e uppl. 1876). Mest uppseende väckte de materialistiska åsikterna tack vare den s. k. "materialismstriden", som uppblossade efter naturforskarmötet i Göttingen 1854. Därvid hade fysiologen Rudolf Wagner i ett föredrag om "Menschenschöpfung und seelensubstanz" försvarat Bibelns lära om människoslägtets ursprung, liksom han i en s. å. utkommen skrift antagit en själssubstans, som kan fortlefva efter döden. I trosfrågor förklarade han sig föredraga "den rättframma, enkla kolartron". Häremot vände sig zoologen Karl Vogt med den hetsiga stridsskriften "Köhlerglaube und wissenschaft" (1855), i hvilken han bl. a. fällde det drastiska påståendet, att "tankarna stå i samma förhållande till hjärnan, som gallan till lefvern eller urinen till njurarna". I något mera vetenskaplig form utvecklade han sina materialistiska åsikter i "Vorlesungen über den menschen" (1868) och andra skrifter. För materialismens popularisering uträttades mest af Louis Büchner genom "Kraft und stoff" (1854). Filosofiskt mera betydande är H. Czolbe, som i "Neue darstellung des sensualismus" (1855) gör till sin uppgift att ur världsförklaringen utplåna hvarje spår af fördomarna om öfversinnlig verklighet och till en början tror sig kunna nå detta mål genom en konsekvent genomförd materialism. I senare skrifter erkänner han emellertid otillräckligheten af de rent materialistiska principerna och antager vid atomernas sida andra ursprungliga verklighetselement, dels organiska, dels psykiska. En egendomlig form af materialism utvecklades af Ueberweg, och i "Der alte und der neue glaube" (1872) egnade den gamle D. Fr. Strauss ett kapitel åt en förnyad förkunnelse af materialismens grundtankar. Striden för och mot materialismen kan i det hela sägas ha slutat med nederlag för materialismen, som sedan 1870-talet ej funnit någon förfäktare bland de filosofiske fackmännen. Det är otvifvelaktigt framför allt det nyvaknade Kant-studiet, som ledt härtill. Äfven inom de naturvetenskapliga kretsarna har den därifrån utgående kritiska andan, som t. ex. tagit sig uttryck i Du Bois-Reymonds "Ueber die grenzen des naturerkennens" (1872) och "Die sieben welträtzel" (1880), medfört en försiktighet, som hindrat de förhastade slutsatserna och de naturvetenskapliga metoderna. I dessa kretsar har materialismen efterträdts af *monismen* (se d. o.), som i Hæckel funnit en så entusiastisk popularisator.

Materialismens historia är ett belysande exempel på, huru litet enskilda teoretiska argument betyda för grundläggandet af de allmänna världsförklarings- och lifsåskådningsprinciperna och huru mycket mera den valda ståndpunkten beror på personlig läggning och förvärfvade tankevanor. I de materialistiska skrifterna presteras vanligen hvarken några särskilda bevis för den intagna ståndpunkten eller kritik af andra principer, utan det materialistiska åskådningssättet tages i allmänhet som självfgifvet, sedan man befriat sig från de traditionella fördomarna och vågar stödja sig på erfarenhetens vittnesbörd och sitt eget tänkande. Det är det åskådliga och så att säga påtagliga grundelementet i den materialistiska teorien, som framför allt verkar lockande; endast genom att nyktert stanna därvid förmenar man sig räddad från hvad Czolbe betecknande kallat "der blödsinn der transscendenz". Och själslifvets oförnekliga bundenhet vid hjärnan och dess funktioner tages som ett fullgiltigt vittnesbörd för identiteten mellan medvetandet och hjärnrörelserna. Och först och sist hänvisas till sambandet med naturvetenskapen, af hvilken materialismen förmenas vara en oundgänglig konsekvens. För materialismens motståndare te sig dessa argument synnerligen svaga. Att de förmenta materialistiska konsekvenserna ur naturvetenskaperna ej äro självklara, bestyrkes ju af det faktum, att många framstående moderna naturforskare intagit spiritualistisk eller dualistisk ståndpunkt. Och öfverflyttandet af det naturvetenskapliga betraktelsesättet från den kroppsliga verkligheten till den andliga och personliga ter sig för den kritiske tänkaren närmast som ett förhastadt induktionsslut. Den prisade enkelheten och åskådligheten i den atomistiska grundföreställningen är af föga värde, då man aldrig med dess resurser ens kunnat uppställa någon hypotes för förklaringen af någon enda speciell yttring af själslifvet till skillnad från andra själsyttringar. Materialisterna fordra visserligen, att psykologien skall ersättas genom hjärnfysiologi, men de nödgas åtminstone på vetenskapens nuvarande ståndpunkt låta denna fordran stanna vid en from önskan, då vår kännedom om hjärnprocesserna alls icke svarar mot de psykologiska problemställningarnas behof. Huru blir det

t. ex. med åskådligheten i den materialistiska teorien, om man vill bilda sig en föreställning från hjärnrörelsernas sida om skillnaden mellan föreställningen om en cirkel och föreställningen om en kvadrat? Redan det allmänna förhållandet mellan det psykiska och dess af materialismen antagna fysiska bärare är svårt att på materialistisk ståndpunkt klarera. Man kan därvid skilja mellan en mångfald teorier, mellan hvilka emellertid materialisterna själfva sällan fasthålla några bestämda gränser. Så plägar man i detta hänseende skilja mellan: 1. *ekvativ* materialism, som rätt och slätt sätter likhetstecken mellan hjärnrörelse och själsfunktion; 2. *attributiv* materialism, som fattar själslifvet som en egenskap hos hjärnrörelserna; och 3. *kausal* materialism, som anser själslifvet ha sina orsaker i hjärnrörelserna. Hvart och ett af dessa förklaringsförsök är behäftadt med svårigheter, som näppeligen kunna betraktas som öfvervunna. Den ekvativa materialismens förnekande af skillnaden mellan själslifvets yttringar och allt hvad kroppsliga rörelser heter innebär mera ett förnekande än ett förklarande af de fakta, som ingå i problemställningen. Den kvalitativa materialismens försök att fatta själslifvet som egenskap hos hjärnrörelserna är orimligt, om man vill fasthålla de sistnämndas rent kroppsliga beskaffenhet, och drifver konsekvent öfver till en psykofysisk monism, enligt hvilken verkligheten har två lika ursprungliga sidor, en fysisk och en psykisk. Mest rimlig förefaller den kausala materialismen, men i själfva verket har den lämnat obesvarad just den fråga, som skulle besvaras: med att säga, att själslifvet är verkan af vissa kroppsliga processer, har man icke sagt, hvad detta lif i och för sig är. Är det icke som sådant själft kroppsliga rörelser, så nödgas man ju i den materialistiska världsvyn bereda plats för det andliga, låt vara ej som självständigt, utan blott som ”epifenomen” af det kroppsliga. Har väl så skett, så kan ju det psykiska som verklighet i sin ordning ha verkningar, och hvem kan svara för, att det icke ock kan återverka på det kroppsliga? Därmed öppnas ju åter dörrarna för de dualismens ”mysterier”, som materialisterna genom sin teori framför allt ville undfly. Särskilda svårigheter innebär det kunskapsteoretiska problemet för materialismen. Om verkligheten är yttre i förhållande till vårt medvetande, huru kunna vi med våra kunskaper komma åt denna verklighet? Huru finna några kriterier för öfverensstämmelsen mellan hjärnrörelserna och de yttre tingen? Om man med Hobbes erkänner en olikhet mellan de kroppsliga objekten och våra förnimmelser, huru då undgå att fatta själfva atomerna som subjektiva ”fantasmer”? F. ö. skulle en fullt konsekvent genomförd metafysisk materialism medföra förnekandet af en personlig Gud, af själens odödlighet och af den mänskliga viljans frihet och hvarje egentlig skillnad mellan moraliskt rätt och orätt. De mänskliga handlingarna äro enligt denna åsikt produkter af mekaniska krafters samverkan, och att på dem lägga en moralisk måttstock är då egentligen lika orimligt som att om andra naturkrafters verkningssätt fälla moraliska omdömen. De fleste materialister utdraga dock ej sådana immoraliska konsekvenser af sin teoretiska ståndpunkt, utan anse sig af densamma oförhindrade att förfäkta en människokärlekens och rättvisans moral, som de tro sig kunna göra så mycket mera allvar af, sedan de befriat sig från supranaturalismens oklara svärmerier. — Jfr P. Wikner, ”Undersökningar angående den materialistiska verldsåskådningen” (1870), särskildt riktad mot Büchners ”Kraft u. stoff”, F. A. Lange, ”Geschichte des materialismus” (1866; 6:e uppl. 1898), Ostwald, ”Ueberwindung des wissenschaftlichen materialismus” (1895), L. Busse, ”Geist und körper” (1903), H. Schwarz, ”Der moderne materialismus” (1904), och P. Janet, ”Le matérialisme contemporaine en Allemagne” (1864).

3. *Moralisk materialism*, den etiska eller moraliska åsikt, som med förnekande af alla egentliga moraliska ideal ser människolifvets mål i krassa kroppsliga njutningar, — en åsikt, som knappast någonsin fått formen af en genomförd vetenskaplig teori, men som tyvärr af mången i lifvet praktiseras. Den är icke konsekvens af den metafysiska materialismen, som hos sina förfäktare ofta är förbunden med mycken moralisk idealism.

4. *Sociologisk materialism* l. *materialistisk historieuppfattning*, den uppfattning af samhället och historien, som söker förklara alla samhällsföreteelser ur materiella faktorer. Sådan uppfattning har gjorts gällande af E. Du Bois-Reymond, då han betecknar teknikens fortsatta utveckling som grunden för folkens bestånd, liksom af H. Gobineau, som i rasanlagen ser kärnan och fröet till all historisk utveckling. Men särskildt plägar termen användas för betecknande af den historieuppfattning, som grundlagts af K. Marx och Fr. Engels och som ser orsakerna till alla samhällsföreteelser i tekniken och samhällets ekonomiska struktur, d. v. s. i samhällsformen för det produktiva arbetet, allt efter som denna tager gestalten af småbruk eller storindustri och i sistnämnda fallet som manufaktur eller fabriksteknik. Denna samhällets ekonomiska struktur säges vara ”den reala basis, på hvilken en juridisk och politisk öfverbyggnad höjer sig” med den form, som nödvändigt betingas af den ekonomiska underbyggnaden. Otvifvelaktigt ha anhängarna af denna historieuppfattning inlagt förtjänst om den historiska vetenskapens utveckling genom betonandet af de ekonomiska faktorernas stora historiska betydelse. Men å andra sidan leder denna uppfattning, när den ensidigt genomföres, till ett underskattande af de psykiska faktorer, som ock spela in i de historiska orsaksförloppen. Så förledas den materialistiska historieuppfattningens anhängare till sådana historiska felteckningar, som när t. ex. den protestantiska reformationen påstås orsakad ej af religionspsykologiska betingelser, utan dels af borgarståndets på grund af den ekonomiska samhällsstrukturens utveckling växande självständighet, som ledde till ett begär att befria sig från kyrkans förmynderskap, sedan feodalväldet afskuddats, dels af furstarnas ekonomiska intressen med hänsyn till kyrkogodsens sekularisering. Jfr den kritik af denna historieuppfattning, som framställts af R. Stammler i ”Wirthschaft und recht nach der materialistischen geschichtsauffassung” (1896). S—e.

Materiali'st. 1. Anhängare af den metafysiska materialismen (se d. o. 2). — 2. Människa, som

antingen i teorien eller i sitt lif ansluter sig till den moraliska materialismen (se d. o. 3). — 3. Förr benämning på droghandlare. — Materialistisk. 1. Som är eller innebär materialism. — 2. Krass, rå, cynisk.

Materiäliter, lat., med hänsyn till sitt innehåll 1. väsen, i motsats till *formäliter*, hvad formen beträffar.

Materialprincip. Se Dogmatik, sp. 621.

Materialprofning, *tekn.*, den del af den tekniska vetenskapen, som har till föremål undersökning af olika materials egenskaper för bedömande af deras lämplighet för afsedda tekniska ändamål. De olika materialen kunna med afseende på sina användningsområden lämpligen indelas i tre hufvudgrupper, som emellertid ej äro skarpt åtskilda: råmaterial, såsom malmer, bergarter och andra icke eller delvis förädlade naturprodukter, afsedda att vidare förädlas, konstruktions- och byggnadsmaterial, såsom metaller, trä, byggnadssten, cement m. m. afsedda att användas för olika delar till maskiner och byggnader, och förbrukningsmaterial, såsom stenkol och andra bränslen, vatten, smörjmedel m. m., afsedda att användas till underhåll af en löpande drift, hvarvid de kontinuerligt förbrukas och måste ersättas. Materialprofningens uppgift från teknisk-praktisk synpunkt är dels att ge kunskap om lämpligt material och detsammas egenskaper för visst ändamål, såväl för tillverkaren af materialet som för användaren, dels att kontrollera de af ett visst material fordrade likformiga egenskaperna (kontroll-leveransprofning). De materialprofningsförfaranden, som i olika fall komma till användning, bero på det afsedda användningsändamålet och materialens fysiska och kemiska egenskaper; de bestå i allmänhet af mekanisk-fysiska, elektriska eller kemiska undersökningar, och profningsresultatet bör, så vidt möjligt, anges i exakt sifferform. Med afseende på konstruktions- och byggnadsmaterial är materialprofningens förnämsta uppgift bestämmandet af dessa materials hållfasthet under olika slag af påkänningar. Materialprofningsmaskiner kallas de särskildt konstruerade maskiner, hvarmed dessa hållfasthetsegenskaper bestämmas (se vidare Hållfasthet). Bland de oftast förekommande profningarna af de viktigare konstruktions- och förbrukningsmaterialen må anföras: 1. Metaller: draghållfasthet, tänjbarhet och elastiska formförändringar, hvilka egenskaper bestämmas genom utförandet af ett dragprof å en profstång af metallen i en så beskaffad profningsmaskin, att såväl de använda belastningarna som stångens förlängningar noggrant kunna bestämmas. Hårdheten bestämmes enl. Brinells metod genom intryckning af en härdad stålkula i metallen med viss belastning och metallens seghet mot slag genom utförande af slagprof, hvarvid bestämmes det arbete, brottarbete, som erfordras att med ett slag afbryta ett profstycke af metallen. Äfven utföras böjnings- och vridningsprof m. m., och vid sidan af hållfasthetsprofven undersökas metallens inre byggnad och beskaffenhet medelst mikroskop och kemisk analys. 2. Tegel och naturlig sten för byggnadsändamål: tryckhållfasthet, nötningsmotstånd, motståndsförmåga mot frysning, vattenabsorptionsförmåga, volymvikt m. m. 3. Cement: malningens finhet, bindetid, volymbeständighet, tryck- och draghållfasthet hos profkroppar gjorda på visst sätt af 1 viktsdel cement och 3 viktsdelar s. k. normalsand och vatten. Äfven bestämmas spec. vikt, volymvikt m. fl. egenskaper. Betong: tryckhållfasthet. 4. Trä: fuktighetsgrad, volymvikt, drag-, tryck- och böjningshållfasthet. 5. Väfnader: hållfasthet och tänjbarhet i såväl varp- som inslagsriktning, väfnadens art, råmaterialets och färgningens beskaffenhet m. m. 6. Papper: draghållfasthet och tänjbarhet, gnuggningshållfasthet, vikt, fibermaterialets beskaffenhet och fyllnadsmedel. 7. Stenkol: fuktighet, askhalt och värmevärde, d. v. s. det antal värmeenheter, som 1 kg. bränsle utvecklar vid vanlig förbränning. 8. Smörjoljor: viskositetens bestämmande, som är ett uttryck för inre friktionen och sålunda äfven för oljans förmåga att motstå ett högre eller lägre lagertryck, smörjningsförmåga m. m. Jfr "Hållfasthetsprof å svenska materialier samlade och utgifna på föranstaltande af Jernkontoret".

Materialprofningens utveckling har egt rum hufvudsakligen under senare hälften af 1800-talet, och Sveriges tekniker ha därvid lämnat värdefulla bidrag. Särskildt böra nämnas P. Lagerhjelm (undersökningar öfver olika järnslags fysiska egenskaper, i "Jernkontorets annaler", 1826), K. Styffe (Om jerns och ståls elasticiteter, tänjbarhet och absoluta styrka, 1866) samt A. Wijkander, J. A. Brinell, A. Wahlberg, G. Dillner m. fl.

För utförandet af rationell materialprofning ha inrättats materialprofningsanstalter. I Sverige var Järnkontorets materialprofningsanstalt vid Liljeholmen (1875—96) den första. Chalmerska institutets i Göteborg upprättades 1888 och består f. n. (1912) af mekanisk och elektrisk afdelning. Tekniska högskolans i Stockholm upprättades 1896 och består f. n. af följande afdelningar: mekanisk afdelning för mekanisk-fysiska profningar af järn, stål och andra metaller och däraf gjorda konstruktionsdelar samt för metallmikroskopi; profning af trä, smörjoljor, remmar m. m.; afdelning för byggnadsmaterialier, för profning af sten, tegel, cement, betong m. m.; bergskemisk afdelning för analyser och kemiska undersökningar af metaller och legeringar, malmer, bergarter m. m.; kemisk-teknisk afdelning för kemiska och fysiska undersökningar af bränslen, oljor, papper m. fl. råmaterial och produkter från den kemisk-tekniska industrien och elektrisk afdelning för profning af elektriska och magnetiska egenskaper hos järn och andra metaller, profning af isolations-ledningsmaterial, ljuskällor m. m., kontrollering af instrument m. m.

För befordrande af rationella och enhetliga profningsmetoder ha bildats internationella föreningar (se Internationella materialprofningsförbundet). J. O. R—s.

Materialprofningsanstalt och Materialprofningsmaskin. Se Materialprofning.

Materialstatüt kallas rättsordningen i det land, hvars saknormer (se d. o.) äro tillämpliga på ett visst privat internationellt rättsförhållande. Se vidare Internationell privaträtt, sp. 792.

Mate'ria me'dica, lat., läran om läkemedlen och deras verkningar, farmaci, farmakologi, är en mycket omfattande och obestämd, numera mindre bruklig benämning.

Mate'ria pe'ccans, lat., sjukdomsämne.

Matēˈrie. Se Materia.

Materiēl, sammanfattningen af de maskiner, redskap, vagnar o. s. v., som användas å en järnväg (se Järnvägsmateriel), inom en fabrik, vid ett bruk eller annat verk; allt hvad som hör till inredningen af en skollokal, såsom bord, bänkar, kartor, väggplanscher m. m. (undervisningsmateriel); alla de effekter (utrustningspersedlar, vapen, ammunition, verktyg, fordon, sjukvagnar, anspann, fartyg o. s. v.), som trupperna behöfva för sin tillvaro och för sin verksamhet (se Krigsmateriel).

Materie'll, som är eller hänför sig till materia (se d. o.) i någon af detta ords betydelser; som afser innehållet (motsats: formell); kroppslig; sinnlig; väsentlig. — Materiell bestämning l. materialbestämning (realbestämning), bestämning, som tillkommer en sak med afseende på dess innehåll, anger *hvad* (icke hurudan) saken är. — Materiell ackommodation. Se Ackommodation. — Materiell taliōn. Se Jus 45, sp. 322.

Mate'ries mo'rbi, lat., "sjukdomsämnet", *med.* Se Krislära.

Māter matūta, lat. Se Matuta.

Mate'rn, Axel Fredrik von, militär, f. 4 juni 1848, blef 23 nov. 1869 underlöjtnant vid Göta artilleriregemente, förflyttades 1879 till generalstaben, där han 1890 blef major. Från befattningen som stabschef vid 3:e arméfördelningen blef M. 1894 öfverstelöjtnant vid Skaraborgs regemente och 1896 öfverste och chef för Västgöta regemente. 1904 blef han generalmajor och chef för 1:a arméfördelningen samt 1911 generallöjtnant. M. har utgifvit *Beslut och order* (taktiska uppgifter, delvis bearbetad öfv., 3 häftn, 1898—1901). Han är led. af Krigsvet. akad. sedan 1893. C. O. N.

Mate'rna, Amalie, österrikisk sångerska, f. 1845 i Steiermark, debuterade i Graz 1865, gifte sig där med skådespelaren Karl Friedrich och engagerades jämte honom i Wien vid Karlteatern, hvarifrån hon 1869 öfvergick till hofoperan som primadonna. Utrustad med en mäktig, yppig sopranröst, utmärkte hon sig som *Selika* i "Afrikanskan", *Fidelio*, *Donna Anna* i "Don Juan", *Isolde* samt i Baireuth genom sin högdramatiska framställning af *Brünnhilde* i Wagners "Ring der Nibelungen" 1876 och *Kundry* i "Parsifal" 1882, hvilka roller hon kreerade. Hon lämnade scenen 1897 och verkar sedan 1902 som sånglärarinna i Wien, med titel af kejserl. kammarsångerska. A. L. (E. F—t.)

Maternitēt (af lat. *māter*, moder), egenskapen att vara moder. — Maternitetsprincipen kallas regeln, att ett oäkta barns underhåll åligger modern allena, en regel, som tillhör fransk rätt ("La recherche de la paternité est interdite", att efterforska hvem som är fader till ett oäkta barn är förbjudet, Code civil, art. 340). Svensk liksom annan nordisk rätt ålägger däremot fadern att jämte modern bekosta oäkta barns underhåll. C. G. Bj.

Māter pia, lat., *anat.*, mindre vanlig form för *Pia mater* (se Hjärnhinnor, sp. 848).

Matersfjorden, Matersforsen. Se Matreelven 2.

Matfors, järnvägsstation i Tuna socken, Västernorrlands län, vid Ljungan och en från Vattjoms station å linjen Ånge—Sundsvall utgående (se nästa art.) enskild järnväg. Tuna fabriks a.-b. har där vid det 8,4 m. höga fall, som Ljungan bildar, trämassefabrik, såg och laxfiske, tax. till 873,800 kr. (1911), Matfors yllefabriks a.-b. väfveri och ångfärgeri, tax. till 45,000 kr.

Matfors—Vattjoms järnväg (sign. M. Wa. J.), smalspårig (1,067 m.), 3 km. lång järnväg inom Västernorrlands län, som eges och trafikeras af Tuna järnvägsaktiebolag. Järnvägen, som öppnades för trafik 11 nov. 1874, sträcker sig söderut från Vattjoms station, belägen vid Statens järnvägar 18 km. från Sundsvall, utefter Ljungan till Matfors bruk i närheten af älfven, till hvilken leder ett endast under sommarmånaderna trafikeradt, 1 km. långt bispår. Vid 1910 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden till 134,273 kr., hvaraf för rullande materiel 58,054 kr., aktiekapitalet till 48,000 kr. och reservfonden till 4,800 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Tuna socken. A. d'A.

Mathei roterande skifva. Se Hastighetsmätare.

Mather [mä'thə], nordamerikansk prästsläkt, bekant i Massachusetts' historia. Richard M., f. 1596, d. 1669, var kongregationalistisk predikant i Liverpool, utvandrade 1635 till Nya England och blef en af ledarne för kongregationalismen därstädes. Hans son Increase M., f. 1639, d. 1723, fullföljde faderns verk samt lyckades under sin vistelse i England 1688—92 åt Nya Englandskolonierna återförvärfva deras af de siste Stuartske konungarna undertryckta själfstyrelse. Han var 1681—82 och 1685—1701 rektor för Harvard college samt utöfvade som predikant stark inverkan på det andliga lifvet i Boston. Hans son, Cotton M., f. 1663, d. 1728, biträdde från 1681 fadern som predikant, spelade en framträdande roll i häxeriprocesserna i Massachusetts på 1690-talet och var en af de siste representanterna för teokratien i Nya England. Han var mycket lärd, ifrade för ympning mot smittkoppor, nykterhetens främjande och negrernas uppfostran. Historiskt värdefullt är hans kyrkohistoriska arbete *Magnalia Christi americana or the ecclesiastical history of New England 1620—1698*. Jfr E. Pond, "The Mather family" (1844) och Barrett Wendell, "Cotton M., the puritan priest" (1891). V. S—g.

Mathēsis, *astron.*, en af småplaneterna.

Mathēsis (genit. *mathēseos*), lat., matematik.

Mathēsius, Johann, tysk predikant, f. 1504, d. 1565 som pastor i Joachimsthal i Böhmen. M., som öfver hufvud hör till reformationstidens yppersta predikanter, har företrädesvis blifvit bekant genom sina 1562—64 hållna (1566, 1883 och hos Reclam tryckta) 17 predikningar öfver Luther. De utgöra den första fullständiga och tillförlitliga biografien öfver denne och ha blifvit en hufvudkälla för hans senare biografer. Från M. härstammar ock en af samlingarna af Luthers "bordssamtal". Jfr G. Loesche, "J. M." (2 bd, 1895). (E. Bg.)

Mathēsius, Johan, tjänsteman, politiker, f. 1709 i Pyhäjoki i Österbotten, d. 1765 på Thamesfloden under insegling till London, anställdes 1734 som translator till finska språket i Kanslikollegium och öfversatte i denna egenskap till finskan ett stort

antal förordningar och påbud. I likhet med sin landsman J. Arckenholtz var han ifrig anhängare af Arvid Horn och skydde icke att efter dennes fall (1738) yttra sitt missnöje öfver hattpartiets åtgöranden, särskildt öfver kriget mot Ryssland och truppsändningar till Finland. Kanske deltog han äfven mera direkt i mössornas stämplingar. Vid 1741 års riksdag ställdes han med anledning däraf till rätta inför den s. k. förräderikommissionen och underkastades jämte Arckenholtz två dygns tortyr i fängelserummet ”Hvita hästen” (se d. o.), dock utan att bekänna något, som bragte andra på fall. Kommissionen dömde honom (21 aug. s. å.) till 1 månads fängelse på vatten och bröd, offentlig afbön samt förvisning ur riket, emedan han sällskapat med ryske ministerns sekreterare, uti allmänna samkväm tadlat och illa uttydt de mått och författningar konungen med råds råde på riksens ständers tillstyrkan gjort och utfärdat samt på ett lastbart och af undersåtlig trohet förgätligt sätt sökt förorsaka misstroende och oenighet undersåtarna emellan. Då han icke kunde öfverbevisas om någon svårare förbrytelse, yrkade flera medlemmar af sekreta utskottet på domens mildring. Men majoriteten beslöt, att han skulle hållas i förvar på fästning, ”så länge nu varande konjunkturer påstå”, hvarefter han skulle landsförvisas. Han benådades genom ständernas skrifvelse 31 mars 1743 och lössläpptes ur fängelset. 1745 blef han landssekreterare i Österbotten och var 1751 ifrågasatt till ett assessorsämbete i Åbo hofrätt, men förbigicks vid utnämningen. 1752, då en försonligare anda var rådande, förklarades han emellertid af ständerna berättigad till befordran och fick 1760 assessors karaktär samt 1762 ”till upprättelse” lagmans fullmakt och tur. Dec. 1762—juli 1763 var M. vice landshöfding i Österbotten. M. G. S.*

Mathēsius, Nils Aron, skolman, läroboksförfattare, f. 27 aug. 1837 i Skara, student i Uppsala 1854, adjunkt vid Skara högre allm. läroverk 1869, lektor i franska och engelska språken där 1891—1906, har författat bl. a. *Tysk elementarbok* (1873—74; 8:e uppl. 1905), *Engelsk elementarbok* (1876; 7:e uppl. 1900) och *Engelsk skolgrammatik* (1878; 8:e uppl. 1902) samt öfversättningar från Runeberg till engelsk vers. M. var led. af kommittén ang. likformig uppställning af grammatiska läroböcker 1878—81 och af 1882—84 års läroverkskommitté. J. C.

Mathew [mä'thjō], Theobald, kallad Father Mathew, berömd irländsk nykterhetspredikant, f. 1790, d. 1856, ingick 1807 i det katolska seminariet i Maynooth och prästvigdes 1814. Han stiftade det första nykterhetssällskapet i Cork 1838 och verkade på oupphörliga resor i sitt fädernesland för nykterhetssaken samt åstadkom en väldig, men öfvergående rörelse i sinnena. M. besökte äfven England (1844) och Amerika (1849—51). Jfr J. F. Maguire, ”Father M., a biography” (1863).

Mathews [mä'thjōs], engelska skådespelare. 1. Charles M., komiker, f. 1776 i London, d. 1835 i Plymouth, skördade sedan 1803 på de stora Londonteatrarna rikligt bifall för sin högt utbildade mimik och äkta komik. Om hans omtyckta små solokomedier se At home. Han uppträdde i Amerika 1822 och 1834. — 2. Charles James M., den föregåendes son, komiker, f. 1803 i Liverpool, d. 1878 i London, egnade sig länge åt arkitektur och målning, beträdde skådebanan 1835 och gifte sig 1838 med skådespelerskan madame Vestris (se d. o. 4), då direktris för Olympic-teatern, som båda makarna därefter innehade. Stora förluster drabbade M., då han efteråt förpaktade Covent-garden- och Lyceum-teatrarna. I behagfull liflighet och torrolig komik var M. oöfverträffad. Han spelade äfven framgångsrikt på franska (i Paris 1863 o. 1865) och uppträdde i Amerika 1838, 1857—58 och 1872 samt, jämte sin andra hustru, i Australien, på en konstresa kring jorden 1870—72. Han författade äfven teaterstycken. En biografi öfver honom utgafs af Charles Dickens d. y. 1879, i 2 bd. E. F—t.

Mathews [mä'thjōs], Cornelius, nordamerikansk författare, f. 1817 nära New York, d. 1889, utgaf bl. a. romanerna *Behemoth* (1839; handlingen spelar före syndafloden), *The career of Puffer Hopkins* (1841, satir på valmanövrer) och *Money penny* (1850, med ypperliga tidsbilder), lustspelet *The politicians* (1840), tragedien *Witchcraft* (1846) och *Poems on man in the republic* (1843; 2:a uppl. 1846).

Mathew Town [mä'thjō-taun], stad. Se Inagua.

Mathiesen [-tīsen], Johann. Se Mathyssen.

Mathiesen [-tīsen], norsk, från Köpenhamn härstammande handels- och godsegarsläkt.

1. Haagen M., affärsman, f. 1759 i Kristiania, d. 12 okt. 1842 i Köpenhamn, tog juridisk ämbetsexamen 1780, var sedan några år assessor i General-landökonomi- og commerce-kollegiet i Köpenhamn, men flyttade senare till Kristiania och blef genom ett rikt gifte (1790) innehafvare af det stora herresätet Linderud (se d. o.) i Östre Aker. Han dref en omfattande och inbringande skogs- och trävaruhandel. M. svärmade ideologiskt för den franska socialfilosofien och den stora revolutionen. För Norges frigörelse 1814 var han emellertid ljum. Men han var heller ingen vän af föreningen med Danmark. Redan långt före 1814 såg han i Norges förening med Sverige en borgen för sina abstrakt-radikala idéers genomförande, och han visade demonstrativt sina sympatier för detta sistnämnda land. Hans hållning 1814 framkallade i högsta grad patrioternas ovilja, hvilken stämning ytterligare skärptes, då han 1815 mottog två svenska ordnar. Han vann emellertid ej stöd där han hoppats det och stod ej väl hos den mycket populäre riksståthållaren K. K. Mörner. Slutligen alldeles isolerad, bosatte M. sig 1826 i Köpenhamn, där han mottogs med öppna armar, utnämndes till generalkrigskommissarie och blef stor egendomsherre.

2. Haaken Christian M., den föregåendes sonson, egare af Linderud, f. där 24 febr.

1827, dref en af Norges största trävaruaffärer 1842—92 under firmanamnet Tostrup & M. i Fredrikstad, sedan till 1895 under eget namn. 1893 inköpte han därjämte för 600,000 kr. Eidsvolds järnbruk med Mago träsliperi.

3. Christian Pierre M., den föregåendes son, f. 14 apr. 1870, blef student 1888 och köpte 1893 Linderud, som han gjort till en mönstergård. M. var stortingsman 1900—03, gjorde sig bemärkt som en af högerns mest lofvande yngre krafter och var 22 okt. 1903—26 sept. 1904 chef för jordbruksdepartementet i Hagerups ministär. Efter sin afgång vägrade han mottaga återval till stortinget och har sedan ej aktivt deltagit i politiken. 1—3. K. V. H.

Mathiesen [-tīsen], Henrik, norsk historiker, f. 9 juli 1847 i Strinden, Söndre Trondhjems amt, har gjort Trondhjems och Tröndelagens historia till föremål för sitt specialstudium i en rad skrifter, bl. a. *Det gamle Trondhjem. Byens historie... 997—1152* (1897), *Trondhjem i borgerkrigene. Byens historie 1152—1263* (1902) och *Trondhjem i den senere middelalder. Byens historie efter 1263* (under utgifning sedan 1910) och *Steinvikholms slot og dets bygherre* (1906). M. har uppgjort en stor mängd skisser och planer till egna arbeten, till O. A. Överlands ”Norges historie” och till andra historiska och topografiska verk. Olofsfestens återinförande beror först och främst på M:s initiativ. K. V. H.

Mathiesen [-tīsen], Aage Henrik, dansk arkitekt, f. 1868 i Aarhus, studerade i Köpenhamn, har uppfört privatbyggnader där samt (i samarbete med Ulrik Plesner) *Studentföreningen* och *Kvinnliga läseföreningens* hus, har restaurerat *Kongegaarden* i Korsör och *Steensgaard* på Fyn, har undersökt många danska medeltidskyrkor (äfven sådana i Skåne, Blekinge och Halland) och skrifvit goda artiklar i arkeologiska tidskrifter. G—g N.

Mathiesen [-tīsen], Sigurd, norsk författare, f. 13 juli 1871 i Larvik, student 1898, debuterade 1903 med ett band berättelser, *Unge sjæle*, som följts af *Hide Unas* (1904), *Nag* (1906), *Augustinætter* (1907), *Hjemlig jord* (1908) och dramat *Satan som seirer* (1910). Impressionistisk stilkonst och sysslandet med sjukliga psykologiska undantagsföreteelser visa honom som efterföljare af Hamsun och Kinck. R—n B.

Mathieu [-tiö], Claude Louis, fransk astronom, f. 25 nov. 1783 i Mâcon, d. 5 mars 1875 i Paris, blef 1806 astronom vid observatoriet i Paris och sekreterare vid Bureau des longitudes och verkställde 1808 tills. med Biot pendelobservationer i Frankrike. Han blef sedan professor i astronomi vid Collège de France och var 1829—63 professor i matematik vid École polytechnique. M. utgaf åtskilliga mindre afhandlingar rörande speciella astronomiska frågor, de flesta införda i ”Connaissance des temps” och i Parisakad:s ”Comptes rendus”. Han ombestyrde också utgifvandet af Delambres postuma ”Histoire de l'astronomie au 18:e siècle” (1827). Äfven som politiker spelade han någon tid en bemärkt roll. Vald till deputerad 1834, intog han sin plats bland yttersta vänstern och deltog tills. med sin svåger François Arago lifligt i de politiska striderna. Emellertid blef han ej återvald och lämnade därför h. o. h. politiken för att uteslutande egna sig åt vetenskapliga arbeten. (B—d.)

Mathieu [-tiö], Adolphe Charles Ghislain, belgisk författare, f. 1804, d. 1876, gjorde juridiska studier och lyckades under revolutionen 1830 utföra uppdraget att förmå den holländska garnisonen i Charleroi att nedlägga vapnen. Senare beklädde han olika bibliotekstjänster och vardt medlem af flera lärda samfund. Vid sidan af kritiska och arkeologiska arbeten skref M. en mängd dikter, bl. a. politiska satirer med fin tillspetsning. Hans *Oeuvres poétiques* utgåfvos 1856, i 6 bd.

Mathieu [-tiö], Charles Louis Guillaume, tysk pomolog, f. 1828, d. 1904, tillhörde en från Frankrike till Tyskland invandrad släkt af trädgårdsodlare. Han gjorde sig känd i synnerhet genom arbetet *Nomenclator pomologicus* (1889). C. G. D.

Mathieu [-tiö], François Désiré, fransk kardinal och författare, f. 1839, d. 1908 i London, var 1860—79 lärare i historia och litteratur vid seminariet i Pont-à-Mousson, vardt 1878 filos. doktor på afhandlingen *Ancien régime dans la province de Lorraine* (3:e uppl. 1907), som af Franska akad. belönades med det andra Gobertska priset. 1893 vardt han biskop i Angers, 1896 ärkebiskop i Toulouse och 1899 kardinal ”in curia”. På grund af sina forskningar i Vatikanens arkiv skref han en viktig redogörelse för *Le concordat de 1801* (1907). Af hans skrifter kan vidare nämnas en anonym ströskrift öfver konklaven 1903. 1906 invaldes M. i Franska akademien.

Mathieu [-tiö], Émile Louis Victor, belgisk tonsättare, f. 1844 i Lille, utbildad vid konservatoriet i Bruxelles, blef direktör för musikskolan i Louvain 1881 och för konservatoriet i Gent 1898. Han har komponerat operor, bl. a. *George Dandin* (1876), *Richilde* (till egen librett, 1888) och *L'enfance de Roland* (1895), kantaterna *Hoyoux*, *Freyhir* m. fl., som sägas röja styrka i det måleriska, den prisbelönta manskören *Hymne au soleil*, ett *Tedeum*, sångromanser, en violin- och en pianokonsert, orkesterverk m. m. E. F—t.

Mathieux [-tiö], Johanna. Se Kinkel, sp. 118.

Mathilda. Se Matilda.

Mathildedal, bruk i Bjärnå, Åbo län, Finland. Redan 1686 erhöll L. Creutz d. ä. privilegium på ett stångjärnsverk vid Hummeldal under Tykö (då i Uskela socken), hvartill 1689 kom privilegium på stålsmide. Huruvida privilegierna togos i anspråk, är okändt, men 1852 erhöll bergsrådet V. Z. Bremer nytt privilegium på ett puddelverk vid Hummeldal och 1857 på ett valsverk; anläggningen kallade han M. 1879 bildades M. bruks aktiebolag, som inrättade gjuteri, mekanisk verkstad och snickeri samt, först i landet, började tillverkning af jordbruksmaskiner. 1906 slopades järnverket. Brukets välrenommerade tillverkningar bestå nu af lokomobiler, ångmaskiner, tröskverk, kvarnar, blocksågar, höpressar m. m. och afsättas företrädesvis inom landet. 1908 steg produktionens värde till 800,000 mark och arbetarnas antal till 150, men har sedan något nedgått (arbetarna voro 1912 omkr. 115). T. C.

Mathi'ldis. Se Matilda, tyska furstinnor 1.

Mathōn gera'sko, grek. (eg. ”jag åldras lärande

mig''), ''jag lär, så länge jag lefver''. Uttrycket tillskrifves Solon.

Mathura, distrikt och stad. Se Muttra.

Mathuriner. Se Trinitariernas orden.

Ma'thy, Karl, tysk politiker, f. 17 mars 1807 i Mannheim, d. 3 febr. 1868 i Karlsruhe, var finanstjänsteman i storhertigdömet Baden, då han, gripen af den rörelse, som julirevolutionen (1830) framkallade, kastade sig på frisinnad publicistisk verksamhet. 1835 nödsakad att lämna Baden, slog sig M. ned i Schweiz som publicist och lärare, men återvände 1840 hem och inträdde 1842 i badensiska landtdagens Andra kammare, där han blef en af oppositionens ledare. Han bekämpade 1848 i Vorparlamentet de republikanskt sinnade ytterlighetsmännen och blef för en kort tid led. af badensiska statsministeriet. Han var därefter i Frankfurtparlamentet en af H. W. A. von Gagerns mest framstående meningsfränder och blef understatssekreterare i riksministeriet för finanserna, men nödgades på samma gång som sina partivänner (maj 1849) afträda från den politiska skådebanan. Senare, under reaktionsåren, egnade han sig åt industriella privatföretag, men blef 1862 chef för badensiska hofdomänkammaren och 1864 president i handelsministeriet. Vid Badens anslutning till Österrike 1866 trädde han tillbaka (30 juni), men kallades efter Preussens seger till statsminister och president för handels- och finansdepartementen (27 juli s. å.). Jfr G. Freytag, ''Karl M.'' (2:a uppl. 1872). (V. S—g.)

Mathyssen [matejsen], Mathyszoon, Mathysz. l. Mathys, Jan (ofta omtalad under den tyska namnformen Johann Mathiesen l. Matthiesen), nederländsk vederdöpare, var bagare i Haarlem, då han i sept. 1533 kom i spetsen för de nederländske anabaptisterna och snart började uppträda som den profeten Henoch, hvars ankomst skulle inleda det tusenåriga riket. Med honom skedde döparrörelsens ödesdigra förvandling från Melchior Hoffmanns svärmiska apokalyptik till den revolutionära handlingens propaganda. M. utsände 12 apostlar, som skulle kalla till våldsam kamp mot de otrogne. När dessa inträffade i Münster, ryckte de med sig de där talrike döparna under Rothmann och Johan af Leiden, och revolutionen i staden begynte i febr. 1534. Samtidigt kom M. själf dit för att upprätta det himmelska Jerusalem med egendomsgemenskap etc. och utrota de gudlöse. I den belägring af staden, som begynte, stupade emellertid M. redan i april 1534 i hjältemodig kamp. I hans ställe trädde Johan af Leiden. Se Cornelius, ''Geschichte des Münsterschen aufruhrs'' (1855—60), Kautsky, ''Geschichte des sozialismus'' (1895), Heath, ''Anabaptism 1521—36'' (s. å.), Belfort-Bax, ''Rise and fall of the anabaptists'' (1903), de 3 sistnämnda arbetena med socialistisk synpunkt, Newman, ''History of anti-pedobaptism'' (1897, den bästa engelska framställningen), Keller, ''Geschichte der wiedertäufer'' (1880), och Detmer, ''Bilder aus Münster während des 16. jahrhunderts'' (3 bd, 1903 ff.). Hj. H—t.

Mathysz. l. Mathyszoon. Se Mathyssen.

Matica [ma'titsa], slav. (moder, honan i bikupan), är det gemensamma namnet på en mängd folkbildningsförbund i slaviska länder. Det första inrättades af serberna i Pest 1826, *M. srbska*, men flyttades sedan till Novisad (Neusatz), där tidskr. ''Letopis Matice srpske'' fortfarande utges. — I Böhmen bildades 1831 *M. Česká*, som bl. a. utgaf Jungmanns ordbok och Šafařiks slaviska fornminnesmärken (1834—39) samt tidskr. ''Časopis musejní''. — *M. hrvatska*, bildad i Agram 1847 af Gaj under det ursprungliga namnet *M. Ilirska*, utger årligen goda skrifter i original och öfv. och publicerade 1892 en värdefull minnesskrift, ''Spomen-knjiga'', författad af Smičiklas och Fr. Marković. — I Lausitz bildades för venderna *Maćica serbska* af Jan Smoleř med tidskr. ''Časopis Maćicy serbskeje''. — I det slaviska Mähren stiftades 1852 *M. moravská* ur det äldre folkbildningsförbundet Národní jednota sv. Cyrilla a Methoda. — I Laibach (Ljubljana) bildades 1864 *Slovenska matica*, som utgett många lärda skrifter om slovenernas historia, folkpoesi m. m. — Dessutom användes M. som beteckning för en mängd nationella skolföreningar i Böhmen, af hvilka *Ustredni Matice školská*, inrättad 1880 i Prag, efter förebilden af Deutscher schulverein i Wien, har gjort ofantligt mycket för folkupplysningen i det slaviska Böhmen. A—d J.

Matiçin, *farm.* Se Matico.

Mati'co, *farm.*, består hufvudsakligen af blad med inblandade yngre stjälkstycken och blomkolfvar af en i tropiska Amerika, särskildt på Cuba växande buske, *Piper angustifolium* R. et P., 3 à 4 m. hög, hörande till fam. *Piperaceæ*. De yngre grenarna äro håriga, bladen läderartade, spiralställda, 15—25 cm. långa, kortskaftade, hjärtlikt lansettlika, spetsiga, smånaggade, undertill filthåriga och upphöjdt nerviga. Drogen, *herba Matico*, kommer i handeln vanligen sammanpressad i större eller mindre kakor, hvilka, då de sönderkrossas, afge en aromatisk lukt. Smaken är kryddlik och bitter. En snarlik drog, men med mindre håriga och helbräddade blad, fås af *Piper aduncum* L., inhemsk i Brasilien och Västindien. Drogen innehåller en flyktig olja, *maticīn* (ett bitterämne), samt garfsyra. Medlet anses verka sammandragande och exciterande samt nyttjas in- och utvärtes, mest i form af infusion, mot blödningar och slemflöden. Matico är numera som öfverflödig utesluten ur Sv. farmakopén. O. T. S. (G. L—m.)

Matière [-tiär], fr. (af lat. *mate'ria*, ämne), var (i ett sår).

Matilda, *astron.*, en af småplaneterna.

Matilda, helgon. Se Matilda, engelska furstinnor 2, och Matilda, tyska furstinnor 1.

Matilda (eng. *Maud*), *engelska* furstinnor:

1. M., Vilhelm Erövrarens gemål, födelseår okändt, d. 3 nov. 1083 i Normandie, var dotter till Balduin (V) af Lille, grefve af Flandern, och förmäldes omkr. 1053 med Vilhelm trots ett af påstådd släktskap dem emellan vålladt päfligt förbud mot detta äktenskap. Hon hade med Vilhelm 4 söner, däribland konungarna Vilhelm Rufus och Henrik I, samt 5 eller 6 döttrar, bland dem Adela, d. 1137, moder till Englands konung Stefan af Blois. M. residerade ofta i Normandie och är begrafven i Caen.

2. M., Henrik I:s gemål, f. 1080, d. 1 maj 1118, var dotter till konung Malkolm III af Skott-

land och den heliga Margareta, en ättling af det angelsaxiska konungahuset (se Margareta, sp. 903). Hon döptes till Eadgyth (Edith), men kallades sedermera M. Hennes giftermål med Henrik I (1100) stärkte i hög grad den angelsaxiska befolkningens lojalitet mot den normandiska dynastien. M. var mycket from och asketisk, vårdade spetälska, grundlade kloster och gynnade Anselm af Canterbury under hans konflikt med konungen. För sina dygder blef hon, liksom modern, upptagen bland den katolska kyrkans helgon. Med Henrik hade hon sonen Vilhelm (drunknade 1120) och dottern Matilda (se M. 3).

3. M., Henrik I:s och den föregåendes dotter, vanligen kallad kejsarinnan M., f. 1102 i London, d. 1167 på sitt slott i Notre Dame des Prés invid Rouen, sändes 1110 till Tyskland för att trolofvas med den 30 år äldre kejsar Henrik V, förmäldes med honom 1114, blef änka 1125, men förmäldes redan 1127 af politiska skäl med den då 14-årige Gottfrid Plantagenet, som 1129 af sin fader Fulco öfvertog styrelsen i det till Normandie gränsande grefsk. Anjou. Hennes första äktenskap var barnlöst; i det senare, som var föga lyckligt, föddes 1133 sonen Henrik, sedermera konung Henrik II af England. Om hennes mångåriga och växlingsrika strider mot sin kusin Stefan af Blois om Englands krona se England, sp. 609—610. Änyo änka 1151, tillbragte hon sina sista år i Normandie, men bistod ofta sonen Henrik II med kloka råd och sökte bl. a. medla mellan honom och ärkebiskop Thomas à Becket. Hon begrofs i Bec, men hennes kista flyttades 1847 till katedralen i Rouen. Jfr O. Rössler, "Kaiserin Mathilde" (1897).

4. M. af Boulogne, konung Stefans af England gemål, f. omkr. 1103, d. 1152, var dotter till grefve Eustace III af Boulogne och skotske konungen Malkolm III:s dotter Maria samt förmäldes 1125 med Stefan af Blois, som därigenom fick grefsk. Boulogne och därifrån vid tronledigheten i England 1135 hann förekomma Henrik I:s dotter, kejsarinnan Matilda (se M. 3). Drottning M. kröntes 1136, lyckades efter Stefans tillfångatagande 1141 få honom utväxlad mot kejsarinnan Matildas halfbror och främste medhjälpare, Robert af Gloucester, samt deltog s. å. personligen i kriget mot sin namne. Hon hade med Stefan 3 barn, bland dem dottern Maria, d. 1182, genom hvars gifte med en grefve af Flandern grefsk. Boulogne öfvergick till huset Brabant. 1—4. V. S—g.

Matilda, markgrefvinna af *Toscana*, f. 1046, d. 24 juli 1115, dotter till markgrefve Bonifatius och Beatrix af Lothringen, blef förmäld med hertig Gottfrid af Lothringen, från hvilken hon 1071 skildes. M. härskade öfver stora områden i norra och mellersta Italien — markgrefskapet Toscana, Brescia, Modena, Reggio, Mantua och Ferrara — och egde i såväl dessa som andra italienska landskap stora gods. Hon vann också sin samtids beundran genom hög bildning och öfverlägsna själsgåfvor. Hon var en ifrig anhängare af påfven Gregorius VII, och det var till hennes slott Canossa kejsar Henrik IV vallfärdade för att vinna påfvens absolution. Under Henriks andra tåg till Italien stod hon likaledes på Gregorius' sida; efter hans död stödde hon påfvarna Viktor III och Urban II. 1089 ingick hon af politiska skäl äktenskap med den 17-årige hertig Welf af Bajern och tog parti mot Henrik IV äfven vid hans tredje tåg öfver Alperna. Sina gods hade hon redan under Gregorius' lifstid skänkt till påfvestolen och förnyade 1102 denna gåfva. Efter hennes död uppstod mellan påfven och kejsaren en liflig strid om det Matildiska arfvet. Se Overmann, "Gräfin M. von Tuscien" (1895). T. H—r.

Matilda (ty. *Mathilde*), *tyska* furstinnor:

1. M. (Mathildis), tysk drottning, Henrik I Fågelfångarens gemål, d. 14 mars 968, härstammade från en ansedd sachsisk släkt och förmäldes 909. Hon skänkte sin gemål två döttrar och tre söner: Otto, kejsare efter faderns död 936, Henrik, som blef hertig af Bajern, och Bruno, som blef ärkebiskop af Köln. M. visade stor frikostighet mot kyrkan, dog i det af henne stiftade klostret Quedlinburg och blef senare kanoniserad (åminnelsedag 14 mars). — 2. M., abbedissa i Quedlinburg, den föregåendes sondotter, kejsar Otto I:s och Adelheids dotter, f. 955, d. 7 febr. 999, erhöll i slutet af 997 ledningen af riksärendena för den tid hennes brorson, Otto III, skulle vara frånvarande uti Italien. — 3. M., tysk kejsarinna, Henrik V:s gemål. Se Matilda, engelska furstinnor 3.

Matildiska godsen. Se Kyrkostaten, sp. 517, och Matilda, markgrefvinna af Toscana.

Matin [matä'], Le, fransk tidning, som 1884 uppsattes i Paris af Alfred Edwards och som till en början innehöll artiklar af olika politisk hållning, men efter 1895 varit republikansk, dock utan att ansluta sig till någon särskild partigrupp. Tidningen lägger främst an på snabb nyhetsanskaffning och odlar med förkärlek det sensationella.

Matinė (fr. *matinée*, eg. förmiddag), musikalisk eller dramatisk tillställning, som eger rum före middagstiden. Jfr Soaré.

Matines parisiennes [-ti'n -siä'n], fr., "ottesången i Paris", fransk benämning på Bartolomeinatten (se d. o.).

Matisco. Se Mâcon.

Mati'sia H. et B., *bot.*, växtsläkte af fam. *Bombacaceæ* med 9 träd, hufvudsakligen förekommande i Colombia. De gröna frukterna af *M. cordata* ätas; af *M. Castañon* beredes ett slags choklad. G. L—m.

Matisse [-ti's], Henri Émile, fransk målare, f. omkr. 1870 i Le Cateau, dep. Nord, tyckes ha varit elev af Gustave Moreau vid École des beaux-arts och utställde från början af 1890-talet porträtt, interiörer med figurer och stilleben. Han syntes påverkad hufvudsakligast af Manet och Cézanne. Efter att ha experimenterat med fläckmaner slog han omkr. 1900 in på en teknik, som utgår ifrån den sistnämndes målningssätt. Den grupp af modernister, som M. tillhör, blef kallad "les Fauves" (de ljusröde) — själf lär M. ha yttrat, att han sträfvar till "expression", uttrycksfullhet. Teckningen inskränker sig — hos honom liksom hos en del andra radikala nyhetsmän inom måleriet — till de bestämmande grundlinjerna, hvilka uppdragas helt summariskt och inom hvilka färgplanen äro inskrifna. Det målaren söker är ytans dekorativa uppdelning jämte klara, rena, intensivt uppdrifna färger i klangfull sammanställning. Omdömena om

riktningen liksom om M:s eget konstnärskap äro högst varierande. Han liksom hans liktänkande utställa på höstsalongen och på independenternas salong. Flertalet af hans målningar eges af i Paris bosatta amerikaner. — M. hade någon tid intill 1910 en elevskola i Paris, mestadels sökt af unga amerikaner, slaver och skandinaver. Bland de sistnämnde voro flera svenskar, som kommo från Konstnärsförbundets skola i Stockholm (en gång under vintern 1909—10 uppgingo de svenske eleverna samtidigt till 15). De ha under gruppnamnen ”De unga” och ”De åtta” 1909 ff. anordnat utställningar i Stockholm. G—g N.

Matjord, benämning på det öfre, med mylla bemängda jordlagret. Det är ur detta jordlager, som de odlade växterna under den första perioden af sitt lif hämta sin väsentliga näring (däraf namnet), och af matjordens djup och öfriga beskaffenhet är växtodlingens framgång i hög grad beroende. På den af öfvervägande mineraliska ämnen bestående jorden bildar matjorden vanligen ett från den underliggande alfven tydligt skildt, genom sin mullhalt mörkare lager, men mull- och torfjord, som hufvudsakligen består af mull och mullbildande ämnen, kan man ej skilja från matjord och alf annat än så, att man med det förra menar den mer fullständigt förmultnade ytjorden. Vid bearbetning inblandas mullen i hela den bearbetade jordmassan, så att matjord på åker och trädgårdsjord når lika djupt, som plog och harf eller spade nått. H. J. Dft.

Ma'tjtet, Grigorij Aleksandrovitj, rysk författare, f. 1852, d. 1901, härstammade från en engelsman vid namn Mansped, som trädt i svensk krigstjänst och blifvit tillfångatagen vid Poltava, utbildade sig till lärare, men utvandrade till Amerika. Efter återkomsten publicerade han sina reseskildringar *Po bjelu svjetu* (I vida världen). 1876 häktades han och förvisades på 8 år till Sibirien, hvarifrån han hämtade stoffet till sina bästa berättelser. Bland hans många novellsamlingar, konstnärligt föga betydande, men etnografiskt intressanta, märkas *Povjesti i razskazy* (2 uppl. 1889), *Siluety* (2 uppl. 1895) och *Zjivyja kartiny* (Lefvande bilder; 1895) samt romanerna *Bjelaja panna* (Hvita frun; 1889) och *Chronika odnogo dnja* (En dags krönika; 1892). M. var på sin tid mycket populär, och många af hans berättelser ha öfversatts på främmande språk. A—d J.

Matko'wsky, Adalbert, tysk skådespelare, f. 1857 nära Warschau, d. 1909 i Berlin, var 1877—88 anställd vid Dresdens hofteater, 1886—89 vid Hamburgs stadsteater och därefter på lifstid vid Berlins k. teater, med titeln hofskådespelare sedan 1900. Han företog ofta gästspelsresor. M. var en af Tysklands mäktigaste dramatiska förmågor under senare årtionden, en stark och fantasirik personlighet med någonting hjältelikt i skick och stämma. Hans spel förenade modern realism med romantikens lyftning och glöd, och på ett gripande sätt kunde hans trygga manlighet försmälta i veka känslotoner. Därjämte var hans stilkänsla högt utvecklad. Till hans bästa roller hörde Schillers *Tell*, *Posa*, *Fiesko* och *Karl Moor*, Goethes *Orest*, *Egmont*, *Faust* och *Götz*, Shaksperes *Romeo* och *Coriolanus*, Kleists *Prinz von Homburg* och hans *Hermann* i ”Hermannsschlacht”, *Siegfried* i Hebbels ”Nibelungen”, Grillparzers *König Ottokar*, *Sigismund* i Calderóns ”Leben ein traum” samt A. Dumas d. ä:s *Kean*. M. nedskref sina minnen i *Exotisches* (två uppl. 1895) och *Eignes*, *fremdes* (s. å.; 2:a uppl. 1896). E. F—t.

Matkryddor, *bot. farm.* Se Kryddor.

Matlag, *kam.*, hushåll som grund för utgörande på landet af vissa skatter, besvär o. d. I samma mening brukas ordet rök. Ingendera benämningen förekommer i de gamla lagarna, men en motsvarighet finnes där i uttrycket ”disk och duk”, hvilket i flera sammansättningar och betydelser (t. ex. bo på eller ha hushåll på en viss ort, ha eget eller med andra gemensamt hushåll, äta vid eget eller samma bord) användes för att beteckna hushållet som grund för vissa legala förhållanden och jämväl i fråga om vissa bördors utgörande. Särskildt må erinras om stadgandet i konung Kristofers landslag (Byggningab. 21: 4), att skyldighet att hålla vargnät och deltaga i skallgång skulle åligga alla dem, som hade ”ko och so” samt egde ”disk och duk”, d. v. s. hvarje jordbrukare med eget hushåll. Bland de bestämmelser, som 1734 års lag (23:e kap. Byggningab.) införde i st. f. den sistnämnda, var äfven den, att till häradsskall borde komma en man från hvart ”matlag”. Enahanda föreskrift träffas i samma balks 15:e kap. i afseende på skogseld, och dess 26:e kap. stadgade, att vid byggande af kyrka och af fattigstufva dagsverken skulle utgöras ”efter matlagen”. Dessförinnan hade redan i författningar på 1600-talet bestämts, att lagmans- och häradshöfdingeräntan (se Häradshöfdingeränta) skulle utgå ”efter rök”. I reglementet af 20 nov. 1741 rörande nämnda ränta brukas uttrycken ”matlag”, ”rök” samt ”egen disk och duk” omväxlande i samma betydelse. Enligt k. br. af 17 febr. 1786 bör inom hvarje län allmänna strömrensningen fördelas på de länets invånare, som ”hafva matlag”. — Med matlag torde i författningarna afsetts endast sådana hushåll, där husfadern ej stod i enskild tjänst. Då de på ”matlag” grundade bördorna betaltes med lika belopp, utan afseende på husfaderns ekonomiska ställning, var denna skattegrund i hög grad olämplig, och den gäller numera endast för biträde vid släckning af skogseld. C. O. M. (Kbg.)

Matlagning. Se Kokkonsten.

Matlagningsskola kallas en och annan hushållsskola (se d. o.). Jfr Huslig ekonomi.

Matlagspenningar, *kam.*, i södra Sverige använd benämning å den forna lagmans- och häradshöfdingeräntan. C. O. M.*

Matledskvistar, *bot.*, namn på kvistarna af besksötan (*Solanum dulcamara* L.) och vildkaprifol (*Lonicera periclymenum* L.). O. T. S.*

Matledsträd. Se Lonicera, sp. 1088.

Matlock [mä'tlåk], stad i engelska grefsk. Derby, vid Derwent och Midland-järnvägen, 27 km.

n. om staden Derby. 5,979 inv. (1901). Bomullsspinneri, pappersbruk, blygrufvor. En egendomlig industri är tillverkning af s. k. petrificerade fågelbon, växter och andra föremål. Dessa doppas ned i vatten från mineralkällorna, tills de få en skorpa af kalkaflagringar, som ger dem utseendet af fossil. Omkr. 2,5 km. s. om staden ligger vid Derwent badorten M. Bath, med 3 källor af 20° C. värme. (J. F. N.)

Matlockit, *miner.*, gula tafvelformade tetragonala kristaller vid Matlock i Derbyshire, sammansatt enligt formeln Pb_2Cl_2O. A. Hng.

Matning. 1. *Maskinb.*, en mekanisk rörelse, hvarigenom nytt material oafbrutet tillföres en arbetsmaskins verktygsdel. Ett borr-, hyfvel- eller svarfstål måste t. ex. för att kunna likformigt bearbeta ett arbetsstycke förflyttas i förhållande till detta, allteftersom bearbetningen fortskrider, så att det tager djupare skär, kommer i beröring med alla punkter, som skola utsättas för stålets verkningar o. s. v. Sker denna reglering af verktygets ställning för hand, kallas den handmatning; sker den genom inställbara anordningar drifna af maskinen själf, kallas den maskin- l. automatisk matning. — 2. *Tekn.*, i allmänhet tillförsel af nytt oförbrukadt eller obearbetadt material. En ångpannas matning sker genom inpumpning af matarvatten; bränsles inmatning i eldstäder kan ske genom automatiska eldningsanordningar. 1—2. G. H—r.

Matnyttiga växter, *bot.* Se Näringsväxter.

Mato gro'sso, brasiliansk stat. Se Matto grosso.

Matolja. Se Olivolja.

Maton, Bartholomeus, holländsk genre- och porträttmålare, f. mellan 1643 och 1646, troligen i Leiden, d. sannolikt i Stockholm på 1680-talet. Han tillhörde 1666 Leidens borgargarde, var 1669 elev af Gerrit Dou och blef 1671 medlem af Leidens målargille, i hvilket han var ordf. 1674 och 1675. 1679 reste han till Sverige och är sannolikt identisk med en Stockholms-vinhandlare med samma namn. Att han 1682 sålde sitt hus i Leiden, tyder på, att han icke ämnade resa från Sverige. En Barthold Maton, sannolikt målarenvinhandlaren, stod 1684 fadder vid ett barndop i Tyska kyrkan i Stockholm. — M:s taflor äro ytterst starkt påverkade af läraren och mycket sirligt och glatt målade. Konstnären är dock af särskildt intresse för oss, enär han bodde i Sverige och hans flesta arbeten befinna sig inom dess gränser. Så finnas i Ekmanska samlingen på Mo gård i Östergötland icke mindre än sex målningar af hans hand: *Piprökaren*, *Läkaren*, *Lutspelerskan*, *Drufplockerskan*, *Dam med ett glas* och *Dam med en sill i handen*, alla komna från Finspångsgalleriet, där 1809 funnos ytterligare fem, nu försvunna målningar, "Gubbe och en ung kvinna", "Skolmästaren", "Gubbe och en ung kvinna, som dricka", "Gumma med en käpp" och "Ung kvinna, som skämtar med en gubbe". Utom dessa, till formatet små taflor, hvilkas förekomst på Finspång förklaras däraf, att en Maton, troligen målarens bror, hade anställning vid Finspångs styckebruk, fanns omkr. 1890 i Lewenhauptska samlingen på Mauritzberg ett större stilleben af M. Hans arbeten träffas, ehuru sparsamt, äfven i utländska samlingar, såsom i Sixska samlingen i Amsterdam, i Arenbergska samlingen i Bruxelles och i Rotterdams museum. O. G—g.

Ma'totjkin sjar, sund emellan norra och södra Novaja Zemlja, ett af inloppen till Kariska hafvet. Längden utgör omkr. 100 km., bredden 4—13 km. (J. F. N.)

Matpinnar. Se Kina, sp. 36.

Mátra [mâ'-], berggrupp i ungerska komitatet Heves, utgör en sydlig gren af Central-Karpaterna och öfvergår i s. omedelbart till det ungerska slättlandet. M. är en vulkanisk trakytmassa, som når en höjd af 1,009 m. (i toppen Kékes). Koppargrufvor och mineralkällor. (J. F. N.)

Ma'tra, stad. Se Maskat.

Matrabarber, *bot.* Se Rheum.

Maträlia, lat. (af *mäter*, moder). Se Matuta.

Matrand, prästgård i Eidskogens socken, Hedemarkens amt, Norge, 24 km. från riksgränsen och omkr. 20 km. s. om Kongsvinger. Vid M. stod 5 aug. 1814 en träffning mellan en norsk kår under öfverstelöjtnant S. A. Krebs och en svensk under generalmajor Gahn af Colquhoun, som efter sitt misslyckade anfall på Lier (se d. o.) under reträtt till Sverige stannat vid M. Krebs hade emellertid sändt omkr. 1,100 man till Skotterud, 5 km. längre söderut, för att kringgå svenskarnas högra flygel och spärra återtåget för Gahn. Denne lyckades dock korsa norrmännens plan så till vida, att han med betydligt reducerad styrka och förlust af hela sin tränge skyndsamt slog sig igenom de norska ställningarna och återkom till Sverige. Träffningen vid M. var den blodigaste under hela kriget; Gahn förlorade 17 officerare, 7 underofficerare och 312 man (i stupade, sårade och fångna); norrmännen resp. 5, 4 och 130 krigare. Jfr Midtskog. K. V. H.

Mátray [mâ'trai], Gábor, ungersk musikskriftställare, f. 1797, d. 1875, var 1847—74 bibliotekarie vid nationalmuseet i Budapest. Han utmärkte sig som samlare och uppteknare af de i förgätenhet fallna ungerska folkvisorna jämte deras melodier samt som stiftare af musikkonservatoriet i Budapest (1840).

Matreelven. 1. En liten vattenrik älf i Nordre Bergenhus amt, Norge. Den kommer från Krokevatn i Kirkebö härad, passerar i s. genom Stordalsvatn, utfaller vid gården Matre i Sörfjorden, en bifjord till Masfjorden, och har ett nederbördsdistrikt af 131 kvkm. Aktiebolaget "Matrefaldene", bildadt 1908 med ett kapital af 10 mill. kr., har till syfte att för industriell verksamhet använda M:s vattenkraft, beräknad till omkr. 90,000 hkr. — 2. Älf i Söndre Bergenhus, med sin källa i åtskilliga små vattendrag på sydsluttningen af Folgefonnen på gränsen mellan Kvinnherred och Skaanevik; den faller ut i Matersfjorden, en gren af Skaaneviksfjorden. M. bildar fallet Matersfossen, som representerar ung. 30,000 hkr. 1—2. K. V. H.

Matriarkāt (af grek. *mäter*, moder, och *archē*, välde) l. Mödernerätt (ty. *mutterrecht*) är en term, som man använder för att beteckna det bland naturfolk på ett tidigt utvecklingsstadium vanliga förhållandet, att släktskap räknas endast med moder och mödernefränder, men ej med fader och

fädernefränder. På Fidjiöarna anses fader och son icke släkt. I Senegal, Loango, Kongo och Guinea räknas släktskap endast på spinnsidan. Bland tuaregerna ärfver barnet sin ställning som fri man eller slaf från modern. Äfven bland kulturfolk förekommer stundom mödernerätt, ehuru sällan, såsom i den fornegyptiska rätten och hos vissa fornfolk i Mindre Asien. Mödernerätten innebär hvarken i ena eller andra fallet, att kvinnan blir den i samhället härskande, om än äfven detta kan inträffa (ett sådant förhållande kallas *gynekokrati*); det synes vara vanligast hos naturfolk med mödernerätt, att de till stammen hörande männen, d. v. s. kvinnornas bröder och söner, utöfva samma makt som husfäderna inom fädernerättsliga samhällen. — Litt.: Bachofen, "Das mutterrecht" (2:a uppl. 1897), Morgan, "Systems of consanguinity and affinity of the human family" (1871), Dargun, "Mutter- und vaterrecht" (1892), och E. A. Westermarck, "Det menskliga äktenskapets historia" (1892—93; eng. uppl. "The history of human marriage", 1901). Rld. och E. Rld.

Matricāria L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Compositæ*, afd. *Tubulifloræ* med omkr. 50 örter, hufvudsakligen förekommande i Medelhafsområdet och Syd-Afrika. Blomkorgarna äro små eller medelstora med hvita strålblommor, som stundom saknas, blomfästet är naket, frukten saknar ofta pappus, bladen äro parflikade med smala flikar. I Sverige förekomma 3 eller 4 arter, af hvilka *M. inodora*, baldersbrå, allmänt förekommer på odlade ställen. Från den likaledes allmänna *M. Chamomilla* (se Kamomillblommor med fig.) skiljes den genom inuti tätt blomfäste och luktlöshet. Som ogräs förekommer den allmänt i insådda vallar, företrädesvis under dessas första år. Frukterna äro en vanlig förorening i timotejfrö, hvarifrån de blott med svårighet kunna bortrensas. En form med dubbla blommor odlas som prydnadsväxt. *M. discoidea*, gatkamill, är starkt kryddluktande och saknar strålblommor. Den är inhemsk i västra Nord-Amerika och Öst-Asien, men har spridt sig till andra världsdelar och förekommer nu mångenstädes på vägar och gårdar från Skåne till Norrland. G. L—m. H. J. Dft.

Matri'kel (lat. *matricula*, dim. af *mātrix*, moder, stam, lista, register). 1. Inskrifningslista, namnförteckning på medlemmarna af en kår (se t. ex. Stiftsmatrikel) eller af ett slutet sällskap. — 2. (Matrikul) I Danmark och Norge jordebok, jordregister. Om matrikel i Danmark se Hartkorn. I Norge förstås med ordet i regel en hela riket omfattande jordebok. Den första egentliga matrikeln, den s. k. *gamle matrikul*, infördes genom k. reskript 23 jan. 1665 och angaf skatten i många olika slags naturapersedlar. Då Norge efter 1814 skulle reorganisera sitt skattevåsen, var saknaden af en pålitlig matrikel mycket kännbar, och lagen af 17 aug. 1818 fastställde plan för utarbetande af en ny, tidsenlig matrikel, som skulle omfatta hela landet med undantag af Finnmarken. Efter denna s. k. nya, oreviderade matrikel värderades landets samtliga jordegendomar (utom Finnmarkens) till 247,068 "skylddaler" (motsvarande omkr. 400 mill. kr. i nutidens mynt). Matrikeln var färdig 1827, men stadfästes först genom lag af 17 dec. 1836. Den var emellertid mycket otillfredsställande. Lag af 6 juni 1863 föreskref därför åter en fullständig revision af matrikelverket genom jämförande omvärdering af alla rikets landtegendomar (fortfarande med undantag af Finnmarkens). Denna matrikel trädde i kraft genom k. resol. 29 maj 1886. Enl. denna utgör Norges hela matrikelskyld 500,000 skyldmark, hvarvid hvarje mark delas i 100 öre och ingen egendom taxeras till mindre skyld än 1 öre. Hufvudmatrikeln för hela landet föres i finansdepartementet och hålles à jour med hjälp af sorenskrivernes (häradshöfdingarnas) kvartalsvis insända rapporter rörande inom deras ämbetsområde tingslästa taxeringsmål. Lagstiftningen om dessa är nu sammanförd till en helhet i lagen om "skylddeling" m. m. af 20 aug. 1909. Rikets matrikel trycktes sista gången på offentligt föranstaltande 1903—08. Genom k. resol. af 28 okt 1910 har tillsatts en k. kommitté för utredning bl. a. af frågan om en revision af matrikellagstiftningen; i förening härmed har ifrågasatts lagstadgad uppmätning och kartläggning af hvar enskild landtegendom och utarbetande af ett till jordregistret hörande ekonomiskt kartverk. Matrikeln spelar likväl nu en långt mindre framstående roll än fordom. Den s. k. landskatten till statskassan, som utgjordes efter matrikeln, bortföll 1837, och de kommunala utskylderna ha också till stor del börjat utgå efter andra principer. 2. (K. V. H.)

Matri'kul. Se Matrikel 2.

Matrikulärbidrag (ty. *matrikularbeiträge*) kallas i Tyska riket de särskilda förbundsstaternas direkta tillskott för de gemensamma riksutgifterna. De utgå efter folkmängden och fastställas för ett år i sänder.

Matrimōnium, lat., äktenskap; matrimoniāl-, äktenskaps-, äktenskaplig.

Matris (af lat. *mātrix*, moder), *tekn.*, *boktr.*, i allmänhet hvarje fördjupad form för åstadkommande af gjutna, pressade, präglade m. fl. slags arbeten. I stilgjuteriet utgöres denna form af en kopparbit med delvis polerad yta, hvari den graverade stålstämpeln (*patrisen*, af lat. *pa'ter*, fader) inslås ett stycke från ena ändan. I matrisen fås bokstafsbilden sålunda fördjupad och rättvänd. Matriser kunna billigare erhållas genom galvanoplastisk fällning öfver vanliga trycktyper, och till större stilsorter åstadkommas de vanligen så. Se vidare Galvanoteknik, sp. 676—677, Kliché och Stereotypi.

Matrōna, lat., betydde hos romarna gift kvinna, mest af stånd, ärbar fru, med afseende på den ställning hon intog i umgängeslifvet och den aktning man var henne skyldig. Endast en matrona hade i Rom rätt att bära *stola* (se Dräkt, sp. 928), den långa fotsida tunikan med en under gördeln anbragt, ned till fötterna löpande *i'nstita* (garnering, bräm). — I svenskt språkbruk betecknar ordet en fetlagd gift kvinna af mogen ålder. R. Tdh.

Ma'trona, flod. Se Marne.

Matronālia. Se Juno, sp. 293.

Matronēum (lat., af *matrōna*, se d. o.), den för de förnämare kvinnorna afsedda platsen i Västerlandets gammalkristna kyrkor. Som matroneum användes den närmast koret eller på sidan om detta belägna östra delen af södra sidoskeppet, äfvensom tvärskeppets södra del. Den å motsatta, norra, sidan belägna, för de förnämligare manlige

församlingsmedlemmarna afsedda platsen hette *senatorium*. Upk.*

Matrōs (holl. *matroos*, af fr. *matelot*, för hvilket genom normandisk förmedling isl. *mötunautr*, efter orden ”matkamrat”, ligger till grund; besättningen var nämligen indelad i matlag, ”backlag”), sjöman, som är fullt hemmastadd i allt, hvad till yrkets praktiska del hör. Matros å handelsfartyg mönstrar antingen för en bestämd resa eller tills fartyget återkommer till afgångsplatsen. — Svenska flottan har haft matroser af åtskilliga olika slag. F. n. (från 1 jan. 1911) ha de af sjömanskårens manskap, som benämnas matroser, sammanförts till däcksafdelningen, hvilken omfattar artilleri-, signal-, torped-, gnist- och minmatroser. Dessa tillhöra något af de 5 (förut 10) matroskompanierna, af hvilka det 2:a, 6:e och 10:e tillhöra Stockholms, samt det 3:e och 5:e Karlskrona station (se f. ö. Sjömanskåren). Matroskompanierna rekryteras dels genom s. k. karlskrifning (se d. o.) från skeppsgossekåren, dels genom anställning medelst kontrakt (värfning) på viss tid af civila ynglingar, som fyllt 18 år. H. W—l.

Matroskompanierna. Se Matros.

Matsalskorpral, *krigsv.* Se Korpral, sp. 1065.

Matschie [ma'tʃi], G. Friedrich Paul, tysk zoolog, f. 11 aug. 1861 i Brandenburg, kustos och professor vid zoologiska museet i Berlin 1895, har riktat det zoologiska vetandet med flera värdefulla utredningar rörande däggdjurens geografiska utbredning. Bland hans större arbeten må nämnas *Die säugetiere Deutsch-Ostafrikas* (1895), *Über die zoogeographischen gebiete der æthiopischen region* (1898) och *Die megachiroptera des berliner museums für naturkunde* (1899). L—e.

Matschlibandar [-dā'r]. Se Masulipatam.

Matschlipatnam [-nā'm]. Se Masulipatam.

Mats Gregersson. Se Mattias Gregersson.

Matskatt, *kam.* Se Mantalsräntan.

Mats Kettilmundsson. Se Mattias Kettilmundsson.

Matskott kallades i vår äldre kyrklig-kamerala lagstiftning vissa likasom gengärden (se d. o.) i matvaror utgående afgifter, hvilka sockenborna å bestämda dagar (3 à 12 om året) utgjorde dels till prästen, dels till klockaren. I Västergötland erhöllo de fattige det matskott, som gafs å Långfredagen, hvilken därför kallades *matskotts(fre)dag*. Urspr. väl frivilliga, likasom penningoffren, med hvilka matskotten egde stor likhet, voro dessa afgifter redan enligt våra gamla lagar mer eller mindre tvungna och fingo i allmänhet ej understiga ett visst värde. De nedlades å altaret, hvaraf benämningarna *altara, altaralœghi, altara værning, altarabyrþ, altarmat, julaltare* etc. Matskott skulle ges jämväl vid vissa förättningar, såsom vid själamässor och kyrkotagning. Motsvarande afgifter omtalas jämväl i grannländerna (ex. Mariebyrd). Efter reformationen inskränktes denna skatteform, men utgick ännu flerstädes enligt Upplandslagens föreskrift: ”præstær a hawa ett matskot ar hwart, swa got sum fiuræ pænningæ ællr fiuræ pænningæ”, hvilken bekräftades genom 1617 års ordning om prästernas uppbörd. I yngre författningar finnes matskottet än förbjudet (så i Österbotten genom en förordning af 18 jan. 1743), än medgifvet (så i södra Roslagen, genom k. resol. 17 juni 1695, och på Gottland — att utgå 4 gånger om året — genom K. M:ts konfirmerade stadga 30 okt. 1747). En medelväg intar k. resol. på allmogens besvär 25 maj 1720, som i fråga om ”altarmaten” i Blekinge förbjuder sådan, så framt den ej lämnas i prästgården. Enligt förordn. 11 juli 1862 ang. allmänt ordnande af prästerskapets inkomster skulle matskott utbytas mot bestämda penningbelopp. C. O. M.*

Matskotts(fre)dag. Se Matskott.

Matsmältning, *fysiol.* I den form, hvari de olika näringsämnena förekomma i födan (se Födoämnen), kunna de i regel ej upptas i blodet och tjäna kroppens väfnader till näring. De måste först undergå betydande kemiska förvandlingar. Sammanfattningen af de processer, som afse denna förberedande behandling af födan, kallar man matsmältning. I munhålan undergår födan hufvudsakligen en mekanisk behandling (se Tuggning). Tillika uppblandas den med spott (se d. o.) och drifves därpå medelst en särskild mekanism (se Sväljning) genom svalget och matstrupen ned i magsäcken, där den första kemiska bearbetningen eger rum. Genom magsaftens (se d. o.) inverkan förvandlas det närmast magväggen liggande partiet af den nedsväljda födan, lager efter lager, till en tunnflytande massa, *chymus*, som genom peristaltiska kontraktionsvågor i magmuskulaturen drifves mot nedre magmunnen, *pylorus* (se Mage). I de inre lagren af maginnehållet, dit magsaften ej hinner inträngа, fortgår samtidigt verkan af spottens ptyalin, som öfverför stärkelse till maltsocker. Genom kontraktion af den ringformiga muskulaturen i nedre magmunnen hålles magsäcken afstängd från tunntarmen. Med vissa mellantider eger en afslappning rum, och genom en samtidig kraftig sammandragning af den intill nedre magmunnen liggande delen af magsäcken drifves en portion af maginnehållet in i tunntarmens öfversta del, tolffingertarmen. Omedelbart efteråt sluter sig åter den nedre magmunnen. Enligt undersökningar af amerikanske fysiologen Cannon utlöses såväl öppnandet som tillslutningen af nedre magmunnen genom inverkan af syran i maginnehållet på slemhinnan i själfva magmunnen resp. i tolffingertarmen. Genom denna mekanism hindras större mängder af maginnehållet att på en gång tränga in i tunntarmen. Tiden, som åtgår för magsäckens tömning är beroende af måltidens omfång, men öfverskrider i regel icke 5 timmar under normala förhållanden.

Vid öfverförandet till tunntarmen är maginnehållet endast ofullständigt digereradt. En del af ägghvitan är peptoniserad, och stärkelsen är till stor del öfverförd till maltsocker. Fettet, om man undantager det fint fördelade mjölkfettet, är däremot ännu ej påverkadt på annat sätt än, att de bindväfsmembramer, som omsluta detsamma, i sådana födoämnen som fläsk, blifvit upplösta. I tolffingertarmen blandas innehållet med galla och bukspott. *Trypsinet* i bukspotten fortsätter peptoniseringen af ägghvitan och klyfver den vidare i aminosyra. Genom bukspottens *steapsin* klyfves fettet i glycerin och fettsyror, som dels bilda såpor och tvåler, dels lösas i gallan. Det *amylolytiska fermentet* i bukspotten fullbordar stärkelsens för-

vandling. I tunntarmen tillkommer vidare tarmsaften, hvilken innehåller tre enzym: *invertin*, *laktas* och *maltas*, motsvarande de sammansatta sockerarterna rörsocker, mjölksocker och maltsocker, och i själfva tarmväggen finnes ett enzym, *erepsin*, som klyfver peptoner i aminosyror. Genom matsmältningen förvandlas sålunda födans ägghvitekroppar till aminosyror, fettarterna till fettsyror och glycerin samt kolhydraten till enkla sockerarter. Cellulosan, som utgör en mycket viktig beståndsdel i de växtätande djurens föda, förjäses under medverkan af vissa bakterier. Vid denna process, som försiggår särskildt i vämmen hos nötkreaturen samt i blindtarmen, uppstår en del feta syror, som tillgodogöras. Afsöndringen af de särskilda matsmältningsvätskorna afpassas, såsom särskildt Pavlov visat, mycket noga efter födans beskaffenhet. Spotten, magsaften, bukspotten förete sålunda betydande variationer till mängd och halt af olika enzym, allteftersom den tillförda födan utgöres af kött, bröd eller mjölk. Utlösningen af dessa afsöndringsprocesser eger rum dels på vanlig reflexväg, d. v. s. under förmedling af vissa nervmekanismer, dels i form af s. k. *kemoreflexer*. Ett typiskt exempel på företeelser af det senare slaget erbjuder bukspottkörteln. Pavlov hade visat, att det sura maginnehållets införande i tolfingertarmen försätter bukspottkörteln i verksamhet. Bayliss och Starling visade, att detta eger rum, äfven om all nervförbindelse mellan tunntarmen och bukspottkörteln upphäfves. Vidare funno de, att ett saltsyreextrakt på tunntarmsslemhinna, insprutadt i blodet, utlöser sekretion af bukspott. Genom saltsyrans inverkan på tunntarmsslemhinnan bildas ett ämne, *sekretin*, som upptages i blodet och transporteras till bukspottkörteln. På detta sätt förklaras den sekretion af bukspott, som inställer sig i samband med magsäckens tömning. Gallans inflöde i tarmen utlöses på ett liknande sätt. Skillnaden är, att det utlösande momentet utgöres dels af fett, dels af vissa digestionsprodukter, som bildats i magen. J. E. J—n.

Matstrupen (lat. *oeso'phagus*), *anat.*, mäter i längd från svalgets nedre ända vid nedre kanten af ringbrosket till magen 28—30 cm. hos en fullvuxen människa. Den löper på halsen omedelbart bakom luftstrupen. I bröstհålan ligger den mellan lungorna, först till höger om, sedan framför *aorta*; den träder genom mellangärdet till magen vid *cardia* (se Mage). Väggen utgöres af en slemhinna beklädd med flerlagrigt skifepitel samt ett ringformigt och ett längsgående muskellager, hvilka innerveras genom *nervus vagus*. Jfr Svälјning. Om kirurgiskt öppnande af matstrupen se Oesofagotomi. Matstrupen är en af de vanligaste platserna för kräftnybildning. J. E. J—n.

Matsūdaira, ett namn på den mäktiga japanska Tokugawa-släkten. Se bd XII, sp. 1466.

Matsukāta, Masayoshi, japansk stats- och finansman, f. 1835 i Kagoshima, tillhör en samuraifamilj i Satsuma, blef efter 1868 års omhvälfning guvernör i provinsen Tosa samt 1874 vice finansminister, studerade som Japans främste representant vid Parisutställningen 1878 grundligt det europeiska finansväsendet, var en tid 1880 inrikesminister samt 1881—92 finansminister. Genom besparingar i förvaltningen, inrättandet af en japansk riksbank (1882) och hejdandet af det oförsiktiga utsläppandet af pappersmynt i massa lyckades M. afvärja en hotande statsbankrutt. Sin finansreform krönte han 1897 med att genomdrifva Japans öfvergång till guldmyntfoten. Han var maj 1891—juli 1892 och sept. 1896—dec. 1897 premiärminister samtidigt med, att han innehade finansportföljen, som äfven anförtroddes honom i ministären Yamagata (okt. 1898—okt. 1900). Äfven sedermera har han som medlem af riksrådet (*genro*) utöfvat starkt inflytande på Japans politik och i synnerhet dess finansväsen. M. besökte Amerika, England och Tyskland 1902, blef 1884 grefve och upphöjdes 1907 till markis. Han har utgifvit *Report on the post-bellum finance administration of Japan, 1895—1900* (1901). M:s namn är oupplösligen förbundet med Japans raska finansiella utveckling under 1800-talets sista decennier; äfven om den japanska industriens framsteg och om risexportens raska utveckling har han inlagt förtjänst. Jfr Morris, "Makers of Japan" (1906). V. S—g.

Matsūmaj, stad. Se Fukuyama 1.

Matsūmaye, japansk stormansätt. Se bd XII, sp. 1469.

Matsūmoto, stad i japanska prov. Nagano, i centrala delen af ön Nippon. 35,011 inv. (1908).

Matsuura, japansk stormansätt. Se bd XII, sp. 1465.

Matsūyama, hufvudstad i japanska prov. Ehime, nära västra kusten af ön Shikoku, genom järnväg förenad med sin 7 km. aflägsna hamn Mitsu (5,000 inv.). 44,166 inv. (1908). (J. F. N.)

Matsūye, hufvudstad i japanska prov. Shimane på norra kusten af sydvästra delen af ön Nippon, vid östra ändan af sjön Shinjo-ko. 36,209 inv. (1908). Pappersfabrikation, agatsliperi. I närheten ligga småstäderna Kizuki och Sada med vidtberömda shintotempel. (J. F. N.)

Matsvampar (Ätliga svampar). Se Näringsväxter.

Matsyapurāṇa, *ind. litt.*, ett af omkr. 15,000 dubbelverser (çloka'er) bestående litteraturverk af purāṇa-karaktär samt sent datum, som kan sägas vara en kompilation af Padma- och Viṣṇupurāṇa samt med en del material hämtadt från "Mahābhārata". Kompilationen synes skett inom çivaitisk krets. K. F. J.

Matsyopakhyāna (eg. "fiskberättelsen"), *ind. litt.*, kallas en episk episod i "Mahābhārata" (III, 12747—12808), som handlar om Manus räddning ur en stor flod genom en fisk (Brahman eller Viṣṇu). I äldre redaktion förekommer samma motiv i "Çatapathabrāhmana" I, 8, 1,1. Jfr Manu. K. F. J.

Ma'tsys [-seȷs], Massys, Metsys l. Messys. 1. Quinten M., flamländsk målare, f. 1466 i Louvain, d. 1530 i Antwerpen, var son

till en smed och skall enligt traditionen i sin ungdom själf ha utöfvat smedsyrket; ett resultat af hans arbete skulle vara den sengotiska brunn af smidesjärn, som står utanför Antwerpens katedral. 1491 blef M. frimästare i Antwerpens Lukasgille, och kort därefter gifte han sig med Alyt van Tuylt, som skänkte honom 3 (enligt annan uppgift 6) barn. Hustrun dog kort efter 1500 (enligt Wurzbach 1507), och det var som änkling M. utförde sina mest berömda arbeten, de stora altarverken i Louvain och Antwerpen. 1510 (möjligen 1509) gifte han sig för andra gången, med Catharina Heyens, som öfverlefde honom och blef mor till 7 söner. 1519 köpte han vid Schutterhofstraat ett hus, som han kallade S:t Quinten och dekorerade i renässansstil med ”putti” etc. och öfver hvars port han placerade en staty af sin skyddspatron. Ett rum var särskildt fint smyckadt och försedt med kejsar Karl V:s ordspråk ”Plus Oultre”. M. är en af alla tiders mest betydande målare. Efter att länge ha gällt som upphofsman till den nyare tidens genremåleri, genom sina växlarbilder (se nedan), har hans verksamhet enligt de senare årens konsthistoriska forskning visat sig omfatta såväl religiöst måleri (altarverk, Kristus- och madonnabilder) som porträttmålning, karikatyrer och kartonger till väfda tapeter. Äfven ett par medaljer finnes af hans hand, medan originalteckningar äro märkvärdigt sällsynta i förhållande till antalet bevarade målningar. M. utgick som konstnär ur Louvainskolan och rönte under sin ungdom stark påverkan af Dirk Bouts och Rogier van der Weyden, särskildt af den senares stora korsfästelse-

Kristi gravläggning, midtbild på Antwerpenaltaret, målning af Q. Matsys.

tafla i en kyrka utanför Louvain. Hans första arbeten äro *Madonnabilder* (nu i Bruxelles och Nürnberg), frontala figurer enligt det gamla flamländska schemat. En liten *pietà-komposition* i Louvre visar först hans brytning med den äldre skolan. Men det är egentligen genom sina stora *altarverk*, hvilka alla utfördes i Antwerpen, som M. visar sig vara en af den nya, italianiserande konstens protagonister. Äldst af dessa är *altaret i Valladolid* (från 1504), som först af Carl Justi tillskrifvits M., ehuru detta tillegnande på grund af altarets olyckliga placering i en nästan kolmörk spansk kyrka, S. Salvador, ännu icke kan sägas vara oryggligt bekräftadt, om också sannolikt. Det framställer *Jesu födelse, Herdarnas tillbedjan* m. fl. scener. Därefter kommer *Louvainaltaret* (1508), nu i Bruxelles, där den arkitektoniska kompositionen med sina arkader är fullt italianiserande, medan typerna fortfarande äro flamländska. Scenerna äro hämtade ur *den heliga Annas lif* och karaktärsskildringen såväl som tekniken mästerliga, särskildt i skildringen af Annas död på den högra flygeln. Midtgruppen framställer hela den heliga Annas familj och den motsatta flygeln Joakim mottagande uppenbarelsen af en ängel. Färgen är tempera med något litet olja och fernissa, tonen ljus. Utom från Italien kan man äfven spåra inverkan från Kölnskolan, inom hvilken taflor, föreställande dylika familjebilder (''sante conversazioni''), voro synnerligen vanliga. — 1509—11 utförde M. sitt berömdaste mästerverk, *Antwerpenaltaret*, som nu förvaras i Antwerpens museum. Om Louvainaltaret var en ljus idyll, så är detta ett patetiskt, gripande drama. Alla mänskliga passioner äro här skildrade: i midten, som föreställer *graflägginngen* (se fig.), först och främst sorgen i alla dess skiftningar hos de olika personer, som omge Kristi döda lekamen; på flyglarna ser man till vänster *Salome*, en fantastisk uppenbarelse i en lilaskimrande klänning med liljor och fåglar (hon dansar med Johannes döparens hufvud på ett fat inför Herodes och Herodias), medan den högra flygeln visar, hur *Johannes evangelisten* kokas i olja, midt ibland en stor folkskara. Medan midttaflan har en symmetrisk italiensk komposition, äro flyglarnas figurer mera fritt arrangerade. Typerna äro genomgående i hög grad intressanta, de rika drakterna mästerligt återgifna, delvis med bruk af fina lasurer. Ett Kristushufvud af M. är afbildadt i art. Kristusbilder, fig. 12.

M. har också målat några utomordentliga porträtt, bl. a. *Erasmus Rotterdamus* och *Petrus Ægidius*. En egendomlig art af karaktärsstudier äro hans s. k. *växlarbilder*, som efterbildats af lärjungar och efterföljare. De flesta af dessa bilder, som tillskrifvits M., äro utförda af andra, men ett säkert original, *Växlaren och hans hustru*, finnes i Louvre och är signeradt ''Quinten Matsys schildert 1514''. Andra genrescener af hans hand närma sig karikatyren, så en tafla med en *gubbe och en ung kvinna* i Collection Pourtalès, Paris. Mästarens senare år, från hvilka man icke haft några bevarade taflor, ha enligt den nyare forskningens resultat varit upptagna af förfärdigandet af *kartonger* till väfda tapeter, en konstart, som i Flandern stod högt och täflade med måleriet (ex.: sviten med Davids historia i Clunymuseet, Paris).

Litt.: H. Brising, ''Q. M., essai sur l'origine de l'italianisme dans l'art des Pays-Bas'' (Uppsala, 1909; illustrerad praktupplaga Haarlem, s. å.). I detta arbete återfinnes föregående litteratur jämte förteckning öfver konstnärens originalverk samt skolarbeten och kopior.

2. Jan M., den föregåendes son, målare, f. omkr. 1510 i Antwerpen, d. 1575, blef 1544 landsförvisad som hemlig protestant, men återvände 1558. Under mellantiden tyckes han ha uppehållit sig i Italien, af hvars konst han rönte stark påverkan. Han målade genrebilder i sin faders art, men äfven mytologiska ämnen. Hans arbeten äro ganska många, och ett par af de bästa finnes i Stockholms nationalmuseum, nämligen en *naken Venus* med en stad (Genua) i bakgrunden, signerad och daterad 1561, samt en genrebild med *en gubbe och två kvinnor*. Hans kolorit är något kallare än faderns. Ett af hans mästerverk är *Batseba i badet*, i Stuttgarts museum. Litt.: Wurzbach, ''Niederländisches künstlerlexikon'' (1910). Andra bemärkta medlemmar i Quinten M:s skola äro Marinus van Reymerswale och Quinten M. d. y., son till Jan, död i Frankfurt, vidare Cornelis M., möjligen son eller sonson till Quinten M. d. ä. och mästare i Antwerpen 1531. Den sistnämnde målade först sedebilder och är på detta område en föregångare till Pieter Brueghel, men for sedan till Italien och blef en klen imitatör af Rafael. Angående Quintens anonyma efterföljare se Brisings anf. arb. kap. IX. ''Le maître de la Madone Blanche''. 1—2. H. Br—ng.

Matta. 1. Se Mattor. — 2. *Bot.* Se Hirs, sp. 747.

Mattati'as. Se Makkabéer.

Ma'tte (brasilianskt skrifsätt), sp. *ma'te*, oftast, men oegentligt, skrifvet maté, en tedryck i Syd-Amerika. Ordet är eg. namn på det kärl (oftast en

Blommande gren af *Ilex paraguariensis* samt t. v. en ''cuia'' och därofvan en ''bombilla''.

”cuia”, d. v. s. det trähårda skalet af *Lagenaria vulgaris*' frukt), hvarur teet uppsuges genom ett rör med sil i nedre ändan (en s. k. *bombilla*, vanligen af silfver), och hör således urspr. ej tillsammans med ”te”. Mattedrycken, matteteet, som äfven kallas paraguayte, erhålles af *Ilex*-arter, företrädesvis *I. paraguariensis* (fam. *Aquifoliaceæ*), småväxta skogsträd, som växa sällskapligt i Brasiliens sydöstra stater från Rio Grande do Sul i s. till Matto grosso i n. och i östra delen af Paraguay. Dessa träd heta i Brasilien *erva* l. *herva* (äfven *herva matte*), i Paraguay och Argentina *yerba*, och de skogar, där råämnet skördas, *hervales* l. *yerbales*. Den erva (yerba), som går i handeln, framställes så, att grenarna med sina löf torkas vid eld i stora gropar eller brunnar, hvilket ger ämnet en lindrig röksmak, hvarefter massan sönderkrossas till ett pulver af grågul färg. En dyrare vara består af de afplockade, ej krossade bladen. Matte är ett dagligt njutningsmedel i Sydbrasilien, Paraguay och en stor del af Argentina. Allmännast brukas det så, att pulvret lägges i en cuia och öfvergjutes med hett vatten, hvarpå bombillan nedstickes, och cuian får gå laget rundt. Teet smakar då beskt och kallas *matte cimarrão*. Tillagas det i tekanna och njutes med socker, kallas det *matte doce* (sp. *mate dulce*). Efter någon tids begagnande har man svårt att undvara matte för dess stimulerande egenskaper; det släcker törst, dämpar hunger och lifvar organismen liksom te och kaffe, utan att som dessa förorsaka sömnlöshet. Äfven här är det verksamma ämnet kaffein. Hos oss träffas numera den paraguayiska yerba (under namnet matte) i handeln, ehuru blott tillfälligtvis, mest importeradt öfver Hamburg. C. Lmn.

Matteawan [mätiəω*å*′n], by i township Fishkill i nordamerikanska staten New York, vid östra stranden af Hudson, midtemot Newburgh. 5,807 inv. (1900). Statsanstalt för kriminaldårar. Tillverkning af hattar, gummivaror, gjutgods. J. F. N.

Mattēi, Stanislao, italiensk musikteoretiker, f. 1750 i Bologna, d. där 1825, elev af G. Martini, efterträdde denne som kapellmästare vid franciskankyrkan och blef 1804 professor i kontrapunkt vid Liceo filarmonico samt lärare till bl. a. Rossini och Donizetti. M. utgaf en generalbasskola (3 bd, 1829—30). Biogr. af Canuti (1830) och de la Fage (1839).

Mattēi, Cesare, italiensk homeopat, f. 1809, d. 1896. Se Elektrohomeopati.

Matter [-tä′r], Jacques, fransk teologisk och filosofisk skriftställare, f. 1791 i Elsass, d. 1864 i Strassburg, hade i ett årtionde varit collège-direktor i Strassburg och professor i kyrkohistoria vid därvarande protestantiska fakultet, då han 1832 kallades till Paris som generalinspektör öfver studierna. 1845 blef han generalinspektör för de franska allmänna biblioteken, men återvände snart till Strassburg. Bland hans skrifter märkas *Essai historique sur l'école d'Alexandrie* (1820; 2:a uppl. 1840—44), *Histoire critique du gnosticisme* (1828; 2:a uppl. 1843—44), *Histoire des doctrines morales et politiques des trois derniers siècles* (3 bd, 1836—37; ”De tre sista århundradenas sedliga och politiska läror”, 1844) samt *Emm. de Swedenborg* (1863; ”Em. Svedenborg”, 1864). (8—e.)

Ma′tterhorn [-hårn], fr. *Mont Cervin*, it. *Monte Cervino*, en vacker, af gnejs bestående pyramidformad topp i Penninska alperna, 4,482 m., belägen på gränsen mellan Schweiz och Italien v. om Monte Rosa. Den är så brant, att under sensom-

Matterhorn.

maren endast obetydligt med snö kvarligger å densamma, medan rundt omkring berget är täckt af snöfält och glaciärer. Omedelbart n. om den ligger M.-gletschern. S. ö. om M. leder passet Matterjoch l. Theodulpasset (3,322 m.) öfver ifrån Zermattdalen i n. till Tournanche-dalen i s. J. F. N.

Matter of fact [mä′tər ov fä′kt], eng., ”påtagligt faktum”.

Matteröd, socken i Kristianstads län, Västra Göinge härad. 5,519 har. 913 inv. (1911). Annex till Brönnestad, Lunds stift, Västra Göinge kontrakt.

Matteucci [-teo′ttji], Carlo, italiensk fysiker, fysiolog och politiker, f. 20 juni 1811 i Forli, d. i juni 1868, blef professor i fysik 1832 i Bologna, 1838 i Ravenna och 1840 i Pisa, men egnade sig 1859 helt åt politiken. Han blef 1860 senator, var 1862 undervisningsminister (i Rattazzis ministär) och senare generaldirektör för telegrafväsendet. Kort före sin död återtog han sin professorsverksamhet, denna gång vid museet i Florens. Han utförde ganska viktiga försök inom elektricitetsläran, särskildt om den elektriska strömmens kemiska och fysiologiska verkningar. Det var han, som upptäckte den hvilande muskelns elektriska ström (1840) och samtidigt med Du Bois-Reymond, men oberoende af denne, uppvisade äfven den förändring densamma undergår vid muskelverksamheten (1842). Hans försök om laddade kroppars elektricitetsförlust äro mycket märkliga. Skrifter: *Lezioni di fisica* (4:e uppl. 1851), *Traité des phénomènes electro-physiologiques des animaux* (1844), *Lezioni sui fenomeni fisico-chimici dei corpi viventi* (2:a uppl. 1848) samt ett stort antal afh. i vetenskapliga tidskrifter. Biogr. af Bianchi 1874. S. A—s. R. T—dt.

Matteucci [-teo′ttji], Pellegrino, italiensk Afrikaresande, f. 1850 i Ravenna, d. 1881 i London, deltog 1877—78 i Gessis expedition till Sennaar och Blå Nilens område, reste sedan i Abessinien och företog 1880, åtföljd af marinlöjtnanten Massari och furst Borghese, en färd genom Sudanländerna från Nilen till Niger och Öfre Guinea, den första i denna riktning genom Afrika. Wbg.

Mattēus, Sankt. 1. Territorialförsamling i Stockholm, omfattande nordvästra delen af öfre Norrmalm, bildad 1906 genom delning af Adolf Fredriks församling. 32,533 inv. (1910). Församlingens kyrka, Matteuskyrkan (först kallad Mat-

Matteuskyrkan.

teuskapellet), uppförd efter ritningar af E. Lallerstedt, invigdes 1903. Inom församlingen ligger Borgerskapets änkhus, som förut utgjort egen församling, men 15 okt. 1910 införlifvats i M., ehuru det fortfarande har eget prästerskap. — 2. Norrköpings norra församlings kyrka.

Mattēus, evangelisten och aposteln, var publikan, d. v. s. romersk tulltjänsteman i Palestina. Han var stationerad vid sjön Genesaret, då han af Jesus kallades till apostel (Matt. 9: 9). I Mark. 2: 14 och Luk. 5: 27 o. f., där uppenbarligen samma tilldragelse omtalas, kallas han vid sitt egentliga namn, Levi. Markus nämner Alfeus som hans fader. Förutom i apostlaförteckningarna omnämnes han ej vidare i den hel. skrift. Traditionerna om hans person, verksamhet, lefnadsöden och död äro osäkra. Efter Jesu död skall han ha vistats 15 år i Jerusalem och därefter predikat evangelium utanför Heliga landets gränser. Traditionen om hans martyrdöd, som firas af de katolska kyrkorna (21 sept. af den romerska, 16 nov. af den grekiska), tillhör en senare tid. Om M:s förhållande till det evangelium, som bär hans namn, se nästa art. Jfr Apostel och pl. till denna art. samt Evangelistsymboler. G. R—l.*

Mattēus' evangelium, det 1:a i ordningen af våra kanoniska evangelier, var närmast afsedt för de judekristna i Palestina och har tydligen till ändamål att bevisa Jesus vara den i G. T. utlofvade Messias genom att uppvisa profetiornas uppfyllelse i hans person och gärningar. Evangeliet, som mera följer sak- än tidsordning, består af följande delar: 1) kap. 1—2, innehållande Jesu släktregister, födelse och barndomshistoria; 2) kap. 3—4: 11, förberedelserna till Jesu messianska verksamhet; 3) kap. 4: 12—18, Jesu verksamhet i Galiléen; 4) kap. 19—28, Jesu verksamhet i Judéen, hans lidande, död och uppståndelse. — Om platsen och tiden för författandet vet man ingenting med säkerhet. Antagligen är evangeliet författadt efter Jerusalems förstöring år 70. Förf. synes ha användt Markus' evangelium. Enligt en af Th. Zahn m. fl. nyare forskare försvarad äldre mening är det grekiska Matteusevangeliet en öfv. från ett hebreiskt eller arameiskt Matteusevangelium, skrifvet af aposteln Matteus. Andra nyare forskare mena, att vårt grekiska Matteusevangelium är en fullkomligt självständig skrift, icke en öfv. af aposteln Matteus' arameiska evangelium, som i så fall gått förlorad. För öfversättningshypotesen tala åtskilliga hebraismer i den grekiska texten. Den gamla kyrkan antog utan vidare, att aposteln Matteus var det grekiska Matteusevangeliets författare. G. R—l. (J. P.)

Mattgräs, *bot.* Se Lycopodium, sp. 40.

Matthæus parisiénsis (eng. Matthew Paris; tillnamnet hade han förmodligen ärft), engelsk krönikeskrifvare, f. ej långt före 1200 i eller vid S:t Albans, d. 1259, erhöll undervisning i S:t Albans' klosterskola och inträdde 21 jan. 1217 som munk i klostret, där han sedan framlefde sitt lif, sedan 1238 som föreståndare för dess scriptorium. 1248 reformerade han som visitator klostret Nidarholm nära Trondhjem och trädde då i vänskaplig förbindelse med konung Håkan IV. M. trädde äfven i förbindelse med konung Henrik III, som ofta besökte S:t Albans, och erhöll af honom och hans omgifning upplysningar för sina historiska arbeten. Men han inskränkte sig ej till dessa källor eller till de aktstycken, som kommo hans kloster till handa, utan samlade med outtröttlig flit från alla håll upplysningar och aktstycken. Mest kändt af hans arbeten är *Chronica major* (bästa uppl. af Luard, 7 bd, 1872—83), behandlande tiden från skapelsen till 1259. Grundstommen till skildringen af tiden före 1235 utgöres af Rogers af Wendover "Flores historiarum", som af M. öfverarbetats och från 1199 försetts med en fortlöpande kommentar af aktstycken m. m. Från 1235 är skildringen M:s egen, och denna del är arbetets värdefullaste. En bilaga till krönikan afsåg den ofullständigt bevarade *Liber additamentorum* att vara. Den innehåller aktstycken, geografiska, heraldiska och historiska notiser och uppsatser. I det väsentliga blott ett utdrag ur krönikan är *Historia anglorum* (utg. af Madden 1866—69 i 3 bd). Af M:s öfriga arbeten märkas en i biografisk form affattad historia öfver M:s eget kloster *De gestis abbatum Albanensium* (utg. af Riley 1867—69 i 3 bd) samt *Vita Stephani*, en lefnadsteckning öfver Stephan Langton, blott delvis bevarad (utg. af Liebermann). Som häfdatecknare utmärker sig M. för sträfvan efter noggrannhet, vid blick, skarpsinne vid bedömande af personer och tilldragelser samt klarhet och åskådlighet i framställningen. Däremot brister honom ej sällan kritisk förmåga och oväld. T. H—r.

Mattheson, Johann, tysk musikskriftställare, f. 1681 i Hamburg, d. där 1764, fick en förträfflig uppfostran och undervisning äfven i musik. På operan i Hamburg uppträdde han (1697—1705) som sångare (tenorist), t. o. m. (1699 i operan *Plejaden*) som operakompositör, sångare och dirigent i en person. Han blef 1706 legationssekreterare hos engelska sändebudet och erhöll efter hand

flera uppdrag som diplomat. 1715 blef han musikdirektör och kanonikus vid Hamburgs domkyrka, men måste 1728 lämna direktörstjänsten på grund af döfhet. M:s kompositioner äro glömda, men hans skrifter äro af den största vikt, dels för kännedomen om den tidens musikhistoria, dels emedan han med skärpa, humor och frimodighet bidrog att framhålla det moderna harmonisystemet och undanröja lämningarna af den gamla solmisationen, hexakordet och kyrkotonarterna. Hans produktionsförmåga var ofantlig. Han utgaf 88 kompositioner (operor, oratorier, kantater, sviter, sonater etc.) samt nära 30 större och mindre teoretiska arbeten, bland hvilka må nämnas *Das neueröffnete orchester* (1713), *Das beschützte orchester* (1717), *Das forschende orchester* (1721), *Critica musica* (1722), *Der musikalische patriot* (1728), *Grosse generalbassschule* (1731), *Kern melodischer wissenschaft* (1737), *Der vollkommene kapellmeister* (1739), det värderika musiklexikonet *Grundlagen einer ehrenpforte* etc. (1740; ny uppl. 1907) och *G. F. Händels lebensbeschreibung* (1761). Biogr. af Meinardus (1879), Haberl (i "Kirchenmusikalisches jahrbuch", 1885) och H. Schmidt (1898). A. L.*

Matthew [mä'thjō], William Diller, nordamerikansk paleontolog, f. 19 febr. 1871 i St. John, Canada, filos. doktor 1875, är biträdande afdelningschef vid American museum of natural history i New York. M. har genom undersökning af de rika paleontologiska fynden i Nord-Amerika till däggdjurens genealogi lämnat synnerligen värdefulla bidrag, af hvilka må nämnas *A revision of the Puerco fauna* (1897), *The fauna of the Titanotherium beds and Pipestone springs Montana* (1903) och *The carnivora and insectivora of the Bridger basin* (1909). L—e.

Matthew Paris [mä'thjō pä'ris]. Se Matthæus parisiensis.

Matthiæ, Johannes. Se Johannes Matthiæ Gothus.

Matthiesen [-tīsen], Johann. Se Mathyssen.

Matthiesen [-tīsen], Oskar, dansk målare, f. 1861, är hufvudsakligen känd genom sin stora *Ryttarbild* (1904—06). Den framställer skånska officerare, som en sommarmorgon oklädda rida ut i hafvet för att bada sina hästar. Taflan är målad på duk, men hållen i monumental stil, som närmar sig fresken. M. studerade 1901—03 freskomåleri i Rom och Pompeji, anställdes därefter som lärare vid Berlins konstakademi och Kunstgewerbemuseum och har både där och i Danmark utdanat elever i freskomålning. I furstens af Monaco palats i Mentone har han utfört dekorationer i fresk och i stuckrelief. Bland hans oljemålningar, som visats äfven i Stockholm, äro — förutom ryttarbilden — *Leda* (1908) och en duktig realisttafla *Arbetshästar*, parismotiv (s. å.). M. fick professors titel 1909. G—g N.

Matthieu [mattiö], Georg David, tysk porträttmålare, f. 20 nov. 1737 i Berlin, d. 3 nov. 1778 i Ludwigslust, härstammade från en fransk hugenottfamilj. Fadern, David M., var hofminiatyrmålare hos Fredrik den store, modern, Dorothea Lisciewska, tillhörde en bekant konstnärsfamilj, och af sin styfmor Rosina Lisciewska, den förras syster, begåfvad porträttmålarinna, erhöll M. sin första konstnärliga uppfostran. Huruvida hans studier fullföljdes i utlandet, är ovisst. I början af 1760-talet kom han emellertid i Hackerts sällskap till Stralsund, och vid denna tid (1763) utförde han några utmärkta porträtt af svenskar, som egde relationer med Pommern. Så målade han den mästerliga bild af dåv. öfverstelöjtnanten frih. *Karl Sparre* (den sedermera så berömde öfverståthållaren), som nu tillhör von Höpkenska samlingen på Bogesund — repliker eller ateljékopior hos arkitekt Fr. Lilljekvist i Stockholm och hos K. G. Bogeman i Saltsjöbaden —, ett h. o. h. annat porträtt af samme frih. *Sparre* — hos kamrer W. Willers i Stockholm — samt bilderna af *Margareta Katarina von Blixen* (f. Finecke) i von Blixen-Fineckeska samlingen på Näsbyholm, och af *Maria Charlotta Wrangel* (f. Cedercrantz) i von Liljencrantzska samlingen på Hesselbyholm. M., som tillbragte återstoden af sin korta lefnad som mecklenburgisk hofmålare och i denna egenskap med all flit och mycken skicklighet afbildade de mecklenburg-schwerinska högheterna samt hofvets spetsar, var länge så godt som förgäten, men har på sista tiden vunnit anseende som en af det dåtida Tysklands yppersta porträttörer; Sparres bild på Bogesund, som utgjorde ett af de allra främsta numren på den af M:s biograf Ernst Steinmann 1911 anordnade Matthieu-utställningen i Schwerin, har till och med kallats det tyska rokokomåleriets bästa porträtt. — Jfr E. Steinmann och H. Witte, "G. D. Matthieu, ein deutscher maler des rokoko (1737—1778)" (1911). O. G—g.

Matthi'ola R. Br., Löfkoja, Levkoja. De svenska namnen äro förvrängningar af lat. *Leucojum*, som dock betecknar en helt annan växt (se Leucojum). Namnet "löfkoja" är tillagdt en i många varieteter allmänt i våra trädgårdar odlad,

Löfkoja (*Matthiola incana* var. *annua*).

enårig, rikblommande växt, *M. incana* var. *annua* (*Cheiranthus annuus* L.), hörande till fam. *Cruciferæ*. Den enkelblommiga hufvudformen förekommer vild vid Medelhafskusterna. Genom odlingen

ha många former frambragts, som skilja sig från hvarandra genom storlek och de dubbla blommornas färg, som kan växla från den rent hvita genom hela färgskalan till den mörkt, nästan svartaktigt purpurvioletta. Genom denna stora färgrikedom är denna löfkojart (''sommarlöfkojan'') en omtyckt prydnad för våra blomsterrabatter. En annan art, ''vinterlöfkojan'', *M. incana*, den fleråriga hufvudformen, hinner icke till blomning å kalljord under våra korta somrar, utan inflyttas om hösten i kruka och förvaras öfver vintern i svalt växthus eller boningsrum, där den börjar blomma under vinterns senare del eller mot våren. Vinterlöfkojan är mer storvuxen än sommarlöfkojan samt har icke alldeles så rik färgväxling som denna. ''Höstlöfkojan'' är en mellanform emellan de båda förut nämnda arterna. Löfkojorna ha stark, fin, ibland nejlikelik lukt. Äfven *M. bicornis*, grekisk löfkoja, odlas som prydnadsväxt. O. T. S. (G. L—m.)

Ma'tthison-Hansen, danska organister. 1. Hans M., f. 6 febr. 1807 i Flensburg, d. 7 jan. 1890 i Roskilde, egnade sig i början åt målarkonsten, men lärde samtidigt musik som autodidakt. På Weyses rekommendation fick han 1832 organisttjänsten i Roskilde domkyrka, den förnämsta i Danmark. 1882 firade han sitt halfsekelsjubileum som innehafvare af denna plats, där han gjort sig känd som en af Danmarks yppersta organister, särskildt utmärkt som improvisatör. Han konserterade 1862 i Stockholm och 1864 i London samt fick 1869 professors titel. Hans kompositioner bestå af orgelsaker, psalmer och kantater, oratorierna *Johannes* och *Den stille lördag* (tillegnadt Oskar I), andliga sånger, 3 stråkkvartetter samt manskvartetter, bland hvilka den mest kända är *Fra Issefjorden det bruser*. — 2. Johan Gottfred M., den föregåendes son, f. 1 nov. 1832 i Roskilde, d. 14 okt. 1909, var en tid juris studiosus, men trädde snart i faderns fotspår och blef organist, först vid tyska Frederikskyrkan i Köpenhamn 1859, vid Johanniskyrkan 1871 och vid Trinitatiskyrkan 1881. Han blef 1867 lärare i orgel- och 1884 därjämte i pianospel vid Köpenhamnskonservatoriet och 1891 professor. M. stiftade 1864 med Grieg, Nordraak och E. Horneman musikföreningen ''Euterpe'', som fortgick i tre år. Han konserterade med bifall i Tyskland och utgaf gedigna kompositioner för piano, orgel, violin, violoncell o. s. v. — 3. Waage Weyse M.-H., den föregåendes broder, f. 27 dec. 1841 i Roskilde, d. 24 juni 1911, efterträdde fadern som domkyrkoorganist i Roskilde och skref åtskilliga instrumental- och sångkompositioner. A. L.*

Ma'tthisson, Friedrich von, tysk skald, f. 1761 nära Magdeburg, d. 1831 i Wörlitz nära Dessau, gjorde universitetsstudier i Halle, var 1781—84 lärare vid Basedowska filantropin i Dessau, tillbragte några år på resor som guvernör för unga adelsmän, vistades 1787—89 i Schweiz hos V. von Bonstetten, 1790—91 i Lyon som informator och antogs 1795 till lektör samt reseintendent hos regerande furstinnan Lovisa af Anhalt-Dessau. 1809 upphöjdes M. i adligt stånd af konung Fredrik I af Württemberg, som äfven, efter furstinnan Lovisas död, tog honom i sin tjänst som teaterintendent och öfverbibliotekarie (1812). Från dessa sysslor tog M. afsked 1828. — Af sin samtid beundrades M. mycket för sina lyriska landskapsskildringar samt som elegisk tolk af veka och öfversvinneliga känslor. I hans poem (*Lieder*, 1781, *Gedichte*, 1787, många uppl.) härskar likväl ofta en uppskrufvad känslosamhet, som svär emot formens något kalla elegans. Hans vers är städse i ovanlig grad välljudande, ledig och glättad; men denna vackra form, i hvilken antika reminiscenser äro talrikt inväfda, rymmer icke något djupare innehåll. Ett stort antal af hans dikter har blifvit öfv. på sv. (af Atterbom m. fl.). M:s *Erinnerungen* (5 bd, 1810—16) äro, trots det sökta i formen, af intresse genom den mängd framstående personer, hvilkas bekantskap han gjort. 1825—29 utgaf han sina arbeten samlade i 8 bd. Till dem sluter sig hans *Litterarischer nachlass* (4 bd, 1832). Se Boschulte, ''M.'' (1900), L. Bobé, ''Frederikke Brun og hendes kreds'' (1910), och W. Krebs, ''F. von M.'' (1912).

Matthiä, August Heinrich, tysk filolog, f. 1769 i Göttingen, d. 1835 som direktor för gymnasiet i Altenburg, införde 1805 bruket af skolprogram samt utgaf åtskilliga större och mindre arbeten i klassisk filologi och i filosofi. Mest kända äro hans *Ausführliche griechische grammatik* (1807, flera uppl. och öfv.) och hans stora edition af Euripides (9 bd, 1813—29; ett 10:e bd, innehållande ''Indices'' m. m., utgafs 1837).

Mattia'ker (lat. *mattiăci*), ett germanskt folk, som hörde till chatternas (se d. o.) stam; hos dem låg chatternas hufvudort, Mattium. De bodde mellan Rhen, Main och Lahn och blefvo redan af Drusus underlagda romarna. Silfvergrufvor funnos hos dem; mycket berömda voro redan under romartiden de varma källorna, *Aquæ Mattiacæ* (det nuv. Wiesbaden).

Mattias, aposteln, var en af Jesu lärjungar (i vidsträcktare bemärkelse; Eusebius räknar honom till ''de sjuttios'' lärjungakrets), innan han i den bortgångne Judas Iskariots ställe genom lottkastning korades till apostel (Apg. 1: 15—26). En tradition låter honom ha förkunnat evangelium i Etiopien; enligt en annan led han martyrdöden i Judéen genom stening. (E. S—e).

Mattias (ty. *Matthias*), *romersk-tysk* kejsare, ärkehertig af Österrike, konung af Ungern och Böhmen, f. 24 febr. 1557, d. 20 mars 1619, var son till kejsar Maximilian II och uppfostrades vid spanska hofvet hos sin frände Filip II. På inbjudan af några katolska ledare för resningen mot Spanien i Nederländerna lät han i jan. 1578 hylla sig som ståthållare där, men erhöll ingen verklig makt och nedlade värdigheten 1581. 1593 utnämndes han af sin äldre broder kejsar Rudolf II till ståthållare i Österrike. Då den kejserliga regeringens fientlighet mot den protestantiska tron i Ungern framkallade Stefan Bocskays af turkarna understödda uppror, uppträdde M. (1605—06) i spet-

sen för de österrikiska ärkehertigarna som habsburgska husets hufvudman. Med kejserlig fullmakt slöt han 1606 fred i Wien med ungrarna och Bocskay och 20-årigt stillestånd i Zsitwa-Torok med Porten; men då Rudolf icke uppfyllde fredsvillkoren och striden i Ungern utbröt ånyo, förband sig M. 1608 med de ungerska, märiska och österrikiska ständerna till gemensamt väpnadt motstånd mot kejsaren, och 25 juni s. å. måste denne erkänna honom som styresman i Österrike och Mähren samt konung i Ungern. Strider i Böhmen 1611 förmådde äfven detta lands protestantiska ständer att tillkalla M., hvarpå denne i maj kröntes till konung i Prag. Efter Rudolfs död, i jan. 1612, valdes M. 13 juni till romersk-tysk kejsare. Själf katolskt sinnad, sökte han dock intaga en medlande ställning mellan de tvistande partierna i tyska riket, vid denna tid förenade i den protestantiska unionen (sedan 1608) och katolska ligan (sedan 1609). Häri understöddes han af sin förnämste rådgifvare, biskop Melchior Klesl, men saknade kraft att lösa sin svåra uppgift. Protestanterna lämnade riksdagen i Regensburg 1613 och ansågo sig icke bundna af dess i deras frånvaro fattade beslut; däremot lyckades kejsaren vinna inträde i ligan, som därigenom indrogs i alla österrikiska stridigheter. Genom Klesls inflytande kom M. i fråga om tronföljden i tvist med sina egna fränder, men fann sig slutligen af dem nödsakad att låta utse sin kusin, den strängt katolske ärkehertig Ferdinand af Steiermark, till sin efterträdare i Ungern (1618) och redan förut i Böhmen (juni 1617). Här uppblossade följande år den upprorslåga, som inledde Trettioåriga kriget och som närmast tändes af regeringens angrepp på protestanternas religionsfrihet, hufvudsakligen framkallade af Ferdinands och hans omgifnings inflytande. Midt under striden med bömarna afled M. Han var sedan 1611 förmäld med Anna (d. 1618), dotter till ärkehertig Ferdinand af Tyrolen, men hade med henne inga barn. — Litt.: Ritter, "Deutsche geschichte im zeitalter der gegenreformation und des dreissigjährigen krieges" (3 bd, 1889—1908). Jfr serien "Briefe und akten zur geschichte des dreissigjährigen krieges" (flera bd, 1870 ff.). G. W—k.

Mattias (Mäster Mattias), bibelteolog och predikant under förra hälften af 1300-talet, tog magistergraden i Paris och blef kanik i Linköping samt biktfader åt den heliga Birgitta (se d. o.), hvilken han ägnade en hängifven beundran och på hvars utveckling han öfvade ett genomgripande inflytande. Kort efter hemkomsten från Magnus Erikssons ryska korståg, hvari han deltagit, afled han i Stockholm, sannolikt 1350 i den då rasande pesten. M. åtnjöt stort rykte för ovanlig lärdom och fromt, varmhjärtadt väsen samt var äfven känd och uppskattad i utlandet. I Vadstena klosterbibliotek förvarades länge hans stora bibelverk, *Glosse super totam bibliam* (i 3 stora folioband), hvilket innehöll utläggningar öfver hela gamla och nya testamentet. Arbetet är förloradt, men en till vår tid bevarad, på förträfflig svenska skrifven inledning till och parafras af de 5 Moseböckerna är efter all sannolikhet utförd i anslutning till denna på sin tid berömda bibelkommentar. Stort anseende åtnjöt äfven hans *Exposicio super apocalypsin*, af hvilket arbete många handskrifter påträffats i italienska och tyska bibliotek. Bland hans skrifter märkas vidare *Homo conditus*, som måhända återfinnes i en Vadstenahandskrift, samt *Copia exemplorum* (handskrift i Uppsala universitetsbibliotek, hvars utgifvande förberedes), en i bokstafsföljd ordnad samling af legender och berättelser i starkt sammanträngd form, afsedda att som exempel inflätas i predikningar. M:s egna, i folklig stil hållna predikningar lära ha varit af gripande verkan. Som teolog röjer M., ehuru till sin metod skolastiker, en på lifvets och tänkandets praktiska spörsmål riktad anda, liksom äfven spår af mystisk uppfattning. Därest den af M. författade *Tractatus de modo loquendi* är identisk med den i Uppsala universitetsbibliotek förvarade handskriften "Poetria nova", hvilket är mycket sannolikt, har M. äfven äran af att vara Sveriges med afseende på tiden "förste estetiker". Jfr H. Schück, "Svensk litteraturhistoria" (I, 1886), H. Schück o. K. Warburg), "Illustrerad svensk litteraturhistoria" (2:a uppl. 1910), samt Fr. Hammerich, "En skolastiker og en bibeltheolog fra Norden" (1865). L. W—n.

Mattias Biró. Se Dévai, M. B., ungersk reformator.

Mattias Corvinus den store, konung af Ungern, nationalhjälten Hunyadis (se d. o.) andre son, f. sannolikt 23 febr. 1440 i Klausenburg, d. 6 april 1490 i Wien, erhöll en ytterst vårdad uppfostran. Då konung Ladislaus efter Hunyadis död och hans äldste sons afrättning 1457 nödgades rymma riket och fly till Prag, förde han med sig den unge M. Efter Ladislaus' kort därefter inträffade död valdes M. 24 jan. 1458 till Ungerns konung. Med vapenmakt måste han befästa sin tron gent emot kejsar Fredrik III, som inkallats af åtskilliga missnöjda stormän. I denna strid liksom under åtskilliga följande krig med kejsaren, Turkiet, Böhmen och Polen visade han sig vara en värdig son till "Ungerns hjälte". Han eröfrade Mähren, Schlesien och Lausitz från den bannlyste

Renässansmedalj med Mattias Corvinus' bild.

konung Georg Podiebrad af Böhmen samt större delen af Österrike med Wien (1485) från kejsar Fredrik III. Ehuru under hela sin regering upptagen af krig, försummade han dock icke den inre förvaltningen, hvilken han skötte på ett utmärkt sätt. Under hans regering infördes boktryckarkonsten i Ungern. I Buda grundlade konungen ett för storlek och rikedom på handskrifter berömdt bibliotek. M. betraktas som en af Ungerns största regenter. Han förmälde sig 1458 med Georg Podiebrads dotter Katarina (d. 1463) och 1478 med Beatrix, en naturlig dotter af konung Ferdinand af Neapel och Aragonien, men efterlämnade ingen äkta arfvinge. Hans oäkta son Johannes Corvinus (d. 1504) gjorde förgäfves anspråk på tronen. — Jfr Fraknói, "Matthias Corvinus, könig von Ungarn" (1891). V. K—r.*

Mattias Gregersson (Mats Gregersson), biskop i Strängnäs, tillhörde en af de svenska medeltidsätter, som buro en lilja i vapnet (se Lilja, *herald.*), och var son till den gamle bepröfvade rådsherren Greger Matsson till Tyresö. Han hade 1489 blifvit magister i Greifswald och senare "doctor decretorum" samt erhöll 1500 i Rom värdigheten "comes palatinus". 1495 vardt han domprost i Strängnäs och 1501 biskop där, men blef mer än i sin kyrkliga befattning verksam och inflytelserik som medlem af Svea rikes råd (sedan 1502) och Sten Sture d. y:s kansler. 1504 sändes han jämte Bengt Ryning till Köpenhamn för att underhandla med danskarna, var vid det unionsvänliga mötet i Malmö i april 1512 det främsta svenska ombudet och tillhörde 1513 svenska rådets utskickade till Köpenhamn. Under Kristian II:s invasion i Sverige 1520 visade han sig efter Sten Stures död mycket villig att gå den danske konungens ärenden samt fungerade vid dennes kröning i Stockholm, men blef själf 4 dagar senare, 8 nov. 1520, det första offret i Stockholms blodbad.

Mattias Kettilmundsson (Mats Kettilmundsson), rikshöfvitsman, d. i maj 1326, antagligen i Åbo, hade en tid till sköldemärke två

Mattias Kettilmundssons sigill.

snedbjälkar, hvarför han oriktigt räknats till Lämasläkten (se Läma), men förde sedermera 3 rosor i sitt vapen. Redan vid unga år fäste han uppmärksamheten vid sig. Det var i Torgils Knutssons krig mot ryssarna, 1299, vid Nevafloden, där han, såsom krönikan berättar, "en unger hälade (hjälte) rask och from", vid Landskrona trotsigt red fram mot ryska härens och utmanade hvem som ville till envig (en utmaning, som ingen följde) och f. ö. så utmärkte sig, att krönikan gör honom till fejdens hjälte. Ej långt därefter, 1302, befinnes den tappre krigaren vara en af den ridderlige hertig Eriks förtrognaste män; han var "höfvitsmannen för hertigarnas krigsöfningar och torneringar", om man får tro konung Birger Magnussons ord. Under den 1304 upplågande striden emellan Birger och hans bröder stod M. de senare bi såväl i fält som vid fördrag. Han var den ende, som 1304 höll hertigarnas vapenära uppe genom ett djärft anfall på den kungliga härens förposter. Han beseglade 1305 brödernas förlikning i Kolsäter. Han intog efter Håtunaleken, 1306, Stockholms slott för hertigarnas räkning, förde 1309 deras hufvudbaner i striden mot den i Sverige inbrytande danske konungen Erik Menved och står 1310, 1313 och 1314 i pärmbrefven som en af löftesmännen vid de förbindelser, som hertigarna nödgades afge till sina fiender. Det var naturligt, att konung Birgers förgripelse mot hertigarna, det s. k. Nyköpings gästabud (dec. 1317), skulle uppkalla M. bland de främste i den folkresning, som afsåg att befria eller hämnas dem. I spetsen för västgötarna ryckte han mot Nyköping, som belägrades, och vid midsommartiden 1318 utsågs han på en herredag i Skara till rikets drots och höfvitsman. Vid Mikaelitiden s. å. inbröt han i Skåne och slog 26 okt. vid Mjölkalånga i grund Birgers bundsförvant Erik Menved, hvilken 11 nov. s. å. med M. och andra svenska underhandlare i Roskilde afslöt stillestånd. Nu kunde M. med all kraft ansätta Birger. I afsikt att tillfångataga denne, som sökt sig en fristad på Gottland, begaf M. sig på våren 1319 med en flotta till nämnda ö; konungen var vid hans framkomst sin kos, men ön togs i besittning för Sveriges krona. Med ifver arbetade M. sedermera på att skaffa Sveriges krona åt Eriks treårige son Magnus, hvilken efter sin morfaders död i maj 1319 ärft Norges rike. Med gossen på sina armar trädde han 8 juli s. å. inför valmenigheten vid Mora stenar. Han vädjade till dennas känslor af beundran och medlidande för den så sorgligt omkomne fadern, och Magnus fick konunganamn. Icke långt därefter (före 25 nov. 1319) synes M. ha nedlagt drotsämbetet, men fortfor att intaga en betydande plats bland rikets råd och konungens förmyndare. Han tycktes till en början ha slutit sig till änkehertiginnan Ingeborg, konungens moder, men deltog 1322 i den mot henne riktade stormannaföreningen i Skara. De sista åren af sitt lif var han höfvitsman i Finland. J. Th. W.

Mattioli [-åli, lat. Matthiolus], Pierandrea (Pietro Andrea), italiensk botanist, f. 23 mars 1500 i Siena, d. 1577 i Trient, läkare, lifmedikus hos kejsar Maximilian II, var en för sin tid framstående medicinsk och botanisk författare. Hans mest berömda verk är *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis Anazarbei de medica materia* (utg. på många språk i många uppl.). C. Lmn.

Mattioli [-åli], Ercole Antonio, italiensk diplomat. Se Järnmasken.

Mattis, pseudonym för fru U. H. M. Lundström (se d. o.).

Mattlummer, *bot.*, namn på *Lycopodium clavatum* L.

Mattmar, socken i Jämtlands län, Offerdals tingslag. 12,738 har. 1,290 inv. (1911). Annex till Alsen, Härnösands stift, Jämtlands västra kontrakt.

Ma'tto grosso [grå'sså], Ma'to grosso (port., "stora skogen"), stat i Brasilien, gränsar i s. v. till Bolivia (gräns: floden Guaporé), i s. till Paraguay (gräns: Rio Apa), i ö. till staterna Goyaz (gräns: floden Araguaya) och São Paulo (gräns: floden Alto Paraná). Näst Amazonas är M. Brasiliens största stat med en areal af ung. 1,5 mill. kvkm. (d. v. s. 3,3 gånger Sveriges ytvidd). Befolkningen utgör endast omkr. 140,000 pers., hvaraf nära 30 proc. hvita, d. v. s. 9 pers. på 100 kvkm. (utom indianbefolkningen, hvars antal är okändt). Landets södra del är ett lågland, som omfattar vidsträckta kärr (*pantanaes*) och vidt och bredt öfversvämmas hvarje regntid (årets början). Mellersta delen, som är vattendelare mellan de norrut och söderut gående floderna, är ett klippigt land (mest sandsten) med flera platåer, som terrassformigt höja sig öfver hvarandra till 400—600 m. ö. h. Högsta punkten ligger österut från hufvudstaden Cuyabá (Cuiabá) och uppskattas till nära 950 m. Där upprinna Tapajóz och Xingú (mot n.) och Paraguay (mot s.). Utom Paraguay nedanför staden Corumbá äro inga floder segelbara hela året för större farkoster. Området n. om vattendelaren, största delen af staten, saknar nästan alldeles civiliserad befolkning. M:s klimat är mycket hett; medeltemperaturen är 24° C.; dock sjunker temperaturen under den kyliga, från s. v. blåsande *pampero* under 12—14° och stiger under nordliga vindar till 30°. Växtligheten uppträder liksom i Brasiliens öfriga centrala stater öfvervägande som *campos cerrados*, d. v. s. gles lågskog eller hagar med stenig, ofruktbar mark, omväxlande med *campos limpos*, d. v. s. mera ängslika betesmarker, och till mindre del som tropisk skuggskog, särskildt längs alla större och mindre strömmar. Kring Paraguays och Guaporés gemensamma källområde ligger den sammanhängande, delvis försumpade urskog, som uppges vara upphofvet till statens namn. Den forna hufvudstaden, Matto grosso l. Villa bella, som är belägen i detta distrikt, öfvergafs 1820 för sumpfebrarna och är nu förfallen. Den nuv. hufvudstaden Cuyabá (se d. o.) har sundt och vackert läge bland "cerrados" nära vattendelarens sydkant, 219 m. ö. h. Statens näringsgrenar äro få och svagt utvecklade. Jordbruket (på skogsröjningarna) lämnar alla tropiska produkter, men ger intet öfverskott till utförsel. Boskapsskötseln i södra delen medger någon export af hudar och slaktdjur. Mera inbringande produkter äro kautschuk och ipecacuanha samt något matte och guaraná. Mineraltillgångarna anses vara betydliga, men äro föga kända. Guld vanns mycket under kolonialtiden. Guldproduktionen har dock småningom upphört, men är nu på väg att åter upplifvas, särskildt kring Cuyabá. C. Lmn.

Mattoir [-*tŏ*ār], fr. Se Kritteckningsmaner.

Ma'tton, Ida Elisabet, skulptris, f. 24 febr. 1863 i Gäfle, studerade vid Tekniska skolan i Stockholm 1882—86 och i Paris från 1887. Hon har utfört såväl statyer som porträttbyster och grupper i marmor — *I vågor* (byst, utställd 1897), *Förtroendet* (dubbelbyst, 1906), *Molière* (byst i Dramatiska teatern, s. å.), *Lokes straff* (grupp, i marmor, 1909), dessutom grafmonument på Gäfle kyrkogård samt konstindustriella föremål (*Jorden*, borduppsats, m. fl.). G—g N.

Mattoon [mätō'n], stad i nordamerikanska staten Illinois. 9,622 inv. (1900). Maskinfabriker. Stor spannmålsexport. J. F. N.

Mattor, väfnader, hvarmed man betäcker golf m. m. Somliga slags mattor, s. k. knytmattor, orientaliska mattor (se d. o.) och motsvarande af västerländsk tillverkning, tillverkas för hand. Andra slag af släta och dekorativt mönstrade mattor tillverkas i maskinväfstolar (antingen enbart eller i förening med handarbete) och utgöra ofta föremål för specialindustrier, som kräfva olika maskinella anordningar för olika sorter. Bortsedt från enkla gångmattor och andra, som kunna räknas till vanliga väfnader af tillräcklig stadga och tjocklek, äro öfriga mönsterförsedda, mera speciella mattväfnader att hänföra till någon af följande tre typer: axminster-, brysselo- och kidderminstertyperna (se Axminstermatta, Brysselmattor och Kidderminstermattor). Till sitt yttre äro åtskilliga arter af de båda förstnämnda typerna hvarandra ganska lika, men till sitt inre och i synnerhet beträffande tillverkningssättet äro de hvarandra mycket olika. Kidderminstertypen afviker såväl i utseende som sammansättning betydligt från de båda andra. G. A. W.

Ma'ttram, *bot.*, namn på *Chrysanthemum Parthenium*.

Mattson, Hans, svenskamerikansk politiker, f. 23 dec. 1832 i Önnestad, Kristianstads län, d. 5 mars 1893, utvandrade till Amerika 1851 och bosatte sig 1853 i Goodhue county i staten Minnesota, där han grundlade ett svenskt nybygge, som i början kallades Mattson's settlement, men sedan 1855 bär namnet Vasa (se d. o.). Han bekläddе olika ämbeten och var den förste svensk, som i Amerika fäste uppmärksamheten vid sig genom att intaga en framstående ställning i det offentliga lifvet. Vid inbördeskrigets utbrott bildade M. ett kompani af frivilliga, uteslutande skandinaver, och han utsågs till kapten för detsamma. Han befordrades 1863 till öfverste och deltog i kriget till dess slut. 1867—69 var han sekreterare i staten Minnesotas immigrationsnämnd och var i denna egenskap den förste, som ledde den skandinaviska invandringsströmmen till Minnesota. 1869 valdes M. till statssekreterare i Minnesota, men afgick före tjänsteterminens slut för att egna sig åt affärsverksamhet. 1881—83 var han amerikansk generalkonsul i Calcutta. 1886 och 1888 valdes han ånyo till statssekreterare. M. var under kortare perioder redaktör för olika svenskamerikanska tidningar. En självbiografisk skildring *Minnen* (1890; eng. öfv. "The story of an emigrant", 1891) ger bl. a. en förträfflig inblick i det svenskamerikanska nybyggarlifvet under dess tidigare skede. O. A. L—r.

Mattu. Se Mittu.

Ma-tuan-lin, kinesisk encyklopedisk författare. Se Kinesiska litteraturen, sp. 95.

Matung-fortet, fort i Kina (se d. o., sp. 51).

Ma'tura, stad. Se Matara.

Maturadiamant, zirkon (se d. o.) från trakten af handelsstaden Matura på Ceylons sydkust. A. Hng.

Matura'ntia [-tsia], lat. (af *maturāre*, mogna), *med.*, läkemedel, med hvilka man åsyftade att bringa en bulnad att "mogna", d. v. s. det däri ingående varet att "samla sig", så att det lättare kunde uttömmas genom ett insnitt eller själf bröt sig väg och tömde sig utåt. Med maturantia betecknade man dels grötar (kataplasmer), dels vissa retande plåster eller salfvor, som användes i dylikt syfte. Benämningen är numera obruklig, och de till nämnda grupp hörande medlen användas ej mycket i det angifna syftet, då operationer ofta företagas tidigare än förr. C. G. S.

Maturin [-tori'n], stad i den forna staten Bermudez i republiken Venezuela. Omkr. 5,000 inv. Liflig handel med Trinidad och Cumaná öfver hamnen Caño Colorado vid Pariaviken. (J. F. N.)

Maturin [mä'tjərin], Charles Robert, irländsk författare, präst, f. 1782 i Dublin, d. 1824, skref skräckromaner (*The fatal revenge*, 1804, *The wild irish boy*, 1808, *Melmoth*, 1820, m. fl.) i samma stil som Lewis. W. Scott och Byron skaffade hans "sataniska" tragedi *Bertram* (1816) upp på Drury-lane-teatern, där den gjorde stor verkan.

Maturino [-torī'nå], italiensk målare från Florens, arbetade under början af 1500-talet i Rom, där han slöt sig till sin vän Polidoro Caldara da Caravaggio, Rafaels lärjunge, och utförde i förening med honom en mängd målningar i sgraffito (inristad teckning med mörkare färg på ljus botten), med hvilka husfasaderna pryddes. Alla dessa hans arbeten äro nu försvunna genom tidens och luftens inverkan. (A. L. R.)

Maturitēt (af lat. *matūrus*, mogen), mognad, mogenhet. — Maturitētsexamen, mogenhetsexamen, en tid namn för studentexamen (se d. o.).

Matūta (Mater Matuta) var i det forna Italien morgonljusets eller morgonrodnadens gudinna — motsvarande morgonens manlige gudom, Janus — och gällde tillika som barnsbördens skyddsgudinna. Hennes fest, *matralia*, firades i Rom 11 juni af romerska matronor med åtskilliga egendomliga ceremonier. Mot slutet af republikens tid sammanställdes M. med den grekiska *Leukothea* och betraktades då jämväl som en hafs- och hamngudinna. I Rom hade hon ett tempel vid Forum boarium, troligen nuv. kyrkan S. Maria Egiziaca. R. Tdh. (H. Sgn.)

Matutinen (lat. *matutīna*), morgonmässan i den katolska gudstjänsten. Jfr Horæ canonicæ.

Matvje'jev, rysk adelsläkt. 1. Artamon Sergjevitj M., f. 1625, d. 1682, deltog i det polska kriget och belägringen af Riga 1657, förestod det lillryska och sedermera äfven utrikes kansliet under tsar Alexej, hvars gunstling han blef. I hans hus, som var inredt på västerländskt sätt, spelades teater, och där blef tsaren bekant med sin blifvande gemål Natalija Kirillovna Narysjkina. Efter Aleksejs död blef M. landsförvisad till Pustozersk och Mezen, men fick efter tsar Feodors död återkomma till Moskva, där han dödades vid ett uppror af streltserna. — 2. Andrej Artamonovitj M., den föregåendes son, f. 5 aug. 1666, d. 16 sept. 1728, var en af tsar Peters skickligaste kulturfrämjare i västerländsk anda och tjänstgjorde som diplomat i Holland (1699—1712), i England (maj 1707—juli 1708), där han var Rysslands förste ständige gesant och misslyckades i försöket att draga England på tsar Peters sida i dennes strid med Karl XII, och i Wien (1712—15). Han blef romersk riksgrefve 1715 samt var senator och president i justitiekollegiet 1719—27. Han författade en skrift om streltsernas uppror (tr. 1787 i "Sobranie zapisok o Petrje Velikom"). A—d J.

Matvje'jevitj (Matvejevitj), M. Se Hedenström.

Matzen, Henning, dansk rättslärd, politiker, f. 28 dec. 1840, d. 18 juli 1910, son till en fattig väfvare i Angel, blef 1859 student vid Flensborgs skola samt 1864 juris kandidat vid Köpenhamns universitet. Han vann 1867 universitetets guldmedalj genom en afh., tr. 1869 under titeln *Den danske panterets historie indtil Christian V:s lov*. M. blef 1869 professor i dansk statsrätt, senare därjämte i rättshistoria och folkrätt. 1879 vann han juris doktorsgrad med *Kjöbenhavns universitets retshistorie 1479—1879* (2 bd). Af hans andra skrifter böra nämnas *Den danske statsforfatningsret* (handskrifvet i 3 bd, 1876—78, senare tryckt i 4:e uppl., senaste uppl. 1908—10), *Forelæsninger over den danske tingsret* (1880—81; 2:a uppl. 1884) partiet *Tingsret* i "Nordisk retsencyklopedi" (bd 2, 1880), *Danske kongers haandfæstninger* (1889), *Haandbog i den danske kirkeret* (tills. med J. Timm, 1891), *Forelæsninger over dansk retshistorie* (2 bd, 1893—97) och *Forelæsninger over den positive folkeret* (1900). Dessutom var M. 1883—96 medlem af kyrkorådet och 1882—87 af skandinaviska sjölagskommittén, 1893—94 Danmarks delegerade på Haagkonferensen för internationell privaträtt, sedan 1895 aktiv led. af Institut de droit international och sedan 1901 af skiljedomstolen i Haag. Som sådan valdes han 1902 till udda skiljeman i en tvist mellan Nord-Amerika och Mexico (det var första gången som en tvist afgjordes genom ett dylikt utslag) och blef 1909 utsedd till ordf. i skiljedomstolen öfver den svensk-norska renbetesfrågan. Han deltog liflig i diskussionen om de danske optanternas ställning i Nordslesvig, bl a. genom *Die nordschleswigsche optantfrage* (1904) och *Das indigenatrecht im Wienerfrieden* (1906). Politiskt gjorde han sig bemärkt redan 1864, då han slöt sig till den konservativa augustiföreningen, som ville öka konungamaktens inflytande. Han väckte uppseende genom den lilla skriften *Grundloven og folkets selvstyrelse* (1873) jämte *Til gjensvar* (1874), hvari han uttalade en alldeles ny uppfattning af konungens ställning till finanslagen och särskildt af hans rätt

att utfärda en sådan provisoriskt. Denna teori, som sedan närmare utvecklades i hans statsförfattningsrätt, ogillades i början nästan allmänt, men upptogs under den följande politiska kampen mellan landsting och folketing af högern som ett ypperligt vapen. Härtill kom, att M. 1879 i Köpenhamn valdes till medlem af landstinget (återvald till sin död) och genom nit och utomordentlig arbetsförmåga snart vann en framstående ställning samt balanserade Kriegers dittills öfvermäktiga inflytande. Sedan 1883 var M. högerns egentlige ledare i landstinget och inflytelserikaste talare, och det berodde i synnerhet på honom, att kampen drefs till sin spets och 1885 ledde till den första provisoriska finanslagen (upprepad i 9 år). Samtidigt var M. partiets verksammaste man utom riksdagen, uppträdde som talare på en stor mängd folkmöten och tog betydelsefull del i dess organisering rundt om i landet. I samma mån önskningarna om en politisk förlikning växte inom högern, trädde M. mera i skuggan. Sedan 1894 var han landstingets talman, tills högern 1902 förlorade majoriteten i denna församling. De följande åren var M:s inflytande vida mindre än under den stora politiska kampen. Däremot tog han 1902—03 verksam del, både genom småskrifter och tidningsartiklar, i dryftandet af frågan, huruvida de kungavalde landstingsmännen verkligen äro valda på lifstid eller om deras mandat utgå vid en tingsupplösning. M. häfdade med styrka den förra uppfattningen. E. Ebg.

Mau', stad. Se Mhow.

Mau', Jens Kristian Edvard Teodor, dansk präst och författare, f. 10 okt. 1808, d. 4 aug. 1885, blef teol. kandidat 1831 och kyrkoherde 1835 samt innehade 1850—63 Skjellerups pastorat på Fyn och 1863—80 Farums pastorat i norra delen af Själland. 1848 var han med om stiftandet af Selskabet for Danmarks kirkehistorie samt tog verksamt del i de nordiska kyrkomötena (1857—61) och i sträfvandena för missionens främjande. M. utgaf ett stort antal uppbyggelse- och folkskrifter. De förnämsta bland dessa äro *Christelige betragtninger for hver dag i aaret* (1845; 8:e uppl. 1885) jämte därtill hörande *Psalmer og aandelige sange til hver dag i aaret* (1858), *Aandeligt skatkammer* (1868), *400 fortællinger for skolen og livet* (1847, 6:e uppl. 1894; "Christlig läsebok för skolan och hemmet, innehållande 400 sannfärdiga smärre berättelser, ordnade efter Luthers katekes", 1867, 2:a uppl. 1876) och *Alvor og gammen* (1855; 2:a uppl. 1871). 1843—67 redigerade M. tidskriften "Christelig samler" med dess fortsättning "Ny christelig samler" (tills. 25 bd). Därjämte samlade och utgaf han *Dansk ordsprogsskat* (2 bd, 1879), innehållande mera än 12,000 ordspråk, tänkespråk o. d. E. Ebg.

Mau', August, tysk arkeolog, f. 15 okt. 1840 i Kiel, d. 6 mars 1909 i Rom, blef 1863 gymnasielärare i Glückstadt, men måste på grund af svag hälsa taga afsked och var sedan 1872 bosatt i Rom. 1873 anställdes han vid tyska arkeologiska institutet där och skref i dess handlingar årsberättelser öfver utgräfningarna i Pompeji, där han uppehöll sig hvarje sommar, länge som stamgäst i det enkla albergo il Sole. Särskildt egnade han sig åt studiet af de pompejanska väggmålningarna, hvilkas stilhistoria han utredt. Många svenskar gjorde i Pompeji bekantskap med den flärdfrie, tillbakadragne mannen, men som villigt stod vetenskapliga forskare till tjänst. Bland hans skrifter må nämnas *Geschichte der dekorativen wandmalerei in Pompeji* (1882), *Führer durch Pompeji* (5:e uppl. 1910), *Pompeji in leben und kunst* (1900, 2:a uppl. 1908) samt tills. med Zangemeister 2:a delen af suppl. till 4:e bandet af "Corpus inscriptionum latinarum" (1909). 1911 utfärdades upprop för insamling af medel till resande af M:s byst som en pendant till Fiorellis byst på Pompejis forum. J. C.

Maubant [måbā'], Henri Polydore, fransk skådespelare, f. 1821 i Chantilly, d. 1902 i Paris, genomgick konservatoriet där, debuterade 1842 på Théâtre français och var anställd vid denna scen 1843—89, från 1852 som societär. Utrustad med ståtligt yttre och malmfull stämma, uppbar han förträffligt père-noble- och resonörrollerna i såväl klassiska som moderna tragedier och komedier samt behandlade versdiktionen mönstergillt. Han blef 1881 professor i deklamation vid konservatoriet.

Maubeuge [måböj], stad och fästning i franska dep. Nord, vid Sambre, 5 km. från Belgiens gräns. 13,569 inv. (1906; som kommun 21,520). Collège, handelsskola. Masugnar och fabrikation af järnvaror, maskiner etc. M. afträddes till Frankrike genom freden i Nijmegen (1678) och befästes af Vauban med en bastionerad enceinte samt försågs efter 1870 med en gördel af 9 verk med 30 km. omkrets. Denna gördel förstärktes 1895 med ytterligare 6 verk. På Sambres norra strand ligga nu verken Boussois, Salmagne, Mairieux, Bersillier, des Sarts, Hirson, Fontaine, Leveau, Feignies och Grévaux samt på dess södra Haumont, Bourdiau, Ferrière-la-Petite, Cerfontaine och Rocq. Omkr. 10 km. n. v. om M. ligger byn Malplaquet (se d. o.). (J. F. N. L. W:son M.)

Mau'ch, Karl, tysk Afrikaresande, f. i Württemberg 1837, d. där 1875, till följd af ett fall, reste 1865—72 i Transvaal och områdena mellan Limpopo och Sambesi och återupptäckte 1871 Zimbabues ruiner, i hvilka han trodde sig ha återfunnit bibelns Ofir. Han skref *Reisen im innern von Südafrika 1865—72* (1874). Wbg.

Mauchamp-fåret [måjā'-]. Se Fårsläktet, sp. 203.

Mauch Chunk [mā'ch tʃa'ŋk], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, ligger pittoreskt vid ett af de trängsta ställena af Lehigh-dalen, i ett af de mest gifvande koldistrikten. 4,029 inv. (1900). Staden besökes för sina vackra omgifningar mycket af resande. (J. F. N.)

Mauclair [måklär], Camille, fransk författare, f. 29 dec. 1872 i Paris, gjorde sig tidigt känd som konstkritiker, skref de symbolistiska dikterna *Sonatines d'automne* (1894), framtidsromanen *L'orient vierge* (1897) och konstnärsskildringen *L'ennemie des rêves* (1899), den af kvinnohat fyllda *Les mères sociales* (1902) och *La ville-lumière* (1904), som behandlar Paris som konststad. Vidare har M. skrifvit *Jules Laforgue* (1896), *L'impressionisme* (1904), *Fragonard* (s. å.), *De Watteau à Whistler* (1905), *J. B. Greuze* (1906) och en biografi öfver Rob. Schumann 1906. Se biogr. öfver M. af Aubry (1905).

Maud [må'd], engelsk namnform för Matilda.

Maud [må'd], Charlotta Maria Viktoria, norsk drottning, yngsta dotter till konung Edvard VII och drottning Alexandra, f. 26 nov. 1869 i Marlborough house, London, förmäldes 22 juli 1896 i Buckingham palace, London, med sin kusin, dåv. prins Karl af Danmark. De nygifta bodde i enkla förhållanden i Köpenhamn, tills hennes gemål såsom konung Håkan VII 1905 kallades att bestiga Norges tron. Se vidare Håkan, norska konungar 7. K. V. H.

Maudsley [må'dsli], Henry, engelsk psykolog, f. 1835, professor i London, söker ge en fysiologisk förklaring af själslifvet, hvilket han fattar såsom "epifenomen" till hjärnprocesserna. Skrifter: *Physiology and pathology of mind* (1867), *Responsibility in mental disease* (1874), *Pathology of mind* (1879), *Body and will* (1883) och *Life in mind and conduct* (1902). S—e.

Mau'ersjön. Se Masuren.

Maugham [må'm], William Somerset, engelsk dramatiker, f. 1874, studerade i Canterbury, Heidelberg och London, skref först ett tyskt skådespel (*Schiffbrüchig*, 1901) och har sedan haft stor framgång i England med komedier och dramer, bl. a. *A man of honour* (1904), *Lady Frederick* (1907; uppf. i Stockholm 1909), *Jack Straw* (1908), *Mrs. Dot* (s. å.; uppf. i Stockholm 1911), *The explorer* (1908), *Penelope* (1909), *Smith* (s. å.), *Grace* (1910) och *Loaves and fishes* (1911).

Maui [mao'i], en af Hawaiiöarna (se kartan till d. o.), belägen emellan 20° 35′ och 21° 10′ n. br. samt 156° och 156° 45′ v. lgd, består af två bergmassor, förenade genom ett lågt näs af 10 km. bredd. 1,885 kvkm. 25,416 inv. (1900). I öns sydöstra del ligger det 3,068 m. höga, långsluttande Mauna Haleakala. Den utslocknade kratern i dess topp är den största på jorden; den mäter nämligen i längd från ö. till v. 12 km., i bredd 3,6 km. och i ytvidd 45 kvkm.; djupet utgör 848 m. På bottnen finnas 16 käglor, 130—240 m. höga, bildade långt efter sedan toppen af den stora kratern blifvit förstörd. På östra och norra sidorna äro två stora rämnor i bergväggen, genom hvilka ett ymnigt lavaflöde utgjutit sig, som nästan nått hafvet. Något svafvel finnes i kratern, men numera saknas hvarje spår till vulkanisk verksamhet på ön. (J. F. N.)

Maulawije (el-M.), Maulawiterna. Se Dervisch.

Mau'lbronn [-brån], köping i württembergska Neckarkretsen, bekant genom sitt forna cisterciensikloster, som nu är upplåtet till ett protestantiskt teologiskt seminarium. Klostrets byggnader visa alla former af romansk stil och gotik; särskildt berömda äro förhallen, refektoriet och korsgången (se fig. å sp. 1286). 1,324 inv. (1905). — M. har varit säte för två protestantiska konvent, 1564 och 1576. På det förra (*Colloquium maulbrunnense*) sökte man förgäfves utjämna olikheterna i den lutherska och den reformerta uppfattningen af läran om nattvarden och den därmed sammanhängande s. k. ubikvitetsläran. På det senare granskades, godkändes och underskrefs den s. k. Maulbronnformeln (*Formula maulbrunnensis*). Jfr Konkordieformeln.

Maulde la Clavière [måld la klaviär], Marie Alphonse René de, fransk historiker, f. 1848, d. 29 maj 1902 i Paris, genomgick École des chartes, blef juris licentiat, var 1874—78 underprefekt och egnade sig sedan dess åt vetenskaplig verksamhet. Han behandlade ämnen företrädesvis från medeltidens sista århundraden (*Jeanne de France, duchesse d'Orléans et de Berry 1464—1505*, prisbelönt, 1883, *Histoire de Louis XII*, 3 bd, 1889—92, *La diplomatie au temps de Machiavel*, 3 bd, 1892—93, utgörande bd 4—6 af "Histoire de Louis XII", *Louise de Savoie et François I*, 1895, *Les femmes de la renaissance*, 1899) m. m. och utgaf Jean de La Tailles "Oeuvres" (4 bd, 1878—79) och J. d'Autons "Chroniques de Louis XII" (3 bd, 1890—93). M. stiftade 1887 Société d'histoire diplomatique samt var samfundets generalsekreterare och redaktör af dess tidskrift t. o. m. 1899. Han var upphofsman till och president vid de internationella historiska kongresserna i Haag 1898 och i Paris 1900, hvilkas förhandlingar utgåfvos under titeln "Annales internationales d'histoire". M. var medlem af Samf. f. utg. af handskr. rör. Skandinaviens historia (1901).

Korsgång i Maulbronnklostret.

Maule [maole']. 1. En 225 km. lång flod i Chile, upprinner i Laguna de M. 36° s. br., 2,194 m. ö. h., bildar gräns mellan prov. Linares och Maule samt faller ut i Stilla hafvet nedanför Constitucion. Floden uppges ha bildat Inkarikets södra gräns. — 2. Kustprovins i Chile mellan Rio M. i n. och Rio Itata i s. 7,281 kvkm. 113,253 inv. (1909). Det inre genomdrages af Kustkordillererna. Jordbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar; i floderna förekommer något guld. Hufvudstad är Cauquenes (se d. o.). 1—2. J. F. N.

Maule [må'l], Fox, lord Panmure, sedan 1860 earl af Dalhousie, engelsk politiker, f. 22 april 1801, d. 6 juli 1874, var son till Fox' vän, William Ramsay M., lord Panmure (1771—1852), som tillhörde släkten Ramsay, men

efter en släkting antagit namnet M. Fox M. var liberal underhusledamot 1835—37 och 1838—52, understatssekreterare i inrikesministeriet 1835—41, en kortare tid 1841 vicepresident i handelsministeriet samt krigsminister i Russells ministär 1846—52 och i Palmerstons 1855—58. Hans förvaltning af detta ämbete under senare delen af Krimkriget ådrog honom häftiga angrepp för svagheter i arméns organisation. Utdrag ur hans korrespondens, ”Panmure papers” (2 bd, 1908; utg. af sir George Douglas), utgöra en värdefull källa för slutet af Krimkrigets historia. V. S—g.

Maulmain [målmā′n], Maulmein, Moulmain, Malmen, stad i Nedre Burma, distriktet Amherst, vid vänstra stranden af Salween, 45 km. från dess utlopp i Martabanviken, midt emot den förfallna staden Martaban. 58,446 inv. (1901). M. har stora regeringsbyggnader, många skolor och ett par tryckerier, en protestantisk och en katolsk kyrka. M. anlades 1826 och är den förnämsta handelsstaden i landet näst Rangoon. Exporten består mest af trävaror, ris och bomull, jämte färgämnen, kautschuk, elfenben m. m. M. är medelpunkt för den amerikanska baptistmissionens verksamhet bland burmanerna, men äfven andra, såväl protestantiska som katolska, missioner verka där. (J. F. N.)

Maulmein [målmā′n]. Se Maulmain.

Mauna Haleakala [mao̯′na haläakala′]. Se Maui.

Mauna Kea [mao̯′na kä′a], ”Hvita berget”, högsta berget på ön Hawaii (se fig. i Hawaii och kartan till Hawaiiöarna) i dennas nordöstra del, är en för längesedan slocknad vulkan af 4,208 m. höjd, hvaremot det sydligare belägna, 4,168 m. höga Mauna Loa l. M. Roa (”Stora berget”) har täta utbrott. Den största af Mauna Loas kratrar, Moku-a-weo-weo, är 4,200 m. i genomskärning. Jfr Kilauea. (J. F. N.)

Mauna Loa [mao̯′na lå′a]. Se Mauna Kea.

Maund [mā′nd], eng. (ind. o. pers. *mān*, af sanskr. *ma*, mäta), indisk handelsvikt, mycket växlande efter olika orter och varor, som brittisk-ostindisk tullvikt = 100 engelska pound troyvikt = $82^2/_7$ pd avoirdupois = 37,$_3$ kg., medan faktorimaund är = $74^2/_3$ pd avoirdupois = 33,$_{87}$ kg. Se vidare Indien, sp. 516.

Maunder [må′ndə], Edward Walter, engelsk astronom, f. 12 apr. 1851 i London, sedan 1873 anställd vid observatoriet i Greenwich, där han varit sysselsatt i synnerhet med solundersökningar. Han har deltagit i solförmörkelseexpeditioner: 1886 till Västindien, 1896 till Lappland, 1898 till Ostindien, 1900 till Algeriet, 1901 till Mauritius och 1905 till Canada. Särskildt bekanta äro hans undersökningar öfver solkoronan, solens rotation och solfläckarnas samband med de magnetiska stormarna, men han har utfört värdefulla arbeten äfven inom planet- och fixstjärnastronomien. B—d.

Maunoir [månwär], Charles Jean, fransk geograf, f. 1830 i Toscana, d. 1901 i Paris, souschef vid franska krigsarkivets kartografiska afdelning, var 1867—96 generalsekreterare i geografiska sällskapets i Paris centralutskott och redigerade sällskapets ”Bulletin”. I denna samt i ”Journal des sciences militaires” och andra facktidskrifter offentliggjorde han en mängd värdefulla uppsatser, särskildt rörande topografiens historia. Han utgaf ock ”Rapports annuels sur les progrès de la géographie 1867—92” (3 bd, 1895—98) och med Duveyrier den nya följden af ”Année géographique” (1878—80). Wbg.

Ma′unu Mālmanen. Se K. M. Creutz.

Maupas [måpā], Charlemagne Émile de, fransk politiker, f. 1818, d. 1888, tog som polisprefekt i Paris viktig del i statskuppen 1851. Han belönades med polisministersämbetet samt var, sedan detta ämbete afskaffats (juni 1853), en kort tid ambassadör i Neapel och 1860—66 prefekt i dep. Bouches-du-Rhône. 1853 utnämndes han till senator. Han utgaf *Mémoires sur le second empire* (1884—85).

Maupassant [måpasā′], Henry René Albert Guy de, fransk författare, f. 5 aug. 1850 på slottet Miromesnil i Normandie, d. 6 juli 1893 i Auteuil, var ättling af en gammal lothringsk adelsfamilj; modern var syster till skalden Alfred de Poittevin. Föräldrarna skildes tidigt, och den intelligenta och litterärt intresserade modern, en barndomsväninna till Gustave Flaubert, ledde sonens uppfostran. Hans barndom förflöt vid Normandies kust, där M. insöp sin kärlek till naturen och lärde känna dessa normandiska typer, som han sedan så gärna skildrade.

Adertonårig inträdde han 1868 i Marinministeriet, men öfvergick 1878 till kultusministeriet. Han saknade emellertid intresse för ämbetsmannabanan. Redan tidigt vaknade hans lust för litteraturen, som närdes af moderns ungdomsminnen. Flaubert omfattade honom med en faders kärlek, kritiserade strängt hans första omogna försök, inpräntade i hans sinne sina egna konstnärliga principer, lärde honom att genom aldrig tröttnande observation söka uppfånga det förut icke iakttagna och därför nya och att återge det så, att det skildrade fenomenet skiljer sig från alla andra och blir individuellt och enastående. Framför allt afhöll han honom från att debutera för tidigt. Från midten af 70-talet meddelade dock M. under hvarjehanda pseudonymer (oftast Guy de Valmont) smärre bitar åt tidningar och tidskrifter, och 1879 fick han uppförd en dramatisk bagatell, *Histoire du vieux temps*. Hans verkliga debut inföll dock först 1880 med diktsamlingen *Des vers*. Den har obestridligen ett originellt skaplynne och väckte uppseende kanske ej minst därför, att den hotades med ett åtal för osedlighet (hufvudsakligen på grund af dikten *Le mur*), som dock afstyrdes genom inflytelserika vänner. M. insåg sedan själf, att hans talang låg mera för prosan, i all synnerhet sedan han samma år utgifvit novellen *Boule de suif* (i ”Soirées de Médan”). Med denna novell, som utmärktes genom skarp observationsförmåga och ypperlig prosastil, slog M. igenom och intog sin plats som en af den naturalistiska skolans förnämsta repre-

sentanter och en af den franska litteraturens största novellister. Den efterföljdes af en lång rad noveller, först publicerade i ”Gil Blas” och ”Echo de Paris” och sedan samlade i bokform under följande titlar: *La maison Tellier* (1881), *M:lle Fifi* (1882), *Les contes de la Bécasse* (1883), *Clair de lune* (1884), *Au soleil* (resebilder, s. å.), *Les soeurs Rondoli* (s. å.), *Miss Harriett* (s. å.), *Yvette* (s. å.; sv. öfv. 1905), *Monsieur Parent* (s. å.), *Contes du jour et de la nuit* (1885), *Contes et nouvelles* (s. å.), *Contes choisis* (1886), *La petite Roque* (s. å.), *Toine* (s. å.), *Le Horla* (1887), *Sur l'eau* (reseskildringar, 1888), *Le rosier de M:me Husson* (s. å.), *L'héritage* (s. å.), *La main gauche* (1889), *Histoire d'une fille de ferme* (s. å.), *La vie errante* (reseskildringar, s. å.) och *L'inutile beauté* (1890); efter hans död ha ytterligare publicerats *Le père Milon* (1899; ”Gubben Milon”, s. å.), *Le colporteur* (1900) och *Dimanches d'un bourgeois de Paris* (s. å.). Till dessa novellsamlingar ansluta sig sex romaner: *Une vie* (1883; ”Ett lif”, 1884), *Bel-ami* (1885; ”Qvinnogunst”, 1885 och 1901), *Mont-Oriol* (1887; sv. öfv. 1895), *Pierre et Jean* (1888; ”Pierre och Jean”, s. å.), *Fort comme la mort* (1889; ”Stark som döden”, 1894 och 1910) och *Notre coeur* (1890; ”Vårt hjerta”, 1894 och 1910). För scenen skref M. vidare treaktsskådespelet *Musotte* (i samarbete med J. Normand, 1891) och *La paix du ménage* (uppf. på Théâtre français, 1893). M. skref äfven litterära studier, bl. a. öfver *Émile Zola* (1883) och *Gustave Flaubert* (1884). Denna oerhörda produktion fullbordades på den korta tiden af omkr. tio år. Den gjorde honom hastigt världsberömd som en äkta representant för den franska conten, en ättling i rakt nedstigande led af de gammalfranske fabliåförfattarna, med ära upphärande Rabelais', La Fontaines och Voltaires traditioner. M. var en kraftigt sensuell natur, en friluftsmänniska och atlet, sjudande af lifslust, säker i sin styrka, måttlöst hängifvande sig åt alla sensationer, full af känsla inför naturens skådespel, en vacker natthimmel, ett doftande fält, en solbelyst öppning i den högstammiga skogen, älskande kvinnan med en naiv, nästan animal, men på samma gång blyg lidelse. I denna öfversvallande lifsglädje blandade sig dock alltid en viss sorgbundenhet. Han har själf tecknat sitt väsen, då han någonstädes säger, att han vissa dagar hatar allt, så att han kunde önska sig döden, andra åter känner sig glad och lycklig som ett djur. I kraft af detta sitt lynne, hvars tendenser funno sin motsvarighet i den naturalistiska riktning, som behärskade litteraturen i det ögonblick, då M. framträdde, kom hela hans diktning att röra sig inom det sinnliga lifvets sfär, återgifvande enkla och relativt föga sammansatta själstillstånd och med förkärlek tecknande folkliga typer. Hans analys är kanske icke så djup, men hans rika begåfning öfverskylde i viss mån denna brist genom den styrka och lysande klarhet, hvarmed han återgaf det sedda. Ingen har mästerligare än M. förstått att ge relief och betydelsefullhet åt hvardagliga ämnen. Han ser så skarpt och klart, och hans språk är så säkert och smidigt, att han i några få ord tecknar profilen af ett ansikte eller en individs karaktär, gester och hela yttre person. I början öfverlämnade han sig kanske alltför fritt åt en viss ytlig uppsluppen och sensuell lifsglädje. Större utrymme för sina rika anlag fann han i romanerna ”Une vie” och ”Bel-ami”, hvilka återge vissa sidor af det moderna lifvet med en rikedom på nyanser och en ironi, som blottar alla motsägelser och löjligheter i situationerna eller personernas karaktär. Och denna ironi är så öfverlägsen och så objektiv, att det förefaller, som om det vore icke författaren, utan tingen själfva, som talade. Hvad M. än skildrar, är uppfattningen så frisk, så omedelbar, så utan all sjuklighet och förkonstling, att han kan säga mycket, som skulle stöta hos andra författare. Sådant gestaltade sig M:s författarskap under de första åren af åttiotalet, men hans oerhörda produktion och hans i öfrigt våldsamma lefnadssätt bröto snart hans krafter. Plötsligen stod han, som dittills endast haft öga för det fysiska lifvet, undrande inför en ny värld, hvilken uppgått i hans inre. Ett annat ljus faller öfver företeelserna och ger en ny karaktär åt hans diktning. Intet vittnar kanske mera om omedelbarheten och styrkan i hans begåfning än den säkerhet, hvarmed han äfven tecknat dessa nya själstillstånd. I ”Le Horla” se vi honom redan kämpa med de vansinnets fantom, som snart skulle omtöckna hans själslif. Tankar på ålderdomen, på döden, ett mörkt tungsinne utbreda sig allt mer och mer öfver hans skrifter. Särskildt romanerna ”Fort comme la mort” och ”Notre coeur” präglas af en gripande och känslofull själsfinhet, som hans tidigare skrifter knappast låtit ana. 1892 sökte han döda sig med en rakknif, då han kände, att han icke längre kunde strida mot vansinnet. I tvångströja fördes han till ett sjukhus, där han dog af paralysie générale efter 18 månaders sjukdom. Han nekade flera gånger att taga säte i franska akademien liksom att mottaga hederslegionen. I Parc Monceau i Paris har man rest ett vackert monument öfver honom af Verlet; ett annat finnes i Rouen. Hans rykte har varit i ständigt stigande efter hans död. — Ytterligare sv. öfv. äro ”Lifsbilder” (1888), ”Berättelser och skisser. Med en inledning om hans författarskap af T. Hedberg” (1893) och ”En duell. Efterlämnade skisser och berättelser” (1900). Se J. Lemaître, ”Les contemporains” I, V och VI (1885, 1892, 1896), R. Doumic, ”Écrivains d'aujourd'hui” (1894), G. Brandes, ”Samlede skrifter”, VII (1901), A. Lombroso, ”Souvenirs sur M.” (1905), och Maynial, ”La vie et l'œuvre de M.” (1906). 1902 började *Oeuvres complètes* att utkomma. J. M.

Maupeou [måpō], René Nicolas Charles Augustin de, fransk statsman, f. 25 febr. 1714, d. 29 juli 1792 på sitt gods Thuit i Normandie, var till en början led. af Parisparlamentet, där han blef förste president 1763. Det oaktadt har han egentligen blifvit ryktbar genom de tvångsåtgärder han vidtog mot de franska parlamenten, sedan han 1768 kallats att som kansler och storsigillbevarare efterträda sin fader, René Charles de M. (f. 1688, d. 1775). Till en del gick han härvid i faderns fotspår. Äfven denne hade varit förste president i Parisparlamentet, men genom sin vacklande hållning under dess strider med regeringen ådragit sig sina ämbetsbröders ovilja och af dem 1757 tvungits att taga afsked, hvarefter han, 1763 inkallad i ministären, medverkat till regeringens

försök att betvinga parlamentens opposition. Sonen gick dock vida längre. Då Parisparlamentet under en ny strid med Ludvig XV:s regering suspenderade sin verksamhet, lät han 1771 genom musketörer befalla dess medlemmar att återtaga sin tjänstgöring, och då detta ej hjälpte, afsatte han de gamle parlamentsmedlemmarna (ehuru deras ämbeten voro ärftliga) och upprättade ett nytt parlament. Då provinsparlamenten och de stora centrala ämbetsverken i Paris (Cour des comptes och Cour des aides) understödde Parisparlamentet, fingo de undergå samma öde. M:s syfte härmed var att för alltid göra slut på den politiska opposition, genom hvilken alla dessa med en nästan suverän myndighet utrustade ämbetsverk oupphörligt beredt regeringen svårigheter. I och för sig var det också en oegentlighet, att en dylik politisk makt kunde utöfvas af ämbetsverk, men då detta i det gamla Frankrike var den enda skrankan mot konungamaktens godtycke, blefvo M:s åtgärder i högsta grad förhatliga såsom innebärande despotismens fullständiga genomförande. Att denna ”statskupp” medförde åtskilliga förbättringar i rättskipningen hjälpte ej. ”Maupeous parlament” rönte blott ovilja och förakt, och sedan Ludvig XVI uppstigit på tronen, störtades M. och de gamla ämbetsverken återställdes (1774). Han förblef väl fortfarande i besittning af kanslersvärdigheten, som innehades för lifstid, men sigillet och därmed ledamotskapet i regeringen fråntogos honom, och han förvistes från hofvet. — M:s reform af parlamenten betraktas som en af de viktigaste episoderna i Frankrikes inre historia under 1700-talet. Jfr J. Flammeront, ”Le chancelier M. et les parlements” (1883). S. B.

Maupertuis [måpärtuï], fransk by, s. ö. om Poitiers. Slag 1356. Se Poitiers.

Maupertuis [måpärtuï], Pierre Louis Moreau de, fransk astronom och geodet, f. 17 juli 1698 i S:t Malo, d. 27 juli 1759 i Basel, tillhörde en förnäm familj, blef militär och avancerade till dragonkapten, men tog afsked och egnade sig åt vetenskapliga arbeten. Sedan 1731 led. af franska vet. akad., blef han af denna 1736 utsedd att leda den stora franska gradmätningsexpeditionen till Lappland. Resultaten af de under denna märkliga expedition utförda mätningarna äro nedlagda i arbetet *Sur la figure de la terre déterminée par les observations de Mr. Maupertuis, Clairault, Camus, Le Monnier et Outhier* (1738). Denna gradmätning jämte den samtidigt därmed af Bouguer och La Condamine i Peru utförda voro de första, som voro gjorda med tillräckligt noggranna apparater och på tillräckligt skilda breddgrader, för att man därur skulle kunna draga några slutsatser ang. jordens afvikelse från klotformen. Ur dessa gradmätningar fick man i själfva verket den första bestämningen af jordens afplattning. Visserligen var det ur dem härledda värdet på afplattningen åtskilligt större än de ur senare, ännu noggrannare, mätningar framgångna. Men den vid denna tid mycket omdebatterade frågan om existensen af en afplattning bragtes i alla händelser till ett bestämdt afgörande. — 1740 kallades M. af Fredrik den store till Berlin, där han 1746 blef president i Vet. akad. Han återvände 1753 till Paris. M. publicerade ett stort antal matematiska, fysikaliska och astronomiska afh., till större delen intagna i Parisakad:s handlingar. Hans samlade *Oeuvres* (4 bd) utkommo 1752. Hans brefväxling med Fredrik II utgafs 1898. Jfr arbeten af La Beaumelle (1856), Du Bois-Reymond (1892) och Sueur (1896). B—d.

Maura′**ndia** Ort., *bot.*, växtsläkte af fam. *Scrophulariaceæ* med 6 med bladskaften klättrande örter i Mexico. Blommorna äro stora och vackert färgade, hvarför flera arter, t. ex. *M. Barclayana* och *M. scandens* (*Lophospermum scandens*), ofta odlas som prydnadsväxter i trädgårdarna. G. L—m.

Maurangerfjorden, en omkr. 12 km. lång, trång fjordarm i Kvinnherred, Söndre Bergenhus amt, Norge. Den skär från yttre Hardangerfjorden in i den fjällmassa, som bär Folgefonnen. Omgifven af höga och tvärbranta fjäll, tillhör M. Hardangers mest storslagna fjordpartier. Från M:s strand leder en mycket använd turistväg öfver Folgefonnen till knutpunkten Odda vid Sörfjorden. K. V. H.

Maura y Montaner [mao′ra i måntane′r], Antonio, spansk politiker, f. 1843, gjorde sig känd som framstående advokat och rättslärd, innan han — jämförelsevis sent — inträdde på den politiska banan, där han först slöt sig till liberalerna, men snart bildade en moderat mellangrupp. Han blef i dec. 1902 inrikesminister i den konservativa ministären Silvela, undertryckte som sådan med mycken energi några oroligheter i ett par kataloniska städer, men redan i juli 1903 föranledde hans meningsskiljaktigheter med finansministern Villaverde ministärens demission. Sedan Villaverde förgäfves sökt sammanhålla en ny ministär, blef M. i dec. 1903 konseljpresident. Han lyckades i febr. 1904 genomföra en rätt omfattande försvarsreform, förmådde konung Alfons XIII att företaga en resa genom Katalonien för att stärka den där boende befolkningens lojalitet och blef själf under samma resa i konungens följe utsatt för ett par attentat, hvilka närmast bidrogo att öka hans popularitet. Kort efter det M. med Frankrike afslutit det viktiga fördraget om franska och spanska intressesfärer i Marokko (okt. 1904), nödgade en schism inom ministären honom att afgå (dec. s. å.). Han förde därefter i cortes en verksam opposition mot ett par kortlifvade liberala ministärer och blef i januari 1907 ånyo konseljpresident. M. upprätthöll med ytterlig stränghet ordningen i det oroliga Katalonien och hade jämsides därmed att bekämpa en

envis obstruktion mot det omfattande lagförslag om reformerad kommunalförvaltning, som de närmaste åren upptog större delen af cortes' tid. En militär expedition mot rifkabylerna i Marokko sommaren 1909 hotade att framkalla generalstrejk och massmyteri, och M:s åtgärder för undertryckandet af strejkrörelsen och anarkistiska oroligheter i Barcelona-trakten ådrogo honom häftiga beskyllningar för skoningslös grymhet, kulminerande efter afrättningen af den för delaktighet i anarkistiska stämplingar efter en partisk rättegång dömde skriftställaren Ferrer (okt. s. å.). Till följd af det starka intrycket på cortes af den harm Ferrers afrättning framkallat hos den radikala intelligensen inom och utom Spanien nödgades M. (21 okt.) vika för en liberal ministär. Han har sedan reorganiserat det konservativa partiet och återvunnit en stor del af sitt genom ofvan omtalade händelser rubbade parlamentariska inflytande. V. S—g.

Maurel [måre'l], Victor, fransk sångare, f. 1848 utbildad vid konservatoriet i Paris, uppträdde på Stora operan där 1868 och uppbar stora barytonpartier i Italien, Spanien, Ryssland, Amerika samt dessemellan i Paris. Han har gjort sig ett namn som sångpedagog med *Le chant rénové par la science* (1892) m. fl. skrifter. E. F—t.

Maũ'renbrecher. 1. Karl Peter Wilhelm M., tysk historiker, f. 21 dec. 1838 i Bonn, d. 6 nov. 1892 i Leipzig, son af statsrättsläraren Romes M. (f. 1803, d. 1843), studerade i Berlin under Ranke och i München under Sybel, blef docent i Bonn 1863, e. o. professor 1867 samt ord. professor 1868 i Dorpat, 1869 i Königsberg, 1877 i Bonn samt 1884 i Leipzig. M. var en bland de förste, som sökte tillgodogöra sig skatterna i det spanska statsarkivet i Simancas, och hans vetenskapliga produktion faller till sin hufvuddel inom motreformationens historia. Hans mest bekanta arbeten äro *Karl V. und die deutschen protestanten 1545—1555* (1865), *Studien und skizzen zur geschichte der reformationszeit* (1874) samt *Geschichte der katholischen reformation* (bd 1, 1880; ofullb.), hans främsta arbete, *Geschichte der deutschen königswahlen* (1889) samt *Die gründung des deutschen reiches 1859—1871* (1892; 3:e uppl. 1903). Från 1881 var M. utgifvare af "Historisches taschenbuch". Se G. Wolf, "W. M." (1893).

2. Bertold M., den föregående son, tysk filolog, f. 1868, blef 1891 assistent vid universitetsbiblioteket i Leipzig, 1894 privatdocent i Halle och 1906 redaktör för det storartade sammelverket "Thesaurus linguæ latinæ", titulärprofessor. Skrifter bl. a. *Sallustii Crispi reliquiæ* (2 bd, 1891—93) och *Forschungen zur lateinischen sprachgeschichte und metrik* (I, 1899). 1. T. H—r.

Maurepas [mårpä], Jean Frédéric Phélypeaux de, grefve, fransk statsman, f. 9 juli 1701, d. 21 nov. 1781, mottog 1715 till namnet och förvaltade från 1725 själf på ett ganska berömvärdt sätt det inom hans familj ärftliga statssekreterarämbetet för sjöväsendet samt för hofvets och staden Paris' angelägenheter, men störtades 1749, emedan han författat ett bitande epigram öfver markisinnan Pompadour. Då Ludvig XVI besteg tronen (1774), blef M. dennes förtrogne och förste minister. Han återställde de af Maupeou upphäfda parlamenten, men fick se dessa gamla oppositionshärdar verka förvirring i det åt Turgot, Malesherbes och Necker anförtrodda ministeriella reformarbetet. En själfvisk hofman utan statsmannabegåfning, lät han snart dessa män falla såsom varande för honom själf farliga rivaler. Till Englands förödmjukande genomdref han 1778 beslutet att understödja de nordamerikanska kolonierna i deras frihetskamp. Hans sekreterare, Sallé, utgaf i hans namn "Mémoires" (4 bd, 1790—92), hvilka dock lära flutit ur J. L. G. Soulavies penna. M. lät verkställa afskrifter (46 bd i Bibliothèque nationale) efter en samling historiska visor, som åvägabragts af genealogen Clairambauld, delvis grundläggande för publikationen "Chansonnier historique du XVIII:e siècle" (af G. Raunié, 1879 ff.). (S. B.)

Maũ'rer (lat. *maũ'ri*), invånare i Mauretanien (se d. o.).

Maũ'rer, Ludwig Wilhelm, tysk violinist och tonsättare, f. 1789 i Potsdam, d. 1878 i Petersburg, fästes redan vid fjorton års ålder vid hofkapellet i Berlin och hade efter 1806 anställningar i Ryssland, sedan 1833 som generalmusikdirektor vid hofkapellet i Petersburg; dessemellan var han stadd på konsertresor. M. prisades för ovanligt lätt stråkföring, stor virtuositet samt smak i föredraget. Af hans kompositioner (6 operor, symfonier, trior, sånger m. m.) bibehöllo sig endast hans små behagliga genrestycken för violin och den ännu omtyckta *Symphonie concertante* för 4 solovioliner med orkester. E. F—t.

Maũ'rer. 1. Georg Ludwig, ritter von M., tysk rättslärd, statsman, f. 2 nov. 1790 i Rhenpfalz, d. 9 maj 1872 i München, hade innehaft åtskilliga juridiska ämbeten i bajersk tjänst, då han 1826 kallades till professor i tysk och fransk rätt vid Münchens universitet på grund af den uppmärksamhet han ådrog sig som författare till prisskriften *Geschichte des altgermanischen und namentlich altbayrischen öffentlich-mündlichen gerichtsverfahrens* (1824). 1831 blef han adlad och lifstidsled. af riksrådet. 1832 utnämndes M. af Ludvig I till medlem af regentskapet i Grekland under dennes sons, konung Ottos, minderårighet och åstadkom på kort tid viktiga reformer, såsom strafflagen af 1 maj 1834, kriminalprocess- och civilprocessordningar m. m., samt genomförde därjämte den helleniska kyrkans frigörelse från patriarkatet i Konstantinopel. Särskildt genom denna sista åtgärd och genom sitt kraftiga uppträdande mot mainoterna ådrog han sig mycken fiendskap. Då han äfven råkade i missämja med regentskapets främste man, grefve von Armansperg, hemkallades han 1834 till Bajern. För att rättfärdiga sig skref han ett större, värdefullt verk, *Das griechische volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher beziehung vor und nach dem freiheitskampfe* (3 bd, 1836), som dock delvis har

karaktären af en mot Armansperg riktad stridsskrift. Febr.—nov. 1847 var M. under striderna om Lola Montez justitie- och utrikesminister i en af honom bildad ministär. M:s förnämsta rättshistoriska skrifter, som tillhöra tiden efter hans utträde ur ministären, utgöras af en serie i flera afseenden förtjänstfulla arbeten rörande de tyska samfälligheternas historia (tills. 12 bd), utkomna under olika titlar: *Einleitung zur geschichte der mark-, hof-, dorf- und stadtverfassung* (1854; 2:a uppl. 1896), *Geschichte der markenverfassung in Deutschland* (1856), *Geschichte der fronhöfe* (1862—63), *Geschichte der dorfverfassung* (1865—66) och *Geschichte der städteverfassung* (1869—71). Litt.: Heigel, "Denkwürdigkeiten des bayrischen staatsrats G. L. von Maurer" (1903).

2. Konrad von M., den föregående sons, tysk rättshistoriker, f. 29 april 1823 i Frankenthal i Rheinpfalz, d. 16 sept. 1902 i München. Arten af den verksamhet, som skulle komma att fylla hans långa och arbetsamma lif, angafs redan i hans förstlingsarbete, *Über das wesen des ältesten adels der deutschen stämme in seinem verhältniss zur gemeinen freiheit*, hvilket föranledde, att han 1847 erhöll en e. o. professur, som 1855 blef ord., vid Münchens universitet. Under en tid föreläste M. såväl öfver gällande tysk rätt som öfver tysk rättshistoria och fornnordisk rätt. Från 1868 begränsade han emellertid med universitetsmyndigheternas samtycke området för sina föreläsningar till den fornnordiska rätten och intog därefter, till dess han 1888 erhöll afsked, den vid ett tyskt universitet enastående ställningen som professor i nordgermansk rättshistoria. M:s många skrifter låta oss år för år följa riktningen af hans intressen. Valet af ämne för hans första ofvan omtalade afh. skedde tydligen under inflytande af intryck från faderns intresseverld och i öfverensstämmelse med en betydelsefull tidsriktning inom den tyska rättsvetenskapen. Den germanska rättshistoriska forskningen omfattades med nyväckt ifver och var i uppsving, drifven af framstående lärde, bland hvilka här må erinras om v. Richthofen, Homeyer och J. Grimm, alla tre M:s lärare. Af synnerligt stor betydelse för utbildningen af M:s metod blef hans beröring med den sistnämnde, enär den eggade honom att skaffa sig den filologiska utbildning, som vid sidan af de juridiska kunskaperna är en nödvändig förutsättning vid arbetet med de tidiga germanska rättskällorna. M:s första afh. omfattade ett vidsträckt fält, men i samband med att hans metod fick en alltmer analytisk-filologisk karaktär står den förkärlek att meddela forskningens resultat i form af ingående specialundersökningar, som präglar hans följande författarverksamhet. Till en början valde han den anglosaxiska rätten till sitt särområde, men sedan han belyst den med några mycket uppmärksammade afh.,

kastade han sig in på ett annat arbetsfält, den nordiska rättens, där han sedermera sysslade. Han har själf förklarat, att han vid denna öfvergång handlade i enlighet med de anvisningar, som Grimm och Wilda lämnat i sina arbeten, där de visat betydelsen af de nordiska rättskällorna för tolkningen af de gamla tyska. M. vände sig först till den isländska rätten och utgaf *Die entstehung des isländischen staates und seiner verfassung* (1852). Hans studier förde honom äfven tillbaka till den för den isländska grundläggande norska historien, som han behandlade i det utmärkta arbetet *Die bekehrung des norwegischen stammes zum christenthum* (1855—56). Hans intresse för Island förmådde honom att 1858 på ort och ställe studera förhållandena, hvarvid han tillvaratog kvarlefvande sägner, som han utgaf. Till den isländska tusenårsfesten utgaf han som en högtidsskrift *Island von seiner ersten entdeckung bis zum untergange des freistaats* (1874), ett arbete, som vittnar om djupet af hans studier och den vida omfattningen af hans intressen. I en lång rad undersökningar, kännetecknade af en förträfflig metod, behandlade M. västnordiska rättskällor och bragte klarhet öfver många invecklade frågor. Bland dessa arbeten må nämnas artiklarna *Graagaas*, *Gulaþing* och *Gulaþingslög* i Ersch och Grubers encyklopedi (1864—78). Många uppsatser, de flesta tryckta i Münchenakademiens handlingar, egnade han äfven åt utredningen af olika institut inom den gamla västnordiska rätten, t. ex. *Die freigelassenen nach altnorwegischem rechte* (1878), *Die unechte geburt nach altnordischem rechte* (1883), *Das verdachtzeugnis des altnorwegischen rechtes* (s. å.). Andra undersökningar ha ett mera filologiskt eller litteraturhistoriskt intresse, t. ex. *Über die ausdrücke altnordische, altnorwegische und isländische sprache* (1867), ett inlägg till norrmännens förmån i den pågående striden om de nordiska folkens andel i den gamla litteraturen, och *Die entstehung der altnordischen götter- und heldensagen* (1879). Efter M:s död har Videnskabsselskabet i Kristiania utgifvit hans efterlämnade föreläsningsmanuskript under den vilseledande titeln *Vorlesungen über altnordische rechtsgeschichte* (5 bd, 1907—10). Rätteligen borde i st. f. "altnordische" stå "altwestnordische", enär svensk och dansk rätt, som ju dock måste erkännas höra till den fornnordiska rätten, icke behandlas i framställningen. Beklagligt är, att utgifvaren icke i hvarje särskildt fall anmärkt det förhållande, hvari framställningen af de olika instituten i föreläsningarna står till förf:s öfver samma ämne offentliggjorda specialundersökningar. Endast i mindre grad gjorde M. den gamla östnordiska rätten, d. v. s. den svenska och danska, till föremål för undersökningar. Till svensk rättshistoria hör dock hans skarpsinniga skrift *Das älteste hofrecht des Nordens* (1877), tillegnad Uppsala universitet vid dess 400-årsfest, liksom äfven hans redan tidigare på tyska tryckta, men sedermera i omarbetad form på danska utkomna *Udsigt over de nordgermanske retskilders historie* (1878) behandlar äfven de svenska och danska rättskällorna. Mycket betydelsefull var den verksamhet, som M. utöfvade som anmälare af litteratur inom den germanska rättshistoriens olika områden, särskildt det nordiska. I hans anmälningar träffar man ofta självständiga vetenskap-

liga iakttagelser och utredningar. Den metodiska säkerheten, noggrannheten, herraväldet öfver det behandlade materialet, varsamheten i slutledningarna, de vunna resultatens vikt tillförsäkra M. ett rum bland den germanska rättshistoriens mästare. För vissa af hans arbeten har det emellertid visat sig vara menligt, att han ej kunnat bygga dem på självständiga undersökningar af det för honom svåråtkomliga handskriftsmaterialet. Måhända skulle han äfven sett vissa institut i en något annan belysning, om han haft en mera ingående kännedom om östnordisk rätt. M:s ofta uttalade försäkran, att han endast mot sin egen vilja egnade det vetenskapliga arbetet sitt lif, är utan tvifvel att fatta endast som en af de många motsägelser och svängningar mellan lust och olust, som möta hos honom och göra, att man känner sig frestad att beteckna honom som en man af nordiskt kynne. Han var äfven synnerligen tillgänglig för stämningsvärdet i den fornvästnordiska litteraturen, och han kände sig mäktigt medryckt, när typiskt gammalnordiska drag i folklynnet framträdde i den samtida politiken. Med ifver gjorde han sig sålunda inför den europeiska publiken till talman för isländska och norska självständighetssträfvanden midt under en tid, då utvecklingen i allmänhet — i öfverensstämmelse med klokhetens kraf — gick i riktning mot sammanslutning. M. var led. af Vitt. hist. o. ant. akad. (1872), Vet. soc. i Uppsala (1878) och Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1885).

Litt.: K. v. Amira, ”K. v. M. Gedächtnisrede gehalten in der öffentl. sitzung der Königl. Bayrischen akademie der wissenschaften” (1903), E. Hertzberg, ”K. M.” (i ”Arkiv för nordisk filologi”, bd 19, s. å.), A. Taranger, ”K. M.” (i ”Tidsskr. for retsvidenskab”, bd 16, s. å.) och M. van Vleuten, ”Fortegnelse over Konrad Maurers skrifter i deres kronologiske rækkefölge” (samma ställe). 1—2. K. G. Wn.

Mau'rer, Ludwig Heinrich, tysk trädgårdsodlare, f. 1819, d. 1885, var sin tids förnämsta bärodlare och beskref i flera arbeten (*Das beerenobst*, 2:a uppl. 1883 m. fl.) ett stort antal bärsorter.

Mau'rer, Friedrich, tysk anatom, f. 10 okt. 1859 i Giessen, blef 1888 docent i anatomi i Heidelberg och 1901 professor i samma ämne i Jena. Han har utgifvit flera jämförande anatomiska arbeten af stort värde, såsom *Der aufbau und die entwicklung der ventralen rumpfmuskulatur bei den urodelen amphibien, reptilien* etc. (flera dlr, 1891—1900) och *Die epidermis und ihre abkömmlinge* (1895). L—e.

Mau'rer, Axel, norsk författare, f. 12 apr. 1866 i Kristiania, tog juridisk ämbetsexamen 1889 och var 1895—96 direktör för Carl-Johan-teatret i Kristiania. Det lyriska sagospelet *Lykkens Pamphilius* (utg. 1896) föll igenom vid uppförandet; skarpt kritiseradt blef också skådespelet *Kundskabens træ* (otr., uppf. 1897). 1898—99 var M. redaktör för skämttidningen ”Tyrihans”. Hans hufvudverk hittills är det orientaliskt färgrika, med skicklig teknik utformade skådespelet *Babylons konge* (1906; uppf. på Nationalteatret). En egenartad ton har han anslagit i ett par samlingar humoristisk-sentimentala *Kristiania-viser* (1896 o. 1907). M. är en förträfflig recitator och har som sådan företagit många turnéer inom och utom Norge. K. V. H.

Mau'rers sämling, *bot.*, ett slags krusbär (se d. o., sp. 88, och Maurer, L. H.).

Mauretānia, protektorat i Franska Väst-Afrika, omfattande 893,700 kvkm. med 600,000 inv. (1910), bildades 1909 af de fem distrikten Trarza, Brakna, Gorzol, Guidimaka och Tagant. Som nordlig gräns betraktas 23° 3′ n. br., medan det i s. sträcker sig till mellersta Senegal. Invånarna äro dels negrer, dels morer (190,000). J. F. N.

Mauretānien kallades i forntiden efter invånarna, *mauri* l. *maurusii*, den västligaste delen af Afrikas norra kust, det nuv. Marokko och västra Algeriet. Mot s. begränsades M. af det snöbetäckta Atlas. Maurernas furste Bocchus, af sofakernas ätt, var romarnas bundsförvant i kriget mot Jugurtha, som han utlämnade 105 f. Kr., och erhöll till belöning västra hälften af dennes rike (större delen af nordvästra Algeriet) samt titeln af ”konung och vän”. Juba II, som efter utslocknandet af bocchernas ätt 25 f. Kr. fått landet af Augustus, smyckade sitt härskarsäte *Iōl* med praktfulla byggnader och kallade det, Augustus till ära, Cæsarea (nu Cherchel, se d. o.). Under kejsar Caligula röjdes den siste konungen ur vägen, och M. blef romersk provins år 42 e. Kr. Under kejsar Claudius delades denna i två: den östliga, *Mauretania Cæsariensis*, med Cæsarea till hufvudstad, och den västliga, *M. Tingitana*, med hufvudstaden Tingis (nu Tanger). M. Tingitana hörde i administrativt hänseende till Spanien. Landet, hvars invånare voro delade i en mängd stammar, var rikt på blomstrande städer, i synnerhet vid kusten, de flesta anlagda redan af fenicierna, såsom *Icosium* (Alger) och de många, hvilkas namn börjas med *rus* (fenic., hufvud, udde), *Cartenna* och *Abÿa* (Céuta). Landet var fruktbart, och ofantligt mycket spannmål utskeppades till södra Europa. De store godsegarna fingo under romartiden den kommunala makten i händerna och begagnade den väl: vetenskaper, i synnerhet rättslärdom och vältalighet, blomstrade i landet, och vackra statyer ha blifvit funna i Cherchel. Men hufvuddelen af befolkningen var fortfarande nomader. Som ryttare hade mauretanerna tjänst i kartagernas och sina inhemska konungars härar och gjorde tjänst äfven i romarnas. I 3:e och 4:e årh. fick kristendomen fast fot i M. 429 kom M. i vandalernas händer och led ej litet under den arianske konungen Huneriks förföljelser. 534 eröfrades M. af bysantinske kejsaren Justinianus och på 600-talet af araberna. Se vidare Marokko. J. C.

Mauriace'nsiska fälten (lat. *Campus mauriacus*). Se Katalauniska fälten.

Maurice [må'ris], John Frederick Denison, engelsk predikant och socialfilantrop, f. 29 aug. 1805 i Normanstown, d. 1 april 1872 i Cambridge, var son af en unitarisk präst, bestämdes af denne för prästkallet, men egnade sig under intrycket af de religiösa slitningarna i hemmet, som fört honom allt längre bort från faderns åskådning, i stället till en början, under några års vistelse i Cambridge, åt juridiska studier. Han greps emellertid af betänkligheter mot att inträda i advokatståndet och sysselsatte sig då under några år med journalistisk verksamhet samt bedref 1829—31 teol. studier i

Oxford, där han 1831 öfvergick till engelska statskyrkan. Prästvigd 1834, blef han 1836 predikant vid Guy's hospital i London samt 1840 professor i historia och litteratur och 1846 därjämte i teologi vid King's college där. S. å. utnämndes han ock till predikant vid juristkorporationen i Lincoln's inn. Sin professur nödgades han emellertid 1853 lämna på grund af några från kyrkoläran, särskildt i frågan om de eviga straffen, afvikande uttalanden i hans s. å. utgifna *Theological essays* (6:e uppl. 1904), en tilldragelse, som blef signalen till en kraftig rörelse för religionsfrihetens fullständigare genomförande i England. 1860 blef M. predikant vid S:t Peters kapell i London och 1866 professor i moralteologi och moralfilosofi i Cambridge. Mest bekant blef M. genom sin sociala verksamhet. Hans befattning som predikant vid Lincoln's inn hade fört honom i beröring med en grupp yngre jurister, som under hans ledning började i de närliggande fattigkvarteren upptaga en filantropisk-social verksamhet. De våldsamma chartistoroligheterna 1848 (se Chartism) föranledde nu dessa att tillsamman med Ch. Kingsley (se denne) framträda med en till de kristna riktad appell till större medkänsla och rättfärdighet gentemot de arbetande klasserna. Som den egentlige ledaren för de ''Kristne socialisterna'', såsom den härmed konsoliderade rörelsen kallades, var M. bl. a. ifrigt verksam för bildandet af kooperativa föreningar och stiftade 1854 arbetarinstitutet Working men's college, som tjänat till förebild för många senare företag af liknande art. Till sin teologiska åskådning intog M. en medlande ståndpunkt. Om han än under sin Oxfordtid rönt intryck af den högkyrkliga s. k. Oxfordrörelsen, tog han dock bestämdt afstånd från dennas katoliserande tendenser, men ville å andra sidan själf ej heller räkna sig till den liberala s. k. bredkyrkliga riktningen, såsom en af hvars hufvudrepresentanter han dock ofta plägar betraktas. Genom sin sällsynt ädla, ''helgonlika'' personlighet gjorde M. starkt intryck på alla, som kommo honom nära, och som predikant utöfvade han vidsträckt inflytande, särskildt bland de bildade klasserna. Hans många skrifter utmärkas mindre genom någon ovanligare tankeskärpa än genom framställningens värme och innerlighet och tänkesättets upphöjda ädelhet. Jfr Fr. Maurice, ''Life of F. D. M.'' (1848; 4:e uppl. 1885), Helene v. Dungern, ''Der führer der christlich-socialen bewegung Englands von 1848—1866, F. D. M.'' (1900) och C. F. G. Mastermans monografi ''F. D. M.'' (i serien ''Leaders of the church'', 1907). E. Bg.

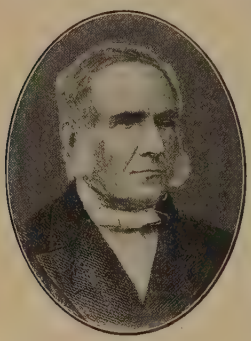

Maurier [må'riē], George Du. Se Du Maurier.

Mauri'kios (Mauri'tius), kejsare 582—602. Se Östromerska riket.

Maurinerna (lat. *Congregatio Sancti Mauri*; fr. *La congrégation de Saint Maur*), kongregation inom benediktinorden, berömd för sin storartade vetenskapliga verksamhet. Benediktinorden hade redan under medeltidens sista tid i Frankrike liksom annorstädes råkat i djupt förfall. I början af 1600-talet började en reformrörelse i klostret S:t Vannes i Lothringen, och 1618 erhöll en munk från detta kloster, dom Laurent Bénard, konungens uppdrag att bilda en ny reformkongregation, som 1621 och 1627 erhöll påflig stadfästelse. Den nya stiftelsen erhöll namn efter Benedikts älskling lärjunge, Maurus den helige (d. 584), som berättas af sin mästare ha blifvit sänd att upprätta benediktinkloster i Frankrike, och den vann snart stor utbredning; 1652 räknade den ett 40-tal kloster, och under 1700-talet skall antalet ha stigit till 191, fördelade i 6 provinser. Mest berömdt blef hufvudklostret, S:t Germain-des-Prés i Paris. Den nya kongregationens medlemmar utmärkte sig för sträng sedlig vandel och storartade vetenskapliga intressen; genom sin mera humana och toleranta religionsuppfattning och sitt motstånd mot bullan *Unigenitus* och de påfliga ofelbarhetssträfvandena ådrogo sig maurinerna jesuiternas fiendskap. Franska revolutionen gjorde slut på kongregationens tillvaro, och generalsuperiorn Chevreux och ett betydande antal bröder dogo på schavotten. Kongregationens vetenskapliga verksamhet, från början ej särskildt åsyftad, daterar sig från generalsuperiorn Tarisses tid (1630—48). Från början afsåg den närmast insamlandet af material till klostrens, ordens och helgonens historia; därifrån bredde sig studierna öfver de flesta humanistiska vetenskapsområden. Den moderna diplomatiken (diplomvetenskapen) kan sägas ha grundlagts genom maurinern Mabillons (se d. o.) bekanta verk *De re diplomatica* (1681); ett annat berömdt arbete på området är Toustains och Tassins *Nouveau traité de diplomatique* (6 bd, 1750—65). Äfven om den kronologiska vetenskapen ha maurinerna inlagt stora förtjänster: banbrytande är det af Dantine påbörjade, af Clémencet fullbordade verket *L'art de vérifier les dates* (1750). På den franska historiens och den allmänna kyrkohistoriens område utgåfvos storartade källpublikationer, såsom *Scriptores rerum gallicarum et francicarum* (1738 ff.), senare fortsatt af Académie des inscriptions, d'Acherys *Spicilegium veterum aliquot scriptorum* (3 bd, 1723), Martènes *Veterum scriptorum* etc. *collectio* (9 bd, 1724), Martènes och Durands *Thesaurus novus anecdotorum* (5 bd, 1717), Mabillons *Vetera analecta* (4 bd, 1675—84) samt Montfaucons *Diarium italicum* (1702). Till kloster- och helgonhistoriens område hör ett par af de mest betydande arbetena: *Acta sanctorum Ordinis Sancti Benedicti* (8 bd, 1668—1701) och *Annales Ordinis Sancti Benedicti* (6 bd, 1703—39) af Mabillon m. fl. Af stor betydelse för litteratur- och lärdomshistorien är den af Rivet, Taillandier, Clémencet och Clément utgifna *Histoire littéraire de la France* (1733 ff.), senare fortsatt af Académie des inscriptions. Kanske allra betydelsefullast inom maurinernas hela vetenskapliga produktion äro deras editioner af äldre kyrkliga författare, såsom Augustinus af Delfau, Blampin, Coustant och Guesnié (11 bd, 1679—1700),

Athanasius af Montfaucon (3 bd, 1698) o. s. v. Dessa för sin tid mönstergilla upplagor betecknas som ännu i vissa afseenden oupphunna. Öfver hufvud torde kunna sägas, att maurinernas vetenskapliga verksamhet är ett i lärdomshistorien enastående fenomen. De flesta af de mest betydande vetenskapliga namnen återfinnas i den ofvan lämnade litteraturöfversikten. På den under restaurationens dagar grundlagda Solesmeskongregationen (se d. o.) sökte man öfverflytta maurinernas vetenskapliga traditioner, men utan att den sålunda nyorganiserade verksamheten nådde samma höjd som den gamla; af betydelse äro dock exempelvis kardinal Pitras arbeten. — Litt.: Broglie, ”Mabillon et la société de l'abbaye de St. Germain des Prés à la fin du XVII:e siècle 1664—1707” (2 bd, 1888), ”Bernard de Montfaucon et les Bernardins 1715—50” (2 bd, 1891), Gigas, ”Lettres des Bénédictins de la congrégation de Saint-Maur” (1893), och Heimbucher, ”Die orden und kongregationen der katholischen kirche”, I (2:a uppl. 1907). T. H—r.

Mauri'tia [-tsia] L. fil., *bot.*, växtsläkte af fam. *Palmæ* med 9 arter i tropiska Syd-Amerika. *M. flexuosa* L. fil., moriche- l. ita-palmen, tillhör Brasilien och ön Trinidad samt odlas i andra tropiska länder. Af dess märg beredes ett slags sagomjöl, *ipuruma*, som utgör ett viktigt näringsmedel för indianerna i Syd-Amerika. Ur blomkolfvens hölster erhålles (före blommornas utveckling) en ymnig, sockerhaltig saft, som genom jäsning lämnar ett slags vin (”palmvin”), hvilket beredes äfven af flera andra palmers saft. Frukterna äro ätbara. Af ytterhuden å bladen, som äro ett förträffligt taktäckningsmaterial, tillverkas rep och gröfre väfnader. *M. vinifera* Mart. är en berömd ”vinpalm” i Brasilien och tjänar f. ö. till samma ändamål som den förstnämnda. Äfven några andra arter äro använda på liknande sätt. O. T. S. (G. L—m.)

Mauri'tius [-tsius; eng. uttal måri'ʃəs], förr som fransk besittning kallad Ile-de-France, en af Mascarenhas (se d. o.) i södra delen af Indiska hafvet, 880 km. ö. om Madagaskar, 185 km. n. ö. om Réunion mellan 19° 58′ och 20° 32′ s. br. samt 57° 18′ och 54° 49′ ö. lgd. Ön har en oregelbundet elliptisk form, omkr. 58 km. lång i n. och s., 37 km. i ö. och v., samt har en areal af 1,863 kvkm. (något större än Öland). Från den merendels klippiga kusten höjer ön sig mot det inre, där den genomdrages af tre i medeltal 650 m. höga, endast kring topparna nakna bergskedjor i n. v., s. v. och n. ö. De högsta topparna äro Montagne de la Rivière noire (826 m.), i den sydvästra, samt Piton de pouce (808 m.) och Pieter Botte (818 m.; se fig.) i den nordvästra kedjan. Sceneriet på ön prisas som mycket omväxlande och pittoreskt. Ön är utan tvifvel resultatet af vulkanisk verksamhet, enär alla berg bestå af basalt och gråaktig lava. Endast kusten utgöres till en del af korallkalk, och en krans af korallbankar omger densamma, så att hamnarna äro svårtillgängliga. De många åarna äro segelbara, men endast några hundra famnar från sin mynning. Under den torra årstiden krympa de flesta ihop till bäckar, men uppsvälla af de häftiga regnen till våldsamma strömmar. I södra delen ligger en djup sjö, kallad Grand bassin, som sannolikt är en slocknad krater i en gammal vulkan. Klimatet är angenämt under den svala och jämförelsevis torra årstiden (april—nov.), men tryckande hett om sommaren (dec.—april) utom på de inre slätterna, där termometern

Bergtoppen Pieter Botte på Mauritius.

visar 21°—27° C. I Port Louis och vid kusten i allmänhet visar den 32°—36° C. Årstemperaturen är i Port Louis 26° C. Under de sista årtiondena har ön hemsökts af flera svåra epidemier, såsom koleran 1854, som bortryckte 17,000 människor, och malarian beröfvade 1867 30,000 människor lifvet. Från jan. till midten af april förekomma våldsamma cykloner (se Mauritius-orkaner). Marken är ganska bördig; den består af järnhaltig rödlera, men så stenig, att plog ej kan användas. Den fordom ymniga skogen är nu nästan uthuggen, och slätterna äro hufvudsakligen förvandlade till sockerplantager. Nästan alla slags tropiska produkter kunna odlas, men koloniens välstånd hvilar uteslutande på odlingen af sockerrör; socker (omkr. 180,000 ton) och melass utgöra ock omkr. 95 proc. af öns export. I kustområdet upptagas stora sträckor af aloe. Öfriga exportartiklar äro kaffe, te, bomull, aloefibrer, peppar, kanel, kokosolja, rom, vanilj. Boskapsskötseln är obetydlig. Järngrufvor ha förr bearbetats, men äro nu öfvergifna. Kusthafvet är rikt på fisk. — Importen hade 1910 ett värde af öfver 2,$_{35}$ mill. pd st., exporten af 2,$_{46}$ mill. pd. S. å. besöktes ön af 234 fartyg om 488,750 ton. Telegrafkablar förena M. med Sansibar, Madagaskar och Australien. Ön har järnvägar med en sammanlagd längd af 208,$_4$ km. 1851 hade den 180,823 inv., 1911 icke mindre än 370,393 (något mindre än för 25 år sedan). Af 1901 års folkmängd (373,336 pers.) voro 198,958 indo-mauritier (d. v. s. personer af indisk härkomst, men födda på M.), 62,022 utom M. födda indier, 3,509 kineser och 108,847 personer af euro-

peisk, afrikansk eller blandad härkomst, malagasser, malajer, singaleser, resten européer och halfblod. Större delen af den hvita befolkningen tillhör romersk-katolska kyrkan (117,102 år 1901), 6,644 voro protestanter, och flertalet indiska kulier är hinduer. Såväl den protestantiska kyrkan (under en biskop af M.) som den katolska (likaledes under en biskop, af Port Louis) åtnjuter statsunderstöd. För den högre undervisningen finnes ett Royal college; för den lägre funnos 1910 149 stats- eller af staten understödda folkskolor. I spetsen för öns förvaltning står en guvernör jämte ett verkställande råd af 5 officiella och 2 valda led. Därjämte finnes ett lagstiftande råd af 27 medlemmar, af hvilka 10 väljas. Fransk lag är hufvudsakligen ännu gällande, och franska språket användes uteslutande i förvaltningen och rättskipningen. Mått och vikt grunda sig på metersystemet. Koloniens inkomster uppgingo 1910—11 till 742,000 pd och utgifter till 634,550 pd. Förnämsta inkomsten härrör af tullar och järnvägar. Statsskulden uppgick 1910 till 1,300,890 pd. Öns hufvudort är Port Louis, på västra kusten, med 50,060 inv. (1911). Till kolonien räknas äfven öarna Rodriguez, S:t Brandon l. Cargados-öarna, Trois Frères och Chagos-öarna, af hvilka den största är Diego Garcia, inalles 340 kvkm. med 6,115 inv. (1909). — Ön upptäcktes af portugiserna 1507 och var då obebodd. 1598 togs den i besittning af holländarna, hvilka kallade den M. efter prins Morits af Oranien och anlade ett fort på ön, men intet egentligt nybygge. Sedan de 1710 öfvergett ön, togs den i besittning af fransk-ostindiska kompaniet (efter 1767 franska kronan), som kallade den Ile-de-France och genom flera utmärkta guvernörer, särskildt Mahé de Labourdonnais (1734—46), lade grunden till dess välstånd genom att införa sockerkulturen. 1810 intogs ön af engelsmännen och tillerkändes dem i första Parisfreden (1814), med villkor att invånarna skulle få behålla sina lagar, sitt språk och sin religion. Scenen i Bernardin de Saint-Pierres bekanta idyll "Paul et Virginie" är förlagd till M., hvarom många lokalsägner ännu erinra. Se N. Decotter, "Geography of M. and its dependencies" (1892). (J. F. N.)

Mäuri'tius [-tsius] den helige, Savojens skyddspatron. Se Tebaiska legionen.

Mäuri'tius [-tsius], kejsare 582—602. Se Östromerska riket.

Mäuri'tiushampa [-tsius-], *bot.* Se Fourcroya.

Mäuri'tius och Lasarusorden [-tsius-], italiensk orden. Se Ordnar.

Mäuri'tiusorkaner [-tsius-], *meteor.*, tropiska cykloner, som passera i närheten af ön Mauritius i Indiska hafvet. Mellan 10 och 15° s. br. fortskrida de åt v., hvarefter deras bana böjer sig alltmer mot s. och s. om vändkretsen viker af åt ö.; ej sällan synas dessa cykloner vara nästan stationära. 1848—85 studerades de noga af den på Mauritius bosatte engelske meteorologen Meldrum. N. E—m.

Mauritzberg (Moritsberg), gods i Ö. Husby socken, Östergötlands län, med synnerligen vackert läge vid bredaste delen af Bråviken. 14 mtl, tax. till 246,000 kr. (1911). Hufvudbyggnaden, som till grunden är från 1500-talet, brändes af ryssarna 1719, men återuppbyggdes 1725. Den är i två våningar, belägen på ett berg och synlig vida omkring. Gården är uppkallad efter Morits Birgersson Grip, hvars vapen är uppsatt öfver porten, och troligen bebyggd af hans dotter Ebba, gift med riksrådet Svante Banér. Egendomen har gått genom många händer (drottning Kristinas hofskräddare Claude Hägerstierna, Johan och Klas Ekeblad, Klingspor, frih. Konrad Ribbing, grefve Krister Bonde) samt tillhör nu (1912) grefve Birger Mörner. Wbg.

Mäu'ro, påfven Gregorius XVI:s namn som klosterbroder. Se Gregorius 18, sp. 193.

Mäu'ro Ca'stro. Se Akjerman.

Mäurokorda'tos (äfven skrifvet Maurocordato eller Maurogordato), berömd fanariotfamilj från Chios (se Fanarioter). — 1. Alexandros M., turkisk läkare och diplomat, f. omkr. 1636, d. 1709, var sultanens lifmedikus och utgaf arbetet *Pneumaticum circulandi sanguinis instrumentum* (1664; ny uppl. 1870). 1673 utnämndes han till förste dragoman hos Porten och gjorde i denna sin egenskap grekerna stora tjänster. Som sändebud i Wien och underhandlare vid fredskongressen i Karlowitz utmärkte han sig för betydande diplomatisk förmåga. Han erhöll tysk riksgreflig värdighet, föll 1703 i onåd, men återkallades till inflytande vid hofvet af sultan Achmed III. — 2. Nikolaos M., den föregåendes son, f. 1670, d. 1730, blef 1697 förste dragoman och 1708 hospodar i Moldau — den förste representanten för fanarioternas styrelse i Donauprovinserna — samt 1716 hospodar i Valakiet. — 3. Joannes M., den föregåendes broder, d. 1720, blef 1709 stordragoman och 1718 hospodar i Moldau. — 4. Konstantinos M., son till M. 2, d. i rysk fångenskap 1769, var flera gånger hospodar än i Valakiet (1730, 1735—41, 1744—48), än i Moldau (1741—44, 1748—49). — 5. Alexandros M., den föregåendes broder, hospodar i Valakiet, nödgades 1787 fly till Ryssland, där han erhöll furstlig värdighet af Katarina II. — 6. Alexandros M., furst M., den föregåendes sonson, en af de mest framstående ledarna i grekiska befrielsekriget, f. 15 febr. 1791 i Konstantinopel, d. 18 aug. 1865 på Egina, erhöll en vårdad uppfostran, företog vidsträckta resor och begaf sig 1821 på kallelse af Alex. Kantakuzenos från Pisa till Grekland, hvarefter han tog verksam del såväl i själfva befrielsekriget som i de parlamentariska förhandlingarna samt utmärkte sig genom klokhet och kraft. Som nationalförsamlingens president utfärdade han 1822 den grekiska självständighetsförklaringen. Kort därefter utsågs han till främste medlem af det femmannaråd, som skulle handha den verkställande makten. Visserligen blef han vid Peta (16 juli 1822) slagen af turkarna, men hans och Botzaris' lysande försvar af Missolonghi (nov. 1822—jan. 1823) väckte allmän beundran. För att förekomma en

brytning med sina fiender, Kolokotronis och Demetrios Ypsilantis, afstod han från det åt honom erbjudna presidentskapet till förmån för P. Mauromichalis och nöjde sig själf med utrikesministerposten (1822), hvilken befattning han dock snart nedlade. 1825 öfvertog han statssekreterarbefattningen, men lämnade den och återgick till armén vid de egyptiska truppernas ankomst. Vid ön Sfakterias stormning i maj s. å. nödgades M. simmande rädda sig, och efter Missolonghis fall (april 1826) drog han sig för en tid tillbaka från det offentliga lifvet, men framträdde sedan 1828 som ledare för oppositionen mot presidenten Kapodistrias. Af den provisoriska styrelse, som öfvertog regeringen, sedan den yngre Kapodistrias blifvit förjagad (1832), utsågs M. till statssekreterare för finanserna, och af konung Otto kallades han 1833 först till finansminister, sedermera (s. å.) till ministerpresident. 1834—40 tjänstgjorde han som grekisk minister i München, Berlin och London. Sedan han 1841 under en kortare tid varit ministerpresident, afgick han som sändebud till Konstantinopel. Nov. 1843—mars 1844 var han president i nationalförsamlingen och april—aug. 1844 i en antirysk ministär, var 1850—54 sändebud i Paris och stod 1854—55, under Krimkriget, ånyo i spetsen för ett ryssfientligt kabinett, som lät Grekland iakttaga sträng neutralitet under kriget. I underhandlingarna 1863 om prins Vilhelms af Danmark val till konung tog han verksam del — Om släkten M. se vidare É. Legrand, ''Généalogie des Maurocordato'' (1886).

1—6. (V. S—g.)

Maurolico [maorålikå], Francesco, italiensk matematiker af grekisk härkomst, f. 1494 i Messina, d. 1575 nära denna stad, blef präst 1521, men sysselsatte sig företrädesvis med vetenskapliga forskningar och med undervisning i matematik.

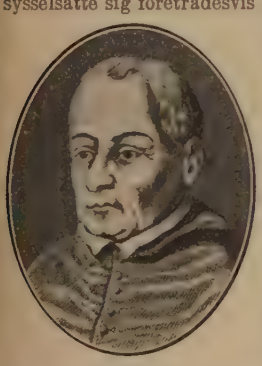

M. öfversatte arbeten af ett stort antal grekiska matematiker samt författade äfven själf skrifter icke blott i matematik, utan äfven inom skönlitteraturens område. I hans matematiska arbeten finnas nya satser rörande de koniska sektionernas teori och gnomoniken. Han var äfven den förste, som gaf en förklaring af det kända optiska fenomenet, att solens bild visar sig cirkulär, äfven om den framträder genom en triangulär öppning. Däremot har en flerstädes förekommande uppgift, att M. väsentligt bidragit till förklaringen af ögats synförmåga, visat sig bero på missuppfattning. — Bland M:s skrifter må nämnas *Opuscula mathematica* (1575) och *Photismi de lumine et umbra* (s. å.).

Maũromicha'lis, berömd mainotfamilj från Oitylon (se Maina). Joannes M. ledde 1770 med ryskt understöd en mainotresning mot turkarna och medverkade väsentligt till Mainas ernående af autonom ställning 1776. — Petros M., vanligen kallad Petro bej, f. 1775, d. 1848, blef 1816 ''herre'' eller, som han med turkisk titel benämnes, ''bej'' öfver Maina, slöt sig till den grekiska hetairian och var en bland de förste, som upptogo frihetsstriden mot turkarna 1821 (49 medlemmar af släkten stupade sedan i frihetskriget). M. utsågs 1822 till president på kongressen i Astros och 1824 till president i verkställande rådet. Då han sedermera slöt sig till oppositionen mot den 1827 till president utsedde Kapodistrias, lät denne 1831 fängsla honom i Nauplia. Detta hade till följd, att M:s broder Konstantinos och son Georgios, hvilka med utmärkelse deltagit i frihetskriget, öfverföllo och mördade Kapodistrias (9 okt. 1831). Konstantinos blef genast nedhuggen af den mördades följe, Georgios blef enligt krigsrätts dom skjuten (22 okt. s. å.). Den gamle M. försattes 1832 i frihet, blef en af konung Ottos trognaste anhängare och utnämndes af honom 1836 till vicepresident i statsrådet. — Hans son Anastasios M. (d. 1870) var general, senator och flera gånger krigsminister.

Maũ'rs. Se Mars, *myt.*

Maũ'rus, Sankt och Sankt M:s kongregation. Se Maurinerna.

Maũ'rus, Rabanus. Se Rabanus.

Maury [mårí], Jean Siffrein, fransk kardinal, f. 26 juni 1746 i Valréas i Venaissin, d. 11 maj 1817 i Rom, var son af fattiga föräldrar, täflade med framgång i Franska akad. med några äreminnen och blef en af Paris' förnämsta predikanter. På akad:s förslag blef han abbot i Frénado och fick 1785 säte i Franska akad. 1789 valdes han till medlem inom prästerskapet af les états généraux (riksdagen), där han obetingadt slöt sig till högern och jämte Cazalès blef dess förnämste man. Han var kvick, fintlig och alltid slagfärdig, men saknade djupare öfvertygelse och sakkunskap. 1791 måste M. fly, kallades af Pius VI till Rom och utnämndes 1794 till kardinal och biskop i Montefiascone och Corneto. Senare närmade han sig Napoleon, återkom till Frankrike 1806, återfick följande år sin plats i Franska akad. samt utnämndes 14 okt. 1810 till ärkebiskop i Paris, sedan Napoleon afsatt hans företrädare. Därigenom hade M. brutit med kyrkan, liksom han genom sitt affall redan förut brutit med bourbonernas anhängare. Han blef också afsatt 1814, sedan Ludvig XVIII bestigit tronen, och begaf sig då till Rom, där den förbittrade påfven höll honom i fängelse under sex månader. — Berömdt var M:s arbete *Essai sur l'éloquence de la chaire* (2 bd, 1809—10). Hans *Oeuvres choisies* utgåfvos 1827 i 5 bd; 1891 utgaf Ricard i 2 bd *Correspondance diplomatique et mémoires inédits du cardinal M.* Biogr. af L. S. Maury (1827), Poujoulat (2:a uppl. 1859), Hergenröther (1878) och Ricard (1887). J. F. N.*

Maury [måo'ri], Juan María, spansk skald, f. 1772 i Málaga, d. 1845 i Paris, studerade vid franska och engelska universitet och var i besitt-

ning af omfattande litterär bildning. Hans dikter utmärkas för geniala tankar och synnerligen elegant form, såsom det stora poemet *Esvero y Almedora* (12 sånger, 1840), *Eloisa y Abelardo, La tempestad* m. fl. Genom *Espagne poétique* (1826—27), en antologi utan föregångare, gjorde M. den spanska diktkonstens rikedomar kända utom Spanien. Han var ock en elegant tolkare på fransk vers af spanska original. Se Rivadeneiras "Biblioteca de autores españoles", bd 29. Ad. H—n.

Maury [må'ri], Matthew Fontaine, nordamerikansk hydrograf, f. 1806 i Virginia, d. där 1873, tillhörde från 1825 Förenta staternas marin, sedan 1836 som löjtnant. 1839 anställdes han vid sjökarteverket i Washington, i förening med hvilket ett nautiskt observatorium och en hydrografisk byrå utbildade sig. M. blef 1844 direktör för det hela och erhöll 1855 kommendörs grad. I sin nya verksamhet hopade han genom utdelande och återuppsamlande af ändamålsenligt inrättade loggböcker ett högst rikhaltigt förråd af nautiska iakttagelser, hvarefter han publicerade vind- och strömkartor samt anvisningar på de bästa segelvägarna. Därigenom samt genom det banbrytande, ehuru numera föråldrade, arbetet *The physical geography of the sea* (1855; många upplagor; öfv. på flera språk) m. fl. skrifter inlade han stora förtjänster om sjöväsendet och dess hjälpvetenskaper, i synnerhet hydrografien, hvilken vetenskapsgren han kan anses ha praktiskt grundlagt. Det var också hufvudsakligen M:s förtjänst, att ett gemensamt system för nautiska observationer fastställdes på den internationella kongressen i Bruxelles 1853. Vid nordamerikanska inbördeskrigets utbrott (1861) ställde M. sig till sydstaternas tjänst och begaf sig senare, efter att ha mist nästan all sin egendom, först till England och sedermera i tjänst hos kejsar Maximilian af Mexico och blef 1868 professor i meteorologi vid militärinstitutet i Virginia. Biogr. af hans dotter F. M.-Corbin (1888).

Maury [mårī], Louis Ferdinand Alfred, fransk kulturhistoriker, f. 1817, d. 1892, blef 1862 professor i historia vid Collège de France och var riksarkivarie 1868—88, under hvilken tid han bl. a. räddade arkivet från att förstöras af kommunarderna. Han visade stor och mångsidig lärdom i sina skrifter, bland hvilka må nämnas *Essai sur les légendes pieuses du moyen âge* (1843), *La terre et l'homme* (1857; 5:e uppl. 1891), *Histoire des religions de la Grèce antique* (3 bd, 1857—60), *La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge* (1860; 4:e uppl. 1877), *Le sommeil et les rêves* (1861; 4:e uppl. 1877), *Croyances et légendes de l'antiquité* (1863; senaste uppl. 1896, med M:s bibliografi) och *Les forêts de la Gaule et de l'ancienne France* (1867). M. lämnade äfven en mängd bidrag till tidskrifter och redigerade som sekreterare i geografiska sällskapet i Paris under en längre tid dess bulletiner. 1857 vardt M. led. af Institutet.

Maury [må'ri], Antonia C., nordamerikansk astronom, f. 21 mars 1866 i Cold Spring, New York, under åtskilliga år anställd som assistent vid Harvard-observatoriet i Cambridge, Mass., där hon företrädesvis var sysselsatt med undersökningar öfver fixstjärnornas spektra. Hennes förnämsta arbete är *Spectra of bright stars photographed with the 11-inch Draper telescope as a part of the Henry Draper memorial and discussed of Antonia C. Maury* (1897). Hon har där uppställt en ny klassificering af fixstjärnornas spektra, hvilka hon indelar i 22 hufvudgrupper med flera underafdelningar, inalles mer än 150 afdelningar. Denna klassificering har under de senaste åren tilldragit sig mycket stor uppmärksamhet och lagts till grund för flera viktiga nyare undersökningar öfver stjärnornas strålning, temperatur, olika utvecklingsstadier m. m. — Af miss M:s öfriga arbeten må nämnas värdefulla bidrag till kännedomen om de spektroskopiska dubbelstjärnorna. B—d.

Maury [mårī], François Marie Émile Lucien, fransk författare, f. 26 nov. 1872 i Paris, studerade vid universiteten i Clermont-Ferrand och Paris, deltog som följeslagare åt hertigen af Chartres i en resa till Kaukasus, Armenien och Central-Asien, vardt licencié ès-lettres och var 1900—06 universitetslektor i franska språket i Uppsala. Sedan 1906 är han litteraturkritiker i "Revue bleue". I bokform har han, utom sin afh. för diplom för högre historiska studier i Sorbonne m. m., utgifvit en skildring *Stockholm et Upsal* (i serien "Villes d'art") och de litteraturkritiska *Figures littéraires* (1910), *Classiques et romantiques* (1912) och *Nouvelles figures littéraires* (s. å.); därtill kommer ett stort antal uppsatser i "Revue historique", "Revue universelle", "Encyclopédie Larousse" m. m. I hans författarskap, som utmärkes af omfattande kunskaper och skarpsinnigt omdöme, intaga svenska ämnen ett betydande rum. R—n B.

Mâurya, en indisk härskardynasti, hvars historia är att förlägga till tiden 317—178 f. Kr. Bland dess i indiska källor omnämnda tio furstar äro dess skapare Chandra Gupta (317—291) samt Asoka (259—226) de förnämsta. Det var veterligen första gången under denna dynasti, som försök i Indiens historia gjordes att förena hela, resp. större delen af den indiska halfön till ett rike under enhetlig monarkisk styrelse. Höjdpunkten nådde denna sträfvan under Asoka, som man kan säga däri väsentligen lyckades. Centrum för detta rike var Magadha (västra Bengalen) med Pâṭaliputra (nuv. Patna) som regeringsresidens. Det var äfven under denna dynasti som buddismen i Indien uppsteg till rang af statsreligion (jämte andra bekännelser) för att sedan småningom igen träda tillbaka. K. F. J.

Ma'usa, turk. Se Famagusta.

Mâu'schel, ty., öknamn på jude. Se Mauschla.

Mâu'schla (af ty. *mauscheln*, af *Mauschel*, förvrängning af *Mose*, som på judetyska uttalas *mósche* l. *mausche*), tala judetyska (se d. o.).

Mâu'sergevär, *krigsv.*, en af bröderna Wilhelm (f. 1834, d. 1882) och Paul (f. 1838

Mauser i Württemberg 1866 först framställd gevärskonstruktion, som sedan ytterligare utvecklats och nu med olika modifikationer är antagen i åtskilliga länder, bl. a. Sverige. Se vidare Handeldvapen (äfven tabellen). S.

Mausim, det gammalarabiska namnet på monsun (se d. o.).

Mausolé. Se Mausoleum.

Mausolēum, lat. (grek. *Mausol'leion*), urspr. den stora, praktfulla grafvård, som drottning Artemisia af Karien lät uppföra i Halikarnassos öfver sin bittert sörjde make och broder, Mausolos, härskare i nämnda stad (377—353 f. Kr.). Mausoleum nämndes i forntiden som ett af "världens sju underverk". Man har mycket tvistat om, huru mausoleum såg ut. Enligt Plinius d. ä. bestod det af en fyrkantig underbyggnad, 129 m. i omkrets, omgifven af 36 pelare. Däröfver höjde sig en byggnad, som i 24 trappsteg tillspetsade sig uppåt i pyramidform. På öfversta platån stod ett fyrspann af marmor. Det hela var 44 m. högt och på det präktigaste smyckadt med statyer samt måladt i olika färger. (En afbildning af amasonfrisen meddelas å pl. III till art. Bildhuggarkonst.) Ännu på 1100-talet var M. väl bevaradt; men under följande årh. förstördes öfverbyggnaden, och Johannitriddarna nyttjade 1522 grafvården som sten- och kalkbrott. Sir C. T. Newton återfann den 1857, och en mängd konstverk fördes därifrån till London (de förvaras nu i British museum). Litt. bl. a.: Newton och Pullan, "History of discoveries at Halicarnassus" (1862—63), Petersen, "Das mausoleum" (1867), Adler, "Das mausoleum zu Halicarnass" (1900), J. J. Stevenson, "A restoration of the mausoleum at Halicarnassus" (1909). — Namnet *mausoleum* har sedermera nyttjats äfven för andra väldiga grafvårdar, byggda efter liknande plan, t. ex. i Rom *Mausoleum Augusti* (vid Via de' pontifici), hvars underlag nu uppbär Teatro Umberto, *Mausoleum Hadriani*, nu Castel S. Angelo (se pl. VII till art. Byggnadskonsten). — I de moderna språken har ordet mausolé småningom blifvit benämning på hvarje mycket stort och dyrbart grafmonument, t. ex. på John Ericssons grafkapell i Filipstad (se Ericsson, sp. 771). J. C.

Mausōlos (grek. *Mausōlos*, lat. *Mausōlus*), konung i Karien (se d. o. och Mausoleum).

Mau'thner, Ludwig, österrikisk ögonläkare, f. 1840, d. 1894, blef med. doktor 1861, docent i oftalmiatrik i Wien 1864, ord. professor i samma ämne i Innsbruck 1869 och bosatte sig 1877 åter i Wien, där han 1894 kallades till ord. professor. Skrifter: *Lehrbuch der ophthalmologie* (1868), *Die optischen fehler des auges* (1872—76), *Die sympatischen augenleiden* (1879), *Die funktionsprüfung des auges* (1880), *Gehirn und auge* (1881), *Die lehre vom glaukom* (1882) m. fl. R. T—dt.

Mau'thner, Fritz, tysk författare, f. 22 nov. 1849 i Hořitz, Böhmen, studerade juridik och medarbetade i pressen i Prag, som han 1876 lämnade för att bege sig till Berlin, där han sedermera verkat som kritiker och författare. M. vann sin första stora framgång 1879 med en samling parodier på moderna tyska författare, *Nach berühmten mustern* (2:a saml. 1880, båda i många uppl., samlade 1897). Andra kritiska och satiriska arbeten af M. äro *Einsame fahrten* (1879), *Von Keller zu Zola* (1887), *Schmock, oder die literarische karrière der gegenwart* (1888) och *Tote symbole* (1891). Bland hans många noveller kunna nämnas *Vom armen Franischko* (1880, 7:e uppl. 1886), *Die sonntage der baronin* (1880, 3:e uppl. 1881) och *Der steinerne riese* (1897), bland hans romaner *Xantippe* (1884, 6:e uppl. 1894), *Berlin W.* (3 bd, 1886—90) och *Der letzte deutsche von Blatna* (1886, 5:e uppl. 1890). Jämte dessa uddiga och journalistiskt turnerade skildringar från nutiden har M. skrifvit ett stort språkligt arbete, *Beiträge zu einer kritik der sprache* (3 bd, 1901—02, senaste uppl. 1910 ff.), som i trots af bristande vetenskaplig genomarbetning har betydelse genom sin skarpsinniga och självständiga problembehandling utanför de gängse filologiska systemen. Till den sluta sig den lilla studien *Die sprache* (1907) och den kritiska *Wörterbuch der philosophie* (1910). Små filosofiska monografier äro *Aristoteles* (1904) och *Spinoza* (1906). R—n B.

Mauvaises terres [måvä̈s tär], de kanadensiske fransmännens benämning på Barren lands (se d. o.).

Mauvais sujet [måvä syjē], fr., "ett dåligt subjekt", utsväfvande odåga, moraliskt sjunken man.

Mauve [måv], fr. (eg. malva), malvafärgad.

Mauve [må'jfe], Anton, holländsk målare, f. 1838 i Zaandam, d. 1888, var en af det moderna Hollands märkliga landskapsmålare. Hans område var kor eller får i kustlandets fuktiga, silfvertonande atmosfär. M. är rikt representerad i riksmuseet i Amsterdam och likaså i Mesdags museum i Haag. G—g N.

Mauveïn [måveïn; af fr. *mauve*, malva, stockros], Anilinviolett, Perkins violett l. Purpurin, *kem.*, ett rödviolett färgämne, som framställes genom oxidation af toluidinhaltig anilin och som tillhör den grupp af anilinfärger (se d. o.), som kallas *safraniner*. Mauveïn, som utmärkes genom sin ljusäkthet, kan användas till direkt färgning af bomull. H. E.

Maviti, sulustam. Se Mafiti.

Māvors, *myt.* Se Mars.

Mavroda'phne, ett berömdt grekiskt vin från Achaja.

Max, förkortning för Maximilian (se d. o.).

Max. 1. Emanuel, ritter von M., österrikisk skulptör, f. 1810, d. 1900, studerade i Prag, Wien och Rom och utförde kyrkliga skulpturer i klassisk stil (flera i Prag). Hans förnämsta arbete är *Radetzkys* staty i Prag (aftäckt 1858). Bifigurerna därpå (8 soldater, som bära marskalken på en sköld) utfördes af M:s broder Joseph v. M. (f. 1804, d. 1855), som äfven utförde allegoriska figurer för *Franzens* monument och modellen till *studentmonumentet*, båda i Prag. M. utgaf 1893 en vidlyftig självbiografi, *82 lebensjahre*.

2. Gabriel Cornelius v. M., son af den under M. 1 nämnde skulptören Joseph v. M., målare, f. 1840 i Prag, studerade där, i Wien och 1863—69 för Piloty i München, där han förblef bosatt. 1879—83 var han professor vid konstakademien därstädes. Han uppträdde med romantiska och sensationella ämnen, än rörande sentimentala, än uppskakande och rafflande, än rent patologiska: en *kvinnlig martyr* på korset och en romersk yngling, som lägger en rosenkrans nedanför hennes fötter

(1867), *Anatomen* (läkaren inför en ung, skön flickas lik, 1869), *Kristushufvudet på Veronikas duk* (1874), en *kristen flicka på arenan* (s. å.), *Andehälsningen* (en dam, som spelar piano, vidröres af en andehand, 1879), *Vivisektorn* (1883),

Katarina Emerich i extas (1885, nya pinakoteket i München). Han valde motiv äfven ur dikter: *Julia* (på båren, 1873), *Gretchen* (uppenbarande sig efter döden), *Lejonbruden* (efter Chamisso) och *Barnamörderskan* (efter Bürger, 1877, Kunsthalle i Hamburg). Han målade äfven religiösa ämnen, såsom *Ecce homo* (1876, Hamburg, Kunsthalle), *Jesus uppväcker Jairi dotter* (1877), *Jesus botar ett barn* (1884, Berlins nationalgalleri), *Madonna* (1885, museum i Leipzig), *Fader vår* (1887, Dresdengalleriet). Högst karakteristisk för M:s läggning är *Det är fullkomnadt* (1883, den korsfäste, vid målningens nedre kant ses några händer, som sträckas upp emot honom, anropande och tillbedjande). Jämte dylika motiv har M. målat mycket känsligt hållna landskapsstämningar med figurer, oftast unga flickor, drömmande, kontemplativa (*Systrarna*, 1876, Berlins nationalgalleri, *Vårsaga*, Konsthistoriska museet, Wien, *Adagio*). I dylika stämningar af vemod och svärmeri visar sig M. som en fin kolorist. *Konvalescenten* (odaterad) finns i Glyptoteket i Köpenhamn. På ett nytt område visar han sig i rekonstruktionen af Darwins *apmänniska*. Satiriska djurbilder har han framställt i *Apor som konstkritiker-kollegium* (Nya pinakoteket i München) m. fl. Jfr monografier af Klemt (1886) och N. Mann (1890). 1—2. G—g N.

Max., namnförkortning vid växtnamn. Se Maxim.

Max Adeler [mä'ks ä'dilə], pseudonym för Ch. H. Clark (se denne).

Maxburg [-borg], slott. Se Hambach.

Max Emanuel, prins af Württemberg. Se Maximilian, tyska furstar 5.

Maxen, by, med omkr. 800 inv., i konungariket Sachsen, 10 km. s. v. om Pirna. Se Finck, F. A.

Maxe'ntius [-tsius], Marcus Aurelius Valerius, romersk kejsare, var son af Maximianus, Diocletianus' medregent, och kunde således hoppas att bli "cæsar" (underkejsare), när hans fader och Diocletianus nedlade värdigheten. Men den nye "augustus" (öfverkejsaren), Galerius, förbigick den utsväfvande ynglingen och utnämnde i hans ställe illyriern Severus (305 e. Kr.). M. lyckades då med tillhjälp af folket i Rom och senaten, hvilka ville häfda hufvudstadens betydelse, att vinna purpurn (306), och vid underlämnade hans fader det enför att åter uppstiga på tronen. Severus öfvergafs af sina trupper, Maximianus' gamla soldater, och tvangs att döda sig. Galerius inföll i Italien, men måste med oförrättadt ärende draga sig tillbaka. Nu voro M. och hans fader herrar i Rom; men den förre bemäktigade sig snart ensam väldet, och fadern drog sig undan till sin måg Konstantin i Gallien. M. var en grym och lastbar, girig och vällustig person, som lefde i veklig yppighet inom murarna af sitt palats och i sina trädgårdar. Endast soldaterna skonades för hans godtyckliga tyranni. Efter några år uppstod oenighet emellan M. och Konstantin i Gallien, hvilken hade låtit döda M:s fader, då denne höjt upprorsfanan (310). Konstantin mottog från Italien ifriga uppmaningar att befria folket från despoten. Med en i antal underlägsen, men förträffligt öfvad krigshär inryckte han i Italien genom alppassen utan att hindras af M., hvilken, såsom det påstås, med stöd af ett orakelsvar, höll sig overksam i Rom. När Konstantin emellertid efter lyckliga strider med M:s fältherrar nalkades Rom, gick M. honom till mötes, men blef i grund besegrad vid Milviska bron, i närheten af hufvudstaden. På flykten drunknade han i Tibern (okt. 312). R. Tdh.

Maxentius' bild på ett fornromerskt guldmynt.

rättelsen därom skilda lifvets ro

Maxi'll (lat. *maxi'lla*), käke. Det undre paret af insekternas tuggverktyg kallas maxiller, det öfre paret mandibler (se Insekter, sp. 708—709, samt fig. 2 och 3). Maxillerna röra sig, liksom mandiblerna, mot hvarandra i horisontalplanet. Dessa "underkäkar" ha mera sammansatt byggnad än öfverkäkarna, hvarigenom de väl kunna åstadkomma en mångsidigare tuggningsrörelse, men därvid utveckla mindre kraft, än hvad en enklare byggnad skulle medgifva. På hvarje maxill urskiljer man en basal-led (*cardo*), som ledar mot hufvudet, och en stamdel (*stipes*), utgående i vinkel från basal-leden. På stamdelen sitta ett yttre, vanligen palpbärande fjäll (*squama palpigera*) och dessutom två tuggskifvor l. tugglikar, en yttre och en inre (*lobus externus* och *l. internus*). O. T. S.*

Maxillária, *bot.* Se Orchidaceæ.

Maxillärpalper, *zool.* Se Palper.

Maxim (fr. *maxime*, af lat. *ma'xima*, högsta, med underförstådt *sente'ntia*, tänkesätt), lefnadsregel, praktisk grundsats, en i handlingssättet ståndaktigt tillämpad åsikt eller öfvertygelse, en fullt medvetet fattad och afsiktligt vald bestämningsgrund för människans vilja.

Maxim [mä'ksim], sir (sedan 1901) Hiram, amerikansk ingenjör, f. 1840 i Sangerville, Maine, utbildade sig hufvudsakligen genom självstudium, uttog 1867 patent på gastillverkningsmaskiner, gjorde stora uppfinningar på den elektriska belysningens område och konstruerade 1883 i London, dit han öfverflyttat, en automatisk kulspruta (se Kulspruta, sp. 218—219), som sedermera utvecklades till en af de främsta i sitt slag. M. har äfven gjort uppfinningar på kruttillverkningens, torpedväsendets och flygteknikens områden. 1888 sammanslöt sig M. med svensken T. Nordenfelt, och ett bolag bildades under bådas namn i London, men det hade ingen lycka med sig, hvarför det snart upplöstes. Senare sammanslöt sig M. med Londonfirman Vickers Sons, hvars verkställande direktör han var till 1911. G. af Wdt.

Maxim. (äfven Max.), vid växtnamn ofta för-

kortning för ryske botanisten K. I. Maksimovitj (se denne).

Ma'xima, lat., plur. af *maximum* (se d. o.).

Ma'xima (lat., "den största"), *mus.*, det (näst larga) största notvärdet i mensuralmusiken. Om detta och tecknet därför se Mensuralmusik. A. L.*

Ma'xima cum laū'de, lat. Se Distinktionsbetyg.

Ma'xima debētur pu'ero revere'ntia, lat., "man är skyldig barnet den största hänsyn", man bör akta sig att genom dåligt föredöme eller oanständiga ord gjuta sedefördärf i unga sinnen. Citatet är från Juvenalis' 14:e satir, v. 47.

Maximāl (lat. *maximālis*, af *ma'ximus*, störst), högsta möjliga, högsta tillåtna o. d., t. ex. maximaldos (se Dos), maximalhastighet (jfr t. ex. Farhastighet), mots. minimal (se d. o.). Om maximalarbetsdag se Normalarbetsdag. Om maximalmätare se Elektricitetsmätare, sp. 213. Likbetydande med "maximal" är maximi- (gen. af ma'ximus), begagnadt som första sammansättningsled, t. ex. maximieffekt (se Carnot, sp. 1196), maximilön (se Arbetslön), maximispänning (se Elektriska anläggningar, sp. 233), dock äfven begagnadt i en något annan bemärkelse, t. ex. maximitermometer. Mots. minimi-. Jfr Maximum.

Maxime [maksi'm], nattkafé i Paris, som besökes i synnerhet af resande och där ett kapell spelar samt danser förekomma.

Ma'ximi-. Se Maximal.

Maximiānus, romerska kejsare. 1. Marcus Aurelius Valerius M. Herculius, f. 250 i Sirmium i Illyricum, var af ringa börd, men utmärkte sig genom tapperhet i fält samt blef af sin vapenbroder och landsman Diocletianus 285 upphöjd till "cæsar" (underkejsare) och 286 till "augustus" (öfverkejsare). Han ledde med kraft och framgång flera fälttåg i Gallien och Afrika samt firade med Diocletianus en storartad triumf (303). 305 nedlade han jämte Diocletianus och på dennes inrådan den kejserliga makten och drog sig undan till en landtgård i Lukanien. Om hans vidare öden se Maxentius. M. var en rå och hänsynslös krigare med starka lidelser. Diocletianus' öfverlägsna ande utöfvade dock på honom ett oemotståndligt inflytande. Diocletianus synes ha skickligt begagnat sig af sin medregents hårdhet och despotism, när det gällde att uppträda skoningslöst och straffande. — 2. Cajus Galerius Valerius M. Se Galerius. 1. R. Tdh.

Maximianus' bild på ett fornromerskt mynt.

Maximiānus, latinsk elegisk skald på 500-talet, f. i Etrurien, kom som ung till Rom, där han förvärfvade sig stort rykte som talare. Måhända var han i östgotakonungen Teoderiks tjänst. Sex af hans elegier finnas ännu i behåll, skrifna på hans ålderdom och prisande ungdomen och kärleken. Åtskilliga upplagor finnas af M., den äldsta af Wernsdorf, "Poetæ latini minores", d. VI.

Ma'ximieffekt. Se Carnot, sp. 1196.

Maximilian (Max), hertig af *Leuchtenberg*. Se Leuchtenberg 2.

Maximilian Ferdinand Josef, kejsare af *Mexico*, ärkehertig af Österrike, f. 6 juli 1832 på slottet Schönbrunn vid Wien. Hans föräldrar, ärkehertig Frans Karl och prinsessan Sofia af Bajern, gåfvo åt M. (yngre broder till nu regerande kejsar Frans Josef af Österrike) en allvarlig, nästan hård uppfostran, i afsikt att, om möjligt, motverka hans svärmiska naturanlag och hos honom väcka håg för praktiska värf. Som kadett (1850) och sedermera som officer och eskaderchef besökte han de förnämsta hamnarna vid Medelhafvet.

Befordrad till amiral (1854) och styresman för marinen, inlade han stora förtjänster om den österrikiska flottans omskapande till ett verkligt sjöförsvar. Med samma ifver, ehuru icke med samma framgång, sökte han i sin egenskap af generalguvernör öfver konungariket Lombardiet-Venetien (1857) upprätthålla det österrikiska inflytandet uti Italien. Han åsyftade ett slags personalunion emellan konungariket och Österrike, men hans bemödanden att lugna sinnena förblefvo fruktlösa. När slutligen Österrike nödgades sända till Lombardiet betydande stridskrafter för att skydda rikets gränser, lämnade M. Italien (1859). Han drog sig tillbaka med sin gemål, Charlotta af Belgien (se Charlotta, sp. 87), till sitt naturskönt belägna slott Miramar vid Trieste, där han nästan oafbrutet egnade sin tid åt historiska studier, poesi, musik och målarkonst. Efter mycken tvekan och långa underhandlingar lånade han emellertid, icke minst, som det synes, för att efterkomma sin gemåls önskningar, sin medverkan till Napoleon III:s plan att upprätta ett nytt kejsardöme på andra sidan Atlanten. 10 april 1864 emottog han en deputation af notabelförsamlingen i Mexico, inför hvilken han förklarade, att han mottog kejsarvärdigheten med den bestämda föresatsen att ge sitt nya fädernesland en liberal styrelseform och värna dess oafhängighet. Fyra dagar senare gick han jämte sin gemål ombord på det österrikiska linjeskeppet "Novara" och ankrade i Vera Cruz' hamn 28 maj. Själf högsint och oegennyttig ställde han sig öfver partierna, men saknade förmågan att behärska dem. Till medlemmar af den första nya regeringen utsåg han företrädesvis män med utprägladt liberala åsikter. När senare de liberale alltmer sveko honom, skänkte han sitt förtroende åt de klerikale, men utan att hos dem finna större viljekraft. I saknad af ett säkert stöd hos något parti skulle han icke lyckas utföra sina vidtomfattande planer. Under hans treåriga styrelse fattades dock många viktiga beslut, bl. a. om anläggandet af nya järnvägar och

telegraflinjer, införandet af allmän folkundervisning, upprättandet af högre skolor och akademier, ordnandet af rättsväsendet. Emellertid förblefvo två af de allra viktigaste frågorna olösta, nämligen ordnandet af finanserna och af militärväsendet. Så länge Frankrike stödde det mexikanska kejsardömet med sina vapen och penningar, kunde dessa frågor undanskjutas, men slutligen såg Napoleon sig tvungen att återkalla trupperna. Budskapet härom inträffade i Mexico 31 maj 1866. M. var beredd att nedlägga kronan, men hejdades af sin gemål, som i förhoppning att utöfva personligt inflytande på Napoleon afreste till Europa. Träffad af ett svårt själslidande, hindrades hon att återvända till Mexico, och M. hade nu omkring sig endast några få uppriktiga vänner, men dess fler egennyttiga rådgifvare, i främsta rummet marskalk Bazaine. Sedan 15 febr. 1867 det sista franska krigsskeppet afseglat ur Vera Cruz' hamn, var han öfverlämnad åt endast sina egna hjälpmedel. Statskassan var så godt som tom, och stridskrafterna knappast organiserade. Utgången af den förestående tvekampen emellan de kejserlige och de af Juarez (se d. o.) ledde republikanerna var lätt att förutse. Med undantag af några lyckliga mindre träffningar blefvo de kejserlige slagna öfverallt. För att höja sina truppers mod begaf sig M. till Queretaro och ställde sig själf i spetsen för nordarmén. Staden omringades af juaristerna och föll 14 maj i deras våld efter 72 dagars hjältemodigt försvar. M. ställdes inför krigsrätt och dömdes till döden; han arkebuserades jämte generalerna Miramon och Mejia 19 juni 1867. Hans lik utlämnades till den österrikiske amiralen v. Tegetthoff och begrofs 18 jan. 1868 högtidligen i Wien. Under titeln *Aus meinem leben* (7 bd, 1867) efterlämnade M. en samling resebeskrifningar, dikter, tänkespråk m. m., som han nedskrifvit vid olika tider före sin afresa till Mexico. Jfr Hellwald, "Maximilian I, kaiser von Mexico" (1869), Gaulot, "La vérité sur l'expédition du Mexique" (3 bd, 1889—90), Schmit von Tavera, "Geschichte der regierung des kaisers M. I etc." (2 bd, 1903), De la Gorce, "Histoire du second empire", IV (1904), och J. L. Vlasio, "Maximiliano intimo" (1905). J. M—r.*

Maximilian, *romersk-tyska* kejsare:

1. M. I, romersk konung och vald kejsare, ärkehertig af Österrike, f. 22 mars 1459 i Wiener-Neustadt, d. 12 jan. 1519 i Wels i Öfre Österrike, var son till kejsar Fredrik III och Leonora af Portugal. Hans lif är fylldt af en mångfrestande verksamhet, framför allt riktad på utvidgande af habsburgska husets makt. 19 aug. 1477 förmälde sig M. med Maria, dotter till hertig Karl den djärfve af Burgund, som stupat i jan. s. å.; han vann därigenom väldet öfver Nederländerna, men måste trots sin seger vid Guinegatte (1479) afstå till Frankrike själfva hertigdömet Burgund och Picardie genom freden i Arras (dec. 1482). — M. hade dessutom många stridigheter att utstå med de nederländska ständerna; 1488 vardt han t. o. m. tillfångatagen i Brügge och måste befrias af en tysk här. 1489 återvände M. till Tyskland, där han redan 1486 krönts till romersk konung; han lyckades efter Mattias Corvinus' död, i april 1490, återtaga det af ungrarna eröfrade Wien, men erkännande af habsburgska husets anspråk på Ungerns tron vann han endast för det fall, att den till konung valde Vladislav af Böhmen afled utan manliga afkomlingar (fördrag i Pressburg 1491). Genom sin frände Sigismunds afsägelse blef han i mars 1490 herre öfver Tyrolen med tillhörande områden och samlade sålunda efter faderns död habsburgska husets länder i en hand. Ytterligare vinst lofvade M:s förening med arftagerskan till Bretagne Anna, med hvilken han genom ställföreträdare ingick äktenskap 1490 — hans första gemål Maria af Burgund dog redan 27 mars 1482 —; men då M. dröjde att infinna sig, måste Anna enligt påfvens önskan 1491 bryta förbindelsen och räcka Karl VIII af Frankrike sin hand. Denne å sin sida bröt därmed sin förlofning med M:s dotter Margareta, hvarpå M. genom segern vid Dournon och freden i Senlis (1493) återtog Franche-Comté, som varit utfäst som hemgift. — Efter Fredrik III:s död 19 aug. 1493 öfvergick kejsarmakten till M., som följande år äktade Blanca Maria Sforza, brorsdotter till Milanos styresman Ludvig Sforza, som af M. upphöjdes till hertig; rikets nye härskare vardt dock aldrig krönt af påfven, utan antog slutligen 4 febr. 1508 i Trident på eget bevåg titeln vald romersk kejsare, hvartill han strax därpå erhöll påfvens välsignelse. M. hyste tanken att fördrifva turkarna från Konstantinopel, men togs i stället i anspråk af strider med Frankrike och af tyska rikets inre ärenden. Sedan franske konungen Karl VIII 1494 med en här infallit i Italien, biträdde M. jämte påfven, Spanien, Milano och Venezianska republiken den mot denne riktade ligan i Venezia 1495. På riksdagen i Worms s. å. uppträdde de tyska ständerna själfva mot den upplösning i riksförfattningen, som småningom framträdt sedan midten af 1200-talet och nått sin höjdpunkt under Fredrik III:s långa och svaga regering; deras ledare var ärkebiskop Berthold von Henneberg af Mainz. Hvad som vanns var påbjudandet af evig landsfred och inrättandet af rikskammarrätten; tillika pålades för tillfället en allmän riksskatt; däremot strandade på kejsarens motstånd förslaget att vid hans sida ställa ett af ständerna bildadt riksråd med vidsträckt myndighet. En förlust för riket medförde 1499 kriget med schweizarna, som genom freden i Basel s. å. i verkligheten, om också ej till namnet, erhöllo erkänd självständighet. Då M. sedan ville fortsätta kampen med Frankrike, som 1499 inkräktat Milano, måste han på riksdagen i Augsburg 1500 foga sig i tillsättandet af en riksregering, som representerade kurfurstar, furstar och städer m. fl. och starkt inskränkte hans egen makt; men redan 1502 råkade denna i upplösning. M:s framgångar i ett krig med Ruprecht af Pfalz 1504 och ärkebiskop Bertholds död i dec. s. å. stärkte hans ställning; af

det omstridda bajerska arfvet tog han norra Tyrolen (1505). Dock förblef Milano franskt, och i sin krigföring mot venezianerna hade M. föga lycka, äfven då han mot Venezia förband sig med sin förra fiende Frankrike genom ligan i Cambrai (1508). Senare återgick han till Frankrikes motståndare, i det han 1512 slöt sig till den s. k. heliga ligan, ingången 1511 af påfven, Spanien och Venezia, som dock nu afföll till franska sidan. I Milano insattes som hertig Maximilian Sforza (dec. 1512), men sedan denne 1515 störtats genom franske konungen Frans I:s seger vid Marignano, slöts fred mellan Frans och kejsaren i Bruxelles 3 dec. 1516, då Milano stannade hos Frankrike. Därefter slutade äfven kriget mot Venezia med ringa vinning. — M. egde liflig inbillningskraft, hyste håg för konst och vetenskap och utmärkte sig för bragdlystnad liksom för färdighet i manliga idrotter — han har kallats "den siste riddaren". I sina arfländer grundlade han en fastare förvaltning, och i krigsväsendet ådagalade han framstående organisationsförmåga: han skapade 1500-talets af landsknektar bildade fotfolk och vårdade sig tillika om artilleriets och kavalleriets utdaning. Men han saknade fasthet och högre fältherre- och statsmannagåfvor. Den ringa vinsten af reformarbetet i riket vållades delvis af dessa M:s svagheter och hans habsburgska familjepolitik. M. egde emellertid folkets gunst och var själf mycket mån om sin och sin släkts ryktbarhet: bl. a. lät han allegoriskt skildra sitt lefnadslopp i två dyrbart illustrerade verk, "Der edle held Teuerdank" och "Weisskunig". En praktfull minnesvård öfver M. lät Ferdinand I uppföra i Innsbruck. — M:s senare äktenskap var barnlöst. Med Maria af Burgund hade han två barn, sonen Filip den sköne (konung i Kastilien 1504—06) och dottern Margareta (se Margareta, österrikiska furstinnor 1). Genom Filips äktenskap med Johanna af Aragonien och Kastilien kom Spanien under habsburgska huset (1516); dennes söner Karl och Ferdinand blefvo M:s närmaste efterträdare som romersk-tyska kejsare. — Litt.: Chmel, "Urkunden, briefe und aktenstücke zur geschichte M:s I" (1845) och "Aktenstücke zur geschichte des hauses Habsburg im zeitalter M:s" (3 bd, 1854—58), Ulmann, "Kaiser M. I" (2 bd, 1884—91), Adler, "Die organisation der zentralverwaltung unter kaiser M. I" (1886), von Kraus och Kaser, "Deutsche geschichte im ausgange des mittelalters 1438—1519" (2 bd, 1905 ff.).

2. M. II, kejsare 1564—76, ärkehertig af Österrike, konung af Böhmen och Ungern, f. 31 juli 1527 i Wien, d. 11 okt. 1576 i Regensburg, var sonsonsson till M. 1 och äldste son till sedermera kejsar Ferdinand I samt Anna af Böhmen och Ungern. Han äktade i sept. 1548 sin kusin Maria, kejsar Karl V:s dotter, och förde till nov. 1550 styrelsen i Spanien under tronföljaren Filips frånvaro i Tyskland. Till M:s harm önskade Karl V öfverflytta tyska kejsarkronan på Filip efter sin egen eller åtminstone efter sin broder Ferdinands död, men den förra tanken strandade på dennes motstånd, den senare på de tyske furstarnas motvilja. I nov. 1562 valdes i stället M. till romersk konung, sedan han gifvit påfven och sin fader lugnande löften med hänsyn till sin kända böjelse för protestantismen; s. å. hyllades han som konung af Böhmen och kröntes 1563 till konung af Ungern. Efter Ferdinands död 25 juli 1564 blef M. kejsare och behöll jämte nämnda länder det egentliga Österrike under sin styrelse, medan Tyrolen tillföll hans broder Ferdinand och Steiermark med Kärnten, Krain och Görz tilldelades den yngste brodern, Karl. I det yttre förblef M. framgent katolska kyrkan trogen, under det han i riket sökte medla mellan katolikerna och den augsburgiska bekännelsens anhängare och i sina arfländer medgaf protestanterna trosfrihet: hela hans hållning bar sålunda en prägel af halfhet, hvartill spanskt inflytande bidrog. Då romerska kyrkan ansåg den religiösa frågan löst genom Tridentinska mötet, hade M. ingen framgång i sin sträfvan att i godo återställa kyrkans enhet; och hans försök att utesluta den kalvinske kurfursten Fredrik III af Pfalz från religionsfreden misslyckades på riksdagen i Augsburg 1566 trots dennes oenighet med lutheranerna. Den lutherska adeln i Österrike fick af M. 18 aug. 1568 fri religionsöfning, hvarjämte han sökte bringa den till enighet i bekännelse och kyrkoordning och stadfäste dess trosfrihet 14 jan. 1571. Under M:s regering framträdde dock katolicismen i tyska riket med ökad styrka: jesuiterna fingo makten i Bajern, och andliga furstar undertryckte protestantismen bland sina undersåtar; fåfängt ville Fredrik III af kejsaren utverka ökad frihet för denna tro; han förlamades särskildt af Kursachsens hållning såväl 1575, då kejsarens son Rudolf i okt. valdes till romersk konung, som 1576, då M. på riksdagen i Regensburg äskade ständernas hjälp mot turkarna. — Utifrån hotades M. af en stor fara 1566, då sultan Soliman II med en stark här uppträdde som hjälpare åt furst Johan II Zapolya i Siebenbürgen; men efter Solimans död s. å. slöt M. i febr. 1568 fred på 8 år med Porten. I Polen arbetade kejsaren fåfängt för sin son Ernst vid konungavalet 1573; i dec. 1575 vardt han själf af ett parti vald till konung, men polska kronan stannade hos Stefan Báthory af Siebenbürgen. — M. egde god bildning och vinnande personliga egenskaper. Med sin strängt katolskt sinnade gemål hade han 15 barn, bland dem döttrarna Anna (f. 1549, d. 1580), sedan 1571 förmäld med Filip II af Spanien, och Elisabet (f. 1554, d. 1592), som 1570 blef franske konungen Karl IX:s gemål. — Litt.: Koch, "Quellen zur geschichte M:s II" (2 bd, 1857—61), Schwarz, "Briefe und akten zur geschichte M:s II" (2 bd, 1889—91), Ranke, "Über die zeiten Ferdinands I und M:s II" (1832; i "Sämmtliche werke", bd VII, 1868), och Ritter, "Deutsche geschichte im zeitalter der gegenreformation und des Dreissigjährigen krieges", bd I (1889). 1—2. G. W—k.

Maximilian (Max), *tyska* furstar:

1. Tyska kejsare. Se Maximilian, romersk-tyska kejsare.

2. M. Alexander Fredrik Vilhelm, prins af *Baden*, kusin till nu regerande storhertigen Fredrik II, son till prins Vilhelm af Baden och Maria af Leuchtenberg, f. 10 juli 1867 i Baden-Baden, juris doktor och till 1899 i badensisk och preussisk militärtjänst, kan, då storhertigens äktenskap är barnlöst, betraktas som tronarfvinge. Han förmäldes 1900 med Maria Lovisa (f. 1879), dotter till hertig Ernst August af Cumberland, och har med henne sonen Berchtold Fredrik (f. 1906) och en dotter, Maria Alexandra (f. 1902).

3. *Bajerska furstar:* a) M. I, hertig, 1623 kurfurste af Bajern, f. 17 april 1573, d. 27 sept. 1651, son af Vilhelm V och Renata af Lothringen, uppfostrades under jesuiternas inflytande i en utpräglad katolsk åskådning, erhöll fr. o. m. 1593 växande andel i regeringsbestyren och öfvertog 1598, efter faderns abdikation 1597, i eget namn styrelsen. M. egnade sig med kraft och omsorg åt landets inre angelägenheter och bragte ordning i dess förvaltning, rättsväsen och förstörda finanser. Trettioåriga kriget tillintetgjorde dock frukterna af hans ansträngningar i större utsträckning, än hans sista, fredliga år kunde godtgöra. M:s yttre politik bragte hans hus rik vinst; hans ställning till tidens stora konflikter bestämdes af hans katolska trosifver och hans omsorg om den tyska ständerfriheten. Exekutionen af riksakten mot staden Donauwörth (1607) bragte denna stad i hans våld och ställde honom själf på en framskjuten plats inom det katolska partiet. Bildandet af den evangeliska unionen (1608) besvarades tack vare honom genom de katolska ständernas sammanslutning i ligan (1609), hvars ledare han blef. En stor roll tillföll honom och förbundet genom Trettioåriga krigets utbrott. Ligan slöt sig (1619) till kejsar Ferdinand II, dess här besegrade Fredrik af Pfalz på Hvita berget 1620 och bidrog därefter väsentligast till eröfringen af dennes arfländer. Som lön tillföllo den pfalziska kurvärdigheten och Öfre Pfalz M. i öfverensstämmelse med aftalen 1619. Mansfelds och Kristians af Braunschweig äfventyrliga krigsföretag förde ligans här under Tilly till Nord-Tyskland; sedan Kristian IV af Danmark inblandat sig i de tyska striderna, slog Tilly denne vid Lutter am Barenberge (1626), men måste afstå åt Wallenstein och den nybildade kejserliga hären att föra kriget till slut genom ett infall i Danmark. Höjdpunkten af M:s katolska politik bildar hans medverkan vid restitutionsediktets tillkomst (1629). Emellertid drefvo habsburgarnas växande maktställning i riket, kejsarens och Wallensteins absolutistiska planer samt rivaliteten om det rika byte, som restitutionsediktet lofvade de katolska furstehusen, M. till opposition mot kejsaren. De främsta yttringarna däraf voro Wallensteins störtande på kollegialdagen i Regensburg 1630 och Bajerns förbund med Frankrike (1631). För Richelieu var detta fördrag ett led i en sträfvan att försona Tysklands katolska och protestantiska ständer och ena dem, understödda af Sverige som auxiliärmakt, i striden mot Österrikes öfvermakt i riket. Gustaf Adolfs segrar och själfständiga politik, som ej band sig vid Frankrikes syften, gåfvo emellertid protestantismen en sådan öfvervikt, att katolicismens intressen trädde i förgrunden och förenade M. med Ferdinand II och dennes efterträdare Ferdinand III. Slaget vid Lech (1632) öppnade första gången hans land för de fientliga arméerna; krigets växlingar bragte senare gång på gång Bajern de svåraste lidanden. Dessa, missnöje öfver kejsarens spanskvänliga politik och farhågor för kurvärdigheten och Öfre Pfalz drefvo M. att under krigets sista år söka anslutning till Frankrike, men då han därför ej var sinnad att lämna svenskarna fria händer, bröt han 1647 det stillestånd, som fransmännen förskaffat honom. Följden blef, att dessa och svenskarna ännu en gång (1648) härjande bröto in i Bajern. Vid westfaliska fredskongressen sökte han genom att understödja Frankrikes anspråk göra detta mera oberoende af protestanterna i religionsfrågan, på samma gång som han på så sätt försäkrade sig om dess understöd i sina särskilda intressen. Tack vare dess hjälp behöll Bajern i freden kurvärdigheten och Öfre Pfalz. Litt.: Wolf, "Geschichte M:s I. und seiner zeit" (forts. af Breyer, I—IV, 1807—11), Aretin, "Geschichte des bayrischen herzogs und kurfürsten M. I" (bd I, 1842), Schreiber, "M. I. der katholische, kurfürst von Bayern, und der Dreissigjährige krieg" (1868), v. Schaching, "M. I, der Grosse" (1876), och Stieve, "Kurfürst M. I. von Bayern" (1882) Den modernaste framställningen af M:s politik ger M. Ritter i "Deutsche geschichte im zeitalter der gegenreformation und des Dreissigjährigen krieges" (i "Bibliothek deutscher geschichte"). — b) M. II Emanuel, kurfurste, den föregåendes sonson, son af kurfursten Ferdinand Maria och Adelheid af Savojen, f. 11 juli 1662 i München, d. där 26 febr. 1726, efterträdde sin fader 1679. Han deltog 1683 i kampen mot turkarna utanför Wien, utmärkte sig under de följande åren vid Gran, Buda, Mohács och Belgrad, blef 1690 kejserlig generalissimus vid Rhen samt stridde hvarje följande sommar ända till freden i Rijswijk (1697) vid Rhen, uti Italien eller i Spanska Nederländerna, där han sedan 1691 var ståthållare. 1698 blef hans son med Maria Antonia (kejsar Leopolds dotter, förmäld 1685, d. 1692), kurprinsen Josef Ferdinand, genom testamente insatt till arftagare af hela den spanska monarkien, men den unge prinsens död (6 febr. 1699) omintetgjorde de sålunda öppnade lysande utsikterna för ätten. Emellertid hade M. 1694 förmält sig med polske konungen Johan (III) Sobieskis

dotter Teresia Kunigunda (d. 1730). Vid Spanska tronföljdskrigets utbrott (1701) ställde han sig jämte sin broder kurfursten Josef Klemens af Köln på Frankrikes, i stället för kejsarens, sida, lockad med förespeglingar om kunglig värdighet och om eventuell hjälp till kejsarkronans förvärfvande efter Leopolds död. Under krigets förlopp förde han med heder viktiga kommandon, men var sedan 1704 till följd af de fransk-bajerska vapnens nederlag vid Höchstädt fördrifven från sitt land samt sedan 1706 jämte brodern förklarad i akt af den nye kejsaren, Josef I. Först genom freden i Baden (1714) upphäfdes aktsförklaringen, hvarefter M. 1715 återkom till Bajern. Han efterträddes af sin äldste son i andra giftet, Karl Albert (kejsar Karl VII). — c) M. III Josef, kurfurste, den föregående sonson, son af kurfursten Karl Albert och kejsar Josef I:s yngre dotter, Maria Amalia, f. 28 mars 1727 i München, d. där 30 dec. 1777, efterträdde sin fader 1745. Han afstod s. å. genom freden i Füssen från dennes anspråk på österrikiska arfländerna, men fick behålla hela det bajerska området. Hans förnämsta omsorg blef därefter att upphjälpa Bajerns finanser; tillika förbättrades lagstiftningen och undervisningsväsendet, och 1759 stiftades vet. akad. i München. Ehuru trogen katolik, afvisade M. dock kyrkliga öfvergrepp. I Sjuåriga kriget tillhörde han Fredrik II:s fiender. Han var förmäld med Maria Anna af Sachsen och Polen, August III:s dotter, men hade med henne inga barn. På grund af ingångna arföljdsfördrag efterträddes han af sin närmaste frände af wittelsbachska husets sulzbachska linje, kurfursten Karl Teodor af Pfalz. — d) M. I Josef (som kurfurste M. IV Josef), konung af Bajern, f. 27 maj 1756 på Schwetzingens slott (i badensiska kretsen Mannheim), d. 13 okt. 1825 å lustslottet Nymphenburg, var son af hertig Fredrik af Zweibrücken-Birkenfeld och Franciska af Pfalz-Sulzbach. Han blef 1777 öfverste, 1778 maréchal de camp i fransk tjänst, efterträdde 1795 sin broder, Karl II, som regerande hertig af Zweibrücken samt blef 1799, då med kurfursten Karl Teodor den pfalz-sulzbachska grenen af wittelsbachska huset utslocknade, kurfurste af Pfalz-Bajern samt hertig af Jülich och Berg. 1801 slöt M. sig till Napoleon, hvilken 1803, 1805 och 1809 mycket förstorade hans land och genom freden i Pressburg 26 dec. 1805 skaffade honom konungatiteln, som M. antog 1 jan. 1806. S. å. förmäldes hans dotter Augusta med vice-konung Eugène af Italien. 8 okt. 1813 slöt M. sig dock genom fördraget i Ried till den sista stora koalitionen mot Frankrike och räddade genom detta affall, hvad han vunnit som Napoleons vasall. Personligen mild och fridsam, hade han från början af sin regering låtit den handlingskraftige ministern Montgelas styra Bajern och vidtaga en mängd reformer i den s. k. upplysta despotismens anda, men 1817 afskedades denne helt plötsligt på kronprinsen Ludvigs begäran och efter påtryckningar af hofvet i Wien. Följderna af denna förändring visade sig å ena sidan i ett närmande till Rom (konkordatet af 1817), men å andra sidan i den oktrojerade författningen af 26 maj 1818, hvilken ännu i hufvudsak är bibehållen. Sitt rikes vetenskapliga bildningsanstalter såg M. väl till godo, och 1808 stiftade han konstakademien i München. Han var sedan 1785 förmäld med Vilhelmina Augusta af Hessen-Darmstadt och, efter hennes död, sedan 1797 med prinsessan Karolina af Baden. Han efterträddes af sin son Ludvig (I). — e) M. II Josef, konung af Bajern, den föregående sonson, f. 28 nov. 1811 i München, d. där 10 mars 1864, var son till Ludvig I och Teresia af Sachsen-Hildburghausen. Efter grundliga universitetsstudier, särskildt i historia, och utländska resor lefde han i umgänge med skalder, konstnärer och vetenskapsmän, om somrarna mest å slottet Hohenschwangau, samt förmälde sig 1842 med prinsessan Maria af Preussen (f. 1825, d. 1889). Efter sin faders abdikation besteg han 20 mars 1848 tronen. M. omgaf sig med frisinnade ministrar och beviljade reformer i konstitutionell anda, men visade sig som fiende till tanken på en tysk enhetsstats upprättande under Preussens hegemoni och omfattade i stället den s. k. trias-politiken, eller sträfvandet att af Tysklands mindre stater, med Bajern i spetsen, bilda ett förbund, hvilket skulle stå som en jämnstark tredje makt vid sidan af Österrike och Preussen. Då utsikterna för en dylik ordning tedde sig alltför mörka, närmade han sig Österrike och medverkade till Förbundsdagens återställande (1851). Från 1852 kallade han till Münchens högskola en rad utmärkta lärde, utan afseende på deras trosbekännelse. Bland hans öfriga åtgärder till vetenskapernas fromma märkes inrättandet af den tekniska och den historiska kommissionen vid vet. akad. i München. Han grundlade ock nationalmuseet därstädes och var lifligt intresserad för skapandet af en ny byggnadsstil. Stor sjuklighet hindrade M. ofta att deltaga i statsbestyren. Han efterträddes af sin äldre son, Ludvig (II). — f) M. Josef, "hertig i Bajern", af linjen Pfalz-Zweibrücken-Birkenfeld, f. 4 dec. 1808 i Bamberg, d. 15 nov. 1888 i München, förmäldes 1828 med konung Maximilian I:s yngsta dotter, prinsessan Ludovika, och befordrades efter

hand till general af kavalleriet i bajerska armén. En resa till Grekland, Egypten och Österlandet beskref han i *Wanderung nach dem Orient 1838* (1839), och han utgaf under pseudonymen Phantasus dramatiska och novellistiska arbeten. Bland de åtta barn hans gemål skänkt honom märkas sonen Karl Teodor (f. 1839, d. 1909, ögonläkare) samt dottern Elisabet (f. 1837, d. 1898, kejsarinna af Österrike).

4. M. Alexander Filip, prins af *Wied*, naturforskare och resande, f. 23 sept. 1782 i Neuwied, d. där 3 febr. 1867, gjorde 1815—17, åtföljd af naturforskarna Freireiss och Sellow, en forskningsresa i Brasilien och 1832—34, i sällskap med framstående målare, en färd i Nord-Amerikas Förenta stater samt utgaf såväl beskrifningar öfver dessa båda resor som särskildt *Abbildungen zur naturgeschichte Brasiliens* (15 hftn, 1823—31) och *Beiträge zur naturgeschichte von Brasilien* (4 bd, 1824—33).

5. M. (Max) Emanuel, prins af *Württemberg*, Karl XII:s vän och följeslagare, f. 27 febr. 1689 i Stuttgart, var son till däv. administratorn af hertigdömet Württemberg, hertig Fredrik Karl af Württemberg-Winnenthal. I sitt 14:e år uppsökte han Karl XII, och ”lille prinsen” var därefter en trogen deltagare i dennes fälttåg och krigsäfventyr. Vid Pultusk (21 april 1703) undfick han elddopet, var med, då Thorn och Elbing eröfrades, och sågs bland de främste vid stormningen af Lemberg. Han råkade ofta i lifsfara och räddade en gång konungen själf från att drunkna. Efter fredsslutet i Altranstädt (1706) reste M. hem till Stuttgart, men återvände efter fem veckor till Karl XII. Vid Berezina fick han 18 juni 1708 en kula tvärs igenom kroppen, under det han afsiktligt ledde fiendens uppmärksamhet från konungen på sig, men redan i slaget vid Holofsin (4 juli) var han åter med, ehuru ej fullt tillfrisknad. Under tåget genom Ukrajna utnämndes M. till öfverste för ett dragonregemente. I slaget vid Poltava stridde han tappert på rytteriets vänstra flygel, men blef slutligen kringränd och tillfångatagen. Tsar Peter gaf honom tillåtelse att bege sig hem till Württemberg, men hans krafter voro brutna, och han dukade under för ett feberanfall i Dubno 25 sept. 1709. Karl XII sörjde öfver, att han i M. förlorat sin bäste vän. — Jfr S. Schott, ”Max Emanuel, prinz von Würtemberg und sein freund Karl XII” (1839; öfv. och utg. på svenska 1845).

6. M., ärkehertig af *Österrike*, son af kejsar Maximilian II, f. 12 okt. 1558, d. 2 nov. 1618, valdes 1586 af ett storpolskt adelsparti till konung i Polen, men blef slagen och tillfångatagen af Sigismunds af Sverige anhängare under rikskansleren Jan Zamojski. Först 1598 afsade han sig anspråken på polska tronen. 1590 blef M. högmästare för Tyska orden, 1602 styresman i Tyrolen och 1612, efter Rudolfs död, landsfurste öfver Tyrolen och Främre Österrike (habsburgska besittningarna i schwabiska kretsen). Han var uppfylld af oegennyttig, stundom lidelsefull ifver för den habsburgska dynastiens bästa.

3 a) B. B—s. 3 b—f) o. 4. G. V. G.*

Maximiliana Karst., *bot.*, ett ståtligt släkte bland palmerna, uppkalladt efter konung Maximilian I af Bajern, som frikostigt understödde den berömde botanisten Martius under hans forskningar i Syd-Amerikas rika växtvärld. Den späda toppknoppen hos *M. regia* ger den yppersta palmkål. Bladslidorna äro mycket stora och uppsvällda, så att de, försiktigt aflossade, göra tjänst som vattentäta korgar och skålar, i hvilka man t. o. m. kan koka kött. Frukterna ätas af indianerna, men användas äfven som ett långsamt förbrinnande bränsle, i hvars rök den råa kautschukssaften torkas. O. T. S.*

Maximiliansorden, bajersk orden. Se Ordnar.

Maximilianstorn, *befästningsk.*, kallas efter sin konstruktör, ärkehertig Maximilian af Österrike (d. 1863), ett slags fästningstorn, som 1828—36 till ett antal af 32 uppfördes omkring staden Linz och förvandlade denna plats till ett på sin tid ganska starkt befäst läger. Dessa torn äro cirkelrunda, med omkr. 34 m. tvärlinje och 12 m. höjd, samt afdelade i 3 våningar, af hvilka den nedersta till en del ligger under jordytan. Ofvanpå det platta taket är hvarje torn försedt med ett jordbröstvärn samt en vallgång för 11 24-pundiga kanoner, som alla samtidigt kunna riktas åt samma håll, en för dessa torn egendomlig anordning, hvarigenom tornformens vanliga olägenhet, att ej kunna samla elden, här är upphäfd. Öfversta våningen är inrättad till försvar med haubitser, som i bågskott beskjuta fältet. De undre våningarna innehålla bostads- och förrådsrum samt ha sinnrika flankeringsanordningar för infanteri. Tornet omges af en graf samt därutanför åt den fientliga sidan af en fältvall, hvars krön når upp till jämnhöjd med öfversta murkanten, så att murverket är doldt från fältet. Besättningsstyrkan är beräknad till 150 man. O. A. B. (L. W:son M.)

Ma'ximilön (af lat. *ma'ximus*, störst), högsta tillåtna lön. Se Arbetslön.

Maximinus, romerska kejsare. 1. Cajus Julius Verus M. (Thrax), f. 173 i Tracien eller Mesien. Han var en jätte i kroppsstorlek — han skall ha haft en längd af 7 fot — och kroppskrafter, så att han kunde lyfta en lastad vagn och sades förtära 40 marker kött om dagen. M. utmärkte sig för vild tapperhet och steg i graderna, så att han slutligen var kejsar Alexander Severus' närmaste man i befälet. Då denne 235 mördades af sina soldater, hade efter all sannolikhet M. varit anstif-

Kejsar Maximinus, efter en antik byst i Kapitolinska museet, Rom.

tare af myteriet mot kejsaren, som han efterträdde på tronen. Hans regering blef ej lång. Grym, girig och misstänksam, rasade han som en verklig tyrann, i synnerhet mot de förnäme och de kristne, samt nöjde sig ej med att låta aflifva sina offer, utan marterade dem på det gräsligaste till döds. Slutligen utbröt missnöjet, som i synnerhet riktade sig mot hans utpressningar, i öppet uppror, först i Afrika, där prokonsuln Gordianus och hans son utropades till motkejsare, och sedermera uti Italien. Gordianerna blefvo visserligen besegrade; men i Rom uppställdes af senaten nya motkejsare; och då M., som under sin regeringstid hade uppehållit sig hufvudsakligen i de norra gränsländerna, ryckte mot Italien, mördades han af sina egna soldater vid belägringen af Aquileja, 238. — 2. Cajus Galerius Valerius M. (Daza), en illyrier af låg börd, brorson till kejsar Galerius, utnämndes af denne till ”cæsar” (305) och fick sig anförtrodd styrelsen öfver Syrien och Egypten, hvarefter han senare antog titeln af ”augustus”. M. var en vild och despotisk regent. Efter några år kom det till en brytning emellan honom och Galerius' efterträdare Licinius. M. blef af denne slagen i Tracien och gaf sig sedan döden i Tarsos, 313. 1—2. R. Tdh.

Ma'ximiproblem och **Mi'nimiproblem**, *mat.*, kallas sådana problem, där fråga är att bestämma maximum (eller minimum) för någon gifven funktion eller också formen för en funktion med gifna maximi- (eller minimi-)egenskaper. Se Maximum.

Ma'ximispänning. Se Elektriska anläggningar, sp. 233.

Ma'ximitermometer (Maximumtermometer), *fys. o. meteor.*, kallas en termometer, på hvilken kan aflåsas den högsta temperatur, som egt rum sedan en viss tid. Man har sådana termometrar af flera olika konstruktioner; de två allmännast förekommande ha följande utseende. Uti den ena är ofvanför kvicksilfret i termometerröret inlagd en liten ten af stål eller järn, som med lätthet kan glida fram och tillbaka i den del af röret, som ej är upptagen af kvicksilfver. Vid instrumentets inställning lutas det först så, att ståltenen berör kvicksilfverytan, och vrides sedan i det läge, att termometerröret intar en horisontal ställning. Då vid stigande temperatur kvicksilfverkolonnen i röret förlänges, skjuter denna framför sig tenen, som, vid därpå inträffande minskning i temperaturen, blir kvarliggande på det ställe i röret, dit kolonnens ända räckte, då temperaturen var som högst. Aflåser man nu på termometerskalan efter en viss tid, t. ex. ett dygn, läget af tenens mot kvicksilfret vända ända, så får man veta den högsta temperatur, som under detta dygn varit rådande. Efter aflåsningen nedskakas tenen åter, så att den berör kvicksilfret, och instrumentet inställes i horisontalt läge. Detta instrument har det fel, att ståltenen ej sällan ”drunknar” i kvicksilfret och således ej längre anger högsta temperaturen. Bättre torde vara att använda en liten glasten. — En annan, numera mycket vanlig konstruktion, som icke har nyssnämnda fel, är följande. I nedre ändan af termometerröret, där detsamma förenar sig med den ihåliga kulan, är en liten glasskärfva insmält, så att kvicksilfret på detta ställe har att passera en mycket trång kanal. Af den kraft, som vid stigande temperatur utvidgar kvicksilfrets volym i kulan, tvingas detta ut i röret genom denna smala kanal. Kvicksilfverkolonnens fria ända anger den rätta temperaturen, så länge värmen är i stigande. När temperaturen faller, sammandrager sig det kvicksilfver, som finnes i kulan, medan kvicksilfret i röret icke nedgår i kulan, alldenstund det erfordras en viss kraft för att pressa detsamma genom den trånga kanalen. Kvicksilfverkolonnen kvarligger således i röret, och dess öfre ända anger den högsta temperatur, som egt rum sedan instrumentets sista inställning. Denna sker så, att kvicksilfver nedskakas, till dess kulan blir fylld, hvarefter termometern placeras i horisontalt läge. Det bästa instrument till bestämmande af både maximi- och minimitemperaturen under en viss tidrymd är termografen, som också anger tiden, då dessa temperaturer inträffa. Dess enda fel är, att den är betydligt dyrare än ofvannämnda instrument. Jfr Minimitermometer. R. R. (N. E—m.)

Ma'ximitryck, *artill.*, det i ett eldvapens lopp vid drifmedlets (krutets) förbränning alstrade högsta gastrycket. Den vanligen använda beteckningen för maximitrycket är *P max*; det uppmätes med tryckmätare (se d. o.) och anges i allmänhet i atmosfärer, men äfven i kg/cm² eller liknande. P max är ett af de grundbestämmande värdena vid konstruerandet af ett eldvapen samt för kruttillverkningen. S.

Maxi'movitj, ryska lärde. Se Maksimovitj.

Ma'ximum, plur. Maxima (lat., ”det största”), det högsta värdet, den högsta graden, i motsats till *mi'nimum*, plur. *minima* (lat. ”det minsta”). — 1. *Mat.* En gifven funktion eller expression säges bli ett *maximum* för vissa värden af den eller de däri ingående oberoende variablerna, om den för dessa värden är större än för närliggande värden å ömse sidor. Blir den åter under samma förhållanden mindre, kallas detta *minimum*. Vissa funktioner ha flera maxima eller minima, andra åter ett eller intet sådant. Så har t. ex. uttrycket $4x - x^2$ för $x = 2$ maximivärdet 4, under det att uttrycket $4x - 1$ alldeles icke eger något maximum. Vidare, för att välja ett exempel ur elementargeometrien, är kordan i en gifven cirkel ett maximum, om den går genom medelpunkten, då däremot för en linje, som begränsas af två gifna parallella linjer, icke finnes något maximum. Bestämmandet af funktioners maxima och minima sker medelst differentialräkning. — Ett annat slag af maxima och minima finnes också, där fråga är icke om vissa värden i en funktion, utan om själfva funktionens form. Så är t. ex. bland alla kroklinjer med samma omkrets ytan ett maximum, om kroklinjen har formen af en cirkel. Dylika maxima och minima bestämmas medelst variationskalkyl. Det isoperimetriska problemet handlar just om ett sådant fall. — 2. *Fys. o. meteor.* Se Maximitermometer och Minimitermometer.

Ma'ximumtermometer. Se Maximitermometer.

Maximumtruck [mä'ksimǝm tra'k], *elektrot.*, en konstruktion af underrede till spårvagnar. Se Elektriska spårvägar, sp. 320—322.

Ma'ximus, romerska kejsare. 1. Marcus

Clodius Pupienus M. Se Balbinus. — 2. Magnus Clemens M., till börden spanjor, upphäfde sig som befälhafvare för trupperna i Britannien 383 till kejsare i Gallien och besegrade lätt kejsar Gratianus, hvilken han lät döda genom en bland sina underfältherrar. Kejsaren i östra delen af romerska riket, Theodosius, som var upptagen på annat håll, måste erkänna inkräktaren; men när denne 387 angrep Gratianus' broder, kejsar Valentinianus II uti Italien, blef han af Theodosius slagen vid öfre Save och aflifvad vid Aquileja (388). M. prisas af samtida författare som en oegennyttig och duglig man. — 3. M., son af fältherren Gerontius i Spanien, utropades till motkejsare mot usurpatorn Konstantin 408. Efter Gerontius' död 411 afstod M. från kejsartiteln och fick Konstantins tillstånd att draga sig tillbaka till privatlifvet. Men 418 gjorde han åter uppror, greps och afrättades i Ravenna 422. — 4. Petronius M., romersk senator och patricier, känd för gästfrihet och yppighet i lefnadssättet, skall af Valentinianus III ha blifvit personligen förolämpad (vanligen uppges, att kejsaren kränkt hans hustru). Säkert är, att vänner till den af kejsaren dödade Aëtius mördade den förre, hvarefter M., som måhända anstiftat mordet, uppsteg på tronen 455. Han tvingade sin företrädares änka, Eudoxia, att gifta sig med honom och förmälde sin son med kejsarens dotter. Det påstås, att Eudoxia af hämndlust inkallade vandalkonungen Geiserik. När denne landstigit vid Ostia, sökte M. rädda sig genom flykten, men anfölls och sönderslets af soldaterna och folket i Rom tre månader efter sin upphöjelse. 2, 4. R. Tdh. 3. J. C.

Ma'ximus Confe'ssor, d. v. s. M. Bekännaren, kyrkolärare och martyr för sina åsikter, ''den österländska kyrkans Tomas från Aquino'', föddes omkr. 580 i Konstantinopel af en förnäm släkt och fick en lärd uppfostran. M. utbytte emellertid en hög ställning vid det kejserliga hofvet mot munklifvet och blef snart abbot i klostret Chrysopolis nära sin födelsestad, en ställning, som han dock senare öfvergaf för att h. o. h. egna sig åt bekämpandet af ''irrläror''. Skarpsinnig och djup tänkare, uppträdde han i den monoteletiska striden som förkämpe för den ortodoxa läran om två viljor hos Kristus samt förde med kraft striden mot monoteletismen och de kejserliga unionsförsöken från Nord-Afrika och sedan från Rom, där han utöfvade stort inflytande på påfven Martin I. Han blef en orsak till sammankallandet af första lateransynoden, 649, där monoteletismen fördömdes. Liksom Martin träffades han sedan af den kejserliga hämnden, fördes till Konstantinopel och hölls från 656, sedan han afslagit alla kompromissförsök från kejsar Konstans II:s sida, länge fängslad. Omsider blef han i Konstantinopel för lifstiden bannlyst, sedan han skändligt stympats (hans tunga utslets, och hans högra hand afhöggs). Han dog i förvisning 662 och blef ärad som martyr. — M:s oaktadt hans stormiga lif rika och mångsidiga författarverksamhet var mindre skapande än sammanfattande och bearbetande. Starkast påverkad af Pseudo-Dionysius Areopagitas mystiska skrifter, hvilkas läror han ombildade och utvecklade i kristlig anda, förmedlade han dessas inflytande på medeltidens teologi i den grekiska och västerländska kyrkan. Hans skrifter (af exegetiskt, dogmatiskt och etiskt innehåll) blefvo mycket lästa och flerfaldiga gånger afskrifna. De viktigaste af dem finnas hos Migne, ''Patrologia græca'', XC, XCI. Dominikanen François Combefis påbörjade en upplaga af hans samtliga skrifter, men medhann endast 2 dlr (1675). Se f. ö. Herzog-Hauck, ''Realencyklopädie für protestantische theologie und kirche'', bd XII. Jfr Monoteleter. G. R—l. (J. C.)

Ma'ximus från Smyrna, grekisk nyplatonisk filosof och undergörare, fick stort inflytande öfver kejsar Julianus, vid hvars hof han spelade en lysande roll och som han visste att fängsla genom väl utförda magiska konster. Öfvermodig och hänsynslös, fick han många fiender, och kejsar Valens lät honom lida en ej oförtjänt död. Se bl. a. Centerwall, ''Julianus affällingen'' (1884).

Ma'ximus från Tyrus, grekisk filosof på 100-talet e. Kr. (under Antoninerna), föregångare till nyplatonikerna och flitig författare. 41 dissertationer finnas ännu.

Ma'ximus Greken. Se Maksim Grek.

Max-Josefsorden, bajersk orden. Se Ordnar.

Ma'xmo, socken af Lappo härad och Korsholms domsaga, Vasa län, Finland. Areal 89 kvkm.; befolkningen svensk, 2,049 pers. (1910). Utgör ett konsistoriellt pastorat af 3:e kl., Åbo ärkestift, Jakobstads prosteri. A. G. F.

Max O'Rell [mä'ks åure'l], pseudonym. Se Blouët, Paul.

Max Stirner, pseudonym. Se Schmidt, K.

Max Waldau, pseudonym. Se Hauenschild.

Maxwell [mä'ksωel], skotsk adelssläkt, hvars stamfar invandrade från England omkr. år 1100. Släkten fick starkt lokalt inflytande i grefskapen Dumfries och Solway. Robert M., 4:e lord M., d. 1546, var skottarnas öfverbefälhafvare i det olyckliga slaget vid Solway Moss 1542. Hans son, sir John M., länge känd som ''the master of M.'', 1566 upphöjd till lord Herries, f. omkr. 1512, d. 1583, tillhörde — fastän protestant och länge nära vän till Knox — Maria Stuarts kraftigaste hjälpare, kom med en här till hennes bistånd efter mordet på Rizzio (1566) och anförde hennes rytteri vid Langside (1568), följde henne sedan på flykten till England och sökte förgäfves af Elisabet utverka ett personligt möte mellan de båda drottningarna samt var en af Maria Stuarts kommissarier vid konferenserna i York (s. å.). Äfven hans brorson, John M., 7:e lord M., f. 1553, d. 1593, tillhörde Maria Stuarts parti, låg i arfstvister med regenten Morton (se Douglas 14) och erhöll 1581 efter dennes afrättning hans titel earl Morton, men miste den 1586 och var 1588 en af ledarna för planen på en spansk invasion i Skottland. — Sir Herbert M., politiker och skriftställare, f. 1845, var 1880—1906 (konservativ) parlamentsledamot och 1886—92 en af skattkammarlorderna i Salisburys andra ministär samt är författare till några romaner och en mängd historiska arbeten, såsom biografier öfver W. H. Smith (1893) och hertigen af Wellington (2 bd, 1899), *A history of Dumfriesshire and Galloway* (1896), *The house of Douglas* (2 bd, 1901), *A century of empire* (3 bd, 1909—11) och *The making of Scotland* (1911). V. S—g.

Maxwell [mä'ksωel], James Clerk, skotsk

fysiker, f. 1831, d. 1879 som professor i experimentalfysik i Cambridge, var där 1871—78 ifrigt verksam för Cavendishlaboratoriets iståndsättande och utvidgning. 1860 erhöll han Rumfordmedaljen för flera värdefulla undersökningar rörande färgförnimmelserna och färgblindheten. Året förut hade han i Cambridge erhållit Adams pris för en astronomisk afh., *On the stability of Saturn's rings*. En bland M:s viktigaste undersökningar rörde sig kring den moderna s. k. kinetiska gasteorien. Andra förtjänstfulla arbeten af M. äro en sorgfälligt utarbetad uppsats om de magnetiska kraftlinjerna, *On Faraday's lines of force* (1856), vidare en schematisk framställning af värmeläran, *Theory of heat* (1872), och den elementära afh. *Matter and motion*, hvilket arbete behandlar hvad man kallar ''kropparnas allmänna egenskaper'' och anses som det förnämsta i sitt slag. Märkligast är dock M:s verksamhet på elektricitetslärans område, där han genom sitt snillrika arbete *Treatise on electricity and magnetism* (1873) har lagt grunden för den moderna behandlingen af elektricitetsläran. Han visade där, att de optiska företeelserna kunna uppfattas som elektromagnetiska fenomen. Hans åsikter vunno först föga beaktande, till dess de upptogos af Helmholtz, och dennes lärjunge H. Hertz (se d. o.) gaf en experimentell bekräftelse af deras riktighet. (S. A—s.)

Maxwelltown [mä'ksωəltaũn], förstad till Dumfries (se d. o.).

May [mēi'], *astron.*, en af småplaneterna.

May [mēi'], Alfred, engelsk språklärare, f. 1804 i London, d. 1878 i Stockholm, hade några år egnat sig åt undervisning, då han 1831 kallades till Sverige som lärare vid Hillska skolan å Barnängen. Han innehade denna tjänst, till dess skolan upplöstes, 1846, och egnade sig därefter helt åt den enskilda undervisning, som han 1836 börjat utöfva i Stockholm. Oskar I tog lektioner af M. 1841—43 (som kronprins) och 1854—56, hvarjämte äfven konungens tre äldsta söner och prinsessan Eugenia tillgodogjorde sig hans språkundervisning. M. utarbetade bl. a. *Lärobok i engelska språket* (1834; 12:e uppl. 1872), *Samtalsöfningar på engelska och svenska* (1839; 7:e uppl. 1872), *A course of english reading compiled from popular writers* (1841; 6:e uppl. 1888), *A practical grammar of the swedish language* (1849; 6:e uppl. 1893), *An english grammar for the upper classes* (1861), *Öfningar för öfversättning från svenska till engelska* (1862), handböcker, af hvilka de tre förstnämnda under några årtionden i Sverige så godt som ensamma användes vid elementarundervisningen i engelska språket. (J. C.)

May [mē], John Gustaf, försäkringsman, musikfrämjare, f. 3 nov. 1860 i Stockholm, genomgick Schartaus praktiska handelsinstitut där, anställdes 1877 vid E. Samsons försäkringskontor och blef 1881 kamrerare i det nybildade olycksfallsförsäkringsbolaget ''Fylgia'', det första svenska. Han idkade ett uppmärksammadt skriftställarskap i försäkringsfrågor samt utgaf 1890—1902 årligen det statistiska arbetet *Meddelanden angående försäkringsväsendet i Sverige*. 1902 utnämndes M. till öfverdirektör och chef för den nyinrättade Riksförsäkringsanstalten. Han har där utvecklat en omfattande organisatorisk verksamhet, bl. a. för utvidgande af anstaltens arbetsfält. Under hans chefstid har anstalten ock fått sig ålagda flera nya arbetsuppgifter, såsom olycksfallsförsäkring för fiskare, bestämmandet af ersättning åt värnpliktige m. fl. vid ådragna sjukdomar och olycksfall under tjänstgöring, förvaltningen af Barnmorskornas pensionsanstalt. M. har vidare i in- och utländska publikationer behandlat sociala försäkringsfrågor samt representerat Sverige vid flera kongresser för socialförsäkring m. m. i utlandet. M. stiftade 1905 jämte yrkesinspektören T. Fürst Föreningen för arbetarskydd (se d. o.) och har alltsedan dess varit dennas ordf. På hans initiativ tillkommo de nordiska arbetarförsäkringskongresserna, som hittills hållits i Köpenhamn 1907 och Stockholm 1910. — M. har varit sekreterare i Filharmoniska sällskapet (se d. o.) 1887—91 och i Sällskapet för svenska kvartettsångens befrämjande 1891—1903; han stiftade jämte T. Aulin och V. Stenhammar 1902 Konsertföreningen (se d. o.), hvari han alltifrån början varit ordf., liksom ock i den af honom bildade Franz-Berwald-stiftelsen. Han åvägabragte äfven svenska orkesterkonserten i Trocadéropalatset i Paris 1900 och har tagit verksam del i anordnandet af de svenska konserterna i tyska städer 1908—12 samt den svenska musikfesten i Dortmund juni 1912 (se Marteau, H.). M., som sedan 1898 varit revisor i K. teaterns a.-b., lär ha fått sig erbjudet chefskapet vid K. operan, när A. Burén lämnade detsamma 1907.

May [mēi'], sir Thomas Erskine, engelsk skriftställare, f. 1815, d. 1886, anställdes 1831 som biträdande bibliotekarie i underhuset, där han 1856 blef andre och 1871 förste sekreterare. Från denna tjänst tog han afsked 1886 och upphöjdes då till peer under namnet lord Farnborough. M. utgaf bl. a. *A treatise upon the law, privileges, proceedings, and usage of parliament* (1844; flera uppl.), hvilken skrift gäller som auktoritet, *Constitutional history of England since the accession of George III, 1760—1860* (3 bd, 1861—63; senaste uppl. 1902), utgörande en fortsättning af Hallams stora arbete, och *Democracy in Europe; a history* (2 bd, 1877).

May [maj], Karl, tysk författare, f. 1848, d. 1912, författade ett mycket stort antal spännande rese- och äfventyrsberättelser, högt älskade i pojkvärlden (t. ex. ''Vesterns hjeltar'' 1892, ''Svarte mustangen'' 1900 m. fl., som öfversatts till sv.). M. hade under sitt växlingsrika lif bl. a. deltagit i och blifvit dömd för stråtröfverier.

May [mēi'], Phil, engelsk karikatyrtecknare, f. 1864 i Leeds, d. 1903, försökte sig som dekorationsmålare, skådespelare, tecknare, begaf sig till Australien, var i tre år tecknare i en tidning i Sydney, återkom till London 1890 och vann då anseende som en af de ypperste tecknarna i England. Gatlifvet och dess typer af såväl öfver- som

underklass är hans främsta område, hans raska ögonblicksbilder äro fulla af karaktär och drastisk komik. Han medarbetade framför allt i ”Punch”, innan bröstlidande bröt hans krafter. Han utgaf teckningssamlingar 1897 och 1900. Efter hans död utkom 1904 ”The Phil May folio” med lefnadsteckning. G—g N.

Māyā, *ind. myt.* (eg. trolldom, underkraft; bländverk, sken), är i den äldre litteraturen, särskildt i ”Rigveda”, den gudarnas, särskildt Varuṇas, öfvernaturliga kraft, hvarigenom de framstå som frambringare af allehanda öfvernaturliga verkningar (allmakt, allvetenhet o. s. v.). Māyā är hos gudarna hvad brahman eller den heliga trollformeln är hos bramanerna. Denna öfvernaturliga makt får såväl hos gudarna som hos de onda väsendena (Asura) karaktär af bländverk, hvarigenom de behärska sin värld. Hos asuraerna blir māyā fördärfbringande bländverk, illusion. I och med att brahman upphöjes till absolut världsprincip, blir världen dess *māyā*, uppfattad som en illusion af det absoluta, som liksom en trollkarl frambringar illusioner i alla dess i naturen framträdande former. M. — urspr. tillhörande *Vedānta*-filosofien — blir sålunda med tiden detsamma som naturen, materien (*prakṛti*), som vid sidan af sig har såsom dualistisk person *puruṣa*, ”anden” (i Sānkhyafilosofien). I hinduismen är māyā den kvinnliga principen i tillvaron och blir sålunda ibland beteckning för det osanna och onda i världen. I skaldens skildring blir māyā en världsalltets väfverska i en spindels skepnad eller en skön beslöjad kvinna, hvilken i sin slöjas veck och skuggor visar de skapade väsendenas bilder. K. F. J.

Maya, *med.* Se Yoghurt.

Maya 1. Mayafolken, det gemensamma namnet på flera sinsemellan nära befryndade stammar i Yucatan, innefattar i vidsträcktare bemärkelse äfven flera andra språkligt besläktade stammar i Mexico och Central-Amerika, såsom huastekerna m. fl. Se Indianer, sp. 498—499, och Mayaspråken. C. V. H.

Mayafolken. Se Maya.

Mayaguez [-jage′th], hamnstad på västra kusten af ön Porto Rico, vid mynningen af floden M. 15,187 inv. (1899). Stor kaffe- och tobaksexport. J. F. N.

Mayapple [mā′äpl], *bot.* Se Podophyllum.

Mayaspråken, en självständig grupp amerikanska språk, som väl förete en viss morfologisk öfverensstämmelse med aztekiskan (se Nahuatl), men dock ej äro besläktade med något annat språk, omfatta de dialekter, som talas af mayafolken i detta ords vidsträcktare mening (se Indianer, sp. 498—499). De förnämsta och mest kända af dessa språk äro *maya* (*karibeh*) i Yucatan, *wašteka* (*huaxteka*, *huasteka*) på Mexicos östra kust samt *kitše* (vanligen skrifvet *quiche*, ej att förväxla med *quichua* l. *kechua* i Peru) med *mame lacandon* och *peten* i Guatemala och *pokontši* i Honduras, *chaniabal* i Chiapas o. s. v. Till mayaspråket höra med all säkerhet äfven de ännu icke tolkade hieroglyfiska inskrifterna på fornlämningarna i Yucatan. Dessa läsas nedifrån uppåt, och raderna följa hvarandra från höger till vänster. Manuskript med samma skriftecken på bastremsor, hoplagda i bokform, finnas i Dresden. En om händelserna 1511—18 (i Yucatan) handlande krönika, författad af en infödd maya, som öfvergått till kristendomen (då kallad Pablo Pech) är utg. och tolkad af de Charency i ”Chrestomathie Maya” (1891). Äfven andra strax efter spanjorernas ankomst författade skrifter finnas. Det för alla mayaspråk gemensamma fonetiska systemet omfattar 5 vokaler (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*), vidare *k*, *t*, *p*; *b*, *w*, *m*, *n*; *j*, *l*, *s*, *š* (tyskt sch), *ch* samt affrikatorna *ts*, *tš*, hvartill kommer i kitše (quiche) *g*, *r*, i wašteka *g*, *d* och i maya *dž*, *dz*. Grammatiskt genus saknas, men vid nomen göres skillnad emellan ord, som beteckna lefvande eller dödt; blott de förra ega särskild pluralform. Nomin. och ackus. betecknas genom ordens ställning till verbet och genit. (såsom i nahuatl och mandespråken) genom possessivt prefix för 3:e pers. framför det styrande ordet, t. ex. maya *upok Petlo*, ”hans-hatt Peter” (Peters hatt). Adjektivet föregår subst. och är oföränderligt, t. ex. *uts u-pok*, ”hans vackra hatt”. På samma sätt uttryckas alla andra possessiv med prefix, t. ex. maya *in-džak*, ”min bädd”. Personalböjningen i verbet sker dels med suffigerade, dels med prefigerade pronominalstammar, t. ex. maya: *nak-en*, ”jag uppstod”, *nak-etš*, ”du uppstod”, *nak-i*, ”han uppstod”, pokontši: *kin-ki*, ”jag talar”, *ti-ki*, ”du talar”, *in-ki*, ”han talar”. Tempora bildas dels med suffix, dels med prefix, t. ex. kitše: *logo*, ”älska”, imperf. (med *-m*) *nu-logo-m*, ”jag älskade”, *a-logo-m*, ”du älskade”, pres. (med *ka-* och *ch*) *ka-nu-logo-ch*, ”jag älskar”, *k-a-logo-ch*, ”du älskar” etc. Objektivkonjugationen, ej så utvecklad som i nahuatl, finnes blott vid pronominalt objekt, som då får sin plats emellan tempusprefixet och subjektet, t. ex. kitše: pres. *k-at-nu-logo-ch*, ”dig jag älskar”, *k-in-a-logo-ch*, ”mig du älskar” etc. Af härledda stammar förekomma transitiva, intransitiva och passiva, hvilka bildas med olika suffix, t. ex. kitše: pres. trans. *ka-nu-logo-ch*, ”jag älskar”, pres. intrans. *ka-nu-logo-n*, pres. pass. *ka-nu-logo-š*. — Af mayalitteratur må nämnas *Popol-vuh* (kitše-stammarnas nationalkrönika, utg. af Scherrer, 1857, och Brasseur de Bourbourg, 1861); Brinton, ”The books of Chilam Balam, the prophetic and historic records of the mayas of Yucatan” (1882), ”The maya chronicles”, utg. af Brinton (1882). — Jfr Ruz, ”Grammatica yucateca” (1844), Perez, ”Diccionario de la lengua maya” (1866—77), Br. de Bourbourg, ”Grammaire de la langue quichée” (1862) och ”Dictionnaire, grammaire et chrestomathie de la langue maya” (1872), Orozcoy Berra, ”Geografia de las lenguas de Mexico” (1864), Plongeon, ”Vestiges of the Mayas” (1882), Adam, ”Étude sur six langues américaines” (1879), Seler, ”Das konjugationssystem der mayavölker” (1887), Stoll, ”Die sprache der Ixilindianer”, ”Die mayasprachen der Pokomgruppe” (1885—96; jfr äfven ”Zur ethnographie der republik Guatemala”, 1884), de Charency, ”Mélanges de philologie et de paléographie américaine” (1894), och Bowditch, ”Memoirs on the maya language and antiquities” (1900—01). H. A. (K. F. J.)

Mayavaram [mā′jäveräm], stad i brittiska Indien, distriktet Tanjore, presidentskapet Madras, vid floden Cauvery. 24,276 inv. (1901). Tillverkning af ett slags fina bomulls- och sidentyger,

uppkallade efter förstaden Kornad. I okt.—nov. komma stora pilgrimsskaror till Cauverys heliga vatten. Wbg.

Maybach [ma'j-], Albert von, preussisk ämbetsman, f. 1822, d. 1904, blef 1863 chef för preussiska östbanan och 1867 chef för de preussiska statsjärnvägarna i Hannover, var 1874—76 chef för den nyinrättade tyska riksjärnvägsstyrelsen, men kunde mot de mellantyska förbundsstaternas motstånd ej genomföra sin och Bismarcks plan på ett riksjärnvägsnät. Han var 1878—79 preussisk handelsminister samt 1879—91 minister för allmänna arbeten. M. tillkom i främsta rummet förtjänsten af, att största delen af de enskilda preussiska järnvägarna öfvergått i statens ego. Han upphöjdes 1888 i adligt stånd. V. S—g.

Maybole [mē'bāūl], köping i skotska grefsk. Ayr, hufvudort i landskapet Carrick. 5,892 inv. (1901). Tillverkning af skodon och landtbruksredskap. J. F. N.

Mayˊdeæ, *bot.*, afdelning af fam. *Gramineæ* med enkönade småax i klasar eller ax, sittande i skilda blomställningar (se Majs) eller i skilda delar af samma blomställning. Till denna afdelning höra släktena *Euchlæna*, *Zea* och *Coix*. G. L—m.

Mayēbashi, stad i Japan. Se Maebashi.

Mayen [ma'jen], kretsstad i preussiska Rhenprovinsen, reg.-omr. Koblenz, vid Rhens biflod Nette. 14,423 inv. (1910). Basalt- och skifferbrott, tillverkning af hattar och läder. (J. F. N.)

Mayence [majä's], fr. Se Mainz.

Mayenne [majä'n], 185 km. lång flod i västra Frankrike, upprinner i dep. Orne vid Multonneskogen (417 m. ö. h.), flyter söderut förbi städerna Mayenne, Laval (där den blir segelbar) och Château-Gontier samt förenar sig 3 km. ofvanför Angers med Sarthe, hvarefter deras vatten under namnet Maine flyter ut i Loire. Största bifloden är Oudon, från h. (J. F. N.)

Mayenne [majä'n]. 1. Departement i västra Frankrike, bildadt af västra delen af den forna prov. Maine och norra delen af Anjou samt uppkalladt efter floden Mayenne, som genomströmmar dep. i hela dess längd från n. till s. 5,212 kvkm. 297,732 inv. (1911), minskning sedan 1881 med 47,149 pers. Dep. är till större delen ett kuperadt slättland, och landskapets skönhet förhöjes genom den mängd bäckar och träd, hvarmed de odlade fälten omges. Det vattnas utom af M. och dess tillflöden till en del af Sarthe och Vilaine. Två tredjedelar af arealen äro åkerjord, en tjugondedel skog. Nötkreatursstocken är mycket stor, och intet annat dep. har så stort antal hästar inom lika stort område. Jordbruket är högt utveckladt. Vinodlingen är obetydlig, men mycket cider tillverkas. Bergsbruket lämnar något järn och stenkol samt marmor, kalksten, skiffer och porfyr. Dep. indelas i tre arrondissemang: Laval, Château-Gontier och Mayenne. Hufvudstad är Laval. — 2. Arrondissemangshufvudstad i nämnda dep., vid floden Mayenne och järnvägen till Laval och Caen. 7,003 inv. (1906; som kommun 10,020 inv.). Landtbruksskola, linne- och bomullsindustri, som sysselsätter 8,000 pers. i staden och omgifningen. Staden har uppstått omkring det gamla fasta slottet på högra stranden af floden, hvilket begagnas som fängelse. — M. gjordes till ett markisat åt Claude de Lorraine, hertig af Guise, och 1573 till ett hertigdöme åt dennes sonson, Charles de Lorraine, mera känd som hertigen af M. Mazarin återköpte detta hertigdöme och gaf det 1661 åt Armand de La Meilleraie, som var gift med kardinalens systerdotter Hortense Mancini. (J. F. N.)

Mayenne [majä'n], Charles de Lorraine, markis och sedermera hertig af M., fransk statsman, f. 26 mars 1554, d. 3 okt. 1611, var andre son till François de Lorraine, hertig af Guise (se Guise 1), och fick 1573 staden Mayenne med område som hertigdöme. Han tog verksamt del i hugenottkrigen som trogen och verksam anhängare till sin äldre broder Henri och ställde sig i spetsen för ligan, sedan konung Henrik III i dec. 1588 låtit röja hans bröder Henri och Louis ur vägen (se Guise 3). Han afböjde sina anhängares uppmaningar, att han själf skulle efter Henrik III:s död 1589 låta utropa sig till konung, framsköt i stället en skuggkonung i den gamle kardinalen af Bourbon (se Bourbon 2) under namnet Karl X och upptog som af denne utnämnd riksföreståndare (lieutenant général du royaume) kampen emot både Henrik III och hugenottchefen konung Henrik (IV) af Navarra, men besegrades af den senare vid Arques (1589) och Ivry (1590). Sedan kardinalen af Bourbon aflidit (nov. 1590), Paris öppnat sina portar för Henrik IV (1594) och denne blifvit erkänd af påfven (1595), började M. underhandla med Henrik. Han slöt 1596 fred med denne, utnämndes till guvernör i Isle-de-France och visade sig sedan alltjämt som lojal undersåte. — Hans son Henri, hertig af M., guvernör i Guyenne, f. 1571, stupade, barnlös, 1621 vid belägringen af Montauban. — Jfr Forneron, "Les Guise et leur époque" (2 bd, 1887). (V. S—g.)

Mayer [ma'jer], Johann Friedrich, generalsuperintendent öfver Svenska Pommern och Rügen, lika berömd för lärdom och ovanliga predikogåfvor som beryktad för trätgirighet och förföljelselusta mot pietismen, f. 6 dec. 1650 i Leipzig, d. 30 mars 1712 i Stettin, blef 1673 pastor och superintendent i Leisnig (i nuv. konungariket Sachsen), 1674 teol. doktor samt 1678 pastor och superintendent i Grimma. 1684 erhöll han kallelse till en teol. professur i Wittenberg och visade där till en början, i motsats mot ortodoxiens åldriga banerförare Calovius och Quenstedt, deltagande för Spe-

ners verksamhet för en mer praktisk och lefvande kristendom. Hans beundran för Spener led likväl afbräck, då denne måste som öfverkonsistorialråd i Dresden å ämbetets vägnar bestraffa M. för hans förargelseväckande äktenskapliga lif, hvilket slutade med en skilsmässa till säng och säte. 1686 kallades M. till pastor vid S:t Jakob i Hamburg. Ehuru han antog kallelsen, ville han likväl därjämte bibehålla sin teol. professur i Wittenberg och hoppades på Speners medverkan därtill. Då detta slog fel, blef brytningen dem emellan fullständig. Från denna tid ställde sig M. allt afgjordare som en af motståndarna till Spener och den genom honom framkallade rörelsen; för honom själf blef det väl minst klart, i hvilken grad hans position berodde på personlig animositet mot Spener och i hvilken grad den berodde på omsorg om, hvad han ansåg vara kyrkans bästa. Då pietismen nalkades Sveriges provinser i Tyskland, blef M. af Karl XI, efter 1691, använd som öfverkyrkoråd, och det var utan tvifvel på hans föranstaltande, som Karl XI 6 okt. 1694 utfärdade för sina tyska provinser ett strängt edikt mot pietismen och i synnerhet mot "hemliga conventicula". Af Karl XII utnämndes M. 1701 till generalsuperintendent öfver Pommern och Rügen, ordf. i konsistoriet i Greifswald, förste teol. professor och beständig prokansler vid universitetet samt pastor vid Nikolaikyrkan i nämnda stad. Icke blott dessa provinser ville M. skydda för pietismens vådor, utan han sträckte sin omsorg äfven till det egentliga Sverige. Han uppsökte 1704 Karl XII, som då vistades i Polen, och utverkade 1705 en k. befallning till ärkebiskopen i Uppsala att sätta sig i förbindelse med M. till pietismens motarbetande. 1706 var han ånyo hos Karl XII, som då utfärdade det skarpa ediktet mot pietister, dateradt Luszk i Volynien 7 juni 1706. M. var varmt tillgifven Karl XII, äfven i olyckans dagar. Då tsar Peter och konung August af Polen 1712 ärnade besöka Nikolaikyrkan i Greifswald och M. med anledning däraf fick tillsägelse att utesluta den dittills öfliga kyrkobönen om fiendens fördrifvande, nekade han enständigt och träffades, då han hotades med tvångsåtgärder, af ett slaganfall, till följd af hvilket han nedlade alla sina befattningar. En oerhörd mängd skrifter, i synnerhet stridsskrifter, ha utgått från M:s hand. Han var en intresserad konstvän och efterlämnade ett bibliotek af 18,000 bd. K. H. (G. A—n.)

Mayer [ma'jer], Christian, tysk astronom, f. 20 aug. 1719 i Mederitz, nära Brünn, i Mähren, d. 16 april 1783 i Mannheim, inträdde i jesuitorden, var först lärare i Aschaffenburg, sedan professor i matematik och fysik vid universitetet i Heidelberg. Med understöd af sin gynnare, kurfursten Teodor af Pfalz, inrättade han observatoriet i Mannheim och utförde där en mängd astronomiska observationer. Han var en af de förste, som egnade någon uppmärksamhet åt dubbelstjärnorna, af hvilka han upptäckte och systematiskt undersökte ett stort antal. Genom dessa arbeten blef han i fråga om studiet af dubbelstjärnorna en direkt föregångare till W. Herschel. Hans mest bekanta arbete är *Gründliche verteidigung neuer beobachtungen von fixsterntrabanten, welche zu Mannheim auf der kurfürstl. sternwarte entdeckt worden sind* (1779). B—d.

Mayer [ma'jer], Johann Tobias, tysk astronom, matematiker, f. 1723 i Marbach, d. 1762 i Göttingen, anställdes 1744 vid Homanns Landkarteninstitut i Nürnberg och kallades 1751 till professor i matematik i Göttingen, där han 1754 äfven öfvertog ledningen af observatoriet. M. sysselsatte sig med teorien om månens rörelse och den därmed sammanhängande frågan om longitudsbestämning till sjöss, för hvars effektiva lösning engelska parlamentet redan 1713 utsatt pris å 10,000—20,000 pd st. För hans 1752 i hufvudsak fullbordade *Novæ tabulæ motuum Solis et Lunæ* utföll en del af detta pris, dock först efter hans död och till förmån för hans änka, hvarjämte urmakaren Harrison och matematikern Euler erhöllo sina delar af priset. M. inlade ovanlig förtjänst äfven som praktisk astronom och uppfinnare genom principen för vinkelns multiplikation samt uppfinningen af "spegelcirkeln". M. utförde noggranna mätningar af månen och konstruerade den första noggranna månkartan, hvarjämte han är känd för sina undersökningar af stjärnornas egenrörelser samt af den astronomiska och terrestra refraktionen. Efter honom har den s. k. Mayerska formeln för passageinstrumentet och meridiancirkeln sitt namn. K. B.

Mayer [ma'jer], Karl Friedrich Hartmann, tysk skald, f. 1786, d. 1870 som pensioneradt oberjustizrath i Tübingen, var medlem af den s. k. schwabiska skaldekretsen. Hans egendomliga diktområde var den korta lyriska naturbilden, i hvilken han visste inlägga stor innerlighet. 1833 utgaf han sina dikter (3:e uppl. 1864). M. utgaf äfven *Lenaus briefe an einen freund* (2:a uppl. 1853) och *Ludwig Uhland, seine freunde und zeitgenossen* (2 bd, 1867).

Mayer [ma'jer], Charles, tysk pianist, f. 1799 i Königsberg, d. 1862 i Dresden, studerade för Field i Petersburg, där han 1819—50 verkade som lärare. Redan 1814 konserterade han i Paris samt 1845 i Sverige (där han s. å. blef led. af Mus. akad.), Tyskland och Österrike. Hans pianokompositioner stiga till öfver 200 verk (konserter, fantasier, variationer, etyder etc.). De äro mycket briljanta, tacksamma och fint utarbetade. A. L.*

Mayer [ma'jer], Julius Robert, tysk läkare och fysiker, f. 24 nov. 1814 i Heilbronn, d. där 20 mars 1878, son till en apotekare i Heilbronn, besökte gymnasiet där och sedermera det teol. seminariet i Schönthal, där han aflade mogenhetsexamen. Han tog 1838 läkarexamen i Stuttgart och började därefter praktik i sin födelsestad, men tog 1840 tjänst som skeppsläkare på en holländsk ostindiefarare. Under resan inträffade inga sjukdomsfall, hvarför han fördref tiden med att utföra fysiska försök med några medtagna enkla instrument och f. ö. försjönk i naturbetraktelser. Vid åderlåtningar af nykomna européer på Java fann han deras venösa blod ovanligt rödt, antydande en

minskad ämnesomsättning till följd af den höga lufttemperaturen. Han slöt häraf, att energien i födoämnena delvis förvandlas i värme, och leddes af andra omständigheter att antaga, att äfven mekaniskt arbete kan förvandlas till värme, så att alltid ett bestämdt förhållande eger rum mellan det omsatta arbetet och det därur vunna värmet. Denna stora tanke lämnade honom ingen ro; han skyndade hem till sin fädernestad och utarbetade en afh. *Über quantitative und qualitative bestimmung der kräfte*, som 1841 insändes till Poggendorffs Annaler, där den dock refyserades. Han omarbetade sin uppsats och sände den under titeln *Bemerkungen über die kräfte der unbelebten natur* till Liebig, som 1842 tryckte den i sina ''Annalen der chemie und pharmacie''. I denna framställde han för första gången satsen om likvärdighet mellan arbete och värme och beräknade ur gasernas specifika värme, att en kropp af 1 kg. vikt, som faller 365 m. (rätta värdet är 426 m.), vinner en värmemängd af 1 kg. kalori. Den snillrike Sadi Carnot (se d. o.) hade sannolikt känt denna sats, men af en förtidig död (1832) hindrats att offentliggöra densamma. 1845 utgaf M. afh. *Die organische bewegung in ihrem zusammenhang mit dem stoffwechsel*, hvari han särskildt behandlar sin sats' betydelse för fysiologien, och 1848 afh. *Beiträge zur dynamik des himmels*, hvari han uttalar den bekanta åsikten, att det genom strålning förlorade solvärmet ersättes genom värmeutveckling vid meteorers instörtande i solen. Under tiden hade Colding i Danmark och Joule i England (1843) samt Helmholtz i Tyskland (1848) oberoende af M. arbetat sig fram till hans sats i skrifter, som i många stycken voro öfverlägsna M:s. Däraf föranleddes en del obehagliga prioritetsstrider, hvarvid M:s stora förtjänster ofta i hög grad nedsattes. M. kastade sig själf in i striden (1850) och kände sig kränkt, så mycket mer som hans omgifning antydde, att han led af storhetsvansinne. Han nedbröts då (1850) af svår nervsjukdom; han hölls 1852—54 internerad på en vårdanstalt för sinnessjuka och behandlades enligt tidens sed med tvångsstol och tvångströja; endast långsamt hämtade han sig. Först 1869 fattade han åter pennan och utgaf ett s. å. vid naturforskarmötet i Innsbruck hållet föredrag, hvari han märkligt nog uppträdde mot den ur värmeteoriens andra huvudsats dragna slutsatsen, att världsmekanismen sträfvar mot ett oundvikligt slut, den af Clausius s. k. ''värmedöden''. M:s stora betydelse för vetenskapen vann dåmera allmänt erkännande: han kallades till hedersdoktor i Tübingen, till led. af flera akademier, Royal society i London tilldelade honom Copley-medaljen 1871, franska Vet. akad. Poncelet-priset, och württembergska regeringen förlänade honom adligt stånd. Han utgaf ännu några mindre föredrag och afhandlingar, af hvilka den sista, *Über auslösung*, väl är den förnämsta. 1867 utkommo hans samlade afh. under titeln *Die mechanik der wärme* (ny utvidgad uppl. 1874; 3:e uppl. 1893). M:s brefväxling med W. Griesinger utgafs 1889 af W. Preyer, hans *Kleinere schriften und briefe* utgåfvos 1893 af J. J. Weyrauch, som därjämte bifogade en lefnadsteckning öfver M. M:s öde att möta häftigt motstånd och kompakt liknöjdhet, då han sökte framföra sin sats, om hvars stora betydelse han var lifligt öfvertygad, är en ganska vanlig företeelse — äfven Coldings och Helmholtz' grundläggande arbeten i fråga om värmets likvärdighet med arbete blefvo icke antagna till tryckning i de tidskrifter, där de först inlämnades. Att M. i ovanligt hög grad drabbades af denna vidrighet, berodde utan tvifvel därpå, att han hufvudsakligen gick ut från fysiologiska rön, och än mer att han använde naturfilosofiska betraktelsesätt, då han ville bevisa en fysisk sats. ''Verkan är lika med orsaken'' och ''ur intet framkommer intet'' äro hans hufvudprinciper. Äfven hans teologiska lärotid har lämnat otvetydiga spår i hans skrifter. Af denna anledning motsäger han Darwins lära om kampen för tillvaron; icke strid, utan kärlek uppehåller världen. M. erkännes nu vara ett bland de allra främsta snillena inom naturvetenskapen.

Litt.: Utom Weyrauchs ofvannämnda lefnadsteckning se Gross, ''R. M. und Hermann v. Helmholtz. Eine kritische studie'' (1898), och S. Friedländers monografi i ''Klassiker der naturwissenschaften'', I (1905). R. T—dt. S. A—s.

Mayer [ma'jer], Wilhelm, bömisk musiker, f. 1831 i Prag, d. 1898 i Graz, blef 1856 juris doktor och var ämbetsman, tills han 1861 egnade sig helt åt musiken. Han ledde 1862—70 musikföreningen i Graz och var lärare åt bl. a. Busoni, Kienzl, Heuberger och Weingartner. M. komponerade 3 symfonier m. fl. orkesterverk, konsertoperan *Waldfräulein* (1876), körer, visor m. m., under pseudonymen W. A. Rémy. E. F—t.

Mayerling [ma'j-], by i Nedre Österrike, i Wienerwald, vid Schönach. I ett jaktslott här omkom kronprins Rudolf af Österrike 30 jan. 1889. Slottet är nu karmelitkloster. J. F. N.

Mayerska formeln [ma'j-], *astron.* Se Mayer, J. T.

Mayfair [mē'fā'], stadsdel i London, hörande till Westminster, ö. om Hyde park.

Mayfelder landtfäret [ma'j-] tillhör Tysklands grofulliga landtraser och utmärkes för härdighet och förnöjsamhet. Lämnar godt kött. H. F.

Mayflower [mē'flaūə], eng., ''majblomma'', namn på det fartyg, hvilket till Nya England i Nord-Amerika öfverförde de förste engelske kolonister, som stadigvarande bosatte sig där. Dessa kolonister, ''Pilgrimsfäderna'' (*the pilgrim fathers*), voro puritaner; på ''Mayflower'' afreste de till ett antal af 100 eller 102 från Plymouth i England 6 sept. 1620 och landstego s. å. 11 dec. (g. st.), där nu Plymouth i Massachusetts ligger. Minnet af landstigningen firas numera årligen 22 dec. (*Forefathers' day*), och ''pilgrimsfädernas'' direkta afkomlingar ha 1894 för historiska studier om resan och koloniens äldsta öden sammanslutit sig till sällskapet General society of M. descendants. Jfr B. Mc Manus, ''The voyage of the M.'' (1897), A. Ames, ''The May-Flower and her log'' (1901), samt ''The General society of M.'' (s. å.). V. S—g.

Mayhew [mē'hjō], Henry, engelsk skriftställare, f. 1812 i London, d. 1887, uppsatte 1841 skämttidningen ''Punch'' och skref en stor mängd teaterpjäser, noveller, tidskriftsartiklar, böcker för ungdom samt (i förening med två sina bröder) humoristiska skrifter. Större uppseende väckte dock hans arbete *London labour and the London poor* (1851; ny uppl. 1866), byggdt på grundliga studier

af pauperismen och de arbetande klassernas ställning i världsstaden. M. var en af "Punchs" medarbetare och redaktörer.

Maynard [mänär], François de, fransk skald, f. 1582, d. 1646, en af Malherbes lärjungar och en af de förste ledamöterna af Franska akad., dref formskäreriet till den högsta grad af stränghet (t. ex. i fråga om krafvet, att hvarje rad skulle bilda en innehållsenhet). *Œuvres poétiques* utkommo 1885—88 i 3 bd.

Maync [mäŋk], Harry, tysk litteraturhistoriker, f. 1874 i Berlin, kallades 1907 till professor i tyska språket och litteraturen vid universitetet i Bern. M. har utöfvat flitig författarverksamhet i sitt ämne, bl. a. genom de större arbetena *Uhlands jugenddichtung* (1899), *Eduard Mörike* (1902) och *Die altdeutschen fragmente von könig Tirol und Fridebrant* (1910). Han har utgifvit upplagor af Uhland, Immermann, Mörike och Goethe. Jämte Singer utger M. den litteraturvetenskapliga serien "Sprache und dichtung" (1910 ff.).

Maynooth [mēnōʹth], småstad i irländska grefsk. Kildare, vid Royal canal och järnvägen emellan Dublin och Galway, 22 km. v. om Dublin. 948 inv. (1901). Där ligger det katolska prästseminariet (Royal catholic college), som grundlades 1795 af irländska parlamentet. Anstalten mottog årligen af regeringen 8,928 pd i underhåll och doterades ännu rikligare genom Maynoothbillen 1845, då den erhöll 26,360 pd om året. Genom den irländska kyrkobillen 1869 indrogs anslaget, och seminariet erhöll i stället 1871 en ersättning af 372,331 pd st. (6,7 mill. kr.). Anstalten har i medeltal 500 studerande, af hvilka nära hälften har friplatser, och fulla kursen är 8-årig. (J. F. N.)

Mayo [mēʹāū], grefskap på västra kusten af Irland, prov. Connaught, 5,584 kvkm., hvaraf 13 proc. odlad jord, men nära 40 proc. berg och hedar. Bergigast är den på fjordar, öar och skär rika västra hälften. Högsta bergen äro Mweelrea (819 m.), Nephin (806 m.) och Croagh Patrick (765 m.). Östra delen är jämförelsevis jämn. Största floderna äro Moy, hvars mynning bildar gräns mot grefsk. Sligo, och Owenmore; största sjöarna Conn, Carrowmore, Carra, Mask och Corrib. Invånarnas antal har nedgått från 388,887 år 1841 till 191,969 (1911); omkr. 97 proc. äro katoliker. Hufvudstad är Castlebar (3,585 inv., 1901). (J. F. N.)

Mayo [mēʹāū], earl af. Se Bourke, R. S.

Mayón, verksam vulkan på Luzon bland Filippinerna (se d. o.).

Mayonnaise [-jännäs], fr. Se Majonnäs.

Mayor [mēʹə l. mäəʹ], eng. (af lat. *maʹjor*, se d. o.), benämning i England och Förenta staterna på styresmannen för en stadskommun. I England utser stadens råd (*council*) årligen en mayor bland vissa kategorier af valbara (*councillors, aldermen* o. s. v.), och ämbetet har öfvergått till att närmast vara ett hedersuppdrag med hufvudsakligen representativa funktioner; i Londons City och 8 andra städer kallas dess innehafvare lord mayor (se d. o.). I Förenta staterna välja stadsborgarna direkt sin mayor, vanligen på flera år, och han har vidsträckta administrativa befogenheter. V. S—g.

Mayoruna, indianstam i Syd-Amerika, tillhör den i östra Peru s. om Amasonfloden vidt utbredda indiangruppen panoer och är bosatt längs den lilla biloden Javaru. Mayorunastammen har vunnit ryktbarhet för sin forna sed att uppäta sina döda anförvanter.

Mayotta [-jåʹtta], Mayotte [majåʹt] l. Maote, en bland Comoroöarna (se d. o.), har en areal af 366 kvkm. 9,989 inv. (1906). Ön är omgifven af ett korallref, men är själf af vulkaniskt ursprung med en topp af 642 m. Årstemperaturen är 25,5°. M. har vackra skogar och goda beten. Det producerar sockerrör, vanilj, kaffe, ricinus, aloe, kakao, bomull, bananer, maniok, kryddnejlikor och parfymväxter (Andropogon, Cananga m. fl.). Invånarna, kallade *mahori* l. *antalot*, äro ett blandningsfolk af semiter, malegasser och negrer. De äro muhammedaner, stora och brunhyade, fredliga och lata. De utvandra i stigande antal till Sansibar och Madagaskar. Handeln ligger i händerna på hinduer. Den viktigaste handelsplatsen är Msapere. M. förvärfvades af Frankrike 1843. J. F. N.

Mayr [maʹjr], Simon, astronom. Se Marius, S.

Mayr [maʹjr], Johann Simon, tysk-italiensk operakompositör, f. 1763 i Bajern, d. 1845 i Bergamo, studerade för Lenzi i Bergamo och Bertoni i Venezia, hvilken gjorde honom förtrogen med Glucks konst. M. komponerade i Venezia till en början kyrkliga saker, men 1794, efter den lysande framgång hans opera *Saffo* haft, vände han sig h. o. h. till scenen och skref på 20 år öfver 70 operor. Dessa behärskade då fullständigt Italien och voro banbrytande i afseende på stilen, i det han gaf kören bredare utrymme och stegrade dess förmåga att uttrycka och karakterisera samt gjorde orkesterbehandlingen färgrikare, bl. a. genom starkare besättning af bleckblåsare. Numera äro hans operor glömda. 1802 blef M. kyrkokapellmästare och 1805 kompositionslärare i Bergamo, där bl. a. Donizetti var hans lärjunge. M. utgaf äfven några historiska notiser om Haydn (1809). Biogr. af Schmidl (1901) och Scotti (1903). A. L. (E. F—t.)

Mayr [maʹjr], Georg von, tysk statistiker, nationalekonom, f. 1841 i Würzburg, blef 1868 e. o. professor i München och 1869 därjämte chef för Bajerns statistiska centralbyrå. 1872 utnämndes M. till ministerialråd och 1879 till understatssekreterare för Elsass-Lothringen, sedan 1887 i disponibilitet. 1891—98 verkade han såsom universitetslärare i Strassburg och kallades 1898 åter till München som ord. professor i statistik, finansvetenskap och nationalekonomi. M., som är en man med mångsidiga intressen, är ordf. för tyska gruppen af Internationella kriminalistföreningen (se d. o.) i Berlin och för det orientaliska sällskapet i München. Bland hans skrifter må anföras *Die gesetzmässigkeit im gesellschaftsleben* (1877), en populär framställning af statistiken, som vunnit vidsträckt spridning och bl. a. öfversatts till ung., ry. och it. Hans hufvudarbete är *Statistik und gesellschaftslehre* (2 bd, 1895 och 1897), om hvilket prof. G. Sundbärg yttrar i "Sverige", att "det förmodligen för långa tider kommer att blifva ett hufvudverk inom sin vetenskap", på samma gång som han bemöter M:s kritik öfver den svenska folkräkningsmetoden (genom

prästerskapet). Sedan 1890 utger M. ”Allgemeines statistisches archiv”. J. C.

Mayr [ma'jr], Joseph, tysk folkskådespelare, f. i Oberammergau, Bajern, d. 1903 i München, till yrket träsnidare, sedermera borgmästare i byn Oberammergau, var under årtionden uppbärare af Kristi roll vid passionsspelen i Oberammergau (se Passionsspel) och beundrades för den synnerligen verkningsfulla mildhet och högtidlighet han inlade i framställningen däraf.

Mayseder [ma'j-], Joseph, österrikisk violinist, f. 1789 i Wien, d. där 1863, utbildad af Suche, Wranitzky och Schuppanzigh, blef 1820 soloviolinist vid hofoperan i Wien och 1835 kammarvirtuos. Han gjorde inga konsertresor och gaf äfven i Wien sällan egna konserter, men var dock en af själfve Paganini beundrad mästare på sitt instrument. Hans 63 violinkompositioner af olika slag intaga ett aktadt rum i denna litteratur. A. L.*

Maysville [mē'svil], stad i nordamerikanska staten Kentucky, vid Ohio, midt emot Aberdeen. 6,423 inv. (1900). Tillverkning af plogar; handel med tobak och hampa. J. F. N.

Mayu-tata. Se Madre de Dios.

Mazade [-sa'd], Charles de, fransk skriftställare, f. 1821, d. 1893, utgaf 1841 ett häfte lyrik (*Odes*) och vardt 1846 ständig medarbetare i ”Revue des deux mondes”, hvars politiska öfversikter han skref i moderat riktning 1852—58 och 1868 ff. M., som 1882 vardt led. af Franska akad., utgaf bl. a. *L'Espagne contemporaine* (1855), *L'Italie moderne* (1860), *La Pologne contemporaine* (1863; ”Polen i våra dagar”, 1864), *Lamartine* (1872), *Portraits d'histoire morale et politique du temps* (1875), *Le comte de Cavour* (1877), *M. Thiers* (1884) och *Metternich* (1889).

Mazaga'n. Se Masagan.

Mazagran [-sagrā'], fr., kallt svart kaffe, serveradt i glas, med tillsats af seltersvatten (is och konjak). Drycken har namn efter byn Mazagran i Algeriet, där en fransk härstyrka belägrades af araber 1840 och slutligen hade föga mer än kaffe att lefva af.

Ma'zaka, det forna namnet på Kaisarije (se d. o.).

Mazamet [-samā], stad i franska dep. Tarn, på norra sluttningen af Montagnes noires (en del af Cevennerna). 11,370 inv. (1906). Ylleindustri. (J. F. N.)

Mazapil [mathapi'l], stad i mexikanska staten Zacatecas, i en vattenfattig trakt med guld-, silfver- och koppargrufvor. 3,141 inv. (1900). J. F. N.

Mazarin [-sarā'], Jules, fransk statsman, kardinal, f. 14 juli 1602 i Pescina i Abruzzerna (enligt annan uppgift i Rom), d. 9 mars 1661 i Vincennes, hette eg. Giulio Mazarini (skref sig så, äfven som naturaliserad fransman) och härstammade från en siciliansk familj. Han studerade i Rom samt vid de spanska universiteten i Alcalá och Salamanca och vann i Rom juridisk doktorsgrad, men blef därpå 1623 officer i påfvens armé. Då påfven sökte medla i striden emellan fransmän och spanjorer i norra Italien, åtföljde M. de påfliga sändebuden och användes äfven själf som ambassadör; under dessa förhandlingar blef han bekant med Ludvig XIII och Richelieu, hvilken högt lofordade M:s ovanliga skicklighet. M. beslöt då att h. o. h. egna sig åt diplomatien och inträdde 1632 på den kyrkliga banan, men blef sannolikt aldrig prästvigd. 1634—36 var han påflig nuntie i Paris och återvände dit som naturaliserad fransman 1639, då han hos påfven motarbetades af det spanska partiet. Till belöning för fortsatta tjänster utverkade Richelieu åt M. kardinalsvärdigheten (1641) och förordade honom vid sin död (1642) till sin efterträdare. Ludvig XIII tog honom också till sin förste minister. Sedan Ludvig 1643 aflidit, förstod M. snart att göra sig oumbärlig för änkedrottning Anna, som skulle föra regeringen för den omyndige Ludvig XIV och hvars älskare han blef. I motsats till sin fruktade företrädare visade sig den smidige italienaren mild och välvillig; kabaler bildades icke dess mindre för att störta honom, men han gick segrande ur striden. Sålunda kunde M. tämligen ostördt egna sig åt politiken. I denna sökte han fullfölja och genomföra, hvad Richelieu börjat. Så fortsatte han krigen med kejsaren och Spanien. Det förra slutades genom westfaliska freden (1648), det senare genom den pyreneiska (1659). Genom båda vann Frankrike nya områden, och dess europeiska ställning stärktes i samma mån, som habsburgska husets makt sjönk. I Norden medlade M. mellan Sverige och dess fiender i syfte att upprätthålla, men ej öfver höfvan öka Sveriges styrka och att frigöra dess krafter till Frankrikes gagn; hans diplomati bidrog sålunda till frederna vid Brömsebro (1645) samt i Oliva och Köpenhamn (1660). — Den inre styrelsen var ej lika lycklig. M. hade af sin företrädare ärft en mängd finansiella svårigheter, som ytterligare ökades genom de kostsamma krigen och genom den usla penningförvaltningen. Därigenom uppstod ett allmänt missnöje mot M., som själf var mycket girig och beskylldes för att bestjäla staten. Parlamentet i Paris gaf 1648 signalen till motstånd, och det farliga uppror ut-

bröt, som är kändt under namnet ”Fronden” (se d. o.). M. måste i febr. 1651 fly från Paris till Brühl på Kölns område, hvarifrån han dock fortfor att styra drottningen och Frankrike. Han återkom väl i slutet af s. å., men måste i aug. 1652 ännu en gång fly. Sedan upproret i slutet af s. å. lagt sig, höll den under detta i tusentals satiriska dikter och smädeskrifter (se Mazarinades) förlöjligade eller hånade M. 3 febr. 1653 sitt intåg i Paris under befolkningens jubel och mäktigare än någonsin. Han fortfor att till sin död vara Frankrikes egentlige styresman, äfven sedan Ludvig XIV vid 13 års ålder förklarats myndig (1651). Hans inre förvaltning var alltjämt af sämsta slag. Han riktade sig på statens bekostnad, efterlämnade en kolossal förmögenhet och drog på allt sätt fram sin släkt. Sin broder, Michel, gjorde han 1647 till kardinal, sin systerson, Phil. Julien Mancini, till hertig af Nevers och sina systerdöttrar (M:s ena syster var gift med

en Martinozzi, den andra med en Mancini) bortgifte han med män, tillhörande Frankrikes förnämsta ätter, samt lät staten betala deras hemgift. (Hortense Mancinis man, Armand de La Meilleraie, en son till marskalken hertig de La Meilleraie, antog titeln hertig af Mazarin.) — Ett vackert och varaktigt bevis på M:s böjelse för litteraturen är det af honom 1643 bildade och för allmänheten i Paris öppnade biblioteket (*Bibliothèque Mazarine*), som urspr. räknade 60,000 bd, men nu (1912) har 250,000 bd, 5,800 handskrifter och 1,900 inkunabler (katalog i 3 bd af A. Molinier 1885—90). — M:s historia är skildrad af Aubery (2 bd, 1688), Bazin (2 bd, 1842), Masson (1886) och Hassall (1903), hans ungdomsår af Cousin (1865). Jfr Chéruel, ”Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV” (4 bd, 1879—80) och ”Histoire de France sous le ministère de M. 1651—1661” (3 bd, 1883) samt *Lettres du cardinal M. pendant son ministère* (8 bd, 1879—95; bd 1—6 utg. af Chéruel, bd 7—8 af d'Avenel). J. F. N.*

Mazarinades [-šarina'd], de satiriska och smädande skrifter, som utgåfvos i Frankrike under Fronden (1648—52) och riktades mot kardinal Mazarin; äfven de flygskrifter, som togo parti för Mazarin, fingo detta namn, som hämtats från en af de ryktbaraste, ”La Mazarinade” (1651). Se en bibliografi öfver dem af C. Moreau (3 dlr, 1850—55).

Mazarini [matsa-], G. Se Mazarin, J.

Mazarrón [matharrå'n], förr Almazarron, stad i spanska prov. Murcia, nära Medelhafvet. 23,284 inv. (1900). Järn- och blygrufvor, hvilkas malmer exporteras från M:s hamn, 5 km. från staden. (J. F. N.)

Mazas [maša's], ett fängelse (det första franska cellfängelset) i Paris, byggdt 1845—50, beläget vid dåv. Boulevard M. (nu Diderot), uppkalladt efter abbé Mazas, som uppgjorde planen för detsamma, rifvet 1900.

Mazas [maša's], Jacques Féréol, fransk violinist, f. 1782 i Béziers, d. 1849, elev af Baillot vid Pariskonservatoriet, företog konsertresor genom Europa och skördade mycken framgång genom sin stora, mjuka ton. Han komponerade en mängd violinverk i den briljanta stilen (konserter, kvartetter, trior, violinduor, 75 etyder, som blifvit klassiska, fantasier, romanser m. m.) samt utgaf en violin- och en altfiolskola. E. F—t.

Mazatlán [mathatla'n], stad i mexikanska staten Sinaloa, vid Stilla hafvet, nära mynningen af Kaliforniaviken. 17,852 inv. (1900). Tobaks-, bomulls-, läder- och maskintillverkning. Betydande handel med England, Frankrike och Förenta staterna; export af malmer och ädla metaller, hudar, läder m. m. J. F. N.

Mazdei'sm kallas den forniranska och fornpersiska religionen efter namnet på sin högsta gudom *Mazda*, ”den allvise”, *Ahura*, ”herren”. I Avesta (se d. o. och Avestiska) skiljas båda orden åt. I de persiske akemenidernas (se d. o.) inskrifter skrifves namnet i ett ord, *Auramazda*, så ock på pehlevispråket, *Auharmazd*, och i yngre dialekter. Grekerna gjorde det till *Ormuzd*. Samma religion uppkallas äfven efter sin heliga skrift Avesta, efter sin profet Zarathustra (på grekiska Zoroaster) och efter sina till Indien flyktade anhängare, de s. k. parserna, parsism.

Enligt den inhemska traditionen uppträdde Zarathustra omkr. 600 år f. Kr. I Avesta finnas hymner på en ålderdomlig dialekt, i hvilka profeten framträder mer lefvande, mindre stel och schematisk än i senare skrifter. Han ifrade mot dålig behandling af boskapen och offerslakt (mot blodiga offer) och mot det oordnade nomadlifvets rofferi och lättja. För de himmelska väsendena klagade boskapens själ sin nöd. Zarathustra insattes till boskapens hjälpare. Han förkunnade, att fasta bostäder och frid, flitig vård af betesmarkerna och skötsel af boskapen är Herrens rätta tjänst jämte lofsångerna och den oblodiga offerkulten. Så uppkom från början den höga värdering af arbetet och af kulturen, som skiljer mazdeismen från det eftervediska Indiens förakt för det världsliga. De fientliga horderna, hvilkas gudar profeten förkastade, och klimatets motspänstighet kräfde af den fromme en ständig kamp, som är en del af världsstriden mellan Ahura Mazda och hans himmelska väsen *Vohu Mano*, ”Goda sinnet”, *Asha* (Arta) *Vahishta*, ”Fromheten”, o. s. v. å ena sidan, och *Drug*, ”Lögnen” (öfver hvilken äfven konung Darius klagar i sin stora inskrift vid Behistan) med dess drabanter å andra sidan. Gemensam beteckning för de djäfvulska väsendena är *daeva*, *deva*, och deras anhängare kallas ”devadyrkare” i motsats mot ”mazdadyrkarna”. Profeten åkallar äfven de himmelska väsen, som omge Herren, men denne är dock för honom *Gud själf utan like*, som uppenbarat sig för profeten. Egentligen är mångguderiet öfvervunnet. Profeten har i världens gång erfarit en motsats, som naturreligionen icke känner, ty Ahura Mazda och ”Lögnen”, eller, såsom han senare kallades, *Anra Mainyu* (Ahriman), ”Fiendeanden”, beteckna ej naturmotsatsen mellan ljus och mörker. Herren tronar i ljus, och Lögnens håla är mörk och stinkande, men motsatsen dem emellan är i grunden en sedlig och rituell motsats mellan godt och ondt, mellan rent och orent. Striden uppkom i begynnelsen. I den striden kan ingen stå som åskådare, alla måste besluta sig ”man för man”. Utgången är redan från skapelsen bestämd. Efter döden får lögnmänniskan vändas och jämra sig vid Tjinvatbron, de dödes bro, innan hon hamnar i Lögnens håla; Herrens tjänare mottages i ”det Bästa” (paradiset), Hans himmelska boning, dit de redan under lifstiden framburit sina lofsånger. Men jämte denna vedergällning bortom döden förkunnar profeten en afgörande seger här i tiden, vid ”skapelsens sista vändpunkt”, då ”de rasande härarna drabba samman”. Detta snart väntade slutmål för världsutvecklingen kallas för ”den stora saken”, ”det stora värfvet”, hvartill de fromme skola medverka. Ifvern för nyttigt arbete, den profetiska gudstron, den sedliga motsatsen i världen och historiens snara slutmål utgjorde det märkligaste i Zarathustras predikan. I början ensam och betryckt, fick han omsider hjälp af en furste Visjtaspa (Hystaspes).

Den följande mazdatron var en lagisk och prästerlig utveckling af profetens lära. Alltmer infogades från folkreligionen. Mazdatron blef stats-

religion under sasaniderna i 3:e årh. e. Kr. De heliga skrifterna, som Alexander förstört, samlades då och tillökades. Vi ega i behåll stycken af sasanidernas Avesta, hvaribland fullständig den bok, ”Lagen mot djäflarna” (*Vendidad*), som innehåller renhetslagarna. Den Zarathustriska bekännelsen lyder: ”Jag bekänner mig som Mazdadyrkare, Zarathustras lärjunge, djäflarnas fiende, hörsam Herrens lag”. I den dagliga kampen mot djäflarna är ingenting viktigare än *renheten*. Man får icke besudla de rena elementen. Därmed förklarar t. ex. Avesta den ännu hos parserna använda seden att utsätta de döde åt köttätande fåglar, ett primitivt bruk, som eljest fortleft hos en del nomadiska och andra lågt stående stammar. Jorden får ej orenas genom begrafning, elden ej genom likbränning. Prästen bär under den oblodiga offertjänsten en liten duk för näsa och mun för att ej förorena den heliga elden. Vidare äro hunden och kon heliga. Strängare straff är stadgadt för den, som dödar en hund, än för den, som dödar en människa. Nötkött får aldrig förtäras. Vidlyftiga regler bestämma om likets orenhet. Har någon råkat bryta mot de krångliga renhetsbuden, måste han undergå straff till bot. Bland reningsmedel spelar kourin en viktig roll. Märkligt är, att bland botöfningarna upptagas icke blott slag af ”lydnadsmedlet”, ”hästpiskan”, utan nyttiga verk, såsom att bygga broar, döda skadedjur, göra ren en hund, mätta hungriga. Alltfort inskärper Avesta arbete med åker och boskap och *afvisar* asketism. I vår religion, heter det i en senare skrift, fastar man ej från mat, utan från synd. Självpina och askes, som hos iranernas nära släktingar inderna och annorstädes framkallats af frälsningslängtan, betraktas af Avesta som djäfvulens verk. Men att genom bevattning och torrläggning eröfra en bit af obygden och lägga den under plogen, det är kamp mot ondskans makter. De lefvande få hjälp af de dödes andar, *fravaschi* (se d. o.), som lossa tjälen ur jorden, så att vattnen rinna och grönskan spirar, de hjälpa mödrarna att föda, styrka de stridande männen, som åkalla dem i drabbningen, och biträda Herren i att hålla jorden vid makt och himlakropparna i rörelse mot djäflarnas anfall. Listan på dem, hvilkas fravaschier hyllas af den zarathustriska kyrkan, upptager mazdareligionens helgon före och efter profeten ända fram till de tre frälsare, som väntas före världsslutet. I denna helgonlista infogas alltjämt namnen på sådana, som gjort sig särdeles förtjänta om församlingen och dess fattiga.

Efter döden sitter den frommes själ i tre nätter nära hufvudet sjungande psalmen om sällhet. Efter tredje natten i dagbräckningen möter den en skön, ädel jungfru, hvars like den aldrig sett. Jungfrun är den dödes förkroppsligade fromhet. (Se V. Rydbergs dikt ”Grubblaren”.) Nu stiger själen genom de tre paradisen: God tanke, Godt ord, God gärning in i de eviga ljusens rymd, där den mottages af de salige och af Herren och undfägnas med färskt vårsmör. Den ogudaktiges själ surrar kring skallen, sjungande jämmerpsalmen, möter en afskyvärd häxa, som förkroppsligar dess andliga lif, och kommer genom Ond tanke, Ondt ord, Ond gärning i det eviga mörkrets hemvist. Men i helvetet skall den ogudaktige ej alltid förblifva. (Se Eskatologi, sp. 872 ff.)

Efter den muhammedanska eröfringen år 642 upplefde mazdatrons teologi ännu en blomstring. Men en del mazdatroende utvandrade och hamnade omsider i Bombay och omnejd i Indien. Där utgöra de nära 100,000 själar, dels burgna köpmanssläkter, dels arbetsfolk. Där mässa ännu präster de heliga texterna till det dagliga dryckes- och växtoffret. I Persien kvarlefva ett par menigheter och spridda rester, tillsammans knappast 10,000. Litt.: E. Lehmann, ”Zarathustra” (2 dlr, 1899, 1902), A. V. W. Jackson i ”Grundriss der iranischen philologie”, II (1904), Rastamji Edulji D. P. S., ”Zarathushtra” (1906), och de af N. Söderblom utg. ”Främmande religionsurkunder” II, 2 (1908). N. S.

Maze'pa, Ivan Stepanovitj M.-Koledinski, kosackhetman, föddes i Lill-Ryssland mellan åren 1629 och 1644 och uppfostrades vid polske konungen Johan Kasimirs hof. I Volynien egde den händelse rum, som gjort honom till hjälte i åtskilliga romantiska skildringar. En ”pan” (adlig godsegare) af släkten Falbowski, som erhållit kännedom om M:s intima förhållande till hans hustru, lär ha bundit honom baklänges på en yster häst, som förde honom sargad och halfdöd till hans port. I Polen förblef M. till 1663, då Johan Kasimir företog ett fälttåg till Ukrajna på vänstra Dnjeprstranden. M. uppehöll sig sedermera flera år hos hetmanen Samojlovitj, men sökte i hemlighet störta honom, och några dagar efter hans afsättning blef M., 25 juli 1687, af kosackerna vald till hans efterträdare. Förhållandet emellan Lill- och Stor-Ryssland, som länge varit spändt, blef det ännu mer, då tsar Peter från början af sitt krig med Karl XII fordrade, att kosackerna, som aldrig förut blifvit förda utom sitt Ukrajnas gräns, skulle tåga till rikets nordliga delar, skådeplatsen för krigshändelserna. Lillryssarna på högra Dnjeprstranden hade råkat i öppen fejd med de polske ”panerna”, och från vänstra stranden öfvergingo deras landsmän för att deltaga i striden mot sina gamla fiender. Det låg därför i såväl Rysslands som Polens intresse att söka lugna lillryssarna, men då krigsoperationerna mot Sverige 1700 öppnats i Livland af polske konungen, befallde tsaren, att kosacker skulle aftåga dit. M. själf uppträdde dock ej på krigsplatsen förr än följande år, då ock uppsnappade kosacker förde hans namn till svenska högkvarteret i Marienburg, där det berättades, att han stod i spetsen för 40,000 man. En afdelning af hans kosacker deltog i slaget vid Erastfer (dec. 1701). Nu började enskilda kosacker öfvergå till svenskarna. 1704 erhöll M. befallning att taga sitt högkvarter i Polen. Förhållandet emellan honom och tsaren hade ännu ej blifvit störd. Men följande år sammanträffade M. med furstinnan

Tryckt den 28/8 12 17 b. 43

Dolska, änka efter stormarskalken i Litauen. Hennes son hade öfvergått på sin anförvant konung Stanislaus' sida. Bref, som furstinnan sedermera afsände till M., sägas hos honom ha väckt de första tankarna på öfvergång till svenskarna. Frestelsen underblåstes, då M. i juli 1706 erhöll tsarens befallning att ställa sig under Mensjikovs befäl, hvilket han ansåg som en förolämpning. Tsarens planer att ombilda åtskilliga urgamla förhållanden i Lill-Ryssland och bringa landet i storryssarnas händer åstadkommo äfven förbittring. Karls framgångar i Sachsen, freden i Altranstädt, konung Augusts tronafsägelse och det förakt, hvarmed i allmänhet lillryssarna behandlades af storryssarna, särskildt då tsarens bojarer ställdes i spetsen för kosacktrupperna, gjorde M. alltmera benägen att förena sig med de segervane svenskarna. Han började ock betvifla, att tsaren skulle kunna skydda Ukrajna eller ens Stor-Ryssland emot dem.

År 1708 erhöll M. tsarens order att sammandraga sina regementen och tåga till Kiev för att gemensamt med polackerna under Sieniawskis befäl uppträda mot svenskarna. M., hvars planer att öfvergå till Karl XII alltmera mognat, befann sig nu i en synnerligen kinkig ställning. Han drog icke heller själf till Polen. Dittills hade endast hans sekreterare Orlik haft någon aning om, hvad han tänkte, men under krigets gång väcktes äfven hos några af hans öfverstar tanken på Ukrajnas självständighet. M. låtsade då, som om han endast lyssnade till deras förslag, men dref emellertid genom en afsatt bulgarisk biskop underhandlingar med Karl XII och Stanislaus. Han uppmanade Karl att infalla i Ukrajna för att rycka landet ur moskoviternas våld och förband sig att åt svenskarna upplåta vissa befästa städer, anskaffa proviant och på svenskarnas sida öfverföra äfven de donske kosackerna. Det var vid denna tidpunkt Karl ryckte fram mot Moskva och tvang tsaren att draga sig undan till norra Volga. Tsaren ansåg nu af nöden, att hela kosack-kavalleriet drog i fält och att M. själf borde följa med. Då M. i okt. 1708 mottog förnyad befallning att förena sig med storryssarna mot svenskarna, kallade han till sig sina förtrogna, hvilka afrådde honom från att hörsamma denna befallning. Däraf såg det ut, som om M. alltjämt följde ''de äldstes'' råd och föreskrifter. Misstankar mot honom hade dock slutligen börjat vakna hos storryssarna, och Mensjikov tågade för att personligen sammanträffa med honom. I svenska lägret voro åsikterna delade, huruvida Karl borde lyssna till hetmanens förslag, men Karl hoppades, att hela lillryska folket skulle följa M. och hade därför (i sept.) öfvergått hetmansdömets gräns. M. förde då en här af 4,000—5,000 man; en annan afdelning om 5,000—6,000 man stod på vänstra stranden af Desna. Tillsammans uppgick hela styrkan icke till mera än fjärdedelen af hvad M. lofvat att ställa till Karls förfogande, och när dessa kosacker fingo reda på hetmanens afsikt att uppträda mot ryssarna, öfvergåfvo de fleste honom. Endast en obetydlig styrka kvarstod, då M. i okt. i Gorki vid Desna sammanträffade med Karl. Nu underrättade M. sina vänner om orsakerna, som förmått honom att förena sig med Karl; den förnämsta uppgafs vara landets befrielse från moskoviterna. Men lillryssarna läto icke förmå sig till att följa M:s uppmaningar, utan skyndade sig att afge trohetsförsäkringar till tsaren. M. afsattes från hetmanskapet (5 nov.), och hans hufvudstad, Baturin, lades i aska. Tsaren erbjöd de lillryssar, som återvände inom viss tid, sin nåd, hvaraf ett stort antal begagnade sig. Då M. insåg, att han bedragit sig i sina beräkningar på folkets bistånd, började han tänka på att kasta om och åter förlika sig med tsaren, men ingen ville numera lita på honom. Äfven svenskarna höllo vakt, på det han ej måtte flykta ifrån dem. Zaporogerna (kosackerna vid nedre Dnjepr) blefvo honom trogna, i synnerhet sedan kanen af Krim uppmanat dem att lyda M. och lofvat dem hjälp i händelse af behof. De framställde till Karl sin önskan, att en hufvuddrabbning måtte ega rum, och M. var den, som mest yrkade på, att Karl skulle bemäktiga sig Poltava. Då det olyckliga slaget stod, voro M. och zaporogerna närvarande. M. var sjuk och måste färdas i vagn, då han och åtskilliga kosacker visade svenskarna vägen öfver stepperna på flykten till Bender. Tsar Peter hade uppmanat paschan att utlämna M., hvilket denne dock vägrade. Bland de villkor, på hvilka tsaren ville erbjuda Karl fred, var ock M:s utlämnande. M., som väl visste, hvilken fara hotade honom, då tsaren erbjudit stora summor för att få honom lefvande i sina händer, erfor en våldsam oro, som alltmera försvagade den skröplige gubben och påskyndade hans död. Han afled 22 aug. 1709. Det var lillryska folkets obenägenhet att, trots all sin ovilja mot storryssarna, för hvilkas våldsamheter de ofta varit utsatta, öfvergifva tsaren samt deras fruktan för att komma i ett ännu olidligare förtryck under polska ''paner'', som korsade M:s egennyttiga beräkningar och förrädiska stämplingar. — Jfr N. Kostomarov, ''Mazepa och Karl XII'' (i ''Hist. tidskr.'', 3:e årg., 1883), och A. Jensen, ''Mazepa. Historiska bilder från Ukraina och Karl XII:s dagar'' (1909) samt där anförd litteratur. C. S—e.*

Mazer [-sär]. 1. Johan M., donator, f. 7 mars 1790 i Stockholm, d. 25 okt. 1847, var son af Jean Pierre M., som inflyttat från Frankrike och 1789 vann burskap som silkesstrumpfabrikant i Stockholm och senare äfven idkade grosshandelsaffär, hufvudsakligen i viner. Denne J. P. M. dog i Milano 1829, efterlämnande en bouppteckned förmögenhet af 180,000 rdr b:ko, som delades mellan de legitimerade bröderna Johan och Anton, af hvilka den förre öfvertog grosshandelsaffären. Han hade fått sin uppfostran i en fransk klosterskola. I klostret torde M:s kärlek till kammarmusiken ha grundlagts. Till sin död bebodde han sitt hus n:r 46—48 Västerlånggatan (nu A. Magnussons manufakturaffär), där ännu för ett tjugutal år sedan hans musiksal med allegoriska målningar (Apollon och sånggudinnorna) var i behåll. Han blef 1840 led. af Mus. akad., som 1852 till hans minne lät slå en medalj, bärande som inskrift akademiens de-

vis: ”Anda och konst”. Genom testamente 1841 och tillägg därtill 1846 förordnade M., att hans dyrbara samling af musikinstrument och musikalier m. m. skulle tillfalla Mus. akad. (se Mazerska kvartettsällskapet). M. var god amatör på flera instrument och förfärdigade äfven själf stråkinstrument.

2. Karl Peter M., den föregående halfbroder, målare, f. 1807 i Stockholm, d. 1884 i Neapel, blef i unga år elev vid konstakademien, visade håg och anlag för skulptur, men blef målare, togs om hand af Hasselgren, fick flera belöningar och deltog i utställningarna. 1825 åtföljde han sin fader till Paris, studerade där på Gros’ ateljé, blef sedermera biträde hos läraren och fick både teckna upp och måla på hans historietaflor. Vid 1830 års revolution stred M. på barrikaderna; han utförde sedan en mängd blyertsskisser till målningar, som aldrig blefvo utförda, med motiv från gatstrider i Paris. 1833 begaf han sig till Italien och kom hem 1835. I konstakademiens utställning 1836 deltog han med 25 porträtt i olja. I Finland, där han vistades 1837 ff., blef han mycket anlitad, målade bl. a. 1837 ett i uttrycket mycket förtjänstfullt porträtt af *J. L. Runeberg* (beställdt af Österbottniska studentafdelningen). Han besökte äfven Petersburg och Moskva. Efter återkomsten till Stockholm hade M. svårt att draga sig fram på sin konst, hvarför han slog sig på fotografi. (Han utgaf 1864 *Handbok i fotografi*.) 1876 begaf han sig till Paris, och därifrån flyttade han 1878 eller kort därefter till Neapel. M:s porträtt hade sin styrka i den kraftiga teckningen och i uttrycket, medan färgen var tung och saknade måleriskt lif. Hans yppersta porträtt torde vara den i karakteristikens skärpa öfverlägsna bilden af *K. J. L. Almquist* (1835, i Nordiska museet); det är ej det enda Almquistporträtt, som M. målat. Ett porträtt af *konstnärens moder* eges af Nationalmuseum. Bland andra af M:s porträtt må nämnas *A. F. Lindblad* (Gripsholm), *Karl Wahlbom* (litograferadt af K. O. Cardon) och *Janne Hazelius* (alla dessa från omkr. 1836) samt *Per Krafft d. y.* (från den senare vistelsen i Stockholm, omtaladt som förträffligt). Jfr J. Ahrenberg, ”Människor som jag känt”, d. 1 (1904). 1. Ad. H—n. 2. G—g N.

Mazères [-sär], Édouard Joseph Ennemond, fransk teaterförfattare, f. 1796, d. 1866, författade dels ensam, dels som medarbetare ett större antal lustspel, bland hvilka flera rönte stor framgång: *Le jeune mari* (1826; ”Den unge gifte mannen”, uppf. 1828), *L’oncle d’Amérique* (1826), *La quarantaine* (1827; ”Quarantainen”, uppf. s. å.) och *Le charlatanisme* (1828; ”Charlataneriet”, uppf. 1846), de tre sistnämnda i förening med E. Scribe, samt *L’enfant trouvé* (1824) m. fl. i förening med Picard. M:s valda arbeten kallas *Comédies et souvenirs* (3 bd, 1858).

Mazerska kvartettsällskapet [masärska] i Stockholm leder sitt ursprung från det s. k. ”Bolaget på Djurgården”, som 1823 bildades af J. Mazer (se denne) med ändamål att hufvudsakligen utföra violinkvartetter. Genom testamente öfverlämnade Mazer bl. a. till Mus. akad. i Stockholm 4,000 rdr b:ko med villkor, att genom akademiens försorg ett sällskap af musikamatörer och konstnärer bildades för utöfvande af kammarmusik. Sällskapets ledning anförtrodde M. åt fem amatörer, justitieborgmästaren J. A. Biörck, öfverinspektoren J. Falkenholm, brukspatronen A. Michaelsson, bankosekreteraren A. Bergström och instrumentmakaren K. V. F. Otto, hvilka ”herrar täcktes benäget invälja flere ledamöter”. Kvartettsällskapet sammanträdde första gången 13 jan. 1849 i Mus. akad. Utom Mazers ofvannämnda donation har sällskapet till tryggande af sitt ekonomiska oberoende fått emottaga af brukspatron A. Michaelsson 3,000 rdr, af f. d. sekreteraren i Kammarkollegium K. J. Hassell 20,000 kr., af herr Axel Tamm 3,000 kr., af herr M. Davidson 5,000 kr. och af v. häradshöfding D. A. T. Westman 1,000 kr. Sällskapets sammanlagda fonder uppgå 1912 till öfver 50,000 kr., och sällskapet eger dessutom instrument, musikbibliotek m. m. till ett brandförsäkradt värde af 20,000 kr. Ledamöternas antal, som 1863—64 var 30, är f. n. (1912) 120. Sällskapets verksamhet präglas af ett lefvande intresse för det ideella mål, som är dess syfte, och som amatörsällskap har sällskapet uppnått en rangplats inom kammarmusikens område. Till femtioårsfesten 1899 utgafs en minnesskrift, ”Mazerska kvartettsällskapet. Ett femtioårsminne”, och präglades en medalj med stiftarens bild och den latinska devisen: ”Musica cœlestis dulce lenimen laborum” (Den himlaburna tonkonsten är en ljuf hugsvalelse under lifvets mödor), som var Mazers valspråk. Redogörelse för sällskapets verksamhet under 10-årsperioden 1899—1909 finnes uti ”Minnesord” vid högtidlighållandet af sällskapets sextioårsdag. Ad. H—n.

Mazkir. Se David, sp. 1437.

Mazowsze, polska namnet på Masovien (se d. o.).

Mažuranić [mazjura'nitj], kroatiska författare. 1. Antun M., f. 1805 i Novi, d. 1888, först privatlärare, sedan gymnasielärare i Agram, därefter direktor i Fiume, var en af de äldste nykroatiske författarna och en af förkämparna i den ”illyriska rörelsen”. Han utgaf en öfversikt af den fornkroatiska litteraturen (1855), kroatisk grammatik (1859), illyrisk läsebok (1856, med biträde af Mesić och Weber), ombesörjde upplagor af äldre författare och lämnade bidrag till åtskilliga tidskrifter. — 2. Ivan M., den förres broder, f. 1814, d. 1890, ej mindre ifrig främjare af den illyriska idén, uppträdde först i Gajs ”Danica”, ersatte (1844) i Gundulićs berömda hjältedikt ”Osman” de två förlorade sångerna (14:e o. 15:e) och grundlade därigenom sitt rykte som den nyare kroatiska litteraturens förnämsta skald. Hans hufvudverk är *Smrt Smail-Age Čengijića* (Smail-Aga Tjengitjs död, 1846; öfv. till sv. 1892 i ”Finsk tidskr.” af A. Jensen, till ty. 1874 samt till ry., po., tjech.). Det är utgifvet både med latinsk (kroatisk) och kyrillisk (serbisk) skrift och pryder sålunda båda litteraturerna. Det är en hjältedikt i 5 sånger, som i utmärkt folkepisk stil skildrar en historisk tilldragelse från år 1840 under stridigheterna mellan kristna och muhammedaner i Hercegovina och Montenegro. I 1848 års tilldragelser deltog han bl. a. genom broschyren *Hrvati magjarom* (Kroaterna till magyarerna; äfven utg. på ungerska), hvari han tillbakavisade de ungerska anspråken. I statens tjänst blef M. generalprokurator (1850) och var 1873—80 ban af Kroatien.

1895 utgåfvos hans dikter, *Pjesme*, af hans son Vladimir M. (A—d J.)

Mazurek Dąbrowskiego, Dombrowskimarschen. Se Jeszcze Polska nie zginęła.

Mazu'rka. Se Masurer och Masurka.

Mazzäh, hebr., "osyrad", det osyrade bröd, som judarna under passahfestens 8 dagar åto i st. f. vanligt bröd.

Mazzara [matsära], M. del Vallo, kretsstad i italienska prov. Trapani, på västra kusten af Sicilien, vid järnvägen Palermo—Trapani. 17,677 inv. (1901). Biskopssäte. Seminarium, gymnasium, teknisk skola. Liflig handel med olja, vin, sardeller m. m. Rymlig, men illa skyddad hamn. M. var urspr. en koloni från Selinus, förstördes 409 f. Kr., men omtalas som en kartagisk fästning under första puniska kriget. I närheten af denna stad landstego sarasenerna 827 och började Siciliens eröfring. (J. F. N.)

Mazzarino [matsarinå], stad i italienska prov. Caltanissetta (Sicilien). 15,266 inv. (1901). Svafvelgrufvor, vinodling. J. F. N.

Mazzini [matsini], Giuseppe, italiensk patriot och revolutionär, politiker, f. 22 juni 1805 i Genua, d. 10 mars 1872 i Pisa, började redan som ung student vid Genuas universitet, där han 1826 aflade juridisk examen, taga del i de politiska och litterära rörelserna uti Italien. Han var några år en ytterst verksam medlem bland "carbonari" (se d. o.), men invecklades 1830 genom en annan sällskapsmedlems förräderi i en process och inspärrades på fästningen Savona. Han blef visserligen i brist på bevis frigifven efter ett halfår af de piemontesiska myndigheterna, men endast på sådana för hans rörelsefrihet betungande villkor, att han föredrog att gå i landsflykt till Frankrike (1831). I Marseille stiftade han kort därefter sällskapet *La giovine Italia* (Unga Italien), hvars mål var utlänningarnas fördrifvande och Italiens förvandling till en demokratisk republik. Det utbredde sig från Marseille till alla Italiens större städer och vann stor anslutning hufvudsakligen bland den lägre befolkningen. M. nödgades 1832 lämna Marseille, bosatte sig då i Genève, men blef 1836 utvisad från Schweiz, sedan han i Sardinien på grund af delaktighet i ett upprorsförsök inom armén (1833) blifvit in contumaciam dömd till döden. Efter en tids kringirrande slog M. sig (jan. 1837) ned i London, hvarest han 1840 uppsatte veckotidskriften "L'apostolato popolare" och hvarifrån han underhöll liflig korrespondens med de missnöjde uti Italien. 1847 uppmanade han påfven att ställa sig i spetsen för den nationella rörelsen, liksom han redan 1831 i ett berömdt bref riktat samma uppmaning till konung Karl Albert af Sardinien. Vid upprorets utbrott i Milano följande år begaf han sig dit samt uppsatte där tidningen "L'Italia del popolo" och bildade klubben "Circolo nazionale". Emellertid råkade den ultraradikale agitatorn snart i strid med de mera moderate bland fosterlandsvännerna, som icke ville verka för republikens utropande. Han stred någon tid i en friskara under Garibaldi, men måste snart fly öfver på schweiziskt område, utsågs i början af 1849 till medlem af den kortlifvade provisoriska regeringen i Toscana och blef i mars s. å. vald till "triumvir" i den i Rom proklamerade republiken. För republikens organisation och stadens försvar mot fransmännen utvecklade han energisk verksamhet. Efter Roms fall (i juli s. å.) flydde han till Schweiz och därifrån till London, hvarest han tillsammans med bl. a. Kossuth och Ledru-Rollin stiftade den europeiska revolutionskommittén (*Comitato europeo*), hvars mål var ingenting mindre än upprättandet af en allmän europeisk republik. Oaflåtligt underblåste han de revolutionära rörelserna uti Italien. Åtskilliga illa planerade och misslyckade upprorsförsök (i Mantua, Milano, Genua, Livorno och Neapel) voro frukter af hans verksamhet och ådrogo honom 1857 en ny dödsdom. I det krigiska enhetsarbetet 1859 och 1860 hade han ingen nämnvärd del, fastän han kort förut i ett öppet bref till konung Viktor Emanuel lofvat denne republikanskt stöd i arbetet för Italiens enhet. Han valdes 1865 till deputerad för Messina i italienska parlamentet som en protest mot, att dödsdomen öfver honom ej upphäfts; emellertid gjorde han ej bruk af detta mandat, och då han 1866 fick del af den s. å. utfärdade allmänna amnestien, tillbakavisade han harmset detta "anbud om glömska och förlåtelse för att han älskat Italien öfver alla jordiska ting". Utvisad från Schweiz 1869, återvände han öfver England till Italien 1870 för att sätta en ny hemlig agitation i gång. Han blef därför häktad, men frigafs efter ett par månader. Han tillbragte sina sista år i London och Schweiz, men återvände kort före sin död till hemlandet. M. firades efter döden som en nationalhjälte, begrofs på allmän bekostnad och har hedrats med monument i flera italienska städer, bl. a. (1882) i sin födelsestad, Genua, där hans stoft hvilar. — M. var en svärmisk idealist, som stundom ej skydde de betänkligaste medel för sina syftens främjande; hans praktiskt politiska begåfning visade sig vid flera tillfällen öfverskattad, men genom sina uppeldande skrifter har han utöfvat ett starkt inflytande på nationalandans utveckling uti Italien. M:s *Scritti editi e inediti* utkommo 1861—91 i 18 bd (i urval i tysk öfv., 2 bd, 1868, och i engelsk med självbiografi, 6 bd, 1870—91). Efter hans död utgåfvos *Lettres de Joseph M. à Daniel Stern* (1873) och *Correspondenza inedita di G. M.* (1875). Nya brefsamlingar ha utgifvits 1887, 1895 och 1905. Jfr Simoni, "M. Histoire des conspirations mazziniennes" (1870), Nardi, "Giuseppe M., la vita, gli scritti e le dottrine" (1872), J. W. Mario, "Della vita di Giuseppe M." (1886), von Schack, "Joseph M. und die italienische einheit" (1891), Bolton King, "Mazzini" (1903), Donaver, "Vita di Giuseppe M." (s. å.), A. Luzio, "Giuseppe M." (1905; med god bibliografi), och D. Melegari, "La giovine Italia e Giuseppe M." (1906). Om M. som författare se Peretti, "Gli scritti letterarii di G. M." (1904). (V. S—g.)

Mazzola [matsåla]. Se Mazzuoli.

Mazzolino [matsålīnå], Mazzolini, Ludovico, italiensk målare af skolan i Ferrara, f. omkr. 1478, d. i slutet af 1528, var lärjunge till Lorenzo Costa samt arbetade i Ferrara och Bologna. Med en viss realistisk uppfattning förenade han glödande kolorit och målade mest smärre kabinettsbilder af mycket värde, friska i färg, ehuru något öfverlastade. I Ateneo i Ferrara finnes af honom en större bild, *Kristusbarnets tillbedjan*, i Berlin 3 bilder, af hvilka en, *Kristus lär i templet*, anses vara ett särdeles godt arbete. C. R. N.*

Mazzoni [matsåni], Guido, kallad Modanīno, italiensk bildhuggare i Modena, f. 1450, d. 1518, utförde uteslutande frigrupper, modellerade i lera, framställda i naturlig storlek samt naturalistiskt målade. Denna art af plastik, som var vanlig under ungrenässansens tid på sådana orter, som egde brist på marmor, hade i M. sin mest energiske representant. Dessa hans figurer, som sammankomponerats för en sluten grupp, taga sig äfven bäst ut på sådant sätt, medan de åtskilda eller fristående verka löjligt eller afskräckande. Hans bästa grupper äro *Kristus som lik, sörjd af sina närmaste* (i S. Giovanni decollato i Modena, från 1480), en samling af starkt naturalistiska figurer, men ypperligt uttryckande en häftig sorg, samt i domens krypta en grupp af *Madonnan med Kristus som barn*, våldsamt gråtande, medan en trasig piga bjuder honom välling i en sked, af hvilken han smakar. M. var lärare åt Begarelli, Correggios samtida, som inom terrakottagruppen höjde sig till ett slags lidelsefull idealitet. C. R. N.*

Mazzoni [matsåni], Guido, italiensk vetenskapsman, skald och kritiker, f. 1859 i Florens, lärjunge af d'Ancona och Carducci, blef professor i italiensk litteratur 1887 i Padua och 1894 i Florens. Han anses efter Carduccis död vara den främste kännaren af Italiens litteratur. M. är en medryckande föreläsare och har, stödjande sig på klassiciteten, öppnat nya vägar och kommit med nya idéer för den moderna italienska litteraturforskningen. Som sekreterare i Accademia della Crusca har han gjutit nytt lif i detta litterära sällskap. Han är lika utmärkt som kritiker och skald och har i afseende på formen följt Carduccis försök med de antika versslagen i ode-barbara-formen, och däri lyckats ovanligt väl. Framför annat framstå hans förträffliga skildringar af det intima familjelifvet. Följande diktsamlingar af hans hand ha publicerats: *Versi* (1880), *Poesie* (1882), *Nuove poesie* (1886), *Le voci della vita* (1893) och *Cinquanta epigrammi* (1910). Af hans många utmärkta litteraturhistoriska och kritiska arbeten må nämnas *Rassegne letterarie* (1887), *Poeti giovani* (1888), *Il teatro della rivoluzione, la vita di Molière e altri brevi scritti di letteratura francese* (1894), *Autori ed attori drammatici 1849—1861* (1899), *Giosue Carducci* (1901) och *Letterature straniere, manuale comparativo* (1906). I förening med ett tiotal af Italiens öfriga främsta litteraturhistoriker har M. medverkat i författandet af "Storia letteraria d'Italia", af hvilken han behandlat 1800-talets italienska litteratur i *L'Ottocento* (1903—10). Tills. med G. Picciola utgaf M. 1911 en Carducci-antologi. H. N.

Mazzucato [matsokåtå], Alberto, italiensk musiker, f. 1813 i Udine, d. 1877 i Milano, försökte sig i Padua 1834 som operakompositör, men utan framgång. Äfven hans öfriga kompositioner ha stannat i förgätenhet, hvaremot han vunnit anseende som en af Italiens bästa kritiker och lärare. 1839 blef han sånglärare, 1851 kompositionslärare, 1852 estetisk föreläsare och 1872 direktör vid konservatoriet i Milano, hvarjämte han 1859—69 var konsertmästare vid Scalateatern. Han redigerade dessutom "Gazetta musicale", utgaf Asiolis "Principj elementari di musica", öfversatte arbeten af Berlioz, Garcia, Fétis, Panofka o. s. v. A. L.*

Mazzuchelli [matsoke'lli], Giovanni Maria de, grefve, italiensk litteraturhistoriker, f. 1707, d. 1765, bibliotekstjänsteman i sin födelsestad, Brescia, samlade och ordnade materialet till ett i anläggningen storartadt biografiskt verk, *Gli scrittori d'Italia, cioè notizie storiche e critiche* (1753—63), vid hvars utarbetande flera lärde bistodo honom. De 6 band, som utkommo, omfattade dock endast bokstäfverna A—B. Efter M:s död fortsattes arbetet i blygsammare skala af G. Rodella.

Mazzuoli [matsoåli] 1. Mazzola, italiensk målarfamilj i Parma under renässansen. 1. Filippo M., d. 1505, fader till Parmegianino (se nedan), har i Parmas museum efterlämnat en hård och torr *Madonna* (1491) och i Neapel en *Gravläggning* af samma art (1500). I Berlin finnes en *Madonna* af M. — 2. Girolamo M., hette eg. Bedolo l. Bedullo, men emedan han genom giftermål blef befryndad med familjen M., antog han dennas namn. Han bildade sig efter Parmegianino och blef en fullständig manierist. Enligt Vasari arbetade han ännu 1566 och efterlämnade en son: 3. Alessandro M., d. 1608, som var en svag härmare af sin fader. — Den berömdaste i familjen var 4. Francesco M., kallad Parmegianino ("den lille parmesanen"), son till M. 1 och kusin till M. 2:s hustru, f. 1503 i Parma, d. 1540. Han gjorde sig tidigt bemärkt, och Vasari höjer honom till skyarna. Om han varit Correggios lärjunge är osäkert, men visst är, att han studerat denne mästares arbeten och följt hans grundsatser. Han egde glänsande teknik, som han fullkomnade i Rom under studium af Michelangelo och Rafael, men han lämnade denna stad efter dess plundring 1525. Han var åter i Parma 1530 och fick där en mängd beställningar å fresker, religiösa och mytologiska stafflibilder samt porträtt. De sistnämnda äro hans bästa arbeten, emedan han i dem hade att hålla sig helt enkelt till naturen (så t. ex. hans porträtt i Neapel, de s. k. Columbus och Vespucci samt hans egen dotter), under det att de kolossala bilderna af Archimedes och Pythagoras äro afskyvärda. Ypperligt är äfven hans *självporträtt* i Uffizierna i Florens. Af hans fresker är *S. Georg* (i kyrkan S. Giovanni Evangelista i Parma) den förnämsta. Bland hans religiösa taflor märkes främst

Madonnan med långa halsen (i Pal. Pitti i Florens), en sirligt affekterad bild, och dessutom många andra af samma slag såväl s. som n. om Alperna. Bättre äro hans mytologiska stycken, såsom en omtyckt *Amor* (i Wien) och en *Ganymedes* (i Dresden). Parmegianino är det tydligaste exemplet på, huru Correggios egendomliga uppfattning och målningssätt kunde ge upphof till den värsta manierism. C. R. N.*

MB., vid växtnamn förkortning för F. A. Marschall von Bieberstein (se d. o. 1).

Mbanzi, hufvudstaden i det gamla Kongoriket, nu San Salvador. Se Kongo, sp. 737.

Mbaya, folkstam. Se Guaycuru.

M-benga, bantustam. Se Bantu, sp. 877.

Mbidiji. Se Mbrije.

M'boma, ort. Se Boma.

Mbongo, detsamma som abongo (se d. o.).

Mbossi, biflod till Kongo, vanligare kallad Alima (se d. o.).

Mbrije (Mbriche, Mbrigé, Mbidiji, stundom kallad Rio Ambriz), kustflod i norra Angola med en lång rad forsar och fall. J. F. N.

M. Brn., vid latinska djurnamn förkortning för tyske zoologen Max Braun.

M. C., förkortning för eng. *member of council*, medlem af kronans råd (se Council och Storbritannien, Författning) samt för *member of congress*, medlem af (den nordamerikanska) kongressen (se Kongress 2).

Mc. Se Mac.

Mc Adam. Se Mac Adam.

Mc Alester [mäkəle'stə], stad i nordamerikanska staten Oklahoma, vid en viktig järnvägsknut. 8,144 inv. (1907), af hvilka 1,681 negrer och 105 indianer. Kokstillverkning i staden samt järn- och stenkolsgrufvor i omgifningen. Trakten fick sina första nybyggare 1885, och orten blef stad 1906.

M'Carthy. Se Mac Carthy.

Mc Clellan. Se Mac Clellan.

Mc Clintock. Se Mac Clintock.

Mc Cormick. Se Mac Cormick.

Mc Dougalls rostugn. Se Koppar, sp. 982.

Mc Dowell. Se Mac Dowell.

Mc Gee [məgi']. Se Mac Gee.

Mchx. Se Michaux.

McKeesport [məki'ś-påt], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, vid föreningen af Monongahela och Youghiogheny (båda segelbara), 23 km. s. ö. om Pittsburg. 42,694 inv. (1910). Tillverkning af järn och stål och särskildt järn- och bleckplåt. Kolgrufvor och gaskällor. Carnegiebibliotek och 2 tekniska skolor. M. blef stad 1890.

McKees rocks [məki'ś-råks], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, vid Ohio, strax n. v. om Pittsburg. 6,352 inv. (1900).

Mckenzie. Se Mac Kenzie.

Mc Kinley. Se Mac Kinley.

M'Clintock. Se Mac Clintock.

M'Clure. Se Mac Clure.

M'Culloch. Se Mac Culloch.

M. D., förkortning för lat. *Magno Deo* (helgadt åt den store guden), *manibus diis* (se Manes), *medicinæ doctor*.

m. d., musikaliskt förkortningstecken. Se Main.

Md., förkortning för nordamerikanska staten Maryland.

Mdes, förkortning för fr. *mesdames* (se Madame).

m. d. s., på recept förkortning för lat. *misceda, signa* (blanda, utlämna, påteckna!).

M.-E., vid latinska djurnamn förkortning för franske zoologen H. Milne-Edwards.

Me., förkortning för nordamerikanska staten Maine.

Meā culpā (lat.), genom mitt förvållande; det är min skuld.

Meade [mī'd], George Gordon, nordamerikansk general, f. 31 dec. 1815 i Cádiz, där fadern var köpman, d. 6 nov. 1872 i Philadelphia, utexaminerades från krigsskolan och blef artilleriofficer 1835, tjänstgjorde länge vid fältmätningsarbeten, var under kriget i Mexico stabsofficer och verkade sedan till inbördeskrigets utbrott 1861, då han var major, dels som fyrtornskonstruktör, dels som chef för de topografiska arbetena vid de stora sjöarna. M. blef i aug. 1861 brigadgeneral vid de frivilliga unionstrupperna, utmärkte sig särskildt i drabbningarna vid Antietam (16—17 sept. 1862), Fredericksburg (13 dec. s. å.) och Chancellorsville (2—5 maj 1863), blef i dec. 1862 chef för 5:e armékåren och erhöll 27 juni 1863 helt oväntadt efter Hooker öfverbefälet öfver Potomacarmén midt under dess försök att genskjuta den konfedererade öfverbefälhafvaren Lee. M. lyckades besegra Lee i det blodiga tredagarsslaget vid Gettysburg (1—3 juli), men fullföljde enligt regeringens mening ej segern med tillräcklig energi. Ett påstående, att M. andra dagen af striden stod i begrepp att retirera och ge slaget förloradt, har af honom själf bestämdt förnekats och vederlägges af hans son, öfverste George M., i broschyren "Did general M. desire to retreat at the battle of Gettysburg?" (1883). I mars 1864 aflöstes M. som högste befälhafvare af Grant, under hvilken han, från aug. s. å. som generalmajor i armén och med bibehållet befäl öfver Potomac-armén, kämpade till krigets slut. Från 1866 till sin död var M. befälhafvare i olika militärdistrikt. Han efterlämnar minnet af en bland nordstaternas allra dugligaste generaler under inbördeskriget; bildstoder öfver honom ha rests i Philadelphia och Gettysburg. Jfr J. R. Pennypacker, "General M." (1901). V. S—g.

Meadowe [me'dåu], sir Philip, engelsk diplomat, f. 4 jan. 1626 i Suffolk, d. 16 sept. 1718, utnämndes 1653 till Miltons biträde som "latinsk sekreterare" i engelska statsrådet och utförde mars—nov. 1656 en beskickning till Lissabon rörande ratifikation af ett engelsk-portugisiskt fördrag. I febr. 1657 beslöts att sända M. som engelskt sändebud till Danmark med särskild uppgift att medla fred mellan Fredrik III och Karl X Gustaf. Han ankom dit i sept., försedd med instruktioner af Cromwell att söka få slut på det för Eng-

lands Östersjöhandel och tillförseln af timmer och skeppsförnödenheter skadliga kriget, som dessutom afledde Karl Gustaf från Cromwells önskemål, de katolska makternas bekämpande. Då Karl Gustaf 1658 öfvergått till Fyn med sin här, sände M. (i bref af 3 febr.) honom till mötes underrättelse om Fredrik III:s benägenhet för fredsunderhandlingar och omedelbart stillestånd, och han mötte 11 febr. Karl Gustaf vid Vordingborg på Själland, hvarefter han och franska sändebudet Terlon s. d. förde de svenske och danske fredsunderhandlarna tillsammans. M. och Terlon biträdde därpå som medlare vid de underhandlingar, som ledde till preliminärfreden i Tostrup (18 febr.) och det definitiva fredsslutet i Roskilde (26 febr.). Vid ett besök hos Karl Gustaf i Ringsted efter freden förärade han denne ett svärd, som konungen sade sig vilja bruka mot huset Österrike. M. lämnade Köpenhamn i maj s. å., belönad med engelskt adelskap för sitt medlingsvärf, blef kort därefter Englands sändebud hos Karl Gustaf, men förmådde hos denne intet uträtta för sin älsklingstanke, ett svenskt-danskt-engelskt förbund, helst i samförstånd med Brandenburg, mot Österrike och Spanien. Under andra danska kriget följde M. Karl Gustaf till juli 1659, då han missnöjd återvände hem efter ankomsten af tre nya sändebud från engelska parlamentet. Vid restaurationen 1660 blef hans ställning osäker, och han lefde tillbakadraget, men kom ånyo i gunst vid 1688 års revolution, blef 1696 medlem af handelsrådet (*council of trade*) samt 1708 *commissioner of trade*. M. utgaf 1677 den historiskt värdefulla skriften *A narrative of the principal actions occurring in the wars betwixt Sweden and Denmark before and after the Roschild treaty* och 1689 det folkrättsliga arbetet *Observations concerning the dominion and sovereignty of the seas*. Jfr G. Jones, "The diplomatic relations between Cromwell and Charles X of Sweden" (1897), och J. Levin Carlbom, "Karl X Gustav. Från Weichseln till Bält 1657, tåget öfver Bält och freden i Roskilde 1658" (1910). V. S—g.

Meadville [me'dvil], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, vid French creek, en biflod till Alleghany river, och New York—Pennsylvania—Ohio-järnvägen, som där har stora verkstäder, 50 km. s. om Eriesjön. 11,769 inv. (1906). Unitarisk teologisk skola samt Alleghany college, grundlagdt 1816 af presbyterianer, sedan 1833 tillhörigt metodist-episkopalkyrkan, Pennsylvania college of music och handelsskola. (J. F. N.)

Mea'nder, *bygnk.*, ett fortlöpande fris- eller bårdornament, liknande ett i upprepade spiraler lagdt band (fig. 1 *A* och *B* å sp. 1359—60). Ornamentet användes äfven, redan i grekisk konst, som fristående bekröning (fig. 1 *C*). Det har sitt namn efter den slingrande floden *Maiandros* (lat. *Mœander*; se Menderes). I den ornamentala bildkonsten användes, för att beteckna vatten, en meanderliknande anordning, framställande vattnets vågrörelse stiliserad (fig. 1 *D*). Kanske har man häruti att se ornamentets förebild snarare än i Maiandros' slingringar. Det torde dock icke vara blott en tillfällighet, att detta mjuka, om en volutspiral påminnande ornament fått sitt namn i själfva centrum för den *joniska* kulturen. Fig. 2 *A* framställer ett bandornament, som rör sig likartadt med ornamenten i fig. 1 *A* och *B*, men utefter raka linjer och brutet efter räta vinklar; det benämnes omväxlande *meander* och *alagreck* (fr. *à la grecque*). Det vore gifvetvis en fördel att kunna med olika namn beteckna de båda ornamenten och förbehålla benämningen alagreck för denna senare rätvinkliga typ, som i både grekisk och romersk konst användts i en oändlig mångfald variationer och kombinerad med andra geometriska figurer och med växtmotiv (fig. 2 *B* och *C*). I franska arbeten från 1600- och 1700-talen om byggnadskonst kallas den mjuka spiralvridna meandern *postes* och den rätvinkliga alagrecken *guillochis*. Både meandern och alagrecken äro visserligen som bårdornament karakteristiska särskildt för grekisk-romersk ornamentik; själfva de geometriska grundmotiven för dessa ornament äro däremot internationella och återfinnas både som motiv för bårdornament och som stomme för ytmönster sedan urminnes tider på vidt skilda områden (fig. 3, 4, 5; jfr färgpl. Amerikanska kulturföremål, fig. 1, fjädermantel från Peru). I. G. C.

Mea'nder (grek. *Mäi'andros*), flod. Se Menderes.

Mearim-viken [mearī-]. Se Maranhão.

Mearns, The [mā'nś]. Se Kincardine.

Meath [mī'th], **East-Meath** [ī'st-], såsom det till skillnad från det bredvid liggande grefsk. West-Meath äfven kallas, grefskap i irländska prov. Leinster, vid Irländska sjön. 2,344 kvkm. 64,920 inv. (1911). Grefskapet utgör en del af den stora kalkstensslätt, som upptar den centrala delen af Irland, och är delvis lågbergigt. Viktigaste floden är den i Droghedaviken utmynnande Boyne, som är segelbar till Navan och därifrån kanaliserad till Trim. Jordbruket är jämte ladugårdsskötsel nästan den enda näringskällan. Hufvudstad är Trim. (J. F. N.)

Meat preserve [mī't-prisə̄v], konserveringsmedel. Se Hemliga medel, sp. 393.

Meaux [må], arrondissemangshufvudstad i fran-

Katedralen i Meaux.

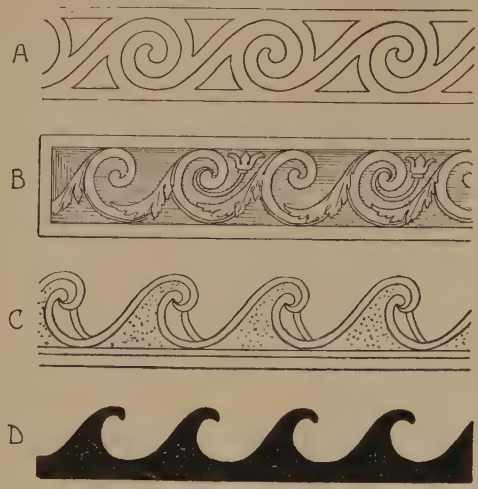

Fig. 1. *A*, *B* o. *C* meandrar, *D* meanderliknande ornament (stiliserade vågor).

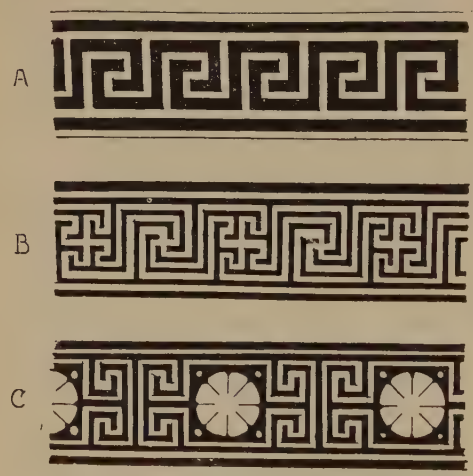

Fig. 2. Alagrecker: *A* enkel, *B* o. *C* kombinerade.

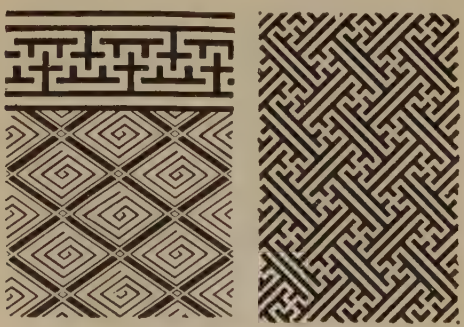

Fig. 4. Japanska band- och ytmönster.

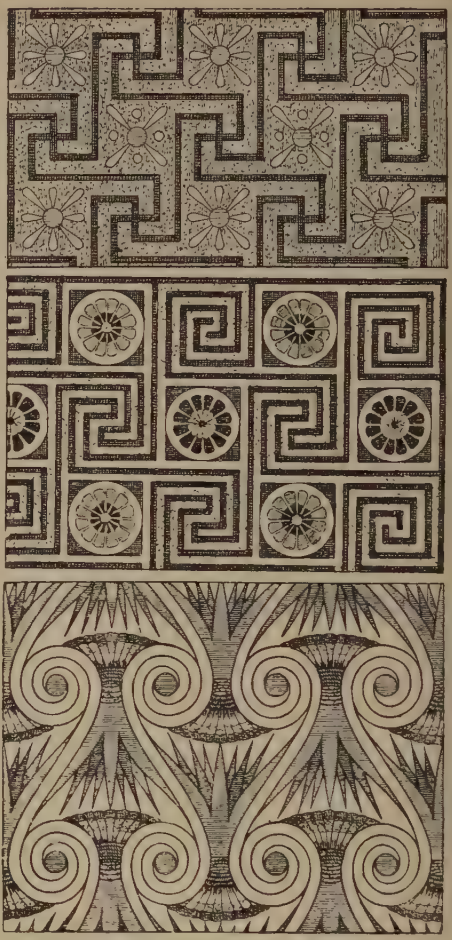

Fig. 3. Tre fornegyptiska takornament.

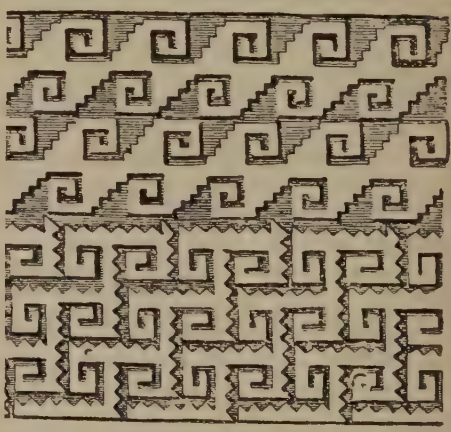

Fig. 5. Fornmexikanska ytmönster från en graf i tempelruinerna vid Mitla (jfr fig. 1 å sp. 869—870 i bd 8).

ska dep. Seine-et-Marne, vid Marne och Ourcqkanalen samt franska östbanan, 45 km. ö. om Paris. 11,989 inv. (1906). Praktfull gotisk katedral (med Bossuets graf och monument), byggd under 1100—1500-talen (se fig.). Staden är säte för en biskop (Bossuet, ”örnen från M.”, var biskop där 1681—1704) och har ett prästseminarium och ett kommunalt collège. Betydande handel med spannmål, ost (”fromage de Brie”), ägg och fjäderfä; liflig industri. Omkr. 1,5 km. från staden ligger sockerbruket Villenoy, ett af de största i Frankrike. — M. var på romarnas tid hufvudort i meldernas (en liten gallisk stam) land och kallades *Meldis, Meldæ* l. *Jatinum Meldorum*. Sedermera blef M. hufvudort i landskapet Brie och stod i beroende af grefvarna af Champagne, tills det 1328 förenades med franska kronan. (J. F. N.)

Meaux [må], Camille de, vikomt, fransk politiker och skriftställare, f. 18 sept. 1830 i Montbrison, d. 4 nov. 1907, blef 1871 deputerad och 1876 senator samt var jordbruksminister i kabinetten Dufaure-Buffet 1875—76 och Broglie-Fourtou (1877). Sedan han 1879 fallit igenom vid senatsvalen, egnade han sig mest åt historiska och arkeologiska studier. Bland hans skrifter märkas *Les luttes religieuses au XVI:e siècle* (1876), *Montalembert* (1897) och det för 1870-talets franska politiska historia värdefulla memoararbetet *Souvenirs politiques, 1871—1877* (1905). V. S—g.

Möbius, Klas Albert, fysiker, skolman, f. 15 nov. 1854 i Arvika, studerade i Uppsala sedan 1873 och vid Stockholms högskola samt på Vet. akad:s fysiska institut sedan 1881, återvände 1883 till Uppsala, där han tog filos. doktorsgrad 1885 och s. å. blef docent i fysik. Han utnämndes till lektor 1891 i Norrköping och 1892 vid Reallärоverket i Göteborg. M. har utfört en hel del experimentalundersökningar ang. elektriska strömmar, särskildt i vakuumrör och elektriska gnistor. Äfven teoretiska arbeten ang. fysiska företeelser inom optiken och elektricitetsläran ha utförts af M. Han har ock i hög grad bidragit till spridande af intresse för fysiken genom bildandet af fysiska sällskapen (se d. o.) i Uppsala och Göteborg. M. är sedan 1892 medlem af Vet. och vitt.-samhället i Göteborg. S. A—s.

Mécanique céleste [-kani'k sele'st], fr., den celesta mekaniken. Se Astronomi, sp. 286.

Mecenät. Se Mæcenas.

Méchain [-ʃä'], Pierre François André, fransk astronom, f. 16 aug. 1744 i Laon, d. 20 sept. 1804, erhöll 1772 genom Lalande en plats vid land- och sjökarteverket i Versailles, blef sedan akademiker och led. af Bureau des longitudes samt astronom vid observatoriet i Paris. Han utförde jämte Delambre (se d. o.) den stora franska gradmätningen mellan Dunkerque och Barcelona. Han upptäckte 11 nya kometer och utförde omfattande räkningar öfver kometbanor m. fl. astronomiska arbeten. 1786—96 redigerade han den franska astronomiska årsboken ”Connaissance des temps”. B—d.

Mechanics institute [mikä'niks i'nstitjöt], den engelska beteckningen för hvad som i Sverige kallas arbetarinstitut o. d., ehuru ofta med något fastare organisation.

Mechanicville [mikä'nikvil], by i Saratoga county, nordamerikanska staten New York, vid västra stranden af floden Hudson, omkr. 36 km. n. om Albany. 5,877 inv. (1905). Stor vattenkraft, som drifver trämasse- och pappersfabriker, hyflerier m. m. Wbg.

Mēchelen. Se Mecheln.

Mechelin [-kelin], Leopold Henrik Stanislaus, finsk statsman, f. 24 nov. 1839 i Fredrikshamn, blef student 1856, hist. filol. kandidat och magister 1860 samt juris kandidat 1864. Han inträdde 1865 på ämbetsmannabanan som kopist i kejs. senatens finansexpedition, men tog 1867 afsked från denna befattning och var 1868—72 direktör i Föreningsbanken i Finland. Han speciminerade 1873 för licentiatgrad med afh. *Öfversigt af Svenska rikrådets statsrättsliga ställning från Gustaf I till 1634*, aflade juris-licentiatexamen, promoverades till juris doktor och speciminerade för professur med afh. *Om statsförbund och statsunioner* (1:a h.), allt s. å., samt erhöll 1874 professuren i kameral- och politilagfarenhet samt statsrätt vid Helsingfors' universitet. Redan under studietiden hade M. gjort sig bemärkt i de kretsar, som arbetade på att bereda Finland en tryggad politisk ställning med fastare konstitutionella garantier, en riktning, som han sedermera som publicist och landtdagsman fullföljde. Han medverkade i den periodiska pressen genom artiklar i ”Barometern” (1861), ”Helsingfors dagblad” (1862—85), ”Litterär tidskrift” (1864) samt ”Finsk tidskrift” (1876—79), vanligen rörande tidens politiska eller ekonomiska frågor. 1877 utgaf han (i förening med prosten F. Hjelt) en med inledning och noter försedd upplaga af Finlands grundlagar (ny uppl. af M. ensam 1891). 1886 lämnade han en framställning af Finlands politiska och administrativa förhållanden i *Précis du droit public du grand-duché de Finlande* (uppl. äfven på ry. och eng.). Möjlighet att direkt ingripa i statslifvet bereddes honom vid 1872 års landtdag som medlem af borgarståndet samt vid 1877—78, 1882 och 1885 års landtdagar som led. af ridderskapet och adeln (i egenskap af Helsingfors stadsfullmäktiges ordf. hade M. 1876 blifvit adlad). Han var en af representationens mest framstående talare och inflytelserikaste utskottsmedlemmar. Särskildt må framhållas hans verksamhet i värnpliktsutskottet 1877 och i statsutskottet 1872—82, där han 1882 var ordf. och med framgång verkade för att utvidga ständernas befogenhet att granska och reglera statsbudgeten. M. hörde till den s. k. liberala gruppen och arbetade på att ge densamma en fastare sammanslutning, i hvilket syfte han affattade det ”liberala partiets” (se d. o.) program. Hans sträfvan att upprätthålla en öfver språkpartierna upphöjd central ställning i språkfrågan visade sig emellertid vansklig, och det understöd han väntat från moderat-fennomanskt håll ute-

blef. M. var 1877—82 borgarståndets bankofullmäktig och kallades till medlem af flera af regeringen tillsatta kommittéer, bl. a. kommittén för utarbetande af förslag till näringslag, dissenterlag, förordning om litterär eganderätt, kommittén för myntreformen (1876) och 1879—80 års skattekommitté, hvars maktpåliggande arbete han som ordf. ledde. Han utnämndes 1882 till senator och biträdande chef i kejs. senatens finansexpedition, i hvilken egenskap han vid 1885 och 1888 års landtdagar vid flera tillfällen förde regeringens talan hos ridderskapet och adeln. Han var 1887 förordnad att i Madrid bevaka Finlands intressen vid uppgörandet af en ny handelstraktat mellan ryska riket och Spanien. 1888 blef han chef för handels- och industriexpeditionen i k. senaten. En af M. författad redogörelse för Finlands statsrätt och samhällsskick ingick i Marquardsens ”Handbuch des öffentlichen rechts” (1889), *Das staatsrecht des grossfürstenthums Finland*. I juni 1890 fick M. på begäran afsked, hvilket stod i samband med den konflikt, hvari han med anledning af de s. k. föreningsreformerna råkat med generalguvernören von Heiden. Han var därefter direktör i Föreningsbanken 1893—96 och ordf. i dess bankoutskott 1896—1903. Vid 1890-talets landtdagar valdes han till ordf. eller led. i de viktigaste utskotten, bl. a. till ordf. i värnpliktsutskottet 1899 och i statsutskottet 1900. Det illustrerade verket ”Finland i 19:e seklet” utgafs 1893—94 på många språk under hans ledning. Tillika tog han som publicist till ordet för att försvara Finland mot de allt starkare ryska unifieringssträfvandena. 1898 skref han i ”Finsk tidskr.” *Fortsatta angrepp mot Finlands rätt* (öfv. på ry. i ”Vjestnik Jevropi”), och 1903 utgaf han *Till frågan om Finlands autonomi och grundlagar*, en kritik af en af N. D. Sergejevskij utgifven broschyr, samt *Herr v. Plehwe och den finska frågan*. Under tillfällig vistelse i Stockholm förbjöds honom i maj 1903 att återvända till Finland. I början af dec. 1904 erkändes han dock berättigad att som hufvudman för sin ätt bevista den då sammankallade landtdagen och infann sig i Helsingfors, där han vid landtdagen blef ordf. i statsutskottet och det för de politiska frågorna tillsatta särskilda besvärsutskottet. Efter ”storstrejken” blef M. dec. 1905 utnämnd till vice ordf. i senatens ekonomidepartement och var därigenom chef för den inhemska regeringen, hvars program gick ut på försoning mellan partierna och omfattande lagstiftningsarbeten. Han hade andel i genomförandet af 1907 års landtdagsordning. Reaktionens seger i Ryssland föranledde hans entledigande i maj 1908. 1910 och 1911 valdes han till landtdagsman som medlem af Svenska folkpartiet och var 1910 ordf. i grundlagsutskottet samt 1911 i statsutskottet. På svenska, finska och ryska publicerade han: *Olika meningar i rysk-finska frågor* (1908), *I fråga om ett närmare ordnande af de rättsliga förhållandena mellan Finland och Ryssland* (1909) och *Den ryska lagen af den 17 (30) juni 1910 ang. ordningen för utfärdande af Finland berörande lagar och förordningar af allmän riksbetydelse* (1910). M. var ordf. för Helsingfors stadsfullmäktige 1875, 1876, 1878 och 1892—99. Han promoverades 1893 af Uppsala universitet till filos. hedersdoktor och är medlem af Finska Vet. soc., Vet. o. vitt.-samh. i Göteborg (1890), Landtbruksakad. (1898), Vet. soc. i Uppsala (s. å.) och Vet. akad. (1902). Bland tidskrifter och tidningar, i hvilka han verksamt medarbetat, må nämnas utöfver de ofvan nämnda ”Le Temps” och ”l'Indépendance belge”. M. G. S.

Mēcheln (flam. *Mechelen*, fr. *Malines*), stad i belgiska prov. Antwerpen, vid floden Dyle och en från Louvain till Antwerpen gående kanal. 59,372 inv. (1910). Staden är försedd med välbyggda hus, breda gator, vidsträckta promenader och trädgårdar, men den saknar lif och rörelse, ehuru den är belägen vid en af de största järnvägsknutarna i Belgien. Säte för kardinalen-ärkebiskopen, Belgiens primas.

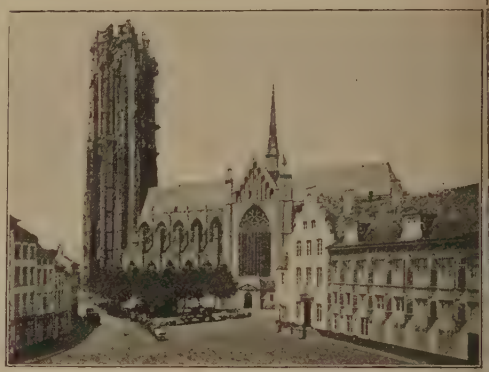

Katedralen i Mecheln.

Katedralen, S:t Rombaud (se fig.), påbörjad under 1100-talet, fullbordad under 1400-talet, utmärker sig hufvudsakligen genom storlek och har åtskilliga konstverk; det ofullbordade tornet, 99 m. högt (det var ämnadt att bli 167 m.), är synligt vida omkring. — Staden har två prästseminarier, gymnasium, botanisk trädgård, ett obetydligt museum (i de gamla klädeshallarna) samt ett värdefullt stadsarkiv jämte bibliotek (i det gamla Schepenhuis, 1474—1618 säte för stora rådet). M:s industriella verksamhet, fordom mycket stor, har varit stadd i tillbakagång, men har på senare tider åter tilltagit och består hufvudsakligen i lin- och hampspinnerier, tillverkning af ylletäcken, spetsar (*points de Malines*), möbler, läder, öl m. m., hvarförutom staten där har stora verkstäder för järnvägsmateriel. — M. hette under medeltiden *Machlinia* l. *Malinas* och uppstod under 700-talet omkring S:t Rombauds kloster. Det kom 915 till biskoparna af Liège, i hvilkas namn det styrdes af den mäktiga släkten Berthold till 1333, men tillhörde sedermera hertigarna af Brabant. Napoleon I lät 1804 rasera fästningsverken och lade M. till franska dep. Deux Nèthes, hvars hufvudstad var Antwerpen. (J. F. N.)

Mēcheln, en hönsras. Se Höns.

Mēchernich, by i preussiska reg.-omr. Aachen (Rhenprovinsen). 3,353 inv. (1905). Stora blygrufvor, som bearbetats sedan urminnes tid, blyhytta, mekanisk verkstad. J. F. N.

Mechitari'ster, en armenisk-katolsk kongregation, leder sitt upphof från en armenisk munk Manuk, hvars klosternamn var Mechitar (”tröstare”). Denne ovanlige man, f. 1676 i staden Sebaste (Sivas)

i Armenien, egnade hela sitt lif åt sitt folks upplysning genom gedigen skolbildning samt armeniska språkets och litteraturens förkofran och spridning. Redan tidigt (1701) inrättade han under inflytande af den franska jesuitmissionen i Konstantinopel ett institut för deras undervisning, som ville verka för samma ändamål. Misstänkt och motarbetad af de armeniske prelaterna för sin tillgifvenhet för katolicismen, flydde han med sina 16 lärjungar till det då under Venezia lydande Morea, grundlade ett kloster i Modon och erhöll (1712) af Klemens XI påflig sanktion för sin kongregation. Under venezianernas strid med turkarna flyttade han dock från Modon till Venezia (1715) och erhöll af senaten den lilla (s. om Venezia belägna) ön San Lazzaro till kongregationens evärdliga egendom. Genom rika gåfvor sattes han sedermera i stånd att där uppbygga ett nytt institut med kyrka, tryckeri och kloster, såsom hvars ”superior” han dog 1749. De sista årtiondena af hans lif utmärktes af rik vetenskaplig verksamhet: han utarbetade lexikon (1744), grammatik (utg. 1770), fullständig bibelöfversättning, bibelkommentarer m. m., allt på armeniska. — Sin stiftares påbörjade verk ha mechitaristerna fortsatt på ett sätt, som gjort denna kongregation till den kanske viktigaste härden för armenisk kultur och litteratur. Största delen af hela den offentliggjorda armeniska litteraturen har utgått från deras tryckerier i jämförelsevis goda kritiska upplagor. På San Lazzaro och sedan också inom dotterinstitutionen i Wien har alltjämt bedrifvits ihärdig filologisk verksamhet, berörande armenisk historia, fornkunskap, geografi, grammatik, lexikografi och litteraturhistoria. Mechitaristerna utgöra kärnan af de till katolicismen öfvergångne s. k. unerade armenierna. Deras trosbekännelse är rent katolsk, deras ritus syrisk och gudstjänstspråket armeniska. Deras klosterregler äro benediktinernas, och deras särskilda åliggande är ”spridandet af evangeliet och goda böcker”. Rikt doteradt, började snart institutet på San Lazzaro att grundlägga flera filialer, så i Padua, München, Paris, Turkiet, Ungern m. fl. ställen. Mest betydande af dessa, ehuru ledande sitt upphof från en splittring bland mechitaristerna på San Lazzaro (1773), är den armeniska ”akademien” i Wien (till 1810 i Trieste) med egen kyrka, rikt kloster, dyrbart tryckeri och stort bokförlag. Äfven för europeiska lärde, som egna sig åt armeniska studier, har mechitaristernas institut med sitt utomordentligt rika förråd af armeniska manuskript städse varit den förnämsta plantskolan. Litt.: V. Langlois, ”Notice sur le couvent de St. Lazare” (1909), ”Abriss der geschichte der Wiener mechitharisten-kongregation” (1887), G. Kalemkiar, ”Eine skizze der literarisch-typografischen thätigkeit der mechitharisten-kongregation in Wien” (1898) samt Wetzer och Welters ”Kirchenlexikon” (bd 8). H. A. (E. I.—n.)

Mechnikov, I. Se Metjnikov, I.

Mechthild (Mektild), gammal form för Matilda, danske konungen Abels (se denne), senare Birger jarls gemål.

Meckel, tysk släkt af anatomer och fysiologer. 1. Johann Friedrich M., f. 1714, d. 1774 som professor i anatomi, botanik och obstetrik i Berlin samt lärare vid barnmorskeanstalten där, författade ett mycket berömdt doktorsspecimen, *De qvinto pare nervorum* (1748), samt anställde undersökningar öfver det periferiska nervsystemet, hvilka höra till den tidens utmärktaste anatomiska arbeten och väckte allmän beundran. — 2. Philipp Friedrich Theodor M., den föregåendes son, f. 1756, d. 1803 som professor i anatomi, kirurgi och obstetrik i Halle, utgaf för doktorsgrad den värdefulla afh. *De labyrinthi auris contentis* (1777). I enlighet med hans testamentariska förordnande uppställdes hans skelett i det anatomiska museet i Halle. — 3. Johann Friedrich M., den föregåendes son, den berömdaste af hela släkten, f. 1781, d. 1833, blef med. doktor 1802, företog en vetenskaplig studieresa till Italien, Frankrike, England och Holland samt utnämndes 1808 till professor i anatomi i Halle, där han intill sin död utöfvade en synnerligen omfattande verksamhet, genom hvilken han kan sägas vara grundläggaren af zootomien och teratologien i Tyskland. Bland M:s många arbeten märkes främst hans som fortsättning af Reils och Autenrieths arkiv utgifna ”Deutsches archiv für physiologie” (från 1815), hvilket från 1826 fortsattes under titeln ”Archiv für anatomie und physiologie”. I denna tidskrift, hvars utgifvande efter M:s död öfvertogs af Johannes Müller, publicerade M. en mängd värdefulla undersökningar. Dessutom utgaf han bl. a. *Beiträge zur vergleichenden anatomie* (2 bd, 1808—12), *Handbuch der pathologischen anatomie* (2 bd, 1812—18), *Handbuch der menschlichen anatomie* (4 bd, 1815—20), *Tabulæ anatomico-pathologicæ* (1817—26) samt det klassiska verket *System der vergleichenden anatomie* (5 bd, 1821—30, ofullb.). — 4. Heinrich M., den föregåendes brorson, f. 1821, d. 1855 som e. o. professor och obducent vid Charité i Berlin, skref (i tidskrifter) en mängd afh. af anatomiskt och patologisk-anatomiskt innehåll. 1—4. R. T—dt.

J. F. Meckel (1).

Meckel, Jakob Klemens, tysk militär, skriftställare, f. 1842 i Köln, d. 1906, blef 1862 officer vid ett preussiskt infanteriregemente, blef sårad i slaget vid Wörth 1870 och var efter kriget lärare vid krigsskolan i Hannover. 1884—88 verkade han i Japan som lärare vid krigsakademien och ordnare af generalstaben samt förberedde sålunda Japans segrar 1904—05. M. blef 1890 regementschef, 1894 generalmajor och afdelningschef vid generalstaben och 1896 brigadchef, omedelbart hvarefter han erhöll afsked. M. blef 1893 led. af Krigsvet. akad. Han utgaf bl. a. *Grundriss der taktik* (1877; 5:e uppl. 1905) och *Allgemeine lehre von der truppenführung im kriege* (1881; 3:e uppl. 1898). C. O. N.

Meckenen, Israel von, tysk guldsmed och kopparstickare från Bocholt, omtalas i handlingar från 1482—98 som välmående borgare och synes

ha lefvat till 1503. Som kopparstickare var han knappt mer än handtverkare, bäst i kopior efter målare ur van Eycks skola, dålig i stick af egen uppfinning. En tid under förra hälften af 1800-talet hade hans namn vunnit en viss ryktbarhet, emedan han antogs vara identisk med mästaren till ”den lyversbergska passionen”, en obekant tysk målare i Köln under flandriskt inflytande, uppkallad efter sitt förnämsta verk, en framställning i 8 taflor af Kristi passionshistoria, hvilka förr egdes af stadtrath Lyversberg i Köln, men nu finnas i stadens museum. Detta antagande har vid noggrannare undersökning visat sig grundlöst. C. R. N.*

Mecklenburg (riktigare Meklenburg), område i norra Tyskland vid Östersjön, i den forna nedersachsiska kretsen, är deladt emellan de båda storhertigdömena M.-Schwerin och M.-Strelitz, hvilka äro så nära förenade af naturen samt i politiskt och historiskt hänseende, att de lämpligast behandlas i en artikel.

Mecklenburg-Schwerin, till storleken den 7:e, till folkmängden den 9:e staten i Tyska riket, gränsar i n. till Östersjön, i ö. till Pommern och M.-Strelitz, i s. till Brandenburg och Hannover samt i v. till Schleswig-Holstein, det strelitzska furstendömet Ratzeburg och floden Trave. Det omfattar hertigdömena Schwerin och Güstrow, distriktet Rostock, furstendömet Schwerin och herrskapet Wismar jämte 3 små enklaver i Brandenburg och M.-Strelitz. Inom dess gränser ligga 1 till Preussen och 2 till M.-Strelitz hörande enklaver. Arealen utgör 13,127 kvkm. (däraf 667 kvkm. vatten).

Mecklenburg-Strelitz, till storleken den 12:e, till folkmängden den 21:a staten i Tyska riket, består af två skilda delar: herrskapet Stargard (i nyare tid utan historisk grund kalladt hertigdömet Strelitz), ö. om M.-Schwerin, mellan detta samt Pommern och Brandenburg, och furstendömet Ratzeburg (ett sekulariseradt biskopsland), v. om M.-Schwerin och i öfrigt begränsadt af Schleswig-Holstein, Lybeck och Trave. Sammanlagda arealen utgör 2,930 kvkm.

M. tillhör det nordtyska låglandet och fylles till största delen af den s. k. Baltiska sjöplatån, hvars riktning i M. går från n. v. till s. ö. Endast i s. v. sträcker sig området utanför denna platå, och i n. ö. utbreder sig ett lågt förland fram till Östersjön. Sjöplatån har en bredd af 40—50 km., är i s. ö. omkr. 100 m. hög, i n. ö. högst 60 m. samt aftar i höjd mot v. Öfver platån resa sig några berg, bland hvilka märkas Helpterberg (179 m.), Lichtenberg (166 m.), Keulenberg (140 m.) i den östra delen och Hohe burg (143 m.) m. fl. i nordvästra delen. Utanför den egentliga sjöplatån höja sig i s. v. Ruhnerberg (178 m.) och Sonnenberg (126 m.). Äfven i det nordöstra förlandet finnas några, från sjöplatån alldeles fristående lägre berg. — På en grundval af paleozoiska berg hvilar krita, som i sydvästra delen är öfverlagrad af tertiära bildningar. På kritan och de nämnda tertiära bildningarna ligga diluviala sediment af ända till 100—130 m. djup och ofvanpå dessa här och hvar alluviala lager. För landets ytbildning har istiden varit i hög grad bestämmande. Det är glaciala aflagringar, som bilda marken och betinga dess former. Moränbildningar och rullstensåsar äro kvarlefvor från denna tid, liksom äfven den utomordentligt rika förekomsten af sjöar. Inom M. finnas omkr. 650 sjöar med en totalyta af 850 kvkm., d. v. s. 5,3 proc. af hela landets. De största äro Müritzsjön (133 kvkm.), Schwerinsjön (65 kvkm.) och Plauersjön (42,5 kvkm.). Floderna äro likaledes många, men små. De flesta äro bifloder till Elbe, som själf berör en del af M.-Schwerin. De största äro Elde (220 km.) och Warnow (130 km.), den senares vattenområde omfattar 3,171 kvkm. Äfven Peene upprinner inom M. Några äro segelbara, såsom i n. Warnow (med Nebel) och Peene, i s. hufvudsakligen Elde. — Kusten är i regel flack, endast på enstaka ställen, såsom vid Doberan, brant; dess längd är 228 km. Den djupaste inskärningen af Wismarbukten, från hvilken Boltenhagener wiek tränger in v. om den stora ön Poel, medan Salzhaff utmynnar i dess östra del, skild från Östersjön genom halfön Wustrow. En annan haff- eller kanske rättare limanbildning är Breitling, s. om Warnemünde; äfven en del af Saaler-bodden hör till M. — Årsmedeltemperaturen är i nästan hela landet 8°; sydöstra delen är något varmare. Våren är kall, hösten mild. Skillnaden mellan jan. och juli är i Rostock 18,3°, i Neu-Strelitz 19,7°. Den årliga medelnederbörden för hela landet är omkr. 600 mm., störst i västra delen (650 mm.), minst i östra delen (i Malchin 550 mm.). Växtvärlden är föga omväxlande och floran ej rik. Talrikast äro kryptogamerna (1,500 arter), medan af fanerogamer finnas blott 1,100 arter, hvilket ej är hälften af Tysklands fanerogama växter. Skogen upptog 1900 blott 18,8 proc. af ytan; af det öfriga området utgjorde 8 proc. ängar och 4,3 proc. betesmark. Skogen består till 2/3 af barrträd. Stora områden äro ofruktbara sandhedar eller mossar, inalles 9,3 proc.

Befolkningen är en blandning af germaner och germaniserade slaver (se nedan Historia) och talar en plattysk dialekt. M. är Tysklands glesast befolkade område. I M.-Schwerin utgjorde folkmängden 1910 639,958 pers. (49 inv. på 1 kvkm.), i M.-Strelitz 106,442 pers. (36 inv. på 1 kvkm.). För hela landet gör detta 746,400 inv. mot en befolkning af 654,879 pers. 1871. Tillväxten har under denna tid alltså icke utgjort fullt 14 proc. mot 58 proc. för hela Tyskland. Orsaken härtill har väsentligen varit den stora utvandringen, som först under de allra sista åren aftagit och framkallades af de egendomliga sociala förhållandena. I M. fortlefver nämligen än i dag det gamla feodalväsendet. Af jorden äro i M.-Schwerin öfver 42 proc., i M.-Strelitz 56 proc. ett storhertigligt familjfideikommiss (*domanium*); hela återstoden tillhör ridderskapet, enskilda stiftelser eller städerna. Något självegande bondestånd finnes alltså icke. Bönderna voro lifegna till 1820, men lifegenskapens upphäfvande förbättrade föga deras ställning. De äro nu arrendatorer under kronan eller under adeln. Sedan 1869 har emellertid regeringen gjort domanialarrendena ärftliga, men eljest är arrenderätten mestadels inskränkt till arrendatorns lifstid. Bönderna sakna alla kommunala och politiska rättigheter. Undervisningsväsendet är ganska högt utveckladt. M. har 10 gymnasier, 8 realgymnasier, 3 realprogymnasier och 4 realskolor, 3 offentliga och många enskilda flickskolor, navigationsskolor (i Rostock och Wu-

strow), landtbruks- och tekniska skolor samt omkr. 1,500 folkskolor och 3 folkskollärarseminarier. I Rostock finnes ett universitet med omkr. 900 stud. — Nästan hela befolkningen tillhör den evangeliskt-lutherska bekännelsen. Kyrkostyrelsen utöfvas af storhertigen genom oberkirchenrat i M.-Schwerin och konsistorium i M.-Strelitz.

Hufvudnäringen är i båda länderna jordbruk, som föder 45 proc. af befolkningen. Jorden är fruktbar och väl odlad. I M.-Schwerin voro 1900 57,4 proc. af ytan åker eller trädgård, i M.-Strelitz 50,8 proc.; tilläggas ängs- och betesmark, så upptagas i det förra landet 71 proc., i det senare 60,8 proc. af jordbruket. Råg och hafre äro hufvudprodukterna. Ängsområdet är relativt ringa, hvilket hämmar utvecklingen af boskapsskötseln. Svin- och fårafveln äro dess viktigaste grenar, den senare dock stadd i tillbakagång, medan nötkreatursafveln är i tillväxt (1907 430,000 nötkreatur). Äfven hästafveln, som förr var blomstrande, har gått tillbaka och täcker icke längre landets egna behof. — Af mineral är det blott salt, som har någon betydelse, hvarförutom mycket tegel tillverkas. — Industrien sysselsätter sig hufvudsakligen med förädling af jordbrukets alster, såsom kvarnar, sockerfabriker, bränderier, bryggerier, stärkelsefabriker, fruktkonserveringsanstalter o. d. Träindustrien hämtar mestadels sin råvara från Sverige. Af industri och handtverk lefde 1907 27,3 proc. af befolkningen, medan 11,9 proc. hade sin utkomst af handel och samfärdsel. Exporten utgöres af jordbruksalster, medan industrialster, kolonialvaror, stenkol, trä m. m. äro de viktigaste importvarorna. M:s handelsflotta är obetydlig och räknade 1911 68 fartyg om 34,938 ton. Antalet i Rostock och Wismar inklarerade fartyg utgjorde 1909 4,220 om 837,581 ton. Järnvägarna hade 1909 en längd af 1,457,5 km. i M.-Schwerin och 262,2 i M.-Strelitz.

Författning. Båda storhertigdömena äro inskränkta monarkier, ärftliga på manssidan. De regerande familjerna äro nära besläktade och ega ömsesidiga successionsrättigheter. Skulle båda grenarna utdö, öfvergå deras besittningar till Preussen. Konstitutionen, hvilken är gemensam för de båda storhertigdömena, innebär få drag af den moderna politikens liberala tendenser; den grundar sig på den öfverenskommelse, som hertigen af M.-Schwerin 1755 träffade med sina ständer och som s. å. biträddes af M.-Strelitz. Båda storhertigdömenas ständer bilda sedan 1528 en gemensam korporation, kallad *Landesunion*, som består af *ritterschaft*, till hvilket höra alla egare (nära 800) af riddargods, samt *landschaft*, som omfattar representanter (borgmästaren) för 50 städers magistrat. Såväl rittersom landschaft, hvilka samlas på *en* kammare och rösta per capita, äro fördelade efter kretsar: den mecklenburgska, den vendiska och den stargardska. Furstendömet Ratzeburg samt staden Neustrelitz äro icke representerade på landtdagen, utan styras direkt af de resp. storhertigarna. Det förra har sedan 1869 egen representation (21 medl.), som dock trädde i verksamhet först 1906. Landesunion sammanträder hvarje höst, omväxlande i Sternberg och Malchin. Mellan sina sessioner representeras den i Rostock af ett utskott af 9 medlemmar. Från landtdagarna böra skiljas de s. k. konvokations- och deputationsdagarna, af hvilka de förra äro sammankomster af ständer från ena eller andra storhertigdömet för behandling af viktiga enskilda angelägenheter, som fordra skyndsam behandling, de senare äro ombud för ständerna, hvilka utan furstlig kallelse kunna samlas till allmänna landskonvent eller särskilda krets- och amtskonvent för att behandla mera privata angelägenheter. Förvaltning. Lokalförvaltningen utöfvas på det furstliga domanium af ämbetsverk, som kallas *domanialämter* (23 i M.-Schwerin och 5 i M.-Strelitz), på ridderskapets gods af egarna. Dessa måste dock för vissa viktigare frågor låta representera sig genom af dem själfva utsedda s. k. *polizeiämter* (47 i M.-Schwerin och 17 i M.-Strelitz). I städerna motsvaras dessa af *magistratskollegium*, hvars medlemmar i Rostock och Wismar väljas af borgarna, men i de flesta andra städer utses af regeringen. I städerna finnes en kommunal representation, *bürgerrepresentation* (i Rostock *hundertmänner*). På landsbygden däremot förekommer endast på domanialområdet ett slags nyinrättad kommunalförfattning (*dorfgemeinde*), men på ridderskapets gods icke. Den högsta centrala förvaltningen utöfvas i M.-Schwerin af fyra ministerier, hvilkas chefer bilda *statsministerium*. I M.-Strelitz är statsministeriet i Neustrelitz, bestående af en statsminister, högsta myndighet. Ministrarna äro ansvariga inför storhertigen allena. Rättskipningen handhas i M.-Schwerin af 43 amtsdomstolar, 3 appellationsdomstolar (*landgerichte*, i Güstrow, Rostock och Schwerin) och en *oberlandesgericht* i Rostock, hvilken äfven är högsta instans för M.-Strelitz, som f. ö. har 10 amtsdomstolar och en landgericht (i Neustrelitz). Finansförvaltningen. I M.-Schwerin finnas tre från hvarandra oafhängiga finansförvaltningar med egna stater, nämligen 1) landsherrens, 2) en för landsherren och ständerna gemensam samt 3) en enbart för ständerna afsedd. Inkomsterna under den första rubriken härröra från domanium, ord. skatter samt särskilda bidrag för vissa ändamål och uppgingo 1910—11 till 21,549,000 mk. Med denna summa bestridas de egentliga statsutgifterna jämte matrikularbidraget till rikskassan (2,204,907 mk 1911—12). Till den andra finansförvaltningen inflyta de e. o. kontributionerna, stämpel-, arfs- och fideikommisskatter m. m., inalles 6,3 mill. mark (1910—11); och från den utgå medel till statsskuldens förräntande, till polis- och justitieväsendet, till jordbrukets förkofran och några andra förvaltningsgrenar. För den tredje finansförvaltningen offentliggöras inga inkomster och utgifter, men de äro obetydliga. Statsskulden uppgick 1911 till 134,6 mill. mk. — M.-Strelitz hade 1910—11 en inkomststat å 4,72 mill. mk samt 4,53 mill. mk i utgifter. Dess statsskuld var 2,38 mill. mk. Till följd af de stora inkomsterna af domanium höra storhertigarna, särskildt storhertigen af M.-Schwerin, till Europas rikaste furstar. — I Tyska förbundsrådet har M.-Schwerin 2 röster och M.-Strelitz 1 röst; det förra sänder 6, det senare 1 representant till tyska riksdagen. — Storhertigdömena uppsätta 3 bataljoner grenadjärer, 1 regemente fusiljärer, 1 bataljon jägare, 2 dragonregementen, 1 regemente och 1 batteri fältartilleri, hvilka trupper höra till 17:e divisionen och 9:e armékåren, utom jägarbataljonen, som hör till 14:e armékåren. — Båda storhertigarna ha samma titel,

och äfven deras vapen, ett framåtvändt svart krönt oxhufvud med silfverhorn och silfvernosring i guldfält, är gemensamt. 1864 stiftades en gemensam orden: Vendernas krona, och 1884 stiftade storhertigen af M.-Schwerin en griporden. Residensstäder äro i M.-Schwerin Schwerin och Ludwigslust samt i M.-Strelitz Neustrelitz.

Historia. De germaner, som på Tacitus' tid innehade den trakt, som nu kallas M., efterträddes sedan 500-talet af vendiska slaver: lutitzer i ö., redarier i s. v. och obotriter i västra delen af landet, som fått sitt namn af deras hufvudort Mikilinborg (''den stora borgen'', nu en by s. om Wismar). 1160 gjorde hertig Henrik Lejonet af Sachsen sig till herre öfver obotriternas land och insatte 1167 deras furste Pribislav, stamfader för det ännu regerande furstehuset, till sin vasall, sedan denne antagit kristendomen. Vid denna tid började germanernas återinflyttning i M., men slaverna utrotades ej, ty ännu på 1600-talet fanns ett stort antal vendiska familjer kvar. Valdemar Sejr gjorde M. 1202 skattskyldigt till Danmark, men denna förbindelse löstes efter Valdemars nederlag vid Bornhöved (1227). 1229 inträffade landets första delning, hvarigenom 4 linjer bildades. Af dessa fortlefver ännu den äldsta, som residerade i stamslottet M., hvaremot de andra tre utdogo: linjen *Werle* l. *Güstrow* 1436, *Rostock* 1314 och *Parchim* 1261, så att deras länder återgingo till hufvudlinjen, hvilken genom gifte därjämte erhöll herrskapet Stargard 1304 och genom köp grefskapet Schwerin 1358. Under medeltiden gjorde hertigarna af Sachsen och markgrefvarna af Brandenburg anspråk på länshöghet öfver M., och först 1348 erhöll Albrekt I (1329—79) af kejsar Karl IV hertigtiteln och erkändes därmed som omedelbar riksfurste (om honom se vidare Albrekt, hertigar af Mecklenburg 1). Hans andre son med svenske konungen Magnus Erikssons syster Eufemia, Albrekt II, var 1364—89 konung i Sverige (se Albrekt, sp. 494—495) och 1384—1412 hertig af M. Genom fördraget i Wittstock 1442 erhöll Brandenburg successionsrätt, om M:s dynasti utslocknade på manssidan. 1549 erkändes lutherska läran som landets religion. 1555 och 1621 egde nya delningar rum, mellan linjerna *M.-Schwerin* och *M.-Güstrow*. I Trettioåriga kriget afsattes (1628) de båda hertigarna Johan Albrekt II af M.-Güstrow (1611—36) och Adolf Fredrik I af M.-Schwerin (1608—58) till följd af sina förbindelser med Danmark; kejsaren förpantade 1627 hela M. till Wallenstein, som 1629 erhöll det som ärftligt län. Med sin kusin konung Gustaf II Adolfs hjälp återvände de fördrifne hertigarna 1631, och Pragfreden (1635) återinsatte dem i deras arfländer. I westfaliska freden (1648) afträdde hertigarna staden Wismar jämte amten Poel och Neukloster till Sverige mot godtgörelse af de sekulariserade biskopsstiften Schwerin och Ratzeburg m. m. Sedan linjen Güstrow 1695 utslocknat (med Johan Albrekt II:s son Gustaf Adolf) och Adolf Fredriks i Schwerin son Kristian Ludvig dött barnlös 1692 (hans yngre bröder stiftade sidolinjerna *Mirow* och *Strelitz*), uppstod en flerårig arfstvist, som 1701 afgjordes så, att Kristian Ludvigs brorson Fredrik Vilhelm af Grabow (d. 1713) fick Schwerin och Güstrow och hans yngste broder, Adolf Fredrik II af Strelitz (d. 1708), Ratzeburg och Stargard, hvarigenom bildades de sedan den tiden bestående mecklenburgska staterna *M.-Schwerin* och *M.-Strelitz*. Hertig Fredrik Frans I af M.-Schwerin (1785—1837) erhöll 1803 af Sverige staden Wismar med Poel och Neukloster som pant för ett lån på 100 år af $1^1/_4$ mill. rd hamb. b:ko, hvarjämte Sverige afstod sina anspråk på Warnemünde tull. Både han och hertig Karl M.-Strelitz (1794—1816) biträdde Rhenförbundet (1808—13) och därefter Tyska förbundet samt antogo 1815 storhertigtiteln. I M.-Schwerin följde efter Fredrik Frans hans sonson Paul Fredrik (1837—42), dennes son Fredrik Frans II (1842—83) samt hans äldste son Fredrik Frans III (1883—97) och sonen Fredrik Frans IV (från 1897). I M.-Strelitz följde efter Karl hans son Georg (1816—60) och sonson Fredrik Vilhelm (1860—1904) samt dennes son Adolf Fredrik (från 1904). M. har ända till senaste tiden stått långt efter det öfriga Tyskland och varit föga berördt af den allmänna utvecklingen där enär regering och ridderskap sökt bevara det gamla samhällsskicket. Väl afskaffades 18 jan. 1820 lifegenskapen, men böndernas läge förbättrades föga. Industriens utveckling hämmades genom ett strängt skråväsen och handeln genom afspärrning från tullföreningen. Marsoroligheterna 1848 tvungo de båda storhertigarna att utlofva en ny författning. 31 okt. s. å. sammanträdde en grundlagstiftande församling, men i aug. 1849 trädde M.-Strelitz tillbaka från försöket, och endast för M.-Schwerin utfärdades den nya författningen 10 okt. s. å. Men mot denna protesterade såväl den strelitzska regeringen som ridderskapet och de båda mecklenburgska linjernas agnater, bland dem konungen af Preussen. Sedan en tysk förbundsdomstol förklarat den ogiltig, upphäfdes den, och en fullständig reaktion inträdde, hvarvid t. o. m. prygelstraffet återinfördes. M.-Schwerin deltog på Preussens sida i tysk-österrikiska kriget 1866, men M.-Strelitz hann ej få sin kontingent stridsfärdig, förrän kriget redan var slut. M. inträdde 1867 i Nordtyska förbundet, 1868 i tyska tullföreningen och 1871 i det nybildade Tyska riket. Sedan den tiden ha några friheter beviljats, såsom näringsfrihet, religionsfrihet m. m., hvarjämte man i M.-Schwerin redan 1867 beviljat arrendatorerna på kronogodsen ärftligt arrende. — Litt.: ''Mecklenburgisches urkundenbuch'' (bd 1—22, 1863—1907), ''Jahrbücher des vereins für mecklenburgische geschichte und altertumskunde'' (från 1836), Boll, ''Geschichte Mecklenburgs'' (2 dlr, 1855—56), Witte, ''Mecklenburgische geschichte'' (bd I, 1909) samt ''Mecklenburgische geschichte in einzeldarstellungen'' (flera hftn, 1899 ff.). J. F. N. Wbg.

Mecklenburger-spiegelschaf [-spigel-], en fårras tillhörande tyska landtfåren. Ullen är hvit, men ansiktet och benen kunna vara färgade röda eller mörkbruna. H. F

Mecklenburg-Schwerin. Se Mecklenburg.

Mecklenburgska Schweiz. Se Malchin.

Mecklenburg-Strēlitz. Se Mecklenburg.

Mecklenburgsvinet, en svinras tillhörande de stora långörade europeiska svinen, men i hög grad förädlad med stora hvita engelska svinet. H. F

Mecone'ma och Meconematinæ, *zool.* Se Vårtbitare.

Mecōnium, lat. (af grek. *mēkon*, vallmo). 1. Barnbeck (se d. o.). — 2. Ett namn på opium.

Mecos, folkstam. Se Guachichiles.

Mecoste'thus, *zool.* Se Gräshoppor.

Med. Se Medicus, F. K.

med., i grammatiken förkortning för medium (se d. o. 1).

Meda'lj (it. *medaglia*, af lat. *meta'llum*, metall). 1. Skådepenning, minnespenning, metallstycke (i guld, silfver, brons e. d.) af ett större mynts form och bärande präglade (gjutna) relief-figurer, sinnebilder samt inskrift till åminnelse af någon berömd person, någon stor bragd eller märklig tilldragelse. — 2. Prispenning, belöningspenning, i metall präglad hederstecken, utdeladt som pris vid utställningar, vittra täflingar, idrottsfester o. s. v., eller ock som en gärd af offentlig erkänsla. Prismedaljer graderas i guld-, silfver- och bronsmedalj (1:a, 2:a och 3:e pris). Bland de svenska belöningsmedaljer, som utdelas af K. M:t eller af konungen, må nämnas: tapperhetsmedaljerna *För tapperhet i fält* och *För tapperhet till sjöss*, *För krigsmannaförtjänster*, äfven kallad *Svärdsmedaljen* (se d. o.; jfr äfven Krigsmedalj, Svenska sundsmedaljen och Karl Johans medaljen), *Serafimermedaljen* (se d. o.), medaljerna *För berömliga gärningar* (lifräddning o. d.), *Sui memores alios fecere merendo* (se d. o.), *För nit och redlighet i rikets tjänst*, *För medborgerlig förtjänst*, *Illis, quorum meruere labores* (se d. o.), *För nyttiga uppfinningar* och *För förtjänst om den frivilliga sjukvården* (st. 1911). Dessutom ha Karl XV och hans efterträdare utdelat enskilda belöningsmedaljer, t. ex. *Litteris et artibus* (se d. o.), Oskar II äfven *In sui memoriam* (se d. o.). Patriotiska sällskapet utdelar medalj *För långvarig trogen tjänst* och *Emmerymedaljen* (se d. o.), sällskapet Pro Patria tillerkänner medaljer *För trohet och flit* samt *För medborgerliga dygder*. — 3. En senare tids benämning på antika mynt. — Vid präglingen slås en medalj flera gånger (medan däremot myntet präglas i ett slag) och glödgas emellan hvarje prägling.

Under renässanstiden nyttjades i Italien och Frankrike orden *medaglie* och *médailles* för att beteckna metallföremål, som till utseendet liknade mynt, men icke voro afsedda att användas i handel. Man gaf då dessa namn äfven åt de antika mynten, som sedan länge förlorat karaktären af penningar. Den första olikheten mellan mynt och medaljer är således den, att myntet, men icke medaljen, är afsedt för tillfredsställande af praktiska kraf. En annan olikhet ligger däri, att man på medaljen vida mera nedlade ett konstnärligt arbete, hvilket af praktiska skäl i allmänhet icke kunde komma mynten i lika hög grad till godo. För det konstnärliga arbetets skull fick medaljen i regel större mått än mynten. Då i franskan och italienskan ordet medalj är dubbeltydigt, använder man ofta för att beteckna den nyare tidens medaljer orden *médaillons* och *medaglioni* (i svenskan har medaljong, se d. o., fått en annan betydelse). — Medaljens uppgift är att hugfästa minnet af någon person eller någon tilldragelse; man talar om *offentliga* eller *privata medaljer*. Förr skilde man regelbundet mellan medaljer och *jetonger*, hvilket ord användes för små, i regel mindre konstnärligt utförda medaljer, afsedda för mindre betydande ändamål (se Jetong). Till jetongerna hörde äfven de s. k. *kastpenningarna*, som fordom utströddes bland åskådarna af ett kröningståg eller ett kungligt eller furstligt begrafningståg. Nutida samlare skilja icke jetongerna från de verkliga medaljerna. — Det har händt, att man i nyare tid låtit myntet vid sidan af sin betydelse i praktiskt hänseende äfven påminna om en tilldragelse eller en person, i hvilket fall det kan vara svårt att säga, om man har att göra med ett mynt, en *skådepenning* eller ett *praktmynt* (ty. *schaumünze* o. s. v.; ordet användes stundom om medaljer) eller med en medalj. — Medaljen har vanligen en cirkelrund kontur. Tidigare förekommo stundom kvadratiska eller rombiska medaljer (äfven mynt af sådana former ha förekommit); numera präglas vid sidan af de runda (egentliga) medaljerna rektangulära, s. k. *plaketter* (se d. o.).

Under den grekiska forntiden förekom ingen skillnad mellan mynt och medaljer. Mynten voro medaljer, d. v. s. så godt som hvart forngrekiskt mynt är, om än aldrig så litet, ett föremål af högt konstvärde. Tjocka och försedda med bilder af mycket hög relief, motsvara de icke nutidens fordringar på ett praktiskt anordnande af myntet. När detta under den fortgående ekonomiska utvecklingen blef en hufvudsak, upphörde myntet att ega karaktären af konstverk. Redan under den romerska kejsartiden började hänsynen till det praktiska kraftet göra sig gällande; mynten blefvo mindre tjocka, bilderna flackare. Då hände det, i enstaka fall från början af kejsarperioden, mera allmänt från kejsar Hadrianus' tid, att man präglade bronsmedaljer af högt konstvärde (se pl. I, fig. 1). Augustus hade åt sig och sina efterträdare förbehållit rättigheten att prägla mynt af ädel metall, men bronsmyntningen hade han anförtrott åt senaten. På dennas bronsmynt förekomma därför de två bokstäfverna *S C* (*Senatus consulto*). På kejsarnas bronsmedaljer, afsedda att vara hedersgåfvor eller för allmän utdelning, saknas dessa bokstäfver. Dessa medaljer ha ibland bronsmyntens mått och vikt, ibland äro de större, somliga äro försedda med en ögla och ha sålunda varit ämnade att bäras. Dessa medaljers värde låg i det konstnärliga utförandet och i gifvarens person. Redan under Severus-ättens tid började konstnärligheten minskas, under Gallienus' tid var förfallet i detta afseende ohjälpligt. Under de Konstantinske kejsarnas tid, särskildt under Valens, präglades medaljer i guld, vanligen stora, försedda med en ögla och ofta med en rik omfattning. På ena sidan ses kejsarens bröstbild, på den andra en bild af gudinnan Roma eller segergudinnan; omskriften (legenden) lyder ofta *Gloria Romanorum*. Dessa guldmedaljer, hvilkas konstvärde är mycket klent (jfr fig. 2), voro afsedda att utgöra kejserliga gåfvor till de ofta orolige barbariske höfdingarna utanför eller strax innanför rikets gräns i norr. Många ha också blifvit hittade inom den ungerska monarkiens område. För oss äro dessa romarkejsarnas guldmedaljer af särskildt intresse därigenom, att de gett upphof åt de i våra jordfynd så talrikt förekommande guldbrakteaterna. De, som icke haft lyckan att af kejsaren mottaga originalmedaljer, kopierade sådana mer eller mindre barbariskt. I början voro dessa efterbildningar tvåsidiga, liksom förebilden, med kejsarens hufvud

och frånsidans bildliga framställning ganska rått utförda, någon gång med barbarisk efterhärmning af de romerska omskrifterna. Slutligen uppkom den vanligaste typen: guldbrakteaten var ensidig, men mycket tjockare än de under en del af medeltiden förekommande silfverbrakteaterna, kejsarens hufvud med diademet är bibehållet, men under hufvudet ses ett fyrfota djur, hvarjehanda tecken äro anbragta i fältet, och när inskrift förekommer, är den tecknad med runor. En rik omramning är vanlig, ögla fattas aldrig. En guldbrakteat af detta vanliga slag är afbildad i fig. 11 å pl. III till art. Guldsmedskonsten, tre senare former förekomma i artikeln Brakteat.

De romerska medaljerna fylla det första kapitlet i medaljkonstens historia. Det andra kapitlet omfattar medaljer, som äro af ännu större intresse; deras begynnelse faller ungefär ett årtusende senare än de romerska medaljernas slutperiod. Mellan de två grupperna finns intet historiskt sammanhang. Den nya medaljkonstens vagga är Italien. Dessa medaljer äro i början mycket stora, så stora, att det med den tidens tekniska hjälpmedel icke kunde komma i fråga att åstadkomma dem genom prägling. Bilderna modellerades i vax, med stor omsorg gjordes öfver vaxmodellen en form, och i denna göts medaljen. Dessa 1400-talets medaljer äro oförlikneliga hvad porträtten beträffar, storslagna porträtt, väl individualiserade, gifvande de mest otvetydiga vittnesbörd om trohet mot originalet. Frånsidans bildliga framställningar äro också storslagna och väl utförda. Medaljernas upphofsmän voro stora konstnärer, målare eller skulptörer. Främst bland dem står veronesaren Vittore Pisano, som arbetade 1439—49. Som prof på hans konst är i fig. 3, i förminskad skala, återgifven hans medalj öfver markisen Leonello af Este, utförd med anledning af dennes bröllop. Frånsidan (reversen) visar, huru Amor undervisar lejonet (Leone) att sjunga efter noter. Bland Pisanos efterföljare kunna nämnas Matteo de Pasti (omkr. 1446), Sperandio i Mantua (arbetade 1472—95), målaren Giovanni Boldu i Venezia (arbetade 1457—66), Andrea Guazzolotti i Prato (1435—95), Gianfrancesco Enzola i Parma (arb. 1456—75), guldsmeden Melioli i Mantua (arb. 1474—88). Den nobla italienska medaljkonsten behärskade äfven 1500-talet, ehuru uppfattningen icke längre var lika storslagen som under det föregående seklet. Man började nu gravera stämplar för att prägla medaljer; de största götos dock fortfarande. Guldsmederna började alltmera göra sig gällande vid sidan af de egentlige konstnärerna. Bland mästare från det nya århundradet förtjäna nämnas målaren Francesco Raibolini, kallad Francia, i Bologna (1450—1518), Ambrogio Foppa, kallad Caradosso, i Mondonico nära Como (omkr. 1500), målaren och guldsmeden Giovan Maria Pomedello i Verona (verksam 1519—27), den ryktbare guldsmeden och skulptören Benvenuto Cellini i Florens (1500—71) — han arbetade äfven i Frankrike —, Andrea Spinelli i Venezia (1523—72), guldsmeden och skulptören Leone Leoni i Arezzo (1510—92), gravören Valerio Belli i Vicenza (1468—1546), målaren Pastorino i Siena (1508—92). De första i och för Frankrike utförda medaljerna ha till upphofsmän italienare eller äro utförda under italienskt inflytande. Mot slutet af 1500-talet hade Frankrike en framstående medaljör i Germain Pilon (d. 1592).

Äfven i Tyskland blomstrade medaljkonsten under loppet af 1500-talet. Den utöfvades förnämligast af guldsmeder, hvilket i hög grad inverkar på medaljernas karaktär. I första början gjorde sig ett inflytande från Italien gällande, men de tyske konstnärerna frigjorde sig snart därifrån, i viss mån till skada, i viss mån till fördel. Det ädla, storslagna, som i så hög grad utmärker den italienska medaljkonsten, försvinner och lämnar plats för en realistisk behandling och för ett minutiöst återgifvande af detaljer. De tyska medaljernas antal från det nämnda århundradet är mycket stort, men de flesta sakna uppgift om konstnären. Raden af tyska medaljkonstnärer inledes af den store Albrecht Dürer (se fig. 4). Bland hans efterföljare kunna nämnas Heinrich Reitz i Deipzig, Friedrich Hagenauer i Augsburg, Ludwig Krug (d. 1532), Hans Schwartz (d. 1538), Valentin Maler (d. 1603), alla tre verksamma i Nürnberg. Från denna stad liksom från Augsburg ha medaljer utgått i stort antal. De tyske konstnärerna utförde modellerna till de gjutna medaljerna i trä eller i lätt bearbetad sten (Solenhoferstein, skiffer), och därför ha många sådana modeller blifvit bevarade, under det de italienska vaxmodellerna gått förlorade. — Trettioåriga kriget med det elände, som åtföljde detsamma, gjorde slut på renässansens fina medaljkonst i Tyskland. Som representant för 1600-talets tyska medaljgravörer kan nämnas Sebastian Dattler (l. Dadler), som arbetade 1619—54 på flera orter, senast i Dresden. Han graverade många medaljer öfver svenska ämnen (se fig. 6). I Frankrike däremot medförde de fredliga förhållanden, som skapades genom Henrik IV, en fortsatt blomstring inom medaljkonsten. Dess främste man är Guillaume Dupré (d. 1639; se fig. 7). Efter honom kom Jean Warin (d. 1672) och efter denne fyra medlemmar af familjen Roettiers, under hvilkas tid konsten sjönk alltmera. Medaljer hörde den tiden till den pompösa lyx, med hvilken man omgaf sig — Ludvig XIV var angelägen om att föreviga sig och sin regering medelst en stor serie af medaljer, en s. k. *histoire métallique*. Gustaf III var hundra år senare betänkt på att följa hans exempel.

I *Sverige* uppenbara sig de första medaljerna under 1500-talets nya konungadöme, af guldsmeder gjutna medaljer utan egentligt konstvärde. De första präglade medaljerna likna mynt. Under Gustaf II Adolfs tid bli medaljerna ytterst många, men de flesta äro arbetade i utlandet. Somliga af dem ha konungens bild ”konturerad”, d. v. s. fältet är bortskuret; på frånsidan kunde i sådant fall ingen konstnärlig framställning ifrågakomma. Under drottning Kristinas tid började medaljer tillverkas i Sverige, utförda af från utlandet inkallade konstnärer, såsom tysken Joh. Rethe och fransmannen Parise, hvilken i Italien hade satt sig in i antikens formgifning (han dog i Sverige 1655); tysken Joh. Georg Breuer arbetade i Sverige 1658—66. Efter en kortare paus i tillverkningen af stämplar för mynt och medaljer uppstod en täflan mellan tysken Anton Meybusch och Arvid Karlsteen, den förste svenske medaljgravören (d. 1718), hvilken tack vare inflytelserika gynnare gick seg-

Fig. 1. Bronsmedalj med kejsar Hadrianus' bild på åtsidan (aversen).

Fig. 2. Guldmedalj med kejsar Valens' bild på åtsidan.

Fig. 3 Bronsmedalj, utförd 1444 af V. Pisano med anledning af Leonello d'Estes bröllop (se sp. 1375). Förminskad.

Fig. 4. Bronsmedalj med fru Agnes Dürers (?) hufvud, utförd 1508 af Albrecht Dürer.

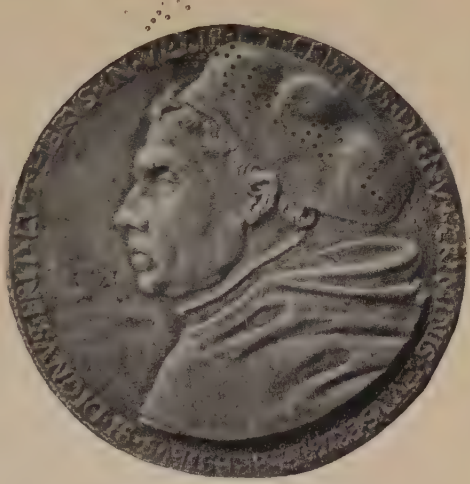

Fig. 5. Silfvermedalj med Martin Luthers bild, 1521.

Fig. 6. Medalj öfver Gustaf II Adolf, utförd af S. Dattler.

Fig. 7. Medalj öfver Ludvig XIII, utförd af G. Dupré, 1626.

Fig. 8. Medalj öfver Karl XI, utförd af A. Karlsteen.

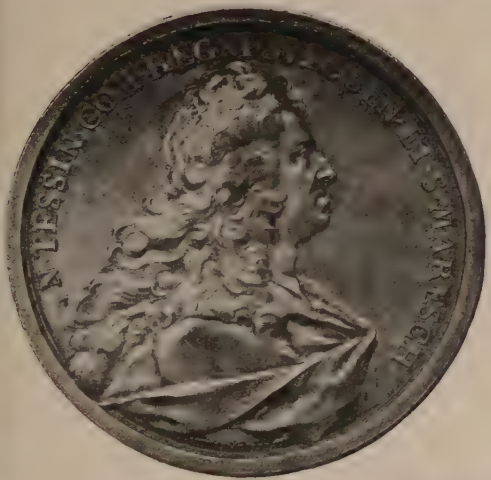

Fig. 9. Medalj öfver Nik. Tessin d. y., utförd af J. K. Hedlinger.

Fig. 10. Medalj öfver Gustaf III, 1772, utförd af G. Ljungberger.

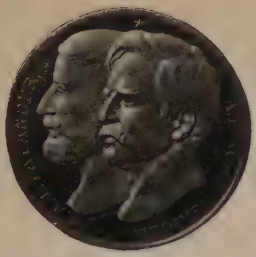

Fig. 11. Medalj öfver Nordenskiöld och Palander, af Lea Ahlborn. (Förminskad.)

Fig. 12. Medalj öfver skalden Kellgren, utförd af J. E. Ericsson.

Fig. 13. Medalj öfver konstakademiens preses frih. Nordenfalk, af Adolf Lindberg. (Förminskad.)

Fig. 14. Medalj öfver Allmänna lifförsäkringsbolagets 25-års-jubileum, 1912, af Erik Lindberg.

Fig. 15. Arbetarhem, medalj af J. C. Chaplain.

Fig. 16. Bröllopsmedalj, af L. O. Roty. (1½ gg orig:s storl.)

rande ur striden. Han hade studerat för Warin i Paris och J. Roettiers i London. Samtidigt med Karlsteen (se fig. 8) arbetade Raimund Faltz, f. i Stockholm och skickligare än denne, men endast under åren 1687—90, hvarefter han trädde i brandenburgsk-preussisk tjänst. Karlsteen hade flera lärjungar: Bengt Richter, f. i Stockholm, från 1713 i österrikisk tjänst (d. 1735), Daniel Warow, f. i Stockholm, från 1683 i utländsk tjänst (d. 1730), Ehrenreich Hannibal, f. i Stockholm, från 1705 i braunschweigsk tjänst (d. 1741), Karl Gustaf Hartman, f. i Stockholm (d. 1738). Bengt Westman, med lofvande anlag, dog redan 1714. 1718 inkallades schweizaren J. K. Hedlinger till Sverige som medaljgravör. Han lämnade Sverige för alltid 1745 och dog 1771. Samtidens lof öfver hans konstnärskap jäfvas icke af nutiden. Hedlinger (se fig. 9) bildade liksom Karlsteen skola: Daniel Häsling, en tid Hedlingers vikarie, arbetade sedan i Hamburg och Ryssland (d. 1746), Nils Georgii, som lämnade Sverige 1744, Daniel Fehrman, Hedlingers vikarie, från 1764 förlamad (d. 1780). Daniel Fehrman hade till lärjungar sonen Karl Gustaf (d. 1798), Gustaf Ljungberger (d. 1787; se fig. 10) och Karl Johan Wikman, som 1775 drog sig tillbaka från sin verksamhet. För 1800-talet äro att anteckna Lars Grandel (d. 1836), Karl Enhörning (d. 1821), Maurits Frumerie (d. 1853), S. Salmson (d. 1822), Johan Salmson (d. 1859), Abraham Salmson (d. 1857), Ludvig Persson Lundgren (d. 1853), Per Henrik Lundgren (d. 1855), Gustaf Adolf Enegren (d. 1854), Lea Ahlborn, f. Lundgren (d. 1897; se fig. 11), Johan Edvard Ericsson (d. 1871; se fig. 12) samt de två ännu lefvande Johan Adolf Lindberg (f. 1839; se fig. 13) och hans son Johan Erik Lindberg (f. 1873; se fig. 14 och jfr nedan). De flesta af dessa äro behandlade i särskilda artiklar i detta arbete.

Under Napoleon I:s tid började medaljgravyren i Frankrike antaga noblare former, förnämligast genom B. Andrieu, och sedan midten af 1860-talet har densamma där bragts till hög blomstring genom i främsta rummet medaljkonstnärerna Chaplain (fig. 15) och Roty (fig. 16), närmast hvilka komma Charpentier, Chapu, Dupuis, A. Dubois m. fl. Med ej ringa lycka ha äfven österrikarna (Scharff, Pawlik m. fl.) sedan 1880-talet odlat denna konstgren efter föredömen från renässansen och den nyfranska skolan. Utvecklingen har gått i samma riktning inom andra länder. Hvad Sverige beträffar, gaf den unge J. Ericssons så tidigt afbrutna konstverksamhet hopp om en god utveckling framåt. Denna utveckling har sedermera uppträdt i full fägring i J. A. Lindbergs arbeten och ännu mer i sonens (se pl. 4).

Svenska medaljers storlek angifves numera vanligen i millimeter, dock ännu någon gång efter den af numismatikern K. R. Berch under 1700-talet godtyckligt uppgjorda skala, som bifogas å sp. 1378. Enligt denna skala säges t. ex. en medalj med en diameter af 24 mm. vara ”af *femte* storleken”, en med en diameter af 33 mm. vara ”af *åttonde* storleken” o. s. v. Medaljkännedomen utgör en gren af n u m i s m a t i k e n. — Litt.: Gnecchi, ”I medaglioni romani” (3 bd, 1912), Heiss, ”Les médailleurs de la renaissance” (9 häften, 1881—92), Armand, ”Les médailleurs italiens des XV:e et XVI:e siècles” (2:a uppl. i 3 bd, 1883—87), v. Fabriczy, ”Medaillen der italiänischen renaissance” (1903), Erman, ”Deutsche medailleure des 16. und 17. jahrhunderts” (1884), Domanig, ”Die

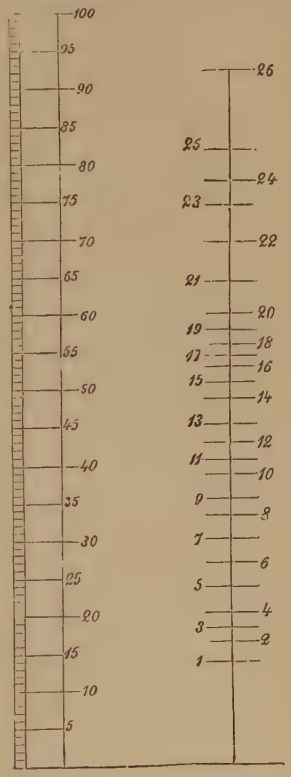

Millimeterskala. Berchs skala.

deutsche medaille” (1907), Hawkins, ”Medallic illustrations of the history of Great Britain and Ireland to the death of Georg II” (1885), Mazerolle, ”Les médailleurs français du XV:e siècle au milieu du XVII:e siècle” (2 bd, 1902—04), Rondot, ”Les médailleurs — — en France” (1904), Marx, ”Les médailleurs modernes en France et à l'étranger, 1800—1900” (1901), Dompierre de Chaufepié, ”Les médailles et plaquettes modernes” (1899—1901), v. Loehr, ”Wiener medailleure” (1899—1902) samt för svenska medaljer större arbeten af K. R. Berch och B. E. Hildebrand (se dessa) äfvensom B. E. Hyckert, ”Minnespenningar öfver enskilda svenska män och kvinnor beskrifna” (1905—08, i ”Numismatiska meddelanden”, bd XVII; med en mängd plansch er). Hs Hd.

Medaljera, belöna med medalj.

Medaljfonden kallas en af konung Karl XIV Johan stiftad fond för utbetalande af pensioner åt underofficerare och manskap, som deltagit i krig under hans befäl och därunder erhållit tapperhetsmedalj. Då ingen pension numera utgår, användes fonden att förstärka Konungens mili-

tärhospitals- och medaljfonder (se d. o.), under hvars förvaltning fonden står. Dess kapital utgjordes 1 jan. 1912 af 153,000 kr. C. O. N.

Medaljo'ng (it. *medaglione*), medalj af ovanlig storlek; relief, tafla eller ornament inom en cirkelrund eller oval ram; flat och rund eller oval kapsel till ett miniatyrporträtt, en hårlock eller något annat minne.

Medaljpensionär [-paŋ-]. Se Svärdsmedaljen.

Medaljör, stämpelskärare, medaljgravör; innehafvare af medalj (se d. o.).

Med all gevalt. Se Gevalt.

Medan, stad nära östra kusten af Sumatra, hufvudort i holländska residentskapet Sumatras östkust. 13,236 inv. (1900), hvaraf 8,269 kineser. J. F. N.

Meda'rdus den helige (fr. *Saint Médard*), franskt helgon, f. omkr. 457, d. 545, blef omkr. 530 biskop af Vermand, flyttade biskopssätet till Noyon och blef 532 biskop äfven af Tournai. Hans dag är 8 juni. M. är fruktbarhetens, årsväxtens, trädgårdsskötselns och jordbrukets skyddspatron. Om den af M. stiftade rosenfesten se d. o. Bredvid hans graf i Soissons uppstod det under medeltiden berömda benediktinklostret S:t Médard.

Medb, forniriska. Se Mab.

Med beröm godkänd. Se Betyg.

Medborgaren, namn på olika tidningar, som utgifvits i Stockholm. — 1. Ett halfveckoblad, efter ”Spectators” mönster, som var filantropernas och mystikernas organ gentemot ”Stockholmsposten” och som utgafs af swedenborgaren protokollssekreteraren K. F. Nordenskjöld från 24 sept. 1788 till 6 febr. 1790 (då tidningen indrogs) och sedermera från 6 okt. 1792 till 3 april 1793 (då den ånyo förbjöds). Den utkom först i oktavblad om 8 sidor, men från jan. 1790 i 4-sidiga kvartblad. — 2. En halfveckotidning, som utgafs juni 1829—juli 1832 af J. G. Hierta med K. H. Anckarsvärd som den förnämste medarbetaren. Tidningen råkade 4 gånger ut för indragningsmakten, men uppstod för hvarje gång inom kort under något ändrade namn (”Svenske medborgaren”, ”Den svenske medborgaren” o. s. v.). I densamma afhandlades mest politiska frågor i en frisinnadt konstitutionell anda. — 3. En folktidning, som uppsattes i sept. 1870, med P. Thomasson som namngifven utgifvare. Den utkom till en början 1 gång i veckan, men 1873—76, under A. Anderson-Edenbergs ledning, 2 ggr i veckan (”Svenska medborgaren”) och redigerades då i landtmannapartistisk anda.

Medborgarkrona, hos grekerna, särskildt lacedemonierna och atenarna, ett lysande utmärkelsetecken, som utdelades åt medborgare, som gjort sig väl förtjänta om det allmänna. Medborgarkronan bestod först af friska olivkvistar, men förfärdigades sedermera af guld. Den kunde utdelas af folket samt af rådet och åtskilliga andra korporationer. — Den romerska medborgarkronan (*corōna cīvica*; se Corona 3) bestod af en eklöfskrans samt gafs som hederstecken åt den, som i en drabbning räddat en kamrats lif och dödat hans motståndare. Senaten gaf Augustus en medborgarkrona, och med anledning däraf förekommer denna prydnad ofta på mynt från kejsartiden.

Medborgarrätt (lat. *jus civitatis*), *jur.*, innebär i vidsträckt bemärkelse rättslig samhörighet för en viss person med ett visst statsfolk såsom medlem af detsamma. Denna rättsliga samhörighet har två sidor, en yttre, folkrättslig, och en inre, statsrättslig. Den förra betecknas som statsborgarskap l. nationalitet, den senare som medborgarskap l. medborgarrätt i inskränkt bemärkelse. Enhvar, som vistas inom en stats gränser, blir, så länge vistelsen varar, denna stats tillfälligt undersåte. Bosätter han sig inom staten och sålunda där vinner *domicil*, blir det personliga undersåtsförhållandet starkare; erhåller han rätt att besitta fastighet eller inneha ämbete, öfvergår han till de s. k. *forensernas* klass och uppnår verkligt stats- och medborgarskap, så snart undersåtsförhållandet blifvit så fast, att personen icke ens genom att resa ur landet eller annorstädes taga hemvist omedelbart upphör att vara samma stats undersåte. De fakta, hvarpå uppkomsten af ett dylikt stats- och medborgarskap kan grundas, äro af olika slag: familjerättslig anhörighet såsom biperson med annan som hufvudperson i statsborgerligt afseende, samhörighet med det land, som utgör statens faktiska underlag, upptagningsbeslut genom statsmyndighet. Genom upptagningsbeslut uppkommer naturalisation (se d. o.), hvilken förutsätter ansökan därom af någon, som själf är hufvudperson, men kan afse såväl denne ensam som med honom förbundna bipersoner.

Den familjerättsliga anhörigheten grundar statsborgarskap för hustru och minderåriga barn på det sätt, att kvinna, som gifter sig med utländsk man, därigenom regelmässigt förlorar sitt dåvarande statsborgarskap och i stället vinner sin mans; enligt svensk rätt förlorar svensk kvinna i dylikt fall sitt svenska statsborgarskap, vare sig hon vinner mannens eller ej, hvilket beror af lagen i hans hemland, och likaså vinner utländsk kvinna, som gifter sig med svensk man, svenskt statsborgarskap, vare sig hon enligt sitt hemlands lag förlorar statsborgarskapet eller ej. Dör mannen, bibehåller hustrun hans statsborgarskap, så länge hon ej förvärfvar annat vare sig såsom därefter själf hufvudperson eller genom nytt gifte. Förändrar mannen i lifstiden nationalitet, följer i regel hustrun med, så vida ej ändringen beror af utflyttning och hustrun kvarstannat i det förra hemlandet. Barn förvärfva, om de födas i ett giltigt äktenskap, sin faders nationalitet och följa sedermera fadern, tills de blifva myndiga enligt dennes hemlands lag; dör fadern under barns minderårighet, blir barnet liksom modern hufvudperson och kan ej ändra nationalitet genom t. ex. moderns omgifte med utlänning. Barn, som födes utom äktenskap eller i ett icke lagligen erkändt äktenskap, följer på liknande sätt modern i st. f. fadern, dock ej om modern gifter sig med utländsk man, som ej är barnets naturlige fader, hvaremot moderns möjliga giftermål med fadern och barnets däraf beroende legitimation äfven medför för detsamma förvärf af faderns statsborgarskap. Beträffande s. k. ofullkomnade äktenskap torde som regel få anses, att barn i sådant anses som oäkta i nationalitetsafseende, så vida ej föräldrarna sammanlefva just i faderns hemland och detta erkänner sammanlefnaden som ett äktenskap eller i allt fall betraktar barnet som äkta.

Samhörigheten med landet grundar statsborgarskap väsentligen i två fall, nämligen dels vid afträdelse af landområde till annan stat, då invånarna, d. v. s. de å området bosatta personerna, tillika förvärfva medborgarrätt i denna stat, därest de ej optera (se Option) för sitt gamla fädernesland, dels när barn af utländska föräldrar födes inom ett land och där förblir bosatt tills uppnådd myndighetsålder enligt samma lands lag utan att begagna möjligen medgifven optionsrätt genom att inom viss tid därefter inför myndighet i landet förbehålla sig sin gamla nationalitet. Förvärfvas statsborgarskap på sist nämnda sätt, anses personen dock icke som infödd, utan förstås med infödde allenast de, som redan genom födseln på grund af familjerättslig anhörighet erhållit viss nationalitet, oafsedt om de faktiskt blifvit födda inom eller utom landet. I äldre rätt medförde ofta redan födelse inom ett visst lands gränser statsborgarskap, oafsedt föräldrarnas nationalitet, i synnerhet om föräldrarna tillika voro i landet bosatta, men infödsrätten eller indigenatsrätten i denna vida bemärkelse har mer och mer upphört.

Statsborgarskap förloras dels regelmässigt i de fall, då efter födseln annat sådant på något af ofvan antydda sätt vinnes — enligt svensk rätt förloras städse svenskt statsborgarskap af enhvar hufvudperson, som vinner utländskt, grunden härtill må vara hvilken som helst, äfvensom af enhvar biperson, hvilken i denna egenskap vinner utländskt — dels därjämte stundom oberoende af nationalitetsförvärf i annan stat, nämligen genom viss tids oafbruten bosättning utom riket, enligt svensk rätt 10 år, utan att förbehåll gjorts hos svensk myndighet före tidens utgång om bibehållande af det svenska statsborgarskapet. Sistnämnda grund börjar dock alltmera försvinna ur lagstiftningen och är i sig knappast försvarlig. Har svenskt statsborgarskap förlorats, kan detsamma, om annat förvärfvats i stället, i allmänhet ej återfås utan naturalisation eller beträffande kvinna utan gifte, hvaremot s. k. återvinning är under olika förutsättningar möjlig, därest intet annat statsborgarskap under tiden vunnits eller därest genom traktat bestämts, att faktisk återflyttning till Sverige och bosättning där under viss tid skall medföra förlust af vunnet utländskt statsborgarskap (jfr lag af 1 okt. 1894 om förvärfvande och förlust af medborgarrätt §§ 7 och 8). I äldre rätt fordrades ej sällan för att statsborgarskap skulle upphöra formlig frisägelse genom behörig myndighet från det undersåtliga förhållandet, och denna regel gäller stundom ännu beträffande naturalisation.

Den folkrättsliga innebörden af statsborgarskapet är den, att statsborgarens hemland, d. v. s. det land, som han genom sin nationalitet tillhör, visserligen icke kan göras ansvarigt för hans göranden och låtanden, men dock måste i sista hand, om så kräfves, med begagnande af sin höghetsmakt taga hand om honom och å andra sidan är berättigadt att gentemot andra stater och deras undersåter ge honom skydd och stöd, allt under anspråk på fortsatt lydnad och trohet från statsborgarens sida mot hemlandet, dess lag och myndigheter, äfven när statsborgaren vistas i främmande land.

Medborgarrätten åter i inskränkt mening, såsom innehåll i statsborgarskapet från statsrättslig synpunkt, är af två slag, allmän och speciell. Den allmänna medborgarrätten omfattar å ena sidan de friheter och rättigheter i privaträttsligt och politisk-rättsligt hänseende, som tillkomma alla landets statsborgare redan på grund af deras statsborgarskap (församlingsfrihet, religionsfrihet, tryckfrihetsrätt, näringsfrihet, frihet att ingå äktenskap eller aftal, rätt att ega och besitta fastighet, arfsrätt; frihet att söka, tala och svara hos domstol och myndigheter, frihet från utvisning o. s. v.), samt å den andra de skyldigheter, som af samma grund ålagts eller kunnat åläggas statsborgarna i gemen (värnplikt och annan tjänsteplikt, m. m.). Som speciell åter innebär medborgarrätten, att en statsborgare på grund af särskild familjerättslig eller social status, d. v. s. rättslig och faktisk samhörighet med viss grupp af medborgare, erhåller vissa särskilda fri- eller rättigheter eller ålägges vissa särskilda skyldigheter (valrätt, valbarhet, skyldighet att mottaga val, rätt till ståndsprivilegier o. s. v.). Gränsen mellan allmän och speciell medborgarrätt är stundom flytande; i synnerhet gäller detta om den medborgerliga rätt, eventuellt plikt, som hänför sig till röstgifning vid val eller andra tillfällen och som stundom betraktats som medborgarrätten framför andra (se vidare Rösträtt). Medborgarrätten såsom innefattande vissa politiska friheter har ofta i modern rätt tillförsäkrats formellt grundlagsskydd därigenom, att den i författningarna erkänts, om än detta erkännande af naturliga skäl i regel måst begränsas till ett principiellt uttalande. — Litt.: Blomberg, ”Svenskt statsborgarskap” I, II (1891, 1903) och ”Svensk statsrätt” (1911), Reuterskiöld i ”Årsbok 1910” (utg. af Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet). Rld.

Medborgerliga rättigheter, sådana, som *individen* åtnjuter i och gentemot staten. Jämte motsvarande plikter bilda de medborgarrätten, och då denna alltefter sin utsträckning till alla eller begränsning till vissa statsmedlemmar kan delas i allmän och speciell (se Medborgarrätt, sp. 1382), gäller samma indelning äfven de medborgerliga rättigheterna. Dessa kunna emellertid med hänsyn till arten af de anspråk på staten, som de ge individen, också indelas i negativa, positiva och aktiva. — De *negativa medborgerliga rättigheterna* innebära rätt för individen till en viss frihet från statstvång eller m. a. o. till en personlig frihetssfär. Sådana frihetsrättigheter äro t. ex. religions- (samvets-)frihet, tryckfrihet, församlingsfrihet, egendomsrätt, arbetsfrihet, och de pläga sammanfattas under namnet personlig frihet. — De *positiva* innebära, att individerna under likartade förutsättningar ega lika rätt att åtnjuta de förmåner, som genom statens verksamhet beredas de enskilde. Den viktigaste af dessa förmåner är det genom statens rättsväsen åvägabragta rättsskyddet (likhet inför lagen); andra äro sådana, som beredas genom statens förvaltande verksamhet (undervisning, examenspröfning, bolagsordningar o. s. v.). Af den betydelse, som statsinstitutionerna sålunda kunna ha för de enskilde, följer, att dessa med afseende på deras handhafvande och anordning böra hos statsmyndigheterna kunna framställa önskningar, hvarför petitionsrätten ingår i denna kategori af medborgerliga rättigheter. — De *aktiva medborgerliga rättigheterna* innebära rätt (eventuellt

plikt) för individerna att aktivt deltaga i statsverksamheten (aktiv medborgarrätt, självstyrelse, politisk frihet). Den vanligaste formen härför är rösträtt (valrätt) och valbarhet.

Ang. de medborgerliga rättigheternas ursprung ha två teorier framställts. Den ena uppfattar dem som skapade af staten och af denna förlänade åt individerna. Enligt den andra tillhöra de individen på grund af hans natur (naturliga, medfödda rättigheter) och äro sålunda ej statens verk. Dessa teorier synas ha olika giltighet med afseende på de olika kategorierna. De positiva medborgerliga rättigheterna betingas af statens anstalter och ha därför tydligen sitt ursprung i staten själf. Då emellertid statens första uppgift är att skapa rättsskydd, så vore det stridande mot statens egen natur att ej tillhandahålla sådant, och meningslöst vore naturligtvis också att utestänga individerna från andra prestationer, som staten just med hänsyn till dem åtager sig. Ur denna synpunkt kunna därför de aktiva medborgerliga rättigheterna och i främsta rummet anspråket på rättsskydd sägas vara naturliga rättigheter (visserligen ej grundade på individens natur, men på statens). Ingen stat har väl heller funnits, som ej i någon mån tillgodosett positiva medborgerliga rättigheter, men i den despotiska staten sker detta godtyckligt. I rättsstaten sker det däremot enligt allmängiltiga rättsnormer, och först i denna kan man därför tala om verkliga *rättigheter* af detta slag. — Hvad de aktiva angår, så beror uppfattningen af deras ursprung på olika statsteorier. Är staten intet annat än summan af de vid hvarje tidpunkt lefvande individerna med uppgift blott att tillgodose dessas privata intressen, då är tydligen deltagandet i statsintressets vård en individens naturliga rättighet, hvars saknad rent af innebär uteslutning ur staten. Är åter staten en öfver de för tillfället lefvande individerna upphöjd enhet med eget ändamål, som är ej blott den lefvande generationens, utan ock de kommande generationernas välfärd, så måste deltagandet i statsverksamheten tjäna detta ändamål. Det blir då ej en personlig naturlig rättighet, utan ett uppdrag, som staten för främjande af sitt ändamål ger individen, och saknandet af rätten till ett sådant deltagande innebär ej uteslutning ur staten, utan blott att man med hänsyn till statens bästa ej anses lämplig för uppdraget. Just ur statens synpunkt kan det emellertid vara önskligt, att den aktiva medborgarrätten får en stor utsträckning, dels emedan staten vid tillgodoseendet af de lefvande individernas bästa, som ju också ingår i statsändamålet, därigenom blir i stånd att behörigen beakta deras berättigade intressen, dels emedan en vidsträckt självstyrelse kan vara det bästa medlet att skapa den allmänna medborgaranda, som är den säkraste garantien för statens egen välfärd. Ehuru de aktiva medborgerliga rättigheterna enligt denna uppfattning ej äro naturliga, utan af staten gifna, så bli de dock för dem, som utrustats därmed, en verklig rätt, som ej blott måste respekteras, utan också af staten skyddas (t. ex. vid valolagligheter). — Att de negativa medborgerliga rättigheterna böra betraktas som naturliga eller medfödda, synes däremot obestridligt. De afse nämligen yttringar af individuellt-personligt lif, och de individuella personligheterna skapas ej af staten, utan äro det material, hvaraf staten bildas. Staten ger således icke åt individen dessa rättigheter, utan erkänner deras tillvaro, men staten har dock härvid att efter den statliga sammanlefnadens kraf sätta gränser för deras utöfning (en religionsutöfning, som innebär brottsliga handlingar, har t. ex. staten rätt och plikt att hindra), och denna gränssättning måste bero af statens lagstiftning, som därvid formellt endast blir bunden vid för lagstiftningsmaktens utöfning gällande rättsregler. Härigenom är emellertid möjlighet gifven till otillbörlig inskränkning. Under långa tider har en sådan också förekommit; äfven de negativa medborgerliga rättigheterna ha sålunda hemfallit under den historiska relativitetens lag. Under den klassiska forntiden uppfattades individen uteslutande som statsorgan; därför kunde *då* den personliga friheten, som är ett uttryck för människans statsfria personlighetskvalitet, väl faktiskt förekomma, men aldrig bli principiellt erkänd som en rätt. Som sådan gällde på sin höjd positiva och aktiva medborgerliga rättigheter. Skarpast framträdde det principiella förnekandet af den personliga frihetens rätt i det antika slafveriet, som innebar, att de till statsgemenskapen dock hörande slafvarna rättsligt saknade all personlig frihetssfär. Först genom kristendomen vanns en principiell grund för en sådan, då enligt kristlig åskådning människan var ämnad ej blott till statsborgare, utan framför allt till medlem af gudsriket, hvars i uppenbarelsen och samvetet framträdande bud kräfde lydnad framför det mänskliga statssamhällets (*det kristna personlighetsbegreppet*), och hur mycket medeltidens kyrka än själf brutit mot den andliga frihetens grundsatser, så har den genom att häfda sitt eget oberoende af staten dock kraftigt bidragit till att inom det västerländska kulturmedvetandet bereda rum åt idén om det religiösa lifvets självständighet. — Att samtliga de medborgerliga rättigheterna vunnit erkännande i statslifvet, beror väsentligen därpå, att germanerna från medeltidens början utöfvat ett bestämmande inflytande på dettas utveckling. Hos dem var statsmakten urspr. snäft begränsad, och enligt germansk uppfattning föll det sig därför naturligt, att ett vidsträckt område lämnades öppet åt personlig handlingsfrihet. Enligt den germanska "dualismen" var "folket" ett inom statslifvet regeringen (konungen) sidoordnadt organ, och det föll sig därför enligt germansk åskådning ej mindre naturligt, att folkets medlemmar hade rätt till andel såväl i statsverksamhetens frukter som i själfva statsverksamheten (jfr Germaner, sp. 1042—44). Också gjordes de första framgångsrika försöken att genom lagstiftning betrygga medborgerliga rättigheter af de folk, hvilkas statsskick trognast utvecklade sig ur de germanska grundvalarna: det svenska och det engelska. Redan vår landslags konungaed (IV, § 3) innehåller bestämmelser af sådan art, och dessa ha sedermera, delvis i oförändrad form, fått plats i alla våra regeringsformer af grundlags natur, i 1809 års tillökade med ett stadgande till samvetsfrihetens skydd (§ 16). Af världshistorisk betydelse blefvo de engelska lagarna till värn för de medborgerliga rättigheterna: *Magna charta, petition of right, habeas-corpus-*

akten och *declaration of rights* (se dessa ord). Märkas bör dock, att dessa rättigheter i dem ej häfdades som naturliga (allmän-mänskliga), utan som ingående i eller konsekvenser af gällande statsrätt, således som urspr. skapade genom statens lagstiftning. Först af den naturrättsliga spekulationen (se Naturrätt) på 1600- och 1700-talen gjordes försök att häfda dem som allmänmänskliga. Det antogs, att människorna ursprungligen lefvat i ett statlöst naturtillstånd och att staten bildats genom fördrag mellan individerna, hvarvid statsmyndigheten uppstått ur deras därvid afstådda ursprungliga rättigheter. Detta antagande är visserligen historiskt och äfven af andra skäl ohållbart, men på detta sätt trodde man sig kunna göra de medborgerliga rättigheterna okränkbara. Dessa ansågos nämligen vara de ursprungliga rättigheter, som individerna ej afstått genom det statsbildande fördraget, och därför, såsom ej skapade genom statens lagstiftning, höjda öfver denna. Den rousseauska riktningen inom naturrätten (se Rousseau) lät emellertid individerna vid statsgrundningen afstå *alla* sina ursprungliga rättigheter, hvarför äfven negativa sådana kunde af staten undertryckas (Rousseau gaf t. ex. i sin idealstat ej plats åt religionsfrihet). Men Englands och Amerikas puritaner (särskildt independenterna) ansågo, att *en* af de ursprungliga rättigheterna, samvetsfriheten, såsom hörande till det religiösa personlighetslifvet, ej kunnat af individen afstås, och under inverkan häraf lärde Locke (se d. o.), att individerna behållit ej blott denna rättighet, utan alla, som innefattas under personlig frihet (af honom kallad "egendom"), samt att staten långt ifrån att ha makt öfver dessa rättigheter just stiftats till deras betryggande. På grundvalen af denna puritansk-lockeska teori kom den första positiva lagstiftningen om de personliga frihetsrättigheterna såsom allmänt mänskliga till stånd, då den amerikanska kolonien Virginia inledde sin statsgrundande författning 12 juni 1776 med en "Declaration of rights", så kallad efter engelsk förebild, men olik denna däri, att de uppräknade medborgerliga rättigheterna (hvaribland plats gafs äfven åt andra än de negativa) proklamerades som naturliga och allmängiltiga. Exemplet följdes af andra amerikanska kolonier, när äfven de vid samma tid öfvergingo till stater, och det var detta, som gaf impulsen till den af franska revolutionens konstituerande nationalförsamling i aug. 1789 beslutade "förklaringen af de mänskliga och medborgerliga rättigheterna" (se Déclaration des droits de l'homme), som sålunda har sitt ursprung ej (såsom vanligen antagits) i Rousseaus statslära, utan i den puritansk-lockeska. Denna ryktbara urkund har haft till följd, att tanken på de medborgerliga rättigheternas grundlagsfästande vunnit allmän utbredning, och en mängd efter denna tid stiftade grundlagar inrymmer häråt ett särskildt kapitel (hvari stundom också uppräknas de medborgerliga plikterna). Härigenom ha de medborgerliga rättigheterna naturligtvis ej gjorts oföränderliga gentemot statens lagstiftande makt, då den grundlag, hvari de upptagits, kan på lagstiftningsväg ändras, men där särskilda försvårande regler gälla för grundlagsförändringar, äro de dock tryggade för förändring genom vanlig lagstiftning, och kanske ännu betydelsefullare är, att genom deras grundlagsfästande inpräglas hos lagstiftaren, att de och särskildt individens personliga frihetssfär böra så mycket som möjligt af statsmyndigheten respekteras. Jfr G. Jellinek, "Erklärung der menschen- und bürgerrechte" (1904) och "System der subjektiven öffentlichen rechte" (1905). S. B.

Medborgerligt förtroende, *jur.* Vissa svårare förbrytelser medföra enligt svensk strafflag utöfver det egentliga straffet en påföljd, som lagen benämner "förlust af medborgerligt förtroende". Denna påföljd innefattar förlust af sådana medborgerliga förmåner och rättigheter, som lagstiftaren ansett icke böra tillkomma för dylika brott dömda personer. Påföljden får enligt lagen icke ådömas annat än i samband med straffarbetsstraff. Enligt lag af 17 mars 1905 erfordras dessutom numera, att det ådömda straffet skall utgöra straffarbete i minst sex månader. Påföljden ådömes antingen på lifstid eller "intill dess viss tid, minst ett, högst tio år, förflutit från det den dömde efter utståndet straff blifvit frigifven". Det förra eger rum, om vederbörande dömes till dödsstraff eller lifstids straffarbete för gärningen i fråga eller denna innefattar menedsbrott enligt Strafflagen 13: 1—2. Det senare eger rum i öfriga fall, då lagen föreskrifver påföljdens ådömande. I fråga om personer, som vid gärningens begående ej fyllt 18 år, eger domstolen pröfningsrätt, huruvida den bör komma i fråga eller icke. Eljest är lagens föreskrift därom under de ofvannämnda förutsättningarna obligatorisk. Förlust af medborgerligt förtroende medför den verkan, att den dömde mister ämbete, tjänst eller annan allmän befattning, som han kan inneha, samt att han under den tid påföljden varar förlorar politisk och kommunal rösträtt och valbarhet, ej kan erhålla någon annan allmän befattning, icke uppträda som rättegångsombud, icke vara vittne, icke idka handelsrörelse eller annat näringsyrke i visst, större omfång, öfver hufvud går förlustig de befogenheter, för hvilkas utöfning enligt lag eller särskild författning erfordras "god frejd". Användningen af påföljden i fråga inskränktes ej obetydligt genom 1890 års ändringar i strafflagen och än mer genom den ofvannämnda lagen af 17 mars 1905. Alltjämt äro emellertid lagens bestämmelser härom föremål för starka angrepp, framför allt ur den synpunkten, att denna påföljds ådömande för den frigifne förbrytaren väsentligen försvårar återgången till en loflig och nyttig verksamhet. Närmast riktar sig visserligen denna anmärkning mot, att uppgifter om dess ådömande intagas i prästbetygen, hvilket emellertid åtminstone delvis torde vara oundgängligt, därest kontroll verkligen skall kunna erhållas däröfver, att en på detta sätt dömd person icke kommer i utöfning af de rättigheter, som genom domen frånhändts honom. Å andra sidan är det tydligt, att ingen stat kan lämna äfven en gröfre brottsling i oförkränkt besittning af de förmåner och rättigheter, hvarom här är fråga, så snart han blott undergått sitt straff. Och det är otvifvelaktigt synnerligen lämpligt, att reglerna härom gifvas i strafflagen samt att påföljdens varaktighet bestämmes af den domstol, som dömer öfver brottet i fråga. Onödigt är däremot att i lagen utmärka denna rättighetsförlust med en mer eller mindre vanhedrande benäm-

ning, hvarigenom den i verkligheten delvis får karaktären af ett ärestraff — ehuru visserligen detta äfven i främmande länder är vanligt (jfr t. ex. i Tyskland: *''verlust der bürgerlichen ehrenrechte''*, i Frankrike: *''dégradation civique''*). Ur denna synpunkt måste man bestämdt påyrka, att såväl benämningen ''förlust af medborgerligt förtroende'' som beteckningen ''god frejd'' helt försvinna ur svensk lagstiftning. Onödigt är äfven att låta *samtliga* dessa rättighetsförluster drabba alla gröfre förbrytare. Ifrågasättas kan, huruvida man icke hellre enligt den holländska strafflagens föredöme borde införa en gruppering af desamma samt vid hvarje särskild brottsart i lagen taga under ompröfning, hvilken eller hvilka grupper af rättigheter den dömde bör förklaras förlustig. Sådana naturliga grupper äro t. ex. 1) befogenheten att inneha ämbete eller allmän tjänst; 2) politisk och kommunal rösträtt och valbarhet; 3) befogenheten att vara laglig representant för annans intressen, såsom rättegångsfullmäktigskap m. m., 4) befogenheten att utöfva viss näringsverksamhet. Därvid borde hänsyn tagas äfven till andra offentliga funktioner än de i lagen beaktade, såsom målsmanskap, förmynderskap o. s. v. Och därmed bereddes äfven möjlighet att låta en dylik *partiell* rättighetsförlust inträda äfven i åtskilliga fall, då detta är påkalladt och då förlust af medborgerligt förtroende enligt svensk lag hvarken kan eller bör ådömas. Det kan icke från samhällets synpunkt anses annat än såsom i hög grad lämpligt, att t. ex. en handlande, som gång på gång beträdts med försäljning af otuktiga bilder, skall kunna frändömas rätten att idka handel, äfven om han därför icke dömts till straffarbete, att personer, som dömts för bedrägeri eller annan oredlighet, icke skola få vara förmyndare för andra, att de, som dömts till straffarbete för tjufnad eller bedrägeri, icke skola få utöfva politisk rösträtt o. s. v. I dessa afseenden måste den nyare svenska lagstiftningen, som ensidigt inriktat sig på att alltmera inskränka användningen af påföljden förlust af medborgerligt förtroende, anses ha delvis skjutit öfver målet. Jfr Vanfrejd. N. S—g.

Meddäh (hörbart *h*; arab., eg. ''loftalare'', i turk. äfven ''sagoberättare''), en i Östern populär figur, som lefver i kaffehusen af åhörarnas frivilliga gåfvor. Ofta har meddähen verklig berättar- och skådespelartalang.

Meddelande. Se Reklamation.

Meddomsmän, *jur.*, lekmän, som ej behöfva ega juridisk sakkunskap, men tillfälligtvis kallas att vara fast anställd, juridiskt bildad domares bisittare i rätten. De s. k. illitterate rådmännen i de svenska rådstufvurätterna äro meddomsmän, likaså nämndemännen, ehuru nämndens mening bestämmer domen, endast när nämnden är enig (jfr Jury-domstol). — I *Norge* utnämnas meddomsmän (*meddomsmænd*) af byfogden i städerna, af länsmannen å lastageplatserna och på landet samt för hvarje mål särskildt. Valet anställes bland vederbörande kommuns eller härads lagrettemænd. De viktigaste fall, då meddomsmän användas i Norge, äro följande. Genom lagen om rättegångssättet i brottmål af 1 juli 1887 äro de bisittare i de sedan 1 jan. 1890 införda *meddomsretterna* (se Meddomsret). Förutom i sådana brottmål, som afgöras af meddomsret, användas meddomsmænd i Norge af gammalt (Kristian V:s norske lov 1687 vid odals- och andra egendomstvister, som nödvändiggöra domstolsförhandling på ort och ställe (''aastedsbefaring''), samt dessutom i sjörätts-, handels- och handtverksmål, i sådana mål under de stora hafsfiskena, hvilka komma under de e. o. fiskedomarnas bedömande, samt slutligen i en del militärmål. Då det är fråga om ''odelssöksmaal'' och egendomstvister, är antalet meddomsmænd 4, i alla andra fall 2. K. V. H.

Meddomsret, i Norge en lägre rättsinstans, bestående af den vanlige underdomaren — eller, där det i underrätten finns flera domare, af en bland dessa — som ordf. och i regel af 2 ''domsmænd'' l. meddomsmænd. Den egentliga meddomsretten är i Norge en brottmålsdomstol. Vid denna behandlas alla brottmål, som ej genom särskild bestämmelse äro undandragna dess kompetens, i synnerhet ej grofva förbrytelser, emedan dessa komma före vid lagmandsretten (se d. o.). Äro parterna (eller en af dem) missnöjda med meddomsrettens utslag, kan saken i många fall upptagas till ny behandling vid lagmandsretten. Rör missnöjet ett meddomsrettens afgörande af en rättsfråga eller den straffpåföljd, som ådömts, kan klagan eller käromål anhängiggöras vid Höjesteret eller denna domstols käromålsutskott. K. V. H.

Mēde, stad i italienska prov. Pavia (Lombardiet), vid järnvägen Alessandria—Pavia. 4,755 inv. (1901; som kommun 6,373 inv.). Silkesspinnerier, osttillverkning. J. F. N.

Medēa, *astron.*, en af småplaneterna.

Medēa (grek. *Μήδεια*), *grek. myt.*, den kolchiske konungen Aietes' trollkunniga dotter, med hvars bistånd Iason eröfrade det gyllene skinnet (se Argonauterna). Intagen af kärlek till Iason, följde hon honom på hans flykt från Kolchis, därvid mördande sin minderårige broder, för att den förföljande fadern skulle uppehållas genom åsynen af dennes sönderstyckade och i hafvet kringspridda lemmar. Då Iason vid återkomsten till Iolkos fann sig undanträngd af sin farbroder Pelias, lockade M. dennes döttrar att döda sin egen fader, under förespegling, att hon genom trollkonster skulle åter väcka honom till lif i föryngrad gestalt. Enligt en af Euripides begagnad saga ha M. och Iason senare öfverflyttat till Korint, där Iason förälskade sig i konung Kreons dotter Glauke (l. Kreusa) och ville gifta sig med henne. M., upptänd af rasande svartsjuka, dödade sin rival medelst en förgiftad klädnad och mördade med egen hand sina barn med Iason, hvarefter hon på en med vingade drakar förspänd vagn flydde till Aten och där med konung Aigeus

Medea rufvande på barnamordet, i Herculaneum funnen väggmålning, antagligen efter Timomachos' förebild.

blef moder till Medon. Fördrifven af Theseus, hvars lif hon försåtligen eftertraktat, återvände hon slutligen till sitt fädernesland, Kolchis. En yngre saga omtalar M. som efter döden i Elysion förmäld med Akilles. I Korint, hvilket hon sades en gång ha räddat från hungersnöd, hedrades hon som stadens beskyddarinna. — M:s vilda kärlek och hat i förening med det demoniska i hela hennes personlighet gjorde henne till ett synnerligen tacksamt ämne för den tragiska skaldekonsten. Ett af Euripides' praktfullaste sorgespel bär titeln "Medeia", och af samma stycke ega vi under Senecas namn en latinsk efterbildning. Inom den nyare litteraturen är Medeasagan för scenen behandlad af P. Corneille, E. Legouvé, Grillparzer, Lidner m. fl. Äfven finnes en opera af Cherubini med titeln "Medea". Jfr L. Schiller, "M. im drama alter und neuer zeit" (1865), och Mallinger, "Médée. Étude de littérature comparée" (1897). A. M. A.

Médéa, arrondissemangshufvudstad i Algeriet, dep. Alger, 920 m. ö. h., på en platå vid järnvägen från Alger. 15,154 inv. (1901), mest infödda. Odling af vin, sädesväxter och sparris. M. var fordom residens för bejen af Titeri och måste tre gånger eröfras (1830, 1836, 1840), innan det definitivt blef fransmännens besittning. Vid staden finnas obetydliga ruiner af det romerska *Mediæ* l. *Ad medias*. J. F. N.

Mēdebā, moabitisk stad. Se Madaba.

Medelafstånd, *astron.*, medelstorleken af alla de i en banrörelse förekommande afstånden mellan centralkroppen och den omkring denna i rörelse stadda kroppen. Ett medelafstånd kan tydligen sättas i fråga endast vid slutna, ej öppna (elliptiska, ej paraboliska eller hyperboliska) banor. Dess värde blir olika, allteftersom man använder tiden, båglängden eller sanna anomalien som variabel. Om excentriciteten är mycket liten, d. v. s. banan nära cirkulär, hvilket är fallet med de större planeternas banor, blir medelafståndet i alla händelser approximativt öfverensstämmande med banans halfva storaxel. I litteraturen finner man därför ofta benämningen medelafstånd använd för att beteckna halfva storaxeln. Detta är icke fullt exakt, och i fråga om mycket excentriska banor, t. ex. periodiska kometbanor, är det alldeles vilseledande. Jfr Ellips. B—d.

Medelanomali, *astron.* Se Anomali 1.

Medelarbetare, *fysiol.* Se Födoämnen, sp. 333.

Medelbar associatiōn, *psyk.* Se Idéassociation, sp. 348.

Medelbara vasaller. Se Länsväsen, sp. 195.

Medelbarometerstånd, *meteor.*, kallar man medeltalet af flera å en ort anställda och till 0° temperatur reducerade iakttagelser på barometern. För att ett sådant medeltal skall ha någon betydelse för karakteristiken af väderleken eller klimatet å en ort, måste de särskilda iakttagelserna göras på vissa tider eller med vissa tidsintervall. Genom att aflåsa barometern tre gånger under ett dygn med omkr. 8 timmars mellantid emellan hvarje observation erhåller man, om det aritmetiska mediet tages emellan dessa iakttagelser, medelbarometerståndet för ifrågavarande dygn. Ett noggrannare värde fås naturligtvis, om iakttagelserna verkställas oftare, men äfvenledes på lika långa mellantider, t. ex. hvar eller hvarannan timme. Medelbarometerståndet för en viss månad utgör det aritmetiska mediet af medelbarometerstånden för alla dagarna i denna månad och medelbarometerståndet för ett visst år mediet af medelbarometerstånden för årets tolf månader, strängt taget dock med en liten rättelse på grund af månadernas olika längd. Jämförda med hvarandra och med motsvarande värden från andra orter, ge dessa tal meteorologen ett godt medel att studera lufttryckets olikheter i tid och rum under de tidsperioder, öfver hvilka iakttagelserna sträcka sig. Ännu viktigare äro de s. k. *normala medelbarometerstånden*, hvilka härledas ur iakttagelserna under en tillräckligt lång följd af sådana perioder, emedan den normala lufttrycksfördelningen, som på detta sätt blir känd, är af framstående betydelse inom klimatologien. Det normala medelbarometerståndet för året å en ort plägar ock korteligen benämnas *ortens medelbarometerstånd*. — Vid all jämförelse emellan barometerstånden, såväl de enskilda iakttagelserna som ock deras medeltal, å flera orter inom ett större område, ett land, en världsdel e. d., måste de genom iakttagelse direkt erhållna värdena reduceras till normaltyngd och hafsytan eller till samma höjd öfver hafsytan. Nödvändigheten af den förra korrektionen inses däraf, att tyngdkraften tilltar från ekvatorn mot polen, hvilket åter har till följd att, om samma lufttryck är rådande å två orter, den ena belägen vid högre latitud än den andra, barometern måste stå lägre på den förra orten än på den senare. Äro iakttagelserna gjorda med aneroidbarometer, blir denna reduktion öfverflödig. Att åter barometerstånd, som skola jämföras, måste reduceras till samma höjd öfver hafsytan, inses däraf, att lufttrycket aftar från hafsytan uppåt (se Barometerstånd och Lufttryck). R. R. (N. E—m.)

Medelbart anfall. Se Fäktkonst, sp. 215.

Medelbart valsätt. Se Val.

Medelby. Se Mellby.

Medeldanska, *språkv.* Se Danska språket, sp. 1347—48.

Medeldjupgående, *skpsb.* Se Hufvuddimensioner, sp. 1219.

Medelekvātor, *astron.* Se Ekvator.

Medelengelska, *språkv.* Se Engelska språket, sp. 572 ff.

Medeleuropeisk tid, *astron.* Se Soltid.

Medelfallshjul. Se Vattenhjul.

Medelfel kallas i minsta kvadratmetoden (se d. o.) den kvantitet, hvars kvadrat är lika med medeltalet af kvadraterna på de fel, som behäfta de särskilda observationerna. Medelfelet utgör ett mått på observationernas precision. I. F.

Medelfin. Se Handelsbruk, sp. 1322.

Medelfrankiska, *språkv.* Se Fornhögtyska och Frankiska.

Medelfrisiska, *språkv.* Se Frisiska språket, sp. 1460.

Medelhaf kallas de bihaf till oceanerna, som tränga djupt in i kontinenterna och mer eller mindre bredt omslutas af dessa, till skillnad från *randhafven*, som endast ofullständigt skiljas från oceanerna genom halföar eller öar. Till medelhafven höra det europeiska Medelhafvet, som är prototypen för dessa haf och lånat dem sitt namn, Röda hafvet, Persiska viken, Östersjön, Hudson bay, hafvet

mellan Nord- och Syd-Amerika (Mexikanska och Karibiska vikarna), det australasiatiska medelhafvet mellan sydöstra Asien och norra Australien, hvarjämte äfven Norra ishafvet af somliga räknas till medelhafven, i hvilket fall det är det största af dessa haf. I andra rummet kommer det australasiatiska, i tredje det amerikanska och först i fjärde det europeiska. Tillsammans upptaga alla de nämnda medelhafven en ytan af omkr. 30 mill. kvkm. J. F. N.

Medelhafsfeber, *med.* Se Maltafeber.

Medelhafshöns (Medelhafsraser), gemensam benämning på en del italienska och spanska hönsraser, såsom leghorn (se Leghornsrasen) samt menorca och andalusier (se Höns). H. F.

Medelhafspass. Se Sjöpass.

Medelhafsrasen, *antropol.* Se Kaukasiska rasen.

Medelhafsraser, *zool.* Se Medelhafshöns.

Medelhafvet (af Sallustius kalladt *Mare intestinum*, af Mela, Plinius m. fl. *Mare internum*, af senare förf. *Mare mediterraneum*) kallas Gamla världens största innanhaf, som skiljer Europa från Afrika och i ö. begränsas af Asien. Det sträcker sig omkr. 36° n. br. från 5° 21′ v. lgd till 36° 10′ ö. lgd med en längd från Gibraltar sund, där det sammanhänger med Atlantiska hafvet, till Syriens kust af 3,860 km.; bredden växlar från 1,665 km. mellan Trieste och Stora Syrten och 460 km. mellan Mindre Asiens sydkust och Nilens delta. Dess areal (inberäknadt Svarta hafvet och Azovska sjön) utgör (enl. Krümmel) 2,967,570 kvkm. och bortsedt från de nämnda bihafven 2,620,254 kvkm., hvaraf omkr. 100,000 kvkm. upptagas af öar. Kustlängden uppgifves af Penck till 24,100 km.

M:s historia. M. ligger i en zon, som utmärkes genom en rad af väldiga instörtningsbäcken och som kallats ”medelhafvens zon” (Mexikansk-karibiska medelhafvet, det europeiska Medelhafvet, Röda hafvet, Persiska viken, Arabiska och Bengaliska vikarna samt det stora australasiatiska medelhafvet). Så är ock M. ett instörtningsbäcken eller rättare en rad af sådana. Det består nämligen af två hufvudbäcken: ett västligt och ett östligt, skilda genom den grunda tröskeln mellan Italien (Sicilien) och Tunisien. Men hvartdera af dessa hufvudbäcken består i sin ordning af flera mindre, hvilka åtskiljas genom andra trösklar; dessutom utgå från det östra såsom nordliga bibäcken Adriatiska hafvet och Egeiska samt Svarta hafven. Dessa instörtningar ha ej skett samtidigt. Från miocen genom pliocen och ända in i kvartärtiden ha de fortgått och fortgå ännu, såsom de vulkaniska fenomenen och jordbäfningarna vid kusterna visa. Än sjunker en del, än höjer den sig åter; en ständig oro karakteriserar hafvet och dess närmaste omgifningar. I den äldre tertiärtiden hade hafvet till följd af bergveckningarna alldeles försvunnit. Under miocentiden började det nordvästra M. bildas, först det västra hufvudbäckenet, som likväl stod i förbindelse med Atlantiska hafvet icke genom Gibraltar sund, utan genom Guadalquivirdalen, mellan Sierra Nevada och spanska höglandet. Italien låg till större delen djupt under hafvet och höjde endast en rad bergiga öar öfver detsamma. Däremot bildade Sardinien, Corsica och det nuv. Tyrrhenska hafvets område en kontinent. Likaledes utgjorde Grekland och Mindre Asien en sammanhängande landmassa, hvars västra kust nåddes af hafvet, hvilket under miocen tid äfven trängde fram öfver Mindre Asiens södra kust samt Libyens och Nedre Egyptens. Men i slutet af miocentiden började hafvet vika tillbaka genom landets höjning, och i den äldre pliocentiden nådde denna sin största utsträckning. Många forskare hålla före, att det då varit alldeles afskuret från oceanen samt uttorkadt. Under mellersta pliocentiden sjönk åter landet, och hafvet betäckte icke blott det västra bäckenet, utan trängde långt in i södra Frankrike samt öfver Poslätten. Därefter följde åter en landhöjning, fortsatt under en del af kvartärtiden. Hafvets område minskades. Men snart inträder under kvartärtiden nya instörtningar. Röda hafvets grafsänka bildas, som tränges fram till M., mellersta och norra Egeiska hafvet jämte Marmarasjön bildas, och M. får förbindelse med Svarta hafvet. Nya inbrottsbäcken bildas, och samtidigt inträffar en allmän sänkning af hela området, efterföljd af en ringa höjning af det östra bäckenet. Än i dag pågå liknande rörelser i kusttrakterna, mest sjunkande, men på några ställen höjningar.

Djup. Gibraltar sund, som är M:s enda förbindelse med världshafvet, är icke grundast på sitt smalaste ställe, 14,3 km. ö. om Tarifa, utan den egentliga tröskeln mellan M. och Atlanten ligger betydligt västligare, n. v. om Kap Spartel, där djupet är blott 320 m. (dock saknas noggranna mätningar i dessa farvatten). Ö. därom ökas djupet snabbt i själfva sundet och når i närheten af Tarifa 700 m., s. om Gibraltar 1,000 m. och längre österut 1,400 m. En sekundär tröskel med mindre än 1,000 m. djup synes gå öfver Alboran från marokkanska kusten till den spanska. Öster om denna vidtager det med jämn botten, men mycket branta kanter försedda Baleariska bäckenet. Djupet är här 2,400—2,900 m.; endast ö. om Menorca och v. om Sardinien öfverskrides 3,000 m. (på det senare stället 3,149 m.). 55 km. från Alger har man lodat 2,750 m. och 22 km. från Toulon 2,000, och lika brant sjunker kusten af Rivieran. Balearerna äro förenade med Spanien genom en tröskel af högst 825 m. djup; Corsica och Sardinien, som endast ytligt äro skilda från hvarandra genom det grunda Bonifatiosundet, hänga i n. ö. samman med Toscana, hvarvid blott en smal ränna v. om Capraja når 400—500 m. En bred, intill 1,900 m. djup tröskel går från Sardinien till Tunisien och begränsar i v. det Tyrrhenska bäckenet. Detta är i det hela djupare än det Baleariska och når på stora områden öfver 3,000 m. samt s. v. om Pontinska öarna 3,731 m. — Det djupa och smala Messina-sundet korsas mellan Santa Agata och Punta del Pezzo af en tröskel på 105 m. djup. Mellan Sicilien och Tunisien går gränsen mellan M:s västra och östra hufvudbäcken, markerad genom grunda bankar (Adventure- och Skerki-bankarna) och flera öar, såsom Pantelleria, Lampedusa och östligast Maltagruppen. Mellan Siciliens östra kust och ön Pantelleria ligger den ryktbara Grahamsbanken, sista återstoden af den plötsligt uppdykande och hastigt försvunna ön Ferdinandea (se d. o.). Det östra s. k. Orientaliska l. Levantiska bäckenet omfattar hela M. ö. om Malta fram till Syriens kust. Stora djup äro iakttagna särskildt i Joniska hafvet

(öfver 4,000 m.); det allra största djupet i hela M. lodades s. om Peloponnesos af österrikiska krigsfartyget "Pola" 1891 under 35° 44′ 8″ n. br. och 21° 45′ 8″ ö. lgd, nämligen 4,404 m. (200 km. s. ö. därom 4,080 m.). Mycket branta kustlutningar äro funna v. om Kreta och s. v. om Peloponnesos (ända till vinklar af 43°). I de ö. om Kreta och Barka liggande delarna af hafvet öfverstiger djupet aldrig 4,000 m., sällan 3,000 m. Det största lodade djupet ligger här ö. om Rhodos (3,865 m.). Cypern är genom 1,000 m.-linjen förenadt med det asiatiska fastlandet. (Om djupförhållandena i Adriatiska och Egeiska hafven se dessa ord.) — M:s medeldjup beräknas af Krümmel till 1,431 m., dess volym till 4,250,000 kb.-km.

Man har i regel antagit, att M:s yta ligger lägre än oceanens. Detta torde också, enligt Krümmel, vara fallet med dess centrala delar; däremot har det genom pegelmätningar ådagalagts, att vid dess kuster vattenytan ligger högre än Atlantiska hafvets (vid Marseille t. ex. 16 cm. högre än i Engelska kanalen, 20 cm. högre än vid Biarritz o. s. v.). Många af Medelhafsvattnets egendomligheter bero på dess ställning till oceanen och dess ringa tillflöden. M. mottager från s. endast en flod af betydenhet, Nilen, från ö. blott små kustfloder; det är alltså hufvudsakligen från den europeiska sidan, som det har sina största floder. Bortsedt från Svarta hafvet, hvarifrån visserligen kommer ett starkt tillopp, är Po (näst Nilen) den vattenrikaste af dessa floder, Rhône kommer i andra rummet. Afdunstningen är likväl till följd af det varma klimatet så stark, att minst dubbelt så mycket vatten afgår genom densamma, som floderna tillföra hafvet. Men afdunstningen motväges genom en stark ström af oceanvatten, som strömmar in i det genom Gibraltar sund med en hastighet, som efter tidvattnets riktning varierar mellan 3,7 och 5,5 km. i timmen. M. liknar alltså i viss mån en afloppslös insjö, hvars vatten bortgår genom afdunstning. M. har därför mycket saltare vatten än oceanen. Salthalten i den senare under 35° n. br. är 3,6 proc., men växlar i M. mellan 3,64 och 3,93. Det saltare och alltså tyngre vattnet är bottenvattnet, men salthalten växer från v. till ö., så att ytvattnet i hafvets östligaste del är lika salt som bottenvattnet i den västra delen. M:s djupblå färg och stora genomskinlighet bero af dess stora salthalt och ringa förorening genom flodsediment. I följd af dess större tyngd än oceanens vatten blir vattentrycket redan på ringa djup större än oceanens på samma djup, och detta måste medföra, att Medelhafsvattnet pressas ut i Atlanten genom Gibraltar sund i en ström, som flyter under den mot M. gående ytströmmen. Gränsen mellan denna och den tyngre, saltare strömmen från M. ligger omkr. 200 m. under ytan. Den senare är dock vida mindre än den förra, så att ständigt mycket mera vatten strömmar in i M. än från detta ut i oceanen. (Liknande äro strömförhållandena af samma skäl i Bosporen och Hellesponten.) Gibraltartröskeln afspärrar däremot fullständigt M:s djupare vattenlager från oceanen, hvilket har stor betydelse för Medelhafsvattnets temperatur. Så djupt som vattenutbyte mellan de båda hafven eger rum, äro deras temperaturer lika, 12°—13°, men längre ned aftar världshafvets temperatur, som utanför Gibraltar sund redan på 1,800 m. djup är blott 3,8° och vid 4,000 m. djup 2°. Däremot bibehåller M:s vatten samma temperatur af 12°—13° ända till bottnen, en följd däraf, att det icke, liksom oceanens, blandas med från norr kommande kalla bottenströmmar.

I oceanen innehåller det djupare vattnet en viss halt syre, som möjliggör ett rikt djurlif äfven på de största djupen. Detta syre medföres af det från polartrakterna kommande djupvattnet, som blandats med syret, då det i de kalla trakterna var ytvatten. In i M. kan detta vatten icke komma, och därför är dess fauna i de djupare delarna mycket fattig. Att vissa djurformer dock förekomma där, tyder på, att någon blandning mellan yt- och djupvattnet sker.

Tidvattnet är föga märkbart i M. Oceanens kraftiga ebb och flod försvinna snart ö. om Gibraltar sund, och det tidvatten, som bildas inom M. självt, är så svagt, att det undgår den vanlige betraktaren, men kan iakttagas genom självregistrerande instrument. Mer i ögonen fallande än tidvattnet själft äro de strömmar, som alstras i trånga sund. Om flodvågen delas af en ö, kan det hända, att dess båda delar icke mötas samtidigt på öns andra sida, utan att från ett håll floden kommer, medan ebb härskar på den andra sidan. Följden blir höjdolikheter i vattenspegeln, hvilka, om än små, kunna orsaka våldsam oro i vattnet. Sådana tidvattensströmmar äro Scylla och Charybdis i Messinasundet o. a. Äfven de fenomen, som kallas seiches (se d. o.), uppträda i M.; ett sådant anses de våldsamma strömmarna i Euripos vid Chalkis vara. — Af vulkaner framkallade s. k. stötvågor förhärja understundom kusterna. — Stora regelbundna hafsströmmar kunna ej uppstå i ett så litet haf, utan M:s strömmar bero af vindriktningen.

M:s *fauna* är ännu föga genomforskad, men är i de öfre lagren och vid kusterna mycket rik. Af hafvets däggdjur träffas sälar och delfiner samt en och annan hval, som kommit in från Atlantiska hafvet. Af fiskar förekomma 440—450 arter, hvilka mestadels också finnas i oceanen. Bland dem märkas tonfisken, som fångas i stora mängder hufvudsakligen vid västra bäckenets kuster och i Adriatiska hafvet, sardiner och ansjovis. Hajar förekomma öfverallt, dock sällan för människor farliga arter. Kräftdjur — bl. a. den välsmakande langusten —, bläckfiskar och den stora, afskyväckande Octopus äro föremål för fångst, liksom ostron, nästan alla slags musslor, snäckor, hafsiglar o. s. v. Öfver hufvud är M:s lägre djurvärld mer egenartad än den högre, speciellt molluskerna. Det italienska fisket är vida mer än det nordiska riktadt på fångst af de lägre hafsdjuren, bland hvilka äfven purpursnäckan, röda koraller och badsvampen må nämnas. Stor är slutligen framställningen af salt vid detta salta hafs kuster. — M. blef redan i den grå forntiden med afseende på kultur och samfärdsel en förmedlande länk emellan de tre världsdelar, som det fysiskt skiljer. Kring dess stränder utvecklade sig först en allmän samfärdsel emellan folken, och där var medelpunkten för världshistorien på judarnas, feniciernas och kartagernas, men framför allt på grekernas och romarnas tid, och denna betydelse behöll M. äfven under medeltiden, tills upptäckten af sjövägen till Indien och Amerika länkade

samfärdseln i andra banor. I nuvarande tid, i synnerhet sedan Sueskanalen öppnats, har sjöfarten på M. åter blifvit liflig, och en mängd ångbåtslinjer korsa detsamma, mest i riktning från v. och n. (Gibraltar, Marseille, Genua, Neapel, Catania, Brindisi, Trieste m. m.) till Alexandria och Sues. Litt.: Wilczek, ”Das Mittelmeer” (1895), Philippson, ”Das Mittelmeergebiet” (1904), Fischer, ”Mittelmeerbilder” (2 bd, 1906, 1908), och Krümmel, ”Handbuch der ozeanographie” (2 bd, 1907, 1911). J. F. N.

Medelhögtyska (betecknas Mhty.), det språk, som talades af de tyska stammarna alemanner, bajrare och franker (med undantag af de nordligast boende) från omkr. 1100 till omkr. 1500, då de egendomligheter hunnit utveckla sig, som kännetecknа tyska språkets sista utvecklingsstadium, nyhögtyskan. Den på medelhögtyska skrifna litteraturen är särdeles omfattande och värdefull (jfr Tyska litteraturen). Under den medelhögtyska perioden fortlefde samma hufvuddialekter som under den fornhögtyska (se d. o.), men de söndrade sig ännu mera inbördes och klöfvo sig i underdialekter. Tillräckliga skäl saknas för den förr härskande meningen, att under medelhögtyska litteraturens blomstringstid (slutet af 1100-talet och förra hälften af 1200-talet) funnits ett från dialekterna skildt gemensamt umgängesspråk. Men å andra sidan utgör onekligen det medelhögtyska litteraturspråket förstadiet till ett gemensamt skriftspråk, som icke återger någon bestämd dialekt, men närmast ansluter sig till den i Thüringen. Att skillnaderna mellan dialekterna framträda mindre skarpt än i nyhögtyskan, beror visserligen därpå, att de undanskymmas af handskrifternas onöjaktiga beteckningssätt och att de voro mindre utvecklade, men äfven därpå, att de medelhögtyske diktarna afsiktligt undveko ord, former och rim af utprägladt dialektisk karaktär, som kunde hindra deras alsters spridning. Se Paul, ”Gab es eine mittelhochdeutsche schriftsprache?” (1872), Behaghel, ”Schriftsprache und mundart” (1896), Roethe, ”Die reimvorreden des Sachsenspiegels” (1899), och Kraus, ”Heinrich v. Veldeke und die mittelhochdeutsche dichtersprache” (1899). Medelhögtyskans skillnad från fornhögtyskan (fnhty.) visar sig förnämligast i följande punkter. Under fnhty. visar sig blott *i*-omljudet *a* till *e* uttryckt i skriften, t. ex. fnhty. *gast*, plur. *gesti*; mhty. *gast*, plur. *geste*; under mhty. uttryckes i skrift äfven *i*-omljudet af vokalerna *â*, *o*, *ô*, *u*, *û* och diftongerna *ou* och *uo*, t. ex. mhty. *tât*, plur. *tæte*; fnhty. plur. *tâti*; mhty. *hûs*, plur. *hiuser*; fnhty. plur. *hûsir*. De fornhögtyska vokalerna i mindre starkt betonade stafvelser öfvergå i mhty. till *e* eller bortfalla, t. ex. fnhty. *nëman*, mhty. *nemen*; fnhty. *spilôta*, mhty. *spilte*. Genom denna vokalförändring upphäfvas många i fnhty. bestående olikheter i ordens böjning. Sålunda utplånas till största delen i mhty. den fornhögtyska skillnaden uti böjningen af mask. och neutr. *a*-, *i*- och *u*-stammar. De fornhögtyska mask., neutr. och fem. *n*-stammarna sammanfalla till sin böjning, och de senare sammanblandas ofta med fem. *ô*-stammar. Åtskillnaden emellan de tre svaga konjugationerna i fnhty. försvinner till största delen, t. ex. fnhty. *den(n)en*, pret. *denita* — mhty. *denen*, pret. *denete*; fnhty. *lobôn*, pret. *lobôta* — mhty. *loben*, pret. *lobete*; fnhty. *lëbên*, pret. *lëbêta* — mhty. *lëben*, pret. *lëbete*. Under den fornhögtyska perioden ökades ordskatten genom ett stort antal lån från latinet; men under den medelhögtyska perioden var det de romanska språken, som riktade språket med lånord, i synnerhet sådana, som afse riddarväsendet. Omgestaltningen af medelhögtyska till nyhögtyska åstadkommes likaledes genom inträdet af nya ljudlagar och anses fullifärdig, då dessa, uppkomna i någon dialekt, vunnit utbredning öfver större delen af språkområdet. Af dessa ljudlagar äro följande de viktigaste. Vissa medelhögtyska korta vokaler förlängas i nyhty., och omvändt förkortas åtskilliga långa. De medelhögtyska diftongerna *ie*, *uo*, *üe* sammandragas till långt *i* (fortfarande oftast skrifvet *ie*), *u*, *ü*, t. ex. mhty. *lieb*, nyhty. *lieb*; mhty. *fluot*, nyhty. *flut*; mhty. *güete*, nyhty. *güte*. De medelhögtyska *î*, *û* och *iu* (= *ȳ*) diftongeras i nyhty. till *ei*, *au*, *öu* (*äu*), t. ex. mhty. *grîfen*, nyhty. *greifen*; mhty. *hûs*, nyhty. *haus*; mhty. *hiuser*, nyhty. *häuser*. Medelhögtyska diftongerna *ei*, *ou*, *öu* öfvergå i nyhty. till resp. *ai* (vanligen skrifvet *ei*), *au*, *eu* (uttaladt öj). Månget obetonadt *e* i mhty. är bortfallet i nyhty., t. ex. mhty. *mensche*, nyhty. *mensch*. Medelhögtyskt *z* (troligen uttaladt som engelskt th) öfvergår i nyhty. till *s*(*s*), t. ex. mhty. *haz*, nyhty. *hass*; mhty. *mëzzen*, nyhty. *messen*. En förträfflig ledtråd till studiet af medelhögtyskan utgör H. Pauls ”Mittelhochdeutsche grammatik” (7:e uppl. 1908); rikhaltiga samlingar innehåller K. Weinholds ”Mittelhochdeutsche grammatik” (2:a uppl. 1882). B—e.

Medelindiska, *språkv.* Se Ariska språk.

Medeliranska, *språkv.* Se Ariska språk.

Medeliriska, *språkv.* Se Iriska språket, sp. 849.

Medelisländska, *språkv.* Se Isländska språket, sp. 974.

Medelkalori. Se Egentligt värme.

Medelkontraktet af Kalmar stift. Se Ölands medelkontrakt.

Medelkontraktet af Visby stift omfattar följande 15 pastorat: Sanda med Västergarn och Mästerby; Eskelhem med Tofta; Stenkumla med Västerhejde och Träkumla; Vall med Hogrän; Atlingbo; Roma med Björke; Dalhem med Ganthem och Halla; Hörsne med Bara (en församling); Gothem med Norrlanda; Östergarn med Ardre och Gammelgarn; Kräklingbo med Anga och Ala; Sjonhem med Viklau; Vänge med Buttle och Guldrupe; Hejde med Väte; Klinte med Fröjel. 103,798 har. 15,622 inv. (1911).

Medellagen (Medleste lagen). Se Landslag, sp. 1038.

Medellifslängden, *statist.* Se Dödlighet, sp. 1225—27.

Medellin [-delji'n]. 1. Småstad i spanska prov. Badajoz, vid Guadiana. 1,625 inv. (1900). Fordom romersk koloni, *Metellinum*, anlagd af konsuln C. Metellus. F. Cortez' födelseort. Vid M. segrade fransmännen 28 mars 1809 under Victor öfver Cuesta. — 2. Hufvudstad i dep. Antioquia i sydamerikanska republiken Colombia, vid Rio Porce, en biflod till Cauca. Omkr. 50,000 inv. Universitet, bergsskola, myntverk. M. är nu den viktigaste handelsstaden i nordvästra Colombia

samt exporterar företrädesvis ädla metaller, kaffe och hudar. 1 o. 2. (J. F. N.)

Medellågtyska, *språkv.* Se Fornsachsiska och Tyska språket.

Medelmarkegångspris. Se Markegång.

Medelmiddag, *astron.* Se Middag.

Medelnederländska, *språkv.* Se Frankiska, sp. 1097.

Medelpad, landskap i Norrland och det mellersta af rikets landskap, i det att Sveriges midtlinjer både i n.—s. och ö.—v. gå igenom detta landskap. Det har sina ändpunkter i n. vid 62° 57′, i s. vid 62° 8′ n. br., i ö. vid 0° 8′ 30″ och i v. vid 3° 14′ v. lgd från Stockholms observatorium (18° 3′ 30″ ö. lgd fr. Greenw.) och gränsar i n. ö. till Ångermanland, i ö. till Bottniska viken, i s. till Hälsingland och Härjedalen samt i v. och n. v. till Jämtland. Största längden, i ö.—v., är 130 km., största bredden, i n.—s., 85 km. Arealen utgör 7,490,02 kvkm., hvaraf 446,54 kvkm. vatten. Från såväl det jämtländska höglandet vid en höjd af 300 à 400 m. ö. h. som det inre Hälsingland vid samma höjd sänker sig landskapet ned mot Bottniska viken i ständigt afbrott af de mellan vattendrag samt större och mindre sjöar uppstigande bergen och kullarna. Några mera betydande bergshöjder finnas icke; dock uppnå de i v. belägna bergen en höjd af 500 m. ö. h. Landskapet genomskäres af två större vattendrag: Ljungan och Indalsälfven. Den vid Helagsfjället upprinnande Ljungan har inom M. en hufvudsakligen östlig riktning med någon dragning mot s. och upptar under sin färd en mängd tillflöden från både norra och södra sidan samt utvidgar sig på flera ställen till större och mindre sjöar. Största tillflödet får älfven midt i landskapet af den äfven från Jämtland kommande Gimån, som genomgår landskapets i dess norra del belägna största sjöar, Holmsjön (201 m. ö. h.) och Leringen (196 m.). Vid sitt inträde i landskapet genomgår Ljungan Kyrksjön, med hvilken Hafvern förenar sig, och därefter Holmsjön (243 m. ö. h.), som är landskapets största sjö (50 kvkm.). Indalsälfven, som utrinner ur en nordlig vik af Storsjön i Jämtland, går i sydöstlig riktning och upptar inga tillflöden af någon betydenhet. Mellan de båda älfvarnas mynningar är afståndet icke fullt 30 km. I den omkr. 20 km. långa och lika breda bukt af Bottniska viken, i hvilken älfvarna utfalla, ligger den till landskapet hörande största ön, Alnö (66 kvkm.); därnäst i storlek kommer den söderut längst i ö. belägna Brämö (11 kvkm.). Den mest betydande delen af den odlade bygden sträcker sig efter dessa vattendrag, som äfven äro bärare af landskapets viktigaste handelsvara och exportartikel, skogsprodukterna. Mellan älfvarnas utlopp har ock med Sundsvalls stad som centrum en storartad verksamhet i detta hänseende utvecklat sig. Ifrån Sundsvall utgår, hufvudsakligen utefter Ljungan, järnväg, tillhörig staten, till Ånge å Norra stambanan, som går igenom landskapets västra del, så att detta nu har sammanlagdt 141 km. järnväg. — Om ock M. icke har Jämtlands storslagna natur eller kan uppvisa Ångermanlands i fägring växlande utsikter, är det dock onekligen ett vackert landskap, som med sin rikedom på strömmar och sjöar och med sin kuperade mark nästan öfverallt erbjuder tilltalande, stundom hänförande bilder, hvilka ock genom landskapets i allmänhet rika vegetation ha mjukare konturer än de nyssnämnda landskapens. Klimatet är ock blidare än i dessa. Gårdarna äro mestadels välbebyggda, och det hela ger intryck af välstånd. Befolkningen i allmänhet är upplyst, redbar och nykter. Men under de senare årtiondena har från många håll inkommit i landskapet en samling af löst, arbetssökande folk, som, om den ock mäktigt bidragit att öka dess folkmängd och utveckla dess materiella hjälpmedel, ingalunda varit till någon nytta i sedligt hänseende. Folkmängden i landskapet uppgick vid 1911 års slut till 101,192 personer och hade på de sista tio åren ökats med 6,8 proc. Under 1870- och 1880-talen var folkökningen synnerligen stark, beroende på såväl högt nativitetsöfverskott som liflig inflyttning till landskapet. Sedan dess har emellertid folkökningen betydligt försvagats och var under de senaste tio åren mindre än i riket i dess helhet. Emigrationen från landskapet är också numera ansenlig. M:s liksom Ångermanlands befolkningsförhållanden voro tidigare ofördelaktigt utmärkta genom den höga barndödligheten; numera har emellertid denna betydligt minskats, om den också ännu är högre än för riket i genomsnitt. Folkmängdstätheten utgör 14 inv. på 1 kvkm. land och är störst i trakten omkring Sundsvall, där Sköns tingslag har att uppvisa en större folkmängdstäthet, 116 inv. på 1 kvkm., än något annat tingslag eller härad i hela Sverige, med undantag af Danderyds skeppslag i Stockholms och Oxie härad i Malmöhus län. — Landskapet bildar sedan 1810 med endast Ångermanland Västernorrlands län (se d. o. i fråga om landskapets indelning i administrativt, judiciellt m. fl. hänseenden). Äfven före den tiden voro dessa landskap förenade, men i länet ingick då en eller flera andra provinser. 1762—78 var länsresidenset förlagdt till Sundsvall, den enda staden i M. Landskapets vapen är: i blått fält tre intill hvarandra stötande tvärgående strömmar (den mellersta röd, de yttre silfver), med hertiglig krona öfver.

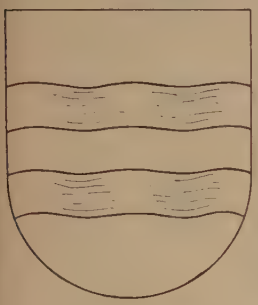

Medelpads vapen.

Medelpads folkmål hör till den norrländska gruppen af folkmål, med förmjukning äfven inuti ord, t. ex. *foltje*, folket, *dränjen*, drängen, *byjje*, bygga, samt best. plur. mask. och fem. på *-an* (*-en*), därjämte naturligtvis tungspets *-r* och tjockt *l* samt öfriga af dem beroende tjocka ljud, förlust af slutande *-n*, *-t* och *-d* (*natta*, natten, *bärja*, bergen, *mytje*, mycket, *honne*, hunnit, *svära*, svara, svarade, svarat, *börje*, börja, började, börjat) o. s. v. Tvåstafviga ord med urspr. kort rotstafvelse behålla ändelsens *a*, t. ex. *svära*, svara, *skada*, *dagar*; andra försvaga *a* till *e*, t. ex. *tjöpe*, köpa, *jänte*, flicka, *byer*, byar. Diftonger saknas liksom i de angränsande kustmålen (Ångermanland och Hälsingland). I jämförelse med dessa

mål har medelpadskan, så vidt man vet, följande mer eller mindre egendomliga drag: *r* och *l* kunna vara tonlösa framför *k*, *p*, *t*, men bli icke till supradentalt *s* (*rs*) eller *sj*-ljud som i Hälsingland; slutande *r* kvarstår oftast (t. ex. *byer*, *täntjer*, *talar*); börjande *sl* ersättes af *sjl* (t. ex. *sjlut*); pres. ind. af starka verb utan ändelse (t. ex. *flyg*, flyger, flyga, *kom*, kommer, komma). Vid attribut har man dubbel artikel: *en modig en kär*, *e rö a mösse*, *e stort e bol*. Särskild form för dativ brukas blott af äldre personer. I Selånger och angränsande socknar äro *i* och *y* dentala (= Viby-*i* och -*y*); i Attmar, Borgsjö, Torp och möjligen flerstädes ersättas *y* och *ö* af resp. *i*, *e* (t. ex. *bikser*, byxor). Närmare undersökt är medelpadskan ännu ej. Litteraturen om och på målet utgöres af början till en ordbok af Augustin (i Östersunds läroverks program 1861), ett par små häften språkprof: ”Anteckningar från Medelpad af —g” (Sundsvall 1876), ”Friarehistorier från Medelpad” af (pseud.) Gösta Skunk (”Skr. utg. af M:s fornminnesförening”, VI, 1911) samt ett språkprof (i fonetisk skrift) i ”Sv. landsm.” I. 11. Otryckta samlingar förvaras i Landsmålsföreningarnas och i Norrländska studenters folkbildningsförenings arkiv i Uppsala. K. S.* Lll. (B. H.)

Medelpädius, Olaus Petri. Se Liturgiska striden, sp. 811.

Medelpads kontrakt, f. d. kontrakt i Härnösands stift, delades 1899 i Medelpads östra och västra kontrakt (se dessa ord).

Medelpads revir, beläget i Mellersta Norrlands öfverjägmästardistrikt och Västernorrlands län, omfattar dels samtliga socknar i Selångers, Tuna, Torps, Njurunda och Sköns tingslag, dels Indals och Holms socknar samt Indals-Lidens socken med undantag af kronoparkerna Västra och Östra Oxsjö, dels ock Hässjö och Tynderö socknar samt Ljustorps socken med undantag af kronoparkerna Västra och Östra Laxsjö. Det är indeladt i 3 bevakningstrakter. Vid 1910 års slut omfattade de allmänna skogarna i reviret en sammanlagd areal af 32,727 har, hvaraf 10 st. kronoparker om tillhopa 24,937 har. M—g.

Medelpads västra domsaga, i Västernorrlands län, omfattar 3 tingslag: Selångers, Tuna och Torps. 4,911,$_{21}$ kvkm. 35,156 inv. (1911). Domsagan sammanfaller med fögderiet af samma namn.

Medelpads västra kontrakt, i Härnösands stift, omfattar de 8 pastoraten Selånger, Sättna, Torp, Borgsjö, Stöde, Tuna, Attmar och Hafverö. 4,911,$_{21}$ kvkm. 35,156 inv. (1911).

Medelpads östra domsaga, i Västernorrlands län, omfattar 4 tingslag: Njurunda, Sköns, Indals och Ljustorps. 2,556,$_{33}$ kvkm. 49,142 inv. (1911). Domsagan sammanfaller med fögderiet af samma namn.

Medelpads östra kontrakt, i Härnösands stift, omfattar de 8 pastoraten Ljustorp med Hässjö och Tynderö; Skön med Skönsmons kapell; Alnö; Timrå; Sundsvall; Indal; Indals-Liden med Holm samt Njurunda. 2,578,$_{81}$ kvkm. 66,036 inv. (1911).

Medelpersiska skriftspråket, *språkv.* Se Ariska språk.

Medelplan, *skpsb.*, det vertikala plan, som tänkes gående genom kölens och stäfvarnas medellinjer och som således delar fartyget i två symmetriska hälfter. J. G. B.

Medelplana, socken i Skaraborgs län, Kinne härad. 2,266 har. 1,138 inv. (1911). M. bildar med Västerplana ett pastorat i Skara stift, Kinna kontrakt.

Medelproportionāl, *mat.*, till två storheter *a* och *b* kallas en sådan storhet *x*, att $a : x = x : b$. Ordet medelproportional begagnas företrädesvis, då fråga är om geometriska storheter (rumstorheter); med afseende på tal begagnas i stället vanligen ordet geometriskt medium (se d. o.). Om de gifna storheterna äro linjer, är kvadraten på medelproportionalen lika med rektangeln af de gifna linjerna. — Stundom begagnar man ordet medelproportional i en något vidsträcktare betydelse. Så kan man t. ex. säga, att ”deliska problemet” (se d. o.) består i att mellan två gifna linjer *a* och *b* inpassa två medelproportionaler *x* och *y*, och menar då, att dessa sistnämnda linjer böra vara så beskaffade, att $a : x = x : y = y : b$. (I. F.)

Medelpunkt (Geometriskt centrum) till en kroklinje eller yta kallas en punkt, som halfverar alla genom densamma dragna kordor. Ett flertal kroklinjer och ytor saknar medelpunkt. Bland kroklinjer, som ha en sådan, må nämnas cirkeln, ellipsen och hyperbeln, samt bland ytor sfären, ellipsoiden och hyperboloiden. I cirkeln och sfären äro alla genom medelpunkten gående kordor lika stora (diametrar). — Medelpunktsvinkel kallas stundom den vinkel, som bildas af två radier i en cirkel. — Om den s. k. optiska medelpunkten se Lins, sp. 721. (I. F.)

Medelpunktsekvation, *astron.*, skillnaden mellan den sanna anomalien och medelanomalien i en banrörelse.

Medelpunktsvinkel, *mat.* Se Medelpunkt.

Medelrörelse, *astron.*, medelstorleken under ett helt omlopp af vinkelrörelsen på en tidsenhet (ett dygn) i en banrörelse, således hela periferien (360°), dividerad med omloppstiden.

Medelsol, *astron.*, en punkt, som, till förtydligande af beskaffenheten hos solens skenbara årliga rörelse kring jorden och för räkningarnas utförande, tänkes röra sig i en årlig rörelse omkring jorden med konstant vinkelhastighet = den verkliga solens medelvinkelhastighet. Medelsolen eger betydelse för tidsbestämmelser, ty solen själf rör sig olikformigt, och tidsintervallet mellan två successiva meridianpassager, d. v. s. det sanna soldygnet, blir därför olika långt vid olika årstider. Ett ur, som skulle följa solens rörelse (d. v. s. ange den sanna soltiden), skulle därför ha en olikformig gång. Solen är således otjänlig för omedelbar tidsbestämning, och man måste därför göra en fördelning af ojämnheterna i rörelsen. Men dessa, eller rättare olikheten i tidsintervallerna emellan de successiva meridianpassagerna, bero af två orsaker: 1) solens olikformiga vinkelrörelse i ekliptikan (beroende på den verkliga banans elliptiska form); 2) ekliptikans lutning mot ekvatorn. För den skull har man infört två medelsolar, den första gående i *ekliptikan* med likformig hastighet och passerande solbanans apsider samtidigt med den verkliga solen (och sålunda direkt angifvande medel-anomalien i banan), den andra gående i *ekvatorn* och passerande dagjämnings- och solståndspunkterna

på samma gång som den första medelsolen. Den andra medelsolen, den i allmänhet med uttrycket medelsol åsyftade, bestämmer direkt den vanliga (likformiga) ”medelsoltiden”, som (där ej för ett visst land en gemensam borgerlig tid är antagen) äfven är den för det borgerliga lifvet använda tiden. Se Soltid. E. J. (B—d.)

Medelsoldygn, *astron.* Se Tid.

Medelsolmiddag, *astron.* Se Middag.

Medelsoltid (Medeltid), *astron.* Se Soltid.

Medelspänning, *elektrot.* Se Högspänning, sp. 234. Om medelspänningsanläggningar se Elektriska anläggningar, sp. 233.

Medelstad (Medelsta). 1. Härad i Blekinge län, utgör Medelstads härads domsaga och en del af Blekinge östra fögderi samt omfattar socknarna Fridlefstad, Sillhöfda, Nättraby, Hasslö, Aspö, Listerby, Förkärla, Hjortsberga, Edestad, Tving, Eringsboda, Ronneby landsförsamling, Backaryd. 101,046 har. 33,501 inv. (1911). — 2. Kontrakt i Lunds stift, omfattar de 7 pastoraten Ronneby, Backaryd, Hjortsberga med Edestad, Tving med Eringsboda, Nättraby med Aspö och Hasslö, Listerby med Förkärla, Fridlefstad med Sillhöfda och Rödeby. 114,534 har. 41,033 inv. (1911).

Medelstånd är den numera gängse beteckningen för den del af folket, som har sin mer eller mindre självständiga verksamhet inom handtverkets, den mindre industriens och småhandelns samt öfver hufvud taget inom det mindre näringslifvets områden. Man har härvid upptagit den benämning, som sedan länge begagnats i vissa germanska länder (ty. *mittelstand*, holl. *middenstand*) hellre än att efterfölja den i andra använda beteckningen medelklass (fr. *classes moyennes*, eng. *middle classes*). Det gäller nämligen här icke att återinföra en klassbeteckning, utan fastmer att ange en kategori af näringsidkare och i näringarnas tjänst varande personer. Till medelståndet räknas i vissa länder en del af den landtbrukande befolkningen. Under det senaste årtiondet har i de flesta kulturländer en koncentration af vissa sociala och ekonomiska intressen hos medelståndet gjort sig gällande, på samma gång som man inom intresserade kretsar utvecklat en verksamhet, som förmått regeringar och parlament att vidtaga åtgärder till främjande af nämnda intressen. Denna medelståndsrörelse har i flera länder blifvit populär, bl. a. därför, att den omfattar äfven sådana kulturella spörsmål, för hvilkas lösning statsmakterna i allmänhet visat stor redobogenhet. I stort sedt kan den f. n. anses omfatta det industri- och handelsidkande medelståndet, eller m. a. o. handtverk och småhandel, och har kombinationen desto förr kunnat vara på sin plats, som dessa förvärfsgrenar ha åtskilliga gemensamma intressen. Det hufvudsyfte, som det här närmast gäller att verka för, eller den medelståndspolitik, som det gäller att arbeta på, omfattar statsåtgärder till stödjande af medelståndets sociala, kulturella och ekonomiska utveckling. Man har vid val af medel för främjandet af en god medelståndspolitik att beakta nödvändigheten däraf, att den enskilde individen blir på ett tillfyllestgörande sätt utrustad i kampen för tillvaron. Till denna utrustning höra framför allt facklig utbildning och tillgång på tekniska hjälpmedel, men nödvändig är också den ekonomiska bärkraften, d. v. s. krediten. På dessa områden är det, som den moderna medelståndsrörelsen söker verka och äfven intressera vederbörande statsmakter. Medelståndspolitiken är faktiskt en del af det stora socialpolitiska problemet, ity att den omfattar åtgärder att förhjälpa de i näringslifvet svagare att höja sig i utbildning, yrkesutveckling och social ställning. Medelståndsrörelsen har sedan 1905 blifvit internationell i det afseendet, att nämnda år hölls den första internationella medelståndskongressen (i Liège; sedermera ha sådana hållits i Wien 1908 och i München 1911, där Sverige varit representeradt). Vid dessa kongresser ha förekommit till behandling sådana stora, allmänna frågor, som varit egnade att gagna de olika ländernas medelstånd, såsom lagstiftningsärenden samt åtgärder till höjande af medelståndets sociala ställning, till vinnande af framstående yrkesutbildning, till underlättande af medelståndets kredit- och låneväsen m. m. Kongresserna ha icke på något sätt sysslat med politiska frågor, och man har vid dem icke fattat formliga beslut, som kunde anses bindande, utan fastmer inskränkt sig till belysande föredrag och diskussioner, af hvilka kunnat framgå de för hvarje land mest ändamålsenliga åtgärderna till medelståndsintressenas främjande. Kongresserna ha anordnats af det i Bruxelles befintliga Institut international pour l'étude du problème des classes moyennes, vanligen kalladt Internationella medelståndsinstitutet, som vunnit en rätt afsevärd omfattning och erhållit understöd från många länder, bland andra Sverige. Den medelståndsrörelse, som f. n. eger rum i Sverige, får anses utöfvas af de båda institutionerna Sveriges handtverksorganisation (se Handtverksorganisation) och Sveriges minuthandlares riksförbund.

Om man söker draga ut det viktigaste af de från medelståndsrörelsen hittills vunna resultaten, kan man säga, att det här gäller följande grundprinciper: 1:o att det är en statsuppgift att främja medelståndets utveckling ej endast genom administrativa och ekonomiska åtgärder, utan äfven genom lagstiftningen, 2:o att det är en betydelsefull kulturfråga, att medelståndet höjes i socialt och tekniskt hänseende genom bl. a. statens medverkan till en förbättrad utbildning såväl i elementära och teoretiska som äfven i praktiska och rent fackliga kunskaper.

Betydelsen för nationens ekonomi af medelståndets arbete torde kunna sammanfattas sålunda. Storindustrien har i flera afseenden stort gagn däraf, att inom den mindre industrien arbetsskickligheten, lärlings- och gesällutbildningen främjas, då åtskilliga fabriker arbeta just inom vissa handtverksyrken och sålunda ofta erhålla arbetare, som blifvit utbildade inom handtverken, deras yrkesskolor och fackkurser samt medelst studiestipendier. Storhandeln har nytta af ökad utbildning inom småhandeln, då den förras personal i stor utsträckning tages från det handelsidkande medelståndet. Den industriella och merkantila utvecklingen främjas därigenom, att åt ifrågavarande medelstånd genom ökad utbildning i yrkena, högre allmänbildning och en mera framträdande social ställning beredes tillfälle att med större framgång verka till höjande af det allmänna välståndet, ök-

ning af landets produktion och minskning af dess import. I ideellt hänseende har det jämväl sin stora betydelse, att de konstnärliga handtverksyrkena vinna förkofran genom de unges rationella utbildning i härför lämpade undervisningsanstalter och medelst studier i utlandet. Litt.: Stieda, ”Die mittelstandsbewegung” (1905), Wernicke, ”Kapitalismus und mittelstandspolitik” (1907), Tutein-Nolthenius, ”Middenstandskernen” (s. å.), C. J. F. Ljunggren, ”Medelståndspolitik” (i ”Det nya Sverige”, 1908), och Pierstorff, ”Der moderne mittelstand” (1911). C. J. F. L.

Medelståndspolitik. Se Medelstånd.

Medelståndsrörelse. Se Medelstånd.

Medelsvåra (artilleri-)pjäser. Se Artilleri. Suppl.

Medeltal, *mat.* Se Medelvärde.

Medeltemperatur, *meteor.* Anställer man å en ort iakttagelser på luftens temperatur vid lämpliga tider flera gånger under loppet af ett dygn och tager det aritmetiska mediet emellan alla dessa iakttagelser, erhåller man dygnets medeltemperatur l. dygnmedium af temperaturen. Det sålunda erhållna värdet är dock endast i det fall fullt riktigt, eller hvad man kallar ett *sant dygnmedium*, när iakttagelserna ske minst hvarje eller hvarannan timme under hela dygnet. Som emellertid dylika täta observationer äro besvärliga att anställa, har man uppfunnit metoder för att medelst räkning härleda det sanna dygnmediet ur ett fåtal iakttagelser, anställda på bestämda tider af dygnet. Af de metoder, som för detta ändamål blifvit angifna, skola här endast några få af de mest brukliga anföras. Betecknar man med de latinska siffrorna I, II, III, IV, o. s. v. t. o. m. XXIV de temperaturvärden, som erhållits kl. 1, 2, 3, 4 o. s. v. t. o. m. 24, hvarvid timmarna räknas från midnatt till midnatt, samt med T det ur dem beräknade dygnmediet, så kan den härför erforderliga räkningen återges med någon af följande formler:

$$T = \frac{\text{VI} + \text{XIV} + \text{XXII}}{3} \qquad T = \frac{\text{VII} + \text{XIV} + 2\text{XXI}}{4}$$

$$T = \frac{\text{VIII} + \text{XIV} + 5\text{XXI}}{7}$$

Den sista af dessa formler nyttjas vid de svenska meteorologiska stationerna. Enligt denna formel adderar man de observationer, som göras kl. 8 f. m. och 2 e. m. (= kl. 14), lägger därtill observationen kl. 9 e. m. (= kl. 21), sedan man multiplicerat den med 5, samt dividerar den sålunda erhållna summan med 7. Emellertid kan, strängt taget, hvarken denna eller någon annan beräkningsmetod ge för ett enda dygn en medeltemperatur, hvilken under alla förhållanden öfverensstämmer med den sanna. Bättre öfverensstämmelse vinnes i medeltemperaturen för en månad, hvilken utgör aritmetiska mediet af månadens alla dygnmedia, vare sig dessa äro sanna eller erhållits genom beräkning med någon af nyss anförda formler. Utom månadsmedia begagnar man också i meteorologien medeltemperaturen för 5 successiva dygn, eller s. k. *femdagsmedia* (pentad-media), och någon gång äfven medeltemperaturen för 10 dygn, eller s. k. *tiodagsmedia* (dekad-media). Tager man det aritmetiska mediet af alla de tolf månadernas medeltemperaturer, erhålles medeltemperaturen för året, hvarvid dock, strängt taget, bör anbringas en liten rättelse på grund af månadernas olika längd. Man plägar äfven bilda medeltemperaturer för de särskilda årstiderna genom att taga medium af medeltemperaturerna för de tre successiva månader, som tillhöra en och samma ”meteorologiska årstid” (se d. o.). — Af största vikt för de klimatologiska undersökningarna äro de s. k. *normala medeltemperaturerna*, hvilka erhållas, om man till ett medium kombinerar tillräckligt många medeltemperaturer tillhörande en och samma tidsperiod, t. ex. en viss månad, en viss pentad (exempelvis 2:a pentaden i året, den 6—10 jan.) o. s. v. Den normala medeltemperaturen för året, som korteligen benämnes *ortens medeltemperatur*, utgör en af de viktigaste faktorer, som bestämma en orts klimat. Jämförelsen emellan olika orters normala medeltemperaturer sker vanligen på grafisk väg genom konstruktion af isotermkartor, förmedelst hvilka temperaturens fördelning öfver större områden på ett särdeles åskådligt sätt framställes (se Isotermer). R. R. (N. E—m.)

Medelterm, *log.*, det i en logisk slutledning ingående begrepp, genom hvars logiska förhållande till subjektet och predikatet (angifvet i premisserna) dessa senares inbördes förhållande bestämmes (anges i slutsatsen), t. ex. i slutledningen

Alla fåglar äro djur
Alla sparfvar äro fåglar
Alla sparfvar äro djur

är begreppet *fågel* medelterm. Detta begrepp, säga premisserna, är underordnadt begreppet djur (d. v. s. ingår i dess omfång), men öfverordnadt begreppet sparf (ingår i dess innehåll). Däraf sluter man, att begreppet sparf är underordnadt begreppet djur (ingår i dess omfång). Medeltermen måste ingå i båda premisserna, och det är af stor vikt att tillse, att man i båda verkligen, och ej blott till utseendet, har samma medelterm. Är icke detta förhållandet, gör man sig skyldig till det felslut, som kallas *quaternio terminorum* (se Felslut). Men dess plats i båda kan vara olika. Inom den kategoriska slutledningen uppkomma härigenom de s. k. figurerna (se Figur), hvilka äro till antalet fyra. Fyra fall äro nämligen tänkbara.

1) Medeltermen är subjekt i öfversatsen, predikat i undersatsen. Se ofvan anförda exempel.

2) Medeltermen är predikat i båda premisserna. Ex. Inga däggdjur äro fiskar.

Alla gäddor äro fiskar.
Inga gäddor äro däggdjur.

3) Medeltermen är subjekt i båda premisserna. Ex. Alla fåglar äro befjädrade.

Alla fåglar äro djur.
Några djur äro befjädrade.

4) Medeltermen är predikat i öfversatsen, subjekt i undersatsen. Ex.

Alla fåglar äro djur.
Alla djur äro lefvande väsen.
Några lefvande väsen äro fåglar.

De i slutledningen ingående omdömenas kvantitet och kvalitet stå visserligen så till vida i ett nödvändigt sammanhang med slutledningsfiguren, att inom hvarje figur vissa fordringar i detta afseende måste uppställas, men inom ramen af dessa for-

dringar äro flera modifikationer (*modi*) möjliga. Se Modus. L. H. Å.*

Medeltid, *astron.* Se Soltid.

Medeltiden (lat. *medium ævum*, eng. *middle ages*, fr. *moyen âge*, ty. *mittelalter*), *hist.*, kallar man enligt traditionell periodindelning det skede i världshistorien, som ligger emellan ”Gamla” och ”Nyare” tiden. Dess början plägar räknas från Västromerska rikets upplösning under loppet af 400-talet och särskildt från den siste västromerske kejsarens afsättning genom Odovakar 476, då det första större germansk-romanska väldet upprättades i Italien. Medeltidens slut ha olika forskare bestämt olika, dels till Konstantinopels eröfring af turkarna (1453), dels till Amerikas upptäckt af Columbus (1492), dels till den stora kyrkoreformationen, hvartill Luther gaf uppslaget i början af 1500-talet. Namnet ”medeltid” är mindre lyckligt valdt och grundar sig på en oriktig uppfattning af detta tidsskedes ställning och betydelse i den världshistoriska utvecklingen. Man har nämligen, intagen af blind beundran för den klassiska civilisationen, länge betraktat detta skede som ett barbariets och mörkrets tidehvarf, ”en mörk natt med enstaka lysande stjärnor”, en ”järnålder”, bildande ett långvarigt och sorgligt afbrott i den mänskliga civilisationens fortskridande utveckling, hvars tråd efter den klassiska civilisationens undergång först återupptogs och fullföljdes genom den s. k. ”renässansen”, d. v. s. vetenskapens och konstens pånyttfödelse mot detta tidehvarfs slut. Men man förbiser därvid, att äfven medeltiden företer en fortgående utveckling, förberedande ”Nyare tiden”, och att båda tillsammans utgöra ett helt, som bildar en motsats till ”Gamla tiden” och kan sägas aflösa denna vid kristendomens slutliga seger öfver hedendomen och den stora germanska folkvandringens början, hvilken sammanfaller med Västromerska rikets begynnande upplösning. Skulle en kristlig civilisation i ordets fulla mening uppstå, så måste den romerska samhällsbyggnaden omstörtas och på dess ruiner nya, till kristendomen omvända, ofördärfvade naturfolk grundlägga nya samhällen och odla en ny civilisation, som hade sin rot i kristendomen. Och detta blef den s. k. ”medeltidens” första världshistoriska uppgift. På visst sätt måste man sålunda därvid åter börja från början, men blott för att efter hand tillegna sig det dyrbara arfvet af den klassiska civilisationens frukter och inympa dem på kristendomens lifskraftiga träd, hvarigenom de själfva föryngrades och förädlades, i den mån de genomträngdes af kristendomens anda och den nya princip, personlighetsprincipen, som med kristendomen inträdde i den mänskliga civilisationen. Att den kristna kyrkan, som de nya samhällena tagit i arf från romarriket, därvid spelade en viktig roll, ja länge själfva hufvudrollen, var naturligt. I främsta rummet kräfdes dess uppfostrande inflytande för att tämja de barbariska folkens obändiga själfrådighet och för att i råhetens och våldets upprörda tidehvarf rädda hvad som räddas kunde af den bortdöende romerska civilisationens frukter. Häruti har den katolska hierarkien, en af medeltidens mest kännetecknande institutioner, sitt världshistoriska berättigande; och själfva det romerska påfvedömet med sin rätt att ”lösa och binda” har mer än en gång varit en hälsosam tygel på osedliga och despotiska furstars pliktförgätenhet. En annan institution, som företrädesvis gifvit medeltidens samhällsskick dess prägel, är länsväsendet l. feodalismen (se Länsväsen). Trognast afspeglar sig kanske dock medeltidens anda i korstågen och det med dem sammanhängande riddarväsendet l. chevalieriet. I dessa har man velat se medeltiden framträda som de nya kristna folkens romantiska ynglingaålder, hvars svärmiska kärlek och ridderliga äfventyraranda röja ynglingens excentriska drömmar och öfverdådiga ungdomsmod, som ännu icke i den prosaiska erfarenhetens skola blifvit ”pressadt mellan sköldar”. Men denna ridderlighetens anda uttömde så att säga sina krafter i korstågen och urartade, öfverlefvande sig själf, mot medeltidens slut till en karikatyr. I sammanhang därmed började äfven det medeltida länsväsendet urarta och förfalla; och likaledes bebådade många andra företeelser, såsom vetenskapernas och konsternas pånyttfödelse (renässansen), krutets användning för krigsbruk (början af 1300-talet) och boktryckarkonstens uppfinning (omkr. 1448), upptäckten af Nya världen (1492) och af nya vägar till förut kända trakter (sjövägen till Ostindien 1498) o. s. v., att en ny tid stundade, förberedd genom det mer än 1000-åriga skede i den mänskliga civilisationens historia, som vi, om också med ett oegentligt namn, kalla ”medeltiden”. — Namnet och den periodindelning det innebär torde först ha användts af den tyske historikern Georg Horn (f. 1620, d. 1670) i hans ”Orbis politicus” (1667); mera allmänt gängse blefvo de genom Halleprofessorn Christoph Cellarius (se d. o.) och hans i många upplagor vida spridda läroböcker i ”gamla tidens”, ”medeltidens” och ”nya tidens” historia (1685, 1688, 1696). Först mot 1700-talets slut kan denna periodindelning sägas ha fullt slagit igenom och begreppet ”medeltiden” blifvit definitivt fixeradt. — I *svensk* historia har man plägat räkna medeltidens början från kristendomens införande i landet, d. v. s. än från Ansgarius' missionsverksamhet på 800-talet, än från midten af 1000-talet, då dessutom en ny konungaätt, den stenkilska, aflöste den gamla Uppsala-ätten. — Litt.: Stieve, ”Die perioden der weltgeschichte” (i ”Abhandlungen, vorträge und reden”, 1900) samt bland allmänna sammanfattande framställningar Hallam, ”A view of the state of Europe during the middle ages” (1818; i sv. öfv. 1851—53), Prutz, ”Staatengeschichte des abendlandes im mittelalter” (2 bd, 1885—87), von Eicken, ”Geschichte und system der mittelalterlichen weltanschauung” (1887), Pflugk-Harttung, ”Das mittelalter” (1889), Erslev, ”Oversigt over middelalderens historie” (1—3, 1891—95), och ”Världskulturen”, III och IV (1905—06). S. F. H.*

Medeltidens filosofi, till hvilken man brukar hänföra äfven den kristna spekulation, som, strängt kronologiskt, tillhör antiken, är en produkt af element, lånade såväl från den antika filosofien som från kristendomen, och utgör ett försök att förena båda genom att fixera det nya kristna innehållet i de antika formerna. Då detta aldrig fullständigt lyckades, utan alltid en rest af innehåll blef

öfver, för hvilken formen visar sig inadekvat, så sättes detta senare bredvid det i vetenskaplig form fattade och förklaras utgöra föremål för tro, ej för vetande. Formen fylles ej af innehållet, innehållet rymmes ej i formen, utan båda falla isär. Däraf de ständiga kastningarna mellan innehållstom spetsfundighet och formlös mystik. Medeltidens filosofi är i sämre mening dogmatisk (se Dogmatism). Dess uppgift var att bringa systematisk form åt ett historiskt förefintligt innehåll (den kristna religionsläran), hvars sanning förutsattes. Till egentligen förutsättningslös eller kritisk undersökning kom man ej. Också sades uttryckligen, att filosofien skulle vara dogmatiken underdånig (*ancilla fidei*). — Inom medeltidens filosofi kan man urskilja tre hufvudperioder. Under den första, den *patristiska*, var uppgiften att genom fastställande af kristendomens allmännaste läror fixera skillnaden emellan kristen och icke kristen världsåsikt och dymedelst värna om den senares bestånd och renhet såväl mot den öppet erkända hedendomen (och judendomen) som äfven, och företrädesvis senare, mot inom kristendomen inträngande hedniskt åskådningssätt (kätterier). Denna period sträcker sig till något efter folkvandringarnas tid. Därefter inträder (omkr. år 1000) den andra, den *skolastiska*, perioden, då uppgiften var att vidare och i detalj systematisera den kristna läran. Det var förnämligast Aristoteles' filosofi, som därvid användes. Denne tänkares skrifter studerades och kommenterades flitigt i klostercellerna, och den hedniske tänkaren fick ofta gälla som en auktoritet, jämförlig med själfva kyrkan och de kristna urkunderna (se Skolastik). F. ö. var det under denna tid, som striden pågick emellan nominalism och realism (i medeltidens bemärkelse) samt emellan tomister och scotister. — Den tredje perioden, den *nyklassiska* l. *renässansens* period, begynner med de klassiska studiernas uppvaknande vid medeltidens slut samt kan betecknas som upplösningen af medeltidens spekulation och öfvergången till den nyare tiden. — Jämte denna kristenhetens filosofi möta oss under medeltiden äfven de *arabiska* och de *judiska* spekulationerna, båda af särdeles stor betydelse genom det inflytande, som de utöfvat på den förstnämnda och på den mänskliga bildningen i det hela. Se Islam samt Rabbinska språket och litteraturen. L. H. A.*

Medeltidsfornkunskap. Se Fornkunskap, sp. 861.

Medeltidssekund, *fys.* Se Absoluta enheter, sp. 65.

Medeltonsystem. Se Temperatur 2.

Medelvärde, Medeltal, *mat.* Vid åtskilliga undersökningar, där ett flertal storheter förekommer, är det stundom af behofvet påkalladt att finna en enda storhet, hvilken så vidt möjligt ersätter dem alla. Denna storhet kallas *medelvärde*, *medeltal* l. *medium*. Det enklaste slaget af medelvärde är det aritmetiska medelvärdet. Ingå alla de gifna storheterna på samma sätt, så blir detta medelvärde, det s. k. aritmetiska medietet, storheternas summa dividerad med antalet. Så är t. ex. medelvärdet af de 5 första talen lika med $\frac{1}{5}(1+2+3+4+5)$, d. v. s. lika med 3. Ingå storheterna åter på olika sätt, så att den ena bör ega större inverkan på medelvärdet än den andra, så bestämmes detta enligt samma metod som vid alligationsräkning (se d. o.). — Ett annat slag af medelvärde är det geometriska medelvärdet (se Geometriskt medium). — Med medelvärdet af en funktion emellan två gifna gränser förstår man aritmetiska mediet emellan alla de värden, hvilka funktionen antager, under det den oberoende variabeln kontinuerligt varierar emellan de gifna gränserna. Detta medelvärde erhålles omedelbart under formen af en definit integral. Så är t. ex. medelvärdet af x^2 emellan värdena 0 och 2 af x lika med $\frac{1}{2}\int_0^2 x^2 dx$, eller lika med $\frac{4}{3}$. (I. F.

Medemblik, hamnstad i nederländska prov. Nordholland, vid Zuiderzee och järnvägen M.—Hoorn 3,012 inv. (1903). Berömd ostmarknad. J. F. N.

Mēde'n a'gan, grek., "ingenting för mycket" "håll måttan!", en af de sju vises regler.

Mede'ola, *bot.* Se Asparagus.

Medēsimo tempo, it., *mus.*, samma tempo (som förut).

Mēdevi (fsv. *Midhiavid*, midt på skogen), Sveriges äldsta hälsobrunn, är belägen i Västra Ny socken, Östergötlands län, nära Vätterns strand, 18 km från Motala och 27 km. från Askersund. Närmaste järnvägsstation är Degerön (på Hallsberg—Mjölbybanan), på 11 km. afstånd. Från Motala och Askersund gå ångbåtar till M. Brunnen undersöktes 1677

Fig. 1. Urban Hjärnes byst vid Medevi brunn.

af Urban Hjärne, hvars byst (fig. 1; modellerad af J. F. Kjellberg) uppsattes 1878 framför Högbrunnen och hvarje år är föremål för hyllning 25 juli, hvilken dag räknas som brunnens födelsedag. Brunnen egare var först riksrådet frih. Gustaf Soop. Denne son måste pantsätta den i riksbanken, från hvilken den till en del löstes af änkedrottning Hedvig Eleonora. Därefter öfvergick brunnen till flera högadlige personer, såsom Wachtmeister, von Fersen m. fl. och slutligen till ett aktiebolag, som utarrenderade den samma. Bland dess arrendatorer må nämnas grefvinnan Augusta Mörner och räntmästaren K. E. Hedenstjerna, som var egare såväl af den närbelägna herrgården M. som af brunnen till 1873. För att rädda brunnen från förstörelse bildades ett nytt aktiebolag, hufvudsakligen på initiativ af M:s varmaste vän, kamrer Arvid Becklin, som frå

"brunnsskänk" och hofmästare slutligen blifvit kamrer vid brunnen. Aktieegarna voro landtbor, bosatta inom V. Ny socken. Detta bolag är ännu egare af brunnen. — M. har ett sundt och vackert läge, 119 m. ö. h., 33 m. öfver Vättern, i en vacker park. Luften är ren och fri från dimmor. Det hvilar öfver gamla M. en sällsam charme, som skänker det en enastående plats i vårt land. Utom af parkens uråldriga träd betingas detta till största delen af de gamla små byggnaderna med sina höga tegeltak och sina verandor eller förstukvistar. De bära alla högadliga namn, såsom Fersenska, Piperska, Schefferska, Ehrencronska o. s. v. byggnaderna. Den största byggnaden är den s. k. Intendentsbyggnaden, i tre våningar, en af de senast uppförda. M:s förnämsta hälsoskatter äro järnvattnen, som uppkomma från flera källor. Den äldsta är *Högbrunnen* (upptagen 1677), som håller 0,$_{1758}$ dlr kolsyrad järnoxidul på 10,000 delar vatten. Själfva källan ligger i den s. k. Högbrunnsarkaden, som är en af de ståtligaste inrättningar i denna väg, som finnas i vårt land. Högbrunnsvattnet drickes vanligen kallt, men vid ena ändan af denna arkad serveras Medevivattnen uppvärmda och kolsyrade och drickas ofta blandade med karlsbad- och vichyvatten. Högbrunnen har en radioaktivitet af 517 v. e. Utom Högbrunnen drickes mest den af d:r E. Engdahl upptagna s. k. *Engdahlskällan*, hvars järnhalt är betydligt större än Högbrunnens, 2,$_{63}$ dlr på 10,000 delar vatten och som begagnas mest af bleksiktiga. Jämte dessa två källor drickes äfven *Kamrerskällan*, upptagen 1860 af kamrer Becklin. De andra starkare järnkällorna, Intendentskällan (upptagen 1881) och Hjärnekällorna (1878), finnas ej mer. Genom systematiska djupborrningar skulle säkert starkare järnvatten påträffas. M:s stora varmbadhus byggdes 1878 och är fullt tidsenligt inrättadt. Där serveras jämte varmbad i olika former äfven gyttjebad i stor utsträckning, hvartill begagnas M:s badgyttja, som upptäcktes 1773 och åtnjuter stort anseende. En mindre kallvattenafdelning finnes också. I samband med denna har man vid Vätterns strand inrättat kalla bad, luft- och solbad. Säsongen i M. indelas i två terminer, 6 juni—11 juli och 14 juli—18 aug. Vid ingen badort i vårt land utöfvas så stor välgörenhet som vid M., nämligen genom Allmänna brunnslasarettet (225 sängar för hvarje termin), k. brunnslasarettet (20 platser hvarje termin) och Pauvres-honteuxfonden, som lämnar fria bad, rum och kost. Frekvensen är omkr. 1,100 för säsongen. Bland gamla bruk i M. förtjänar nämnas den s. k. grötlunkspromenaden, som alla kurgäster af alla klasser med musiken i spetsen företaga hvarje afton kl. 9 (fig. 2). Från M:s forntid ha inom litteraturen några minnen bevarats. Uti U. Hjärnes skrifter har man den äldsta skildringen af brunnen. 1803 utgaf S. A. Hedin "Utkast til en handbok för brunnsgäster", hvars första afdelning handlar om M. Först 1867 utkom en mera fullständig monografi öfver brunnen, "M. helsobrunn och bad" af G. v. Düben, och 1903 utgaf A. Levertin "M. från forntid och nutid, ett minnesblad", och i festskriften till A. Key har samme förf. skildrat U. Hjärne som balneolog. Af mera kulturhistorisk betydelse äro Aurora Königsmarcks "Les divertissements de M." (1682), som omtryckts i "Det gamla och det nya M." (1898) af A. Levertin. Ln.

Fig. 2. "Grötlunken" vid Medevi brunn.

Med folket för fosterlandet, konung Gustaf V:s valspråk.

Medford [me'dfəd], stad i nordamerikanska staten Massachusetts, vid Mystic river, 8 km. n. om Boston, till hvilket det är en förstad. 23,150 inv. (1910). Tufts college (grundlagdt 1852), med Barnums naturhist. museum och ett af mrs Andrew Carnegie 1907 skänkt bibliotek. Skeppsbyggeri. J. F. N.

Medgift, *jur.* Se Hemföljd.

Medgifvande, *jur.* Se Erkännande.

Med Gud och segrande vapen (lat. *Deo et victricibus armis*), ett af konung Gustaf II Adolfs valspråk.

Med Gud och Sveriges allmoge anföres stundom, ehuru oriktigt, som Gustaf I:s valspråk eller som hans vanliga lösen. Orden ha först af eftervärlden gjorts till konungens valspråk och referera sig till ett uttryck ("Men Gud och Sveriges allmoge har varit min hjälp") i hans afskedstal till ständerna, sådant detta i retoriskt utsmyckad form finnes intaget i O. Celsius' "Konung Gustaf den förstes historia" (1753). (V. S—g.)

Med Guds hjälp, ett af konung Karl XII:s valspråk.

Med Guds nåde. Se Dei gratia.

Medgyes [mä'djäʃ] l. Szasz M. (ty. *Mediasch*), fristad i siebenbürgska komitatet Nagy-Küküllö, vid Stora Kokel. 7,954 inv. (1900), mest tyskar. Vinodling. (J. F. N.)

Medgäldenär, *jur.*, person, som jämte en eller flera andra är förpliktad till viss prestation, vanligen att betala en summa penningar. Förpliktelsen

är då för enhvar af medgäldenärerna antingen begränsad till viss del (oftast beräknad efter hufvudtalet, "pro rata parte") eller ock omfattande hela summan ("solidarisk ansvarighet", "en för alla och alla för en"). C. G. Bj.

Med half vind, *sjöv.* Se Half vind.

Medhjälpare (lat. *so'cius*), *jur.*, den, som uppsåtligen med råd eller dåd främjar ett brott, som af annan begås. Enligt svensk lag straffas den, som biträder vid själfva utförandet af brottet och detta på sådant sätt, "att gärningen därigenom sker", såsom vore han själf gärningsman. Den medhjälpare åter, som lämnat sitt biträde före brottets utförande eller hvars medverkan vid själfva brottet varit af mindre väsentlig beskaffenhet, träffas af ett ringare straff (strafflagens 3:e kap.). Jfr Anstiftare. J. H—r.*

Me'dia, Tunica media, *anat.* Se Intima.

Mēdia. Se Medien. M. Atropatēne, lat. *Media mīnor*, Lill-Medien, norra delen af Medien (se Atropatene).

Me'diæ (Li'tteræ mediæ), lat., *fonet.*, kallas i den äldre grammatiken *b*-, *d*- och *g*-ljuden ("bokstäfverna" *b*, *d* och *g*). De "stumma" konsonanterna (*grammata afona, litt. mutæ*, motsvarande den nyare fonetikens explosivor) delades i *psila'* (egentl. nakna): *π τ κ*, *me'sa* (mellan "psila" och "dasea"): *β δ γ*, *dasea* (egentl. ludna, täta): *φ ϑ χ*, och dessa uttryck återgåfvos af latinska grammatiker med *tenues, mediæ* och *aspiratæ*. Man tvistar om hvad som för mediorna skall vara det väsentligen karakteristiska: röstbandstonen, som vanligen åtföljer dem, eller den svagare intensiteten hos den utandade luften eller den svagare spänningen i mundelarna. Vill man uttrycka sig exakt, gör man bäst i att undvika den mångtydiga termen. Våra vanliga svenska *b, d, g* äro "tonande svaga" explosivor. Men inom större eller mindre områden af Danmark, Tyskland och Schweiz (äfven i England, hos oss i Kalixmålet) förekomma *b, d, g* utan (eller med ett minimum af) ton, och dessa språkljud skilja sig då blott genom ett svagare tryck (intensitet) samt därmed naturligtvis sammanhängande mindre spänning i mundelarnas muskler från *p, t, k* (för så vidt dessa senare icke äro aspirator, såsom fallet är i de skandinaviska språken och i tyskan); detta är då "tonlösa medior". Trycket (intensiteten) kan vara olika: svagt i t. ex. Schweiz, starkare i mellersta Tyskland. I senare fallet reduceras skillnaden emellan tenues och "tonlösa medior" till en obetydlighet, eller de sammanfalla, så att ingen skillnad göres emellan *p* och *b*, *t* och *d*, *k* och *g*. Skillnaden emellan t. ex. "hartes *p*" och "weiches *b*" inskränker sig då till ortografien och uppfattas icke af örat. I sanskrit och andra indiska språk finnas utom vanliga medior äfven aspirerade medior, som i latinsk skrift bruka återgifvas med *bh, dh* o. s. v. Jfr Konsonant. Se Noreen, "Vårt språk", I (1903—07). Lll.

Mediæval, *boktr.* Se Medieval.

Mediāl (lat. *mediālis*), i midten befintlig; hörande till medium (se d. o.).

Mediāla språkljud (af lat. *mediālis*, midt-), *fonet.* Se Mediana språkljud.

Mediālt depōnens, *gramm.* Se Medium 1.

Mēdia mīnor. Se Media.

Mediāna språkljud (af lat. *mediānus*, i midten befintlig), *fonet.*, äro sådana (konsonanter), som, till skillnad från laterala, bildas i munnens midtlinje eller vid hvilkas uttal den utandade luften, talströmmen, passerar längs tungans rygg. Så bildas de flesta konsonanter och alla hittills kända vokaler, medan åter vid de laterala l. marginala språkljudens (*l*-ljudens) bildning talströmmen, vanligen genom tungan, hindras i midtlinjen och tvingas åt sidorna. Dessa ljud benämnas äfven mediāla. Jfr Konsonant. Lll.

Mediānpapper (af lat. *mediānus*, i midten befintlig), papper af medelstort format.

Mediānplan, *bot.*, det plan, som tänkes gå genom hufvudaxeln, blomaxeln och stödjebladets midt. G. L—m.

Mediānsegment (af lat. *mediānus*, i midten befintlig), *zool.* Se Insekter, sp. 710.

Mediānsymmetrisk, *bot.*, säges om en ensymmetrisk (eller tvåsidigt symmetrisk, se Blomma, sp. 754) blomma, när symmetriplanet sammanfaller med blommans medianplan (se d. o.); sådana blommor ha *Scrophulariaceæ, Leguminosæ* afd. *Papilionatæ* m. fl. G. L—m.

Media'nt (af lat. *me'dius*, mellerst), *mus.*, den ton å diatoniska skalan, som ligger midt emellan tonika och dominant, alltså i *C* dur *e*.

Me'diasch, det tyska namnet på Medgyes.

Mediastinītis, *med.* Se Mediastinum.

Mediastīnum, lat., *anat.*, det af hjärtat m. m. fyllda rum i brösthålan, hvilket baktill begränsas af ryggraden, framtill af bröstbenet, på sidorna af lungorna och nedtill af mellangärdet samt genom hjärtat och de stora blodkärlens läge i dess midt delas i en främre och en bakre del. Inflammation i mediastínum, mediastinitis, är vanligen framkallad af varbildande bakterier i en eller annan form och träffas sällan isolerad, utan oftast i förening med inflammation i de serösa hålrummen inom bröstkorgen, speciellt hjärtsäcken. Det är en mycket allvarsam komplikation till hjärtsäcksinflammationen och efterlämnar, om den kan bringas till återgång, mycket allvarsamma, bestående förändringar i form af sammanväxningar o. d. I. H.

Mediāt (af lat. *me'dium*, mellanlänk), medelbar, beroende; i det forna tyska riket benämning på ett område, som ej stod omedelbart under riket, utan var underordnadt ett riksstånd; motsatsen var immediat (jfr Riksomedelbar). — Mediāte, medelbart. — Mediatisēra, d. v. s. göra mediat, betecknade inom det forna tyska riket den åtgärd, hvarigenom "riksomedelbara" ständer (furstar, grefvar, städer o. s. v.) underkastades en större stats suveränitet, vanligen dock med bibehållande af vissa företrädesrättigheter med afseende på politisk ställning eller personlig rang. En dylik mediatisering i stor utsträckning egde rum, då efter freden i Lunéville (1801) skadestånd inom riket skulle beredas åt de furstar, som förlorat landområden på den i freden till Frankrike afträdda vänstra Rhenstranden. Detta skedde genom en akt af 1803 ("Reichsdeputationshauptschluss"), enligt hvilken en mängd andliga områden sekulariserades och införlifvades med kringliggande världsliga stater, hvarjämte 45 fria riksstäder lades under territoriella furstar. Därigenom minskades antalet riksomedelbara landom-

råden från 296 till 82 och de fria riksstäderna till 6. Genom nya anordningar i Rhenförbundsakten 1806 och på Wienkongressen 1815 skedde en ny stor mediatisering, som gick ut öfver riksriddarskapet, ett par fria städer och 72 riksomedelbara furstar och grefvar, så att antalet riksomedelbara landområden nedgick till 38. De mediatiserade, hvilkas förfäder innehaft riksomedelbart territorium, pläga numera kallas *Standesherren*. Deras privilegier omfatta bl. a. befrielse från värnplikt, särskildt forum i vissa mål och en af riks- och landslagstiftning begränsad rätt att utfärda stadgar för sina underhafvande. V. S—g.

Mediāte. Se Mediat.

Mediatiōn, *folkr.*, medling, inom folkrätten beteckning för en eller flera utomstående staters vänskapliga mellankomst för biläggande af mellan stater rådande tvister. Mediationen är väsentligen olik skiljedomsförfarandet däruti, att de tvistande parterna vid den förra väl samtycka att mottaga medlingsförslag från den mellankommande parten — som kallas mediator, medlare (fr. *médiateur*) — men däremot ej äro pliktiga att ställa sig den föreslagna förlikningen till efterrättelse. Mediationen kan ske efter eller utan uppfordran från endera af de tvistande parterna eller båda. Söker mediatorn genom tvångsmedel förskaffa sina förslag anspråk på att obetingadt antagas, uppstår intervention (se d. o.). Detaljerad utveckling och reglering af det folkrättsliga medlingsinstitutet ha egt rum på Haagkonferenserna 1899 och 1907.

Mediātkonsistorier. Se Konsistorium, sp. 813.

Mediātor (fr. *médiateur*), medlare. Se Mediation.

Medicāgo L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Leguminosæ* afd. *Papilionatæ* med omkr. 50 arter i tempererade länder. Från roten, som hos olika arter är en- eller mångårig, uppväxa vanligen flera stjälkar, försedda med trefingrade blad, hvilkas stipler äro sammanvuxna med bladskaften. Blommorna sitta i korta, täta, nästan hufvudlika klasar. Baljorna äro snäcklikt hopvridna, en- eller flerfröiga. *M. sativa* L., luzern (lucern), blå luzern (fig. 1), odlas som värdefull foderväxt samt är förvildad på spridda ställen i södra och mellersta Sverige. Dess blommor äro blå eller violetta och bilda längre klasar. *M. falcata* L., svensk l. gul luzern (fig. 2), är en mångårig art med tämligen hårda, ibland nedtryckta stjälkar af 30 cm. längd eller däröfver. Småbladen äro smalt jämbredt vigglika, blomklasarna rundade, blommorna tämligen stora, gula, baljorna halfmånformigt krökta. Liksom den följande är denna art en god foderväxt. Den växer här och där på åkerrenar och ängsbackar ifrån Skåne till Uppland. Den allmännaste arten är *M. lupulina* L., humleväppling, humleluzern l. humlesmäre (fig. 3), som trifves i synnerhet väl på kalkhaltig jord och anses ange, att marken är märgelhaltig. Humleväpplingen är en- eller tvåårig, har smala, vanligen nedliggande, småludna stjälkar, 15—20 cm. långa, småbladen äro omvändt äggrunda eller nästan hjärtlika.

Fig. 1. *Medicago sativa* (blå luzern). *1* blommande stjälktopp, *2* blomma, *3* balja.

Fig. 2 *Medicago falcata* (gul luzern). *1* blommande stjälktopp, *2* blomma, *3* balja.

Fig. 3. *Medicago lupulina* (humleluzern), stjälkstycken med blomklasar och baljor.

Mediatiōnsakten kallas den af Napoleon Bonaparte utarbetade och af i Paris samlade ombud för schweiziska folket 19 febr. 1803 antagna nya författning för Schweiz, som afsåg att utgöra en förmedling mellan landets gamla författning och den 1798 proklamerade Helvetiska republikens konstitution. Se vidare Schweiz (Historia).

Mediatisēra. Se Mediat.

Blomklasarna äro rundadt äggformiga, täta, blommorna små, gula, baljorna små, njurformiga, med spetsen spiralformigt vriden, efter mognaden svarta. Den minsta svenska arten, *M. minima* Bart., har taggiga baljor. O. T. S. (G. L—m.)

Medicame'ntum, lat. Se Läkemedel.

Medica'ster (af lat. *me'dicus*, läkare), kvacksalfvare.

Medicéerna, florentinsk släkt. Se Medici.

Medicēiska sjökartan kallas en 1351 utarbetad världskarta, hvilken bl. a. är den första karta, som tecknar Afrika triangelformigt med en mot s. utskjutande spets. Mellan Skottland och Norge går endast ett smalt sund, så att Nordsjön blifvit ett nästan instängdt haf. J. F. N.

Medicēiska stjärnor (lat. *Sidera medicēa*), föråldrad benämning på planeten Juppiters månar. Benämningen infördes af Galilei till ära för det mediceiska härskarhuset, men kom senare ur bruk. (B—d.)

Medicēiska Venus. Se Afrodite, sp. 289, och Kleomenes, sp. 256.

Medici [mēditji], Medicéerna, en i Italiens och särskildt i Florens' historia berömd släkt af urspr. borgerligt stånd, hvilken under större delen af 1400-talet med bibehållande af republikanska styrelseformer utöfvade högsta makten i Florens och sedermera omkr. 200 år innehade ärftligt suveränt herravälde öfver Toscana (till 1737). Släktens äldsta kända medlemmar omtalas som innehafvare af ämbeten i Florens redan under 1100-talet. Guccio de' M. nämnes som gonfalonjär (se d. o.) 1299, och på 1300-talet intog släkten en ansedd ställning bland det förmögnare borgerskapet, dock med bevarande af sina gamla förbindelser med det lägre folket (*popolani*) och i ständig opposition till den härskande aristokratien (*grandi*). Omfattande affärsverksamhet och framför allt bankirrörelse grundlade och ökade den ansenliga släktförmögenheten. I sitt vapen förde släkten M. 6 röda kulor (*palle*) på guldbotten; denna vapenskölds ursprung och betydelse äro omtvistade. Politiskt framträdande i förgrunden var först Salvestro de' M. (d. 1388), den verklige ledaren af den 1378 utbrytande folkrörelse, som fick namnet "ullkardarnas resning" (*tumulto de' ciompi*) och för några år bragte M. di Lando (se d. o.) i spetsen för en demokratisk stadsstyrelse, snart dock undanträngd från makten af de högre skråna under ledning af adelssläkten Albizzi. Den egentlige grundläggaren af medicéernas maktställning blef Giovanni d'Averardo de' M., äfven kallad Giovanni di Bicci, f. 1360, d. 1429, som kraftigt utvidgade släktens bankirrörelse och bl. a. upprättade filialer i Bruges, London, Avignon och Venezia. Han ifrade i de lägre klassernas intresse för en rättvisare, på taxering af förmögenheten byggd beskattning och kom därigenom i konflikt med det af släkten Albizzi, den rike Palla Strozzi och Niccoló da Uzzano ledda aristokratpartiet. Med Giovannis son, Cosimo de' M. (se M. 1), börjar släktens storhetstid, och det faktiska envälde i Florens han utöfvade från 1434 till sin död gick i arf till hans efterkommande, som med undantag för två korta mellantider behärskade Florens till 1537, då makten öfvergick till en från Cosimos broder Lorenzo de' M. (f. 1395, d. 1440) stammande släktgren, hvars hufvudman Cosimo I (se M. 14) 1569 fick titeln storhertig af Toscana. Dennes ätt utdog på manssidan 1737, men utom släktens båda hufvudlinjer, de republikanske köpmannafurstarnas med deras många ryktbara äkta och oäkta ättlingar och den senare framträdande storhertigliga, märkas två andra grenar, som ännu fortlefva, nämligen husen Medici-Tornaquinci (markiser di Castellina) i Florens och Medici-Ottajano (hertigar af Sarto) i Neapel. Till den senare af dessa hörde påfven Leo XI (se Leo, sp. 180) och den neapolitanske ministern don Luigi de' M., hertig af Sarto, vanligen kallad "cavaliere de' M.", f. 1760, d. 1830, en särskildt genom finansförvaltningens förbättring förtjänstfull ämbetsman under konungarna Ferdinand I och Frans I. Förutom Leo XI hörde de berömde påfvarna Leo X och Klemens VII till släkten M. Pius IV (Giovanni Angelo M.) tillhörde däremot icke den berömda florentinska släkten. Medicéernas gamla släktpalats i Florens heter numera *Palazzo Riccardi*. — En god sammanfattande öfversikt öfver släktens historia ger Heyck, "Die Mediceer" (1897). Se vidare under art. Florens anförd litteratur samt A. v. Reumont, "Geschichte Toscanas, I: Die Mediceer 1530—1737" (1876), Smeaton, "The M. and the italian renaissance" (1902), E. Robiony, "Gli ultimi dei M." (1905), och Janet Ross, "Lives of the M. from their letters" (1910).

1. Cosimo de' M., vanligen kallad Cosimo d. ä., son till Giovanni d'Averardo de' M. (se ofvan), f. 1389, d. 1 aug. 1464, biträdde tidigt fadern i ledningen af dennes omfattande bankiraffärer och åtföljde 1414 påfven Johan XXIII till Konstanzkonsiliet, där han fick många tillfällen att ytterligare vidga husets affärsförbindelser. Vid faderns död, 1429, öfvertog han ledningen af den demokratiska oppositionen. Själf i besittning af rätt god litterär bildning och uppriktig kärlek till de sköna konsterna, uppträdde han tidigt som mecenat och förstod därvid genom sysselsättande af en mängd konstnärer och handtverkare — liksom genom frikostighet med gåfvor och lån — att stärka och vidga sitt inflytande bland stadsbefolkningen, samtidigt med att han vid kritiska tillfällen kom stadsstyrelsen till ekonomisk hjälp med sina rikedomar och å andra sidan skickligt använde sitt politiska inflytande till att befordra sina privata affärsföretag. Cosimo hade 1433 ådragit sig ursinnigt hat från aristokratpartiets ledare Rinaldo degli Albizzi genom att först pekuniärt understödja och draga ekonomisk vinst af dennes krigsföretag mot Lucca och sedan, då militära motgångar följde, ansluta sig till den lägre florentinska befolkningens häftiga angrepp på kriget och dess främsta tillskyndare. Dessa hämnades genom att plötsligt låta fängsla honom och döma honom till förvisning till Padua (3 okt. s. å.). I landsflykten mottogs Cosimo såväl i Padua som i Venezia furstligt, medan hans fiender i Florens råkade ut för växand

Cosimo de' Medici (d. ä.). Efter en marmorrelief, antagl. af A. de Verrocchio.

svårigheter och snart förjagades, samtidigt med att Cosimo hemkallades genom beslut af en nyvald signoria och (6 sept. 1434) återvände för att sedermera till sin död leda republikens angelägenheter. Klokt undvek han därvid att till det yttre skjuta sin egen person i förgrunden, utan han nöjde sig med att genom de af honom behärskade valförsamlingarna (*balie*) låta alla viktigare ämbetsposter besättas med pålitliga anhängare, som sedan lydigt följde hans anvisningar. Klokhet, penningar och tålamod voro hans statskonsts förnämsta vapen, men han skydde ej vid behof de våldsammaste medel för att bli kvitt besvärliga motståndare, och det gamla aristokratpartiets ledare nödgades försmäkta i hopplös landsflykt. Sitt inflytande stärkte han ytterligare genom penninglån till flera påfvar och utländska furstar. Florens (och Fiesole) förskönade han med präktiga byggnader och konstverk, utförda af Donatello, Brunelleschi, Ghiberti, Luca della Robbia m. fl., och han visade äfven varmt intresse för vetenskapernas utöfvare, bl. a. genom att mottaga undan turkarna flyktande grekiska lärde samt låta Marsilio Ficino utbilda sig för att verkställa en latinsk öfversättning af Platons verk. Den platonska akademiens stiftande var också väsentligen Cosimos verk, liksom upprättandet af Florens' första offentliga bibliotek (i det utvidgade San-Marco-klostret). Efter sin död hedrades Cosimo af Florens' stadsmyndigheter med benämningen *padre della patria* (''fädernesländets fader'').

2. Piero de' M., kallad *il guttoso* (''den giktbrutne''), den föregåendes son, f. 1416, d. 3 dec. 1469, var sjuklig och föga maktlysten, men kom likväl till följd af faderns stora anseende att ärfva dennes äfven politiska maktställning. En aristokratisk sammansvärjning bildades mot honom 1466 under ledning af Luca Pitti och med anslutning af den berömde condottieren Colleoni, men Piero ingrep med oväntad energi och snabbhet samt fick sedan ostörd behålla makten till sin död. Han var fadern underlägsen i begåfning, men egde ädlare karaktär och har med rätta af sin son Lorenzo karakteriserats som ''mäktig, rättvis och hjärtegod''. — Hans yngre broder Giovanni de' M., f. 1424, d. 1463, var faderns älsklingsson, men framträdde föga offentligt.

3. Lorenzo de' M., den föregåendes äldste son, f. 1 jan. 1449, d. 8 april 1492, plägar benämnas med tillnamnet *il magnifico*, som vanligen öfversättes med ''den praktälskande'', men eg. torde ha varit en vid tilltal använd höflighetstitel (''magnificens''). Jämte sin yngre broder Giuliano ärfde han makten i Florens vid faderns död, 1469; han hade 1466 visat mycken rådighet vid kufvandet af Luca Pittis upprorsförsök och var sedan 1468 förmäld med en af Roms högbornaste adelsdamer, Clarice Orsini (d. 1488). Lorenzo var ovanligt ful, hade grofva, kantiga drag, intryckt näsa och gråblek hy. Däremot egde han omisskännlig poetisk begåfning och varmt konstsinne samt hade fått en grundlig litterär uppfostran. Släktens diplomatiska skicklighet och förmåga att vinna det lägre folkets stöd hade han ärft, men däremot ej faderns och farfaderns lugna affärsgeni. Hans lidelsefulla konstnärsnatur gjorde honom äfven obenägen att enligt släkttraditionen afstå från yttre tecken till den faktiska maktställningen. Mot denna samlade sig släktens fiender under ledning af familjen Pazzi och ärkebiskopen i Pisa, Francesco Salviati, hvilka tillförsäkrat sig stöd hos påfven Sixtus IV, som harmades öfver Lorenzos motstånd mot hans planer på att åt sina nepoter upprätta en stat invid florentinska republikens område. Pazziernas sammansvärjning gick ut på att mörda Lorenzo och hans broder under själfva högmässan i Florens' katedral för att sedan under den allmänna förvirringen rycka till sig makten i staten. Mordplanen kom till utförande 26 april 1478, men endast Giuliano stupade, medan däremot Lorenzo lyckades, lätt sårad, undkomma genom sakristian och samla folket mot de sammansvurne, på hvilka han tog en blodig hämnd. Bl. a. hängdes ärkebiskop Salviati i full ornat, hvilket gaf påfven anledning att exkommunicera Lorenzo och belägga Florens med interdikt. Då påfven och konungen af Neapel hårdt ansatte Florens med krig och Lorenzos inre maktställning under återverkan af motgångar i kriget syntes vackla, företog han en dristig färd som republikens sändebud till Neapel, lyckades utverka en förmånlig förlikning med dess konung, Ferdinand af Aragonien, och kom på denna väg snart äfven till uppgörelse med påfven (1480). Sedan de yttre farorna sålunda afvärjts, befäste han inåt sin makt genom en författningsändring, som anförtrodde ämbetsutnämningar och en mängd andra styrelsebefogenheter åt ett nybildadt permanent 70-mannaråd, hvilket blef Lorenzos osjälfständiga redskap. Äfven i realiteten blef hans styrelse alltmer despotisk, och han drog sig bl. a. ej för att söka upphjälpa sina genom slöseri vanskötta affärer genom att för egen del lägga beslag på staten tillhöriga penningar (t. ex. hemgiftsfonden, ''monte delle doti''). Starkt missnöje väcktes därigenom, men det hölls till en tid nere genom de lysande folkförlustelser, som den praktälskande Lorenzo ideligen anställde. Ett på intim vänskap med påfvemakten byggdt diplomatiskt jämviktssystem gaf Florens en synnerligen inflytelserik ställning i Italiens politik och höll främmande eröfrare på afstånd; Lorenzo kallades också ''den italienska kompassens nål'' och uppträdde utåt som suverän furste. Han lät ifrigt fortsätta arbetet på Florens' förskönande med ståtliga byggnadsverk, och för hans räkning arbetade målare och bildhuggare sådana som Benozzo Gozzoli, Filippo och Filippino Lippi, Botticelli, Ghirlandajo, Signorelli, Verrocchio och den unge Michelangelo. Medicéernas tafvelsamling bildar grundstommen till Uffizigalleriet. Kring sig samlade Lorenzo äfven skalder och lärde i mängd (bl. a. Angelo Poliziano och Pico della Mirandola). Själf skref han canzoner och sonetter, dansvisor i folklig toskansk tonart, karnevalssånger samt äfven hymner och andra

religiösa dikter. Det folkliga draget utgör styrkan i hans lyriska poesi. Hans lättsinniga lefnadssätt undergräfde tidigt hans hälsa, och under sitt sista lefnadsår trädde han i förbindelse med botpredikanten Savonarola. ”Med Lorenzo tycktes ungrenässansen ha dött”. — En fullständig samling af hans dikter, *Opere di Lorenzo de' M.* (4 bd, 1826), har utgifvits på föranstaltande af storhertig Leopold II. Jfr A. von Reumont, ”Lorenzo de' M. und seine zeit” (2 bd, 1874; 2:a uppl. 1883), Buser, ”Lorenzo de' M. als italienischer staatsmann” (1879), E. Armstrong, ”Lorenzo de' M.” (1896), och Lebey, ”Essai sur Laurent de M.” (1900).

4. Giuliano de' M., den föregåendes yngre broder, f. 1453, var till naturen mild och efterlåten, tog nästan endast till namnet del i styrelsen och nöjde sig med att vara den eleganta ungdomens ledare. Han mördades 26 april 1478 (se därom M. 3) och efterlämnade en oäkta son Giulio, sedermera påfven Klemens VII.

5. Piero de' M., son till M. 3, f. 1471, omkommen efter slaget vid Garigliano 28 dec. 1503, öfvertog vid sin faders död styrelsemakten, men befanns snart vara ”alltför uteslutande arftagare” och vann ingen framgång med sin klumpiga dilettantpolitik i monarkisk riktning. Hans okloka utrikespolitik underlättade franske konungen Karl VIII:s eröfringståg till Italien, och vid fransmännens annalkande ingick Piero fegt på de mest förödmjukande villkor, hvarigenom han emellertid endast påskyndade sitt eget och sina bröders fördrifvande från Florens (nov. 1494) af det förbittrade folket, som i stället hyllade Savonarolas teokratiska statsform (se Florens, sp. 623, och Savonarola). Piero stämplade sedan förgäfves för att återvinna sitt välde och fann döden som deltagare i ett franskt härnadståg nedåt södra Italien. Jfr Buser, ”Die beziehung der Mediceer zu Frankreich während der jahre 1493—1494” (1879).

6. Giovanni de' M., den föregåendes broder, f. 1475, d. 1521, blef 1513 påfve som Leo X (se d. o.).

7. Giulio de' M., oäkta son till M. 4, f. 1478, d. 1534, blef 1523 påfve som Klemens VII (se d. o. 10).

8. Giuliano de' M., yngste son till M. 3, f. 1479, d. 1516, fördrefs 1494 jämte sina äldre bröder Piero och Giovanni från Florens och återkom dit först 1512, då medicéerna efter gonfalonjären Pietro Soderinis död återkallades (se Florens, sp. 623). Styrelsemakten innehades då en tid samfälldt af honom och hans bror Giovanni, men sedan denne 1513 bestigit påfvestolen, lämnade snart äfven den svage Giuliano Florens. Gift med Filiberta af Savojen, hade han af hennes systerson, konung Frans I af Frankrike, erhållit titeln hertig af Nemours.

9. Lorenzo de' M., son till M. 5, f. 1492, d. 1519, fick 1513, sedan hans farbroder Giovanni som Leo X bestigit påfvestolen, öfvertaga styrelsemakten i Florens, till en början i förening med sin andre farbroder Giuliano (se M. 8). Han var ganska maktlysten och hade svårt att finna sig till rätta med de republikanska styrelseformerna och med de regeringsinstruktioner farbrodern Leo X tillställde honom från Rom. Denne gjorde honom 1515 till hertig af Urbino, där han emellertid fick utstå hårda strider med hertigdömets forne rättmätige innehafvare, Francesco Maria della Rovere. Lorenzo blef därunder sårad och dog några år senare, bruten i förtid af sjukdom och utsväfningar. Han hade 1517 äktat en högättad fransk dam, Madeleine de la Tour d'Auvergne, och hade med henne en dotter, den sedermera så ryktbara franska drottningen Katarina af Medici (se Katarina, sp. 1275). Efter hans död öfvertogs styrelsemakten i Florens af kardinal Giulio de' M., sedermera påfve under namnet Klemens VII (se d. o. 10).

10. Giovanni de' M., vanligen kallad Giovanni delle Bande Nere, sonsons son till Cosimo d. ä:s broder Lorenzo (se ofvan i släktöfversikten), f. 1498, d. 1526, hette egentligen Lodovico, men antog tidigt sin 1498 aflidne faders namn Giovanni och uppfostrades till en duktig krigare af sin manhaftiga moder, Katarina Sforza. Redan vid unga år vann han rykte som en af Italiens bästa härförare, och sitt tillnamn erhöll han efter de ”svarta krigarskaror” (*bande nere*), som alltid följde honom med orubblig tillit. Han sårades allvarligt vid Pavia 1525, där han stred i Frans I:s här, men var snart åter i fält mot de kejserlige. Då han i dec. 1526 företog ett alltför dristigt anfall mot Frundsbergs landsknektar i trakten af Mantua, blef han dödligt sårad och afled några dagar senare. Gift med Maria Salviati, blef han genom sin ende son, Cosimo (se M. 14), stamfader för den storhertigliga dynastien M. i Toscana.

Giovanni de' Medici, efter en marmorbyst i Florens.

11. Alessandro de' M., ansedd som oäkta son till M. 9, f. 1510, d. 6 jan. 1537, hade till moder en negress eller mulattkvinna — hvilket äfven syntes på hans ulliga hår och tjocka läppar — samt gällde för son till Lorenzo de' M., hertig af Urbino, fastän ett rykte utpekade påfven Klemens VII som hans fader och äfven andra gissningar om hans börd voro i omlopp. Då Florens 1530 efter en långvarig belägring ånyo måste underkasta sig de 1527 förjagade medicéerna, blef Alessandro, som förut fått titeln hertig af Citta di Penna, af familjens hufvudman, påfven Klemens VII, ditsänd som ärftlig styresman med kejserlig fullmakt (1531), erhöll hertigtitel och förlofvades med kejsar Karl V:s naturliga dotter, Margareta af Parma (se d. o.). De repu-

blikanska formerna bibehöllos nödtorftigt på så sätt, att Alessandro enligt ett folkbeslut af 1532 skulle styra som gonfalonjär, biträdd af 3 hvar tredje månad växlande senatorer och ett af 200 för lifstid utsedda medlemmar bestående råd. Hans måttlösa liderlighet och tyranni gjorde honom snart allmänt hatad, men då den aristokratiska oppositionen började stämpla för att störta honom torde han (1535) ha låtit genom gift röja ur vägen sin släkting och farligaste medtäflare, kardinal Ippolito de' M. (se M. 12), och efter sitt 1536 fullbordade giftermål med Margareta kunde han fastare än förr lita på kejsarens skydd. Emellertid blef han under skandalösa omständigheter året därpå mördad af en aflägsen släkting och stallbroder i utsväfningar, Lorenzino de' M. (se M. 13).

12. Ippolito de' M., oäkta son till M. 8, f. 1511, mördad 13 aug. 1535 i Itri, uppfostrades vid Leo X:s hof och sändes 1524 af Klemens VII till Florens som familjens därvarande representant med titeln *magnifico*. Styrelsen utöfvades i hans — sedermera äfven i den senare ditsände Alessandro de' M:s — namn af ett slags triumvirat, bestående af kardinalerna Passerini, Cibo och Ridolfi, men efter Roms plundring 1527 förjagades båda fränderna genom en folkresning. Ippolito var en ståtlig yngling med utpräglad smak för krigiska idrotter, musikaliskt begåfvad och omgifven af konstnärer; hans giftermålsplaner korsades, då Klemens VII af politiska skäl gjorde honom, den 18-årige ynglingen, till kardinal (jan. 1529) och förvaltare af ärkestiftet Avignon. Han sändes 1530 som legat till Karl V för att påyrka krig mot turkarna och sökte förgäfves få sig anförtrodd styrelsemakten öfver Florens, hvilken i stället tillföll Alessandro de' M. Ippolito hölls skadeslös med flera inbringande kyrkliga ämbeten, men fortfor att i dräkt och lefnadssätt uppträda ostentativt världsligt. Mot Alessandro stämplade han ihärdigt och ansågs invecklad i ett mordanslag mot denne. Hos den nye påfven Paul III stod han ej i gunst, och då han 1535 skulle utföra sina florentinska vänners önskan att hos Karl V, som befann sig i Tunis, anhålla om Alessandros aflägsnande och införande af bättre styrelse i Florens, afled han plötsligt under resan, som det troddes förgiftad på Alessandros anstiftan. Han hade en oäkta son, Asdrubal de' M., hvilken blef maltesriddare.

13. Lorenzo di Pier-Francesco de' M., vanligen kallad Lorenzino (såsom liten till växten), sonsons sonson till Cosimo d. ä:s broder Lorenzo (se släktöfversikten), f. 27 mars 1514 i Florens, mördad 26 febr. 1548 i Venezia, visade tidigt benägenhet att vinna herostratisk ryktbarhet, måste som yngling lämna Rom, enär han slagit af hufvudena på några antika statyer, och begaf sig då till Florens, där han blef Alessandro de' M:s stallbroder i dennes värsta utsväfningar. Han mördade denne med egen hand 1537, men vågade sedan ej söka politisk fördel af mordet, ehuru några republikaner hälsade honom som "den toskanske Brutus", utan flydde till Venezia och därifrån till Konstantinopel och Paris. Återkommen till Venezia, blef han där — enligt uppgift på befallning af sin frände Cosimo (se M. 14) — lönnmördad. Mordet på Alessandro försvarade han i en högtrafvande *Apologia*, och han har äfven skrifvit en komedi, *Aridosia*. Jfr P. Gauthiez, "L'Italie du XVI:e siècle; Lorenzaccio (Lorenzino de Médicis) 1514—1548" (1904).

14. Cosimo de' M., kallad Cosimo I l. den store, Toscanas förste storhertig, son till M. 10, f. 11 juni 1519, d. 21 april 1574, valdes efter mordet på Alessandro de' M. (se M. 11) i jan. 1537 till dennes efterträdare som hertig och statens styresman samt bekräftades kort därpå af Karl V i sin nya värdighet. Han visade snart prof på modig energi, kall hänsynslöshet och klok statskonst samt betraktades som förkroppsligandet af Machiavellis härskarideal i "Il principe". Ett försök att återställa den republikanska statsformen undertryckte han i juli 1537 med hjälp af sin fältherre Alessandro Vitelli, och den republikanska rörelsens ledare afrättades utan förbarmande (osäkert är, om den förnämste af dem, Filippo Strozzi, begick själfmord eller mördades i sitt fängelse). Cosimo eröfrade 1555, efter 15 månaders belägring, Siena, formellt för Karl V:s räkning, och erhöll 1557 af dennes son Filip II full besittningsrätt till denna gamla republik mot afskrifning af stora penningfordringar, som han haft hos Karl V; af påfven Pius V erhöll han 1569 titeln *storhertig* (*granduca*) *af Toscana*, på hvilken dock först hans son Francesco 1575 erhöll kejserlig bekräftelse. Cosimo omorganiserade landets förvaltning i byråkratisk anda, upprättade en stående armé, främjade levanthandeln, bl. a. genom instiftande af den för kustförsvaret mot sjöröfvare verksamma S:t Stefansorden, men förberedde också landets utarmande genom de på landtbefolkning, handel och näringar ytterligt tryckande skatter, som hans stora penningbehof föranledde. I fråga om konst och litteratur upprätthöll han släktens traditioner, inrättade *Accademia delle belle arti* i Florens, återupprättade Pisas universitet och var en ifrig samlare af fornsaker, taflor och statyer. I sitt första gifte, med vice-konungens af Neapel dotter, Eleonora af Toledo (d. 1562), hade han två öfverlefvande söner, Francesco och Ferdinand. 1570 äktade han Camilla Martelli och hade med henne sonen Piero. Jfr Ewart, "Cosimo de' M." (1899).

15. Francesco de' M. (Frans I), den föregående son, storhertig af Toscana, f. 25 mars 1541, d. 19 okt. 1587, blef 1564 regent i faderns

namn och 1574 dennes efterträdare. Han var sedan 1565 förmäld med kejsar Maximilian II:s syster Johanna af Österrike, som skänkte honom dottern Maria af Medici, gift med Henrik IV af Frankrike (se Maria, franska furstinnor 3), och efter Johannas död (1578) äktade han 1579 sin älskarinna, den sköna venezianskan Bianca Capello (se d. o.). I sin utrikespolitik gick han fullständigt i Österrikes ledband, och ökandet af den redan förut tryckande skattetungan bidrog att förvandla Maremmerna till en ödemark. Till handelns främjande förbättrade han Livornos hamn, men å andra sidan led handelsståndet stort förfång genom de omfattande affärer han — liksom sedermera flera af hans efterträdare — för egen räkning bedref. Af sin fader hade han ärft stark forskningslust på naturvetenskapernas, särskildt kemiens, område. Under hans regering inrättades Accademia della Crusca (se Akademi, sp. 405—406) och Uffizzi-galleriet; bland konstnärer uppmuntrade han särskildt Giovanni Bologna. Grym och passionerad som han var, begick han många våldsbragder, och under inflytande af exemplet från tronen tilltogo under hans regering blodsdåden inom alla samhällsklasser på ett förfärande sätt. Hans plötsliga död troddes ha förorsakats af gift, beredt för hans broder Ferdinand af Bianca Capello, men vållades sannolikt af feber, som han åsamkat sig under en jakt i Maremmerna, och äfven hennes nästan samtidigt inträffade frånfälle antages numera ha berott på naturliga orsaker.

16. Ferdinand I, storhertig af Toscana 1587—1609, den föregåendes broder, f. 1549, d. 7 febr. 1609, hade vid 14 års ålder utnämnts till kardinal, men aldrig låtit prästviga sig och afstod från kardinalsvärdigheten kort före sitt giftermål (1689) med Kristina af Lothringen. Han förde en på det hela taget mild och rättrådig regering, främjade verksamt Livornos utveckling till liflig handelsstad genom att tillåta äfven judiska och protestantiska köpmän att nedsätta sig där samt lät utföra en mängd nyttiga dränerings- och kanaliseringsarbeten. I sin utrikespolitik var han afgjordt franskvänlig. Han byggde Villa Medici i Rom och var en ifrig konstsamlare. — Hans halfbror Piero (Don Pedro) de' M., d. 1604, var befälhafvare öfver de spanska trupperna i Italien och sökte förgäfves erhålla någon del af faderns länder i arf.

17. Cosimo II, storhertig af Toscana 1609—21, den föregåendes son, f. 12 maj 1590, d. 28 febr. 1621, främjade ifrigt den toskanska flottans utveckling och sände den på härnadståg både mot barbareskstaternas sjöröfvare och till drusernas på Libanon hjälp mot turkarna. Han beskyddade Galilei och kallade honom 1610 från Padua till sin förste matematiker och hoffilosof.

18. Ferdinand II, storhertig af Toscana 1621—70, den föregåendes son, f. 1610, d. 24 maj 1670, stod till 1628 under sin moders och farmoders förmynderskap och var själf som regent ytterligt svag, fastän välmenande. Hans politik mot Kyrkostaten kännetecknades af stor eftergifvenhet, och det kortvariga krig han 1643—44 förde till försvar för sin svågers, hertigens af Parma, och sina egna länder mot Urban VIII:s försök att rikta sin släkt, Barberini, med nya besittningar, var ytterst betungande för landet. — Hans farbror Carlo, d. 1666, samt hans bröder Leopoldo, f. 1617, d. 1675, och Giovanni Carlo, d. 1663, voro kardinaler.

19. Cosimo III, storhertig af Toscana 1670—1723, den föregåendes son, f. 14 aug. 1642, d. 31 okt. 1723, var en fåfäng och bigott vekling, under hvars svaga regering armod och brott vunno allt större utbredning i Toscana. Han förmäldes 1661 med Lovisa af Orléans, men hon afskydde sin make och återvände 1671 till Frankrike efter fruktlösa försök att få deras äktenskap förklaradt ogiltigt. Då deras äldste son, Ferdinand, f. 1663, aflidit barnlös 1711 och andre sonen, Johan Gaston (se M. 20), lefde skild från sin gemål, sökte Cosimo få tronföljden öfverflyttad på sin dotter, Anna Maria Luisa (f. 1667, g. m. kurfursten Johan Vilhelm af Pfalz, änka 1716, d. 1743) och umgicks äfven med planer att återställa den florentinska republiken, men i båda fallen stötte han på oöfvervinneligt motstånd från främmande makter, som efter egna intressen ville förfoga öfver tronen i Toscana. Hans broder, Francesco Maria, f. 1660, blef 1686 kardinal, nedlade 1709 denna sin värdighet och gifte sig med Eleonora Gonzaga (d. 1742), men äfven deras äktenskap blef barnlöst, och kardinalen afled 1711.

20. Johan Gaston (it. *Giovan Gastone*), storhertig af Toscana 1723—37, den föregåendes son, f. 24 maj 1671, d. 9 juli 1737, var vid sin tronbestigning fysiskt förstörd genom utsväfningar och förmådde från sin sjukbädd ej egna mycken omsorg åt regeringsärendena, hvilka han öfverlät åt fala gunstlingar. Som efterträdare hade han accepterat kvadruppelalliansens utkorade, den spanske infanten don Carlos, men genom en ny uppgörelse mellan makterna 1735 ersattes denne med hertig Frans Stefan af Lothringen, Maria Teresias af Österrike gemål, och äfven härtill nödgades den sjuke storhertigen ge sitt samtycke. Sedan huset Medicis storhertigliga gren med honom utslocknat på svärdssidan, öfverlät hans efterlefvande syster Anna Maria Luisa till Frans Stefan äfven släktens stora allodialbesittningar och oväderliga konstsamlingar. 1—20. V. S—g.

Medicin (lat. *medicīna*, näml. *res* eller *ars*) betyder såväl läkemedel som läkekonst och omfattar som vetenskap ej blott konsten att bota sjukdomar, utan allt, som rör människans eller djurens hälsa och sjukdom. Medicinen innefattar flera speciella vetenskapsgrenar, som kunna delas i två hufvudgrupper, nämligen de, som röra den friska organismen i dess normala lifsyttringar, och de, som röra den sjuka organismen och medlen till dess återställande till hälsa. Till den förra gruppen räknas i första rummet anatomien, som beskrifver såväl kroppen i dess helhet som de sär-

skilda organen, organsystemen och deras struktur (*histologi*), samt fysiologien, som afhandlar organens funktioner eller lifsyttringar hufvudsakligen med tillämpning af fysik och kemi (*fysiologisk kemi*). Härtill sluter sig hygienen, som behandlar betingelserna för organismens hälsa och fäster uppmärksamhet på allt, som i detta hänseende kan verka störande såväl i den enskildes lif som beträffande förhållandena inom samhället. Den andra af medicinens hufvudgrupper, patologien, sjukdomsläran, omfattar flera särskilda specialgrenar, såsom *etiologi*: läran om sjukdomsorsakerna, *patologisk anatomi*: afhandlande de sjuka delarnas form och struktur, *allmän patologi*: de sjukliga, abnorma funktionerna och lifsyttringarna, *speciell patologi*: de särskilda sjukdomarnas förhållanden, *nosologi*: den systematiska beskrifningen af sjukdomarna, *symtomatologi*: läran om sjukdomarnas symtom, d. v. s. de yttre förnimbara tecken, på grund af hvilka *diagnostiken* uppställer en bestämd sjukdoms *diagnos*, d. v. s. igenkänner hvarje sjukdom för sig, fästande sig icke blott vid ”status præsens”, d. v. s. de för tillfället framträdande symtomen, utan äfven vid ”status antecēdens”, d. v. s. de sjukdomstecken, som visat sig förut och nu återkallas i minnet (”anamnēs”). Konsten att rätt sammanbinda och bedöma alla dessa tecken kallas *semiotik*; att af de förflutna och närvarande symtomen sluta till de kommande samt förutspå sjukdomens vidare förlopp och utgång kallas att ställa sjukdomens *prognos*. Symtomen ge äfven bestämda ”indikationer”, d. v. s. anvisningar, för behandlingen l. terapien. Den *allmänna terapien* sysselsätter sig med de allmänna grunderna för sjukdomarnas botande; den *speciella terapien* ingår i detaljerna af hvarje sjukdoms behandling och betjänar sig för detta ändamål af ett omfattande material af läkemedel (”materia medica”). Den gemensamma läran om läkemedlen kallas *farmakologi*. Terapien begagnar sig icke blott af de på apoteken förvarade drogerna, utan äfven af luft, klimat (*klimatoterapi*), vatten (*balneoterapi, hydroterapi*), diet (*dietetik*), gymnastik och massage (*mekanoterapi*), elektricitet (*elektroterapi*), radium och Röntgenstrålar (*radioterapi*), preparat beredda af organ (*organoterapi*) och särskildt af blodserum (*serumterapi*) samt af en del bakterieprodukter (jfr Bakteriologi). — Den speciella patologien uppdelas i allt flera specialgrenar, ju mera särskilda grupper af sjukdomar bli föremål för specialstudier af särskilda fackmän. Så tillhöra sinnessjukdomarna särskildt *psykiatrien*, nervsystemets sjukdomar *neuropatologien* l. *neurologien*, ögonsjukdomarna *oftalmologien* l. *oftalmiatrien*, öronsjukdomarna *otiatrien*, svalgets och strupens sjukdomar *laryngologien*. *Dermatologien* sysselsätter sig med hudsjukdomar, *syfilidologien* med smittsamma könssjukdomar, särskildt syfilis, *gynekologien* med de för kvinnan egendomliga sjukdomarna, *obstetriken* med barnsbörden och läkarens ingrepp till dess underlättande, förlossningskonsten, *pediatriken* med barnsjukdomarna, *epidemiologien* med epidemierna l. farsoterna, *bakteriologien* med farsoternas orsaker, bakterierna, *toxikologien* med gifterna och de af dem framkallade sjukdomarna samt deras motgifter, *kirurgien* med en mängd yttre och inre åkommor, för så vidt de äro föremål för operation, *ortopedien* med ben- och ledgångssjukdomar, förlamningars inverkan på motiliteten (rörligheten), lyten etc., *radiologien* med studiet af Röntgen- och radiumstrålars förhållande till organismen i diagnostiskt och terapeutiskt afseende, *rättsmedicinen* med sjukdomarnas förhållande till rättsväsendet och samhällslifvet.

Medicinens historia. Den äldsta medicinen stod i närmaste samband med den religiösa kulten och utöfvades af präster och mager. Sedermera påverkades den af de filosofiska skolorna; och ehuru redan tidigt många försök gjordes att grunda den mera på objektivt naturstudium, har den först i nyare tider blifvit hvad den bör vara, en empirisk naturvetenskap, stödd på och sammanhängande med alla öfriga naturvetenskaper. De första spåren af läkekonstens utöfning träffas hos de äldsta kulturfolken, fenicier, inder, perser, egypter, israeliter och greker. — Den äldsta medicinska litteraturen träffas i *Indien* i flera på sanskrit skrifna böcker (se Indiens språk och litteratur, sp. 542). Den fornindiska medicinen, ehuru utöfvad af en kast, som var skild från prästernas, hade dock i mycket en religiös och mystisk karaktär, betraktades som en uppenbarelse af Gud och var därför icke underkastad någon utveckling. Emellertid förvånas man öfver den massa af iakttagelser, som samlades, de noggranna dietetiska reglerna, rikedomen på läkemedel samt den utvecklade kirurgiska och obstetriska tekniken. T. o. m. liköppningar gjordes. Indernas anatomi och fysiologi voro dock högst torftiga och löjliga. Nafveln var enligt deras åsikt centrum för kärl och nerver o. s. v. Särdeles utbildad var konsten att förlänga lifvet medelst elixirer o. d. Hela patologien behärskades af hypotesen om de fem grundelementen: jord, vatten, ljus, luft och eter. Urinvägarnas sjukdomar, stenpassion, sockersjuka och spetälska äro ganska utförligt afhandlade. Otaliga läkemedel begagnades, mest från växtriket. En mängd gifter och motgifter var äfven känd, och i konungarnas kök voro särskilda läkare anställda för att förekomma gift i maten. Särdeles utvecklad var läran om sår, abscesser, benbrott, luxationer, bråck, och man begagnade sig af skalpeller, sågar, specula, blodiglar, koppning, stensnitt, ja t. o. m. af så moderna operationer som buksnitt och tarmsöm. Bland förbandsmedel intog *oleum sesami orientalis* ett framstående rum såsom ett verkligt antiseptiskt medel. Äfven obstetriken är i ofvannämnda verk ganska utförligt behandlad. Vissa kasters fruar förlöstes af barnmorskor i särskilda förlossningshus; förbättring af felaktiga lägen genom vändning brukades, äfvensom manuell extraktion, styckning af foster och kejsarsnitt. Men därjämte tillkommo vidlyftiga ceremonier, böner och hymner. — Äfven i *Kina* var läkekonsten tidigt utbildad, ehuru i värde ej jämförlig med den indiska. Anatomien var nästan alldeles okänd. En öfverdrifven vikt fästes vid pulsens beskaffenhet. Kineserna hade en mängd läkemedel, af hvilka ginseng-roten var det viktigaste. Den förnämsta läkarboken var ”Ching-che-chun-ching”, som föreligger i 40 bd. — Den äldre *egyptiska* medicinen, som lånat mycket från Indien, var ett monopol för prästerna och betraktades som en gåfva

af Isis. De äldsta medicinska urkunderna voro de s. k. "Embre" l. "Ambres", 6 af de 42 vishetens böcker, som Hermes ristade på pelare. Under det de högre prästerna begagnade blott teurgiska medel, öfvades den egentliga medicinen af de lägre prästerna, de s. k. pastoforerna. Hufvudsaklig vikt lades på dietetiken. Måttlighet och renlighet upphöjdes till gudomliga bud. Fasta, kräkmedel och laxermedel begagnades på bestämda tider; salfvor, bad, frotteringar och omskärelse voro i allmänt bruk. Läkemedlen voro i allmänhet enkla; sannolikt brukades tidigt opium och scilla. Ett sammansatt medel, "kyfi", åtnjöt stort anseende. På afbildningar finner man amputationer och kastrationer. Skickligast voro egypterna måhända i ögonsjukdomar, och ögonläkarna stodo högt i anseende. — Den *judiska* läkekonsten ordnades af Mose hufvudsakligen efter egyptiska förebilder. Kung Salomo lär ha författat ett medicinskt verk "Sefer refuoth" (sundhetsaflor), hvilket den fromme Hiskia lät uppbränna, emedan det skulle ha innehållit afgudiska element. Den äldre judiska medicinen bar en helt och hållet teurgisk prägel. Den senare talmudiska medicinen upptog däremot mycket från grekerna. Hygienen och förlossningskonsten stodo högt hos judarna. Med tiden sammansmälte den judiska medicinen med den arabiska. — De gamle *kaldéerna*, *mederna* och *perserna* trodde mera på magien än på örter eller knif.

Under det läkekonsten hos nu nämnda folkslag var mer eller mindre insvept i en mystisk slöja, kom den först genom den friare *grekiska* odlingen till en naturligare och självständigare utveckling. Visserligen var den äfven hos grekerna i början förenad med tempeltjänsten och bestod delvis i offer och böner till vissa gudomligheter, som ansågos råda öfver lif och hälsa, såsom Apollon, i egenskap af gudarnas läkare kallad Paian, Artemis, kvinnornas skyddande gudomlighet (såsom barnaförlöserska kallad Locheia), och Pallas, men framför alla Apollons son Asklepios (Æsculapius), hvars tempel tillika voro kuranstalter. Genom de på metall och elfenben upptecknade bilderna af de botade delarna (*anathemata*) äfvensom genom beskrifningar på votivtaflor samlades vid dessa tempel ett slags medicinskt bibliotek. Kurerna bestodo i fasta, tvagningar, reningsbad och dietetiska medel, såsom drufvor och honung, sedermera äfven skarpare örter. Asklepiosprästerna aflade en ed, hvarigenom de förbundo sig till samvetsgrannhet, människokärlek, renhet, kyskhet, tystlåtenhet, att icke utlämna dödande eller fosterfördrifvande medel, men att icke heller lära bort sin konst till några utom skrået stående. Äfven mera världsliga medicinska skolor funnos, såsom i Kroton (Italien), Kyrene (Afrika) samt på öarna Rhodos, Kos och Knidos, de två sista mest berömda. Vidare öfvades läkekonst äfven vid de grekiska gymnasierna, som vanligen uppbyggdes i närheten af asklepiostemplen och där utom dietetiken äfven gymnastik användes till botande af kroniska sjukdomar. Slutligen öfvades enskild praktik äfven af en mängd självbildade s. k. empiriker l. naturläkare, kvacksalfvare, farmakopoler (apotekare), sympatetiker, barberare och barnmorskor. Vissa läkare voro anställda af staten eller kommunen och kallades "demiurger", af hvilka några redan af Lykurgos anställdes som militärläkare vid den spartanska hären. — En grek bär det största namnet inom medicinens historia och kan med skäl betraktas som den vetenskapliga medicinens grundläggare och fader, nämligen Hippokrates (se d. o.) från Kos, f. 460 f. Kr. Vid Greklands förfall tog medicinen liksom öfriga vetenskaper sin tillflykt till Alexandria. Genom den tillåtelse, som läkarna därstädes fingo, att dissekera brottslingars lik tog anatomien ett väldigt steg framåt under de omkr. 300 f. Kr. lefvande Herofilos och Erasistratos, hvilka ganska noga utredde hjärnans och nervsystemets anatomi, beskrefvo ögats särskilda delar o. s. v. Under det den hippokratiska medicinen i Grekland höll på att urarta till en i dogmatiska formler stelnad spekulation, uppstod som motståndare härtill den "empiriska skolan", som fäste sig endast vid den omedelbara iakttagelsen och erfarenheten och hvars förnämsta målsmän voro Herofilos' lärjunge Filinos från Kos och Serapion från Alexandria. — I *Rom* gjorde den grekiska medicinen sitt intåg med Archagathos från Peloponnesos 219 f. Kr., hvars kirurgiska operationer med knif och eld förvärfvade honom öknamnet "bödeln". Ett årh. senare uppträdde Asklepiades från Bitynien, som vann en kolossal framgång. Han ansåg, att alla akuta sjukdomar berodde på en sammandragning af porerna och alla kroniska af deras utvidgning. Denna teori utbildades vidare af hans lärjunge Themison från Laodikeia till ett särskildt system, kalladt "metodismen", som delar sjukdomarna i sådana, som bero på *strictum* (hopdragen väfnad) eller *laxum* (lös och slapp väfnad) eller på en blandning af båda. Denna solidistiska doktrin anses ligga till grund för von Hallers (d. 1777), Browns (d. 1786) och Broussais' (d. 1838) irritabilitetsläror. Mot metodikernas atomistiska lära uppträdde den af Athenaios från Cilicien stiftade "pneumatikernas" skola, som härledde all kroppens verksamhet, både hälsa och sjukdom, från den luftartade principen (grek. *pneuma*). I slutet af 2:a årh. e. Kr. uppträdde i Rom greken Galenos (se d. o.), hvilken samlade och systematiserade hela den tidens medicinska vetande och genom sin auktoritet sedermera behärskade hela medeltidens medicin.

De ende, som under *medeltiden* visade någon självständig vetenskaplig verksamhet på medicinens område, voro araberna i 9:e—11:e årh., bland hvilka de mest framstående voro Al-Kindi, Rhazes, Haly Abbas, Abu-l-kasis, Avenzoar, Averroës och Avicenna. I synnerhet den sistnämnde utöfvade genom sin lärobok "Kanon" ett mäktigt inflytande på medicinen ända in i det 16:e årh. Araberna, som voro stora kemister, ökade läkemedlens antal betydligt, och många af dessas namn bära ännu vittnesbörd om sitt arabiska ursprung, såsom alkohol, nafta, julep, sirap m. fl. — Inom medeltidens kristna värld togo den religiösa tron och kyrkan herraväldet öfver medicinen liksom öfver alla andra vetenskaper. Tron blef universalmedlet, som jämte några empiriska medel användes af munkar och nunnor i klostren. De få lekmän, som befattade sig med läkekonstens utöfning, voro okunniga och för-

aktade. Munkarna i vissa kloster, t. ex. benediktinordens på Monte Cassino, sysselsatte sig med afskrift och kommentering af den romerska och grekiska forntidens medicinska arbeten, speciellt af Galenos' skrifter. I Salerno framträdde under den tidigare medeltiden (10:e—12:e årh.) en egendomlig fri läkarskola, hvilken fått sina impulser från såväl den grekiska som den arabiska medicinen och härigenom alltså blef en indirekt utveckling af den gamla egyptiska medicinska kulturen. Dit strömmade lärjungar från alla länder för att lyssna till en Caphon, Archimatæus, Platearius och Bartholomæus eller kvinnorna Trotula och Mercuriade, och därifrån utgingo ryktbara läkare till arméerna, till de i de större städerna nybildade hospitalen samt till de kungliga och furstliga hofven. Skolans förnämsta skrift, ''Regimen sanitatis'', var författad på leoninsk vers. Emellertid öfverfördes den arabiska medicinen till Västerlandet af Konstantin Afrikanen (d. 1087), hvars skrift ''Breviarium viaticum'' länge var en högt värderad lärobok; och under 13:e och 14:e årh. utbredde sig arabo-galenismen till de många ryktbara medicinska skolorna i Bologna, Ferrara, Pavia, Padua, Milano, Montpellier, Paris och Oxford. Men under dessa vidskepelsens tidehvarf utgjorde medicinen en alltför grumlig blandning af mysticism, alkemi, kiromanti, nekromanti, astrologi och skolastik. Kirurgien låg i händerna på råa, kringresande badare samt bråck- och stensnidare, hvilka satte kirurgien i sådant vanrykte, att den formligen skildes från medicinen genom påfliga dekret och att medicinska fakulteten i Paris vägrade mottaga någon studerande, som icke förut afsvurit sig kirurgien. Att dissekera lik hade påfven Bonifatius VIII belagt med kyrkans högsta bann, och därmed var möjligheten att erhålla en grundval för medicinska studier utesluten. Mondino de Luzzi (Mundinus), professor i Bologna, vågade visserligen 1315 trotsa detta förbud, men detta var ett enstaka försök. I hufvudsak nöjde man sig att kommentera Galenos.

Med *reformationstidehvarfvet* inträdde den fria forskningen i sin fulla rätt. Anatomien utbildades af sådana män som Sylvius, Fallopia och Eustachio och framför alla andra genom Sylvius' lärjunge Vesalius (d. 50-årig 1564), hvilken som anatomisk lärare i Padua, Bologna, Pisa m. fl. ställen först bröt med Galenos' anatomiska doktriner och genom införandet af verkliga anatomiska dissektioner blef den moderna anatomiens fader. Kirurgien lyftes åter genom A. Paré, berömd för sitt klassiska arbete öfver skottsår och genom den af honom först utförda underbindningen af blödande artärer vid amputationer. Med kirurgien uppblomstrade äfven obstetriken, och tysken E. Rösslein skref 1513 en ganska värderik lärobok (De hafvande kvinnornas rosengård) i förlossningskonsten. Den, som skarpast bröt med gammal auktoritet, var den ryktbare Paracelsus (d. 1554). Som en medicinens Luther icke blott föreläste han på tyska i stället för latin, utan lät offentligen bränna Galenos' och Avicennas skrifter. Dock slog han väl mycket öfver i fantasteri och hade mera negativt än positivt inflytande på medicinens utveckling. Ännu ensidigare omfattade Paracelsus' lärjungar det mystiska elementet i hans lära, utvecklande den s. k. ''spagiriska'' medicinen, hvilken fann ifriga anhängare inom rosenkreutzarnas orden. Mot dessa ensidigheter uppträdde kraftigt Andr. Liborius (d. 1616), genom hvilken kemien vann större inflytande på läkekonsten. 1500-talet hade för öfrigt att kämpa emot svåra härjningar af sjukdomar och farsoter, såsom spetälska, syfilis, skörbjugg, pest, kikhosta, pneumonier m. m. — *1600-talets* mest epokgörande händelse inom den medicinska världen är blodomloppets upptäckt genom engelsmannen W. Harvey (d. 1657), som f. ö. genom sin lära ''omne vivum ex ovo'' (ägget är allt lefvandes ursprung) bekämpade den gamla läran om ''generatio æquivoca'' (lefvande varelsers omedelbara uppkomst ur liflösa kroppar) och sålunda blef skaparen af den moderna fysiologien. Vid århundradets midt upptäcktes lymfkärlen af Olof Rudbeck d. ä. och T. Bartholin. Genom italienaren M. Malpighi (d. 1694) och holländaren A. van Leeuwenhoek (d. 1723) infördes mikroskopet som medel för den finare anatomiens studium. Läkemedelsförrådet ökades med de kraftiga drogerna kinabark, ipecacuanha (kräkrot), arnica, digitalis och valeriana. Bland nyare sjukdomar upptäcktes och studerades rachitis (engelska sjukan) och kretinismen. Engelsmannen T. Sydenham (d. 1689) införde ett grundligare studium af de olika epidemiska konstitutionerna och en i många riktningar rationellare terapi. Ännu var dock medicinen väsentligen spekulativ. Två riktningar gjorde sig gällande: den ''iatrokemiska skolan'', hvars förnämsta representanter voro belgiern J. B. van Helmont (d. 1644), som ansåg, att både hälsa och sjukdom närmast reglerades af en viss kemisk lifsprincip, kallad ''archeus'', och holländaren Fr. de le Boë (d. 1672, mera känd under det latinska namnet Sylvius), vidare den ''iatromatematiska'' l. ''iatromekaniska'' skolan (se Iatrofysik), hvars förnämsta män voro S. Santorio (d. 1636), G. A. Borelli (d. 1679), L. Bellini (d. 1703) och G. Baglivi (d. 1708). Oaktadt de ensidiga uppfattningar, till hvilka dessa skolor i allmänhet gjorde sig skyldiga, befordrade de dock den exakta medicinens utveckling i många viktiga kemiska och fysiska detaljer.

Den medicinska vetenskapen i början af *1700-talet* behärskas af det lärda triumviratet tyskarna G. E. Stahl (d. 1734) och Fr. Hoffmann (d. 1742) samt holländaren H. Boerhaave (d. 1738). Stahls lära hänför all kroppens verksamhet till en immateriell princip, själen (*anima*), under det Hoffmann fattade lifsprincipen, den från hjärnan afsöndrade och genom nerverna utströmmande nervetern, såsom något mera materiellt. Boerhaave var till sina grundåsikter hufvudsakligen iatromekaniker, ehuru i allmänhet eklektiker. Den lärdaste af 1700-talets läkare var (med undantag af Linné, som dock mera tillhör botanikens historia) tysken A. von Haller (d. 1777). I denne polyhistors lära om *irritabiliteten* vann ''solidarpatologien'' ett mäktigt stöd emot ''humoralpatologien''. Den förut af engelsmannen Fr. Glisson (d. 1677) i spekulationen införda irritabiliteten fattades af Haller såsom en egenskap uteslutande hos musklerna och skildes från nervkraften. Denna riktning fullföljdes af skotten W.

Cullen i hans nervpatologiska system. På den hallerska irritabilitetsläran grundades äfven ett system af J. Brown, som ansåg alla lifsyttringar vara blott en produkt af yttre retning. Denna lära slog till en tid mycket an i Tyskland, men omfattades ej af de store praktiske läkarna J. P. Frank (d. 1821) och J. Chr. Reil (d. 1813) samt bekämpades lifligt af Chr. W. Hufeland (d. 1836). Sedan medicinen åter kommit på villospår genom inflytande af den schellingska naturfilosofien, af hvilken äfven "homeopatien" (se d. o.) kan betraktas som en frukt, blef det 1800-talet förbehållet att fullständigt befria medicinen från både mystik och filosofisk spekulation samt häfda dess rätt som exakt fri naturvetenskap. En i denna riktning gående forskning hade dock redan under 1700-talet blifvit tillämpad af många enskilda inom såväl de teoretiska som de praktiska specialgrenarna af medicinen. Så hade både anatomien och fysiologien gått sin väg framåt, tämligen oberörda af de rådande systemen. I Italien arbetade anatomerna Pacchioni, Valsalva, Mascagni, G. D. Santorini (d. 1737) och Scarpa; i England Monro, bröderna W. och J. Hunter (den förre d. 1783, den senare 1793) och Cheselden; i Holland Albinus; i Tyskland Lieberkühn, Zinn, Wrisberg, Meckel, Sommering och Heister; i Frankrike Vicq d'Azyr, Lieutaud, Sénac, Portal m. fl. Fysiologien fortgick på experimentens och upptäckternas väg. L. Spallanzani (d. 1799) samlade magsaft hos djur och pröfvade dess inverkan på digestionen. L. Galvani (d. 1798) gjorde sina för framtiden så fruktbärande elektriska experiment på grodor. A. L. Lavoisier (d. 1794) störtade Stahls teori om "flogiston" (se d. o.), utredde "förbränningens" natur, visade, att andningsprocessen är ett gasutbyte mellan kroppen och omgifvande medium, samt anförde goda grunder för den uppfattningen, att detta gasutbyte — upptagande af syre och afgifvande af kolsyra — är betingadt af en i kroppen försiggående förbränning, som jämväl är upphofvet till "djurvärmet". Banbrytande verkade äfven Lavoisiers landsman Bichat (d. 1802), hvars arbeten lade grunden till den moderna histologien och den allmänna anatomien. Patologiska anatomien, som först fått hålla till godo med sällsynta spridda iakttagelser, visserligen förtjänstfullt samlade i Bonets "Sepulchretum" (1700), blef en mera ordnad vetenskap genom G. B. Morgagni (d. 1771), som gaf den patologiska anatomien dess rätta plats inom medicinen. Äfven den exakta kliniska forskningen hade sina framstående målsmän: G. B. Borsieri (d. 1785), som utgaf värdefulla "Institutiones medicinæ practicæ", Huxham (d. 1768), utmärkt iakttagare och beskrifvare af febrar (särskildt en ny tyfusform, *febris lenta nervosa*), hvarjämte han skref en monografi öfver *angina gangrenosa*, hvari man lätt igenkänner difterien, samt Heberden (d. 1801), som studerade *angina pectoris* och former af kronisk reumatism. Mot midten af 1700-talet öppnades i Wien en af de mest berömda kliniska skolor i Europa, under ledning af G. van Swieten (f. 1700, d. 1772), lärjunge af Boerhaave, och under medverkan af A. de Haen, äfvenledes lärjunge af Boerhaave, och M. Stoll. Kirurgien odlades med framgång som vetenskap af engelsmannen P. Pott, men blomstrade upp företrädesvis i Frankrike, då, efter långa strider med både barberare och läkare för invärtes sjukdomar, 1731 grundlades den sedan så ryktbara l'Académie de chirurgie, vid hvilken verkade sådana män som Louis, J. L. Petit och P. J. Desault. Slutligen må påpekas, att från 1700-talet härstamma två de viktigaste upptäckter, nämligen af perkussionen, genom tysken L. Auenbrugger von Auenbrug (d. 1809), och af vaccinationen l. kokoppympningen, 1796, genom engelsmannen E. Jenner (d. 1823).

Medicinens uppblomstring under *1800-talet* visade sig först i Frankrike. Visserligen lefde ännu den gamla systematiseringslustan kvar. F. J. V. Broussais (d. 1838) väckte en tid mycken uppmärksamhet med ett system, enligt hvilket snart sagdt alla sjukdomar betraktades såsom inflammationer och det enda botemedlet ansågs vara bloduttömningar, hvilkas bedröfliga resultat vid den 1832 i Paris härjande koleran ändtligen framstod i klar dag. Af bestående värde voro emellertid de insatser i den medicinska forskningen, som gjordes af Broussais' energiske motståndare, R. Th. H. Laënnec (d. 1826), hvilken utarbetade den undersökningsmetod, som benämnes auskultation, och uppfann stetoskopet samt sålunda riktade diagnostiken med ett af dess förnämsta hjälpmedel, hvarjämte han lämnade viktiga bidrag till den patologiska anatomien, i det han först och på ett fullkomligt klassiskt sätt beskrifvit hjärtats sjukdomar. Laënnecs arbeten och äfven striden mot Broussais fortsattes af hans lärjunge, P. Ch. A. Louis (d. 1872), som gjorde sig bekant genom sina forskningar rörande lungsoten och tyfoidfebern. Den tredje stormannen af samma riktning, J. N. Corvisart (d. 1821), skref ett klassiskt verk öfver hjärtsjukdomarna. De franska skolan, som sålunda i början af århundradet gick i spetsen för den exakta medicinska och kliniska forskningen, har äfven flera andra lysande namn att uppvisa, såsom A. N. Gendrin (f. 1796), G. Andral (d. 1876), A. F. Chomel (d. 1858), C. F. Lallemand (d. 1854), J. Bouillaud (f. 1796, hjärtsjukdomar och reumatism), J. Cruveilhier (d. 1874, patologisk anatomi), Bretonneau de Tours (d. 1862, difteriens upptäckare) och hans lärjunge Trousseau (d. 1866), samt G. B. Duchenne de Boulogne (d. 1875), forskare i muskel- och nervsystemets fysiologi och patologi. I England beträddes samma nyktra kliniska väg af R. Bright (d. 1858), som beskref njursjukdomarna, skotten J. Abercrombie (d. 1844), irländaren Graves (d. 1853) m. fl. De nya forskningsmetoderna omfattades i Tyskland först och grundligast af J. L. Schönlein (d. 1864), som gjorde dem fruktbringande för hela Tyskland genom framstående lärarverksamhet (hans inflytande på en massa lärjungar kan jämföras med Boerhaaves). Man har orätt ansett honom som stiftare af en ny skola (den "naturhistoriska"). Han följde allenast de store franske mästarnas föredöme och aflyfte den mystiska slöja, som den tiden allmänt insvepte lärometoderna vid Tysklands högskolor. Ungefär samtidigt utbildades de franska idéerna på ett särdeles framgångsrikt sätt af Wienskolan, där den patologiska anatomien fick sin

förnämste moderne målsman i K. Rokitansky (d. 1878), den fysikaliska diagnostiken bearbetades af J. Skoda (d. 1881), hudsjukdomarna af Hebra, de invärtes sjukdomarna af Oppolzer, anatomien af J. Hyrtl, fysiologien af E. W. Brücke, farmakologien af Schroff, kirurgien först af Schuh, sedermera af Th. Billroth och syfilidologien af Sigmund. Under en lång följd af år lockade denna skola ett stort antal lärjungar från alla länder, och ingen främmande skola har öfvat sådan dragningskraft på svenska läkare under 1800-talets mellersta årtionden. Skolans riktning, som fick namnet "fysiologisk medicin", utbreddes öfver alla länder genom ifriga anhängare. Bland de främste såsom lärare och skriftställare var K. A. Wunderlich, ehuru i viss mån självständig. Han inlade särskildt stor förtjänst om noggranna temperaturundersökningar i febrar och andra sjukdomar. I Wienskolans riktning arbetade äfven J. Henle (d. 1885), Ludwig Traube (d. 1876), Hermann Lebert (d. 1878), R. A. von Kölliker (d. 1905), R. Virchow (d. 1902) m. fl. Under inflytande af den s. k. fysiologiska skolan utvecklades företrädesvis diagnostiken och den patologiska anatomien, under det att terapien däremot i viss mån fick stå tillbaka. Man riktade sin uppmärksamhet mera på profylaxen, hygienen och dietetiken än på den speciella terapien. Genom Pasteurs och Kochs arbeten inom *bakteriologien* (se d. o.) erhöll medicinen ett uppsving som aldrig tillförene. Ledd af Pasteurs upptäckter ang. jäsningen, införde Lister den *antiseptiska sårbehandlingen* (se Antiseptik), som sedermera åstadkommit en fullständig omhvälfning inom kirurgien. Med kännedomen om bakterierna som sjukdomsalstrare var grunden lagd för ett målmedvetet bekämpande af de smittsamma sjukdomarnas spridning inom samhället (se Desinfektion, Epidemi och Isolering). Behrings upptäckt af *serumterapien* mot difteri öppnade nya utsikter för den invärtes medicinen att bekämpa dessa sjukdomar hos individen. Kännedomen om den *inre sekretionen* (se d. o.) och om *ämnesomsättningen* (se d. o.) har vidgat möjligheterna att med framgång behandla en mängd kroniska sjukdomar. Upptäckten af Röntgenstrålarna samt af radium har på sista tiden gett upphof till en särskild gren af medicinen, *radiologien* (se d. o.). Man hör ofta det uttalandet, att utvecklingen under 1800-talet gjort slut på de medicinska systemen. Detta innebär emellertid icke, att man definitivt uppgifvit sträfvandet efter en enhetlig uppfattning af sjukdomsföreteelserna. Skillnaden mot förr är den, att vår kännedom om dessa företeelser är mycket mera rikhaltig och att man vid teoretiserandet på ett helt annat sätt än förr tar hänsyn till de faktiska iakttagelserna. Linné var på sin tid en framstående läkare, och han behärskade tvifvelsutan sin tids medicinska vetande. Han har uppställt ett medicinskt system, typiskt för sin tid, men som på oss gör samma intryck som ett fullkomligt främmande språk. Han var en utmärkt iakttagare och har meddelat rön, som uppenbarligen hos honom väckt tanken på hvad vi kalla mikroorganismer som sjukdomsorsak. Det är betecknande, att dessa iakttagelser ej finna någon plats i hans medicinska system. Uppfattningen af sjukdomarnas natur har väsentligen varit beroende af den härskande uppfattningen i fråga om lifsföreteelserna (se Lif). Vid början af 1800-talet antog man som förklaring till dessa företeelser en särskild lifskraft (se d. o.) af mer eller mindre mystisk natur. Denna uppfattning fick under 1800-talet småningom vika, och man lärde sig att i lifsföreteelserna såväl som i sjukdomarna ej se något annat än vanliga naturprocesser af kemisk eller fysikalisk natur. Visserligen hade representanterna för de gamla iatrokemiska och iatromekaniska systemen försökt tillämpa ett liknande åskådningssätt. Men dels befunno sig ännu fysiken och kemien på ett mycket outveckladt stadium, dels saknade man en anknytningspunkt, där man kunde så att säga anbringa de fysikaliska och kemiska processerna i den lefvande organismen. En sådan anknytningspunkt erhöll man först genom Schwanns upptäckt af cellen (se d. o.) 1838. Cellläran har i biologien spelat samma roll som läran om häfstången i mekaniken. Cellen är det element, med hvilket biologen opererar. Cell-läran infördes på 1850-talet af Virchow i patologien. Cellen blef sätet för sjukdomsprocesserna, och mikroskopet blef det hufvudsakliga hjälpmedlet att analysera dessa processer (se Cellularpatologi). Betraktelsesättet blef hufvudsakligen anatomiskt: den kliniska sjukdomsbilden kombinerades med organens utseende vid obduktionsbordet och under mikroskopet. Genom den fysiologiska kemiens utveckling och särskildt genom kännedomen om den intermediära ämnesomsättningen har detta betraktelsesätt väsentligen vidgats. Den moderne invärtesläkaren kombinerar den kliniska sjukdomsbilden jämväl med föreställningen om vissa kemiska processer i kroppens väfnader. På vissa områden har äfven den moderna fysikaliska kemiens lära om reaktionshastighet och kemisk jämvikt funnit anknytning. Särskildt må i detta afseende anföras Arrhenius' och Madsens arbeten i serumterapi.

Litt.: J. J. Petersen, "Hovedmomenter i den medicinske lægekunsts historiske udvikling" (1876).

F. B.* J. E. J—n.

Medicīna fore'nsis, M. legālis, lat. Se Rättsmedicin.

Medicinālfond l. Medicinalstat kallas det statsanslag, hvaröfver Medicinalstyrelsen förfogar för sina många olikartade utgifter. Ursprunget till medicinalfonden kan härledas från det privilegium, som 1752 beviljades Collegium medicum att införskrifva och försälja utländska mineralvatten för att af den sålunda bildade fonden kunna ersätta provinsialläkarnas tjänsteresor, "kringsprida skrifter om härskande sjukdomars förekommande och hämmande" samt befrämja "allehanda nyttiga medicinska inrättningar" m. m. Denna s. k. mineralvattenfond ersattes redan 1756 af ett fast anslag på 15,000 dal. smt årligen under namn af "medicinalfond", ehuru utbetalningen af medicinalfondens hela belopp icke kom till stånd förr än 1764. En verklig stat för medicinalverkets inkomster och utgifter fastställdes emellertid först genom k. br. 21 juli 1773. Medicinalstaten var till en början ytterst obetydlig och inflöt äfven mycket oregelbundet. Småningom har den dock vuxit ut och utgör nu en högst betydande post i statsverkets utgifter. 1911 uppgingo sålunda de till Medicinalsty-

relsens disposition ställda medlen till sammanlagdt 11,292,076 kr., hvaraf dock det mesta eller 10,081,053 kr. 99 öre åtgick för hospitalens och sinnessjukanstalternas underhåll. Härtill komma provinsialläkarnas och länsveterinärernas löner, som utanordnas särskildt genom länsstyrelserna. Bland större poster i medicinalstaten kunna nämnas från nyssnämnda år: löner m. m. vid Medicinalstyrelsen och tillhörande verk 150,500 kr., kostnader för allmän hälso- och sjukvård 188,995 kr., resestipendier 14,562 kr. 50 öre, medikolegala besiktningar 7,502 kr. 38 öre, till förekommande och hämmande af smittsamma sjukdomar bland husdjuren 152,063 kr. 71 öre, Barnbördshusen 61,091 kr. 67 öre, behandling af medellösa lupuspatienter 22,476 kr. 24 öre, för åtgärder mot koleran 62,619 kr. 43 öre m. m. Sedan den fond, 6,089 kr., som vid Sundhetskollegii ombildning till Medicinalstyrelse 1877 stod till kollegii särskilda disposition, vid samma tid indragits till statsverket, har namnet ”medicinalfond” försvunnit som uttryck för det anslag till medicinalverket, som af riksdagen årligen beviljas för den allmänna hälso- och sjukvården i riket. R. W.

Medicinalförråd, Arméns. Se Förråd.

Medicinallagfarenhet kallas den gren af förvaltningsrätten, som behandlar samhällets anordningar för hälso- och sjukvård. Hit höra alltså i svensk rätt hälsovårdsstadgan för riket, författningar om åtgärder mot smittsamma sjukdomar, lasarettsstadgan, stadgan ang. sinnessjuka, instruktionen för läkare m. m. jämte en mängd specialförfattningar och kungörelser (jfr Hälsovårdsstadgan, Epidemi, Lasarett, Sinnessjukvård m. fl.). En samling af dessa författningar (”ang. medicinalväsendet i Sverige”) är utgifven af A. H. Wistrand (1860—61) med fortsättningar af A. Kullberg, D. M. Pontin och Herm. Petersson. — Med medicinallagfarenhet förstod man förr också rättsmedicin (se d. o.). C. G. Bj.

Medicinalordningarna. Se Collegium medicorum.

Medicinalråd, ledamot af Medicinalstyrelsen (se d. o.), en titel, som infördes 1813, då Collegium medicum förändrades till Sundhetskollegium.

Medicinalstat. Se Medicinalfond.

Medicinalstyrelsen. 1. Det ämbetsverk, som i Sverige står i spetsen för medicinalväsendet. Det härstammar urspr. från en skråförening af läkare i Stockholm, som först under namnet Collegium medicorum (sedermera C. medicum) redan 16 maj 1663 fick vissa privilegier, som bekräftades och utvidgades i synnerhet genom de s. k. medicinalordningarna af 30 okt. 1688. Om detta kollegiums befogenhet och sammansättning se Collegium medicorum. Först genom k. br. 27 jan. 1813 förändrades kollegiet till ett verkligt administrativt ämbetsverk under namn af Sundhetskollegium och bestod till en början af 1 preses, 1 vicepreses, 2 medicinalråd och 6 assessorer, hvarjämte de öfverläkare och professorer, som då egde säte och stämma i Collegium medicum, skulle sitta kvar under sin lifstid. Enligt 6 dec. 1815 utfärdad instruktion fick Sundhetskollegium öfverinseendet och styrelsen öfver allt det, som angår sundhetstillståndet samt läkarvården och sjukskötseln såväl hos rikets inbyggare i allmänhet som vid krigsmakten till lands och sjöss i freds- och krigstid. Redan 1821 indrogos två assessorsämbeten och 1841 alla de öfrige assessorernas jämte vice ordförandens, hvaremot s. å. medicinalrådens antal ökades till 4. Sundhetskollegium fick en betydligt vidsträcktare verksamhet än Collegium medicum. Bl. a. tillades skyldigheten att afge utlåtande i rättsmedicinska mål, att ha öfverinseende öfver veterinärväsendet, tandläkar- och fältskärsväsendet, skyddskoppympningen m. m. Först 1876 öfverflyttades dock öfverstyrelsen öfver hospitalsväsendet och sinnessjukvården (från Serafimerordensgillet) till Sundhetskollegium. Fr. o. m. 1878 har ämbetsverket burit namnet Medicinalstyrelsen. Stat för det nya verket fastställdes 1 juni 1877, och instruktion för detsamma utfärdades 2 nov. s. å. Med tid efter annan vidtagna smärre ändringar, af hvilka den viktigaste skedde 31 dec. 1900, fortfar denna instruktion i hufvudsak ännu att gälla, ehuru förslag om Medicinalstyrelsens omorganisation f. n. föreligger, byggdt på ett af en särskild kommitté 16 nov. 1909 afgifvet betänkande. Medicinalstyrelsen utgöres således nu af 1 ordf. med benämning *generaldirektör* samt 5 *medicinalråd*. Generaldirektören och 4 af medicinalråden skola vara legitimerade läkare, det femte medicinalrådet skall vara legitimerad veterinär. Tjänstemannapersonalen utgöres å kansliet af 1 sekreterare, 1 registrator och 3 notarier, å räkenskapskontoret af 2 kamrerare och 1 kassör. Dessutom biträdes styrelsen af 1 ombudsman och fiskal, 1 öfverinspektör för sinnessjukvården, 1 hospitalskontrollant och 1 arkitekt samt af nödigt antal amanuenser och e. o. tjänstemän. För bakteriologiska och rättskemiska undersökningars verkställande har styrelsen till sitt förfogande en Statsmedicinsk anstalt (se d. o.) med en bakteriologisk och en rättskemisk afdelning. Medicinalstyrelsen utöfvar högsta tillsynen öfver den allmänna hälso- och sjukvården i riket samt handlägger ärenden, som röra rikets medicinalväsen. Styrelsen har inseende öfver alla, som sysselsätta sig med läkarkonstens eller apotekaryrkets utöfning, med undantag af universitetslärarna som sådana, är öfverstyrelse för rikets hospital samt utöfvar uppsikt öfver sinnessjukas vård i allmänhet. Därjämte har styrelsen öfverinseende öfver lasaretten och sjukstugorna, badinrättningar och andra dylika kuranstalter samt öfver apoteksväsendet, barnmorskeväsendet och fältskärsväsendet äfvensom öfver utöfvarna af tandläkarkonsten och sjukgymnastikverksamheten. Medicinalstyrelsen har ock att tillhandagå domstolar, offentliga och kommunala myndigheter samt ämbetsmän med de upplysningar, som af dem äskas och som ligga inom området för styrelsens verksamhet, äfvensom utreda förekommande rättsmedicinska frågor. Slutligen har styrelsen att särskildt vaka öfver epidemisjukvårdens handhafvande samt att utöfva högsta inseendet öfver skyddskoppympningen i riket och de för dennas befrämjande inrättade anstalter.

2. Det ämbetsverk, som i Finland står i spetsen för medicinalverket, bildades 29 jan. 1878 därigenom, att Collegium medicum och Direktionen för dårvården sammanslogos till ett gemensamt kol-

legialt ämbetsverk. Medicinalstyrelsen består af 1 generaldirektör som ordf. samt 3 medicinalråd som ledamöter. I behandlingen af frågor rörande apoteks- och veterinärväsendet deltaga 2 assessorer. Styrelsen har dessutom inseendet öfver sjuk- och dårvården, vaccinationsväsendet och den allmänna hälsovården samt afger rättsmedicinska utlåtanden i mediko-legala mål. Dess tjänstemän äro 2 sekreterare, 2 kamrerare, 3 kanslister, kammarskrifvare och förrådsförvaltare äfvensom 5 e. o. läkare, 1 veterinär, 2 konsulenter för nötkreaturstuberkulosens bekämpande, apoteksvisitator samt föreståndare för statens serologiska laboratorium och för veterinärlaboratoriet. 1. R. W. 2. T. C.

Medicinaltaxa l. Apotekartaxa, taxa, hvaruti äro fastställda de pris, som apotekare ej ega att öfverskrida vid försäljningen af läkemedel. Den första taxan af sådant slag i Sverige utfärdades 1687 i sammanhang med den i Stockholm utgifna "Pharmacopæa holmiensis galenochymica". Taxans noggranna efterlefnad påbjöds särskildt i medicinalordningarna 1688, hvarjämte Collegium medicum fick uppdrag att lämpa densamma efter stigande och fallande pris på materialen. Då emellertid i midten af 1700-talet uppstod en allmän klagan, att i synnerhet i landsorten apotekarna sålde sina medikament dyrare, än taxan påbjöd, och dessutom gjorde intrång i kryddkrämarnas handel genom att sälja en mängd specerier, belades dylika förbrytelser med straff (privilegiets förlust) genom k. br. 30 april 1756. Grunderna för medicinaltaxans beräkning ha tid efter annan ändrats. Som väsentligen nya kan man betrakta de taxor, som utgåfvos 1819, 1839, 1846, 1869 och 1884. Den senaste grundligare förändringen i taxeberäkningen infördes genom k. br. 20 dec. 1901. I medicinaltaxan ingår en särskild laborationstaxa, uppdelad i taxa för arbeten i laboratorium (*laborationstaxa i egentlig mening*) och taxa för arbeten vid recepturen (*recepturtaxa*). Medicinaltaxan revideras årligen af Medicinalstyrelsen med tillhjälp af två af apotekarsocieteten utsedde taxerevisorer. Dessa revisorer utarbeta dessutom en särskild, på laborationstaxans grunder uträknad extemporetaxa, som omfattar ersättningen för alla tillfälliga beredningar, d. v. s. i allmänhet sådana läkemedelsberedningar, som af ett eller annat skäl ej få hållas färdigberedda på apoteken. R. W.

Medicinalvikt l. Apoteksvikt, den vikt, som begagnas å apoteken vid uppvägning af medikament enligt läkares recept. Genom medicinalordningarna af 1688 fastställdes för Sverige den i andra länder då brukliga särskilda medicinalvikten (1 skålp. = 24 lod l. 12 uns, 1 uns = 8 kvintin l. drachmer, 1 drachme = 3 skrupel, 1 skrupel = 20 gran), men den vanliga borgerliga vikten fick å apoteken begagnas i handköp. Då den borgerliga vikten genom k. br. 31 jan. 1855 ordnades efter decimalsystemet (1 skålp. = 100 ort, o. s. v.), stadgades tillika, att recepten skulle fortfarande expedieras efter den gamla medicinalvikten. Sedermera påbjöds, att den gamla medicinalvikten skulle alldeles upphöra att begagnas med utgången af 1862. Sedan genom k. br. 22 nov. 1878 metersystemet införts i riket, tillämpas detta system på apoteken enligt Medicinalstyrelsens cirkulär af 13 aug. 1880, som dock medgaf, att de gamla handelsvikterna i skålpund, ort och korn i handköp finge begagnas till 1 jan. 1889. Intill samma termin fingo äfven begagnas metriska vikter af fyrkantig modell, men därefter endast runda. Vikterna, som äro dels noggrannare justerade, "precisionsvikter", dels "handelsvikter", delas till valören i kilogram (= 1,000 gram), hektogram (= 100 gram), gram, decigram (= $0{,}_1$ gr.), centigram (= $0{,}_{01}$ gr.) och milligram (= $0{,}_{001}$ gr.). En särskild viktsats, stämplad som kontrollikare och omfattande vikter från 200 gr. till $0{,}_{01}$ gr. vikt, användes endast till kontrollering af andra vikter. De olika slag af vågar, som begagnas å apoteken, äro analysvåg, en fin kemisk våg, innesluten i glasskåp, med arreterings- och ryttaranordning (den skall vid belastning med 100 gr. ge tydligt utslag för en tilläggsvikt af $0{,}_2$ mg.), vidare s. k. milligramvåg, som likaledes skall vara innesluten i glasskåp och ge utslag för 2 mg. vid belastning med 1 gr., och precisionsstativvåg, som vid belastning med 1 kg. skall ge utslag för $1{,}_5$ dg., samt andra, mindre känsliga stativvågar (upphängda på ställning) och handvågar. — I sammanhang med medicinalvikten må nämnas, att medicinallängdmåttet skall vara af trä, ben eller metall, ha $0{,}_5$ m. längd och vara indeladt i grader af decimeter, centimeter och millimeter. F. B. (C. G. S.)

Medicinalväxter, *farm. med.*, äro växter, som lämna läkemedel. Sedan urminnes tid har människan hämtat läkemedel företrädesvis ur växtriket, och så göra alltjämt de flesta vilda folk, ledda af tillfälliga erfarenheter, ej sällan äfven af mystiska grunder. Äfven den vetenskapliga medicinen använder alltjämt en mängd växtmaterialier, växtdroger, till framställning af läkemedel, om än dessas antal nu är väsentligt mindre än förr, beroende i det hela därpå, att den moderna medicinen ej använder så mycket medikament som forna tiders, äfvensom därpå, att den kemisk-tekniska industrien numera framställer läkemedel af en mängd andra råvaror. — I äldsta tider samlades uteslutande vildt växande medicinalväxter eller delar af sådana till beredning af medikament, och alltjämt fortgår i stor skala på många håll en sådan insamling. Men därjämte har man för länge sedan börjat odla medicinalväxter. Under medeltiden egde sådan odling ofta rum i klostrens trädgårdar; munkarna både odlade medicinalväxterna, tillredde medicinen och skötte som läkare de sjuke. Längre fram, när småningom en apotekarkår tillkom, ha åtskilliga af dess representanter både odlat "läkeörter" och samlat vildt växande sådana. Äfven de botaniska trädgårdarna innehöllo gifvetvis ofta medicinalväxter. F. n. odlas sådana i mycket stor skala på många ställen både i Europa och i andra världsdelar. Särskildt anmärkningsvärda äro t. ex. de stora odlingarna af opiumvallmo i Turkiet, Mindre Asien, Ostindien, Persien och Kina m. fl. st. I sistnämnda land arbetas nu på regeringens initiativ med kraft på opiumproduktionens snara nedläggande. Äfven märkas de storartade odlingarna af kinaträd i Ostindien, af kanel på Ceylon o. s. v. — Mot slutet af 1600-talet började äfven i Sverige odling af inhemska medicinalväxter, och på 1700-talet ökades än mer hågen för denna handtering, särskildt under Linnés synnerligen intresserade hägn. Berömda

voro äfven P. J. Bergius' odlingar i den af honom grundade Bergianska trädgården (se Bergianska stiftelsen), där han bl. a. skördade en utmärkt rabarberrot (''Rheum Stockholmense''). Ett framstående rum som odlare af medicinalväxter intog vid slutet af 1700-talet bl. a. äfven apotekaren Daniel Berzelius i Jönköping. Under 1700-talet voro försöken till sådana odlingar gång på gång föremål för statsmakternas särskilda omvårdnad. — Under 1800-talet, särskildt under dettas senare del, gick odlandet af medicinalväxter i vårt land allt mer tillbaka, likaså insamlandet af vildt växande sådana, medan inköp af droger från utlandet tilltog, ehuru den svenska varan i åtskilliga fall kunde fås jämngod med den utländska till väsentligt billigare pris. Den brist på intresse och företagsamhet, som i berörda afseende gjort sig gällande, har emellertid på senare år väckt bekymmer, och glädjande ansatser ha gjorts till att upphjälpa såväl odlandet som insamlandet af medicinalväxter. För medel, skänkta af mecenaten konsul Oskar Ekman, grundlades hösten 1906 invid Landskrona en mindre försöksodling, kallad Esperanza, där omkr. 60 olika medicinalväxter odlades på små tegar. Framgången motsvarade dock ej intentionerna. Farmaceutiska föreningen föranstaltade en utredning af, i hvad mån medicinalväxter här odlas, insamlas inom landet eller hit inköpas från utlandet, och af densamma framgick, att en större inhemsk företagsamhet enligt anställd beräkning borde åt landet kunna rädda öfver 100,000 kr. årligen. I anledning däraf bildades i sept. 1910 Svenska medicinalväxtföreningen, som ''har till ändamål att insamla och odla medicinalväxter, att förmedla försäljning af sådana, af medlemmar insamlade eller odlade växter, äfvensåt att utöfva annan därmed sammanhängande verksamhet till uppmuntrande af insamling och odling af medicinalväxter''. Föreningen har öfvertagit inventarier m. m. från Esperanza, som 1910 nedlagts, och i stället börjat odlingen efter annan plan vid Gripsholm (1911). Ett aktiebolag har bildats som ekonomiskt stöd för nämnda företag. En illustrerad ''Handbok för medicinalväxtsamlare'' af N. de Verdier och E. Lundström har utgifvits. Föreningen har dessutom vändt sig till lämpliga personer med anmodan om att anställa odlingsförsök, hvartill plan och anvisningar meddelats, vidare utsändt förfrågningar ang. förekomsten af medicinalväxter å skilda orter samt uppmaningar till och upplysningar ang. insamling och inköp af sådana samt deras försäljande till föreningen, hvarjämte densamma söker få till stånd föredrag och kurser i insamling och odling af medicinalväxter m. m. Föreningens ordf. och det omfattande företagets ledare är f. n. apotekaren Knut Sjöberg, innehafvare af apoteket ''Leoparden'' i Stockholm. C. G. S.

Medicine doktor. Se Doktor.

Medicine hat [me'dsən-hät], ort i prov. Saskatchewan vid South Saskatchewan och kanadensiska pacifik-banan. 1,975 inv. (1901). Stenkolsgrufvor. J. F. N.

Medicine kandidatexamen, M. Licentiatexamen. Se Kandidat och Licentiat.

Medicinēra (af lat. *medicīna*, näml. *res*, läkemedel), intaga läkemedel. — Medicīnsk, som tillhör eller har afseende på läkekonsten.

Medicinman (eng. *medicine-man*), hos Nord-Amerikas indianstammar läkare, trollkarl, siare och präst i en person, alltså nära motsvarande schamanen hos nordasiatiska folk (se Schamanism) samt angakok (se d. o.) hos eskimåerna och dylika undergörande läkare-präster hos andra, vidt skilda naturfolk, t. ex. i-si-njanga hos bantu (se d. o., sp. 877) i Afrika. Det är bland de hvite, som medicinman blifvit gängse benämning på dessa indianska läkare-trollkarlar, hvilka påstå sig vara invigda i allsköns hemligheter. I hvarje indianstams språk finnas ord, liktydiga med medicinman och ''medicin'', hvilket senare begrepp för dem innesluter allting sällsamt, hemlighetsfullt, oförklarligt, icke minst besvärjelse, trolleri och allt, som antages kunna göra gudarna eller andarna gynnsamt stämda. För sjukas botande vänder sig medicinmannen först till andemakterna, i det han t. ex. utstyr sig i en ytterst sällsam dräkt af djur- och växtrikets alster (jfr

Medicinman (hos svartfötternas stam) i färd med besvärjelser vid ett sjukläger. (Efter Catlin.)

fig.), dansar i extatiskt tillstånd öfver patienten, skakar sin skrammeltrumma och sjunger trollsånger; sedan låtsas han utdraga det onda medelst sugning, ordinerar örter o. s. v. Hos mer civiliserade stammar (pueblo, navaho, natchez, omaha m. fl.) blir medicinmännens prästerliga egenskap öfvervägande; de väljas från någon viss klan eller underkastas noggrann förberedelse och invigning, äro ledare af de religiösa ceremonierna, bevista öfverläggningarna om krig och fred, rådfrågas om alla offentliga företag samt kunna bilda verkliga prästsamfund, såsom hos chippeways (se d. o.).

Medicinska hemliga medel. Se Hemliga medel.

Medicinska kongresser (Läkarkongresser). *Internationella kongresser för medicin*, omfattande medicinens *samtliga* grenar, ha under de senaste årtiondena hållits i Berlin, Rom, Moskva, Lissabon och Budapest. Det har emellertid alltmera visat sig vara förenadt med svårigheter att på ett tillfredsställande sätt anordna dessa stora

kongresser. Större intresse ha därför de särskilda internationella fackkongresserna tilldragit sig. Oftalmologkongresserna (första gången 1857 i Bruxelles, sammanträdande i regel hvart femte år), anatomikongresserna (sedan omkr. 20 år årliga, anordnade af Deutsche anatomische gesellschaft), fysiolog-, farmakolog-, patolog-, gynekolog-, dermatolog-, tuberkuloskongresserna samt kongresserna för hygien och demografi m. fl. Inom de särskilda länderna ha sammanslutningar organiserats af fackmän, hvilka anordna dylika mera begränsade kongresser. Sålunda existera för de *skandinaviska länderna* en Nordisk kirurgisk förening (första möte 1893 i Göteborg, därefter hvartannat år) och en dylik sammanslutning för invärtes medicin (första mötet i Göteborg 1896), och nordiska oftalmologmöten ha hållits 1900, 1903 och 1907. Deutsche gesellschaft für chirurgie håller årliga (sedan 1870-talet) möten i Berlin (mycket besökta af äfven svenska kirurger), och i anslutning till detta har Deutsche gesellschaft für ortopedische chirurgie årliga möten (fr. o. m. 1902). Sedan 1882 hållas i Wiesbaden årliga kongresser för invärtes medicin.

Medicinska specialiteter. Se Hemliga medel, sp. 391.

Medicinskt arkiv. Se Nordiskt medicinskt arkiv.

Me'dico præse'nti (præsenti medico) nihil nocet, lat., "i läkarens närvaro skadar intet", skämtsamt rätt ofta begagnadt uttryck, som väl är afsedt att antyda, att läkarna i samkväm ej alltid hålla så strängt på den diet de föreskrifvit patienten.

Me'dicus, lat., läkare.

Me'dicus (Medikus), tyska naturforskare. 1. Friedrich Kasimir M., botanist, f. 1736 i Grumbach, d. 15 juli 1808 i Mannheim, med. doktor, föreståndare för botaniska trädgården i Mannheim, var en af motståndarna till Linné, särskildt med afseende på sexualsystemet och växtsläktena. Han var skarpsynt iakttagare med kritisk läggning och har förnämligast inom växtsläktenas systematik efterlämnat värdefulla skrifter, t. ex. *Theodora speciosa, ein neues pflanzengeschlecht nebst einem entwurfe, die künstliche und natürliche methode zugleich anzuwenden* (1786), *Ueber einige künstliche geschlechter aus der Malvenfamilie... mit beigefügtem urteil über Linneische geschlechter* (1787), *Pflanzengattungen nach dem inbegriffe sämmtlicher fruktifikationstheile gebildet* (1792) och *Kritische bemerkungen über gegenstände aus dem pflanzenreiche* (1793). Han behandlar äfven morfologiska och fysiologiska ämnen i flera arbeten, t. ex. *Philosophische botanik*, 1, 2 (1789—91), *Beiträge zur pflanzenanatomie* o. s. v. (1799—1801), *Pflanzenphysiologische abhandlungen*, 1—3 (1803), samt växternas odling. — 2. Ludwig Wallrad M., den föregåendes son, f. 8 aug. 1771 i Mannheim, d. 18 sept. 1850 i München, professor i landt- och skogshushållning samt bergsbruk i Würzburg 1804, i Landshut 1806 och i München 1826, var en framstående och mycket hedrad lärare och skriftställare inom de praktiskt naturvetenskapliga läroämnen, hvari han undervisade. 1—2. C. Lmn.

Mēdien (grek. *Μηδία*, lat. *Media*, fnpers. *Mada*, i bibeln *Madai*) kallades i forntiden nordvästra delen af det nuv. Persien (ung. prov. Aserbeidjan, Ardilan och Irak Adjmi). M. begränsades i v. af Assyrien, i n. af Armenien och Kaspiska hafvet, i ö. af Partien, i s. af Persis och Elam (Susiana). Af forngrekiska geografer indelades landet i Stor-Medien, södra delen, och *Atropatene* l. Lill-Medien, norra delen. M. är öfvervägande bergland, och i synnerhet dess norra och västra delar fyllas af vidt förgrenade bergskedjor, hvilka äro att betrakta som en fortsättning af det armeniska höglandets väldiga bergmassor. I mellersta och östra delarna lämna dock bergen plats för vidsträckta slätter. Längst i n. v. ligger en stor saltsjö, fordom kallad *Kapauta* (Lacus Matianus, nu Urmiasjön). Hufvudfloden är *Amardos* (nu Kisil Usen), från de västra gränsbergen med nordöstligt lopp till Kaspiska hafvet. M. är till största delen mycket fruktbart. Berömda voro i forntiden dess hästar. De förnämsta städerna voro i Stor-Medien: hufvudstaden Ekbatana (l. Akmatana, nu Hamadan), Ragai, den äldre hufvudstaden, Aspadana (nu Ispahan) och Bagistane; i Atropatene: Gazaka, Sanina och Praaspa l. Vera. — M:s äldre historia, hvilken förut varit insvept i ett ogenomträngligt dunkel, har i senare tider fått en öfverraskande belysning genom upptäckningen och tolkningen af de assyrisk-babyloniska och persiska kilskrifterna (se Kilskrift). Dessa urkunder ådagalägga, att M. såväl som kringliggande länder i urminnes tid bebotts af folk, hvilkas språk tillhöra den stora turanska eller altaiska gruppen. (Själfva namnet *Mada* är ett turanskt ord, som betyder land.) En österifrån invandrande arisk stam synes dock redan mycket tidigt ha dels förjagat, dels underkufvat dessa folk. Mederna bekände sig till Zoroasters lära; en viktig ställning bland dem intogo magerna (se d. o.). Redan i äldsta tider voro mederna utsatta för täta anfall från assyriernas sida och blefvo slutligen af dem underkufvade. Redan Tiglat Pileser (omkr. 1100 f. Kr.) synes ha vändt sina vapen mot M. Salmaneser II (859—825), Adad-nirāri III (811—783) och Tiglat Pileser III (745—727) berömma sig alla af att ha besegrat M. och lagt det under det assyriska väldet. Att M:s underkufvande genom de nämnde konungarna dock ingalunda varit fullständigt, bevisas däraf, att Assarhaddon (680—668) uttryckligen förklarar, att ingen bland hans företrädare lyckats betvinga detta folk. Kort före denna tid börjar Herodotos' berättelse om M., och kilskrifterna synas i hufvudsak bekräfta hans skildring af det mediska rikets allmänna tillstånd. Detta var vid den tiden ännu deladt i en mängd af hvarandra oberoende små samhällen, sannolikt furstendömen, i hvilka härskarens makt var tämligen starkt inskränkt genom en mäktig aristokrati, således med samma slags författning, som ännu under de äldre akemenidernas tid återfinnes i Persien. Deiokes, en bland dessa småfurstar (eller "domare"), skall enligt Herodotos ha lyckats under sin spira förena hela M., hvarefter han grundlade den nya hufvudstaden Ekbatana. Berättelsen om Deiokes som den mediska monarkiens grundläggare stämmer emellertid icke rätt väl öfverens med kilskrifternas uppgifter, hvilka veta att omtala endast en under hans ledning företagen medisk resning, som kufvades af Sargon. Deiokes' son Fraortes gjorde ett nytt försök

att afskudda det assyriska oket, men blef besegrad och dödad af Assur-bani-pal (omkr. 630). Han efterträddes af sin son, den kraftfulle Huvachsatara l. Uvakshatra (Kyaxares). I början af sin regering hade denne att bekämpa ett nytt infall af skytiska stammar, hvilka för en tid (Herodotos uppger hela 40 år) sägas ha gjort sig till herrar i landet. Genom flera segerrika fälttåg utvidgade han sedan betydligt sitt rikes område och lyckades slutligen i förbund med Nabopolassar, den assyriske ståthållaren i Babylon, besegra Assyrien och i grund förstöra dess hufvudstad, Ninive (606). Under honom nådde det mediska väldet sin högsta blomstring och sträckte sig öfver hela Iran, Elam, Assyrien och Armenien. Men redan Kyaxares' son och efterträdare Astyages (omkr. 595—558) störtades från tronen af sin egen dotterson Kyros (se d. o.), hvars fader Kambyses under medisk öfverhöghet hade varit lydfurste öfver Persis. Därmed ombyttes förhållandet emellan de båda länderna, och M. blef en del af det stora persiska riket. Men mederna intogo fortfarande en ansedd ställning vid sidan af perserna, och hos de grekiske författarna benämnas perserna själfva ofta meder. Af Alexander den store eröfrades M. 330 f. Kr. och blef sedermera ett lydland inom det vid delningen af Alexanders välde uppkomna seleucidiska riket, hvarifrån det under Demetrios Soter eröfrades af arsaciden Mithridates i Partien (midten af 2:a årh. f. Kr.). M. gjorde dock upprepade försök att återvinna sin självständighet och hade för någon tid en egen konung, Artavasdes, mot hvilken den romerske triumviren Antonius förde krig (36 f. Kr.). Från denna tid försvinner namnet M. ur historien. — Litt.: Lenormant, "Sur la monarchie des Mèdes" (1871), Oppert, "Le peuple et la langue des Mèdes" (1879), Delattre, "Le peuple et l'empire des Mèdes" (1883), och Prášek, "M. und das haus des Kyaxares" (i "Berliner studien", 1890). A. M. A.

Me'dier, svensk pluralis af medium (se d. o.).

Medieväl l. Mediæväl (eg. "medeltida", af lat. *me'dium ævum*, medeltiden), en boktryckarstil, som urspr. är formad efter stilen i handskrifter från medeltiden och ännu, högligen förfinad, ofta nyttjas i dyrbarare arbeten, både som antikva och som kursiv. Under 1700-talet var medievalstilen högst allmänt i bruk. Den utmärkes bl. a. af sina tydliga siffror, som räcka nedom raden.

(Ex: Medieval.)

Me'digo, Josef Salomo Elieser del, judisk läkare, matematiker, filosof, resande och rabbin, f. 1591 i Kandia, d. 1657 i Prag, studerade i Padua och anträdde sedermera resor till Egypten, Turkiet, Valakiet, Polen, Litauen, Ryssland, Tyskland, Danmark, Holland o. s. v. Hans i tryck utkomna verk äro till största delen af matematiskt och naturhistoriskt innehåll. Jfr Abr. Geiger, "Nachgelassene schriften", bd III. L. L.*

Medikāl (fr. *médical*, af lat. *me'dicus*, läkare), hvad som har afseende på medicinen. — Medikalgymnastik. Se Sjukgymnastik. — Medikal klimatologi. Se Klimatisk kurort, sp. 270.

Medikame'nt (lat. *medicame'ntum*). Se Läkemedel.

Medikamentsförråd. Se Apoteksprivilegium.

Medikamentssjukdom, *med.* Se Homeopati, sp. 1044.

Medikamentös (lat. *medicamentōsus*), innehållande medikament l. läkemedel. — Medikamentösa bad l. medicinska bad, bad, som innehålla något medikament l. läkemedel. Se Bad, sp. 616. — Medikamentös implantation. Se Implantation 3.

Medika'ster. Se Medicaster.

Me'diko-kirurgiska institutet. Se Karolinska mediko-kirurgiska institutet.

Me'dikolegāl (af lat. *me'dicus*, läkare, och *legālis*, laglig), hörande till rättsmedicinen (se d. o.). — Medikolegal l. rättsmedicinsk obduktion. Se Likbesiktning.

Me'diko-mekānisk gymnastik är en form af medicinsk gymnastik, där maskiner och apparater åstadkomma det annars af sjukgymnasten med handen utförda mekaniska arbetet (manuell gymnastik). Den af doktor Gustaf Zander i Stockholm på 1860-talet skapade medikomekaniska gymnastiken, åt hvilken han gaf detta namn, är det första verkligt genomförda mekaniska gymnastiksystemet för medicinskt ändamål, om än enstaka gymnastikapparater förut funnos. Zanderska gymnastiken bygger i fråga om gymnastikens fysiologiska principer, dess nytta och användning vid sjukdomar, dess indikationer och kontraindikationer på lingska gymnastikens grund (se Sjukgymnastik). Det är endast i sättet för rörelsernas utförande, gymnastikens *teknik*, som de båda metoderna, den manuella och den mekaniska, skilja sig åt, och härvid ej heller i fråga om de grundläggande principerna. Lings förtjänst om sjukgymnastikens teknik är införandet af rörelsernas *lokalisering* och *dosering*, hvarigenom det först blef möjligt för gymnastiken att bli en vetenskaplig läkemetod. Samma grundprinciper återfinnas i den mekaniska metoden, där rörelsens lokalisering, d. v. s. begränsning till en bestämd led och dessutom endast en bestämd rörelse i denna led, samt dess dosering, d. v. s. noggranna afpassande efter patientens krafter, äro strängt genomförda. Därför skilja sig också dessa apparater lika mycket från en "roddapparat" eller "bergbestigningsapparat" som den svenska sjukgymnastiken öfver hufvud taget från motsvarande sportöfningar. — De gymnastiska "rörelserna" (i ordets vidsträcktaste bemärkelse) indelas i tre grupper: *aktiva rörelser*, där patienten själf arbetar med sina muskler, *passiva rörelser*, där han förhåller sig alldeles passiv, under det att hans leder försättas i rörelse genom inverkan utifrån, och *massagemanipulationer*, bearbetning af mjukdelarna med strykningar, friktioner, darrningar, hackningar o. d. För alla dessa grupper finnas apparater konstruerade. De viktigaste och mest karakteristiska äro de, som tillhöra den första gruppen (jfr fig. 1—3). Doseringen och lokaliseringen af den aktiva rörelsen åstadkommas i den manuella metoden därigenom, att den sjukgymnastiska assistenten fattar den kroppsdel, som patienten har att röra, samt gör ett visst *motstånd* mot hans rörelse

(häraf namnet *motståndsrörelse*) eller ock själf utför rörelsen med patientens kroppsdel, under det denne gör ett visst motstånd. Motsvarande verkan åstadkommes af de zanderska apparaterna på följande sätt. Apparaten, af olika konstruktion allteftersom den särskilda rörelse, för hvilken den är afhvilka här icke kan närmare redogöras, gör å andra sidan att, om mot en aktiv rörelse sättes ett motstånd, som hela tiden är konstant, ansträngningen för muskeln ingalunda blir jämn, utan påkallar en oafbruten reglering af kontraktionens styrka genom olika starka nervimpulser. Detta är i fråga

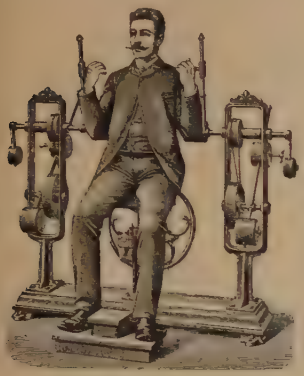

Fig. 1. Underarmböjning.

Fig. 2. Knäböjning.

Fig. 3. Bålsidoböjning.

Fig. 1—3. Några mediko-mekaniska gymnastikapparater för aktiva rörelser, i användning.

sedd, består i princip — utom stommen, som uppbär de rörliga delarna och hvarpå patienten tar plats — af tre rörliga delar: *applikationsdelen*, som förenas med den kroppsdel, som skall sättas i rörelse, *motståndshäfstången*, som åstadkommer motståndet, samt *utväxlingsmekanismen*, som förenar dessa båda delar. Applikationsdelen är vanligen af enklaste slag, t. ex. ett handtag, en fottygel, en sele o. d. Medelst densamma utför nu patienten den föreskrifna rörelsen; härigenom bringar han motståndshäfstången med dess motvikt att höja sig, hvilken sålunda härvid gör ett visst motstånd. Vid återgåendet till utgångsställningen — rörelsens 2:a moment — är det motvikten, som utför rörelsen, under det patienten gör motstånd genom att långsamt ge efter för dess tryck, hvilket ju aldrig kan bli honom öfvermäktigt, då han nyss förut — under rörelsens 1:a moment — öfvervunnit detsamma. Det karakteristiska för zanderska systemet är just detta sätt att åstadkomma motståndet, en med en vikt belastad häfstång. Häfstångsanordningen tjänar två ändamål. Dels kan på detta sätt apparatens motstånd — och därmed rörelsens kraft — i sin helhet mycket noga doseras, ty motvikten är förskjutbar utefter häfstången och kan inställas på olika nummer på dess skala. Nollpunkten, där motståndet är lägst, är belägen intill häfstångens axel, och därifrån ökas motståndet, ju längre vikten skjutes ut på stången. Men en annan lika viktig uppgift har häfstången, nämligen att åstadkomma, att motståndet under rörelsens förlopp självmant varierar på ett visst, bestämdt sätt. Förhållandet är nämligen, att vid alla aktiva rörelser muskelkontraktionens effektivitet — under förutsättning att nervimpulsens styrka är densamma — ingalunda är lika stor i rörelsens alla lägen, utan alltjämt skiftar, vare sig tilltagande eller aftagande. Detta, som beror på olika anatomiska och fysiologiska förhållanden, för om sjukgymnastik, speciellt vid behandling af hjärtsjukdomar och vissa nervsjukdomar, ingalunda önskvärdt; tvärtom bör rörelsen af patienten hela tiden uppfattas som jämn. Detta kan åstadkommas endast därigenom, att man låter motståndet variera i proportion till kontraktionens effektivitet. Att göra detta manuellt är mycket svårt, men en skicklig och erfaren sjukgymnast kan nog, om han riktar sin uppmärksamhet därpå och med ledning af sin uppöfvade känsel, åstadkomma det. I gymnastikapparaten är detta öfverallt och med fullt tillräcklig noggrannhet åstadkommet just förmedelst häfstången. En på en axel upphängd, belastad häfstång, som man söker höja genom att vrida axeln, gör häremot ett motstånd, som varierar från noll, då häfstången hänger rätt ned, till ett maximum, då häfstången står vågrät, och sedan åter aftar till noll, då häfstången pekar rätt uppåt. Denna växling af motståndet har i de zanderska apparaterna tillgodogjorts på det sättet, att den för hvarje särskild rörelse afsedda apparaten konstruerats så, att, så länge (i stora drag) effektiviteten af muskelkontraktionen ökas, häfstången rör sig nedifrån uppåt mot horisontallinjen; när effektiviteten minskas, rör den sig uppåt öfver horisontallinjen. Härjämte måste iakttagas, att proportionerna såväl mellan maximalmotståndet och begynnelsemotståndet som mellan nämnda motstånd och slutmotståndet bli de riktiga. Sådana för aktiva rörelser (motståndsrörelser) afsedda apparater innehåller zanderska systemet till ett antal af 31. Dessa apparaters fördelar kunna sammanfattas sålunda. Rörelsens styrka afväges liksom på en våg, och man erhåller ett exakt mått på densamma. Den för muskelns normala utveckling nödvändiga, gradvis skeende tillväxten i rörelsestyrkan kan med säkerhet och i hvarje önskvärd grad åstadkommas. Motståndet under rörelsens förlopp rättar sig efter de natur-

liga växlingarna i muskelkontraktionens effektivitet. Det med ett visst nummer betecknade motståndet är sig alltid likt; behöflig ändring af förut begagnad rörelsestyrka, vare sig till ökning eller minskning, kan därför lätt och säkert åvägabringas.

De för *passiva rörelser* konstruerade apparaterna äro af två slag, antingen rent passiva rörelseapparater, där apparaten drifves af en motor och hvarigenom den afsedda rörelsen bibringas patienten (t. ex.

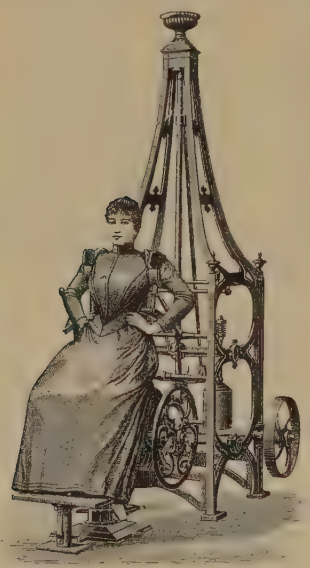

Fig. 4. En apparat för passiv rörelse: bröstspänning.

bålrullning, bröstspänning, se fig. 4), eller ock s. k. svängapparater, som hållas i gång med ett svänghjul, hvilket patienten själf först satt i rörelse genom att aktivt utföra rörelsen (t. ex. arm- eller fotrullning). Af förra slaget finnas 10, af det senare 6, hvarförutom vissa af de aktiva rörelseapparaterna kunna apteras för detta sista ändamål. Slutligen finnes en del apparater för meddelande af vissa s. k. massagemanipulationer: strykningar, valkningar, darrningar, hackningar. Här bör dock anmärkas, att dessa apparater aldrig varit afsedda att ersätta den regelrätta lokala manuella massagen. Så snart det gäller sådan behandling af lokala åkommor, kan ingenting gå upp emot den öfvade handen, som, på samma gång den ger behandlingen, alltjämt känner sig vara på rätt spår. (Endast om vibrationen kan man säga, att dess maskinella teknik i och för sig är afgjordt bättre än den manuella.) När det emellertid gäller en mera allmän inverkan af gnidning, valkning, hackning, mer i afsikt att i allmänhet befordra blod- och saftströmningen än att inverka på subtilare lokala processer, ha de zanderska apparaterna sin uppgift att fylla. Apparater för detta ändamål finnas till ett antal af 13. Ändtligen finnes en särskild grupp, s. k. ortopediska apparater, afsedda för behandling — jämte de öfriga — af ryggradssnedhet, dels åstadkommande en passiv korrektion af snedheten, dels bringande patienten att aktivt korrigera densamma. Sådana apparater äro 12 stycken. Utom nu nämnda 72 behandlingsapparater höra till apparatsamlingen 3 st. "mätapparater", afsedda för olika slags uppmätning och undersökning af ryggradssnedheter. — De institut, där zanderska gymnastikmetoden utöfvas, kallades från början mediko-mekaniska institut. Sedan emellertid i utlandet äfven andra mekaniska gymnastiksystem usurperat detta namn, har det blifvit brukligt att i benämningen äfven infoga namnet Zander, ehuru äfven detta nu synes börja anses som allmän egendom. Zanderinstitut finnas nu spridda öfver hela världen, dock hittills mest i Tyskland, där knappast en större stad finnes, som ej har ett sådant. E. Z.

Me'diko-pneumatiska anstalten l. Sandahls klocka kallades en i Stockholm af e. o. professoren O. T. Sandahl inrättad anstalt, i hvilken vissa sjukdomar behandlades medelst inandning af förtätad luft (grek. *pnēū'ma*). Den första anstalten för detta ändamål upprättades i Montpellier 1840 af E. Tabarié, sedan han studerat verkningarna af såväl förtunnad som förtätad luft. Äfven i många andra större städer och kurorter anlades inom kort dylika anstalter. Den mediko-pneumatiska anstalten i Stockholm öppnades 10 okt. 1860. Sedan den efter några år betydligt utvidgats, bestod den af 4 s. k. "klockor", ett namn, som lånades från "dykarklockan", med anledning däraf, att luften i båda dessa slags apparater var förtätad, då de voro i användning. En sådan klocka är förfärdigad af tjock järnplåt samt försedd med dörr och fönster, och i densamma är plats för två eller flera personer. Genom klockan, i hvilken den sjuke inneslutes under en eller, vanligtvis, två timmar, går en ständig ström af förtätad och filtrerad luft, hvars temperatur och täthet kunna höjas och sänkas. Behandlingen med förtätad luft i en mediko-pneumatisk anstalt hade otvifvelaktigt en viss fysiologisk verkan på kroppen och ansågs äfven utöfva en fördelaktig terapeutisk effekt i en mängd sjukdomsfall, såsom blodbrist, skrofler, akuta och kroniska katarrer i luftvägar och lungor, lungtuberkulos i tidigare stadium (för framskriden lungsot var däremot denna behandling ej lämplig), kikhosta, vissa hjärtlidanden samt katarrer i eustachiska röret och i trumhålan. — Anstalten i Stockholm måste, sedan den åsamkat sin anläggare betydlig förlust, 1882 nedläggas, emedan dess driftkostnad var för dyr. Äfven annorstädes har man upphört att använda denna metod för sjukbehandling. Nya åsikter om sjukdomarnas natur (under bakterielärans inflytande) samt nya erfarenheter ang. de kroniska sjukdomarnas förlopp alstrade tvifvel på värdet af behandling i förtätad luft och ledde de terapeutiska sträfvandena in på andra banor. O. T. S. (C. G. S.)

Me'dikus, tyska naturforskare. Se Medicus.

Medi'mn (grek. *me'dimnos*), forngrekiskt rymdmått för torra varor. Medimnens kubikinnehåll kan ej med noggrannhet fastställas och tyckes ha varit olika i olika grekiska stater (attisk, lakonisk, cyprisk medimn o. s. v.). Man har dock ansett sig kunna bestämma medimnens mått i medeltal

till 52,53 liter. Medimnen delades i 48 *choinikes*. A. M. A.

Medin, Alfred, trädgårdsman, f. 13 okt. 1841 å Högsjö i Södermanland, d. 5 jan. 1910 å Haga vid Stockholm, gjorde grundliga studier i trädgårdsanläggningskonst i in- och utlandet samt var 1869—1906 stadsträdgårdsmästare i Stockholm och uträttade synnerligen mycket till stadens förskönande. Sålunda ordnade han Humlegården, delvis Kungsträdgården, anlade planteringarna på Karlavägen samt parkerna Vanadislunden, Tantolunden, Kronobergsparken, Tegnérlunden m. fl. 1899 blef M. led. af Landtbruksakad. C. G. D.

Medin, Karl Oskar, läkare, universitetslärare, f. 14 aug. 1847 vid Dylta bruk, Närke, blef student i Uppsala 1867, med. kandidat där 1872, med. licentiat vid Karolinska institutet 1876 samt med. doktor i Uppsala 1880, sedan han utgifvit afh. *Meningitis cerebro-spinalis epidemica infantum*, på grund af hvilken han äfven utnämndes till docent i pediatrik vid Karolinska institutet. M. blef 1883 e. o. och 1884 ord. professor i pediatrik vid nämnda institut samt 1884 därjämte öfverläkare vid Allmänna barnhusinrättningen i Stockholm, från hvilka befattningar han tog afsked 1912, då han hyllades af forna och dåvarande elever, som bl. a. öfverlämnade en till hans ära slagen minnesplakett. Sedan 1906 har han varit ordf. i Hälsovårdsnämnden i Stockholm. M. hade mycket omfattande praktik som barnläkare, tills han för ett tiotal år sedan afsade sig en stor del af sin klientel, och han åtnjuter mycket stort anseende inom sitt fack. Redan 1880 utarbetade M. planen till en ny barnhusbyggnad i Stockholm, och under M:s ledning uppgjorde arkitekten E. Jacobsson förslagsritningar till det nya etablissemanget. Efter det att M. på uppdrag af barnhusdirektionen tagit kännedom om nyare barnhus och barnsjukhus i utlandet, underkastades detta förslag förnyad pröfning, som ledde till de af professor F. G. A. Dahl slutligen fullbordade ritningarna till det nya barnhuset, hvilket uppför““des 1883—85 vid n:r 14 Norrtullsgatan under M:s tillsyn (se vidare Allmänna barnhusinrättningen). Genom flyttningen dit, till en utkant af hufvudstaden, blef det omöjligt att vid barnhuset fortsätta den poliklinik för barnsjukdomar, som förut hållits å det gamla barnhuset. I samråd med prof. J. Wærn uppgjorde M. därför förslag till en ny pediatrisk poliklinik, som nu underhålles genom anslag såväl af staten som af Stockholms stad. Bland M:s skrifter märkas *Meningitis tuberculosa hos späda barn* (i ”Nord. med. arkiv”, 1883), *Om den infantila paralysien med särskild hänsyn till dess akuta stadium* (därsammastädes, 1896), *Föreskrifter för späda barns uppfödande med komjölks- eller gräddblandningar* (1901, 4:e uppl. 1908; jfr Barnavård), *Sur le lieu dans l'organisme où la tuberculose prend naissance, quand les enfants sont attaqués par cette maladie pendant leur première année de vie* (i ”Bulletins de la ligue nationale suédoise contre la tuberculose”, 1906), *Sur la fausse crainte de la transmission du virus tuberculeux aux enfants par le lait de vache* (därsammastädes 1907). R. T—dt.

Medina. 1. (Arab. *El-Medīna*, ”staden”, eller *Medinet Rasul Allah*, Guds sändebuds stad, l. *Medinet en Nebi*, ”profetens stad”) Stad i Hedjās i västra Arabien, berömd som islams andra heliga stad på grund af Muhammeds flykt dit och hans död där, ligger omkr. 400 km. n. om Mekka, 210 km. ö. om hamnen Janbo el-Bahr vid Röda hafvet, på en vulkanisk högslätt 870 m. ö. h. vid västra sidan af den bergskedja, som skiljer Röda hafvets kustland från centralplatån. Sedan 1908 är den medelst järnväg (Hedjasbanan) förenad med Damaskus och snart äfven med Mekka. Stadens omgifning är en af de bäst vattnade trakterna i norra Arabien. Lundar af dadelpalmer och andra träd jämte trädgårdar och sädesfält omge staden på alla sidor utom i v. M:s befolkning, som anses uppgå till 15—20 tusen, har ock af ålder egnat sig mera åt jordbruk än åt handel, i motsats till hvad fallet är med invånarna i Mekka. Den egentliga staden är omgifven af en med torn och portar försedd fast stenmur, som bildar en oregelbunden oval, sammanlöpande till en spets i n. v., där det af en turkisk garnison besatta citadellet ligger. Husen äro af sten, vanligen i två våningar, med platta tak. Gatorna äro smala, men snygga och delvis stensatta. Förstäderna i s. v. intaga större vidd än den egentliga staden, från hvilken de äro skilda genom en öppen plats, begagnad som hviloplats af karavanerna. Omedelbart v. om staden ligger den ryktbara kyrkogården *Baki el-Gharkad*, där många af profetens följeslagare äro begrafna. M:s förnämsta byggnad är profetens moské (*Mesdjid en-Nébi* l. *el-Haram*), enligt sägnen byggd på den plats, där Muhammed dog, och omslutande hans graf. Ett besök där är för Mekkapilgrimen en förtjänstfull handling, men icke en religiös plikt. Moskén (se fig.) är ungefär 135 m. lång i n. och s. och 110 m. bred samt har flera minareter och en hög kupol öfver de heliga grafvarna. Dessa befinna sig nära sydöstra hörnet af moskén, omgifna af ett järngaller, så tätt inväfdt med ett nät af mässingstråd, att man ej kan se in därigenom utom genom några öppningar, framför hvilka böner riktas till profeten och de andra helgonen. Rundt om den egentliga grafven äro anbragta förhängen af dyrbart sidentyg; emellan dessa och gallret har lämnats ett smalt rum för besökande. Förhänget döljer en af två pelare uppburen kammare, som uppges innehålla Muhammeds, Abu-bekrs och Omars sarkofager; n. därom står en mindre kammare, som anses innehålla Fatimas sarkofag. En 2,5 m. hög trävägg, rikt målad med arabesker, går från gallrets västra sida tvärs igenom moskén till dennas hufvudingång, *Bāb el-salām*, vid södra ändan af moskéns västra sida, sålunda skiljande grafven från predikstolen, i enlighet med en tradition från profeten kallad *Er-rōda* (”trädgården”). Muhammed själf skall ha arbetat på byggandet af den ursprungliga moskén, som sedermera flera gånger blifvit ombyggd. Den nuv. byggnaden härstammar

Medina (i slutet af 1700-talet) med profeten Muhammeds graf, efter I. M. D'Ohssons illustr. verk.

från slutet af 1400-talet. Kristna eller judar få ej, vid lifvets förlust, beträda M.; dock ha två resande, schweizaren Burckhardt (1815) och engelsmannen Burton (1853), besökt staden, förklädda till muhammedanska pilgrimer. — Före Muhammeds tid var stadens namn *Jatrib*. M. var kalifatets hufvudstad från 622 (året för Muhammeds flykt dit) till 661 (då omajjaderna förlade rikets residens till Damaskus). Det behärskades sedermera än af oberoende emirer, än af scheriffen i Mekka, sultanen i Konstantinopel, vahhabiterna och egypterna. Turkarna ha sedan 1812 en pascha och en militärstyrka förlagda i M. — 2. Stad. Se Cittavecchia 2. — 3. [midē'nä], by i nordamerikanska staten New York, vid Eriekanalen, omkr. 65 km. n. ö. om Buffalo. 5,683 inv. (1910). Fabriker och sandstensbrott.

1. (J. F. N.) 3. J. F. N.

Medi'na, José Toribio, chilensk bibliograf, f. 1852 i Santiago, har skrifvit en rad grundläggande bibliografier rörande litteraturen om det spanska Amerika, vidare om boktrycket i La-Plataländerna (1892), de sydamerikanska medaljerna, m. m.

Medinaceli [-the'li], stad i spanska prov. Soria, vid Ebros biflod Jalón och järnvägen emellan Madrid och Zaragoza. 1,046 inv. (1900). Hertigarnas af Medina Celi stamslott. M. var förr en viktig morisk fästning. Celi är sannolikt ett iberiskt namn. (J. F. N.)

Medi'na del Campo [-ka'mpå], stad i spanska prov. Valladolid, vid spanska nordbanan, var fordom mycket folkrik, men har nu endast omkr. 6,000 inv. Ruiner af ett gammalt kungligt slott, där Isabella den katolska dog (1504). (J. F. N.)

Medi'na de Rio Seco [-ri'å se'kå], stad i spanska prov. Valladolid, vid den ofta torra floden (däraf tillnamnet "rio seco") Sequillo, en biflod till Duero, och härvägen till Galicien. 5,007 inv. (1900). Vinodling. Här besegrades spanjorerna under Blake och Cuesta 14 juli 1808 af fransmännen under Bessières. (J. F. N.)

Medi'na Sidonia [-då'nia], stad i prov. Cádiz, 33 km. ö. s. ö. om staden Cádiz. 11,040 inv. (1900). Mineralkällor. På västgoternas tid blef staden biskopssäte (Assidonia) samt kallades af araberna Schaduna l. Schidona. M. har gett namn åt den hertigliga ätten Medina Sidonia, som härstammar från Guzman el Bueno, hjälten vid Tarifa (1292). (J. F. N.)

Medinet el-Fajūm (vanl. el-Medīne), stad i Mellersta Egypten, hufvudort i prov. Fajum, på ruinerna af den forna staden Arsinoe, vid Jusufkanalen och järnvägen till Kairo. 37,320 inv. (1907). Bomullsväfverier, liflig handel med spannmål, bomull, majs, frukter, rosenolja m. m. (J. F. N.)

Medinet el-Kasr ed-Dachel, ort. Se Dachel.

Medinet Habu, by i Öfre Egypten, prov. Kene,

Ruinen af första pylonen till stora templet vid Medinet Habu.

på vänstra Nilstranden, nästan midt emot Luksor, med storartade ruiner af det forna Tebe. Knappt 0,8 km. v. om Memnonstoderna (se d. o.) står ett tempel, som hör till de största och intressantaste byggnaderna i Egypten, uppfördt af Ramses III åt Amon. Bredvid detta står ett litet tempel och bakom detta ett större och praktfullare, med en mängd skulpturer på väggarna och målningar på pelarna (se fig.; jfr äfven fig. 1 *A* o. *B* till art. Kapitäl). Ej långt därifrån finnes ett af ett raseradt murverk omgifvet rum, 2,430 m. långt och 1,000 m. bredt, kalladt *Birket-Habu*, som är antingen återstoden af en uttorkad vattenbassäng eller en gammal hippodrom. (J. F. N.)

Medīnet Rasul Allah l. M. en Nebi. Se Medina.

Mēding, Johann Ferdinand Martin Oskar, tysk romanförfattare under namnen Gregor Samarow, Leo Warren, D. v. Geyern och K. v. Walfeld, f. 1829 i Königsberg, d. 1903 i Charlottenburg, inträdde först i de preussiska ämbetsverken, men öfvergick 1859 i hannoversk tjänst. Där tillvann han sig snart konung Georg V:s särskilda förtroende, utnämndes 1863 till regeringsråd och stannade kvar i tjänst äfven efter Hannovers införlifning med Preussen. 1873 flyttade han till Berlin, där han egnade sig åt litterär verksamhet och nyttjade sin erfarenhet af spelet bakom kulisserna i politiken till att skildra bekanta och obekanta personer ur verkligheten i ”historiska” samtidsromaner, som voro en ogenerad blandning af sant och påhittadt. M:s (Gregor Samarows) första diktverk, den omfångsrika romancykeln *Um szepter und kronen* med 5 afdelningar: *Um szepter und kronen* (1872), *Europäische minen und gegenminen* (1873), *Zwei kaiserkronen* (1874—75), *Kreuz und schwert* (1875) och *Held und kaiser* (1876), lämnar en sammanhängande skildring af de stora världshändelserna i Tyskland och Frankrike 1865—71. Dessa romaner ha trots sitt ringa värde fått en mycket stor läsekrets på grund af sina ämnens dragningskraft och den intima sakkännedom, hvarmed de politiska interiörerna tecknas. M. utgaf vidare bl. a. tidsromanerna *Die römerfahrt der epigonen* (1874; om furstedagen i Frankfurt 1863), *Der todesgruss der legionen* (s. å.) och de dels sociala, dels historiska romanerna *Höhen und tiefen* (1878—80, I *Verschollen*, II *Gold und blut*, III *Sühne und segen*), *Kaiserin Elisabeth* (1881), *Die grossfürstin* (1882), *Peter der dritte* (1883), *Um den halbmond* (s. å.), *Schwere wahl* (s. å.), *Plewna* (1884), *Der adjutant der kaiserin* (1885), *Die saxoborussen* (s. å.; ”Studentlif”) m. fl. M:s flesta romaner äro öfv. till sv. Han nedskref äfven *Memoiren zur zeitgeschichte* (3 bd, 1881—84).

Medīns gräddblandning. Se Barnavård, sp. 948.

Me'dio, it., *hand.*, i midten, på den midtersta dagen (den 15:e) af någon viss månad.

Medioker [-åker; lat. *medio'cris*], medelmåttig. — Mediokritēt, medelmåttighet, medelmåtta; arbete utan synnerligt värde. Jfr Aurea mediocritas.

Me'diolānum, den latinska namnformen för Milano. — M. aulercōrum. Se Évreux.

Mediomātriker (lat. *mediomātrici*), keltiskt folk i belgiska Gallien, vid Mosels mellersta lopp, med hufvudstaden Divodurum (Metrici, nu Metz).

Me'diopalatāla språkljud (af lat. *me'dius*, i midten, och *palātum*, gom), *fonet.*, kallas, efter Sundevalls föredöme, sådana språkljud (konsonanter), som bildas med tungryggens mellersta del höjd mot eller vidrörande mellersta delen af gommen ungefär på gränsen emellan hårda och mjuka gommen. Till mediopalatalerna höra t. ex. sv. *k* och *g* samt ”äng”-ljudet (sväng*a*), vidare vanligt eller normalt tyskt *ach*-ljud och motsvarande tonande *gh* (nygrek. *γ*). Mediopalatalerna utgöra alltså en lokal grupp af språkljud. Uttrycket mediopalatal nyttjas vanligen blott om konsonanter. Motsvarande vokaler, sådana som ry.-po. *y*-ljud och sv. *e* i ändelser, kallas efter engelsk (Bells) terminologi blandade (*mixed*). Många fonetiker skilja ej mellan mediopalataler och postpalataler, utan sammanfatta båda grupperna under uttrycket ”gutturaler”. ”Mediopalatala” kallas af somliga sådana konsonanter, som bildas mot mellersta delen af hårda gommen, t. ex. *k* i skånskt *fik*, ty. *ich*-ljud o. d. Jfr Kontaktsläge. Ll.

Me'dio tuti'ssimus ībis, lat. (Ovidius' ”Metamorphoses”, II, 137), ”i midten skall du gå säkrast”, medelvägen är den säkraste. Jfr Medium tenuere beati.

Mediotvist (af eng. *twist*, tvinnadt garn), *text.*, ett på mul- l. selfactor-maskin spunnet bomullsgarn med starkare snodd än vanligt s. k. mulgarn och sålunda utgörande ett mellanting mellan detta sistnämnda och det på ringspinnmaskin åstadkomna mera hårdsnodda garn, som ofta benämnes tvist. Mediotvist användes till varp för synnerligen fina bomullsväfnader. G. A. W.

Medio Yunga [me'diâ jo'ŋga]. Se Bolivia, sp. 1007.

Medisans [-a'ŋs; fr. *médisance*], förtal.

Mēdiska muren, enligt sagan uppförd redan af drottning Semiramis (se d. o.), sträckte sig emellan de båda floderna Eufrat och Tigris ungefär 37 km. n. om Bagdad och utgjorde gränsen emellan Babylonien i s. och Mesopotamien i n. Dess ursprungliga bestämmelse säges ha varit att skydda Babylonien mot medernas anfall, hvaraf den äfven fått sitt namn. Denna öfver 100 km. långa fästningsmur var enligt Xenofon (Anab. II, 4, 12) uppförd af brändt tegel, med jordbeck som bindemedel, och var ej mindre än 32 m. hög och 6 m. bred. Lämningar af den väldiga byggnaden ha återfunnits af engelsmannen Lynch (1837). A. M. A.

Meditatiōn (lat. *meditātio*), eftersinnande, betraktelse, begrundande, eftertanke. — Meditatīv, böjd för meditation, begrundande, tankfull. — Meditēra (lat. *meditāri*), fundera, grubbla, anställa betraktelser.

Meditēra. Se Meditation.

Mediterrān (lat. *mediterrāneus*, af *me'dius*, midt emellan befintlig, och *te'rra*, land), belägen inne i ett land; som hör till Medelhafvet, medelhafs-; (i äldre sv.: medelländsk).

Me'dium (lat., midt emellan stående, mellanlänk). 1. *Gramm.*, ett gemensamt namn (*genus verbi*) för vissa former af det indoeuropeiska verbet, hvilka beteckna en reflexiv (på subjektet själft

tillbakasyftande) handling. I många verb är betydelsen icke direkt reflexiv, så att subjektet tillika är sitt eget objekt, utan innebär blott, att subjektet företager handlingen i sitt intresse, på något sig tillhörigt föremål eller med egna medel. Stundom är äfven den reflexiva betydelsen h. o. h. fördunklad, så att de mediala formerna göra tjänst som aktiva. Namnet medium betecknar de ifrågavarande formerna som utgörande en mellanlänk mellan aktivum och passivum, och i grammatikan upptages det vid sidan af dessa som ett tredje "genus verbi". De mediala formerna tenderade i regel antingen till aktiv (neutral) eller till passiv betydelse; i förra fallet sammanfattas de under namnet medialt deponens, i senare fallet framgår därur den passiva kategorien. Detta är fallet särskildt i grekiskan, där den mediala formen gemenligen äfven brukas i passiv betydelse; dock ha aoristus och futurum skilda tempusstammar för medium och passivum (yngre). I sanskrit och iranska språk kan medium ha äfven passiv betydelse, ehuruväl denna också framställes genom andra bildningssätt (se Passiv). Det ursprungliga indoeuropeiska mediet finnes i gotiskan kvar blott i några former af indik. och optat. presens (mediopassivum) med passiv betydelse. Det latinska passivet är en nybildning (dock ej, som man länge antog, uppkommen genom suffigering af reflex. pron. *se*, utan förmodligen på grundval af mediala och andra till genus indifferenta former). I latinet finnes ingen särskild medial form. Däremot är det ganska vanligt, att passiva former användas äfven i reflexiv betydelse, ur hvilken stundom utvecklar sig en rent intransitiv. Så t. ex. betyder lat. *fallor* icke blott "jag bedrages", utan äfven "jag bedrager mig" och "jag tager fel". Samma nybildning, som latinet har, företer äfven forniriskan (jfr härom i synnerhet Windisch, "Über die verbalformen mit dem charakter *r* im arischen, italischen und keltischen", i "Abhandlungen der sächsischen gesellschaft der wissenschaften", X, 1887, samt Zimmer, "Über das italokeltische passivum und deponens" i Kuhns "Zeitschrift für vergleichende sprachforschung", XXX, 1890). De slaviska, baltiska och nordiska språken ha i st. f. det ursprungliga mediet nybildningar, i hvilka 3:e pers. reflexivpron. fogats till den aktiva formen. I slaviska är det utan vidare ack. *sę* (*se*, *sja*), som fogas till alla personer (liksom det öfver hufvud tjänstgör som reflex. för alla personer), antingen med dessa sammanskrifvet (som i ryskan) eller, vanligen, som särskildt ord, t. ex. *czyta się*, läses, *godzi się*, det passar. I lit. tillfogas *s* (eller *si*) vid enkla verb i slutet, vid sammansatta emellan partikeln och verbet, t. ex. *sukas*, han vänder sig, men *ap-si-suka* eller t. o. m. *ap-si-suka-s*. I de skandinaviska språken finnas på sin höjd i allra äldsta tid enstaka spår af det ursprungliga indoeuropeiska mediet, såsom fnisl. *heiti* "jag heter" (eg. "jag kallar mig, kallas") till akt. *heit* "jag kallar". I historisk tid har uppstått ett nytt medio-passivum på *-sk*, *-st*, *-s*, vårt vanliga s. k. passivum. Det innehåller otvifvelaktigt pron. *sik*, sig (i 1:a pers. tidigare *mik*, mig). De semitiska språken ha i medial betydelse reflexiva former, bildade genom prefix; de hamitiska språken bilda med prefix eller suffix äfvenså en reflexivform, som i flera språk tjänstgör som passiv. Jfr bl. a. Noreen, "Vårt språk".

2. *Fys.*, det ämne, som är nödvändigt för en rörelses fortplantning. Så är etern (se d. o.) det medium, hvari ljusvågorna fortskrida, under det att luften i allmänhet är det medium, som måste vara för handen vid ljudvågornas spridning.

3. *Mat.* Se Medelvärde.

4. Se Spiritism.

1. A. M. A. Lll. (K. F. J.) 2. D. S—t.

Me'dium ævum (genit. *medii ævi*), lat., medeltiden.

Me'dium tenuēre beāti, lat., de lycklige ha hållit medelvägen. Jfr Mediotutissimusibis.

Me'dius (fem. -ia, neutr. -ium), lat., i midten befintlig, midt-, medel-. Om ordet användt i fråga om konsonant se Mediæ (och Konsonant) och om verbets genus se Medium. Jfr In medias res och In medio.

Medje'rda l. Medsche'rda (lat. *Bagrades*), en 365 km. lång flod i Nord-Afrika, rinner upp i dep. Constantine (Algeriet), flyter genom norra Tunisien och faller ut i Tunisviken nära Porto Farina. J. F. N.

Medjidia, stad i det nu rumänska Dobrudscha, ligger vid järnvägen emellan Czernavoda vid Donau och Constanza (Kystendsje) vid Svarta hafvet samt anlades 1855 under Krimkriget, samtidigt med järnvägen, af tatarer från Syd-Ryssland. Vid utbrottet af det rysk-turkiska kriget 1877 lämnade tatarerna i tusental staden, så att folkmängdssiffran nedgick från 22,000 till 10,000 och är f. n. omkr. 4,000. (J. F. N.)

Medjidi'je l. Medschidije, turkiskt silfvermynt, = 20 piaster i silfver l. ung. $3{,}_{20}$ kronor. Äfven halfva medjidije präglas. "Guldmedjidije" är en stundom brukad benämning på *lira* l. 100-piastern i guld. Se vidare Turkiet (Mynt).

Medjidi'je-orden, turkisk orden. Se Ordnar.

Me'djlis l. Me'dschlis (arab. o. turk.), eg. sittning; råd, kollegium, domstol; rådsförsamling.

Medlare. 1. (Fr. *médiateur*) *Folkr.* Se Mediation. — 2. (Grek. *mesi'tes*) *Teol.*, kallas Kristus såsom den, som å ena sidan gentemot människorna framträder som Guds representant och utför hans sak, å andra sidan inför Gud åtager sig och utför människornas sak. I N. T. förekommer detta begrepp, i dess tillämpning på Kristus, först sent och sparsamt (1 Tim. 2: 5; Hebr. 8: 6; 9: 15; 12: 24). Huru värdefulla tankar det än innesluter, är det dock svårligen egnadt att vara själfva det centrala begreppet för klargörandet af Kristi betydelse. Bildadt i anslutning till det gammaltestamentliga prästadömets idé, kan det, fast urspr. bl. a. afsedt just att inskärpa obehöfligheten af alla andra medlare, lätt ge uppslag till liknande tankegångar, såsom ock katolicismen med sin lära om å ena sidan prästerskapets, å andra sidan jungfru Marias och helgonens medlarställning visar. 2. E. Bg.

med. lat., ofta använd förkortning för medeltidslatin (jfr mlat.).

Medleste lagen (Den mellersta lagen). Se Landslag, sp. 1038.

Medling. 1. *Folkr.* Se Mediation. — 2. Se Förliknings- och skiljenämnder.

Medljud. Se Konsonant.

Medlutande vattenfall. Se Hydrogeologi.

Médo'c kallas den del af franska dep. Gironde, som gränsar intill vänstra stranden af Gironde, mellan Ambès, vid Dordognes och Garonnes förening, samt Lesparre, där marskländerna vid flodens mynning vidtaga. Längden utgör omkr. 70 km.; bredden växlar emellan 6 och 20 km. Arealen utgör omkr. 1,000 kvkm. M. består af en mängd låga kullar, som skilja "les landes" från Gironde, och genomskäres endast af små bäckar. Det är på det hela taget en föga vacker trakt, men $^1/_5$ af densamma upptas af vingårdar, hvilkas produkt bildar (i synnerhet i kantonerna Castelnau och Pauillac) de finaste Bordeauxvinerna. De mest värderade af Médocvinerna äro Château-Margaux, Château-Lafite och Château-Latour. Under ett vanligt vinår lämnar M. omkr. 80,000 hl. vin. (J. F. N.)

Me'dola, italiensk målare. Se Meldolla.

Me'don (grek. *Médων*), vanligt forngrekiskt mansnamn. Så nämnes bl. a. en son af Kodros, Atens siste konung, hvilken han enligt sägnen efterträdde i regeringen (1068 f. Kr.), men icke som konung, utan som arkont eller härskare med lagligen begränsad makt. A. M. A.

Med personlig ansvarighet. Se Kooperation, sp. 960.

Medrēse, arab. (motsvarande hebr. *bēth midrāsch*, "läroanstalt"), skola, företrädesvis muhammedansk högskola, i hvilken undervisas hufvudsakligen i de teologiska vetenskaperna samt grammatik och retorik. (K. V. Z.)

Medsche'rda. Se Medjerda.

Medschidi'e. Se Medjidije.

Me'dschlis. Se Medjlis.

Medsols. Se Motsols.

Medstugan, fjällby i Jämtlands län, Åre socken, vid vägen mellan Dufed och Levanger i Norge, ö. om den fiskrika Medstugusjön (533 m. ö. h.). Där fanns redan under medeltiden en fjällstuga samt ett kapell. Grosshandlaren K. F. Liljevalch, som egde stora jaktmarker där, omkr. 7,500 har, försedda med präktiga åbyggnader, en villa i tre våningar, badhus, stor ladugårdsbyggnad, mejeri och såg samt ute i jaktmarkerna ett par väl inredda jaktstugor, den ena 7 km. s. om gården, den andra ungefär lika långt n. om densamma, testamenterade till Jämtlands läns hushållningssällskap jämte 150,000 kr. all sin fasta och lösa egendom å dessa marker, hvilka nu arrenderas af k. jaktklubben. Taxeringsvärdet å fastigheten, $^{15}/_{16}$ mtl, är 88,000 kr. (1911).

Medud-du, udde. Se Gardafui.

Medula [me'dola], italiensk målare. Se Meldolla.

Medu'lla, lat., märg. — *M. oblongāta.* Se Hjärnan, sp. 828. — *M. spinālis.* Se Ryggmärg.

Medullōsa Cotta (af lat. *medu'lla*, märg), *paleobot.*, inom stenkols- och permiska systemet förekommande stammar, utmärkta genom flera skilda kärlcylindrar, hvilkas märg omges af sekundär ved med tillväxt utåt. De inre äro vanligen i genomskärning mer eller mindre cylindriska, de yttre däremot platta, bandlika. De till M. hörande bladen af släktena *Alethopteris, Neuropteris* etc. uppfattades länge som blad af ormbunkar, men ha genom senare iakttagelser visat sig bära frön, hvilkas byggnad närmast motsvarar de barfröiga växternas (gymnospermernas). M. tillhör följaktligen den på senare tid nyuppställda klass af ormbunksartade fröväxter, pteridospermer (se d. o.), som förmedlar öfvergången mellan ormbunkar och fröväxter och som utgjorde en väsentlig del af stenkolsperiodens och den permiska periodens vegetation. A. G. N.

Medullär kräfta (af lat. *medu'lla*, märg) l. Märgkräfta. Se Kräfta, sp. 143, och Magsjukdomar, sp. 518.

Medūm (Meidūm), ort i Nedre Egypten, v. om Nilen, omkr. 90 km. s. om Kairo, med en väldig pyramid (se fig. 2 å pl. II till art. Egypten), som till formen afviker från de flesta pyramider, enär den är byggd i afsatser (urspr. 7). Den är en ofullbordad (och troligen aldrig använd) graf åt konung Snofru, Cheops' företrädare, af 4:e dynastien. Pyramiden plundrades redan på 22:a dynastiens tid. Därjämte finnas flera privatgrafvar (mastabor) från Snofrus tid.

Medūsa. 1. (Medusahufvudet) *Grek. myt.* Se Gorgoner. — 2. *Astron.*, en af småplaneterna. — 3. *Zool.*, benämning på somliga kavitetsdjurs könsgeneration, hvilken utmärkes därigenom, att kroppen har formen af en cirkelrund, mer eller mindre hvälfd skifva. Se Cœlenterata, sp. 487. 3. L—e.

Med utmärkt beröm godkänd. Se Betyg.

Medway [me'dwēi], flod i engelska grefsk. Kent, bildas af flera i Sussex upprinnande åar, upptager Eden fr. v. och Beult fr. h. samt vidgar sig vid Chatham till en bred mynning, som utgör en förträfflig hamn, försvarad af bl. a. Sheerness, hvarest den förenar sig med Thames' mynning. Med en arm, Swale channel, omfattar den ön Sheppey. M:s längd är omkr. 110 km., dess flodområde omkr. 1,760 kvkm. Från Maidstone är floden segelbar. (J. F. N.)

Medwege'stun, angls., *Medway's town.* Se Maidstone.

Medverkan, *teol.* Se Försyn, sp. 501.

Medvetande, *filos.* Filosofiska undersökningar rörande medvetandets begrepp saknas visserligen ej i antiken, men de ha inom den moderna filosofien erhållit sin egentliga betydelse och blifvit för filosofiens utveckling i det hela bestämmande. I stort taget kan det sägas, att man vid undersökningarna gått till väga på två olika sätt. Det ena har bestått däri, att man försökt förklara medvetandet ur det medvetslösa. Detta tillvägagående är analogt med försöken att ur det döda förklara lifvet (se Lif). Man strandar här på det obestridliga faktum, att allt, som är, är till för ett medvetande. Någon verklighet, som ej vore till för vårt medvetande, känna vi ej. Detta innebär, att all verklighet är medvetandets bestämning och att medvetandet självt är det första och ursprungliga i allt. Det ges ingenting, om hvilket människan kan vara fullt viss, förutom tillvaron af sitt eget medvetande och dettas innehåll, ja något annat finnes i själfva verket ej för henne, och all hennes analys blir följaktligen en analys af detta. Redan Cartesius fann sig därför böra gå den motsatta vägen. "Jag tänker, därför är jag till" (*cogito, ergo sum*) blef för honom det enda omedelbart vissa, och ur detta sökte han härleda allt annat, ehuru han visserligen sedermera i utförandet blef denna sin princip i

viss mån otrogen. Men han fann efterföljare, som konsekventare och renare än han genomförde densamma. De undersökningar, som Kant företog, äro i detta afseende att betrakta som särdeles viktiga förberedelser, ehuru han visserligen aldrig kom fram till insikt i, att medvetandet är det egentliga väsendet i allt. Bestämdare uttalades detta af hans efterföljare Fichte (*das ich setzt sich selbst*; "jaget sätter sig självt"), ehuru äfven här vissa inskränkningar i förevarande afseende finnas. Som en allmän förutsättning såväl hos denne som hos Schelling och Hegel må nämnas deras lära, att medvetandet för att vara verkligt behöfver något annat och yttre (ett omedvetet, ett objekt) och förverkligar sig genom att motsätta sig detta. Boström fann detta gälla endast det mänskliga medvetandet såsom ett ändligt sådant. Tänkt i sin renhet, förutsätter medvetandet ingenting annat än sig självt allena, hvadan det äfven af Boström kännetecknas som självmedvetande (i betydelsen självständigt medvetande = medvetande genom sig självt). Så fattadt, utgör det enligt Boström väsendet i allt, och det, som omedelbart presenterar sig som något omedvetet, är i själfva verket en potens eller lägre form af medvetande. L. H. Å.*

Med vind tvärs, *sjöv.* Se Half vind.

Medvjediza [-di'ša], flod i ryska guv. Saratov och Donska kosackernas land, biflod fr. v. till Don, omkr. 530 km. lång. Den blir segelbar vid Karamysjka. (J. F. N.)

Medyn, kretsstad i ryska guvernementet Kaluga, 58 km. n. v. om staden Kaluga. 4,392 inv. (1897). Linne-, bomulls- och papperstillverkning. (J. F. N.)

Medåker, socken i Västmanlands län, Åkerbo härad. 6,256 har. 1,253 inv. (1911). M. utgör ett pastorat i Västerås stift, Arboga kontrakt.

Meek [mī'k], Fielding Bradford, f. 1817, d. 1876, amerikansk geolog och paleontolog. M. var ursprungligen köpman, men då han ej hade framgång i yrket och mera älskade geologi än affärer, blef han tjänsteman vid de geologiska undersökningarna, först i Iowa, sedan i Wisconsin och Minnesota och slutligen i Washington, där hans arbete betecknades som prägladt af den högsta grad af vetenskaplig noggrannhet. Hans utgifna arbeten bära vittne om ofvan nämnda egenskap. Bland dessa må nämnas *Report on invertebrate cretaceous and tertiary fossils of the upper Missouri country* (1876).

Meel [mēl]. Se Miel, Jan.

Meenen [mēnen], stad. Se Menin.

Meer [mēr], ty., haf; sjö. Jfr Friesland, sp. 1408.

Meer [mēr], Van der l. Vermeer, namn på flera holländska målare under 1600-talet. 1. Jan v. d. M. d. ä., kallad Vermeer van Haarlem, landskapsmålare, f. 1628 i Haarlem, d. där 1691, elev af Jacob de Wet, målade många, med pastos pensel utförda taflor med motiv från dynerna omkring Haarlem och besläktade med Philips de Koninckes arbeten. I den forna Schagerströmska samlingen i Stockholm fanns af hans hand ett *skogsparti*, men eljest äro målningar af honom ej kända i Sverige. De träffas däremot i museerna i Berlin, Braunschweig, Dresden, Oldenburg, Petersburg o. s. v. — 2. Barend v. d. M., stillebensmålare, sannolikt son till den föregående, ehuru man beträffande hans personlighet ej med visshet känner mer, än att han 1683 gifte sig. Hans stora, färgmättade dukar, s. k. frukoststycken, bord med praktfull smyrnaduk och därpå stående delft-fat med silfverkärl, vinglas, citroner m. m. af utomordentlig koloristisk verkan, närmast påminnande om Abraham van Beijerens arbeten i samma genre, äro mycket sällsynta — förmodligen därför, att man utskrapat det rätta målarnamnet och försett den föga kände v. d. M:s taflor med någon mer berömd signatur — men de träffas dock i Wiens konstakademi (dat. 1689), på slottet i Würzburg (3 st., hvaraf ett dat. 1689), i Semenovska samlingen i Petersburg, i Rijksmuseum i Amsterdam och i grefve Hallwyls samling i Stockholm. — 3. Jan v. d. M. d. y. ("de jonge"), son till M. 1, landskapsmålare, f. 1656 i Haarlem, d. där 1705, elev af sin far och af Nicolaes Berchem, gjorde enligt tidens sed en studieresa till Italien och bosatte sig sedan i sin födelsestad. Han dog, liksom så många andra holländska artister, i fattigdom, men efterlämnade många arbeten, som nu ses i museerna i Amsterdam, Berlin, Dresden, Petersburg, Rotterdam, Schwerin, i Moltkeska samlingen i Köpenhamn, samt i Lagerheimska samlingen i Stockholm (*Italienskt landskap*, dat. 1683). I den forna Bendixska samlingen i Stockholm funnos två *Landskap med herdar och får* af hans hand. — 4. Jan v. d. M., kallad Vermeer van Utrecht, historie- och porträttmålare, f. i början af 1630-talet i Schoonhoven, d. 1688 i Utrecht, vistades flera år i Rom, där han utförde nu okända historiemålningar och bosatte sig därefter i Utrecht, där ännu ses ett af honom utfördt s. k. Regenten-stuck. — 5. Jan v. d. M., vanligen och riktigast kallad Johannes Vermeer van Delft, genre-, porträtt- och landskapsmålare, den berömdaste bäraren af namnet och en af Hollands yppersta konstnärer, f. 1632 i Delft, d. där 1675. Det är sannolikt, men icke bevisligt, att han var elev af Rembrandts i Delft bosatte lärjunge, den talangfulle Karel Fabritius, som 1654 omkom vid explosionen af kruttornet i Delft. Föga antagligt är, att M. själf, såsom man trott, var direkt lärjunge af Rembrandt, fastän denne — förmodligen blott i andra hand — på honom utöfvade det allra största inflytande. Hans enkla lefnadssaga är endast sparsamt känd. Man tror, att han tillbragte hela sitt korta lif (han dog vid 43 år) i Delft. Man förmodar, att han odeladt egnade sig åt sin konst, som han tycks ha dyrkat med en sällspord hänförelse, aktad af sina yrkesbröder, utan att under sitt lif ha förvärfvat något af den stora berömdhet, som i våra dagar kommit honom till del. Man vet, att han efterlämnade en stor barnskara och att han dog i fattigdom — änkan måste efter hans död be-

tala bagaren genom att till honom lämna ett par af dessa mannens taflor, som i våra dagar betalas med 100,000-tals kr. Utan att för konsthistorien vara fullkomligt obekant, intog M. i densamma en så blygsam plats, att han nämndes endast i mycket utförliga arbeten, ända till dess att i midten af 1800-talet den under pseudonymen W. Bürger kände, entusiastiske kritikern Théophile Thoré gjorde till sin lifsuppgift att tillkämpa M. hans hedersplats i målarkonstens häfder, en "ehrenrettung", som slog så väl ut, att M. i våra dagar allmänt tillerkännes en plats i andra ledet, närmast efter Rembrandt. Hans vanligen små taflor, med de enklaste motiv, husliga scener i småborgerliga interiörer, men genomandade af en hemmets poesi, som få tolkat med samma känsla som han, räknas nu med rätta till det holländska måleriets ädlaste smycken. Af hans nu bevarade 38 målningar återge två stadsbilder, nämligen hans berömda *Utsikt öfver Delft* (i Haags museum), med öfverlägsen ljusbehandling, mjukhet och bredd i föredraget, och hans stämningsfulla *Gatuparti från Delft* (i Sixska galleriet i Amsterdam). Hans genrebild *Hos kopplerskan* (dat. 1656), med en fullkomligt rembrandtsk glöd i färgen, återger, i likhet med ett par *Flickhufvud* (i Steengrachtska samlingen i Haag och i hertigliga Arenbergska i Bruxelles), undantagsvis figurerna i naturlig storlek. Eljest äro hans taflor af mindre mått, vanligen framställande figurerna i blott half figur. Till de berömdaste af dessa hans odödliga skapelser höra *Flickan med vinglaset* (3 personer, i Braunschweigs museum), *Kökspiga, som häller upp mjölk* (i Sixska samlingen i Amsterdam), *Spetsknypplerskan* (i Louvre), *Artisten i sin ateljé, målande en till Fama utklädd modell* (i grefve Czernins samling i

Soldaten och den skrattande flickan, oljemålning af Joh. Vermeer van Delft.

Wien), *Brefskrifverskan* (i f. d. Beitska samlingen i London), *Dam, som läser ett bref* (i Dresdens museum), *Damen med pärlhalsbandet* (i Berlins museum), andra målningar att förtiga. M. rör sig på ett helt obetydligt område. Om man undantar hans ofvannämnda stadsbilder, återger han i sina taflor i regel blott en eller två, sällan flera personer, i ungefär ett och samma rum, med nästan alltid samma möbler, samma smyrnaduk på bordet, samma stol med snidade lejonhufvud, samma karta på väggen, o. s. v. (jfr fig.). Han förstår ej heller att komponera sina små målningar med en Ter Borchs eller Metsus skicklighet, men hans färger äro något för honom alldeles personligt, som ingen lyckats efterhärma. I alla hans figurmålningar ingå citrongult och blått som viktiga, hvarandra motsatta ingredienser, men dessutom rödt, hvitt och svart i olika valörer, det hela bildande en färgharmoni af underbar lyskraft. Men huru han med sina enkla hjälpmedel lyckats ernå så underbart stora, koloristiska resultat, det har man trots de grundligaste undersökningar icke lyckats utröna. Man har gissat, att han, liksom Rembrandt, Rubens och många andra stora mästare, målat på en särskildt preparerad grund, men hvari denna bestått och huru han i sin afskildhet förmått uppfinna en så rent personlig teknik, det kan man ej förklara. Han är och förblir i detta hänseende en gåta. — Intet af M:s porträtt i egentlig mening har gått till eftervärlden, men sannolikt är, att den i flera af hans målningar återkommande unge man, hvars hufvud återges i medaljongen å sp. 1461, bär hans drag. Se W. Bürger i "Gazette des beaux-arts" (1866) och G. Vanzype, "Vermeer van Delft" (1908). En utsökt serie reproduktioner i fotogravyr efter M:s taflor utgafs 1907—08 under redaktion af C. Hofstede de Groot. 1—5. O. G—g.

Meerane [meräne], fabriksstad i västra Sachsen, kretsen Chemnitz, vid järnvägen Chemnitz—Gera. 25,470 inv. (1910). Tillverkning af ylle- och halfylletyger samt stora färgerier, maskin-, armatur-, kartong-, läder- o. a. industri. Realskola med progymnasium samt väf- och handelsskolor. (J. F. N.)

Meert [mērt], Peeter, flamsk porträttmålare, f. omkr. 1619 i Bruxelles, d. 1669, var verksam i Bruxelles, i hvars målargille han 1640 inskrefs som mästare, och en på sin tid mycket ansedd konstnär, hvars flesta arbeten nu emellertid torde gå under A. van Dycks berömdare namn. Af hans fåtaliga verk har man nyligen fränkänt honom den honom förut tillskrifna porträttgruppen "Skeppsredare med sin hustru" i Berlins museum, hvilken målning nu anses vara af holländsk artist. Som autentiska verk af M. betraktas ett mycket godt *Mansporträtt* i Berlins museum, de fyra på knä liggande *Föreståndarna för fiskargillet* i Bruxelles' museum och en porträttgrupp, *Äkta par, för hvilket en tjänare visar skjutet villebråd*, i en privatsamling i Bruxelles. M. målade äfven s. k. konversationsstycken, erinrande om holländaren Pieter Coddes, såsom framgår af ett gammalt stick. O. G—g.

Meerträubel [mērtröjbel], *bot.* Se Ephedra.

Meerut [mi'rət]. Se Mirat.

Meester [mēster], Eliza Johan de, holländsk författare, f. 1860 i Harderwijk, redigerade 1903—06 "De nieuwe gids" och är sedan 1907 redaktör för "De Gids". M. har författat måttfullt realistiska romaner och berättelser: *Een huwelijk* (1890), *Zeven vertellingen* (1900), *Deemoed* (1901),

Louise van Breedevoort (1903), *Geertje* (1906), *Lichte lijnen* m. fl.

Meeting [mi'tiŋ], eng., eg. möte; folkmöte, församling, massmöte, utlyst i syfte att utröna folkopinionen i någon politisk eller social fråga; gemensam andaktsöfning (för dissenters); en serie kapplöpningar (t. ex. ett aprilmeeting på 3 dagar). — Meeting-house [mi'tiŋ-haüs], samlingshus, bönhus, predikokapell, sektkyrka.

Meeting-house, eng. Se Meeting.

Mefi-böset (hebr. *mefi böschet*), en af religiösa grunder åstadkommen förändring af det ursprungliga *Meri-baal* (hebr. *meri-ba'al*: Baals man, jfr Isboset), är ett i G. T. förekommande personnamn, som burits 1) af en son till Saul och Rispa (2 Sam. 21: 8) och 2) af en son till Sauls son Jonatan. Han blef af David upptagen som egen son (2 Sam. 4: 4; 9: 11), men började vid Absaloms uppror uppgöra planer på att själf komma upp på tronen och måste till straff därför delvis afstå från sin efter konung Saul ärfda egendom (2 Sam. 16: 1 ff.; 19: 18 f., 25 ff.). E. S—e.

Mefi'sto. Se Mefistofeles.

Mefisto'feles l. Mefi'sto (af osäker härledning), djäfvulen i Faustsagan. Se Faust. — Mefistofēlisk, demoniskt elak, kallt hånande, ironiskt misstrogen gentemot varaktigheten af människornas ädlare känslor och öfversinnliga sträfvanden. Uttrycket stöder sig på Mefistofeleskaraktären i Goethes "Faust", där Mefistofeles framstår som den humoristiske, men på den handgripligaste sinnliga verklighet riktade "anden, som städse förnekar".

Mefītisk (af lat. *mephītis*, skadlig utdunstning från jorden) kallade man förr hvarje för hälsan skadlig gas eller luft, oberoende af dess sammansättning eller uppkomst. I den äldre kemien kallades äfven åtskilliga kolsyrade salter eller karbonat för mefiter. F. B.*

Mefjord, fiskeläge och handelsplats med post, telegraf och rikstelefon på östsidan af Söröen i Hammerfests härad, Finnmarkens amt, Norge. Orten anlöpes af ångfartyg. K. V. H.

Mefjordvær, fiskeläge på nordvästra sidan af ön Senjen vid Mefjorden i Bergs härad, Tromsö amt, Norge. Post- och telegrafstation; orten anlöpes af ångfartyg. K. V. H.

Me'ga, grek., "stort", "mycket". — Ordet *mega* (framför vokal *meg*) framför någon elektrisk enhet betecknar denna enhet multiplicerad med 1,000,000, t. ex. 1 megampère = 1,000,000 ampère, 1 megavolt = 1,000,000 volt, 1 megadyn = 1,000,000 dyn, 1 megerg = 1,000,000 erg, 1 megohm = 1,000,000 ohm. Jfr Absoluta enheter.

Megabazos och Megabyzos (grek. *Μεγάβαζος*, och *Μεγάβυζος* lat. *Megaba'zus* och *Megaby'zus*), två hos de gamle författarna ofta förblandade namn på fornpersiska stormän. Bland dessa märkas: 1) Megabazos, persisk fältherre, hvilken af Darius, då han återvände från fälttåget mot skyterna (513 f. Kr.), kvarlämnades i Europa och underkufvade Tracien. — 2) Megabyzos, son af Zopyros och förmäld med en dotter till Xerxes, anförde en härafdelning vid Xerxes' stora fälttåg mot Grekland (480 f. Kr.) och härskade sedermera som satrap öfver Syrien, hvarifrån han 453 företog ett fälttåg till Egypten, där han besegrade Inaros och de till hans hjälp ankomne atenarna. A. M. A.

Megabyzos. Se Megabazos.

Megace'phalon ru'bripes, *zool.* Se Maleon.

Megace'ros (af grek. *me'gas*, stor, och *ke'ras*, horn), *paleont.*, fossilt släkte af hjortfamiljen, hvars horn äro stora, greniga, plattade, med ända till 3 m. emellan spetsarna. M. finnes i Europas posttertiära bildningar, synnerligast på Irland (den irländska jättehjorten, *M. hibernicus* l. *Cervus megaceros*). Det har ansetts möjligt, att den i Nibelungenlied omtalade "schelch" skulle vara denna hjortart. B. L—n.*

Megachi'le, *zool.* Se Megachilinæ.

Megachili'næ, *zool.*, underfamilj af familjen bin (*Apidæ*) bland gaddsteklarna, utmärkt framför allt därigenom, att honorna på bakkroppens undersida ha en tät beklädnad af korta hår (s. k. samlingshår), mellan hvilka blommornas frömjöl fastnar och hemföres till boet ("buksamlare"). Megachilinerna äro solitära bin, i det hvarje hona för sig anlägger sitt vanligen af flera celler bestående bo, som provianteras med en blandning af honung och frömjöl, hvaraf en viss mängd jämte ett ägg inlägges i hvarje cell. Många arter af mycket växlande storlek förekomma i alla världsdelar. I Sverige ha anträffats 33 arter, fördelade på släktena *Megachile*, *Trachusa*, *Osmia*, *Heriades* och *Anthidium*. Bobyggnaden och anordningarna för den insamlade honungens bevarande äro mycket växlande. *Megachile*, tapetserarbien (9

Tapetserarbi, som utklipper bitar på ett rosenblad, hvaråsynas 5 utklipp. T. h. boet i en ihålig poppelgren. (Förminskadt.)

arter, 9—17 mm.), reda sina bon i murket trä eller i gångar strax under jordytan och bekläda dem invändigt med ett antal aflånga, friska bladbitar, med käkarna utklippta på några närstående växter. Bladbitarnas längd motsvarar längden af en cell, och sedan proviant jämte ett ägg inlagts i denna, klipper biet ut cirkelrunda bladbitar, af hvilka ett antal inpassas som lock i cellen och tillika tjänstgör som botten till en därutanför anlagd ny cell. Cellernas antal växlar efter gångens längd. Ofta ser man 3—4 sådana, hopfogade till en grön bladrulle. Vissa arter använda som byggnadsmaterial de yttersta, tunna, lossnade hinnorna af björknäfver. — Medan Megachilearternas aflånga, men breda bladbitar anbringas i gångens längdriktning och blott genom sin elasticitet sluta sig intill hvarandra utan något bindeämne, klipper *Trachusa* långa, smala bladremsor, som anbringas i spiral kring gången, så att de täcka hvarandra med kanterna, och hopfogar dem med färsk

och klibbig barrträdskåda, stundom i så ymnig mängd, att cellernas hela insida får en kådbeklädnad. Locken göras äfven här af smärre, men ej noggrant cirkelrunda bitar. Trachusa bebor sandiga marker, ofta kolonivis, i stor mängd på samma plats. Den enda arten, *T. serratulæ*, når en längd af 10 mm. — Af släktet *Osmia* finnas i vårt land 17 arter, 4—14 mm. i längd. De anlägga sina celler i ihåliga stjälkar, tomma snäckskal eller ock i håligheter i trä, bark eller i marken. Till skiljeväggar mellan cellerna användes ofta en grön massa af söndertuggade blad, och vissa arter tillverka hela cellerna af detta material. Andra bygga sina celler af vallmons eller andra växters kronblad, medan ännu andra förfärdiga dem af lera eller hopklibbad jord. — Arterna af släktet *Heriades* (4 arter, 5—10 mm.) bebo gångar i gammalt trävirke och anlägga däri sina radvis ordnade celler, som åtskiljas af tunna väggar af lera eller af kåda. Den minsta arten, *H. florisomnis*, träffas ofta i blommorna af *Campanula persicifolia*, och särskildt hannarna pläga där tillbringa natten, hoprullade kring stiftet. — Af släktet *Anthidium*, ullbin (2 arter, 7—18 mm.), hopsamla honorna hår från ludna växtdelar för att af dem förfärdiga sina celler, som anläggas i marken eller i murket trä. Några utländska arter bygga af kåda. Dessa bin äro gulfläckiga, och hannarna äro större än honorna. — I södra Europa lefva några arter af murarbien, *Chalicodoma*, som på stenar eller på husens tegeltak mura en tät samling af celler af kalkhaltig lera, blandad med sand och gruskorn och sammanhållen genom en afsöndring från spottkörtlarna. Öfver hela samlingen af celler muras sedermera af samma material ett tjockt gemensamt hölje, dock utan inblandning af gruskorn. Det hela blir nästan stenhårdt. G. A—z.

Megachiro'ptera, *zool.* Se Fladdermöss, sp. 685.

Megadyn, *fys.* Se Mega.

Megafon [-fån; af grek. *me'gas*, stor, och *fonē*, ljud]. 1. (Ropare) *Fys.*, utgöres (se fig.) af ett koniskt, med handtag försedt rör, som har den

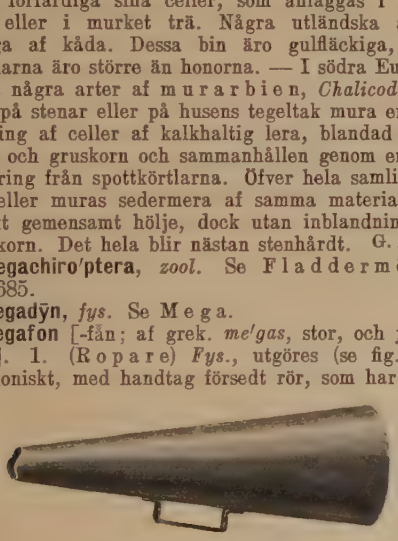

Megafon (ropare).

trängre ändan utskuren i form af ett munstycke. Om man talar med munnen vid munstycket, underkastas ljudvågorna reflexion vid apparatens sidor och komma på grund häraf att utgå i nära parallell riktning. De fortplantas därför med föga försvagad styrka. Megafonen användes ombord på fartyg och då man önskar för en stor mängd samlade människor kungöra ett meddelande. — 2. Ett af Edison 1878 konstrueradt talrör, försedt med taltrattar af vissa bestämda dimensioner. 1—2. D. S—t.

Megāi'ra. 1. *Astron.*, en af småplaneterna. — 2. *Grek. myt.* Se Erinyer.

Mega'kles (grek. *Μεγακλῆς*, storfrejdad), forngrekiskt mansnamn, vanligt i synnerhet bland alkmaioniderna, en af det forna Atens yppersta ätter. Mest bekant är M., Alkmaions son. Se Kylon. A. M. A.

Megalæma, *zool.* Se Bucconidæ.

Megale'sia l. Ludi megale'nses (af grek. *me'gas*, stor) kallades i det forna Rom den fest, som hvarje år i början af april egnades den "stora gudamodern" (lat. *Magna Mater*, se Cybele och Rhea), hvars bild och dyrkan 204 f. Kr. införts från Pessinus i Mindre Asien. I likhet med denna gudinnas hela dyrkan utmärktes denna fest genom orgiastisk stämning. Gudinnans kastrerade präster, de s. k. *galli*, tågade vid larmande frygisk musik genom gatorna och uppburo allmosor för gudinnans räkning. A. M. A.

Megāli Dili, ö. Se Delos.

Megalīnus, Johannes, matematiker, f. omkr. 1630 i Agunnaryd, Småland (dödsåret okändt), uppehöll sig 1650—51 som student i Dorpat, där han blef bekant med Stiernhielm, vistades hos denne flera år och biträdde vid vetenskapliga arbeten. Om hans senare öden känner man blott, att han 1656 befann sig i Småland och i början af 1660-talet var i London. M. synes ha varit en för sin tid och efter svenska förhållanden ganska framstående matematiker. Bland Stiernhielms handskrifter i k. biblioteket i Stockholm finnas flera af honom författade matematiska och astronomiska uppsatser, och observatoriebiblioteket i Uppsala förvarar ett arbete öfver *Usus circini proportionalis*, efter hans diktamen sammanskrifvet af A. Spole.

Megalitiska monument (af grek. *me'gas*, stor, och *li'thos*, sten), *arkeol.*, kallas de af ett eller flera naturliga eller groft tillhuggna stenblock bestående minnesmärkena från den yngre stenåldern och äldsta bronsåldern. Flertalet megalitiska minnesmärken är grafvar (stenkammargrafvar). Bland dessa urskiljas stendösen (fr. *dolmen*), gånggriften (fr. *dolmen à galerie, allée couverte*) och hällkistan (fr. *coffre en pierre*, eng. *stone-cist*). Dessa grafformer förekomma i åtskilliga delar af Europa, Asien och Afrika, däribland i Sverige (se vidare Begrafning, Dolmen, Dös med fig., Gånggrift med fig., Hällkista med fig. och Stenåldern). Mega-

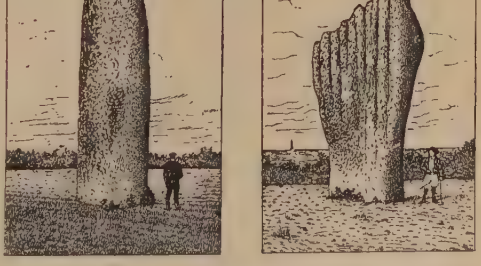

Fig. 1. Menhirer i dep. Finistère, Bretagne.

litiska monument äro äfven menhiren, cromlechen, triliten och stenraderna (fr. *alignements*). Menhiren (af bretonskt *men*, sten,

och *hir*, lång) är ett slags obelisk, bildad af en enda ohuggen, vertikalt ställd sten (fig. 1). Den liknar alltså den nordiska bautastenen från senare

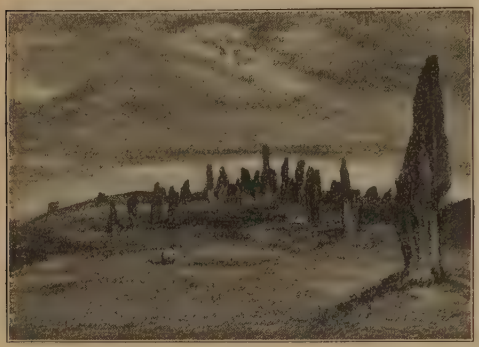

Fig. 2. Cromlech (längst i bakgrunden) med utgreningar, på ön Lewis, Hebriderna.

tid. En cromlech (fig. 2) är en stenkrets bildad af menhirer (så enligt fransk och kontinental terminologi; på Brittiska öarna brukas ordet cromlech oftast i betydelsen dös l. dolmen, medan *circle of standing stones* betecknar en krets af menhirer). En trilit (af grek. *trēi's*, tre, och *li'thos*, sten) består af två vertikalt ställda menhirer, öfver hvilka en tredje blifvit lagd vågrätt

Fig. 3. Triliter vid Stonehenge, England.

(fig. 3). De megalitiska monumenten äro talrika i norra och västra Europa. I Frankrike känner den senast uppgjorda statistiken 4,458 "dolmens" och "allées couvertes". Talrikast förekomma de i de sydliga departementen Aveyron, Ardèche, Lot, Gard och Lozère (1,609 dolmens) samt i Bretagne. I England äro särskildt Wales och Cornwall rika på megalitiska minnesmärken. Af menhirer äro mer än 6,000 bekanta i Frankrike. De flesta förekomma i Bretagne, särskildt Morbihan. Den högsta kända menhiren mäter 20,5 m. och befinner sig, nu störtad, vid Locmariaquer i Morbihan. 20 andra menhirer mäta mellan 7 och 11 m. Menhirerna torde ha haft religiös betydelse. Stenraderna äro talrika i Bretagne. Berömdast äro de vid Carnac (se d. o. och fig. därtill), som mäta 3 km. i längd. Menhirerna äro där uppställda i ända till 11 parallella rader, och tillsammans räkna dessa stenrader omkr. 2,730 stående menhirer. Bland cromlechs äro de mest bekanta de båda engelska vid Avebury och Stonehenge (se Stonehenge). — Litt.: O. Montelius, "Der Orient und Europa" (1899), och J. Déchelette, "Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine" I (1908). T. J. A.

Megaloblast (af grek. *me'gas*, stor, och *blasto's*, grodd, kärna), *fysiol.*, *patol.*, kallas ett slags röd blodkropp, som skiljer sig från den hos fullvuxna normala röda blodkroppen (se Blod) bl. a. genom sin vanligen flerdubbla storlek och sin stora kärna med fint fördelad, svagt färgbar kärnsubstans (s. k. kromatin). Megaloblasten är emellertid människans normala röda blodkroppsform under den tidigare delen af fosterlifvet, men anträffas äfven, ehuru sparsamt, hos friska fullvuxna i de röda blodkropparnas bildningsställe, benmärgen. I den cirkulerande blodmassan finnas ock dylika megaloblaster fysiologiskt, d. v. s. hos friska nyfödda. Påträffas de åter i blodet hos fullvuxna individer, är det en patologisk (sjuklig) företeelse, som tyder på en abnormt ansträngd funktion i de blodbildande organen. Denna återgång till den embryonala blodbilden är, såsom Nobelpristagaren Erlich först framhållit, alltid tecken på svår anemi med ökadt sönderfall af de röda blodkropparna och närmast att uppfattas som ett organismens försök att ersätta förlusten af dessa senare. Megaloblasterna öfvergå utan skarp gräns i erytro- l. normoblaster, människans normalt stora röda blodkroppar med kärna. Ur dessa utveckla sig återigen de normala kärnlösa röda blodkropparna (se Blod). I. H.

Mega'lodon (stundom Megalodūs; af grek. *me'gas*, stor, och *odūs*, tand), *paleont.*, fossilt musselsläkte med tjocka skal och stor, kraftig låsapparat med 2 starka tänder i hvarje skal. En art (*M. cucullatus* G. f.) är allmän inom devoniska systemets mellersta afdelning, en annan (*M. triqueter* Wulf), den s. k. dachsteinbivalveln är karakteristisk för Alpernas och Himalayas öfre trias. B. L—n.*

Megaloglo'ssus, *zool.* Se Flyghundar.

Megaloka'stron, grek. Se Candia 2.

Megalomani (af grek. *me'gas*, stor, och *mani'a*), symtom med storhetsidéer i sinnessjukdom. Se Förryckthet och Mani.

Megalo'nyx (af grek. *me'gas*, stor, och *o'nyx*, klo), *paleont.* Se Jättetrögdjuren.

Mega'lopastadiet, *zool.*, ett skede i utvecklingen af *Brachyura* (se d. o.), som förmedlar öfvergången från det fritt simmande till det krypande lefnadssättet och skiljer sig från det utvecklade djuret förnämligast därigenom, att bakkroppen är försedd med stjärtfena. L—e.

Megalo'polis l. Mega'lepo'lis (grek. *Μεγαλόπολις* l. *Μεγάλη πόλις*, "Storstaden"), hufvudstad i Arkadien, hvilken 370 f. Kr. grundlades af Epameinondas (jfr äfven Lykomedes) för att tjäna som motvikt mot Sparta, var beläget i en rymlig dalsänkning på båda stränderna af den lilla floden Helisson, ej långt från dess utflöde i Alfeios, och omgifvet af väldiga ringmurar. Invånarnas antal synes icke ha stått i rätt förhållande till stadens

stora omfång. Vid M. blefvo spartanerna 330 f. Kr. slagna af macedonierna under Antipatros. År 222 f. Kr. förstördes staden i grund af spartanerna under konung Kleomenes III, men uppbyggdes ånyo. Den egde bestånd ännu långt fram under den romerska kejsartiden, men synes i det hela ha fört en tynande tillvaro. Bland dess fornlämningar, utgräfda 1890 ff. af Englands arkeologiska skola i Aten, märkas en väldig teater och en stor parlamentsbyggnad, *Tersilēion*, afsedd för det arkadiska förbundets sammankomster. På det forna M:s grund ligger nu byn Sinano. A. M. A.

Megalosaŭ'rus (af grek. *me'gas*, stor, och *saŭ'ros*, ödla), *paleont.*, fossilt ödlesläkte, tillhörande dinosaurierna (se d. o.), var ett köttätande landdjur, med koniska, sammantryckta, sabelformiga tänder. Lämningarna af detta släkte, af hvilket somliga arter beräknas ha uppnått en längd af 12—15 m., finnas hufvudsakligen i jura i Europa, Indien, Madagaskar, Australien och Syd-Amerika. B. L—n.*

Megalothōrax, *zool.* Se Hoppstjärtar.

Megamēter (af grek. *me'gas*, stor, och *meter*), 1,000 km. (begagnas i synnerhet i seismologien). N. E—m.

Megampère [-äpär], *fys.* Se Mega.

Megaphȳtum Artis, *paleobot.*, trädartade ormbunkar från stenkolsperioden, hos hvilka bladen voro ställda i två längsgående rader på stammen och ej, såsom hos nutidens trädartade ormbunkar är fallet, i spiral. Man känner endast de med stora runda bladärr försedda stammarna, och det är ännu ovisst, hvilka blad tillhört desamma. A. G. N.

Megapo'didæ, *zool.* Se Storfothöns.

Mega'ptera, Puckelhvalarna, *zool.* Se Fenhvalar.

Me'gara (grek. *Μέγαρα*). 1. Hufvudstad i grekiska landskapet Megaris (se d. o.), belägen ungefär 2 km. från Saroniska hafsviken. M. var i forntiden en betydande och folkrik stad med många praktfulla byggnader och två högt belägna borgar (akropoler): *Karia* med Demeters berömda tempel (Megaron) och *Alkathoos*. Hamnstaden *Nisaia* vid Saroniska viken var förenad med hufvudstaden medelst två långa murar, och försvarsverken mot sjösidan egde sin afslutning i en skans på den tätt utanför liggande ön *Minoa*. En annan hamn, *Pegai* l. *Pagai*, egde M. vid Korintiska viken På det forna M:s plats står nu en stad med samma namn, men helt obetydlig, med något öfver 6,000 inv. — 2. Någon gång namn på landskapet Megaris (se d. o.). — 3. Stad på Sicilien. Se Hybla 2. — 4. Förstad till Kartago (se d. o.). 1. A. M. A.

Mega'riker, anhängare af megariska skolan (se d. o.).

Me'garis (grek. *Μεγαρίς*, lat. *Megăris*), grekiskt landskap, fordom en självständig stat med staden Megara som hufvudort, var beläget omedelbart ofvanför Isthmos. Areal omkr. 450 kvkm. Dess kuster skölja s i n. v. af Korintiska viken och i s. af Saroniska viken. F. ö. begränsas det i n. af Beotien, i ö. af Attika och i v. af Korints landområde. Det fylles till större delen af en bred bergskedja, af de gamle kallad Geraneia (nu Makri plagi och Paleovuno). Samfärdseln förmedlas endast genom svårtillgängliga bergspass, af hvilka ett vid den södra kusten, nära Attikas gräns, är det redan från sagotiden illa beryktade Skironiska passet (se Skiron), nu för tiden kalladt Kakiskala (”Stygga trappan”). Endast i landets sydöstra del finnes en något betydligare slättmark, på hvilken hufvudstaden, Megara, var belägen. M. liknar till sin naturbeskaffenhet närmast Attika. Bördigheten är tämligen ringa. För sin rikedom och makt hade staten hufvudsakligen hafvet att tacka. Om dess lifskraftiga utveckling, trots de täta härjningar, för hvilka den var utsatt genom sitt läge mellan mäktiga grannar, vittnar grundläggandet af åtskilliga betydande kolonier, såsom Chalkedon och Byzantion vid Bosporen, Herakleia vid Pontos och Hybla Megara på Sicilien. — I urminnes tid bosatte sig i M. karer (om hvilka bl. a. namnet på en af Megaras akropoler, Karia, vittnar), och i deras spår skola ha följt leleger. Dessa stammar måste vika för joner och dessa i sin ordning för doriska invandrare, hvilka i M. efter hand införde doriskt statsskick, doriskt språk och doriska seder. Hos massan af folket kvarlefde dock medvetandet om jonisk stamförvantskap och gaf sig luft i tidt och ofta återkommande uppresningar mot det doriska adelsväldet, hvilka äro ett utmärkande drag i M:s

Mynt från Megaris, med Apollonhufvud.

historia och tidtals ledde till införandet af ett demokratiskt statsskick. Under det doriska väldets äldre tid var M. t. o. m. beröfvadt sin politiska självständighet och behandlades af de i Korint härskande bakchiaderna som en underkufvad provins. Först efter långvariga strider lyckades det (omkr. 700 f. Kr.) frigöra sig från denna beroende ställning. Omkr. 625 gjorde sig Tissagenes med det lägre folkets hjälp till envåldshärskare. I likhet med öfriga doriska stater stod M. under den följande tiden under Spartas inflytande, till dess det omkr. år 460 (eller 455) f. Kr. i stället slöt sig till atenarna, hvilka uppförde de långa murarna mellan Megara och dess hamnstad samt med attiska trupper besatte såväl dessa murar som själfva hamnstaden. Då invånarna i Megara år 423 lyckades fördrifva den attiska garnisonen, nedrefvos de långa murarna, men uppförDes ånyo 84 år senare, då M. åter sökte Atens skydd. Under det forna Greklands sista frihetsstrider i 3:e och 2:a årh. f. Kr. slöt sig M. skiftevis till det achaiska och till det beotiska förbundet. Inom det nuv. konungariket Grekland bildar M. en eparki (28,979 inv. 1907) inom nomos Attika. A. M. A.

Mega'riska skolan, en af de från sokratismen utgångna grekiska filosofskolorna, hvilken fått sitt namn däraf, att dess skapare, Eukleides (se Euklides 1), var född och bosatt i Megara. Utmärkande och betydelsefullt för denna omkr. år 400 f. Kr. bildade skola är sammangjutningen af sokratiska och eleatiska läror. Den redan hos skolans hufvudman framträdande benägenheten för

dialektiska hårklyfverier synes ha ytterligare utvecklat sig hos hans efterföljare, och skolan fick med anledning däraf binamnet den *eristiska* (se Eristik). Några bland de megariske filosoferna, de s. k. *megarikerna* (Eubulides och Diodoros Kronos), ha gjort sig bemärkta som uppfinnare af spetsfundigt anlagda felslut. Skolans siste betydande representant, Stilpon (omkr. 300 f. Kr.), sysselsatte sig hufvudsakligen med moralfilosofien och närmade sig där till cynikernas läror. A. M. A.

Me'garon, grek., ”storstuga”, hos Homeros den stora mannasalen, där samkväm höllos; när tempel vuxit upp på akropolerna, där konungapalatsen förr legat, betydde megaron det allra heligaste, som blott kunde beträdas af prästerskapet.

Megaskop [-skåp; af grek. *me'gas*, stor, och *skopē'n*, se], *fys.*, en laterna magica, särskildt konstruerad för att framställa bilder af ogenomskinliga föremål. D. S—t.

Megaspelaion [-spilēån], det största och rikaste klostret i Grekland, beläget i Achaia omkr. 8 km. n. om Kalavryta, på norra sidan af arkadiska bergen, så, att hufvudbyggnadens nedre del ligger i en stor grotta (grek. *mega spelaion*). En ”lukasbild” af madonnan gör klostret till en besökt vallfartsort. Klostret uppges vara anlagdt på 300-talet, men den nuv. byggnaden uppfördes efter en eldsvåda 1640. Det är ett s. k. idiorrhytmiskt kloster, i det att enhvar af dess numera endast omkr. 150 munkar eger en viss del af klosterförmögenheten och odlar eller låter odla sitt jordstycke, hvars afkastning tillfaller honom. Klostret var förr mycket rikt på hus och jordar, men skall nu ha en årsinkomst af endast 50—60 tusen drachmer. I förening med klostret finnes en skola. (Wbg.)

Megaspōr, *bot.* Se Heterospor.

Mega'sthenes (grek. *Μεγασθένης*), forngrekisk statsman (omkr. 300 f. Kr.), rådgifvare hos konung Seleukos I i Syrien. Under en beskickning till indiske konungen Sandrakottos (Chandra Gupta) samlade han material till en skildring, hvilken länge synes ha varit anlitad som en hufvudkälla för kännedomen om Indiens förhållanden. De brottstycken af detta arbete, hvilka kommit till vår tid, äro samlade och 1848 utgifna af E. Müller (”Fragmenta historicorum græcorum”, II). A. M. A.

Mega'stoma ente'ricum, *bot.*, *zool.* Se Flagellata, sp. 522.

Megathērium (af grek. *me'gas*, stor, och *theri'on*, djur), *paleont.* Se Jättetrögdjuren.

Megavo'lt, *fys.* Se Mega.

Mēgede, Johann Richard zur, tysk författare, f. 8 sept. 1864 i Sagan, d. 21 mars 1906, gjorde sig känd som en underhållande, världserfaren och effektälskande romanförfattare, som framför allt i Ostpreussen fann en karakteristisk miljö för sina skildringar. Af hans verk kunna nämnas *Quitt* (1898; ”Kvitt!” 1908), *Von zarter hand* (1899), *Felicie* (1900; sv. öfv. 1904), *Trianon und andere novellen* (1902), *Das blinkfeur von Brüsterort* (1905), *Der überkater* (s. å.) och *Modeste* (1906). *Gesammelte werke* utkommo 1911 i 12 bd.

Mege'rg, *fys.* Se Mega.

Me'gerle, Ulrik. Se Abraham a Sancta Clara.

Me'ggendorfer-blätter, tysk kolorerad skämttidning, grundlagd 1889, som utkommer en gång i veckan i München.

Meghaduta (”molnbudet”), fornindisk lyrisk dikt af Kālidāsa. Se Indiens språk och litteratur, sp. 539 och 550.

Meghna, flod uti Indien, utgörande det stora æstuarium i Bengalens delta, som för till hafvet hufvudmassan af Ganges' och Brahmaputras förenade vatten. Det är en väldig flod, som än af sandbankar delas i ett halft dussin kanaler, än vidgar sig till oöfverskådlig bredd och faller ut i hafvet genom fyra hufvudmynningar, omslutande tre stora öar. Den är segelbar året om af flodångare. Ebb och flod samt den under namnet bore (se d. o.) kända företeelsen äro mycket häftiga. (J. F. N.)

Megi'ddo (hebr. *Megiddōn*), gammal kanaanitisk konungastad, senare tillhörig Manasses område, belägen vid Kison, ”M:s vatten”, v. om Jisreels slätt, omnämnes ofta i bibeln i samband med det närbelägna Taanak. Se vidare Legio.

Megillo't (aram., ”bokrullar”) kallas i den judiska kanon Höga visan, Rut, Klagovisorna, Predikaren och Ester, hvilka där stå sammanförda med hvarandra och föreläsas vid de fem judiska festerna påsk, pingst, Jerusalems förstörings åminnelsedag, löfhyddohögtiden och purimfesten. Megillerna äro uppräknade i samma ordning som festerna, så att Höga visan föreläses vid påsken, Rut vid pingsten o. s. v. Se Bibelhandskrifter, sp 224. J. P.

Megin-gjord, *nord. myt.*, ”kraftgördel”. Ordets plur. brukas om Tors starkhetsbälte, genom hvilket hans styrka fördubblades. Th. W.*

Megi'ste, forntida namn på ön Meis. Se Kosteloryzo.

Megohm [-åm], *fys.* Se Mega.

Megye [mä'djä], ung., komitat (se d. o.).

Megyes [mä'djäʃ]. Se Medgyes.

Megära [-gä-], grek. *Me'gaira*, eg. en af erinyerna (se d. o.); ful, stygg och argsint kvinna.

Mehádia [mä'hädia], köping i ungerska komitatet Krassó-Szörény, vid Donaus tillflöde Bela Rjeka och järnvägen Temesvár—Orsova, 22 km. n. om Orsova. Omkr. 2,500 inv., mest rumäner och tyskar. På dess plats låg den romerska kolonien *Ad mediam*, förbi hvilken gick härvägen från Donau till Dacien. Omkr. 5 km. ö. om M. ligga i Csernas trånga, romantiska floddal de alltifrån romarnas tid bekanta hälsokällorna, kallade Herkulesbaden (lat. *Thermæ*, *Fontes* l. *Aquæ Herculis*, ung. *Gyógyfördö*). Af de 22 heta (37—56° C.) svafvelhaltiga mineralkällorna användas 9, dels till bad, dels till drickning, och besökas årligen af 7—8 tusen kurgäster. (J. F. N.)

Meha'llah el-Kobra, stad. Se Mehallet el-Kebir.

Meha'llet el-Kebīr (Meha'llah el-Kobra), stad i Nedre Egypten, i prov. (mudirije) Gharbieh, 6 km. från västra stranden af Nilens Damiettearm och vid järnvägen Tanta—Damiette. 33,547 inv. (1907). Stora bomullsplanteringar, bomullsfabriker och tillverkning af ammoniumsalt. J. F. N.

Mehavn, fiskeläge med god, men trång hamn vid

Mehavnsfjord, 8 km. ö. om Nordkyn i Tanens härad, Finnmarkens amt, Norge. Post-, telegraf- och rikstelefonstation. Orten anlöpes af de regelbundet trafikerande ångbåtarna. Under fisketiden är M. samlingsplats för en mängd ofta öfver 1,000 fiskare. Där låg ett af S. Foyn (se d. o.) 1883 anlagdt hvalfångstetablissemang med trankokerier, guanofabrik m. m. Det stormades och förstördes 1903 af en fanatisk fiskarbefolkning, som kastade skulden för årets felslagna fiske på hvalfångsten. Under intrycket af denna händelse antog stortinget lagen af 7 jan. 1904, som förbjuder att under 10 års tid från 1 febr. 1904 "jaga, anskjuta eller fälla samt tillgodogöra sig hval på norskt sjöterritorium vid Nordlands, Tromsö och Finnmarkens amt samt att föra i land hval i dessa amt". Norska staten måste ersätta vid uppploppen i M. vållad skada med 46,950 kr. samt därjämte till 11 bolag utbetala 280,000 kr. i skadestånd för genom lagen åsamkad förlust på deras företag. K. V. H.

Meheia, skogsås mellan Kongsberg och Hitterdal öfver Notodden i Telemarken, Norge. Öfver M. leder en lifligt trafikerad hufvudväg genom kuperad, backig terräng. Automobilväg. K. V. H.

Me'hemed (Mehemet), oriktig form för Muhammed. — Mehemed Ali o. s. v. se Muhammed Ali o. s. v.

Me'hiläinen, finsk tidskrift. Se Lönnrot, Elias.

Mehkeme, muhammedansk domstol. Se Kadi.

Mēhren, August Mikael Ferdinand van, dansk orientalist, f. 6 apr. 1822, d. 14 nov. 1907, blef 1838 student, 1845 filos. doktor i Kiel och 1851 lektor samt var 1854—98 professor i semitisk filologi vid Köpenhamns universitet. M. författade *Die rhetorik der araber* (1853) samt flera afh. ang. de islamitiska folkens geografiska kunskaper, i synnerhet deras kännedom om de nordiska länderna (i "Annaler for nordisk oldkyndighed", 1857). Vidare utgaf han *Cosmographie de Schems Eddin Dimasqui* (1866; med fransk öfv. 1874). I flera afh. (1881—86) skref han om den arabiske filosofen Avicenna och hans förhållande till grekisk filosofi samt om de reformsträfvanden inom muhammedanismen, som därvid framkallades, och utgaf *Traités mystiques d'Abou Ali al Hosain ou d'Avicienne* (bd 1—3, 1889—94). E. Ebg.

Mehri, sydarabisk dialekt. Jfr Sabéer.

Mehr licht!, ty., "mera ljus!" Oriktigt har påståtts, att dessa ord varit Goethes sista (se Schüddekopf, "Goethes tod", 1907).

Mehto, folkslag. Se Kolh, sp. 531.

Méhul [mey'l], Étienne Nicolas, fransk operakompositör, f. 22 juni 1763 i Givet, d. 18 okt. 1817 i Paris, fick sin första utbildning af en blind organist och blef 1778 ställföreträdande organist i klostret Lavaldieu, men flyttade s. å. till Paris, där han fick praktik som musiklärare. Gluck upptäckte hans begåfning för dramatisk komposition och uppmuntrade honom att egna sig däråt. Efter några icke uppförda öfningsarbeten framträdde han på Opéra comique med *Euphrosine et Corradin* (1790), som hade afgjord framgång, hvarpå följde *Alonzo et Cora* (1791) på Stora operan. Tämligen stor framgång hade en del följande, såsom *Le jeune sage et le vieux fou* (1793; "Ung klok och gammal tok", 1805), *La caverne* (1795) m. fl., hvaremot *Le jeune Henri* (1797) blef uthvisslad af politiska skäl, under det likväl dess uvertyr begärdes dakapo och ännu bibehåller sig. *Ariodant* (1799; "Ariodant", 1808) m. fl. blef däremot populär; och med *L'irato* (1801; "L'irato", 1808), som gafs under ett antaget italienskt tonsättarnamn, lyckades M. dupera sina motståndare, som anklagat honom för att vara tung och monoton samt ej kunna skrifva i den lätta, eleganta italienska buffastilen. I samma stil skrefvos *Une folie* (1802; "Målaren och modellerna", 1804), *Le trésor supposé* (1802; "Den föregifna skatten", 1805), *Les deux aveugles de Tolède* (1806; "De bägge blinde", 1833) och en mängd andra, bland hvilka i synnerhet "Une folie" hör till den tidens bästa operetter och med lycka återupptages ännu i dag. Fétis erkänner hos M. en ädel sång, en för sin tid lysande instrumentation samt känsla för dramatisk sanning, särskildt i starka situationer, men vill förringa hans talang för den lättare opéracomiquen. Emellertid ha flera af M:s komiska operor öfverlefvat honom, men af de seriösa endast en enda, *Joseph* (1807; "Joseph i Egypten", 1856), och denna mindre genom sina förtjänster som dramatisk opera än som ett slags sceniskt oratorium, med klassiskt ren stil, naiv religiositet, idyllisk enkelhet och träffande lokalfärg — ett verkligt unicum i sitt slag. Fördunklad af Spontini, hade M. ej vidare någon framgång, och grämelsen däröfver bidrog till hans död. Hans sonater och symfonier äro obetydliga; däremot gjorde hans kantater och patriotiska hymner stor lycka (*Chant du départ, Chant de victoire, Hymne à la paix* m. fl.). Som inspektor vid konservatoriet (sedan år 1794) och medlem af Académie des beaux-arts (1795) föreläste han öfver *L'état futur de la musique en France* och *Les travaux des élèves du conservatoire à Rome* (1808). Biogr. af A. Pougin (1889; 2:a uppl. 1892). A. L.*

Mehun-sur-Loire [mœ̃' syr lwär]. Se Meung.

Mehun-sur-Yèvre [mœ̃' syr iävr], stad i franska dep. Cher, vid Chers biflod Yèvre och Berrykanalen. 5,619 inv. (1901; som kommun 6,345 inv.). Tillverkning af porslin, linne- och ylleväfnader. Ruiner af ett slott, där Karl VII dog (1461). (J. F. N.)

Meibom [ma'j-], tysk familj af lärda män. 1. Heinrich M. d. ä., f. 1555, d. 1625 som professor i skaldekonst och historia vid universitetet i Helmstedt, kröntes 1590 till poëta laureatus i Prag. Han skref *Parodiæ horatianæ, Sylvæ* m. fl. samlingar latinsk vers, till stor del centopoesi (se Cento 2), och samlade källor till tyska medeltidens historia: *Opuscula historica ad res germanicas spectantia* (utg. 1660). — 2. Heinrich M. d. y., den föregåendes sonson, f. 1638 i Lybeck, d. 1700, vardt 1664 professor i medicin, 1678 därjämte i historia och skaldekonst vid universi-

tetet i Helmstedt. Han vann ett namn inom anatomien genom upptäckten (1666) af de efter honom benämnda meibomska körtlarna (se d. o.), genom undersökningar om tungans *foramen coecum*, om venernas valvler m. m. M. utgaf farfaderns samt sina egna afhandlingar och samlingar af källskrifter (*Scriptores rerum germanicarum*, 3 bd, 1688). — 3. Marcus M., filolog, f. 1630 i Tönning, d. 1711, utgaf 1652 i Amsterdam en förtjänstfull latinsk öfv., jämte kommentar, af de grekiske musikskriftställarna, *Antiquæ musicæ auctores septem* (2 bd). Detta arbete var tillegnadt drottning Kristina, hvilken till lön inbjöd M. till Sverige, där han anställdes vid drottningens bibliotek. Efter en tvist med Kristinas gunstling Bourdelot måste M. likväl lämna Sverige. Han var 1653—63 k. bibliotekarie i Köpenhamn, 1663—68 tullförvaltare i Helsingör och slutligen gymnasielärare i Amsterdam. Se E. Wrangel, ”Sveriges litterära förbindelser med Holland” (1897).

Meibomska körtlarna [ma′j-], *Glandulæ meibomiänæ, anat.*, kallas efter sin upptäckare, H. Meibom (se Meibom 2), flera små, fettafsöndrande körtlar, ordnade i ett lager i ögonlockens fasta skifvor (”ögonbrosken”, *tarsi*). De utmynna på ögonlockskanterna i en rad små öppningar. G. v. D.*

Meidān. Se Maidan.

Meidāni, arabisk författare, d. 1124 i Nisabur. Hans förnämsta arbete är en rikhaltig samling af arabiska ordspråk, som utgifvits i Orienten och hvaraf en edition med latinsk öfv. ombesörjts af Freytag (”Arabum proverbia”, 3 dlr, 1838—43). K. V. Z.

Meidell [me′j-], Mejdell, Meydell, norsk släkt, härstammar från den gamla estländska adelsätten Maijdell (se d. o.), som vann äfven svenskt adelskap.

1. Jakob Gerhard M., militär, f. 1786 i Gran, Kristians amt, d. 4 jan. 1876 i Kristiania, blef 1839 öfverste och chef för artilleribrigaden och var 1847—55 generalmajor. 1811—44 var M. lärare först vid norska landtkadettkåren och sedermera (i krigshistoria och topografi) vid militære höjskolen. Han fick som författare grundläggande betydelse för norsk militärvetenskap. Han skref bl. a. den uppseendeväckande anonyma broschyren *Felttoget i Norge 1814* (1815) med följdskriften *Nöiere oplysninger til felttoget i Norge 1814* (i P. A. Munchs ”Norsk maanedsskrift”, VI, 1860), *Forsög til en lærebygning i krigskunsten* (2 bd, 1825—26; 2:a uppl. 1837), *Forelæsninger over de forenede rigers forsvar* (tr. som manuskript, 1840), *Hvorledes bör den norske landkrigsmagt indrettes for at svare til dens unionelle bestemmelse?* (1862) m. m. M. var med om att stifta det Militære samfund (1825) och att uppsätta ”Militairt tidsskrift” (1830). Han arbetade kraftigt för införandet af allmän värnplikt. — Litt.: D. Schnitler, ”Blade af Norges krigshistorie” (1895), och J. B. Halvorsen, ”Norsk forfatterlexikon”, IV. — 2. Kristian Henrik Nikolai M., den föregåendes brorson, mineralog, f. 21 april 1822 i Vang, Hedemarkens amt, d. 17 febr. 1899, var sedan 1865 bergmästare i östra sunnanfjällska distriktet, skref bl. a. afhandlingar om de silfverförande gångarnas bildningssätt i Kongsbergsgrufvorna (i ”Nyt magazin f. naturvidensk.”, VII—IX, 1853 ff.) samt framlade sin lifsåskådning i *En bog* (1864) samt i *To afhandlinger. I. Friheden. II. Sandheden* (1892). — 3. Thorvald M., den föregåendes broder, forstman, f. 21 sept. 1824 i Ringsaker, Hedemarkens amt, d. 28 okt. 1908, var 1857—74 forstmästare i Hedemarken, och hans verksamhet på denna post blef af grundläggande betydelse. Viktigast bland hans forstafhandlingar är *Om foranstaltninger til en mere huusholderisk behandling af Norges skove* (1858). — 4. Ditmar M., publicist, f. 24 jan. 1826 i Bergen, d. 13 juli 1900 i Kristiania, uppsatte 1849 det oppositionella, humoristisk-satiriska halfmånadsbladet ”Krydseren” (se d. o.), som slog så lifligt an, att det snart blef veckotidning. 1855 omdöpt till ”Aftenbladet” (se d. o.), redigerades denna tidning af M. i frisinnad, på det liberala intelligenspartiet beräknad riktning till 1879. 1884—98 var M. bibliotekarie vid Deichmannska biblioteket, sedan 1888 därjämte vid läsesällskapet Athenæum i Kristiania. 1884—85 utgaf han en liten ”Norsk maanedsskrift for literatur, kunst og politik”. Af sina artiklar i ”Krydseren” utgaf han ett urval, *Paa kryds og paa tværs* (2 saml., 1888—89). — 5. Glör Thorvald M., son till M. 2, jurist, publicist, f. 29 maj 1851 i Kongsberg, höjesteretsadvokat 1878, höjesteretsassessor 1899, ursprungligen en ytterlighetsman, sedan mera moderat, har i en ofta tillspetsad, paradoxal form framlagt sina politiska och sociala åsikter i bl. a. *Tro*, I—VI (1901—03), *Politik. Et valgmanifest* (1903) och *Fremtiden her i landet* (1908). — 6. Nicolai M., den föregåendes son, skulptör, f. 1877, elev af sin morbroder St. Sinding, 1893—95 bosatt i Kristiania, har till specialitet träsnideri i dekorativ karaktär. Han har bl. a. utfört altarprydnad med figurer i Borgunds och Aalesunds kyrkor. 1—5. K. V. H. 6. G—g N.

Meidell [me′j-], Frederik, dansk historiker, f. 1833, blef 1852 löjtnant, deltog i 1864 års krig och var 1865—1905 kapten i reserven. Skr.: *Fra enevældens dæmring i Danmark* (1884), ett försvar för marsken A. Billes uppförande 1644 och 1657, *Militarismen i Danmark, belyst ved historiske skildringer* (behandlande perioden 1663—71, 1892), och *Bille-ættens historie* (afd. 2, 1600—1883, 1893). E. Ebg.

Meiderich [ma′j-], fabriksstad i preussiska reg.-omr. Düsseldorf (Rhenprovinsen), nära Ruhr och Rhen, blef stad 1894 och förenades 1905, då det hade 40,162 inv., jämte Ruhrort och Beeck med Duisburg till ett stadssamhälle.

Meidingers element [ma′j-] l. Meidingers stapel. Se Galvaniskt element, sp. 667. Det uppfanns af tyske fysikern Heinrich Meidinger, f. 1831, d. 1905, 1869—1904 professor vid tekniska högskolan i Karlsruhe.

Meidūm. Se Medum.

Meier-Græfe [majer-], Julius, tysk konstförfattare, f. 1867 i Reschitza, skref romanen *Nach Norden* (1893), var med om att uppsätta tidskr. ”Pan” 1895 och var jämte O. Bierbaum dess redaktör, bodde några år i Paris, delvis som köpman, grundlade konsthandeln ”Maison moderne”, men är nu bosatt i Berlin. Han är en ytterst lifaktig konsttolkare, ultramodern i sina synpunkter, gärna hågad för omvärdering af fastslagna åsikter, ibland

journalistiskt rapp och rörlig i framställningssättet. Efter att ha utgett några mindre studier om *Manet*, *Vallotton* och *Edv. Munch* framlade han 1904 det omfattande verket *Entwickelungsgeschichte der modernen kunst* (2 dlr jämte ett bd illustrationer, omarb. engelsk uppl. 1909). Han har vidare utgett *Der fall Böcklin* (1905, oppositionellt mot den då härskande Böcklin-öfverskattningen), *Corot und Courbet* (s. å.), *Der junge Menzel* (1906), *Impressionisten* (s. å.), *William Hogarth* (1907), *Die grossen engländer* (s. å.), den stora monografien *Hans von Marées* (3 dlr, 1909—10) och *Spanische reise* (1910, där han genomgående upphöjer Greco och rifver ner Velasquez). Hans nyaste arbeten äro små böcker om *Cézanne*, *van Gogh* och *Renoir* (1910 och 1911). G—g N.

Meig. (äfven M.), vid insektnamn förkortning för tyske entomologen Johann Wilhelm Meigen, f. 1764, d. 1845, författare af *Systematische beschreibung der bekannten europäischen zweiflügeligen insekten* (7 bd, 1818—38), *Systematische beschreibung der europäischen schmetterlinge* (4 bd, 1827—32) m. m.

Meigen [majchen], Johann Wilhelm. Se Meig.

Meijboom [me'jbŏm], Margareta, holländsk öfversättarinna, f. 29 juli 1856 i Amsterdam, där hon studerade språk; egnade sig sedan åt öfversättningsarbete och har till holländskan öfverflyttat ett mycket stort antal böcker af nordiska författare, bl. a. "Judas" af Tor Hedberg och samtliga Selma Lagerlöfs verk (utom "Antikrists mirakler").

Meije [mäjə], La, bergskedja i Pelvoux-gruppen af Dauphiné-alperna, med mäktiga glaciärer och tre toppar: Pic occidental (Grand pic de la M., 3,987 m.), P. central (3,970 m.) och P. oriental (3,911 m.). J. F. N.

Meijendorff von Yxkull. Se Meyendorff.

Meijenkrebsskansen [ma'jen-], i Pommern vid en viktig vägknut n. v. om Demmin, hade i sept. 1757 besatts af svenskarna, men måste 31 dec. s. å. uppges till preussarna. Sedermera hölls M. under krigets fortgång flera gånger besatt af de förre, som 13 dec. 1761 lyckligt försvarade den mot preussarna. I april 1807 iståndsattes M. af svenskarna under öfverste Tawast, men 12 juli bröto de därvarande bro, och följande dag utrymdes skansen. L. W:son M.

Meijer [me'jer], Johan, fortifikationsofficer (födelseåret okändt), d. 1647, blef senast 1636 ingenjör och placerades sedan i Kalmar, där han först började iståndsätta gamla stadsbefästningen, men från 1640 ledde arbetena med anläggningen och befästandet af den nya staden på Kvarnholmen. 1641 byggde han dessutom Färjestadsskansen på Öland, men 1644 kommenderades han i fält och ledde s. å. efter Landskronas intagande denna fästnings förstärkande. 1646 utarbetade M. en karta öfver det nyförvärfvade Gottland samt en plan öfver Visby stad och slott, hvarjämte han utsåg plats för befästningar vid Slite hamn. M. återvände därefter till Kalmar, men sändes 1647 till Karlstad för uppgörande af plan öfver staden och dessein till dess befästande. L. W:son M.

Meijer [me'jer], Jakob, fortifikationsofficer (födelseåret okändt), d. 1735 i Göteborg, antogs 1685 till lärkonduktör, blef 1686 konduktör och 1697 kapten samt satte sedan 1698 Nyen och Nöteborg i godt försvarstillstånd. 1702 blef M. generalkvartermästar-löjtnant i Malmö med inspektion öfver de skånska och halländska fästningarna, satte nämnda ort i defension 1705 och samtliga fästningar i Skåne och Halland 1709, ledde befästningsarbetena vid Råå och Klinte källa 1713, förstärkte dessa befästningar 1715 och de vid Landskrona 1717 samt alla retranchementen i Skåne 1718. M. blef öfverste 1721 och förflyttades 1723 till Göteborg som chef för 4:e fortifikationsbrigaden. L. W:son M.

Meijer [me'jer], Karl Fredrik, fortifikationsofficer, f. 2 dec. 1791 i Stockholm, d. där 16 sept. 1872, blef 1808 underlöjtnant vid Fortifikationen samt anställdes då vid "defensionsarbetet" i Stockholms skärgård, men 1811 förordnades han till kompanichef vid Gottlands nydanade nationalbeväring, från hvilken han dock redan 1812 återvände till sin kår. 1813 medföljde han svenska armén till Tyskland och var bl. a. med om blockaden af Maastricht, hvarunder han slog en båtbrygga öfver Maas. M. var adjutant vid fortifikationsbrigaden på fälttåget till Norge 1814 samt deltog i Fredrikstads intagande. M. avancerade 1820 till kapten samt förordnades 1821 till fortifikationsbefälhafvare i Karlskrona och uppgjorde då en fullständig plan till Kungsholmens ombyggande. 1840 blef M. öfverste, 1844 befälhafvare öfver Ingenjörkåren under den tid general Lefrén var t. f. president i Krigskollegium, och utnämndes 1847 till generalmajor och chef för denna kår. 1858 utnämndes M. till generallöjtnant och tog s. å. afsked från chefsbefattningen. 1862—65 var han t. f. president i Krigskollegium och tog 1865 afsked ur krigstjänsten. — 1828 blef M. led. af Krigsvet. akad. 1834 var han led. af kommittén för tjänstgöringsreglementets omarbetande och utsågs 1839 till sekreterare i den då tillsatta defensionskommittén. 1848 uppdrogs åt honom att ombesörja Vaxholms och Karlstens sättande i försvarsstånd och han blef äfven ordf. i det då inrättade och först 1850 upplösta krigskommissariatet. 1852 förordnades han till militär led. i Högsta domstolen. På sin ålderdom sysselsatte M. sig med krigshistoriska studier och utgaf *Kriget emellan Sverige och Danmark 1808—09* (1867; med 6 goda kartor). Det var på M:s förslag som ingenjörtrupp 1855 började uppsättas samt pontonmateriel anskaffas; till förstärkandet af flera af våra viktigaste fästningar uppgjorde han egenhändigt ritningar. L. W:son M.

Meijer [me'jer], Kristofer Bernhard Israel, lexikograf, författare, f. 10 dec. 1848 i Malmö, student i Lund 1867, filos. kandidat 1873 och filos. doktor 1874. M. deltog i redigeringen af Nordisk familjeboks tre första delar (1876—80), redigerade af nämnda verk bok-

stafven S (1890—91) och hela "Gernandts konversationslexikon" (4 dlr, 1889—94). Af 2:a uppl. af Nordisk familjebok redigerade M. bokstäfverna A—C. M. har vidare utgett "Samling af facklexika", i hvilken han själf författat *Svenskhistoriskt handlexikon* (1882) och *Svenskt literaturlexikon* (1884—86), redigerade 1881—85 tidningen "Julkvällen" samt har författat romanen *Excelsior!* (2 bd, 1888) m. m.

Meijerberg [me'jer-], Karl Jonas, skolman, f. 8 okt. 1816 i Brunflo församling, Jämtland, d. 8 dec. 1903 i Stockholm, blef 1836 student i Uppsala, var 1840—42 lärare vid en privatskola i Fagerreds socken, Hallands län, upprättade 1842 jämte två andra skolmän realgymnasiet i Göteborg samt grundlade 1845, likaledes i Göteborg, egen, mycket ansedd privat läroanstalt (Meijerbergska skolan), som i 18 år stod under hans ledning. Under denna tid ingrep M. verksamt äfven vid organisationen af Göteborgs folkskolväsen och inrättandet af därvarande slöjdförenings skola. Vid folkskolinspektörsbefattningarnas införande (1861) utsågs han att för en tid af 2 år vara folkskolinspektör i Göteborgs och Bohus län. 1863—88 var han inspektör vid Stockholms stads folkskolor. Vid hans tillträdande af denna befattning stod hufvudstadens folkskolväsen anmärkningsvärdt lågt. Kraftigt tog M. itu med ordnandet af hufvudstadens folkskolor. Med stor energi besegrade han hvarje hinder, som härvid mötte honom, och han fick både många vänner och många fiender. Hufvudstadens folkskolväsen blef emellertid under hans ledning till föredöme för det öfriga landet; äfven utomlands erkändes dess höga ställning, och organisatörens namn nämndes med mycken aktning. M. var 1867—69 ett af Stockholms stads ombud i riksdagens Andra kammare och 1876 Sveriges kommissarie vid afdelningen för undervisningsväsendet på världsutställningen i Philadelphia, fungerade som ordf. i kommittén för förberedande af fjärde allmänna nordiska skolmötet (i Stockholm, 1880), var led. af 1875—77 års kommitté för utarbetande af betänkande ang. minderårigas antagande och användande i fabrik, handtverk eller annan handtering, äfvensom af 1882—84 års läroverkskommitté, samt var sedan 1863 medlem af styrelsen för Allmänna institutet för döfstumma. 1861 invaldes han i Vet. o. vitt. samh. i Göteborg. Bland M:s från trycket utgifna arbeten märkas *Svensk språklära* (1856; 5:e uppl. 1871) samt årsberättelser öfver Stockholms stads folkskolor. M. sysselsatte sig gärna med språkstudier, och han talade obehindradt flera europeiska språk. Ännu på sin höga ålderdom egnade han sig åt nygrekiskans studium. J. C. C. N. H—d.

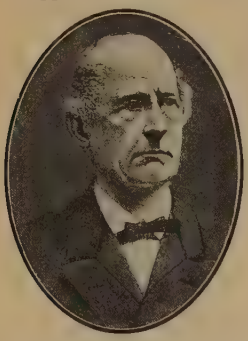

Meijerfeldt [me'jer-], svensk adlig ätt, som härstammade från domänöfverinspektoren i Livland Anders Meijer (födelse- och dödsår ej kända), som 1674 adlades med namnet M. Två af hans söner, Johan August M. (se M. 1) och Volmar M. (död, barnlös, 1739 som rysk generalfältmarskalklöjtnant), fingo 1705 friherrlig och, den förre 1714, den senare 1719, greflig värdighet. Den förres ättegren utgick på svärdssidan 1800 med hans son Johan August M. (se M. 2). Den adliga grenen hade utslocknat 1710.

1. Johan August M., grefve, krigare, f. 1664 i Livland, d. 9 nov. 1749 på Söfdeborg i Skåne, hade som frivillig i holländsk tjänst avancerat till major, då han 1698 efter fredsslutet återkom till Sverige. Som öfverstelöjtnant deltog han i öfvergången af Düna 1701 och utmärkte sig därefter genom en rad bedrifter. 9 aug. 1704 besegrade han, s. å. blifven generalmajor, vid Posen den honom vida öfverlägsne sachsiske generalen Schulenburg, och på samma ställe vann han senare på året en seger öfver polske generalen Radomicki, hvarefter han tappert försvarade Posen mot sachsare och polacker. Sårad vid Poltava, råkade M. i rysk fångenskap, men blef snart utväxlad, hvarefter han begaf sig tillbaka till Sverige, där han utvecklade stor verksamhet och 1710 deltog i slaget vid Hälsingborg. S. å. utnämndes han till generallöjtnant och öfverkommendant i Stettin, begaf sig därefter till Bender och utförde därifrån 1711 en beskickning till Konstantinopel. S. å. blef han vice guvernör i Pommern och general af infanteriet; 1713 utnämndes han till kungl. råd och generalguvernör i Pommern. Han nödgades dock i slutet af 1713 öfverlämna Pommerns hufvudstad, Stettin, åt de belägrande preussarna och holsteinarna, men deltog fortfarande och äfven efter Karl XII:s ankomst till Pommern 1714 i detta lands försvar. Efter Stralsunds fall (1715) begaf han sig till Sverige, men återtog efter freden generalguvernörskapet öfver Pommern, hvilket han utöfvade till 1748. I politiken slöt M. sig till det s. k. holsteinska partiet. M. hade 1705 upphöjts i friherrligt och 1714 i grefligt stånd. 1715 valdes han till kansler för Greifswalds universitet.

2. Johan August M., grefve, den föregåendes son, krigare, f. 4 maj 1725 i Stralsund, d. 21 april 1800 i Stockholm, trädde vid 12 års ålder i krigstjänst och blef vid 19 års ålder kapten. 1745 var M. först i österrikisk, sedermera i nederländsk tjänst. 1751 blef han major vid Cronhjorts regemente i svensk tjänst. Vid Sjuåriga krigets utbrott (1756) gick M. åter i tjänst hos Preussens fiender och var 1757 med i slaget vid Hastenbeck, men ställde sig, då Sverige s. å. börjat deltaga i kriget, under dess fanor och blef chef för en tysk grenadjärbataljon. Han blef generaladjutant 1766, chef för Västerbottens regemente 1770, generalmajor 1773, generallöjtnant 1778 och flyt-

tades 1779 till chefskapet för Närkes och Värmlands regemente. Vid utbrottet af 1788 års krig mot Ryssland utnämndes han till högste befälhafvare öfver stridskrafterna till lands i Finland och utöfvade detta befäl ända till krigets slut, 1790, med undantag af de tillfällen, då det fördes af konungen själf. 1789 utnämndes han till general af infanteriet och 1790 till fältmarskalk, men tog afsked redan 1791. 1792 blef han "En af rikets herrar" och 1797 serafimerriddare. M., "en ful och lång" karl, var sedan 1763 gift med Lovisa Augusta Sparre, f. 1745, dotter till öfverståthållaren grefve Axel (Wrede-)Sparre, statsfru hos drottning Sofia Magdalena, d. 1817, en af de af Kellgren besjungna "tre gratierna". 1—2. C. O. N.

Meijerfeldts klippa. Se Hangöbefästningarna.

Meiji [mäji], jap., eg. "lysande frid" eller "upplyst styrelse", är det årsnamn (jap. *nengo*), som enligt i Japan öfliga sed vid kejsar Mutsuhitos (se d. o.) regeringstillträde 1868 förkunnades som ett slags valspråk och styrelseprogram för hans regering samt 1872 formligen stadgades som gällande för hela hans regeringstid (1868—1912). Meiji har därigenom också blifvit det i Japan vedertagna namnet på tiden för rikets omdaning till en modern östasiatisk stormakt. V. S—g.

Meikle [mi'kl], Andrew, skotsk kvarnbyggare och uppfinnare, f. 1719, d. 1811, konstruerade 1786 urtypen till våra moderna slagtröskverk.

Meile, *nord. myt.*, en asagud, Odens son, omnämnes på ett par ställen som Tors broder. Th. W.

Meile [ma'jle], tysk mil. Se Mil.

Meilhac [mäja'k], Henri, fransk teaterförfattare, f. 1831 i Paris, d. där 1897, var först bokhandelselev, därefter några år tecknare i "Journal pour rire", började 1855 skrifva för teatern och författade en stor mängd komedier, farser och operettexter, dels ensam, dels i samarbete med andra, särskildt med L. Halévy (se d. o.). Deras farser äro bland tidens bästa; särskildt berömda äro texterna till Offenbachs operetter. M:s kvickhet är luftig och berusande, men utmärker sig genom något visst förnämt äfven i sin största uppsluppenhet. Hans stil är på en gång liflig och exakt. Bland dramer, som M. skrifvit ensam, kunna nämnas: *L'autographe* (1859), *Un petit fils de Mascarille* (s. å.), *La vertu de Célimène* (1861), *L'attaché d'ambassade* (s. å.), *Fabienne* (1865), *Suzanne et les deux vieillards* (1869; "Susanna och gubbarne", s. å.), *Les demoiselles Clochart* (1886), *Décoré* (1888), *Margot* (1890), *Brevet supérieur* (1892), *Ma cousine* (s. å.), *Leurs gigolettes* (1893) och *Grosse fortune* (1896). Tillsammans med Charles Nuitter skref han *Vert-vert* (1869, musik af Offenbach), med Ph. Gille operan *Manon Lescaut* (1884, komponerad af Massenet; på sv. 1896), med Albert Millaud *Mam'zelle Nitouche* (1883, musik af Hervé; "Lilla helgonet"). Tillsammans med Halévy skref han följande operetter: *La belle Hélène* (1865), *Barbe-bleu* (1866), *La grande duchesse de Gerolstein* (1867), *La vie parisienne* (1868), *La Périchole* (s. å.), *Le château à Toto* (1869), *La diva* (s. å.), *Les brigands* (s. å.), *La boulangère à des écus* (1875), alla komponerade af Offenbach. Vidare operan *Carmen* (1875, musik af Bizet), operetten *Le petit duc* (1878, musik af Lecocq), *Junot* och *La petite mademoiselle* (1879, båda med musik af Lecocq). Slutligen kan nämnas en rad komedier och farser, i hvilka M. och Halévy samarbetat, som *Les moulins à vent* (1862), *Les brebis de Panurge* (1863), *Fanny Lear* (1868), *Froufrou* (1869), *Le roi Candaule* (1873), *Le mari de la débutante* (1879) och *Roussotte* (1881). 1888 upptogs han i Franska akad. J. M.

Meili [ma'j-], Friedrich, schweizisk rättslärd, f. 2 april 1848 i Hinweil (kant. Zürich), var en tid advokat och vann därpå anställning vid juridiska fakulteten i Zürich, där han sedan 1890 är professor i internationell privaträtt. Han har utöfvat ett flitigt och mångsidigt författarskap, hvarvid han med förkärlek sysslat med de rättsfrågor, som nutidens kommunikationsmedel föranleda. Också internationella rättsförhållanden äro af M. behandlade, bl. a. i de icke så få utlåtanden, som han på offentligt uppdrag afgifvit. Bland hans många skrifter må nämnas *Das telegraphenrecht* (2:a uppl. 1873), *Das pfand- und concursrecht der eisenbahnen* (1879), *Das telephonrecht* (1885), *Das recht der modernen verkehrs- und transportanstalten* (1888), *Geschichte und system des internationalen privatrechts im grundriss* (1892), *Das internationale civil- und handelsrecht* (1902—06) och *Das luftschiff im internen recht und völkerrecht* (1908). C. G. Bj.

Meillet [mäjä], Antoine, fransk språkforskare, f. 11 nov. 1866 i Moulins (dep. Allier), har företagit studieresor till Kaukasus och verkat som professor i jämförande språkvetenskap vid flera högre läroanstalter i Paris, sedan 1906 företrädesvis vid Collège de France. Hans hufvudområde är slavisk och armenisk lingvistik. Bland hans många arbeten må nämnas *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* (2 bd, 1902—05), *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique* (1903) och *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* (s. å.; 3:e uppl. 1910).

Meimäne. Se Maimene.

Mei-mei-tsjen, stad. Se Maimatschin.

Mein., vid insektnamn förkortning för F. V. A. Meinert (se d. o. 2).

Meina'nder, svensk-finsk släkt. Se Edelsvärd.

Meina'rdus [maj-], Ludwig Siegfried, tysk musiker, f. 1827 i storhertigdömet Oldenburg,

d. 1896 i Bielefeld, studerade vid konservatoriet i Leipzig samt för A. F. Riccius, Liszt och Marx, dirigerade 1853—65 sångakademien i Glogau, blef 1865 lärare vid konservatoriet i Dresden, flyttade 1874 till Hamburg som kompositör och musikrecensent och blef 1887 organist i Bielefeld. Bland hans många kompositioner nämnas oratorier (*Simon Petrus*, *Luther in Worms* m. fl.), körballader (*Rolands schwanenlied*, *Die nonne* m. fl.), mäss-sånger, violin- och pianosaker, stråkkvartetter och annan kammarmusik, symfonier. Som skriftställare utgaf han *Kulturgeschichtliche briefe über deutsche tonkunst* (1873), *Ein jugendleben* (1874), *Mattheson und seine verdienste um die deutsche tonkunst* (1879), *Mozart, ein künstlerleben* (1883, en förträffligt populariserad framställning af Mozarts lif och egenheter) och *Die deutsche tonkunst im 18.—19. jahrhundert* (1887). A. L.*

Meineke [ma'j-], Johann Albert Friedrich August, tysk filolog, f. 1790, d. 1870, 1826—57 direktor för Joachimsthalgymnasiet i Berlin, var en framstående och produktiv textkritiker på den grekiska filologiens område. Hans förnämsta arbete är *Græcorum comicorum fragmenta* (5 bd, 1839—57; en mindre edition i 2 bd 1847). Se arbeten om M. af F. Ranke (1871) och Sauppe (1872).

Meinert [me'j-]. 1. Nikolaj Jonathan M., dansk affärsman och politiker, f. 1791, d. 1877, blef 1821 grosshandlare i Köpenhamn och var 1840—48 ständerdeputerad. Han tog verksamt del i de politiska och nationella sträfvandena under Fredrik VI och Kristian VIII samt var en bland stiftarna af Trykkefrihedsselskabet (1835) och Den slesvigske hjælpeforening (1844). Efter 1848 drog han sig tillbaka och var endast en kort tid (1854—55) medlem af landstinget. — 2. Frederik Vilhelm August M., den föregående son, dansk zoolog, f. 3 mars 1833, d. 19 jan. 1912, blef teol. kandidat 1857, men egnade sig, under J. K. Schiödtes ledning, åt zoologiska studier och tog 1863 doktorsgraden. 1883 blef han docent vid Landbohöjskolen, och 1885—1909 var han inspektor vid universitetets zoologiska museum. M. har författat många förtjänstfulla dels faunistiska, dels anatomisk-fysiologiska afhandlingar om myror, tvestjärtar och närstående djur samt om flera slags insektlarver, bl. a. *Bidrag til de danske myrers naturhistorie* (1861), *Anatomisk undersögelse af de danske örentviste* (1863) och *Danmarks myriapoder* (1866—72). 1887—1908 utgaf han "Entomologiske meddelelser", inalles 7 bd. 1—2. E. Ebg.

Meine tante, deine tante [ma'jne-da'jne], ty. ("min tant, din tant"), hasardspel med kort, af ungefär samma beskaffenhet som landsknekt.

Meinhard [ma'jnhart], holsteinsk munk. Se Livland, sp. 837.

Meinicke [ma'j-], Karl Eduard, tysk geograf, f. 1803, d. 1876, blef 1825 lärare vid gymnasiet i Prenzlau och var 1846—69 dess direktor. Han var en af K. Ritters utmärktaste lärjungar samt i synnerhet kännare af Asiens och Australiens etnografiska förhållanden. Ett monumentalt arbete är *Die inseln des Stillen oceans* (2 bd, 1875—76; 2:a uppl. 1888). Wbg.

Meiningarna [ma'j-], en sedan midten af 1860-talet ryktbar skådespelartrupp vid hofteatern i Meiningen. Största förtjänsten om dess prestationer tillkommer den nu regerande hertig Georg II (se Georg 7 b, sp. 999). Han upplöste operan och använde alla disponibla medel på skådespelet. Med lefvande insikt om, att framförandet af just de värdefullaste, klassiska dramerna (Shaksperes, Schillers, Goethes o. s. v.) kräfver den största omsorgen och en värdig ram, ingöt han hos truppen en ren konstnärlig anda, så att den utmärkte sig för ett från ofvan till nedan ypperligt samspel, där det för de enskilda förmågorna gällde icke minst att underordna sig, ej att "glänsa", hvarjämte mycken vikt lades på besjälade massverkningar samt historisk trohet och stilfull äkthet i iscensättningen, utan att denna dock fick bli hufvudsak. Hertigen bevistade städse själf de ytterst flitigt bedrifna repetitionerna samt ritade utkast till kostymer och dekorationer. I sina reformsträfvanden biträddes han verksamt af teaterintendenterna skalden Bodenstedt (1867—70) och L. Chronegk (se denne). Meiningarna gåfvo 1876—90 gästspel i flera länder (i Stockholm 1889). Jfr skrifter om meiningarna af Prölls (1878; 2:a uppl. 1882, och 1887), Herrig (2 uppl. 1879), Richard (2 bd, 1884—91) och Grube (1904). E. F—t.

Meiningen [ma'j-]. 1. Hertigdöme. Se Sachsen-Meiningen. — 2. Hufvudstad i hertigdömet Sachsen-Meiningen, vid Werra. 17,131 inv. (1910). Staden är säte för landets regering, den för Sachsen-Meiningen, Sachsen-Koburg samt de preussiska kretsarna Schmalkalden och Schleusingen gemensamma "landgericht"; gymnasium, realgymnasium och lärarseminarium. Förnämsta byggnaden är det gamla hertigliga palatset Elisabethenburg (anlagdt 1682), som innehåller konstsamlingar, bibliotek och det hennebergska arkivet. Industrien är obetydlig. Hofteatern har vunnit europeisk ryktbarhet genom sina utmärkta skådespelare, "meiningarna" (se d. o.). 2. (J. F. N.)

Meinong [ma'j-] Alexius M. von Handschuchsheim, österrikisk filosof, f. 1853 i Lemberg, professor i Graz 1888, grundlade där 1894 det första psykologiska institutet i Österrike. — M. tillhörde från början den Brentanoska kretsen och var därför, särskildt påverkad af Hume, psykologisk i läran om verkligheten. Senare har han som teori för verklighet öfver hufvud utbildat en särskild "gegenstandstheorie" (närmast objektteori), som afhandlar, hvad ur objektets egen natur omedelbart inses vara giltigt, och sålunda är aprioristisk. Sålunda vunnen kunskap förblir giltig oberoende af enskilda objekts realitet, hvarför äfven objektsteori finnes för icke-existerande eller omöjliga objekt. Objektivitet är förmåga hos en föreställning att tjänstgöra som grundval för ett affirmativt antagande; af objektiviteten förekomma två arter: egentliga objekt samt "objektiv" ("urteilsgegenstände"), d. v. s. dels menade sakförhållanden, dels beskaffenhets- eller existensobjektiv, på hvilka predikaten "sant" eller "falskt" ega tillämplighet. Sant är ett omdöme, så snart det fattar ett varande objektiv, ett omdöme, hvars objekt är ett faktum. Det är icke omdömesakten, som är sann, utan objektivet. Objekt finnas af högre och lägre ordning, de högre kallas "reflexioner" och "komplexioner"; inferiora fundera superiora.

"Fundierte inhalte" exemplifieras äfven af de af v. Ehrenfels studerade gestaltkvaliteterna. Funderade objekt betingas antingen af jämförelse eller förknippbarhet. Aprioriska relationer fattas existensfritt med evidens. Kunskapen är därför ett dubbelfaktum. Erfarenheten som sinnesåskådning är icke blott föreställningar och deras sammanhang, utan ett existentialomdöme med positivt objektiv, reala objekt och evidens utan nödvändighet. Objektet i den inre erfarenheten är ett medelbart fattadt reale. Metafysiken grundas i erfarenheten, men går ut öfver densammas gränser. — De psykologiska grundförloppen äro föreställande, omdöme, känsla och begär. Känslor betingas alltid af föreställningar, stundom af omdömen. Antagandet är omdöme utan därtill hörande visshetskänsla (jfr Brentanos omdömeslära), sålunda fantasiomdöme. Omdömeskänslor äro antingen funderade i kunskap eller syfta på objektiv; i det senare fallet äro de *värdekänslor*. Värdesättande är en existentialkänsla, ty det innebär reagerande med fantasikänsla mot ifrågavarande objekts existens. Ett objekt har värde, för så vidt det eger förmåga att hos en tillräckligt orienterad, med normala anlag begåfvad person utlösa en värdekänsla. Både sanna och falska värden finnas. Värdeteorien utgör grundval för etiken, hvilken dock skall vara normativ. Det hufvudsakligen värderade är sinnelaget, men äfven handlingens resultat kan vara af värde. Sedligt värdeobjekt är den i ifrågavarande viljeakt till uttryck kommande opersonliga medkänslan för medmänniskornas väl och ve. M. har utgifvit bl. a.: *Hume-studien*. I. *Zur geschichte und kritik des modernen naturalismus* (1877), II. *Zur relationstheorie* (1882), *Psychologisch-ethische untersuchungen zur werththeorie* (1894), *Über annahmen* (1902; 2:a uppl. 1910), *Untersuchungen zur gegenstandstheorie und psychologie* (1904), *Urteilsgefühle* (1905) och *Über die erfahrungsgrundlagen unseres wissens* (1906). G. A. J.

Meiobär l. Meiobariskt område (af grek. *meí'on*, mindre, och *ba'ros*, tyngd), *meteor.*, kallas efter Prestel det område på jordytan, hvarest lufttrycket är lägre än det normala (760 mm.). Områden med högre lufttryck än 760 mm. benämnas pleiobarer (af grek. *pleí'on*, mer). R. R.*

Meiobariskt område. Se Meiobar.

Meionit, *miner.* Se Skapolit.

Meïr ben Barûk. Se Rabbinska språket och litteraturen.

Meire, Gerard van der, äfven kallad Gerard van Gent, enligt en mycket löslig tradition en i Gent i senare delen af 1400-talet verksam figurmålare, som utan skäl uppgifvits ha varit elev af bröderna van Eyck. I själfva verket är det sannolikt, att hans i Gents målargilles bok förekommande namn blott är en modern förfalskning. Intet säkert arbete af honom är kändt — de, som tillskrifvas honom, göras så utan någon grund. O. G—g.

Meiringen [ma'j-], största byn i Haslidalen, Berner Oberland, Schweiz, ligger på högra stranden af Aar, vid foten af Hasliberget. 3,078 inv. (1900). De från detta berg nedrinnande alpbäckarna öfversvämma ofta sina stränder och betäcka hela området med sten, grus och slam, hvaraf byn flera gånger förstörts, bl. a. 1763 och 1811. 1879 och 1891 nedbrunno stora delar af byn. (J. F. N.)

Meis, ö, forntidens *Megiste*. Se Kostelo-ryzo.

Meisenbach [ma'j-], Georg, tysk uppfinnare, f. 1841, uppfann, tillsammans med Jos. von Schmädel, autotypien (se d. o.).

Meisling [me'js-], Simon Sörensen, dansk skolman och öfversättare, f. 1787, d. 1856, blef filos. doktor 1809 samt var rektor 1822—26 i Slagelse och 1826—39 i Helsingör. Han åstadkom en samling lediga, men i många stycken vårdslöst utförda öfversättningar af grekiska och latinska skalder (bl. a. Anakreon, Bion, Moschos, Theokritos, Theognis, Vergilius, Ovidius och Martialis; 1817—32). M. öfversatte dessutom från Gozzi "Dramatiske eventyr" (1821) och "Maskecomedier" (1825), Goethes valda skrifter I—II (1832—33) m. m. samt skref själf några smärre dramatiska skämtstycken. E. Ebg.

Meisn., vid växtnamn förkortning för schweiziske botanisten Karl Friedrich Meisner [ma'js-], f. 1800, d. 1874 som professor i Basel, författare till *Monographiæ generis Polygoni prodromus* (1826) och *Plantarum vascularium genera* (14 häften, 1837—43).

Meisner [ma'js-], K. F., botanist. Se Meisn.

Meissen [ma'jsen; ang. namnets uppkomst se Lausitz, sp. 1405]. 1. Stad i sachsiska kretsen Dresden, vid vänstra stranden af Elbe, mellan bäckarna Meisse och Triebisch, och vid järnvägen Leipzig—Döbeln—Dresden. 33,884 inv. (1910), till största delen protestanter. Dess kuperade läge och många vackra, ålderdomliga byggnader ge staden ett pittoreskt utseende; de flesta gatorna äro smala och ojämna. Katedralen, ett mästerverk i den äldre gotiska byggnadsstilen, belägen på Schlossberg, med flera sachsiska furstegrafvar, påbörjades under 1200-talet och fullbordades i början af 1400-talet. Kyrkan restaurerades och de felande hufvudtornen byggdes 1903 o. f. Tätt

Slottet Albrechtsburg i Meissen.

invid katedralen ligger slottet (se fig.), urspr. från 1471—83, restaureradt under 1600-talet, då det fick namnet Albrechtsburg, och efter 1863 ånyo grundligt restaureradt. En gammal stenbro från 1200-talet förenar Schlossberg med Afraberg,

så kalladt efter det gamla Afraklostret, som skall ha grundlagts af biskop Dietrich (1024—39). Det upphäfdes af kurfurst Morits 1543 och förvandlades till en ”fursteskola”, en af de mest berömda skolorna i Tyskland (den inflyttade 1879 i en ny byggnad). Främst bland M:s industriella anläggningar står den i Triebischdalen utanför staden belägna porslinsfabriken (”meissenporslin”, ”sachsiskt porslin”), den äldsta i Europa. Den grundlades 1710 af J. Fr. Böttger (se denne) och sysselsätter omkr. 600 arbetare samt lämnar ett i hela världen berömdt fabrikat (se vidstående fabriksmärken samt fig. 13 o. 14 å färgpl. till art. Keramik. Enligt somliga forskare var grefve Ehrenfried Walter von Tschirnhaus, d. 1708, den egentlige uppfinnaren af meissenporslinet.) Dessutom finnas chamottefabriker (af hvilka två i förening med porslinsfabrikation) med omkr. 2,400 arb., jutespinneri och -väfveri (1,300 arb.), tillverkning af maskiner (bl. a. symaskiner), bleckkärl, stubintråd m. m. Mycket vin och frukt odlas i stadens grannskap. M. anlades af konung Henrik I 928 som ett bålverk mot venderna samt blef markgrefvarnas residens och biskopssäte 961. — 2. Fordom tyskt markgrefskap, upprättadt 965 till skydd mot sorberna, gränsade i s. till Böhmen och sträckte sig urspr. i ö. till Queiss, i n. till Schwarze Elster, i v. öfver Mulde och motsvarar nu en del af konungariket Sachsen. Det omfattade äfven Oberlausitz och gafs omkr. 1130 i förläning åt Konrad, grefve af Wettin. En af hans efterkommande, Henrik den upplyste, ärfde 1247 landtgrefskapet Thüringen. Fredrik den stridbare af M. blef 1423 kurfurste af Sachsen. Vid de sachsiska ländernas delning 1485 tillföll M. den albertinska linjen, som 1547 erhöll äfven Kursachsen. 1—2. (J. F. N.)

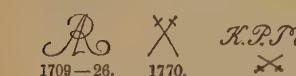

1709—26. 1770.

Fabriksmärken å meissenporslin.

Meissen [ma'jsen], H. von. Se Heinrich, tyska medeltidsskalder 6.

Meissenheim [ma'jsenhajm]. 1. Hans M., d. omkr. 1515, köpman sannolikt från staden M. i Rhenprovinsen, var 1499—1502 rådman och 1503—11 borgmästare i Köpenhamn. Redan 1487 var han nära förbunden med konung Hans samt hyste och uppfostrade en kort tid dennes son Kristian (senare Kristian II). Hans äldre son var Ambrosius Bogbinder (se d. o.). — 2. Hans M. l. Hans Bogbinder, den föregående yngre son, var magister och användes af Kristian II under hans landsflykt i flera beskickningar samt följde honom 1531 på tåget till Norge. De hemliga underhandlingarna mellan lybeckarna och grefve Kristofer af Oldenburg 1534 fördes genom hans förmedling; han uträttade senare flera uppdrag åt denne. Efter Köpenhamns intagande 1536 slöt han sig till Kristians måg, pfalzgrefven Fredrik II, och sändes 1543 till Sverige för att understödja Nils Dackes uppror. 1550 återkom han till Danmark, men sändes 1552 till Ryssland för att leda tryckningen af ryska bibelöfversättningen, som 1564 utkom under hans namn. Ungefär samtidigt dog han. 1—2. E. Ebg.

Meissenporslin [ma'js-]. Se Böttger, J. Fr., pl. till art. Keramik (fig. 13 o. 14) och Meissen 1.

Meissner [me'js-]. 1. August Herman Ernst Bernhard M., musiker, f. 6 mars 1833 i Grabow, Mecklenburg-Schwerin, d. 13 sept. 1903 i Stockholm, studerade för Grützmacher och Kummer m. fl., fick anställningar som violoncellist i Königsberg, Göteborg, London, Helsingfors (där han blef kapellmästare vid Svenska teatern 1863) och 1868 vid italienska operasällskapet i Stockholm samt blef där 1869 kapellmästare i Berns salong. Som anförare för gratiskonserterna där inlade M. stora förtjänster och ännu mera genom de af honom 1872—78 anordnade populära symfonimatinéerna, å hvilka han i Stockholm introducerade åtskilligt af klassiska och moderna orkesterkompositioner. Som violoncellspelare uppträdde han flerstädes både solo och i samspel med de förnämste virtuoser. M. komponerade orkesterpotpurrier m. m. Han blef 1875 led. af Mus. akad.

2. Karl Hjalmar M., den föregåendes son, musiker, f. 1 mars 1865 i Helsingfors, studerade vid konservatoriet i Stockholm 1876—80 och för T. Ritter i Paris, uppträdde i ynglingaåren med framgång som pianist, var ett år kapellmästare i Kristiania, två år vid Nya teatern i Stockholm, fem år vid Svenska teatern i Helsingfors och är sedan 1889 musikdirektör vid Kalmar regemente. Han var 1898—1904 kapellmästare vid Vasateatern i Stockholm, därefter vid Östermalms- och från 1906 vid Oskarsteatern, 1908—10 vid K. operan (då A. Ranft innehade denna) och återgick sedan till Oskarsteatern. M. har komponerat pianostycken, militärmusik m. m. — Han är sedan 1899 gift med operettskådespelerskan Emma Olivia Ekström, f. 30 okt. 1866 i Karlstad, först gift (1894—97) med direktören R. Berg. Hon beträdde scenen i barnaåren, studerade vid k. teaterns elevskola och konservatoriet samt för Signe Hebbe och Arlberg, var 1886—89 anställd vid Fröbergska sällskapet och Södra teatern, men har förnämligast vid Vasateatern (1889—95, 1898—1904) och Oskarsteatern vunnit allmänhetens ynnest genom det glädtiga och graciösa sätt, hvarpå hon utfört hufvudroller i de moderna operetterna, bl. a. *Lili*, *Bettina* i ”Rosenkind”, *Niniche*, *Yum-Yum* i ”Mikadon”, *Den glada änkan*, *Juliette* i ”Grefven af Luxemburg” och *Daisy* i ”Dollarprinsessan”. 1. A. L.* 2. E. F—t.

Meissner [ma'js-]. 1. August Gottlieb M., tysk skriftställare, f. 1753 i Bautzen, d. 1807 som konsistorialråd i Fulda. Ur hans penna flöto efterbildningar af Wielands frivola ”grekiska” romaner samt en mängd annan förströelselitteratur. Här må nämnas *Skizzen* (14 bd, 1778—96) samt romanerna *Alcibiades* (1781—88) och *Bianca Capello* (1785). M:s ”Sämmtliche werke” utgåfvos 1813—14, i 36 bd. Åtskilliga af hans berättelser

äro öfversatta till svenska. Se biogr. af Fürst 1894. — 2. Alfred M., den föregåendes sonson, österrikisk skald, f. 1822 i Teplitz, d. 1885 i Bregenz, erhöll 1846 med. doktorsgraden i Prag samt tillbragte åren 1847 och 1849 i Paris, där han knöt vänskap med skalden Heine. Därefter var han bosatt i Prag till 1869, då han flyttade till Bregenz. Påverkad af Tysklands politiska lyrik, Lenau, Byron och moderna franska skalder, var M. fylld af en revolutionärt glödande och på samma gång förtröstansfull stämning. Hans lyriska dikter (1845; 12:e uppl. 1884) ega färgprakt, melodisk form samt en viss originell kraft, men för mycken retorik. Den stora episka ungdomsdikten *Ziska* (1846; 12:e uppl. 1884) utmärkes af lyftning och originella vändningar; dock är karaktärsteckningen bristfällig. Vidare framstå *Der sohn des Atta Troll* (1850), en efterbildning af Heines bitande humor, och *Werinherus* (1872), ett litet vekt epos. I åtskilliga lofvande tragedier (*Das weib des Urias*, 1850, m. fl.) blef M. kärf genom sin sträfvan efter koncentration. Han skref äfven ett större antal romaner, *Zwischen fürst und volk* (1855), *Die Sansara* (1858), *Zur ehre Gottes* (1860, en jesuithistoria), *Schwarzgelb* (1862—64, en teckning af reaktionsperioden 1850—54 i Österrike), *Babel* (1867), *Auf und nieder* (1880) m. fl., för hvilka han i stor utsträckning anlitade andras biträde, samt novellsamlingar (*Seltsame geschichten*, 1859, m. fl.). Till sist må anföras hans *Heinrich Heine. Erinnerungen* (1854) och *Geschichte meines lebens* (2 bd, 1884). M:s "Gesammelte schriften" utgåfvos i 18 bd 1871—73.

Meissner [ma'js-], Georg, tysk fysiolog, f. 1829 i Hannover, d. 1905, blef med. doktor 1852, professor i anatomi och fysiologi 1855 i Basel och 1857 i Freiburg im Br. samt professor i fysiologi i Göttingen 1860. M. var en af samtidens lärdaste fysiologer. Bland hans arbeten märkas *Beiträge zur anatomie und physiologie der haut* (1853), *Beiträge zur physiologie des sehorgans* (1854) och *Untersuchungen über das entstehen der hippursäure* (i förening med Shephard, 1866). 1856—71 utgaf han utmärkta redogörelser för fysiologiens framsteg (*Berichte der fortschritte in der anatomie und physiologie*; den anatomiska delen är författad af Henle). R. T—dt.

Meissner [ma'js-], Bruno, tysk orientalist, f. 25 apr. 1868 i Graudenz, studerade i Leipzig, Berlin och Strassburg, vardt filos. doktor i Berlin 1892, docent i Halle 1895, e. o. professor vid universitetet i Breslau 1904 och ord. därstädes 1911. M. har företagit studieresor till England 1890—96, till Orienten 1899—1900, hvarunder han deltog i Tyska orientaliska sällskapets utgräfningar i Babylon, och Marokko 1901. Skrifter: *De servitute babylonica-assyriaca* (1892), *Beiträge zum altbabylonischen privatrecht* (1893), *Bauinschriften Sanheribs* (s. å.), *Alexander und Gilgamos* (1894), *Assyrisch-babylonische chrestomathie* (1895), *Supplement zu den assyrischen wörterbüchern* (1897), *Neuarabische geschichten aus dem Iraq* (1902), *Assyriologische studien* (I—V, 1903 ff.), *Aus dem altbabylonischen recht* (1905), *Seltene assyrische ideogramme* (1906—10), *Kurzgefasste assyrische grammatik* (1907) och *Assyrische jagden* (1911). D. M.

Meissner ho'chland [ma'js- -lant]. Se Sachsiska Schweiz.

Meissnersvinet [ma'js-], en tysk svinras, uppkommen i Meissen genom korsning af långörade tyska landtsvinet med engelska svin, hufvudsakligen Yorkshires. Rasen är högt förädlad. H. F.

Meissonier [mäsånjē], Just Aurèle, fransk konstnär, f. omkr. 1695 i Turin, d. 1750 i Paris, var målare, skulptör, arkitekt, dekoratör, guldsmed och möbelritare. Jämte Oppenord och Germain Boffrand var han rokokostilens skapare. Hans utgångspunkt var den italienska barockens sista utvecklingsfas. Hans stil kan i få ord karakteriseras genom frånvaron af räta linjer och vinklar, bågen härskar, linjerna orma sig osymmetriskt, bisarrt, nyckfullt, men behagfullt, arkitektur- och möbelformer göra intryck af guldsmide, träsnideri eller porslin. Framför allt var M. dekoratör. Han fick af Ludvig XV titel "dessinateur du cabinet et orfèvre du roi". Bland de uppslag, som M. gjorde, märkes hans aldrig utförda ritning till fasad för kyrkan Saint Sulpice i Paris, representativ för hans smak — den tilltänkta fasaden består af konkava och konvexa plan mellan knippen af kolonner och pilastrar och med yppig dekorativ utsirning. Äfven takets ytterkontur, liksom det lanterninformiga, sexkantiga tornet, har idel svängda linjer. Kyrkan fick sedan en linjerät fasad i klassisk anda af florentinaren Servandoni. M:s ritningar till dekoration af prinsessan Czartoryskas och grefve Bjelinskijs hotell ha blifvit karakteriserade med orden "graciös vildhet". Bland M:s ritningar märkas *Livre d'ornements en trente pièces*, *Livre d'orfèvrerie d'église en six pièces* m. fl. G—g N.

Meissonier [mäsånjē], Jean Louis Ernest, fransk målare, f. 21 febr. 1815 i Lyon, d. 21 jan. 1891 i Paris, kom i unga år till Paris, måste där förtjäna sitt uppehälle genom eget arbete, gjorde sig bemärkt som illustratör (Bernardin de Saint-Pierres arbeten o. a.), studerade mestadels på egen hand och kände sig framför allt tilltalad af de gamle holländarnas målningar i Louvre. De samtida härskande riktningarna inom konsten, striderna mellan klassicitet och romantik, lämnade honom oberörd, han gick från början sin egen väg, viljekraft var och förblef hufvuddraget i hans karaktär. Hans iakttagelseförmåga var af naturen ytterst skarp, och han upparbetade den under oaflåtligt verklighetsstudium. Hans teckning blef mönstergillt skicklig, träffsäker och elegant. Degas har sagt, att "med undantag af Ingres har ingen tecknat bättre än M." Som målare debuterade han 1834 med *Borgare i Zaandam på besök hos borgmästaren*. Denna målning följdes af en rad situationsbilder med figurer i 1500-, 1600- eller 1700-talsdräkter,

Meissonier. Efter ett självporträtt.

målningar hållna i mycket litet format och med få undantag utan något berättande eller dramatiskt innehåll, men figurerna med stor konst insatta i miljön och alltid noggrant studerade efter lefvande modell. De ha en utmärkt tidskaraktär, aldrig uppträda de konstladt och uppstyltadt, och aldrig göra de intryck af att vara öfverflyttade från gamla taflor. Trots målningarnas miniatyraktiga format är behandlingssättet ganska bredt, aldrig spetsigt eller petigt. Men koloriten har en viss hårdhet, och i friluftsmåleriets tid påpekades ofta dess saknad af atmosfäriskt lif. M:s små situationsbilder behandla sådana motiv som *En läsande man* (1840), *Schackspelare* (1841), *Tre vänner* (1848), *Amatörerna* (1852), *Föreläsning hos Diderot*, *Ryttare rasta utanför ett värdshus* (flera olika kompositioner). Någon gång gick han utom detta område, exempelvis i *Barrikaden*, där efter striden de döde kvarligga på stridsplatsen — ett minne från 1848 års gatustrider (1850) — och de båda af stark dramatisk spänning fyllda bilderna *Bravi* (1852, två lurande banditer) och *Slagsmålet* (1855, köptes af prins Edvard af Wales — framställer ett vildt slagsmål

Slagsmålet, oljemålning af Meissonier.

på en krog, se fig.; figurernas rörelse ytterst väl studerad). — Från sina vanliga motiv fördes M. in på mera omfattande kompositioner, då han målade *Napoleon III vid Solferino* (i akvarell 1859, i olja 1864 — taflan var afsedd för Versailles, men dess lilla format föranledde, att den i stället fått sin plats i Louvre). Mindre betydande är *Napoleon III till häst med sina generaler* (Louvre). Långt senare utförde M. sina motiv ur Napoleon I:s historia, *1806* (slaget vid Jena, 1889), *Slaget vid Friedland 1807* (1875, Metropolitan museum i New York) och *1814* (Napoleon med sin stab på återtåg, en historiemålning i litet format, men af storhet i uppfattning och karakteristik, ett af den dåtida konstens mästerverk, 1864, nu i Louvre). Trots den ytterliga detaljtroheten i dessa målningar såg M. massornas rörelse i stort, hvilket gaf en ypperlig helhetsverkan. Andra krigsbilder voro *Desaix vid Rhenarmén* och *Moreau vid Hohenlinden*. — M. målade äfven porträtt (*självporträtt* och porträtt af *Dumas fils* i naturlig storlek, Louvre), utförde landskap, etsningar (15 blad) och skulpturer i liten skala (*Duroc 1796*, *Härold*, *Sårad häst* m. fl. statyetter, äfven en spis med karyatider i sten, Louvre). M. är godt och rikligt representerad i Louvre (förutom redan nämnda arbeten af *Väntan*, *Sjungande dam*, *Förtroende*, *Mannen utväljer sin värja*, *Tvätterska i Antibes*, *Simson*, *Damporträtt* och af en mängd studier) och likaså i Wallace-museet i London. Musée Condé i Chantilly eger *Kyrassiärer från 1805* m. fl. — M. erhöll oerhörda pris för sina målningar, men skydde å andra sidan ej heller några kostnader för sin konstutöfning. Han mottog många yttre utmärkelser. 1861 blef han medlem af Institutet, 1868 af Stockholms konstakademi. Under M:s presidium bildades i Paris 1890 konstnärsföreningen Société nationale des beaux-arts, en oppositionsyttring mot den äldre konstnärsföreningen och mot de af denna styrda årliga salongerna. Oppositionens salonger, som likaledes blefvo årligen återkommande, ha emellertid ej i väsentlig mån skilt sig från den andra konstnärskorporationens. M:s staty (af Mercié) aftäcktes 1905 utanför Louvre. Jfr monografier af Claretie (1881), J. W. Mollet (1882), G. Larroumet (1895), O. Gréard (1897) och L. Bénedite (1911). — M:s son, Jean Charles M., f. 1848, är målare samt har utfört kabinettsstycken, påverkade af faderns stil, och bilder ur sjömanslifvet: *Fiskarbåtar vända hem i storm*, *Räddningsbåten*, *Sjömansfest* m. fl. G—g N.

Meistergesang, Meistersinger [ma'j-]. Se Mästersång.

Meister Jacob [ma'jster-], tysk arkitekt. Se Jacob, sp. 1136.

Meister Stephan [ma'jster-]. Se Lochner, S.

Meitei, folkstam. Se Manipur.

Meitens [me'j-]. Se Mytens.

Meitzen [ma'jtsen], August, tysk statistiker och nationalekonom, f. 16 dec. 1822 i Breslau, d. 19 jan. 1910 i Berlin, var 1867—82 betrodd med högre värf vid de statistiska ämbetsverken och 1875—92 e. o. professor vid Berlins universitet, där han sistnämnda år utnämndes till honor. professor. Han var god kännare af bl. a. Sveriges statistik och kartografi samt af Västgötalagen. Bland hans många arbeten må nämnas *Wanderungen, anbau und agrarrecht der völker Europas nördlich der Alpen* (3 bd, 1895—96).

Mej, Lev Aleksandrovitj, rysk skald, f. 1822, d. 1862. Hans originaldiktning, hållen i folklig ton, var tämligen svag, likaså hans dramer; hans historiska skådespel *Tsarskaja nevjesta* (Tsarens brud) och *Pskovitianka* (Mön från Pskov) ge en falskt idealiserad bild af Ivan den förskräcklige och hans tid. Däremot var M. en utmärkt tolkare af utländska diktverk (Anakreon, Shaksperes "Stormen", Schiller, Heine, Béranger m. fl.) och omdiktade i modern form åtskilliga fornryska hjältedikter, hvaribland Igorkvädet, och "Höga visan". Samlade skrifter i 5 bd 1887 (med biografisk inledning af V. Zotov). A—d J.

Mejborg, Reinhold, dansk kulturhistoriker, f. 1845, d. 1898, tog 1864 skollärarexamen och var några år lärare, men egnade sig sedan 1874 åt studiet af husbyggnadernas utveckling, som han behandlade i flera förtjänstfulla arbeten: *Borgerlige bygninger* (1881), *Gamle danske hjem* (1888), *Nordiske* (d. v. s. slesvigska) *böndergaarde* (1892) och *Danske böndergaarde i 16:e, 17:e og 18:e aarh.* (2 hftn, 1897, afhandlande Vendsyssels skogstrak-

ter och skogsbruk). 1887 blef han korresponderande led. af Vitt. hist. o. ant. akad. E. Ebg.

Me'jdell, norsk släkt. Se Meidell.

Mejer, Johannes, dansk kartograf, f. 1606, d. 1674, sedan 1647 k. matematikus, började redan 1636 utarbeta några kartor öfver vissa trakter i Slesvig, och 1642—48 fullbordade han på uppdrag af Kristian IV en kartläggning af Slesvig och Holstein. 37 af dessa kartor upptogos i Danckwerths ''Landesbeschreibung der zwei herzogthümer''. Senare utarbetade M. en förträfflig karta öfver hela Danmark samt särskilda öfver Jylland och de skånska landskapen (''Skaanebogen'', omfattande 8 blad, 1658). Men krig och landets utarmning hindrade utgifvandet af såväl dessa kartor som en omfångsrik beskrifning af Slesvig och Holstein (en motskrift mot Danckwerths). Också planerade M. en fullständig atlas i 7 bd, som skulle omfatta alla de nordiska länderna, Sverige inberäknadt. L. utvecklade en märklig arbetsförmåga, och oaktadt många brister enl. nutidens uppfattning beteckna hans kartor ett stort framsteg. E. Ebg.

Mejeri (ty. *meierei*, af *meier*, förvaltare af landtgods, af lat. *ma'jor*, se d. o.), i äldre svensk litteratur äfven dejeri (af *deja*), byggnad och inrättning för mjölks förvaring och för beredning af smör, ost och andra dylika produkter, ''mejeriprodukter''. Man skiljer mellan *is-* och *separatormejerier*, allteftersom grädden afskiljes genom handskumning af i isbad gräddsatt mjölk eller genom separering, mellan *smör-* och *ostmejerier*, efter produktionens art (med *gräddmejerier* betecknas de, som mottaga grädde till afkärning) samt mellan *gårds-* (*herrgårds-*), *uppköps-* och *andelsmejerier* efter förhållandet mellan mjölkleverantör och mejeriet. Då mjölkhushållningen först började växa till en från hushållet skild tillverkning, inrättades först mejerier (dejerier) vid de enskilda gårdarna, särskildt de större herrgårdarna, för att behandla gårdens egen mjölk, och vid dessa mottogs äfven stundom mjölk från närliggande gårdar. Vinsten å denna rörelse

Fig. 1. Mellansvenskt andelsmejeri (Rasbo, Uppland).

lockade snart till anläggning af *uppköpsmejerier*, i form af bolag, leverantörer eller som från jordbruk fristående affärer. Dylika mejerier uppstodo på 1870-talet i stort antal, och då mjölken icke utan olägenhet kunde forslas på längre afstånd, anlade uppköpsmejerierna filialer för mjölkens mottagande och gräddsättning, hvarefter grädden fördes till central- eller hufvudmejeriet, men skummjölken användes till ystning vid filial- l. gräddmejeriet. Den främsta anledningen till detta mejerisystem, som utvecklades i synnerhet af H. A. Lidholm (se d. o.), bortföll emellertid, då på 1880-talet separering infördes, och därmed försvunno svårigheterna att erhålla tillfredsställande smörutbyte ur mjölk, som körts längre väg. Däremot ökades de vanliga uppköpsmejerierna alltjämt. Men bristande solidaritet mellan mejeriegaren och mjölkleverantörerna, hvilka hade föga intresse af att lämna mejeriet fullgod mjölk, samt svårigheten att realisera de väldiga massorna af skummjölk — förnämligast genom ystning och svinuppfödning — framkallade en allt allmännare sammanslutning särskildt af de mindre

Fig. 2. Mejerisalen i Rasbo andelsmejeri.

mjölkleverantörerna till bildande af mejeriföreningar efter andelsgrundsatsen, så att samtliga leverantörerna ega *andelsmejeriet* och dela vinsten i förhållande till levererad mjölk och tecknade andelar. Om än den första svenska andelsmejeriföreningen bildades vid Hvilan i Skåne redan 1880, under det att det första danska mejeriet efter denna grundsats kom till stånd år 1882 vid Hjedding i Jylland, så var det dock i Danmark, som andelsväsendet i mejerihandteringen utvecklades, och de svenska andelsmejeriföreningarna äro bildade efter danskt mönster. 1910 utgjorde andelsmejerierna omkr. 500, d. v. s. en tredjedel af landets alla mejerier. Deras framgång beror väsentligen därpå, att leverantörernas delaktighet i affären drifver dem att själfva söka leverera mjölk af bästa beskaffenhet och äfven öfvervaka, att öfriga delegare göra detsamma, hvarför produkterna bli goda och jämna. Då tillverkningen sker i stor skala och förvaltningen är billig, bli omkostnaderna små, hvartill kommer, att leverantörerna vanligen återtaga skummjölken till visst pris, hvars realiserande således ej tynger mejeriaffären. Sedan handseparatorer blifvit billiga och allmänna, ha mejeriföreningar i trakter med gles bygd af hufvudsakligen små gårdar, såsom i Kristianstads, Blekinge och Kronobergs läns skogsbygder, ordnats så, att jordbrukarna separera mjölken hemma och skicka grädden till ett centralt gräddmejeri, hvarigenom vinnes ej blott besparing i transport- och mejerikostnad, utan äfven att skummjölken tillgodogöres hemma, utan att försämras genom transport, och därtill faran af tuberkulos och andra smittsamma sjukdomars spridning med

skummjölken undgås. Däremot erhålles med denna anordning hvarken så högt smörutbyte eller så fint smör, som då mjölken omedelbart föres till mejeriet. Driftkostnaderna vid mejerier stå i allmänhet i omvändt förhållande till den afverkade mjölkmängden och uppgå vid smörmejerier, med en daglig mjölkmängd af intill 1,000 kg., till 1—1,5 öre per kg. mjölk, men böra vid separatormejerier med en mjölkmängd af minst 5,000 kg. icke öfverstiga ½ öre pr kg. mjölk. Vid ismejerier för smör eller ostberedning understiger kostnaden oftast 1 öre pr kg. Ekonomisk hänsyn gör således, att separatorsmörmejerierna helst anläggas stora. Anläggningskostnaden för sådana växlar vanligen mellan 20,000 kr. och flerdubbelt detta belopp, under det att is- och ostmejerier ofta äro mycket billigare. Afräkningen mellan smörmejeri och leverantörer sker vanligen en gång i månaden på grund af veckonoteringarna för smörprisen och den levererade mjölkens fetthalt, bestämd genom 2—3 gånger i månaden gjorda fetthaltsbestämningar. Kontrollen öfver mjölken utöfvas vanligen af mejeripersonalen eller ock genom kontrollör, anställd hos mjölkbedömningsförening, bildad af distriktets mejerier. H. J. Dft.

Mejeriförening, lokal sammanslutning af landtmän för anläggande och drift af mejeri (se d. o.). Oftast äro dessa föreningar grundade på andelsprincipen (se Landtmannakooperation), mera sällan ha de form af bolag.

Mejerihandtering, yrkesmässig mjölkhushållning. Se Mejeri och Mjölkhushållning.

Mejeriinstitut. Se Alnarp och Mejeriundervisning.

Mejerikongress, Internationell, kongress för afhandlande af frågor rörande mjölkhushållning och mejerihandtering. Vid 1903 års kongress i Bruxelles bildades en internationell permanent byrå (*Bureau permanent de la fédération internationale de laiterie*) som centralstyrelse för följande kongressers anordning och verkställande af kongressernas beslut. Byrån, som består af representanter för de i kongresserna deltagande länderna, har sitt säte i Bruxelles. Kongresserna, som anordnas af en nationell organisationskommitté, ha hållits i Bruxelles 1903, Paris 1905, Haag 1907, Budapest 1909 och Stockholm 1911. H. J. Dft.

Mejerikonsulent. Se Mejeriundervisning.

Mejerikonsulentföreningen, stiftad 1888, utgöres af mejerikonsulenter och mejerilärare i statens och hushållningssällskapens tjänst. Den har till uppgift att verka för mejerihandteringens utveckling.

Mejeriskola. Se Mejeriundervisning.

Mejerist, mejeriföreståndare (-derska).

Mejeristation. Se Mejeriundervisning.

Mejeriundervisning, undervisning i mjölkens egenskaper och i de olika sätten för dess tillgodogörande, lämnas i de flesta länder dels vid landtbruksläroverken, dels vid särskilda läroanstalter för mejeripersonals fackliga utbildning, dels af kringresande undervisare. I *Sverige* meddelades ännu på 1850-talet undervisning i mjölkhushållning endast af enskilda kringresande undervisare, bland hvilka märkes majoren P. U. Gussander (se d. o.). Med mjölkhushållningens öfvergång från att vara en hushållssyssla till en särskild industri följde behofvet af en fackutbildad personal, och för att fylla detta behof inrättades 1858 *två lägre mejeriskolor* för kvinnor, den ena enskild med understöd af statsmedel å Bergkvara i Kronobergs län, den andra, statens, vid Ultuna landtbruksinstitut. Den förra upphörde 1880, hvarefter liknande skolor funnits vid Robertsfors i Västerbotten 1880—96, vid Huså i Jämtland 1885—95, vid Grytnäs i Norrbotten 1894—95 samt vid Björkfors i samma län 1895—1903. Vid Åtvidaberg i Östergötland finnes sedan 1896 en lägre af staten understödd skola för såväl manliga som kvinnliga elever. Vid Alnarps landtbruksinstitut ha sedan 1873 kurser för kvinnliga elever hållits på Malmöhus hushållningssällskaps bekostnad. Den lägre mejeriskolan vid Ultuna fortgick till år 1883, då vid hvardera institutet inrättades *högre mejeriskola* för manliga elever; den vid Ultuna upphörde 1891, och den vid Alnarp förändrades 1893 till ett *mejeriinstitut* med en högre afdelning som påbyggnad på landtbruksinstitutskursen och hufvudsakligen afsedd för utbildande af lärare och konsulenter, samt en lägre afdelning för danande af praktiska mejerimän. Då mejeriskolorna ej kunde fylla behofvet af mejeripersonal, anordnades 1863 så, att enskilda välskötta mejerier mot ersättning af statsmedel mottaga en eller några få kvinnliga elever, som under en tvåårig kurs, hvartdera året vid olika mejerier, erhålla praktisk öfning och för en mejerska erforderlig teoretisk undervisning. Antalet dylika *mejeristationer* har på senare år varit omkr. 30. För meddelande af undervisning och råd i boskapsskötsel och mejerihushållning antogs 1859 en med statsmedel aflönad agronom och 1867 en andra sådan. 1889 uppdelades deras verksamhet så, att den ene skulle vara instruktör i nötboskapsskötsel och den andre i mejerihushållning; från 1906 benämnas de *statskonsulenter*. Statskonsulenter i mejerihushållning ha numera hufvudsakligen till uppgift att vara Landtbruksstyrelsens sakkunniga i sitt fack och att inspektera mejeriskolor och mejeristationer. Rådgifningen i mejerifrågor utöfvas däremot numera hufvudsakligen af hushållningssällskapens mejerikonsulenter, af hvilka i allmänhet en är anställd hos hvarje sällskap. — I *Finland* meddelas den högre mejeriundervisningen vid landtbruksekonomiska fakulteten vid universitetet i Helsingfors och den lägre med 6 månaders kurser vid teoretiska mejeriskolor (2 st. 1909), ettårskurser vid praktisk-teoretiska mejeriskolor (2 st.) samt vid tvååriga kreatursskötar- och mejeriskolor (3 st.). Praktisk utbildning lämnas genom af landtbrukssällskapen och mejeriförbunden bekostade praktikantinstitutioner (motsvarande de svenska mejeristationerna) under Landtbruksstyrelsens öfverinseende. — *Norge* har en högre *mejeriskola* vid statens högre landtbruksskola på Aas samt 6 lägre mejeriskolor med 1 års eller 3 månaders kurser. En mejeriinspektör handhar ledningen af landets mejeriväsen och inspektionen af de statsunderstödda anstalterna, en smörmästare och en ostmästare verka hvar för sin gren af mejeriskötseln i hela landet, och 7 mejerimästare tjänstgöra som undervisare och rådgifvare hvar i sitt distrikt. — I *Danmark* lämnas vid landbohöjskolen i Frederiksberg samt vid tre med statsmedel understödda landtbruksskolor, vid Dalum och Ladelundgård samt i Ribe, undervisning i mjölkhushållning på grund

af föregående praktisk utbildning vid arbetande mejerier. H. J. Dft.

Me'jerska, arbeterska vid eller föreståndarska för ett mejeri.

Mejical [mechika'l] l. Mezca'l, rusdryck. Se Cactaceæ, sp. 935.

Méjico [me'chikå], spansk namnform för Mexico (se d. o.).

Mejillones [mechiljå'nes], stad i det 1882 af Bolivia till Chile afträdda området Antofagasta, vid Stilla hafvet under 23° 8′ s. br., den bästa hamnen på hela Syd-Amerikas västkust, skyddad af en mot n. riktad udde, Morro de M. I trakten finnas stora guanolager och koppargrufvor. Staden anlades i början af 1870-talet i en fullständig ödemark, hade 1874 2—3 tusen inv., men förstördes nästan helt och hållet af ett jordskalf 9 maj 1877 och har nu öfverflyglats af Antofagasta. (J. F. N.)

Mejlænder. 1. Otto Georg M., norsk jurist och lagutgifvare, f. 19 aug. 1829 i Kristiania, d. där 2 febr. 1899, tog juridisk ämbetsexamen 1854, blef 1866 assessor och 1877 justitiarius i Kristiania byret. Han utgaf "Love, anordninger etc. for kongeriget Norge" (12 bd, med register, 1849—95), sammandraget "Almindelig norsk lovsamling" (1860—90; 2:a uppl. 1885—93), supplement till bägge dessa verk för 1892—96 (1900), "Christian V:s Norske lov" (1883; 2:a uppl. 1892) och dessutom en lång rad editioner af de enstaka årens lagar samt af större separatlager.

2. Marie Wilhelmine M.-Hellesen, den föregåendes dotter, norsk skådespelerska, f. 8 nov. 1866 i Kristiania, har studerat i Paris, för S. Hebbe och fru Winterhjelm och debuterade 1891 som *Svanhild* i "Kärlekens komedi" på Dram. teatern i Stockholm. 1892—99 var hon engagerad vid Kristiania teater, 1899—1903 vid Nationaltheatret och 1903—11 vid Fahlströms teater. Hennes hufvudroller ha varit *Svanhild*, *Hjördis* i "Hærmændene paa Helgeland", *Hedda Gabler*, *Maria Stuart* i Björnsons drama, *Virginia* i Bojers "Brutus", *Ragnhild* och fru *Guldborg* i "Svend Dyrings hus", *Magda* i "Hemmet", *Svava* i "En handske", *fru Bornemann* i Bergströms "Karen Bornemann" och *Brita-Stina* i "Lars Anders och Jan Anders". Hon har gjort sig gällande företrädesvis i det moderna problemdramat, men har ock med framgång spelat komiska och humoristiska roller. Sedan 1899 är hon gift med läkaren E. Hellesen (f. 1871) i Kristiania. 1—2. K. V. H.

Mejning, *artill.* Se Luftkrevad, sp. 1300.

Mejonit, *miner.* Se Skapolit.

Mejram, *bot.* Se Majorana.

Mejsel. 1. *Tekn.*, kilformigt eggverktyg af stål, som nyttjas för bearbetning af hårda ämnen (metaller, sten o. d.), hvarvid det med hammarslag indrifves i arbetsstycket för att sönderdela detta eller uthugga smärre flisor eller spånor därur. Mejselns ena ända är härdad och har en egg med en skärvinkel om 45—70°; den andra, något bredare ändan är ohärdad för att kunna motstå hammarslagen utan att springa sönder. Den vanliga mejselns egg är rak och parallell med tvärsektionens längsta sida, kryssmejselns egg är vinkelrät mot denna. Skrotmejseln är en med öga och skaft försedd större mejsel. För olika ändamål användas mejslar med halfrunda eller på annat sätt formade eggar. Mejslar för bearbetning af trä kallas stämjärn (se d. o.). — Skrufmejsel är ett mejselliknande verktyg, hvarmed mindre skrufvar, hvilkas hufvud för detta ändamål äro försedda med spår, kringvridas vid infästning eller lossning.

2. *Arkeol.* Mejseln uppträder redan under stenåldern, tillverkad af flinta och andra stenarter eller af ben och hjorthorn (fig. 1). Under brons-

Fig. 1. Flintmejsel från Skåne och skiffermejsel från Västerbotten.

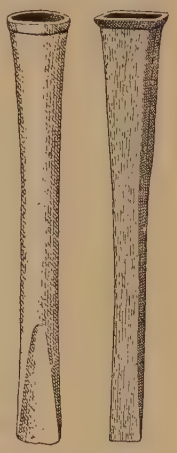

Fig. 2. Bronsmejslar från bronsåldern i Frankrike.

åldern är mejseln mycket vanlig (fig. 2). Den består af koppar eller brons. Alltefter eggens bredd och beskaffenhet skiljer man mellan bred-, smal- och hålmejslar af sten. De förstnämnda äro egentligen endast små yxor. Bred- och smalmejslarna kunna vidare vara rät- eller tvärmejslar, beroende på eggens läge i midtlinjen eller närmare ena bredsidan. Den eggen motsatta ändan, nacken, kan vara tjock eller smal. Praktfulla och välpolerade benmejslar af svin, nötkreatur, älg, kronhjort och rådjur ha anträffats i pålbyggnaden vid Alvastra. Unik är en mejsel af bäfvertand från samma plats. Sten- och benmejslar äro anträffade mångenstädes i norra och västra Europa samt i Siebenbürgen. Från bronsåldern föreligga smalmejslar, nära besläktade (se fig. 2) med de samtida yxorna (skaftcelter och hålcelter). Eggen kan vara rät eller från sidan konkav. De förekomma öfverallt i Europa alltifrån bronsålderns första tid. 1. G. H—r. 2. T. J. A.

Mekanik (af grek. *mechanē*, verktyg, maskin), vetenskapen om de lagar, som äro gällande vid förändringar i kropparnas lägen, och de krafter, som därvid utöfva inflytande. Mekaniken är således en del af den allmänna naturläran. Stundom betraktas den som en gren af fysiken, men den är dock en fullt självständig vetenskap. De metoder man begagnar för utforskande af mekanikens sanningar öfverensstämma likväl med dem, som man begagnar i fysiken, ehuru de matematiska hjälpmedlen äro af ännu större betydelse i den förra vetenskapen, under det att de experimentella hjälpmedlen hittills där fått spela en tämligen under-

ordnad roll. — Man brukar indela mekaniken i rationell och tillämpad mekanik. Den förra, som äfven benämnes analytisk l. teoretisk mekanik, emedan den väsentligen utgör en matematisk utveckling af några få erfarenhetssatser, framställer de allmänna lagarna för kropparnas rörelse och hvila, hvaremot den tillämpade mekaniken, som utgöres af flera af hvarandra oberoende och olikartade kunskapsgrenar, behandlar speciella klasser af mekaniska problem. Den rationella mekaniken omfattar *kinematik* l. *geometrisk rörelselära*, i hvilken rörelsen betraktas från geometrisk synpunkt utan hänsyn till de krafter, af hvilka den beror, samt *statik*, afhandlande villkoren för jämvikt emellan kroppar eller krafter, och *dynamik*, afhandlande rörelselagarna, sådana dessa gestalta sig, då de betraktas i samband med de på kropparna verkande krafterna. Allteftersom statiken och dynamiken afse fasta, flytande eller gasformiga kroppar, benämnas de *geo-*, *hydro-* och *aërostatik* eller *geo-*, *hydro-* och *aërodynamik*. Lagarna för gasformiga kroppars rörelse stå dock i så nära samband med värmets verkningar, att de lämpligast studeras i den mekaniska värmeteorien. — Den tillämpade mekaniken har en ofantligt vidsträckt omfattning och berör vidt skilda områden af det mänskliga vetandet. Sålunda sysselsätter sig *himmelens mekanik* med förklaringen af himlakropparnas rörelse på grund af den allmänna attraktionen. *Maskinläran* l. den *praktiska mekaniken* afhandlar lagarna för maskiners rörelse och konstruktion. *Byggnadsstatiken* sysselsätter sig med undersökningen af byggnaders stabilitet och hållfasthet. Den *grafiska statiken* löser medelst geometriska konstruktioner problem rörande byggnads- och maskindelars styrka. Men vi ha härmed ingalunda anfört alla de särskilda kunskapsgrenar, som utgöra en tillämpning af den rationella mekaniken. Så t. ex. utgöra viktiga delar af akustiken, optiken och värmeläran, ja t. o. m. af läran om magnetismen och elektriciteten omedelbara tillämpningar af denna vetenskap. Men huru mångsidig användning mekaniken ock fått, äro likväl de olika slag af storheter, som den tar i betraktande, jämförelsevis ganska få. De banor, som i rörelse varande materiella punkter beskrifva, de vägstycken de därunder tillryggalägga på vissa tider samt den hastighet och den acceleration de ega, äfvensom de härvid verksamma krafterna, utan hänsyn till dessas uppkomst, utgöra de ämnen, med hvilka den rationella mekaniken tar befattning. De flesta lagarna för kroppars rörelse och hvila äro funna med matematikens tillhjälp. Man har därvid utgått från vissa förutsättningar, hvilkas riktighet är otvifvelaktig, och dessa lagar ega därför en lika fast grundad giltighet som matematikens egna lärosatser. Emellertid ges det viktiga delar af mekaniken, hvilka likaväl som fysiken ta de experimentella hjälpmedlen i anspråk, så t. ex. läran om friktionen samt hydrodynamiken.

Som mekanikens grundläggare kan man med skäl anse matematikern Archimedes (d. 212 f. Kr.). Han upptäckte bl. a. lagarna för häfstångers jämvikt, uppfann flera maskiner, införde begreppet tyngdpunkt samt bestämde denna punkts läge för flera olika figurer. Han ådagalade, huru trycket inom en vätska utöfvas, samt upptäckte den efter honom benämnda principen, att en i en vätska nedsänkt kropp åverkas af en af vätskan framkallad lyftkraft = vikten af den af kroppen undanträngda vätskan. Härvid är förutsatt, dels att vätskan befinner sig i jämvikt, dels att den trycker på kroppen icke allenast vid sidorna, utan äfven vid dess undre del. Vattnets lyftkraft å ett fartyg t. ex. är i lugnt väder = vikten af den vattenmassa, fartyget undantränger, och denna vikt åter är = vikten af fartyget med dess last. Men med dessa betydande arbeten samt några uppfinningar af bl. a. Ktesibios och Heron (omkr. 100 f. Kr.) voro äfven den antika världens bidrag till mekanikens grundläggande väsentligen uttömda. Först sjutton århundraden efter Archimedes finner man dennes forskningar åter upptagna och detta af den ryktbare målaren Lionardo da Vinci (f. 1452, d. 1519). Denne utvecklade vidare teorien för häfstängerna, iakttog friktionens verkningar samt vattnets rörelse i floder och kanaler, uppfann flera maskiner o. s. v. Likväl hade dessa arbeten icke något vidsträcktare inflytande på vetenskapens utveckling, enär de icke blefvo allmännare kända. Däremot blefvo Stevins (f. 1548, d. 1620) och i synnerhet Galileis (f. 1564, d. 1642) forskningar af den största betydelse för mekaniken, och det är förnämligast dem man har att tacka för denna vetenskaps grundläggande i nyare tider. Flera af dess viktigaste satser härröra från Galilei. Sålunda ådagalade han, att alla kroppar sträfva att bibehålla den rörelseriktning och den hastighet, som de en gång uppnått, och ej, såsom man förr antagit, att återgå i hvila. Trögheten består således däruti, att kropparna sträfva att fortgå i rät linje med konstant hastighet. Härvid är emellertid att märka, att detta gäller endast rörelse relativt ett i dynamiskt hänseende neutralt materiellt punktsystem, ty ehuru det är vanligt att ange tröghetslagen som allmängiltig, så bör det dock märkas, att den icke gäller för annan rörelse än den nämnda; och då hela dynamiken beror af tröghetslagens giltighet, ligger det tydligen vikt på att iakttaga den nu angifna begränsningen (se Rörelse). Galilei förklarade en afskjuten kulas rörelse genom det inflytande, som tyngdkraften och trögheten gemensamt utöfva på densamma. Han upptäckte vidare lagarna för fritt fallande kroppars rörelse äfvensom för fallet utför ett lutande plan samt för pendelrörelsen. Slutligen bör anmärkas, att han upptäckte som en allmän lag för maskiners verkan, att hvad man med dem vinner i kraft förloras i väg. Galileis arbeten utgjorde inledningen till en följd af viktiga forskningar. Sålunda angaf holländaren Huygens (f. 1629, d. 1695) lagarna för kroppars rörelse i cirkelformiga banor samt för centrifugalkraftens verkningar. Han utvecklade äfven väsentligt pendelns teori. Varignon (f. 1654, d. 1722) visade, huru krafter och hastigheter kunna sammansättas och upplösas. Men mer än alla främjade den namnkunnige Newton (f. 1643, d. 1727) mekanikens framsteg. De spridda resultat, till hvilka man förut kommit, bragte han i samband med hvarandra samt gaf klarhet och bestämdhet åt vetenskapens grundlagar. Genom upptäckten af den allmänna attraktionen, gravitationen, som är rådande icke blott emellan jorden och de på denna varande

kropparna samt emellan dessa inbördes, utan jämväl emellan himlakropparna, förenade han astronomien med mekaniken. Därigenom öppnades ett vidsträckt fält för mekanikens tillämpning, och många viktiga och intresseväckande problem funno på det sättet sin lösning. Men icke mindre gagnade han mekaniken genom uppfinningen af differential- och integralräkningen, hvarvid han visserligen delar äran med Leibniz. Mekaniken erhöll ock under 1700-talet storartad utveckling genom en rad af framstående vetenskapsmän, bland hvilka flera medlemmar af familjen Bernoulli, Euler, d'Alembert, Lagrange och Laplace särskildt må nämnas. Det var i synnerhet den allmänna attraktionens teori med hänsyn till himlakropparnas rörelse, som tog uppmärksamheten i anspråk. Mekaniken förde ock där till de mest glänsande upptäckter. Men jämväl de allmänna mekaniska lagarna fingo rikliga tillägg. Jean Bernoulli (f. 1667, d. 1748) samt Lagrange (f. 1736, d. 1813) utvecklade läran om de virtuella förflyttningarnas princip, hvartill redan Galilei gett antydan. d'Alembert (f. 1717, d. 1783) framställde den efter honom benämnda satsen i dynamiken, på grund af hvilken hvarje dynamiskt problem kan behandlas som ett jämviktsproblem. Det må emellertid anmärkas, att den jämvikt, om hvilken här är fråga, är endast *fingerad*; den tänkes nämligen åstadkommen därigenom, att utöfver de krafter, som verkligen äro anbringade på hvarje i undersökningen ingående masselement, en fingerad kraft tänkes tillfogad, lika stor med och rakt motsatt elementets effektivkraft (se Rörelse). d'Alemberts ifrågavarande sats är i följd häraf endast en obehöflig omskrifning af dynamikens fundamentala accelerationslag och ger i följd af sammanblandningen af reella och fingerade krafter ofta anledning till missförstånd, i det att de nämnda fingerade krafterna bli betraktade som reella och verkligen anbringade på masselementen, ehuru de icke finnas därstädes. d'Alembert jämte D. Bernoulli (f. 1700, d. 1782) upptäckte relationen emellan den lefvande kraften (rörelseenergien l. den kinetiska energien) och det mekaniska arbetet, hvilken sedan blifvit af så utomordentlig betydelse ej blott för mekaniken, utan för hela naturläran. — Äfven under det senast förflutna årh. har den rationella mekaniken gjort väsentliga framsteg. Bland dem må i främsta rummet nämnas Poinsots (d. 1859) undersökningar öfver kroppars rotation kring en punkt samt öfver kraftparens egenskaper, den geometriska rörelselärans utbildning genom Chasles m. fl. samt flera viktiga arbeten af Gauss, W. R. Hamilton, Coriolis, Poisson, Jacobi, Delaunay o. a. Bland mekanikens tillämpningar inom vetenskapen tillhöra äfven den mekaniska värmeteorien och de flesta andra fysiken rörande arbeten 1800-talet. Den grafiska statiken, hvars grundande förnämligast härrör från Culmann och Cremona, är knappt en mansålder gammal. Den teoretiska maskinläran, till hvars utveckling under 1700-talet svensken Polhem (f. 1700, d. 1772) i viss mån bidrog, har senare blifvit riktad genom arbeten af Poncelet, Redtenbacher, Grashof, R. Mayer, Rankine, Weisbach, Zeuner, Stodola, Mollier samt flera andra vetenskapsmän och ingenjörer. G. R. D. (O. E. W.)